SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE ÖNCÜ VE YENİLİKÇİ ÇALIŞMALAR

All Sciences Academy

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE ÖNCÜ VE YENİLİKÇİ ÇALIŞMALAR

Editör
Prof. Dr. Osman YILMAZ

Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Öncü ve Yenilikçi Çalışmalar
Editör: Prof. Dr. Osman YILMAZ

Dizayn: All Sciences Academy Design
Basım Tarihi: Aralık 2024
Yayıncı Sertifika Numarası: 72273
ISBN: 978-625-5954-09-1

© All Sciences Academy

www.allsciencesacademy.com
allsciencesacademy@gmail.com

İÇERİK

1. Bölüm **11**

Göçmen Girişimciliği

Ahmet Murat ÖZKAN

2. Bölüm **24**

Karşılaştırmalı Bir Yaklaşımla ve Covid-19 Sonrası Gelişmeler Işığında İş-Yaşam Dengesi Kavramı

Ahmet Murat ÖZKAN

3. Bölüm **45**

Türkiye'nin Uluslararası Entegrasyonu

Ayhan Nuri YILMAZ

4. Bölüm **107**

Tüketim Kültürüne Bir Alternatif Olarak Gönüllü Sadelik

Çiğdem ŞAHİN BAŞFIRINCI, Taner BAŞFIRINCI, Zuhal ÇİLİNGİR ÜK

5. Bölüm **127**

Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticari Açıklığın Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye'den Bir Kanıt

Ebru KARAŞ, Göksel KARAŞ

6. Bölüm **147**

Bir İşletmenin Yaşadığı Krizin Söylem Analizi ve Krizin Kurumsal Meşruiyet Bağlamında Değerlendirilmesi

Harun KARAKAVUZ

7. Bölüm **169**

Türkiye'nin Kapsayıcı Büyüme Deneyimi Üzerine Bir Değerlendirme

Hilal ALPDOĞAN

8. Bölüm **184**

Küreselleşme ve Çevre: Bir STIRPAT Modeli Uygulaması

Hüseyin COŞKUN

9. Bölüm **198**

İslâm Finansının Temel Aksiyomlarından Tezkiye Aksiyomunun Risale-i Nur Külliyatında Kullanım Alanları

İsmail ÇELİK

10. Bölüm **211**

İslâm Finansının Temel Aksiyomlarından Serbest İradenin Risale-i Nur Külliyatındaki Anlam Yönleri

İsmail ÇELİK

11. Bölüm **227**

Okulsuz Toplum İdeası: Ivan Illich

Mehmet GEZELGE, Muhammet Baki MİNAZ

12. Bölüm **240**

Üniversite Öğrencilerinin Medya Okuryazarlık Algısı: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Örneği

Mehmet Sinan TAM, Selenay KAYABAŞI

13. Bölüm **263**

Sibirya Tatar Türkçesi Ağızlarında Bitki Adları ve Buna Bağlı Adlandırmalar

Mehtap SUİÇER, Tuğba GÖKBAYIR

14. Bölüm **273**

Bütünleşik CIRITIC - SAW Yöntemi ile Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Ölçülmesi

Tuncay ÇIPLAK, Süleyman ŞAHİN

15. Bölüm **300**

Türkiye Muhasebe Standartları / Türkiye Finansal Raporlama Standartları Açısından Gayrimenkul Değerleme: Gayrimenkul Değerleme Raporlarının İncelenmesi Örneği

Tolga YEŞİL

16. Bölüm **325**

Boyabat Şehrinde Fonksiyon Alanları ve Arazi Kullanımı

Murat YILDIZ, Yahya KADIOĞLU

17. Bölüm **351**

Tedarik Zinciri Dayanıklılığı: Dijital Teknolojilerin Potansiyel Katkılarına Yönelik Bir İnceleme

Zafer DURAN

18. Bölüm **374**

Türk İş Hukukunda Analık İzinleri

Haluk Hadi SÜMER

19. Bölüm **386**

Amatör Sendika Yöneticisinin İş Güvencesi

Haluk Hadi SÜMER

20. Bölüm **396**

Hasta Bina Sendromu ve Çalışanlar Üzerinde Etkileri

Aygün BABAYEVA, Altan DOĞAN

21. Bölüm **421**

Osmanlı Dönemi Bilim Konulu Yazma Eserler Üzerine

Beste ÇOK

22. Bölüm **437**

OECD Ülkelerinde 2000 Sonrası Vergi Kamasının Değerlendirilmesi

Filiz GİRAY

23. Bölüm **455**

Bireylerin Hayat Dışı Sigorta Yaptırma Davranışlarının Araştırılması, Covıd-19 Pandemisi Dönemi İçin Panel Veri Analizi

Halil İbrahim KESKİN

24. Bölüm **473**

İslâmiyet ve Günümüzün Meseleleri Bağlamında İslâmiyet ve Siyaset Tenkit ve Değerlendirme

Hasan ÖZKET

25. Bölüm **491**

İslâmiyet ve Günümüzün Meseleleri Bağlamında İslâmiyet ve Batı hukuku Tenkit ve Değerlendirme

Hasan ÖZKET

26. Bölüm **505**

Genç ve Yaşlı Bireylerin Fiziksel Yürüme Aktivite Düzeyi İle Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişkinin Analizi

Halil İbrahim KESKİN

27. Bölüm **521**

Altın Boynuz'u Resmetmek: Eyüp ve Haliç Manzaraları

İlkay Canan OKKALI

28. Bölüm **537**

Türkiye'de Hazırlanan Konut Fiyatı Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili

Mehmet Selim DİKİCİ

29. Bölüm **549**

Uluslararası Finansal Sistemde Altının Yeri ve Önemi

Mustafa OKUR, Özgür AKPINAR

30. Bölüm **614**

Yeni Nesil Pazarlamada Tüketici Deneyimi Açısından Dijital Hikâye Anlatıcılığının Rolü

Selin BİTİRİM OKMEYDAN

31. Bölüm **634**

Mistisizmin İki Sesi: Halil Cibran ve William Blake'in Şiirlerinde Aşk, İnsan ve Doğa

Süleyman BAŞARAN

32. Bölüm **647**

Engelli Bireyler İçin Sporun Önemi

Ayşegül DEMİR SARIİPEK, Nurettin KONAR

33. Bölüm **656**
Türkiye'de Gerçekleştirilen Uluslararası Spor Organizasyonları ve Etkileri
Ayşegül DEMİR SARIİPEK, Serkan HACICAFEROĞLU, Semih SARIİPEK
34. Bölüm **666**
Yiyecek İçecek İşletmelerinde Stok Yönetimi ve Stok Kontrolünün Önemi
Levent KOŞAN
35. Bölüm **679**
Irak Selçuklu Devleti Atabegi Ve Emîri Cüyûş (Çavuş) Bey'in Faaliyetleri
Pınar KAYA TAN
36. Bölüm **689**
Sosyal ve Kültürel Üretim Merkezleri Olarak Cezaevleri
Ramazan ÇELEM
37. Bölüm **725**
Türkiye'nin İlk İklim Şurası: Stratejiler, Uyum ve Gelecek Perspektifleri
Tuna BATUHAN
38. Bölüm **743**
On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları Çerçevesinde Türkiye Turizminin Hedefleri: Başarılar ve Zorluklar
Tuna BATUHAN
39. Bölüm **759**
Ekonomik Eşitsizliğin Demokrasiye ve Siyasal Sistemi Desteklemeye Etkisi
Abdullah ELMAS, Muzaffer KARAKAŞ
40. Bölüm **771**
Kanalların Dinamik Doğası ve Pazarlamaya Etkileri
Dilek İPEK
41. Bölüm **803**
Çalışan Annelerin Evden Çalışma Durumlarına Göre Ebeveynlik Stresi, İş Aile Yaşam Dengesi, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi
Emine Sevinç SEVİ TOK, Narin Çağla ÖZCAN
42. Bölüm **821**
6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremlerinin Nüfusa Etkisi: Hatay İli Örneği
Eren ŞENOL
43. Bölüm **836**
Çeltik Tarlasından Organize Sanayi Bölgesine: Pazar Suyu Deresi Deltası'nda Arazi Kullanımı
Eren ŞENOL
44. Bölüm **854**
Toplumsal Adalet Bağlamında Algoritmik Ayrımcılık ve Düzenleyici Çerçeveler
Gökçe YOĞURTÇU, Barış MUTLU

45. Bölüm **870**

Döviz Hareketliliğinin Enflasyon Sepeti Üzerindeki Etkilerinin Ayrıntılı Analizi

Süleyman Arif YILDIRIM, Hakan ERYÜZLÜ

46. Bölüm **880**

Vardiya Çizelgeleme ve Turizm Sektöründe Bir Uygulama

Hüseyin YİĞİT, Harun SULAK

47. Bölüm **895**

Küresel Tedarik Zincirindeki Aksaklıkların Enflasyonist Etkileri: Para Politikası Çerçevesinden Bir Değerlendirme

Mehmet BÖLÜKBAŞ

48. Bölüm **908**

Türkiye'de Hazırlanan Giyilebilir Teknoloji Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili

Mehmet Selim DİKİCİ

49. Bölüm **919**

İşletmelerde Kapsayıcılık ve Çeşitlilik Yönetimine Dair Bir Literatür Araştırması

Mustafa Tahir DEMİRSEL

50. Bölüm **935**

Sessiz İşe Alım: Yetenek Yönetiminde Avantaj mı Tehdit mi?

Nurdanur TAVLAN SOYDAN

51. Bölüm **948**

Yapay Zekâ ve Kariyer Gelişimi Alanına Potansiyel Etkileri

Ömer Faruk ALADAĞ

52. Bölüm **968**

Kırsal Turizm Girişimciliği: Mevcut Durum ve Gelecek Potansiyeli

Ömer Faruk ALADAĞ

53. Bölüm **982**

7524 Sayılı Kanun Değişiklikleri Sonrası Özel Usulsüzlük Cezaları

Arş. Gör. Zeynep Sena ÖZAYDIN, Prof. Dr. Ümit Süleyman ÜSTÜN

54. Bölüm **1020**

Çevik Liderlik Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi: İçerik Analizi

Yonca BİR

55. Bölüm **1035**

Bozkırın Altın Parıltısı: Ahal Teke Atlarının Tarihi ve Soykırımı Üzerine Bir İnceleme

Abdullah ELMAS, Ömer SEVEN

56. Bölüm **1051**

Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM) Sisteminde Kurumsal Kaynak Planlamasının (ERP) Önemi

Fatih AY

57. Bölüm **1076**

Âşık Sümmânî'nin ve Türkmen Bahşılarının Mesleğe Giriş Şekilleri Üzerine Bir Değerlendirme

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

58. Bölüm **1092**

Kültür ve Spor İlişkisi

Burhan BAŞOĞLU, Okşan BAŞOĞLU

59. Bölüm **1106**

Doğal ve Kültürel Mirasımıza bir örnek: Sofular Kazıları

Okşan BAŞOĞLU

60. Bölüm **1125**

İnsan Kaynakları Yönetiminde Etik Konu Olarak Ayrımcılık

Olcay POYRAZ

61. Bölüm **1141**

Beden Eğitimi ve Spor Dersinde Örtük Program Etkili Midir?

Mehtap YILDIZ, Özer YILDIZ

62. Bölüm **1150**

Mutluluk ve Tüketim Arasındaki İlişki

Sercan CENGİZ, Halil İbrahim KELEŞ

63. Bölüm **1170**

Sağlık ve Eğitim Alanında Regresyon Analizi ve Uygulamaları: Bir Alan Yazın Taraması

Bülent ORDU, Süleyman ŞAHİN

64. Bölüm **1194**

Covid 19 Salgınının Otomotiv Sektörüne Etkisi

Şükrü CİCİOĞLU

65. Bölüm **1220**

Reklam İletilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Aktarılma Şekline İlişkin Bir İnceleme

Mustafa C. SADAKAOĞLU, Tuncay TÜRKYILMAZ

66. Bölüm **1252**

Başlık Badmintonda Basit Hata Analizi

Behçet KOÇOĞLU

67. Bölüm **1267**

Çalışma Hayatında İş Etiğinin Önemi

Ceyhun SERÇEMELİ

68. Bölüm **1277**

Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Bir Araç: Örgütsel Çeviklik

Fulya ALMAZ

69. Bölüm **1290**

Bir Yerel Danişma Ve Tavsiye Kuruluşu Olarak Kent Konseylerinin Sosyal Politikaya Etkileri

Melahat DEMİRBİLEK

70. Bölüm **1301**

Zamanın Tutuklu Kaldığı Mekânlar: "Edebi Hüzün Turizmi" Bağlamında Hapishane Müzeleri

Samet ÇEVİK

71. Bölüm **1328**

Şehir Üniversite İlişkisi Bağlamında Hakkari Üniversitesine Yerleşen Öğrencilerin Mekânsal Dağılımları

Süleyman YILMAZ

72. Bölüm **1351**

Türkiye'de Yük ve Yolcu Taşımacılığı Sektörlerinin Finansal Başarı Durumlarının Değerlendirilmesi

İncilay SAVAŞ, Ahmet Eren YILDIRIM

73. Bölüm **1365**

Yapay Zekâ Kullanımının Gelir ve Maliyetler Üzerindeki Etkileri: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Bir Değerlendirme

İncilay SAVAŞ, Ahmet Eren YILDIRIM

74. Bölüm **1381**

Örgütlerde İşyeri Arkadaşlığı

Gökçe Yasemin ERSÖZ

75. Bölüm **1404**

Adam Smith'ten Günümüze Statü Arayışı - Sermaye Edinimi İlişkisi: İktisat Konuya Nasıl Bakıyor?

Görkem BAHTİYAR, Hasan BAKIR, Zafer BEYİZ

76. Bölüm **1415**

Sosyal Kontrol-Sosyal Hizmet İlişkisi

Melahat DEMİRBİLEK

77. Bölüm **1425**

Örgütlerin İzledikleri Rekabet Stratejilerine Göre Uyguladıkları İnsan Kaynakları Politikaları

Fulya ALMAZ

78. Bölüm **1437**

Erken Çocukluk Döneminde Dijital Teknoloji Kullanımı: Youtube Platformu

Zeynep DEMİRCİOĞLU BİRİCİK, Büşra ÖZCAN

79. Bölüm **1454**

Vergi Hukukunda Hata Düzeltme

Ümit Süleyman ÜSTÜN

80. Bölüm **1469**

El-Makrîzî'nin El-Hıtat Adlı Eserinde Mısır'ın Coğrâfî Konumu

Esra ÇIPLAK

81. Bölüm **1484**

Nedenleri ve Sonuçları İtibariyle Çocuk İşçiliği

Fatma FİDAN

82. Bölüm **1504**

Türkiye'nin Uluslararası Kamu Politikaları ve Bu Politikaların Afrika'daki Yeri ve Önemi: Federico Donelli'nin Kamu Diplomasisi Analizine Eleştirel Bir Bakış

Levent ODABAŞI

83. Bölüm **1513**

Edebiyat Sosyolojisi ve "Oluşumsal Yapısalcı" Kuram Açısından İntibah Romanına Bir Bakış

Afet DOĞAN

84. Bölüm **1530**

Bir Meslek Örgütü Olarak Ahilik Sakarya'da Bir Araştırma

Doç. Dr. Fatma FİDAN, Feyzullah AKGÜN

85. Bölüm **1548**

Örgütlerin İzledikleri Rekabet Stratejilerine Göre Uyguladıkları İnsan Kaynakları Politikaları

Fulya ALMAZ

Göçmen Girişimciliği

Ahmet Murat ÖZKAN[1]

1- Dr. Öğretim Üyesi.; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü. amozkan@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7364-5390

ÖZET

Göçmen girişimciliği, küreselleşme ve artan göç hareketleriyle birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarda önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Kavram, göçmenlerin ekonomik hayatta aktif birer aktör olarak girişimcilik faaliyetlerine katılmalarını ifade eder. Göçmen girişimciliği, farklı disiplinlerin kesişiminde yer alan bir çalışma konusu olarak çok yönlü analizlere imkân tanımaktadır. Hukuk, sosyoloji, yönetim, ekonomi, siyaset bilimi ve coğrafya gibi disiplinler, kendi perspektifleriyle göçmen girişimciliğini inceleyerek alana katkı sağlamaktadır.

Hukuk disiplini yasal düzenlemelerin göçmen girişimciler üzerindeki etkilerini incelerken, sosyoloji sosyal ağların ve kültürel bağlamın iş kurma süreçlerine etkisine odaklanır. Yönetim bilimleri, girişimcilerin liderlik ve yenilikçilik kapasitelerini analiz ederken; ekonomi disiplini, göçmenlerin yerel ekonomilere katkılarını ve karşılaştıkları engelleri ele almaktadır. Siyaset bilimi ise devlet politikalarının göçmen girişimciliği üzerindeki olumlu veya olumsuz etkilerini değerlendirmekte, coğrafya ise göçmen girişimcilerin mekânsal dağılımını ve ekonomik faaliyetlerini mekânla ilişkilendirmektedir.

Son dönemde yapılan araştırmalar, göçmen girişimcilerin küresel ekonomideki rolünün giderek arttığını, yenilikçilik kapasitelerinin yüksek olduğunu ve kültürel mirasın iş modellerine yansıdığını göstermektedir. Araştırmalarda, girişimci vizeler, diaspora ağları, yaratıcı sektörlerde girişimcilik ve yerel ekonomilerdeki etkiler gibi konular ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma, göçmen girişimciliği kavramını disiplinler arası bir yaklaşımla ele alarak, konunun çok boyutlu yapısını ve güncel araştırma trendlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler – Girişimcilik, Göçmen Girişimciliği, Etnik Girişimcilik, Yönetim, Göçmenlik Politikaları.

GİRİŞ

Göçmen girişimciliği, günümüzün hızla değişen ve küreselleşen dünyasında, ekonomik büyüme ve sosyal entegrasyon süreçlerinde kritik bir role sahiptir. Göçmenlerin, gittikleri ülkelerde ekonomik faaliyetlerde bulunarak iş kurmaları, yalnızca bireysel kalkınmalarını desteklemekle kalmaz, aynı zamanda yerel ekonomilere dinamizm kazandırır, yenilikçilik potansiyelini artırır ve kültürler arası etkileşimi güçlendirir. Bu bağlamda, göçmen girişimciliği, birçok disiplinin ortak bir ilgi alanı haline gelmekte ve ekonomik, sosyal ve politik yönleriyle kapsamlı bir şekilde incelenmektedir.

Bu çalışma, göçmen girişimciliği kavramını ve önemini ele alırken, farklı disiplinlerin bu alandaki katkılarına ve perspektiflerine odaklanmaktadır. Hukuk, sosyoloji, yönetim, ekonomi, siyaset bilimi ve

coğrafya gibi disiplinler, göçmen girişimciliğinin farklı boyutlarını inceleyerek kavramın kapsamını genişletmektedir. Örneğin, hukuk yasal düzenlemeler ve girişimci vizeleri gibi konuları analiz ederken, sosyoloji toplumsal ağlar ve kültürel dinamiklere odaklanmaktadır. Yönetim bilimleri liderlik ve yenilikçilik süreçlerini ele alırken, ekonomi yerel ekonomiler üzerindeki etkileri ve finansal engelleri irdelemektedir. Siyaset bilimi devlet politikalarının etkilerini tartışırken, coğrafya göçmen girişimciliğinin mekânsal dağılımını ve mekânla ilişkisini incelemektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli boyutu, göçmen girişimciliği araştırmalarında öne çıkan güncel trendleri ortaya koymaktır. Küresel ekonomide göçmen girişimcilerin yenilikçi rollerine, diaspora ağlarının girişimcilik faaliyetlerindeki önemine ve yaratıcı sektörlerdeki etkilerine yönelik araştırmalar, bu alandaki gelişmeleri daha iyi anlamamıza olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, göçmen girişimciliği alanındaki güncel tartışmalara katkı sunmayı ve bu çok disiplinli konunun temel dinamiklerini açıklamayı hedeflemektedir.

GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİĞİ KAVRAMI

Göç, bireylerin yalnızca coğrafi olarak yer değiştirmesini değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamda yeni fırsatlara erişmesini de sağlar. Göçmenler, gittikleri ülkelerde ekonomik katılımlarını artırmak amacıyla işgücü piyasasına entegre olmak ya da kendi işlerini kurmak suretiyle girişimcilik faaliyetlerine yönelmektedir. Bu bağlamda, **göçmen girişimciliği** kavramı, hem yerel ekonomilere katkı sağlayan hem de göçmenlerin topluma entegrasyonunu destekleyen önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Göçmen girişimciliği kavramı, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren göç ve girişimcilik literatürünün kesişiminde ortaya çıkmıştır. Özellikle 1960'lar ve 1970'ler, Batı Avrupa'ya göç eden işçi sınıfı ile birlikte bu kavramın ekonomik etkilerinin incelendiği dönem olarak dikkat çeker. ABD'de ise bu süreç daha erken başlamış, 19. yüzyılda Çin ve Avrupa kökenli göçmenlerin ticari faaliyetleriyle göçmen girişimciliğinin ilk örnekleri gözlenmiştir (Light, 1972).

Göçmen girişimciliği, başlangıçta göçmenlerin işgücü piyasasında karşılaştıkları ayrımcılık ve sınırlamalara bir tepki olarak gelişmiştir. Göçmenler, genellikle düşük ücretli işlerde çalışmaktan ziyade, kendi işlerini kurarak ekonomik bağımsızlıklarını elde etmeyi hedeflemişlerdir (Portes & Zhou, 1996). Bu süreçte, göçmenlerin sosyal ve kültürel ağları, girişimcilik faaliyetlerinin temel yapı taşları olarak öne çıkmıştır (Waldinger, Aldrich, & Ward, 1990).

Göçmen girişimciliği, çok disiplinli bir araştırma konusudur ve farklı disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Yapılan tanımlar, göçmen girişimciliğinin sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarını yansıtmaktadır. Bu tanımları üç ana grupta incelemek mümkündür: a)ekonomik fırsatlar ve bağımsızlık**,** b)etnik ağların rolü ve c)toplumsal entegrasyon ve uyum**.**

a. Ekonomik Fırsatlar ve Bağımsızlık

Bu perspektife göre göçmen girişimciliği, göçmenlerin ekonomik alanda bağımsızlık kazanma çabasıdır. Light (1972), göçmen girişimciliğini, bireylerin düşük ücretli işlerden kurtulmak ve ekonomik özgürlüklerini artırmak için kendi işlerini kurma girişimi olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde, Portes ve Zhou (1996), göçmen girişimciliğini, göçmenlerin yerel işgücü piyasasında sınırlı fırsatlara rağmen ekonomik değer yarattıkları bir süreç olarak ele alır.

b. Etnik Ağların Rolü

Göçmen girişimciliğinin bir diğer önemli boyutu, sosyal ve etnik ağların bu süreçte oynadığı roldür. Waldinger ve Aldrich (1990), göçmen girişimciliğini, bireylerin etnik grupları aracılığıyla iş kurmalarını sağlayan sosyal sermayenin bir yansıması olarak tanımlar. Bu bağlamda, göçmen girişimciler, yerel pazara uyum sağlamak ve rekabet avantajı elde etmek için etnik dayanışma ve kültürel kaynaklardan yararlanmaktadır (Kloosterman et al., 1999).

c. Toplumsal Entegrasyon ve Uyum

Göçmen girişimciliği, yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda göçmenlerin topluma entegrasyonu için bir araçtır. OECD (2010), göçmen girişimciliğini, bireylerin ekonomik katılımını artırarak yerel topluluklarla entegrasyonunu destekleyen bir süreç olarak tanımlar. Rath ve Swagerman (2016) ise bu süreci, göçmenlerin hem toplumsal hem de ekonomik düzeyde uyum sağlama girişimi olarak görmektedir.

Tarihsel bir süreç içerisinde değerlendirildiğinde, göçmen girişimciliğinin farklı dönemlerde farklı nitelikleri temsil ettiği söylenebilir.

- **19. Yüzyıl**: ABD'de Çinli ve Avrupalı göçmenlerin küçük ölçekli işletmeler kurması, göçmen girişimciliğinin erken örneklerindendir (Light, 1972). Bu dönemde göçmenler, yerel ekonomiye hızla entegre olmuş ve daha ziyade niş sektörlerde faaliyet göstermiştir.
- **20. Yüzyılın İlk Yarısı**: Avrupa'da I. Dünya Savaşı sonrasında göç eden azınlık grupları, kendi işletmelerini kurarak hem geçimlerini sağlamış hem de ekonomik büyümeye katkıda bulunmuştur. Aynı dönemde ABD'de İtalyan ve Yahudi göçmenler, perakende ve gıda

sektörlerinde girişimcilik faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Waldinger et al., 1990).

- **1960'lar ve 1970'ler**: Avrupa'da Türkiye ve Kuzey Afrika'dan gelen göçmenlerin işçi olarak çalışmaya başlaması, ardından iş kurma faaliyetleriyle dikkat çekmiştir. Göçmen girişimciliği, bu dönemde akademik ilgi görmeye başlamıştır (Portes & Zhou, 1996).
- **1980'ler ve Sonrası**: Küreselleşme ile birlikte göçmen girişimciliği, sadece yerel ekonomilerde değil, uluslararası ticarette de önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Göçmenler, teknoloji ve dijitalleşme sayesinde daha geniş pazarlarla etkileşim kurma fırsatı bulmuştur (Rath & Swagerman, 2016).

Göçmen Girişimciliğinin Önemi

Göçmen girişimciliği, hem ekonomik hem de toplumsal açıdan çeşitli katkılar sunar:

- **İstihdam Yaratma:** Göçmen girişimciler, yerel ekonomilerde istihdam olanakları sağlayarak işsizlik oranlarını azaltır.
- **Ekonomik Canlanma:** Yeni işletmeler kurarak pazardaki çeşitliliği artırır ve ekonomik büyümeye katkıda bulunur.
- **Toplumsal Entegrasyon:** Göçmenlerin iş kurması, toplumsal dışlanmayı azaltarak entegrasyonu kolaylaştırır.
- **Yenilik ve Kültürel Çeşitlilik:** Göçmen girişimciler, özgün ürünler ve hizmetler sunarak kültürel zenginlik sağlar.

GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİĞİ İLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

Göçmen girişimciliği, ekonomik ve toplumsal alanlarda çok boyutlu etkiler yaratan bir olgu olarak dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, göçmen girişimciliğiyle ilişkili bazı kavramlar, bu fenomenin anlaşılmasında tamamlayıcı bir rol oynamaktadır. *Etnik girişimcilik, mülteci girişimciliği, diaspora girişimciliği, transnasyonel girişimcilik* ve *sosyal girişimcilik,* göçmen girişimciliğiyle benzerlikler taşırken, aynı zamanda belirgin farklılıklara da sahiptir.

Etnik Girişimcilik

Etnik girişimcilik, belirli bir etnik gruba mensup bireylerin girişimcilik faaliyetlerini ifade eder. Bu kavram, göçmen girişimciliğiyle örtüşmekle birlikte, tüm göçmen girişimciler etnik girişimci olarak değerlendirilmez. Waldinger, Aldrich ve Ward (1990), etnik girişimciliği, bireylerin etnik ağlar ve kültürel kaynakları kullanarak iş kurmaları olarak tanımlar. Göçmen girişimciliği, göçmen olma durumunu ön planda tutarken, etnik girişimcilik, bireylerin etnik kimliğinin iş süreçlerindeki rolüne vurgu yapar.

Mülteci Girişimciliği

Mülteci girişimciliği, zorunlu göç sonucu yerinden edilmiş bireylerin ekonomik bağımsızlıklarını elde etmek için girişimcilik faaliyetlerine yönelmelerini ifade eder. Wauters ve Lambrecht (2008), mülteci girişimciliğinin, göçmen girişimciliğinden farklı olarak, daha fazla yapısal zorluklar ve sınırlı kaynaklarla şekillendiğini vurgular. Bu tür girişimcilik, genellikle yerel ekonomilere entegre olmayı ve mültecilerin yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlar.

Diaspora Girişimciliği

Diaspora girişimciliği, göçmenlerin veya onların sonraki nesillerinin, anavatanları ile iş bağlantıları kurarak girişimcilik faaliyetlerini yürütmelerini ifade eder. Riddle, Brinkerhoff ve Nielsen (2008), diaspora girişimcilerinin, anavatanlarına yönelik ekonomik ve sosyal yatırımlar yapan bireyler olduğunu belirtir. Diaspora girişimciliği, göçmen girişimciliğinden farklı olarak, yalnızca göç edilen ülkede değil, aynı zamanda anavatan ile iş ilişkileri kurmayı da içerir.

Transnasyonel Girişimcilik

Transnasyonel girişimcilik, göçmenlerin birden fazla ülkede iş ve ticaret faaliyetlerini eş zamanlı olarak yürütmesini ifade eder. Bu tür girişimcilik, küreselleşmenin artışıyla birlikte giderek önem kazanmıştır (Drori, Honig, & Wright, 2009). Göçmen girişimciliği genellikle tek bir ülkeye odaklanırken, transnasyonel girişimcilik, sınır ötesi ekonomik faaliyetleri vurgular.

Sosyal Girişimcilik

Sosyal girişimcilik, toplumsal fayda yaratmayı amaçlayan girişimcilik faaliyetlerini ifade eder. Göçmen girişimciliği ve sosyal girişimcilik, ekonomik kalkınma ve toplumsal uyum sağlama hedeflerinde kesişir. Özellikle göçmenler arasında sosyal girişimcilik, göçmen topluluklarına yönelik sosyal sorunlara çözümler geliştirmek için bir araç olarak kullanılabilir (Zahra et al., 2009).

Kavramların Benzerlikleri ve Farklılıkları

Yukarıda tanımlanan kavramlar arasında çeşitli benzerlikler mevcuttur. Bu benzerlikler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

• **Ekonomik Katkı:** Tüm kavramlar, bireylerin ekonomik faaliyetlere katılımını ve ekonomik büyümeyi desteklemektedir.

• **Sosyal Ağlar:** Etnik ve transnasyonel girişimcilik, sosyal ağların iş kurma süreçlerindeki rolünü vurgulamaktadır.

• **Girişimci Motivasyonları:** Göçmenler, diaspora üyeleri ve mülteciler, ekonomik bağımsızlık ve toplumsal uyum için girişimcilik faaliyetlerine yönelmektedir.

Kavramlar arasındaki farklılıklar ise coğrafi kapsam, kültürel kimlik ve toplumsal amaç başlıkları altında sıralanabilir.

• **Coğrafi Kapsam:** Göçmen girişimciliği genellikle tek bir ülkeye odaklanırken, transnasyonel ve diaspora girişimciliği sınır ötesi bağlantılar içermektedir.

• **Kültürel Kimlik:** Etnik girişimcilik, kültürel kimliğin iş faaliyetlerindeki rolüne vurgu yaparken, mülteci girişimciliği daha çok zorluklar ve uyum süreçleri etrafında şekillenmektedir.

• **Toplumsal Amaç:** Sosyal girişimcilik, toplumsal faydayı önceliklendirirken, diğer kavramlar genellikle ekonomik kazanca odaklanır.

Göçmen Girişimciliği ve İlişkili Kavramların Önemi

Göçmen girişimciliği ve ilişkili kavramlar, küreselleşen dünyada ekonomik ve toplumsal kalkınmayı destekleyen kritik faktörler olarak göze çarpmaktadır. Özellikle transnasyonel ve diaspora girişimciliği, ülkeler arasındaki ekonomik bağları güçlendirebilirken, sosyal girişimcilik göçmen toplulukları için sosyal sorunlara çözüm getirebilmektedir. Etnik ve mülteci girişimciliği ise, azınlık gruplarının ekonomik özgürlüklerini artırarak toplumsal entegrasyonu hızlandırmaktadır. Bu nedenle, bu kavramlar üzerine yapılan araştırmalar, yalnızca akademik anlamda değil, siyaset bilimi, politika yapıcılar ve toplumsal barış açısından da büyük önem taşımaktadır.

FARKLI BİLİM DALLARINDA GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİĞİ

Göçmen girişimciliği, karmaşık bir sosyal, ekonomik ve kültürel fenomen olarak çok yönlü bir incelemeye tabi tutulmaktadır. Kavram, yalnızca ekonomi ve işletme disiplinleri tarafından değil, aynı zamanda sosyoloji, antropoloji, coğrafya, politik bilimler ve kalkınma çalışmaları gibi farklı bilim dalları tarafından da araştırılmaktadır. Disiplinlerarası bir çerçevede ele alınan göçmen girişimciliği, her bilim dalının kendine özgü araştırma yöntemleri ve odak noktaları ile çeşitlenmektedir.

Göçmen Girişimciliği ile İlgilenen Bilim Dalları

a. Ekonomi ve İşletme

Ekonomi ve işletme çalışmaları, göçmen girişimciliğini genellikle ekonomik kalkınma, istihdam yaratma ve pazar dinamikleri üzerinden incelemektedir. Bu disiplinler, göçmen girişimcilerin ekonomik katkılarını ölçmeye ve piyasa koşullarında karşılaştıkları zorlukları anlamaya

odaklanmaktadır. Öne çıkan çalışmalar arasında, Light ve Gold'un (2000) *Ethnic Economies* adlı kitabı göze çarpmaktadır. Eserde, etnik girişimcilerin ekonomik faaliyetler incelenerek pazarların kültürel ve sosyal dinamiklerine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, Fairlie ve Lofstrom (2015), göçmen girişimciliğinin ABD ekonomisindeki rolünü analiz ederek, göçmenlerin iş gücü piyasasına etkisini sayısal verilerle desteklemiştir.

b. Sosyoloji

Sosyoloji, göçmen girişimciliğini sosyal ağlar**,** toplumsal uyum ve kültürel sermaye perspektifinden ele alır. Sosyologlar, göçmenlerin etnik topluluklarındaki bağlardan nasıl yararlandıklarını ve girişimcilik süreçlerini nasıl şekillendirdiklerini araştırır. Örneğin, Portes ve Zhou'nun (1993) "*The New Second Generation*" çalışması, göçmenlerin sosyal ağlarının girişimcilik üzerinde nasıl destekleyici bir rol oynadığını göstermiştir. Sosyolojik analizler, özellikle sosyal sermaye kavramını merkeze alarak, etnik grupların ekonomik faaliyetlerdeki dayanışmasını vurgulamaktadır.

c. Antropoloji

Antropoloji, göçmen girişimciliğini kültürel kimlik**,** gelenekler ve değer sistemleri açısından inceler. Bu disiplin, girişimcilik faaliyetlerinin göçmenlerin kültürel kimliklerini nasıl yansıttığını ve koruduğunu analiz etmektedir. Örneğin, Basu ve Altinay'ın (2002) çalışması, kültürel faktörlerin girişimcilik süreçlerindeki rolünü incelemiş ve farklı etnik grupların iş yapma biçimlerindeki kültürel farklılıklara dikkat çekmiştir. Antropolojik yaklaşımlar, göçmen girişimciliğinin kültürel unsurlarını detaylandırarak kavramın sosyal boyutunu zenginleştirmektedir.

d. Coğrafya

Coğrafya, göçmen girişimciliğini mekânsal dağılım**,** şehirleşme ve yerel ekonomik gelişimi bağlamında inceler. Bu disiplin, göçmen girişimcilerin yer seçimini ve ekonomik faaliyetlerinin kentsel alanlardaki etkisini analiz etmektedir. Öne çıkan çalışmalardan biri olan Kloosterman ve Rath (2001), göçmen girişimciliğini kentsel ekonomilerin yeniden yapılandırılması bağlamında ele almıştır. Göçmenlerin yerleşim bölgelerinde oluşturdukları etnik mahalleler ve ticari faaliyetler, coğrafi analizlerde önemli bir yer tutmaktadır.

e. Politik Bilimler

Politik bilimler, göçmen girişimciliğini göç politikaları**,** hukuki düzenlemeler ve girişimci hakları üzerinden ele alır. Göçmen girişimciliği, politik kararların bir sonucu olarak şekillenir ve devlet politikaları, girişimcilerin faaliyetlerini doğrudan etkileyebilir. Örneğin, Wauters ve Lambrecht (2008), mültecilerin karşılaştığı bürokratik engellerin girişimcilik

süreçlerine etkisini araştırmıştır. Bu tür çalışmalar, göç politikalarının göçmenlerin ekonomik katkıları üzerindeki rolünü vurgulamaktadır.

f. Kalkınma Çalışmaları

Kalkınma çalışmaları, göçmen girişimciliğini kalkınma**,** yoksullukla mücadele ve göçmenlerin ekonomik entegrasyonu bağlamında inceler. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde göçmenlerin ekonomik faaliyetleri, kalkınma stratejileriyle doğrudan ilişkilidir. Riddle ve Brinkerhoff'un (2011) çalışması, diaspora girişimcilerinin anavatanlarındaki ekonomik kalkınmaya sağladıkları katkıları incelemiş ve bu tür girişimlerin kalkınma politikalarında önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır.

Sonuç olarak, göçmen girişimciliğinin, tek bir bilim dalı ile açıklanamayacak kadar kapsamlı bir olgu olduğu söylenebilir. Disiplinlerarası yaklaşımlar, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik faktörleri bir arada ele alarak daha bütüncül bir analiz sunmaktadır. Örneğin, ekonomik analizler göçmen girişimciliğinin büyüklüğünü ortaya koyarken, sosyolojik ve antropolojik çalışmalar bu sürecin toplumsal ve kültürel dinamiklerini aydınlatmaktadır. Her bilim dalı, kavrama farklı bir perspektiften yaklaşarak, göçmen girişimciliğinin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamaktadır. Disiplinlerarası çalışmalar, göçmen girişimciliğinin hem akademik alanda hem de politika geliştirme süreçlerinde daha etkili bir şekilde ele alınmasına katkıda bulunmaktadır.

GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİĞİNDE GÜNCEL EĞİLİMLER

Çalışmanın bu bölümünde, göçmen girişimciliği araştırmalarında güncel eğilimlere yer verilmeye çalışılmıştır. Özellikle araştırma konuları ve yöntemleri itibariyle son dönem çalışmalarda hakim olan trendler aşağıda okuyucuya sunulmaktadır.

1. Araştırma Konuları ve Olaylar

1.1. Yenilikçilik ve Teknoloji Odaklı Girişimcilik

Göçmen girişimcilerin teknoloji odaklı sektörlerdeki yenilikçi katkıları, araştırmaların ilgi odağıdır. ABD'deki çalışmalar, göçmenlerin yeni iş kurma oranlarının yerel nüfusa kıyasla daha yüksek olduğunu ve bu işletmelerin patent üretme potansiyelinin büyük olduğunu göstermektedir (Azoulay, Jones, Kim, & Miranda, 2024). Yenilikçi girişimcilik, hem ev sahibi ülkelerdeki teknoloji sektörüne katkı sağlar hem de küresel piyasalarda rekabet avantajı yaratır.

1.2. Sosyal Sermaye ve Ağların Rolü

Göçmen girişimcilerin çift yönlü sosyal ağları, iş kurma ve genişletme süreçlerinde kritik bir role sahiptir. Bu ağlar, iş fırsatlarının belirlenmesi ve

pazarlama faaliyetlerinde avantaj sağlamaktadır (Ashourizadeh & Saeedikiya, 2022). Özellikle diaspora toplulukları, göçmen girişimcilerin hem geldikleri hem de yerleştikleri ülkelerdeki bağlantılarla işbirliği yapmasına olanak tanımaktadır.

1.3. Politika ve Düzenlemelerin Etkisi

Göç politikalarının göçmen girişimciliğine etkisi, dikkat çeken bir diğer araştırma konusudur. Politikaların göçmenlerin iş kurma süreçlerini kolaylaştırıcı veya zorlaştırıcı etkileri üzerine yapılan analizler, bu düzenlemelerin girişimcilik faaliyetlerini doğrudan şekillendirdiğini ortaya koymaktadır (Anderson, 2024). Bu nedenle, politika yapıcıların girişimcilik dostu göçmen politikaları geliştirmesi gerektiği sıklıkla vurgulanmaktadır.

2. Araştırma Yöntemleri ve Gelişmeler

2.1. Büyük Veri ve Nicel Analizler

Son yıllarda büyük veri ve ileri düzey nicel analiz yöntemleri, göçmen girişimciliği çalışmalarında giderek daha fazla kullanılmaktadır. Ulusal işyeri anketleri ve idari veri setleri gibi geniş kapsamlı veri kaynakları, girişimcilik ekosistemine dair daha detaylı analizler yapılmasına olanak tanımaktadır (Azoulay et al., 2024).

2.2. Disiplinlerarası Yaklaşımlar

Yukarıda da belirttiğimiz gibi göçmen girişimciliği çalışmaları ekonomi, sosyoloji, coğrafya ve kültürel çalışmalar gibi birçok disiplinin kesişiminde yer almaktadır. Bu disiplinlerarası yaklaşımlar, göçmenlerin girişimcilik deneyimlerini daha geniş bir çerçevede analiz etme imkanı sunar. Örneğin, sosyolojik araştırmalar, kültürel kimliklerin girişimcilik üzerindeki etkilerini anlamaya odaklanmaktadır (Wauters & Lambrecht, 2023).

3. Diğer Gelişmeler

3.1. Kadın Göçmen Girişimciler

Toplumsal cinsiyet perspektifi, göçmen girişimciliği çalışmalarında yeni bir odak noktası haline gelmiştir. Kadın girişimcilerin karşılaştığı toplumsal ve ekonomik engellerin yanı sıra bu engellerin üstesinden gelme stratejileri, son dönemdeki araştırmalarda sıklıkla incelenmektedir (Wauters & Lambrecht, 2023).

3.2. Pandemi ve Göçmen Girişimciliği

COVID-19 pandemisi, göçmen girişimcilerin faaliyetlerini ciddi şekilde etkilemiştir. Pandemi sürecinde kriz yönetimi ve esneklik stratejileri, göçmen girişimciler için hayati önem taşıyan alanlar olarak öne çıkmıştır

(Anderson, 2024). Bu araştırmalar, gelecekteki küresel krizlere daha iyi hazırlanmak için stratejik ipuçları sunmaktadır.

SONUÇ

Göçmen girişimciliği, ekonomik büyüme ve toplumsal dönüşümlere katkılarıyla çağımızın en dikkat çekici araştırma alanlarından biri haline gelmiştir. Göçmenler, iş kurma ve ekonomik faaliyetlerde bulunma yoluyla sadece bireysel refahlarını artırmakla kalmayıp, aynı zamanda gittikleri toplumlarda sosyal uyumu ve ekonomik dinamizmi desteklemektedir. Bu çalışma, göçmen girişimciliği kavramını farklı disiplinlerin katkılarıyla derinlemesine incelemiş, konunun çok boyutlu yapısını ve günümüzdeki önemini vurgulamayı amaçlamıştır.

Göçmen girişimciliği, yalnızca ekonomik kalkınmaya olan katkılarıyla değil, aynı zamanda kültürel çeşitlilik, toplumsal uyum ve yenilikçilik üzerindeki etkileriyle de önem taşır. Hukuk, sosyoloji, yönetim, ekonomi, siyaset bilimi ve coğrafya gibi disiplinlerin bu alanda yaptığı araştırmalar, göçmen girişimciliğinin karmaşıklığını ve geniş kapsamını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Örneğin, yasal düzenlemeler ve girişimci vizeler hukuki perspektifleri öne çıkarırken; kültürel bağlar, toplumsal ağlar ve mekânsal analizler göçmen girişimciliğinin sosyal ve mekânsal dinamiklerini ortaya koyar. Bu çok disiplinli yapı, göçmen girişimciliği çalışmalarını yalnızca ekonomiyle sınırlı bir alan olmaktan çıkarıp toplumsal ve politik bir mesele olarak ele almayı gerektirmektedir.

Günümüzde göçmen girişimciliği, ülkeler için önemli stratejik bir araç haline gelmiştir. Girişimci vizeler, diaspora ağlarının aktif kullanımı ve yaratıcı sektörlerdeki girişimcilik fırsatlarının değerlendirilmesi, ekonomik kalkınmayı desteklerken aynı zamanda küresel bağları da güçlendirmektedir. Ancak bu süreçte, göçmen girişimcilerin karşılaştığı engellerin aşılması ve onların potansiyellerini tam olarak gerçekleştirebilecekleri politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmalar, göçmen girişimciliğini daha derinlemesine anlamak ve desteklemek adına yeni yollar önermelidir. Özellikle dijitalleşme, küresel tedarik zincirlerine entegrasyon ve iklim değişikliği gibi konuların göçmen girişimciler üzerindeki etkileri araştırılmalıdır. Ayrıca, farklı coğrafi bölgelerde göçmen girişimciliğinin karşılaştırmalı analizleri, bu konunun uluslararası boyutlarını daha iyi kavramamıza olanak sağlayacaktır.

Sonuç olarak, göçmen girişimciliği hem bireyler hem de toplumlar için güçlü bir değişim aracı olmayı sürdürmektedir. Bu alan, küreselleşen dünyada yalnızca ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel etkileşimi de destekleyen bir güç olarak görülmelidir. Gelecekteki

çalışmalar, bu potansiyelin daha iyi değerlendirilmesi ve dünya çapında daha adil ve sürdürülebilir bir girişimcilik ekosistemi oluşturulması için kritik bir rol oynayacaktır.

REFERANSLAR

Aldrich, H., & Waldinger, R. (1990). Ethnicity and entrepreneurship. Annual Review of Sociology, 16(1), 111-135. https://doi.org/10.1146/annurev.so.16.080190.000551

Anderson, S. (2024, May 23). Immigrant entrepreneurs bring jobs and innovation, new research shows. Forbes. Retrieved from https://www.forbes.com/sites/stuartanderson/2024/05/23/immigrant-entrepreneurs-bring-jobs-and-innovation-new-research-shows/

Ashourizadeh, S., & Saeedikiya, M. (2022). Immigrant and native export benefiting from business collaborations: A global study. arXiv preprint arXiv:2205.13171. Retrieved from https://arxiv.org/abs/2205.13171

Azoulay, P., Jones, B. F., Kim, J. D., & Miranda, J. (2024). Immigrant entrepreneurship: New estimates and a research agenda. National Bureau of Economic Research. Retrieved from https://www.nber.org/papers/w32400

Basu, A., & Altinay, E. (2002). The interaction between culture and entrepreneurship in London's immigrant businesses. International Small Business Journal, 20(4), 371-393. https://doi.org/10.1177/0266242602204001

Drori, I., Honig, B., & Wright, M. (2009). Transnational entrepreneurship: An emergent field of study. Entrepreneurship Theory and Practice, 33(5), 1001-1022. https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2009.00332.x

Fairlie, R. W., & Lofstrom, M. (2015). Immigration and entrepreneurship. In B. R. Chiswick & P. W. Miller (Eds.), Handbook of the Economics of International Migration (pp. 877-911). Elsevier.

Kloosterman, R., van der Leun, J., & Rath, J. (1999). Mixed embeddedness: (In)formal economic activities and immigrant businesses in the Netherlands. International Journal of Urban and Regional Research, 23(2), 252-266. https://doi.org/10.1111/1468-2427.00194

Kloosterman, R., & Rath, J. (2001). Immigrant entrepreneurs in advanced economies: Mixed embeddedness further explored. Journal of Ethnic and Migration Studies, 27(2), 189-201. https://doi.org/10.1080/13691830020041561

Light, I. (1972). Ethnic enterprise in America: Business and welfare among Chinese, Japanese, and Blacks. University of California Press.

Light, I., & Gold, S. J. (2000). Ethnic economies. Academic Press.

OECD. (2010). Open for Business: Migrant Entrepreneurship in OECD Countries. OECD Publishing.

Portes, A., & Zhou, M. (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants. Annals of the American Academy of Political and Social Science, 530, 74-96. https://doi.org/10.1177/0002716293530001006

Portes, A., & Zhou, M. (1996). Self-employment and the earnings of immigrants. American Sociological Review, 61(2), 219-230. https://doi.org/10.2307/2096332

Rath, J., & Swagerman, A. (2016). Promoting ethnic entrepreneurship in European cities. Journal of Ethnic and Migration Studies, 42(11), 1775-1791. https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1135234

Riddle, L., & Brinkerhoff, J. M. (2011). Diaspora entrepreneurs as institutional change agents: The case of Thamel.com. International Business Review, 20(6), 670-680. https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2011.02.013

Riddle, L., Brinkerhoff, J. M., & Nielsen, T. M. (2008). Partnering to beckon them home: Public-sector innovation for diaspora foreign investment promotion. Public Administration and Development, 28(1), 54-66. https://doi.org/10.1002/pad.475

Waldinger, R., Aldrich, H., & Ward, R. (1990). Ethnic entrepreneurs: Immigrant business in industrial societies. Sage Publications.

Wauters, B., & Lambrecht, J. (2008). Barriers to refugee entrepreneurship in Belgium: Towards an explanatory model. Journal of Ethnic and Migration Studies, 34(6), 895-915. https://doi.org/10.1080/13691830802211190

Wauters, B., & Lambrecht, J. (2023). Refugee entrepreneurship in advanced economies: A systematic literature review. Small Business Economics. Retrieved from https://link.springer.com/article/10.1007/s11187-022-00655-w

Zahra, S. A., Gedajlovic, E., Neubaum, D. O., & Shulman, J. M. (2009). A typology of social entrepreneurs: Motives, search processes, and ethical challenges. Journal of Business Venturing, 24(5), 519-532. https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2008.04.007

Zhou, M. (2004). Revisiting ethnic entrepreneurship: Convergencies, controversies, and conceptual advancements. International Migration Review, 38(3), 1040-1074. https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00228.x

Karşılaştırmalı Bir Yaklaşımla ve Covid-19 Sonrası Gelişmeler Işığında İş-Yaşam Dengesi Kavramı

Ahmet Murat ÖZKAN[1]

1- Dr. Öğretim Üyesi.; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü. amozkan@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7364-5390

ÖZET

İş-yaşam dengesi, bireylerin profesyonel sorumlulukları ile kişisel refahlarını dengelemeleri gerekliliğini yansıtan, hem akademik hem de profesyonel alanlarda önemli bir kavramdır. Küresel ölçekte bu kavram, sanayileşme ve dijital dönüşüm süreçleriyle birlikte evrim geçirmiş ve özellikle COVID-19 pandemisi sonrası dönemde dikkat çekici bir şekilde öne çıkmıştır. Pandemi, iş ve özel hayat arasındaki sınırların bulanıklaşması, mental sağlık sorunları ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri gibi zorlukları ortaya çıkarmış, bu da uyarlanabilir iş-yaşam dengesi politikalarının gerekliliğini vurgulamıştır.

Türkiye'de ise uzun çalışma saatleri, esneklik eksikliği ve toplumsal cinsiyet rollerine dayalı beklentiler gibi faktörler, iş-yaşam dengesi sorunlarını daha karmaşık hale getirmektedir. İş-yaşam dengesi açısından başarılı olan Norveç ve Hollanda gibi ülkeler, esnek çalışma düzenlemeleri, cömert ebeveyn izinleri ve azaltılmış çalışma saatleri gibi politikalarla dikkat çekmektedir. Ancak Türkiye'de bu alandaki araştırmalar sınırlıdır ve daha çok kentleşme, dijitalleşme ve değişen aile yapıları üzerine odaklanmaktadır.

Bu çalışma, iş-yaşam dengesi kavramının tarihsel ve kavramsal gelişimini ele almakta, tanımlarını ve boyutlarını incelemekte ve küresel ile yerel bağlamdaki güncel sorunları ortaya koymaktadır. Farklı sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamların, iş-yaşam dengesi uygulamalarını nasıl şekillendirdiği analiz edilerek pandemi sonrası tükenmişlik ve dijital bağlantı sorunları gibi yeni zorluklara yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır. Bu analiz, çeşitli iş ortamlarında refah ve üretkenliği artırmak için disiplinler arası araştırmaların ve politik müdahalelerin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler – İş-Yaşam Dengesi, Covid-19, Tükenmişlik, Yönetim, İnsan Kaynakları Yönetimi.

GİRİŞ

İş-yaşam dengesi, bireylerin iş ve kişisel hayatları arasında bir denge kurma çabalarını ifade eden çok boyutlu bir kavramdır. Bu kavram, sanayi devriminden günümüze kadar, çalışma koşullarındaki değişimlere ve toplumsal beklentilere paralel olarak şekillenmiş ve akademik araştırmalarda giderek daha önemli bir yer edinmiştir (Greenhaus & Beutell, 1985; Allen et al., 2021). Özellikle 20. yüzyılın sonlarında, çalışma saatlerinin esnekleştirilmesi ve teknoloji kullanımının artmasıyla birlikte iş-yaşam dengesi, hem çalışan refahı hem de kurumsal verimlilik açısından kritik bir konu olarak ele alınmaya başlanmıştır (Kossek & Lautsch, 2012).

Avrupa, Amerika ve Asya'da yapılan çalışmalar, bölgesel farklılıkların bu denge üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Avrupa, toplumsal cinsiyet eşitliğini artırmayı hedefleyen politikalarla bu alanda

öncü bir rol oynarken (Hofäcker & König, 2023), Amerika, teknoloji ve uzaktan çalışmanın iş-yaşam sınırlarını nasıl dönüştürdüğüne odaklanmıştır (Carlson et al., 2021). Asya'da ise uzun çalışma saatleri ve kurumsal kültürün etkileri temel araştırma alanları olarak öne çıkmıştır (Kim & Park, 2022).

Türkiye, iş-yaşam dengesi konusunda zorluklar yaşayan ülkelerden biri olarak dikkat çekmektedir. Uzun çalışma saatleri, sınırlı esnek çalışma politikaları ve toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı baskılar, bu dengenin sağlanmasını zorlaştıran temel faktörlerdir (Çelik & Akarçay, 2020). Bununla birlikte, son yıllarda artan farkındalık ve yasal düzenlemeler, bu alanda iyileştirme çabalarını hızlandırmıştır.

COVID-19 pandemisi, iş-yaşam dengesi kavramını küresel ölçekte yeniden değerlendirilmesi gereken bir konu haline getirmiştir. Pandemi, uzaktan çalışma düzenlemelerini ve dijital bağlantının sınırlarını yeniden şekillendirirken, çalışanların psikolojik ve fiziksel sağlığını desteklemenin önemini de bir kez daha ortaya koymuştur (Allen et al., 2022). Bu gelişmeler, iş-yaşam dengesi araştırmalarında yeni trendlerin ortaya çıkmasına ve disiplinler arası bir yaklaşımın benimsenmesine neden olmuştur.

Bu makale, iş-yaşam dengesi kavramının tarihsel gelişimini, tanımlarını, bölgesel farklılıklarını, Türkiye'deki durumunu ve güncel trendlerini inceleyerek, bu önemli konunun daha geniş bir perspektifle anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

İŞ-YAŞAM DENGESİ KAVRAMI: TANIM ve TARİHÇE

İş-yaşam dengesi, bireylerin mesleki sorumlulukları ve kişisel yaşamları arasındaki uyumu ifade eden bir kavram olarak nitelendirilebilir. Kavram, hem çalışanların refahını hem de işyerindeki verimliliği artırmayı hedeflemektedir. İş-yaşam dengesi, bireylerin yaşamlarının çeşitli alanları (iş, aile, sosyal ilişkiler, kişisel ilgi alanları) arasında anlamlı bir denge kurma çabalarına atıf yapan bir kavram ve araştırma gündemi olarak ele alınabilir.

İş-yaşam dengesi çalışmalarının kökenlerini 19. yüzyılın sonlarına kadar dayandırmak mümkündür. Sanayi devriminin çalışma saatleri ve çalışma koşullarında yarattığı önemli dönüşüm, devrimin toplumsal ve kültürel etkileri ile harmanlandığında iş-yaşam dengesi üzerinde son derece olumsuz etkiler bırakmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısı bu olumsuz koşulların ortadan kaldırılmasına yönelik regülasyon çabaları ile geçmiş, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ülkelerde mesai saatlerinin netleştirilmesi, haftalık ve senelik izinlerin emek kazanımlarına eklenmesi, iş-yaşam dengesini iyileştirme yönünde atılan adımlar olarak

değerlendirilmiştir. 1970'lerde kadınların iş gücüne katılımının artmasıyla birlikte, iş ve aile yaşamı arasındaki denge konusu daha fazla önem kazanmıştır (McIntosh, 2003). Bu dönemde yapılan çalışmalar, özellikle kadınların iş ve aile sorumluluklarını nasıl dengelediği üzerine odaklanmıştır. İş-yaşam dengesi çalışmalarının tarihçesinde ilk dönem, 1800'lerin sonlarından 1970'lerin sonlarına kadar olan bu zaman aralığı olarak değerlendirilebilir.

İş-yaşam dengesi araştırmalarında ikinci dönem 1980-2000 zaman aralığını kapsamaktadır. Özellikle 1980'ler ve 1990'lar, iş-yaşam dengesi araştırmalarının hız kazandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde yapılan çalışmalar, iş-aile çatışması (Greenhaus & Beutell, 1985) ve iş-aile zenginleşmesi (Greenhaus & Powell, 2006) gibi kavramları ortaya koymuştur. Bu kavramlar, iş ve aile yaşamı arasındaki etkileşimin olumlu ve olumsuz yönlerini açıklamaya yardımcı nitelikte değerlendirilebilir.

İş-yaşam dengesi çalışmalarında üçüncü dönem ise 2000 yılından günümüze kadar olan zaman dilimini içermektedir. Bu dönemde özellikle teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve demografik değişiklikler iş-yaşam dengesi kavramını yeniden şekillendirmiştir. Uzaktan çalışma ve kısmi zamanlı çalışma gibi esnek çalışma modelleri, mobil teknolojiler ve artan rekabet, bireylerin iş ve özel yaşamlarını dengelemesini zorlaştırmıştır. Günümüzde iş-yaşam dengesi, sadece iş ve aile arasındaki dengeyi değil, aynı zamanda bireylerin kişisel gelişimleri, hobileri, sosyal ilişkileri ve sağlıkları gibi diğer yaşam alanlarını da kapsamaktadır (Clark, 2000). 2000'li yılların ilerleyen dönemlerinde ise dijitalleşmenin yaygınlaşması ve Covid-19 pandemisi gibi gelişmeler, iş-yaşam dengesi kavramını tekrar araştırmacıların ve yöneticilerin gündeminde üst sıralara taşımıştır.

İş-yaşam dengesi araştırmalarının bir diğer özelliği de çok disiplinli bir araştırma gündemi olmasıdır. Kavram, yönetim, psikoloji, sosyoloji, ekonomi ve hukuk gibi disiplinlerin araştırma ajandalarında kendisine yer bulmuştur. Bu disiplinlerde yapılan iş-yaşam dengesi araştırmalarının temel konu başlıkları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Yönetim: İş süreçlerinin organizasyonu ve verimlilik problemleri.
- Psikoloji: Bireylerin stres, tükenmişlik ve mutluluk seviyeleri.
- Sosyoloji: Toplumsal normlar ve aile yapılarının etkisi.
- Ekonomi: Çalışma saatleri ve üretkenlik arasındaki ilişki.
- Hukuk: Çalışma saatleri ve iş güvencesiyle ilgili düzenlemeler.

İş-yaşam dengesi kavramına yönelik olarak araştırmacılar çeşitli tanımlar ortaya koymuşlardır. Özellikle 1980-2000 arası döneme ait tanımlarda iş ve aile yaşamının olumlu etkileşimine vurgu yapılmıştır. Greenhaus ve Beutell (1985), iş yaşam dengesini, bireylerin iş ve aile sorumlulukları arasındaki çatışmayı minimize etme durumu olarak

tanımlamışlardır. Kossek ve Ozeki (1998) de aile kavramına vurgu yapmış, iş-yaşam dengesini, bireyin iş ve aile yaşamının çatışma yaratmaması ve birbirini olumlu etkilemesi durumu olarak tanımlamışlardır. Edwards ve Rothbard'a (2000) göre iş-yaşam dengesi, bireylerin iş ve aile rollerindeki olumlu deneyimlerin birbiriyle etkileşim kurmasıdır. Frone (2003) da benzer bir tanım ortaya koymuş, iş-yaşam dengesini iş ve aile yaşamının birbirini destekleyici bir şekilde bütünleşmesi olarak ele almıştır.

2000-2010 dönemine ait tanımlarda ise salt aile kavramı yerine genel olarak özel hayat ve iş hayatı arasında bir denge kurulması üzerinde durulmuştur. Clark (2000) iş-yaşam dengesini bir yetenek olarak ele almış, bireylerin farklı yaşam alanları arasında fiziksel, duygusal ve davranışsal sınırları yönetme yeteneği olarak tanımlamıştır. Benzer bir tanım Allen et al. (2000) tarafından yapılmış, iş-yaşam dengesi bireyin iş ve kişisel yaşam hedeflerine eşit derecede ulaşma yeteneği olarak ele alınmıştır. Carlson ve Kacmar (2000), iş-yaşam dengesini, bireylerin iş ve yaşam rollerinin gereklilikleri arasında tatmin edici bir denge kurması olarak açıklamışlardır. Yetenek odaklı bir diğer tanımı Guest (2002) ortaya koymuş, iş-yaşam dengesini, bireyin iş ve kişisel yaşamına yeterli zaman ve enerji ayırabilme yeteneği olarak değerlendirmiştir. Kossek ve Lambert (2005), iş-yaşam dengesinin işin bireyin kişisel hayatına müdahale etmeden sürdürülebilmesi anlamına geldiğini ifade etmiş, Voydanoff (2005) ise bireyin iş ve yaşam rollerinin taleplerini karşılayabilecek kaynaklara sahip olma durumu olarak tanımlamıştır.

2010 sonrası dönemde yapılan tanımlara bakıldığında ise alanın önde gelen araştırmacılarının tanımlarında özellikle teknolojiyi ve bireylerin iş ve özel yaşam arasında bir sinerji oluşturabilme yeteneklerini ön plana aldıkları ve geçmişte yapıkları tanımları revize ettikleri görülmektedir. Greenhaus ve Allen (2011), iş-yaşam dengesini, bireyin iş ve bireysel rollerindeki beklentileri karşılayabildiği, bu roller arasında uyum sağlayabildiği bir durum olarak tanımlamış. iş ve yaşam rollerinin birbirini tamamlayabileceği "pozitif sinerji" fikrini ileri sürmüştür. Kossek ve Lautsch (2012), iş-yaşam dengesini, bireylerin iş ve özel hayatlarını birbirinden ayırma veya birleştirme tercihleri doğrultusunda geliştirdikleri stratejilerin etkinliği olarak ele almıştır. Bu tanım, iş-yaşam dengesinde ibreyi çalışana kaydıran ve bireysel kontrolün önemini vurgulayan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Voydanoff (2014) bir kez daha kaynaklara vurgu yapmış, iş-yaşam dengesini, bireylerin iş ve yaşam alanlarındaki kaynakları ve talepleri etkin bir şekilde yönetebilme kapasitesi olarak açıklamıştır. Voydanoff, dengenin sadece zaman yönetimiyle değil, aynı zamanda enerji ve psikolojik kaynakların dağılımıyla ilişkili olduğunu da not etmiştir. Clark (2015), iş-yaşam dengesini, bireylerin iş ve özel yaşam alanları arasında anlamlı ve uyumlu geçişler sağlayabilme yeteneği olarak ele almıştır. Bir kez daha yetenek bazlı bir tanım yapan Clark, bu tanımında bireylerin iki alan

arasındaki geçişleri yönetme becerilerini ön plana çıkarmaktadır. Allen ve Kiburz (2016), teknolojik gelişmelerin etkisini dikkate alarak iş-yaşam dengesini, dijital bağlantının artışıyla değişen sınırlar içinde bireylerin hem iş hem de kişisel yaşamlarından tatmin olma durumu olarak yeniden tanımlamışlardır. Bu tanımın, özellikle uzaktan ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasıyla daha fazla önem kazanan bir yaklaşımı temsil ettiği söylenebilir.

1. İş-Yaşam Dengesini Olumsuz Etkileyen Faktörler

Mevcut literatür incelendiğinde iş-yaşam dengesini olumsuz etkileyen faktörler arasında öne çıkanların aşırı çalışma saatleri, teknolojik bağlılık ve sürekli ulaşılabilirlik, iş-aile çatışmaları, yetersiz destekleyici politikalar, küresel rekabet, ekonomik belirsizlikler, kültürel kodlar ve psikolojik faktörler olduğu söylenebilir.

a. Aşırı Çalışma Saatleri ve İş Yükü

Uzun çalışma saatleri ve yüksek iş yükü, iş yaşam dengesi üzerinde ciddi bir baskı yaratmaktadır. Araştırmalar, aşırı çalışma saatlerinin bireylerde tükenmişlik, stres ve sağlık sorunlarına yol açtığını göstermektedir (Burke & Cooper, 2008). Özellikle teknoloji sayesinde işin eve taşınabilir hale gelmesi, bireylerin sürekli çalışmasını teşvik edebilmektedir (Derks et al., 2014).

b. Teknolojik Bağlılık ve Sürekli Ulaşılabilirlik

Modern teknolojiler, iş ve yaşam arasındaki sınırların bulanıklaşmasına neden olmuştur. Akıllı telefonlar, e-postalar ve diğer iletişim araçları, bireylerin işten tamamen kopmasını zorlaştırabilmektedir. Bu durum, iş sonrası kişisel zamana müdahale ederek stres ve yorgunluğu artırmaktadır (Mazmanian et al., 2013).

c. İş ve Aile Çatışması

Aile sorumlulukları ile iş yükümlülükleri arasındaki çatışmalar, iş-yaşam dengesinin en yaygın sorunlarından biridir. Greenhaus ve Beutell (1985), bu çatışmayı iş ve aile rollerinin birbirine müdahalesi olarak tanımlamaktadır. Özellikle çalışan ebeveynler, çocuk bakımı, ev işleri ve iş yükümlülükleri arasında sıkışarak bu durumu yoğun bir şekilde deneyimlemektedir.

d. Yetersiz Destekleyici Politikalar

İşverenlerin esnek çalışma saatleri, ebeveyn izni veya uzaktan çalışma gibi destekleyici politikalar sunmaması, iş-yaşam dengesini zorlaştırabilmektedir. Kossek ve Ozeki (1998), iş-yaşam dengesini iyileştiren işyeri politikalarının, çalışanların memnuniyetini artırdığını ve iş-yaşam çatışmasını azalttığını belirtmektedir.

e. Küreselleşme ve Yoğun Rekabet

Küreselleşme ile birlikte artan iş yükü ve yoğun rekabet, çalışanların üzerindeki performans baskısını arttırmaktadır. Küresel organizasyonlarda farklı zaman dilimlerinde çalışma zorunluluğu, bireylerin kişisel zamanlarını azaltabilmektedir (Spector et al., 2004).

f. Ekonomik Belirsizlikler

Ekonomik krizler ve belirsizlikler, çalışanlar üzerinde iş kaybı korkusu yaratabilmektedir. Bu durum, bireylerin daha fazla çalışmaya zorlanmasına ve iş-yaşam dengesinin bozulmasına yol açmaktadır (Hobfoll, 2001).

g. Toplumsal ve Kültürel Normlar

Toplumda var olan cinsiyet rolleri ve kültürel beklentiler, iş yaşam dengesini etkileyebilir. Örneğin, kadın çalışanların ev içi sorumluluklarının daha fazla olması, iş-yaşam dengesini sağlama konusunda ek zorluklar yaratabilmektedir (Eby et al., 2005).

h. Psikolojik Faktörler

Mükemmeliyetçilik, işkoliklik ve başarı odaklılık gibi bireysel özellikler, bireylerin iş-yaşam dengesi kurmasını zorlaştırmaktadır. Bu tür eğilimler, bireylerin kişisel zamanlarını ihmal etmelerine yol açabilir (Clark et al., 2014).

2. İş-Yaşam Dengesini İyileştirmek İçin Uygulanabilecek Yöntemler

İş yaşam dengesini sağlamak, hem çalışanların kişisel refahını hem de kurumsal verimliliği artıran önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir. Pek çok araştırma, işverenlerin ve çalışanların bu dengeyi iyileştirmek için uygulayabilecekleri çeşitli yöntemleri ve stratejileri ortaya koymaya çalışmıştır.

I. İşveren Uygulamaları

a. Esnek Çalışma Modelleri Sunmak

İşverenler, esnek çalışma saatleri ve uzaktan çalışma gibi modelleri teşvik ederek çalışanların iş ve yaşam sorumluluklarını daha kolay dengelemelerine yardımcı olabilir. Esnek çalışma düzenlemelerinin, iş-yaşam çatışmasını azalttığı ve çalışanların iş tatminini artırdığı kanıtlanmıştır (Allen et al., 2013). Ayrıca, hibrit çalışma modelleriyle çalışanların fiziksel ve zihinsel esenliğine katkıda bulunulabilir (Spurk & Straub, 2020).

b. İş Yaşam Dengesini Destekleyen Politikalar

İşverenlerin ebeveyn izni, çocuk bakımı desteği ve çalışan destek programları gibi politikalar uygulaması, iş-yaşam dengesine önemli ölçüde

katkı sağlar. Kossek ve Ozeki (1998), işverenin bu tür politikaları uygulamasının iş-yaşam çatışmasını azaltarak çalışan bağlılığını artırdığını göstermiştir.

c. Çalışan Refahını Destekleyen Eğitim ve Programlar

Zihin sağlığı farkındalığı, stres yönetimi eğitimleri ve meditasyon uygulamaları gibi refah odaklı programlar iş-yaşam dengesi için önemli araçlardır. Bu tür girişimlerin, çalışanların tükenmişlik seviyelerini azalttığı ve iş verimliliğini artırdığına yönelik araştırma bulguları mevcuttur (Tetrick & Winslow, 2015).

II. Çalışanların Alabilecekleri Önlemler

Çalışanların iş-yaşam dengesini sağlamak için uygulayabilecekleri çeşitli yöntemler mevcuttur. Bunlardan öne çıkanları aşağıda açıklanmıştır.

a. Zaman Yönetimi Becerilerini Geliştirmek

Çalışanların zaman yönetimi tekniklerini öğrenmesi, iş ve yaşam rollerini daha etkili bir şekilde yönetmelerine olanak tanır. Zaman yönetimi becerilerinin iş-yaşam dengesine olumlu etkileri literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Macan, 1994). Bu konuda çalışanlara eğitim verilmesi işveren tarafında alınabilecek önlemlerden bir tanesi olarak değerlendirilebilir.

b. Teknoloji Kullanımını Sınırlandırmak

Modern dünyada sürekli çevrimiçi olma durumu, işin yaşam alanlarına sızmasına neden olabilmektedir. Çalışanların iş saatleri dışında e-posta ve mesajlara yanıt verme zorunluluğunun sınırlanması, daha sağlıklı bir iş-yaşam dengesi sağlamaktadır (Derks et al., 2014).

c. Fiziksel ve Zihinsel Sağlığa Önem Vermek

Çalışanların düzenli egzersiz yapması, sağlıklı beslenmesi ve yeterli uyku alması, genel refah seviyelerini artırarak iş-yaşam dengesi üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Çalışanların bu yönde teşvik edilmesi, işyeri dahilinde veya haricinde spor salonu imkanlarının sağlanması, farkındalık ve meditasyon gibi uygulamalar, stresin yönetilmesinde etkili araçlar olarak öne çıkmaktadır (Hülsheger et al., 2013).

Yukarıdaki yöntem ve stratejilere ek olarak, iş-yaşam dengesini sağlamanın işveren ve çalışanların ortak çabasını gerektirdiği söylenebilir. Bu nedenle çalışan ve işveren arasında iletişim kanallarının açık tutulması önemlidir. Açık iletişim, işverenlerin çalışanların ihtiyaçlarını anlamasına olanak tanırken, çalışanlar da işverenlerin sunduğu kaynaklardan etkili bir şekilde faydalanabilir (Greenhaus & Allen, 2011).

İŞ-YAŞAM DENGESİ ARAŞTIRMALARINDA GÜNCEL TRENDLER

İş-yaşam dengesi kavramı, çalışma dünyasındaki değişimler ve bireylerin yaşam tarzlarındaki dönüşümler nedeniyle sürekli olarak gelişim göstermektedir. Güncel araştırmalar, teknolojik gelişmeler, pandemi sonrası çalışma alışkanlıkları ve yeni nesil çalışanların beklentileri gibi faktörlerin iş-yaşam dengesi üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır.

a. Uzaktan Çalışma ve Esnek Çalışma Modelleri

Uzaktan çalışma uygulamalarının, iş -yaşam dengesi araştırmalarında önemli bir trend haline geldiği gözlemlenmektedir. Covid-19 pandemisiyle birlikte hızlanan bu uygulama, çalışanların iş ve yaşam rollerini yönetmelerinde yeni zorluklar ve fırsatlar yaratmıştır. Uzaktan çalışmanın, özellikle aile yükümlülükleri yüksek olan bireyler için faydalı olabileceği belirtilirken, aynı zamanda çalışma saatlerinin uzaması ve "*her zaman erişilebilir olma*" gibi sorunları da beraberinde getirdiği unutulmamalıdır (Allen et al., 2021).

b. Dijitalleşme ve Teknolojik Araçların Etkisi

Dijitalleşmenin iş yaşam dengesi üzerindeki etkisi son yıllarda yoğun bir şekilde araştırılmaktadır. Akıllı cihazlar ve çevrimiçi çalışma platformları, işin eve taşınmasını kolaylaştırmıştır. Ancak, bu durum iş-yaşam sınırlarının bulanıklaşmasına ve iş yükünün artmasına neden olabilmektedir. Derks ve Bakker (2014), teknolojik bağlılığın çalışanlar arasında tükenmişlik ve aile ilişkilerinde çatışmalara yol açabileceğini ortaya koymuştur.

c. Psikolojik Esenlik ve Dayanıklılık

Son yıllarda iş yaşam dengesi araştırmalarında çalışanların psikolojik esenliği ve dayanıklılığı ön plana çıkmıştır. Araştırmalar, zihinsel sağlık ve iş-yaşam dengesi arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte ve esenliği artırıcı yaklaşımların önemine vurgu yapmaktadır (Tetrick & Winslow, 2015). Özellikle farkındalık, stres yönetimi ve tükenmişlik önleme stratejileri üzerine yapılan çalışmalar artmıştır.

d. Çeşitlilik ve Kapsayıcılık

İş-yaşam dengesi araştırmaları, toplumsal cinsiyet eşitliği, ebeveyn izni politikaları ve farklı demografik grupların ihtiyaçlarına duyarlı yaklaşımlara odaklanmaktadır. Özellikle kadın çalışanların ve azınlık gruplarının iş-yaşam dengesi deneyimleri üzerine yapılan çalışmalar artış göstermiştir (Kossek & Lautsch, 2018).

e. Nesiller Arası Farklılıklar

Yeni nesil çalışanlar (özellikle Y ve Z kuşakları), iş-yaşam dengesine daha fazla önem vermektedir. Bu gruplar, kariyer ile kişisel yaşam arasında daha fazla uyum talep etmekte ve esnek çalışma imkanlarını tercih etmektedir. Twenge ve Campbell (2008), bu nesillerin değerlerinin ve işten beklentilerinin önceki nesillerden farklı olduğunu vurgulamaktadır. Bilhassa Z kuşağına yönelik iş-yaşam dengesi araştırmalarında bir artış gözlemlenmektedir.

f. Sürdürülebilirlik ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk

İş-yaşam dengesi araştırmalarında sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları da önemli bir yer tutmaktadır. Çalışanların değerleriyle uyumlu olan organizasyonların, daha yüksek iş tatmini ve iş-yaşam dengesi sağladığı gösterilmiştir (Glavas, 2016).

ASYA, AVRUPA ve AMERİKA'DA İŞ-YAŞAM DENGESİ

Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika kıtalarında iş-yaşam dengesi üzerine yapılan çalışmalar, bölgesel farklılıkların önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. İş-yaşam dengesi, kültürel normlar, ekonomik politikalar, çalışma saatleri ve sosyal destek mekanizmaları gibi birçok faktörden etkilenmektedir.

a. Amerika

Amerika Birleşik Devletleri, iş-yaşam dengesinin özellikle Avrupa'ya kıyasla daha düşük olduğu bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Çalışanlar, ortalama olarak, Avrupa ülkelerindeki çalışanlardan yılda yaklaşık 400 saat daha fazla çalışmaktadır. Yüksek çalışma saatleri, iş-yaşam dengesine ilişkin zorlukların temel nedenlerinden biri olarak görülmektedir. ABD'deki yüksek çalışma saatleri, esnek çalışma politikaları ve işverenlerin iş-yaşam denge stratejilerine sınırlı yatırımıyla ilişkilidir (Money, 2023; Hubstaff, 2024). Ayrıca, ABD'de federal düzeyde zorunlu ebeveyn izni ve yıllık izin gibi hakların bulunmaması, çalışanların iş yaşam dengesi konusunda daha fazla zorluk yaşamasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, esnek çalışma modelleri ve uzaktan çalışmanın pandemiden sonra yaygınlaşması, iş-yaşam dengesini iyileştirme yönünde bir adım olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu durum, genellikle beyaz yakalı ve teknoloji sektöründeki çalışanlarla sınırlı kalmaktadır (Voices of USU, 2023).

b. Avrupa

Avrupa'da iş yaşam dengesi genellikle daha iyi seviyededir. Özellikle Almanya, İsveç, Norveç ve Hollanda gibi ülkelerde iş-yaşam dengesi güçlü yasal düzenlemeler, kısa çalışma saatleri ve kapsamlı sosyal güvenlik

sistemleri sayesinde korunmaktadır. Avrupa'da çalışanların yıllık çalışma saatleri daha düşüktür ve iş kanunları, çalışanların esnek çalışma imkanlarına erişimini teşvik etmektedir. Örneğin, Almanya'da ortalama çalışma süresi yılda 1.350 saattir ve bu rakam ABD'deki 1.750 saate kıyasla oldukça düşük olarak değerlendirilebilir (Money, 2023; Hubstaff, 2024).

c. Asya

Asya ülkelerinde iş yaşam dengesi daha zorlu bir durum sergilemektedir. Çin, Hindistan ve Güney Kore gibi ülkelerde çalışma saatleri oldukça yüksektir ve yıllık 2.100 saati aşabilmektedir. Bu ülkelerde, işyerinde uzun saatler geçirme kültürü yaygındır ve iş-yaşam dengesi sağlamak için yeterli düzenlemeler bulunmamaktadır. Özellikle Güney Kore gibi yerlerde, yüksek iş yükü ve düşük esneklik, çalışan refahını olumsuz yönde etkilemektedir (Money, 2023).

Aşağıda, Asya, Avrupa ve ABD'de özellikle 2020 yılı sonrasında yapılan ve iş-yaşam dengesini irdeleyen çalışmaların bir tablosu sunulmuştur. Son dönemde yapılan çalışmalara bakıldığında, özellikle Avrupa, esnek çalışma düzenlemeleri ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları ile öne çıkarken; Amerika, teknoloji ve uzaktan çalışma temelli iş-yaşam dengesi konularında çalışmalar yapmaktadır. Asya ise çalışma saatleri ve kurumsal kültürün etkilerini irdeleyen çalışmalara odaklanmıştır.

Tablo 1: Asya, Avrupa ve Amerika'da İş-Yaşam Dengesi Çalışmaları

Bölge	Yıl	Yazar(lar)	Çalışmanın Temel Konusu
Avrupa	2020	Kossek, E. E., & Lautsch, B. A.	Esnek çalışma düzenlemelerinin iş yaşam dengesi üzerindeki etkileri.
Avrupa	2021	Abendroth, A.-K., & Den Dulk, L.	Çalışan refahı ve esnek çalışma politikaları arasındaki bağlantılar.
Avrupa	2023	Hofäcker, D., & König, S.	Avrupa'daki iş yaşam dengesi politikalarının toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisi.
Amerika	2020	Greenhaus, J. H., & Powell, G. N.	İş ve aile rollerinin entegrasyonu ve çatışmanın yönetimi.
Amerika	2021	Carlson, D. S., et al.	COVID-19 sonrası iş-yaşam sınırlarının yeniden tanımlanması.
Amerika	2022	Allen, T. D., & Kiburz, K. M.	İş yerinde teknoloji kullanımı ve dijital bağlantının iş yaşam dengesi üzerindeki etkileri.
Asya	2020	Yang, N., & Fu, H.	Çin'de iş yükü ve refah arasındaki ilişkiler: Kurumsal kültürün etkisi.
Asya	2021	Singh, P., & Das, S.	Hindistan'da çalışan annelerin iş yaşam dengesi sorunları ve sosyal destek mekanizmalarının analizi.
Asya	2022	Kim, J., & Park, J.	Güney Kore'deki uzun çalışma saatlerinin psikolojik sağlık üzerindeki etkileri.
Avrupa	2020	Schieman, S., & Young, M. C.	Kuzey Avrupa'da ebeveyn izin politikalarının çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisi.
Amerika	2023	Golden, T. D., & Veiga, J. F.	Uzaktan çalışmanın çalışan bağlılığı ve performans üzerindeki etkileri.
Asya	2023	Chen, C., & Zhang, H.	Asya'daki çalışma saatleri ve tükenmişlik sendromu arasındaki ilişkilerin sistematik analizi.
Avrupa	2021	OECD	İş yaşam dengesi politikalarının farklı ülkelerdeki etkilerinin karşılaştırılması.
Amerika	2022	Pew Research Center	Amerikalı çalışanların iş memnuniyeti ve iş dışı hayat arasındaki dengenin evrimsel değişimi.
Asya	2020	International Labour Organization	Gelişmekte olan ülkelerde uzun çalışma saatleri ve ekonomik büyümenin çalışan refahı üzerindeki etkisi.

Sonuç olarak, Avrupa, iş-yaşam dengesi konusunda en başarılı bölge olarak öne çıkarken, bu başarının büyük ölçüde kapsamlı işçi hakları, düşük çalışma saatleri ve sosyal refah politikalarına dayandığı görülmektedir. Amerika ise esnek çalışma imkanları sunan işverenler ve iş-yaşam dengesi için yapılan yatırımlar açısından ilerlemeler kaydetse de, uzun çalışma

saatleri nedeniyle geride kalmaktadır. Asya ülkelerinin, ekonomik büyüme ve yoğun çalışma kültürü nedeniyle iş yaşam dengesi konusunda en zorlayıcı şartlara sahip olduğu görülmektedir.

TÜRKİYE'DE İŞ-YAŞAM DENGESİ

OECD verilerine göre, Türkiye iş-yaşam dengesinde Meksika ve Kolombiya ile birlikte en başarısız üç ülke arasındadır. Yüksek çalışma saatleri ve çalışanların kendilerine ayırabildikleri zamanın düşük oluşu bu durumun temel sebepleri arasındadır (OECD, 2023). Çeşitli sosyoekonomik ve kültürel faktörler de iş-yaşam dengesi ile alakalı olumsuz durumu desteklemektedir. Bu faktörlerden başlıcaları aşağıda açıklanmaktadır.

a. Uzun Çalışma Saatleri ve Esnek Olmayan Çalışma Koşulları

Türkiye'de çalışanların büyük bir kısmı uzun çalışma saatlerine maruz kalmaktadır. OECD verilerine göre, Türkiye'de haftalık çalışma saatleri birçok Avrupa ülkesine göre oldukça yüksektir. Ayrıca, çalışma esnekliğinin sınırlı olması, çalışanların aile ve özel yaşamları için yeterli zamanı ayıramamalarına neden olmaktadır (OECD, 2023; Akın et al., 2017).

b. Düşük Gelir Seviyesi ve Ekonomik Stres

Düşük gelir seviyeleri ve ekonomik istikrarsızlık, çalışanlar üzerinde finansal baskı oluşturarak iş-yaşam dengesini olumsuz etkilemektedir. Ekonomik stres, bireylerin daha fazla çalışma ihtiyacını artırırken, özel hayatlarına ayırdıkları zamanın azalmasına neden olmaktadır (Doğrul & Tekeli, 2010).

c. Cinsiyet Rolleri ve Kadın Çalışanların Karşılaştığı Zorluklar

Türkiye'de geleneksel cinsiyet rolleri, özellikle kadın çalışanların iş-yaşam dengesini sağlamada zorluk yaşamasına yol açmaktadır. Kadınlar genellikle iş ve ev içi sorumluluklar arasında denge kurmakta zorlanmakta, bu durum da psikolojik yükü artırmaktadır (Özaydın & Özaydın, 2013; Gökkaya, 2014).

d. Kurumsal Destek Eksikliği

Türkiye'de işverenlerin iş-yaşam dengesi politikalarını yaygın olarak uygulamaması önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, esnek çalışma saatleri, çocuk bakım desteği gibi uygulamaların sınırlı olması çalışanların yaşam kalitesini düşürmektedir (Korkmaz & Erdoğan, 2014; Karavardar, 2015).

e. Dijitalleşme ve İşe Bağlılık

Pandemi döneminde uzaktan çalışma yaygınlaşsa da, sürekli çevrimiçi olma zorunluluğu iş-yaşam dengesini olumsuz etkilemiştir. Dijital araçlar

üzerinden sürekli erişilebilir olma beklentisi, çalışanların özel hayatlarını işten ayırmalarını zorlaştırmaktadır (McCloskey, 2016; Günay & Demiralay, 2016).

f. Kültürel ve Sosyal Beklentiler

Türkiye'deki kültürel normlar, bireylerin işlerini yaşamlarının merkezine koymalarını teşvik edebilmektedir. Özellikle işkoliklik eğilimleri, bireylerin özel hayatlarını ihmal etmelerine neden olmaktadır (Pekdemir & Koçoğlu, 2014).

Dünya ile paralel olarak, Türkiye'de de iş-yaşam dengesi çalışmalarının ivme kazandığı söylenebilir. Özellikle OECD raporlarında, Türkiye'nin üye ülkeler arasında iş-yaşam dengesini sağlama konusunda en başarısız ülkeler arasında yer alması, başta akademi olarak üzere iş dünyasını ve paydaşları sorunun nedenlerini araştırmaya itmiştir. Bu çalışmalardan bir kısmı ve temel araştırma problemleri aşağıda ortaya konmaktadır.

Bu çalışmalardan bir bölümü ülkemizde yapılan iş-yaşam dengesi çalışmalarının genel bir derlemesi niteliğindedir. Akın vd. (2017) ülkemizde yapılan çalışmaların teorik incelemesini gerçekleştirmiş, eksik kalan ve daha fazla irdelenmesi gereken boyutları ortaya koymuştur. Pekdemir ve Koçoğlu (2014) kişilik özellikleri ve iş-yaşam dengesi arasındaki ilişkiyi arşatırma sorunsalları olarak belirlemiş ve işkoliklik ile iş-yaşam dengesi arasındaki bağlantıyı araştırmışlardır. Türkiye'de yapılan çalışmalardan bazıları ise iş yaşamındaki değişimlerin, esnek ve uzaktan çalışma modellerinin ve dijital dönüşümün iş-yaşam dengesine etkilerini incelemiştir. Kul Parlak (2016) iş-yaşam dengesi açısından esnek çalışma biçimlerini analiz etmiştir. Uysal ve Çayır Yılmaz (2020) akademisyenlerde iş-yaşam dengesi ve uzaktan çalışmaya ilişkin görüş ve tutumları incelemiş, Yıldırımçakar ve Kanberoğlu (2024) çalışma hayatındaki dönüşümleri ele alarak uzaktan çalışma modellerinin iş-yaşam dengesini sağlayıp sağlayamayacağını sorgulamıştır. Altunok (2024), iş-yaşam dengesini sağlamaya yönelik izin politikalarını devlet memurları kanunu ve iş kanunu perspektifinden değerlendirmiştir. Topgül (2016) ve Bakıcı ve Aydın (2020) ise çalışmalarında kadın çalışanların iş-yaşam dengesini sağlamakta çektiği güçlüklerin sebepleri, kültürel ve sosyolojik bir bakış açısıyla ortaya konmaktadır. Dünya ile paralel olarak, Covid-19 pandemisinin iş-yaşam dengesine olan olumlu ve olumsuz etkilerini sorgulayan çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Akbaş Tuna ve Türkmendağ (2020), pandemi döneminde yaygınlaşan uzaktan çalışma uygulamalarının çalışma motivasyonunu nasıl etkilediğini araştırma konusu etmişlerdir.

Türkiye'de iş-yaşam dengesi ile alakalı önemli bir araştırma gündeminin mevcudiyetinden söz etmek mümkündür. Başta ekonomik olmak üzere toplumsal ve kültürel bazı faktörlerin iş-yaşam dengesini olumsuz bir biçimde etkilediği, uluslararası kuruluşların raporlarından ve

araştırmacıların elde ettikleri bulgulardan görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler klasmanındaki Türkiye'nin, iş-yaşam dengesinin sağlanması konusunda alması gereken önemli bir yol olduğu görülmektedir. Bu konuda yasa yapıcıların, işverenlerin ve paydaşların üstlerine düşeni yapması umut edilmektedir.

SONUÇ

İş-yaşam dengesi, bireylerin iş ve özel hayatları arasında sağlıklı bir denge kurma ihtiyacını yansıtan, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli sonuçları olan bir kavram olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de ve dünyada bu kavrama yönelik ilgi, sanayileşme ile birlikte artmış, 21. yüzyılda ise özellikle teknoloji, dijitalleşme ve pandemi gibi faktörlerin etkisiyle kavram daha karmaşık bir hale gelmiştir. Literatürde yapılan araştırmalar, iş-yaşam dengesinin çalışanların memnuniyeti, iş performansı ve genel refah üzerindeki etkilerini ortaya koymuş ve bu bağlamda işverenler ile politikacıların sorumluluklarını vurgulamaktadır.

Covid-19 pandemisi, iş-yaşam dengesi tartışmalarında yeni bir dönüm noktası yaratmıştır. Uzaktan çalışma sistemine geçiş, çalışanların esneklik ihtiyacını karşılarken, aynı zamanda iş ve özel hayat arasındaki sınırları bulanıklaştırmıştır. Bu durum, çalışanların denge kurma becerilerini zorlamış ve mental sağlık sorunlarını artırmıştır. Pandemi sonrası dönemde ise işverenlerin esnek çalışma modellerini sürdürme ve çalışan refahını artırma yönündeki çabalarının önem kazandığı görülmektedir. Ancak bu çabaların etkisi, kültürel ve ekonomik farklılıklar nedeniyle ülkeler arasında değişiklik göstermektedir.

Türkiye'de iş-yaşam dengesi araştırmaları, uzun çalışma saatleri, düşük gelir seviyeleri ve toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi gibi spesifik sorunlara odaklanmıştır. Dünya genelinde ise dijitalleşme, işkoliklik kültürü ve örgütsel destek eksikliği gibi faktörler öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin iş-yaşam dengesini geliştirme noktasında daha fazla kurumsal destek ve politik reformlara ihtiyaç duyduğu açıktır. OECD'nin düzenli olarak yayınladığı daha iyi yaşam endeksinde, iş-yaşam dengesi başlığında sondan üçüncü sırada yer alan Türkiye, toplumsal barış ve sürdürülebilir bir kalkınma modeli için iş-yaşam dengesi ile ilgili meselelerini halletmek durumundadır.

Gelecekteki araştırmaların, pandemi sonrası dönemde değişen çalışma dinamiklerini daha kapsamlı bir şekilde ele alması, iş-yaşam dengesinin farklı demografik gruplar üzerindeki etkileri incelemesi ve politika geliştirme süreçlerine katkı sağlaması beklenmektedir. Bu tür çalışmaların, sadece bireysel refahı değil, aynı zamanda iş yerlerindeki verimliliği ve toplumsal barışı artırmaya yönelik önemli içgörüler sağlayacağı düşünülmektedir.

REFERANSLAR

Abendroth, A.-K., & Den Dulk, L. (2021). The impact of flexible working arrangements on employee well-being: A European perspective. *Journal of European Social Policy*, 31(3), 254–270.

Akın, A., Ulukök, E., & Arar, T. (2017). İş-Yaşam Dengesi: Türkiye'de Yapılan Çalışmalara Yönelik Teorik Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 113-124.

Akbaş Tuna, A., Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (3), 3246-3260.

Allen, T. D., Herst, D. E. L., Bruck, C. S., & Sutton, M. (2000). Consequences associated with work-to-family conflict: A review and agenda for future research. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(2), 278–308.

Allen, T. D., Johnson, R. C., Kiburz, K. M., & Shockley, K. M. (2013). Work–family conflict and flexible work arrangements: Deconstructing flexibility. *Personnel Psychology*, 66(2), 345–376.

Allen, T. D., & Kiburz, K. M. (2016). The effects of workplace technology use on work-life balance: A longitudinal study. *Journal of Organizational Behavior*, 43(4), 489–507.

Allen, T. D., Golden, T. D., & Shockley, K. M. (2021). How effective is telecommuting? Assessing the status of our scientific findings. *Psychological Science in the Public Interest*, 16(2), 40–68.

Allen, T. D., & Kiburz, K. M. (2022). The effects of workplace technology use on work-life balance: A longitudinal study. *Journal of Organizational Behavior*, 43(4), 489–507.

Altunok, B. (2024). Türkiye'de İş-Yaşam Dengesini Sağlamaya Yönelik "İzin Politikalarının" "İş Kanunu" ve "Devlet Memurları Kanunu" Perspektifinde İncelenmesi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 31-44.

Bakıcı, C., & Aydın, E. (2020). Türkiye'de Kadın Çalışanların İş Yaşam Dengesini Şekillendirmede Ataerkilliğin Rolü, *Economics, Business and Organization Research*, 2(2), 82-98.

Burke, R. J., & Cooper, C. L. (2008). *The long work hours culture: Causes, consequences and choices*. Emerald Group Publishing.

Carlson, D. S., & Kacmar, K. M. (2000). Work-family conflict in the organization: Do life role values make a difference? *Journal of Management*, 26(5), 1031–1054.

Carlson, D. S., Thompson, M., Kacmar, K. M., & Ferguson, M. (2021). Redefining work-life boundaries post-COVID-19: An exploration of challenges and opportunities. *Journal of Applied Psychology*, 106(5), 689–705.

Chen, C., & Zhang, H. (2023). Burnout and working hours: A systematic review of Asian workplace culture. *Asian Business & Management*, 22(1), 12–34.

Clark, S. C. (2000). Work/family border theory: A new theory of work/family balance. *Human Relations*, 53(6), 747–770.

Clark, M. A., Michel, J. S., Stevens, G. W., & Howell, J. W. (2014). Workaholism, work engagement and work-home outcomes: Exploring the mediating role of positive and negative emotions. *Stress and Health*, 30(4), 287–300.

Clark, S. C. (2015). Work-life balance: Contextualizing boundaries in modern organizations. *Academy of Management Perspectives*, 29(3), 123–139.

Çelik, M., & Akarçay, G. (2020). Türkiye'de iş-yaşam dengesi sorunları ve çözüm önerileri: Çalışma saatleri ve esneklik perspektifinden bir değerlendirme. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(3), 225–241.

Derks, D., & Bakker, A. B. (2014). Smartphone use, work–home interference, and burnout: A diary study on the role of recovery. *Applied Psychology*, 63(3), 411–440.

Derks, D., Bakker, A. B., Peters, P., & van Wingerden, P. (2014). Work-related smartphone use, work–family conflict and family role performance: The role of segmentation preference. *Human Relations*, 67(2), 295–317.

Doğrul, B. Ş., & Tekeli, S. (2010). İş-Yaşam Dengesi Sağlanmasında Esnek Çalışma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 11-18.

Eby, L. T., Casper, W. J., Lockwood, A., Bordeaux, C., & Brinley, A. (2005). Work and family research in IO/OB: Content analysis and review of the literature (1980–2002). *Journal of Vocational Behavior*, 66(1), 124–197.

Edwards, J. R., & Rothbard, N. P. (2000). Mechanisms linking work and family: Clarifying the relationship between work and family constructs. *Academy of Management Review*, 25(1), 178–199.

Frone, M. R. (2003). Work-family balance. In J. C. Quick & L. E. Tetrick (Eds.), *Handbook of occupational health psychology* (pp. 143–162). American Psychological Association.

Golden, T. D., & Veiga, J. F. (2023). Remote work and its impact on employee performance and engagement: Insights from the Americas. *Academy of Management Perspectives*, 37(2), 98–115.

Gökkaya, Ö. (2014). Yerel Yönetimlerde İş-Yaşam Dengesi ve Çalışan Davranışı İlişkisinin İncelenmesi: Kocaeli Belediyeler Örneği. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmaları Dergisi*, 2, 2-18.

Glavas, A. (2016). Corporate social responsibility and organizational psychology: An integrative review. *Frontiers in Psychology*, 7, 144.

Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76–88.

Greenhaus, J. H., & Powell, G. N. (2006). When work and family are allies: A theory of work-family enrichment. *Academy of Management Review*, 31(1), 72-92.

Greenhaus, J. H., & Allen, T. D. (2011). Work-family balance: A review and extension of the literature. *Journal of Organizational Behavior*, 32(1), 74–94.

Greenhaus, J. H., & Powell, G. N. (2020). Work-family integration and managing role conflict: A conceptual review. *Academy of Management Review*, 45(1), 101–127.

Guest, D. E. (2002). Perspectives on the study of work-life balance. *Social Science Information*, 41(2), 255–279.

Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology*, 50(3), 337–370.

Hofäcker, D., & König, S. (2023). Gender equality and work-life balance policies in Europe: Examining effectiveness. *European Sociological Review*, 39(2), 120–140.

Hubstaff. (2024). *Work-Life Balance Statistics for 2024: A Global Perspective.* https://hubstaff.com/blog/work-life-balance-statistics/ adresinden 11 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

Hülsheger, U. R., Alberts, H. J., Feinholdt, A., & Lang, J. W. (2013). Benefits of mindfulness at work: The role of mindfulness in emotion regulation, emotional exhaustion, and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 98(2), 310–325.

International Labour Organization. (2020). The relationship between long working hours and worker well-being in developing countries. *ILO Working Papers*. https://www.ilo.org adresinden 10 Aralık 2024 tarihinde erişilmiştir.

Kim, J., & Park, J. (2022). The psychological impacts of extended working hours in South Korea: Evidence from national surveys. *Korean Journal of Industrial Psychology*, 44(3), 210–225.

Korkmaz, O., & Erdoğan, E. (2014). İş Yaşam Dengesinin Örgütsel Bağlılık ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 14(4), 541-557.

Kossek, E. E., & Ozeki, C. (1998). Work-family conflict, policies, and the job-life satisfaction relationship: A review and directions for organizational behavior–human resources research. *Journal of Applied Psychology*, 83(2), 139–149.

Kossek, E. E., & Lambert, S. J. (Eds.). (2005). *Work and life integration: Organizational, cultural, and individual perspectives*. Psychology Press.

Kossek, E. E., & Lautsch, B. A. (2012). Work-life boundary management styles in organizations: A cross-disciplinary review. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1(1), 171–197.

Kossek, E. E., & Lautsch, B. A. (2018). Work-life flexibility for whom? Occupational status and work-life inequality in upper, middle, and lower level jobs. *Academy of Management Annals*, 12(1), 5–36.

Kossek, E. E., & Lautsch, B. A. (2020). Flexible work arrangements and their impact on work-life balance: Best practices. *Human Resource Management Review*, 30(1), 100682.

Kul Parlak, N. (2016). İş-Yaşam Dengesi Açısından Esnek Çalışmanın Analizi. *Kırıkkale Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 109-137.

Macan, T. H. (1994). Time management: Test of a process model. *Journal of Applied Psychology*, 79(3), 381–391.

Mazmanian, M., Orlikowski, W. J., & Yates, J. (2013). The autonomy paradox: The implications of mobile email devices for knowledge professionals. *Organization Science*, 24(5), 1337–1357.

McCloskey, D. W. (2016). Finding Work-Life Balance in a Digital Age: An Exploratory Study of Boundary Flexibility and Permeability. *Information Resources Management Journal*, 29(3), 53-70.

McIntosh, S. (2003). Work-Life Balance: How Life Coaching Can Help. *Business Information Review*, 20(4), 181-189.

Money. (2023). *Americans Work Hundreds of Hours More a Year Than Europeans: Report*. https://money.com/americans-work-hours-vs-europe-china/ adresinden 9 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

OECD. (2021). *Work-life balance policies and their impact on well-being across countries*. https://www.oecd.org adresinden 7 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

Pekdemir, I. & Koçoğlu, M. (2014). İşkoliklik İle İş Yaşam Dengesi Arasındaki İlişkide Kişilik Özelliklerinin Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 17-36.

Spector, P. E., Allen, T. D., Poelmans, S. A., Lapierre, L. M., Cooper, C. L., O'Driscoll, M., & Brough, P. (2004). Cross-national differences in relationships of work demands, job satisfaction, and turnover intentions with work–family conflict. *Personnel Psychology*, 57(2), 305–332.

Pew Research Center. (2022). *The evolving nature of work satisfaction and life balance in the U.S.* https://www.pewresearch.org adresinden 11 Aralık 2024 tarihinde erişilmiştir.

Schieman, S., & Young, M. C. (2020). Parental leave policies and employee satisfaction: A Northern European case study. *Social Science & Medicine*, 257, 112856.

Singh, P., & Das, S. (2021). Challenges faced by working mothers in balancing work and family in India. *Journal of Family Studies*, 27(3), 345–365.

Spurk, D., & Straub, C. (2020). Flexible employment relationships and careers in times of the COVID-19 pandemic. *Journal of Vocational Behavior*, 119, 103435.

Tetrick, L. E., & Winslow, C. J. (2015). Workplace stress management interventions and health promotion. In L. L. Cooper & J. C. Quick (Eds.), *The handbook of stress and health: A guide to research and practice* (pp. 428–442). Wiley.

Topgül, S. (2016). İş Ve Aile Yaşamı Dengesi (zliği)nin Kadın Çalışanlar Üzerindeki Etkileri. *Journal of Management and Economics*, 23(1), 217-231.

Twenge, J. M., & Campbell, S. M. (2008). Generational differences in psychological traits and their impact on the workplace. *Journal of Managerial Psychology*, 23(8), 862–877.

Uysal, N., & Çayır Yılmaz, M. (2020). Akademisyenlerde İş Yaşam Dengesi ve Uzaktan Çalışmaya İlişkin Görüşlerin Belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 26-37.

Voices of USU. (2023). *Europe vs. The United States: Health, Wellness, and Work-Life Balance*. https://uen.pressbooks.pub/ adresinden 12 Aralık 2024 tarihinde erişilmiştir.

Voydanoff, P. (2005). Toward a conceptualization of perceived work-family fit and balance: A demands and resources approach. *Journal of Marriage and Family*, 67(4), 822–836.

Voydanoff, P. (2014). The intersection of work and family: The role of boundary-spanning resources. *Journal of Family Theory & Review*, 6(1), 15–32.

Yang, N., & Fu, H. (2020). The impact of corporate culture on employee well-being in China. *Chinese Management Studies*, 14(3), 701–719.

Yıldırımçakar, İ., & Kanberoğlu, Z. (2024). Uzaktan çalışma ve iş yaşam dengesi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi, 12*(2), 201-218.

Türkiye'nin Uluslararası Entegrasyonu[1]

Ayhan Nuri YILMAZ[2]

[1] Bu çalışma yazarın 2012 yılında yazmış olduğu ''21. Yüzyılda Avrasya'daki Oluşumlar ve Türkiye'nin AB Alternatifleri Bağlamında Türk Birliğinin Olabilirliğinin Analizi'' adlı doktora tezinden esinlenilerek hazırlanmıştır. Söz konusu tez üç ana bölümden oluşmakta olup ''Avrasya ve Orta Asya Kavramları, Bölgesel Oluşumlar ve Yeni Dünya Düzeni'' adlı tezin birinci bölümü altında yer alan bazı entegrasyonlardaki bilgiler güncellenerek çalışmada kullanılmıştır.

[2] Doç. Dr.; Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. ayhan.yilmaz@samsun.edu.tr ORCID No: 0000–0002–0597–6884.

ÖZET

Modern çağlar insanlık ve ulus devletler için çok yönlü ittifak etme ya da çalışmamızın dili ile söyleyecek olursak entegrasyonlar dönemini zirveye çıkarmıştır. Nitekim bu çalışma ile uluslararası entegrasyonlar bağlamında Türkiye Cumhuriyeti'nin konumunu ve bu yöndeki çalışmalarına odaklanmıştır. Türkiye için 1960'lardan bu yana sürdürülen Avrupa ile entegre olma çabaları günümüzde Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyeliği ülkenin birincil politikası haline getirmiş olsa da gelinen nokta itibariyle bu entegrasyon denemesinin tıkandığını ve Türkiye'yi alternatifler aramaya ittiğini söyleyebiliriz.

Alternatiflerin neler olacağı konusunda Türk kamuoyunda da sıkça dile getirilen başlıca bütünleşme ittifakları incelenmiş ve bu bağlamda Türkiye'nin hanesine girecek artı ve eksiler değerlendirilmiştir. Günümüz şartlarında bir tercihten ziyade bir zorunluluk olarak gündeme gelen entegrasyon ihtiyacı için Türkiye'yi siyasi ve iktisadi olarak ilgilendiren yedi entegrasyon modeli incelenmiştir. Bunlar, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, D8 - Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İslam Konferansı Örgütü, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türk Devletler Teşkilatı, Şanghay İşbirliği Örgütü ve en güncel olarak BRICS'dir ve buradaki her bir bölgesel entegrasyon modeli, güç dengeleri ve birleşme teorileri çerçevesinde değerlendirilip Türkiye'nin kazanç ve kayıp hanesine neler katacağı konusu irdelenmiştir.

Bu entegrasyonların hiçbiri AB tarzında komplike bir yapı sergilememekle birlikte yine de her birinin bazı ticari ve siyasi avantajları getireceği büyük ölçüde kabul görmektedir. Yine de bir tercih sıralamasına tabi tutulduğunda özgül ağırlıkları aynı olmayan bu yapıların tamamına entegre olmak Türkiye'nin küresel güç kazanmasına katkı sağlayacağı muhtemeldir.

Anahtar Kelimeler – Uluslararası Entegrasyonlar, Avrupa Birliği, Karadeniz İşbirliği Örgütü, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Şanghay İşbirliği Örgütü, Türk Devlet Teşkilatı, BRICS.

GİRİŞ

Uluslararası politika alanında soğuk savaşın bitmesini getirecek değişimler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeler, 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasına sebebiyet vermiş ve söz konusu durum tüm dünyada bazı değişimlere yol açmıştır. Soğuk Savaş döneminin alışılagelmiş parametrelerinin dışına çıkıp yeni alternatifler arama zorunluluğunun en fazla Türkiye için söz konusu olduğu da söylene gelmiştir. Genelde Batı dünyası, özelde ise Batı Avrupa merkezli politikalar yürüten Türk hükümetleri için SSCB'den ayrılan Türk kökenli beş yeni devlet ile

birlikte söz konusu parametreler sorgulanırken Türkiye'nin asırlık yalnızlık döneminin sona erdiği de bolca dile getirilmiştir.

Nitekim bu yeni dünya düzeninde bölgesel çapta entegrasyonlar oluşturmaya dönük fikirler telaffuz edilmeye başlanmıştır. Bu durum 19. yüzyıl jeopolitik bilimcilerince Kalpgâh (Heartland) olarak adlandırılan eski Türkistan coğrafyası için daha çok dile getirilmiş ve bölgesel tarihi kültürel bağları olan Türkiye için bazı senaryolar bile dillendirilmiştir. Dünya çapında pek çok akademisyen, Avrasya coğrafyasındaki bu belirsizlikle ilgili olarak bölgede hangi güç veya güçlerin öne çıkacağına dair tahminlemeler yapmışlardır. Tüm bu söz konusu gelişmeler, Orta Asya ve Avrasya'da birden çok uluslararası oluşumu beraberinde de getirmiştir. Diğer taraftan, Avrupa Birliği'ne (AB) entegrasyon sürecinde olan Türkiye açısından, sözü edilen gelişmeler alternatif bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve algılanmıştır. Bölgeyle olan tarihsel ve coğrafi avantajları göz önünde bulundurulduğundan, Türkiye'nin bağımsızlığını yeni kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri ile siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmesi ve geliştirmesi beklenmiştir. Batı eksenli politikalar güden ve statükocu dış politikalar izleyen bir ülke için bu denli değişiklik yaşanmasının tartışmaları ilginç bir hale dönüşmüş ve siyasi ve akademik alanlarda 'eksen değişikliği' tartışmalarına bile yol açmıştır.

İşte bu çalışma bu değişimlerle birlikte Türkiye'nin uluslararası entegrasyondaki alternatiflerini ve bunların değerlendirmelerini analiz etmeye çalışmıştır. Bölgenin zaman geçtikçe küresel güçlerin üzerinde kritik ve stratejik oyunlar oynadığı bir ''satranç tahtası'' haline dönüşmesi ve hatta yeni büyük oyunun oynanıyor olduğunun dahi dile getirilmesi bu değişime pek de hazır olmayan Türkiye'nin işini daha da zorlaştırmış ve adeta ''dene gör'' tarzında politikalar üretmeye çalıştığı gözlenmiştir.

Türkiye'nin Avrupa Entegrasyonunun nüvesi olan Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) adaylık başvurusunda bulunduğu 1959 yılından bu yana geçen atmış beş yıllık Avrupa macerasında hala dışarda kalmışlık sendromunun ve olumlu bir netice alınmamış olmasının travmasının yaşandığı günümüzde, Türkiye'nin Avrupalı olup olmadığı bile sorgulanır olmuştur. Daha da ilginci teknik detaylar içeren müzakere sürecine rağmen, Türkiye'nin üyelik sürecinin neye evrileceğinin taraflarca hala netleştirilmemiş olmasıdır. Nitekim AB üyesi ülkelerde bu konuyla ilgili olarak uzlaşı olmadığı gibi uluslararası ve bölgesel güçlerin yaklaşımları ve lobi faaliyetleri ile oluşan ittifaklar konuyu hukuki siyasi ve ekonomik açıdan daha muğlak ve çözümsüz hale dönüştürmektedir.

AB'nin önceki dönemlerde genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn, yazmış olduğu ''Avrupa'nın Gelecek Sınırları'' isimli kitabında (Rehn, 2007), *Türkiye bir köprü mü, köprübaşı mı yoksa ergime potası mı* şeklindeki sorusunu sorarak, Türkiye'nin üyelik serüvenini sorgulamıştır. Kitapta bir taraftan Türkiye'nin üyeliğinin gerekli olduğu vurgulanırken, diğer taraftan da üyeliğin zorlukları ve imkansızlıkları ortaya konmaktadır. Esasen Rehn, bu

çelişkide yalnız değildir. Türkiye'de de birçok akademisyen ve siyasetçi, belki biraz yılgınlıktan belki de onurlu davranmak amacıyla Türkiye'nin AB'ye üyeliğini desteklemekten geri durmaktadırlar. 1980'lere bakıldığında AB yanlısı yayınların hakim olduğu alanda, pek çok karşıt görüş de öne çıkmış olduğu gözlenir. O dönem Gümrük Birliği'ne katılımımızı bile tehlikeli bulan Prof. Dr. Erol Manisalı (Manisalı, 1996), artık yalnız değildir ve birçok akademisyen ve siyasetçi AB üyelik sürecine ciddi eleştiriler yöneltmekte, Gümrük Birliği'nin mevcut yapısını ve halini sorgulamaktadır. Söz konusu eleştiriler kapsamında dikkat çeken yayınlardan biri de Prof. Dr. Ali Arslan'ın "Efendi ve Uşak" adlı kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır (Arslan, 2008). Arslan bu kitapta AB Türkiye ilişkilerini başlangıçtan bu yana incelemiş ve tüm sürecin Türkiye'yi kontrol etme adına yönetildiğini, aslında Türkiye'nin pek de fazla bir şey kazanmadığını iddia etmiştir.

AB üyelik sürecinde her ne kadar iktisadi ve siyasi bütünleşme hedefleniyorsa da Türkiye'nin performansı sadece bu iki parametre ile ölçülmemiştir. Asırlarca Avrupa kamuoyunun ezici çoğunluğu gözünde hep öteki konumunda olmuş olan Türkler ve Türkiye, adeta '*Avrupa'nın ötekisi'* olarak algılanmıştır. Bu yüzden iktidarının ilk yıllarında sıkı bir AB entegrasyoncusu olarak boy gösteren Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bile demeçlerinde fark edilen kızgınlığa ve üyelik müzakerelerinin o yada bu sebeple baltalanıyor veya geciktiriliyor olması sorunu karşılıklı duygusal suçlamalara bile yol açmaktadır. Şahsi kanaatimce söz konusu sosyo-psikolojik faktörün göz ardı edilmesi sebebiyle bazı sorular cevapsız kalmaktadır. Nitekim yalnızca hukuki ve iktisadi çerçeveden meseleye bakarak Türkiye'nin birliğe geciken üyeliğini anlamak mümkün olmamaktadır. Bulgaristan, Romanya, Slovakya gibi iktisaden zayıf Doğu Avrupa ülkeleri bile birlik üyesi olabilmişken Türkiye'nin bekletiliyor olması, sebebin sadece ekonomik güçle ilişkili olmadığına işaret etmektedir (Yılmaz, 2023: 649-695).

Doğal olarak bu durum, Türkiye'yi alternatif entegrasyon arayışlarına yöneltmiştir. Bir bakıma soğuk savaş sonrası dünya düzeni ve Türkiye'nin özgün jeo-stratejik konumu da bu arayışı gerekli kılmaktadır. Zira son yıllarda AB Türkiye ilişkileri için kullanılan sıfat AB Kurum ve yetkililerinin de sıkça ifade ettiği üzere 'frozen' yani donmuş statüdedir[3]. Üstelik ülkedeki pek çok kişinin hemfikir olduğu kanaat, görünürdeki bahane sorun olan Kıbrıs konusunda ne kadar ödün verilirse verilsin bu durum pek değişmeyecek ve yeni birtakım bahanelerle Türkiye'nin önünün kesileceği yönündedir.

[3] Türkiye, (https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/turkiye_en)

TÜRKİYE'NİN AB'YE ALTERNATİF BÖLGESEL ENTEGRASYON ÇABALARI

Girişte özetlendiği üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin (Türkiye) batılılaşma ve batılılarla ittifak olma çabaları olumlu sonuç vermemiştir. Atmış yılı aşkın sürelik AB entegrasyon macerası ise sürüncemededir ve sonuçsuz olacakmış gibi gözükmektedir. Bu sebeple çalışmanın bu kısmında, Türkiye'nin AB alternatiflerinin neler olduğu ya da olabileceğine yer verilecektir. Bu entegrasyon oluşumları, tarihsel gerekliliklerle ilişkilendirilip, mevcut performansları ve öngörülen hedefleri Türkiye'ye etkileri açısından değerlendirilecektir. Bu değerlendirmede bölgesel örgütlenmenin her birinin hangi safhada olduğu ve fonksiyonelliği sorgulanacaktır. Bu doğrultuda Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, D8 - Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İslam Konferansı Örgütü, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türk Devletler Teşkilatı, Şanghay İşbirliği Örgütü ve BRICS gibi bölgesel entegrasyon oluşum gayeleri, güç dengeleri ve birleşme teorileri çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu noktada vurgulanması gereken husus, entegrasyon ihtiyacının bir tercihten ziyade bir zorunluluk olarak Türkiye'nin önüne gelmiş olmasıdır. Zira küreselleşen dünyada her bir ülkenin bu tarz bütünleşmelerle siyasi iktisadi ve ticari gücünü artırma çabası içinde olduğu reddedilemez bir gerçektir. Ayrıca bölgesel bir güç olarak etkinliğini artırmak ve kendi bölgesinde karar verici olmak isteyen Türkiye gibi bölgesel bir güç ve eski bir süper güç için bu konu hayatidir. Soğuk savaşın sona ermesi ve sonrasında yaşananlar, şüphesiz Türkiye siyaseti özelinde de bir dönüm noktası mahiyetindedir. SSCB'nin dağılması, Türkiye'de gözlerin Doğu ve Orta Asya bölgesine çevrilmesine yol açmıştır. Tarihsel açıdan Türk halkı ile birçok ortak özelliğe sahip olan eski Sovyet halkları bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Atayurt olarak kabul edilen kadim Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan bağımsız kardeş cumhuriyetler, artık uluslararası siyaset alanında yerlerini almışlardır. Bu sayede Sovyet rejiminin baskıcı ve kapalı yönetimi süresince yalnızca Türkiye ile değil tüm dünya ile iktisadi, siyasal ve sosyal ilişkilerini kesmek durumunda kalmış olan Orta Asya ve Avrasya devletleri hem Türkiye ile hem de hem de dünya devletleri ile çok yönlü ilişki kurabilme fırsatını elde etmiştir. Tüm bunların sonucu olarak ise Türkiye'de, AB'ye alternatif oluşturabilecek Avrasya Birliği ihtimali de telaffuz edilmeye başlanmıştır. Bu durum, sadece Türkiye ve bu yeni devletler arasında değil onların kendi arasında da uluslararası ve bölgesel boyutta da pek çok işbirliği ve bütünleşme girişimlerine zemin hazırlamıştır. Lakin söz konusu girişimlerin ne ölçüde başarılı olduğu tartışma konusudur. Entegrasyon gayretlerinin başarısızlığının arkasında yatan sebeplerin neler olduğu, entegrasyon üyesi devletlerin bu entegrasyonlardan beklentileri ve bakış açıları anlaşılmaya çalışılacaktır. 20 yüzyılın ortalarında başlayıp 21. yüzyılda etkisini artıran bölgesel bütünleşmeler ve uluslararası entegrasyonların gelecekte nasıl bir hale ulaşacağı ve bunların kültürel, siyasi ve ekonomik

ilişkilere etkisi, ciddi analiz ve sorgulamaları gerektirmektedir. Bu bağlamda günümüzde küresel güç şeklinde adlandırılan devletlerin bahse konu bölge üzerinde bilhassa enerji kaynakları kapsamındaki girişimleri ve politikalarının ne yönde olduğu bu parametrelerin kapsamına dahil edilmelidir. Yine de bu çalışma kapsamında sadece Türkiye ve söz konusu ülkeler arasındaki entegrasyon oluşumlarına ve içeriklerine odaklanmayla yetinilecektir. Bu anlamda tek bir kavrammış gibi görünen ama aslında içeriği bölge ülkelerince farklı şekilde doldurulan Avrasyacılık kavramı da göz ardı edilmemeyi gerektiren bir oluşum olarak karşımızda durmaktadır. Bu yüzden detaylandırılacaktır. Bu bağlamda Türkiye dahilinde olası bir Avrasyacılık ideolojisine ve Avrasya Birliği'ne dönük hem birbiriyle çatışan hem de destekleyici görüşlerin mevcut olması elbette ilginçlik arz etmektedir.
Burada hem Türk dünyasındaki hem de komşu coğrafyalardaki entegrasyon çabaları sıralanıp, bunların her biri güncel siyasi koşullarla ilişkilendirilerek değerlendirilecektir. Yanısıra geleceğe yönelik bütünleşme olasılıkları ve bunların gerçekleştirilebilmesine dönük uygulanabilecek politikalar üzerinde de kısaca durulacaktır.

1.1. Entegrasyon Olgusu ve Bölgesel Bütünleşme Yaklaşımları

Avrupa'da başlayıp küresel bir nitelik kazanan entegrasyonlar hareketini anlamak öncelikle iktisadi entegrasyonlara göz atmayı gerektirir. İktisadi bölgesel entegrasyonların akademik genel kabule göre beş farklı şekilde gerçekleşebildiği düşünülür (Balkır, 2000: 142-157). Bunun daha düşük bir modeli ise '*Tercihli ticaret anlaşmaları'*dır. Burada iki veya daha fazla ülke belli mal veya mal gruplarını birbirlerinden almayı taahhüt ederler.

Tercihli Ticaret anlaşmalarını katmadan bir sıralama yapılacak olursa uluslararası (bölgesel) iktisadi entegrasyon aşamalarının ilki *Serbest Ticaret Anlaşmaları* olarak karşımıza çıkar. Bu tür bir anlaşma ile bir ekonomik bölge entegrasyonu sağlayan ülkeler birbirlerine karşı ticaret serbestisi sağlar, gümrük vergisi, kotalar ve kısıtlamaları kaldırırlar. İktisadi entegrasyonların ikinci tipi ise bir *Gümrük Birliği Anlaşması* yapmaktır. Bu şekilde oluşan bölgesel bütünleşmelerde taraf ülkeler birbirlerine karşı ticaret serbestisi sağlamanın, gümrük vergisi, kotalar ve kısıtlamaları kaldırmanın yanı sıra üçüncü ülkelere yönelik ortak gümrük tarifesi uygularlar. İlginçtir savaş sonrası Avrupa'sında ülkeler bir bölgesel entegrasyon düşünürken bu iki model arasında bölünmüşler ve Birleşik Krallık'ın başını çektiği yedi ülke (İngiltere, Norveç, Danimarka, İsviçre, İsveç, Avusturya ve Portekiz) Avrupa Serbest Ticaret Birliği'ni (EFTA)[4] kurarken, altı ülke de (Fransa, İtalya, Federal Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg) bir Gümrük Birliği anlaşması imzalayarak Avrupa Ekonomik Topluluğunu (AET)'yi kurmuşlardır. Sonraki yıllarda AET'yi kuran ülkelerin daha başarılı olup bir

[4] About EFTA, (https://www.efta.int/about-efta Erişim tarihi: 15 Şubat 2023

üst iktisadi entegrasyona karar vermeleri EFTA üyesi ülkeleri de cezbettiği için (özel tarafsız ülke konumundan ötürü İsviçre ve Halk oylamasında kabul görmediği için Norveç hariç) daha derin ve etkili bu bütünleşmeye dahil olmuşlardır. Gümrük Birliğinin bir üst entegrasyon modeli anlaşmaya taraf ülkelerdeki bütün üretim faktörlerini yani malların yanısıra insan, hizmet ve sermaye hareketinin de serbestleştirildiği bir yapı olup *Ortak Pazar aşaması* olarak anılır. Bir gümrük birliği olma hedefiyle yola çıkan AET, bu hedefini 10 yıl içinde gerçekleştirip, bir üst entegrasyon aşaması için karar almıştır. 1993 yılında Maastricht antlaşması ile bu hedef de gerçekleştirilmiş ve topluluk bir Ortak Pazar seviyesine çıkarılmış ve adını Avrupa Topluluğu olarak değiştirmiştir. Bunun bir üst seviyesi *Mali ve Parasal Birlik aşaması*dır. AB için bu aşama parasal birliğin hedeflenip ortak para biriminin kullanımı ile gelmiştir ki bu da topluluğun bölgesel iktisadi entegrasyonlarda dördüncü Aşamaya geçmesi demek olmuştur. Son aşama iktisaden bütün konuların ulusüstü yapılara devredildiği aşamadır ki bu da halihazırda AB'nin varmak için çabaladığı bir seviyedir ve *Tam Ekonomik Bütünleşme aşaması* olarak anılır. Kısa bir anlatımla özetlediğimizi bu süreç sanılandan çok daha karmaşık ve bol müzakereli geçmiştir. Hatta bazı ülkelerin bireysel direnci nedeniyle gecikmeler yaşanmıştır. Birleşik Krallık örneğinde olduğu gibi özellikle parasal birlik aşamasından imtina edildiği de görülmüştür (Yılmaz, 2023: 665-711).

Topluluğun 1988 Hannover Zirvesi kararları doğrultusunda hazırlanan ve 12 Nisan 1989 tarihinde ilan edilen Jacques Delors raporu[5] Ortak Pazar'dan Ekonomik Parasal Birliğe geçişin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Delors Raporu, üç aşamalı bir süreç öngörmüştür. Birinci aşama 1990 yılından itibaren Tek Pazar, ortak bir ekonomik program vasıtasıyla ulusal merkez bankalarının bağımsızlıklarının sağlanmasını planlamış, ikinci aşama 1994 yılında başlatılarak Avrupa Para Enstitüsü kurulması ve ECU'nun (European Currency Unit – Avrupa Para Birimi) güçlendirilerek en az yedi üye ülkenin ekonomik olarak Maastricht kriterlerine[6] ulaşmaları hâlinde 1999 yılında başlatılması öngörülen üçüncü aşama geçilmesini ve bu aşamada para paritelerinin sabitlenerek Para Enstitüsü'nün yerini, Avrupa Merkez Bankası'nın alması, ve Tek Paraya (EURO-AVRO) geçilmesini öngörmüştür. Parasal Mali Birliğin sağlanmasının yayılma etkisine (spillover effect)[7] de bağlı olarak birliği siyasal birliğe taşıyacağı da düşünülmüş ama bu hedef hayata geçirilememiştir (Yılmaz, 2023: 665-711).

Yukarıda AB'nin Entegrasyon Yolculuğuna bağlı olarak anlatımı yapılan bütün iktisadi entegrasyon aşamalarını özetle şu şekilde sistematize edebiliriz:

---

[5] The Delors Report, (https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/021072be-929c-4ca0-ad76-32760b5dc2ff Erişim Tarihi: 29 Ocak 2023)

[6] Convergence criteria (Maastricht Treaty), (https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1348 Erişim Tarihi: 29 Ocak 2023)

[7] What is the Spillover Effect and How Does It Affect Economies?, (https://www.investopedia.com/terms/s/spillover-effect.asp Erişim Tarihi: 15 Şubat 2023)

1. **Aşama: Tercihli Ticaret Anlaşması**; Taraflar arasında sadece bazı mal veya mal gruplarının öncelikli dolaşımına imkân sağlanması.
2. **Aşama**: **Serbest Ticaret Alanı;** Üyeler arası ticaret serbest, gümrük vergisi kotalar ve miktar kısıtlamalarının kalkması.
3. **Aşama: Gümrük Birliği** Serbest Ticaret Alanı aşamasındaki şartlara ilaveten 3.ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamasının başlatılması.
4. **Aşama: Ortak Pazar;** Bütün üretim faktörlerinin (mallar, emek, sermaye hizmet) serbest dolaşımı sağlanması.
5. **Aşama: Mali ve Parasal Birlik Aşaması;** Maliye ve para politikaları tek elden yürütülmesi.
6. **Aşama: Tam İktisadi Bütünleşme Aşaması;** Tüm ekonomik konuların ulusüstü mekanizmalara devrinin gerçekleşmesi.

Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Area) (STB) oluşturma aşaması dünyada en çok yaygınlık kazanan entegrasyonlardan biri olmuştur. Günümüzdeki Rusya merkezli Avrasya Ekonomik Birliği 1994 yılında bir STB olarak oluşturulmuş 2010 yılında bir Gümrük Birliğine dönüşmüştür. 2012 yılında ise bir tek Pazar olma hedefi belirlenmiş ve bir üst aşama olan Ortak Pazar aşamasına geçilme kararı alınmıştır. Bu bütünleşme çabasının başarısı ve performansı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte model alınan AB entegrasyonundan oldukça farklı olduğu söylenebilir zira AB ulusüstü (supranasyonal) ve devletsi bir yapı olma özelliğiyle farklılık arz eder. Ayrıca AB entegrasyonu diğer benzerlerinden demokratikleşme ve ortak hukuk normları ile de ayrışır. STB'lere en iyi örnek ise Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (European Free Trade Association) (EFTA) olarak karşımıza çıkar. Bu öncül entegrasyon modeli özellikle Amerika kıtasında modellenmiş ve benzer şekilde Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı (NAFTA), Latin Amerika Serbest Ticaret Alanı (LAFTA) söz konusu bölgedeki katılımcı ülkeler tarafından oluşturulmuştur. 1994 yılında hayata geçirilen NAFTA anlaşması 2020 yılında dönemin ABD devlet başkanı Donald Trump tarafından askıya alınmış ve yerini ABD, Meksika ve Kanada arasındaki ticaret anlaşması (USMCA)'ya bırakmıştır. LAFTA ise nispeten daha başarılı olup, yerini istekli üyeler birlikte bir üst entegrasyon modeli olan MERCASUR isimli Gümrük Birliği'ne bırakmıştır. Türkiye'nin 1996 yılında AB ile başlattığı Gümrük Birliği modeli ise istisnai bir entegrasyon modeli olup köklerini ve hukuki gerekçesini 1959 tarihinde Türkiye'nin bir Gümrük Birliği olmak üzere kurulmuş olan AET'ye yaptığı başvuru ve bunun neticesinde imzaladığı 12 Eylül 1963 tarihli Ankara anlaşmasına dayanır ve içeriği itibariyle sıradan bir Gümrük Birliğinden çok daha fazla yükümlülük içerir. Türkiye açısından sorun bu anlaşmanın bir tam üyelik ile sonuçlanacağı beklentisi ile yapılmış olmasıdır. Bunun bir türlü gerçekleşmemiş olması günümüzde bu yapının da iktisaden ve siyaseten sorgulanmasını gerektirmiştir ve sonuçları hala belirsizdir.

Şu ana kadar Uluslararası ve Bölgesel Entegrasyonların sadece ticari ve iktisadi yanına vurgu yapmış olmamız ülkelerin ticari kazançlarını öncelemeleri nedeniyledir ama bu entegrasyonların sadece bu şekilde cereyan ettiği anlamına gelmemelidir. Siyasi Birlik entegrasyonu da devletlerin başvurduğu başvurabileceği bir yoldur. Entegrasyonun siyasi boyutu iktisadi boyutuna ilaveten veya bağımsız olarak da gündeme gelebilir. Ama günümüzde vekalet savaşları ve devletlerin küresel güçlerinin artırırken rakiplerini zayıflatmak adına verdikleri desteklerden ötürü daha çok siyasi dezentegrasyon tarzı ile karşılaşmaktayız ve pek çok etnik grubun dünyanın farklı bölgelerinde uluslaşma ve ulus devlet sürecine sokularak bölündüğüne tanık olmaktayız. Buna benzer bir takım tehlikelerle yüz yüze kalan Türkiye için kendi entegrasyonlarını oluşturarak siyasi ve iktisadi gücünü maksimize etmeye çalışması bu yüzden fevkalade mühim bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir iktisadi entegrasyon olarak ortaya çıkan AB'nin ilerde bir Avrupa Birleşik Devletlerine dönüşmesi konusu bu yüzden gündemdedir ve olup olamayacağı konusu AB'nin gelecekteki senaryoları arasında sıralanır.

AB günümüzde iktisadi entegrasyonların en son noktası olan Tam Ekonomik Bütünleşme aşamasına geçmeye çalışmaktadır. Bu aşamada bütün ekonomik konular ulusüstü mekanizmalara devredilir. Bu aşama başarılırsa belki de AB, bir Avrupa Birleşik Devletleri (A.B.D.) olacaktır.

Entegrasyonlarda belirleyici bir başka husus ise jeopolitiktir. Üstelik bu konudaki analiz ve değerlendirmeler 19. yüzyıla kadar uzanır. İngiliz bir coğrafyacı olan Harfold Mackinder, jeopolitik ile ilgili olan fikirlerini ilk kez 1904 tarihinde "Tarihin Coğrafi Mihveri (The Geographical Pivot of History)" adlı bildirisi ile ifade etmiş ve Avrasya'nın iç kısmını dünya siyasetinin coğrafi merkezi şeklinde tanımlamıştır. Bu bölgeye ''Mihver Bölgesi (Pivot Area)" ismini vermiş olan Mackinder, söz konusu bölgenin denetiminin dünya hakimiyeti bakımından belirleyici bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Mackinder, bu Merkez Bölgesi çevresinde Avusturya, Almanya, Türkiye, Çin ve Hindistan'ı kapsayan bir ''İç Hilal" (Inner Crescent), bir de ek olarak İngiltere, Kanada, Avustralya, Afrika, ABD ve Japonya'yı da içine alan "Dış Hilal" (Outer Crescent) bölgesi olarak adlandırdığı bölgeyi belirlemiştir (Sönmezoğlu, 2000: 510). Ayrıca Mackinder, 2. Dünya Savaşı yılları ve daha sonrasında tanımlamış olduğu bölgelerin sınırlarını devamlı değiştirmiştir.

Bölgesel jeopolitik açısından değinilmesi gereken bir başka teorisyen ise Nicolas Spykman'dır. Spykman, Mackinder'den farklı olarak Merkez Bölgesi'nin dünya hakimiyeti yönünden gerekli güce ulaşamayacağını ileri sürer. O, Mackinder'in aksine Kenar bölgesinin (Rimland) endüstriyel gelişim avantajı ile öne çıkacağını ileri sürmüştür (Arı, 1997: 224). Spykman, temel jeopolitik konusundaki fikirlerinden yararlanmakla birlikte, onları farklı biçimde yorumlayarak değişik sonuçlara varmıştır. Mackinder'in Merkez Bölgesi'ne dayanmakta olan dünya hakimiyeti görüşünü bir açıdan tersine çevirmiş ''Kenar'' a sahip olmanın önemini vurgulamış ve "Kenar'a

(Rimland) hakim olan Avrasya'yı kontrol edecek, Avrasya'ya hakim olan ise dünyanın kaderini kontrol edecek" demiştir.

Mackinder, belki de bir İngiliz vatandaşı olması nedeniyle, çalışmasında ülkesinin menfaatini gözetecek şekilde analizler yapmıştır. 1904 senesinde yayınlanmış olan yayınlanan "The Geographical Pivot of History" isimli eserinde, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını bir "dünya adası" olarak niteleyerek burada herhangi deniz gücünün erişemeyeceği bir merkez bulunduğunu iddia etmiştir. Bu bölgeyi "dünyanın mihveri" olarak tanımlar. Dünya savaşı sonrası, oluşan yeni jeopolitik değişimleri göz önüne alarak Doğu Avrupa'nın "Dünya Adasının Merkezinin Kapısı" olarak tarif etmiştir. Bütün bunlara dayanarak Mackinder "Kara Hakimiyet Teorisi"ni ortaya çıkarmıştır. Söz konusu teoriye göre ; Doğu Avrupa'ya sahip olan, "dünya adasının kalpgahını" kontrol eder", "dünya adasının kalpgahına" sahip olan ise "dünya adasını" kontrol eder demiştir. Bu teoriye göre, dünya hakimiyeti için Doğu Sibirya ve Volga havzası arasında uzanan ve Orta Asya'yı da içeren geniş bozkır alanı, Dünya Adası olarak tanımlanmış olan karaların denetleyebilmesi adına mutlak suretle elde tutulması gereken bölge olarak görülmüştür. Nitekim bu yaklaşım soğuk savaş süresince SSCB'ne karşı politikalar geliştirmeye çalışan Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'li strateji uzmanları için de bir hareket noktası olmuştur (Erhan, 2005: 14).

Mackinder Kara Hakimiyet teorisinde, Türkiye'nin de içinde yer aldığı, bir "iç kuşak" ve Britanya'nın da yer aldığı, bir "dış kuşak"tan bahsedilir. Bazı teorisyenlerce 20. yüzyıldaki iki süper güç arasındaki mücadele ve kısmi çatışmaların, kalpgah"taki gücün okyanuslara; dış kuşakta bulunan gücün ise "kalpgah"a doğru genişlemek istemesinden kaynaklanan jeopolitik mücadelenin bir sonucu olmuş olabileceği de değerlendirilmektedir. 20. Yüzyılın sonuna kadar "Kalpgah"ı hakimiyeti altında bulunduran SSCB, ABD'nin Avrasya içerisinde üstünlük kurmasına karşı mücadele vermiş ve ABD'yi Avrasya'da bulundurmuş olduğu üslerden atabilmek için her yolu denemiştir. SSCB'nin 1989 ve 1991 seneleri arasında aniden dağılması üzerine, adeta jeopolitikçilerin nitelemiş oldukları "dünyanın kalpgahı", birden yerküre haritasından kaybolmuş ve sanki Avrasya'nın tam ortasında bir "kara delik" ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte 21. yüzyılda, dünyanın en geniş kıtası olan Avrasya'nın jeopolitik önemi daha da yükselmiştir. Bu yüzden Avrasya'nın 21. yüzyılda uluslararası ilişkilerin sürdürülmesi ve dünyanın yeniden şekillendirilmesi noktasında daha etkin bir rol üstleneceği söylenebilir. (Atun, 2003: 177). Kara Hakimiyet teorisi ve benzer yaklaşımlar çerçevesinde ve günümüzdeki oluşum ve koşullar göz önüne alındığında, Türkiye'nin jeopolitik olarak Dünyadaki güç merkezlerinin menfaatlerinin çakıştığı; dünyanın en hassas ve riskli bölgelerinden biri olan Orta Doğu, Kafkaslar, ve Balkanlar'ın ortasında yer alması nedeniyle birçok risk ve avantajla karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Küresel ticaret ve güvenlik açısından bir geçiş ülkesi olarak öne çıkmaktadır.

Jeopolitik ve Bölgesel Entegrasyonlar söz konusu olunca göz ardı edilmemesi gereken bir teorisyen de Samuel P. Huntington'dır. 1996 yılında kaleme aldığı Medeniyetler Çatışması adlı eserinde dünyayı dokuz temel medeniyet havzasına bölen Huntington, burada her bir medeniyet grubunun Batı medeniyeti ile ilişkisine değindikten sonra İslam medeniyetini diğerlerinden ayırır ve adeta düşman ilan eder. Huntington'a göre, Batı için sorun iddia edildiği gibi Radikal İslam değil, bizzat İslam'ın kendisidir. Ona göre, Müslümanlar güçlerinin azlığını ve kültürlerinin üstünlüğünü takıntı haline getirmiş olan sorunlu bir medeniyettir. Bu durum İslam ile Batı arasındaki temel çatışmanın sebebidir. Üstelik Batı ve İslam arasında Haçlı seferlerinden beri süregelen rekabet ve çatışmanın sona erme ihtimali zayıftır çünkü sorun sadece bu durum farklılıklardan kaynaklanmamakta, bir diğeri aleyhine var olma mücadelesidir.

Huntington'un kuramı bazılarınca bir ütopya olarak değerlendirilirken, 2001 yılında 11 Eylül'de ABD'de ikiz kulelere düzenlenen saldırı ile popülaritesi birden artmış ve gündeme oturmuştur. Saldırıyı üstlenmiş olan El Kaide Örgütü'nün lideri Usama Bin Laden saldırı Radikal İslam adına yaptıklarını açıklamış ve bunun üzerine uluslararası kamuoyunun tüm dikkati İslam coğrafyasına çevrilmiştir. Üstelik saldırı ikiz kulelere yapılan ile sınırlı kalmamış, Türkiye, İngiltere ve İspanya'da da saldırılar meydana gelmiştir (Gökçegöz, 2004: 8). Ardından El Kaide Örgütü düşman hedef ilan edilmiş ve Afganistan'a askeri operasyon başlatılmıştır. Bu durum hem Avrasya coğrafyası hem de dünya açısından, 1991 yılında oluşmaya başlayan ve 2001 yılına kadar şekillenmiş olan uluslararası sistemin çok farklı bir düzleme kaymasına sebebiyet vermiştir. Söz konusu saldırının F. Fukuyama'nın ''Tarihin Sonu Mu?'' başlıklı tezine büyük bir darbe vurduğu ifade edilebileceği gibi, S. P. Huntington'ın ''Medeniyetler Çatışması'' tezini destekleyici bir nitelikte olduğu ve hatta bu tezi tekrar gündeme getirdiği de ifade edilebilir (Kona, 2004: 19-20). Türkiye'nin günümüzde ve gelecekte ne tür entegrasyonlara yönelmesi gerektiğinin analizi kuşkusuz bu anlatımlardan ve yaklaşımlardan bağımsız düşünülemez. O yüzden çalışmanın izleyen kısımlarında bahsedilecek olan entegrasyon denemeleri bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu tür jeopolitik yaklaşımlar ve entegrasyon planlamaları sadece ABD ve Batı merkezli olmakla kalmamış, Rusya merkezli entegrasyon yaklaşımları da akademik ve siyasi ortamlarda dile getirilmiştir. Avrasyacılık yaklaşımı bunlardan en dikkat çekenidir. Avrasya tıpkı geçmişte olduğu gibi günümüzde de jeopolitik güç mücadelesinin merkezinde yer almaktadır. Üstelik bu coğrafya, jeopolitik özelliklerinin yanısıra enerji kaynakları ve yeraltı zenginlikleriyle ve bunların naklinde geçiş olması nedenleriyle dünyanın en dikkat çeken ve rekabet doğuran bölgesi olarak öne çıkmaktadır. Bu önem Avrasyacılık yaklaşımının oluşmasında etkili olmuştur. Avrasyacılık bir görüş olarak Bolşevik devriminden kaçıp Avrupa'da bir çeşit sürgün hayatı yaşamaya başlayan dört genç Rus aydınının coğrafyacı ve ekonomist Piyotr N. Savitski, dilbilimci Nikolay S. Trubetskoy, teolog Georgi

V. Florovski ve müzik eleştirmeni olan Piyotr P. Suvcinski'nin birlikte 1921 yılında Sofya'da yayınlamış oldukları Doğu'ya Çıkış" (İshod k vostoku) isimli derleme kitabıyla asıl ivmesini kazanmış olan bir fikir hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünce hareketinin en dikkat çekici özelliği Rus medeniyetinin Slav olduğu kadar Türk- Tatar kökenlerine dikkat çekmesi, Altınordu döneminin güç ve yönetim özelliklerinin Rusya'ya özgünleştirdiğini ve eşsizleştirdiğini, bu sayede Rusya'nın büyük devlet olma özelliği kazandığını iddia etmesidir. Oysa bu düşünce gündeme gelinceye kadar genelde Rus tarihçiler Türk – Tatar hakimiyetini bir boyunduruk ve esaret dönemi olarak görmüş ve göstermeyi tercih etmişlerdir. Günümüzde fikir olarak Avrasyacılık genel olarak Klasik ve Yeni Avrasyacılık şeklinde iki farklı şekilde incelenebilir. Klasik Avrasyacılık Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi'nden etkilenmiş gibidir. Dünyayı kara ve deniz küresi olarak ikiye bölen bu teoriyi esas alan ve geliştiren Klasik yaklaşımcılar; Rusya'nın kara medeniyetinin temsilcisi olduğunu ve eski dünyanın merkezini tekrar inşa ederek Ön Asya, Hindistan, İran, Japonya ve Çinhindi'yi birleştirmesi gerektiğini talep etmişlerdir. Rusya'yı merkeze alan söz konusu bu yaklaşım özelinde Rusya ne Asya'dır ne Avrupa'dır. Bu teoriye göre Rusya jeopolitik kavram olan "kalpgah''ın kendisidir. Klasik Avrasyacılığın temsilcileri olan Savitski ve Trubetskoy, merkeziyetçi bir devlet geleneği ve hoşgörü anlayışlarının Ruslar'a geçmesine Türklerin sebep olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ek olarak, Tatar hakimiyeti olmasaydı da Cengiz Han ve Timur'un takipçisi olan Rus İmparatorluğu'nun ve Rus devletinin olamayacağını ifade edecek kadar da ileri gitmişlerdir. Dahası Trubetskoy; ''Türkilik her Rus'un kanında vardır, Turaniler de tıpkı Slavlar' da olduğu gibi Rusların unutulan kardeşleridir'' demiştir. Klasik Avrasyacılıkta dolayısıyla Rusların mutlak hakimiyetinden ziyade imparatorluk içinde otorite ve yetki paylaşımının öne çıkarılması gerektiğinden bahsedilir ve bu şekilde Slav olmayan unsurlar da Rus birliğine ve Avrasyacılık kavramına dahil edilir ki bu tipik bir entegrasyon çabasının felsefi altyapısı gibi önümüze çıkmış olur. Bu yüzden Klasik Avrasyacılık'ta, evrensel değerler olarak sunulan Batı medeniyet öğelerine karşı Rus kültürüne ve coğrafyasına uyacak şekilde yeni bir alternatifler üretme çabasıyla görülür.

Yeni Avrasyacılık düşüncesine bakıldığında ise, ilk önce Aleksandr Dugin, Aleksandr Prohanov, Şamil Sultanov ve Sergey Kurginiyan gibi yazarların 1990 yılında kurmuş oldukları Elementi ve Dyen isimli jeopolitik kapsamlı dergilerde fikirlerini yayımlamalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Felsefi temellerini Klasik Avrasyacılıktan alan bu yaklaşımda klasik yaklaşımı günümüze uyarlama çabası vardır. O yüzden bu yaklaşımda SSCB sonrası Rusya'nın Batı karşısındaki konumunu güçlendirme ve Rus kimliğinin ve Rus vatanın tanımlanmasının amaçlandığı görülür (Akgül, 2009: 27-29).Bunun yanı sıra Yeni Avrasyacılık, dağılmaya rağmen, eski Sovyet halkları arasında oluşan dostluğu yeniden formüle etmeye çalışır ve bunu yaparken de ilginç bir şekilde, Marksist – Leninist teorilerden de alıntı yapar.

Dolayısıyla Avrasyacılık kavramının içinde birbirinden oldukça farklı ideolojileri kapsayacak biçimde geniş bir yelpazeye sahip bir şekle bürünmüştür. Bu yelpazedeki farklı fikirlerin çimentosu ise Batı karşıtlığı olmuştur. Sonuç olarak Yeni Avrasyacılık, aşırı akımlar ve sağ-sol arasında bir ‘‘üçüncü yol’’, Ortodoks mesihçilik anlayışı, neo-emperyalizm ve komünizmle kapitalizm arasında sosyal bir iktisadi yöntem öngörmekte, kavram olarak devletten çok medeniyet üzerinde durulmaktadır. Doğal olarak söz konusu görüşün jeopolitik bileşkesi de Orta Asya'yı, Rusya'yı ve Kafkasya'yı da kapsayan Avrasya Kalpgah'ı olmuştur. Bu doğrultuda öncelik Beyaz Rusya, Ukrayna ve Kazakistan olmak kaydıyla Orta Asya Türk Devletleri'yle beraber AB tarzı bir entegrasyon oluşturmak, bir Avrasya Birliği'nin kurulması arzulanmaktadır (Akgül, 2009: 38-39).

Yeni Avrasyacılık akımının ortaya çıkışı ile birlikte milliyetçilerin, aşırı komünistlerin ve Ortodoks fundamentalistlerin Avrasyacılığa dönük eleştirileri de artmıştır. Ayrıca bu dönemde, Rus düşmanlığı dediğimiz Rusofobinin çeşitli yönleriyle bezenmiş bir Türkçü – Turancı Avrasya akımlarının da oluştuğu söylenebilir. Klasik Avrasyacılıktan miras olarak alınan tek şey ise Türkseverlik olmuştur. Fakat bununla beraber Pan – Turanizm ve merkezkaç eğilimler de savunulmuştur. Kazakistan'da ise Avrasyacılığın farklı bir modeli oluşturulmuş ve söz konusu modelin taşıyıcısı olarak ise Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev görülmüştür. Nazarbayev bir yandan Türk dünyası ile yakınlaşmak diğer yandan da Moskova ile birlikte hareket etmek arzusunda olduğunu göstermiştir. Bu durum Kazakistan'ın bulunduğu jeopolitik ve demografik zorunlulukla da ilişkilendirilir ve Kazak hükümetlerinin neden vektörel politikalar uygulamak zorunda kaldığının da gerekçesi olarak gösterilir. Nazarbayev'in savunduğu Avrasyacılık görüşüne ideal bir örnek olarak Türk tarihi konusunda yaptığı çalışmaları ile bilinen tarihçi L. N. Gumilev adına Astana'da açılmış olan üniversite örnek olarak gösterilebilir (Dugin, 2007: 34-35).

Batının dünyaya empoze etmeye çalıştığı "Yeni Dünya Düzeni", Yeni Avrasyacı Dugin'e göre bir projedir ve tehlikelidir. Dünyada gittikçe genişleyen ve güçlenen küreselleşme karşıtları söz konusu düzeni reddetmektedirler. Dugin Avrasyacılık görüşünün, dünyaya dayatılan tek kutuplu küreselleşmeye karşı bir panzehir olarak görür. Karşıt olan görüşler ve akımlar için Avrasyacılık, tek kutupluluğa yönelişin önünü kesecek ve onunla rekabet edip çok kutuplu bir dünya için alternatif sunacaktır (Dugin, 2007: 50).

2001 yılına gelindiğinde Putin'le beraber Avrasyacıların beklentilerinin de bir ölçüde gerçekleştirildiği ifade edilebilir. ‘‘Gümrük Birliği’’ ülkelerinin başkanlarıyla beraber Putin Bişkek'te ‘‘Avrupa – Asya Ekonomik Birliği’’ ni kurmuştur. Bu birliğin kuruluşundan kısa bir süre sonra ise Brunei'de ‘‘Rusya bir Avrupa ülkesidir’’ ifadelerini kullanmıştır. Konu Rus dış politikasının günümüzde bulunduğu konum açısından incelendiğinde, Putin'in ikinci dönemiyle beraber 2004 yılından beri uygulandığı iddia edilen ‘‘milli

proje''nin Avrasyacılık düşüncesi ile yakından ilişkili bir konumda olduğu göze çarpmaktadır. Rus dış politikasında 2004-2008 yılları arasında yine enerji politikaları, ŞİÖ ve ''yakın çevre'' devletlerindeki iktidar mücadeleleri sık sık gündemde olmuştur. Rusya'nın Ukrayna ve Beyaz Rusya ile bütünleşme çabaları, bu bölgede verilen Batı etkisine karşı mücadele ve söz konusu mücadelede ideoloji, kimlik, enerji ihracatı da dahil olmakla birlikte ekonomik silahların kullanımı Avrasyacılık kapsamında değerlendirilebilir. Enerjinin üretimi, ihracı ve dağıtımı konusunda Orta Asya'da inisiyatifin ele geçirilmesinin yanında, Avrasyacılık'ın Batı'daki en mühim halkaları olarak değerlendirilen lakin çeşitli nedenlerden dolayı Rusya ile anlaşmazlık yaşayan Ukrayna'da 2005, Beyaz Rusya'da 2006 yılının sonu ve Gürcistan'da da 2007'nin sonunda yeniden belirlenen doğalgaz fiyatlarıyla ve gaz akışının kesilmesiyle birlikte görülen enerji krizleri, yine söz konusu dönemdeki Avrasyacı politikaların dış ilişkilere yansımış olan sonuçlarından olmuştur (Akgül, 2009: 83-84).

SSCB sonrası, Avrasya coğrafyasında belirsizlik ve kaos yaşanmış ve gelecek yeni entegrasyon çözümleri ile değerlendirilmiştir. Bu coğrafyadaki ülkeler bir yandan ekonomik gücünü artıran Çin'in ve SSCB'nin halefi Rusya'nın diğer taraftan, bölgenin ideolojik yayılmacı ülkesi İran ve bölgenin istikrarsız ülkesi Afganistan arasında sıkışıp kalmış gibi hissetmişlerdir. Bu hissiyat ve rahatsızlığın etkisi Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) tarzında bir yapılanmanın neden bu kadar çok benimsendiğini de izah etmektedir.

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bölgede yaşanan gelişmeler, Türkistan coğrafyasındaki halkları yeni adlandırılan ülkeleri ile, yeniden tarih sahnesine çıkartmış ve onları yeni zorluklarla baş başa bırakmıştır. Ekonomik potansiyeli ve stratejik konumu ile Avrasya'nın, dünyanın mühim bir cazibe merkezi haline dönüşmüş olmasının sebepleri ülkeden ülkeye değişir ve çeşitlilik arz eder. Söz konusu sebepler batılı olmayan ve batılı devletlere göre; siyasi, stratejik, iktisadi, sosyal ve kültürel açıdan farklılıklar göstermektedir. AB'nin ve özelde Almanya'nın Türkistan coğrafyasına karşı duymuş oldukları ilgi nispeten iktisadi iken ve de ABD'nin ilgisi siyasi ve stratejik sebeplere dayanmaktadır. Bunda Avrupa pazarlarının, başta enerji olmak üzere hammadde kaynaklarına ulaşabilmek ve satış ağı açısından yeni Pazar oluşturmak faktörü ön plandadır. Ama her halükârda tamda jeopolitik uzmanlarının 19. Yüzyıldan bu yanan farklı farklı adlarla teorileştirdikleri gibi her iki grup da *Yeni Dünya Düzeni*nin sürdürülebilmesi açısından temel şartın Avrasya'nın kontrol altında tutulması gerektiğinin farkındadırlar.

Bölge ülkelerinin aralarındaki ekonomik işbirliğinin nispeten zayıf, teknoloji seviyelerinin de farklı olması, bölgenin entegrasyonu açısından bir engel teşkil etmektedir. Kazakistan ve Kırgızistan serbest piyasa ekonomisi uygulamalarında daha başarılı iken, Özbekistan ve Türkmenistan'da yoğun bir devlet kontrolü söz konusudur. Haliyle bu durum onları dış muhatap aramaya itmektedir. Öte yandan, bölge ülkelerinin genellikle hammadde üreticisi konumunda olmaları, bölge ülkelerinin birbirleri ile olan ticaretine ket

vurmaktadır. Ülkeler arasındaki bazı siyasi problemler de enerji kaynakları ve tarım ürünleri ticaretinde sorunların yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bütün bu engeller Avrasya Ekonomik Birliği'nin bir entegrasyon olarak çözemeyeceği sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Özetle, 30 yılı aşkın bir bağımsızlık tecrübesi bu ülkelerin sorunların tamamını çözmeye yeterli gelmemiştir. Sorunu büyüten başka bir faktör ise lojistiktir. Türkistan coğrafyasının açık denizlere kıyısının olmaması, yani *landlocked* olması nedeniyle dış dünya ile ticaret bağlantısı eski hami devlet olan Rusya üzerinden geçmektedir. Bu durum onları lojistik olarak da Rusya'ya bağımlı kılmaktadır. Bütün bu sorunlar bölgede daha etkili ve bu ülkeleri merkeze alacak (Türkistan Birliği tarzında) bir entegrasyonun gerekliliğini de işaret etmektedir.

Türkiye'nin bu bağlamda bölge ile ilişkileri ve bağımsızlıktan bu yana ki 30 yıllık performansı göz önüne alındığında başarı ve başarısızlık hanesine yazılabilecek uzun bir değerlendirme listesi çıkarılabilir (Yılmaz, 2021: 253-314). SSCB'nin dağılmasının hemen ardından bu jeopolitik kırılmaya hazırlığı olmayan Türk devletinin, yaşanan duygusal coşkuyla, Türk Cumhuriyetlerine karşı verilen ölçülü olmayan vaatlerin oluşturmuş olduğu hayal kırıklıklarının ortaya çıkarmış olduğu neticeler bunlar arasındaki en önemli addedilecek hususlar arasındadır. İlerleyen yıllarda bölgedeki etkinliğini ve sorun çözme kapasitesini artıran Türkiye daha ayakları yere basan politikalar üretmeyi de başarmıştır. Yine de Türkiye'nin en kısa zamanda gelecek dönem politika uygulamalarını akılcı ve proaktif bir şekilde belirleyerek bütüncül bir Avrasya politikası ortaya koyması elzemdir. Kurumlar arası uyum ve irtibat da sağlanmalı ve sorunlar karşısında hızlı aksiyon alınmalıdır. Bölge ile ilgili uzmanlığı olan öngörülü akademisyenler ve bürokratlar kullanılmalı ve yetiştirilmelidir. Zira bu politikalar Türkiye'nin entegrasyon politikaları için en mühim basamağı oluşturmaktadır. Yani realist bir bakış açısıyla Türkiye için Avrasya, geçmişten çok geleceği temsil etmelidir. Türkiye'nin Avrasya sınırlarındaki temel siyasal tercihleri, devletlerin iç meselelerine karışmama temelinden hareketle, kardeşliğin, barışın ve uluslararası anlamda dayanışmanın ön plana çıkarıldığı ve mevcut olan siyasal yapılanmanın daha da güçlendirilerek korunmasını amaçlayan bir temel üzerinde yapılandırılmalıdır. Türkiye ayrıca, Avrasya kapsamında ekonomik entegrasyon yollarını bütün olumsuz deneyimlere rağmen zorlamalı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)'ni güçlendirerek daha da işlerlik kazandırmaya uğraşmalıdır. Siyasi iktidarlar da potansiyel Avrasya Birliği'nin oluşabilme ihtimalini, bu söz konusu temeller üzerine oturtmalıdır. Aksi takdirde büyük bir potansiyel barındırılan Türk Devletler Teşkilatı gibi oluşumlar sembolik ve seremonik olmanın ötesine geçemeyecektirler. 30 yılı aşkın bir süreçte yaşanmış olan tüm olumsuz deneyimlere rağmen, Türkiye, halihazırda Avrasya'da yeni bir

girişim ve toparlanma ortaya koyabilme imkanlarına sahip olarak görünmektedir. Bu da kuşkusuz güçlü ve yeni bir Avrasya vizyonuyla mümkün olabilir.

Tüm bu gerçeklerin ışığında özellikle 2000'li yılların başlarında gerçekleşmeye başlayan değişimler göz önünde tutulmalıdır. Rusya'nın bir zamanlar ''uydu devletleri'' olarak görülen Orta Asya ve Doğu Avrupa ülkelerinde, ABD'nin de etkisiyle ve elbette çıkarları ekseninde çeşitli birçok renklerle kodlanmış olan ''devrimler'' gerçekleştirilmiştir. Söz konusu durum, tarihi ve geleneksel açıdan Rusya'nın müttefikleri konumunda olan devletlerin, AGİT, AB ve NATO gibi uluslararası batılı entegrasyonlara katılmak ve Rusya'nın etki alanından çıkmak için sarf ettiği somut adımlar burada bir entegrasyon ihtiyacı olduğu şeklinde değerlendirilmelidir. Diğer taraftan Rusya'nın bölgede jeopolitik etkinliğini yitirmemeye dönük çabaları onun kendini merkeze aldığı bir Avrasya Birliği'nin kurmaya dönük olduğu ve bu anlamda Rusya'nın hem rakip hem de potansiyel bir müttefik olabileceği göz ardı edilmemelidir. Avrasya Birliği bünyesinde gerçekleştirilen Gümrük Birliği ile alakalı olarak Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Avrasya Birliği'nin kurulması genişlemesi ve güçlendirilmesi için ekibi ile ne kadar özverili çalıştığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Öte yandan Putin'in dile getirdiği Avrasya Birliği fikrini, sadece ekonomik çıkar sağlama mekanizması olarak değil, Rusya'yı yeniden bir süper güç yapma çabasının bir parçası olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca etkin bir Avrasya Birliği'nin oluşturulması kapsamında atılacak olan adımların ilk olarak bölgedeki ekonomik ilişki ve bağların güçlenmesi ve bunun yanında bölgeye dış güçlerinin girişinin engellenmesini de hedeflediği gözden kaçırılmamalıdır. Bu isteğin başarılamadığı yer olan Ukrayna belki de bu yüzden Rusya ve Batı arasında bir mücadelenin alanı olmuştur denilebilir. Aslında Ukrayna sorunu bir başlangıç değil bir sonuçtur. Zira ABD, uzun bir süredir NATO üzerinden Rusya aleyhine genişleme politikası yürütmekte idi.

Bu bağlamda Avrasya Entegrasyonunun Türkiye açısından bir alternatif olup olamayacağı konusu da değerlendirilmesi gereken mühim bir husus olarak karşımızda durmaktadır. Zira inceleyeceğimiz entegrasyonların en az üçü doğrudan bu sorunun cevabı ile ilişkilidir.

Soğuk Savaşın sona ermesi ile Dünyanın jeopolitik durumundaki yeni oluşumlar ve gereksinimler doğru analiz edildiğinde bölgede yer alan tüm başat aktörlerin de jeopolitik işlevlerinde değişiklikler ortaya çıktığı gözlenir. SSCB'nin ya da günümüzdeki halefi olan Rusya'nın dış politika açısından en azından artık ABD Atlantikçiliğinin baş düşmanı konumunda bulunmadığı, Türkiye'nin de Orta Asya'da, Kafkasya'da ya da Avrasya coğrafyasında süregelmekte olan Rus karşıtı pozisyonunun değişmiş olduğu aşikardır (Dugin, 2007: 124-125). Soğuk savaş sürerken ''Batı'' Türk dış politikasının temel ekseniydi. Bu yüzden SSCB sonrası durum da başlangıçta Batı merkezli okunmuştur. Elbette bu dar bakış yüzünden, Sovyet sonrası Avrasya

coğrafyası ile ilişkilerde hatalara yol açmıştır. Türkiye'nin Türkistan özelinde Avrasya politikasını yöneten bu zihniyet ve yaklaşım batı taşeronluğu gibi algılandığından Türk cumhuriyetleri ile sorunlara da yol açmış ve maalesef söz konusu ülkelerle bağımsız özgün bir strateji yürütülememiştir (Yapıcı, 2012: 175-186).

Avrasyacılık görüşünün yada bu çalışmadaki kullandığımız terminoloji ile söylersek bu bölgede Türkiye merkezli bir uluslararası entegrasyon olması gerektiğini savunan görüşlere göre AB, eleştirilerin temel hedefine oturur. Zira, AB gelişmişlik ve teknolojik avantajının verdiği bir çekim merkezine dönüşmüş olsa da homojen olmayan yapısı ile nihai entegrasyonda hep sorunlarla karşılaşmaya mahkum olacaktır ve Türkiye'nin enerjisini böyle bir yapıya entegre etmek için harcaması zaman kaybıdır. Sadece bu sebep bile Türkiye'nin, yönünü tek Avrasya'da bir entegrasyona yöneltmesi için yeterlidir. Karşıt düşüncede olanlar ise Avrasyacılık düşüncesinin homojen olmadığını öne sürerler. Nitekim, Kazakistan ve Kırgızistan'da Avrasyacılık iktisadi bir entegrasyon olarak görülürken, Azerbaycan'da Avrasyacılık, Avrupalılaşmak, batılılaşmak olarak algılanır.

Bir başka yaklaşım ise Avrasya'da oluşturulabilecek bir birliğin nüvesi olarak ortak kültür ve kültür unsurları öne çıkarır. Avrasya'daki potansiyel bir Türk Devletler Birliği bu anlamda dikkat çeker. Söz konusu birlikte kültürel unsurlardan en önemlisinin dil olduğu düşünülecek olursa, Türk dünyasında henüz böyle bir birliğin oluşmadığı görülür çünkü ortak dilden türeyen Türk dil ve lehçeleri henüz ortak bir alfabeye sahip değildirler. İlginç bir şekilde bağımsızlık sonrası Kiril'den Latin alfabesine geçiş yapan ülkeler bile Türkiye'de kullanılan alfabeyi değil yeni tasarladıkları bir formdaki Latin bazlı alfabeleri tercih etmişlerdir. Buradan hareketle Avrasya'da kültürel unsurlu bir entegrasyonun Türk devletleri için pek kolay olmayacağı sonucu çıkmaktadır. Yine de bu dezavantaja rağmen Türk Dünyasının birliğini gerekli ve zorunlu görenler de az değildir. Toptaş, Türk dünyasının stratejik davranacak ve vizyoner liderleri ile bu engeli aşabileceğini, Türk Dünyasını jeopolitik ve akılcı politikaları ile şekillendirebileceklerini iddia eder zira aksi takdirde en başta Türkiye, Türk devletleri, güç merkezi olamadıkları için diğer güçlerin Avrasyacılık siyasetinde piyon olarak kalmaya mahkum olacaklardır (Toptaş, 2006: 18). Türk Dünyası 2040 vizyonu kapsamında, Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonunun, 11 Eylül 2024 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de yapılan toplantıda üzerinde anlaşılan Ortak Türk Alfabesine ilişkin bir bildiriyi yayımlaması bu konuda umut verici gibi gözükse de bu alfabenin etkin ve kullanılır hale gelmesinin başarılı olunsa bile kısa bir sürede sonuçlanmayacağı tahmin edilmektedir.

Avrasya'da oluşturulabilecek olası bir Türk birliğinin AB bağlamında nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda da birçok farklı görüş vardır. Aras'a göre Türkiye'nin bölgedeki temel hedefi, Doğu ve Batı'yı birbirine yakınlaştırmak olmalıdır. Avrasya ve AB hedefi birbirlerine alternatif oluşturabilecek hedefler değildir ve Türkiye AB ile Avrasya'yı birleştirme

misyonunu üstlenmeli ve buna göre hareket etmelidir. AB üyesi bir Türkiye, bölgeye yepyeni açılımlar sağlayabilecektir. Bu şekilde taraflar arasında projeler ve yeni iş birliği alanları üretilerek, Avrasya'nın kalkınma sürecine önemli katkı sağlanabilecektir. Anıl Çeçen'e göre ise dünyanın merkezinde Büyük Ortadoğu Projesi, Avrupa Birliği, Büyük İsrail Projesi, Büyük Arap Birliği ya da Büyük İslam Birliği Projesi gibi projeler bulunmakla birlikte, Türkiye gittikçe söz konusu projelerin dışında kalacaktır hatta kalmalıdır. Mevcut devlet yapısı ile tüm bu projelerin dışında kalacak olan Türkiye'nin kendi devlet yapısını ve kimliğini değişmekte olan şartlarda ayakta tutabilecek yeni bir projeyi gündeme taşıması, devletin ve ülkenin geleceği açısından mecburidir (Çeçen, 2007: 434). Fakat Çeçen, Rusya'nın emperyalist vizyonu devam ettiği müddetçe ve Aleksandr Dugin'in de ortaya koymuş olduğu gibi Rusya'nın yeni bir emperyalist vizyonla Avrasya'ya yöneleceği noktada Rusya ve Türkiye'nin normal bir ilişki geliştirmesinin pek kolay olmayacağını vurgular. Yine de bölgede Çin, Hindistan, AB ve ABD'nin yeni ve kontrol eden hegemonik bir güç olarak bulunmasına müsaade edilmemelidir. Avrasya'da iş birliği ve barış Türkiye, İran ve Rusya üçgeninden geçmektedir. Türkiye'nin de önceliği Türkiye merkezli bir Avrasya stratejisinde Türkiye ve İran'ın ortaklığı olmalıdır der ve bu nedenle İran'ın siyasi rejim farkının büyütülmemesi gerektiği, köklü devlet kültürüne sahip olan iki devletin işbirliği yaparak büyük Avrasya entegrasyonunu oluşturabileceğini öne sürer (Çeçen, 2006: 409).

Dugin'e göre ise Türkiye, son yıllarda küresel düzeyde jeopolitik konumunu değiştirmiştir ve Türkiye'yi, "Batı yanlısı ve Avrupa Birliği'ne katılmak için can atan, olmaktan çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sert koşulları sona erince Türk elitinin ruh hali de değişmiş ve ülkelerinin aslında Avrasyalı bir devlet olduğunu fark etmişlerdir. Dahası Avrasyacılığın özgün bir entegrasyon imkanı sunma ihtimali Türk toplumundaki iki karşıt grubu, muhafazakarlar ve laikleri birleştirebilecektir. Dugin'e göre, Ankara'nın Avrasyacı seçimi yapması halinde oluşacak dört şartlı eksen, (Brüksel - Moskova - Riyad – Tahran) Türkiye için Avrasyacılık stratejisinin kısa taslağı olacaktır. Bu sebeple Türkiye, tam üye olsa da olmasa da AB ile olan ilişkilerini dengeli ve pozitif biçimde sürdürmelidir. Türkiye'nin önünde birçok farklı alternatif vardır. Türkiye ve Rusya, hem Avrasya ülkesi, hem Batı, hem de Doğu ülkesi olduklarından birbirine benzer özellikleri fazladır. Bu onları bu konuda doğal ortak yapacaktır. Üstelik bu ittifak ve işbirliği, yayılmacı ve sömürgeci bir ittifaktan ziyade, demokrasiyi teşvik eden, karşılıklı işbirliğine dayalı ve çok kutuplu dünyada meselelere spesifik çözümler üretebilen düzeyde bir işbirliği olacaktır.

Geleceğe yönelik pek çok olumlu ve olumsuz düşüncesinin varlığıyla birlikte, Orta Asya ve Avrasya'nın Türkiye'nin önünde bir seçenek olarak bulunduğu kesindir. Söz konusu alternatifi değerlendirip değerlendirmeme kararı küresel güçlerle çoklu ve ikili ilişkilerle bağlantılı bir şekilde, Türk dış politikasının alacağı yönle şekillenecektir. Türkiye'nin bölgede olan en büyük

avantajı ve üstünlüğü, kökeni Türk olan halklar ile olan kültürel bağlantılarıdır. Söz konusu bağlantıların düzgün bir şekilde işletilmesi halinde iktisadi ve siyasi ilişkiler daha hızlı ilerleyip gelişebilecektir. Orta Asya bölgesi bazı devletler açısından bir tehdit unsuru olarak algılanabiliyor olsa da hala Türkiye açısından ‘‘imkan’’ olarak değerlendirilebilir. Arap Baharı sürecinin Avrasya coğrafyasına yayılmasını istemeyen Rusya'nın, sadece bu sebeple bile eski hinterlandında bir Avrasya Birliği oluşturma çabası, söz konusu bölgede iş birliği ve istikrar sağlamak amacıyla somut bir biçimde değerlendirilecektir gibi gözükmektedir.

Jeopolitik ve jeosratejik yaklaşım ve analizlere göre de geleceğin dünyası hakkında pek çok varsayım yapılır. Bu analizlerdeki ortak yan Türkiye'nin potansiyeli nedeniyle hep öne çıkarılıyor olmasıdır. Bu tahminlemelerin sebeplerinden tarihi olana göre, selefi olan Osmanlı Devleti 15. ve 16. yüzyılların süper gücü idi. 1918'e kadar da en güçlü Müslüman ülkesi olma özelliğini sürdürdü. Günümüzde yüzölçümü olarak küçülmüş olsa da Türkiye tecrit edilmiş bir ülke değildir. Aksine konumu itibariyle karalarda ve denizlerde bir geçiş ülkesidir. Gelişen ekonomik gücü ve donanımlı ordusu ile bölgesel güç olma özelliğini bir üst seviyeye taşıyabilir ve süper güç olup ABD ile bile rekabet edebilir. Biraz fantastik gibi görünse de bunları kaleme alanlar arasında oldukça ciddi ve kayda değer olanlar mevcuttur. Bunlardan biri ve belki de en kayda değer olanı ABD'nin en önemli düşünce kuruluşu olarak kabul edilen Stratfor'un kurucusu olan George Friedman'dır. Gelecek 100 Yıl – 21. Yüzyıl İçin Öngörüler isimli kitabında Friedman, bu tür analizlerden bolca yapar ve hatta Türkiye ve ABD'nin iki süper güç olarak karşı karşıya geleceği senaryoları betimler (Friedman, 2017). Elbette bunların kesinliği yoktur ama jeopolitik ve gelecek bilim yaklaşımları kullanıldığında bu senaryoları topyekün reddetmek de mümkün değildir. Bilhassa bunları değerlendirmeye katarak proaktif davranma ve bunu önleyecek güce ulaşıp dengeleyici uluslararası entegrasyonları oluşturmak gerekliliği ortaya çıkar.

Sonuç olarak denilebilir ki, uluslararası entegrasyon çağının yaşandığı şu dönemde, Türkiye'nin hem kendi geleceğini rasyonel bir çerçeveye oturtması için hem de bu bölgedeki ülkeler ile ilişkilerini maksimize edebilmek adına kendini merkeze alıp oluşturacağı yada bulunduğu mevcut entegrasyonları bu amaçla kullanıp gücünü artırması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu bağlamda Avrasya bölgesinde geliştirilebilecek olan dış güçlerden bağımsız ve gerçekçi politikalar, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye için kendi aralarında daha çok rasyonel ilişkileri ortaya çıkarabilecektir. Günümüz şartlarında henüz istenen seviyeye getirilemese de, söz konusu nitelikteki ilişkilerin hayata geçirilmesi, AB ile olan ilişkileri de olumlu bir yöne döndürebilme gücüne sahiptir. Orta Asya ve Avrasya coğrafyasına yönelik planlanacak doğru ve iyi stratejiler, Türkiye'ye ve söz konusu ülkelere kültürel, ekonomik ve siyasi kazanımlar sağlayacak, böylelikle de tek alternatifin AB olmadığını gösterecektir. Bu tür söz konusu somut girişimlerin yapılmaması durumunda, jeostratejik yönden oldukça

avantajlı olarak tanımlanabilecek konumunu değerlendirmeden uzak kalacak olan Türkiye, bölgeye yönelik belirleyici aktör özelliğini edinmekten ve söz konusu durumun getireceği kazanımlardan mahrum kalacaktır.

1.2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

Karadeniz'e sınırı olan ülkeler arasında veya Karadeniz Havzasında işbirliğini artırmak ve bundan bölge ülkelerine ekonomik kazanç sağlamak için bir entegrasyon fikrinin, Karadeniz'in güney kıyılarının hemen hemen tamamına sahip ülke olan Türkiye tarafından çıkması hiç şaşırtıcı değildir. Ama burada asıl belirleyici faktör araştırma konumuzun içeriğine uygun gelecek şekilde AB'ye alternatif bir yapı oluşturma isteği olmuştur. Karadeniz havzası bugünkü tanımlamalara göre Avrupa kıtasında sayıldığından Türkiye bu sürecin kendisi için bir avantaj sağlayacağını değerlendirmiş olabilir. Aslında Avrupa kıtasının sınırları kıta kavramından anladığımız şekilde net değildir. Zira kıta okyanuslarla çevrilen büyük kara parçaları için yapılmış bir tanımlamadır. Oysa kıtalararası bütünlük çerçevesinden incelendiğinde Avrupa ve Asya'nın birbirlerinin tabii uzantıları olduğu, ikisinin de aslında birbirinden pek de ayrı olmadıkları görülmektedir. Ancak, insanlık tarihi incelendiğinde kültürel ve siyasi olarak doğu – batı sorunu olduğu göze çarpar. Belki de sırf bu yüzden doğu ve batı olarak ikiye ayrıştırılan bu kara parçasının kesişme noktası günümüzde Avrasya olarak da adlandırılmaktadır. Hatta bazı değerlendirmelerde Avrasya her iki kıtanın tamamı için de kullanılmaktadır. Avrupa'nın coğrafi kültürel ve siyasi sınırlarının örtüşmemesi doğrudan Türkiye'nin ne kadar Avrupalı olduğu konusunu da belirlediği için göz ardı edilmemesi gereken bir argümandır. Çalışmanın yazarı bu konuya önceki çalışmalarında detaylı olarak değinmiştir (Yılmaz, 2023: 659-661).

Karadeniz Havzası coğrafi olarak, çalışmamızda sıkça kullandığımız ve Avrasya denilen alanın batıda kalan kısmına tekabül eder. Avrasya'nın Avrupa ile Asya kıtaları arasındaki geçiş bölgesi olduğu varsayıldığında Karadeniz, Hazar havzaları karşımıza çıkar. Bunun doğusundan itibaren ise antik çağlardan bu yana Türkistan olarak anılan Bozkırları içeren Orta Asya coğrafyası yer alır. İşte Karadeniz havzasını içeren bir entegrasyon fikri bu anlamda Avrasya entegrasyonu fikrinin içine dahil edilebilir. Bu havzada bütünleşme fikri soğuk savaş döneminin sonlarına doğru gündeme gelmiştir. Nitekim, Karadeniz havzasında bir işbirliği fikri, 1990 senesinin başlarında Doğu Avrupa ülkeleri ile SSCB'deki rejim değişikliği sürecinin hız kazandığı bir dönemde doğmuş ve öncülüğünü Türkiye'nin üstlendiği bölgesel bir işbirliği girişimi olarak hayata geçirilmiştir (İTO, 2004: 10). Bu perspektiften yola çıkılarak Karadeniz İşbirliği Teşkilatı (KEİ)'nin, kuruluşu sırasında Türkiye'nin kendine yeni ortaklar ve AB'ye de bir alternatif arıyor olmasının bir çıktısı olarak ortaya çıktığı açıkça ifade edilebilir. 1980'li yılların sonuna doğru SSCB'nin derin ekonomik sorunlar yaşaması ve bu durumu takiben dağılması sonucunda, yeni oluşmuş olan devletler varlıklarını sürdürmek için değişmekte olan dünya düzenine uygun ekonomik anlayışa ve yeni bir dış

politikaya gereksinim duymalarını bir avantaj olarak gören dönemin Türk hükümeti bunu hem alternatif bir entegrasyon için fırsat olarak görmüş hem de Avrupa Topluluğu'na entegrasyon adına uzun seneler çaba sarf edilmesine karşılık neredeyse birliğin dışında tutulmaya itilmesi Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında bölgesel bölgesel işbirliğini sağlamaya öncülük ederek AB karşısında pazarlık gücünü artırmayı ummuştur.

Öte yandan bahsedilen dönemde Türkiye'nin, SSCB'nin dağılmasıyla eski hinterlandındaki nüfuzunu kaybetme kaygısı ile Rusya Federasyonu'nun (Rusya) da dahil edilerek bu olumsuz izlenimin giderileceği umulmuştur. Ama bu ve buna benzer yüzeysel değerlendirmeler KEİ'nin baştan sakat doğmasına da yol açmıştır. Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine dönük aktif politika izleme niyetinin Rusya tarafından milliyetçi, Turancı yada *Yeni Osmanlıcı* olarak algılanacağı düşüncesi Türkiye'nin henüz yeni dönemin parametrelerini hazmetmediği, bir bakıma önceki dönemin kaygılarını sürdürdüğü şeklinde de yorumlanabilir ki bu bölgesel güç olup kendi merkezinde entegrasyon oluşturmayı hedefleyen bir ülkenin asli duygusu bu olamaz olmamalıdır.

Nitekim, başlangıçta Türkiye'yi Kafkasya ve Orta Asya'da, Batının ve batılı değerlerin temsilcisi gibi görmek ve kullanmak isteyen ABD'nin de işine gelmemiş ve bu tutumunu birkaç yıl içinde değiştirmiştir. İronik olan bir başka husus ise Rusya'nın önceleri Türkiye'yi İran'ın pan-İslamist siyasetine yönelik dengeleyici bir unsur gibi görmüşse de, daha sonra kendisi İran ile ilişkilerini maksimize etmiştir.

Bu açıdan bakıldığında, KEİ'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine dönük politikalarından farklı olarak ve önceki dönem Türk Dış Politikası ilkelerine uygun bir biçimde, kimseyi rahatsız etmeden ve bolca ödün vererek bütün komşu devletlerle iyi ilişkiler içinde olmayı bununla birlikte de işbirliği ortamı kurabilmeyi hedefleyen bir biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiye açısından bir değerlendirme yapıldığında ise, Rusya ve KEİ'nin tepkisini çekmeyi önlemek ve Rusya ile ilişkileri daha yakın bir biçimde kurmanın hedeflendiği de ifade edilebilir. Bunun yanı sıra, ekonomik işbirliğine Gürcistan ve Azerbaycan'a ilaveten Ermenistan'ın da davet edilmesi ve bunun ardından üye olarak, AB'ye üye devletlerden Yunanistan'ın kabul edilmiş olması, Türkiye'nin bölgede dengeli bir biçimde politika arayışında olduğuna bunun için de bolca ödün vereceğine işaret etmektedir (Aydın, 2007: 222-223). Gücünü parçalayacak ve kendini merkezde tutmasını engelleyecek tarzda bu seçimler ilerde adı geçen entegrasyonu da işlevsizleştirecek sürecin alt yapısı olmuştur.

3 Şubat 1992'de Türkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da gerçekleştirilen toplantıyla, Karadeniz Havzasında bulunan dokuz ülkenin dışişleri bakanlarının katılmasıyla anlaşma sağlanmış, Ermenistan, Arnavutluk, Romanya, Azerbaycan, Bulgaristan, Yunanistan, Ukrayna, Gürcistan, Moldova, Rusya Federasyonu ve Türkiye arasında bölgesel işbirliği alanı kurulmuştur. Söz konusu işbirliği ve entegrasyon girişimi

başlangıçta Ortadoğu, Asya, Avrupa ve Orta Asya transit yollarını elinde tutan ülkelerin katılımıyla gerçekleştirildiği için oldukça dikkat çekmiş ve ilgi uyandırmıştır.

Karadeniz havzasında bir entegrasyon emsali olarak, KEİ'nin resmi bir şekilde kuruluşu 25 Haziran 1992'de İstanbul Deklarasyonuyla gerçekleşmiştir. İmzacı kurucu ülkeler Türkiye, Arnavutluk, Ermenistan, Moldova, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Azerbaycan, Yunanistan, Gürcistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna olmuştur. Yanısıra, 14 gözlemci üye ülke de dahil olmuştur. Karadeniz bölgesinde yaşayan halkların refah seviyesini yükseltmek ve bölgenin gelişimi amacıyla üye ülkeler arasında ticari, ekonomik, teknolojik ve bilimsel işbirliğini geliştirmek ve bu sayede bölgede kalıcı bir barış, refah ve istikrarın ortaya konması örgütün temel amaçlarıdır (Akın, 2007: 2). 5 Haziran 1998 tarihinde Yalta'da Hükümet ya da devlet başkanlarınca imzalanmış olan KEİ Şartı'nın 1 Mayıs 1999 tarihi itibariyle yürürlüğe girmesiyle birlikte KEİ bir bölgesel ekonomik işbirliği örgütü şekline dönüşmüştür.

KEİ'nin tek karar organı ise yılda iki kez toplanan, oylama usulüyle kararlarını alan Dışişleri Bakanları Konseyi'dir. Üye olan ülkelerin dış işleri bakanlarını temsil eden ve onların adına hareket eden Yüksek Düzeyli Memurlar Komitesi'nin temel görevi ise, konseyin almış olduğu karar ve tavsiyelerin uygulamaya konmasını sağlamak buna ek olarak da konseye tavsiyelerde bulunmaktır. Türkiye halihazırda Gümrük Çalışma Grubu, Kurumsal Yapılanma ve İyi Yönetişim Çalışma Grubu, Bilim ve Teknoloji Çalışma Grubu, Çevre Koruma Çalışma Grubu ile KOBİ Çalışma Grubu'nun koordinatörlüğünü üstlenmiştir ve yürütmektedir.

Örgüt maalesef günümüze kadar dünya siyasetinde ve bölgede fazlaca etkili olamamıştır çünkü soğuk savaş sonrası bu bölgede uluslararası ilişkilerde jeopolitiğin yeniden önem kazanması nedeniyle KEİ üyesi ülkelerin de içinde yer aldığı başka örgüt ve yapılanmaların olduğu entegrasyonlar ortaya çıkmıştır. Bunların cezbediciliğinden etkilene ülkeler de bu yapıların içine dahil olmakta sakınca görmemişlerdir. Zira, iktisadi ilerleme devletler açısından dışarıya yönelme evresinde işlevsel bir rol oynamaktadır ve bu bölgedeki her devlet ekonomik gelişmesinin maksimize etme adına bölgedeki birçok alternatif entegrasyona dahil olmaya istekli olmuştur. Kuşkusuz iktisadi entegrasyon olarak AB, başka cazip avantajları nedeniyle Karadeniz havzasında yer alan ülkeleri en fazla etkileyen yapı olmuş ve dolaylı olarak KEİ'nin potansiyeline da darbe vurmuştur. Bölge ülkeleri bu anlamda suçlanamaz çünkü teknolojik altyapıları ve üretim yetenekleri kısıtlı olan çoğu eski Doğu Bloku ülkesi KEİ üyesi uzun vadede sermaye, emek, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlayıp, ülkelerin refahını arttırmayı tercih etmiştir (Oktay, 2006: 228).

Yine de KEİ oluşturan ülkeler arasında ulaştırma ve iletişim sektörleri, söz konusu entegrasyonun en canlı sektörleri olagelmiştir. KEİ söz konusu alanda üç tane projeyi hayata geçirmiştir. Bunlardan biri olan ITUR projesi ile

birlikte Rusya, Ukrayna ve Türkiye denizaltından 3200 km'lik bir fiber optik kablo sistemiyle birbirine bağlamıştır. KAFOS Projesi ise Bulgaristan, Moldova, Romanya ve Türkiye'nin katılımı ile gerçekleşmiş Varna, Kişinev ve İstanbul arasında doğrudan bir bağlantı oluşturulmasını sağlamaktadır. Üçüncü proje ise Trans Balkan Hattı ismini taşır ve proje ile Arnavutluk, Türkiye Bulgaristan, Makedonya ve İtalya birbirine bağlanmıştır. Bunların yanı sıra KEİ bünyesi dışında olmakla beraber, Karadeniz bölgesinde iyi ilişkiler, karşılık anlayış ve dostluğu git gide güçlendirmek ve bölgesel istikrar ve güvenliği artırmak amacıyla, yine Türkiye'nin öncülüğünde KEİ'ye üye ve Karadeniz'e kıyısı bulunan devletleri bir araya getirmiş olan Karadeniz Görev Gücü (Blackseafor) ve daha da yakın dönemde Türkiye tarafından gündeme getirilmiş olan Karadeniz Uyumu (Blacksea Harmony) projeleri hayata geçirilmiştir. Bunların, KEİ'nin güvenlik – işbirliği alanında bırakmış olduğu boşluğu doldurduğu düşünülür (Aydın, 2007: 231-233).

Örgütün ulaştırma konusundaki işbirliğine verdiği önemin etkisi, son yıllardaki gelişmeler incelendiğinde daha fazla dikkat çekmektedir. KEİ ülkeleri arasında etkin bir biçimde ulaşım ağı oluşturmak amacıyla ekonomik anlamda işbirliğinin gelişimine katkıda bulunmak gayesinde olan ''Karadeniz Çevre Ulaştırma Koridoru'' (Black Sea Ring Corridor) projesi söz konusu durum bakımından bahsedilmeye değerdir. Proje, birliğe üye olan ülkeleri birbirine bağlayacak bir ulaştırma altyapısının geliştirilmesi bununla birlikte ulaştırma konusundaki ulusal düzenlemelerin uyumlaştırılması ve çevrenin korunması, uluslararası projelerin izlenebilmesi adına bir veri tabanı inşa edilerek bir harita hazırlanmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda, 19 Nisan 2007'de Belgrad'da KEİ Dışişleri Bakanları Konseyi'nin 16. Toplantısı'nda "Karadeniz Çevre Otoyolunun Eşgüdümlü Olarak Geliştirilmesine Dair Mutabakat Zaptı" (Memorandum of Understanding for the Coordinated Development of the Black Sea Ring Highway) imzalanmış, 1 Kasım 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu mutabakat zaptı doğrultusunda Selanik'te "KEİ Çevre Otoyolu Ortak Daimî Teknik Sekretaryası" faaliyete geçirilmiştir. Söz konusu girişimle birlikte, bölgede karayolu altyapısının ve bununla birlikte Karadeniz'de çok modlu ve kombine taşımacılığın geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Bunlara ek olarak, Karadeniz'deki deniz ulaşımından daha büyük ölçüde faydalanılarak, demiryolu ve karayolu ağlarında bulunan yükün hafifletilmesi ve daha da verimli bir ulaştırma modeline yönelmek niyetiyle "KEİ Bölgesinde Deniz Otoyollarının Geliştirilmesi Anlayış Muhtırası" (Memorandum of Understanding on the Development of the Motorways of the Sea at the BSEC Region), 19 Nisan 2007'de Belgrad'da yapılan KEİ Dışişleri Bakanları Konseyi 16. Toplantısında imzalanmıştır. Bu muhtıra 1 Aralık 2008'de yürürlüğe girmiştir. Diğer taraftan, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Deniz Otoyolları Geçici Çalışma Grubu'nun son toplantısı, KEİ Dönem Başkanı Rusya'nın ev sahipliğinde, 6-7 Ekim 2011'de Novorossisk'te düzenlenmiştir. Bu toplantıda KEİ Deniz Otoyollarının

Geliştirilmesi Ortak Daimî Teknik Sekretaryası'na hangi devletin ev sahipliği yapacağı konusu görüşülmüş, fakat tarafların ikili danışma istekleri nedeniyle bu konu yapılacak olan bir sonraki toplantıda ele alınıp görüşülmek üzere ertelenmiştir. Türkiye'de Ulaştırma Bakanlığı üzerinden söz konusu sekretaryaya ev sahipliği yapma isteğinde bulunmuştur (Yılmaz, 2012: 23-29).

Öte yandan, bölgedeki ülkeler arasında ticaret ve ulaştırma alanında işbirliğini hedefleyen alanlardan biri de KEİ üyesi ülkelerin iş adamlarının ve profesyonel sürücülerinin vize işlemlerinin kolaylaştırılmasına yönelik anlaşmalardır. "KEİ Üyesi Ülkelerin İş adamları İçin Vize İşlemlerinin Kolaylaştırılması Anlaşması" ile "KEİ Üyesi Ülkelerin Profesyonel Sürücüleri İçin Vize İşlemlerinin Kolaylaştırılması Anlaşması", Arnavutluk'un başkenti olan Tiran'da, 23 Ekim 2008'de düzenlenmiş olan 19. KEİ Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda, Arnavutluk, Moldova, Ermenistan ve Türkiye tarafından imzalanmıştır.

Türkiye, AB ile KEİ arasında ilerlemekte olan ilişkileri ve bununla birlikte KEİ ile AB arasındaki iş birliğini destekler vaziyettedir. 2007 yılının haziran ayından bu yana AB Komisyonu KEİ'de gözlemcilik statüsüne sahiptir. KEİ ve AB arasındaki ilk üst düzey anlamda siyasi etkinlik, 14 Şubat 2008'de Ukrayna'nın KEİ Dönem Başkanlığı döneminde, Kiev'de "Karadeniz Bölgesi Ülkeleri ve AB Dışişleri Bakanları Toplantısı" başlığıyla yapılmıştır. Toplantıda AB ile KEİ özelinde dışişleri bakanları ve bakanlar düzeyinde tertiplenen ilk toplantı olması açısından önem arz etmektedir. Kiev'de yapılmış olan toplantının sonunda "Geniş Karadeniz Bölgesi Ülkeleri ve AB Dışişleri Bakanları Toplantısı Ortak Açıklaması" yayınlanmıştır. Söz konusu açıklamayla KEİ ve AB üyesi olan devletler arasında ulaştırma, ticaret, enerji ve örgütlü suçlarla mücadele gibi alanlarda proje, işbirliği oluşturulmasına dönük siyasi iradenin sağlanmasının temelleri atılmıştır. Diğer taraftan, KEİ 20. Kuruluş Yıldönümü Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, Türkiye'nin ev sahipliği konumunda 26 Haziran 2012'de İstanbul'da tertip edilmiştir. KEİ Dönem Başkanlığı ise 1 Ocak 2023 tarihinden itibaren Sırbistan tarafından yürütülmekte iken, 1 Temmuz 2023 tarihinde Türkiye tarafından devralınmıştır. KEİ Zirvelerinin 10, 15, 20 ve 25. Yıl Zirve Toplantıları Türkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da yapılmıştır[9].

Günümüzde gelinen nokta itibariyle, KEİ'nin etkinliği ve performansı hakkında birbirinden farklı birçok görüş üretmek mümkündür. Diğer yandan, ABD, NATO ve AB üçgeni bağlamında Türkiye merkezli bu entegrasyon, Avrasya'daki güç mücadelesinde onlar açısından işbirliği yapılabilecek bir örgüt gibi algılanmıştır ama diğer yandan örgüt üyesi olan Rusya'nın burada kendisine karşı oluşturulabilecek herhangi bir ittifakı engelleme gücü de göz ardı edilmemelidir. Yine de herhangi bir değerlendirme yapmadan önce

[9] Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), (https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa#)

Karadeniz havzasında, KEİ'nin kuruluşundan itibaren başlangıç dönemi ve günümüzdeki şartların oldukça farklılaşmış olduğu belirtilmelidir. Zira, bölge ülkelerinin öncelikleri ve birbirleriyle olan ilişkilerinde köklü değişiklikler olmuştur. AB ve NATO'nun Karadeniz havzasına yönelik genişlemesi ve bununla birlikte bölge ülkelerinin NATO ve AB'ye üye olma arzusu, söz konusu iki platforma oranla daha güçsüz KEİ'yi gölgede bırakmıştır. Türkiye'yi başlangıçta KEİ'yi kurmaya iten temel fikirlerden biri de bürokrasiyi Karadeniz'de azaltarak, yatırımların, girişimciliğin ve ticaretin önünü açmak olmuştur. Fakat hem batılı ülkelerin Kırım'ın işgali ile başlayan süreçten itibaren Rusya'ya hasım gözüyle bakmaya başlayıp tavır koymaları hem de Rusya'nın kendisini merkeze aldığı yeni entegrasyonlara yönelmesiyle birlikte KEİ bu işlevini kaybetmiştir. Manidar bir şekilde KEİ'nin fikir babası sayılan Türkiye de tüm çabasını AB'ye üye olmaya harcamıştır. Esasen Rusya dışında tüm KEİ üye ülkeleri, AB'ye üye olma arzusundadır. İster istemez bu söz konusu gerçeklik, KEİ'nin etkisini ve potansiyelini azaltmıştır.

Bugün itibariyle 13 ülkeden oluşan, 350 milyonluk bir nüfusa, 20 milyon kilometrekarelik bir alana yayılmış olan ve 4 trilyon doları aşan milli gelire sahip olan KEİ ülkeleri, dünya ticaretinin sadece yüzde 5'ini gerçekleştirmektedir. Birbirleriyle dış ticaretleri ise toplam dış ticaretlerinin yüzde 10'undan daha azdır ki sadece bu veri bile sözkonusu oluşumun başarılı olmadığını ispatlamaya yeterlidir. Türkiye'nin ise KEİ ülkeleriyle olan dış ticaret hacmi 98 Milyar dolar civarındadır ve bunun 70 milyara yakın kısmı Rusya ile olan dış ticarettendir. Yani hem KEİ üyesi ülkelerin birbirleri ile hem de bu organizasyonun fikir babası olan Türkiye ile dış ticaret seviyesi (Rusya hariç ki bu da Rusya lehine bir durumdur ve dengeli değildir) oldukça düşüktür. KEİ ülkelerinin, birbirleriyle dış ticaretlerinin yarısını yapmaları sağlansa bile, bu durum söz konusu ekonomik entegrasyonu bambaşka bir alana yükseltebilirdi.

Sonuç itibariyle bugün gelinmiş olan durumda, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü kurumsal olarak bütün kazanımlara ve oluşturmuş olduğu altyapıya karşın üye ülkeler arasında istenilen seviyede ekonomik entegrasyonu sağlayamadığı bir realitedir. Örgüt, artık AB'nin bölge ülkelerine dönük politikalarında dikkate değer ağırlık taşımamakta ve dahası göz ardı edilmekte olup örgüt için ''muerte'' (İspanyolca ölü) ifadesi bile kullanılır hale gelmiştir. Diğer taraftan bölge ülkeleri açısından incelendiğinde KEİ projesi, bölgesel aidiyet hissini güçlendirdiği, aralarında bulunan bazı sorunlar olmasına rağmen ülkeler arasında diyalog kapısını açık tuttuğu ve aralarındaki ilişkilere canlılık kattığı inkar edilemez. Ama bu entegrasyonun fikir babası ve kurucusu olan Türkiye açısından durum değerlendirildiğinde Karadeniz'de arzulanan ekonomik işbirliği ve entegrasyon ortamının oluştuğu ve hedeflenen aşamaya ulaşıldığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, geçen süre boyunca Türkiye'nin KEİ'de oluşturmuş olduğu kurumsal ortamla aralarında ekonomik ve siyasi anlamda büyük farklılıklar

olan bölge ülkelerinin hemen hemen hepsiyle bu örgütün sunmuş olduğu altyapı sayesinde eşit şartlar altında ve azami ölçüde siyasi ve ekonomik diyalog içerisinde olmayı başardığı söylenebilir (Aydın, 2007: 239-240). Yine de bir entegrasyon modeli olarak KEİ kesinlikle ideal ve başarılı bir yapı değildir, olmamıştır.

1.3. D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

D-8 grubu Gelişen Sekiz Ülke Teşkilatı olarak Türkiye'nin inisiyatifi ile 1997 yılında oluşturulmuş entegrasyon çabalarından biridir. Merkezi İstanbul'dadır. Bu oluşumda Türkiye'nin yanısıra, yedi büyük İslam ülkesi yer alır. Bunlar Hint coğrafyasından Bangladeş ve Pakistan, Afrika kıtasından Mısır ve Nijerya, Güneydoğu Asya'dan Endonezya ve Malezya ve Ortadoğu'dan İran'dır. Teşkilatın Amacı, kalkınma yolundaki bu sekiz ülkenin dünya ekonomisi içinde mevcut konumlarını güçlendirmek, üye ülkelere ticaret alanında yeni imkanlar yaratmak, ticari ilişkilerini çeşitlendirmek ve uluslararası düzeyde karar verme mekanizmalarına güçlü bir biçimde katılımlarını sağlamak için birlikte hareket etme şeklinde belirlenmiştir. Her ne kadar resmi olarak ifade edilmese de bu grup Müslüman Dünyanın G7'si gibi hareket etsin diye düşünülerek yola çıkılmıştır.

D-8 Oluşumu, İstanbul deklarasyonuyla 22 Ekim 1996'da ''Kalkınmada İşbirliği Konferansı''nı izleyen birçok hazırlık toplantısının ardından 15 Haziran 1997'de İstanbul'da yapılmış olan ''Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi''nde D-8'in kuruluşu resmi olarak ilan edilmiştir. REFAHYOL Hükümeti Başbakanı Necmettin Erbakan önderliğinde bir araya gelen sekiz ülkenin bu tarz bir organizasyon oluşturma kararı almaları göz ardı edilemez bir husustur (Ortay, 2002: 80). D-8'in içinde yer almakta olan ülkeler aynı zamanda İslam İşbirliği Örgütüne de üyelerdir. D-8 üyeleri, potansiyel pazarları, tabii kaynakları ve kalabalık nüfuslarından dolayı kendi bölgelerinde oldukça önemli bir konumda bulunmaktadırlar.

Malezya'nın başkentinde Kuala Lumpur'da düzenlenmiş olan 6. D-8 zirvesinde, D-8'in daimi sekreteryasının İstanbul'da olmasına karar verilmiştir. 20 Şubat 2009'da imzalanan anlaşma ile bu karar resmiyet kazanmıştır.

D-8'lerin bayrağında yer almakta olan altı tane yıldız D-8'in temel ilkelerini sembolize eder. Söz konusu altı temel ilkeyi sembolize etmekte olan altı yıldızın anlamları ise şunlardır:

1. Savaş yerine barış,
2. Çatışma yerine diyalog,
3. Çifte standart yerine adalet,
4. Üstünlük yerine eşitlik,
5. Sömürü yerine adil düzen,
6. Baskı ve tahakküm yerine insan hakları, hürriyet ve demokrasi.

Türkiye öncülüğünde, 1997 yılında İstanbul'da yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi ile kurulan Gelişen Sekiz Ülke Teşkilatı'nın (D-

8) Daimî Sekretaryası da İstanbul'da bulunmaktadır. Toplam nüfusu 1,2 milyarı (dünya nüfusunun yüzde 15'i) ve toplam ekonomik büyüklükleri 5 trilyon Dolar civarındadır. D-8 ülkelerinin toplam ihracatının 1trilyonun üzerine çıkmış olup küresel ticaretin yaklaşık yüzde 15'ini oluşturmakta olması da teşkilatı öne çıkaran husus olmuştur. Ayrıca bu oluşumun İslam coğrafyasının her bir köşesinde önde gelen ekonomileri bünyesinde barındırması İslam dünyasını temsiliyet adına da D8'e önem atfetmektedir. Nitekim D-8 üyelerinin tamamı aynı anda İİT üyesi olup, yine İİT içerisinde ekonomik ve teknolojik kalkınma düzeyleri, nüfusları ve ticari potansiyelleri itibariyle önde gelen ülkeler arasındadırlar. Kapsadığı coğrafi alan ve ilkeleri itibariyle bölgesel olmaktan ziyade küresel bir oluşum özelliğine sahiptir ve tipik bir bölgesel entegrasyon özelliği taşımaz. Belki de bu yüzden bu oluşuma üyelik başvurusu bütün gelişme yolundaki benzer ülkelere açıktır.

D-8'in ana faaliyet alanları arasında tarım ve gıda güvenliği, ticaret, ulaştırma, sanayi ve enerji olup, sağlık ve turizm alanlarında işbirliği için de çalışmalar sürdürülmektedir. Bakanlar, Komiserler ve Sektörel Çalışma grupları toplantıları yapılmaktadır.

D-8 kapsamında işbirliği temelde sektörel bazda yürütülür. Bu yüzden sektörel paylaşım yapılmıştır ve Türkiye çevre, sanayi ve sağlık; Endonezya insan kaynakları ve yoksullukla mücadele; Bangladeş kırsal kalkınma; Malezya özelleştirme, finans ve bankacılık; Nijerya enerji; İran bilim ve teknoloji; Pakistan balıkçılık ve tarım; Mısır ise ticaret alanı kapsamında iş birliği çalışmalarını koordine etmektedir.

Türkiye'nin Teşkilat 'la İlişkileri bu oluşumun fikir babası olması münasebetiyle üst seviyededir ve kurucusu olduğu D-8 Teşkilatı'na ayrıca önem verilmektedir. Teşkilatın faaliyetlerine aktif olarak katılmaktadır. 2017-2021 yılları arasında ülkemiz tarafından yürütülen D-8 Dönem Başkanlığı görevi, 8 Nisan 2021 tarihinde düzenlenen D-8 10. Zirvesi'yle Bangladeş'e devredilmiştir. 27 Temmuz 2022 tarihinde Dakka'da düzenlenen D-8 20. Bakanlar Konseyi Toplantısına Sayın Bakanımız çevrimiçi olarak katılım sağlamıştır.

Teşkilatın işleyişi birtakım organlar vasıtasıyla yürütülür. Zirve bunlardan biridir ve üye ülkelerin hükümet /devlet başkanlarının her iki yılda bir kez gerçekleştirdikleri toplantılarla hayata geçirilir. D-8'in en üst düzey karar alma organı Zirve'dir. Bir diğer organ Konsey'dir ve üye devletlerin dışişleri bakanlarının katılımıyla gerçekleştirilen toplantılarla işletilir. Teşkilatın bir diğer organı Komisyondur ve üye devletlerin kıdemli uzmanlarından meydana gelen ve bununla birlikte eş güdüm çalışmalarını yürüten kurula verilen addır. Genel Sekreterlik makamı ise teşkilatın icra organı olarak çalışır. Başlangıçta D-8 grubunun çalışmalarını sekreterya hizmeti sunan ve üye ülkeler arasında iletişimi sağlayan İcra Direktörlüğünü Türkiye tarafından atanmış olan büyükelçi (Ayhan Kamel) İstanbul'da bulunan merkezinden yürütmekteydi. 2006 yılında Bali Zirvesinden sonra ise İcra Direktörlüğünün statüsü Genel Sekreterliğe çevrilmiş, dönem başkanının

ataması Endonezya tarafından yapılmıştır. Genel sekreterliği Endonezya'dan Dipo Alam (2007-2010) ardından Widi A. Pratikto (2010-2012) yürütmüştür. 1 Ocak 2013'den itibaren ise İran'dan Seyed Ali Mohammad Mousavi görevi dört yıllık süre için devralmıştır. Halihazırdaki Genel Sekreterlik makamını ise Nijeryalı Büyükelçi Isiaka Abdulkadir İmam yürütmektedir.

D-8 girişiminin başlatılma amacı, çeşitli kaynakları, ekonomik büyük bir potansiyeli, geniş bir coğrafi alanı ve nüfusu temsil eden sekiz ülke arasında ticari ilişkileri çeşitlendirmek ve yeni fırsatlar yaratmak, daha iyi bir hayat şartları sağlamak, uluslararası seviyede karar alma sürecine olan katılımı artırmak, somut ortak projeler çerçevesinde ekonomik işbirliğini geliştirmek ve bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin de dünya ekonomisindeki durumlarını güçlendirmektir. D-8, kurucu üyelerinin kompozisyonunun da yansıtmış olduğu gibi, bölgesel olmaktan ziyade küresel bir kuruluştur. Üyelik grubun ilkelerini, hedeflerini benimseyen ve bununla birlikte ortak bağları paylaşan gelişmekte olan diğer ülkelere de açıktır. D-8, üye ülkelerin uluslararası ve bölgesel örgütlere üyelikten kaynaklanan çok taraflı ve ikili taahhütleri üzerinde olumsuz anlamda bir etkisi olmayan forumdur (Hasgüler, Uludağ: 429-432).

Bu entegrasyonda yer alan sekiz üye ülkenin ekonomik büyüklük sıralamasına bakıldığında, D-8 ülkeleri içinde en gelişmiş (sanayileşmiş) ekonominin Türkiye olduğu dikkat çeker. Türkiye'yi ise Endonezya izlemektedir. Endonezya'yı ise İran, Mısır, Pakistan, Malezya, Nijerya ve Bangladeş takip etmektedir.

D-8 bünyesinde bugüne kadar toplamda beş tane zirve toplantısı, yirmi tane komisyon toplantısı, dokuz tane dışişleri bakanları toplantısı ve yetmiş tane teknik nitelikli komisyon gerçekleştirilmiştir.

D-8 entegrasyonu 1.2 milyarlık toplam nüfusu ve 4,5 trilyon Dolarlık GSMH'sı ile dikkat çekmektedir. Kuruluşunda sekiz ülkenin gayrisafi milli hâsılası 690 milyar dolar olduğu düşünülürse bu ülkelerin gelecekte daha büyük paylara ulaşma potansiyeli olduğu tahmin edilebilir. Dünya toplam mal ihracatındaki pay yüzde 4,8 mal ithalatındaki payı ise yüzde 5,2 dir.

D-8 Teşkilatı'nın en önemli projelerinden biri D-8 Tercihli Ticaret Anlaşması'dır. Anlaşma'nın 25 Ağustos 2011 tarihinde 4 ülke tarafından onaylanarak hukuken yürürlüğe girmesiyle işleyişe ilişkin hususların taraflar arasında karara bağlanabilmesini teminen, Anlaşma'da öngörüldüğü şekilde, D-8 Gözetim Komitesi kurulmuştur. Komite'nin başkanlığı 2012-2014 tarihleri arasında Türkiye tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde 1. 2. ve 3. D-8 Gözetim Komitesi toplantıları (sırasıyla 22 Mart 2012, 29 Mart 2013 ve 9-10 Nisan 2014) ülkemizde gerçekleştirilmiştir. 3. Toplantıda Komite'nin başkanlığını Pakistan üstlenmiş ve Komite'nin 4. Toplantısı -Ticaret Bakanları Konseyi İkinci Toplantısı öncesinde- 16 Şubat 2016 tarihinde Pakistan'da gerçekleştirilmiştir[10]. Bilahare 24 Ekim 2018 tarihinde D-8

[10] https://ticaret.gov.tr/ GELİŞEN SEKİZ ÜLKE (D-8) Bilgi Notu Erişim Tarihi: 23.06.2024

Gözetim Komitesi Toplantısı Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Toplantı marjında ayrıca 25 Ekim 2018 tarihinde Gümrük Uzmanları Toplantısı yapılmıştır. Diğer taraftan, 2021 yılında gerçekleştirilen ve beşincisi 16 Kasım 2021'de düzenlenen toplantılar sonunda 'Ticaretin Kolaylaştırılması Strateji Belgesi' kabul edilmiştir. Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması kapsamındaki müzakereler de sekiz toplantı sonunda 3 Ekim 2022 tarihinde tamamlanmıştır. Öte yandan, D-8'in kuruluşunun 25. yılı münasebetiyle 16 Haziran 2022 tarihinde düzenlenen D-8 oluşumunun 25. Kuruluş yılı münasebetiyle yapılan toplantı ve değerlendirmeler coşkulu geçmiş olsa da gelinen nokta itibariyle üye sekiz ülkenin birbiri ile yeterli seviyede entegre olduğu konusu şüphelidir (Yılmaz, 2022). Elbette bu durumun siyasi iktisadi ve ticari pek çok sebebi mevcuttur ama siyasi irade bunlar arasında en çok dikkat çekenidir. Türkiye'nin D-8 grubu üye ülkeleri ile toplam ticareti 2022 yılı için 25 milyar dolar civarındadır ve bu rakamın yarısından fazlası İran ve Mısır ile olan dış ticarettir. D-8 Grubunun en güncel toplantısı, Olağanüstü Dış ilişkiler Bakanlar Konsey toplantısı, 8 Haziran 2024 tarihinde, Türkiye'nin çağrısı üzerine, Gazze sorunu için yapılmıştır. Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın ev sahipliğinde Cumhurbaşkanlığı Dolmabahçe Çalışma Ofisi'nde düzenlenen Olağanüstü D-8 Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nın ardından ortak bildiri yayımlanmıştır. Bildiride, D-8 üye devletleri dışişleri bakanlarının, Bakan Fidan'ın daveti üzerine İstanbul'da "İsrail'in Kudüs-ü Şerif de dahil olmak üzere Gazze Şeridi ve Batı Şeria'da Filistin halkına yönelik acımasız saldırısını kınama konusundaki ortak tutumlarının" bir ifadesi olarak bir araya geldiği kaydedilmiş ve İsrail'in Gazze'deki Filistin halkına yönelik saldırıların durdurulması talep edilmiştir (Tarhan ve Koca, 2024).

1.4. İslam İşbirliği Teşkilatı

KEİ'nin aksine İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Türkiye merkezli bir oluşum değildir. Üstelik başlangıçta Türkiye bu oluşuma temkinli yaklaşmış, bu tür bir entegrasyon seküler devlet yapısına adeta sorun çıkartmasın tarzında davranışlar sergilemiştir. Nitekim başlangıçtaki sınırlı veya alt düzey katılımlar da bunun göstergesi gibi algılanmıştır. Türkiye'nin, 22 Mayıs 2014'de bakanlar kurulu kararı ile, İİT nezdinde bir daimi temsilcilik ihdas etmeyi kararlaştırması ve daimi temsilciliğin 24 Temmuz 2015 tarihinde Cidde'de açılması bu entegrasyona bakış açısının değiştiğinin başka bir göstergesidir [11]. İİT, halihazırda bütün yetersizliklere rağmen dinsel bir ortaklık temeline dayanmış olan ekonomik, siyasal ve uluslararası örgüttür (Ayman, Arıboğan, Dedeoğlu, 1996: 238). Suudi Arabistan'ın önderliğinde 1926 yılından itibaren sınırlı seviyede süregelen İslam dayanışma girişimleri, 1967'deki Arap – İsrail savaşının ardından meşru bir nedene dayandırılmaya başlanmıştır. İslam devletlerinin devlet başkanlarının katılabileceği bir zirve

[11] İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), (https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa)

konferansı düzenlenmesi düşüncesi, İsrail işgali altında olan Kudüs'teki Al-Aksa Camisinin 1969 Ağustos'ta kundaklanması üzerine reaksiyon olarak meydana çıkmış ve Eylül 1969'da 24 İslam ülkesinin katılımıyla Fas'ın Rabat şehrinde Birinci İslam Zirve Konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu konferansla, İİT'nin temelleri atılmıştır. Bu sebeple teşkilat uzun bir süre İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) olarak ifade edilmiş ve bu örgütlenmenin adı 28-30 Haziran 2011'de Astana'da tertiplenen 38. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) şeklinde değiştirilmiştir.

Hem Türk Cumhuriyetleri'nin hem de Türkiye'nin üye olduğu bir örgüt olarak İİT, 57 devletten meydana gelen uluslararası bir organizasyondur. İİT'ye üye ülkeler doğal olarak Müslüman coğrafyasının tipik bir uzantısı olup, Ortadoğu, Orta Asya, Güneydoğu Avrupa, Kuzey, Batı ve Güney Afrika, Hint Yarımadası, Güney Amerika ve Güneydoğu Asya bölgelerini içermektedir. Ülke vatandaşlarının belirli bir kısmının veya tümünün Müslüman olması, söz konusu organizasyona üyeliği olanaklı kılmaktadır (Amanov, 2007).

Örgüt, Mart 1970'de yapılan bir konferansla yapısını oluşturmuş, idari genel merkezini oluşturmuş ve genel sekreterliğini kurmuştur. İKÖ'nün ilk genel sekreterliğinin merkezi alınan bir kararla, Suudi Arabistan'ın başkenti olan Cidde olarak belirlenmiştir. Akabinde, Rabat'ta yapılan konferansta, İİT'nin işbirliği alanları politik ve manevi ortaklığa ek olarak, sosyal, bilimsel, kültürel ve ekonomik alanlar olarak açıklanmış ve işbirliği genişletilmeye çalışılmıştır. İİT'nin genel sekreterliğini halihazırda Çadlı Hissein Brahim Taha yürütmektedir. Bu görevi 31 Aralık 2004 – 31 Ocak 2014 tarihleri arasında Ekmeleddin İhsanoğlu yürütmüştür. İhsanoğlu örgütün ilk Türk genel sekreteri ve seçimle göreve gelmiş ilk genel sekreteri olma özelliğini taşımaktadır. Söz konusu durum örgüt üzerinde Türkiye'nin etkinliğinin arttığının da göstergesi olmuştur. İhsanoğlu'nun kesintisiz on yıl boyunca görevde kalmış olması bir başka dikkat çeken husustur.

Yukarıda bahsedilmiş olan 1970 yılında, Cidde'de gerçekleştirilmiş olan toplantıda, İslam ülkeleri Dışişleri Bakanları, İKÖ Genel Sekreterliğini kurmuşlardır. İKÖ'nün Anayasası, 1971'de yapılmış olan İkinci İslam Dışişleri Bakanları Konferansı tarafınca hazırlanmış, 1972'de toplanan üçüncü Dışişleri Bakanları Konferansıyla onaylanmıştır. İslami dayanışmanın önemine vurgu yapan, üye ülkelerin insan haklarına ve Birleşmiş Milletler Anayasası'na saygılı olduklarını belirtmekte olan bu Anayasa, 1 Şubat 1974'de Birleşmiş Milletler tarafından da tescil edilmiştir[12].

Teşkilatın yan organlarından olan İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) İstanbul'da, İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma Eğitim Merkezi (SESRTRIC) ise Ankara'da bulunmaktadır. İİT'ye katılmaya istekli ülkelerin başında Hindistan, Filipinler ve Rusya gelir. Hristiyan nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı ve nüfusunun

[12] Çevrimiçi, http://www.sbb.gov.tr, Erişim Tarihi: 09.06.2024.

yaklaşık olarak yüzde 5'ini Müslümanların oluşturduğu Filipinler'in üyelik talebi ülkede bağımsızlık isteyen ve merkezi hükümete kendilerinin temsil etme yetkisi verilmesini istemeyen Müslüman azınlık gruplarca engellenmiştir. 2005 yılından itibaren Rusya teşkilata gözlemci olarak katılırken, Hindistan'ın üyeliği ise bazı teşkilat üyelerince engellenmektedir. Bilindiği üzere Hindistan, dünyada en fazla Müslüman nüfusa sahip olan ikinci ülke konumundadır ve bundan dolayı İİT'ye gözlemci olarak katılabilmek için büyük ölçüde çaba göstermektedir. Hindistan'ın adaylığı bazı üyeler tarafından ve özellikle Suudi Arabistan tarafından destek görmesine rağmen, Pakistan gibi İİT'nin bazı etkili üyeleri, Hindistan'ın üye olarak teşkilata kabul edilmesini sürekli engellemektedir. Hindistan, Endonezya ve Pakistan'dan sonra en çok Müslüman nüfusa sahip olan üçüncü ülke olmakta birlikte, Müslümanların etkin olmadığı bir ülkedir ve Müslüman kimlikli üvey kardeşi Pakistan ile bağımsızlıklarından bu yana dört kez savaşmıştır. Bu durum iki ülkeyi İİT gibi bir örgütte de muhalif konumuna düşürmüş ve Hindistan'ı devasa Müslüman nüfusuna rağmen örgüte girmesine engel teşkil etmiştir. İslam ülkeleri, dünya topraklarının, 1/5'ine, dünyadaki işlenebilir ve verimli alanların yüzde 13'üne, ancak sulanabilir alanların sadece yüzde 6'sına sahiptirler. Bununla beraber, söz konusu ülkelerde modern teknolojik imkanların kullanılabilirliği de oldukça sınırlıdır. 1974 yılından bu yana Türkiye'nin İİT üyesi devletlerle olan ticari ve ekonomik ilişkileri düzenli bir biçimde yükselmiştir. Başlangıçta bu ilişkilerin, coğrafi nedenlerden ötürü Orta Doğu'da bulunan ülkeler özelinde yoğunlaştığı gözlemlense de son 20 yıl boyunca Türkiye'nin vektörel dış politika tercihlerine bağlı olarak diğer ülkelerle münasebetler de bir hayli artmıştır. Ancak son yıllara bakıldığında bu ülkelerle oluşan bağlantılar, diğer İİT üyelerine kaymıştır. Bu ilişkiler, iki taraflı bir ilişki olduğu gibi, çok taraflı ilişkilerin de geliştirilmesi yoluyla olabilmektedir. Türkiye, İİT ülkeleriyle olan işbirliğini 1976 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen İKÖ Dışişleri Bakanlığı Toplantısı'na ev sahipliği yaparak daha da dinamik bir şekle getirmiştir. O zamandan bu yana, bilhassa finansal ve ekonomik yönden Türkiye, İİT içerisinde ekonomik faaliyetlerde kıymetli bir role sahip olagelmiştir (Dartan-Hatipoğlu, Dikkaya, 2002: 25-26). Türkiye'nin İİT ülkeleriyle olan ticari ilişkilerinde 1980'li yıllardan bu yana üç başat faktörün önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir. Bunlar:

- 1980'li yıllarda ihracat patlamasına neden olan, liberal ekonomiye geçişi hedefleyen, 24 Ocak 1980 kararlarının devreye sokulması ile yapısal düzenlemelerin yapılması,
- Türkiye'nin İran ile tarafsızlık ilkesi kapsamında dikkatli bir biçimde denge politikası uygulamasıyla Irak – Türkiye arasında ticaretin artmasına sebep olan Irak – İran Savaşı,
- Türkiye'nin İİT ile olan ticari ilişkilerini olumsuz anlamda etkilemiş olan Körfez Savaşı'dır.

Türkiye'den İİT ülkelerine yapılan ihracat 1980'li yıllardan beri artmış olmakla birlikte, birlikte, örgüt üyesi ülkelerin ticaretlerinde aynı oranda gelişmenin gerçekleştiğini söyleyemeyiz. Bunun sebepleri muhteliftir ve her bir ülke bazında ayrı analiz yapmayı gerektirir. Olumlu bir gelişme ise teşkilat üyesi İslam ülkelerinin, SSCB'nin dağılması sonucu bağımsızlığını kazanmış olan Orta Asya'daki Türk Devletleri Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini geliştirmek arzusuyla Türkiye'yi bir basamak gibi kullanmak istemeleri olmuştur. Bu çabada en etkin ülkelerin özellikle petrol zengini Arap ülkeleri olduğu görülür. Yeni pazarlara ulaşma noktasında Türk cumhuriyetleri istisna değildir ve bazı İslam ülkelerinin Türkiye'yi transit veya aracı ülke olarak görmeye başladıkları ve bu sürecin günümüzde de devam etmekte olduğu ifade edilebilir.

1.5. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)

Bölgemizdeki en ilginç entegrasyon girişimlerinden biri de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) adlı yapıdır. Kuruluş hikayesi Soğuk Savaş dönemine uzanır. ABD, Truman doktrini kapsamında bölgede komünizmin yayılmasına mani olmak adına pek çok girişimde bulunmuştur. Bu bağlamda, Soğuk Savaş dönemi rakibi olan SSCB'nin Ortadoğu ve Hint alt kıtasına yayılmasını engellemek amacıyla askeri ve iktisadi içerikli teşkilatlar kurmaya dönük politikalar izlemiştir. İşte bu örgütlerden biri 1965'de Türkiye, Pakistan ve İran arasında kurulmuş olan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) olmuştur. EİT'nın kuruluşu da RCD'ye dayanmaktadır. RCD pek çok değişime uğrayarak günümüzdeki halini almıştır. İlkin İran'da şahın devrilmesi ile gerçekleşen İslam Devrimi ve ABD karşıtlığı içeren yeni rejimin lideri konumundaki Ayetullah Humeyni ABD kontrollü olduğunu düşündüğü RCD'yi feshetmiştir. Bunu izleyen süreçte ABD özelinde Batıdan alınan tepkiler ve ambargolar neticesinde İran rejimi yumuşama eğilimi göstermiş ve RCD yerine EİT'nin kurulması kararı alınmıştır. Bu yeni yapılanmaya Türkiye, Pakistan ve Irak'a ek olarak 1989 yılından sonra SSCB'den hürriyetlerini kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile birlikte Tacikistan ve Afganistan'da üye olarak katılmışlardır. Günümüzde Türkiye'nin etkisi ve teklifi ile KKTC gözlemci üye bulunmaktadır[13].

RCD geleneği sürdürüldüğü için günümüzde teşkilatın idari merkezi İran'ın başkenti Tahran'da yer almaktadır. EİT, Avrupa Entegrasyonunu örnek alacak şekilde kendisine Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu örnek almıştır. Ama AB'nin Ortak Pazar aşamasında olduğu gibi bütün üretim faktörlerinin serbest dolaşımı değil sadece mal ve hizmetlerin dolaşımını içerecek bir ortak pazarın oluşturulması amacını gütmektedir. Bunlara ilaveten teşkilat, ortak sanayi yatırımlarının yapılması, yatırım bankası

[13] Çevrimiçi, http://www.turkiyeavrupavakfi.org/index.php/arastirma-yorum/diger/1670-ab-guvenlik-savunma-politikasi-cento-ugur-ozgoker.html, Erişim Tarihi: 30.05.2024.

kurulması, tercihli ticaret sisteminin kurulması, ulaşım ve haberleşme gibi alanlarda işbirliğinin ilerletilmesi hedeflerini gerçekleştirmeyi de amaçlamaktadır. Turizm ve kültürel ilişkilerde yakınlaşmanın sağlanması için çalışmalar yürütülmesinin arzulanması ise teşkilata farklı bir misyon da yüklemiştir. Ne yazık ki bu hedeflerin çoğu hayata geçirilememiştir. Bunda bölgedeki siyasi sorunlar ve özellikle İran ambargosu etkili olmuştur. Günümüzde bölgede yürütülen muhtelif vekalet savaşları sorunun çetrefilleşmesini artırmaktadır.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, kendine Avrasya'daki bölgesel bütünleşme ve küreselleşme alanlarındaki boşluğu doldurma misyonunu yüklemiştir. Bu misyon itibariyle ideal bir entegrasyon modeli olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim 1988'de "Güney ve Batı Asya Posta Birliği", 1990'da ''Sanayi ve Ticaret Odası'' ve 1993'de de ''İmar ve Kalkınma Bankası'' kurulmuştur. Bütün EİT üyesi ülkeler, aynı zamanda İİT üyesidirler; bir örgüt olarak EİT, 1995'ten bu yana İİT'de gözlemci statüsüne sahiptir. Yani EİT, yapılaşma olarak mevcuttur ama gerçekleştirme ve hayata geçirme konusunda eksiklikler söz konusudur.

Mevcut EİT anlaşmasının içerdiği amaçlar şunlardır:

- Üye ülkeler arasında birbirlerinin pazarlarına girişi daha serbest biçimde sağlayarak ticareti genişletmek,
- Üye ülkelerin halklarının yaşam standartlarını sürekli bir biçimde iyileştirmek adına, her üyenin ekonomik anlamda kalkınması teşvik etmek,
- Üye ülkelerin halklarını kültürel-sosyal eylem ve fikirler vasıtasıyla bir araya getiren manevi kardeşlik ve kültürel yakınlık bağları kurmak,
- Dünya ticaretinin gelişimine katkı sağlamak ve uluslararası ortamda orta bir tutum gelişimini sağlayarak, gelişmekte olan ülkelerin ticaret limitini bozmaya sebep olan ticaret politikaları konusundaki adaletsizliği gidermeye çalışmak (Dartan-Hatipoğlu ve Dikkaya, 2002: 61).

On üye ülkeyle 350-400 milyonluk nüfusa ve coğrafi olarak 8 milyon kilometrekarelik bir yüzölçümüne sahip bir örgüt olarak EİT, Avrupa Birliği ile neredeyse aynı nüfus yoğunluğuna sahip olmakla birlikte, AB'nin yüzölçümünün neredeyse iki katı büyüklüğünde coğrafi bir alana yayılmış bulunmaktadır. EİT taraftarları örgütün geniş doğal kaynaklar üzerinde ve büyük bir işgücü potansiyeline sahip olduğu teziyle örgütün birçok olumlu yanını ifade ederek EİT'nin 21. Yy.'da ekonomik anlamda büyük bir güç olması adına gereken ön koşullara sahip bir örgüt olduğunu vurgulamaktadırlar (Dartan-Hatipoğlu ve Dikkaya, 2002: 61). Bir diğer görüş ise EİT'nin küresel ve bölgesel ölçekte önemli olduğu hususunda daha tedbirlidir. Bu görüş iki sav ileri sürer: Birinci sava göre, EİT'nin geçmiş performansı, ekonomik bir blok olarak güçsüz yapıda olduğunu onaylamaktadır. İkinci sava göre, üye ülkeler arasında mevcut olan ideolojik

ve politik farklılıklar, daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse, örgütün iki büyük ve önemli üyesi olan İran'ın radikal İslami rejimi ile Türkiye'nin laik liberalizmi, kaçınılmaz bir biçimde örgütün ekonomik entegrasyonunu zayıflatabilecektir. Bu ve benzeri durumlar diğer üye ülkeler için de geçerlidir ve bu yüzden bölgenin en yüksek potansiyelli entegrasyon girişiminin genel performansı düşmektedir (Haghayeghi, 1994).

Örgütün gelişim seyrini etkileyen birçok dış ve iç faktör mevcuttur. Üye olan ülkeler, örgütün öngörmüş olduğu biçimde bir kurumsal yapı ve altyapı bakımından noksandırlar. Siyasi ve askeri-stratejik meseleler, örgütün başarılı bir biçimde entegrasyon süreci hayata geçirmesini ve bununla birlikte kaynaklarını etkili bir biçimde kullanmasını engellemektedir. Orta Asya ve Ortadoğu'da artan ABD'nin varlığı, İran merkezli bir örgüt durumunda olan EİT'nin verimliliğini olumsuz anlamda etkilemektedir. Yine de her şeye rağmen EİT'nin Orta Asya ülkeleri yönetimlerince mühim bir kuruluş olarak görüldüğü ifade edilebilir. Daha çok teknolojik ve ekonomik kalkınma amacı taşıyan EİT'nin bölgedeki diğer örgütler gibi askeri-siyasi bir hedefi bulunmamaktadır ki örgütün fonksiyonelliği buradan kaynaklanmaktadır (Amanov, 2007: 401).

Günümüz şartlarında, AB'ye üye olan veya olmayan Doğu Avrupa ülkelerine vermiş olduğu destek göz önüne alındığında EİT ülkelerinin, piyasa ekonomisine geçiş dönemi problemlerini kendi dinamikleriyle çözmesi çok kolay görünmemektedir. Diğer taraftan kendisi de bizzat sermaye ihtiyacı duyan Türkiye'nin, EİT'ye üye Türk Cumhuriyetlerine yaptığı katkıları da göz ardı etmek mümkün değildir. Genelde bölgesel bir işbirliğinde, üye olan ülkeler arasında daha gelişmiş olan ülkeler, söz konusu işbirliğinin kurumsal ve mali yükünü taşımaktadırlar. ABD'nin NAFTA' ya üyeliği ile, Almanya'nın AB'ye üyeliği bu tip yükümlülüğe örnek teşkil etmektedir. Fakat, EİT gibi gelişmekte olan ülkeler tarafından oluşturulan işbirliğinde durum böyle olmamaktadır. Farklı bir ifadeyle, EİT üye ülkelerinden hiçbiri, diğer ülkelerin ekonomik durumlarını düzeltebilmek adına direkt olarak katkı yapabilecek bir güçte değildir (Dartan- Hatipoğlu ve Dikkaya, 2002: 71).

Teşkilatın Türkiye ile olan ilişkileri bakımından değerlendirilmesi gereken nokta İpek Yolu projesidir. EİT'nin planlarının arasında, Türkiye üzerinden İpek Yolu'nun batıya geçmesinin yerine, alternatif yollar bulunması yer alır. Kaşgar (Çin, Uygur Özerk Bölgesi), Oş (Kırgızistan), Andican (Özbekistan) üzerinden ve Karadeniz'in de kuzeyinden geçip, Paris'e kadar ulaştırılması planlanan demir yolu projesi bu seçeneklerden biridir. Söz konusu proje, Türk basınında olumlu bir imajla sunuluyor olsa da bazı yaklaşımlarda ters bir bakış açısının vurgulandığı da görülür. Buna göre söz konusu proje gerçekleştiği vakit Türkiye devre dışında kalmış olacak, Türk Cumhuriyetlerinin geleceğinde de söz sahibi olamayacaktır denmektedir (Satan- Öztürk, 2007: 70). EİT'nin mühim özelliklerinin başında üye ülkelerin hepsinin Müslüman kökenli olması ve üyelerinin altı tanesinin Türk kökenli olması gelir. Durum bu şekildeyken Türkiye söz konusu iki avantajı, kendi

lehine çevirememiştir ve örgüt halen İran merkezli bir yapı şeklinde algılanmaktadır. Oysa bu yapılabilse ve örgüt merkezi Türkiye'ye kaydırabilse EİT'nin uluslararası arenadaki algılanış biçimi tamamen değişip pozitif ve cazip bir hal alabilir. Bunun yanı sıra, 1990'lı yılların başından beri Türkiye'ye batı sermayesiyle Orta Asya'da bulunan Türk Cumhuriyetleri arasında bir köprü rolü biçilmiştir. Bu duruma göre Orta Asya'da bulunan doğal zengin kaynaklar, özellikle de doğalgaz ve petrol yatakları, dünya sermayesinin ilgisini Türk Cumhuriyetleri'ne doğru çekmiştir. Fakat Türk cumhuriyetlerinde piyasa ekonomisinin temel altyapısının tam olarak tamamlanmamış durumda olması, kültürel farklılıklar ve siyasal sorunlar bu ülkelere yatırımda bulunmak isteyen uluslararası şirketler bakımından risk faktörünün mühimini daha da artırmaktadır. İşte bu durumda Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleriyle olan kültürel bağlar ve yakın ilişkilerinin, uluslararası şirketlerin bu ülkelerde yatırım yapmak amacıyla Türk şirketleri ile işbirliğine yönelmesinde etkili olabileceği ileri sürülmektedir.

Sonuç itibariyle Türkiye'nin 1992 yılının Kasım ayında kurulmasına büyük ölçüde katkıda bulunduğu EİÖ, Türkiye'yi ön plana çıkarabilecek önemli bir adım olarak görülmüş olsa da sonuç itibariyle Türkiye siyasi beklentiler bakımından Türk Cumhuriyetleri'nde potansiyelinin çok üstüne çıkmış olduğundan hedeflerini tutturamamıştır. Türkiye'nin özellikle hazırlanmış olan geniş açılı planları bölgede uygulayamamış olması ileri sürüleceği gibi, karşılaşmış olduğu zorlukları aşacak stratejileri ve siyaseti de üretemediği söylenebilir (Dartan-Hatipoğlu ve Dikkaya, 2002: 74-75). Bunda İran merkezli bir entegrasyon olması ve İran'a uygulanan ekonomik ambargolar da etkili olmuştur. Bu denli ideal bir bölgesel entegrasyon olarak görüntü veren EİT'nın başarılı olabilmesi için Türkiye'nin bu oluşumdaki etkinliğini artırıp teşkilat merkezini de Türkiye'ye taşıtmak için gayret göstermesinin gerekli olduğu düşüncesindeyiz.

1.6. Türk Devletler Teşkilatı (TDT)

Türkiye'nin alternatif entegrasyon çabalarından en ilginci ve hatta güncel oluşumlar çerçevesinde değinilmesi gereken diğer bir bütünleşme girişimi de Türk Devletler Teşkilatıdır. SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Türk Dilli Devletlerin dahil olduğu bir entegrasyon olarak ortaya çıkmıştır. Bu oluşumun temeli 1992'de ilki Ankara'da düzenlenmiş olan Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi ile birlikte atılmıştır. 2006 yılına gelindiğinde dönemin Kazakistan Cumhurbaşkanı olan Nursultan Nazarbayev tarafınca teşkilat haline getirilmesi önerilmiştir. 3 Ekim 2009'da Nahçıvan'da imzalanmış olan Nahçıvan Anlaşması ile birlikte konsey olarak yapılandırılmış ve Türk Konseyi (Türk Keneşi) adını almıştır. 12 Kasım 2001'de düzenlenen 8. Türk Devletleri Teşkilatı İstanbul Zirvesi'nde Türk Devletleri Teşkilatı şeklinde yeniden yapılandırılmıştır. Bu yüzden bir teşkilat olarak oldukça güncel bir oluşum olduğu söylenebilir. Konseyin kurucu

üyeleri ise Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan'dır. Bu şekliyle de Teşkilata dönüşmüştür. Bu oluşumun 15 Ekim 2009'da Bakü'de düzenlenen 7. Zirvesinde, hem Türk Konseyini kuran Nahçıvan Anlaşmasının 10. yılı kutlanmış hem de Özbekistan'ın örgüte tam üye olması gerçekleşmiştir. 2021'de İstanbul'da düzenlenen 8. Zirve ise hem eski SSCB Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığının 30. Yılı olması münasebetiyle hem de Türkmenistan'ın gözlemci üye olarak örgüte dahil olması bakımından önem arz eder. Halihazırda bu beş tam üyenin yanısıra Macaristan, Türkmenistan ve KKTC olmak üzere üç gözlemci üyesi mevcuttur. Ayrıca EİT da teşkilat olarak TDT'da gözlemci bulundurur[14].

Türkiye'nin AB entegrasyonuna alternatifler anlamında Türk Devletlerinin oluşturduğu bir teşkilat pek önem arz etmeyebilir zira diğer ülkelerin toplam GSMH'sı bile Türkiye toplamının altında yer almaktadır. Ama potansiyel olarak bu entegrasyon Türkiye'ye kesinlikle derinlik ve avantaj sağlar. Bu oluşumun 30 yılda geldiği nokta asla küçümsenmemelidir zira olayın siyasi ve iktisadi yanı kadar psikolojik kabul boyutu da göz ardı edilemez. 2010 yılında yazmış olduğum doktora tezimde incelemiş olduğum ve bu ülkelerdeki Türklük ve Türkiye algısını inceleyen anket çalışmam bu anlamda çarpıcı sonuçlar sunmuştur ve o gün itibariyle ortaya çıkan olumsuz yaklaşımın günümüzde çoktan pozitif bir hal aldığı söylenebilir (Yılmaz, 2012).

Soğuk Savaşın bitimi ve SSCB'nin 1991 yılında dağılmasının ardından yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmelerden en büyük ölçüde etkilenmiş olan bölge hiç şüphe yok ki Avrasya coğrafyası olmuştur. SSCB ve Doğu Bloğu'nun dağılmasının ardından ulusların birbirlerine olan yaklaşım ve tutumları büyük ölçüde değişiklik göstermiş, askeri ilişkiler yerini siyasal, ekonomik ve kültürel işbirliklerine bırakmıştır. Yeni oluşan bu konjonktürde Avrasya, enerji potansiyeli ve jeo-stratejik konumu itibariyle büyük bir öneme sahiptir. Türk Konseyi'nin temel belgelerinden olan 3 Ekim 2009 Nahçıvan Anlaşması ve 16 Eylül 2010 İstanbul Bildirisi'ne göre, TDT üye ülkeleri, BM Anlaşması'nın ilkeleri ve amaçlarının yanında, uluslararası hukukun diğer evrensel ilkelerini de benimsemiştir. Güvenliğin ve barışın korunmasıyla, komşuluk ilişkilerinin iyi bir biçimde geliştirilmesine dair uluslararası normlar, Türk Konseyi'nin çatısı altında yürütülecek olan işbirliğinin zeminini teşkil etmektedir.

Türk Konseyi, 1992 yılından bu yana toplanmakta olan, "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri" sonucunda ortaya çıkmış olan ortak siyasi irade üzerine inşa edilmiş olan bir oluşumdur. Teşkilat oluşuncaya dek konsey on zirve gerçekleştirmiş, İstanbul'da 16 Eylül 2010'da düzenlenen son zirvede de Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TDİK)'nin kuruluşu resmi olarak ilan edilmiştir. TDT'nin kurulmasının ardından 2011 Almatı, 2012 Bişkek, 2013 Gebele, 2014 Bodrum, 2015 Astana, 2018 Çolpon-

[14] Organizasyon Tarihçesi, (https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi)

Ata, 2019 Bakü'de, 2021'de İstanbul'da, 2022'de Semerkant'ta ve 2023'te Astana'da olmak üzere toplamda on zirve düzenlenmiştir. Nisan 2020'de devlet başkanları Olağanüstü Kovid Zirvesinde çevrimiçi, 2021 Mart ayında yapılan Gayrıresmi Türkistan Zirvesinde yine çevrimiçi bir şekilde bir araya gelmişlerdir. 2. Olağanüstü Zirve ise 2023 Mart ayında Ankara'da gerçekleştirilmiştir.

Türk Konseyini kuran zirve aynı zamanda bu entegrasyonun önceliklerini ve yol haritasını, da ortaya koymuştur. Türk Konseyi'nin daimî yapı olarak kurulmasıyla beraber yapılmış olan zirveler "Türk Konseyi Zirveleri" şeklinde adlandırılmış ve konseyin başkanlık görevini yürüten Halil Akıncı, Türk coğrafyasının yanı sıra Rusya'yı da çok iyi bilen ve deneyimli bir büyükelçi olarak, enteresan bulduğumuz ve aşağıda kote ettiğimiz sözlerinde aslında bugünkü teşkilatın da amacını bir bakıma özetlemiştir. *"Türk Konseyi Avrasya'da dengeleri değiştirecek stratejik bir oluşumdur, uzun dönemde hedefimiz Avrupa Birliği (AB) türü bir yapılanmadır, üyelerin uluslararası kuruluşlarda blok halinde hareket etmesini sağlamak istiyoruz, Burası bizim bölgemiz olduğuna göre biz söz sahibi olmalıyız. Tarih bize kötü davranıyor, çünkü onu biz yazmadık"* .

Görüldüğü üzere Türkiye alternatif uluslararası entegrasyon ihtiyacı ve çabasındadır ve TDT bunlardan biridir. Üstelik katıldığı yada oluşturduğu bu entegrasyonlarla uluslararası düzeni sarsmayacağını da ifade etmiştir. Nitekim Nahçıvan Anlaşması'nın önsözünde de üye devletler, BM Anlaşması'nın ilke ve amaçlarına bağlı olduklarını onaylayarak, Türk Konseyi'nin temel amacının, Türk Dili konuşan devletler arasındaki kapsamlı işbirliğini derinleştirmek, küresel ve bölgesel barış ile birlikte istikrara katkı sağlamak olduğunu ifade etmişlerdir. Türk Konseyi kapsamında olan işbirliği, üye ülkeler arasında ortak kimlik, kültür, tarih ve Türk dili konuşan devletlerin dil birliğinden kaynaklanan özel bir dayanışma temelinde inşa edilmektedir.

Nahçıvan Anlaşması'nın 2. Maddesi ile ortaya konan örgütün temel görev ve amaçları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:[15]

- Taraflar arasındaki karşılıklı güvenin güçlendirilmesi,
- Bölge dışında ve bölgede barışın korunması,
- Dış politika hususunda ortak tutumlar benimsenmesi,
- Uluslararası terörizm, aşırılık, ayrılıkçılık ve sınır ötesi suçlarla mücadelede eylemlerin koordine edilmesi,
- Yatırım ve ticaret için uygun şartların yaratılması,
- Ortak amaçlarla alakalı her alanda etkili bölgesel ve ikili iş birliğinin geliştirilmesi,
- Dengeli ve kapsamlı bir ekonomik büyüme, kültürel ve sosyal gelişimin hedeflenmesi,
- Hukukun üstünlüğünün sağlanması, insan haklarının korunması ve iyi yönetim konularının tartışılması,

[15]Çevrimiçi, www.turkkon.org, Erişim Tarihi: 04.06.2024.

- Teknoloji, bilim, kültür ve eğitim alanında etkileşimin genişletilmesi,
- Hukuki meselelerde adli işbirliğinin ve bilgi değişiminin teşvik edilmesi,
- Kitle iletişim araçları ile etkileşimin ve daha yoğun biçimde iletişimin teşvik edilmesi.

Günümüz itibariyle Türk Devletler Teşkilatının kurumsallık adına ciddi mesafe kaydettiğini ve Türkiye güç merkezli bir teşkilat olarak yoluna devam edeceği tahmin edilmektedir. Eski SSCB Türk Devletlerinin Türkiye ile başlangıçtan bu yana inişli çıkışlı hatta duygusal başlangıçlı ilişkileri olmuştur ama günümüzde işlerin daha sağlam zeminlere oturur hale geldiği söylenebilir. Kuşkusuz bunda Türkiye'nin artan ekonomik ve askeri gücünün payı inkar edilemez. Özellikle 1992-1994 arasında cereyan etmiş olan ve Azerbaycan'a ait olan ülke topraklarının yüzde 20'sine tekabül eden Dağlık Karabağ bölgesi ve etrafındaki rayonların (Azerbaycan idari sistemine göre illere verilen tanımlama) tamamını işgalle sonuçlanan sorun, ikinci Karabağ savaşı olarak adlandırılan 2020 yılındaki 44 günlük savaşla durum Azerbaycan lehine dönmüş ve bu dönemde Türkiye Azerbaycan'a askeri ve siyasi kayıtsız şartsız her tür yardımı yapmıştır. Nihayetinde Azerbaycan'ın 2023 yılındaki son harekâtı ile işgal edilen bütün topraklar kurtarılmıştır. Bunun sonuçlarından biri Türkiye'nin diğer Türk devletleri nezdindeki artan itibarı olmuş ve bu durum uzun yıllardır düşük profilli ve kültürel faaliyet ağırlıklı Türk Konseyi'nin bir teşkilata yani uluslararası bir entegrasyona dönüşmüş olmasıdır. Kanaatimce bu durum sert ve yumuşak gücün birlikte kullanıldığı akıllı güç için fevkalade uygun bir örnek olarak da anılacaktır (Kılıçoğlu ve Yılmaz, 2019: 25-26).

1.7. Şanghay İşbirliği Örgütü

Batı dünyası, Sovyetler Birliği'nin yıkılışının siyasi getirilerinden daha çok ekonomik getirileri üzerine yoğunlaşmıştı. Bilhassa Sovyet sonrası coğrafyada ortaya çıkmış olan zengin yer üstü ve yer altı kaynaklarıyla birlikte söz konusu coğrafyada bağımsızlıklarını kazanmış olan devletler yeni bir pazar şeklinde görülmüştü. Ne var ki unutulan önemli bir gerçek; bölgede ortaya çıkmış olan otorite boşluğu ve söz konusu bu geniş coğrafyanın kimin kontrolünde olacağı sorusuydu. Bununla ilişkili bir başka soru işareti ise uluslararası sistemin geleceği ve bunun Avrasya'ya nasıl etki yağacağı yeni idi. Zira daha önceki kısımlarda defalarca vurguladığımız üzere jeopolitik açıdan Avrasya coğrafyası üzerinde egemenlik uluslararası sistemin geleceğini de etkileyebilecekti (Adıbelli, 2008: 13-14).

Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması ile Avrasya coğrafyasında meydana gelen değişiklikler hem Kafkasya hem de Orta Asya açısından geçerli sayılabilecek iki temel özellik doğurmuştur. Bunlardan ilki; modern tarih içerisinde Orta Asya devletlerinin bu adlandırmalarla ve yeni

kimlikleriyle ilk kez tam anlamda uluslararası aktör olarak ortaya çıkmış olmalarıdır. İkinci özellik ise güvenlik kavramı ile ilişkilidir. Söz konusu yeni cumhuriyetler süper bir gücün güvenlik algılayışının bir parçasıyken, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgesel bir güç parçalarına dönüştüler ve aynı zamanda da alt bir sistem meydana getirdiler. Meydana gelmiş olan söz konusu değişikliğin bir diğer uzantısı ise bölgesel anlamda görülmektedir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gelişmeler sonucunda Afganistan, İran, Türkiye'de meydana gelen siyasi olay ve değişimlere, bu ülkeler ise Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde meydana gelen değişimlere daha bir duyarlı hale dönüşmüşlerdir (Kona, 2004: 82).

SSCB'nin dağılmasının sonucu olarak, Orta Asya coğrafyasında oluşan ekonomik ve siyasi boşluktan ötürü bölge ülkeleriyle diğer ülkeler arasında çeşitli birçok ittifak kurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu ittifakların mimarları içerisinde Avrasya'da ekonomik ve tarihsel mirasa sahip olan üç ülke Türkiye, Rusya ve İran öne çıkmaktadır. Bu ülkelerden özellikle Türkiye uzun yılların ardından Asya'da soydaşlarıyla birleşme veya beraber hareket edebilme imkanını yakalamış ve asırlık yalnızlığına bir nokta koyma fırsatı yakaladığını düşünmüştür. Diğer bir aktör ise yaklaşık iki asırlık bir gerileme süreci yaşadıktan ve son otuz yılında da ambargolarla dünyadan tecrit edilme ile karşı karşıya kalmış olan İran'dır ve bu değişimi olumsuz gidişatına bir çare olarak görmüştür. Üçüncü aktör olan Rusya ise eski imparatorluk topraklarını ve hinterlandını kaybetmemek için pek çok şeyi göze alabileceğini göstermiştir. Bu rebabette yer almak adına Rusya, eski hami devletleri olan bu bölge devletleriyle ilişkilerini sürdürmek ve kalıcı işbirliği imkanları oluşturmak için çaba sarfetmiştir (Dikkaya, 1999: 189).

21. yy.'da ABD, Rusya, Çin, Japonya ve AB'nin güç merkezi olarak dünyada yeni kurulmakta olan uluslararası sisteme damga vuracakları, dünyanın ekonomik, askeri, siyasi ve sosyokültürel sorunlar dahil küreselleşme konusunda kilit bir rol oynayacakları fikrinin, uluslararası düzeyde değerlendirilmesiyle ilgili tartışmalar hala devam etmektedir. Bununla birlikte ismi anılan güç merkezlerinden hiçbiri ABD ile ekonomik, askeri, kültürel ve teknolojik alanlarda boy ölçüşebilecek güçte olduklarını henüz ispatlayamamışlardır. Samuel P. Huntington, *Why International Primacy Matters International Security* isimli kitabında dünya üzerinde ABD'nin tek süper güç konumunda bulunmasını, ABD nüfusunun güvenliği, refahı, serbest pazar ekonomisi, özgürlüğünün geleceği ve yeni dünya düzeni açısından güvence olarak kabul eder ve bu görüşü doğru bulan pek çok çevre mevcuttur. Bu açıdan ABD, tek süper güç konumunda olarak üstünlüğünü en azından iki kuşak daha sürdürebilmeyi hedeflemekte ve bunu gerçekleştirme noktasında oldukça kararlı görünmektedir. Dünyada bugün ekonomik bir rekabet ön plana çıkmış ve Soğuk Savaşın yerini artık ''Jeopolitik Savaş'' almıştır (Atun, 2003: 174-175). Orta Asya ve Avrasya'nın uluslararası politikada kazanmış olduğu önem, söz konusu jeopolitik savaş kavramı göz önüne alındığında şüphe yok ki daha da artmaktadır. Küresel güç dengeleri

bakımından incelendiğinde, Orta Asya ve Avrasya'nın uluslararası ilişkilerinin dinamiğine ve karakterine en fazla etkiyi askeri, ekonomik ve siyasi ağırlığı göz önüne alındığında ABD'nin yapmış olduğu görülmektedir (Amanov, 2007: 91).

Orta Asyalı aydınların birçoğu çağdaş uygarlığın kaynağını Batı olarak görmektedir. Neticede Orta Asya devletlerinin hızlı bir biçimde batıya doğru açılmasını, egemenliklerini güçlendirip bir anlamda sağlama alma ihtiyacı kadar, günümüzün temel uygarlığının otantik kaynaklarıyla kalıcı ve doğrudan bir biçimde iletişim sağlama ve bu şekilde kendi yalıtılmışlıklarına son verme isteği de motive etmektedir. Batı'ya dönük bu eğilim ve politikanın işleme konulmuş olan örnekleri söz konusu eğilimi daha da fazla belirginleştirmektedir. Örneğin günümüzde Batılı ticaret yatırımcılarına ve kuruluşlarına görece dostane uygulamalar sergilenmektedir. Bağımsızlıklarından bu yana, Philip Morris, General Motors, Mobil Oil, Boeing gibi devlerin de içinde olduğu yaklaşık yetmiş kadar Amerikan şirketi (muhtemelen ABD'nin daha fazla katılımını ve yatırımını çekmek amacıyla) Orta Asya ülkelerinde faaliyet halindedir (Karpat, 2003: 266-267).

Jeopolitik biliminin öncülerinden olan Alman Haushofer ve İngiliz Mackinder başta olmak kaydıyla pek çok stratejist Avrasya'yı dünyanın merkezi olarak değerlendirmiş, bu bölgeye hakim olan gücün ise bütün olarak dünyaya hakim olabileceği fikrini ileri sürmüşlerdir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte tek küresel güç konumuna gelmiş olan ABD, gelecekte kendi pozisyonunu tehdit edebilecek bir potansiyel gücün Avrasya'dan çıkabileceğinin endişesini duymaktadır. Bu büyük mücadele içinde Çin'in de rolü oldukça mühimdir. Zira Çin bölgedeki en büyük askeri ve ekonomik güç olmaya aday bir ülkedir. Bugünkü hızıyla ekonomik büyümesi devam ederse 2025 yılında ABD'nin seviyesine ulaşması beklenmektedir. Dolayısıyla dünyanın en büyük ekonomisi haline gelmesi beklenmekte olan Çin'in ezeli ''düşman kardeşi'' olan Rusya ile ilişkileri soğuk savaşın ardından gelişmeye başlamış, 1996'da iki ülke arasında stratejik bir ortaklık kurulduğu bile ifade edilmiştir. Bölge jeopolitiği açısından incelendiğinde Çin ile Rusya'nın ittifak arayışlarının zemininde bölge dışı aktör ve güçlerin -yani ABD'nin- Avrasya kapsamında hakimiyet sağlamasına engel olabilme arayışları bulunmaktadır. Bütün bu bilgiler ve teoriler doğrultusunda, günümüzde Avrasya ve Orta Asya coğrafyasının ne kadar büyük jeostratejik ve jeopolitik bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. İşte tam da bu bahsettiğimiz sebepler günümüzde popülaritesi hızla artan ve bir bakıma Türkiye'ye alternatif entegrasyon olarak gösterilen Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kurulup oluşmasının alt yapısını teşkil etmiştir. SSCB'nin dağılmasından hemen sonra Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) adında eski SSCB cumhuriyetlerinin kendi merkezinde tutma çabası ile oluşturulan BDT Rusya'nın 1990'larda yaşamış olduğu iç kaos nedeniyle hedefine ulaşamamış ölü doğan entegrasyonlardan biri olmuştur. Bu mecburiyet Rusya'yı daha etkin ve etkili bir entegrasyon arayışına itmiş ve çözüm Rusya merkezli Avrasya Birliği ve Çin Rusya ittifakıyla oluşmuş olan

ŞİÖ olmuştur. Rusya'nın etki gücünün azalmış olması ve batı rekabeti onu Çin'le ortak menfaatleri için birlikte hareket edebilecekleri ŞİÖ entegrasyonunda birleştirmiş ve tabi ki başarılı olmuşlardır.
BDT'nin başarısızlığındaki bir başka sebep ise siyasi kararların uzlaşı içerisinde alınması kuralı olmuştur. Üyelerin onları ilgilendirmeyen veya itirazda bulundukları hususlarda tarafsız kalarak hazırlanmış belgelere imza atmaması örgütün etkinliğini köreltmiştir. Bu yüzden Rusya'nın sunduğu pek çok belge imzası olmayan devletler için yükümlülük getirmemiştir (Lewis, Marks, 1998: 62). Sonuçta bu kadar eksiklikle ortaya çıkan bir yapı ile bir entegrasyon oluşturulamamış, örgütün etkinliği, karar alma mekanizması ve yaptırımları zayıf kalmıştır.

Eski SSCB coğrafyasında, AB'ye benzer bir entegrasyonu ilk defa Kazakistan devlet başkanı Nursultan Nazarbayev 1994 yılında Moskova'da bir üniversitede ifade etmişti. 2011 Ekim ayında Rusya başbakanı Vladimir Putin, bu konuyu gündeme getirmiş ve 18 Kasım 2011 tarihinde Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan Avrasya Birliğini 2015'de hayata geçirmek üzere bir anlaşma imzalamışlardır. Anlaşmada Avrupa Komisyonunu model alan Avrasya Komisyonuyla Avrasya Ekonomik alanının 1 Ocak 2012 tarihinde faaliyete geçirilmesi adına entegrasyon yol haritası çizilmiştir. Söz konusu gelişmeler Avrasya'daki Türkiye menfaatlerini ve bölgeye yönelik alternatif bir entegrasyon planlarını bütünüyle değiştirecek tarzda önemli gelişmeler olarak da değerlendirilmiştir.

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkmış olan cumhuriyetlerin yanında bölge dışında kalan ülkeleri de içinde barındırabilecek bir nitelik taşıyan ŞİÖ ise 15 Haziran 2001'de kurulan Rusya Federasyonu, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'nden meydana gelen altı üyeli bölgesel bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır. (Çomak, 2007: 29). Orta Asya ülkesi olmakla birlikte örgütte tam üyeliği olmayan tek ülke Türkmenistan'dır. Bu da Türkmenistan'ın tarafsız ülke statüsü ile uluslararası örgütlere dahil olmama tercihiyle alakalıdır. Dünya nüfusunun yarısına yakın bir kısmını teşkil etmekte olan Şanghay İşbirliği Örgütü ülkeleri, Avrasya topraklarının yüzölçümünün de yüzde 80'ini oluşturmaktadır. Özbekistan dışındaki Orta Asya ülkeleri ile Çin ve Rusya kurucu üyedirler. Özbekistan'ın üyeliğinin kabul edilmesi ile birlikte de örgütün ''Şanghay Beşlisi'' olan ismi ŞİÖ olarak değiştirilmiştir. Halihazırda nüfus açısından dünyanın en büyük bölgesel organizasyonu olan ŞİÖ'nün, 2021 itibarıyla toplam GSYİH, küresel GSYİH'nın yüzde 20'sini aşmaktaydı.

Ana hedef olarak ekonomik, kültürel ve güvenlik alanlarında işbirliğinin geliştirilmesini hedefleyen örgüte askeri bir ittifakmış gibi ''Varşova Paktı'' veya ''Doğu'nun NATO'su'' gibi benzetmeler de yapılmaktadır. Örgütün yapısı incelendiğinde üye ülkelerin tam anlamıyla birbirleriyle eşit haklara sahip olduğu ve kararların da uzlaşma yolu ile alındığı görülmektedir (Çomak, 2007: 29). Ocak 2004'de kurulmuş olan ve Pekin'de bulunan ''Sekreterlik'' ve aynı tarihte göreve başlayan ve

Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent'te bulunan "Bölgesel Terörle Mücadele Organı" (RATS), örgütün daimi iki organını meydana getirmektedir (Guang, 2004: 5). Örgüt 2004 yılında BM tarafından ''uluslararası örgüt'' olarak kabul görmüş, 2004 yılından itibaren Moğolistan, 2005 yılından itibaren Hindistan, İran, Pakistan ve 2007 yılında da Türkmenistan örgütün gözlemci üyesi olarak zirve toplantılarında kabul edilmiştir.

ŞİÖ gibi bir oluşum tesadüfi oluşmamıştır. Hem 21. Yy.'ın başlamasıyla birlikte, Rusya ABD'nin Avrasya'da söz sahibi konumunda olmasını önlemesinin bir yolu olarak, bütün bölge ülkelerini ve güçlü Çin'i de içinde barındırabilecek bir örgüte ihtiyaç duymuştur hem de Çin SSCB sonrası Batı Türkistan'da (Eski SSCB üyesi olan beş Orta Asya devletinin olduğu coğrafi alan) yer alan devletleri iktisaden ve siyaseten kendisine entegre edebileceği bir yapıya ihtiyaç duymuştur. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı ardından ideolojik yakınlık oluşturan Rusya ve Çin'in ilişkileri, sanıldığı gibi işbirliği içeren bir yapıda olmamış aksine iki ülke arasında gerilimlerin olduğu rekabet ortamı oluşmuştur. Soğuk savaş sonrasının özgün koşullarının bu iki ülkeyi ortak rakibe karşılık işbirliği yapmaya itmesiyle durum tamamen değişmiştir. ŞİÖ'nün kısa sürede ulaşmış olduğu nokta, hem ABD'nin tek taraflı dayatmacılığına karşı güçlü mücadele seçeneği sunabilmekte hem de ABD'yi Avrasya'nın dışına doğru itmeyi sağlamaktadır (Akalın, 2006: 70). ŞİÖ'nün 2001'de Şanghay'da toplanmış olan altıncı zirvesine dek çoğunlukla üye ülkelerin sınır güvenliği meselelerine dair kararlar aldığı görülmektedir. Bahse konu zirvede ise Moğolistan'ın gözlemci, Rusya ve Çin ile sınırı olmamasına rağmen Özbekistan'ın da üye olarak kabul edilmiş olması, örgütün iç yapısında birkaç değişikliğe neden olmuştur. Bu zirvede güvenlik konusunda yapılmış olan işbirliğine ek olarak, iktisadi ve askeri ortaklığın da oluşturulması karara bağlanmış, oluşum tamamıyla bir örgüt haline getirilmiştir (Karaca, 2007: 78).

2001 yılı itibariyle dünya kamuoyunda yaratılmış olan küresel anlamdaki terör tehdidi algısı ve mevcut siyasi şartlar göz önünde bulundurulduğunda Rusya ve Çin'in, örgütü NATO'nun 11 Eylül saldırıları sonrası kendine biçmiş olduğu yeni küresel rolüne karşılık verebilecek veya güç dağılımını dengede tutabilecek bir örgüt şeklinde düşündüğü kanısına varılabilir (Yardım, 2007: 122). ŞİÖ'nün en temel özelliklerinden biri ABD'nin politikalarına ve ABD'nin Orta Asya / Avrasya coğrafyasına dönük girişimlerinden rahatsız olan devletlerden meydana gelen oluşum özelliği taşımasıdır. ŞİÖ Türkiye açısından da önem arz eden ve hakkındaki gelişmelerin Türkiye'de yakın bir biçimde takip edildiği bir örgüt konumundadır. Geçmiş yıllarda Türkiye açısından gözlemci üyelik hususu değerlendirilmiş fakat bu üyeliğin uygun olmayacağı sonucuna varılmıştır (Karaca, 2007: 78). Türkiye – ABD ilişkileri özelinde bir değerlendirme yapıldığında, tarihten beri süregelen stratejik ortaklık, yakınlık ve müttefiklik göz önüne alındığında bu sonucun ABD ve Türkiye arasındaki yakın ilişkiden kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir.

ŞİÖ üye devletlerinin büyük bir bölümünü oluşturan Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan ilişkiler, Türkiye açısından kilit olanaklar yaratabilecek bir potansiyeldedir. Duygusal yaklaşımlar bir kenara bırakılırsa, ülkeleri birbirine bağlayan siyasi ve ekonomik çıkarlardır. Irk, dil, din ve tarihi temellerin ortak olması ise bu ilişkilerde güvenilirlik ve öncelik sağlayabilir (Oğan, 2007: 400). Etnik ortaklıklar ve farklılıklar özelinde ele alındığında, Çin ve Doğu Türkistan kontrolündeki Doğu Türkistan'da yaşana gelen Uygur sorununun da Türkiye için gelecekte örgüte dair takınacağı tavır noktasında belirleyici bir rol oynayabileceği düşünülebilir. Bilindiği gibi 11 Eylül saldırılarının ardından Çin'in Doğu Türkistan'da var olan sorunları tanımlama ve algılama noktasında niteliksel anlamda değişiklikler yaşanmıştır. Bu duruma paralel biçimde ŞİÖ'ye üye olan ülkeler de Çin'in Doğu Türkistan'daki politikasını destekler mahiyette bir siyaset izlemektedir.

Şanghay İşbirliği Örgütü, üye olan devletlerin birçok farklı sorun ve konuyla bağlantılı olarak birbirleriyle etkili bir şekilde iletişim kurup, karşılıklı faaliyetlerini de tartışarak ortak bir tavır alabilecekleri bir mekanizma ortaya çıkarmıştır. Örgütün mevcudiyeti sayesinde ülkeler arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesi, terörizmle mücadele, silahlanma ve işbirliği gibi konularda tarafları birbirine bağlayıcı biçimde pek çok anlaşmasının imzalanabilmesi mümkün olmuştur. Günümüz şartlarında değerlendirilirse gelinen durum, ŞİÖ'nün üye devletlerin çıkarlarına hizmet edebilecek kapasitede etkin ve çok taraflı enstrüman olarak uluslararası ortamda gittikçe güçleneceğini göstermektedir. ŞİÖ'nün gelecekteki sınırları ve rolü, büyük bir ölçüde Çin – Rusya ilişkileri, ABD'nin Orta Asya'da varlığı ve bölge ülkelerdeki ayrılıkçı ve terörist hareketlerin durumu etrafından belirlenecektir.

ŞİÖ'nün, henüz rüştünü ispatlayıp ispatlamadığı tartışıladursun yine de, Amerika liderliğindeki Batı Bloğunun karşısına çıkmaya aday bir entegrasyon olarak gösterilmektedir. Ayrılıkçı güçler ve terörle mücadele hususunda Amerikan modelinin alternatifi olabilecek bir tutum içerisindedir. Rus lider Putin'in teklifiyle örgüt, terörle mücadele adına ortak yapılanmaya gitmeyi planlamaktadır. Putin'in söz konusu teklifine Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine ek olarak Pakistan'ın da sıcak bakacağı tahmin edilmektedir. Kuruluş gerekçesi ne olursa olsun, ŞİÖ'ye ait bir ordu kurulacağı takdirde bu ordunun ve bununla bağlantılı olan ulusal güçlerin dünyanın en büyük ordusu konumunda olacağı kuşkusuzdur.

2005 yılında Ekim ayının sonunda yapılan örgütün Bişkek'teki toplantısında terörizmle mücadele, bilim, ticaret ve teknoloji konularında işbirliği hususunda kayda değer anlaşmalara varılmıştır. Rusya'nın başbakanı olan Fradkov, söz konusu anlaşmanın ülkeyi bölen parçalanma ve terör faaliyetlerine dönük somut önlemler üzerinde varıldığını belirtmiştir. Dönemin Özbekistan Başbakan Yardımcısı olan Bultanov ise, Rusya'da gerçekleşmiş olan saldırıları kınamış bununla birlikte de tehdide karşı birleşik önlemler tavsiye etmiştir. Kırgızistan Başbakanı Tanaev'de ŞİÖ'nün bölgede

istikrar ve güveni sağlayacak bir güçte olduğunu ifade etmiştir. Petrol ve enerji konusunda da kayda değer adımlar atılmış ve Kazakistan'dan Çin'e doğru petrol nakledecek bir boru hattının gerçekleşeceği ilk defa telaffuz edilmiştir. Nitekim bu proje kısa bir süre sonra hayata da geçirilmiştir. Söz konusu gelişmeler bölge güvenliği ve ekonomisi hususunda varılmış olan mutabakatlara örnek olarak verilebilir. Asıl önemli olan husus şu an ki konumu itibariyle bile ŞİÖ'nün, Avrasya coğrafyasında caydırıcı ve oldukça önemli bir güç haline gelmiş olduğudur. Cumhuriyet gazetesinin 18 Temmuz 2005 tarihli Strateji ekinde, örgüt üyelerinin, o zaman bile yüzölçümü 37.306 milyon kilometrekare ve yaklaşık 2.5 milyarlık olan nüfusuyla dünya nüfusunun üçte birine ve en az 6 milyonluk askeri bir güce sahip olduğu ifade edilerek, "Aynı zamanda örgütün iki üyesi Rusya ve Çin, BM Güvenlik Konseyi daimi üyesidir. Bu verilerden görüleceği üzere, yeni üyelerle birlikte ŞİÖ, inanılmaz bir caydırıcılık gücüne ulaşmıştır. Bu, belki de ABD'nin soğuk savaş döneminde bile karşılaşmadığı bir bloktur." Denilmiştir (Sertel, 2006: 208-209).

Attila İlhan, NTV'de yaptığı bir söyleşide, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) çok daha geniş bir kesim tarafından takip edildiğini ve hatta Avrupa Birliği ülkelerinin bile dikkatini çektiğini ve küresel emperyalizme yönelik dünyada içten içe bir korunma ve ürkme gayreti olduğunu ifade etmiştir. İlhan ayrıca, Avrasya'nın oyun olmadığını, Şanghay Beşlisinin başlangıçta küçük bir mahalli oluşum gibi kurulduğunu ve içinde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin olduğunu fakat Türkiye'nin başlangıçta bu devletleri üvey bir evlat gibi görmesine karşın zaman içinde bu durumun değiştiğini, örgütün büyümeye başladığını ifade etmiştir. Moskova'da yapılan son Avrasya toplantılarını takip edebilmek adına hem İngiltere hem de Fransa'dan bazı kişilerin görevlendirildiğine çünkü söz konusu devletlerin de Amerika'nın yayılmacılığından çekindiğine dikkat çekmiştir. İran'ın da zaman içerisinde bu sürece ve oluşuma dahil olduğunu ve gözlemciliğini ifade ederek, Türkiye'nin de ilerleyen dönemlerde bu oluşuma dahil olabilmesinin olası bir ihtimal olduğunu vurgulamıştır.

Günümüz dış politikası değerlendirildiğinde, Türkiye'nin yüzünü Asya'dan daha fazla batıya çevirmiş bir durumda olduğu ifade edilebilir. ŞİÖ özelinde dünyada yeni bir kutup oluşturulurken, Türkiye'nin bu söz konusu oluşuma bir anlamda uzak kaldığı ve batı dünyasına tabi bir pozisyonda olduğu gözlemlenebilmektedir. Türkiye'nin ŞİÖ ile yeterli derecede ilgilenmemesini Sinan Oğan şu ifadelerle eleştirmektedir: "Türkiye, ŞİÖ'nun tam üyesi olmadığı gibi, gözlemci üyesi bile değildir. Rusya, her ne kadar içerisinde 20 milyon Müslüman olsa da, 120 milyon vatandaşı Hristiyan olan bir ülke. Buna rağmen Rusya, İslam Konferansı Örgütü'ne gözlemci üye olabiliyor, ama Türk Cumhuriyetleri coğrafyasında var olan bir örgüte siz ne tam üye, ne de gözlemci üye oluyorsunuz. "ŞİÖ'ye üye olursak acaba Avrupa'yı korkutur muyuz, acaba Amerika buna ne der, acaba biz Batı hedefinden sapmış olur muyuz?" endişesi taşıyorsunuz. Bu endişeyle bölgede

çok fazla yol kat etmeniz mümkün değil. Dolayısıyla Türkiye'nin öncelikle korkularını bir tarafa bırakması lazım." (Oğan, 2007: 31).

Armağan Kuloğlu ise "Türkiye sizce gözlemci üye olmak için ŞİÖ'ye başvurmalı mıdır?" sorusunu şu şekilde yanıtlamıştır: "Türkiye bu çerçevede, bu arenada ne yapabilir diye bir değerlendirme yaptığımız zaman, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkileri pek sağlıklı değil ve zaman zaman dibe vuruyor, zaman zaman üste çıkıyor ve Amerikan menfaatlerine göre hareket etmek mecburiyetinde kalıyor. Diğer taraftan AB ile olan ilişkileri de AB'nin hep Türkiye'den güvenliğine etki eden konulardaki taviz istemesinden dolayı önümüzdeki dönemde hangi parti, hangi siyasi oluşum olursa olsun sıkıntılar yaratacağı da belli. Durum böyle olunca Türkiye'nin yeni partnerler araması lazım. Bu demek değildir ki Türkiye ABD ile ilişkiyi kessin, AB ile ve Avrupa ülkeleri ile ilişkileri kessin. Hayır, bunlarla olan ilişkilere bugüne kadar nasıl devam ettiyse de öyle devam edebilir ama bölge ülkeleriyle de bu ilişkilere devam etmesi ve ŞİÖ'nün bu ortamından istifade ederek bölgede kendini göstermesi Türkiye'nin menfaatinedir. Burada tabi başlangıç olarak bir gözlemci ülke olarak yer alması söz konusudur. Buna Çin'in ve Rusya'nın bir noktada beklenti içerisinde olduğu böyle bir teklifi bekledikleri konusunda birtakım imalar, bazen de ifadeler yer alıyor ama zannederim Türkiye bu konuda biraz ihtiyatlı. Çünkü böyle bir müracaat yaptığı zaman Çin, Türkiye ŞİÖ'nde gözlemci üye olduğu ve bu yolda ilerleyip tam üyeliğe doğru bir adım atması halinde Doğu Türkistan'daki Türklerle daha yakın ilişki içerisine girebileceği ve Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketin Çin'in aleyhine olabileceği korkusunu taşıyor. Öbür taraftan da Rusya yine Türkiye'nin ŞİÖ'ye gözlemci üye olup bu yolda ilerlemesi halinde Orta Asya ülkelerindeki ırk beraberliği, kültür ve gelenek beraberliğini kullanmak suretiyle o ülkeler üzerinde etkinlik sağlayabileceği ve kendi etkisinin zayıflayabileceği endişesi taşıyor. O bakımdan, Türkiye'nin ŞİÖ'ye gözlemci üye olarak girmesi Türkiye'nin menfaatine ancak Çin ve Rusya bunu ne kadar istiyor gözükse de böyle endişeleri var; Türkiye'nin bu endişeleri kırıp bu teşkilatın içerisine gözlemci üye olarak girmesi, zaman içerisinde politikasını akışa göre düzenlemesi en iyi hareket tarzıdır diye değerlendiriyorum"[16].

Bilindiği üzere son dönemlerde Türkiye için başka bir seçenek olarak gösterilen ŞİÖ'nün önemli iki üyesi Çin ve Rusya'nın Türkiye'nin örgüte üyelik konusunu desteklediği şeklinde görüşler yazılmaktadır. Fakat başka bir görüşe göre de, ŞİÖ'ye üye olmayı Türkiye için hedef olarak görenlere ek, bu görüşe karşı olan veya bu üyeliğin pek mümkün olmadığını ifade edenler de vardır. Söz konusu bakış açısına göre, ŞİÖ'nün kurulma amacı, faaliyetleri ve yapısı incelendiğinde, Çin ve Rusya'nın örgüte Türkiye'nin üyeliğini desteklediği fikrinin gerçeği yansıtmadığı fark edilecektir. Türkiye örgüte üye veya gözlemci üye sıfatıyla katılmak yerine karşılıklı fayda ilkesi özelinde gözlemci statüsündeki ülkeler, örgütü oluşturan ülkeler ve Türkmenistan ile

[16] Çevrimiçi, http://www.usakgundem.com/haber/13547, Erişim Tarihi: 02.06.2024.

olan ilişkilerini ayrı ayrı geliştirmelidir. Bunu hayata geçirirken de bilhassa ticari ve ekonomik ilişkilere daha fazla ağırlık vermeli, ŞİÖ ve ASEAN (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği) ile yaratılmış olan serbest ticaret bölgesi oldukça iyi bir biçimde değerlendirilmeli aynı zamanda çıkabilecek açılımlar ve seçenekler çok daha kapsamlı bir biçimde belirlenmelidir. 2004'den beri gündemde bulunan Türkiye'nin ŞİÖ'ye resmi olmayan üyeliği hususunda Rus ve Çinli yetkililerin iyi niyet dileklerinin de ötesinde bir başka gelişme olmadığı da bilinmektedir. Öte yandan ŞİÖ içindeki Rusya ve Çin'in Türkiye'nin üyeliği fikrine birçok farklı sebepten ötürü sıcak bakmadığı da bilinmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin böyle bir birliğe ne kadar ihtiyacı olduğu konusu iyi değerlendirilmelidir. Netice itibariyle Çin ve Rusya'nın Türkiye'nin üyelik başvurusunu sabırsız bir biçimde beklediğini ya da bu üyeliğe Türkiye'nin ihtiyacı olduğunu da söylemek mümkün değildir (Karaca, 2008: 38-39).

Üye devletler arasındaki bazı köklü anlaşmazlık ve sorunlara rağmen, ŞİÖ'nün birçok önemli başarıya imza attığı da söylenebilir. Her şeyden öte güvenliği tesis edici mekanizmalarla ve beş kurucu ülkenin sınır bölgelerindeki silahsızlanma inisiyatifi gibi girişimler yoluyla Şanghay mekanizmasının uluslararası ilişkilerde ve üye ülkeler özelinde güvenlik sorunlarını başarılı bir biçimde yönettiği görülmektedir. ŞİÖ'nün başarısı kuşkusuz, Pekin'in bölgesel güvenlik hususunda çok taraflı yaklaşımının da geliştirilmesini öngören yeni bir güvenlik konseptini güçlendirecektir. Bu sebeple Şanghay mekanizmasında ortaya çıkan son gelişmeler, Çin'in Orta Asya'da artan ABD askerinin mevcudiyetini önleme girişiminde ŞİÖ'ye vermiş olduğu önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Amanov, 2007: 396).

Bunun yanı sıra, nükleer silaha sahip olan dokuz ülkeden dördü örgüt içinde bulunmaktadır. Ayrıca dünyanın en büyük enerji üretim ülkesi olan Rusya Federasyonu ile dünyada en çok enerji tüketmekte olan ülkeleri de örgüt içinde yer almaktadır. Bu duruma örgüte dahil olan gözlemci ve üye ülkelerin sahip olduğu ekonomik, siyasi ve askeri potansiyel de eklendiğinde, örgütün konumu daha da net bir biçimde çözümlenebilecektir. Bununla birlikte Pekin'in örgüte üye olan ülkeler arasında ekonomik entegrasyon ve serbest ticaret alanı oluşturmak gibi projeleri hayata geçirmek için ciddi çabaları mevcuttur. Halihazırda ŞİÖ ülkeleri toplam dünya nüfusunun yüzde 40'ını Dünya GSMH'nın ise yüzde 25'ini oluşturmaktadır ki ŞİÖ ülkelerinin 25 trilyon $ civarındaki gelir büyüklüğünün yüzde 70'den fazlası sadece Çin'e ait olandır. Bu durum örgütte Çin'in demografik ve ekonomik bir üstünlüğünün olduğunu söylemek zor olamayacaktır. Başlangıçta örgütün resmi dilleri olarak Çince ve Rusça belirlenmiş, artan üye sayısı hatta Hindistan gibi dev nüfuslu bir başka ülkenin örgüte katılması bu durumu değiştirmemiştir ki bu da ŞİÖ'nün hala bir Çin/Rus merkezli teşkilat olduğunu ifade eder. Bu yüzden Türkiye'nin olası bir üyeliği bu yapıdaki Çin/Rus merkezliliği asla değiştirmeyecektir.

Bu noktada yine bir Çin – Rus entegrasyon modeli olan BRICS'den de ayrı bir başlık olarak bahsetmemiz yerinde olacaktır.

1.8. BRICS

Küreselleşmenin bir getirisi olarak ülkeler artık dünya ekonomisinde etkilerini artırabilmek için finansal ve ticari iş birliği blokları oluşturmaktadır. Söz konusu bloklar bazen bölgesel olmayan bazen de bölgesel nitelikli entegrasyonlardır. BRICS de bu açıdan bölgesel temele dayandırılmayan entegrasyonlardan biridir (Aşçı, 2019: 42). BRICS, Brezilya Federal Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Hindistan Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nden oluşan bir devletler grubudur ve oluşturulması fikri Rusya tarafından ortaya atılmıştır.[17]

BRICS'in ortaya çıkışının, küresel politik ve ekonomik düzenin Batı eksenli yapısını dengeleme arayışının sonucu olduğu söylenebilir. Tıpkı ŞİÖ gibi Çin Rus menfaatlerini öne çıkaran ve ABD başta olmak üzere batının gelişmiş ekonomilerine karşı uluslararası meselelerde çok daha fazla söz sahibi olmasını arzu eden Çin, Rusya, Brezilya ve Hindistan 2006 yılında ''BRIC'' grubunu kurmuştur. Grubun adı bu ülkelerin İngilizce baş harflerinden gelir ve 2011 yılında Güney Afrika'nın da gruba katılmasıyla birlikte grubun adı bugünkü hali olan ''BRICS'' e dönüşmüştür. İran, Mısır, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Etiyopya'nın da 1 Ocak 2024 itibariyle BRICS'e katılmasıyla söz konusu uluslararası entegrasyondan daha çok bahsedilir olmuştur[18]. Grubun genişletilmiş bu on üyeli hali için herhangi resmi bir tanımlama açıklanmamış olsa da grubun adının bundan sonra büyük bir ihtimalle ''BRICS +''olacağı düşünülmektedir. Yeni katılan beş üyeye ilaveten Arjantin'in adı yeni üyeler arasında sayılmaktayken Arjantin'in yeni Cumhurbaşkanı Javier Milei, BRICS'e katılmayacaklarını açıklayarak üyelik başvurusunu geri çekmiştir[19].

BRICS, devletlerin belirli uluslararası sorunlarla ilgili takındığı tutumlar, söylemler ve kurmuş oldukları resmî kurumlarıyla birlikte günümüz uluslararası sisteminde dikkat çekmeye başlamıştır (Poyraz, 2019: 437). Popülaritesi artmakta olan ve gelecekte daha çok öne çıkacağı düşünülen BRICS ülkeleri yıllık zirve toplantılarında kararlar almaktadır. Gruba üye ülkeler, bir yıllık dönemler için grubun dönem başkanı olmaktadır[20].

BRICS üyeleri, kendi çıkarlarını gözetip küresel yönetişimi etkilemeyi arzularken bir yandan çok taraflılığı da güçlendirmeyi amaçlayan, uluslararası ilişkilerde pozitif anlamda çok kutupluluğa fayda sağlayabilecek bir güç merkezi olarak değerlendirilebilir (Aşçı, 2019: 57). BRICS'ın dünya

[17] https://infobrics.org/page/history-of-brics/ (Erişim Tarihi: 4.12.2024)
[18] BRICS'ten Mısır, İran, Suudi Arabistan, BAE, Arjantin ve Etiyopya'ya üyelik daveti, (https://www.bbc.com/turkce/articles/cmj13ve6m63o Erişim Tarihi 23.06.2024)
[19]Arjantin BRICS grubundan çıktı.(https://www.trthaber.com/haber/dunya/arjantin-brics-grubundan-cikti-824911.html Erişim Tarihi 23.06.2024)
[20] https://infobrics.org/ Erişim Tarihi: 22.06.2024.

düzeninde denge unsuru olma isteği, diğer ülkeler tarafından BRICS'in yakından takip edilmesini ve popülaritesini artırmasına neden olmuştur. Bu açıdan söz konusu entegrasyonun Türkiye tarafından da yakın biçimde takip edilmesi zaruri görünmektedir. Türkiye, açık bir biçimde yükselen bir güç olma derdindedir ve bundan dolayı bölgesinde aktif bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin BRICS üyeleri ile geniş bir paydada buluşması ekonomik ve siyasi anlamda bir fırsata dönüştürülebilir (İstikbal vd., 2019: 58 – 59). Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 24 Ekim 2024'te BRICS Zirvesi kapsamında düzenlenen ''Genişletilmiş BRICS+ Oturumu'' nda konuşma yapması tesadüf değildir ve Türkiye'nin entegrasyona verdiği dikkati ve önemi gösterir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın BRICS'e yönelik yaptığı ve aşağıda ifade edilen konuşması dikkate değerdir.

Erdoğan, ekonomiden güvenliğe, küresel adaletsizliklerden iklim değişikliğine her alanda etkileri hissedilen ciddi meydan okumalarla karşı karşıya olunduğunu belirterek zirve için belirlenen ''adil küresel kalkınma ve güvenlik için çok taraflılığın güçlendirilmesi'' temasını bu nedenle fevkalade isabetli bulduklarını söyledi. Sosyoekonomik kırılganlıkların arttığı ve güç dengelerinin değiştiği bugünün şartlarında ikinci dünya savaşı sonrasının ürünü olan siyasi ve mali mekanizmaların kendilerinden bekleneni veremediğini vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, sözlerini şöyle sürdürdü:

''Türkiye olarak böylesi bir ortamda 'daha adil bir dünya mümkündür' şiarıyla hareket ediyoruz. Çok taraflı platformlarda dostlarımızla bir araya gelmeye ve hepimizi ilgilendiren ortak sorunlara müşterek akılla çözüm bulmaya ehemmiyet veriyoruz. BRICS'in küresel ticaretin gelişimine, ekonomik büyümeye ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine hizmet ederek daha adil bir küresel düzenin inşasına eşsiz katkılar sunduğuna inanıyoruz. Türkiye, Avrupa Konseyi'nden Türk Devletleri Teşkilatına kadar pek çok uluslararası kuruluş ile Gelişen Sekiz Ülke (D8), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi bölgesel kuruluşların kurucu üyesidir. G20'nin ve MIKTA'nın da aktif üyesiyiz. Afrika Birliği ve ASEAN'la ortaklıklarımızın yanı sıra Latin Amerika ve Karayip Devletleri Topluluğuyla iş birliği mekanizmalarımız her geçen gün daha da gelişmektedir. Türkiye olarak karşılıklı saygı ve kazan kazan temelinde yakın münasebetler geliştirdiğimiz BRICS ailesiyle de diyaloğumuzu ilerletmekte kararlıyız'' [21] ifadelerine konuşmasında yer verdi.

Görüldüğü üzere Türkiye BRICS ile olan ilişkileri sürdürmeye kararlı görünmektedir. BRICS ile oluşturulabilecek bir işbirliği doğru bir diplomasiyle birlikte yürütülürse Türkiye için önemli ölçüde avantajlar sağlayabilir. Üyelik veya yakın ilişkiler geliştirilmesi stratejik ve ekonomik anlamda Türkiye'nin elini güçlendirecektir. Ayrıca günümüz küresel güç dengelerinde de Türkiye'nin daha da ön plana çıkması mümkün olabilir. Yine

[21] https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-genisletilmis-brics-oturumunda-konustu (Erişim Tarihi: 5/12/2024).

de üyelik veya yakın ilişkilerin geliştirilmesinde mutlaka bağımsız bir dış politika izlenmesi ihmal edilmemelidir. Çünkü Türkiye'nin üyeliği veya yakın ilişkileri söz konusu olduğunda Batı ile gerilimden uzak durulmalıdır. Kazan-kazan temeline dayanan bir stratejik iş birliği kuşkusuz Türkiye'nin gücüne güç katacaktır. Öte yandan Türkiye'nin BRICS'e olası bir üyeliği noktasında pek çok tartışma yapılmakta olduğu gözlemlenmekte ve bu tür bir entegrasyonun AB'ye sırt dönmek hatta cephe almak olduğu dahi yorumlanmaktadır. Aslında önceki bölümlerde izah edildiği üzere AB-Türkiye ilişkileri ciddi hasar görmüş ve tıkanmıştır. Üstelik tarihsel kültürel sosyal mevzulara bağlı olarak Türk antipatisi oluşturulmuş ve bazı siyasetçilerle desteklenmiştir. Hal böyleyken Türkiye'nin alternatiflere sırtını dönemsi saflık olacak ve mali kayıplara yol açacaktır. Özetle BRICS ile olan ilişkiler, Türkiye'nin küresel etkisini güçlendirirken ekonomik anlamda da çeşitliliğini artırıp güç dengelerini değiştirilebilecektir. Üstelik bu oluşum AB ile oluşan entegrasyonu silecek değildir. Bu nedenle Türkiye'nin söz konusu avantajların farkında olmasından dolayı, BRICS ile olan ilişkilerini ilerletmeye devam edeceği söylenebilir.

SONUÇ

Avrupa'da başlayıp küresel bir nitelik kazanan bölgesel bütünleşme hareketlerini incelediğimiz bu çalışmada, Türkiye odaklı analizler yapmaya çalıştık. Bu bağlamda öncelikle Türkiye'nin AB ile süregelen uzun entegrasyon ilişkisi kısaca ortaya konmuş ve tıkanmışlıkla izah edilebilecek güncel durumda Türkiye'nin alternatiflerinin neler olabileceği irdelenmiştir. Bu bağlamda hem Türkiye'nin kuruluşuna öncülük ettiği Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Türk Devletler Teşkilatı gibi örgütler hem de dış etkilerle Türkiye'nin gündemine ve günceline dahil olmuş entegrasyon girişimleri incelenmiştir.

Çalışmada incelenen alternatif entegrasyon girişimlerinden ilki Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü olmuştur. İzah edildiği üzere, KEİT, Türkiye'nin öncülük ettiği bir oluşumdur. Mevcut haliyle değerlendirildiğinde başarılı bir entegrasyon olduğu söylenemez ve üye ülkeler arasındaki iletişim ve ulaştırma alanındaki birkaç proje haricinde fayda söz konusu olmamıştır. Başarısızlığın sebepleri incelendiğinde bu bütünleşme girişimin içerisinde birçok çelişkileri barındırdığı gözlenir. Bunlardan biri üye ülke seçimi olmuştur. Mesela Ermenistan'ın üyeliği incelendiğinde Ermenistan'ın Türkiye aleyhtarı husumet dolu bir ülke olduğu ortaya çıkar. Öncelikle 1915 sözde soykırım iddiası olmak üzere iki ülke arasında henüz çözüme kavuşturulamamış olan sorunların mevcut olduğu görülür. Öyle ki kimi zaman bazı Ermeni siyasetçiler ve yetkililer Türkiye'den toprak talep iddiasını bile öne sürmektedirler. SSCB döneminde başlayan ve her iki ülkenin bağımsız olması ile bir çatışmaya dönüşen Karabağ sorunu Türkiye-Ermenistan

ilişkilerini iyice kilitler hale getirmiştir. Günümüz itibariyle her ne kadar Azerbaycan işgali sonlandırmışsa da nihai bir anlaşma yapılmadığı için potansiyel sorunlar çatışmaya yol açabilecek ve Türkiye'yi de taraf yapabilecektir.

Bir diğer yanlış KEİT üyesi Rusya Federasyonu olmuştur. Rusya her ne kadar Karadeniz havzasında yer alan bir ülke olsa da dünyanın en geniş yüzölçümlü ülkesi olması münasebetiyle küresel bir etkiye sahiptir ve Karadeniz onun için kendini tanımladığı bir alan değildir. Ayrıca bu coğrafyada Rusya, Türkiye'nin tarihi ve doğal rakibidir ve eski bir süper güç olması nedeniyle bölgede öncelikleri ve beklentileri farklılaşmaktadır. Büyük bir ihtimalle KEİ'ye üyeliğindeki ağırlıklı sebep de kendi aleyhine oluşabilecek gelişmeleri önleme dürtüsüdür. Örgütün finans merkezini barındıran Yunanistan ise başka bir yanlış üye seçimi olmuştur. Üstelik Yunanistan Karadeniz havzasında bile yer almaz. Üstelik 1992'de üye olduğunda 11 yıllık bir AB üyesidir. Finansal ve iktisadi açıdan kendini yüzde yüz tatmin eden üst düzey bir entegrasyon modeli olan AB varken KEİ gibi alternatif bir yapılanmaya ihtiyaç duyması ve enerjisini buna yönlendirmesi pek mümkün olmamıştır. Benzer bir şekilde KEİ'nin kurucu üyelerinden olan Romanya ve Bulgaristan, 2007'de AB üyesi olunca KEİ ile gönül bağlarını koparmışlardır. Aslında çok daha öncesinde enerjilerini AB üyesi olmaya harcadıkları için KEİ entegrasyonu onlar için pek öncelikli olmamıştır. Bundan daha ilginç olan bir husus ise bu örgütün fikir babası Türkiye'nin AB adayı ülkesi olmasıdır. Tüm bu hususlar KEİ'nin gelişme şevki ve aktivasyonunu azaltmış ve başarılı olmasını engellemiştir. Türkiye belki daha az fakat etkin olabilecek üye ülkelerle birlikte bu örgütü daha etkin ve gelişen bir örgüte çevirebilirdi. Bundan sonra da bu örgütün AB gibi iktisadi ve siyasi bir yapılanmayı oluşturacak bir gücü ve iradesi yoktur. Kuruluşuna Türkiye'nin öncülük ettiği ve etkin bir rol oynadığı ifade edilebilecek bir oluşum olmakla birlikte, KEİ'nin bazı sınırlı kazanımlara karşın tam olarak ekonomik bir entegrasyon sağlayamadığı kesindir. Fakat diğer taraftan örgüt, bölgesel aidiyet hissini güçlendirme noktasında başarılı olmuş ve ülkeler arası diyaloğun kurulmasına katkıda bulunmuş görünse de Türkiye'ye ekonomik anlamda beklenen dış ticaret hacmini ve faydayı kazandıramamıştır.

Güncel gelişmeler doğrultusunda, her ne kadar henüz yeni bir entegrasyon girişimi olsa da Türkiye'nin Avrasya bölgesiyle ilgili olan beklentilerine olumlu bir sonuç verme olasılığı yüksek olan girişimin TDT olduğu ifade edilebilir. Fakat bu noktada, Rusya Federasyonu ve özellikle de Çin'in bahse konu girişimden rahatsızlık duyduğu da bilinmektedir. Dahası bu birlik bugünkü seviyesine ciddi badireler atlatarak gelmiştir ve henüz ciddi bir etki de oluşturmamıştır. Günümüze kadarki kazanımlar ise kültürel ve sosyal etkinlik düzeyinde kalmıştır. Üstelik bölgedeki bir Türk Cumhuriyeti, olan Türkmenistan Türkiye ile bütün tarihi yakınlığına rağmen hala tam üye de değildir. Bu husus ciddi bir eksiklik olarak durmaktadır. Gelecekteki

parametre değişiklikleri bu potansiyeli yüksek entegrasyon modelini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilecektir.

ŞİÖ, ise büyük ölçüde Çin ve Rusya merkezli bir örgütlenmedir ve özellikle Çin'in güvenlik kaygıları neticesinde hayata geçirilmiştir. Her ne kadar otoriteler ve akademisyenlerce Avrasya'da bulunan entegrasyonlar arasında en başarılı olanı gibi sunulsa da ŞİÖ kendi içerisinde birçok zaafı da barındırır. Çin ülkesinin batı bölgesine yönelik ciddi güvenlik kaygılarına sahiptir. En temelde bunlar Doğu Türkistan (Xinkiang Uygur Özerk Bölgesi) ve Tibet'tir. Doğu Türkistan bölgesi, Çin işgaline girdiğinden beri huzursuzdur ve bulabildiği her fırsatta bağımsızlık ilan etmiştir. SSCB'nin çöküşüyle Batı Türkistan'daki beş Sovyet Cumhuriyeti'nin bağımsızlık elde etmesi bölgenin doğu kısmında yaşayanlara heyecan, Çin otoritelerine ise kaygı hissettirmiştir. Böyle bir durumda bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Türk Cumhuriyetlerinin, Doğu Türkistan'da çıkabilecek bir bağımsızlık isyanı için lojistik bir alan olabilecek olması ihtimali, Çin'i bir önlem olarak ŞİÖ'yü kurmaya yöneltmiştir. İşini kolaylaştıran hususlar bölge ülkelerinin özellikle de liderlerinin konumlarını sağlamlaştırma ve muhaliflerini saf dışı bırakma arzusu olmuştur zira onlar da Çin ve Rusya gibi siyasi, etnik ve sosyal sıkıntılar yaşamaktadır ve yeni ülke olarak yalnızdırlar. Fakat bu durumun tam olarak ne kadar süreceği hususu net değildir. Çin'in Rusya da dahil komşularıyla çözülmemiş sınır sorunlarıyla birlikte toprak talepleri mevcuttur. Bölgenin düşman olan kardeşlerinden Pakistan'ı Çin, Hindistan'ı ise Rusya silahlandırmakta ve desteklemektedir. Rusya bir taraftan bu örgütü, Çin ile beraber geliştirme gayreti içinde görünürken bir taraftan ise alternatif oluşumlar içindedir. Zira uzun dönemde Çin ile menfaatlerinin çakışacağının oldukça farkındadır. Şimdilik Çin'de yaşanan Uygur sorununa göz yummakta olan komşu Türk Cumhuriyetlerinin daha demokratikleşmesi ile birlikte bu ülkelerden, akrabaları olan Uygurlarla ilgili baskı altına alınabilmeleri ihtimal dahilindedir. O halde ŞİÖ'nün amacı ve varlığı en az dört Türk kökenli üyesince sorgulanacaktır. Kısacası ŞİÖ alanı problemlerle doludur ve büyük ölçüde de yapaydır. NATO – Rusya gerginliğine bağlı olarak ilerde Hindistan ve Pakistan ve hatta Türk cumhuriyetleri güvenlik adına yeni oluşumlara yönelebilir. Hatta şimdilik uymlu görünen Çin – Rusya ilişkilerinde çatışma/çakışma çıkabilir ve bu durum da kısa sürede birliğin sonunu getirebilir. Özetle ŞİÖ'nün birbirleriyle rekabette olan devletlerin kurmuş olduğu bir örgüt konumunda bulunduğunu göz ardı etmemeliyiz. Ayrıca üye ülkeler arasında hukuki, medeni veya etnik bir bağ da bulunmamaktadır. Liderleri büyük ölçüde diktatörlerdir. Ortak menfaatler demokratik platformlarda seçmenler tarafından belirlenmemiştir.

Orta Asya'da ise bugüne dek denenmiş olan işbirliği çabalarının ülkeler ve halklar açısından etkin ve gerçek bir bütünleşme sağlayamadığı da kabul edilmelidir. ŞİÖ, Çin tarafından bakıldığında başarılı görünebilir fakat bölge siyaseti bakımından somut gelişmelere olanak sağladığını söyleyebilmek güçtür.

Bunun gerekçesi, pek çok görüş tarafından da desteklendiği üzere, bölge siyasetinde hala etkili pozisyonda olan siyasi sorunlardır. Bilhassa demokratik katılımın eksikliği bölgedeki ülkeleri bizzat Sovyet döneminde olduğu gibi tek adamlı bir diktatoryal rejime dönüştürmüştür. Bu sebeple söz konusu rejimler için öncelik, güvenlik kaygıları ve rejimin devamının isteği olmaktadır. Bu durumun yaratmış olduğu travmayla bölgede birçok iktisadi siyasi entegrasyon denemesi olumlu yönde bir gelişim ivmesi yakalayamamıştır. Bölgedeki ülkelerin destek bulma ve ayakta kalma talebi ile dış güçlerin bölgeye etki çabası bu süreci besler vaziyettedir. Siyasetçiler de halklarının genel taleplerinden ziyade bu çerçevede hareket etmektedirler. Kanaatimce Türkiye'nin bütünleşme girişimlerinin de sonuç vermemesinde bu durum etkilidir. Bölge ülkeleri etkin ve samimi bir entegrasyondan çok bir denge politikası kapsamında Türkiye'yi bir köşede tutmak istemektedirler. Bu tespit de özellikle Türkmenistan ve Kazakistan özelinde geçerli olmakta beraber Kırgızistan için de benzer tahminleme yapılabilir. Özbekistan ile bağımsızlıktan kısa bir süre sonra başlayan soğuk ve ilişkilerin asgaride yürüdüğü bir bölge ülkesi olmuştur. İslam Kerimov sonrası gerginlik ortamı yumuşamış ve ilişkiler nispeten düzelmiştir ama hala arzulana seviyede olmadığı aşikardır. Kısacası Orta Asya'da bile entegrasyonun oluşturulamıyor oluşunda, bölgedeki ülkelerin birbirlerine duyduğu güvensizlik algısı, ekonomik işbirliğine yönelik ortak bir karar alma noktasında yaşanan zorluk, dış kaynaklı siyasi engeller ve ulaştırma altyapısında bulunan eksiklikler girişimlerin somut ve olumlu sonuçlar doğurmasının önünde bulunan engeller olarak gösterilebilir. Kendi aralarında bütünleşip tarihi kimlikleri olan Türkistanlılık altında bir araya gelemeyen bu ülkelerin başka bir entegrasyonda bütünleşmeleri Avrasya Birliği ve ŞİÖ örneklerinde görüldüğü üzere sadece dış etki boyutunda kalmaya mahkumdur.

Buna ilaveten günümüz şartlarında, Avrasya ülkelerince bölgede oluşturulan durumun, AB tarafından da dikkatli bir biçimde takip edildiği gözlemlenmektedir. Gerek Rusya Federasyonu gerekse Türkiye ile olan ilişkiler hususunda takınılması gereken hassas tavır, Avrupa Birliği'ni bölge üzerindeki politikalar konusunda daha da etkin bir hale getirmektedir. Bakü – Tiflis – Ceyhan hattının faaliyete geçmesine bağlı olarak, Hazar ve Ortadoğu enerji kaynaklarının Akdeniz Havzasında Amerika'nın kontrolünde toplandığı bir gerçektir. Bu duruma bağlı olarak, büyük enerji açığına sahip durumda olan AB ülkeleri de, enerji ihtiyaçlarının sürekli bir biçimde karşılanması kapsamında, Amerika'nın yaptırımlarına boyun eğmemek adına ve dünyadaki mevcut güç mücadelesinde inisiyatifi kaybetmemek için çözüm yolları arayışı içindedir. Bu kapsamda, Hazar enerji kaynaklarını kendi topraklarından Akdeniz'e ulaştırabilmesi nedeniyle Türkiye, Avrupa Birliği için daha çok önem taşıyan ülke konumuna gelmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin ŞİÖ gibi bir somut fırsatı değerlendiremediği ve bu söz konusu durumun politik arenada da Türkiye'nin elini zayıflattığı Türk medyasında sıklıkla vurgulanmalıdır. Fakat bu şekilde bir atılım, Türkiye'nin enerjisini

yanlış alanda ziyan etmesi olacak ve boşa zaman kaybettirecektir. ŞİÖ ile alakalı fikrimi daha önceki paragraflarda da ifade ettiğim gibi, bu yapay örgütün kalıcı veya uzun ömürlü olması zor görünmektedir. Bu yüzden, Türkiye'nin Avrasya algısını oluştururken yalnızca kendi çıkarlarını gözetmesi ve bu duruma uygun atılımlarda bulunması çok daha doğru ve yerinde olacaktır.

Bu kapsamda, EİT'nın bölgedeki etkisini ve Türkiye'nin de bu örgütteki pozisyonunu değerlendirme kapsamına almalıyız. Temeli 1963 yılında atılan ve Amerika'nın yönlendirmesiyle bölgedeki üç ülkeyle (Pakistan, İran ve Türkiye) kurulan ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle de yeni bir ivme kazanmış, Azerbaycan ve beş Orta Asya Cumhuriyeti örgüte katılmışlardır. Afganistan ile de üye sayısı 10'a ulaşmıştır. Üyelerin hepsi Avrasya coğrafyasının Müslüman ülkeleridir ve bu ülkelerin altısı Türkiye dâhil Türk kökenlidir. Bu durum Türkiye'ye inanılmaz bir ölçüde itibar ve güç altyapısı sağlamaktayken realitede bunun oluşmamış olduğunu ve örgütün daha çok İran merkezli bir oluşum gibi algılandığını görmekteyiz. Oysa Türk kökenli 5 cumhuriyetin yanında Türkiye'nin Afganistan ve Pakistan üzerinde de ciddi bir ölçüde nüfuzu vardır. Yani çaba gösterilmesi ve istenmesi durumunda rahat bir biçimde örgütün liderliği Türkiye'ye geçebilecektir. Doğru projeler ve kazan-kazan prensibi ile İran da rahatsız edilmeden Türkiye Avrasya coğrafyasında bu örgüt ile entegrasyon hedeflerini gerçekleştirebilir ve etkinliğini artırabilir. Bunu için yeni yapılanmalara ve örgütlere de ihtiyaç yoktur. EİT'nın aktivasyonunun artırılması ŞİÖ'nü dengeleyen bir yapı da ortaya çıkaracaktır ve Türkiye'nin ŞİÖ karşısındaki dezavantajlı durumunu tamamen değiştirecektir.

Mevcut durum itibariyle, günümüzde özellikle Kafkasya ve Orta Asya bölgesindeki ülkelerin güvenliğini ve istikrarını tek başına garanti edebilecek bir bölgesel güç mevcut değildir. Bölgedeki arayış ve boşluk da esasen büyük ölçüde bundan kaynaklanmaktadır. İstikrar ve barışın egemen olduğu bir Avrasya ve Orta Asya için bölgesel entegrasyon ve işbirliğinin kaçınılmaz olduğu kabul edilmelidir. Ne var ki, bu girişimler, karşılıklı çıkarlara saygı, ülkelerarası piyasa mekanizmalarının uygunluğu ve ekonomik karlılık gibi bazı koşulların sağlanmasıyla birlikte başarıya ulaşabilir. Günümüzde Orta Asya bölgesini de içine alan işbirliği ve entegrasyon mekanizmalarının söz konusu şartları sağladığını söylemek oldukça güçtür. Örneğin GU(U)AM ve BDT gibi yapılar ekonomik temellere dayanmayan, tamamen suni ve aşırı bir biçimde politize olmuş kuruluşlar görünümünü yansıtır pozisyondadır. Söz konusu kuruluşların faaliyetlerinin bir objektif değerlendirmesinin yapılmadığı da bir gerçektir. Bu kuruluşların çoğunluğu, geçici amaçlara hizmet etmekte ve 1990'lı yıllarda köklü değişikliklere uğrayan bölgesel gerçekleri de yansıtmamaktadır. Üye ülkelerin farklı siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapılara sahip olmaları, başarılı ve bütüncül entegrasyon çabalarını engellemektedir. Ayrıca, bölge ülkeleri, bir taraf olarak değil, aksine stratejik değeri yüksek bir siyasi alan olarak algılanmaktadır. Bu

algının, bölge ülkelerinin çıkarlarından daha ziyade hegemonik güç merkezlerinin çıkarlarına hizmet ettiği söylenebilir.

Kısacası, Avrasya coğrafyasında yaşanan güç mücadelesi, günümüzde yeni bir dünya jeopolitiğini ortaya çıkarmıştır. Bu mücadelenin en yoğun yaşandığı alanın ortasında Türkiye de yer almaktadır. Türkiye'nin tarihi bağları, Hazar ve Orta Doğu olmak üzere dünyanın en büyük enerji kaynaklarına komşu olması ve ev sahipliği yapması, genç ve büyük nüfusu ile birlikte dünyanın en büyük ve modern ordularından birine sahip olması nedeniyle, kendi gücünü tüm Avrasya'da hissettirebilecek bir potansiyele sahip bulunduğu açıktır. Avrasyacılık kavramının ve fikrinin Türkiye'de algılanış biçimi ve etkinliği ile ilgili görüşlere yukarıdaki bölümlerde kısmen değinilmiştir. Ancak genel bir değerlendirme ile Türkiye'nin geçmiş ve mevcut politikaları göz önünde bulundurulduğunda ne Orta Asya devletleri ile ne de AB ile kendisini uluslararası arenada etkin kılabilecek ilişkiler geliştiremediği görülebilmektedir. Bölge nezdinde gerek üye, gerekse gözlemci olarak içinde yer aldığı oluşumlar değerlendirildiğinde, bir takım ticari ortaklıkların ve ilişkilerin kazandırdığı olumlu gelişmeler gözlemlense de, söz konusu oluşumların henüz AB'nin karşısına bir alternatif olarak dikilebilecek konumda bulunmadığı açıkça söylenebilmektedir.

Bu noktada, uluslararası arenada oldukça güçlü birer aktör konumunda olan ABD, Çin, Rusya, Japonya ve tüm AB devletlerinin Türkiye ile arasındaki dış ticaret rakamlarına göz atmak yerinde olacaktır. Bu rakamlar beş Türk cumhuriyeti yapılan dış ticaret rakamları ile karşılaştırınca henüz bir ekonomik bütünleşmeyi teşvik edecek çok da kayda değer rakamlardan veya en azından bir ekonomik aktiviteden söz etmek mümkün değildir. Ama yine de büyük potansiyel göz önüne alınınca bu değerlerin katlanabileceği gerçeği hiç de uzak bir ihtimal değildir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Türkiye, Soğuk Savaş'ın ardından günümüzde yeniden oluşturulmaya çalışılan Avrasya jeopolitiğinde meydana gelen gelişmelerden birinci derecede etkilenmiştir. Türkiye'nin, 1991'de ABD tarafından gerçekleştirilen Körfez Harekâtı'nda ABD'nin yanında yer alması da bu açıdan bir dönüm noktası olarak ifade edilebilir. Çünkü bu gelişmeler sonrası 1993'de Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini'ni uygulamaya koymasıyla birlikte Türkiye'nin yeni kurulmuş olan Türk Cumhuriyetleri ile askeri siyasi ve ekonomik açıdan bütünleşmesi engellenmiştir. Buna ek olarak, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik iki büyük değerlendirme hatası da yapıldığı söylenebilir. Bunlardan ilki, yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri'nin etnik yapılarındaki homojenlik dikkate alınmadan Türkiye önderliğinde ve Türk kimliği altında toplanılmasını öngören politikalar uygulanmaya çalışılmasıdır. Söz konusu bu bakış açısı, Cumhuriyetlerin yeni demokrasilerini, Türkmenlik, Özbeklik, Kazaklık, Kırgızlık milli bilincini güçlendirerek sağlam bir zemine oturtmak isteyen devlet başkanlarının, Türkiye'ye karşı mesafeli tutum almalarına sebep olmuştur. İkincisi ise, Türkiye'de uzantıları bulunan bazı siyasi partilerin ve

radikal İslami unsurların, Orta Asya'da güçlenmeye başlayan ve yeni Cumhuriyetlerin rejimlerini tehdit eden nitelikte Özbekistan İslami Hareketi ve Hizb-ut Tahrir gibi gruplarla işbirliği içerisinde olmalarının ortaya çıkması, olumsuz bir hata ve etken olarak değerlendirilebilir. Bu söz konusu iki etkenin, Türkiye'nin söz konusu ülkelerle olan ilişkilerini uzun bir süre zedelediği bilinen bir gerçektir (Birsel, 2006: 199).

Diğer taraftan, SSCB'nin dağılmasından sonraki süreçte, yaşadıkları iktisadi problemlerden bir anlamda korunmak için Orta Asya Cumhuriyetleri, sonu gelmeyecek bir bölgesel işbirliği tartışmalarını ifade etmelerine rağmen, ekonomik kalkınmalarında kilit bir mahiyete sahip olan ekonomik işbirliği konularında da, gereken hassasiyeti göstermekten uzak bir pratik sergilemektedirler. Ek olarak, Türkmenistan'ın tek başına hareket etme isteği, Kırgızistan ve Kazakistan'ın serbest pazar ekonomisini benimsemesine rağmen Özbekistan'ın daha yapısalcı ekonomik bir anlayışı benimsemesi gibi faktörler olumsuz etkenler olarak da değerlendirilebilir. Genel olarak gümrük konularındaki anlaşmazlıkların ve ekonomi politikalarındaki farklılıkların, ekonomik bütünleşme çabalarının önünde önemli bir engel teşkil ettiği söylenebilmektedir (Bayraktar, 2008: 157).

Günümüz şartlarında Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler genel biçimde değerlendirildiğinde, ekonomik ve ticari ilişkilerin yeterli düzeyde gelişmemiş oluşunda Türk dış politikasındaki eksikliklerin yanı sıra, Türk Cumhuriyetleri'nden kaynaklanan güçlüklerin de etkileri büyüktür. Niteliği düşük olan üretimleri nedeniyle, söz konusu ülkelerin Türkiye'ye ihracat potansiyelleri daralmaktadır. Finansman sorunları, transit geçilen Gürcistan ve İran'daki uygulamaların olumsuz etkileri, bankacılık sistemlerinin yetersizliği ve ticari ihtilafların çözümü için tarafsız ve düzenli tahkim mekanizmalarının bulunmaması gibi nedenler de ticaret hacminin gelişmesinin önündeki engeller olarak değerlendirilebilir. Günümüze kadarki performans incelendiğinde her ne kadar artışlar yaşanmışsa da yine de eski SSCB Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'nin dış ticareti içinde önemli bir paya sahip olmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Avrupa Birliği ülkeleriyle ise, ticari ilişkiler ise AB ülkelerince büyük ölçüde hammadde temini ve onların bu ülkelere sınai mal satışı şeklinde cereyan etmektedir. Japonya ve ABD bu pazarlara giriş konusunda yavaş davranmakta, genellikle Rusya ve Çin gibi iki güçlü devletin yanı sıra, İran, Pakistan, Kore, Hindistan ve Türkiye gibi bulundukları bölgelerde belirli bir güce sahip ülkeler, bu devletlere daha çok yakınlık göstermektedir (Turan- Turan, 2003: 777). Türkiye'nin, özellikle 1995 yılından itibaren bölgeye yönelik daha gerçekçi, dengeli ve Rusya'yı göz ardı etmeyen bir politika izlediği söylenebilir. Türkiye'nin politikasındaki bu değişim, bölgede Rusya ile yapacağı açık rekabetin kendisine risk oluşturduğunu anlaması ve aynı zamanda iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin, Orta Asya ülkeleri ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerinden çok daha fazla olduğunu fark etmesinden kaynaklanmıştır (Kolobov-Kornilov-Özbay, 2006: 138).

Öte yandan, bağımsızlık sonrası Türk cumhuriyetlerinde açılmış olan Türk okullarının, başlangıçta birçok kesim tarafından Türkiye'nin bölgeye dönük mühim kültürel girişimlerinden biri olarak kabul edilmiş ve bunun ticari ve iktisadi çıktıları olacağı öngörülmüştür. FETÖ yapılanmasının çökmesi bu görüntünün de tamamen yapay ve hayali olduğunu ortaya çıkarmıştır. Türkiye hala buradaki mevcut okulların Maarif vakfına devri için mücadele etmektedir. Ayrıca Türkiye, Orta Asya ülkelerinde bulunan öğrenciler için "Büyük Öğrenci Projesi" adı altında geniş ölçüde burs programı da yürütmüştür. Fakat gelinmiş olan nokta itibariyle bu projeden de maksimum fayda elde edilemediği ortaya çıkmıştır. Yine de bu ülkelerde, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı veya özel kuruluşlar tarafından işletilen pek çok Türk okulu da bulunmaktadır. Yükseköğretim özelinde ise, Kazakistan'ın Türkistan şehrinde bulunan "Türk-Kazak Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi" ve Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te bulunan "Türk-Kırgız Manas Üniversitesi" önemli örnekler olarak ifade edilebilir ve bunlar Türkiye açısından pozitif haneye yazılabilecek başarılar olarak söz konusu sorunu kısmi olarak dengelemektedirler.

Özet bir biçimde ifade etmek gerekirse, günümüzde halen Rusya'nın doğal ekonomik ve siyasi hinterlandı olarak tanımlanabilecek Orta Asya devletlerinin parçalı etnik ve sosyo- kültürel yapısı coğrafi yakınlıklarına rağmen bölge ülkelerinin yakınlaşmasını zorlaştırmaktadır. Türkiye ile olan ilişkilerde, eskiye nazaran kıpırdanmalar görülüyor olsa da, yeterli düzeye ulaşılamadığı da kabul edilmelidir. Bölge ülkelerinin gerek kendi aralarında gerekse Türkiye ile olan ilişkilerini ve bütünleşme hareketlerini olumsuz yönde etkileyen faktörleri özetlemek gerekirse, aşağıdaki etkenleri saymak yerinde olacaktır (Amanov, 2007: 407).

- Her bir ülkenin devlet egemenliğine ve toprak bütünlüğüne öncelik vermesi,
- Bölge ülkelerinin farklı kalkınma politikası ve ulus-devlet inşa sürecine sahip olması,
- Eski Sovyet mirasının ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi etkileri,
- Toprak hususundaki ihtilaflar ve sınır sorunları,
- Farklı güvenlik ihtiyaçları ve tehdit algılamaları,
- Bölge ülkeleri arasında derinleşmekte olan sosyo – ekonomik dengesizlik
- Özellikle Kazakistan ve Özbekistan arasındaki bölgesel çapta liderlik mücadelesi,
- Coğrafi olarak bölgenin kapalılığı,
- Bölgedeki haberleşme ve ulaşım altyapısının yetersizliği.

Tüm bunlara ek olarak, Türkiye'nin Avrasyacılık kavramını ilk zamanlarda "Türk Dünyası" biçiminde algılamasıyla birlikte, bunu uzun vadeli bir politikaya dönüştüremeyerek, milliyetçi akımların güdümünden de çıkaramayışı olumsuz bir etken olarak değerlendirilebilir. Orta Asya ve

Kafkaslardaki devletlerin bağımsızlıklarını elde etmeleri sonrasında "Türkistan'', "Türk", "Türki", "Türk Dünyası" gibi sıfatlarla nitelenen bu coğrafya ile etnik köken, din ve dil temellerinde bağlar kurulmaya çalışılmış, böylelikle bu coğrafya dış politikanın gündeminde tutulmuştur. Fakat Türkiye, bu noktada dünyadaki dengeleri de dikkate alarak uzun vadeli politikalar üretmek yerine, bölge devletlerinin çıkarlarını ikinci plana atacak ölçüde Amerika'nın politikalarının uygulayıcısı konumunda olmayı sürdürmüştür.

Gerçekçi bir yaklaşımla, Türkiye'nin Avrasya ülkeleri ile ticaretini artırması, karşılıklılık prensibi içerisinde tüm paydaşlara önemli fırsatlar yaratmaktadır. Buna karşın Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte dünya piyasalarıyla buluşan yeni devletlerin sunmuş olduğu ekonomik avantajlardan yeteri düzeyde faydalanamadığı söylenebilir. Türkiye'nin Avrasya'yı, Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri merkezinde kültürel ve siyasi nüfuz pekiştirme alanı şeklinde görmesi, ekonomik fırsatların kaçırılmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin kalkınması için ihracatın önemi anlaşıldıkça Avrasya'nın ihmal edilemeyecek derece mühim bir konu olduğu da daha belirgin bir hale gelecektir.

Bir genel değerlendirme ve bir diğer bakış açısı ile Türkiye'nin Orta Asya ile bağlarını güçlendirme çabalarındaki başarısızlığa yol açan üç temel sebepten daha söz edilebilir. Bunlar, Türkiye'nin son yirmi yılda kendi iç problemleri ile ilgilenmekten bölgeye yeteri düzeyde önem verememesi, Irak ve Suriye ile ilgili tehdit algıları ve Yunanistan'la gerginleşen ilişkiler gibi daha öncelikli güvenlik sorunlarıyla meşgul olması ve son olarak Türkiye'nin bölge devletlerinin ihtiyaç duyduğu büyük çaplı yatırım ve mali yardımı sağlayacak ekonomik imkânlardan yoksun oluşu olarak sıralanabilir.

Sonuç olarak ifade edilebilir ki, Türkiye her şeyden öte Orta Asya konusu ve Avrasya coğrafyasındaki politikalarını gerçekçi bir temele oturtmak mecburiyetindedir. Ekonomik ilişkileri güçlendirmenin yolunu aramalı, eğer bölgeye yönelik ciddi bir oluşum veya entegrasyon hedefine ilerleme yolunu seçecekse, dış politikada takınacağı tavır vasıtasıyla Amerika ile bazı çıkar çatışmalarına girebilmeyi de göze almak zorundadır. Türkiye, bölgede bir potansiyel işbirliği veya kuvvetli ilişkiler amacı güdüyorsa, Avrupa Birliği politikalarına ek olarak bağımsız Avrasya siyaseti geliştirmek durumundadır. Avrasya-Avrupa dengesinde kendi ulusal menfaatlerini gözeten ve daha dengeli bir tutum içerisine girdiğinde gelecekte kendi güvenliğini sarsabilecek tehditleri de bir anlamda engelleyebilecektir. Avrasya özelinde geliştirilebilecek bağımsız politikalar, Türkiye için Avrupa ile daha eşitlikçi ve daha rasyonel ilişkilerin kapısını da açabilecektir. Türkiye, kendi gerçeklerini kabul edip, Orta Asya ve Avrasya coğrafyasına yönelik iyi planlanmış stratejiler oluşturmalıdır. Bu stratejiler doğrultusunda da söz konusu bölgeden elde edeceği ekonomik ve siyasi getiriler sayesinde, belki de gelecekte kendisi için tek alternatifin Avrupa Birliği olmadığı algısını edinebilecek ve kendini merkeze koyduğu entegrasyon veya entegrasyonlara

yönelecektir. Aksi takdirde Türkiye, jeopolitik olarak tam merkezinde yer aldığı Avrasya coğrafyasında belirleyici bir aktör olmaktan gitgide uzaklaşacak, 20. Yüzyıl boyunca etkin biçimde değerlendirememiş olduğu fırsatları, uzun bir süre daha ertelemek durumunda kalacaktır.

REFERANSLAR

About EFTA, (https://www.efta.int/about-efta Erişim tarihi: 15 Şubat 2023).

Adıbelli, B. (2008). *Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Akalın, C. (2006). *"*Asya'nın NATO'su: Şanghay İşbirliği Örgütü*" Jeopolitik* , Sayı:30 Yıl:5, 2006, s.70

Akgül, F. (2009). *Rusya ve Türkiye'de Avrasyacılık*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Akın, E.K. (2007). Yeni Ufuklara Yelken Açmak Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 15. Yılı ve Geniş Karadeniz Bölgesindeki Rolü*, Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz ve Kafkasya Araştırmaları Merkezi Karadeniz Bülteni*, Haziran, İstanbul.

Amanov, Ş. (2007). *ABD'nin Orta Asya Politikaları,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul.

Arı, T. (1997). *Uluslararası İlişkiler*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Arjantin BRICS grubundan çıktı.(https://www.trthaber.com/haber/dunya/arjantin-brics-grubundan-cikti-824911.html Erişim Tarihi 23.06.2024

Arslan, A. (2008). *Efendi ve Uşak, Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri*, İskenderiye Yayınları Dağıtım, 1. Baskı, İstanbul.

Aşçı, M. E. (2019). BRICS Ülkelerinin Küresel Güç Olma Potansiyelleri ve Türkiye. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 39-60.

Atun, A.F. (2003). "Avrasya Jeopolitiğinde Meydana Gelen Değişim ve Türk Dünyası", Derleyenler: Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, Mehmet Seyfettin Erol*, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği*, Cilt 1, ASAM Yayınları, Ankara.

Aydın, M. (2007). *Türkiye'nin Avrasya Macerası*, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Ankara.

Ayman. G.-Arıboğan Ü.- Dedeoğlu B., (1996). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,* Der Yayınları

Balkır, C. (2010). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme – Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Bayraktar, G. (2008). *Orta Asya'nın ve Türkiye'nin Güvenlik Stratejileri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.

Birsel, H. (2006). *Eski Dünya'nın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

BRICS'ten Mısır, İran, Suudi Arabistan, BAE, Arjantin ve Etiyopya'ya üyelik daveti, (https://www.bbc.com/turkce/articles/cmj13ve6m63o Erişim Tarihi 23.06.2024)

Convergence criteria (Maastricht Treaty), (https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1348 Erişim Tarihi: 29 Ocak 2023)

Çeçen, A. (2006). *Türkiye ve Avrasya*, Fark Yayınları, Ankara.
Çeçen, A. (2007*). Türkiye'nin 'B' Planı- Merkezi Devletler Birliği MEDEB*, Fark Yayınları, Ankara.
Çomak. H, (2007). "Şanghay İşbirliği Teşkilatı ve Türkiye", Editör: Almagül Isına, *Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma*, Tasam Yayınları, İstanbul.
Dartan, M.-Hatipoğlu E. -Dikkaya M, (2002). *ECO Bölgesi, Uluslararası Aktörlerin Rolü ve Türkiye*, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
Dikkaya, M. (Sonbahar 1999). *"Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun: Türkiye, Rusya ve İran"* Avrasya Dosyası İran Özel, Sayı:3, Cilt:5, İstanbul.
Dugin, A. (2007). *Moskova Ankara Ekseni, Avrasya Hareketi'nin Temel Görüşleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
Erhan, Ç. (2005). *"*ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Açılımları", *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I),* Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayıncılık, Ankara.
Friedman, G. (2017). *Gelecek 100 Yıl 21. Yüzyıl İçin Öngörüler*, Pegasus Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.
Gökçegöz, S. (2007). *"*Medeniyetler Çatışmasının Uluslararası Güvenliğe Sağlayacağı Katkılar*", Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Stratejik Boyut Dergisi*, Yıl : 3, Sayı:4, Haziran, Kahramanmaraş.
Guang,P. (Ekim 2004). *"*The Tashkent Summit Meeting The Steady Advance of the SCO ", *The Journal of China-Eurasia Forum* (CEF Monthly).
Haghayeghi, M. (1994). *"*Economic Cooperation Organization: A Preliminary Assessment*", Central Asia Monitor*, Sayı: 1,
Hasgüler, M. ve Uludağ, M.B. (2014). *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*, Alfa Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
https://infobrics.org/ Erişim Tarihi: 22.06.2024.
http://www.turkiyeavrupavakfi.org/index.php/arastirma-yorum/diger/1670-ab-guvenlik-savunma-politikasi-cento-ugur-ozgoker.html, Erişim Tarihi: 30.05.2024.
Huntington, S.P. (2020). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Okuyan Us Yayın Eğitim Danışmanlık, İstanbul.
İlhan, S. (2004). *Türkiye'nin Zorlaşan Konumu (Uygarlıklar Savaşı-Küreselleşme-Petrol)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), (https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa)
İstanbul Ticaret Odası, (2004). *Türkiye İçin Değerlendirilmesi Gereken Önemli Bir Hedef Pazar: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ülkeleri*, İstanbul Ticaret Odası Yayın No:25, İstanbul.
İstikbal, D., Dilek, Ş., ve Yanartaş, M. (2019). Dönüşen Dünya Düzeninde "BRICS" ve Türkiye'ye Etkisi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 4*(7), 39-60.
Karaca, K. (2007). *"*Şanghay İş Birliği Örgütünün Genişleme Perspektifi ve Gelecekteki Rolü*", Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye*, Sarem Yayınları, Ankara.
Karaca, K. (2008). *"Şanghay İşbirliği Örgütünün Geleceği ve Türkiye'nin Örgüte Yaklaşımı"*, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ocak Sayı:395, Ankara.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), (https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa#)
Karpat, K.H. (2003). *Türkiye ve Orta Asya,* İmge Kitabevi, Ankara
Kılıçoğlu, G. ve Yılmaz, A.N. (2019) *İpeğe Sarılmış Çelik – Türkiye'nin Yumuşak Gücü ve Kamu Diplomasisi*, Berikan Yayınları, Ankara.
Kolobov, O.A.ve Kornilov, A.A. - Özbay, F. (2006). *Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları* 1992-2005, Tasam Yayınları, İstanbul.
Kona, G.G. (2004). *Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
Lewis. W.H. ve Marks. E. (1998). *"Searching for Partners: Regional Organizations and Peace Operations",* Institute for National Strategic Studies (INSS), National Defense University, Washington DC.
Manisalı, E. (1996). *Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
Oğan, G. (2007). *"*11 Eylül Sonrasında Orta Asya'da Şanghay İşbirliği Örgütü*", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri*, Editörler: Necdet Öztürk ve Ali Satan, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
Oğan, S. (2007). *"Yeni Dönemde Türk-Rus İlişkileri",* 2023 Dergisi, 15 Ağustos, Sayı:76,
Oktay, E.G. (2006). *Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü*, Uluslararası İlişkiler, Yaz 2006, Cilt 3, No. 10.
Organizasyon Tarihçesi, (https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi)
Ortay, H. (2022). *Türkiye'de Refahyol Hükümetinin Dış Politikası*, Strategic Public Management Journal Volume 8, Issue 15, pp. 72-83, December 2022.
Poyraz, M. (2019). BRICS: BİR ALTERNATİF DÜZEN ARAYIŞI MI? *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 10*(24), 434-449.
Rehn, O. (2007). *Avrupa'nın Gelecek Sınırları, Türkiye Bir Köprü mü, Köprübaşı mı yoksa Ergime Potası mı?,* İskenderiye Yayınları Dağıtım, 1. Baskı, İstanbul.
Satan. A. – Öztürk N. (2007). *Türk Dünyası'nın Problemleri ve Çözüm Önerileri,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
Sertel, Y. (2006). *Şu Değişen Dünya Türkiye-Avrasya*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
Sönmezoğlu, F. (2000). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
Tarhan, M. ve Koca, B. (2024). *İstanbul'daki D-8 Bildirisi yayımlandı: Gazze'de derhal, kalıcı ve koşulsuz ateşkes sağlanmalı*. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/istanbuldaki-d-8-bildirisi-yayimlandi-gazzede-derhal-kalici-ve-kosulsuz-ateskes-saglanmali/3243951 Erişim Tarihi: 23.06.2024
The Delors Report, (https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/021072be-929c-4ca0-ad76-32760b5dc2ff Erişim Tarihi: 29 Ocak 2023)
Toptaş, E. (2006). *"Küresel Jeopolitik Yaklaşımlar, Avrasya ve Türkiye",* Silahlı Kuvvetler Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Temmuz, Sayı:389

Turan, G. – Turan, İ. (2003) *"Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri",* Türk Dış Politikasının Analizi, Editör: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, İstanbul.

Arjantin BRICS grubundan çıktı.(https://www.trthaber.com/haber/dunya/arjantin-brics-grubundan-cikti-824911.html Erişim Tarihi 23.06.2024

Türkiye, (https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/turkiye_en Erişim tarihi: 9 Haziran 2024)

What Is the Spillover Effect and How Does It Affect Economies?, (https://www.investopedia.com/terms/s/spillover-effect.asp Erişim Tarihi: 15 Şubat 2023)

Yapıcı, U. (2007). *Yeni Soğuk Savaş, Putin Rusya ve Avrasya*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul.

Yardım, Ü. (2007). *"Değişen Dengeler İçerisinde Türkiye'nin Orta Asya Politikası",* Orta Asya'da Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, A. N. (2020). "1990'lı Yıllarda Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler", içinde Serkan Kekevi, Ömer Kurtbağ (Edts). *Türk Dış Politikası 1990'lı Yıllar,* Berikan Nobel Yayınevi, Ankara.

Yılmaz, A. N. (2021). "Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türkistan Coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetlerinin Durumu ve Değerlendirilmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl 43, Cilt 129, Sayı 255, İstanbul.

Yılmaz, AN. (2012). *21. Yüzyılda Avrasya'daki Oluşumlar ve Türkiye'nin AB Alternatifleri Bağlamında Türk Birliğinin olabilirliğinin Analizi,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

Yılmaz, A. N. (2012). Türkiye, Avrasya ve Orta Asya Halklarının Kimlik ve Entegrasyon Algılarına Dair Anket Çalışması, *Avrasya Etüdleri*, Cilt 42 Sayı 2.

Yılmaz, A. N. (2023). *Türkiye AB İlişkileri,* içinde Ayfer Gedikli, Seyfettin Erdoğan, İdris Demir (Edts). Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Türkiye'nin Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapısı Üzerine İncelemeler, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Yılmaz, M. Ş. (2022). *Gelişen 8 ülkenin kurduğu D-8, 25'inci yılını kutluyor*. https://www.aa.com.tr/tr/politika/gelisen-8-ulkenin-kurdugu-d-8-25inci-yilini-kutluyor/2613145 Erişim Tarihi: 23.06.2024

Tüketim Kültürüne Bir Alternatif Olarak Gönüllü Sadelik

Çiğdem ŞAHİN BAŞFIRINCI[1]
Taner BAŞFIRINCI[2]
Zuhal ÇİLİNGİR ÜK[3]

1- Prof. Dr., Trabzon Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, cbasfirinci@trabzon.edu.tr, Orcid No: 0000-0003-1194-9804
2- Öğr. Gör., Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksek Okulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, tbasfirinci@trabzon.edu.tr, Orcid No: 0009-0007-7376-411X
3- Doç. Dr., Samsun On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmecili Bölümü, zuhal.cilingir@omu.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-3271-7765

ÖZET

Gönüllü sadelik, modern tüketim kültürüne alternatif bir yaşam tarzı olarak, bireylerin maddi bağımlılıklarını azaltarak daha anlamlı, sürdürülebilir ve huzurlu bir yaşam sürmeyi amaçladığı bir anlayışı ifade eder. Literatüre 1936 yılında girmiş olan gönüllü sadelik kavramı 1970'lerde ve 90'larda bilim insanları sivil toplum kuruluşları ve aktivistler gibi belli gruplarca sahiplenilmiş ve bir fikir olarak olgunlaştırılmış ise de bu akımın halk tarafından kitlesel seviyede sahiplenilmesi Covid pandemisi ile olmuştur. Literatür derlemesi niteliğindeki bu çalışmada, bu yeni akımın felsefi temelleri ve tarihsel gelişimi sunulmuştur. Ardından gönüllü sadelik kavramının etrafında şekillendiği temel değerler tek tek açıklanmıştır. Gönüllü sadelik; maddi sadeleşme, kendine yeterlilik, insani ölçek, ekolojik duyarlılık, kişisel gelişim ve uygun teknoloji gibi değerler etrafında şekillenmiştir. Ardından, tüketici davranışları literatüründe gönüllü sadelik akımı ile ilişkili ve sıkça birlikte anılan diğer tüketici anlayışları tanımlanmıştır. Anti tüketim, minimalizm, işbirlikçi tüketim, etik tüketim, sürdürülebilir tüketim gibi tüketici davranışları literatüründe nispeten yeni sayılabilecek kavramlar önce tanımlanmış ardından gönüllü sadelik kavramı ile olan benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyulmuştur. Minimalizm, işbirlikçi tüketim, çevre dostu tüketim ve etik tüketim gibi hareketlerle ilişkilendirilen gönüllü sadelik, bu akımlardan farklı olarak sadeleşme ve içsel zenginleşme odaklıdır. Çalışmanın son bölümünde ise dünyadaki ve Türkiye'deki gönüllü sadelik hareketlerinden örnekler okuyucunun bilgisine sunulmuştur. Sonuç olarak çağımızın tüketim çılgınlığına bir alternatif olarak gönüllü sadelik akımının hem dünyada hem de ülkemizde önemli bir kabul gördüğü ve kitleler nezdinde giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Bu bilgiden yola çıkarak, bu çalışmanın konuya ilgi duyan herkese faydalı olması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Gönüllü Sadelik, Tüketim Kültürü,Minimalizm, Tüketici Davranışları, Literatür Taraması.

GİRİŞ

Gönüllü sadelik, günümüzün hızla artan tüketim kültürüne karşı alternatif bir yaşam tarzı sunarak bireylerin maddi bağımlılıklarını azaltmasını ve anlamlı bir yaşam sürdürmesini teşvik eden bir yaşam tarzına işaret etmektedir. Tüketim çılgınlığının çevresel etkileri, doğal kaynakların tükenmesi ve iklim değişikliği gibi sorunlara neden olmaktadır. Ayrıca, aşırı tüketim bireylerde stres, doyumsuzluk ve kimlik karmaşası gibi psikolojik sorunlara yol açmakta ve toplumsal eşitlik ve refahı tehdit ederek bireyler arasında yabancılaşmaya neden olmakta, tüketimi statü ve başarı göstergesi haline getirmektedir. Bu durum, dayanışma ve iş birliği gibi kolektif

değerleri zayıflatırken, borçlanma, ekonomik kırılganlık, aile içi çatışmalar, boşanma ve suç oranlarında artış gibi sosyal ve ekonomik sorunları da tetiklemektedir. Bu bağlamda, gönüllü sadelik, çevresel sürdürülebilirliği desteklemesi, bireysel mutluluğu artırması ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Gönüllü sadelik, bu sorunlara çözüm sunarak, bireylerin sadeleşme yoluyla daha sürdürülebilir ve anlamlı bir yaşam sürmesine olanak tanır. Ancak, literatürde gönüllü sadelik ve tüketim kültürüne karşı olan diğer sürdürülebilir tüketim yaklaşımlarını birlikte ele alan yeterince çalışmaya rastlanmamıştır. Bu ihtiyaçtan yola çıkan bu çalışma gönüllü sadelik kavramının tarihsel temellerini, felsefi arka planını ve diğer tüketim yaklaşımlarıyla olan bağlantılarını detaylı bir şekilde analiz ederek, konuya hem teorik hem de pratik bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, gönüllü sadeliğin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkilerini inceleyerek, bu yaşam tarzını benimsemek isteyenler için bir rehber niteliği taşıyacaktır. Tüketim çılgınlığının olumsuz etkilerinin giderek daha fazla hissedildiği günümüzde, bu çalışma, bireylerin ve politika yapıcıların sürdürülebilir yaşam yaklaşımlarını benimsemelerine destek olacaktır.

GÖNÜLLÜ SADELİK: KAVRAM, FELSEFİ TEMELLER VE TARİHSEL GELİŞİM

Gönüllü sadelik kavramına ilk olarak Gregg 1936 yılında yayımlanan "The Value of Voluntary Simplicity" adlı makalesinde değinmiştir (Kang vd. 2021). Gregg'e göre gönüllü sadelik kişinin bir varoluş amacı geliştirmesi, mutluluğu tüketim nesnelerinden ziyade geliştirmiş varoluş amacını gerçekleştirmek için yaptığı içsel ve dışsal eylemlerin varlığına bağlamasıdır (Gregg, 1936:8). Gregg gönüllü sadeliğin kişiden kişiye değişebilen bir kavram olduğuna dikkat çekmiş ve bu kavramı "Enerjimizi ve isteklerimizi düzenleyip yönlendirerek, bazı alanlarda sınırlamalar yapıp bu sayede diğer alanlarda daha zengin ve doyumlu bir yaşam elde etmek" biçiminde tanımlamıştır (Gregg, 1936:2).Bu tanımdan da anlaşılabileceği gibi, gönüllü sadelik kişinin yaşam doyumunu etkileyen temel dinamiklerin ona sosyal çevre yahut toplum tarafından dayatılmasından çok, bu dinamiklerin kişinin kendi içinden gelen bilinçli tercihler ile şekillendiği manevi bir kavrayışa, bir ahlak anlayışına işaret etmektedir.

Bir ahlak anlayışı olarak sade yaşam tarzı düşüncesinin ilk örneklerine Antik Yunan ve Roma'da rastlanabilir. Keza Antik Yunan döneminde başta Soktates olmak üzere Aristo ve Platon gibi birçok düşünür sade yaşam tarzını benimsemiş ve bunun gelecek kuşaklar için önem taşıdığını vurgulamıştır (Elgin, 1981). Antik Yunan'da temelleri atılan bu düşünce, zamanla İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik, Taoizm, Hinduizm ve Budizm gibi farklı inanç sistemlerinde de kendine yer bulmuştur. Hz. Muhammed, Hz. İsa, Hz. Musa, Buda, Konfüçyüs ve Lao Tzu gibi dini ve manevi liderler,

sade yaşam felsefesini benimseyen ve bu anlayışı savunan önemli figürlerdir. Bu liderler, maddi zenginliğin bir anlam taşımadığına inanmış, asıl amacın en az maddi kaynakla manevi huzur ve tatmin elde etmek olduğunu vurgulamışlardır. Bunun yanı sıra, Gandi ve Lenin gibi tarih boyunca önemli roller üstlenmiş liderler de sade yaşam tarzını benimseyerek bu düşünceyi hayata geçirmiş ve yaygınlaştırmaya çalışmışlardır (Elgin, 1981; Gregg, 1936; Akgül, 2024).

Her ne kadar kavramsal olarak literatüre 1930'larda girmiş ise de gönüllü sadelik kavramının akademik açıdan ilgi çekmeye başlaması 1970'leri bulmuştur. O yıllarda yaşanan kaynak kıtlığı, ekonomik durgunluk ve terörizm gibi bir dizi ekonomik, çevresel ve toplumsal sorun, tüketici kültüründe değişimlere yol açmaya başlamıştır. Akademisyenlerin, bu değişimleri anlama ve anlamlandırma sürecinde gönüllü sadelik kavramı akademik literatüde tekrar ilgi konusu haline gelmiştir (Elgin ve Mitchell, 1977; Shama, 1981).

1970'li yıllarda yaşanan ekonomik durgunluk, kaynak kıtlığı ve çevresel sorunlar, tüketim çılgınlığının sorgulanmasına ve gönüllü sadeliğin yeniden gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu dönemde, Roma Kulübü'nün yayınladığı "Büyümenin Sınırları" raporu, sınırsız ekonomik büyüme ve tüketimin gezegenin kaynakları üzerindeki yıkıcı etkisine dikkat çeken en önemli eserlerden olmuştur. Roma Kulübü, 1972 yılında yayınladığı "Büyümenin Sınırları" adlı raporda, dünya nüfusunun, sanayileşmenin, kirliliğin, gıda üretiminin ve kaynak tüketiminin mevcut eğilimlerle devam etmesi durumunda, 21. yüzyıl içinde gezegenin sınırlarına ulaşılacağı ve bunun insanlık için ciddi sonuçlar doğuracağı konusunda ilk kez uyarıda bulunmuştur. Raporda dikkat çekilen temel noktalar şunlardır:

• Sınırlı kaynaklar: Dünya'nın doğal kaynakları sınırlıdır ve sürekli artan nüfus ve tüketim taleplerini karşılamakta yetersiz kalacaktır.

• Çevresel tahribat: Sanayileşme ve artan üretim, çevre kirliliği ve doğal kaynakların tükenmesi gibi ciddi sorunlara yol açmaktadır.

• Nüfus artışı: Dünya nüfusu hızla artmakta ve bu durum kaynaklar üzerindeki baskıyı daha da artırmaktadır.

• Ekonomik büyümenin sınırları: Sürekli ekonomik büyüme, kaynakların hızla tükenmesine ve çevresel sorunların artmasına neden olmaktadır.

• Sürdürülebilirlik ihtiyacı: İnsanlığın geleceği için, ekonomik ve sosyal sistemlerin çevresel sınırlar içinde çalışacak şekilde yeniden tasarlanması gerekmektedir.

"Büyümenin Sınırları" raporu, yayınlandığı dönemde büyük yankı uyandırmış ve çevresel sorunlar ile sürdürülebilirlik konusundaki bilinen ilk tartışmaları başlatmıştır. Rapor, günümüzde de geçerliliğini koruyan önemli bir uyarı niteliği taşımaktadır.

Gönüllü sadeliğin bireyler üzerinde etkili olması ve popüler bir yaşam tarzı haline gelmesinde ABD'li sosyolog Duane Elgin'in katkısı büyüktür

(Akgül, 2024). 1981 yılında yayımlanan Voluntary Simplicity (Gönüllü Sadelik) adlı kitabında Elgin, tüketim sarmalında sıkışmış bireyler için gönüllü olarak sade bir yaşamın nasıl sürdürülebileceğine dair öneriler sunmuştur. Elgin'in bu düşünceleri kısa sürede dünyada geniş bir yankı bulmuş (Elgin, 1993:399) ise de gönüllü sadelik kavramının dünya çapında güçlenip yaygınlaşması, tüketim karşıtı hareketlerin sivil toplum örgütleri önderliğinde halka yayılmış olduğu 90'lı yıllara rastlamaktadır. Gönüllü sadeliğin sürdürülebilir kalkınma ile ilişkisi 1987'de Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan Brundtland raporunda kayda geçmiş (Zralek,2016:363; Akgül, 2024:33), 90'larda küreselleşmenin etkileri çok daha belirgin hale gelmeye başlamış ve tüketim kültürü ABD'den dünyanın geri kalanına hızla yayılmaya başlamıştır. Küreselleşen kapitalizmin üretim odaklı erken döneminden tüketime odaklı geç dönemine ilerledikçe, tüketim alışkanlıkları kültürün tamamlayıcısı konumundan kültürün belirleyicisi konumuna gelmiştir. Bilindiği üzere, küreselleşen kapitalizmin erken dönemlerinde, üretim odaklı bir anlayış hakimdir ve tüketim, üretimi destekleyen ikincil bir unsur olarak görülmektedir. Ancak zamanla, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, kapitalizm odağını üretimden tüketime kaydırmıştır. Bu değişim, reklamcılık, pazarlama ve medya gibi araçlarla – bir başka ifade ile kültür endüstrileri ile de desteklenmiştir. Tüketim, artık sadece temel ihtiyaçları karşılamaktan öte, kimlik inşası, sosyal statü ve bir yaşam tarzı ifadesi aracı haline gelmiştir. Markalar ve ürünler, belirli değerleri, idealleri ve yaşam biçimlerini temsil eder hale gelmiş, bu durum, tüketim alışkanlıklarını kültürü sadece tamamlayan bir unsur olmaktan çıkararak, tüketme eyleminin kültürü belirleyen ve şekillendiren bir güç haline gelmesine yol açmıştır. Küreselleşme süreci, bu kültürün tüm dünyaya yayılmasını kolaylaştırmıştır. Medya ve internet aracılığıyla, belirli yaşam tarzları, markalar ve tüketim kalıpları küresel ölçekte yaygınlaşmış ve tüketim küresel ölçekte bir yaşam biçimine dönüşmüştür. Sonuç olarak tüketim kültürü günümüz toplumlarının gündelik yaşam pratiklerinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Hem gelişmiş hem de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyüme ve yaşam standartlarındaki artışla birlikte gösterişçi tüketim eğilimi de giderek yaygınlaşmış, bu durum hem bireysel hem de toplumsal düzeyde çeşitli etkiler yaratmış ve tüketim alışkanlıklarını, kimlik algısını ve yaşam tarzını derinden etkilemiştir.

Tüketim kültürüne ait gündelik yaşam pratiklerinin küresel düzeyde kabul görmesi, tüketmek üzerine kurulu bu yeni yaşam biçiminin doğal kaynaklar bireyler ve toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerinin de daha derin ve köklü biçimde idrak edilmesine de yol açmıştır.

Keza tüketim kültürünün, kitlesel tüketim üzerine kurulu olması çevre üzerinde büyük bir yük oluşturmuş ve kapitalist ekonomik sistemle birlikte tüketim kültürü küresel ısınma ve iklim değişikliği krizinin temel sorumlusu olarak ilan edilmiştir (Bradshaw, 2019). Buğday ve Babaoğul'un ifadesiyle

(2016:190) yüksek enerji ihtiyacını karşılamak için yapılan nükleer santraller, radyoaktif atıklar, doğal kaynakların tahribatı, biyolojik çeşitlilik kaybı, temiz su kaynaklarının kirletilmesi, hava kirliliği, küresel ısınma, iklim değişikliği, çölleşme, ormansızlaşma, toprak erozyonu, ozon tabakasının delinmesi gibi önemli çevre sorunları "İstediğin kadar tüket, hep tüket" anlayışının bir sonucudur.

Dahası, aşırı tüketimin bireylerin refahına veya mutluluğuna sanılanın aksine katkı sağlamadığı kanıtlanmıştır (Cole, 2010; Helm vd, 2019; Seegebarth vd., 2016). Tüketim kültürünün insan psikolojisi üzerinde yarattığı olumsuz etkilere örnek olarak stres ve anksiyete artışı; doyumsuzluk ve değersizlik hissi; tüketim bağımlılığı; duygusal boşluk hissinin derinleşmesiyle oluşan yalnızlık duygusu ve ilişkisel kopukluklar; sosyal çevre baskısından kaynaklanan suçluluk duygusu; kimlik algısının maddi unsurlara dayandırılması nedeniyle yaşanılan öz değersizlik duygusu gibi risklerden bahsedilebilir.

Tüketim kültürünün yarattığı olumsuz etkiler sadece bireylerle sınırlı değildir. Aşırı tüketim, toplumsal açıdan çeşitli olumsuz sonuçlar doğurarak eşitlik ve refah gibi temel değerleri tehdit etmektedir. Keza tüketim kültürünün teşvik ettiği materyalizm, toplumu maddi değerler üzerinden değerlendiren bir yapıya dönüştürerek bireyler arasında yabancılaşma yaratmakta, özellikle sosyal medyanın etkisiyle tüketim, statü ve başarı göstergesi haline gelirken, daha az tüketen bireyler toplumun dışına itilme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu tür bir toplumsal atmosfer, dayanışma ve iş birliği gibi kolektif değerleri zayıflatmaktadır. Toplum genelinde yaygınlaşan borçlanma, ekonomik sistemin kırılganlığını artırarak finansal krizlere yol açabilmesi gibi ekonomik risklerin yanı sıra aile içi çatışmaları artırmakta, boşanma gibi sosyal sorunları tetikleyebilmekte ve toplum içindeki suç oranlarında artışlara neden olabilmektedir.

Sonuç olarak, aşırı tüketimin depresyon, tükenmişlik hissi ve diğer ruhsal sağlık sorunlarını tetiklediği; toplumsal açıdan da ciddi riskler oluşturduğu görülmektedir.

Bütün bu olumsuz etkilerin giderek daha belirgin biçimde hissedildiği 2000'lerde bireyler yeni yaşam biçimlerinin arayışına girmiş, 2020 yılında patlak veren Covid-19 pandemisi ise bireylerin yaşam tarzında çok dramatik bir değişime yol açmıştır. Bu dramatik değişim bazı tüketim biçimlerini yavaşlatmış, bazılarını ise tamamen durdurmuş ve bu nedenle geleneksel perakende ve üretim faaliyetlerini azaltmış olsa da, daha temiz hava ve su ile dünya çapında vahşi yaşam için bir nefes alma fırsatı gibi ironik bir fayda da sağlamıştır (Gardiner, 2020).

Pandemi, insanları gerçekten neyin önemli olduğunu düşünmeye zorlamış, onlara tüketim nesnelerinin gerçek değerini düşünme fırsatı sunmuştur. Bu olağanüstü durum, tüketici davranışlarını önemli ölçüde değiştirmiş, bireylerin neyin gerçekten gerekli neyinse gereksiz olduğuna karar verirken eleştirel bir perspektif geliştirmesine olanak tanımıştır

(Redman, 2020). Böylece insan ihtiyaçları bir kez daha ama bu kez tersten – ihtiyaç duyulan değil ihtiyaç duyulmayan tüketim nesneleri üzerinden- tanımlanmış ve tüketiciler insanlık tarihinde belki de ilk kez gerçek ihtiyaç ile sahte ihtiyaçları birbirinden ayırabilecek bir bilinç düzeyine ulaşmışlardır (Thomas, 2020). İşte pandemi ile başlayan bu bilinçlenme düzeyi, küresel bazda ilk kez bu kadar yaygın bir etki yaratmış ve böylece tarihsel kökleri çok eski zamanlara dayanan gönüllü sadelik düşüncesi, dünya tarihinde ilk kez geniş kitlelerce benimsenen bir anlayışa dönüşmüştür.

Dolayısıyla alternatif bir tüketim biçimi ve yaşam tarzı olan gönüllü sadelik 1970'lerde ve 1990'larda yaşadığı gelişimin mihenk noktasıdır.

Yani gönüllü sadelik 1970'lerde ve 90'larda bilim insanları sivil toplum kuruluşları ve aktivistler gibi belli gruplarca sahiplenilmiş ve bir fikir olarak olgunlaştırılmış ise de bu akımın halk tarafından kitlesel seviyede sahiplenilmesi pandemi ile olmuştur. Çalışmanın devamında bu yeni akımın temel değerleri sunulmuştur.

GÖNÜLLÜ SADELİK ANLAYIŞININ TEMEL DEĞERLERİ

Gönüllü sadelik, bireylerin yaşam tarzlarında sadelik, denge ve içsel tatmini ön planda tutarak, maddi ve manevi değerleri daha bilinçli bir şekilde benimsemelerini sağlayan bir yaklaşımdır. Bu yaşam tarzı, modern toplumun tüketim odaklı yapısından uzaklaşıp, daha anlamlı, sürdürülebilir ve huzurlu bir yaşam sürmeyi amaçlar. Gönüllü sadelik, insanın doğayla uyumlu, insani ölçekte ve daha az bağımlı olduğu bir yaşam tarzını savunur. Bu anlayış, yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal yapıda da farkındalık yaratmayı hedefler. Aşağıda, gönüllü sadelik anlayışının temel değerleri sunulmuştur.

Maddi Sadelik

Gönüllü sadelik anlayışının temel değerlerinden biri olan maddi sadelik, daha mutlu, anlamlı ve sürdürülebilir bir yaşam için maddi varlıklara olan bağımlılığı bilinçli bir şekilde azaltmayı ifade eder. Materyalistik açıdan vites küçültmeyi ve sadeleşmeyi hedef olan bu yaklaşım, insanın mutluluğunun ve yaşam amacının, sahip olunan eşyaların miktarından ziyade, daha sade ve bilinçli bir yaşam tarzıyla ilişkilendirilmesi gerektiğini savunur (Zavestoski, 2002:149). Maddi sadelik anlayışı, "Mutluluğa giden bütün yollar tüketimden geçer." anlayışı ile özetlenebilecek materyalist bakış açısını sorgulamaya ve bunun yerine "Less is more. / Az aslında daha çoktur." felsefesini benimsemeyi amaçlar. Maddi sadelik ilkesini benimsemiş bireyler, maddi değerlerin yaşamları için ne kadar gerekli olduğuna kendileri karar vermekte ve tüketim kültürünün dayatmalarına bağımlı hissetmemektedirler. Burada önemli olan tüketim nesnelerinin bilinçli olarak tercih edilmiş ve işlevini nitelikli biçimde yerine getirebilecek uzun ömürlü ürünlerden seçilmesidir. Bir başka ifadeyle,

maddi sadeleşme fiyattan ziyate kaliteye, gösterişten ziyade ürün işlevselliğine odaklanan bir bakış açısını yansıtır.

Kendine Yeterlilik

Gönüllü sadeliğin temel değerlerinden bir diğeri de kendine yeterliliktir. Kendine yeterlilik, bireyin günlük yaşam pratikleri üzerindeki kontrolü en üst düzeye çıkarırken, tüketimi ve dışa bağımlılığı en aza indiren bir yaşam tarzı üzerinden tanımlanabilir (Leonard Barton ve Rogers, 1980). Bir değer olarak kendine yeterliliği benimsemiş bireyler, kendi gıdalarını üretmek, alışverişlerde nakit ödeme yöntemlerini tercih gibi davranışlarından ayırt edilebilirler (Craig Lees ve Hill, 2002). Kendine yeterlilik ilkesini benimsemiş bireylerin tamir işlerini kendi başına yapma, kendi kıyafetlerini örme ya da dikme, akşam yemeğini dışarıdan sipariş etme yerine evde kendisi hazırlamayı tercih etme gibi davranışlar sergiledikleri görülür. Burada amaç, ihtiyaçların karşılanmasında tüketme yerine üretme odaklı faaliyetlerin tercih edilmesi ve böylece bireylerin fiziksel ve psikolojik bağımlılıklarını en aza indirmektir (McDonald vd., 2006).

İnsani Ölçek

İnsani ölçek, gönüllü sadelik anlayışının temel belirleyicilerinden bir diğeridir. İnsani ölçek, insanların ihtiyaçlarını ve yaşam tarzlarını merkeze alan, daha küçük, daha samimi ve insan odaklı yaşam alanlarını ve yaşam biçimlerini ifade eder. Çünkü insanın doğası daha küçük, temel ve karmaşık olmayan çalışma ve yaşam çevresine uyumludur. Oysaki kapitalist sistem ekonomik ve toplumsal yapıyı şekillendirirken insan doğasını değil karlılık amacını merkeze almaktadır. Bu yapıda tüketim, insanın mutluluğu ve iyiliğinden çok kapitalist ekonomik sistemin iyiliği için bir araçtır. Amerikalı sosyolog Lewis Mumford (1967) araçların (tüketim ve karlılık) amaçlardan (insan ihtiyaçlarının karşılanması ve insan mutluluğu) daha ön planda tutulduğu bu yeni yapıyı megamakine olarak isimlendirmiştir. Kapitalist kültürün dayattığı büyük kentler, gökdelenlerle dolu silüetler, çok sayıda ailenin aynı anda yaşadığı devasa apartmanlar ve siteler, bireyler arası ilişkileri zayıflatarak toplumsal bağları koparmaktadır. Aynı şekilde, dev alışveriş merkezleri ve sürekli tüketimi teşvik eden ürün bolluğu paradoksu, insanların temel ihtiyaçlarından uzaklaşmasına, doyumsuzluk ve stres gibi duyguların artmasına yol açmaktadır. İnsani ölçek ise, bireylerin hem fiziksel hem de ruhsal olarak daha uyumlu ve anlamlı bir yaşam sürmesini sağlamak için daha küçük topluluklar, basit yapılar ve ölçülü tüketimi teşvik eder. Schumacher (1989), ekonomik ve toplumsal yaşamın doğaya ve insana yakın bir ölçekte dizayn edilmesinin önemini vurgular. Bu ölçek üretimde, tüketimde ve toplumsal yapıda kolay erişilebilir küçüklükteki yapıları savunmaktadır. Çünkü insanlar ancak küçük, kavranabilir gruplar içinde kendilerini anlamlı hissedebilmektedir. İnsani ölçeği tercih eden bireyler büyük AVM'ler yerine el emeği ürünlerin satıldığı küçük yerel dükkanlardan

alışveriş yapmayı, az katlı ve küçük evlerde yaşamayı, samimi ve güçlü insani ilişkiler geliştirmeyi benimserler (Shama, 1981).

Ekolojik Duyarlılık

Günümüzde çevreci aktivistlerin öncülüğünde sıkça gündeme konu olan ekolojik duyarlılık, gönüllü sadelik felsefesinin temel değerlerinden bir diğeridir. Ekolojik duyarlılık insanın doğanın hükmedicisi değil sadece doğanın bir parçası olduğunu kavraması ve gündelik yaşam pratiklerini bu kavrayışa uygun biçimde şekillendirmesi ile ilişkilidir (Shama, 1981). Ekolojik duyarlılığı yüksek olan bireyler doğanın bir parçası olduklarının bilincindedirler, doğaya saygılı ve uyumlu davranışlar gösterirler. Bu davranışlara örnek olarak bisiklet veya toplu taşıma kullanma, elektrikli araçları benzinlilere tercih etme, geri dönüşüm kurallarına uyma, organik ürünler tüketme ve çevre dostu teknolojiler kullanma gibi pratikler verilebilir. Ekolojik duyarlılığa sahip bireyler, doğal kaynakları korumak ve çevresel etkilerini azaltmak amacıyla bilinçli tercihler yaparlar. Bu yaklaşım, yalnızca bireysel yaşamları değil, toplumsal düzeyde de çevreye karşı duyarlılığın artmasına katkı sağlar. Böylece, doğanın sürdürülebilirliğini sağlamak için herkesin sorumluluk taşıması gerektiği bilinci pekişir.

Kişisel Gelişim

Kişisel gelişim, gönüllü sadelik anlayışının önemli değerlerinden bir diğeridir ve bireyin içsel derinliğine ve içsel zenginliğine odaklanan bir kavramdır. Bu değer, bireylerin dış dünyadaki karmaşadan uzaklaşıp, daha fazla içsel yaşantılarına odaklanmalarını, ruhsal ve psikolojik olarak kendilerini geliştirmelerini içerir (Shama, 1981). Kişisel gelişim, pratik, yaratıcı ya da entelektüel becerilerin geliştirilmesiyle de bağlantılıdır. Bireyler, meditasyon, yoga, ibadet, spor gibi yöntemlerle iç dünyalarını zenginleştirir, sağlıklı yaşam tarzını benimser ve benlik saygılarını artırırlar. Ayrıca, kişisel gelişime önem veren bireyler, sağlığa zararlı alışkanlıklardan kaçınarak, ilişkilerine ve bilişsel faaliyetlere daha fazla zaman ayırırlar. Bu süreç, içsel zenginlik ve derinlik kazanmayı amaçlar, bireyin ruhsal ve entelektüel potansiyelini artırarak, daha tatmin edici bir yaşam sürmesini sağlar (Elgin ve Mitchell, 1977).

Uygun Teknoloji

Uygun teknoloji, gönüllü sadelik anlayışının bir değeridir ve yüksek teknoloji yerine daha fonksiyonel, verimli ve enerji tasarrufu sağlayan teknolojilerin kullanımını savunur. Bu yaklaşımda, ürünlerin şıklığı ve karmaşıklığı yerine, işlevsellik ve verimlilik ön plandadır. Örneğin, geri dönüştürülebilir ürünler ve ambalajlar, enerji ve zaman tasarrufu sağlayan bulaşık ve çamaşır makineleri, güneş enerjisi sistemleri, tasarruflu lambalar ve çevre dostu arabalar gibi teknolojiler hem bireylerin hem de çevrenin daha verimli bir şekilde kaynak kullanmasını sağlar. Uygun teknoloji, sadece

çevresel fayda sağlamakla kalmaz, aynı zamanda zaman ve enerji tasarrufu yaparak, bireylerin daha sade ve verimli bir yaşam sürmelerine yardımcı olur. Bu yüzden, uygun teknoloji kullanımı, gönüllü sadelik hareketinin önemli bir parçasıdır.

TÜKETİCİ DAVRANIŞI LİTERATÜRÜNDE GÖNÜLLÜ SADELİK VE İLİŞKİLİ DİĞER KAVRAMLAR

Tüketim kültürünün olumsuz etkileri yaygın biçimde hissedilmeye başlanmasıyla gönüllü sadelik kavramının yanısıra "tüketim karşıtlığı", "işbirlikçi tüketim" "minimalizm" "sürdürülebilir/ çevreci/doğa dostu/ekolojik tüketim", "etik/sorumlu tüketim" gibi birçok farklı akım da hayatımıza girmiş ve bu kavramlar akademik alan yazında inceleme konusu olmuştur. Aşağıda bütün bu kavramlar tek tek tanımlanarak gönüllü sadelik kavramı ile olan ilişkisi üzerinden incelenecektir.

Bilinçli Tüketim ve Gönüllü Sadelik

Bilinçli tüketim, tüketici davranışları literatüründeki en eski kavramlardan birisidir. Kuramsal olarak bakıldığında gönüllü sadelik, minimalizm, çevreci tüketim, işbirlikçi tüketim, etik tüketim gibi birçok düşüncenin altında toplandığı şemsiye bir kavram işlevi görür (de Bem Machado ve Richter,2021). Bilinçli tüketim bireylerin satın aldıkları ürünlerin bireysel, çevresel ve sosyal etkilerini dikkate alarak, daha sorumlu ve etik seçimler yapmalarını ifade eder. Bu, çevre dostu, adil ticaret (fair trade) ürünlerini tercih etmek gibi sorumluluklarla şekillenir. Bilinçli tüketim, bireyin sergilediği tüketim davranışlarının bireysel sosyal, ekonomik ve etik sorumluklarının bilincinde olmasını ve bu bilince göre hareket etmesini gerektirir.

Gönüllü sadelik, bilinçli tüketim anlayışının altında yer alan bir kavramdır. Gönüllü sadelik genellikle tüketimi azaltmaya odaklanırken, bilinçli tüketim mevcut tüketim davranışlarına bütüncül bir perspektiften odaklanmakta ve tüketim davranışlarını daha etik hale getirmeye çalışmaktadır.

Tüketim Karşıtlığı ve Gönüllü Sadelik

Tüketim karşıtlığı, tüketime karşı bir duruş sergileyen, tüketim kültürünü reddeden bir akımdır. Bu akım, bireylerin aşırı tüketimi sorgulamalarını ve mümkün olduğunda daha az tüketmelerini teşvik eder (García-de-Frutos vd., 2018). Tüketim karşıtlığı, daha çok sistem eleştirisine ve toplumsal değişime odaklanırken, gönüllü sadelik bireysel yaşam tarzı seçimlerine ve kişisel gelişime odaklanır. Tüketim karşıtlığının temel motivasyonu, kapitalist sistemin ve tüketim kültürünün yarattığı eşitsizliklere, adaletsizliklere ve çevresel yıkıma karşı çıkmaktır. Gönüllü sadelik ise daha çok bireysel düzeyde bir motivasyona dayanır ve bireylerin

kendi yaşamlarında daha fazla anlam, özgürlük ve mutluluk arayışını ifade eder. Tüketim karşıtlığı, genellikle daha radikal bir duruş sergiler ve tüketim sistemine karşı aktif bir mücadeleyi savunur. Gönüllü sadelik ise daha ılımlı bir yaklaşımdır ve bireylerin kendi yaşamlarında yapabilecekleri değişikliklere odaklanır. Özetle, tüketim karşıtlığı ve gönüllü sadelik, ortak bir paydada (bilinçli tüketim) buluşan ancak farklı yönleri de olan iki akımdır. Tüketim karşıtlığı daha politik ve radikal bir duruş sergilerken, gönüllü sadelik daha bireysel ve ılımlı bir yaklaşımdır. Her iki akım da daha bilinçli ve sürdürülebilir bir yaşam tarzı arayışında olan bireyler için önemli birer alternatif sunmaktadır.

İşbirlikçi Tüketim ve Gönüllü Sadelik

İşbirlikçi tüketim, insanların sahip oldukları ürünleri veya hizmetleri paylaşarak, kiralayarak veya değiş tokuş ederek birbirlerinin ihtiyaçlarını karşıladıkları bir ekonomik modeldir (Lamberton, 2016). Bu model, geleneksel tüketim alışkanlıklarının aksine, sahip olmaya değil, erişime ve paylaşıma odaklanır. Araç paylaşımı; konaklama paylaşımı, eşya kiralama, değiş tokuş platformları işbirlikçi tüketime örnek olarak gösterilebilir. Günümüzde kendi aracı ile bir seyahat planlayanların, aynı yöne gidecek kişilerle buluşmasını, yolculuğunu paylaşmasını ve seyahat giderlerinden tasarruf etmesini sağlayan uygulamaların kullanımı giderek artmaktadır.

İşbirlikçi tüketim ve gönüllü sadelik kavramlarının ikisi de daha az tüketmeyi, kaynakları verimli kullanmayı ve atık oluşumunu azaltmayı teşvik eden, topluluk bilincini ve paylaşımı güçlendiren ve geleneksel tüketim alışkanlıklarına alternatif bir yaşam tarzı sunan yaklaşımlardır. Ne var ki, işbirlikçi tüketim daha çok kaynakların verimli kullanımı ve erişim üzerine odaklanırken, gönüllü sadelik daha çok sadeleşme ve maddiyatçılıktan uzaklaşma üzerine odaklanır. Ayrıca işbirlikçi tüketimde temel motivasyon, maliyetleri düşürmek, kaynaklara erişimi kolaylaştırmak ve topluluk oluşturmak olabilirken, gönüllü sadelikte motivasyon daha çok kişisel gelişim, anlam arayışı ve çevresel sorumluluktur. Yine işbirlikçi tüketim, genellikle dijital platformlar ve teknolojiler aracılığıyla gerçekleşirken, gönüllü sadelik teknolojiden uzaklaşmayı veya daha basit teknolojileri tercih etmeyi içerebilir.

Özetlemek gerekirse, işbirlikçi tüketim, paylaşım ekonomisi üzerine odaklanır ve bir topluluk bilinci yaratırken, gönüllü sadelik daha bireysel bir yaklaşımdır.

Minimalizm ve Gönüllü Sadelik

Minimalizm, yaşamda sadece temel ihtiyaçlara odaklanarak ve gereksiz olanlardan arınarak daha sade bir yaşam tarzı benimseme felsefesidir (Kang vd., 2021). Minimalistler, sahip oldukları eşyaların, aktivitelerin ve ilişkilerin sayısını azaltarak daha fazla özgürlük, anlam ve mutluluk arayışına girerler.

Bu tanımdan da anlaşılabileceği gibi, minimalizm ve gönüllü sadelik, birçok ortak noktaya sahip olan iki yaklaşımdır. Her ikisi de tüketim çılgınlığına karşı durur, daha bilinçli bir yaşam tarzını savunur ve sadeleşmeye odaklanır. Diğer yandan minimalizm daha çok maddi sadeleşme üzerine odaklanırken, gönüllü sadelik yaşamın tüm alanlarında sadeleşmeyi kapsar. Gönüllü sadelik, minimalizmin ötesine geçerek, kişisel gelişim, toplumsal sorumluluk ve ekolojik duyarlılık gibi daha geniş bir yelpazeyi içerir. Benzer bir ayrışma kapsam üzerinden de gözlemlenebilir. Minimalizm, genellikle ev ve eşyaların sadeleştirilmesiyle ilişkilendirilirken, gönüllü sadelik daha geniş bir kapsama sahiptir ve yaşam tarzı seçimlerini, ilişkileri, kariyer hedeflerini ve hatta düşünce biçimini içerir. Konuya temel motivasyon açısından bakıldığında ise minimalistlerin, genellikle daha düzenli bir yaşam, daha az stres ve daha fazla odaklanma gibi pratik faydalar elde etmek için minimalist bir yaşam tarzı benimsedikleri görülmektedir. Gönüllü sadelik taraftarları ise daha çok kişisel gelişim, anlam arayışı ve çevresel sorumluluk gibi daha derin motivasyonlara sahiptir. Sonuç olarak minimalizm, gönüllü sadeliğin bir alt kümesi olarak görülebilir.

Çevre Dostu / Yeşil/ Ekolojik/ Sürdürülebilir Tüketim ve Gönüllü Sadelik

Çevre dostu/yeşil tüketim, daha çok ürünlerin çevresel etkilerine odaklanır. Yani, üretim sürecinde daha az kaynak tüketen, geri dönüştürülebilir malzemelerden yapılan, enerji verimliliği yüksek ve doğada kolayca çözünebilen ürünleri tercih etmek anlamına gelir (Tripathi ve Singh, 2016).

Ekolojik tüketim, çevre dostu tüketim ile büyük oranda örtüşen bir kavramdır. Her iki terim de doğal kaynakların korunması ve çevresel etkilerin en aza indirilmesi amacıyla yapılan bilinçli tüketim seçimlerini ifade eder. Ekolojik tüketim kavramı, özellikle ürünlerin yaşam döngüsü boyunca (üretim süreci, kullanımı ve atık yönetimi) çevreye olan etkilerini dikkate almayı vurgular. Bu, üretimden tüketime ve sonunda atık yönetimine kadar tüm aşamaları kapsar. Ekolojik tüketim de tıpkı çevre dostu tüketim gibi doğal kaynakların korunmasını ve kirliliğin azaltılmasını hedefler ve her ikisi de bilinçli tüketim seçimlerini vurgular.

Çevre dostu/yeşil tüketim ve sürdürülebilir tüketim, çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da aralarında ince bir fark vardır. Sürdürülebilir tüketim daha geniş bir kavramdır ve sadece çevresel etkileri değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik etkileri de dikkate alır. Yani, adil ticaret ürünleri tercih etmek, yerel üreticileri desteklemek, uzun ömürlü ve kaliteli ürünler satın alarak tüketimi azaltmak gibi unsurları da içerir. Yine yerel üretim ve işçi hakları gibi konular da sürdürülebilir tüketim kapsamında ele alınırlar. Tüm çevre dostu ürünler aynı zamanda sürdürülebilirdir. Ancak, tüm sürdürülebilir ürünler çevre dostu olmayabilir. Örneğin, adil ticaret ile üretilmiş bir ürün, çevre dostu olmasa bile sürdürülebilir olabilir. Özetle ekolojik tüketim, çevre dostu/yeşil tüketim ile büyük ölçüde aynı anlama

gelir ve sürdürülebilir tüketimin önemli bir bileşenidir. Çevre dostu/yeşil/ekonomik tüketim, sürdürülebilir tüketimin bir parçasıdır ve daha çok ürünlerin çevresel ayak izine odaklanırken, sürdürülebilir tüketim daha geniş bir perspektife sahiptir ve çevresel, sosyal ve ekonomik faktörleri bir bütün olarak ele alır.

Sürdürülebilir tüketim ve gönüllü sadelik, birbirini tamamlayan ve destekleyen iki yaklaşımdır. Belirtmek gerekir ki hem sürdürülebilir tüketim hem de gönüllü sadelik, çevresel sorunlara karşı duyarlılığı artırmayı ve bireylerin ekolojik ayak izlerini azaltmalarını teşvik eder. Her iki yaklaşım da tüketim alışkanlıklarını sorgulamayı, ihtiyaçları ve istekleri ayırt etmeyi ve daha bilinçli seçimler yapmayı vurgular. Her ikisi de gereksiz tüketimden kaçınmayı ve sade bir yaşam tarzını benimsemeyi teşvik eder, ancak bu sadeleşme farklı alanlarda ve farklı derecelerde olabilir. Her iki yaklaşım da maddi değerlerden ziyade manevi değerlere, kişisel gelişime, toplumsal faydaya ve deneyimlere önem verir.

Diğer yandan ayrıştıkları noktalar da vardır. Sürdürülebilir tüketim, tüketim sürecinin çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerini en aza indirmeye odaklanırken, gönüllü sadelik daha çok maddiyatçılıktan uzaklaşarak daha sade ve anlamlı bir yaşam sürmeye odaklanır. Sürdürülebilir tüketim, ürün ve hizmetlerin seçimi, kullanımı ve atık yönetimi gibi konuları kapsarken, gönüllü sadelik yaşamın tüm alanlarında sadeleşmeyi, iş, yaşam tarzı, ilişkiler ve kişisel gelişim gibi daha geniş bir yelpazeyi içerir. Sürdürülebilir tüketimde motivasyon genellikle çevre koruma, sosyal adalet ve ekonomik sürdürülebilirlik gibi toplumsal faydalar iken, gönüllü sadelikte motivasyon daha çok kişisel gelişim, özgürlük, anlam arayışı ve iç huzur gibi bireysel hedeflerdir.

Sorumlu/Etik Tüketim ve Gönüllü Sadelik

Sorumlu tüketim, tüketicilerin satın alma kararlarını verirken, ürünlerin ve hizmetlerin çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerini en aza indirecek bir bilinç seviyesine işaret eder. Etik tüketim ise biraz daha geniş bir alanı içine alır ve tüketim faaliyetleriyle olumlu bir toplumsal veya çevresel etki yaratacak bir bilinç seviyesini içerir. Sorumlu tüketimde tüketici daha pasif bir birey olarak algılanırken, etik tüketimde tüketici daha aktif bir birey olarak algılanır. Birisinde olumsuz etkileri minimize etme söz konusu iken, diğerinde tüketicinin aktif yanlılığı vurgulanır (Nangia vd. 2024). Bir örnekle açıklamak gerekirse çevreye zarar vermeyen ürünleri seçmesi gerektiğini bilen bir tüketici sorumlu tüketici olarak adlandırılırken; çevreye zarar vermeyen ürünleri seçmesi gerektiğini bilen ama aynı zamanda çocuk işçi çalıştırmayan, adil ücret veren ve çevreye duyarlı bir markanın ürünlerini seçmesi gerektiğini bilen tüketici ise etik tüketicidir. Sorumlu/etik tüketim, tüketicinin "Bu ürün nasıl üretildi?"; "Üretim sürecinde hangi kaynaklar kullanıldı?"; "Çevreye etkisi nedir?"; "Üreticiler çalışanlarına adil

davranıyor mu?" veya "Bu ürünün toplumsal etkileri nelerdir?" sorularını sorabilecek bir bilinç seviyesine işaret eder.

Bu açıklamalardan da anlaşılabileceği gibi hem sorumlu/etik tüketim hem de gönüllü sadelik, tüketim alışkanlıklarını sorgulamayı gerektiren yaklaşımlardır. Diğer yandan bu iki kavramın birbirinden ayrıştığı yanlara da değinmek gerekir. Sorumlu/etik tüketim, tüketim sürecinin tüm aşamalarına odaklanmışken gönüllü sadelik daha çok tüketimi azaltarak ve sadeleşerek daha anlamlı bir yaşam sürmeye odaklanır. Sorumlu/etik tüketim, ürün ve hizmetlerin seçimi, kullanımı ve atık yönetimi ve sosyal etki gibi konularda bilinçlenmeyi kapsarken, gönüllü sadelik yaşamın tüm alanlarında sadeleşmeyi ama içsel açıdan zenginleşmeyi kapsar ve çevre koruma, sosyal adalet ve ekonomik sürdürülebilirlik gibi toplumsal faydalardan çok kişisel gelişim, özgürlük, anlam arayışı ve iç huzur gibi bireysel hedeflere odaklanır.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE GÖNÜLLÜ SADELİK HAREKETLERİNDEN ÖRNEKLER

"Downshifting Downunder" Avustralya'da hızla yayılan bir sosyal fenomeni ve yaşam tarzını tanımlamaktadır. Kelime anlamıyla "vites küçültme" anlamına gelen downshifting, hızlı tempolu ve tüketim odaklı yaşam tarzından daha sade, yavaş ve anlamlı bir yaşama geçiş yapmayı ifade etmektedir.

Büyük şehirlerde artan konut ve yaşam giderleri, yoğun çalışma temposu ve stresli şehir hayatı, iklim değişikliği ve çevresel sorunlar konusundaki artan endişeler, maddiyatçılığa karşı artan tepki ve manevi değerlere, kişisel gelişime ve toplumsal katkıya daha fazla önem verme eğilimi gibi nedenler bu hareketin popülerleşmesine neden olmuştur. Downshifting Downunder hareketi kapsamında insanların daha küçük şehirlere veya kırsala taşındıkları, daha küçük evlerde veya alternatif yaşam alanlarında (karavan, tiny house vb.) yaşamayı tercih ettikleri, bahçecilik, tamirat, el işleri vb. alanlarda kendi kendine yeterlilik becerilerini geliştirdikleri, tüketimlerini azalttıkları, daha sade bir yaşam tarzı benimsedikleri, doğayla daha fazla başbaşa kaldıkları, toplulukla daha fazla zaman geçirip sosyal bağlarını güçlendirmek için çaba harcadıkları ve kişisel gelişim ve maneviyat çalışmalarına daha fazla zaman ayırdıkları bilinmektedir(Jackson, 2012). Bu haliyle gönüllü sadeliğin yaşayan bir örneği olan Downshifting Downunder, sadece bireysel bir yaşam tarzı değişikliği değil, aynı zamanda toplumsal bir dönüşüm potansiyeli de taşımaktadır. Keza Avustralya'dan sonra İngiltere'de de downshifting hareketi giderek daha da popüler hale gelmektedir.

Küreselleşmenin bir sonucu olarak, Türkiye'de de benzer bir kentten kırsala geri göç gözlemlenmektedir. Sakin şehirler üzerine yapılan araştırmalardan birinde İzmir Seferihisar'da yaşayan ve gönüllü sadeliğe

dayalı hayat tarzını benimsemiş çok sayıda bireyin varlığı vurgulanmaktadır. Doğayla güçlü bağları olan bu bireyler genellikle yerel pazarlardan alışveriş yapmakta ve gönüllü sadeliğin ilkeleriyle uyumlu bir çalışma ve tüketim ekosisteminin oluşumuna hizmet etmektedirler (Özgen, 2012). Başcı çalışmasında (2019), gönüllü sadeleri yaşam alanına göre kırsaldan şehre göçmüş, şehirli, köylü, göçebe ve şehirden kırsala göçmüş gönüllü sadeler olarak sınıflandırmıştır.

Tiny house akımı Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ve dünya genelinde yayılmıştır. Bu akım, daha küçük ve minimalist evlerde yaşamayı içermektedir. Bu haliyle tiny house akımı gönüllü sadelik felsefesinin mekânsal bir kanıtı niteliğindedir. Tiny House'lar, daha az kaynak tüketerek ve çevresel etkiyi azaltarak daha sürdürülebilir ve sade bir yaşam tarzı sunmaktadır.2024 yılının Mart Ayı'nda yayınlanan bir habere göre tiny house taleplerindeki yoğun artış, ürün fiyatında yüzde 400'lük bir artışa neden olmuştur (www.milliyet.com.tr).

Türkiye'de gönüllü sadelik, ekolojik yaşam ve permakültür gibi prensipleri benimseyen ve sürdürülebilir yaşamı teşvik eden birçok kolektif ve girişim bulunmaktadır. Refikler komunü, Doğal Yaşam Kolektifi, Ekolojik Çözümler Derneği (EKODER), Ormanevi Kolektifi, Gağgı Çiftliği gibi örnekler Türkiye'de sürdürülebilir yaşamı destekleyen ve gönüllü sadelik, ekolojik yaşam ve permakültür gibi prensipleri hayata geçiren kolektif ve girişimlerin sadece bir kısmını temsil etmektedir.

Japon kültüründen esinlenen minimalizm akımı da tüm dünyada popüler hale gelmiş ve giderek daha çok taraftar toplamaya başlamıştır. Türkiye'de de benzer bir eğilim gözlenmektedir. Ülkenin en çok takip edilen moda akım dergisi Instyle, 2024 yılı Aralık ayındaki "Tarafınızı Seçin, Minimalizm mi Maksimalizm mi?" başlıklı makalesi de minimalizmi övmektedir (www.instyle.com.tr).

Bu noktada Türkiye'deki minimalist yaşam blogları ve sosyal medya gruplarına da değinmek gerekir. Türkiye'de minimalizm ve gönüllü sadelik konularına ilgi duyan birçok kişi, deneyimlerini, fikirlerini ve önerilerini paylaşmak için bloglar yazmakta veya sosyal medya gruplarında bir araya gelmektedir. Bu platformlar, insanların birbirlerinden öğrenmelerine ve destek almalarına olanak tanır. Erdoğmuş ve Karapınar'ın (2015:5) sunduğu bilgilere göre 2015 yılı itibariyle halihazırda "Sade Yaşam" adında bir Facebook grubu (https://www.facebook.com/sadeyasamgrubu) bulunmaktadır. Ayrıca, forumlarda ve yeşil gazetelerde gönüllü sadelik üzerine yazılan makalelerin sayısı her geçen gün artmaktadır (örneğin, http://www.aktuel.com.tr/ozel/2013/10/08/ kredi775-kartlarinizi-televi775zyonunuzu-kapatin; http://kitap.radikal.com.tr/kitap/ guncel-genel-konular/uc-ekoloji-9--gonullu-sadelik-ekolojik-yasam-329127), konu hakkında akademik ilgi de artmaktadır. Bugün instagramda #gonullusadelik etiketiyle yapılan paylaşım sayısı 664 olarak kaydedilmiştir.

Yine Avustralya'da doğan permakültür, doğal ekosistemleri taklit ederek sürdürülebilir tarım ve yaşam alanları tasarlama felsefesidir. Permakültür, kendi kendine yeten ve doğayla uyumlu bir yaşam tarzını desteklemektedir. Bugün gönüllü sadelik akımının bir destekçisi olarak hem dünyada hem de Türkiye'de permakültür uygulamaları artmaktadır. İstanbul Permakültür Kolektifi, permakültürün kent içi yaşamla entegrasyonuna yönelik aktif faaliyetlerde bulunan girişimlerden sadece birisidir. Bugün Türkiye'nin farklı şehirlerinde kurulan sürdürülebilir yaşam kolektifleri, gönüllü sadelik, ekolojik yaşam, permakültür gibi prensipleri benimseyen ve bu prensipleri hayata geçiren topluluklar olarak atölye çalışmaları, eğitimler ve ortak projeler aracılığıyla sürdürülebilir yaşam konusunda farkındalık yaratmayı ve insanların deneyimlerini paylaşmalarını sağlamayı hedeflemektedir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte popülerleşen paylaşım ekonomisi, insanların sahip oldukları kaynakları (ev, araba, eşya vb.) paylaşarak daha az tüketmeyi ve topluluk bilincini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu haliyle gerek dünyada gerekse Türkiye'de oldukça yaygın biçimde kullanılmaktadır. Örnek olarak Coachsurfing(ev paylaşımı), Blablacar(araç paylaşımı), Freecycle.com (eşya paylaşımı)Swap.com (Giysipaylaşımı) küresel anlamda en çok bilinen uygulamalardır. Türkiye'de de kullanımı olan bu platformların yanısıra bugün Türkiye'de giysitakasi.blogspot.com.tr, esyakutuphanesi.com, kardesimgiysin.com, esyapaylas.com, civardabul.com, ortakdolap.com, bookserf.com, verrr.com, tutumluanne.com, kitapagaci.org gibi birçok farklı paylaşım platformu mevcuttur.

Hızlı yaşam temposuna karşı bir tepki olarak ortaya çıkan Slow Movement (Yavaş Hareket), daha yavaş, daha bilinçli ve daha anlamlı bir yaşam sürmeyi savunmaktadır. Yavaş yemek, yavaş seyahat, yavaş moda gibi farklı alanlarda kendini gösteren yavaş hareket de gönüllü sadelik hareketinin alanlarından birisidir. Slow Movement hızlı yaşam temposuna ve tüketim çılgınlığına karşı bir alternatif sunan, daha bilinçli, sakin ve anlamlı bir yaşam tarzını savunan global bir akımdır. Dünya genelinde farklı alanlarda kendini gösteren bu akıma örnek olarak İtalya'da doğan ve yerel, organik ve geleneksel gıdaları destekleyen Slow Food hareketi, daha sakin ve doğayla uyumlu bir seyahat deneyimi sunan yavaş seyahat, hızlı modaya karşı dayanıklı ve kaliteli giysileri tercih eden yavaş moda ve daha sakin ve bilinçli bir yaşam ritmini benimseyen yavaş şehirler (Cittaslow) verilebilir. Türkiye'de ise Seferihisar, Gökçeada, Yenipazar gibi Cittaslow şehirleri, yavaş yaşam felsefesini benimseyerek yerel değerleri korumayı, doğal ve kültürel mirası yaşatmayı ve sakin bir yaşam ortamı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, Türkiye'de doğal ve organik ürünlere artan ilgi, yerel üreticileri destekleme ve küçük ölçekli üretim gibi trendler de Slow Movement'ın yansımaları olarak görülebilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, modern tüketim kültürüne alternatif bir yaşam tarzı olarak ortaya çıkan gönüllü sadelik kavramı, felsefi temelleri, tarihsel gelişimi ve diğer tüketim yaklaşımlarıyla olan ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Gönüllü sadelik, bireylerin maddi bağımlılıklarını azaltarak daha sürdürülebilir, anlamlı ve huzurlu bir yaşam sürdürmelerini hedefleyen bir yaklaşım olarak tüketim çılgınlığına karşı güçlü bir alternatif sunmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisinin etkisiyle, bu kavram geniş kitleler tarafından benimsenmiş ve popüler bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Çalışmanın bulguları, gönüllü sadeliğin yalnızca bireysel refahı artırmakla kalmayıp, toplumsal dayanışmayı ve çevresel sürdürülebilirliği destekleyen bir model sunduğunu ortaya koymaktadır.

Gönüllü sadelik, minimalizm, işbirlikçi tüketim, etik tüketim ve sürdürülebilir tüketim gibi diğer alternatif tüketim yaklaşımlarıyla örtüşmekte ancak bu kavramlardan belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Minimalizm daha çok maddi sadeleşmeye odaklanırken, gönüllü sadelik bireyin manevi tatmini, kişisel gelişimi ve ekolojik duyarlılığını da içeren bütüncül bir yaşam tarzı sunar. Aynı şekilde, işbirlikçi tüketim kaynakların paylaşımı ve verimli kullanımını ön plana çıkarırken, gönüllü sadelik bireylerin maddi bağımlılıklarını tamamen sorgulamalarını ve sadeleşmeyi tercih etmelerini önerir. Bu yönüyle gönüllü sadelik, diğer yaklaşımlara kıyasla daha derin bir felsefi temele sahiptir.

Çalışma ayrıca, tüketim kültürünün teşvik ettiği materyalizmin bireyler ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini ele alarak gönüllü sadeliğin bu etkileri nasıl dengeleyebileceğini tartışmaktadır. Aşırı tüketimin bireylerde stres, doyumsuzluk ve kimlik karmaşasına neden olduğu, toplumsal düzeyde ise dayanışma ve kolektif değerleri zayıflattığı, sosyal eşitsizlikleri artırdığı ve çevresel tahribata yol açtığı görülmektedir. Gönüllü sadelik, bireylerin maddi tüketim yerine manevi tatmine odaklanmasını teşvik ederek bu olumsuzlukları azaltma potansiyeli taşımaktadır.

Bununla birlikte, gönüllü sadelik kavramının uygulanabilirliği ve toplumsal kabulü konusunda bazı sınırlamalar bulunmaktadır. Özellikle, modern toplumun hızla değişen yapısında bu yaşam tarzını benimsemenin zorlukları ve bireylerin tüketim odaklı bir sistem içinde sadeleşme çabalarının sürdürülebilirliği, bu alandaki önemli tartışma konularını oluşturmaktadır. Gönüllü sadelik anlayışının bireysel düzeyden toplumsal bir harekete dönüşmesi için daha geniş farkındalık çalışmaları ve politika desteğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma gönüllü sadelik kavramının sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal ve çevresel düzeyde de önemli katkılar sağlayabileceğini göstermiştir. Çalışmanın literatüre katkısı, gönüllü sadeliğin diğer alternatif tüketim yaklaşımlarıyla olan ilişkisini detaylı bir şekilde ele alarak bu kavramı daha iyi anlamamıza olanak tanımasıdır.

Gelecekte yapılacak araştırmaların, gönüllü sadeliğin farklı kültürlerdeki uygulanabilirliği ve uzun vadeli etkileri üzerine odaklanması, bu alandaki bilgi birikimini daha da artırabilir. Bu bağlamda, gönüllü sadelik, sürdürülebilir bir gelecek arayışında önemli bir araç olarak değerlendirilmelidir.

REFERANSLAR

- (2024). *Tarafınızı seçin, minimalizm mi maksimalizm mi?* InStyle. https://www.instyle.com.tr/tarafinizi-secin-minimalizm-mi-maksimalizm-mi adresinden 20 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.
- (2024). *Ev alamayanın yeni tercihi oldu! Talep patladı, yüzde 400'lük artış!* Milliyet Ekonomi Haberleri. https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/ev-alamayanin-yeni-tercihi-oldu-talep-patladi-yuzde-400luk-artis-7094727 adresinden 14 Kasım 2024 tarihinde alınmıştır.

Akgül, Ş. (2024). *Gönüllü sadelik yaşam tarzı ölçeği geliştirme ve Ankara ili uygulaması.* Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Ekonomisi ve Beslenme Eğitimi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ adresinden 30 Kasım 2024 tarihinde alınmıştır.

Başcı, E. (2019). Köylüleşen gönüllü sadeler üzerine etnografik bir araştırma. *Sosyoloji Notları*, 3(2): 1–19.

Bradshaw, E. (2019). Intrinsic and extrinsic aspirations and psychological well-being: a meta-analysis and latent profile analyses of life goals. Doctoral dissertation, Australian Catholic University.

Buğday, E. B., ve Babaoğul, M. (2016). Bilinçli tüketim kavramının boyutları: bilinçli tüketim davranışının yeniden tanımlanması. *Sosyoekonomi*, 24(30), 187-206.

Cole, C. (2010). Overconsumption is costing us the earth and human happiness. *The Guardian*, 21.

Craig-Lees, M. ve Hill. C. (2002). Understanding voluntary simplifiers. *Psychology and Marketing*, 19(2), 187–21.

de Bem Machado, A., ve Richter, M. F. (2021). Integrative review: Relations between sustainable consumption and conscious consumer. *Internet Latent Corpus Journal*, 11(1), 6-22.

Elgin, D. ve Mitchell, A. (1977). Voluntary simplicity. The co-evolution quarterly. *Planning Review*, 5(6), 13-15.

Elgin, D. (1993). *Voluntary simplicity: Toward a way of life that is outwardly simple ınwardly rich*. NewYork: William Morrow.

Erdogmus, I., ve Karapinar, E. (2015). Understanding levels of voluntary simplicity in Turkey. *Boğaziçi Journal*, 29(2), 1.

García-de-Frutos, N., Ortega-Egea, J. M., ve Martínez-del-Río, J. (2018). Anti-consumption for environmental sustainability: Conceptualization, review, and multilevel research directions. *Journal of Business Ethics*, 148, 411-435.

Gardiner, B. (2020). *Why COVID-19 will end up harming the environment*. Science. https://www.nationalgeographic.com/science/2020/06/why-covid-19-will-end-up-harming-the-environment/ adresinden 20 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Gregg, R.B., (1936). *The value of voluntary simplicity* (Pamphlet# 3). Pendle Hill Pamphlets, Wallingford, Pa.

Helm, S., Serido, J., Ahn, S. Y., Ligon, V., ve Shim, S. (2019). Materialist values, financial and pro-environmental behaviors, and well-being. *Young Consumers*, 20(4), 264-284.

Jackson, T. (2012). The challenge of sustainable lifestyles. In State of the World 2008 (pp. 45-60). Routledge.

Kang, J., Martinez, C. M. J., ve Johnson, C. (2021). Minimalism as a sustainable lifestyle: Its behavioral representations and contributions to emotional well-being. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 802-813.

Lamberton, C. (2016). Collaborative consumption: a goal-based framework. *Current Opinion in Psychology*, 10, 55-59.

Leonard-Barton, D. ve Rogers, E.M. (1980). Voluntary simplicity. *Advances in Consumer Research*, 7(1), 28-34.

McDonald, S., Oates, C.J., Young, C.W ve Hwang, K. (2006). Towards sustainable consumption: researching voluntary simplifiers. *Psychology and Marketing*, 23(6), 515-534.

Mumford, L. (1967). The Myth of the machine: Technics and human development. New York: Harcourt.

Nangia, P., Bansal, S., ve Thaichon, P. (2024). Doing more with less: An integrative literature review on responsible consumption behaviour. *Journal of Consumer Behaviour*, 23(1), 141-155.

Özgen, Ö. (2012). Seferihisar : A sustainable place in a fast world. *Milli Folklor*, 24(95):135–147.

Redman, R. (2020). *How the coronavirus is changing grocery shopping*. Supermarket News. https://www.supermarketnews.com/center-store/how-the-coronavirus-crisis-is-changing-grocery-shopping adresinden 5 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Schumacher, E.F. (1989). *Küçük güzeldir*. İstanbul: Cep.

Seegebarth, B., Peyer, M., Balderjahn, I., ve Wiedmann, K. P. (2016). The sustainability roots of anticonsumption lifestyles and initial insights regarding their effects on consumers' well-being. *Journal of Consumer Affairs*, 50(1), 68-99.

Shama, A. (1981). Coping with staglation: voluntary simplicity. *Journal of Marketing*, 45(3), 120-134.

Elgin, D. (1981). *Voluntary simplicity: Toward a way of life that is outwardly simple*. Inwardly Rich, New York, Morrow.

Thomas, L., 2020. *7 Ways the Coronavirus Pandemic is Going to Change the Way we Shop*. CNBC https://www.cnbc.com/2020/05/01/coronavirus-7-ways-the-pandemic-is-going-to-change-the-way-we-shop.html. adresinden 22 Kasın 2024 tarihinde alınmıştır.

Tripathi, A., ve Singh, M. P. (2016). Determinants of sustainable/green consumption: A review. *International Journal of Environmental Technology and Management*, 19(3-4), 316-358.

Zavestoski, S. (2002), The social–psychological bases of anticonsumption attitudes, *Psychology and Marketing*, 19 (2), 149-165.

Zrałek, J. (2016). Challenges of sustainable consumption: Voluntary simplicity as a social movement. *Handel Wewnętrzn*y, 363(4), 361-371.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticari Açıklığın Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye'den Bir Kanıt

Ebru KARAŞ[1]
Göksel KARAŞ[2]

1- Doç. Dr.; Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü. ebru.cilli@usak.edu.tr ORCID No: 0000-0003-0625-3722
2- Doç. Dr.; Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü. goksel.karas@dpu.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4091-1258

ÖZET

Ülkelerin temel hedefi ekonomik büyümenin gerçekleştirilerek sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır. Yapılan çalışmalarda ekonomik büyüme üzerinde etkili olan çok sayıda makroekonomik faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin en önemlileri arasında doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve sabit sermaye oluşumu gelmektedir. Buradan hareketle çalışmada, Türkiye'de 1970-2023 döneminde doğrudan yabancı yatırımlar ile ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin NARDL yöntemi aracılığıyla analiz edilmesi amaçlanmaktadır. NARDL yöntemi klasik yöntemlerin aksine piyasada yer alan ve önemli konular arasında olan asimetrik bilginin yarattığı etkileri dikkate almaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgura göre, ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar, sabit sermaye oluşumu ve ticari açıklık arasında uzun dönemli asimetrik ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlardaki artışların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki, sabit sermaye oluşumundaki artışların artırıcı, azalışların azaltıcı etki ve ticari açıklıktaki azalışların ise artırıcı etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada Türkiye'de yüksek teknoloji ve yüksek katma değer sağlayan yabancı yatırımların çekilmesi, ticaret hacminin ihracatın ağırlığının yüksek olacak şekilde gerekli politikaların uygulanması önem arz etmektedir. Yanı sıra Türkiye'de sabit sermaye oluşumunun artırılması konusunda gerek yatırımcılar gerekse de üreticilerin teşvik edilmesi amacıyla teşvik ve sübvansiyon uygulamalarının yapılması da bir diğer önemli konulardandır.

Anahtar Kelimeler – Ekonomik Büyüme, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ticari Açıklık, Nardl, Türkiye.

GİRİŞ

Küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte ülkeler arasındaki hem mal ve hizmet ticareti hem de sermaye hareketlerinde artış söz konusu olmuştur. Bununla birlikte ülkelerin ticaret politikalarını serbestleştirmesinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu olup olmadığı uzun zamandır tartışma konusu olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın ardından giderek daha fazla ülkenin sömürgeci güçlerden bağımsızlığını kazanması, iktisatçılar ve politika yapıcılar arasında bu ülkelerin daha hızlı gelişmesinin en iyi yolunun ithal ikameci politikalar benimseyerek sanayileşmeyi teşvik etmek olduğu yönünde yaygın bir görüş gelişmiştir (Baldwin, 2003: 3). 1980'li yıllarda ise ithal ikameci politikaların yanı sıra ihracata dayalı büyüme modelleri benimsenerek ticari serbestleşmenin önündeki engeller giderek azaltılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda hem ithalat ve ihracat hacimleri hem de doğrudan yabancı yatırımlar ülkelerin ekonomik büyümesi noktasında katkılar sağlamaktadır.

Bir ülkede ekonomik büyümenin hatta kalkınmanın sağlanmasında yatırımlar önemlidir. Yatırım düzeyinin yüksekliği ise sermayeye bağlıdır. Bu nedenle sermayenin yetersiz olduğu ülkelerde yatırımlar da düşük düzeyde kalmaktadır (Ebghaei, 2023: 322). Nitekim ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için bir ülkede var olan üretim faktörlerinin etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Bu noktada en önemli üretim faktörü sermayedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan sermaye kıtlığı bu ülkelerin ekonomik büyümesinin yavaşlamasına neden olmaktadır. Yerli sermayenin yetersiz kaldığı bu ülkelerde veya daha yüksek büyüme hedeflerine ulaşmak isteyen ülkelerde sermayenin arttırılması için iki seçenek söz konusudur. Bunlardan biri dış borçlanma diğeri ise yabancı yatırımlardır. Dış borçlanmanın meydana getirebileceği olumsuzluklar veya dış borçlanmaya gidilememesi bu noktada yabancı sermayelerin önemini arttırmaktadır. Bununla birlikte sermaye akımlarına duyulan ihtiyaç sadece iç tasarrufların yetersizliğinden kaynaklı değildir. Aynı zamanda ülkelerdeki teknoloji eksikliği, bilgi birikimi ve girişimcilik kültürünün gelişmemesi gibi durumlarda ve özellikle sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması için de yabancı yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. (Sevüktekin ve Öz, 2021: 448).

Yabancı sermayenin ülkeye geliş şekilleri üç farklı türdedir. Bunlar; doğrudan yabancı yatırım, portföy yatırımı ve borçlanmadır. Portföy yatırımları, tasarruf sahiplerinin uluslararası piyasalardaki riskleri göz önünde bulundurarak kazanç elde etmek için tahvil ve hisse senedi gibi sermaye piyasası araçlarına yaptıkları yatırımlardır. Borçlanma ise, yabancı yatırımcıların ellerindeki fonları reel olarak en yüksek getiri elde edecekleri ülkelere kredi olarak kullandırmasıdır (Alagöz vd., 2008: 83). Yabancı sermayenin ülkeye gelişi noktasında büyüme açısından en etkili olanı doğrudan yabancı yatırımlar olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle dünya genelinde 1960'lardan itibaren, çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı yatırım olgusu önem kazanmaya başlamıştır (Denisia, 2010: 105).

Doğrudan yabancı yatırım, bir ülkenin (kaynak ülke) yerleşiklerinin, başka bir ülkede (ev sahibi ülke) bir firmanın üretim, dağıtım ve diğer faaliyetlerini kontrol etme amacıyla varlıkların mülkiyetini edinmesi süreci olarak tanımlanabilmektedir (UNCTAD, 1999: 3; OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment, 2008: 48). Bununla birlikte Uluslararası Para Fonu (IMF) doğrudan yabancı yatırımları "yatırımcının ekonomisinden farklı bir ekonomide faaliyet gösteren bir işletmede kalıcı bir çıkar elde etmek için yapılan bir yatırım" olarak tanımlamaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan 1999 Yatırım Raporu ise, doğrudan yabancı yatırımı "uzun vadeli bir ilişkiyi içeren ve bir ekonomide yerleşik bir kuruluşun, doğrudan yabancı yatırımcının yaşadığı ekonomiden farklı bir ekonomide yerleşik bir işletmede kalıcı bir çıkar ve kontrol sağlayan yatırım" olarak tanımlamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların uzun vadeli yatırımlar olması, doğrudan yabancı yatırımları portföy yatırımlarından farklılaştıran en temel özellik uzun vadeli yatırımlar olmasıdır. Portföy

yatırımları ise doğrudan yabancı yatırımların aksine kısa vadeli olma ve yüksek menkul kıymet devir hızı içerme özellikleriyle bilinmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlara yönelik bu tanımların ortak özelliği kontrol ve kontrol edici çıkar gibi terimleri içerisinde barındırmasıdır. Bu özellikler de doğrudan yabancı yatırımları portföy yatırımlarından ayırmaktadır (Moosa, 2002: 1). Doğrudan yabancı yatırımlar bir ülkedeki bir işletmenin satın alınması ya da yeni kurulan bir işletmeye sermaye sağlanması, mevcut bir işletmenin sermaye artışının sağlanması şeklinde gerçekleşebilmektedir (Sevüktekin ve Öz, 2021: 450).

Doğrudan yabancı yatırımın ilgili ülkeye sermaye artışının yanı sıra sağladığı farklı avantajlar da vardır. Bunlardan en önemlisi teknoloji yayılımıdır. Özellikle son zamanlarda teknolojideki gelişim ve bunun dünya geneline yayılımı hem ekonomik büyüme hem de kalkınma açısından oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde teknolojiyi yakalama eğilimiyle büyüme oranları yakından ilişkilendirilmektedir. Çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlar, gelişmekte olan ülkelerin ileri teknolojilere ulaşması konusunda önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Borensztein vd., 1998: 116). Bununla birlikte doğrudan yabancı yatırımlar ülkeye döviz girişi sağlamakta ve bu da ülkenin döviz rezervlerinin artmasına, dış borçların ödenmesine katkı sağlamaktadır. Buradan hareketle doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri dört başlık altında sayılabilmektedir. Bunlar; a) sermaye oluşumunu ve istihdamı arttırmaktadır, b) ihracat hacminin artmasını sağlamaktadır, c) doğrudan yabancı yatırım, doğası gereği, ev sahibi ekonomilere yönetim bilgisi ve nitelikli işgücü sağlamaktadır, d) bu yatırımlar ev sahibi ülkelere teknoloji transferi sağlamaktadır (Zhang, 2006: 2-3). Makro bir bakış açısıyla doğrudan yabancı yatırımlar genellikle istihdam, yüksek üretkenlik, rekabet gücü ve teknoloji transferi sağlayıcıları olarak kabul edilmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkeler için doğrudan yabancı yatırımlar, daha yüksek ihracat, uluslararası pazarlara ve uluslararası para birimlerine erişim, önemli bir finansman kaynağı anlamına gelmektedir (Denisia, 2010: 104).

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yanı sıra ekonomik büyüme de doğrudan yabancı yatırımları etkileyebilmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin iki yönlü olması beklenmektedir. İlk olarak doğrudan yabancı yatırımların bir ekonominin üretim fonksiyonuna yeni girdilerin ve yabancı teknolojilerin dahil edilmesini teşvik ederek büyümeyi artırıcı etki sağlaması beklenmektedir (Mello, 1999: 134). Diğer taraftan yabancı yatırımcıların tercihi ekonomik büyüme oranı yüksek olan ülkeler olabilir (Ebghaei, 2023: 322). Dolayısıyla bir ülkeye yabancı yatırımların gelmesi ekonomik büyümeye bağlı olabilmektedir. Bununla birlikte ülkede uygulanan ticaret rejimi, mevzuat, siyasi istikrar, doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla üretilen mal için iç pazarın büyüklüğü, ödemeler

dengesindeki kısıtlamalar gibi faktörler de yabancı yatırımların ülkeye girişinde etkilidir (Mello, 1999: 134).

Teorik olarak doğrudan yabancı yatırımlardan beklenen ülkenin ekonomik büyümesine olumlu katkıda bulunmasıdır. Ancak burada ihtiyatlı davranılması gereken durum yabancı yatırımların ihtiyaca dayalı olarak ve planlı bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Doğrudan yabancı yatırım, yeni bir alanda gerçekleşecek bir yatırım olduğu takdirde ülke içerisinde yeni üretim alanlarının kurulması ve istihdamın sağlanmasında olumlu etkiler meydan getirmektedir. Bunun yanı sıra şirketlere ortaklık şeklinde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlardan yeni yatırım alanları kurulması ve istihdamın arttırılması gibi etkileri beklenmesi oldukça düşüktür. Yabancı yatırımla birlikte gelen teknoloji, üretimin teknoloji yoğun bir şekilde gerçekleşmesine neden oluyorsa istihdam noktasında azaltıcı etki de meydana getirebilmektedir. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin politikalar belirlenirken bu gibi ihtimallerinde göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Sevüktekin ve Öz, 2021: 448).

Doğrudan yabancı yatırımların yanında ülkelerin ticari açıklık oranı da ekonomik büyümeyle ilişkilidir. Nitekim küreselleşme sonucunda dış ticaretin önünde engellerin kalkması sermaye hareketlerinin yanı sıra ülkeler arası mal ve hizmet ticaretini de hızlandırmıştır. Küreselleşmeyle birlikte artan ticari açıklık, bir ülkenin diğer ülkelerle hangi düzeyde uyum sağladığı ve hangi politikaları takip ettiği, içe ve dışa dönük ekonomi politikalarının ne düzeyde uygulandığını veya hangisinin daha ağırlıklı uygulandığını gösteren bir ölçüttür (İlter ve Doğan, 2018: 91). Bu kapsamda ticari açıklık bir ülkenin diğer ülkelerle ticari ilişkilerinde ne derece serbest yürüttüğü veya ne gibi engeller uyguladığının göstergesidir (Saçık, 2009: 280). Ticarette serbestleşme eğiliminin yaygınlaşması ile birlikte devletlerin dış ticareti arttıracak teşvik ve politikaların uygulanması ticari açıklığı arttırmıştır (Karaca vd., 2022: 111).

Bir ülkede dışa açıklık oranı ya da ticari açıklık oranı dış ticaret hacminin (ithalat ve ihracat hacmi) GSYH'ye oranlanması şeklinde hesaplanmakta olup, bu oran aynı zamanda ülkelerin dış ticaret bağımlılığını da göstermektedir. Bu oran arttıkça o ülkede dış ticaretin önemli olduğu ve ülke ekonomisinin ne kadar çok dışa açık olduğunu ifade etmektedir. Tam tersi durumda ülkenin dışa açıklığının düşük olduğunu göstermektedir. Ülkelerin dış ticaret açıklığının artması dış ticaretin önündeki tarife ve tarife dışı engellerini (gümrük vergisi, ek mali yükümlülükler ve yasal prosedürler gibi) azaltması veya tamamen kaldırmasıyla mümkündür (Kurt ve Berber, 2008: 58). Uluslararası ticarete daha düşük engellere sahip ülkeler daha hızlı ekonomik ilerleme mi yaşıyor? sorusu üzerine oldukça fazla tartışma söz konusudur. Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi çok taraflı kuruluşlar, açıklığın büyüme için öngörülebilir ve olumlu sonuçlar doğurduğu çoğu zaman ifade etmektedir. Örneğin OECD 1998 yılında yayımladığı raporda bu durumu şu şekilde ifade etmektedir. "Daha açık ekonomiler, daha

kısıtlayıcı politikalara sahip olanlardan daha iyi performans göstermektedir." (OECD, 1998: 36). Ayrıca IMF tarafından 1997 yılında yayımlanan raporda da "Dış ticarete yönelik politikalar, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi ve yakınsamayı teşvik eden en önemli faktörler arasındadır." ifadeleri yer almaktadır (Rodriguez ve Rodrik, 1999: 1).

Ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi son zamanlarda oldukça kabul gören bir yaklaşımdır. Nitekim ticari açıklık arttıkça ülkelerde kaynak tahsisinde verimliliğin artması, yeniliklerin desteklenmesi, teknoloji ve bilgi paylaşımının artması ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Uluslararası ticaretin, üretkenlik ve büyümenin çeşitli katalizörlerinden biri olduğuna inanılmaktadır ve bu nedenle katkısı, ekonomik faaliyetteki ağırlığına bağlıdır. Bu alana yönelik literatürden elde edilen temel bir bulgu, uluslararası olarak aktif ülkelerin yalnızca iç pazar için üretim yapan ülkelere göre daha üretken olma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Fetahi-Vehapi vd., 2015: 18). Bununla birlikte ülkelerin ticari açıklığı arttıkça ithalat ve ihracat düzeyi artmakta ayrıca yeni istihdam olanakları da sağlamaktadır. Böylelikle de büyümeyi olumlu etkileyebilmektedir (Raghutla, 2020: 1).

Ülkeler arası ticaretin serbestleşmesi ihracat ve ithalat da dahil olmak üzere uluslararası ticarete yönelik koruyucu engellerin azaltılması sonucu belirli bir ekonomiye yabancı yatırımlar ve rekabet getirmesi beklenmektedir (Rruka, 2004: 8). Ticaretin serbestleşmesi sonucu ortaya çıkan üretim faktörlerinin haraketliliği özellikle gelişmekte olan ülkeler açısında dünya ticaretinden pay almak uluslararası rekabet gücünü elde etmek ve böylelikle ekonomik büyümesini arttırmak açısından oldukça önemlidir. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde biri olan Türkiye'de temel sorunların başında sermaye kıtlığı ve teknoloji yetersizliği gelmektedir. Sermaye yetersizliğinin iç tasarruflarla sağlanamaması büyüme ve kalkınma için doğrudan yabancı sermayeyi zorunlu kılmaktadır. Yabancı sermayenin ülkeler arası dolaşımı 1980'li yıllardan sonra önem kazanmıştır. Türkiye'de 2001 ekonomik krizine kadar oldukça düşük olana yabancı sermaye girişi 2001 krizinden sonra hızla artış göstermiştir. 2004-2007 yılları arasındaki doğrudan yabancı yatırımlar ağırlıklı olarak özelleştirme, birleşme ve satın alma şeklinde gerçekleşmiştir (Alagöz vd., 2008: 83). Bununla birlikte Türkiye'de 1980 ekonomik kararlarıyla birlikte İthal ikameci politikalar terkedilerek ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiş ve dış ticaret önündeki engeller kademeli olarak azaltılmıştır. Bu yıllardan sonra Türkiye'de dışa açılma süreci başlamış ve 1989 yılından itibaren sermaye hareketlerine getirilen serbestlik ile birlikte bu süreç hızlanmıştır (Kırcı, 2017: 29). Bu dönemde Türkiye'de büyüme ve kalkınma için gerek duyulan dövizin ihracat yoluyla ülkeye girebileceğinin farkına varılmış ve ihracatı arttırmaya yönelik teşvik politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde benimsenen politikaları kriz süreçleri hariç büyüme ve ihracata önemli katkılar sağlamıştır (İlter ve Doğan, 2018: 92).

Bu kapsamda çalışmada Türkiye'de 1970-2023 dönemi arasında doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tespiti amaçlanmıştır. Çalışmada piyasada yer alan asimetrik etkileri dikkate alan Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (NARDL) yöntemden faydalanılmıştır.

LİTERATÜR

Günümüzde doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklık konusu hem ulusal hem de uluslararası düzeyde oldukça fazla ilgi görmektedir. Doğrudan yabancı yatırımları ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerimi inceleyen birçok teorik ve ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu tür dış ticaret politikalarının çoğu ülkede, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın da önemli bir unsuru olduğuna inanılmaktadır (Denisia, 2010: 104). Literatürde bu alanda yapılan ve tarafımızca ulaşılabilen bazı çalışmalara ve bunların sonuçlarına aşağıda yer verilmektedir.

Borensztein vd. (1998) 69 adet gelişmekte olan ülke verilerini kullanarak teknoloji yayılımı ve ekonomik büyüme sürecinde doğrudan yabancı yatırımların rolünü ampirik olarak incelemiştir. Elde edilen bulgularda doğrudan yabancı yatırımların teknoloji transferi aracılığıyla büyüme üzerinde olumlu etki yarattığı ve bu etkinin ülke içi yatırımlara kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Berthelemy ve Demurger (2000) tarafından yapılan çalışmada 1985-1996 dönemi için Çin'in 24 bölgesinde ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Çalışmada ekonomik büyümede doğrudan yabancı yatırımların önemli rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Zhang (2001) çalışmasında ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi Doğu Asya ve Latin Amerika'daki 11 ekonomiye ait verileri kullanarak incelemiştir. Çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi ne ölçüde arttırdığı ülkeye özgü özelliklere bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle doğrudan yabancı yatırımın yapıldığı ülkeler serbest ticaret rejimi benimsediğinde, beşeri sermayeyi iyileştirdiğinde ve ekonomik istikrar sağlandığında doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyümeyi daha çok destekleyeceği belirtilmiştir.

Karras (2003) tarafından yapılan çalışmada 56 ülke için 1951-1998 döneminde ve 105 ülke için 1960-1997 döneminde iki ayrı panel veri seti kullanılarak ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar, ticari açıklığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir.

Zhang (2006) Çin'de 1992-1994 döneminde doğrudan yabancı yatırımların Çin'in milli gelirinin büyümesini ne ölçüde etkilediğini araştırmaktadır. Elde edilen sonuçlar kapsamında doğrudan yabancı

yatırımların ekonomik büyümeyi teşvik etmekte ve ekonomik büyümedeki gelişme zamanla artış göstermektedir. Ayrıca Çin'de kıyı bölgelerde iç bölgelere nazaran bu etkinin daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alagöz vd. (2008) Türkiye'de 1992-2007 yılları arasında ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı sermaye arasındaki ilişkiyi nedensellik ve regresyon testleri aracılığıyla incelemiştir. Çalışmada herhangi bir nedensellik ilişkisinin tespit edilemediği ve ekonomik büyüme üzerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımların ılımlı derecede etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kurt ve Berber (2008) tarafından yapılan çalışmada 1989-2003 döneminde Türkiye'de ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Ekonomik büyümeden hem ticari açıklık hem de ithalat arasında çift yönlü, ihracattan büyümeye ve ithalattan ihracata doğru ise tek yönlü nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hye ve Lau (2015) tarafından yapılan çalışmada Hindistan'da ekonomik büyüme ticari açıklık arasındaki ilişki nedensellik analizi yardımıyla incelenmiştir. Uzun vadede ticari açıklık ekonomik büyümeyi negatif etkilemekteyken kısa vadede pozitif etkilemektedir.

Fetahi-Vehapi vd. (2015) çalışmada 10 Güney Doğu Avrupa ülkelerinde 1996-2012 dönemi için ekonomik büyüme ile ticari açıklık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz sonuçları, ticari açıklığın kişi başına düşen gelir ve diğer açıklayıcı değişkenler aracılığıyla ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki meydana getirdiği, aksi takdirde ekonomik büyüme ile ticari açıklık arasında sağlam bir kanıt bulunamadığını göstermiştir.

Çeliköz vd. (2017) Türkiye'de 1980-2016 yılları arasında ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasındaki ilişki eşbütünleşme ve nedensellik analizlerinden faydalanılarak araştırılmıştır. Bu kapsamda çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşik bir ilişki olduğu ve ayrıca ticari dışa açıklıktan ekonomik büyümeye üzerinde nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Acaravcı ve Akyol (2017) tarafından yapılan çalışmada 1998-2015 yıllarında Türkiye'de büyüme üzerinde doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaretin etkisi araştırılmıştır. Çalışmada herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmemiştir. Nedensellik testi sonuçlarına göre ise, doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalattan büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Keho (2017) çalışmasında 1965-2014 dönemi için Fildişi Sahili'nde ticari açıklığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bulgulara göre, ekonomik büyüme üzerinde ticari açıklık hem kısa hem de uzun dönemde olumlu etki yaratmaktadır.

Okuyan ve Erbaykal (2018) 1970-2006 yılları arasında 9 gelişmekte olan ülkede ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışma kapsamında gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.

Sevütekin ve Öz (2021) çalışmasında Türkiye'de 1980-2018 dönemi için ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi aracılığıyla incelemiştir. Elde edilen bulgularda ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Karaca vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada BRICS-T ülkelerinde 1992-2019 dönemi için Türkiye'de ekonomik büyüme üzerinde doğrudan yabancı yatırımlar ile ticari açıklığın etkisi panel veri analizi yardımıyla incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgularda ekonomik büyüme doğrudan yabancı yatırımların nedeni iken, ekonomik büyüme ile ticari açıklık karşılıklı olarak birbirlerinin nedenidir.

Buluş (2022) çalışmasında Merkez, Doğu ve Güneydoğu Avrupa bölgesinde yer alan 22 ülkede 1990-2019 dönemi için doğrudan yabancı yatırımların ve ticari açıklığın ekonomik büyümeye olan etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgularda ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ebghaei (2023) çalışmasında Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki bazı ülkelerde 1980-2020 döneminde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde yarattığı etkiyi panel veri analizi yardımıyla araştırmıştır. Bu kapsamda Türkiye, Mısır, Yemen, Fas, Tunus ve Suudi Arabistan'da doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi etkilediği, Ürdün ve İran'da ise herhangi bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çetin vd. (2023) tarafından yapılan araştırmada Türkiye'de 1970-2018 döneminde ekonomik büyüme ile ticari açıklık arasındaki ilişkinin varlığının tespiti için eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Çalışmada, ekonomik büyüme ile ticari açıklık arasında uzun dönemli asimetrik bir eşbütünleşik ilişki tespit edilmiştir.

Monyela ve Saba (2024) çalışmasında BRICS öncesi (1991-2010) ve BRICS sonrası (2011-2021) olmak üzere iki ayrı dönemde Güney Afrika'da ticaret serbestleşmesi, ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada elde edilen bulgularda ticaret serbestleşmesi, ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca ticari açıklığının BRICS sonrası dönemde GSYH büyümesini önemli ölçüde etkilediğini ve ticaret serbestleşmesinin ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucu da elde edilmiştir.

Nam ve Ryu (2024) çalışmasında Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'nde ticari açıklığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelemiştir. Elde edilen sonuçlarda uluslararası ticaretteki yüksek ticaret tarifelerinin ve vergilerinin GSYİH'yi olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bu bulgu artan ticari açıklığın gelişmekte olan ekonomilerde her zaman ekonomik büyümeyi desteklemeyebileceğini ve ticaret engellerini azaltmanın ters etki yaratabileceğini göstermektedir. Ayrıca çalışmada

ticaret hacimlerinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna da ulaşılmıştır.

Paksoy ve Alagöz (2024) tarafından yapılan çalışmada Kazakistan'da 1992-2022 dönemi için ekonomik büyüme üzerinde doğrudan yabancı yatırımların, ticari açıklığın ve istihdamın etkileri araştırılmıştır. Elde edilen bulgularda GSYİH ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında çift taraflı nedenselliğin, diğer değişkenler arasında ise karşılıklı bir etkileşimin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İstihdamdan GSYİH'ya ve doğrudan yabancı yatırımlardan ticari açıklığa doğru tek taraflı bir nedensellik varken ticari açıklık ile gayrisafi yurtiçi hasıla arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Tarafımızca incelenen literatürde çalışmaların birbirinden farklı sonuçlar elde etmesi gerek kullanılan ekonometrik yöntemden, gerek örneklemden gerekse ele alınan dönemlerden kaynaklı beklenen bir durumdur. Çalışmaların genelinde ulaşılan sonuç dış ticaret politikalarının ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğudur. Ancak yukarıda ele alınan çalışmalarda tam tersi sonuçlara ulaşanların az da olsa olduğu görülmektedir. Incelenen literatürde çoğunlukla ya doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ya da ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine bakılmıştır. Her iki değişkenin aynı anda analize dahil edildiği çalışma sayısı çok fazla rastlanmamıştır. Bu nokta çalışmanın her iki değişkeni aynı anda modele dahil ederek ekonomik büyümeye etkisini ölçmesi buna yönelik literatürün zenginleşmesine önemli katkı sunmaktadır. Ayrıca çalışmada kullanılan yöntem bu alandaki diğer çalışmalardan ayrılarak çalışmanın özgün bir değer içermesine katkı sağlamaktadır. NARDL yöntemi sayesinde piyasa var olan asimetrik bilgilerde analize dahil edilmiş ve dolayısıyla ulaşılan sonuçlar bu asimetrik bilgiler göz önünde bulundurularak yorumlanmıştır.

VERİ VE YÖNTEM

Türkiye'de 1970-2023 döneminde yıllık veriler kullanılarak doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar, ticari açıklık ve sabit sermaye oluşumunun logaritmik formları kullanılırken, ekonomik büyüme verisi olarak ise GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) verisi dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan tüm değişkenler belirli bir standardın sağlanması amacıyla Dünya Bankasının veri tabanından elde edilmiştir. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiki bilgilere ait özet verilere Tablo 1'de yer verilmektedir.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Kısaltma	Birim	Gözlem	Ortalama	Std. Sap.	Min.	Maks.
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Milyon $)	GSYH	Log.	54	365.000	344.000	16.200	1.110.000
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon $)	DYY	Log.	54	5.140	6.760	10	22.000
Sabit Sermaye Oluşumu (Milyon $)	SSO	Log.	54	97.100	102.000	2.033	359.000
Ticari Açıklık (Milyon $)	TA	Log.	54	191.000	214.000	1.930	742.000

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators, https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

Türkiye'de 1970-2023 döneminde ortalama GSYH 365 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de en düşük GSYH oranı 1971 yılında 16.200 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. En yüksek GSYH oranı 2023 yılında 1.110 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde tüm dünyada etkisini gösteren Covid-19 pandemisinin ardından yaşanan ekonomik gelişme hemen hemen çoğu ülkede olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik olarak gelişmeyi beraberinde getirmiştir. İlgili dönemde Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların ortalaması 5.140 milyon dolardır. İlgili dönemde Türkiye'ye en yüksek doğrudan yabancı yatırım 22 milyar dolar ile 2007 yılında iken, en düşük doğrudan yabancı yatırım 1976 yılında giriş yapmıştır. Nitekim 2002 yılından sonra Türkiye'de değişen teşvik kanunun etkilerinin doğrudan yabancı yatırımın 2007 yılında en yüksek seviyeye ulaşmasıyla görüldüğü ifade edilebilir. Sabit sermaye oluşumu Türkiye'de ilgili dönemde ortalama 97.100 milyon dolar olarak gerçekleşirken, 2.033 milyon dolar ile 1971 yılında en düşük, 359 milyar dolar ile 2023 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin dışa açıklık verileri değerlendirildiğinde ise, ortalama 191 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'de 1.930 milyon dolar ile 1970 yılında en düşük, 742 milyar dolar ile 2023 yılında en yüksek ticaret hacmi gerçekleşmiştir.

Çalışma kapsamında oluşturulan model aşağıdaki gibidir.

$$lgsyh_t = \beta_0 + \beta_1 ldyy_t + \beta_2 lsso_t + \beta_3 lta_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Modelde yer alan lgsyh; Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın doğal logaritmasını, ldyy; doğrudan yabancı yatırım girişlerinin doğal logaritmasını, lsso; sabit sermaye oluşumunun doğal logaritmasını, lta; ticari

açıklık verisi olarak ticaret hacminin doğal logaritmasını, ε; hata terimini, t; zaman aralığını, β; ilgili değişkenlerin katsayılarını ifade etmektedir.

Çalışmada piyasada yer alan asimetrik etkilerin modellenebilmesi amacıyla Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (NARDL) yöntem kullanılmıştır. Çünkü ekonometrik analizlerde kurulan modelin tahmininde asimetrik etkilerin göz ardı edilmesi birçok tahmin hatasına neden olmakta ve bu durum bulguların yanlış yorumlanmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen NARDL yöntemi asimetrik etkileri dikkate alması nedeniyle avantajlı bir yöne sahiptir (Shin vd., 2014). Buradan hareketle çalışma kapsamında NARDL yöntemi kullanılarak tahmin edilen model aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır.

$$\Delta lgsyh_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p} \emptyset_i \, \Delta lgsyh_{t-1} + \sum_{j=0}^{q} \theta_j^{+} \, \Delta ldyy_{t-j}^{+} + \sum_{j=0}^{q} \theta_j^{-} \, \Delta ldyy_{t-j}^{-} + \sum_{k=0}^{\gamma} \psi_k^{+} \, \Delta lsso_{t-k}^{+} + \sum_{k=0}^{\gamma} \psi_k^{-} \, \Delta lsso_{t-k}^{-} + \sum_{l=0}^{s} \gamma_l^{+} \, \Delta lta_{t-l}^{+} + \sum_{l=0}^{s} \gamma_l^{-} \, \Delta lta_{t-l}^{-} + \lambda_1 lgsyh_{t-1} + \lambda_2^{+} ldyy_{t-1}^{+} + \lambda_2^{-} ldyy_{t-1}^{-} + \lambda_3^{+} lsso_{t-1}^{+} + \lambda_3^{-} lsso_{t-1}^{-} + \lambda_4^{+} lta_{t-1}^{+} + \lambda_4^{-} lta_{t-1}^{-} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklem 2'de β, $\emptyset$, θ^{+}, θ^{-}, ψ^{+}, ψ^{-}, γ^{+}, γ^{-}, λ, λ^{+}, λ^{-} simgeleri ilgili değişkenlerin katsayılarını, ε hata terimini, Δ fark operatörünü temsil etmektedir. Aynı zamanda denklem 2 ile ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar, sabit sermaye oluşumu ve ticari açıklık arasındaki eşbütünleşme ilişkisi de test edilmektedir. Denklemin tahmin edilmesiyle değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki yoktur şeklinde kurulan sıfır hipotezi test edilmektedir (Shin vd., 2014: 12). Testte sıfır hipotezi hesaplanan F istatistik değerinin kritik değerlerle karşılaştırılması sonucu test edilmektedir. F-istatistik değerinin kritik değerlerden mutlak olarak büyük olması durumunda sıfır hipotezi reddedilmektedir.

AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada, Türkiye'de 1970-2023 döneminde ekonomik büyüme üzerinde doğrudan yabancı yatırımlar, sabit sermaye oluşumu ve ticari açıklığın etkisinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler yıllık verilerden oluşmaktadır. Bu kapsamda çalışmada NARDL yöntemi kullanılmaktadır. Değişkenlerin I(0) ya da I(1) olması NARDL yönteminin uygulanabilmesi için bir ön koşul olmaktadır. Aksi takdirde yöntemin uygulanması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle öncelikle çalışmada değişkenlerin durağanlıkları test edilmektedir. Bu amaçla değişkenlerin durağanlıklarının tespit edilebilmesi amacıyla Augmented

Dickey-Fullar (ADF) birim kök testi ile Phillips-Perron (PP) birim kök testi uygulanmıştır. Raporlanan test sonuçları, hiçbiri, sabit ve sabit ve trend olmak üzere üç farklı modele dayanmaktadır. ADF ve PP birim kök testinin sıfır hipotezi, ilgili değişkenin bir birim köke sahip olduğu, yani durağan olmadığı şeklinde iken, alternatif hipotezi, ilgili değişkenin bir birim köke sahip olmadığı, yani durağan olduğu şeklindedir. Tablo 2, değişkenlere ait birim kök testi sonuçlarını içermektedir.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Model	ADF	PP
		t-istatistik (Olasılık)	t-istatistik (Olasılık)
gsyh	Hiçbiri	3,539(0,999)	3,304(0,999)
	Sabit	-1,555(0,498)	-1,562(0,495)
	Sabit&Trend	-2,224(0,467)	-2,427(0,362)
ldyy	Hiçbiri	1,502(0,966)	1,889(0,985)
	Sabit	-0,885(0,785)	-0,872(0,790)
	Sabit&Trend	-3,252(0,086***)	-3,073(0,123)
lsso	Hiçbiri	3,152(0,999)	2,910(0,999)
	Sabit	-1,467(0,542)	-1,469(0,541)
	Sabit&Trend	-3,675(0,033**)	-2,694(0,243)
lta	Hiçbiri	5,457(1,000)	4,970(1,000)
	Sabit	-2,536(0,113)	-2,793(0,066***)
	Sabit&Trend	-2,303(0,425)	-2,333(0,410)
Δgsyh	Hiçbiri	3,141(0,000*)	-5,933(0,000*)
	Sabit	-7,006(0,000*)	-7,064(0,000*)
	Sabit&Trend	-7,210(0,000*)	-7,221(0,000*)
Δldyy	Hiçbiri	-10,072(0,000*)	-10,109(0,000*)
	Sabit	-10,356(0,000*)	-11,001(0,000*)
	Sabit&Trend	-10,259(0,000*)	-10,919(0,000*)
Δlsso	Hiçbiri	-3,209(0,002*)	-6,068(0,000*)
	Sabit	-6,944(0,000*)	-6,991(0,000*)
	Sabit&Trend	-7,081(0,000*)	-7,115(0,000*)
Δlta	Hiçbiri	-2,579(0,010*)	-4,335(0,000*)
	Sabit	-6,198(0,000*)	-6,198(0,000*)
	Sabit&Trend	-6,664(0,000*)	-6,644(0,000*)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 2'de yer alan bulgulara göre, modelde yer alan GSYH, DYY, SSO ve TA değişkenlerinin düzey değerlerinde durağan olmadığı, birinci dereceden farklarının ise durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani tüm değişkenler I(1)'dir. Bu durumda NARDL yönteminin uygulanabilmesi için gerekli şart sağlanmaktadır.

Değişkenlerin durağanlıkları tespit edildikten sonra modelin tahmin aşamasına geçilerek Schwarz bilgi kriterlerine göre en uygun gecikme süresi

otomatik olarak belirlenmiştir. Model için tahmin edilecek en uygun modelin (4,4,4,4,4,2,4) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında oluşturulan modele ilişkin tahmin edilecek en uygun NARDL modeli belirlendikten sonra eşbütünleşme testi bulguları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: NARDL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

F-ist.	I(0)			I(1)		
	1%	5%	10%	1%	5%	10%
5,535	3,790	2,764	2,327	5,411	4,123	3,541

Tablo 3'te yer alan bulgulara göre F istatistik değeri 5.535'tir. F istatistik değeri alt ve üst kritik değerlerle karşılaştırıldığında değişkenler arasında %1 anlamlılık düzeyinde uzun dönemli eşbütünleşik bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ardından uzun dönem katsayı tahminlerinin yorumlanabilmesi amacıyla NARDL uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. NARDL uzun dönem katsayı tahminleri Tablo 4'te yer verilmektedir.

Tablo 4: NARDL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
Ldyy(+)	-0,0522	0,0257	-2,0306	0,059***
Ldyy(-)	-0,0576	0,0338	-1,7079	0,107
Lsso(+)	0,7879	0,0969	8,1265	0,000*
Lsso(-)	-0,3198	0,1487	-2,1505	0,047**
Lta(+)	-0,1509	0,1297	-1,1633	0,262
Lta(-)	1,2315	0,2082	5,9162	0,000*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

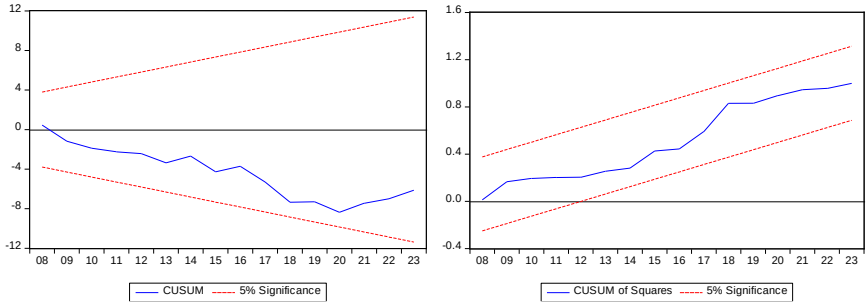
Tablo 4'e göre Türkiye'de ekonomik büyüme üzerinde doğrudan yabancı yatırımların pozitif şokları, sabit sermaye oluşumunun pozitif ve negatif şokları ile ticari açıklığın negatif şoklarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlardaki %1'lik artış ilgili dönemde ekonomik büyümeyi %0,05 oranında azaltmaktadır. Sabit sermaye oluşumundaki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,79 oranında artırırken, %1'lik bir azalma ise %0,32 oranında azaltmaktadır. Ticari açıklığı temsil eden ticaret hacmindeki %1'lik bir azalış ekonomik büyümeyi %1,23 oranında artırmaktadır.

Çalışma kapsamında oluşturulan modelin geçerliliğin test edilmesi amacıyla model doğruluk testleri uygulanmış olup, bulgulara Tablo 5'te yer verilmektedir.

Tablo 5: Model İstikrar Testi Sonuçları

Test	F-ist. (Olasılık)
Breusch-Godfrey LM Otokorelasyon	0,425 (0,662)
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans	0,764 (0,749)
Ramsey Reset Model Kurma Hatası Testi	0,463 (0,507)
Jarque-Bera Normallik Testi	1,047 (0,593)

Modelde otokorelasyon sorununun tespiti için Breusch-Godfrey LM testi uygulanmış ve %5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyonun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Modelde Breusch-Pagan-Godfrey testi yardımıyla değişen varyans sorununun olup olmadığı test edilmiş ve %5 anlamlılık düzeyinde değişen varyans sorununun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Model kurma hatasının olup olmadığı ise Ramsey Reset testi aracılığıyla sınanmış ve model kurma hatasına rastlanılmamıştır. Modelde aynı zamanda serilerin normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Son olarak NARDL modellerinde kullanılan değişkenlere ait katsayıların istikrarlılığının tespiti için CUSUM ve CUSUM Square testleri yapılmış ve sonuçlara Şekil 1'de yer verilmiştir.

Şekil 1: CUSUM ve CUSUM Square Test Grafikleri

CUSUM ve CUSUM Square test grafikleri %5 anlamlılık düzeyine göre belirlenmekte ve elde edilen bulguların ilgili kritik sınırlar arasında kalması durumunda katsayıların istikrarlı olduğu kabul edilmektedir. Buna göre Şekil 1 incelendiğinde, %5 anlamlılık derecesine göre kritik sınırlar dışına çıkan gözleme rastlanılmamıştır. Yani elde edilen katsayılar istikrarlı olduğu ve bu katsayılardan hareketle yapılan yorumların anlamlı olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Çalışmada, Türkiye'de 1970-2023 döneminde doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin NARDL yöntemi yardımıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında uygulanan analizler sonucu elde edilen bulgulara göre, tüm değişkenlerin öncelikle birinci dereceden farklarında durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ardından oluşturulan modelde değişkenlerin asimetrik olarak uzun dönemli birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının ardından NARDL uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlardaki artışların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yarattığı, sabit sermaye oluşumundaki artışların artırıcı, azalışların ise azaltıcı etki yarattığı ve ticari açıklıktaki azalışların artırıcı etki yarattığı bulgusu elde edilmiştir. Son olarak tahmin edilen NARDL yönteminin model istikrar testleri yapılmış ve modelde hem istikrar konusunda hem de model kurma hatası konusunda bir sorunun olmadığı görülmüştür.

Elde edilen bulgulardan hareketle Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların beklenenin aksine uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratmadığı görülmektedir. Bu durumun Türkiye'de ilgili dönemde gerçekleşen yabancı yatırım girişinin düşük olmasından, ancak 2004 yılından sonra önemli derecede artış gösterdiği ve ardından 2008 krizinin etkisiyle girişlerin azalmasından kaynaklandığı ifade edilebilir. Bu noktada Türkiye'de daha fazla yabancı yatırım girişinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla teşvik uygulamalarının günün gereksinimleri doğrultusunda düzenlenmesi ve daha çok yüksek katma değer yaratacak alanlarda yabancı yatırımların çekilmesi konusunda düzenlemelerin yapılması önemli konulardandır. Türkiye'de sabit sermaye oluşumunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelendiğinde ise sabit sermaye oluşumunun artırılması konusunda yatırımcıların, üreticilerin daha fazla teşvik edilmesi gerekmektedir. Son olarak ticaret hacminde meydana gelen düşüşlerin ekonomik büyüme üzerinde yarattığı artırıcı etki göz önüne alındığında, Türkiye'de ticaret hacminin ithalattan çok ihracat ağırlıklı olarak gerçekleşmesi ve ithalatın yerli sanayi lehine düzenlenerek dışa bağımlılığın azaltılması yönünde gerekli düzenlemelerin yapılması önemli bir diğer konudur. Nitekim Türkiye'nin dış ticaret yapısı incelendiğinde ithalatı ihracattan yüksek gerçekleştiği ve ithalatın da ağırlıklı olarak ara malı ve hammadde ithalatı şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu nedenle dışa bağımlılığın azaltılarak yerli sanayinin geliştirilmesi ekonomik büyüme konusunda uzun vadede daha etkili sonuçlar ortaya koyabilecektir.

REFERANSLAR

Acaravcı, A. ve Akyol, M. (2017). Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(1), 17-33.

Alagöz, M., Erdoğan, S., ve Topallı, N. (2008). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme: Türkiye deneyimi 1992-2007. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 79-89.

Ayaydın, H. (2010). Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki iliskinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 1-13.

Baldwin, R. E. (2003). Openness and growth: What's the empirical relationship?. NBER Working Paper (9578).

Berthelemy, J.G., ve demurger, S. (2000). Foreign direct investment and economic growth: Theory and application to China. *Review of Development Economics*, 4(2), 140-155.

Borensztein, E., Gregorio, J., ve Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of International Economics*, 45, 115-135.

Buluş, G.C. (2022). Doğrudan yabancı yatırımların ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: CESEE ülkeleri örneği (1990-2019). *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2085-2102.

Çeliköz, Y. S., Barutçu, E., ve Afsal, M. Ş. (2017). Ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Route Educational and Social Science Journal*, 4(7), 104-118.

Çetin, M., Can, A., ve Kapçak, S. (2023). Ticari dışa açıklık-ekonomik büyüme ilişkisi üzerine bir analiz: Türkiye için ampirik bir kanıt. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2023(1), 61-73.

Denisa, V. (2010). Foreign direct ınvestment theories: An overview of the main FDI theories. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(2), 104-110.

Dünya Bankası. (2024). World Development Indicators, https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators adresinden 01.12.2024 tarihinde alınmıştır.

Ebghaei, F. (2023). The impact of foreign direct investment on economic growth in the MENA region. *İzmir İktisat Dergisi*, 38(2), 321-335.

Fetahi-Vehapi, M., Sadiku, L., ve Petkovski, M. (2015). Empirical analysis of the effects of trade openness on economic growth: An evidence for South East European Countries. *Procedia Economics and Finance*, 19, 17-26.

Hye, Q. M. A., ve Lau, W. Y. (2015). Trade openness and economıc growth: Empirical evidence from India. *Journal of Business Economics and Management*, 16(1), 188-205.

İlter, Ş., ve Doğan, B. B. (2018). Ticari ve finansal dışa açıklık oranı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: *Türkiye örneği. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 89-115.

Karaca, T., Güney, N., ve Hopoğlu, S. (2022). Ticari dışa açıklık-doğrudan yabancı yatırımlar- ekonomik büyüme ilişkisi: BRICS-T ülkeleri örneği. Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(1), 109-146.

Karras, G. (2003). Trade Openness and Economic Growth Can We Estimate The Precise Effect?. *Applied Econometrics and International Development*, 3(1), 7-25.

Keho, Y. (2017). The impact of trade openness on economic growth: The case of Cote d'Ivoire. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1-14.

Kırcı, B. (2017). ticari açıklık ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: 1999-2016 dönemi Türkiye örneği. ISPEC International Journal of Social Sciences & Humanities, 1(1), 28-39.

Kurt, S., ve Berber, M. (2008). Türkiye'de dışa açıklık ve ekonomik büyüme. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 22(2), 57-80.

Mello, L. R. (1999). Foreign direct investment-led growth: Evidence from time series and panel data. *Oxford Economic Papers*, 51(1), 133-151.

Monyelo, M. N., ve Saba, C. S. (2024). Trade openness, economic growth and economic development nexus in South Africa: a pre- and post-BRICS analysis. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11 (1108), 1-18.

Moosa, I. A. (2002). *Foreing direct investment: Theory, evidence and practice*. New York: Palgrave.

Nam, H. J., ve Ryu, D. (2024). Does trade openness promote economic growth in developing countries?. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 93, 1-15.

OECD (1998). The benefits of trade and investment liberalisation, https://www.oecd-ilibrary.org/trade/open-markets-matter_9789264162938-en, adresinden 4 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

OECD (2008). OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment. https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/oecd-benchmark-definition-of-foreign-direct-investment-2008_9789264045743-en, adresinden 5 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

Okuyan, H. A., ve Erbaykal, E. (2018). Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Ekonomik Yaklaşım*, 19(67), 47-58.

Paksoy, H., ve Alagöz, M. (2024). Doğrudan yabancı yatırımlar, ticari açıklık ve istihdamın büyüme üzerine etkisi: Kazakistan örneği (1992-2022). *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 160-175.

Raghutla, C. (2019). The effect of trade openness on economic growth: Some empirical evidence from emerging market economies. *Wiley Academic Paper*, 1-8.

Rodriguez, F., ve Rodrik, D. (1999). Trade policy and economic growth: A skeptic's guide to the cross-national evidence. NBER Working Paper (7081).

Rruka, D. (2004). *Decoding the effects of trade volume and trade policies on economic growth: A Cross-country investigation*. International Trade 0405003, Germany: University Library of Munich.

Saçık, S. Y. (2009). Büyümenin bir kaynağı olarak ticari dışa açıklık. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(18), 273-294.

Sevüktekin, M. ve Öz, R. (2021). Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: sektörel analiz. Editör N. Çil, Ekonometride güncel yöntemler ve uygulamalar, (ss. 443-466), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.

Shin, Y., Yu, B. ve Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework.

Içinde R. C. Sickles ve W. C. Horrace (Ed.), Festschrift in Honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications (ss. 281-314). New York, NY: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-8008-3_9

UNCTAD (1999). Foreign direct investment and the challenge of development. https://investmentpolicy.unctad.org/publications/34/world-investment-report-1999---foreign-direct-investment-and-the-challenge-of-development, adresinden 4 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

Zhang, K. H. (2001). Does foreign investment promote economic growth? Evidence from East Asia and Latin America. *Contemporary Economic Policy*, 19(2), 175-185.

Zhang, K. H. (2006). Foreign direct investment and economic growth in China: A panel data study for 1992-2004. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://karyiuwong.com/confer/beijing06/papers/zhang.pdf, (28.11.2024).

Bir İşletmenin Yaşadığı Krizin Söylem Analizi ve Krizin Kurumsal Meşruiyet Bağlamında Değerlendirilmesi*

Harun KARAKAVUZ[1]

1- Doç. Dr.; Selçuk Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksekokulu Havacılık Yönetimi Bölümü harun.karakavuz@selcuk.edu.tr ORCID No: 0000-0002-3989-5249

* Bu çalışma 30-31 Ekim 2024 tarihinde Bosna Hersek'te gerçekleştirilen International Congress on Social Sciences, Economics, and Finance adlı kongrede sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

ÖZET

Örgütler, bulundukları çevredeki kurumlarla gerekli olan bağları kurduklarında ve kurumlara uygun davranışları sergilediklerinde, faaliyetlerini sürdürebilmek için gerekli olan kaynaklara ulaşabilmekte ve örgütsel çevrelerinde meşru hale gelmektedirler. Bu meşruiyet örgütler için hayati derecede öneme sahiptir. Meşruiyetini kaybeden bir örgütün hayatını devam ettirebilmesi mümkün görünmemektedir. Örgütlerin çeşitli bağlamlar içinde yaşamış oldukları bazı krizler meşruiyetlerinin sorgulanmasına neden olabilmektedir. Herhangi bir krizle karşılaşan örgütlerin, krizi etkin bir şekilde yönetip meşruiyetini koruması gerekmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren bir havayolu işletmesinin yaşamış olduğu bir kriz sürecindeki tepkilerinin kurumsal meşruiyet temelinde ele alınması amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için hem çevrimiçi haber sitelerinin hem de basılı medyanın konuya ilişkin haberleri söylem analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda incelenen havayolu işletmesinin yaşadığı krizde zorlayıcı baskılara maruz kaldığı ve gerçekleştirdiği kriz tepkilerinin ahlaki meşruiyet çerçevesinde ele alındığı ortaya çıkarılmıştır. Diğer yandan havayolu işletmesinin meşruiyetini korumak amacıyla kurumsal kuramın bahsetmiş olduğu uyma/kabul etme stratejisi çerçevesinde eylemler gerçekleştirdiği de çalışmanın bir diğer sonucudur.

Anahtar Kelimeler – Havacılık, Havayolu, Kriz, Kurumsal Meşruiyet, Söylem Analizi.

GİRİŞ

Örgütlerin hayatta kalabilmeleri, istedikleri kaynaklara ulaşabilmeleri ve sürdürülebilirliklerini sağlayabilmeleri için faaliyet gösterdikleri çevrede kabul edilmeleri gerekmektedir. Örgütlerin davranışlarını inceleyen kuramlardan biri olan yeni kurumsal kuram bu kabul edilme sürecini kurumsal meşruiyet olarak tanımlamaktadır (Kalemci & Tüzün, 2008). Meşruiyet, bir varlığın eylemlerinin toplumsal olarak oluşturulmuş normlar, değerler, inançlar ve tanımlar sistemi içinde arzu edilir veya uygun olduğuna ilişkin genel algı veya varsayımlardır (Suchman, 1995). Kurumsal meşruiyet de bu bağlamda örgütlerin faaliyet gösterdikleri örgütsel alandaki normlar, değerler, inançlar ve tanımlar sistemine uygun davranışlar göstermesi olarak tanımlanabilir. Örgütler, kurumsal meşruiyete sahip olabilmek için çeşitli uygulamalar gerçekleştirmektedirler. Kurumsal sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirmek (İlter, 2022), örgütsel alana uygun dil inşa etmek (Arslan & Coşkun, 2017), teknolojiyi örgüt süreçlerine entegre etmek (Curacı, 2023), sürdürülebilirlik raporlarını yayınlamak (Dinçer, 2022), toplum tarafından kabul edilebilecek bir örgüt kimliği oluşturmak (Kobal, 2022), sertifikalar

almak (Avan, Avan, & Baytok, 2023) ve düzenleyici otoritelerin uygulamalarına uyum sağlamak (Kurt & Gerede, 2016) gibi faaliyetler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Örgütler bu faaliyetleri meşruiyet kazanmak, meşruiyetlerini korumak ya da meşruiyetlerini onarmak için gerçekleştirmektedirler.

Meşruiyet kazanma uygulamaları örgütsel alanda meşru görülmeyen örgütlerin yapacağı eylemleri ifade ederken, meşruiyeti koruma uygulamaları örgütsel alanda meşru olarak kabul edilmiş ve bu meşruiyetini sürdürmeye istekli olan öğütlerin eylemlerini içermektedir. Son olarak meşruiyeti onarma uygulamaları ise daha önce meşru olarak görülmüş ancak herhangi bir nedenden dolayı meşruiyetini kaybetme riski ile karşı karşıya kalmış ya da meşruiyeti zedelenmiş örgütlerin yapacağı eylemleri içermektedir. Örgütlerin karşılaşmış oldukları çeşitli olaylar nedeniyle bazı zamanlarda meşruiyetleri bulundukları örgütsel alanda sorgulanabilmekte ya da meşruiyetleri zedelenebilmektedir. Örgütlerin karşılaştıkları olaylar bazen bir çevresel olay, bazen iş güvenliği uygulamaları, bazen tüketicilerin korunması, bazen ise toplumun inançlarına ilişkin bir konu olabilmektedir. Böyle bir durumla karşılaşan örgütler yaşamlarını devam ettirebilmek adına hızlı bir şekilde meşruiyetlerini onarmaya çalışmaktadırlar. Ancak literatür incelendiğinde meşruiyetin nasıl kazanıldığı, nasıl onarıldığı ya da nasıl korunmaya çalışıldığına ilişkin çok az bilgi bulunmaktadır. Oysa örgütlerin bu eylemlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi, diğer örgütlerin benzer durumlarla karşılaştıklarında neler yapabileceklerine ilişkin bir yol haritası oluşturabilecektir. Diğer örgütlerin meşruiyetlerini oluşturma, koruma ya da onarma eylemlerinin bilinmesi kuramda yer alan önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Bu çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren orta ölçekli bir havayolu işletmesinin meşruiyetinin sorgulandığı ya da zedelenme olasılığının ortaya çıktığı bir kriz durumuna vermiş olduğu tepki kurumsal meşruiyet çerçevesinde tartışılması amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için çalışmada veriler Türkiye'de faaliyet gösteren iki büyük gazetenin web sitelerinden toplanmıştır. Toplanan veriler, Van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kurumsal Meşruiyet

Kurumsal meşruiyet kavramı, örgütlerin çevrelerindeki kabul edilebilirlik düzeylerini ifade etmektedir. Örgütler, içinde bulundukları, diğer bir deyişle faaliyet gösterdikleri örgütsel alan içinde etkileşimde bulundukları paydaşların beklenti, inanç, istek, arzu ve değerlerine uygun şekilde davranmak zorundadırlar. Bu bağlamda kurumsal meşruiyet aslında örgütlerin kazanmaları gereken bir statüyü ifade etmektedir (Meyer & Rowan, 1977). Bu statü, örgütün paydaşları olan tedarikçiler, rakipler,

müşteriler, düzenleyici otoriteler gibi paydaşlarının gözünde kazanılması gerektiği gibi, örgütün hiç müşterisi olmamış toplum içindeki bireyler gözünde de kazanılmalıdır. Bu bağlamda örgütlerin faaliyetlerini gerçekleştirdikleri örgütsel alanda yer alan her bir aktörün beklenti, inanç, kural ve normlar sistemine göre meşruiyet statüsünü kazanmaları gerekmektedir.

Meşruiyet, bireyin ya da örgütün örgütsel alanda beklenen, arzulanan, uygun görülen faaliyetlerine ilişkin genellemeler ya da varsayımlar olarak da tanımlanabilir (Aydemir, 2008). Örgütler meşruiyet kazanabilmek ve bozulan meşruiyet algısının onarılmasını sağlayabilmek amacıyla çeşitli baskılara maruz kalmaktadırlar. Yeni kurumsal kuramda bu baskılar zorlayıcı, normatif ve taklitçi baskılar olarak ifade edilmektedir (Dimaggio & Powell, 1983). Zorlayıcı baskılar, bağımlı kuruluşların veya toplumun kültürel beklentileri tarafından uygulanan baskıları ifade ederken (Dimaggio & Powell, 1983), normatif baskılar profesyonelleşmeden kaynaklanmakta ve bir örgütsel alan için uygun davranış ve standartları tanımlamaktadır (Scott, 2005). Son olarak taklitçi baskılar ise takip edilen veya başarılı görülen işletmelerin taklit edilmesiyle ortaya çıkmaktadır (Perez-Batres, Miller, & Pisani). Örgütler bahsedilen baskılarla karşılaştıklarında örgütsel meşruiyetlerini korumak ya da meşruiyet kazanabilmek amacıyla örgütsel alanda var olan kurumlara uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar. Bu uyum sonuncunda ise örgütler eş biçimli hale gelmektedirler. Literatürde bu baskılar sonucunda ortaya çıkan pragmatik, ahlaki ve bilişsel meşruiyet türlerinden bahsedilmektedir (Suchman, 1995). Pragmatik meşruiyet, bir kuruluşun kendisinin ve takipçilerinin çıkarlarına dayanmaktadır. Bu bağlamda devlet veya meslek örgütleri tarafından verilen sertifikalar meşruiyet göstergesi olarak kullanılabilir. Ahlaki meşruiyet ise çıkar ya da menfaat elde etmeyi değil, yapılması gereken doğru şeyin yapılmasını ifade eder. Ahlaki meşruiyetin temel amacı toplumsal refahın teşvik edildiğine dair inançtır. Son olarak bilişsel meşruiyet, bir uygulama ya da faaliyetin olduğu gibi kabul edilmesi ve aksinin sorgulanmaması ile ilgilidir. Örgütler karşılaşmış oldukları baskının kaynağına göre belirtilen meşruiyet türlerinden birine ya da birkaçına yönelik eylemlerini gerçekleştirmektedirler.

Örgütler baskılarla kendi eylemleri sonucunda karşılaşabilecekleri gibi (sertifika alınmaması, çevreye zarar verme vb.) çalışanlarının işteki ve iş dışındaki eylemleri nedeniyle de (çalışanların örgütün itibarını zedeleyecek davranışlar sergilemesi gibi) karşılaşabilmektedirler. Bu bağlamda konuşulması gereken bir diğer konu, kurumsal itibar kavramıdır. Kurumsal itibar ile kurumsal meşruiyet arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim kurumsal itibarın teorik çerçevesini çizen kavramlardan biri de kurumsal meşruiyet kavramıdır (Aydemir, 2008). Kurumsal itibar, bir örgütün tüm paydaşlarının kuruma ilişkin değerlendirmeleri ya da algılarının tamamı olarak ifade edilmektedir (Ayral & Saracel, 2021). Bu bağlamda

örgütü temsil ettiği düşünülen çalışanların davranış ve tutumlarının da örgütün meşruiyeti üzerinde etkisi olduğundan bahsedilebilir. Örgütler kurumsal meşruiyetlerini diğer bir deyişle kurumsal itibarlarını kaybetmemek adına çalışanlarının bazı davranışlarını kontrol etmeye ya da kısıtlamaya çalışmaktadırlar. Nitekim kurumsal itibarın kazanılmasında dikkate alınan unsurlardan biri de çalışanların birbirlerine ve örgütün dışındaki bireylere nasıl davrandığı ile ilgilidir (Çiçek, 2017). Dolayısıyla örgütü temsil ettiği düşünülen çalışanların hem iş yerindeki davranışları hem de iş dışındaki davranışları örgütlerin kurumsal itibarlarının zedelenmesine neden olabilmektedir. Kurumsal itibarı zedelenen örgütün örgütsel alandaki meşruiyeti de sorgulanmaya başlanmaktadır. Bu haliyle, örgütlerin meşruiyetlerinin sağlanmasında ya da meşruiyetlerinin kaybedilmesinde çalışan davranışlarından da sorumlu olduğu ifade edilebilir.

Kurumsal meşruiyetini korumaya çalışan, diğer bir deyişle kurumsal bir baskıyla karşılaşan örgütlerin, bu baskılara karşı kullanabilecekleri çeşitli strateji ve taktikler bulunmaktadır. Bu taktik ve stratejiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Örgütlerin Kurumsal Baskılara Karşı Geliştirdikleri Cevaplar

Kaynak: (Oliver, 1991).

Örgütler, örgütsel alanlarından gelen baskılar karşısında Tablo 1'de gösterilen stratejiler kapsamında belirli taktikleri uygulamaktadırlar. Baskının kaynağının kontrol edilememesi durumunda alışkanlıklarla, taklitçi olarak ya da zorunlu olarak uyum sağlama stratejisi uygulanmaktadır. Uyma/kabul etme stratejileri örgütün teknik verimliliğini düşürse dahi, kurumsal meşruiyetin kaybedilmemesi için uygulanmaktadır. Baskı kaynağı ile bir uzlaşma sağlanabileceği düşünüldüğünde ise pazarlık etme, baskıları dengeleme ve kısmen benimseme yaklaşımları kullanılabilmektedir. Bu stratejide ortaya çıkan yeni uygulama kısmen benimsenerek, baskıları dengeleyerek ya da pazarlıklar yaparak teknik verimliliğin düşürülmemesi amaçlanmaktadır. Baskı kaynağının örgüt için önemli olduğu ancak uyma stratejisinin de benimsenmek istenmediği durumlarda örgütler kaçınma stratejilerini uygulamaktadırlar. Örgütler yeni uygulamayı faaliyetlerinden

ayrı tutarak, örgütün tamamına yayılımını engelleyerek, diğer bir deyişle tampon bölge oluşturarak ya da faaliyet alanından tamamen çekilerek baskılarla mücadele edebilir. Örgütün faaliyet alanından çekilmesinin mümkün olmadığı, uzlaşma ve uyma stratejilerini uygulayamadığı durumlarda ise karşı koyma stratejisi uygulanmaktadır. Ancak bu stratejinin uygulanması sırasında örgütün faaliyet alanındaki gücünün yüksek olması gerekmektedir. Bu strateji kapsamında örgütler baskıları yok sayabilir, baskı kaynağı ile mücadele edebilir ya da baskılar karşısında atağa geçip meşruiyetlerini koruyabilirler. Örgütlerin baskılara karşı uygulayabilecekleri son strateji ise manipüle etme stratejisidir. Bu strateji kapsamında örgütler baskıyı ortaya çıkan aktörleri örgütün bir parçası haline getirebilir, baskı kaynağını kontrol ederek baskıları ortadan kaldırabilir ya da baskı kaynağını etkileyerek baskıları azaltabilir ya da ortadan kaldırabilir.

İncelenen Örnek Olay ve Arka Planı

İslamiyet'te bazı gün ve geceler vardır ki, diğer gün ve gecelerden daha önemli görülmektedirler. Regaip kandili, beraat kandili, miraç gecesi, kadir gecesi, arife günleri, hicri takvime göre Recep, Şaban ve Ramazan ayları, Zilhicce ayının ilk on günü, Ramazan ve Kurban Bayramları ve aşure günü bu özel gün ve gecelere örnek olarak gösterilebilir (Yazıcı, 1997). Ancak Kadir Gecesi hem Ramazan Ayı'nın içinde olması hem de İslamiyet'in kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in indirilmeye başlandığı gece olmasından dolayı Müslümanlar için ayrı bir öneme sahiptir (Paksoy, 2012). Diğer yandan Kadir Gecesi Kur'an-ı Kerim'de ismi zikredilen nadir gecelerden biri konumunda olup, Kur'an-ı Kerim'in 97. Suresi Kadr Suresi'dir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde Kadir Gecesinin Müslüman coğrafyalarında en çok önem verilen gecelerden biri olduğundan bahsedilebilir. İslamiyet'in erken dönemlerinden beri Kadir Gecesi Müslümanlar tarafından en önemli kutsal günlerden biri olarak kabul edilmektedir. Kadir gecesinde camilerde özel programlar düzenlenerek bireylerin Kadir Gecesi'ne ilişkin inanç dünyaları tatmin edilmektedir. Bu gecede birçok kişi camilere gitmese bile evlerinde, iş yerlerinde ya da bulundukları konumlarda Kadir Gecesi'nin hikmetine daha fazla ibadet etmektedirler. Türkiye'de İnanç Özgürlükleri 2024 Raporu'nda bahsedildiği üzere Türkiye'nin nüfusunun %99'undan fazlası kendini Müslüman olarak tanımlamaktadır (Bishai, 2024). Bu bağlamda nüfusunun neredeyse tamamı Müslüman olan bir ülkede İslamiyet'te önemli görülen özel gün ve gecelerin anlam ve önemi daha da artmaktadır. Toplum, özel ve gün ve gecelerde bireylerin bu özel gün ve gecelere saygılı olmasını beklemekte, saygısını göstermeyen bireyler toplum tarafından çeşitli şekillerde cezalandırılabilmektedir.

Türkiye Cumhuriyet devleti anayasasında belirtildiği üzere laikliği temel alan üniter bir yapıdadır. Laiklik temel olarak din ve vicdan özgürlüğünü ifade etmesine karşın Türkiye'de sadece din işleri ile devlet

işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanmıştır. Ancak gerek uygulamada gerekse de söylemde dini inançlarını yaşamak isteyen bireylerin özellikle kamusal alanda çeşitli zorluklarla karşılaştığı belirtilmektedir (Gür, 2024). Bu zorlukların yaşanmasının temel sebebinin ise fundafobi ve dolayısıyla İslamofobi olduğu kabul edilmektedir. Türkiye gibi nüfusunun çok büyük bir kısmının Müslüman olduğu bir ülkede İslamofobi'nin görülmesi ise oldukça ilginçtir. Ancak bu durumun yaşanmasının temel sebeplerinden biri de seküler elitlerin şeriat ve irtica söylemlerinin etkili olması ve özellikle 1990'lı yıllarda medyanın bu konuları neredeyse her gün haberleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer yandan özellikle 2000'li yıllar sonrası dini bakış açısına sahip olan bir partinin iktidara gelmesi bahsedilen zorlukların telafi edilmesine yönelik çalışmaları başlatmıştır. Bu noktadan itibaren siyasal İslam'ı destekleyen yapılar ve grupların sayısı artmış ve giderek güçlenmişlerdir (Gür, 2024). Özellikle FETÖ gibi terör örgütlerinin devlet kadrolarına sızması, liyakatsiz kişileri kendilerinden görüp kadrolaştırması ve yanlışlarını örtmesi, kendilerinden olmayan liyakatli kişileri kabul etmemeleri gibi konular da seküler laik kesimin tepkisi çekmiş ve tüm dini gruplar benzer şekilde değerlendirilmeye başlanmıştır. Tüm bunların sonucunda toplumda bir ayrışma meydana gelmeye başlanmış ve iki kutuplu bir yapı ortaya çıkmıştır. Bir uçta seküler laiklerin diğer uçta ise siyasal İslamcıların çatışması toplum üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda bir tarafın yaptığı bir eylem diğer taraf tarafından çok olumsuz olarak algılanıp özellikle geleneksel medya ve sosyal medyada linç kültürünü ortaya çıkarmıştır. Gerek geleneksel medyadaki gerekse sosyal medyadaki bu linç kültürünün topluma yansıması ise toplumsal gerginlik olarak kendini göstermektedir. Elbette laiklik ile İslamofobi arasındaki çatışmalar ya da görüş ayrılıkları burada anlatılanlarla sınırlı değildir. Bu konunun çok derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Ancak bu konu bu çalışmanın konusu olmayıp, bu çalışmada yaşanan bir olayın bir örgüt üzerindeki etkisinin kurumsal meşruiyet bağlamında tartışılmasıdır.

27.04.2022 tarihinde Müslüman alemi için en önemli günlerden biri olan Kadir Gecesi olarak kutlanmıştır. Bir havayolu işletmesinin bir çalışanının bir sosyal medya uygulaması üzerinde Kadir Gecesi'nde arkadaşlarıyla birlikte içki içerken çekilmiş fotoğrafını paylaşması, bu fotoğrafın üzerine 'Kadir Gecesi Özel, Rabbim Kabul Etsin' paylaşımı yapması, paylaşım yapan kişinin hesabının kapalı olmasına rağmen bu paylaşımın 28.04.2022 tarihinde medyaya sızdırılması sonucunda gerek geleneksel medyada gerekse de sosyal medyada yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Bu yoğun tartışmalar üzerine ilgili havayolu işletmesi bir duyuru yayınlayarak olayın içinde yer alan çalışanlara yönelik inceleme başlatıldığını bildirmiştir. Yaşanan olay sonrasında İstanbul Anadolu Cumhuriyet Savcılığı harekete geçerek, ilgili paylaşım hakkında 'Halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama' suçundan soruşturma başlatmıştır.

YÖNTEM

Medya Takip Merkezi (MTM) verilerine göre Türkiye'nin en çok okunan gazeteleri 2022 yılı Mayıs itibariyle Sabah, Hürriyet ve Sözcü gazeteleridir. Araştırma amacını gerçekleştirmek için adı geçen söz konusu üç gazetenin incelenmesi hedeflenmiş, ancak Hürriyet ve Sabah gazetelerinin ideolojik yapılarının birbirlerine çok benzemesi açısından haber dilinde farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir. Diğer yandan Sözcü Gazetesinde konuya ilişkin hiçbir haberin yayımlanmadığı görülmüştür. Bu bağlamda karşıt görüşlere ilişkin söylem analizinin yapılabilmesi amacıyla araştırma evrenine bir diğer sol kökenli gazete olan Cumhuriyet gazetesi dahil edilmiştir. Sabah ve Cumhuriyet gazetelerinde 28.04.2022-10.10. 2022 tarihleri arasında yayınlanan ve doğrudan konuya ilişkili olan haberler araştırma analizine dahil edilmiştir. Haberler söz konusu gazetelerin web versiyonları temel alınarak Van Dijk'in önermiş olduğu eleştirel söylem analiz yöntemiyle analiz edilmiştir.

Söylem analizi, son dönemde nitel araştırmalarda oldukça fazla kullanılan bir yöntem olup, temelinde söylenenlerin anlamının değişkenliğine çeviren bir yöntem olarak ifade edilmektedir (Çelik & Ekşi, 2008). Söylem analizi dilin incelemesi olarak değerlendirilmekte, ancak dilin incelemesi sözdizimsel incelemeyi değil, söylenenlerin ötesindeki anlam ve içeriklerin incelenmesi anlamında gelmektedir. Söylem analizinde dilin incelenmesi toplumun sosyo-kültürel bağlamı içinde değerlendirilerek analiz edilir (Gül & Nizam, 2021). Bu çalışmada örnek olayın incelenmesinde Van Dijk'ın önermiş olduğu eleştirel söylem analiz yöntemi kullanılmıştır. Van Djik'a göre söylem, ideolojilerin yeniden üretilmesi sürecinde çok önemli bir etki yaratmaktadır ve ideolojiler günlük ifadeler ile yeniden üretilmektedir (2003). Van Djik'a göre her söylem ideolojik olmayabilir. Onun asıl ilgilendiği konu, ideolojilerin gündelik yaşantının içine nasıl indirildiğidir. İdeolojiler bireyler tarafından ailelerinde, okullarında, iş hayatlarında ve diğer sosyal alanlarında öğrenilir. Bu ortamlarda öğrenilen ideolojiler reklamlar, haberler, kitaplar, gazeteler gibi alanlardan da etkilenmektedir. Bu öğrenme olayını Van Dijk sadece bireylerin öğrenmesi olarak değil aynı zamanda kolektif öğrenme biçimi olarak da kabul eder (2003). Kolektif bir şekilde öğrenilen ideolojiler toplumdaki egemenlik ve iktidar ilişkilerini sergiler, meşrulaştırır ve yeniden üretir (van Dijk, 2001). Bu meşrulaştırma ve yeniden üretme süreci yeni kurumsal kuramda bahsedilen kurumların oluşması ve yeniden üretilmesi süreciyle tutarlıdır. Van Djik ideolojilerin metinlerde bulunabilmesi için kullanılacak yöntemde onlar-biz ayrımı ve toplumsal kimlikler ekseninde tanımlanan bir strateji benimsenmesi gerektiğini ifade eder (2003). Van Dijk'ın eleştirel söylem analizinin gerçekleştirilebilmesi için oluşturduğu söylem analizi sistematiği Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizi Sistematiği

Kaynak: (Özer, 2011)

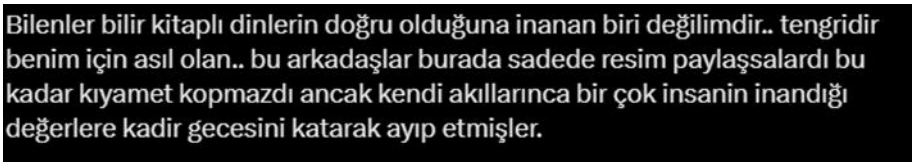
Tablo 2'de görüldüğü üzere van Dijk'ın sistematiğinde bir metin önce parçalarına ayrılmakta ve ideolojisi ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu yöntemde parçadan bütüne doğru bir gidiş, diğer bir deyişle tümevarımsal yaklaşım söz konusudur. Makro yapılarda metnin baskın parçaların tematik çözümlemesi gerçekleştirilirken, ideolojik imaları ortaya çıkarabilmek için şematik çözümleme yolunun kullanılması önerilmektedir (Ayvaz & Livberber, 2019). Mikro yapılarda ise metinde yer alan gizli ideolojilerin keşfedilebilmesi için kullanılan dilin yapısal durumu analiz edilmektedir. İlgili örnek olayın incelenmesi sürecinde kullanılacak olan eleştirel söylem analizi yöntemi Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizi Sistematiğinin Örnek Olay İncelemesine Uyarlanması

Kaynak: Yazar tarafından uyarlanmıştır.

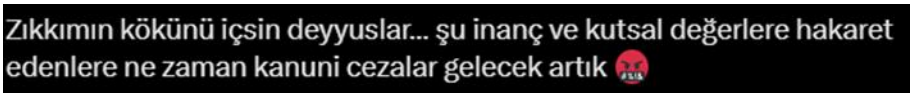
BULGULAR VE YORUM

27.04.2022 tarihi Müslüman alemi için en kutsal günlerden biri olan Kadir Gecesi olarak kutlanmıştır. Bu tarihte bir havayolu işletmesinde çalışan bir grup vatandaş arkadaşlarıyla bir eğlence düzenlemiş, bu eğlencede içki de içilmiştir. Gruptan bir üye, gerçekleştirdikleri kutlamaya ilişkin arkadaşlarıyla çekildikleri fotoğrafı herkese açık olmayan kişisel hesabından paylaşmış ve fotoğrafın üst kısmında 'Kadir Gecesi Özel' ifadesine, fotoğrafın alt kısmına ise 'Rabbim kabul etsin' ifadesine yer vermiştir. Fotoğrafın paylaşılmasından bir gün sonra 28.04.2022 tarihinde ilgili paylaşımın ekran görüntüsü bir şekilde sosyal medya hesaplarından paylaşılmaya başlanmış ve büyük bir tepkiye neden olmuştur. Sosyal medya kullanıcılarının bir kısmı insanların özgür olduklarını ancak Kadir Gecesi gibi özel bir geceye saygısızlık da yapılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Örneğin X platformunda yer alan bir kullanıcı Şekil 1'deki ifadeleri kullanmıştır. Diğer yandan bir kısım kullanıcının olaya ilişkin tepkisi ise çok daha yüksek perdeden gerçekleşmiştir. Olaya ilişkin daha sert tepki veren bir kullanıcının paylaşımı Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Sosyal Medya Platformu X'deki bir kullanıcının konuya ilişkin yorumu

Kaynak: Sosyal medya platformu X

Şekil 2. Sosyal Medya Platformu X'deki bir kullanıcının konuya ilişkin yorumu

Kaynak: Sosyal medya platformu X

Sosyal medyada büyüyen tepkiler gazetelerin sosyal medya hesaplarında da haberleştirilmiş ve daha geniş kitlelere ulaşmaya başlamıştır. Şekil 3'te Yeni Şafak Gazetesinin sosyal medya hesabından konuya ilişkin gerçekleştirilmiş haber gösterilmektedir.

Şekil 3. Yeni Şafak Gazetesinin Konuya İlişkin Sosyal Medya Haberi

Kaynak: Yeni Şafak Gazetesi X Sosyal Medya Hesabı

Yeni Şafak gazetesi gibi diğer bazı gazetelerin sosyal medya hesaplarından da benzer paylaşımlar gelmiş, haberin içeriğinde konuyla pek de ilgisi olmayan havayolu işletmesinin de ismi özellikle vurgulanmıştır. Bu vurgulamaya ilişkin olarak bazı kullanıcılar konunun havayolu işletmesi ile ilgili olmadığını belirterek havayolu işletmesinin neden sorumlu tutulduğunu sorgulamaya başlamış, diğer bazı kullanıcılar ise havayolu işletmesinin ilgili kişilere yaptırım uygulaması gerektiğini, aksi halde bir daha bu havayolu işletmesi ile uçuş gerçekleştirmeyeceklerini belirtmişlerdir. Konuya ilişkin sosyal medya paylaşımları Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4. Farklı kullanıcıların konuya ilişkin havayolu işletmesine yönelik bakış açıları

Kaynak: Sosyal Medya Platformu X

Gerçekleşen paylaşımlar neticesinde konuya ilişkin ilgili havayolu işletmesinin isminin sık sık dile getirilmesi, konunun içinde sanki ilgili havayolu işletmesi de varmış gibi bir algının ortaya çıkması ve ilgili havayolu işletmesinin itibarının, diğer bir deyişle meşruiyetinin sorgulanmaya başlaması gibi nedenlerle ilgili havayolu işletmesi bir açıklama yayınlamış ve çalışanlarla ilgili gerekli incelemelerin gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. İlgili havayolu işletmesinin konuya ilişkin sosyal medya platformu X'ten gerçekleştirdiği açıklaması Şekil 5'te gösterilmiştir.

Şekil 5. İlgili Havayolu İşletmesinin Konuya İlişkin Açıklaması

Kaynak: Pegasus Havayolu İşletmesinin X Hesabı

İlgili havayolu işletmesinin paylaşımı yapmasına rağmen sosyal medya paylaşımları devam etmiş, gerek kişisel hesaplardan gerekse de bazı

gazetelerin sosyal medya hesaplarından paylaşımlar ilgili havayolu işletmesinin ismi kullanılarak yapılmaya devam etmiştir. Olayların üzerine havayolu işletmesi ilgili çalışanın iş akdinin sonlandırılmasına karar vermiş, ancak konuya ilişkin herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Elbette sosyal medyada yaşanan tepkiler basılı medyaya da yansımış ve olaya ilişkin birçok haber yayımlanmıştır. Yaşanan olay sosyolojik olarak iki kutuplu olarak kabul edebileceğimiz Türkiye'de farklı ideolojilere sahip gazetelerde farklı yorumlara sahip olacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda gazete tiraj rakamları araştırılarak en çok satan 3 gazetenin Sabah, Hürriyet ve Sözcü gazeteleri olduğu belirlenmiştir. Sabah ve Sözcü Gazeteleri benzer ideolojilere sahip olduğu için bu iki gazetenin haberlerinin birbirinin tekrarı olacağı düşünülmüş ve sadece Sabah gazetesinin haberlerinin analiz edilmesinin uygun olduğu değerlendirilmiştir. Diğer yandan en çok satan gazeteler sıralamasında yer alan Sözcü gazetesinde konuya ilişkin hiçbir haberinin yer almaması, diğer bir deyişle olayı görmezden gelmesi nedeniyle Sözcü gazetesi araştırma evrenine dahil edilememiştir. Bu kapsamda karşıt bakış açısının oluşturulabilmesi amacıyla yine sol kökenli bir gazete olan Cumhuriyet gazetesinin haberlerinin analiz edilmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir.

Makro Yapılar

Sabah gazetesinin konuya ilişkin ilk haberi 28.04.2022 tarihinde yapılmıştır. Haberin sunumunda kullanılan başlıkta doğrudan havayolu işletmesinin ismi ön plana çıkartılmış, olay, toplumda tepki çekecek şekilde 'alkollü alem' olarak nitelendirilmiştir. Cumhuriyet gazetesi ise konuya ilişkin bir haber paylaşmayarak olayı görmezden gelmeyi tercih etmiştir. Cumhuriyet gazetesinin ilk haberi 29.04.2022 tarihinde yayımlanmış ve haber başlığında havayolu işletmesinin ismi ön plana çıkarılarak ilgili çalışanlara soruşturma açıldığına ilişkin bilgi paylaşılmıştır. Bu bağlamda her iki gazetenin haberlerinde de olayın doğrudan havayolu işletmesi ile ilgili olduğu kanısı ortaya çıkmakta ve okuyucuda havayolu işletmesine yönelik olumsuz bir algının oluşmasına neden olmaktadır. Sabah gazetesinde yayınlanan ilk haberin spotuna bakıldığında, spotta aslında paylaşımı gerçekleştiren kişilerin ilgili havayolu işletmesinin çalışanlarının olup olmadığının bilinmediği, diğer bir deyişle ardalan bilgisinin teyit edilmediği anlaşılmaktadır. Spotun devamında ise ilgili paylaşımın vatandaşlar tarafından büyük tepkiyle karşılandığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda haber spotunda ilgili havayolu işletmesinin hedef gösterilmesinden bahsedilebilir. Cumhuriyet gazetesinin ilk haberinin spotunda ise havayolu işletmesi çalışanlarının kişisel sosyal medya hesaplarından yaptıkları paylaşımlar nedeniyle soruşturmaya maruz kaldıkları ifade edilmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet gazetesinin, çalışanların kişisel sosyal medya hesaplarından yaptıkları paylaşımın toplumun tamamını ilgilendirmediği mesajını vermek istediği değerlendirilebilir. Ancak haberde bireylerin kendilerinden

bahsetmek yerine havayolu işletmesinin isminin de kullanılması bir hedef gösterme olarak düşünülebilir. Benzer şekilde Sabah gazetesinin ana olayın sunumunu gerçekleştirdiği metinde Kadir Gecesinin önemi vurgulanmış, vatandaşların ibadetlerini gerçekleştirdikleri belirtilmiş, ancak haberin devamında ilgili paylaşımı yapan kişilerin alem yaptıkları belirtilerek, kişilerin havayolu işletmesiyle ilişkilendirmesi yapılmıştır. Cumhuriyet gazetesinin ilk haberinde ise paylaşım yapan vatandaşlara son dönemin popüler suçu olan 'Halkı kin ve düşmanlığa tahrik ve aşağılama' suçundan soruşturma açıldığı ifade edilmiştir. Benzer şekilde ana olayın sunumunda da paylaşım yapan kişilerin havayolu işletmesi ile olan ilişkisi habere konu edilmiştir. Sabah gazetesinin haberinde olayın taraflarına ilişkin bir yorum bulunmazken, Cumhuriyet gazetesinin ilk haberinde olayın bir tarafı gibi lanse edilen havayolu işletmesinin bir yetkilisinin yorumu haber konu olmuştur. Yorumda kimliği belli olmayan işletme yetkilisi çalışanlara işletme içi idari soruşturma açıldığını ve soruşturmanın tek bir kişi üzerinden ilerlediğini belirtmiştir. Taraf yorumu analiz edildiğinde, işletmenin paylaşımda yer alan çalışanların tamamını olaydan sorumlu tutmadığı, sadece ilgili paylaşımı yapan çalışanın olaydan sorumlu tutulduğunu ifade etmek istediği yorumu yapılabilir.

Sabah gazetesinin konuya ilişkin bir diğer haberi 30.04.2022 tarihinde yapılmıştır. Bu haberin başlığında paylaşımı gerçekleştiren kişilerin avukatının yapmış olduğu açıklama ele alınmış ve avukatın açıklamasının halkın nezdinde yine tepki çekecek bir açıklama olduğu ifade edilmiştir. Bu haber başlığında da yine havayolu işletmesinin ismi habere konu edilmiştir. Haberin spotu değerlendirildiğinde, havayolu işletmesinin isminin kullanılmaya devam ettiği, gerçekleştirilen eylemin bir alem olduğu, bu eylemin büyük tepki çektiği ve avukatın açıklamasının kimsenin kabul edemeyeceği bir söylem olduğu ifade edilmiştir. Haberde taraf olan avukatın açıklaması olaya ilişkin yorum olarak değerlendirilmiştir. Avukat açıklamasında Kadir Gecesinin sadece Müslümanlar açısından önemli olduğunu, Müslüman olmayanlar için herhangi bir önem taşımadığını, Türkiye'nin laik bir düzenle yönetildiğini ve kişilerin ifade özgürlüklerinin olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda avukatın açıklamasının Türkiye gerçekliklerinden uzak, gerçekleştirilen eylemin toplumdaki karşılığının çok umursanmadığını düşündüğünden bahsedilebilir. Diğer yandan avukatın müvekkillerinin ceza almasını engellemek amacıyla toplumda var olan ideoloji çatışmasına yönelik bir söylem geliştirdiğinden de bahsedilebilir. Sabah gazetesinin konuya ilişkin bir diğer haberi 10.05.2022 tarihinde yapılmıştır. Bu haberin başlığında yine havayolu işletmesinin ismi kullanılmaya devam edilmiş, olaya ilişkin Başsavcılığın harekete geçtiğinden bahsedilmiştir. Haber başlığı okuyucuda merak uyandırmak amacıyla eksik olarak paylaşılmış ve Başsavcılığın nasıl harekete geçtiğinden bahsedilmemiştir. Haberin spotu incelendiğinde, paylaşımı yapan kişilerin tutuklanmak üzere mahkemeye sevk edildikleri, ancak

mahkeme tarafından adli kontrolle serbest bırakılmalarına karar verildikleri belirtilmektedir. Olay tarafını oluşturan kişinin savcılık ifadesi haberde kullanılmış ve kişinin yaşamış olduğu pişmanlık ifade edilmiştir. Konuya ilişkin Sabah Gazetesinin son haberi 10.10.2022 tarihinde yapılmıştır. Haberin başlığında havayolu işletmesinin ismi yine kullanılarak, kişilerin içtikleri alkole vurgu yapılmıştır. Diğer yandan bir diğer vurgu mahkemenin konuya ilişkin gerekçeli kararını açıklaması olmuştur. Haberin spotu incelendiğinde, gerçekleştirilen eylemin bir skandal olduğu, Kadir Gecesinde içki sofraları kurulduğu, mahkemenin bu durumu toplumsal barışı bozacak bir eylem olarak gördüğü ifade edilmiştir. Ana olayın sunumunda ise paylaşımı yapan kişinin almış olduğu hapis cezasından bahsedilmiştir. Sabah gazetesinin haberlerinde, ilgili kişinin yapmış olduğu paylaşımın saygısızlık olduğu, toplumdaki inanan bireyleri aşağıladığı, bunun bir suç olduğu ve aldığı cezanın hak edildiği şeklinde haberleştirmeler yapıldığı görülmektedir. Cumhuriyet gazetesinde konuya ilişkin ikinci haber, 30.04.2022 tarihinde yapılmıştır. Haberde paylaşımı gerçekleştiren kişinin avukatının konuya ilişkin açıklamasının bir kısmı havayolu işletmesi ile ilişkilendirilerek sunulmuştur. Haber başlığında havayolu işletmesinin çalışanını tehdit ettiği ifade edilmiş ve bunun hukuksuz olduğuna ilişkin bir yorum katılmıştır. Haberin spotunda avukatın açıklamasının bir kısmına yer verilerek, müvekkilin suçsuz olduğu söylenmeye çalışılmış ve paylaşım yapan kişinin sosyal medya hesabının herkese açık olmadığı, bu nedenle bu paylaşımı dışarıya sızdıranların asıl suçlu olduğundan bahsedilmiştir. Bu bağlamda avukatın gerçekleştirilen eyleme ilişkin tepkileri başka yöne çekmek istediğinden bahsedilebilir. Cumhuriyet Gazetesinin bir diğer haberi 10.05.2022 tarihinde yayınlanmıştır. Bu haberin başlığında savcılığın paylaşımı gerçekleştiren kişi hakkında tutuklama talep ettiği ifade edilmiştir. Ancak kullanılan dil nedeniyle bu tutuklama talebinin yersiz olduğu düşüncesinin haber başlığına yansıdığından bahsedilebilir. Haberin spotunda paylaşımı yapan kişi hakkında tutuklama talep edildiği, mahkemece adli kontrol talebiyle serbest kaldığı ifade edilmiştir. Olay tarafının yorumu da haberde yer almıştır. Buna göre paylaşımı gerçekleştiren kişi, olayı anlatmış ancak yorumunun sonunda bazı çevreler tarafından tehdit edildiğini, havayolu işletmesinin kendisini işten çıkardığını, olaydan dolayı pişman olduğunu beyan etmiştir. Olay yorumunda kişi, paylaşımı alkolün etkisiyle yapmış olabileceğini düşündüğü belirterek, sorumluluğunu ortadan kaldırmaya çalıştığı görülmektedir. Cumhuriyet gazetesinin son haberi 17.06.2022 tarihinde yayınlanmıştır. Bu haberin başlığında muğlak bir ifade kullanılarak konuya ilişkin yeni bir gelişme yaşandığı belirtilmiştir. Ancak kısa başlıkta bile havayolu işletmesinin ismi kullanılmaya devam edilmiştir. Haberin spotunda paylaşım yapan kişi hakkında Savcılığın iddianame hazırladığı ifade edilmiştir. Haberin spotunda bu sefer havayolu işletmesinin adı kullanılmamıştır. Olay tarafı olan kişinin yorumu da yine haberde kullanılmış ve kişinin yaşanan durumlardan dolayı üzgün olduğu

belirtilmiştir. Cumhuriyet gazetesinin konuya ilişkin haberleri değerlendirildiğinde havayolu işletmesinin konuyla hiç alakası olmamasına karşın her haberde isminin zikredildiği, paylaşım yapan kişinin eyleminin aslında bir suç oluşturmadığı, kişinin konudan pişman olduğuna yönelik ifadeleri ön plana çıkardığından bahsedilebilir.

Mikro Yapılar

Sabah gazetesinin haberleri incelendiğinde haberlerin daha çok edilgen yapıda olduğu, cümlelerin basit ancak uzun yapıda olduğu görülmektedir. Sözcük seçimleri incelendiğinde ise Sabah Gazetesinin 28.04.2002 tarihli haberinde 'Pegasus çalışanları olduğu iddia edilen bir grup Kadir Gecesi'nde alem yaparken fotoğraf paylaştı. 'Kadir Gecesi Özel, Rabbim kabul etsin' notu ise vatandaşların büyük tepkisini çekti' haberinde 'alem yapmak' ifadesinin kullanılması öznellikten uzak olarak değerlendirilmektedir. Aynı gazetenin 30.04.2022 tarihli 'Pegasus personelleri geride bıraktığımız Kadir Gecesi alkollü alem yaptı. Personellerden biri sosyal medya hesabından alkollü fotoğrafı, 'Kadir Gecesi Özel! Rabbim kabul etsin' notunu düşerek paylaştı. Skandal paylaşıma Türkiye'den tepki yağdı. İşten çıkarılan Pegasus personelinin avukatı Kerem Donat ise yaptığı savunma ile 'Pes' dedirtti. Donat, "Bizi alakadar etmez" diyerek büyük saygısızlığı savundu' haberinde 'skandal', 'pes dedirtti', 'bizi alakadar etmez' ifadeleri özellikle seçilerek toplumsal baskı oluşturulmaya çalışıldığı, öznellikten uzaklaşıldığı ve gazetenin benimsediği ideolojinin yinelenmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. Sabah gazetesinin 10.05.2022 tarihli 'Kadir Gecesi'nde paylaştıkları fotoğrafla gündeme gelmişlerdi! Pegasus çalışanları için Başsavcılık'tan flaş talep' başlıklı haberinde cümle sonunda özellikle ünlem noktalama işareti kullanılarak bir merak uyandırılmaya, dikkat çekilmeye çalışılmakta olduğu görülmektedir. 10.10.2022 tarihli haberde ise 'Pegasus çalışanlarının rakılı fotoğraf davasında karar! Mahkeme gerekçesini açıkladı' başlığında içkiye vurgu yapılmakta ve bu konuda hassasiyeti olan kişilerin olaya dikkat çekilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Cumhuriyet gazetesinin 29.04.2022 tarihli haberinin başlığında 'Pegasus çalışanları hakkında soruşturma başlatıldı' ifadeleri kullanılarak eksik bilgi paylaşımı yapılmakta ve olaya ilişkin sadece soruşturma açıldığı bilgisi verilerek olay üstü örtülü bir şekilde gizlenmeye çalışılmaktadır. Cumhuriyet Gazetesinin 30.04.2022 tarihli haberinde 'İşten çıkarılan Pegasus çalışanın avukatı ilk kez Cumhuriyet'e konuştu: 'Pegasus'tan 'Ya istifa et, ya biz seni işten çıkartacağız' diye aradılar!' başlığı kullanılmaktadır. Haberde 'istifa et, ya da biz seni işten çıkarırız' ifadesi ile paylaşım yapan kişinin mağdur olduğu, haksız gerekçeler ile işten çıkarıldığı ifade edilmeye çalışılmaktadır. Cumhuriyet Gazetesinin olaya ilişkin 10.05.2022 tarihli haberinde ise 'Savcı, Pegasus çalışanı için tutuklama istedi!' başlığı kullanılarak gerçekleşen eylem için istenen cezanın orantısız olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Her iki gazetenin de haberleri

incelendiğinde gerek başlıklarda gerek sözcük seçimlerinde gerekse de olayın anlatımında havayolu işletmesinin isminin gereksiz bir şekilde olayla ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bunun en temel nedenlerinden birinin her iki gazetenin de ideolojisinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Sabah gazetesi genel olarak siyasal İslam ile muhafazakarlığı benimseyen bir ideolojiye sahipken, Cumhuriyet gazetesi sol bakış açısına sahip laik bir çizgiyi barındıran bir ideolojiye sahiptir. Bu bağlamda her iki gazetenin de kendi ideolojileri doğrultusunda haberleştirmeler yaptıkları, sözcük ve noktalama işaretleri bağlamında bu ideolojileri öne alan tercihlerde bulundukları görülmektedir. İlgili havayolu işletmesinin gerek basın açıklamalarında gerekse de reklam faaliyetlerinde Atatürkçü bir çizgide olduğunu beyan etmesinin olayların yaşanması esnasında havayolu işletmesinin isminin bu kadar çok zikredilmesinin nedenlerinden biri olduğu düşünülebilir. Muhafazakâr ve siyasal İslam çizgisinde yayın yapan ve okuyucu kitlesi de benzer olan Sabah gazetesinin havayolu işletmesinin ismini haberlerde sık sık geçirmesinin nedeninin işletmenin ideolojisinden kaynaklandığı düşünülebilir. Diğer yandan laik ve sol bakış açısına sahip olan Cumhuriyet gazetesinin de benzer bir şekilde Atatürkçülüğü benimsemiş bir işletmenin yaşanan olay nedeniyle işten çıkarma yapmaması gerektiğini düşündüğünden dolayı havayolu işletmesinin ismini sık sık gündeme getirdiğinden bahsedilebilir.

Örnek Olayın Kurumsal Meşruiyet ile İlişkisi

Gerçekleşen olay sonrasında havayolu işletmesinin gerek sosyal medya paylaşımlarında (bakınız Şekil 4) gerekse de yazılı basında isminin sık sık olumsuz anlamda gündeme gelmesiyle belirli bir kesim gözünde meşruiyeti sorgulanmaya başlamıştır. İşletme, örgütsel alanda var olan meşruiyetini koruyabilmek adına öncelikle bir basın açıklaması yaparak durumun araştırıldığı bilgisini kamuoyuna açıklamıştır. Açıklama Şekil 5'te gösterilmiştir. Kamuoyuna yapılan bu açıklama incelendiğinde havayolu işletmesi paylaşımın kişisel bir sosyal medya hesabından paylaşıldığını ifade ederek aslında kendilerinin konuyla ilişkileri olmadığını mesajını vermektedir. Diğer yandan paylaşım yapılan sosyal medya platformundaki kullanıcı profilinin herkese açık olmadığı mesajı 'kişiye özel bir ortamda' ifadesi ile verilmeye çalışılmaktadır. Buna rağmen konunun kendileri ile ilişkilendirildiğini ancak bunun hata olduğunu, dolayısıyla bir açıklama yapılması gerekliliğinin ortaya çıktığından bahsedilmektedir. İkinci cümlede daha açık bir ifade ile paylaşılan fotoğrafın ve fotoğraf üzerindeki ifadelerin kendilerini ilgilendirmediği, işletmenin de böyle bir bakış açısının olmadığı ifade edilerek, tepki gösteren kişilere bunu yapmamaları gerektiği mesajı verilmektedir. Açıklamanın üçüncü cümlesinde paylaşımda yer alan unsurların toplumun inanç, değer, alışkanlık ve normlarına uygun olmadığı ve bunun işletme için de uygun olmadığı yinelenmektedir. Açıklamanın dördüncü cümlesinde çok hızlı bir şekilde hareket edildiği, konunun

değerlendirilmesi için işletme içi idari inceleme başlatıldığı mesajı verilerek, tepkilerin dindirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Açıklamanın son cümlesinde ise işletme kurallarının herkes için geçerli olduğu ve bir ayrımcılık yapılmayacağı bildirilmiştir. Bu bağlamda havayolu işletmesinin yeni kurumsal kuramın bahsetmiş olduğu zorlayıcı baskılara maruz kaldığı, bu baskılar neticesinde ahlaki meşruiyetini korumaya çalıştığından bahsedilebilir. Ortaya çıkan baskının kaynağı toplumun havayolu işletmesinden beklentileridir. Diğer yandan havayolu işletmesi gerçekleştirilen eylemin toplum nezdinde doğru olmadığını kabul ettiği, bu bağlamda da çalışan ile ilgili soruşturma başlattığını açıklaması, toplum gözünde doğru eylemin gerçekleştirilmesi olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda işletmenin ahlaki meşruiyetini korumaya çalıştığından bahsedilebilir. Son olarak işletme Oliver (1997)'in bahsetmiş olduğu strateji ve taktiklerden, uyma/kabul etme stratejisinde zorunlu olarak uyma taktiğini uyguladığı görülmektedir. Yasal anlamda dini gün ve gecelerde içki içilmesine ilişkin bir yasak olmamasına karşın, toplumdaki beklenti bu gecelere saygı duyulmasıdır. Havayolu işletmesinin çalışanı toplumun beklentisine aykırı davranmış ve toplumun tepkisini çekmiştir. Aynı tepki çalışanın işletmesine de yansımıştır. Havayolu işletmesi de bu yansımanın etkilerini azaltabilmek adına (kurumsal itibarını koruyabilmek için) çalışan hakkında soruşturma başlatmış ve soruşturmanın sonucunda çalışanı işten çıkarmıştır. Toplumsal baskının ortaya çıkmaması durumunda ilgili çalışanın işten çıkarılmayacağı varsayabilir. Bu kapsamda işten çıkarma eyleminin temel kaynağının zorlayıcı baskı olduğu, bu baskıyı dengeleyebilmek için havayolu işletmesinin uyma/kabul etme stratejisini benimsediğinden bahsedilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada örgütlerin yaşamış oldukları kriz durumlarında kurumsal meşruiyetlerini kaybetmemek için neler yaptıkları bir örnek olay üzerinden araştırılması amaçlanmıştır. Araştırma amacını gerçekleştirmek için Türkiye'de faaliyet gösteren bir havayolu işletmesinin 2022 yılında yaşamış olduğu bir kriz durumu inceleme altına alınmıştır. İşletmenin yaşamış olduğu krizin etkilerinin daha net bir şekilde ortaya koyulabilmesi amacıyla yaşanan krize ilişkin basına yansımış olan haberlerin söylem analizi gerçekleştirilmiştir. Söylem analizinin gerçekleştirilebilmesi için ilgili dönemde tirajı en yüksek gazeteler örnekleme dahil edilmek istenmiştir. Ancak ilk iki sırayı alan gazetelerin ideolojik bakış açılarının benzer olmalarından ve söylemlerin tekrarından kaçınmak için ilk sırada yer alan gazete örnekleme dahil edilmiştir. Üçüncü sırada yer alan gazetenin ise konuya ilişkin hiçbir haberinin olmaması nedeniyle, bu gazete örnekleme dahil edilmemiş, onun yerine ilk gazetenin ideolojik görüşünün tam tersi bir ideolojiye sahip bir gazete örnekleme dahil edilmiştir. Söylem analizinin

gerçekleştirilmesinde Van Dijk (2003)'ın önermiş olduğu model kullanılmıştır. Analiz sonucunda makro yapılarda havayolu işletmesinin konuyla alakasının olmamasına rağmen her haberde isminin yer aldığı, haberlerin içeriğinde farklı ideolojik bakış açılarına bağlı olarak farklı tanımlamaların yapıldığı görülmüştür. Mikro yapılarda ise cümlelerin çoğunlukla edilgen olduğu, cümlelerin basit ancak uzun yapıda olduğu görülmüştür. Son olarak havayolu işletmesinin kurumsal meşruiyetini korumak amacıyla nasıl bir aksiyon aldığının anlaşılabilmesi amacıyla öncelikle hangi baskılara maruz kaldığı X sosyal medya platformundan alınan örneklerle gösterilmiştir. Ardından işletmenin kamuoyuna yapmış olduğu açıklama analiz edilerek işletmenin uygulamış olduğu strateji ve taktikler incelenmiştir. Analiz sonucunda işletmenin zorlayıcı baskılara maruz kaldığı, bu baskıları dengeleyebilmek adına uyma/kabul etme stratejisini uyguladığı anlaşılmıştır.

Bu çalışma bir örnek olay çalışması olup doğasında genellenemezlik bulundurmaktadır. İşletmelerin herhangi bir krizle karşılaştıklarında uygulayacakları stratejiler ve taktikler elbette bulundukları bağlama ve baskının kaynağına bağlıdır. Bu bağlamda çalışma sonuçlarının tüm işletmelerin uygulayacağı stratejileri belirleme gibi bir iddiası yoktur. Diğer yandan araştırma verileri sadece iki gazetenin konuya ilişkin haberi ve havayolu işletmesinin kamuoyuna yapmış olduğu çalışma ile sınırlıdır. Konuya ilişkin tüm yazılı ve görsel medyada yer alan haberlerin analiz edilmesinin söylem analizi bağlamında daha faydalı sonuçlar üreteceği düşünülmektedir. Diğer yandan kurumsal meşruiyete ilişkin sadece havayolu işletmesinin kamuoyu açıklamasının değerlendirilmesi çalışmanın kısıtlarından bir diğeridir. Gelecek çalışmalarda konuya ilişkin havayolu işletmesi yöneticilerinin fikirlerinin alınması, konuya başka bir lensten bakılmasını sağlayarak daha doğru analizlerin yapılmasını mümkün kılacaktır. Son olarak kriz sonrasında ilgili havayolu işletmesine ilişkin toplumsal yargıların değişip değişmediğine ilişkin gelecekte yapılacak çalışmalar kriz durumunda işletmelerin neler yapması gerektiğine ilişkin daha doğru sonuçların ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

REFERANSLAR

Arslan, S., & Coşkun, R. (2017). Kurumsal Kuram Açısından Örgütsel Dil İle Örgütsel Meşruiyet İlişkisi: Örgütler Dil Aracılığıyla Meşruiyeti Nasıl Elde Eder? Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi,, 12(3), s. 137-164. doi:https://doi.org/10.17153/oguiibf.333919

Avan, E., Avan, A., & Baytok, A. (2023). Güvenli Turizm Sertifikasyon Programının Faydacı Meşruiyet Kapsamında Değerlendirilmesi. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi,, 7, s. 486-508. doi:https://doi.org/10.32572/guntad.1263225

Aydemir, B. A. (2008). İşletmelerin Yeni Rekabet Aracı Olarak Kurumsal İtibar. ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources, 10(2), s. 27-53.
Ayral, G., & Saracel, N. (2021). Etik İklimin Kurumsal İtibar ve Kurumsal Sürdürülebilirlik Yaklaşımına Etkisi. İşletme Araştırmaları Dergisi, 3, s. 2376-2395.

Ayvaz, S., & Livberber, T. (2019). Reklamlarda Toplumsal Sınıf: Otomobil Reklamları Üzerinden Bir Söylem Analizi. Erciyes İletişim Dergisi, 6(2), s. 1141-1164. doi:DOI: 10.17680/erciyesiletisim.518553

Bishai, S. (2024). Türkiye'de İnanç Özgürlükleri 2024 Raporu Yayınlandı. ABD Uluslararası İnanç Özgürlükleri Komisyonu. Erişim adresi: https://www.adipanadolu.org/sayfa-detay/turkiyede-inanc-ozgurlukleri-guncelleme-raporu/474 Erişim tarihi: 04.12.2024

Curacı, U. T. (2023). Örgütlerin Meşruiyet Arayışlarında Bir Araç Olarak Teknoloji. Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi, 5(1), s. 13-25. doi:https://doi.org/10.58307/kaytek.1253314

Çelik, H., & Ekşi, H. (2008). Söylem Analizi. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 27, s. 99-117.

Çiçek, E. (2017). Kurumsal İtibarın Kazanılmasında Kurumsal Sosyal Sorumluluk . Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, 13, s. 194-218.

Dijk, T. A. (2003). Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım. B. Çoban, & Z. Özarslan (Dü) içinde, Söylem ve İdeoloji (N. Ateş, Çev.). İstanbul: Su Yayınları.

Dimaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. American Sociological Review, s. 147-160.

Dinçer, B. (2022). Sürdürülebilirlik Raporlarının Meşruiyet Teorisi Kapsamında Değerlendirilmesi. Y. Aslan (Dü.) içinde, Muhasebe, Finans ve Denetim Alanlarında Kritik Yaklaşımlar (s. 39-53). İstanbul: Efeakademi.

Gül, S. S., & Nizam, Ö. K. (2021). Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 42(1), s. 181-198.

Gür, A. (2024). Türkiye'de Fundafobinin İslamofobi'ye Dönüşümü ve Medyanın Rolü. Journal of Media and Religion Studies, 7(1), s. 103-125. doi:DOI: 10.47951/mediad.1392158

İlter, B. (2022). Örgütsel Meşruiyet Aracı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları: Koza Maden İşletmesi Örneği. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 12(3), s. 1777-1814. doi:https://doi.org/10.48146/odusobiad.1101743

Kalemci, R. A., & Tüzün, İ. K. (2008). ÖrgütselAlanda Meşruiyet Kavramının Açılımı: Kurumsal ve Stratejik Meşruiyet. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), s. 403-413.

Kobal, H. Y. (2022). Sosyal Girişimlerin Örgütsel Kimlik Yoluyla Meşruiyet Arayışları. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(1), s. 259-274. doi:https://doi.org/10.33206/mjss.904477

Kurt, Y., & Gerede, E. (2016). Yeni Kurumsal Kuram Perspektifiyle Havacılıkta Emniyet Yönetim Sistemi Uygulamalarının Değerlendirilmesi. VII. Örgüt Kurami Çalıştayı Bildiriler Kitabı, (s. 46-64). İstanbul.

Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. American Journal of Sociology, 83(2), s. 340-363. doi:https://doi.org/10.1086/226550

Oliver, C. (1991). Strategic Responses to Institutional Processes,. The Academy of Management Review, 16(1), s. 145-179.

Özer, Ö. (2011). Haber Söylem İdeoloji. Konya: Literatürk.

Paksoy, K. (2012). Rivayetler Işığında Kadir Gecesi. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27, s. 15-35.

Perez-Batres, L. A., Miller, V. V., & Pisani, M. J. (tarih yok). Institutionalizing sustainability: an empirical study of corporate registration and commitment to the United Nations global compact guidelines. Journal of Cleaner Production, 19(8), s. 843-851. doi:https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.06.003

Scott, W. R. (2005). Institutional theory: Contributing to a theoretical research program. Great Minds in Management: The Process Of Theory Development, 37(2), s. 260-284.

Suchman, M. C. (1995). Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. Academy of Management Review, 20(3), s. 571-610.

van Dijk, A. T. (2001). Critical Discourse Analysis. D. Tannen, H. E. Hamilton, & D. Schiffrin (Dü) içinde, The Handbook of Discourse Analysis (First Edition b.). Oxford, UK: Blackwell Publishers.

Yazıcı, N. (1997). Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir'de Dini Hayat Üzerine Bazı Gözlemler (1916-1917). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 37(3-4), s. 105-130.

Türkiye'nin Kapsayıcı Büyüme Deneyimi Üzerine Bir Değerlendirme

Hilal ALPDOĞAN[1]

1- Doç.Dr.; Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü. halpdogan@subu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9183-4865

ÖZET

Küresel ölçekte artan eşitsizlikler, ülkeleri ekonomi politikalarında kapsayıcı kalkınma ve büyüme kavramlarına odaklanmaya yönlendirmiştir. Kapsayıcı büyüme; gelir grupları arasındaki adaletsizliğin azaltılması, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve bireylerin ekonomik sürece etkin şekilde dahil edilmesini amaçlayan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu hedeflerin sürdürülebilir biçimde gerçekleştirilebilmesi, kapsayıcı ekonomi ve maliye politikalarının etkin uygulanmasıyla mümkün olacaktır. Türkiye'nin 2000-2023 dönemi büyüme politikaları incelendiğinde, 2000-2010 yılları arasında uygulanan politikaların kapsayıcılık açısından olumlu sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Bu dönemde gelir eşitsizliği ve yoksulluk oranlarında kayda değer bir iyileşme sağlanmıştır. Ancak 2010 yılı sonrası dönemde, gelir dağılımındaki iyileşmelerin durağanlaştığı ve yoksulluğun azaltılmasında ilerlemenin sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bu süreçte uygulanan asgari ücret politikalarının kapsayıcılık hedeflerinden uzaklaştığı ve kapsayıcı büyüme performansını olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler – Ekonomik Büyüme, Kapsayıcı Büyüme, Kapsayıcı Ekonomi Politikası, Ücret Politikası, Yoksulluk, Gelir Eşitsizliği.

GİRİŞ

Kapsayıcı büyüme, adil ekonomik katılımı ve yoksulluk ve eşitsizliğin azaltılmasını vurgulayan çok yönlü bir kavramdır. Tüm bireylerin ekonomik büyümeye katkıda bulunma ve bundan yararlanma fırsatına sahip olmasını sağlamayı ve böylece daha kapsayıcı bir toplumu teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, politika tartışmalarında ve akademik literatürde sürdürülebilir kalkınma için gerekli olarak giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Kapsayıcı büyüme, toplum genelinde adil bir şekilde dağıtılan ve herkes için, özellikle marjinalleştirilmiş gruplar için fırsatlar yaratan ekonomik büyümeyi ifade eder. Toplumun bütün kesimlerinin pazarlara ve kaynaklara erişebilmesini sağlayarak ekonomiye katılımı artırmayı amaçlamaktadır (Saravan, 2024). Başka bir ifadeyle; toplumun tüm kesimlerinin ekonomik ilerlemeye katılmasını ve bundan yararlanmasını sağlamak için sosyal politikaların, kamu harcamalarının ve mali reformun önemini vurgulayan, faydalarının eşit dağılımının eşlik ettiği ekonomik büyümeyi ifade eder (Farnsworth ve Irving, 2024).

Ayrıca Uluslararası Para Fonu'nun da vurguladığı gibi yeniden dağıtımı ve kamu hizmetlerinin genişlemesini teşvik eden sosyal politikalarla bağlantılıdır (Farnsworth ve Irving, 2024). Kapsayıcı büyümeye ulaşma stratejileri arasında üretken istihdamı, cinsiyet eşitliğini ve sosyal

güvenlik ağlarını teşvik etme öne çıkmaktadır (Moldovan ve Moldovan, 2023). Yalnızca yeniden dağıtım politikalarına güvenmek yerine yoksulları ekonomik faaliyetlere dahil etmenin önemini vurgulamaktadır. Finansal kapsayıcılık, ekonomik süreçlere daha geniş katılımı sağladığı ve böylece sistemik eşitsizlikleri ele aldığı için de oldukça önemlidir (Saher vd., 2024). Kapsayıcı büyüme, tüm toplumsal kesimler için sosyal fırsatları artıran ve büyümeden elde edilen faydaların adil bir şekilde paylaşılmasını sağlayan ekonomik kalkınmayı ifade eder. İş yaratmayı, hizmetlere daha iyi erişimi ve daha sağlıklı bir çevreyi kapsar ve sonuçta yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini azaltır (Khan ve Nazir, 2023).

Kapsayıcı büyüme politikalarının hedeflediği ekonomik ve sosyal hedeflerin başında işgücüne katılımı artırma ve istihdam yaratma gelmektedir. Kapsayıcı büyüme, düşük gelirli bireyleri çalıştıran sektörlerde girişimciliği ve yatırımları teşvik ederek, özellikle yoksullar için iş fırsatlarını teşvik eder (Khan & Nazir, 2023). Ayrıca tüm işgücünü ekonomik faaliyetlere dahil etmek, yalnızca yeniden dağıtım politikalarının ötesine geçerek yoksulların koşullarını iyileştirmeyle başlayacaktır.

Eğitim ve sağlık hizmetlere erişim, sosyal güvenlik ağlarının genişletilmesi de kapsayıcı büyümenin öenmli politika hedefleri arasında yer almaktadır. Eğitime ve sağlık hizmetlerine daha iyi erişim, bireyleri güçlendirmek, ekonomiye etkin bir şekilde katılmalarını ve yoksulluk döngüsünü kırmalarını sağlamak için hayati önem taşır (Anu vd., 2022). Bununla beraber sağlam sosyal güvenlik ağları oluşturmak, savunmasız nüfusların ekonomik gerileme sırasında destek almasını sağlayarak, eşitsizliği azaltacaktır (Moldovan & Moldovan, 2024). Kapsayıcı büyüme, yoksulluk ve eşitsizliği ele almak için umut verici bir çerçeve sunarken, siyasi istikrarsızlık ve bağlamlar arasında değişen tanımlar gibi zorluklarla karşı karşıyadır. Güçlü yönetişim ve hesap verebilirlik olmadan, kapsayıcı büyüme hedeflerinin tam olarak gerçekleştirilemeyeceğini ve potansiyel olarak gerçek dönüşümden ziyade yüzeysel uyuma yol açabileceği yönünden eleştirilere de maruz kalmaktadır (Saravan, 2024).

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında, GSYİH büyümesi ile kapsayıcı büyüme arasındaki ilişki, yoksulluğun azaltılması üzerindeki etkilerini anlamak için ele alındığı görülmektedir. Çeşitli çalışmalar, GSYİH büyümesinin gerekli olmasına rağmen, kapsayıcılığının yoksulluğun azaltılmasını önemli ölçüde etkilediğini vurgulamaktadır. Seth ve Alkire (2021) çalışmasında, Hindistan'da çok büyutlu yoksulluk ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve GSYİH'da% 1'lik bir artışın çok boyutlu yoksullukta %1,34'lük bir azalmaya yol açan sonucuna ulaşmıştır. Khan ve Nazir (2023)'in çalışmasında ise Pakistan'da, GSYİH büyümesi, devlet sağlık harcamaları ve sektörel katkıların yanı sıra kapsayıcı büyümeyi artırdığı ve bu da yoksulların yaşam standartlarını iyileştiği şeklinde yorumlanmıştır. GSYİH büyümesi ile yoksulluğun azaltılması arasındaki olumlu korelasyona rağmen, kapsayıcı büyüme stratejilerinin etkinliği

bölgeye göre değişir ve yerel eşitsizlikleri ve sosyal ihtiyaçları ele almak için özel yaklaşımlar gerektirebilir (Seth ve Alkire, 2021).

Sonuç olarak, GSYİH büyümesi yoksulluğun azaltılmasında kritik bir faktör olsa da kapsayıcı büyümenin nüansları sosyal politikaların ve kaynaklara eşit erişimin önemini vurgulamaktadır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde Türkiye'deki kapsayıcı büyüme politikalarının etkinliğini farklı değişkenlerle ele alan çalışmalar mevcuttur. Avcı ve Tosun (2022) çalışmasında, Türkiye'de maliye politikalarının kapsayıcı büyüme üzerindeki etkisini analiz ederek; sağlık ve eğitim için kamu harcamalarının kapsayıcı büyüme endeksleri üzerinde azalan bir etkisi olduğunu, sosyal transferlerin kapsayıcı büyüme endeksine olumlu katkıda bulunduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda gelir eşitsizliğini azaltmayı, eğitime ve becerilere erişimi artırmayı amaçlayan maliye politikalarının entegrasyonu, kapsayıcılığı teşvik etmede önemli bir politika aracıdır (Avagyan vd., 2024).

Literatürde kapsayıcı büyümeyi inceleyen çalışmaların bir kısmı ise üretken istihdam ile ilişki üzerinden yapılmıştır. Gönenç vd. (2014) yaptığı çalışmada, Türkiye'nin iş piyasasında uygulanan düzenlemeler, vergi ve sübvansiyon uygulamalarının kapsayıcı büyümeyi ne ölçüde teşvik ettiği ele almışlardır. Türkiye'deki kapsayıcı büyüme politikaları, özellikle 2000'li yıllarda geniş tabanlı istihdam yoluyla gelir dağılımını iyileştirmiş ve yoksulluğu azaltmıştır. Bununla birlikte, iş ve işgücü piyasasında kalıcı segmentasyon, genel üretkenliği ve sosyal kapsayıcılığı sınırladığı görülmüştür. Türkiye'deki iş piyasası, yüksek verimli şirketlerden oluşan küçük bir çekirdeği ve birçok düşük üretken kuruluşu ile oldukça bölümlere ayrılmıştır. Bu ayrışma kaynak tahsisini engellediği ve sosyal eşitsizlikleri güçlendirdiği şeklinde yorumlanmıştır. Özgün (2021) ise, bilgi yoğun sektörlerdeki istihdam seviyesinin, iş gücü verimliliğinin ve çalışılan saat başına düşen GSYİH düzeyinin beklenen seviyelere ulaşamadığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, çalışan yoksulluğunu azaltmaya yönelik politikaların güçlendirilmesi ve çalışan yoksulluk oranının düşürülmesine yönelik daha fazla önlem alınması gerektiğini vurgulamıştır. Azevedo ve Atamanov (2014) çalışmasında 2002-2011 yılları arasında Türkiye'de yoksulluğun azaltılmasının, ortak refahın ve eşitsizlikteki değişikliklerin başlıca itici güçleri analiz edilerek işgücü piyasaları, demografik bilgiler, emekli maaşları ve sosyal yardımın bu süreçte kritik bir rol oynadığı vurgulanmıştır.

Kapsayıcı büyüme, yalnızca ülkeler arasında değil, ülkelerin kendi coğrafi bölgeleri arasında da önemli farklılıklar gösterebilmektedir. Bu durum, bölgesel kalkınma politikalarının tasarımında kapsayıcı büyüme farklılıklarını en aza indirmeye yönelik stratejilerin önemini artırmaktadır.

Bu yönde yapılan çalışmalardan biri olan Berber vd. (2024)'nin çalışmasında; McKinley'nin (2010) yönteminden yararlanılarak, Türkiye ve İBBS Düzey 2 alt bölgeleri için 2014-2021 yıllarına ait kapsayıcı büyüme indeksleri hesaplanmıştır. Her bir alt bölge için belirlenen indeks sonuçları, Türkiye genelinde kapsayıcı büyüme indeksinin 2014'e kıyasla 2021 yılında arttığını ortaya koymaktadır. Bölgesel düzeyde ise bölgeler arasında önemli farklılıkların ve zamanla değişikliklerin olduğu belirlenmiştir. Taşkın (2014) ise çalışmasında Türkiye'nin kapsayıcı büyüme politikalarını 2002-2011 döneminde ülke geneli ve bölgesel düzeyde incelemiştir. Genel olarak yürütülen politikalar kapsayıcı olsa da, verimlilik-öz sermaye değiş tokuşunu yansıtan önemli bölgesel eşitsizliklerin var olduğu sonucu desteklenmiştir. Soyyiğit ve Elverdi (2021) çalışmasında, 2006 ile 2019 yılları arasında Türkiye'nin büyüme politikalarının kapsayıcılığını genel ve bölgesel düzeyde incelemiştir. Bulgular, 2016 sonrası büyümenin kapsayıcılığında azalma olduğunu göstermiştir. İmkân Eşitliği İndeksi'ne göre, en iyi performans Doğu Marmara Bölgesi'nde, en kötü performans ise İstanbul Bölgesi'nde gözlenmiştir. Bölgelerarası yakınsama analizi, TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin TR4 Doğu Marmara Bölgesi'ne yakınsadığını ortaya koymuştur.

Son yıllarda yeşil büyümeyi kapsayıcı politikalar çerçevesinde inceleyen çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Bu konuda Doğan (2024), 1991-2020 verilerini kullanarak Türkiye'de kapsayıcı yeşil büyüme ile küresel ısınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kapsayıcı yeşil büyümenin küresel ısınmayı azaltmada hiçbir etkisi olmadığını, ancak teknolojik gelişme ve işgücünün değişen öneme sahip olumsuz etkileri olduğu tespit edilmiştir. Avcı (2024) ise 1991 ile 2021 yılları arasında Türkiye'nin kapsayıcı büyüme oranı ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiş ve karbon emisyonundaki artışın kapsayıcı büyümeyi artıracağı sonucuna ulaşırken, ters yönde bir nedensellik bulunmadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca uzun dönemde karbon emisyonu ile kapsayıcı büyüme arasında doğru yönlü anlamlı bir ilişki olduğu, ancak bu ilişkinin sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

TÜRKİYE'NİN KAPSAYICI BÜYÜME POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'nin kapsayıcı büyüme politikaları, yoksulluk, gelir eşitsizliği ve işsizliği ele almayı amaçlayan bir dizi mali stratejiyi kapsar. Bu politikalar, özellikle eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerde hedeflenen kamu yatırımları yoluyla adil ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için tasarlanmıştır.

2001 yılında Türkiye'de yaşanan finansal krizin ardından IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin politika önerileriyle, yeni bir büyüme dönemi başlatan ekonomi politikaları uygulamaya koyulmuştur. Kriz sonrası süreçte sosyal ve coğrafi ekonomik aktivitelerin genişletilmesi,

kurumsal yapıda gerçekleştirilen reformlar ve verimlilik artışları sayesinde önemli bir büyüme performansı elde edilmiştir. Bu dönemde, yüksek enflasyonla mücadele ve bütçe disiplininin sağlanması amacıyla ihtiyari para politikalarının uygulanması ve özerk kurumlara yönelik düzenlemeler de dikkat çeken politikalardır (Acemoğlu ve Ucer, 2015).

Sekizinci Kalkınma Planı'nda ise kamu yatırımlarına öncelik verilmesi gerektiği vurgulanmış; özellikle eğitim, sağlık, enerji, sulama, teknoloji altyapısı ve ulaştırma gibi alanlardaki yatırımların bölgesel gelişme stratejileri göz önünde bulundurularak dengeli bir şekilde yapılması hedeflenmiştir (DPT, 2000). Bu reformların etkisiyle 2000-2007 döneminde yıllık ortalama GSYH büyüme oranı %5.21 olarak gerçekleşmiş ve büyüme performansı kayda değer bir seviyeye ulaşmıştır. Benzer şekilde, kişi başına düşen milli gelirde de ciddi bir artış gözlemlenmiş; 2000 yılında 4.200 dolar olan kişi başı gelir, 2007 yılında 9.700 dolara yükselmiştir.

Bu dönemde temel hedeflerden biri de kamu borç stokunun sürdürülebilir hale getirilmesiydi. 2000'li yılların başında %77.9 olan AB tanımlı kamu borç stokunun GSYH'ye oranı, 2007 yılı itibarıyla %39.9 seviyesine inmiş ve Maastricht kriterleri başarıyla karşılanmıştır. Bu başarıda, 2003 yılında yürürlüğe giren *Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun* önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca enflasyonla mücadelede de belirgin bir iyileşme sağlanmış; 2000'li yılların başında %39 seviyesinde olan yıl sonu enflasyon oranı, 2007 yılı itibarıyla hedeflendiği gibi tek haneli rakamlara düşerek %8.39 olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Şekil 1).

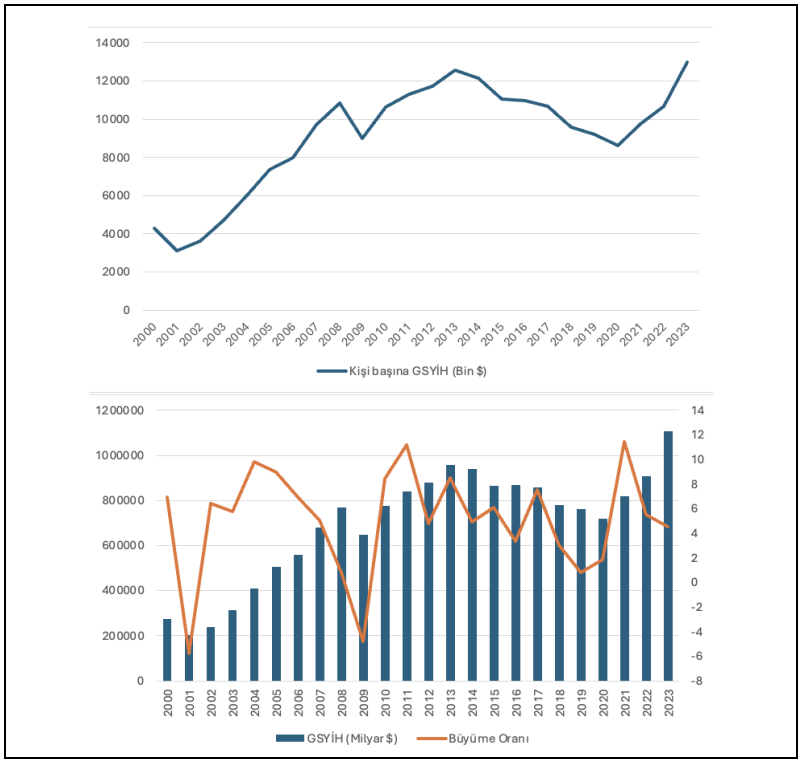
2007 küresel finans krizine kadar devam eden hızlı büyüme performansının ardından, büyüme politikaları giderek "kapsayıcı büyüme" yaklaşımı etrafında şekillenmeye başlamıştır. Kapsayıcı büyüme, ekonomik büyümenin toplumun yalnızca belirli bir kesimiyle sınırlı kalmaması, aksine düşük gelirli gruplar dahil tüm kesimlerin bu süreçten faydalanmasını sağlamak olarak tanımlanabilir. Bu kavram, büyümenin gelir adaletini sağlayarak toplumsal refahı yaygınlaştırmaya yönelik bir perspektif sunmaktadır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda kapsayıcı büyüme, "tüm kesimlerin süreci sahiplenmesiyle, toplumsal potansiyelin tamamının harekete geçirilerek ekonomik ve sosyal gelişmenin hızlandırılması" şeklinde ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, büyümenin kapsayıcılığını artırmak için çeşitli politika hedefleri belirlenmiştir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması, yoksullukla mücadele, sosyal içerme politikalarının yaygınlaştırılması ve sosyal güvenlik sisteminin etkinliğinin artırılması öncelikli hedefler arasında yer almıştır.

Aynı zamanda, bölgesel kalkınma farklılıklarını azaltmak amacıyla yerel dinamikleri harekete geçiren ve bölgesel potansiyeli güçlendiren politikalar hayata geçirilmiştir. Bu politikalar, ekonomik ve sosyal

kalkınmanın ülke genelinde daha dengeli bir şekilde sağlanmasına katkı sunmayı hedeflemiştir.

2008'de küresel finansal kriz Türkiye ekonomisini de büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir. 2009'da ekonomik büyüme oranında %4,7'lik bir daralma yaşanmıştır. Ancak Türkiye, 2010'da güçlü bir toparlanma ile büyüme oranını %8-9 seviyelerine çıkarmıştır. Kişi başına düşen GSYİH'nın seyrine bakıldığında; krizin etkisiyle kişi başına düşen gelir bir miktar gerilese de hızlı toparlanma bu düşüşü sınırlanmıştır. Kişi başına düşen GSYİH değeri 2009, 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla 9012, 10600 ve 11300 dolar olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Şekil 1).

Kaynak: https://databank.worldbank.org

Şekil 1: Türkiye'nin GSYH ve Kişi Başına Düşen GSYİH Seyri, 2000-2023

2018'deki döviz kriziyle birlikte Türkiye'nin ekonomik büyüme oranlarında keskin dalgalanmalar yaşanmıştır. 2018'de %3 olarak gerçekleşen büyüme oranı, 2019'da ise %0,8 olarak gerçekleşmiştir. Bununla beraber 2020 yılı Mart ayında başlayan COVID-19 pandemisi ile birlikte 2020 yılı büyüme oranı düşük baz etkisiyle birlikte %1,8 olarak gerçekleşmiştir. Döviz krizleri, yüksek enflasyon ve ekonomik belirsizlikler

nedeniyle kişi başına düşen GSYİH, 2023 itibarıyla yaklaşık 9.000-10.000 dolar seviyelerine düşmüştür.

Tablo 1. Türkiye'de Gelir Gruplarına Göre Gelir Dağılımı, Gini Katsayısı ve Yoksulluk Oranı Seyri

	Yüzde 20'lik Gruplar Halinde Gelir Dağılımı					Gini Katsayısı	Yoksulluk oranı
	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Beşinci %20		
2002	5,3	9,8	14,0	20,8	50,0	0.44	26.96
2003	6,0	10,3	14,5	20,9	48,3	0.42	28.12
2004	6,0	10,7	15,2	21,9	46,2	0.40	25.6
2005	6,1	11,1	15,8	22,6	44,4	0.38	25.5
2006	5,8	10,5	15,2	22,1	46,5	0.42	25.4
2007	6,4	10,9	15,4	21,8	45,5	0,40	23.4
2008	6,4	10,9	15,4	22,0	45,3	0,40	24.1
2009	6,2	10,7	15,3	21,9	46,0	0,41	24.3
2010	6,5	11,1	15,6	21,9	44,9	0.40	23.8
2011	6,5	11,0	15,5	21,9	45,2	0.40	22.9
2012	6,5	11,0	15,6	22,0	45,0	0.40	22.7
2013	6,6	10,9	15,4	21,8	45,2	0.40	22.4
2014	6,2	10,9	15,3	21,7	45,9	0.39	21.8
2015	6,1	10,7	15,2	21,5	46,5	0.391	21.9
2016	6,2	10,6	15,0	21,1	47,2	0.40	21.2
2017	6,3	10,7	14,8	20,9	47,4	0.435	20.1
2018	6,1	10,6	14,8	20,9	47,6	0.424	21.2
2019	6,2	10,9	15,2	21,4	46,3	0.438	21.3
2020	5,9	10,6	14,9	21,1	47,5	0.444	21.9
2021	6,1	10,8	15,1	21,3	46,7	0.401	21.3
2022	6,0	10,4	14,7	20,9	48,0	0.415	21.6
2023	6,1	10,2	14,3	20,6	48,7	0.433	21.3

Kaynak: TUIK, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Gelir,-Yasam,-Tuketim-ve-Yoksulluk-107

Gini katsayısı ve yoksulluk oranı, ekonomik eşitsizlik ve sosyal refahın anlaşılması için kritik göstergelerdir. 2002 yılında yaklaşık 0,44 seviyesinde olan Gini katsayısı, 2008 yılına kadar kademeli olarak 0,38-0,39 seviyelerine gerilemiştir. Bu iyileşme, ekonomik büyüme, sosyal yardım programları ve reformların etkisiyle gelir dağılımındaki düzelmeyi göstermektedir. Küresel finansal kriz sonrası, Gini katsayısı genel olarak 0,40 civarında sabitlenmiş ve gelir dağılımındaki iyileşmenin duraksadığı gözlemlenmiştir. 2017'den itibaren ekonomik krizler ve yüksek enflasyonun etkisiyle Gini katsayısı tekrar artış göstererek 0,41-0,43 seviyelerine

yükselmiştir. Gini katsayısındaki artışla beraber yoksulluk oranındaki artış da dikkat çekmektedir.

2002 yılı itibariyle Türkiye'nin %20'lik gruplar halinde gelir dağılımı oranlarına bakıldığında; 2008 küresel finansal krize kadar geçen dönemde en zengin %20'nin toplam gelirdeki payı azalırken, alt %40'ın gelir payı hafif bir artış göstermiştir. Bu dönemde yürütülen politikaların daha kapsayıcı olduğu söylenebilir. 2009-2016 dönemine bakıldığında, en zengin %20'nin gelir payı yaklaşık %46-48 arasında sabitlenirken, alt %40'ın gelir payı %18-20 arasında kalmıştır. Bu dönemde eşitsizlik sorununun çözülemediğini söylemek mümkündür. Devam eden dönemde ise alt %40'ın gelir payı gerilerken, en zengin %20'nin gelirden aldığı pay %50 seviyelerine yaklaşmıştır. Bu, gelir eşitsizliğinin artığını ve büyümenin daha az kapsayıcı hale geldiğini göstermektedir (Bkz. Tablo 1).

Kapsayıcı politikaların diğer önemli göstergesi ise göreli yoksulluk oranlarıdır. Tablo 1'de medyan gelirin %60'ına göre hesaplanan göreli yoksulluk oranları verilmiştir. 2002 yılından 2008 finansal krize kadar geçen sürede göreli yoksulluk oranının %27 seviyelerinden %24 seviyelerine kadar gerilediği görülmektedir. Bu dönemde büyüme oranlarından yaşanan iyileşmeyle beraber gelir dağılımında görülen iyileşmenin göreli yoksulluk oranına da yansıdığı söylenebilir. Küresel finansal krizle birlikte büyüme oranlarında başlayan durağanlık ve beraberinde gelir eşitsizliğinin çözülememesi yoksulluğun yatay seyretmesine neden olmuştur. 2018 yılı itibariyle başlayan ekonomik kriz, yüksek enflasyın ve TL'nin değer kaybı yoksulluk oranlarının tekrar %20 seviyelerinin üzerine çıkmasına neden olarak, özellikle alt gelir gruplarının yaşan standartlarında ciddi düşüşler yaşanmasına neden olmuştur.

2000'lerin ilk yarısında kapsayıcı olan büyüme politikaları, 2010'ların sonlarında eşitsizliği artıran bir yapıya dönüşmüş ve gelir eşitsizliğinde arzulanan iyileşme sağlanamamıştır. 2018 yılında başlayan ekonomik krizle beraber son yıllarda da hızla tırmanan enflasyon oranları sabit gelirlileri daha fazla etkilemiştir. Bu durum, orta düzeyli gelir düzeyine sahip grubu yoksullaştırarak alt gelir grubuna transfer olmalarına neden olmuştur. Ayrıca bu durum gelir eşitsizliğinin artmasında da önemli bir faktörüdür.

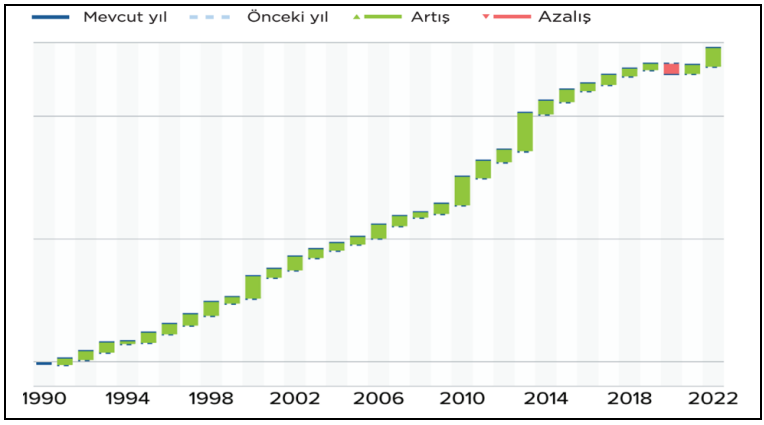
2003-2023 döneminde, Türkiye'de gelir dağılımı ve yoksulluk oranları genel olarak ekonomik performansla paralel seyretmiştir. Ancak son yıllarda ekonomik krizlerin etkisi, gelir eşitsizliğini artırarak, yoksulluğun yeniden yükselmesine yol açmıştır. Türkiye'nin gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltabilmesi için yüksek enflasyonla mücadele, yapısal reformlar ve kapsayıcı büyüme politikalarına öncelik vermesi gerekmektedir.

Kapsayıcı büyümeyi pozitif yönde etkileyen diğer bir gösterge ise insani gelişmişlik endeksidir. İnsani Gelişme Endeksi (İGE), uzun ve sağlıklı bir ömrün sürdürülmesi, bilgiye erişilebilirlik ve yaşam standartlarının kalitesi olmak üzere üç temel bileşene dayanmaktadır. İlk bileşen, bir ülkede ikamet eden bireylerin ortalama yaşam beklentisi ile ölçülür. Bilgi bileşenine

erişilebilirlik, okuryazarlık oranı ve bir ulusun vatandaşlarının eğitim kazanımı gibi değişkenlerden türetilir. Tersine, yaşam standardı bileşeni, bir ülkedeki bireylerin yaşadığı gelir düzeyleri ve yaşam koşulları ile ilgili yönleri aydınlatır.

Alpdoğan (2023) çalışmasında Türkiye'de ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve yoksulluk arasındaki uzun dönemli ilişki 1990-2021 dönemi içinde incelenmiştir. Çalışma bulgularına göre, insani gelişme endeksi ile ekonomik büyüme ve kişi başına düşen milli gelir arasında pozitif bir ilişki gözlemlenirken, gelir eşitsizliği ile negatif bir ilişki bulunmuştur. Ekonomik büyüme yoksulluğu azaltırken, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin artışı yoksulluğun yükselmesine neden olmaktadır.

O halde Türkiye'nin insani gelişme endeksinde ortaya çıkan iyileşmeler gelir dağılımındaki eşitsizliğin de iyileştiği şeklinde yorumlanabilir.

Kaynak: UNDP, Human Development Report 2023/2024

Şekil 2: Türkiye'nin 2000-2022 Yıllarına Ait İnsani Gelişme Endeksi Eğilimi

İnsani Gelişme Endeksi (İGE), uzun süreli ve sağlıklı bir varlıktaki ortalama başarıları, bilgiye erişim ve insani gelişmenin temel boyutlarını kapsayan yeterli bir yaşam standardını değerlendiren bileşik bir gösterge görevi görür. Türkiye 2022'de 0,855 İGE puanı alarak 193 ülke ve bölge arasında 45nci sırada yer alarak *Çok Yüksek İnsani Gelişme Düzeyinde* değerlendirilmiştir. 1990 ve 2022 yılları arasında Türkiye'nin İGE değeri %43'lük kayda değer bir artış yaşayarak; 0,598'ten 0,85'e yükselmiştir. Bu dönemde Türkiye'de doğumda yaşam beklentisi 10,8 yıl artış gösterirken, beklenen eğitim süresi 10,8 yıl ve ortalama eğitim süresi 4,4 yıl artmıştır (UNDP, 2024).

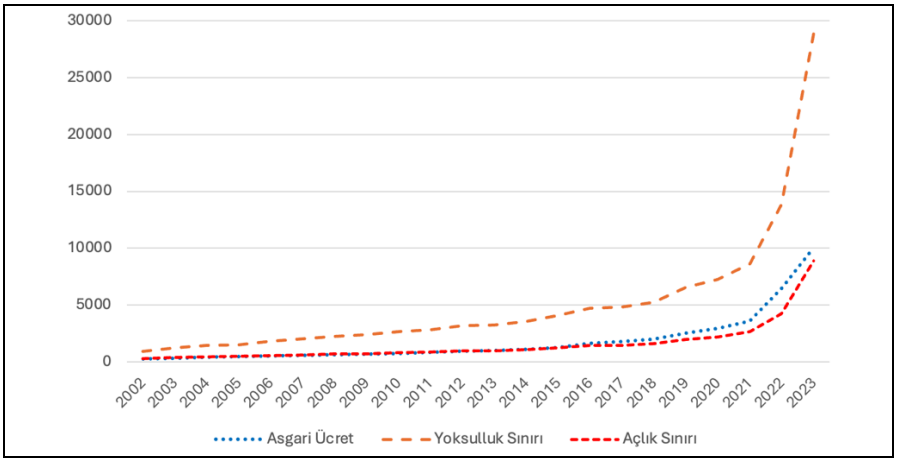
Kapsayıcı büyüme politikalarının yeterliliği, asgari ücret, açlık sınırı ve yoksulluk sınırı arasındaki ilişki ile açıklanabilir. Asgari ücret, gelir eşitsizliğini azaltarak toplumun geniş kesimlerini ekonomik büyümeden faydalanmasına ve gelir eşitsizliğinin iyileşmesine imkan sağlayan önemli

bir politika aracıdır. Düşük gelirli çalışanların alım gücünü artırarak; toplam talebi ve ekonomik büyümeyi destekler. Ayrıca yoksullukla mücadelede önemli bir rol oynar ve sosyal koruma mekanizmalarının önemli bir aracıdır. Diğer taraftan, yüksek asgari ücretler işveren maliyetlerini artırarak işsizlik riskine yol açabilir. Bu nedenle, büyüme ve sosyal fayda arasında dikkatli bir denge sağlanmalıdır. Doğru şekilde belirlenen asgari ücret, daha adil bir gelir dağılımı ve uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma için temel unsurlardan biridir.

Adil bir asgari ücret politikası, ekonomik büyümenin yalnızca belirli bir kesime değil, toplumun tamamına fayda sağlamasını amaçlayan kapsayıcı büyüme stratejisinin bir parçasıdır. Bu durum sosyal adaleti güçlendirerek; ekonomik sistemin meşruiyetini artıracaktır.

Türkiye'de asgari ücretli çalışanların toplam istihdamın yaklaşık %50'sine denk geldiği düşünüldüğünde, asgari ücret politikasının kapsayıcı büyümede önemli bir politika aracı olduğu şüphesiz bir gerçektir. Diğer taraftan "*bir hanenin, sağlıklı bir bireyin temel beslenme ihtiyacını karşılayabilmesi için gereken minimum aylık harcama"* şeklinde tanımlanan açlık sınırı ve "*bir ailenin hem temel gıda ihtiyaçlarını hem de barınma, sağlık, eğitim, ulaşım, giyim gibi diğer zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için gereken toplam aylık harcama"* olarak ifade edilen yoksulluk sınırı ile ücretli çalışan kesimin yaklaşık yarısını kapsayan asgari ücretli çalışanların aldığı ücret arasındaki ilişki kapsayıcı büyümenin önemli bir göstergesi olacaktır.

Şekil 3'te 2002-2023 yılları arasında Türkiye'nin yıllık asgari ücret değerleri ile açlık sınırı ve yoksulluk sınırı değerlerinin seyri verilmiştir. Türkiye'de 2002 yılına ait asgari ücret seviyesi 250,875 TL iken, açlık sınırı 307 TL, yoksulluk sınırı ise 935 TL idi. 2013 yılına kadar asgari ücret hem yoksulluk hem de açlık sınırının altında seyretmiştir. Asgari ücret, 2013 yılında açlık sınırının üzerinde seyretmeye başlasa da son yıllarda asgari ücretle açlık sınırı arasındaki makas asgari ücret aleyhine daralmaya başlamıştır. Bununla beraber yoksulluk sınırı ile asgari ücret arasındaki makas artarak açılmaya devam etmiştir.

Kaynak: https://www.bilbilgilen.com/Turkiye/yillara-gore-yoksulluk-siniri-dolar-karsiliklari-ile.html

Şekil 3. Türkiye'nin 2000-2023 Yılı Arasında Asgari Ücret, Yoksulluk Sınırı ve Açlık Sınırı Seyri

Türkiye'de uygulanan asgari ücret politikası değerlendirildiğinde, asgari ücret seviyesi ile yoksulluk sınırı arasındaki makasın giderek açılması kapsayıcı politikaların son yıllarda giderek yetersiz kaldığını göstermektedir. Bununla beraber açlık sınırı ile uzun yıllar beraber seyreden asgari ücret seviyesinin tekrar açlık sınırına yaklaşması son yıllarda kapsayıcı politikalardan uzaklaşıldığını da göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'nin 2000-2023 döneminde kapsayıcı büyüme performansını gelir eşitsizliği, yoksulluk, asgari ücret politikası göstergelerini değerlendirerek analiz etmiştir. Türkiye, son yıllarda önemli büyüme performansı sergilemiş olsa da, yürütülen politikaların kapsayıcılığının daraldığını söylemek mümkündür. Özellikle alt gelir grubunun genişlemesi, orta gelir grubunun daralması yanı sıra en üst gelir grubundaki artış gelir eşitsizliğinin son yıllarda daha da arttığını göstermektedir. Bunun yanı sıra adil ücret politikasının önemli bir göstergesi olan asgari ücret seviyesi ile yoksulluk sınırı arasındaki makasın giderek açılması, asgari ücret seviyesinin açlık sınırına yaklaşması da gelir eşitliğinde yaşanan bozulmanın toplumun genelini ilgilendiren bir sorun haline geldiğini ifade etmektedir. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında (Berber vd, 2024; Taşkın, 2014; Soyyiğit ve Elverdi, 2021) gelir eşitsiziliğinin bölgesel düzeyde de önemli farklılıklar gösterdiği vurgulanmaktadır. Bu durum kapsayıcı büyüme hedefinin sürdürülebilir şekilde gerçekleştirilmesini engelleyen başlıca faktörlerden biridir. Bu

bağlamda, istihdamın niteliği ve fırsat eşitliğinin sağlanması, büyümenin toplumsal refaha yansımasını belirleyen kritik unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bölgesel kalkınma politikalarının yanı sıra insan sermayesini güçlendirecek eğitim ve istihdam politikalarının hayata geçirilmesi gerekmektedir. Özellikle dijital dönüşüm, bilgi yoğun sektörlerin desteklenmesi ve kadın ile genç istihdamının artırılması, kapsayıcı büyümenin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, gelir adaletsizliğini azaltacak sosyal politika mekanizmalarının güçlendirilmesi, çalışan yoksulluğu ile mücadele ve fırsat eşitliğini sağlayacak yapısal reformlar bir öncelik olarak ele alınmalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin kapsayıcı büyüme deneyimi, önemli başarılar ve bazı yapısal zorlukları birlikte barındırmaktadır. Kapsayıcı büyümenin tüm bölgelere ve toplumun farklı kesimlerine yayılabilmesi için, ekonomik fırsatların adil dağılımını esas alan, uzun vadeli ve çok boyutlu bir politika çerçevesinin uygulanması kaçınılmazdır. Bu çerçevede Türkiye, sürdürülebilir kapsayıcı büyümeyi gerçekleştirme yolunda potansiyelini daha etkin kullanabilecek bir konuma gelebilir.

REFERANSLAR

Acemoğlu, D. ve Ucer, M. (2015). The Ups and Downs of Turkish Growth, 2002-2015: Political Dynamics. The European Union and Instıtutional Slide, NBER Working Paper No.21608.

Alpdoğan, H. (2023). Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk İlişkisi. Sayıştay Dergisi, 129, 259-290. https://doi.org/10.52836/sayistay.1280487.

Anu, T. K., Emmanuel, G. O. ve Felix, A. O. (2022). Social dimension of inclusive growth in ECOWAS: Implication for poverty reduction. *CBN Journal of Applied Statistics*, *13*(1), 265-288.

Avcı, B. S. (2024). Kapsayıcı Büyüme Karbon Emisyonu İlişkisi: Türkiye Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *15*(44), 1229-1248.

Azevedo, J. P. ve Atamanov, A. (2014). Pathways to the middle class in Turkey: how have reducing poverty and boosting shared prosperity helped?. *World Bank Policy Research Working Paper*, (6834).

Berber, M., Yıldız, B., ve Yılmaz, M. S. (2024). Türkiye'de bölgesel düzeyde kapsayıcı büyüme indeksi. Gazi İktisat Ve İşletme Dergisi, 10(1), 159-178. https://doi.org/10.30855/gjeb.2024.10.1.010

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2000) "Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 2001 - 2005", Ankara.

Doğan, Ö. B. (2024). 10. Does Inclusive Green Growth in Türkiye Have an Impact on Global Warming?. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, doi: 10.17494/ogusbd.1462323

Farnsworth, K. ve Irving, Z. (2024). Inclusive Growth: What Role for Social Policy in IMF Discourse?, Editör Mark Hibben ve Bessma Momani, *Oxford Handbook of the International Monetary Fund* (2024; online edn, Oxford Academic, 22 Oct. 2024), https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780192858405.013.24.

Khan, M. ve Nazir, N. (2023). Economic Growth and Social Equity: An Empirical Analysis of Inclusive Growth in Pakistan. *Bulletin of Business and Economics (BBE)*, *12*(4), 734-738.
Moldovan, L. ve Moldovan, F. (2023). Inclusive Innovation and Inclusive Growth Tools for Eliminating the Gaps Created by Economic Growth. In *International Conference Interdisciplinarity in Engineering* (ss. 542-551). Switzerland, Springer Nature.
Özgün, F. (2021). Kapsayıcı Büyümenin Bir Unsuru Olarak "Üretken İstihdam" Kavramı ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. Ekonomi İşletme Ve Maliye Araştırmaları Dergisi, 3(3), 273-295. https://doi.org/10.38009/ekimad.994260
Saher, L., Tabák, L., Lyeonov, S. ve Vasa, L. (2024). Inclusive growth: Literature review. *Journal of International Studies (2071-8330)*, *17*(1).
Saravan, A. (2024). Relationship between Democratic Politics and Social Inclusion: Comprehensive Analysis. Journal of Social Science and Humanities, doi: 10.53469/jssh.2024.6(06).02.
Seth, S. ve Alkire, S. (2021). Multidimensional poverty and inclusive growth in India: An analysis using growth elasticities and semi-elasticities. In *Research on economic inequality: Poverty, inequality and shocks* (pp. 105-137). Emerald Publishing Limited.
Soyyiğit, S., & Elverdi, S. (2021). Türkiye'de İBBS Düzey 1 Bölgelerinde Kapsayıcı Büyüme Açısından Yakınsamanın İncelenmesi. EKOIST Journal of Econometrics and Statistics(35), 59-81. https://doi.org/10.26650/ekoist.2021.35.967983.
UNDP (United Nations Development Programme). (2024). Human Development Report 2023-24: Breaking the gridlock: Reimagining cooperation in a polarized world. New York.

Küreselleşme ve Çevre: Bir STIRPAT Modeli Uygulaması

Hüseyin COŞKUN[1]

1-Öğr. Gör., Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü. hcoskun@bayburt.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4557-9813

ÖZET

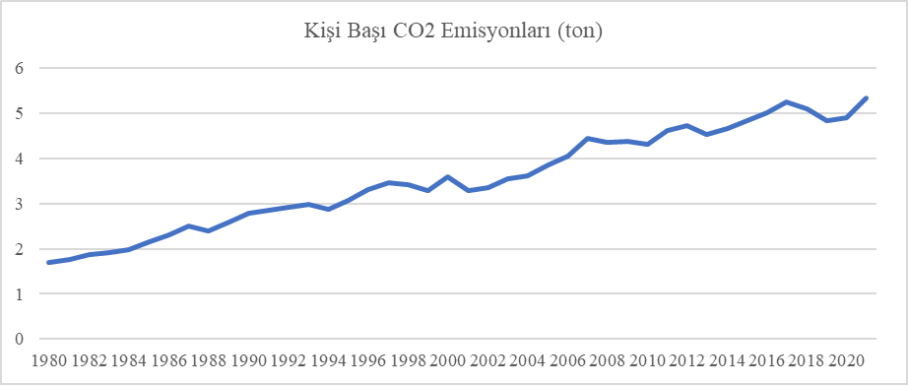
Küreselleşme, sosyal ekonomik ve politik açıklardan yarattığı etki ile insan yaşamında etkili olan küresel bir olgudur. 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütünün kurulması ve dış ticareti serbestleştirici politikaların uygulamaya konulması, ülkeler arasındaki ticari ilişkileri geliştirmiştir. Bu gelişmeler küreselleşme kavramına önemli anlamlar yüklemiştir. Ekonomik refahı artırmada önemli bir etkisi olan küreselleşme, gelişmiş ülkeler için düşük maliyetli iş gücü sağlama, gelişmekte olan ülkeler için yüksek teknolojiye erişim gibi fırsatlar sunmakta ancak iyi yönetilmediği taktirde çevresel maliyetlerle sonuçlanabilmektedir. Bu çalışmada, küreselleşmenin Türkiye'deki çevre üzerindeki etkisini analiz etmek için küreselleşmenin etkisini ölçen bir değişkenle desteklenen STIRPAT modelinin genişletilmiş versiyonu kullanılmıştır. Çalışmada 1980-2021 dönemini kapsayan yıllık verilerden yararlanılmış ve analizler ARDL modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. ARDL sınır testi sonucunda, değişkenlerin uzun vadede birlikte hareket ettiği tespit edilmiştir. Katsayı tahminlerinin sonuçları, uzun vadede nüfus yoğunluğunun çevre kalitesi üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığını göstermiştir. Teknoloji patentleri ve küreselleşme değişkenlerinin çevre kalitesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Hata düzeltme modelinden, küreselleşmenin kısa vadede çevre kalitesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucu elde edilmiştir. Ayrıca değişkenlerdeki kısa vadeli dengeden sapmaların yaklaşık 2 yılda dengeye ulaşabileceği belirlenmiştir. Bu sonuçların dışında Türkiye için EKC hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür. Bu bağlamda çalışma, büyümenin uzun vadede çevre üzerinde olumlu etki yaratabileceğine, ancak küreselleşmeyle birlikte büyüme süreci yürütülürken çevresel zarara neden olabilecek faktörlerin göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler – Küreselleşme, Çevresel Kalite, Stirpat, Çevresel Kuznets Eğrisi, ARDL.

GİRİŞ

Ekonomik büyüme çabası, ulusal ekonomilerin üretim yapılarını önemli bir değişime maruz bırakmakta ve emek yoğun endüstrilerden sermaye ve kirlilik yoğun endüstrilere hızlı bir geçişe neden olmaktadır. Gelişmiş ülkeler, mevcut konumlarını korumak ve sağlamlaştırmak amacıyla üretimi ve tüketimi mümkün olan en büyük ölçüde artırmak için rekabetçi bir çabaya girişmişlerdir. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkeler, mümkün olan en kısa sürede gelişmiş ülkelerle olan kalkınma farkını daraltmak ve küresel sistem içinde hâkim bir konum elde etmek için rekabetçi bir arayış başlatmışlardır. Ancak ekonomik büyüme ve kalkınma çabalarıyla ilişkili çevresel maliyetleri göz ardı etmektedirler (Yaylalı vd., 2015). Göz ardı

edilen bu çevresel maliyetler, iklim değişiklikleri ve çevresel bozulmalar olarak dünyayı tehdit etmektedir. Üretimle beraber sera gazı emisyonlarının yaklaşık dörtte üçünü oluşturan karbondioksit (CO2) emisyonları çok yüksek düzeylere çıkarak insanlara ve diğer türlere doğrudan bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Atmosfere salınan karbonu ifade eden CO2 emisyonları, hava kalitesinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Çeşitli insan faaliyetleri nedeniyle CO_2 emisyonlarındaki artış, atmosfer sıcaklıklarının yüksek seviyelere ulaşmasına ve dolayısıyla çevresel bozulmalara neden olmaktadır (Ozturk vd., 2023). Türkiye'de 1980 itibariyle CO2 emisyonlarındaki değişim Grafik 1'de gösterilmektedir.

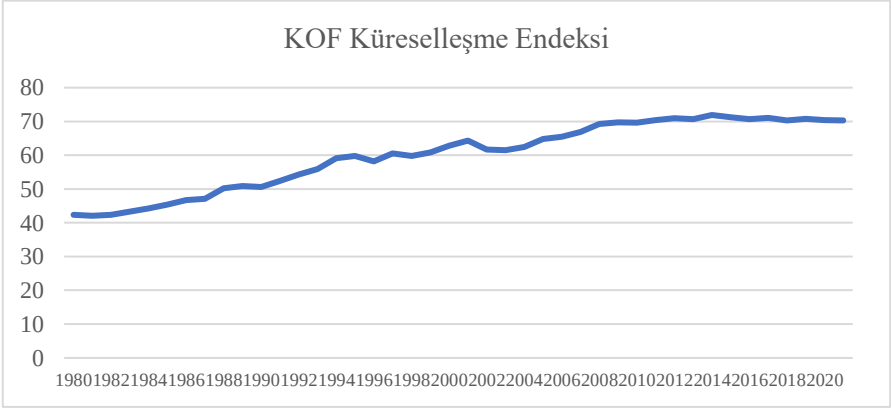
Grafik 1: Türkiye'de CO2 Emisyonları (1980-2021)

Grafik 1'de Türkiye'deki kişi başı CO2 emisyon değerlerinin, zaman zaman azalmalar gösterse de genel itibariyle artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Birleşmiş Milletler' in Binyıl Kalkınma Hedeflerinin devamı niteliğinde olan ve 196 ülkenin katılımıyla kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda ülkeler çevresel bozulma ile mücadele etmekte somut bir adım atmışlardır. Bu konu araştırmacıların dikkatini çekmiş ve çevre kalitesinin nedenlerini saptamaya yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Günümüzde de konu önemini korumakta ve araştırmalarda farklı değişkenler ele alınarak politika yapıcılara destek verilmektedir.

Çevresel bozulmanın altında yatan nedenlere ilişkin tartışmalar bağlamında, küreselleşme kavramı, çok sayıda araştırma tarafından çevresel bozulmaya doğrudan veya dolaylı katkıda bulunan önemli bir faktör olarak ortaya atılmıştır (Khan vd., 2019). Fikirlerin, bilginin, mal ve hizmetlerin dünya çapında yayıldığı dönem olarak tanımlanabilecek küreselleşme süreci, uluslararası ticaret hacminin belirgin şekilde artmasına ve uluslararası sermaye hareketlerinin önemli ölçüde yoğunlaşmasına neden olmuştur (Aslan, 2023). Ekonomik gelişmenin de küreselleşmesiyle birlikte, gelişmekte olan ülkeler döviz ihtiyacını karşılama ve teknolojik altyapı eksikliklerini giderme yarışına girmişlerdir. Ülkeler bu yarışta başarı elde etmek için yabancı sermayeyi hedeflemiş ancak yabancı sermaye

yatırımlarının çevresel maliyetler içerdiği ve emisyonlarda artışa neden olarak ülkeleri hızla yaşanmaz hale getirdiği ortaya çıkmıştır (Salahuddin vd., 2019; Aykırı ve Bulut, 2019). Ayrıca küreselleşme, çevreyle uyumsuz teknolojiler kullanan toplumlarda, enerji tüketiminin ve doğal kaynakların kontrolsüzce tüketilmesinin artması nedeniyle çevre kalitesinin düşmesine neden olabilmektedir (Kalaycı ve Hayaloğlu, 2019).

Küreselleşmenin çevre üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmaların birçoğunda KOF küreselleşme endeksi kullanılmaktadır. . KOF endeksi küreselleşmeyi 43 değişkenle ölçmekte ve her ülke için ekonomik, sosyal ve politik yönleri dikkate almaktadır (Alnour ve Atik, 2021). KOF küreselleşme endeksi verileri dikkate alınarak 1980 yılı sonrası Türkiye' deki seyrini göstermek için Grafik 2 oluşturulmuştur.

Kaynak: Swiss Economic Institute

Grafik 2: Türkiye KOF Küreselleşme Endeksi (1980-2021)

Grafik 2 incelendiğinde Türkiye için küreselleşme endeksinin bazı dönemlerde küçük oranlarda düşüşler göstermekte ancak genel olarak artış trendinde olduğu görülmektedir. Türkiye'nin artan küreselleşme trendinde olması ve küreselleşmenin çevre kalitesi üzerindeki farklı etkilerinin varlığı çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, küreselleşmenin çevre kalitesi üzerindeki etkileri ekonometrik modellerle araştırılmıştır. Çalışmanın devam eden bölümünde küreselleşme ve çevre ilişkisine dair teorik çerçeve ve literatür özeti sunulmuştur. Bir sonraki bölümde uygulanacak model ve analiz yöntemleri tanıtılmış ve daha sonraki bölümde bulgulara yer verilmiştir. Son olarak sonuçlar yorumlanmış ve politika yapıcılara önerilerde bulunulmuştur.

TEORİK ÇERÇE VE LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Küreselleşme farklı açılardan çevre üzerinde etkisi olan bir faktördür. Küreselleşme, uluslararası ticaret hacminde önemli bir artışa neden olmaktadır. Küreselleşme ile birlikte kolaylaştırılan ticaret ve ekonomik iş birliğindeki büyüme, ülkelerin gelir seviyelerinin de artmasına yol açmaktadır. Gelir seviyesi yüksek olan ülkelerde çevre bilinci daha yüksek olmakta ve bu durum çevre standartlarının iyileştirilmesiyle sonuçlanmaktadır (Kalaycı ve Hayaloğlu, 2019). Ayrıca küreselleşme, ülkelerin uluslararası pazarlardan enerji tasarrufu sağlayan teknolojileri edinmesini kolaylaştırarak ülkelerin enerji verimliliğini artırmasına destek olmakta ve karbon emisyonlarını azaltacak şekilde üretim yapmalarına imkân sunmaktadır (Shahbaz vd., 2018). Bu olumlu etkilerin yanında küreselleşme bir yandan ticari gelişmeyi kolaylaştırırken diğer yandan çevresel bozulma ve ekolojik kirlilik şeklinde olumsuz dışsallıklara da yol açabilmektedir (Shahzadi vd., 2019). Küreselleşme süreci ekonomik büyümeyi teşvik etme etkisine sahiptir, ancak buna enerji tüketiminde bir artış eşlik eder. Ekonomik büyümeyi kolaylaştırmak için ülkeler ulaşım altyapılarını iyileştirmeye ve mal ve hizmet üretimini ve tüketimini artırmaya çalışmaktadır. Ancak bu faaliyetler çevresel maliyetlere yol açar ve bu da potansiyel olarak çevresel bozulmaya neden olabilir (Dedeoğlu ve Kaya, 2013; Le vd. 2016; Twerefou vd. 2017). Küreselleşmenin çevresel sonuçları arasında küresel ısınma ve iklim değişikliği özellikle dikkat çekicidir. CO2 emisyonları bu çevresel sorunlara önemli katkıda bulunan bir faktör olarak gösterilmektedir (EPA, 2024).

Küreselleşmenin çevre üzerindeki farklı etkileri birçok araştırmacı tarafından ampirik olarak da test edilmiştir. Bu çalışmanın Türkiye üzerinde odaklanmış olmasından dolayı literatürde Türkiye özelinde yapılan çalışmaların özeti Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Literatür Araştırması Özeti

Yazar/Yıl	Dönem	Metodoloji	Sonuçlar
Çoban ve Özkan (2022)	1970-2019	Dinamik ARDL	Küreselleşme ile CO2 emisyonları arasında uzun dönemde aynı yönlü ilişki vardır.
Aykırı ve Bulut (2019)	1975-2014	FMOLS, DOLS, CCR	Ekonomik küreselleşme CO2 emisyonlarını arttırmaktadır.
Kardaşlar (2022)	1980-2017	Fourier ADL, DOLS	Ekonomik küreselleşmenin ekolojik ayakizi üzerinde anlamlı bir etki yoktur.
Ozturk vd. (2023)	1970-2017	Dinamik ARDL	Küreselleşme ile CO2 emisyonları arasında uzun dönemde aynı yönlü ilişki vardır.
Aslan (2023)	1970-2020	ARDL	Küreselleşme ile CO2 emisyonları arasında uzun dönemde aynı yönlü ilişki vardır.
Bilgili vd. (2019)	1970-2014	Markow rejim modeli	Finansal, politik ve ticari küreselleşme ekolojik ayak izi büyümesini azaltmaktadır. Ekonomik ve sosyal küreselleşmelerdeki artışlar ekolojik ayak izini arttırmaktadır.
Shahbaz vd. (2013)	1970-2010	ARDL	Küreselleşme CO2 emisyonlarını negatif yönde etkilemektedir.
Saraç ve Yağlıkara (2019)	1970-2013	Johansen, ECM	Küreselleşme CO2 emisyonlarını artırmaktadır.
Etokakpan vd. (2020)	1970-2017	ARDL, Toda-Yamamoto nedensellik	Küreselleşmenin ekolojik ayak izi üzerinde pozitif etkisi vardır. Küreselleşme ile ekolojik ayak izi arasında iki yönlü nedensellik vardır.
Godil vd. (2020)	1986-2018	QARDL	Küreselleşme ile ekolojik aya izi arasında pozitif yönlü ilişki mevcuttur.
Güneysu (2023)	1970-2018	FMOLS, DOLS	Küreselleşme çevre kalitesini azaltmaktadır.
Oluç ve Güzel (2022)	1970-2017	ARDL	Küreselleşme CO2 emisyonlarını arttırmaktadır.
Polat ve Ergün (2023)	1970-2018	FMOLS, DOLS	Ekonomik ve sosyal küreselleşme CO2 emisyonunu pozitif yönde, politik küreselleşme CO2 emisyonunu negatif yönde etkilemektedir.
Karaca vd. (2023)	1990-2018	FMOLS, DOLS	Küreselleşme ekolojik ayak izini azaltmaktadır.
Karasoy (2021)	1980-2016	ARDL	Ekonomik, ticari ve finansal küreselleşme ekolojik ayak izini uzun dönemde olumsuz etkilemektedir.

Literatürde farklı ülke veya ülke grupları üzerinde yapılan çalışmalarda küreselleşmenin çevre üzerindeki etkileri farklılıklar göstermektedir. Ancak Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda küreselleşmenin çevre kalitesi üzerinde pozitif veya anlamsız etkileri mevcut olsa da genel olarak küreselleşmenin çevre kalitesini azalttığı sonuçları yaygındır.

VERİ SETİ, MODEL VE YÖNTEM

Çalışmada, Türkiye'de küreselleşmenin çevre üzerindeki etkisi STIRPAT modeli dahilinde incelenmektedir. STIRPAT modeli, başlangıçta Ehrlich ve Holdren (1971) tarafından öne sürülen ve daha sonra Commoner ve diğerleri (1971) tarafından formüle edilen IPAT modelinin düzenlenmiş ve geliştirilmiş bir versiyonudur. IPAT modeli I=PxAxT olarak ifade edilmektedir. Bu denklemde, değişkenler I, P, A ve T sırasıyla çevresel değişkeni, nüfusu, refah düzeyini ve teknoloji değişkenini temsil eder. IPAT modelinin matematiksel yapısından dolayı bir değişkenin çevresel göstergeyi diğer değişkenlerden bağımsız olarak etkilediğini söylemek mümkün değildir. Modeldeki hangi değişkenin çevresel değişimi etkilemede daha etkili olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Bu bağlamda, STIRPAT modeli, her değişkenin net etkisini ayrı ayrı analiz etmek için bir çerçeve sağlarken çevresel faktörlere ek olarak diğer sosyal, politik ve ekonomik değişkenlerin dahil edilmesine izin vermektedir. STIRPAT modeli genel haliyle şu şekilde ifade edilmektedir:

$$I = aP^{\beta} A^{\gamma} T^{\delta} \varepsilon$$

Bu denklemin logaritmik formda düzenlenmiş hali şu şekildedir:

$$lnI = \alpha + \beta lnP + \gamma lnA + \delta lnT + \varepsilon$$

Modelin nüfus, refah düzeyi ve teknoloji değişkeninin dışında çevre üzerinde etkili olabilecek diğer değişkenlerin dahil edilmesine imkân vermesi ve çalışmanın amacı doğrultusunda modele küreselleşme değişkeni dahil edilerek son hali şu şekilde oluşturulmuştur:

$$lnI = \beta_0 + \beta_0 lnP + \beta_0 lnA + \beta_0 \ln A^2 + \beta_0 lnT + \beta_0 lnKOF + \varepsilon$$

Oluşturulan bu model sayesinde hem küreselleşme değişkeni modele dahil edilmiş hem de ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisinin Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) kapsamında belirlenmesine imkân verilmiştir. Modele dahil edilen değişkenlere ait açıklamalar Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2: Değişkenler ve Açıklamaları

Değişken	Kısaltma	Açıklama	Kaynak
Karbon emisyonu	CO2	Kişi başına CO2 emisyonları (ton)	Our World in Data
Nüfus	P	Nüfus yoğunluğu	World Bank
Ekonomik büyüme	A	GSYH (Sabit 2015 $)	World Bank
Teknoloji	T	Toplam teknoloji patent başvuruları	WİPO
Küreselleşme	KOF	Küreselleşme endeksi	Swiss Economic Institute

Ele alınan değişkenlerin durağanlık seviyelerini tespit etmek için Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testlerinden faydalanıomıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesinde ve uzun ve kısa dönem ilişkilerinin tespitinde Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) yaklaşımından yararlanılmıştır. ARDL modeline çalışma değişkenlerinin dahil edilerek oluşturulduğu model şu şekildedir:

$$\Delta lnCO2 = \alpha_0 + \alpha_1 lnP_{t-1} + \alpha_2 lnA_{t-1} + \alpha_3 lnA^2{}_{t-1} + \alpha_4 lnT_{t-1} + \alpha_5 lnKOF_{t-1} + \beta_1 \sum_{i=1}^{p-1} \Delta lnP_{t-i} + \beta_2 \sum_{i=1}^{p-1} \Delta lnA_{t-i} + \beta_3 \sum_{i=1}^{p-1} \Delta lnA^2{}_{t-i} + \beta_4 \sum_{i=1}^{p-1} \Delta lnT_{t-i} + \beta_5 \sum_{i=1}^{p-1} \Delta lnKOF_{t-i} + u_t$$

BULGULAR

Regresyon analizlerinde, sahte regresyon sorunundan kaçınmak için kullanılan değişkenlerin durağanlığının belirlenmesi gerekmektedir. Değişkenlerin durağanlık dereceleri ADF ve PP birim kök testleri ile belirlenmiş ve test sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Durağanlık Testleri Sonuçları

Sabit Model		
	ADF	PP
lnCO2	-1.8894	-4.4011*
ΔlnCO2	-6.3592*	-
lnP	-3.4394*	-9.5833*
ΔlnP	-	-
lnA	0.4142	1.1547
ΔlnA	-6.5384*	-6.8032*
lnT	-1.4348	-1.4838
ΔlnT	-5.8863*	-5.6801
lnKOF	-2.2843	-2.2843
ΔlnKOF	-5.7680*	-5.7823*

Not: *, istatistiki olarak anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 3'teki bulgular, değişkenlerin farklı derecelerde durağan olduklarını göstermektedir. Maksimum durağanlık derecesinin 1 olması ve değişkenlerin aynı seviyede durağan olmaması nedeniyle verilerin analizinde ARDL yaklaşımının kullanılması uygun görülmüştür. Maksimum gecikme uzunluğunun iki olarak seçildiği durumda, Akaike bilgi kriteri doğrultusunda uygun model ARDL modeli ARDL(1,1,0,1,1,1) olarak tespit edilmiştir. Seçilen modelin normallik, otokorelasyon ve değişen varyans gibi varsayımları sağlaması sonuçların güvenilirliğini sağlamak açısından önemlidir. Varsayımların test sonuçları ve modelin matematiksel modelinin uygunluğu Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: ARDL(1,1,0,1,1,1) Modeli Varsayım Sınama Sonuçları

R^2	0.993686
Düzeltilmiş R^2	0.991581
F istatistiği	472.1392 (0.0000)
Jarque-Bera Normallik Testi	0.492192 (0.7818)
Breusch-Godfrey LM Otokorelasyon Testi	0.711255 (0.4997)
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi	0.315876 (0.9707)
Ramsey RESET	1.151943 (0.2920)
Cusum ve CusumSQ	İstikrarlı

Tablo 4, F istatistiğinin yeterince büyük olduğunu ve olasılık değerinin %5'ten küçük olduğunu göstermektedir. Bu durumda modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu söylenebilmektedir. Normallik varsayımı Jarque-Bera testi, otokorelasyon varsayımı Breusch-Godfrey LM testi, değişken varyans varsayımı ise Breusch-Pagan-Godfrey testi ile test edilmiş ve olasılık değerleri %5'ten büyük bulunmuştur. Bu durum modeldeki hataların normal dağıldığını öne süren sıfır hipotezi, modelin otokorelasyon sorunu içermediğini öne süren sıfır hipotezi ve modelde değişen varyans sorunu olmadığını öne süren sıfır hipotezi reddedilememektedir. Ramsey Reset testinin sonuçları modelin matematiksel yapısının doğru olduğunu göstermektedir. Ayrıca Cusum ve CusumSQ grafiklerinin güven sınırlarında kaldığı görülmüştür. Yani seçilen modelden elde edilecek olan uzun ve kısa dönem tahmin sonuçlarının istikrarlı ve güvenilir olduğu söylenebilmektedir. Tanısal testlerin tamamlanmasının ardından değişkenlerin eşbütünleşme ilişkisi içinde olup olmadıkları araştırılmıştır. Bu ilişkiyi belirlemek için kullanılan ARDL sınır testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: ARDL Test Sonuçları

F istatistik değeri	Kritik değerler (n=45)		
	10%	5%	1%
4.895488	3.647		4.268
	5.598		

Tablo 5, F istatistik değerinin %5 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu durumda değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini yani eşbütünleşik olduğu söylenebilmektedir. Bu da tahmin edilecek olan uzun dönem katsayılarının geçerli olacağını göstermektedir. Tahmin sonucunda elde edilen uzun dönem katsayıları Tablo 6'da belirtilmiştir.

Tablo 6: Uzun Dönem İlişki (Bağımlı Değişken: lnCO2)

Değişkenler	Kaysayılar	Standart hatalar	t istatistik değerleri
lnP	-1.047609	0.708349	-1.478946
lnA	0.898752	0.320576	2.803551*
lnA^2	-0.026323	0.010731	-2.452928*
lnT	0.204195	0.075720	2.696698*
lnKOF	1.124311	0.368001	3.055186*

Not: *, istatistiki olarak anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 6'da sunulan uzun dönem katsayıları incelendiğinde, ekonomik büyümenin CO2'yi belli bir noktaya kadar arttırdığı, belli bir noktadan sonra azalttığı görülmektedir. Bu durum EKC hipotezinin geçerliliğini göstermektedir. STIRPAT modeli kapsamında modele dahil edilen nüfus yoğunluğunun CO2 üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı, teknoloji patentlerinin ise uzun vadede CO2 emisyonlarını arttırdığı tespit edilmiştir. KOF küreselleşme endeksinin uzun vadede CO2 emisyonları üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Küreselleşme endeksindeki %1'lik bir artış CO2 emisyonlarında yaklaşık %1.12 oranında artışa neden olabilecektir. Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi tespit etmek için hata düzeltme modeli kurulmuştur. Modelden elde edilen sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Kısa Dönem İlişki (Bağımlı Değişken: ΔlnCO2)

Değişkenler	Kaysayılar	Standart hatalar	t istatistik değerleri
C	-3.502594	0.594289	-5.893752*
Δ(lnP)	-6.332444	1.924541	-3.290365*
Δ(lnA)	0.682993	0.109652	6.228756*
Δ(lnT)	0.088719	0.017813	4.980543*
Δ(lnKOF)	-0.093144	0.229817	-0.405294
CointEq(-1)*	-0.511980	0.087459	-5.853923*

Not: *, istatistiki olarak anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 7'de hata düzeltme katsayısının 0 ile -1 arasında ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda kısa dönemdeki uzun dönem dengesinden sapmaların tekrar dengeye geleceği söylenebilir. Hata düzeltme katsayısı, meydana gelen uzun dönem dengesinden sapmaların yaklaşık %51.2'sinin bir sonraki yıl dengeye ulaşacağını göstermektedir. Başka bir deyişle, meydana gelen dengeden sapmalar yaklaşık iki yıl sonra dengeye ulaşabilecektir. Ayrıca ekonomik büyümenin ve teknoloji patentlerinin CO2 üzerinde arttırıcı bir etki yarattığı, nüfusun ise CO2 emisyonlarında kısa dönemde azalışa neden olduğu belirlenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, küreselleşmenin çevre üzerindeki etkisi, STIRPAT modeline küreselleşme değişkeni eklenerek genişletilmiş versiyonu ve 1980-2021 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak Türkiye özelinde analiz edilmiştir. Analiz yöntemi olarak ARDL modeli kullanılmıştır. ARDL sınır testi sonucunda tüm değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönem katsayı tahminlerinde nüfus yoğunluğunun çevre kalitesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı, teknoloji patentlerinin ve küreselleşmenin çevre kalitesini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca EKC hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür. Hata düzeltme modelinden elde edilen sonuçlarda, değişkenlerdeki kısa vadeli dengeden sapmalarının uzun vadede dengeye gelebileceği ve bu düzeltmenin yaklaşık 2 yıl içinde gerçekleşmesinin beklendiği tespit edilmiştir. Küreselleşme, ülkelerin ekonomik büyümelerine fırsat verecek daha fazla üretim ve tüketim yapma imkânı sağlanmaktadır. Ancak hem üretim hem de tüketim süreçlerinde çevresel etkilerin göz ardı edilmemesi, araştırma sonuçlarında genellikle karşılaşılan çevre üzerindeki negatif etkinin pozitife dönmesine neden olabilecektir. Bu tersine dönüşün, teknoloji ihracatında daha az enerji tüketen teknolojilerin tercih edilmesi, döviz kazancı elde edilirken kirletici yatırımların desteklenmemesi veya yabancı yatırımcıların Türkiye'de planladıkları çevre dostu yatırımları için teşvik edicilerin kullanılması ile mümkün olabileceği düşünülmektedir.

REFERANSLAR

Alnour, M. and Atik, H. (2021). The dynamic implications of globalization and renewable energy in Turkey. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi,* 23(2), 288-314

Aslan, M. (2023). Does globalization increase environmental pollution? Evidence from Turkey. *Fiscaoeconomia,* 7(2), 1309-1333.

Atay Polat, M. ve Ergün, S. (2023). Türkiye'de çevresel kuznets eğrisi hipotezinin ekonomik büyüme ve farklı küreselleşme türleri bakımından analizi. *İstanbul İktisat Dergisi*, 73(1), 107-142.

Aykırı, M. ve Bulut, Ö. U. (2019). Ekonomik küreselleşme ve doğrudan yabancı yatırımların CO2 emisyonu üzerindeki belirleyiciliği: Türkiye örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (EK SAYI (2019)), 69-90

Commoner, B., Corr, M. and Stamler, P. J. (1971). The causes of pollution. environment. *Science and Policy for Sustainable Development*, 13(3), 2-19.

Dedeoğlu, D. and Kaya, H. (2013). Energy use, exports, imports and GDP: New evidence from the OECD countries, *Energy Policy*, 57, 469-476.

Ehrlich, P. R. and Holdren, J. P. (1971). Impact of Population Growth. *Science*, 171(3977), 1212-1217.

EPA (2024). *Inventory of U.S. Greenhouse Gas Emissions and Sinks: 1990-2022*, Erişim tarihi: 29.11.2024. https://www.epa.gov/system/files/documents/2024-04/us-ghg-inventory-2024-main-text_04-18-2024.pdf

Etokakpan, M. U., Adedoyin, F. F., Vedat, Y. and Bekun, F. V. (2020). Does globalization in Turkey induce increased energy consumption: Insights into its environmental pros and cons. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(21), 26125-26140.

Godil, D. I., Sharif, A., Rafique, S. and Jermsittiparsert, K. (2020). The asymmetric effect of tourism, financial development, and globalization on ecological footprint in Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(32), 40109-40120.

Güneysu, Y. (2023). Türkiye'de finansal gelişme, küreselleşme ve sanayileşmenin yük kapasite faktörü üzerindeki etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 934-946.

Kalaycı, C. and Hayaloğlu, P. (2019). The impact of economic globalization on CO2 emissions: The case of NAFTA countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(1), 356-360.

Karaca, Y. E., Sahabi, A. M. ve Naimoğlu, M. (2023). *Türkiye'de küreselleşme, finansallaşma ve çevre etkileşimi*. Para ve Sermaye Piyasalarinda Teorik ve Ampirik Çalişmalar, 75-96.

Karasoy, A. (2021). Küreselleşme, sanayileşme ve şehirleşmenin Türkiye'nin ekolojik ayak izine etkisinin genişletilmiş ARDL yöntemiyle incelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 208-231.

Kardaslar, A. (2022). Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve küreselleşme sürecinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Business and Economics Research Journal*, 13(3), 385-401.

Khan, M. K., Teng, J. Z., Khan, M. I. and Khan, M. O. (2019). Impact of globalization, economic factors and energy consumption on CO2 emissions in Pakistan. *Science of the Total Environment*, 688: 424-436.

KOF Swiss Economic Institute. *KOF Globalisation Index*, Erişim Tarihi: 27/11/2024. https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html

Lee, S. K., Jee, W. S. F., Funk, D. C. and Jordan, J. S. (2015). Analysis of attendees' expenditure patterns to recurring annual events: Examining the joint effects of repeat attendance and travel distance. *Tourism management*, 46, 177-186.

Oluç, İ. ve Güzel, İ. (2022). Finansal küreselleşme ve çevre ilişkisi: Türkiye örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 127-143.

Our World in Data. *Per capita CO_2 emissions*, Erişim Tarihi: 27/11/2024, https://ourworldindata.org/grapher/co-emissions-per-capita?tab=table&country=~TUR

Ozturk, I., Savranlar, B., Aslan, A., Al-mulali, U. and Artan, S. (2023). The dynamic simulation analysis of the impact of urbanization and globalization on environmental quality. *Sustainability*, 15(15), 11764.

Salahuddin, M., Gow, J., Ali, M. I., Hossain, M. R., Al-Azami, K. S., Akbar, D. and Gedikli, A. (2019). Urbanization-globalization-CO2 emissions nexus revisited: Empirical evidence from South Africa. *Heliyon*, 5(6).

Saraç, Ş. and Yağlıkara, A. (2019). The impact of globalization and financial development on environment within the context of STIRPAT Model: The case of Turkey. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 55-64.

Shahbaz, M., Ozturk, I., Afza, T., and Ali, A. (2013). Revisiting the environmental Kuznets curve in a global economy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 494-502.

Shahbaz, M., Shahzad, S. J. H. and Mahalik, M. K. (2018). Is globalization detrimental to CO2 emissions in Japan? New threshold analysis. *Environmental Modeling & Assessment*, 23, 557-568.

Shahzadi, A., Yaseen, M. R. and Anwar, S. (2019). Relationship between globalization and environmental degradation in lowincome countries: An application of Kuznet Curve. *Indian Journal of Science and Technology*, 12(19), 1-13.

Twerefou, D. K., Danso-Mensah, K. and Bokpin, G. A. (2017). The environmental effects of economic growth and globalization in Sub-Saharan Africa: A panel general method of moments approach. *Research in International Business and Finance*, 42, 939-949.

WİPO. *WIPO IP Statistics Data Center*, Erişim tarihi: 27/11/2024. https://www3.wipo.int/ipstats/key-search/indicator

Yaylalı, M., Doğan, E. M., Yılmaz, V. M., ve Karaca, Z. (2015). Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar ile karbondioksit emisyonu arasındaki ilişkinin ARDL yaklaşımı ile araştırılması. *Alphanumeric Journal*, 3(2), 107-112.

İslâm Finansının Temel Aksiyomlarından Tezkiye Aksiyomunun Risale-i Nur Külliyatında Kullanım Alanları

İsmail ÇELİK[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi; Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Keçiborlu MYO Finans Bankacılık Sigortacılık Bölümü ismailcelik@isparta.edu.tr ORCID No: 0000-0002-1639-5276

ÖZET

Tezkiye kavramı aslında hayatın her alanını kapsıyan bir aksiyomdur. Bu aksiyom özellikle İslâm finansı açıısndan işlerlikte olması gereken bir aksiyomdur. Bu sistemde görev almak isteyen her müslümanın en temel hedefi finansal piyasaların faizden temizlenmesi ve onun yerine ticaretin yaygınlaştırılmasıdır. Bunun için de hayatın her alanı için bir durulanma yaşanması gerekmektedir. Bu kavram açıklanırken Risale-i Nur Külliyatının muhtelif kitaplarına müracaat edilerek tezkiye kavramının açılımlarından faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler – Aksiyom, İslâm Finansı, Tezkiye, Faiz, Zekat.

GİRİŞ

Evrende göze çarpan en baskın özelliklerden biri herşeyde meydana gelen bir temzileme hareketidir. İnsanın vücundaki hücrelerden, organına ve genel olarak vücudunun tamamında ter, kir ve dışkılarla bir temizlenme olduğu gibi yeryüzünün her yerinde dört mevsimin değişimlerinden kaynaklanan çamur, toz, ağaç ve bitki artıkları, hayvan leşleri gibi çevresel kirlilikler en kısa zamanda umumi bir temizleme faaliyeti ile ortadan kaldırılmaktadır. Gökyüzünde zararlı ışınların gelmesine mani bir tabaka olduğu gibi insanın gözlerinin zarar görmemesi için de göz kapakları sürekli çalışıyor olması, kirpikler ve gözün yaşlığı sürekli olarak bu temizlenme faaliyetinde görev almaktadırlar. Kainatı yaşanılır kılan ve insanların meftun olduğu şu evrenin en genel albenisi gerçekleştirilen bu tanzif işlemlerinden kaynaklanmaktadır. Yoksa bir oda birkaç gün temizlenmese nasıl yaşanmaz hale geliyorsa şu dünyada da bir temzileme faaliyeti olmazsa dünya da yaşanmaz hale gelecekti.

Bütün bunlar gösteriyor ki; insanın da en temel vasfı her yönü ile temizliğine dikkat etmesi ve bunu da sürekli kılmasının yollarını bulmasıdır. Fakat bu temizlik sadece çevre, beden, hane temizliği değil insanın bu dünyaya geliş gayesinin anlaşılmasına engel olan farklı konular da dikkate alınmalıdır. Bu çalışmada insanın daha ziyade maneviyatını kirleten unsurlara dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Bu konuya derin vukufiyeti ile çok kayda değer tesbitleri ile önemli bakış açısı kazandırma potansiyelinde olan Risale-i Nur Külliyatı'nın farklı kitaplarına atf-ı nazar ederek başka bir perspektif kazandırılmaya çalışılacaktır.

Uluslararası İslâm Hukuku Araştırmaları Akademisi (ISRA)'nın 2011 yılında bir yazınında İslâm finansının aksiyomları; tevhit, risalet, ahiret, kefalet ve felah rububiyet, hilafet, tezkiye, adalet, ihsan, farz, ihtiyar, kavramları olarak ifade edilmiş ve bu aksiyomlardan biri de "tezkiye" aksiyomu olmuştur. Çünkü bir aksiyom, bir sistemin olmazsa olmazıdır (Çelik, 2016;167).

DİNLERİN TEZKİYESİ

Temizlenme, durulanma, beri olma, arıtma, feyizlendirme, temize çıkma gibi mana zenginliği olan bir hkavram olan tezkiyenin en çok ihtiyaç duyulan alanı dupduru bir dinin söylemeleri ile insanların o dine muhatap olabilmesidir. Onun için Allah, bir yaklaşıma göre 124 bin, başka bir yazına göre de 224 bin peygamber göndermiştir. (Ahmed b. Hanbel, el-Müsned 5/265-266). Bunların hepsinin alt yapısını da *"İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder"* (Kıyamet, 75;36)[2] ayetindeki mesaj yatmaktadır. Çünkü gelen din, kitap ya da peygamberler tertemiz bir format atma görevindedirler. Fakat bu dine muhatap olanlar zaman içerisinde kendi anlayışları ve menfaatlerine göre söz konusu kutsal kaynakları güdükleştirmişler, yozlaştırmışlar bazen de rayından çıkarmak için sapmışlardır. Durum böyle olunca da Allah, insanın vazifesini tekrar net olarak hatırlaması ve bulanık ortamda değil duru bir ortamda olması için elçilerini sürekli göndererek hem toplumları hem de dinini hep tezkiyeden geçirmiştir. Böyle olunca da Alalh'ın teklifi netleştiği için sorumlulukları da netleşmiş olmaktadır.

Çünkü Allah; *"Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapıtmışsa kendi aleyhine sapıtmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz." (İsra,17;15)* ayetine göre doğru yolu tarif ettiğini bundan sonar da herkes kendi lehine ya da aleyhine davranmış olur. Eğer engeller, bilgi kirlilikleri, yetkililerin kötü örnek olarak insanları gerçek dinin öğrenilmesine ortam oluşturmuşsa da o insanlar için bir kurtuluş vesilesi olabilecektir. Bu silsile gele gele İslâmiyetle en son din olarak kendini gündeme getirmiştir. Kıyamete kadar her insan topluluğuna doğru ve berrak gerekli bilgileri verecek içerikte de Kur'an-ı Kerim'i yaşayan mu'cize olarak göndermiştir. Tahrif edilmeme özelliğini de vererek insanın dünya ve ahiret hayatı için en güzel yaşam prensiplerini de içine ehlinin görebileceği dolulukta muhafaza etmektedir.

"Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır"(Saff, 61;8) ayeti, insanların uydurma beyan ve yazılarla Kur'an hakikatlerini gölgelemek, örtmek için çok çaba sarf edeceklerini fakat boşuna uğraşacaklarını, çünkü onların kir ve paslarının sürekli yine Kur'an'ın hakikatleri ile temizleme özelliğinin olduğunu ifade etmektedir. Tabii bu da durduğu yerde olmayacaktır. Onun için Hz. Peygamber "*Âlimler, peygamberlerin varisleridir. Peygamberler ne dinar ne de dirhem miras bırakmadılar, ancak ilim miras bıraktılar. Şu halde o ilmi alan büyük bir pay almış demektir."*(Buhari, İlm, 10), *"Ümmetimin alimleri İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir." Bu hadîs, kaynaklarda haber-i meşhur olarak*

[2] Ayetlere ilişkin atıflar https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php? sitesindeki Diyanet İşleri Meali (Yeni) olan mealler dikkate alınmıştır.

geçmektedir" (Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ: 2:64) gibi hadisler göre bu görevi ifa edecek olanlar da Kur'an'ı rehber eden ve dersini ondan alan alimler olacaktır.

Allah, rahmetinin zatına yakışır olmasından İslâm dininin orjinal mesajlarının net bir şekilde muhafazası için İslâm milletinin siyasi, sosyal, fikri bozulmalara düşdükleri zamanlarda muslih, müceddid, mürşid, kutub, gavs gibi kisvelerle mübarek zevatı istihdam ederek bozulmaların önü alınmış, millet ıslah olmuştur (Risale-i Nur Külliyatı, Mektubat;622)[3]. Herhangi bir öğretmen dersini güzelce anlatırsa bir anlamı olur. Hele hele bu öğretmen Allah ise, elbetteki öğretilerinin net bir şekilde insanlarına ulaşması için gerekeni yapacaktır. Yoksa insanların mesuliyetinden bahsedilemez. Anlaşılmaz bir kitap muallimi olmadığında nasıl anlamsız olursa, Allah'ın mesajlarının da parazitsiz, şeytanın şüphe değil ancak sadece vesvese verebileceği bir doyuruculukta olması gerekir ki dünyanın yaratılmasındaki ve meleklerin Hz. Adem (a.s)'e secde etmelerindeki sır anlaşılmış olsun. Çünkü din şu dünya hayatının hayatı, hem esası hem de her şeyi anlamlandıran en önemli enformasyon kaynağı (Risale-i Nur Külliyatı, Sözler;972) olmakla birlikte her çeşit tezkiyeyi ve çözüm çarelerini de insanlara tavsiye etmektedir. Bu sebeple çalışmada bu konu öncelik kazanmıştır.

KÂİNATIN TEZKİYESİ

Kâinat denilen evren ve göremediğimiz âlemler Allah'ın Esma-ül Hüsnası denen isimlerinin tanıtım merkezi ve teşhir salonudur. Bu salonun görevini yapması ve Allah'ın isimlerinin rahatlıkla okunabilmesi için her şey de bir tezkiye ve tanzif olması ve dünya fuarındaki her şey olduğu gibi rahatlıkla gözlere görünebilmelidir. İşte bu ortamın sağlanması ve Allah'ı tanımakla vazifelendirilmiş insanın da gerçek vazifesini ifa etmesi bu tezkiye faaliyetine bakmaktadır. Eğer dünya dört mevsim temizlenmiş olmasaydı, içindeki hayvanların cenazeleri tanzifatçı memurlar tarafından rızık bahanesi ile ortalıktan alıp götürülmemiş olsaydı dünya yaşanılmaz olur. İnsan etrafını gözlemleyerek Allah'ın isimlerini öğrenmeyi bırakır aklına bu dünyanın bir sahibi olması gerekir çıkarımını bile yapmaya fırsat bulmadan bir an evvel bu dünyadan başka bir dünyaya gitmeye çalışırdı.

Bu temizlik sadece yeryüzünde değil, denizlerde ve okyanuslarda dahi gerçekleşmekte, oralara münasip leş yiyici canlıların, insanların bulaşık eli de oralara karışmamış olsaydı cam gibi seyrine doyulmayacak bir manzara ortaya çıkardı. Diğer taraftan asumanda sürekli olarak meydana gelen tahribat ve görevini yapıp parçalanan yıldız, gezegen ve uyduların dünyaya ve üzerinde yaşayan canlılara zararı dokunmaması için oluşturulan tabaka ve alanlarla muhtemel tehlikelerden korunması her an kainat

[3] Risale-i Nur Külliyatından atıf yapılırken http://www.erisale.com/ sitesindeki risale-i Nur kitaplarından faydalanılmıştır.

genişliğinde bir temzileme ve süpürme faaliyetinin olduğunu gösterir. Hatta güneşten gelen zararlı ışınların engellenerek dünyada yaşayan canlıların huzurunun sağlanması dahi bir temzilik ve tezkiye faaliyetinin büyük bir titizlikte olduğunu akıl gözüne göstermektedir. (Risale-i Nur Külliyatı, Lemalar;555-556). Kainat çapındaki bu temizlikler olurken, insanın kanında dahi bu temizleme faaliyeti daima tecelli etmektedir. Nefes alınarak elde edilen oksijenin kandaki karbonu yakalayarak karbondioksitli bir havaî gaza dönüşerek hem vücud ısısı sağlanmış hem de kan temizlenmiş olur. (Risale-i Nur Külliyatı, Sözler;807). Kainatın genelinde varlıkların en hayati özelliklerinde olan bu tezkiye aslında insana şunu söylemektedir:

Ey aklı ve gözlemlemesi olan insan bütün bunları düşün sen de sana düşen ne kadar temiz tutman gereken alanlar varsa oraları da sen temizle. Yoksa Allah'ın temiz tutmuş olduğu yerleri ve mekanizmaları dahi bozar mükemmel işleyen sistemleri darmadağın edersin, kainatın kıyametle sonunun gelmesine sebep olabilirsin. Dünyada yaşanan çevre kirlilikleri, küresel ısınma ve ozon tabakasında meydana gelen deformasyon senin temizliğe dikkat etmemenden kaynaklanmakta her tarafa tahripkâr olduğun için elin uzanmaktadır.

O'nun için *"Şunu iyi bilin ki, Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever"*(Bakara,2;222) ayeti insanın etki alanının kainat genişliğinde olabileceğini göstermektedir.

İSLÂM DİNİN TEZKİYESİ

Bütün her şeyi ile hem orjinal olarak korunan hem de en son kutsal semavi din olan İslâmiyette de batıl fikirler, güdük çıkarımlar, ehil olmayanların dini temsil etmeleri, dinin ölçülerini muhafaza etmeden şahsi tasarruflarda bulunmaları gibi sebeplerle toplumsal, düşünsel olarak yozlaşmalar, çürümüşlükler zaman içerisinde oluşmuştur. Özellikle israiliyat hikayelerinin müslüman din uzmanlarınca anlatımları içine girmesi, yunan felsefesinin kaynak kabul edilip referans gösterilmesi, İslâmiyet'in yayılması ile farklı kültürlerin İslâm anlayışının içine girerek safiyetini bozması gibi hususlar çok önemli etki oluşturmuşlardır. (Risale-i Nur Külliyatı, Muhakemat;29-30). Halbuki dinin en temel kaynağı olan Kur'an ayetleri gönderilirken dahi şeytanın kirletmelerine karşı bir tezkiye daima olmuştur. *"O, gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez. Ancak seçtiği resûller başka. (Onlara bildirir.) Fakat O, Resûlün önünde ve arkasında gözetleyici (melek)ler yürütür ki resûllerin, Rablerinin vahiylerini tebliğ ettiklerini bilsin. Allah, onların her hâlini kuşatmış ve her şeyi inceden inceye sayıp dökmüştür."* (Cin, 72;76-78), "*Onlar, yüce topluluğu (ileri gelen melekler topluluğunu) dinleyemezler. Kovulmaları için her taraftan taşa tutulurlar. Onlar için sürekli bir azap da vardır. Ancak onlardan söz kapan olur. Onu da delip geçen bir alev izler (ve yok eder)"* (Saffat, 37;8-10), "*Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık ve*

(ahirette de) onlara alevli ateş azabını hazırladık." (Mülk, 67;5) ayetleri bu önemli temel tezkiyeyi beyan etmektedir.

Kur'an ayetleri indirilirken cin ve şeytanların kulak hırsızlığı yaparak ayetin içeriğine ve gaybdan bu şekilde isifade ederek haber verme yolunu tercih ederek gaybı sadece Allah'ın ve resulünün değil kendilerinin de bilebileceğini ilan ederek şüphe vermemek için ayetlerde bahsedilen temzileme operasyonun yapıldığı ifade edilmiştir. (Risale-i Nur Külliyatı, Lemalar;470).

Gerek müslümanlardan gerekse de diğer dinlerin taassuplarından kaynaklanan çeşitli İslâm dinin ter ü taze hakikatlerine karşı mani oluşturup anlayışları kirletmişlerdir. Bunlara karşı fikirlerin hür olması,, insanlarda meydana gelen hakikat arama arzusu, bilimsel gelişmeler ve medeniyetin iyi tarafları İslâm dininin mevcut hakikatlerini tekrar gündeme taşıyarak kirlenme ortadan kalıdırlarak tezkiye gerçekleşmiş olacaktır (Risale-i Nur Külliyatı, İlk Dönem Eserleri;541-542).

Risale-i Nur'un altını çizmiş olduğu diğer bir konu ise "sadık ahmak" hitabına mazhar müslüman din adamlarının kendi dinlerine verdiği kirlenmedir. Çünkü Kur'an'ın en önemli özelliği olan zamana uygun söylem içeriğini değiştirmek ve geliştirmek pratiğini yapamamaktan gelen yersiz tebliğ ve anlatımlar, müslüman toplumlarının terakki ve düşünce verimliliğini zaman içerisinde iğdiş etmiş ve dumura uğratmıştır (Risale-i Nur Külliyatı, İlk Dönem Eserleri;431). Bundan kurtulmanın çaresi de Kur'an'ın aklı ve mantığı harekete geçirip kabul ettiren delilleri, hüccetleri ve bürhanları sayesinde meydana gelecek süpüğrme faaliyeti iledir. (Risale-i Nur Külliyatı, İlk Dönem Eserleri;391).

Diğer taraftan İslâm dinin muhafızı ve ilanı başlangıç döneminden başlayarak günümüze kadar devletlerin koruması ve bu dini bütün dünyaya duyurmak için bir vizyon bilmeleri ile mümkün olmuştur. İslâm devletleri ile başlayan süreç Selçuklu, Osmanlı gibi güçlü devletlerle devam ettirilmiş fakat 20 yüzyılın başlarında bu süreç tıkanarak din konusu ortada kalarak herkesin kirletmesine müsait bir zemin haline gelmiştir. Bu ise en dehşetli bir din kirletmesidir ki buna karşı yine tezkiye vazifesini görecek olan Kur'an'ın o asra bakan manalarının insanlığın istifadesine sunularak yapılmasıdır. Bu anlamda her alandaki İslâmî anlatım tarzlarını asrın anlayışına uygun olmak şartı ile bir temizlik faaliyeti olarak görmek mümkündür. *"Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."* (Bakara,2;256) Bu temizlik harekatının yine Kur'an'dan çıkacak bir tebliğ metodu ile olacağını haber vermektedir. (Risale-i Nur Külliyatı, Şualar;353). Nitekim; *"Şüphesiz o Zikr'i (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz."* (Hicr,15;9) ayetide bu temzileme, tezkiye ve süpürme faaliyetinin bu konuda da daima devrede olduğunun garanti belgesi gibi görülebilir.

İMANIN TEZKİYESİ

İmanın gündeme gelmesi ve sağlam bir şekilde kalbde kalmasının yolu sağlam bilgi kaynaklarından beslenmekle olur. Çünkü iman aklın ihtiyarı ile olgunlaşan bir nimettir. (Risale-i Nur Külliyatı, Mektubat;299). *"Allah buyurdu ki, akıldan daha güzel bir şey yaratmadım. Ona, gel dedim, geldi; git dedim, gitti. Dedim ki: Bana senin vasıtanla ibadet edilir; senin vasıtanla mükâfat verir, senin yüzünden cezalandırırım"* (Aclûnî, 2:121.) hadisi de aklın sadece doğrularla beslenme özelliği vardır. Çünkü aklın yolu tektir. Net doğru ve net yanlışlar aklın itaat veya isyan edebileceği ve ona göre davranabileceği verilerdir. Akla ve mantığa uygun olmayan veriler ise Insanın fikirsel ikliminde kirlenme meydana getirerek imanın beslenme damarlarını kirletir ve tıkar. Onun için bir kişinin okuduğu kitaplar, izlediği programlar, edindiği arkadaşları aslında onun itikat dünyasını olduğu gibi etkiler. *"Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden her biriniz, kiminle dostluk ettiğine dikkat etsin." (*Tirmizî, Zühd, 45) hadisi kimin neyle meşgul oluyorsa aklının onunla, kalbin de akılla beslendiğini göstermektedir. "*Elbisenin eskidiği gibi içinizdeki iman da yıpranır ve eskir. Kalbinizdeki imanı yenileyin."* (Müsned, II/359) hadisi de bu kirlenmenin neticesini göstermektedir.

Özellikle günümüzde küreselleşen dünyada küreselleşmiş etkileşim ağları ile her bir insana her kişi, her bilgi, her inanç ya da inaçsızlık sistemi ile karşı karşıya kalmışken bu kirlenmenin içeriğini ve sınırlarını tanımlamak oldukça zor görünmektedir. Hele bir de fen ve felsefenin eğitim müfredatlarında inançsızlık esaslarına göre takdim edilmesi, İnsanların itikat dünyasını cennet ile cehennem arasındaki fark kadar etkileyebilecek açılıma sahiptir. Özellikle tabiatçılık, maddecilik gibi felsefi akımlar insanların itikat dünyasında çok ciddi bir kirlenme oluşturarak ya inkara ya da şirke götürme hizmeti görmüşlerdir (Risale-i Nur Külliyatı, Mektubat;90) Böyle bir kirlenme ise insanı itikat noktasında ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Akla gelen bir fikir insanda vesvese nihayetinde şüphe oradan da inkâra kadar insanı götürebilmektedir.

İşte bu kirlenme hiç bir şeye benzemediği için çünkü cehennem gibi ebedi bir ceza, cement gibi ebedi bir mükafaatın kaybedilip kazanılması var. Onun için de Allah, inanalara insanların dönemine göre iman dersini tahkim edecek vasıtalar nasip etmiştir. Bu zamanda da akıl, ilim, fennin hükmettiği bir asırda akıl ile yüksek iman hakikatlerini ders verecek bir metotla bu kirliliği önlenmesi insanların kalplerindeki imanın nefes alıp varlığını koruması gerekmektedir. Özellikle dinin kutsal kaynaklarına dair ispatiyecilik metodunun gündemde olduğu bir yaklaşım ve anlayış tarzı uygulanırsa bu temizlik sağlanmış olmaktadır. (Risale-i Nur Külliyatı, Mesnevi-i Nuriye;277) Onun için yukarıda bahsedilen hadisin devamında *"İman nasıl yenilenir ey Allah'ın Rasûlü?" "Kelime-i Tevhîd (Lâ ilâhe illallah) ile."* (Müsned, II/359) tavsiyesi yapılmıştır. Böylelikle akılın

gıdalanmasının en temel ayağı insanı şirke götürecek yolların ortadan kaldırılması ve Allah'ın emir ve yasaklarının öncelendiği bir itikat kaynağının o kişide olmasıdır. Bu anlamda Risale-i Nur Külliyatında oldukça konular vardır. Bilhassa Tabiat Risalesi, Yirmi İkinci Söz, Zerre Risalesi, Otuz İkinci Söz, Meyve Risalesi gibi bölümler çok kıymetlidir. Mesela; o konulardan biri şöyle başlar:

"Kastamonu'da lise talebelerinden bir kısmı yanıma geldiler. "Bize Hâlıkımızı tanıttır; muallimlerimiz Allah'tan bahsetmiyorlar" dediler.

Ben dedim: Sizin okuduğunuz fenlerden her fen, kendi lisan-ı mahsusuyla mütemadiyen Allah'tan bahsedip Hâlık'ı tanıttırıyorlar. Muallimleri değil, onları dinleyiniz"(Risale-i Nur Külliyatı, Asa-yı Musa;35).

İnsanın imanının eskimesi, kirlenmesi ve ölmesi günümüz şartlarında oldukça kolaya olduğu içi bu temziliği de her an yapabilecek donanımda bir kaynak olması gerekir. O kaynak da bir kişi değil bir kitap olmalıdır ki her an insanın elinin altında olsun, iman dersini alarak o atmosferdeki kirleri, pasları ve isleri temizleyerek iman nuru insanın bu dünya dünya hayatına hayat, ebedi hayatına pasaport, cennete de sermaye olabilsin (Risale-i Nur Külliyatı, Asa-yı Musa;33). Bu kitap da sadece ve sadece Kur'an'ı ve O'nun iman derslerini temel alarak bu tezkiyeyi yapmış olsun. Çünkü en temel mesele sahih ve muteber bir imana nail olmaktır. Böyle bir iman dersini de her asra bakan mana zenginliği olan Kur'an'dan almak mümkündür. Çünkü Kur'an her derde deva veren Allah'ın kelamıdır.*"*(Risale-i Nur Külliyatı, Sikke-i Tasdik-i Gaybi;35). "*Biz Kur'an'dan, mü'minler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. Zalimlerin ise Kur'an, ancak zararını artırır."* (İsra;17;82) ayeti de bütün şifaları kapsayacak, iman nimetini felce uğratacak mikropları temizleyici tek muhkem ve doğru kaynağın Kur'an ayetleri içindeki her asra bakan anlam yönlerinin olduğu açıkça ifade etmiştir.

Diğer taraftan gaflet ve ülfette imanın devreye girmesinde çok ciddi bir kirlenme ve engeldir. Bir şeyin akıbetini ve hakikatini bilmenin gereğini yapmamanın adı olan gafletle insan sahip olduğu imanı uykuya dalar, söner gereğini yapamayacak hale gelir. Aynı şekilde sıradan olan ve yeknesaklıkla hep aynı şeylere muhatap olmanın getirdiği ve harika olan şeylerin harikalığını adiyattan olarak görme hastalığı olan ülfetle de olaylardaki ve yaratılışlardaki incelikler ve harikalıklar gizlenir, görülemez hale gelir. Her iki durumda ciddi bir iman zafiyeti ve körelmesine insanı götürecek kalbin puslanmasıdır. Bunlardan kurtulmanın çaresi ve bu pusları silerek tezkiye etmenin yolu ise ciddi tefekkür ve araştırmadır. Böylece herşeydeki harikalık ve mu'cizelik net bir şekilde gözükmeye ve oralarda verilmek istenen mesajlar da algılanıp idrak edilmeye başlanır (Risale-i Nur Külliyatı, Mesnevi-i Nuriye;193, 257).

GÜNAHLARDAN TEZKİYE

Günahlar insanların derecesini azaltan, maneviyat dünyasını kirleten pranga ve kalpte leke bırakan kirlenemlerdir. Bu kirler tevbe ve istiğfarla temizlenmezse Alllah'ın nazargahı olan kalp kararmaya başalar Allah'ı gösteren bir şeffaf bir ayna iken simsiyah kesilerek Allah'ı gösteremecek duurma gelebilir. Ya da tuba ağacının meyvelerinin yetiştiği bir bahçe iken yılanalrın dolaştığı korkunç bir ejderha kuyusu olabilir (Risale-i Nur Külliyatı, Lem'alar;32). Bu kirlenme de *"Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır"* (Müteaffifin, 83;14) ayeti ile ifade edilmiştir. Hem şeytan bir insanın günah işlemesini araç olarak kullanır. Amacında o kişinin küfre girerek ebediyen cennetten kendi gibi uzaklaştırılması vardır. Öyle olunca da işlene günahlar aslında küfür pislikleri ve kirleridir. İnsan onlardan kurtulmazsa bütün pisliklerin depolanacağı cehhenme ehil vaziyete gelmiş olur. İşte bu ebedi kir olabilecek kirlilikten kurtulmanın çaresi tevbe ve istiğfardır. İşte günahları tezkiye ederek insan cennete layık bir varlık olabilme liyakatına ermektedir. Demek tövbe ve istiğfar aslında cehennem kirlerinden insanı temizleyip tezkiyeye tabi tutarken de tertemiz cennete girmeye vesile olduğu için de cennet kadar temizlik de yapmış olmaktadır. Çünkü cennette zerre kadar kir, pas, is ve leke olmayacak her şey her yönü ile insana huzur verecek, şu şöyle olmasaydı dahi denmeyecektir (Risale-i Nur Külliyatı,Mektubat;32).

İstiğfar günah kirinin farkına varıp Allah'ın affediciliği ile o kirden kendisini tezkiye etmesi için yardım dilemektir. Tevbe ya da tövbe ise; o kirlere bir daha dönmemeyi, o kirlerin bir daha kirletmemesi için Allah'ın göz açıp kapayıncaya kadar nefsin ve şeytanın kirletmelerine karşı daima kötü düşüncelerden arındırarak tezkiyesi ile güzel düşüncelere ulaştırmasını istemektir. Onun için tezkiyede temizleme ve tezyin denilen güzel şeylerle donatma olur. Çünkü temizleme operasyonundan sonta tezyin olmazsa o boışluğu tekrar zararlı düşünceler, pest ahlaklar, kir pas tortusu bırakan günahlar kaplamaya devam eder. Onun içinde istiğfardan sonra mutlaka tövbeyi de talep etmek gerekir. *"Ey Allah'ım! Senin rahmetini umuyorum, beni göz açıp kapayıncaya kadar (da olsa) nefsimle baş başa bırakma. Hâlimi tümüyle düzelt, senden başka ilah yoktur."* (Ebû Dâvûd, Edeb, 110) tevbenin ne kadar önemli bir kulluk talebi olduğunu vurgulamaktadır. Tabi peygamberlerin tevbesi daima bir önceki halinin tezkiye ile düzeltilip daha mükemmele doğru yolculuğunun önünün açılması içindir. Yoksa onlar günah işlemezler.

Günah kirlerini temizleyen aslında çok daha önemli bir ibadet daha vardır. O da namazdır. Çünkü *"Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür."* (Hud, 11;114) ayeti istiğfarın namazla da olabildiğini gösterirken "*Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da*

dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor" (Ankebut;29;45) ayetide namazın aynı zamanda insana tövbe yaptırdığını göstermektedir. Ama Allah'a tam teveccüh edilmiş bir namaz hali ve şuuru ile olmasına da ihtimam göstermek gerekir. Çünkü namaz kul ile Allah arasında yüksek bir bağlantı kurma seansı, ulvî bir mükaleme ve nezih bir hizmet olduğu için insanın ruhunu namaz daima cezb ve celb eder. (Risale-i Nur Külliyatı, İşarat-ül İ'caz;71). Daha doğrusu Allah, kulundan memnuniyetini bu cezibe ile onun ruhuna hissettirir. Çünkü Allah iyi şeylerde hazır bir mükafat, kötü şeylerde de acil bir ceza sinyali ruha gönderir ki iyi şeylere devam et, kötü şeylerden de uzaklaş, çünkü ahirette bunun daha büyüklerine muhatap olacaksın mesajını o kuluna hissettirir (Risale-i Nur Külliyatı, Lem'alar;458).

FİNANSAL PİYASALARIN TEZKİYESİ

İslâm finansın en değerli ve temelinde olup sürekli de gündemde olması gereken vizyonu finasal piyasalardan faizin tezkiyesi yani temizlenmesi, süpürülmesidir. Çünkü faiz belası şahsi, ailevi ve sosyal yaşam alanlarını yaşanamaz hale getiren ve insanı daima sömürülen düzeyinde tutan, sosyal yaşamda kötü ahlâkların zuhura sebep olan pasak yuvasıdır. Bir taraf faiz yiyerek kendini bütün pisliklerin depolama merkezi olacak olan cehenneme abone ederken, diğer tarafta onları beslemekle kalmayıp kendinin en kutsal değerlerinden biri olan helal kazancını harama dönüştürerek alın terini zayi etmekle kalmayıp o da cehenneme gitmeye liyakat kazanmış olur.

"Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alışveriş de faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır" (Bakara,2;275) ayeti faizli muamelenin yaptırımını gözlerin önüne sermektedir. Diğer taraftan *"Ribâyı/fâizi yiyene, yedirene, (sözleşmesini) yazana, şahidine etti ve 'Onlar müsâvîdirler /eşittirler.'"* (Müslim, Musakaat,106) hadisi de faizli sistemin çalışması için kim devrede oluyorsa hepsi aynı suçtan eşit pay alacağını ihbar etmektedir. Yine insanı ahirette büyük felaketlere götürecek şeyler Hz. Muhammed (a.s.m) sorulduğunda; *"Allah'a ortak koşmak, sihir yapmak, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş günü kaçmak, hiçbir şeyden haberdar olmayan mümin hanımlara iftira etmektir"* (Buharî, Vesâya 23) buyurmuştur.

Faiz düzeni insanalrın kişilik yapısını ve sosyal yaşam ahengini de bozan, kirleten bir ortamdır. Çünkü *"Sen çalış ben yiyeyim"*, söyle mi ile *"Ben tok olduktan sonra başkası acından ölsün bana ne"* söylemlerinin cari olduğu (Risale-i Nur Külliyatı, Sözler;548) ve toplumun da buna şekil almış olduğu bir yapılanma meydana gelir. Bu yaklaşım tarsi insanları finasal canavar yapmakla kalmaz aynı zamanda toplumsal yozlaşmaların ve suçların

da toplumda yaygınlaşması hız kazanmış olur. Bunların hepsi ise kirlenmenin boyutlarını göstermeye yeterlidir. İhtiyaçların sürekli olarak artırıldığı ve yeni yeni kılıflarda insanlara reklamlarla iştihasını açacak şekilde sunulması (Risale-i Nur Külliyatı, Emirdağ Lahikası;632) elbetteki para kaynaklarına ulaşmayı tetikler. Bu ise insanı ister istemez geliri bu ihtiyaçları karşılamaya yetmediği için faizli kredi almaya götürür. Bu süreç israfı tetiklemekle kalmaz, kredi bulamayanlar da haksız kazanç yollarına başvurmaya, illegal yollarla ihtiyaçlarını karşılamaya doğru evrilemeye başlar. Böyle bir toplum ise debelendikçe batılan bir bataklığa dönüşmeye başlayınca herkes bu bataklığın batıracağı potansiyel kurbanı olmaya başlar (Risale-i Nur Külliyatı, Lem'alar;243).

O halde finasal piyasalarda "alan razı satan razı" mantığına göre söylemelrin hepsi o kadar da masum bir ifade değildir. Çünkü toplumun her kesimi bir şekilde bu süreçten zarar görecektir. O zaman finansal piyasaların mutlaka bu faiz belasından kurtulması için İslâm finansının ciddi olarak piyasaya hakimiyetinin sağlanması gerkmektedir. Bu temzilik ancak faizsiz finasal modelin uygulanması ile mümkündür. Bu sebeple *"Sen çalış ben yiyeyim"* toplumsal zehirinden toplumun tezkiye edilip kurtulması faizin her çeşidinin haram olarak uygulamada diri tutulması, *"Başkası açlıktan ölsün ban ne"* olan insanlığın kirlenmesindeki kir ve pasın tezkiye edilerek insanların, insan olmasını sağlayan temizleme operasyonu ise ancak en büyük yardımlaşma ve dayanışma modeli olan zekatın toplumda farz bir ibadet olarak uygulanamsı ile mümkündür. Onun için İslâm dini, faizli finansal sömürü düzeninin oluşturduğu kavga, kargaşa, haksızlık kirlerinden kurtulmak için faizli uygulamalar yapan bankaları finansal sistemden dışlanmasını onun yerine ticaret mantığı ile çalışan bir finansal sistemi tavsiye etmektedir. (Risale-i Nur Külliyatı, Sözler;549).

SONUÇ

Hayatın ve dünyanı her alanını kaplayan tezkiye aksiyomu her an gündemde tutulması gereken hayatın en önemli prensiplerinden biridir. Özellikle küreselleşen dünyada insanların dayatılan sekülerleşme ve kapitalizm mantığına göre içinde bulunmuş olduğu finansal sistemlerde ciddi kirliklerle başbaşa kalmakta ya da sebep olmaktadır. Bu yapı elbette insanların ve insanlığın geleceği için sağlıklı sonuçlar getirmeyeceği herkesin malumudur. Bu yapıda en büyük temel taşı da faizli işlemlerin uygulanmasıdır. Faiz, finansal sistemlerden dışlanmadıkça, faiz taşı da bu sistemin en temel taşı oldukça bu mağduriyetler yaşanmaya devam edeceği aşikardır. Bunun için faiz temel taşının sistemden dışlanarak onun yerine ticari ortaklıkları önceleyen ve reel ekonomi ile finansal varlıkların kucaklaşmasını ve müteşebbis ruhun, kaldıraç bulmasını sağlayan İslâm finansal uygulamalarının finansal piyasalardaki rolünün ağırlığını

hissettirmesi gerekir. Bu yapıda görev alan herkes finansal piyasalardaki faiz kirinin tezkiyesi için çalışan gönüllü bir hademe gibi kendilerini görmeleri ve bu yapıda bulunmanın da kutsal bir misyonunun olduğunun bilincinde olmaları elzemdir.

REFERANSLAR

ÇELİK, İ.(2016), *"İslâm Finans Sisteminin Geleceğinin Aksiyomları",* Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı, 49;159-182.

https://www.kuranmeali.com/ Diyanet İşleri Meali (Yeni)

http://www.erisale.com/#home

Nursî, Said, Risale-i Nur Külliyatı, Asa-yı Musa
Emirdağ Lahikası
İlk Dönem Eserleri
İşarat-ül İ'caz
Lem'âlar
Mektubat
Mesnevi-i Nuriye
Muhakemat
Sikke-i Tasdik-i Gaybi
Sözler
Şualar
Tarihçe-i Hayat

İslâm Finansının Temel Aksiyomlarından Serbest İradenin Risale-i Nur Külliyatındaki Anlam Yönleri

İsmail ÇELİK[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi; Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Keçiborlu MYO Finans Bankacılık Sigortacılık Bölümü ismailcelik@isparta.edu.tr ORCID No: 0000-0002-1639-5276

ÖZET

İslâm dünyasının son dönem Kur'an tefsirlerinden olan Risale-i Nur Külliyatı'nın, çoğu İslâmî konulara değinmesi özellikle kader konusunda ayrı bir yerinin olması irade konusunda da verimli bir bakış açısı ile serbest irade hakkında içeriğinin olması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Külliyat incelendiğinde de bu konuda külliyatta kayda değer, insanı derinden etkileyecek tespitlerin olduğu görülebilecektir. İradenin yönlendirilmesi ve İslâmî finansta yeni finansal tekniklerin geliştirilmesi serbest iradenin çalışma sistematiğinde yatmaktadır. Bu amaçla Risale-i Nur temelinde konu aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler – Aksiyom, İslâm Finansı, Serbest İrade, Faiz, Kapitalizm.

GİRİŞ

İnsan denen varlık, iradesi ile kendini kabul ettiren bir varlıktır. İnsanın tercihleri onun bütün benliğini oluştururken aslında iradesinin potansiyel özelliği, insanı diğer varlıklardan ayırt eden insanın yapısının dışarıya yansıtıldığı mekanizmanın adı olmuştur. Bu özellik insanı, Tin suresinde bahsedildiği gibi *"âlâ-yı illiyyin"* ile *"esfel-i safilin"* diye ifade edilen yükseklerin de yükseklerine, aşağıların da aşağılarına götürebilecek bir niteliğe sahiptir. Bir tercih insanı bu kadar sonuçlara muhatap ediyorsa burada temelde irade terbiyesinin gündemde olması kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Bu çok temel ve aynı zamanda da insanlık âleminin yaratılış gayesinin ortaya çıkmasının en merkezindeki serbest irade ile zıtlıklar netleşmeye, saflar tekleşmeye, insanlık meyve vermeye başlar.

Aşağıda insanın bu temel özelliğinin ne kadar çok yönlü bir etkileşim alanı ve çeşidi olduğu vurgulanmaya çalışılacaktır. Bu temel özellik anlaşılmadan da insan dünyaya geliş gayesinin ne olduğunu tam anlayamamış olur. Özellikle finansal sistemlerdeki insanın bu özelliğinin sürekli devrede olması gerektiği malumdur. Çünkü insanın iradesinin anlık olarak yön değiştirmesinin gerçekleşmesi en muhtemel olan yaşam alanlarından biri de finansal piyasalarda rol alan tasarruf, yatırım ve aracı kurumlarda çalışan insanlardır. Her birine düşen bir rol varken bu rollerinin dışına çıkabilecek bir potansiyellerinden dolayı da sistemi olduğu gibi etkileyebilecek bir sonuçla da karşılaşılması kaşınılmaz olabilmektedir.

İşte İslâm finansında serbest iradenin en temel aksiyomlardan biri olmasının sebebi budur. Bu aksiyom net bir şekilde anlaşılırsa, sistem gereğini gerçekleştirmek için bir ortam bulmuş, gelişmesi için de çok yönlü açılımı olan serbest irade ile de geleceğine emin bir şekilde yürümüş olur. İslâm finansının aksiyomları farklı uzmanların farklı yaklaşımlarına göre farklı olarak ifade edilmiştir (Çelik, 2016;167). Fakat bu konuda dikkate alınan genel kabul görmüş sınıflandırma ise, Uluslararası İslâm Hukuku

Araştırmaları Akademisi (ISRA) (2011) tarafından yapılan sınıflandırma olmuştur. Bu çalışmaya göre; İslâmî finansal sistemin temel aksiyomları; tevhit, risalet, ahiret, kefalet ve felah rububiyet, hilafet, tezkiye, adalet, ihsan, farz, ihtiyar, kavramları olarak ifade edilmiştir.

HİDAYETE KONUSUNDA SERBEST İRADENİN ROLÜ

Serbest irade en temeldeki özelliği, insanın etrafındaki olayları değerlendirirken kendi ile onlar arasındaki yanlış yönlere sürükleyebilecek unsurları devre dışı tutup hakkı hak, batılı da batıl görmesine (Risale-i Nur külliyatı, İşarat-ül İ'caz; 45)[2] aracılık yapacak olan hidayete ulaşmanın anahtarı olmasındandır. Hidayetin en temel kaynağı ise insanın kalbinin iman nimeti ile buluşmasıdır. İman ise, aklın iradesi (Risale-i Nur külliyatı, Sözler; 801) ile insana bahşedilen ilahî bir nimettir. Bu, insanın imanla ilk buluşmasında böyle olduğu gibi imanın devam ettirilmesinde, açılım gösterilmesinde de yine serbest iradenin devreye girmesi ile gerçekleşmektedir.

Hele bu son yüzyıllarda dünyanın küreselleşmesi, felsefi akımların çoğalması, insanların dünyevileşmesi ile hidayet nimetinin tahakkuku, korunması ve devam ettirilmesi oldukça müşkîl bir vaziyet almış durumdadır. Onun için *"Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik. Ancak, iman edip salih ameller işleyenler başka."* (Tîn, 95;4-6)[3] ayetleri bu özelliği bütün netliği ile açıklamaktadır. Çünkü gerek aşağıların aşağısına gitmek gerekse de onlardan olmamak bir tercih meselesidir. Tercih yapan insandır, tercihine göre de hidayet ya da dalaleti yaratıp insanları bu akibete düçar eden ise Allah'tır.

Çünkü iman, bir intisaptır. Bu bağ insanı hidayete götürür. Bu bağ kurulmadan "ahsen-i takvim" hamurundan ortaya kâmil insan çıkmaz. Eğer bu bağ sağlam bir şekilde meydana getirilirse insan, Allah'ı bütün isimleri ile gösteren bir ayna olmaya başlar, kendisi maddi bir varlık iken işlevi ile Allah'ın bütün isimlerine anlayışlı bir muhatap olarak görevini yapmış ayette altı çizilen "âlâ-yı İlliyin" olan yükseklerin de yükseği olan makamlara doğru yol kat etmeye başlamış olur. Aksi taktirde de bu bağ kurulamazsa insanın değeri sadece dünya yaşamı ve dünyevi varlığından istifadesi kadar olmuş olur. Sonunda da kendini yok olup gidecek bir varlık olarak gördüğü için de bu lezzetler de elem ve kedere yerini bırakacağı için o geçici lezzetler dahi anlamsızlaşır. Çünkü devamı olmayan bir şey, insana muvakkaten lezzet verirken, kalıcı elemlerin de temel kaynağı olmuş olur. Böylece de

[2] Risale-i Nur Külliyatından atıf yapılırken http://www.erisale.com/ sitesindeki risale-i Nur kitaplarından faydalanılmıştır.
[3] Ayetlere ilişkin atıflar https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php? sitesindeki Diyanet İşleri Meali (Yeni) olan mealler dikkate alınmıştır.

insan “esfel-i safilin” denen aşağıların en aşağısına doğru yolculuk ve sükutu başlamış olur (Risale-i Nur Külliyatı, Sözler; 417).

Demek serbest irade ile insan o ahsen-i takvim hamurundan bir “âlâ-yı illiyin” ya da bir “esfeli safilin” makamını ihraz edecek bir varlık çıkarmaktadır. Yani bu tercih, bir anda gecenin gündüze, cehennemin de cennete değişimine sebep olabilecek bir özelliği vardır.

Fakat Allah, sonsuz rahman olduğu için çeşitli vesilelerle insanların hidayete ermeleri ve dalalet bataklığından kurtulmaları için insanlara seçenekler sunmaktadır. Bütün bunlara rağmen âdeta kalplerinin kapısının önüne kadar hidayet gelmesine rağmen iradeleri ile ona kapıyı kapatıp küfür ve dalaleti tercih etmektedirler (Risale-i Nur Külliyatı, İşarat-ül İ’caz; 103). Israrla da aynı yolda devam ettikleri için de Allah gadaba gelerek kalblerini iman ve hidayete karşı mühürlemektedir (Risale-i Nur külliyatı, İşarat-ül İ’caz; 116). Bunun sebebi ise; insan, iman sayesinde ilâhi hakikatlerin anlaşılmasına dair bir nimete ulaşırken, her türlü hakikati karartarak kaplayan küfrü tercih etmekle de kalp muzır haşerelerin yuvası haline geldiği için mühürlenip kilit vurulmuştur ki böylelerine karşı insanlar tedbirli davransınlar.

Nitekim başta Kur’an’ı Kerim olarak bütün semavi kitaplar, yine başta Hz. Muhammed (a.s.m) olmak üzere bütün peygamberler hidayet yolunun davetçileri olmalarına rağmen bazı insanlar tercihlerini hidayetin zıddı olan küfrü seçmekle kullanmışlardır (Risale-i Nur külliyatı, İşarat-ül İ’caz; 158).

POTANSİYELİNİN ORTAYA ÇIKMASINDA SERBEST İRADENİN ROLÜ

İnsan yaratılırken potansiyelinde, her türlü canlı varlıklardan beklenen bütün özelliklerini barındıracak donanımda yaratılmıştır. En güzel ahlâktan tutun en fena hasletlere kadar her ahlâkî özelliğe girebilecek bir nitelikte cevherinde yatkınlık vardır (Risale-i Nur külliyatı, Mektubat; 464). İşte bütün bu özelliklerin ortaya çıkmasını sağlayan mekanizma insandaki serbest iradedir. Çünkü Allah, tercihini sadece hayırlı işlerde kullanan varlık olarak melekleri, sadece şerde kullanan şeytanı, kalbi mühürlenen cin ve insanları, hayır ve şer tercihi olamayan olarak da bitki ve hayvanları, hem hayrı, hem de şerri tercih serbestliği verilmiş olarak da insanları yaratmıştır (Risale-i Nur Külliyatı, İşarat-ül İ’caz; 158).

İşte insan tercihini ne tarafa kullanmış olursa o olmuş olmaktadır. Aslında insanın, insan sıfatı, bir hammaddedir o insandan melek, şeytan, bitki ve hayvan misal bir varlık çıkabilmektedir. Fakat buradaki sıçrama ya da çöküş ya o şeyin en üstü ya da en aşağısı şeklinde olmaktadır. Çünkü insan bitki değilken bitki gibi sadece vücudunu düşünen bir varlık olursa

bitkiden daha aşağı olmuş olur. Çünkü artı kapasitesi vardır. Ya da bütün şerleri tercih etme kapasitesine rağmen melek gibi yaşamaya gayret ederse de melekleri geçmiş olur. Çünkü meleklerin başka tercihleri olmadan o makamda bulunmaktadırlar. Aynı şekilde bir insan şeytan gibi hayatına yön verirse de şeytandan daha aşağıya alçalmaya başlar (Risale-i Nur Külliyatı, İşarat-ül İ'caz; 158).

İnsanın bu özelliğindendir ki, insan bir gün zarfında dahi sürekli gelgitler yaşayan bir varlık hükmündedir. Yirmi dört saat zarfında bu değişim ve dönüşüm olmaktadır. Bazen melek gibi iken, bir bakarsınız şeytanlar bile o insanın yanında masum kalmaya başlar. Önemli olan insanın belli bir karaktere sahip olmak için iradesini kullanmasıdır. Eğer o karakteri imanlı bir hayat formatında ise değişimi o baskın karakteri ile yönetecek ve az zayiat ile o ortamdan kurtulacak, eğer karakteri de şeytanî bir yapılanma ile formatlanmış ise de o süreç o baskın özellikle şekillenecektir (Risale-i Nur Külliyatı, Mesnevi-i Nuriye; 272).

Bununla birlikte insanın ruhunda bütün güzel ahlâkî erdemlerin tohumları vardır. İşte bu değerlerin ortaya çıkması da bir sınavı ve mücahedeyi zorunlu kılar. Bu sınavın verileri ve doğru bilgileri ise peygamberlerin gönderilmesi ve dinlerin varlığı ile mümkündür. Bu sayede insan dünya sınavında derecesini şekillendirmek için tercihlerini kullanmak zorunda kalmaktadır. İnsanların bir kısmı serbest iradesini dinin teklifini kabul ederek bireysel ve genel insanlık adına insanlığın medar-ı iftiharı olma noktasında bir makam elde etmişlerdir. Bu husus da *"Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık"* (İsra, 17;70) ayetinde açıkça ifade edilmiştir.

Fakat insanların büyük bir kısmı dinlerin çizdiği çizgileri kabul etmeyerek bu terakki yolunu tercih etmemişlerken özellikle dinin tavsiye ettiği dünyevî başarı formüllerini ve ahlâkî erdemleri benimseyip aldıklarından dinin sınav olma niteliğini de dolayısı ile kabul etmiş bulunmaktadırlar. Çünkü kabul ettikleri değerler dinin varlığı ile gündeme gelmektedir. Bu sebeple de zaten dini reddeden bir insanın bütün özelliği olduğu gibi şerli değildir. Onların da ahlâkî ve dünyevî güzel erdemleri bulunabilmektedir. (Risale-i Nur Külliyatı, İşarat-ül İ'caz; 297-298).

Fakat dinin dünyevi düsturlarından faydalanırken esas dünyaya geliş gayelerine ilişkin bir gayretleri olmadığı için de ilahi bilgi kaynaklarını görmezden gelerek çokça cahil, aynı zamanda da dünyada ebedi ihtiyaçlarını karşılama gayretine girdikleri ve dünyanın da buna müsait olmamasından dolayı da oldukça zalim olabilmişlerdir. İnsanın bu özelliği *"Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir*" (Ahzâb, 33;72) ayetinde açıkça ifade edilmiştir.

SIRAT-I MÜSTAKİMDE SERBEST İRADENİN ROLÜ

İnsan öyle bir varlıktır ki her an istikametini kaybedip farklı yollara sapabilecek ve diğer insanları da saptırabilecek bir yapıya sahiptir. Onun için

de dinlerin hepsi, insanın bu özelliğini terbiye ederek bireysel, sosyal ve uhrevi anlamda belli bir standartta tutmak için öğretilerini sunmaktadır. *"O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır"* (Mülk, 67;2) ayetine göre de bu sınavda gerekli olan bütün verileri din olarak göndermiştir. En son din olan İslâm dinini de *"Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi "orta bir ümmet" yaptık"* (Bakara,2;143) ayetine göre müntesiplerinin şekillenmesi için gerekli bilgilerle donatmıştır.

İnsanın aşırılıklardan uzak olması gerektiği bir ahlâkî erdem üzerinde olması çoğu İslâm bilginlerinin ve felsefecilerin en önemli konulardından biri olmuştur. Meseleyi ayrı ayrı ele alıp ona göre sırat-ı müstakim olan dosdoğru yolu açıklamaya çalışmışlardır. Özellikle Aristo (MÖ 384-MÖ 322) bu kavramı "altın orta" ile ifade ederek insanın tutum ve davranışlarındaki dengelilik halinden bahsetmiştir (Ateş ve Oral, 2003:60). O'nun için altın orta; hikmet, cesaret, adalet ve kararların itidal üzere alınması olarak kabul edilmiştir.

Risale-i Nur Külliyatı da bu tasnife benzer bir tanımlama yapmış aslında her şeyin insanın kendinde bittiğini ifade etmiştir. Bu tanıma göre de insanın üç özelliği olan akıl, gadap ve şeheviye özelliklerinin belli bir çizgide tutulması sırat-ı müstakimin en temel iklimi kabul edilmiştir. Bu tasnifin amacı da şudur:

İnsanın bu dünyadaki hayatının sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için yukarıda ifade edilen üç özelliğinin olması gerekir. Fakat bu özelliğin sınırları yaratılış itibari ile yoktur. İşte insan bu özelliklerini kullanırken de ister istemez her zaman normal bir davranış sergileyememektedir. Bunun için insanın, sürekli olarak bu gelgitli dünyasını tercihleri ile dizginlemesi ve o hal üzere de hayatını geçirmesi gerekmektedir. İşte bu hal o kadar kolay bir şey olmadığından günde kırk defa namazla inanalar sırat-ı müstakim duası etmektedirler. Risale-i Nur bu dosdoğru yolu ise şehvet özelliğinde iffetli, gadap özelliğinde şecaatlı ve akıl özelliğinde ise hikmetli tutum ve davranış sergilemek olarak ifade etmiştir. Fakat bu özelliklerinde ifrat ve tefrit olarak bu olması gereken erdemlerden sapmaları olduğunun da altını çizmiştir. Aklın ifrat mertebesini; kurnazlık ve aldatıcılık, tefrit mertebesini ise ahmaklık, şehvetin ifrat mertebesini helal haram sınırlarına dikkat etmeden arzularını gerçekleştirmek, tefrit mertebesini ise miskinlik, gadap özelliğinin ise ifrat mertebesini zalimlik, tefrit mertebesini ise korkaklık olarak ifade ederek sırat-ı müstakimin sürekli olarak bu tercih şıklarına göre her an şekillenen bir olgu olduğunu ifade etmiştir. Demek serbest irade insanın en temel formatı olması gereken sırat-ı müstakimi şekillendiren bir insanî özelliktir. Bu özellik tercihleri ile insan, ya dosdoğru yolda bulunacak veya adı konulmamış sapkınlıklarla hayatı keşmekeşliklerle geçecektir (Risale-i Nur Külliyatı, İşarat-ül İ'caz; 46-47).

KULLUKTA SERBEST İRADENİN ROLÜ

İnsanın yaratılmasının en temel amacı yaratıcısını tanıyıp ona kulluk etmektir. *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zariyat, 51;56) ayeti de bunu kayıt altına almıştır. İşte insanın bu en temel özelliğinin gündeme gelmesini sağlayan ve kalıcı hale getiren insanın vasfı onun serbest iradesidir. Dünya yaşamının meşgaleleri, insanın nefsi,hevası, şeytanı, dünaynın cazibedar seçenekleri ve insandaki emellerin bitmemesi iradenin ibadetle buluşmasına engel oluşturmaktadır. İşte bu yapıda olan bir insanın her şeyi bir kenara koyup aslî görevini ifa etmesi ancak güçlü bir serbest iradenin varlığı ile olmaktadır. İşte bu ortamda kullanılan ibadet tercihi insanı daha yükseklere taşıyan bir özelliğidir. Mesela, meleklere şeytan musallat olmadığı için terakkileri yoktur. Fakat her an yukarıda bahsedilen hususlarla sürekli bir şekilde serbest iradesini ibadetten başka yönlere sürüklerken bir insan, iradesi ile ibadete yönelirse en güzel kulluk iklimi ile Allah'a muhatap olmuş olur. Çünkü bütün çeldiricilere ragmen bir varlık, Allah'a kul olma iradesini gösterebiliyorsa işte orada bir kulluk beyanı vardır.

Özellikle namaz ibadeti aslında, insanın esas vazifesi olan kulluk görevinin, günde beş defa hatırlatılması belki de formatlanmasıdır. Bu sayede insanın zihni ve fikirleri daima Allah'a yönelmiş olur (Risale-i Nur Külliyatı, İşarat-ül İ'caz;195). Herhangi bir ibadetle aslında insan, kulluk görevini ifa ettiğinin ve kulluğunda iradesinin güçlü bir şekilde duruş sergilediğinin ilanını yapmaktadır. Ruhun dört özelliğinden biri olan iradenin de fonksiyonu zaten ibadet üzere bir hayat geçirilmesi için kararlı bir duruş sergilenmesi, serbest iradenin daima Allah'ın razı olduğu hal üzere olma gayretidir (Risale-i Nur Külliyatı, İlk Dönem Eserler; 248).

İbadeti sadece malum ibadetler olarak da düşünmemek lazımdır. Müspet ibadetlerin yanında menfi ibadet denilen hastalıklarla, musibetlerle de insan bir ibadet halindedir. Eğer o vakitlerde musibetlere bakış açısını iradesi ile tesadüflere, rastgeleliklerle vererek şikayetlerle dakikalarını geçirirse o zaman musibeti ikileştirmiş, iyice huzursuz olmanın yolunu kendine açmış olur. Eğer musibeti vereni bulursa da o zaman o hal onun için bir iltifattır, temizlenmektir, ikazdır, nefsin terbiye edilmesidir, ebedi rıza mertebeleri kazanmaktır (Risale-i Nur Külliyatı, Lem'alar; 37).

Diğer taraftan insanın sahip olduğu vücudundaki her bir özelliğinin ayrı ayrı kulluk halleri vardır. Onlara uygun ibadet hali ile onları meşgul edebilmek tamamen bir iradeli davranış neticesinde ortaya çıkar. Yoksa malayani şeylerle insanın bütün sahip olduğu ve ibadetle uğraşması gereken özellikleri anlamsızca vakit geçirmiş, ebedi âlemde kullanılacak kapasite açılımı yapılamamış olur. Mesela, baş ile yapılan secde, Allah için yapıldığında ibadet olurken o başla birine karşı aynı şeyi yaparsa da şirke götürebilir. Bu bir tercihe bağlı olarak gerçekleşir. Ya da

şairlerin maşuklarına karşı hayalen yaptıkları hayret ve muhabbet secdeleri ile o hayal günah işlemiş olur. (Risale-i Nur Külliyatı, Mesnevi-i Nuriye; 256-257).

Nasıl bir çekirdek toprak altında serpilip dünyaya açılmak isterken iradesi ile toprak altındaki muzır şeylerle meşgul olsa o dar yerde bozulup hiçbir işe yaramayacaktır. Fakat o çekirdek su, hava ve ışıkla buluşmak için çaba sarf etse o zaman, o toprak altından çıkacak ve belki de büyük bir ağaç olacaktır. Bunun gibi insan da dünya toprağında iken dünyevilerin meşgaleleri belki de günahlı yaşam standartları ile meşgul olsa o zaman Allah'ın ona verdiği bütün cihazlara ihanet etmiş ve zimmetli cihazlarını mahvetmiş olacaktır. Eğer bu insan iradesini yaratılıştan gelen dünya ve ahiret saadetine vesile olabilecek cihazlarını İslâmiyet suyu, imanın ziyası ve kulluk toprağının altında nemalanması için tercihini kullansa o vakit o insan kâinat ağacının şuurlu bir ağacı, ebediyen meyve verecek tam bir cennet ağacı olabilecektir. İnsanın gerçek terakkisi ise akıl, kalb, sır ruh hatta hayal gibi sair kuvvelerinin ahirete yüzlerini çevirerek kendilerine ait ibadetlerle onları irade ile buluşturmaktan geçer. Yoksa insan iradesini dünya hayatının her çeşit zevk ve sefası ile geçirerek terakki edeceğini tercih eder ve buna da ilericilik adını verirse bu sadece hayvanlaşmak, insanlıktan uzaklaşmaktır. (Risale-i Nur Külliyatı, Sözler; 432).

Çünkü insanın sahip olduğu özelliklerle, hayvanın özellikleri aynı değilken eğer insan hayvan gibi yaşamak noktasında tercih yaparsa hayvandan aşağı olmuş olur. Tercihlerini kapasitelerine göre değil de hayvanları taklit ettiklerinden dolayı da *"İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar"* (A'raf,7;179) ayetindeki derekeye mazhar olmuş olurlar.

Bütün bunlarla birlikte insanın yaptığı kulluk vazifelelerine güvenmemesi anlamındaki ucubdan kendini koruması, diğer insanlara da yaptığı kulluktan dolayı kibirlenmemesi de serbest iradenin sürekli gündemde kalmasını gerektirir. Çünkü bu iki pest özellik insanın yaptığı her bir amelini butlan kılar. Çünkü şeytan bunlarla insanı avlayarak kendine cehennemde dost oluşturma gayretindedir. . (Risale-i Nur Külliyatı, Mesnevi-i Nuriye; 90-92). Hatta insan gelmiş olduğu seviyeyi unutup kulluğunu başka amaçlar için kullanırsa da geçirmiş olduğu imtihandan Allah'tan insaf beklemeye de hakkı olmamaktadır. Çünkü o imtihanı geçme kapasitesi kendinde varken hiç oralı olmazsa da neticeye katlanmak zorunda kalır. Ki zaten insan sürekli olarak kulluk eleğinde elenmektedir (Risale-i Nur Külliyatı, Tarihçe-i Hayat;752).

"Sizden bir kimse cennet ehlinin amellerini öyle işler ki, kendisi ile cennet arasında sadece bir arşın mesafe kalır; derken kitabın hükmü (kişinin kendi tercihlerine göre yazdırmış olduğu kaderi) *ön plana çıkar ve o kimse bu sefer cehennem ehlinin amellerini işlemeye başlar ve cehenneme girer. Yine bir kimse cehennem ehlinin amellerini öyle işler ki,*

kendisi ile cehennem arasında sadece bir arşın mesafe kalır; derken kitabın hükmü (kişinin kendi tercihlerine göre yazdırmış olduğu kaderi) *ön plana çıkar ve o kimse cennet ehlinin amellerini işlemeye başlar ve cennete girer."* (Kenzu'l-Ummal, h. No: 576) hadisi âdeta konuyu özetlemektedir.

BENLİĞİN KULLANILMASINDA İRADENİN ROLÜ

İnsanın muhakkak ki diğer varlıklardan farklı çok yönleri vardır. Akıl, serbest irade, sevmekteki sonsuz kapasite gibi duyu ve duygu dünyasının doyumsuzluğu bunlardan bazılarıdır. Fakat bunların hepsi insanın bünyesinde var olan bir duyu ve duygunun yansımalarıdır. Mesela; akıl zihin olarak yansır, irade ihtiyar olarak görünür, istidat kabiliyet ya da yetenek olarak kendinin varlığını ispat eder. Fakat insandaki bir özellik vardır ki tamamen vehmidir, farazi bir özelliktir. İşte insanın bu özelliğine "ene" ya da "benlik" adı verilmektedir. Bunun tasarrufu ve yansımalarının hepsi farazidir, vehmedilmektedir. Hem gerçek olmaması hem de etkisinin diğerlerine göre çok dehşetli bir o kadara da muhteşem olması ise enenin serbest irade ile yönetilmesi gereken bir özellik olduğunu ortaya çıkarmaktadır. *"Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi*" (Ahzap, 33;72) ayeti de bu nazik emaneti ifade etmektedir. Bu ayete göre göklerin ve dağların kabul etmemesinin anlamı hiç bir varlığı olmayan şeyle Allah'a şirk koşmak tehlikesi olduğunu benzetme ile anlatmaktır.

İnsandaki benlik adı verilen ene, aslında bir kıyas için kullanılan vehmi bir adresleme ya da yönlendirici olan vehmi bir alet olarak sadece insanlara mahsus bir özelliktir. Bunun ile insan, kendindeki ölçücüklerle Allah'a ait, Allah'ın Allah'lığına ilişkin niteliklerini idrak etmiş olmaktadır. Böylelikle de insan verilen emanetin sırrı ortaya çıkmış olur. Yani ben nasıl mülkümdeki eşyalar benimdir deyip, istediğim gibi tasarruf ediyorsam, Allah da bütün varlıkları yoktan yarattığı için hepsine benim mülküm demesi O'nun hakkıdır ve mülkünde de istediği gibi ama noksan ve yakışıksız yakıştırmalardan uzak olan isimlerine yakışır şekilde tasarruf etmesi de O'na haktır. Bunun gibi bağlantılarla Allah'ın isim ve sıfatlarını idrak etme imkânına kavuşmuş olur. Fakat burada demiş olduğu "benim mülküm" ifadesi sadece vehmidir. Çünkü benim dediği şeylerin iç yüzlerini, atomsal hareketlerini, var edilmelerini ve nesilden nesile aktarılması için muhafaza edeni insanın kendisi değildir. İşte burada ene yani benlik bunu diyerek Allah'ın benim demesini tam idrak eder çünkü insan kendinin olmayana benim diye dava ediyorsa Allah'ın her şey benim demesine olduğu gibi hak vermesinin yolu açılmış olur. Vehmi olan görevini yapınca da mülküm

dediği her şeyi ve kendini de tamamen Allah'a verme refleksini elde etmiş ve kendine vermeyerek şirkten kurtulmuş olur. Dağların ve göklerin düşme tehlikesine binaen reddettikleri o vazifeyi insan bihakkın yerine layığı ile getirmiş olur. Böyle olunca da kâinatın ve insanın yaratılış anlamı netleşir, kendisi dışındaki her bir olay karşısında ortaya çıkan her malumat o insanın benlik terazisi ile bir iman şerbeti ve hikmet yumağı olmuş olur. Allah'ın bilmesini, işitmesini, sonsuz kudretini bu şekilde idrak etmesi ile marifetullah yolunda kalıcı bir öğrenme tekniğine ulşamış olur. Ben nasıl ailemin ihtiyaçlarını biliyor ona göre alış verişimi yapıp gideriyor isem Allah da bütün mahlukatının ihtiyaçlarını biliyor ve kurdeti ile de onların ihtiyaçlarını gideriyordur diyerek her şeyi hahiki sahibine vermis olur. Kendisinin de ihtiyaçlarını giderenin Allah olduğunu bilerek kulluğunu tevhid dairesinde geçirme fırsatını bulmuş olur.

Eğer tercihini kendine yönelterek bu özelliğini kulanırsa da o zaman her şeyi kendinin zannederek Allah'ın mülkünü başta kendi olmak üzere her şeye taksim etmeye başlar. O zaman da sebepler adedince her şeyi, Allah'ın mülkünde şerik tutmaya başlar. Hariçten gelen her malumat ise onun için şirk diyarına onu götürecek bir süvari birliği gibi olmuş olur. Çünkü devlet hazinesinden belli miktarda para çalan bir insan ancak başka arkadaşlarının da hırsızlık yapması ile rahat ermiş olur. Yoksa tek başına psikolojik olarak rahatsız olması gibi insan da zihindeki tutarlılık esasına göre de bu özelliğini diğer varlıklara yansıtarak rahatlamak ister. İşte bütün bu vehmi ve farazi düşünceler insanı kâinat genişliğinde bir şirk vadisinde tutar. Kâinattaki her olayı kendi ölçücükleri ile değerlendireceği için de kâinat genişliğinde Allah'a şirk koşmuş olur. İnsan her bilim dalında uzman olsa da bu eneyi bu şekilde kullandığı için de, her şey Allah'ı tanıtırken, o tanıtanlar adedince fikri sapkınlığa yönünü çevirdiği için katmerli bir cehalet içinde kalmış olur. (Risale-i Nur Külliyatı, Sözler; 727-729). Ebu Cehilin esas adı Amr bin Hişam olduğu halde ona bu isim verilmesinin en önemli sebebi de İslâm peygamberini o kadar tanımış olmasına rağmen şirkten vaz geçmeyerek herkesi de o düşünce tarzında tutma gayretinde olmasındandır.

İşte benlik ya da enenin iki yönlü çalışmasında serbest iradenin rolü olmazsa olmazdır. İnsanın tercihi eneyi bir "araç" olarak kullanma şeklinde olursa "hamd, mülk, hüküm sadece ve sadece Allah'a aittir. İnsanlar da Allah'a her şeyi ile ölmeden önce dönmelidirler" sözü tam anlamıyla gerçekleşmiş olur. Eğer "amaç" olarak kullanılırsa da o zaman da *"Muhakka ki şirk pek büyük bir zulümdür"* (Lokman, 31;13) ayetindeki dehşetli suç gündeme gelmiş olur.

İnsanın elinde gayet zayıf ve iktidarı oldukça kısa fakat isyan ve tahripte eli gayet uzun ve haseneleri işlemekte de eli gayet kısa serbest iradesi vardır. İnsan iradesi ile kısa olan yönünün eline duayı verirse o kısa el cenente kadar uzamış olur. Diğer taraftan da şerde ve tahrip de mahareti gayet uzun olan eline de istiğfar verilmeli ki cehenneme insanı

götürmesin. Allah'ın affediciliği ile o elin icraatı hükümsüz olmuş olsun. Buradan şöyle bir çıkarımda bulunmak da mümkündür: Dua ve tevekkül, iradenin hayırlı şeylere meylini artırken istiğfar ve tevbe de şerli şeylere karşı meylini keser, insanın haddini aşmasını engellemiş olur (Risale-i Nur Külliyatı, Sözler; 631).

CENNET VE CEHENNEM ŞEKİLLENMESİNDE İRADENİN ROLÜ

Dünyadaki her şey ve özellikle de insanın bütün ahvali ya cenneti dokumakta ya da cehennemi alevlendirmektedir. Şu kâinatta iki unsur her tarafa uzanmış ve kök salmıştır. Yani kâinatta zıtlıklar ülkesi mesabesinde bir yapılanması vardır. Hayır şer, güzel çirkin, fayda zarar, kemal noksanlık ziya karanlık, hidayet dalalet, iman küfür, itaat isyan, korku sevgi gibi kainatta muhteşem bir icraat ve değişim, dönüşüm vardır. Bu hareketlilik aslında bir şeyleri netice vermek için yapıldığı da aşikârdır. Tıpkı gece ile gündüzün çarpışması gibi. Nasıl gece gelince gündüz gider fakat geceye münasip icraatlar olurken, gece gidip de gündüz gelince de gündüz olması gereken icraatlar olmaktadır. Bu zıtlıklar netice itibari ile iki havuza dökülerek zıtların birbirinden ayrılacağı, her iki tarafında münasip maddeleri ile doldurulacağı bir yer olan cennet ya da cehenneme doğru bir akış vardır. Çünkü âlem-i beka bu fani dünyanın çalışması ile şekillenmektedir. İşte burada insan bu zıtlardan hangileri ile vaktini geçiriyorsa onlarla birlikte onların gittiği yere doğru gidecektir. (Risale-i Nur Külliyatı, Sözler; 718-719). O zaman insandaki serbest irade aslında birbirleri ile cennet ve cehennem kadar zıt iki tercihten birini yapmak kadar netice verecek olan bir başarı ya da başarısızlığın da anahtarı konumundadır. O zaman insan iradesi ile aslında emir ve yasaklar olarak net olan cennet ve cehennem tercihini daha bu dünyada iken yapmalıdır. Ahiretteki ayrımı da zaten Allah bu dünyadaki tercihlere göre yapacaktır. İşte burada şu hadisi hatırlatmakta fayda vardır:

"Yüce Allah cenneti yarattığı zaman Cebrâil (aleyhisselâm)'ı cennete gönderip, "cennete bak ve orada cennetliklere hazırladığım şeyleri gör" buyurdu. Müteakiben Cebrâil (aleyhisselâm) cennete gelerek orada cennet ahâlisi için Allahû teâlâ hazretlerinin hazırladıklarını görüp geri döndü ve "ey Rabbim... İzzetine yemin ederim ki, herkim bunu işitirse muhakkak cennete girer" dedi. Sonra Allahû teâlâ hazretleri cennetin nefse hoş gelmeyen şeylerle kuşatılmasını emrederek Cebrâil (aleyhisselâm)'a, "cennete dön ve orada cennet ahâlisi için hazırladığım şeyleri (tekrar) gör." buyurdu. Bunun üzerine Cebrâil (aleyhisselâm) cennete döndü. Cenneti nefsin arzu etmediği şeylerle kuşatılmış görünce yüce Allah'ın mânevî huzuruna döndü ve "izzetine yemin ederim, oraya hiçbir kimsenin girmemesinden korktum" dedi. Sonra Allahû teâlâ hazretleri Cebrâil (aleyhisselâm)'a, "cehenneme git ve oraya bak ve cehennem ahâlisi için

*hazırladığım şeyleri gör" buyurdu. Cibrîl (aleyhisselâm) bir de baktı ki, cehennemin bir kısmı diğer tarafına geçerek birleşmiş görerek geri döner ve "izzetine yemin ederim ki, cehennemi işiten hiçbir kimsenin buraya girmemesinden korktum" dedi. Sonra Allahû teâlâ hazretleri emretti ve cehennem, nefsin şehvetleriyle kuşatıldı. Sonra Allahû teâlâ, Cibrîl (aleyhisselâm)'a, cehenneme tekrar dönmesini buyurdu. O da oraya gidip dönünce, "izzetine yemin ederim ki, buradan hiçbir kimse kurtulamayıp muhakkak oraya girmesinden korktum" dedi."(*Tirmizî, 4/694)

SOSYAL YAŞAMDA KİŞİLİĞİN KAZANILMASINDA İRADENİN ROLÜ

İnsanın yaşamış olduğu çevre şartları insanın kişiliğine ile direkt olarak etki etmektedir. Zamanın, mekânın ve muhitin insanın kişilik kazanmasında kalıcı etkileri vardır. (Risale-i Nur Külliyatı, Muhakemat; 171). İşte insan iradesi bu kıstasların etkilerini yönlendirmekte görev yaparak kendisi hakkında pozitif bir etki oluşturmasının yollarını arattırır. Özellikle tahribatın çok olduğu, zıtlıkların tamamen isim değiştirdiği günümüz dünyasında serbest iradenin kullanımı çok önem arz etmektedir. Çünkü bu tercihler insanı ya kapitalizmin bir kölesi ya da İslâm dininin bir neferi yapma yol ayrımındadır. Burada kapitalizmin meydana getirdiği insan modeli ile İslâm'ın hedeflediği insan modeli ifade edilerek serbest iradenin önüne iki seçenek sunulacaktır.

Sosyal yaşamda bulunan insanların istinat noktası ya kuvvettir ya da Hakk olan Allah'tır. Kuvvetin gereği ise zulüm ederek zalim olmaktır. Hakk'ın gereği ise insanların ittifakla hayatın sürdürülmesidir.

Hedeflerinde ya menfaat vardır ya da fazilet ve Allah'ın rızası vardır. Menfaatin götüreceği ortam boğuşmak olurken, faziletin gereği ise dayanışmanın gerçekleştiği bir sosyal yaşamdır.

Hayat prensibi ya mücadeledir ya da dayanışmadır. Mücadele varsa çarpışmak ve keşmekeşlikler vardır. Dayanışmanın gereği ise insanların birbirinin yardımına koşmasıdır.

İnsanları bir arada tutan ya ırkçılıktır ya da dini ve insani değerlerdir. Irkçılık diğer ırkları yok etmek için tecavüzkâr davranmayı sürekli güdülerken, dini değerlerin gereği ise kardeşlik bağları kurarak birbirleri ile tam kaynaşmayı motive eder.

Hayatın meyveleri ise ya insanî heveslerin tatmini ve insanların ihtiyaçlarını ziyadeleştirecek bir hayat modeline ulaşmaktır ya da nefsin taşkınlıklarından uzak durmak, ruhu âli şeylerle meşgul etmek, ulvi hisleri tatmin etmek için kulluğunu yapmaktır. Hevesin tatmini ile insan insaniyetten uzaklaşarak bir hayvan olurken, nefsi dizginlemek, maneviyatla uğraşmanın gereği ise dünya ve ahiret saadetine nail olmaktır (Risale-i Nur Külliyatı, Sözler;195).

Bu dilemma daima serbest iradenin karşısında bir seçenek olarak durmaktadır. İnsan, bu iki seçenekli beş madde ile şekillenme ihtimali olan bir kişilik yapılanması ile karşı karşıyadır. Bu iklim de insanı ya kapitalizmin kucağına sürükler ya da İslâm'ın şefkatli sinesine celp eder.
Yukarıda ifade edildiği gibi zıtların yerleri değişmiş olduğundan serbest iradenin tercih yapma zorluğu iyice artmıştır. Haram olan bir şey moda, sanat, trent diye sosyal hayatta kabul görmeye, gayr-ı meşru bir ilişki sevgililik diye takdim edilmeye başlamıştır. Dindar olmak gericilik, yobazlık olurken, dinden uzaklaşmanın adı ilericilik ve modern olmak olarak kabul görmeye başlamıştır. Dinin kutsal kitaplarını referans almak orta çağ karanlıklarında dolaşmak olarak kabul edilirken, konjonktürel fikirler dinin emir ve yasaklarından daha üstün olarak ileriye sürülmeye başlamıştır. Elbette böyle bir ortamda insanın serbest iradesini kullanması da oldukça çetrefilli olarak ortada durmaktadır. Yapılan zulümler adalet, dinini korumak için hakkı söylemenin adına isyan, kendi ideolojilerine göre toplumu dönüştürmenin adı hürriyet olarak görülünce (Risale-i Nur Külliyatı, Mektubat;668) her şey alt üst olmuş demektir. İşte böyle bir durumda insanın serbest iradesi ile hak üzere olması ve hatta en cebbar kişilere dahi hakkı söylemesi çok güçlü bir serbest iradenin hak üzere kullanılması anlamına gelmektedir.

FİNANSAL SİSTEMLERİN ŞEKİLLENMESİNDE İRADENİN ROLÜ

Müslüman finas uzmanlarının en önemli görevi İslâm hukukuna göre bir finansal sistemi kurgulayıp, finasal piyaslardaki varlığını sürekli kılmaktır. Bunun için de bu ssitemin verimli ve kârlı olarak rolünü sürdürmesi yeni gelişmelere göre geliştirilmiş tekniklerle ve yeni uygulamalarla mümkündür. İşte burada serbest irade devreye girerek, dine uygun yeni finansal teknikleri sisteme dahil etmek için sürekli bir araştırma içerisinde olmayı zorunlu kılar. İslâm dünyasında faizin haram olmasından dolayı finansal piyasalara karşı ciddi bir mesafe vardır. Fakat tasarruf itibari ile de Müslümanların ellerinde de yoğun miktarda nakit ve benzeri fonlar bulunmaktadır. Bu sıcak para ise yastık altında durmayıp ekonomiye, girişimcilerin sermaye ihtiyaçlarına yönlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü âtıl duran bir sıcak tasarrufun hiç kimseye faydası olmayacaktır. Piyasalardaki çoğu banka klasik banka anlayışına göre örgütlendiği için de bu sıcak paranın bir şekilde finansal piyasalarla buluşup istihdamı desteklemeli, işsizliğin önlenmesi için de bir katma değer üretmelidir. Yoksa o sıcak nakitin getirisi olabilecek sonuçlar kadar suç işlenmiş olur. İşte burada serbest irade bu sorumluluğun bilincinde olarak sıcak tasarrufların mutlaka ekonomiye kazandırılmasını desteklemesi gerekir.

"O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve, "İşte bu, kendiniz için biriktirip

sakladığınız şeylerdir. Haydi tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!" denilecek" (Tevbe, 9;35) ayeti de piyasalarda durgunluğa sebebiyet vermenin, işsizliğin artarak suç işleyenlerin sayısının arması gibi veballer de netice itibari ile gündeme gelmesi söz konuus olabilecektir. Halbuki o sıcak nakit piyasaya yönelse bir girişimci yirmi kişiye belki de ekmek kapısı olacak, kaç kişi rahat okuyacak, ev ekonomileri de "tıkır tıkır" işlemeye başlayacaktır. İşte her bir tasarruf sahibi bu mesuliyeti bilip ellerindeki yatırımları destekleyecek, ekonomiyi canlandıracak sıcak naktin mutlaka finansal piyasa ile buluşması sağlanmış olacaktır.

Diğer taraftan İslâm dininin son din olarak evrensel oluşu İslâm dinin hayatın her alanına mutlaka bir kural koyması eğer sorun varsa da çözüm üretmesi gerekmektedir. Çünkü *"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim.* (Maide,5;3) ayetine göre ve din perspektifinden bakıldığında insanlığın en temel anayasası İslâm dininin kaynaklarıdır. Finasal hayatın tarihine bakıldığında tarih eskilere kadar gitmekte ve bu alan da İslâm ilim adamları tarafından maalesef ciddi bir yapılanma söz konusu olmamıştır. Islâm finansının tarihi 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren o da adım adım kendini göstermeye başlamıştır (Çelik, 2016;161). Özellikle dinin büyük günahlardan kabul ettiği faiz konusun insanlıktan uzaklaştırılması için bir çare üretilememesi kapitalizmin payidar olmasına sebep olmuştur. Ki bu sistem özellikle yahudi sermayedarlarının kurgulamış oldukları bir sistem olarak geçmiş yüzyıllara sari olarak uygulanmakta olan ve zengini oldukça zengin, fakiri de oldukça fakirleştiren bir sömürü çeşidi olarak varlığını hâlâ sürdürmektedir. Bu sistemin en temelinde de faiz uygulaması vardır. Bunun için de Risale-i Nur şu tesbiti yapmaktadır: İnsanlığın barış içinde yaşamasının alt yapısını zekatın yaygınlaştırılması, faizin tamamen yasaklanması ve karşılıksız borç vermek oluşturmaktadır. Eğer günümüz dünyasında zalim olan finansal sömürü sisteminden kurtulmak isteniyorsa faizin her çeşidi ekonomik ve finasal hayattan çekilmesi gerekir (Risale-i Nur Külliyatı, İlk Dönem Eserleri;278).

Böyle olunca da finans konusunun uzmanları ve İslâm hukukçuları iradelerini faizsiz sistemin verimliliğinde ve finansal sistemdeki rolünün derinleşmesi için yeni tekniklerle piyasaya hâkim olmakta kullanırlarsa faizli sitemin çökmesi kaçınılmaz olur. Büyük balık küçük balıkları yememiş, bilakis küçük balıkların da semizleşmesinin de yolu açılmış olur. İşte serbest irade hem dinden hem finansal sistemden hem de insanlığın söz konusu sömürü düzeninden kurtulması için bir işlevi vardır. Bu beklentilere cevap vermek için İslâm finans sisteminin gelişmelere ve sorunlara göre revize edilmesi yeni finansal araçlarla klasik bankalarla ciddi rekabet edebilecek duruma gelmesinin yolları bulunmalıdır. Bunu yapacak olan da açılımlara, değişimlere ve gelişmelere aç olan insandaki serbest iradedir.

SONUÇ

İnsandaki serbest bırakılmış irade, insanı pozitif değerlerin en zirvesine, negatif değerlerinde en dibine kadar götürebilecek açılımı olan bir özelliktir. Bu özellik kim tarafından kullanılırsa ona göre bir sonuç ortaya çıkar. Tıpkı bir neşter doktorun elinde olursa şifaya, katilin elinde olursa da ölüme sebep olması gibi. O halde bu serbest irade, İslâm finansında sürekli gündemde kalarak bu finansal sistemin devamı için en temel kaynak olmalı, diğer taraftan da yeni finansal tekniklerin bulunması ve geliştirilmesi için de açılımı olması gerekir. Özellikle faiz konusunun hiç olmazsa İslâm beldelerinden uzaklaştırılması için zekat, karz-ı hasen gibi uygulamalara yer verilmeli ve faize insanlar mecbur bırakılmamalıdır. Yoksa insanlar kendilerini faize mecbur görerek "bu zamanda faiz de haram olur muymuş" diyerek Allah'ın emrine karşı gelmemiş olurlar. Burada sorumluluk elbette bu işin uzmanlarına aittir. İradeleri ile bu konuya yönelip bu finansal sistemin gelişmesi için elbirliği ile çalışılması gerekmektedir. Yoksa *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"(*Zümer, 39;9) ayetine göre bütün mesuliyet bu konunun uzmanlarına ait olmuş olur. Faizin haram olmasının hikmetlerinden birisi de insanların faizli sisteme mecbur edilmemesi için alternatif üretebilmektir. Bu sebeple İslâm finansının gerek istihdamın artırılmasında gerek ekonomik hareketliliklere karşı olumlu katkılarının kalıcı ve sürekli olmasına yönelik faaliyetlerinde küresel anlamda katkılarını sürdürmesi gerekmektedir. İşte bütün bunlar bu piyasalarda rol alanların iradelerini bu gibi konulara yoğunlaştırması ile mümkün olacaktır.

REFERANSLAR

Ateş, H., ORAL, B. (2003), "Kamu Yönetiminde Etik: *Kültürel Temeller ve Örgütsel Ruhçuluk' Kuramı Ekseninde Bir Analiz",* Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (5) 2003/1.

ÇELİK, İ.(2016), *"İslâm Finans Sisteminin Geleceğinin Aksiyomları",* Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı, 49;159-182.

https://www.kuranmeali.com/ Diyanet İşleri Meali (Yeni)

http://www.erisale.com/#home

Nursî, Said, Risale-i Nur Külliyatı, İlk Dönem Eserleri
İşarat-ül İ'caz
Lem'âlar
Mektubat
Mesnevi-i Nuriye
Muhakemat
Sözler
Tarihçe-i Hayat

Okulsuz Toplum İdeası: Ivan Illich

Mehmet GEZELGE[1]
Muhammet Baki MİNAZ[2]

1- Mehmet GEZELGE; Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bölümü. gzlg1995@hotmail.com ORCID No: https://orcid.org/0000-0003-2468-5473

2- Doç. Dr. Muhammet Baki MİNAZ; Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bölümü. mbakiminaz@sakarya.edu.tr ORCID No: https://orcid.org/0000-0002-0024-1854

ÖZET

Günümüz dünyasında okullar, toplumun eğitilmesinde önemli bir noktaya sahiptirler. Birey küçük yaşlardan başlamak üzere ömrünün geri kalanını bu kurumlarda geçirir. Bilgisini ve becerilerini bu kurumlarda edinir. Okullar, geleceğin bireylerinin kaynaştığı ve sosyalleştiği vazgeçilmez kurumlardır. Toplumun bu kurumlarını sert bir şekilde eleştiren Ivan Illich, okulların topluma olan yararlarından fazla zararlarının olduğunu öne sürer. Çünkü ona göre okullar, toplumu üretmekten ziyade tüketmeye, özgürleştirmekten öte köleleştirmeye sevk etmektedir. Okulların toplumun hayatından çıkarılması gerektiğini savunur. Bu çalışmayla Ivan Illich'in "Okulsuz Toplum" adlı eserinden hareketle düşüncesinin alan taramasıyla beraber değerlendirilerek ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ivan Illich'in ideası günümüz dünyasındaki okulların faydalarıyla karşılaştırılarak sonuca bağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Okul, Eğitim, Toplumsal Eşitsizlik, Özgürlük, Okulsuzlaşmak.

GİRİŞ

İnsanoğlu, tarihin başlangıcından bu yana ideal eğitim konusunda çaba göstermiştir. Tarihin ilk insanları, çocuklarına verdikleri avcılık eğitimiyle bir nevi öğretmen-talebe ilişkisi kurmuşlardır. (Akyüz, 2019). Orta Çağ'da eğitim, büyük oranda din merkezli şekillenmiştir. (İmamoğlu, 2001). Antik Yunan düşüncesinde eğitim, din merkezlilikten daha çok sosyal ve hukuki değerleri öncelemiştir (Yıldırım, 2013). Varlığa bakış açısı Rönesans ve Reform hareketleriyle değişime uğramaya başlar. (Akyüz, 2019). Bu dönemin daha ileri kademesi, Aydınlanma Dönemi olarak isimlendirilir. Aydınlanma Döneminde din, seküler düşünceye yerini bırakır. (Tokat, 2017). Aydınlanma Dönemiyle beraber ortaya çıkan bilimsel gelişmeler ve sanayileşme, modern dünyanın toplumunu meydana getirir. Rönesans ve ardından reform hareketleriyle ortaya çıkan modern dönem, gün geçtikçe kalıplaşmış ve kendini her bakımdan hakim kılan kurallar ortaya koymaya başlar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra modern anlayışın temel argümanları sorgulanmaya başlamıştır. (Akyüz, 2019). Modern dönemdeki bilime olan tutumun değişmesi, insana ve eğitime olan bakışı da değişikliğe uğratmıştır. Nihayetinde postmodern dönemde farklı ve ayrık birçok eğitim bakış açısı gün yüzüne çıkmıştır. Ivan Illich'in ortaya koyduğu eleştiri, modern dönemin eğitimine yöneliktir.

Ivan'ın eseri, Harper and Row Yayınevi tarafından tarihte ilk kez 1970 yılında Deshooling Socity adıyla yayın hayatına başlamıştır (Günay, 2019). Bu eserde Ivan Illıch, modern dünyadaki okulların öğrencileri kendi öz yeteneklerinden uzaklaştırdığı bunu sonucunda insanlarda insanlar da kişisel yaratıcılığı körelttiği kanaatini dile getirmiştir (Günay, 2019). Ivan Illich, mevcut okulların yerine gelişmiş iletişim kanallarıyla isteyenlerin öğrenimlerini gerçekleştirebileceğini öne sürer. (Yayla, 2019). Ancak ve ancak okulsuz topluluklarda yer alan bireylerin kendilerini keşfedebileceklerini ve öz yeterliliklerini ortaya çıkarabileceklerini iddia etmiştir. Okullu toplumlarda Illiche göre sınavlarla ölçmeye ve bunun akabinde yapılan değerlendirmelere öne verilmekte yaratıcı düşünce pek önemsenmemektedir. Okulsuz toplum adlı eserinde yazarımız mevcut modern okullar yerine okulların ortadan kaldırıldığı bir sistemi savunmaktadır. Bu konuyu savunurken modern dünyada yer alan toplumların tenkitini, bu toplumların bir kısmı olan okullar tarafından gerçekleştirmektedir. Okullar, eğitimi de barındıran ideolojisi olan çok boyutlu kurumlardır (Yıldırım, 2010). Bundan dolayı Illich, okulları varlıkları itibariyle değil, günümüz dünyasında ki fonksiyonları üzerinden karşısına almakta ve tenkit etmektedir. Ivan Illich, eserini yedi bölümde ve her bölümde yer alan makaleler şeklinde tasarlamıştır (Günay, 2019). Ivan Illich'in düşüncesi hakkında ülkemizde yeteri kadar araştırma yapıldığı söylenemez. Ivan Illich ile ilgili şu ana kadar, Adem Yıldırım (2010), Onur Yayla (2011), Eyüp Akyüz (2019)'ün tez çalışmaları ve Can Abdullah Günay (2019)'ın makale çalışması yapılmıştır. İllich ve onun düşüncesi inceleyen araştırmaların az olması ve alanyazına katkı sağlamak amacıyla bu çalışma kaleme alınmıştır.

IVAN ILLİCHİN YAŞAMI, FİKİRLERİ VE KALEME ALDIĞI ESERLER

Eğitim alanında yazdığı eserler ve ortaya koyduğu fikirlerle tartışılan kişilerden biri olan Illich, 1926 yılında Viyana'da dünyaya geldi. Felsefe ve din eğitimini Roma şehrinde aldıktan sonra Salzburg Üniversitesinde doktorasını Tarih alanında yaptı. Amerika da Porto Ricolulara rahip yardımcılığı vazifesini icra etti. Yine 1956 yılından sonra 4 yıl boyunca Katolik Üniversitesinde rektör yardımcılığı görevinde bulundu. Şenlik Araçları, Bilinçliliğin Kutlanışı, Enerji ve Hakkaniyet, Tıbbın Adaleti ve Okulsuz Toplum önemli eserlerindendir (Yayla, 2011).

Modern toplumda yer alan kurumların, uzmanlığı ortaya çıkaran ve bunun destekçisi olan işleyişin, kişilerin hayatları üzerindeki söz hakkını alan sistemi tenkit eden yazar, temelden değişimi savunmasıyla anılırken siyasi kimlikten uza kalmayı başarmıştır. Toplumsal normların sistem içerisinde kurumsal hale

gelmesine karşı olan Illich, okulların kaldırılarak yerine kendince daha iyi bir sistem getireceğini ve bunun mümkün olduğunu iddia etmiştir.

OKULSUZ TOPLUM FİKRİNİN TEMELİ

Okulsuz toplum düşüncesi fikrinin doğuşunu, 1950'li yıllara dayandırmamız mümkündür. Sanayi yeniliği ile modern dünyadaki halklarda değişimler soncunda alanlar nezdinde profesyonelleşme talebi, ihtiyaçlar bakımından zaruri hale gelmiş bu durumun sonucunda buna cevap veren okullar, geçen zaman sonrasında tenkitlerin hedefinde olmuştur. J.J. Rousseau, Godwin ve Ferrer ön plana çıkanlardan bazılarıdır. Sanayi devrimi toplumlarda çarpıcı değişmelere neden olmuştur. Bu olay süratli şekilde yepyeni kurumların meydana tezahür etmesini sağladı. Yeni oluşumlar gün yüzüne çıkarken ihtiyaçlara cevap veremeyenler ise milatlarını doldurup tarih sahnesinden çıkmışlardır. Sanayi devrimine kadar yeni neslin eğitimi ve yetiştirilmesinde en etkili olan ve bu görevi üstlenen aileler, devrimin ortaya çıkardığı yenilikler ve iş gücü ihtiyacından dolayı etkisini kaybetmeye ve kendilerinin yerine bu göreve talip olan sistemli ve programlı olan okullara bırakmak mecburiyetinde kalmışlardır. Zira değişen dünya düzeninde kurumlar ve sosyal hayat değişirken buna cevap verecek olan bireylerinde değişmesi gerekir. Modern halklar profesyonelleşen bireylere ihtiyaç duymuşlardır. Modern dönem öncesi iş alanlarının ve fikir yapısının modern dönemin gereksinimlerini karşılayamamasından farklılaşma meydana gelmiş, bu farklılaşma eğitim ve öğretimi' de etkilemiştir.

Son bir asırda okullar sayıca çoğalarak dünyanın her yerine ulaşmışlardır. Modern dünyadaki toplumların vazgeçemediği unsur haline gelmiş, çok önemli statüleri üstlenmişlerdir. Kurumların yaygınlaşıp büyümeleri beraberinde tenkitlerin ortaya çıkmasında sebep olmuştur. İşte bu eleştirilerden biride Ivan İllich e ait olup Okulsuz Toplum adlı eserinde modern halkların eğitim kurumlarına genel ve ilginç tenkitler yöneltmiş alternatif fikirler sunmuştur. Yazarımız burada okulsuz medeniyetler düşüncesiyle beraber kurumlara bağlılık noktasında zihinlerdeki prangaların kırılması gerektiğini savunmuştur.

Illich'e göre eğitim kurumları normları kurumsal yapıya büründürür, gayrı meşru bir eğitimle beraber toplumsal değerleri önyargılı şekilde öğrencilere empoze eder, koşulsuz tabi olan kişilerin yanında çalışan sınıfı sınırlarına mecbur kılar, tüm dünyayı kapsayan yönü olmamakla beraber belgelere sahip insanlar ortaya koyar. Maddi anlamda fazla zorlayan bu kurumlar aldığı ücretin karşılığını vermez. Öğrencilerin devam mecburiyetinden dolayı sosyal hayatlarını sınırlar (Yayla, 2011). Bireylerin farklı fikri ve yaşantısal hayatlara

sahip olmalarını engeller tek tip hale getirir. Illich'e göre eğitim kurumları hazır paket haline getirilmiş ürün satan ticarethane haline gelmiştir. Bilgiye paketler halinde müşterilerine satan okullar, öğrencilerinden bu paketlere göre yaşamlarını tasarlamalarını zorunlu kılar. Bireyler ve maddi kaynaklar tükenmekte olup öğrenenlerden çok öğretenlere yaramaktadır (Tezcan, 2005).

Sayılan bu sebeplerden dolayı düşünürümüz, okulsuz toplum fikrine sahiptir. Dolayısıyla ona göre okullar hayatımıza yeni dahil olduklarından vazgeçilemez olarak görmenin doğru olmadığı kanaatindedir. Eğitim kurumları hayatımızdan çıkarıldığında tek tip belgelere sahip bireyler farklılaşacak öğrenen ve öğretenlerin yetenekleri körelmekten yeni ufuklara doğru gelişmeye devam edecektir. Devletler ağır mali yükten kurtulduğundan daha adil bir gelir dağıtımına yönelebileceklerdir.

MODERN OKUL-İDEAL OKUL KARŞILAŞTIRILMASI

İllıch, modern dünyadaki okullara karşı okulsuzlaşmayı savunmuştur. Bu kısımda eleştirdiği ve savunduğu iki düşüncenin genel biçimde değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Normların kurumsal hale gelmesi halk içerisinde kutuplaşma ve zihinsel anlamda çöküşe yol açar (Illıch, 2018:13-14). Zira modern toplumlarda okulların artışı, silahların yarattığı yıkımdan farklı sonuç doğurmamaktadır (Illıch, 2018:23). Bunu eğitimli toplumların ödedikleri maliyetten dolayı düşünmektedir. Modern kitlelerde mektepler talebelerin öğrenmeleri için fayda sağlamamakta, öğretenlere kazanç kapısı sağlamaktadır. Öğrencilerin ne öğrendikleri kimsenin dikkatini çekmemektedir. Tek kazançlı grup öğretmenler olmakta, devlet, toplum ve öğrenciler kaybeden tarafta olmaktadır. Toplumun asıl ve faydalı olan aynı zamanda ihtiyaç duyduğu sistem, her bireyin bireysel öğrenmeyi sağlayarak başkasının öğrenmesine yardımcı olmasını sağlamaktır (Illıch, 2018: 91).

Öz yetenekleri ve kabiliyetleri yüksek olan bireyler, bağımsız kuruluşlarda 6 ay gibi süreyle alacakları eğitimci programıyla eğitmen olabilmeleri sağlanabilir. Oysa hiçbir modern eğitim kurumu bunu sağlayamaz. Bu vesileyle okulların olmadığı medeniyetlerde bireyler özgür şekilde kendilerini yetiştirebileceklerdir. Öğrenme fiilinin hiç kimse tarafından öğretilmesine gerek olmadığı kanısı okulsuz toplum gerekliliğini meydana çıkarmaktadır. Üretme ve tüketme açısından okulun gerekliliğine inandırılmış bireyler olarak bizler, eğitimin bu kurumlar aracılığıyla olacağı fikrine boşa zorlanmış bulunuyoruz (Günay, 2019). Bu kurumlardan zihnimizi ve bedenimizi arındırma gerçeği, sınırsız tüketme ihtiyacı ve diğer kişilerin faydalarına olduklarına inandırılarak yönlendirilmeleri gerektiği düşüncesini terk ettiğimiz zaman gerçekleşecektir (Illıch, 2018:65).

Modern dünyadaki insanların çoğunun okula hiç gitmediği ve eğitimcilerle ilişki kurmadıkları ayrıca eğitim kurumlarından kovulma ayrıcalığını dahi yaşamadıkları, eğitimcilerin öğreteceklerinden çok daha fazlasını yaşamın kendisinden elde edebilmektedirler. Yetenek öğreniminin müfredat çizgisi içerisinde kalması gerekmediği gibi, özgür eğitimin de okula devam zorunluluğundan müstağni olması gerekir. Diğer bir şekilde ifadeyle; öğrenme fiili başka bir kişinin yönlendirmesine en az ihtiyaç duyulan insan eylemidir. Zira öğrendiklerimizin çoğu başka kişilerin öğretiminin sonucu olmayıp faydalı ve özgün bir toplantıda gelişen özgür katılımın neticesinden meydana gelmektedir. Bunun sonucunda birçok birey öğrenmek istediği şeyle beraber olarak en sağlıklı şekilde öğrenmektedir. İllich, bu tanımlamaları eğitim kurumlarının olmadığı bir toplumda bağımsız bir öğrenimin ve öğretimin gerçekleşeceğini; okulların bulunduğu toplumlarda ise devam mecburiyetinin olmayacağını ortaya koymaktadır. Bu vaziyetin bir neticesi olarak eğitim kurumlarının olmadığı bir toplumun öğrenme ağları dahilinde çok daha sağlıklı bir eğitimin sağlanabileceği tezini ortaya koymaktadır.

Eğitim kurumlarında kaliteli bir öğrenimin düzenli bir katılım sonucunda oluşacağı, kalitesinin ebeveynlerle yükseleceği ve nihayetinde bu kalitenin not ve belgelerle tespit edilip doküman haline getirilebileceği dayatılmaktadır (Illıch, 2018:56). Okul kurumlarının empoze ettiği kurumsal normlar, sayısal verilerle açıklanmaktadır. Genç bireyler hayallerinin ve insanın olduğu her şeyin sayısal olarak ortaya konulabileceği bir dünya vatandaşı olarak ortaya çıkmaktadırlar. Ancak kişisel gelişim sayısal verilerle ifade edilebilecek bir madde değildir. Dünyalık mevkii için eğitilmiş ve kurumlaştırılmış kişiler, ölçülmesi imkansız olan yaşamlarının gözleri önünde yok olup gitmesine müsaade etmektedirler. Okullu halklardaki bireyler, eğitim ile özgün olmayı beceremememişlerdir. Doğal gelişimlerini sayısal verilerle hiçe saymaktadırlar.

Ivan Illıch, okullarının bulunduğu medeniyetlerdeki eğitimin kişiyi kendinden uzaklaştırdığını; ancak okulsuz medeniyetlerde bireylerin kendilerini özgürleştirebileceklerini savunmaktadır. Bunun neticesinde sayısal gelişim, yerini niteliksel gelişime bırakacaktır (Günay, 2011).

OKULUN YARATICI VE ÖZGÜR DÜŞÜNCEDEN UZAKLAŞTIRICI ROLÜ

Bu kısımda Illıch'in eğitim kurumlarının bulunduğu toplumlar ile kişisel yabancılaşma bağlantısı ile ilgili fikirlerini izah edeceğiz.

Gerçekçi bir öğrenimi yaşama adapte edebilmek için toplumun düşlerinin tamamen eğitim kurumlarına bağlı hale getirilmesi en önemli engeldir. Zira geçmiş toplumlar ortaya koydukları yasalarla dünyalık ve metafizik olan

olayları ayırmışken günümüz toplumları bireyin eğitilmesi için gerekli gereksiz ayrımı ortaya koyabileceğimiz hakkına sahip olduğumuzu düşünmekteyiz. Okullara devam zorunluluğu, öğrencileri batı medeniyetinin günlük hayatından uzaklaştırmaktadır. Kişisel öğrenim ve toplumsal adaletin okul kurumlarıyla sağlanamayacağı öğrenilmedikçe eğitimde köklü değişiklik yapılamaz. Ayrıca eğitim kurumlarında ne öğretildiğinden bağımsız olarak yozlaşmış bir halk oluşturulmaktadır. Bu realite görülmedikçe toplumlar tüketimden uzaklaşamaz. İnsanlar sahip oldukları bilgilerin büyük kısmını eğitim kurumlarından bağımsız olarak öğrenmişlerdir (Illıch, 2018:45).

Eğitim kurumlarının olduğu medeniyetlerde, öğrenilenin sayısal olarak ölçülebildiği ve sertifikalaştırıldığı hususu dayatılmaktadır. Böylece kurumsal hale getirilmiş normlar notlarla açıklanmaktadır. Bu vaziyet öğrencileri hayallerinin ve onun dışındaki her şeyin sayısal olarak ortaya konulabildiği düşüncesine bağımlılaştırmaktadır. Bunun dışında okullar ticarethane statüsüne sahip kurumlar gibi müfredatları mal olarak pazarlamaktadır. Kişilerin güçlerinin her şeye yeteceği hususundaki düşüncelerini köreltmektedir. Eğitimcilere körü körüne bağımlı hale getirmektedir. Okullu toplumlar yabancılaştırılmaktadır. Bu durum nasıl gerçekleşmektedir? Öncelikle okullar kişileri öğrenmeye muhtaç olduklarına inandırarak hayata yabancılaştırıcı kurumlara hazırlamaktadır. Bu durumu bir kez öğrenen öğrenciler bağımsızlıklarını kaybetmektedirler. Bunun akabinde hayatın sürprizlerinden uzaklaşmaktadır (Illıch, 2018:64-65). Sanayicilik muhtevasındaki işi profesyonellerin anlayacağı bir açıklıkla donatmış ve insanı kuşatmıştır. Uzmanlaşmamış kişiler teknolojik aleti anlayabilme çabalarını o aleti bozacakları tehdidi ile bastırmışlardır.

Illich'e göre düşlerin kurumsallaştırılması özgürlük anlayışına sahip olan eğitime baskılamaktadır. Devam mecburiyetinin talebelere toplumun değerlerine yabancılaştırmakta, dolayısıyla toplumdan uzaklaştırmaktadır. Devletin zorunlu eğitim kurumları tüketici halka ve ekonomik piyasa için çalışarak yozlaşmış bir toplum meydana getirmektedir. Okullu medeniyetler, piyasanın koşullarına bağlı olarak taleplerinin karşılanmasını hedeflemektedirler. Dolayısıyla okullu bir halkta büyüyen bir genç gücünün sınırlı olduğunu öğrenmekte, öğretmenine koşulsuz itaat etmesi gerektiğini hissetmektedir. Bu vaziyet toplumdaki kişilerin öz yeterliliklerini köreltmekte ve bağımsızlıklarını sınırlandırmaktadır.

OKULSUZ ÖĞRENİM AĞINA SAHİP OLAN TOPLUM

Bu kısım, Illich'in zihnindeki okulsuz bir toplumun nasıl olduğunu tasavvur edecektir. Zira Illich, eğitim kaynağının okullu toplumlarda genel

olarak öğretmenlerin müfredattan beklentilerine göre yansıtıldığı, kendisinin ise bunun tam aksini öğrendiğini ifade etmektedir. Illich'e göre bir talebenin hedeflerini gerçekleştirmesi için dört farklı yaklaşım mevcuttur (Illıch, 2018:100).

1.1.1. Eğitimin Amaçları İçin Kaynak Hizmetleri: Bu uygulamada kütüphane, şirketler, araştırma laboratuvarları, müze ve tiyatro gibi mekanların yanında iş yerleri, hava alanlarında hayata uygulanabilir. Bu mekanlar talebelerin deneyim sağlayabilecekleri hale getirilmesi gerekir (Illıch, 2018:100).

1.1.2. Yetenek Değişimleri: Bu işlem insanların yeteneklerinin farkına varmalarını sağlamaktadır. Bu yeteneklerin bir kısmını elde etmek isteyen diğer kişiler için rol model olarak hizmet etmeyi talep ettiklerinde ikametgahlarına ulaşmak yeterlidir (Illıch, 2018:100). Genel bir şekilde bölüşülen yeteneklerden birini ortaya koyan insanlar her daim talep ettiğimiz birey kaynağını oluşturmaktadır. Dilin telaffuzunda ya da araç kullanımında, yemek yaparken ya da telefon kullanırken olsun yaygın eğitim ve öğrenimin kısmen de olsa iyi olduğunu ilgili materyalleri deneyimlememizden sonra farkına varmaktayız. Bir yeteneği başka insana öğretme hakkı, ifade özgürlüğü babında değerlendirilmeli ve kabul görmelidir. Öğretimi kapsayan kısıtlamalar ortadan kalktığında buna öğrenme üzerindeki kısıtlamalar da eşlik edecektir (Illıch, 2018:112).

1.1.3. Akran Eşlenimi: Sebebini sorabilecekleri bir ortak olması temennisiyle, içlerinde bulunmayı talep ettikleri öğrenme edimini tanımlayabilmeleri için bireylere fırsat sunan iletişim ağıdır (Illıch, 2018:100). Partner, yani ortak uygulaması son derece kolaydır. Kişi ismi ve adresiyle kendini tanıtacak ve ortak aradığı kapsamı tanımlayacaktır. Sms- e-posta vasıtasıyla, bilgiler öğrenmek isteyen kişilerin iletişim kanallarına iletilecektir. Yetenek değişimi programını icra edebilmek için maddi ve somut desteklere ihtiyaç duyulmaktadır. Partner sistemi böyle bir destekle değil, bir iletişim kanalıyla işleyebilmektedir (Illıch, 2018:115).

1.1.4. Serbest Eğitmenlere Kaynak Hizmeti: Profesyonel ve serbest birey olarak iş yapacakların ikametgahlarıyla kısa tanım ve hizmet katılım koşulunun da mevcut olduğu dosyadan meydana gelmektedir. Bu tarz eğitimciler, alıcılarına yaptıkları desteklerle veya oyla seçilirler (Illıch, 2018:100). Illich, kitapları, teleskobu, haritaları müfredatın belirlediği aralıklarla veya çok az olarak kullanılmasını sağlamakta; önemli kitapların sadece müfredat içerisinde yer alması için eklendiğini ifade etmektedir. Düşünürümüze göre eğitim kurumları, imkanlarını araç ve gereçleri nitelemekle beraber bunları günlük

yaşantıdan uzaklaştırmaktadır. Illich kurguladığı okulsuz toplumdaysa öğrenim mekanlarının öğrencilere sonuna kadar açılacağı, bu vesileyle kişinin kendi isteğiyle öğrenebildiği bir sistemin kurulması planlanmaktadır.Mezuniyet belgesi gibi evrakların değil, bireylerin yeteneklerinin ön plana çıkacağı ve bu yetenekli insanlara başkalarına öğretme fırsatı tanınması sağlanarak eğitim üzerindeki her türlü kısıtlamanın rafa kaldırılacağını iddia etmektedir. Bunun akabinde okullardan arındırılmış bir toplumdaki uzman insanların alıcılarının bünyesindeki eğitimlere gücen duymaları tezinde bulunamayacaklardır. Veya eğitim alıcıları kendi eğitimlerini öven diğer insanların kapılarını rastgele çalmayacakları kesinleşecektir. Bunun sonucunda uzman insanlara güven duymak yerine telefon ve bilgisayar gibi aletlerle oluşturulmuş olan uygulamalarla herkesin memnun olduğu profesyonel uzmanların deneyimlerini öğrenmek isteyen kişilerle görüşmek sureti, diğer eğitim talipleri için ulaşılabilir olmalıdır. Bu tarz uygulamalar öğrencilere öğretmenlerini tercih etme fırsatı tanıyacaktır.

Özgün işleyen eğitimle ilgili ağların ortaya çıkışı ve icra edilmesi için bazı tasarımcı ve idareci bireylere talep duyulacaktır. Ancak bunlar okullar tarafından talep edilen kadar ya da onlarla aynı cinsten olmayacaktır. Sistem dahilinde müfredatı meydana getirme, kitapları edinme, öğrenci sınıfları meydana getirme, eğitimcilerin vaktinin büyük kısmını alan öğrenci gözetimi ders planları vb. gibi uygulamalar mevcut değildir. Bu ağların işletimi yetenekler, müze, laboratuvar, şirketlerin çalışmalarının bir kısmına gereksinimlerini arz etmektedir. Çalışma ağlarının oluşturucuları ve idarecileri öğrenci ve eğitim materyalleri arasındaki birlikteliği meydana getirmek için realiteden uzak tutmak mecburiyetindedirler. Fakat içinde bulunduğumuz zamanda eğitim öğretimde yer alan birçok kişi oldukça otoriter olup vazifeleri reddedebilmektedirler. Bununla beraber eğitimdeki farklılaşmanın manası görüntüleme fiilinin imkanlı olmasını sağlayan emniyet yöneticisinin hayallerine zıt olacak gayelerin izinden giderek bireyler bilhassa çocuklar için eğitim ve öğretimi kolay hale getirebilmelidir (Illıch, 2018:121-122).

ÖRNEK MODEL OLARAK ÖĞRENME-ÇALIŞMA AĞININ İŞLEYİŞ BİÇİMİ

Illich, yazdığı eserde bir misalden yola çıkarak ortaya koyduğu öğrenme çalışma ağı ifade edilecektir.

Misal olarak Japon bir akrabasından Japonca öğrenmek isteyen bir insanın mevcudiyetini tahayyül edelim. Bu vaziyette eğitimci öğrenci ve öğreticinin bu uygulamalardaki gelişimlerini tartarak karakter ve yeteneklerinin bu çalışmaya harcadıkları zamana göre kitapla metotları ortaya koymak amacıyla çıkmalıdır. Dolayısıyla eğitimci misal olarak uçak mühendisine yardımcılık için en güzel mekanları tespitte veya Avrupa geçmişi üzerine meydana gelecek münakaşalarda ilgi ortağı olmak isteyenlere kitap önerebilir. Kişilerin her türlü kaynağı elde edebilmeleri eğitim desteğiyle mümkün kılınabilir (Illıch, 2018:122).

Illich, çalışma ağları talebelerden her biri için takip edeceği mesafenin ona özel bir gidişat olmasını sağlayacak bunun yanında resmiliği olan bir müfredatın özelliklerini taşıyacaktır. Bu vaziyet zeka sahibi bir talebenin düzenli bir iş hayatı ilerlemesi elde etmesine, okulların olmadığı bir toplumda eğitim bilimcilerin kendilerine gelerek sinirli eğitimcilerin "yapar gider" gibi uyguladıkları konuları ortaya koyabileceklerdir. Bunun neticesinde çalışma ağları yöneticileri kaynaklara eriştirecek araçları doğurmaya odaklandırabilecek eğitim bilimcileri de öğrencilere hedeflerine en hızlı bir biçimde yetişmeleri hususunda destek olacaktır (Illıch, 2018:123).

EPİMETHEUSCU ANLAYIŞIN DOĞUŞU

Illich, kitabının "epimetheuscu bireyin yeniden doğuşu" başlığına sahip olan son bölümünde olağanüstü mitlerle tahayyül ettiği halkı ve eğitim sistemini bizlere açıklamıştır. Misal olarak bu kısmın başında Illich'in tasarruf etmiş olduğu şu özgün cümleler son derece dikkate değerdir:

"...Toplumumuzu, New York"ta bir oyuncakçı dükkânında gördüğüm bir makineye benzetiyorum. Düğmeye dokunduğunuzda mekanik bir elin ortaya çıktığı metal bir mücevher kutusuydu. Kromla kaplanmış parmaklar kapağa uzandı, onu aşağıya çekti. Bu kutu, aslında sadece kapağı kapatmak için oluşturulmuş bir mekanizmaydı. Bu tuhaf makine Pandora"nın kutusunun tam tersiydi. Orijinal Pandora tarih öncesi anaerkil yaşam tarzının hüküm sürdüğü Yunan"daki dünyevî bir tanrıçaydı. Tüm hastalıkların amforasından çıkmasına müsaade etmişti. Fakat umut amforadan çıkamadan kapağını kapatmıştı. Modern insanın tarihi, Pandora mitinin aşağılanmasıyla başlar ve

kendi kendini kilitleyen bir mücevher kutusuyla sona erer. Bu yaygın hastalıkların her birini kutuya sokmak amacıyla, kurumlara şekil verme çabasında olan Promethean"ın tarihidir. Sönen umutların ve yüksek beklentilerin..." (Illıch, 2018:129). Epimethean mefhumunun prometheancılığın tam zıttı olduğunu ifade eden Illich, kitabının nihayetinde eğitiminin okulsuz, kişisel ve bağımsız bir mahiyete bürünmesi gerektiğiyle ilgili kitabının genelinde ifade etmiş olduğu fikirleri bir şiirle ortaya koymuştur:

"...Enteresandır her insan,
Alın yazıları gezegenlerin el yazısına benzer.
Özeldir onlardaki her şey,
Ve bir gezegen diğerine benzemez..." (Illıch, 2018:140).

SONUÇ

Kitapta Illich, okul kurumuna sahip olan bir toplum ile okulsuz toplumun mukayesesini etmiştir. Kendisine göre okullu-modern toplum kamu marifetiyle kurumsal hale getirilmiş olan bir sınav mezuniyet sistemine, ekonomik şartlara ve tüketici hassasiyetlerine yaslanmakta bu sebeple de adaletsiz bir gelişime sebep olmakta, hem de kişisel özgürlüğü yok etmektedir. Bu düzlemde öğrenmeyi isteyenle öğreticiyi bir araya getiren öğrenim ağlarıyla ortak noktalarda buluşturmuş, bağımsız kişilerin okulsuz bir toplum meydana getirmesinin kıstaslarını ifade etmiştir.

Bu şekilde Illich, okullu toplumun nihayetinde faydalı olmadığını ve günlük kullanımdan uzaklaştırılmasını eğitimsel işleyişin tabiatına daha uygun olduğunu ifade etmiş, öğrenme ve yetenek kazanma sürecinin büyük kısmını eğitim kurumları dışı mekanlarda oluşmasına bağlamıştır. Illich'e göre, okullardan arındırılmış toplumların ekonomik olarak gereksiz harcamalar yapmayacaklarından, bu maddi kaynaklarını kalkınmaya veya farklı bir alana harcayarak daha gelişmiş olabileceklerini ifade eder. Belirli bir mekan ve zamana kişileri hapseden okulların insan hayatından çıkmasıyla özgürleşen bireyler dolayısıyla topluma şahitlik edeceğimizi ifade eder. Okulların ortadan kalkmasıyla eğitimin nasıl verileceğiyle ilgili ortaya çıkacak sorun hakkında yapılan eleştirilere ise kendine has yöntemlerle alternatif bir yol çizmeye çalışır. Günümüz dünyasında insanların birçoğu diledikleri mekan ve zamanda online eğitimle kendilerini yetiştirdiklerini göz önünde bulundurursak, Ivan Illich'in ileri görüşlü bir düşünür olduğunu ifade edebiliriz. Illich'in ideası, büyük oranda olmasa da günümüzde online eğitim uygulamaları bakımından gerçekliği olan ve hatta vazgeçemeyeceğimiz bir konuma gelmiştir.

REFERANSLAR

Akyüz, E. (2019). *Ivan ıllıch'in okulsuz toplum modelinde bir iktidar aracı olarak okul*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Günay, C. A. (2019). Okulsuz toplum. *Şule Yayınları*, *3*(2), 93-101. http://dergipark.gov.tr/matbuat

Illich, İ. (2018). *Okulsuz toplum*. Çev. Mehmet Özay. İstanbul: Şule Yayınları.

İmamoğlu, T. (2001). Orta çağ batı dünyasında din – siyaset ilişkisi ve sekülerleşme seyrine genel bir bakış". *Marife*, *1*(2), 99-106.

Tezcan, M. (2005). *Sosyolojik kuramlarda eğitim*. Anı Yayıncılık.

Tokat, L. (2017). Modern batı dünya görüşünün tanrı ve insan tasavvuru açısından tahlil ve eleştirisi. *Bilimname*, *2017*(34), 121-143.

Yayla, O. (2011). *Ivan ıllıch'in 'okulsuz toplum' önerisinin işlevselci ve çatışmacı yaklaşımlar açısından incelenmesi.* Çukurova Üniversitesi.

Yıldırım, A. (2010). *Paulo freıre ve ıvan ıllıch'in eğitim anlayışları ekseninde radikal eğitim eleştirisi üzerine bir araştırma*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Yıldırım, A. (2013). *Eleştirel pedagoji*. Anı Yayıncılık.

Üniversite Öğrencilerinin Medya Okuryazarlık Algısı: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Örneği[1]

Mehmet Sinan TAM[2]

Selenay KAYABAŞI[3]

[1] Bu Araştırma TÜBİTAK 2209A Kapsamında Desteklenerek Yürütülmüştür.

[2] Doç. Dr.; Bandırma Onyedi Eylül Üniverisitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü. mtam@bandirma.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9897-0803

[3] Lisans Ögrencisi; Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Medya ve İletişim Bölümü. selenaykayabasi@gmail.com ORCID No: 0009-0007-3708-1915

ÖZET

İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte medyayı takip etmenin yanı sıra sosyal medya platformlarının kullanıcı sayısı da artmaya başlamıştır. Bireyler bu ortamlarda var olmayı sosyal yaşamlarının önemli bir parçası olarak görmektedirler. Bunun olumlu yanları kadar olumsuz yanları da bulunmaktadır. Bu olumsuz yanları en aza indirgemede medya okuryazarlığı ediniminin bireylerde bulunması önem arz etmektedir. Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin medya okuryazarlık düzeyi ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi öğrencileriyle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakatlarla medya okuryazarlığında üniversite gençliğinin medyayı nasıl alımladığı ortaya çıkartılmıştır. Yapılan bu nitel araştırmada üniversite öğrencilerinin medya okuryazarlığına yönelik algısında dört boyut öne çıkmıştır. Bunlardan ilki medyayı nasıl tanımladıkları, ikincisi medya araçlarını kullanma amaçları, üçüncüsü medyanın taraflılığı değerlendirmesi ve son olarak medya içeriklerini teyit etme davranışları boyutlarında görüşleri kategorileşmiştir. Öğrencilerin medya okuryazarlık düzeylerinin farklılaştığı ve genel anlamda medyanın taraflı bulunduğu fakat edinilen medya içeriklerini teyit yoluna gitmediği, gidilse dahi bu teyit davranışın Twitter başta olmak üzere sosyal medya platformlarıyla yapıldığı bulgulanmıştır. Dolayısıyla üniversite öğrencilerinin medyaokuryazarlık düzeylerinde eleştirel bir okuma gerçekleştirdiği fakat bu eleştirel okumanın alt yapısını oluşturan kaynağın güvenirliği ve teyit etme ediniminin oldukça düşük düzeyde kaldığı saptanmıştır. Medya okuryazarlık seviyesinin artırılmasında eleştirel okumanın yanı sıra medya içeriklerini teyit ve doğrulama edimlerinin de sadece üniversite öğrencilerine değil aynı zamanda kamuoyunda bulunan tüm sosyal gruplara aktarılması araştırmada önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Dezenformasyon, Medya Okuryazarlığı, Sahte Haber, Üniversite Öğrencileri, Milli Eğitim Bakanlığı.

GİRİŞ

Baudrillard, içinde bulunulan postmodern dönemi, anlamların ve ideolojilerin içinin boşaldığı bir simülasyon evreni olarak tanımlamaktadır. Ona göre, simülasyon çağında gerçeklik kaybolmuş, karşıt konumlar ve kutuplaşmalar iç içe geçmiştir. Bu durumda, artık eski ideolojik duruşların işlevini yitirdiği ve sistemin bir parçası haline geldiği söylenebilir. Simülakrların her şeyi kuşattığı bu evrende, bireylerin hakikat ve gerçekliği yeniden tanımlaması gerektiği vurgulanmaktadır (Şah, 2015, s. 16-17). Baudrillard'ın simülasyon evreni, anlamların ve ideolojilerin içinin boşalmasını gözler önüne sererken, McLuhan'ın "araç iletidir" kavramı, iletişim mecralarının içerik deneyimini nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır.

McLuhan'ın "araç iletidir" kavramı, bir içeriğin izleyiciye sunulduğu mecranın, iletinin algılanma biçimini etkilediğini vurgulamaktadır. Televizyon için hazırlanan dizi ve seriyaller, televizyon izleme pratikleri göz önünde bulundurularak düzenlenir ve özellikle reklam gelirlerini artırmaya yönelik program arasına reklamlar yerleştirilir. Ancak bu içerikler, internet gibi farklı bir mecra üzerinden izlenildiğinde reklamların ve doruk noktalarındaki etkilerin ortadan kalkmasıyla izleyicinin deneyimi değişir ve iletide kopmalar meydana gelmektedir (Çöteli, 2016).

Medya ve medyadan gelen mesajlar, insanları bilgilendirmenin ötesinde, onların geleneklerini, davranışlarını, inançlarını ve yaşam görüşlerini de etkiler. Bu etkiler, kişilerin değerlerini yeniden şekillendirebilir veya değiştirebilir. Bu durum, "medya" ve "okuryazarlık" kavramlarının birbiriyle olan ilişkisini açıkça göstermektedir (Önal, 2007, s. 337). Bu ilişki medya okuryazarlığının amacının ne olduğu sorusunu da bir nevi ortaya çıkarmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi ile birlikte bilgiye ulaşmak zorlaşmakta ve yanlış bilgiye maruz kalma riski artmaktadır. Medyanın sunduğu bilgileri sorgulamadan kabul eden bireylerin sayısının artması, medya okuryazarlığı derslerinin önemini artırmaktadır. Bu dersler, bireyleri sadece bilinçli bilgi tüketicileri değil, aynı zamanda medya içeriklerini eleştirel bir şekilde analiz edebilen kişiler olarak yetiştirmeyi hedeflemektedir (Solmaz ve Yılmaz, 2012, s. 60). Bu amacın ortaya çıkmasındaki en büyük etkenlerden biri de sosyal medyadır. Sosyal medyadaki bilgiye herkesin erişebildiği ve içerik oluşturabildiği konuma getirmesi, bilginin doğruluğu ve önemi konusunda bireyleri yanılgıya düşürebilmektedir.

Sosyal medyanın birçok işlevi bulunmaktadır. İnsanlarla iletişim kurmak, arkadaş edinmek, eğlenceli içerik paylaşmak ve izlemek. Bunun gibi çok fazla işlevi olan sosyal medya farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Ancak, bu kişileri özel alanlarını paylaşmaya da itebilmektedir. Bu durum mahremiyetin ihlalini aynı zamanda kişinin kendini teşhir etmesi sorunlarını ortaya çıkarmaktadır (Soydan, 2023, s. 205). Bu ve bunun gibi pek çok sorun kişinin hayatını olumsuz anlamda etkileyebilmektedir. Medya okuryazarlığı eğitimi ile bu tür durumlar en aza indirgenebilir.

MEDYA OKURYAZARLIĞI KAVRAMI VE EĞİTİMİ

Medya okuryazarlığının temel amacı, medya tarafından iletilen mesajların doğru algılanması ve bireylerin bilgiyi değerlendirip, yerinde kullanabilen bilinçli medya tüketicileri olarak yetiştirilmesidir (Solmaz ve Yılmaz, 2012, s. 60-61).

Medya okuryazarlığı, medya içeriklerini anlama ve alternatif mesajlar üretme yeteneklerini geliştirmeyi hedeflemektedir. "Medyayı okumak" ve "Medyayı yazmak" olarak iki süreç olarak ele alınmaktadır. "Medyayı okumak" medya uzmanları tarafından oluşturulan içerikleri eleştirel bir bakış açısıyla inceleme ve mesajları çözümleme işlemini kapsamaktadır. "Medyayı yazmak" ise, kendi medya mesajlarını oluşturabilme pratiğini içermektedir. Bu beceriler hem teorik hem de pratik uygulamalarla da desteklenmektedir. Medya okuryazarlığı, bu yöntemle medya tüketen bireylere medyayı kullanırken sürekli olarak eleştirel yaklaşmalarını sağlamayı hedeflemektedir (Gezgin, 2016, s. 19).

Medya okuryazarlığı eğitimi, bireye medyanın sunduğu fırsatlardan faydalanmalarını sağlarken, aynı zamanda onlara medyanın getirdiği risklerden koruma amacı taşır. Ülkemizde ikinci kademeden itibaren seçmeli dersler kapsamında verilen medya okuryazarlığı derslerinin, öğrencilere analiz yapmayı ve farklı araçlarla iletişim kurmayı öğretmesi, kaliteli bir medya eğitiminin temelini oluşturur (Görmez, 2015, s. 93).

Medya okuryazarlığı hareketi, Türkiye'de yaklaşık 10 yıl önce başlamış ve bu süreçte birçok çalışma ortaya konmuştur. Özellikle 2006 yılında RTÜK ve MEB arasında yapılan protokol kapsamında başlatılan Seçmeli Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı ile birlikte medya okuryazarlığı eğitimi önemli bir ivme kazanmıştır. Ancak, yapılan analizler medya okuryazarlığı çalışmalarında hala bazı eksikliklerin olduğunu göstermektedir. Örneğin, çeviri eserlerin sayısının azlığı ve uygulamaya yönelik kaynakların yetersizliği, bu alandaki gelişimi kısıtlayan unsurlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, medya okuryazarlığının disiplinler arası bağlamda yeterince ele alınmaması, farklı alanlarda bu becerinin etkili bir şekilde öğretimini zorlaştırmaktadır. Medya okuryazarlığı eğitiminin sadece seçmeli derslerle sınırlı kalması, öğrencilerin medya ile olan ilişkisini daha geniş bir çerçevede ele almayı engelleyebilir. Türkiye'nin kendine özgü bir medya okuryazarlığı çerçevesi oluşturması gerekliliği de vurgulanan önemli bir diğer husustur (Altun, 2014, s. 13-15).

Medya okuryazarlığı, Talim ve Terbiye Kurulu'nun 2006 yılında aldığı kararla ilköğretim okullarında seçmeli ders olarak kabul edilmiş ve öğrencilerin medyayı daha bilinçli kullanmalarını sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Bu ders ile öğrencilerin medya içeriklerini farklı açılardan değerlendirmeleri, medyayı analiz edebilme, yorumlama ve eleştirel düşünme becerileri kazanmaları hedeflenmiştir. Ancak yapılan araştırmalar, medya okuryazarlığı dersinin bazı öğrenciler üzerinde farkındalık oluşturmasına rağmen, uygulamada eksiklikler olduğunu ve dersin amaçlarına tam anlamıyla ulaşılamadığını göstermiştir. Özellikle medya kullanım alışkanlıklarının değişiminde gözlemlenen sınırlı farklılıklar ve eğitim sürecindeki aksaklıklar, bu dersin daha etkili hale getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Medya okuryazarlığı eğitiminden beklenen sonuçlara ulaşılabilmesi için hem eğiticilerin daha iyi hazırlanması hem de

ailelerin medya kullanımı konusunda bilinçlendirilmesi önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Çakır ve diğerleri, 2012, s. 52-53).

Medya okuryazarlığı dersi, öğrencilerin karşılaştıkları medya iletilerini anlamlı ve faydalı yapılara dönüştürebilecek, eleştirecek ve sorgulayacak bir anlayış geliştirmeyi amaçlamalıdır. Bu dersi veren eğitimciler, etkili öğrenme ve öğretme yöntemleri konusunda kendilerini geliştirmeli, uygulama ağırlıklı etkinliklerle öğrencilerin katılımını sağlamalıdır. Aksi takdirde, öğrenciler bu dersi ciddiye almayabilir ve faydasını göremeyebilirler (Görmez, 2015, s. 109-110). Eğitmenler kadar yayılım da önemlidir. Medya okuryazarlığı eğitimi, toplumun her kesimini kapsayacak şekilde genişletilmeli ve sadece çocuklar ile gençler için değil, aynı zamanda ebeveynler ve yetişkinler için de etkili bir eğitim süreci oluşturulmalıdır. Özellikle, okul öncesi çağda çocukları olan ebeveynlere medya okuryazarlığı konusunda rehberlik yapılmasının gerekliliği öne çıkmaktadır. Bu rehberlik süreci yazılı dokümanlar ve çeşitli seminerler aracılığıyla yürütülebilir. Medya okuryazarlığının sadece çocuklara değil, yetişkin bireylere de kazandırılması gereken bir beceri olduğu göz önüne alındığında, sansür, dezenformasyon, propaganda, asparagas haber ve kalıp yargılar gibi doğru bilgiye ulaşmanın önündeki engelleri aşabilmek de eğitimin önemli bir amacı haline gelmektedir. Bireylerin bu tür engellerle baş edebilmeleri ve bilinçli birer vatandaş olarak hak ve sorumluluklarını yerine getirebilmeleri, medya okuryazarlığı eğitiminden geçmeleriyle mümkün olacaktır (Altun, 2009, s. 107).

Medya okuryazarlığı eğitimi hayat boyu devam etmesi gereken bir eğitimdir. Okul öncesi dönemden başlayarak tüm eğitim kademelerinde zorunlu olarak verilmesi gerekmektedir. Medya okuryazarlığı sadece öğrencilerle sınırlı kalmayıp onu etkileyebilecek olan öğretmenler ve ebeveynlerin de hayatında uygulanması gerekmektedir. Bu sayede eleştirel bakış açısı desteklenmelidir. Öğretmenlere yönelik ise medya okuryazarlığı konusunda hizmet içi eğitimler sağlanmalı, iletişim fakültesi mezunları için tezsiz yüksek lisans programları oluşturulmalı ve medya kuruluşları eğitime destek vermelidir (İnan, 2015, s. 304). Potur (2023, 791), medya okuryazarlığının yaygın hale gelmesinde bu eğitimi verecek olanlara özgü bir lisans programının açılmasını önermiştir. Böylece medya okuryazarlığının başta ilk ve ortaokul olmak üzere diğer eğitim pratiklerinde profesyonelce yürütülebilceğini ifade etmiştir.

Okul öncesi medya okuryazarlığı eğitiminde, çocukların farklı kaynaklardan bilgi edinme ve değerlendirme yeteneği kazanmaları önemlidir. Bu amaçla resimler, posterler, kitaplar gibi materyaller kullanılmalıdır. Popüler hikayeler ve şiirler okunup, karakterler hakkında tartışılmalıdır. Ortaöğretim ve lise öğrencileri, yazılı materyaller, radyo, televizyon ve internet gibi farklı medya araçlarını tanımalı ve kullanmalıdır. Reklam ve programları eleştirel bir bakışla değerlendirerek, medya mesajlarının yanlılıklarını sorgulamalı ve reklamcılık tekniklerini tanıyarak

bilinçli bir tutum geliştirmelidir. Eğitim, medya kullanımını dengeli yönlendirmek için alternatif aktiviteler sunmalıdır (Apak, 2008, s. 49-51).

Medya okuryazarlığı hareketinin geleceği, eğitimcilerin topluluk temelli bir sözbirliği geliştirme yeteneğine bağlıdır. Medya okuryazarlığı, farklı eğitim felsefeleri ve yöntemlerinden oluşan geniş bir kavramdır. Ancak, bu çeşitlilik, ortak bir vizyon eksikliği nedeniyle hareketin zayıflamasına yol açabilir. Hareketin merkezinde, medya metinlerine yönelik eleştirel sorgulama olmalıdır (Hobbs ve Bağlı, 2004, s. 134-135).

MEDYA OKURYAZARLIĞINDA AİLENİN ROLÜ

Günümüzde televizyon ve internet, çocukların medya kullanımı açısından en önemli araçlar arasında yer almakta ve çocukların medya ile geçirdikleri sürenin artması, iki temel konuyu gündeme getirmektedir: çocukları bu etkileşimin getirdiği risklerden korumak ve medyanın sunduğu fırsatlardan en iyi şekilde yararlanmalarını sağlamak. Bu noktada, çocukların medya okuryazarlığı becerileri büyük bir önem kazanmaktadır. Medya okuryazarlığı eğitiminin çocukların medya araçlarıyla sağlıklı bir ilişki kurmalarında olumlu etkileri olduğu görülmektedir (Aslan ve diğerleri, 2019, s. 809). Bunun yanında medya okuryazarlığı, siber zorbalığı önlemede kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle çocukların ve gençlerin, dijital dünyada pasif birer tüketici olmaktan ziyade bilinçli ve eleştirel içerik üreticileri olmaları önemlidir. Yeni medya okuryazarlığı sadece teknik becerileri kapsamaz; aynı zamanda, içeriğin güvenilirliğini değerlendirme, yazarını ve mesajın amacını sorgulama gibi eleştirel düşünme becerilerini de içerir. Bu nedenle medya okuryazarlığı derslerinin kapsamı genişletilmeli ve dijital çağın gerektirdiği yeni medya becerilerini de kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Bu tür farkındalık çalışmaları, siber zorbalığı önlemede önemli bir adım olacaktır (Akca ve diğerleri, 2018, s. 28).

İnternet, çocuklar ve gençlere bilgiye hızlı erişim imkânı sağlasa da çeşitli riskler barındırmaktadır. Günümüz çocukları, görsel ve işitsel medya içeriklerini yazılı basın ve eğitim materyallerine kıyasla daha çok tercih etmektedirler ve bu eğilim, sosyal medyanın yaygınlığı ile büyümelerinden kaynaklanmaktadır. Çocukların, internet üzerinden karşılaştıkları medya mesajlarını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme ve anlama becerileri, onları potansiyel zararlarından korumak için kritik öneme sahiptir. İnternetin eğlence amacıyla kullanımı, çocukları pedofili, şiddet içeren içerikler ve taciz gibi tehlikelere karşı savunmasız bırakmaktadır. Şiddet içeren video oyunları, çocuklarda şiddeti sıradanlaştırma ve şiddete yönelme riskini artırmaktadır (Karahisar, 2014, s. 82-83). Bunun yanında çocuklar üzerinde kontrolsüz kullanım durumunda daha fazla olumsuz etki oluşturabilmektedir.

Özellikle televizyon gibi kitle iletişim araçları, çocukların duygu ve düşünce dünyasında kalıcı izler bırakabilir (Önder, 2008, s. 184).

Dijital medya araçlarının kullanımı, COVID-19 pandemisi sürecinde artmıştır. Aşırı medya tüketiminin sosyal etkileşimi sınırlayabileceği ve akademik başarı üzerinde olumsuz etkiler oluşturabileceği de araştırmalarla ortaya konmuştur. Özellikle, şiddet içeren medya içeriklerinin çocuklar üzerindeki etkileri konusunda farklı görüşler bulunsa da bilgisayar oyunlarının, TV programlarından daha zararlı olduğu görüşü yaygındır. Medya okuryazarlığı, çocuklara medyayı etkili bir şekilde kullanmayı öğretir ve bu hareket, çocukları medya kaynaklı olumsuz etkilerden korumayı ve olumlu etkilerinden yararlanmayı amaçlar (Oktik, 2013). RTÜK gibi kurumlar, medya okuryazarlığını artırmak ve özellikle çocukları olumsuz etkilerden korumak amacıyla çeşitli projeler geliştirmekte ve çocukların bilinçli ve güvenli internet kullanıcıları olmalarını destekleyen öneriler sunmaktadır (Arslan, 2014, s. 75). Bu bağlamda ebeveynlerin de medya okuryazarlığı eğitimini artırması çocukların medya ile sağlıklı bir ilişki kurmaları açısından kritik önemdedir. Ancak mevcut gözlemler, aile ve okul gibi kurumların çocukların medya etkileşimleri konusunda yeterince etkili olmadığını göstermektedir (Özkan, 2016, s. 56).

Web 3.0 ile birlikte sosyal ağların artan kullanımı, bireylerin kendilerini ve çocuklarını benlik sunumunun bir parçası olarak sosyal medya üzerinde ifşa etmelerine neden olmuştur. Bu durum, özellikle çocukların dijital kimliklerinin ebeveynler tarafından kontrolsüz bir şekilde paylaşılmasıyla çocukların metalaşmasına yol açmaktadır (Erişir ve Erişir, 2018, s. 61).

Dijital çağda anne-babalar, çocuklarını sosyal medyada ifşa ederek, farkında olmadan onların haklarını ihlal edebilmektedir. Bu paylaşımlar, çocukların ticari amaçlarla bir meta haline gelmesine ve gelişimlerinin olumsuz etkilenmesine neden olabilir (Erişir ve Erişir, 2018 s. 51). Çocukların haklarının korunması, toplum ve ebeveynler tarafından sağlanmalı ve güvenlikleri gözetilmelidir. Bu çerçevede, ebeveynlerin sosyal medya paylaşımlarında dikkatli olması ve çocuğun zararına olabilecek içeriklerden korunması önem taşır. Ailelerin, sosyal medya kullanımının yol açabileceği riskler konusunda bilinçlendirilmesi gerekmekte ve çocukların çıkarlarını koruyan yasalar geliştirilmelidir (Çimke ve diğerleri, 2018, s. 266). Bu yasaların sadece ebeveynlere karşı değil çocuğu markalara ve mecralara karşı koruması da çocuk için daha sağlıklı olabilir.

Rekabet ortamının artması, markaların çocukları hedef alarak marka değerini artırmak için çeşitli stratejiler geliştirmelerine neden olmuştur. Çocukların medya tüketim tercihleri ve aile içindeki rolü, markaların daha genç ve dinamik bir imaj oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Çocuklar, medya ve marka tercihleri üzerinde etkili olduklarından, markalar bu gruba yönelik stratejilerini belirlerken çocukların rolünü ve etkisini dikkate almaktadır (Aktaş ve diğerleri, 2011, s. 116).

Tüm bu olumsuz durumlara rağmen bazı uzmanlar, çocukların medya ile etkileşimlerinin olumlu etkileri olduğuna inanmaktadırlar. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde, çocuklar artık pasif izleyiciler olmaktan çıkıp, internet içeriklerini aktif olarak kullanan ve üreten bireyler haline gelmektedirler. Ancak, bu olumlu gelişmelere rağmen, medya kullanımının çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin endişeler tamamen ortadan kalkmış değildir (Kılınç ve Kılınç, 2014, s. 13). Bu da bir koruma gerektirmektedir. Korumanın tek amacı zararlı olaylardan ya da internetten korumak değildir. İnternetin yol açtığı fiziksel ve diğer zararlardan korumak için de medya okuryazarlığı gerekli konumda olabilir.

Medya okuryazarlığı, çocukların güvenilir kaynaklardan hızlı bir şekilde bilgiye erişimini sağlamayı hedeflemektedir. İnternet uygulamaları, coğrafi sınırları ortadan kaldırarak çocukların birçok konuda dünyanın dört bir yanından bilgi alabilmesine olanak tanımaktadır. Sosyal medya üzerindeki blog yazıları ve videolar gibi araçlar aracılığıyla, uluslararası bilgiye erişim kolay olmaktadır. Medya okuryazarlığı, çocukların bu fırsatları fark etmelerini ve etkili bir şekilde kullanmalarını sağlamak açısından önemli olmaktadır (Çakmak, 2013, s. 215). Medya okuryazarlığı eğitiminin veriliş biçimi de bunu etkilemektedir.

Medya okuryazarlığı eğitimi, yalnızca formal eğitimde bir ders olarak ele alınmamalı, erken çocukluk döneminden itibaren başlamalı ve uygulamaya dönük etkinliklerle desteklenmelidir. Medya gibi hayatın her alanını kuşatan bir olgu karşısında bilinçli bireyler yetiştirmek için ebeveynlerin de bu konuda bilinçli olmaları ve gerekirse eğitilmeleri büyük önem taşımaktadır (Kıran, 2020).

Medya okuryazarlığı, çağın gerekliliklerine ayak uydurmak ve medyanın olumsuz etkilerinden korunmak adına bireyler için önemli bir beceri haline gelmiştir. Özellikle küçük yaşlardan itibaren çocukların medya ile kurdukları ilişki, evde anne ve babalarıyla birlikte izledikleri programlar ve bu programlara verdikleri tepkiler aracılığıyla şekillenmektedir. Bu nedenle, ebeveynlerin medya okuryazarlığı düzeyi, çocuklarının medya karşısındaki tutum ve alışkanlıklarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Ebeveynlerin medya okuryazarlık becerilerinin gelişmiş olması, çocukların medyayı daha bilinçli bir şekilde tüketmelerine katkı sağlayabilir (Kumbaroğlu, 2023, s. 155-156).

Dijital medya teknolojileri, günümüzde ebeveynler ve çocukların günlük yaşamında önemli bir yer edinmiştir. Çocukların ekran karşısında geçirdikleri sürenin artması, ebeveynlerde bazı endişelere yol açsa da dijital medyanın eğitim, bilgiye ulaşma ve sosyalleşme gibi amaçlarla kullanılması kaçınılmaz bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, ebeveynlerin çocuklarının dijital cihaz kullanımını, onların yaşına ve ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlemesi önemli bir sorumluluk olarak görülmektedir. Değişen koşullar içinde ebeveynlerin "dijital ebeveyn" rolünü üstlenmeleri gerektiği de sıkça vurgulanan bir husustur (Kaya ve Bayraktar,

2021, s. 1054). Bu bağlamda dijital yayın platformlarının çocuklara yönelik içerik sunumunda ebeveyn denetimi ve filtreleme sistemleri büyük önem taşımaktadır. Yapılan içerik analizi, platformların "ebeveyn kontrol araçları", "filtrasyon ve engelleme", "çocuk güvenliği", "dijital ebeveynlik eğitimi" ve "içerik seçimi sınıflandırması" gibi kategorilerde çeşitli denetim mekanizmaları sunduğunu ortaya koymuştur. Bu kategorilere bağlı temalar, ebeveynlerin çocuklarına uygun içerik sağlama ve denetim sürecinde nasıl bir sınır ya da esneklik sağladıklarını anlamaya yardımcı olmaktadır (Olgundeniz ve Aydoğan, 2023, s. 789-790).

Dijital medyanın çocuklar üzerindeki etkisi, özellikle sosyalleşme süreçlerinde de önemli bir tartışma konusudur. Medya okuryazarlığı, çocukların dijital dünya ile etkileşimlerini bilinçli bir şekilde yönetmeleri için kritik bir beceridir. Dijital medyayla geçen zaman, çocukların toplumsal norm ve kimlik edinme süreçlerini etkilerken, medya okuryazarlığı sayesinde bu süreçte çocukların eleştirel düşünen ve bilinçli kullanıcılar haline gelmeleri sağlanmalıdır. Aileler ve okulların da bu süreci destekleyici eğitimler yapması ve medya okuryazarlığı derslerinin dijital çağa uygun şekilde düzenlenmesi önemlidir (Özkan ve Hira, 2019, s. 246-247).

Erken çocukluk döneminde uzun süreli dijital medya kullanımının çocuklar üzerindeki etkileri ve bu kullanımı sınırlamak için ebeveynlerin rolü üzerine yapılan araştırmalar, dijital okuryazarlık ve dijital ebeveynlik merkezli seminerlerin dijital bağımlılıkla mücadelede kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Araştırmalar, seminerler öncesinde dijital medya kullanımını kontrol edemeyen ebeveynlerin, seminerler sonrasında bu kullanımı sınırlandırma konusunda daha bilinçli hale geldiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, dijital medyanın çocuklar üzerinde olumsuz etkilerini fark eden ebeveynler, dijital medya kullanımına sınır koyma ve aktif arabuluculuk stratejilerini uygulama konusunda daha istekli hale gelmektedirler. Bu bağlamda, Millî Eğitim Bakanlığı ve diğer kurumlar tarafından düzenlenen dijital okuryazarlık eğitimleri, ebeveynlerin farkındalığını artırmak açısından büyük önem taşımaktadır. Eğitimlerde, uzun süreli dijital medya kullanımının bir bağımlılık türü olduğu vurgulanmalı ve önleyici tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmelidir (Ayar ve diğerleri, 2023, s. 27-28).

Sosyal medyada fenomen anneler tarafından paylaşılan çocuk fotoğraflarının, diğer içeriklere göre daha sık ve çekinmeden paylaşıldığı belirlenmiştir. Bu paylaşımlar, çocukların özel anlarına ait görüntüleri içerdiğinden, çocukların mahremiyetini ihlal edebilir ve aile içi ilişkileri de etkileyebilir (Duygulu, 2019, s. 431). Bu konuda ebeveynlerin, sosyal medya kullanırken çocukların mahremiyetlerini koruma sorumluluğuna dikkat etmeleri gerektiği, çocuklarını bu platformlarda nasıl yönlendirecekleri konusunda bilinçlenmeleri gerektiği tespit edilmiştir. Araştırmalar, sosyal medya kullanımı ile mahremiyet kavramının değişime uğradığını, ebeveynlerin ticari amaçlar doğrultusunda çocuklarının mahrem alanlarını

ihlal ettiğini ve bu durumun çocuklar üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Dijital ebeveynlerin bu konuda daha bilinçli olmaları ve çocuklarını sosyal medyadaki tehlikelerden korumaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Çalapkulu ve Alp, 2020, s. 142-143).

Teknolojinin hızla gelişmesiyle çocukların dijital ortama girme yaşı da gittikçe düşmektedir. Ebeveynler ise genellikle çocuklarına teknolojiyi nasıl ve ne kadar kullandıracakları konusunda yeterli bilgiye sahip değildirler (Saltuk ve Erciyes, 2020, s. 107). Ebeveynlerin çocuklarını zararlı etkilerden korumak adına kullandıkları internet arama motorları, sosyal platformlar, çocuk yetiştirme temalı siteler, video kanalları ve bloglar günümüzde başlıca bilgi kaynakları haline gelmiştir. Ancak, dijital platformlarda doğru ve yanlış bilginin birbirine karışması ve dezenformasyonun yaygınlaşması, özellikle çocuk yetiştirme gibi önemli bir konuda ciddi riskler doğurmaktadır (Bostancı, 2023, s. 985).

Dijital çağda medya teknolojileri toplumsal yaşamı derinden etkileyerek aile ilişkilerini dönüştürmektedir. Anne ve babalar, çocukları dijital teknolojilerin olumsuz etkilerinden koruma konusunda yetersiz olabilmektedirler. Dijital medya araçlarının kullanımı arttıkça, internet ve sosyal medya bağımlılığı gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Karaboğa, 2019, s. 2042). Bu bağlamda, ebeveynlerin medya okuryazarlığı açısından yeterli donanıma sahip olmaları, çocukların dijital ortamda karşılaşabilecekleri sorunların çözümünde olumlu katkı sağlayabilir. Katı dijital medya kısıtlamalarının, çocuklarla ebeveynler arasında çatışma veya yabancılaşma oluşturabileceği de dikkate alınmalıdır. Ebeveynlerin, çocuklarının medya kullanımıyla ilgili dengeli ve yaşlarına uygun bir yaklaşım sergilemeleri, gelişim dönemlerine uygun alternatif faaliyetler sunmaları bu tarz sorunların önlenmesinde etkili olabilir (Haberli, 2023, s. 385-386).

Araştırma bulgularına göre, ebeveynlerin medya okuryazarlık düzeylerinin ortalamanın üstünde olduğu, bu düzeylerin ise cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, internet kullanımı gibi faktörlerden etkilendiği görülmüştür. Medyaya eleştirel bakabilmenin önemine dikkat çekilirken, ebeveynlerin medya okuryazarlığı düzeylerinin çocuklara etkisi üzerine daha fazla çalışma yapılması önerilmiştir (Metin ve diğerleri, 2016, s. 51-52).

MEDYA OKURYAZARLIĞI EDİNİMİ VE PRATİĞİ

Medya okuryazarlığı, bireylerin medya içeriklerine erişebilme, bu içerikleri eleştirel bir şekilde analiz edebilme, değerlendirebilme, içerik üretebilme ve paylaşabilme yeteneklerini kapsar. Bu becerilerin kazanılması, demokratik toplumlarda bireylerin daha aktif, etkili ve katılımcı olmasını sağlar. Ayrıca, eleştirel düşünme becerilerini geliştirir ve toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunur (Sezer ve Sert, 2019, s. 6).

Medya okuryazarlık edinimleri arasında görsel, işitsel okuryazarlık gibi edinimler belirleyici olmaktadır. Bu edinimler medya okuryazarlık kavramının farklı alanlarda mevcut olabileceğini bize anlatmaktadır. Aynı zamanda eleştirel bakabilme ve medya mesajlarına bilinçli yaklaşabilme yetisi, medya okuryazarlığın ediniminde belirleyici olan etmenler arasında yer almaktadır.

Medya okuryazarlığı, bireylerin medyadan gelen iletileri eleştirel bir bakış açısıyla analiz etme ve değerlendirme becerisini kapsamaktadır. Medya araçlarını tanıma, kullanma ve kendi iletilerini oluşturma yeteneği, medya okuryazarlığının temel unsurlarını içermektedir. Eleştirel düşünme becerisi, olayların ve olguların açıklanmasında kanıtlara dayalı bir yaklaşımı içermektedir. Medya okuryazarı bireyler; iletilerin nasıl üretildiğini, doğruluğunu ve yasal boyutlarını değerlendirirken aynı zamanda bu iletilerin geniş kitlelere etkisini de fark ederler. Bu nedenle, medya okuryazarı bireyler medyayı bilinçli bir şekilde kullanmakta ve eleştirel düşünme duruşu sergilemektedirler (Kurt ve Kürüm, 2010, s. 32-33). Eleştirel bakarak bu gibi sorunlardan biraz uzak durmak mümkün olsa da temel çözüm dijital güvenliği sağlamaktır. Son dönemlerde özellikle politik alanda da vurgulanan dijital vatan kavramı aslında medya okuryazarlıkla ilgili bir durumdur. Bu vatan içerisinde bulunan vatandaşların dijital içerikleri ne derece güvenilir bulduğu veya güvendiği sorusunun her an bilinçlere işletilmesi gerekmektedir. Aslında yaşanan dolandırıcılık hikayeleri ve bu bağlamda gerçekleşen olumsuz vakalar da medya okuryazarlığı kazanımlarıyla örtbas edilebilir.

Medya okuryazarlığı, günümüz dijital dünyasında öğrencilere doğru medya kullanımı becerileri kazandırmak açısından son derece önemlidir. Dijital yerliler olarak adlandırılan yeni nesil, bilgiye büyük ölçüde yeni medya ortamlarından ulaşmakta ve bu nedenle medya okuryazarlığı eğitimi almış bireyler, medyayı daha etkili ve eleştirel bir şekilde kullanabilmektedir. Medya okuryazarlığı ile bireyler, medya içeriklerine erişebilme, bu içerikleri kıyaslayabilme, anlamlandırabilme ve eleştirebilme yetenekleri kazanırken; aynı zamanda ideolojik arka mesajları analiz edebilme becerisi de kazanmaktadır. Teknolojik gelişmelerle birlikte medya araçlarının yöndeşmesi ve internetin yaygınlaşması, bireylerin medya karşısındaki pasif konumlarını aktif kullanıcıya dönüştürmüş; bu da medya okuryazarlığı becerisinin gerekliliğini daha da ön plana çıkarmıştır. Ancak yoğun bilgi kirliliği ve analiz edilemeyen zararlı içerikler karşısında medya okuryazarlığı, bireylerin medya içeriklerini doğru algılayıp etkin bir biçimde kullanmalarını sağlamak için kritik bir rol oynamaktadır (Çimen, 2020, s. 135-136).

İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte, geleneksel medya yeni çağa ayak uydurarak internet haberciliğine başlamıştır. Gazeteler yeni medyaya özel sayfalar ve videolar tasarlarken, televizyonlar yayınlarını dijital platformlara aktararak bu yayınlar için uygulamalar geliştirmiştir. Akıllı

telefon ve sosyal medya kullanımının hızla yaygınlaşması nedeniyle, kaybettikleri izleyici ve okuyucu kitlesine yeniden ulaşmak için bu mecranın doğasına uyum sağlamışlardır. Böylece internet haberciliği kavramı ortaya çıkmıştır (Kazaz ve Akyüz, 2019, s. 34).

Dijital bağımlılığın getirmiş olduğu sorunlarla baş etmekte dijital medya okuryazarlığının büyük önemi bulunmaktadır. Bu sorunlarla baş etmek için bilinçli bireylerin yanı sıra medya okuryazarlığı edinimi de gereklidir. Nitekim medya okuryazarlığı pratiklerinde bu bilinci artırmada çeşitli tavsiyeler ve yönergeler sunulabilir.

Dijital bağımlılığın önüne geçmede medya okuryazarı uzmanlarınca kişi şayet hafta içi düzenli olarak internete giriyorsa, bu alışkanlığını hafta sonuna ertelemesi; yalnızca hafta sonları kullanıyorsa, hafta içi kullanmayı tercih etmesi önerilmektedir. Hiç ara vermiyorsa, yarım saatlik aralıklarla kısa molalar vermesi, bilgisayarı yalnızca çalışma odasında kullanma alışkanlığı varsa, farklı bir ortamda, örneğin yatak odasında kullanma önerileri sunulmuştur (Arısoy, 2009, s. 62). Bu gibi öneriler dijital medya okuryazarlığının nasıl olması ve yön vermesi gerektiğini de göstermektedir.

Medya okuryazarlığında görünen bir diğer sorunsa özel hayatın mahremiyetinin ihlal edilmesidir. Kişinin imajını zedelemek ve itibarını sorgulatmak amacıyla yapılan bu sanal saldırılar, genellikle bireyin haberi olmadan başkası tarafından oluşturulan sahte sosyal medya hesapları veya profillerle gerçekleştirilir (Dilmaç, 2020, s. 1090). Bu eylemlere aynı zamanda siber zorbalık da denebilir. Siber zorbalık, toplumda her bireyin karşılaşabileceği bir risk olsada böylesine eylemlere çocuklar ve gençlerde daha sık rastlandığı gözlenmektedir.

Bu sorunlara çözüm getirmek için dijital medya okuryazarlığı kapsamında bilinçli veri paylaşımı ve gizlilik ayarlarının uygun bir şekilde kullanımı etkili çözümlerden biri olabilir. Öğrencilerin kişisel verilerini nasıl paylaştıkları konusunda eğitilmesi, dijital hırsızlığın ve kötüye kullanımın önüne geçebilir. Sosyal medya platformlarının gizlilik ayarlarını etkin bir şekilde kullanmayı öğrenmek, kişisel verilerin hangi yönlerinin paylaşıldığı ve kimlerin bu bilgilere erişebileceği konusunda kullanıcılara bilgiler verilebilir. Böylece öğrenciler, dijital varlıklarını daha da güvende tutabilir ve internetin olası tehlikelerinden korunabilirler. Bir başka yöntem ise dijital ayak izinin farkında olmak ve dijital ayak izini yönetmek ve dijital izlenmeyi engellemektir. Dijital ayak izi, bir kişinin çevrimiçi etkinliklerinden ve bu etkinliklerin bıraktığı verilerden oluşmaktadır. Dijital izlenmeyi engellemek için ise, çeşitli stratejiler ve araçlar bulunmaktadır. Bunlar, tarayıcı ayarlarını düzenlemeyi, çerezleri düzenli olarak silmeyi, özel tarayıcı kullanmayı, sosyal medya ayarlarını özelleştirmeyi ve iki faktörlü kimlik doğrulamasını etkinleştirmeyi içermektedir. Bunların yanı sıra sosyal mecraları kullanırken hangi önlemi almış olursak olalım bilgilerimizin bize karşı tehlikeli bir argüman olarak kullanılabileceği bilinci de bireylere aşılanmalıdır. Bu bilinci edinmede medya okuryazarlığı edinimi önem arz etmektedir.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN MEDYA OKURYAZARLIK DÜZEYİ

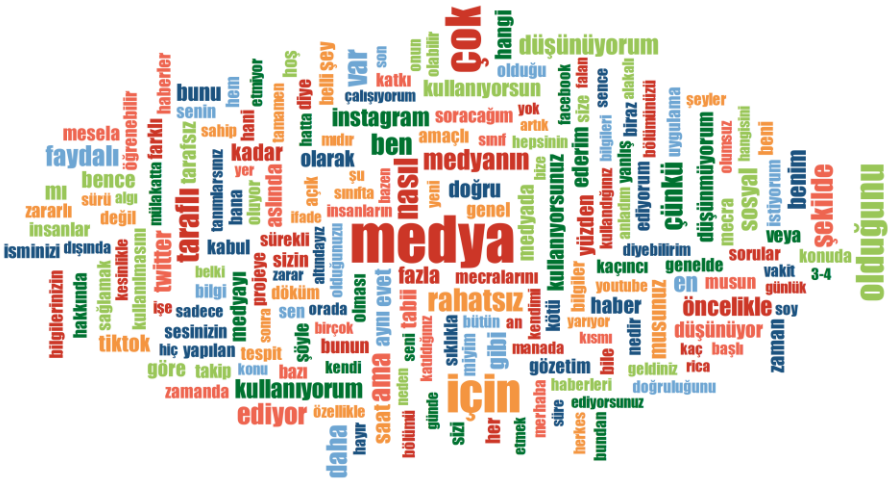
Bu araştırmanın ana amacı üniversite öğrencilerine medya içerikleri hakkında eleştirel ve bilinçli bir bakış açısı kazandırmaktır. Bu amaç doğrultusunda farklı fakülte ve meslek yüksekokullarında öğrenim gören öğrencilerle yarıyapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Toplam 12 katılımcıyla yapılan görüşmelere ait veriler Maxqda programına aktarılmış ve yine aynı yazılım üzerinden analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın etik kurul raporu 27.03.2023 tarihinde Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Etik Kurulundan alınmıştır.

BULGULAR

Tablo 1: Deneklerin Temel Bilgileri ve Medya Kullanım Alışkanlıkları

	Katılımcı 1	**Katılımcı 2**	**Katılımcı 3**	**Katılımcı 4**
Yaş	23	19	23	19
Cinsiyet	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek
Sınıf	2	1	4	1
Fakülte	İİBF	İletişim	Denizcilik	İletişim
Günde sosyal medyada geçirilen süre	28-35	21-28	7	42-49
En sık kullanılan sosyal medya uygulamaları	İnstagram Twitter	İnstagram	Youtube	İnstagram
	Katılımcı 5	**Katılımcı 6**	**Katılımcı 7**	**Katılımcı 8**
Yaş	23	23	24	19
Cinsiyet	Kadın	Kadın	Erkek	Kadın
Sınıf	3	4	4	1
Fakülte	Uygulamalı Bilimler	Sosyal bilimler MYO	Mühendislik	İletişim
Haftalık internette geçirilen süre	28-35	21-28	69	42
En sık kullanılan sosyal medya uygulamaları	İnstagram TikTok	İnstagram Twitter	İnstagram Twitter	İnstagram
	Katılımcı 9	**Katılımcı 10**	**Katılımcı 11**	**Katılımcı 12**
Yaş	20	24	23	19
Cinsiyet	Kadın	Erkek	Erkek	Kadın
Sınıf	2	4	4	1
Fakülte	Sağlık Bilimleri	İİBF	Sağlık Bilimleri	İnsan ve Toplum Bilimleri
Haftalık internette geçirilen süre	14-28	14-21	14-21	7-14
En sık kullanılan sosyal medya uygulamaları	İnstagram	Twitter	Twitter	Twitter

Araştırmaya 12 kişi katılmıştır. Katılımcılar; 19-24 yaş aralığına sahip, iletişim, iktisadi ve idari bilimler, denizcilik, mühendislik, sosyal bilimler meslek yüksekokulu, sağlık bilimleri, insan ve toplum bilimleri ve uygulamalı bilimler fakültesindeki öğrencilerdir. Mülakata katılan kişilerin yedisi erkek beşi ise kadındır. Denekler en çok Instagram ve Twitter'da vakit geçirdiklerini belirtmişlerdir. Haftalık internettte geçirdikleri süreler ise 7 ila 69 saatleri arasında değiştiğini belirtmişlerdir.

Şekil 1: Katılımcıların En Sık Kullandığı Kelimeler

Katılımcıların mülakatlar süresince en çok tekrar ettiği kelimeler medya (128), çok (89), taraflı (46) ve rahatsız (43) sözcükleri olmuştur.

Yarı yapılandırılmış mülakat sonucunda kaılımcıların verdikleri yanıtlar belirli temalar altında sınıflandırılmıştır. Burada katılımcıların medyayı nasıl tanımladığı, hangi amaçla medya araçlarını deneyimledikleri, medyanın tarafsızlığı ve medya içeriklerini nasıl teyit ettiğiyle ilgili temalar ortaya çıkmıştır.

Medyanın Tanımlanması: Ilk tema olan medyanın katılımcılar tarafından nasıl tanımlandığı "Medya sizin için ne ifade ediyor? Medya'yı nasıl tanımlarsınız?" sorusu sorulmuştur. Katılımcılar medyayı boş zamanları geçirme aktivitesi, bir iletişim ve haberleşme aracı, eğlenme faaliyeti, bilgi edinme kaynağı, gündemin takip edildiği yer ve bireylerin kendi düşüncelerini rahatlıkla ifade ettiği mecra şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcılar aynı zamanda medya denilince geleneksel medyadan çok sosyal medyayı konumlandırmışlardır. Buna göre katılımcıların verdikleri yanıtlar aşağıda belirtilmiştir.

"Medya benim için belli başlı haberleri öğrenme ve onun dışında zaman geçirme, biraz daha boş zaman dinlenmek için kullandığım bir mecra" (K1). "Medya benim için kitleler arasındaki iletişimin,

haberleşmenin yeni bir türünü ifade ediyor" (K3). "Medya günlük aktivitelerimizde sıkça kullandığımız, haberleşmek için, eğlenmek için, bilgiler öğrenmek için kullandığım, sıkça kullandığım bir mecra" (K6). "Medya benim için dünyadan haberdar olduğum, zaman geçirdiğim bir mecra" (K7). "Medya, kendimi en rahat hissettiğim mecra diye yorumlarım. Çünkü çoğu zaman toplumda gizlediğim, kendi içime attığım şeyi medyada daha rahat aktarabildiğim için, medya benim kendimi en rahat hissettiğim mecra" (K8). "Medya benim için öncelikle haberleşme aracıdır. Ondan sonra da haber aracıdır. Yani gündemi takip ettiğim yer sosyal medya" (K11). "Haberleri takip etmek için, kişisel paylaşımlar yapmak için. Bu şekilde kullanıyorum" (K12). "Medya benim için insanların günlük haberleri aldığı, güncel yaşanan olayların bizlere ulaşılmasını sağlayan bir araç. Bunun yazılı medyası var, basılı medyası var, televizyonlar var. Sosyal medya özellikle artık günümüze çok hakim bir da ve anlık olarak çok hızlı şekilde bilgilere oradan ulaşabiliyoruz dünyadaki" (K10).

Medya Araçlarını Kullanma Amacı: Katılımcıların medyayı hangi ammaçla kullandıklarına dair verdikleri cevaplar şu şekilde olmuştr. "Ülkenin genel, dünyanın genel durumu hakkında belli başlı haberleri öğrenmek, onun dışında zaman geçirmek diyebilirim" (K1). "Tamamıyla ilgi alanlarımla alakalı videoları, yeni haberleri ve kesitleri takip etmek için" (K3). "Daha çok genel kültür amaçlı kullanıyorum. Kendimi geliştirmek için videoları izliyorum. Bazen de moda, makyaj videoları izliyorum. Kendimi geliştirici, bazen de eğlendirici amacıyla kullanıyorum" (K6). "Genelde sadece dolanıyorum" (K7). "Ben genelde sosyalleşmek amaçlı kullanıyorum ama aynı zamanda bölümümden de dolayı iletişim, haber alma, güncel olaylara hakim olma gibi konular için kullanıyorum" (K8). "Instagram'da daha çok eğlenmek için, videolar izlemek için. Twitter'da da genelde doğru bilgiye ulaşmak için. Haberleri vs. takip etmek için, gündemi takip etmek için" (K9).

Denekler medyayı haber almak, gündemi takip etmek, zaman geçirmek, kendilerini geliştirmek, eğlenmek, boş vakitleri değerlendirmek ve sosyalleşmek amaçlarıyla kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Medyanın Tarafsızlığı: Katılımcılara **"**Sizce medya taraflı mıdır?" sorusu yöneltilerek bu konu hakkındaki düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcılar konuya dair farklı bakış açılarına sahip cevaplar vermiştir. Buna göre katılımcıların verdikleri yanıtlar şu şekilde olmuştur.

"Belli başlı haber kaynakları genelde az sonraki haber çok yaptığı için medyanın doğruluğu biraz tehdit edemiyor. O yüzden biz de biraz bilgi kirliliğine maruz kalıyoruz" (K1). "Bence medya taraflı. Buna nasıl vardığıma gelirsek, insan her zaman benim düşünceme göre doğduğu yer olabilir, ebeveynleri olabilir, bulunduğu fikir ortamı olabilir. Birçok şey insanı etkiler. Bu yüzden insanın tarafsız olması mümkün değil bana göre ve insan tarafsız değilken medyanın tarafsız olmaması çok beklenmemeli gibi düşünüyorum ama tabii ki tarafsız olmak da Tarafsız olmamak da kötü bir

şey mi sayılır? Hayır tabii ki. Yani hangi tarafta durduğunuza bağlı ama tarafsızlık çok bu dünya için mümkün değil gibi benim kanaatimce" (K2). "Aslında o da değişiyor. Taraflı kısmı var, tarafsız kısmı da var. Eğer sen taraflı bir bakış açısıyla bakıyorsan taraflı kısmını izlersin zaten. Ona göre bir cevap bulursun. Eğer tarafsızsan da tarafsız kısmı bulmaya çalışırsın. Böyle kaynakları araştırarak. Mesela bir örnek verecek olursam, X bir kanal var, şu anki devleti savunuyor. Yani devletin başındakileri savunuyor. Diğer kanal da karşı taraftakileri savunuyor. Gerçekten savundukları görünüyor. Senin tercihine kalmış oluyor taraflı veya tarafsız seçeneğinde" (K5). "Tabii. Şöyle, daha önceki geçirdiğimiz dönemlerden bu kanıya vardım aslında. İki tane örnek verebilirim. Bir tanesi pandemi, bir de deprem örneğini vereceğim. Pandemi döneminde vakaların gizlendiğini, vaka sayısının, hastalığın nüksünün, seyirinin bunların hep gizlendiğini düşünüyorum. Bu yüzden de taraflı bir tutum sergilendiğini düşünüyorum. Aynı zamanda deprem döneminde de yine insanlarda ölen sayısının, yardıma muhtaç insanların, insanlar birbirlerinden haber alamadı bu süreçte de hep gizlendiğini düşünüyorum. Bu yüzden burada devlete karşı bir tutucu tavır olduğunu ve bunun da saklandığını düşünüyorum. Yani taraflı bir kısmı muhakkak ki var" (K6). "Özellikle haber kanalları günümüzde gayet taraflı olduğunu düşünüyorum" (K7). "Bu kanıya şöyle varıyorum. Herkesin kendi fikri, kendi düşüncesi, kendi yaşam biçiminden dolayı kendi gördüğü şeyi sonuna kadar bence destekliyor. Desteklediği şeyi savunmamak veya göstermemek bana yanlış geliyor. Bunu medya kuruluşları her ne kadar yapıyor olsa da yanlış. Bir haber ajansı, bir haber kanalı her ne kadar tarafsız dese de aslında o en çok parayı veren tarafın tuttuğunu gayet net gördüğümüz için özellikle seçim olaylarında" (K8). "Medya taraflıdır tarafsız olduğunu iddia eden medya kuruluşları da aynı şekilde bir tarafa hitap ederek bunu dile getirmeye çalışır. Yani o yüzden medya kuruluşları her zaman bir alana bir bölüme bir kişiye veya bir gruba mutlaka uygun olarak haberleri medyaya taşır diyebilirim" (K10). Peki medyanın tarafsız olması mümkün mü sizce (Araştırmacı)? "Yani gerçekten bu iş belki bireyselleşerek gerçekleşse hiçbir yere hizmet etmeden bir patronun olmadan bunu yapabilen insanlar var olursa o şekilde tarafsızlığını koruyabilir medya gerçekten" (K10). İkisi de diyebilirim. Siyasal olarak baktığım zaman taraflı haber siteleri de var ama tarafsız haber siteleri de var. Buna net bir cevap veremem (K12).

K3: Medya tabii ki taraflı, yani medya ilk çıktığı günden beridir, hatta sosyal medya olmadan önce bundan belki 150-200 yıl önce sadece gazeteler varken bile medya taraflıydı. Yani hiçbir zaman medyanın tarafsız olacağı düşünülemez.

Araştırmacı: Hangi yönlerini taraflı buluyorsun medyanın ya da taraflı olduğunu nereden anlıyorsun?

K3: Ya en basitinden siyasi konularda medya daima taraflıdır. Çünkü hani medyadaki kitleler şöyle ifade edeyim, yani bir insanın birden

fazla fikri olamaz. Hani belli bir fikre inanır bir konuda, bir konunun hem iyi hem kötü olduğunu düşünemez. Sosyal medyayı kullanan çok fazla kitle var ve hepsinin aynı fikirde olmasını bekleyemezsiniz. Yani sosyal medyadaki herkesten evet oyu almayı ya da sadece hayır oyu almayı bekleyemezsiniz. Fikir ayrılığı çok fazladır ama bu fikir ayrılığına rağmen paylaşılan haberler, işte yapılan haberler hep tek tip. Yani bu da demek ki oluyor ki sosyal medyayı kullanan herkes aynı fikirde ama aslında bu mümkün değil. Bu yüzden hani herkes aynı fikirde olamazken sosyal medyadaki haberlerin hep tek tip olarak yayılması bana medyanın taraflı olduğunu gösterir.

Araştırmacı: Peki bu seni kötü etkiliyor mu? Veya medya taraflı olmasaydı keşke diyor musun?

K3: Yani tabii ki medyanın taraflı olması sadece beni değil toplumu da kötü etkiliyor. Çünkü hani bazı şeylerin arkasını ya da gerçek yönlerini insanlar göremiyor, algılayamıyor. Çünkü onlara anlatıldığı kadarını biliyorlar. Ama aslında biraz daha araştırıp medyanın taraflı olduğunu ve bu işin başka yönleri olduğunu da görebilseler onlar için çok daha iyi olacak. Çünkü hani bir şeyin sadece tek bir tarafını bilmek size o konu hakkında bilgi sahibi yapmaz. Tam aksine daha da cahil yapar. Çünkü bildiğinizi düşüneceksiniz ama aslında bilmiyor olacaksınız. Bu da sizi o konu hakkında hiçbir fikri olmayan bir insandan daha geriye atar. Çünkü yanlış bir bilgiye sahip olacaksınız (K3).

Teyit Davranışı: Medya okuryazarlık seviyesi yüksek olan kişilerin gördüğü haberleri teyit etmesi beklenir. Bu noktada katılımcılara medyada gördüğü haber veya bilgilerin doğruluğunu nasıl tespit etiğine dair bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya dair katılımcıların verdikleri cevaplar aşağıda sunulmuştur.

"Yani birçok veriye kesinlikle ilk görülen veriye kanılmaması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü daha öncesinde ben bunun için arkadaşımla burada bulunan arkadaşımla bir test yapmıştım. Bir süre sadece sosyal medya haberlerine baktık ve gördük ki bu bizim dünya görüşümüzü değiştirmeye başlıyor bir süre sonra. Sosyal medyayı tamamen bir kenara bırakıp telegram kanalları var mesela 3-5 kanal oluyor ya da 4-5 kanal oluyor bir sürü kanaldan haber takip etmeye başladık ve işte atıyorum bütün kanallarda aynı şekilde verilen haberleri dinlemeye, onlara kulak asmaya başladık ve baktık ki sosyal medyadakinden ziyade telegramda gördüğümüz haberler ya da işte öğrendiğimiz, doğru olduğunu düşündüğümüz, teyit ettiğimiz kendimizce haberler Bizim ideolojilerimiz ya da fikir dünyamız o kadar fazla değiştirmiyor. Daha belli bir stabilize de tutuyor. O yüzden sosyal medyanın bu konuda çok etkin olduğunu düşünüyorum. O yüzden farklı farklı kaynaklardan bunları takip edip, analiz edip ya da belli başlı kanaat önderlerinin peşinden gitmek de bu konuda sıkıntı diye düşünüyorum. 3-5 farklı kaynaktan teyit etmeye çalışıp, olabildiğince araştırıp daha sonrasında sentezlemek doğru bilgiye ulaşmanın en doğru yolu diye düşünüyorum" (K2). "Ya şöyle, ben kesin doğruluğunu bilmiyorum

hiçbir zaman. Ama bireysel mesela, ne bileyim, Twitter'da bir birey, normal sen, ben gibi bir birey bir şey paylaşmış. Yani onun doğruluğu bana göre doğru değildir yani. Bir böyle kamu sayfası veya ne bileyim, bir şey olması gerekiyor yani benim o doğruluğumu kanıtlamam için (K5). "Sosyal medyada doğruluğunu tespit ediyoruz" (K7). "Genelde zaten o takip ettiğim insanları veya alanları hep bir kaynakça bakarak takip ediyorum ve kaynakçasını görmediğim bir bilgiyi görsem bile bunu tekrardan araştırarak aratarak doğruluğunu tespit etmeye çalışıyorum ki bazıları da tabi çok yanlış tamamen tıklanmak için haberleri farklı şekilde dillendirilebiliyor da" (K10). "Yani öncelikle haber kaynaklarını tarıyorum. Kim ne söylemiş ona bakıyorum. Ondan sonra resmi belgelere bakıyorum. Yani resmi çıkan haberlere ve belgelere bakıyorum. Ona göre kendimce kanaat getiriyorum" (K11). "Çoğunluk yoruma göre daha çok bakıyorum ben. Mesela bir konu varsa ona çoğunlukla ne yorum yapıyorsa insanlar ne algılıyor diye bir bakıyorum. Çünkü sosyal medyada insanların yorum yapma gibi bir şansları var. O şekilde ben de kendimce değerlendirmeler yapıyorum. Açıkçası ben en çok Twitter'ı kullanıyorum ama en çok da ondan rahatsız oluyorum diyebilirim. Çünkü ülkede ne olursa Twitter gündeminde hemen TT oluyor ve bu şekilde insanlara yayılıyor. Doğru ya da yalan bir şekilde herkes her şeyi hemen konuşabiliyor. Yani o yüzden Twitter demek istiyorum. Çoğunlukta ki yorumlara göre tespit ettiğinizi söylemiştiniz". Peki Twitter'da da mı o şekilde yapıyorsunuz? Yani bir şeyin doğruluğunu tespit etmek için ne kadar çok o konuda yorum yapılmışsa onu mu doğru kabul ediyorsunuz (Araştırmacı)? "Hayır o şekilde değil de mesela atıyorum, örnek veriyorum. Herhangi bir yerde deprem olduğu haberi görüyoruz. Çoğunlukla orada yaşayan insanlar hemen o habere ilişim sağlıyor mu, sağlamıyor mu? Yoksa asparagas bir haber mi? Bunu bu şekilde anlayabiliyorum (K12).

SONUÇ

Medya son yüzyılda özellikle de televizyonla birlikte daha kitlesel bir hale kavuşmuştur. Medyanın kitlesel hale dönüşmesi hiç kuşkusuz kamuoyunu bilgilendirmede önemli bir işlev görmektedir. Ancak medyanın bilgilendirme rolü ve buna yönelik tereddütler de azımsanmayacak derecededir. Başta sosyal medya platformları olmak üzere medyanın günümüzde bilgilendirme, eğlendirme ve eğitme rollerinin dışına giderek çıktığını söylemek de mümkündür. Nitekim sosyal medya üzerinden yaşanan asparagas haberler, geleneksel medya mecralarının da bu asparagas haberleri araştırmadan kendi kanallarında sunması başta sosyal medya olmak üzere medya içeriklerine dair şüpheci yaklaşılmasını gündeme getirmektedir.

Bu çalışmada medya okuryazarlığına ilişkin üniversite öğrencilerinin kavramsallaştırmaları, konuya dair algıları ve pratikleri keşfedilmeye

çalışılmıştır. Araştırmaya farklı fakültelerden toplam 12 öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin medya okuryazarlık ediminin profesyonel anlamda gerçekleşmediği bireysel ilgileriyle ve konuya dair duyduklarıyla medya içeriklerine şüpheci davranılması gerektikleri görülmüştür. Araştırmanın en temel sonucu; üniversite düzeyinde eğitim gören öğrencilerin ki bu öğrenciler arasında İletişim Fakültesi'nde eğitim-öğretim görenler olmasına karşın konuya dair profesyonel anlamda bir edimlerinin olmadığı ve medya içeriklerini teyit etmede bir başka medya kanalını kullanarak doğruladığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla üniversite öğrencilerinin medya okuryazarlık algıları ve hassasiyetleri yüksek olsa da konuya dair yaptıklarının bu hassasiyetle uyuşmadığı belirlenmiştir.

Medya okuryazarlık edinimi ve buna yönelik pratiğinde sadece belli bir zümreyle sınırlı kalınmaması özellikle ilk ve orta öğrenim düzeyindeki öğrencilere medya okuryazarlık eğitimlerinin ve hatta seçmeli derslerinin açılması gerekliliği bu araştırmada önerilmiştir. Bu noktada başta Millî Eğitim Bakanlığı olmak üzere konuya muhatap tüm Bakanlıkların ve resmî kurumların daha somut adımlar atması gerekmektedir. Şimdinin gençleri ülkenin yakın gelecekteki baş aktörleri olacağı fikri gözönünde bulundurularak bu noktada medyanın sadece iyiye değil aynı zamanda kötü emellere de hizmet ettiği hakikati gençlere aşılanmalıdır.

REFERANSLAR

Akca, E. B., Sayımer, İ., Salı, J. B., ve Başak, B. E. (2014). Okulda siber zorbalığın nedenleri, türleri ve medya okuryazarlığı eğitiminin önleyici çalışmalardaki yeri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, *2*(2), 17-30.

Aktaş, H., Özüpek, M. N., ve Altunbaş, H. (2011). Çocukların marka tercihleri ve medya tüketim alışkanlıkları. *Selçuk İletişim*, *6*(4), 115-125.

Altun, A. (2009). Eğitim bilim açısından seçmeli medya okuryazarlığı dersi programına eleştirel bir yaklaşım. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *10*(3), 97-109.

Altun, A. (2014). Medya okuryazarlığı eğitimine yönelik türkçe yayınlar: bir bibliyografya denemesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *4*(9), 5-15.

Apak, Ö. (2008). Türkiye, Finlandiya ve İrlanda ilköğretim programlarının medya okuryazarlığı eğitimi açısından incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arısoy, Ö. (2009). İnternet bağımlılığı ve tedavisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 1, 55-67.

Arslan, H. (2014). Eleştirel medya okuryazarlığı kapsamında çocuk odaklı haber ve programlar üzerine bir değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(2), 70-79.

Aslan, A., Turgut, Y. E., Göksu, İ., ve Aslan, S. A. (2019). Çocukların medya okuryazarlık düzeylerinin ve kullanım alışkanlıklarının demografik

değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39*(2), 793-815.

Ayar, H., Bulut, N., ve Gelici, Z. (2023). Erken çocuklukta dijital bağımlılıkla mücadele projesi kapsamında ebeveynlerin çocuklarının dijital medya kullanımına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 25*(47), 1-33.

Bostancı, M. (2023). Dijital dünyada ebeveynlik. *TRT Akademi, 8*(19), 982-991.

Gezgin, S. (2016). Sosyao-kültürel bağlamda iletişimde bilgi kullanımına eleştirel bakış. Editör M. Bostancı ve Y. Akmeraner, *eleştirel medya okuryazarlığı (ss. 15-33).* İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi

Çakır, H., Koçer, M., ve Aydın, H. (2012). Medya okuryazarliği dersini alan ve almayan ilköğretim öğrencilerinin medya izleme davranişlarindaki farkliliklarin belirlenmesi. *Selçuk İletişim, 7*(3), 42-54.

Çakmak, E. (2013). Çocuk hakları ve medya okuryazarlığı eğitimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*(22), 209-224.

Çalapkulu, Ç., ve Alp, F. (2020). Dijital ebeveynler ile çocukların sosyal medya kullanımı üzerindeki mahremiyet ilişkisi. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(2), 132-144.

Çimen, Ü. (2020). Yöndeşen medyayı doğru algılama bağlamında medya okuryazarlığı eğitimi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, 10*(1), 117-137.

Çimke, S., Gürkan, D. Y., ve Polat, S. (2018). Sosyal medyada çocuk hakkı ihlali: Sharenting. *Güncel Pediatri, 16*(2), 261-267.

Çöteli, S. (2016). İnternet'ten izlenen dizi ve seriyallerin "araç iletidir" ve "Kullanımlar Doyumlar" bağlamında incelenmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3*(2), 119-134.

Dilmaç, J. A. (2020). Dijital ortamda sapkınlık: siber zorbalık. *Turkish Studies - Social Sciences,* 15(3), 1088-1099.

Duygulu, S. (2019). Sosyal medyada çocuk fotoğrafı paylaşımlarının mahremiyet ihlali ve çocuk istismarı açısından değerlendirilmesi. *Trt Akademi, 4*(8), 430-487.

Erişir, R. M., ve Erişir, D. (2018). Yeni medya ve çocuk: Instagram özelinde "Sharenting" "Paylaşanababalık" örneği. *Yeni Medya,* (4), 50-64.

Görmez, E. (2015). Etkili medya okuryazarlığı eğitimi ve uygulamalarından örnekler. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(1), 93-111.

Haberli, M. (2023). Dijital çağda aile: Ebeveynleriyle ilişkisi çerçevesinde gençlik ve din. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 7*(3), 374-389.

Hobbs, R., ve Bağlı, M. T. (2004). Medya okuryazarlığı hareketinde yedi büyük tartışma. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 37*(1), 122-141.

İnan, T. (2015). Eğitim fakültesi öğrencilerinin medya okuryazarlığına ilişkin görüşleri. *EKEV Akademi Dergisi,* (62), 289-306.

Karaboğa, M. T. (2019). Dijital medya okuryazarlığında anne ve baba eğitimi. *OPUS International Journal of Society Researches, 14*(20), 2040-2073.

Karahisar, T. (2014). İnternette çocukları bekleyen riskler ve medya okuryazarlığı. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 4*(4), 82-95.

Kaya, İ., ve Bayraktar, D. M. (2021). Türkiye'de yapılan dijital ebeveynlik araştırmalarına yönelik bir içerik analizi çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *22*(2), 1046-1082.

Kazaz, M., ve Akyüz, S. S. (2019). *Sahte haber*. Konya: Literatürk Academia Yayınevi.

Kılınç, B., ve Kılınç, E. P. (2014). Yeni medya ortamında çocuk birey yeni iletişim teknolojileri ve medya pedagojisinin önemi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (22), 9-23.

Kıran, Ö. (2020). Temel yaklaşımlar açısından medya okuryazarlığı eğitimi. *Ondokuz Mayis University Journal of Education Faculty*, *39*(3 100. Yıl Eğitim Sempozyumu Özel Sayı), 233-248.

Kumbaroğlu, E. (2023). Anne babaların televizyon izleme alışkanlıkları ve çocuklarının televizyon izleme davranışlarını etkileme durumları. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *7*(14), 141-161.

Kurt, A., ve Kürüm, D. (2010). Medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünme arasındaki ilişki: Kavramsal bir bakış. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 20-34.

Metin, Ş., Millici, M., ve Saçan, S. (2016). Okul öncesi çocuğa sahip ebeveynlerin medya okuryazarlık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*, *4(10)*, 36-57.

Oktik, N. (2013). *Sosyal kontrol, çocuk ve internet*. Editör H. Yavuzer ve M. R. Şirin, *I. Türkiye çocuk ve medya kongresi bildiriler kitabı 1* (ss. 297-309). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Olgundeniz, S. S., ve Aydoğan, Ü. Dijital Yayın Platformlarında Ebeveyn Denetimi ve Çocuk Erişimine Yönelik Bir Araştırma: Netflix, Amazon Prime Video ve Disney+ Örnekleri. *TRT Akademi*, *8*(19), 786-813.

Önal, İ. (2007). Medya okuryazarlığı: Kütüphanelerde yeni çalışma. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(3), 335-359.

Önder, M. (2008). Medya kıskacındaki çocuklar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *8*(1), 183-190.

Özkan, A. (2016). *Dijital medya ve çocuk: sosyelleşmenin yeni boyutları*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkan, A., ve Hira, İ. (2019). Dijital medya ve sosyalleşme: 6-12 yaş çocukların sosyalleşmesine dair ebeveyn görüşleri istanbul örneği. *Kesit Akademi Dergisi*, (9), 245-270.

Potur, Ö. (2023). Medya okuryazarliği ve Türkçe öğretimi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (11), 775-797.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu. (2016). Araştırmalar: 2016 Yılına ait değerlendirmeler. https://www.medyaokuryazarligi.gov.tr/menu_goster.php?Guid=E56CE034-6CEB-41AE-A12C-B618EBEA461B&MenuId=2 adresinden 29 Şubat 2024 tarihinde erişildi.

Saltuk, M. C., ve Erciyes, C. (2020). Okul öncesi çocuklarda teknoloji kullanımına ilişkin ebeveyn tutumlarına dair bir çalışma. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, *4*(2), 106-120.

Sezer, N., ve Sert, Y. N. (2019). Medya okuryazarlığı üzerine. Konya: Eğitim Yayınevi.

Solmaz, B., ve Yılmaz, R. A. (2012). Medya okuryazarlığı araştırması ve Selçuk Üniversitesi'nde bir uygulama. *Selçuk İletişim*, *7*(3), 56-61.

Soydan, B. (2023). Yeni medya ve sosyal medya: Etik sorunlar ve çözüm yaklaşımları. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, *7*(3), 198-215.

Şah, U. (2015). Jean baudrillard ve simülasyon kuramı, *Onto Dergisi*, (8) 12-17.

Sibirya Tatar Türkçesi Ağızlarında Bitki Adları ve Buna Bağlı Adlandırmalar

Mehtap SUİÇER[1]
Tuğba GÖKBAYIR[2]

[1] Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sos. Bil. Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: omehtap36@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-6451-0398
[2] Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sos. Bil. Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü..
El-mek: tgokbayir@firat.edu.tr
ORCİD ID: https://orcid.org/0000-0001-6563-9559

ÖZET

İnsanoğlunun bitkilerle olan bağı çok eski zamanlara dayanmaktadır. Bitkiler, gıda ve beslenme, ilaç ve sağlık, yapı ve inşaat ve tekstil olmak üzere birçok alanda kullanılmaktadır. İnsanın bitkilerle olan bu bağı zaman içerisinde bitki adlandırmalarının ortaya çıkmasını sağlar. Bitki adları, sadece günlük yaşamın bir parçası değil, aynı zamanda dönemin coğrafî koşulları, tarım faaliyetleri ve toplumsal alışkanlıklarını yansıtan birer yapı taşıdır. Türkçe, bitki adları bakımından zengin bir dildir. Türklerin yaşadığı bölgelerde tarım ve bitkilerle ilgili faaliyetlerin yaygın olması, dilde çok sayıda bitki adı ve bunlara bağlı kelimelerin yer almasına sebep olmuştur. Türkler, tarihsel olarak farklı coğrafyalarda yaşamış bir halk olduğundan, bitki adlarında da bölgesel farklılıklar gözlemlenmektedir. Türkçede farklı lehçelerde kullanılan bitki adları, bölgenin iklim koşullarına ve o bölgede yetişen bitki örtüsüne göre çeşitlenmiştir. Türk boylarının kuzeybatı (Kıpçak) boyu içerisinde yer alan Tatar Türkçesi de bitki adları bakımından geniş bir malzemeye sahiptir. Tatar Türkçesinin ağızları ve coğrafî farklılıkları göz önüne alındığında bitki adlarının çeşitliliği artmaktadır. Sibirya Tatar Türkçesi ise Tatar Türkçesinin ağızlarından biri olarak kabul edilir. Bu çalışma, Sibirya Tatar Türkçesi ağızları sözlüğündeki bitki adları ve bu kelimelerden türeyen kelimeleri incelemeyi amaçlamaktadır. Sibirya Tatar Türkçesinin ağızları sözlüğündeki bitki adları incelenerek hangi kökene dayandığı ve tarih boyunca öz Türkçe kelimelerin kullanımının devam edip etmediği görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Bitki Adı Bilimi, Tatar, Sibirya Tatar Türkçesi, Bitki Adları, Dil Ve Doğa İlişkisi.

GİRİŞ

Bitkiler, tarih boyunca insanların ilgisini çekerek doğa olaylarını anlamlamlandırmada ve yorumlamada yararlanılan unsurlar olmuşlardır. Yaratılışı gereği her şeye ad verme güdüsüne sahip olan insan, kendisinden sonra en yakınında bulunan canlı olan bitkileri farklı şekillerde adlandırmaya ihtiyaç duymuştur. Bu adlandırmalarda genellikle hayvan adları, organ adları, renk adları, şahıs adları, çeşitli hastalık adları ve coğrafî yer adları kullanılmıştır. Türklerin yaşadığı coğrafyanın büyüklüğü ve karşılaştıkları farklı kültürlerle olan etkileşimleri onların bitkilere verdiği adların çeşitliliğini beraberinde getirmiştir (Özden, 2019: 602). Bitki adları, ad biliminin bitki adı bilimi (fitonomi) alt başlığı altında incelenmektedir. Bitki adı bilimi, bitkilerin özel adlarının verilme esaslarını ve bununla ilgili dil özelliklerini inceleyen bilim dalıdır. Türkler geçmişten bugüne bitkilerle uğraşmış, onları çeşitli amaçlar için kullanmıştır (Tuğluk, 2022: 270). Türkçenin en eski dönemlerinden bu yana bakıldığında Göktürk Türkçesinde az sayıda bitki

adlandırması görülürken, Eski Uygur Türkçesinde Türkçe kökenli bitki adlandırmalarının yanısıra yabancı kökenli birçok bitki adlandırmasının da bulunduğu görülür. Bu bitki adlandırmalarından pek çoğunun Tarihî Türk lehçeleri üzerinden Çağdaş Türk lehçelerine ulaştığı söylenir (Bulut, 2018: 562). Kültürel birer öge olan bitkiler, sadece biyolojik birer varlıklar değildir, toplumsal hafızada derin anlamlar da barındırmaktadırlar. Türklerin yaşadığı coğrafyalarda sayısız bitki adı bulunmaktadır. Bitki adları Türklerin yaşadığı bölgelere göre değişmekte pek çok farklı adlandırma karşımıza çıkmaktadır. Türk lehçelerinin yazı dilinde ve sözlüklerinde yer alan bitki adlarının yanı sıra ağızlarında bulunan yerel bitki adları da hesaba katıldığında çok zengin bir malzeme ortaya çıkmaktadır (Turıkpenova, 2021: 1).Türk dünyasında bitki adları, çoğunlukla soy, boy, coğrafya ve nesnelerle ilişkilendirilerek yeni isimlerin türetilmesinde önemli birer rol oynamaktadır. Bu durum, Türkçenin adlandırma sistematiği içinde bitkilere yüklenen sembolik anlamların incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Çağdaş Türk lehçeleri uzak ve yakın lehçe olmak üzere ikiye ayrılır. Uzak lehçeler, Türkçe, Çuvaşça, Yakutça ve Halaççа. Yakın lehçeler ise Türkçe kolu içerisinde yer alır (Gökbayır, 2021: 30). Yakın lehçeler içerisinde yer alan Tatar Türkçesi Türk boylarının Kıpçak koluna girer. Tatar Türkçesinin, Orta Bölge, Mişer ve Sibirya olmak üzere üç ağzı bulunmaktadır. Sibirya bölgesi, Batı Sibirya, Doğu Sibirya ve Uzak Doğu Sibirya olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır. Sibirya Tatarlarının yaşadığı alan ise Batı Sibirya'dır. Burada yaşayan Tatarlar, Tobol-İrtiş Tatarları, Baraba Tatarları ve Tomsk Tatarları olmak üzere üç ana gruba ayrılır. Tobol-İrtiş Tatarları; Tümen Tatarları, Tobol Tatarları, Saz Tatarları, Tevriz Tatarları ve Tara Tatarları olmak üzere beş alt gruba ayrılmaktadır (Alkaya, 2021: 53).

Sibirya Tatar ağızları, ünlü Tatar dilci D. G. Tumaşeva tarafından incelenmiş ve bu çalışmalar sonucunda Baraba ve Tom bölgeleri de Sibirya Tatar ağızları kapsamında değerlendirilmiştir. Günümüzde Sibirya Tatar ağızları, Tobol-İrtiş, Baraba ve Tom olmak üzere üç ana bölgeye ayrılmıştır. Tumaşeva'nın '*Slovar' Dialektov Sibirskix Tatar*' adlı eserinde, bitki adları ve buna bağlı adlandırmalar ile ilgili söz varlığı ele alınmıştır. Madde başı verilen kelimeler, Sibirya Tatar Türkçesi ağızlarındaki şeklidir ve eğer varsa standart Tatar Türkçesi yazı dilindeki şekli ve anlamı ile gösterilmiş olup kaynak olarak eserde hangi sayfada geçtiği belirtilmiştir. Bitki adları ve buna bağlı adlandırmaları bildiren kelimeler şu şekildedir:

***ağayrıq*:** buğday çimi (SDST[3]: 15).

***ağatslıq*:** urman "orman" (SDST: 15).

***aybalta*:** çapqı/tepkĭ "çapa" (SDST: 18).

***aymaluw II*:** kĭçkĭne balta "küçük balta" (SDST: 19).

[3] SDST: '*Slovar' Dialektov Sibirskix Tatar*'

***aq tavmaşqa*:** ak gembe “beyaz mantar” (SDST: 20).

***alıqmas ülen*:** kaz ülenĭ “kaz ayağı (bitki)” (SDST: 23).

***amrut*:** armut (SDST: 24).

***a„ğan*:** agaçlık “ağaçlık, meşe korusu” (SDST: 25).

***arış yuva/yıva(y(v)a*:** kırıkmış sugan, orlıktan üsken yeşĭl sugan “yeşil soğan, soğan fidesi” (SDST: 28).

***astığan*:** kura cilegĭ “ahududu” (SDST: 29).

***aşlıq I*:** arpa “arpa” (SDST: 35).

***ententür*:** öyankĭ “söğüt” (SDST: 37).

***bevrilgen*:** kara börlĭgen “(kara) böğürtlen” (SDST: 43).

***böölöök*:** kuvaklık “çalı” (SDST: 46).

***bööre*:** bar. dm. – börĭ “tomurcuk (bitkiler)” (SDST: 46).

***buruts*:** borıç “biber” (SDST: 47).

***göbĭr*:** mük “yosun” (SDST: 49).

***yĭrik*:** sliva, kara cimĭş “kara erik, kuru erik” (SDST: 50).

***yĭt porın*:** gölcimĭş “kuşburnu” (SDST: 51).

***ilek II*:** cilek “kırmızı orman meyvesi1 (SDST: 54).

***imek I*:** 1. çilek bavı “çilek bahçesi”. 2. çalgı totkası “tırpan sapı” (SDST: 55).

***irmen*:** 1. erĭm “adaçayı otu”. 2. bogorodskaya trava, oçen’ poleznaya dlya korma loşadey (Radlov) “at yemi için çok faydalı olan bogorodskaya otu (Radloff) (SDST: 59).

***itĭn*:** citĭn orlığı “keten tohumu” (SDST: 61).

***ya*:** ceye “soğan” (SDST: 63).

***yabayı*:** koyılıp kalgan orlıktan üsken igĭn “düşen tahıllardan yetiştirilen bitkiler” (SDST: 63).

***yağın tal*:** su talı, yomşak tal “su dalı, yumuşak dal, söğüt çalısı” (SDST: 64).

yalan I: yalan “çayırlar, açık alan” (SDST: 66).

yaltsıç: yalçı “çiftçi” (SDST: 67).

***yalvaq pıtsaq*:** yassı pıçak “biçme makinesi” (SDST: 67).

***yapraq*:** 1. yafrak “ağaç yaprağı”. 2. sĭbĭrkĭ “süpürge” (SDST: 69).

***yarma*:** yarma, arpa yarması “arpa kabuğundan çıkarılmış tane, yarma arpa” (SDST: 71).

***yarmabaş*:** at kuzgalagı “at kuzukulağı” (SDST: 71).

***yetim tsitsek*:** umırzaya çeçegĭ “kardelen çiçeği” (SDST: 76).

***yĭgen*:** 1. kamışnıñ bĭr törĭ “bir tür kamış”. 2. çıpta (kamıştan ürĭlgen) “kamıştan dokunmuş hasır” (SDST: 76).

***yĭlek I*:** 2. kayın cilegĭ “çilek” (SDST: 77).

***yĭm*:** 1. orlık “tohum”. 2. töş “çekirdekçik”. 3. balık totuv öçĭn cim “balık tutmak için yem” (SDST: 78).

yĭmĭş: 1. cilek-cimĭş “kırmızı orman meyvesi” (SDST: 78).

yĭmlĭk: yortta pĭçen saklana torgan urın “samanlık” (SDST: 78).

***yitĭn*:** citĭn “keten tohumu” (SDST: 81).

***yool qaağı*:** bknz. qutartsa yapraq (SDST: 83).

***yomrıtsqa*:** kırgıy borçak “yabanî bezelye” (SDST: 82).

***yomırtska*:** ĭt ĭçegĭsĭ “gündüz güzeli (gündüz otu)” (SDST: 82).

***yörök ağats*:** zirĭk agaçı “kızılağaç” (SDST: 85).

***yul yafragı*:** bknz. qutartsa yapraq (SDST: 86).

***yuva*:** 1. kır suganı “tarla soğanı”. 2. sugan kıyağı “soğan tüyü” (SDST: 85).

***yuñırıtsqa*:** borçak ülenĭ “bezelye (bitki)” (SDST: 86).

***yuşır*:** sazanak “yabani biberiye (ledum)” (SDST: 87).

***yüge*:** 1. yüke “ıhlamur” (SDST: 87).

***üylen*:** ülekn “çimen, otsu bitki” (SDST: 88).

yü*ñ*: kes “çim” (SDST: 88).

***yürgemĭşç*:** bievse “dulavrat otu”. (SDST: 89).

***yürüşe*:** közen “gelincik” (SDST: 89).

***yılıvıt*:** metrüşke “kekik” (SDST: 90-91).

***yıslı ülen*:** romaşka, akçeçek “papatya” (SDST: 92).

***kartapka/kartoopka/kartup*:** bere*ñ*g*ĭ* “patates” (SDST: 92).

***kĭreçüge*:** kara boday “karabuğday” (SDST: 97).

***kĭş yĭlek*:** kara börl*ĭ*gen “böğürtlen” (SDST: 97).

***könaylanma*:** könbagış “ayçiçeği (bitki)” (SDST: 102).

***könnök I*:** bknz. könaylanma (SDST: 102).

***kügentĭş*:** tilĭ beren orlıgı “banotu” (SDST: 106).

***kügĭl I*:** kara cilek “yaban mersini” (SDST: 106).

***kük*:** 2. yaña çıkkan yeşĭl ülen “yeni çıkmış, taze çimen” (SDST: 106).

***kük yĭlek*:** kük cilek “yaban mersini” (SDST: 106).

***küknar*:** mek “haşhaş” (SDST: 107).

***külbağış*:** bknz. könaylanma (SDST: 108).

***kütĭr*:** saz ülenĭnĭñ bĭr törĭ “bir tür batalık otu” (SDST: 112).

kütse: 1. arpa yarması “arpa kabuğundan çıkarılmış tane, arpa yarması” (SDST: 112).

***qaak*:** yafrak “yaprak” (SDST: 112).

***qabaq I*:** ülen, yafrak “yaprak” (SDST: 112-113).

***ülgen qabaq*:** sargaygan ülen “sararmış çimen” (SDST: 113).

***qabısta*:** kebĭste “lahana” (SDST: 113).

***qağalaq*:** saz ülenĭ “sazlık (bataklık) otu” (SDST: 113).

***qayın I*:** kayın “kayın ağacı” (SDST: 115).

***qarağay*:** 1. narat “çam”. 2. naratlık “çam ormanı”. 3. bknz. urman. 5. urman “orman” (SDST: 120).

***qarağaylıq*:** naratlık “çamlık” (SDST: 120).

***qarağat*:** 1. karlıgan “frenk üzümü”. 2. ĭt cilegĭ “köpek üzümü” (SDST: 120).

***qaraşörök*:** kara cimĭş “kara erik, kuru erik” (SDST: 121).

***qav I*:** 1. agaç gömbesĭ "mantar" (SDST: 124).

***qav II*:** bıltırgı ülen "geçen yılın çimleri" (SDST: 124).

***qavdan*:** 2. kipken ülen "kurutulmuş ot". 4. xayvan yabagası "hayvanlarda tüy dökülmesi" (SDST: 124).

***qavırmaç*:** kızdırgan boday "kızarmış buğday" (SDST: 124).

***qavın*:** kıyar "hıyar, salatalık". şer qavın: kavın "kavun" (SDST: 124).

***qelempĭr*:** kanefĭr "karanfil" (SDST: 126).

***qolut*:** saz ülenĭ "bataklık otu" (SDST: 128).

***qosıq*:** 1. ĭrbĭt çiklevĭgĭ "çam fıstığı". 2. könbagış orlıgı "ayçekirdeği" (SDST: 129-130).

***qocıqpaş*:** ĭrbĭt çiklevĭgĭ kürkesĭ "çam kozalağı" (SDST: 130).

***quqnar*:** mek "haşhaş" (SDST: 133).

***qutartsa yapraq*:** baka yafragı "sinir otunun yaprağı" (SDST: 136).

***quşqalaq*:**kuzgalak"kuzuk ulağıgiller familyasından yabanî labada otu" (SDST: 137).

***qızıl qort töşü*:** bodaynıñ ölgĭre başlavı "buğdayın olgunlaşmaya başlaması" (SDST: 137).

***qısılğat*:** kızıl börlĭgen "köslek, taş böğürtlen" (SDST: 143).

***qıtsıltsa I*:** çĭgĭndĭr "pancar" (SDST: 143).

***qıtsırtqan*:** kıçıtkan "ısırgan otu" (SDST: 143).

***qışlav göl*:** yaran gölĭ "turnagagası çiçeği"(SDST: 144).

***leplĭ*:** kızıl karlıgan çukları "bir demet kırmızı kuş üzümü" (SDST: 145).

***lexene*:** kebĭste "lahana" (SDST: 145).

***lubiye*:** yasmık "mercimek, baklagillerden, beyaz çiçekli bir tarım bitkisi" (SDST: 146).

***lubıya bortsaq*:** noğıt borçagı "fasulye" (SDST: 146).

***lüpse*:** kiptĭrĭp töyilgen şomırt "ezilmiş kuş kirazı" (SDST: 146).

***marul/marıl*:** salat (ülen) "marul" (SDST: 148).

***menteş*:** tiz çĭri torgan agaç "çabuk çürüyen ağaç" (SDST: 150).

***mestrik*:** narat, çırşı, ak çırşı, zirĭk kürkesĭ "kozalak, çam, ladin, köknar, kızılağaç" (SDST: 150).

***meşke III*:** narat kürkesĭ, imen çiklevĭgĭ "çam kzoalağı, meşe kabuğu" (SDST: 151).

***mişekküs*:** kügerçĭn küzĭ, zeñger çeçek "güvercin gözü çiçeği, mavi çiçek" (SDST: 151).

***meeş-kee*:** bknz. mişkelek. – çĭmĭn meeşkeezi: agaç gömbesĭ "ağaç mantarı" (SDST: 151).

***mişkelek*/*mişkeyek*:** gömbe "mantar". bknz. mişko, meeşkee (SDST: 152).

***mişko*:** bknz. mişkelek (SDST: 152).

***motsoq*:** kamış tamırı "kamış kökü" (SDST: 153).

***möx*:** mük "yosun" (SDST: 154).

***muyıl*:** şomırt “kuş kirazı, yaban mersini” (SDST: 154).

***nubıya yĭm*:** nogıt borçagı “fasulye” (SDST: 159).

***oosqoom*:** kır sarımsagı “yabanî sarımsak” (SDST: 163).

***ootlu II*:** ülenlĭ “otsu, şifalı bitkiler açısından zengin” (SDST: 163).

***öylen*:** ülen “çimen” (SDST: 164).

***paatınnıñ yimĭ*:** sugannıñ orlıgı “soğanın tohumu” (SDST: 166).

***paylan*:** ak çırşı “köknar/göknar (çamgiller ailesine ait iğne yapraklı ağaç türlerinde verilen ad)” (SDST: 167).

***paqtsa*:** yeşĭlçe “sebzeler” (SDST: 167).

***peremĭts köl*:** ya-kül – kaşkarıy (bakça gölĭ) bahçe çiçeği, yıldız çiçeği” (SDST: 171).

***pitay*:** boday “buğday” (SDST: 174).

***pör I*:** tal “söğüt ağacı” (SDST: 177).

***pörçek*:** 2. nogıt borçagı “fasulye” (SDST: 177).

***pıyas*:** sugan “soğan” (SDST: 180).

***pıvaq II*:** 2. kindar, citĭn beylemĭ “bir avuç keten veya kenevir” (SDST: 181).

***rama ülen*:** sazda üse torgan, kızgılt çeçeklĭ ülen “kırmızımsı çiçekli bataklık bitkisi (ateş otu)” (SDST: 182).

***sarğay*:** sarana (üsĭmlĭk) “sarı renkli zambak (lilium martagon)” (SDST: 186).

***sas tsiye*:** mük tsiye “çileğin bir türü” (SDST: 186).

***sertek*:** kişĭr “havuç” (SDST: 188).

***setep ülen*:** pĭsi borçagı “ilaç tedavisinde kullanılan bir tür bitki” (SDST: 188).

***sire*:** anais (üsĭmlĭk) “anason bitkisi” (SDST: 190).

***tağırmaq*:** tırnayıp tora turgan kuyı botaklı agaç “çıkıntılı dalları olan yoğun çalı” (SDST: 199).

***tal I*:** tallık, kuvaklık “kavak, söğüt ağacı” (SDST: 200).

***taran*:** tarı “darı” (SDST: 203).

***tarbus*:** karbız “karpuz” (SDST: 203).

***tarma*:** kindar “kenevir” (SDST: 203).

***tavmaşqa*:** 2. agaç gömbesĭ “ağaç mantarı” (SDST: 205).

***tĭgenek*:** 1. tigenek “dulavrat otu” (SDST: 208).

***tĭgenek köl*:** göl çeçek “gül” (SDST: 208).

***tĭrgĭ*:** yaş’ 8yeş? narat “genç çam” (SDST: 209).

***tĭtağats*:** karagay “karaçam” (SDST: 209).

***tilĭ orlıq*:** tilĭ beren orlıgı “banotu” (SDST: 210).

***tuqmaq II*:** ügi ana yafragı “öksürük otu” (SDST: 217).

***tuqmaq yĭlek*:** cir cilegĭ “çilek” (SDST: 217).

***tüñ I*:** kisĭlgen, lekin işkertĭlmegen agaç “kesilmi fakat işlenilmemiş ağaç” (SDST: 218).

***tuñ tsıbıq*:** kuvaklık “kavaklık, çalılık” (SDST: 218).

***uvaq*:** 3. tigenek “dulavrat otu” (SDST: 224).

***urman*:** 1. çırşı “ladin” (SDST: 226).

***utsqat*:** kece zĭlpĭsĭ “keçikulağı hanımeli” (SDST: 227).

***ülen*:** 1. ülen, çirem “çimen”. 2. göl: “çiçek” (SDST: 228).

***ürşen*:** letçe “gelincik” (SDST: 230).

***tsabal*[4]:** tal çıbıgı “dal çubuğu, kamış” (SDST: 232).

tsavıl: yeş kayın “genç kayın ağacı” (SDST: 235).

***tsiye*/*tsĭye*:** 2. narat cilegĭ “kırmızı yaban mersini” (SDST: 238).

***kük tiye*:** 2. kük cilek “yaban mersini” (SDST: 238).

***mök tsiye*:** mük cilegĭ “kızılcık” (SDST: 238).

***tsitsĭgey*:** çeçek “çiçek” (SDST: 239).

***tsöy*:** 1. yeş naratlık “genç çam ormanı” (SDST: 240).

***tsöy ağats*:** bknz urman (SDST: 240).

***tsutsqa qağı*:** abaga “eğrelti otu” (SDST: 242).

***tsıñğıldıq*:** küvgen kuvagı “çakal eriği ağacı” (SDST: 244).

***tsırbı*:** kazık yuvanlıgındagı botalmagan agaç “kazıklar için kullanılan soyulmamış ağaç” (SDST: 244-245).

***çĭ*:** 2. kĭdr agaçı “sedir ağacı” (SDST: 246-247).

***şürük*:** sliva; kara şürüq – kara cimĭş “kuru erik” (SDST: 252).

SONUÇ

İnceleme kısmındaki bilgiler esas alındığında bu tür çalışmalar, yerel dillerin korunması, belgelenmesi ve Türk dilleri arasında karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

1. Sibirya Tatar Türkçesi ağızları sözlüğü esas alınarak incelemede bulunan bitki adlarının çoğunun Türkçenin tarihî dönemlerinden beri görülen özgün Türkçe kökenli kelimeler olduğu tespit edilmiştir: *yĭlek* “çilek” (SDST: 77), *pitay* “buğday” (SDST: 174), *yirik* “kara erik, kuru erik” (SDST: 50), *ilek* “kırmızı orman meyvesi (SDST: 54), *ağatslıq*: urman “orman” (SDST: 15) vs.

2. Bununla birlikte özellikle Rusça bazı bitki adlarının da Sibirya Tatar ağızları sözlüğünde olduğu görülmüştür: Rusça. перец ‘perets’ > *buruts* “biber” (SDST: 47), Rusça. капуста ‘kapusta’ > *qabısta* “lahana” (SDST: 113) ve Yunanca. *láχano λάχανο* “kelem, lahana” > *lexene* “lahana” (SDST: 145) şeklinde iki farklı türde kullanılmıştır. Rusça. картофель ‘kartofel''/картошка ‘kartoşka’ > *kartapka*/*kartoopka*/*kartup* “patates” (SDST: 92), Rusça. мох > *möx* “yosun” (SDST: 154) vb. daha birçok örnek verilebilir.

[4] Baraba ve Tomsk lehçelerinde titremeli telaffuz da mümkündür. Tevriz lehçesinde *ts* sesi yerine sistemli bir şekilde telaffuz edilir (Tumaşeva, 1992: 232).

3. Çevre dillerden alınmış bazı bitki adlarının da Sibirya Tatar ağızları sözlüğünde olduğu görülmüştür: Farsça. *armūd, emrūd > amrut* "armut" (SDST: 24); Moğolca, *bevrilgen*: kara börlïgen "(kara) böğürtlen" (SDST: 43).

Bu durum bize Sibirya Tatarlarının uzun tarihî süreçte farklı kültürlerle etkileşim halinde olduklarını ve bu etkileşimler sonucunda dilde yansımaların bulunduğunu göstermektedir.

4. Çalışma ayrıca bitki adlarının coğrafî özellikler ve tarımsal faaliyetlerle bağlantılı olarak çeşitlilik gösterdiğini ortaya koyar. Örneğin, bozkır ve orman alanlarının yaygın olduğu Sibirya bölgesinde 'orman' ve 'ağaç' konulu bitki adlarının daha fazla yer aldığı, bataklık bölgelerinde ise 'çimen', 'yosun' ve 'saz' gibi bitkisel adlandırmaların ağırlıklı olduğu görülmüştür. Yerel iklim koşullarının tarımsal üretime etkisi sonucunda türemiş olan 'arpa', 'buğday', 'soğan' gibi adlandırmalar, sadece birer ürün ismi olmadığını, aynı zamanda halkın geçim kaynaklarını ve yaşam biçimlerini yansıtan birer terimler olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Sibirya Tatar Türkçesi ağızlarında bitki adlarının dil ve kültür açısından incelenmesi, bu ağızların Türkçenin adlandırma sistematiği içerisindeki yerini daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır. Çalışma, alan yazındaki araştırmaların genişletilip Türk dillerinin söz varlığının derinlemesine incelenmesinin kültürel bağlamda önemli bulgular sunabileceğini göstermiştir. Bu tür çalışmalar, Türk halklarının tarihî, kültürel ve ekonomik ilişkilerini anlamak için bir temel oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

Alkaya, E. (2021). *Sibirya Tatar Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Bulut, S. (2018). Eski Uygur Türkçesinde Türkçe Bitki Adlandırmaları -1: yiyecek-içecek olarak kullanılan bitkiler. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat Ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(12), 562-588.

Gökbayır, M. (2021). Geçmişten Günümüze Türkçe. *Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Қазақстанның тәуелсіздігі және рухани мәдени құндылықтар» атты халықаралық ғылыми-практикалық онлайн конференция*. II. Tom. Almatı: «Ulağat» Baspası.

Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özden, M. (2019). Türkçenin ilk sözlüğünde kullanılan bitki adlarının günümüz anadolu ağızlarındaki izdüşümleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(3), 602-619.

Tuğluk, M. E. (2022). Türkiye Türkçesinde ve Türkiye Türçesi Ağızlarında Renk Adlarıyla Oluşturulmuş Bitki Adları, *Edebî Eleştiri Dergisi*, 6(2), s. 269-296.

Tumaşeva, D. G. (1992). *Slovar' Dialektov Sibirskix Tatar*. Tataristan: Kazan Üniversitesi Yayınları.

Turıkpenova, A. (2021). *Tarihi Türk Lehçeleri, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Bitki Adları.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Denizli.

Bütünleşik CIRITIC - SAW Yöntemi ile Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Ölçülmesi[1]

Tuncay ÇIPLAK[2]

Süleyman ŞAHİN[3]

[1] Bu çalışma ÇIPLAK. T., 2024, ”CIRITIC Tabanlı EDAS ve SAW Yöntemiyle Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Ölçülmesi: BİST’te İşlem Gören Firma Örneği”, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme ABD., yayınlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

[2] Mezun Y.L. Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, tuncaycplk1993@gmail.com, Orcid: 0009-0007-6953-1984

[3] Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, suleymansahin@ibu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9621-430X

ÖZET

Sürdürülebilirlik kavramı en basit ifade ile süreklilik ve devamlılık olarak tanımlanabilir. Sürdürülebilirlik kavramı insanlar, diğer canlılar ve tüzel kişiler için; değişen çevresel şartlara karşı dinamik olmak ve adapte olmak şeklinde ifade edilebilir.

Bu çalışmanın amacı BİST'te işlem gören ve otomotiv sektöründe faaliyet gösteren A işletmesinin kurumsal sürdürülebilirlik performansının belirlenebilmesidir. Performans ölçümleri için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılmıştır. CIRITIC yöntemi ile kriterlerin ağırlıkları tespit edilmiş, SAW yöntemi ile de yıllar bazında en uygun sıralama belirlenmiştir.

CRITIC yöntemi analiz sonuçlarına göre, sosyal performans kriterlerinde önem derecesi en iyi olan kriter "*çalışan sayısı*", çevresel sürdürülebilirlik kriterlerinde önem derecesi en iyi olan kriter "*doğrudan yenilenebilir olmayan enerji tüketimi"*, ekonomik sürdürülebilirlik kriterlerinde önem derecesi en yüksek olan kriter *"net kâr"* olarak bulunmuştur. SAW yöntemi analiz sonuçlarına göre ise; sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik performansının yıl bazında en iyi olduğu yıl 2018, çevresel sürdürülebilirlik performansının en iyi olduğu yıl 2022 olarak bulunmuştur.

Firmanın sürdürülebilirlik düzeyinde daha iyi adımlar atabilmesi için önem derecesi yüksek olan kriterlere dikkat ederek, bu kriterlerin daha iyi olması için çalışmalar yapması gerektiği ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, CIRITIC, SAW, Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansı.

GİRİŞ

Çalışmanın temel amacı otomotiv sektöründe faaliyet gösteren A işletmesinin kurumsal sürdürülebilirlik performansında ele alınan kriterlerin önem derecelerini incelemek ve kurumsal sürdürülebilirlik performansının 5 yıllık zaman diliminde en iyi yılın hangisi olduğunu tespit etmektir. Bu çalışmada sürdürülebilirlik, kurumsal sürdürülebilirlik ve çok kriterli karar verme yöntemleri konularının bir arada incelenmiş, sürdürülebilirlik ve işletme sürdürülebilirliği konularında bilgiler verilmiştir. İşletme sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesinde ÇKKV yöntemleri kullanılmıştır. ÇKKV yöntemleri doğru karar almada son derece etkili yöntemleri ihtiva etmektedir. Daha önce yapılan kurumsal sürdürülebilirlik performansının belirlenmesi çalışmalarında sıklıkla EDAS, SAW ve CRITIC yöntemlerinin kullanıldığı görülmüştür. Fakat bu üç yöntemden ikisinin bütünleşik olarak aynı çalışmada kullanıldığına rastlanmamıştır. Araştırmacılara farklı bir

bakış açısı sunabilmek için, çalışmanın analizleri bütünleşik CRITIC-SAW yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

Sürdürülebilirlik kavramı ilk olarak 1987 yılında WCED dünya çevre örgütü tarafından yayımlanan "*Our Comon Future*" kitabında ifade edilmiştir. Sürdürülebilirlik gelecek nesillerin ihtiyaçlarını dikkate alarak kendi ihtiyaçlarını karşılamaktır. Farklı sürdürülebilirlik tanımlarında firmalar için kurumsal sürdürülebilirlik olarak adlandırılmıştır.

Firmalar yaşanan değişimlere adapte olabilmek için firma içerisinde gerekli ve uygun değişimler yaparak karar verme durumunda kalabilmektedirler. Firmalar değişen durumları, bulundukları performans durumunu dikkate alarak önlem almak ve geleceklerini planlamak için strateji üretmektedirler. Stratejinin ana mantığı firmanın değişen durumdan en az zarar görerek yeni duruma adapte olabilmesidir. Firmaların doğru karar vermeleri için kullanılabilecek yöntemler arasında ÇKKV yöntemlerinin önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Geçmişten günümüze kadar tüm zamanlar boyunca insanlar her konuda karar vermek durumunda kalmışlardır. Karar kavramının fırsatların değerlendirilmesi, ortaya çıkabilecek sorunların ortadan kaldırılması için kullanıldığı söylenebilir. Karar verme ise; insanların, kurumların, kuruluşların, yöneticilerin var olan alternatiflerin içerisinden en uygun olanı tercih etme durumudur. ÇKKV, dikkate alınan kriterlerin önem derecelerine bakılarak alternatifler arasında en uygun olanının tercih edilmesidir (Ömürbek vd., 2016).

Otomotiv sektörü; kara yolundaki araçların üretilmesinde yedek parçaları üreten sanayi kollarının olduğu sektör olarak ifade edilmektedir. Türkiye'de otomotiv sektörü ekonomik düzeyde önemli bir yere sahiptir. Yeni teknolojilerin ülkemize aktarılmasında rolü son derece fazladır. 1950 yılında ortaya çıkan otomotiv sektörü üretimine 1960 yıllarında hızlandırmıştır. 1950'lerde başlayan sektörün ilk gerçek montajına 1954 yılında silahlı kuvvetlere jip ve kamyonet üreterek başlamıştır. Zamanla binek otomobil firmaları da montaja başlamıştır. 1966 yılında Anadol üretilmiştir. 1971'de üretime başlayan Tofaş ve OYAK-Renaut firması İtalya ve Fransız lisansları ile kurulmuştur (Ömürbek vd., 2016).

Bu çalışmada asıl amaç, BİST'te işlem gören ve otomotiv sektöründe faaliyet gösteren A firmasının ÇKKV yöntemleri ile Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının ölçülmesidir. Öncelikle kurumsal sürdürülebilirlik ve çok kriterli karar verme yöntemleri ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada ÇKKV yöntemlerinden CIRITIC ve SAW yöntemleri bütünleşik olarak kullanılmıştır. Kurumsal sürdürülebilirlik unsurları belirlenerek alt faktörleri olan; sosyal faktörler, ekonomik faktörler ve çevresel faktörler açıklanmıştır.

CIRITIC yöntemi ile dikkate alınan kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. CIRITIC yöntemi beş adımda sonuçlanmıştır. CIRITIC yönteminin sonucunda oluşan kriter ağırlıkları SAW yönteminde

kullanılmıştır. SAW yöntemi yıllara göre sıralama yapılmak için kullanılmıştır. SAW yöntemi uygulamasında CIRITIC yöntemi verileri kullanılmıştır. SAW yöntemi 3 adımda sonuçlanmıştır.

Çalışmanın literatür taraması bölümünde sürdürülebilirlik ve kurumsal sürdürülebilirlik konuları ve alt başlıkları açıklanmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan ÇKKV yöntemleri detaylı bir şekilde açıklanmış ve hangi alanlarda uygulandığı hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın yöntem bölümünde; verilerin nereden, nasıl ve ne zaman aralığında toplandığı belirtilmiştir. Ayrıca bu toplanan verilerin hangi yöntemler ile analiz edildiği hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın uygulama bölümünde; araştırmaya konu olan veri seti CIRITIC ve SAW yöntemleri ile bütünleşik olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sonuç ve değerlendirme bölümünde; ilgili veri setinin Bütünleşik CRITIC- SAW yöntemi ile gerçekleştirilen analiz sonuçları detaylı bir şeklide verilmiş ve literatürde yapılmış benzer çalışmalar ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik kavramı 20.yy'ın ikinci yarısında Oxford İngilizce sözlükte ortaya konulmuştur. Sürdürülebilirlik kavramı 20.yy'ın ikinci yarısında ortaya konulmuş olmasına rağmen sürdürülebilirlik kavramının kullanımı insanın tarihi ile başlamıştır (Şahin, 2019). Sürdürülebilirlik ifadesi belli seviyelerde devam edilebilir anlamındaki sürdürülebilir kelimesinden geliştirilerek ortaya çıkmıştır.

Sürdürülebilirlik; firmaların devamlılığının olabilmesi için yapılan mücadelelerdir. Sürdürülebilirlik kavramı içerisinde ekonomik, sosyal, çevresel sistemleri de içerisinde barındırmaktadır. Sürdürülebilirlik kelimesi firmaların geleceği anlamına da gelmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı ekonomik, çevresel ve sosyal içinde barındırarak işletmelerin kalıcılığını sürdürmek için yaratılan süreçtir. Sürdürülebilirlik; varlığını sürdürmek, gelecek zamanlarda olabilme ve varlığını sürekli olarak ortada var edebilmedir (Özmen, 2020).

Çevresel sürdürülebilirlik; çevrenin gelecekte olan nesillere daha iyi bir çevre bırakmak için çevreye zarar vermeyen ve/veya dönüştürülebilir kaynaklar kullanmaktır. Ekonomik sürdürülebilirlik; kullanılacak hammadde, enerji, insan gücünün var olan ekonomik kaynakların ihtiyaç kadarının kullanılmasıdır. Sosyal performans; çalışan işçilerin hakları göz önünde bulundurulmalı ve karşılanmalıdır (Can, Ayvaz, 2017).

Kurumsal Sürdürülebilirlik

Kurumsal düzeyde sürdürülebilirlik; doğrudan ve/veya dolaylı düzeyde şuan var olan paydaşların ve/veya gelecekte var olacak

paydaşların ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Kurumsal dizeyde sürdürülebilirlik performansı genelde "*Çevresel, Sosyal ve Ekonomik*" boyutlar ile açıklanmaktadır. Bu boyutlar1n içerisinde çok sayıda göstergeler bulunmaktadır. Göstergeler birden fazla olduğundan kurumsal sürdürülebilirlik performans1n1n analiz edilmesinde zorluklar ile karşılaşılmaktadır. Bundan dolayı kurumsal sürdürülebilirliğin analizinde çok kriterli karar verme yöntemleri ile yapılmaktadır. Kurumsal dizeyde sürdürülebilirlik; doğrudan ve/veya dolaylı dizeyde şu an var olan paydaşların ve/veya gelecekte var olacak paydaşlar1n ihtiyaçlarının karşılanmasıdır (Alp ve.dig, 2015).

Kurumsal sürdürülebilirlik üç ayrı boyutta incelenmektedir.

- Ekonomik sürdürülebilirlik
- Sosyal sürdürülebilirlik
- Çevresel sürdürülebilirlik

Kurumsal büyüme ve elde edilecek kârın maksimum seviyede olması için ortaya atılmıştır.

Kurumsal sürdürülebilirliğin iki özelliği vardır:

- Kâr elde edebilmek için yeni işler yapmaya yönlendirir.
- Şu an var olanlara değil, geleceğe yönelip yatırımların o duruma göre yapmayı sağlamaktır.

Kurumsal sürdürülebilirlik işletmelerin ve işletme ile ilgili kişilerin şuan ki ihtiyaçlarını karşılamakla beraber gelecekte var olması ile beraber, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin korunmasıdır.

Kurumsal sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkmasında:

- Sürdürülebilirlik kalkınma
- Kurumsal sosyal sorumluluk
- Paydaş teorisi
- Kurumsal hesap verebilirlik, faktörleri etkili olmuştur (Alp ve.dig, 2015).

Ekonomik Sürdürülebilirlik Boyutu

Ekonomik sürdürülebilirlik kavramı 1939 yılında HİCK tarafından Değer ve Sermaye eserinde açıklanmıştır. (Ersoy, 2016). Firma düzeyinde kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanmasının başında ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması gelmektedir. Firmanın öncü olabilmesi için karlılığın maksimum düzeyde olması ve ekonomik performansını artırması gerekmektedir. Ekonomik sürdürülebilirliğin olabilmesi için firma paydaşlarına ortalamanın üzerinde getiri sağlamalı ve her zaman likidite sağlamalıdır. (Doğru, 2012).

Ekonomik düzeydeki sermayenin yönetilmesi olarak ta adlandırılmaktadır. Ekonomik sermaye türleri; öz sermaye, borçlar, makinalar, stoklar, araziler, itibar, buluşlar ve teknik bilgilerdir. (Doğru, 2012). Ekonomik sürdürülebilirlik; firma düzeyinde ekonomik düzeyde var

olan sermayelerin yönetilmesi ile ortaya çıkan sayısal ve/veya nitel sonuçlardır (Çokmutlu, 2019).

Ekonomik sürdürülebilirlik var olan sermayenin korunabilmesi ve sermayenin bozulmasını engellemektedir. Geçmişte firmanın ekonomik düzeydeki amacı kar elde etmek iken firmanın sorumluluğu firmanın paydaşlarınadır. Günümüzde firmanın ekonomik amacı kazan kazan ilişkisi ön plandadır. Firma günümüzde sadece paydaşlarına değil toplumsal düzeyde de sorumluluk oluşturmaktadır (Sarıyar, 2019).

Firmanın ekonomik düzeydeki sorumluluğu ekonomik kökenlidir. Ekonomik sorumluluğun hedefi kar elde etmektir. Kar elde etmek firma düzeyinde sosyal amaçlardan olmamasına rağmen paydaşlar için son derece önemlidir. Ekonomik düzey; verimlilik, karlılık, tüketim ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için gerekenleri içermektedir. (Ersoy, 2016).

Ekonomik düzeyde sürdürülebilirlik; üretim ve tüketimi içerisinde barındırdığı için üretim ve tüketimin eşit düzeyde değerlendirilmesi gerekir. Yapılacak yatırımlar uzun vadede incelenmelidir.

Tablo 1. Ekonomik Sürdürülebilirlik Boyutları

TEMA	ALT TEMA	GÖSTERGE
Ekonomik Yapı	Ekonomik performans	Kişi başına gayrisafi milli gelir
Ekonomik Yapı	Ekonomik performans	Yatırımların gayrisafi milli hâsıladaki payı Ekonomik yapı Ticaret
Ekonomik Yapı	Ticaret	Mal ve hizmetlerde ödemeler dengesi
Ekonomik Yapı	Finansal durum	Borçların GSMH' ye oranı
Ekonomik Yapı	Finansal durum	Dış yardımların GSMH içindeki yüzdesi
Tüketim ve üretim çeşidi	Enerji kullanımı	Malzeme kullanım oranı
Tüketim ve üretim çeşidi	Enerji kullanımı	Kişi başı yıllık enerji tüketimi
Tüketim ve üretim çeşidi	Enerji kullanımı	Yenilenebilir kaynakların tüketim oranı
Tüketim ve üretim çeşidi	Atık atımı ve yönetimi	Enerji kullanım yoğunluğu
Tüketim ve üretim çeşidi	Atık atımı ve yönetimi	Endüstri ve belediyelerin ürettikleri katı atık
Tüketim ve üretim çeşidi	Atık atımı ve yönetimi	Tehlikeli atık üretimi
Tüketim ve üretim çeşidi	Atık atımı ve yönetimi	Radyoaktif atıkların üretimi
Tüketim ve üretim çeşidi		Atıkların geri dönüşümü ve yeniden kullanımı
Tüketim ve üretim çeşidi	Taşıma	Ulaşım araçlarıyla kişi başına katedilen mesafe

Kaynak: (Eş, 2008; 50-51)

Tablo 1'e bakılarak ekonomik boyutun göstergeleri tablo haline getirilmiştir. Bu tablo ile ekonomik boyut ile ilgili yorum yapılabilir. Örneğin; ekonomik düzeydeki performansın arttırılması kişi başına gayrisafi milli hasıla gelirin artmasına neden olabilir. Böyle bir durumda ekonomik sürdürülebilirliğin yüksek çıkmasına neden olabilir.

ÇALIŞMADA KULLANILAN ÇOK KRITERLI KARAR VERME YÖNTEMLERI VE UYGULAMALARI

CIRITIC Yöntemi ve Uygulamaları

CRITIC yöntemi 1995 yılında Diakoulakİ ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir. Yöntemin amacı kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesidir (Ulutaş ve Karaköy, 2019).

CIRITIC yöntemi kişisel fikirlere yer vermez. CIRITIC yöntemi; kriterlerin birbirleri ile ilişkilerini, yönlerini, yoğunluklarını incelemektedir. Tarafsız bir şekilde karar verebilmek için CIRITIC yöntemi uygulanabilmektedir. CIRITIC yönteminde; korelasyon analizi yapılmaktadır. Kriterlerin değişik değerleri için standart sapmalar hesaplanmaktadır (Büyükselçuk ve Tozan, 2022).

CIRITIC yöntemini diğer ağırlıklandırma yöntemlerinden üstün kılan özellik; ağırlıklandırma işlemi yapılır iken kriterlerin aralarındaki ilişkinin değerlerine odaklanmasıdır. Kriterlerin birbirleri ile olan standart sapmaları hesaplanarak kriterlerin önem dereceleri hesaplanmaktadır. Kriterlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin değerleri sayesinde, kriterlerin zıtlık durumları hesaplanmaktadır. Hesaplanan zıtlık durumları sayesinde zıtlıkların önem dereceleri bulunmaktadır. CIRITIC yöntemi beş adımda uygulanmaktadır (Altıntaş, 2022):

Ai: i. Karar Alternatifi
Cj: j. Değerlendirme Kriteri
Xij: j Değerlendirme kriterine göre i. alternatif değeri
Xjmax: j kriterine göre alternatifin max değeri
Xjmin: j kriterine göre alternatifin min değeri
Rij: j değerlendirme kriterine göre I alternatifinin aldığı değer
Pjk: j kriteri ile k kriteri arasındaki ilişki katsayısı
qj: j kriterinin standart sapması (j=1,2,3, ….n)
wj: j değerlendirme kriter ağırlığı (j=1,2,3, …n), (Altıntaş, 2022).

CRITIC Yönteminin Uygulama Aşamaları

Bu aşamalar (Eş ve Ünalan 2022:7-8) tarafından şöyle ifade edilmiştir:

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

İlk adımda X_{ij} değerlerinden oluşan ve K ile gösterilen karar matrisi Eşitlik (1)'de gösterilen şekilde oluşturulur (Ayçin 2020).

$$K= \begin{bmatrix} x_{01} & x_{0j} & x_{on} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{i1} & x_{ij} & x_{in} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{mj} & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Adım: Aşağıdaki Eşitlikler Kullanılarak Karar Matrisinin Normalizasyonu

$$r_{ij}= \frac{x_{ij}-x_j^{min}}{x_j^{max}-x_j^{min}} \quad \text{j=1,2, ...n fayda yönlü kriterler için} \quad (2)$$

$$r_{ij}= \frac{x_j^{max}-x_{ij}}{x_j^{max}-x_j^{min}} \quad \text{j=1,2, ...n maliyet yönlü kriterler için} \quad (3)$$

3. Adım: Simetrik Doğrusal Korelasyon Matrisinin Hesaplanması

Kriterler arasındaki ilişkinin gücünü belirlemek üzere, doğrusal korelasyon katsayılarından oluşan doğrusal korelasyon matrisi oluşturulur. Doğrusal korelasyon katsayıları eşitlik (4)'ten yararlanılarak hesaplanır.

$$p_{jk}= \frac{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij}-\overline{r_j})(r_{ik}-\overline{r_k})}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij}-\overline{r_j})^2 \sum_{i=1}^{m}(r_{ik}-\overline{r_k})^2}} \quad (4)$$

Pearson Korelasyon Katsayısı kullanılırken Alternatif sayısının az olduğu durumlarda Spearman Sıra Korelasyonu Katsayıları kullanılmaktadır (Kiracı ve Bakır, 2019).

4. *Adım*: *Bilgi Miktarının (cj) Hesaplanması*

Kararı etkileyen kriterlerde bulunan zıtlık yoğunluğu ve çelişkilerden elde edilmek istenen bilginin iki sinide bulunduran C_j değerinin hesaplanabilmesi için Eşitlik (5) ve (6)'dan yararlanılarak hesaplanmaktadır.

$$c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^{m}(1 - t_{jk}) \quad (5)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij}-\overline{r_j})^2}{m}} \quad (6)$$

5. Adım: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Son adım olarak kriter ağırlıkları Eşitlik (7)'dan yararlanılarak hesaplanmaktadır.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^{n} C_k} \quad (7)$$

CIRITIC yönteminin kullanıldığı çalışmalar

Finansal performans ile pay senedi getirisi arasındaki ilişkinin ölçülmesi (Akbulut, 2020), personel seçimi (Ayçin, 2020), Fason imalatçı seçimi (Adalı ve Tuşışık, 2017), Askeri kargo uçağı seçimi (Göleç vd., 2016), Türkiye'de havaalanı performans ölçümü (Kiracı ve Durmuşçelebi, 2022), Havayolu işletmelerinin performans ölçümü (Kiracı ve Bakır 2018), Elektrikli araç performans değerlendirilmesi (Büyükselçuk ve Tozan, 2022), Kargo firması performansının belirlenmesi (Ulutaş ve Karaköy, 2019), Ülkelerin COVİT-19 ile mücadelelerinin değerlendirilmesi (Orhan ve Mutlu, 2021), G20 Ülkelerinin yetenek rekabetçi performans ölçümü (Altıntaş, 2022).

SIMPLE ADDITIVE WEIGHTING (SAW) YÖNTEMİ

SAW ilk kez 1954 yılında Churhman ve Ackoff tarafından geliştirilmiştir. SAW yöntemi ağırlıklı toplam model olarak da ifade edilmektedir. ÇKKV yöntemlerinden olan SAW yöntemi diğer ÇKKV yöntemlerinden daha kolay olmasından ötürü kullanım oranı yüksektir (Ömürberk, 2016).

Yöntem kriterlerin orantılı bir şekilde dönüşümünü sağlayarak, elde edilen puan sıralamaları değişmemektedir. SAW yönteminin uygulanabilmesi için kriterlerin fayda kriteri ve kriterlerin pozitif olmaları gerekmektedir. Yöntemin uygulanabilmesi için maliyet kriterleri fayda kriterlerine dönüşümünü sağlayan ve var olan negatif kriterlerin pozitif kriterlere dönüşümünü sağlayan formüller kullanılmaktadır, (Özaydın ve Karakul, 2021).

SAW yöntemi uygulanmasında öncelikle kullanılacak olan kriterlerin normalize edilerek karar matrisi oluşturulmalıdır. Analiz sonucunda alternatifler arasında puanı yüksek olup birinci sıradaki alternatif seçilir (Akgül, 2019). Ele alınan her alternatifin fayda değeri veya maliyet

değerinin, kriterlerin ağırlıkları çarpılarak elde edilen tüm sonuçların toplanması ile her alternatifin sayısal bir değeri bulunmaktadır (Uluşkan vdğ, 2022).

SAW yönteminin kullanıldığı çalışmalar:

- Urmak ve diğ. 2017 Ormancılık faaliyetlerinin değerlendirilmesi,
- Altın ve diğ. 2020. NATO ülkesi askeri güç sıralaması,
- Özaydın ve Karakul, 2021 Finansal performans değerlendirilmesi,
- Ömürberk vdğ, 2016 Yapı denetim firma değerlemesi,
- Özdağoğlu ve diğ. 2017. Makina seçimi,
- Ömürberk vdğ, 2016). Otomativ firması performans değerlendirilmesi,
- Akgül, 2019 Bankaların performans ölçümü,
- Ergün ve diğ. 2020 Afet depo yeri seçimi,
- Göleç vdğ, 2016 Askeri kargo uçağı seçimi,
- Karaatlı ve diğ. 2015 Yaşanılabilir il sıralamasının yapımı

Simple Additive Weighting (SAW) Yöntemi Uygulama Aşamaları

SAW yöntemi 3 adımda tamamlanmaktadır. Bu adımlar (Ömürberk vd.,2016)

1.Adım: Karar matrisinin oluşturulması

2.Adım: Normalize karar matrisinin oluşturulması

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{max x_{ij}}$$ i=1. , . , m ; j=1. , . , n fayda kriterleri için (8)

$$r_{ij} = \frac{min x_{ij}}{ij}$$ i=1. , . , m ; j=1. , . , n maliyet kriterleri için (9)

Normalize karar matrisi oluşturulduğunda tüm kriter değerlerinin pozitif olması gerekmektedir eğer değerler arası negatif değer varsa neğatif değerlere dönüşüm förmülü uygulanarak yeni değer elde ediliir dönüşüm denklemi aşağıda gösterilmektedir (Ömürberk vd., 2016).

$$r_{ij} = r_{ij} + |min r_{ij}| + 1 \quad (10)$$

3.Adım: Alternatiflerin tercih değerlerinin hesaplanması

$$S_j = \sum_{j=1}^{m} w_j * r_{ij} \quad \text{i=1. , . , m} \qquad (11)$$

Göreli yani ortalama tercih değerlerinin hesaplanması ve alternatiflerin değerlendirilmesi için aşağıdaki formül kullanılmaktadır.

$$S_j^{\%} = \frac{s_j}{\sum_{j=1}^{n} s_j} \qquad (12)$$

METEDOLOJİ

Veri Toplama

Bu çalışmada, BİST'te işlem gören ve otomotiv sektöründe faaliyet gösteren A firmasının kurumsal sürdürülebilirlik performansı değerlendirilmiştir. Firma ile ilgili veriler, firmanın sürdürülebilirlik raporları, yıllık faaliyet raporları, kurumsal web sitesi ve diğer kamuya açık kaynaklardan toplanmıştır. 2018-2022 yılları arasındaki 5 yıllık dönem kapsam dahilinde ele alınmıştır.

Değerlendirme kriterleri, literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda belirlenmiştir. Çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik boyutlarını temsil eden toplam 13 kriter kullanılmıştır. Kriterlerin ağırlıklarının tespitinde CRITIC yöntemi, firmanın yıllara göre performansının belirlenmesinde ise SAW yöntemi uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada kullanılan CRITIC ve SAW yöntemleri bütünleşik olarak kullanılmıştır. Bu yöntemler literatürde sıklıkla kullanılmaları ve işlem basamaklarının kolaylığı açısından seçilmişlerdir. CRITIC yöntemi ile kriterlerin ağırlıklarını SAW yöntemi ile de ilgili firmanın yıllar bazında sürdürülebilirlik performansının sıralaması elde edilmiştir. Bu bütünleşik yaklaşım firmanın bütüncül sürdürülebilirlik değerlendirmesine olanak sağlamıştır.

UYGULAMA: Bütünleşik CIRITIC-SAW Yöntemi İle Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Ölçülmesi

CRITIC Yöntemi ile Kriterlerin Ağırlıklarının Bulunması

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

Tablo 2'de A firmasının paylaştığı sürdürülebilirlik performans raporlarından alınan veriler ile CRITIC yönteminin ilk adımı olan karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 2. Temel Karar Matrisi

	S1	**S2**	**S3**	**S4**	**S5**	**S6**	**S7**
	Min	***Min***	***Min***	***Mak***	***Min***	***Min***	***Mak***
2018	0,001	4,810	14,690	7.000	10.577	8.072	49,600
2019	0,590	4,400	7,670	10,060	10.899	8.265	63,700
2020	0,090	3,620	5,760	9,330	12.517	9.913	53,400
2021	0,240	5,270	4,750	6,450	13.724	12.957	62.000
2022	0,370	3,350	4,300	14,660	15.560	11.363	80,320

Adım 2. Karar Matrisinin Normalizasyonu

Tablo 3'de Karar matrisinin normalizasyonun yapılmasında fayda ve maliyet yönüne göre kriterler değişim göstermektedir. Fayda yönlü kriterlerin minimize edip, maliyet yönlü kriterlerin maksimize edilerek karar matrisi normalize edilmektedir.

Tablo 3. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	S1	**S2**	**S3**	**S4**	**S5**	**S6**	**S7**
Min.	0,001	3,350	4,300	6,450	10577	8072	49,600
Mak.	0,590	5,270	14,690	14,660	15560	12957	80,320
	S1	**S2**	**S3**	**S4**	**S5**	**S6**	**S7**
2018	1	0,239	0	0,066	1	1	0
2019	0	0,453	0,675	0,439	0,935	0,960	0,458
2020	0,848	0,859	0,859	0,350	0,610	0,623	0,123
2021	0,594	0	0,956	0	0,368	0	0,403
2022	0,373	1	1	1	0	0,326	1

Adım 3. Korelasyon Matrisinin Hesaplanması

Sistematik korelasyon matrisi kullanılarak çiftler arası korelasyon ile zıtlık yoğunluğu bulunarak, standart sapma (SS) bulunur. Bu değerler Tablo 4 'te ifade edilmiştir.

Tablo 4. Korelasyon Matrisi

	S1	**S2**	**S3**	**S4**	**S5**	**S6**	**S7**
SS	0,395	0,417	0,409	0,397	0,413	0,425	0,387
	S1	**S2**	**S3**	**S4**	**S5**	**S6**	**S7**
S1	1	-0,121	-0,367	-0,486	0,175	0,0481	-0,639
S2	-0,121	1	0,393	0,848	-0,404	0,0874	0,462
S3	-0,367	0,393	1	0,431	-0,669	-0,651	0,626
S4	-0,486	0,848	0,431	1	-0,588	-0,0731	0,8236
S5	0,175	-0,404	-0,669	-0,588	1	0,832	-0,771
S6	0,048	0,087	-0,651	-0,073	0,832	1	-0,464
S7	-0,639	0,462	0,626	0,823	-0,771	-0,464	1

Korelasyon matrisinde kritiklerin birbirlerine göre üstünlükleri analiz edilmiştir.Bu üstünlük değerleri Tablo 5'te ifade edilmiştir.

Tablo 5. Sosyal Performans Bilgi Miktarı Matrisi

	S1	**S2**	**S3**	**S4**	**S5**	**S6**	**S7**
S1	0	1,121	1,367	1,486	0,824	0,951	1,639
S2	1,121	0	0,606	0,151	1,404	0,912	0,537
S3	1,367	0,606	0	0,568	1,669	1,651	0,373
S4	1,486	0,151	0,568	0	1,588	1,073	0,176
S5	0,824	1,404	1,669	1,588	0	0,167	1,771
S6	0,951	0,912	1,651	1,073	0,167	0	1,464
S7	1,639	0,537	0,3734	0,176	1,771	1,464	0

Adım 4. Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Son adımda bir önceki adımın sonucunda bulunan standart sapmalar kullanılarak kriterlerin önem dereceleri bulunmuştur. Bu önem değerleri ve kriterlerin ağırlıkları Tablo 6'da ifade edilmiştir.

Tablo 6. Sosyal Performans Kriter Ağırlıkları Matrisi

Sıra	**Kriterler**	**Ağırlıklar**
1	S5	0,175
2	S1	0,167
3	S6	0,151
4	S3	0,146
5	S7	0,131
6	S4	0,114
7	S2	0,113

Tablo 6'da CRITIC analizinin son adımında sosyal sürdürülebilirlik kriterleri önem dereceleri bulunmuştur. Analiz sonucunda önem derecesine sahip en iyi kriterin S5 kriteri iken önem derecesi son sırada olan kriter S2 kriteridir. Çalışan sayısı maliyet yönlü olduğundan minimize edilmiştir.

SAW Yöntemi ile Alternatiflerin Önceliklendirilmesi

SAW Yöntemi Analizi

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

A firmasının paylaştığı veriler kullanılarak kriter ve alternatiflerden oluşan karar matrisi oluşturulmuştur. Çalışmamızda sosyal, ekonomik ve çevresel performans başlığı altındaki kriterler incelenmiştir. Alternatifler olarak firmanın son beş yıllık veriler dikkate alınmıştır.

Tablo 7. Sosyal Performans Karar Matrisi

	S1	**S2**	**S3**	**S4**	**S5**	**S6**	**S7**
	MİN	MİN	MİN	MAK	MİN	MİN	MAK
2018	0,001	4,81	14,69	7	10.577	8.072	49,60
2019	0,59	4,4	7,67	10,06	10.899	8.265	63,70
2020	0,09	3,62	5,76	9,33	12.517	9.913	53,4
2021	0,24	5,27	4,75	6,45	13.724	12.957	62
2022	0,37	3,35	4,3	14,66	15.560	11.363	80,32

Adım 2: Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması

Normalize karar matrisi oluştururken fayda ve maliyet kriter bakımından iki farklı formül kullanılarak karar matrisi verileri oluşturulmuştur. Fayda kriterleri maksimum düzeyde iken maliyet kriterleri minimum düzeydedir.

Normalize karar matrisinde tüm değerlerin pozitif olması gerekmektedir. Değerler arasında negatif değerlerin olması durumunda dönüşüm formülü uygulanarak değerler pozitif değerlere dönüştürülür.

Tablo 8. SAW Yöntemi Sosyal Performasn Normalize Karar Matrisi

Mak/Min	0,001	3,35	4,3	14,66	10.577	8.072	80,32
	S1	**S2**	**S3**	**S4**	**S5**	**S6**	**S7**
	MİN	MİN	MİN	MAK	MİN	MİN	MAK
2018	1	0,696	0,292	0,477	1	1	0,617
2019	0,001	0,761	0,560	0,686	0,970	0,976	0,793
2020	0,011	0,925	0,746	0,636	0,845	0,814	0,664
2021	0,004	0,635	0,905	0,439	0,770	0,622	0,771
2022	0,0027	1	1	1	0,679	0,710	1

SAW yönteminin analizinde CRITIC yöntemi analizinin sonucunda elde edilen kriter ağırlıkları kullanılmıştır.

Tablo 9. CRITIC Yönteminden Alınan Kriter Ağırlıkları

Kriterler	Ağırlıklar
S1	0,167
S2	0,113
S3	0,146
S4	0,114
S5	0,175
S6	0,151
S7	0,131

Adım 3: Alternatif Tercih Değerlerinin Hesaplanması

Alternatiflerin tercih değerlerinin hesaplanması aşamasında sj ve sonrasında sj% bulunarak tercih değerleri bulunur. Alternatif değerleri en iyi alternatiften son alternatife doğru sıralanır. Değeri en yüksek olan alternatif kabul edilir.

Tablo 10. Ağırlık Kullanılarak Normalizasyon Matrisi

	S1	**S2**	**S3**	**S4**	**S5**	**S6**	**S7**
2018	0,167	0,078	0,042	0,054	0,175	0,151	0,081
2019	0,000	0,086	0,081	0,078	0,170	0,147	0,104
2020	0,001	0,104	0,109	0,072	0,148	0,123	0,087
2021	0,000	0,071	0,132	0,050	0,135	0,094	0,101
2022	0,000	0,113	0,146	0,114	0,119	0,107	0,131

Tablo 10'da CRITIC analizi sonucunda elde edilen kriter ağırlıkları kullanılarak normalizasyon matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 11. Tercih Değerleri

Sıra	Yıl	Tercih Değeri
1	2018	0,221840411
2	2022	0,216280125
3	2019	0,197615153
4	2020	0,191144348
5	2021	0,173119962

Tablo 11'de CRITIC analiz sonucunda tercih değerleri gösterilmiştir. Analiz sonucuna göre en iyi tercih değeri 2018 yılıdır. Bu durumda 2018 yılının sürdürülebilirlik performansında en iyi olan yıl olarak bulunmuştur.

Tablo 12. SAW Yöntemi Çevresel Sürdürülebilirlik Karar Matrisi

		2018	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Ç1	MİN	199070,3	205767,4	112484	77013,37	78356,31
Ç2	MAK	2368	38934	6488	6267,47	6357,87
Ç3	MAK	1071,156	1096,369	1327185	1359025	1437738
Ç4	MAK	0,001	0,001	651171,6	946317,6	1035150
Ç5	MAK	953431	965071	250135,1	14894,78	0,01
Ç6	MAK	7366	9699,08	6966,3	8786,188	9678,589
Ç7	MAK	87998	87154,98	77733,3	87756,07	91593,81
Ç8	MAK	26	179,17	49,3	32,48	24193
Ç9	MAK	188	266,5	127,2	0,01	0,097
Ç10	MAK	649	247,12	136,4	84,273	310,35
Ç11	MAK	0,04	0,068	0,067	0	0,049
Ç12	MİN	1159,612	1097,981	991667	1063,294	1181,669
Ç13	MAK	12545	11053	6917	6595	7597
Ç14	MAK	297284	184152	113399	85395	102721
Ç15	MAK	364228	374989	307017	329728	334507,7
Ç16	MAK	15813	12067	13193	41453	78858
Ç17	MAK	9,1	15,3	14,2	37,7	50,94

Çevresel sürdürülebilirlik boyutları karar matrisi firmanın sürdürülebilirlik raporlarından alınan verilerle oluşturulmuştur.

Tablo 13. Normalizasyon Karar Matrisi

MAK		**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
77013,37	Ç1	0,386	0,374	0,684	1	0,982
38934	Ç2	0,060	1	0,166	0,160	0,163
1437738	Ç3	0,000	0,000	0,923	0,945	1
1035150	Ç4	9,66	9,66E	0,629	0,914	1
965071	Ç5	0,9879	1	0,259	0,015	1,04
9699,08	Ç6	0,759	1	0,718	0,905	0,997
91593,81	Ç7	0,960	0,951	0,848	0,958	1
24193	Ç8	0,001	0,007	0,002	0,001	1
266,5	Ç9	0,705	1	0,477	3,75	0,000
649	Ç10	1	0,380	0,210	0,129	0,478
0,068	Ç11	0,588	1	0,985	0	0,720
1063,294	Ç12	0,916	0,968	0,001	1	0,899
12545	Ç13	1	0,881	0,551	0,525	0,605
297284	Ç14	1	0,619	0,381	0,287	0,345
374989	Ç15	0,971	1	0,818	0,879	0,892
78858	Ç16	0,200	0,153	0,167	0,525	1
50,94	Ç17	0,178	0,300	0,278	0,740	1

Fayda ve maliyet yönlü durumlara bakılarak normalizasyon karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 14. Çevresel Sürdürülebililirlik CRITIC Önem Dereceleri

	CRITIC Ağırlıkları
Ç1	0,082
Ç2	0,053
Ç3	0,089
Ç4	0,078
Ç5	0,065
Ç6	0,053
Ç7	0,040
Ç8	0,055
Ç9	0,060
Ç10	0,048
Ç11	0,056
Ç12	0,049
Ç13	0,054
Ç14	0,053
Ç15	0,044
Ç16	0,056
Ç17	0,058

Tablo 14'te SAW yönteminin analizinde CRITIC yöntemi analiz sonucundaki önem dereceleri gösterilmiştir.

Tablo 15. Çevresel Sürdürülebililrik Ağırlıklı Normalizasyon Matrisi

	2018	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Ç1	0,031	0,030	0,056	0,082	0,080
Ç2	0,003	0,053	0,008	0,008	0,008
Ç3	6,69	6,84	0,082	0,084	0,089
Ç4	7,59	7,59	0,049	0,071	0,078
Ç5	0,064	0,065	0,016	0,001	6,78
Ç6	0,040	0,053	0,038	0,048	0,053
Ç7	0,038	0,038	0,034	0,038	0,040
Ç8	5,95	0,000	0,000	7,44	0,055
Ç9	0,0426	0,060	0,028	2,27	2,2
Ç10	0,048	0,018	0,010	0,006	0,022
Ç11	0,033	0,056	0,055	0	0,040
Ç12	0,045	0,047	5,3	0,049	0,044
Ç13	0,054	0,047	0,029	0,028	0,032
Ç14	0,053	0,033	0,020	0,015	0,018
Ç15	0,043	0,044	0,036	0,039	0,039
Ç16	0,011	0,008	0,009	0,029	0,056
Ç17	0,010	0,017	0,016	0,043	0,058
Toplam	0,520	0,576	0,494	0,547	0,720

Tablo15'de CRITIC yönteminden alınan önem dereceleri kullanılarak oluşturulmuş matrisin her bir alternatif için toplamları alınarak bir sonraki aşama için veri elde edilmiştir.

Tablo 16. Çevresel Sürdürülebilirlik Değerleri Ve Sıralaması

Sıralama	Alternatifler	Değerler
1	2022	0,252
2	2019	0,201
3	2021	0,191
4	2018	0,182
5	2020	0,172

Tablo 16'da SAW yönteminin son aşamasında alternatiflerin değerleri bulunmuş ve büyükten küçüğe doğru sıralamaları yapılmıştır. Çevresel sürdürülebilirlik performansının en yüksek olduğu yıl 2022 yılıdır. Çevresel sürdürülebilirlik performansının düşük olduğu son yıl 2020 yılı olarak bulunmuştur.

Tablo 17. Ekonomik Sürdürülebilirlik Karar Matrisi

		2018	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
E1	MAK	33292	39209	49451	71101	171797
E2	MAK	2854	3198	5722	10492	21035
E3	MAK	1683	1959	4195	8801	18614
E4	MİN	22219	36088	45085	62692	153965
E5	MİN	1238	1498	1758	2425	6150
E6	MİN	1204	1284	1095	3576	6562
E7	MİN	15	21	39	77	94
E8	MİN	42	37,4	77,1	123,5	260,6
E9	MİN	578	552	661	2037	4860
E10	MİN	15933	40041	42505	38768	75719
E11	MİN	14235	19933	19627	9250	64587

Tablo 17'de A firmasının paylaştığı sürdürülebilirlik raporlarından alınan verilerle karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 18. Ekonomik Sürdürülebilirlik Normalizasyon Matrisi

	mak/min	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
E1	171797	0,193	0,228	0,287	0,413	1
E2	21035	0,135	0,152	0,272	0,498	1
E3	18614	0,090	0,105	0,225	0,472	1
E4	22219	1	0,615	0,492	0,354	0,144
E5	1238	1	0,826	0,704	0,510	0,201
E6	1095	0,909	0,852	1	0,306	0,166
E7	15	1	0,714	0,384	0,194	0,159
E8	37,4	0,890	1	0,485	0,302	0,143
E9	552	0,955	1	0,835	0,270	0,113
E10	15933	1	0,397	0,374	0,410	0,210
E11	9250	0,649	0,464	0,471	1	0,143

Tablo 18'de Fayda ve maliyet yönlü kriterlere bakılarak normalizasyon karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 19. Ekonomik Sürdürülebilirlik CRITIC Analiz Sonucu Önem Dereceleri

	E1	E2	E3	E4	E5	E6	E7	E8	E9	E10	E11
CRITIC	0,412	0,415	0,417	0,397	0,412	0,433	0,440	0,411	0,430	0,357	0,402

Tablo 19'da SAW yönteminin analizinde kullanmak için CRITIC yöntemi sonucundaki önem dereceleri kullanılmıştır.

Tablo 20. Ekonomik Sürdürülebilirlik Ağırlıklandırılmış Normalizasyon Karar Matrisi

	E1	E2	E3	E4	E5	E6	E7	E8	E9	E10	E11	Toplam
2018	0,079	0,056	0,037	0,397	0,412	0,394	0,440	0,366	0,410	0,3576	0,261	3,216
2019	0,094	0,063	0,043	0,244	0,340	0,369	0,314	0,411	0,430	0,142	0,186	2,642
2020	0,118	0,113	0,094	0,195	0,290	0,433	0,169	0,199	0,359	0,134	0,189	2,298
2021	0,170	0,207	0,197	0,140	0,210	0,132	0,085	0,124	0,116	0,147	0,402	1,936
2022	0,412	0,415	0,417	0,057	0,083	0,072	0,070	0,059	0,048	0,075	0,057	1,769
												11,863

Tablo 20’ de ekonomik sürdürülebilirlik performansı için ağırlıklandırılmış normalizasyon karar matrisi bulunmuştur.

Tablo 21. Ekonomik Sürdürülebilirlik Sıralamaları ve Değerleri

Sıralama	Alternatif	Değerler
1	2018	0,271
2	2019	0,222
3	2020	0,193
4	2021	0,163
5	2022	0,149

Tablo 21’de CRITIC yönteminden alınan önem dereceleri kullanılarak ağırlıklandırılmış normalizasyon karar matrisi bulunmuştur. Tablo 21’de SAW analiz sonuçlarında ekonomik sürdürülebilirlik performansının en iyi olduğu yıl 2018 iken son sırada yer alan ekonomik sürdürülebilirlik performansı 2022 yılı olarak bulunmuştur.

SONUÇ

Yapılan çalışmaya göre CIRITIC yönteminin analiz sonuçlarında; ağırlık sıralamasında sosyal performans kriterlerinde en iyi dereceye sahip olan kriter S5 çalışan sayısıdır. Sosyal performans analiz sonucunda kriterlerin en iyi dereceden son dereceye doğru ağırlık sıralaması şu şekildedir; S5, S1, S6, S3, S7, S4, S2. Çevresel analiz sonucunda en iyi ağırlığa sahip kriter Ç3 Doğrudan Yenilenebilir Olmayan Enerji Tüketimidir. Çevresel analiz sonucunda ağırlık sıralaması şu şekildedir; Ç3, Ç1, Ç4, Ç5, Ç9, Ç17, Ç11, Ç16, Ç8, Ç13, Ç2, Ç14, Ç6, Ç12, Ç10, Ç15, Ç7. Ekonomik analiz sonuçlarına göre ağırlık sıralamasında en iyi kriter E3 Net Kârdır. Yöntem sonucunun ağırlık sıralaması şu şekildedir; E3, E2, E1, E7, E6, E9, E11, E8, E5, E4, E10.

SAW yöntemi analiz sonuçlarında; sosyal performansının yıl bazında en iyi yıl; 2018’dir. Sosyal performansın yıl bazında sıralaması şu şekildedir;

2018,2022,2019,2020,2021. Çevresel performansın yıl bazında en iyi yıl 2022'dir. Çevresel performansın yıl bazında sıralaması şu şekildedir; 2022,2019,2021,2018,2020. Ekonomik performansın yıl bazında en iyi yıl 2018'dir. Ekonomik performansın yıl bazında sıralaması şu şekildedir; 2018,2019,2020,2021,2022'dir.

Yapılan SAW analiz sonuçlarında; sosyal ve ekonomik performansın en iyi olduğu yıllar 2018 olarak bulunmuştur. SAW yönteminin analiz sonucunda çevresel performansın en iyi yıl performansı 2012 yılıdır.

Çalışmamızda kullanılan veriler A firmasının paylaştığı sürdürülebilirlik raporlarından alınmıştır. Sosyal performans düzeyinde önem derecesi yüksek olan kriter çalışan sayısıdır. Çalışan durumuna, çalışan sayılarına dikkat etmesi durumunda firma sürdürülebilir düzeyde olacaktır. Sosyal performans için önem derecesi en küçük olan kriter kayıp gün sayısıdır. Kayıp gün sayısı minimize edildiği için önem derecesi düşük çıkmıştır. Firma kayıp gün sayısını, kaza sıklık oranını en aza indirmeyi hedeflemektedir. Firmanın paylaştığı veriler doğrultusunda kayıp gün sayısının yüksek çıkmasından dolayı önem derecesi düşük çıkmıştır.

CRITIC analiz sonucunda çevresel boyuttaki en önemli kriterimiz doğrudan yenilenebilir olmayan enerji tüketimi olmuştur. Doğrudan Yenilenebilir Olmayan Enerji Tüketiminin (DYOET) minimum seviyede tutulması son derece önemlidir. DYOET arttıkça çevresel boyuttaki sürdürülebilirlik önem derecesi azalacaktır. DYOET arttıkça enerjinin yenilenmesi için maliyet, zaman, çalışan kriterlerinde artış durumu söz konusu firma zarar görecektir. Bu durumda sürdürülebilirlik firma olma yolunda gerileme yaşanmasına neden olacaktır.

Ekonomik düzeydeki boyutlardan önem derecesi en yüksek olan kriter net kârdır. Net kar arttıkça firmanın paydaşlara vereceği pay ve likidite durumunda problem çıkması minimum olacağından firma ekonomik düzeyde sürdürülebilirlik olma durumunda olacaktır. Net kar artışı yapılması için firmanın maliyetlerini minimize edip fayda yönlü kriterlerini maksimize etmesi gerekmektedir. Net kar artıkça firma ekonomik düzeyde göz önünde olacaktır. Bu sayede firma ekonomik düzeyde sürdürülebilir olacaktır.

SAW yöntemi analiz sonucunda sosyal sürdürülebilirlik performansının sıralamasında en iyi yılın 2018 olduğu bulunmuştur. Sosyal düzeyde sürdürülebilirliğin 2018 yılında yüksek çıkması durumunda firmanın dikkate aldığı kriterlerin uygun olduğu görülmüştür. Firma 2018 yılında örneğin; eğitim saatlerinde artış yapmış ve bu artış ile sürdürülebilirlik performans artışı yaşamıştır. Firmada yaşanan meslek hastalığı, kayıp günler, kaza oranları 2018 yılında düşük olmasından kaynaklı sosyal sürdürülebilirlik performansı yüksek düzeydedir.

SAW yöntemi analiz sonuçlarında sürdürülebilirlik performans sıralamasında en düşük dereceye sahip yıl 2021 yılıdır. Düşüklüğün sebebi firmada yaşanan kazalar, kayıp zamanlar, meslek hastalıklarındaki artıştan yaşanmış olabilir. Firma bu durumu çözebilmek için çalışanlarına eğitim

verebilir, çalışanlarına belirli zamanlarda sağlık kontrolü yaptırarak meslek hastalıklarını minimum düzeyde tutmaya çalışmalıdır.

SAW yönteminin analiz sonucunda ekonomik açıdan sürdürülebilirliğin maksimum düzeyde olduğu yıl 2018 yılıdır. 2018 yılının maksimum düzeyde olma sebeplerinde maksimum net karın olması, satış gelirinin üst düzeyde olması örnek olarak verilebilir. Firmanın maliyetlerini 2018 yılında düşük tutup karları maksimize etmiştir. Ekonomik düzeyde performansın derecesi düşük olan yıl 2022 yılıdır. Firmanın zaman içerisinde ekonomik düzeyde düşüş yaşadığı düşünülebilir. Net karda var olan düşüşler, satışlarda yaşanan düşüşler, artan maliyetler nedenler arasında sayılabilirler. Firmanın maliyetlerini düşürerek, satışlarını arttırıp bununla beraber net karda oluşacak artış ile ekonomik sürdürülebilirlik performansında artış yaşanacaktır.

SAW yöntemi ile çevresel sürdürülebilirlik performansının en iyi olduğu yıl 2022dir. 2022 yılının yüksek çıkması firmanın çevre ile uyumlu olması çevreye verdiği zararın düşük olmasından kaynaklıdır. Örneğin firmanın atmosfere yaydığı sera gazının minimum olması, sürdürülebilirlik performansında artış yaşatacaktır. Çevre konusunda yapılan yatırımlar, firma çalışanlarına verilen eğitimler, kullanılan su miktarı, geri kazandırılabilecek atıklara dikkat etmesi durumunda çevresel sürdürülebilirlik düzeyinde artış yaşanacaktır. Çevresel sürdürülebilirlik performansının düşük olduğu yıl 2020 yılıdır. 2020 yılında dünyada yaşanan pandemi durumundan etkilenmiş olabilmektedir. Geri kazanılması gereken su, enerjilerin az olması, yapılan eğitim harcamalarının, çevre harcamalarının az olmasından kaynaklı sürdürülebilirlik performansı düşük çıkmıştır.

Bu çalışma literatürde daha önce yapılan benzer araştırmalarla kıyaslandığında, kurumsal sürdürülebilirlik performanslarının yıl bazında sıralamaları birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Meselâ; Kaya ve Öztel (2018) çalışmasında ekonomik performans, sosyal performans ve çevresel performanslarının yılları birbirinden farklı olduğu görülmüştür, fakat bu çalışmada yıl bazında çevresel sosyal ve ekonomik performans düzeylerinde ilk sırada yer alan yılın aynı olduğu görülmüştür; Alp ve diğ. (2015) yaptıkları çalışmada ekonomik ve sosyal performans değerlerinin en iyi olduğu yıl aynıdır; Öztel vd., (2012) çalışmasında ise çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik yılları aynıdır. Bu çalışma ile daha önce yapılan çalışmaların en azından sürdürülebilirlik performanslarının çevresel, sosyal ve ekonomik performanslarından en az ikisinin yıl bazında sıralamaları aynı bulunmuştur. Bu da daha önce yapılan çalışmalar ile uyumlu olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın sonucunda da dikkate alınan diğer çalışmalara göre farklılık görülmüştür. Görülen farklılıkların nedenleri uygulanan yöntemlerinin farklılıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

İleride yapılacak akademik çalışmalarda kurumsal sürdürülebilirlik performans ölçümü ve çevresel sosyal ve ekonomik düzeyde performans ölçümleri için ilgili kriterlerde değişikliklere gidilebilir. Bu çalışmada tek bir

işletmenin beş yıllık verileri dikkate alınmıştır. Daha fazla işletmenin daha uzun yıllarına ait verileri kullanılabilir. Çok kriterli karar verme yöntemlerinden CRITIC ve SAW yöntemleri bütünleşik olarak kullanılmıştır. Daha farklı hibrit ÇKKV yöntemleri kullanılabilir. Verilerin güncel olması açısından 2023 ve 2024 yılı verileri eklenilebilir.

KAYNAKÇA

Adalı, E.A. ve Işık, AT (2017). Fason İmalatçı Seçimi Problemine Yönelik CRITIC ve MAUT Yöntemleri. *Avrupa Multidisipliner Çalışmalar Dergisi*, 2 (5), 88-96.

Alp, İ., Öztel, A. ve Köse, M. S. (2015). Entropi Tabanlı MAUT Yöntemi ile Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansı Ölçümü: Bir Vaka Çalışması. *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 65-81.

Akbulut, O. Y. (2020). Finansal Performans İle Pay Senedi Getirisi Arasindaki İlişkinin Bütünleşik CRITIC ve MABAC ÇKKV Teknikleriyle Ölçülmesi: Borsa İstanbul Çimento Sektörü Firmalari Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 471-488.

Akgül, Y. (2019). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Türk Bankacilik Sisteminin 2010-2018 Yillari Arasindaki Performansinin Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 567-582.

Altıntaş, F. F. (2022). G20 Ülkelerin Yetenek Rekabetçiliği Performanslarının Analizi: CRITIC Tabanlı COCOSO Yöntemi ile Bir Uygulama: Academic Review of Humanities and Social Sciences, 5(1), 1-23.

Ayçin, E. (2020). Personel Seçim Sürecinde CRITIC Ve MAIRCA Yöntemlerinin Kullanılması. İşletme, 1(1), 1-12.

Büyükselçuk, E. Ç. ve Tozan, H. (2022). Elektrikli Araçların Performanslarının CRITIC-EATWIOS ile Değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 10(4), 1670-1688.

Can, Ö., Ayvaz, K. M. (2017), Tekstil ve Modada Sürdürülebilirlik, Akademia Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 2017, Sayı: 3, 110 - 119,

Çokmutlu, M. E. (2019). *Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Sürdürülebilirlik Performansları İle Finansal Performanslarının Karşılaştırılması*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı. Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.

Doğru, G. (2012). Kurumsal Sürdürülebilirlikte Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Rolü (Doctoral dissertation, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

Ersoy, N. (2016). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Değerlendirilmesi: Arçelik Örneği Akdeniz Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Göleç, A., Gürbüz, F. ve Şenyiğit, E. (2016). Determination of best military cargo aircraft with multi-criteria decision-making techniques. MANAS Journal of Social Studies, 5(5), 87-101.

Kaya, P. Y. ve Öztel, A. (2018). Kurumsal Sürdürülebilirlik Performanslarının GRİ İLİŞKİSEL Analiz Yöntemi İle Değerlendirilmesi: OTOKAR Örneği. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 98-130.

Kiracı, K. ve Bakır, M. (2018). Critic temelli Edas yöntemi ile havayolu işletmelerinde performans ölçümü uygulamasi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 157-174.

Kiracı, K. ve Bakır, M. (2019). Causal Relationship Between Air Transport and Economic Growth: Evidence from Panel Data for High, Upper-Middle, Lower-Middle and Low-Income Countries. Khazar Journal of Humanities and Social Sciences, 22(3).

Kiracı, K. ve Durmuşçelebi, C. (2022). Türkiye'de Havaalanı Performansının CRITIC Temelli EDAS Yöntemiyle Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 837-856.

Orhan, M. ve Mutlu, H. T. (2021). Ülkelerin COVİD-19 Pandemisine Karşı Mücadelesinin CRITIC Tabanlı MABAC Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Nicel Bilimler Dergisi*, 3(2), 173-189.

Ömürbek, N., Karaatlı, M. ve Cömert, HG (2016). AHP-SAW ve AHP-ELECTRE Yöntemleri İle Yapı Denetim Firmalarının Değerlendirmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14 (27), 171-199.

Özaydın, G. ve Karakul, A. K. (2021). ENTROPİ TABANLI MAUT, SAW Ve EDAS Yöntemleri İle Finansal Performans Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 13-29

Özmen, A., Karakoç, M. ve Yeşildağ, E. (2020). Sürdürülebilirlik raporlaması: Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan şirketler üzerine bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (63), 153-174.

Öztel, A., Köse, M. S. ve Aytekin, İ. (2012). Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Ölçümü İçin Çok Kriterli Bir Çerçeve: Henkel Örneği. Journal of History Culture and Art Research, 1(4), 32-44

Sarıyar, M. (2019). Kurumsal Sürdürülebilirlik Uygulamalarının Algılanması: Bir Sanayi İşletmesinde Araştırma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Şahin, N. (2019). Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemiyle Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama, Kayseri Üniversitesi, (Master's thesis, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

Ulutaş, A. ve Karaköy, Ç. (2019). CRITIC Ve ROV Yöntemleri İle Bir Kargo Firmasının 2011-2017 Yılları Sırasındaki İşleyişinin Analiz Edilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 223-230.

Uluşkan, M., Akpolat, G. ve Şimşek, D. (2022). Vakıf Üniversitelerinin AHP, COPRAS, SAW, TOPSIS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi Ve BORDA SAYIM Yöntemi İle Bütünleşik Bir Sıra Elde Edilmesi. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 33(1), 22-61.

Türkiye Muhasebe Standartları / Türkiye Finansal Raporlama Standartları Açısından Gayrimenkul Değerleme: Gayrimenkul Değerleme Raporlarının İncelenmesi Örneği

Tolga YEŞİL[1]

1- Doç. Dr.; Uşak Üniversitesi, Banaz Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü. tolga.yesil@usak.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-3751-5222

ÖZET

Enflasyon rakamının yüksek olduğu ortamlarda varlıkların gerçek değerinin tespit edilmesi önemlidir. Mali tablolarda yer alan varlıkların gerçek değeri; yatırımcı, devlet, kredi veren kuruluşlar vd. tüm paydaşlar tarafından dikkate alınmaktadır. Değerleme yapılan varlıklardan birisi gayrimenkullerdir. Alım- satım, kiralama, kredi oranı tespiti gibi çeşitli amaçlarla gayrimenkullerin değerlemesi yapılmaktadır. Değerleme, Türkiye'de Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yetkilendirilerek lisans verilmiş uzmanlar tarafından uluslararası standartlara bağlı kalınarak yapılmaktadır. Bu çalışmada, Ziraat Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş' nin yayınladığı 2023 yılındaki gayrimenkul değerleme raporları içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. 2023 yılında toplam 81 adet değerleme raporu yayınlanmıştır. 81 adet raporun 1 tanesi farklı bir yıla ait olduğu ve 4 tanesinin Türkiye dışında gerçekleştirilen değerleme raporları olması sebebiyle araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Araştırma örneklemini 76 adet gayrimenkul değerleme raporu oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda en çok kullanılan değerleme yönteminin Emsal Karşılaştırma yöntemi olduğu tespit edilmiştir. 2023 yılındaki en yüksek tutardaki değere sahip gayrimenkul ve en az tutardaki değere sahip gayrimenkulde sonuç kısmında belirtilmiştir. 2023 yılında birden fazla değerlendirilmiş olan gayrimenkuller incelenmiştir. İncelenen raporlardaki değerleme yöntemlerinin Türkiye Muhasebe Standartları ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları kapsamındaki değerleme yöntemleriyle uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Değerleme, Gayrimenkul Değerleme, Değerleme Yöntemleri, Türkiye Muhasebe Standartları, Türkiye Finansal Raporlama Standartları.

GİRİŞ

Değerleme yapmak işletme ve işletmeyle ilgili tüm paydaşlar tarafından önemlidir. Savaşlar, salgın hastalıklar, siyaset, dış ticaret, enflasyon, vb. faktörler varlıkların değerini etkilemektedir. Bu nedenle varlıkların değerinin değerleme gününde gerçek değerinin tespit edilmesi için yapılan çalışmaların tamamı değerleme süreci kapsamındadır. Değerleme yapmanın amacı finansal tablo unsurlarının gerçeğe uygun değerlerinin tespit etmektir. Deran vd. (2014) değerleme yapmanın amacı doğrultusunda işletmelerin değerleme sürecinde kullanacakları maliyet değeri, gerçeğe uygun değer, gerçekleşebilir değer gibi değerleme ölçülerini isabetli olarak belirlemesi gerekmekte olduğunu belirtmişlerdir. Değerleme yöntemlerine çalışma kapsamında yer verilmiştir.

Değerleme konusuyla ilgili dünya üzerindeki ülkelerde çeşitli kuruluşlar bulunmaktadır. Bu kuruluşlar (Bostan ve Karakuş., 2022:245; Kocabıyık ve Öktem., 2021:161-168; Yomralıoğlu vd., 2012: 2):

i) Uluslararası Değerleme Standartları Konseyi (IVSC)
ii) Avrupa Değerleme Örgütleri Birliği (TEGoVA)
iii) Amerika Birleşik Devletleri Değerleme Enstitüsü (AI)
iv) Kanada Değerleme Enstitüsü (AIC)
v) Amerikan Değerleme Uzmanları Derneği (ASA)
vi) Taşınmaz Ekonomisi ve Değerleme Çalışmaları Merkezi (Ce.S.E.T.)
vii) Gayrimenkul Danışmanları Kuruluşu (CRE)
viii) Fransa Değerleme Enstitüsü (IFEI)
ix) Lisanslı Değerleme Uzmanları Kraliyet Kurumu (RICS)
x) Lisanslı Değerleme Uzmanları Derneği (LideBİR)
xi) Türkiye Değerleme Uzmanları Derneği (TDUB)
xii) Değerleme Uzmanları Derrneği (DUD)
xiii) Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu A.Ş. (SPL)

Türkiye'deki değerleme hizmetlerinin usul ve esasları "Bankaların Değerleme Hizmeti Almaları ve Bankalara Değerleme Hizmeti Verecek Kuruluşların Yetkilendirilmesi ve Faaliyetleri Hakkında Yönetmelik" ile belirlenerek resmi gazetede yayımlanmıştır. Bu yönetmeliğe göre Değerleme hizmeti madde 4.'te açıklanmıştır. Madde 4 e göre değerleme hizmeti; kanunen istenen veya gerçeğe uygun değeri belirlenemeyen bilançodaki varlık ve yükümlülüklerin, kredi ve alacaklara ilişkin teminatların, gelir ve giderlerin gerçeğe uygun değerleri ile gayrimenkul ve projeleri kapsadığı açıklanmıştır. Ayrıca yapılacak değerlemelerin Türkiye Muhasebe Standartlarına ve Değerleme Tebliğine uyulması gerektiği ilgili yönetmelikte yazılmıştır. Erdem (2017), Türkiye'deki taşınmaz değerleme sistemini çalışmasında incelemiştir. Çalışmanın sonucunda değerleme alanında mevzuat ve kurumsal yapılanmanın bulunmadığını belirtmiştir. Erdem (2019) bir diğer çalışmasında değerleme konusundaki sorunları açıklamıştır ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmuştur.

Çalışmada Ziraat Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş. (Ziraat GYO)'nin 2023 yılına ait yayınladıkları gayrimenkul değerleme raporları kurumsal web sitesi üzerinden incelenmiştir. İncelemeler sonucunda ulaşılan bulgular değerlendirilerek açıklanmıştır.

GAYRİMENKUL DEĞERLEME VE DEĞERLEME YÖNTEMLERİ

Değerleme bir taşınmazın; belirli bir tarihteki imar bilgisi, zemin yapısı, konumu, yapı durumu, ulaşım noktaları, alt ve üst yapı düzeni, taşınmazla ilgili vd. tüm bilgileri içerecek şekilde tüm unsurların dahil edilerek hesaplandığı parasal kıymet takdiridir (Kartal ve Çorum., 2020:57-58). Vergi Usul Kanununa göre değerleme, "vergi matrahlarının hesaplanması için yapılan iktisadi kıymet takdiri" olarak tanımlanmıştır.

Taşınmaz ise Türk Medeni Kanun'un 704. Maddesinde "arazi, tapu kütüğünde ayrı sayfaya kaydedilen bağımsız ve sürekli haklar ile kat mülkiyeti kütüğüne kayıtlı bağımsız bölümleri" olarak tanımlanmıştır. (Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No: 530). Kocabıyık ve Öktem (2021) gayrimenkulü, temel yapısındaki arsa ve arazi ile bu toprak parçası üzerindeki inşa edilmiş her türlü yapının bir bütün olarak tanımlamışlardır. Diğer bir değerleme tanımı ise gayrimenkulün satın alınması, kiralanması, hurda değerinin tespiti, sigortalanması, vergilendirilmesi, vd. nedenlerle kapsamlı olarak gerçekleştirilen bir süreçtir (Bostan ve Karakuş., 2022:246-247).

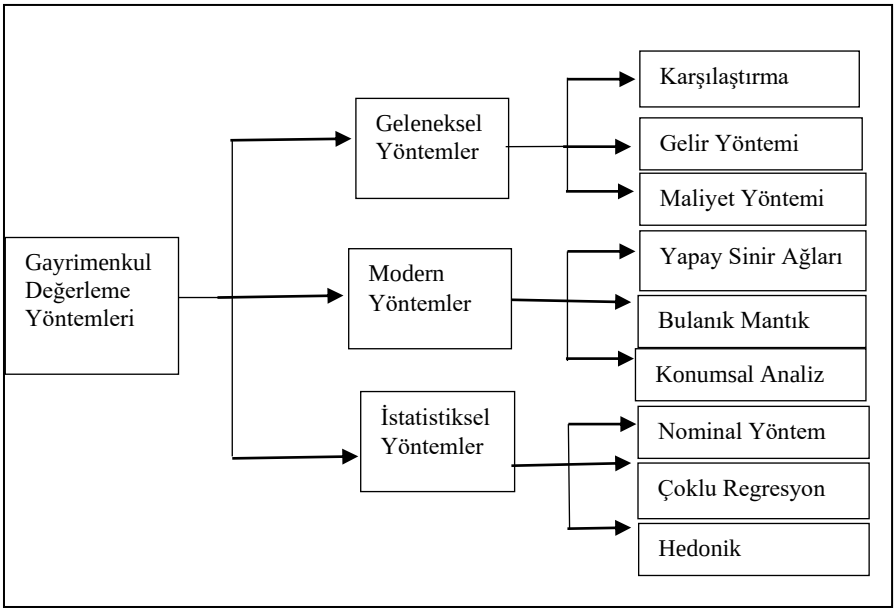
Kısaca değerleme, bir varlığın vergi usul kanununda da belirtildiği üzere değerleme günündeki gerçek değerinin çeşitli yöntemler kullanılarak tespit edilmesi işlemidir. Taşınmazlar, muhasebe açısından varlık sınıfında yer alırlar. Varlıklar işletme aktifinde kayıt olduğu andan itibaren yıpranma payı olarak ifade edilen amortisman işlemlerine tabii tutulur. Değerleme, sahibi ve diğer ilgili tüm paydaşlar tarafından önem arz eden bir konudur. İktisadi bir kıymet olan gayrimenkuller VUK kapsamında maliyet bedeli ile değerleneceği açıkça belirtilmiştir. Çeşitli değerleme yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemler Tablo 1 de gösterilmiştir.

Tablo 1: Vergi Usul Kanunu, Uluslararası Değerleme Standartları, TMS/TFRS Açısından Gayrimenkul Değerleme Yöntemleri

Vergi Usul Kanunu	Uluslararası Değerleme Standartları	TMS/TFRS
Maliyet bedeli	Pazar Değeri (Bölüm 30)	Tarihi maliyet
Borsa rayici	Pazar Kirası (Bölüm 40)	Cari Maliyet
Tasarruf değeri	Makul Değer (Bölüm 50)	Gerçekleşebilir Değer
Mukayyet değer	Yatırım Değeri/Bedeli (Bölüm 60)	Bugünkü Değer
İtibari değer	Sinerji Değeri (Bölüm 70)	Gerçeğe Uygun Değer
Vergi değeri	Tasfiye Değeri (Bölüm 80)	
Rayiç bedel	Gerçeğe Uygun Değer (IFRS uyumlu-Bölüm 90, Yasal- Bölüm 120)	
Emsal bedeli ve emsal ücreti	Gerçeğe Uygun Pazar Değeri (OECD - Bölüm 100, ABD Devlet Gelirleri Dairesi Bölüm 110)	
Alış bedeli	Pazar Kirası (Bölüm 40)	

Literatürdeki diğer kaynaklar incelendiğinde gayrimenkul değerleme yöntemleri; geleneksel değerleme yöntemleri, modern değerleme yöntemleri

ve istatistiksel yöntemler olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır. Gayrimenkul değerleme yöntemleri Şekil 1'de gösterilmiştir (Doğan vd., 2022:116; Kartal ve Çorum., 2020:59):

Kaynak: Doğan vd., 2022:116; Kartal ve Çorum., 2020:59
Şekil 1: Gayrimenkul Değerleme Yöntemleri

Değerleme uzmanlarının mesleğini icra ederken bağımsız, mesleki özen ve titizlik çerçevesinde yürütmesi gerektiği ilgili mevzuatlarda açıklanmıştır. Bu doğrultuda SPK lisanslı değerleme uzmanları, değerleme yöntemlerinden uygun olanları kullanarak gayrimenkul değerlemelerini gerçekleştirmektedir. Değerleme raporlarında da hangi değerleme yöntemini kullandığını nedenleri ile açıklamışlardır.

TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTLARI / TÜRKİYE FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARI KAPSAMINDA DEĞERLEME YÖNTEMLERİ

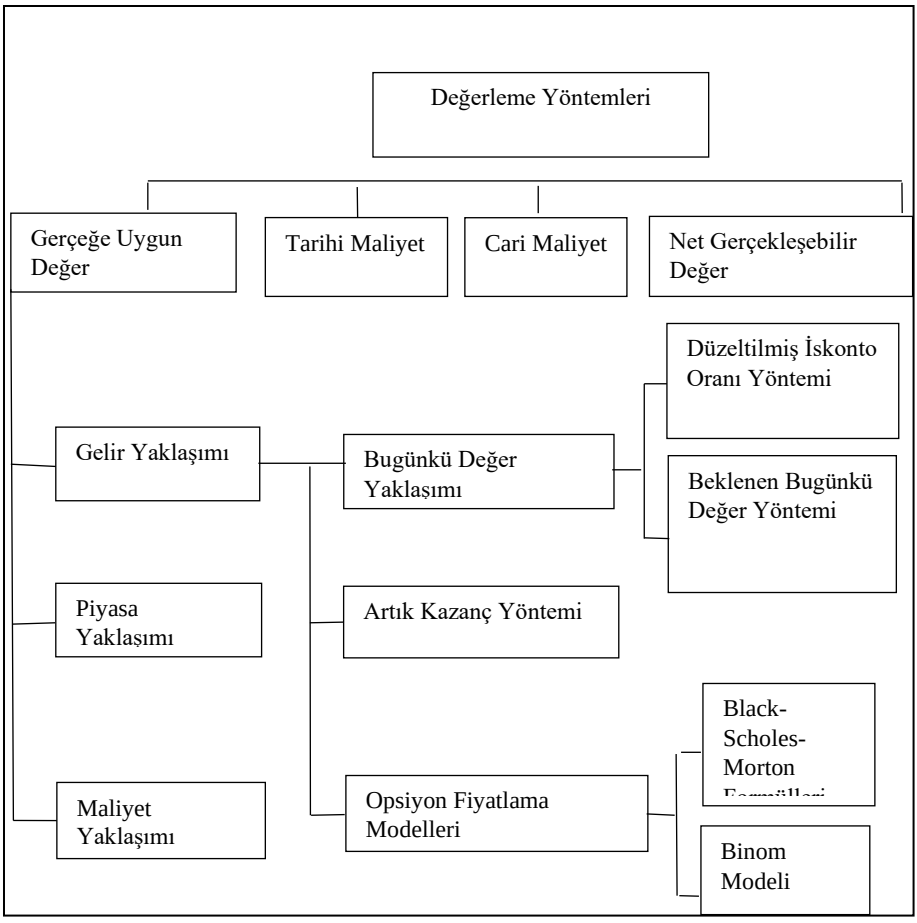
Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının (TFRS) amacı finansal tablolarda ortak bir dil oluşturarak finansa tablo kullanıcılarına fayda sağlamaktır. TMS/TFRS kapsamındaki değerleme ve ölçüm faaliyetlerindeki temel esas fayda unsurunun gözetilmesidir. Gayrimenkuller; yatırım amaçlı ve sahibi tarafından kullanılan gayrimenkul olmak üzere kategorize edilmiştir.

Yatırım amaçlı gayrimenkullere TMS 40 standardında yer verilmiştir. Yatırım amaçlı gayrimenkuller, kira geliri veya sermaye kazancı (her ikisi

birden) elde etmek amacıyla işletmenin diğer varlıklarından bağımsız bir nakit akışı sağlayan varlıklardır. Yatırım amaçlı olmayan gayrimenkuller ise TMS 40'ta şu şekilde sıralanmıştır (TMS 40):

- Olağan iş akışı içinde satılmak amacıyla elde tutulan gayrimenkuller
- Kısa vadede elden çıkarmak amacıyla edinilmiş olan gayrimenkuller
- Çalışanların ikamet ettiği gayrimenkuller
- Finansal kiralama kapsamında kiralanan gayrimenkuller
- Sahibi tarafından kullanılan gayrimenkuller

Yatırım amaçlı gayrimenkuller ilk başta maliyet bedeli ile ölçülmesi gerektiği açıkça ilgili standartta belirtilmiştir. Yatırım amaçlı gayrimenkulün satılması vb. şekilde aktiflerinden çıkarılması durumunda oluşan kar veya zarar finansal tablolara yansıtılır. Türkiye finansal raporlama standartları kavramsal çerçevede finansal tablolardaki unsurlar için ölçüm esasları açıklanmıştır. Ölçüm esasları Şekil 2'de gösterildiği üzere bir şematik akış şeklinde görsel hale dönüştürülmüştür.

Kaynak: TFRS 13 Gerçeğe Uygun Değer Standardı kapsamında oluşturulmuştur.

Şekil 2: TMS/TFRS Açısından Değerleme Yöntemleri

Türkiye finansal raporlama standartları kavramsal çerçevede finansal tablolardaki unsurlar için yeralan ölçüm esasları; cari maliyet, tarihi maliyet, gerçekleşebilir değer, bugünkü değer, gerçeğe uygun değer olarak yer almaktadır. Gerçeğe uygun değer ölçümü ise gelir yaklaşımı, maliyet yaklaşımı veya piyasa yaklaşımı ile ölçülebilmektedir. Gelir yaklaşımı da Şekil 2'de görüldüğü üzere kendi içinde sınıflara ayrılarak ölçülebilmektedir.

•Tarihi Maliyet: Bir varlığın edinilmesi veya oluşturulması sırasında katlanılan maliyetlerin değeridir.

•Net Gerçekleşebilir Değer: Olağan iş akış seyrinde (tahmini) satış fiyatından, (tahmini) tamamlanma maliyetlerinin ve satışı gerçekleştirmek için oluşan tahmini maliyetlerin çıkarılmasıyla ulaşılan tutardır. (TMS 2 Stoklar)

•Cari Değer: Ölçüm tarihindeki güncellenmiş bilgilerin kullanılarak; varlıklar, yükümlülükler ve bunlara ilişkin gelir ve giderlerin güncel parasal değeri hakkında bilgi sağlar.

* Gerçeğe uygun değer: Ölçüm tarihindeki piyasa katılımcıları arasındaki olağan bir işlem sürecinde bir varlığın satışından elde edilmesi beklenen veya bir yükümlülüğün devri sonucunda ödenecek fiyattır.

**Varlıklar için kullanım değeri ve yükümlülükler için ifa değeri: Kullanım değeri, işletmenin bir varlığın kullanımından ve nihai olarak elden çıkarılması sonucunda beklediği nakit akışları ya da diğer ekonomik faydaların bugüne indirgenmiş değeridir.

***Cari maliyet: Bir varlığın cari maliyeti, ölçüm tarihinde ilgili varlığa eşdeğer bir varlığın ölçüm tarihindeki maliyetidir. Cari maliyetin tarihi maliyetten farkı ölçüm tarihindeki koşulları yansıtmasıdır.

Varlık ve borçların yeniden değerlemesi neticesinde özkaynaklarda çeşitli düzeylerde bir artış veya bir azalış meydana gelir. Söz konusu artış veya azalışlar, gelir ve gider tanımları kapsamında yer alır. Ayrıca sermayenin korunması kavramı gereğince gelir tablosuna dahil edilmezler. Gelir tablosu yerine sermaye koruma düzeltmesi veya yeniden değerleme yedeği olarak gösterilirler (TFRS Kavramsal Çerçeve).

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırma süreci; veri toplama, veri analizi, bulgular ve bulguların sonuç kısmında değerlendirilmesi aşamalarından oluşmaktadır.

Veri toplama

Araştırmanın veri toplama süreci kapsamında, Ziraat Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.'nin kurumsal web sitesinde halka açık olarak yayınlanmış gayrimenkul değerleme raporları içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. 2016 yılında kurulmuş olan değerleme şirketi, 2016 yılından itibaren 308 adet değerleme raporu yayınlamıştır. Araştırma, güncel veriler içermesi için 2023 yılı ile sınırlandırılmıştır. Araştırma örneklemi 76 adet değerleme raporu oluşturmaktadır. Oluşturulan tablodaki TL değerler, KDV dahil tutarlardır.

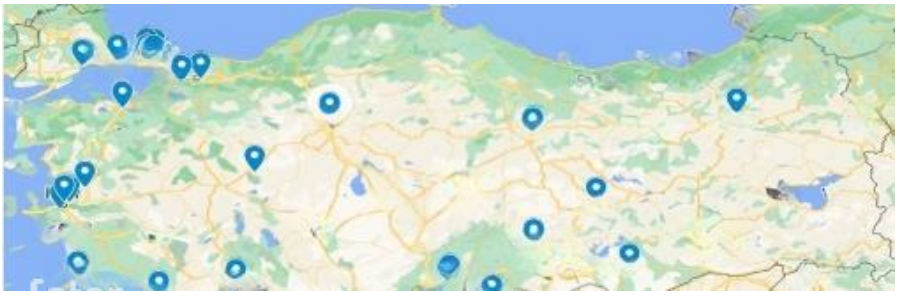
Veri analizi

Ziraat Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş. kapsamında elde edilen veriler; rapor tarihleri, yapı kullanım alanı, değerleme yaklaşımı, taşınmaz türü, değerleme yapılan gayrimenkul ismi ve tapu kayıt bilgisi Ek 1'de listelenmiştir. 76 adet gayrimenkul değerleme raporunda bazı gayrimenkullerin kira değeri tespit edilirken bazı gayrimenkullerin satış değeri tespit edilmiştir. Ziraat GYO kapsamında 2023 yılı kapsamında

araştırma evreni 81 rapordan oluşmaktadır. 2016 yılına ait rapor yanlışlıkla 2023 yılı raporları kısmına dahil edilmiştir. Yurtdışı raporlar yabancı para birimi olmasından dolayı çıkartılmıştır. Araştırma sınırlılıkları çerçevesinde araştırma örnekleminde 76 adet rapor yer almaktadır ve bu raporlar içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

BULGULAR

Değerlemesi yapılan gayrimenkul türleri; arsa, ofis, konut, otel vb. olup, tamamlanmış veya tamamlanmamış yapı türleridir. 2023 yılındaki bazı raporlarda araştırmanın kapsamı doğrultusunda kira değeri ve gayrimenkul satış bedeli olarak iki açıdan değerleme yapılmıştır. Araştırma örneklemi kapsamında Ek 1' de yeralan gayrimenkullerin coğrafi konumları Türkiye haritası üzerinde il ve ilçe bazında işaretlenmiştir. İşaretlemeler sonucunda ortaya çıkan görsel Şekil 3'te gösterilmiştir. İlgili haritadanda anlaşılacağı üzere en fazla değerleme yapılan gayrimenkulun tapu kayıt adresi İstanbul sınırlarındadır.

Şekil 3: Gayrimenkullere Ait Coğrafi Konum

Araştırma kapsamında; Çankaya binası, Next Level binası, Aksaray binası, Kordon Konak projesi ve Kızılay binası (18 Parsel) 2023 yılında iki kere değerlemesinin gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. İki farklı tarihteki değerlemede aynı yöntemler kullanılmıştır. İlgili binaların farklı tarihlerdeki değerleme raporlarındaki tutarlar aşağıdaki gibidir:

• Çankaya Binası:

Değerleme Tarihi 27.03.2023: 15.935.000 TL

Değerleme Tarihi 22.12.2023: 25.284.000 TL

• Next Level Binası:

Değerleme Tarihi 12.09.2023: 1.027.000.000 TL

Değerleme Tarihi 15.12.2023: 1.233.600.000 TL

• Aksaray Binası:

Değerleme Tarihi 24.03.2023: 502.200 TL

Değerleme Tarihi 25.12.2023: 810.000 TL

• Kordon Konak Projesi:

Değerleme Tarihi 15.03.2023: 26.625.000 TL

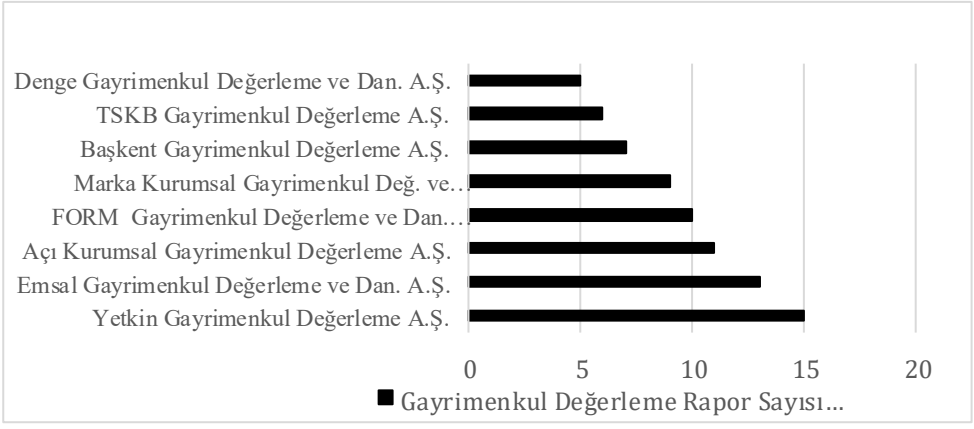
Değerleme Tarihi 22.12.2023: 44.000.000 TL

• Kızılay Binası (18 Parsel):

Değerleme Tarihi 23.03.2023: 77.821.000 TL

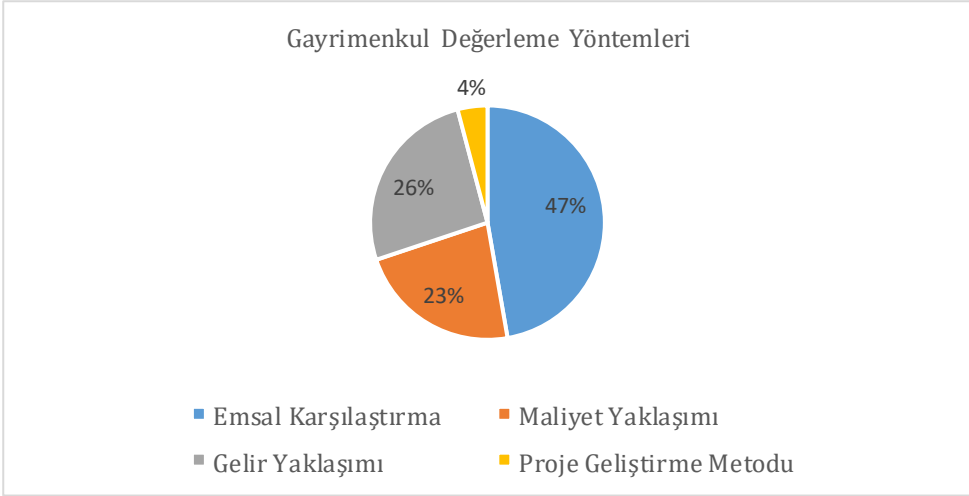
Değerleme Tarihi 15.12.2023: 144.660.000 TL

Araştırma örneklemi kapsamında gayrimenkul değerleme raporlarındaki işin kapsamına göre 2023 yılında sadece kira değeri tespiti yapılan gayrimenkul sayısı 5'tir. Kira değeri ve gayrimenkul satış değeri hesaplanan gayrimenkul sayısı 10'dur. Sadece gayrimenkul satış değeri tespiti yapılan gayrimenkul sayısı 61 olduğu tespit edilmiştir. Ek 1 deki veriler doğrultusunda Ziraat GYO A.Ş için değerleme yapan lisanslı değe rleme şirketlerin isimleri ve değerleme sayıları Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4 : Ziraat GYO A.Ş 2023 Yılı Gayrimenkul Değerleme Raporlarını Hazırlayan Değerleme Yapan Şirketler

Araştırma örneklemi kapsamında en çok kullanılan değerleme yöntemleri Şekil 5 te gösterilmiştir. En çok kullanılan yöntemin emsal karşılaştırma yöntemi olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 5: Tercih Edilen Gayrimenkul Değerleme Yöntemleri

Araştırma örneklemi kapsamında gayrimenkul değerleme raporlarına göre gayrimenkul satış değeri en yüksek olan gayrimenkul, İzmir İli, Bayraklı İlçesi, Salhane Mahallesi, 40015 Ada 1 parsel de yer alan İzmir Bayraklı Projesi Yıl Sonu Değerleme Raporundaki taşınmazdır ve tutarı 1.826.218.319,00 TL dir. Gayrimenkul satış değeri en düşük olan gayrimenkul ise Bursa İli Karacabey İlçesi Saadet Mahallesi 628 ada 14 parsel de yer alan Bursa Karacabey Saadet Mahallesi Arsası Yıl Sonu Değerleme Raporundaki taşınmazdır ve tutarı 550.000 TL'dir.

SONUÇ

Türkiye'de 24.09.2024 tarihi itibariyle SPK lisanslı 158 adet gayrimenkul değerleme şirketi bulunmaktadır. Ziraat Gayrimenkul Değerleme A.Ş. kurumsal web sayfasında 2023 yılı raporları incelendiğinde, Ziraat GYO'nun 8 farklı değerleme şirketi ve 2 bilirkişiden hizmet satın almıştır.

Çankaya binası, Next Level binası, Aksaray binası, Kordon Konak Projesi ve Kızılay binası (18 parsel) 2023 yılında iki kez değerlenmiştir. Değerleme sonuçlarının tutarları bulgular bölümünde yazılmıştır. Aynı binaların aynı yöntemlerle iki kez değerleme sonuçlarındaki artış oranları sırasıyla; %58,66 (9 ay), %20,11 (3 ay), %61,29 (9 ay), %65,25 (9 ay), %85,88 (9 ay)'dir. Türkiye İstatistik Kurumu, Aralık 2023'te tüketici fiyat endeksinin (TÜFE) yıllık %64,77 olduğunu açıklanmıştır. Yapılan araştırmada gayrimenkullerin değerlendirilmesi sonucunda gayrimenkul değerlerindeki artış oranının 2023 yılı Türkiye'deki enflasyon oranının

üzerinde olduğu gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, varlıkların gerçek değerinin enflasyon oranı dikkate alınarak enflasyon düzeltmesi ile finansal tablolarda gösterilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu açıdan gayrimenkullerin değerlemesi önemlidir. Wisniewski ve Wiśniewski (2024) çalışmalarında gayrimenkul değerlemesinin ülkelerin ekonomik kalkınması için önemli olduğunu vurgulamışlardır. Araştırma örneklemi kapsamında yer alan gayrimenkul değerleme raporlarına göre en yüksek gayrimenkul satış değerine sahip gayrimenkul İzmir İli, Bayraklı İlçesi, Salhane Mahallesi, 40015 Ada, 1 Parselde yer alan İzmir Bayraklı Projesi Yıl Sonu Değerleme Raporundaki gayrimenkul olup tutarı 1.826.218.319,00 TL'dir. En düşük gayrimenkul satış değerine sahip taşınmaz Bursa Karacabey Saadet Mahallesi Arsa Yıl Sonu Değerleme Raporunda yer alan Bursa ili Karacabey İlçesi Saadet Mahallesi 628 Ada 14 Parselde yer alan taşınmaz olup tutarı 550.000 TL'dir.

En çok kullanılmış olan gayrimenkul değerleme yönteminin Emsal Karşılaştırma yöntemi olduğu ve en çok değerleme yapan şirketin Yetkin Gayrimenkul Değerleme A.Ş. olduğu tespit edilmiştir. Değerleme işlemi, birden fazla yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Emsal Karşılaştırma yönteminin TMS/TFRS açısından gerçeğe uygun değer kapsamındaki piyasa yaklaşımını karşıladığı ifade edilebilir. Gayrimenkullerin alım/satım kapsamındaki vergilendirme sürecinde rayiç bedel yerine gerçek değeri üzerinden olması için çalışma başlatılarak değer değişimlerinin takip edilmesi ve değer haritalarının oluşturulması gibi yeni uygulamalar olacağı çeşitli haber sitelerine güncel bir gelişme olarak yansımıştır (Dünya Gazetesi, 26 Kasım 2024). Bu uygulamanın gayrimenkul değerleme konusundaki akademik çalışmaların önerileriyle örtüşeceği düşünülmektedir. Gayrimenkul değerleme yöntemleri arasından yapay zeka tabanlı değerleme modellerinin kullanımında bir artış olduğu dikkat çekmektedir.

Yeni yapılacak çalışmalarda bu çalışmanın araştırma örneklemi genişletilebilir. 2023 yılından ziyade ulaşılabilen bütün değerleme şirketlerinin raporları incelenerek analiz gerçekleştirilebilir.

REFERANSLAR

Bostan, M. K. ve Karakuş, S. (2022). Gayrimenkul değerlemesinin emlak vergisi üzerine etkilerinin incelenmesi: Tokat ili Turhal ilçesi örneği. *The Journal of International Scientific Researches,* 7(3), 242-259. Doi:https://doi.org/10.23834/isrjournal.1148020

Büyükkaracığan, N. (2021). *Modern methods of approach in real estate valuation*, Iksad Publishing House.

Capital Markets Board of Türkiye, (2024), https://spk.gov.tr/kurumsal-iletisim/gayrimenkul-degerleme-kuruluslari

Deran, A., Savaş, İ., ve Sürer, A. (2014). Türkiye muhasebe standartları kapsamında yatırım amaçlı gayrimenkullerın finansal tablolarda sunulum esasları ve muhasebe meslek mensuplarinin bilgi düzeyini tespit etmeye yönelik bir araştirma, *The Journal of Socialand Economic Research*, 14(28), 34-68. doi:https://doi.org/10.30976/susead.302202

Doğan, O., Bande, N., Genç, Y., ve Akyön F. Ç. (2022). Keçiören/Ankara özelinde konut rayiç değerlerinin yapay sinir ağları metodu kullanılarak tahmini. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 35, 113-128. doi:https://doi.org/10.18092/ulikidince.941952

Dünya Gazetesi, "*Gayrimenkulde 'gerçek bedel' dönemi! Vergi sistemi değişiyor*" 26.11.2024. https://www.dunya.com/ekonomi/gayrimenkulde-gercek-bedel-donemi-vergi-sistemi-degisiyor-haberi-754740

Erdem, N. (2017). Türkiye için bir taşınmaz değerleme sistemi yaklaşımı, *Journal of Geomatics*, 2(1), 18-36.doi: https://doi.org/10.29128/geomatik.298417

Erdem, N. (2019). Türkiye taşınmaz değerleme sisteminin etkinliğinin araştırılması, *Journal of Geomatics*, 4(1), 1-13. http://doi.org/10.29128/geomatik.418870

Guo, J., Xu, S., ve Bi, Z. (2015). An integrated cost-based approach for real estate appraisals, *Information Technology and Management*, 15, 131-139. doi:http://doi.org/10.1007/s10799-012-0152-7

Kartal, U., ve Çorum, A. (2020). Konut fiyatını belirleyen regresyon denklemi: Maltepe ilçesi örneği, *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 1, 57-67. doi:http://doi.org/10.7240/jeps.605719

Kettani, O., & Oral, M. (2015). Designing and implementating in real estate appraisal system: the case of Quebec province, *Canada. Socio-Economic Planning Science*, 49, 1-9. doi:http://dx.doi.org/10.7240/jeps.605719

Kocabıyık, İ., ve Öktem, R. (2021). Gayrimenkul değerlemesinde çok boyutlu yaklaşimlar, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 160-177. doi:http://doi.org/10.29106/fesa.874843

Numan, J. A. A., ve Yusof, I. M. (2024), Identifying the current status of real estate appraisal methods, *Real Estate Management and Valuation*, doi:https://doi.org/10.2478/remav-2024-0032

International Valuation Standards Council, (2017), *International Valuation Standards*, 1 King Street, Londra EC2V 8AU, İngiltere, Birleşik Krallık, Page Bros, Norwich

Türkiye financial reporting standards, *Public Oversight Accounting and Auditing Standarts*, Authority, (2024), https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/9182/TMS/TFRS-2019-Seti.

Turkish Statistical Institute, (2024), https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Consumer-Price-Index-December-2023

Wang, D., ve Jing Li, V. (2019). Mass appraisal models of real esrare in the 21st century: a systematic literature review. *Sustainability*, 11(24), 1-14. doi:http://doi.org/10.3390/su11247006

Willhelmsonn, M. (2023). Evaulating the price effects of multifamily and single-family housing construction on surrounding single-family homes in Stockholm: a difference-in-difference analysis, *International Journal of*

Housing Markets and Analysis, 16(7), 103-126. doi:https://doi.org/10.1108/IJHMA-05-2023-0064

Yomralıoğlu, T., Nişancı, R., Çete, M., ve Candaş, E., (2012), *Dünya'da ve Türkiye'de taşınmaz değerlemesi, Türkiye'de taşınmaz değerlemesi*, II. Arazi Yönetimi Çalıştayı, 21-22 Mayıs 2012, İTÜ, İstanbul.

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu (2024), 10703 Sayılı Resmi Gazete, http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.213.pdf

Ziraat Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (2024). *2023 Gayrimenkul değerleme raporları* http://www.ziraatgyo.com.tr/tr/gayrimenkul-degerleme-raporlari.

Ek 1: Ziraat Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş. 2023 yılı Gayrimenkul Değerleme Raporları

Rapor İsmi	Tapu Kayıt Bilgisi	Taşınmaz Türü	Rapor Tarihi	Yapı Kullanım Alanı (m^2)	Değerleme Yöntemi	Değer (Türk Lirası- ₺)
İstanbul Bayrampaşa Projesi	473 Ada, 58 Parsel, Yenidoğan Mah., Bayrampaşa, İstanbul	Arsa	15.12.2023	388,23	Emsal Karşılaştırma / Proje Geliştirme Yöntemi	60.520.900
İstanbul Maslak Binaları Projesi	10 Ada, 7 Parsel, M. Ayazağa Mah., Sarıyer, İstanbul	3 Blok Ticari Bina	11.12.2023	12021,76	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı/ Maliyet Yaklaşımı	1.276.944.000
Antalya Binaları Projesi	12576 Ada, 3 Parsel, Tahılpazarı Mah., Muratpaşa, Antalya	Altı katlı kargir Ziraat Bankası binası	15.11.2023	2782	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı/ Maliyet Yaklaşımı	144.000.000
Göztepe Projesi	1106 Ada, 162 Parsel, Caddebostan Mah., Kadıköy, İstanbul	Arsa	23.10.2023	1.475,73	Emsal Karşılaştırma / Proje Geliştirme Yöntemi	136.341.150
Manisa Saruhanlı Kira	246 Ada, 9 Parsel, Saruhanlı	Işyeri bağımsız 17 bölüm	27.09.2023	690,00	Emsal Karşılaştırma	40.000

Değerleme Raporu	(Atatürk) Mah. Saruhanlı, Manisa					
Next Level Alışveriş Merkezi Projesi	27547 Ada, 4 Parsel, Karakusunlar Mah., Çankaya, Ankara	39 Mağaza A Blok /31 Mağaza B Blok/, 10 Mağaza C Blok	12.09.2023	33.194	Gelir Yaklaşımı/ Maliyet Yaklaşımı	1.027.000.000
Sultanbeyli Mimar Sinan Arsa Değerleme Proje Raporu	204 Ada, 5 Parsel, Mimar Sinan Mah., Sultanbeyli, İstanbul	Arsa	18.07.2023	5292,87	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı	122.320.000
Sultanbeyli Battalgazi Arsa Değerleme Proje Raporu	380 Ada, 18 Parsel, Battalgazi Mah., Sultanbeyli, İstanbul	Arsa	28.07.2023	14.241,06	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı	289.520.000
Yenişehir Binası Proje Değerleme Raporu	1162 Ada, 36 Parsel, Kızılay Mah., Çankaya, Ankara	Apartment Binası	29.05.2023	3.132,00	Emsal Karşılaştırma	381.000
Kadıköy Rıhtım Binası Kira Değerleme Raporu*	26 Ada, 1 Parsel, Osmanağa Mah., Kadıköy, İstanbul	Apartment Binası	13.04.2023	2887,70	Emsal Karşılaştırma	637.790
Bahçekapı Postane Mah. Binası Kira Değerleme Raporu*	398 Ada, 12 Parsel, Hobyar Mah. Fatih, İstanbul	Altında 3 mağaza bulunan vital han	12.04.2023	2.016,00	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı/ Maliyet Yaklaşımı	167.000.000
Çankaya Binası Proje Değerleme Raporu**	7052 Ada, 8 Parsel, Güzeltepe Mah., Çankaya, Ankara	Mesken	27.03.2023	528,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı	15.935.000 62.000

Aksaray Binası Proje Değerleme Raporu*	1763 Ada, 8 Parsel, Çakırağa Mah., Fatih, İstanbul	Banka binası ve arsası	24.03.2023	2.168,00	Emsal Karşılaştırma	502.200
İzmir Kordon Konak Projesi Değerleme Raporu	2802 Ada, 9 Parsel, Akdeniz Mah. Konak, İzmir	Arsa	15.03.2023	213,00	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı / Proje Geliştirme Yöntemi	26.625.000
İstanbul Sultanbeyli Battalgazi Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	380 Ada, 18 Parsel, Battalgazi Mah., Sultanbeyli, İstanbul	Arsa	22.12.2023	14.241,06	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı	315.700.000
İstanbul Sultanbeyli Mimar Sinan Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	204 Ada, 28 Parsel, Mimar Sinan Mah., Sultanbeyli, İstanbul	Arsa	22.12.2023	5.298,87	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı	132.880.000
İstanbul Altunizade Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	1812 Ada, 69 Parsel, Altunizade Mah., Üsküdar, İstanbul	Apartman	28.12.2023	3.095,68	Emsal Karşılaştırma	252.705.000
İstanbul Finans Merkezi Ziraat Kuleleri Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	3328 Ada, 3 Parsel, Finanskent Mah., Ümraniye, İstanbul	2 Ticari Kule	28.12.2023	388.668,63	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı/ Maliyet Yaklaşımı	137.450.000
İstanbul Erenköy Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	1405 Ada, 193 Parsel, Erenköy Mah., Kadıköy, İstanbul	3 Mağaza, 45 Daire	28.12.2023	4.704,86	Emsal Karşılaştırma	339.531.059

İstanbul Göktürk Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	1062 Ada, 1-2 Parsel, Göktürk Mah., Eyüp Sultan, İstanbul	Arsa	28.12.2023	25.248,00	Emsal Karşılaştırma	1.186.660.000,00 block 1 1.210.403.000,00 block 2
Bodrum Building Projesi Yılsonu Değerleme Raporu **	788 Ada, 1 Parsel, Çarşı Mah., Bodrum, Muğla	Ziraat Bankası Binası	25.12.2023	760,38	Emsal Karşılaştırma	109.494.000 378.600
Kahramanmaraş Dulkadiroğlu Binası Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	4 Ada, 1 Parsel, Yenişehir Mah., Dulkadiroğlu, Kahramanmaraş	2 Mağaza, 3 Ofis	25.12.2023	1.234,00	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı	37.770.000
Herdem Sağlıklı Yaşam Köyü Projesi Yılsonu Değerleme Raporu **	3916 Ada, 3 Parsel, Ortaköy Mah., Silivri, İStanbul	304 Taşınmaz	26.12.2023	11.252,00	Emsal Karşılaştırma	394.051.500 1.719.626
Aksaray Binası Yılsonu Değerleme Raporu **	1763 Ada, 8 Parsel, Çakırağa Mah., Fatih, İstanbul	Banka Binası ve arsası	25.12.2023	2.168,00	Emsal Karşılaştırma	217.236.000 810.000
Gaziosmanpaşa Binası Yılsonu Değerleme Raporu	1946 Ada, 3 Parsel, Merkez Mah., Gaziosmanpaşa, İstanbul	Gayrimenkul	22.12.2023	538,00	Emsal Karşılaştırma/ Proje Geliştirme Yöntemi	29.700.000
Gaziosmanpaşa Binası Yılsonu Değerleme Raporu (Tamamlanmamış)	1946 Ada, 15 Parsel, Merkez Mah., Gaizosmapaşa, İstanbul	Arsa	22.12.2023	946,00	Emsal Karşılaştırma/ Maliyet Yaklaşımı	79.980.000
Kadıköy Osmanağa Binası Yılsonu Değerleme	26 Ada, 4 Parsel, Osmanağa Mah., Kadıköy,	Arsa	22.12.2023	374,00	Emsal Karşılaştırma	121.165.000

Raporu	İstanbul					
Karabağlar Binası Yılsonu Değerleme Raporu **	10872 Ada, 5 Parsel, Karabağlar Mah., Karabağlar, İzmir	Mağaza	25.12.2023	2.258,00	Emsal Karşılaştırma	70.200.000 240.000
Cağaloğlu Binası Yılsonu Değerleme Raporu	33 Ada, 22 Parsel, Alemdar Mah., Fatih, İstanbul	Mağaza ve bahçesi	22.12.2023	1482	Emsal Karşılaştırma/ Maliyet Yaklaşımı, Gelir Yaklaşımı	214.800.000
Karaköy Projesi Yılsonu Değerleme Raporu (Tamamlanmamış)	101 Ada, 8 Parsel, Kemankeş Mah., Beyoğlu, İstanbul	Bina ve arsa	22.12.2023	3.964,00	Emsal Karşılaştırma	642.000.000
Kartepe Tamamlanmamış Otel Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	721 Ada, 1 Parsel, Dumlupınar Mah. Kartepe, Kocaeli	Tamamlanmamış Otel	25.12.2023	25.363,21	Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	405.594.000
Malatya Battalgazi Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	1021 Parsel, Çamurlu Mah., Battalgazi, Malatya	Gayrimenkul	22.12.2023	33.605,00	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı	61.600.000
Beyazıt Binası Yılsonu Değerleme Raporu	225 Ada, 23 Parsel, Mimar Hayrettin Mah., Fatih, İstanbul	Arsa ve apartman	22.12.2023	1.865,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	288.000.000
Çankaya Binası Yılsonu Değerleme Raporu	7052 Ada, 8 Parsel, Güzeltepe Mah., Çankaya, Ankara	Mesken	22.12.2023	528,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı /	25.284.000

Kordon Konak Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	2802 Ada, 9 Parsel, Akdeniz Mah., Konak, İzmir	Arsa	22.12.2023	213,00	Emsal Karşılaştırma / Proje Geliştirme Yöntemi	44.000.000
Levent Arsası Yılsonu Değerleme Raporu	1947 BAda, 66 Parsel, Mecidiyeköy Mah., Şişli, İstanbul	Arsa	25.12.2023	6.298,00	Emsal Karşılaştırma	1.697.311.000
Şanlıurfa Otel Binası Yılsonu Değerleme Raporu	6994 Ada, 2 Parsel, Atatürk Mah., Haliliye, Şanlıurfa	12 Katlı Otel ve arsası	22.12.2023	13.370,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	237.500.000
Cağaloğlu Tarihi Binası Yılsonu Değerleme Raporu	33 Ada, 28 Parsel, Kuruköprü Mah., Seyhan, Adana	Ziraat Bankası Binası	22.12.2023	2.465,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı /	224.500.000
Adana Seyhan Arsası Yılsonu Değerleme Raporu	295 Ada, 53 Parsel, Kuruköprü Mah., Seyhan, Adana	Arsa	22.12.2023	819,85	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı	38.500.000
Alsancak Binası Yılsonu Değerleme Raporu *	7614 Ada, 14 Parsel, Kültür Mah., Konak, İzmir	Ticari Bina	25.12.2023	133,07	Emsal Karşılaştırma	150.000
Alsancak Binası (Otel) Yılsonu Değerleme Raporu	7614 Ada, 14 Parsel, Kültür Mah., Konak, İzmir	Otel Binası	25.12.2023	2.559,00	Emsal Karşılaştırma/ Maliyet Yaklaşımı /	144.000.000
Beşiktaş Binası Yılsonu Değerleme Raporu **	307 Ada, 15 Parsel, Sinanpaşa Mah. Beşiktaş, İstanbul	6 Katlı Ticari Bina	22.12.2023	1.045,00	Emsal Karşılaştırma	189.000.000 552.000

Bornova Binası Yılsonu Değerleme Raporu	399 Ada, 131 Parsel, Kazımdirik Mah., Bornova, İzmir	9 Katlı Ziraat Bankası Binası	25.12.2023	3.446,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	128.400.000
Çınarlı Binası Yılsonu Değerleme Raporu	1508 Ada, 7 Parsel, Mersinli Mah., Konak, İzmir	9 Katlı Mağaza	25.12.2023	7.561,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	186.000.000
Efes Binası Yılsonu Değerleme Raporu	997 Ada, 14 Parsel, Akdeniz Mah., Konak, İzmir	Otel ve Mağaza	25.12.2023	4.770,00	Emsal Karşılaştırma/ Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	204.000.000
Galatasaray Binası Yılsonu Değerleme Raporu **	318 Ada, 22 Parsel, Tomtom Mah., Beyoğlu, İstanbul	Apartman, 2 mağaza	22.12.2023	1.199,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı	200.640.000 1.008.000
Bahçekapı Postane Caddesi Binası Yılsonu Değerleme Raporu	398 Ada, 12 Parsel, Hobyar Mah., Fatih, İstanbul	Vital Han	22.12.2023	2.540,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı	210.000.000
Bahçekapı Binası Yılsonu Değerleme Raporu	969 Ada, 74 Parsel, Şeyhmehmet Geylani Mahallesi, Fatih, İstanbul	2 Mağaza ve Banka Binası	22.12.2023	3.807,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	259.000.000
İzmir Bayraklı Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	40015 Ada, 1 Parsel, Salhane Mah., Bayraklı, İzmir	Arsa	25.12.2023	5.000,00	Emsal Karşılaştırma / Proje Geliştirme Yöntemi	1.826.218.319

Afyon Emirdağ Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	89 Ada, 1 Parsel, Yeni Mah., Emirdağ, Afyon	Arsa	22.12.2023	397,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı	17.908.000
Beyoğlu Binası Yılsonu Değerleme Raporu	381 Ada, 1 Parsel, Şehitmuhtar Mah., Beyoğlu, İstanbul	8 Katlı Otel, Banka Ofisi, Mağaza ve Arsa	22.12.2023	2.964,00	Emsal Karşılaştırma/ Gelir Yaklaşımı	812.430.000
Erzurum Binası Yılsonu Değerleme Raporu	494 Ada, 14 Parsel, Topcuoğlu Mah., Yakutiye, Erzurum	Ziraat Bankası Binası ve Bahçesi	22.12.2023	7.045,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	144.288.000
Hatay İskenderun Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	2640 Ada, 5 Parsel, Frenkçiftliği Mah., İskenderun, Hatay	Arsa	22.12.2023	10.500,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	280.665.000
Kadıköy Rıhtım Binası Yılsonu Değerleme Raporu	26 Ada, 1 Parsel, Osmanağa Mah., Kadıköy, İstanbul	Bina	22.12.2023	1.350,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	264.342.000
Karamürsel Binası Yılsonu Değerleme Raporu	100 Ada, 30 Parsel, Camiatik Mah. Karamürsel, Kocaeli	3 Katlı Ofis	22.12.2023	641,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	26.418.000
Mecidiyeköy Binası Yılsonu Değerleme Raporu	2158 Ada, 52 Parsel, Mecidiyeköy Mah., Şişli, İstanbul	10 Katlı Banka Binası	22.12.2023	2.250,00	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı	163.752.000
Sivas Sanayi Pazar Projesi Yılsonu	6059 Ada, 1 Parsel, Pulur	Arsa	22.12.2023	1.233,46	Emsal Karşılaştırma /	65.604.000

Değerleme Raporu	Mah., Sivas				Gelir Yaklaşımı	
Şehremini Binası Yılsonu Değerleme Raporu	1849 Ada, 6 Parsel, Arpa Emini Mah., Fatih, İstanbul	Banka Binası	22.12.2023	1.791,00	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı	78.462.000
Tekirdağ Süleymanpaşa Arsası Yılsonu Değerleme Raporu	969 Ada, 12-13-110 Parsel, Yavuz Mah., Süleymanpaşa, Tekirdağ	Arsa	22.12.2023	3.461,25	Emsal Karşılaştırma / Gelir Yaklaşımı	67.809.500
Tunnel Binası Yılsonu Değerleme Raporu	302 Ada, 5 Parsel, Asmalımescid Mah., Beyoğlu, İStanbul	Mağaza, Apartman	22.12.2023	416,00	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	49.200.000
Taksim Binası Yılsonu Değerleme Raporu	411 Ada, 7 Parsel, Şehitmuhtar Mah., Beyoğlu, İstanbul	Apartman, 2 mağaza	22.12.2023	2.006,33	Emsal Karşılaştırma / Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	211.200.000
Fethiye Projesi Yılsonu Değerleme Raporu	281 Ada, 23-25-26 Parsel, Cumhuriyet Mah., Fethiye, Muğla	Rekreasyon Alanı	22.12.2023	1.590,31	Emsal Karşılaştırma	81.685.000
Pırlanta Sitesi Yılsonu Değerleme Raporu	3410 Ada, 3 Parsel, Merdivenköy Mah., Kadıköy, İstanbul	Mağaza	20.12.2023	305,00	Emsal Karşılaştırma	14.000.000
Bursa Karacabey Projesi ve Karacabey Runguçpaşa Arsası	564 Ada, 25 Parsel/ 206 Ada, 16 Parsel, Runguçpaşa Mah.,	Arsa	18.12.2023	462,86	Emsal Karşılaştırma	9.432.500

Yılsonu Değerleme Raporu	Karacabey, Bursa					
Bursa Karacabey Saadet Mahallesi Arsası Yılsonu Değerleme Raporu	628 Ada, 14 Parsel, Saadet Mah., Karacabey, Bursa	Arsa	15.12.2023	211,12	Emsal Karşılaştırma	550.000
Yenişehir Ihlamur Mahallesi Binası Yılsonu Değerleme Raporu **	1162 Ada, 7 Parsel, Kızılay Mah., Çankaya, Ankara	6 Bağımsız bölüm	15.12.2023	2.376,00	Emsal Karşılaştırma	81.840.000 227.000
Cebeci Binası Yılsonu Değerleme Raporu	2630 Ada, 6 Parsel, Fakülteler Mah., Çankaya, Ankara	9 Katlı Banka Binası	15.12.2023	2.026,00	Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	66.900.000
Manisa Saruhanlı Binası Yılsonu Değerleme Raporu	246 Ada, 9 Parsel, Saruhanlı Mah., Saruhanlı, Manisa	16 mesken, 1 Mağaza	15.12.2023	690,00	Emsal Karşılaştırma	64.010.000
Ankara Okul Binası Yılsonu Değerleme Raporu	13369 Ada, 24 Parsel, Ergazi İmar Mah., Yenimahalle, Ankara	6 Katlı Ofis, mağaza	15.12.2023	11.880,00	Emsal Karşılaştırma	208.800.100
Kızılay Binası Yılsonu Değerleme Raporu	1084 Ada, 18 Parsel, Meşrutiyet Mah., Çankaya, Ankara	Apartman	15.12.2023	2.445,00	Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	144.660.000
Next Level Alışverişe Merkezi Yılsonu Değerleme Raporu	27457 Ada, 4 Parsel, Karakusunlar Mah., Çankaya, Ankara	39 Katlı Ofis- 31 Katlı Apartman, vb.	15.12.2023	33.194,00	Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	1.233.600.000
Yenişehir Binası Yılsonu Değerleme Raporu	1162 Ada, 36 Parsel, Kızılay Mah., Çankaya,	Apartman	15.12.2023	3.132,00	Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	174.000.000

	Ankara					
Muğla Fethiye Projesi (25 Parsel) Yılsonu Değerleme Raporu	281 Ada, 25 Parsel, Cumhuriyet Mah., Fethiye, Muğla	Arsa	04.09.2023	874,50	Emsal Karşılaştırma	47.960.000
Muğla Fethiye Projesi (26 Parsel) Yılsonu Değerleme Raporu	281 Ada, 26 Parsel, Cumhuriyet Mah., Fethiye, Muğla	Arsa	04.09.2023	666,01	Emsal Karşılaştırma	39.770.000
Kızılay Binası Yılsonu Değerleme Raporu **	1084 Ada, 18 Parsel, Meşrutiyet Mah., Çankaya, Ankara	Apartman	23.03.2023	2.420,00	Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	77.821.000 253.900
İzmir Efes Binası Yılsonu Değerleme Raporu *	997 Ada, 14 Parsel, Akdeniz Mah., Konak, İzmir	Mağaza	04.07.2023	624,00	Emsal Karşılaştırma/ Maliyet Yaklaşımı / Gelir Yaklaşımı	94.400

* Kira Değeri

** Satın Alma Değeri / Kira Değeri

Boyabat Şehrinde Fonksiyon Alanları ve Arazi Kullanımı*

Murat YILDIZ[1]
Yahya KADIOĞLU[2]

1- Öğretmen; Bafra Borsa İstanbul Şehit Erol Haspulat Yatılı Bölge Ortaokulu. murratt.55@gmail.com ORCID No: 0000-0003-3408-4735
2- Prof. Dr.; Samsun Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü. Yahya.kadioglu@samsun.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9483-1635

*Bu çalışma Prof. Dr. Yahya KADIOĞLU danışmanlığında ÖMÜ Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Anabilim Dalı'nda Murat YILDIZ tarafından hazırlanan "Şehir Coğrafya Açısından Boyabat (Sinop)" adlı yüksel lisans tezinden üretilmiştir.

ÖZET

Sürdürülebilir şehircilikte arazi kullanımı en önemli kriterlerden biridir. Fonksiyon alanlarının sağlıklı planlanmaması durumunda şehirlerde çeşitli sorunlar ortaya çıkmakta ve şehir sakinlerinin yaşam kalitesi düşmektedir. Sorunların çözümü için büyük bütçeler harcanarak kentsel dönüşüm çalışmaları yapılmakta ve önemli bir zaman sürecine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca kentsel dönüşüm çalışmaları sırasında şehir içi ulaşım hizmetleri aksayabilmekte ve gürültü kirliliği meydana gelebilmektedir. Bu sorunların yaşanmaması için şehir içi arazi kullanımında coğrafi ortam iyi analiz edilmeli, şehrin hangi yönlere doğru büyümesi gerektiğini önceden belirlenmeli ve imar planları buna göre hazırlanmalıdır. Boyabat şehir yerleşmesi ilçenin en önemli düzlüğü Boyabat Ovası'nın güneyinde ovaya paralel alçak tepelerin sırt ve eteklerinde kurulmuştur. Yerleşme zamanla şehrin içinden geçen karayolu boyunca gelişme göstermiş ve kuzeybatı-güneydoğu yönünde büyümüştür. Boyabat İlçe Merkezi'nde yerleşmeler ilk olarak Kale Tepe ve Erenlik Tepesi sırtlarında taşkından korunaklı alanlar üzerinde kurulmuştur. Fakat daha sonraki yıllarda şehirsel alan hızla genişleyerek plansız bir yerleşme dokusu ortaya çıkmıştır. Kuzeybatıda Karacaören köyü civarındaki verimli tarım alanları üzerinde şehirsel fonksiyonlar belirginleşmeye başlamış, özellikle sanayi ve yerleşme alanları bu yönde gelişme göstermiştir. Sanayi tesisleri içinde tuğla fabrikaları kapladıkları alan bakımından önemli bir paya sahiptir. Boyabat şehri yerleşme alanı kuzeybatı-güneydoğu yönünde Gökırmak vadisi boyunca uzanan verimli tarım alanları ile çevrilidir. Aynı yönde uzanan fay hattının varlığı da dikkate alınarak şehir bu yöne doğru genişletilmemelidir. Yerleşmeye uygun sahalar doğu ve güneydoğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler:

GİRİŞ

Şehir, köyden ayrı bir sahada tarım dışı ekonomik fonksiyonların geliştiği büyük yerleşmedir (İzbırak, 1986). Sanayi ve hizmet gibi tarım dışı üretim sektörleri şehirlere özgü olup köylerde yaygın değildir. Fonksiyon kavramı farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Şehir coğrafyasında şehirlerin ortaya çıkışını ve gelişimini ifade eder (Doğanay, 1983). Karaboran'a göre fonksiyon kavramı geniş ve dar anlamda farklı kullanım özelliğine sahiptir. Geniş anlamda "zaman içinde akıp giden faaliyetleri veya yapılan işi, dar anlamda "bireysel hareketlerin birbirine karşılıklı bağlılığını" ifade eder (Karaboran, 1989). Şehir fonksiyonu denilince şehrin ortaya çıkışında ve gelişiminde etkin rol oynayan, şehir hayatı için gerekli kaynakları sağlayan faaliyetler anlaşılmaktadır (Tümertekin, 1973).

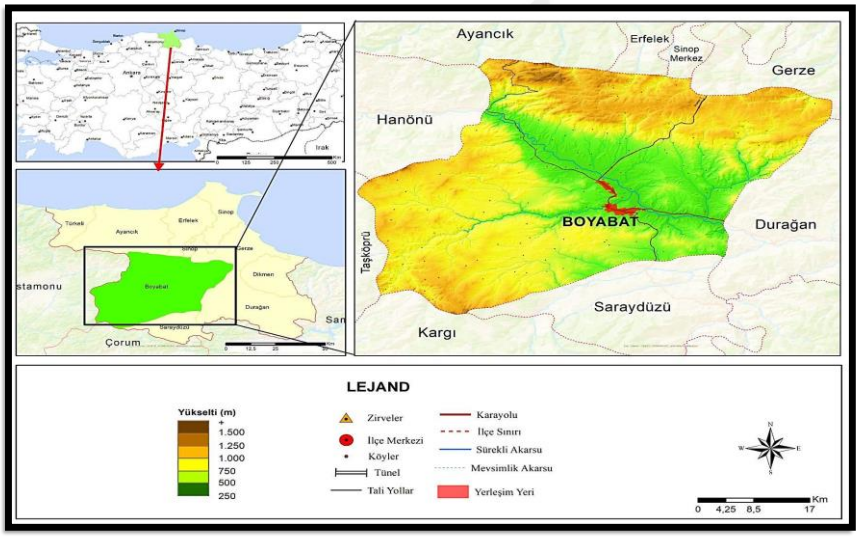
Şehirlerde fonksiyonlar farklı derecelerde gelişme gösterir. Temel ve temel olmayan sektörler dikkate alınarak uzmanlaşmadan söz edilebilmekte ve şehirler buna göre sınıflandırılabilmektedir (Tümertekin-Özgüç, 2004). Şehirsel fonksiyonların gücü ve büyüklüğü farklı yöntemler kullanılarak belirlenir. Bunlardan en pratik olanı faal nüfusun fonksiyon alanlarındaki dağılımının belirlenmesidir. Şehrin büyüklüğü, yani barındırdığı nüfusun giderek artması tarım dışı fonksiyonlarda çalışan nüfusun artmasına yol açar (Doğanay, 1994). Genel olarak şehirleşmenin ilk aşamasında önce hizmet sektörü gelişme gösterir. Zamanla şehirlerin büyümesi ile sanayi fonksiyonu gelişerek birinci derecede önemli fonksiyon durumuna gelir. Ancak bu özellik çalışan nüfusun çoğunluğunun sanayi sektöründe istihdam ettiği anlamına gelmez. Hiçbir sanayi şehrinde çalışanların yarıdan fazlası sanayide çalışmaz. Her zaman hizmet sektöründe çalışanlar fazladır.

Planlı şehir yerleşmelerinde fonksiyon alanları belli bir plan dahilinde gelişme gösterir. Ancak bu alanları kesin olarak birbirinden ayırmak zordur. Örneğin aynı binada farklı fonksiyonlara sahip konutlara rastlanabilmektedir. Bununla birlikte genel olarak farklı amaçlı konutların yoğunlaştığı alanları belirlemek mümkündür (Özav, 2002). Şehir içi arazi planlamasında muhtemel gelişmenin nasıl bir seyir izleyeceği, yeni yerleşim alanlarının fonksiyonel kullanımlara hangi miktarda bölüştürüleceği yer almalıdır. Şehir yerleşmelerinde konut alanları, ulaşım, park ve yeşil alanlara ayrılmış sahalar ihtiyaçlarla orantılı bir şekilde planlanmış olmalı ve planlı büyütülmelidir (Doğanay, 1994). Ancak ülkemizde olduğu gibi şehir kavramıyla her zaman planlı ve nüfusuyla orantılı gelişen bir yerleşme ifade edilmez. Zaten kültürel çevre doğal, kültürel ve toplumsal etkilerin birlikte şekillendirdiği bir çevredir. Bu şekillendirme planlı ve plansız birtakım davranışlar sonucu da olabilir. Her iki halde de doğal çevre değiştirilir ve insan eseri tesisler çevrenin doğal özelliğini belli derecelerden kültürel bölgeler durumuna getirmiş olur.

Şehir yerleşmelerini kırsal yerleşmelerden ayıran sanayi, ticaret, ulaşım, eğitim, kültür vb. tarım dışı faaliyetler şehirlerde farklı fonksiyon alanlarını ve farklı bir hayat tarzını ortaya çıkarmıştır. Şehirlerin sahip olduğu bu farklı fonksiyon alanları aynı zamanda şehir içi arazi kullanımının da çerçevesini çizmektedir (Gürel, 2006). Şehir içi arazinin etkin kullanımı ve akılcı planlanması şehri meydan getiren fonksiyon alanlarının düzenli büyümesini ve gelişmesini sağlamaktadır. Aksi takdirde plansız ve ortaya çıkan ihtiyaçlara göre planlanmayan şehir arazisi pek çok sorunu da beraberinde getirecektir (Yılmaz, 2019). Bu bağlamdan hareketle Boyabat şehrindeki farklı fonksiyon alanları ve şehir içi arazi kullanımı ele alınacaktır.

ŞEHRİN KONUMU ve ARAŞTIRMANIN AMACI

Boyabat, Karadeniz bölgesinin Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alan Sinop ilinin idari sınırları içerisinde konumlandırılmış bir ilçe yerleşmesidir. İlçenin batısında Taşköprü (Kastamonu), Hanönü (Kastamonu), kuzeyinde Ayancık (Sinop), Erfelek (Sinop), Sinop Merkez, Gerze, kuzeydoğusunda Dikmen (Sinop), doğusunda Durağan (Sinop), güneyinde Kargı (Çorum) ve Saraydüzü ilçeleri yer alır (Harita 1). İlçenin güney ve batıdaki (Kargı, Taşköprü- Hanönü) sınırları aynı zamanda Sinop'un Kastamonu ve Çorum illeriyle olan sınırının birer parçasıdır. Boyabat 1.475 km²'lik alanı (Boyabat İlave-Revizyon İmar Planı Plan Açıklama Raporu, 2017: 3) ve 44443 (2020) nüfusuyla Sinop ilinin yüz ölçümü ve nüfus sayısı yönüyle en büyük ilçesidir. İlçede 107 köy yerleşmesinin toplam nüfusu 15752'dir (TÜİK, 2020). İlçe toprakları Boyabat Havzası ve havzayı çevreleyen dağlık alanlardan oluşmaktadır.

Şekil 1. Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası

Çalışmanın konusunu oluşturan Boyabat şehri, Boyabat Havzası'nın içinde kurulmuştur. Kuzeyden Küre Dağları (İsfendiyar Dağları) batıdan ve güneyden Doğu Ilgaz Dağları'yla çevrelenen Boyabat Havzası içindeki en önemli düzlük Gökırmak boyunca uzanan Boyabat Ovası'dır (Seçkin, Özakın & Erdem, 2003). Boyabat, adını aldığı ovanın (Boyabat Ovası) güneyinde Gökırmak'ın bir kolu olan Kolaz Çayı vadisi boyunca gelişme gösteren bir şehir yerleşmesidir. Kolaz Çayı'nın kuzeybatı, güneydoğu ve

doğusuna düşen engebeli alanlarda yayılan şehir yerleşme alanı birbirinden kopuk iki bölgeden oluşmaktadır.

Boyabat Şehri 2020 yılında 28691 kişi ile ilçe toplam nüfusunun %64.5'ini barındırıyordu. Şehrin sınırları kuzeybatıda Karacaören Mücavir Alanı, kuzeyde Camikebir Mahallesi, doğu ve güneydoğuda Esentepe Mahallesi'ne kadar uzanır. Batıdan, kuzeyden, güneyden alçak tepeler, tarım ve orman alanlarıyla çevrili şehirsel alanın gelişmeye açık yönü doğudur. Kuzeyden Kolaz Çayı'nın sınırladığı ve merkezi fonksiyonların toplandığı şehir alanı içinde Gökdere, Camikebir, Zincirlikuyu, Kumluk, Çamlıca, Yıldız, Esentepe mahalleleri yer alır. Kolaz Çayı'nın hem sağ hem sol kıyısında sınırları bulunan Yenimahalle'nin bir kısmı da yine bu alan içindedir. Kolaz Çayı'nın kuzeybatısında sanayi faaliyetlerin yoğun olduğu şehir alanı içinde ise Sefa Mahallesi ve Karacaören sınırları içindeki mücavir alan bulunmaktadır. Boyabat şehrinin idari yönden bağlı olduğu Sinop şehrine uzaklığı 85 km'dir. Şehrin yakın çevresinde yer alan ve önemli ilişkiler kurduğu Kastamonu şehrine uzaklığı 111 km, Samsun şehrine ise 192 km'dir. Kıyı art bölgesindeki ilçenin idari merkezinin Karadeniz kıyılarına kuş uçuşu uzaklığı yaklaşık 50 km ve denizden yüksekliği ortalama 310 m'dir.

Çalışmada Boyabat şehrindeki fonksiyon alanlarının (konut, ticaret, ulaşım, sanayi, eğitim, vb) büyüklüğü incelenmiştir. Şehir içi arazi kullanımının coğrafi analizi yapılarak yerleşmelerin genişleme yönleri ve bu alanda olası risklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Fonksiyon alanlarının mekânsal planlama açısından verimliliği değerlendirilmiş ve bu kapsamda diğer amaçlar aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

Hangi alanların etkin kullanıldığını, hangi alanlarda sorunların olduğunu öğrenmek

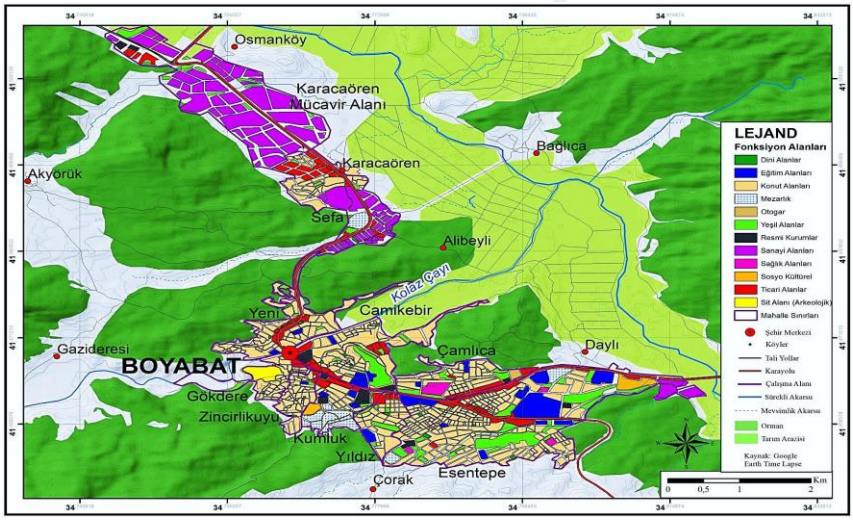
Planlı arazi kullanımının sürdürebilir şehircilik açısından önemine dikkat çekmek

Şehir içi arazi kullanımındaki sorunlara çözüm üretmek ve gelecekteki şehirsel büyümeye yön verecek stratejiler geliştirmek

BULGULAR

Boyabat 1868 yılında ilçe statüsüne kavuşmuş, ilçe merkezi için ilk imar planı 1957 yılında hazırlanmıştır. Bu yıldan sonra 1981, 1989, 1995, 1996, 2003 ve 2005 yıllarında imar planı çalışmaları yapılmıştır. Boyabat şehrinin mevcut imar planı 2017 yılında onaylanan ve İller Bankası tarafından hazırlattırılan İlave-Revizyon İmar Planı'dır. Boyabat şehrinde

hâlen yürürlükte olan 2017 yılında onaylanan "Boyabat (Sinop) İlave ve Revizyon İmar Plan'ında 2035 projeksiyon yılı hedef alınarak plan kararları üretilmiştir. Bu planın açıklama raporuna göre uygulama imar planına konu şehirsel alan 955.6 hektardır (9.55 km²). Ancak Boyabat ilçe merkezinde mevcut kentsel alan büyüklüğü bu değerin çok altındadır. Yerinde yapılan araştırmalarla belirlenen toplam kentsel alan büyüklüğü 525.67 hektardır (Boyabat İmar Planı Araştırma Raporu, 2015). Bu nedenle çalışma konusu Boyabat şehrinde fonksiyonel arazi kullanımına dair gerçekçi ve tutarlı sonuçlar elde etmek için şehir içi arazi kullanımı incelemelerinde toplam şehirsel alan büyüklüğü 525.67 ha kabul edilmiş ve 2015 yılı arazi çalışmaları neticesinde ulaşılan mevcut kentsel arazi kullanım ölçüleri ve oranları kullanılmıştır. Fakat çalışmadaki Boyabat şehri harita ve planları uygulama imar planı genel toplam alanı (955.6 ha) esas alınarak hazırlanmıştır.

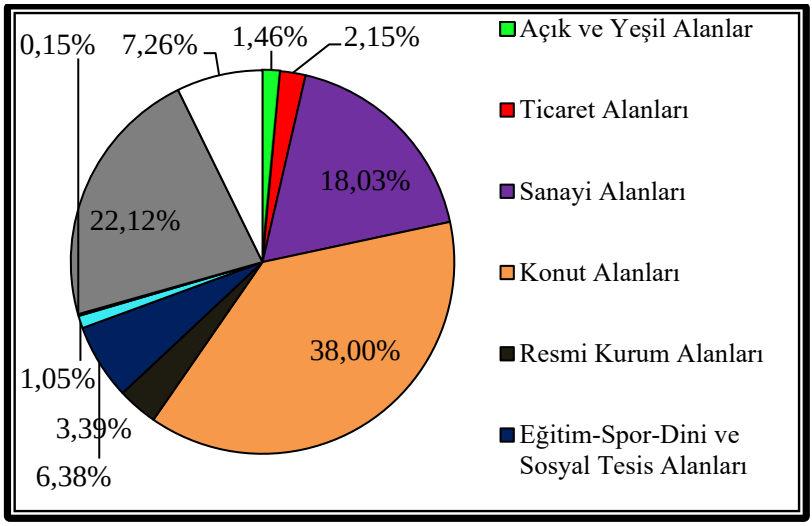
Şekil 2. Boyabat Şehri Fonksiyonel Arazi Kullanımı
Kaynak: Boyabat Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü Verileri&Google Maps

Tablo 1. Boyabat Şehri'nde Fonksiyonel Arazi Kullanımı

Fonksiyonel Alanlar	**Alanı (ha)**	**%'si**
Açık ve Yeşil Alanlar	7.69	1.46
Ticaret Alanları	11.29	2.15
Sanayi Alanları	94.76	18.03
Konut Alanları	199.73	38.00
Resmi Kurum Alanları	17.83	3.39
Eğitim-Spor-Dini ve Sosyal Tesis Alanları	33.56	6.38
Sağlık Tesisi Alanları	5.54	1.05
Arkeolojik Sit Alanı (Boyabat Kalesi)	0.81	0.15
Ulaşım Alanları	116.28	22.12
Diğer Alanlar (Mezarlık, Dere, Askeri Alan vb.)	38.18	7.26
Toplam	**525.67**	**100.00**

Kaynak: Boyabat (Sinop) İmar Planı Araştırma Raporu, 2015

Boyabat ilçe merkezindeki fonksiyon alanlarına bakıldığında 525.67 hektar büyüklüğündeki mevcut şehirsel alan içinde %38'lik payla konut alanlarının ön plana çıktığı görülür (Tablo 1). Konut alanlarından sonra şehir arazisinde en büyük pay sırasıyla ulaşım alanları ve sanayi alanlarınındır. 116.28 ha büyüklüğündeki ulaşım alanları şehirsel alanın %22.12'sini; 94.76 ha olan sanayi alanları ise %18.03'ünü kaplar. Boyabat şehrinde bu alanları sırasıyla; eğitim-dini-spor ve sosyal tesis alanları (%6.38), resmi kurum alanları (%3.39), ticaret alanları (%2.15), açık ve yeşil alanlar (%1.46), sağlık tesisi alanları (%1.05), arkeolojik sit alanı (%0.15) izler. Bu alanlar dışında kalan diğer fonksiyon alanları başlığı altında toplanan mezarlık, dere-kanal, boş alan, çalılık, kayalık, ağaçlık alan, teknik alt yapı alanı, tarım alanı ve askeri alan ise şehir arazisinin %7.26'lık kısmını oluşturur.

Şekil 3. Boyabat Şehri'nde Arazinin Fonksiyonel Kullanım Oranları

Konut Alanları

Boyabat şehir yerleşmesindeki konut alanları, fonksiyonel arazi kullanım alanları sınıflandırmasında en büyük grubu oluşturmaktadır. Toplam şehir alanının %38'ini kaplayan konut alanları 199.73 hektardır (Tablo 1, Şekil 1). Boyabat şehrinde 2020 yılında toplam 4718 bina ve 16729 konut vardır (Tablo 2). Şehirde en fazla konut Camikebir Mahallesi'ndedir (2759) Bu mahalleyi sırasıyla Esentepe (2577), Yıldız (2491), Yenimahalle (2150), Kumluk (2140), Çamlıca (1920), Zincirlikuyu (1225), Gökdere (1007) ve Sefa (460) mahalleleri takip etmektedir (Tablo 2). Şehirde konut yoğunluğunun en fazla olduğu yerleşme Yıldız Mahallesi'dir. Ortalama kat sayısının 5 olduğu mahallede hektar başına düşen konut sayısı 98.65'tir (Boyabat Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü, 2020). Şehirdeki diğer mahallelere göre nispeten daha dar bir alana sahip olan Yıldız Mahallesi'nde fonksiyon alanları içinde en büyük pay konut alanlarına aittir (Harita 2). Dikey yönlü büyüme fazla olduğundan mahalle en yüksek konut yoğunluğuna sahiptir. İkinci sırada şehir merkezindeki eski yerleşim alanı olan Zincirlikuyu Mahallesi bulunur. Yerleşme, şehrin en küçük alanlı mahallesi olup konut yoğunluğunda ikinci, bina yoğunluğunda birinci yer alır. En yüksek bina yoğunluğuna sahiptir. Mahallede hektara 28.72 bina düşer (Boyabat Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü, 2020) Mahallede dikey büyüme Yıldız Mahallesi'ne göre daha azdır.

Tablo 2. Boyabat Şehrindeki Mahallelerin Konut (Mesken) ve Bina Yoğunluğu

Mahalle Adı	Yüz Ölçümü (ha)	Konut Sayısı	Konut Yoğunluğu (Konut/ha)	Bina Sayısı	Bina Yoğunluğu (Bina/ha)
Camikebir	84.76	2759	32.55	834	9.83
Çamlıca	39.92	1920	48.09	234	5.86
Esentepe	96.06	2577	26.82	959	9.98
Gökdere	31.92	1007	31.54	524	16.41
Kumluk	44.12	2140	48.50	267	6.05
Sefa	99.8	460	4.60	299	2.99
Yenimahalle	84.35	2150	25.48	797	9.44
Yıldız	25.25	2491	98.65	253	10.01
Zincirlikuyu	19.49	1225	62.85	551	28.27
TOPLAM	525.67	16729	31.82	4718	8.97

Kaynak: Boyabat İmar Planı Araştırma Raporu 2015 ve Boyabat Belediyesi İstatistikleri, 2020

Boyabat şehrinde hektar başına düşen ortalama konut sayısı 31,82'dir. Yıldız ve Zincirlikuyu mahalleleri dışında konut yoğunluğu bu ortalamanın üstünde olan mahalleler sırasıyla Kumluk, Çamlıca ve Camikebir'dir. Kentin merkezinde yer alan Kumluk ve Çamlıca mahallerinde konut yoğunlukları birbirine yakındır. Hektar başına konut sayısı Kumluk Mahallesi'nde 48.5, Çamlıca Mahallesi'nde 48.09'dur. Her iki mahallede de ortalama kat sayısı 5'tir (Boyabat Belediyesi İstatistikleri, 2020). Kumluk Mahallesi'nde şehir mezarlığı ve geniş alanlı kamu kurumlarının bulunması; Çamlıca Mahallesi'nde ise devlet hastanesi, otogar ile açık ve yeşil alanların yer alması konut yoğunluğuna etki etmiştir. Konut yoğunluğu ortalamanın üstünde olan bir diğer mahalle Camikebir'de hektar başına düşen konut sayısı 32.55'tir. Şehirde en fazla konutun bulunduğu Camikebir Mahallesi'nin diğer mahallelere nispetle geniş alanı konut yoğunluk değerine etki etmiştir. Şehir yerleşmesinin çekirdek alanlarının yer aldığı Gökdere Mahallesi konut ve bina yoğunlukları arasındaki fark nedeniyle dikkat çekicidir. Hektar başına düşen konut sayısı yönünden şehir ortalamasının altında kalan Gökdere Mahallesi bina yoğunluk sıralamasında ikinci sıradadır. Geleneksel dokunun korunduğu ve ortalama kat sayısının 2 olduğu mahallede alınan sit kararlarının konut yoğunluk oranına etki yaptığı anlaşılmaktadır.

Şekil 4. Yıldız Mahallesi'ndeki Konut Alanlarından Bir Görünüm (2019)

Kentin merkezine uzak Esentepe Mahallesi 2577 konut ile şehirdeki en yüksek ikinci konut sayısına sahip mahalledir (Şekil 4). Konut sayısı yönünden ilk sıralarda gelen Esentepe Mahallesi'nde hektar başına düşen konut sayısı 26.82'dir. Esentepe'nin konut yoğunluğu yönünden diğer mahallelerin gerisinde kalmasında merkezden uzak oluşu ve alan büyüklüğünün rolü büyüktür. Ayrıca ortalama kat sayısının 3 olması da konut yoğunluğuna etki eden bir başka faktördür (Boyabat Belediyesi İstatistikleri, 2020) .

Konut sayısının fazla olmasına karşın konut yoğunluk oranı düşük olan bir diğer yerleşme Yenimahalle'dir. Mahallede hektar başına düşen konut sayısı 25.48'dir. Ortalama kat sayısının 2 ve yüz ölçümünün diğer mahallelere oranla büyük olması Yenimahalle'yi konut yoğunluğu sıralamasında gerilere atmıştır. 2015 yılında kurulan Sefa Mahallesi'nde konut yoğunluğu diğer mahallelerin oldukça altındadır. Merkezden uzak oluşu ve sanayi alanlarına yakınlığı bu durumun başlıca nedenleridir.

Boyabat şehrinde 2012 yılından bugüne konut sayısı %59.32 oranında artmıştır. 2012 yılında şehirdeki konut sayısı 10500 iken bu sayı 2020 yılında 16729'a yükselmiştir (Tablo 3). Şehirdeki konut sayısının sekiz yıl gibi kısa bir sürede % 59.32'lik oranla artması ülkede son dönemde inşaat sektöründe yaşanan gelişmelerin Boyabat şehrinde de etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca şehirde inşaat sektörüne yönelik imalatın gelişmesinden dolayı yapı inşa maliyetlerinin düşük olması, bankaların uygun konut kredi imkânı sunması ve halkın sosyo-ekonomik durumundaki gelişmeler bu artışa etki etmiştir.

Tablo 3. Boyabat Şehri'nde Konut Sayısı Değişimi (2012-2020)

MAHALE ADI	KONUT (MESKEN) SAYISI		FARK	ARTIŞ ORANI (%)
	2012	2020		
Camikebir	1860	2.759	899	48.33
Esentepe	1200	2.577	1.377	114.75
Kumluk	1400	2.140	740	52.86
Yıldız	945	2.491	1.546	163.60
Çamlıca	1490	1.920	430	28.86
Yenimahalle	1710	2.150	440	25.73
Zincirlikuyu	1060	1.225	165	15.57
Gökdere	835	1.007	172	20.60
Sefa	-	460	-	-
TOPLAM	10500	16.729	6.229	59.32

Kaynak: Boyabat Belediyesi İstatistikleri (2020)

Boyabat şehrinde 2012-2020 yılları arasında konut sayısının en fazla arttığı yerleşme Yıldız Mahallesi'dir. Söz konusu dönemde mahalledeki konut sayısı %163.6'lık bir artışla 945'ten 2491'e çıkmıştır. Yerleşmeye uygun arsaların geniş alan kapladığı mahallede kat karşılığı konut yapımı yaygınlaşmış ve konut sayısı önemli bir artış göstermiştir. Konut sayısının artış gösterdiği bir diğer mahalle Esentepe'dir. Mahallede 2012-2020 döneminde 1357 yeni konut inşa edilerek konut sayısı 1200'den 2577'ye çıkmıştır. Konut artışında bu iki mahalleyi Camikebir (899), Kumluk (740), Yenimahalle (440), Çamlıca (430), Gökdere (172), Zincirlikuyu (165) mahalleleri izler. Mahalle bazındaki konut artışında Yıldız Mahallesi'nin ayrı bir yeri vardır. Sefa Mahallesi 2015 yılında kurulduğu için konut sayısının en az olduğu yerleşmedir (2020 yılında 460 konut vardı, Tablo 3).

Ticaret Alanları

Boyabat şehrinde ticari işletmeler akaryakıt istasyonları, pazar yeri, hayvan pazarı ve diğer iş yerlerinden oluşan ticaret alanları şehir arazisinin %2.15'lik (11,29 ha) kısmını kaplamaktadır (Tablo 1). Ticari faaliyetlerin yaşandığı başlıca ticaret alanları şehrin ana aksını oluşturan Adnan Menderes Bulvarı ve Kolaz Çayı'nın güneydoğusundaki eski yerleşim alanları üzerinde yer alır. Çeşitli fonksiyonların toplandığı bu merkezi alanlarda özellikle konut alanlarıyla iç içe girmiş durumdaki iş yerlerinin merkezden dışa doğru gidildikçe azaldığı görülür.

Boyabat şehrini eşit olmayan bir biçimde ikiye ayıran Adnan Menderes Bulvarı Köprübaşı Mevki'nden başlayarak şehirsel alan boyunca uzanır. Bulvarın özellikle Köprübaşı ve Dörtyol Mevkileri arasında kalan kısmında ticaret alanlarının yoğunluğu fazladır. Hükümet Konağı, Adliye gibi önemli kamu kurumlarının yanı sıra bankalar ve farklı türdeki iş yerleri bu kesimde toplanmıştır. Ayrıca şehirde ticari alanların yoğunlaştığı diğer cadde ve sokakların bulvarın yine bu kısmına bağlandığı veya paralel olduğu görülmektedir. Bulvarın her iki yakasına karşılıklı dizilen çok katlı binaların zemin katı genellikle iş yerlerine ayrılmıştır. Binaların üst katlarında yer yer görülen iş yeri ve ofislerin dışında konutlar da bulunmaktadır. Kuzeybatı güneydoğu doğrultulu bulvar üzerinde batıdan doğuya doğru ilerledikçe nispeten yoğunluk azalmaktadır. Boyabat şehrinde ticari alanların yoğunlaştığı diğer önemli yerler geçmişte şehrin aksını oluşturan Yusuf Kemal Bey Caddesi ve caddenin doğusunda yer alan Tarihi Boyabat Çarşısı'dır (Orta Çarşı). Eskiye kıyasla ticari canlılığın azaldığı bu alanlarda birçok iş yeri bulunmakta ve ticari faaliyetler de devam etmektedir. 1926 yılında Boyabat Belediyesi tarafından planlanan Tarihi Boyabat Çarşısı (Orta Çarşı) ikili üçlü dükkân sıraları ve 2 katlı kargir yapılardan meydana gelmektedir (Seçkin, Özakın ve Erdem, 2003)

Şekil 5. Tarihi Boyabat Çarşısından Bir Görünüm (2019)

Arasta tipli bir Osmanlı çarşısı özelliği taşıyan bu ticari alanda ticarethanelerin yer aldığı binaların birçoğu eskimeye yüz tutmuştur (Şekil 5). Boyabat Çarşısı'nı kuzeyden çevreleyen Cevdet Kerim Bey ile güneyden çevreleyen Eczane caddeleri üzerinde iş yeri dokusu sıktır. Yusuf Kemal Bey Caddesi'nden doğuya doğru uzanan bu caddelerde binaların alt katı genellikle iş yeridir. Ayrıca bu caddelerin daha doğusunda kalan ve Dörtyol

Mevki'nde Adnan Menderes Bulvarı'nı dik kesen Stadyum Caddesi de ticaret alanlarının yer aldığı önemli bir caddedir.

Şehirde ticari faaliyetler için ayrılmış semt pazarı ve hayvan pazarının kurulduğu yerleri de ticari alanlar kapsamında ele almak gerekir. Camikebir Mahallesi Atatürk Caddesi üzerinde kurulan semt pazarı yaklaşık 2500 m² kapalı alana sahiptir (www.tkgm.gov.tr/tr/icerik/parsel-sorgulama, Erişim: 2020). Pazarın kurulduğu bu alanın çevresindeki binaların zemin katları ticarethanelerle doludur. Hâl yeri olarak da bilinen alanda ve çevresinde özellikle pazarın kurulduğu pazartesi günleri şehrin trafiğini aksatacak ölçüde yoğunluk yaşanmaktadır. Boyabat şehrinde canlı hayvan pazarı Panayır Caddesi'ne yakın bir yerde pazartesi günleri kurulur. Camikebir Mahallesi dâhilindeki canlı hayvan pazarının alanı 5985 m²'dir (www.tkgm.gov.tr/tr/icerik/parsel-sorgulama, Erişim: 2020).

Boyabat şehrinde sanayi sektörüne ait ticarethaneler ve bazı esnaf gruplarının bir arada bulunduğu ticaret alanları dışında iş yerleri şehrin merkezinde iç içe girmiş durumdadır. Merkezde yoğunlaşan iş yerleri merkezden uzaklaştıkça seyrekleşmektedir. Şehirde çok katlı iş yerlerinin sayısı azdır. Geniş alana ihtiyaç duyan ticarethaneler (mobilya, akaryakıt istasyonu, inşaat ve yapı malzemeleri ticareti vb.) şehrin merkezinden uzakta kara yolunun kenarında yer almaktadır.

Ulaşım Alanları

Boyabat şehir arazisinin önemli bir bölümünü kaplayan ulaşım alanları şehir alanının %22.12'sini (116.28 ha) oluşturur (Tablo 1). Terminal alanı, garaj alanı ve yollardan meydana gelen ulaşım alanlarının büyük kısmını şehir yerleşmesini il ve ilçelere bağlayan karayolu ile şehrin içindeki caddeler oluşturmaktadır. Şehir alanı boyunca uzanan ve şehirsel alanı eşit olmayan bir biçimde ikiye ayıran karayolu ulaşım alanlarının başında gelir. Yerleşmenin gelişme yönü üzerinde rol sahibi bu karayolu Durağan ve Saraydüzü ilçelerinden gelip şehir merkezinden ve Kolaz Çayı üzerinden geçip Sinop merkez ile Kastamonu'ya bağlı Hanönü ilçesine ulaşımı sağlamaktadır. Bu karayolu her ne kadar şehirlerarası ulaşımı sağlayan karayolu olsa da şehir içi trafiğine de hizmet vermektedir. Şehir içi en önemli taşıt yolu olarak görülen bu yol Durağan ve Saraydüzü'nden gelerek Adnan Menderes bulvarıyla birleşir ve şehrin kuzeydoğusundaki sanayi alanlarından geçerek Sinop ve Kastamonu illerine doğru devam eder [Boyabat (Sinop) İlave-Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu, 2017: 14].

Şehir yerleşmesinin önceleri en önemli aksı Yusuf Kemal Bey ve Bayram Caddeleri iken Adnan Menderes Bulvarı'nın açılmasıyla ana aks bu bulvara kaymıştır. Camiye, çarşıya ve konut alanlarına yakınlığı bulunan Yusuf Kemal Bey Caddesi eskisi kadar olmasa da hâlen canlılığını korumaktadır. Ekin Pazarı önünde üçe ayrılan Yusuf Kemal Bey

Caddesi'nin güneye, batıya ve doğuya doğru uzandığı bu yer odak noktasıdır (Kirenci Eruzun, 2018). Şehir alanı içinde Samsun-Sinop kara yolunun devamı niteliğindeki Adnan Menderes Bulvarı şehrin aksını oluşturur. Köprübaşı Mevki'nden başlayarak doğuya doğru uzanan bu bulvara birçok cadde ve sokak bağlanır. Boyabat şehrinin yatay büyümesinde önemli bir fonksiyon üstlenen Adnan Menderes Bulvarı boyunca şehir alanı doğuya doğru gelişmiştir. Özellikle şehrin doğusunda yeni yerleşim alanlarında yer alan ızgara planlı yollar daha geniş ve birbirini dik kesmektedir. Eski yerleşim alanlarında yer alan yollar ise daha dar ve kıvrımlıdır. Şehir arazisi içinde yer alan 22, 17 ve 15 m genişliğindeki yollar toplayıcı ve ana yollardır. Kent içi dağıtıcı yollar olan 12, 10 ve 8 m genişliğindeki yollar ise servis yolu niteliğindedir (Boyabat İlave-Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu, 2017).

Şekil 6. Boyabat Terminal Alanı (2019)

Ulaşım alanları dâhilinde değerlendirilen bir diğer alan terminal alanıdır (Şekil 6). Daha önceleri şehrin merkezinde Hükümet Konağı Projesinin yürütüldüğü yerde hizmet veren terminal daha sonra bugünkü Çamlıca Mahallesi Durağan kara yolu kenarındaki alana taşınmıştır. 1.32 hektar büyüklüğünde bir alana sahip terminalde şehirlerarası yolculuk yapan otobüslerin yanı sıra 20 Nolu Şehir içi Dolmuş Minibüsçüler Kooperatifine ait minibüsler ile köy yerleşmelerine yolcu taşıyan araçlar toplanmaktadır (Boyabat İlave-Revizyon İmar Planı Plan Açıklama Raporu, 2017).

Eğitim-Spor-Dini ve Sosyal Tesis Alanları

Boyabat ilçe merkezinde şehirlere özgü kültürel faaliyetlerin yürütüldüğü çeşitli fonksiyon alanları şehir arazisinin %6.38'ini (33.56 ha) oluşturur (Tablo 1). Bu fonksiyon alanları içinde en büyük pay eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü okullara aittir. Okul öncesi, ilkokul, ortaokul, lise ve yükseköğretim düzeyinde eğitim veren kurumların bulunduğu Boyabat şehrinde toplam 31 okul vardır (İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü İstatistikleri, 2018). Bu kurumlar için ayrılan alanlar içinde kreşler 7221 m², ilköğretim tesisleri 72567 m², ortaöğretim tesisleri 66782 m², üniversite 39338 m², Meslek Yüksekokulu 4934 m² alana sahiptir. Bu kurumlara ek olarak eğitim tesisi alanları kapsamında ele alınması gereken yurtlar 9114 m² alan kaplamaktadır (Boyabat (Sinop) İmar Planı Araştırma Raporu, 2015).

Şekil 7. Sinop Üniversitesi Boyabat Yerleşkesi (2019)

Şehirde hizmet veren örgün eğitim kurumları (ilkokul-ortaokul-lise) eğitim alanlarının önemli bir bölümünü oluşturur. Toplam 23 eğitim kurumunun (7 ilkokul, 8 ortaokul ve 8 lise) faaliyette olduğu Boyabat şehrinde okulların daha çok Esentepe ve Çamlıca Mahallesi'nde toplandığı görülür. Sinop Üniversitesi Boyabat Meslek Yüksek Okulu ile Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Esentepe Mahallesi sınırları içinde konumlandırılmış önemli eğitim kurumlarıdır (Şekil 7). Şehir içi arazi kullanımında küçümsenmeyecek bir paya sahip bu saha toplamda 19.63 hektar büyüklüğünde olup şehirsel alanın %3.7'sini oluşturur (Boyabat İmar Planı Araştırma Raporu, 2015).

Kültürel faaliyetler kapsamında ele alınması gereken bir diğer alan türü şehirdeki spor alanlarıdır. Sportif aktivitelerin gerçekleştirildiği açık ve kapalı spor alanları şehir arazisinin %1,15'lik (6.05 ha) kısmını kaplamaktadır. Esentepe Mahallesi'nde bulunan futbol sahası, Camikebir Mahallesi'ndeki Boyabat Kapalı Spor Salonu ile Çamlıca Mahallesi'nde bulunan Prof. Dr. Necmettin Erbakan Spor Salonu şehirdeki en önemli spor tesisleridir. 10000 m² alan üzerine kurulu 1000 kişi kapasiteli Prof. Dr. Necmettin Erbakan Spor Salonu 3000 m² kapalı alana sahiptir. Spor salonunda 5 soyunma odası, 4 antrenör odası, 1 gözlemci odası, 1 revir ve 2 hakem odası bulunmaktadır. Bunların dışında bağımsız antrenman odalarının da yer aldığı salonda mescit, depolar ve amir odası da mevcuttur.

Açık spor alanlarının en mühimi olan futbol sahası Esentepe Mahallesi'nde yer alır. Çim bir zemine sahip futbol sahasının yalnızca batı yakasında tribün bulunmaktadır. Kale arkalarında izleyici yeri bulunmayan futbol sahasının oyun alanı yaklaşık 7000 m² büyüklüğündedir (Google Earth Pro, Erişim tarihi: 01/12/2020)

Cami ve mescit dışında ibadethane bulunmayan Boyabat şehrinde 2.58 ha alanda yer alan ibadet alanları şehir arazisinin %0.49'una tekabül eder (Boyabat İmar Planı Araştırma Raporu, 2015). Boyabat ilçe merkezinde 23 cami, 2 mescit dışında ibadethane bulunmamaktadır.

Sit Alanları

Hızlı kentleşmeye rağmen tarihi kent dokusunu büyük ölçüde koruyarak bugüne ulaşmış Boyabat şehri arkeolojik, doğal ve kentsel sit alanlarının bulunduğu karma bir sit alanıdır. 1979 ve 1989 yıllarında Kültür Bakanlığı tarafından korunması gerekli yapılar için yapılan tescil ve tespit çalışmalarıyla şehirdeki kentsel sit sınırları belirlenmiştir. Bu sit kararını içeren 1996 tarihli sit alanları ile tescilli kültür ve tabiat varlıklarını esas alan koruma amaçlı imar planı hâlen yürürlüktedir (Erdem, Özakın & Seçkin, 2003).

Boyabat (Sinop) İmar Planı Araştırma Raporu'ndaki (2015) mevcut kentsel arazi kullanımına göre sit alanı olarak sadece arkeolojik sit alanı Boyabat Kalesi belirtilmiştir. Rapora göre 0.81 hektar büyüklüğünde bir alan kaplayan Boyabat Kalesi şehirsel alanın %0.15'ini oluşturmaktadır. Oysa 2017 yılında onaylanan Boyabat (Sinop) İlave-Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu'na göre şehir arazisi içinde farklı nitelikteki sit alanlarının toplamı 30.88 hektardır ve sit alanları şehirsel alanın %3.22'lik kısmını kaplamaktadır. Özellikle kentsel sit alanlarını oluşturan geleneksel konutlar ile tarihi nitelikteki çarşı, ibadethane ve resmi kurumların bulunduğu alanlar Araştırma Raporu'nda (2015) mevcut kullanım durumları üzerinden değerlendirilmiştir. Sit alanı olarak hesaplanmayan bu alanlar araştırma raporunda kullanım durumlarına göre konut, ticaret, dini ya da resmi kurum gibi diğer fonksiyon alanları hesaplamalarına dâhil edilmiştir. Bu durumdan

anlaşılacağı üzere Boyabat şehir arazisi içinde sit bölgelerinin kapladığı alan Boyabat Kalesi'ne ait 0.81 hektardan çok daha fazladır. Böylesi bir farkın doğmasına neden olan durum çalışmada fonksiyonel arazi kullanımı incelemesinin 2017 yılında onaylanan imar planına göre değil, araştırma raporundaki mevcut kentsel arazi kullanımına göre yapılmasıdır. Bahsi geçen sit alanları hesaplamalara dâhil edilmese de bu alanlara ve bu alanlar üzerindeki koruma kapsamındaki kültür varlıklarına değinilmiştir.

Yerleşmenin ilk nüvesini oluşturan Boyabat Kalesi'nin oturduğu alan Arkeolojik Sit Alanı; Kale'nin bulunduğu tepe, Kırkızlar Kayası ve Kolaz Çayı'nın kenarları Doğal Sit Alanıdır. Bütünleşmiş tek bir alan olmayan şehirdeki Kentsel Sit Alanları ise dört ayrı sit bölgesinden meydana gelmektedir. Bu dört ayrı kentsel sit bölgesinden ikisi Adnan Menderes Bulvarı'nın kuzeydoğusu ve güneybatısında, diğer ikisi de Kolaz Çayı'nın kuzeyinde yer almaktadır. Kentsel sit bölgeleri içinde en büyük alanı kaplayan Adnan Menderes Bulvarı'nın güneybatısındaki Kentsel Sit Alanı aynı zamanda çarşı alanını da içermektedir. Şehirdeki arkeolojik, doğal ve kentsel sit alanları Gökdere, Camikebir, Zincirlikuyu, Kumluk ve Yenimahalle dâhilindedir (Erdem, Özakın & Seçkin, 2003).

Şekil 8. Gökdere Mahallesi'ndeki Konutlardan Bir Görünüm (2019)

Boyabat Kalesi'nin kurulu olduğu tepenin güney eteklerinde yer alan Gökdere Mahallesi'nin büyük bir kısmı kentsel sit alanıdır. Yerleşmenin ilk nüvesini oluşturan Boyabat Kalesi ile ilk yerleşme alanlarının yer aldığı mahallede yer yer bozulmalara rağmen geleneksel doku özellikleri korunmaktadır. Gökdere mahalle sınırlarındaki Kayaarası Sokak'ta yer alan medrese kalıntısının 15. yüzyılda Candaroğlu İsmail Bey tarafından yaptırılan İsfendiyar Bey Medresesine ait olduğu tahmin edilmektedir. Şehirde kentsel sit alanının yer aldığı bir diğer mahalle olan Camikebir Mahallesi'nde kuşkusuz en önemli tescilli yapı mahallenin adını aldığı

Büyük Cami'dir (Beyazıt Camisi). Caminin ilk hâli yıkılmış ve 1856 senesinde (H. 1272) cami yeniden inşa edilmiştir. 1943 yılındaki deprem sonrası teferruatlı bir onarım geçiren Büyük Cami yakın zamanda restore edilerek bugünkü hâlini almıştır (Kirenci Eruzun, 2018). Büyük Cami dışında geleneksel yapıların bulunduğu Camikebir Mahallesi'nde; Taş Mescit, Kız Meslek Lisesi binası ve sivil mimarlık örnekleri tescilli diğer yapılardır. Adnan Menderes Bulvarı'nın güneybatısındaki Kentsel Sit Bölgesi'nin bir bölümünü içine alan Zincirlikuyu Mahallesi yer yer karşılaşılan yüksek binalara karşın geleneksel doku özelliklerini sürdürür. Mahalle sınırlarında yer alan Askerlik Şubesi (Eski Hastane), Kandilsiz Mescit ve Kaya Camisi ön plana çıkan tescilli yapılardır (Erdem, Özakın & Seçkin, 2003). Şehir yerleşmesinin güneydoğusunda Kentsel Sit Bölgeleri'nin küçük birer kısmının yer aldığı Kumluk Mahallesi'nde ön plana çıkan geleneksel yapı İnönü İlkokulu binasıdır. Erken Cumhuriyet Dönemi özellikleri taşıyan bu yapı iki katlı ve dikdörtgen planlıdır (Kirenci Eruzun, 2018). Bugün eğitim-öğretime kapalı bu okul binasının Öğretmen Evi'ne dönüştürülmesi planlanmaktadır.

Yenimahalle, Kolaz (Gazidere) Çayı'nın kuzeyindeki Kentsel Sit Bölgeleriyle birlikte Adnan Menderes Bulvarı'nın güneybatısındaki Kentsel Sit Bölgelerini kapsamaktadır. Kolaz Çayı'nın kuzeyinde yer alan bölgede birkaç geleneksel konut ile bugün Çeltik İşleme Tesisi olarak kullanılan yapılar yer almaktadır. Mahallenin Adnan Menderes Bulvarı'nın güneybatısında kalan kısmında ise hem konut hem de çarşı alanı bulunmaktadır. Genellikle 2 katlı kârgir yapılardan oluşan "Orta Çarşı" nın önemli bir bölümü Yenimahalle'nin batısına düşmektedir. 1926 yılında Boyabat Belediyesi tarafından planlanan bu çarşı ızgara planlı sokak yapısıyla konut alanlarından ayrılmaktadır (Erdem, Özakın & Seçkin, 2003).

Sanayi Alanları

Sanayi faaliyetlerin yoğun yaşandığı Boyabat şehrinde sanayi alanları şehir arazisinin %18.03'ünü (94.76 ha) kaplar (Tablo1.). Konut ve ulaşım alanlarından sonra fonksiyon alanları içinde en geniş yer sanayi alanlarınındır. Şehirsel alan dışında olmasına rağmen şehrin etki bölgesi içinde yer alan Organize Sanayi Bölgesi de sanayi alanları kapsamında ele alınmıştır. Boyabat şehrine ait fonksiyonel arazi kullanım haritası incelendiğinde sanayi alanlarının büyük bir kısmının şehrin kuzeydoğusuna düşen alanlarda toplandığı görülür (Şekil 2). Karacaören Mücavir Alan dâhilindeki bu alanlar Osmanköy Mevki'nden Sefa Mahallesi sınırına kadar uzanmaktadır. Hem sayı hem kapladığı alan bakımından ön plana çıkan tuğla fabrikalarının şehrin kuzeydoğusundaki bu alanların çoğunu kapladığı görülür. Şekillendirme, pişirme ve kurutma işlemlerinden geçirilerek üretilen tuğlaların imalatı için genişçe bir alan gereklidir. Tuğlalar bu işlemlerden hemen sonra satılabildiği gibi bazen de stoklanmaktadır. Tabi bu durum aynı

zamanda bir depolama alanı ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle alanları 10000 m²-100000 m² arasında değişen tuğla fabrikaları şehirdeki sanayi alanlarının büyük kısmını oluşturur. Karacaören Mücavir Alan dâhilinde kümelenen tuğla fabrikaları Kastamonu yolu (D-030) diye bilinen karayolunun her iki kenarına dizilmiş durumdadır. Bu alanlar dışında şehirdeki diğer tuğla fabrikalarının şehrin doğusuna düşen sanayi alanlarında yer aldığı görülür.

Şekil 9. Emek Tuğla Fabrikası'ndan Bir Görünüm (2019)

Şehir arazisi dışında olmasına karşın sanayi alanları kapsamında ele alınan Organize Sanayi Bölgesi ilçe merkezine yaklaşık 13 km uzaklıkta D-785 kara yolunun kenarında yer almaktadır. Kuzey Kristal Cam Mozaik San. ile GFC Yangın Güvenliği ve Danışmanlık Hizmetleri Sanayi'nin bulunduğu Organize Sanayi Bölgesi'nin alanı 21.10 ha'dır. Sinop'un ilçeleri arasında gelişen sanayisiyle dikkat çeken Boyabat'ın sanayi gelişiminin bugün olduğu gibi yine farklı sanayi kollarında olacağı öngörülmektedir. İlçe merkezinde genel fonksiyonların toplandığı alanlar dışında Karacaören Köyü'nde yoğunlaşan sanayi alanları korunmakla birlikte yeni kurulacak sanayi kollarının Organize Sanayi Bölgesi'nde yapılanması desteklenmektedir. Planlı bir sanayi gelişimi hedefleyen kararların alındığı ilçede Organize Sanayi Bölgesi'ne bitişik yeni sanayi alanları da planlanmıştır (Boyabat İlave Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu, 2017). Şehirdeki bir diğer önemli sanayi alanı Küçük Sanayi Sitesi'dir. Sefa Mahallesi sınırları içinde bulunan bu alan 11.23 hektar büyüklüğünde olup 302 dükkândan oluşur (Boyabat İlave Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu, 2017). Sanayi sitesinde oto tamirhanelerinin sayısı fazladır. Aynı türdeki iş yerlerinin bir

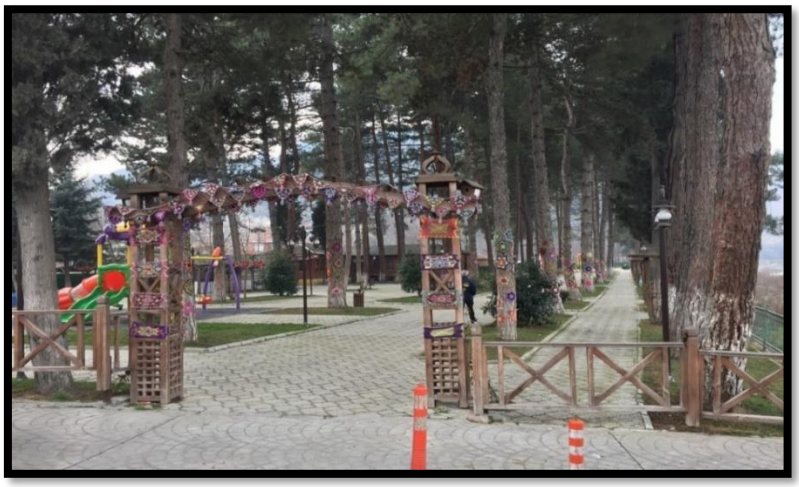
arada yer aldığı bu alanda otomotiv sanayine yönelik iş yerlerinin sayısı fazladır.

Açık ve Yeşil Alanlar

Açık ve yeşil alan bileşenlerinden olan parklar kentin fiziki, sosyal ve ekonomik yapısını yakından etkiler. Kentlerin estetiği, yaşanabilirliği, ekolojisi vb. özellikleri parklara sıkı bağlılık gösterir. Şehirsel alan içinde parklar rekreasyonel özellikleri ile önemli bir işleve sahiptir. Dinlenmek, eğlenmek ve spor yapmak isteyenlerin sıklıkla uğradıkları yerlerdir. Şehirlerde farklılaşan fonksiyonel kullanım alanları arasında tampon ve bağlayıcı işlev görürler (Onsekiz ve Emür, 2008).

Bu bağlamdan hareketle Boyabat şehrinin mevcut kentsel arazi kullanımına bakıldığında şehir arazisinin %1.46'sının (7.69 ha) açık ve yeşil alanlardan oluştuğu görülür (Tablo 1). Ancak 2017 yılı onaylı imar planı kararlarında açık ve yeşil alanlara ayrılan toplam alan 86.05 hektardır. 2035 yılı hedeflenerek hazırlanan bu imar planında şehirsel alanın 955.6 km² olduğu göz önünde tutulduğunda açık ve yeşil alanlara ayrılan alanın şehir arazisinin %9 gibi önemli bir bölümünü oluşturduğu görülür. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği Ek-2 Tabloda belirtilen 0-75000 nüfuslu ilçeler için kişi başına düşen alan standartı 10 m²'dir (https://mpgm.csb.gov.tr/plan-gosterimleri Erişim: 08/04/2021). Bu oran 2017 yılında onaylanan imar planı kararlarındaki açık ve yeşil alanlar (86.05 ha) ile 2020 yılı Boyabat şehir nüfusu (28.691) esas alınarak hesaplandığında Boyabat şehrinde kişi başına düşen açık ve yeşil alan miktarı yaklaşık 30 m² 'dir.

Kalebağ Tesisleri, Kolaz Çayı kenarındaki tarihi park, Erenlik Parkı, Alparslan Türkeş Parkı, Panayır Alanı ve Camikebir Mahallesi içinde yer alan ormanlık alan şehirdeki açık ve yeşil alanların başlıcalarıdır. Bu alanlar dışında mahalle içlerinde çocukların eğlenip oyunlar oynayabileceği park alanları da mevcuttur. Belirtilen alanlar içinde kapladığı alanla ön plana çıkan Erenlik Tepesi'nin doğusunda Camikebir Mahallesinde yaklaşık 50 ha büyüklüğündeki orman alanı 1963 yılında Orman İşletme Müdürlüğü tarafından yürütülen ağaçlandırma çalışması neticesinde ortaya çıkmış bir alandır (www.tkgm.gov.tr/tr/icerik/parsel-sorgulama, Erişim: 12.08 2020).

Şekil 10. Kolaz Çayı Kenarındaki Tarihi Parktan Bir Görünüm

Bugün şehir yerleşmesi içinde ve şehirsel alan etrafında görülen orman alanlarının çoğu bu çalışmanın eseridir. Boyabat Kalesi'nin güneyinde Kalebağ Mevkindeki sosyal kompleks görünümündeki alan ile Çamlık diye bilinen ağaçlık arazi bir diğer önemli yeşil alanlardır.

Resmi Kurumlara Ait Alanlar

Yönetim hizmetlerinin sağlayıcısı olan resmi kurumlar Boyabat ilçe merkezinde şehirsel alanın %3.39'u (17.83 ha) kaplar (Tablo 1). Kumluk Mahallesi'ndeki Orman İşletme Müdürlüğüne ait yaklaşık 3.7 hektarlık alan resmi kurum alanları içinde büyüklüğüyle ön plana çıkmaktadır (www.tkgm.gov.tr/tr/icerik/parsel-sorgulama, Erişim:12.08.2020).

Şekil 11. Yapımı Devam Eden Hükümet Konağı Projesi (2019)

Şehirdeki resmi kurumlar farklı mahallelere dağılmış gibi görünse de hepsinin şehrin aksını oluşturan Adnan Menderes Bulvarı hattı ya da bu bulvarı dik kesen caddeler üzerinde yer aldığı görülür. Adnan Menderes Bulvarı üzerinde yer alan kurumlar Adliye, Emniyet Müdürlüğü, İl Özel İdare Müdürlüğü ve diğer resmi dairelerle beraber aynı alanı paylaşan Kaymakamlıktır. Hükümet Konağı'ndan ayrı bir alanda hizmet veren İlçe Mili Eğitim Müdürlüğü ile PTT Adnan Menderes Bulvarı'na bağlanan caddeler üzerinde yer almaktadır. Ayrıca gelecekte Boyabat Belediyesi, Kaymakamlık ve beraberinde birçok resmi daireye ev sahipliği yapacak Hükümet Konağı alanı da yine bu bulvar üzerindedir (Şekil 11). Yenimahalle'deki İtfaiye Müdürlüğü ile Osmanköy Mevki'ndeki Karayolları 79. Şube Şefliği ve Bölge Trafik Denetim Amirliği'ne ait alanlar ise merkezi fonksiyonların toplandığı alanların dışındadır.

Diğer Fonksiyon Alanları

Mezarlık, dere-kanal, askerî alanlar ile planlamaya dâhil edilen diğer şehir arazisi diğer fonksiyon alanları kapsamında ele alınmıştır. Bu alanların toplamı 38.18 ha'dır ve şehirsel alanın %7.26'sını oluşturmaktadır (Tablo 1). Mezarlık alanlara Boyabat şehrinde ayrılan alan şehirsel alanın %3.96'sını (7.38 ha) oluşturmaktadır (Boyabat İmar Planı Araştırma Raporu, 2015). Kumluk Mahallesi'nde iş ve ticaret alanlarından uzak bir yerde konumlanan şehir mezarlığı konut alanlarıyla çevrilmiş durumdadır (Şekil 12). Kumluk dışında Esentepe ve Çamlıca mahallelerinde de mezarlık alan bulunmaktadır.

Şekil 12. Kumluk Mahallesi'ndeki Mezarlıktan Bir Görünüm (2019)

Diğer alanlar kapsamında ele alınan dere, boş alan, teknik alt yapı alanları, kayalık, çalılık, ağaçlık ve tarım alanları 16.83 ha büyüklüğüyle

şehirsel alanın %3.22'sini kaplar (Boyabat İmar Planı Araştırma Raporu, 2015: 54). Bu alanların en önemlisini kuşkusuz şehir alanını iki parçaya ayıran Kolaz (Gazidere) Çayı oluşturur. Kalebağı diye bilinen alanda şehirsel alana giren Kolaz Çayı şehir yerleşmesinin kuzeyine doğru akış göstererek Alibeyli köyü sınırında şehir alanını terk eder. Şehir arazisi içindeki askeri alanlar toplam alanın % 0.10'unu (5.519 m²) oluşturur.

SONUÇ

Boyabat ilçe merkezindeki fonksiyon alanları incelendiğinde 525.67 hektar büyüklüğündeki mevcut şehirsel alan içinde %38'lik payla (199.73 ha) konut alanlarının ön plana çıktığı görülür. Konut alanlarından sonra şehir arazisinde en büyük pay sırasıyla ulaşım alanları ve sanayi alanlarına aittir. Ulaşım alanları 116.28 ha ile şehirsel alanın %22.12'sini; 94.76 ha olan sanayi alanları ise %18.03'ünü kaplar. Boyabat şehrinde bu alanları sırasıyla; eğitim-dini-spor ve sosyal tesis alanları (%6.38), resmi kurum alanları (%3.39), ticaret alanları (%2.15), açık ve yeşil alanlar (%1.46), sağlık tesisi alanları (%1.05), arkeolojik sit alanı (%0.15) izler. Bu alanlar dışında kalan diğer fonksiyon alanları başlığı altında toplanan mezarlık, dere-kanal, boş alan, çalılık, kayalık, ağaçlık alan, teknik alt yapı alanı, tarım alanı ve askeri alan ise şehir arazisinin %7.26'lık kısmını oluşturur.

Boyabat şehri yerleşme alanı kuzeybatı-güneydoğu yönünde Gökırmak vadisi boyunca uzanan verimli tarım alanları ile çevrilidir. Aynı yönde uzanan fay hattının varlığı da dikkate alınarak şehir bu yöne doğru genişletilmemelidir. Yerleşmeye uygun sahalar doğu ve güneydoğudur. Nitekim geçmiş yıllarda şehir bu yönde gelişme göstermiştir. Ancak kuzeybatıdaki Karacaören köyü civarında şehirsel fonksiyonlar belirginleşmeye başlamış, özellikle sanayi ve yerleşme alanları gelişme göstermiştir. Sanayi tesisleri içinde tuğla fabrikaları kapladıkları alan bakımından önemli bir yere sahiptir. İlçe Merkezi'nde yerleşmeler ilk olarak Kale Tepe ve Erenlik Tepesi sırtlarında taşkından ve rüzgardan korunaklı alanlar üzerinde kurulmuştur. Fakat geçen zaman içinde şehirsel alanın büyümesiyle bu hassasiyetin kaybolduğu görülmüştür. Boyabat şehri kentsel, arkeolojik, doğal ve jeolojik sit alanların bulunduğu karma bir sit alanıdır. Geleneksel dokusunu koruyarak bugüne ulaşmış ender yerleşmelerden biri olan Boyabat şehrinde kentsel sit alanlarının önemli bir kısmı Gökdere, Camikebir, Yenimahalle ve Zincirlikuyu mahallelerinde yer alır.

Ticari fonksiyon alanları yatay büyümeye bağlı olarak merkezden dışarıya doğru yayılma eğilimi göstermiştir. Atatürk Caddesi'ndeki pazar yeri merkezi konumunu korumuştur. Batı ve güneyden konutlarla çevrili pazar yerinin doğusunda gelecekte kamu kurumlarının toplanacağı Hükümet

Konağı binası bulunmaktadır. Şehrin eski yerleşim alanlarında plansız imar nedeniyle sokaklar dardır. Bu durum trafik ve otopark sorununa neden olmaktadır. Nitekim Tarihi Orta Çarşı civarında araçlar yol kenarlarına park edildiğinde ve ticari araçlar yol üzerinde yük boşalttıklarında trafik tıkanmakta, ihtiyaç durumunda itfaiye ve ambulans hizmetleri zorlaşmaktadır. Şehir merkezine yakın alanlarda yapılacak otoparklar sorunun çözümüne önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

DOĞANAY, H., 1983, Erzurum'un Şehirsel Fonksiyonları ve Başlıca Planlama Sorunları. Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Basılmamış Doçentlik Tezi, Erzurum

DOĞANAY, H., 1994, Türkiye Beşeri Coğrafyası. Gazi Büro Kitabevi, Birinci Baskı, Ankara

GÜREL, K. 2006. Çarşamba İlçe Merkezi'nde Şehir İçi Arazi Kullanımı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun

İZBIRAK, R., 1986, Coğrafya Terimleri Sözlüğü. Öğretmen Kitapları Dizisi No: 157, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

KADIOĞLU, Y., 2010, Şehir Coğrafyası Açısından Çivril. Aktif Yayınevi İstanbul

KARABORAN, H.H., 1989, Şehir Coğrafyası ve Şehirsel Fonksiyonlar. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt III. Sayı:1, Elazığ

KELEŞ, K., 1984, Kentleşme ve Konut Politikası. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay No: 540, Ankara

KİRENCİ ERUZUN, Z.A., 2018, Boyabat ve Geleneksel Ev Mimarisi- Çay Mahallesi Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ONSEKİZ, D., ve EMÜR, S.H., 2008, Kent Parklarında Kullanıcı Tercihleri ve Değerlendirme Ölçütlerinin Belirlenmesi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 1, Say:24

ÖZAV, L., 2002, Sivaslı İlçesi'nin Coğrafi Etüdü. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay. No:30, Ankara

SEÇKİN, N., ÖZAKIN, R. ve ERDEM, A., 2003, "Sinop-Boyabat Kentsel Mimarlık Envanter Raporu 2002 Yılı Çalışması." Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi Sayı: 1/2003

ŞAHİNALP, M.; ELMASTAŞ, N.; GÜNAL, V. ve BENEK, S., 2010, Şehirlerin Sınıflandırılması ve Tatvan Şehri'nin Bu Sınıflandırmalardaki Yeri. Doğu Coğrafya Dergisi. 15(23)

TÜMERTEKİN, E.- ÖZGÜÇ, N, 2004, Beşeri Coğrafya. İnsan-Kültür- Mekân. Çantay Kitabevi, İstanbul

TÜMERTEKİN, E., 1973, Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar.

İstanbul Üniversitesi Yayını No:1840. Coğrafya Enstitüsü Yayını No:72, İstanbul

YILMAZ, Y., 2019, Şehir Coğrafyası Açısından Erbaa. Yayımlanmamış Doktora Tezi Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Samsun

Diğerleri

Boyabat Belediyesi Mahalle İstatistikleri (2012-2020)

Boyabat İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü İstatistikleri (2018-2019)

Boyabat Küçük Sanayi Sitesi Kooperatif Başkanlığı İstatistikleri (2018)

Boyabat İmar Planı Araştırma Raporu, UTEM Planlama Proje Ltd. Şti., Murat BAYAR ve Hulusi YETKİN (2015).

Boyabat İlave-Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu , UTEM Planlama Proje Ltd. Şti., Murat BAYAR ve Hulusi YETKİN (2017)

www.tkgm.gov.tr/tr/icerik/parsel-sorgulama, Erişim Tarihi: 05.03.2020.

https://mpgm.csb.gov.tr/plan-gosterimleri Erişim Tarihi: 08/04/2021

Google Earth Pro, Erişim Tarihi: 01/12/2020

Tedarik Zinciri Dayanıklılığı: Dijital Teknolojilerin Potansiyel Katkılarına Yönelik Bir İnceleme

Zafer DURAN[1]

1- Öğr. Gör. Dr.; Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Gazipaşa Mustafa Rahmi Büyükballı Meslek Yüksekokulu İşletme Yönetimi Programı. zafer.duran@alanya.edu.tr ORCID: 0000-0002-7227-4196

ÖZET

Tedarik zincirleri, ürün ve hizmetlerin üretimden nihai tüketiciye ulaştırılmasına kadar olan süreçlerin, farklı coğrafyalarda ve kültürlerde faaliyet gösteren organizasyonların iş birliğiyle şekillendiği karmaşık bir ağ yapısına sahiptir. Bu ağın işleyişi küreselleşmenin etkisi, artan müşteri beklentileri ve kısalan ürün yaşam döngüleri gibi dinamik faktörlerle şekillenmektedir. Bu durum, tedarik zincirlerini daha kırılgan hale getirerek beklenmedik kesintilere karşı savunmasız bırakmaktadır. Bu nedenle beklenmeyen olaylara hazırlıklı olma, kesintilere hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verme ile süreçlerden kısa sürede toparlanma kapasitesini ifade eden tedarik zinciri dayanıklılığı, her geçen gün işletmeler için daha stratejik bir öncelik haline gelmektedir. Bununla birlikte tedarik zincirlerinde yaşanabilecek aksaklıklar, yalnızca işletmelerin operasyonel süreçlerini değil, aynı zamanda uzun vadede ülke ekonomilerini de olumsuz etkileyebilmektedir. Dahası kriz anlarında toplumun temel gereksinimlerinin kesintisiz bir şekilde karşılanabilmesi tedarik zincirlerinin dayanıklılığı ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla tedarik zinciri dayanıklılığı, toplumsal yaşamın devamlılığı için de kritik bir önem arz etmektedir. Bu çalışmada tedarik zinciri dayanıklılığı dijitalleşme perspektifinden ele alınarak blok zincir, büyük veri analitiği, IoT, yapay zeka ve dijital ikiz gibi dijital teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme potansiyelleri irdelenmiştir. Yapılan incelemelerde bu teknolojilerin tedarik zincirlerine gerçek zamanlı veri sağlama, süreçleri optimize etme ve riskleri öngörme yetenekleri sunarak dayanıklılığı artırma fırsatı verdiği ancak bu teknolojilerin uygulanmasında karşılaşılan zorlukların ve mevcut kısıtlamaların, bu dönüşümün başarısını sınırlandırabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler – Dijitalleşme, Dijital Teknolojiler, Dijital Tedarik Zicirleri, Tedarik Zinciri Yönetimi, Tedarik Zinciri Dayanıklılığı.

GİRİŞ

Günümüzde tedarik zincirleri, küreselleşmenin, artan müşteri beklentilerinin ve yoğun rekabetin etkisiyle giderek daha karmaşık ve kırılgan bir yapıya bürünmektedir. Bununla birlikte doğal afetler, salgınlar ve siyasi belirsizlikler gibi dışsal şoklar, tedarik zincirlerinin aksama riskini yükseltmekte ve organizasyonların bu risklere hızlıca uyum sağlayarak operasyonel sürekliliği koruma becerisini stratejik bir öncelik haline getirmektedir. Bu bağlamda tedarik zinciri dayanıklılığı, işletmelerin beklenmedik aksaklıkların etkisini en aza indirerek operasyonlarını kesintisiz şekilde sürdürebilmelerinde kritik bir rol oynamaktadır.

Tedarik zincirinin her bir faaliyeti, beklenmedik kesintilerle karşılaşma riski taşımaktadır. Kritik bir tedarikçinin kaybı, bir üretim tesisinde meydana gelen büyük bir yangın ya da terör saldırısı gibi olaylar, işletmelerin gelirleri üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratabilir ve maliyetleri önemli ölçüde artırabilir (Ponomarov ve Holcomb, 2009). Bu tür aksaklıklar yalnızca operasyonel süreçlerde değil, aynı zamanda pazarda satış kaybına ve pazar payının azalmasına yol açarak işletmelerin rekabetçi konumunu zayıflatabilir. Özellikle üst düzey lojistik hizmetleri sunmayı hedefleyen işletmeler için bu kesintiler, müşteri beklentilerini karşılayamama riskini artırarak uzun vadeli sürdürülebilirliği de tehlikeye atabilir. Bu nedenle tedarik zincirlerinin olası riskleri önceden tanımlamak, etkili kriz yönetimi stratejileri geliştirmek ve bu stratejileri uygulamak suretiyle dayanıklı bir yapıya kavuşturulması, işletmelerin başarılı bir tedarik zinciri yönetimi gerçekleştirebilmesi için son derece önem arz etmektedir.

Tedarik zinciri dayanıklılığı, kuruluşların tedarik zinciri yönetimindeki sorunları ve potansiyel riskleri belirleme yeteneğini ifade etmektedir (Brandon-Jones vd., 2014). Bu kavram, belirsizlik ve karmaşıklıkların arttığı günümüz iş ortamında işletmelerin faaliyetlerini kesintisiz bir şekilde sürdürebilme becerisiyle doğrudan ilişkilidir. Beklenmedik değişiklikler karşısında dahi ürün ve hizmet akışının devam etmesini sağlayarak, firmaların piyasalardaki sorunlara rağmen taahhütlerini yerine getirmelerine olanak tanımaktadır. Literatürde henüz tam anlamıyla net bir şekilde tanımlanmamış olsa da tedarik zinciri dayanıklılığı; malzeme tedarikinde yeterlilik sağlama, alternatif çözümler üretme, aksaklıklara hazırlıklı olma ve operasyonların sürekliliğini koruma gibi kritik unsurlar çerçevesinde ele alınmaktadır (Ponomarov ve Holcomb, 2009; Spiegler vd., 2012; Sprecher vd., 2015). Bu bağlamda tedarik zinciri dayanıklılığı yalnızca beklenmedik olayların neden olduğu kesintilere karşı bir koruma mekanizması değil, aynı zamanda firmaların operasyonel esnekliğini artırarak piyasalardaki zorluklara daha etkili yanıt verebilmelerini sağlayan bir strateji aracı olarak ön plana çıkmaktadır.

Tedarik zinciri kesintileri, doğal afetler gibi dışsal faktörlerin yanı sıra, tedarik zincirindeki işlevlerin entegrasyonundaki eksiklikler gibi içsel nedenlerden de kaynaklanabilmektedir Tukamuhabwa vd., 2015). Bu tür olaylar genellikle ani bir şekilde ve önceden uyarı vermeksizin ortaya çıkmaktadır. Ayrıca daha verimli ve maliyet bilincine sahip bir tedarik zinciri oluşturma çabaları da kesintilere yol açabilmektedir. Örneğin yalın üretim yöntemleri ve tek kaynaklı tedarik politikaları maliyetleri düşürmeye ve koordinasyonu artırmaya yardımcı olsa da yedek kapasite bulundurmadığı için tedarik zincirinin kesintilere karşı daha hassas hale gelmesine yol açabilmektedir (Tang, 2006; Zhao vd., 2011).

Günümüzde birçok kuruluş, hammadde temini, bileşen montajı, üretim ve ürün dağıtımı gibi lojistik faaliyetleri, dünya genelindeki ortaklara dış kaynaklı olarak gerçekleştirmektedir. Bu yapı, tedarik zincirine bağımlı

bir ortam yaratmakta ve bu ortamda meydana gelen herhangi bir kesinti, tedarik zincirinin yukarı veya aşağı yönünde dalga dalga yayılarak daha belirgin etkiler yaratabilmektedir (Ponomarov ve Holcomb, 2009). Kesintiler, firmalara önemli finansal ve operasyonel kayıplar yaşatabileceği gibi (Stecke ve Kumar, 2009) tedarik zincirlerinin tamamen çöktüğü ve bir kesintiden asla kurtulamadığı aşırı durumların yaşanmasına da neden olabilir (Xu vd., 2014). Bu nedenle tedarik zincirinin dayanıklılığı, küreselleşen ve yoğunlaşan rekabet ortamında işletmelerin kayıplarını minimize edebilmek için kritik bir unsur olarak kabul edilmektedir.

Tedarik zincirlerinin dayanıklı hale getirilmesi ve bu dayanıklılığın sürdürülmesi, karmaşık ve çok aşamalı bir süreçtir. Müşteri gereksinimlerinin öngörülemez ve değişken olduğu günümüz pazar koşullarında oluşabilecek kesintilere etkin bir şekilde yanıt verebilmek için tedarik sürelerinin kısaltılması, esnek tedarikçilerle güçlü iş birliklerinin kurulması ve zincir üyeleri arasında entegrasyonun sağlanması gibi stratejik uygulamaların bir arada hayata geçirilmesini gerektirmektedir. Bu tür önlemler, olası problemler karşısında mevcut reaktif yeteneklerin yanı sıra, problem anında geliştirilecek proaktif yeteneklerle zincirin hızla normale dönmesini mümkün kılabilir. Hatta, yaşanan aksaklıklara yanıt olarak geliştirilen yeni yetenekler, tedarik zinciri performansını önceki seviyenin üzerine taşıyabilir (Ivanov, 2021). Bununla birlikte, tedarik zincirlerinin aksaklık sonrası performans düzeyi ve normale dönüş süresi, zincirin sahip olduğu proaktif ve reaktif yeteneklerin etkinliğine ve kullanımına bağlıdır. Bu bağlamda dijitalleşmenin getirdiği yenilikler, tedarik zinciri dayanıklılığını sağlamak için kullanılabilir.

Teknolojik ilerlemeler, tedarik zincirlerinin daha esnek, hızlı ve verimli hale gelmesini sağlayarak, beklenmedik aksaklıklar karşısında daha etkili bir şekilde yanıt verilebilmesine olanak tanımaktadır. Örneğin, veri analitiği ve yapay zeka, tedarik zinciri süreçlerini analiz etme ve optimize etme konusunda önemli fırsatlar sunarken gerçek zamanlı veri analizi, tedarik zincirinin her aşamasındaki olası riskleri erken tespit etmeye ve buna göre önlemler almayı kolaylaştırabilir. Ayrıca, nesnelerin interneti (IoT) sayesinde tedarik zincirinin tüm unsurları birbirine bağlı hale gelirken, tedarikçi ve lojistik süreçlerinin daha şeffaf bir şekilde izlenmesi mümkün olabilir. Dahası Blockchain teknolojisi ile güvenli ve şeffaf veri paylaşımı sağlanarak tedarik zincirindeki olası sahtekarlıkların ve kesintilerin önüne geçilebilir.

Bu çalışmada, tedarik zinciri dayanıklılığını sağlama ve artırma sürecinde dijitalleşmenin sunduğu fırsatlar ele alınarak, araştırmacılara ve profesyonellere konuya dair değerli içgörüler sunulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda tedarik zinciri dayanıklılığı ve dijitalleşme, büyük veri tabanlarında yapılandırılmış anahtar kelimelerle taranarak, literatür eleştirel bir bakış açısıyla incelenmiştir. Ardından dijital araçların tedarik zincirinin optimize edilmesindeki rolü, olası aksaklıkları önceden tahmin etme ve bu

aksaklıklara hızlı yanıt verme yeteneğini geliştirme noktasındaki katkısı irdelenerek dijitalleşmenin tedarik zinciri dayanıklılığını artırmadaki potansiyeli ortaya konulmuştur.

TEDARİK ZİNCİRİ DAYANIKLILIĞI

Dayanıklılık, bir sistemin içsel veya dışsal bozulmalar sonucunda yaşanan kesintilere karşı gösterdiği tepki ve bu kesintilerden sonra orijinal durumuna veya daha iyi bir duruma geri dönme yeteneği olarak tanımlanabilir (Christopher ve Peck, 2004). Çok disiplinli bir çerçevede ele alınan bu kavram, geri dönüş kapasitesi, esneklik ve uyum sağlama yeteneği gibi temel bileşenleri içerir. Mühendislik alanında sistemlerin bozucu olaylar sonrasında eski durumlarına dönme yetenekleri; ekolojik bağlamda ise ekosistemlerin değişen koşullara uyum sağlama ve gelişme yetenekleri üzerinden incelenmektedir. Dolayısıyla dayanıklılık, yalnızca bir sonuç değil, aynı zamanda dinamik bir süreç olarak karşımıza çıkmakta ve çeşitli disiplinlerde sistemlerin yönetimi ve adaptasyonu açısından önemli bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

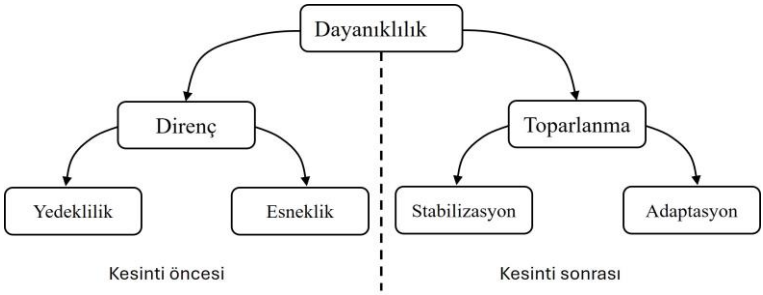
Dayanıklılık, yalnızca kırılganlığın zıttı olarak değerlendirilmemeli; bunun ötesinde, bağımsız bir kavram olarak ele alınmalıdır. Nitekim, çoğu durumda basit bir "geri sıçrama"nın ötesine geçerek, sistemlerin değişime uyum sağlama, öğrenme ve daha güçlü bir yapıya dönüşme kapasitesini ifade etmektedir (Matyas ve Pelling, 2015). Bu perspektif, dayanıklılığı yalnızca reaktif bir direnç mekanizması olarak değil, aynı zamanda proaktif ve sürekli gelişimi destekleyen bir süreç olarak görmeyi gerektirir. Bu bağlamda tedarik zinciri dayanıklılığı, beklenmeyen olaylara karşı hazırlıklı olma, kesintilere etkili bir şekilde yanıt verme ve bu süreçlerden hızlıca kurtulma yeteneğini ifade eden uyarlanabilir bir kapasite olarak değerlendirilmektedir (Ponomarov ve Holcomb, 2009). Bu yaklaşım, operasyonel sürekliliği sağlamanın yanı sıra aksaklıklardan öğrenerek süreçleri geliştirme ve daha sağlam bir yapı oluşturma amacını da içermektedir. Dolayısıyla, değişen çevresel koşullara uyum sağlama ve beklenmedik durumlar karşısında stratejik bir avantaj elde etme fırsatı sunan bir anahtar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tedarik zinciri dayanıklılığı, organizasyonların kesintilere verdikleri tepki ve bu süreçlerden güçlenerek çıkma kapasiteleriyle ilişkilidir. Carpenter vd., (2001), dayanıklılığı organizasyonların "normal" operasyonlarına dönme yeteneği olarak tanımlarken, Gunderson ve Holling (2002) ekolojik sistemler üzerindeki çalışmalarında dayanıklılığı, çevresel değişimlere uyum sağlama kapasitesi olarak ele almakta ve organizasyonların da benzer bir adaptasyon sürecine ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır. Sheffi (2005) ise tedarik zincirlerinin yalnızca kesintilere yanıt verme değil, aynı zamanda bu deneyimlerden ders çıkararak daha

güçlü bir yapıya dönüşme yeteneğine dikkat çekmektedir. Benzer şekilde Fiksel (2006), tedarik zinciri dayanıklılığını "çalkantılı değişimler karşısında hayatta kalma, uyum sağlama ve büyüme kapasitesi" olarak tanımlayarak dayanıklılığın yalnızca kriz yönetimi değil, stratejik bir gelişim alanı olduğunu da ortaya koymaktadır. Petitt vd., (2010) ise, dayanıklılığı sistem yaklaşımı çerçevesinde değerlendirerek, tedarik zincirlerinin kesintilere karşı hazırlıklı olma, bu kesintilere direnme ve sonrasında hızla toparlanma süreçlerini kapsayan bir yetenek olarak ele almaktadır. Bu çeşitli yaklaşımlar, dayanıklılığın hem reaktif hem de proaktif unsurlar içerdiğini ve kesintilere karşı sürdürülebilir bir strateji geliştirmede kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Tedarik Zincirlerinin Dayanıklı Hale Getirilmesi

Tedarik zincirlerinin dayanıklı hale getirilmesi ve bu dayanıklılığın sürdürülebilir kılınması, çok sayıda bileşenin koordinasyonunu gerektiren karmaşık bir süreçtir. Günümüz pazar koşullarında müşteri taleplerinin öngörülemezliği ve talep dalgalanmalarının sıklığı, tedarik zincirlerinin stratejik bir yaklaşımla yönetilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda talep değişimlerine hızla yanıt verebilmek amacıyla tedarik sürelerinin kısaltılması, esnek tedarikçilerle sağlam iş birliklerinin geliştirilmesi ve tedarik zinciri üyeleri arasında etkin bir entegrasyonun sağlanması gibi stratejiler kritik bir önem taşımaktadır. Ayrıca operasyonel sürekliliğin korunması ve beklenmedik kesintilerin etkisinin en aza indirilmesi için tampon kapasite oluşturulması ve risk envanteri mekanizmalarının tedarik zinciri yönetimine entegre edilmesi gereklidir (Duran, 2023). Dolayısıyla, dayanıklı bir tedarik zinciri yalnızca risklerin azaltılması ve kesintilere hazırlıklı olmayı değil, aynı zamanda operasyonel istikrarın korunmasını ve aksaklıkların ardından etkin bir toparlanmayı sağlamayı da içeren bütüncül bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu doğrultuda, tedarik zinciri dayanıklılığı, Şekil 1'de gösterildiği gibi, zincirin kesintilere karşı kesinti öncesi yedeklilik ve esneklik oluşturarak direnç gösterme kapasitesinin artırılması ve meydana gelen kesintiler sonrasında stabilizasyon ve adaptasyonu sağlayarak hızlı bir şekilde toparlanabilmesi olmak üzere iki temel yaklaşımın bir arada benimsenmesiyle sağlanabilir.

Şekil 1: Tedarik Zinciri Dayanıklılığı
Kaynak: Ivanov, 2021

Tedarik zincirlerinin dayanıklı hale getirilmesinde reaktif ve proaktif yeteneklerin geliştirilmesi hayati bir önem arz etmektedir. Proaktif yetenekler, tedarik zincirinin beklenmedik olaylara karşı önceden hazırlıklı olmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen stratejik ve operasyonel uygulamaları içermektedir. Bu yetenekler, potansiyel risklerin ve kesintilerin önceden öngörülmesi ve buna göre hazırlık yapılmasını sağlamaktadır. Reaktif yetenekler ise, bir kesinti meydana geldikten sonra verilen yanıtları ve iyileşme süreçlerini ifade etmektedir. Bu bağlamda reaktif yetenekler daha çok aksaklık sonrası toparlanma sürecinin başarısını şekillendirirken, proaktif yetenekler tedarik zincirini kesintilere karşı hazırlıklı olmasını sağlamaktadır. Tedarik zincirini dayanıklı hale getirme sürecinde yararlanılan bu yetenekler, kesintilerin üstesinden gelmenin yanı sıra zincirin performansını önceki seviyesinin üzerine taşıyacak fırsatlar da sunabilir (Ivanov, 2021). Ancak zincirin aksaklık sonrası performans düzeyi ve iyileşme süresi, büyük ölçüde proaktif ve reaktif yeteneklerin etkinliğine ve yeterliliğine bağlıdır. Bu yeteneklerin düzeyi, her kuruluşta farklılık gösterebilir ve dolayısıyla iyileşme sürecinin hızını da belirleyebilir.

Tedarik zincirleri, bir ürün veya hizmetin üretim sürecinin başlangıcından nihai tüketiciye ulaşmasına kadar olan tüm aşamaları kapsayan, birbirine bağlı ve bağımlı süreçlerden oluşan karmaşık sistemlerdir. Bu sistemler ham madde tedarikinden üretime, depolamadan dağıtıma kadar çok sayıda aşamayı içermektedir (Mentzer vd., 2000). Günümüzün hızlı değişen ve belirsizliklerle dolu iş ortamı, tedarik zincirlerini artan sayıda ve çeşitlilikte risklerle karşı karşıya bırakmakta, bu durum işletmelerin sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik çabalarını daha kritik hale getirmektedir. Özellikle küresel ekonomik dalgalanmalar, doğal afetler, jeopolitik belirsizlikler ve pandemi gibi beklenmedik olaylar, tedarik zincirlerinde kesintilere yol açarak operasyonel sürekliliği tehdit etmektedir. Bu nedenle tedarik zincirlerinin dayanıklılık odaklı stratejilerle yeniden yapılandırılması, işletmeler için rekabetçi avantaj ve sürdürülebilirlik açısından hayati bir gereklilik haline gelmektedir. Bununla birlikte Tedarik zincirlerinde yaşanabilecek aksaklıklar, yalnızca işletmelerin operasyonel süreçlerini değil, aynı zamanda uzun vadede ülke ekonomilerini de olumsuz

etkileyebilmektedir (Hendricks ve Singhal, 2005). Dahası kriz anlarında toplumun temel gereksinimlerinin kesintisiz bir şekilde karşılanabilmesi, tedarik zincirlerinin dayanıklılığı ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla tedarik zinciri dayanıklılığı, toplumsal yaşamın devamlılığı için de kritik bir önem arz etmektedir. Dayanıklı tedarik zinciri ağlarına sahip ülkelerde deprem, sel, yangın gibi doğal afetlerin yaşandığı olağanüstü durumlar sırasında yaşamsal öneme sahip ürünleri hızla ihtiyaç duyulan bölgelere ulaştırılarak krizler daha etkili bir şekilde yönetilebilmektedir (Ivanov, 2021).

Tedarik Zinciri Dayanıklılığının Ölçümü

Tedarik zincirleri, genellikle kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla yapılandırılmaktadır. Bu yaklaşım, israfları azaltarak maliyetleri düşürmeyi ve dolayısıyla kârlılığı maksimize etmeyi hedeflemektedir. Ancak verimliliği artırmaya yönelik bu tür stratejiler, esneklik kapasitesini azaltarak tedarik zincirlerini beklenmedik kesintilere karşı daha savunmasız hale getirebilir. Bu durum, özellikle küreselleşen pazarların ve artan belirsizliklerin hakim olduğu günümüz iş dünyasında ciddi bir risk teşkil etmektedir. Tedarik zincirlerinin dayanıklılığını artırmak için yedek envanter bulundurma, alternatif tedarikçilerle çalışma ve operasyonel süreçlerde esneklik sağlama gibi önlemler alınması gerekebilir. Bu durum tedarik zincirlerinde dayanıklılığın ölçümünü karmaşık bir hale getirmekte ve operasyonel dengeyi sağlamak adına daha dikkatli bir stratejik planlama gerektirmektedir.

Daha önce bahsedildiği üzere dayanıklılık, bir sistemin içsel veya dışsal bozulmalar sonucu meydana gelen kesintilere karşı gösterdiği tepkiyi ve bu kesintiler sonrasında orijinal durumuna ya da daha iyi bir duruma geri dönme yeteneğini ifade etmektedir (Christopher ve Peck, 2004). Dayanıklılığın bu çok yönlü doğası onun ölçümünü karmaşık ve kompleks bir hale getirmektedir. Bu da dayanıklılık ölçümünün farklı perspektiflerle ele alınmasına ve çeşitli faktörlerin göz önünde bulundurulmasına neden olmaktadır. Örneğin Rose (2007) dayanıklılığı, sistem çıktısındaki kaçınılmaz düşüş ile sistem çıktısındaki mümkün olan maksimum düşüş oranı olarak ele alan ve en kötü durumu karakterize etme bilgisini gerektiren basit bir ölçüt önermektedir. Ancak bu yaklaşım, dayanıklı sistemlerin önemli bir özelliği olan kurtarma süreçlerini göz ardı etmekte ve sistemin şoklara karşı işlevlerini nasıl sürdürebileceğini belirlemeye yönelik daha kapsamlı bir anlayış sunamamaktadır. Sistem çıktısındaki en kötü durum özelliklerinin bilinmesi gerektiği varsayımına dayanan bu yaklaşım belirsizliği de göz ardı etmektedir. Ayrıca kurtarma süreçlerinin önemini göz önünde bulundurmadığı için, gerçek hayattaki tedarik zincirleri veya benzer sistemlerdeki pratik uygulamalar için sınırlı bir fayda sağlamaktadır. Chen ve Miller-Hooks (2012) ise önceden belirlenmiş bir kurtarma bütçesiyle karşılanabilecek kesinti sonrası beklenen talep kesrini ölçen bir dayanıklılık göstergesi önermektedir. Bu metrik, özellikle intermodal ağların

dayanıklılığını değerlendirmek için tasarlanmış olup, ağın çeşitli özelliklerine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Ancak bu yaklaşım da kesintiye neden olan olayların belirsizliğini dikkate almamakta ayrıca sistemin esneklik kapasitesini veya beklenmedik olayların etkilerini de hesaba katmamaktadır.

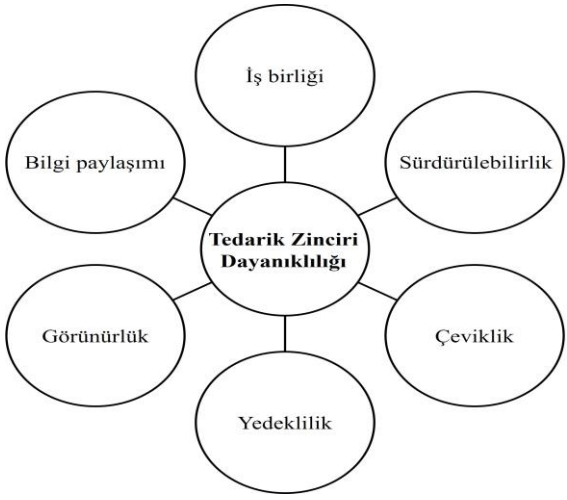
Tedarik zinciri literatüründe dayanıklılık ölçümleri genellikle [0, 1] aralığında sınırlandırılmakta ve bu ölçümler tedarik zinciri maliyetlerini en aza indirmenin yanı sıra, dayanıklılığı en üst düzeye çıkarılması gereken birincil hedef fonksiyonlar olarak kabul edilmektedir (Hosseini vd., 2020). Bu durum, tedarik zincirlerinin optimizasyonunda dayanıklılığın, maliyet azaltma gibi geleneksel hedeflerle birleştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Ancak dayanıklılığın sadece bir hedef fonksiyon olarak ele alınması, tüm sistemin sürdürülebilirliği ve uzun vadeli performansını göz ardı edebilecek riskler taşımaktadır. Bazı çalışmalarda ise dayanıklılık doğrudan ölçülmemiş, bunun yerine dayanıklılığın itici güçleri ölçülmeye çalışmıştır. Örneğin, Käki vd. (2015), tedarik zincirlerinde meydana gelebilecek risk kesintilerini ölçmek için bayes ağ modeli kullanan bir metrik geliştirmiştir. Bu metrik, çok kademeli bir tedarik zinciri boyunca bir kesintinin yayılma etkisini nicelleştirme yeteneği sunarak, tedarik zinciri risklerini analiz etmede önemli bir araç olmuştur. Yazarlar, bu metriğin savunmasız tedarikçileri belirleme ve risk azaltma stratejilerini güçlendirme noktasında nasıl fayda sağlayabileceğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Petitt vd. (2010) ise belirledikleri 21 faktörün bir tedarik zincirinin mevcut dayanıklılık durumunu ölçmek için kullanılabileceğini ve dayanıklılık iyileştirmelerine yönelik önerilerin, dengeli dayanıklılık bölgesi'nde kalabilmek için zayıflık örüntülerine uyacak şekilde yetenek portföylerinin ayarlanarak önceliklendirilebileceğini savunmuşlardır.

Tedarik zinciri literatüründe dayanıklılık ölçümüne yönelik bakış açıları, araştırmaların odağı ve hedefleri doğrultusunda birbirinden önemli farklılıklarla ayrılmaktadır. Torabi vd., (2015), tedarikçi kapasitesindeki kaybı ölçerken, Ojha vd., (2018) hizmet seviyesindeki kaybı dikkate almaktadır. Aslında tedarik zinciri dayanıklılığını değerlendirmenin en zor yönlerinden biri güvenli olmak ile güvenli bir şekilde performans göstermek arasındaki ayrımın anlaşılmasıyla ilgilidir (Ivanov ve Dolgui, 2019). Sadece kesinti öncesi aşamada risk azaltma stratejilerini (örneğin, tampon kapasiteler, yedek tedarikçiler veya risk azaltma envanteri) dikkate alan bir sağlamlık anlayışının aksine, dayanıklılık, sistemin ve çevre koşullarındaki önemli değişiklikler sonrasında sistemin işlevselliğini ve performansını sürdürme ve geri yükleme yeteneğiyle ilgilidir. Bu durum doğal olarak tedarik zinciri dayanıklılığında dikkate alınan göstergelerde fikir birliğinin sağlanamamasına neden olmaktadır.

Tedarik Zinciri Dayanıklılık Göstergeleri

Tedarik zinciri dayanıklılık göstergeleri, bir tedarik zincirinin kesintilere karşı ne kadar dirençli olduğunu ve bu kesintilerden sonra hızla toparlanma yeteneğini ölçmeye yönelik kullanılan parametrelerdir. Bu göstergeler, genellikle tedarik zincirinin dayanıklılığını artıran faktörleri değerlendirirken, zincirin performansını etkileyen çeşitli unsurları da kapsamaktadır. Bu göstergeler, tedarik zincirinin mevcut durumunu analiz ederek potansiyel riskleri minimize etmeye ve kesinti sonrası hızlı bir iyileşme süreci sağlamak için gereken stratejileri belirlemeye olanak tanımaktadır. Bununla birlikte bu göstergelerin analizi sadece mevcut işleyişi değerlendirmekle kalmamakta gelecekteki aksaklıklar için hazırlık yapılmasına da olanak tanımaktadır.

Tedarik zinciri dayanıklılığını belirlemede kullanılan göstergeler üzerine literatürde henüz tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Mevcut çalışmalar, dayanıklılığı farklı boyutlardan ele almakta ve odaklandıkları konulara göre çeşitli göstergeler önermektedir. Bu çeşitlilik, tedarik zinciri dayanıklılığının çok boyutlu bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada literatürde sıkça vurgulanan ve dayanıklılığı artırmada kritik bir role sahip olan Şekil 2'deki temel göstergeler ele alınmaktadır.

Şekil 2: Tedarik Zinciri Dayanıklılığına İlişkin Temel Göstergeler

Tedarik zincirinin dayanıklılığı hakkında fikir edinilmesini sağlayacak temel göstergelerin başında iş birliği gelmektedir. İş birliği, tedarik zinciri ortaklarının olası kesintileri önceden tahmin etmelerine ve bu durumları etkili bir şekilde yönetmelerine olanak tanımaktadır. Araştırmalar, yüksek düzeyde iş birliğinin, tedarik zinciri organizasyonlarını bir arada tutarak kriz

anlarında dayanıklılığın artırılmasına yardımcı olduğunu (Barratt, 2004; Glenn Richey ve Autry, 2009) ve sürdürülebilirliği desteklediğini (Duran ve Savaş, 2023) göstermektedir.

Sürdürülebilirlik, tedarik zinciri dayanıklılığının bir başka kritik göstergesidir. Sürdürülebilirlik prosedürleri, çevresel, sosyal ve ekonomik faktörleri göz önünde bulundurarak tedarik zincirinin uzun vadeli işlevselliğini ve performansını desteklemektedir. Tedarik zinciri paydaşlarının kaynakları verimli bir şekilde kullanmalarına, atıkları azaltmalarına ve çevresel etkilerini en aza indirmelerine olanak tanımaktadır. Tedarik zincirindeki güvenliği artırarak risklerin daha iyi yönetilmesini, tedarikçilerle daha güçlü ve uzun vadeli ilişkiler kurulmasını ve olası kesintilere karşı daha hazırlıklı olunmasını sağlayabilmektedir (Khorasani ve Almasifard, 2018).

Tedarik zinciri dayanıklılığı, bir kesinti karşısında sistemin direnç gösterebilme ve kesintiden toparlanma sürecini kapsamaktadır. Bu bağlamda, çeviklik bu sürecin hız ve esneklik boyutunda kritik bir rol üstlenerek dayanıklılığın ölçümünde önemli bir gösterge olarak kullanılabilmektedir. Nitekim tedarik zincirinin beklenmedik olaylara karşı hızlı bir şekilde tepki vermesini sağlayarak, organizasyonların rekabet avantajlarını sürdürmelerine yardımcı olmaktadır (Pettit vd., 2010). Tedarik zincirinin talep dalgalanmalarına, tedarikçi kaynaklarındaki değişikliklere ve lojistik aksaklıklara karşı hızlı tepki verme kapasitesini artırarak kesintilerin etkisini minimize edebilmektedir. Ayrıca işletmenin müşteri taleplerindeki ani değişimlere ve piyasa koşullarındaki hızlı kaymalara uyum sağlayarak müşteri memnuniyetini devam ettirmesine olanak tanımaktadır.

Tedarik zincirlerinde dayanıklılığı artıran bir diğer önemli unsur yedekliliktir. Yedeklilik, acil durumlar için ek kaynakların veya stokların bulundurulmasını içerir ve bu sayede tedarik zincirinin beklenmedik kesintilere karşı daha dirençli hale gelmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle ek stokların stratejik olarak depolanması, tedarik zincirinin esneklik kapasitesini artırarak kesinti durumlarında operasyonların sürekliliğine olanak vermektedir. Bu nedenle kesinti yönetimi ve toparlanma süreçlerinde tedarik zinciri dayanıklılığını güçlendiren etkili bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır (Aghaei vd., 2017). Ancak fazla stok bulundurmanın getireceği maliyetler, tedarik zincirinin yönetimi zorlaştırabilmektedir.

Tedarik zincirlerinin dayanıklılığını artıran bir diğer temel unsur ise görünürlüktür. Görünürlük, tedarik zincirindeki süreçlerin şeffaflığını artırarak yöneticilerin doğru ve zamanında kararlar almasını kolaylaştırır (Pettit vd., 2010). Görünürlük sayesinde artan şeffaflık tedarik zincirinde meydana gelebilecek kesintilerin erken tespit edilmesini ve bu kesintilere karşı daha etkili stratejilerin geliştirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca görünürlük, paydaşlar arasında bilgi paylaşımını destekleyerek tedarik zincirinin genel koordinasyonunu ve risk yönetimi kapasitesini güçlendirir.

Görünürlük sayesinde organizasyonlar, olası risklere karşı hem daha iyi hazırlık yapabilir hem de hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verebilir.

Son olarak, bilgi paylaşımı ve güçlü bir bilgi teknolojisi (IT) yeteneği, tedarik zinciri risklerini azaltmada kritik bir rol oynaması sebebiyle tedarik zinciri dayanıklılığının ölçülmesinde kullanılabilir. Nitekim doğru ve zamanında bilgi paylaşımı, tedarik zincirindeki belirsizlikleri azaltarak risklerin daha etkin bir şekilde yönetilmesine olanak tanımaktadır (Nishat Faisal vd., 2006). Bu süreç, yalnızca risk yönetimini iyileştirmekle kalmamakta aynı zamanda tedarik zinciri ortakları arasında güven inşa ederek iş birliğini güçlendirmektedir. Güçlü IT altyapısı bu bilgilerin doğru şekilde toplanması, analiz edilmesi ve paydaşlar arasında hızlı bir şekilde iletilmesini mümkün kılmaktadır. Bu dinamik, kriz anlarında daha etkili bir yanıt mekanizması sunarak tedarik zincirinin dayanıklılığını artırarak kesintilere karşı daha hazırlıklı bir yapı oluşturmaktadır. Bu da kırbaç etkisini en aza indirmede hayati bir rol oynamasına neden olmaktadır (Jain vd., 2017).

DİJİTALLEŞME

Dijitalleşme, teknolojik yeniliklerin iş süreçlerine entegre edilmesi yoluyla bilginin dijital ortamda işlenmesi, iletilmesi ve saklanmasını ifade eden çok boyutlu bir dönüşüm sürecidir. Bu kavram, yalnızca teknolojinin kullanımıyla sınırlı kalmamakta işletmelerin organizasyonel yapısını, karar alma mekanizmalarını ve stratejik hedeflerini köklü bir şekilde dönüştüren bir paradigma değişimi olarak öne çıkmaktadır. Dijitalleşmenin sunduğu bu dönüşüm, işletmelerin rekabet avantajı elde etmeleri ve bunu uzun vadede sürdürebilmeleri için dijital teknolojilere yönelmelerini kaçınılmaz hale getirmektedir (Khan vd., 2022).

Dijitalleşme günümüzde teknik bir evrim olmaktan çıkarak her tür organizasyonu derinden etkileyebilecek kapsamlı bir dönüşüm olgusuna evrilmiştir. Fiziksel ve dijital dünyaların giderek daha fazla iç içe geçmesi, işletmelere iş süreçlerini daha verimli, esnek ve inovatif hale getirme fırsatı sunarken aynı zamanda bu dönüşüme uyum sağlamayı da bir zorunluluk haline getirmektedir. Dijital teknolojilerin iş süreçlerine entegrasyonu, üretimden lojistiğe, müşteri ilişkilerinden stratejik karar alma süreçlerine kadar her aşamada veri odaklı bir yaklaşım benimsenmesini sağlamakta ve nesnelerin interneti ile hizmetlerin dijital ağlar üzerinden birbirine bağlanması yoluyla süreçlerin daha etkin bir şekilde optimize edilmesine olanak tanımaktadır. Ancak dijitalleşmenin sunduğu bu yenilikler, çoğu zaman yıkıcı nitelikler taşıyarak mevcut sektör yapılarının köklü bir şekilde değişmesine yol açabilmektedir. Dahası bu dönüşüm sürecinde pazarda lider konumda olan işletmeler, geleneksel endüstrileri yeniden şekillendiren yeni ve güçlü rakiplerle karşı karşıya kalabilmektedir (Linz vd., 2017).

Tedarik Zincirlerinin Dijitalleşmesi

Tedarik zincirleri, bir ürün veya hizmetin üretim sürecinin başlangıcından nihai tüketiciye ulaşmasına kadar olan aşamaları kapsayan ve ham madde tedarikinden üretime, depolamadan dağıtıma kadar birçok birbirine bağlı ve bağımlı süreçten oluşan karmaşık sistemlerdir (Mentzer vd., 2000). Son yıllarda özellikle IoT gibi dijital araçlar, tedarik zincirlerinin fiziksel dünyası ile siber dünyası arasında önemli bir köprü kurarak, iş modellerinde köklü değişikliklere yol açmaktadır (Schallmo vd., 2017). Bu teknolojiler, tedarik zincirindeki malzeme, sermaye ve bilgi akışları üzerinde derin etkiler yaratırken, aynı zamanda çevresel faktörlerin, (örneğin karbon ayak izinin) izlenmesini mümkün kılmaktadır.

Dijitalleşme, tedarik zincirlerinin daha verimli, esnek ve sürdürülebilir hale gelmesini sağlarken organizasyonların çevresel etkilerini minimize etmelerine de olanak tanımaktadır. Benimsenme düzeyleri değişiklik gösterse de teknolojik değişiklikler, tedarik zincirlerini etkilemekte ve geleneksel tedarik zincirlerini giderek dijital tedarik zincirlerine dönüştürmektedir (Baştuğ ve Kayhan, 2023). Örneğin, IoT, tedarik zincirinin her aşamasında sağladığı şeffaflık ve izlenebilirlik ile işletmelerin daha bilinçli kararlar almasına, süreçlerini optimize etmesine ve çevresel etkilerini minimize etmesine olanak tanıdığı için her geçen gün tedarik zincirlerinde daha fazla kullanılmaktadır.

Dijital tedarik zincirleri, hizmetleri daha değerli, erişilebilir ve uygun fiyatlı hale getirerek, kuruluşlar arasındaki etkileşimi desteklemek ve senkronize etmek amacıyla dijital donanım, yazılım ve ağlar için büyük veri kullanımı ile mükemmel iş birliği ve iletişim yeteneklerine dayanan akıllı ve en uygun teknolojik sistem olarak tanımlanmaktadır (Büyüközkan ve Göçer, 2018). Bu bağlamda dijital tedarik zincirleri, organizasyonel süreçlerin otomasyonu, kaynakların daha etkin kullanımı ve yenilikçi ürün veya hizmetlerin geliştirilmesi için bir temel oluşturarak müşteri ihtiyaç ve beklentilerinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamakta, ayrıca kişiselleştirilmiş ve değer odaklı çözümler sunulmasına katkıda bulunmaktadır. Büyük veri analitiği, IoT ve yapay zeka gibi teknolojilerin entegrasyonu sayesinde, tedarik zincirindeki tüm paydaşlar arasında veri paylaşımını ve iş birliğini kolaylaştırmakta tedarik zinciri boyunca daha hızlı ve doğru kararların alınabilmesini mümkün kılarak süreçleri daha verimli hale getirmekte ve maliyetleri düşürmektedir.

Dijital tedarik zincirine dönüşüm, modern işletmelerin rekabet avantajı elde etmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu dönüşüm, çeşitli teknolojilerin tedarik zincirine entegrasyonu ile mümkün hale gelmektedir. Dijital tedarik zincirine dönüşümü sağlayacak teknolojiler arasında büyük veri analitiği, blok zinciri, yapay zekâ, bulut bilişim, siber fiziksel sistemler ve nesnelerin interneti öne çıkan teknolojiler olarak dikkat çekmektedir

(Queiroz vd., 2021). IoT teknolojileri, fiziksel varlıkların dijital ortamda izlenmesini ve yönetilmesini sağlayarak gerçek zamanlı veri akışını mümkün kılarak malzeme ve envanter yönetiminde şeffaflık ile verimliliği artırmaktadır. Büyük veri analitiği, tedarik zinciri süreçlerinin optimizasyonuna olanak tanırken, karar alma süreçlerine derinlemesine içgörüler sunmaktadır. Blok zincir teknolojisi, tedarik zincirindeki işlemlerin güvenliğini artırarak veri bütünlüğü ve izlenebilirlik sağlamakta yapay zeka ve makine öğrenimi ise talep tahmininden envanter yönetimine kadar birçok alanda süreçlerin otomasyonunu ve iyileştirilmesini desteklemektedir. Bu teknolojilerin birleşimi, dijital tedarik zincirinin daha esnek, verimli ve sürdürülebilir hale gelmesine katkıda bulunarak işletmelerin piyasa dinamiklerine hızlı bir şekilde uyum sağlamasını kolaylaştırmaktadır.

Dijitalleşmenin Tedarik Zinciri Dayanıklılığına Katkıları

Dijitalleşme, organizasyonel süreçlerin otomasyonu, kaynakların daha etkin kullanımı ve yenilikçi ürün veya hizmetlerin geliştirilmesi için bir temel oluşturarak müşteri ihtiyaç ve beklentilerinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamakta, ayrıca kişiselleştirilmiş ve değer odaklı çözümler sunulmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda tedarik zincirlerinin dijital teknolojilerle entegrasyonu, tedarik zinciri ortakları arasında gerçek zamanlı görünürlük, öngörücü analitik ve gelişmiş bağlantılar sağlayarak daha yüksek verimlilik, düşük maliyetler ve kesintilere karşı artan dayanıklılık fırsatları sunmaktadır (Sun vd., 2024). Örneğin blok zincir teknolojisi, tedarik zinciri ağında eşanlı bilgi toplayıp paylaşarak zincir üyeleri arasındaki operasyonel şeffaflığı ve güveni artırarak kesinti öncesi ve sonrası daha iyi bir yanıta yol açmaktadır (Manupati vd., 2022).

Blok zinciri, verilerin şifrelenmiş bloklar halinde saklandığı ve her blokta önceki bloğun hash'inin bulunduğu dağıtık bir defter teknolojisidir. Merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymaksızın verilerin kaydedilmesini, paylaşılmasını ve izlenmesini mümkün kılan bu teknoloji, değiştirilemez yapısıyla verilerin manipülasyona karşı dayanıklılığını artırmakta ve yüksek güvenlikli bir sistem sunmaktadır. Her aşamada kaydedilen veriler, ürünlerin nereden geldiği ve nasıl bir yol izlediği konusunda tam bir görünürlük sağlayarak operasyonel şeffaflığı artırırken, zincir üyeleri arasındaki güveni de güçlendirmektedir. Şifrelenmiş ve dağıtık yapısı sahtekarlık ve veri manipülasyonu risklerini önemli ölçüde azalmakta, olası değişikliklerin tüm ağ katılımcıları tarafından doğrulanma zorunluluğu ise sistemin güvenilirliğini pekiştirmektedir. Blok zincirinin merkezi veri depolama altyapısına duyulan ihtiyacı ortadan kaldırması, ölçeklenebilirlik açısından önemli avantajlar sağlarken, tedarik zinciri süreçlerinin otomasyonunda da yenilikçi çözümler sunmaktadır. Nitekim Hyperledger teknolojileri ve akıllı sözleşmelerin entegrasyonu, yalnızca yetkili kullanıcıların verilere erişebilmesini sağlamakta ve gerçek zamanlı veri izleme imkanı tanımaktadır (Manupati vd., 2022). Akıllı sözleşmeler ayrıca, işlem

taleplerini doğrulamak ve yalnızca kod tabanlı geçerli işlemleri onaylamak için bir denetim katmanı görevi görmektedir. Bu bağlamda blok zinciri, tedarik zinciri yönetiminde veri güvenliği, operasyonel şeffaflık, süreç otomasyonu ve izlenebilirlik açısından stratejik bir avantaj sunarak dayanıklılığın artırılmasına yönelik önemli katkılar sağlama potansiyeli taşımaktadır.

Dijital tedarik zincirlerinde dayanıklılığı artıran bir diğer teknoloji IoT'dir. Geleneksel tedarik zincirlerinde gerçek zamanlı veri eksikliği ve bilgi bozulmaları görünürlük sorunlarına yol açarken, IoT'nin sağladığı teknolojiler bu zayıflıkları azaltarak doğruluk, hız ve izlenebilirlik gibi avantajlar sunmaktadır. IoT'nin tedarik zincirine entegrasyonu, maliyetleri ve karmaşıklığı azaltırken, şeffaflık ve bilgi paylaşımı yoluyla tedarik zincirindeki riskleri de minimize etmektedir. Örneğin, gerçek zamanlı izleme ve izlenebilirlik, acil durumlarda veya kesintiler sırasında hızlı karar almayı kolaylaştırarak operasyonel etkinliği artırmaktadır (Gnimpieba vd., 2015). IoT teknolojisiyle entegre bir şekilde kullanılabilen akıllı sensörler ve cihazlar, süreçleri otomatikleştirerek tedarik zincirinde verimliliği artırmakta, insan hatasını en aza indirmekte ve işletmelerin daha hızlı ve doğru kararlar almasına olanak tanımaktadır. Ayrıca IoT'nin sunduğu veri madenciliği ve bulut teknolojileri, tedarik zincirindeki büyük veri kümelerinden anlamlı bilgiler çıkararak geçmiş hataların tekrarını önlemekte ve sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimine katkı sağlamaktadır (Dweekat vd., 2017). Bu bağlamda IoT, yalnızca risklerin daha iyi yönetilmesini sağlamakla kalmayıp gerçek zamanlı veri analizi sayesinde doğal afetler veya tedarikçi sorunları gibi potansiyel tehditlerin daha hızlı tespit edilmesine ve bu tehditlere karşı önleyici tedbirlerin alınmasına da olanak tanımaktadır.

Tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme potansiyeline sahip bir diğer önemli teknoloji de yapay zekadır. İşletmeler, yapay zekadan faydalanarak karar alma süreçlerini geliştirebilir, tedarik zinciri operasyonları hakkında derinlemesine bilgi edinebilir ve belirsizlikler karşısında rekabet avantajlarını sürdürebilirler. Yapay zeka, büyük veri analizi yetenekleri sayesinde olası kesintileri tahmin ederek kuruluşların riskleri proaktif bir şekilde yönetmelerine olanak tanır (Ivanov ve Dolgui, 2021). Gerçek zamanlı görünürlük ve izleme imkanı sunarak darboğazları hızlı bir şekilde belirlemeye yardımcı olurken (Papadopoulos vd., 2017) ayrıntılı simülasyonlar ve "ne olurdu" senaryoları oluşturarak farklı stratejileri keşfetmeyi sağlar (Ivanov vd., 2019). Bu senaryo analizleri, şirketlerin doğal afetler veya pandemiler gibi kesintilere karşı etkili azaltma stratejileri geliştirmelerine olanak tanır. Bununla birlikte lojistik optimizasyonu sayesinde kaynakların verimli kullanımını destekler, gecikmeleri en aza indirir ve tedarik zinciri görünürlüğünü artırarak gerçek zamanlı içgörüler sunar. Ayrıca yapay zeka, iş birliği ve koordinasyonu geliştirerek tedarik zinciri ortakları arasında güven oluşturur ve tedarikçi ilişkilerini analiz

ederek potansiyel riskleri belirler. Dolayısıyla yapay zeka sayesinde çeşitlendirme stratejileri geliştirilerek tedarik zinciri dayanıklılığı artırabilir.

Tedarik zincirlerinin karmaşıklığı ve belirsizlikleri göz önüne alındığında büyük veri analitiği, işletmelerin kesintilere karşı daha proaktif bir yaklaşım benimsemesine katkı sağlayan bir teknoloji olarak öne çıkmaktadır. Bu teknoloji, işletmelere durumsal farkındalık kazandırarak potansiyel riskleri önceden tespit etme yeteneği sunmakta, böylece erken uyarı sistemleri aracılığıyla işletmelerin müdahaleleri öngörmesini ve ani müdahale olasılığını azaltmasını sağlamaktadır. Bu sayede tedarik zincirinin dayanıklılığı artırılmakta ve işletmeler, beklenmedik durumlarla daha etkili bir şekilde başa çıkabilmektedir. Büyük veri analitiği, tedarik zinciri süreçlerinin optimizasyonuna olanak tanıyarak kaynakların daha verimli kullanılmasını ve karar süreçlerinin hızlanmasını sağlamaktadır (Liu vd., 2023). Bu da işletmelere daha doğru ve zamanında bilgiler sunarak stratejik karar alma süreçlerini desteklemektedir. Geleneksel veri yönetim sistemleriyle karşılaştırıldığında büyük veri analitiği, yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış veri kümelerinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine olanak tanıyarak işletmelerin müşteri taleplerindeki dalgalanmaları daha iyi anlamasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca büyük veri teknolojilerinin entegrasyonu, tedarik zinciri süreçlerinde inovasyonu teşvik etmekte ve özellikle COVID-19 gibi acil durumların tedarik zinciri sürdürülebilirliğini tehdit ettiği dönemlerde büyük veri analitiği, risk yönetimi ve yenilikçi modelleme teknikleriyle birleşerek tedarik zinciri dayanıklılığını önemli ölçüde iyileştirmektedir (Özdemir vd., 2022). Bu bağlamda, işletmelerin büyük veri teknolojilerini benimsemesi ve bu teknolojileri etkin bir şekilde kullanması, tedarik zincirlerinin dayanıklılığını artırarak belirsiz ve çalkantılı ortamlarda hayatta kalma yeteneklerini güçlendirmektedir.

Tedarik zinciri dayanıklılığını artırmada öne çıkan bir diğer teknoloji de dijital ikiz teknolojisidir. Bu teknoloji, tedarik zincirinin sanal bir modelini oluşturarak farklı senaryoları simüle etmeye ve bu senaryolar üzerinden zincirin nasıl tepki vereceğini analiz etmeye olanak tanımaktadır. Bu teknoloji sayesinde tedarik zincirindeki potansiyel darboğazlar ve riskler önceden tespit edilerek olası aksaklıklar için proaktif çözümler geliştirilebilmektedir. (Burgos ve Ivanov, 2021). Ayrıca dijital ikizler karar destek sistemleri ile birleşerek geçmiş veriler üzerinden gelecekteki talepleri tahmin etmeyi ve bu tahminlere göre en uygun çözüm alternatiflerini değerlendirmeyi kolaylaştırabilmektedir (Rolf vd., 2023). Dijital ikizlerin sağladığı görselleştirme araçları ise iş akışını takip etmeye ve süreçlerdeki iyileştirme alanlarını belirlemeye olanak tanımaktadır (Van der Valk et al., 2022). Ayrıca dijital ikizler, harici sistemlerle entegrasyon sağlayarak tedarikçilerle iş birliğini güçlendirerek bilgi paylaşımını artırmakta ve böylece tedarik zincirinde daha fazla şeffaflık ve esneklik sağlamaktadır (Holzwarth et al., 2022) Ancak, dijital ikizlerin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için bazı zorluklar da bulunmaktadır. Öncelikle büyük

miktarda veri toplanması, işlenmesi ve analiz edilmesi gerektiği için yüksek veri güvenliği ve doğru veri yönetimi önem kazanmaktadır. Bununla birlikte dijital ikizlerin doğru simülasyonlar yapabilmesi için sistemler arasında mükemmel bir entegrasyona ihtiyaç vardır. Bu durum işletmeler için teknik ve operasyonel engeller yaratabilmektedir. Dahası gerçek dünya simülasyonlarının dijital ortama tam olarak yansıtılamaması, bazı durumlarda doğru tahminler yapmayı zorlaştırabilmektedir.

SONUÇ

Günümüzde tedarik zincirleri, ürün ve hizmetlerin üretiminden nihai tüketiciye ulaşmasına kadar olan süreçlerin, farklı coğrafyalarda ve kültürlerde faaliyet gösteren organizasyonların iş birliğiyle şekillendiği karmaşık bir ağ yapısına sahiptir. Bununla birlikte artan müşteri beklentileri, kısalan ürün yaşam döngüleri ve küreselleşme, bu yapıları kırılgan hale getirmekte ve olası risklere karşı savunmasız bırakmaktadır. Bu durum değişen piyasa koşullarına hızla uyum sağlama ve beklenmedik aksaklıklara karşı direnç gösterme kapasitesi olarak tanımlanan tedarik zinciri dayanıklılığını, işletmeler için yalnızca bir gereklilik değil, aynı zamanda stratejik bir öncelik ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmenin vazgeçilmez bir unsuru haline getirmektedir.

Tedarik zinciri dayanıklılığı, beklenmeyen olaylara karşı hazırlıklı olma, kesintilere etkili bir şekilde yanıt verme ve bu süreçlerden hızlıca kurtulma kapasitesini ifade eden, adaptif bir yetkinliktir. Bu kapasite, yalnızca operasyonel sürekliliği sağlamakla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda yaşanan aksaklıklardan öğrenerek süreçleri iyileştirme ve daha sağlam bir yapı inşa etme amacını içermektedir. Böylece, organizasyonlara değişen çevresel koşullara uyum sağlama ve beklenmedik durumlar karşısında stratejik bir avantaj elde etme fırsatı sunmaktadır.

Bu çalışmada tedarik zinciri dayanıklılığı dijitalleşme bağlamında ele alınarak dijital teknolojilerin, karmaşık ve dinamik bir yapıya sahip olan tedarik zincirlerini daha esnek, verimli ve sürdürülebilir hale getirmedeki rollerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Dijitalleşme, operasyonel süreçlerin otomatikleşmesinin yanı sıra veriye dayalı karar almayı, süreç optimizasyonunu ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini destekleyen kapsamlı bir dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda IoT, büyük veri analitiği, blok zinciri, yapay zekâ ve bulut bilişim gibi teknolojiler, tedarik zincirlerine gerçek zamanlı veri sağlama, süreçleri optimize etme ve riskleri öngörme yetenekleri sunarak dayanıklılığı artırma fırsatları sunmaktadır. Ancak bu teknolojilerin uygulanmasında karşılaşılan zorluklar ve mevcut kısıtlamalar, bu dönüşümün başarısını sınırlayabilecek potansiyel engeller olarak dikkat çekmektedir.

Dijital teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığı üzerindeki olumlu etkileri, büyük ölçüde veri görünürlüğü, operasyonel şeffaflık ve hızlı müdahale kapasitesi gibi unsurlara dayanırken, teknolojilerin entegrasyonu ve benimsenme süreci birçok organizasyon için hâlâ önemli bir mücadele alanıdır. Özellikle IoT'nin sağladığı şeffaflık ve izlenebilirlik, tedarik zincirindeki darboğazların tespiti ve giderilmesi açısından kritik avantajlar sunmakla birlikte, bu teknolojilerin maliyetli altyapı gereksinimleri, veri güvenliği sorunları ve adaptasyon zorlukları, yaygın kullanımını sınırlamaktadır. Benzer şekilde blok zinciri teknolojisi, operasyonel güvenliği ve şeffaflığı artırma konusunda benzersiz bir potansiyele sahip olmasına rağmen enerji tüketimi, ölçeklenebilirlik ve regülasyonlara uyum gibi sorunlar bu teknolojinin etkisini azaltabilmektedir.

Büyük veri analitiği ve yapay zekâ, tedarik zinciri yönetimine ileri düzeyde içgörüler kazandırırken, bu teknolojilerin etkin kullanımı için gerekli olan yetkin insan kaynağı ve veri altyapısındaki eksiklikler, dijital dönüşüm süreçlerini yavaşlatmaktadır. Ayrıca, büyük veri analitiğinin etkinliği, verilerin doğruluğu, bütünlüğü ve farklı kaynaklardan gelen verilerin uyumu gibi unsurlara bağlıdır. Bu bağlamda, şirketlerin teknolojik entegrasyondan tam anlamıyla faydalanabilmesi için bu temel zorlukların üstesinden gelmesi gerekmektedir.

Dijitalleşmenin sağladığı potansiyel faydalara rağmen, bu süreçlerin küresel tedarik zincirlerindeki sosyal ve ekonomik eşitsizlikler üzerindeki etkileri de dikkatle incelenmelidir. Teknolojik altyapıya erişimdeki bölgesel farklılıklar, dijitalleşmenin sunduğu avantajların eşit bir şekilde dağıtılmasını engelleyebilir ve bu durum, gelişmekte olan ekonomilerdeki tedarik zinciri oyuncularını dezavantajlı bir konuma itebilir. Ayrıca dijital teknolojilerin kullanımıyla artan veri hacimleri, bu verilerin güvenliği ve etik bir şekilde kullanımı konularında daha fazla düzenleme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda dijital teknolojilerin tedarik zincirlerine entegrasyonunda karşılaşılan zorluklar irdelenerek bu zorlukların üstesinden gelmeye yönelik stratejiler geliştirmeye odaklanılabilir. Ayrıca bu teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığını ne ölçüde geliştirdiğine yönelik analizler gerçekleştirilebilir.

REFERANSLAR

Aghaei, M., Zeinal Hamadani, A., and Abouei Ardakan, M. (2017). Redundancy allocation problem for k-out-of-n systems with a choice of redundancy strategies. *Journal of Industrial Engineering International*, *13*, 81-92.

Barratt, M. (2004). Understanding the meaning of collaboration in the supply chain. *Supply Chain Management: an international journal*, *9*(1), 30-42.

Baştuğ, M., ve Kayhan, R. (2023). Dijital tedarik zinciri literatürünün bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesi. *Journal of Research in Business*, *8*(2), 453-481.

Brandon-Jones, E., Squire, B., Autry, C. W., and Petersen, K. J. (2014). A contingent resource-based perspective of supply chain resilience and robustness. *Journal of Supply Chain Management*, *50*(3), 55-73.

Burgos, D., and Ivanov, D. (2021). Food retail supply chain resilience and the COVID-19 pandemic: A digital twin-based impact analysis and improvement directions. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, *152*, 102412.

Büyüközkan, G., and Göçer, F. (2018). Digital Supply Chain: Literature review and a proposed framework for future research. *Computers in industry*, *97*, 157-177.

Carpenter, S., Walker, B., Anderies, J. M., and Abel, N. (2001). From metaphor to measurement: resilience of what to what?. *Ecosystems*, *4*, 765-781.

Chen, L., and Miller-Hooks, E. (2012). Resilience: an indicator of recovery capability in intermodal freight transport. *Transportation Science*, *46*(1), 109-123.

Christopher, M., and Peck, H. (2004). Building the resilient supply chain. *International Journal of Logistics Management, 15*(2),1-14.

Duran, Z. (2023). Evaluation of Supply Chain Resilience in N-11 Countries by MEREC Based EDAS, MARCOS, WASPAS Integrated Method. *Yildiz Social Science Review*, *9*(1), 1-15.

Duran, Z., ve Savaş, H. (2023). Tedarik Zincirinde Risk Yönetim Yetenekleri, İş Birliği ve Sürdürülebilirlik Etkileşimi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 18*(3), 856-879.

Dweekat, A. J., Hwang, G., and Park, J. (2017). A supply chain performance measurement approach using the internet of things: Toward more practical SCPMS. *Industrial Management & Data Systems*, *117*(2), 267-286.

Fiksel, J., Goodman, I., and Hecht, A. (2014). Resilience: navigating toward a sustainable future. *Solutions*, *5*(5), 38-47.

Glenn Richey Jr, R., and Autry, C. W. (2009). Assessing interfirm collaboration/technology investment tradeoffs: The effects of technological readiness and organizational learning. *The International Journal of Logistics Management*, *20*(1), 30-56.

Gnimpieba, Z. D. R., Nait-Sidi-Moh, A., Durand, D., and Fortin, J. (2015). Using Internet of Things technologies for a collaborative supply chain: Application to tracking of pallets and containers. *Procedia Computer Science*, *56*, 550-557.

Gunderson, Lance H. and Holling, C. S. (2002). *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Shearwater Books.

Hendricks, K. B., and Singhal, V. R. (2005). Association between supply chain glitches and operating performance. *Management Science*, *51*(5), 695-711.

Holzwarth, A., Staib, C., and Ivanov, D. (2022). Building Viable Digital Business Ecosystems with Collaborative Supply Chain Platform Supply On. In *Supply Network Dynamics and Control* (pp. 187-210). Cham: Springer International Publishing.

Hosseini, S., Ivanov, D., and Blackhurst, J. (2020). Conceptualization and measurement of supply chain resilience in an open-system context. *IEEE Transactions on Engineering Management*, *69*(6), 3111-3126.

Ivanov, D. (2021). *Introduction to supply chain resilience: Management, modelling, technology*. Springer Nature.

Ivanov, D., and Dolgui, A. (2019). Low-Certainty-Need (LCN) supply chains: a new perspective in managing disruption risks and resilience. *International Journal of Production Research*, *57*(15-16), 5119-5136.

Ivanov, D., and Dolgui, A. (2021). A digital supply chain twin for managing the disruption risks and resilience in the era of Industry 4.0. *Production Planning & Control*, *32*(9), 775-788.

Ivanov, D., Dolgui, A., and Sokolov, B. (2019). The impact of digital technology and Industry 4.0 on the ripple effect and supply chain risk analytics. *International journal of production research*, *57*(3), 829-846.

Jain, V., Kumar, S., Soni, U., and Chandra, C. (2017). Supply chain resilience: model development and empirical analysis. *International Journal of Production Research*, *55*(22), 6779-6800.

Käki, A., Salo, A., and Talluri, S. (2015). Disruptions in supply networks: A probabilistic risk assessment approach. *Journal of Business Logistics*, *36*(3), 273-287.

Khan, S. A., Mubarik, M. S., Kusi-Sarpong, S., Gupta, H., Zaman, S. I., and Mubarik, M. (2022). Blockchain technologies as enablers of supply chain mapping for sustainable supply chains. *Business strategy and the environment*, *31*(8), 3742-3756.

Khorasani, S. T., and Almasifard, M. (2018). The development of a green supply chain dual-objective facility by considering different levels of uncertainty. *Journal of Industrial Engineering International*, *14*, 593-602.

Linz, C., Müller-Stewens, G., and Zimmermann, A. (2017). *Radical business model transformation: Gaining the competitive edge in a disruptive world*. Kogan Page Publishers.

Liu, H., Lu, F., Shi, B., Hu, Y., and Li, M. (2023). Big data and supply chain resilience: role of decision-making technology. *Management Decision*, *61*(9), 2792-2808.

Manupati, V. K., Schoenherr, T., Ramkumar, M., Panigrahi, S., Sharma, Y., and Mishra, P. (2022). Recovery strategies for a disrupted supply chain network: Leveraging blockchain technology in pre-and post-disruption scenarios. *International Journal of Production Economics*, *245*, 108389.

Matyas, D., and Pelling, M. (2015). Positioning resilience for 2015: the role of resistance, incremental adjustment and transformation in disaster risk management policy. *Disasters*, *39*(1), 1-18.

Mentzer, J. T., Min, S., and Zacharia, Z. G. (2000). The nature of interfirm partnering in supply chain management. *Journal of Retailing*, *76*(4), 549-568.

Nishat Faisal, M., Banwet, D. K., and Shankar, R. (2006). Supply chain risk mitigation: modelling the enablers. *Business Process Management Journal*, *12*(4), 535-552.

Ojha, R., Ghadge, A., Tiwari, M. K., and Bititci, U. S. (2018). Bayesian network modelling for supply chain risk propagation. *International Journal of Production Research*, *56*(17), 5795-5819.

Özdemir, D., Sharma, M., Dhir, A., and Daim, T. (2022). Supply chain resilience during the COVID-19 pandemic. *Technology in Society*, *68*, 101847.

Papadopoulos, T., Gunasekaran, A., Dubey, R., Altay, N., Childe, S. J., and Fosso-Wamba, S. (2017). The role of Big Data in explaining disaster resilience in supply chains for sustainability. *Journal of Cleaner Production*, *142*, 1108-1118.

Pettit, T. J., Fiksel, J., and Croxton, K. L. (2010). Ensuring supply chain resilience: development of a conceptual framework. *Journal of Business Logistics*, *31*(1), 1-21.

Ponomarov, S. Y., and Holcomb, M. C. (2009). Understanding the concept of supply chain resilience. *The International Journal of Logistics Management*, *20*(1), 124-143.

Queiroz, M. M., Pereira, S. C. F., Telles, R., and Machado, M. C. (2021). Industry 4.0 and digital supply chain capabilities: A framework for understanding digitalisation challenges and opportunities. *Benchmarking: An International Journal*, *28*(5), 1761-1782.

Rolf, B., Jackson, I., Müller, M., Lang, S., Reggelin, T., and Ivanov, D. (2023). A review on reinforcement learning algorithms and applications in supply chain management. *International Journal of Production Research*, *61*(20), 7151-7179.

Rose, A. (2007). Economic resilience to natural and man-made disasters: Multidisciplinary origins and contextual dimensions. *Environmental Hazards*, *7*(4), 383-398.

Schallmo, D., Williams, C. A., and Boardman, L. (2017). Digital transformation of business models—best practice, enablers, and roadmap. *International Journal of Innovation Management*, *21*(08), 1740014.

Sheffi, Y. (2005). *The Resilient Enterprise: Overcoming Vulnerability for Competitive Advantage*. MIT Press.

Spiegler, V. L., Naim, M. M., and Wikner, J. (2012). A Control Engineering Approach to the Assessment of Supply Chain Resilience. *International Journal of Production Research*, *50*(21), 6162-6187.

Sprecher, B., Daigo, I., Murakami, S., Kleijn, R., Vos, M., and Kramer, G. J. (2015). Framework for resilience in material supply chains, with a case study from the 2010 rare earth crisis. *Environmental Science & Technology*, *49*(11), 6740-6750.

Stecke, K. E., and Kumar, S. (2009). Sources of supply chain disruptions, factors that breed vulnerability, and mitigating strategies. *Journal of Marketing Channels*, *16*(3), 193-226.

Sun, F., Qu, Z., Wu, B., and Bold, S. (2024). Enhancing global supply chain distribution resilience through digitalization: Insights from natural resource sector of China. *Resources Policy*, *95*, 105169.

Tang, C. S. (2006). Perspectives in supply chain risk management. *International Journal of Production Economics*, *103*(2), 451-488.

Torabi, S. A., Baghersad, M., and Mansouri, S. A. (2015). Resilient supplier selection and order allocation under operational and disruption risks. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, *79*, 22-48.

Tukamuhabwa, B. R., Stevenson, M., Busby, J., and Zorzini, M. (2015). Supply chain resilience: definition, review and theoretical foundations for further study. *International Journal of Production Research*, *53*(18), 5592-5623.

Van der Valk, H., Strobel, G., Winkelmann, S., Hunker, J., and Tomczyk, M. (2022). Supply chains in the era of digital twins–a review. *Procedia Computer Science*, *204*, 156-163.

Xu, M., Wang, X., and Zhao, L. (2014). Predicted supply chain resilience based on structural evolution against random supply disruptions. *International Journal of Systems Science: Operations & Logistics*, *1*(2), 105-117.

Zhao, K., Kumar, A., Harrison, T. P., and Yen, J. (2011). Analyzing the resilience of complex supply network topologies against random and targeted disruptions. *IEEE Systems Journal*, *5*(1), 28-39.

Türk İş Hukukunda Analık İzinleri

Haluk Hadi SÜMER[1*]

[1]İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı / Hukuk Fakültesi, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
[*]hsumer@selcuk.edu.tur

ÖZET

Anayasanın 50/2. maddesine göre, kadınlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar. Kadınlara sağlanan en önemli koruma ise gebelik ve doğum sonrasına ilişkindir. Bu kapsamda kadın işçilere özellikle gebelik ve doğum sonrası dönemde çalışmalarının yasak olduğu süreler öngörülmüş, gebelik ve emzirme süresince çalışma süreleri sınırlandırılmış ve gece çalışma yasağı getirilmiştir. Böylelikle kadın işçinin hem annelik görevini yerine getirebilmesi hem de işinin korunması amaçlanmıştır. 29.1.2016 tarih ve 6663sayılı Kanun ile Türk Hukukunda kadın işçilerin doğum hallerine ilişkin yeni düzenlemeler öngörülmüştür. Kanun ile analık haline ilişkin olarak kadın ve erkek işçilere bazı ek izin hakları tanınmıştır. Düzenlemeye göre, kadın işçi talep etmesi halinde analık izninin devamı süresince çocuk sayısına bağlı olarak yüz seksen güne kadar haftalık çalışma süresinin yarısına karşılık gelen sürelerle ücretsiz izne ayrılabilecektir. 6663 sayılı Kanun, çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin hakkını kullanan kadın işçiye yarım çalışma ödeneği verilebilmesi için İşsizlik Sigortası Kanununa bir hüküm eklemiştir. Buna göre, işçiye, haftalık çalışma süresinin yarısı kadar verilen ücretsiz izin süresince doğum ve evlat edinme sonrası yarım çalışma ödeneği ödenir. 6663 sayılı Kanun ile ayrıca analık haline özgü kısmi çalışma imkânı sağlanmıştır. Düzenlemeye göre analık hali izinlerinin bitiminden sonra ya da üç yaşını doldurmamış çocuğun fiilen teslim edildiği tarihten itibaren çocuğun mecburi ilköğretim çağına kadar ana-babadan birisi kısmi süreli çalışma hakkını kullanabilecektir. Bildirinin amacı kadın işçilere tanınan analık izinlerinin 2010/18 EU sayılı Avrupa Birliği Yönergesi hükümleri çerçevesinde değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler – Doğum İzni, Türk Hukuku, Kadın İşçi, Emzirme İzni, Yarım Çalışma.

GİRİŞ

Anayasanın 50/2. maddesine göre, kadınlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar. Kadınlara sağlanan en önemli koruma ise gebelik ve doğum sonrasına ilişkindir [1]. Bu kapsamda kadın işçilere özellikle gebelik ve doğum sonrası dönemde çalışmalarının yasak olduğu süreler öngörülmüş, gebelik ve emzirme süresince çalışma süreleri sınırlandırılmış ve gece çalışma yasağı getirilmiştir. Böylelikle kadın işçinin hem annelik görevini yerine getirebilmesi hem de işinin korunması amaçlanmıştır [2].

2015 ve 2016 yıllarında yapılan yasal düzenlemeler ile analık haline bağlı olarak mazeret izni, kısmi süreli çalışma imkânı ve haftalık çalışma süresinin yarısı kadar çalışma hakları tanınmıştır. Belirtmek gerekir ki, yapılan düzenlemeler ile sadece anneye değil, bazı koşullara bağlı olarak babaya da izin hakkı getirilmiştir. Yeni düzenlemelerin kadın işçilerin analık haklarına yönelik ilerleme olduğunu ifade etmek gerekir.

Bildirimizde özellikle 4.4.2015 tarih ve 6645 sayılı Kanun, 29.1.2016 tarih ve 6663 sayılı Kanun ile çocuk sahibi olma ya da evlat edinmeye bağlı olarak tanınan izin hakları ele alınacaktır. Ayrıca bu düzenlemelerin 2010/18 EU sayılı Avrupa Birliğine ne ölçüde uygun olduğu da değerlendirilecektir (Konuya ilişkin geniş bilgi için bkz. [3].

ANALIK İZİNLERİ

İş Kanunu'nun 74. maddesinde, doğum veya evlat edinme sonrası kullanılabilecek bazı izin sürelerine yer verilmiştir. 6663 sayılı Kanunla İşK.74'e eklenen 8. fıkraya göre, aşağıda ele alınacak olan bu izin süreleri iş sözleşmesi ile çalışan ve bu Kanunun kapsamında olan veya olmayan her türlü işçi için uygulanır. Bir diğer ifade ile Türk Borçlar Kanunu, Deniz Kanunu ve Basın İş Kanunu kapsamına giren işçiler de bu haklardan yararlanırlar (İşK.74/8). Analık izinlerinin kapsamının genişletilmiş olması olumlu bir yaklaşımdır. Farklı kanunlar kapsamında çalışanlar açısından analık izinlerinden yararlanma bakımından eşitlik sağlanmıştır.

A. Doğum Öncesi ve Sonrası Çalışmanın Yasak Olduğu Süreler

İş Kanunu'nun 74/1. maddesinde kadın işçilerin doğum öncesi ve sonrası çalışmasının yasak olduğu süreler düzenlenmiştir. Buna göre, kadın işçilerin doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı haftalık süre için çalıştırılmamaları esastır. Çoğul gebelik halinde doğumdan önce çalıştırılmayacak sekiz haftalık süreye iki hafta süre eklenir. Ancak, sağlık durumu uygun olduğu takdirde, doktorun onayı ile kadın işçi isterse doğumdan önceki üç haftaya kadar işyerinde çalışabilir. Bu durumda, kadın işçinin çalıştığı süreler doğum sonrası sürelere eklenir (Geniş bilgi için bkz. [4] , [5], [6] , [7], [8], [9], [10], [11], [12], [13]).

13.22011 tarih ve 6111 Kanunla eklenen cümle ile kadın işçinin erken doğum yapması halinde ise doğumdan önce kullanamadığı sürelerin, doğum sonrası sürelere eklenmek suretiyle kullandırılmasına imkân sağlamıştır. Böylelikle doğum sonrası sekiz haftalık süre ile doğum öncesi sekiz haftalık süre birbiri ile bağlantılı hale getirilmiş ve doğum yapan kadın işçinin on altı hafta çalıştırılmasının yasak olduğu süre belirlenmiştir [9], [10], [12], [13].

29.1.2016 tarih ve 6663 Kanunla 74. maddenin 1. fıkrasına bir hüküm daha eklenmiştir. Doğumda veya doğum sonrasında annenin ölümü hâlinde, doğum sonrası kullanılamayan süreler babaya kullandırılır. Bu düzenleme ile annenin doğum sırasında veya doğumdan sonra ölmesi halinde annenin kullanamadığı sürelerin baba tarafından kullanılmasına imkân sağlanmıştır [9], [10], [11], [13]. Kanaatimizce doğum sırasında anne ile birlikte çocuğun da ölümü halinde babanın söz konusu izni kullanması mümkün olmaz (İşK.74/1). Erkek işçi bu durumda ölüme bağlı mazeret izni kullanabilir (İşK.ek.m.2) [11], [12], [13], [14].

6663 sayılı Kanun ile getirilen bir diğer düzenleme de evlat edinmeye ilişkindir. Üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen eşlerden birine veya evlat edinene çocuğun aileye fiilen teslim edildiği tarihten itibaren *sekiz hafta* analık hâli izni kullandırılır (İşK.74/1). Hükümde öngörülen analık izninin kullanılabilmesi için evlat edinilen çocuğun üç yaşından küçük olması gerekir. Kanun "eşlerden biri" ve "evlat edinene" ifadeleri ile babanın da bu izni kullanabileceğini öngörmüştür. Baba için de bu hakkın tanınmış olması Avrupa Birliği'nin 2010/18 EU sayılı Yönergesine uygundur [9], [14].

Yukarıda öngörülen süreler işçinin sağlık durumuna ve işin özelliğine göre doğumdan önce ve sonra gerekirse hekim raporu ile artırılabilir (İşK.74/3). Doğumun gerçekleşeceği muhtemel tarih esas alınarak sekiz haftalık izni kullanmak üzere işyerinden ayrılan kadın işçinin bu süre içerisinde doğum yapamamış olması halinde, doğum öncesi izin doktor raporu ile artırılır [10], [11], [13]. Başka bir ifade ile sekiz haftalık izin süresinin bitiminden sonra kadın işçinin yeniden çalıştırılması mümkün olmaz ve kadın işçiyi doğumun gerçekleşeceği tarihe kadar çalıştırma yasağı devam eder. Doğum öncesi uzayan süre ise doğum sonrası sekiz haftalık çalıştırma yasağı süresinden düşülmez.

2010/18 EU sayılı Yönerge'nin esas aldığı çerçeve sözleşmede üye devletlerin analık izinleri için bir yılı geçmemek kaydıyla kıdem koşulu konulabileceği öngörülmüştür [10], [12]. Türk Hukukunda işçinin yukarıda belirtilen onaltı haftalık analık izninden yararlanabilmesi için belli süre kıdemi bulunması koşulu aranmaz [9], [12], [15].

Kadın işçinin on altı haftalık, çoğul gebelik halinde ise on sekiz haftalık izin süresinin sonunda işyerinde eski işine başlatılması gerekir. 2002/73/EEC sayılı Yönerge'nin 2/7. maddesine göre, analık izninden dönen kadın işçi eski işine veya eski işinden daha aşağı koşulları taşımayan eşdeğer bir işe başlatılmalıdır [12], [13]. Aynı hükme göre işçinin bu dönemde çalışmış olsaydı elde edeceği tüm hakları kendisine tanınmalıdır [14].Yargıtay bir kararında bu hususu hüküm altına almıştır (Y9HD., 23.6.2008, 41015/17093).

B. Çalışma Süresinin Yarısı Kadar Ücretsiz İzin

Doğum sonrası analık hâli izninin bitiminden itibaren çocuğunun bakımı ve yetiştirilmesi amacıyla ve çocuğun hayatta olması kaydıyla kadın işçi ile üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen kadın veya erkek işçilere istekleri hâlinde;

- Birinci doğumda *altmış gün*,
- İkinci doğumda *yüz yirmi gün*,
- Sonraki doğumlarda ise *yüz seksen gün*

süreyle haftalık *çalışma süresinin yarısı* kadar ücretsiz izin verilir.

Çoğul doğum hâlinde bu sürelere *otuzar gün* eklenir. Çocuğun engelli doğması hâlinde bu süre *üç yüz altmış gün* olarak uygulanır. Bu süreler içerisinde süt iznine ilişkin hükümler uygulanmaz (İşK.74/2).

İşçinin haftalık çalışma süresinin yarısında çalıştığı, diğer yarısında ise ücretsiz izinli olduğu bir çalışma yöntemi esas itibariyle kısmi süreli bir çalışmadır. (Kısmi süreli iş sözleşmesi niteliğinde olmadığını savunan görüş için bkz. [9], [10], [11], [12], [13])

Hüküm ile haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin uygulamasından doğum halinde sadece kadın işçi; üç yaşını doldurmamış çocuğu evlatlık edinen kadın ve erkek işçilerden sadece birisi yararlanabilecektir. Başka bir anlatımla doğum halinde bu uygulamadan babanın yararlanabilmesi mümkün değildir [9], [10], [12], [13].

Düzenlemede çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin uygulaması doğum sayısına göre belirlenmiştir. Hükümde, "birinci doğum", "ikinci doğum" ve "sonraki doğum" ibareleri kullanılmıştır. Evlat edinme halinde hükmün nasıl uygulanacağı açık değildir. Örneğin iki çocuğu olan bir ana-baba daha sonra bir evlat edindiği takdirde acaba süre altmış gün olarak mı yoksa yüz seksen gün olarak mı hesaplanacaktır? Kanımca hükümdeki "doğumda" ibaresini "çocukta" olarak yorumlamak gerekir. Bu nedenle iki çocuğu olan bir karı-kocanın daha sonra bir evlat edinmeleri halinde üçüncü çocuk için haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin süresini yüz seksen gün olarak kabul etmek düzenlemenin amacına uygun düşecektir [9], [13], [14].

Haftada 45 saat çalışma yapılan bir işyerinde işçinin 22,5 saat ücretsiz izni nasıl kullanacağı hususu Kanunda öngörülmemiştir. Acaba işçi bu ücretsiz izni her gün mü kullanacaktır yoksa işçi haftada üç gün (3X7,5 saat) çalışarak da bu haktan yararlanabilir mi [11], [12]? Kanımızca, bu izin "çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi amacıyla" kadın işçiye veya üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen kadın veya erkek işçilere istekleri halinde verilecek bir izindir ve bu iznin nasıl kullanılacağını belirleme yetkisi de bu izni kullanacak kişiye ait olmalıdır. Öğretide bir görüşe göre işveren yönetim hakkı

kapsamında yarı zamanlı ücretsiz izin uygulamasını belirleyebilmelidir ve işveren bu yetkisini gözetme borcunu dikkate alarak kullanmalıdır [11]. Öğretide tarafların anlaşarak bu belirlemeyi yapabilecekleri de ileri sürülür [9], [11], [12].

6663 sayılı Kanun, çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin hakkını kullanan kadın işçiye *yarım çalışma ödeneği* verilebilmesi için İşsizlik Sigortası Kanununa Ek Madde 5'i eklemiştir. Böylelikle çalışma süresinin yarısı kadar izin kullanan kadın işçinin gelir kaybının belli ölçüde giderilmesi amaçlanmıştır [9], [16]. Buna göre, işçiye, haftalık çalışma süresinin yarısı kadar verilen ücretsiz izin süresince doğum ve evlat edinme sonrası *yarım çalışma ödeneği* ödenir.

Yarım çalışma ödeneğinden yararlanabilmek için;

- İşçinin çocuğun hayatta olması kaydıyla kadın işçi veya üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen kadın veya erkek işçinin çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin kullanma talebinde bulunmuş olması,
- İşçinin adına doğum veya evlat edinme tarihinden önceki son üç yılda en az 600 gün işsizlik sigortası primi bildirilmiş olması,
- İş Kanunu'nun 63. maddesinde belirtilen haftalık çalışma süresinin yarısı kadar fiilen çalışması ve
- Doğum ve evlat edinme sonrası analık hali izninin bittiği tarihten itibaren *otuz gün* içinde Türkiye İş Kurumuna doğum ve evlat edinme sonrası yarım çalışma belgesi ile başvuruda bulunması gerekir. Mücbir sebep dışında, başvuruda gecikilen süre doğum ve evlat edinme sonrası yarım çalışma ödeneği almaya hak kazanılan toplam süreden düşülür.

Doğum ve evlat edinme sonrası yarım çalışma ödeneğinin günlük miktarı, günlük asgari ücretin brüt tutarı kadardır. Yarım çalışma ödeneği, çalışılan aya ait aylık prim ve hizmet belgesinin ilişkin olduğu aydan sonraki ikinci ay içinde Fondan aylık olarak ödenir. Yarım çalışma ödeneğinin süresi ise yarım çalışma izin süresi kadardır. Buna göre yarım çalışma ödeneği

- Birinci doğumda *altmış gün*,
- İkinci doğumda *yüz yirmi gün*,
- Sonraki doğumlarda ise *yüz seksen gün*

Süreyle ödenecektir.

Ayrıca yarım çalışma ödeneği alan sigortalılar için, 5510 sayılı Kanunun 82. maddesinde belirtilen prime esas kazanç alt sınırı üzerinden aynı Kanunun 81. maddesinin birinci fıkrasının (a) ve (f) bentleri uyarınca toplam %32,5 oranında sigorta primleri işçi ve işveren payları doğum ve evlat edinme

sonrası yarım çalışma ödeneği ödenen gün sayısı kadar Fondan Sosyal Güvenlik Kurumuna ödenir. 5510 sayılı Kanun kapsamında, Kurum prim ödeme yükümlüsü olmakla birlikte işyeri ve işveren sayılmaz ve bu kişiler için işe giriş ve çıkış bildirimi yapılmaz (İSK.Ek m.5).

Haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin düzenlemesi 2010/18 EU sayılı Yönergesine uygundur. Çerçeve anlaşmada iznin kullanılması yöntemlerinin tam veya kısmi süreli olarak, bölümler halinde ya da çalışma süresinin kısaltılması şeklinde düzenlenmesi üye devletlere ve sosyal taraflara bırakılmıştır [14].

C. Altı Aya Kadar Ücretsiz İzin

İş Kanunu, kadın işçiye ücretsiz izin hakkı da tanımıştır. İsteği halinde kadın işçiye, on altı haftalık sürenin tamamlanmasından veya çoğul gebelik halinde on sekiz haftalık süreden sonra *altı aya* kadar ücretsiz izin verilir. İşçinin talep etmesi halinde işveren kadın işçiye altı aya kadar ücretsiz izin vermek zorundadır. Başka bir anlatımla bu iznin verilmesi işverenin takdirine bağlı değildir [9], [10], [11].

6663 sayılı Kanunla eklenen bir hüküm ile altı aya kadar ücretsiz izni doğumun yanı sıra evlat edinme halinde kullanılabilme olanağı sağlanmıştır. Belirtilen ücretsiz izin, üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinme hâlinde eşlerden birine veya evlat edinene verilir. Bu süre, yıllık ücretli izin hakkının hesabında bir yıllık sürenin belirlenmesinde dikkate alınmaz (İşK.74/6).

Belirtmek gerekir ki, doğum veya evlat edinme halinde sekiz haftalık çalıştırılmasının yasak olduğu sürenin bitiminde işçi bir seçim hakkına sahiptir. Dilerse yukarıda belirtilen sürelerle çalışma süresinin yarısı kadar izin; dilerse altı aya kadar ücretsiz izin hakkını kullanabilir. İşçinin her ikisini birlikte kullanması mümkün değildir [9], [13]. (Aksi yöndeki görüş için bkz. [12]) Evlat edinen veya birlikte evlat edinme halinde eşler bu konudaki tercihlerini çocuğun aileye fiilen teslim edildiği tarihte; doğum halinde ise sekiz haftalık analık izin süresinin bitiminde kullanılması gerekir.

Üç yaşından küçük çocuğu eşlerin birlikte evlat edinmeleri halinde, haftalık çalışma süresinin yarısı kadar çalışma veya altı aya kadar ücretsiz izne ilişkin tercihi eşlerden birisi kullanabilecektir. Böyle bir durumda eşlerden birisinin haftalık çalışma süresinin yarısı kadar çalışma diğerinin ise altı aya kadar ücretsiz izin hakkını kullanması mümkün değildir [14].

D. Periyodik Kontroller İçin Ücretli İzin

Gebelik süresince kadın işçiye periyodik kontroller için *ücretli izin* verilir (İşK.74/4). Kanımızca kadın işçinin hangi sıklıkla kontrol muayenesi yaptıracağını hekim belirleyecektir.

E. Süt İzni

Kadın işçilere bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri için günde toplam *bir buçuk saat* süt izni verilir. Bu sürenin hangi saatler arasında ve kaça bölünerek kullanılacağını işçi kendisi belirler. Bu süre günlük çalışma süresinden sayılır (İşK.74/7).

MAZERET İZNİ

4.4.2015 tarih ve 6645 sayılı Kanun ile 4857 sayılı Kanuna eklenen Ek Madde 2 ile bazı nedenlere bağlı olarak işçilere ücretli mazeret izni hakkı tanınmıştır. Çocuk sahibi olma veya evlat edinmeye bağlı olarak getirilen mazeret izinleri şunlardır:

- İşçiye evlat edinmesi halinde *üç gün*,
- İşçiye eşinin doğum yapması halinde *beş gün*,
- İşçilerin en az yüzde yetmiş oranında engelli veya süreğen hastalığı olan çocuğunun tedavisinde, hastalık raporuna dayalı olarak ve çalışan ebeveynden sadece biri tarafından kullanılması kaydıyla, bir yıl içinde toptan veya bölümler hâlinde *on güne* kadar ücretli izin verilir.

Evlat edinen karı kocanın her ikisinin de işçi olması halinde her ikisi de mazeret izninden yararlanabilir. Kanun mazeret izni açısından eşlerden birisinin bu izni kullanabileceğine yönelik sınırlandırma getirmemiştir. Ancak engelli ya da süreğen hastalığa bağlı mazeret iznini çalışan anne ve babadan sadece birisi kullanabilir.

KISMİ SÜRELİ ÇALIŞMA

29.1.2016 tarih ve 6663 sayılı Kanun ile İş Kanunu'nun 13. maddesine eklenen fıkra ile çocuk sahibi olma veya evlat edinmeye bağlı olarak işçilere bazı koşullarla kısmi süreli çalışma olanağı tanınmıştır. Buna göre, İşK.74'de düzenlenen ve yukarıda açıklanan izinlerin bitiminden sonra zorunlu ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden ay başına kadar bu maddeye göre ana-babadan biri kısmi süreli çalışma talebinde bulunabilir (İşK.74/5).

Kısmi süreli çalışma talebi hükümde açıkça belirtildiği gibi ancak 74. maddedeki izinlerin bitiminden itibaren başlar. O halde kadın işçinin on altı haftalık analık iznini kullanmasından sonra haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin veyahut altı aylık ücretsiz izin süresinin bitiminden sonra iş sözleşmesinin kısmi süreli iş sözleşmesine dönüştürülmesi talebinde bulunabilir. Kadın işçi onaltı haftalık analık izninin bitiminden sonra da diğer ücretsiz izinleri kullanmaksızın doğrudan iş sözleşmesinin kısmi süreli iş sözleşmesine dönüşmesini isteyebilir.

Bu talep işveren tarafından karşılanır. Başka bir anlatımla bu talebi karşılayıp karşılama hususunda işverenin takdir yetkisi yoktur ve ayrıca işçinin bu talebi iş sözleşmesinin sona erdirilebilmesi açısından geçerli fesih nedeni sayılmaz [10], [12]. Bu fıkra kapsamında kısmi süreli çalışmaya başlayan işçi, aynı çocuk için bir daha bu haktan faydalanmamak üzere tam zamanlı çalışmaya dönebilir.

Kısmi süreli çalışmaya geçen işçinin tam zamanlı çalışmaya başlaması durumunda yerine işe alınan işçinin iş sözleşmesi kendiliğinden sona erer. Bu haktan faydalanmak veya tam zamanlı çalışmaya geri dönmek isteyen işçi işverene bunu en az *bir ay* önce yazılı olarak bildirir.

Ebeveynlerden birinin çalışmaması hâlinde, çalışan eş kısmi süreli çalışma talebinde bulunamaz [9], [10], [11], [12]. Üç yaşını doldurmamış bir çocuğu eşiyle birlikte veya münferiden evlat edinenler de çocuğun fiilen teslim edildiği tarihten itibaren bu haktan faydalanır.

Çalışan eşlerden sadece birisinin kısmi süreli çalışma hakkından yararlanma imkânının tanınmış olması Avrupa Birliği'nin 2010/18 EU sayılı Yönergesine aykırıdır. Yönerge'nin dayanağını oluşturan çerçeve anlaşma analık iznini erkek ve kadın işçiler için ayrı ayrı kişisel ve devredilmez bir hak olarak kabul etmiştir (m.2/1) [14].

İş Kanunu'nun 13. maddesine eklenen bir hüküm ile hangi sektör veya işlerde kısmi çalışma yapılabileceği ile uygulamaya ilişkin usul ve esasların Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca çıkarılacak bir yönetmelikle belirleneceği hüküm altına alınmıştır. Bu düzenlemeden, kısmi süreli çalışma hakkından her işçinin yararlanamayacağı, ancak yönetmelikte belirtilen işler ve sektörler açısından bu hakkın bulunduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

29.1.2016 tarih ve 6663 sayılı Kanunla analık izinleri konusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. İş Kanunu'nun 13. maddesine eklenen hüküm ile İşK.74. maddede öngörülen izin süresinin bitiminden sonra ana-babadan birisine çocuğun zorunlu ilköğretim çağı başlayıncaya kadar kısmi süreli çalışma imkanı tanınmıştır. Yine aynı hüküm ile üç yaşını doldurmamış bir çocuğu eşiyle birlikte veya tek başına evlat edinenler de çocuğun fiilen teslim

edildiği tarihten itibaren bu haktan yararlanabilecektir. Bu düzenleme ile ilk kez Türk Hukukunda evlat edinmeye bağlı haklar tanınmıştır.

İş Kanunu'nun 74. maddesinde de önemli değişiklikler yapılmıştır. Doğumda veya doğum sonrasında annenin ölümü halinde, doğum sonrası kullanılamayan sürelerin babaya kullandırılması hüküm altına alınmıştır. Ayrıca üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen eşlerden birine veya evlat edinene çocuğun aileye fiilen teslim edildiği tarihten itibaren sekiz hafta analık hali izni kullandırılacaktır.

Getirilen önemli yeniliklerden birisi de haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin uygulamasıdır. Buna göre, doğum sonrası analık hâli izninin bitiminden itibaren çocuğunun bakımı ve yetiştirilmesi amacıyla ve çocuğun hayatta olması kaydıyla kadın işçi ile üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen kadın veya erkek işçilere istekleri hâlinde birinci doğumda altmış gün, ikinci doğumda yüz yirmi gün, sonraki doğumlarda ise yüz seksen gün süreyle haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin verilir. Çoğul doğum hâlinde bu sürelere otuzar gün eklenir. Çocuğun engelli doğması hâlinde bu süre üç yüz altmış gün olarak uygulanır. Ayrıca 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanununa eklenen bir hüküm ile haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin kullanan işçiye ödenek verilmesi hüküm altına alınmıştır.

Bir diğer yenilik ise altı aya kadar ücretsiz izin hakkının ayrıca üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinme halinde eşlerden birine veya evlat edinene de tanınmış olmasıdır.

Son olarak İş Kanunun 74. maddesinde belirtilen izin sürelerinin iş sözleşmesi ile çalışan ve İş Kanunu'nun kapsamında olan veya olmayan bütün işçilere uygulanacağı düzenlenmiştir.

Esas olarak analık haline bağlı olarak getirilen bu düzenlemeler olumludur. Ancak bu düzenlemelerin kadın istihdamı önünde bir engel teşkil etmemesi için bazı önlemlerinin de alınması gerekir.

KAYNAKLAR

[1] N.B. Tulukçu, "Türk Hukukunda ve Milletlerarası Alanda İşverenin Doğum Öncesi İzin Verme Yükümlülüğü", Prof. Dr. Nuri Çelik'e Armağan, 2001.

[2] A. Ekin, H. Kayırgan, "Uluslararası Alanda ve Türk Hukukunda Eşit Davranma İlkesi Bağlamında Ebeveyn İzni", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2015/15.

[3] A. Kökkılıç Eraltuğ, "Avrupa Birliği Hukuku'nda Ebeveyn İzni", Legal İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, 2006/9.

[4] C. Saraç, "Analık Halinde Çalışma Yasağı", Prof.Dr.Sarper Süzek'e Armağan, C.II.

[5] İ. Urhanoğlu Cengiz, “Kadın İşçilerin Hamilelik ve Analık Durumlarının İş Sözleşmesine Etkisi” Kamu-İş, 2009/4.

[6] E. Senyen Kaplan “İsviçre ve Türk Hukukunda Kadın İşçilerin Hamilelik ve Analık Durumundaki Ücret ve İzin Hakkı”, Prof.Dr.Seyfullah Edis'e Armağan.

[7] E. Yuvalı, “4857 Sayılı İş Kanunu'nun ve İlgili Mevzuatın Kadın İşçiler ile İlgili Hükümlerine Genel Bakış”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2013/106.

[8] N.B. Tulukçu, “İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Gebe ve Anne İşçilerin Korunması” T. Haber İş Sendikası Yayınları, Ankara.

[9] A.Ş. Emir, *İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Analık,* Ankara: Adalet Yayınevi, 2019.

[10] T. Yasemin, *Ebeveyn İzni ve Yarım Çalışma Ödeneği,* İstanbul: Onikilevha, 2019.

[11] S. Doğan, *İş Hukukunda İşçinin İş ve Aile Yaşamı Uyumunun Sağlanması,* Ankara: Onikilevha, 2022.

[12] M.K. Yılmaz, *4857 Sayılı İş Kanununda Kadın İşçiler Cinsiyet Ayrımı ve Eşitlik İlkesi*, İstanbul: Onikilevha, 2024.

[13] A. Çalışkan, *İş Hukukunda Analık ve Ebeveyn İzinleri,* İstanbul: Onikilevha, 2018.

[14] B. Şahin, “6663 Sayılı Kanun'da Analık Haline Özgü Öngörülen Hükümlerin Değerlendirilmesi”, Çimento İşveren Dergisi, 2016/3.

[15] A.C. Köseğlu, A. Kaya, “Türk İş Hukukunda Kadın İşçinin Korunması”, Legal İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, 2011/29.

[16] N. Süral “Kadın İstihdamını İlgilendiren Yeni Düzenlemeler”, İşveren Dergisi, Mart-Nisan 2016.

Amatör Sendika Yöneticisinin İş Güvencesi

Haluk Hadi SÜMER[1*]

[1]İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı / Hukuk Fakültesi, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
[*](hsumert@selcuk.edu.tr)

ÖZET

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununa göre yönetici kavramı "kuruluşun ve şubenin yönetim kurulu üyelerini" ifade eder (STİSK.2/1,i). Kuruluş kavramı ise sendika ve konfederasyonları kapsayan üst kavramdır (STİSK.2/1,g). Kuruluşların yönetim kurulu üyeleri ise kuruluşların genel kurulları tarafından seçilir. 2821 sayılı Sendikalar Kanununda amatör sendika yöneticilerinin iş güvencesine ilişkin özel bir düzenleme getirmemişti. Bu nedenle amatör sendika yöneticileri de sendika üyelerinin sahip olduğu güvenceye sahipti. 6331 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu amatör sendika yöneticileri hakkında da işyeri sendika temsilcilerinin güvencesinin uygulanacağını hüküm altına almış ve amatör sendika yöneticilerinin iş güvencesine ilişkin önemli bir adım atmıştır. Bu bildiride özellikle amatör sendika yöneticisi kavramı üzerinde durulacak ve işyeri sendika temsilcisinin güvencesi ile bağlantılı olarak amatör sendika yöneticisinin iş güvencesi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler – Sendika Yöneticiliği, Amatör Sendika Yöneticisi, Profesyonel Sendika Yöneticisi, İş Güvencesi, İşyeri Sendika Temsilciliği.

GİRİŞ

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununa göre yönetici kavramı "kuruluşun ve şubenin yönetim kurulu üyelerini" ifade eder (STİSK.2/1,i). Kuruluş kavramı ise sendika ve konfederasyonları kapsayan üst kavramdır (STİSK.2/1,g). Kuruluşların yönetim kurulu üyeleri ise kuruluşların genel kurulları tarafından seçilir. 2821 sayılı Sendikalar Kanununda amatör sendika yöneticilerinin iş güvencesine ilişkin özel bir düzenleme getirmemişti. Bu nedenle amatör sendika yöneticileri de sendika üyelerinin sahip olduğu güvenceye sahipti. 6331 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu amatör sendika yöneticileri hakkında da işyeri sendika temsilcilerinin güvencesinin uygulanacağını hüküm altına almış ve amatör sendika yöneticilerinin iş güvencesine ilişkin önemli bir adım atmıştır. Amatör sendika yöneticisinin iş güvencesi, özellikle sendika yöneticilerinin görevlerini yerine getirirken karşılaşabilecekleri olası riskler ve bu risklere karşı sağlanan hukuki güvenceler bağlamında önem arz eder.

ILO'nun 87 No'lu Sözleşmesi (Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması) ve 98 No'lu Sözleşmesi (Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı) sendika yöneticilerinin haklarına ilişkin uluslararası standartları

belirler. Türkiye'nin bu sözleşmeleri onaylamış olması, amatör sendika yöneticilerinin güvencelerini uluslararası boyuta taşır.

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun 24. maddesine göre *"(1) İşveren, işyeri sendika temsilcilerinin iş sözleşmelerini haklı bir neden olmadıkça ve nedenini yazılı olarak açık ve kesin şekilde belirtmedikçe feshedemez. Fesih bildiriminin tebliği tarihinden itibaren bir ay içinde, temsilci veya üyesi bulunduğu sendika dava açabilir. (2) Dava basit yargılama usulüne göre sonuçlandırılır. (Değişik cümle: 12/10/2017- 7036/31 md.) Mahkemece verilen karar hakkında istinaf yoluna başvurulması hâlinde bölge adliye mahkemesi kesin olarak karar verir. (3) Temsilcinin işe iadesine karar verilirse fesih geçersiz sayılarak temsilcilik süresini aşmamak kaydıyla fesih tarihi ile kararın kesinleşme tarihi arasındaki ücret ve diğer hakları ödenir. Kararın kesinleşmesinden itibaren altı iş günü içinde temsilcinin işe başvurması şartıyla, altı iş günü içinde işe başlatılmaması hâlinde, iş ilişkisinin devam ettiği kabul edilerek ücreti ve diğer hakları temsilcilik süresince ödenmeye devam edilir. Bu hüküm yeniden temsilciliğe atanma hâlinde de uygulanır. (4) İşveren, yazılı rızası olmadıkça işyeri sendika temsilcisinin işyerini değiştiremez veya işinde esaslı tarzda değişiklik yapamaz. Aksi hâlde değişiklik geçersiz sayılır. (5) Bu madde hükümleri işyerinde çalışmaya devam eden yöneticiler hakkında da uygulanır."*

Bu bildiride özellikle amatör sendika yöneticisi kavramı üzerinde durulacak ve işyeri sendika temsilcisinin güvencesi ile bağlantılı olarak amatör sendika yöneticisinin iş güvencesi ele alınacaktır.

KURULUŞ YÖNETİCİSİ KAVRAMI

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununa göre yönetici kavramı "kuruluşun ve şubenin yönetim kurulu üyelerini" ifade eder (STİSK.2/1,i) [1], [2], [3], [4], [5], [6]. Kuruluş kavramı ise sendika ve konfederasyonları kapsayan üst kavramdır (STİSK.2/1,g). Kuruluşların yönetim kurulu üyeleri ise kuruluşların genel kurulları tarafından seçilir.

İşçi sendikasının genel kurul dışındaki zorunlu organlarında görev alabilmek için öncelikle sendikanın üyesi olmak gerekir[1].

İşçi sendikası genel kurul dışındaki zorunlu organlarına seçilebilmek için, kurucular açısından aranan ve STİSK.6'da düzenlenen koşullara sahip olmak zorunludur. STİSK.6'ya göre sendika genel kurul dışındaki organlarda görev alabilmek için fiil ehliyetine sahip ve fiilen çalışan gerçek veya tüzel kişilerden olmak ve bu maddede sayılan suçlardan hüküm giymemiş olmak

gerekir. Sendika yöneticisi ile sendika arasındaki hukuki ilişkisi bir vekâlet sözleşmesine dayanır (TBK.502) [7].

Sendika şube veya bölge şubeleri zorunlu organlarına seçilebilmek için de STİSK.6'da düzenlenen kurucular için aranan koşullar aranır.

Emredici nitelikteki bu koşulların dışında, sendika tüzüğü ile ek bazı koşullar getirilebilir [8]. Ancak tüzükte yer alan hükümler ile kanundaki emredici koşullar ortadan kaldırılamaz [8]. Ayrıca getirilen düzenlemelerin sendika içi demokrasinin gerçekleşmesine engel olacak nitelikte olmaması gerekir [9]. Örneğin, sendika tüzüğünde Türk vatandaşı olma şartı konulamaz.

AMATÖR VE PROFESYONEL SENDİKA YÖNETİCİSİ KAVRAMLARI

Amatör sendika yöneticisi, genellikle sendika faaliyetlerini bir meslek olarak icra etmeyen, asıl işvereni nezdinde başka bir işte çalışan kişilerdir. Bu kişiler, işçi sendikaları veya memur sendikalarında çeşitli yöneticilik görevlerini yürütürken kendi işlerinden bağımsız olarak sendikal sorumluluklarını yerine getirirler.

Profesyonel sendika yöneticisi ise kuruluşun veya şubenin yönetim kurulu üyesi seçilen ve bu nedenle işten ayrılan kişileri ifade eder. Bir kuruluşun veya şubesinin yönetim kurulu üyelerinden kimlerin bu görevlerini profesyonel olarak yerine getireceği kuruluşun genel kurulu tarafından karara bağlanır. 6356 sayılı Kanunun 11/1,f maddesinde "Yönetim kurulu, denetleme kurulu ve disiplin kurulu üyelerine verilecek ücret, tazminat, ödenek ve yolluklar ile sosyal hakların belirlenmesi" genel kurulun görevleri arasında sayılmıştır.

6356 sayılı Kanun, profesyonel sendika yöneticiliği görevini üstlenmek isteyen işçi ile ilgili olarak üç seçenek ortaya koymaktadır:

- İşçi kuruluşunda yönetici olduğu için çalıştığı işyerinden ayrılan işçinin iş sözleşmesi kural olarak askıda kalır.
- Yönetici dilerse işten ayrıldığı tarihte iş sözleşmesini bildirim süresine uymaksızın veya sözleşme süresinin bitimini beklemeksizin feshederek kıdem tazminatını alabilir.
- Yönetici ayrıca, yöneticilik süresi içerisinde istediği bir zamanda da iş sözleşmesini feshedebilir. Bu durumda kıdem tazminatı, fesih tarihindeki emsal ücret üzerinden hesaplanır (STİSK.23/1).

Yöneticilik güvencesi, birinci seçenek için söz konusudur. Bir diğer ifade ile yöneticilik güvencesi, işçi kuruluşunda yönetici olduğu için çalıştığı işyerinden ayrılan işçinin ve iş sözleşmesi askıda olan işçinin işine geri

dönebilmesini sağlama amacına yöneliktir. Ancak bunun için yöneticilik görevi;

- Sendikanın tüzel kişiliğinin sona ermesi,
- Seçime girmemek,
- Yeniden seçilmemek veya
- Kendi isteği ile çekilmek,

suretiyle sona ermiş olmalıdır. Sendika yöneticisinin görevinin, görevi ile ilgili fiillerinden dolayı hüküm giymiş olması (STİSK. 9/5) nedeniyle sona ermesi halinde, yöneticilik güvencesi uygulama alanı bulmaz (STİSK. 23/2).

Öğretide isabetli olarak yukarıda sayılan sebeplerin sınırlı olmadığı, yöneticilik sıfatının şubenin kapanması ve profesyonel yöneticiliğinin kaldırılması nedenleriyle sona ermesi hallerinde de hükmün uygulama alanı bulacağı ileri sürülmektedir [10].

İşçinin yöneticilik görevinin sendikanın tüzel kişiliğinin sona ermesi, seçime girmemek, yeniden seçilmemek veya kendi isteğiyle çekilmek suretiyle sona ermesinden itibaren bir ay içerisinde, işe alınmak için işverene başvurmuş olması zorunludur. Bu süre geçtikten sonra, diğer koşullar gerçekleşse bile işçi, sendika yöneticiliği güvencesinden yararlanamaz (STİSK.23/2).

Yukarıdaki koşulların gerçekleşmesi halinde, işveren, talep tarihinden itibaren bir ay içinde bu kişileri o andaki koşullarla eski işlerine veya eski işlerine uygun bir diğer işe başlatmak zorundadır. Bu kişiler süresi içinde işe başlatılmadığı takdirde, iş sözleşmeleri işverence feshedilmiş sayılır (STİSK.23/2). Dolayısıyla işverenin işe başlatmadığı işçiye kıdem tazminatını ödemesi gerekir.

AMATÖR SENDİKA YÖNETECİLERİ HAKKINDA UYGULANACAK İŞ GÜVENCESİ HÜKÜMLERİ

Genel Olarak

6356 sayılı Kanun amatör sendika yöneticilerinin de işyeri sendika temsilciliği güvencesine sahip olduğunu hüküm altına almıştır. Bu nedenle aşağıda işyeri sendika temsilciliğinin güvencesi hakkında ana hatlarıyla bilgi verilecektir.

İşyeri Sendika Temsilciliğinin Güvencesi

İşyeri sendika temsilcisi, temsilcilik görevinden kaynaklanan sebeplerle sıklıkla işveren veya işveren vekili ile karşı karşıya geleceğinden ayrıca korunması gerekir. Aksi halde baskı ve görevini kaybetme korkusu, görevini tam anlamıyla yerine getirmesine engel olacaktır [9]. 6356 sayılı Kanun 24. maddesinde "işyeri sendika temsilciliğinin güvencesi" başlığı altında işyeri sendika temsilcisini feshe ve sözleşmedeki esaslı değişikliklere karşı ayrıcalıklı olarak koruyucu hükümlere yer verilmiştir.

İşveren, işyeri sendika temsilcilerinin iş sözleşmelerini haklı bir neden olmadıkça ve nedenini yazılı olarak açık ve kesin şekilde belirtmedikçe feshedemez. Fesih bildiriminin tebliği tarihinden itibaren bir ay içinde, temsilci veya üyesi bulunduğu sendika dava açabilir (STİSK.24/1) [9], [11], [12] [13], [14]. Bir aylık süre, hak düşürücü süredir. Bu süre geçtikten sonra temsilcinin veya üyesi bulunduğu sendikanın dava açma hakkı düşer. Hâkim de davanın süresi içinde açılıp açılmadığını kendiliğinden dikkate alır [15], [16], [17].

Düzenlemeye göre işyeri sendika temsilcisinin belirli veya belirsiz süreli iş sözleşmesi ancak haklı nedenle feshedilebilir [17]. Haklı nedenden anlaşılması gereken ise hem bağlı olduğu mevzuat hem de Türk Borçlar Kanununa göre haklı neden sayılabilecek hallerdir[10], [18], [19]. TBK.437/2'ye göre; işverenden dürüstlük kurallarına göre iş ilişkisini sürdürmesi beklenemeyen bütün durum ve koşullar da haklı sebep olarak kabul edilmelidir [16]. Bu yüzden her somut olayda haklı nedenin bulunup bulunmadığı hâkim tarafından saptanacaktır [18].

İşveren, fesih sırasında yazılı olarak bildirdiği haklı sebeple bağlıdır. Dava sırasında dayandığı sebebi değiştiremez veya başka bir haklı sebep ileri süremez. İşyeri sendika temsilcisinin açtığı davada işveren fesih sırasında dayandığı haklı sebebi ispatlamakla yükümlüdür [9].

6356 sayılı Kanuna göre işverenin, işyeri sendika temsilcisinin iş sözleşmesini geçerli nedenle feshetmesi artık mümkün değildir. Bununla birlikte geçerli neden sayılan bir durum veya davranış, olumsuzlukların sürmesi sonucu haklı neden sayılabilecek bir hale gelirse, işverenin, temsilcinin işine son verebileceğinin kabulü gerekir [20], [21].

Bu amaçla açılan dava basit yargılama usulüne göre sonuçlandırılır. Mahkemece verilen kararın temyizi hâlinde Bölge Adliye Mahkemesi kesin olarak karar verir (STİSK.24/2). Başka bir ifadeyle yerel mahkemenin kararında direnmesi mümkün değildir.

Temsilcinin işe iadesine karar verilirse fesih geçersiz sayılarak temsilcilik süresini aşmamak kaydıyla fesih tarihi ile kararın kesinleşme tarihi arasındaki ücret ve diğer hakları ödenir [15]. Kararın kesinleşmesinden itibaren altı işgünü içinde temsilcinin işe başvurması koşuluyla, altı işgünü içinde işe

başlatılmaması hâlinde, iş ilişkisinin devam ettiği kabul edilerek ücreti ve diğer hakları temsilcilik süresince ödenmeye devam edilir. Bu hüküm yeniden temsilciliğe atanma hâlinde de uygulanır (STİSK.24/3).

Mahkemenin işe iade kararı vermesi halinde, fesih tarihi ile kararın kesinleşme tarihi arasındaki ücret ve diğer haklarının ödenmesi için temsilcinin altı işgünü içerisinde işe başvurmasına gerek yoktur [10].

Temsilcinin işe iadesine karar verilmesi ve temsilcinin kararın kesinleşmesinden itibaren altı işgünü içinde işe başlamak üzere başvurması halinde, işveren temsilciyi işe başlatmasa da, temsilcilik süresinin sonuna kadar bu süreye ilişkin ücret ve diğer haklarının ödemeye devam etmek zorundadır. Ayrıca işveren temsilcisinin işyerine girerek temsilcilik faaliyetlerinde bulunmasına da engel olamaz [19].

İşyeri sendika temsilcisinin güvencesi fesih ile sınırlı olmayıp işyeri ve esaslı nitelikteki işyeri değişikliklere karşı da korunmuşlardır. 6356 sayılı Kanunda işverenin işyeri sendika temsilcisinin iş sözleşmesini feshetmek yerine çalışma koşullarını esaslı bir şekilde aleyhe değiştirmesini ve böylece temsilciyi sözleşmeyi feshe zorlamasını önlemeye yönelik isabetli bir hüküm getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre işveren, yazılı rızası olmadıkça işyeri sendika temsilcisinin işyerini değiştiremez veya işinde esaslı tarzda değişiklik yapamaz. Aksi hâlde değişiklik geçersiz sayılır (STİSK.24/4). Hükme göre işverenin, işyeri sendika temsilcisinin işinde veya işyerinde bir değişiklik yapabilmesi için temsilcinin yazılı onayı gerekir. Ayrıca temsilci değişikliği kabul etmediği takdirde de herhangi bir yaptırım uygulanamayacaktır. Değişiklik önerisini kabul etmeyen temsilci, çalışmadığı süre için ücret ve diğer haklarını işverenin temerrüdü hükümlerine göre işverenden isteyebilir (TBK.408). İş sözleşmesi veya işyerinde yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesi ile işverenin çalışma koşullarında tek taraflı değişiklik yapabileceği kararlaştırılmış olsa da işveren, temsilcinin iş veya işyeri değişikliğini ancak temsilcinin yazılı onayı ile yapabilir.

Temsilcinin, yazılı onayının bulunmadığı iş veya işyeri değişikliklerine ilişkin işverenin talimatlarına uyma yükümlülüğü yoktur. Bu sebebe bağlı olarak işyeri sendika temsilcisinin iş sözleşmesinin işveren tarafından feshedilmesi halinde işyeri sendika temsilciliği güvencesi işlerlik kazanır [17].

SONUÇ

Türkiye'de 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, sendika üyelerine ve yöneticilerine birtakım güvenceler sağlamıştır. Bir kuruluşun veya şubesinin yönetim kurulunda görev almasına rağmen işyerinde çalışmaya devam eden işçiler her şeyden önce iş ilişkisinin devamı sırasında üyelik güvencesinden yararlanırlar. Buna göre "(2) İşveren, bir sendikaya üye olan işçilerle sendika üyesi olmayan işçiler veya ayrı sendikalara üye olan işçiler arasında, çalışma şartları … bakımından herhangi bir ayrım yapamaz. Ücret, ikramiye, prim ve paraya ilişkin sosyal yardım konularında toplu iş sözleşmesi hükümleri saklıdır. (3) İşçiler, sendikaya üye olmaları veya olmamaları, iş saatleri dışında veya işverenin izni ile iş saatleri içinde işçi kuruluşlarının faaliyetlerine katılmaları veya sendikal faaliyette bulunmalarından dolayı … farklı işleme tabi tutulamaz. (4) İşverenin (…)1 yukarıdaki fıkralara aykırı hareket etmesi hâlinde işçinin bir yıllık ücret tutarından az olmamak üzere sendikal tazminata hükmedilir.".

Amatör sendika yöneticisinin iş sözleşmesinin feshi halinde ise temsilcilik güvencesine ilişkin hükümler uygulama alanı bulur. Belirtmek gerekir ki amatör sendika yöneticisinin iş sözleşmesinin işveren tarafından feshi halinde işçi dilerse üyelik güvencesini düzenleyen STİSK.25 hükümlerine göre sendikal tazminat talebinde bulunabilir. İşçi dilerse işyeri sendika temsilciliğinin güvencesini düzenleyen STİSK.24 hükümlerine göre işe iade talebiyle dava açabilir.

KAYNAKLAR

[1] T. Centel, "Sendika Yöneticisinin Güvencesi" , Prof.Dr. Turhan Esener II. İş Hukuku Uluslararası Kongresi, Ankara 2017.

[2] İ. Subaşı, "İşçi Kuruluşu Yöneticiliği ve Güvencesi", Kamu-İş, Nisan 2000.

[3] Ü. Narmanlıoğlu, "Sendika Yöneticiliğinin Anlamı ve Kapsamı", Çalışma ve Toplum, 2014/1.

[4] M. A. Arslanoğlu, T. Kantemir, "Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi hukukunda Kuruluş Yöneticilerinin Hukuki Sorumluluğu", Sicil İş Hukuku Dergisi, 2023/50.

[5] S. R. Kurt, *İşçi Kuruluşu Yöneticiliği ve Güvencesi,* İstanbul: Legal, 2022

[6] Ö. Bilgi, *İşçi Sendikası Yöneticiliği ve Güvenceleri*, İstanbul: Seçkin, 2023.

[7] F. Şahlanan, "Sendika Yöneticisi ile Sendika Arasındaki Hukuki İlişki ve İlişkiden Doğan Haklar", Tekstil İşveren Dergisi Hukuk Eki, 2017/114.

[8] K. Tunçomağ, T. Centel, *İş Hukukunun Esasları,* 9.B., İstanbul: Beta, 2018.

[9] Ü. Narmanlıoğlu, *İş Hukuku II, Toplu İlişkileri,* 8.B., İstanbul: Beta, 2016.

[10] Ö. Ekmekçi, E. Yiğit, *Toplu İş Hukuku,* 6.B., İstanbul: Onikilevha, 2024.

[11] S. Yürekli, *İşyeri Sendika Temsilciliği ve Güvencesi,* İstanbul: Beta, 2004.

[12] Ş. Ertürk, "İşyeri Sendika Temsilciliği ve Güvencesi", Legal İHSGHD., 2007/13.
[13] L. İnciroğlu," Yeni Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nda İşyeri Sendika Temsilciliğinin Güvencesi", Çalışma ve Toplum, 2013/1.
[14] S. Göktaş, "İşyeri Sendika Temsilcilerinin Teminatı", Osman Güven Çankaya'ya Armağan, Ankara 2010.
[15] F. Şahlanan, "İşyeri Sendika Temsilcisinin Güvencesi", Sicil İş Hukuku Dergisi, 2013/29.
[16] H.H. Sümer, *İş Hukuku Uygulamaları,* 8.B., Ankara: Seçkin, 2024.
[17] N. Aktay, *Toplu İş Hukuku,* Ankara: Gazi, 2015.
[18] M. Sur, *İş Hukuku, Toplu İlişkiler,* 4.B., Ankara: Turhan, 2015.
[19] N. Çelik, N. Caniklioğlu, T. Canbolat, E. Özkaraca, *İş Hukuku Dersleri,* 35.B., İstanbul: Beta, 2022.
[20] E. Özkaraca, "6356 sayılı Kanunda Sendikal Güvenceler" , Çalışma ve Toplum, 2013/3.
[21] G. Alpagut, "6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun Sendikalara İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi", İş Hukukunda Güncel Sorunlar (3), Ankara 2013.

Hasta Bina Sendromu ve Çalışanlar Üzerinde Etkileri

Aygün BABAYEVA[1]
Altan DOĞAN[2]

1- Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı, aygun.babayeva@ogr.iu.edu.tr ORCID: https://orcid.org/0009-0007-3770-8829
2- Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Bölümü, İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı, altand@istanbul.edu.tr ORCİD: https://orcid.org/0000-0002-0370-2513

ÖZET

Birçok araştırma, hasta binaların insan sağlığı üzerindeki etkilerinin önemli olduğunu vurgulamış ve bu binalarda çalışanlar üzerinde olumsuz etkiler gözlemlenmiştir. Hasta Bina Sendromu (HBS) da bu tür binalardan kaynaklandığından, bireyler üzerinde çeşitli etkileri bulunmaktadır. Hasta bina, solunan havanın kalitesini düşüren ya da bozan, sağlığa zararlı kirleticilerle çevrelenen binalar olarak tanımlanır. Hasta binaların oluşumunda mimari yapı, kullanılan malzemeler ve coğrafi koşullar gibi etkenler rol oynamaktadır. Coğrafi koşullara uyumsuz yapılar veya amacına uygun kullanılmayan binalar, iç ve dış etkenler nedeniyle hasta hale gelebilir. HBS semptomlarının bireylerarası farklılık göstermesi ve vücudun birçok hissesini etkileyebilmesi onun önemli bir özelliğidir. Ayrıca, genel olarak semptomlar geçici olmakta ve bina ortamı haricinde belirtiler hafiflemektedir; ama bazen uzun vadede sağlığa olan etkilerinin görülme olasılığı da vardır. HBS'yi önlemek için iç mekan koşulları iyileştirilmeli ve bireysel faktörler dikkate alınmalıdır. Araştırmalara göre, bu önlemler ve iyileştirmeler HBS risklerinin azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sıcaklığın iş ortamında HBS semptomlarına etkileri açık bir şekilde görülmeyebilir ama HBS ile ilgili ortaya çıkan sağlık sorunlarına daha güçlü etki eden diğer çevresel faktörlerin bağıl nem**,** CO_2 ve partikül maddeler olduğu görülmektedir. Sıcaklık dahil olmak üzere, hava kalitesi ve nem düzeyinin düzenlenmesi HBS'yi önlemek için büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Hasta Bina Sendromu ile ilgili literatür taramaları yapılmış, HBS kavramı açıklanmış, ortaya çıkan semptomlar, etkiler ve etki eden faktörler incelenmiş, ayrıca HBS'nin önlenmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hasta Bina Sendromu, Havalandırma, İç Hava Kalitesi, İç Mekan, Hava Kirleticileri.

GİRİŞ

Çalışma veya yaşam alanı olarak kullanılan bir binanın, solunan havanın kalitesini düşüren ya da bozan, sağlığa zararlı kirleticilerle çevrelenmesi sonucunda oluşan olumsuz durum, "Hasta Bina" olarak adlandırılmaktadır (O.Özyaral et al., 2006). Hasta binaların oluşumunda birden fazla etken rol oynar. Bunlar arasında binanın mimari yapısı, kullanılan malzemelerin türü ve kalitesi, yapının bulunduğu coğrafya gibi faktörler yer almaktadır. Özellikle coğrafi koşullara uyumsuz bir yapı inşa edilmesi veya amacına uygun kullanılmayan binalar, yaşlarından bağımsız olarak, iç ve dış etkenler nedeniyle "hasta" hale gelebilir (Otlu, 2012). Hasta binaların oluşumuna neden olan durumlar genellikle bir arada görülür. Bu nedenler arasında, dış çevreden iç mekana kirleticilerin taşınması ve

yayılması, biyolojik kirleticiler, yetersiz havalandırma, çalışanların ışıklandırma, sıcaklık ve nem seviyelerine ilişkin şikayetleri sayılabilir (Baechler, 1991).

Amerikan Isıtma, Soğutma ve Klima Mühendisleri Derneği (ASHRAE), bir binanın "hasta" olarak kabul edilebilmesi için, bina sakinlerinin en az %20'sinin iki haftadan uzun süredir rahatsızlık belirtileri göstermesi ve bina dışında bu belirtilerin kaybolduğunun gözlemlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu durum, yetersiz mekanik havalandırma, uygun olmayan iç mobilyalar veya kaplamalar ve eksik bakım gibi faktörlere bağlı olarak birçok modern binada görülmektedir (Barbu et al., 2018).

Hasta binaların bina sakinleri üzerindeki etkileri, farklı kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlar arasında, genellikle birbiriyle karıştırılan "Binayla İlişkili Hastalık (BİH)" ve "Hasta Bina Sendromu (HBS)" bulunmaktadır. Bu iki tanımın birbirinden ayrılması önemlidir (EPA, 1991).

BİH'in temel belirtileri aşağıdaki gibi söylenebilir:

- Bina içinde çalışan ya da yaşayan kişilerin öksürük, yüksek ateş, göğüs ağrısı, titreme ve kas ağrıları gibi şikayetleri.
- Bu semptomların, tıbbi olarak açıklanabilen ve kesin olarak belirlenebilecek nedenleri vardır.
- Bina dışına çıkıldıktan sonra da bu belirtiler uzun süre devam edebilir.

Bu çalışmada, Hasta Bina Sendromu (HBS) ile ilgili literatür incelenmiş, bu kavram detaylandırılmış, ortaya çıkan semptomlar ve neden olan faktörler araştırılmış ve HBS'nin etkileri değerlendirilmiştir.

HASTA BİNA SENDROMU VE TANIMI

Hasta Bina Sendromu (HBS) kavramı ilk kez 1970'lerin ortalarında, beklenenden daha fazla sağlık şikayetlerinin rapor edildiği binaları tanımlamak için önerilmiştir. 1983 yılında Dünya Sağlık Örgütü (WHO), HBS'yi "göz, burun ve boğaz irritasyonu, zihinsel olarak kendini yorgun hissetme, başta ağrılar, midede bulanma, vertigo (baş dönmesi) ve cilt irritasyonu gibi, bazı işyerlerinde dolulukla bağlantılı görülen spesifik olmayan bir semptomlar bütünü" olarak tanımlamıştır. HBS'ye bağlı semptomlar üç ana kategoride sınıflandırılmaktadır:

Mukozal semptomlar:

- Göz tahrişi
- Burun akıntısı ve tıkanıklığı
- Kuru boğaz ve boğaz ağrısı

Genel semptomlar:

- Baş ağrısı
- Yorgunluk
- Mide bulantısı,
- Baş dönmesi,
- Grip benzeri semptomlar
- Konsantrasyon güçlüğü

Dermal semptomlar:

- Yüzde kaşıntı ve döküntüler
- Ellerde kaşıntı ve döküntüler
- Kafa derisinde kaşıntı ve döküntüler

Bu semptomlar genellikle ofislerde, okullarda, sağlık merkezlerinde ve konutlarda yaşayan kişiler arasında rapor edilmiştir. HBS'nin önemli bir özelliği, semptomların bireyler arasında farklılık göstermesi ve vücudun birçok bölümünü etkileyebilmesidir. Ayrıca, semptomlar genellikle geçici olup bina ortamından uzaklaşıldığında hafifleyebilir; ancak bazı durumlarda uzun vadeli sağlık etkileri görülme olasılığı vardır (Fu et al., 2021).

HBS, kesin bir nedeni olmadan, belirli bir bina ortamına maruz kalmayla ilişkilendirilen bir semptomlar dizisini tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Japonya'da, benzer semptomlar "Hasta Ev Sendromu" (Sick House Syndrome - SHS) olarak adlandırılarak özel konutlar ve ofis binaları arasında ayrım yapılmıştır (Wang et al., 2008).

Sanayileşmiş ülkelerdeki insanlar zamanlarının çoğunu kapalı ortamlarda geçirdikleri için iç hava kalitesi önemli bir konudur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 1983 yılında HBS kavramını kapalı ortam sorunları olan binalarda yaşayanların yaşadığı bazı tıbbi semptomlar olarak tanımlamıştır. HBS başlangıçta ofis çalışanları arasında araştırıldı ve gözlerden, üst solunum yollarından, yüz derisinden, baş ağrısından ve yorgunluktan kaynaklanan semptomları içeriyordu. HBS bir grup fenomenidir ve tıpta normalde tanımlandığı gibi bir sendrom değildir ve bireysel teşhis zordur. HBS çalışmaları farklı iç ortamlarda ancak daha çok ofis çalışanları arasında gerçekleştirilmiştir. Kişisel faktörler, psikososyal çalışma ortamı ve kapalı ortam faktörleri dahil olmak üzere HBS için bir dizi risk faktörü tanımlanmıştır. Kadın cinsiyet, alerji, kişilik özellikleri ve düşük tutarlılık duygusunun HBS ile ilişkili olduğu bildirilmiştir. Ayrıca dengesiz psikososyal çalışma ortamı ve mesleki stresin HBS semptomları ile ilişkili olduğu gösterilmiştir. HBS ile ilişkili iç ortam çevresel faktörleri arasında

oda sıcaklığı, bağıl hava nemi, bina nemi, havalandırma akışı, küf ve bakteri gibi mikrobiyal maruziyet, mikrobiyal uçucu organik bileşikler (MVOC) ve uçucu organik bileşikler (VOC) bulunur (Lim et al., 2015).

Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan raporlarda belirttikleri göstergeleri şöyle tarif edebiliriz: günümüzde, insanlar zamanlarının %90'ını kapalı alanlarda geçiriyorlar. Bu %90 orandan %70'ini iş yerinde, geri kalan %20'sini ise evde geçiriyorlar. Özellikle, kent yaşamı içerisinde yaşam alanlarını daha fazla oluşturmaya başlamış, giderek büyüklükleri artan binalar ve yapılar; rezidanslar, plazalar, gökdelenler ve kuleler özel, toplumsal ve iş yaşantısının sürdürüldüğü akıllı yapıların aynı zamanda insanların sağlıklarına tehdit oluşturmaktadır. Bu da insanların nitelikli, verimli, üretken olmalarını engelleyen bir unsur olarak karşımıza çıkması söz konusu olabilmektedir. Bu binaların kimi zaman psikolojik ve psiko nörolojik boyutta insanlar üzerinde bazı olumsuz etkilere, kimi zaman da hastalıklara neden oldukları görülebilmektedir. İnsanlar yapacakları günlük iş hareketlerini çoğu zaman kapalı alanlarda gerçekleştirir ve bu sebeple yaşamsal alanlar ve işyerleri sosyalleşme sürecinde önemli role sahip olmaya başlamıştır. Bu alanlar özel olarak insanların sosyalleşme süreçlerine yüksek tempo ve hız katarak kolaylaştırmak için tasarlanmış olmalarına rağmen insanların sağlıkları ve üretkenliği üzerinde tehdit oluşturabilecek niteliğe sahiptir. Bu gösterişli, azametli ve etkilendirici binalar aslında sağlığı olmayan ve zararlı hayat tarzının işaretleri gibi görülebilmektedir. Bu etki edici binalar bir nevi hastalık olarak ele alınabilmektedir. 1970'lerden itibaren HBS daha çok artarak bildirilmeye başlandığı görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütüne göre, HBS böyle tarif edilmektedir: genellikle modern ofislerde çalışanlarda iş ile ilişkili olarak yaranan cilt, nefes sistemi, mukoz membran şikayetleri ile baş ağrısı, halsizlikler ve odaklanma sorunu gibi belirtilerin raporlandığı haller. Kişinin çalıştığı yer ile ilgili şikayetlerin tümü HBS şeklinde ele alınmaktadır. McLellan ve McCunney, HBS kavramını tanımlarken, "kapalı mekanlarda vakit geçiren kişilerde baş ağrısı, yorgunluk ya da irritasyon gibi belirtilerin ortaya çıkabileceğini, ancak bu belirtilerin belirli bir tıbbi nedeninin bulunmadığını diyor. Ryan ve Morrow ise HBS'yi daha ayrıntılı bir açıklama yaparak "sağlık şikayetlerinin genellikle normal beklentilerin ötesine geçtiği ve semptomların hem fiziksel (örneğin baş ağrısı, yorgunluk) hem de psikolojik (örneğin anksiyete veya sinirlilik) olabileceği bir bina olarak tanımlamaktadır (Aytaç & Tüfekçi, 2018). Her iki tanım da HBS'nin, kapalı ortam halinde çalışan sakinlerde çeşitli semptomların ortaya çıkmasına neden olabilen iç ortam çevresel faktörlerine (örn. havalandırma, ışık, kimyasallar, sıcaklık ve nem) maruz kalmalarıyla ilgili olduğu gerçeğiyle tutarlı olduğunu söyleyebiliriz.

HBS ile benzer olarak şu tanımlar da kullanılmaktadır (Birgül, 2018):

- Hasta ev sendromu (SHS; sick house syndrome)
- Hasta hastane sendromu (SHS; sick hospital syndrome)

- Hasta evler, hasta ofisler (SH, SO; sick houses, sick offices)
- Hasta binalar, hasta insanlar (SB-SP; sick buildings, sick patients)
- Sıkı/sızdırmaz bina sendromu (TBS; tight building syndrome)
- Binayla ilişkili hastalık (BRD; building related disease / BRI; building related illness)
- Binayla ilişkili sağlık sorunları (BRHP; building related health problems)

  Binaya bağımlı hastalık.

1970'lerden itibaren hasta binalarla ilgili raporların, akademik çalışmaların daha da arttığı görülmektedir. HBS ile ilgili yapılan araştırmalar dört genel başlık altında toplanmaktadır (Aytaç & Tüfekçi, 2018).
Bunlar:

1. Klimaların kullanıldığı hava sistemlerini ele alan araştırmalar.
2. Bina içerisinde çalışanlar arasında alerji ve enfeksiyonları ele alan çalışmalar.
3. Uçucu zararlı kimyasalları ele alan çalışmalar.
4. Hastalığın yaygınlığı ve psiko-sosyal faktörlerin etkileri üzerine yapılan araştırmalardır.

HBS'nin etkileri spesifik değil ama değişkendir; hem fiziksel hem de psikolojik olarak bina sakinlerini etkilemektedir (Aytaç & Tüfekçi, 2018). HBS, belirli binaların nüfusu arasında spesifik olmayan semptomların prevalansının artması, klinik belirtisiz, zayıf veya objektif ölçümleri olmayan semptomların çevresel olarak ilişkili bir durumu olarak tanımlanır (Gomzi et al., 2007).

HBS, Dünya Sağlık Örgütü tarafından "belirli işyerlerinin doluluğu ile bağlantılı görünen göz, burun ve boğaz tahrişi, zihinsel yorgunluk, baş ağrısı, bulantı, baş dönmesi ve cilt tahrişleri gibi spesifik olmayan semptomların bir koleksiyonu" olarak tanımlanmıştır (Abdul-Wahab, 2011).

1.2. Hasta Bina Sendromu Nedenleri

Şimdiye kadar, HBS, diğer tespit edilebilir hastalıkları dışlayarak yeni bir hastalık olarak tanımlanmıştır. Bu durum, iş verimliliğinin azalması, devamsızlığın ve geç kalmanın artması ve sağlık bütçesinin yükseltilmesi nedeniyle ortaya çıkan sağlık riski endişelerine neden olmaktadır. İşçiler, çalışma saatlerinin yaklaşık %90'ını iç mekanlarda geçirirler; ancak ne yazık ki, kapalı ortam havası bazen dış mekânlardan daha kirli olabilir. Yoğun nüfuslu kentleşmenin ve arazi kıtlığının eşlik ettiği urbanizasyon, büyük şehirlerde yüksek binalarda yetersiz havalandırma ve kirliliğin artmasına neden olmuş ve bu durumu daha da kötüleştirmiştir. Sağlık çalışanları üzerinde yapılmış birkaç çalışmada, Çin'deki katılımcıların yaklaşık %84'ü, İran'daki katılımcıların %86,4'ü, Türkiye'deki katılımcıların ise %20,9'u en az bir HBS semptomundan muzdarip olduğunu göstermiştir. (Hoang Quoc et al., 2020).

HBS'nin doğal gidişi, kısmen iş rotasyonlarına, mevsimsel değişikliklere ve hava kalitesini iyileştirme çabalarına bağlıdır. Semptomlar genellikle hasta binadan uzaklaşıldığında veya iç mekan hava kalitesinde iyileştirmeler yapıldığında düzelir, ancak iyileşme süresi değişkenlik gösterebilir. Bir binanın etkilenen sakinlerinin çoğu, iyileştirmeler yapıldıktan hemen sonra iyileşme eğilimindeyken, bazıları için iyileşme süreci daha uzun sürebilir. Nadiren, bir hasta, kendi çevresine karşı açıklanamaz bir şekilde daha duyarlı hale gelebilir (Redlich et al., 1997).

Sıcaklık, nem, havalandırma, gürültü, hava kalitesi, küf ve mantara maruz kalma, uçucu organik bileşikler (volatile organic compounds - VOCs) ve mikrobiyal uçucu organik bileşikler (microbial volatile organic compounds - MVOCs) gibi kimyasal maruziyetler, psikososyal durum, cinsiyet, genetik ve alerji gibi kişisel özellikler dahil olmak üzere birçok çevresel ve kişisel faktörün HBS ile ilişkili olduğu öne sürülmüştür. Yüksek iç mekan nemi, çalışanların sağlığı için bir tehdit oluşturabilir (Fu et al., 2021).

HBS, kapalı ortamlarda belirli maruziyetlerin neden olduğu ve en azından teoride, özel olarak teşhis edilebilen, binayla ilgili iyi tanımlanmış birkaç hastalıktan ayırt edilmelidir. Bu tür hastalıklar, küflere, sporlara veya alerjenik kimyasallara maruz kalmanın yanı sıra sinüzit gibi enfeksiyöz komplikasyonlara bağlı olabilen rinit, astım ve aşırı duyarlılık pnömonisini içerir. Rinit, konjonktivit ve laringofarenjit, kapalı ortamlarda belirli tahriş edici maruziyetlerden kaynaklanabilir. Lejyoner hastalığı, viral enfeksiyonlar ve tüberküloz gibi bina kaynaklı bulaşıcı hastalık salgınları iyi bilinmektedir. Alerjik ve tahriş edici dermatit ve ürtiker dahil olmak üzere belirli cilt bozuklukları, yaygın ve güçlü bir tahriş edici alerjenlerle ve lifli cam dahil olmak üzere iç mekanlarda belirli maruziyetlerle ilişkilendirilmiştir. Tek bir maruz kalma türü, birden fazla tepki türüyle sonuçlanabilir. Tipik olarak bu bozukluklarda, vakaların küçük bir grupta kümelenmesi veya konakçının kendine özgü özellikleri, bina ile ilgili belirli bir hastalığa ve tek bir nedensel faktöre ilişkin ipuçları sağlar. Buna karşılık, HBS nadiren tek bir spesifik maruziyete atfedilebilir. Belirli bir nedensel faktörün bulunabileceği bu iyi tanımlanmış klinik sendromlara ek olarak, binalar uzun vadeli zarar riski verebilecek ajanlar içerebilir. Radon, asbest ve çevresel tütün dumanı, bu tür potansiyel risk faktörlerine örnektir. Bu ajanlarla ilgili tanıtım, iç mekan hava kalitesi konusundaki farkındalığı artırdı ve bina ile ilgili hastalıklardan muzdarip insanlar arasında endişeyi artırmıştır (Redlich et al., 1997).

Rossi ve ark. (1991), Jaakkola ve Miettinen (1995), Schleibinger (1997), Malmberg (1998), Wargocki ve ark. (2000, 2002, 2004), Seppanen ve Fisk (2002), Clausen (2004), Kaczmarczyk ve ark. (2004), yıllarında yaptıkları araştırmalarda, bina içi havanın değiştirilmesi amacıyla kullanılan taze hava döngüsünü sağlayan havalandırma sistemleri ve bu sistemlerde

bulunan filtrelerin, HBS'ye kaynak oluşturduğunu kanıtlamışlardır (Özyaral O, 2007).

1.3. Hasta Bina Sendromu Semptomları

HBS'nin birçok semptomu yorgun veya gergin gözler, olağandışı yorgunluk, uyuşukluk, baş ağrısı, gerginlik, sinirlilik, sinüs tıkanıklığı, göğüs sıkışması, hırıltılı solunum, cilt kuruluğu ve gastrointestinal şikayetleri içermektedir. Bu belirtiler Haziran 1982 tarihli raporunda Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından özetlenmiştir. HBS, önemli sayıda kişinin hastalık ve/veya rahatsızlıktan şikayet ettiği bir çalışma alanında ortaya çıkar. Bu belirtiler, çalışma alanından ayrıldıklarında ortadan kaybolur veya azalır. Çalışan konforunu artırmak için Magyar, yönetimin aşağıdaki soruları ele almasını önermektedir (Oodith, 2012):

- Çalışma alanı çok sıcak veya soğuk mu?
- Sıcaklık iş performansını ve davranışını olumsuz etkiliyor mu?
- Gürültü bir faktör mü?
- İletişimi etkiler mi yoksa karışıklığa neden olur mu?
- Işık yeterli mi?
- Çalışmayı tatmin edici bir şekilde gerçekleştirmek için ikincil aydınlatma gerekli mi?
- Hava hareketi veya değişimi yeterli mi?
- Yeterli miktarda dış hava tedariki veriliyor mu?
- Nem kontrol altında mı?
- İş akışı eşgüdümlü mü yoksa hayal kırıklığına neden oluyor mu?
- Çalışma alanı tıkalı mı?
- Fiziksel engeller iş performansını engelliyor mu?

HBS tipik olarak deri ve mukoza zarlarında tahriş, baş ağrısı, yorgunluk ve konsantrasyon güçlüğü gibi gibi semptomlarla kendini gösterir ve bu semptomlar modern ofis binalarındaki işçileri etkileyen diğer rahatsızlıklarla benzerlik gösterebilir (Hoang Quoc et al., 2020).

HBS'nin küresel düzeyde kabul edilen bir tıbbi tanımlaması ve ortaya çıkmasına neden olan kökenine ilişkin yeteri kadar bir teori bulunmamaktadır. HBS'nin özelliklerine dahil olan spesifik olmayan semptomlar, belli bir bina içinde ortaya çıkmakta ve aşırı duyarlılık pnömonisi veya enfeksiyon gibi spesifik tıbbi durumlarla ilişkili hastalıklarla bağlantılı değildir. En yaygın belirtiler aşağıda gösterilmektedir (Redlich et al., 1997).

HBS ile ilişkili yaygın semptomlar şu şekilde sıralanabilir:

1. **Mukoza zarı irritasyonu**

- Göz irritasyonu
- Boğaz irritasyonu

- öksürme

2. **Nörotoksik etkilere ait semptomlar:**
    - Baş ağrıları
    - Yorgunluk
    - Odaklanma zorluğu.
3. **Üst solunuma ait semptomlar:**
    - Nefeste darlık
    - Öksürme
    - Hırıltı.
4. **Cilte ait belirtiler:**
    - Döküntü
    - Kaşıntı
    - Kuruluk.
5. **Kemosensör değişiklik belirtileri:**
    - Gelişmiş veya anormal koku algısı
    - Görme rahatsızlıkları.

Farklı binalardaki nedensel faktörlerin farklılık göstermesi sebebiyle, farklı semptomların yaygınlığı büyük ölçüde değişebilir. Tahriş, baş ağrısı ve uyuşukluk gibi belirtiler, mukoza zarları ve üst solunum yollarında yaygın olarak mevcuttur. Aynı binada çalışanlar veya yaşayanlar arasında semptomlar hem tür hem de şiddet açısından büyük farklılıklar gösterebilir. Buna sebep, muhtemelen farklı mikro-ortamlar veya konakçı faktörler olabilir. Bazı kişilerde ciddi solunum yolu semptomları, bazılarında cilt bozuklukları görülebilir. Bazı kişilerde ise hiç semptomlar görülmeyebilir. **S**emptomlar, yaşam için tehdit oluşturacak özellikler taşımasa da, oldukça rahatsız edici ve bozulmalara yol açıcı olabilir. Bu semptomlar bireyin çalışma süresine negatif etkide bulunarak çalışma süresi kaybına, çalışanın üretkenliğinin düşüşüne ve hatta sakatlanmasına da neden olabilir. Bu da ciddi sağlık riskleriyle ilgili endişelerin yaygınlaşmasına yol açmaktadır. HBS için tipik olan bir ayar, bir tür ısıtma, havalandırma ve klima sistemine (HVAC) sahip yeni veya yakın zamanda tadilattan geçmiş bir bina, kirli halıları olan ve etkili HVAC sistemleri olmayan eski binalara rağmen yaygın olarak etkilenmektedir. Dış görünüş aldatıcı olabilir; mimari olarak çekici olan, özellikle yeni veya yakın zamanda yenilenmiş binalar ciddi iç hava sorunlarına sahip olabilir. Endüstriyel olmayan ortamların temiz olduğu ve görünüşe göre önemli maruziyetlerden arınmış olduğu varsayılmamalıdır. HBS'nin doğal seyri, kısmen iş rotasyonları, mevsimsel değişiklikler ve hava kalitesini iyileştirmeye yönelik girişimlere bağlıdır. Semptomlar genellikle hasta binadan uzaklaşıldığında veya iç mekan hava kalitesinde iyileştirmeler yapıldığında düzelir, ancak bu süreç zaman içinde değişkenlik gösterebilir. Bir binanın etkilenen sakinlerinin çoğu, iyileştirmeler yapıldıktan hemen sonra iyileşme eğilimindedir, ancak diğerlerinin iyileşmesi daha fazla zaman

alabilir. Nadiren, bir hasta kendi çevresine karşı açıklanamaz bir şekilde daha duyarlı hale gelebilir. (Redlich et al., 1997).

Spesifik olmayan çoklu semptomların varlığı, HBS'nin karakteristik bir özelliğidir. Bu semptomların binaya girildiğinde ortaya çıkması ile binadan ayrıldıktan kısa bir süre sonra (< saat) ortadan kaybolması arasında ilişki kurmak da önemlidir. Bununla birlikte, HBS terimi, genel olarak kabul edilen önerilen seviyeyi aşan herhangi bir bireysel faktör olmaksızın sadece çok faktörlü problemlerle sınırlandırılmalıdır. HBS semptomları iki büyük gruba ayrılır: (Barbu et al., 2018).

1) baskın olması gereken muko-membranöz semptomlar

2) başka herhangi bir tıbbi soruna (astım, alerji, gastrointestinal bozukluklar vb.) atfedilmemesi gereken genel ve sistemik semptomlar

Akova ve ark. çalışmalarında, hastane personelinin en sık tarif ettiği HBS semptomları genel semptomlar olduğu belirtilmiştir. Genel Devlet Hastanesi'nde kan alma odası, acil servis ve alçı odası bölümlerinde çalışanlarda cilt ve genel belirtiler anlamlı olarak tanımlanmıştır. Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi'nde boğaz, deri ve genel ile ilgili semptomlar çamaşırhane ve sterilizasyon bölümlerinde çalışanlarda anlamlı olarak tanımlanmıştır (İrem et al., 2022). Smajlovic ve ark. (Kalender Smajlović et al., 2019b), araştırmalarında Akova ver ark. (İrem et al., 2022) çalışmalarına benzer olarak en sık şekilde görülen semptomların burun semptomları, genel semptomlar ve ciltle ilgili semptomlar olduğunu belirtmişlerdir. İsveç'te geriatri hastanelerinde yapılmış olan bir çalışmada haftalık ortalama değerleri yorgunluk (%30), göz tahrişi (%23) ve kuru yüz derisi (%23) olarak bulunmuştur (Nordström et al., 1995). İran'da Vafaeenasab ve arkadaşları (Vafaeenasab et al., 2014), HBS'nin en sık görülen semptomların (baş ağrısı %83,3, yorgunluk %89,6) ve ciltle ilişkili semptomların (kuru el %64,9) Akova ve arkadaşlarının (İrem et al., 2022) çalışmalarına benzer olduğunu bulmuşlardır. Chang ve arkadaşlarının yaptığı araştırmada en sık görülen semptomlar nazal semptomlar (%66) ve göz semptomları (%53) olarak belirlemiştir (Chang et al., 2015).

Hasta Bina Sendromu Etkileri

Bazıları, HBS semptomlarının kalıcı bir fiziksel hasar yaratmadığı için kolaylıkla ehemmiyetsiz sayılabileceğini iddia edebilir. Semptomlar, etkilenen kişinin etkilenen binayı terk etmesinin ardından genellikle hızla kaybolur. Ancak bu semptomlar, çalışma yerlerinde etkilenen çalışanlar için önemlidir. HBS'nin daha ciddi ve geniş etkileri olabilir: azalan üretkenlik, azalan fazla mesai, artan personel devri ve ofis çalışanlarının nüfusunun, çalışanların kariyerlerini tek bir şirkete adamak yerine düzenli olarak iş değiştirmesiyle değişmesi gibi. Araştırmalara göre, çoğu hasta üretkenlik seviyelerinin %20'ye kadar düştüğünü bildirmiştir. İşyeri şartlarının, çalışanların değişim isteği varken kararlarına yavaşça etki etmeye başlaması

olasılığı vardır: artan hastalık ve dolaylı olarak devamsızlık. Bazı özel davalar, kötü hava koşullarının sonucunda hasta olan çalışanların işverenlere karşı dava açarak önemli miktarda mali anlaşma sağladıklarını göstermektedir. Klima sistemlerinin, pencerelerin ve mobilyaların değiştirilmesi gibi maliyetli ve dramatik onarım çalışmaları etkilenen bazı binalar için gerekebilir. Ancak bazı binaların yıkımı, tek ya da en ekonomik çözüm olabilir. Örneğin, Gelir İdaresi, 1995 yılında Merseyside'daki Bootle şehrindeki 19 katlı binasını, personel devamsızlığının tahammül edilemez düzeylere ulaşması sebebiyle terk etti. Bu binada, bildirilen 2000 kişilik personelin yarısı, önceki beş yıl boyunca HBS semptomlarının mağdurlarıydı (Rostron, 2008).

1.4. *Hasta Bina Sendromu Semptomlarını Etkileyen Faktörler*

Şu anda, birkaç teori olmasına rağmen, HBS'nin tek nedeni olarak tek bir çevresel faktör veya faktör grubu oluşturulmamıştır. Birkaç yıl boyunca, popüler bir açıklama, hepsi çok düşük seviyelerde bulunan birkaç uçucu organik bileşiğin birlikte toksik bir etki gösterdiğiydi. Bu fikir, yüksek maruziyet seviyelerinde bu bileşiklerin bireysel nörotoksik ve tahriş edici özelliklerine dayanıyordu. Veriler çelişkili olmasına ve klinik modelin bu biyolojik ürünlerin bilinen toksik özellikleriyle tam olarak açıklanmamasına rağmen, son zamanlarda dikkatler, olası bir birleştirici hipotez olarak biyolojik kirleticilere ve havadaki endotoksine çevrilmiştir. Düşük seviyeli kimyasallara maruz kalmaya karşı artan bir nörojenik inflamatuar yanıt da önerilmiştir ve diğer teoriler partiküller ile fiziksel faktörlere odaklanmıştır. Yetersiz havalandırma, tüm bu teorilerde bir faktördür. Daha barci araştırmacılar psikososyal faktörlerin, stresin ve cinsiyetin rollerini vurgulamıştır. Herhangi bir basit teorinin yokluğunda, HBS en iyi şekilde, çeşitli faktörler ve maruziyetlerle ilişkilendirilen çok faktörlü bir etiyoloji olarak görülmektedir; iki ana özellik ise hava kirleticileri ve bunları ortadan kaldıran havalandırma sistemleridir (Redlich et al., 1997).

Etiyolojik faktörler

1. Hava kirleticileri
2. Havalandırma
3. İş organizasyonu: İş memnuniyeti, Stres, Sosyal yapılar
4. Konak faktörleri: Cinsiyet, atopi, Hava yolu hiperreaktivitesi, Önceden var olan hastalık

Etkilenen binadaki çalışma süresi önemli bir faktördür - yöneticiler (aynı yerde uzun süre çalışmayabilirler) etkilenmeyebilirken, büro çalışanları (yerinde kalanlar) etkilenebilir. İş tatminsizliği, iş stresi ve düşük iş durumu da HBS riskinin artmasıyla ilişkilendirilmiştir. Çalışmaların hepsinde olmasa da bazılarında bulunan bireysel konak risk faktörleri arasında atopi, hiperreaktif hava yolları ve astım öyküsü, cilt problemleri veya önceden var

olan diğer hastalıklar yer alıyor. Bazı çalışmalarda kadınlar erkeklerden daha yüksek risk altındadır (Redlich et al., 1997).
HBS ana risk faktörleri aşağıdaki gibi listelenmiştir (Barbu et al., 2018):

1. Yetersiz havalandırma / termal konfor ve düşük iç hava kalitesi (İç Mekan Hava Kalitesi - IAQ)
2. Bazı küfler tarafından üretilen uçucu organik bileşikler (VOC'ler)
3. İç ve dış kirlilik kaynakları
4. Kalıpların görünümünü ve bakımını destekleyen sıcaklık ve nem
5. Biyolojik kirleticiler
6. Kanallarda, toplama havuzlarında, nemlendiricilerde vb. biriken durgun su, böcekler, kümes hayvanları ve kemirgen dışkıları
7. Gürültü
8. Yetersiz aydınlatma
9. Psikolojik faktörler

HBS'yi tetikleyen faktörler dört ana başlıkta toplanabilir:

1. **Birinci grup faktörler** – Hava kaynaklı kirleticiler
2. **İkinci grup faktörler** – Havalandırmayı sağlayan iklimleyici sistemler
3. **Üçüncü grup faktörler** – Kapalı ortam atmosferi olarak da tanımlanan solunan havanın kalitesi ile ortamdaki sıcak hava konforu
4. **Dördüncü grup faktörler** – Ortamda yaşanılan stres

Burada sayılan faktörlerden biri veya her hangi biri aynı zamanda binanın hastalanmasına neden olabilmektedir (Özyaral O, 2007).
Fiziksel ve Kimyasal Faktörler

HBS'nin birinci önemli faktörü hava kirleticileridir. İç mekan havasında birçok potansiyel önemli etki eden faktörler vardır. Bu kirleticilerin yaygın kaynakları arasında boyalar, halılar, döşemeler, yalıtım malzemeleri, yapıştırıcılar, ofis malzemeleri, temizlik ürünleri ve ofis makineleri gibi yenileme ve yeniden şekillendirme malzemeleri yer almaktadır. Küfler ve bakteriler nemli halılarda veya tavan döşemelerinde büyümeye uygun koşulları bulabileceğinden, su sızıntıları ve yüksek nem endişe kaynağı olarak bilinmektedir. Halı ve döşeme gibi malzemeler, birincil maruziyet kaynakları olmasıyla brilikte, uçucu organik bileşikler ve partiküller gibi yayılan ajanları emen ve daha sonra serbest bırakan ikincil kaynaklar olarak da hizmet edebilir. Sıcaklık, bağıl nem, gürültü ve aydınlatma gibi fiziksel faktörler de hastaların semptomlarına önemli ölçüde katkıda bulunabilir. Herhangi bir iç mekan ortamının neredeyse her zaman birden fazla maruziyete ve kaynağa sahip olduğunu hatırlamak önemli olur. Ayrıca, bireysel maruziyetler genel olarak düşüktür, endüstriyel işyerlerinde tehlikelerin düzenlenmesi için kullanılan herhangi bir hükümet standardının altındadır. Bu sebeple, geleneksel maruz kalma değerlendirme yöntemleri çoğunlukla yararsızdır (Redlich et al., 1997).

İç ortam havasındaki yaygın kirleticiler

Uçucu organik bileşikler:

- Formaldehit, Solventler
- Boyalar ve reçineler
- Basılı materyaller
- Yazıcı ve fotokopi emisyonları

Toz/lifler:

- Asbest
- Sentetik mineral lifler (fiberglas)
- Kir
- İnşaat ve kağıt tozu

Biyoaerosoller:

- Bakteri
- Mantarlar
- Kalıplar
- Toz akarları
- Virüsler
- Hayvan tüyleri ve dışkıları
- Polen

Sıkışmış dış kaynaklar:

- Araç egzozu
- Endüstriyel egzoz

Fiziksel faktörler:

- Sıcaklık
- Nem
- Gürültü
- Aydınlatma

İnsan faaliyetleri sonucu oluşan kirleticiler:

- Karbondioksit
- Parfüm

Başka faktörler:

- Yakıt yanma ürünleri
- Radon
- Çevresel tütün dumanı
- Temizlik maddeleri
- Pestisitler
- Yapı malzemeleri

Binanın havalandırma sistemi HBS'de ikinci önemli faktördür. Isıtma, havalandırma ve klima (HVAC - heating, ventilation, and air conditioning) sistemleri ideal olarak taze dış havayı çeker, bu havayı geri dönen hava ile karıştırır, havayı koşullandırır (ısıtma, soğutma veya nemlendirme içerebilir) ve şartlandırılmış havayı sirküle eder. İyi bir hava kalitesi elde etmek için sistem, binadaki tüm yaşam alanlarına yeterli taze hava sağlayabilmeli ve kirlenmiş kullanılmış havayı uzaklaştırarak hava kirleticisinin konsantrasyonunu azaltabilmelidir. ABD'de, Amerikan Isıtma, Soğutma ve İklimlendirme Mühendisleri Derneği (ASHRAE), ofis havalandırması için, kişi başına dakikada 20 fit küp (0.57 m3/dk) dış hava sağlanmasını öneren bir standart geliştirmiştir. Ancak, HVAC sistemleri, önerilen standartlarla uyumlu olacak şekilde tasarlanmış olsalar bile, yetersiz çalışabilir. Örneğin, HVAC'ler temiz ve taze bir dış hava kaynağına güvenir. Hava girişleri bir yükleme iskelesinin veya başka bir kirletici kaynağının yanında bulunuyorsa, binaya kirli hava girebilir. Taze havanın verilmesi, ısıtılması ve soğutulmasında ve kirli havanın uzaklaştırılmasında da sorunlar ortaya çıkabilir. Genel havalandırma yeterli görünse de, bir binanın farklı bölümlerindeki havalandırma düzensiz olabilir veya beslemeden gelen temiz hava, bina sakinlerinin nefes alma bölgesini atlayarak dönüş kanallarına kısa devre yaptırılabilir. Ayrıca, havalandırma sisteminin kendisi de hava kirleticilerinin kaynağı olabilir. Havalandırma kanallarını kaplayan sızdırmaz cam elyafı ve diğer yalıtım malzemeleri, partikül malzemeyi havaya salabilir. Bu tür malzemeler aynı zamanda ıslanabilir ve mikroorganizmaların büyümesi için ideal ve genellikle gizli bir alan oluşturur (Redlich et al., 1997).

İrem ve ark. (İrem et al., 2022) araştırma yaptıkları üç hastanedeki gürültü düzeyinin tüm bölümlerde yasal sınırlara göre yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Genel Devlet Hastanesi'nin bazı bölümlerinde iç ortam sıcaklığı yüksek (laboratuvar, yenidoğan yoğun bakım ünitesi, sterilizasyon odası, çamaşırhane ve jeneratör odası) ve bağıl nem düzeyi düşük (laboratuvar, sterilizasyon odası, jeneratör odası, kazan dairesi, alçı odası, yoğun bakım üniteleri ve ameliyathane) tespit etmişler ve bunların HBS riski ile ilişkili faktörler olduğunu belirlemişler. Genel Devlet Hastanesi'nde HBS riski ile solunabilir toz düzeyi ve Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi'nde HBS riski ile aydınlatma düzeyi arasında ilişki bulunmuştur. Bunun dışında, hastane iç ortamında HBS riskinin değerlendirildiği birçok araştırmada, gürültü seviyesinin yüksekliği ve aydınlatma seviyesinin düşüklüğü önemli risk faktörleri olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, hastaneler, Dünya Sağlık Örgütü'nün önerdiği sınır değerlerinden yüksek gürültülü yerler olarak bilinmektedir (Rashid & Zimring, 2008). Telefonlar, arabalar, alarmlar, çağrı sistemleri, buz makineleri, hemşire vardiya değişiklikleri, kapıların kapanması, personelin diğer hastalara bakması, personelin konuşmaları ve hastaların ağlaması veya öksürmesi, sağlık hizmeti ortamlarındaki yaygın gürültü kaynakları arasında yer almaktadır (Ulrich, 2003). Kalender ve ark.

(Kalender Smajlović et al., 2019b) Slovenya'da hastanelerin birinde yaptıkları çalışmada, genel olarak tüm ölçüm yerlerinde gürültü düzeyinin çok yüksek (%73,6), aydınlatma düzeyinin çok düşük (%83,3) ve iç sıcaklığın uygunsuz (%55,3) olduğunu tespit etmişlerdir.

Arıkan ve ark. Türkiye'de bir hastanede yaptıkları araştırmada, ölçtükleri gürültü düzeyinin artmasıyla HBS riskinin 1,2 kat arttığını tespit etmişlerdir (Arikan et al., 2018). İran'da yapılmış bir araştırmada, HBS yaygınlığının gürültü ve düşük ışıkla anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu bulmuşlardır (Keyvani et al., 2017). Yaptıkları araştırma sonucunda, Nordstrom ve ark. (Nordström et al., 1995) göz tahrişinin, havalandırma akışının yüksek olduğu ve havalandırma sisteminden kaynaklanan gürültü seviyesinin yüksek olduğu binalarda daha yaygın olduğunu bulmuşlardır. Niven ve ark. (Niven et al., 2000), çalışmalarında beş binayı inceleyerek, her bir binada ve genel olarak binalarda HBS semptomları ile partiküller (özellikle daha büyük partikül boyutları (>10 μm) için en güçlü olanlar) ve gürültü değişkenleri arasında tutarlı bir pozitif ilişki olduğunu bulmuşlardır. Gürültü açısından ise semptomlarla pozitif ilişkili olan faktörün düşük frekanslı gürültü olduğunu tespit etmişlerdir. İtalya'daki üç farklı hastanede yoğun bakım ve anestezi ünitelerinde çalışan doktorlar ve hemşirelere yaptıkları çalışmada Morghen ve ark., aydınlatmaya maruz kalma arttıkça yüksek stres yüzdesinin istatistiksel olarak anlamlı olmasa da azaldığını bulmuşlar (Morghen et al., 2009).

Çalışma ortamında sıcaklık değerleri arttıkça, kişi uyku durumuna geçebilir ve kendini yorgun hissedebilir (Birgül, 2018). Sağlık bakım ortamlarında çalışma ortamı sıcaklığının etkilerine ait çok az çalışma rapor edilmiştir. Nordstrom ve ark. (Nordström et al., 1995), yaptıkları araştırmada ortam sıcaklığının HBS'ye etki etmediğini bulmuşlardır. Chang ve ark. (Chang et al., 2015) Tayvan'da bir tıp merkezinde yaptıkları çalışmada ortam sıcaklığının 20°C ile 26°C arasında, bağıl nemin ise %63 ile %75 arasında değiştiğini bulmuşlardır. Yaptıkları analizlerde, HBS'ye bağlı semptomlar ile iç ortam sıcaklığı arasında bir ilişki bulamadıkları sonucuna varmışlardır (p=0,54). Ancak bu çalışmada bağıl nem (p = 0,04), CO2 (p = 0,02), partikül madde (p = 0,03) ve semptomlar arasında bir ilişki bulduklarını belirtmişlerdir.

Smedbold ve arkadaşları (Smedbold et al., 2002), Norveç'teki Trondheim belediyesindeki geriatri hastanelerinde 115 hemşire ile yaptıkları çalışma ile bölgeyi incelemişler ve burada sıcaklığın yüksek, nem ve CO2 oranlarının düşük olduğunu, ayrıca mikrobiyal çoğalma kanıtlarının bulunduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca, bu bölümlerdeki havalandırma sistemlerinde mikrobiyal amplifikasyon kanıtlarına rastladıklarını ifade etmişlerdir. Sonuç olarak, bu araştırmada iç ortamın hemşirelerin burun mukozasına etki ettiğini ve dolaylı olarak burun mukozasında şişmeye neden olabileceğini belirtmişlerdir.

Diğer taraftan, Smajlovic ve ark. (Kalender Smajlović et al., 2019b) hava sıcaklığı, gürültü düzeyi ve aydınlatma düzeyine ait elde ettikleri ortalama değerler ile HBS semptom sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit etmemişlerdir.

Norback ve ark (Norbäck et al., 1990) altı ilkokuldaki personel (n = 129) arasında yaptıkları dört yıl süren boylamsal bir araştırmada, yeni HBS görülme sıklığının solunabilir toz konsantrasyonu, sigara içimi ve psikososyal iklim ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Çalışmalarında, solunabilir toz düzeyi arttıkça HBS riskinin azaldığını tespit etmiş olsalar da, Genel Devlet Hastanesi'nde ölçtükleri solunabilir toz düzeyinin yasal limitleri (maksimum 3,65 mg/m³) aşmadığı için buldukları sonucun çok anlamlı olmayabileceğini düşünüyorlar.

Psiko-Sosyal Faktörler

Stres, yüksek iş yükü, sosyal destek eksikliği, işyerinde çalışanlar arasında çatışma, anlaşmazlık, zayıf veya düşük iletişim kalıpları, kötü yönetim ve örgütsel değişiklikler, HBS'nin (İş Yeri Stresi) tipik semptomlarıyla ilişkilidir. Bazı araştırmalar, HBS şikayetlerinin genellikle işten kaynaklanan strese bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. İş kontrolü, iş tatmini ve ruh hali gibi duygusal değişkenlerin bu duruma yaptığı katkıyı inceleyen çalışmalar mevcuttur. Genel olarak, HBS semptomları ile stres arasında güçlü bir ilişki olduğu bulunmuş olsa da, birçok spesifik iş stresörüyle de HBS arasındaki ilişki detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Özellikle örgütsel değişiklikler, görülen önemli değişimlerden biridir (Kinman & Clements, 2011).

Hansen ve ark. (Hansen et al., 2008), Kopenhag'da 75 okuldan seçilen 3 okulda çalışan 150 öğretmenden 75'inin HBS semptomlarının fizyolojik stres göstergeleri ile arasındaki yaygınlığı 3 hipotez ile incelemişlerdir. Bu çalışmada HBS ve iş stresi arasındaki pozitif ilişki eğilimini yalnızca kadınlar arasında bulmuşlardır. Ayrıca, yalnızca kadınlarda iş stresi ve fizyolojik stres arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Buna rağmen, HBS pozitif olan kadınlara verilen serumda serbest testosteron düzeyi yüksek olsa bile, HBS'nin pozitif olmasının tek bir fizyolojik stres göstergesiyle arasında bir ilişkinin olmadığını bulmuşlardır. Bunlar aşağıdaki hipotezlerdir:

1. Algılanan fizyolojik çalışma ortamı ile HBS arasındaki ilişki.
2. Algılanan çalışma ortamı (iş stresi) ile fizyolojik stres arasındaki ilişki.
3. HBS ve fizyolojik stres arasındaki ilişki.

Bilim adamları, çeşitli araştırmaların incelenmesine dayanarak, örgütsel yeniden yapılanmanın ve modern bilgi teknolojilerinin hızlı şekilde tanıtılmasının HBS salgınları sırasında önemli harekete geçirici faktörler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yüksek iş yükü ve yüksek iş talebinin, HBS semptomları için risk faktörleri olduğunu, muhtelif mesleki ortamlarda

yapılan araştırmalar da vurgulamıştır. Başka araştırmalar ise, bulgulara göre rol stresörlerinin spesifik semptomlarla ilişkilendirildiğini ortaya koymuştur. Bunlar, rol aşırı yüklenmesi, çatışma ve belirsizlik gibi rol stresörleri olabilir. HBS semptom bildirimi, işle ilgili stres ile doğrudan ilişkilidir. Bununla birlikte, işle ilgili stresin çalışanların bağışıklık sisteminin, kronik stres şartları altında bozulmasına yol açması ve çalışanı enfeksiyonlara karşı daha savunmasız hale getirmesi olasılıklar dahilindedir. Bu hareketler dizisi, psikonöroimmünoloji alanındaki araştırmalarda oldukça fazla sayıda gösterilmiştir. Bu çalışmalara göre, akut stres kısa bir zaman diliminde bağışıklık tepkisini artırır, ancak uzun bir zaman diliminde zayıflatır. Bu tür süreçler, bazı semptom bildirilerini açıklayabilir. (Kinman & Clements, 2011).

HBS ve Demografik Göstergeler.

Aynı binada, HBS semptomlarının sıklığı, erkeklerle kıyaslandığında kadınlarda daha yüksek olarak görülmektedir. Eğitim düzeyi, iş koşulları, iş özellikleri ve diğer psikososyal faktörler gibi bireysel özellikler, kadınlar ve erkekler arasında HBS sıklığını pozitif veya negatif yönde etkileyebilir. HBS sıklığının artmasında etkili olan teknik faktörler arasında binanın yaşı, kapalı ortamda rutubet, fotokopi makineleri ve nemlendiricilerin varlığı gibi unsurlar yer almaktadır. Zweers ve arkadaşları, Hollanda'da 61 ofiste çalışan 7043 kişiyi (bunların %65'i kadın) incelemiş ve HBS'nin oluşumunun, binalardaki havalandırma ve nemlendirme sistemleriyle ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Kadınlarda HBS (deri, göz, burun semptomları gibi) yaygınlığı daha fazla olup, ısı, hava kalitesi, aydınlatma ve gürültü gibi iç mekan iklimi ile ilgili şikayetler daha belirgindir (Nag, 2019).

S.Gupta ve arkadaşlarının araştırmasına göre, HBS yaşa bağlı olarak farklılık göstermektedir. 20-29 yaş arasındaki bireylerde HBS daha sık görülürken, 50-59 yaş arasındaki bireylerde hastalık belirtilerine rastlanmamaktadır. Toplam doluluk oranının %34'ü kadın, %66'sı erkek olan binada, kadınlar tüm katlar ve kontrol kulesinde erkeklere kıyasla %50 daha fazla HBS semptomu göstermektedir. Bu bulgular, kadın cinsiyetinin HBS semptomlarına erkeklerden daha duyarlı olduğunu ve dolayısıyla hasta bina semptomlarına yanıt vermek için daha düşük dozda kirleticiye ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Farklı ülkelerde gerçekleştirilen önceki araştırmalar da, kadınların HBS semptomlarına erkeklerden daha duyarlı olduğunu bildirmiştir (Sanjeev Gupta, 2007).

Hasta Bina Sendromu ve Etkileri Üzrine Yapılan Araştırmalar

Literatür taraması sırasında, hastane personeli ile yapılan çalışmalarda HBS yaygınlığına ilişkin farklı sonuçların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Tayvan'da 126 hastane çalışanı ile yapılan bir araştırmada, çalışanların yaklaşık %84'ünün en az bir SBS sendromu yaşadığı belirlenmiştir (Chang et

al., 2015). İran'da üç hastanenin cerrahi ve yoğun bakım ünitelerinde görev yapan 265 hemşire ile gerçekleştirilen bir çalışmada ise HBS prevalansının %86,4 olduğu tespit edilmiştir (Vafaeenasab et al., 2014). Bu sonucun, araştırmanın yalnızca cerrahi ve yoğun bakım ünitelerinde yapılmış olmasından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

Türkiye'de bir hastanede çalışan 177 sekreterle yapılan bir araştırmada ise HBS sıklığının %20,9 olduğu bulunmuştur (Arikan et al., 2018). Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan Sivas ilinde, Akova ve arkadaşları (İrem et al., 2022) tarafından yapılan bir çalışmada ise HBS sıklığı Genel Devlet Hastanesinde %71,9, Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesinde %74,1 ve İlçe Devlet Hastanesinde ise %64,7 olarak saptanmıştır. HBS görülme sıklığındaki bu farklılıkların, araştırmaların yapıldığı hastanelerin farklı bölümlerinden kaynaklanıyor olabileceği düşünülmektedir. Zira HBS riskinin cerrahi ünitelerde daha yüksek olduğu bilinmektedir (Azizoğlu et al., 2019).

Malezya'daki bir akademik kurumda, HBS ile kişisel faktörler, iç mekan ofis ortamı ve iç mekan hava kirleticileri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla, 14 farklı ofis binasında, idari birimler, fakülteler, merkezler, enstitüler ve okullardan oluşan 188 (%55) kadın ve 154 (%45) erkek olmak üzere toplam 342 ofis çalışanı üzerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, HBS semptomlarının kadınlar arasında daha yüksek yaygınlık gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, astım tanısı alan bireylerin mukozal semptomlarla pozitif ilişkili olduğu, sigara içimi ile cilt semptomları arasında önemli bir ilişki bulunduğu ve merkezi klima sisteminin, fotokopi makinelerinin, yazıcıların veya faks makinelerinin günde bir saatten fazla kullanımı ve ofis ortamına yeni bir halı döşenmesinin, HBS için önemli risk faktörleri oluşturduğu belirlenmiştir. Demografik özellikler ayarlandıktan sonra, formaldehit, ultra ince parçacıklar ve toplam uçucu organik bileşiklerin mukozal semptomlarla anlamlı düzeyde ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, demografik özellikler, iç mekan ofis ortamı ve iç mekan hava kirleticilerinin, bu çalışmadaki çalışanlar arasında HBS için önemli risk faktörleri oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Her ikisi de partikül kaynağı olduğundan, ofislerde düzenli temizlik yapılması ve yazıcılar ile fotokopi makinelerinin ana iş alanlarından izole edilmesi şiddetle önerilmektedir. (Zainal et al., 2019)

HASTA BİNA SENDROMU ÖNLEMLERİ

HBS'nin ekonomik mahiyeti, hasta binaların endüstriyel binalarda ve ofislerde çalışan insanların verimliliğini önemli ölçüde etkilemesidir. Bu sebeple, 1970'lerin sonlarında bilim insanları, ofis çalışanlarının sıkça hastalandıklarından ve halsizlikten şikayet ettiklerini ifade ettiler. O zamandan beri, ofislerimizin içinde insanların kendilerini iyi hissetmeyecekleri ve hastalanabilecekleri, işverenin ise mali kayıplara

uğrayacağı şekilde tasarlandığını doğrulayan birçok çalışma yapılmıştır. Toplumun en zengin kesiminin gücünü zayıflatan bu gizemli hastalık, çeşitli şekillerde tedavi edilebilir. Havalandırma sisteminin çağdaşlaşması bunlar arasında yer alır (Львов et al., 2017).

HBS'den şüpheler varsa, öncelikle yapılması gereken herhangi bir enfeksiyon etkenine bağlı gerçekleşen bir salgın olup olmadığına ve bina içinde ve/veya dışında bir kirlilik kaynağının olup olmadığına kontrol edilmesi lazım. Eğer bu kontroller sonucunda bir problem bulunmazsa, o zaman havalandırma sistemi incelenmesi gerçekleştirilmelidir. Havalandırma sisteminin ana boruları ve filtreleri zamanında temizlenmelidir. Bu iç mekanın olmazsa olmazıdır ve olması çok önemlidir. Filtrelerin bakımı yeterince yapılmalıdır, aksi halde dış ortam kirleticileri filtre edilemez hale gelir ve filtrelerde biriken toz; bakteri ve mantar oluşumuna yol açar. Bundan başka kapalı alana bağlı kirleticiler bertaraf edilemezse neticede bütün kirleticiler kapalı ortamda birikir.

Bilim adamları Loftness ve Hartkopf, 2003 yılında ofislerdeki üretkenliği havalandırma sisteminin iyileştirilmesinden önce ve sonra karşılaştırarak %11'e varan bir artış kaydettiler. Koreli bilim adamı Yoon Chae, 2011 yılında ofisin havalandırma oranını saniyede 5 litreden 20 litreye çıkararak verimlilikte %8'lik bir artış kaydetti (Park & Yoon, 2011).

2014 yılında yapılan bir WGBC'nin araştırması, uygun havalandırma sisteminin yalnız başına sağlık hizmetleri maliyetlerinde %0,8-1,3 tasarruf temin edebileceğini ve üretkenliği %3-18 oranında artırabileceğini teyit etti. Bu sebeple, HBS'yi azaltmayı hedefleyen çağdaşlaşma prosesleri toplumun sosyo-ekonomik yaşam haytında büyük ehemmiyet taşımaktadır. Kısa analizlerini sonlandırırken, vurgulamak gerekir ki, bu modernleşme sürecinin teorik temellerinin belirlenmesinde daha fazla bilimsel gelişmeler önemldir (Львов et al., 2017).

SONUÇ

İyi iç mekan hava kalitesi, çalışanların refahı için önemli olup, aynı zamanda bir ofisteki çalışanların iş üretkenliğini ve iş performansını optimize eden gerekli ve vazgeçilmez faktördür. Çalışanların yazıcılardan ve fotokopi makinelerinden uzak durmalarına özen gösterilmesi önerilmektedir. İşyerinde sıklıkla temizlik yapılması HBS'yi önlenmeye yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Kapalı ortamda sıcaklığın yüksek olmaması, nem ve CO2 oranlarının düşük olmaması, mikrobiyal çoğalmanın engellenmesi ve havalandırma sistemlerinde mikrobiyal amplifikasyonun minimuma indirilmesi durumunda, bunların çalışanların burun mukozasına etkisini azaltmak ve dolaylı olarak burun mukozasında şişmeye neden olabilecek durumları ortadan kaldırmak mümkün olabilir. Yoğun nüfuslu

birleşik kentleşmenin ve arazi kıtlığının neden olduğu büyük şehirlerde yüksek binalarda yetersiz havalandırma ve kirlilik nedenlerinin aradan kaldırılmasıyla meydana gelebilecek HBS semptomlarının etkilerinin daha da kötüleşmesini engelleyebilir.

HBS ile ilgili çevreye ve kişiye ait faktörlerin muhtelif olduğu ve bu faktörlerin birleşmesinden ortaya çıkan etkinin binada çalışan veya yaşayan sakinlerin sağlığı üzerinde önemli olumsuz etkileri olabileceği söylenebilir. Bu veriler, iç mekan koşullarının iyileştirilmesinin ve bireysel faktörlerin dikkate alınmasının, HBS risklerinin azaltılmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. HVAC sistemlerinin yapılışı ve çalışma şekli doğrudan ilgili olmayarak HBS riskine ve mekan içi hava kalitesine etki eden kritik faktörler olarak bilinmektedir. Binada çalışanların veya yaşayanların sağlık ve güvenliğini koruma amacıyla bu sistemlerin doğru bir şekilde çalışması gerekmektedir. Bundan dolayı çevresel faktörler, hava kalitesi ve yapı malzemelerinin dikkatli şekilde incelenmesi gerekmektedir. Havalandırma sistemi kaliteli bir hava üretmeli, bina içi aktif yaşam sahalarında temiz havayı yeterli şekilde sağlamalı, kullanımdan sonra kirlenmiş havayı bina içinden uzaklaştırmalı ve rastgele bir hava kirleticisinin konsantrasyonunu azaltabilmelidir.

Yapılan araştırmalarda, sağlık hizmetleri ortamlarında çalışanların sağlıklarına mühim bir etkisi olan gürültü, ışık ve havalandırma gibi çevresel faktörlerin bulunmuş olması, bu çalışanların sağlıklarını korumak maksadıyla çevresel koşulların daha da iyileştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Çalışma ortamındaki sıcaklığın HBS semptomları üzerinde gözle görülür derecede bir etkiye sahip olmayabilir. Ancak bağıl nem**,** CO_2 ve partikül madde gibi başka çevresel faktörlerin, HBS ile ilişkili sağlık sorunları üzerinde daha güçlü bir etkisi olduğu görülmektedir. Buradan böyle bir sonuca varılabilir: sağlık bakım ortamlarında HBS'yi önlemek bir hedef haline getirilmeli ve mutlaka sıcaklıkla birge hava kalitesi ve nem düzeyinin de düzenlenmesi gerekmektedir. Bazı faktörler sağlık çalışanlarının burun mukozası gibi biyolojik yapılarına etki etmektedir. Bu etki sonucunda, HBS gibi sağlık sorunları ortaya çıkabilmektedir. Bu faktörlerin mikrobiyal büyüme**,** iç hava kalitesi ve sıcaklık/nem dengesizliği olduğunu söyleyebiliriz.

HBS'nin gelişiminde birçok faktörün karmaşık etkisi önemli bir rol oynamaktadır. Bunlar çevresel, biyolojik ve psikososyal faktörlerdir. Bu etiyolojik faktörlerin her birinin, HBS semptomlarının ortaya çıkmasında önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz. HBS'yi önlemek ve etkilerini azaltmak için kritik öneme sahip olan önlemler; havalandırma sistemlerinin iyileştirilmesi**,** hava kalitesinin artırılması ve psikososyal stres faktörleridir. HBS ile iş stresi arasındaki ilişkinin araştırılması zamanı, bu ilişkinin cinsiyetle farklılaştığı bulunsa da fizyolojik stres belirtilerinin HBS ile her zaman doğrudan ilişki göstermediği bulgularda yer almıştır. HBS'nin

psikososyal faktörlerden bağımsız olarak daha karmaşık olduğunu gösteren bu bulgular, onun çok yönlü bir sendrom olabileceğine işaret etmektedir.

Cinsiyetin ve yaşın HBS semptomları üzerindeki etkisi bulgularına baktığımızda, kadınların erkeklere göre HBS semptomlarına karşı daha duyarlı olduklarını ve binalardaki çevresel koşullar, havalandırma ve nemlendirmenin yanı sıra psikososyal faktörlerle de şekillendiğini görebiliriz. Ayrıca, HBS'nin yaş ve cinsiyetle ilişkili olarak farklılıklar gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda, yaş ve cinsiyet faktörlerinin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varmaktayız. Bulgulara göre HBS sadece çevresel faktörlerden değil, aynı zamanda çalışılan bölüm, iş koşulları ve bireysel özelliklerden de etkilenmektedir. Bu faktörlerin düzenli olarak izlenmesi ve yönetilmesi gerekmektedir. Böylece çalışanların sağlık risklerinde azalma sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Abdul-Wahab, S. A. (2011). *Sick Building Syndrome*. Springer Berlin, Heidelberg. https://doi.org/https://doi.org/10.1007/978-3-642-17919-8

Arikan, I., Tekin Ö, F., & Erbas, O. (2018). Relationship between sick building syndrome and indoor air quality among hospital staff. *Med Lav*, *109*(6), 435-443. https://doi.org/10.23749/mdl.v110i6.7628

Aytaç, S., & Tüfekçi, U. (2018). Hasta Bina Sendromunun Azaltılmasında Ergonomik Önlemlerin Önemi [The importance of ergonomic measures in reducing sick building syndrome]. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, *6*(0), 137-142. https://doi.org/10.21923/jesd.364415

Azizoğlu, F., Köse, A., & Gül, H. (2019). Self-reported environmental health risks of nurses working in hospital surgical units. *International Nursing Review*, *66*(1), 87-93. https://doi.org/https://doi.org/10.1111/inr.12467

Baechler, M. C. (1991). *Sick building syndrome : sources, health effects, mitigation*. Noyes Publications.

Barbu, B.-A., Niculescu, Z., & Moise, L.-G. (2018). Sick building syndrome, a crossroad in modern occupational medicine assessment. *Romanian Journal of Occupational Medicine*, *69*(1), 12-17. https://doi.org/doi:10.2478/rjom-2018-0002

Birgül, Y. K. (2018). Hasta Bina Sendromunun Sağlık çalışanları üzerine etkileri [2018]. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *11*(1), 665-682. https://doi.org/https://doi.org/10.17218/hititsosbil.417066

Chang, C.-J., Yang, H.-H., Wang, Y.-F., & Li, M.-S. (2015). Prevalence of Sick Building Syndrome-Related Symptoms among Hospital Workers in Confined and Open Working Spaces. *Aerosol and Air Quality Research*, *15*(6), 2378-2384. https://doi.org/10.4209/aaqr.2015.01.0040

EPA, U. (1991). *Sick Building Syndrome, Indoor Air Facts No. 4 (revised)*.

Fu, X., Norbäck, D., Yuan, Q., Li, Y., Zhu, X., Hashim, J. H., Hashim, Z., Ali, F., Hu, Q., Deng, Y., & Sun, Y. (2021). Association between indoor microbiome exposure and sick building syndrome (SBS) in junior high

schools of Johor Bahru, Malaysia. *Science of The Total Environment*, *753*, 141904. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.141904

Gomzi, M., Bobic, J., Radosevic-Vidacek, B., Macan, J., Varnai, V. M., Milkovic-Kraus, S., & Kanceljak-Macan, B. (2007). Sick Building Syndrome: Psychological, Somatic, and Environmental Determinants. *Archives of Environmental & Occupational Health*, *62*(3), 147-155. https://doi.org/10.3200/AEOH.62.3.147-155

Hansen, Å. M., Meyer, H. W., & Gyntelberg, F. (2008). Building-related symptoms and stress indicators. *Indoor Air*, *18*(6), 440-446. https://doi.org/10.1111/j.1600-0668.2008.00571.x

Hoang Quoc, C., Vu Huong, G., & Nguyen Duc, H. (2020). Working Conditions and Sick Building Syndrome among Health Care Workers in Vietnam. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(10), 3635. https://www.mdpi.com/1660-4601/17/10/3635

İrem, A., Esma, K., Haldun, S., & Tuğrul, K. (2022). Prevalence of sick building syndrome in hospital staff and its relationship with indoor environmental quality. *International Journal of Environmental Health Research*, *32*(6), 1204-1219. https://doi.org/10.1080/09603123.2020.1862067

Kalender Smajlović, S., Kukec, A., & Dovjak, M. (2019b). Association between Sick Building Syndrome and Indoor Environmental Quality in Slovenian Hospitals: A Cross-Sectional Study. *Int J Environ Res Public Health*, *16*(17). https://doi.org/10.3390/ijerph16173224

Keyvani, S., Mohammadyan, M., Mohamadi, S., & Etemadinezhad, S. (2017). Sick Building Syndrome and Its Associating Factors at a Hospital in Kashan, Iran. *Iran-J-Health-Sci*, *5*(2), 19-24. https://doi.org/10.29252/jhs.5.2.19

Kinman, G., & Clements, A. (2011). The Role of Demographic and Psychosocial Factors in Predicting SBS Symptoms in Workplaces. In S. A. Abdul-Wahab (Ed.), *Sick Building Syndrome: in Public Buildings and Workplaces* (pp. 393-404). Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-17919-8_21

Lim, F.-L., Hashim, Z., Md Said, S., Than, L. T.-L., Hashim, J. H., & Norbäck, D. (2015). Sick building syndrome (SBS) among office workers in a Malaysian university — Associations with atopy, fractional exhaled nitric oxide (FeNO) and the office environment. *Science of The Total Environment*, *536*, 353-361. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2015.06.137

Morghen, I., Turola, M. C., Forini, E., Di Pasquale, P., Zanatta, P., & Matarazzo, T. (2009). Ill-lighting syndrome: prevalence in shift-work personnel in the anaesthesiology and intensive care department of three Italian hospitals. *Journal of Occupational Medicine and Toxicology*, *4*(1), 6. https://doi.org/10.1186/1745-6673-4-6

Nag, P. K. (2019). *Health, Safety and Environment* (1 ed.). Springer Singapore. https://doi.org/https://doi.org/10.1007/978-981-13-2577-9

Niven, R. M., Fletcher, A. M., Pickering, C. A. C., Faragher, E. B., Potter, I. N., Booth, W. B., Jones, T. J., & Potter, P. D. R. (2000). Building sickness syndrome in healthy and unhealthy buildings: an epidemiological and environmental assessment with cluster analysis. *Occupational and Environmental Medicine*, *57*(9), 627. https://doi.org/10.1136/oem.57.9.627

Norbäck, D., Torgén, M., & Edling, C. (1990). Volatile organic compounds, respirable dust, and personal factors related to prevalence and incidence of sick building syndrome in primary schools. *British Journal of Industrial Medicine*, *47*(11), 733. https://doi.org/10.1136/oem.47.11.733

Nordström, K., Norbäck, D., & Akselsson, R. (1995). Influence of indoor air quality and personal factors on the sick building syndrome (SBS) in Swedish geriatric hospitals. *Occupational and Environmental Medicine*, *52*(3), 170. https://doi.org/10.1136/oem.52.3.170

O.Özyaral, Keskin, Y., & Hayran, O. (2006, 18-21 Ocak). *Mimari Yapının Hasta Bina Sendromu Üzerindeki Etkileri* II. Ulusal Çevre Hekimliği Kongresi, Ankara.

Oodith, D. (2012). The Impact of Sick Building Syndrome on Call Centre AgentsâĺŕEffectiveness. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, *4*, 532-547. https://doi.org/https://doi.org/10.22610/jebs.v4i9.355

Otlu, M. (2012). *Turgut Özal Tıp Merkezi Çalışanlarında Hasta Bina Sendromu Görülme Sıklığı ve Etkileyen Faktörler* [Uzmanlık Tezi, İnönü Üniversi]. Malatya. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Özyaral O, K. Y. (2007). *Hasta Bina Sendromu. Türkiye Tekstil İşverenler Sendikası*. Tiglat Matbaacılık A.Ş.

Park, J. S., & Yoon, C. H. (2011). The effects of outdoor air supply rate on work performance during 8-h work period. *Indoor Air*, *21*(4), 284-290. https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1600-0668.2010.00700.x

Rashid, M., & Zimring, C. (2008). A Review of the Empirical Literature on the Relationships Between Indoor Environment and Stress in Health Care and Office Settings:Problems and Prospects of Sharing Evidence. *Environment and Behavior*, *40*(2), 151-190. https://doi.org/10.1177/0013916507311550

Redlich, C. A., Sparer, J., & Cullen, M. R. (1997). Sick-building syndrome. *Lancet*, *349*(9057), 1013-1016. https://doi.org/10.1016/s0140-6736(96)07220-0

Rostron, J. (2008). Sick building syndrome: A review of causes, consequences and remedies. *Journal of Retail & Leisure Property*, *7*(4), 291-303. https://doi.org/10.1057/rlp.2008.20

Sanjeev Gupta, M. K., Radha Goyal. (2007). Sick building syndrome—A case study in a multistory centrally air-conditioned building in the Delhi City. *Building and Environment* *42*(8), 2797-2809. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2006.10.013.

Smedbold, H. T., Ahlen, C., Unimed, S., Nilsen, A. r. M., Norbäck, D., & Hilt, B. r. (2002). Relationships between Indoor Environments and Nasal Inflammation in Nursing Personnel. *Archives of Environmental Health: An International Journal*, *57*(2), 155-161. https://doi.org/10.1080/00039890209602930

Ulrich, R. (2003). *Research on building design and patient outcomes. In: Exploring the patient environment -- An NHS ESTATES Workshop*.

Vafaeenasab, M. R., Morowatisharifabad, M. A., Taghi Ghaneian, M., Hajhosseini, M., & Ehrampoush, M. H. (2014). Assessment of sick building syndrome and its associating factors among nurses in the educational hospitals of Shahid Sadoughi University of Medical Sciences, Yazd, Iran. *Glob J Health Sci*, *7*(2), 247-253. https://doi.org/10.5539/gjhs.v7n2p247

Wang, B.-L., Takigawa, T., Yamasaki, Y., Sakano, N., Wang, D.-H., & Ogino, K. (2008). Symptom definitions for SBS (sick building syndrome) in residential dwellings. *International Journal of Hygiene and Environmental Health*, *211*(1), 114-120. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ijheh.2007.03.004

Zainal, Z. A., Hashim, Z., Jalaludin, J., Lee, L. F., & Hashim, J. H. (2019). Sick Building Syndrome among Office Workers in relation to Office Environment and Indoor Air Pollutant at an Academic Institution, Malaysia. *Malaysian Journal of Medicine and Health Sciences*, *15*(3), 126-134.

Львов, И. В., Мамаев, Н. Г., Тарасов, В. И., & Ушков, С. М. (2017). Модернизационные Процессы, Направленные На Снижение "Синдрома Больного Здания". *Казанская наука*(4), 18-20.

Osmanlı Dönemi Bilim Konulu Yazma Eserler Üzerine

Beste ÇOK[1]

[1] Dr.Öğr.Üyesi Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, El Sanatları Bölümü, Hat Ana sanat dalı, beste.cok@dpu.edu.tr, Orcıd No: 0000 0002 8608 4879

ÖZET

Osmanlı'dan bizlere miras kalan yazma eserlerimiz, yine Osmanlı döneminde minyatürün de bir sanat dalı olarak giderek özgün bir Osmanlı minyatür ekolü haline gelmesiyle, bilhassa arzu edilen temaların bire bir şekilde betimlenmiş olmasından dolayı geçmişe ait en değerli vesikalarımız olma özelliğindedir. İslamiyet'in kabulünden sonra resim sanatının İslam öğreti ve düşünce sistemine ters düşmesi minyatür sanatının gelişmesine de sebebiyet vermiştir. 1453 Fatih'in İstanbul'u fethiyle birlikte pek çok alanda gelişmeler kaydettiği gibi fazlasıyla yenilikçi arayışlar, yaklaşımlar minyatürlerde de döneme damgasını vurmuştur. Çalışmamızın özünü oluşturan bilim konulu minyatürler incelendiğinde Türklerin o günkü bilim seviyelerinden bu günlere nasıl geldiğini, bilime önem ve değer veren bir milletin son üç asırda Dünya bilim tarihine ne tür katkıları olduğunu da gözlemleyebilme imkanımız olmuştur. Türk-İslam minyatürlerinde geniş ölçüde bilim konularına ağırlık verilmiştir. Bunlar daha çok şematik ve bilimsel amaçlarla yapılmış olmalarının yanı sıra sanatsal değere sahip olanları da mevcuttur. Bilimsel amaçlarla yapılanlar içinde daha çok Coğrafya, topografya, astronomi, mekanik tıp, insan ve hayvan anatomisi, botanik, zooloji, simya ve tıp bilimi ile ilgili ilginç ve orijinal minyatürler yapılmıştır. Bu minyatürler dönemin bilimsel koşullarını da geçmiş kuşaklardan günümüz kuşağına aktarmaları açısından da oldukça önem arz etmektedir. Osmanlı padişahlarının himayesinde saraya bağlı olarak gelişen minyatür sanatının özellikle bilimsel konulu olanlarının İstanbul'un fethinden öncesi ve sonrası olarak iki farklı stilde gelişim gösterdiği dönemin eserleri incelendiğinde, net bir biçimde takip edilebilmektedir. Araştırmamızda elde edilen bulgularla analitik açıdan incelemeye tabi tutulup değerlendirilerek, tasvir edici özellikleriyle aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Bilim, Minyatür Sanatı, Yazma Eserler, On Beş-On Altıncı Yüzyıllar.

GİRİŞ

Bilinen yazılı kaynaklara göre tarihi oldukça eskiye uzanan sanat kollarımızdan önemli bir yere sahip olan minyatür, sanatsal açıdan en üst seviyesine, tarihi vesika niteliğinde tüm belgeler ayrıntılı analiz edildiğinde, Osmanlı döneminde ulaştığını söylemek mümkündür. Bilhassa İslam dünyasında tasvir yasağı meselesinin tartışmaya ve yoruma açık olması, resimsel uygulamaların İslamiyet'te bazı kaidelerle ve İslam öğretisi ile uyuşmazlık yaşaması düşüncesiyle, Müslümanlar inançları gereği bu yasağın bilinciyle hareket ederek yaşam tarzlarına adapte etmeye çabalamış, icra ettikleri sanat faaliyetlerine de yansıtmışlardır. Yine sözü geçen nedenlerden

olsa gerek, İslam sanatçıları farklı sanat kollarına ilgi duymuş ve neticede inançları gereği adapte olaya gayret ettikleri bu süreç, esasında minyatürün de oluşmasına ve gelişmesine de katkıda bulunmuştur.

Bilindiği üzere minyatürler daha çok süsleyecekleri metin ve temayı resmetmeyi amaçlar ve korunmuş olan metinlerin büyük kısmı dinsel ve bilimsel içeriği ağırlıklı olup, resmetme üslupları ise oldukça çeşitlilik gösterir. Asırlar öncesini bu günlere taşıyan kayda değer hazine ile tüm bilgi kaynaklarımız, kuşkusuz İslam dünyası için de el yazması kitaplardan oluşan sanatlar olmuştur. Bu nedenle asırlar öncesine ait kültür ve bilgi kaynaklarını yaşadığımız zamana yansıtan kıymetli sanat ürünleri, sanata hizmet etmiş önemli erbaplarının büyük emek, kabiliyet, sabır ve derin becerilerinin de aynı zamanda bire bir tarihi kayıtları niteliğindedir (Cumbur, 1968:75-82).

Minyatürün ilk başlangıç kaynağı olarak Uygur Türklerine dayandığı bilinmektedir. Uygur Türkleri hali hazırda Orta Asya'da oldukça köklü olan zengin kültürleri ile tarihte derin ve kayda değer izler bırakmış, özellikle sadece resimde değil aynı zamanda yazma eserler alanında da ciddi bir yer edinmişlerdir. Uygur Türkleriyle birlikte gelişim gösteren resim sanatı, İslamiyet'ten sonraki süreçte de duraksamadan bu topraklara geçiş yaparak, minyatür sanatını da etkileyerek başlıca teması haline gelmiştir. Yine Selçukluların başlangıç döneminde de gelişimine devam eden bu yazma eserler, Anadolu Selçukluları zamanında ara vermeden gelişimini sürdürmüştür (Binark,1975: 42)

İslam dini kendi içerisinde de bilime son derece önem veren bir din olması sebebiyle, insanı her daim evrenin sırlarını öğrenmeye davet eder. Cehaleti yok etmek, bilimi de aydınlığa kavuşturmayı hedefleyen bir role sahipken dolayısıyla bilim sahiplerinin üstün olduklarını Kur-an'ı Kerim'de de bazı ayeti Kerimelerle de destekler niteliktedir. Zümer Suresi 9. Ayet-i Kerime'de "Bilenlerle Bilmeyenler hiç bir olur mu?" ibaresi de bilimselliğe verilen ehemmiyeti vurgular niteliktedir (Kur'an-ı Kerim, Zümer Suresi, 9.Ayet). Bilhassa İslam coğrafyasında ve dolayısıyla İslam sanatlarında önemli bir yere sahip olan minyatür, Osmanlı devrinde de çoğunlukla el yazma eserlerin asıl kaynağını temsil eden saray nakkaşhanesinde padişahların himayesinde gelişmeye devam etmiş yeni bir üslupla, adeta özgün Osmanlı minyatür sanatı haline dönüşmüştür. Osmanlı devrinin ilk zamanlarından son aşamalarına dek, saray nakkaş hanesinde sanat faaliyetlerini sürdüren Osmanlı üstatlarının dışında da, zamanın sultanlarının, peyderpey çeşitli ülkelerden getirttikleri yabancı kökenli işinin ehli buldukları sanatkarların da tesirleriyle oluşarak gelişmeye devam eden heterojen kültürel üslupların da katkısıyla, oldukça kombine edilmiş bir minyatür stilinin de doğduğu bilinmektedir. Söz konusu nedenlerle bu farklı tesir ve unsurların birbirleriyle olan etkileşimleri sanılandan da farklı bir kimliğe bürünmüş olduğunu vurgulamamız yerinde olacaktır. Osmanlı minyatürleri ile ilgili bilhassa Fatih Sultan Mehmet Han'ın saltanat yıllarından itibaren meydana gelen sanat ürünleri özel bir koruma yöntemiyle bu günlere dek gelebilmiştir. İstanbul'un fethiyle birlikte bu

dönemden sonra yine Fatih Sultan Mehmet Han devrinde, birden çok sanat kollarında olduğu kadar elbette Osmanlı resmi de gelişme kaydetmeye, en güzel ürünleri üretmeye devam etmiştir (Binark,1975:43).

Fatih Sultan Mehmet döneminden sonra özellikle İstanbul'un fethinin akabinde, yazma eserler ve döneme ait yapılan pek çok çalışma bu zaman dilimine ulaştığından, 19. yüzyıla dek geçen süreci kapsayacak şekilde kendine has bir "Osmanlı üslubundan" bahsetmemiz mümkündür.

Minyatür sanatı Osmanlı'nın en fazla klasik döneminde oldukça fazla gelişme kaydederek en üst seviyesini yaşamıştır. Ancak her ne kadar zirve noktasına ulaşmış olsa da bu dönemin eserleri incelendiği zaman çok belirgin bir üslup birliğinden bahsedebilmemiz pek mümkün değildir. Bu bağlamda dönemin en iyi eserlerini vermenin zirve noktasına ulaşmasında belki de, herhangi bir üslup birliği olmayışının da olumlu yönde bir etkisinin olması yönünde de yorumlanabilir. Nitekim sanatın hangi dalı olursa olsun var olan eserlerde, üslup birliğini gözlemleme, her daim o eserlerin en iyisi olduğu anlamına gelmeyeceği gibi, aslında bizlere Osmanlı minyatürlerindeki klasik dönemdeki heterojen üslupları bünyesinde barındırması ile zirve yapması arasında güçlü bir bağlantı olması açısından, ayrıca önemlidir.

Özellikle Kanuni döneminde klasik döneme ait olan el yazması eserlerde nakkaşlar genellikle stilistik açıdan kendi özgünlüğünü vurgulayarak, bu noktada o dönemin koşullarında yabancı etkileşimlerden uzak yalın ve arındırılmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yine sözü geçen dönemde gelişim gösteren haritacılık anlayışından kaynaklı (topografik) tasvir anlayışı ile bu yaklaşım, 16. Yüzyılda yaşamış, Kanuni'nin seferlerinde de yanından ayırmadığı aynı zamanda Osmanlı döneminin dehası olarak bilinen meşhur nakkaşı olan coğrafyacı, matematikçi, yazar, "Matrakçı Nasuh" 'un minyatürlerinde de kendine yer bulur (Karakaş, 1991:540-541).

Osmanlı Devleti'nin bilime çok önem verdiğini ve bunun önemli bir göstergesi olarak pek çok minyatürlü yazma eserlerde bilim adamlarının toplantı sahnelerinin resmedildiğini günümüze dek gelebilen eserlerden takip edebilmekteyiz. Buna ek olarak ayrıca medrese eğitimini konu alan minyatürlü yazma eserler de mevcuttur. (And, 1996: 20-21) Sözü geçen minyatürlerde dönemin özelliği olarak Türk bezeme sanat ve anlayışından da örnekler mevcuttur. Hali hazırda bilimin İslam dini içerisinde de işgal ettiği oldukça önemli konumundan dolayı İslam sanatları temalarına da dolaylı değil doğrudan katkısı olmuş, pek çok tezyini sanatlarda ve bunların içinde en fazla minyatür sanatında "bilimsel konular" önemli bir mihenk taşı görevini üstlenmiştir.

15-16.YÜZYIL BİLİM KONULU YAZMA ESERLER

1.1. Kitab-ı Bahriye, Piri Reis:

Günümüzde Dünya kitaplıklarında ve özel kütüphanelerde kaç tane kaldığına dair kesin bir bilgi olmamakla beraber kaç nüsha yazıldığı hakkında da herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Gemiciler için özel olarak hazırlanan eser ilk defa 927 M.1521 yılında ikinci kez de 932 M.1525 yılında genişletilmiş haliyle Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan B.337, Kat. No:1338 olan eser aharlı kağıt üzerine 30x20,5 cm ölçüsünde, 168 yaprak olup her sayfasında Nesih yazı ile 15,5 cm uzunlukta 19 satır mevcuttur. 1537'de kopya edilen eserde 134 adet harita mevcut olup miklepli şemse ve köşelikli vişne renkli meşin ciltlidir. Deniz müzesinde 3538/996 No' lu eser yine aharlı kağıt üzerine baş tarafı fihristli 22x31 Nesih yazı ile yazılmıştır. Baş tarafında (sağdan birinci sayfa) bozuk bir tezhip vardır. 269 yaprak içinde 134 harita ve resim vardır. Ketebe kıtası olmayan eserin kitap cildi deforme olduğundan sonradan ciltlenmiş olmalıdır (Şehsuvaroğlu-Güreşsever,1976:49-50).

Piri Reis'in son yıllarda meydana çıkarılan diğer önemli eseri Topkapı sarayında bulunan dünya haritasıdır. Haritanın İspanya'dan üst yukarı kısmı kesilmiş olmayıp, yıpranarak koparılmış olması muhtemeldir; nedeni ise dümdüz bir satıhla olmayıp hafif tırtıklanmış bir görünümle orijinalinden kopmuş vaziyettedir. Söz konusu nedenlerle günümüzdeki mevcut harita tamamen Dünya atlası olmayıp, belki ancak Atlas Okyanusu ve Amerika'nın o dönem için bilinen belli başlı kısımlarıyla Doğu Afrika ve İspanya'yı ve Doğu Afrika'yı, kapsayan bir dünya atlası niteliğindedir. Öteki kısmının ne olduğu bilinmemektedir. Harita da gerek Afrika ve gerekse Avrupa kıyıları ve civar adaları kusursuz bir şekilde çizilmiştir. Piri Reis tarafından yapılan bu haritanın haricinde 935 (M1528) tarihine ait önemli diğer bir atlas parçası daha yine Topkapı Sarayı'nın kütüphane bölümünde yer almıştır. Atlas okyanusu ile Kuzey Amerika'nın kuzey kesimi ile Grönland adalarından Florida'ya kadar bir parçasını alan bu haritanın boyutları 68x69 olup, deve derisi üzerine sekiz renkle resmedilmiştir (Adıvar, 1991: 76-77), (Foto-1).

Foto-1: Piri Reis Dünya Atlası Çizimli Haritacılık Bilimsel Konulu Örneği-https://evrimagaci.org/piri-reis-ve-gizemli-haritasi-tartismali-haritanin-bilimsel-analizi (10.10.2024)

1.2. Matrakçı Nasuh-Beyan-ı Menazili Sefer-i Irakeyn

Osmanlı döneminin 16. Yüzyılda yaşamış meşhur matematik ve coğrafyacısı olan Matrakçı Nasuh' un en önemli eseri İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığına bağlı nadir eserler ve Müze Kütüphanesi bölümü Türkçe yazmalar kısmında 5964 numara ile kayıtlıdır (Karakaş, 1991:540-541). Bilindiği gibi kentler arasındaki geçiş yolları üzerindeki konaklama yerleri ile aralarındaki mesafeleri tespit eden eserler Menzilname olarak adlandırılır. Başka bir deyişle konak ve menziller arasındaki mesafe ve uzaklık ölçümleri geneli itibariyle saat hesabıyla yapıldıkları halde Matrakçı Nasuh bunları mil olarak vurgulamıştır, ancak bununla birlikte sadece Kanuni'nin yanında birlikte katıldığı seferlerde uğradığı menzillerin sadece isim listelerinden oluşan menzilnameler de yok değildir(Yurdaykın, 1976: 7-8).

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534-35'te Irak'a İran üzerinden yaptığı sefer esnasında uğradığı kentleri 128 eserde betimlemiş olup, eserin 51 varaklı metin bölümü mevcuttur (Çeşmeci, 1997:4). İstanbul'dan başlayan sefer Anadolu'nun çeşitli kentlerini de (İznik Kütahya, Konya, Niğde gibi) kapsayarak Bağdat'ta son bulur. Dönüşte ise uğranılan menziller arasında Tatvan, Bitlis, Diyarbakır, Halep, Adana, Eskişehir vardır (Çağman, 1982:935). Bu kentlerin oldukça ustalıkla resmedilen eserde kısa sürede geçilen bazı menziller ve önemli merkezler basit bir şema ile gösterilmiştir. Mimari eserler, surlar, kaleler ve şehirlerin karakteristik özellikleri oldukça canlı bir üslupla derin bir tabiat sevgisi ile dağlar, ovalar, taşlar, karaca, geyik,

tavşan ördek gibi hayvanlar canlı renk ve çizimleriyle minyatürlere ferah bir ifade katmıştır (Aslanapa, 1993: 372).
Matrakçı'nın İstanbul tasvirinde ele alınan detaylar ne daha önce ne de sonrasında hiçbir Osmanlı nakkaşı tarafından bu kadar ayrıntıyla ele alınmamıştır. Bu resimler gerçeklik ilkesiyle ele alınan son derece doğru boyut ve oranlarıyla resmedilmiş olması bakımından da ayrıca önemlidirler. Mahruse-i Bağdat'ta şehir bir sur içinde yer alırken bir nehir yukarıdan aşağıya doğru uzanarak en altta iki kola ayrılırken betimlenmiştir. Nehrin üzerinde köprüler yer alırken civarında yer alan camiler oldukça parlak canlı renklerle tasvir edilmiştir. Etrafa kaçışan tilki, tavşan pars, geyik ve benzeri hayvanlar da gerçekçi bir üslupta işlenmiştir. Çatı detaylı evler ile konik biçimli türbeler de diğer detaylardır. Matrakçı bir kenti resmederken o kentin ön plana çıkan, simgesel değere sahip mimari unsurlarına sıklıkla yer vermiştir (Çeşmeci,1997:9). Her bir resim haritacılık alanına da katkı sağlayabilecek nitelikte olup, ilerleyen dönemlerde harita biliminde de bir kentin topografik açıdan ilk hallerinin de birer tarihi vesika niteliğinde olması yine sözü geçen resimleri daha da önemli kılmıştır (Foto-2).
Mahruse-i Hille'de (f.676, İ.Ü.K.T. 5964.Y.676)Y. ise yine kent bir sur içinde yer alırken etrafında türbe ve camilere oldukça fazla yer verilmiş, kubbeleri ise desenlerle bezenmiştir. Farklı bir detay olarak hurma ağaçları da bu minyatürde tasvir edilmiş ve geneli itibariyle renkler canlı boyanmıştır (Özkeçeci, 2007: 199).

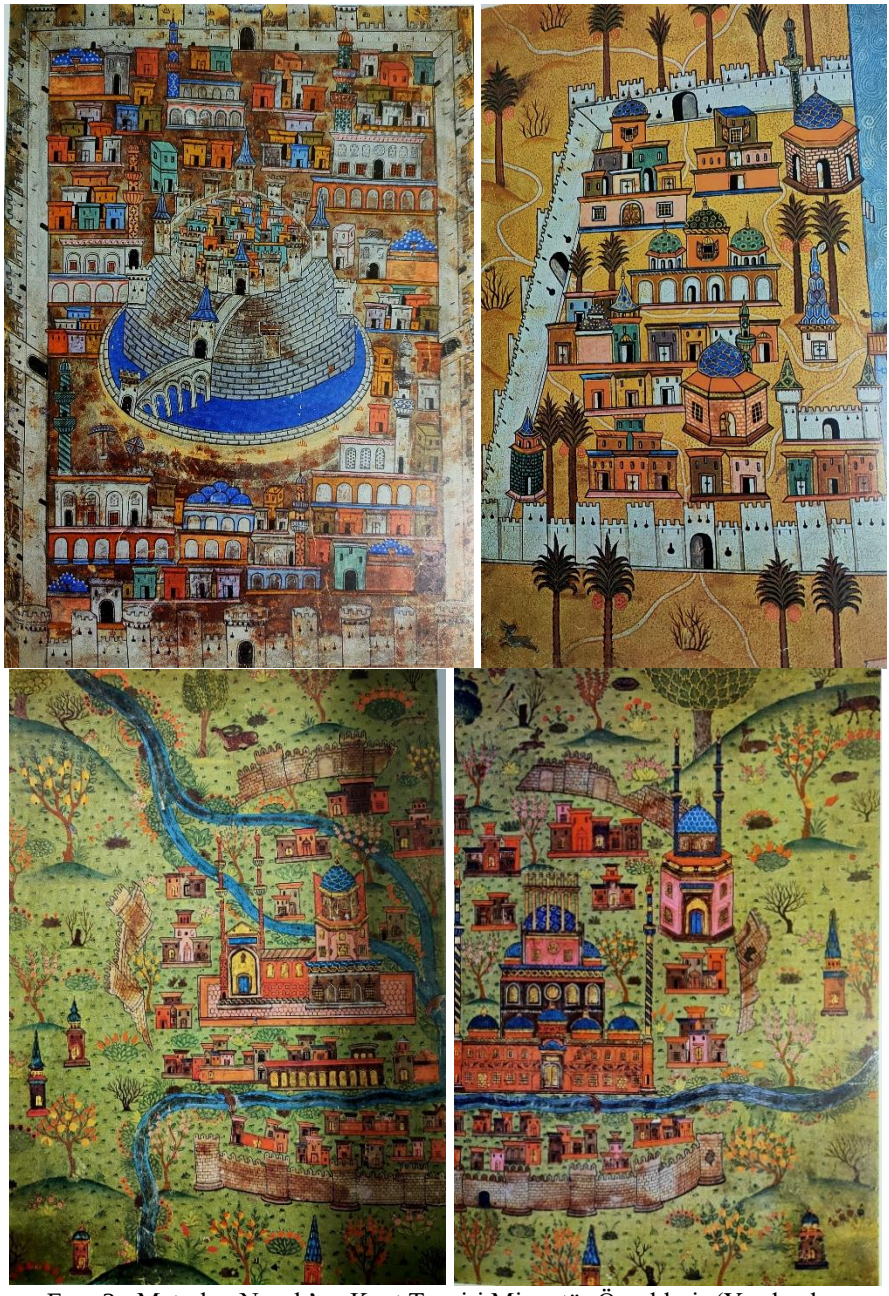

Foto 2: Matrakçı Nasuh'un Kent Tasviri Minyatür Örnekleri- (Yurdaydın, 1976:31b,32a,105a,105b,).

1.3. Şehinşahname-i Murat III,B.200

360x240 mm, Farsça yazılan yazma eser 163 yapraklı olup 95 adet minyatürle III. Murat zamanı olaylarını anlatan eserin II. Cildidir. I. cildi İstanbul

Üniversitesi Kütüphanesi'nde olan yazmanın II. Cildi Şehnameci Seyyid Lokman tarafından manzum ve farsça yazılmış 1582-85 yılları arasında geçen olayları anlatmaktadır (Ünver,1941:49) (Foto-3).

Foto 3: Şehinşahname-i Murad Minyatürlerinden Örnekler, Cenk Meydanı, III. Murad'ın Cülusu. (www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/Ottoman-School/1021645/Osmanlı-İmparatorluğu), (10.10.2024).

1.4. Takıyüddin ve Rasathanesi (İ.Ü.K)

Bu yazma eserde astronomi bilimine de önem verildiğini vurgulayan rasathanede bir çalışma ortamı resmedilmiştir. Eserde rasathane aslında sembolik açıdan simgesel olarak tasvir edilmiştir. Minyatürde sembolizme dikkat çeken bir diğer tasvir de selvi ağaçlarına yer verilmesidir ki Allah'a ulaşmak isteyen insanı sembolize etmiştir. Takuyiddin ise başında sarıklı olarak devrinin bilim adamına mahsus olan bir sarıkla tasvir edilmiştir. Bu devrin ulemasında bu tür kavukların kullanımı mevcuttu. Yine Takuyiddin burada cüppeli ve sarıklı bir biçimde resmedilmiştir (Ünver, 1969: 8).

1.5. Şehinşahname, Üniversite Kütüphanesi No:FY.1404

16. yüzyılda yapılmış olan yazma eserde gök bilginlerini büyük bilezikli bir kürede çalışma sahnelerine yer verilmiştir. Bilginlerden üçü ölçüm için çalışırken biri meridyen bileziğini düzeltmeye çalışırken tasvir edilmiştir. Bu minyatürlerin önemli bir özelliği ise kürenin çiziminde kullanılan bileziklerin görünümü oluşturulurken minyatürlerimizde pek rastlanmayan alışılmışın dışında bir perspektif ve açılara göre kısaltma ilkelerine uyulduğu gözlenmektedir. Bir diğer astronomik açıdan yapılmış eserde ise İstanbul

üzerinde görülen bir kuyruklu yıldızı gerçekçi yaklaşımdan biraz uzak bir biçimde resmedilmiştir (And, 1996: 20-21) (Foto-4).
Haritacılık alanında ki önemli bir minyatür olan Zübdet-üt Tevarih ise yuvarlak küçük ebatlarda bir dünya haritasıdır. Bu tasvirde dünya yedi gök ile çevrilmiş ve her bir kuşak ayrı bir renkle verilmiştir. Sembolik açıdan yedi burç simgesi ile ayın yirmi sekiz durumu simgelenmiştir. Evrenin dört bir ucunda da birer melek figürü ile gösterilmiştir (Öğütmen, 1966: 26).

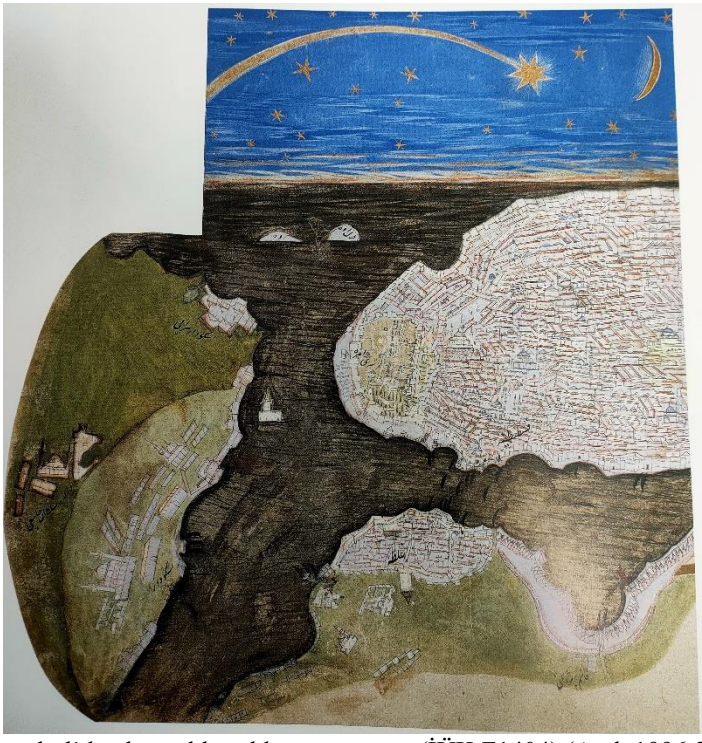

Foto 4: İstanbul'dan kuyruklu yıldız görünümü, (İÜK,F1404) (And, 1996:357).

1.6. Nusretname

Sultan III. Murat'a takdim edilen eserde 1577'de yine İstanbul'da görülen bir kuyruklu yıldızı gözlemlerken resmedilen bir gök bilimciye yer verilmiştir. Bir diğer minyatürde ise sadece gökyüzü ön planda tutulmuş, oldukça iri bir kuyruklu yıldız, çevrelerinde ise irili ufaklı yıldızlar yer almıştır. Genellikle Nusretnamede yer alan minyatürler; kompozisyon bakımından, renk ve konunun ele alınışı açısından on altıncı yüzyıl Osmanlı saray nakkaşhanesi minyatür üslubunun da karakteristik özelliklerine sahiptir (Öğütmen, 1966: 26).

Foto 5: Kuyruklu Yıldız Minyatür Örneği, Nusretname (TSM,H1365) (And,1996 :356)

BİLİM KONULU ESERLERİN KENDİ İÇERİSİNDE GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Minyatürün ilk çıkış noktasına uzanacak olursak; Orta Asya'da bulunan minyatürlü bazı el yazması kitaplarda yer alan resimler fresklerin küçültülmüş örneklerinden başka bir şey değildir. Bu resimler oldukça realist bir üslupta işlenmiş, kurgu simetrik bir düzen içindedir. Başta en çok kırmızı ve koyu mavi olmak üzere canlı, parlak renkler tercih edilmiş, kompozisyon ve kurguda detaydan kaçınılmamıştır. Osmanlı dönemine geldiğimizde durum minyatürler açısından değişime uğrayarak yazma eserleri bilhassa bilim konulu olanlar bilime hizmet için resmedilmiştir. Bu üslup özelliği Anadolu Selçuklu 'da başlamış ve Osmanlılar dönemine kadar devam etmiştir. Osmanlının erken dönemlerinde kitap sanatları saraya bağlı padişahların himayesinde gelişim gösterirken en güzel örneklerini de yine bu dönemde vermiştir. Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun tıp bilimine yönelik eserleri saray nakkaşhanesinin de ilk ürünleridir. Sözü geçen eserlerde tasvir edilen hekim ilmiye sarığı ve duruşu ile dikkat çekmektedir. Bu figürler Osmanlı -Türk bilim insanı karakterini açıkça vurgulamaktadır. Bununla birlikte bazı mimari kuruluşlar, pencereden resmedilen doğa tasvirleri, perspektif kaygısıyla gittikçe küçülen ağaç kümelerinde ise batı sanatının bariz etkileri görülmektedir. Yine bu dönem minyatür sanatı açısından karakteristik en belirgin özelliklerinden bir diğeri artık kompozisyondaki figürler olmuştur. Sözü geçen figürlerde daha önceki uygulamalardan oldukça uzaklaşılmış,

daha çok dikey uygulamalar ön planda olmaya başlamıştır. Burada figür boyutları da artık hiyerarşiye de vurgu yapar niteliktedir. Bu bağlamda elbette sembolik unsurlar ve üslup anlayışının da etkileri göz ardı edilemeyecek oranda artmıştır. Türk ve İslam sanatlarına konu olmuş karakteristik bazı mitolojik hayvan motiflerin, bitki ve meyveler ile geometrik motiflerden bazı kıyafet detaylarına kadar sembolizme değinilmiş, özellikle renklerdeki tonlamalar da dikkat çekici diğer önemli unsurlardan olmuştur. Hatta pek çok minyatürde bilimsel ve tarih konulu olanlarda ölüm merasimleri için kullanılan çiçek ve meyve motiflerinin hem bolluk bereket hem de ulaşılması düşünülen nihai son açısından da bir tür adak niteliği taşıdığı vurgulanmıştır (Çoruhlu, 1998:118). İçerisine serpiştirilen sembolik motifleri yerleştirme yöntemi, aynı zamanda manevi vurgunun, ilahi anlamın ritmik bir biçimde form oluşturmasında önemli bir yere sahiptir. Kutsal mekan anlayışı ile kutsal kavramlar sayesinde bu dinsel olgular ile manevi bir atmosfer yaratılması da sağlanmıştır. Kimi zaman ölümü kimi zamanda sonsuzluğun simgesi olan bu temaların hakim olduğu kompozisyonlarda, görsel unsurlar açısından mevcut eserler, her dönemin kendi üslup anlayışına, belli bir takım kural ve kaidelerine, idari ve kültürel koşullarına, hatta yapan sanatçının kendi beğeni ve zevki, estetik anlayışına göre de bazı değişikliklere uğradığını söylemek mümkündür. Bu ve benzer nedenlerle Türk kültürü her bakımıyla incelenip değerlendirildiğinde gerek görsel unsurlar, gerekse minyatürdeki sembolik motifler geçmişten günümüze derin ve zengin anlam ve manaları ile sadece minyatürde değil aynı zamanda İslam sanat eserlerinde de tema olarak yer aldığı görülmektedir.

Simgeleşmiş bilimsel tasvirler, İslam eser süslemeciliğinde daha çok tarihle ilgili yazma eserlerde görülmüştür. Esasen ihtivasında bilim konularına yer verilen minyatürleşmiş yazma eserlerin hemen hemen hepsinde, bilimsel gerçekliğe de ışık tuttuğunu gözlemleyebiliriz (Foto-6).

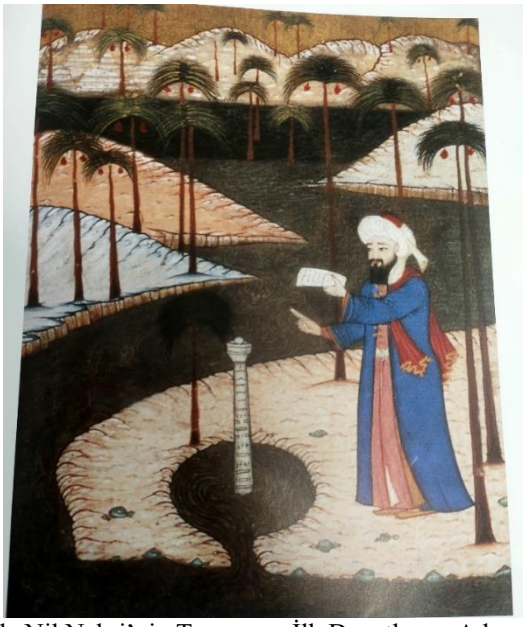

Foto 6: Mısır'da Nil Nehri'nin Taşmasını İlk Denetleyen Adam, (Bl,suppl.turc 1063).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemlerinde el yazması eserler dolayısıyla minyatür sanatı da olgunlaşma sürecine girmiş, bilimsel temaların minyatürlere aktarma çabası bu sürece olumlu katkılar sağlamıştır. Özellikle 8-9 ve 15-16. Yüzyıllarda İslam dünyasında başlayan bilimsel çalışmalar temposunun, Türklerin İslamiyet'i kabulüyle Orta' Asya'ya taşındığı ve 11. yüzyıldan 16. Yüzyıla kadar Türklerin yetiştirdiği çok önemli bilginlerin bilim dünyasına damgasını vurduğunu belirtmeliyiz. Bilhassa 15 ve 16. Yüzyılda icra edilen el yazma eserlerin pek çoğu ilmi açıklama olacak şekilde yazılmış ve minyatürleşmiştir. Bilim konulu olan yazma eserlerde kompozisyon kurgusunda özellikle figür dizilimlerinde bilim adamlarının görevdeki önem derecelerine göre görev hiyerarşisinin inşaları en dikkat çekici unsurları olmuştur. Yine bu dönem bilimsel konulu minyatürlerde, tasavvufi anlamda sembolik kavramlar da ön plana çıkmaya az da olsa başlamıştır. Özellikle bazı minyatürlerdeki metaforik yaklaşımlarda, nakkaşların kullandıkları imgelerin o dönemin sosyo-kültürel ortamlarını da bugünlere taşıdıklarını söylemek mümkündür.

El yazması eserlerdeki resim örnekleri bugün Türk sanatının geleneksel kimliğine de vurgu yapacak nitelikte, Türk ve İslam sanatlarının değerli vesikalarıdır. Üstelik sözü geçen eserler bilimsel açıdan inceleme alanı

oluşturacağı gibi minyatür sanatı çatısı altında da incelenmeye değer bulunmaktadır.

Türk minyatür sanatı genel manada ele alındığında, tarihsel süreç içerisinde elbette toplumun da gelişmesine bağlı olarak milli ve manevi değerlerimizi de gelecek kuşaklara taşıdığını söylememiz mümkündür. Yine Türk minyatürü bilimsel açıdan değerlendirildiğinde sonuç olarak İslamiyet'ten önceki temaların İslamiyet'ten sonraki dönemi de şekillendirmede son derece etkin rol oynadığını, izlerin ise Uygur döneminden kalma olduğunu gözlemleyebiliriz. Uygur kültüründeki minyatür verileri sanat tarihi açısından verilerle beraber incelenip, değerlendirilmesi günümüzde halen devam edilen çalışmalar arasında önemli bir yere sahiptir.

Türk sanatımızdan nadide eserlerini bünyesinde barındıran minyatür sanatına karşı günümüzde de büyük bir ilgi uyanmıştır. Yaptığımız bu çalışma ve gelecekte yapılacak çalışmalar ile bu uyanışın daha da perçinlenmesi temennimizdir.

KAYNAKÇA

Adıvar, A., (1991), Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul: Remzi Kitabevi

Aslanapa, O. (1993), Türk Sanatı El Kitabı, Türk Minyatür Sanatı, İstanbul: İnkılap Kitabevi

And, M. (1996) Türk-İslam Minyatürlerinde Bilimle İlgili Konular, Kültür ve Sanat, Ankara: T. İş Bankası Yayınları.

Binark, (1975), Eski Kitapçılık Sanatımız, Ankara: Ayyıldız Matbaası

Cunbur, M. (1968), Türk Sanatına ve Minyatürlerine Genel Bir Bakış" C. 17, S. 2. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Büklem.

Çağman, F. (1982), Anadolu Türk Minyatürü, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, C.5 ,Görsel Yayınları Ansiklopedik Neşriyat ve Ticaret Sanayi A.Ş.

Çeşmeci, H. (1997), 16. Yüzyılın Büyük Ustası Matrakçı Nasuh, Kültür ve Sanat Dergisi, İstanbul: Akbank Yayınları.

Karakaş, M. (1991) Müsbet İlimde Müslüman Alimler, Bilim ve Teknoloji 7, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öğütmen, F. (1966). (XII-XIII Yüzyıllar Arasında Minyatür Sanatından Örnekler, İstanbul: Topkapı Sarayı Minyatür Bölümü Rehberi.

Özkeçeci, İ,Ş., (2007). Türk Sanatında Tezhip, İstanbul: Seçil Ofset

Şehsuvaroğlu, N., Güreşsever, G. (1976) Bilim ve Sanat Tarihi Bakımından Sabuncuoğlu Cerrahiyesi, Kültür ve Sanat, Yıl:2 S.4, İstanbul: Tifdruk Matbaacılık Sanayi A.Ş.

Ünver, S. (1941), Minyatür, Dirilen İnce Bir Sanatımız. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Ünver, S. (1969), İstanbul Rasathanesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yurdaydın, H.G.,(1976). (Nasuhü's-Silahi (Matrakçı Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

https://evrimagaci.org/piri-reis-ve-gizemli-haritasi-tartismali-haritanin-bilimsel-analizi (10.10.2024)

www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/Ottoman-School/1021645/Osmanlı-İmparatorluğu:, (10.10.2024)

OECD Ülkelerinde 2000 Sonrası Vergi Kamasının Değerlendirilmesi

Filiz GİRAY[1]

1- Prof Dr.; Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü. giray@uludag.edu.tr ORCID No: 0000-0002-8765-8248

ÖZET

Üretim süreci içinde önemli bir yere sahip olan emek faktörü üzerindeki vergi ve diğer kamu yükümlülüklerini belirlemek ekonomiler için önemlidir. Emeğin başlıca mali yükü, kişisel gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkılarından oluşmaktadır. Sosyal güvenlik katkılarının bir kısmı işveren katkı payıdır. Emeğin maliyetini de ifade eden mali yükünü ölçmek ekonomik dengeler açısından önemlidir. Emek maliyeti vergi kaması ile ölçülür. Emek üzerinde toplam vergi yükünü ifade eden vergi kamasının düzeyi emek piyasasını etkileyerek istihdam, kayıt dışı ekonomi, emeğin verimliliği ve üretim gibi birçok ekonomik unsuru belirlemektedir. Yüksek işsizlik, kayıt dışı ekonominin yaygınlığı birçok ülke için temel sorun olduğundan bu sorunlara neden olan faktörlerin incelenmesi vergi kamasının hesaplanmasını gerekli kılmaktadır. Vergi kaması, bir yandan işgücünün maliyetini diğer yandan işgücünün net gelir düzeyini belirler. Bu nedenle vergi kamasının ölçülmesi önemlidir. Bu çalışmanın amacı, OECD'de (Organisation for Economic Co-Operation and Development) vergi kaması ve bileşenlerinin ağırlığını 2000'li yılların verileri ile incelemektir. Üretim sürecinin kaçınılmaz unsuru olan emeğin maliyetine etki eden bileşenlerin tespiti vergi kamasının düşürülmesi açısından önemli olacaktır. Veriler OECD'nin vergi kaması (taxing wages) raporlarından alınmıştır. Bu çalışmada, tek bir kişiye dayalı yapılan vergi kaması hesaplamaları esas alınmıştır. OECD ülkeleri için vergi kaması oranları ve vergi kamasının bileşenleri olarak kişisel gelir vergisi ve çalışan ve işveren sosyal güvenlik katkı payları incelendiğinde ülkeler arasında farklılık olmakla birlikte genel olarak OECD'nin ortalama vergi kamasının 2023'de 2000 yılına göre düştüğü (% -1,6) görülmektedir. Vergi kamasındaki değişimlerde kişisel gelir vergisi ve işveren sosyal güvenlik katkıları olarak iki unsurun önemli payı olduğu görülmektedir. Ayrıca vergi kamasını düşürmek üzere gelişmekte olan ülkelerin işveren sosyal güvenlik katkılarına, gelişmiş ülkelerin daha çok kişisel gelir vergisine odaklanmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler – Vergi Kaması, Emek Maliyeti, Sosyal Güvenlik Katkı Payları, OECD Ülkelerinde Vergi Kaması, Kişisel Gelir Vergisi.

GİRİŞ

Devletin başta güvenlik, adalet gibi tam kamusal mal ve hizmetleri sunabilmesi ve üstlendiği ekonomik ve sosyal fonksiyonları yerine getirebilmesi için yaptığı harcamaları finanse etmede kullanılan kamu gelirlerinin başında vergiler gelmektedir. Bu geliri ikinci sırada yer alan parafiskal gelir (vergi benzeri gelirler) türü olarak sosyal parafiskal gelirler takip etmektedir. Emek de bu kamu gelirlerine katkı sağlamakla

yükümlüdür. Bu bağlamda emeğin yükümlülükleri; kişisel gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkı paylarından (sosyal parafiskal gelir, sosyal güvenlik primleri) oluşmaktadır. Bu yükümlülükler literatürde istihdam vergileri olarak da adlandırılırlar. Ödenen sosyal güvenlik katkı payları, sosyal hizmetler içinde önemli bir yere sahip olan sosyal güvenlik hizmetlerinin temel finansman aracıdır. Bir ülkede ekonomik büyüme için gerekli üretimi artırmada emek faktörünün yadsınamaz önemi emek üzerindeki bu maliyetlerin bilinmesini gerektirir. Emek üzerindeki bu mali yükleri ölçmede kullanılan araç vergi kamasıdır. Bir ülkede vergi kamasının hesaplanmasında kullanılan unsurlar kişisel gelir vergisi ve işgücü ve işveren tarafından işgücü için ödenen sosyal güvenlik katkılarıdır. Ülkelerin vergi kamasındaki değişim bireysel gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkıları ve bu yüklerin hesaplanmasında esas alınan ücretlerdeki değişimden kaynaklanmaktadır. Vergi kamasının hesaplanması ile hem işverenin emek istihdamı nedeniyle karşılaştığı maliyetler hem de çalışanın karşılaştığı maliyetlerin bilinmesi sağlanmaktadır (Tunehed, 2019: 18). Vergi kamasının yüksek olması, işveren tarafından istihdam edilen emeğin maliyetinin yüksekliğini ifade eder. Aynı zamanda emeğin mali yükümlülüklerin de yüksekliğini gösterir. Sonuçta bir ülkedeki vergi kaması düzeyi emek talep ve arzını etkileyecektir. Yüksek vergi kamasının işsizliği ve kayıt dışığı artırdığına ve emeğin verimliliği azalttığına yönelik ampirik kanıtlar bulunmaktadır. Bu çalışmada vergi kaması ve bileşenleri OECD ülkeleri kapsamında 2000'li yıllar itibariyle incelenmektedir. OECD ülkeleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri içerdiğinden farklı ekonomik ve sosyal yapıdaki ülkeler için vergi kaması karşılaştırması yapılabilecektir. Elde edilen verilerle, ülkeler için vergi kamasının ekonomik sorun yaratmayacak düzeyde tutmasını sağlayacak tespitler yapılmaktadır. Çalışmanın takip eden bölümünde vergi kaması kavramsal olarak açıklanacaktır. Bu konuda yapılan geçmiş çalışmaları içeren literatüre yer verilmektedir. Daha sonra OECD ülkelerindeki vergi kaması ve bileşenleri 2000'li yıllara dayalı verilerin yardımıyla değerlendirilmektedir. Sonuç kısmı çalışmanın bulguları ve önerileri içermektedir.

VERGİ KAMASI KAVRAMI VE KAPSAMI

Emek faktörünün elde ettiği ücret geliri üzerinden ödemek zorunda olduğu iki mali yükümlülük vardır. Bunlar; gelir vergisi (kişisel gelir vergisi) ve sosyal güvenlik katkı payıdır. Bu iki mali yükümlülüğün bazı ortak özellikleri bulunmaktadır: i) Her iki gelir türü kamu maliyesi yazınında kamu gelirleri içinde yer alır. ii) Zorunlu tasarruf kaynaklarıdır. iii) Her iki gelirin ödenmesi de stopaj yöntemine göre yapılmaktadır. Yani ücretlinin brüt ücretinden, vergi sorumlusu olarak işverenin tarh işlemini yaparak ödemesine dayanmaktadır. Ancak iki kamu gelir türü arasında bazı

farklılıklar da bulunmaktadır: i) Vergilerde özel karşılık olmamasına rağmen sosyal parafiskal gelirlerde (sosyal güvenlik katkı payları) karşılık vardır. ii) Vergiler bütçenin ademi tahsis ilkesine göre, parafiksal gelirler tahsis ilkesine göre tahsil edilirler. iii) Parfiskal gelirler vergilerin tersine merkezi idare bütçesi içinde yer almaz (Herekman, 1972; Tügen, 1993). iv) Bireylerin yaptıkları sosyal parafiskal ödemeleri ile bu ödeme karşılığında elde ettikleri fayda arasında vergiden farklı olarak daha doğrudan görülebilir bir ilişki vardır. Bu durum sosyal parafiskal ödemelerin ekonomik parametreler üzerindeki bozucu etkilerini düşürür (Goudswaard and Caminada, 2015:41). Ayrıca verginin tersine daha gönüllü ödemelere neden olur (Alper, 2004:52).

Emeğin mali yükünün bir kısmını ifade eden sosyal güvenlik katkıları çalışan ve işveren tarafından paylaşılmaktadır. Bu yükün dağılımı ise emek piyasası koşulları ile yakından ilgilidir. Daha fazla yük, çalışan ve işveren tarafları arasında daha düşük esnekliğe sahip olan üzerinde kalmakla birlikte uygulamada en yüksek yükü çalışanların taşıdığı görülmektedir. Bu durum kaçınılmaz olarak emek arzının, emek talebinden daha az esnek olmasının bir sonucudur. Ancak dağılım kesinlikle yalnızca esneklik temelinde belirlenmez. Mali yükün dağılımını daha da etkileyebilecek bir başka faktörler de vardır. Bunların başında işsizlik oranı gelmektedir. Yüksek işsizlik oranları, çalışanlara aktarılacak mali yükü etkileyen önemli bir faktördür (Todorović vd. 2018: 64).

Vergi teorisinde gelir, vergi ödeme gücünün (mali gücün) bir göstergesi olarak kabul edilir. Bu nedenle elde edilen her gelir üzerinden vergi ödenmesi esastır. Verginin ödeme gücüne göre alınması vergilemede adaleti sağlamaktadır. Gelir çeşitli kaynaklardan elde edilebilir. Bu kaynaklardan biri emektir. Vergi sorumlusu olarak işveren emek geliri üzerinden artan oranlı vergi tarifesine göre kişisel gelir vergisi hesaplar ve öder.

Sosyal güvenlik katkı payları ise emek için yararlanacağı sosyal güvenlik hizmetinin finansmanda kullanılan katkıdır. Emeğin toplam sosyal güvenlik katkı payı, kendi katkı payı ve işverenin katkı payının toplamından oluşmaktadır. İşveren için ödenen sosyal güvenlik katkı payı ücret gibi emeğin maliyet unsurudur. İşverenlerin ödedikleri sosyal güvenlik katkı oranı zamanla artma eğilimi göstermiştir (Rosen, 2002: 2015). Hem emek hem de işverenin sosyal güvenlik katkı payı, brüt ücret üzerinden sabit oran üzerinden hesaplanır.

Kişisel gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkıları emek vergileri veya istihdam vergileri (payroll taxes) olarak ifade edilir. Emek üzerindeki bu yükleri toplu olarak ölçmede kullanılan temel gösterge vergi kamasıdır (tax wedge) (Radu, Dumiter, Opret, 2015: 1). Vergi kaması (vergi takozu), emeğin ödediği gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkıları ile emeğin işverene olan prim maliyeti toplamı arasındaki oran olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2020). Diğer bir ifadeyle vergi kaması, toplam işçilik maliyetleri ile eve

götürülen ücret arasındaki farkın yüzde olarak ölçümüdür. Bu fark, işçi ve işveren tarafından ödenen kişisel gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkı paylarından oluşmaktadır (Koettl, Weber, 2012: 8). Vergi kamu şu şekilde hesaplanır (Boeri and Ours, 2013: 377):

$$\text{Toplam Vergi Kaması} = {}_{100\ x}\ \frac{\text{Gelir Ver.} + \text{Çalışan Sos. Güv. Kat. Payı} + \text{İşveren Sos.Güv.Kat. Payı}}{100 + \text{İşveren Sos. Güv. Kat.payı}}$$

Hesaplama şeklinde de görüldüğü üzere vergi kaması hesaplamaları emek geliri üzerinden ödenen gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkı ödemelerine dayanmaktadır. Bunların dışında bazı emek vergisi örnekleri olmakla birlikte bunlar çok sınırlı olmaları nedeniyle vergi kaması hesaplamalarında dikkate alınmazlar (Çevik, 2005:101). Vergi kaması tamamen mevzuata dayanır ve bu nedenle bireylerin vergi ve sosyal güvenlik katkı paylarında gerçekte ne ödediklerini değil, ne ödemeleri gerektiğini ölçer. Vergi kaması, aile tipine ve ücret düzeyine bağlı olarak değişir (Koettl, Weber, 2012: 8-9). Tüm işgücü piyasası kurumları, işgücü arzı ve talebi arasına bir kama sokarak çalışır. Hükümetler bu kamanın büyüklüğünün ne olacağı konusunda seçim yaparak denge sağlarlar. Vergi kaması sıfır ise sorunun çözümü serbest piyasa (laissez-faire) dengesi ile çakışır ve işgücü piyasası kurumlarının rolü ortadan kalkar. Vergi kamasının büyüklüğü aynı zamanda sosyal optimumu sağlayan serbest piyasa dengesinden sapmayı ölçer (Boeri and Ours, 2013: 30).

Vergi kamasının bilinmesi ekonomik ve sosyal dengeler açısından önemlidir. Öncelikle vergi kamasının yüksek olması, emek istihdamının brüt maliyetini artıracağı için emek talebini azaltacaktır (Radu, Dumiter, Opret, 2015:1-15). Bu durum iki sonuç yaratır. Birincisi işsizlik oranı artar. İkincisi işgücü piyasasında rekabetin olmadığı bir durumda firmaların artan işgücü maliyetleri nedeniyle üretimde emek yerine sermaye ikame etmeleridir. Emek yerine sermayenin ikame edilmesi, sermayenin marjinal verimliliğinin düşmesine neden olarak uzun dönemde yatırımlarda azalma ile yavaş ekonomik büyümeye neden olacaktır (Daveri ve Tabellini, 2000:50). İşgücü arz eğrisi veya talep eğrisi ne kadar esnek olursa, vergi kamasının istihdam üzerindeki etkisi e o kadar olumsuz olur (Todorović vd. 2018: 61). Ayrıca vergi kamasının istihdam üzerindeki bir diğer etkisi, vasıflı ve vasıfsız işgücü açısından farklılık gösterebilmektedir. Góra vd. (2006), 27 OECD ve Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerini kapsayan ampirik çalışmalarında; vergi kamasının vasıfsız işgücü istihdamını güçlü bir biçimde azalttığı ancak vasıflı işgücü üzerinde istatiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yüksek vergi kamasını yarattığı bir diğer olumsuzluk kayıt dışı ekonominin boyutlarını yükseltmesidir. Kayıt dışı istihdam durumunda, ne işçi ne de işveren, işçinin net gelirinin toplam işgücü maliyetlerine eşit olması ve vergi kamasının sıfır olması için herhangi bir vergi veya sosyal

güvenlik primi ödemek zorunda değildir (Koettl, Weber, 2012: 9). Bu nedenle vergi kaması, işverenlerin ve işçilerin kayıt dışı istihdam için karşılaştıkları teşvikleri ölçmek için iyi bir yaklaşım olabilmektedir. Vergi kaması, kayıt dışı istihdamın kazanımlarını ölçer. Bu kazanımların işçi ve işveren arasında potansiyel olarak nasıl paylaşılabileceğine dair herhangi bir bilgi veremese de işçilerin ve işverenlerin kayıtlı veya kayıt dışı istihdam arasında seçim yaparken karşılaştıkları teşvikler hakkında değerli bilgiler vermektedir. Vergi kaması, gelirle birlikte artar ve kayıt dışılık oranları daha yüksek gelir seviyelerinde daha düşük olduğu için, genel korelasyon negatif olarak ortaya çıkar (Koettl, Weber, 2012: 25).

Vergi kamasının yüksek olması, emeğin net getirisinin düşük olması anlamına geleceğinden bu durum emek faktörünün verimliliğinin düşmesine neden olacaktır (Bkz. Festa, 2015). Artan oranlı gelir vergisi, işçileri eğitime daha fazla zaman ayırmak ve daha sonra daha yüksek gelir elde etmek yerine daha düşük gelirleri kabul etmeye teşvik eder ve bunun sonucunda beşeri sermaye birikimindeki artış azalır. İstihdamın korunması, verimlilik artışını birkaç farklı şekilde etkileyebilir: i) İstihdam koruması, çalışanları işe alma ve işten çıkarma maliyetini artırır, böylece işgücünün yeniden tahsis oranını daha az üretken faaliyetlerden daha üretken faaliyetlere düşürür. ii) İstihdam koruması, çalışanların katılımına yardımcı olabilecek iş güvenliğini artırır ve ortaya çıkan daha uzun iş görev süreleri, daha fazla iş başında eğitim ve insan sermayesi yatırımları ile ilişkilendirilebilir (Anspal ve Võrk, 2006: 6).

İLGİLİ LİTERATÜR

Vergi kaması ile ilgili geçmiş araştırmalar genellikle işsizlik ve kayı dışı ekonomi üzerindeki etkilere odaklanmaktadır. Bu çalışmalarda öne çıkanlar aşağıda özetlenmiştir:

Daveri vd. (2000) AB ülkeleri için emek vergileri ve istihdam ilişkisini araştırmışlardır. Emek vergilerinin istihdam üzerinde önemli negatif etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Dünya Bankası (2005) tarafından sekiz AB ülkesini içeren bu çalışmada ekonomik büyüme ile vergi kaması arasında ilişki araştırılmıştır. Araştırma bulgusu olarak vergi kaması ile ekonomik büyüme arasında güçlü negatif ilişkinin bulunduğu elde edilmiştir. Brunello vd. (2005) İtalya'nın çeşitli bölgeleri için emek üzerinden alınan vergiler ile işsizlik arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma sonucunda işsizliğin yaygın olduğu daha azgelişmiş güney bölgesine göre daha gelişmiş kuzey bölgesinde bu iki değişken arasında daha güçlü ters yönlü ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Anspal ve Võrk (2006) emek vergilerinin verimlilik üzerindeki etkilerini AB'ye yeni katılan ülkeler için incelemişlerdir. Araştırma sonucu olarak emek vergileri ve verimlilik arasında negatif bir ilişki olduğu ve verimlilik artışı ile işgücü piyasası kurumları arasında anlamlı ilişki olmadığı belirtilmektedir. Koeniger vd.

(2007), yaptıkları çalışmada ücret farklılıklarına etki eden emek piyasası faktörlerinin incelemişlerdir. Bu faktörlerden biri de vergi kamasıdır. Ampirik analiz sonucunda vergi kaması ile ücret farkı arasında negatif ilişkili olduğu ancak istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Võrk vd. (2007) AB'nin merkezi ve doğu Avrupa ülkelerini içeren çalışmalarında Vergi kamasının, özellikle yaşlılar için işgücüne katılım ve istihdam oranlarını azalttığı sonucu elde edilmiştir. Vergi kamasında 1 puanlık bir azalma, istihdam oranını yaklaşık 0,2-0,7 puan artırabilir. Yine aynı çalışmada işsizlikten işe geçerken yüksek marjinal efektif vergi oranlarının yaşlıların istihdam oranını azalttığı sonucu elde edilmiştir. Bassanini ve Duval (2009) tarafından gerçekleştirilen ampirik çalışmada ortalama bir OECD ülkesinde, yüksek ve uzun süreli yüksek vergi kamasının ve sıkı anti rekabetçi ürün piyasası düzenlemelerinin toplam işsizliği artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Šeparović (2009) Hırvatistan'da vergi kamasının seviyesi ile işsizlik arasında ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucu olarak, yüksek vergi kamasının işsizlik oranını arttıracağı ve işsizlikle mücadelede vergi kamasının azaltılması gerektiği belirtilmektedir. Dolenc ve Laporšek (2010), 27 AB ülkelerinde 1999-2008 dönemi verileri ile vergi kaması ile işsizlik arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Model, bağımlı değişken olarak istihdam artışını ve bağımsız değişken olarak vergi kamasının kaydedilen değerlerini, satın alma gücüne göre düzeltilmiş kişi başına GSYH'yi, enflasyon oranını ve çalışılan saat başına çıktıyı kullanmıştır. Ortalama bir OECD ülkesinde, yüksek vergi kamasının toplam işsizliği artırdığı bulgusu elde edilmiştir. Brys (2011) tarafından yapılan çalışmada vergi karması, gelir ve aile durumları gibi göstergelerle OECD ülkelerine ait 2000-2009 verileri kullanılarak vergi kaması incelenmiştir. Çalışma sonucunda vergi kamasının, tek bir bireydense çocuklu aileler için daha küçük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Schneider (2012) yirmi iki ampirik çalışmanın ortalama değerlemesini içeren bir çalışma yapmıştır. Emeğin ödediği bireysel gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkısı yüklerinin kayıt dışı ekonomiyi % 45-52 oranında etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Kutbay vd. (2018) Türkiye için asgari ücret üzerindeki vergi kaması ve işsizlik ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmada vergi kamasındaki %1'lik artış, işsizlik oranını % 0,71 artırdığı kanıtına ulaşılmıştır. Todorović vd. (2018) OECD ülkeleri ve Sırbistan'da vergi kamasının işsizlik üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Sonuçlar vergi kamasının OECD ülkeleri ve Sırbistan'da istihdam üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Koç ve Yandık (2018) kayıt dışı ekonomi nedenleri ve vergi kamasını Türkiye ve OECD ülkeleriyle karşılaştırmalı olarak analiz etmişlerdir. Çalışma bulgularına göre kayıt dışı istihdam oranının azalma eğiliminde olduğu ve Türkiye'deki vergi kamasının OECD ortalamasından fazla olduğu belirtilmektedir. Tersine Türkiye'de vergi yükünün OECD ortalamasının altında olduğu sonucu elde edilmiştir. Tunehed (2019), emek üzerindeki vergilendirmenin istihdam oranı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu yaptığı çalışmasında

kanıtlamıştır. Vergi kamasındaki artış oranında % 1 puanlık artış, istihdam oranındaki artış oranını kıta Avrupası ülkeler grubunda % 0,1205 puanında düşürmektedir. Uşun (2019) Türkiye ve diğer OECD ülkeleri için, 2007-2017 yılları arasında sekiz aile tipi için vergi kaması incelenmiştir. Vergi kamasının düzeyini düşürmek için asgari geçim indirimi dışında işverenin üzerindeki toplam işgücü maliyetini düşürülmesi istihdamı artıracağı sonucu elde edilmiştir. Topal ve Bölükbaş (2020) tarafından vergi kamasının emek piyasası ve üretim üzerindeki etkilerini 2000-2015 dönemi verileri ile OECD ülkeleri için incelenmiştir. Vergi kamasında % 1'lik artışın ortalama % o 5-7 düzeylerinde tam zamanlı istihdamı azalttığı sonucu elde edilmiştir. Ayrıca çalışmada kontrol değişkenler olarak ekonomik büyüme hızı, enflasyon ve kent nüfus yoğunluğu ile tam zamanlı istihdam arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Ancak diğer kontrol değişkenler olan kamu sektörünün hacmi ve ticari dışa açıklıktaki artışlar ile tam zamanlı istihdam arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir. Akalin (2021) vergi kamasının toplam, kadın ve erkek işsizlik oranları üzerindeki etkisini otuz altı OECD ülkesinin, 2000-2019 dönemi verileri ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgulara göre vergi kamasındaki bir artış tüm gruplarda işsizlik oranını artırmaktadır. Ayrıca bu etkinin erkek emek gücünde daha fazla olduğu belirtilmektedir.

OECD ÜLKELERİNDE VERGİ KAMASI

OECD ülkelerindeki vergi kaması ve bileşenlerinin 2000'li yıllarda gelişiminin incelendiği bu çalışmada vergi kaması verileri OECD'nin vergi kaması raporlarından elde edilmiştir. Yükümlülerin vergi kaması hesaplamaları; bekâr ve çocuksuz, tek maaşlı ve iki çocuklu, çift maaşlı ve iki çocuklu şeklinde farklı gruplara göre yapılabilmektedir. Bu çalışmada tek bir kişiye (bekâr ve çocuksuz) dayalı yapılan hesaplamalar esas alınmıştır.

Tablo 1'de vergi kaması oranları ücret vergilendirmeleri esas alınarak çocuksuz tek bir bireyin durumuna göre hesaplanmıştır. Veriler incelendiğinde vergi kamasının OECD ortalaması, 2000 yılına oranla 2023'de düşmüştür. Bu düşüş değişim oranlarında da görülmektedir. 2000-2023 dönemi değişimine bakıldığında on ülkede % 0,1-10,8 arasında artış olmuştur. Buna karşın yirmi dört ülkede % 0,1- 13,6 arasında azalış gerçekleşmiştir. Yine 2000 yılında OECD ortalamasını aşan ülke sayısı on dokuz iken 2023'de bu sayı on yediye düşmüştür.

Bununla birlikte 2000-2008 döneminde ülkelerin yaşadığı ekonomik krizlerin vergi kaması üzerinde etkisi olmuştur. 2008 ekonomik ve mali küresel krizinin etkilerini azaltmak için OECD ülkelerinin büyük bir kısmında genişletici maliye politikaları izlenmiştir. Çoğunlukla vergi oranları düşürülmeyip, vergi teşvikleri artırılmıştır. Vergi teşviklerinin genellikle sermaye lehine uygulamalar olduğu gerçeği altında, bu şekilde

tasarlanmış mali sistemlerin yansımaları, yüksek vergi kaması olmuştur (Todorović vd., 2018: 62).

2022 ve 2023 yıllarında OECD ortalama vergi kaması artmıştır. Nitekim OECD ortalama vergi kaması, 2022'de 2021'e kıyasla 0,10 puanlık bir artışla 2023'te 0,13 puan yükselmiştir. 2022 ve 2023 yılları arasında vergi kaması yirmi üç OECD ülkesinde artmış ve on üç ülkede düşerken, ikisinde (Şili ve Macaristan) aynı kalmıştır (Tablo 1).

OECD ülkelerinin tamamı aynı gelişmişlik düzeyine sahip değildir. OECD tarafından gelişmişlik düzeyine göre ülkeler gruplandırılmıştır. Bu gruplandırma içinde OECD ülkeleri içinde *gelişmiş ülkeler*; Belçika, Avusturya, Avustralya, Almanya, İtalya, Fransa, Slovenya, İsveç, İsviçre, İzlanda, Finlandiya, İspanya, Slovak Cumhuriyeti, Yunanistan, Portekiz, ABD, İrlanda, Estonya, Kanada, Norveç, Yeni Zelanda, Polonya, Danimarka, Hollanda, İngiltere, Çekya, Japonya ve Macaristan'dır. *Gelişmekte olan ülkeler*; Türkiye, İsrail, Meksika, Kore ve Şili'dir.

Bu sınıflandırmaya kapsamında 2023'de 2000 yılına göre vergi kaması en fazla artan gelişmekte olan ülkeler Meksika ve Kore'dir.

Tablo 31. Bir Çalışanın Vergi Kaması (Emek Maliyetinin %, 2000-2023)

Ülke	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2000-2023 Değişimi
Belçika	51,1	55,5	55,9	55,3	51,5	52,6	53,0	52,7	1,2
Almanya	52,7	52,1	49,0	49,4	49,0	48,1	47,8	47,9	-4,9
İtalya	47,0	45,9	47,1	49,0	46,0	46,5	45,9	45,1	-2,0
Fransa	50,4	50,5	49,9	48,5	46,6	47,0	47,0	46,8	-3,6
Avusturya	47,3	48,1	48,1	49,5	47,3	47,8	46,8	47,2	-0,1
Macaristan	54,7	51,0	46,6	49,0	43,6	43,2	41,2	41,2	-13,6
Slovenya	46,3	45,6	42,5	42,6	42,9	43,6	42,8	43,3	-3,0
İsveç	50,1	48,0	42,7	42,7	42,7	42,6	42,4	42,1	-8,1
İsviçre	22,9	22,2	22,1	22,2	22,1	22,8	23,4	23,5	0,5
İzlanda	28,8	32,0	33,3	34,0	32,3	32,2	32,5	31,7	2,9
Finlandiya	47,5	44,4	42,2	43,9	42,7	42,7	43,1	43,5	-4,0
İspanya	38,6	39,0	39,7	30,6	23,0	39,3	39,5	40,2	1,6
Avustralya	31,0	24,2	26,8	28,4	28,4	27,1	26,9	29,2	-1,8
Slovak Cum.	42,1	38,4	37,9	41,3	41,2	41,3	41,6	41,6	-0,5
Yunanistan	38,7	41,2	40,0	39,3	40,1	36,7	37,1	38,5	-0,2
Portekiz	37,3	36,8	37,1	42,1	41,3	41,8	41,9	42,3	4,9
ABD	30,8	30,4	30,7	31,7	28,3	28,4	30,5	29,9	-0,9
Türkiye	40,4	42,8	36,9	38,3	39,7	39,9	37,2	38,4	-2,1
Lüksemburg	35,8	33,4	34,3	38,3	37,7	40,2	40,4	41,3	5,5
İrlanda	35,3	30,3	25,8	27,5	32,3	34,0	34,7	35,1	-0,2
İsrail	29,6	25,5	20,7	21,6	22,4	24,2	23,6	23,2	-6,5
Estonya	41,3	39,9	40,0	39,0	36,9	38,1	39,0	39,4	-2,0
Kanada	32,9	31,9	30,4	31,6	30,4	31,5	31,9	31,9	-1,0
Norveç	38,7	37,2	38,1	36,6	35,8	36,0	35,7	35,4	-2,4
Yeni Zelanda	19,4	20,2	16,9	17,6	19,1	19,4	20,1	21,1	1,7
Polonya	38,1	38,7	34,2	34,7	34,8	34,9	33,6	34,3	-3,8
Danimarka	41,5	38,5	36,4	36,4	35,2	35,4	35,5	36,4	-5,2
Hollanda	36,0	38.6	38.4	36.2	36,4	35,3	35,5	31,1	-4,9
İngiltere	32,6	33,9	32,5	30,8	30,8	31,3	31,5	31,3	-1,3
Çekya	41,6	42,6	42.2	43,7	43.9	39.9	39.8	40,2	-1,5
Japonya	29,8	27,7	30,2	32,2	32,7	32.6	32.6	33,0	3,2
Kore	16,4	17,3	20,1	21,9	23,3	23.6	24.2	24,6	8,2
Şili	7.0	7,0	7,0	7,0	7.0	7.0	7.1	7,1	0,1
Meksika	9,2	15,0	15,9	15,8	20.2	19.6	20.4	20,0	10,8
OECD Ort.	**36,4**	**35,7**	**35,3**	**35,4**	**34,6**	**34.6**	**34.6**	**34,8**	**-1,6**

Kaynak: Tax Wedging, 2000-2024.

Ülkelerin vergi kamasındaki değişim kişisel gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkıları ve bu yüklerin hesaplanmasında esas alınan ücretlerdeki değişimden kaynaklanmaktadır. Bu unsurlardaki değişimin olup olmaması veya derecesi ülkelerde izlenen hükümet politikalarına bağlıdır. 2023'de Yunanistan, İtalya, Japonya ve Polonya'da, kişisel gelir vergilerine ilişkin

kurallarda herhangi bir değişiklik yapılmazken, vergi kamasının diğer bileşenlerinde düzenlemeler yapıldı (OECD, 2024: 21).

Vergi kamasındaki değişimleri değerlendirmek için vergi kamasının bileşenleri olarak kişisel gelir vergisi ve çalışan ve işverenleri sosyal güvenlik katkı paylarına bakmak gerekmektedir. Tablo 2'de OECD ülkelerinde ödenen işgücü maliyetlerinin yüzdesi olarak vergi kaması ve bileşenleri verileri yer almaktadır.

Kişisel gelir vergisi açısından incelendiğinde OECD ülkeleri arasında önemli ölçüde farklılık görülmektedir. En düşük oranlara sahip ülkeler; Kolombiya, Kosta Rika (her ikisi de % 0,0) ve Şili'dir (% 0,1). Çekya, Yunanistan, Japonya, Kore, Meksika, Polonya ve Slovak Cumhuriyeti ise % 10 oranının altında kalan ülkelerdir. En yüksek pay Danimarka'ya (% 35,8) aittir. Avustralya, Belçika, İzlanda, İrlanda ve Yeni Zelanda da % 20'nin üzerinde orana sahip ülkelerdir. Yüksek paya sahip ülkelerin ekonomileri daha güçlü ülkeler olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Vergi kamasının işgücü maliyetlerinin yüzdesi olarak azaldığı on üç OECD ülkesinin sekizinde, düşüş çoğunlukla düşük kişisel gelir vergisinden kaynaklanmıştır (Belçika, Kanada, Almanya, İzlanda, İrlanda, Meksika, İsveç ve Amerika Birleşik Devletleri) (OECD, 2024: 22).

Ödenen işgücü maliyetlerinin yüzdesi olarak *çalışanların sosyal güvenlik katkı payları* da ülkelere göre farklılık göstermektedir. Avustralya, Kolombiya, Danimarka ve Yeni Zelanda'da % 0,0'dan Slovenya'da % 19,0'a ve Litvanya'da % 19,2'ye kadar geniş bir yelpazede değişmektedir. Çalışanların sosyal güvenlik katkı paylarının en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla Almanya (% 17,1), Slovenya (% 19), Macaristan (% 16,4) ve Polonya (% 15,3)'dır. Almanya haricinde bu ülkeler gelişmiş ülke grubunda yer almakla birlikte nispi olarak daha düşük ekonomik güce sahip ülkelerdir. En düşük paylı ülkeler ise Avustralya (% 0,0), Yeni Zelanda (% 0,0), Danimarka (% 0,0) ve İzlanda (% 0,1) olarak sayılabilir.

İşgücü maliyetlerinin bir yüzdesi olarak *işverenlerin çalışanları için ödedikleri sosyal güvenlik katkı payları*, vergi kaması bileşeni olarak en yüksek paya sahip emek maliyet unsurudur. İşveren sosyal güvenlik katkı payları dokuz ülkede (Avusturya, Belçika, Kosta Rika, Çekya, Estonya, İtalya, Slovak Cumhuriyeti, İspanya ve İsveç) işgücü maliyetlerinin % 20'sinden fazlasını oluşturuyor. İşveren sosyal güvenlik katkı payının en düşük olduğu ülkeler; Yeni Zelanda (% 0,0), Şili (% 0,0) ve Danimarka (% 0,6)'dır. En yüksek olan ülkeler arasında Fransa (% 26,6), Estonya (% 25,3) ve Çekya (% 25,3) yer almaktadır. 2023'de bu oran ile Fransa'daki işverenler, OECD ülkeleri arasında en yüksek sosyal güvenlik katkı payını (%26,6) ödemişlerdir.

Tablo 2'de verilere bakıldığında işgücü maliyetlerinin yüzdesi olarak, çalışan ve işveren sosyal güvenlik katkılarının toplamı 23 OECD ülkesinde % 20'yi aşmaktadır. Avusturya, Çekya, Fransa ve Almanya'daki işgücü maliyetlerinin en az üçte birini temsil ediyor.

Vergi kamalarında artışların olduğu ülkelerde bu artışların nedenlerini değerlendirmek üzere vergi kaması bileşenleri içinde sosyal güvenlik paylarının ciddi payı olduğu görülmektedir. Örneğin Finlandiya, Japonya ve Kore de, vergi kamasındaki artış, çoğunlukla işgücü maliyetlerinin bir yüzdesi olarak daha yüksek çalışan veya işveren sosyal güvenlik katkı paylarına dayanmaktadır. Finlandiya'da, tıbbi bakım için çalışan sağlık sigortası katkısındaki (% 0,53'ten % 0,60'a), günlük ödenek için çalışan sağlık sigortası katkısındaki (% 1,18'den % 1,36'ya) ve işverenlerin katkı oranındaki (% 21,12'den % 21,20'ye) artışlar nedeniyle işçi ve işveren sosyal güvenlik katkı payları artmıştır. Japonya'da işsizlik sigortası katkı oranı 2023 yılında hem çalışan (% 0,3'ten % 0,5'e) hem de işveren (% 0,6'dan % 0,85'e) arttırıldı. Kore'de ortalama ücretle ulusal sağlık sigortasına katkı oranı 2022'de % 3,9'dan 2023'te % 3,9'a yükselmiştir.

Tablo 2. Bir Çalışanın Gelir vergisi, Sosyal Güvenlik Katkısı ve Vergi Kaması (Emek Maliyetinin %, 2023)

Ülke	Kişisel Gelir Vergisi	Çalışan Sosyal Güvenlik Katkısı	İşveren Sosyal Güvenlik Katkısı	Vergi Kaması
Belçika	20,4	11,0	21,3	52,7
Almanya	14,1	17,1	16,7	47,9
İtalya	16,8	4,3	24,0	45,1
Fransa	11,9	8,3	26,6	46,8
Avusturya	11,7	14,1	21,7	47,2
Macaristan	13,3	16,4	11,5	41,2
Slovenya	10,4	19,0	13,9	43,3
İsveç	12,9	5,3	23,9	42,1
İsviçre	9,8	5,3	8,4	23,5
İzlanda	25,6	0,1	6,0	31,7
Finlandiya	17,4	8,7	17,5	43,5
İspanya	12,0	4,9	23,3	40,2
Avustralya	23,5	0,0	5,7	29,2
Slovak Cum.	8,4	10,3	22,9	41,6
Yunanistan	8,9	11,3	18,2	38,5
Portekiz	14,2	8,9	19,2	42,3
ABD	15,3	7,1	7,5	29,9
Türkiye	10,7	12,8	14,9	38,4
Lüksemburg	18,4	10,8	12,2	41,3
İrlanda	21,6	3,6	10,0	35,1
İsrail	10,2	7,6	5,4	23,2
Estonya	12,9	1,2	25,3	39,4
Kanada	17,6	5,8	8,4	31,9
Norveç	17,9	7,0	11,5	35,4
Yeni Zelanda	21,1	0,0	0,0	21,1
Polonya	4,9	15,3	14,1	34,3
Danimarka	35,8	0,0	0,6	36,4
Hollanda	14,6	9,8	10,7	31,1
İngiltere	13,3	8,0	10,1	31,3
Çekya	6,7	8,2	25,3	40,2
Japonya	6,8	12,7	13,5	33,0
Kore	6,2	8,5	10,0	24,6
Kosta Rika	0,0	8,5	20,1	28,6
Şili	0,1	7,0	0,0	7,1
Meksika	8,6	1,2	10,1	20,0
OECD Ort.	**13,3**	**8,1**	**13,4**	**34,8**

Kaynak: Tax Wedging, 2004, p.26.

Bazı ülkelerde mali yükte (kişisel gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkıları) bir değişim olmamasına rağmen vergi kamasının arması ortalama ücretteki bir değişiklikten kaynaklıdır. Macaristan bireysel gelir vergisi, sosyal güvenlik katkıları ve nakit transferleri için vergi dilimleri, oranlarda ve tutarlarda herhangi bir değişiklik yapılmayan tek OECD ülkesidir. Buna rağmen vergi kamasının 2021'e oranla 2022'de düşmesi ücret değişiminden

dolayıdır. Yine Avustralya ve Lüksemburg gibi bazı ülkelerde vergi kaması artışı, 2022 ile 2023 yılları arasında nominal ortalama ücretteki artışlardan kaynaklanmıştır. Daha yüksek ortalama ücretler, artan oranlı vergi tarifesinde gelir basamakları ortalama kazançlardan daha az artarsa gelir vergisi sistemlerinin artan oranlılığı yoluyla kişisel gelir vergisi artar (OECD, 2024: 21-22). Ancak genel olarak bu tür etkilerin hakim olduğu ülke sayısını oldukça sınırlıdır.

Şekil 1'de 2000-2023 döneminde OECD ülkelerinde işgücünün maliyeti olarak vergi kaması ve bileşenlerinin trendi gösterilmektedir.

2018 yılın kadar işveren sosyal güvenlik katkı payı (İŞSGKP) en yüksek paya sahip bileşendir. Ancak 2019 yılında OECD ortalaması olarak kişisel gelir vergisi(KGV) yükselmiştir. 2020 yılından sonra tekrar işveren sosyal güvenlik katkı payının altına düşmüştür. Çalışan sosyal güvenlik katkı payı (ÇSGKP) en düşük düzeyde paya sahip olan bileşendir. Dolayısıyla emek yükünü belirleyen büyük ölçüde kişisel gelir vergisi ve işveren sosyal güvenlik katkı paylarıdır.

Şekil 1: 2000-2023 Döneminde OECD ülkelerinde Vergi Kamasının Bileşenleri (Emek Maliyetinin %, 2023)

Source: OECD Tax Wedgings.

SONUÇ

Bir ülkenin kalkınmasında başat faktör emektir. Bu nedenle beşeri sermaye olarak emek arz ve talebini belirleyen unsurların belirlenmesi tüm ekonomiler için önemlidir. Emek de elde ettiği gelir üzerinden kamu gelirlerine katkı sağlayan faktördür. Emek üzerinde mali yükler olarak görülen başlıca yükümlülükler, kişisel gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkı

paylarıdır. Vergilerin alınmasında genel kabul gören adil vergileme için ödeme gücünün uygulanması, emek gelirinin de vergilendirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle emek geliri olarak ücret üzerinden kişisel gelir vergisi alınır. Emeği bir diğer yüklendi mali yükümlülük sosyal güvenlik hizmetlerinin finansmanı için tahsil edilen sosyal güvenlik katkısıdır. İşverenlerde çalışanları için sosyal güvenlik katkısı öderler. İşveren açısından emeğin maliyet unsuruna ilave edilen ödeme olması nedeniyle bu ödeme emek talebini etkiler. Emek maliyetlerinin ölçümü vergi kaması olarak literatürde yer alan araç ile ölçülür. Vergi kamasının yüksek olması işsizlik, kayıt dışı ekonominin yaygınlaşması, verimlilikte düşüş gibi olumsuz etkiler yaratır. Bu nedenle vergi kamasının hesaplanması önemlidir. Vergi kaması, emeğin ödediği gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkıları ile emeğin işverene olan prim maliyeti toplamı arasındaki oran olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, OECD'de vergi kaması ve bileşenlerinin ağırlığını 2000'li yılların verileri ile incelemektir. Bu kapsamda OECD raporlarından elde edilen emeğin maliyeti olarak vergi kaması, işgücü maliyetlerinin bir yüzdesi olarak kişisel gelir vergisi, çalışan ve işverenin sosyal güvenlik katkı payları veriler kullanılmıştır. OECD açısından değerlendirildiğinde ortalama vergi kaması, 2000 yılına (% 36,4) göre 2023'de (34,8) düşmüştür. Ancak 2021 sonrasında bu oranlarda artış gerçekleşmiş ve devam etmiştir. OECD tarafından yapılan gelişmişlik düzeyine göre ülke sınıflandırmasında yer alan Meksika ve Kore, 2023'de 2000 yılına göre vergi kaması en fazla artan gelişmekte olan ülkelerdir.

Ülkelerin vergi kamasındaki değişim kişisel gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkıları ve bu yüklerin hesaplanmasında esas alınan ücretlerdeki değişimden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle çalışmada OECD ülkelerinde vergi kaması bileşenlerinin durumu incelenmiştir. 2023 yılı verilerine bakıldığında ödenen işgücü maliyetlerinin yüzdesi olarak kişisel gelir vergisi oranı en düşük olan ülkeler gelişmekte olan ülkeler grubu içinde yer alan Kolombiya, Kosta Rika ve Şili'dir. Kişisel gelir vergisinde en yüksek paya sahip olduğu ülkeler ise Danimarka'da Avustralya, Belçika gibi gelişmiş ülkelerdir. Kişisel gelir vergisinin tersine çalışanların ödediği sosyal güvenlik katkı payı açısından değerlendirildiğinde bu payın en yüksek olduğu ülkeler sıralamasında Slovenya, Macaristan ve Polonya gelmektedir. Bu ülkeler gelişmiş ülkeler içinde nispi olarak daha az gelişmiş ülke grubunda yer almaktadır. İşverenlerin çalışanları için ödedikleri sosyal güvenlik katkı payları, vergi kaması bileşeni olarak en yüksek paya sahip emek maliyet unsurudur. Ancak işveren sosyal güvenlik katkı payları için ağırlık açısından diğer iki bileşenden farklı olarak belirli ülke gruplandırması yapılamamaktadır. İncelenen dönemde Avustralya ve Lüksemburg gibi bazı ülkelerde mali yükte (kişisel gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkıları) bir değişim olmamasına rağmen vergi kamasının artması ortalama ücretteki bir değişiklikten kaynaklı olmuştur. Ancak bu ülke sayıları oldukça sınırlıdır. Çalışanların ödediği sosyal güvenlik katkı payının emek maliyetinin yüzdesi

olarak en düşük düzeyde paya sahip bileşen olduğu görülmektedir. Dolayısıyla emek yükünü belirleyen büyük ölçüde kişisel gelir vergisi ve işveren sosyal güvenlik katkı paylarıdır. Vergi kamasının işgücü maliyetlerinin yüzdesi olarak azaldığı on üç OECD ülkesinin sekizinde, düşüş çoğunlukla düşük kişisel gelir vergisinden kaynaklanmıştır (Belçika, Kanada, Almanya, İzlanda, İrlanda, Meksika, İsveç ve Amerika Birleşik Devletleri). Bu sonuçlara dayalı olarak yüksek vergi kamasının ülke ekonomileri için yaratacağı sonuçlar düşünüldüğünde yüksek vergi kamasına sahip ülkelerin vergi kamasını düşürmek üzere kişisel gelir vergisi ve işveren tarafından ödenen sosyal güvenlik katkılarında indirim yapmaları gerekmektedir. Ekonomik açıdan daha az gelişmiş ülkelerin işveren sosyal güvenlik katkılarına, daha gelişmiş ülkelerin ise kişisel gelir vergisine odaklanarak düzenleme yapması önerilebilir.

REFERANSLAR

Akalin, G. (2021). OECD Ülkelerinde Vergi Takozu ve İşsizlik İlişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 7 (1), 37-49.

Alper Yusuf (2004). *Sosyal güvenlik teorisi (ders notları)*. Bursa:

Anspal, S., Võrk A. (2007). Labour Market Institutions and Productivity in the New EU Member States. *Praxis Working Paper*, No 27. 2007.

Bassanini, A., Duval, R. (2009). Unemployment, institutions, and reform complementarities: re-assessing the aggregate evidence for OECD countries, *Oxford Review of Economic Policy*, 25(1), 40-59.

Boeri, T. and Ours, J. V. (2013). *The economics of imperfect labor markets*, Second Edition, Princeton University Press.

Brunello, G., Lupi C. and Ordine P. (2005). Labor taxes in local labor markets: evidence from italian regions, *Giornale degli Economisti e Annali di Economia*, 64(1).

Brys, B. (2011). Wage ıncome tax reforms and changes in tax burdens: 2000-2009, *OECD Taxation Working Papers*, No. 10, Paris: OECD Publishing.

Çevik, S. (2005). AB ülkelerinde emek gelirinin vergilendirilmesi ve emek üzerindeki vergi yükü. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(2), 95-131.

Daveri, F., Tabellini G, Bentolila S, Huizinga H (2000).Unemployment, growth and taxation in industrial countries, *Economic Policy*, 15(30), 47–104.

Dolenc, P., Laporšek, S. (2010). Tax wedge on labour and ıts effect on employment growth in the european union, *Prague Economic Papers*, (4), 344-358.

Festa, A. (2015). Employment and productivity: The role of the tax wedge. *Euroeconomica*, 2(34), 139-150.

Góra, M., Radziwill, A., Sowa, A. ve Walewski, M. (2006). Tax wedge and skills: case of Poland in international perspective. *CASE Network Reports*, (64).

Herekman, A. (1972). *Teoride ve türkiye'de parafiskal gelirler.* Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 99/55, 1972.

Koç, N., Yandık, F. M. (2018). Kayıt dışı istihdam ve vergi takozunun Türkiye ve OECD ülkeleriyle karşilaştirmali analizi. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 4(9), 402-415.

Koettl, J., Weber, M. (2012). Does formal work pay? the role of labor taxation and social benefit design in the new EU member states, *IZA Discussion Paper*, No. 6313, Born:

Koeniger, W., Leonardi, M., Nunziata, L. (April, 2007). Labor market institutions and wage inequality, *Industrial and Labor Relations Review*, 60(3), 340-356.

Kutbay, H., Gerede C. ve Aksoy, E. (Mayıs, 2018) Asgari ücret üzerindeki vergi takozunun işsizliğe etkisi, *Vergi Raporu*, 224.

OECD (2020). *Tax Revenue Trends in the OECD*.

Radu, F., Dumiter, F., Opret, A. L. (2015). Labour taxation – a comparative study. *Studia Universitatis Economics Series*, 25(1).

Rosen, H. S. (2002). *Public finance,* Sixth Edition, New York: McGraw-Hill/Irwin Company.

Schneider, F. (2012). The shadow economy and work in the shadow: what do we (not) know?, *Discussion Paper*, No. 6423.

Šeparović, A. (2009). The influence of the tax wedge on unemployment in OECD countries in comparison with Croatia, *Financial Theory and Practice*, 33(4), 449-463.

Todorović, J. Đ., Đorđević, M. ve Ristić, M. (2018). The tax wedge as the determinant of unemployment: a comparative overview of oecd countries and Serbia. *49th International Scientific Conference Quantitative and Qualitative Analysis in Economıcs*.

Topal, M. N., Bölükbaş, M. (Ekim, 2020). OECD ülkelerinde vergi takozunun emek piyasasi ve üretim üzerindeki etkileri. *Vergi Raporu*, (253), 150-181.

Tunehed, P. (2019). *Labor taxation and its effect on employment A study of labor taxation in 13 countries*. Umea Univesitet Master thesis.

Tüğen K. (1993). *Parafiskalite ve parafiskal gelirler*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.

Uşun, E. (2019). Türkiye ve diğer OECD ülkelerinde vergi takozu, *Yönetim ve Ekonomi*, 26(2).

OECD, *Country Groupings* (2024). https://www.oecd-ilibrary.org/sites/f0773d55-en/1/4/3/index.html?itemId=/content/publication/f0773d55-en&_csp_=5026909c969925715cde6ea16f4854ee&itemIGO=oecd&itemContentType=book adresinden 16 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

Vork A., Leetmaa, R., Paulus, A., Anspal, S. (2006). Tax Benefit Systems in The New Member States and Their Impact on Labour Taxes and Employment, Working Paper, No. 29/2006, PRAXIS Center for Policy Studies.

World Bank (2005). Labor taxes and employment in the EU8, *Worldbank EU 8 Quartely Economic Report*.

Bireylerin Hayat Dışı Sigorta Yaptırma Davranışlarının Araştırılması, Covıd-19 Pandemisi Dönemi İçin Panel Veri Analizi

Halil İbrahim KESKİN[1]

1- Doç. Dr.; Çukurova Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü. hkeskin@cu.edu.tr ORCID No: 0000-0003-0839-609X

ÖZET

Sigorta bireylerin hayatta karşılaşabilecekleri risklere karşı meydana gelebilecek zararları gidermeye yönelik oluşturulan bir sistemdir. Dünya genelinde etkili olan covid 19 pandemisi Türkiye'yi de önemli derecede etkileyerek bireylerin sadece sağlık ile ilgili değil, diğer risklere de duyarlılığını arttırmış olabileceği düşünülmektedir. Araştırmanın amacı covid-19 dönemi öncesi ve sonrasında Türkiye'de bireylerin hayat dışı alanlardaki sigorta yaptırmaya olan eğilimini etkileyen faktörlerin neler olduğunu araştırmaktır. Bu amaca ek olarak covid 19 salgının bu davranış üzerinde önemli bir etki yaratıp yaratmadığının ortaya konulması bu çalışmanın diğer bir amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye Sigorta Birliğinde yer alan 22 firmaya ait 2016-2023 yıllarını kapsayan dönemde poliçe satış adedi, hasar prim oranı, şirket yaşı, net kazandırılmış prim ve covid-19 vaka durumu verileri kullanılmıştır. Araştırmada doğrusal panel veri analizlerinden yararlanılmıştır. Yapılan model belirleme testleri veri setine en uygun modelin rassal etkiler modeli olduğunu göstermektedir. Bu modele ilişkin varsayımların geçerliliği test edildiğinde, modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorununun yanında yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda uygun tahmincinin Driscoll Kraay tahmincisi olduğuna karar verilmiştir. Tahmin edilen modelin sonuçlarına göre şirket yaşının ve hasar pirim oranlarının poliçe satış adetleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını bu etkilerin pandemi sonrasındaki süreçte azaldığı görülmektedir. Çalışma sonucunda, Covid 19 salgını sonrasında hayat sigortası dışındaki poliçe satışlarının, önceki döneme göre anlamlı bir şekilde arttığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler – Sigortacılık sektörü, Covid-19, Poliçe Adedi, Panel Veri, Rassal Etkiler Modeli.

1. GİRİŞ

Sigorta, insan hayatının pek çok alanında yaşanabilecek risklere karşı zararları gidermeye yönelik mali havuzların oluşturulması sistemidir. Sigortacılık, kurumlara önceden ödenen prim karşılığında bir kimsenin sağlığını, hayatını ya da sahip olduğu malları güvence altına almak için yaptıkları sözleşmedir. Kişiler bu yaptıkları sözleşmeler ile yaşanan kaza durumunda sigorta şirketlerinden tazminat alma hakkına sahip olacaklardır. Sigorta şirketinin sigorta yaptıran kişiyi ya da sahip olduğu mallarını koruma karşılığında bağlı olduğu sigorta şirketine prim adı altına belli bir meblağ ödeme zorunluluğu vardır. Sigortanın makroekonomik işlevleri daha çok büyüme, gelişme ve kalkınmaya yöneliktir. Bireylere sağlamış olduğu güvenceler daha çok sigortacılığın temel işlevleri alanına girmektedir.

Sigortacılığın temel işlevleri, ekonomik ve sosyal güven sağlaması yani olumsuzluklar karşısında gelecekle ilgili korku ve belirsizliğin en aza indirilmesi. Tasarruflarda artış sağlaması yani sigorta için ödenen primlerin uzun vadede yüksek getiri sağlaması. Primlerin sigorta firmaları tarafından değerlenmesi sürecinde para ve sermaye piyasasına aktarılan kaynakların makroekonomik faydalar sağlayarak fon birikimi sağlaması. Son olarak, zararların tazmin edilmesi yani meydana gelecek zararların sonuçlarını en aza indirmek olarak tanımlanabilir.

İnsanlar sigortaya hayatlarının pek çok alanında sigortaya ihtiyaç duyarlar. Bu yüzden sigortanın da kendi içerisinde birçok türü mevcuttur. Bu sigorta türlerinden ilki kaza, çarpma, çarpılma, hırsızlık gibi durumlarda karşı karşıya kalma durumunda yaptırılabilecek kasko sigortasıdır. Türkiye sınırları içerisinde her motorlu taşıt sahibinin yaptırması zorunlu kılınan trafik sigortası, konutların hırsızlık, yanma, yıkılma durumlarına karşı yaptırılan konut sigortası diğer sigorta türlerindendir. Olası deprem durumunda meydana gelebilecek hasarın karşılanması amacıyla yaptırılan zorunlu deprem sigortası ise 2000`lerin başından itibaren zorunlu olarak yaptırılması gereken bir sigorta turudur. Bireylerin emeklilikte daha refah bir hayat yaşama isteğine karşı yaptırılan bireysel emeklilik sigortası diğer bir yaygın sigorta turudur. Yaşam kaybı riskine karşı kişinin aile fertlerinin güvenceye alınması amacıyla yaptırılan hayat sigortası, yurtiçi ve yurtdışı yapılan bütün seyahatlerde kişinin yaşayabileceği mağduriyetlerine karşı yaptırılan seyahat sigortası, hastalık ve kaza gibi durumlara karşı masrafların karşılanması için yaptırılan sağlık sigortası gibi bazı sigorta türleri de mevcuttur. Sigortacılık bütün bu durumlar için insan hayatını güvence altına almak için hizmet vermektedir (Mercan, 2021)

Son yıllarda dünya genelinde artan çeşitli riskler nedeniyle insanların sigorta yaptırma davranışları üzerinde de önemli etkileri bulunması muhtemeldir. Özellikle son yıllarda tüm dünya genelinde yaşanan covid 19 salgını bu risklerin başında gelmektedir. Salgınlar insan tarihinin pek çok döneminde yaşanmıştır ve gerek sosyal hayatı gerek insan hayatında ağır hasarlar bırakmıştır. Bu salgınlara örnek olarak birçok insanın hayatını kaybetmesine sebep olan İspanyol gribi, Kolera ve Veba verilebilir. Dünya'da yaşanan son salgın ise 2019 yılına ait Aralık ayında ilk vakasıyla ortaya çıkan covid-19 salgınıdır. Türkiye'de ilk vaka 11/03/2020`de açıklanmıştır ve ilk can kaybı ise 15 Mart 2020 tarihinde gerçekleşmiştir. Zamanla bu hastalık hızlı bir şekilde yayılarak küresel bir pandemiye dönüşmüştür.

Salgının birçok sektöre etkisi olduğu gibi sigorta sektörü üzerinde de önemli ektileri olması muhtemeldir. Covid 19 salgınının çeşitli sektörler üzerine etkilerini araştıran çok sayıda çalışma olmakla beraber pandeminin etkilerinin tam olarak anlaşılması adına hala üzerinde durulması gereken önemli bir araştırma alanıdır. Salgın hastalıkların yaygınlaşması insanların sigorta yaptırma davranışları üzerinde önemli etkileri olacaktır. Özellikle hayat sigortasına olan talebin artması beklenecektir. Bu alanda yapılmış, literatür kısmında da bahsedileceği üzere, çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ancak salgının hayat dışı sigorta türleri üzerine etkilerin araştırılması sektörün pandemiden nasıl etkilendiğini anlamak adına oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı, covid-19 salgınının Türkiye'deki 22 sigorta şirketinin hayat dışı branşlarda sigorta poliçe satışları üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Daha özellikli olarak, araştırmanın hedefi, covid-19 dönemi öncesi ve sonrasında Türkiye'de sigorta yaptırmaya olan eğilimi etkileyen faktörleri araştırmaktır. Bu bağlamda 2016-2023 yıllarını kapsayan poliçe adedi, hasar prim oranı, şirket yaşı, net kazandırılmış prim ve covid-19 vaka durumu verileri kullanılarak, oluşturulan model yardımıyla covid dönemi sonrasında sigorta yaptırma eğilimi araştırmanın örneklemini oluşturan Türkiye Sigorta Birliğinde yer alan 22 firma üzerinde incelenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Adam ve Buckle'nin 2003 yılında yaptığı 1993-1997 dönemine ait verileri kullanarak kurumsal firmaların performans belirleyicileri hakkında araştırma yapmıştır. Araştırma sonucu şu sonuca varmıştır, şirket büyüklüğü performans üzerinde bir etkiye sahip değildir, fakat hasar prim oranı değişkeni ile finansal performans değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır. Malik (2011) çalışmasında Pakistan'da 34 sigorta şirketi üzerinde 2005-2009 döneminde şirket karlılığını belirleyen firmaya özgü faktörlerin araştırılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda şirket yaşı ve aktif kârlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Hasar prim oranı değişkeni ve kaldıraç oranı değişkeninin negatif, şirket büyüklüğü ve öz sermaye değişkenlerinin ise aktif kârlılık değişkeni üzerine pozitif etkisinin olduğu saptanmıştır.

Polonya'daki 25 hayat dışı sigorta şirketi üzerinde yapılan Kozak (2011) çalışmasında karlılığın ve maliyet etkinliğinin belirlenmesi araştırılmaktadır. Çalışma sonucu, sigorta şirketlerinin brüt yazılan primlerindeki (byp) artışın ve toplam faaliyet harcamalarındaki (tfh) azalışın kârlılık ve maliyet etkinliği üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu

göstermektedir. Panel veri yönetimi kullanılarak Pervan vd.(2012) yaptığı araştırma Bosna Hersek'te faaliyet gösteren sigorta şirketlerin karlılığını incelemektedir. Elde edilen sonuçlar hasar prim oranı anlamlı ve negatif, geçmiş performans, pazar payı ve yaş değişkenlerinin kârlılık değişkeni üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif olduğunu göstermektedir.

Almajalı vd. (2012) tarafından Ürdün'deki 25 sigorta şirketine ait ve 2002-2007 dönemindeki veriler ile yapılan çalışmada, sigorta şirketlerinin finansal performansını belirleyen faktörler araştırmıştır. Bulgular likiditenin, şirket büyüklüğünün ve yönetim yeterlilik endeksinin sigorta firmalarının aktif kârlılığı üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğuna işaret etmektedir. Ancak, şirket yaşı ve aktif kârlılık oranı arasında ise istatiksel açıdan anlamlı bir sonuç bulunamamıştır. Etiyopya'da bulanan 9 sigorta şirketi üzerinde 2005-2010 yılları arasında verileri kullanarak gerçekleştirilen Mehari ve Aemiro (2013) çalışmasında ise sigorta şirketlerini firmaya özgü faktörlerinin neler olduğu araştırılmıştır. Elde ettikleri sonuçlar aktif kârlılık üzerinde pozitif etkisi olan değişkenler olarak şirket büyüklüğü, kaldıraç oranı ve duran varlıkların toplam varlıklara oranı değişkenlerinin olduğunu belirlemiştir. Diğer taraftan, negatif etkisi olan değişkenler olarak ise hasar prim oranı değişkenini bulmuşlardır. Brüt yazılan primlerdeki büyüme oranının, cari oranın ve şirket yaşının aktif kârlılık değişkeni ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı gözlenmiştir.

Türkiye de sigorta sektörü üzerine yapılan oldukça kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan öne çıkanları ise Akel vd. (2016) ve Yörübulut (2023) çalışmalarıdır. Bu makalelerden ilki olan Akel vd. (2016) çalışmasında 15 hayat dişi faaliyet gösteren sigorta şirketinin aktif karlılığına etki eden faktörler araştırılmıştır. Elde edilen bulgular likidite oranları ve pazar payının aktif kârlılığını pozitif bir şekilde etkilediğini gösterirken, firma yaşı, hasar/prim oranı ve kaldıraç oranının şirketinin aktif kârlılığını negatif bir şekilde etkilediği belirtmektedir. Bu alanda yapılan diğer çalışma olan Yörübulut (2023) makalesinde ise covid 19 pandemisi dönemini de kapsayan bir dönemde 15 farklı sigorta şirketinin finansal performansı incelenmiştir. Elde edilen bulgular hayat dişi poliçe sayısının ve likiditenin artmasının firma karini etkilediği ayrıca hasar pirim oranı net kazanılmış pirimler ve kaldıraç oranı ve sağlık sigortası payı gibi faktörlerin şirketlerin performansına anlamlı bir şekilde etki ettiğini göstermektedir. Şirketlerin pandeminin gerçekleştiği ilk dönem olan 2020 yılında en yüksek performansı gösterdiği ortaya konulmuştur. Ancak bu alandaki literatür hala oldukça kısıtlıdır ve bu çalışma ile bu alandaki literatüre bir katkı yapılması planlanmaktadır. Bu çalışma literatürdeki çalışmalardan faklı olarak covid-

19 salgının öncesindeki ve sonrasındaki dönemi de kapsayarak sigorta hayat dişi branşlarda faaliyet gösteren firmalarının poliçe satış miktarlarını etkileyen faktörleri araştırmaktadır. Ayrıca bu amaca ek olarak covid 19 sonrasındaki dönemin bu satışlar üzerindeki etkilerini ortaya koyarak pandeminin bireylerin sigorta yaptırma davranışı üzerindeki etkilerini ortaya koymak hedeflenmektedir.

3. MODEL VE VERİ SETİ

Bu bolümde çalışmada kullanılan veri ve değişkenlerden bahsedilerek, kurulan model tanıtılacaktır.

3.1 Veri Seti

Çalışmada, sigortası sektöründe yer alan 22 şirket üzerinden covid-19 salgını sürecinde ve sonrasında sigorta şirketlerinin satışları poliçe adedi üzerinden incelenmiştir. Çalışmada analize dahil ettiğimiz sigorta şirketleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmaya Yer Alan Sigorta Şirketleri

Aksigorta A.Ş.	Axa Sigorta A.Ş.	Groupama Sigorta A.Ş.	Ray Sigorta A.Ş.
Allianz Sigorta	BNP Paribas Cardif Sigorta AŞ	HDI Sigorta A.Ş.	Sompo Japan Sigorta A.Ş.
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	Coface Sigorta A.Ş.	Mapfre Genel Sigorta A.Ş.	SS Doğa Sigorta Kooperatifi
Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi	Euler Hermes Sigorta A.Ş.	Neova Sigorta A.Ş.	SS Koru Sigorta Kooperatifi
Atradius Credit Insurance N.V.	Generali Sigorta A.Ş.	Orient Sigorta A.Ş.	Türk Nippon Sigorta A.Ş.
Türk P&I Sigorta A.Ş.	Zürich Sigorta A.Ş.		

Çalışmada kullanılan veri seti 2016-2023 yıllarını kapsayan ve 22 sigorta sirkene ait panel veridir. Araştırmanın amacı doğrultusunda bahsi gecen sigorta şirketlerinin 2016-2023 yılları arasındaki hayat dışı poliçe satış sayıları bağımlı değişken olarak alınmış olup, şirket yaşları, covid-19 vaka durumu (kukla değişken), hasar prim oranları, net kazandırılmış primler ise bağımsız değişkenler olarak tanımlanmıştır. Kullanılan veriler Türkiye

sigortalar birliğinin internet sitesinden[1] derlenmiştir. Bu değişkenlerin verileri yıllık olarak alınıp gerekli dönüşümler yapılarak modelde kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlere ait açıklamalar aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenler ve Tanımları

Değişken	Tanımı
Poliçe	Diğer bir adıyla sigorta senedi sigorta hizmeti sağlayan bir şirketin sigorta hizmetleri kapsamında vermiş olduğu hizmetlerden olan sağlık, araç, emeklilik, hayat dışı branşlarının herhangi birinden yararlanmak isteyen şahıs arasında yapılan yazılı anlaşmadır. Bu çalışmamızda poliçe adedi açıklanan değişken olarak kullanılmıştır.
Yaş	Sigorta şirketlerinin, sektörde faaliyet gösterdiği süredir.
Hasar Prim Oranı	Şirketlerin sigortacılık faaliyetlerinin etkinliği göstermektedir. Sigortalı olduğunuz yıl içinde poliçenizden karşıladığınız harcamalarınızın ödediğiniz prime oranıdır.
Net Kazanılmış Prim	Yıllık kazanılan primden reasürans bedeli ve devam eden riskler için ayrılan karşılıklar düşüldükten sonra kalan kısımdır.

3.2 Model

Çalışmada doğrusal panel veri analizinden yararlanılacağından, model de buna göre kurulacaktır. Genel bir panel veri modelini aşağıdaki gibi yazabiliriz,

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it} X_{kit} + u_{it} \quad (1)$$

Denklem 1`de Y_{it} bağımlı değişken, X_{kit} bağımsız değişkendir. α sabit katsayısını, β ise eğim katsayılarını belirtirken, u ise hata terimi olarak ifade edilmiştir. t alt indisi zamanı ifade ederken i alt indisi ise birimleri ifade etmek için kullanılmıştır.

Çalışmada 22 şirketin 2016-2023 yılları arasında poliçe satışlarını açıklamak için oluşturulan model aşağıdaki gibidir:

$$PoliçeAdedi_{it} = \beta_1 ŞirketYaşı_{it} + \beta_2 Covid_{it} + \beta_3 NetKazanılmışPrim_{it} + \beta_4 HasarPrimOranı_{it} + u_{it} \quad (2)$$

Bu modelde, i alt indisi çalışmamızda yer alan sigorta şirketlerini, t alt indisi 2016-2023 döneminin yıllarını temsil etmektedir. Bu modelin genişletilmesiyle elde edilen modele, pandemi sonrası dönemin etkilerini yakalaması için modeldeki açıklayıcı değişkenler ile covid değişkeninin çarpımından oluşan etkileşim terimleri eklenmiştir.

[1] https://www.tsb.org.tr/tr/istatistik/genel-sigorta-verileri/prim-adet

4. YÖNTEM

Çalışmanın bu kısmında kullanılacak yöntemler hakkında bilgilendirme yapılacaktır. Kullanılan panel veri analiz yöntemlerinin özelliklerinden ve kullanım nedenleri hakkında bilgi verilecektir.

4.1. Panel Veri

Panel veri analizi ile ilgili, öne çıkan temel çalışmalar Hildreth (1950), Kuh (1959), Grunfeld ve Griliches (1960), Zellner (1962), Balestra ve Nerlova (1966), Swamy (1970) çalışmalarıdır (Tatoğlu, 2012: 3). Zaman serisiyle yatay kesit verilerinin bir arada kullanılmasını sağlayan Panel veri ile gerçekleştirilen analizler daha çok gözlem sayısıyla daha kapsamlı modeller kurulabilmesi, daha fazla değişkenlik, açıklayıcı değişkenler arasında olası doğrusal bağıntı sorununun daha az olması, serbestlik derecesinde artış ve tahmincilerde etkinliğin artması gibi faydalar sağlamaktadır (Gujarati, 2006: 406). Panel veri birden fazla birim ve bu birimlere karşılık gelen birden fazla sayıda zamanın farklı noktalarında ölçülmüş gözlemden oluşmaktadır. Panel veriler kullanılarak oluşturulan modeller ile ekonomik ilişkilerin araştırılmasına ise ″panel veri analizi″ adı verilmektedir (Tatoğlu, 2012: 4).

Panel verilerin kullanımı ile birimden birime farklılık gösteren ve birim etkileri olarak adlandırılan gözlenemeyen faktörlerin etkisi ortaya çıkabilir. Eğer birim etkiler rassal bir değişken gibi görülüyorsa, ”rassal etkiler”, bir parametre gibi davranılıyorsa, ”sabit etkiler” durumu geçerlidir. Ayrıca sabit etkiler modelinin aksine, rassal etkiler modelinde, birime özgü etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon bulunmadığı varsayılır. Ayrıca, sabit etkiler modelinde, zaman-değişmezi değişkenleri kullanımı oldukça kısıtlı iken rassal etkiler modelinde bu durum söz konusu değildir (Tatoğlu, 2020: 79)

4.2. Sabit Etkiler Modeli

Sabit ektiler modelinin parametrelerinin heterojen veya homojenlik durumu tahmin edilecek modelin yapısı hakkında önemlidir. En genel olarak birim etkiler modelinde eğim parametresi homojen iken sabit parametresi heterojendir. Bu durum her bir kesit için ayri bir sabit terim tahmin edilmesini gerektirir. Yani bu modelde birimler arası heterojenlik sadece sabit terimdeki aracılığı ile yakalanmaktadır. Ayrıca sabit etkiler modeli açıklayıcı değişkenlerin ile hata terimi arasında korelasyona izin vermezken birim etkiler ile korelasyonlu olmasına müsaade etmektedir. (Tatoğlu, 2020: 80)

4.3. Tesadüfi Etkiler Modeli

Panel veriyi oluşturan birimler geniş bir ana kitleden rastgele seçilmiş bir örnekten meydana geliyorsa rassal etkiler modeli durumu söz konusu olabilmektedir. Böyle bir durumda birimler arasında meydana farklılıklar farklılıklara "rassal farklılıklar" denmektedir. Birim etkilerin açıklayıcı değişkenler ile korelasyonlu olmasına müsaade etmeyen bu modelde yapılan dönüşümler sonucunda birim etki modelden ayrıştırılmaktadır. Bu modelin tahmini bir tur genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemiyle yapılmaktadır.

4.4. Model Belirleme Testleri

4.4.1. F testi

Birim etkilerin modelde anlamlı olup olmadığını sınamak için Moulton ve Randolph 1989 yılındaki çalışmasıyla F testini önermiştir. Bu test panel veri modellerinde Sabit etkiler modelinin klasik havuzlanmış modele karşı test eder eğer modelde birim etkiler anlamlı olduğu tespit edilir ise sabit etkiler modelinin geçerli olduğuna karar verilir (Tatoğlu,2020: 177)

4.4.2. Breusch-Pagan Testi

Breusch-Pagan`in 1980 yılında ortaya koyduğu testi birim etkilerin varyansının anlamlılığını test ederek havuzlanmış en küçük kareler modeline karsı rassal etkiler modelinin geçerliliği hakkında seçim yapmamıza olanak tanımaktadır. Bu testte, boş hipotezi ret edilirse rassal etkiler modelinin geçerli olduğuna karar verilmektedir (Tatoğlu, 2020:186)

4.4.3. Hausman Testi

Hausman`in 1978 yılında geliştirildiği test, sabit ve rassal etkiler modelleri arasında hangi modelin uygun olduğunu anlamak için kullanılabilmektedir. Bu testin temel mantığı birim etkiler ile *X* açıklayıcı değişkenler arasında ilişki olması durumunda sabit etkiler modelinin tutarlı ancak rassal etkiler modelinin tutarsız olmasından kaynaklanan sapmaya dayanmaktadır. Eğer iki tahminci de tutarlı ise her iki tahminci ile yapılan tahminler arasındaki sapma az olacaktır. Bu durumda eğer birime özgü etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişki mevcutsa sabit etkiler tutarlı, eğer yoksa her iki model (sabit ve rassal etkiler) de tutarlı olacaktır. Ancak ilişki olmaması durumunda rassal etkiler modeli sabit etkilere göre daha etkin olduğundan tercih edilmelidir. Bunun testi için Hausman'in geliştirdiği ki-kare dağılımına uyan test istatistiği kullanılmaktadır (Baltagi, 2001: 20). Hausman testinde boş hipotez reddedilirse sabit, reddedilmez ise rassal etkilerin kullanılması önerilmektedir.

4.5. Tanısal Testler

4.5.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi: Pesaran CD Testi

Pesaran`in 2004 yılında tanıttığı CD testi birimler arası yatay kesit bağımlılığını tespit amacıyla kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2020: 247). Testin boş hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığı söylerken alternatif hipotez bunun varlığını belirtmektedir.

4.5.2. Otokorelasyon Testi: Baltagi-Wu LBI Testi

Panel veri analizinde de zaman serisi analizlerinde olduğu gibi otokorelasyon önemli bir sorundur. Regresyon analizinde temel varsayımlardan birisi aynı hatalar ve farklı gözlemler arasında ilişkinin olmamasıdır. Panel veri modellerinde otokorelasyon sorunu için Baltagi – Wu testi kullanılmıştır. Otokorelasyon testinin hipotezi şu şekildedir:

$H_{0:}$ Otokorelasyon sorunu yok

$H_{1:}$ Otokorelasyon sorunu yok

Panel veride yapılan Baltagi-Wu testinin sonucunda elde edilen test istatistiği 2'den küçük ise H_0 hipotezi reddedilir. (Tatoğlu, 2020: 239)

4.5.3. Değişen Varyans Testi: Levene, Brown ve Forsytle Testi

Testin literatürde varyansların eşitliğini test edebilmek için kullanıldığı bilinmektedir. Levene`nin 1960 çalışmasındaki normal dağılımın gerçekleşmediği durumlar için önerilen testini, Brown ve Forsythe (1974) çalışmasıyla bu test istatistiğinde yer alan ortalama yerine, kırpılmış ortalamaya ve medyana dayalı alternatif lokal tahminciler ile geliştirmişlerdir. Testin boş hipotezinin reddi değişen varyans sorunu olduğunu belirtmektedir.

5. BULGULAR

Bu çalışmada 2016-2023 döneminde, Türkiye'de bulunan 22 sigorta şirketinin verileriyle 176 gözlemden oluşan bir panel veri seti kullanılmaktadır. Söz konusu olan panel veri seti kullanılarak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki Tablo.3'te verilmiştir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	(1) N	(2) Ortalama	(3) Std. Sapma	(4) Min.	(5) Maks.
Poliçe Adedi(Milyon)	176	11.92	20.14	0.000161	98.93
Şirket Yaşı	176	70.18	62.42	2	207
Covid 19	176	1.500	0.501	1	2
Hasar Prim Oranı	176	0.780	0.375	-0.0800	3.660
Net Kazanılmış Prim (Logaritmik)	176	20.10	1.875	15.36	24.12

Not: Covid-19 vaka durumu için kukla değişken kullanılmış olup sigorta şirketlerin için 2016-.2019 yılları için 0, 2020-2023 yılına ait veriler için 1 değeri almaktadır.

Tablo 3'ü incelediğimizde bağımlı değişken olan poliçe adedinin ortalama 11.92 milyon adet değerini aldığını görmekteyiz. Poliçe adedinin en çok 98.93 milyon ve en az 161adet değerler aldığı görülmektedir. Net kazanılmış primlerin logaritması incelendiğinde ortalama 1.875 değerine sahip olduğunu görmekteyiz. Diğer taftan covid 19 pandemi öncesi ve sonrasını gösteren kukla değişkenin civid19 salgının başladığı yıl olarak kabul edilen 2020 öncesi için 4 yıl sonrası için de 4 yılı göstermektedir.
Çalışmada uygun modelin belirlenmesi sürecinde, birim ve zaman etkilerinin anlamlı olup olmadığı sınanmıştır. Aşağıdaki tabloda bu amaç için gerçekleştirilen olabilirlik oran testlerine ait sonuçlar verilmektedir. Ayrıca bu çalışmaya, 2016-2023 döneminde, Türkiye'de yer alan 22 sigorta şirketi dahil edilmiştir. Araştırma sonucu çalışmada yer alan sigorta şirketleri üzerinden verilmiş olup, sigorta şirketlerinin tamamını yansıtmamaktadır.

Tablo 4: Birim ve Zaman Etki Test Sonuçları

Test	**İstatistik**	**P değeri**
LR Test - Birim Ekti	79.25	0.000
LR Test - Zaman Ekti	3.28	0.772
LR Test – Birim ve Zaman Ekti	83.94	0.000

Tablo incelendiğinde modelde birim etkinin anlamlı olduğu, zaman ektisinin ise anlamsız olduğu görülmektedir. Dolayısıyla panel birim etkilerin modelinin klasik modele karşı tercih edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada ise değişken sayısı ile gözlem sayısına bakarak tek yönlü (one-way) modeller tercih edilmiştir. Sonraki analizler ise sadece birim etkiler modeli çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5: Havuzlanmış, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Modellerine Ait Tahmin Sonuçları

Değişkenler	(1) HEKK	(2) FE Model	(3) RE Model
lnnkp	5.167***	6.792**	5.167***
	(1.341)	(3.062)	(1.341)
hpo	2.807	2.271	2.807
	(3.823)	(3.949)	(3.823)
yas	0.0338	-1.576	0.0338
	(0.0441)	(1.503)	(0.0441)
covid	50.37*	47.97*	50.37*
	(26.83)	(27.27)	(26.83)
lnnkpXcovid	-3.020**	-2.653*	-3.020**
	(1.459)	(1.500)	(1.459)
hpoXcovid	-9.423	-10.21	-9.423
	(8.160)	(8.866)	(8.160)
yasXcovid	-0.0397	-0.0392	-0.0397
	(0.0376)	(0.0387)	(0.0376)
Constant	-135.7***	-54.91	-135.7***
	(44.65)	(80.44)	(44.65)
Gözlem Sayısı	176	176	176
Birim Sayısı	22	22	22

Not: Standard hatalar parantez içerisindedir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0. Bağımlı değişken poliçe adedi (milyon), açıklayıcı değişkenler lnnkp: Net Kazanılmış Prim (Logaritmik), hpo: Hasar Prim Oranı, yas: Şirket Yaşı, covid: Covid 19 kukla değişkeni.

Tablo 5`te çalışmada dikkate alınan her üç panel modelinin tahmini verilmiştir. Yukarıdaki modellerin hangisinin sonuçlarının geçerli olduğu anlayabilmek adına bir takım testler yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda yapılan testlere ait sonuçlar verilmiştir.

Tablo 6: Model Belirleme Testi Sonuçları

F Testi:	F(21, 147) = 3.98 Olasılık = 0.000
Breusch-Pagan Testi:	Ki-kare =41.03 Olasılık =0.000
Hausman Testi:	Ki-kare = 2.38 Olasılık = 0. 936

Yukarıdaki tabloda verilen alternatif modeller arasında testlerin sonuçlarına baktığımızda, F testi sonucu havuzlanmış etkilerin sabit etkiler karşısında tutarsız olduğunu göstermiştir. Sabit ve rassal etkiler modelleri arasında uygun modelin hangisi olduğuna karar vermek için gerçekleştirilen Hausman testi sonucu boş hipotezin reddedilemediği göstermektedir. Bu durumda tahmincilerin her ikisi de tutarlıdır, ancak rassal etkiler modeli daha etkin olduğundan bu modelin tercih edilmesi daha uygundur. Çalışmada ayrıca Breusch-Pagan Testi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar rassal etkilerin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan tüm model belirleme testleri sonucunda veri setimize en uygun modelin rassal etkiler modeli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Model belirleme testleri neticesinde belirlenen uygun modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının yanında yatay kesit bağımlılığının var olup olmadığının testleri gerçekleştirilmiştir. Test sonuçlarına ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7: Tanısal Testlerin Sonuçları

Varsayım	**Test**	**Test İstatistiği**
Birimler Arası Korelasyon	Pesaran Testi	2.280**
Otokorelasyon	Baltagi-Wu, LBI Testi	1.317**
Değişen Varyans	Levene, Brown ve Forsytle Testi	3.298***

Not. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1 dir.

Model seçiminin ardından, uygun modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının yanında yatay kesit bağımlılığının tespitine ilişkin testler de yapılmıştır. Elde edilen test sonuçları rassal etkiler modelinde değişen varyans, otokorelasyon sorunlarının var olduğunu göstermektedir. Ayrıca modelde yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Buna göre model varsayımlarının sağlanmadığı görülmektedir ve elde edilen sonuçlar güvenilir değildir. Bu durumda, istenen varsayımlar altında etkin ve tutarlı tahminler verebilen dirençli tahmincilerin kullanması gerekmektedir (Tatoğlu, 2013: 242). Çalışmada tespit edilen her üç varsayımın da geçerli olmadığı durumda kullanılması gereken en uygun dirençli (robust) tahminci olan Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılmıştır. Elde edilen tahmin sonuçları aşağıdaki Tablo 8`de yer almaktadır.

Tablo 8: RE Modeli Driscoll-Kraay Tahmincisi Sonuçları

Değişkenler	(1) RE Model- Drisc/Kraay
lnnkp	5.167***
	(0.550)
hpo	2.807
	(1.549)
yas	0.0338
	(0.0221)
covid	50.37***
	(3.030)
lnnkpXcovid	-3.020***
	(0.279)
hpoXcovid	-9.423*
	(4.898)
yasXcovid	-0.0397**
	(0.0121)
Constant	-135.7***
	(10.94)
Gözlem Sayısı	176
Birim Sayısı	22

Not: Bağımlı değişken poliçe adedi (milyon), açıklayıcı değişkenler lnnkp: Net Kazanılmış Prim (Logaritmik), hpo: Hasar Prim Oranı, yas: Şirket Yaşı, covid: Covid 19 kukla değişkeni. Standard hatalar parantez içerisindedir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Yukarıda verilen sonuçlara bakıldığında, modele dâhil edilen hasar prim oranı ve şirket yaşı değişkenleri bağımlı değişkenimiz olan poliçe adedi üzerindeki etkisinin istatiksel açıdan anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak, covid 19 pandemisi sürecinde ve sonrasında her iki değişkeninde poliçe satışlarını azaltıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Net kazandırılmış prim ve covid-19 değişkenlerinin katsayıları istatiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Buna göre net kazanılmış pirim ile poliçe satışları arasında pozitif bir ilişki bulunmuşudur. Ancak lnnkpXcovid değişkeninin katsayısına bakıldığında Covid 19 salgını dönemi ve sonrasında net kazanılmış primlerin poliçe satışlarına etkisinin azaldığı görülmektedir. Elde edilen diğer bir sonuç, Covid19 salgının poliçe satış adedi genel olarak arttırdığını göstermektedir. Elde edilen sonuçlar covid19 salgınının genel olarak poliçe satışlarını anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilediğini göstermektedir.

6. SONUÇ

Covid 19 salgını özellikle sigorta sektörü üzerinde dışsal bir sok etkisi yaratarak sektör üzerinde önemli ektiler bırakmıştır. Bu bağlamda özellikle sağlık sigortası tarafında önemli artışlar olduğu ve şirketlerin karlılık oranlarının pandemi döneminin ilk yıllarında arttığı ortaya konulmuştur (Yörübulut, 2023). Ancak bu durum sektördeki hayat dışı sigortalarda ne şekilde bir etki yarattığı daha önce çalışılmadığı görülmektedir. Bu çalışmada covid 19 salgının hayat dişi sigorta poliçe satış adetleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. 2018-2023 dönemi 23 sigorta sirkeni ait panel veri kullanılarak gerçekleştirilen analizler neticesinde poliçe satış adetlerini açıklamak için en uygun model olarak rassal etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen sonuçlar, şirket yaşının ve hasar pirim oranlarının poliçe satış adetleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını bu etkilerin pandemi sürecinde azaldığını göstermektedir. Covid 19 pandemisi sonrasında ise poliçe satışlarının önceki döneme göre, anlamlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak insanların salgın döneminde yaşadığı maddi kayıpların ve risklerin hayat dışı sigorta yaptırma ihtiyacını tetiklediği düşünülmektedir. Net kazanılmış primin poliçe adedi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir ilişkiye sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir. Net kazanılmış prim oranları arttıkça poliçe adetlerinin de arttığı görülmüştür. Ancak bu etkinin pandemi sonrasındaki süreçte azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla şirketlerin poliçe satışlarını artırabilmeleri için salgının yarattığı değişen koşullara bağlı olarak insanların ihtiyaçlarına uygun hayat dışı sigorta ürünleri sunabilmeleri gerekmektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar, oldukça kısıtlı bir model çerçevesinde incelenmekte olup daha kapsamlı modeller yardımıyla bu konunun araştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

REFERANSLAR

Adams, M. ve M. Buckle (2003). Te Determinants of corporate financial performance in the Bermuda ınsurance market, *Applied Financial Economics*, 13(2), 133-143.

Akel, V., Torun, T., & Aksoy, B. (2016). Türkiye'de hayat dışı sigortacılık sektöründe kârlılık, sermaye yapısı ve yoğunlaşma ilişkisine yönelik ampirik bir uygulama. *International Journal of Finance & Banking Studies*, *5*(5), 1-15.

Almajalı, A.Y., Alamro, S.A. ve Y.Z. Al-Soub (2012). Factors affecting the financial performance of Jordanian ınsurance companies listed at Amman Stock Exchange, *Journal of Management Research*, 4(2), 266-289.

Baltagı, B. H., and P. X. Wu (1999). Unequally spaced panel data regressions with AR(1) disturbances, *Econometric Teory*, 15, 814-823.

Baltagi, B.H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, Tird Edition, John Wiley and Sons Ltd.

Balestra, P., & Nerlove, M. (1966). Pooling cross section and time series data in the estimation of a dynamic model: The demand for natural gas. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 585-612.

Baştürk, F. H. (2019). Türk sigortacılık sektörünün 2007-2018 yıllarına ait performansının oran analizi yöntemi ile ölçülmesi ve sektörün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 235-264.

Breusch, T.S., and Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its applications to model specification in econometrics, *Review of Economic Studies, 47*, 239-253.

Brown, M. B., & Forsythe, A. B. (1974). The small sample behavior of some statistics which test the equality of several means. *Technometrics*, *16*(1), 129-132.

Çetin, M. ve E. Ecevit (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.

Genç, Ö. (2002). Sigortacılık Sektörü ve Türkiye'de Sigorta Sektörünün Fon Yaratma Kapasitesi, *Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.*, Ankara.

Greene, W. (2000). *Econometric Analysis*, Prentice–Hall, Upper Saddle River, NJ

Grunfeld, Y., & Griliches, Z. (1960). Is aggregation necessarily bad?. *The Review of Economics and Statistics*, 1-13.

Gujaratı, D.N. (2006). *Temel Ekonometri*, Çevirenler: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, Dördüncü Basım, Literatür Yayınları.

Hausman, J. A. (1978). Specifcation tests in econometrics. *Econometrica,* (46), 1251-1271

Hildreth, C. (1950). *Combining cross section data and time series*. *Cowles Commission Discussion Paper, No.347*, May 15.

Malik, H. (2011). Determinants of insurance companies profitability an analysis of insurance sector of Pakistan, *Academic Research International*, 1(3), 312-321.

Kaya Ö, E. & Kaya, B. (2015). Türkiye'de hayat sigortası şirketlerinin finansal performansını belirleyen firmaya özgü faktörler: *panel veri analizi. Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, *7*(12), 93-111.

Koç, İ. Ö. (2015). *Kurumsal yönetim ve sigortacılık sektörü.* İstanbul: Nobel Yayınları.

Kozak, S. (2011). Determinants of profitability of non-life insurance companies in Poland during integration with the European financial system. *Electronic Journal of Polish Agricultural Universities*, *14*(1), 1-9.

Kuh, E. (1959). The validity of cross-sectionally estimated behavior equations in time series applications. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 197-214.

Mehari, D. ve T. Aemiro (2013). Firm specific factors that determine ınsurance companies' performance in Ethiopia. *European Scientific Journal, 9(10),* 245-255.

Mercan F.(29.04.2021). *Sigorta Türleri,* Sigortam.net. https://www.sigortam.net/sigorta-cesitleri-nelerdir adresinden 29 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.

Önder, Ş. & Kavak, N. N. (2019). Sigorta şirketlerinde kurumsal yönetim ve finansal performans arasındaki ilişki. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (62), 170-183.

Pervan, M., Ćurak, M. ve I. Marıjanovıc (2012). Dynamic panel analysis of Bosnia and Herzegovina ınsurance companies, proftability. *Recent Researches in Business and Economics*, 158-163.

Swamy, P. A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 311-323.

Tatoğlu, F.Y (2013). *Panel Veri Ekonometrisi*, İkinci Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul

Tatoğlu F.Y, (2020),*Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamaları*, Beşinci Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Yörübulut, S. (2023). Covid-19 pandemisi ile sağlık sigortasının sigorta şirketlerinin karlılık oranları üzerindeki etkisinin panel veri analizi ile incelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *16*(1), 193-206.

Zellner, A. (1962). An efficient method of estimating seemingly unrelated regressions and tests for aggregation bias. *Journal of the American statistical Association*, *57*(298), 348-368.

İslâmiyet ve Günümüzün Meseleleri Bağlamında İslâmiyet ve Siyaset Tenkit ve Değerlendirme

Hasan Özket[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku ABD, hasanozket@klu.edu.tr, ORCİD ID: 0000-0002-6193-4363

ÖZET

Siyaset, modern dönemde çeşitli ihtiyaçların kuşatmasındaki birey olarak insanın ve içinde bulunduğu toplumun zaman, mekân ve imkanlarından yararlanma çabasıdır. Şüphesiz güven ve barış ortamında, azami verimlilik, dengeli yaklaşım ve kararlarla açık yönetme arayışını barındırmaktadır. Bu arayışlardan olması kanaatiyle 'İslamiyet ve Günümüzün Meseleleri' isimli eserde bulunan 'İslamiyet ve Siyaset' adlı yazının tenkit ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Nitekim yazı boyunca, başlığına uygun biçimde yenilikçi ve öncü bir yaklaşımı sürdürmektedir. Tarih boyunca insan-siyaset ikilisi birlikte var olmuş ve kendilerine özgü bir gelişme sürecini yaşadıkları kuşkusuzdur. Eserde, diğer başlıklarla birlikte insanlık mirası bir tecrübe olan siyaset konusu güncel biçimde çeşitli değer yargıları bağlamında derinlikli bir karşılaştırma yapılmaktadır. Ayrıca bireyi özne kılan irade ve rıza olgularına vurguyla tabiatın denge düzeninden bazı örnekler sunarak açıklamalar yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla yazıldığı dönemin iyi okunduğu izlenimi veren akademi dışı bir çalışmadaki bu öncü ve yenilikçi fikirleri dikkate sunmak ve akademik tenkide açmak hedeflenmektedir. Yazar siyaseti, başta insan olmak üzere çevresindeki varlıklarla birlikte geçmişin klasik tecrübeleriyle geleceği ânda yaşamak yani çağdan geri düşmemek biçiminde görmektedir. Ayrıca yine toplumla birlikte oluşan ve gelişen örf, adet ve gelenekler gibi temel yapıların yanında bilim ve dinin alanlarına göre uyumlu biçimde düşünülmesi sonucunda önemli sonuçların güncelleştirildiği anlaşılmaktadır. Yazarın belirlediği yaklaşımın arka planında dini, felsefi ve bilimsel tecrübe kanalları bulunmaktadır. Dolayısıyla bunların siyaset alanındaki sorunların çözümünde değerlendirilmiş olması, diğer alanlar için de öneri olarak görülmesi ve güncellenmesi fikri kaçınılmaz olmaktadır. Bu bağlamda eser ve içindeki konular, benzer türdeki diğer akran çalışmaların ortaya çıkarılması ile yapılacak karşılaştırmalarla daha iyi fikir ve görüşlere ulaşılmasına zemin hazırlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Denge, Tabiat, Esaslar, Kural
JEL: K32, K33, K39, K40, K42.

GİRİŞ

İslamiyet, temsil ettiği anlayış bakımından öz olarak ilk insandan beri insanlıkta var olan bir olgudur. Dolayısıyla insanın, sahip olduğu anlamlandırma saiki ile kendisi için planlanan hedefleri gerçekleştirme ve günceli yakalama bağlamında içtihat müessesesini geliştirdiği dikkat çekmektedir. Şüphesiz bu özellik, vahyin (-peygamber ikilisi ve ilişkisi) sona ermesi yani benzer bir vahyin gelmesinin ortadan kalkması nedeniyle

belirgin duruma geldiği ve farklı bir dönemi başlattığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Son vahyin erken tespit edilen durumu esas alınarak müçtehit ilim adamları vasıtasıyla anlamlandırmada on dört asrı aşan bir tecrübe birikimi oluştuğu kuşkusuzdur. Değerlendirmeye alınan İslamiyet ve Günümüzün Meseleleri adlı eserin özelde İslamiyet ve Siyaset başlığında genelde ise diğer başlıklarda göze çarpan durum sistematik içtihat ilminin dinamikliği ile kurulan gelenek ve güncel bağdır. Böylece başlangıçta elde edilen temel sonuçlar omurgasına güncel sorunlara çözüm arayışları eklenebilmektedir. Nitekim vahyin kendisinde mevcut olan denge, teşkilat, ekonomi, ahlak, hukuk, biat, idare… vb. konulardaki öneri ve örnek hükümler doğrultusunda tarih boyunca gelişmelere uygun davranışlar sergilenmiştir. Modern döneme gelindiğinde aynı durumun devam ettiğini gösteren kanıtlar arasında sayılabilecek özelliğe sahip olduğu iddiasındaki bu eser gelenek çerçevesinde tenkide değer ve muhtaç görülmektedir. Nitekim yazar, çeşitli alanlarda öncü ve yenilikçi fikirlerin ötesinde ayrıca aksiyon aldığı da tespit edilmektedir (Özket, 2020: 83).

İSLAMİYET VE SİYASET

Tabiattan örnekler ve yöntem

Yazar, konulara yaklaşımında tabiattan sunduğu örnekler üzerinden kıyaslamalar yaparak açıklamalar getirmektedir. Örneğin, böylece ilk bakışta alakasız gibi görünen, fakat bilimde önemli olan şu denge örneğini dikkatlere sunmaktadır. Dünya üzerinde bilinen hayatın gerçekleşmesi için güneş sistemi tarafından gündüzleri ısı ve ışıma, geceleri ise dünyayı soğutma ve dinlenme esasının bulunduğunu belirten yazar, buna bağlı olarak yeryüzü ısısının belli aralıkta standart biçimde dengede kaldığını vurgulamaktadır. Ayrıca belirtilen sıcak-soğuk dengesinin birinin artması diğerinin azalması ile denge bozulacak olursa bilinen yaşamın gerçekleşmeyeceğini ileri sürer. Daha yakın ve müşahhas bir diğer benzer örneği yazar, şu şekilde ifade etmektedir. Vücudun, şeker yakarak ısındığını, deri ve ter gibi vasıtalarla da soğuyarak vücut sıcaklığının dengede kaldığını belirtmektedir (Karagülle, 1976: 65). İşaret edilen örnekler üzerinden özellikler belirtmekte ve durum tespiti yapmaktadır. Ayrıca bunlar için de dikkat çekici örnekler sunmaktadır.

Denge

Toplulukların, menfaatlerini sağlamak üzere genel olarak gruplara ayrıldıklarını, böylece kendilerine göre kurdukları dengelerin varlığından sözeden yazar, bu gruplar her ne kadar birbirlerine karşı olsalar da dengeler

korundukça cemiyetin düzeninin sürüp gideceğini ileri sürer.[2] Bir başka örnek üzerinden de şu açıklamayı yapmaktadır. Şüphesiz bir fabrika sahibi ile işçileri arasında da böyle bir karşıtlık ve denge olduğuna dikkat çeken Karagülle, bir bütün hakkında dengenin karmaşık fakat hiyerarşik biçimde birbirlerine muhtaç olduklarını şüphe duyulmayacak açıklıkla patron-işçi örneğiyle şu şekilde açıklar. Şüphesiz fabrika sahibi, işçilerin çok çalışıp az ücret almalarını arzu ederken, buna karşılık işçilerin de az çalışıp çok ücret almayı isteyecekleri muhakkaktır. Halbuki, işçiler az çalışıp çok ücret alırlarsa patronları iflas eder, kendileri de işsiz kalırlar; çok çalışıp az ücret alırlarsa iyi beslenemez, sıhhatleri bozulur, iş yapamaz olurlar. Bu durumda da patronun fabrikasını kapatmak zorunda kalacağını vurgular (Karagülle, 1976: 65). Aslında görüldüğü gibi, patron-isçi ilişkisinde çatışmanın görünüşte olduğunu ileri sürer ve diğer taraftan karşılıklı menfaatlerinin bulunduğunu ekler. Ayrıca birbirlerine muhtaç olduklarını da vurgular. Şüphesiz burada kurulan denge 'yeme' ile 'arttırma' arasında olduğu görülmektedir. Şöyle ki, isçilere ödenen 'ücret' onların beslenmesini, böylece sıhhatli olmasını ve yetişmesini sağlıyor; patronun kârı ise fabrikanın büyümesini ve ileride isçilerin büyüyecek çocuklarına yeni işyerleri açılmasını temin ediyor olduğu döngüsünü ileri sürmektedir (Karagülle, 1976: 65).

Toplumun ilk siyasi-hukuki birimi olan ev/ailede (Akdemir, 1991: 3,34-35) ekonomideki ücret-emek durumunda anlatılandan farklı olmadığını kuşkusuz biçimde vurgulayan yazar, benzer biçimde bir denge varlığının kaçınılmaz olduğunu ileri sürer. Örneğin, aylık gelirin bir kısmını aile fertlerinin hemen harcamak isteyeceklerini, buna karşılık aile büyüğü olarak bir babanın ise ileride çocukların evleri, işyerleri olsun diye, onların günlük fazla isteklerini karşılamayıp, istikballeri için arttırmaya çalışacağını öne sürer. Böylece arttırmayı ortaya çıkaran, işaret edilen dengenin sonucu olduğunu iddia eder.

Karagülle, insanın bir taraftan hür olup serbest hareket etmek istemesinden yani irade ve rızasını kullanmasından, diğer taraftan da başkalarının kendisini rahatsız etmesine razı olmamasından dolayı hukuk düzeninin meydana geldiğini ileri sürer. Böylece hürriyetle düzen arasındaki dengenin de devleti meydana getirdiğini vurgular. Tarih boyunca gelip geçmiş devletlerden bu düzeni sağladıkları nispette hüküm sürdüklerini iddia eden Karagülle, tarihte karşılıklı menfaat gruplarının kendiliğinden teşekkül ettiği ve denge sağlandığı kanaatinde olduğunu ortaya koymaktadır (Karagülle, 1976: 66).

---

[2] "Ve semayı yükseltti. Ve vaz' eyledi mîzânı." (er-Rahman 55/7) Ayet mealinde görüldüğü gibi denge olarak belirtilen 'mîzân' terimi dikkat çekmektedir. Şüphesiz terazi ile dengelemede tartan, tartılan ve ücret olmak üzere en az üç unsur mevcuttur. Örneğin, tartan 1 kg. taş, tartılan şeker (1 kg.), ödenen 20 tl ücret arasındaki denge kurulmaktadır.

Günümüzde siyasi denge

Yukarıda belirtilen tarihi tecrübelerin aksine günümüzde dengenin seçimle sağlanmak isteniyor olduğunu belirten yazar, halk bu sisteme göre idarecilerini kendi seçer ve dener, beğenmezse başkasını seçerek değiştirebilirler biçiminde uygulanan seçime işaret eder. Fakat bu durumu iktidarda bulunanların işinin zor olduğunu ekleyerek şu açıklamada bulunur. Düzeni sağlamak üzere seçilenler düzeni sağlayamazlarsa düzensizlikten istifade edenlerin onları iktidardan indireceklerini iddia eden yazar, altmışlı yıllarda ülkede gerçekleşen ve travma yaratmış olan şu dramatik örneği verir:

> "Nitekim Demokrat Parti düzeni sağlayamayınca yöneticileri iktidardan sehpaya gitmişlerdir. Düzen ise, insanların hürriyetlerini kısmakla sağlanır. Bu da halkı rahatsız ettiğinden seçmenler düzeni sağlayan iktidardan hoşlanmaz ve oy vermez (Karagülle, 1976: 66)."

Burada anlatılanların en belirgin biçimde yaşandığı 1950 öncesi ve sonrası olduğu açıktır. Nitekim 1950 öncesi yani Demokrat Parti'den önce düzen sağlanmış gibi görünmektedir. Ancak hürriyete dokunduğundan seçmenler onu iktidardan indirmişler, başkasını getirmişlerdir. Şüphesiz siyasi dengenin gereği böyle olmuştur. Fakat ellili yılların iktidarı, düzensizlikten istifade edenler tarafından dramatik biçimde hükümetten indirilmiş, demokraside kapanmaz yaralar açılmıştır. Sonuç olarak yazar, şu kanaati beyan ederek "Hükümetler düzen-hürriyet arasında ne kadar iyi cambazlık yaparlarsa, o kadar uzun süre iktidarda kalabilirler" iddiasında bulunmaktadır (Karagülle, 1976: 66).

SİSTEMİN EKSİKLİĞİ VE ÇOK PARTİLİ SİSTEM

Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde sistemde iki büyük eksiklik bulunduğunu ileri süren yazar, şu açıklamaları yapmaktadır. Eksikliğin birinin, halkın seçimle iktidarı nasıl indireceği ve onun yerine yeni iktidarı nasıl tesis edeceği hususunun olduğunu belirtir. Devamla, eskisinin yerine getireceği yeni iktidarı nerede bulacağını ve onu diğerinin yerine iktidara nasıl taşıyacağına dair sorular yöneltmektedir. Avrupalıların bu sorulara karşı bulduğu çözüm çok partili sistem olduğunu ileri sürmektedir. İktidara talip partilerin bulunacağını, halkın iktidardakinden memnun olmaması durumunda bir başkasını seçimle oraya getireceği şeklindeki prensiplerin varlığını hatırlatır (Karagülle, 1976: 67). Böylece alternatiflerin hazır olduğu, seçim sonucunda ekseriyet elde eden partinin veya hükümet kuracak çoğunluğu mecliste oluşturabilen grupla iktidar değişiminin belirleneceğini vurgular. Fakat, her seferinde kuralların değiştirildiğine şahit olunduğu kanaatini açıklamaktadır.

Doğal hayattan örneklemeler üzerinden kurduğu benzerliklerle karşılaştırma yapan Karagülle, belirttiği eksikliğin giderilmesi için arıların durumuyla açıklama getirmektedir.

> "Kraliçe tarafından idare edilen arılarda bir tek kraliçe vardır. Kraliçe çıkacak birkaç yumurta kuluçkasında bekletilir. Herhangi bir sebeple (öldüğü veya oğul verip kovanı terk ettiği için) ikinci kraliçeye ihtiyaç olursa, işçi arılar hemen kuluçkanın ağzını açar ve birkaç gün içerisinde yeni kraliçeyi yetiştirirler ve başlarına geçirirler (Karagülle, 1976: 67)."

Bu örnek üzerinden tarihte yaşanmış benzer olayı zikreden Karagülle, Osmanlı döneminde yedekte bekleyen şehzadelerin varlığından söz ederek, gerekirse kafesten çıkarılıp padişah yapıldığını ileri sürmektedir.

Eksikliklerden ikincisinin ise, iktidardaki parti düzeni sağlamak için hürriyetleri kısıtladığında, halkın ihtilâl yapması durumunda ne olacağı hususunu ise yazar, diğer önemli eksiklik olarak tespit etmektedir. Çünkü bu durumda anarşinin iktidarla beraber devleti de yıkmasının şüphesiz olduğunu iddia etmektedir. Bu eksikliğe çare olarak ordu ve memur teşkilatının kurulduğunu belirten yazar, güçlü ordunun haksız olarak iktidara müdahale mahzurunun halledilememiş olduğunu ekleyerek tenkit etmektedir.

Siyasi dengenin sağlanması konusunda dünya uygulamalarından örnekler veren yazar, ABD'de zenginlerin denge sağladığını belirtir ve şöyle açıklar. Şüphesiz ekonomik baskı ve zenginlerin birbiriyle ahenkli dayanışması düzeni sürdürdüğünü söyler. İngiltere'de ise düzenin temeli kraliyet ailesine olan bağlılıktan kaynaklandığını, Rusya'da muhalif partilerin bertaraf edildiği dengesiz bir baskı rejiminin sürdürüldüğünü vurgulamaktadır. Ayrıca "halk henüz ihtilâl yapacak durumda görülmüyorsa da bu durumun uzun sürmeyeceğini sanıyorum" öngörüsünde bulunmuştur.[3] Almanya, Fransa, İtalya gibi Avrupa devletlerinde henüz düzenin sağlanamamış durumda olduğunu iddia eden yazar, zira "denge var gibi görünüyorsa da devamlı olacağına benzemediğini" ileri sürmektedir (Karagülle, 1976: 67). Türkiye'de düzen sağlayıcı olarak çok kuvvetli tarihi geleneğe sahip olan Türk ordusunu gören yazar, fakat her gün ihtilal korkusu içinde yaşanıldığı tespitiyle kanaatini belirtmekten geri durmaz. Bunun bir dengesizlik olduğunu belirtir ve kaynağını da seçim ile despot bürokratik idare arasındaki çelişkinin olduğunu vurgulamaktadır.

[3] Esrin yazıldığı 1976 yılında SSCB olduğu unutulmamalı. Ayrıca öngörüsünün de yerinde olduğunu belirttiği kısa zaman içinde 25 Aralık 1991 yılında kızıl bayrak indirilerek SSCB'nin dağıldığı ilan edilmiş, başta Rusya olmak üzere birçok bağımsız devlet kurulmuştur. bkz. Çapa, M. (2019). Sovyetler Birliği'nin Dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Sürecinde Türkiye-Kazakistan Münasebetleri. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17), 6. https://doi.org/10.33207/trkede.517337

İSLAMİYET'İN SAĞLADIĞI DENGE

Yazar siyasi dengesizlik konusunda yaptığı tespitler hakkında "şimdi de İslamiyet'in bu dengeyi nasıl sağladığını görelim" diyerek, İslamiyet'in öngördüğü dengeyi açıklamaya çalıştığı görülmektedir.

> "1. Fikir, his, irade ve ünsiyet olarak insanda mevcut dört meleke, cemiyette dört müessese meydana getirmiş, fikir ilim müessesesini, his din müessesesini, irade iktisat müessesesini, ünsiyet ise idare müessesesini gerçekleştirmiştir (Karagülle, 1976: 68)."

Ancak yazarın insanda mevcut olan melekeler diye sıraladığı özelliklerin, Seydîşehrî Mahmûd Es'ad tarafından beşere ait fıtratlar olarak sayılmakta ve bu fıtratlar üzerinden insanın şöyle tanımlandığını belirtmektedir: İnsan "his, akıl ve irade ile donatılmış kendisi için iş yapan bir cisimdir" şeklindeki tanımlamaya, hukuk açısından ise bir dördüncüsünü eklenmesini gerektiğini belirtmektedir ki, onun da 'muhabbet' olgusunun olduğunu ekler. (Seydîşehrî, 1331: 20).

> 2. İnsanlar ilim, din, iktisat ve idare olarak teşkilatlanırlar.[4] Bu teşkilatlanmanın temeli, herkesin kendi başkanını bizzat seçmesidir ki, İslamiyet'te buna biat denilmektedir" (Karagülle, 1976: 68)."

Burada 'bağlanma' diye ifadelendirdiği klasik 'biat' terimi, literatürde "bir devlet başkanını seçme yahut seçilmiş veya bu makama herhangi bir yolla gelmiş devlet başkanına bağlılık sunma" şeklinde tanımlanmaktadır (Kallek, 1992: 6/120). Biat/bağlanma terimini sistemleştirerek güncelleştirdiği görülen yazarın, doğal denge oluşturacak biçimde ilmi, dini, iktisadi ve siyası bağlanmalar şeklinde konuyu şöyle izah etiği görülmektedir. Bağlanmaların biri 'ilmi' yönden olan bağlanma olduğunu belirten yazar, herkesin alimini ve müçtehidini seçtiği bir bağlanma olduğunu belirtir. Şüphesiz ekol ve mezhepler böyle doğmuş ve süreç içinde kendini yenileyebilmiştir. İlmi bağlanmalar sonucunda medreselerin (AR-GE) halinde teşkilatlanma temeline dayanmakta olduğuna işaret eden yazar, bunun, bugünkü müesseselerden üniversite ve milli eğitimine karşılık geldiğini vurgulamaktadır. Ancak sanayi ile irtibatlı olmasını kaçınılmaz olarak görmektedir. Yazar, ilmi bağlanmanın oluşturduğu teşkilatın en önemli özelliği herkesin hocasını kendisinin seçmesi ve hükümetlerin bu teşkilata asla karışmaması (özerklik) olduğunu

[4] Kur'an'da "ittika, ittiba, ibtiga ve ihtida" terimlerinin olduğunu söyleyen Karagülle, ilimde içtihat yani ihtida (*اهْتِدَاء*), ahlakta ittika (*اتِّقَاء*), siyasette ittiba (*اتِّبَاع*) ve ekonomide (amelde) ibtiga (*ابْتِغَاء*) olduğunu vurgular. Süleyman Karagülle, Kuran Seminerleri 1008, Hac Suresi Tefsiri 40-44. ayetler, (6.04.2019) bkz. https://akevler.org/AkevlerSeminerler/1140/Tum/1/Hac-Suresi-Tefsiri-40-44Ayetler

ileri sürer.[5] Bir diğer bağlanma alanını ise 'dini' bağlanma olduğunu belirten yazar, insanların dini liderlerini seçerek biat etmeleri olduğunu ifade eder. Böylece dini yönden olan bu bağlanma ile de tarikatların doğacağını belirten Karagülle, bunların da tekkeler seklinde teşkilatlanacaklarını ileri sürer. Ayrıca bu teşkilatlanmanın esasi da herkesin dini önderini, kendisinin seçmesi şeklinde olacağını öne sürer. Dolayısıyla günümüz diyanet teşkilatlanmasında olduğu gibi "…sen filân ilde oturuyorsun müftün şudur, sen filan mahallede oturuyorsun imamın budur" denmediğini, herkesin kendi meşrebine göre bir şeyh bularak, ona biat ettiğini ve dini bakımdan onun irşat halkasına girdiğini belirtmektedir (Karagülle, 1976: 68). Ayrıca burada da tam serbest bir seçim ve biat müessesesi bulunduğunu ileri sürmektedir. Bağlanmaların üçüncü alanı ise 'mesleki' yönden olduğunu öne süren yazar, herkesin seçtiği meslekte ilerleyebilmesi için bir ustaya çırak olmasını öngörmektedir. Seçtiği ustasının onu önce sanat sahibi, sonra da bir işyeri açarak meslek sahibi yapmaya kadar gideceğini vurgulayan Karagülle, bu tür bağlanmalar sonucunda işyerleri ve çarşılar teşekkül edeceğini, her çarşının da bir ağası olacağını söyler. Böylece esnaf teşekkülleri (loncalar, odalar) meydana geleceğini ileri süren yazar, burada da biat sisteminin işlediğini, kişiler ustasını veya çarşısını değiştirmek suretiyle biatini değiştirebileceğini ekler.

Dördüncü bir başka bağlanma alanının da 'siyasi' yönden olabileceğini öne süren yazar, bu bağlanmanın erin kumandanını kendisinin seçmesi seklinde ortaya çıktığını iddia etmektedir. Şüphesiz Hz. Ömer'in uygulamasını[6] örnek gösterdiği görülen yazarın, Hz. Ömer'in devrinde ortaya çıktığını iddia ettiği uygulamayı şöyle yorumladığı dikkat çekmektedir.

> "Kumandanlara bir defter verilir, kendisine er olacakların adlarının bu deftere (divana) yazılması istenirdi. Her Müslümanın bir divana yazılması mecburi idi. Fakat her zaman divanini, yani kumandanını değiştirebilirdi. Bir divanda yazılmış olanlara birbirinin 'akilesi' denilmektedir. Bu sistemin İslam Ceza Hukukunda çok önemli bir yeri vardır: Eğer divana kayıtlı olanlardan biri cinayet işleyecek olursa bedeni cezasını kendisi çeker, mali cezası ise akilesi tarafından karşılanırdı. Bu da cinayet işleyenin mensubu olduğu akilesini müşkül durumda bıraktığı için önemliydi. Bu biat sistemi, Selçuklu ve

[5] 2547 sayılı YÖK yasasının 3. maddenin d bendi ile 6. Maddenin a bentlerinde Üniversite özerkliği ifade edilmektedir. Ayrıca bkz. Feyzioğlu, B. (1981). "Üniversite Özerkliği". *10402. Journal of Public Finance Studies-Maliye Çalışmaları Dergisi,* 28, 127-133.
https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7423

[6] Hz. Ömer'in Dîvân Teşkilatı'yla ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Fayda, M. (2006). *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. 221-262.

Osmanlılarda Sipahi teşkilat ile devam etmiştir (Karagülle, 1976: 69)..”

Anlaşılmaktadır ki, kaynaklardan delillendirilmesi güç görünse de kaynaklarda yer alan bazı ifadelerden işaretlerle yorum yaptığı kanaati doğmaktadır.[7]

İslamiyet’te teşkilatlanma

Yukarıda açıkladığı ‘bağlanmaları’ burada ‘teşkilatlanma’ adı altında “İslamiyet’te dört çeşit teşkilatlanma görüyoruz” şeklinde görüşünü belirterek, şu şekilde açıklamaktadır.

> “I. İlmi teşekküller, medreseler seklinde teşkilatlanıyor, mezhepler adını alıyor. II. Dini teşekküller, tarikatlar seklinde teşkilatlanıyor, tekkeler adını alıyor. III. Mesleki teşekküller, esnaf birlikleri seklinde teşkilatlanıyor, loncalar adını alıyor. 69 IV. Siyasi teşekküller, sipahi ocakları seklinde teşkilatlanıyor, ordu adını alıyor (Karagülle, 1976: 70).”

Tablo 1: İnsanın Medeniyet Serüveni

İnsan	=	**His** +	**Fikir** +	**İrade** +	**Ünsiyet**
	Soru	Ne?	Nasıl?	Ne ile?	Kim için?
Denge		İyi-Kötü	Doğru-Yanlış	Fayda-Zarar	Adalet-Zulüm
Dışa vurum		**Sanat**	**Dil**	**Teknik**	**Hukuk**
Toplum	=	**Din** +	**İlim** +	**İktisat** +	**İdare**
	Görev	Tezkiye	Teşri	İcra	Kaza
Yani		Arındırma	Kanun Yapma	Uygulama	Belirleme
	ÇÖZÜM	Laik(rahe)lik	İçtihat	Kredi	Aile

Ayrıca bu teşkilatlanmanın günümüz karşılıklarının da “bu dört teşekkülün karşılığı olarak üniversite, diyanet, hahamlık ve patriklik, sendikalar ve odalar, partiler, ordu ve memurlar gibi zümre ve teşkilatlar” şeklinde düşündüğü görülmektedir.

[7] bkz. Yaman, A. (2018). “Selçuklu Devleti’nin Yönetim Yapısı” *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 40, 163, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/602381; Çelik, R. İ. (2022). “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Askerî ve İdari Bir Makam: Beylerbeyliği”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8(1), 205-218, https://dergipark.org.tr/tr/pub/aeusbed/issue/69154/1030945; Armağan, A. (2011). “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*. 5(9), 139-156, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73931; İnalcık, H. (1959). “Osmanlılar’da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 14(01), 69-94, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/37628

Başkan seçiminde ittifak esası

Bağlanma biçiminde seçilen ilmî, dini, mesleki ve siyasi teşekküllerin başkanlarının bir araya gelerek aralarından birini kendilerine başkan seçmeleri biçimindeki seçimi ileri süren Karagülle, bu seçim toplantısının kapalı bir odada yapılması gerektiğini belirtir. Ayrıca birini ittifakla seçinceye kadar dışarı çıkılamayacağını ekler. Bu görüşünü Hz. Ömer'in kendisinden sonra başkan seçilmesi için ortaya koyduğu vasiyeti örnek vererek şöyle belirtmektedir. "Hz. Ömer kendisinin yerine geçecek kişiyi seçecek heyetin ittifak edinceye kadar dışarı çıkmamasını, ittifak edilmeden toplantıyı terk edenin başının vurulmasını ve içeriye de kimsenin girmemesini" vasiyet etmiştir.[8] Ayrıca ittifakla seçilmiş başkanın süresi, yenisi seçilinceye kadar devam edeceğini eklemektedir. Aksine bildik görüşler olmasına rağmen yazar, başkanı azletme olmadığını ileri sürmektedir. Ancak sonuçta aynı kapıya çıkan görüş olmakla birlikte, yazarın, boşluk yaratan bir başkan azlinin olmadığı konusunda vurgu yaptığı kanaati ortaya çıkmaktadır. Nitekim yazar, başkan varken "ama seçiciler heyeti bir başkasında ittifak ederlerse" yeni başkan seçilmiş olacağını belirtmektedir. Şüphesiz yeni seçilenin bütün yetkiyi de eline alacağını eklemektedir. Buna göre boşluk yaratmadan başkan görevden azledilmiş olmaktadır. Ayrıca bu şekilde seçilen yeni başkanın sabık başkanı serbest bırakabileceği gibi, sürebileceğini de iddia etmektedir. Nitekim Hz. Peygamberin kabile reislerini değiştirmediğini ve kendi örflerine göre başkan kalmalarını kabul ettiğini ileri sürmektedir.[9]

İslami düzende siyasi denge

İslami düzende siyası dengenin, izah edilen dört teşekkül arasında nasıl kurulduğunu şu şekilde anlatmaktadır.

> "İlim her şeyden şüphe etmek ve hakikatleri araştırmak, bütün insanları aynı gözle görmek seklinde kendini gösterir. Din ise hakikatlere şüphelenmeden bağlanmayı, iyi insanlarla kötüleri farklı görmeyi ve insanları doğru yola götürmeyi gaye edinmiştir. Gerçi gaye bakımından ikisi de birleşmiştir; biri hakkı araştırıp hakikati bulmaya çalışıyor, diğeri ise hakikati kabul ettirip âdil yapmaya uğraşıyor. 70 Böylece bunlar, tıpkı patronla işçi arasındaki ilişki gibi birbirini tamamlıyor. Ancak usulleri tamamen farklıdır. İlki şüpheci ve eşitçi, diğeri teslim olan ve adaletçi. Bu zıtlık bu iki müesseseyi karşı karsıya

[8] Köksal, İ. "Islam Tarihinde Uygulanan Devlet Başkanlıgı Seçim Şekilleri ve Şer'i Tahlili". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11(1), 30.06.2006. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2225649

[9] Polat, M. (2008). "Hz. Muhammed'in Kabile Reislerini İslam Toplumuna Kazandırma Çabaları: Durumun Ebû Sufyân İbn Harb Örneğinden Yola Çıkılarak Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 49(2), 185-196, 01.08.2008. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/582691

> getirmiş ve tarih boyunca medrese ile tarikat arasında çatışma sürüp gelmiş, cemiyette denge böyle kurulmuştur. Avrupa'da ise kilise ile laik üniversite arasındaki şiddetli mücadeleler anarşi halini almıştır (Karagülle, 1976: 70-71)."

Diğer iki alan olan 'mesleki' teşekküllerde ise iş yapmak ve memleketi mamur hale getirip zenginleştirmek istediklerini belirten yazar, bunların hırsızlık, suistimal ve ihtikâr gibi gayrimeşru yollara sapmaları ihtimaline karşı, kontrol ve sınırlama ile görevli idarenin teşkilatlandığını belirtir. Şüphesiz 'idare' şeriatın dışına çıkanları cezalandırır, bu arada su ve elektrik temini gibi sosyal hizmetlerin görülmesini sağlar. Gerçekte mesleki teşekküller ile idarenin gayelerinin bir, görevlerinin ise farklı olduğunu belirten yazar, gayelerinin huzur içinde refahı sağlamak; görevleri bakımından ise ilki refahı getirecek işleri yapmakla, diğeri de huzur bozacak davranışlara engel olmakla farklılık gösterirler. Aslında ilkinin yapıcı, diğerinin ise koruyucu olduğu görülmektedir. Yazar, birinin yapmak, ötekinin durdurmak istemesiyle, aralarında meydana gelecek zıtlaşma sonucunda sosyal dengenin kurulacağını iddia etmektedir.

Osmanlılarda ve günümüzde gruplar

İslam tarihi birçok tecrübe ile gelişmelere sahne olmuştur. Bunların içinde Osmanlı Devleti ve sonrasında denge sağlayıcı tecrübelerin gerçekleştiğini öne süren yazar, şu şekilde ifade etmektedir. "Siyasi dengenin tam kurulması için, başka tür bir denge daha bulunmalıdır." diyen yazar, Osmanlılarda idare ile ilmi teşekküller ve tekkelerle esnaf teşekkülleri arasında yakınlık meydana geldiğin konusunda kuşku olmadığını vurgulamaktadır. "Böylece bir taraftan yapıcı ve inandırıcı müspet grup, diğer taraftan şüpheci ve durdurucu menfi grup arasında düzen kurulmuş, denge sağlanmıştır." tespitini yapmaktadır. Yazar, doğadan örnekler sunmada ısrarlı biçimde devam ederek, denge konusunda da "Tabiatta da mıknatıslarda ve elektrikte böyle bir denge vardır." diyerek örneklemeye çalışmaktadır. Bu örnekle siyası bakımından eşleştirdiği "bu genel denge sağ ve solcular arasında sağlanmaktadır." şeklinde bir ekleme yapmaktadır. Örneğine benzer biçimde "İslamiyet, yıkıcı solculukla yapıcı sağcılık arasındaki dengeyi kabul etmiş ve bunun devlet düzeninin bozulduğu devirlerde uygulanmış…" olduğunu iddia etmektedir (Karagülle, 1976: 71). Örneklemeye devam eden yazar, "Vücudumuzda, esas yapımızı meydana getiren yapıcı hücreler vardır. Buna karşılık frenleyici hücreler de vardır." diyerek anlatımını pekiştirmeye çalıştığı kanaati oluşmaktadır. Nitekim vücutta böyle bir dengenin olmadığında oluşacak durumu şöyle izah etmektedir.

> "Yoksa vücudumuz alabildiğine büyüyüp giderdi. Alyuvarlar vücutta taşıma hizmeti görürken, akyuvarlar da bekçilik edip yabancı maddeleri yok eder, bozuk maddeleri ortadan kaldırırlar. Sıhhatli durumda böyle birbirine zıt

hizmetler gören vücut hücreleri dengeyi sağlarlar (Karagülle, 1976: 72)."

Ayrıca vücutta "…mikroplarla vücut arasında kurulan denge" olmak üzere başka bir dengenin de bulunduğunu, o denge ile "Vücut mikropların yemi olarak yok olur ve daha sağlam insanlara hayat imkânı doğar." şeklindeki doğa dengesine dayalı sonucu şu anlatımla ortaya koymaktadır.

> "Vücut sağlam ve dinçken, mikroplar köşede sıkışmış, uyutulmuş durumdadır. Vücut hücrelerinde yaşlanma ve gıdasızlık meydana geldiğinde bu mikroplar azar ve faaliyete geçerler. Bu durumda hücreler yenilir ve vücut hasta olmaya başlar. Eğer vücutta genel bir uyanma olursa, vücut toparlanır, sağlığına kavuşur ve mikroplar sinerler. Eğer vücut kendini toparlayamazsa savaşı mikroplar kazanır ve insan ölür. Vücut mikropların yemi olarak yok olur ve daha sağlam insanlara hayat imkân doğar (Karagülle, 1976: 72)."

Doğadan verdiği bu örneklerden yazarın, şu yargılara ulaştığı görülmektedir.

> "Bunun gibi toplumda da devlete yabancı, anarşi çıkaracak, devleti yıkacak zararlı mikroplar vardır. Bunlar normal zamanlarda sinmiş durumdadır, ses çıkarmazlar. Ne zaman devlete yaşlılık ve düzensizlikten dolayı zayıflık ariz olursa, o zaman bu mikroplar, anarşik güçler ortaya çıkar, 'ihtilal' yapmak isterler. Bazen devlet tekrar toparlanır düzen kurulur, anarşistler siner. Devlet kendini toparlayamazsa özellikle yabancı devletlerin de anarşik güçlere yardımıyla yıkılır. Kendisini yıkanlara yem haline gelir ve yeni devlete imkân hazırlanmış olur (Karagülle, 1976: 72)."

Üstelik yazar, İslamiyet'in de böyle bir düzeni kabul ettiğini "…mikrop-bünye çatışmasını 'iman' ve 'küfür' çatışması olarak ortaya koymuştur." şeklindeki ilginç bir örnekleme ile iddia etmektedir.

Ayrıca genelde geçtiğimiz yüzyılın başında dünyada ve ülkemizde ortaya çıkan ve kısmen yaşanan inanç buhranına vurguyu şu şekilde anlatmaktadır.

> "Müslümanlar İslamiyet'e riayet ederlerse küfür siner, şeytanlık kenara çekilir; gevşerler, İslamiyet'i bozmaya kalkarlarsa küfür gelişir, ortalığı kaplar ve insanları yeniden Müslüman olup kurtulmaya zorlar. İşte Müslümanların bugünkü perişan hali budur." biçimindeki tespitlerini "Müslümanlar İslamiyet'ten uzaklaştıkları için bu hale düşmüşlerdir. Ne yazıktır ki, Müslümanlar perişanlıklarını İslamiyet'ten uzaklaşmalarına, ayrılmalarına değil, aksine Müslüman olmalarına bağlamış ve onu resmen de terke başlamışlardır (Karagülle, 1976: 73)."

AVRUPA İLE İSLAMİYET'İN SİYASİ ANLAYIŞ FARKI

Yukarıda verilen örnekler üzerinden toplumda bulunması gereken denge unsurları bağlamında Avrupa ile İslamiyet'in siyaset anlayışları arasındaki farkın burada belirdiğini ileri sürren yazar, "Avrupa'da yıkıcı, anarşik kuruluşlar normal düzenin bir uzvu kabul edilmiş ve buna 'muhalefet' denmiştir. İslamiyet ilahi düzen içinde yıkıcı ve anarşik kuvvetleri 'tabiî' kabul etmiş, ancak vücut için hastalık neyse öyle görmüştür." tespitini, şu şekilde sonuçlandırmaktadır: "Hasta olmak normaldır, ama giderilmesi gerekir. Giderilemezse vücut ortadan kalkar."

Devlet başkanlığı müessesesi

Ülke yönetiminin tepe noktasını denge unsuru olarak gördüğü kanaati uyandıran görüşünde olan yazar, "ilim, din, iktisat ve idare teşkilatları arasındaki denge bozulursa, bunu tekrar sağlayacak 'kuvvet' ne olacaktır?" sorusunu yöneltmektedir. Sorunun cevabını "Bu kuvvet başkanlık müessesesidir." şeklinde vermektedir. Ayrıca bu dengenin bozulması halinde "başkan, gerekirse milleti seferber ederek yerine getirir." demektedir. Şüphesiz bu teşkilatların "tek parti, tek hükümet, tek din ve tek meslek teşekkülü yerine partiler, medreseler, tekkeler, odalar seklinde teşkilatlanmış durumda" olduklarını yani alternatiflerinin devamlı bulunduğu kanaatini ortaya koyan yazar, "aralarında rekabet olduğu ve üzerinde büyük nüfuzu bulunduğu için bunlar arasında devlet başkanı denge unsuru olur." diye ileri kanaat belirtmektedir.

İslamiyet'te biat esası

İslamiyet ile Avrupa siyasi görüş arasındaki en önemli farkın 'biat' usulü olduğunu ileri süren yazar, biatin temel özelliklerini şu şekilde özetlemektedir.

> "Halkı memnun etmeyen kuruluşlar ortadan kalkar; halkı memnun etmekle beraber görevini yerine getirmeyenlerse diğer rakip kuruluşlarca yıpratılıp önemsiz hale getirilmiş olur. Bu kuruluşlar, bir yandan güçlü olup rakiplerine sağlam durabilmek için disiplinli, diğer yandan üyelerini kaçırmamak için hürriyetçi ve gevşek olmak durumundadırlar (Karagülle, 1976: 72-73)."

Her ne kadar akit teorisi içinde yer almıyorsa da -zira akit teorisi genel olarak ticari akitler bağlamında çeşit ve düzenlemeler barındırmaktadır- yazar, "İslamiyet, biati akit [10] olarak kabul etmiş ve taraflara her zaman akdi feshetme yetkisini tanımıştır." iddiasında bulunmaktadır. Biat sisteminde bulunan uygulamayı şu örnek üzerinden anlatmaktadır. "Bir oda başkanı, istediği zaman bir meslektaşını odasından çıkarabileceği gibi, bir meslek sahibi de odasını her zaman değiştirebilir."

[10] Kallek, C. (1992). "Biat". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 6. İstanbul: TDV Yayınları. 120-124. https://islamansiklopedisi.org.tr/biat#1 (08.12.2024).

Böylece, öncelikle, seçilenlerin otokontrolünü sağlaması bağlamında "belli dönemlerde başkanın görevinin bitip seçim yapılması yerine, devamlı bağlanma ve yeni başkanın her zaman seçilebilmesi, böylece eski başkanın görevinin bitmesi sistemi kabul edilmiştir (Karagülle, 1976: 74)." diyerek, biatin sağladığı dengeyi değerlendirmektedir. Bu açıklamadan sonra yönetimin sürekli koalisyon biçimde olacağını şöyle değerlendirmektedir. "Siyasi partilerden üyesi diğerinden çok olan daha çok söz sahibi olur. Her parti veya mesleki kuruluş kendi gücü yani kendisine bağlananların sayısı oranında söz sahibidir, görevi paylaşır. İslamiyet'te iktidar-muhalefet ayrılığı yoktur, bir nevi devamlı koalisyon vardır (Karagülle, 1976: 74)."

İslamiyet'te mülki idare sistemi

"İslamiyet'te siyasi dengenin bir başka temeli de hem merkezi hem de federatif bünyeye sahip olunmasıdır." görüşünü ileri süren yazar, mülki idare birimlerini modern dille şu şekilde olduğunu ileri sürer. "Bir memleket yaklaşık yüz ile, bir il yüz bucağa ve bir bucak yüz mahalleye ayrılır ve her il, başkanlarını kendileri seçerek bağımsız bir düzen kurup yaşarlar. Kendi içişlerini kendileri hallederler (Karagülle, 1976: 74)."

Kaza yani yargı teşkilatının şekillendiği yer ile fertten topluma geçişin en temel örnek kurumu olan aileden başlayarak arasındaki aşamaları ise şu şekilde ifade etmektedir.

> "Ayrıca on aşireti (mahalleyi) içine alan köyler, on kabileyi (nahiyeyi) içine alan kazalar ve on şa'bi (ili) içine alan eyaletler vardır. Bunların idarecileri merkezden tayin edilir. Yani eyalet valilerini devlet başkanı, kaymakamları valiler ve köy reislerini nahiye müdürleri (ağalar) tayin ederler. Böylece atlamalı bir düzen kurulmuş olur: eyalet valileri tayinle, vilâyet idarecileri biatle, kaymakamlar tayinle, nahiye idarecileri biatle, köy idarecileri tayinle, mahalle idarecileri ise biatle gelirler (Karagülle, 1976: 74-75)."

Eyalet valisinin bölgede bulunan iller arasında irtibat sağlayacağını belirten Karagülle, daha ziyade ekonomik ve sosyal yardım sahasında yani yol yapımı, elektrik ve muhabere gibi alt ve üst yapı kısımlarında irtibatla sınırlı olduğunu ekler. Ancak il veya illerin devlete karşı gelme gibi bir organizeye girmelerini önleyici tedbirlerin başında il merkezlerinin birbirlerinden uzak olmaları nedeniyle birleşmelerine güçleri olmadığını belirtmesinin yanında şunları öngörmektedir. Yurt içinde yüzde bir güce sahip olan ilin, elektriği kesildiğinde veya iller arasında irtibat olmayacak şekilde tek yol ve kanalla bağlandıkları ulusal yol bağlantısı kapatıldığında mefluç hale geleceğini ve itaat edeceğini iddia eder. Şüphesiz ilin içişlerine karışılmadığından hürriyet ve serbestlik, dolayısıyla da düzen sağlanmış olacağı gerçeğini de yazar vurgulamaktadır. Benzer durumun il içinde nahiyeler ile kazalar arasında; nahiyeler içinde mahallelerle köyler arasında da olduğunu ileri sürer. Ayrıca mahallenin içişlerinde serbest olduğunu,

ekonomik bakımdan ise köyün idarecisine bağlı olduğunu ekleyen yazar, köy idarecisinin de nahiye müdürünün adamı olduğunu belirtmektedir.

Her seviyedeki kurumsallıkta denge bulunduğunu belirten Karagülle'nin, yukarıda sayılanlara ek olarak fert ile mahalle arasında bulunan dengeyi de şöyle izah ettiği görülmektedir.

> "Evin içi ferdindir ve devlet müdahale edemez. İslamiyet'te herkes kendi evinde bir nevi devlet başkanıdır ve mahkeme kararıyla bile izinsiz bir eve girilemez. Ama dışarıya çıkılınca mahalle başkanına, mahalle dışına çıkılınca nahiye müdürüne, nahiye dışına çıkılınca valiye, vilayet dışına çıkılınca devlet başkanına itaat etmek gerekir (Karagülle, 1976: 75)."

Karagülle, son olarak İslamiyet'te denge konusunda ordunun durumu hakkında şu iddiayı ileri sürmektedir. "İslamiyet, bu dengeyi temin ettiği için ayrıca bir özel ordu beslemeyi emretmemiştir. Fakat başkan, emniyeti için böyle bir ordu kurarsa, dengeyi bozmamak, yani siyaset dışı tutmak şartıyla bu özel ordunun varlığı gayrimeşru olmaz, diyebiliriz (Karagülle, 1976: 75)." ayrıca İslamiyet'te siyasi düzen ilmi, dini, mesleki ve siyasi teşekküller arasında kurulan denge, biat usulü ve atlamalı merkezi teşkilatlanma ile sağlandığını ileri sürmektedir.

SONUÇ

Eser, kendine özgü yenilikçi yaklaşımlar barındırmaktadır. Geleneksel içtihat anlayışı izlenimi verdiği kanaati ortaya çıkmaktadır. Yaklaşımlarında tabiattan örnekler kullanarak yaptığı kıyaslamalar ve açıklamalar dikkat çekmektedir.

Toplulukların, gruplara ayrılarak menfaatlerini sağlamakla denge üzerinde hayatlarını devam ettirdikleri görüşü öne çıkmaktadır. İnsanın irade ve rızaya sahip olması, onun hür olup serbest hareket etmek istemesi, diğer taraftan da başkalarının kendisini rahatsız etmesine razı olmaması hukuk düzeninin ortaya çıkardığı tespiti dikkat çekmektedir.

Günümüzde siyasi dengenin varlığı dengesizlik üzerine yapılandırıldığı anlamına gelen tespitle iktidarı seçme ve değiştirme yöntemlerinin adaleti yansıtmadığı eksikliğiyle eleştirir. Ayrıca parti düzeni ile kısıtlanan hürriyetlerin seçmende hoşnutsuzluk yarattığını ve istikrarsızlığı beslediği ileri sürülmüştür.

İslamiyet'te siyasi dengenin sağlanması için izlenen yolun insanda mevcut olan dört meleke üzerinden yani fikir, his, irade ve ünsiyet ile sağlandığı belirtilmektedir. Nitekim bu melekelerden her birinin dışa vurumu ile toplumda oluşan şu dört müessesenin ki, fikir ile ilmi, his ile dini, irade ile iktisadi, ünsiyet ile ise idare müesseselerin ortaya konduğu ileri sürülmektedir. Böylece insanlar ilim, din, iktisat ve idare olarak

teşkilatlandıkları ve herkesin kendi başkanını 'biat sistemi' yani 'bağlanma' şekliyle bizzat seçmesi ile dengenin oluştuğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu bağlanmaların şu dört 'teşkilatlanma' şeklinde olduğu belirtilmiştir. Biri ilmi teşekküller olup medreseler seklinde teşkilatlanarak mezhepler adını aldığı belirtilirken, diğeri ise dini teşekküllerin, tarikatlar seklinde teşkilatlanarak tekkeler adını aldığı vurgulanıyor. Üçüncüsünün mesleki teşekküller olarak esnaf birlikleri seklinde teşkilatlandığını ve loncalar adını aldığı ifade edilirken dördüncü teşkilatın ise siyasi teşekküller olduğunu, onun da sipahi ocakları seklinde teşkilatlanarak, ordu adını aldığı ileri sürülmektedir. Aşağıdan yukarıya doğru denge sağlayıcı olduğu belirtilen bağlanma yoluyla seçilen ilmî, dini, mesleki ve siyasi teşekküllerin başkanlarının bir araya gelerek aralarından birini kendilerine başkan seçmeleri biçimindeki seçimle devletin tepe noktasının belirlendiği gözlemlenmektedir.

Güncel konulara örnek bakış açıların bulunduğu eserin farklı biçimlerde akademik tenkide açılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Akdemir, S. (1991). *Sosyal Denge II Devletin Unsurları ve Kuvvetler Dengesi*. İstanbul: İz Yayınları.

Armağan, A. (2011). "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler". *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 5(9), 139-156. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73931.

Feyzioğlu, B. (1981). "Üniversite Özerkliği". 10402. *Journal of Public Finance Studies - Maliye Çalışmaları Dergisi*, 28, 127-133. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7423

Çapa, M. (2019). "Sovyetler Birliği'nin Dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Sürecinde Türkiye-Kazakistan Münasebetleri". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17), 1-23. https://doi.org/10.33207/trkede.517337

Çelik, R. İ. (2022). "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Askerî ve İdari Bir Makam: Beylerbeyliği". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 205-218. https://dergipark.org.tr/tr/pub/aeusbed/issue/69154/1030945.

Fayda, M. (2006). *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. 221-262.

İnalcık, H. (1959). "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 14(1), 69-94. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/37628

Kallek, C. (1992). "Biat". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 6. İstanbul: TDV Yayınları, 120-124. https://islamansiklopedisi.org.tr/biat#1 (11.12.2024).

Karagülle, S. (1976). *İslâmiyet ve Günümüzün Meseleleri*. İzmir: Kaynak Yayınları.

Karagülle, S. (2019). Kuran Seminerleri 1008, Hac Suresi Tefsiri 40-44. ayetler, https://akevler.org/AkevlerSeminerler/1140/Tum/1/Hac-Suresi-Tefsiri-40-44Ayetler.

Köksal, İ. (2006). “İslam Tarihinde Uygulanan Devlet Başkanlığı Seçim Şekilleri ve Şer‘i Tahlili”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1). https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2225649

Özket, H. (2020). “Türkiye’de İslâm İktisadı Öncü Düşünürlerinden Sezai Karakoç ve Süleyman Karagülle: Fikir ve Uygulamaları”. *İslâm Medeniyeti Dergisi*. 6(46).

Polat, M. (2008). “Hz. Muhammed’in Kabile Reislerini İslam Toplumuna Kazandırma Çabaları: Durumun Ebû Sufyân İbn Harb Örneğinden Yola Çıkılarak Tahlili”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49(2). 185-196, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/582691.

Seydşehrî, M. E. (2012). *Hukuk Tarihi ilmi*, sad. Hasan Özket vd., İstanbul: Medhal.

Yaman, A. (2018). “Selçuklu Devleti’nin Yönetim Yapısı”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 40, 157-171. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/602381.

İslâmiyet ve Günümüzün Meseleleri Bağlamında İslâmiyet ve Batı hukuku Tenkit ve Değerlendirme

Hasan Özket*[1]

*[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü-İslam Hukuku ABD, hasanozket@klu.edu.tr, ORCİD ID: 0000-0002-6193-4363.

ÖZET

Toplum olarak yaşayan insan başta hemcinsleriyle olmak üzere çevresi ile kurduğu irtibatlar hukuka zemin oluşturmaktadır. İnsanın özgürlüğünü yansıtan bir hukuk normlarının ortaya konması kadim dönemlerden olmak üzere modern dönemde de tartışılan konuların başında gelmektedir. Hukukun başat doğası gereği çoğunlukla geliştiği havzaların durumunu yansıtan biçimde isimlendirildikleri görülmektedir. Bu çalışmada *İslamiyet ve Günümüzün Meseleleri* isimli eserde yer alan İslam hukuku ile batı hukukunun esasları arasında yapılan karşılaştırmalı yazının tenkit ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ancak ortak çalışmayı gerektiren bir konu olduğu açıktır. Eser yetmişli yılların akademi dışı yenilikçi bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Doğadan verdiği örneklere yaptığı kıyaslamalarla her iki hukukun mantıklarını açıklamaktadır. Ayrıca mahiyet bakımından yaptığı karşılaştırmalarla kendilerine özgü mantıkla sorunlara çözüm ürettikleri görülmektedir. Batı hukukunun haklar, ortaklık, eşitlik ve müdahale olmak üzere dört esas ve bireyci olması üzerine kurulu olmasına karşın İslam hukukunun ise vazife, ehliyet, adalet ve teminat olmak üzere dört esas ve toplumu önceleyen esas üzerine kurulu olması önemli tespitler arasındadır. Bu ve benzer derinlikli tespitlerle örnek bir çalışma olduğu kanaatiyle ele alınan bu çalışma akademik çevreden tenkitlere ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle dikkatlere sunularak farkındalık oluşturma beklenen diğer hedeflerdendir. Zira modern dönem beklenmedik şekliyle insanlığı zorlayan birçok sorunla karşı karşıya bırakmaktadır. Hukuk sistemlerinin ve müntesiplerinin yoğun çabalarına ihtiyaç duyan günlük hayatın içindeki insanların varlığı ilim insanlarına vazifeyi derinden hissettirmektedir.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh, Batı Hukuku, Özgürlük, İrade.
JEL: K32, K33, K39.

GİRİŞ

İnsanlık günümüz devlet ve hukuk seviyesine ulaşana kadar aileden başlamak üzere imparatorluklara varana kadar aşamalar geçirmiştir. Toplumun, hukuk olarak ilk basamağında yer alan aile yönetimi ve sorumlulukları topluluklara göre farklılık gösterse de başlangıca göre sıradanlaşmış biçimde görülmektedir. Ancak modern dönemde hukuk devreye girdiğinde standart normlara bağlanmaya başlanmıştır. Bu aile hukuku örneğindeki gelişme başta anayasa ve borçlar hukuku, medeni hukuk, ceza hukuku gibi çeşitli alanlarda diyalektik biçimde eş zamanlı olarak gelişmiştir. Bu gelişmeler bilimsel olmakla birlikte çoğu kez ideolojik

olabilmektedir. Ele alınan çalışma bu bakımdan değerlendirildiğinde yenilikçi ve düşüncelerini tartışmaya açtığı izlenimi vermektedir. Nitekim Süleyman Karagülle'nin benzerlik arz eden farklı konudaki çalışmaları sempozyuma konu edildiği görülmektedir.[2]

Fıkıh ilmi diye bilinen külliyatın içerdiği İslami hükümler modern dönemde İslam Hukuku adı ile isimlendirilmiştir (Köse, 2019: 26). Kendine özgü yapısal, işlevsel özellikleri bulunmaktadır. Ayrıca genel hukuktan ayrılan prensipleri bulunduğuna işaret eden ve bu prensipler üzerinden tartışan Karagülle, Batı hukukunun prensipler bazında spekülasyona açık olduğu çıkarımıyla eleştiriye tabi tutmaktadır.

İSLÂMİYET VE BATI HUKUKU

Yazar konuya başlamadan önce karşılaştırma hakkında şu temel prensibi ortaya koymaktadır. "İki şey birbirleriyle mukayese edilirken, eğer bu iki şeyin mahiyetleri ve esasları aynı ise teferruatta, mahiyetleri birbirinden farklı ise esaslarda birbirleriyle karşılaştırılır (Karagülle, 1976: 54)." Dolayısıyla mahiyet itibariyle birbirinden ayrı ve farklı olan İslâm Hukuku ile Batı Hukukunu esaslarda karşılaştırma yapacağını belirten Karagülle, bu nedenle esaslarını bilmek için önce aynı mahiyetteki hukukların ortak yönlerini tespit etmek gerektiğini vurgular. Bu nedenle yazar, "Batı Hukuku denince İsviçre Medeni Kanun'u anlaşılmadığı gibi, İslâm Hukuku derken de Hanefi Hukuku anlaşılmış olmaz." açıklamasını getirmektedir. Ayrıca İslâm Hukukunun esaslarının icma ile sabit olduğunu, Batı Hukukunun esaslarının ise kıyas yoluyla tespit edileceğini vurgular.

Esaslar açısından İslâm ve Batı Hukuku

İslâm Hukukunun üzerinde kurulduğu esasların vazife, ehliyet, adalet ve teminat olmak üzere dört esas olduğunu belirten yazar, buna karşılık Batı Hukukunun ise haklar, ortaklık, eşitlik ve müdahale olmak üzere dört esasının bulunduğunu iddia eder ve dört başlıkta şu karşılaştırmaları yapar.

Vazifeler

İslamiyet'in şahıslara vazifeler yüklediğini, herkesin bu vazifeleri yerine getirdikçe, herkesin yararlandığı içtimaî müesseseler doğduğunu ifade eden yazar, "insanlara vazifeler verilmiştir, bunun dışında kalan her şey insanların haklarıdır. Vazifeler sınırlı, haklar ise sonsuzdur (Karagülle, 1976:

[2] bkz. (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi) Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli (Faizsiz Kredileşme Sistemi) (1987). İstanbul: İSAV İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları. Dönemin siyasi partisi partilerinden Refah Partisi bu çalışmaları Adil Düzen adlı program ile seçime girmiştir. Akademik çevrede tartışıldığı görülmektedir.

55).” biçiminde bir belirleme yapar.[3] Ayrıca hakkın kullanılması için onun ispat edilmesinin şart olmadığını ileri sürer ve aksine hakka engel olmak isteyen kimse buna salahiyetli olduğunu ispatlaması gerektiğini şu örnekle ileri sürer. İnşaat yapmak isteyen önüne gelen boş bir arsaya tapu göstermesi gerekmez, aksine inşaata mâni olmak isteyenin tapu ibraz etmesinin icap ettiğini belirterek dikkat çekici bir söylem ileri sürer. Bununla söylemek istediği şeyin “hakların asıl olup, vazifelerin sayılmış olması esasına vazife diyoruz (Karagülle, 1976: 55).” biçiminde tanım yapmakta olduğu görülmektedir. Nitekim *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'*de Külli kaideler kısmının birinci maddesinde fıkıh ilmi, şer‘î amelî hükümleri(/mesâili) bilmektir şeklinde olması dikkat çekicidir (Köse, 2019: 24-25).[4] Buna karşılık Batıda ise durumun tamamen bunun aksine olduğunu iddia eden yazar, haklar herkese bildirilmiş, bu hakları ferdin alabilmesi için cemaatin vazifeli kılındığını ileri sürer. Bunun, sonsuz vazife olmayacağından bu sistemde hakların da sonsuz olmayacağı kanısını pekiştirdiğini ve haklar tespit edilmiş ve ferde bildirilmiş olduğunu belirtmektedir. Çünkü haklar ve vazifeler sınırlıdır, yani kanunda yazılı olmayanın hak olamayacağı açıktır. Dolayısıyla hakkını kullanmak isteyen hak sahibi olduğunu ispata mecbur kalmaktadır. Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi inşaat yapmak isteyen tapusunu göstermekle yükümlüdür. Yoksa toplum adına devletin ona engel olacağını ileri süren yazar, “hakların tespit edildiği bu sisteme de haklar sistemi diyoruz.” demektedir. Ayrıca hukuk kelimesinin de bu esastan çıkmış olduğunu iddia eden yazar, İslam Hukukundaki hukuk teriminin bu manada olmadığını ileri sürer ve İslamiyet’teki hukuk terimine karşılık “hakları ve vazifeleri” ortak biçimde barındıran hükümler(/ahkâm) kelimesinin olduğunu belirtir. Bunun bilinmesi de ‘fıkıh’ olarak adlandırıldığını ekler. Bu bakımdan İslam Hukuku deyiminin bile bile hatalı biçimde kullanıldığını belirtmektedir. Yazarın konuya girişte Batı Hukukunun esaslarının kıyas yöntemiyle tespit edileceğini belirtmesinden kaynaklı kıyaslar yapıldığı görülmektedir.

Vazife-ehliyet

İslam ahkamına göre vazifeler verilirken ‘vücup’ ve ‘eda’ ile ‘semavi’ ve ‘müktesebe’ alt başlıkları bulunan ‘ehliyet/yetkinlik’ (Hüsrev, 1317: 590) arandığını vurgulayan yazar, herkese yapacağı işin verileceğini ve böylece herkesin başardığı işleri üzerine aldığını, dolaysıyla sonuçta diğer fertlerin de işleriyle beraber içinde yaşadığı içtimaî bir müessesenin ortaya çıkacağını ileri sürer. Ayrıca topluluk üyelerinden oluşan diğer hücrelerin her biri kabiliyetine göre iş yapar, ihtiyacı nispetinde hepsinden yararlanır.

[3] “O, o hâlikdir ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı…” (el-Bakara 2/29)

[4] Fıkhın Ebû Hainfe’ye isnat edilen “kişinin haklarını ve vazifelerini (kapsayan hükümleri) bilmesidir” şeklinde tanımı erken devirden beri bilinmektedir. bkz. Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Teftâzânî, *Şerhu ’t-telvîh ‘ale ’t-tavzîh li-metni ’t-tenkîh fî usûli ’lfıkh*, thk. Zekeriyyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru Kütübi’l-İlmiyye, 1996), 1/39.

Örneğin, bu ahkam sisteminde güvenlik ve sonuçta savaş vazifesi erkeklere, çocuk büyütme ve yetiştirme vazifesi de kadınlara bırakılmış olduğunu ifade eder. Bunun doğal bir vazifelendirme olduğu kuşkusuzdur.

Karagülle, Batı Hukukunda ise vatandaşların aynı şeyleri işlemesi ve aynı şekilde istifade etmesi esas alındığını böylece bir ortaklık tesisi cihetine gidildiğini ifade etmektedir. Bu ortaklık anlayışına bağlı olarak kadınların da toplumsal konularda erkeklerin yanında görev alması, sonuçta erkek gibi iş yapması, görev ve makamlara gelmesi istenmiş olduğunu belirten yazara göre, "çünkü Avrupa'ya göre cemiyet bir ortaklıktır. Dolayısıyla herkes hakkını almalıdır. Memuriyet de bir hak olduğuna göre, kadınlar neden bu haktan mahrum edilsin?" mantığının yattığını ileri sürer. Oysa İslamiyet'e göre memurluk hak olmadığını, vazife olduğunu belirten yazar, vazifede 'eşitlik' yerine 'ehliyet' arandığını vurgular. Bu değerlendirmeye göre İslamiyet'in vazife esası yanına ehliyet prensibi koyduğunu, buna karşılık Batıda haklar esası yanında şirket esası konduğuna kuşku yoktur.

Adalet

İslamiyet'te ahkamın esasları arasında adaletin de yer almış olduğunu belirten yazar, bunun ehliyet esasının bir neticesi olduğunu belirtir. Dolayısıyla görevler yetkinliğe göre taksim edilince salahiyetlerin de ona göre verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Hatta cemiyetten faydalanma imkanının da ona göre farklı olacağını iddia eder. Zira adaletin manasının da herkesin çalıştığının ve kabiliyetinin karşılığını alması anlamında 'külfete göre nimet' olduğunu vurgular ve şu örnekle açıklar. Savaşa katılıp, savaşın tüm zorluklarını taşıyan ve milli egemenliği koruyan erkekle, bu egemenliğin kullanılmasında kadını bir tutmak adalete uymayacağını iddia eden yazar, çocuğun doğum öncesinden sonrasına kadar bütün zorlukları çeken anneyi, çocuğun yanında tutma açısından baba ile eşit haklara sahip kılmanın da adalet olmadığını ileri sürer ve örneklemeye devam eder. Bir kitaptan faydalanma veya ona sahip olma hakkında cahil olanla alim olanı bir tutmak, hastalıklı olan ile sağlıklı olanı ilaçtan eşit şekilde yararlandırmak, zayıf kimse ile şişman kimseye aynı yemeği vermenin adalet olmadığını, ayrıca bunun İslamiyet'te yerinin bulunmadığını vurguyla iddia eder.

Batı Hukuku pozitif hukuk adı altında ise, adalet yerine eşitliğin esas alındığını (Öktem, 2011: 83, 96)[5] belirten yazar, bunun, batıdaki şirket prensibinin doğal sonucu olduğunu belirtir ve şöyle devam eder. "Orada herkese eşit vazifelerin verilmesine ve eşit olarak haklardan faydalanmasına çalışılır. Herkes memur olmak, Cumhurbaşkanı seçilmek hakkına sahiptir (Karagülle, 1976: 57)." İslamiyet'te adalet sisteminin esas alınmış ve ikame edilmiş olması batı hukukçularını birçok konuda şaşırtmış olduğunu ileri

[5] Niyazi ÖKTEM, "Ronald Dworkin ve Hukuk Felsefesi" *Anayasa Yargısı* 27/1 (2011), 1-14. Yıl 2011, Cilt: 27 Sayı: 1, 1 - 14, 01.06.2011

süren Karagülle, batı hukuk esasları açısından onların ve onları benimseyen hukukçulara göre haksızlık olarak görülen şu örnekleri verir.

> "İslamiyet'te bazı yerde kadınların, bazı yerlerde erkeklerin şahadeti kabul edilmemektedir. Hâkim, adil olmayanların şahadetlerini kolayca reddetmektedir… İslam hukukuna göre şahadet bir 'hak' değil, 'vazife'dir. Gaye 'sübut'tur, yoksa şahitler arasında eşitlik gözetilecek diye sübuta halel vermek şahadet müessesesini bozmaktan başka bir şey değildir (Karagülle, 1976: 57)."

Karagülle eşitlik-adalet konusunun daha iyi anlaşılması için çözümüyle birlikte şu iki örneği sunar. Bir babanın boyları arasında kırk cm fark bulunan iki çocuğuna elbise diktirmek istediğinde 'eşitlik' esasına göre elindeki dört yüz lirayı ikiye ayırır, iki yüz lira büyüğüne, iki yüz lira küçüğüne verir. Terziye giden çocuklardan küçüğü iyi kumaştan iki yüz liralık, büyüğü ilki kadar iyi olmayan kumaştan iki yüz liralık elbise diktirirler. Burada eşitlik temin edilmiştir, fakat adalet olmamıştır. Çünkü birinin elbisesi kaliteli kumaştan, diğerinin ise kalitesiz kumaştandır. Bu babanın 'adalet' esasına göre hareketi ise şu şekilde olmaktadır. Terziye aynı kumaştan iki takım elbiseyi, renkleri çocukların zevkine kalmak üzere dört yüz liralık elbise diktirir (Karagülle, 1976: 57-58). Renk seçmede herkesin arzusuna uyulmuştur, burada adalet vardır, fakat birine iki yüz yirmi beş lira, diğerine yüz yetmiş beş lira harcanmış, çocuklar baba kesesinden aynı şekilde faydalanamadıklarından eşitlik yoktur. Bir başka örneği de 'emek' üzerinden şu şeklide vermektedir. Bir dairede biri güçlü çalışan, kuvveti yerinde olan kimse, bir seferde yüz kilo taşıyabilen, diğeri hasta ve zayıf sadece yirmi kilo taşıyabilen iki çalışan vardır. İki yüz kilo taşınacak eşyanın eşitlik sağlamak üzere hareket eden bir âmir bu yükü ikiye böler ve eşit olarak taşıtır. Sağlıklı olan bir defada götürür ve işini erkenden bitirir. Sağlıksız olan kimse ise beş kez gidip gelmekle ancak taşır. Adaletle hareket edince ise çok taşıyabilene seksen kilo, az taşıyabilene yirmi kilo verir ve her ikisine iki seferde taşıtır. Dolayısıyla ağır yük taşıyana, az yük taşıyandan fazla ücret öder (Karagülle, 1976: 58).

Teminat

Yukarılarda geçtiği gibi İslamiyet'te herkesin vazifelerini gösteren hükümler konmuş olduğunu hatırlatan yazar, buna karşılık her şeyin insanlar için hak kılınmış olduğunu[6] belirtir. Dolayısıyla herkes kendi vazifesini yerine getirir ve kuşkusuz ötekinin haklarını da gözetir biçiminde olan doğal hayat akışı öngörülmektedir. Buna rağmen bir kimse irade-i cüziye ile görevini yapıp yapmamakta ya da ötekisinin hakkına, cezasına katlanmak suretiyle tecavüzde serbest olduğu belirtilmektedir. Buna karşı verilen

[6] "O, o hâlikdir ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra semaya inayet buyurdu da onları yedi sema halinde nizamına koydu o her şeyi bilir bir alîmdir." (el-Bakar 2/29).

cezanın ertelenmiş olduğunu ifade eden Karagülle, ancak suç işleyen, karşısındakinin haklarına tecavüz eden kimsenin suç ve cezasından sonra hâkim tarafından muhakeme edileceğini ve layık olduğu cezaya çarptırılarak ortaya çıkan kayıp haklar sahibine iade edileceğini söyler. Devletin bu muhakeme vazifesini karşılıksız yapması esastır ve buna devlet teminatı denmekte olduğunu ileri süren yazar, teminatta müdahale olmadığını ifade eder. Bir adamın elinden cinayet işlemesin diye silah alınmayacağını öne süren Karagülle, silahın sadece cinayetin değil, aynı zamanda haklı müdafaanın da aracı olduğunu vurgular (Karagülle, 1976: 58). Zira insanın nerde, neye uğrayacağı önceden bilenemeyeceğinden, herkesin silah taşıyabileceğini öne süren Karagülle, ancak silahı kullandıktan sonra, şayet haksız yere kullanmışsa cezaya çarptırılarak, kasıt varsa kısasa tabi tutulacağını belirtmektedir. Bu nedenle İslamiyet'te cezaların çok ağır olduğunu ifade eden Karagülle, baştan tedbirlerin alınmasının İslamiyet'te olmayan devlet müdahalesini gerektirdiğini iddia eder ve cezaların kısas ve el kesme gibi ağır tutularak suçları önlemeye çalışmanın esas olduğunu ekler (Karagülle, 1976: 58).

Batı Hukukunda ise devlet teminatı olmakla birlikte daha çok devlet müdahalesi olduğunu belirten Karagülle, iktidara vatandaşların suç işlememesi için bekçilik görevi verildiğini iddi eder ve şöyle açıklar. Hükümetin vazife yapmayana zorla yaptırdığını, haklara tecavüz etmek isteyen kimseye engel olduğunu belirtir. Böylece vatandaşlar iktidar görevlilerin vesayet ve velayetinde Batılıların polis rejimi de dikleri süreci yaşadıklarını ekler. Ayrıca bu sistemde devlet, noterler, tapu ve evlenme memurları ile hakları ve işlemleri kendi gözü önünde tespit eder, sonrada onu yerine getirir. Mahkemelerin dahi ücretle çalıştığını vurgular (Karagülle, 1976: 59).[7]

İki hukuk sisteminin karşılattırılması

Üstünlüğün tespitinde kullanılan doğruluk, iyilik, fayda ve hakkaniyet ölçüleri ile bu iki hukuk sistemini mukayese eden Karagülle, şu tespitleri yapmaktadır.

Doğruluk

İnsanın, bildikleri ile gerçek arasındaki uyumun doğruluk olduğunu söyleyen Karagülle, zıttının yanlış olduğunu şu örnekle açıklar ve kadının erkek gibi yaratılmamış olmasından dolayı karı kocanın eşit oluşu savının doğru olmadığını iddia eder. Hatta kadının erkekten daha şefkatli, erkeğin ise kadından daha cesur olması gibi bazı kabiliyetlerde erkekten üstün, bazılarında ise olmadığını ileri sürer. Bir başka fiili örnekte karısından gizli

[7] Ayrıca bkz. Seyyid Bey, M. (2019). "Hak Mefhûmunun Ve Kuvve-i Müeyyidesinin Sûret-i Telakkîsi Hakkında İslam Felsefe-i Hukukuyla Avrupa Felsefe-i Hukuku Arasında Bir Mukayeseye Dair Konferans". Çev. Cengizhan Kırnık. *SDÜHFD*, 9(1), 353 – 363. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/749814

şekilde cinsi münasebet kuran erkeğin yalan söylediğini, karısının bilgisi altında ikinci evliliğini yapan erkeği ise doğruluk içinde olduğunu açıklayan Karagülle, doğruluğun insanın düşünmesini idare ettiğini vurgular. İnsanın doğru düşünmek ve bilmek istediğinde kuşku yoktur. Buradan hareketle iki hukuk anlayışı karşılaştırılırken, hukukların vatandaşları yalancılığa ve yanlışa sürükle memesi gerektiği yargısıyla "fertleri yalan ve yanlış bilgileri savunmaya ve davranmaya zorlayan hukuk sistemi kötüdür (Karagülle, 1976: 60)." önermesini kurar. Batı Hukukuna göre, nitekim bir avukat, beyan doğru da olsa müvekkili olduğu kimse aleyhinde beyanda bulunamadığını belirten yazar, yalanın meşru hale getirildiğini iddia eder. Bu nedenle İslamiyet'te avukatlık kurumunun olmadığını, buna karşın hakemlik ve müftülük müesseselerinin bulunduğunu vurgular.

İyilik açısından

İyiliği, "insanın vicdanıyla bir şey hakkında iyi demesi" olarak tanımlayan Karagülle, iyiliğin 'enfüsî' olduğunu vurgulayarak, insan "içinden nasıl gelirse öyle ona iyi diyecektir" (Karagülle, 1976: 60) söyleyerek, daha derinlemesine bakışla dikkat edilmesi gereken bazı farkların olduğuna şu örneklerle izah etmektedir. Yukarıda geçen açıklamalarda 'doğruluk' üzerinde durulurken "doğru bilmenin yanlış bilmeden iyi olduğu" söylendiğini hatırlatır ve "bunun böyle olduğuna ancak insan vicdanı karar verebilir" (Karagülle, 1976: 60) diyerek, başkalarının verdikleri kararı insanın kabul etmesinde bile bireysel vicdana ihtiyacı olduğuna işaret eder. Kuşkusuz doğru bilmenin iyi bir şey olmasına karşın, her doğru olarak bilinen şeyin mutlaka iyi olduğu söylenemeyeceği uyarısında bulunan yazar, birinin öldürüldüğünü doğru olarak bilmemizin iyi olduğunu, fakat falanın filanı öldürmüş olmasının iyi olmadığı açıktır. Vicdan bu ayrımla karar vermeyi sağlamaktadır denilebilir. Düşünme ve ilim bir şeyin 'nasıl' olduğunu bildirmesinde şüphe yoktur. Ayrıca iyi veya kötü olduğunu asla bildirmez. Peki, bunu bildiren şey nedir? Bir şeyin iyi ve kötü oluşu insandaki his tarafından bilineceğini, duyuş ile duyulacağını ifade eden Karagülle, İslam fıkıhçılarının buna 'istihsan' dediklerini vurgular.[8] Yazarın bu konuda bir başka dikkat çektiği husus ise şahsın iyilik görüşünün farklı, kendine göre iyilik görüşünün farklı olmadığını, başkasının sahip olduğu mallarının elinden alınmasını iyi olarak değerlendiriyorsa, kendi mallarının elinden alınmasını da iyi görecektir. Ayrıca zina örneğini de vererek iki örnek üzerinden açıklamasıdır. Kişinin iyi görüşü eğer menfaat arzularına göre değişiyorsa bunun nefs olduğunu belirten yazar, nefs-i emmare, heva ve heves, vicdansızlık olduğunu ifade eder. Bir yerde eşitlik olmadığı için İslam Hukukuna çatmayı, bazı yerlerde vatandaşlar arasında eşitliği gözetmeyen Batı hukukunu haklı çıkarmaya çalışmak vicdansızlık olduğunu örnekleyen

[8] Buradaki istihsan Ebû Hanife özelinde kullanılan anlamdan daha geniş kapsamlı bir ifade olduğu gözden kaçmamalı. Nitekim Ebû Hanife tarafından kullanılan istihsan yorumuna karşı çıkanlar, eserlerinde genel manada 'estehsinu' ifadesini kullanmaktadırlar.

yazar, yukarıda vicdan ile ilgili yapılan açıklamalardan dolayı vicdan sahibi olanların aynı esası her yere tatbik edeceklerini ve yargılarını ona göre vereceklerini vurgular. Şu cümle ile anlatılanları özetlemeye çalışan yazar, kötülük ve iyilik görüşü kişiden kişiye değişir, fakat bir şahısta değişmez diyerek vicdani kanaati netleştirir.

İslam Hukukunun bu iyi görüş esasına dayandığını belirten Karagülle, Batı Hukukçularının bu kadar basit kaideyi bilmediklerinden kanun esasını kabul ettiklerini iddia eder. Bu kanun esasına göre kanun koyucuları bağlayan şey nedir ki, kanunda yazılı şeyler iyi, yine kanunda menedilenler kötü olarak nitelenmektedir. İzah edilemeyen bir sonuç çıkmaktadır. Bağlayıcı kılan ekseriyetin menfaati mi? Buna göre durumun daha vahim olduğuna işaret eden yazar, ekseriyetin menfaati diğerlerin imhası olursa, bunun bir başıbozukluk olduğunu ileri sürmektedir.

İslam hukuku ki, yukarıda buna İslam ahkamı denmişti, iyi veya kötü nitelemesi vicdani bir olaydır. Dolayısıyla, şu "ey insan, vicdanın hüküm versin. Kendine ne yapılmasını istersen başkasına da onu yap." kuralı, sistemi özetlemektedir. Böylece kısas olgusunun temeli genel bir şekilde ortaya çıkmış olmaktadır. Buna dayanarak şamar atana, şamar atılması sözü edilen kaidenin neticesi olarak uygulandığı izah edilmektedir. Bu durum herkesi kanaatinde çekişme olmaksızın kendi vicdani kanaatine göre hareket etmeye götürmektedir. Herkese karşı, her zaman ve her olayda aynı kanaati açık etmiş olması şarttır. Böylece otokontrol ile bireylerin istikrarlı davranmaları sağlandığı söylenebilir (Karagülle, 1976: 61).

Toplulukla ilgili durumlarda nasıl hareket edileceği sorusuna ise örf ve cemiyetin öne çıktığı görülmektedir. Örfün varlığı cemiyetin varlığı demek olduğuna işaret eden Karagülle, toplulukla ilgili meselelerde vazifelerin örfe göre tayin edileceğini ifade etmektedir. Şüphesiz, böyle bir örf oluşmuşsa o topluluk vardır, örf oluşmamışsa toluluk yoktur. Örfe göre vazife alanların, istişare yaptıktan sonra kendi kanaatlerine göre hareket edeceklerini belirten yazar, vazifelilerin yerlerinden alınabileceğini, fakat hiçbir şekilde, hiçbir kimse kanaati dışında davranmaya icbar edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Ayrıca İslamiyet'in insan iradesini yükseklere çıkaran esasın bu olduğu görülmektedir. Bu nedenledir ki "hükümet kanun yapamaz" görüşü öne çıkıyor. Ancak salahiyetleri dairesinde emirler verebileceği açıktır.

Bir cemiyetin örfünün icma ile sabit olacağını ileri süren yazar, o topluluğa ait bütün bireylerin topluca iyi gördüğü şeylerin, o cemiyette yaşayan insanların onu kabul ettiklerinden, o cemiyetin örfü olduğunu ileri sürmektedir.[9] Hatta örf dışında başka bir kanaate sahip olurlarsa, topluca değişene kadar yine örfe uymakla yükümlü oldukları kuşkusuzdur. Örf o cemiyetin yapıcısı durumunda olduğundan ancak ya toplumu yeniden

[9] "Müminlerin güzel gördükleri Allah katında güzel, Müslümanların çirkin gördükleri ise Allah katında çirkindir." bkz. Mâlik Bin Enes, *el-Muvatta'*. (1997) (Yahyâ b. Yahyâ Rivayeti) (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî. 87.

kuracaklar veya o topluluktan ayrılıp gideceklerdir görüşü ile örfün önemini vurgulamaktadır.

"Serbest cinsi münasebeti iyi görüyorlar" diyenlere bir deneme teklif eden Karagülle, esas alınan iyi ve vicdan örüntüsünü genel bağlamda aile hukuku örneğinde kadın-erkek kapsamlı ayrı ayrı anket varı senaryo ile dikkatlere sunmaktadır. Kadınlardan tahmini cevabın 'hayır!' olacağını, erkeklerin de tiksinti duyacaklarını belirtir. Çünkü "kanunlar olmadan da insanların evlenmiş olmaları" bunun açık delili olduğunu vurgular (Karagülle, 1976: 62).

İçinde yaşadığımız cemiyeti yaşatmaya mecbur olduğumuzu belirten yazar, çünkü "cemiyetin faydası faydam, zararı zararımdır" mottosunu dile getirerek vurgulamaktadır. Cemiyet üyesi her bireyin "kader birliğine sahip olduğum cemiyetimin menfaatine, kendime faydası olduğundan çalışıyorum" demesinin önemini belirtmektedir. Burada yukarıda belirtilen kadın-erkek anketine atıfta bulunan yazar, erkeğin çok evlilik yapması ile çok kadınla cinsi münasebette bulunması hususların karşılaştırılmasında fayda unsurunun dikkate alınmasını öneren yazar, her iki hukuk sisteminde erkek, kadın, nesil ve sonuçta toplumun fayda ve zararın dikkate alınarak karşılaştırma yapılmasının gereğini vurgulamaktadır. Buradaki fayda heveslerin tatmini değil gerçek hayatın idamesi olduğunu ileri süren yazar, serbest münasebetin kötü olduğunda kız-erkek ittifakı bulunduğunu vurgulamaktadır. Ancak Batı Hukukunda olduğu gibi kızlar evlilik yoluyla tatmin imkânı bulamadıklarında ister istemez fuhşa düşmektedirler iddiasında bulunan yazarın, tek taraflı bir yargıda bulunduğunu belirtmek gerekir. Zira söz konusu fuhuş olunca ona partner olan erkeklerin serbest davranışları da olayın diğer tarafını oluşturduğu kuşkusuzdur. Yine İslam Hukukundaki konu ile ilgili her iki tarafı cezaya konu eden hükümler bunu göstermektedir.

Fayda

Faydayı, "her canlının varlığını devam ettirmesi için lüzumlu şeylerdir" biçiminde tanımlayan Karagülle, batıda buna egoizma dendiğini belirtirken, İslamiyet'te ise hayali altarizmanın[10] olmadığını, gerçek egoizmanın bulunduğunu ileri sürer. Zira varlıkların kendi görevlerini yapmakla ve kendi hayatlarını korumakla mükellef olduklarında şüphe yoktur. Bundan dolayıdır ki yazar, hiçbir kimseye başkası adına kendini yok et denemeyeceğini vurgulamaktadır. Çünkü herkes kendisi için en yararlı olan şeyi yapmakla yükümlüdür. Yazar gerçek egoizmadan kastedilenin gerçek menfaatin gelecekteki fayda, devamlı menfaat olduğunu ifade etmektedir. Geçici heves ve zevklerin menfaat olamadığını ileri sürmektedir. Şüphesiz, anlık zevkin tatmini olan sigaranın zehri, hastanın yarasını

[10] bkz. Düzgüner, S. (2019) "Pro-sosyal davranışlarda Diğerkâmlığın (özgecilik) tanımı ve Konumu". *Bilimname*. 40(4), 351-373.
31.12.2019 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/900920

kaşıması zevktir, hislerin tatminidir, faydadan sayılamaz. Dolayısıyla yazar, zevkleri değil, faydaların esas alınmasını ileri sürdüğünü belirtmektedir. 63

Hakkaniyet açısından

Hakkaniyeti, birlikte yaşam süren insanların toplum hizmetinde yapabilecekleri görevleri almaları, toplum imkanlarından da ihtiyaç duydukları ölçüde faydalanma olarak ifade eden yazar, karşılaştırmada dördüncü ölçütte esas olduğunu belirtir. Aslında birbirinin zıttı olan gayret ve hakkaniyet esasları ile dengelenerek, herkesin gayreti kadar faydalanma imkanına ermesini sağlamak şüphesizdir. Diğer bir deyişle hakkaniyet, örneğin, herkesi ölçüsünde evlenme şansına sahip kılmak gibi, aynı toplumun bireylerini eşit şartlarda benzer şansa sahip kılabilmektir de söylenebilir. Nitekim verilen örnekteki durum hakkaniyete daha uygundur.

Sübjektif gibi görünen hakkaniyetin tespitinde bazı şartlara riayet edilirse bulunabilecek objektif kaideleri yazar, şu şekilde sıralamaktadır. Kaideler zamanla, yere göre, şahıslar ve zümrelere göre değişmemelidir. Ayrıca örneğin tabii hal olan cinsi münasebet yerine nikah[11] gibi insanların icat ettikleri vasıflara dayanmamalıdır. Karagülle, hükümler anlaşma vasıtası olan akde değil, cinsi münasebete dayanmalıdır uyarısında bulunmaktadır. Yazar daha hakkaniyetli bulduğu bir başka kaideyi "evli kadınlar başkaları ile cinsi münasebette bulunamaz" biçiminde ifade etmektedir.

Doğruluk, iyilik, fayda ve hakkaniyet kriterlerinin sağlıklı karşılaştırmalar yapmaya imkân tanımakta olduğu belirtilmektedir.

SONUÇ

Yazarın, doğadan verdiği örnekler yanında öncelikle prensipler koyarak konuyu o sabiteler üzerinden anlatmaktadır. Yazının başlığına uygun biçimde bir karşılaştırma yapmak üzere temel prensip gerekmektedir. Eğer karşılaştırılan şeylerin mahiyet ve esasları benzer ise teferruatta karşılaştırılmaktadır. Şayet farklı ise esaslarda karşılaştırılmaktadır. Her iki hukuk kaynağı ve bakış açısı bakımından yani mahiyetleri bakımından farklı olduklarından esaslarında karşılaştırılması uygun görülmektedir. Bu nedenle esasları tespitte iki hukukun ortak yönlerinin belirtilmesi önemli görülmüştür.

Batı Hukuku ifadesi İsviçre Medeni Kanun'u demek değildir. Aynı şekilde İslâm Hukuku ile de Hanefi Hukuku kastedilmez. Parça, bölge, devlet şeklinde bakılmaz. Her iki hukukun kendilerine özgü mantıkları, bakış açıları vardır. Batı hukukunda birey(/personality), İslam hukuku toplum(/society) önceliklidir.

[11] Nikah tanımı üzerinde durulmalı

Her iki hukukun üzerinde kuruldukları esasları vardır ve farklıdır. Vazife, ehliyet, adalet ve teminat İslâm hukukunun üzerinde kurulduğu esaslardır. Buna karşılık Batı hukukunda haklar, ortaklık, eşitlik ve müdahale olmak üzere dört esası vardır.

İslamiyet'te şahıslara vazifeler verilmiştir. Vazifeler yerine geldikçe, yararlanılan sosyal müesseseler oluşur. Vazifelerin dışında kalan her şey insanların haklarıdır. Dolayısıyla hakkın kullanılması için onun ispat edilmesinin şart olmadığıdır. Burada dikkat çeken şey olumsuzluk, başkasının hakkını ortadan kaldırmayı barındırdığından hak olmadığıdır. Hakların elde edilmesi için hükümler konulmuştur. Bu hükümleri bilmeye de fıkıh denmektedir. Vazifeler

Batı hukukunda ise herkesin hakları bildirilmiş, alabilmesi için toplum vazifeli kılınmıştır. Bu sistemde, sonsuz vazife olmayacağından hakların da sonsuz olmayacağı görüşündeler. Hem haklar hem de vazifeler sınırlıdır. Dolayısıyla kanunda yazılı olmayan hak olamayacaktır. Buna bağlı olarak hak sahibi olduğunu ispata mecbur kalmaktadır.

İslam hukukunda haklar ehliyet/yetkinliğe göredir. Batı Hukukunda ise ortaklık anlayışı vardır. Ayrıca otoritenin müdahalesini azaltacak biçimde cezalar ağırdır. Bu da yaşamın teminat altına alan bir fonksiyon sağlamaktadır.

Karşılaştırmada kullanılan kriterler doğruluk, iyilik, fayda ve hakkaniyet ölçüleridir. Doğruluk insanın doğru düşünmek ve bilmek istediğiyle düşünmesini idare etmektedir. Buradan hareketle hukukların tarafları yalancılığa ve yanlışa sürüklememesi gerekir.

İnsanın vicdanıyla bir şey hakkında iyi demesi erdemdir. İyilik enfüsîdir. Doğru bilmek yanlış bilmekte iyidir. Buna, başkaları değil, insanın vicdanı karar verir. İlim ve düşünme bir şeyin nasıllığını bildirir, kötü veya iyi olduğunu asla bildirmez. Bir şeyin iyi ve kötü oluşu insandaki his tarafından istihsanen bilinir.

Fayda açısından değerlendirme ise menfaatin gelecekteki fayda, devamlı menfaat sağlamasıdır. Esas olan egoizmadır yani bencilliktir. 'Yaşa yaşat' mottosu diğerkamlığa ve isara yol açan prensiptir.

Hakkaniyet, birlikte yaşayan insanların topluma hizmette yapabilecekleri vazifeleri gönülden almaya, buna karşılık toplumun sağladığı imkanlardan da ihtiyacı kadar faydalanmayı getirir.

KAYNAKÇA

Düzgüner, S. (2019). "Pro-sosyal davranışlarda Diğerkâmlığın (özgecilik) tanımı ve Konumu". *Bilimname.* 40(4), 351-373. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/900920

Eroy, A. Vd. (1987). (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi) Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli (Faizsiz Kredileşme Sistemi). İstanbul: İSAV İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.

Mâlik Bin Enes, *el-Muvatta'*. (1997) (Yahyâ b. Yahyâ Rivayeti) (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.

Karagülle, S. (1976). *İslâmiyet ve Günümüzün Meseleleri*. İzmir: Kaynak Yayınları.

Öktem, N. (2011). "Ronald Dworkin ve Hukuk Felsefesi". *Anayasa Yargısı* 27(1), 27(1), 1 – 14.

et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn. (1996). *Şerhu't-telvîh 'ale't-tavzîh li-metni't-tenkîh fî usûli'lfıkh*. thk. Zekeriyyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye.

Seyyid Bey, M. (2019). "Hak Mefhûmunun Ve Kuvve-i Müeyyidesinin Sûret-i Telakkîsi Hakkında İslam Felsefe-i Hukukuyla Avrupa Felsefe-i Hukuku Arasında Bir Mukayeseye Dair Konferans". Çev. Cengizhan Kırnık. *SDÜHFD,* 9(1), 353–363. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/749814

Genç Ve Yaşlı Bireylerin Fiziksel Yürüme Aktivite Düzeyi İle Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişkinin Analizi

Halil İbrahim KESKİN[1]

1- Doç. Dr.; Çukurova Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü. hkeskin@cu.edu.tr ORCID No: 0000-0003-0839-609X

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, genç ve yaşlı bireylerin yürüme aktivitesi sonucunda genel sağlık algılarına ilişkin bulguları incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, Hatay ilinde rastgele seçilen deneklerin yürüme aktivite düzeyi (MET) ve genel sağlık algı düzeyi (ağrı) arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Hatay ili özelinde yürüme fiziksel aktivitesi ile yaşam kalitesi arasındaki ilişkiyi araştırmak için betimsel tarama yöntemlerinden İlişkisel Tarama Yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, yaşın ve fiziksel aktivitenin genel sağlık algısıyla ilişkisi, kurulan regresyon modeli yardımıyla incelenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, genç ve yaşlı bireylerin yürüme fiziksel aktivite düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Genç yaş grubu bireylerin yürüme aktivitesinin artmasının sağlık algılarını yükselttiği bulunmuştur. Orta yaş grubu bireylerin ise yeterli yürüme aktivitesi sonucunda sağlık algılarını bir miktar yükseltebildiği, fakat bunun yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. Elde edilen bu bulgulara göre, genel sağlık algısı yüksek olan bireylerin daha çok yürüme aktivitesi yaptıkları, orta yaş ve yaşlı bireylerin genel sağlık algılarının düşük olmasının yeterince yürüme aktivitesi yapmamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Regresyon sonuçları, beklenildiği gibi, yaş değişkeni ile genel sağlık algısı değişkeni arasında negatif ilişki olduğunu, yürüyüş fiziksel aktivitesi ile de negatif ancak daha az bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda, yaşlı bireylerin park ve bahçelere yürüyerek gitmelerinin önündeki engellerin kaldırılması ve yerel yönetimlerin bu alanlara yönelik engelsiz yol koşulları sağlamaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler – Yürüme Fiziksel Aktivite, Genel Sağlık Algısı, Genç Ve Yaşlı Bireyler, İlişkisel Tarama Yöntemi, Non-Parametrik Testler

1. GİRİŞ

Hareketsiz yaşam tarzı, insan sağlığı üzerinde ciddi negatif etkiler yaratır. Fiziksel aktiviteler metabolik, psikolojik ve fizyolojik göstergeleri iyileştirir, kronik rahatsızlıkların etkisini azaltır ve yaşa bağlı bedensel rahatsızlıkları minimize eder. Düzenli egzersiz, bedensel ve ruhsal sağlık sorunlarının azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Bu tur pozitif katkılar, egzersizin süresi ve şiddetiyle doğrudan ilişkilidir (ACSM, 2009; Heyward, 2006; Ehrman vd. 2005). Düzenli egzersiz, bireyin fiziksel hazırlığını artırarak iki yönde fayda sağlar: fiziksel kondisyon ve kilo kontrolü ile hastalıklara karşı vücut direncini güçlendirme (Genç vd., 2011).

Genel sağlık algısı, bireylerin sağlık durumlarını değerlendirmek için hem nesnel hem de öznel kriterlere dayanır. Zorba ve arkadaşları (2010) göre, bireyin genel sağlık algısı, sağlıklı olmanın yanında bireylerin aktif bir sosyal hayat sürmesi, ruhsal olarak iyi hissetmesi ve yaşam memnuniyeti ile

ilişkilidir. Yeterli beslenme, eğitim ve sağlık imkânları, sosyalleşme ve saygınlık düzeyi gibi etkenler de genel sağlık algısını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu faktörlerdeki herhangi bir olumsuzluk, genel sağlık algısının düşmesine neden olabilir. Fiziksel aktivite ve egzersizlerin, genel sağlık algısının seviyesinde önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir (Ölçücü, 2015).

Bu alanda yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Tekkanat (2008), öğretmenlik bölümü öğrencilerinin genel sağlık algısı ile fiziksel aktivite düzeyleri arasında pozitif ve istatistiksel olarak önemli bir ilişki tespit etmiştir. Vuillemin ve arkadaşları (2005), Fransız kadınları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, fiziksel aktivite düzeylerinin genel sağlık algısının bedensel ağrı dışındaki boyutları ile ilişkili olduğunu ve fiziksel aktivitede bulunan katılımcıların genel sağlık algısı puanlarının daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Blair (2003) ise, düzenli fiziksel aktivitenin genel sağlık algısını artırdığını, hastalıkları ve sakatlıkları engellediğini ve ölüm oranını düşürdüğünü belirlemiştir. Özüdoğru (2013), üniversitede çalışan akademik ve idari personelin genel sağlık algısı ile fiziksel aktivite düzeyleri arasında istatistiksel olarak önemli bir ilişki bulunduğunu ve akademik personelin fiziksel aktivite düzeyine göre genel sağlık algısının farklılık gösterdiğini belirlemiştir. Erdal (2018) ise, üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite düzeyleri ile genel sağlık algısı ve sosyal katılım düzeyleri arasında bir ilişki bulmuştur. Motl ve McAuley (2017) ve Sağlam (2015) çalışmalarında da fiziksel aktivitelerin genel sağlık algısı üzerinde etkili olduğunu belirlemişlerdir. Aydın ve Kamuk (2021) evli olmayan hemşirelerin evli hemşirelere göre fiziksel aktivitelerinin daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Tan'ın (2023) çalışmasına göre, kilolu bireylerin yürüyüş fiziksel aktivite düzeyleri, ideal kilolu bireylere göre daha düşük olduğunu tespit etmiştir.

Özetle, fiziksel aktivite, fiziksel ve psikolojik sağlığı geliştirir ve kronik hastalıkları önler. Ayrıca toplumda genel iyilik hali ve pozitif etkiler yaratır (Genç vd., 2011). Tüm bu bilgiler ışığında fiziksel aktivite ile yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin araştırılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda sonraki bölümde bu alandaki temel kavramlardan bahsedilecektir. Devamında ise Hatay ili özelinde yürüme fiziksel aktivitesi ile yasam kalitesi arasındaki ilişkiye ait analizlerden ve elde edilen bulgulardan bahsedilecektir.

2. TEMEL KAVRAMLAR VE AÇIKLAMALAR

2.1. Fiziksel Aktivite

Fiziksel aktivite, iskelet ve kas sistemi vasıtasıyla vücutta belirli düzeyde enerjinin kullanılması olarak tanımlanır. T.C. Sağlık Bakanlığı'na göre ise, fiziksel aktivite kas ve eklemleri hareketlendiren, kalp ritmini ve solunumu artıran, enerji harcayan ve yorgunluk oluşturan aktiviteler olarak ifade edilir (Türkiye Fiziksel Aktivite Rehberi, 2022). Fiziksel aktivite, ev ve

açık hava işleri, mesleki faaliyetler, yürüyüş yapma, bisiklete binme, spor yapma ve günlük yaşam aktivitelerini kapsar. Egzersiz ise özellikle zinde ve sağlıklı olmaya katkı sağlamak için planlanmış aktivitelerden oluşur. Fiziksel uygunluk, fiziksel aktivite yeteneğiyle ilgili özelliklerdir ve genetik faktörlerle de etkilenir. Fiziksel hareketsizlik, enerji tüketiminin dinlenme düzeyinin üzerine çıkmaması durumudur (EUPHIX 2018). Dinlenme düzeyi ise günde kilogram başına <1.5 kcal'lik olağan günlük boş zaman enerji harcamasına karşılık gelmektedir (Warburton, vd. 2007).

Fiziksel aktivite, egzersiz kavramını da kapsayan geniş bir terimdir ve sağlığa birçok faydası vardır. DSÖ'ye göre, fiziksel aktivite planlı, programlı ve tekrarlı bir şekilde yapılır. Günlük rutin işler ve serbest zaman aktiviteleri de fiziksel aktiviteye dahildir. Egzersiz, fiziksel uygunluğu iyileştirmek ve sürdürmek için planlı, programlı ve tekrarlı olarak yapılan fiziksel aktiviteler bütünüdür. Bu aktiviteler, bireyin uygunluk durumunun bilimsel testlerle değerlendirilmesini içerir (Caspersen, 1985). Fiziksel aktivite, bahçecilik faaliyetleri, boş zaman aktiviteleri ve günlük ev işleri, ulaşım ve mesleki gerekliliklerden kaynaklanan işler gibi enerji harcatan tüm bedensel hareketleri kapsar. Özetle, enerji harcatan tüm bedensel hareketler fiziksel aktivite olarak kabul edilir (Akyol, 2008).

2.2. Genel Sağlık Algısı

Bir bireyin hasta olduğunun ve acı çektiğinin farkında olması, önemli bir bireysel ve öznel boyuta sahiptir. Günlük yaşamda karşılaşılan zorlukların kapsamı ve içeriği ile ilgili kaygılar, öylesine heterojen ve benzersizdir ki, bunları abartmadan, güvenle karşılaştırabiliriz. Genel sağlık algısı değerlendirmesi, hastalığın normal işleyişi ne kadar ciddi şekilde etkilediğini ve sosyal rollerin performansını ne kadar etkilediğini görmemize yardımcı olur. Ayrıca hastada gerginliğe ve strese neyin neden olduğunu görmemize yardımcı olur. Genel sağlık algısı değerlendirmesi, zayıf tedavi etkinliğinin nedenlerini belirlememize ve belirli bir hasta için en etkili tedavi yöntemlerini bulmamıza yardımcı olur. Son olarak, genel sağlık algısının bir takım somut, ekonomik faydaları da vardır.

Genel sağlık algısı, uzun süredir dünya genelinde araştırılmaktadır. Bu algıyı belirlemek için üç temel felsefi yaklaşım mevcuttur (Brock, 1993). İlk yaklaşım, iyi yaşamın özelliklerini dini, felsefi veya diğer sistemlere dayandırarak normatif fikirler aracılığıyla tanımlamaktadır. İkinci yaklaşım, bireylerin tercihlerinin tatminine dayanmaktadır. Son yaklaşım ise, bireylerin kişisel deneyimlerine odaklanmaktadır. Genel sağlık algısının evrensel bir tanımı bulunmamaktadır ve bu algı, farklı ülkeler ve bölgelerde, farklı gelişmişlik düzeylerinde, sosyal ve kültürel kavramlar ile gelenekler doğrultusunda değişkenlik göstermektedir. Genel sağlık algısının öznel mi yoksa nesnel mi, tek boyutlu mu yoksa çok boyutlu mu, mutlak mı yoksa göreceli mi olduğu konuları araştırmacılar arasında sürekli tartışılmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre genel sağlık algısı, bireyin amaçları, ölçütleri, endişeleri ve beklentileri yönünde, yaşadığı toplumun sahip olduğu

kültürel ve değer yargıları çerçevesinde kendini algılayışı olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram aynı zamanda, bireyin fiziksel ve ruhsal olarak iyilik hali ile özgürlük gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir (DSÖ, 2002). Genel sağlık algısını ölçmeye yönelik güncel bilimsel çalışmalar, genellikle tanımlayıcı ve betimleyici niteliktedir (Hickey vd., 2005). Genel sağlık algısı, mutluluk, psikolojik ve bedensel iyi olma hali, adaptasyon, erdem ve sağlık gibi kavramları ile ifade edilebilmektedir (Işık & Meriç, 2010). Ruhen ve bedenen sağlıklı ya da sağlıksız olan bireylerin iyileşme süreçlerinde, genel sağlık algısı önemli bir konudur. Ancak, farklı bireylerin farklı düşünceleri nedeniyle bu kavramın net bir tanımı yapılamamaktadır. Genel sağlık algısı, psikolojik, bedensel ve toplumsal iyi olma hali ile açıklanabilir (Başaran, 2005). Bu kavram, bireyin geleceğini etkileyen planlarla ve kendini yetersiz hissettiği konularla ilişkilidir. Bireylerin kültürel yapısı, ihtiyaçlarını, cinsiyetlerini, eğitim durumlarını ve bedensel ile ruhsal iyi olma durumlarını belirler (Durmaz ve Atamaz, 2006). Genel sağlık algısı, farklı yaklaşımlarla açıklanabilir. Bazı yaklaşımlar bu kavramı ileri bir boyuta taşırken, bazıları ekonomiye öncelik verir. Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde, toplumsal ve çevresel faktörlerin genel sağlık algısı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri bulunduğu söylenebilir ve bu faktörlerin etkilerinin incelenmesi gerekmektedir. Ruhsal açıdan ise, kendine güvenen, yüksek yaşam standardına sahip, kararlarını bağımsız olarak alabilen ve kendini yeterli gören bireyler olarak tanımlanabilir (Altuntuğ ve Ege, 2012).

Genel sağlık algısı, çeşitli sembollerle açıklanabilir ve bu semboller objektif ve sübjektif olarak iki şekilde incelenir.

• Objektif semboller, bireyin bedensel sağlığı ve yaşam koşulları ile ilgilidir. Bu semboller arasında bireysel bakım seviyesi, fiziksel aktiviteler (koşma, yüzme, bisiklete binme, vb.), ekonomik durum, yaşam yeri ve aile durumu yer alır (Tüzün ve Eker, 2003).

• Sübjektif semboller ise, bireyin ruhsal iyi olma halini ifade eder. Bu semboller, hayattaki deneyimler, duygusal iyi olma hali, ruhsal etkiler ve hayattan alınan haz gibi faktörlerle belirlenir. Bireyin hayatını değerlendirirken bu psikolojik simgeler büyük önem taşır (Durmaz ve Atamaz 2006).

3. MODEL VE YÖNTEM

Bu araştırmada yöntem olarak, genel tarama yöntemlerinden birisi olan "İlişkisel Tarama Metodu" kullanılmıştır. İlişkisel tarama yöntemi, çeşitli değişkenler üzerinden iki farklı durum arasındaki ilişkilerin incelendiği bir araştırma yöntemidir. Bu model, birbiriyle etkileşim halinde olabilecek durumların ilişkilerini analiz etmek amacıyla kullanılmaktadır (Aktif Yaşam Derneği, 2010). Tanımlayıcı türdeki bu araştırmanın evreni, Hatay şehir merkezinde yaşayan genç ve yaşlı bireylerden oluşmaktadır.

Yüzde 95 güven aralığında ve yüzde 5 anlamlılık seviyesinde yapılan hesaplamalarla, 287 gözlemden oluşan örneklem büyüklüğünün evreni temsil ettiği belirlenmiştir. Araştırmada, çalışan gençler (18-28 yaş), orta yaş grubu (40-50 yaş) ve ileri yaş grubu (51-71 yaş) incelenmiş, diğer yaş grupları araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Fiziksel aktivite verileri "Uluslararası Fiziksel Aktivite Değerlendirme Anketi Kısa Formu" ile genel sağlık algısı verileri de "Genel Sağlık Algısı Anketi SF-36" ve sosyo-demografik bilgiler ise "Kişisel Bilgi Formu" ile derlenmiştir. Yürüme fiziksel aktivite düzeyi, yürüme (saat) x tekrar x hafta = MET formülü kullanılarak hesaplanmıştır.

Verilerin analizinde yüzde, frekans ve medyan değerleri kullanılmıştır. Veri setinin normallik dağılımının testi, Kolmogorov-Smirnov testi kullanılarak değerlendirilmiştir. Normallik testi sonuçlarına göre fiziksel aktivite düzeyi veri seti nonparametrik bir dağılım sergilemektedir. Dolayısıyla, çalışmada ikili grup karşılaştırmaları için Mann-Whitney U testi ve çoklu grup karşılaştırmaları için Kruskal-Wallis H testi tercih edilmiştir. Tüm testler için istatistiksel önem seviyesi 0.05 olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. Yürüme Aktivite Düzeyi ve Genel Sağlık Algısı Anketi, Normallik Analizi

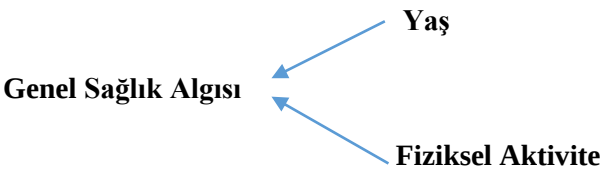
	Kolmogorov-Smirnov[a]			**Shapiro-Wilk**			
	İstatistik	**Sd.**	**sig.**	**İstatistik**	**sd**	**sig.**	**ort±ss**
Genel Sağlık Algısı	0,154	287	0,000	0,905	287	0,000	53,92±12,50
Yürüme Fiziksel aktivite	0,189	287	0,000	0,819	287	0,000	715,12±674,18

Not: a. Lilliefors Anlamlılık Düzeltmesi. sd: serbestlik derecesi, sig: anlamlılık, ort: ortalama, ss: standart sapma.

Yukarıdaki tabloda, yürüyüş aktivitesi ve genel sağlık algısı anketine katılan bireylerin verilerinin normallik analizine dair sonuçlar sunulmuştur. Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarına göre, örneklem büyüklüğü açısından $p<0,05$ olan veriler normal dağılım göstermemiştir ve örneklem grupları arasında farklılıkların istatistiksel olarak önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Katılımcıların Genel sağlık algı x=53,19 ile normal düzeyde; Yürüme fiziksel aktivite düzeyi ise x=715,12 düzeyinde düşük bulunmuştur.

Model:

Problem 1: Yürüme fiziksel aktivite düzeyi artıkça genel sağlık algısı yükselir - (H_1)
Problem 2: Yaş düzeyi artıkça genel sağlık algısı azalır - (H_2)

4. BULGULAR

Çalışmada uygulanan analizler ve bu analizlere ilişkin elde edilen bulgular bu bölümde sunulmaktadır. Aşağıdaki tabloda verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

		n	%
Cinsiyet	Kadın	151	52,6
	Erkek	136	47,4
Yaş	18-28 (Genç yaş)	156	54,4
	40-50 (Orta yaş)	96	33,4
	51-71 (İleri yaş)	35	12,2
Medeni durum	Evli	140	48,8
	Bekar	147	51,2
Kilo	50-65	119	41,5
	66-80	91	31,7
	81-100	77	26,8
Boy	150-160	77	26,8
	161-170	120	41,8
	171-180	71	24,7
	181-+	19	6,6
Öğrenim durumu	Orta okul	52	18,1
	Lise	64	22,3
	Önlisans	51	17,8
	Lisans	98	34,1
	Lisansüstü	22	7,7
VKİ	<25 (ideal kilo)	189	65,9
	>25 (Kilolu)	98	34,1
	Total	287	100,0

Araştırmaya katılan katılımcıların, 287 kişinin, 151`i (%52,6'si) kadın, 136`sı (%47,4'ü) erkektir. Toplam orneklemin156`sı (%54,4'ü) 18-28 (Genç yaş), 96`sı (%33,4'ü) 40-50 (orta yaş), 35`i ise (%12,2'sı) (ileri yaş) düzeyinde katılımcılardır. Katılımcıların 140 tanesi yani 48,8'i evli, 147`si (%51,2'si) bekârdır. Katılımcıların 119`u (41,5'i) 50-65 (düşük kilo), 120`sı (%31,7'i) 66-80 (normal kilo), 77`si (%26,8'i) 81-100 (kilolu) olarak belirlenmiştir. Katılımcıların 120`si (%41,8'i) 161-170 cm boyundadır. Katılımcıların 52`si (%18,1'i) Ortaokul, 64` ü (%22,3'ü) Lise, 51`i (%17,8'i) önlisans, 98`i (%34,1'i) Lisans, 22`si ise (%7,7'si) Lisansüstü eğitim düzeyindedir. Katılımcıları Vücut kitle indeksi (VKİ) puanlarını göre 189`u (%65,9'u) İdeal kilo, 98`i (%34,1'i) kilolu olarak belirlenmiştir.

Tablo 3: Tanımlayıcı Özelliklerine Göre Genel Sağlık Algısı İle Yürüme Aktivitesi Düzeyleri Arasında Mann-Whitney U Testi

		N	S ort.	S top	U	Z	p
Genel Sağlık Algısı	Kadın	151	150,76	22765,50	9246,500	-1,459	0,145
	Erkek	136	136,49	18562,50			
Fiziksel aktivite (Yürüme)	Kadın	151	161,54	24392,00	7620,000	-3,777	0,000
	Erkek	136	124,53	16936,00			
Genel Sağlık Algısı	Evli	140	135,76	19006,00	9136,000	-1,647	0,100
	Bekar	147	151,85	22322,00			
Fiziksel aktivite (Yürüme)	Evli	140	106,76	14946,00	5076,000	-7,429	0,000
	Bekar	147	179,47	26382,00			
Genel SağlıkAlgısı	<25	189	154,49	29199,50	7277,500	-2,983	0,003
	>25	98	123,76	12128,50			
Fiziksel aktivite (Yürüme)	<25	189	156,57	29591,00	6886,000	-3,567	0,000
	>25	98	119,77	11737,00			

Not: Covid-19 vaka durumu için kukla değişken kullanılmış olup sigorta şirketlerin için 2016-.2019 yılları için 0, 2020-2023 yılına ait veriler için 1 değeri almaktadır.

Araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyetlerine göre genel sağlıklı algıları arasında anlamlı bir düzeyde farklılık yoktur (z:-1,459; p>0,05). Buna göre, katılımcıları genel sağlık algılarını benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yürüme aktivitesine göre kadınların yürüme aktivite düzeyi (S_{ort}:161,54); erkek katılımcılar yürüme aktivite düzeyi (S_{ort}:124,53) olarak belirlenmiştir. Bu sonuca göre kadınların yürüme aktivite düzeyi, erkeklerden daha fazla olduğu bu farkın istatistiksel olarak önemli bir farklılık oluşturduğu bulgusuna ulaşılmıştır, (z:-3,77; p<0,05).

Araştırmaya katılan katılımcıların medeni durumlarına göre genel sağlık algıları arasında önemli bir farklılık yoktur, (z:-1,647; p>0,05). Bu sonuç katılımcıları genel sağlık algılarını benzer olduğu göstermektedir. Yürüme aktivitesine göre evlilerin yürüme aktivite düzeyi (S_{ort}:106,76); bekâr katılımcıların yürüme aktivite düzeyi (S_{ort}:179,47) olarak belirlenmiştir. Bu sonuca göre bekar katılımcıların yürüme aktivite düzeyi, evlilerden daha fazla olduğu bu farkın istatistiksel olarak önemli bir farklılık oluşturduğu sonucuna varılmıştır, (z:-7,429; p<0,05).

Araştırmaya katılan bireylerin VKİ durumlarına göre genel sağlık algılarında ideal kiloya sahip katılımcıları Genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:154,49), kilolu olan katılımcıları Genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:123,76) şeklindedir. Bu bulgulara göre, ideal kilolu katılımcıların genel sağlık algısının, kilolu katılımcılara göre daha fazla olduğu ve bu farkın anlamlı olduğu bulunmuştur, (z: -2,983; p<0,05). Yürüme aktivitesine göre ideal kilolu katılımcıların aktivite düzeyi (S_{ort}:156,75); kilolu katılımcıların yürüme aktivite düzeyi (S_{ort}:11,7) olarak belirlenmiştir. Bu sonuca göre de ideal kilolu katılımcıların yürüme aktivite düzeyi, kilolu katılımcılardan daha

fazla olduğu düzeyde olduğu bu farkın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır, (z: -3,567; p<0,05).

Tablo 4: Tanımlayıcı Özelliklerine Göre Genel Sağlık Algısı İle Yürüme Aktivitesi Düzeyleri Arasında Kruskal Wallis–H Testi

		N	Sort	Kruskal Wallis	df	p	Post Hoc Tamhanne's T2
Genel Sağlık Algısı (yaş)	18-28 (Genç yaş)	156	158,58	12,901	2	,002	
	40-50 (Orta yaş)	96	133,26				
	51-71 (İleri yaş)	35	108,49				
Fiziksel aktivite (Yürüme)	18-28 (Genç yaş)	156	206,26	208,322	2	,000	
	40-50 (Orta yaş)	96	87,03				
	51-71 (İleri yaş)	35	22,74				
Genel Sağlık Algısı	[a]Orta okul	52	124,66	13,871	4	,008	c/a.d
	[b]Lise	64	142,34				
	[c]Önlisans	51	178,48				
	[d]Lisans	98	134,02				
	[e]Lisansüstü	22	159,07				
Fiziksel aktivite (Yürüme)	[a]Orta okul	52	85,14	33,306	4	,000	
	[b]Lise	64	159,23				a/b,c,d,e
	[c]Önlisans	51	149,97				
	[d]Lisans	98	162,06				
	[e]Lisansüstü	22	144,50				
Genel Sağlık Algısı kilo	[a]50-65 (Normal)	119	156,91	5,146	2	,046	a/b,c
	[b]66-80 (Kilolu)	91	137,49				
	[c]81-100 (Obez)	77	131,75				
Fiziksel aktivite (Yürüme)	[a]50-65 (Normal)	119	176,58	32,077	2	,000	a/b,c
	[b]66-80 (Kilolu)	91	116,14				
	[c]81-100 (Obez)	77	126,58				
Genel Sağlık Algısı boy	150-160	77	148,99	1,854	3	,603	
	161-170	120	137,80				
	171-180	71	144,24				
	181-+	19	162,03				
Fiziksel aktivite (Yürüme)	150-160	77	148,10	1,269	3	,736	
	161-170	120	141,13				
	171-180	71	139,94				
	181-+	19	160,66				

Araştırmaya katılan katılımcıların yaş değişkenine göre genel sağlıklı algılarında Genç yaş katılımcıların genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:158,58), orta yaş katılımcıları genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:133,26) düzeyindedir. İleri yaş katılımcıları Genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:108,49) düzeyindedir. Gruplar arası farkın belirlenmesinde Post Hoc Tamhanne's T2 analiz sonuçları, genç yaş grubundaki katılımcıların genel sağlık algısının, orta ve ileri yaş grubundaki katılımcılardan daha yüksek olduğunu ve bu farkın önemli bir farklılık olduğunu göstermektedir, (χ^2: 12,901; p<0,05). Yürüme fiziksel aktivite düzeyinde genç yaş katılımcıların düzeyi (S_{ort}:206,26), orta

yaş katılımcıları düzeyi (S_{ort}:87,01) dir. İleri yaş katılımcıları düzeyi (S_{ort}:22,74) düzeyindedir. Bu sonuçlara göre genç yaş katılımcıların yürüme fiziksel aktivite düzeyi, orta ve ileri yaş katılımcılardan daha yüksek olduğu bu farkın anlamlı olduğu sonucu elde edilmiştir, (χ^2: 208,322; p<0,05).

Araştırmaya katılan bireylerin eğitim düzeyi değişkenine göre, genel sağlık algılarında ortaokul mezunu katılımcıların genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:124,66), lise mezunu katılımcıları genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:142,34) dir. Önlisans mezunu katılımcıları Genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:178,48), iken lisans mezunu katılımcıları genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:134,02) ve lisansüstü mezunu katılımcıları genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:159,07), düzeyindedir. Gruplar arası farkın belirlenmesinde Post Hoc Tamhanne's T2 Analizi sonuçlara göre ön lisans mezunu katılımcıların genel sağlık algısı, ortaokul ve lisans mezunu katılımcılardan daha yüksek olduğu bu farkın istatistiksel olarak önemli bir farklılık olduğu bulgusuna ulaşılmıştır, (χ^2: 13,871; p<0,05).

Araştırmaya katılan katılımcıların eğitim düzeyi değişkenine göre genel sağlıklı algılarında ortaokul mezunu katılımcıların yürüme aktivite düzeyi (S_{ort}:85,14), Lise mezunu katılımcıları yürüme aktivite düzeyi (S_{ort}:159,23)`tür. Ayrıca önlisans mezunu katılımcıları yürüme aktivite düzeyi (S_{ort}:149,97), lisans mezunu katılımcıları yürüme aktivite düzeyi (S_{ort}:162,06) ve lisansüstü mezunu katılımcıları yürüme aktivite düzeyi (S_{ort}:144,50) düzeyindedir. Gruplar arası farkın belirlenmesinde Post Hoc Tamhanne's T2 Analizi sonuçlara göre orta okulu mezunu katılımcıların yürüme aktivite düzeyi, diğer eğitim düzeyi mezunu katılımcılardan daha yüksek olduğu bu farkın önemli bir fark olduğu sonucu elde edilmiştir, (χ^2:33,306; p<0,05).

Araştırmaya katılan katılımcıların kilo değişkenine göre genel sağlık algılarında normal kilolu katılımcıların genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:156,91), kilolu katılımcıları genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:137,49), obez katılımcıları Genel sağlık algısı düzeyi (S_{ort}:131,75), düzeyindedir. Gruplar arası farkın belirlenmesinde kullanılan Post Hoc Tamhanne's T2 Analizi sonuçlara göre normal kilolu katılımcıların genel sağlık algısı, kilolu ve obez olan katılımcılardan daha fazla olduğu bu farkın da istatistiksel olarak önemli bir farklılık olduğu bulgusu elde edilmiştir, (χ^2: 13,871; p<0,05).

Katılımcıların kilo değişkenine göre yürüme fiziksel aktivite düzeyinde normal kilolu katılımcıların düzeyi (S_{ort}:176,58), kilolu katılımcıları düzeyi (S_{ort}:116,14), obez katılımcıları düzeyi (S_{ort}:126,58), düzeyindedir. Gruplar arası farkın belirlenmesinde Post Hoc Tamhanne's T2 Analizi sonuçları normal kilolu katılımcıların yürüme fiziksel aktivite düzeyi, kilolu ve obez olan katılımcılardan daha yüksek olduğunu belirtmektedir ve bu farkın istatistiksel olarak önemli bir fark olduğu bulunmuştur, (χ^2: 32,077; p<0,05).

Son olarak, Araştırmaya katılan katılımcıların boy değişkenine göre genel sağlıklı algılarında ve yürüme fiziksel aktivite düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır, (p>0,05).

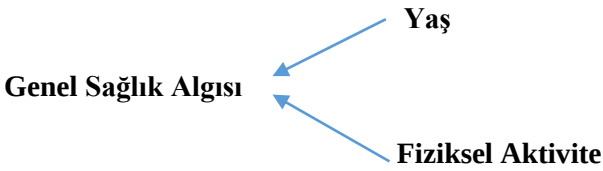
Tablo 5: Genel Sağlık Algısı İle Yürüme Aktivitesi Düzeyleri Arasında Korelasyon Analizi

		Genel Sağlık Algısı	**Yürüme Fiziksel Aktivite**
Genel Sağlık Algısı	r	**1**	**-0,290****
	p		**0,000**
Yürüme Fiziksel Aktivite	r	**-0,290****	**1**
	p	**0,000**	

**. Korelasyon 0,01 düzeyinde (2-kuyruklu) anlamlıdır.

Araştırmaya katılan katılımcıların genel sağlık algısı ile fiziksel aktivite düzeyi arasında negatif ve orta düzey bir ilişki belirlemiştir (r:-0,290; p<0,05). Bu ilişki duruma göre katılımcıların genel sağlık algı durumu iyi olması yürüme aktivite düzeyi ile ilişkilendirilmiştir.

Ekonometrik Model:

Genel Sağlık Algısı = Sabit Terim +Yaşın etkisi+ Fiziksel Aktivitenin Etkisi+ Hata terimi

$I_t = B_0 + (-B_1 i_t) + B_2 Y_t + u_t$

I: Genel Sağlık algısı

i: Yaşın etkisi: (Negatif) Yaş ilerledikçe genel sağlık algısı düşmesi beklenir

Y: Yürümenin etkisi: (Pozitif veya negatif)

Tablo 6: Genel Sağlık Algısı ile Yürüme Aktivitesi Düzeyleri Arasında Regresyon Analizi

Model	**Standartlaştırılmamış Katsayılar Beta**	**Std. Hata**	**Standartlaştırılmış Katsayılar Beta**	**t-ist.**	**P. değeri.**
(Sabit)	67,918	4,854		13,991	0,000
Yaş	-0,284	0,068	-0,503	-4,192	0,000
Yürüme	-0,034	0,013	-0,307	-2,560	0,012
Bağımlı Değişken: GSA					

$$I_t$$=67,918+(-0,284i_t)+(-0,034Y_t) + u_t

Bu modelde katılımcıların genel sağlık algı sabiti 67,918'dir. Örneğin yaşı 18 olan bir katılımcının yürüme süresi 60 dakika varsayılırsa

It=67,918+(-0,284.18)+(-0,034.60)

67,918+(-5,112)+(-2,040) =60,766

50 yaşına olan bir katılımcının yürüme süresi 60 dakika varsayılırsa

It=67,918+(-0,284.50)+(-0,034.60)

67,918+(-14,2)+(-2,040) =51,768 dir.

Bu örneğe göre yaşın ilerlemesinde genel sağlık algısının düşmesi söz konusudur.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Hatay ilinde ikamet eden 287 bireye uygulanan çeşitli anketler ile derlenen verilerle fiziksel aktivite ile yasam kalitesi arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların cinsiyetlerine göre genel sağlık algılarının benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yürüme aktivitesine göre kadınların yürüme aktivite düzeyi, erkeklerden daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Medeni durumlarına göre genel sağlık algılarını benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yürüme aktivitesine göre bekâr katılımcıların yürüme aktivite düzeyi, evlilerden daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. VKİ durumlarına göre göre ideal kilolu katılımcıların genel sağlık algısı, kilolu katılımcılardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yürüme aktivitesine göre ideal kilolu katılımcıların yürüme aktivite düzeyi, kilolu katılımcılardan daha fazla olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu bulgu Tan'ın (2023) çalışmasında elde ettiği bulgularla paralellik göstermektedir. Yapılan literatür çalışmaları (Fine vd., 1999; Memiş ve Yıldıran, 2008) ile benzerlik gösterse de, Vural'ın (2010) beyaz yakalılar ve Şanlı'nın (2008) öğretmenler üzerindeki çalışmaları ile farklılık göstermektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların yaş değişkenine göre genç yaş katılımcıların genel sağlık algısı, orta ve ileri yaş katılımcılardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, yürüme fiziksel aktivite düzeyine göre genç yaş katılımcıların yürüme türündeki fiziksel aktivite düzeyi, orta ve ileri yaş katılımcılardan daha yüksek olduğu göstermektedir.

Eğitim düzeyi değişkenine göre önlisans mezunu katılımcıların genel sağlık algısı, ortaokul ve lisans mezunu katılımcılardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yürüme fiziksel aktivite düzeyine göre ortaokul mezunu bireylerin yürüme aktivite düzeyi, diğer eğitim düzeyi mezunu bireylerden daha fazla olduğu ve bu farkın da istatistiksel olarak önemli bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tan (2023) çalışmasında, önlisans, lisans ve lisansüstü eğitim düzeyindeki bireylerin yürüme fiziksel aktivite düzeylerinin, ortaokul ve lise mezunu eğitim düzeyindeki çalışan bireylere

göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Eğitim düzeyi arttıkça fiziksel aktivite düzeylerinin de arttığı görülmüştür. Sander vd. (2009) araştırması, eğitim seviyesi düşük olan katılımcıların fiziksel aktivite seviyelerinin yükseköğrenim düzeyine sahip katılımcılara göre daha düşük olduğunu göstermiştir. Çalışmamızda yürüme aktivitesi en yüksek önlisans eğitim düzeyinde gözlemlenmiştir. Yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin, fiziksel aktivitelerin yaşam kalitesini artırdığının bilincinde oldukları düşünülmektedir. Ancak, çalışmamıza katılan yaşlı bireylerin fiziksel aktivite yetersizliği, literatür ile farklılık göstermiştir.

Araştırmaya katılanların kilo durumuna göre yapılan değerlendirmede, normal kilolu katılımcıların genel sağlık algısı, kilolu ve obez katılımcılardan daha yüksek bulunmuştur. Benzer şekilde, normal kilolu katılımcıların yürüme fiziksel aktivite düzeyleri de kilolu ve obez olanlara göre daha yüksektir. Yine Tan'ın (2023) çalışmasında, vücut ağırlığı ile genel sağlık algısı arasında önemli bir ilişki tespit bulunmuştur. Kilolu bireylerin genel sağlık algılarının düşük olmasının, literatürde kilolu kişilerin kilo vermek için fiziksel aktiviteler yapmaları ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Bu ise yürümek, koşmak ve merdiven çıkmak gibi fiziksel aktiviteleri içermektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların boy değişkenine göre genel sağlık algılarında ve yürüme fiziksel aktivite düzeyinde önemli bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin genel sağlık algısı ile fiziksel aktivite düzeyi arasında negatif bir ilişki belirlemiştir, ($r:-0,290$; $p<0,05$). Bu ilişki duruma göre katılımcıların genel sağlık algı durumunun iyi olması yürüme aktivite düzeyi ile ilişkilendirilmiştir. Bu bulgu Tekkanat (2008) çalışmasında eğitim fakültesi öğrencileri için elde ettiği bulgulara benzerlik göstermektedir. Yine benzer şekilde Özüdoğru (2013), akademik ve idari personel için elde ettiği sonuçlar ile de benzerlik göstermektedir. Ulusal ve uluslararası birçok çalışmada farklı denekler için benzer sonuçların elde görülmektedir, (Vuillemin vd., 2005; Blair, 2003; Erdal, 2018; Sağlam, 2015).

Çalışma sonuçlarına göre, genç yaş grubu bireylerin yürüme aktivitesinin artmasının onların sağlık algılarını yükselttiği sonucuna ulaşılarak, H1 hipotezi gençler açısında kabul edilmiştir. Orta yaş grubu bireylerin yeterli yürüme aktivite sonucu sağlık algılarının yükseldiği fakat bunun yeterli olmadığı görülmüştür. Bu sonuca göre H2 hipotezinin kısmen reddedilemeyeceği söylenebilir. Ancak bu konuyla ilgili daha kapsamlı bir araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. İleri yaş grubu bireyleri yürüme fiziksel aktivitesi sağlıklı yaşam algılarını azaltıcı bir etkiye sahip olduğu sonucu bulunmuştur. Yani, H2 hipotezi reddedilememiştir. İleri yaş grubu hastaların, ek hastalıkları sebebiyle sağlık algılarının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma sonuçlarına göre genç, orta ve yaşlıların yürüme fiziksel aktivite düzeylerinin düşük olduğu, genel sağlık algısı yüksek olanların

yürüme aktivitesi yaptığı, orta yaş ve yaşlı bireylerin genel sağlık algılarının düşüklüğünün yürüme aktivitesini yeterince yapmamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu sonucu yönelik özellikle yaşlı bireylerin park ve bahçelere yürüyerek gitmelerinin önündeki engellerin kaldırılması, özellikle yerel yönetimlerin bu alanlara yönelik engelsiz yol şartları sağlamaları önerilmektedir.

REFERANSLAR

Akyol A, Bilgiç P, Ersoy G. (2008). *Fiziksel aktivite, beslenme ve sağlıklı yaşam*. Sağlık Bakanlığı Yayınları, 1: 8 -12.

Altuntuğ, K. ve Ege, E. (2012). Doğum sonu yaşam kalitesi ölçeği"nin Türkçe uyarlamasının geçerlilik ve güvenilirliği. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 15, 214-222.

American College of Sports Medicine (ACSM), (2009). *ACSM's Guidelines for Exercise Testing and Prescription*, 6th ed, USA: Lippincott Williams & Wilkins, 5-7.

Aydın, Y. ve Kamuk, Y.U. (2021). Hemşirelerin fiziksel aktivite düzeylerinin, yaşam kalitesi ve tükenmişlik düzeylerine etkisi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 88-105.

Başaran, S., Güzel, R. ve Sarpel, T. (2005). Yaşam kalitesi ve sağlık sonuçlarını değerlendirme ölçütleri. *Romatizma*, 20, 55-63.

Blair, S. N. (2003). Physical Activity, Epideniology, Public Health and the American Collage of Sport Medicine. *Medicine and Science in Sports and Exercise*. 35 (9): 1463-65

Booth ML. (2000). Assessment of physical activity: an international perspective by the American Alliance for Health. *Physical Education, Recreation and Dance*. 71: 2: 114-120.

Brock, S (1993). Quality of life measures in health care and medical ethics. *The quality of life*, 95-132.

Caspersen C.J., Powell K.E., Christenson G.M. (1985). Physical activity, exercise, and physical fitness: definitions and distinctions for health-related research. *Public Health Reports*. 100: 126- 131.

Durmaz, B.,ve Atamaz, F. (2006). Stroke and quality of life. *Turkish Journal of Physical Medicine and Rehabilitation*, 52, 45-49.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 2002 *Physical inactivity a leading cause of disease and disability*, warns. https://www.who.int/mediacentre/news/releases/release23/en/ Erişim Tarihi 12.05.2023 adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ). Health and development through physical activity and sport, noncommunicable diseases and mental health. *Noncommunicable Disease Prevention And Health Promotion*, 2013. https:/apps.who.int/iris/bittream/handle/10665/67796/WHO NHM NPH PAH03.2.pdf adresinden 15 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

Ehrman JK, Gordon PM, Visich PS, Steven J. (2005) Clinical Exercise Physiology. 2nd ed. USA: *Human Kinetics Publishers*; 17-19.

Erdal, M. (2018). *Üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite düzeylerinin yaşam kaliteleri ve toplumsal katılım düzeylerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Samsun On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

EUPHIX (2018). *Physical activity*, available at: http:// www.euphix.org/object_class/euph_physical_activity.html adresinden 15 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

Fine, J. T., Colditz, G. A., Coakley, E. H., Moseley, G., Manson, J. E., Willett, W. C., ve Kawachi, I. (1999). A prospective study of weight change and health-related quality of life in women. *JAMA*, 282(22), 2136-2142.

Genç A, Şener Ü, Karabacak H, Üçok K. (2011) Kadın ve erkek genç erişkinler arasında fiziksel aktivite ve yaşam kalitesi farklılıklarının araştırılması. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 12 (3): 145-150.

Heyward VH. (2006). Advanced Fitness Assessment and Exercise Prescription. 5th ed. USA: *Human Kinetics*, 1-5.

Hickey, A., Barker, M., McGee, H., ve O'boyle, C. (2005). Measuring health-related quality of life in older patient populations. *Pharmacoeconomics*, 23(10), 971-993.

Işık A.,ve Meriç, M. (2010). Hayatin kalitesi (Quality Of Life) kavramının felsefik temelleri; aristo, bentham ve nordenfelt. *Ege Akademik Bakış,* 10 (1), 421-434

Memiş, U. A., ve Yıldıran, İ. (2008) Çocukluk ve ergenlikteki fiziksel aktivite deneyimleri ile yetişkinlikteki fiziksel aktivite düzeyleri arasındaki ilişki. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(1), 13-32.

Motl, R. W., & McAuley, E. (2010). Physical activity, disability, and quality of life in older adults. *Physical Medicine and Rehabilitation Clinics*, 21(2), 299-308.

Ölçücü B, Vatansever Ş, Özcan G, Çelik A. (2015). Orta yaşlilarda fiziksel aktivite düzeyi ve yaşam kalitesi ilişkisi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015; 2 (2), 63-73.

Özüdoğru E., (2013). *Üniversite Personelinin Fiziksel Aktivite Düzeyi İle Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Öğretimi Programı, 2013.

Sağlam, Y. (2015). *Öğretmenlerin fiziksel aktivite düzeyleri ile yaşam kalitesi düzeylerinin karşılaştırılması (Bitlis İli Örneği).* Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Niğde.

Sander MS, Albertine JS, Marijke JM, vd. (2009). Physical activity disagreement assessed by accelerometer and personal report in subgroups of age, gender, education and weight status, *International Behavioral Nutrition and Physical Activity Journal* 6: 17.

Savas Y. (2009). *Genel ya da Bölgesel Anestezi ile Yapılan Kasık Fıtığı Onarımlarının Uyku ve Yasam Kalitesi Üzerine Etkisi,* Yüksek Lisans, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Şanlı E. (2008). *Öğretmenlerde Fiziksel Aktivite Düzeyi-Yaş, Cinsiyet ve Beden Kütle İndeksi İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Ankara.

Tan S. (2022) *Sağlık Çalışanlarının Fiziksel Aktivite Düzeyi İle Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi,* Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı, Elazığ

Tekkanat Ç. (2008). *Öğretmenlik bölümünde okuyan öğrencilerde yasam kalitesi ve fiziksel aktivite düzeyleri.* Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sporda Psiko-Sosyal Alanlar Anabilim Dalı. Denizli.

T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu (THSK), 2014. *Türkiye Fiziksel Aktivite Rehberi.* https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-hareketli-hayat-db/Fiziksel Aktivite Rehberi/Turkiye Fiziksel Aktivite Rehberi.pdf adresinden 10 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

Türkiye toplumunun fiziksel aktivite düzeyi araştırması, Aktif Yaşam Derneği, 2010. https://aktifyasam.org.tr/pdf/fiziksel-aktivite-arastirmasi-raporu.pdf adresinden 15 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

Tüzün, H., E. , Eker, L. (2003). Sağlık değerlendirme ölçütler ve yaşam kalitesi. *Sağlık ve Toplum*. 13: 2.

Vuillemin, A., Boini, S., Bertrais, S., Tessier, S., Oppert, J.M., Hercberg S., Guillemin, F. ve Briancon, S., (2005). Leisure time physical activity and health related quality of life. *Preventive Medicine,* 41, 562– 569.

Vural, Ö. (2010). *Masa Başı Çalışanlarda Fiziksel Aktivite Düzeyi Ve Yaşam Kalitesi İlişkisi*. Yüksek lisans tezi Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Hareket Bilimleri Programı. Ankara.

Warburton D.E., Katzmarzyk PT, Rhodes RE, Shephard RJ (2007). Evidence – informed physical activity guidelines for Canadian adults. *Appl Physiol Nutr Metab*, 32, 16-68.

Zorba, E. (2010). *Fiziksel aktivite ve fiziksel uygunluk ders notları.* http://www.erdalzorba.com/categories news.php?kat id=9vekat adresinden 15 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

Altin Boynuz'u Resmetmek: Eyüp ve Haliç Manzaralari[1]

İlkay Canan OKKALI[2]

[1] 1-2 Mart 2024 tarihli *II. Uluslararası Selanik Sanat ve Tasarım Sempozyumu*'nda "Eyüp Semtinin Manzara Resimleri" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulan ve tam metni daha önce yayınlanmamış olan çalışma, geliştirilerek makale biçimine getirilmiştir.

[2] Doç. Dr.; Trabzon Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Resim Bölümü. icanikli@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-1817-4060

ÖZET

Eyüp semti ve Haliç sanatçıların her dönemde ilgisini çekerek manzara resimlerine esin kaynağı olmuştur. Özellikle 18. yüzyıl ve sonrasında İstanbul'a gelen Thomas Allom, Amadeo Preziosi ve Ayvazovski gibi sanatçılar Eyüp semtini ve Haliç'in güzelliklerini betimlemiş, bunu yaparken dönemin gündelik yaşamından da kesitler sunmuşlardır. 20. yüzyılın başında İstanbul'a gelen Paul Signac ve Oscar Kokoschka Haliç'i renkli bir şekilde betimleyen sanatçılardandır. Türk ressamlar içerisinde Eyüp manzarası ve Haliç resimleri 1914 Kuşağı sanatçılarından Hikmet Onat, Namık İsmail, Avni Lifij, Nazmi Ziya tarafından betimlenmiştir. Naile Akıncı ise Eyüp ve çevresini kendine has bir yorumla ele alan bir sanatçıdır. Bu çalışmada 18. yüzyıldan günümüze Haliç ve Eyüp manzarasını resimleyen sanatçılar tespit edilmiş ve Eyüp ve Haliç'in doğasını, doğal güzelliklerini betimleyen ressamların eserleri incelenmiştir. Sonuç olarak, değişen dönemle birlikte manzara resmi de yeni bir bakış açısıyla sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler – Manzara Resmi, Eyüp, Haliç, Türk Resmi, Pitoresk.

GİRİŞ

Kenneth Clark tabiata duyulan tutkunun resimsel manzara imgesinde başlıca çıkış noktası olduğundan bahseder ve manzaranın resim sanatı için her zaman temel bir form olacağı düşüncesindedir (Clark, 1952). Antik dönemlerden itibaren duvar resimlerinin, Ortaçağ resimlerinde ise dini resimlerin arkasında fon olarak kullanılan manzara resminin bir tür resmine dönüşmesi Barok akımla birlikte gerçekleşir. Ortaçağ boyunca ressamlar, doğayı, yalnızca dini bir öğretiyi anlatmada kullanırken Rönesans döneminde ressamlar gittikçe doğaya yaklaşır (Zucker, 1963). Manzara betimlemeleri daha dikkatli bir şekilde yapılsa da ayrı bir tür olarak üretilmez. Dinsel konulu kitap resimlerinden ayrılan ve konusunun açık havada geçmesi bakımından *Dua Saatler Kitabı* resimlerinin, natüralist sanatın doğaya açılmasında önemli katkıları olmuştur. Paul, Jean ve Hermann Limbourg adlı üç kardeş, Berry Dükü (Duc de Berry) himayesinde 1409-1415 yıllarında mevsimleri resimlerle anlatan takvim çalışmalarını yaparlar. Bu kitabı süsleyen resimlerde zengin ve canlı bir anlatım vardır. Gotik'ten Rönesans'a geçişin önemli isimlerinden Konrad Witz'in *Mucizevi Balık Avı* resmi Kenneth Clark'ın da bahsettiği gerçeğin manzarasına uyan bir çalışma olarak öne çıkar. Cenevre Katedrali'nin altarı için yapılan çalışma, İncil'de yer alan bir hikâyeyi betimlese de nihayetinde Cenevre Gölü'nün panoramik bir manzarasıdır. Witz'in gerçekçi yaklaşımı o boyuttadır ki, titizlikle resimlediği göl kenarı günümüzdeki görünümünden

farksızdır. Rönesans'ta manzaranın gerçekliğini ilan etmesi ile manzara resminin bir resim türü olmasına doğru ilerleyen süreç olan 17. yüzyılda sanatçılar manzara resmini kendi başına ele alıp kuralları sistemleştirmeye çalışır. Ancak 19. yüzyılda manzara resmi baskın sanat haline gelir ve kendine özgü yeni bir estetik dil oluşturur. Bu gelişme sırasında manzara kavramı sanatçıların izlenimlerine dönüşür. Türk resminde ise 18. yüzyılda duvar resimlerinde gördüğümüz manzaralar tuval resminin gelişimiyle kendine bir yer edinmiş, hatta manzara resmi Türk resminin başlangıcını oluşturmuştur.

BİR MANZARA RESMİ TEMASI OLARAK EYÜP VE HALİÇ

Tarihi, kültürü ve sanatıyla İstanbul kentinin zengin bir mirasa sahip bölgesi Eyüp (günümüzdeki adıyla Eyüpsultan), Pierre Loti Tepesi'nden bakışla canlı renklerden oluşan Haliç manzarasıyla ve çeşitli yapıları ile ressamlara her dönem ilham veren bir manzara olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı'yı ziyaret eden birçok gezgin İstanbul'un güzelliklerinden etkilenmiş ve özellikle Haliç ve Eyüp bölgesini anlatan yazılar yazmışlardır. 1833 ve 1850'de İstanbul'a gelen Fransız romantik yazar Alphonse de Lamartine İstanbul için yazdığı yazıda Haliç'ten heyecanla bahseder. 1802'de İstanbul'a gelen Ulrich Jasper Seetzen Haliç'in tıpkı bir ırmak görünümünde olduğunu yazarak güzelliğini över:

"Haliç tıpkı bir ırmak görünümündedir. Onun, denizin oluşturduğu ince ve uzun bir körfez olduğunu bilmeyenler, bu yörede bir ırmağın son bulup denize döküldüğünü sanabilirler. Haliç'in tuzlu suyu çok berraktır ve duruma göre, açık ya da koyu yeşil renktedir." Biz kayıkla Haliç karşı yakasına geçerken çevremizde sevimli martılar uçuşuyor ve suda yıkanıyorlardı" (İrepoğlu, 2023: 99).

Sanatçıların manzaraya bakışı nedeniyle tercih ettiği Pierre Loti Tepesi adını, 1876 yılında İstanbul'a subay olarak gelen ve buraya yerleşen ve tepede yer alan kahvehaneye sık sık giden roman yazarı Julien Viaud'dan (1850-1923) almıştır. Pierre Loti'nin ziyaret ettiği Haliç'e egemen tepedeki kahveden dolayı orası da Pierre Loti (Piyerloti) Tepesi olarak anılır. İstanbul ve Eyüp aşığı Pierre Loti, bu tutkusunu yazılarında da sık sık dile getirmiştir. "Haliç şehrin atmosferini içine çektiği yerdir. Haliç'in sonunda Eyüp'ün karanlık görünümü, esrarlı bir sondan eski ağaçlardan oluşmuş bir ormandan mermer beyazlığı ile sıyrılan kutsal cami…" yazısıyla şehrin bu sisin arkasında hayal meyal belirmesini şiirsel bir şekilde paylaşır (Loti, 1992: 39). Başka bir yazısında ise karlı bir İstanbul gecesinde Eyüp'teki evine dönüşünü "İstanbul kardan bir kefenle örtülüydü" cümlesiyle şiirsel bir betimlemeyle ifade eder.

Arapça körfez anlamındaki Haliç ya da eski ismiyle *Keras* günümüzde Batı dillerinde Altın Boynuz olarak tanınır, Haliç bilinen en korunaklı

limanlardandır. Yabancı gezginlerin kalemine esin kaynağı olan Haliç'in muhteşem panoraması ise sık sık betimlemelerde yerini alır. Danimarkalı şair ve yazar Hans Christian Andersen de 1841'de geldiği İstanbul'dan ve Altın Boynuz'dan bahseder. 1855 yılında İstanbul'a gelen Lady Emelia Bithynia Horbny şiirsel bir dille Haliç'i ve İstanbul'u aktarır. Sultan II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) İstanbul'unu anlattığı *Eski İstanbul'da Hayat* adlı kitabında Dorina L. Neave (1881-1955) bir Topkapı Sarayı ziyareti sırasında gördüğü manzarayı şu şekilde aktarır:

"(…) Haliç'in muhteşem panoraması emsalsiz bir görünüşe sahipti. (…) Bulutsuz mavi gökten, hevenk hevenk denize ulaşan şualar dalgalarda oynaşıyor, gökkubbe altında minareler, kubbeler, camiler ile taçlanmış beyaz mermer saraylar, emsalsiz sahiller, suboyu yalılar, yemyeşil yamaçlar, büyülü tabloya binbir sihirli izler getiriyorlardı" (İrepoğlu, 2023: 41).

İstanbul'a 1874 yılında gelen Edmondo de Amicis, şehre vardığında hayalindeki şehrin izlerini sürmeye başlar ve okuduğu seyahatnameler ve gördüğü tablolardaki Doğu imgesini arar. Amicis metinlerinde İstanbul'a duyduğu coşkuyu aktarırken eleştirel bir üslup kullanmaktan da çekinmemiştir. "Adını biçiminden alan Altın Boynuz (Haliç) ya da Bereket Boynuzu, Bizans'ın limanı olduğu dönemde üç kıtanın zenginliğinin akışını sağlamıştır" (Amicis, 2009: 23) yazan Amicis en muhteşem ve en güzel manzaranın Haliç olduğunu da vurgular (Amicis, 2009: 29).

1920-1924 yılları arasında İstanbul'da bulunan Ernest Hemingway de Haliç'in üzerine düşen sise ve ezan sesine övgüler yağdırarak Doğu'nun sihrine varmanın bir yolu olarak görür (Hemingway, 1970: 17).

21. yüzyılın önemli İtalyan yazarlarından Umberto Eco da, kendi İstanbul'unu keşfederken Haliç'in önemini vurgulayacaktır.

"…Gemi, ister Boğaziçi, ister Çanakkale yönünden gelsin, yolu onu her zaman Haliç'e sürükleyecek ve şehir, farklı açılardan bir dizi görüntüyle, bir tür sinematik silsile halinde, gözler önüne serilecektir" (Eco, 2009: 8).

Eyüp ve Haliç, İstanbul'a gelen yazarlar gibi yabancı gezgin, fotoğrafçı ve ressamların her dönemde ilgisini çekmiş, hem Türk hem de yabancı ressamlara esin kaynağı olmuştur. 18. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıla uzanan süreçte Eyüp ve Haliç manzarasını tema alan çok sayıda gravür bulunur. Thomas Allom'un eserinde *Kasımpaşa'dan İstanbul* çalışmasında Süleymaniye Camisi ve sağında Bozdoğan su kemerinin yer aldığı resimde Kasımpaşa tarafından Haliç görülür (Dora, 2022: 165).

19. yüzyılda Eyüp ilçesini konu alan yağlıboya ve suluboya çalışmaları ise Osmanlı'yı bu dönemde ziyaret eden Ayvazovski (1817-1900), Amadeo Preziosi (1816-1882), G. C. Michelet, Georg Macco (1863-1933) Luigi de Brocktorff (1814-1857), Giovanni Schranz (1794-1882) gibi yabancı ressamların eserlerinde çokça görürüz. Bu sanatçılar Eyüpsultan'ın tarihi evlerini, Eyüp Sultan Camii ve diğer camilerini, Haliç boyunca uzanan İstanbul silüetinin yanı sıra Unkapanı Köprüsü'nü, Haliç ve köprüleri, Haliç'te gezinen yelkenlileri, Haliç panoramasını, Eyüp mezarlığını, Pierre

Loti Tepesi'nde dolaşan başıboş köpekleri, Sarayburnu, Yeni Cami, arkada Süleymaniye Camisi gibi anıtsal yapılarını ve kentin panoramik görünümlerini betimlemeyi tercih etmişlerdir.

1842 tarihli İstanbul çizimleri de bulunan ama İstanbul'da 1851-1882 yılları arasından yaşamış olan Amadeo Preziosi (1816-1882) *Eyüp'ten Manzara* çalışmasında Eyüp Sultan Mezarlığı'ndan Haliç'i resmetmiştir. Ön planda mezarlık, arkada Haliç ve Unkapanı Köprüsü görülür. Oryantalist ressamların İstanbul resimlerinde mezarlıklar önemli bir yer tutar. Mezar taşları bakımından da zengin bir çeşitliliğe sahip olması ve Haliç'e nazır manzarasıyla Eyüp mezarlığı sıkça resmedilmiştir. Burada piknik yapanlar, çubuk içenler, koşuşan çocuklarla hayatın doğal akışının sürmesi Batılı sanatçılara ilginç gelmiş ve resimlerinde yer vermişlerdir (Germaner ve İnankur, 2002: 221).

Görsel 1. Amedeo Preziosi, *Eyüp'ten Manzara*, 1853, kağıt üzerine suluboya, 39x57,5 cm, İRHM. (Germaner ve İnankur, 2002: 261).

İstanbul'a defalarca gelen Ayvazovski de Haliç'i defalarca resmeder. İstanbul'u ve onun pitoresk görünümlerini keşfederek, İstanbul'un günlük yaşantısını da resme aktarır. Ayvazovski deniz ve şehrin kozmopolit tarihini yansıtan mimarinin uyumlu birlikteliğinden etkilenmiştir. Ayvazovski manzaranın pitoreskliğini korumak adına Haliç'i genellikle ay ışığında betimlemeyi tercih eder (Germaner, İnankur, 2002: 208). *Galata ve Haliç* eserinde Pera'dan Haliç'in girişine bakılmıştır. Ayvazovski'nin *Ayışığında Eyüp* çalışmasında Eyüp semtinde ağaçlar arasında şiirsel manzarayı izleyen iki figür betimler. İki figür doğanın bir parçası olarak küçük verilmiştir. Resimlerinde genellikle gün doğumu, gün batımı, ay ışığı gibi doğa olaylarına yer veren sanatçı mavi ile gün ışığının oluşturduğu renk tonlarını kullanmayı tercih etmiştir.

Görsel 2. Ivan Ayvazovski, *Ayışığında Eyüp,* 1874, tuval üzerine yağlıboya, 92,5x71 cm, Dolmabahçe Sarayı koleksiyonu. (Germaner ve İnankur, 2002: 209).

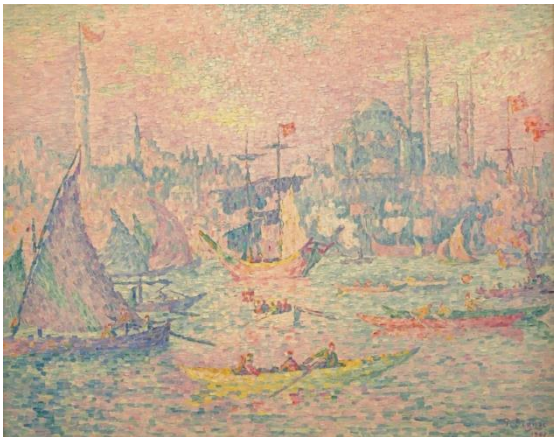
İstanbul'un deniz trafiğiyle dolu günlük sahnelerini resmeden ve suluboya resimleriyle tanınan James Ellis, Haliç'i konu alan tablosunda, gözleme dayalı olarak deniz kenarındaki günlük hayatın telaşını, şehrin silüetiyle bir araya getirir. Haliç sudaki taşıtlarıyla, kentteki yaşamın deniz üstündeki hareketini göstermesi bakımından ressam tarafından tercih edilmiştir. Tarihi Yarımada, Süleymaniye Camii, Beyazıt Kulesi ve Rüştem Paşa Camii gibi yapılarla arka plan tanımlanır.

Görsel 3. Tristam (Tristram) James Ellis, *Haliç*, 1885'ten sonra, karton üzerine suluboya, 36 x 77 cm. (https://www.peramuzesi.org.tr/blog/halic/1507)

20. yüzyılın başında yabancı sanatçıların ziyaretlerinde de Haliç ilham vermeye devam eder. 1907 yılının Mart ayında İstanbul'a sanatçı arkadaşı Henri Person ile gelen Paul Signac, 3 ay boyunca özellikle Haliç bölgesinde resimler yapar. Fransız hükümetine başvurarak Osmanlı padişahının iznine bağlı camiler vb. yapıları resmetmek için izin alan sanatçı, Şeker Ahmed

Paşa ile de tanışır. Tek bir eskizden yola çıkarak *Haliç: Akşam*, *Haliç: Sabah*, *Bulanık Havada Haliç*, *Haliç'te Kayıklar*, *Haliç'te Köprü*, *Haliç* isimli altı resim üretmiştir. Sanatçının İstanbul ve Haliç resimleri, Liman Serisi olarak isimlendirilen seri içerisinde yer alır. Signac, puantilizm tekniğiyle parlak renklerle Haliç'i, camileri ve tekneleri resimlerken aynı dönemde İstanbul'u çizen diğer klasik ve oryantalist ressamlardan farklı olarak şehrin renkli yüzünü göstermeyi başarır.

Görsel 4. Paul Signac, *Haliç*, 1907, Wallraf Richartz Müzesi.
(https://www.etolie.fr/peintures-et-dessins-de-paul-signac-a-istanbul/)

Avusturyalı Ekspresyonist sanatçılarından Oscar Kokoschka, 1929 yılında İstanbul'da kaldığı dönemde İstanbul ve Haliç resimleri yapmıştır. Şehrin üzerindeki atmosferik gün batımını tasvir eden Kokoschka, Altın Boynuz'a ve eski şehre bakan resimler üretir. Kokoschka'yı İstanbul ve Haliç büyülemiştir (Dora, 2022: 175).

20. yüzyıldan itibaren Türk ressamlar da Eyüp'ün karakteristik niteliğini oluşturan yapılarını, mezarlığını, Pierre Loti'den Haliç manzarasını betimlemeye başlar. 20. yüzyıldan günümüze Osman Hamdi Bey, Halil Paşa, Hikmet Onat, Namık İsmail, Avni Lifij, İbrahim Çallı, Kadri Aytolon, Hasan Vecih Bereketoğlu, Şerif Renkgörür, Cevat Erkul, İbrahim Safi, Hamit Görele, Naim Uludoğan, Mümtaz Yener, Naile Akıncı, Gül Derman, Devrim Erbil gibi birçok sanatçı Eyüp'ün tarihi güzelliklerini ve Haliç peyzajını resimlerinde konu olarak seçmiştir. Resimlerde ortak özellikler olarak Eyüp sahilinde yer alan çeşitli yapılar, sağ tarafta Eyüp Sultan Camii ve diğer yapılar arkada ise yine İstanbul silüetinin değişmez yapılarından, Ayasofya, Sultanahmet ve Süleymaniye Camiileri yer alır. Eyüpsultan semti ve burada yer alan Osmanlı mimarlığının dikkat çekici yapıtları tuvallere ilk yansıyan öğeler olmaktadır. Bunların başında kuşkusuz Eyüp Sultan Camii gelmektedir (Gören, 1998: 252).

Eyüp semti Hz. Muhammed'in sancaktarı Eyüp Ensari'nin mezar yeri olması bakımından da kutsal olması ve çevresindeki servi ağaçları ve mezar taşları, Haliç'e bakan manzarası ile kentin en pitoresk bölgelerinden biridir (Germaner, İnankur, 2002: 232). Mezarlıkta yatanların cinsiyeti, mesleği gibi özelliklerini yansıtan mezar taşları Osman Hamdi Bey'in (1842-1910) de ilgisini çekmiş, Eyüp mezarlığı ile ilgili biri figürsüz diğeri ise figürlü olmak üzere iki eser üretmiştir. *Eyüp Sultan Mezarlığı* resminde mezar taşları ile mezarlığı betimlemiştir. Yapıtın tahminen 1880'lerde gerçekleştirildiği düşünülmektedir. *Mezar Ziyareti* resminde mezar ziyaretine gelenler, dilencilere para verenler yine aynı mekânda betimlenmiştir (Gören, 1998: 240).

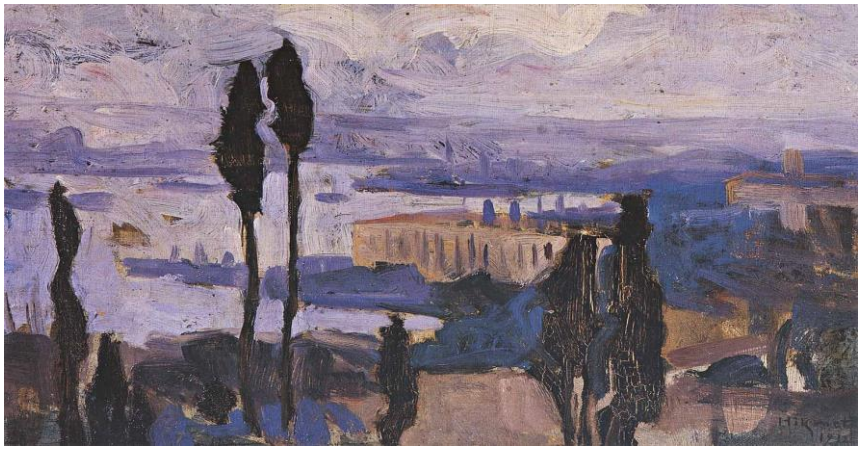

Görsel 5. Osman Hamdi Bey, *Eyüp Sultan Mezarlığı*, karton üzerine ince tuval üzerine yağlıboya, 32 x 21 cm. (Gören, 1998: 239).
Görsel 6. Osman Hamdi Bey, *Mezar Ziyareti*, tuval üzerine yağlıboya, 95x52 cm. (Gören, 1998: 239).

Mühendishane-i Berri Hümâyun'da veznedarlık yapan, tema olarak İstanbul'un çeşitli köşelerinden görünümler seçen Kadri Aytolon'un (1878-1957) *Pierre Loti'den Haliç* adlı çalışmasında son derece rahat fırça darbeleri dikkat çekmektedir. Geniş bir görüş alanına sahip olması nedeniyle Pierre Loti Tepesi'nden çalışmıştır. Pierre Loti'ye ulaşan hafif meyilli Karyağdı Sokağı'nda başında sarığı, elinde bastonuyla yürüyen ihtiyar bir adamın arkasında Haliç ve İstanbul silüetinin değişmez öğeleri olan Ayasofya ve Sultanahmet Camisi gerçek görüntüsünden farklı betimlenmiştir (Gören, 1998: 247).

Paris'te Cormon Atölyesi'nde akademik bir eğitim görüp, 1914'te yurda dönen 1915'ten itibaren de Sanayi-i Nefise Mektebi'nde hocalık yapan 1914 Kuşağının önemli ismi Hikmet Onat (1885-1977) Eyüp Sultan Türbesi ve Pierre Loti'den Haliç manzarası resimleri yapmıştır. İstanbul ressamı olan Onat *Pierre Loti'den Cibali Tütün Fabrikası* çalışmasında, 1884 yılında Haliç kıyısında kurulan, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde inşa edilen, mimar Alexandre Vallaury (1850-1921) ve Hovsep Aznavur'un (1854-1935)

imzasını taşıyan binayı yukarıdan bir bakışla betimlemiştir. Çalışma ağaçların arasından gördüğümüz Haliç manzarasıdır. Tabloda ağaçların arasından Cibali Tütün Fabrikası da görünür.

Görsel 7. Hikmet Onat, *Pierre Loti'den Cibali Tütün Fabrikası*, 1932, tuval üzerine yağlıboya, 32 x 45 cm, Özel koleksiyon. (https://www.turelart.com/hikmet-onat-cibali-tutun-fabrikasi-tablo-tuyb-32x45cm/).

Onat, *Pierre Loti'den Haliç* çalışmalarında Eyüpsultan'ın Silahtarağa bölgesini, Haliç'teki iki adayı, Eyüpsultan sahilinde yer alan fabrikaları, atölyeleri, daha sonraki bölgede çeşitli yapıları ve sahilde Eyüpsultan Vapur İskelesi'ni yansıtır. Sanatçı bu çalışmalarında doğayı kendi izlenimleri doğrultusunda yansıtır (Gören, 1998: 249). Hikmet Onat, Eyüp Sultan Türbesi'ni de betimlemiştir. Türbenin önemli bir özelliği olan camiye bakan kısmındaki çinileri Sultan I. Ahmed'in padişah olduğu döneme aittir.

Eyüp ile birlikte geniş bir Haliç panoramasının gözlenebildiği Pierre Loti Kahvesi'nin bulunduğu tepeden çalışan isimler arasında 1914 Kuşağı sanatçılarından Namık İsmail (1890-1935) de vardır. *Eyüp'ten Haliç'e Bakış* resminde Pierre Loti'den bakışla geniş bir Haliç panoraması içinde sağ tarafta bulunan Eyüpsultan'ı betimler. Bir ikindi vaktinde ön planda mezartaşları ve mezarlıktaki servi ağaçlarının ardından tuvale yerleşen yapıların kiremitli çatıları, sağda olasılıkla Zal Mahmud Paşa Camii ve daha ön planda Mihrişah Sultan İmareti'ne ait yapılar ve dingin bir şekilde uzanan Haliç ile hafif kızıllaşan bir gökyüzü kompozisyonu oluşturur (Gören, 1998: 249).

Görsel 8. Namık İsmail, *Eyüp'ten Haliç'e Bakış*, imzalı, H.1321 (1905) tarihli, karton üzerine yağlıboya. (Gören, 1998: 242).

1914 Kuşağı sanatçıları içinde izlenimcilik akımı başta olmak üzere Fransız sembolistleri ve romantiklerin sanat anlayışına yakın bir üsluba sahip Avni Lifij de (1886-1927) *Haliç'ten Zindan Hanı, Gurub Vaktinde Haliç, Haliç Görünümü/Fantastik Görünü, Tepeden Haliç'i Seyredenler, Haliç'ten* adlı yapıtlarında Haliç manzarasını ele alır. *Haliç Görünümü/Fantastik Görünü* ve çeşitlemeleri ile *Tepeden Haliç'i Seyredenler* resimlerinde kullanılan renkler ve atmosferle Haliç düşsel bir mekâna dönüşmüştür (Gören, 2001: 227).

Görsel 9. Avni Lifij, *Haliç'ten*, 21.6x34.3cm, kâgıt üzerine karakalem ve beyaz boyalı kalem, Özel koleksiyon. (Gören, 2001: 296).

1914 Kuşağı sanatçılarından, Hoca Ali Rıza'nın öğrencisi Nazmi Ziya *Peyzaj-Haliç* adlı yapıtında geniş oranla gökyüzü, deniz ve Yavuz Selim

Camii ile Fatih Camii siluetleri ve yelkenlilerle manzarayı betimlemiştir. Ressama özgü ışık resmin bütününe yayılır ve önde kayalar derinliğe katkıda bulunur.

Görsel 10. Nazmi Ziya, *Peyzaj-Haliç*, yağlıboya, 38x56 cm, İş Bankası koleksiyonu. (İrepoğlu, 2023: 100).

Namık İsmail'in önerisiyle atölyesine katılan ve 1930'lara kadar bu atölyede çalışan İbrahim Safi (1899-1983), izlenimci tarzda çalışan bir ressamdır. *Eyüp, Pierre Loti Tepesi* resimlerinde Pierre Loti'den bakışla Haliç görünümünde canlı renklerden oluşan manzara söz konusudur. İbrahim Safi imzalı *Eyüp sırtlarından Pierre Loti* tablosunda ressam Haliç'e ve İstanbul'un yoğun tarihsel dokusuna odaklanır. Safi, manzaranın içinde iki çiçekçi kızı rengarenk çiçeklerle dolu sepetlerini yüklenmiş halde şehrin sokaklarına karışırken betimlemiştir (İrepoğlu, 2023: 109). İbrahim Safi, Haliç ile ilgili pek çok resim yapar ve *Haliç'ten, Haliç'e Bakış, Haliç'ten Kasımpaşa, Haliç'ten Gurub* isimli resimlerinde kompozisyonu masalsı bir atmosferde betimler.

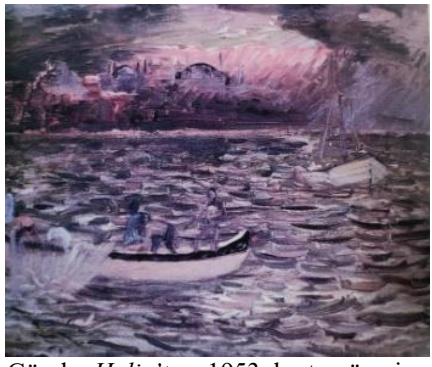
Görsel 11. İbrahim Safi, *Eyüp sırtlarından Pierre Loti*, yağlıboya, 64x100 cm, İş Bankası koleksiyonu (İrepoğlu, 2023: 109).

Harbiye'de Halil Paşa'dan eğitim alan Şerif Renkgörür'ün (1887-1947) de Haliç resimleri bulunur. Yaşamının büyük bölümünü Münih ve Paris'te geçiren sanatçı 1944'de Asker Ressamlar Sanat Derneği üyeleri arasında yer almıştır (Olcay, 2013: 207). Şerif Renkgörür'ün *Haliç* resminde Haliç manzarası içinde kayıklar ve balıkçılar yer alır. Haliç'in her köşesi, köprünün her iki yanında yer alan tekneler, sandallar bu özel bölgeyi resmedilesi kılar. Renkgörür'ün resmine de konu olan Haliç'e en farklı karakteri veren bir özelliği de tekneleridir. *Piyade kayık* denen tekneler zarif bir formda son derece hafif ve narin yapılı olduklarından ortadan uzunlamasına ikiye bölünmüş ve her iki ucu uzatılarak sivrileştirilmiştir. İleriye doğru incelerek uzanır zarif bir şekilde yukarı doğru kıvrıktır.

Görsel 12. Şerif Renkgörür, *Haliç*, tuval üzerine yağlıboya, 73x 124,5 cm, Lüset-Mustafa Taviloğlu koleksiyonu. (Olcay, 2013: 209).

Hikmet Onat ve İbrahim Çallı atölyelerine devam ederken aynı dönemde öğretmenlik de yapan Hamit Görele (1900-1980) 1928-1932 yıllarında André Lhote atölyesi ve Academie Moderne'de dört sene çalışmıştır. Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin sergilerine katılmıştır. Kendi deyimiyle desene ve renge önem verip biçimi ihmal ederken, sonra biçimin de önemli olduğunu fark etmiştir (Görele, 1991: 2). 1953 yılında yapmış olduğu *Haliç'ten* resmi mor-mavi tonların hâkim olduğu, renk öğesine daha çok önem verdiği çalışmalarındandır. Fırtınalı bir denizde ağ atan balıkçılar betimlenmiştir.

Görsel 13. Hamit Görele, *Haliç'ten*, 1953, karton üzerine yağlıboya, 60x73 cm. (Ersoy, 1998)

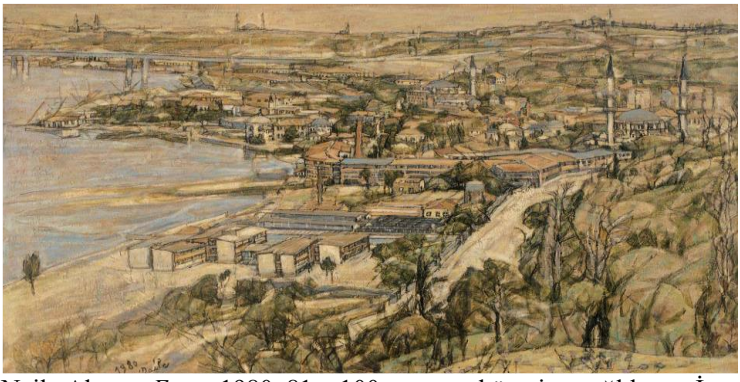
Hikmet Onat'ın Akademi'de öğrencisi olan Cevat Erkul *Haliç'te Kayıklar* tablosunda arkada Galata Kulesi ve puslu Galata manzarası ile önde sandalları betimlemiştir. Resim, Haliç'in 20. yüzyıl ortasındaki karakterini yansıtır (İrepoğlu, 2023: 105). Haliç'in durgun suyundaki kıpırtılar veya günbatımında suya yansıyan renkler de sanatçılar için cezbedici manzaralar olmuştur.

Görsel 14. Cevat Erkul, *Haliç'te Kayıklar*, 1964, yağlıboya, 52x77 cm, İş Bankası koleksiyonu. (İrepoğlu, 2023: 105).

Güzel Sanatlar Akademisi'nde 1936-1949 yılları arasında hocalık yapan Léopold-Lévy'nin (1882-1966) doğadan çalışma tekniği öğrencilerini de etkilemiş, öğrencileri de onun gibi İstanbul şehrinin kalabalık olmayan manzaralarının resimlerini yapmıştır. Lévy'nin öğrencisi Mümtaz Yener (1918-2007) hocasının da etkisiyle gerçek yaşamdan insanlara, kahvehanelere yönelmiş, sanatçı 1950'ye kadar Haliç çevresinin resimlerini yapmıştır. Lévy'nin bir diğer öğrencisi, Zeki Kocamemi Atölyesi'nden mezun olan Naile Akıncı (1923-2014) da Eyüp semtinin coğrafi, kültürel ve sosyolojik gelişimini resimlerinde yer verir. Sanatçı, Pierre Loti Tepesi'nden gerçekleştirdiği eskiz ve resimleri aracılığıyla, Eyüp ve Haliç manzarasını kayda geçirir. İlk örneği 1953 yılına tarihlenen bu resimlerde Akıncı, kendi

duyarlılığını yansıtır. Dolayısıyla Eyüp'ü gerçekçi şekilde yansıtmak yerine kendi imgeleminde oluşan bir yer olarak betimlemektedir (Gören, 2005: 377). Akıncı, Eyüpsultan'da yer alan yapıtları ve mekânları belgelemek amacı gütmese de bunlar dikkatli bir gözlem sonucunda yapılmış çalışmalardır (Okkalı, 2022: 267).

Görsel 15. Naile Akıncı, *Eyüp*, 1980, 81 x 100 cm, tuval üzerine yağlıboya, İstanbul Modern Sanat Müzesi koleksiyonu. (https://interaktif.istanbulmodern.org/dosya/2234/naile-akinci_2234_722124.pdf).

İstanbul'un doğa izlenimlerini ya da yöresel yaşam sahnelerini yansıtan kompozisyonlar betimleyen Gül Derman (1948-1994) da Pierre Loti ve Haliç'i resimlerinde konu olarak ele alır. *Haliç* resminin çizgisellikten uzak görüntüsü, renklerin saydamlığı resme düşsel bir atmosfer kazandırır.

Görsel 16. Gül Derman, *Haliç*, 1987, tuval üzerine yağlıboya, 111x81 cm. Özel koleksiyon. (https://www.aresmuzayede.com/urun/2480136/gul-derman-1948-1994-halic-imzali-1987-tarihli-tuval-uzeri-yagli-boya).

SONUÇ

Türk resminde sayısız örneği bulunan Eyüpsultan ve Haliç resimlerini değerlendirdiğimizde neden bu kadar çok Eyüp, Pierre Loti Tepesi, Haliç peyzajı resmedildiği sorusu akla gelir. İstanbul'un en eski semtlerinden birisi olması, tarihi olaylara ev sahipliği yapması, özgün mimarisiyle merak uyandırması, Haliç'in durağan manzarasının ressamlarca sevilmesi, Léopold Lévy gibi Akademi hocalarının bu bölgeye öğrencilerini yönlendirmesi gibi birçok etkenin bu tercihte rol oynadığı anlaşılır. İstanbul'un gündelik yaşamını aktaran resimler dışında Pierre Loti Tepesi'nden Haliç manzarasının yabancı ve yerli sanatçılar arasında tercih edildiği görülmektedir. Tür resmi konusunda birçok ilki gerçekleştiren 1914 Kuşağı deniz konusunu Türk resmine dahil etmede başarılı olmuş sanatçılardır. Özellikle Haliç suyun durağanlığındaki yansımaları ve manzarada ışığı göstermek için birebirdir. Hikmet Onat, Namık İsmail, İbrahim Safi'nin resimlerinde Haliç genellikle Pierre Loti tepesinden ağaçlar arasından betimlenmiştir. Bu resimlerde ağaçlar veya tepe ön plandadır. Nazmi Ziya, Avni Lifij, Şerif Renkgörür, Hamit Görele, Cevat Erkul gibi sanatçıların resimlerinde ise betime bir iskele, evler ve yapılar da eklenir. Naile Akıncı içinse Eyüp ve Haliç başlı başına resminin ana eksenini oluşturur. Günümüzde Eyüp ve Haliç kentsel gelişim ve binaların artışı ile pitoreskliğini kaybetmiştir. Aynı zamanda doğa çalışmalarının sanata yansımaları farklı materyallerle ve arazi sanatı gibi farklı türlerde devam etse de manzara ve içinde yaşanılan çevre her zaman resim sanatının önemli bir türü olacaktır. Çünkü Leonardo da Vinci'nin de son yazılarında belirttiği üzere "Doğa, deneyimin asla bir parçası olmamış sonsuz sayıda işlemle doludur" (Clark, 1952: 140).

REFERANSLAR

Clark, K. (1952). *Landscape into art*. London:John Murray Publishing.

Amicis E. (2009). *İstanbul*. (çev. Sevinç Tezcan Yanar). İstanbul: Pegasus Yayınları.

Dora, Y. (2022). Haliç köprülerinin resim sanatında var olma süreci. Sanat Tarihi Dergisi, 31/1, Nisan|April, 2022, 155-207.

Eco, Umberto (2009). Önsöz. *İstanbul*. (Edmondo de Amicis), İstanbul: Pegasus Yayınları, 7-10.

Germaner, S. ve İnankur, Z. (2002). *Oryantalistlerin İstanbulu*. İstanbul: T. İş Bankası Yayınları.

Görele, H. (1991). Bir açıklama. *Hamit Görele 3-31 Aralık 1991 resim sergisi kataloğu.* (Haz. Veysel Uğurlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gören, A. K. (1998). Türk resim sanatında eyüpsultan'ı betimleyen ressamlar. *II. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*. İstanbul 1998, 238-259.

Gören, A. K. (2001). *Avni Lifij*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Gören, A. K. (2005). Eyüp ve Haliç Ressamı Naile Akıncı. *IX. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler* (370-379) İstanbul, 370-379.

Hemingway, E. (1970). *İşgal İstanbulu ve iki dünya savaşından mektuplar*. (çev. M. Ali Kayabal). İstanbul: Milliyet Yayınları.

İrepoğlu, G. (2023). *İstanbul'un resmi*. İstanbul: İş bankası Yayınları.

Loti, P. (1992). *Aziyade*. (çev. Nahit Sırrı Örik). İstanbul: Varlık Yayınları.

Okkalı, İ. C. (2022). Sonsuz manzara resmi: naile akıncı resimlerinde manzara. *XII. International Conference On Social Research And Behavioral Sciences* (pp.259-272). Antalya / Türkiye

Olcay, S. (2013). *Asker ressamlar*. İzmir: Arkas Sanat Merkezi.

Zucker, P. (1963). *Styles in painting, a comparative study*. Dover: New York.

Türkiye'de Hazırlanan Konut Fiyatı Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili

Mehmet Selim DİKİCİ[1]

1- Dr. Öğr. Üyesi; Balıkesir Üniversitesi Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü. msdikici@balikesir.edu.tr ORCID No: 0000-0001-7937-7772

ÖZET

Bu çalışmada, 2004-2024 yılları arasında Türkiye'de konut fiyatı konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin çeşitli bibliyometrik göstergeler dikkate alınarak incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın verileri Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden (YÖKTEZ) elde edilmiştir. Bu doğrultuda, ilgili veri tabanında "konut fiyat" anahtar kelimesi kullanılarak yapılan arama sonucunda toplam 74 lisansüstü tez çalışmalarına ulaşılmıştır. Yapılan bu çalışma ile tezlerin lisansüstü düzeyleri, tamamlandığı yıllar, tez danışmanlarının unvanları, sayfa sayıları, hazırlandıkları üniversiteler, ele alınan konular ve hazırlandıkları enstitüler hakkında bulgular elde edilmiştir. Araştırma sonucunda 2004-2024 yılları arasında en çok tezin yayınlandığı yıl "2023" yılıdır. Konut fiyatıyla ilgili yazılan lisansüstü tezlerde "İstanbul Teknik Üniversitesi" ön plana çıkarken; yayınlanan tez danışmanlarının önemli bir kısmının (%43,24) profesör unvanına sahip olduğu, hazırlanan tezlerin sayfa sayısının genellikle 100 ile 200 sayfa arasında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, konut fiyatı konusu çoğunlukla "ekonomi" ile ilişkilendirilmekte ve tezlerin hazırlandığı enstitüler arasında "Sosyal Bilimler Enstitüsü"nün ön plana çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Konut Fiyatı, Lisansüstü Tezler, Bibliyometrik Profil.

GİRİŞ

Son yıllarda konut fiyatları, ekonomik ve toplumsal dinamikler doğrultusunda büyük bir değişim göstermektedir. Konut fiyatlarının belirlenmesinde arz-talep dengesi, ekonomik büyüme, enflasyon oranları, inşaat maliyetleri ve yatırımcı davranışları gibi birçok faktör etkili olmaktadır (Demir ve Yılmaz, 2021). Özellikle, pandemi döneminde konut fiyatlarında gözlemlenen artış, bu piyasanın ne denli hassas olduğunu gözler önüne sermektedir.

Pandemi süresince, ekonomik belirsizliklerin artması ve merkez bankaları tarafından uygulanan düşük faiz politikaları, gayrimenkulü cazip bir yatırım aracı haline getirmiştir (Kılıç, 2022). Aynı zamanda, uzaktan çalışma ve evden eğitim gibi uygulamalar, konut ihtiyacını artırarak talep yönlü bir baskı yaratmıştır. Bu talep artışı, konut fiyatlarında hızlı bir yükselişe neden olmuş ve piyasalardaki arz-talep dengesini ciddi anlamda etkilemiştir.

Konut fiyatlarının belirlenmesinde arz tarafı da kritik bir role sahiptir. Ancak, artan inşaat maliyetleri, bu alanda faaliyet gösteren firmaların üretim kapasitelerini azaltmış ve dolayısıyla arz eksikliği yaratmıştır (Türker, 2020). Özellikle, demir, çimento ve enerji maliyetlerinde yaşanan artış, yeni

konut projelerinin finansmanını zorlaştırmıştır. Bu durum, piyasadaki mevcut konutların değer kazanmasına yol açmıştır.

Ekonomik büyümenin konut fiyatları üzerindeki etkisi de önemlidir. Örneğin, ekonomik büyümenin yavaşladığı dönemlerde, bireylerin ve firmaların finansman imkanlarının kısıtlanması konut talebini azaltabilmektedir. Buna karşın, büyümenin hızlı olduğu dönemlerde ise, özellikle orta ve yüksek gelir gruplarının yatırım davranışları sonucu konut talebinde ciddi artışlar görülmektedir (Yıldırım, 2023).

Son olarak, konut fiyatlarını etkileyen bir diğer faktör ise yatırımcı davranışlarıdır. Konut piyasası, hem bireysel yatırımcılar hem de profesyonel geliştiriciler için cazip bir alan olmuştur. Ancak, spekülatif hareketler ve piyasa manipülasyonları, konut fiyatlarında istikrarsızlıklara yol açabilmektedir (Doğan ve Erdem, 2020). Bu nedenle, konut piyasasının daha sürdürülebilir ve dengeli bir yapıya kavuşturulması için, etkili bir regülasyon ve denetim mekanizmasının varlığı önemlidir. Özetle, konut fiyatları, çok boyutlu bir yapıya sahip olup ekonomik, sosyal ve politik faktörlerden etkilenmektedir. Bu nedenle, konut piyasasının analizi yapılırken, tüm bu faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, konut fiyatları konusunda Türkiye'de hazırlanan lisansüstü tezlerin incelenmesinin önemli olacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, 2004 ile 2024 yılları arasında Türkiye'de konut fiyatı ile ilgili yazılmış lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler kapsamında bibliyometrik profillerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, araştırmada veri toplama tekniği olarak nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan doküman incelemesinden faydalanılmıştır (Kümbetoğlu, 2015). Bu bağlamda, gelecek yıllarda bu konudaki çalışmalara ve konut fiyatı konusuna ilişkin literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu kapsamda, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) web sayfasından tez adı kriterine göre "Konut fiyat" anahtar kelimesiyle yapılan tarama sonucunda 80 adet lisansüstü tez çalışmasına ulaşılmıştır. Ulaşılan bu tezlerden 6 (tanesi) tanesi erişim iznine kapalı olduğundan dolayı kapsam dışında tutulmuştur. Araştırma kapsamında aşağıdaki sorular cevaplanmaya çalışılmıştır:

1. Konuya ilişkin yazılan tezlerin lisansüstü düzeyi nedir?
2. Konuya ilişkin yazılan tezlerin yayınlandıkları yıllara göre dağılımı nedir?
3. Konuya ilişkin yazılan tezlerdeki tez danışmanlarının akademik unvanlarının dağılımları nedir?
4. Konuya ilişkin yazılan tezlerin sayfa sayıları dağılımları nedir?

5. Araştırma konusunda yazılan tezlerin hangi üniversite bünyesinde hazırlandıklarına ilişkin dağılımları nedir?

6. Tezlerde konut fiyatı konusu ile ilişkilendirilen konular hangileridir?

7. Konuya ilişkin yazılan lisansüstü tezler hangi enstitüler bünyesinde hazırlanmıştır?

Yapılan bu araştırmanın, gelecekte bu konuda araştırma yapacak olan lisansüstü öğrencilere ve akademisyenlere yol göstereceği ve konu hakkında farklı yeni fikirler üretilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

BULGULAR

Bu kısımda, tezlerin lisansüstü düzeyleri, hazırlandıkları yıllar, danışman unvanları, sayfa sayıları, hangi üniversitede hazırlandıkları, konut fiyatı ile ilişkilendirilen konular ve hangi enstitü bünyesinde hazırlandıklarına dair bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1: Araştırma konularında hazırlanan tezlerin lisansüstü düzeyleri

Lisansüstü Düzeyi	**n**	**%**
Yüksek Lisans	60	81,08
Doktora	14	18,92
Toplam	**74**	**100**

Konut fiyatı konusunda hazırlanan tezlerin lisansüstü düzeyleri Tablo 1' de yer almaktadır. Buna göre araştıma konularında hazırlanan tezlerin %81,08'i yüksek lisans, %18,92'si ise doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

Tezlerin hazırlandıkları yıllara göre dağılımı Tablo 2'deki gibidir. Buna göre, tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde 2023 yılı dikkat çekmektedir. 11 adet yüksek lisans olmak üzere konut fiyatı konusunda yazılan tezlerin %16,23'ü bu yılda hazırlanmıştır. Ayrıca, bu konuda hazırlanan ilk tez, 2004 yılındaki yüksek lisans çalışmasıdır. Konuya ilişkin doktora tezinin ilki ise 2007 yılında hazırlanmıştır. 2005, 2006 ve 2008 yıllarında konuya ilişkin yüksek lisans ve doktora düzeyinde tez çalışmasına rastlanmamıştır.

Tablo 2: Araştırma konularında hazırlanan tezlerin hazırlandıkları yıllara göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	***Yüksek Lisans***		***Doktora***		***Toplam***	
Yıllar	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
2004	1	1,67	-	-	1	1,35
2005	-	-	-	-	-	-
2006	-	-	-	-	-	-
2007	2	3,33	-	-	2	2,70
2008	-	-	-	-	-	-
2009	2	3,33	-	-	2	2,70
2010	1	1,67	-	-	1	1,35
2011	1	1,67	1	7,14	2	2,70
2012	1	1,67	2	14,29	3	4,05
2013	3	5,00	-	-	3	4,05
2014	3	5,00	1	7,14	4	5,41
2015	-	-	2	14,29	2	2,70
2016	1	1,67	1	7,14	2	2,70
2017	4	6,67	2	14,29	6	8,11
2018	2	3,33	1	7,14	3	4,05
2019	7	11,67	1	7,14	8	10,81
2020	2	3,33	-	-	2	2,70
2021	5	8,33	2	14,29	7	9,46
2022	9	15,00	-	-	9	12,17
2023	11	18,33	1	7,14	12	16,23
2024	5	8,33	-	-	5	6,76
Toplam	**60**		**14**		**74**	**100**

Tablo 3: Hazırlanan lisansüstü tezlerin danışmanlarının unvanlarına göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	**Yüksek Lisans**		**Doktora**		**Toplam**	
Akademik Unvan	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
Profesör	23	38,33	9	64,29	32	43,24
Doçent	15	25,00	4	28,57	19	25,68
Doktor Öğretim Üyesi	21	35,00	1	7,14	22	29,73
Öğretim Görevlisi	1	1,67	-	-	1	1,35
Toplam	**60**		**14**		**74**	**100**

Tezlerin hangi unvana sahip danışmanlar gözetiminde yazıldığına dair bilgiler Tablo 3'de verilmektedir. Buna göre; çalışmalarının önemli bir bölümünün (%43,24) profesör unvanına sahip olan danışmanlar gözetiminde hazırlandığı görülmektedir.

Tablo 4: Tezlerin sayfa sayılarına göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	**Yüksek Lisans**		**Doktora**		**Toplam**	
Sayfa Sayısı	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
0-99	25	41,66	-	-	25	33,78
100-199	34	56,67	10	71,43	44	59,46
200 ve üzeri	1	1,67	4	28,57	5	6,76
Toplam	**60**		**14**		**74**	**100**

Konut fiyatı konusunda hazırlanan tezlerin sayfa sayılarına ilişkin dağılımı Tablo 4'de incelenmektedir. Buna göre; tezlerin önemli bir bölümünün %59,46'sının (44 adet) 100 ile 199 sayfa arasında yazıldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca, 100 sayfanın altında doktora tezinin bulunmadığı da görülmektedir.

Tezlerin hangi üniversite bünyesinde hazırlandığına dair bulgular Tablo 5'te ele alınmıştır. Buradan hareketle, konut fiyatı konusunda 11 adet tezin İstanbul Teknik Üniversitesi bünyesinde hazırlandığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü bünyesinde 4 lisansüstü tez hazırlanmıştır.

Tablo 5: Hazırlanan lisansüstü tezlerin hazırlandıkları üniversitelere göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Hazırlanan Üniversite	**n**	**n**	**n**
Çukurova Üniversitesi	2	1	3
İstanbul Teknik Üniversitesi	9	2	11
Okan Üniversitesi	-	1	1
Yıldız Teknik Üniversitesi	2	1	3
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	1	-	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	2	-	2
Marmara Üniversitesi	1	-	1
Kocaeli Üniversitesi	1	1	2
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	1	-	1
Karadeniz Teknik Üniversitesi	1	-	1
Ankara Üniversitesi	1	-	1
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	1	-	1
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	2	-	2
Süleyman Demirel Üniversitesi	-	2	2
Afyon Kocatepe Üniversitesi	-	1	1
İstanbul Üniversitesi	1	2	3
İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	3	1	4
Necmettin Erbakan Üniversitesi	-	1	1
Boğaziçi Üniversitesi	-	1	1
Ortadoğu Teknik Üniversitesi	2	-	2
İstanbul Bilgi Üniversitesi	2	-	2
Akdeniz Üniversitesi	1	-	1
Beykent Üniversitesi	1	-	1
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1	-	1
Erzurum Teknik Üniversitesi	1	-	1
Alanya Alaattin Keykubat Üniversitesi	1	-	1
Anadolu Üniversitesi	2	-	2
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	2	-	2
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	1	-	1
Pamukkale Üniversitesi	1	-	1

İbn Haldun Üniversitesi	1	-	1
İstanbul Aydın Üniversitesi	3	-	3
Bahçeşehir Üniversitesi	1	-	1
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	1	-	1
İstanbul Gelişim Üniversitesi	1	-	1
Samsun Üniversitesi	1	-	1
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	1	-	1
Üsküdar Üniversitesi	1	-	1
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	3	-	3
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	1	-	1
Atılım Üniversitesi	1	-	1
Altınbaş Üniversitesi	1	-	1
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	1	-	1
Toplam	**60**	**14**	**74**

Konut fiyatı ile ilişkilendirilen konular Tablo 6'da ele alınmaktadır. Tabloya göre; konut fiyatı konusunda hazırlanan yüksek lisans tezleri 92; doktora tezleri ise 21 farklı konu ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, konunun 24 kez Ekonomi konusu, 18'er kez ise İşletme ve Ekonometri konuları ile ilişkilendirildiği göze çarpmaktadır. Konut fiyatı konusunda hazırlanan doktora tezlerinde ise 8 kez Ekonomi konusu ile ilişkilendirildiği dikkati çekmektedir.

Tablo 6: Lisansüstü tezlerin konut fiyatı ile ilişkilendirilen konulara göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
İlişkilendirilen Konular	**n**	**n**	**n**
Jeodezi ve Fotogrametri	4	-	4
İşletme	15	3	18
Coğrafya	1	-	1
Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri	5	-	5
Bilgisayar ve Kontrol	5	-	5
Maliye	2	-	2
Ekonomi	16	8	24
Mimarlık	6	1	7
Endüstri ve Endüstri Mühendisliği	1	-	1
Ekonometri	16	2	18
İstatistik	2	1	3
Şehircilik ve Bölge Planlama	12	3	15
Ulaşım	-	2	2
İnşaat Mühendisliği	3	-	3
Kamu Yönetimi	1	-	1
Peyzaj Mimarlığı	-	1	1
Mühendislik Bilimleri	2	-	2
Sanat Tarihi	1	-	1
Toplam Konu Sayısı	**92**	**21**	**113**

Tezlerin hangi enstitü bünyesinde hazırlandığına dair bulgular Tablo 7'de verilmektedir. Buna göre; konut fiyatı konusundaki tezlerin %36,49'u sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde hazırlandığı görülmektedir. Ayrıca; bu konuya ilişkin Fen Bilimleri ve Lisansüstü Eğitim Enstitüleri bünyelerinde de tezlerin hazırlandığı dikkat çekmektedir.

Tablo 7: Lisansüstü bünyesinde hazırlandıkları enstitülere göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	**Yüksek Lisans**	**Doktora**	**Toplam**	
Hazırlanan Enstitü	**n**	**n**	**n**	**%**
Sosyal Bilimler Enstitüsü	20	7	27	36,49
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	22	1	23	31,08
Fen Bilimleri Enstitüsü	18	6	24	32,43
Toplam	**60**	**14**	**74**	**100**

SONUÇ

Bu araştırmada, Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) web sitesi üzerinden elde edilen konut fiyatı konulu lisansüstü tezlerin; lisansüstü düzeyleri, yayınlandıkları yıllar, danışman unvanları, sayfa sayıları, hangi üniversite bünyesinde hazırlandıkları, ilişkilendirildiği konular ve hangi enstitü bünyesinde hazırlandıkları gibi farklı ölçütler kullanılarak bibliyometrik profilleri ortaya çıkarılmıştır. Araştırma sonucunda, ilgili konularda hazırlanan lisansüstü tezlerin çoğunlukla yüksek lisans tezleri olduğu (%81,08) ve doktora düzeyinde yapılan çalışmaların ise sınırlı (%18,92) kaldığı görülmektedir.

Çalışmada, başlangıç yılı olarak 2004'ün alınma nedeni ise; konuya ilişkin ilk tezin bu yıl tamamlanmış olmasıdır. 2004-2024 yılları arasında en fazla tezin yayınlandığı yıl "2023" yılı olarak karşımıza çıkmakta ve bu yılda yazılan lisansüstü tezlerin tamamına yakınının yüksek lisans düzeyinde olduğu görülmektedir. 2023 yılına kadar lisansüstü tezlerde bu sayıya ulaşılamamış olmasının nedeni, konut fiyatı konusuna olan ilginin son yıllarda arttığı şeklinde yorumlanabilir. Yayınlanan tez danışmanlarının önemli bir kısmı (%43,24) profesör unvanına sahiptir. Konut fiyatı konulu tezlerin sayfa sayılarının genellikle 100 ile 199 sayfa aralığında olduğu ve lisansüstü tezlerin yayınlandığı üniversitelerde ise "İstanbul Teknik Üniversitesi" ve "İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü" 'nün diğer üniversitelere göre daha ön plandadır. İncelenen tezlerde konut fiyatı konusu en çok "ekonomi" ile ilişkilendirilmiştir. Tezlerin hazırlandıkları enstitülere bakıldığında ise "Sosyal Bilimler Enstitüsü" ön plana çıkmaktadır.

Çalışma sonucunda, araştırmacılara yönelik olarak, konut fiyatı konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin farklı kriterlere ilaveler yapılarak ilerleyen yıllardaki gelişimini izlemek amacıyla tekrarlanabilir. Ayrıca, bunun yanında bu konudaki farklı atıf indekslerinde taranan dergilerde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analiz yöntemi ile ele alınması önerilebilir.

REFERANSLAR

Demir, A., & Yılmaz, B. (2021). Konut piyasasında fiyat belirleyici faktörler. Ekonomi ve Araştırma Dergisi, 15(3), 45-58.

Doğan, F., & Erdem, T. (2020). Yatırımcı davranışları ve konut fiyatları. Gayrimenkul Araştırma Dergisi, 8(2), 112-130.

Kılıç, H. (2022). Pandemi döneminde konut piyasası dinamikleri. Uluslararası Ekonomik İncelemeler, 10(1), 23-40.

Kümbetoğlu, B. (2015). Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. İstanbul: Bağlam.

Türker, S. (2020). Artan maliyetlerin konut arzına etkisi. İnşaat ve Ekonomi Dergisi, 7(4), 66-77.

Yıldırım, E. (2023). Ekonomik büyümenin konut fiyatları üzerindeki etkileri. Makroekonomik Analizler, 11(2), 35-49.

Uluslararası Finansal Sistemde Altının Yeri ve Önemi

Mustafa OKUR[1]
Özgür AKPINAR[2]

[1] Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Sermaye Piyasası Bölümü, mustafaokur@marmara.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-3121-8603
[2] Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Sigortacılık Bölümü, oakpinar@marmara.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2084-2662

ÖZET

Altın, tarih boyunca ve modern bağlamda uluslararası finansal sistemdeki önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışma öncelikle altının değer saklama aracı, yatırım aracı ve enflasyona karşı korunma unsuru olarak işlevlerini ele almaktadır. Çalışmada, merkez bankaları için rezerv varlık olarak taşıdığı önem ve jeopolitik ile ekonomik krizlerin altın fiyatlarına etkileri detaylıca incelenmektedir. Ayrıca, IMF, Dünya Bankası ve BIS gibi düzenleyici kuruluşların altının finansal sistemdeki değerini ve yönetimini nasıl şekillendirdiği tartışılmaktadır. Çalışmanın sonlarında ise altının kripto varlık birimleri ve blokzincir teknolojisi gibi dijital varlıklarla kıyaslaması yapılmakta ve bu teknolojiler karşısında altının gelecekteki rolü sorgulanmaktadır. Sonuç olarak altının küresel finansal sistem içinde gelecekte de önemli bir yeri olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Altın, Finansal İstikrar, Küresel Finansal Sistem, Finansal Krizler, Kripto Varlıklar.

GİRİŞ

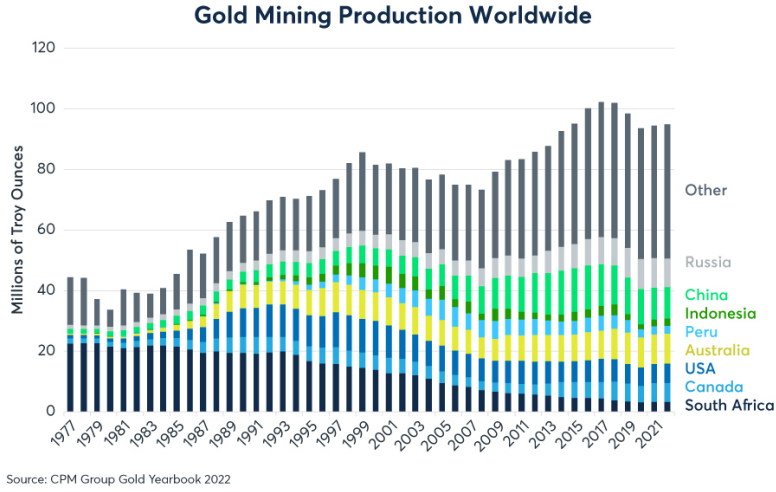
Altın, insanlık tarihinin en eski ve en değerli metallerinden biri olmanın ötesinde, küresel ekonomi ve finansal sistemde de önemli bir role sahip olmuştur. Binlerce yıldır bir değişim aracı, zenginlik sembolü ve güvenli bir yatırım aracı olarak kullanılan altın, modern dönemde de finansal istikrarın önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Antik dönemlerden itibaren altın, ticaretin ve uluslararası ekonomik ilişkilerin gelişiminde önemli bir araç olmuş, tarihsel süreç içerisinde ekonomik krizler ve jeopolitik belirsizlik dönemlerinde bir güvenli liman olarak öne çıkmıştır.

Günümüz finansal sistemi hızla dijitalleşirken, altının yeri ve önemi hâlâ tartışılmazdır. Merkez bankaları ve büyük yatırımcılar için rezerv varlığı olarak altın, küresel finansal istikrarın korunmasında kritik bir rol oynamaya devam etmektedir. Ayrıca, finansal piyasalar altına dayalı türev ürünler ve ETF'ler aracılığıyla yatırımcılara altın fiyatlarındaki dalgalanmalardan yararlanma imkânı sunmaktadır.

Bu çalışmada, altının modern uluslararası finansal sistemdeki yerini incelemenin yanı sıra, son yıllarda yaşanan küresel finansal krizlerin altın fiyatlarına olan etkisi ele alınacaktır. Ayrıca, kripto varlıklar ve blockchain teknolojisinin gelişmesiyle altının gelecekteki rolü üzerinde duran bu çalışma, altının geleneksel finansal araçlar karşısındaki önemini sürdürüp sürdüremeyeceğini tartışacaktır.

Sonuç olarak, altın, antik çağlardan günümüze kadar uluslararası finansal sistemin evriminde merkezi bir rol oynamıştır. Değer saklama aracı, parasal standart ve finansal istikrar kaynağı olarak altın, küresel ekonominin şekillenmesinde önemli bir faktör olmuştur. Gelecekte de altının, değişen finansal koşullara adapte olarak önemini koruyacağı öngörülmektedir.

1970'lerden Günümüze Dünyada Altın Üretimi

Şekil 1: 1970'lerden Günümüze Dünyada altın Üretimi

ALTININ GÜNÜMÜZ FİNANSAL SİSTEMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Altın, insanlık tarihi boyunca değerli bir metal olarak kabul edilmiş ve çeşitli roller üstlenmiştir. Günümüz finansal sisteminde de altın, önemli bir yere sahiptir ve çok yönlü bir rol oynamaktadır. Bu analiz, altının modern finansal sistemdeki yerini ve önemini çeşitli açılardan ele alacaktır.

a. Değer Saklama Aracı Olarak Altın

Altın, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de önemli bir değer saklama aracı olarak görülmektedir. Bunun birkaç nedeni vardır:

- **Fiziksel Dayanıklılık**: Altın, kimyasal olarak inert bir metaldir ve korozyona uğramaz. Bu özelliği, onu uzun vadeli değer saklamak için ideal kılar.
- **Kıtlık**: Altın, doğada sınırlı miktarda bulunur ve üretimi zordur. Bu kıtlık, değerini korur ve artırır.

- **Evrensel Kabul**: Altın, dünya çapında tanınan ve kabul gören bir değerdir. Bu, onu küresel bir değer saklama aracı yapar.

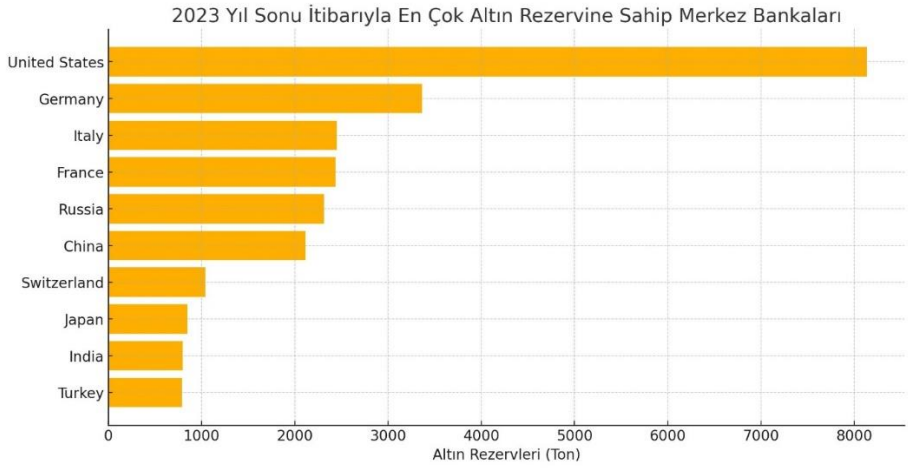
Özellikle ekonomik belirsizlik dönemlerinde, yatırımcılar ve kurumlar altına yönelerek varlıklarını korumaya çalışırlar. Bu nedenle altın, genellikle "güvenli liman" olarak adlandırılır.

b. Merkez Bankalarının Rezerv Varlığı Olarak Altın

Merkez bankaları için altın, önemli bir rezerv varlığıdır. Birçok ülke, döviz rezervlerinin bir kısmını altın olarak tutar. Bunun nedenleri şunlardır:

- **Çeşitlendirme**: Altın, döviz rezervlerini çeşitlendirmek için kullanılır. Bu, bir ülkenin finansal güvenliğini artırır.
- **Ekonomik Güç Göstergesi**: Yüksek altın rezervleri, bir ülkenin ekonomik gücünün ve istikrarının göstergesi olarak algılanır.
- **Kriz Zamanlarında Likidite**: Altın, küresel kriz dönemlerinde hızla nakde çevrilebilen bir varlıktır.

Son yıllarda, özellikle gelişmekte olan ülkelerin merkez bankaları altın alımlarını artırmıştır. Bu, altının rezerv varlık olarak öneminin arttığını göstermektedir.

c. Finansal Piyasalarda Yatırım Aracı Olarak Altın

Modern finansal piyasalarda altın, çeşitli yatırım araçları aracılığıyla işlem görmektedir:

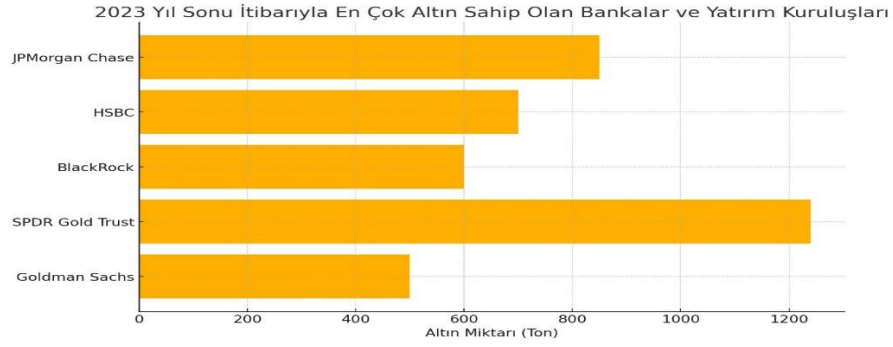
- **Fiziki Altın**: Külçe veya sikke formunda doğrudan altın alımı.
- **Altın ETF'leri (Exchange-Traded Funds)**: Altın fiyatlarını takip eden borsada işlem gören fonlar.

- **Altın Madenciliği Hisseleri**: Altın üreten şirketlerin hisse senetleri.
- **Altın Vadeli İşlemleri ve Opsiyonları**: Türev piyasalarda altın üzerine yapılan işlemler.

Bu çeşitlilik, farklı risk profilleri ve yatırım stratejileri olan yatırımcılara altın piyasasına erişim sağlar. Bu bilgiye doğrudan erişim sağlamak için güncel verilere ihtiyaç vardır. Ancak, genellikle büyük bankalar ve yatırım kuruluşları doğrudan fiziksel altın yerine altına dayalı türev ürünler, ETF'ler (Exchange-Traded Funds) veya altın bazlı varlık yönetim fonları ile yatırım yapmayı tercih eder.

Öne çıkan bazı kurumlar arasında şunlar bulunur:

1. **JPMorgan Chase** – Küresel piyasalarda en büyük altın ticareti yapan bankalardan biridir.
2. **HSBC** – Londra Altın Piyasası'ndaki en büyük saklama ve ticaret bankalarından biridir.
3. **BlackRock** – Dünya çapındaki en büyük varlık yönetimi şirketlerinden biri olup altın ETF'leri (SPDR Gold Shares gibi) yönetir.
4. **SPDR Gold Trust (GLD)** – Dünyanın en büyük altın destekli ETF'si olarak bilinir ve önemli miktarda fiziksel altın tutar.
5. **Goldman Sachs** – Altın ticareti ve yatırımlarında aktif bir rol oynar.

Yukarıdaki grafik, 2023 yılı sonu itibarıyla en çok altına sahip bankalar ve yatırım kuruluşlarının tahmini altın miktarlarını göstermektedir. Bu görselde *JPMorgan Chase, HSBC, BlackRock, SPDR Gold Trust ve Goldman Sachs* gibi finansal kurumlar yer almaktadır.

Özellikle *SPDR Gold Trust (GLD)*, dünyanın en büyük altın destekli ETF'si olarak öne çıkmakta ve büyük miktarda fiziksel altın tutmaktadır. *JPMorgan Chase* ve *HSBC* gibi bankalar ise altın ticareti ve saklama hizmetleri sunarak

finansal piyasalarda kritik bir rol üstlenmektedir. *BlackRock g*ibi varlık yönetim şirketleri, altına dayalı fonları yönlendirirken altının güvenli liman özelliğinden yararlanır.

d. Enflasyona Karşı Koruma Olarak Altın

Altın, tarihsel olarak enflasyona karşı bir koruma aracı olarak görülmüştür. Bunun nedenleri:

- **Satın Alma Gücünü Koruma**: Uzun vadede altın, genel olarak satın alma gücünü koruma eğilimindedir.
- **Para Birimlerinin Değer Kaybına Karşı Korunma**: Yüksek enflasyon dönemlerinde para birimleri değer kaybederken, altın genellikle değerini korur veya artırır.

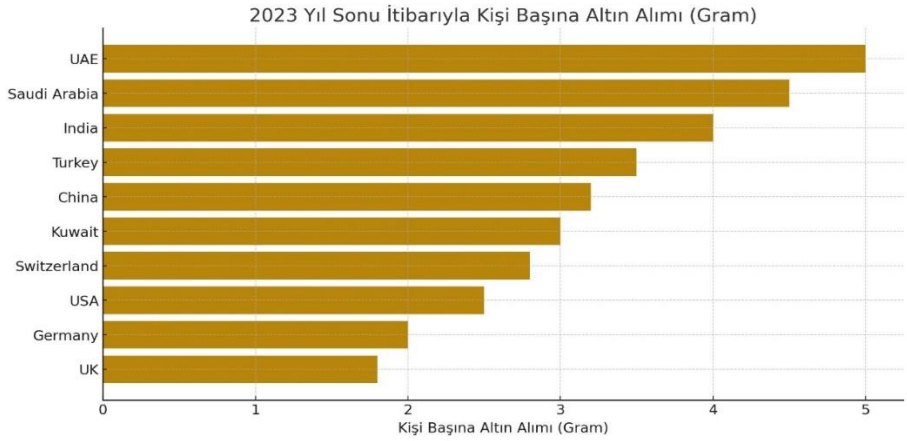
Özellikle yüksek enflasyon beklentilerinin olduğu dönemlerde, yatırımcılar altına yönelerek varlıklarını korumaya çalışırlar.

Kişi başına altın alımı, özellikle tüketici talebi, takı amaçlı altın kullanımı, yatırım ve tasarruf davranışları gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Bu tür veriler genellikle *World Gold Council* raporlarında yıllık olarak raporlanır ve ülkelerin tüketici davranışlarına göre değişiklik gösterir. Hindistan ve Çin gibi ülkeler, toplamda en fazla altın tüketenler arasında öne çıkarken, Körfez ülkeleri kişi başına en yüksek altın alım oranlarına sahiptir. Şimdi bu trendleri görselleştirmek için genel bilgilere dayalı bir model oluşturuyorum.

Kişi Başına Altın Alımı Tahmini (2023)

Örnek ülkeler için varsayımsal kişi başı altın tüketimi (gram olarak):

1. **Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)** – 5 gram
2. **Suudi Arabistan** – 4.5 gram
3. **Hindistan** – 4 gram
4. **Türkiye** – 3.5 gram
5. **Çin** – 3.2 gram
6. **Kuveyt** – 3 gram
7. **İsviçre** – 2.8 gram
8. **ABD** – 2.5 gram
9. **Almanya** – 2 gram
10. **Birleşik Krallık** – 1.8 gram

Yukarıdaki grafik, 2023 yılı itibarıyla kişi başına altın alım miktarlarını göstermektedir. *Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)* ve *Suudi Arabistan*, kişi başına en yüksek altın tüketimine sahip ülkeler arasında öne çıkmaktadır. *Hindistan* ve *Türkiye* gibi ülkeler, altın geleneksel bir yatırım ve takı aracı olarak kullanıldığından, yüksek kişi başına tüketim oranlarına sahiptir.

Buna karşılık, *ABD* ve *Almanya* gibi gelişmiş ekonomilerde altın daha çok finansal bir yatırım aracı olarak alınıp satılmakta, ancak toplam alım miktarı kişi başına daha düşük kalmaktadır. Bu veriler, altının hem kültürel hem de ekonomik faktörler nedeniyle farklı coğrafyalarda farklı şekillerde tüketildiğini göstermektedir.

e. Jeopolitik Risk Faktörü Olarak Altın

Altın fiyatları, küresel jeopolitik olaylardan önemli ölçüde etkilenir:

- **Siyasi Belirsizlikler**: Savaşlar, siyasi krizler veya uluslararası gerginlikler altın fiyatlarını yukarı iter.
- **Ekonomik Krizler**: Küresel veya bölgesel ekonomik krizler, yatırımcıları altına yönlendirir.

Bu nedenle altın fiyatları, genellikle küresel risk algısının bir göstergesi olarak kabul edilir.

f. Teknolojik ve Endüstriyel Kullanım

Altının finansal sistemdeki rolü sadece yatırım ve rezerv aracı olmakla sınırlı değildir. Aynı zamanda teknoloji ve endüstride de önemli bir rol oynar:

- **Elektronik**: Altın, elektronik cihazlarda iletken olarak kullanılır.
- **Tıp**: Diş hekimliği ve bazı tıbbi cihazlarda altın kullanılır.

- **Uzay Teknolojisi**: Uzay araçlarında altın, radyasyona karşı koruma sağlar.

Bu kullanım alanları, altının endüstriyel talebini etkiler ve fiyat dinamiklerine katkıda bulunur.

Altın, günümüz finansal sisteminde çok yönlü ve karmaşık bir rol oynamaktadır. Değer saklama aracı, merkez bankası rezervi, yatırım aracı, enflasyona karşı koruma ve jeopolitik risk göstergesi olarak işlev görür. Aynı zamanda teknolojik ve endüstriyel kullanımı da ekonomik değerini etkiler.

Altının bu çok yönlü rolü, onu küresel ekonominin önemli bir parçası haline getirmektedir. Ancak, altının değeri ve önemi konusunda farklı görüşler de mevcuttur. Bazı ekonomistler altının modern ekonomideki rolünün azaldığını savunurken, diğerleri hala önemli bir finansal araç olduğunu düşünmektedir.

Altının günümüz finansal sistemindeki merkezi rolü, sadece bir değer saklama aracı ya da yatırım aracı olmanın ötesine geçmektedir. Küresel piyasalardaki dalgalanmalar ve krizler karşısında altının güvenli liman olarak kabul edilmesi, onu uluslararası finansal sistemin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Bu bağlamda, uluslararası düzenleyici kuruluşların altınla ilgili politikaları ve stratejileri de kritik bir önem taşımaktadır. Şimdi, altının uluslararası finansal sistemdeki yerini bu düzenleyici kuruluşlar perspektifinden ele alınacaktır.

1.1. Uluslararası Finansal Sistem ve Düzenleyici Kuruluşlar

1.1.1. Uluslararası Para Fonu (IMF)

Uluslararası Para Fonu (IMF), 1944 yılında Bretton Woods Konferansı'nda kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden sonra uluslararası ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla kurulmuş olan IMF, 1945'te 29 ülkenin anlaşmayı imzalamasıyla resmi olarak faaliyete başlamıştır. Fonun amacı, uluslararası parasal iş birliğini teşvik etmek, küresel ticaretin dengeli bir şekilde genişlemesini sağlamak, istihdamı ve ekonomik büyümeyi desteklemek ve üye ülkelerin ödeme dengesi sorunlarına çözüm sunmaktır.

IMF'in tarihsel gelişimi, dünya ekonomisindeki değişikliklerle paralellik göstermektedir. İlk yıllarında sabit döviz kuru sistemiyle çalışan IMF, Bretton Woods sisteminin 1971'de çökmesiyle daha esnek döviz kuru rejimlerini benimsemiştir. 1980'lerde borç kriziyle karşı karşıya kalan ülkeler için yapısal uyum programları devreye sokulmuş, bu süreçte IMF, gelişmekte olan ülkelere mali yardım ve teknik destek sağlamada önemli bir rol oynamıştır. 2008 Küresel Finansal Krizi sırasında IMF, krizden etkilenen ülkelere büyük kredi programları sunarak küresel ekonominin istikrarını sağlamaya çalışmıştır.

IMF'in yönetim yapısı, fonun küresel işleyişini düzenlemek üzere tasarlanmıştır. Her üye ülke, IMF'e katkıda bulunduğu sermaye oranında oy

hakkına sahiptir ve bu oy hakları ülkelerin küresel ekonomik ağırlıklarına göre belirlenir. IMF'nin en yüksek karar alma organı olan Guvernörler Kurulu, üye ülkelerin maliye bakanları veya merkez bankası başkanlarından oluşur. Guvernörler Kurulu, yılda bir kez toplanır ve IMF'nin stratejik politikalarını belirler. Günlük operasyonlar ise 24 üyeden oluşan İcra Direktörleri Kurulu tarafından yürütülür. IMF başkanı, genellikle Avrupa ülkelerinden seçilir ve başkanlık dört yıllık dönemler halinde yenilenir. IMF'in temel görevleri;

- Uluslararası parasal işbirliğini teşvik etmek
- Finansal istikrarı sağlamak
- Uluslararası ticareti kolaylaştırmak
- Yüksek istihdam ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi desteklemek
- Yoksulluğu azaltmak,

Olarak ifade edilebilir.

Günümüzde IMF, dünya genelinde 190 üyesiyle küresel ekonomik sistemin istikrarını sağlamak için çalışmalarını sürdürmektedir. Üye ülkeler arasındaki mali krizleri önlemek, çözüm üretmek ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla politikalar geliştiren fon, uluslararası parasal düzenin kritik bir aktörü olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

IMF (Uluslararası Para Fonu), küresel finansal istikrarı sağlamak, uluslararası ticareti teşvik etmek ve ekonomik büyümeyi desteklemek amacıyla çeşitli politika araçları kullanır. Bu araçlar, üye ülkelerin ödeme dengesi sorunlarını çözmelerine ve ekonomik krizlerle başa çıkmalarına yardımcı olur. IMF'nin başlıca politika araçları şunlardır:

❖ **Krediler ve Mali Yardım Programları:**

IMF, ekonomik zorluk yaşayan ülkelere kısa ve orta vadeli krediler sağlar. Bu yardımlar, döviz rezervlerini güçlendirmek ve ödemeler dengesindeki açıkları kapatmak amacıyla verilir. Krediler genellikle mali sıkılaştırma ve yapısal reform programları gibi koşullara bağlıdır. En yaygın kullanılan kredi araçları şunlardır:

- **Stand-by Düzenlemeleri (SBA)**: Geçici finansman sağlamak için kullanılan geleneksel araçlardan biridir.
- **Genişletilmiş Fon Kolaylığı (EFF)**: Orta vadeli yapısal sorunları çözmek için uzun vadeli krediler sağlar.
- **Hızlı Finansman Aracı (RFI)**: Acil durumlarda hızlı bir şekilde finansal yardım sunar.

❖ **Teknik Yardım ve Kapasite Geliştirme:**

IMF, üye ülkelerin mali sistemlerini güçlendirmelerine yardımcı olmak için teknik yardım ve eğitim sağlar. Bu destek, vergi sistemlerinin geliştirilmesi, para politikalarının etkinleştirilmesi ve kamu mali yönetiminin iyileştirilmesi gibi alanları kapsar. Teknik yardım, ülkelerin kapasite geliştirmesine ve daha sürdürülebilir politikalar uygulamasına katkı sunar.

❖ **Ekonomik Gözetim (Surveillance):**

IMF, üye ülkelerin ekonomik ve mali politikalarını düzenli olarak izler ve analiz eder. Bu gözetim, ülkelerin karşılaştıkları riskleri ve kırılganlıkları erken aşamada tespit etmeye yönelik bir araçtır. IMF, bu analizlerin sonuçlarını periyodik raporlar halinde sunar. En bilinen gözetim araçlarından biri Madde IV Konsültasyonudur, bu süreçte IMF uzmanları, üye ülkelerin ekonomik performansını değerlendirir ve politika tavsiyelerinde bulunur.

❖ **Politika Tavsiyeleri:**

IMF, ekonomik analizlere dayalı olarak üye ülkelerine politika tavsiyeleri sunar. Bu tavsiyeler, genellikle kamu maliyesi, para politikası, yapısal reformlar ve döviz kuru politikaları gibi temel alanlarda yapılır. Amaç, ülkelerin uzun vadeli ekonomik istikrarını sağlamaktır.

❖ **Özel Çekme Hakkı (SDR) Dağıtımı:**

IMF, döviz rezervlerini artırmak amacıyla **Özel Çekme Hakları (SDR)** adı verilen uluslararası rezerv birimini kullanır. SDR, üye ülkelerin döviz likiditesini güçlendirmeye yardımcı olur ve bir "tampon" görevi görür. IMF, küresel ekonomik kriz dönemlerinde SDR dağıtımını artırarak likidite sorunlarını hafifletir.

Bu politika araçları, IMF'nin küresel ekonomik istikrarı sağlamada oynadığı kritik rolün temelini oluşturur ve üye ülkelerin ekonomik sorunlarına uyumlu çözümler sunmayı amaçlar

IMF, küresel finansal istikrarı korumak amacıyla çeşitli ekonomik krizlere müdahale ederek önemli roller oynamıştır. Aşağıda IMF'nin bazı önemli müdahaleleri özetlenmiştir:

I. 1970'lerde Petrol Krizi:

1970'lerin petrol krizi, petrol fiyatlarının hızla yükselmesine ve birçok ülkenin cari işlemler açığı yaşamasına neden oldu. IMF, özellikle gelişmekte olan ülkelere bu dönemde kredi desteği sağlayarak petrol fiyatlarındaki artışın ekonomik dengelerini bozmasını engellemeye çalıştı. Bu dönemdeki krediler, ülkelerin dış şoklara karşı daha dayanıklı hale gelmesine yardımcı oldu.

II. 1980'lerde Latin Amerika Borç Krizi:

1980'lerde Latin Amerika ülkeleri, yüksek dış borç ve faiz oranları nedeniyle borç krizine girdi. Meksika, Brezilya ve Arjantin gibi ülkeler borçlarını ödeyemeyecek duruma geldiler. IMF, bu ülkelerle yapısal uyum programları (SAP) başlatarak mali yardım sağladı ve bu ülkelerin ekonomik reformlar yaparak borçlarını yeniden yapılandırmalarına destek verdi.

III. 1997 Asya Finansal Krizi:

Güneydoğu Asya'da başlayan ve Tayland, Güney Kore, Endonezya gibi ülkeleri etkileyen 1997 Asya krizi, büyük sermaye çıkışlarına ve döviz kurlarının çökmesine yol açtı. IMF, krizden etkilenen ülkelerle acil kredi programları oluşturdu ve bu ülkelerin döviz rezervlerini güçlendirmek için mali yardım sağladı. Aynı zamanda, yapısal reformlar ve mali istikrarı sağlamak için reform önerileri sundu.

IV. 2008 Küresel Finansal Kriz:

2008'de ABD'de mortgage piyasasında başlayan kriz, kısa sürede küresel bir finansal krize dönüştü. Birçok ülke ekonomik durgunluk yaşadı ve IMF, krizden etkilenen ülkelere milyarlarca dolar kredi sağlayarak ekonomilerin toparlanmasına yardımcı oldu. Özellikle Doğu Avrupa ve bazı gelişmekte olan ekonomiler IMF kredilerine başvurarak ekonomik istikrarı yeniden kazandı.

V. Avrupa Borç Krizi (2010):

Yunanistan, İrlanda, Portekiz ve İspanya gibi ülkelerin yüksek kamu borçları nedeniyle 2010'larda Avrupa'da ciddi bir borç krizi ortaya çıktı. IMF, Avrupa Birliği ile iş birliği yaparak bu ülkelere mali yardım paketleri sundu. Özellikle Yunanistan için sağlanan krediler, ülkenin iflas etmesini önlemek için kritik öneme sahipti, ancak sıkı mali reform koşullarına bağlıydı.

VI. COVID-19 Pandemisi (2020):

Pandeminin neden olduğu küresel ekonomik daralma, IMF'nin en geniş çaplı müdahalelerinden birini başlatmasına neden oldu. IMF, 190 ülkeye acil finansman yardımları ve SDR dağıtımı yoluyla destek sağladı. Özellikle düşük gelirli ülkeler, IMF yardımlarıyla pandeminin ekonomik etkileriyle mücadele edebildiler. Fon, pandeminin etkilerini hafifletmek için 100'den fazla ülkeye yardım sağladı.

Bu müdahaleler, IMF'nin küresel finansal istikrarı koruma, krizleri hafifletme ve ülkelerin ekonomik reformları destekleme konusundaki kritik rolünü göstermektedir. Her müdahale, ülkenin ihtiyaçlarına ve krizin doğasına göre farklı politikalar ve araçlarla gerçekleştirilmiştir.

Uluslararası Para Fonu (IMF), 1944 yılında Bretton Woods Anlaşması çerçevesinde kurulan ve küresel ekonomik istikrarı sağlama misyonuna sahip

olan bir kuruluş olarak önemli bir role sahiptir. Ancak, IMF zamanla ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştiriler, IMF'nin özellikle borç krizi yaşayan ülkelerdeki rolü, uyguladığı politikaların ekonomik ve sosyal etkileri, şeffaflık eksikliği ve küresel ekonomideki adaletsizlikleri artırdığı yönünde odaklanmaktadır. Karşı literatür, IMF'nin bu eleştiriler ışığında çeşitli zayıf noktalarını ortaya koymaktadır.

1.1.2. Uluslararası Para Fonu (IMF)'na Yönelik Eleştiriler I

1.1.2.1. Aşırı Borçlanma ve Kriz Yönetimi

IMF'nin en yaygın eleştirilerinden biri, kriz dönemlerinde borçlanan ülkelere uyguladığı kemer sıkma politikalarıdır. IMF, borç krizi yaşayan ülkelere kredi sağlarken genellikle mali disiplin, özelleştirme, deregülasyon ve kamu harcamalarında kesinti gibi politikaları dayatmaktadır. Bu politikalar, kısa vadede bütçe dengesi sağlamaya yönelik olsa da, uzun vadede yoksulluk, işsizlik ve sosyal huzursuzlukları artırmaktadır. Örneğin, *Asya Krizi (1997)* sırasında IMF'nin Güney Kore ve Tayland gibi ülkelere dayattığı kemer sıkma politikaları, ekonomik toparlanmayı geciktirdiği ve sosyal refahı azalttığı için eleştirilmiştir.

Aynı şekilde, 1980'lerdeki *Latin Amerika Borç Krizi* sırasında IMF, bu ülkelerde sert kemer sıkma politikaları uygulayarak borçların ödenmesini sağlamaya çalıştı. Ancak bu politikalar, büyümenin yavaşlaması ve gelir dağılımının bozulması ile sonuçlandı, dolayısıyla IMF, ekonomik istikrarı sağlamak yerine daha derin sosyo-ekonomik sorunlara yol açma konusunda eleştiriler almıştır.

1.1.2.2. Egemenlik Üzerinde Baskı ve Demokrasi Eksikliği

IMF, ülkelerin egemenliği üzerinde baskı kurduğu gerekçesiyle de eleştirilmektedir. Fon, yardım sağladığı ülkelere katı koşullar dayatarak onların ekonomik politikalarını şekillendirir. Bu durum, yardım alan ülkelerin kendi ekonomi politikalarını oluşturma hakkını sınırlamakta ve demokrasinin zayıflamasına neden olmaktadır. IMF'nin dayattığı politikalar, genellikle IMF'nin ana hissedarlarının (özellikle ABD, AB ve Japonya gibi büyük ekonomilerin) çıkarları doğrultusunda hareket ettiği ve gelişmekte olan ülkelerin sesini yeterince duymadığı yönünde eleştirilerle karşı karsıya kalmıştır.

IMF'nin karar alma sürecindeki oy dağılımı da büyük ülkeler lehine şekillendirilmiştir. IMF'deki oy hakkı, ülkelerin sermaye katkılarına dayandığından, gelişmiş ülkeler daha fazla oy hakkına sahipken, gelişmekte olan ülkeler karar mekanizmasında sınırlı bir güce sahiptir. Bu durum, IMF'nin daha çok gelişmiş ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiği ve küresel ekonomik adaletsizliği artırdığı eleştirisini doğurur.

1.1.2.3. Sosyal Etkiler ve Yoksulluk

IMF'nin uyguladığı politikaların sosyal etkileri de eleştirilmektedir. IMF programları, genellikle eğitim, sağlık ve sosyal yardımlar gibi temel hizmetlerde kesintilere yol açtığı için eleştirilir. Kemer sıkma politikaları, yoksulluk oranlarının artmasına ve toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine neden olabilir. Örneğin, IMF'nin *Yunanistan'da* uyguladığı reformlar, kamu sektöründe küçülmeye, maaş kesintilerine ve sosyal hakların azalmasına neden oldu. Bu politikalar, ülkede sosyal huzursuzluklara yol açtı ve IMF'nin sosyal refahı göz ardı ettiği eleştirilerine sebep oldu.

Ayrıca, IMF'nin uyguladığı özelleştirme ve serbest piyasa politikalarının, yerel ekonomilere zarar verdiği ve yoksulluğu artırdığı eleştirisi yapılmaktadır. Yerel işletmelerin iflasına ve işsizlik oranlarının artmasına neden olan bu politikalar, IMF'nin toplumsal maliyetleri göz ardı ettiği görüşünü güçlendirmektedir.

1.1.2.4. Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Eksikliği

IMF'nin karar alma süreçlerinde şeffaflık eksikliği de önemli bir eleştiri konusudur. IMF, politikalarının gerekçelerini ve uygulamalarını yeterince açık bir şekilde tartışmaya sunmadığı için eleştirilmektedir. Karar süreçlerinde, özellikle borç krizleri yaşayan ülkelerin halklarının bu süreçlere dahil edilmemesi, IMF'ye olan güveni azaltmaktadır. Bu durum, IMF'nin uluslararası bir kurum olmasına rağmen demokratik hesap verebilirliğinin yetersiz olduğu ve büyük ekonomilerin çıkarlarını koruduğu yönündeki eleştirileri güçlendirmektedir.

1.1.2.5. Küresel Ekonomik Adaletsizlikleri Derinleştirme

IMF'nin politikalarının, küresel ekonomik eşitsizlikleri artırdığına dair eleştiriler de dikkat çekicidir. IMF, genellikle liberal ekonomik politikaları teşvik eder ve serbest ticaret, özelleştirme ve sermaye hareketlerini serbest bırakma gibi uygulamaları dayatır. Bu politikaların, gelişmiş ekonomilere fayda sağlarken, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hedeflerini sekteye uğrattığı ve küresel gelir eşitsizliklerini artırdığı savunulur. Özellikle sermaye piyasalarının liberalizasyonu, gelişmekte olan ekonomilerin kırılgan hale gelmesine ve ani sermaye çıkışlarına karşı savunmasız kalmasına neden olabilir.

1.1.2.6. Finansal Krizleri Önleyememe Eleştirisi

IMF'nin bir diğer eleştiri konusu, küresel finansal krizleri önleyememesi ve bazen bu krizleri tetikleyici politikalar uygulaması olmuştur. Özellikle 1990'lardaki *Doğu Asya Krizi* ve 2008 Küresel Finansal Krizi sırasında IMF'nin önleyici mekanizmalar oluşturmakta yetersiz kaldığı ve kriz sonrası uyguladığı kemer sıkma politikalarının ekonomileri daha da zayıflattığı

eleştirileri yapılmaktadır. IMF'nin krizlere müdahale konusundaki başarısızlığı, onun etkinliğine dair ciddi soru işaretleri doğurmuştur.

IMF, küresel ekonomik istikrarı sağlama konusunda önemli bir rol oynamasına rağmen, dayattığı politikalar, uyguladığı kemer sıkma önlemleri, gelişmekte olan ülkeler üzerindeki baskısı, sosyal etkileri ve şeffaflık eksikliği nedeniyle yoğun eleştiriler almaktadır. Karşı literatürde, IMF'nin küresel ekonomik düzenin adaletli bir şekilde işlemesine yönelik katkısının sınırlı kaldığı, büyük ekonomilerin çıkarlarına daha fazla hizmet ettiği ve sosyal refahı göz ardı ettiği görüşü hakimdir. IMF'nin gelecekte daha kapsayıcı, şeffaf ve sosyal adaleti gözeten politikalar geliştirmesi, bu eleştirilerin hafifletilmesi açısından kritik olacaktır.

1.1.3. Uluslararası Para Fonu (IMF)'na Yönelik Eleştiriler II

IMF (Uluslararası Para Fonu) hakkındaki eleştiriler, çeşitli açılardan incelenebilir:

1. **Koşullu Krediler ve İhtiyaç Duyulan Reformlar**: IMF, mali destek sağlarken genellikle belirli koşullar ve reformlar talep etmektedir. Bu koşulların çoğu zaman borçlu ülkelerin ekonomik durumunu daha da kötüleştirdiği, sosyal harcamaları azalttığı ve geniş kitlelerin yaşam standartlarını olumsuz etkilediği eleştirilmektedir (Babb & Carruthers, 2008; Stiglitz, 2002).

2. **Sosyal Etkiler**: IMF'nin uyguladığı politikaların, sosyal hizmetlerde ve kamu harcamalarında kesintilere yol açtığına dair eleştiriler bulunmaktadır. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlarda yapılan kesintilerin, en savunmasız gruplar üzerinde orantısız bir etki yarattığı öne sürülmektedir (Fukuyama, 2004; Nussbaum, 2003).

3. **Demokratik İşleyiş ve Şeffaflık**: IMF'nin karar alma süreçlerinin genellikle şeffaf olmadığı ve demokratik bir işleyişten yoksun olduğu eleştirilmektedir. Üye ülkelerin, fonun politikalarını belirlemede yeterince temsil edilmediği ve gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarının göz ardı edildiği düşünülmektedir (Vreeland, 2003; Baker, 2007).

4. **Küresel Ekonomik Eşitsizlik**: IMF'nin politikalarının, zengin ve gelişmiş ülkelerin lehine olduğu ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik durumunu daha da kötüleştirdiği savunulmaktadır. Eleştirmenler, IMF'nin global ekonomik eşitsizliği derinleştirdiğini ve bu durumun küresel istikrarsızlığa yol açabileceğini belirtmektedir (Piketty, 2014; Ocampo, 2015).

5. **Yetersiz Ekonomik Gelişim**: IMF'nin uyguladığı reform paketlerinin, borçlu ülkelerde sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlamadığı iddia edilmektedir. Araştırmalar, IMF programlarının

genellikle kısa vadeli istikrar sağlasa da, uzun vadede ekonomik büyümeyi desteklemede yetersiz kaldığını göstermektedir (Easterly, 2002; Rodrik, 2006).

6. **Bireysel Ülkelerin Özelleştirme Politikaları**: IMF'nin desteklediği özelleştirme politikaları, kamu hizmetlerinin kalitesini düşürmüş ve özel sektörün tekelci yapılar oluşturmasına yol açmıştır. Bu durumun sosyal adaletin sağlanmasını zorlaştırdığına dair eleştiriler mevcuttur (Klein, 2000; Mazzucato, 2013).

7. **Çözüm Üretme Yetersizliği**: IMF'nin krize müdahale etme yöntemlerinin yetersiz olduğu ve daha yenilikçi, sürdürülebilir çözümler üretemediği eleştirilmektedir. Özellikle, kriz sonrası toparlanma süreçlerinde etkili stratejiler geliştirmediği öne sürülmektedir (Stiglitz, 2003; Schumpeter, 2008).

Bu eleştiriler, IMF'nin global ekonomik sistemdeki rolünün karmaşık ve tartışmalı olduğunu göstermektedir. IMF'nin politikalarının ve uygulamalarının gözden geçirilmesi, daha etkili ve kapsayıcı bir yaklaşım geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

1.1.4. Dünya Bankası Grubu

Dünya Bankası, 1944 yılında Bretton Woods Konferansı sırasında kurulmuştur. Konferansa katılan 44 ülke, II. Dünya Savaşı sonrası ekonomik yeniden yapılanmayı desteklemek amacıyla uluslararası bir finans kuruluşu oluşturma kararı almıştır. Dünya Bankası'nın amacı, yoksulluğu azaltmak, ekonomik kalkınmayı desteklemek ve sürdürülebilir gelişimi teşvik etmektir. İlk başta sadece Avrupa'nın yeniden inşasını desteklemek için kurulan bu kurum, zamanla global ölçekte yoksullukla mücadele etmeye yönelik daha geniş bir misyon üstlenmiştir.

Dünya Bankası'nın temel görevleri, küresel kalkınmayı desteklemek ve yoksullukla mücadele etmek amacıyla belirlenmiştir. Bu görevler, üye ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarını teşvik eden çeşitli faaliyetleri kapsamaktadır. Aşağıda, Dünya Bankası'nın başlıca görevlerini bulabilirsiniz:

1. **Yoksullukla Mücadele**: Dünya Bankası, yoksulluğun azaltılması ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi için çeşitli projeler ve programlar geliştirmektedir. Bu kapsamda, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerdeki topluluklara yönelik finansman ve destek sağlamaktadır.

2. **Finansman Sağlama**: Dünya Bankası, kalkınma projeleri için düşük faizli krediler, hibeler ve teknik yardım gibi finansman seçenekleri sunmaktadır. Bu finansman, altyapı geliştirme, sağlık, eğitim ve çevresel sürdürülebilirlik gibi alanlarda kullanılmaktadır.

3. **Teknik Yardım ve Danışmanlık**: Üye ülkelere proje tasarımı, uygulaması ve yönetimi konularında teknik yardım ve danışmanlık hizmetleri sunarak, ülkelerin kapasitelerini artırmayı hedeflemektedir. Bu süreç, ülkelerin kendi ekonomik ve sosyal politikalarını geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

4. **Araştırma ve Veri Analizi**: Dünya Bankası, kalkınma konularında kapsamlı araştırmalar yapar ve veri toplar. Elde edilen bu veriler, politika oluşturma süreçlerinde ülkeler için önemli bir bilgi kaynağıdır ve küresel kalkınma stratejilerinin belirlenmesine katkıda bulunur.

5. **Politika Reformlarını Destekleme**: Dünya Bankası, ülkelerdeki ekonomik ve sosyal politikaların iyileştirilmesine yönelik önerilerde bulunur. Bu öneriler, genellikle makroekonomik istikrar, sosyal adalet ve çevresel sürdürülebilirlik gibi alanlarda reformları kapsamaktadır.

6. **Uluslararası İşbirliği ve Ortaklıklar**: Dünya Bankası, diğer uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve özel sektörle işbirliği yaparak kalkınma projelerini destekler. Bu işbirlikleri, kaynakların daha etkin kullanılmasını ve çeşitli aktörlerin katkısının artırılmasını sağlamaktadır.

7. **Sürdürülebilir Kalkınma**: Dünya Bankası, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları bir arada değerlendiren projeleri desteklemektedir. Bu kapsamda, iklim değişikliği ile mücadele, doğal kaynakların yönetimi ve sosyal eşitlik gibi konulara odaklanmaktadır.

8. **Eğitim ve Kapasite Geliştirme**: Üye ülkelerde insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik eğitim programları ve kapasite geliştirme projeleri gerçekleştirir. Bu, ülkelerin kalkınma hedeflerine ulaşmalarında önemli bir rol oynamaktadır.

Dünya Bankası, bu temel görevleri aracılığıyla küresel ekonomik istikrarı sağlama ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleme amacını gütmektedir.

Dünya Bankası, iki ana kuruluştan oluşmaktadır: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ve Uluslararası Kalkınma Derneği (IDA). IBRD, orta ve üst gelirli ülkeler için finansman sağlarken, IDA daha fazla yoksul ülkelere düşük faizli krediler ve hibe desteği sunmaktadır. Bu iki kuruluş, ülkelerin kalkınma projelerine finansman sağlamanın yanı sıra, teknik yardım ve danışmanlık hizmetleri de sunmaktadır.

Dünya Bankası'nın tarihsel gelişimi, özellikle 1980'lerde ve 1990'larda önemli dönüşümlere sahne olmuştur. Bu dönemde, bankanın politikaları, yapısal

uyum programları ve özelleştirme projeleri gibi neoliberal yaklaşımlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu durum, bazı eleştirmenler tarafından, bu politikaların sosyal etkilerinin göz ardı edildiği ve yerel ekonomilere zarar verdiği yönünde eleştirilmiştir. Bununla birlikte, 2000'li yıllarda, bankanın yoksullukla mücadele, sosyal kalkınma ve sürdürülebilirlik konularında daha fazla vurgu yapmaya başlaması, pozitif bir dönüşüm olarak değerlendirilmektedir.

Dünya Bankası'nın yönetimi, üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir yönetim kurulu tarafından yürütülmektedir. Bu yönetim kurulu, dünya genelindeki 189 ülkenin katılımıyla faaliyet göstermekte olup, her ülkenin oy sayısı, bankadaki mali katkılarıyla orantılıdır. Bankanın başkanı, genellikle Amerika Birleşik Devletleri'nden bir aday olarak seçilmektedir, bu durum da bankanın yönetiminde belirli bir güç dengesizliğine yol açmaktadır. Diğer ülkeler ise genel müdür veya başkan yardımcısı pozisyonları ile temsil edilmektedir.

Sonuç olarak, Dünya Bankası, ekonomik kalkınmayı destekleme ve yoksullukla mücadele etme misyonunu sürdürerek global ekonomik istikrarı sağlamak için önemli bir aktör olmaya devam etmektedir. Ancak, geçmişte yaşanan eleştiriler, bankanın gelecekte daha kapsayıcı ve sürdürülebilir politikalar geliştirmesi gerektiğini göstermektedir.

Dünya Bankası, küresel kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için çeşitli politika araçları kullanmaktadır. Bu araçlar, üye ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarını desteklemeye yöneliktir. Aşağıda, Dünya Bankası'nın temel politika araçlarını bulabilirsiniz:

1. **Finansman ve Krediler**: Dünya Bankası, ülkelere çeşitli finansman seçenekleri sunarak kalkınma projelerine destek vermektedir. Bu krediler, düşük faiz oranlarıyla veya hibe şeklinde olabilir. İki ana kuruluş olan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ve Uluslararası Kalkınma Derneği (IDA) aracılığıyla farklı gelir düzeylerindeki ülkeler için finansman sağlanmaktadır.

2. **Teknik Yardım**: Dünya Bankası, ülkelerin kalkınma projelerini hayata geçirebilmeleri için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmak amacıyla teknik yardım sağlar. Bu yardım, proje tasarımı, uygulama ve değerlendirme süreçlerinde ülkelerin kapasitelerini artırmayı hedefler.

3. **Danışmanlık Hizmetleri**: Dünya Bankası, üye ülkelerin politika geliştirme süreçlerinde rehberlik yapar. Bu kapsamda, ekonomik reformlar, sosyal politika ve altyapı geliştirme konularında danışmanlık hizmetleri sunarak, ülkelerin karar alma süreçlerine katkıda bulunur.

4. **Araştırma ve Veri Analizi**: Dünya Bankası, küresel ve yerel kalkınma konularında kapsamlı araştırmalar yapar ve veri toplar. Bu veriler, politika oluşturma süreçlerinde ülkeler için önemli bir bilgi kaynağıdır. Ayrıca, raporlar ve analizler yayınlayarak, uluslararası toplumda bilgi paylaşımını teşvik eder.

5. **Proje Finansmanı ve Yönetimi**: Dünya Bankası, belirli projeleri doğrudan finanse eder ve bu projelerin yönetiminde yer alır. Altyapı, sağlık, eğitim ve çevre gibi alanlarda gerçekleştirilen projelerde, mali kaynakların etkin kullanımı ve proje sürdürülebilirliği konularında destek sağlar.

6. **Politika Reformları**: Dünya Bankası, ülkelerdeki ekonomik reformların desteklenmesi için politikalar önerir. Bu öneriler, genellikle makroekonomik istikrar, sosyal adalet ve çevresel sürdürülebilirlik gibi alanlarda reformları kapsamaktadır.

7. **Uluslararası İşbirliği ve Ortaklıklar**: Dünya Bankası, diğer uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve özel sektörle işbirliği yaparak kalkınma projelerini destekler. Bu işbirlikleri, kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlar ve çeşitli aktörlerin katkısını artırır.

Dünya Bankası'nın bu politika araçları, ülkelerin ekonomik büyümesini teşvik etmeye ve sosyal kalkınmalarını desteklemeye yönelik kapsamlı bir stratejinin parçasıdır. Bu araçlar aracılığıyla, yoksullukla mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve sosyal eşitlik hedeflerine ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Dünya Bankası, tarihsel süreçte birçok önemli müdahalede bulunmuş ve bu müdahalelerle dünya genelindeki kalkınma çabalarına önemli katkılarda bulunmuştur. İşte Dünya Bankası'nın önemli müdahalelerinden bazıları:

1. **Altyapı Projeleri**: Dünya Bankası, yollar, köprüler, su ve enerji altyapısı gibi büyük ölçekli projelere finansman sağlamıştır. Bu tür müdahaleler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi desteklemek ve yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Afrika'da yapılan enerji projeleri, bölgedeki enerji arzını artırmayı ve ekonomik faaliyetleri desteklemeyi hedeflemiştir.

2. **Eğitim Programları**: Dünya Bankası, eğitimin kalitesini artırmaya yönelik birçok projeye destek olmuştur. Özellikle, yoksul bölgelerde eğitim olanaklarını geliştirmeye yönelik programlar, okula erişimi artırmak ve eğitimin kalitesini yükseltmek amacıyla yürütülmüştür. Bu kapsamda, öğretmen eğitimi ve müfredat geliştirme projeleri gerçekleştirilmiştir.

3. **Sağlık Müdahaleleri**: Dünya Bankası, sağlık hizmetlerine erişimi artırmak ve sağlık sistemlerini güçlendirmek için çeşitli müdahalelerde bulunmuştur. Özellikle HIV/AIDS, sıtma ve tüberküloz gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye yönelik projeler, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin, Hindistan'da yürütülen sağlık programları, annelerin ve çocukların sağlığını iyileştirmeye yönelik önemli adımlar atmıştır.

4. **Kalkınma ve Yoksullukla Mücadele Projeleri**: Dünya Bankası, yoksullukla mücadele etmek için mikro finans, tarım geliştirme ve sosyal koruma programları gibi projeleri desteklemiştir. Bu tür projeler, yoksul kesimlerin gelirlerini artırmayı ve sosyal güvencelerini sağlamayı hedeflemektedir. Örneğin, mikro finans projeleri, kadın girişimcilerin desteklenmesi ve yerel ekonomilerin güçlendirilmesine yardımcı olmuştur.

5. **Çevre ve Sürdürülebilirlik Projeleri**: Dünya Bankası, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen birçok projeye de müdahalede bulunmuştur. İklim değişikliği ile mücadele, doğal kaynakların yönetimi ve biyoçeşitliliğin korunması gibi konularda projeler geliştirilmiştir. Örneğin, yenilenebilir enerji projeleri, fosil yakıtların kullanımını azaltarak çevresel etkileri minimize etmeyi amaçlamaktadır.

6. **Açık Veri Tabanları ve Araştırmalar**: Dünya Bankası, ülkeler için veri toplama, analiz yapma ve bu verileri paylaşma konularında önemli bir rol oynamaktadır. Geliştirilen veri tabanları ve raporlar, ülkelerin politika geliştirmelerinde ve kalkınma stratejilerinin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Bu sayede, karar alıcılar için önemli bilgiler sunulmaktadır.

7. **Kriz Müdahale Programları**: Dünya Bankası, doğal afetler, ekonomik krizler veya diğer acil durumlar sonrasında ülkelerin yeniden yapılanmasına yardımcı olmak amacıyla kriz müdahale programları geliştirmiştir. Bu programlar, acil durumlarda hızlı mali destek sağlamakta ve yeniden inşa süreçlerine katkıda bulunmaktadır.

Dünya Bankası'nın bu müdahaleleri, ekonomik kalkınmayı desteklemeye ve dünya genelinde yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik kapsamlı bir yaklaşımın parçasıdır. Bu müdahaleler aracılığıyla, yoksullukla mücadele, eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal adalet gibi önemli hedeflere ulaşılmaya çalışılmaktadır. Dünya Bankası'nın önemli müdahaleleri, tarihsel örnek olaylar üzerinden daha iyi anlaşılabilir. İşte bazı önemli örnekler:

1.1.4.1. Küba Devrimi Sonrası Yeniden Yapılanma (1959-1960'lar)

Küba Devrimi'nin ardından, 1959'da iktidara gelen Fidel Castro yönetimi, ülkenin ekonomik ve sosyal yapısını radikal şekilde değiştirdi. Dünya Bankası, Küba'nın ekonomik kalkınma sürecine katkıda bulunmak amacıyla çeşitli projeler geliştirdi. Ancak, 1960'ların başlarında ABD ile yaşanan politik gerilimler nedeniyle, Dünya Bankası Küba ile olan ilişkilerini kesmek zorunda kaldı. Bu durum, bankanın siyasi faktörlerin ekonomik yardım üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

1.1.4.2. Hindistan'da Yeşil Devrim (1960'lar-1970'ler)

Hindistan, 1960'larda gıda güvenliği sorunlarıyla karşı karşıya kaldı. Dünya Bankası, ülkedeki tarımsal üretkenliği artırmak için "Yeşil Devrim" programına destek verdi. Bu program, yüksek verimli tahıl türlerinin geliştirilmesi ve tarımda modern tekniklerin kullanılmasını teşvik etti. Sonuç olarak, Hindistan, tarımsal üretimde büyük bir artış sağladı ve gıda krizini önemli ölçüde aştı. Bu durum, Dünya Bankası'nın tarımsal kalkınmaya yönelik müdahalelerinin başarısını gösteren bir örnektir.

1.1.4.3. Mali'de Kadınların Güçlendirilmesi Projesi (2000'ler)

Dünya Bankası, Mali'de kadınların ekonomik güçlenmesini sağlamak amacıyla bir dizi proje başlattı. Bu projeler, kadınların mikro finans hizmetlerine erişimini artırarak, küçük işletmeler kurmalarını desteklemeyi hedefledi. Özellikle, kırsal alanlarda yapılan mikro finans uygulamaları, kadınların gelirlerini artırmasına ve toplumsal konumlarını güçlendirmesine yardımcı oldu. Bu proje, Dünya Bankası'nın sosyal kalkınma ve cinsiyet eşitliği konularındaki etkisini vurgulamaktadır.

1.1.4.4. Tayvan'da Sanayi ve Altyapı Yatırımları (1960'lar-1980'ler)

Dünya Bankası, Tayvan'ın ekonomik kalkınma sürecinde önemli bir rol oynadı. 1960'larda başlayan müdahalelerle, Tayvan'da sanayi ve altyapı yatırımlarına finansman sağlandı. Ulaşım altyapısının geliştirilmesi, eğitim sisteminin iyileştirilmesi ve sanayinin modernizasyonu, Tayvan'ın ekonomik büyümesini hızlandırdı. Bu süreç, Dünya Bankası'nın endüstriyel kalkınmayı destekleyen politikalarının başarısını göstermektedir.

1.1.4.5. Sierra Leone'de Sivil Savaş Sonrası Yeniden Yapılanma (2002-2010)

Sierra Leone, 1991-2002 yılları arasında devam eden sivil savaşın ardından büyük bir yeniden yapılanma sürecine girdi. Dünya Bankası, ülkede istikrarı sağlamak ve yeniden inşa sürecini desteklemek amacıyla çeşitli projeler geliştirdi. Bu projeler, altyapı geliştirme, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve eğitim sisteminin güçlendirilmesine yönelikti. Dünya Bankası'nın bu müdahaleleri, ülkenin siyasi ve ekonomik istikrarını yeniden sağlama çabalarına katkıda bulundu.

1.1.4.6. Bangladeş'te Mikro Finans Uygulamaları (1980'ler-günümüz)

Dünya Bankası, Bangladeş'te yoksullukla mücadele etmek amacıyla mikro finans uygulamalarını desteklemiştir. Özellikle, Grameen Bankası gibi mikro finans kuruluşlarının kurulmasına yardımcı olarak, düşük gelirli ailelerin krediye erişimini artırmayı hedeflemiştir. Bu uygulamalar, özellikle kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarında önemli bir rol oynamış ve Bangladeş'te yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunmuştur.

Dünya Bankası'nın bu önemli müdahale örnekleri, ekonomik ve sosyal kalkınma çabalarının yanı sıra, politika, altyapı ve insan kaynakları gibi çeşitli alanlarda sağladığı katkıları göstermektedir. Her bir örnek, bankanın kalkınma hedeflerine ulaşmak için kullandığı yöntemlerin çeşitliliğini ve etkisini vurgulamaktadır.

Dünya Bankası, 1944 yılında kurulan ve dünya genelindeki yoksullukla mücadeleye yönelik finansman ve teknik yardım sağlayan uluslararası bir kuruluştur. Ancak, Dünya Bankası da çeşitli eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Bu eleştiriler, bankanın politikalarının ve uygulamalarının ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Aşağıda, bu eleştirilerin genel bir değerlendirmesi yer almaktadır:

1. Yapısal Uyum Programları

Dünya Bankası, borçlu ülkelere mali destek sağlarken, genellikle yapısal uyum programları uygulamaktadır. Bu programlar, bütçe kesintileri, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve sosyal harcamaların azaltılması gibi önlemleri içermektedir. Eleştirmenler, bu tür önlemlerin, özellikle düşük gelirli ülkelerde yoksulluğu artırdığını ve sosyal eşitsizliği derinleştirdiğini savunmaktadır (Cornia, 2001; Stiglitz, 2002).

2. Demokratik Hesap Verebilirlik Eksikliği

Dünya Bankası'nın karar alma süreçleri, şeffaflık eksikliği ve demokratik hesap verebilirlik konularında eleştirilere maruz kalmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin, Dünya Bankası'nın politikalarını belirlemede sınırlı bir ses hakkına sahip olması, bu ülkelerin ulusal çıkarlarının göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Vreeland, 2003). Bu durum, bankanın müdahalelerinin yerel koşullara uygun olup olmadığını sorgulatan bir durum yaratmaktadır.

3. Çevresel Etkiler

Dünya Bankası'nın projeleri, sıklıkla çevresel sürdürülebilirlik açısından eleştirilmektedir. Özellikle büyük altyapı projeleri, doğal kaynakların aşırı kullanımı ve ekosistemlerin zarar görmesi gibi sorunlara yol açabilmektedir. Eleştirmenler, bu durumun çevresel adaletsizliğe neden olduğunu ve yerel toplulukların yaşam alanlarını tehdit ettiğini ifade etmektedir (Roberts, 2004).

4. Kısa Vadeli Yaklaşımlar

Dünya Bankası'nın müdahaleleri genellikle kısa vadeli çözümler sunmaktadır. Eleştirmenler, bu yaklaşımın, uzun vadeli ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma amacını tehlikeye attığını belirtmektedir (Rodrik, 1996). Bu durum, ülkelerin köklü yapısal reformlar yerine geçici çözümlerle sınırlı kalmasına yol açmaktadır.

5. Sosyal ve Ekonomik Etkiler

Dünya Bankası'nın uyguladığı politikalar, genellikle yoksul ve kırılgan grupların durumunu olumsuz etkilemektedir. Yapısal uyum önlemleri ve austerity politikaları, sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlerde kesintilere neden olabilmektedir. Bu durum, sosyal huzursuzluğa ve toplumsal istikrarsızlığa yol açmaktadır (Klein, 2006).

6. Bağımlılık ve Ulusal Egemenlik

Dünya Bankası'nın finansman kaynaklarına bağımlılık, bazı ülkelerde ulusal egemenlik sorunlarına yol açmaktadır. Eleştirmenler, bu bağımlılığın ülkelerin kendi ekonomik politikalarını belirleme yeteneklerini sınırladığını ve dış etkilere maruz kalma riskini artırdığını ifade etmektedir (Mohan, 2007).

Dünya Bankası, küresel ekonomik kalkınmayı destekleme amacıyla önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, eleştiriler, bankanın politikalarının ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının dikkatlice değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Gelecekte, Dünya Bankası'nın daha sürdürülebilir ve adil politikalar geliştirmesi, bu eleştirilerin yanı sıra, uluslararası kalkınma alanındaki rolünü güçlendirebilir.

1.1.5. Bank for International Settlements (BIS)

Uluslararası Ödemeler Bankası (Bank for International Settlements - BIS), dünya genelinde merkez bankaları arasında iş birliğini teşvik etmek ve küresel finansal istikrarı güçlendirmek amacıyla kurulmuş bir kurumdur. 1930 yılında kurulan BIS, özellikle 20. yüzyılda uluslararası finansal sistemin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.

1.1.5.1. Kuruluş ve Tarihsel Gelişim

BIS, 1930 yılında, I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın savaş tazminatlarını ödemesine yardımcı olmak ve Avrupa'da ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla kuruldu. Merkezi İsviçre'nin Basel şehrinde bulunan BIS, başlangıçta Almanya'nın tazminat ödemelerinin yönetimi için bir platform sunarken, zamanla küresel finansal iş birliğini teşvik eden bir kurum haline gelmiştir. Kuruluşuna öncülük eden ülkeler arasında Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD bulunmaktaydı.

II. Dünya Savaşı'nın ardından, BIS'in rolü genişledi ve savaş sonrası Avrupa'nın yeniden yapılanmasına katkıda bulundu. 1970'lerde, Bretton Woods sisteminin çöküşü ve serbest döviz kuru rejimlerine geçilmesiyle birlikte, BIS merkez bankaları arasında iş birliği ve koordinasyonu güçlendiren bir platform haline geldi. 1980'ler ve 1990'lar boyunca, BIS, finansal istikrarı sağlamaya yönelik araştırmalar yaparak ve politika önerileri sunarak küresel finansal sistemi desteklemeye devam etti.

1994 yılında Avrupa Para Enstitüsü'nün kurulmasıyla BIS'in Avrupa merkez bankalarıyla iş birliği daha da yoğunlaştı. Bu süreç, Avrupa Merkez Bankası'nın (ECB) ve Euro'nun kurulmasına katkıda bulunmuştur.

Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), dünya genelindeki merkez bankaları arasında iş birliğini teşvik eden bir platform olarak bilinir ve küresel finansal istikrarın sağlanmasında kritik bir rol oynar. Yönetim yapısı ve bu yapının işleyişindeki kontrol gücü, BIS'in etkinliği açısından oldukça önemlidir. İşte BIS'in yönetim yapısı, kontrol gücü ve yaşanan önemli olaylarla ilgili detaylar:

1.1.5.2. Yönetim Yapısı

BIS'in yönetim yapısı, temelde üye merkez bankalarının temsilcilerinden oluşan bir **yönetim kurulu** tarafından şekillendirilir. Üyeleri arasında 60'tan fazla merkez bankası bulunan BIS'in yönetim organları şu şekilde tanımlanabilir:

- **Genel Kurul:** BIS'in en yüksek karar alma organı olan Genel Kurul, yılda bir kez toplanır. Üye merkez bankalarının temsilcileri bu kurulda yer alır ve burada bankanın genel işleyişi ve stratejik yönü hakkında kararlar alınır. Genel Kurul, yönetim kurulu üyelerinin seçimi gibi önemli kararları onaylar.

- **Yönetim Kurulu:** BIS'in ana yönetim organı olan yönetim kurulu, genel strateji ve politika kararlarını alır. Yönetim kurulu üyeleri, BIS'in temel işlevlerini belirler ve bankanın uzun vadeli politikalarını şekillendirir. Üyeler, genellikle üye merkez bankalarının başkanlarından oluşur ve BIS'in günlük işleyişini denetlemekle yükümlüdür. Yönetim kurulunun 18 üyesi bulunmaktadır ve bunlardan bazıları kalıcı olarak belirlenmiş ülkelerin merkez bankası başkanlarıdır. Bu ülkeler arasında Almanya, Belçika, Fransa, İtalya, İngiltere ve ABD yer alır.

- **Yönetim ve İdare Komiteleri:** BIS, çeşitli komiteler aracılığıyla teknik ve operasyonel kararları alır. Bu komiteler, yönetim kurulu tarafından denetlenir ve BIS'in günlük operasyonlarının yönetilmesinden sorumludur.

- **BIS Başkanı ve Yöneticiler:** BIS'in başkanı ve üst düzey yöneticileri, bankanın operasyonel işlerini yürütmekle sorumludur. Başkan, yönetim kurulu tarafından seçilir ve BIS'in küresel finansal sistemdeki rolünü güçlendirme ve üyelerle iş birliği yapma amacına hizmet eder.

1.1.5.3. Kontrol Gücü

BIS'in yönetimindeki kontrol gücü, üye merkez bankaları arasında büyük oranda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika merkez bankalarının elinde yoğunlaşmıştır. Özellikle ABD, Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerin merkez bankalarının yönetimdeki etkisi oldukça belirgindir. Yönetim kurulundaki kalıcı üyelikler bu ülkelerin merkez bankalarına ayrılmıştır ve bu durum, küresel finansal düzenlemelerin Batı merkezli bir bakış açısıyla şekillenmesine yol açmaktadır.

Bu ülkelerin merkez bankaları, BIS'in stratejik kararlarını doğrudan etkileyen ana aktörler olarak kabul edilir. Küresel bankacılık ve finansal sistem üzerindeki denetim standartlarının oluşturulmasında önemli rol oynayan *Basel Komitesi* gibi organların çalışmalarında da bu ülkeler belirleyici bir konuma sahiptir. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkeler bazen BIS'in politikalarının kendi ihtiyaçlarına yeterince cevap vermediği eleştirisini getirmektedir.

Sonuç olarak, BIS, küresel finansal sistemin istikrarını sağlamak için merkez bankaları arasında iş birliğini kolaylaştıran kritik bir kurum olarak işlev görmektedir. Finansal istikrar, para politikası ve bankacılık düzenlemeleri konularında yaptığı çalışmalarla dünya ekonomisinin sağlıklı işlemesine katkı sağlar.

1.1.5.4. BIS Temel Görevler

Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), merkez bankaları arasında iş birliğini teşvik ederek küresel finansal istikrarı sağlamak amacıyla kurulmuş bir kurumdur. BIS'in temel görevleri, merkez bankalarına hizmet sunma, uluslararası finansal düzenlemeleri geliştirme ve finansal istikrarı güçlendirmeye yönelik analiz ve araştırmalar yapma gibi çeşitli işlevleri kapsar. İşte BIS'in temel görevleri:

1.1.5.4.1. Merkez Bankaları Arasında İş Birliği ve Koordinasyonu Sağlamak

BIS'in en temel görevi, dünya genelinde merkez bankaları arasında iş birliğini güçlendirmektir. Bu, merkez bankalarının para politikalarını koordine etmelerine, finansal piyasalardaki riskleri yönetmelerine ve küresel ekonomik sorunlar karşısında ortak çözümler geliştirmelerine yardımcı olur. BIS, düzenli olarak merkez bankası yetkilileri arasında toplantılar düzenler ve politika yapıcıların bilgi paylaşımını teşvik eder.

1.1.5.4.2. Finansal İstikrarı Güçlendirmek

BIS, küresel finansal sistemin istikrarını sağlamaya yönelik çalışmalar yapar. Bu bağlamda, finansal krizlerin önlenmesi ve yönetilmesi için merkez bankaları ve diğer uluslararası kuruluşlar ile birlikte çalışır. BIS, özellikle bankacılık sektörü ve finansal piyasaların düzenlenmesine yönelik politikaların geliştirilmesinde öncü bir rol oynar.

1.1.5.4.3. Araştırma ve Analiz Yapmak

BIS, küresel finansal ve ekonomik gelişmeler konusunda derinlemesine analiz ve araştırmalar yapar. Bu araştırmalar, merkez bankalarına ve diğer politika yapıcılara karar alma süreçlerinde rehberlik eder. Para politikası, finansal düzenlemeler, bankacılık sektörü ve finansal istikrar konuları başta olmak üzere pek çok alanda kapsamlı araştırmalar yayımlar.

1.1.5.4.4. Uluslararası Finansal Düzenlemeleri Geliştirmek

BIS, uluslararası bankacılık düzenlemelerinin oluşturulmasında önemli bir rol oynar. Özellikle *Basel Komitesi* aracılığıyla, küresel bankacılık sistemine yönelik sermaye yeterliliği standartlarını belirler. *Basel I, Basel II* ve *Basel III* gibi düzenlemeler, bankaların sermaye yapılarını güçlendirmek ve finansal istikrarı sağlamak için BIS tarafından geliştirilmiştir.

1.1.5.4.5. Merkez Bankalarına Finansal Hizmetler Sunmak

BIS, merkez bankalarına çeşitli finansal hizmetler sunar. Bunlar arasında rezerv yönetimi, döviz işlemleri ve uluslararası ödeme sistemlerinin yönetimi gibi hizmetler yer alır. BIS, merkez bankalarına güvenli ve etkili bir finansal altyapı sunarak onların likidite yönetimi ve ödeme işlemlerini kolaylaştırır.

1.1.5.4.6. Kriz Yönetimi ve Finansal Destek

BIS, finansal kriz dönemlerinde merkez bankaları arasında koordinasyonu sağlamak ve uluslararası finansal sistemin istikrarını korumak için önemli bir rol oynar. Kriz dönemlerinde merkez bankalarına teknik ve mali destek sağlayarak, finansal sistemdeki likiditeyi artırmaya yönelik adımlar atar.

1.1.5.4.7. Ödeme ve Takas Sistemlerinin Desteklenmesi

BIS, küresel çapta güvenli ve verimli ödeme ve takas sistemlerinin geliştirilmesi ve yönetilmesi konularında da önemli katkılar sağlar. Bu sistemlerin sorunsuz işlemesi, uluslararası finansal işlemlerin kesintisiz ve güvenli bir şekilde yürütülmesine olanak tanır.

Sonuç olarak, BIS, küresel finansal sistemin istikrarını korumak ve merkez bankaları arasındaki iş birliğini güçlendirmek amacıyla çalışan önemli bir kurumdur. Bu görevler, küresel finansal krizlerin önlenmesine, merkez

bankalarının daha etkili çalışmasına ve uluslararası finansal düzenlemelerin geliştirilmesine katkıda bulunur.

1.1.5.5. BIS Politika Araçları

Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), merkez bankaları ve diğer finansal otoriteler arasındaki iş birliğini teşvik etmek ve küresel finansal istikrarı güçlendirmek amacıyla bir dizi politika aracı kullanır. BIS'in kullandığı bu politika araçları, finansal düzenlemeler, merkez bankalarına sunduğu hizmetler ve uluslararası finansal sistem üzerindeki etkileriyle dikkat çeker. İşte BIS'in temel politika araçları:

1.1.5.5.1. Araştırma ve Analiz

BIS, küresel ekonomiyi ve finansal sistemleri analiz etmek ve finansal istikrarı sağlamaya yönelik politika önerileri geliştirmek amacıyla araştırmalar yapar. Bu araştırmalar, merkez bankaları ve hükümetler için önemli bir rehber niteliği taşır. BIS, düzenli olarak raporlar, istatistikler ve küresel finansal sistemle ilgili konular hakkında analizler yayınlar. Bu araştırmalar, merkez bankalarının politika belirleme süreçlerini etkileyerek ekonomik istikrarı sağlama çabalarına katkıda bulunur.

1.1.5.5.2. Basel Düzenlemeleri

BIS'in en bilinen politika aracı, bankacılık sektörüne yönelik *Basel Düzenlemeleri*'dir. Basel Komitesi aracılığıyla geliştirilen bu düzenlemeler, bankaların sermaye yeterliliğini, likidite yönetimini ve risk kontrol mekanizmalarını düzenler. Üç ana düzenleme çerçevesi şunlardır:

- **Basel I** (1988): Bankaların sermaye yeterliliği gereksinimlerini belirleyen ilk uluslararası düzenlemedir.
- **Basel II** (2004): Risk yönetimi ve bankacılık denetim süreçlerini detaylandırır.
- **Basel III** (2010): 2008 küresel finans krizinin ardından sermaye ve likidite yeterliliği standartlarını daha da sıkılaştıran bir düzenleme çerçevesidir.

Bu düzenlemeler, küresel bankacılık sektörünün finansal krizlere karşı daha dirençli olmasını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır ve BIS'in en etkili politika araçlarından biridir.

1.1.5.5.3. Merkez Bankalarına Sağlanan Finansal Hizmetler

BIS, üye merkez bankalarına çeşitli finansal hizmetler sunarak para politikalarının uygulanmasına yardımcı olur. Bu hizmetler, merkez bankalarının döviz rezervlerini yönetme, uluslararası ödeme işlemlerini gerçekleştirme ve likidite yönetimi gibi konuları içerir. BIS, merkez

bankalarının ihtiyaç duyduğu operasyonel destekleri sağlayarak onların politika araçlarını etkin bir şekilde kullanmasına yardımcı olur.

- **Rezerv Yönetimi:** BIS, merkez bankalarının döviz rezervlerini yönetmelerine yardımcı olmak için çeşitli finansal ürünler sunar.
- **Uluslararası Ödemeler:** BIS, merkez bankalarına uluslararası ödemelerin güvenli ve etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için hizmet sunar.

1.1.5.5.4. Merkez Bankaları Arasında İş Birliği ve Koordinasyon

BIS, merkez bankaları arasında bilgi paylaşımını ve iş birliğini teşvik eden düzenli toplantılar ve çalıştaylar düzenler. Bu toplantılar, küresel ekonomide yaşanan gelişmelerin ele alınmasına, ortak sorunlara çözümler bulunmasına ve politika uyumunun sağlanmasına yardımcı olur. Bu iş birliği mekanizması, özellikle para politikası, finansal düzenlemeler ve finansal kriz yönetimi konularında merkez bankalarının daha etkili kararlar almasını sağlar.

1.1.5.5.5. Finansal Kriz Yönetimi ve Müdahale

BIS, finansal kriz dönemlerinde merkez bankaları arasında koordinasyonu sağlamak ve finansal istikrarı korumak için çeşitli araçlar kullanır. Özellikle kriz dönemlerinde, merkez bankalarının finansal piyasalara likidite sağlamasına yardımcı olur ve uluslararası finansal sistemde güveni artırmaya yönelik adımlar atar. BIS, bu süreçlerde merkez bankalarının birlikte hareket etmesini sağlayarak finansal sistemin çökmesini önlemeye yönelik politikalar geliştirir.

1.1.5.5.6. Ödeme ve Takas Sistemleri

BIS, küresel ödeme ve takas sistemlerinin güvenli ve verimli bir şekilde işlemesini sağlamak için çalışmalar yapar. Bu sistemler, uluslararası ticaret ve finansal işlemler için kritik öneme sahiptir. BIS, merkez bankalarıyla birlikte çalışarak bu sistemlerin sorunsuz işlemesi için gerekli altyapıyı ve düzenlemeleri geliştirir. Bu politika aracı, finansal sistemin güvenliğini ve etkinliğini artırmayı hedefler.

1.1.5.5.7. Makro İhtiyati Politika Tavsiyeleri

BIS, küresel finansal sistemin istikrarını sağlamak için makro ihtiyati politika çerçevelerinin geliştirilmesinde aktif rol oynar. Bu, finansal sistemin genel risklerini izlemeyi ve azaltmayı hedefleyen düzenleyici politikalar geliştirmek anlamına gelir. BIS, sistemik risklerin tespit edilmesine yardımcı olur ve merkez bankalarına risklerin azaltılması konusunda politika tavsiyeleri sunar.

1.1.5.5.8. Küresel Ekonomik İş Birliği

BIS, uluslararası kuruluşlar, hükümetler ve merkez bankaları arasında iş birliğini güçlendirmek amacıyla bir platform sunar. Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve diğer uluslararası kuruluşlarla yakın iş birliği yaparak küresel ekonomik politikaların koordinasyonuna katkı sağlar. Bu politika aracı, küresel düzeydeki finansal düzenlemelerin ve politikaların daha uyumlu ve etkili olmasını sağlar.

1.1.5.5.9. Finansal İnovasyon ve Teknoloji Kullanımı

BIS, dijitalleşme, fintech ve blockchain gibi yeni finansal teknolojilere yönelik araştırmalar yapar ve merkez bankalarına bu konularda rehberlik eder. BIS, dijital para birimleri ve merkez bankası dijital para birimleri (CBDC) gibi yenilikçi teknolojilere yönelik düzenleyici çerçevelerin geliştirilmesine katkı sağlar.

BIS, merkez bankaları arasında iş birliğini güçlendiren, bankacılık sistemini düzenleyen ve küresel finansal istikrarı sağlamaya yönelik çeşitli politika araçları kullanır. Bu araçlar, finansal krizlere karşı dayanıklılığı artırmayı, bankaların sermaye yapısını güçlendirmeyi ve uluslararası ödeme sistemlerini iyileştirmeyi hedefler. BIS'in kullandığı bu politika araçları, küresel ekonominin sağlıklı işlemesine ve finansal sistemin sürdürülebilirliğine önemli katkılarda bulunur.

1.1.6. Tarihsel Olarak BIS ve Önemli Gelişmeler

Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), küresel finansal sistemin istikrarını koruma amacıyla tarih boyunca önemli girişimlerde bulunmuş ve bu girişimler, merkez bankaları arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi ve uluslararası finansal düzenlemelerin oluşturulmasında kritik rol oynamıştır. BIS, bankacılık sistemini güçlendirmeyi, finansal krizleri önlemeyi ve merkez bankalarına rehberlik etmeyi hedefleyen çeşitli politikalar ve düzenlemelerle küresel finansal sisteme önemli etkilerde bulunmuştur.

1.1.6.1. 1930'larda Kuruluş ve İlk Görevler

BIS, 1930 yılında *Almanya'nın I. Dünya Savaşı tazminat ödemelerinin* yönetimi için kuruldu. Ancak kısa süre sonra, merkez bankaları arasındaki iş birliğini teşvik eden bir platform haline geldi. Kuruluşundan itibaren BIS, küresel merkez bankalarının parasal düzenlemelerde uyumlu politikalar geliştirmesini sağladı ve bu sayede uluslararası ekonomik ilişkilerdeki istikrarın korunmasına katkıda bulundu.

1.1.6.2. II. Dünya Savaşı ve Sonrası: Yeniden Yapılanma

II. Dünya Savaşı döneminde, Almanya ile iş birliği yaptığı iddiaları nedeniyle eleştirilere maruz kalan BIS, savaşın ardından finansal istikrarın sağlanması için merkezi bir kurum olarak yeniden yapılanmıştır. *Bretton Woods sistemi* sonrası dönemde, BIS, uluslararası para sisteminin istikrarını koruma

çabalarına katkı sağladı ve merkez bankalarına güvenli bir ödeme ve takas sistemi sağladı. Savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde, merkez bankaları arasındaki iş birliğini güçlendirdi ve küresel ekonomik toparlanma sürecine katkıda bulundu.

1.1.6.3. 1970'ler: Petrol Krizi ve Finansal Kriz Yönetimi

1970'lerde yaşanan *petrol krizi*, küresel enflasyonu artırarak finansal sistemde ciddi dengesizliklere yol açtı. Bu dönemde BIS, merkez bankaları arasında iş birliğini güçlendirmek ve uluslararası likidite sorunlarını çözmek için adımlar attı. Özellikle gelişmiş ülkelerdeki merkez bankalarının koordineli faiz politikaları ve döviz rezervlerinin yönetimi, küresel finansal sisteme olumlu katkılar sağladı. BIS, bu dönemde merkez bankalarına kriz yönetimi konusunda destek verdi ve enflasyonun kontrol altına alınması için gerekli politikaların geliştirilmesine yardımcı oldu.

1.1.6.4. Basel Komitesi ve Bankacılık Düzenlemeleri (Basel I, II, III)

BIS'in en önemli girişimlerinden biri, bankacılık sisteminde istikrarı sağlamak amacıyla oluşturduğu *Basel Komitesi* ve bu komitenin geliştirdiği *Basel düzenlemeleridir.*

- **Basel I (1988):** BIS, bankaların sermaye yeterliliği standartlarını belirleyen ilk uluslararası düzenleme olan Basel I'i geliştirdi. Bu düzenleme, bankaların risklerine karşı yeterli sermayeye sahip olmasını sağlayarak küresel finansal istikrarı güçlendirdi.
- **Basel II (2004):** Basel II düzenlemesi, bankaların risk yönetimini iyileştirmek ve daha sağlam bir denetim çerçevesi oluşturmak amacıyla tasarlandı. Risk ağırlıklı sermaye yeterliliği hesaplamalarına yeni unsurlar ekleyen bu düzenleme, bankaların daha şeffaf olmasını sağladı ve sistemik risklerin azaltılmasına katkıda bulundu.
- **Basel III (2010):** 2008 küresel finans krizinin ardından BIS, bankaların sermaye ve likidite yeterliliği standartlarını sıkılaştıran Basel III düzenlemesini geliştirdi. Bu düzenleme, bankaların sermaye tamponlarını artırarak finansal krizlere karşı dayanıklılığı artırmayı hedefledi. Basel III, bankacılık sisteminin kırılganlıklarını azaltarak küresel finansal sisteme uzun vadeli bir koruma sağladı.

1.1.6.5. 1980'ler: Latin Amerika Borç Krizi

1980'lerde yaşanan *Latin Amerika borç krizi,* gelişmekte olan ülkelerin borç yükümlülüklerini yerine getirememesiyle sonuçlandı. BIS, bu süreçte borç krizinin yayılmasını önlemek ve finansal istikrarı korumak için uluslararası iş birliğini güçlendirdi. Kriz sonrası dönemde, borçların yeniden yapılandırılması ve uluslararası finansal düzenlemelerin geliştirilmesi için

BIS'in sağladığı destek, küresel finansal sistemin toparlanmasına katkı sağladı.

1.1.6.6. 2008 Küresel Finans Krizi ve Basel III Düzenlemeleri

BIS, *2008 küresel finans krizi* sırasında merkez bankalarının finansal sisteme müdahaleleri konusunda koordinasyon sağlayan kritik bir platform oldu. Kriz, finansal düzenlemelerde önemli eksiklikleri ortaya çıkardı ve BIS, bu eksiklikleri gidermek için Basel III düzenlemelerini hızla devreye soktu. Basel III, bankaların sermaye yapısını güçlendirdi ve sistemik risklerin azaltılmasına yönelik daha sıkı denetim standartları getirdi. BIS'in bu dönemdeki girişimleri, küresel finansal sistemin yeniden güven kazanmasına yardımcı oldu.

1.1.6.7. Dijital Para ve Fintech Düzenlemeleri

Son yıllarda, dijital para birimleri ve fintech inovasyonları, BIS'in önemli gündem maddeleri arasında yer almıştır. BIS, dijital para birimlerinin (özellikle merkez bankası dijital para birimleri - *CBDC*) potansiyel etkilerini araştırmakta ve bu konuda merkez bankalarına rehberlik etmektedir. BIS, dijitalleşmenin finansal sistem üzerindeki etkilerini analiz ederek, yeni düzenlemelerin ve politikaların geliştirilmesine öncülük etmektedir. Özellikle, fintech sektöründeki hızlı gelişmeler ve dijital varlıkların yaygınlaşması, BIS'in küresel finansal sistemin bu yeni dönemde güvenli ve sürdürülebilir bir şekilde işlemesi için politika önerileri geliştirmesini sağlamıştır.

1.1.6.8. Küresel Ekonomik İş Birliği ve Enflasyon Hedeflemesi

BIS, enflasyonla mücadele ve makroekonomik istikrarı sağlamak amacıyla merkez bankaları arasında *enflasyon hedeflemesi* gibi politika çerçevelerinin benimsenmesine katkıda bulunmuştur. 1990'lardan itibaren, birçok merkez bankası, BIS'in önerileri doğrultusunda enflasyon hedeflemesine dayalı politikalar geliştirmiştir. Bu politika, özellikle gelişmiş ülkelerde fiyat istikrarının korunmasına yardımcı olmuştur ve küresel ekonomik iş birliğini güçlendirmiştir.

BIS, tarihsel olarak merkez bankaları arasında iş birliğini güçlendirmek, finansal düzenlemeler oluşturmak ve kriz yönetimi konusunda önemli girişimlerde bulunmuştur. *Basel düzenlemeleri,* küresel bankacılık sistemine yönelik en önemli düzenleyici araçlar arasında yer alırken, BIS'in araştırma ve politika önerileri, merkez bankalarına finansal istikrarı sağlamada rehberlik etmiştir. BIS'in tarih boyunca gerçekleştirdiği bu girişimler, küresel finansal sistemin daha dayanıklı ve sürdürülebilir olmasına katkı sağlamıştır.

Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), merkez bankaları arasında iş birliğini teşvik etmek ve küresel finansal istikrarı sağlamak amacıyla kurulmuş bir

kurumdur. Ancak, BIS zaman içinde çeşitli eleştirilerin hedefi olmuştur. Bu eleştiriler, BIS'in merkez bankaları üzerindeki gücü, karar alma süreçlerindeki şeffaflık eksikliği, gelişmekte olan ülkelere yönelik politikalarının yetersizliği ve küresel finansal krizleri önlemekteki başarısızlıkları üzerine odaklanmaktadır. Karşı literatür, BIS'in finansal düzenlemelerde tarafsız olmadığı ve kriz yönetiminde sosyal ve ekonomik gerçeklikleri yeterince dikkate almadığı görüşünü öne sürmektedir.

1.1.7. Bank for International Settlements (BIS) Yönelik Eleştiriler

1.1.7.1. Gelişmiş Ülkelerin Ağırlığı ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerindeki Baskı

BIS'in karar alma süreçlerinde gelişmiş ekonomiler, özellikle ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkeler ağırlık sahibidir. Gelişmekte olan ülkeler, finansal düzenlemeler üzerindeki bu dengesizlikten olumsuz etkilenmektedir. Basel düzenlemeleri gibi finansal standartlar, gelişmekte olan ülkelerdeki bankacılık sektörüne ağır yükler getirmekte ve bu ülkelerde kredi erişimini sınırlandırarak ekonomik büyümeyi yavaşlatmaktadır (Rodrik, 2006). Eleştirmenler, BIS'in finansal düzenlemelerinin bu ülkelerin gerçeklerini göz ardı ettiğini ve küresel ekonomik eşitsizlikleri artırdığını savunmaktadır (Grabel, 2011).

1.1.7.2. Şeffaflık Eksikliği ve Demokratik Hesap Verebilirlik

BIS, karar alma süreçlerinin kapalı kapılar ardında gerçekleşmesi ve kamuya yeterince açık olmaması nedeniyle şeffaflık eksikliğiyle eleştirilmektedir (Johnson, 2012). BIS, merkez bankaları arasında iş birliği sağlarken demokratik hesap verebilirliğe önem vermediği için eleştirilir. Kamuoyunun ve parlamentoların finansal düzenlemeler üzerindeki etkisi sınırlıdır, bu durum BIS'in elit finansal çevrelerin çıkarlarına hizmet ettiği algısını güçlendirmektedir.

1.1.7.3. Küresel Krizleri Önlemedeki Yetersizlik

BIS, 2008 küresel finans krizini önceden öngörememesi ve kriz sırasında etkin önlemler almaması nedeniyle yoğun eleştirilmiştir (Taylor, 2011). Kriz öncesinde, bankaların sermaye tamponlarını yetersiz bırakan riskli faaliyetlerine karşı yeterli düzenlemelerin yapılmaması, BIS'in görevini yerine getiremediği şeklinde yorumlanmaktadır. Ayrıca, kriz sonrasında getirilen Basel III düzenlemeleri, bankaların daha dayanıklı olmasını sağlamak amacıyla geliştirildiyse de, bu düzenlemelerin uygulanmasında gecikmeler yaşanmıştır ve bazı eleştirmenler bu reformların yetersiz kaldığını savunmuştur.

1.1.7.4. Merkez Bankalarının Aşırı Gücü ve Egemenlik Üzerindeki Etkisi

BIS'in merkez bankaları üzerindeki etkisi, finansal politikaların ulusal egemenliği kısıtladığı eleştirilerine yol açmaktadır. BIS'in merkez bankalarıyla yakın ilişkisi, bu kurumların küresel finansal sistem üzerindeki kontrolünü artırmakta ve demokratik süreçlerin zayıflamasına neden olmaktadır (Brown, 2015). Bu eleştiriler, BIS'in finansal düzenlemelerinin ekonomik krizlerden en çok etkilenen toplumların ihtiyaçlarını dikkate almadığı ve sadece finansal elitlerin çıkarlarını koruduğu yönündedir.

1.1.7.5. Dijitalleşme ve Yeni Teknolojilere Karşı Temkinli Tutum

Son dönemde BIS, dijital para birimleri ve fintech inovasyonlarına yönelik çalışmalara katılmış olsa da, bu teknolojilere karşı temkinli bir yaklaşım sergilediği eleştirilmektedir (Williams, 2020). Merkez bankası dijital para birimlerine (CBDC) yönelik düzenleme çabalarının yavaş ilerlemesi, BIS'in inovasyonları yeterince desteklemediği ve geleneksel bankacılığı korumaya çalıştığı eleştirisine yol açmaktadır.

BIS, küresel finansal istikrarı sağlamak amacıyla önemli görevler üstlenmiş olsa da, merkez bankalarının aşırı etkisi, şeffaflık eksikliği, gelişmekte olan ülkeler üzerindeki olumsuz etkileri ve kriz yönetimindeki yetersizlikleri nedeniyle eleştirilmektedir. Karşı literatür, BIS'in politikalarının daha kapsayıcı, adil ve demokratik bir yapıya kavuşturulması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca, BIS'in dijitalleşme ve yeni teknolojilere uyum konusunda daha proaktif olması, küresel finansal sistemin sürdürülebilirliği için kritik olacaktır.

1.1.8. Financial Stability Board (FSB)

1.1.8.1. Kuruluşu, Tarihsel Gelişimi ve Yönetimi

*Financial Stability Board (FSB)***,** küresel finansal sistemin istikrarını sağlamak, finansal düzenleme politikalarını geliştirmek ve kriz öncesi önleyici mekanizmalar oluşturmak amacıyla kurulmuş bir uluslararası organdır. FSB, 2009 yılında, 2008 küresel finansal krizinin ardından, küresel finansal sistemde ortaya çıkan risklerin daha etkili yönetilmesi ve finansal krizlerin önlenmesi amacıyla *G20 ülkelerinin* girişimiyle kurulmuştur.

FSB, aslında 1999 yılında kurulan *Financial Stability Forum (FSF)* adlı yapının genişletilmiş ve güçlendirilmiş halidir. FSF, Asya finans krizinin ardından, küresel finansal risklerin değerlendirilmesi amacıyla kurulmuştu. Ancak, 2008 küresel finans krizinde FSF'nin yetersiz kaldığı görülünce, küresel finansal düzenlemeleri daha güçlü bir çerçevede koordine edebilmek için FSB kurulmuştur. G20 liderlerinin Nisan 2009'daki **Londra Zirvesi**'nde, FSF'nin yapısal olarak genişletilmesi ve FSB'ye dönüştürülmesi kararı alınmıştır.

1.1.8.2. FSB'nin Görev ve Sorumlulukları

FSB, finansal istikrarı sağlamak amacıyla riskli piyasa faaliyetlerini izlemek, düzenleyici çerçeveleri geliştirmek ve finansal kuruluşların krizlere karşı dayanıklılığını artırmak gibi sorumluluklara sahiptir. FSB, küresel finansal kurumlar arasındaki iş birliğini güçlendirmek için çalışmalar yürütür ve uluslararası finansal düzenlemelerin uygulanmasını denetler. Ayrıca, finansal krizlere karşı erken uyarı mekanizmaları geliştirilmesi ve sistemik olarak önemli finansal kuruluşların (SIFI'lar) denetimi de FSB'nin temel görevleri arasında yer alır.

1.1.8.3. Yönetim Yapısı

FSB'nin yönetim yapısı, üye ülkelerin merkez bankalarının ve finansal otoritelerinin temsilcilerinden oluşur. Yönetim, özellikle G20 ülkelerinin merkez bankaları ve finansal düzenleyici kurumlarının temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşir. FSB'nin en yüksek karar organı *Yönlendirme Komitesi*'dir. Komite, üye ülkelerin temsilcilerinden oluşur ve FSB'nin stratejik önceliklerini ve yıllık çalışma planını belirler.

FSB'nin başkanı, üye ülkelerin finansal otoriteleri tarafından seçilir ve görev süresi üç yıldır. FSB'nin merkez ofisi, İsviçre'nin Basel kentinde bulunur ve Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) tarafından operasyonel destek sağlanır. FSB'nin çalışmaları; Basel Komitesi, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi küresel kuruluşlarla sıkı iş birliği içinde yürütülür.

Financial Stability Board, 2008 krizinin ardından küresel finansal sistemin daha istikrarlı ve dayanıklı hale getirilmesi amacıyla kurulmuştur. FSB, finansal düzenlemeleri koordine ederek krizlerin önlenmesini hedeflerken, uluslararası iş birliği yoluyla düzenlemelerin uyumlu ve etkin olmasını sağlar. G20'nin desteği ile kurulan FSB, küresel finansal sistemin güvenliğini artırmada önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.

1.1.8.4. Financial Stability Board (FSB) Yönetim Yapısı ve Kontrol Gücü

Financial Stability Board (FSB), küresel finansal istikrarı sağlamak amacıyla 2009 yılında G20 ülkelerinin girişimiyle kurulmuş uluslararası bir organdır. FSB, küresel ölçekte finansal düzenlemeleri koordine etmek, riskleri önceden tespit etmek ve kriz önleyici mekanizmalar geliştirmek gibi görevlerle yetkilendirilmiştir. Yönetim yapısı, üye ülkelerin merkez bankaları, mali otoriteleri ve finansal düzenleyici kuruluşlarının temsilcilerinden oluşur. Ancak, karar alma süreçlerindeki güç dengesi ve yönetimdeki etkiler konusunda FSB çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır.

1.1.8.5. Yönetim Yapısı - Genel Kurul

FSB'nin en üst düzey karar alma organıdır. Finansal İstikrar Kurulu (FSB), üye ülkelerin merkez bankaları, finansal düzenleyici otoriteleri ve maliye bakanlıkları tarafından temsil edilir. G20 ülkeleri, büyük finansal merkezler ve IMF, Dünya Bankası ve Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) gibi bazı uluslararası kuruluşlar Genel Kurul'da yer alır. Bu kurul yılda bir kez toplanarak FSB'nin ana stratejilerini ve önceliklerini belirler.

FSB'nin stratejik öncelikleri ve çalışma planı, Yönlendirme Komitesi tarafından koordine edilir. Bu komitede, üye ülkelerden ve uluslararası kuruluşlardan üst düzey yetkililer bulunur; G20 ülkeleri ise daha fazla temsil gücüne sahiptir. Komitenin başında, üye ülkelerin temsilcileri tarafından üç yıllık bir süre için seçilen FSB başkanı yer alır. Başkan, FSB'nin küresel finansal istikrarı sağlama hedeflerini gerçekleştirme ve organizasyonu yönetme sorumluluğunu taşır.

FSB'nin sekreterliği İsviçre'nin Basel kentindedir ve operasyonel destek BIS tarafından sağlanır. Ayrıca, FSB'nin çalışmalarını yürütmek üzere belirli tematik alanlara yönelik çeşitli alt komiteler ve çalışma grupları oluşturulmuştur. Bu gruplar, Basel Komitesi, Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Örgütü (IOSCO) ve IMF gibi kuruluşlarla iş birliği içinde faaliyet gösterir.

1.1.8.6. Yönetimindeki Kontrol Gücü

FSB'nin yönetiminde kontrol gücü, ağırlıklı olarak G20 ülkeleri ve büyük finansal merkezler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu ülkelerin merkez bankaları ve düzenleyici otoriteleri, FSB'nin politika oluşturma sürecinde önemli bir rol oynar. G20 ülkeleri, küresel ekonominin büyük bölümünü temsil ettikleri için, FSB'de karar alma mekanizmasında daha etkili konumdadırlar.

G20 Ülkelerinin Etkisi: FSB'nin yönetişim yapısında, G20 ülkeleri ve büyük finansal merkezlerin ağırlığı, gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarının yeterince temsil edilmediği yönündeki eleştirilere yol açmaktadır. Bu ülkeler, FSB'nin finansal düzenlemelerinin, büyük ekonomilerin çıkarlarını önceliklendirdiğini ve gelişmekte olan ülkelerin finansal sistemlerinin ihtiyaçlarını göz ardı ettiğini savunmaktadır (Grabel, 2011).

Büyük Ekonomilerin Ağırlığı: FSB'nin kararları üzerinde ABD, Avrupa Birliği ve Çin gibi büyük ekonomilerin belirgin bir etkisi bulunmaktadır. Bu durum, küresel finansal düzenlemelerin, daha çok büyük ekonomilerin çıkarları doğrultusunda şekillendiği algısına yol açmaktadır.

1.1.8.7. Financial Stability Board (FSB): Temel Görevleri

Financial Stability Board (FSB), küresel finansal istikrarı sağlamak ve finansal krizleri önlemek amacıyla kurulan uluslararası bir organizasyondur.

FSB, özellikle 2008 küresel finansal krizinden sonra, küresel finansal sistemin düzenlenmesini ve denetimini iyileştirme amacıyla daha etkili bir yapıya dönüştürülmüştür. İşte FSB'nin temel görevleri:

1.1.8.7.1. Küresel Finansal İstikrarın Sağlanması

FSB'nin en temel görevi, finansal piyasalarda ortaya çıkabilecek sistemik riskleri tespit ederek finansal istikrarı sağlamaktır. FSB, finansal krizlerin önlenmesi ve risklerin azaltılması için önleyici mekanizmalar geliştirir ve uluslararası iş birliğini teşvik eder. Bu görev, küresel piyasalarda finansal dalgalanmaları önlemeyi ve kriz dönemlerinde merkez bankaları ile düzenleyici otoritelerin koordinasyonunu sağlamayı içerir.

1.1.8.7.2. Kriz Yönetimi ve Risk Azaltma Politikaları

FSB, sistemik olarak önemli finansal kurumların (SIFIs) risk yönetimini güçlendirmek ve kriz yönetim süreçlerini geliştirmek amacıyla çalışır. FSB, finansal kuruluşların sermaye yapısını güçlendirmek ve kriz durumlarına karşı dayanıklı olmalarını sağlamak için uluslararası standartlar belirler. Ayrıca, kriz sonrası toparlanma süreçlerinde politika önerileri sunar ve üye ülkeler arasındaki koordinasyonu sağlar.

1.1.8.7.3. Küresel Finansal Düzenlemeleri Koordine Etmek

FSB, farklı ülkelerdeki finansal düzenleyici kurumlar arasında uyumlu politikalar geliştirilmesini sağlar. Küresel ölçekte geçerli olacak finansal düzenlemelerin koordinasyonunu üstlenir. Özellikle bankacılık, sigortacılık, finansal piyasa altyapıları ve gölge bankacılık gibi alanlarda standartlar oluşturur. FSB'nin çalışmaları, Basel Komitesi, Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Örgütü (IOSCO) ve IMF gibi kurumlarla iş birliği içinde yürütülür.

1.1.8.7.4. Sistemik Risklerin Tespiti ve Erken Uyarı Mekanizmaları

FSB, finansal piyasalarda ortaya çıkabilecek sistemik riskleri erken tespit etmeye yönelik analizler yapar ve finansal düzenleyici kurumlara öneriler sunar. Erken uyarı mekanizmaları geliştirerek olası krizlerin önlenmesini ve finansal sistemde istikrarın korunmasını hedefler. FSB, finansal sektörün çeşitli alanlarını izleyerek potansiyel risk faktörleri konusunda üye ülkeleri bilgilendirir.

1.1.8.7.5. Finansal Standartların Uygulanmasını İzlemek

FSB, geliştirdiği finansal standartların ve düzenlemelerin üye ülkeler tarafından etkin bir şekilde uygulanmasını denetler. Üye ülkelerin düzenlemelere uyumunu sağlamak amacıyla raporlar hazırlar ve düzenli değerlendirmeler yapar. Uyum raporları, küresel finansal sistemin dayanıklılığını artırmaya yönelik tedbirlerin izlenmesini kolaylaştırır.

1.1.8.7.6. Gölge Bankacılık ve Yeni Risk Alanlarıyla Mücadele

FSB, geleneksel bankacılık sisteminin dışında kalan ve düzenlemelere tabi olmayan gölge bankacılık faaliyetlerini izlemek ve düzenlemek amacıyla çalışır. Gölge bankacılık, finansal istikrarı tehdit eden önemli bir risk olarak görülmektedir. FSB, bu tür faaliyetlerin denetimini güçlendirmek için önerilerde bulunur ve uluslararası finansal sistemin denetim dışı kalan alanlarını kontrol altına almayı amaçlar.

1.1.8.7.7. Yeni Finansal Teknolojilere Uyumu Teşvik Etmek

FSB, dijital para birimleri, fintech inovasyonları ve diğer yeni finansal teknolojilere yönelik düzenleyici çerçeveler geliştirir. Finansal teknolojilerin güvenli ve sürdürülebilir bir şekilde benimsenmesini sağlamak amacıyla üye ülkeler arasında bilgi paylaşımını teşvik eder. Ayrıca, merkez bankası dijital para birimleri (CBDC) ve siber güvenlik gibi konularda uluslararası standartlar geliştirilmesine katkı sağlar.

1.1.8.7.8. Uluslararası İş Birliğini Güçlendirmek

FSB, finansal düzenleyiciler ve uluslararası kuruluşlar arasında iş birliğini artırmayı hedefler. IMF, Dünya Bankası ve Basel Komitesi gibi uluslararası kurumlarla koordinasyon içinde çalışarak küresel finansal düzenlemelerin tutarlılığını sağlar. G20 ülkeleri ile de yakın iş birliği yaparak, finansal istikrarı korumaya yönelik politikaların küresel çapta uygulanmasını teşvik eder.

FSB, küresel finansal sistemin istikrarını sağlamak amacıyla önleyici politikalar geliştiren ve finansal düzenlemeleri koordine eden kritik bir kurumdur. Finansal krizlerin önlenmesi, gölge bankacılığın kontrol altına alınması, sistemik risklerin yönetilmesi ve uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi gibi alanlarda önemli sorumluluklar üstlenmektedir. FSB'nin çalışmaları, küresel finansal düzenlemelerin etkinliğini artırarak finansal krizlere karşı daha dayanıklı bir sistem oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.

1.1.8.8. Financial Stability Board (FSB): Politika Araçları

Financial Stability Board (FSB), küresel finansal istikrarı korumak amacıyla çeşitli politika araçları geliştirmiştir. Bu araçlar, sistemik risklerin önlenmesi, finansal düzenlemelerin uyumlaştırılması ve finansal sistemde dayanıklılığı artırmak için tasarlanmıştır. FSB'nin politika araçları, uluslararası iş birliğini teşvik ederek finansal piyasaların güvenli ve sürdürülebilir bir şekilde işlemesini sağlamayı amaçlar. İşte FSB'nin temel politika araçları:

1.1.8.8.1. Standartların ve Düzenlemelerin Geliştirilmesi

FSB, küresel finansal sistem için uluslararası standartlar ve düzenlemeler geliştirir. Bu standartlar, bankacılık, sigortacılık, gölge bankacılık ve piyasa

altyapıları gibi çeşitli alanlarda risk yönetimi ve düzenleyici çerçeveleri kapsar. FSB, özellikle Basel Komitesi ve Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Örgütü (IOSCO) gibi kuruluşlarla birlikte çalışarak bu standartların geliştirilmesine katkı sağlar.

1.1.8.8.2. Erken Uyarı Mekanizmaları ve Risk Değerlendirme

FSB, finansal sistemde ortaya çıkabilecek sistemik riskleri önceden tespit etmek için erken uyarı mekanizmaları geliştirir. Finansal piyasalarda oluşan dengesizlikleri ve kriz potansiyelini analiz ederek üye ülkelere politika önerilerinde bulunur. Ayrıca, IMF gibi kuruluşlarla ortak raporlar hazırlayarak küresel finansal istikrarın korunması için gerekli tedbirlerin alınmasını sağlar.

1.1.8.8.3. Gölge Bankacılık Sisteminin İzlenmesi ve Düzenlenmesi

FSB, gölge bankacılık faaliyetlerini izlemek ve düzenlemek amacıyla özel politikalar geliştirir. Gölge bankacılık, geleneksel bankacılık sisteminin dışında kalan ve düzenlemelere tabi olmayan finansal işlemleri ifade eder. FSB, bu tür faaliyetlerin sistemik risk yaratmasını engellemek için düzenleyici çerçeveler önerir ve ülkeler arasındaki uyumu artırmaya çalışır.

1.1.8.8.4. Finansal Kriz Yönetimi ve Dayanıklılık Artırma

FSB, finansal krizlerin önlenmesi ve kriz durumlarında finansal sistemin dayanıklılığının artırılması için politika araçları geliştirir. Sistemik olarak önemli finansal kuruluşlar (SIFI'lar) için daha sıkı denetim standartları ve sermaye tamponları oluşturur. Ayrıca, finansal kuruluşların iflası durumunda uygulanacak çözümleme (resolution) mekanizmaları geliştirir ve ülkeler arası koordinasyonu teşvik eder.

1.1.8.8.5. Finansal Teknolojilere Uyum ve Siber Güvenlik

FSB, dijital para birimleri, fintech ve diğer yenilikçi teknolojilerin gelişimini izler ve bu alanlarda uluslararası düzenleyici çerçeveler önerir. Ayrıca, merkez bankası dijital para birimleri (CBDC) gibi yeni teknolojilerin güvenli bir şekilde benimsenmesini sağlamak için üye ülkeler arasında iş birliğini teşvik eder. FSB, aynı zamanda siber güvenlik tehditlerine karşı da küresel düzenlemeler geliştirir.

1.1.8.8.6. Politika Uyumunun İzlenmesi ve Değerlendirilmesi

FSB, finansal düzenlemelerin üye ülkeler tarafından etkin bir şekilde uygulanmasını izler ve bu uygulamaların sonuçlarını değerlendirir. Uyum raporları hazırlayarak ülkelerin finansal düzenlemelere ne ölçüde uyduğunu gözlemler ve bu alanda eksikliklerin giderilmesine yönelik tavsiyelerde bulunur. Bu süreç, küresel finansal sistemin güvenilirliğini artırmak için kritik bir araçtır.

1.1.8.8.7. Makro İhtiyati Politikalar

FSB, küresel finansal sistemdeki sistemik riskleri azaltmak için makro ihtiyati politikalar geliştirir. Bu politikalar, finansal sektörün genelindeki risklerin izlenmesini ve düzenlenmesini amaçlar. FSB, ülkeler arası iş birliği yaparak, makro ihtiyati politika araçlarının etkili bir şekilde kullanılmasını teşvik eder.

1.1.8.8.8. Uluslararası İş Birliği ve Koordinasyon

FSB, üye ülkeler ve uluslararası kuruluşlar arasında iş birliğini teşvik eder. IMF, Dünya Bankası, BIS ve Basel Komitesi gibi kuruluşlarla yakın iş birliği içinde çalışarak finansal düzenlemelerde koordinasyonu sağlar. FSB, uluslararası iş birliğini güçlendirerek finansal krizlerin yayılmasını önlemeye yönelik ortak çözümler üretir.

1.1.8.8.9. Değerlendirme ve İzleme Raporları

FSB, küresel finansal düzenlemelerin etkinliğini izlemek ve değerlendirmek için düzenli raporlar yayınlar. Bu raporlar, finansal düzenlemelerin etkilerini analiz eder ve üye ülkeler arasında bilgi paylaşımını artırır. Değerlendirme süreçleri, düzenlemelerdeki eksikliklerin giderilmesine yönelik öneriler sunarak finansal sistemin güvenliğini artırır.

FSB, küresel finansal istikrarı korumak amacıyla çeşitli politika araçları kullanır. Düzenleyici standartlar geliştirmek, gölge bankacılık faaliyetlerini denetlemek, erken uyarı mekanizmaları kurmak ve uluslararası iş birliğini teşvik etmek bu araçların başında gelir. FSB, ayrıca finansal teknolojiler ve siber güvenlik gibi yeni gelişmelere uyum sağlamak için politika çerçeveleri geliştirir. Bu araçlar, küresel finansal sistemin sürdürülebilirliğini ve dayanıklılığını artırmayı amaçlamaktadır.

1.1.8.9. Financial Stability Board (FSB): Önemli Müdahaleleri – Kronolojik Düzen

Finansal İstikrar Kurulu (FSB), 2009 yılında küresel finansal sistemde istikrarı sağlamak ve gelecekteki krizleri önlemek amacıyla G20 ülkelerinin desteğiyle kurulmuştur. Özellikle küresel finansal krizlerden çıkarılan dersler doğrultusunda, finansal düzenlemeleri geliştirmek ve koordinasyonu sağlamak adına önemli adımlar atmıştır. FSB'nin küresel finansal sisteme yaptığı bazı önemli müdahaleler şu şekildedir:

1. *2009 – Gölge Bankacılık Sistemi Üzerindeki Denetim*

   2008 küresel finans krizinin ardından, geleneksel bankacılık sistemi dışında faaliyet gösteren gölge bankacılık, krizin yayılmasına katkıda

bulunmuştu. FSB, bu duruma müdahale ederek 2009 yılında gölge bankacılığı izlemek ve düzenlemek için kapsamlı bir çalışma başlattı. Bu düzenlemeler, geleneksel bankacılık sisteminin dışında kalan finansal kuruluşların (örneğin yatırım fonları ve hedge fonlar) daha sıkı bir şekilde denetlenmesini sağladı.

2. *2010 – Sistemik Olarak Önemli Finansal Kuruluşların (SIFI) Tanımlanması*

Büyük finansal kuruluşların iflası, küresel finansal sistemde zincirleme etki yaratarak krizlere neden olabilmektedir. Lehman Brothers'ın iflası bunun en belirgin örneğiydi. FSB, 2010 yılında Sistemik Olarak Önemli Finansal Kuruluşlar (SIFI) tanımını geliştirerek bu kuruluşlara daha sıkı sermaye ve denetim standartları getirilmesini önerdi. Bu sayede SIFI'ların denetimi ve sermaye yapılarının güçlendirilmesi sağlanarak kriz riskinin azaltılmasına katkı sağlandı.

3. *2011 – Finansal Kuruluşların Çözümleme Mekanizmalarının Geliştirilmesi*

Finansal kriz dönemlerinde iflas eden büyük kuruluşların kamu kaynaklarını tüketerek kurtarılması, sürdürülebilirlik açısından sorun yaratıyordu. FSB, bu duruma çözüm getirmek amacıyla 2011 yılında büyük finansal kuruluşların iflasında sistemik risk yaratmadan çözümlemelerini sağlayacak bir çözümleme çerçevesi geliştirdi. Böylece kamu kaynaklarına başvurulması ihtiyacını azaltarak "batamayacak kadar büyük" kavramına yönelik önemli düzenlemeler sağlandı.

4. *2013 – Gölge Bankacılık Düzenlemelerinin Güçlendirilmesi*

Gölge bankacılık faaliyetlerinin düzenleme dışı kalması, kriz riskini artırmaya devam ediyordu. FSB, 2013 yılında bu sektöre yönelik daha sıkı düzenlemeler geliştirdi ve ülkeler arası koordinasyonu artırarak gölge bankacılığın kontrolünü sağlamlaştırdı. Bu düzenlemeler, finansal sistemin şeffaflığını artırdı ve düzenleyici denetimlerin kapsamını genişletti.

5. *2014 – Bankacılık Sistemi için Basel III Uygulamalarının Takibi*

2008 krizinden sonra, bankaların sermaye tamponlarını güçlendirmeye yönelik Basel III düzenlemeleri getirildi. Ancak, bu

düzenlemelerin uygulanmasının takibi önem arz ediyordu. FSB, 2014 yılında ülkelerin Basel III standartlarını ne ölçüde uyguladığını izlemek için düzenli raporlar yayımlamaya başladı. Bu sayede, bankaların daha güçlü sermaye yapıları oluşturarak finansal krizlere karşı dayanıklı hale gelmesi sağlandı.

6. *2017 – Siber Güvenlik ve Dijital Finans Riskleri Üzerinde Çalışmalar*

Finansal teknolojilerin hızla gelişmesi, dijital finans riskleri ve siber saldırılara karşı önlemleri gerekli hale getirmişti. FSB, bu ihtiyaca yönelik olarak 2017'de dijital para birimleri ve siber güvenlik konularında politika çerçeveleri geliştirdi. Bu çalışmalar, finansal sistemin dijital dönüşüm sürecinde güvenliğin artırılmasını ve düzenleyici denetimlerin genişletilmesini sağladı.

7. *2020 – COVID-19 Salgınına Yönelik Finansal İstikrar Tedbirleri*

COVID-19 salgını, küresel ekonomik faaliyetlerde büyük bir duraklamaya neden oldu ve finansal sistemin istikrarını tehdit etti. FSB, bu kriz sırasında likidite sorunlarını gidermek, bankaların kredi akışını sürdürmesini sağlamak ve finansal sistemin dayanıklılığını korumak için tedbirler geliştirdi. Bu çerçevede merkez bankaları ve hükümetlerin koordineli müdahaleleriyle küresel finansal sistemdeki olası çöküşler önlenmiş oldu.

8. *2021 – Merkez Bankası Dijital Para Birimleri (CBDC) ve Kripto Varlıklara Yönelik Düzenlemeler*

Kripto varlıkların ve merkez bankası dijital para birimlerinin yaygınlaşması, finansal sistemde yeni riskler doğurdu. Bu bağlamda, FSB, 2021 yılında CBDC ve kripto varlıklara ilişkin düzenleyici çerçeveler geliştirme çalışmalarına hız verdi. Bu sayede finansal teknolojilerin gelişimi ile ilgili risklerin yönetilmesi ve dijital para birimlerinin güvenli bir şekilde benimsenmesi sağlandı.

9. *2023 – İklim Riski ve Sürdürülebilir Finans Düzenlemeleri*

İklim değişikliği, finansal sistemin uzun vadeli istikrarı için yeni bir risk olarak kabul edilmeye başlanmıştı. FSB, bu riski yönetmek amacıyla 2023 yılında finansal kuruluşların iklim risklerini yönetmelerine yönelik raporlama standartları ve düzenlemeler geliştirdi. Bu düzenlemeler, sürdürülebilir finans ve iklim riskinin

daha etkin bir şekilde yönetilmesi için uluslararası standartların oluşturulmasına katkıda bulundu.

FSB, küresel finansal sistemin istikrarını sağlamak ve krizleri önlemek adına kritik müdahalelerde bulunmuş, finansal sistemin dayanıklılığını artırmak için önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Özellikle gölge bankacılığın düzenlenmesi, SIFI'ların denetimi, kriz yönetimi mekanizmaları ve Basel III uygulamalarının takibi gibi müdahalelerle finansal sistemin güvenliğini korumada etkili olmuştur. FSB'nin siber güvenlik, dijital para birimleri ve sürdürülebilir finans konularındaki çalışmaları ise gelecekteki finansal risklere karşı hazırlıklı olunmasını sağlamaktadır. Bu müdahaleler, FSB'nin küresel finansal sistemin güvenliğini koruma ve geliştirme konusundaki etkisini güçlendirmiştir.

1.1.8.10. Financial Stability Board (FSB) Eleştirilerinin Genel Değerlendirmesi

Financial Stability Board (FSB), 2008 küresel finans krizinin ardından küresel finansal istikrarı sağlamak amacıyla kurulmuş bir organizasyon olup, finansal düzenlemeler geliştirmede lider konumdadır. Ancak FSB'nin etkinliği ve politikaları, çeşitli eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Eleştiriler, FSB'nin hesap verebilirlik eksikliği, gölge bankacılık düzenlemeleri, karmaşık düzenlemeler ve piyasa üzerindeki etkilerine yoğunlaşmaktadır.

1. Yetersiz Hesap Verebilirlik ve Şeffaflık

FSB'nin faaliyetlerinin demokratik denetim eksikliği nedeniyle eleştirildiği belirtilmektedir. Küresel bir düzenleyici organ olarak birçok ülkenin finansal yapısını etkilemesine rağmen, demokratik hesap verebilirlikten yoksun olduğu iddia edilmektedir (Duff, 2014).

2. Gölge Bankacılık ve Finansal İnovasyon

FSB'nin gölge bankacılığı düzenleme çabaları, finansal inovasyonu sınırladığı için eleştirilmiştir. Gölge bankacılık sistemine getirilen düzenlemelerin, finansal piyasalardaki esnekliği azalttığı ve yeni türden risklerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı ifade edilmektedir (Barnreuther, 2015).

3. Aşırı Bürokrasi ve Karmaşık Düzenlemeler

FSB'nin geliştirdiği Basel III gibi düzenleyici çerçeveler, özellikle küçük ve orta ölçekli finansal kuruluşların uyum sağlamasını zorlaştırarak piyasa çeşitliliğini olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca bu tür düzenlemelerin uygulama maliyetlerinin yüksekliği eleştirilmektedir (Quintyn & Chenard, 2004).

4. Düzensiz Uygulamalar ve Etkisizlik

FSB'nin reformlarının bazı bölgelerde etkili bir şekilde uygulanmadığı ve düzenleyici uyum eksikliklerinin devam ettiği görülmektedir. Finansal kriz sonrası yapılan reformların, küresel finans sistemindeki kırılganlıkları tam anlamıyla ortadan kaldırmada yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır (Kirkpatrick, 2009).

5. Aşırı Risk Yönetimi ve Piyasa Etkileri

FSB'nin sistemik riskleri azaltmaya yönelik katı düzenlemeleri, bazı durumlarda finansal piyasalarda gereğinden fazla müdahaleci olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, özel sektörde rekabeti ve inovasyonu sınırlayarak piyasa verimliliğine zarar verebilmektedir (Bischof, Laux & Leuz, 2021).

Sonuç olarak, FSB'ye yönelik eleştiriler, finansal düzenlemelerin aşırı karmaşıklığının piyasa dinamiklerini olumsuz etkilediğini ve finansal inovasyonu sınırlandırdığını savunmaktadır. Öte yandan, FSB'nin küresel standartları belirlemedeki yetkisi, bazı ülkeler tarafından eşitsizlik yaratan bir faktör olarak algılanmakta ve daha kapsayıcı bir düzenleyici yapının gerekliliği tartışılmaktadır.

1.1.8.11. Genel Değerlendirme ve Karşılaştırma

Uluslararası finansal sistemde IMF, Dünya Bankası, Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) ve Finansal İstikrar Kurulu (FSB), ekonomik istikrarı sağlamak adına kritik roller üstlenmektedir. Bu kurumlar, yalnızca küresel istikrar ve büyümeyi desteklemekle kalmaz; aynı zamanda birçok eleştiriye ve karşıt görüşe konu olmaktadır. Aşağıda, bu dört kurumun küresel finansal sisteme yönelik rollerinin yanı sıra, literatürdeki eleştirel perspektifler ele alınmaktadır.

- *IMF: Kriz Yönetimi ve Sosyal Maliyetler*

Uluslararası Para Fonu (IMF), finansal kriz dönemlerinde ülkelere sağladığı kredi programlarıyla öne çıkmaktadır. Kriz anında mali istikrarı sağlama hedefiyle devreye giren IMF, çeşitli reform programları uygulamakta, ancak bu programlar özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal eşitsizliği artırdığı ve ekonomik toparlanmayı zorlaştırdığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Literatürde, IMF politikalarının kısa vadeli mali istikrar sağlarken uzun vadede yoksulluk ve işsizliği artırdığı savunulmaktadır (Duff, 2014). Ayrıca IMF'nin, kredi şartları yoluyla ülke içindeki ekonomik politikaları yönlendirdiği ve böylece ülkenin ekonomik egemenliğini zayıflattığı sıkça dile getirilmektedir. Bu tür koşullar, ülkelerin bağımsız karar alma süreçlerini sınırlamakta ve halk üzerinde sosyal maliyetler yaratmaktadır.

- *Dünya Bankası: Kalkınma ve Çevresel ve Sosyal Sorumluluk Eleştirileri*

Dünya Bankası, kalkınma projeleri ve altyapı yatırımlarına verdiği destekle bilinir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki altyapı projelerine yaptığı yatırımlar, bu ülkelerin kalkınma hedefleri açısından önemli görülmektedir. Ancak, bu projelerin yerel halkın ihtiyaçlarını göz ardı etmesi ve çevresel etkilere yol açması gibi nedenlerle eleştirilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde Dünya Bankası projelerinin, borç yükünü artırmanın ötesinde, sosyal çatışmalara yol açtığı iddia edilmektedir (Barnreuther, 2015). Literatürde, bu projelerin bazen özel sektör çıkarlarına hizmet ettiği ve sosyal sorumluluğu göz ardı ettiği yönünde eleştiriler de bulunmaktadır. Bu durum, Dünya Bankası'nın kalkınma hedeflerini gerçekleştirme sürecinde, çevresel ve toplumsal etkileri yeterince dikkate almadığı yönünde bir algıya yol açmaktadır.

- *BIS: Gelişmiş Ülkelerin Lehine Bir Yapı mı?*

Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), merkez bankaları arasındaki iş birliğini teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. Ancak özellikle yönetim ve karar organlarının yapısı nedeniyle BIS'in daha çok gelişmiş ülkelerin çıkarlarını gözettiği ve gelişmekte olan ekonomilerin ihtiyaçlarına uyum sağlamada zorluk çıkardığı şeklinde eleştirilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, BIS'in düzenlemelerinin küresel finans sistemine entegrasyonlarını zorlaştırdığını ve finansal entegrasyonu sınırlandırdığını belirtmektedir. Özellikle Basel düzenlemelerinin bankalar üzerindeki yükü artırdığı ve finansal esnekliği kısıtladığı önemli bir tartışma konusudur (Quintyn & Chenard, 2004). Sonuç olarak, bu durum, BIS'in gelişmiş ülkeler lehine bir yapı sunduğu ve finansal istikrarı sağlamada gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını yeterince karşılamadığı eleştirilerini beraberinde getirmektedir.

- *FSB: Sistemik Risk ve İnovasyon Arasında Denge Arayışı*

Finansal İstikrar Kurulu (FSB), küresel finansal sistemde yaşanabilecek sistemik riskleri önlemeye odaklanmaktadır. Ancak, özellikle gölge bankacılık ve dijital finansal araçlara yönelik katı düzenlemeleri nedeniyle eleştirilmekte ve bu durumun finansal inovasyonu engellediği iddia edilmektedir. FSB'nin, yenilikçi finansal araçlar ve dijital finans sistemine uyum sağlama konusunda yeterince esneklik sunamadığı, dolayısıyla finansal yeniliklerin önünü kestiği düşünülmektedir. Literatürde ayrıca FSB'nin demokratik hesap verebilirlikten yoksun bir yapıya sahip olduğu ve karar alma süreçlerinde şeffaflık eksikliği yaşandığı eleştirilmektedir (Bischof, Laux & Leuz, 2021). Bu eleştiriler, FSB'nin küresel finansal istikrarı sağlama çabaları ile finansal inovasyonu destekleme arasındaki dengeyi bulmakta zorlandığını göstermektedir.

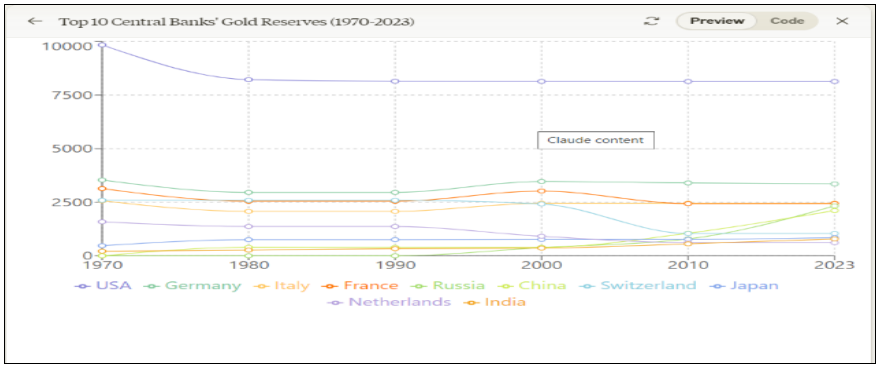
IMF, Dünya Bankası, BIS ve FSB, küresel finansal istikrarı farklı açılardan ele almakta ve birbirini tamamlayıcı işlevler sunmaktadır. IMF, kriz yönetiminde etkin bir rol üstlenirken, uyguladığı katı politikalar nedeniyle

sosyal sorunlar yaratabilmektedir. Ayrıca politika tavsiyelerinin de güncelliği ve etkinliği de tartışmalıdır. Dünya Bankası, kalkınma odaklı projelere öncülük etse de, bu projelerde yerel halkın ihtiyaçlarını göz ardı etmesi nedeniyle eleştiri konusu olmaktadır. BIS, finansal düzenlemeler yoluyla istikrar sağlamayı hedeflemekte ancak gelişmekte olan ülkeleri dışlayıcı bir yapı sergilediği algısıyla karşı karşıya kalmaktadır. FSB ise finansal istikrar ve inovasyon arasındaki dengede esneklik sağlamakta zorlanmaktadır.

Sonuç olarak, bu kurumlar küresel finansal istikrarı sağlama amacını güderken, sosyal, ekonomik ve politik maliyetlere de yol açabilmektedir. Literatürdeki eleştiriler, uluslararası finansal sistemin daha kapsayıcı, esnek ve hesap verebilir bir yapıya ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır. Bu eleştirilerden çıkarılacak dersler, uluslararası düzenlemelerin yeniden tasarlanması ve gelecekteki krizlere karşı daha dayanıklı bir sistem oluşturulması açısından yol gösterici olabilir.

Uluslararası düzenleyici kurumlar, küresel ekonomik istikrarı sağlamak için çabalarken, dijitalleşme çağının getirdiği yeniliklerle karşı karşıyadır. Dijital para birimleri, blockchain teknolojisi ve merkeziyetsiz finans (DeFi) çözümleri, geleneksel finansal yapıları dönüştürmekte düzenleyici finansal kurumlar buna uyum sağlamaya çalışmakta ve altının finansal sistemdeki rolünü yeniden şekillendirmektedir. İlerleyen bölümlerde, uluslararası piyasalarda altın fiyatları, fiyatları etkileyen dinamikler ve dijital çağda altının geleceği ve kripto varlıklar daha detaylı olarak incelenecektir.

1.2. Dünyada Fiyatlarının Tarihsel Gelişimi

Bu grafik, 1970'ten 2023'e kadar dünyanın en büyük 10 merkez bankasının altın rezervlerini ton cinsinden göstermektedir. Şimdi, bu verileri ve finansal krizleri göz önünde bulundurarak her bir ülkenin altın politikasını değerlendirelim:

1. ABD: Grafikten görüldüğü gibi, ABD'nin altın rezervleri 1970'lerden bu yana nispeten sabit kalmıştır. 1971'de Bretton Woods sisteminin çöküşünden sonra, ABD doların altına konvertibilitesini kaldırmış, ancak hala dünyanın en büyük altın rezervine sahiptir. 2008 küresel finansal krizi sırasında ve sonrasında ABD, altın rezervlerini sabit tutmayı tercih etmiştir. Elde tutulan altın miktarı olarak bakıldığında ABD altın rezervlerinin diğer ülkelerden açık ara önce olduğunu belirtmek gereklidir.

2. Almanya: 1970'lerden 2000'lere kadar altın rezervlerini artırmış, ancak son yıllarda hafif bir düşüş göstermiştir. Özellikle 2008 krizi sonrasında, Almanya altın rezervlerinin bir kısmını yurt dışından (özellikle ABD ve Fransa'dan) ülkeye geri getirme kararı almıştır.

3. İtalya: 1980'lerden bu yana altın rezervlerini nispeten sabit tutmuştur. Avrupa borç krizi sırasında (2010-2012) İtalya, altın rezervlerini ekonomik istikrar için bir güvence olarak kullanmıştır.

4. Fransa: 1980'lerden 2000'lere kadar altın rezervlerini artırmış, ancak 2000'lerden sonra bir miktar azaltmıştır. Bu, Avrupa Merkez Bankası'nın (ECB) kurulması ve euro'nun ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilebilir.

5. Rusya: 1990'ların sonundan itibaren altın rezervlerini sürekli olarak artırmıştır. Özellikle 2014 Ukrayna krizi ve sonrasındaki yaptırımlar nedeniyle, Rusya dolar rezervlerini altına çevirmeye odaklanmıştır. Bu Rusya'nın dolar hakimiyetine karşı izlediği bir strateji olarak görülebilir.

6. Çin: 2000'lerden itibaren altın rezervlerini hızla artırmıştır. Bu, Çin'in küresel ekonomideki artan rolü ve dolar hâkimiyetine karşı izlediği bir strateji olarak görülebilir.

7. İsviçre: 1970'lerden 2000'lere kadar sabit kalan rezervler, 2000'lerde önemli ölçüde azaltılmıştır. Bu, İsviçre'nin para politikasında değişikliğe gittiğini göstermektedir.

8. Japonya: 1970'lerden bu yana altın rezervlerini kademeli olarak artırmıştır. Ancak bu artış, Japonya'nın toplam döviz rezervleri içinde nispeten küçük bir oran teşkil etmektedir.

9. Hollanda: 1980'lerden itibaren altın rezervlerini azaltma eğilimindedir. Bu, Avrupa Birliği'nin ortak para politikalarıyla ilişkilendirilebilir.

10. Hindistan: Sürekli olarak altın rezervlerini artırmıştır. Bu, Hindistan'ın ekonomik büyümesi ve altına olan kültürel bağlılığıyla açıklanabilir.

Genel olarak, 1970'lerden günümüze yaşanan finansal krizler (1970'lerin petrol krizi, 1997 Asya finansal krizi, 2008 küresel finansal krizi, 2010-2012 Avrupa borç krizi) merkez bankalarının altın politikalarını etkilemiştir. Kriz dönemlerinde altın genellikle güvenli liman olarak görülmüş ve birçok ülke rezervlerini artırma eğilimi göstermiştir.

Son yıllarda, özellikle gelişmekte olan ekonomiler (Rusya, Çin, Hindistan) altın rezervlerini artırırken, gelişmiş ekonomiler (ABD, Almanya, İtalya) rezervlerini nispeten sabit tutma eğilimindedir. Bu, küresel ekonomik güç dengelerindeki değişimi ve doların rezerv para birimi olarak rolünün sorgulanmaya başlandığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1.3. Son Dönemlerde Yaşanan Küresel Finansal Krizler ve Altın Fiyatlarına Etkisi

2.2.1. 1980 Öncesi Dönem

1970'ler Petrol Krizi ve Stagflasyon Dönemi

1970'ler, dünya ekonomisinde önemli krizlerin ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Özellikle 1973 ve 1979'da meydana gelen iki büyük petrol krizi, küresel piyasalarda derin etkiler yaratmıştır. Bu krizler, enerji fiyatlarında dramatik artışlara yol açmış ve bu durum altın gibi değerli metallerin fiyatlarını da etkilemiştir.

1. 1970'lerde Petrol Krizlerinin Arka Planı

1973 Petrol Krizi, OPEC'in Petrol Ambargosu: 1973'te Yom Kippur Savaşı sırasında, OPEC üyesi Arap ülkeleri, İsrail'i destekleyen Batılı ülkelere petrol ambargosu uygulamıştır (Yergin, 1991).

Petrol Fiyatlarındaki Artış: Ambargo sonucunda petrol fiyatları dört katına çıkarak varil başına 3 dolardan yaklaşık 12 dolara yükselmiştir (U.S. Energy Information Administration [EIA], n.d.-a).

1979 Petrol Krizi, İran Devrimi: 1979'da İran İslam Devrimi, petrol üretiminde ciddi aksamalara neden olmuştur (Abrahamian, 2008). Petrol Fiyatlarındaki İkinci Artış: Bu dönemde petrol fiyatları yeniden yükselerek varil başına yaklaşık 39 dolara ulaşmıştır (U.S. EIA, n.d.-a).

2. Petrol Fiyatları ve Altın Fiyatları Arasındaki İlişki

Enflasyonist Baskılar: Artan petrol fiyatları, küresel enflasyonu tetiklemiştir (International Monetary Fund [IMF], 1974). Bu durumda yatırımcıların riskten kaçarak güvenli liman arayışı enflasyon ve ekonomik belirsizlik dönemlerinde yatırımcıları altına yöneltmiştir (World Gold Council, n.d.). Dolayısıyla altın ve petrol fiyatlarındaki artış, ABD dolarının değerini olumsuz etkilemiştir (Federal Reserve, n.d.).

3. Altın Fiyatlarının Analizi

1970 Öncesi Durum, Bretton Woods Sistemi: 1944'te kurulan bu sistemde, ABD doları ons başına 35 dolar değerindeki altına sabitlenmişti (Bordo, 1993).

Bretton Woods Sistemi, 1944 yılında ABD'nin Bretton Woods kasabasında yapılan konferansla kurulmuş bir uluslararası para sistemidir. Bu sistem, ülkelerin döviz kurlarını ABD dolarına sabitlemelerini ve doları da altına bağlamalarını öngörüyordu. ABD doları ons başına 35 dolarlık altın fiyatına sabitlenmiş, diğer para birimleri de dolara sabitlenerek altın-dolar paritesiyle dolaylı olarak altına bağlı hale gelmiştir. Bretton Woods Sistemi'nin temel amacı, II. Dünya Savaşı sonrası küresel ekonomik istikrarı sağlamaktı. Bu dönemde altın, uluslararası rezerv para olarak kullanılan doların güvencesiydi ve merkez bankaları, sahip oldukları dolar rezervleriyle ABD'den belirlenen fiyatta altın talep edebiliyorlardı.

Bretton Woods Sistemi ve Sabit Altın Fiyatı

Sabit Altın Fiyatı: Bretton Woods Sistemi altında ons başına 35 dolara sabitlenen altın fiyatı, 1944'ten 1971'e kadar değişmemiştir. Bu durum, altın fiyatlarının küresel piyasalarda serbestçe dalgalanmasını engellemiştir. Para Birimlerinin Sabitlenmesi: ABD dışındaki ülkeler, döviz kuru dalgalanmalarını sınırlamak için para birimlerini dolara bağlamışlardı. Bu

durum, ülkelerin dış ticaret ve ödemeler dengesi üzerindeki baskılara karşı döviz piyasalarındaki dalgalanmalardan korunmalarını sağladı.

ABD Doları'nın Güçlenmesi: Bretton Woods Sistemi, ABD dolarını küresel rezerv para birimi haline getirdi. Böylece dolar, uluslararası ticarette en çok tercih edilen para birimi oldu ve altın fiyatları üzerindeki dalgalanmalar, ABD ekonomisinin gücüne ve doların istikrarına bağımlı hale geldi. Bu II. Dünya Savaşının galibi ABD için dünya ekonomik sistemi ve dünya ülkeleri üzerinde önemli bir etki aracı oldu. 1960'ların sonlarına doğru Bretton Woods Sistemi, özellikle ABD ekonomisindeki gelişmeler nedeniyle sarsılmaya başladı: ABD'nin Artan Harcamaları: 1960'larda ABD, Vietnam Savaşı ve sosyal reform harcamaları nedeniyle ciddi bütçe açıkları vermeye başladı. Artan kamu harcamaları, ABD'nin dış borçlarını ve enflasyonu artırarak doların değerini zayıflattı. Doların Aşırı Değerlenmesi Bretton Woods Sistemi'nin en büyük sorunlarından biri, dünya ekonomisinin ihtiyaç duyduğu tüm likiditenin ABD'den sağlanmak zorunda olmasıydı. Ancak ABD, dünya ticaretini desteklemek için yeterli altın rezervine sahip değildi. ABD Dışındaki Ülkelerin Dolar Talebi: Bretton Woods Sistemi, ABD dışındaki merkez bankalarının doları altına dönüştürmelerine izin veriyordu. Bu dönemde birçok ülke, ABD'den ons başına 35 dolardan altın talep ederek altın rezervlerini artırmaya yöneldi. Özellikle Fransa, dolar rezervlerini altına çevirmek için ciddi bir çaba gösterdi. Bu durum ABD ekonomisi ve ödemeler dengesi üzerinde önemli bir baskı yarattı. Bu gelişmeler neticesinde Ağustos 1971'de dönemin ABD Başkanı Richard Nixon, doları altına dönüştürme uygulamasını askıya alarak Bretton Woods Sistemini fiilen sona erdirdi. Bu karar, Bretton Woods Sistemi'nin temel taşını oluşturan dolar-altın bağlantısını kopardı. Dolar, serbest piyasada dalgalanmaya başladı ve altın fiyatları piyasa koşullarına göre belirlenmeye başladı. Bretton Woods sonrası dönemde önceki dönemde baskılanan altın fiyatları hızla yükselmeye başladı. 1971'de ons başına 35 dolar olan altın, Nixon'un kararından sonra hızlı bir yükseliş gösterdi. 1973'te ons başına 97 dolara, 1980'e gelindiğinde ise 850 dolara kadar çıktı. Bu dramatik artış, Bretton Woods sonrası dönemde yaşanan enflasyon, petrol krizleri ve ekonomik belirsizliklerin altın fiyatlarına olan etkisini yansıtıyordu.

Bretton Woods Döneminin Altın Piyasasına Etkileri

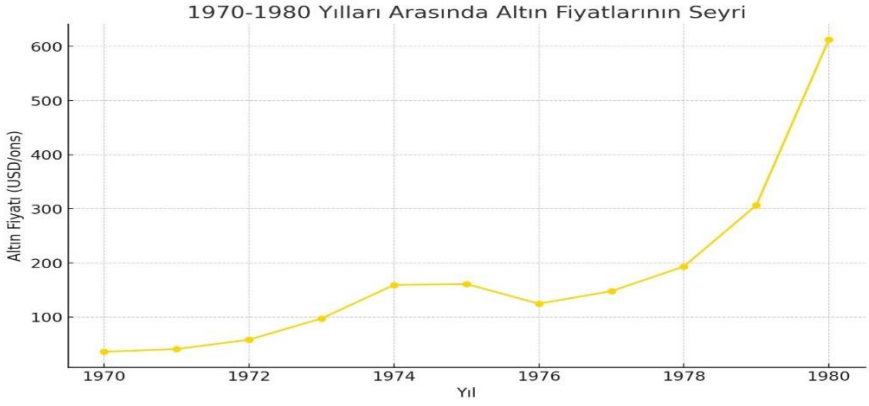
Sabit Altın Fiyatı: Bretton Woods Sistemi döneminde altın fiyatları sabit olduğundan, altın piyasası da oldukça istikrarlıydı. Altın fiyatlarının 35 dolarda sabitlenmesi, ekonomik koşullardan bağımsız olarak fiyatları kontrol altında tutmuştu.

Enflasyon Baskısı ve Güvenli Liman Etkisi: Bretton Woods Sistemi'nin sona ermesinin ardından altın, enflasyona karşı korunma ve ekonomik belirsizlik dönemlerinde güvenli liman olarak tercih edilmeye başladı.

Altının Değer Saklama Aracı Olarak Rolü: Bretton Woods Sisteminin sona ermesiyle birlikte altın fiyatları piyasa koşullarına göre belirlenmeye başladı. Altın, serbest piyasada fiyatlanarak bağımsız bir değer saklama aracı ve yatırım aracı haline geldi.

Bretton Woods Sistemi, altın fiyatlarının sabitlenmesi ve dolara olan güvenin korunması açısından önemli bir dönemdi. Ancak 1971'de sistemin sona ermesiyle birlikte altın fiyatları serbest piyasada dalgalanmaya başladı ve dünya ekonomik belirsizliklerle karşı karşıya kaldığında yatırımcılar için önemli bir güvenli liman olarak konumlandı. Bretton Woods döneminin sona ermesi, altın piyasasında yeni bir çağ başlattı ve altın fiyatları, serbest piyasada arz ve talep dengesine göre yeniden şekillendi. Bu durum, 1970'lerdeki petrol krizleri ve ekonomik dalgalanmalarla birleşince altın fiyatlarının hızlı bir şekilde yükselmesine yol açtı. Ancak bu noktada bir konunun altının çizilmesi gereklidir. Bretton Woods sayesinde küresel rezerv para haline gelen ABD doları, sonrasında da bu durumu korumuştur. ABD bu sayede dünya ekonomisi üzerinde önemli bir güç kazanmıştır.

Grafik 1: 1970-1980 Yılları Arasında Altın Fiyatlarının Seyri

Bu grafikte, 1970 ile 1980 yılları arasında altın fiyatlarının ons başına dolar cinsinden değişimi gösterilmektedir.

2.2.2. 1980-2000 Arasındaki Dönem

- *1980-2000 Yılları Arasında Uluslararası Piyasalarda Altın Fiyatlarını Etkileyen Olaylar ve Etkileri*

1980-2000 yılları arasındaki yirmi yıllık dönem, küresel piyasalarda altın fiyatlarının birçok ekonomik ve jeopolitik gelişmeye bağlı olarak dalgalandığı bir süreç olmuştur. Bu dönemin başında altın fiyatları, 1970'lerin petrol

krizlerinin ve yüksek enflasyonun etkisiyle 850 dolara çıkarak tarihi zirvesine ulaşmıştı. Ancak, özellikle ABD Merkez Bankası'nın (Fed) sıkı para politikaları ve faiz oranlarındaki artışlar gibi çeşitli etkenler, altın talebini ve fiyatlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde yaşanan önemli olaylar ve altın fiyatlarına etkilerini detaylı olarak inceleyelim.

1980: Başında Altın Fiyatlarının Zirve Yapması, 1980 yılı, altın fiyatlarının küresel piyasalarda ons başına 850 dolara kadar yükseldiği bir zirve noktasıydı. Bu zirve, 1970'lerde yaşanan iki büyük petrol krizinin yarattığı enflasyonist baskılar ve yatırımcıların güvenli liman arayışı sonucu oluşmuştu. Yüksek enflasyon, yatırımcıları enflasyondan korunmak amacıyla altına yöneltmiş, bu da talep artışına yol açmıştı. Ancak aynı yıl, ABD Merkez Bankası Başkanı Paul Volcker, enflasyonla mücadele etmek için faiz oranlarını yüksek seviyelere çıkararak sıkı para politikası uygulamaya başladı. Faiz oranlarının yükselmesi, yatırımcıların dolara yönelmesine ve altın talebinin azalmasına neden oldu. Dolayısıyla altın fiyatları hızlı bir düşüş sürecine girerek ons başına 400 dolar seviyelerine geriledi. (Federal Reserve, 1980)

1986: OPEC'in Üretim Artışı ve Petrol Fiyatlarında Çöküş, 1986 yılında OPEC'in petrol üretimini artırma kararı, küresel piyasalarda petrol fiyatlarının sert bir şekilde düşmesine neden oldu. Düşen petrol fiyatları, küresel enerji maliyetlerini azalttı ve üretim maliyetlerindeki bu azalma, enflasyonist baskıları hafifletti. Enflasyon oranlarındaki bu düşüş, yatırımcıların altına olan talebini sınırladı ve altın fiyatları görece sabit kaldı. Ayrıca, ABD dolarının 1980'lerde güçlenmeye başlaması da altın fiyatlarını aşağı yönlü baskı altında tuttu. Dolar güçlü olduğunda, dolar cinsinden fiyatlanan altın gibi emtialar daha pahalı hale gelir ve talep azalır. Bu dönemde, altın fiyatları ons başına 300-400 dolar aralığında seyretmiştir (U.S. Energy Information Administration, n.d.-a).

1990: Körfez Krizi ve Altın Fiyatlarına Etkisi, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez Krizi, dünya genelinde ekonomik ve jeopolitik bir belirsizlik yarattı. Petrol arzındaki aksaklıklar nedeniyle petrol fiyatları hızla yükseldi. Bu durum, küresel enerji maliyetlerini artırarak enflasyonist bir baskı yarattı ve yatırımcıların güvenli liman olarak altına yönelmelerine neden oldu. Altın fiyatları bu süreçte bir miktar yükseliş göstermiş olsa da, krizin kısa sürmesi nedeniyle uzun vadeli bir etkisi olmamıştır. Kriz sonrası dönem, petrol fiyatlarının hızla dengelenmesi ve belirsizliklerin azalmasıyla birlikte, altın fiyatlarında yeniden durgunluk gözlemlendi. Bu olay, altının jeopolitik risklere karşı duyarlılığını gözler önüne sermiştir (Yergin, 1991).

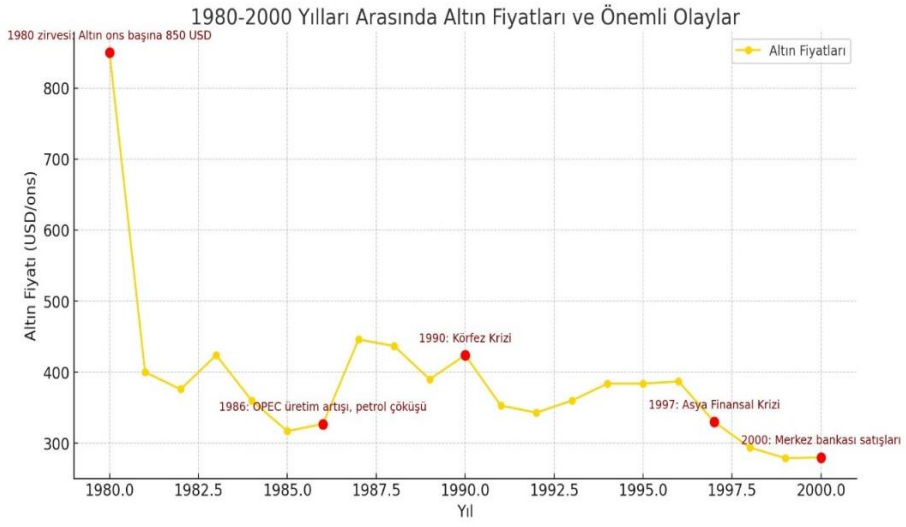
1997: Asya Finansal Krizi, 1997 yılında Tayland'da başlayan ve kısa sürede birçok Asya ülkesine yayılan Asya Finansal Krizi, bölgesel para birimlerinin hızla değer kaybetmesine, bankacılık krizlerine ve ekonomik çalkantılara yol açtı. Bu krizde özellikle Asya ülkelerinde altın talebi arttı; krizden etkilenen

bazı ülkeler, ulusal para birimlerinin değer kaybına karşı altına yatırım yapmaya yöneldi. Ancak Asya bölgesi dışındaki küresel piyasalarda altın fiyatları üzerinde sınırlı bir etkisi oldu. 1997'de ons başına 330 dolara gerileyen altın fiyatları, kriz sonrası dönemde de düşük seviyelerde seyretti (International Monetary Fund [IMF], 1998).

2.2.3. Merkez Bankalarının Altın Rezerv Politikaları

1980'li yılların sonlarından itibaren birçok merkez bankası, rezerv çeşitlendirme stratejisi doğrultusunda altın rezervlerini azaltmaya başladı. Özellikle 1990'ların sonlarında bu eğilim hızlandı. Merkez bankalarının altın satışları, piyasadaki altın arzını artırarak fiyatları düşürdü. Altın satışları sırasında piyasaya sürülen yüksek miktarda altın, fiyatların ons başına 280 dolar civarına kadar gerilemesine neden oldu. Bu politika değişiklikleri, altın fiyatları üzerinde uzun vadeli etkiler yarattı ve birçok merkez bankası 1990'ların sonunda altın rezervlerini yeniden gözden geçirerek portföylerini çeşitlendirmeye yöneldi (World Gold Council, n.d.).

Özetlemek gerekirse, 1980-2000 dönemi, altın fiyatlarının dalgalı bir seyir izlediği, merkez bankalarının politikalarının ve küresel krizlerin fiyatlar üzerindeki etkisinin hissedildiği bir dönem olmuştur. Bu süreçte, 1980 başında yaşanan zirve, 1986'daki petrol çöküşü, 1990 Körfez Krizi ve 1997 Asya Finansal Krizi gibi önemli olaylar, altın fiyatlarını etkileyen başlıca faktörler olmuştur. Ek olarak, merkez bankalarının altın rezerv politikaları, özellikle 1990'ların sonlarına doğru altın arzını artırarak fiyatları aşağı çekmiştir. 2000 yılına gelindiğinde altın fiyatları, ons başına 280 dolar seviyelerinde sabitlenmiş ve piyasalarda yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

2.2.4. 2000 Sonrası Dönem

2000-2023 Yılları Arasında Uluslararası Piyasalarda Altın Fiyatlarını Etkileyen Önemli Olaylar ve Etkileri, 2000-2023 yılları arasında altın fiyatları, küresel piyasalardaki ekonomik dalgalanmalar, finansal krizler, merkez bankalarının politikaları ve jeopolitik gelişmelere bağlı olarak dalgalanmıştır. Bu dönemde altın, küresel belirsizlikler karşısında güvenli liman olarak önemini korumuş ve yüksek enflasyon dönemlerinde değer kazanmıştır. Altın fiyatlarını etkileyen önemli olaylar ve bu olayların fiyatlar üzerindeki etkilerini detaylı olarak inceleyelim.

2001: Dot-Com Balonunun Çöküşü ve 11 Eylül Saldırıları, 2000'lerin başında teknoloji hisselerinin aşırı değerlenmesi sonucu oluşan "dot-com balonu" 2001 yılında patlamış, ABD'de ekonomik durgunluk yaratmıştır. Aynı yıl, 11 Eylül 2001'deki terör saldırıları, ABD ve küresel ekonomi üzerinde büyük bir şok etkisi yaratmış ve güvenlik endişelerini artırmıştır. Bu dönemde yatırımcılar güvenli liman arayışına girmiş ve altına yönelmiştir. 2001 yılında altın fiyatları ons başına 300 dolardan işlem görürken, kısa sürede yukarı yönlü bir hareketle artış göstermiştir (World Gold Council, n.d.).

2008: Küresel Finansal Kriz, 2008 yılı, altın fiyatları üzerinde büyük etki bırakan en önemli olaylardan biri olan küresel finansal krizle sarsıldı. Krizin kökeni, ABD'deki yüksek riskli mortgage kredilerinin ödenememesi ve Lehman Brothers gibi büyük finansal kurumların iflas etmesiyle başladı. Finansal sistemde büyük güven kaybı yaşanırken, bankaların zayıflaması ve borsaların çökmesi yatırımcıların güvenli liman olan altına yönelmesine neden oldu. Altın fiyatları kriz süresince sürekli yükseldi ve 2011'de ons başına 1900 dolar seviyesine kadar çıktı (Federal Reserve, 2008). Altın, bu süreçte yatırımcılar için güvenli bir saklama aracı olarak önem kazandı.

Avrupa Borç Krizi (2010-2012), 2008 küresel finansal krizinin ardından, Avrupa'da 2010-2012 yılları arasında Yunanistan, İspanya, İtalya ve Portekiz gibi ülkelerde borç krizleri baş gösterdi. Bu ülkelerin ekonomik sorunları, Euro bölgesinin istikrarını tehdit etti ve Avrupa Merkez Bankası'nın (ECB) büyük kurtarma paketleri açıklamasına neden oldu. Bu kriz ortamında altın, Avrupa'daki ekonomik belirsizliklerden korunmak isteyen yatırımcılar için cazip hale geldi. Altın fiyatları, 2012 yılı boyunca yüksek seviyelerde kalarak ons başına 1600-1700 dolar aralığında işlem gördü (European Central Bank [ECB], 2012).

2020 Covid-19 Pandemisi, 2020 yılında Covid-19 pandemisinin küresel ekonomiye olan etkileri, piyasalarda büyük bir belirsizlik yarattı. Pandemi, küresel ticarette ve tedarik zincirlerinde aksaklıklara yol açarak dünya genelinde ekonomik durgunluk yarattı. Merkez bankaları, ekonomik büyümeyi desteklemek için faiz oranlarını hızla düşürdü ve büyük teşvik paketleri açıkladı. Bu durum, yatırımcıların altına yönelmesine yol açtı ve

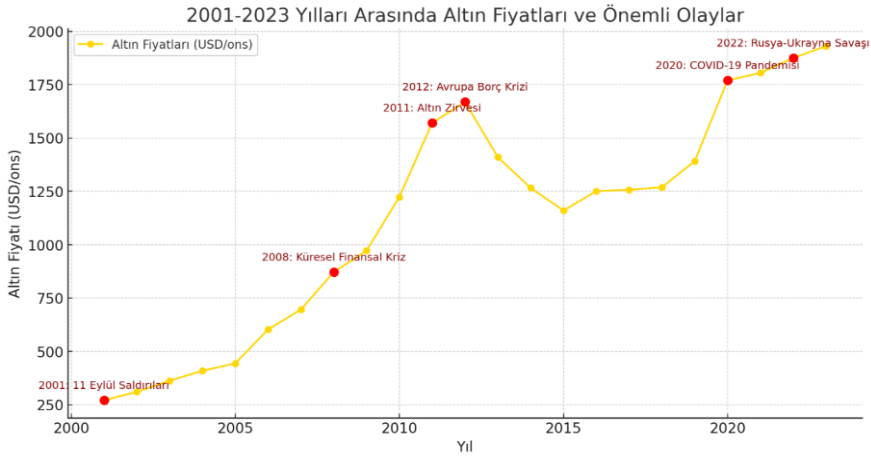
altın fiyatları 2020 yılında ons başına 2000 dolar seviyesini aşarak tarihi bir zirve yaptı (International Monetary Fund [IMF], 2020). Ayrıca, düşük faiz oranları ve genişleyici para politikaları altının cazibesini daha da artırdı.

Enflasyonist Baskılar ve 2021-2023 Yıllarında Altın Fiyatlarının Yükselişi, 2021 yılından itibaren küresel ekonomide enflasyonist baskılar hızla artmaya başladı. Pandemi sonrası toparlanma döneminde arz-talep dengesizliği, enerji fiyatlarındaki yükseliş ve tedarik zincirindeki sorunlar, birçok ülkede enflasyon oranlarının yükselmesine neden oldu. Özellikle ABD'de enflasyon oranları son 40 yılın en yüksek seviyelerine ulaştı. Enflasyon karşısında paralarının değerini korumak isteyen yatırımcılar, altına yöneldi ve altın fiyatları yüksek seviyelerde kaldı. Bu süreçte, ABD Merkez Bankası (Fed) ve diğer büyük merkez bankaları faiz artırımlarına başlasa da altın, enflasyona karşı bir koruma aracı olarak talep görmeye devam etti ve fiyatlar ons başına 1800-2000 dolar aralığında seyretti (Federal Reserve, 2022).

2022 Rusya-Ukrayna Savaşı, 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, küresel jeopolitik riskleri artırarak enerji ve tarım ürünleri tedarik zincirlerinde büyük aksaklıklara yol açtı. Bu çatışma, petrol ve doğal gaz fiyatlarında hızlı artışlara neden olurken, küresel enflasyonist baskıları da artırdı. Bu belirsizlik ortamında yatırımcılar, jeopolitik risklerden korunmak amacıyla güvenli liman olarak altına yöneldi. Altın fiyatları bu dönemde yükselme eğiliminde oldu ve ons başına 1900 dolar seviyesine ulaştı. Rusya-Ukrayna Savaşı, altının küresel krizlerde nasıl bir güvenli liman olarak görüldüğünü bir kez daha ortaya koydu (World Gold Council, 2022).

Merkez Bankalarının Altın Rezervlerini Artırma Eğilimi, 2000'li yıllardan itibaren birçok merkez bankası, rezerv çeşitlendirme stratejisi çerçevesinde altın rezervlerini artırmaya başladı. Özellikle Çin, Rusya, Türkiye gibi ülkeler, ABD doları bağımlılığını azaltmak ve rezervlerini çeşitlendirmek amacıyla altın alımlarını artırdı. Bu merkez bankası alımları, altın fiyatlarına olan talebi destekleyerek uzun vadede fiyatları yukarı çekti. Özellikle 2020'li yıllarda merkez bankalarının altına yönelmesi, piyasalarda altın arz-talep dengesini etkileyen önemli bir faktör haline geldi (World Gold Council, n.d.).

Kısaca özetlemek gerekirse, 2000-2023 yılları arasında altın fiyatları, küresel ekonomik krizler, enflasyon, merkez bankalarının politikaları ve jeopolitik gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. Dot-com balonunun patlaması, 2008 finansal krizi, Avrupa borç krizi ve Covid-19 pandemisi gibi büyük olaylar, altını güvenli liman arayışında öne çıkarmıştır. 2022'deki Rusya-Ukrayna Savaşı ve enflasyonist baskılar da altın fiyatlarının yüksek seviyelerde kalmasına yol açmıştır. Ayrıca, merkez bankalarının altın rezervlerini artırmaya yönelik politikaları, piyasalarda altına olan talebi destekleyerek fiyatların yükselmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemde altın, belirsizlik ve kriz dönemlerinde yatırımcılar için güvenli bir değer saklama aracı olarak önemini korumuştur.

2.2.5. Dünyada Petrol ve Altın Fiyatlarının Karşılaştırılması

Altın fiyatları analiz edilirken petrol fiyatlarından bağımsız değerlendirilmemelidir. Küresel ekonomik sistemin sürdürülebilirliği açısından altın fiyatları ile ilgili gelişmeler değerlendirilirken petrol fiyatının da dikkate alınması hayati önem taşımaktadır. Küresel ekonominin dinamiklerinde önemli bir yere sahip olan bu iki emtia, enflasyon, jeopolitik riskler ve arz-talep dengesi gibi birçok ortak faktörden etkilenir. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, üretim maliyetlerini ve enerji maliyetlerini doğrudan etkileyerek genel ekonomik ortamı şekillendirir; bu da enflasyonist baskıları artırabilir. Enflasyonun yükselmesiyle birlikte yatırımcılar, paralarının değerini korumak amacıyla altına yönelir. Bu yüzden, petrol fiyatlarının hareketleri, altın talebinde artış veya azalış yaratabilir ve her iki emtianın fiyatlarını birbirine bağlı hale getirir. Bununla birlikte, aralarındaki bu ilişki her zaman sabit değildir ve dönemsel olarak değişiklik gösterebilir. İşte petrol ve altın fiyatlarının temel farkları, ilişkileri ve etkileyici faktörler:

1. Ekonomik Belirsizliklere Duyarlılık

- *Altın:* Tarihsel olarak ekonomik krizler, jeopolitik gerilimler ve enflasyon dönemlerinde "güvenli liman" olarak kabul edilir. Altın fiyatları genellikle küresel belirsizlik arttığında yükselir, çünkü yatırımcılar paralarının değerini korumak için altına yönelir.
- *Petrol:* Ekonomik büyümeye ve sanayi üretimine bağlı olarak daha yüksek talep görür. Petrol fiyatları, küresel ekonominin güçlü olduğu dönemlerde artma eğilimindedir. Ancak jeopolitik riskler, arz-talep dengesizliği ve enerji sektöründe yaşanan gelişmeler de petrol fiyatlarını etkileyebilir.

2. Enflasyonla Mücadele Araçları

- *Altın:* Enflasyonist dönemlerde yatırımcılar, paralarının değerini korumak için altına yönelirler. Altın, enflasyona karşı bir koruma aracı olarak öne çıkar.
- *Petrol:* Petrol fiyatlarındaki artışlar ise üretim maliyetlerini yükseltir, bu da genellikle enflasyonu tetikler. Dolayısıyla, petrol fiyatları arttığında enflasyonist baskılar da yükselir.

3. Arz ve Talep Dinamikleri

- *Altın:* Altın, çoğunlukla yatırım amaçlı talep görür ve arzı dünya genelinde sınırlıdır. Altın madenciliği ve merkez bankalarının altın rezervlerine olan talepleri de fiyatlar üzerinde etkili olabilir.
- *Petrol:* Petrol talebi, özellikle sanayileşmiş ülkelerde enerji üretimi ve ulaşım gibi alanlardan gelir. OPEC'in üretim kararları, ABD gibi büyük üreticilerin üretim seviyeleri, kaya gazı gibi alternatif kaynaklar, petrol fiyatlarında doğrudan etkilidir.

4. Doların Değerine Duyarlılık

Petrol ve altın fiyatları genellikle dolar cinsinden belirlenir. Dolardaki değişiklikler her iki emtianın fiyatlarını etkileyebilir.

- **Altın:** ABD dolarının değer kaybetmesi, altın fiyatlarını artırma eğilimindedir, çünkü doların değer kaybetmesiyle altın, diğer para birimleri açısından daha ucuz hale gelir ve talep artar.
- **Petrol:** Doların zayıflaması petrol talebini artırabilir, çünkü diğer para birimlerine göre petrol daha ucuz hale gelir. Ancak petrol fiyatları üzerinde ABD'nin enerji politikaları, alternatif enerji kaynaklarına olan talep ve petrol rezervleri gibi birçok etmen daha etkilidir.

2.2.6. Petrol ve Altın Fiyatlarındaki Tarihsel İlişki

1970'ler Petrol Krizleri: 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan petrol krizleri, her iki emtia fiyatlarını da etkileyen önemli olaylardır. Bu krizler sırasında petrol fiyatları hızla yükselmiş, bu da küresel enflasyonu tetiklemiştir. Enflasyon ve ekonomik belirsizlikler yatırımcıların altına yönelmesine neden olmuş ve altın fiyatları da bu dönemde hızla artmıştır. Örneğin, 1973'teki petrol krizinde altın fiyatları ons başına 97 dolara kadar yükselmiş, 1979 krizinde ise 300 doları aşmıştır.

2000'ler ve 2008 Küresel Krizi: 2000'lerde, küresel ekonomi güçlendikçe petrol fiyatları da hızla arttı. Ancak 2008 küresel finansal krizi, petrol ve altın fiyatları üzerinde farklı etkiler yarattı. Kriz sırasında petrol fiyatları hızla düştü; ekonomik aktivite azaldıkça enerji talebi zayıfladı. Ancak aynı

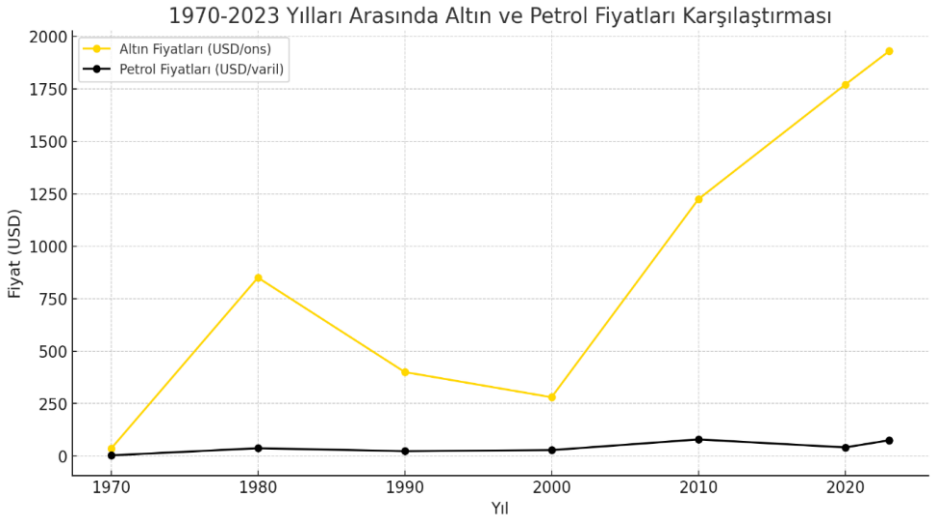
dönemde, yatırımcıların riskten kaçınması nedeniyle altın fiyatları arttı. Altın, kriz döneminde güvenli liman olarak görülmeye devam etti.

2020 Covid-19 Pandemisi: Covid-19 pandemisi sırasında petrol fiyatları, talep şoku nedeniyle sert bir şekilde düştü ve bazı sözleşmelerde negatif fiyatlamalar bile görüldü. Bu durum, dünya genelinde enerji talebinin düşmesine neden olmuştu. Öte yandan, altın, belirsizliğin artması nedeniyle güvenli liman olarak talep gördü ve fiyatları yükseldi. 2020'de altın ons başına 2000 dolar seviyesini gördü.

2.2.7. Güncel ve Gelecekteki Beklentiler

- *Jeopolitik Riskler ve Talep:* Jeopolitik riskler her iki emtia üzerinde de etkilidir. Özellikle Ortadoğu'da yaşanan gerilimler, petrol fiyatlarını hızla etkileyebilir. Altın ise bu tür dönemlerde güvenli liman talebi nedeniyle yükselme eğilimindedir.
- *Enflasyon ve Faiz Oranları:* Artan enflasyonist baskılar ve merkez bankalarının faiz politikaları, altın ve petrol fiyatlarını etkileyebilir. Altın, yüksek enflasyon ve düşük faiz ortamında değer kazanırken, petrol ise genellikle ekonomik büyüme beklentileriyle birlikte hareket eder.

Sonuç olarak, petrol ve altın, farklı dinamiklere bağlı olarak fiyatlanmakla birlikte, küresel ekonomiyi etkileyen olaylar karşısında zaman zaman paralel bir seyir izleyebilir. Petrol fiyatları ekonomik büyümeye ve enerji talebine bağlı olarak dalgalanırken, altın daha çok enflasyon, belirsizlik ve döviz kurlarındaki değişimlere duyarlıdır. 1970'lerdeki petrol krizlerinde olduğu gibi, büyük ekonomik çalkantı dönemlerinde her iki emtia da değer kazanabilir. Ancak genel olarak petrol ve altın, uzun vadede farklı hareket edebilir ve farklı risk yönetimi stratejileriyle değerlendirilir.

2.2.7. Genel Değerlendirme

Son dönemlerde, Küresel Finansal Kuruluşlara Güvensizlik, Gelişmekte Olan Ülkelerin Tutumu ve Altına Yönelim, Küresel finansal sistemde düzenleyici kuruluşlara yönelik güvensizlik, gibi sorunlar gelişmekte olan ülkeleri alternatif stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır. IMF, Dünya Bankası, BIS ve FSB gibi kuruluşların politikaları, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde gelişmekte olan ülkelerde sosyal ve ekonomik maliyetleri arttırmaktadır, önerdikleri politikalar ise yaşanan sıkıntıların etkilerinin daha da derinden hissedilmesine sebep olmaktadır. Bu bağlamda özellikle bu ülkeler, küresel düzenlemelerin kendi çıkarlarına hizmet etmediği görüşünde birleşerek, ekonomik bağımsızlıklarını artırmak amacıyla altına yönelme stratejisi benimsemişlerdir.

- *Gelişmekte Olan Ülkelerin Güvensizlik ve Eleştirileri*

IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların kriz yönetiminde uyguladığı politikalar, gelişmekte olan ülkelerde sık sık eleştirilmiştir. IMF'nin kredi programlarına bağlı koşullar, kamu harcamalarında kısıtlamalara ve sosyal hizmetlerin zayıflamasına yol açarak toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur. Bu durum, birçok gelişmekte olan ülkenin IMF'ye olan güvenini zedelemiş ve finansal bağımsızlık arayışını hızlandırmıştır. Dünya Bankası projeleri ise altyapı yatırımları sağlasa da, çevresel ve sosyal sorunlar yaratması nedeniyle eleştirilmiştir (Barnreuther, 2015).

BIS ve FSB gibi kurumların uyguladığı katı düzenlemeler, finansal sistemlerin küresel entegrasyonunu zorlaştırırken, gelişmiş ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiği algısı yaratmıştır. Gelişmekte olan ülkeler, bu

düzenlemelerin küresel ekonomik dengeleri kendi aleyhlerine çevirdiğine ve kriz dönemlerinde yeterli desteği sunmadığına inanmaktadır. Bu da, bu ülkelerin dolar ve Euro gibi rezerv para birimlerine olan bağımlılığı azaltma stratejisine yönelmelerine neden olmuştur.

- *Altına Yönelim: Bağımsızlık ve Güvenli Liman Arayışı*

Gelişmekte olan ülkeler, finansal sistemdeki kırılganlıkları azaltmak ve döviz rezervlerine bağımlılığı sınırlamak amacıyla altın rezervlerini artırma stratejisi benimsemiştir. Son yıllarda, Rusya, Çin, Türkiye, Hindistan ve Brezilya gibi ülkeler, altın rezervlerini önemli ölçüde artırarak finansal bağımsızlıklarını güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu strateji, hem finansal istikrarsızlık risklerine karşı bir önlem olarak hem de küresel düzeyde ekonomik ve politik manevra alanlarını genişletmek amacıyla kullanılmaktadır.

Merkez bankalarının döviz rezervlerine ek olarak altın biriktirme eğiliminde olması, bu ülkelerin küresel düzenleyici sistem dışında kalan bir güvenli liman arayışının göstergesidir. Özellikle dijitalleşen finansal sistemlerdeki belirsizlikler ve doların küresel rezerv para olarak konumuna duyulan şüphe, altını stratejik bir varlık olarak öne çıkarmaktadır. Altın, hiçbir ülke veya finansal kurum tarafından kontrol edilemediği için, bu ülkeler için uzun vadeli bir sigorta işlevi görmektedir.

- *Gelişmekte Olan Ülkelerin Altınla Denge Arayışı*

Altın, gelişmekte olan ülkeler için ekonomik bağımsızlık sağlamanın ötesinde, jeopolitik denge arayışının da önemli bir parçasıdır. Özellikle ABD ve Avrupa finansal sistemine olan bağımlılığı azaltmak isteyen ülkeler, altını rezervlerinde çeşitlendirme aracı olarak kullanmaktadır. Rusya ve Çin gibi ülkeler, altın rezervlerini artırarak doların küresel hegemonyasına alternatif bir güvenlik mekanizması oluşturmayı hedeflemektedir. Türkiye gibi ülkeler ise finansal kırılganlıklarını azaltmak amacıyla döviz yerine altın rezervlerine yatırım yapmaktadır.

Sonuç olarak gelişmekte olan ülkeler merkez bankaları aracılığıyla stratejik altın rezerv yatırımları yapmaktadır. Küresel finansal kuruluşlara olan güvensizlik, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve politik stratejilerini yeniden şekillendirmiştir. Finansal sistemin dış şoklara karşı kırılganlığı ve IMF, BIS gibi kuruluşlara duyulan güven eksikliği, bu ülkeleri altın rezervlerini artırmaya yönlendirmiştir. Altın, gelişmekte olan ülkeler için sadece ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik ve finansal stratejik bir araç haline gelmiştir.

Bu çerçevede, gelişmekte olan ülkelerin altın talebi, küresel finansal sistemdeki belirsizliklerin ve mevcut düzenleyici yapıya duyulan güven eksikliğinin bir yansımasıdır. Gelişmekte olan ekonomiler için altın, yalnızca

güvenli liman değil, aynı zamanda ekonomik ve politik bağımsızlık için bir sembol olarak da önemini artırmaktadır. Dijitalleşen dünyada, kripto paralar ve dijital finansal araçlar ortaya çıksa da, altın hâlâ güvenli liman statüsünü koruyarak küresel finans sistemindeki önemini sürdürmektedir.

1. *Kriz Döngüleri:* Her kriz, kendine özgü dinamiklere sahip olsa da, altının genellikle güvenli liman rolünü üstlendiği görülmektedir.
2. *Merkez Bankası Politikaları:* Krizlere yanıt olarak uygulanan genişlemeci para politikaları ve düşük faiz oranları, çoğunlukla altın fiyatlarını desteklemiştir.
3. *Küreselleşmenin Etkisi:* 1970'lerden bu yana artan finansal küreselleşme, krizlerin daha hızlı yayılmasına ve etkilerinin daha geniş çapta hissedilmesine neden olmuştur.
4. *Teknolojik Gelişmeler:* Finansal piyasalardaki teknolojik ilerlemeler, krizlerin doğasını ve yayılma hızını etkilemiştir.
5. *Altının Rolünün Evrimi:* Altın, resmi para sisteminin bir parçası olmaktan çıkmasına rağmen, finansal krizler sırasında önemli bir yatırım aracı olarak rolünü sürdürmüştür.

Bu detaylı dönemsel analiz, her bir kriz döneminin kendine özgü dinamiklerini ve altın fiyatlarına etkisini göstermektedir. Krizler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, altının finansal sistem içindeki rolünün zaman içinde nasıl evrildiğini anlamak açısından önemlidir. Altın fiyatlarındaki tarihsel gelişmeler genel olarak analiz edildiğinde, altının ekonomik belirsizlik ve kriz zamanlarında nasıl bir güvenli liman görevi gördüğünü açıkça göstermektedir. Aynı zamanda, küresel ekonomik ve politik olayların altın fiyatları üzerindeki doğrudan etkisini de ortaya koymaktadır.

- *Dijital Çağda Altın, Kripto Varlıklar ve Blockchain Teknolojisi Karşısında Altının Geleceği*

Dijital çağda altın, geleneksel değerini korurken yeni roller ve zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu konuyu detaylı bir şekilde analiz edilmek istendiğinde;

Altının Geleneksel Rolü: Altın, binlerce yıldır değer saklama aracı ve güvenli liman olarak kabul edilmiştir. Ekonomik belirsizlik dönemlerinde, yatırımcılar genellikle altına yönelir. Bu güven, altının fiziksel dayanıklılığı, nadirliği ve evrensel kabul görmesinden kaynaklanır.

Dijital Çağda Altının Durumu: Blockchain teknolojisi ve kripto para birimleri gibi dijital yeniliklerin ortaya çıkışı, altının rolünü sorgulatmaya başlamıştır. Bitcoin gibi kripto paralar, "dijital altın" olarak adlandırılmakta ve benzer özelliklere sahip olduğu iddia edilmektedir. Ancak, altının binlerce yıllık

geçmişi ve fiziksel varlığı, onu hala birçok yatırımcı için güvenilir kılmaktadır.

Altın Destekli Dijital Varlıklar: Dijital çağda altının rolünü güçlendiren bir gelişme, altın destekli dijital tokenlerin ortaya çıkışıdır. Bu tokenler, fiziksel altını temsil eder ve blockchain teknolojisi üzerinden alınıp satılabilir. Bu, altının likidite ve erişilebilirliğini artırırken, geleneksel değerini korumasına olanak tanır.

Küresel Finansal Sistem ve Altın: Merkez bankaları hala önemli miktarda altın rezervi tutmaktadır. Bu, altının küresel finansal sistemdeki önemini gösterir. Özellikle, dolar bazlı sistemden uzaklaşma çabaları ve çeşitli ülkelerin rezerv çeşitlendirme stratejileri, altına olan talebi artırabilir.

Altının Geleceği: Altının geleceği, teknolojik gelişmeler, küresel ekonomik trendler ve jeopolitik faktörlere bağlı olacaktır. Ancak birkaç olası senaryo öngörebiliriz:

1. Hibrit Sistem: Altın, dijital varlıklarla birlikte var olmaya devam edebilir. Altın destekli dijital tokenler, bu trendin bir örneğidir.
2. Teknolojik Kullanım: Altının elektronik ve tıbbi uygulamalardaki kullanımı artabilir, bu da endüstriyel talebini yükseltebilir.
3. Merkez Bankası Dijital Para Birimleri (CBDC): CBDC'lerin yaygınlaşması, altının rolünü etkileyebilir, ancak muhtemelen tamamen ortadan kaldırmayacaktır.

Dijital çağda altın için hem zorluklar hem de fırsatlar mevcuttur. Kripto para birimleri gibi alternatif yatırım araçları, altına olan talebi azaltabilir. Öte yandan, ekonomik belirsizlikler ve jeopolitik gerilimler, güvenli liman arayışını artırabilir ve altına olan ilgiyi canlı tutabilir. Altın, dijital çağda da önemini korumaya devam edecek gibi görünmektedir. Geleneksel rolü ile yeni teknolojilerin sunduğu fırsatlar arasında bir denge kurması muhtemeldir. Küresel finansal sistem içindeki yeri, muhtemelen değişecek ancak tamamen kaybolmayacaktır. Yatırımcılar ve politika yapıcılar, altının bu değişen rolünü dikkatle izlemeli ve stratejilerini buna göre uyarlamalıdır.

Kripto Varlıklar ve Altın: Kripto varlıklar, özellikle Bitcoin, "dijital altın" olarak adlandırılmaktadır. Bu benzetmenin temelinde, Bitcoin'in de altın gibi sınırlı arzı ve değer saklama potansiyeli bulunmaktadır. Ancak, kripto varlıkların yüksek volatilitesi ve göreceli yeniliği, onları altından ayırmaktadır.

1. Rekabet: Kripto varlıklar, özellikle genç yatırımcılar arasında, altına bir alternatif olarak görülmektedir. Bu durum, altın talebini etkileyebilir.

2. Tamamlayıcı Rol: Bazı yatırımcılar, portföy çeşitlendirmesi için hem altın hem de kripto varlıkları kullanmaktadır. Bu yaklaşım, iki varlık sınıfının birlikte var olabileceğini göstermektedir.

Blockchain Teknolojisi ve Altın: Blockchain teknolojisi, altın endüstrisini çeşitli şekillerde etkilemektedir:

1. Tokenizasyon: Altın destekli tokenler, blockchain üzerinde oluşturularak, altın yatırımını daha erişilebilir ve likit hale getirmektedir. Bu, küçük yatırımcıların da altın piyasasına girmesini kolaylaştırmaktadır.

2. Tedarik Zinciri Şeffaflığı: Blockchain, altın madenciliğinden rafineye ve son kullanıcıya kadar olan süreci izlenebilir kılmaktadır. Bu, etik kaynaklı altın talebini artırabilir ve sektörde güveni güçlendirebilir.

3. Akıllı Kontratlar: Blockchain tabanlı akıllı kontratlar, altın ticaretini otomatikleştirebilir ve işlem maliyetlerini düşürebilir.

Merkez Bankası Dijital Para Birimleri (CBDC) ve Altın: CBDC'lerin gelişimi, altının rolünü etkileyebilecek bir diğer faktördür:

1. Rezerv Çeşitlendirmesi: Ülkeler, CBDC'leri benimserken, rezervlerini çeşitlendirmek için altına yönelebilirler.

2. Finansal Sistem Değişimi: CBDC'ler, geleneksel bankacılık sistemini dönüştürebilir, bu da altının rolünü yeniden şekillendirebilir.

DeFi (Merkeziyetsiz Finans) ve Altın: DeFi platformları, altın destekli tokenler için yeni kullanım alanları sunmaktadır:

1. Teminat Olarak Kullanım: Altın destekli tokenler, DeFi protokollerinde teminat olarak kullanılabilir, bu da altına yeni bir kullanım alanı açar.

2. Yield Farming: Altın tokenlerini kullanarak yield farming yapma imkanı, altına olan ilgiyi artırabilir.

Dijital Kimlik ve Altın: Blockchain tabanlı dijital kimlik çözümleri, altın alım satımını ve saklamasını daha güvenli hale getirebilir. Bu, özellikle uluslararası altın ticaretinde önem taşıyabilir.

NFT'ler (Non-Fungible Tokens) ve Altın: NFT teknolojisi, belirli altın parçalarının veya nadir madeni paraların dijital sertifikasyonu için kullanılabilir. Bu, koleksiyonculuk ve yatırım açısından yeni fırsatlar sunabilir.

Dijital çağda altın, kripto varlıklar, blockchain ve diğer teknolojik gelişmelerle etkileşim halindedir. Bu etkileşim, altının rolünü değiştirmekte

ve yeni fırsatlar sunmaktadır. Altın, geleneksel değerini korurken, dijital dünyaya adapte olmaktadır. Tokenizasyon, tedarik zinciri şeffaflığı ve DeFi entegrasyonu gibi gelişmeler, altının dijital çağda da önemini sürdüreceğini göstermektedir. Ancak, kripto varlıkların artan popülaritesi ve CBDC'lerin potansiyel etkisi, altının gelecekteki rolü üzerinde belirsizlikler yaratmaktadır. Yatırımcılar ve politika yapıcılar, bu dinamik ortamda esnek ve uyarlanabilir stratejiler geliştirmelidir. Sonuç olarak, altın, dijital çağın getirdiği yeniliklere uyum sağlarken, güvenilir bir değer saklama aracı olarak konumunu korumaya devam edecek gibi görünmektedir. Ancak, bu konumun nasıl evrileceğini şimdiden öngörmek çok zordur.

KAYNAKÇA

Babb, S. & Carruthers, B. G. (2008). "World Bank and the IMF. " American Sociological Review.

Baker, A. (2007). "The International Monetary Fund: A Historical Perspective. " Financial History Review.

Barnreuther, M. (2015). The Regulatory Challenge of Financial Disintermediation and Market Volatility. RGNUL Financial and Mercantile Law Review.

Bischof, J. , Laux, C. , & Leuz, C. (2021). Accounting for Financial Stability: Bank Disclosure and Loss Recognition. Journal of Financial Economics.

Cornia, G. A. (2001). Liberalization, Globalization, and Income Distribution. In Globalization and the Poor.

Dreher, A. , & Gassebner, M. (2012). Do IMF and World Bank Programs Induce Government Crises? An Empirical Analysis. International Organization, 66(2), 329-358.

Duff, A. W. S. (2014). Central Bank Independence and Macroprudential Policy: A Critical Look at the US Financial Stability Framework. Berkeley Business Law Journal.

Easterly, W. (2002). The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics. MIT Press.

European Central Bank. (2012). ECB Annual Report. https://www. ecb. europa. eu

Federal Reserve. (1980). Historical Economic Data. https://www. federalreserve. gov

Federal Reserve. (2008). Historical Economic Data. https://www. federalreserve. gov

Federal Reserve. (2022). Monetary Policy Reports. https://www. federalreserve. gov

Fukuyama, F. (2004). State-Building: Governance and World Order in the 21st Century. Cornell University Press.

International Monetary Fund. (1998). World Economic Outlook. IMF.

International Monetary Fund. (2020). World Economic Outlook. IMF.

Kirkpatrick, G. (2009). The Corporate Governance Lessons from the Financial Crisis. OECD Journal: Financial Market Trends.

Klein, N. (2000). No Logo: Taking Aim at the Brand Bullies. Knopf Canada.

Klein, N. (2006). The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism. Metropolitan Books.

Mazzucato, M. (2013). The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths. Anthem Press.

Mohan, R. (2007). The World Bank: A Critique of its Policy and Practice. Asian Economic Policy Review.

Nussbaum, M. (2003). Capabilities as Fundamental Ethical Principles. Ethics and International Affairs.

Ocampo, J. A. (2015). "Reforming the International Monetary Fund. " The Journal of Global Policy.

Peet, R. (2009). Unholy Trinity: The IMF, World Bank and WTO. Zed Books.

Piketty, T. (2014). Capital in the Twenty-First Century. Harvard University Press.

Quintyn, M. , & Chenard, K. (2004). Does Regulatory Governance Matter for Financial System Stability? Citeseer.

Roberts, J. (2004). The Politics of World Bank Policy: The Case of the Extractive Industries Review. Resource Policy.

Rodrik, D. (1996). Understanding Economic Policy Reform. Journal of Economic Literature.

Rodrik, D. (2006). "The New Development Economics: We Shall Refer to It as 'Development Economics'. " The Journal of Development Economics.

Schumpeter, J. A. (2008). Capitalism, Socialism and Democracy. Harper Business.

Stiglitz, J. (2002). Globalization and Its Discontents. W. W. Norton & Company.

Stiglitz, J. E. (2003). "The Threat of Globalization. " Foreign Policy.

Taylor, L. (1997). The IMF and World Bank in Latin America: The Roots of the Debt Crisis. Latin American Perspectives.

U. S. Energy Information Administration. (n. d. -a). Historical Petroleum Prices. https://www. eia. gov

Vreeland, J. R. (2003). "The IMF and Economic Development. " The World Bank Economic Review.

Vreeland, J. R. (2003). The IMF and Economic Development. Cambridge University Press.

Woods, N. (2006). The Globalizers: The IMF, the World Bank, and Their Borrowers. Cornell University Press.

World Gold Council. (2022). Gold and Geopolitical Risk. https://www. gold. org

Yergin, D. (1991). The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power. Simon & Schuster.

Yeni Nesil Pazarlamada Tüketici Deneyimi Açısından Dijital Hikâye Anlatıcılığının Rolü

Selin BİTİRİM OKMEYDAN[1]

1- Doç. Dr.; Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü. selin.bitirim.okmeydan@ege.edu.tr ORCID No: 0000-0002-7996-2178

ÖZET

Tüketici davranışları ve beklentileri üzerinde belirleyici rol oynayan dijital dönüşüm, günümüzün çağdaş ve rekabetçi pazarlama stratejilerine yenilikçi boyutlar katmaktadır. Pazarlama uzmanları, dijital dönüşüme çeşitli yaratıcı stratejiler ile yanıt vermek için tüketici memnuniyetini karşılamaya yönelik farklı pazarlama uygulamalarına gereksinim duymaktadır. Bu noktada tüketicilerin satın alma kararını verme anından itibaren satın alma davranışını gerçekleştirmeye kadar geçen süreçte yaşanan tüketici deneyimi önem kazanmaktadır. Günümüzde neredeyse her sektördeki işletmelerin ve markaların maruz kaldığı yoğun küresel rekabet ortamında artık yalnızca ürün ve hizmet kalitesini iyileştirmek değil, tüketici deneyimini zenginleştirmek temel hedef haline gelmektedir. Modern tüketiciler, işletme veya markalardan daha fazla deneyim talep etmekte ve pazarlama stratejileri bu talep çerçevesinde şekillenmektedir.

Bu noktada tüketicilere daha fazla deneyim vadeden ve onları üretim sürecinin merkezine koyarak sürecin dinamik bir parçası haline getiren birlikte üretim (co-creation) ve üreten tüketici (prosumer) gibi yenilikçi ve yaratıcı yeni nesil pazarlama yaklaşımları önem kazanmaktadır. Güncel pazarlama stratejilerinde öne çıkan bu kavramlar, tüketiciler ile markalar arasındaki duygusal bağı güçlendirmekte ve tüketici deneyimini farklı bir boyuta taşımaktadır. Günümüzde markalar, tüketicilere ürün ve hizmet sunmanın ötesine geçerek onlara duygusal yoğunluğun yüksek ve kişiselleştirilmiş deneyimler vadetmektedir. Bu noktada tüketici deneyiminin güçlü ve güncel bir aracı olarak dijital hikâye anlatıcılığı karşımıza çıkmaktadır. Dijital hikâye anlatıcılığı, dijital platformlardan anlamlı ve etkileyici hikâyeler paylaşılması ile markalar ve tüketiciler arasındaki etkileşimi güçlendirmekte ve böylece tüketici deneyimini iyileştirmektedir.

Literatür taramasına dayalı bu çalışmanın amacı, tüketici deneyiminde dijital hikâye anlatıcılığının rolüne odaklanmak ve güncel bir yöntem olarak yeni nesil pazarlamada nasıl kullanıldığını açığa çıkarmaktır. Bu amaçla hazırlanan çalışmada, dijital hikâye anlatıcılığının tüketicilere daha yoğun, anlamlı, iz bırakan ve yaratıcı bir tüketici deneyimi sunduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Nesil Pazarlama, Tüketici Deneyimi, Birlikte Üretim, Üreten Tüketici, Dijital Hikâye Anlatıcılığı.

GİRİŞ

Yeni nesil pazarlama yaklaşımlarının merkezinde yer alan tüketici deneyimleri, yeni ve güçlü hikâyelerin hem başlangıcını hem de sonunu oluşturmaktadır. Nitekim tüketicileri cezbeden bir hikâye anlatısına konu olan ürün ve hizmetler tüketicilerin ilgisini çekeceğinden satın alma olasılığını güçlendirmekte ve böylece yeni bir deneyimin başlangıcı olmaktadır. Satın alma davranışının gerçekleştiği bu sürecin sonunda ortaya çıkan duygu ise tüketici deneyiminin olumlu ya da olumsuz bir hikâye ile sonuçlandığı anlamına gelmektedir. Ürünlerin, hizmetlerin, işletmelerin, markaların ve tüketicilerin yolculuğuna eşlik eden hikâyeler, anlam yüklü duygusal içerikleri ile çağın en etkili pazarlama yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlığın geçmiş ve bugün, hatta gelecek ile kurduğu köprüde önemli yer tutan hikâyeler, günümüzde yaşanan teknolojik dönüşüm ile dijital bir boyuta evrilmekte ve dijital hikâye anlatıcılığı olarak modern pazarlama yaklaşımları arasında konumlanmaktadır.

Her geçen gün daha fazla uygulama alanı bulan dijital hikâye anlatıcılığı, tüketici deneyimlerine kişiselleştirme ile değer katarak tüketici ile markalar arasında kurulan duygusal bağı güçlendirmekte ve bu yolla marka sadakatini arttırmaktadır. Bakhtiary ve Behzadi (2023), daha etkileyici bir tüketici deneyimi sunmayı amaçlayan dijital hikâye anlatıcılığının; metin, ses, video, fotoğraf ve animasyon gibi unsurların bir arada kullanılmasıyla geleneksel hikâye anlatımını teknolojik ortamlara taşıdığını ve böylelikle dijital anlatıların ürün ya da hizmet satışından öteye geçerek işletmelere ve markalara tüketiciler ile daha yoğun ve derin bir etkileşim kurma fırsatı tanıdığını belirtmektedir.

Yapılan birçok çalışma, dijital hikâye anlatıcılığının gelişen teknolojiler aracılığıyla tüketicilere daha etkileşimli, unutulmaz, yaratıcı ve kişisel bir deneyim sunduğunu ortaya koymaktadır (Dias ve Cavalheiro, 2021; Kaur vd., 2024; Li vd., 2024; Lima vd., 2022; Yang, 2023). Markalar, tüketicileri için teknolojik gelişmeler doğrultusunda dijital kanallar üzerinden gerçekleştirdiği dijital hikâye anlatıcılığıyla geleneksel pazarlama ve satış stratejilerinin ötesinde daha anlamlı bir deneyim inşa ederek tüketicilerin memnuniyet ve sadakatini pekiştirebilmektedir. Bu doğrultuda dijital hikâye anlatıcılığı, küresel rekabetin hüküm sürdüğü pazarlarda markaların diğerlerinden sıyrılıp ayakta kalmasına yardımcı olmakta ve tüketicilerin duygusal deneyimlerini iyileştirerek yeni nesil pazarlama stratejilerine önemli destek sağlamaktadır.

Dijital hikâye anlatıcılığının tüketici deneyimi üzerindeki etkilerini ele almak ve bu etkileri yeni nesil pazarlama yaklaşımları çerçevesinde değerlendirmek amacıyla literatür taramasından hareketle hazırlanan bu çalışma, dijital hikâye anlatıcılığının tüketici deneyimindeki rolüne ışık tutmaktadır. Çizilen çerçeve ekseninde çalışmada öncelikle yeni nesil pazarlama ve tüketici deneyimi yaklaşımları üzerinde durulmakta, ardından

gelen bölümlerde dijital hikâye anlatıcılığının tüketici deneyimlerini nasıl şekillendirdiğine yer verilmekte ve bu bağlamda markaların dijital hikâye anlatıcılığını geliştirmeye yönelik öneriler ortaya koyulup sonuç bölümünde gelecek öngörüleri ile çalışmanın genel değerlendirmesi sunulmaktadır.

YENİ NESİL PAZARLAMANIN GELİŞİMİ

Pazarlama, sanayi ve teknolojideki gelişmelere dayalı olarak bireylerin ve toplumların gelişimini gösteren dinamik bir alandır. Pazarlama dünyası, küresel ekonomik koşullardan etkilenmekte ve teknolojik ilerlemeler ile tüketicileri doğrudan etkilemektedir. Böylece tüketici beklentileri pazarlamadaki yenilikler doğrultusunda sürekli değişip evrilmektedir. Geçmişten günümüze Pazarlama 1.0'dan Pazarlama 5.0'a kadar yaşanan ilerlemelerde teknoloji başat rol oynamaktadır. Son yıllarda özellikle dijital teknolojilerin hızla artan etkisiyle pazarlama anlayışının da büyük bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Söz konusu dönüşüm, pazarlamanın tarihsel gelişim sürecinde insan ve teknoloji arasındaki karşılıklı ilişkinin giderek daha güçlü hale gelmesiyle sonuçlanmakta ve bu sonuç, tüketicilerin beklentilerini de şekillendirmektedir.

Pazarlamanın evriminde ilk aşama olan Pazarlama 1.0, ürünleri tanıtma ve satma süreci ile karakterize edilen ürün odaklılığı vurgulamaktadır. Sanayi Devrimi'nin etkisiyle büyük ölçekli üretim ve dağıtım sistemlerinin geliştirilmesi, pazarlamanın merkezine ürünü yerleştirirken tüketicilerin talepleri genellikle göz ardı edilmekteydi (Kotler ve Keller, 2016). Bu sürecin ardından gelen Pazarlama 2.0, web teknolojilerindeki gelişmeleri de içermiş ve Web 2.0'ın yenilikçi internet tabanı sosyal medyanın ortaya çıkmasını sağlayarak etkileşimi merkeze alan müşteri odaklılığı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde pazarlama yalnızca satış yapmayı değil, aynı zamanda müşterilerle diyalog kurmayı ve onların düşüncelerini anlamayı da hedeflemiştir. Çift yönlü iletişim bu dönemin temel taşlarındandır (Rasul, 2016). Pazarlama 3.0, değer odaklı pazarlama dönemi olarak insanı merkeze almıştır. Bu dönemde işletmeler, tüketicileri akıl, kalp ve ruh ile bütünsel bir insan olarak görmüş ve işletmeler, insana bütüncül şekilde ulaşabilmek için değer yaratması gereğini fark etmişlerdir. "Semantik/Anlamsal Web" teknolojileri, bu dönemi kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır (Chaffey ve Chadwick, 2019).

Pazarlama 4.0 ise teknolojik gelişmeler ve ilerlemelerin öncülüğünde küresel rekabet ve tüketici profilindeki değişimleri öne çıkarmıştır. Pazarlama 4.0 ile tüketiciler; ürünlerin özelliklerini üç boyutlu görüntüleyebilme, matrix barkod, radyo frekansı tanımlama ve yakın alan iletişimi (NFC) etiketlerini tarayarak ürün satın alabilme (Tarabasz, 2013) gibi işlemleri yapabilmektedir. Pazarlama 4.0, pazarlamanın eksenini dijital pazarlamaya döndürmüş ve kişiselleştirilmiş deneyimlere dayalı "Akıllı

Web" teknolojilerini içeren uygulamalarla "birlikte üretim" (co-creation) ve "üreten tüketici" (prosumer) gibi yeni nesil pazarlama stratejileri önem kazanmıştır (Kotler vd., 2017). Pazarlama 5.0 ise insan ve teknoloji arasındaki derin entegrasyonu vurgulamakta ve teknoloji aracılığıyla geleceği dönüştürmek için insanı ve toplumu merkeze koyan yaratıcı stratejileri geliştirerek karmaşık sorunlara sürdürülebilir çözümler önermektedir. Bu dönem, yapay zekâ ile harmanlanan "Duygusal/Hisseden Web" teknolojileri ile desteklenmekte ve hiper-kişiselleştirme ile daha yoğun ve özelleştirilmiş gerçek zamanlı tüketici deneyimlerine odaklanan pazarlama yaklaşımlarını içermektedir (Kotler vd., 2021). Tablo 1, pazarlamanın yeni nesil teknolojilerle gelişme sürecini ve bu gelişimin tüketicilere yansımalarını ifade etmektedir.

Tablo 1: Pazarlamanın Evrimi ve Tüketicilere Yansımaları

Pazarlama ve Tüketici Evrimi	**Pazarlama 1.0 (Ürün odaklı)**	**Pazarlama 2.0 (Müşteri odaklı)**	**Pazarlama 3.0 (Değer odaklı)**	**Pazarlama 4.0 (Sanal pazarlama odaklı)**	**Pazarlama 5.0 (Teknoloji ve insan odaklı)**
Amaç	Ürün satmak	Müşteriyi memnun etmek	Dünyayı daha iyi bir yer yapmak	Bugünden geleceği yaratmak	İnsanı, dünyayı ve geleceği dönüştürmek
İmkân Tanıyan Güç	Sanayi Devrimi	Ürün teknolojisi	Yeni dalga ve Web 3.0 (Semantik/ Anlamsal Web) teknolojileri	Sibernetik devrim ve Web 4.0 (Akıllı Web) teknolojileri	Yapay zekâ teknolojileri ve Web 5.0 (Duygusal Web) teknolojileri
Anahtar Pazarlama Kavramı	Ürün geliştirme	Farklılaştırma	Değerler	Müşteriye göre ve tam zamanında üretim	Hiper-kişiselleştirme ile derin ve zengin tüketici deneyimi
Değer Önermeleri	İşlevsel	İşlevsel ve duygusal	İşlevsel, duygusal ve ruhsal	İşlevsel, duygusal, ruhsal ve kendi kendine yaratıcılık	İşlevsel, duygusal, ruhsal, teknolojik, empatik ve toplumsal fayda
Müşterilerle Olan Etkileşim	Bir'den Çok'a işlem	Bir'den Bir'e ilişki	Çok'tan Çok'a iş birliği	Çok'tan Çok'a birlikte üretim (co-creation) ve üreten tüketici (prosumer) iş birliği	İnsan'dan Teknoloji'ye ve Teknoloji'den İnsan'a çok yönlü etkileşim

Kaynak: Tarabasz, 2013 ve Kotler vd., 2021'den uyarlanıp geliştirilmiştir.

Tablo 1'den anlaşıldığı gibi teknolojide ve pazarlamada meydana gelen değişimler, tüketici beklentilerini ve davranış kalıplarını da şekillendirmektedir. Öncesinde yalnızca ürün odaklı olan stratejiler, günümüzde müşteri odaklı stratejilere dönüşmüş ve bilişim teknolojilerindeki devrim nitelikli gelişmeler sonucunda yeni nesil web teknolojileri ve yapay zekâ teknolojilerinin entegrasyonu pazarlama stratejilerini daha önce eşi benzeri görülmemiş bir noktaya taşımıştır. Teknolojide yaşanan değişim ve dönüşüm dalgası, tüketicilere yalnızca ürün ve hizmet kalitesi ile ulaşma döneminin bittiğine ve yeni nesil pazarlama paradigmasında tüketici deneyimi gibi yaratıcı pazarlama stratejilerine ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir.

TÜKETİCİ DENEYİMİ VE YENİ NESİL PAZARLAMA STRATEJİLERİNDEKİ ÖNEMİ

Tüketici deneyimi günümüzde markaların pazardaki rakiplerinden sıyrılmasında ve küresel rekabet avantajı yakalamasında önemli rol oynamaktadır. Deneyimler, ürün ve hizmetlerin kalitesinden ve tüketicilere sunduğu performanstan çok daha fazla değerli görülmekte ve bu nedenle son yıllarda rekabet üstünlüğü elde etmek isteyen markalar tüketici deneyimi ile ilintili uygulamalara yönelmektedir. Lemon ve Verhoef'e (2016) göre tüketici deneyimi, ürün ve hizmetlerin satın alınmasından sonra yaşanan hoşnutluk veya hoşnutsuzluk sınırlı kalmamakta, bunun da ötesine geçerek markanın tüketiciler ile tüm temas noktalarında tüketicilere vadettiği etkileşim ve algıların bütününü ifade etmektedir. Deneyimler olumlu duygulara uzandıkça tüketicilerin markaya duyduğu güven pekişmekte, müşteri memnuniyeti artmakta ve bunun sonucunda marka sadakati de güçlenmektedir. Böylece markaların tüketiciler ile olumlu deneyimler üzerinden uzun soluklu ilişki geliştirme ve duygusal bağ inşa etmesi kolaylaşmaktadır.

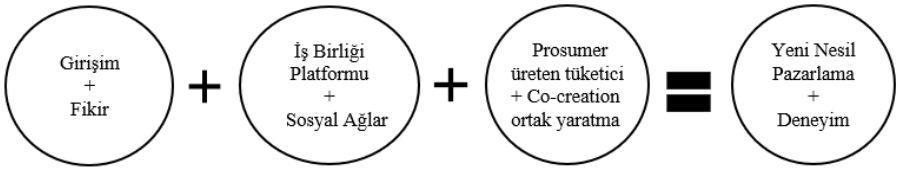
Geleneksel pazarlama yaklaşımlarında benimsenen ürün odaklılık, günümüzün çağdaş pazarlama yaklaşımlarında tüketici odaklılığı zorunlu kılmakta ve bu noktada tüketici deneyimi, yeni nesil pazarlama stratejilerinin merkezinde yer almaktadır. Chauhan ve Sarabhai (2018), pazarlamanın geçirdiği paradigma dönüşümüne işaret ederek günümüzde markaların yalnızca ürün ve hizmet sunma yaklaşımının ötesine geçtiğini ve tüketicilere değer katan, duygusal etkileşim vadeden ve anlam üreten deneyimler yaşatmada küresel bir rekabet içerisinde olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim tüketici deneyimi, rekabetin giderek kızıştığı küresel pazarlarda giderek daha belirgin hale gelmektedir. Günümüzdeki modern tüketiciler, markalardan yalnızca ürün ve hizmet boyutuyla sınırlı işlevsellik değil, aynı

zamanda duygusal tatmin sağlayan ve kendilerini özel hissettiren kişisel deneyimler talep etmektedir.

Bu noktada dijital teknolojilerdeki gelişmeler, tüketicilerin deneyim taleplerini karşılayacak yeni stratejiler üretmede markalara yardımcı olmaktadır. Özellikle dijital teknolojilerin kolaylaştırıcılığıyla tüketicilerin ürün ve hizmet üretim süreçlerine aktif katılımı, tüketici deneyimini daha fazla derinleştirip zenginleştirmekte ve tüketici yolculuğunu ileri bir boyuta taşımaktadır (Hoyer vd., 2020; Pascucci vd., 2023). Dijital teknolojilere dayalı yeni nesil pazarlama paradigması içinde tüketici deneyimini geliştirmeye odaklı güncel stratejiler arasında "birlikte üretim" (co-creation) ve "üreten tüketici" (prosumer) yaklaşımları öne çıkmaktadır.

Birlikte üretim (co-creation), markaların ürün ve hizmet yaratma sürecine tüketicilerin de dahil olduğu yenilikçi ve yaratıcı iş birliği modelidir. Bu modelde, dijital teknolojilerin yardımıyla üretim sürecine aktif şekilde katılan tüketicilerin ürün ve hizmetlere yönelik talepleri, önerileri ve geri bildirimleri üretim sürecinin merkezinde yer almakta ve söz konusu üretim, tüketicilerin beklentileri doğrultusunda şekillenmektedir (Ida, 2017). Üreten tüketici (prosumer) yaklaşımı ise tüketicilerin artık yalnızca ürün ve hizmetlerin pasif tüketicisi olmadığını, birlikte üretim gibi yenilikçi modeller ile ürün ve hizmet geliştirme süreçlerinde söz sahibi olan aktif katılımcılara dönüştüğünü ifade etmektedir (Chatterjee vd., 2023). Dijitalleşme aracılığıyla her iki yaklaşım zemininde buluşan tüketiciler, ürün ve hizmet geliştirme süreçlerinde doğrudan rol alarak markalarla daha fazla etkileşim kurmaktadır.

Birlikte üretim ve üreten tüketici gibi yeni nesil pazarlama stratejilerinde önem kazanan yaklaşımlar, markaların ya da işletmelerin ürün ve hizmet üretme ve bunları geliştirme sürecine tüketicilerin de katkıda bulunmasını ve yeni deneyimler kazanmasını sağlamaktadır. Bu sayede tüketicilerin uzun dönemli marka sadakati artmakta, markaya aidiyet duygusu perçinlenmekte, marka ile daha güçlü duygusal bağ kurması kolaylaşmakta ve kişiselleştirme ile daha özel bir tüketici deneyimi fırsatı yakalaması mümkün olmaktadır (Szul, 2024). Birlikte üretim ve üreten tüketici yaklaşımlarının yeni nesil pazarlamada tüketici deneyimini nasıl oluşturduğu Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Yeni Nesil Pazarlama ve Tüketici Deneyimi
Kaynak: Ida, 2017 ve Chatterjee vd., 2023'ten uyarlanıp geliştirilmiştir.

Şekil 1, yeni nesil pazarlama ve tüketici deneyimi arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Buna göre yenilikçi bir girişim veya fikir ile başlayan süreç, tüketicilerle iş birliği sağlayan platformlar ve sosyal ağlar üzerinden yayılmakta ve ardından tüketicilerin yeni girişim veya fikrin üretim sürecine katılması birlikte üretim (co-creation) ve üreten tüketici (prosumer) aşamaları tamamlanarak yeni nesil pazarlama süreci ve tüketici deneyimi oluşmaktadır. Tüketicilerin internet ve sosyal medya aracılığıyla üretim süreçlerine giderek daha fazla dahil olması, yeni tüketici profilini işletmeler için etkin bir *yaratıcı kaynak* ve işletmelere *değer yaratan iş birlikçi ortak* olarak konumlandırmaktadır (Okmeydan, 2021). Böylece tüketiciler, küresel pazar ortamındaki çeşitlilik içerisinde kendilerine özel kişiselleştirilmiş ürünleri ve hizmetleri tercih etmekte, sosyal ağların yardımıyla üretim sürecindeki varlıklarını görünür kılmakta ve tüketici yolculuğunu eşsiz bir deneyime dönüştürmektedir.

Birlikte üretim ve üreten tüketici gibi yaratıcı uygulamalar sayesinde tüketicilerle daha etkileşimli iletişim kurma biçimi, markaların özgün ve yaratıcı içerik üretimine katkıda bulunmaktadır. Bu nokta, tüketiciler için yeni hikâyelerin üretilmesini ve tüketicilerden diğer tüketicilere aktarılmasını beraberinde getirmekte ve tüketici deneyiminde dijital hikâye anlatıcılığını öne çıkarmaktadır.

DİJİTAL HİKÂYE ANLATICILIĞININ TÜKETİCİ DENEYİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tüketici deneyimini zenginleştirmek ve desteklemek için yeni nesil pazarlama uygulamalarında yaratıcı strateji olarak yararlanılan dijital hikâye anlatıcılığı da büyük rol oynamaktadır. Nitekim anlam ve değer yaratmanın temel yollarından biri de hikâyelerdir ve değişen iletişim paradigmasında markaların öncelikli rolü, tüketicileri yeni ve ilgi çekici hikâyeler üretip paylaşmak için desteklemektir. Niles'a (2010) göre "hikâye anlatan insan" (homo-narrans), geçmişten günümüze kendisini ve dünyayı hikâyelerle anlamlandırmıştır ve insanlık tarihi kadar eski olan hikâyeler, halen en etkili iletişim araçlarından biridir. Bu nedenle hikâyelerin insanlar üzerindeki etkisini keşfeden iletişim uzmanları, aktarmak istedikleri mesajları ve üretmek istedikleri anlamları hikâyeler aracılığıyla paylaşmaktadır. Bir markaya kimlik kazandıran hikâyelerin, tüketiciler açısından değer yaratan duygusal içeriklerle aktarılmasını ve ortak anlam üretilmesini ifade eden hikâye anlatıcılığı, günümüzün hızla değişen iletişim paradigması doğrultusunda dijitalleşmiştir.

Günümüzde dijital teknolojilerdeki gelişmeler çerçevesinde dijital medya ortamları sayısal olarak artmış, zaman ve mekân gibi herhangi bir kısıta tabi olmaksızın içerik üretmek ve çift yönlü iletişim kolaylaşmış, düşük maliyet ile isteyen herkes kendi medyasını yaratmaya başlamıştır.

Sözü edilen kapsamlı yenilikler, hikâye anlatıcılığını da dijitalleştirerek bu süreci daha önemli hale getirmiştir. Dijital biçime dönüştürülmüş hikâyeler, dijital hikâye anlatıcılığı kavramını ortaya çıkarmıştır (Singh ve Sonnenburg, 2012). Geleneksel hikâye anlatıcılığı ile dijital hikâye anlatıcılığı arasındaki farklar, geleneksel ve sosyal medyanın farklı doğasından kaynaklanmakta ve bu farklar, Tablo 2'de sergilenmektedir.

Tablo 2: Geleneksel ve Sosyal Medyada Hikâye Anlatıcılığının Farkları

Geleneksel Medyada Hikâye Anlatıcılığı	**Sosyal Medyada Hikâye Anlatıcılığı**
Bölüm yapısı giriş, gelişme ve sonuçtan oluşur	Bölüm yapısında başlangıç ve bitiş esastır
Marka tarafından üretilip dağıtılan içerik vardır	İçerik, marka ve kullanıcı tarafından üretilip dağıtılabilir
Hedef kitle, pasif alıcı ve dinleyici niteliğindedir	Hedef kitle, etkileşime giren aktif katılımcı ve dinleyicidir
Kontrol sadece marka sahibindedir	Kontrol, marka ile hedef kitleler arasındadır
Sabit bir içerik yapısı vardır	Hiper-link'ler üzerinden diğer içeriklere de bağlanılabilir
Geniş bir içerik kapsamına sahiptir	Mikro öbeklerden oluşan bir içeriği vardır
Yarattığı sohbet ortamı sınırlıdır	Sohbet ortamı kendi içinde başka mecralara aktarılabilir
İçeriğe yeniden ulaşmak zordur	Etiket gibi aktif uygulamalarla içeriğe yeniden ulaşılabilir
Anında geri bildirim vardır	Anında ve gecikmeli geri bildirim vardır
Süreç temellidir	Süreç ve ürün temellidir

Kaynak: Choo vd., 2020; Singh ve Sonnenburg, 2012.

Tablo 2'de görüldüğü gibi dijital hikâye anlatıcılığı, geleneksel hikâye anlatıcılığına multimedyayı eklemiş ve onu daha çağcıl yöntemlerle harmanlamıştır. Geleneksel hikâye anlatıcılığı ile yapılan her şey, dijital hikâye anlatıcılığında yeni teknolojik araçlarla yapılmakta ve dijital kanallarla aktarılmakta, paylaşılmakta ve gerektiğinde güncellenmektedir. Dijital hikâye anlatıcılığının geleneksel hikâye anlatıcılığından en büyük farkı, kitlesel katılıma ve etkileşime izin veren yapısıdır (Choo vd., 2020).

Dijital hikâye anlatıcılığında hikâyeler, multimedya araçlarıyla anlatılmakta ve internet ile sosyal medya aracılığıyla aktarılıp paylaşılmaktadır. Bunun sonucunda karşılıklı iletişim ve etkileşim ortaya çıkmaktadır. Dijital hikâye anlatıcılığı, görsel bir hikâye oluşturmak için hazırlanan senaryo metnine ses, müzik ve görüntü gibi çoklu ortam ögelerinin eklenmesi sürecidir (Cai, 2024). Ancak dijital hikâye anlatıcılığını sadece hikâyelerin teknoloji ile birleşmesi olarak düşünmemek gerekmektedir. Zira dijital hikâye anlatıcılığı, yeni nesil pazarlama stratejilerinden biri olarak tüketicilere ulaşmak için etkileyici hikâyeleri, duygusal bağlantıları, etkileşimi, ilişkileri, iletişimi, özgünlüğü, hayal gücünü ve yaratıcılığı kullanan yenilikçi ve popüler yöntemlerden biridir (Kaur vd., 2024; Pera ve Viglia, 2016).

Günümüzde hikâyeler, teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı internet ve sosyal medya aracılığıyla her yere kolayca yayılmakta ve dijital hikâye anlatıcılığı uygulamalarını yaygınlaştırmaktadır. Dijital hikâyeler, yeni nesil pazarlama ortamında akılda kalıcılığı kolaylaştırıp etkileşimi arttıran lirik anlatılardır ve bu lirik anlatıların yaratılması için dijital hikâye bileşenlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Sözü edilen bu bileşenler Tablo 3'teki gibi sıralanmaktadır.

Tablo 3: Dijital Hikâye Bileşenleri

Dijital Hikâye Bileşenleri	
Hikâyenin genel amacı ve perspektifi	Anlatının ilerleme hızı
Anlatıcının bakış açısı ve niyeti	Katılımcı katkısı ve iş birliği
Dramatik sorular ve kişisel katılım	Resim ve video gibi görsellerin kalitesi
İçeriğin seçimi ve hikâye haritası	Ekonomik olması
Sesin netliği ve anlamlı müzik tercihi	Gramer ve dilin uygun kullanılması

Kaynak: Rosli ve Kamaruddin, 2020'den uyarlanıp özetlenmiştir.

Tablo 3'ten anlaşılabileceği üzere dijital hikâye anlatıcılığı, sıralanan temel hikâye bileşenlerini içeren ve kullanıcıların aktif katılımıyla gelişen duygu paylaşımına dayalı bir süreçtir. Sözü edilen bileşenlere uygun gelişen dijital hikâyeler ile bilgiler ve deneyimler ikna edici bir nitelik kazanmaktadır (Aaker, 2018). İnteraktif ve dijital bir ortamda kullanıcılara iletişim ortamının kontrolünü vererek onları aktif kılmaktadır. Ayrıca diğer kullanıcıları da üretim sürecine dahil ederek bilgilerin, duyguların ve deneyimlerin paylaşılmasını ve yeni anlamların ve yeni değerlerin keşfedilmesini sağlamaktadır (Lambert ve Hessler, 2018). Güncel teknolojik olanaklarla multimedya açısından zengin bir içerik sunan dijital hikâye anlatıcılığı, tüketicileri hikâye üretim sürecine dahil ettiği için onların beklentilerine uygun yenilikçi ve yaratıcı bir uygulama biçimidir.

Mora vd.'ye (2019) göre günümüzde tüketiciler yalnızca rasyonel ihtiyaçlarla sınırlı değildir ve bu nedenle duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayacak davranış kalıplarına ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla yeni nesil pazarlamada aktif özne olarak konumlanan tüketiciler, satın aldıkları ürün ve hizmetler üzerinden kimliklerini belirlemekte, çekici imajlara sahip olmakta ve toplumsal statü kazandıran yaşam tarzlarına ulaşmaktadır. Yeni tüketicilerin bu değişen beklentilerini ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamada dijital hikâye anlatıcılığı önemli bir araçtır. Etkileşimli bir süreç olan dijital hikâye anlatıcılığının aşamaları Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4. Dijital Hikâye Anlatıcılığının Aşamaları

Üretim Öncesi Aşama (Preproduction)	▪ Hikâye fikrini oluşturmak ▪ Senaryoyu yazmak ▪ Hikâyenin çizim taslağını hazırlamak ▪ Kullanılacak medyaları kararlaştırıp listelemek
Üretim Aşaması (Production)	▪ Ses kayıtlarını almak ▪ Medyadaki içeriklere yönelik unsurları toplamak ▪ Medya materyallerini ve içerikleri düzenlemek
Üretim Sonrası Aşama (Postproduction)	▪ Hazırlanan tüm materyalleri birleştirmek ▪ Materyalleri yayınlamak
Dağıtım Aşaması (Distribution)	▪ Yansımaları ve ön izlemeleri gerçekleştirmek ▪ Hikâyeyi internet aracılığıyla dağıtıp paylaşmak

Kaynak: Hussain ve Shiratuddin, 2016.

Tablo 4, dijital hikâye anlatıcılığının dört temel aşamasına ve bu aşamalar üzerinden dijital hikâye anlatıcılığı sürecinin oluşumuna ışık tutmaktadır. Buna göre geleneksel hikâye anlatıcılığında olduğu gibi dijital hikâye anlatıcılığında da anlatı sürecinin mutlaka bir hikâyenin oluşturulma aşamasıyla başladığı, sonrasında ise bu hikâyenin geliştirilerek kanallara uygun olarak düzenlendiği ve nihayetinde dinleyicilerle/izleyicilerle paylaşıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda etkili ve ikna edici bir dijital hikâye anlatımı için bu dört basamağın dikkate alınması gerektiği söylenebilmektedir.

Moin (2024) çift yönlü iletişim, etkileşim, iş birliği ve yaratıcı içerik geliştirilmesine yardımcı olan dijital hikâye anlatıcılığının, tüketicilerin duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılaması açısından önemli olduğuna işaret etmekte ve günümüzde herhangi bir ürünü veya hizmeti satın alma kararında bilgi ve deneyimin aktif rol oynadığına vurgu yapmaktadır. Bilgi ve deneyimlerin ise tüketicilerin güven duyduğu yakın çevreden, arkadaşlardan ya da takip edilen blogger/vlogger veya YouTuber gibi fenomenlerden ve dijital etkileyenlerden (influencer) gelmesi tercih edilmektedir. Sözü dinlenen ve sözüne değer verilen, diğerlerinin kararları üzerinde ikna ediciliğe sahip kişiler olarak tanımlanabilen dijital etkileyenler (influencer'lar), fikir liderlerine/kanaat önderlerine benzetilmekte ve herhangi bir konuyla ilgili fikirlerini, görüşlerini ve deneyimlerini aktarıp paylaşan kişilerden oluşan bu kişiler, diğer tüketiciler üzerinde oldukça büyük bir etki yaratmaktadır (Rogel vd., 2022; Vrtana ve Krizanova, 2023). Nitekim sosyal medya üzerinden paylaşılan bilgi ve deneyimler, tüketicilerin güvenme duygusunu pekiştirmekte ve dijital hikâye anlatıcılığı aracılığıyla yaratılan ve duygusal değer taşıyan içerikler, güvenilir deneyim araçlarına dönüşmektedir.

İnternet altyapısının gelişip sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla etkileşimli medya temelinde bireysel video üretilip paylaşılması, dijital hikâye anlatıcılığını önemli bir yere taşımıştır. Kişilerin özel hayatını, başarılarını, sevinçlerini, hüzünlerini veya deneyimlerini konu alan

hikâyeler, video formatı haline getirilerek kısa sürede dünyanın herhangi bir noktasındaki kullanıcılara ulaşabilmekte ve bu durum, diğer kullanıcıları da kendi hikâyelerini üretip paylaşmaya motive etmektedir. Bu nedenle pasif tüketici kavramı artık eskide kalmış ve günümüzde yerini aktif tüketicilere ve kendi içeriklerini üretip paylaşan üreten tüketicilere (prosumer) bırakmıştır. Dijital hikâye anlatıcılığı ekseninde profesyonel içerik üreten yeni nesil üreten tüketiciler ise markalarla iş birliği yaparak diğer tüketicilerle etkileşime girmekte ve birlikte üretim (co-creation) sürecine de katkıda bulunmaktadır.

GÜÇLÜ TÜKETİCİ DENEYİMİ İÇİN DİJİTAL HİKÂYE ANLATICILIĞINA YÖNELİK ÖNERİLER

Multimedya uygulamaları içeren dijital hikâye anlatıcılığı kapsamında sözel, görsel veya işitsel olarak hikâyeleştirilen güçlü ve epik anlatımlar, tüketiciler ve markalar arasında duygusal bağ inşa etmeye, izleyiciyi harekete geçirmeye, öğretmeye ve keyiflendirmeye yönelik eğlence, oyun, eğitim, mühendislik, liderlik, tıp, halkla ilişkiler, reklam, medya ve pazarlama gibi farklı sektörlerde yaygın şekilde kendine yer bulabilmektedir (Sudrajat vd, 2024).

Dijital hikâye anlatıcılığı, zamanın ruhuna ve yeni nesil pazarlama stratejilerine uygun olarak tüketicilerin isteklerini ve beklentilerini karşılamak amacıyla birbirinden farklı alanlarda disiplinler arası iş birliği yaratacak şekilde kullanılabilmektedir. Örneğin, yeni nesil genç tüketiciler için dersler, dijital hikâye anlatıcılığı yardımıyla etkileşimli eğitim atmosferi içerisinde öğrencilerin ilgisini çekecek, onları eleştirel düşünceye sevk edecek, birlikte çalışıp sorun çözme becerilerini geliştirecek ve ilham verip araştırmaya ve öğrenmeye teşvik edecek şekilde işlenebilmektedir. Ders işleme sürecinde dijital hikâye anlatıcılığı, öğrenciler arasında daha fazla etkileşim kurduğu gibi, ders içeriğinin daha eğlenceli ve akılda kalıcı olmasına da katkıda bulunmaktadır (Wu ve Chen, 2020). Etkili pedagojik eğitimle bir araya gelen dijital hikâye anlatıcılığı, eğitim alanına yansımaları ve katkılarının yanı sıra disiplinler arası iş birliğine örnek olması açısından da önem taşımaktadır.

Her geçen gün giderek dijitalleşen tüketiciler, artık markalardan gelen doğrudan pazarlama mesajlarını reddetmektedir. Bu nedenle markalar, geleneksel pazarlama çalışmaları yerine dijital hikâye anlatıcılığı gibi yeni nesil pazarlama uygulamaları ile tüketicilerin içerik ürettiği ve diğer tüketicilere deneyimlerini aktardığı yenilikçi ve yaratıcı yaklaşımları benimsemektedir. Günümüzde tüketiciler, kendileri gibi tüketicilerden oluşan içerik üreticilerinin aktardığı bilgilere ve deneyimlere daha çok güvenmektedir (Nicoli vd., 2021). Dolayısıyla tüketicilere ulaşmak ve onları

satın alma davranışına ikna etmek için onların değişen ve güncellenen isteklerini ve beklentilerini karşılamak gerekmektedir.

Küresel rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen markaların yeni nesil pazarlama stratejilerinden dijital hikâye anlatıcılığı uygulamalarına daha fazla yönelmesi, tüketiciler ve markalar arasındaki etkileşimi ve iş birliğini arttırmaktadır. Yeni nesil pazarlama stratejileri içerisinde giderek daha önemli yer tutmaya başlayan dijital hikâye anlatıcılığını daha etkili uygulamak için belirli ipuçları ve püf noktaları şöyle sıralanabilmektedir (Fauziah ve Fachira, 2021; Moin, 2024; Moin, 2020; Vidrih ve Mayahi, 2023; Walter ve Gioglio, 2018):

Dijital Hikâye Anlatıcılığı Atölyeleri Kurmak

Dijital hikâye anlatıcılığı atölyeleri, dijital hikâye oluşturmak isteyen kişilere ve markalara yardımcı olmaktadır. Dijital hikâye bileşenlerini dikkate almayan bir dijital hikâye anlatıcılığı süreci başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Örneğin, dijital hikâye anlatıcılığı kapsamında hikâyenin giriş, gelişme ve sonuç bölümünden oluşması, söz ve müzik dengesinin ayarlanması ve görsel içeriklerin hikâyelere uygun olması gerekmektedir. Bu atölyeler, dijital hikâye bileşenlerinin ve sürecinin eksiksiz şekilde hazırlanmasına yardımcı olmaktadır (Moin, 2024). Bu nedenle dijital hikâye anlatıcılığı atölyeleri hem markalarla tüketiciler arasında hem de tüketicilerin kendi aralarında iş birliği ve bağlantı geliştirmektedir. Herkesin kendi dijital hikâyelerini oluşturması ve diğerleriyle paylaşması için gerekli olan becerileri ve bilgileri, bu atölyeler aracılığıyla katılımcılara aktarmak mümkündür. Örneğin, insanların anlamlı ve etkileyici hikâyeler oluşturmasına yardımcı olmak için kurulan ve dijital hikâye anlatıcılığı alanında öncü kuruluşlardan biri olan StoryCenter; bireylerin, toplulukların ve organizasyonların kendi hikâyelerini anlatmalarını sağlamak için çeşitli atölyeler düzenlemekte ve dijital hikâye anlatıcılığını geliştirmek için çalışmaktadır (Lambert ve Hessler, 2018).

Hikâye Çemberi Oluşturmak

Dijital hikâye anlatıcılığı, etkileşimli ve katılımcı bir süreçtir. Hikâyelerin dikkat çekici ve izleyicileri cezbedici şekilde hazırlanması önemlidir. İlgi çekici ve merak uyandırıcı dijital hikâyeler, diğerlerinin katılımıyla genişleyip hikâye çemberi oluşmasına katkıda bulunmaktadır. İzlenen bir hikâyeden yola çıkarak kendi içeriğini üretip diğerleriyle paylaşma motivasyonu vermeyen dijital hikâyeler, hikâye çemberini yarıda kesecektir (Vidrih ve Mayahi, 2023). Örneğin, Airbnb "Belong Anywhere" (Her Yere Ait Ol) kampanyasında dijital hikâye anlatımını etkili bir şekilde kullanmıştır. Bu kampanya, seyahat edenlerin ve ev sahiplerinin paylaştıkları benzersiz deneyimleri öne çıkararak markanın sadece bir konaklama platformu olmanın ötesine geçmesini sağlamıştır. Kullanıcıları kendi

hikâyelerini paylaşmaya teşvik eden ve bu sayede kullanıcı kitlesinin bağlılığını arttırarak bir hikâye çemberinin oluşmasına yol açan kampanya, başkalarının da benzer topluluk deneyimlerini yaşamasını sağlamak amacıyla sosyal medyada yayılmış ve Airbnb'nin değerlerine uygun bir hikâye çemberi oluşturulmuştur (Pera ve Viglia, 2016). Daha fazla insanın kendi deneyimlerini paylaşarak katıldığı ve giderek genişleyen bir hikâye çemberi yaratan bu örnek, kullanıcıları kendi içeriğini oluşturmaya ve paylaşmaya gönüllü hale getirmektedir. Dijital hikâye anlatıcılığı kapsamında kişisel deneyim aktarımına uygun hikâyeler, yeni nesil pazarlama stratejilerine çerçevesinde geniş bir katılım potansiyeli ile hikâye çemberinin oluşmasında etkilidir.

Duygulara Hitap Etmek

Web teknolojilerinin ve özellikle sosyal medyanın gelişmesi sonucunda artık tüketiciler kendi medyasına sahiptir ve kendi içeriğini üretip paylaşmaktadır. Geleneksel pazarlama iletişimi çabalarından etkilenmeyen bu tüketicileri kazanmanın yolu, onların duygularını karşılamaktan ve duygusal tatminini sağlamaktan geçmektedir. Dijital hikâye anlatıcılığı sürecinde tüketicilere önemli olduğunu hissettirmek ve duygularını harekete geçirmek önemlidir. Bu nedenle tüketicilere cazip gelen içeriklerle etkileşim kurmak ve katılımlarını sağlamak gerekmektedir (Walter ve Gioglio, 2018). Örneğin, Dove'un "Real Beauty Sketches" (Gerçek Güzellik Portreleri) kampanyası dijital hikâye anlatıcılığında duygulara hitap etmeye yönelik literatüre girmiş başarılı örneklerden biridir. Bu kampanya, kadınların kendilerini nasıl algıladıkları ile başkalarının onları nasıl gördüğü arasındaki farkı görselleştirerek ve sonuçları sosyal medyadan yayınlayarak duygusal bir etki yaratmıştır. Biri, kadınların kendi anlatımlarına dayanan diğeri ise bir yabancının tasvirine dayanan iki farklı portre forensik (adli) sanatçı tarafından çizilmiştir. Sonuçlar, kadınların kendilerini genellikle olduğundan daha az çekici algıladığını, ancak başkalarının daha olumlu bir algıya sahip olduğunu göstermiştir. Sadece 12 gün içinde 50 milyonun üzerinde izlenme alarak büyük bir başarı elde eden kampanya, güçlü bir sosyal medya mesajı ile duyguları harekete geçiren bir dijital hikâye örneği olmuştur (Padillo, 2024; Vrtana ve Krizanova, 2023).

Markaya Uygun Dijital İçerikler Yaratmak

Dijital hikâye anlatıcılığı çerçevesinde markanın öne çıkardığı misyonuna ve kimliğine uygun olarak hazırlanmış, kolay erişilen, tüketicilerin markadan isteklerini ve beklentilerini karşılayan ve onlardan gelen geri bildirimlerle güncellenen, yaratıcı, özgün ve eğlenceli içerikler yaratıp paylaşmak tüketicileri cezbetmektedir (Fauziah ve Fachira, 2021). Örneğin, Nike küresel pandemi döneminde "Play Inside, Play for the World" (Evde Oyna, Dünya İçin Oyna) kampanyasını başlatmış ve dijital hikâye anlatıcılığı stratejisini etkili bir şekilde kullanarak tüketicilerin ilgisini

çekmiştir. Bu kampanya, pandemi zamanında evde aktif kalmayı teşvik etmek amacıyla sosyal medya platformlarında kullanıcı dostu egzersiz videoları, bireylerin kendi hikayelerini paylaşabileceği etkileşimli içerikler ve #PlayInside etiketiyle meydan okuma (challenge) etkinliklerini sunmuştur. Nike bu kampanya ile pandemi sürecinde yalnızca fiziksel aktiviteyi teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda kullanıcıların kişisel deneyimlerini markanın değerleriyle bağdaştıran dijital hikâyelere dönüştürerek markaya bağlılıklarını güçlendirmiştir (Spajić, 2022). Böyle bir meydan okuma hareketi, dijital hikâye anlatıcılığı ile birleşince tüketicilerin ilgisini çekmektedir. Ayrıca dijital hikâye anlatıcılığı kapsamında geliştirilen bu tür kampanyalar, markanın köklü ve güçlü geçmişi ile bugünü arasında köprü görevi görerek markanın başarısına atıfta bulunmaktadır (Chiu vd., 2012). Böylece marka ile tüketiciler arasında duygusal bağ güçlenmektedir.

Tek ve Güçlü Bir Mesajı Hikâyeleştirmek

Markalar, her şeyden önce akılda kalıcılığı arttırmak için dijital hikâye anlatıcılığı yaklaşımını benimsemektedir. Ancak dijital hikâye anlatıcılığı süreci, istenen etkiyi yaratmak için profesyonel şekilde uygulanmalıdır. Bu noktada markanın öncelikle neyi hedeflediğinin, hangi tüketicilere ulaşmak istediğinin ve mesajın odak noktasının doğru planlanıp tasarlanması gerekmektedir (Moin, 2020). Örneğin, Apple "Behind the Mac" dijital hikâye anlatıcılığını etkili bir şekilde kullanarak marka liderliğini vurgulamış ve müşterileriyle duygusal bir bağ kurmayı başarmıştır. Örneğin, Coca-Cola'nın şişelerine kişisel isimler yazıp tüketici ve marka arasında bağ kurmasına ve bu kişisel bağı hikâyelere dönüştüren "Share a Cook" (Bir Coca-Cola Paylaş) kampanyası, markanın tüketicileri ile arasındaki güçlü bağı vurgulayan bir dijital hikâye anlatımı stratejisi olarak öne çıkmıştır. Bu kampanya ile Coca-Cola "Romantizm", "Özel Aile Zamanları", "Arkadaşlarla Zaman", "Aileyi Hatırlatanlar" ve "Çocukluk Anıları" gibi kişisel kategoriler altında birçok tüketici hikâyesi paylaşmış ve bu hikâyelerin tamamı şu cümleyle başlamıştır: "Coca-Cola, her gün insanların hayatlarına dokunur. Özel anlardan gündelik yaşamın olağanüstü anlarına kadar, Coca-Cola her zaman yanınızda". Dijital hikâye paylaşımları markayı lider yapan özellikler yerine, kullanıcıların duygu yüklü kişisel hikâyelerine odaklanarak Coca-Cola'nın tüketicilerine verdiği değeri ön plana çıkarmıştır (Jones ve Comfort, 2019). Sektörde lider bir marka, bu liderliğini geçmişten günümüze uzanan bir dijital hikâye anlatıcılığı ile anlatmayı seçtiğinde odak noktasında bulunan fikir, güçlü şekilde ve yaratıcı içeriklerle vurgulanmalıdır. Ancak bu noktada, kafa karışıklığı yaratacak ve anlamı zayıflatacak birden fazla mesaja yer verilmemelidir (Aaker, 2018). Dijital hikâye anlatıcılığında işlenen tek ve güçlü bir mesaj, hikâyenin çerçevesini belirlemekte ve bu içeriğin, tüketicilerin zihninde kalıcı hale gelmesine yardımcı olmaktadır.

SONUÇ

Tüketici deneyimi odaklı yaratıcı ve yenilikçi stratejiler, dijital teknolojilerle desteklenerek markaların mevcut ve potansiyel hedef kitleleri ile uzun vadeli ilişkiler kurmasını sağlamaktadır. Birlikte üretim (co-creation) ve üreten tüketici (prosumer) gibi tüketicilerin ürün ve hizmet üretim sürecine aktif katılımına dayalı yaratıcı uygulamalar ise yeni nesil pazarlama stratejilerini güçlendirerek tüketici deneyimini daha anlamlı hale getirmekte ve deneyim sürecine derinlik kazandırmaktadır. Bununla beraber yeni nesil pazarlama çalışmalarında tüketicilerin dikkatini çekmek, ilgilerini cezbetmek ve bunun sürdürülebilirliğini sağlamak için dijital hikâye anlatıcılığı da önemli bir araç olarak görülmektedir.

Dijital hikâye anlatıcılığının en temel özelliği, internet ve sosyal medya aracılığıyla tüketicilere ulaşan lirik ve eğlenceli anlatılardan oluşmasıdır. Yeni nesil pazarlamanın odak noktasında yer alan tüketiciler; bir işletmeye, markaya, diğer tüketicilere ya da kendilerine fayda sağlamak ve yenilikçi bir değer oluşturmak için yaratıcı, katılımcı ve etkileşimli teknolojik uygulamaları kullanmaya istekli bir profil sergilemektedir (Nik vd., 2024). Tüketiciler, kendileri için ya da bir işletme veya marka için yaratıcı içerikler üretmekte, bunları dijital teknoloji araçlarıyla hikâyeleştirerek internet ve sosyal medya üzerinden paylaşıp güncellemektedir. İşletmeler ve markalar, dijital hikâye anlatıcılığı aracılığıyla çoğu zaman çok düşük maliyetle parlak fikirlere ve yaratıcı içeriklere ulaşmaktadır (Kaur vd., 2024). Tüketicilerin dijital hikâye anlatıcılığı ile firmalara içerik üretmesi, birlikte üretim ve üreten tüketici yaklaşımına katkıda bulunmaktadır. Nitekim dijital hikâye anlatıcılığı, kolektif bilginin üretimini ve paylaşımını kolaylaştırmaktadır.

Bu noktada dijital hikâye anlatıcılığının esas önemi, kişisel deneyimlerin üretilmesine, aktarılmasına ve diğerleriyle kolayca paylaşılmasına dayanmaktadır. Dijital hikâye anlatıcılığının gücü, tüketiciler ile markalar arasında karşılıklı etkileşime dayanan olumlu duygu aktarımından gelmektedir (Okmeydan, 2021). Dijital hikâye anlatıcılığı, tüketicilerin diğer tüketicilere ve markalara içerik üretmesini kolaylaştıran, ortak anlam ve değer yaratan, deneyim aktaran birlikte üretim ve üreten tüketici anlayışını içerisinde barındıran yenilikçi ve yaratıcı bir uygulama süreci olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca hızla değişip dönüşen iletişim ortamına rağmen; bugüne şekil veren birlikte üretim ve üreten tüketici gibi yeni nesil pazarlama uygulamalarının da gelecekte önemini koruyacağı ve dijital hikâye anlatım sürecine entegre edileceği anlaşılmaktadır.

Szita ve Lo'ya (2021) göre dijital hikâye anlatıcılığının tüketici deneyimi üzerindeki etkisinin giderek daha fazla önem kazanması ve yapay zekâ teknolojilerinin öncülüğünde gelişen sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerin bu alanda yaygınlaşması ile markaların daha interaktif, kişiselleştirilmiş, yaratıcı ve sürükleyici hikâyeler oluşturarak

tüketici deneyimini zenginleştirmesi beklenmektedir. Bu nedenle gelecekte dijital hikâye anlatıcılığının, markaların sadece mevcut pazarlama stratejilerini dönüştürmekle kalmayıp teknolojik ilerlemeler ve değişen tüketici beklentileri doğrultusunda daha şeffaf, etik ve sürdürülebilir hikâyeler aracılığıyla tüketicileriyle daha derin bağlar kurmasını sağlayacak şekilde evrileceği ve bu sürecin, markaların toplumsal etkilerine de daha belirginlik kazandıracağı öngörülmektedir (Manoharan, 2024).

Dolayısıyla küresel rekabette üstünlük sağlamak isteyen markaların, değişen tüketici profiline uygun olarak tüketicileri daha fazla kişiselleştirilmiş üretim sürecine dahil eden, onlarla iş birliğine açık olan ve daha yoğun deneyime olanak tanıyan uygulamalara yönelmesi gerekmektedir (Vidrih ve Mayahi, 2024). İletişim paradigmasının değişimi içinde gelecekte dijital hikâye anlatıcılığı konusunun daha fazla önem kazanacağını, dijital hikâye anlatıcılığının etkisinin ve kullanım alanlarının daha da artacağını ve yeni nesil pazarlama çalışmalarında tüketicileri etkilemek ve daha fazla tüketici deneyimi sunmak için yapay zekâ teknolojileri ile harmanlananacağını söylemek mümkündür.

REFERANSLAR

Aaker, D. (2018). *Creating Signature Stories: Strategic Messaging that Energizes, Persuades and Inspires.* USA: Morgan James Publishing.

Bakhtiary, M.J. ve Behzadi, M. (2023). Digital Storytelling: Unleashing the Power of Narrative in the Digital Age. *Proceedings Book of the 2nd International Conference on Industrial Marketing* (pp. 1-34). Tehran, Iran.

Cai, M. (2024). A Study and Application of Digital Storytelling in Digital Humanities Education. *International Journal of New Developments in Education, 6*(10), 91-100.

Chaffey, D. ve Chadwick, F.E. (2019). *Digital Marketing.* USA: Pearson.

Chatterjee, S., Mariani, M. ve Wamba, S.F. (2023). Prosumers' Intention to Co-create Business Value and the Moderating Role of Digital Media Usage. *Journal of Business Research, (163),* 1-14.

Chauhan, P. ve Sarabhai, S. (2018). Customer Experience Management: Evolution and the Paradigm Shift in Marketing. *Business Perspectives, 17*(1), 18-34.

Chiu, H.C., Hsieh, Y.C. ve Kuo, Y.C. (2012). How to Align your Brand Stories with Your Products. *Journal of Retailing, 88*(2), 262-275.

Choo, Y.B., Abdullah, T. ve Nawi, A.M. (2020). Digital Storytelling vs. Oral Storytelling: An Analysis of the Art of Telling Stories Now and Then. *Universal Journal of Educational Research, 8*(5A), 46-50.

Dias, P. ve Cavalheiro, R. (2021). The Role of Storytelling in the Creation of Brand Love. *Journal of Brand Management, 29*(1), 58-71.

Fauziah, F. N. ve Fachira, I. (2021). The Evaluation of Digital Brand Storytelling Implementation in Local Brand. *European Journal of Business and Management Research, 6*(4), 344-349.

Hoyer, W.D., Kroschke, M., Schmitt, B., Kraume, K. ve Shankar, V. (2020). Transforming the Customer Experience Through New Technologies. *Journal of Interactive Marketing, (51)*, 57-71.

Hussain, H. ve Shiratuddin, N. (2016). The Digital Storytelling Process: A Comparative Analysis from Various Experts. *Proceedings Book of the International Conference on Applied Science and Technology (ICAST'16),* (pp. 1-8). USA: American Institute of Physics.

Ida, E. (2017). The Role of Customers' Involvement in Value Co-creation Behaviour is Value Co-creation the Source of Competitive Advantage? *Journal of Competitiveness, 9*(3), 51- 66.

Jones, P. ve Comfort, D. (2019). An Interpretative Analysis of Storytelling in the Beverage Industry. *Athens Journal of Tourism, 6*(3), 141-154.

Kaur, J., Saini, S., Behl, A. ve Poonia, A. (2024). Impact of Digital Storytelling on Improving Brand Image Among Consumers. *Journal of Promotion Management, 30*(8), 1348-1376.

Kotler P., Kartajaya, H. ve Setiawan, I. (2021). *Marketing 5.0: Technology for Humanity.* USA: Wiley.

Kotler, P. veKeller, K.L. (2016). *Marketing Management.* USA: Pearson.

Kotler, P., Kartajaya, H. ve Setiawan, I. (2017). *Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital.* New Jersey: John Wiley.

Lambert, J. ve Hessler, B. (2018). *Digital Storytelling: Capturing Lives, Creating Community.* USA: Routledge.

Lemon, K. N. ve Verhoef, P. C. (2016). Understanding Customer Experience Throughout the Customer Journey. *Journal of Marketing, 80*(6), 69-96.

Li, N., Li, L., Chen, X. ve Wong, I.A. (2024). Digital Destination Storytelling: Narrative Persuasion Effects Induced by Story Satisfaction in a VR Context. *Journal of Hospitality and Tourism Management, (58),* 184-196.

Lima, J., Teixeira, S.F. ve Moreira, J. (2022). Digital Storytelling Impact on Consumer Engagement. *International Conference on Marketing and Technologies* (pp. 293-307). Spain.

Manoharan, J. (2024). Navigating the Digital Marketing Field: The Role of AI and Emotional Storytelling in Consumer Engagement. *American Journal of Computer Science and Technology, 7*(4), 156-169.

Moin, S.M. A. (2020). *Brand Storytelling in the Digital Age: Theories, Practice, and Application.* Austria: Springer Nature.

Moin, S.M.A. (2024). *Storytelling in Marketing and Brand Communications.* USA: Routledge.

Mora, C.A.C., Ureta, S.M.U. ve Vera, J.A.N. (2019). Contribution of Storytelling for the Creation of Emotional Marketing. *Comuni@ccion, 10*(2), 140-150.

Nicoli, N., Henriksen, K., Komodromos, M. ve Tsagalas, D. (2021). Investigating Digital Storytelling for the Creation of Positively Engaging Digital Content. *EuroMed Journal of Business, 17*(2), 157-173.

Nik, E., Gauci, R., Ross, B. ve Tedeschi, J. (2024). Exploring the Potential of Digital Storytelling in a Widening Participation Context. *Educational Research, 66*(3), 329-346.

Niles, J.D. (2010). *Homo-Narrans: The Poetics and Anthropology of Oral Literature.* USA: University of Pennsylvania Press.

Okmeydan, S.B. (2021). New Stories and Digital Storytelling for New Consumers. E.E. Başar ve P. Bacaksız (Eds.). *Paradigm Shifts within the Communication World* (pp. 205-218). USA: NOVA Science Publishers Inc.

Padillo, M. (2024). Storytelling Marketing: Definition, Elements, and Examples. *https://www.spiralytics.com/blog/storytelling-marketing-definition-elements-examples/* adresinden 29.11.2024 tarihinde alınmıştır.

Pascucci, F., Savelli, E. ve Gistri, G. (2023). How Digital Technologies Reshape Marketing. *Italian Journal of Marketing, (1),* 27-58.

Pera, R. ve Viglia, G. (2016). Exploring How Video Digital Storytelling Builds Relationship Experiences. *Psychology & Marketing, 33*(12), 1142-1150.

Rasul, T. (2016). Web 2.0 Technologies' Influence on Customer Relationship Marketing. *APJAR, 2*(2), 182-192.

Rogel, D.R., Hidalgo, C.R., Flandoli, A.B. ve Tapia, R.C. (2022). Narrative of Young YouTubers from the Andean Community and Their Media Competence. *Media and Communication, 10*(1), 272-285.

Rosli, H. ve Kamaruddin, N. (2020). A Conceptual Framework of Digital Storytelling Elements. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 10*(9), 185-198.

Singh, S. ve Sonnenburg, S. (2012). Brand Performances in Social Media. *Journal of Interactive Marketing, (26),* 189-197.

Spajić, J., Mitrović, K., Novaković, N. ve Lalić D. (2022). Visual Brand Communication During the COVID-19 Pandemic. *Proceedings Book of 11th International Symposium on Graphic Engineering and Design* (pp. 221-229). November 3-5, Ljubljana, Slovenia.

Sudrajat, D., Puspandari, K. ve Meisarah, F. (2024). A Comparative Study between Traditional and Digital Storytelling. *Indonesian Journal of Education, 4*(3), 886-899.

Szita, K. ve Lo, C.H. (2021). Visual Storytelling and Narrative Experiences in Extended Reality: Guest Editors' Introduction. *Presence: Virtual and Augmented Reality, (30),* 1-4.

Szul, E. (2024). Company Prosumerism as a Form of Cooperatıon with Consumers. *Organization and Management, (200),* 519-530.

Tarabasz, A. (2013). The Reevaluation of Communication in Customer Approach-Towards Marketing 4.0. *International Journal of Contemporary Management, 12*(4), 124-134.

Vidrih, M. ve Mayahi, S. (2023). Generative AI-Driven Storytelling: A New Era for Marketing. *arXiv, (9),* 1-18.

Vrtana, D. ve Krizanova, A. (2023). The Power of Emotional Advertising Appeals: Examining Their Influence on Consumer Purchasing Behavior and Brand-Customer Relationship. *Sustainability, 15*(18), 1-18.

Walter, E. ve Gioglio, J. (2018). The Laws of Brand Storytelling: Win -and Keep- Your Customers' Hearts and Minds. NY, USA: McGraw Hill Professional.

Wu, J. ve Chen, D.T.V. (2020). A Systematic Review of Educational Digital Storytelling. *Computers & Education, 147*(4), 1-32.

Yang, S. (2023). Storytelling and User Experience in the Cultural Metaverse. *Heliyon, 9*(4), 1-14.

Mistisizmin İki Sesi: Halil Cibran ve William Blake'in Şiirlerinde Aşk, İnsan ve Doğa

Süleyman BAŞARAN[1]

[1] Doç. Dr.; Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü. suleyman.basaran@batman.edu.tr ORCID No: 0000-0002-3262-098X

ÖZET

Bu çalışma, Halil Cibran ve William Blake'in şiirlerindeki mistik temaların, insan ruhunun doğa ve ilahi olanla olan ilişkisini nasıl betimlediğini karşılaştırmalı bir perspektifle ele almaktadır. Eserlerinde mistik unsurları yoğun şekilde işleyen Cibran ve Blake, farklı kültürel bağlamlar ve tarihsel dönemlerden gelmelerine rağmen, insanın evrensel manevi yolculuğunu ortak temalar üzerinden keşfetmişlerdir. Araştırma, her iki şairin eserlerinde öne çıkan aşk, insan ve doğa temalarını analiz ederek, bu temaların sanat anlayışlarını ve manevi arayışlarını nasıl yansıttığını incelemektedir. Blake'in sembollerle dolu ve zıtlıkları vurgulayan dili, Cibran'ın doğu mistisizminin etkisiyle oluşturduğu metaforik ve birleştirici anlatımıyla karşılaştırılmıştır. Ayrıca, şairlerin yaşadıkları kültürel ve tarihsel bağlamların eserlerindeki mistik unsurlar üzerindeki etkileri de irdelenmiştir. Çalışmanın bulguları, Cibran ve Blake'in farklı yaklaşımlar sergilemesine rağmen, insanın manevi yolculuğunu anlamaya yönelik evrensel bir bakış açısı sunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Cibran ve Blake'in eserleri, modern okuyucular için hem bireysel hem de toplumsal düzeyde anlamlı bir rehberlik sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Halil Cibran, William Blake, Mistisizm, Aşk, İnsan, Doğa, Karşılaştırmalı Edebiyat.

GİRİŞ

Edebiyat tarihi boyunca, insanlık aşkın, doğanın ve ilahi olanın gizemlerini anlamaya yönelik derin bir arayış içinde olmuştur. Bu arayış, mistik düşüncenin şiirsel ifadelerinde güçlü bir şekilde yankı bulmuştur. Halil Cibran ve William Blake, farklı coğrafyalar ve zamanlarda yaşamalarına rağmen, insanın evrensel manevi yolculuğunu derinlemesine işleyen iki önemli şair ve düşünürdür. Bu çalışma, Cibran'ın ve Blake'in şiirlerinde yer alan mistisizmin, insan ruhunun ilahi olanla ilişkisini nasıl şekillendirdiğini ve doğa ile varoluşun anlamını nasıl yeniden tanımladığını karşılaştırmalı bir perspektifle ele almayı amaçlamaktadır.

Halil Cibran, doğu mistisizminin izlerini taşıyan, derin metaforlarla süslenmiş eserleriyle tanınır. Ermiş adlı başyapıtı, insan ruhunun varoluşsal sorularına evrensel cevaplar sunan bir felsefi şiir olarak dikkat çeker. Öte yandan, William Blake, İngiliz Romantizmi'nin en özgün isimlerinden biri olarak, insanın ilahi olanla doğrudan bağlantısını savunan cesur ve yenilikçi bir şairdir. Blake'in Cennet ile Cehennemin Evliliği adlı eseri, hem ilahi hem dünyevi olanın birliğini irdeleyen sembollerle doludur. Bu iki şairin eserlerindeki aşk, doğa ve ilahilik gibi temalar okuyucuya insan deneyiminin derinliklerini anlamak için benzersiz bir yolculuklar sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Cibran ve Blake'in şiirlerinde mistisizmin nasıl işlendiğini anlamaktır. Çalışmada şu temel sorulara yanıt aranmaktadır:

- Halil Cibran ve William Blake'in eserlerinde aşk, doğa ve ilahilik temaları nasıl betimlenmiştir?
- İki şairin eserlerinde mistisizmin kaynağı ve işleniş biçimi hangi yönlerden benzerlik ve farklılık göstermektedir?
- Şairlerin yaşadıkları dönemin ve kültürel bağlamın, eserlerindeki mistik unsurlar üzerindeki etkisi nedir?
- Cibran ve Blake'in mistisizmi, modern okuyucular için nasıl bir anlam taşır ve ne tür evrensel mesajlar sunar?

Araştırma, bu sorular çerçevesinde, şairlerin şiirlerini tematik ve yapısal bir analizle ele almaktadır. Öncelikle, Cibran'ın doğu mistisizminin etkisi altında şekillenen metafiziksel söylemi ile Blake'in Batı geleneğinde mistik bir devrim niteliği taşıyan sembolizmi, tarihsel ve kültürel bağlamda karşılaştırılmaktadır. Ardından, ruhun doğa ve ilahi olanla kurduğu ilişki şiirlerden örnekler aracılığıyla analiz edilmektedir.

Bu çalışma, edebiyatın sınırları aşan bir yönü olduğunu ve farklı kültürlerin manevi ifadelerinin, insanlığın ortak ruhsal deneyimlerine dair ne kadar zengin bir anlayış sunduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Halil Cibran ve William Blake'in eserlerinin derinlemesine incelenmesi, okuyuculara mistik düşüncenin şiirdeki gücünü ve evrensel etkisini keşfetme fırsatı sunacaktır.

YAZIN TARAMASI

Halil Cibran ve William Blake arasındaki karşılaştırmalı edebiyat çalışması, mistisizm, manevi derinlik ve şiirsel hayal gücünün sanatsal vizyonla nasıl iç içe geçtiğini derinlemesine incelemek için geniş bir alan sunar. Hem Blake hem de Cibran, kendi dönemlerinin ötesinde etkiler yaratmış olan, derin manevi anlayışlara sahip ve şiirsel ile görsel sanatları birleştiren eserleriyle tanınan yazarlardır. İki yazarın da eserlerinde insan ruhunun evrensel halleri, dini ve ahlaki değerler, insanlık durumunun anlamı gibi evrensel temalar işlenmiş ve bu temalar, onların sanat anlayışlarını şekillendiren ana unsurlar olmuştur. Bu iki büyük yazarın hayatları ve eserleri arasındaki paralellikler, karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için ilginç bir zemin hazırlamaktadır (Cibran, 1973; Al-Khazraji, 2021).

Cibran ve Blake'de Mistikizm ve Romantizm

William Blake, İngiliz Romantizminin önde gelen figürlerinden biri olarak, özellikle hayal gücünün ilahi bir güç olduğunu savunmuş ve şiirsel dilin insanları ruhsal bir uyanışa götürebileceği fikrini benimsemiştir. Blake'in eserlerinde, insanlık tarihinin ve bireyin manevi yolculuğunun sembolik anlatımları sıklıkla karşımıza çıkar. Blake'in Masumiyet ve

Deneyim Şarkıları gibi eserlerinde, insan doğasının iki zıt yönü, saf masumiyet ve kirlenmiş deneyim arasındaki gerilim üzerinden bir tür içsel keşif yapılır. Blake'in, hayal gücünü ilahi bir kapasite olarak kabul etmesi, onun edebiyatında mistik bir boyut yaratırken, aynı zamanda geleneksel din anlayışlarına karşı bir başkaldırı niteliği taşır. Cibran ise benzer şekilde, insanın manevi yolculuğuna dair derin anlamlar arar ve eserlerinde insan ruhunun arayışını ele alırken, Batı'dan doğuya uzanan bir kültürel yolculuğa çıkar. The Prophet (Nebi) gibi eserlerinde, bir tür evrensel bilgeliği temsil eden karakterlerle insanlık durumunu ele alırken, Cibran da hayal gücünü bir arayış aracı olarak kullanır (Nassar, 1980; Chandler, 2023).

Cibran, özellikle Blake'in sanatını ve felsefesini Paris'teki yıllarında yakından incelemiş, orada Blake'in eserleriyle tanışmış ve onun mistik görüşlerinden etkilenmiştir. Blake'in mistik bakış açısının, Cibran'ın hem edebi hem de sanatsal anlayışına nasıl ilham verdiği, birçok çalışmada ele alınmıştır (El-Hage, 1981; Hassan, 2009). Cibran'ın özellikle doğa ile kurduğu ilişki ve doğanın insan ruhunun bir yansıması olarak betimlenmesi, Blake'in mistik anlayışıyla paralellik gösterir. Ancak, Cibran'ın doğayı bir anlamda insanın manevi yolculuğunun bir parçası olarak görmesi, Blake'in doğayı insanın düştüğü hali yansıtan bir element olarak betimlemesinden farklıdır. Bu açıdan bakıldığında, Cibran'ın doğa tasavvuru daha pozitif ve aydınlatıcı bir anlam taşırken, Blake'in doğa anlayışı daha çok karanlık ve eleştirel bir bakış açısı sunar (Cox, 1992).

Şiir ve Vahiy Üzerine Karşılaştırmalı Yaklaşımlar

Cibran ve Blake'in şiirlerinde peygamberlik kavramı, oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Her iki şair de, şiirlerini sadece estetik bir araç olarak değil, aynı zamanda insanları içsel bir uyanışa ve manevi bir keşfe yönlendiren bir araç olarak görmüşlerdir. Blake'in şiirlerinde, hayal gücünün yaratıcı gücü ve ilahi vizyon, peygamberlik figürleri aracılığıyla somutlaşır. The Marriage of Heaven and Hell adlı eserinde, Blake, yaratıcı gücün insan ruhunu dönüştüren bir peygamberlik vasıtası olarak işlev gördüğünü öne sürer. Benzer şekilde, Cibran'ın The Prophet eserinde, Almustafa adlı karakter, insanlık için bir tür ilahi mesaj taşıyan ve tüm insanları aşkın bir gerçeğe yönlendiren bir peygamber olarak ortaya çıkar. Bu noktada, her iki yazar da şairin rolünü, sadece bir sanatçı olarak değil, aynı zamanda toplumu ve insanları eğiten, onların manevi yolculuklarını şekillendiren bir rehber olarak sunar (Nassar, 1980; Bushrui, & Jenkins, 2014).

Şiirsel stil açısından da her iki yazar arasında benzerlikler bulunmaktadır. Blake'in şiirlerinde kullanılan sembolik imgeler ve derin metaforlar, Cibran'ın eserlerinde de görülür. Blake'in şiirlerinin temelinde, dilin sembolik gücü, insanın içsel dünyasına dair derin imgeler yaratma amacını taşır. Cibran'ın yazılarında ise benzer şekilde, kullanılan metaforlar ve semboller, yalnızca yüzeydeki anlamı değil, derin manevi gerçekleri de ortaya koyar. Cibran'ın şiirsel dilinde, özellikle tekrarlayan yapılar ve ritmik

bir anlatım sıklıkla karşımıza çıkar. Blake'in şiirsel dilinde de benzer bir etkiyi gözlemlemek mükündür. Bu yapılar, okuyucunun metinle derinlemesine bir bağ kurmasına yardımcı olur (Günday, Kavak & Şahin, 2015).

Kültürel Etkiler ve Felsefi Temeller

Blake'in Hristiyan mistisizmi ile Cibran'ın Sufi öğretileri ve Batı Transandantalizmi arasında bir köprü kurmak, her iki yazarın felsefi arka planlarını anlamak açısından önemlidir. Cibran'ın Batı'daki romantik akımlardan ve özellikle Transandantalizmin önde gelen figürlerinden Emerson ve Whitman'dan etkilenmiş olması, onun felsefesinin temellerinde önemli bir yer tutar. Ancak Cibran, bu Batı etkilerini Doğu mistisizmiyle harmanlayarak daha geniş bir manevi perspektif ortaya koymuştur. Cibran'ın doğu ve batı arasında kurduğu bu köprü, onun eserlerinde evrensel bir anlayışı şekillendirmiştir. Blake ise, Hristiyanlık ile ilgili geleneksel anlayışlara karşı çıkarken, daha bireysel bir yaratıcı özgürlük fikrini öne çıkarmıştır. Bu açıdan, Blake'in mistik bakış açısı, bireyin Tanrı ile doğrudan ilişki kurma hakkını savunur ve toplumsal normlara karşı bir başkaldırı olarak ortaya çıkar (Cox, 1992).

Her iki yazar da farklı kültürel ve dini inançlar üzerinden insanın manevi yolculuğunu ele alırken, eserlerinde evrensel bir mesajı insanlara iletmeyi amaçlamışlardır. Cibran ve Blake'in eserlerinde yer alan sembolizm, insanın doğası ve toplumla olan ilişkisini sorgulayan bir eleştiri işlevi de görür. Bu eleştiriler, sadece dönemin toplumsal yapısını değil, aynı zamanda bireyin manevi evrimini de yansıtır (Günday, Kavak & Şahin, 2015).

Güncel Yansımalar

Blake ve Cibran'ın eserleri, günümüzde edebiyat, sanat ve eğitim alanlarında hâlâ büyük bir etki yaratmaktadır. Özellikle Cibran'ın şiirsel temaları, İngilizceyi Yabancı Dil olarak öğrenen öğrenciler için bir öğrenme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu eserler, evrensel temalar ve derin manevi mesajlar içerdiği için, kültürel farklılıkları aşan bir dil oluşturur ve geniş bir okuyucu kitlesine hitap eder. Blake'in eserleri ise, modern eğitimde özellikle hayal gücü ve yaratıcı düşünme üzerinde odaklanan çalışmalarda bir rehber işlevi görür. Edebiyat öğretiminde, şairlerin toplumsal normlara karşı duruşları ve bireysel özgürlük arayışları, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur (Günday, Kavak & Şahin, 2015).

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, Halil Cibran ve William Blake'in edebi eserlerini karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelemek ve aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktır. Her iki şair de edebiyat, felsefe ve mistisizm gibi alanlarda önemli etkiler yaratmış figürlerdir. Çalışma, metinlerin derinlemesine analizi üzerinden bu iki şairin eserlerindeki temaları, sembolizmi, dil kullanımını ve maneviyat anlayışlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma metodolojik olarak, karşılaştırmalı edebiyat yaklaşımını benimsemekte ve nitel analiz yöntemlerini kullanarak her iki yazarın şiirsel ve felsefi yaklaşımları üzerine bir çözümleme yapmaktadır.

Bu çalışmada, karşılaştırmalı edebiyat yöntemine dayalı bir nitel analiz yapılmıştır. Karşılaştırmalı edebiyat, farklı kültürler ve coğrafyalar arasında edebi eserlere dair karşılaştırmalar yaparak benzer temaları, dil yapılarını ve anlatım biçimlerini keşfetmeye olanak tanır (De Zepetnek, 1998). Cibran ve Blake'in eserlerinin karşılaştırılması, yalnızca metinsel analizle değil, aynı zamanda her iki şairin sanatsal yaklaşımlarının, dini ve kültürel inançlarının ve yaşam deneyimlerinin bir yansıması olarak ele alınması işlevini görmüştür. Çalışmada metin analizi, her iki şairin kullandığı sembolizmi, metaforları ve dil yapılarını analiz etmeyi içermektedir. Cibran ve Blake'in eserlerinde sıkça kullanılan imgeler ve metaforlar, onların dini ve manevi görüşlerini yansıtan önemli araçlardır. Bu bağlamda, özellikle iki şairin kullandığı peygamberlik figürlerinin anlamı, şairlerin toplumsal eleştirileri ve bireyin içsel keşfi gibi temalar üzerinden bir çözümleme yapılmaktadır. Her bir metin parçası, belirli tematik kategoriler altında toplanarak karşılaştırılmış ve her bir yazarın sanat anlayışındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenmiştir. Karşılaştırmalı analizde, her iki yazarın eserleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar detaylı bir biçimde ele alınmaktadır. Bu karşılaştırma, yazarların kullandığı sembolizmin, dilsel yapıların ve dini inançların ortaya çıkmasına hizmet etmektedir. Bu amaçla, Blake'in Hristiyan mistisizmi ile Cibran'ın Sufi öğretileri arasındaki paralellikler ve farklar üzerine derinlemesine bir inceleme yapılmıştır. Ayrıca, her iki şairin eserlerinde insan ruhunun arayışı ve manevi yolculuk kavramları arasındaki bağlar da ele alınmıştır. Bu tür karşılaştırmalar, her iki yazarın kültürel bağlamlarını daha iyi anlamak açısından önemlidir (Bushrui, & Jenkins, 2014).

Çalışmada kullanılan kaynaklar, Cibran ve Blake'in eserleri ve bu eserlerin edebi, dini ve kültürel bağlamlarda incelenmesi üzerine yazılmış akademik makalelerdir. Bu kaynaklar, her iki şairin eserleri hakkında yapılan daha önceki karşılaştırmalı analizlerin yanı sıra, onların hayatları ve felsefi görüşleri üzerine yapılan eleştirel çalışmaları içermektedir. Literatürdeki önemli kaynaklar, her iki yazarın eserlerine dair daha önce yapılmış incelemeleri, biyografik bilgileri ve yorumları kapsar. Metodolojik olarak,

bu çalışma, Cibran ve Blake'in eserlerini karşılaştırmalı bir edebiyat perspektifinden incelemeyi amaçlamakta ve nitel analiz yöntemleriyle her iki yazarın şiirsel, dini ve felsefi yaklaşımlarını derinlemesine ele almaktadır. Elde edilen bulgular, hem Cibran hem de Blake'in eserlerinin edebi değerini ve kültürel etkisini daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır. Bu çalışma, edebiyat ve mistisizm alanında yapılan mevcut çalışmalara katkı sağlamakta ve her iki şairin eserlerine dair yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Bu çalışmada kullanılan veriler, Halil Cibran'ın The Prophet (1926) adlı eseri ile William Blake'in Songs of Innocence and Experience (1999) ve The Marriage of Heaven and Hell (1906) gibi önemli eserlerinden alıntılarla sınırlıdır. Bu metinler, her iki yazarın mistik ve felsefi anlayışlarını en iyi şekilde yansıtan başlıca eserleri olup, karşılaştırmalı analiz için sağlam bir temel sunmaktadır. Ayrıca, Cibran ve Blake'in biyografileri, edebi tarihleri ve felsefi görüşlerine dair yapılan akademik yorumlar ve daha önce yapılmış karşılaştırmalı analizler de literatür taraması aracılığıyla toplanmıştır. Bu çalışmada kullanılan veriler başlıca eserlerle sınırlı olup, her iki yazarın tüm eserleri veya daha geniş bir metin yelpazesi kapsanmış değildir. Bu durum, yapılan analizlerin dar bir perspektifte kalmasına yol açabilir. Ancak, çalışmada kullanılan metinler, her iki şairin mistik, felsefi ve şiirsel bakış açılarını en iyi şekilde yansıtan temel eserler olduğu için, genel analiz için yeterli kabul edilmiştir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan karşılaştırmalı yaklaşım, her iki şairin eserlerine dair mevcut eleştirilerle sınırlıdır ve gelecekteki çalışmalar, daha geniş bir kaynak yelpazesi ile bu analizleri destekleyebilir.

ANALİZ: HALİL CİBRAN VE WİLLİAM BLAKE'İN MİSTİK ŞİİRLERİNDE SEVGİ, İNSAN VE EVREN

Halil Cibran ve William Blake, mistik şiirleriyle insanlık durumunu ve ruhsal arayışını derinlemesine işlemişlerdir. Her iki şair de benzer temalarla ilgilenmiş olsa da, kültürel, dini ve edebi bağlamlardan gelen farklılıklar, eserlerinde kendini belirgin bir şekilde göstermektedir. Blake, İngiliz romantizminin önemli bir şairi olarak, maneviyat ve eleştirel bakış açılarıyla tanınırken, Cibran ise Orta Doğu'nun mistik geleneklerinden beslenen bir poetik dil kullanmıştır. Bu analizde, Cibran ve Blake'in eserlerinden alıntılar yaparak özellikle evren, aşk ve insan temalarını ele alacağız.

Halil Cibran: Aşk, Bütünlük ve İnsan Ruhunun Yükselişi

Cibran'ın The Prophet adlı eseri, insanın manevi yolculuğuna dair derin öğretiler sunar. Bu eser, Cibran'ın insan ruhunun en yüksek potansiyeline ulaşma arayışını betimlediği önemli bir metindir. Almustafa'nın öğretileri, insanın içsel ve dışsal dünyası arasındaki dengeyi arar. The Prophet'ta, özellikle sevgi, özgürlük ve toplumdaki bireysel

sorumluluklara dair söyledikleri, insanın ruhsal arayışını anlatan temel öğelerdir. Cibran, sevgiye dair derin bir anlayış sunar:

> *"Love one another, but make not a bond of love: Let it rather be a moving sea between the shores of your souls"* (Cibran, 1926, s. 12).

Bu alıntı, Cibran'ın aşkı bireysel özgürlük ve kendini keşfetme ile ilişkilendirdiğini gösterir. Aşk, insanın en yüksek manevi halini ifade ederken, aynı zamanda kişisel bir özgürlük alanı yaratır. Cibran'ın bu bakış açısı, batıdaki romantik yaklaşımlardan farklı olarak, bireyi evrenle ve Tanrı'yla bütünleştiren bir anlayışa sahiptir (Nassar, 1980). Bu bağlamda, Cibran'a göre, aşk bir bağlantı ya da ilişki değil, daha çok bir birleşme ya da bütünleşme halidir. İnsan, aşk yoluyla evrenle ve Tanrı ile tek bir bütün olur.

Cibran'ın felsefi bakış açısındaki diğer önemli bir tema, insanın bireysel sorumluluğudur. Eserinde, Almustafa, aşkın ve özgürlüğün, insanın kendi içsel dünyasında başlayıp, dış dünyaya doğru yayılması gerektiğini belirtir. Almustafa'nın, insanın yapması gerekenleri ve toplumla olan ilişkisini anlatan öğütleri, Cibran'ın toplumsal eleştirisini içerir. Aynı zamanda, şairin mistik bakış açısı, bireyin kendi iç yolculuğuna odaklanır ve içsel barışı sağlamak için sevgi, sabır ve özveri gibi değerleri vurgular.

William Blake: İsyan, Zıtlıklar ve Evrenin Anlamı

William Blake, Songs of Innocence and Experience ve The Marriage of Heaven and Hell gibi eserlerinde insanın içsel çatışmalarını ve evrensel karşıtlıklarını işler. Blake'in şiirlerinde, saflık ve deneyim arasındaki geçiş, insanın manevi gelişiminin temelini oluşturur. Blake, masumiyetin saflığından tecrübelerin karmaşasına doğru bir yolculuğu resmederken, insanın evrendeki yerini sorgular. Songs of Innocence and Experience'teki The Lamb şiirinde, saflığın ve masumiyetin sembolü olan kuzuyu Tanrı'nın yaratmasıyla ilgili bir arayışa ve sorgulamaya davet eder bizi şair:

> *"Lamb, who made thee? Dost thou know who made thee?"* (Blake, 1999)

Blake burada, masumiyetin tanrısal ya da ilahi olduğunu imgeler. Bu soru, Blake'in mistik düşüncesinde Tanrı'nın evrendeki ve insan ruhundaki yerini anlamaya yönelik bir sorgulama başlatır. Blake'in diğer eserlerinde ise bu temalar daha da derinleşir ve insanın karşılaştığı zıtlıklar üzerinden evrensel bir anlam arayışı ortaya çıkar. The Marriage of Heaven and Hell adlı eserinde, Blake, iyi ve kötü kavramlarının birbirine zıt olarak var olamayacağını, bu karşıtlıkların insanın manevi gelişimi için bir zorunluluk olduğunu savunur:

"Without contraries is no progression. Attraction and repulsion, reason and energy, love and hate, are necessary to human existence." (Blake, 1906, s. 7)

Blake, bu görüşüyle hem evrenin doğasını hem de insanın içsel yolculuğunu açıklamaya çalışır. Blake'in şiirlerinde yer alan karşıtlıklar, insanın içindeki gerilimlerin ve çatışmaların aslında bir bütünün parçaları olduğuna dair bir bakış açısı sunar. Her zıtlık, insanın ilerlemesi için gerekli olan bir aşamadır. Cibran'ın insanın içsel yolculuğunda daha çok birlik ve sevgiye dair öğütler sunduğu göz önünde bulundurulduğunda, Blake'in eserlerinde daha çok bir içsel çatışma ve gerilim teması ön plana çıkar.

Cibran ve Blake'in Eserlerinde Aşk ve Evrensel Bütünleşme

Her iki şairin eserlerinde aşk, hem bireysel hem de toplumsal bir anlam taşır. Cibran'ın The Prophet adlı eserinde, aşk insanın evrenle ve diğer insanlarla olan ilişkisinde en yüksek ideali temsil eder. Cibran, Almustafa'nın aşka dair söyledikleriyle, aşkın sadece duygusal bir bağ değil, aynı zamanda manevi bir süreç olduğunu savunur:

"All these things shall love do unto you that you may know the secrets of your heart, and in that knowledge become a fragment of Life's heart" (Cibran, 1926, s. 9).

Burada Cibran, aşkı bir olgunlaşma ve dönüşüm aracı olarak görür. Aşk, insanı hem bireysel hem de toplumsal düzeyde değiştirir ve dönüştürür. Bu bakış açısı, Blake'in şiirlerinde de benzer şekilde yer alır, ancak Blake'in eserlerinde aşkın karşıtlıklarla ve içsel gerilimlerle birleşerek evrensel bir dengeyi sağlamaya yönelik bir güç olarak ortaya çıktığı görülür. Blake'in The Marriage of Heaven and Hell adlı eserinde, aşkın, insanın içsel çatışmalarını aşarak, insanı evrensel bir bütünlüğe yönlendirdiği savunulur.

Kişisel Gelişim ve Evrensel Aydınlanma

Halil Cibran ve William Blake, mistik şiirleriyle, insanın içsel yolculuğunu ve evrensel anlamdaki yerini farklı şekillerde keşfetmişlerdir. Cibran, aşk, özgürlük ve bütünlük gibi temalarla insanın kendini bulma sürecini yüceltirken, Blake, zıtlıklar, karşıtlıklar ve içsel çatışmalar yoluyla evrensel anlam arayışını anlatır. Her iki şairin eserlerinde, insan ruhunun aydınlanma ve dönüşüm yolculuğu ön plana çıkar. Ancak Cibran'ın şiirleri daha çok bireysel sevgi ve içsel huzura odaklanırken, Blake'in şiirleri daha çok evrensel zıtlıkların içindeki dengeyi ve insanın bu dengeyi anlamak için yaptığı mücadeleyi vurgular. Bu nedenle, her iki şair de farklı yollarla olsa da insan ruhunun evrimine dair derinlemesine bir keşfe çıkmış ve okurlarını bu yolculuğa davet etmiştir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada Halil Cibran ve William Blake'in eserlerindeki mistik temaların, insan ruhu, doğa ve ilahi olanla olan ilişkilerini nasıl ele aldıkları incelenmiştir. Araştırmanın bulguları, her iki şairin de yaşadıkları dönemlerin kültürel ve felsefi arka planlarından etkilenmesine rağmen, evrensel insan deneyimlerini derinlemesine yansıtan temaları işlediğini göstermiştir.

Blake'in, insan ruhunu ilahi olanla doğrudan bağlamaya çalışırken geleneksel dini anlayışları eleştiren sembolik anlatımı, Cibran'ın doğu mistisizminin etkisiyle oluşturduğu bütüncül ve uyumlu ruh anlayışıyla karşılaştırıldığında önemli farklılıklar sergiler. Blake'in The Marriage of Heaven and Hell eserinde, zıtlıkların insan gelişimi için zorunlu olduğuna vurgu yapılırken (Blake, 1906), Cibran'ın The Prophet eserinde sevgi ve birlik temalarının bireyin manevi yükselişini destekleyen öğeler olarak ele alındığı görülmektedir (Cibran, 1926).

Her iki şairin doğayı yorumlama biçimleri de belirgin bir şekilde farklıdır. Blake'in eserlerinde doğa, insanın düşüşünü ve kusurlarını yansıtan bir unsur olarak betimlenirken (Cox, 1992), Cibran doğayı insanın ilahi olana ulaşmasında bir rehber olarak görür. Cibran'ın, "sevgi, deniz kıyılarının ruhları arasında akan bir nehir gibi olsun" (Cibran, 1926, s. 12) ifadesi, doğayı manevi bir birleşmenin metaforu olarak kullanma eğilimini göstermektedir.

Bulgular ayrıca, iki şairin eserlerinin modern okuyuculara olan etkisini vurgulamaktadır. Cibran'ın metinleri, özellikle farklı kültürel ve dini bağlamlardan gelen okuyucular arasında evrensel bir anlayış oluştururken (Bushrui & Jenkins, 2014), Blake'in yaratıcı özgürlüğü ve bireysel manevi yolculuğa odaklanması, eleştirel düşünme ve özgün bir estetik anlayışı teşvik etmektedir (Günday, Kavak & Şahin, 2015). Sonuç olarak, Cibran ve Blake'in eserleri, mistik şiirin evrensel bir dil sunduğunu ve bireysel manevi arayışların evrensel bir boyutta anlam kazandığını göstermektedir. Bu eserler, okuyuculara insanın içsel dünyasını anlama ve evrensel bir bağlama yerleştirme konusunda zengin bir perspektif sunmaktadır.

SONUÇ

Cibran ve Blake'in eserleri, insanın manevi arayışını, içsel huzurunu ve evrensel anlamını keşfetme sürecini derinlemesine ele alır. Her iki şair de, farklı kültürel ve felsefi bağlamlarda, insanın içsel yolculuğunu anlamak ve anlatmak için mistik bir dil kullanır. Cibran'ın eserleri, doğu mistisizminin etkisi altında, bireyi evrenle uyum içinde görmeyi teşvik ederken, Blake'in şiirleri ise zıtlıklar, içsel çatışmalar ve bunların evrensel bir anlam oluşturma süreçleri üzerinden insanın ruhsal gelişimini tartışır. Cibran'ın The Prophet

adlı eserindeki sevgi, özgürlük ve bütünlük temaları, insanın evrensel bir anlayışla kendini tanımasının yollarını ararken, Blake'in Songs of Innocence and Experience adlı eserinde, insanın masumiyetinden tecrübeye, saflığından karmaşıklığa geçişi, bireysel bir arayışın sembolü olarak karşımıza çıkar. Her iki şair de, insanın içsel dünyasında var olan çatışmaların ve zıtlıkların, onun manevi gelişimi için birer araç olduğunu savunur. Ancak, Cibran ve Blake'in eserleri arasında temel farklılıklar da vardır ve bu farklılıklar kültürel ve tarihsel bağlamlardan kaynaklanır. Cibran, daha çok Orta Doğu'nun manevi ve mistik düşüncesine dayanırken, Blake, İngiliz romantizminin toplumsal eleştirisi ve felsefi düşünceleri üzerinden insanın içsel yolculuğunu ele alır. Bu iki şairin eserleri, farklı bakış açıları sunmasına rağmen, insanın içsel çatışmalarını ve manevi arayışını anlamada evrensel bir değer taşır.

Araştırmanın sonunda elde edilen bulgular, her iki şairin eserlerinde tematik ve stilistik benzerlikler ile farklılıkları ortaya koymuştur. Bu bulgularla ilgili analizler, Cibran ve Blake'in sanat anlayışlarındaki evrensel ve kültürel öğelerin nasıl şekillendiği hakkında derinlemesine bir anlayış sağlamıştır. Aynı zamanda, bu karşılaştırmalı analiz, iki şairin eserlerinin günümüzdeki edebi ve kültürel etkilerini de tartışmıştır. Özellikle Blake'in şiirsel dilinin yaratıcı özgürlüğü ve Cibran'ın Doğu ve Batı arasındaki köprüyü kuran manevi yaklaşımının modern okurlar üzerindeki etkisi, çalışmanın önemli bulgularından biri olarak ortaya çıkmıştır (Chandler, 2023). Sonuç olarak, Cibran ve Blake'in şiirleri, mistik düşünceyi ve insanın evrensel yolculuğunu keşfetmeye yönelik önemli birer araçtır. Her iki şairin eserleri, insanların içsel dünyalarını anlamaları ve evrenle olan ilişkilerini derinlemesine keşfetmeleri için günümüzde de ilham verici kaynaklardır. Bu çalışma, her iki şairin önemli eserlerini karşılaştırarak, mistik şiirin evrensel anlamda nasıl bir dil oluşturduğunu ve bireysel arayışların evrensel bir boyutta nasıl anlam bulduğunu daha iyi anlamamıza yardımcı olmuştur.

REFERANSLAR

Al-Khazraji, N. H. F. (2021). Gibran's Sagacity and Vision. *Al-Bahith Journal*, (1).

Blake, W. (1906). *The Marriage of Heaven and Hell*. John W. Luce And Company. Boston. https://www.gutenberg.org/cache/epub/45315/pg45315-images.html

Blake, W. (1999). *Songs of Innocence and Experience*. Project Gutenberg. https://www.gutenberg.org/cache/epub/1934/pg1934-images.html

Bushrui, S., & Jenkins, J. (2014). *Kahlil Gibran: Man and Poet*. Simon and Schuster.

Chandler, P. G. (2023). *In search of a Prophet: A spiritual journey with Kahlil Gibran*. Rowman & Littlefield.

Cibran, K. (1926). *The Prophet*. William Heinemann LTD. https://archive.org/details/the-prophet-khalil-gibran-1/mode/2up

Cibran, K. (1973). *Wings of Thought. Philosophical Library Inc*. New York. https://archive.org/details/kahlilgibranwing00ghou/mode/2up

Cox, S. D. (1992). *Love and logic: The evolution of Blake's thought*. University of Michigan Press.

De Zepetnek, S. T. (1998). Comparative literature: theory, method, application. *Rodopi*, Vol. 18.

El-Hage, G. N. (1981). *William Blake and Kahlil Gibran: poets of prophetic vision*. State University of New York at Binghamton.

Günday, H., Kavak, F., & Şahin, S. (2015). Literary influences of Gibran Khalil Gibran. *International Journal of Business and Social Science*, 6(3), 148-154.

Hassan, W. S. (2009). Gibran and orientalism. *Arab Voices in Diaspora* (pp. 65-92). Brill.

Nassar, E. P. (1980). Cultural discontinuity in the works of Kahlil Gibran. *MELUS*, 7(2), 21-36.

Engelli Bireyler İçin Sporun Önemi

Ayşegül DEMİR SARIİPEK[1]
Nurettin KONAR[2]

1- Öğr. Gör, Bandirma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Terapi ve Rehabilitasyon Bölümü. asariipek@bandirma.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-4341-8397
2- Prof. Dr., Haliç Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü. nurettinkonar@halic.edu.tr ORCID No: 0000-0002-2542-7524

ÖZET

Dünyada bulunan en büyük azınlık engelliler olarak ifade edilmektedir. Tüm insanlar birer engelli adayıdır. Hem dünyanın çeşitli ülkelerinde hem de Türkiye'de engelli hakları kanunlarla korunmaktadır. Engelliliğin çeşitli nedenleri bulunmakla birlikte bu nedenlerin kronolojik anlamda doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olarak ifade edilmesi mümkündür. Engelliliğin sınıflandırılmasına bakıldığında ise anatomik yapıların biri veya birden fazlasından yoksun kalmanın sınıflandırmada temel kriter olarak kullanıldığı görülmektedir. Görme, işitme, dil ve konuşma engelleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanında beden bütünlüğünün tam olmayışı bedensel engeli ortaya çıkarmaktadır. Zihinsel engellilik ise genellikle gelişimsel yetersizlik olarak görülmektedir.

Spor sayesinde birey daha sağlıklı olabilme, rekreasyonel faaliyetlere katılabilme, sosyalleşebilme gibi ihtiyaçlarını giderebilmektedir. Engelliler sosyal hayat içerisinde çeşitli engellerle yüzleşmektedir. Çoğu zaman bu engelleri aşamayan birey kendisini toplumdan izole edebilmektedir. Bu anlamda bu durum engellilerin karşılaştığı en büyük problem olarak görülmelidir. Bu bağlamda spor engellilerin topluma kazandırılabilmesi için de önemli bir unsur olarak görülebilir. Bu anlamda sporun engelli bireylerin önemli ihtiyaçlarını da karşıladığını ifade etmek mümkündür.

Bu çalışmada engelli bireyler için sporun önemine değinilmektedir. Çalışmada öncelikle literatürde yer alan engellilik tanımlarına yer verilmiştir. Daha sonra engellilik sebepleri, engelliliğin sınıflandırılması aktarılarak engellilikle ilgili genel bir çerçeve çizilmektedir. Son olarak engelliler açısından sporun önemi çeşitli perspektiflerden aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler – Engellilik, Engelliliğin Sebepleri, Engellilik Sınıflandırması, Engelliler Için Sporun Önemi.

ENGELLİLİK TANIMLARI

Engellilikle ilgili çeşitli kaynaklarda, benzer anlamlara sahip farklı terimler kullanılmaktadır. Bu kavramlar arasında en yaygın olanlar engelli, özürlü ve sakat terimleridir (Murat, 2009). Sakat ve özürlü kavramları, daha dışlayıcı ve sert bir anlam taşırken; engelli kavramı, bireyin bazı yeteneklerinde sınırlamalar olduğunu ifade eden, daha kapsayıcı ve yumuşak bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne göre engellilik, bireyin kişisel veya sosyal yaşamında, doğuştan ya da sonradan meydana gelen bir eksiklik nedeniyle kendi başına yapması gereken işleri yerine getirememe durumu olarak tanımlanmaktadır. 5378 Sayılı Engelliler Kanunu'na göre, doğumdan itibaren ya da sonradan meydana gelen çeşitli nedenlerle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyusal ve

sosyal yetilerini farklı oranlarda kaybeden; bu kayıplar nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük ihtiyaçlarını karşılama konusunda güçlük çeken, ayrıca korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine gereksinim duyan bireyler "engelli" olarak tanımlanmaktadır.

Türk hukuk sisteminde, engellilerin haklarına ilişkin düzenlemeler farklı kanunlarda yer almakla birlikte, 1 Temmuz 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5378 sayılı Engelliler Kanunu, bu alandaki temel ilke ve esasları belirlemek amacıyla kabul edilmiştir. Engelli kavramı, söz konusu kanunda, "fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyusal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplar nedeniyle topluma diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey" olarak ifade edilmiştir (Resmi Gazete, 2005). Kanun, ilk yayımlandığında "özürlü" terimini içermekteyken, 2014 yılında yapılan değişiklikle bu ifade "engelli" kelimesiyle değiştirilmiştir (Güloğlu, 2022).

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO, 1980) yapmış olduğu tanımlamada ise engellilik daha kapsamlı olarak ele alınarak yetersizlik, özürlülük ve engellilik kavramları ayrıca açıklanmıştır. Buna göre;

Yetersizlik: **F**izyolojik, anatomik (fiziksel) veya psikolojik yapı ya da fonksiyonlarda meydana gelen eksiklik veya anormallik durumunu ifade eder.

Özürlülük: Bir aktivitenin, normal biçimde veya genel kabul gören sınırlar doğrultusunda gerçekleştirilmesinde yaşanan sınırlılık veya yetersizlik durumudur.

Engellilik: Yetersizlik veya özür nedeniyle, yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel etkenlere bağlı olarak bireyden beklenen rolleri yerine getirememe ya da bu rollerin sınırlanması durumunu ifade etmektedir.

ENGELLİLİĞİN NEDENLERİ

Engellilik durumu, doğum öncesi, doğum sırası veya doğum sonrası süreçlerde meydana gelen, doğuştan ya da sonradan edinilen çeşitli nedenler sonucunda ortaya çıkabilmektedir (Karaaslan, 2015).

Doğum Öncesi Nedenler

Akraba evlilikleri, kromozom anormallikleri, metabolik bozukluklar, kan uyuşmazlığı, annenin sistemik hastalıkları, gebelik sırasında geçirilen hastalıklar, anne yaşı, sık ve çok doğum, ilaç, alkol ve sigara kullanımı, X-ray ve radyasyona maruz kalma, yetersiz beslenme ve travmalar engelliliğin doğum öncesi nedenleri olarak sıralanabilir (Çağlar, 1982).

Doğum Sırasındaki Nedenler

Zor doğum, sarılık, plasenta ve eşle ilgili anormallikler, erken veya geç doğum, bradikardi ve hipoksi, intrakranial kanama, doğum sırasında travmatik kazalar ve çoğul doğum gibi faktörler doğum sırasında bebeğin sağlığını etkileyebilir ve engelliliğe yol açabilir (Kuru Aktürk ve Ekim, 2023).

Doğum Sonrasındaki Nedenler

Bebekte uzun süren sarılık, bebeğin aşırı derecede antibiyotik kullanması veya diğer ilaçları alması, yüksek ateş ve havale görülmesi, yeni doğan döneminde rastlanılan metabolik sorunlar, kafa travmaları, zehirlenmeler, kazalar, çevresel faktörler, doğal afetler ve yaşlılık engelliliğin doğum sonrası nedenleri olarak sıralanmaktadır (Yavaş ve İlhan, 1996).

ENGELLİLİĞİN SINIFLANDIRILMASI

Görme Engeli Olan Bireyler

Tek veya iki gözde meydana gelen, miyop, hipermetrop, astigmat gibi yaygın göz bozukluklarından daha ciddi olan görme kayıpları, ağır derecede görme kaybına yol açar. Bu kayıplar, tamamen görme kaybı (körlük) ya da kısmi görme kaybı (görme engeli, az görme) şeklinde olabilir (Farrell, 2008).

Görme engeli, bireylerin zihinsel ve sosyal gelişimlerini sınırlayarak, öğrenme becerilerinin artmasını zorlaştıran ve günlük aktivitelerini olumsuz yönde etkileyen bir engeldir (Bailey ve Wning, 1994). Bu durum, bireyin bireysel ve toplumsal yaşantısını etkileyebilir, bu nedenle özel destek ve eğitim gereksinimi ortaya çıkarmaktadır.

İşitme Engeli Olan Bireyler

İşitme engeli, işitme testleriyle tespit edilen ve bir veya her iki kulakta, normal işitme seviyelerinin altına düşen işitme kaybıdır. Görme engelinde olduğu gibi, işitme kaybı da tam veya kısmi olabilir ve bireylerin iletişim kurma, öğrenme ve sosyal etkileşim gibi günlük aktivitelerini olumsuz yönde etkileyebilir (Heward, 2013).

Bedensel Engeli Olan Bireyler

Kas ve iskelet sistemindeki yetersizlik, eksiklik ve fonksiyon kaybı yaşayan bireyler, bu engel grubuna dahildir. El, kol, ayak, bacak, parmak ve omurgada görülen kısalık, eksiklik, fazlalık, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğü, kemik hastalıkları, felç, serebral palsi, spastisite ve spina bifida gibi durumları kapsar. Bedensel engelli bireyler, günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirmede zorluklar yaşayabilir ve özel rehabilitasyon ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyabilirler (Öztürk, 2012).

Zihinsel Engeli Olan Bireyler

Alanyazında, zihinsel engelli bireyler için genellikle "gelişimsel yetersizlik" terimi kullanılmaktadır. Gelişimsel yetersizlik, 5 yaş veya daha büyük bireylerde görülen kronik bir yetersizlik durumudur. Bu durum, bireyin zihinsel, fiziksel veya her iki alandaki yetersizliklerinin özbakım, alıcı ve ifade edici dil, öğrenme, hareket, kendini yönlendirme, bağımsız öğrenme kapasitesi ve ekonomik bağımsızlık gibi alanlarda kalıcı ve işlevsel sınırlamalara yol açması ile karakterizedir (Boyacıoğlu, 2015).

Dil ve Konuşma Güçlüğü Olanlar

Dil ve konuşma güçlüğü, konuşmanın akıcılığı, ritmi, ses tonu ve şiddeti gibi özelliklerde, seslerin çıkış yerlerinde, hece veya kelimelerin oluşumunda ve anlamlarında sorunlar yaşandığında ortaya çıkar (Özgür, 2003). Bu tür güçlükler, bireyin iletişim kurma yeteneğini olumsuz etkileyebilir ve günlük yaşamda zorluklara yol açabilir.

Öğrenme Güçlüğü Olan Bireyler

Öğrenme güçlüğü, bireylerin normal zekâ seviyelerine sahip olmalarına rağmen, öğrenme süreçlerinde belirgin zorluklarla karşılaştıkları bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bu zorluklar, okuma, yazma, matematiksel işlemler ve diğer akademik becerilerin kazanılmasında yaşanan güçlükleri kapsamaktadır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2006).

Süreğen Hastalık

Kişinin çalışma kapasitesini ve fonksiyonlarını engelleyen, sürekli bakım ve tedavi gerektiren hastalıklar süreğen hastalıklar olarak tanımlanmaktadır. Kan hastalıkları, kalp-damar hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, idrar yolları ve üreme organı hastalıkları, cilt ve deri hastalıkları, kanserler, endokrin ve metabolik hastalıklar, ruhsal davranış bozuklukları, sinir sistemi hastalıkları ve HIV gibi durumlar süreğen hastalıklar olarak ele alınmaktadır (Besiri, 2009).

ENGELLİ BİREYLER İÇİN SPORUN ÖNEMİ

Spor, kas ve sinir sistemini güçlendirip, zihinsel ve fiziksel tepkileri iyileştirerek vücudun fizyolojik ve metabolik gelişimini destekleyen önemli bir araçtır (Beasley, 1982). Bir başka deyişle spor, bireyin fiziksel ve zihinsel sağlığını iyileştiren, sosyal becerilerini geliştiren ve motorik yeteneklerini belirli bir seviyeye taşıyan biyolojik, pedagojik ve sosyal bir etkinliktir.

Engelli bireylerin sosyalleşme süreçlerinde spor, boş zaman aktiviteleri, rehabilitasyon ve sağlık yararlarının yanı sıra eğitim ve istihdam

fırsatları sunarak birçok olumlu etki yaratmaktadır (Konar ve Pepe, 2009). Dolayısıyla spor, engelli bireylerin eğitiminde ve fiziksel ile ruhsal sorunlarının tedavisinde en etkili destekleyici unsurlardan biridir. Bu nedenle, engelli bireylerin toplumla uyum sağlamaları sürecinde spor, önemli bir araç olarak kullanılmalıdır (İlhan, 2008).

Engelli bireylerin toplumsal hayata katılımını ve eşitlik ilkesine dayalı olarak desteklenmesini amaçlayan habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetleri, 5278 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'da ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Rehabilitasyon, herhangi bir sebeple ortaya çıkan engelin etkilerini en aza indirerek, bireyin bağımsız bir yaşam sürdürebilmesi için fiziksel, sosyal, zihinsel ve mesleki becerilerini geliştirmeye yönelik hizmetler sunmayı hedeflemektedir (Engelli Hakları Sözleşmesi, 2009). Bu bağlamda, fiziksel aktivitelerin rehabilitasyon sürecine katkı sağladığı da (Beasley, 1982) göz önünde bulundurulduğunda spor ve rehabilitasyonun engelli bireyler için ayrılmaz bir bütün olduğunu ifade etmek mümkündür.

Herhangi bir yetersizliğe sahip özel gereksinimli çocuklar için planlanan aktivitelerde uzun vadeli hedefler göz önünde bulundurulduğunda; engelli bireylerde olumlu benlik algısı, sosyal beceri kazanımı, motor yeteneklerin gelişimi, fiziksel ve motor yeterliliğin artırılması, boş zaman değerlendirme becerileri, stres yönetimi, oyun becerileri ve yaratıcı ifade yeteneklerinin desteklenmesinin amaçlandığı görülmektedir (Morris, 1989). Bu hedefler göz önünde bulundurulduğunda, sporun engelli bireylerin yaşamlarının birçok alanında olumlu etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Engellilerin spor faaliyetlerinden elde ettikleri faydalar, yalnızca kendilerine değil; ailelerine, iş ortamlarına ve içinde bulundukları topluma da olumlu şekilde yansımaktadır. Engelliler için spor, bireyler arası etkileşimi güçlendiren, uyum yeteneğini ve insiyatif almayı geliştiren bir araçtır (Mumcu, 2017). Spor ya da herhangi bir fiziksel aktiviteye katılmak, bireyin farklı kimlik ve rollerini keşfetmesine olanak tanır, öz algısını yeniden şekillendirme fırsatı sunar, grup aidiyet duygusunu güçlendirir ve engellilik bilincini azaltmaya yardımcı olur (Groff, Lundberg, Zabriskie, 2009).

Alanyazın incelendiğinde engelliler için sporun olumlu etkisi üzerine birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Akınoğlu (2019)'nun yapmış olduğu çalışmada, engelli kadın bireylerin egzersiz ve spor etkinliklerine katılımının önemi ele alınmıştır. Engelli kadınların uygun egzersiz programlarıyla spora yönlendirilmesinin, fiziksel ve psikolojik sağlıklarını iyileştireceği ve yaşam kalitelerini artıracağı ifade edilmiştir. Nişli ve arkadaşları (2019) araştırmalarında engelli bireylerin beden eğitimi ve spor çalışmalarının fiziksel uygunluk düzeyleri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma, 2000-2017 yılları arasında yapılan 44 çalışmayı analiz ederek, engelli bireylerin spor etkinliklerine katılımının fiziksel ve motor beceri gelişimini desteklediğini vurgulamaktadır. Kronik hastalığı olan engelli

bireylerde egzersizin önemini araştıran bir diğer çalışmada ise, egzersizin engelli bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlıklarını iyileştirmede önemli bir araç olduğu vurgulanmıştır (Ergun ve Kuyulu, 2021).

Sonuç olarak, engelli bireyler için spor faaliyetleri, yaşamları boyunca bir rehabilitasyon aracı olarak işlev görürken, bireylerin kendi potansiyellerini ortaya çıkarmalarına ve topluma aktif şekilde katılmalarına olanak tanır. Sporun yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal açıdan da önemli faydalar sağladığı ifade edilebilir. Bu doğrultuda, engelli bireylerin spora katılımını teşvik etmek ve bu alanda yapılan çalışmaları geliştirmek, engelli bireylerin yaşam kalitesini artırmak ve toplumsal entegrasyonlarını desteklemek için önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Akınoğlu B. Engelli kadın, egzersiz ve spor. Kaplan Ş, editör. Kadın ve Spor. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2019. p.10-5.

Bailey, B. R. ve Wning, J. D. (1994). Using visual accents to enhance attending to communication symbols for students with severe multiple disabilities. Re:View, 26(3), 101- 118.

Beasley, C. R. (1982). Effects of a jogging program on cardiovascular fitness and work performance of mentally retarded adults. American Journal of Mental Deficiency, 86(6), 609-613.

Besiri, A. (2009). Yoksulluk ekseninde engellilerin eğitimi. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 83, 353-374.

Boyacıoğlu, H. (2015). Zihinsel Engelli Çocuklar İçin Ergonomik Kolluk Tasarımı. Mühendislik Bilimleri Ve Tasarım Dergisi, 3(3), 647-650.

Çağlar D. Ortopedik Özürlü Çocuklar ve Eğitimleri- 2. Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1982.

Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, Resmi Gazete, 17.7.2009/ 27288.

Ergun N, Kuyulu P. Kronik hastalığı olan engelli bireylerde egzersiz. Demirgüç A, editör. Sağlıkta ve Hastalıkta Egzersiz. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2021. p.39-46.

Farrell, M. (2008). Educating Special Children: An introduction to provision for pupils with disabilities and disorders. New York:Routledge.

Groff, D.G., Lundberg, N.R., Zabriskie, R.B. (2009). Influence Of Adapted Sport On Quality Of Life: Perceptions Of Athletes With Cerebral Palsy. Disability Rehabilitation, 31 (4): 318-326.

Heward, W. L. (2013). Exceptional Children: An Introduction to Special Education, Pearson, USA.

İlhan EL. (2008). Eğitilebilir zihinsel engelli çocuklarda beden eğitimi ve sporun sosyalleşme düzeylerine etkisi. Kastamonu Eğitim Dergisi. 16(1), 315-324.

Kahraman Güloğlu, F. (2022). Türkiye'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Engellilik ve Politikasını Şekillendiren Sosyokültürel Değerlerin Keşfi ve Makul Düzenleme Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi. İnsan Ve Toplum, 12(3), 72-100.

Karaaslan, M.M. (2015). Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Psikolojik Durumları ile Bakım Yükünün Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları ana Bilim Dalı, Erzurum.

Konar, N. ve Pepe K., (2009). Rehabilitasyon, Engelliler Sporu ve Paralimpikler. Yeni Dünya Düzeninde Olimpizm Sempozyumu. Hacettepe Üniversitesi Ankara. S.162- 169

Kuru Aktürk, N. B., & Ekim, A. (2023). Toplumda Engelli Çocuk. Arel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 7(3), 178-185.

Milli Eğitim Bakanlığı (2006). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. Resmi Gazete, 10 Mayıs 2006, Sayı: 26185. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2916.pdf

Morris, L., Schulzl.: Creative Play Activities For Childeren With Disabilities, Usa, 1989.

Mumcu, H. E. (2017). Bazı AB ülkelerinde uygulanan engelli spor politikalarının ekonomik, sosyal ve proje bazlı olarak Türkiye ile karşılaştırması.(Doktora Tezi)

Murat, S. (2009). Genel Olarak Özürlülere Yönelik Çalışmalar ve İsmek Örneği. In Journal of Social Policy Conferences (No. 56). Istanbul University.

Nişli, M.Y., Acar, Z.A., Öz Nişli, E. (2019). Engellilerde beden eğitimi ve spor çalışmalarının çeşitli kriterler açısından gözden geçirilmesi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19 (2), 587-603.

Özgür, İ. (2003). Konuşma Bozuklukları ve Sağaltımı. Adana: Nobel Kitabevi.

Öztürk, M. (2012). Türkiye'de engelli gerçeği raporu. Canda Özür Olmaz Derneği.

United Nations (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities. United Nations. https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf

Yavas, M. ve İlhan, A. (1996). Beden Eğitimi ve Sporda Özel Öğretim Yöntemleri. Bursa: Melisa Yayıncılık.

World Health Organization (WHO). (1980). International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps (ICIDH): A Manual of Classification Relating to the Consequences of Disease. Geneva: World Health Organization.

Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete (2005). 5378 Sayılı Engelliler Kanunu. Resmi Gazete, 30 Aralık 2005, Sayı: 26029.

Türkiye'de Gerçekleştirilen Uluslararası Spor Organizasyonları ve Etkileri

Ayşegül DEMİR SARIİPEK[1]
Serkan HACICAFEROĞLU[2]
Semih SARIİPEK[3]

1- Öğr. Gör.; Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Terapi ve Rehabilitasyon Bölümü. asariipek@bandirma.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4341-8397
2- Prof. Dr.; Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Spor Yöneticiliği Bölümü shacicaferoglu@bandirma.edu.tr ORCID No: 0000-0001-8301-304X
3- Öğr. Gör. Dr.; Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Erdek Meslek Yüksekokulu Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü. ssariipek@bandirma.edu.tr ORCID No: 0000-0002-6585-626X
*Bu çalışma, 22-23 Kasım 2024 tarihinde gerçekleşen 2nd International Conference on Trends in Advanced Research ICTAR 2024 isimli kongrede özet bildiri olarak sunulmuştur.

ÖZET

Uluslararası spor organizasyonlarına ev sahipliği yapan ülkeler spor turizmi ve ekonomik kalkınma açısından önemli adımlar atmıştır. Özellikle popüler spor dallarındaki organizasyonlar ve çeşitli atletizm yarışmaları ülkelerin spor altyapısını ve küresel tanınırlığını artırmıştır. Türkiye, gençlik sporları alanında önemli uluslararası organizasyonlara ev sahipliği yaparak spor altyapısını güçlendirmiş ve genç sporcuların uluslararası deneyim kazanmasına olanak sağlamıştır. Bu çalışmada Türkiye'de gerçekleştirilmiş üç spor organizasyonu incelenmiştir. Bu organizasyonlar, Trabzon'da gerçekleşen Avrupa Gençlik Olimpik Yaz Festivali (2011), Mersin'de gerçekleşen Akdeniz Oyunları ve Erzurum'da gerçekleşen Avrupa Gençlik Olimpik Kış Festivali (2017)'dir. Araştırma kapsamında alanyazın incelenmiş ve konu ile ilgili önceki çalışmalara yer verilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı web sayfası üzerinden ulaşılan konaklama istatistikleri tasnif edilmiş ve ilgili etkinliklerin gerçekleştirildiği yıl medyan olacak şekilde beşer yıllık konaklama istatistikleri verilmiştir. Üç spor organizasyonu için geçerli olmak üzere, etkinliğin başladığı tarihten itibaren ilgili destinasyona daha fazla yerli ve yabancı turistin geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda bölge kültürünün de kısa sürede tanıtımının yapıldığı bu tür organizasyonların sosyo-kültürel etkileri de olduğu ifade edilebilir. Türkiye'de daha fazla uluslararası spor etkinliğinin gerçekleştirilmesi belki de ileride bir olimpiyat meşalesinin Türkiye'de yanmasına öncülük edebilecektir.

Anahtar Kelimeler – Uluslararası Spor Organizasyonları, Eyof 2011, W-Eyof 2017, Akdeniz Oyunları.

GİRİŞ

Günümüzde spor, toplumların refah düzeyinin bir göstergesi olarak kabul edilmekte ve sosyal yaşam üzerinde önemli bir etkiye sahip olan sosyo-kültürel bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Işıldar, 2022). Uluslararası spor organizasyonları içinde en eski, en büyük ve en prestijli olanı ise olimpiyat oyunlarıdır. Modern Olimpiyatlar ilk kez 1896 yılında Yunanistan'ın Atina kentinde düzenlenmiş olup, II. Dünya Savaşı dışında her dört yılda bir düzenli olarak gerçekleştirilmiştir (Örmeci, 2016; Önder ve Batal, 2018).

Olimpiyatların yanı sıra, günümüzde popüler olan diğer spor organizasyonları arasında Formula 1, FIFA Dünya Kupası, Tour de France, Wimbledon Tenis Şampiyonası, Avrupa Rugby Kupası, Avrupa Yüzme Şampiyonası, Dünya Atletizm Şampiyonası, UEFA Şampiyonlar Ligi,

Universiade ve Avrupa Gençlik Olimpik Festivali (EYOF) gibi etkinlikler yer almaktadır (Çakıcı ve Yavuz, 2013).

Ülkelerin özellikle son yıllarda tanıtım konusunda mega etkinlikleri kullandıkları görülmektedir. Bir destinasyonun kültür başkenti, olimpiyat başkenti gibi sıfatlara sahip olması tanıtım açısından çok önemli bir pazarlama enstrümanı olduğu bilinmektedir (Karaca, 2012).

Büyük spor organizasyonlarının gerçekleştirildiği ülkelere katkıları şu şekildedir (Nalçakan, 2009):

1. Tesisleşme ve Spor Tesisleri Açısından Kazanımlar
2. Sosyal Gelişim Açısından Kazanımlar
3. Turizm ve Spor Turizmi Açısından Kazanımlar
4. Ekonomik Gelişmeler Açısından Kazanımlar
5. Spor ve Sporcu Açısından Kazanımlar
6. Destekleme Faaliyetleri (Sponsorluk)

Uluslararası spor organizasyonlarının süresi kısa olsa da bu organizasyonlara ev sahipliği yapan destinasyonlar için uzun süren etkileri bulunmaktadır (Preuss, 2009). Baum ve Lockstone (2007) büyük ölçekli spor organizasyonlarının düzenlendiği şehirlerde altyapı ve tesisleşme noktasında önemli gelişmelerin olduğunu vurgulamaktadır.

Uluslararası spor organizasyonlarının ekonomik etkisi, turistlerin etkinlik sırasında yaptıkları harcamaların bir sonucu olarak, ev sahibi bölgedeki halkın gelirlerinde meydana gelen net değişim şeklinde tanımlanır (Eryılmaz ve Cengiz, 2012). Bu etki, turistlerin konaklama, yeme-içme ve alışveriş gibi çeşitli harcamalarıyla yerel ekonomiyi canlandırarak, toplumun genel refah düzeyini artırır.

Uluslararası spor etkinliklerine ev sahipliği yapmak, bir bölge veya ülke için uzun vadeli ekonomik büyüme ve uluslararası tanınırlık elde etme fırsatı olarak değerlendirilmektedir (Er ve Güzel, 2019: 201).

Büyük spor organizasyonlarına ev sahipliği yapmak, genellikle kent sakinleri için kısa vadede bir heyecan ve coşku yaratırken, şehir için gelişmiş bir altyapı ve yeni tesisler anlamına gelir. Ancak, bu tür etkinliklerin ardından şehirde büyük borç yükü, kullanım dışı kalan tesisler veya yerlerinden edilen topluluklar gibi olumsuz ve beklenmeyen durumlar ortaya çıkabilir (Hergüner, 2015).

Uluslararası spor etkinliklerine ev sahipliği yapan şehir ve ülkelerde gözlemlenen en belirgin gelişmelerden biri turizm alanında gerçekleşir (Gül, 2019: 44). Etkinlikler, turist akışını artırarak yerel ekonomiye katkı sağlar ve destinasyonun tanıtımını destekler.

Büyük ölçekli etkinliklere ev sahipliği yapma ayrıcalığını kazanan ülkeler, bu organizasyonları başarıyla gerçekleştirebilmek için genellikle altyapı ve spor tesislerine ciddi yatırımlar yapmak zorunda kalmaktadır. Bu durum, harcanan kaynakların ve elde edilen kazançların dikkatlice

değerlendirilmesini gerektirir. Günümüzde, uluslararası spor organizasyonlarına ev sahipliği yapmak, ekonomik faydalardan çok, bir tür "prestij" meselesi haline gelmiş olup, ülkeler için kendilerini global düzeyde kanıtlama ve uluslararası alanda tanınma fırsatı sunmaktadır (Bulut, 2021). Bu çalışmada Türkiye'de gerçekleştirilmiş üç spor organizasyonu incelenecektir.

TÜRKİYE'DE GERÇEKLEŞTİRİLEN ULUSLARARASI SPOR ORGANİZASYONLARI VE ETKİLERİ

Bu bölümde Türkiye'de farklı illerde gerçekleştirilmiş olan uluslararası spor organizasyonları incelenecektir. Organizasyonların ekonomik etkilerinin anlaşılabilmesi amacıyla etkinliğin gerçekleştirildiği yıl, önceki ve sonraki yıllardaki turizm istatistiklerine yer verilecektir. Bununla birlikte organizasyonlar ile ilgili bilimsel araştırmalar da bu bölümde tartışılacaktır

.

A. Avrupa Gençlik Olimpik Yaz Festivali (2011)

2011 Avrupa Gençlik Olimpik Yaz Festivali (EYOF 2011), Türkiye'nin Trabzon şehrinde, Avrupa Olimpiyat Komiteleri Birliği'nin gözetiminde, 23-30 Temmuz 2011 tarihleri arasında düzenlenmiştir.

Trabzon'da gerçekleştirilen 2011 EYOF için çeşitli yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bunlar (Karaca, 2012):

1. 7500 Kişilik Hayri Gür Spor Salonu
2. Üstü Açılır Kapanır Yüzme Havuzu
3. Söğütlü Atletizm Sahası ve 7500 Kişilik Tribün
4. Yomra Jimnastik Salonu
5. Beşirli Tenis Kompleksi
6. Olimpiyat Köyü
7. M. Akif Ersoy Yüzme Havuzu Çevresi Düzenlemesi
8. Yomra-Arsin-Araklı-Of-Çarşıbaşı-Vakfıkebir Spor Salonları Soğutma- Havalandırma Tesisatları Yapımı
9. Tenis Kompleksi İkmal İnşaatı
10. Yomra Jimnastik Salonu İkmal İnşaatı
11. 7500 Kişilik Hayri Gür Spor Salonu Çevre Düzenlemesi ve Otopark İnşaatı
12. Arsin Araklı Of Spor Salonları Çevre Düzenleme
13. Olimpik Oyunlar Büroları ve Basın Merkezi
14. 2855 Öğrenci Kapasiteli Yurt Binaları

Etkinliğin gerçekleştirildiği 2011 yılı dahil olmak üzere beş yılda şehre gelen turist sayıları Tablo 1 aracılığıyla gösterilmektedir.

Tablo 1. Yıllara Göre Trabzon'a Gelen Turist Sayıları*

Turist Sayısı	2009	2010	2011	2012	2013
Yabancı	38509	74284	**96867**	119699	84077
Yerli	466793	535215	**683955**	651857	526790
Toplam	505302	609499	**780822**	771556	610867

** Turizm işletme belgeli ve belediye belgeli konaklama işletmelerinde en az bir gece konaklayan kişi sayıları*

Kaynak: www.yigm.ktb.gov.tr

Tablo 1'de görüldüğü üzere etkinliğin gerçekleştirildiği 2011 yılında önceki yıllara göre önemli bir artış görülmektedir. Takip eden 2012'de ise büyük bir artış görülmektedir.

B. Akdeniz Oyunları (2013)

Akdeniz Oyunları fikri, Londra Olimpiyat Oyunları sonrasında, Mısır Olimpiyat Komitesi Başkanı ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi Başkan Yardımcısı Muhammed Tahir Paşa tarafından ortaya atılmıştır. Bu organizasyon, Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları üzerinde yer alan Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin katılımını hedeflemiştir (Özsoy, 2013). Uluslararası Olimpiyat Oyunları'na benzer bir yapıya sahip olan Akdeniz Oyunları, atletizm, basketbol, boks, jimnastik, futbol, güreş, eskrim, su topu ve yüzme gibi spor branşlarını içeren değişmez bir oyun programına sahiptir (Duran vd., 2013).

İlki Mısır'ın İskenderiye kentinde 5-12 Ekim 1951 tarihinde düzenlenen (Atçı vd., 2013) Akdeniz oyunlarının 17.si kendisine Mersin'de yer bulmuştur. Açılış günü 20 Haziran 2013 olan oyunlar 30 Haziran 2013'te sona ermiştir.

Can ve Değirmen (2017) araştırmalarında Akdeniz Oyunlarının ekonomik etkilerini ekonomik durum, fiyatlar genel seviyesi, istihdam, devlet gelirleri, turizm ve dış ticaret verileri üzerinden araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre oyunların yeteri kadar ekonomik etki yaratamadığı görülmektedir.

Yıllara göre Mersin'de en az bir gece konaklama yapan yerli ve yabancı turist sayıları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Yıllara Göre Mersin'e Gelen Turist Sayıları*

Turist Sayısı	2011	2012	2013	2014	2015
Yabancı	82230	70208	**99820**	179990	146543
Yerli	576967	665246	**654872**	701527	1299376
Toplam	659197	735454	**754692**	881517	1445919

** Turizm işletme belgeli ve belediye belgeli konaklama işletmelerinde en az bir gece konaklayan kişi sayıları*

Kaynak: www.yigm.ktb.gov.tr

Tablo 2'de görüldüğü üzere etkinliğin gerçekleştirildiği 2013 yılına kadar sabit bir turizm hareketliliği görülmektedir. 2013 yılından sonra özellikle yabancı turist sayısında önemli bir artış görülmektedir.

Güçer ve Silik (2014) 425 kişiye anket uyguladıkları çalışmalarında Mersin'de ikamet eden bireylerin demografik özelliklerine göre etkinliğin ekonomik etkilerinin algılanmasında farklılık bulmuşlardır.

Yavuz ve Çakıcı (2014) çalışmalarında uluslararası etkinliğin düzenleneceği Mersin'de kent paydaşlarının ve yöneticilerinin beklentilerini araştırmışlardır. Çalışmada, katılımcıların kent ekonomisinde canlanma, şehir reklam ve tanıtımının artırılması, kentin kültürel çeşitliliğinin tanıtılması, turizm gelişimine katkı sağlanması ve sosyal-kültürel etkileşimin teşvik edilmesi gibi beklentilere sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu beklentiler, organizasyonların kent üzerinde yaratacağı olumlu etkileri vurgulamaktadır.

C. Avrupa Gençlik Olimpik Kış Festivali (2017)

Kış Avrupa Gençlik Olimpik Festivali (W-EYOF), 14-18 yaş arasındaki genç atletlerin katıldığı ve Avrupa Olimpiyat Komitesi (EOC) çatısı altında her tekli yılda düzenlenen bir organizasyondur. 2017 yılında bu prestijli etkinliğe Erzurum ev sahipliği yapmıştır. Şubat 2017'de Erzurum'da gerçekleştirilen Kış Avrupa Gençlik Olimpik Festivali'ne 34 ülkeden toplamda 646 atlet katılmıştır. Bu atletler, Alp disiplini, biatlon, kayaklı koşu, kar kayağı (snowboard), kayakla atlama, körling (curling), buz hokeyi, sürat pateni ve artistik patinaj gibi 9 farklı spor dalında 8 gün boyunca kıyasıya mücadele etmişlerdir (Batur vd., 2019).

Büyük ölçekli bir spor etkinliğinin bir kente çeşitli etkileri bulunmaktadır. Bu etkilerin anlaşılabilmesi amacıyla çeşitli bilimsel araştırmalar yürütülmektedir. Örneğin Önder (2017) yüksek lisans tezinde Avrupa Gençlik Olimpik Kış Festivali'nde Erzurum Büyükşehir Belediyesinin rolünü araştırmıştır. Önder ve Batal (2018) araştırmalarında Erzurum'da EYOF için kayak merkezlerinin açıldığını, bakımlarının yapıldığını, Erzurum Büyükşehir Belediyesi tarafından kayak kurslarının

yörenin gençlerine yönelik verildiğini ve olimpiyat kültürünün şehre yansıtıldığını, etkinlik boyunca otellerin doluluk oranlarının %95'in üzerine çıktığını belirtmişlerdir. Yıllara göre Erzurum'da en az bir gece konaklama yapan yerli ve yabancı turist sayıları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Yıllara Göre Erzurum'a Gelen Turist Sayıları*

Turist Sayısı	2015	2016	2017	2018	2019
Yabancı	32841	24558	**42020**	47960	49501
Yerli	339888	375488	**449466**	469296	571429
Toplam	372729	400046	**491486**	517256	620929

** Turizm işletme belgeli ve belediye belgeli konaklama işletmelerinde en az bir gece konaklayan kişi sayıları*

Kaynak: www.yigm.ktb.gov.tr

Tablo 3'e göre etkinliğin düzenlendiği yıl olan 2017'de Erzurum'a gelen hem yabancı hem de yerli turist sayısında önemli bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Etkinlik yılına kadar Erzurum'a gelen turist sayısında dalgalanmalar mevcuttur. Fakat etkinlikten sonraki yıllarda şehre gelen turist sayısında önemli bir artış olduğu görülmektedir.

Yapraklı ve Ünalan (2020) çalışmalarında 2017 yılında gerçekleştirilen etkinliğin Erzurum üzerindeki çeşitli etkilerini ölçmeye yönelik 500 kişi ile anket çalışması yürütmüşlerdir. EYOF 2017'nin pozitif ekonomik etkileri değerlendirildiğinde, yerel halkın kış oyunlarının Erzurum'un itibarına katkı sağladığını ve uluslararası alanda şehrin imajını artırdığını, ayrıca Erzurum'un turistik bir destinasyon olarak görülmesine katkı sunduğunu düşündüğü tespit edilmiştir. Ancak, yerel halkın aynı zamanda etkinliklerin yeterli iş imkânı yaratmadığını ve iş fırsatları konusunda tatmin olmadığını ifade ettikleri de gözlemlenmiştir. Bu durum, etkinliğin turistik ve prestij etkilerinin yanında, ekonomik faydaların daha geniş kitlelere yayılmadığına dair bir kaygıyı ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uluslararası spor organizasyonları bir destinasyon için günümüzde çeşitli açılardan öneme sahiptir. Organizasyonun gerçekleştiği şehirde organizasyonun gerçekleştirilebilmesi amacıyla çeşitli yatırımlar yapılmaktadır. Başarılı bir organizasyon süreci geçiren şehre bu yapılar daha sonra hizmet vermek üzere bir armağan olarak düşünülebilir. Yatırım gibi uzun vadeli etkinin yanında kısa süreli ekonomik etkiler de bulunmaktadır. Örneğin etkinliğin gerçekleştiği tarihlerde otellerdeki doluluk oranlarının %95'lerin üzerine çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte bir şehrin önemli bir spor organizasyonunu organize etmesi ve ev sahipliği yapması bu şehrin tanınırlığına da önemli katkılarda bulunmaktadır.

Bu araştırma kapsamında Türkiye'de üç kentte gerçekleştirilen uluslararası spor organizasyonları değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında literatür incelenmiş ve konu ile ilgili önceki çalışmalara yer verilmiştir. Bununla birlikte Kültür ve Turizm Bakanlığı web sayfası üzerinden ulaşılan konaklama istatistikleri tasnif edilmiş ve ilgili etkinliklerin gerçekleştirildiği yıl medyan olacak şekilde beşer yıllık konaklama istatistikleri verilmiştir. Üç örnekte de görüldüğü gibi etkinliğin olduğu tarihten itibaren olmak üzere ilgili destinasyona daha fazla yerli ve yabancı turistin geldiği görülmektedir.

Uluslararası spor organizasyonunun gerçekleştirildiği bir destinasyonda aynı zamanda çeşitli sosyo-kültürel etkiler de bulunmaktadır. Bölge kültürünün en etkili tanıtımı bu kısa süreli etkinliklerde yapılabilmektedir. Bununla birlikte uluslararası barışa da giden yolda bu tip etkinliklerin önemli faydasının bulunduğu ifade edilebilir.

Son olarak Türkiye'de daha fazla uluslararası spor etkinliğinin gerçekleştirilmesi belki de ileride bir olimpiyat meşalesinin Türkiye'de yanmasına öncülük edebilecektir. Bu açıdan her türlü uluslararası spor etkinliğine tüm destinasyonlarımızla talip olmamız yararımıza olacaktır.

REFERANSLAR

Atçı, D., Yenipınar, U., & Unur, K. (2014). Gönüllü olma nedenleri: Mersin 2013-XVII. Akdeniz oyunları örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, *11*(3).

Batur, A., Köse, A., & Küçükceran, K. (2019). 2017 Avrupa Kış Gençlik Olimpik Festivali Süresince Oluşan Spor Yaralanması Olgularının Analizi. *Anatolian Journal of Emergency Medicine*, *2*(3), 13-16.

Baum, T.G., & Lockstone, L. (2007), Volunteers and Mega Sporting Events: Developing a Research Framework. *International Journal of Event Management Research,* 3 (1): 29-41.

Bulut, B. A. (2021). *Uluslararası spor organizasyonlarında görev alan gönüllülerin kişilik özelliklerinin sporda gönüllülük motivasyonları üzerine etkisinin incelenmesi (İstanbul Örneği)* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

Can, Z. G., & Değirmen, S. (2017). Spor organizasyonlarının ekonomik açıdan incelenmesi: Mersin ili örneği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, *5*(4), 91-105.

Çakıcı, C., & Yavuz, G. (2013). Akdeniz oyunları bağlamında spor etkinlikleri ve olası etkileri, 1. *Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu*, 13-28.

Duran, A., Akın, M., Akdağ, G., Dönmez, B., Güler, O., & Benli, S. (2013). 17. Akdeniz Oyunları Oyunlar Köyü Konaklama Operasyon Süreci.

Er, B., & Güzel, P. (2019). Mega Spor Etkinlikleri Ve Sürdürülebilirlik. *Cbü Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, *14*(2), 199-221.

Eryılmaz, S. S., & Cengiz, H. (2012). Mega Etkinliklerin Kent Mekânına Ekonomik Yansımaları, Formula 1 Örneği. *Sigma*, *4*, 77-96.

Güçer, E., & Silik, C. (2014). Uluslararası Spor Organizasyonlarının Etkileri: 2013 Mersin Xvıı. Akdeniz Oyunları'na Yönelik Bir Uygulama. *International Journal Of Sport Culture And Science*, *2*(Special Issue 1), 148-170.

Gül, S. (2019). Uluslararası Spor Organizasyonlarının Kültürel, Sosyo-Ekonomik Ve Mekânsal Etkileri: Deaflympics Samsun 2017. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (41), 29-51.

Hergüner, B. (2015). Examining The Legacy Of Large-Scale Sports Events As A Governance İssue: A Case Study From Trabzon, Turkey. *Karadeniz Araştırmaları*, (47), 151-161.

https://Yigm.Ktb.Gov.Tr/Tr-201126/Yillik-Bultenler.Html Erişim Tarihi: 03.11.2024

Işıldar, P. (2022). Yöresel Yemeklerin Tanıtılmasında Uluslararası Spor Organizasyonlarının Yeri (The Role Of International Sports Organizations İn The Promotion Of Local Dishes). *Journal Of Tourism & Gastronomy Studies*, *10*(4), 2901-2926.

Karaca, S. (2012). Türkiye'deki Büyük Ölçekli Spor Organizasyonlarının Kentin Kültürel Gelişimine Etkileri: Trabzon ve Erzurum Örnekleri. *Oda*, *4*, 42-47.

Nalçakan, M. (2009). *Uluslararası Spor Organizasyonlarında Sağlık Hizmetleri Universiade 2005 İzmir Örneği* (Master's Thesis, Dokuz Eylul Universitesi (Turkey)).

Önder, H. A. (2017). *Uluslararası Spor Organizasyonlarında Yerel Yönetimlerin Rolü-Eyof 2017 Erzurum (Erzurum Büyükşehir Belediyesi Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi. Yalova.

Önder, H. A., & Batal, S. (2018). Yerel Yönetimlerin Uluslararası Spor Organizasyonlarındaki Rolü (Eyof 2017-Erzurum Büyükşehir Belediyesi Örneği). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *22*(2), 1053-1074.

Özsoy, (2013), "The First Mediterranean Games And Turkey With Its Reflections On The Newspapers", Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3, 71-80.

Preuss, H. (2009), Opportunity Costs And Efficiency Of Investments İn Mega Sport Events. Journal Of Policy Research İn Tourism, Leisure And Events, 1(2): 131-140.

Ünalan, M., & Yapraklı, T. Ş. (2020). Kış Avrupa Gençlik Olimpik Festivalinin Sosyo-Kültürel, Çevresel Ve Ekonomik Etkisinin Belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, *28*(43), 175-194.

Yavuz, G., & Cakıcı, C. (2014). Mersin'in XVII. Akdeniz Oyunları'ndan Beklentileri Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, *2*(1), 11-26.

Yiyecek İçecek İşletmelerinde Stok Yönetimi ve Stok Kontrolünün Önemi

Levent KOŞAN[1]

[1] Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, lkosan@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7630-6354

ÖZET

Bu bölümde, yiyecek içecek işletmelerinde stok yönetimi ve kontrolünün önemi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İşletmelerin operasyonel verimliliğini artıran, maliyetlerini optimize eden ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarını sağlayan stok yönetimi süreçleri, yalnızca işletme içi düzenin sağlanmasında değil, aynı zamanda müşteri memnuniyetini artırmada da kritik bir role sahiptir. Stok kayıplarının önlenmesi, çevresel sürdürülebilirlik stratejilerinin uygulanması ve teknolojik çözümlerden yararlanılması, etkin bir stok yönetimi için temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışma, stok yönetiminin sürdürülebilir işletme başarısındaki yerini analiz ederken, kayıpları önlemek ve verimliliği artırmak adına öneriler sunmakta; modern yaklaşımların işletmelere olan katkılarını vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler – Stok, Stok Yönetimi, Stok Kontrol, Yiyecek İçecek İşletmeleri, Stok Kayıpları.

GİRİŞ

Yiyecek ve içecek işletmelerinde stok yönetimi, işletme kaynaklarının etkin kullanımı açısından kritik bir role sahiptir. Stok yönetimi; hammadde, yarı mamul ve nihai ürünlerin belirli bir sistemle kontrol altında tutulmasını sağlayan bir süreçtir (Kumar ve Reinartz, 2016). Yiyecek içecek işletmelerinde stokların doğru yönetimi, işletme maliyetlerini kontrol etme ve kârlılığı optimize etme açısından önem taşır. Özellikle gıda sektöründe, stokların zamanında tüketilmemesi veya hatalı yönetilmesi durumunda bozulma, fire ve israf gibi ciddi maliyetler ortaya çıkmaktadır (Collins, 2018). Bununla birlikte, stok kontrolü, müşteri taleplerini hızlı bir şekilde karşılamada ve işletme operasyonlarının aksamadan sürdürülmesinde önemli bir faktördür. İşletmeler, özellikle değişken talep yapısı ve kısa raf ömrü olan ürünler nedeniyle etkili bir stok yönetimine ihtiyaç duyarlar. Etkili stok yönetimi; satın alma, depolama, kontrol ve kullanım süreçlerinin sistematik bir şekilde organize edilmesi anlamına gelir. Ayrıca, stokların optimum seviyede tutulması, nakit akışını düzenler ve işletmelerin finansal yapısını güçlendirir. Yiyecek içecek işletmelerinde stok maliyetlerinin minimize edilmesi, toplam maliyet yapısında ciddi bir iyileşme sağlar. Stok fazlası, sermaye bağlanmasına ve gereksiz yer işgaline yol açarken, stok yetersizliği müşteri memnuniyetsizliği ve gelir kaybı ile sonuçlanabilir (Heizer ve Render, 2020). Bu nedenle, stok yönetimi ve stok kontrolü, yiyecek içecek işletmelerinde stratejik bir yönetim alanı olarak ele alınmalıdır.

YİYECEK İÇECEK İŞLETMELERİNDE STOK YÖNETİMİ

Yiyecek içecek işletmelerinde stok yönetimi, işletmenin tedarik zinciri süreçlerini doğrudan etkileyen önemli bir fonksiyondur. Stoklar, işletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmesi için gereken malzemelerin belirli miktarlarda elde bulundurulmasıdır (Stevenson, 2015). Stok yönetimi süreçleri; doğru sipariş verme, stok takibi, depolama, kullanım ve denetim aşamalarından oluşur. Özellikle satın alma süreci, doğru miktarda ve zamanında tedarik sağlanması açısından kritik bir noktadır. Bu süreçte stok maliyetlerinin yönetilmesi, yiyecek içecek işletmelerinin kârlılık hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırır. Stok maliyetleri; sipariş maliyetleri, taşıma maliyetleri, elde bulundurma maliyetleri ve stok tükenme maliyetleri olarak gruplandırılır (Chopra ve Meindl, 2019). Hatalı stok yönetimi, hem maliyet artışına hem de operasyonel aksamalara neden olabilir. Örneğin, stok fazlalığı taşıma ve depolama maliyetlerini artırırken, stok yetersizliği müşteri memnuniyetini olumsuz etkileyerek gelir kaybına yol açar. Etkili bir stok yönetimi, işletmelerin ürün tedarik zincirini optimize ederek kaynakların verimli kullanımını sağlar (Russell ve Taylor, 2018).

Stok Yönetiminde Kritik Unsurlar

Stok yönetimi sürecinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için belirli kritik unsurların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu unsurlar, işletmelerin hem maliyetlerini kontrol etmelerini hem de operasyonel verimliliği artırmalarını sağlar. Birinci kritik unsur doğru talep tahminidir. Talep tahmini, geçmiş verilerin analiz edilerek gelecekteki ihtiyaçların belirlenmesini ifade eder (Chopra ve Meindl, 2019). Yiyecek içecek işletmelerinde müşteri taleplerinin mevsimsel, haftalık veya günlük değişkenlik göstermesi, stokların doğru seviyede tutulmasını zorlaştırır. Bu nedenle işletmeler, talep tahmini yöntemlerini (örneğin regresyon analizi veya zaman serisi analizleri) kullanarak olası dalgalanmalara karşı hazırlıklı olmalıdırlar.

İkinci kritik unsur stok seviyelerinin optimizasyonudur. Minimum ve maksimum stok seviyelerinin belirlenmesi, işletmenin operasyonel ihtiyaçlarını karşılamak ve maliyetleri minimize etmek açısından önemlidir. Minimum stok seviyesi, stokların tükenme riskini önleyecek asgari miktarı ifade ederken, maksimum stok seviyesi gereksiz sermaye bağlanmasını ve bozulmayı önler (Stevenson, 2015). Ayrıca, güvenlik stoğu olarak adlandırılan yedek stok miktarının da belirlenmesi, ani talep artışları veya tedarik gecikmelerine karşı işletmeyi güvence altına alır.

Üçüncü unsur stok maliyetlerinin yönetimidir. Yiyecek içecek işletmelerinde stok maliyetleri; sipariş maliyetleri, taşıma maliyetleri, elde bulundurma maliyetleri ve stok tükenme maliyetleri olarak dört grupta ele

alınır (Russell ve Taylor, 2018). Sipariş maliyetleri, stokların yeniden sipariş edilmesi sürecinde ortaya çıkan giderleri kapsar. Taşıma maliyetleri, stokların depolanması ve korunmasıyla ilgilidir. Stok tükenme maliyetleri ise yeterli stok bulunmadığında müşteri kaybı veya işletme itibarına verilen zararı ifade eder. Bu maliyetlerin dengelenmesi, stok yönetiminin başarısı açısından kritik bir unsurdur.

Bir diğer önemli unsur depolama koşullarıdır. Yiyecek içecek işletmelerinde ürünlerin kısa raf ömrü nedeniyle depolama sürecinin etkin şekilde organize edilmesi gerekir. Ürünlerin sıcaklık, nem ve hijyen koşullarına uygun olarak muhafaza edilmesi, hem israfı önler hem de ürün kalitesini korur (Collins, 2018). Bu bağlamda, depoların düzenli olarak denetlenmesi ve FIFO yönteminin uygulanması, özellikle bozulabilir ürünler için hayati önem taşır.

Beşinci kritik unsur teknoloji kullanımıdır. Günümüzde stok yönetimi yazılımları, işletmelere gerçek zamanlı takip imkânı sağlayarak stok hatalarını minimize etmektedir. RFID ve barkod sistemleri, ürünlerin giriş-çıkış takibini kolaylaştırır ve stok seviyelerinin anlık olarak güncellenmesini sağlar (Kumar ve Reinartz, 2016). Teknolojinin entegre edilmesiyle manuel hatalar azalırken, veri analizleri sayesinde daha bilinçli ve hızlı kararlar alınabilmektedir.

Son olarak, insan faktörü de stok yönetiminde önemli bir unsurdur. Stok yönetimi süreçlerini yürüten personelin eğitimi, farkındalığı ve disiplini, sürecin başarısını doğrudan etkiler. Çalışanların stok kayıtlarını doğru tutmaları, stok hareketlerini düzenli izlemeleri ve raporlamaları gerekmektedir. Eğitim programları ve performans ölçüm sistemleri, bu alanda kaliteyi artırmak için etkili bir yöntemdir (Heizer ve Render, 2020).

Stok yönetiminde bu kritik unsurların dikkate alınması, yiyecek içecek işletmelerinde maliyetlerin kontrol altında tutulmasını ve müşteri memnuniyetinin sağlanmasını garanti eder. İşletmelerin bu unsurlara yönelik stratejik yaklaşımlar geliştirmesi, sürdürülebilir başarı açısından büyük önem taşımaktadır.

Stok Kayıpları ve Yönetimi

Yiyecek içecek işletmelerinde stok kayıpları, işletmenin kârlılığını olumsuz etkileyen önemli bir sorundur. Stok kaybı, genellikle fiziksel kayıplar ve mali kayıplar olmak üzere iki şekilde ortaya çıkar (Stevenson, 2015). Fiziksel kayıplar; ürünlerin bozulması, fire verilmesi, yanlış depolama, hırsızlık veya kaybolma gibi nedenlerle meydana gelir. Mali kayıplar ise hatalı kayıtlar, yanlış siparişler veya fiyat dalgalanmaları nedeniyle işletme gelirlerinde yaşanan olumsuzlukları kapsar. Özellikle yiyecek içecek işletmelerinde stok kayıpları, ürünlerin kısa raf ömrü ve hijyen gereksinimleri

nedeniyle daha sık görülmektedir (Collins, 2018). Stok kayıpları, işletmenin nakit akışını olumsuz etkiler ve operasyonel verimliliğin azalmasına yol açar. Ayrıca, bu kayıplar müşteri memnuniyetini düşürerek uzun vadede işletmenin itibarını zedeleyebilir.

Stok kayıplarının başlıca nedenleri arasında yanlış sipariş verme ve stok kayıtlarının hatalı tutulması yer alır. Yanlış sipariş verme, genellikle talep tahmininde yapılan hatalardan kaynaklanır ve fazla veya eksik stok alımına neden olur (Heizer ve Render, 2020). Eksik stok alımı, müşteri taleplerinin karşılanamamasına yol açarken, fazla stok alımı ise bozulma ve fire oranını artırır. Hatalı stok kayıtları, manuel sistemler veya yetersiz teknolojik altyapı nedeniyle ortaya çıkar. Bu tür hatalar, stok miktarının gerçeği yansıtmamasına neden olarak işletmenin maliyetlerini artırır.

Bir diğer önemli neden bozulma ve fire durumudur. Özellikle gıda ürünlerinin sıcaklık ve nem gibi koşullara duyarlı olması, yanlış depolama veya ihmal nedeniyle ürünlerin bozulmasına yol açabilir (Ninemeier, 2019). Fire oranlarının yüksek olması, hammadde maliyetlerini artırırken, israfı önleme amacıyla alınacak tedbirlerin gerekliliğini ortaya koyar. Ayrıca, hırsızlık ve usulsüzlükler, stok kayıplarının önemli bir bölümünü oluşturur. İç veya dış kaynaklı hırsızlıklar, stok kontrol sistemlerinin yetersiz olduğu durumlarda daha sık görülmektedir.

Stok kayıplarını önlemek için işletmelerin alabileceği çeşitli önlemler bulunmaktadır. Teknolojik çözümler, stok takibini anlık olarak yapmayı ve hataları en aza indirmeyi sağlar. RFID (Radyo Frekansı Tanımlama), barkod sistemleri ve envanter yazılımları, ürün hareketlerini sürekli izleyerek stok kayıtlarının doğruluğunu artırır (Kumar ve Reinartz, 2016). Ayrıca, periyodik envanter sayımları ile fiziki stok durumu düzenli olarak kontrol edilmeli ve kayıtlarla karşılaştırılmalıdır. Bu sayede olası kayıplar hızlıca tespit edilerek müdahale edilebilir.

Stok kayıplarının önlenmesinde çalışan eğitimi ve farkındalığı da kritik bir unsurdur. Personelin stok yönetimi süreçlerinde sorumluluk sahibi olması, kayıtların düzgün tutulmasını ve hataların azaltılmasını sağlar. İşletmeler, çalışanlarına düzenli eğitimler vererek stok kayıplarının nedenlerini ve çözüm yollarını öğretmelidir (Russell ve Taylor, 2018). Ayrıca, çalışanların performansını ölçen ve ödüllendiren sistemler, motivasyonu artırarak bu alanda daha dikkatli çalışmalarını sağlayabilir.

Bir diğer önemli çözüm standart işletim prosedürlerinin (Standart Operation Procedures - SOP) oluşturulmasıdır. Depolama, sipariş verme, ürün kullanımı ve envanter takibi gibi süreçlerde standart prosedürlerin uygulanması, hataları azaltır ve kayıpların önüne geçer. Özellikle FIFO (First In First Out – İlk Giren İlk Çıkar) yöntemi kullanılarak ürünlerin raf ömrü dikkate alınmalı ve eski stokların önce tüketilmesi sağlanmalıdır (Stevenson,

2015). Bununla birlikte, atık yönetimi politikalarının devreye sokulması, fire ve israfı azaltarak maliyet kontrolüne katkı sağlar.

Sonuç olarak, stok kayıpları, yiyecek içecek işletmelerinde maliyetlerin artmasına ve kârlılığın azalmasına neden olan ciddi bir problemdir. Bu kayıpların önlenmesi için teknolojik sistemlerin kullanılması, personel eğitimlerinin artırılması ve etkin denetim mekanizmalarının devreye sokulması gerekmektedir. İşletmeler, stok kayıplarını minimize ederek operasyonel süreçlerini iyileştirebilir ve müşteri memnuniyetini artırabilir. Bu doğrultuda geliştirilen stratejik yaklaşımlar, sürdürülebilir ve kârlı bir işletme yönetimi için temel unsurlardan biri olacaktır.

STOK KONTROLÜ

Stok kontrolü, yiyecek içecek işletmelerinde stokların etkin bir şekilde izlenmesi ve yönetilmesi amacıyla kullanılan sistematik yöntemler bütünüdür. FIFO (First In, First Out - İlk Giren İlk Çıkar) ve LIFO (Last In, First Out - Son Giren İlk Çıkar) yöntemleri, stok kontrolünde sıkça başvurulan tekniklerdir (Heizer ve Render, 2020). FIFO yöntemi, ilk giren ürünün ilk çıkmasını öngörür ve özellikle gıda ürünlerinde tercih edilir çünkü bozulabilir ürünlerin raf ömrü dikkate alınır. LIFO yöntemi ise son giren ürünün ilk çıkmasını sağlar ve genellikle maliyet muhasebesinde stok maliyetlerinin hesaplanması esnasında uygulanır. Yiyecek içecek işletmelerinde en yaygın kullanılan stok kontrol yöntemlerinden biri de ABC analizidir. ABC analizi, stokları değer ve önem derecesine göre üç gruba ayırır: A sınıfı ürünler yüksek maliyetli ve düşük miktarda olan kritik ürünlerdir, B sınıfı orta önem taşıyan ürünlerdir, C sınıfı ise düşük maliyetli ve büyük miktarlarda bulundurulan ürünlerdir (Stevenson, 2015). Ayrıca, işletmelerde periyodik ve sürekli envanter yöntemleri uygulanarak stok durumları belirli aralıklarla kontrol edilir. Sürekli envanter yöntemi, stok hareketlerinin anlık olarak takip edilmesini sağlarken, periyodik envanter yöntemi belirli zaman dilimlerinde stokların kontrol edilmesini içerir (Chopra ve Meindl, 2019). Bu yöntemlerin etkin uygulanması, yiyecek içecek işletmelerinde stok hatalarını minimize eder ve maliyetleri kontrol altında tutar.

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte stok yönetimi süreçleri daha etkin ve hızlı hale gelmiştir. Stok yönetim yazılımları ve otomasyon sistemleri, işletmelerin stok takibini anlık olarak yapmasını sağlar. Örneğin, barkod ve RFID (Radyo Frekansı Tanımlama) sistemleri, ürünlerin hareketlerini otomatik olarak izler ve stok hatalarını azaltır (Kumar ve Reinartz, 2016). Ayrıca, ERP (Enterprise Resource Planning - Kurumsal Kaynak Planlama) sistemleri, işletmelerin stok yönetimi süreçlerine entegre edilerek veri analizleri sunar ve karar destek mekanizmasını güçlendirir. Yiyecek içecek işletmelerinde bu tür teknolojik uygulamalar, zaman ve maliyet tasarrufu sağlayarak operasyonel verimliliği artırır.

STOK YÖNETİMİ VE KONTROLÜ İÇİN ÖNERİLER

Yiyecek içecek işletmelerinde etkin stok yönetimi ve kontrolü, işletmenin maliyetleri düşürmesine ve operasyonel verimliliğini artırmasına olanak tanır. Önceki bölümlerde anlatılan bu durumun özet olarak gösterilmesi işletmelere katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda işletmelerin sürdürülebilir başarı sağlayabilmesi için aşağıdaki önerilerin dikkate alınması önem taşımaktadır:

1. Teknoloji Tabanlı Stok Yönetimi Sistemlerinin Kullanımı: Geleneksel stok yönetimi yöntemleri yerine, gelişmiş teknolojik araçların kullanımı stok kayıplarını ve hatalarını minimize eder. Stok yönetimi yazılımları, RFID ve barkod sistemleri, stok hareketlerini anlık olarak takip etmeyi mümkün kılar (Kumar ve Reinartz, 2016). Bu sistemler, işletmenin hangi ürünün ne zaman ve ne kadar stoklandığını görmesini sağlarken, gereksiz siparişlerin önüne geçer. İşletmelerin bu tür teknolojik yatırımları yapması, uzun vadede maliyetleri düşürecektir.

2. Talep Tahmini ve Veriye Dayalı Karar Verme: Yiyecek içecek işletmelerinde stok planlamasının etkin yapılabilmesi için talep tahminleme tekniklerinin kullanılması büyük önem taşır. Geçmiş satış verilerinin analiz edilmesi, mevsimsel değişimler ve müşteri alışkanlıkları dikkate alınarak talep tahmin modelleri oluşturulmalıdır (Chopra ve Meindl, 2019). Özellikle büyük işletmelerde veriye dayalı karar verme mekanizmalarının geliştirilmesi, stok düzeylerinin optimize edilmesine yardımcı olacaktır.

3. Standart İşletim Prosedürlerinin (SOP) Oluşturulması: Stok yönetimi süreçlerinde tutarlılığı sağlamak için standart işletim prosedürlerinin uygulanması gerekmektedir. Ürün kabulü, depolama, ürün kullanımı ve sipariş süreçlerinde net ve anlaşılır prosedürler belirlenmelidir. Ayrıca, FIFO (First In, First Out) yöntemi gibi stok tüketim stratejilerinin tüm çalışanlar tarafından benimsenmesi sağlanmalıdır (Stevenson, 2015).

4. Çalışan Eğitimleri ve Bilinçlendirme Programları: Stok yönetiminin etkinliği, büyük ölçüde çalışanların bilgi ve farkındalığına bağlıdır. Stok kayıtlarının düzgün tutulması, ürünlerin doğru depolanması ve israfın önlenmesi için çalışanların düzenli olarak eğitilmesi önemlidir. İşletmeler, periyodik eğitim programları düzenleyerek çalışanların stok kontrol süreçleri hakkında bilgi düzeylerini artırabilir (Russell ve Taylor, 2018). Ayrıca, performans değerlendirme ve ödüllendirme sistemleri uygulanarak çalışan motivasyonu artırılabilir.

5. Düzenli Envanter Kontrolleri: Stok kayıplarını ve kayıt hatalarını önlemek için düzenli envanter sayımları yapılmalıdır. Periyodik sayımlar, stok miktarının fiziki durumunu kayıtlarla karşılaştırarak olası tutarsızlıkların tespit edilmesini sağlar. Ayrıca, bu kontroller işletme içi hırsızlık veya usulsüzlüklerin de önüne geçer (Collins, 2018).

6. Depolama Koşullarının İyileştirilmesi: Yiyecek içecek işletmelerinde ürünlerin kalitesini ve raf ömrünü korumak için depolama koşulları iyileştirilmelidir. Depoların sıcaklık, nem ve hijyen koşulları düzenli olarak denetlenmeli ve gerekli önlemler alınmalıdır. Özellikle bozulabilir ürünler için soğuk hava depoları kullanılmalı ve ürünler türlerine göre uygun sıcaklık derecelerinde saklanmalıdır ((Ninemeier, 2019).

7. Tedarikçi Seçimi ve Tedarik Zinciri Yönetimi: Stok yönetiminde başarılı sonuçlar elde edebilmek için güvenilir ve zamanında teslimat yapabilen tedarikçilerin seçilmesi önemlidir. İşletmeler, tedarikçileriyle düzenli iletişim kurarak sipariş süreçlerini optimize edebilir. Ayrıca, çoklu tedarikçi sistemi kullanarak tedarik risklerini minimize edebilirler (Heizer ve Render, 2020).

8. Stok Güvenliği Önlemlerinin Artırılması: Stok kayıplarının büyük bir kısmı, işletme içi veya dışı hırsızlıklardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle depoların güvenliği artırılmalı ve giriş-çıkışların sıkı denetime tabi tutulması sağlanmalıdır. Güvenlik kameraları ve personel kartı uygulamaları gibi teknolojik çözümler, stok güvenliğini artırmak için etkili yöntemlerdir (Collins ve Parsa, 2016).

9. Atık Yönetimi Stratejilerinin Geliştirilmesi: Stok kayıplarını azaltmak amacıyla atık yönetimi politikalarının uygulanması önemlidir. İşletmeler, bozulma ve fire oranlarını düşürmek için fazla siparişlerden kaçınmalı ve atık oranlarını analiz ederek gerekli önlemleri almalıdır (Ninemeier, 2019). Ayrıca, geri dönüşüm programları ve israfı azaltmaya yönelik stratejiler geliştirilmelidir.

10. Sürekli İyileştirme ve Performans Değerlendirme: Stok yönetimi süreçlerinin etkinliğini ölçmek ve geliştirmek için performans değerlendirme sistemleri uygulanmalıdır. Stok devir hızı, kayıp oranı ve maliyet verimliliği gibi göstergeler düzenli olarak takip edilmelidir (Kumar ve Reinartz, 2016). Bu analizler doğrultusunda süreçlerde gerekli iyileştirmeler yapılmalı ve işletme performansı sürekli olarak artırılmalıdır.

Özetle, yiyecek içecek işletmelerinde stok yönetimi, maliyet kontrolü ve müşteri memnuniyeti açısından kritik bir süreçtir. Bu sürecin başarıyla uygulanabilmesi için teknolojik araçların kullanımı, çalışan eğitimleri ve standart prosedürlerin benimsenmesi gerekmektedir. Yukarıdaki öneriler doğrultusunda geliştirilecek stratejiler, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesine ve operasyonel verimliliğin artırılmasına katkı sağlayacaktır.

STOK YÖNETİMİ VE KONTROLÜNÜN SÜRDÜRÜLEBİLİR İŞLETME BAŞARISINDAKİ YERİ

Günümüzde işletmelerin rekabet avantajı elde edebilmesi ve uzun vadeli başarıyı sürdürebilmesi, kaynakların etkin yönetimi ile doğrudan ilişkilidir. Yiyecek içecek işletmelerinde stok yönetimi, bu bağlamda işletme kârlılığını artıran ve operasyonel verimliliği geliştiren stratejik bir süreç olarak ön plana çıkmaktadır. Stok yönetimi ve kontrolü, yalnızca maliyetlerin kontrolü için değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve müşteri memnuniyetinin sağlanması açısından da kritik bir role sahiptir (Chopra ve Meindl, 2019).

Sürdürülebilir işletme başarısı, işletmenin çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarda dengeli bir şekilde değer üretmesi anlamına gelir. Stok yönetimi ve kontrolü, bu hedeflerin gerçekleştirilmesine farklı açılardan katkı sağlar. Örneğin, etkin stok yönetimi, kaynak israfını önleyerek doğal çevrenin korunmasına katkıda bulunur. Aynı zamanda, maliyetlerin düşürülmesi yoluyla işletmenin finansal sürdürülebilirliğini güçlendirir ve müşteri taleplerine hızlı yanıt verilmesini sağlayarak sosyal sürdürülebilirliği destekler (Kumar ve Reinartz, 2016).

Ekonomik Sürdürülebilirlik ve Stok Yönetimi

Stok yönetimi, ekonomik sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda işletmenin maliyetlerini minimize eder ve kârlılığını artırır. Etkin bir stok kontrol sistemi, gereksiz alımları önleyerek nakit akışını optimize eder ve işletmenin finansal yapısını güçlendirir. Özellikle yiyecek içecek sektöründe, ürünlerin kısa raf ömrü ve hızla değişen müşteri talepleri, doğru stok yönetimi stratejilerinin uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Stokların gereğinden fazla tutulması, ürünlerin bozulmasına ve maliyetlerin artmasına neden olurken, eksik stok ise müşteri memnuniyetini olumsuz etkileyebilir (Heizer ve Render, 2020).

Bu bağlamda işletmeler, stok düzeylerini optimize etmek için talep tahmin modelleri ve teknolojik araçlar kullanabilir. Örneğin, Envanter Ekonomik Sipariş Miktarı (EOQ) modeli, sipariş sıklığını ve miktarını optimize ederek maliyetlerin azaltılmasına olanak tanır. Ayrıca, stok devir hızı gibi performans göstergelerinin düzenli olarak izlenmesi, işletmelerin stok yönetimi süreçlerini sürekli iyileştirmesine katkıda bulunur (Russell ve Taylor, 2018).

Çevresel Sürdürülebilirlik ve Stok Yönetimi

Etkin stok yönetimi, çevresel sürdürülebilirlik açısından da büyük önem taşır. Özellikle yiyecek içecek işletmelerinde gıda israfı, hem çevresel hem de ekonomik maliyetlere yol açan ciddi bir sorundur. Enerji tüketiminin ve karbon ayak izinin azaltılması amacıyla depo yönetiminde çevre dostu uygulamaların benimsenmesi önemlidir. Örneğin, düşük enerji tüketimli soğutma sistemlerinin kullanılması ve atık ürünlerin geri dönüşüm süreçlerine dahil edilmesi, çevresel etkileri minimize edebilir. İşletmeler, bu tür uygulamalarla hem çevreye katkı sağlamakta hem de sürdürülebilirlik konusunda farkındalıklarını artırmaktadır (Collins, 2018).

Sosyal Sürdürülebilirlik ve Stok Yönetimi

Stok yönetimi, sosyal sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda da önemli bir etkiye sahiptir. Etkin stok kontrolü, müşteri taleplerine hızlı yanıt verilmesini ve müşteri memnuniyetinin artırılmasını sağlar. Örneğin, bir restoranın menüde bulunan ürünlerin her zaman stokta bulunmasını sağlaması, müşterilere sunulan hizmet kalitesini artırır ve işletmenin itibarını güçlendirir (Chopra ve Meindl, 2019).

Bunun yanı sıra, stok yönetimi süreçlerinde çalışanların eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi, hem çalışan motivasyonunu artırır hem de işletme içindeki sosyal sorumluluk kültürünü geliştirir. Özellikle israfı önleme ve kaynakların etkin kullanımı konusunda çalışanların bilinçlendirilmesi, işletmenin sosyal sürdürülebilirlik hedeflerine katkı sağlar (Kumar ve Reinartz, 2016).

Görülmektedir ki; Stok yönetimi ve kontrolü, sürdürülebilir işletme başarısının temel taşlarından biridir. Doğru bir stok yönetimi stratejisi, işletmenin ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasını sağlar. Bu süreçlerin başarıyla yönetilmesi, yalnızca işletmenin kârlılığını artırmakla kalmaz, aynı zamanda kaynakların etkin kullanımını teşvik ederek çevreye ve topluma katkı sağlar. İşletmeler, stok yönetiminde sürdürülebilir yaklaşımlar benimseyerek uzun vadede rekabet avantajı elde edebilir ve sektördeki liderliklerini pekiştirebilir.

SONUÇ

Yiyecek içecek işletmelerinde stok yönetimi ve kontrolü, işletme performansını doğrudan etkileyen stratejik bir süreçtir. Etkin bir stok yönetimi, yalnızca işletmenin maliyetlerini düşürmekle kalmaz, aynı zamanda müşteri memnuniyetini artırarak uzun vadeli başarıyı garanti altına alır. Ancak stok yönetimindeki başarının anahtarı, modern yöntemlerin ve teknolojilerin işletme süreçlerine entegre edilmesi ile mümkündür. Talep tahmin modellerinden dijital envanter takip sistemlerine, depo güvenlik önlemlerinden çevresel sürdürülebilirlik stratejilerine kadar birçok faktör, stok yönetiminin temel yapı taşlarını oluşturur.

Stok kayıplarının önlenmesi, işletme içi verimliliğin artırılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Hırsızlık, yanlış stoklama, depolama hataları ve ürün bozulmaları gibi kayıplar, yalnızca finansal zarara yol açmakla kalmaz, aynı zamanda işletmenin operasyonel sürekliliğini de tehdit eder. Bu tür kayıpların önüne geçmek için güvenlik kameraları, personel kartı uygulamaları ve izlenebilirlik sistemleri gibi teknolojilerden faydalanılması gerekmektedir. Bunun yanında, çalışanların eğitimi ve bilinçlendirilmesi, stok yönetiminin başarısını doğrudan etkileyen önemli bir unsurdur.

Sürdürülebilirlik perspektifiyle değerlendirildiğinde, stok yönetimi işletmelerin hem çevresel hem de sosyal sorumluluk hedeflerine ulaşmasını sağlayan stratejik bir araçtır. Atık yönetimi ve enerji tasarrufu gibi çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları, işletmelerin doğa dostu bir anlayışla hareket etmesine olanak tanır. Aynı zamanda, müşteri memnuniyetinin artırılması ve işletme içi iş gücü verimliliğinin sağlanması gibi sosyal sürdürülebilirlik hedefleri, stok yönetimi ve kontrol süreçlerinin başarısıyla doğrudan ilişkilidir.

Sonuç olarak, yiyecek içecek işletmelerinde stok yönetimi ve kontrolü, rekabet avantajı sağlamak, kaynakları etkin kullanmak ve sürdürülebilir bir başarı elde etmek için vazgeçilmez bir unsurdur. İşletmelerin bu alandaki stratejilerini geliştirerek teknolojik çözümleri süreçlerine entegre etmeleri, hem kısa vadeli operasyonel hedeflere ulaşmalarını hem de uzun vadeli stratejik başarılarını destekleyecektir. Geliştirilen modern yaklaşımlar ve uygulamalar, yalnızca işletmelerin kârlılığını artırmakla kalmayıp, aynı zamanda sektör genelinde daha sürdürülebilir bir işletme anlayışının yerleşmesine de katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Chopra, S., & Meındl, P. (2019). Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation. Pearson.

Collıns, J. S., & Parsa, H. G. (2016). Food and Beverage Cost Control. Wiley..

Collıns, J. (2018). Food and Beverage Cost Control. Wiley.

Heızer, J., & Render, B. (2020). Operations Management: Sustainability and Supply Chain Management. Pearson.

Kumar, V., & Reınartz, W. (2016). Creating and Sustaining Customer Value. Springer.

Nınemeıer, J. D. (2019). *Food and Beverage Cost Control*. Wiley.

Russell, R. S., & Taylor, B. W. (2018). Operations and Supply Chain Management. Wiley.

Stevenson, W. J. (2015). Operations Management. McGraw-Hill.

Irak Selçuklu Devleti Atabegi Ve Emîri Cüyûş (Çavuş) Bey'in Faaliyetleri

Pınar KAYA TAN[1]

[1] Doç. Dr.; Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD. pinarkaya@klu.edu.tr. Orcid. 0000-0002-7025-399X.

ÖZET

Büyük Selçuklu Devleti'nin (431-552/1040-1157) batı topraklarında 513-590/1119-1194 yılları arasında Irak Selçuklu Devleti hüküm sürmüştür. Bu çalışma Selçukluların önemli kollarından biri olan Irak Selçuklularının kuruluş dönemindeki önemli atabeglerinden Cüyûş (Çavuş) Bey'in faaliyetleri hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Selçuklu meliklerinden Melik Mes'ûd'un (529-547/1134-1152) atabegi olarak tayin edilen Cüyûş Bey aynı zamanda Musul gibi Selçukluların batı sınırında önemli beylik ve devletlerle sınır konumunda bulunan bir mevkide vali olarak görev yapmış; çevre hâkimleri ve beyleriyle mücadelelerde de yer alan Selçuklu emîrlerinden biri olmuştu. Cüyûş Bey her ne kadar bu dönemdeki kimi emîrler gibi tek başına müstakil bir hâkimiyet kurmaya çalışmamışsa da Sultan Mahmûd'un (511-525/1118-1131) ilk yıllarında hüküm süren kargaşa ve karışıklık devresinde Melik Mes'ûd'u hükümdar yapma yönündeki gayretleri dikkat çekici boyutlarda olmuştur. Melik Mes'ûd'u iktidar mücadelelerinde yönlendirmiş; hatta melikin hükümdarlık alâmetleri kullanmasına izin vererek açıkça hükümdarlığını ilân etmişti. Bununla beraber Irak gibi siyasî dengelerin sürekli değişebildiği bir coğrafyada emîrlerin arasındaki rekabet en nihayetinde Cüyûş Bey'in de sonunu hazırlamış kendisine Azerbaycan'ın iktâ edildiği bir dönemde öldürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cüyûş (Çavuş) Bey, Irak Selçukluları, Mahmûd B. Muhammed Tapar, Mes'ûd B. Muhammed Tapar, Atabeg.

GİRİŞ

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın 511 yılında (1118) vefatının ardından yerine oğlu Mahmûd b. Muhammed Tapar geçmiş; ancak çok geçmeden Mahmûd ile amcası Sencer (512-552/1119-1157) arasında saltanat mücadelesi yaşanmıştır. Nihayetinde 2 Cemâziyelâhir 513 (10 Eylül 1119) tarihinde vuku bulan Sâve Savaşı'yla muvaffak olan Sultan Sencer, *Büyük Sultan* olarak Selçuklu Devleti'ni idarî açılardan tanzim etmiş, yeğeni Mahmûd'un hükümdarlığında Hemedan merkezli olarak Irak Selçuklu Devleti tesis edilmiştir. Bu noktada da Irak Selçuklu Devleti'nde sultanlardan sonra neredeyse vezirler kadar hatta pek çok tarihî hadisede vezirlerden de daha fazla faaliyet içinde bulunan emîrler ve atabegler karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu Hükümdarları meliklerinin yetişmesi, terbiyesi, eğitimi gibi hususlara azami önem göstererek küçük yaşlardan itibaren şehzadeleri çeşitli eyaletlere yönetici olarak göndermişlerdir. Selçuklu melikleri böylece bulundukları vilayetlerde siyasî, askerî, idarî kabiliyet kazanıyor ve bu hususlarda kendilerine yol gösteren atabegler sayesinde her bakımdan gelişme fırsatı elde ediyorlardı. Bununla birlikte atabegler de şehzadeleri yetiştirmenin

yanı sıra gönderilmiş oldukları eyaletleri de melikler adına yöneterek devlette son derece itibarlı bir konuma yükselmişlerdi.

Cüyûş (Çavuş) Bey'in Atabegliğe Tayini

Ayaba Cüyûş Bey, ileride Irak Selçuklularının kudretli hükümdarlarından biri olacak Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın oğlu Melik Mes'ûd'a tayin edilen atabeglerdendi. Sultan Muhammed Tapar, oğlu Mes'ûd'a başka atabegler de tayin etmişti. Bunlardan ilki Mevdûd b. Altuntegin'di (ö. 507/1113). Mevdûd'un vefatından sonra Aksungur el-Porsukî (ö. 520/1126) Musul Valiliğine getirilerek aynı zamanda Melik Mes'ûd'un da atabegi oldu. Aksungur el-Porsukî, Musul'a yerleşir yerleşmez ordu toplayarak Irak-Şam ve Anadolu kavşağında adeta bir harami üssü konumunda bulunan Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1144) üzerine sefer düzenledi. Ancak Urfa muhasarası uzadığı gibi Aksungur, Artuklu Beyi İlgazi (500-516/1106-1122) ile de Haçlılarla mücadele hususunda birtakım anlaşmazlıklar yaşadı. Bunun üzerine Sultan Muhammed Tapar hadiselere müdahale ederek İlgazi'yi tehdit etmek durumunda kaldı. Aksungur'da ordusuyla birlikte geri çekildi. Bu başarısızlık Aksungur el-Porsukî'nin azledilmesine sebep oldu (İbnü'l-Esîr, 2022: 303-304; Öğün Bezer, 2003: 53; Alptekin, 1989: 297). Başta Musul olmak üzere Atabeg Aksungur el-Porsukî'nin elindeki yerler de Sultan Muhammed Tapar tarafından Emîr Cüyûş Bey'e iktâ edildi ve oğlu Mes'ûd da idarî işlerde tecrübe kazanması için Cüyûş Bey'in yanına gönderildi (509/1115-1116).[2] Şüphesiz Atabeg Cüyûş, Sultan Muhammed Tapar'ın kıymet verdiği emîrlerindendi. Bu çalışmanın konusu onun hayatı ve biyografisinden ziyade icra ettiği atabeylik vazifesi ve Irak Selçuklularıyla münasebetleri olduğu için Sultan Muhammed Tapar dönemindeki faaliyetleri bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd'un Saltanatının İlk Yıllarında Atabeg Cüyûş (Çavuş) Bey'in Faaliyetleri

Cüyûş Bey, Melik Mes'ûd'un atabegi olarak vazifesini yürütürken Sultan Muhammed Tapar vefat etmiş ve oğlu Mahmûd, Selçuklu tahtına geçmişti. Bununla birlikte kısa süre sonra onun hükümdarlığına amcası Sencer'den itiraz gelecekti. Bu süreçte Sultan Mahmûd'un maiyetinde yer alan emîr ve kumandanlar Aksungur el-Porsukî'den taraf oluyorlar ve her fırsatta ona olan bağlılıklarını ifade ediyorlardı. Israrlar üzerine Sultan

[2] İbnü'l-Esîr, (1963:19) Atabeg Mevdûd b. Altuntegin'in ardından Cüyûş (Çavuş) Bey'e Melik Mes'ûd'un atabegi olarak Musul ve çevresinin iktâ olarak verildiğini zikrederken bir diğer eserinde ise (2022: 310) Cüyûş (Çavuş) Bey'in Aksungur el-Porsukî'den sonra görevlendirildiğini kaydetmiştir. Hatta burada duruma açıklık getirerek 509 (1115-1116) yılında Sultan Muhammed Tapar'ın Musul ve çevresindeki Aksungur el-Porsukî'nin elindeki yerlerin Cüyûş Bey'e verilerek, oğlu Mes'ûd'u da onun yanına gönderdiğini, Aksungur'un da sultanın vefatına kadar kendi iktâ sahası Rahbe'de kaldığı belirtilmiştir. Krş. Ebü'l-Fidâ, 1417/1997: 49; İbnü'l-Verdî, 1996: 32; Sümer, 2004: 349-351.

Mahmûd'da Emîr Aksungur'u Bağdat şahnesi olarak tayin etti. Ancak bir müddet sonra Aksungur el-Porsukî görevden alınarak yerine Irak emîrlerinden Mengüpars getirildi (Piyadeoğlu, 1999: 80-82). Aksungur el-Porsukî azledildiği için hoşnutsuzluk içinde ve henüz Bağdat'ta iken 512 Cemâziyelevvel'inde (Ağustos-Eylül 1118) Hille Emîri Dübeys b. Sadaka b. Mezyed'in (ö. 529/1135) (Hakkında bilgi için bkz. Kaya Tan, 2020: 225-249; Özaydın, 1994: 14) çok sayıda asker topladığını öğrendiğinde onun Bağdat'a yaklaşmasını engellemek için Hille yönünde harekete geçti ve Rakka tarafında karargâhını kurdu. Bu sırada Musul'da bulunan Cüyûş Bey ve maiyetindeki emîrler ise Melik Mes'ûd'a bu fırsattan istifade ederek Irak üzerine yürümesi yönünde tavsiyelerde bulunuyorlar; Aksungur'un Dübeys'le mücadelesi sebebiyle orada kendilerine mâni olacak herhangi bir kuvvet bulunmadığını söylüyorlardı. Nitekim Mahmûd'un daha saltanatının başında hüküm süren karışıklıklardan Cüyûş Bey'in faydalanmaya çalıştığı görülmektedir (Köymen, 1984: 31).

Melik Mes'ûd ile Cüyûş Bey beraberinde Zengî b. Aksungur, Fahrülmülk Ebû Ali b. Ammâr, Sincar hâkimi, Erbil hâkimi Ebü'l-Heycâ ve el-Bevâzic hâkimi Türkmen Emîri Kirbâvî b. Horasan olduğu hâlde kalabalık bir orduyla bulundukları Musul'dan Bağdat'a doğru harekete geçtiler. Cüyûş Bey'den çekinen Aksungur el-Porsukî, onların yaklaştıklarını öğrenince derhâl Bağdat'a girmelerine mâni olmak için Rakka'dan ayrılarak kente geri döndü. Mes'ûd ile Atabegi Cüyûş Bey bu durumu öğrenince Emîr Kirbâvî'yi Aksungur el-Porsukî'nin huzuruna göndererek barış talebinde bulundular ve Dübeys b. Sadaka ile mücadelesinde emîre yardımcı olmak gayesiyle bölgeye geldiklerini bildirerek geri adım attılar. Bunun üzerine rahat nefes alan Aksungur el-Porsukî ile sulhu tesis ettiler (İbnü'l-Esîr, 2022: 321; el-Cümeylî, 1974: 256-257). Bu noktada Melik Mes'ûd'un emîrler arasındaki çekişmelerin ortasında kaldığını söylemek mümkün görünmektedir. Atabeg Cüyûş Bey'in ısrarları neticesinde bu sefere çıkmış olan Irak Selçuklu Meliki hem yaşının küçük olması hem de nüfuz sahibi bir emîr ve atabegin kudreti sebebiyle kendi arzusu dışında hadiselere müdâhil olmuştur.

Diğer taraftan Emîr Mengüpars, Melik Mes'ûd'un isyan teşebbüsünü bastırmak amacıyla harekete geçmişti. Melik Mes'ûd ve Atabeg Ayaba Cüyûş Bey ile ittifak tesis etmiş olan Aksungur el-Porsukî bu defa Mengüpars ile savaşmak üzere hazırlıklara başladı. Mengüpars, vaziyeti öğrenince güçlü Irak emîrleri ile tek başına muharebe etmeyi göze alamayarak Dübeys b. Sadaka ile birlikte hareket etmeye karar verdi. Bu iş birliği Dübeys b. Sadaka'nın da çıkarlarına uyduğu için Hille Emîri Mengüpars ile birleşti. Melik Mes'ûd, Cüyûş Bey ve Aksungur el-Porsukî muharebeye girişmek üzere önce Bağdat'ın güneydoğusundaki Medâin'e gittiler. Kente vardıklarındaysa rakiplerinin çok fazla sayıda askere sahip olduğunu anlayarak geri çekilmeyi uygun gördüler. Ardından Melik Mes'ûd ve Aksungur el-Porsukî Sarsar Nehri'ni geçerek bölgeyi kontrolleri altına aldılar. Ayrıca civar kasabaların bir bölümünü yağmaladılar (İbnü'l-Esîr, 2022: 322; el-Cümeylî, 1974: 257; Kaya

Tan, 2020: 229-230). Yaşananlar üzerine Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh (512-529/1118-1135) hadiselere müdahale etmeyi uygun gördü. Melik Mes'ûd ile Aksungur el-Porsukî'ye elçi göndererek yaptıklarını kınadığını, yaşananlardan dolayı bölgesindeki huzursuzluklardan endişe ettiğini belirtti. Halife ayrıca tarafların kargaşa çıkarmaktan vaz geçerek bir an evvel uzlaşmalarını emretti. Aksungur el-Porsukî, kendilerine yöneltilen bu ithamları reddederek ve Bağdat'a gitmek üzere hareket etti. Bununla birlikte Dübeys ile mücadelesini sürdürüyor, onun geçitlerden Bağdat'a girmesini engellemeye çalışıyordu. Ancak bu sırada başka bir gelişme yaşandı.

Cüyûş Bey, Sultan Mahmûd'a elçi göndermişti. Sultandan lütuf ve ihsanını artırmasını talep ediyordu. Sultan Mahmûd'un ordugâhından gelen cevabî mektupta ise Selçuklu Hükümdarı'nın ihsanlarına nâil oldukları, hatta Azerbaycan'ın kendilerine iktâ edildiği vurgulanıyordu. Bununla beraber Bağdat'a gittiklerini duyunca sultan onların kendisine karşı isyan ettiğine inanarak daha önce kararlaştırdığı lütuflardan vaz geçtiğini ve Musul'a asker sevk etmek durumunda kaldığını bildiriyordu. Mektup önce Atabeg Mengüpars'ın eline geçti. O da mektubu Cüyûş Bey'e gönderdi ve onları Sultan Mahmûd ile barıştırmayı üzerine sorumluluk olarak addetti. Mengüpars, aynı zamanda Irak Selçuklu Meliki Mes'ûd'un annesiyle evli olduğu için üvey oğlunun menfaatini de gözetirdi. Böylece uzlaşma sağlandı. (İbnü'l-Esîr, 2022: 322) Bununla beraber Cüyûş Bey'in ve Mengüpars'ın Aksungur el-Porsukî'nin bu barışı engellemeye çalışacağını düşünmeleri de mümkündür. Nitekim taraflar Bağdat'ı muhasara etmek ve Aksungur'u geri çekilmeye zorlamak için bir birlik göndermek hususunda da anlaşmışlardı (el-Cümeylî, 1974: 258).

Irak Selçuklu Devleti Kurulduktan Sonra Cüyûş (Çavuş) Bey'in Faaliyetleri

Sultan Mahmûd bu süreçte amcası Sultan Sencer'le de Selçuklu hâkimiyeti hususunda mücadele ediyordu. Nihayetinde Sâve'de (Kaya Tan, 2023: 85-113) yaşanan harbin ardından Mahmûd, Irak Selçuklu hükümdarı olarak Sencer'in *büyük sultan*lığını tanımışsa da bölgede sular durulmuyordu. Sultan Sencer Irak'ta çeşitli idarî düzenlemeler yapmış, emîrleri tayin ve azletmiş, ardından da Horasan'a dönmüştü. Atabeg Cüyûş (Çavuş) Bey Sultan Sencer'e karşı gerçekleşen muharebeye katılmamış; bunun karşılığında Sultan Sencer'in teveccühünü kazanmış olmalı ki (Köymen, 1984: 32) yeni dönemde de Musul'daki görevini sürdürmeye devam etmişti (Bündârî, 1943: 126; Ahmed b. Mahmûd, 1977: 53).[3] Atabeg Cüyûş Bey'in emrine Sultan Sencer tarafından Suriye ve Diyarbekir askerleri de verilmiş olup son derece kuvvetli bir orduya sahipti (Bündârî, 1943: 126; Ahmed b. Mahmûd, 1977: 53).

[3] Ahmed b. Mahmûd, Cüyuş Bey'in Melik Mes'ûd'un veziri olarak görevlendirildiğini zikretmişse de o vezir olarak değil atabeg olarak tayin edilmiştir.

514/1120 yılında bu defa Dübeys b. Sadaka'nın güç ve nüfuz kazanmak üzere Selçuklu meliklerini kışkırtmaları netice vermiş; Sultan Mahmûd ile Melik Mes'ûd'un arasında bir muharebe vuku bulmuştu. Şöyle ki Dübeys b. Sadaka, atabege haberler göndererek onu Melik Mes'ûd adına tahtı ele geçirmesi yönünde teşvik ediyordu. Dübeys, Cüyûş Bey'e şayet bu amaçla harekete geçerse ona yardımlarda bulunmayı da vaat ediyordu. Ayrıca aralarında öteden beri husumet bulunan ve o sıralarda Melik Mes'ûd'un yanında bulunan Aksungur el-Porsukî'ye inanmamasını istiyordu. Emîr Aksungur'u Sultan Mahmûd'a taraftar olmakla suçlayarak Cüyûş Bey'den onu tevkif etmesini istiyordu. Dübeys'in planlarını uygulaması için Cüyûş Bey'e çok para da verdiğini öğrenen Aksungur el-Porsukî, Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd'un yanına giderek vaziyeti ona anlatmayı uygun buldu. Sultana kardeşinin artık itaatten çıktığını bildirdi. Sultan Mahmûd, Aksungur el-Porsukî'yi oldukça iyi karşıladı, mevkisini yükselterek emîre daha kıymetli vazifeleri tevdî etti. Sultan Mahmûd, kardeşi Melik Mes'ûd'a da mektup yazmayı ihmal etmedi. Ona ancak itaatkâr olması, sözlerini dinlemesi hâlinde lütuf ve ihsanlarda bulunacağını; aksi bir durumda ise ağır bir şekilde cezalandıracağını bildirdi. Fakat tüm bu uyarılara rağmen Cüyûş Bey ve maiyetindeki Irak emîrleri Melik Mes'ûd adına hutbe okuttular. Ayrıca yine bir hükümdarlık alâmeti olan nevbeti kapısında beş vakit nevbet çaldırdılar. Böylece Selçuklu Melik'ini sultan olarak ilân ettiler. (İbnü'l-Esîr, 2022; 331-332; Kaya Tan, 2020: 231).

Emîrler daha sonra yanında oldukça az sayıda asker bulunduğunu düşünerek Sultan Mahmûd ile karşılaşmak için süratle harekete geçtiler. 15 Rebîülevvel 514 (14 Haziran 1120) tarihinde Esedâbâd'da karşı karşıya geldiler. Sultan Mahmûd'un ordusunun öncü kuvvetleri arasında yer alan kumandan Aksungur el-Porsukî idi. Melik Mes'ûd'un askerleri Aksungur'un kahramanca mücadelesi karşısında fazla sebat gösteremediğinden ileri gelenlerinden ve kumandanlarından pek çoğu muharebede esir düştü. Tutsak olanlar arasında Cüyûş Bey'in isteğiyle Mes'ûd'a vezir olan Üstâz Ebû İsmâil de bulunmaktaydı. Hükümdarın emriyle katledildi (İbnü'l-Esîr, 2022: 332). Melik Mes'ûd ise mağlûp olan askerlerinin dağılmasıyla muharebe yerine on iki fersah (takriben 72 km.) mesafedeki bir dağa çıkıp saklandı. Ardından Aksungur el-Porsukî tarafından Sultan Mahmûd'un huzuruna getirildi ve affedildi. Sultan onu işlerinde ortak ederek kardeşine şefkat gösterdi.

Cüyûş Bey ise önce Esedâbâd Geçidi'nde ardından da başka bir mevkiye geçerek Irak Selçuklu Meliki'ni beklemeye koyuldu. Bir müddet sonra Cüyûş Bey, Melik Mes'ûd'un gelmeyeceğini anlayınca daha fazla beklemekten vaz geçerek Musul'a geri dönmeye karar verdi. Kentin dışında konakladığı zaman ise köylerden bulunduğu yere zahire getirtti. Askerleri de ona katıldı (İbnü'l-Esîr, 2022: 333). Atabegin Sultan Mahmûd'un gelme ihtimaline karşı Musul'u müdafaa etmeye karar verdiği ve bu amaçla süratle hazırlıklara giriştiği anlaşılmaktadır.

Cüyûş Bey, Sultan Mahmûd'un Melik Mes'ûd'u affettiğini ve Mes'ûd'un sultanın yanında bulunduğunu haber alınca artık kendisinin de daha fazla bu vaziyette kalamayacağını anladı. Ava çıkıyormuş gibi yaparak Zap Nehri'ne ulaştı. Beraberindeki emîrlere hayatını tehlikeye atarcasına Sultan Mahmûd'un yanına gideceğini söyledi ve Irak Selçuklu Sultanı'nın huzuruna gitti. Sultan Mahmûd emân vererek onun gönlünü aldı ve atabege oldukça iyi davrandı (İbnü'l-Esîr, 2022: 333). Bununla beraber Bündârî (ö. 643/1245) Sultan Mahmûd'un Cüyûş Bey'in atabegliğine son vererek isim zikretmeksizin Melik Mes'ûd'a bir başkasını atabeg olarak tayin ettiğini kaydeder (Bündârî, 1943: 127).

Cüyûş Bey'in bir süre Sultan Mahmûd'un yanında kaldığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki Sultan Mahmûd kendisine karşı bir isyan hazırlığı içinde bulunduğunu öğrendiği Azerbaycan'daki Melik Tuğrul ile atabegi Gündoğdu'ya (ö. 515/1121-1122) (Öztürk, 2019: 20-23) karşı savaşmak üzere bu kez Cüyûş Bey'i ordusunun başında gönderdi. Cüyûş Bey'in birlikleri her ne kadar mücadele amacıyla Gence'ye hareket etmişlerse de Melik Tuğrul ve atabegi Gündoğdu'nun bölgeden kaçmaları üzere iki taraf arasında herhangi bir harp gerçekleşmedi (514/1120-1121) (İbnü'l-Esîr, 2022: 334; Öztürk, 2019: 22). Sultan Mahmûd'un giderek itimadını kazanan Cüyûş (Çavuş) Bey'e Azerbaycan iktâ edildi ve oraya gönderildi (İbnü'l-Esîr, 2022: 337). Sultan Mahmûd 514 yılı Safer'inde (Nisan-Mayıs 1121) Musul ve civarı ile ona bağlı yerleşim merkezlerini kardeşi Mes'ûd'u yanına getirmekte muvaffak olan Aksungur el-Porsukî'ye iktâ etti. Nitekim Cüyûş (Çavuş) Bey sultanın huzuruna geldiği için Musul ve çevresi bir süredir emîrsiz kalmıştı. Aksungur vakit kaybetmeksizin kalabalık kuvvetlerle Musul'a yürüdü ve kente hâkim oldu (İbnü'l-Esîr, 2022: 334-335).

Son dönemlerinde ise Cüyûş Bey her ne kadar doğrudan olmasa da Irak Selçuklu Atabegleri ve emîrleri arasındaki mücadelelerin içerisine çekildi. Merâga hâkimi Emîr Aksungur el-Ahmedîlî (ö. 527/1133) Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın vefatı üzerine Sultan Mahmûd'un hizmetine girmişti. O da melikler arasındaki iktidar mücadelelerini körükleyen emîrlerden biriydi (Öztürk, 2019: 35-42). Aksungur el-Ahmedîlî, iktâsına gitmek üzere sultanın yanından ayrılmış, Bağdat'tan yola çıkmıştı ancak bu sırada Atabeg Gündoğdu'nun vefat haberini öğrendi. Emîr Ahmedîlî bunu bir fırsat olarak görerek Melik Tuğrul'a atabeg olmayı istedi ve bu amaçla bazı faaliyetler yürüttü. Önce melikle görüşmeler yaptı. Melik Mes'ûd'dan sonra bu kez de Melik Tuğrul Sultan Mahmûd'a isyan etmesi yönünde kışkırtılıyordu. Aksungur el-Ahmedîlî Merâga'ya yanına geldiği takdirde Melik Tuğrul'un emrine derhâl 10.000 asker vereceğini söylüyordu. En nihayetinde emîrin teklifleri kabul edildi ve beraberce yola koyuldular. Erdebil'e vardıklarında şehre alınmadılar. Bunun üzerine Tebriz yönünde ilerlediler. Ancak yoldayken Sultan Mahmûd tarafından Cüyûş Bey'e Azerbaycan'ın iktâ edildiğini öğrendiler. Nitekim Cüyûş Bey, onlardan evvel gelerek Merâga'da karargâhını kurmuştu. Aksungur el-Ahmedîlî ve

beraberindekiler çaresiz kalarak Sultan Mahmûd'dan af dilediler ve ona itaat arz ettiler (İbnü'l-Esîr, 2022: 337; Özaydın, 1989: 168-169).

Bu olaydan kısa süre sonra 516 (1122-1123) senesinde ise Atabeg Cüyûş (Çavuş) Bey katledildi. Onun Azerbaycan'a tayini bazı emîrlerle arasında yeni çekişmeler ve mücadelelerin olmasına sebep olmuştu. Nihayetinde Sultan Mahmûd'u öldürülmesi hususunda iknâ eden emîrler amaçlarında muvaffak oldular ve Tebriz kapısında Emîr Cüyûş Bey'i öldürdüler (İbnü'l-Esîr, 2022: 341).

SONUÇ

Irak Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren meliklerin atabegler ve beraberindeki emîrler vasıtasıyla sık sık isyana teşvik edildikleri bilinmektedir. Bu dönemde nüfuz ve ordu sahibi kudretli atabeglerin ortaya çıkması beraberinde iktidar mücadelelerini körüklemiştir. Bu atabeglerden biri de hiç kuşkusuz Cüyûş (Çavuş) Bey olmuştur. Melik Mes'ûd'un henüz küçük bir çocuk olması sebebiyle onu etkisi altına almış şehzadeyi tahta geçmesi yönünde cesaretlendirmiştir.

Cüyûş Bey'in bu amaçla yine kendisi gibi güçlü emîrlerle mücadelelerden çekinmediği de görülmektedir. Selçuklu Hükümdarları tarafından Musul ve daha sonra Azerbaycan gibi stratejik olarak önemli bölgelere tayin edilmesi onun idarî ve askerî olarak yüksek becerilere sahip olduğunu göstermiştir. Hatta kendisiyle mücadele ettiği hâlde Sultan Mahmûd, Cüyûş Bey'in askerî gücünden yararlanmayı tercih etmiş ve onu Atabeg Gündoğdu'nun üzerine göndermiştir. Bununla beraber kaynaklarda onun ölümü hakkında yeterli mâlûmat bulunmamaktadır. Sultan Mahmûd ile muharebe ettiği hâlde affedilen atabeg, emîrlerin desiseleri neticesinde yine Irak Selçuklu Hükümdarı'nın emriyle katledilmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Mahmûd. (1977). *Selçuknâme*. Haz. Merçil, E. II. İstanbul: Tercüman Yayınları.

Alptekin, Coşkun. (1989). Aksungur el-Porsukī. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. II (297). İstanbul: TDV Yayınları.

Bezer, G. Ö. (2003). Selçuklular Zamanında Irak. *Irak Dosyası I*. (47-86). İstanbul: TATAV Yayınları.

el-Cümeylî, Reşîd. (1974). Velâyetü Cüyûşbek ʿale'l-Mevsıl. *Adâbü'r-Râfîdeyn*, V, 251-262.

Ebü'l-Fidâ. (1417/1997). *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ*. Nşr. Deyyûb, M. II. Beyrut.

İbnü'l-Esîr. (2022). *el-Kâmil'de Selçuklular*. Türkçe trc. Özaydın, A. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

İbnü'l-Esîr. (1963). *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye*. Nşr. Tuleymât, A. A. Kahire.
İbnü'l-Verdî. (1996). *Tetimmetü'l Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*. II. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
Kaya Tan, P. (2020). Irak Selçuklu, Abbâsî Hilâfeti ve Büyük Selçuklu Üçgeninde Kudretli Hille Emîri: Dübeys b. Sadaka. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 16, 225-249.
Kaya Tan, P. (2023). Selçuklu Ekseninde Sâve Şehri. *Orta Çağ'da Şehir: İran*. (85-113). Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları.
Köymen, M. A. (1984). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İkinci İmparatorluk Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Özaydın, A. (1989). Ahmedîlîler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. II (168-169). İstanbul: TDV Yayınları.
Özaydın, A. (1994). Dübeys b. Sadaka. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. X (14). İstanbul: TDV Yayınları.
Öztürk, M. (2019). *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
Piyadeoğlu, C. (1999). Büyük Selçuklular Döneminde Atabegler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Sümer, F. (2004). Mes'ûd b. Muhammed Tapar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XXIX (349-351). Ankara: TDV Yayınları.

Sosyal ve Kültürel Üretim Merkezleri Olarak Cezaevleri

Ramazan ÇELEM[1]

[1] Arş. Gör. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, r.celem@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1601-3522.

ÖZET

Türkiye'de cezaevleri, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde şartların getirdiği ortam nedeniyle Osmanlı'dan kalan uygulamalarla devam ettirilmiştir. Cumhuriyet döneminde Türkiye'de cezaevlerinin sosyal ve kültürel gelişimi, dönemin genel toplumsal ve hukuki reformlarıyla paralel olarak önemli değişimler geçirmiştir. Bu süreçte cezaevlerinin modernleşmesi, mahkumların rehabilitasyonu ve sosyal hayata kazandırılması öncelikli hedefler arasında yer almıştır. Eski dönemdeki ağır koşullara sahip cezaevleri, Cumhuriyetin ilk yıllarında çağdaşlaştırılmaya çalışılmıştır. Yeni cezaevi binaları inşa edilmiş ve mahkumların daha insani koşullarda yaşamalarını sağlamak için altyapı iyileştirmelerine gidilmiştir.

Cezaevlerinde mahkumların eğitimi için okuma-yazma kursları düzenlenmiş, kütüphaneler oluşturulmuştur. Meslek edindirme kursları ile mahkumların topluma kazandırılması hedeflenmiştir. Özellikle el sanatları, tarım ve zanaat eğitimleri yaygın hale gelmiştir. Mahkumların sosyal hayata uyumunu kolaylaştırmak için tiyatro, müzik ve resim gibi sanatsal faaliyetlere olanak tanınmıştır. Bazı cezaevlerinde üretilen el işi ürünler sergilenerek ve satılarak mahkumlara ekonomik katkı sağlanmıştır. Kadın ve çocuk mahkumlar için ayrı cezaevleri veya koğuşlar oluşturulmuş, onların rehabilitasyonuna özel önem verilmiştir.
Çocuk mahkumlar için eğitim odaklı programlar geliştirilmiştir.

Bu faaliyetler, mahkumların cezaevi sürecinde sadece pasif bir şekilde cezalarını doldurmalarını değil, aktif bir şekilde kendilerini geliştirmelerini ve sosyal hayata yeniden uyum sağlamalarını hedeflemiştir. Ancak uygulamada bu programların başarısı, cezaevlerinin kapasitesi, kaynakları ve dönemsel şartlara göre değişiklik göstermiştir.

Bu çalışmada Türkiye'de 1923-1960 yılları arasında cezaevlerinde mahkûmların kültürel ve sosyal gelişimlerini desteklemek amacıyla yapılan uygulamalar ile gelişmeler ortaya konulmak istenmiştir. Cumhuriyet'in modernleşme hedeflerine yönelik uygulamaların başlamış olduğu bu dönem, savaşlar ve ekonomik gerekçeler nedeniyle planlanan çağdaş devlet olma prensiplerine uygun kurumlar ile yaşam alanlarının ortaya çıkarılmasına engel olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Cezaevi, Mahkûm, Sosyal ve Kültürel Gelişim, Üretim.

GİRİŞ

Adliye Vekâleti memleketin her tarafındaki eski Ceza ve Tevkifevlerini yenilemek ve modern hapishaneler inşa hususundaki programına da geniş ölçüde devam etmektedir. Çorum, Muş, Gümüşhane, Balıkesir, Denizli, Manisa, Bolu, Konya, Elâzığ ve Sivas'ta başlanan 10 Ceza ve Tevkifevinin inşaatı ya bitmiş veya bitmek üzere bulunmaktadır. Bu cezaevleri, modern hapishanelerde bulunması gerekli olan bütün tesisata sahip durumdadır (Son Posta Gazetesi, 31 Ağustos 1941: 2).

Kanunlarımız, 18 yaşından aşağı olan suçluların umumi cezaevlerine girmelerini kabul etmemektedir. Bu suretle küçüklerin umumi cezaevlerinde bulunarak büyük mahkûmların bilhassa mükerrinlerin yanında ahlaklarının büsbütün bozulmasının önüne geçmek ve ayrıca ıslahevinde okuma-yazma ve muayyen sanat öğretmek suretiyle onları iş güç sahibi yaparak cemiyete nafi bir hale getirmek gayesi güdülmektedir (Hakalan, 1942: 1228).

Cumhuriyet dönemi boyunca cezaevleri, sadece cezalandırma değil, aynı zamanda topluma yeniden kazandırma amacıyla önemli değişimlerden geçmiş, sosyal ve kültürel açıdan daha kapsamlı bir anlayış geliştirilmiştir. Bu dönemde Türkiye'de cezaevlerinin sosyal ve kültürel gelişimi, dönemin genel toplumsal ve hukuki reformlarıyla paralel olarak önemli değişimler geçirmiştir. Bu süreçte cezaevlerinin modernleşmesi, mahkumların rehabilitasyonu ve sosyal hayata kazandırılması öncelikli hedefler arasında yer almıştır.

MAHKÛMLARIN GELİŞİMİ AMACIYLA YAPILAN DÜZENLEMELER

Cumhuriyet Dönemi'nde hapishaneler hususuna bakış açısı ilk dönemlerde Osmanlı Devleti'nin yasaları ve uygulamaları ile paralellik göstermektedir. Türk Ceza Kanunu'nu, 1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe girmesine kadar Osmanlı'dan bakiye kalan mevzuat uygulanmaya devam etmiştir. Hapishanelerin ve hapishane şartlarının düzeltilmesi 14 Haziran 1930 tarihinde çıkarılan 1721 Sayılı "Hapishaneler ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanun" ile çağdaşlaşma süreci başlamış olur. 1940 yılı sonrasında ise Cezaevlerinde eğitim, meslek edindirme ve sosyalleşme programlarına daha fazla önem verilmiştir.

1- Hapishanelerin İdaresi Hakkında 653 Sayılı Kanun (1930)

Başvekil İsmet İnönü tarafından BMM Yüksek Reisliğine 1 Mayıs 1930 tarihinde gönderilen dilekçede hapishanelerin idaresi hakkında Adliye Vekâleti tarafından hazırlanmış ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından 30 Mayıs 1930 tarihli toplantıda Yüksek Meclis'e arzı kararlaştırılmış kanun layihasının gerekçeli nedenleri şöyle belirtilmiştir (ZC, 1930: 1):

“Hapishane ve tevkifhanelerimiz hali hazırda 1296 senesinde yapılmış bir nizamname ile idare edilmektedir. Hukuk ilminin mütemadi yeniliklerine ve terakkilerine rağmen bu nizamname daima yarım asır evvelki şeklini değiştirmemiş ve doğal olarak bugünün ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmıştır. Günümüzde asri hukuk, suçluların ıstırap çekmesinin olduğu kadar zararlı ve kötü huylarından vazgeçerek cemiyete faydalı bir unsur olmalarını amaçlamıştır. Bu itibarla hapishanelerimizin, bütün medeni memleketlerde olduğu gibi bir tedavi ve terbiye müessesesi haline getirilmesine mutlaka ihtiyaç vardır. Diğer taraftan medeni hukukun en mütekâmil kaidelerini ihtiva eden ceza hukukumuz dahi hapishane ve tevkifhanelerimiz için yeni sistemlere ve yeni ihtiyaçlara göre hazırlanmış bir kanun yapımı gerekliliğini zorunlu kılmaktadır.

Ceza kanunumuzun yürürlüğe konulmasına ilişkin kanunun 3. maddesinde bahsedilen hapishaneler tesisat ve teşkilatı henüz yapılmamıştır. Hapis cezalarının belirli şekillere göre infazı, mahpusların çalıştırılmaları ve şartlı tahliyeleri gibi dünya hukukunun en yüksek ve gelişmiş terbiye vasıtası olduğunda ittifak ettiği bazı mevzuatımızın tamamen tatbikini temin etmek mümkün olamamaktadır. İşte bu nedenler göz önünde bulundurularak yeni layihada hapishane ve tevkifhanelerimizin gelişimi ve büyütülmesi için gerekli esaslar belirlenmiş ve Alman Adliye İdaresi hapishaneler nizamnamesi esas alınarak kaleme alınan nizamnamede bu esaslar en asri ihtiyaçları ifade ve temin edecek bir şekilde beyan edilmiştir”.

Hapishanelerin ıslahına yönelik Sıhhat ve İçtimai Muavenet Encümeni tarafından hükümetin teklif vermiş olduğu kanun layihasında birkaç değişiklik yapılması şartıyla düzenlemenin kabul edileceği belirtilmiştir. Yalnızca mahpusların cezalarını çektikten sonra hapishaneden topluma yararlı bir kişi olarak çıkmaları için kötü huylarından vazgeçirilmesi, bir meslek sahibi edilmesi ve okutulması lazım olmakta ve buralarda verem gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanmamaları ve çıktıkları zaman da birer hastalık kaynağı olmamaları için hapishanelerin sıhhi şartlarının iyi olmasına önem vermek gerektiğinden 1. maddeye bu şartın konulması talep edilmiştir (ZC, 1930: 2).

Son Posta Gazetesi’nin 27 Eylül 1936 tarihli sayısında yeni hapishaneler nizamnamesinin projesinin hazırlandığı başlıklı bir habere de yer verilmiştir. Haberde nizamnamenin 290 küsur maddeyi ihtiva ettiği ve nizamnamenin hazırlanırken 38 Avrupa hapishanesinin nizamnamelerinin de gözden geçirilerek tercüme ettirildiği bildirilmiştir. Yeni nizamnamede spor ve askerlik derslerine bol yer verildiği ve tahsil işinin de belirli bir programa bağlandığı ifade edilmiştir. Tahsil programına göre dördüncü devre mahkûmları için okuma serbesttir ve her kitabı okuyabileceklerdir. Muayyen zamanlarda hapishanelerde filmler gösterilecek ve konferanslar verilecektir. Ayrıca bir dördüncü devre mahkûmlarına münakaşalı mevzular verilecek, üzerinde uzun uzun görüşülecektir. Münakaşalarda şefler de bulunacak ve iştirak edeceklerdir. Mahkûmlar gazete ve kitap çıkarabileceklerdir. Musiki

de bir programla nizamnameye sokulmuştur. Burada alafranga musikiye ve halk türkülerine büyük bir yer ayrılmıştır. Nizamnamenin en mühim kısmı haysiyet divanı konusudur. Haysiyet divanına seçilecekler, mahkûmlar arasında gezecekler ve haklarında rapor verebileceklerdir (s. 9).

Çocuk hapishanesi ve hapishaneler mevzusuyla ilgili Adliye Vekili tarafından İstanbul'a hareket etmesinden önce gazetecilere bir demeç verilmiştir. Demeçte Adliye Vekili, kanunlarımızda yapılması düşünülen mühim değişiklik hakkında Türkiye'de ilk defa İzmir'de mahkûm çocuklara mahsus bir cezaevi binası yaptırılacağını, Türkiye'de bir suç işleyerek hapsedilen çocukları hayata iyi bağlamak için bu müesseselerin diğer yerlerde de açılacağını, İzmir için modern bir mıntıka hapishane binası inşa edileceğini ve memleketin ihtiyaç olan mıntıkalarında da inşa edilecek hapishane binaları için farklı tipler tespit edilmekte olduğunu söylemiştir. 2548 sayılı kanunun her sene bize takriben 150 bin liralık inşaat fırsatı vermekte olduğun da söyleyen vekil, bu tahsisattan biriken 300 bin lira olduğunu eklemiştir. Hapishane tiplerinin de emsalleri gözetilerek ve ihtiyaçlara göre tespiti yapıldıktan sonra hararetli bir inşaat devresine gireceğimizi umuyorum diyerek sözlerini tamamlamıştır (Akşam Gazetesi, 10 Ağustos 1937: 5).

2- Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi (1941)

16 Ağustos 1941'de kabul edilen Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesinde mahkûmların gelişimine yönelik birçok madde yer almaktadır.

Nizamnamenin altıncı bölümü içerisinde mahkûmların manevi kalkınması başlığı adı altında cezaevlerinde verilecek tedrisatın gayesinin mahkûmlara okuyup yazma öğretilmesi, onların manevi kalkınmasının sağlanması, içtimai bilgilerinin artırılması ile yurt ve ulus sevgilerinin kuvvetlendirilmesi olduğu bildirilmiştir. Verilecek tedrisatın tanziminde bu hususların daima göz önünde tutulması gerektiği de yer almıştır.

141. madde olarak yer alan kısımda cezaevi okulunda verilen eğitimlere, yüksek malumat sahibi olanlardan başka yaşları ve cezalarının müddetine bakılmaksızın bütün mahkûmların müessesenin okuluna devam etmeleri mecbur tutulmuşlardır. Cezaevindeki tahsil seviyesi yüksek olan mahkûmlar ise müessese müdürü tarafından öğretmene yardımcı olmaları için görevlendirilebilir.

Nizamnamede ceza ve tevkif evleri kütüphanesinde mahkûmların ıslahını temin edici, içtimai veya mesleki bilgilerini artırıcı eserleri bulunduran bir kütüphanenin bulunması zorunlu kabul edilerek kütüphanelerin idaresi müessese öğretmenine verilmiştir. Mahkûmlar arasında bilgi derecesi yüksek ve güvenilir mahkûmlardan biri de yine müessese müdürü tarafından öğretmene yardım işiyle görevlendirilebilir.

Müesseselerde mahkûmların ahlaki, fikri ve mesleki inkişaflarını temin edecek, onlara yurt ve millet sevgisini aşılayacak, Türk Devleti'nin kuruluş şekli ve Türk tarihini izah edecek mahiyette konferanslar tertip olunur

ibaresiyle ceza ve tevkif evlerinde konferanslar verilmesi istenmiştir (Madde 152).

Nizamnamenin dördüncü bölümü içerisinde "cezaevlerinde yaptırılacak işin gayesi, mahkûma tahliyesinden sonra hayatını kazanabilecek derecede bir sanat öğretmek ve serbest hayatta muvaffak olabilmesi için lazım gelen bilgilere sahip olmasını temin etmektir" olarak ifade edilmiştir (Madde 155) (RG-1568, 1941).

Hapishanelerde âtıl bir vaziyette duran mahkûmların, son yıllarda memleketin her tarafında gittikçe kesafet peyda eden nafıa işlerinde çalıştırılması hususunda evvelce verilen kararın tatbikine önümüzdeki aybaşından itibaren başlanacaktır. Mahkûmların, nafıa işlerinde çalıştırılmaları ve bu suretle kendilerinin memlekete faydalı birer unsur haline getirilmesi amacıyla Adliye ve Nafıa Vekâletleri tarafından bir talimatname hazırlanmış ve ilgililere gönderilmiştir. Talimatnameye göre nafıa işlerinde çalışan mahkûmlara mühim menfaatler temin olunacaktır. Ezcümle bilfiil çalışılan her güne mukabil mahkûmiyetten iki gün tenzil edilecek, muayyen bir müddetin hitamında meşru tahliye imkânı hâsıl olacaktır. Mahkûmla, yol inşaatında zamanla bilgi sahipleri olacakları gibi muhtelif inşaat ustalıklarını da öğreneceklerdir. Bu suretle, mahkûmiyetlerinin hitamında bir sanat sahibi olacaklardır. Mahkûmlar açık havada çalışacakları cihetle sıhhi menfaatleri de korunmuş olacaktır (Son Posta Gazetesi, 16 Mart 1941: 1-7).

3- Ceza ve Tevkif Evleri Dahili Talimatnamesi (1956)

Talimatnamenin 5. bölümünde mahkûmların manevi kalkınması başlığıyla yapılması istenenler bildirilmiştir.

Cezaevine giren her mahkûmun tahsil seviyesi tespit edilir. Cezaevi okulunda verilmesi gereken bilgiden yüksek bilgiye sahip olan mahkumlar müstesna bütün mahkumlar cezaevi okuluna ve açılmış ya d açılacak olan dershanelerdeki özel kurslara devam etmeye; öğretmen ve öğretmen yardımcısına itaate mecburdurlar (Madde 28).

Cezaevlerinde tedrisat Maarif Vekaletince hazırlanmış Millet mektepleri ve ilkokulun 4. ve 5. Sınıfları hakkındaki müfredat programına göre yapılır. Kitap, defter vesaire ders araç gereçleri tedarik edemeyen fakir mahkumlara bu eşyalar idare tarafından verilir (Madde 29).

Okuma yazma bilmeyen mahkumların ahlaki, içtimai ve tarihi eserlerden faydalanmaları bu eserlerin boş kalan konferans saatlerinde okunmaları suretiyle temin edilir. Öğretmenin veya vazifelendirilecek bir memurun mesuliyeti altında bulundurulacak olan cezaevi kütüphanesinden mahkûm ve mevkuflara imza karşılığı kitap vesaire eserler verilir (Madde 30).

Birinci devre hücre cezasını çekenler yalnız idarenin vereceği dini kitapları okurlar (Madde 31).

Ahlaki, fikri ve mesleki inkişaflarını sağlayacak mevzular üzerinde idarece tertip olunan konferanslara ve müsamerelere gösterilecek filmlere mahkumların devamı mecburidir (Madde 32) (RG 9319, 1956, s. 14442-

14444).

MAHKÛMLARIN GELİŞİMİNE YÖNELİK DÜZENLEMELERE YAPILAN ELEŞTİRİLER

1923-1960 döneminde, cezaevlerinde mahkumların kültürel ve sosyal gelişimi için yapılan çalışmalar, Türkiye'nin modernleşme sürecinin bir parçası olarak şekillenmiştir. Eğitim, sanat, spor ve mesleki faaliyetler aracılığıyla mahkumların bireysel gelişimlerine ve topluma yeniden kazandırılmalarına odaklanılmıştır. Ancak bu dönemde uygulamaların kapsamı ve etkinliği, cezaevlerinin fiziki koşulları ve kaynak yetersizliği gibi nedenlerle sınırlı kalmıştır.

Çocuk Esirgeme Kurumu genel müdürü Fuat Bey, mevcut hapishaneler ile çocuk hapis evleri ve çocuk mahkemeleri kurulması hakkında şu ifadelerde bulunmuştur (Zaman Gazetesi, 2 Mart 1935, s. 5):

> *"Eski devirlerin bize miras bıraktıkları acınacak müesseselerden biri de hapishanelerdir. Bu içtimai müesseseleri Cumhuriyetimize layık bir şekle sokmaya çok ihtiyaç vardır. Hapishaneler için Kurultay'a bir teklif yapmak fikrindeydim. Adliye Bakanlığı'nın bu konudaki hazırlıklarını duymuştum ve ona intizar ediyorum.*
> *Diğer hapishaneleri ıslaha çalışmakla beraber yurdun bir veya iki yerinde numune hapishaneleri yaprak buraları mektep ve sanat evi haline koymak yararlıdır. Buraya konacak çok seneler mahkumlarını muayyen bir müddet besledikten sonra yiyeceklerini kesmeli, sanat evinde el emeğiyle geçinebilmelidir. Okuyup yazma bilmeyen bir mahkûm, hapishanede ilk tahsilini ikmal ettiğinde mahkumiyetinden bir kısmı af olunmalı, bu mahkûma ilk tahsilini temin eden mahkûmun da keza mahkumiyetinden bir kısmı affedilmelidir. Orta tedrisi hapishane yapan ve yaptırana daha geniş bir af imkânı verilmelidir.*
> *Sanat kısmında çalışıp usta olanların ve hariçte para kazanacak kadar sanat öğrenenlerin ve hapishanedeki kazançlarından belirli bir miktar sermaye yapanların da mahkumiyetlerinden indirilmelidir. Her iki şekilde de mahkumların ahlaklarını düzeltmiş olmaları şart koşulmalıdır. Teşkil edilecek bir heyetin yapacağı tetkikat ve tahkikatla bu mahkumların vaziyetlerini tespit etmek mümkündür*".

Son günlerde Çocukları Koruma Kurumu, gayet mühim bir meselenin üzerinde durmaktadır: Bazı cürümlerle alakadar olan çocukların mümkün olduğu kadar hapishanelere düşmemesini temin etmek ve gece saat 12'den sonra satıcı çocukların tek başlarına sokaklarda dolaşmalarının önünü almak… Çocukları Koruma Kurumu ile yakından alakadar olan ve mücrim çocuklar üzerinde birçok tetkikler yapan hapishane doktoru İbrahim Zati Bey,

bizde mücrim çocuklar için açılan "çocukları kurtarma" yurdunun kuruluşunda, tetkikleri ile yardımı dokunmuş bir zattır (Akşam Gazetesi, 23 Şubat 1936, 7).

İbrahim Zati Bey diyor ki:

"Çocukları mümkün olduğu kadar hapishaneye sokmamak için lazım gelen şeylere başvurmalıyız. Hapishane ne kadar mükemmel ne kadar asri olursa olsun çocuk ruhu üzerinde istediğimiz tesiri yapamaz. Hâlbuki kanun 12 yaşını geçen çocuğa ceza veriyor… Birçok çocuk bir cürümden dolayı mahkeme huzuruna çıktıkları zaman ya utanıyor ya da sadece ağladıkları için kendilerini müdafaa edemiyorlar. Bu vaziyet karşısında hâkim ne yapsın? Tabii çocuğu cezalandırıyor. Bunun için biz düşündük ve çocukları mahkemelerde müdafaa etmek üzere birer avukat tutmaya karar verdik. Bu kararımızı İstanbul Barosuna yazdık, avukatlar memnuniyetle kabul ettiler. Gayet insani duygularla hareket eden avukatlarımız, bundan sonra İstanbul mahkemelerine çıkacak çocukları ücretsiz müdafaa edecekler. Birçok maruf ve değerli avukatlarımızın müdafaa edecekleri çocuklar da tabiatıyla azami cezayı yemekten kurtulacaklardır.

Bizde çocuk mahkemeleri olmadığı için bu çok yerinde bir teşebbüstür. Zira çocuk cürümleri, çocuğu "suç işlemeye sevk eden nedenler, büyüklerden büsbütün başkadır. Bunların uzun uzun tetkiki lazımdır. Fakat buna rağmen çocuk mahkemelerine şiddetle ihtiyacımız olduğu muhakkaktır. Bundan başka en mübrem ihtiyaçlarımızdan biri de çocuk ıslahhaneleridir. Vakıa hapishanede de çocuklar okutuluyor, kendilerine terbiyevi telkinlerde bulunuluyor. Fakat bir ıslahhanenin mücrim çocuklar üzerinde yapacağı tesiri en modern hapishanede bile elde etmek kabil değildir" (Akşam Gazetesi, 23 Şubat 1936, 7).

Adliye Vekâleti Ceza İşleri Umum Müdürlüğü Baş muavini Burhan Köni'nin, Cumhuriyet'in 17. yıldönümü için Ankara Radyosu'nda ceza infaz sistemi ile ilgili bir konuşma yapmıştır. Köni, konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır (Konferanslar, 1940: 8):

"Hükümetimiz, Türk toplumunu teşkil eden fertlerin yalnızca nicelik olarak değil aynı zamanda nitelikle de yakından ilgilenmektedir. Cezaevlerinin ıslah hareketi hakkında bilgi verebilmek için önce meselenin istinat ettiği prensipleri izah etmek ve ondan sonra meydan getirilen eserleri gözden geçirmek faydalı olur. Suç hakkında bugüne kadar ileri sürülen görüşlerin geçirdiği gelişimi tetkik edecek olursak görürüz ki suç, ne tamamıyla serbest bir iradenin mahsulüdür ne de tamamıyla şahsi, tabii ve içtimai amillerin tesiriyle iradesi kalmamış olup işlediği fiilin iyiliğini veya kötülüğünü tefrikten aciz, toplum için tehlikeli bir mahlûkun eseridir. Olaya bu gözle bakarsak ceza, bileyerek isteyerek toplumun huzur ve nizamını ihlal edenlere kusurlarının derecesi ile mütenasip olarak tatbik olunan bir eza, bir zecir ve tenkil vasıtası

olarak kalmamalı; aynı zamanda mahkûmun namuslu ve zararsız bir kimse olarak topluma iade edilmesini temin eden ve bu suretle suçların tekerrürüne mâni olan bir ıslah vasıtası olarak da ele alınmalıdır. İşte bu sebepledir ki, cezaevlerimizin aynı zamanda birer ıslah müessesesi olmaları için daima artan bir hızla çalışılmaktadır.

Esasen eski devirlerden intikal eden hapishanelerin vaziyeti çok kötüydü. Memleketin hemen her tarafında, hapishane ve tevkifhaneler, güneş ve havadan mahrum gayrı sıhhi harap ev ve medreselerden ibaretti. Bu suretle, maksat ve gayelerine çok aykırı bir şekilde infaz olunan ceza, suçlunun sıhhatinde ve ruhi haletinde menfi tesirler icra ediyordu. Ceza evlerinin idaresinin 1929 yılında Adliye Vekâletine geçmesi üzerine ivedilikle halli icap eden iki mesele ile karşılaşıldı: Bunlardan biri binasızlık derdinin hızlıca ortadan kaldırılması, ikincisi ise mahkûmların ıslahı hususunda esaslı bir amil olan çalışma usulünün bir an önce oluşturulmasıydı. Bu gayenin tahakkuku için Adliye Vekâleti, elindeki imkânlardan azami bir surette istifade ederek faaliyete geçmiş bulunuyor. 2548 ve 3757 sayılı kanunlarla temin olunan paralar karşılık tutulmak üzere milli bankalarımızdan 1,5 milyon lira istikraz akdine salahiyet veren projenin Yüksek Meclisin tasvibinden geçmesi, binasızlık derdinin bertaraf edilmesi hususunda büyük bir yardım teşkil etmiştir. Bu sene elde edilen bu para ile geniş bir inşaat faaliyetine geçilmiş bulunuluyor. İnşa edilmiş olan Malatya, Bergama, Nazilli, Aydın, Artvin, Yalova, Bartın, Keskin ve Kızılcahamam cezaevleriyle Ankara ıslahevine ilaveten yapılmasına başlanmış olan Gümüşhane, Muş, Çorum cezaevleri inşaatıyla Kırşehir ilave inşaatı bitmek üzeredir. Ayrıca Denizli, Manisa ve Balıkesir'de yeni cezaevleri inşaatına da başlanılmış ve Bitlis, Ağrı, Sivas, Gaziantep, Çanakkale, Erzurum, Konya, Elâzığ ve Bolu cezaevleri inşaatına ait hazırlıklar ikmal edilmiştir (s. 8-9).

Çalışmanın maddi ve manevi faydaları iş esası üzerine kurulmuş mütedavil sermayeli yeni cezaevlerinde temin olunmaktadır. Mahkûmların birer sanat elde etmelerini, cezaevlerinde sadece tüketici vaziyetinde kalmamalarını ve ıslahı hâl etmelerini temin eden bu müesseselerde, cezanın tesiri de azalmış değildir. Bilakis sıkı bir disiplin, metot ve program altında geçen mesai hayatı buralarda derhal göze çarpmakta ve eski cezaevlerinin âtıl hayatına nazaran mahkûmlar, bu yeni cezaevlerinde mahkûmiyetlerinin ağırlığını tamamıyla hissetmektedirler. Diğer cezaevleriyle mütenazır olarak iş esası üzerine kurulmuş yeni cezaevlerinin de tesisat noktasının ikmal edilmekte ve çalışan mahkûm kadroları artırılmaktadır. Yeni cezaevlerinden Ankara Cezaevinde matbaa işleri muntazam ve müspet bir şekilde faaliyetine devam ediyor. Ayrıca Ankara'daki İnşaat Cezaevi bu yıl birçok yeni taahhütler almıştır. Bu taahhütler arasında Manisa, Balıkesir, Denizli ve Bolu cezaevleri inşaatlarını zikredebiliriz. Bu sene bu cezaevi kadrosuna yeniden 141 mahkûm verilmiştir (s. 9).

İmralı cezaevinde her türlü ziraat, fidancılık, bağcılık, dokumacılık, kunduracılık, balıkçılık, marangozluk işleri görülmektedir. Bu yıl yapılan tetkikat neticesinde Ada'daki dokumacılık işlerinin genişletilmesi uygun görülmüş ve üretimde çıkış yeri olması için icap eden tedbirler alınmak suretiyle mahkûm kadrosunun genişletilmesine başlanmıştır. Isparta yeni cezaevinde halıcılık işlerinin inkişafına çalışılmaktadır. Zonguldak maden ocaklarında çalışan mahkûmların miktarı gün geçtikçe artmakta olduğu gibi Karabük Demir ve Çelik fabrikalarına da çalışmak üzere 215 işçi ve usta mahkûm sevk edilmiştir. Kadın mahkûmların da bu esaslar dâhilinde çalışmalarını gerçekleştirmek amacıyla iş esası üzerine kurulmuş yeni bir kadın cezaevi tesisi hususunda tetkikler yapılmaktadır. Küçük yaştaki mahkûmlara gelince bunlar hakkında hususi bir infaz sistemi kabul eden Ceza Kanunu'muzdaki hükmün daha müsait şartlar dâhilinde tatbiki geçen sene Ankara'da inşaatına başlanılan ıslahevi bugün ikmal edilmiş bulunuyor. Islah işi yalnız ıslahevlerinde değil, cezaevlerinde de esaslı bir mevzu teşkil etmekte ve ıslah sistemimizin müspet neticeleri her vesile ile görülmektedir. Mahkûmlarımızda ıslah olma kabiliyeti pek fazladır ve bunların cezaevlerinde çalıştırılarak topluma faydalı bir unsur olarak yetiştirilmeleri hakkındaki ümitlerimiz gün geçtikçe gerçekleşmektedir. Erzincan felaketinde daha dün cana kıyan ve çok fena şartlar cezalarını çeken mahkûmların felaket esnasında yurttaşlarının canlarını kurtarmak hususunda hayatlarını tehlikeye koyarak gösterdikleri feragat ve fedakârlık, davamızda ne kadar haklı olduğumuzu ispat eden ve üzerinde uzun uzun düşünülmesi lazım gelen bir durumdur (s. 9-10).

Cezanın gaye ve amacının mahkûma yalnız maddi ve manevi bir eziyet verme olarak görüldüğü zamanlarda infazın özel bir hedefi bulunmamaktaydı. Günümüzün suçluya ve suçun ortaya çıkış sebeplerini araştıran, suçluyu, suç işlemeye yönlendiren nedenlere, hadisenin psikolojik amillerine yer veren modern ceza kanunları, cezanın uygulanması şekline de başka bir amaç ve daha yumuşak bir istikamet çizmiştir (Güran, 1940, 565).

Adliye Vekâleti Ceza İşleri Umum Müdürlüğü Baş muavini Dr. Burhan Köni tarafından 19. yıla girerken Cumhuriyet Adliyesi başlığıyla başka bir konuşma daha gerçekleştirmiş ve 1941 yıl için şu görüşleri dile getirmiştir (Konferanslar, 1941: 7).:

"*Ceza ve Tevkif Evlerimizin faaliyetleri hakkında 4 başlıktan oluşan tetkikler şöyledir:*

1- İnşaat Faaliyeti: Binasızlık yüzünden maksat ve gayelerine çok aykırı bir şekilde infaz olunan hürriyeti bağlayıcı cezalar her bakımdan menfi neticeler verdiğinden binasızlık derdini bir an evvel önlemek için eski cezaevlerine ait binaların asri esaslara uygun bir şekilde yapılması için girişilen inşaat faaliyetine, bu yıl dahi geniş bir program dâhilinde devam edilmiştir. Denizli, Balıkesir, Manisa, Elâzığ, Gümüşhane ve Muş'ta yaptırılmakta olan

cezaevleri inşaatı bitmek üzeredir. Konya, Bolu ve Sivas cezaevlerinin inşaatı ise muntazaman devam ediyor. Van cezaevi inşaatı müteahhide ihale edilmiş ve Ağrı'da emaneten bir cezaevi yaptırılması için lüzumlu hazırlıklar ikmal edilmiştir. Zelzele mıntıkası olan Erzincan ile civar vilayet ve kazalarda yeniden cezaevleri yaptırılmakta ve bunlardan tamire muhtaç olanları esaslı bir surette tamir ettirilmektedir (s. 7

2- İş Cezası Üzerine Kurulmuş Cezaevleri: Suçluların faydalı bir unsur olarak topluma geri dönmeleri için bunların çalıştırılmalarının, okutulup terbiye ve ıslah edilmelerinin mühim bir vasıta olduğu artık gerçekleşmiş bulunduğundan, bu alandaki çalışmalara hızla devam edilmektedir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için İş Esası Üzerine Kurulmuş Cezaevlerimizden İmralı, Zonguldak ve Karabük cezaevlerindeki mahkûmların kadroları bu yıl artırılmış ve İmralı'da yeni ihtiyaçlara göre lüzumlu görülen revir, yatakhane, idare binaları ve hayvan ahırlarının inşasına başlanılmıştır (s. 7).

Bunlardan başka yine bu sene Nafia Vekâletiyle vaki anlaşmaya istinaden Nafia İşleri Yeni Cezaevi adıyla mahkûmları ve memleket nafia işlerinde çalıştırılmak üzere iş esası üzerine kurulmuş yeni bir cezaevi vücuda getirilmiştir. İlk olarak 300 mahkûmla Gelibolu'da faaliyete geçen bu cezaevinin kadrosu yakında tevsi edilecektir (s. 7).

Diğer taraftan Ziraat İşletmeleri Kurumu ile vaki anlaşmaya uygun olarak Muğla'da Dalaman Çiftliği'nde ziraat esası üzerine yeni bir cezaevi kurulması kararlaştırılmış ve söz konusu mahalde cezaevine ait binaların inşaatına, İnşaat Cezaevi ekipleri tarafından başlanılmıştır (s. 7).

Kadın mahkûmlara gelince Kayseri Bez Fabrikası'nda çalışmak üzere kadınlar için bir cezaevi tesis edilmiş ve 80 kişilik bir gurup adı geçen fabrikaya sevk edilmiştir. Mahkûm kadınların bu fabrikada çalıştırılmaları hususunda yapılan ilk tecrübeler başarılı sonuçlar verdiğinden aynı durumun Nazilli Fabrikası'nda da uygulanması için çalışmalara başlanılmıştır (s. 7).

3. Cezaevlerinin İç İşleri: Ahiren meriyet mevkiine girmiş olan Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi ile mahkûm ve mevkufların cezaevinde çalışma saati dışında iyi bir durumda bulundurulmalarını sağlama hususundaki faaliyete muayyen bir istikamet verilmiştir. Mahkûmların yedirilmesi, giydirilmesi ve okutulması hususunda yerinde hükümler ihtiva eden bu nizamname, büyük bir ihtiyaca cevap vermiş ve işi, gelişi güzel olmaktan, programsızlıktan kurtarmıştır (s. 8).

4. Islahevi: Mahkûm çocukların durumu, Adliye Vekâletinin en ön plana aldığı işlerden biridir. Bu çocukların durumu daima ilgi ile takip edilmektedir. Kalaba Köyü'nde yapılan ıslahevinde bu çocukların okuma, yazma, hesap, anavatan coğrafyası, tarih ve yurt bilgisi gibi dersler görmeleri ve terzilik, kunduracılık, marangozluk, demircilik, dokumacılık öğrenmek

suretiyle cemiyete faydalı birer insan olarak yetiştirilmeleri sağlanmıştır. Bu müesseseden beklenilen faydaların genişletilmesi için bu sene inşasına başlanılan üç koğuşlu pavyonun inşaatı tamamlanmak üzeredir (s. 8).

Netice olarak bugün binlerce mahkûm yukarıda isimleri verilen cezaevlerinde çalışmakta ve modern ıslah usullerine tâbi tutulmaktadır" (s. 8).

Burhan Köni, 1942 yılı içinde yapmış olduğu konuşmada cezaevleri ile ilgili şu görüşlerde bulunmuştur:

"Cezaların infazı meselesi bugün dünyanın her köşesinde âlimlerin zihinlerini yoran kanun vazilerini düşündüren bir meseledir. Çünkü modern ceza hukukuna göre cezadan beklenilen gaye onun iyi bir surette infaz edilmesiyle elde edilebilir. Ceza hukukunun tekâmül tarihine bir göz atılacak olursa görülür ki cezanın infazı daima onun gayesine uymuş ve bu gaye ile muvazi olarak inkişaf etmiştir. Bugün ise cezanın gayesi yalnızca eza değildir. Bu gayede suçlunun ahlaki redaatinin giderilmesi, onun ıslah edilmesi de mündemiçtir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken konu kanunumuzun cezayı nasıl telakki ettiğidir. Çoğu kanunda olduğu gibi kanunumuz da manevi mesuliyet esasını kabul ettiğine göre ceza, esas itibarıyla manevi bir aksülamel, kefaret, fenalığa karşı fenalık, tenkil ve umumi önleme mahiyetini taşır. Bütün mesele cezaya bu mahiyetini muhafaza ettirmekle beraber suçlunun ıslahını da temin eylemektedir (s. 15).

Cezaların infazında istinad edilen ana prensipleri şöyle hulasa edebiliriz:

A) İnfazda ciddiyet ve sıklık ile mahkûmların yaşayış tarzlarının tanzimi

B) İnfazın şahsileştirilmesi

C) İş unsurunun tanzimi

1- Cezanın gayesi hem eza ve hem ıslah olduğuna göre bu iki unsuru birbiriyle mezcetmek icap etmektedir. Cezanın korkutan ve ibret teşkil eden ve suçluya hitap ederek hususi önlemeyi, suç işlemeyenlere hitap ederek de umumi önlemeyi temin eden vasfı itibarıyla infazda müracaat olunan ıslah vasıtalarının bir hududu olmak lazımdır. Mahkûmun hayatı, serbest bir vatandaşın hayatından farklıdır ve farklı olması zaruridir. Şu mülahazalara istinad edilerek cezaevlerimizde ciddi ve sıkı bir disiplin temini Vekâletin titizlikle üzerinde durduğu bir meseledir. Bu itibarla Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi'ndeki intizam ve disiplin ile mahkûmların manevi kalkınmasına ait hükümlerin birlikte ve ahenkli bir surette tatbikine itina edilmek suretiyle cezanın eza ve ıslah gayelerinin telifine gayret edilmektedir. Filhakika mahkûmlarımızın ceza müesseselerindeki hareket tarzları bütün teferruatı ile her ceza ve tevkifevinin dâhili talimatnamesinde gösterilmektedir. Mahkûmların yaşayış tarzlarına hâkim olan disiplinin yanı sıra, belli başlı ıslah vasıtası olan işe ve tedrisata da

mühim yer ayrılmaktadır (s. 15-16).
Cezaevlerimiz iş esasının tatbik edilip edilmemesi, cinsiyet ve yaş bakımlarından bir tasnife tâbi tutulabilir. İş esası bakımından Cezaevlerimiz, iş esası üzerine müesses Cezaevleri ile şimdiki Cezaevleri diye ikiye ayrılabilir. Şimdiki Cezaevleri dediğimiz müesseselerde her nevi hürriyeti bağlayıcı cezalar hep müşterek hapis usulüne tâbidir ve infazda her şeyden evvel mahkûmiyet müddetine bakılır. Ceza, aynı maddede ve aynı şartlar altında birlikte çektirilir. Geçen Cumhuriyet yılı içinde bu esasa dayanan cezaevlerinden birçoğunun tamirat veya inşaatı ikmal edilmiştir. Bunlar arasında Balıkesir, Denizli, Manisa, Sivas, Konya, Çorum, Dalaman Cezaevleri ile Ankara Cezaevi ilavesini sayabiliriz (s. 16).
İş Esası Üzerine Kurulmuş Cezaevleri'ne gelince, bu cezaevlerinde en müessir ıslah vasıtası olan işe bilhassa ehemmiyet verilmektedir. Bu cezaevlerinde mahkûmlara, çalışmalarına mukabil gündelik verilir. Bu paradan kanunen kesilen miktardan iaşe ve sair masraflar çıktıktan sonra geri kalan miktar, mahkûmun tasarrufunu teşkil eder ve tahliyesinde kendisine verilir. Bu suretle suçlu hem çalışarak bir sanat öğrenmiş hem de cemiyete dönerken namuslu bir insan gibi hareket etmesine kısmen medar olacak küçük bir sermaye edinmiş olur. Burada çok mühim bir esasla karşılaşmış bulunuyoruz. Mahkûmun çalışarak kazandığı para ile iaşe ve sair masraflarını temin etmesi ıslah bakımından mühim bir keyfiyettir. Bir kimsenin kendi ihtiyaçlarını alnının teriyle temin ederek millete bar olmaması en iptidai ödevlerden biridir. Ancak, bu mesai sırasında da mahkûm işçi ile mahkûm olmayan işçi arasında fark bulunmakta, çalıştırılan mahkûma aynı zamanda işlediği suçun cezasını çekmekte olduğunu da hissettirmek gerekir (s. 16).

19. Cumhuriyet yılına girerken İş Esası Üzerine Kurulmuş Cezaevlerimiz şunlardır:
1- İmralı Yeni Cezaevi
2- Ankara Matbaa Yeni Cezaevi
3- Zonguldak Maden Yeni Cezaevi
4- Isparta Yeni Cezaevi
5- Ankara İnşaat Yeni Cezaevi
6- Karabük Yeni Cezaevi
7- Nafıa İşleri Yeni Cezaevi
8- Dalaman Yeni Cezaevi.

İş Esası Üzerine Kurulmuş Cezaevlerine büyük bir ehemmiyet atfeden Vekâletimiz, bu sahadaki faaliyetine bu sene yine devam etmiştir. Mevcuda İlaveten bu sene:

1- Malatya Mensucat Fabrikası'nda 350 kadrolu (Malatya Yeni Cezaevi),

2- Ergani Bakır Madeni'nde 400 kadrolu (Ergani Yeni Cezaevi),

3- Keçiburlu Kükürt Fabrikası'nda 120 kadrolu Isparta

Yeni Cezaevine bağlı bir teşekkül vücuda getirilmiş bulunmaktadır (s. 16-17).

Cezaevlerinin cinsiyet ve yaş itibarıyla tasnifine gelince, mevzuatımız çocukların, kadınların ve büyüklerin cezalarının ayrı ayrı müessese veya kısımlarda çektirilmesini amirdir. Yerinde olan bu hükmün esbabı mucibesini vaktin azlığı dolayısıyla izah edemeyeceğim. Ancak Vekâletimiz bu esası tahakkuk ettirmek için de elinden gelen gayreti sarf etmektedir. Bu hususta faaliyetin en mühim semeresi Kalaba Köyü'nde kurulan Çocuk Islahevi olmuştur. Burada mühim bir noktayı tebarüz ettirmek faydalı olur. Küçüklerde cezanın infazı baştanbaşa bir mektep mahiyetini arz eder. Hususi bir mektep. Ekseriyetle ana ve babanın veya cemiyetin ihmaline kurban giden bu zavallı yavruların kalplerini, iradelerini kuvvetlendiren, onların ahlaklarını ıslah eden bir vasıta. Bu itibarla suç işledikleri zaman 11 yaşını bitirmiş olup da 15 yaşını doldurmamış ve cezasının infazına başladığı sırada 18 yaşını ikmal etmemiş olan küçükler cezalarını böyle bir mektep mahiyetinde olan bu ıslahevinde çekmektedirler. Küçüklerin ıslahevinde bilgileri artmakta ve hepsi birer sanat öğrenmektedirler. Bu sene mezkûr ıslahevinin bina ve teşkilatı genişletilmiştir (s. 17).
Bundan başka suçu işlediği zaman 15 yaşını bitirmiş olup da 18 yaşını bitirmemiş olan genç mahkûmlara mahsus olmak üzere Ceza Kanunu'nun 55. maddesine istinaden Nazilli Bez Fabrikası'nda 400 kadrolu ve şimdilik 100 mevcutlu iş esası üzerine müesses bir cezaevi kurulmuştur (s. 17).
Kadın mahkûmlara ait cezaların infazı da hususi bir itinanın mevzuunu teşkil etmektedir. Evvela umumi kaide olarak kadınlara ait mahkûmiyet hükümlerinin cezaevlerinde kadınlara tahsis edilen hususi mahallerde infaz olunduğuna işaret etmiştik. Bu hususta kayda değer bir keyfiyet de Kayseri Bez Fabrikası'nda kadınlar için tahsis olunan cezaevinin, İş Esası Üzerine Kurulmuş Cezaevi haline çevrilmiş olmasıdır. Cezaevlerinde işin tanzimine gelince, bu yıl muhtelif cezaevlerinde yeniden iş şubeleri oluşturulmuştur. Ezcümle Ankara Matbaa Yeni Cezaevi'nde kunduracılık ve terzilik şubeleri açılmıştır. Bu cezaevi halen Ankara Yeni Cezaevi adile faaliyetine devam etmektedir. Bundan başka İstanbul'da da kunduracılık, terzilik ve çorapçılık atölyeleri kurulmuştur. Bu atölyeler çok iyi neticeler vermektedir" (s. 18).

Adliye Vekili Hasan Menemencioğlu, cezaevlerinin bugünkü durumu ile ilgili şu ifadeleri söylemiştir (Ulus Gazetesi, 11 Şubat 1943, s. 1-2):

"Cezaevleri çalışmaları durmadan ilerlemektedir. Mahkûmların büyük bir kısmı çalışarak hayatlarını kazandıktan sonra tahliye edildikleri zaman toplum içerisinde dürüst bir vatandaş gibi iş bulup çalışarak hayatını devam ettirebilmesi için kendisine az da olsa sermaye biriktirmiş olmaktadır. İmralı Adası'nda ve Dalaman'da bulunan mahkûmlar bir çiftçi için köyde gerekli olan

ziraat usullerini öğrenmektedirler. Bilhassa İmralı'dakiler hububat ziraatından başka geniş ölçüde bağ ve bahçe ziraatıyla ve boş araziyi ağaçlandırma işleriyle meşguldürler. Bu arada meyve ağaçları bakımını ve aşının her çeşidini öğrenmeleri sağlanmaktadır. Ada çok sayıda mahkûmun sürekli ziraatla uğraşabilecekleri kadar geniş olmadığı için boş durumda kalan mahkûmlar dokumacılık, kunduracılık ve terzilik yapmaktadırlar. Ayrıca demircilik ve marangozluk gibi işlerle uğraşan mahkûmlar da mevcuttur.

Bu cezaevlerinde çalışmak esastır. Buralarda iş ve çalışmak en müessir bir terbiye ve ıslah vasıtasıdır. Yeni cezaevlerinde mahkumlar toprak işlerinde bilgilerini artırmakta, mahsul yetiştirmenin ve çalışarak kazanmanın zevkini tatmaktadırlar. Burada amaç elbirliğiyle çalışarak mahsul alma olduğuna göre mahkumlar, müşterek çalışmaya, yardımlaşmaya, ellerindeki istihsal alet ve edevatını dikkatle kullanmaya alışmaktadırlar. Ayrıca hayvanlara bakım usullerini de öğrenen bu mahkumlar üzerinde oluşan manevi gelişim ve değişim, bu yeni sistemin ne denli doğru olduğunu göstermektedir".

Vatan Gazetesi'nde bir hukukçu tarafından 1952 yılı içerisinde 18 Ağustos, 10 Eylül ve 24 Eylül tarihlerinde olmak üzere üç sayılık Cezaevleri Faciası başlığı adı altında yazı dizisi yayımlanmıştır. Yazı dizisinde cezaevlerinin genel durumuna bir bakış yapılarak fiziki koşulların yetersizliğine vurgu yapılmıştır. Mahkumların gelişimi açısından hapishane binalarının sıhhi şartlarında gerekli düzenlemelrin bir an önce yapılmasına vurgu yapılmıştır. 18 Ağustos'taki ilk sayı "Cezadaki Maksat" alt başlığıyla yazılmıştır. Yazı içerisinde şu ifadeler yer almıştır:

"Suç ve Ceza telakkisi, tarihin ilkçağlarından başlayarak günümüze gelinceye kadar devamlı olarak şekil ve mahiyet değiştirmiştir. Cemiyet düzenine aykırı hareket edeni cezalandırmak, bu cemiyetin hem en meşru hakkı hem de en doğal görevidir. Ancak cemiyet suça karşı ceza belirlerken bu cezada kendi mesuliyetlerinin ve kusurlarının hissesi bulunmamasına son derece dikkat etmeye mecburdur. Adalet dediğimiz telakki bu noktada doğar. "Topluluğun suç saydığı bir fiile ne türlü ve ne ölçüde bir ceza verilmesi lazımdır?" meselesi asırlar boyunca münakaşa mevzuu olmuş ve bu yüzden Ceza telakkisi, mütemadiyen şekil değiştirmiştir. Suç işleyenleri ateşte yakmak, vahşi hayvanlara parçalatmak, diri diri toprağa gömmek, suçlunun bir uzvunu kesmek veya onu teşhir etmek, taşlamak ve dövmek gibi cezalara eski devirlerde rastlanmıştır. Fakat zaman geçtikçe bu ceza telakkisi de yavaş yavaş insani bir hale gelmeye başlamış ve nihayet hürriyeti tahdit etmek suretiyle suçluyu cezalandırmanın en uygun şekil olduğu, medeni insanlık camiası tarafından kabul edilmiştir. Bu türlü bir cemiyet, suç işleyen kimseyi kendi bünyesi içinden koparıp atmakla hiçbir şey kazanamayacağı fakat çok şey kaybedeceği için

onu yeniden ıslah ederek faydalı hale koymak gibi bir vazifeyi de ister istemez benimsemiştir. Çünkü o cemiyet kendi düzenini korumak için buna mecbur bulunduğunu da kabul etmiştir (s. 2).
Topluluğun müşterek hakları, cezadaki maksadı mutlak olarak tayin etmek zorundadır. Bu maksatta türlü sebepler altında suç işlemiş kimseyi, bir daha aynı şeyi tekrarlamamaya mecbur kılacak bir istikamete doğru yürütmekten ibarettir. Netice olarak bir bakıma diyebiliriz ki suç, cemiyetin ferde karşı olan vazifelerini tam şekilde yapamamasından doğan haksız bir fiildir. Bu hakikati 18. asırda kabul eden Batı dünyası, cezanın hedef ve gayesini anlar anlamaz, suçluya karşı olan vazifelerini de hemen idrak etmiş ve cezanın, suçlu ile topluluk arasındaki bağları asla kopartmayacak bir insanlık anlayışı içinde çektirilmesi lüzumunu benimsemiştir. Batı dünyasının 200 yıldan beri kabul ettiği bu gerçeği, Türk cemiyeti ancak Cumhuriyet'ten sonra 1926 yılında benimsemiş görünmektedir. Ceza kanunlarındaki hükümleri yeterli bulmayanların ve intikam metodu tavsiye edenlerin tek müdafaaları, suçlunun yeniden suç işlemesi vakıasıdır. Fakat bilinmelidir ki suçluya karşı vazifesini idrak ve ifa etmemiş bir cemiyeti, o suçlunun kötülüklerinden koruyabilecek kanun, hiçbir zaman mevcut olmayacaktır (s. 2).
Batı dünyasında zindancılık zihniyetinin öldürülmesi ve suçluya şefkat kapılarının dolayısıyla ıslah yollarının açılması 18. asra rastlar. Osmanlı camiasında ibretli müessire anlayışına dayanan ve müessiri kâle almaksızın eseri yok etmeyi hedef tutan sistem 1274 tarihli Ceza Kanunu'na rağmen hiçbir ilmi inkişaf göstememiş ve ceza telakkisi, Cumhuriyet'e kadar Ortaçağ'daki hüviyetiyle yaşamıştır. 1926 yılında Türk Ceza Kanunu'nun kabulü, ceza infaz müesseselerinin idaresini İçişleri Bakanlığı'nın uhdesinden alıp Adalet Bakanlığı'na vermiş ve bu kanunla nazari olarak kabul edilen ceza telakkisi, insani ve ilmi bir hüviyet kazanmıştır. Cumhuriyet idaresi, muasır hukukun ceza anlayışıyla beraber infaz sistemlerini de kabul etmiştir. Fakat bu sistemin şart kıldığı imkânlara bugüne kadar asla malik olamamıştır. Bu sistemi tatbik elimizde bulunan imkânlar henüz birkaç asır önceki şekil ve manasıyla bâkidir" (Vatan Gazetesi, 18 Ağustos 1952, 2).

Yazı dizisinin ikinci kısmı "İnfazda Gaye ve İmkân" başlığı olarak 10 Eylül tarihinde yayımlanmıştır. Yazıda şu ifadeler yer almıştır:

"Ceza Kanunu'muzun bu kadar beşerî bir hüviyet taşımasına rağmen yukarıda anlattığımız infaz sistemini aynen tatbik etmek için elimizde tek infaz müessesesi yoktur. Zaten kanunun bu maddesi tedvin edildiği zaman tatbik kabiliyeti olmadığı görülmüş ve bu çeşit infaz sisteminin ancak ileride yeni cezaevleri yapıldığı vakit gerçekleşebileceği meriyet kanununda zikredilmiştir. Bununla beraber esefle belirtmek lazımdır ki Ceza Kanunu'nun 1926 yılında kabul edilmesine rağmen, bu kanunda gösterilen şekil ve surette ceza çektirmek için 26 yıldır bir tek infaz müessesesi dahi

yapılmamıştır. Cumhuriyet hükümetlerinin parlak ceza politikalarına rağmen devletin mâli imkânları, bu insani zarureti daima son plana atmıştır. Mahkûma karşı gösterilen nazari şefkatin, pratikte hiçbir fayda sağlamayacağı bilindikten sonra ceza infazında bir zihniyet inkılabı yapılmasıyla yapılmaması arasında da hiçbir fark kalmaz. Ancak şunu da belirtmek lazımdır ki, ağır hapis cezalarının birinci ve ikinci devrelerini kanunda gösterildiği gibi infaza imkân verecek bir müessese bulunmamasına rağmen; üçüncü ve dördüncü devrelerin infazına elverişli müesseseler meydana getirilmiştir. Bunlarda iş esası üzerine kurulu cezaevlerimizdir. Birinci ve ikinci devreleri umumi hapishanelerde geçiren mahkûm, cezasının ancak üçüncü devresinde tedrici serbesti sistemine kavuşmakta ve böylece binayı orta katından inşa etmek kabilinden alınan neticeler radikal mahiyet göstermemektedir (s. 2).

İş Esası Üzerine Kurulu Cezaevleri, devlet tarafından konulan döner sermaye ile işleyen müesseselerdir. Burada mahkûm, kendisi için elverişli sahada çalıştırılır ve bu emeği kendisine menfaat sağlar. Uslandığına kanaat edilirse şartlı tahliye hakkından faydalanır ve cemiyete iade edilir. Bu müesseselerde çalışan hükümlülere kazancının tamamı verilmez. Günlük ihtiyaçlarının dışında kalan para onun namına biriktirilir. Tahliye edilince cemiyette bir yaşama imkânı bulması için çıktığı gün kendi eline verilir. Böylece hükümlünün emeği değerlendirilmiş müstehlik durumdan çıkarak müstahsil duruma geçmesi sağlanmış, manevi kalkınması az çok temin edilmiş olur. Şu noktayı da hemen ilave etmek lazımdır ki, nispi bir ıslah imkânı sağlayan bu müesseseler, memleket ihtiyacının 1/4'ünü karşılayacak ölçüye dahi varamamıştır. Mahkûmların büyük kısmı bugün, İmparatorluktan devralınan köhne binalar içinde ve toplu yaşama sisteminin bütün kötülükleriyle mücehhez olarak cezalarını çekmektedirler. Bu bakımdan Cumhuriyet'in cezadaki gayesi, mali gücü ile daima tezat halinde kalmakta ve bu hâl, ilerideki yazılarımızda belirteceğimiz korkunç neticeleri ister istemez yaratmaktadır" (Vatan Gazetesi, 10 Eylül 1952, 2).

Yazı dizisinin üçüncü başlığı "Ahırlarda Yaşayan 35.000 İnsan" olarak 24 Eylül tarihinde yayımlanmıştır:

"Ceza mahkûmiyetlerinin infazındaki maksat ve imkânın birbiriyle tezat halinde bulunduğunu daha önce söylemiştik. Bu tezadı yaratan sebeplerin başında hiç şüphe yok ki, infaz müesseselerinin durumu geliyor. Bugün Cumhuriyet Adliyesi'nin elinde bulunan 495 adet ceza infaz müessesesinin büyük kısmı eski ve köhne binalardır. Buralarda, Cumhuriyet'le beraber memlekete soktuğumuz modern infaz anlayışına göre ceza çektirmek imkânları maalesef mevcut değildir. Hatta cezadaki maksadın gözetilmesinden vazgeçtik, buralarda ömür çürütmeye mahkûm ettiğimiz insanlara, insanlığın en basit icaplarını bile temin edemiyoruz. Cezaevlerinden 1949

yılında 299 kişi, 1950 yılında 241 kişi firar etmiştir. Bu netice dahi cezaevi olarak kullanılan müesseselerin, hükümlüyü muhafaza imkânından ne kadar uzak bulunduğunu göstermeye yeter. Bugün cezaevi olarak kullanılan 495 binanın inşa maksatlarını araştıracak olursak karşılaştığımız netice bizi ister istemez hayrete düşürür. Ortalama olarak 35.000 vatandaşı barındıran bu binaların durumu, mahkûmun varlığı, sağlığı, haysiyeti ve insanlığı hakkında bizde yerleşen telakkiyi aksettirmesi bakımından da dikkate şayandır (s. 2).

Şu neticede bize açıkça gösteriyor ki cezaevleri meselesi daha önce kabul edilmiş ıslah prensiplerinin tam manasıyla tatbikini mümkün kılmaktan ziyade 35 bin insanın hayat ve kaderini içtimai bir dava olarak düşünmemiz gerektiğini bize kesin şekilde ihtar eden bir memleket meselesi olmuştur. Bu bina şartları içinde ve toplu sistemin kötülükleri arasında yaşayan insanların manen sükût etmeleri de beklenmedik bir netice değildir. Hükümlülerle tutukluların, ağır hapis cezasına mahkûm olanlarla hafif hapse çarptırılanların ilk defa suç işleyenlerle sabıkalıların, büyüklerle gençlerin ve çocukların bir arada yaşamaya mecbur tutulmaları, bu sükûtu hazırlayan belli başlı sebeplerdir. Cezaevlerinde adam öldürenlerin, yol kesenlerin yarattığı ananevi bir kahramanlık havası da mevcuttur. Bu gibi kimseler kendilerini bir nevi mağdur ve fedai durumunda görmek ve göstermek gibi zararlı bir psikolojiyi mütemadiyen besleyip yaşatırlar. Öteki mahkûmlar için bu havaya intibak etmek de bir zaman meselesi halini alır. Serkeşlik ve dik kafalılığın geçer akçe olması, diğer mahkûmların da bu havayı benimsemeleri, cemiyet nizamına karşı beslenen saygı hissini ister istemez öldürür ve böylece toplu sistem, infazdan beklenen salahın tam tersine doğru bir istikamet alarak, manevi sükûtun mühim bir sebebini teşkil eder. Şu gerçek de göstermektedir ki, cezaevleri faciasının ilk ve ehemmiyetli davası, bina meselesini planlı bir sistem dâhilinde düzenlemektir" (Vatan Gazetesi, 24 Eylül 1952, 2).

CEZAEVLERİNDEN ÖRNEKLER

1- İmralı Cezaevi

Birkaç ay önce İmralı adasında eski ve metruk bir manastır tamir edilerek oldukça muntazam bir hapishane haline konulmuş ve ilk parti olarak İstanbul ve Tekirdağ hapishanelerinden ve daha başka yerlerden toplanan 50 mahkûm yola çıkarılmış ve yerleştirilme işlemleri tamamlanmıştır. Bunlar orada ziraat işlerinde çalıştırılırken ayrıca marangozluk işleri ve kayık yapımı gibi işlerle meşgul oluyorlardı. Mahkûmlardan birkaçı, bir aralık adadan kaçmışlardı fakat çok geçmeden yakayı ele vermişler ve bir daha adaya getirilmeyerek memleketin uzak yerlerindeki hapishanelere dağıtılmışlardır. Bunların yakalandıklarını, bir daha adaya getirilmedikleri gibi

getirilmeyeceklerini de öğrenen diğer mahkûmlar şimdi uslu uslu oturmakta, çalışmakta ve adeta adaya bağlılık göstermektedir. Bunlar, kendilerinin mahkûmiyet müddetlerini tamamlayıncaya kadar adada bırakılmaları isteğiyle rahat duruyor ve intizam içerisinde yaşıyorlar. İmralı adasını içten benimsemişlerdir. İmralı adasına mahkûmların götürülmesinden nasıl iyi neticeler alındı ise Edirne'nin modern hapishanesinin de aynı müspet neticeleri vereceği şüphesizdir (Kurun Gazetesi, 28 Nisan 1936, 3).

Geçen senenin Teşrinisani ayında tesis edilen İmralı zirai hapishanesini gezmek üzere Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun riyasetindeki heyet İstanbul'a avdet ettiğinde heyetle birlikte giden muharririmiz (İzzet Kolay) intibalarını şöyle anlatmaktadır:

"Adada istihlak olunan her şey adanın kendi mahsulüdür. Gayet iyi soğan, sebze, kavun ve karpuz yetişmektedir. Evvelce hali olan bu adada şimdi mahkûmlar tarafından birçok yeni binalar yapılmıştır (s. 6).

İmralı adasını uzaktan tetkik eden Adliye Vekili Saraçoğlu, buraya ait izlenimlerini şöyle anlatmaktadır:

> *"Bütçenin, Meclis'teki görüşmeleri esnasında hapishanelerin sıhhat, ahlak ve iktisat noktasında çok kötü durumda olduklarını ve buralara giren mahkûmların terbiye edilebilir hale getirilmesi bir yana oradan çıktıkları zaman daha çok cürüm yapabilecek bir duruma geldiklerini söylemiştim. Aynı zamanda hapishanelerin devlete senede en az 1,5 milyon liraya mal olduğunu ve ailelerinin de mahkûmlara bizim yaptığımız masraftan iki misli daha fazla para harcamakta olmaları itibarıyla iktisadi açıdan hapishanelerin, devlet ve halk için senede 4 milyon liradan fazlasına mal olan büyük bir istihlak makinesi halinde bulunduğunu tebarüz ettirmiştim"* (Son Posta Gazetesi, 27 Eylül 1936, 6).

İmralı adasındaki asri şekle konulmuş hapishane, yeniden binalar katılmak suretiyle genişletilmektedir. Yedikule deposundan yeniden malzeme yollanmıştır. Oradaki 150 mahkûma bahar ve yaz aylarında 250 mahkûm daha ilave edilerek mahkûmların sayısı 400'e çıkartılacaktır. İmralı adasına gönderilecek mahkûmlar İstanbul, Bursa, İzmit, Eskişehir, Balıkesir hapishanelerinde bulunan mahkûmlar arasından seçilecektir. Diğer taraftan, İstanbul hapishanesinden 50 mahkûm, Zonguldak'a gönderilmek üzeredir. Bunlar, orada çalışan maden işçilerinin oturacakları evlerin inşası işinde çalıştırılacaklardır. Bu işi üzerine alan şirketle yapılan anlaşmaya göre Zonguldak'a bu maksatla sonradan 150 kişi daha gönderilerek toplam sayı 200'ü bulmuştur. Sonradan gönderilecek mahkûmlardan bir kısmının, Karadeniz havalisi hapishanelerinden olması muhtemeldir. Zonguldak'a memleketin başka yerlerinden gelen işçiler, biraz para kazanınca geldikleri yerlere döndüklerinden mahkûmların çalıştırılması, faaliyetin sürekli olmasına hayli yarayacaktır. Adliye Vekâleti, memleketteki bütün mahkûmları ataletten kurtarmayı, kendilerini ellerinden iş gelen ve iş yapan

insanlar haline getirmeyi esas prensip edinmiştir (Son Posta Gazetesi, 4 Nisan 1937, 6).

İmralı'da kurulan modern cezaevinin memleket içinde ve dışında her gün bir parça daha artan şöhreti, davet edilenlerin hemen hepsini sabahleyin çok erkenden Kalamış vapuruna koşturmuştur. Vapur tam saat 08:20'de hareket etti. Hava çok güzeldi. Kalamış'ın salonlarında teşekkül eden küçük küçük grupların muhaverelerine kulak kabartmak adliyemizin bu güzel eserinden memleket münevverlerinin ne büyük bir gurur duyduklarını hissettiriyordu. Memleketteki cezaevlerini, rejimin insani ve medeni telakkilerine uygun bir şekle sokmakla Saraçoğlu'nun münevver muhitlerimizde ne derece umumi bir gizli temenniyi tahakkuk ettirdiğini göze vuruyordu (Haber Gazetesi, 2 Eylül 1938: 1-10). Adliye Vekili, Cumhuriyet adliyesinin bu güzel eseri hakkında şunları söylemiştir:
"Bize gelen adamları bize geldiklerinden daha iyi ve daha az fena olarak cemiyete iade etmek… Hapishanelerimizi ıslah ederken prensip olarak şunu kabul ettik. Suçlularımız ruhen bozulmamış insanlardır. Eğer kanunlarımızın umumi kaidelerini memleketin umumi ahlakı haline sokabilirsek biz İsviçre ve Belçika'dan daha az cürüm işlenen bir memleket manzarası gösterebiliriz. Hapishanelerimiz, memleketin tam bir aynası addedilebilir." (Haber Gazetesi, 2 Eylül 1938: 10).

Cezaevlerimizin terbiyede kabul ettiği esas "azami hürriyetle azami derecede iyi muamele" olarak tespit edilmiştir. Geçen üç yıl bu telakkimizin doğruluğunu izah ve ispat etmektedir. Bu adaya üç yıl önce 150 kişi ile gelmişken şimdi ise bu sayı 786'ya ulaşmıştır. İmralı'nın eski defterlerdeki zirai durumunu araştırdık. Bu ada 2.500 kişi barındırmış, zamanla buraya bu kadar mahkûm yerleştirmek mümkün olacaktır. Mahkûmların isteklerinin neredeyse tamamı karşılanmış durumdadır. Burada hayvan yetiştiriyorlar, balık tutuyorlar, okuyorlar, evlerindeki hayatlardan bir basamak yüksek bir refah içerisinde hayatlarını devam ettiriyorlar (Haber Gazetesi, 2 Eylül 1938: 10).

Bu cezaevini yapmayı kararlaştırmadan önce bir müfettiş görevlendirilerek ülkedeki 200 hapishanede araştırmalar yapılmış, daha sonra ise Avrupa'daki muhtelif ülkelerdeki hapishanelerde de tetkiklerde bulunulmuştur. Belçika'daki hapishanelerin durumunu yakından görmek için müfettişe küçük bir suç işlemesi söylenmiş ve Brüksel cezaevinde cezasını çeken müfettiş, burada araştırmalarda bulunmuştur. Burada alınan neticeden Belçika adliyesi bile istifade etmiştir (Haber Gazetesi, 2 Eylül 1938: 10).

İmralı cezaevinden olumlu sonuçlar gelmeye başlayınca derhal Edirne, Zonguldak ve Isparta'da 3 yeni merkez açılmıştır. Edirne'de pancar yetiştirilecek, Zonguldak'ta amele müteahhidi vaziyetinde olunduğu, Isparta'da ise halıcılığın canlandırıldığı belirtilmiştir. İmralı sadece soğan yetiştirecek, balıkçılığın azami inkişafı olacağını da tahmin ediyoruz. Bu yıl 100 fiçı salamura yapabildiler. Adada ticari bir mahiyet yürütülmeyeceği için

makine işine girilmeyecektir. Maksadımız mücrimi içtimai hayatına uygun bir çalışmaya teşvik etmek ve ona hemcinsini mümkün mertebe çok sevdirmektir (Haber Gazetesi, 2 Eylül 1938: 10).

Adanın bu yılki zirai istatistikleri 150 bin kilo buğday ve 80 bin kilo soğan olarak kayıtlara geçmiştir. Karpuz, kavun, üzüm ve incir gibi meyveler ise yalnızca mahkûmlara yetecek derecede yetiştirilmektedir. Adanın metruk kaldığı zamanlarda bozulmuş olan zeytinlerin cinsleri ıslah edilmiş ve bu yıl 40 bin kilo zeytin elde edilmiştir. Çakmak tepesinde yetiştirilen çam filizleriyle Atatürk tepesinden itibaren adanın tamamı ağaçlandırılacaktır (Haber Gazetesi, 2 Eylül 1938: 10).

İmralı, kısa zaman içerisinde tesislerdeki amaca doğru her bakımdan ilerleme göstermiş durumdaydı. Mahkûmlar burada sabah 05:30'da kalkmakta, saat 06:00'ya kadar temizlikle meşgul olmaktadır. Saat 06:00'da bayrak merasimini tamamlayan mahkûmlar ardından kahvaltılarını yapıp saat 07:00 'de ise işbaşı yapmaktadır. Öğle yemeğinden sonra 1,5 saat dinlenen mahkûmlar dört saat çalıştıktan sonra tekrar 1 saat ara verip akşam saat 19:00'da ise akşam yemeklerini yemektedirler. Yemekten sonra saat 20:45'e kadar ders gören mahkûmlar, 15 dakikalık istirahatten sonra 21:00-22:00 saatleri arasında muhtelif mevzularda faydalı konferanslar aldıktan sonra yatakhanelerine gitmektedirler. Adliye Vekili, mahkûmlar adasından ayrılırken cezaevinin hatıra defterine şu satırları yazmıştır:

"Mahkûmları hapis ve tazyik usulü yerine onları çalıştırmak suretiyle terbiye etmek ve kusurlarını düzeltmek, cemiyete faydalı birer unsur haline yetiştirmek maksatlı bir sistemin başarılı bir başlangıcını teşkil eden bu müesseseyi gördüğümden pek memnunum. Mahkûmların çalışmalarındaki intizam ve müessesenin tutuluşundaki temizlik takdire şayandır. Bu işi organize eden müfettiş Cemil Oyata ile müdür Hakkı Şükrü Talimcioğlu'na teşekkür ederim." (Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ağustos 1939: 7).

İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz hukukuna ait konferanslar veren Ankara Hukuk Fakültesi profesörlerinden Clive Parry, son günlerde İmralı adasını ziyaret ederek buradaki gözlemlerini anlatmıştır.

Parry, İmralı'daki mahkûmların sadece işe teşvik edilmekle kalmayıp aynı zamanda hiçbir sanata vukufu yoksa bile kendisine bir de sanat öğretildiğini ve okuma yazma bilmeyenlerin de müessesede onu öğrendiklerini belirtmiştir. Mahkûmlar için az da olsa Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası öğretilmiştir (1945: 752).

Mahkûmlar arasındaki değirmenciye, unun modern değirmenlerde nasıl öğütüldüğü, dokumacıya elektrikli ve motorize mensucat tezgâhlarında çalışma usulleri yerine tahliyelerinden sonra bulabilecekleri vasıtalarla çalışma metotları gösteriliyor. Ayrıca un, basit ve ahşap yel değirmeninde istihsal ediliyor, dokumacılık köylünün Anadolu'daki köyüne döndüğünde kullanabileceği şekilde ucuz ve basit el tezgâhlarında yapılıyor (Parry, 1945: 752).

İngiliz hapishaneler idaresi de mahkûmların yardımcı ziraat işleriyle

meşgul olmaları konusunda girişimlere başlamıştır. Memlekette yetişen gıda maddelerinin istihsalinin artırılması konusunda İmralı cezaevinden birçok şey öğrenilmelidir. Mübadele'den sonra boş kalmış olan bu ada, bir çiftçi tarafından kiralandıktan sonra devlet tarafından bir cezaevine dönüştürülmüştür. Adada 400 zürra, 200 dokumacı, 100 balıkçı ve diğer çalışma kollarına mensup toplam 1000 mahkûm bulunmaktadır. Mahkûmlar tarafından bir senede 500 ton soğan, 250 ton buğday, 130 ton mısır, 100 ton arpa, 50 ton yulaf ve bu oranlarda fasulye, zeytin, kavun, karpuz, çilek ve mevsimine göre diğer mahsuller yetiştirilmektedir. Adada ayrıca 500 koyun beslenmekte ve koyunlardan senede 2 ton yün elde edilmektedir. Bizim metruk İskoçya adalarından bazılarının da mutlaka böyle iyi hedefler için kullanılması gerekmektedir (Parry, 1945: 753).

Parry'e göre İmralı Adası'nın oluşturulması gayesi bu ürünlerin ortaya çıkarılması değildir. Bunlar, sadece büyük bir amacın ürünü olup asıl ehemmiyetlisi bu mahkûmların, faydalı işlerle meşgul olmaları; bu işleri layıkıyla başarmaları keyfiyeti ve en önemlisi de mahkûmların meydana getirdiği yardımcı faaliyetlerin ahlaki tesir ve neticeleridir. Çünkü onların kurtuluşlarına ve memlekete yararlı bireyler olarak topluma tekrar kazandırılmalarına giden yolun anahtarı bu mesaide gizlidir (1945: 753).

2- Ödemiş Cezaevi

Ödemiş cezaevinde şahadetname dağıtma töreni yapılmıştır. Törende başta İlçebay H. Seçkin olduğu halde birçok kişi de katılım sağlamıştır. Ödemiş halkevi, cezaevinde A ve B olacak şekilde kurs açılırken bu kurslara 20 kişi katılım göstermiştir. 4 ay 10 gün süren kurs sonunda gerçekleştirilen sınavda 126 kişi başarılı olmuş ve şahadetname almışlardır (Anadolu Gazetesi, 19 Mayıs 1936, 5).

Cezaevi okuma salonu, kütüphanesi, hamamı, bakkaliyesi, tıraş yerleri, ortasında fıskiyesi bulunan teneffüs meydanı ve her açıdan çevresine örnek oluşturacak bir şekilde işlenmiş bahçesiyle gelen mahkûmları sevindiren alımlı zenginlikler göstermektedir. Bahçenin önüne yeni dikilen Atatürk heykelinin açılış töreni yapılmış ve heykel, mahkûmlarca içten bir sevgi ve saygı ile selamlanmıştır. Cezaevinin çalışkan direktörü Ziya Doğruer tarafından da mahkûmlara her hafta söylevler verilmektedir (Anadolu Gazetesi, 12 Temmuz 1936, 5).

Cezaevimiz her bakımdan günden güne müspet değişiklikler göstermektedir. Mahkûmlardan bir kısmı Belediyenin yol işlerinde çalıştıkları gibi bir kısmı da Cezaevinde tütün dizmekte, atölyelerde kunduracılık, çorapçılık, örmecilik, dokumacılık ve marangozluk yapmaktadır. Mahkûmlara her hafta babacan öğütler vermeyi kendine şiar edinen direktör Ziya Doğuer, müessesede tam ve şuurlu bir disiplin tesisine muvaffak olmuştur. Ödemiş cezaevi okuma salonu, kütüphanesi, hamamı, bakkaliyesi, tıraş yerleri, fıskiyeli havuzlu iç teneffüs meydanlığıyla memleketimizin örnek bir iş yuvası halini almıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 18 Temmuz 1936,

8).

3- Edirne Cezaevi

Edirne'deki modern hapishanede 100 kadar mahkûm bulunmaktadır. Bu mahkûmlar, civarda kurulan bir çiftlikte ziraatla meşgul olmaktadırlar. Edirne'de, birkaç bin dönümlük arazi üzerinde mahkûmlar tarafından pancar ve Avrupalılar tarafından pek makbul olan soya fasulyesi yetiştirilmektedir. Yakında Isparta hapishanesindeki halıcı mahkûmlardan bir kısmı, Edirne hapishanesine nakledilecek ve bunlar oradaki mahkûmlara halıcılık öğreteceklerdir (Son Posta Gazetesi, 4 Nisan 1937, 6).

Ulus Gazetesi'nin Edirne hususi muhabiri Kadri Oğuz tarafından yapılan haberine göre şehirde 3 sene evvel yanık kışlanın 200 bin liradan fazla para sarfıyla tamir edilerek modern bir cezaevi haline konulduğunun bilindiği ve yaklaşık 2.500-3.000 mahkûm alabilecek bir büyüklükte olan bu modern müessesedeki hayat şartlarını mutlaka görülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Haberin devamı şöyle devam etmektedir: Şimdi burada muhtelif yerlerden getirilen 150 mahkûm, ziraat yapmak suretiyle ceza müddetlerini doldurmaktadırlar. Bunların çoğu iyi terbiye görmüş genç mahkûmlardır ve koca hapishanede, en modern hapishanelerde görülen bir intizam ve disiplin dikkat çekmektedir. Uyku, kahvaltı, yemek, ders, çalışma, istirahat ve eğlence saatlerini tespit eden dâhili nizamnameyi kendi kendilerine tatbik eden bu mahkûmlar bir gardiyanın nezareti altında muntazam surette çalışmaktadırlar (3 Aralık 1937: 6).

Mahkûmların karyolaları, mütalaa salonları, musiki ve temsil kolları vardır. Bunlar çalışma haricinde kendi aralarında temiz ve eğlenceli saatler yaşamaktadırlar. İmralı'dan sonra burada da tatbikine başlanan bu yeni ve modern usul çok iyi neticeler vermiştir. Vekâlet tarafından Avrupa'ya gönderilen ve en modern hapishanelerdeki mahkûmlar arasında hüviyetini belli etmeden tıpkı bir mahkûm gibi yaşayıp tetkikatını bitirdikten sonra memleketimize dönen Hapishaneler Umum Müdür yardımcısı B. Mazhara, tatbik ettirilen bu usulü Yanıkkışla hapishanesini ziyaretimde görmüştüm. Vakit akşam yemeğine yakındı, biraz sonra yemek zili çaldı, bütün mahkûmlar büyük bir intizamla ve gürültüsüzce yemeklerini yediler. Servis, mahkûmlar tarafından yapılıyordu, yemek bitince mahkûmlar mandolinlerini alarak muhtelif havalar çaldılar ve sonra milli masallar söylendi. Şimdi hepsi okuryazar olan bu gençler, gençliklerinin ve görgüsüzlüklerinin kurbanı oldukları bir suç yüzünden ceza müddetlerini doldururlarken bu modern terbiye müessesesinde ahlaklı, faziletli ve faydalı unsurlar olarak yetiştiriliyordu (Ulus Gazetesi, 3 Aralık 1937, 6).

Çok yakında Isparta hapishanesinde staj gören bazı mahkûmlar, General Kazım Dirik'in teşebbüsü üzerine halı tezgâhlarıyla birlikte buraya getirilecek, bunu 18 yaşına kadar olan mahkûmlara ayrılmış olan 200 kişilik çocuk ıslahhanesinin kuruluşu takip edecektir (Ulus Gazetesi, 3 Aralık 1937, 6).

Edirne cezaeviyle ilgili bir başka haberde Adliye Vekâleti tarafından kültür sosyal hareketinin yeni bir eserinin ortaya konulduğundan bahsedilmektedir. Habere göre; Edirne'nin modern cezaevinde bir Çocuk Islahevi ile Halıcılık dairesi açılmak üzeredir. Anadolu'nun birçok cezaevindeki suçlu çocuklar cezaevine getirilerek burada hususi bir pavyonda yetiştirilecektir. Bunların bütün ihtiyaçları Edirne sanatkârlarına sipariş edilmiştir. Islahhane en çok 1 aya kadar 290 mevcuduyla hizmete girecektir. Yine alınan habere göre halılar ve halı ustaları da iki sınıf üzerine alınacaktır. Biri cezaevindeki yaşlılar için ikincisi ise ıslahevindeki çocuklar için. Bunlar böylelikle halıcılığı öğrenecek ve ceza müddetlerini doldurduktan sonra serbest hayatta bu işle maişetlerini temin ederek hem nefislerine hem de Türk sosyetesine hayırlı birer unsur olacaklardır (Yeni Asır Gazetesi, 10 Aralık 1937, 6).

4- Isparta Cezaevi

Isparta hapishanesindeki mahkûmlar arasında halı dokumasını bilen birçok kimse vardır. Halıcılığın memlekette taammümü için mahkûmlara halı dokuma sanatı da öğretilecektir. Bunun için Edirne hapishanesinde halı tezgâhları kurulacak ve Isparta hapishanesinde halı dokumasını bilen mahkûmlardan bir miktarı Edirne hapishanesine nakledilecek, bunlar Edirne'deki mahkûmlara halı dokumayı öğreteceklerdir (Akşam Gazetesi, 2 Mayıs 1935, 7).

Isparta'daki hapishanede mevkuf bulunanlardan halıcılıkla ilgisi olanlar, yeni teşkil edilen cezaevine alınmışlar ve kurulan halı dokuma atölyesinde çalışmaya başlamışlardır. Burada çalışanlar ikiye ayrılmaktadır: Usta ve namzetler. Usta sınıfında olanlar günde 6-7.000, namzetler 4-5.000 düğüm bağlayabiliyorlar. Yeni cezaevindeki mahkûmlar her hususta rahat ettirilmekte ve bir mektep hayatı yaşamaktadırlar. Yemekhaneleri, yatakhaneleri, dershaneleri ve atölyeleri her bakımdan çok muntazam bir şekildedir ve iş zamanlarında da sükûnet hâkimdir (Son Posta Gazetesi, 8 Ekim 1938: 5).

5- Adapazarı Cezaevi

Adapazarı şehir cezaevinde Halkevi tarafından tayin edilen Oktay tarafından mahkûmlara Türkçe dersler verilmeye başlanmıştır. Mahkûmlara, Halkevi tarafından kitap, defter ve kalem de verilmiştir. Ayrıca cezaevinde mahkûmlar tarafından kese kâğıdı da yapılmaya başlanılmıştır (Son Posta Gazetesi, 2 Nisan 1936, 5).

6- Bergama Cezaevi

Bergama Hapishanesinde terlik, pabuç yapılmakta olup bir çorap makinesi de aktif olarak hizmet vermektedir. Mahkûmlar tarafından üretilen malzemelerin satışı da başlamıştır. Diğer taraftan 5 öğretmen, mahkûm kurslarında çalışmaktadır. Hiç okuma-yazma bilmeyenler ile bilenler arasında

ayrı ayrı durulmaktadır. Bu suretle kendilerine sık sık konferanslar verilmektedir. Hapishanenin uzun koridoruna birçok veciz ve ahlaki levhalar asılmıştır. Halkevi tarafından temin edilen kitaplarla bir de mahkûmlar kütüphanesi açılmıştır (Anadolu Gazetesi, 8 Mayıs 1938, 4).

7- İzmit Cezaevi

İzmit hapishanesi tam bir kültür ve sanat faaliyetine sahne olmaktadır. Burada her ne şekilde olursa olsun suç işlemiş ve mahkûm olmuş vatandaşlara insanlık, benlik, duygularını inkişaf ve ıslah ettiren tedbirler alınmakta ve fiiliyat üzerinde yürünerek cidden takdire değer neticeler elde edilmektedir. Cezaevinde bulunan 400 mahkûm arasında okuma yazma bilmeyen 54 kişiye dersler verilirken bunlar yeni alfabemizi kapsamlı bir şekilde öğrenmiş ve hesap bilgileri de Amal-Erbaa'ya kadar yükselmiştir. Dün, bunların imtihanları yapılmış ve ömürlerinde hiç okumamış, cahil kalmış ve bu cehaletle cinayet işlemiş, hırsızlık yapmış yaşlı mahkûmların imtihanları çok enteresan geçmiştir. Mahkûmların hemen hepsi sorulara bülbül gibi cevaplar vermişlerdir. Bunların içerisinde yalnız 3'ü zayıf not alırken diğerleri iyi ve pekiyi notlar almışlardır. İkinci eğitim yılı başlarken tarih, coğrafya, yurt bilgisi, medeni dersler de öğretilecektir. Bunların okuma isteği ve arzusu o kadar geniş ki, hapishane bir mektep görünümü kazanmıştır (Son Posta Gazetesi, 2 Temmuz 1938: 5).

Cezaevi bir ıslah ve terbiye müessesesi olurken, diğer taraftan sanat hayatı da dikkate değer faaliyet arz etmektedir. Marangozluk, kunduracılık, terzilik, sobacılık, dokumacılık gibi sanatlar şubelere ayrılmış, çocuk oyuncakları imal eden yerler, mozaik ve güzel sanatlara ait kodlar teşekkül etmiştir. Cezaevine girdiğiniz zaman her bakımdan medeni, ileri varlıklı bir ıslahhanede olduğunuzu derhal anlıyorsunuz. İnsan keder, korku, hüzün yerine içli bir sevinç ve iftihar hissetmekte ve yarın aramıza karışacakları zaman onları kâmil birer vatandaş görmek emeli tatlı bir hülya olmaktadır (Son Posta Gazetesi, 2 Temmuz 1938: 5).

İzmit Halkevi, her sene olduğu gibi bu sene de Tevkifhanede okuma ve yazma kursu açmıştır. Bu kurslara devam eden 79 mevkuftan 48'i muvaffak olmuş ve kendilerine Ulus okulları şahadetnamesi verilmiştir. Ayrıca Halkevinde açılan okuma yazma kursu da devam etmektedir (Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 8 Haziran 1941, 2).

8- Dalaman Zirai Cezaevi

Dalaman Zirai Cezaevinde zeriyatın her çeşidinin yanında bağcılık, hayvan yetiştirme, sütçülük, tavukçuluk, yoğurt, peynircilik ve meyvecilik işleri yapılacaktır. Ceza müddetini tamamlayarak buradan çıkan mahkûmlar, serbest hayata faydalı bir unsur olarak dönebileceklerdir. Memlekette zirai seferberlik yapıldığı bir sırada faaliyete geçen yeni cezaevi, bu bakımdan da yurda faydalı olacaktır. İmralı Cezaevinin ikinci benzeri olan Dalaman Cezaevinde 1.000 mahkûm çalıştırılacaktır (Tan Gazetesi, 30 Mart 1942, 2).

9-İzmir Cezaevi

İzmir Halkevi içtimai yardım komitesinin cezaevinde açtığı okuma, yazma ve umumi kültür kurslarından mezun olan mahkûmlara bugün merasimle diplomaları verildi ve cezaevindeki mahkûmlarla bir hasbihal yapıldı. Adliye Vekilinin yakın alakalarıyla zindan olmaktan çıkarak modern düşüncelerle faaliyet gösteren bir cezaevi halini alan bu müessese bu sene 84 vatandaşı umumi kültür sahibi yapmıştır. İlgili makamların yardımıyla İzmir cezaevinde bir askerlik kursu açılmıştır. Genç, ihtiyar bütün mahkûmlar askerlik kursuna devam ederek her gün muntazam surette talim ve nazari askerlik bilgilerini alıyorlar. Askerlik kursu, genç yaşta cemiyet içinden ayrılarak dört duvar arasına katılan insanlar için adeta bir teselli vesilesi olmuştur (Son Posta Gazetesi, 10 Ağustos 1938, 5).

İzmir Cezaevinde bulunan ve okuma bilmeyen vatandaşlarımıza tekrar hürriyetlerine kavuştukları zaman ıslahı hâl etmelerine, iyi ve kötüyü tefrik edebilmelerine yardım maksadıyla Halkevi Kurslar Komitesi tarafından umumi hapishanede 5 ay evvel bir kurs açılmıştı. Bütün okuma levazımı halkevi tarafından temin edilmiş ve kurslara devam eden 90 kişiye Tınaztepe Okulu öğretmenlerinden Emin Sağtürk tarafından ders verilmiştir. 45 kişilik gruplar halinde A ve B kurslarında 5 ay okuyan mahkûmlar, ilk mektep mezunu derecesinde malumat sahibi oldukları gibi kendilerine yurt ve vatandaş sevgisi de aşılanmıştır. Kursların hitama ermesi münasebetiyle derslere iştirak edenler Müdde-i Umumi muavinlerinden Kemal Berkarda, cezaevi müdürü İbrahim Hekimoğlu, halkevi adına başöğretmenlerden Ziya Sümer, Gaffar Güneri ve Ekrem Edgiller'den müteşekkil heyet tarafından imtihan edilmişlerdir. 5 ay devam eden bu kurs neticesinde mahkûmların ruhiyatı ve ahlakı, şayanı takdir derecede değiştiği ve bunların cehalet sebebiyle hapishaneye düştükleri neticesine varılmıştır. İyi randıman alındığı muhakkak olan bu kursların, halkevi tarafından idame ettirilmesi en büyük arzudur (Yeni Asır Gazetesi, 2 Mayıs 1941: 2).

10- Ankara Cezaevi

Ankara Cebeci'de yeni bir hapishane inşa edilmiş ve bu hapishane derununda bir matbaa, mürettiphane ve bir de mücellithane tesis edilmiştir. Matbaada her nevi kitap tab'ı ve teclit edilmektedir. Bu işler haricinde getirilen işler mütehassıs bir matbaa şefinin idaresi altında kamilen mahkumlar tarafından yapılmaktadır. Hapishanede matbaacılık, mürettiplik ve mücellitlik öğrenen ve ceza sürelerini tamamlamalarıyla birlikte tahliye edilen bazı mahkumlar Ankara'daki bazı matbaalarda dolgun yevmiyelerle çalışmaktadırlar (Adliye Ceridesi 12 (135), 1933, 3214).

Umumi hapishanelerde müddetlerinin bir kısmını doldurduktan sonra hallerini ıslah eyleyeceklerine kanaat getirilenlerin daha müsait, kendilerine ve cemiyete daha müfit olacak bir şekilde geri kalan sürelerini doldurmak amacıyla kurulmuş bir müessesenin ismi Ankara'nın yeni cezaevidir.

10 sene evvel hükümetimiz yardımı ile kurulan evimizde halen 154

mahkûm vardır. Bunlar dışarıdan verilen siparişleri atölyelerimizde ücret karşılığında yaparlar ve bundan dolayı kendilerine yevmiye verilir. Mahkumlar sadece çalıştırılmakla kalmamış her türlü ihtiyaçlarının tatmini de düşünülmüştür. Kendilerine çeşitli sanatlar öğretilmiş, okuma yazma bilmeyenler için de iki kurs açılmış ve kurslarda eğitim verilmesi için dışarıdan öğretmenler getirilmiştir (Çiçekoğlu, 1946, s. 1-5).

11- Ankara Çocuk Islahevi

Türkiye'de erkek çocuklara mahsus olmak üzere bir tek ıslahevi vardır: Ankara hükümlü çocuklar ıslahevi. Buraya cezası 6 ay ve daha yukarısı olanlar kabul edilir. 6 aya kadar hürriyeti bağlayıcı cezalara mahkûm olanlar buraya gönderilmeyerek cezalarını infazı 18 yaşını bitirinceye kadar ertelenir. Islahevinde mahkûm çocuklara ilk tahsil yaptırılmakta, müstakbel hayatlarını kendi dürüst faaliyetleriyle çalışabilme imkanını verecek bir meslek öğretilmektedir. Öğretilen meslekler büyük bir sermaye ve çeşitli alet ve edevata ihtiyaç göstermeyen ve memleketin her tarafında rağbet görecek olan kunduracılık, terzilik, marangozluk ve demirciliktir (Gözübüyük, 1951, s. 821).

12- Giresun Cezaevi

Adalet Bakanlığı'nın emriyle Giresun Cezaevinde üç aydır bir iş yurdu açılmış bulunuyor. Bu iş yurdu 3 şubeye bölünmüştür: Kunduracılık, marangozluk, hasır koltuk ve masa atölyesi. Bu atölyeler için gerekli olan malzeme İstanbul'dan getirilmiş ve ilk olarak marangoz şubesi çalışmaya başlamıştır. Burada yapılan eşyalar dışardaki fiyattan çok ucuza satılmaktadır. Yakın zamanda üç atölyenin tamamı açılarak burası büyük bir iş yurdu haline getirilecektir. O zaman hiçbir iş bilmeyen mahkumlar da sanat öğrenecekler ve yaptıkları malzemeleri satarak para kazanacaklardır. Bu suretle cezaevinden çıkan zaman ellerinde küçük bir sermayeleri olacak (Uzunkaya, 1947, s. 8).

13- Sinop Cezaevi

Sinop cezaevinin ıslah edildiğinden burada Halkevinin açtığı kurslarca bütün mahkumlara okuyup yazma öğretilmiştir. Cezaevinde açılan imalathane ve atölyeler sayesinde mahkumlar cezaevinde âtıl durumda kalmaktan kurtulup faydalı kişiler durumuna gelmişlerdir. Atölyeler aynı zamanda iş ve meslek ve sahibi olmayan mahkumlara sanat öğreten birer mektep vasfını da taşımaktadırlar. Cezaevi bu haliyle mahkumlar için azap ve ıstırapla ömür geçirilen bir hapishane olmaktan çıkarak çeşitli nedenlerden dolayı okuyamamış kişilere faydalı bir ıslahhane haline gelmiştir (Son Posta Gazetesi, 11 Ağustos 1936, s. 5).

14- Bursa Cezaevi

Hapishanedeki cezalılar arasında bulunan hizmet erbabını çalıştırmak için açılan muhtelif atölyelerin gün geçtikçe faydalı hizmetleri de artmaktadır. Mahkûmlar arasında küçük sanat mensuplarının çokluğu, bu atölyeleri gittikçe inkişaf ettirmektedir. Şimdiki halde en işlek kısım çorapçılarla marangozlardır. Cezalılar arasında vakti hali müsait olanlar, ellerindeki sermaye ile bu atölyeleri işletmekte ve birçok cezalıyı da para vererek çalıştırmaktadır. Hapishane dışından siparişler verilmekte ve yapılan çoraplar daha ziyade kaza ve köylere gönderilerek sattırılmaktadır. Hapishane müdürü Tahsin Bey, Müdde-i Umumiliğin pek ziyade ehemmiyet verdiği bu iş üzerinde dikkatle çalışmaktadır. (Akşam Gazetesi, 18 Eylül 1938: 9).

Çalışan mahkûmlar, sabahtan akşama kadar işleriyle meşgul olmaktan çok memnundurlar. Hapishane idaresi, bütün cezalıları meşgul edecek şekilde faaliyetlerin artması için çareler aramaktadır. Hapishanenin en şayanı dikkat sanatkârı, Necati isminde bir mevkuf teşkil etmektedir. Bu zat, henüz intaç edilmeyen bir davadan ötürü mevkuf bulunmakta ve atölye haline koyduğu bir koğuşta yağlı boya resimleri yapmaktadır (Akşam Gazetesi, 18 Eylül 1938: 9).

15- Burdur Cezaevi

Burdur cezaevinin bir süreden beri eksiklerinin tamamlanması için çalışılan yeni okuma odası merasimle açılmıştır. Cezaevinde ilimizin meşhur alaca tezgâhları, çorap ve kundura atölyeleri harıl harıl çalışmaktaydı. Dershanenin açılış münasebetiyle hapishanede yapılan işlere ait bir de sergi tertip edilmiştir. Burada çorap, fanila, dokuma gibi makine işlerinden başka marangoz, kundura atölyelerinin yaptığı hakikaten zarif işlerle yine elde yapılan boncuk işleri bilhassa göze çarpmaktaydı. Okuma odasındaki sıralar, cezaevindeki marangozlar tarafından yapılmıştır. Ayrıca cezaevinde 12 alaca tezgâhı, 2 trikotaj makinesi, 4 ayakkabı, 2 marangoz atölyesi vardır. Bundan başka cezalı koğuşlarında küçük el örücülük köşeleri de bulunmaktadır. Buralarda boncuktan ayakkabı yüzü, çanta ve seccade gibi işler yapılmaktadır. Fakat en övünülecek kısım dokuma, çorap ve fanila atölyeleridir. Dokuma tezgâhları senede 99.500 metre alaca dokumakta, trikotaj kısmında yine senede 9.000 fanila, 3.800 çift çorap örülmekte ve kundura atölyelerinde ise yapılan ayakkabıların miktarı ise 800 çifti bulmaktadır. Bütün bu çalışmalar candan ilgilerle yapılmakta ve buna benzer sanatların ilerlemesi için de yeni açılan okuma odasına bu işlerde ihtisası olan hocalar getirilmektedir (Haber Gazetesi, 24 Aralık 1938: 11).

16- Üsküdar Ceza ve Tevkif Evi

Son günlerde İstanbul hapishanesinden gönderilen mahkûmlarla mevcudu artan Üsküdar Ceza ve Tevkifevi Müdürlüğü, bu mevkuf ve mahkûmların dâhili disipline uygun bir tarzda terbiye ve ıslahlarıyla meşgul olmaktadır. Bu memnuniyet verici mesai cümlesinden olarak bedeni

kabiliyetleri uygun olan mevkuf ve mahkûmların yeni tesis edilen marangozluk ve kunduracılık atölyelerinde çalıştırılmalarına başlanmıştır (Son Posta Gazetesi, 20 Aralık 1940: 4).

Yeni müdür, bilhassa mevkuf ve mahkûmların okuma ve yazma öğrenmelerine, bu arada onları eski hapishanelerin bir takım kötü itiyatlarından kurtarmaya çalışmaktadır. Okuma kurslarına birçok okuma ve yazma bilmeyen mevkuf ve mahkûm devam etmektedir. Marangozluk ve kunduracılık atölyelerinde 80, çorap imal eden makinelerde de şimdilik 30 mevkuf ve mahkûm çalışmaktadır. Yeni olmakla beraber bu iş ve çalışma hayatı cezaevi mevkuf ve mahkûmları üzerinde iyi tesirler yapmıştır. Son 1 ay içerisinde mevkuf ve mahkûmların dâhili disiplin talimatnamesine muhalif en küçük bir harekette bulunmadıkları bilakis kendi iş ve güçleriyle meşgul oldukları görülmüştür. Cezaevi müdürlüğü de alınan bu müspet neticeler karşısında imalathanelerin genişletilmesine karar vermiş bulunmaktadır (Son Posta Gazetesi, 20 Aralık 1940: 4).

Üsküdar cezaevi, diğer cezaevlerimize örnek oluşturabilecek esaslı bir programla mahkûmları çalıştırmaya başlamıştır. Cezaevinin yeni müdürü Kemal Keskinoğlu, her mahkûma kendi saha ve mesleği dâhilinde iş vermek suretiyle faaliyete geçmiş ve cezaevinde hiç yoktan iki dokuma tezgâhı, bir kundura atölyesi, bir terzilik şubesi, bir marangozhane ve bir sabun imalathanesi tesis edilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mart 1941: 2).

Dokuma tezgâhlarında abani, yorgan ve yatak çarşafları, karyola örtüleri gibi şeyler dokunmaktadır. Yakında gömleklik ve pijamalık poplinlerin de dokunmasına başlanacaktır. Cezaevine yeni bir tezgâh daha konulmak üzeredir. Tezgâhların çıkardığı dokumaların piyasada aynı fiyatla tedarik edilmesine imkân olmadığı için toptancılar bunları büyük bir tehalükle satın almaktadır. Çorap imalathanesinde de müteaddit makineler faaliyete geçirilmiştir. Mahkûmları, en fena nasıh olan işsizlikten kurtarmak ve hapishaneden çıktıkları zaman, hayatlarını kazanacak bir maişet vasıtası elde etmelerini mümkün kılmak için girişilen bu teşebbüs, ilgili makamlar tarafından uygun bir şekilde karşılanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mart 1941: 2).

Üsküdar cezaevi, kundura atölyesinde en az iki-üç lira noksanına gerek metanet gerek zarafet itibarıyla piyasada satılan erkek ve kadın kunduralarına çok defa faik ayakkabılar imal edilmektedir. Üsküdarlılardan pek çok kimse, bu ayakkabıları memnuniyetle kullanmakta ve sipariş miktarı her gün bir miktar artmaktadır. Atölye ve imalathanelerin ileride imkân bulundukça tevsi edilmeleri mukarrerdir. Marangoz imalathanesinde de marangozluk ve doğramacılıkla alakadar her nevi eşya imal edilmektedir. Sanat sahibi mahkûmların şimdi en büyük arzuları, cezaevinde bir matbaa kurabilmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mart 1941: 2).

Üsküdar Hapishanesinde bir kısmı kadın ve çocuk olmak üzere 255 kadar mahkûm ve mevkuf vardır. Bunlardan ekserisi ıslahı hal etmiş kimselerdir. Cezaevi sakinleri eroin, esrar gibi iptilalardan tamamıyla

kurtulmuşlardır. Asayiş, diğer hapishanelerimize örnek teşkil edecek derecededir. Bilhassa çalışmaya alışan mahkûmlar, aralarında samimi bir aile hayatı kurmuşlardır. Mesailerinin semeresinden elde ettikleri kazançla yemeklerini tabldot usulüyle yemekte ve hatta para artırarak muhtaç evlerine yardım bile etmektedirler (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mart 1941: 2).

Cezaevi idaresi, çalışmak isteyen mahkûmlara mümkün olan kolaylıkları gösteriyor ve onlara bir baba şefkatiyle muamele ediyor. Yakın zamanda bir kese kâğıdı imalathanesi de açılacaktır. Mahkûmlara sabahları muayyen saatlerde beden hareketleri yaptırılmaktadır. Bayrak merasimine iştirak etmek mecburi tutulmuştur. Çorap imalathanesinin işleri günden güne çoğaldığından yeniden birkaç makine alımı daha yapılacaktır. Ellerinde çorap makinesi bulunan kimselerin Üsküdar cezaevine müracaatları rica edilmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mart 1941: 2).

Mahkûmlar vaziyetlerinden son derece memnundurlar. Şimdiki halde tek arzuları, çalıştıkları günlerin İmralı Hapishanesinde olduğu gibi mahkûmiyet müddetlerine mahsup edilmesidir. Cezaevi müdürü, ıslahı hal ettiklerine kanaat getirdiği mahkûmların bir listesini hazırlatmaktadır. Bu listeye dâhil olanların bir kısım cezalarının affı için Adliye Vekâletine müracaat edilecektir (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mart 1941: 2).

MAHKÛMLARIN ÜRETTİĞİ EŞYALARIN SERGİLENMESİ

1- Adana'da Yerli Mallar Sergisi (1931)

Her sene Adana'da yerli mallar sergisi açılmaktadır. Bu sene açılan sergi, geçen seneye göre çok daha geniş katılımlıdır. Serginin en önündeki dış salon, hapishane ürünlerine tahsis edilmiştir. Burada mahkumların yaptıkları eserler teşhir ediliyordu: Kunduralar, çoraplar ve güzel mobilyalar… (Akşam, 22 Aralık 1931: 8).

2- Bursa Yerli Mallar Sergisi (1933)

Bursa'da açılan yerli mallar sergisi, büyük ilgi görmüştür. Bu sergi, bize yeni bir şey daha öğretmiştir. O da Bursa hapishanesinin kıymetli sanatkârlar yetiştirdiğidir. Sergiye hapishane imalathanesi de iştirak etmiş ve hapishanede mahpuslar tarafından yapılan ürünler teşhir edilmiştir. Bunlar arasında en çok dikkati çeken ürün, mobilyalar olmuştur. Hapishaneden mobilyacı Etkif, Suphi ve Murtaza Efendilerin yaptıkları eşyalar çok beğenilmiştir (Son Posta Gazetesi, 22 Temmuz 1933: 4). Hapishane müdürümüzün mahpusları bu suretle faydalı bir şekilde çalıştırdığını görmek seyredenleri sevindirmiştir.

Lisede açılan ve 25 Temmuz'a kadar sürecek olan 4. Bursa yerli mallar sergisine İnhisarlar İdaresi, Bursa bıçakçıları, Bursa konserve fabrikası, Isparta halıcıları, kehribarcı esnafı, Bursa Sanatlar Mektebi vs. birçok kuruluş ile hususi şahılar katılmıştır. Sergide hapishanede üretilmiş olan eşyalar da

sergilenmiştir. Özellikle İnhisarlar İdaresi'nin çok zarif bir şekilde hazırlanmış ispirtolu içkileri ile sigaraları, hapishane ürünleri ve çok ince bir sanat eseri olan masaları, Sanatlar Mektebi'nin mobilyaları ile İpek-İş'in zarif ipeklileri çok dikkat çekmiştir. Sergiyi ziyaret edenlerin sayısı günlük 7-8 bini bulmuştur (Vakit Gazetesi, 26 Temmuz 1933: 6).

3- Elişleri Sergisi (1944)

15 günden beri Galatasaray Lisesi'nde açılmış bulunan ve büyük bir ilgi ile karşılaşmış olan Eminönü Halkevi Yardım kolunun Elişleri sergisi dün akşam bitmiştir. Sergide önemli miktarda satış yapılmıştır. Satılan büyük miktarda eşya, yarından itibaren sahiplerine daha önce verilmiş olan makbuzlar karşılığında teslim edilecektir. Bu doğrultuda birçok siparişler de verilmiştir. Özellikle cezaevleri pavyonlarında sergilenen ürünler büyük bir rağbet görmüştür (Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ağustos 1943: 2).

4- Cezaevleri İkinci Sergisi (1944)

Cezaevleri 2. Sergisi Ağustos'un ilk haftasında İstanbul Gazinosu'nda açılacaktır. Sergide İş Esası Üzerine Kurulmuş Cezaevleri ile diğer ceza evlerinin her türlü üretim ve satış eşyası srgilenecek ve ucuz bir fiyatlardan satılacaktır. Serginin her türlü dekoratif ve teknik işleri tamamen mahkumlar tarafından hazırlanmaktadır. Sergiyle ilgili tüm satış ve muhasebe işleri için mahkumlar vazifelendirilmiştir (Son Posta Gazetesi, 20 Temmuz 1944: 7).

İstanbul Beyoğlu İstiklal Caddesi'nde 5 Ağustos günü sergi açılmıştır. İstanbul gazinosundaki sergi açılış törenine vali ve belediye başkanı doktor Lütfi Kırdar ile davetliler ve gazeteciler katılmıştır. Sergi tertip komitesi başkanı Esat Adil Müstecaboğlu, kısa bir konuşma yaparak cezaevlerinin çalışmaları hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

Sergi gerek kalite gerekse çeşit bakımından geçen sene yapılandan daha iyi olmuştur. Başta İmralı olmak üzere Ankara matbaası cezaevi, Isparta, Rize Sinop, İstanbul, Üsküdar, Toptaşı, Bursa, İzmir, Edirne cezaevleri sergiye geniş ölçüde katılım sağlamışlardır. Mahkumlar sergiyi hazırlamak için bilhassa son günlerde geceli gündüzlü çalışmalar ve ortaya cidden nefis sanat eserleri koymuşlardır. Gazinonun duvarları akademide tahsil etmiş bir ressamın muvaffak eserleriyle süslenmiştir. Yine serginin duvarlarında bu çalışmanın hedefini anlatan ve sergi tertip heyeti reisi Müstecaboğlu tarafından yazılan vecizeler vardır. "Burada göreceğiniz her şey renk, ışık, fikir ve eşya tekrar hürriyete kavuşmak ve cemiyete yararlı olmak isteyenlerin eserleridir" şeklinde olan bu yazılar bilhassa enteresandır (Vakit Gazetesi, 6 Ağustos 1944: 3).

Sergi, 15 gün açık kalacak ve bu müddet zarfında satış yapılacaktır. Burada satılan eşyalar genellikle malzeme itibarıyla ve işçilik bakımından oldukça temiz ve ucuzdur. Mahkumlar tarafından Isparta'da yapılan halılar, Bursa'da yapılan kumaşlar ve hamam takımları, Sinop'ta yapılan cevizden üretilmiş tabakalar, Ankara cezaevinin kunduraları, İmralı dokumaları,

İstanbul cezaevi kadın mahkumları tarafından üretilmiş yün işleri ile kürkler vs. serginin en başarılı eserleri arasındadır (Vakit Gazetesi, 6 Ağustos 1944: 3).

Taksim'de İstanbul lokantası salonlarında açılan cezaevleri ikinci sergisi bu akşam kapanacaktır. Cezaevleri sergisini şimdiye kadar 65 bin kişi gezmiştir (Vakit Gazetesi, 28 Ağustos 1944: 3).

Sergiyle ilgili Akşam Gazetesi'nin 9 Ağustos 1944 tarihli sayısında Şevket Rado tarafından bir yazı kaleme alınmıştır. Rado, Türkiye'deki cezaevlerinin ikinci sergisinin bu sefer İstanbul gazinosunda, ilkinden daha esaslı bir tertiple açıldığını ifade ederek serginin öneminden bahsetmiştir. Rado yazısını şöyle sürdürmüştür:

> *"Hapishanenin, hürriyeti dört duvar arasına alan cemiyet dışı bir müessese, mahkumları karanlık ve loş izbelerinde çürüten bir zindan olduğu hakkındaki umumi görüş, ikincisini halkın merak ve hayretle seyrettiği Cezaevleri sergisi ile bir kere daha değişmiştir. Mahkumlardan birinin kendi eliyle yaptığı eski ve yeni hapishane arasındaki farkı gösteren tablo, bu serginin manasını daha kolay kavramamıza yardım ediyor. Cezaevi, nasılsa yolunu şaşırmış, kanuna ve nizama aykırı davranmış vatandaşın cemiyet içinden alınıp karanlık odalarına tıkıldığı bir işkence yeri değildir. Yeni manasında cezaevi, bilakis bu bahtsız vatandaşı tekrar cemiyete faydalı, kanunlara ve nizama riayet eden bir unsur haline getirmek için kurulmuş bir mekteptir. Orada birçok suçların anası olan işsizlik ve tembellikle mücadele ediliyor.* (s. 2).
>
> *İmralı cezaevinin değerli müdürü Esat Adil Müstecaboğlu'nun dediği gibi "Cezaevlerinin gayesi mücrimi cemiyete tekrar hazırlamaktır. Eski cezaevlerinde ise mücrim sadece kapalı bir şekilde cezalandırılırdı. Halbuki yeni sistemin esaslı vasıfları suç üzerinde araştırma yapmak, suçluya sanat öğretmek, hasta ise tedavi etmek kısacası kapalı cemiyette müstahsil bir unsur haline getirmektir".*
> *İkinci cezaevleri sergisinde cezaevlerimizin kısa zamanda nasıl hummalı birer işevi haline geldiğini görnek kabildir. Bütün cezaevlerimizi birer iş yurdu haline getirdiğimiz gün adil inkılabımızın en mühim hamlesi başarılmış olacaktır. İş zevkini tadan suçlunun, cemiyete yararlı bir adam olarak dönmek arzusunu sergiyi gezerken size hizmet eden mahkumların yüzlerinden okuyacaksınız"* (s. 2).

MAHKUMLAR İÇİN CEZAEVİNDE PİYES GÖSTERİMİ

Cumhuriyet'in 19. yıldönümü İstanbul Cezaevi'nde törenle kutlanmıştır. Törene İstiklal Marşı ile başlanmış, cezaevi müdürü Hüsnü Konukçu güzel bir nutuk söyleyerek Cumhuriyet'in nimetlerini ve adli kanunlarını izah etmiştir. Yakın bir gelecekte bütün hapishanelerin, modern cezaevleri gibi idare olunacağını müjdelemiştir. Mahkumlar adına konuşan Tevfik, Cumhuriyet'in adalet ve şefkatinden bahsederek salaha eren mahkumların bir gün affa kavuşmaları ümidini kaybetmemelerini söylemiştir. Konuşmaların ardından Eminönü Halkevi temsil kolu "Kahraman" piyesini oynamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 31 Ekim 1942: 2).

SONUÇ

Türkiye'de modern anlamda cezaevlerinin ortaya çıkışı Batı'ya göre 200 yıl geride olmuştur. Anadolu coğrafyasının sürekli savaşlara ve krizlere sebep olması ekonomik zorluklarla birlikte modernleşmeyi geciktirmiştir.

Hapishaneler hususunda Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında fiziki yetersizlikler giderilmeye çalışılmıştır. Osmanlı'dan kalan harap durumdaki hapishane binalarının yenilenmesi ve yeni binaların yapılması ilk adımlar olmuştur. Mahbes kültüründen Hapishanelere geçiş ile birlikte mahkûmlar için cezaevlerindeki yaşam şartlarının düzeltilmesi ve kendilerinin âtıl durumdan çıkarılıp sosyal ve kültürel gelişimlerinin sağlanması için yasal düzenlemeler yapılmıştır. Hapishane şartlarının iyileştirilmesinin yanında üzerinde durulan meselelerden biri de mahkumların üretim yapmalarının sağlanmasıyla sosyal ve kültürel yönlerinin geliştirilmesi ve hapishaneden çıktıktan sonraki süreçte toplum içerisinde kabul edilmelerini kolaylaştıracak iş ve meslek bilgisine sahip olmalarını sağlamak olmuştur. Mahkumlar, cezaevlerinde üretmiş oldukları ürünleri sergilerde satarak hem işe yaramış oldukları duygusunu fazlasıyla hissetmişler hem de ekonomiye katı sağlamışlardır.

Yapılan tüm bu iyi niyetli düzenleme ve çabalar, maalesef dönemin olumsuz ekonomik şartları nedeniyle hedeflenen amaçların gerçekleşmesi önünde engel olarak durmuştur.

KAYNAKÇA

19. Yıla Girerken Cumhuriyet Adliyesi, (1941). Cumhuriyet'in 18. Yıldönümünde Hitabeler ve Konferanslar, s. 5-9,
Ankara.
1945 Devlet Yıllığı (DY), (1946). Adalet Bakanlığı teşkilatının 1945 yılı çalışmaları. Başbakanlık Basın Yayın Umum
Müdürlüğü Yayınları No:16.
Adliye Ceridesi. (1933). Türkiye Cumhuriyeti'nin on senelik adliye faaliyeti, 12 (135), s. 3197-3227.
Cumhuriyet Adliyesi. (1940). *Cumhuriyet'in 17. yıldönümünde hitabeler ve konferanslar*, s. 5-10, Ankara.
Cumhuriyet Adliyesi'nin 19. Yılı. (1942). *Cumhuriyet'in 19. yıldönümünde hitabeler ve konferanslar*, s. 13-18, Ankara.
Resmî Gazete, (1941). *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi*, S: 1568, 16 Ağustos, s.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (ZC), (1930). İç: 3, İn: 76. s.
Akşam Gazetesi, Yeni hapishaneler geniş arazi ortasında yapılacak, 2 Mayıs 1935.

Akşam Gazetesi, Suçlu çocuklar için bir ıslahhane lazım, 23 Şubat 1936.
Akşam Gazetesi, Modern hapishaneler yapılacak icra işleri ıslah edilecek, 10 Ağustos 1937.
Akşam Gazetesi, Bursa hapishanesinde mahkûmlar çalışıyorlar, 18 Eylül 1938.
Akşam Gazetesi, Bir fabrikanın işçileri yalnız mahkûmlardan ibaret olabilir mi?, 7 Ekim 1944.
Anadolu Gazetesi, 126 kişilik büyük bir kafileye törenle şahadetnameleri dağıtıldı, 19 Mayıs 1936.
Anadolu Gazetesi, Bergama'da asri cezaevi yapılacaktır, 12 Temmuz 1936.
Anadolu Gazetesi, Bergama'nın modern cezaevi, 8 Mayıs 1938, s. 4.
Anadolu Gazetesi, İş esasına müstenit yeni cezaevleri, 2 Haziran 1941.
Cumhuriyet Gazetesi, Ödemiş cezaevindeki mahkûmların faydalı çalışmaları, 18 Temmuz 1936.
Cumhuriyet Gazetesi, İmralı adasından çıkan mahkûmun anlattıkları, 26 Haziran 1939.
Cumhuriyet Gazetesi, Adliye vekili İmralı'da tetkiklerde bulundu, 19 Ağustos 1939.
Cumhuriyet Gazetesi, Üsküdar cezaevi bir fabrika halini aldı, 3 Mart 1941.
Gözübüyük, A. F. (1951). Türkiye'de kimsesiz çocukların korunmasına ve yetiştirilmesine bunlar için kurulan
müesseselere ve çocuk suçluluğuna dair mevzuat üzerine etüt. *Adalet Dergisi*, 42 (6), s. 815-823.
Güran, S. (1943). Ceza infaz sisteminin tekamülü, *Adliye Ceridesi*, 31 (6), s. 565-581.
Haber Gazetesi, 786 mahkûmun çiftlik hayatı yaşadıkları ada, 2 Eylül 1938.
Haber Gazetesi, Burdur cezaevi bir ıslahhane oldu, 24 Aralık 1938.
Haber Gazetesi, Adliye Vekili dün İmralı cezaevini gezdi, 19 Ağustos 1939.
Haber Gazetesi, Yeni cezaevleri, 2 Haziran 1941.
Hakalan, S. (1942). Ceza kanunumuzun küçükler hakkındaki cezaların infazına taalluk eden 54 ve 55. maddeleri
hakkında. *Adliye Ceridesi*, 33 (10), s. 1228-1229.
Karabel, S. S. (1952). 1879 tarihli Cezaevi Kanunu, me'haz ittihaz olunarak vücuda getirilmiş olan 1950 tarihli cezaevi

nizamnamesi. *Adalet Dergisi*, 43 (10), s. 1211-1249.
Kurun Gazetesi, Ankara'da örnek hapishane, 10 Ağustos 1935.
Kurun Gazetesi, Edirne ve İmralı hapishanelerinin yakında açılış törenleri yapılacak, 28 Nisan 1936.
Parry, C. (1945). Türkiye'nin ada cezaevi: İmralı. *Adalet Dergisi,* 36 (8), s. 751-754.
Son Posta Gazetesi, İstanbul'dan Edirne'ye 34 mahkûm gönderilecek, 21 Mart 1936.
Son Posta Gazetesi, Hapishaneye girenlerin sayısı artıyor, 2 Nisan 1936.
Son Posta Gazetesi, Sinop Cezaevi, 11 Ağustos 1936.
Son Posta Gazetesi, İmralı adasında bir gün, 27 Eylül 1936.
Son Posta Gazetesi, Mahkûmlar maden ocaklarında çalışacaklar, 4 Ekim 1936.
Son Posta Gazetesi, Bütün mahkûmların çalıştırılmaları kararlaştırılmış bulunuyor, 4 Nisan 1937.
Son Posta Gazetesi, İzmit hapishanesi kültür ve sanat yuvası haline geliyor, 2 Temmuz 1938.
Son Posta Gazetesi, İzmir'de mahkumlar kültür sahibi ediliyorlar, 10 Ağustos, 1938, s. 5.
Son Posta Gazetesi, Edirne cezaevi, 11 Ağustos 1938.
Son Posta Gazetesi, Isparta cezaevinde mahkûmlar çalıştırılıyor, 8 Ekim 1938
Son Posta Gazetesi, Erzincan'a yeni iki hapishane yapılacak, 4 Mayıs 1939.
Son Posta Gazetesi, Üsküdar cezaevinde ıslah ve terbiye tedbirleri, 20 Aralık 1940.
Son Posta Gazetesi, Mahpuslar gelecek ay nafıa işlerinde çalıştırılacaklar, 16 Mart 1941.
Son Posta Gazetesi, Yurtta 3 bin mahkûm çalıştırılıyor, 21 Temmuz 1941.
Son Posta Gazetesi, Üsküdar cezaevi mahkûmların yol inşasında çalıştırılıyor, 17 Ağustos 1941.
Son Posta Gazetesi, Adliye Vekâleti modern ıslah müesseseleri kurulması programına devam ediyor, 31 Ağustos 1941.
Tan Gazetesi, Dalaman zirai cezaevi faaliyete geçti, 30 Mart 1942.
Tasviri Efkâr Gazetesi, İzmit hapishanesinde, 8 Haziran 1941.
Ulus Gazetesi, Türk hapishane sistemi ve bunda yapılan reform, 4 Kasım 1937.
Ulus Gazetesi, Türkiye hapishanelerinde reform, 5 Kasım 1937.
Ulus Gazetesi, Edirne'deki modern cezaevi, 3 Aralık 1937.
Ulus Gazetesi, Mahkûmlar eliyle işleyen modern bir iş müessesesi, 16 Mart 1938.
Ulus Gazetesi, Bergama'da modern bir cezaevi, 10 Mayıs 1938.
Uzunkaya, Ş. (1947). Giresun yeni cezaevinde. Ulus Gazetesi, 3 Ağustos, s. 8.
Vakit Gazetesi, Hapishanelerde ıslahat, 31 Ekim 1934.
Vakit Gazetesi, Cezaevleri sergisi, 6 Ağustos 1944.
Vatan Gazetesi, Cezaevleri faciası, 18 Ağustos 1952.
Vatan Gazetesi, İnfazda gaye ve imkân, 10 Eylül 1952.
Vatan Gazetesi, Ahırlarda yaşayan 35.000 insan, 24 Eylül 1952.
Yeni Asır Gazetesi, Edirne hapishanesinde ilk çocuk ıslahevi açıldı, 10 Aralık 1937.
Yeni Asır Gazetesi, Edirne'de modern cezaevi, 4 Ağustos 1938.
Yeni Asır Gazetesi, Cezaevi kursunda mahkûmlara okumak yazmak öğretiliyor, 2 Mayıs 1941.
Yeni Asır Gazetesi, Sanayi cezaevi, 7 Aralık 1941.
Zaman Gazetesi, Hapishaneler ıslah edilmeli, 2 Mart 1935.

Türkiye'nin İlk İklim Şurası: Stratejiler, Uyum ve Gelecek Perspektifleri

Tuna BATUHAN[1]

1- Doç. Dr..; Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü. tuna.batuhan@atauni.edu.tr ORCID No: 0000-0001-7662-3405

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelesinde önemli bir aşama olan İklim Şûrası'nın kararlarını ve bu kararların etkinliğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. 2022 yılında yapılan İklim Şûrası, Türkiye'nin 2053 yılına kadar net sıfır emisyon hedefine ulaşması için bir dizi stratejik karar almış, ancak bazı önemli eleştiriler almıştır. Şûra, atıkların kaynağında ayrılacak şekilde toplanması, düşük karbonlu sanayi üretim teknolojilerinin geliştirilmesi, su verimliliği gibi çeşitli olumlu kararlar almış olsa da, kömürden çıkış ve fosil yakıt kullanımının azaltılması konusunda somut adımlar atılmaması en büyük eleştirilerin odağında olmuştur. Şûra'dan çıkan kararlar, çevre ve iklim uzmanları, sivil toplum kuruluşları ve akademik çevreler tarafından, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelede daha cesur ve kapsamlı bir yaklaşım sergilemesi gerektiği vurgusuyla eleştirilmiştir. Özellikle, fosil yakıtlara yatırım yapılmasının sürdürülebilir iklim politikalarıyla çeliştiği ve bu durumun Türkiye'nin 2053 hedeflerine ulaşmasını engelleyebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması ve fosil yakıt teşviklerinin sonlandırılması gerektiği konusunda da güçlü bir vurgu yapılmıştır. Bunun yanı sıra, kararların şeffaflık ve katılımcılık açısından eksik kaldığı, bazı stratejilerin sivil toplum ve akademi temsilcilerinin beklentilerine yeterince cevap vermediği belirtilmiştir. Çalışma, Türkiye'nin 2053 yılı net sıfır emisyon hedeflerine ulaşabilmesi için fosil yakıt kullanımının azaltılması ve yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımların artırılması gerektiği sonucuna varmaktadır. Son olarak, iklim değişikliğiyle mücadelede daha güçlü bir siyasi irade, toplumsal katılım ve sürdürülebilir politikaların oluşturulması gerektiği ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler – İklim Şûrası, Türkiye, 2053 Hedefi, İklim Politikası, Net Sıfır Emisyon.

GİRİŞ

İklim değişikliği, küresel ölçekte bir tehdit olarak dünya çapında etkilerini sürdürmekte ve bu sorunun çözülmesi, ulusal düzeyde güçlü ve bütünleşik politikaların uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye, iklim değişikliği ile etkili bir mücadele yürütme amacıyla 2022 yılında gerçekleştirilen ilk İklim Şurası'nda, farklı sektörlerden ve toplumsal kesimlerden temsilcilerle bir araya gelerek kapsamlı tavsiye kararları geliştirmiştir. Bu tavsiyeler, ülkenin iklim hedeflerine ulaşmak için gerekli düzenlemeleri, stratejileri ve eylem planlarını içermektedir.

İklim Şurası komisyonlarının önerileri, sera gazı emisyonlarının azaltılması, yeşil finansman, teknoloji ve yenilikçilik, yerel yönetimlerin

güçlendirilmesi, sosyal adalet ve adil geçiş gibi pek çok önemli konuda çeşitlilik göstermektedir. Her bir komisyon, kendi alanında detaylı analizler gerçekleştirerek, iklim değişikliği ile mücadelenin sürdürülebilir ve adil bir biçimde sürdürülmesi için somut adımlar önermektedir. Bu çalışmanın amacı, İklim Şurası komisyonlarının tavsiye kararlarını genel bir çerçevede inceleyerek, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelesinde izlenmesi gereken yol haritasına dair değerlendirmelerde bulunmaktır.

Bu bağlamda, sera gazı emisyonlarının azaltılmasından yeşil finansmana, iklim değişikliğine uyum stratejilerinden yerel yönetimlerin rolüne kadar pek çok konu, Türkiye'nin iklim politikalarının şekillendirilmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, bu tavsiye kararları, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasında iklim değişikliği ile mücadele için izlenecek stratejilerin temelini oluşturmaktadır.

TÜRKİYE'NİN İLK İKLİM ŞURASI

İklim değişikliği, küresel düzeyde büyük çevresel, ekonomik ve sosyal etkiler yaratmakta olup, bu sorunun çözülmesi amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli strateji ve politikalar geliştirilmiştir. Türkiye'de, iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum sürecini hızlandırmak için 2022 yılında İklim Şûrası oluşturulmuştur. Bu şûra, 5 Eylül 2012 tarihinde yayımlanan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından düzenlenen Çevre ve Şehircilik Şûrası Yönetmeliği çerçevesinde şekillenmiştir (Resmi Gazete, 2012). İklim Şûrası'nın amacı, iklim değişikliğinin tüm yönleriyle ele alınarak, ilgili paydaşların katkılarıyla orta ve uzun vadeli stratejik hedeflerin belirlenmesidir. Ayrıca, şûra kapsamında oluşturulan özel çalışma gruplarının iklim değişikliğine dair öneriler geliştirmesi ve bu süreçte elde edilen verilerin ulusal iklim stratejilerine dahil edilmesi hedeflenmiştir. 2022 yılında Konya'da gerçekleştirilen şûra, "2053 Net Sıfır Emisyon Hedefi: Türkiye'nin Yeşil Kalkınma Devrimi" teması altında, Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarını güncel koşullara uyarlamayı amaçlamıştır (İklim Şûrası, 2022a). İklim Şûrası'nda, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için yeşil kalkınma, sıfır emisyon, yeşil finansman ve karbon fiyatlama gibi başlıklarda kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Bu süreçte, yedi farklı komisyon, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelesine yönelik stratejik öneriler geliştirmiştir. Bakan Kurum, şûra sürecinde gençlerin öncülüğünde daha güçlü bir mücadele ortaya çıkacağını belirtmiş ve şûranın sonuç bildirgesinin Türkiye'nin yeşil kalkınma stratejilerine ışık tutacağını vurgulamıştır (Kalyoncuoğlu & Keskin, 2022).

Şûra, yedi ana komisyon altında faaliyet göstermiştir: Sera Gazı Azaltımı-1 (Enerji, Sanayi, Ulaştırma), Sera Gazı Azaltımı-2 (Tarım, Atık, Binalar, Yutak Alanlar), Bilim ve Teknoloji, Yeşil Finansman ve Karbon

Fiyatlama, İklim Değişikliğine Uyum, Yerel Yönetimler, ve Göç, Adil Geçiş ve Diğer Sosyal Politikalar (İklim Şûrası, 2022a). Bu komisyonlar, kamu kurumları, üniversiteler, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör temsilcilerinin katılımıyla dengeli bir şekilde oluşturulmuştur. Bu çeşitlilik, şûranın etkili ve kapsayıcı bir iklim stratejisi geliştirmesini sağlamaktadır. İklim Şûrası'nın sonuçları doğrultusunda yapılması beklenen işler arasında, Türkiye'nin 2053 Net Sıfır Emisyon ve Yeşil Kalkınma Devrimi hedeflerine ulaşılması için politika önerilerinin geliştirilmesi, sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliğine uyum stratejilerinin oluşturulması yer almaktadır. Ayrıca, Ulusal Katkı Beyanı (NDC) ve Uzun Dönemli İklim Değişikliği Stratejisi ve Eylem Planı'nın, şûra sonuçları dikkate alınarak tamamlanması hedeflenmektedir (İklim Şûrası, 2022a).

İklim Şûrası Komisyonları Çalışma Usul ve Esasları doğrultusunda, 2022 yılı içerisinde çevrimiçi ve yüz yüze toplantılarla gerçekleştirilen İklim Şûrası'nda, komisyonlar belirli çalışma alanlarına göre oluşturulmuştur. Komisyon üyeleri, kamu kurumları, üniversiteler, özel sektör, meslek odaları, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşların temsilcilerinden seçilmiştir. Komisyonlar, her bir alanın ihtiyaçlarına göre farklı uzmanlık profillerine sahip üyelerle yapılandırılmış ve katılımcı bir yaklaşım benimsenmiştir (İklim Şûrası, 2022b). İklim Şûrası Komisyonları Çalışma Takvimi, 2021 Aralık ayında gündem belirleme ve komisyon üyelerinin belirlenmesiyle başlamış ve 2022 yılının Nisan ayında çalışmaların kitap haline getirilip dağıtılmasıyla sona ermesi planlanmıştır (İklim Şûrası, 2022c).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Murat Kurum, Türkiye'nin ilk İklim Şurası'nın açılışında, ülkenin iklim değişikliğiyle mücadelesinin önemini vurgulamış ve bu şûranın, Türkiye'nin yeşil dönüşüm hedeflerini belirlemek ve iklim değişikliği ile ilgili stratejiler geliştirmek için bir platform olarak işlev göreceğini belirtmiştir. Bakan Kurum, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinin iklim değişikliğinden derinden etkilendiğini, özellikle kuraklık, su stresi ve sıcak hava dalgalarının büyük bir sorun haline geldiğini vurgulamıştır. Bakan Kurum, Türkiye'nin son 20 yılda her alanda büyük ilerlemeler kaydetmiş olup, küresel çevre sorunlarına çözüm üretmeye kararlı olduğunu, belirlenen 2053 Net Sıfır Emisyon ve Yeşil Kalkınma Devrimi hedeflerinin bu kararlılığı yansıttığını ifade etmiştir (İklim Şûrası, 2022d). Şûra kapanış konuşmasında ise, Türkiye'nin ilk İklim Şûrası'nın başarıyla tamamlandığını belirterek, şûraya geniş bir katılımcı kitlesinin destek verdiğini vurgulamıştır. Bakan Kurum, şûra sürecinde gençlerin katkılarıyla büyük bir coşku yaşandığını ve gençlerin öncülüğünde daha güçlü bir mücadele ortaya çıkacağını belirtmiş ve şûranın sonuç bildirgesinin Türkiye'nin yeşil kalkınma stratejilerine ışık tutacağını ifade etmiştir. Bakan, iklim değişikliğiyle mücadeleyi bir yaşam kültürü haline getirmeleri gerektiğini vurgulamış ve şûra sonuçlarının, Türkiye'nin yeşil kalkınma hedeflerine hız kazandıracağına dikkat çekmiştir. Ayrıca, doğal

kaynakların korunması, sürdürülebilir tarım ve temiz ulaşım gibi alanlarda önemli reformların yapılacağının altını çizmiştir (İklim Şûrası, 2022e).

Sivil toplum kuruluşları, bu süreçte, 2030 yılına kadar yapılması gereken öncelikli adımların önemini vurgulamış ve Türkiye'nin iklim hedeflerine ulaşabilmesi için gereken stratejiler hakkında taleplerde bulunmuştur. Bu talepler, çevre kuruluşları tarafından dile getirilen 10 ana başlık altında toplanmıştır: 1. Kömürden elektrik üreten yeni termik santrallerin kurulmasının engellenmesi, 2. Fosil yakıtlara yönelik teşviklerin sonlandırılması, 3. Kömürden elektrik üretiminin 2030'a kadar kademeli olarak sonlandırılması, 4. Yenilenebilir enerji kaynaklarının payının artırılması, 5. Karbon fiyatlandırma mekanizmasının devreye alınması, 6. Korunan alanların artırılması, 7. Kentsel politika ve imar planlarının revize edilmesi, 8. Adil dönüşüm mekanizması tasarlanması, 9. Gıda sistemlerinin ele alınması ve 10. Halk sağlığının önceliklendirilmesi. Bu talepler, Türkiye'nin sürdürülebilir ve adil bir geçiş yapabilmesi için kritik öneme sahiptir. İklim Şûrası'nda belirlenen bu taleplerin gerçekleştirilmesi, Türkiye'nin 2053 Net Sıfır hedefini başarıyla uygulaması için temel adımlar olacaktır (WWF-Türkiye, 2022; Damyan, 2022a).

İKLİM ŞURASI KOMİSYONLARININ TAVSİYE KARARLARI

Sera Gazı Azaltım-1 Komisyonu (Enerji-Ulaşım-Sanayi)

Sera Gazı Azaltım-1 Komisyonu'nun Enerji, Ulaşım ve Sanayi alanlarında yaptığı çalışmalar, 2053 yılına kadar Net Sıfır Emisyon hedefine ulaşmak için uzun vadeli stratejilerin benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Enerji sektöründe, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, çeşitlendirilmesi ve bu kaynakların enerji sistemine entegrasyonunun sağlanması hedeflenmektedir. Ayrıca, enerji verimliliği artırılmalı ve karbon yakalama, kullanım ve depolama teknolojilerinin elektrik üretiminde entegrasyonu teşvik edilmelidir. Bu bağlamda, enerji arz güvenliğinin sağlanması ve alternatif yakıtların kullanımının artırılması gerektiği ifade edilmiştir. Ulusal Enerji Verimliliği 2030 Vizyonu ve Stratejisi ile Hidrojen Stratejisi gibi yol haritalarının hazırlanması önerilmiştir. Ulaşım sektöründe, emisyon azaltımı için uzun vadeli projeksiyonlar yapılmalı ve ulaşım modlarının çeşitlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Akıllı Ulaşım Sistemleri (AUS) ve sıfır emisyonlu araçların kullanımını teşvik eden politikaların oluşturulması önem taşımaktadır. Elektrikli araç altyapısının güçlendirilmesi ve biyoyakıt ile hidrojen yakıtlı araçlar için altyapı oluşturulması gerektiği ifade edilmiştir. Denizcilik sektöründe, gemilere karadan elektrik verilmesi altyapısının yaygınlaştırılması ve hibrit araç kullanımının teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sanayi sektöründe, karbon yoğun sektörlerde sera gazı emisyonlarının azaltılması için yol haritalarının oluşturulması gerektiği ve

yeşil hidrojen ile karbon yakalama teknolojilerinin yaygınlaştırılmasının önemi belirtilmiştir. Döngüsel ekonomi ve geri dönüşüm uygulamalarının teşvik edilmesi, sanayi sektöründe sürdürülebilir üretim ve tüketim anlayışının benimsenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, sanayinin dijital dönüşüm süreçlerine uyum sağlaması ve yenilenebilir enerji kullanımını artırarak verimlilik projelerinin teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu öneriler, Türkiye'nin 2053 Net Sıfır Emisyon hedeflerine ulaşırken ekonomik ve sosyal kalkınmayı engellemeyecek bir strateji oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Sera Gazı Azaltım-2 Komisyonu (Tarım-Atık-Binalar-AKAKDO)

Sera Gazı Azaltım-2 Komisyonu, tarım, atık, bina ve arazi kullanımı sektörlerinde sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesini önermektedir. Tarım sektöründe, iklim değişikliği ile mücadele amacıyla kısa, orta ve uzun vadeli çiftçi odaklı stratejiler oluşturulmalıdır. Bu bağlamda, tarım-gıda değer zincirinin sürdürülebilir ve döngüsel hale getirilmesi, gıda kaybı ve israfının önlenmesi için verimliliğin artırılması ve tarımsal üretim yöntemlerinin sera gazı azaltımına yönelik yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, kimyasal gübre ve bitki koruma ürünlerinin verimli kullanımı, arazi bankacılığı sisteminin kurulması ve iklim dostu üretim anlayışının benimsenmesi gerektiği ifade edilmiştir.
Arazi Kullanımı, Arazi Kullanım Değişikliği ve Ormancılık (AKAKDO) sektöründe, çevresel afet risklerini azaltan ve karbon tutumunu artıran sürdürülebilir arazi yönetimi stratejilerinin önerildiği belirtilmiştir. Bu çerçevede, erozyon, sel ve heyelan gibi afet risklerini azaltan ve korunan alanları artıran uygulamaların teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Orman yangınlarıyla mücadelede kullanılacak araç ve ekipman sayısının artırılması, ekosistem tabanlı ormancılık uygulamalarının güçlendirilmesi ve denizcilik ile sulak alan ekosistemlerinin korunması gerektiği ifade edilmiştir.

Atık sektöründe, sürdürülebilir atık yönetimi için atık hiyerarşisine dayalı bir yaklaşım benimsenmeli ve ulusal atık yönetimi planlarının hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. Atıkların geri kazanım oranının artırılması için sıfır atık uygulamalarının yaygınlaştırılması ve döngüsel ekonomi anlayışının teşvik edilmesi önerilmiştir. Ayrıca, sanayi ve hizmet sektörlerinde etkin atık yönetimi için teşvik mekanizmalarının oluşturulması gerektiği ifade edilmiştir.

Bina sektöründe, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımının artırılması amacıyla karbon fiyatlandırma temelli mekanizmaların geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Binalarda çevresel etkilerin azaltılması için Bütünleşik Bina Tasarımı ve modüler inşaat teknolojilerinin teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Su verimliliği ve sıfır atık sistemlerinin kurulumuna yönelik mevzuatlar oluşturulmalı, çevre dostu malzeme kullanımı ve döngüsel ekonomi yaklaşımının benimsenmesi

gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, bina veri tabanlarının oluşturulması ve ülke genelindeki bina stokunun iklim değişikliği üzerindeki etkilerinin izlenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Bilim ve Teknoloji Komisyonu

Bilim ve Teknoloji Komisyonu, iklim değişikliği, çevre koruma ve biyoçeşitlilik sürdürülebilirliğini sağlamak için çeşitli stratejiler geliştirilmesini önermektedir. İklim değişikliği ile mücadelede aşırı iklim olaylarına karşı dirençliliği artırmak için sektörler arası etkileşimlerin öngörüldüğü bir yaklaşım benimsenmelidir. Bu süreçte afet risklerinin haritalanması ve karar destek sistemlerinin geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Küresel iklim modellerinin geliştirilmesi, bölgesel ve küresel senaryolarla entegrasyon sağlayarak, net sıfır sera gazı emisyonu hedeflerine ulaşılmasına yönelik dönüşümsel çözümler üretilecektir.

Deniz ekosistemlerinin korunması, mavi ekonomi yaklaşımının benimsenmesi ve karbon yutağı kapasitesinin artırılması çevresel sürdürülebilirlik açısından kritik olacaktır. Ekosistem ve biyoçeşitlilik gözlem ağları kurarak, iklim değişikliğinin etkileri izlenebilir ve yönetilebilir. "Tek Sağlık" yaklaşımının geliştirilmesi, iklim değişikliğiyle mücadelede daha bütünsel bir çözüm sunacaktır.

Temiz ve döngüsel ekonomi stratejileri, sanayi sektörlerinde karbon emisyonlarını azaltmaya ve atıkları değerli kaynaklara dönüştürmeye odaklanmaktadır. Bu bağlamda, karbon tutma teknolojileri, yenilenebilir enerji kullanımı ve yeşil hidrojen dayalı yakma teknolojileri öne çıkmaktadır. Atık ve biyokütle kaynaklarının değerlendirilmesi, gazlaştırma ve piroliz gibi teknolojilerle sürdürülebilir yakıtların üretimi sağlanacaktır. Eko tasarım ve çevre dostu üretim yöntemleri ile atık oluşumunun minimize edilmesi de bu stratejinin unsurlarındandır. Dijital teknolojiler, sera gazı izleme ve verimlilik artırma gibi uygulamalarla çevresel etkilerin etkin bir şekilde izlenmesi sağlanacaktır.

Yeşil Finansman ve Karbon Fiyatlama Komisyonu

Yeşil finansman, 2053 yılına kadar Net Sıfır Emisyon Hedefi'ne ulaşma sürecinde kritik bir stratejik araç olarak ön plana çıkmaktadır. Bu hedefe ulaşabilmek için çevre dostu yatırımların finansmanının artırılması ve finansal sistemin iklim hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Yeşil Finans Stratejisi hazırlanarak çevre dostu yatırımlar için bir yol haritası oluşturulmalı ve çevre dostu yatırımların sınıflandırılmasını sağlayacak yeşil taksonomi mevzuatları geliştirilmelidir.

Yeşil dönüşüm finansmanı için gerekli teşvikler ve destekler ile ilgili rehber ilkeler belirlenmeli ve yeşil finansman araçlarının uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi sağlanmalıdır. Ayrıca, iklimle bağlantılı finansal risklerin yönetimi için altyapıların oluşturulması ve yeşil

tahviller gibi sermaye piyasaları aracılığıyla sürdürülebilir yatırımların artırılması gerekmektedir.

Karbon fiyatlaması ve Emisyon Ticaret Sistemi (ETS), sera gazı emisyonlarını azaltmada etkin bir ekonomik araç olarak kullanılması önerilmektedir. ETS'nin kurulumu, Avrupa Birliği mevzuatına uygun şekilde ve İklim Kanunu ile entegre edilerek 2024 yılına kadar tamamlanmalıdır. Bu mekanizmaların uygulanması, Türkiye'nin küresel iklim hedeflerine katkı sağlayacak ve emisyon ticaretinde etkin bir model sunacaktır.

İklim Değişikliğine Uyum Komisyonu

İklim değişikliğine uyum, bir ülkenin çevresel, ekonomik ve sosyal sistemlerini iklim değişikliği ile uyumlu hale getirmek amacıyla yapılan uzun vadeli bir yaklaşımdır. Türkiye'de iklim değişikliğine uyum sağlama çabaları, tüm sektörleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu bağlamda, İklim Değişikliğine Uyum Komisyonu, su kaynakları yönetiminden tarıma, sağlık hizmetlerinden ekosistemlerin korunmasına kadar pek çok önemli alanı ele alarak geniş bir strateji önerisi sunmaktadır. İklim değişikliğinin her sektöre etkisi farklıdır, bu nedenle ilk adım olarak sektörel etki analizleri yapılmalıdır. Bu analizler doğrultusunda su kaynakları yönetimi iyileştirilmeli, içme suyu kayıpları azaltılmalı, tarımda su verimliliği artırılmalı ve iklim değişikliğine dirençli bir tarım altyapısı oluşturulmalıdır. Sağlık sektöründe ise iklim değişikliği ile bağlantılı sağlık riskleri azaltılmalı, erken uyarı sistemleri kurulmalı ve sağlık hizmetlerinin iklim değişikliğine karşı dirençli olması sağlanmalıdır. Ekosistemlerin korunması ve biyoçeşitliliğin sürdürülebilirliği için doğa temelli çözümler geliştirilerek ekosistem hizmetleri desteklenmelidir. Ayrıca, turizm sektöründe sürdürülebilir turizm stratejileri benimsenmeli, ekoturizm ve kültürel mirasın korunmasına odaklanılmalıdır. Eğitim ve farkındalık da önemli bir bileşendir. İklim değişikliği konusunda toplumsal bilinç artırılmalı, yeşil iş gücü için eğitim programları oluşturulmalıdır. Son olarak, finansal araçlar ve sigorta sistemleri ile kayıp ve zarar riski yönetimi güçlendirilmelidir.

Yerel Yönetimler Komisyonu

Yerel yönetimler, iklim değişikliği ile mücadelede kritik bir rol oynamaktadır. Yerel düzeyde yapılan uyum ve azaltım stratejileri, daha etkili ve yerinde çözümler sunabilir. Her ilde İklim Koordinasyon Kurulu kurulmalı ve yerel paydaşların katılımı ile Yerel İklim Değişikliği Eylem Planları hazırlanmalıdır. Bu planlar, afet yönetimi, doğal alanların korunması, yeşil altyapı ve kentsel dönüşüm gibi konuları içermelidir. Afet risklerinin yönetimi de büyük önem taşır; bu nedenle, doğa temelli çözümlerle taşkın yönetimi ve risk azaltma stratejileri geliştirilmelidir. Yerel yönetimler, dayanıklı yerleşim alanları inşa etmeli ve toplumu afetler

konusunda bilgilendirmelidir. Ayrıca, yeşil ulaşım sistemleri geliştirilerek, elektrikli toplu taşıma araçları, bisiklet yolları ve yaya yolları gibi sürdürülebilir ulaşım seçenekleri teşvik edilmelidir. Kentsel altyapının dijitalleştirilmesi ve iklim dostu tasarımlar hayata geçirilmelidir. Yerel yönetimlerin finansman kaynaklarına erişimi artırılmalı, sürdürülebilir kalkınma projeleri için özel sektörle işbirlikleri kurulmalıdır.

Göç, Adil Geçiş ve Diğer Sosyal Politikalar Komisyonu

İklim değişikliği, göç, adil geçiş ve sosyal eşitsizliklerle doğrudan ilişkilidir. Bu komisyon, bu dinamikleri ele alarak, sosyal politikaların şekillendirilmesine katkı sağlamaktadır. İklim değişikliği, göç olgusunu da etkilemektedir. İklim göçü nedeniyle yerinden edilen kişilerin göç süreçlerine yönelik stratejiler geliştirilmelidir. İç ve dış göç hareketleri, toplumsal entegrasyonun sağlanması ve göçmenlere yönelik destek politikalarının oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca, adil geçiş stratejileri ile yeşil dönüşüm sürecinde toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması sağlanmalıdır. Bu süreçte, yeşil dönüşümden etkilenen işçiler için eğitim ve beceri kazandırma programları sunulmalı ve sosyal koruma önlemleri alınmalıdır. Ayrıca, kömür madenciliği, çimento ve çelik gibi sektörlerde çalışanlar için yeşil dönüşüm destekleri sağlanmalıdır. İklim adaleti ilkesi de göz önünde bulundurulmalı, kadınlar ve kırılgan grupların bu dönüşüm süreçlerinden olumsuz etkilenmesinin önüne geçilmelidir. Son olarak, Türkiye'nin iklim hedeflerine ulaşabilmesi için uluslararası işbirliklerinin güçlendirilmesi ve küresel düzeyde iklim adaleti ve sosyal adalet konularında güçlü bir koordinasyon sağlanmalıdır.

KOMİSYON ÖNERİLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

İklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik her bir komisyon, farklı sektörlerde somut stratejiler geliştirmekte ve bu stratejiler, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Ancak her bir önerinin kendi içinde fırsatlar ve zorluklar barındırdığı açıktır. Her bir komisyon önerisinin genel değerlendirmesi şu şekilde özetlenebilir:

Sera Gazı Azaltımı-1 (Enerji, Sanayi, Ulaştırma)

Bu komisyon, enerji, sanayi ve ulaştırma sektörlerinde sera gazı emisyonlarını azaltmayı hedefleyen stratejiler sunmaktadır. Özellikle fosil yakıtlara dayalı sistemlerden yenilenebilir enerjiye geçiş ve enerji verimliliği ön plana çıkmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması ve fosil yakıt kullanımının azaltılması, Türkiye'nin çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine katkı sağlayacaktır. Ulaştırma sektöründe elektrikli araçlar ve sürdürülebilir ulaşım alternatiflerinin teşvik edilmesi ise şehir içi ulaşımda çevre dostu bir dönüşümü mümkün kılabilir. Ancak, geçiş süreci yüksek

maliyetler ve fosil yakıtlara dayalı sektörlerde iş gücü kayıplarına yol açabilir. Bu nedenle, adil geçiş politikaları ve yeşil istihdam teşvikleri ile bu süreç daha verimli hale getirilebilir.

Sera Gazı Azaltımı-2 (Tarım, Atık, Binalar, Yutak Alanlar)

Tarımda sürdürülebilir üretim yöntemlerinin benimsenmesi, organik tarım uygulamaları ve metan salınımının azaltılması gibi stratejiler, sera gazı emisyonlarını azaltmanın yanı sıra ekonomik faydalar da sağlayabilir. Atık yönetiminde geri dönüşüm oranlarının artırılması, biyogaz üretimi gibi yöntemlerle metan emisyonları düşürülebilir. Binalarda enerji verimliliği ve yeşil bina uygulamaları ile emisyonlar azaltılabilirken, yutak alanların korunması ile iklim değişikliğine karşı doğa temelli çözümler geliştirilebilir. Ancak, bu alandaki uygulamaların yerel koşullara göre özelleştirilmesi ve küçük ölçekli işletmelerin desteklenmesi önemlidir.

Bilim ve Teknoloji

Bilimsel araştırmalar ve teknolojik yenilikler, iklim değişikliğiyle mücadelede kritik öneme sahiptir. Karbon yakalama ve depolama (CCS), yeşil enerji çözümleri ve çevre dostu malzeme geliştirme gibi inovatif teknolojilerin uygulanması, karbon salınımını önemli ölçüde azaltabilir. Ancak, bu alandaki yatırımların hızla artırılması ve teknolojilerin ticari ölçeklere ulaşması için altyapı ve destek mekanizmalarının güçlendirilmesi gereklidir. Ayrıca, yapay zeka ve veri toplama sistemlerinin kullanımıyla iklim değişikliğine dair daha doğru analizler yapılabilir ve bu da politika üretimini daha etkin hale getirebilir.

Yeşil Finansman ve Karbon Fiyatlama

Yeşil finansman ve karbon fiyatlama, çevre dostu projelerin finansmanını sağlamak için kritik öneme sahiptir. Yeşil tahviller ve sürdürülebilir yatırımlar gibi finansal araçlar, iklim politikalarının hayata geçirilmesinde önemli bir kaynak oluşturabilir. Karbon fiyatlama ise, karbon salınımı yapan sektörlerden elde edilen gelirlerin çevre dostu projelere aktarılmasını sağlayarak döngüsel bir ekonomi oluşturabilir. Ancak, karbon fiyatlama sistemlerinin ulusal düzeyde etkin bir şekilde uygulanabilmesi için düzenleyici çerçevelerin netleştirilmesi ve altyapının güçlendirilmesi gereklidir.

İklim Değişikliğine Uyum

İklim değişikliğine uyum stratejileri, afet risklerini azaltma, su kaynaklarını koruma ve yerel ekosistemlerin iyileştirilmesi gibi önlemleri içermektedir. Bu stratejiler, toplumun her kesimini kapsamalı ve yerel düzeyde uygulanabilir olmalıdır. Finansal destek ve teknik bilgi, yerel yönetimler ve paydaşlar için bu stratejilerin hayata geçirilmesinde önemli bir destek unsuru olacaktır. Bu alan, toplumun iklim değişikliğine karşı dayanıklılığını artırırken, ekonomik fayda da sağlayabilir.

Yerel Yönetimler

Yerel yönetimlerin, iklim değişikliğiyle mücadelede aktif rol oynaması gerektiği vurgulanmaktadır. Şehir planlaması, yeşil altyapı projeleri ve sürdürülebilir ulaşım çözümleri gibi alanlarda yerel yönetimlerin etkinliği artırılmalıdır. Halkla birlikte karar alma süreçlerinin güçlendirilmesi, yerel eylemlerin başarısını artırabilir. Ancak, yerel yönetimlerin bu stratejileri uygulayabilmesi için finansal kaynak ve eğitim desteği gerekmektedir.

Göç, Adil Geçiş ve Diğer Sosyal Politikalar

İklim göçü, adil geçiş ve sosyal eşitsizliklerin giderilmesi için sosyal politikaların güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Adil geçiş politikaları, yeşil dönüşüm süreçlerinin toplumun her kesimini kapsamasını sağlayabilir. İklim değişikliğinden etkilenen gruplara yönelik koruma sağlanması, toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması adına kritik öneme sahiptir. Ancak, bu alandaki uygulamaların iş gücü piyasası, eğitim ve sosyal hizmet alanlarında güçlü bir politika desteğiyle desteklenmesi gereklidir.

Tüm komisyonların önerileri, iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik entegre bir yaklaşım sergilemektedir. Her bir komisyon, belirli alanlarda somut çözümler sunmakta ve bu çözümler, iklim değişikliğiyle mücadelede bütüncül bir strateji oluşturmaktadır. Ancak, başarı için finansal kaynakların artırılması, yerel düzeyde uygulamaların güçlendirilmesi ve toplumsal katılımın sağlanması gereklidir. Ayrıca, bilimsel araştırmalar, teknoloji geliştirme ve eğitim gibi destekleyici unsurlar, bu önerilerin etkinliğini artıracaktır.

KOMİSYON KARARLARINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Türkiye'nin 2053 yılı net sıfır emisyon ve yeşil kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi için İklim Şûrası, üç aylık çalışmaların ardından çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Bu kararlar arasında atıkların kaynağında ayrılarak toplanması, sanayide düşük karbonlu üretim teknolojilerinin geliştirilmesi, su verimliliği için çalışmalar yapılması ve yeşil organize sanayi bölgelerinin oluşturulması gibi adımlar yer almıştır (Damyan, 2022b). Ayrıca, 2030 yılına kadar arıtılmış atık suların yeniden kullanım oranının %15'e çıkarılması ve enerji verimliliği sağlamak amacıyla yenilikçi teknolojilerin kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte, İklim Şûrası'ndan çıkan kararlar, Türkiye'nin iklim hedeflerine ulaşmak için yeterli bir adım olarak değerlendirilmemektedir. Özellikle, fosil yakıtlardan yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş konusunda atılacak adımların yetersiz kalması eleştirilerin odak noktası olmuştur. Şûra'da alınan 217 karar, enerji verimliliği, yeşil ekonomi ve iklim dostu tarım gibi olumlu adımlar önerse de, kömürden çıkış ve fosil yakıt kullanımının azaltılması konusunda yeterli önlem alınmadığı öne sürülmüştür (Yeşil Gazete, 2022).

Özellikle kömür, doğal gaz ve nükleer enerji üretimlerinin artırılmasına yönelik alınan kararlar, çevre ve iklim uzmanları tarafından eleştirilmiştir. Bu kararlar, çevre örgütleri ve sivil toplum kuruluşları tarafından büyük bir hayal kırıklığı olarak değerlendirilmiştir (Bagatır, 2022; Damyan, 2022c). Fosil yakıtlardan çıkışa dair herhangi bir somut adım atılmaması, Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi İklim Değişikliği Çalışmaları Koordinatörü Dr. Ümit Şahin tarafından "yanlış bir tutum" olarak tanımlanmıştır (Sefia, 2022). Şahin, kömürden çıkış konusunda atılmayan adımların, Türkiye'nin uzun vadede iklim hedeflerine ulaşmasını engelleyeceğini belirtmiştir (Yeşil Gazete, 2022). Greenpeace Akdeniz İklim ve Enerji Proje Sorumlusu Onur Akgül ise, kömürden çıkışa yönelik karar alınmamasının Paris Anlaşması ile çeliştiğini ifade etmiştir (Bagatır, 2022). WWF-Türkiye İklim ve Enerji Programı Müdürü Tanyeli Sabuncu, Türkiye'nin yeşil dönüşüm sürecinde kömürden çıkılması gerektiğini belirterek, Şûra'nın bu fırsatı kaçırdığını vurgulamıştır. Ayrıca, Sürdürülebilir Ekonomi ve Finans Araştırmaları Derneği (SEFİA) Direktörü Bengisu Özenç, alınan kararların Türkiye'nin uzun dönemli iklim hedefleriyle çeliştiğini dile getirmiştir (Yeşil Gazete, 2022). Şûra'nın en büyük beklentilerinden biri, Türkiye'nin elektrik üretiminde kömür kullanımının kademeli olarak sona erdirilmesi ve kömürden çıkışa dair bir tarih belirlenmesiydi. Ancak bu beklentiler karşılanmamış, kömürün kullanımını sürdürmek için karbon yakalama ve depolama (KYD) teknolojilerine yatırım yapılması gerektiği belirtilmiştir. Bu karar, enerji bürokrasisi ve şirketlerin baskılarından kaynaklanmış olabilir, ancak yine de Türkiye'nin 2053 net sıfır emisyon hedefiyle çelişen bir tutum olarak ele alınmaktadır (Bagatır, 2022).

Doğalgaz ve nükleer enerjinin kullanımının artırılması yönündeki kararlar da eleştirilen bir diğer noktadır. Şûra kararlarında 2053 net sıfır emisyon hedeflerine ulaşılabilmesi için doğalgaz ve nükleer enerji kaynaklarından elektrik üretiminin artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak bu karar, Uluslararası Enerji Ajansı'nın fosil yakıtlara yatırım yapılmaması gerektiği çağrısıyla çelişmektedir (Bagatır, 2022). WWF-Türkiye İklim ve Enerji Programı Müdürü Tanyeli Sabuncu, bu kararları Türkiye'nin yeşil dönüşüm için kaçırılmış bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Sabuncu, Türkiye'nin kömürden kademeli olarak çıkması ve doğalgazı artırmadan net sıfır hedeflerine ulaşmasının imkansız olduğunu belirtmiştir (Sefia, 2022).

Şûra sürecindeki bazı komisyon kararlarının sonradan yapılan değişikliklerle değiştirilmesi, sivil toplum ve akademi katılımcılarının beklentilerini karşılamamıştır. Bu durum, Şûra sürecinin şeffaflık ve katılımcılık açısından eksik olduğu eleştirilerine yol açmıştır (S360 Mag, 2022). Ayrıca, emisyon ticaret sistemi (ETS) ve karbon fiyatlandırma mekanizmalarının oluşturulması da eleştirilen önemli konulardan biridir. Bu sistemlerin etkili olabilmesi için karbon vergisi ve emisyon ticaretinin

uyumlu hale getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, karbon ticareti gelirlerinin yeşil dönüşüm süreçlerine aktarılması gerektiği ifade edilmiştir (Köksal & Kaya, 2022). Sivil toplum kuruluşları (STK'lar), İklim Şûrası'ndan çıkan kararları eleştirerek, kömürden çıkış ve fosil yakıtlardan vazgeçilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak, Şûra'da bu talepler karşılanmamış, adil geçiş mekanizmaları için bazı stratejik kararlar alınmıştır. STK'lar, toplumsal adalet ve sağlık konularının daha kapsamlı şekilde ele alınması gerektiğini ve katılımcılığın eksik olduğunu ifade etmiştir (İklim Haber, 2022). Son olarak, bazı sivil toplum kuruluşlarının davet edilmemesi ve demokratik katılımın eksikliği, kararların meşruiyetini zedelemiştir. Çevre Mühendisleri Odası ve Meteoroloji Mühendisleri Odası, bu durumu Şûra kararlarının yeterince temellendirilmediği bir ortam olarak değerlendirmiştir (İklim Haber, 2022). Bu eleştiriler, Şûra'nın daha kapsayıcı, şeffaf ve katılımcı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

İklim değişikliği, Türkiye için olduğu kadar dünya genelinde de kritik bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye'nin 2053 yılına kadar net sıfır emisyon hedefine ulaşma çabaları, sektörel düzeyde detaylı analizler ve politika önerileri gerektirmektedir. Bu bağlamda, İklim Şurası'nın komisyonları tarafından sunulan tavsiye kararları, ülkenin iklim politikalarının şekillendirilmesinde önemli bir rehber işlevi görmektedir. Her bir komisyonun önerileri, belirli sektörler ve toplumsal alanlar için uygulanması gereken eylem planlarını içermekte olup, bu önerilerin birbiriyle uyumlu ve entegre bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Komisyonların tavsiye kararları, Türkiye'nin iklim hedeflerine ulaşabilmesi için sağlam bir temele dayanırken, aynı zamanda toplumsal eşitlik ve ekonomik sürdürülebilirlik gibi boyutları da göz önünde bulundurmalıdır.

Sera Gazı Azaltımı-1 (Enerji, Sanayi, Ulaştırma) ve Sera Gazı Azaltımı-2 (Tarım, Atık, Binalar, Yutak Alanlar) komisyonlarının tavsiye kararları, Türkiye'nin sera gazı emisyonlarını azaltma hedeflerine ulaşabilmesi için kapsamlı bir yol haritası sunmaktadır. Özellikle enerji ve ulaştırma sektörlerinde karbon salınımının azaltılması gerektiği vurgulanmaktadır. Enerji sektöründe fosil yakıtlardan yenilenebilir enerjiye geçişin hızlandırılması, elektrikli araçların yaygınlaştırılması gibi önlemler önemlidir. Ulaştırma alanında ise, düşük karbonlu ulaşım sistemlerinin kurulması ve özellikle şehir içi toplu taşıma kullanımının teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Sanayi sektörü için ise enerjiyi verimli kullanan teknolojilerin teşvik edilmesi ve üretim süreçlerinin yeşil dönüşümü için büyük yatırımlar yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Ancak bu dönüşüm, iş gücünün eğitilmesi ve sektörlerdeki dönüşümün adil bir şekilde

gerçekleştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Tarım, atık ve bina sektörlerinde, özellikle karbon yutaklarının arttırılması ve atık geri dönüşüm oranlarının artırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu iyileştirmeler, Türkiye'nin net sıfır emisyon hedefine ulaşabilmesi açısından kritik öneme sahiptir.

Bilim ve Teknoloji Komisyonu, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelesinde yenilikçi teknolojilerin rolünü vurgulamaktadır. Komisyon, iklim değişikliğiyle mücadelede teknoloji kullanımının ve inovasyonun kritik bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Yenilenebilir enerji üretim teknolojilerinin, enerji verimliliği sağlayan cihazların ve karbon yakalama gibi teknolojilerin geliştirilmesi önerilmektedir. Bunun yanı sıra, iklim değişikliğinin etkilerine karşı yeni nesil adaptasyon çözümlerinin, özellikle sulama, tarımda su verimliliği ve iklim dayanıklı tarım ürünleri gibi alanlarda teşvik edilmesi gerektiği tavsiye edilmektedir. Ancak, teknolojik çözümlerin hayata geçebilmesi için devletin ve özel sektörün araştırma ve geliştirmeye ciddi yatırımlar yapması ve uygun politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Bu süreçte bilimsel araştırmaların hızlandırılması ve inovasyon ekosisteminin desteklenmesi önemlidir. Ayrıca, teknolojinin yaygınlaştırılması ve ticari hale gelmesi için uygun finansal mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir.

Yeşil finansman ve karbon fiyatlama komisyonunun önerileri, Türkiye'nin iklim hedeflerine ulaşabilmesi için gerekli finansal kaynakların sağlanmasında kritik bir öneme sahiptir. Karbon fiyatlama mekanizmaları, karbon salınımını azaltmaya yönelik bir araç olarak sektörel değişimlere önemli teşvikler sunabilir. Ancak, karbon fiyatlamasının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için yerel ve ulusal düzeyde piyasa düzenlemeleri ve finansal altyapı gereklidir. Yeşil tahviller, yeşil kredi ve diğer finansal araçlar, yeşil dönüşüm projelerinin hayata geçmesi için önemli bir kaynak sağlayabilir. Yeşil finansmanın etkin bir şekilde yönetilmesi, yalnızca çevresel hedeflere ulaşmayı değil, aynı zamanda sosyal eşitlik ve ekonomik sürdürülebilirliği sağlamayı da amaçlamaktadır. Özellikle düşük gelirli ve kırılgan grupların yeşil dönüşüm süreçlerinden olumsuz etkilenmemesi için finansal destek mekanizmaları kurulmalıdır.

İklim değişikliğine uyum komisyonu, iklim değişikliğinin etkilerini en aza indirgemek ve toplumsal uyum sağlamak için gerekli önlemleri belirlemiştir. Adaptasyon stratejileri ve yerel düzeyde uygulanabilir projeler, iklim değişikliğine karşı dirençli bir toplum oluşturulmasında kilit rol oynamaktadır. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin iklim değişikliği ile mücadeledeki rolü, özellikle yerel düzeydeki işbirliği ve katılımcı yaklaşımlar önemli bir noktadır. Afet yönetimi ve doğal afetlere hazırlık için güçlü bir altyapı oluşturulmalıdır. Komisyon, şehirlerdeki yeşil alanların artırılmasını, altyapıların iklim değişikliğine dayanıklı hale getirilmesini ve tarım alanlarındaki su yönetimi sistemlerinin iyileştirilmesini önermektedir.

Yerel yönetimler komisyonu, iklim değişikliğiyle mücadelenin yerel düzeyde daha etkin bir şekilde yürütülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yerel yönetimlerin, iklim stratejilerinin uygulanmasında etkin rol oynaması için finansal ve teknik kapasiteyle güçlendirilmesi gerekmektedir. Yerel düzeyde iklim eylem planları oluşturulmalı ve bu planlar, yerel halkın katılımıyla şekillendirilmelidir. Ayrıca, yerel yönetimlerin karbon salınımını azaltıcı projeleri teşvik etmesi ve yeşil alanları artırarak çevresel faydalar sağlaması önemlidir.

Göç, adil geçiş ve diğer sosyal politikalar komisyonu, iklim değişikliğinin sosyal etkilerini yönetmeye yönelik kapsamlı bir yaklaşım geliştirmektedir. İklim göçünün arttığı bir dönemde, yerinden edilen bireylerin hem iç göç hem de uluslararası göç süreçlerinin yönetilmesi büyük önem taşımaktadır. Adil geçiş, düşük karbonlu ekonomiye geçişte kırılgan grupların korunması gereken bir süreçtir. Özellikle, iş gücü kayıpları ve sektörel geçişlerin etkileri göz önünde bulundurularak, çalışanlara yönelik beceri kazandırma ve yeniden istihdam politikaları oluşturulmalıdır. Bu süreçte, sosyal koruma önlemleri ve yeşil işlerin desteklenmesi de önemlidir.

İklim Şurası komisyonlarının tavsiye kararları, Türkiye'nin iklim hedeflerine ulaşabilmesi için gerekli stratejiler ve eylem planlarını sunmaktadır. Bu öneriler, sektörel düzeydeki çözümlerden toplumsal eşitlik ve finansal araçlara kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Ancak, bu stratejilerin başarılı olabilmesi için çok disiplinli bir yaklaşım ve işbirliği gerekmektedir. Kamu, özel sektör ve sivil toplum arasındaki koordinasyon, bu süreçlerin başarıyla tamamlanabilmesi için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadelede atacağı adımlar, ulusal kalkınma ve sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu bir şekilde şekillendirilmelidir.

İklim Şûrası, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelesinde önemli bir dönüm noktası yaratmayı amaçlamış olsa da, fosil yakıtlardan çıkışın göz ardı edilmesi ve fosil yakıtların kullanımının artırılmasına yönelik alınan kararlar, çevre örgütleri ve sivil toplum kuruluşları tarafından eleştirilmiştir (Damyan, 2022b). Şûra, Türkiye'nin iklim politikalarına yön verecek stratejik kararlar almak üzere toplanmış olsa da, kömürden çıkış gibi kritik adımlar atılmamış ve fosil yakıtlara yapılan yatırımların devam etmesi yönünde kararlar alınmıştır. Bu kararlar, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelede daha güçlü ve etkili adımlar atması gerektiğini gösteren eleştirilerle karşılaşmıştır. Ayrıca, yenilenebilir enerji kaynaklarının etkin şekilde kullanılmasının ve fosil yakıt teşviklerinin sonlandırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır (İklim Haber, 2022).

Sonuç olarak, İklim Şûrası, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadele için gerekli stratejik adımların atılmasında yetersiz kalmıştır. Fosil yakıt kullanımının sınırlanması ve kömürden çıkış gibi kritik kararların alınmaması, adil geçiş ve yeşil dönüşüm gibi temel unsurların sağlanmasını engellemiştir. Bu durum, Türkiye'nin iklim hedeflerine ulaşabilmesi için

daha güçlü bir siyasi irade ve daha fazla katılımcılığın gerektiğini ortaya koymaktadır (Bagatır, 2022; Sefia, 2022). Türkiye'nin 2053 hedeflerine ulaşabilmesi için fosil yakıtlardan çıkılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarına ciddi yatırımlar yapılması kritik bir öneme sahiptir. Ancak İklim Şûrası'nda alınan kararlar, mevcut iklim politikasının bu doğrultuda yeterince katılımcı ve sürdürülebilir bir yaklaşım sergilemediğini göstermektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelede daha kararlı ve kapsamlı bir strateji izleyerek, fosil yakıt kullanımını sınırlayıp yenilenebilir enerjiye geçişi hızlandırması gerekmektedir.

REFERANSLAR

Bagatır, B. (2022, Şubat 25). Yeni bir hayal kırıklığı: İklim Şurası'ndan kömürden çıkışa dair karar çıkmadı. *İklim Haber*. https://www.iklimhaber.org/yeni-bir-hayal-kirikligi-iklim-surasindan-komurden-cikisa-dair-karar-cikmadi/ adresinden 10 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Damyan, D. (2022a, 18 Şubat). İklim Şurası'nda belirtilen 10 kritik talep. *Temiz Enerji*. https://temizenerji.org/2022/02/18/iklim-surasi-basliyor-sivil-toplumdan-net-sifir-icin-olmazsa-olmazlar/ adresinden 15 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Damyan, D. (2022b, Haziran 27). Türkiye'nin ilk İklim Şurası'ndan çıkan kararlar. *Temiz Enerji*. https://temizenerji.org/2022/06/27/iklim-surasi-kararlari-aciklandi/ adresinden 15 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Damyan, D. (2022c, Şubat 28). Türkiye'nin ilk İklim Şurası: Önemli kararlar ve tartışmalar. *Temiz Enerji*. https://temizenerji.org/2022/02/28/bakan-kurum-iklim-surasi-yenilenebilir-enerji-kaynaklarinin-artirilmasi-icin-yol-haritasi-olacak/ adresinden 15 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

İklim Haber. (2022, Mart 8). STK'lardan ortak çağrı: İklim Şurası'nın kararları gözden geçirilmeli. *İklim Haber*. https://www.iklimhaber.org/stklardan-ortak-cagri-iklim-surasinin-kararlari-gozden-gecirilmeli/ adresinden 10 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

İklim Şûrası. (2022a). İklim Şûrası'nın amacı ve hedefleri. Erişim: https://iklimsurasi.gov.tr/sayfa/sûranin-amaci-ve-hedefleri adresinden 10 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

İklim Şûrası. (2022b). İklim Şûrası komisyonları çalışma usul ve esasları. Erişim: https://iklimsurasi.gov.tr/sayfa/komisyon-calisma-usul-ve-esaslari adresinden 10 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

İklim Şûrası. (2022c). İklim Şûrası komisyonları çalışma takvimi. Erişim: https://iklimsurasi.gov.tr/sayfa/sûra-calisma-takvimi adresinden 10 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

İklim Şûrası. (2022d). https://iklimsurasi.gov.tr/sayfa/bakanimizin-acilis-konusmasi adresinden 10 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

İklim Şûrası. (2022e). https://iklimsurasi.gov.tr/sayfa/bakanimizin-kapanis-konusmas adresinden 10 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Kalyoncuoğlu, Y., & Keskin, M. (2022). Bakan Kurum: İklim Şurası sonuç bildirgesi bir yol haritası olacak. *Anadolu Ajansı*. https://www.aa.com.tr/tr/cevre/bakan-kurum-iklim-surasi-sonuc-bildirgesi-bir-yol-haritasi-olacak/2514469 adresinden 12 Kasım 2024 tarihinde alınmıştır.

Köksal, E., & Kaya, F. (2022, Temmuz 4). İklim değişikliği ile mücadelede yeni perde: İklim Şurası sonuç bildirgesi. *Rekabet ve Regülasyon*. https://www.rekabetregulasyon.com/iklim-degisikligi-ile-mucadelede-yeni-perde-iklim-surasi-sonuc-bildirgesi/ adresinden 5 Kasım 2024 tarihinde alınmıştır.

Resmi Gazete. (2012). Çevre ve Şehircilik Şûrası ile çalışma gruplarının oluşumu ve çalışma usul ve esaslarına ilişkin yönetmelik. 28402 Sayılı.

Sefia, B. Ö. (2022, Şubat 28). İklim Şurası 2053 hedeflerine yaklaşamadı. *Sefia Blog*. https://sefia.org/blog/iklim-surasi-2053-hedeflerine-yaklasamadi/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiApNW6BhD5ARIsACmEbkXbWHB1eRunmAtLxc0_yhhcOvZgkzrI1VJI0uWJ06nAuwMJdNZjau0aAhBMEALw_wcB adresinden 20 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

S360 Mag. (2022, Mart 4). İklim Şûrası: Tartışmalar ve kararlar. *S360 Mag*. https://www.s360mag.com/post/iklim-surasi-tartismalar-ve-kararlar adresinden 20 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

WWF-Türkiye. (2022, 18 Şubat). Sivil toplumun İklim Şûrası'ndan 10 talebi. https://www.wwf.org.tr/?11761/Sivil-Toplumun-klim-urasndan-10-Talebi adresinden 20 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Yeşil Gazete. (2022, Haziran 28). İklim Şurası kararları sessiz sedasız açıklandı. *Yeşil Gazete*. https://yesilgazete.org/iklim-surasi-kararlari-sessiz-sedasiz-aciklandi/ adresinden 18 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları Çerçevesinde Türkiye Turizminin Hedefleri: Başarılar ve Zorluklar

Tuna BATUHAN[1]

1- Doç. Dr..; Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü. tuna.batuhan@atauni.edu.tr ORCID No: 0000-0001-7662-3405

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin turizm sektörüne yönelik On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları çerçevesinde belirlenen hedeflerin değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Her iki kalkınma planı da turizmin sürdürülebilir gelişimi, dijital dönüşüm ve yeşil dönüşüm gibi modern eğilimleri göz önünde bulundurarak sektörü güçlendirmeyi hedeflemektedir. On Birinci Kalkınma Planı, 2018-2023 yıllarını kapsayan bir dönem için turizm geliri, ziyaretçi sayısı, yabancı ziyaretçi sayısı ve ziyaretçi başına harcama gibi göstergelerle ölçülen hedefler belirlemiştir. Bu hedeflerin büyük bir kısmına ulaşılmakla birlikte, bazı hedefler pandeminin ve diğer dışsal faktörlerin etkisiyle öngörülen oranlarda gerçekleşmemiştir. Özellikle, On Birinci Kalkınma Planı'nda öngörülen 29,5 milyar dolar turizm geliri hedefi, 2023'te 65,0 milyar dolara ulaşarak önemli bir artış göstermiştir. On İkinci Kalkınma Planı ise 2023-2028 dönemi için daha geniş çaplı, daha iddialı ve uzun vadeli hedefler ortaya koymakta, turizm sektörünün büyümesini sürdürmeye ve sektördeki dijitalleşme ile sürdürülebilirliğin artırılmasına odaklanmaktadır. 2023 ve 2028 hedeflerinde sektöre yönelik gelir artışı ve ziyaretçi başına daha yüksek harcama hedeflenmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin uluslararası pazarlarda daha fazla yer edinmesi amacıyla tanıtım faaliyetlerinin yoğunlaştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye'nin 2028 turizm hedeflerine ulaşabilmesi için içsel ve dışsal faktörler dikkate alınarak kapsamlı stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, her iki kalkınma planı da turizm sektörünün ekonomik büyümeye katkı sağlama potansiyeline dikkat çekerken, dijitalleşme ve sürdürülebilirlik gibi çağdaş gereksinimlerin sektöre entegre edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler – On Birinci Kalkınma Planı, On İkinci Kalkınma Planı, Turizm Hedefleri, Turizm Politikası, Turizm Stratejisi.

GİRİŞ

Planlı kalkınma ve turizm arasındaki ilişki, sektördeki istikrarı sağlamak ve bölgenin turizm ihtiyaçlarını doğru bir şekilde belirlemek açısından kritik öneme sahiptir (Batuhan, 2020a). Bu süreç, disiplinlerarası bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Turizm planlaması, sektörün uzun vadeli hedeflerini netleştirerek, bu hedeflere ulaşmak için gerekli adımların belirlenmesini sağlar. Planlı bir turizm politikası, sektörün sorunlarını doğru bir şekilde tespit etmeyi mümkün kılar; bu da çözüm önerilerinin daha etkin ve isabetli olmasına olanak tanır. Ayrıca, doğru sorun tespiti ve etkili çözüm stratejileri, sektördeki fırsatların değerlendirilmesini ve potansiyel tehditlere karşı proaktif önlemler alınmasını sağlayarak, alınacak kararlar için sağlam bir temel oluşturur.

Turizm sektöründeki artan rekabetle birlikte, sektöre yönelik stratejik hedefler belirlemek ve bu hedeflere ulaşmak için doğru öncelikler ve eylem planları geliştirilmesi gerekmektedir. Kalkınma planları, ülke genelinde sektörel durumu analiz ederek, geleceğe yönelik hedefleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan önemli stratejik belgeler olarak işlev görmektedir (Batuhan, 2020a; Batuhan, 2020b). Kalkınma planları, turizm sektörünün hedeflerine ulaşabilmesi için gerekli adımları belirleyerek, sektörü yönlendiren ve olumsuz gelişmelere karşı tedbirler almayı sağlayan stratejik belgeler olarak önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye'de 1950 öncesinde turizm alanında kayda değer adımlar atılmamışken (Büyükşalvarcı, Şapcılar ve Bayrakcı, 2016), turizm sektöründeki gelişmeler özellikle planlı kalkınma döneminde hız kazanmıştır. Ülkenin kaynaklarını etkin kullanarak ekonomik kalkınmayı yönlendirmeyi amaçlayan kalkınma planları, her sektöre yönelik yönlendirici hedefler belirleyip eşgüdümü sağlamayı amaçlamaktadır. İlk kalkınma planlarından itibaren, turizmin potansiyeli yüksek bölgelerde yoğunlaşması, altyapı yatırımlarının artırılması ve iç turizmin teşvik edilmesi gibi hedefler belirlenmiştir (Batuhan, 2020a). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, turizm alanında önemli kurumsal adımlar atılmış, özel sektör teşvik edilmiştir (DPT, 1963). İkinci ve Üçüncü Planlar ise turizm yatırımlarının yoğunlaşmasını, iç turizmin canlandırılmasını hedeflemiştir (DPT, 1968; DPT, 1972). Ancak, Dördüncü Plan, ekonomik ve siyasi zorluklar nedeniyle sınırlı uygulanabilmiştir (DPT, 1979).

1980'lerde küreselleşme ile birlikte turizmin ekonomik etkisi daha belirgin hale gelmiş, sektör çeşitlendirilerek tarih, kültür ve sağlık turizmi gibi alanlara yönelmiştir (Batuhan, 2020a). Bu dönemde nitelikli iş gücü eksiklikleri de çözülmeye çalışılmıştır.1980'lerde turizmin ekonomik önemi artmış, Beşinci Plan ile turizm çeşitlendirilmiştir (DPT, 1984). 1990'lar sonrası dönemde turizm sektörü olgunluk seviyesine ulaşarak, Türkiye küresel ölçekte önemli bir turizm merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde hazırlanan kalkınma planları, sektörde kaliteyi artırma, hizmet çeşitliliğini genişletme, turizmi yıl geneline yayma gibi hedefleri sürekli olarak vurgulamıştır (Batuhan, 2020a). Özellikle sağlık turizmi ve gastronomi gibi yeni tematik alanlara odaklanarak, turizmdeki gelir artışı hedeflenmiştir.1990-1994 dönemindeki Altıncı Plan, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını, mevsimsel turizmi teşvik etmeyi amaçlamıştır (DPT, 1989).

2000'li yıllardan itibaren Türkiye, tanınan bir turizm destinasyonu haline gelirken, turizmin ekonomik katkıları ve sektördeki gelişim daha da hızlanmıştır (Batuhan, 2020a). 2000 sonrası dönemde turizm sektörü, ülke ekonomisinde önemli bir rol oynamış, Sekizinci ve Dokuzuncu planlar, kalite ve çeşitliliği artırmayı hedeflemiştir (DPT, 2000; DPT, 2006). Onuncu Kalkınma Planı ise sağlık turizmi, gastronomi ve yiyecek-içecek sektörlerine

odaklanarak, turist harcamalarını artırmayı ve nitelikli iş gücü ile fiziksel kaliteyi yükseltmeyi hedeflemiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Turizm sektörü, Türkiye'nin ekonomisinin önemli bir parçası olup, ekonomik büyüme ve kültürel tanıtım açısından stratejik bir rol oynamaktadır. Ülkenin doğal ve kültürel zenginlikleri, Türkiye'yi turistler için cazip bir destinasyon haline getirmektedir. 2000'li yıllardan itibaren, Türkiye turizm sektörünü kalkınma hedeflerinin merkezine almış ve her beş yıllık kalkınma planında bu sektörü önemli bir strateji alanı olarak belirlemiştir. Bu bağlamda, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları'nda turizm sektörüne ilişkin çeşitli hedefler ve öncelikler ortaya konulmuştur. Bu çalışmada, her iki kalkınma planında yer alan turizm sektörü hedefleri ele alınarak, bu hedeflerin gerçekleşme düzeyleri analiz edilmiş ve geleceğe yönelik stratejilere ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Bu çalışma, Türkiye'nin On Birinci (2019-2023) ve On İkinci (2024-2028) Kalkınma Planları'ndaki turizm hedeflerinin karşılaştırmalı bir değerlendirilmesi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında, On Birinci Kalkınma Planında belirlenen turizm sektörü hedeflerinin ne ölçüde gerçekleştirildiği incelenmiştir. Bu analizde, turizm gelirleri, ziyaretçi sayısı, ziyaretçi başına ortalama harcama, konaklama süresi gibi göstergeler kullanılarak hedeflerin gerçekleştirilme düzeyi değerlendirilmiştir. Planlar arasında yapılan karşılaştırmalı analiz, turizm sektörüne yönelik belirlenen hedeflerin başarı düzeyini anlamaya yönelik kapsamlı bir değerlendirme sunmakta ve gelecek hedeflerinin gerçekleşme ihtimalini değerlendirmektedir.

ON BİRİNCİ KALKINMA PLANINDA TURİZM POLİTİKALARI

On Birinci Kalkınma Planı (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019), tarım, turizm ve savunma sanayii gibi sektörleri öncelikli gelişme alanları olarak belirlemiştir (md. 6; md. 291). Turizm sektörü, 2016'daki darbe girişimi ve küresel ticaret savaşları gibi olumsuz dış gelişmelere rağmen, 2014-2018 yılları arasında yıllık ortalama % 4,9 büyüme kaydetmiştir (md. 126). Bu dönemde, ithalat ve dış ticaret açığında azalma eğilimi gözlemlenirken, turizm sektöründe yaşanan toparlanma, cari işlemler dengesine olumlu yansımış ve 2018 yılında cari işlemler açığının milli gelire oranı %3,5 olarak gerçekleşmiştir (md. 135). Ancak, 2014-2018 yılları arasında turizm sektöründe dalgalanmalar yaşanmış; 2014 yılında zirveye ulaşan yabancı ziyaretçi sayısı ve gelirleri, 2015-2016 yıllarında azalma göstermiştir (md. 141). Buna karşın, 2017'de başlayan toparlanma 2018'de büyük bir ivme kazanmış ve yabancı ziyaretçi sayısı 39,5 milyona, turizm geliri ise 29,5 milyar dolara ulaşmıştır (md. 141). Planın bir diğer önemli hedefi, rekabet potansiyeli taşıyan sektörlerin desteklenmesi ve artan turizm gelirleriyle cari işlemler açığının azaltılmasıdır (md. 177; md. 229).

2023 yılında cari işlemler açığının milli gelire oranının %0,9'a düşmesi beklenmektedir (md. 178). Ayrıca, turizm hizmetlerinin çeşitlendirilmesi ve kalitesinin artırılması yoluyla turizmin ekonomiye olan katkısının önemli ölçüde artırılması hedeflenmiştir (md. 209).

On Birinci Kalkınma Planı'nın turizm sektörüyle ilgili amaç ve hedefleri, sektördeki potansiyelin en üst düzeye çıkarılmasını amaçlayan kapsamlı stratejilerle belirlenmiştir. Plan, sektörde çeşitlendirme, gelişim, kalite artırımı, sezon uzatımı, ziyaretçi harcamalarının artırılması ve yerel kalkınmaya katkı sağlanması hedeflerini içermektedir (md. 423). Bu bağlamda, yeni kaynak pazarlar yaratılması, yüksek harcama eğilimli turistlerin ülkeye çekilmesi, sürdürülebilir turizm uygulamaları ve dijitalleşme gibi stratejiler ön plana çıkmaktadır (md. 424; md. 425; md. 426). Ayrıca, daha fazla gelir bırakan turizm çeşitlerinin (gastro turizm, sağlık turizmi, kongre turizmi vb.) gelişimi ve turizm altyapı yatırımları ile sektörün güçlendirilmesi planlanmaktadır (md. 425.1). Planda ayrıca çevreye duyarlı bir yaklaşım benimsenerek, koruma-kullanma dengesine özen gösterileceği vurgulanmaktadır (md. 423).

On Birinci Kalkınma Planı'nda yer alan amaç ve hedefler, sektördeki çeşitliliği, kaliteyi, sürdürülebilirliği, dijitalleşmeyi ve uluslararası rekabetçiliği artırmayı hedeflemektedir. Planın ana amaçlarından biri, değişen tüketici eğilimleri ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda turizmin çeşitlendirilmesi ve sezon süresinin uzatılmasıdır. Bu amaca ulaşabilmek için, yalnızca geleneksel turizm alanlarından (deniz, kum, güneş turizmi vb.) daha fazla gelir bırakan alternatif turizm çeşitlerinin (gastro turizm, sağlık turizmi, kültür turizmi, spor turizmi vb.) geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sezonun yalnızca yaz mevsimiyle sınırlı kalmaması, turizmin yıl boyu sürdürülebilir hale gelmesi amacıyla sağlık turizmi gibi kış sezonuna uygun turizm çeşitlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Her destinasyonun kendine özgü özellikleri üzerinden özel stratejiler geliştirerek yerel ekonomilerin kalkınmasına katkı sağlanması amaçlanmış, özellikle sağlık, spor ve kültür turizmi gibi alanların tanıtımına ağırlık verileceği belirtilmiştir.

Planın bir diğer ana hedefi, ziyaretçi sayısının artırılması ve aynı zamanda bu ziyaretçilerin daha fazla harcama yapmalarının sağlanmasıdır. Bu çerçevede, turistlerin yalnızca konaklama değil, konaklama dışındaki harcama alanlarının da artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye'nin mevcut pazarlarının yanı sıra, yükselen pazarlardan gelen turist sayısının artırılması amacıyla pazarlama ve tanıtım stratejilerinin geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, yüksek harcama potansiyeline sahip turistleri çekmek için premium segmentteki turistlere yönelik hizmetlerin geliştirilmesi plan hedefleri arasında yer almaktadır. Türkiye'nin gastronomik zenginliklerinin öne çıkarılması, gastronomi turizmi gibi daha fazla gelir bırakan turizm çeşitlerinin artırılması, alışveriş ve eğlenceyi içeren deneyimlerin vurgulanması gerektiği ifade edilmiştir.

Planın önemli hedeflerinden biri de sürdürülebilir turizm anlayışının geliştirilmesidir. Türkiye'nin, çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülebilir bir turizm modeli geliştirmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda, turizm faaliyetlerinin doğal kaynakların korunması ve çevreye duyarlı altyapılarla desteklenmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Plan, turizm bölgelerindeki doğal varlıkların korunması amacıyla sürdürülebilir altyapı projelerinin geliştirilmesi, turizm alanlarının taşıma kapasitelerinin hesaplanarak buna göre yönetilmesi gibi hedefleri içermektedir. Ayrıca, çevre dostu turizm tesislerinin sayısının artırılması ve yeşil turizm anlayışının sektöre entegre edilmesi için mevzuat düzenlemelerinin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Son olarak, iklim değişikliğinin turizm sektörüne etkilerinin tespit edilmesi ve bu değişikliklere adaptasyon için çeşitli stratejilerin uygulanması gerektiği vurgulanmıştır.

Dijitalleşme, turizm sektörünün verimliliğini artırmak ve turist deneyimlerini iyileştirmek amacıyla büyük bir öneme sahiptir. On Birinci Kalkınma Planı, dijital teknolojilerin turizm sektöründe daha etkin bir şekilde kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Plan, turizmde dijital dönüşümün hızlandırılması amacıyla büyük veri analitiği, yapay zeka ve dijital pazarlama gibi alanlarda uygulamalar geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu sayede, turistlerin tercihleri daha iyi analiz edilerek kişiselleştirilmiş hizmetler sunulabilecektir. Ayrıca, akıllı şehirler, mobil uygulamalar ve sanal turlar gibi dijital araçların kullanımının artırılması ve sektörde dijitalleşme oranının yükseltilmesi hedeflenmektedir. Planda ayrıca, paylaşım ekonomisi ve mobil uygulamalara dayalı hizmetlerin turizm sektöründe daha etkin bir şekilde kullanılabilmesi için düzenlemeler yapılacağı ifade edilmektedir.

On Birinci Kalkınma Planı'nda turizm sektöründe hizmet kalitesinin artırılması için nitelikli iş gücü yetiştirilmesi hedefi de vurgulanmıştır. Turizm sektörünün büyümesi ve gelişmesi için eğitimli ve deneyimli personel ihtiyacının karşılanması gerektiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede, turizm sektörüne yönelik mesleki eğitimlerin artırılması ve nitelikli ara eleman ihtiyacının karşılanması için işbirlikleri yapılması planlanmıştır. Ayrıca, turizm sektöründe çalışan personelin istihdamını kolaylaştırmak amacıyla gerekli desteklerin sağlanması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Sektöre özel eğitim programlarının düzenlenerek, çalışanların becerilerinin artırılması hedeflenmiştir.

Sonuç olarak, On Birinci Kalkınma Planı, turizm sektörünün rekabet gücünü artırmak ve sürdürülebilir büyüme sağlamak amacıyla kapsamlı bir yol haritası sunmaktadır. Planın başarıyla uygulanabilmesi için turizm çeşitliliği ve kalitesinin artırılması, ziyaretçi harcamalarının yükseltilmesi, çevreye duyarlı yaklaşımlar, dijitalleşme, yüksek kaliteli iş gücü istihdamı ve altyapı yatırımlarının etkin bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Planın hedefleri, yalnızca turizm sektörünü güçlendirmekle kalmayacak,

aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası turizm pazarındaki rekabetçiliğini artırarak ekonomik kalkınmaya önemli katkılar sağlayacaktır.

ON İKİNCİ KALKINMA PLANINDA TURİZM POLİTİKALARI

On İkinci Kalkınma Planı, turizm sektöründeki gelişmeleri ve geleceğe yönelik hedefleri kapsamlı bir biçimde ele almaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Plan, Covid-19 salgınının ardından yaşanan toparlanmanın devam etmekte olduğunu, ancak ekonomik ve jeopolitik zorlukların sektördeki belirsizlikleri sürdürdüğünü ifade etmektedir (md. 51). Artan ulaşım ve konaklama maliyetlerinin, turistlerin harcama davranışlarını etkileyerek daha kısa mesafelere yönelmelerine yol açtığı ve yerel kültür ile deneyimlere olan ilgiyi artırdığı gözlemlenmiştir (md. 51). Bunun yanı sıra, yaşlanan nüfusun ve yeni neslin beklentileri doğrultusunda, turizm faaliyetlerinde bireysel katılımın ve küçük gruplarla seyahat etme eğilimlerinin güçlendiği belirtilmektedir (md. 51). Türkiye turizmi, 2021'deki toparlanmanın ardından 2022 yılında büyük bir ivme kazanmış; Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı %75 artarak 51,4 milyona ulaşmış ve turizm geliri %54 oranında artarak 46,5 milyar dolara çıkmıştır (md. 216). On İkinci Kalkınma Planı, Türkiye'nin 2053 vizyonunda, yeşil altyapı ve sürdürülebilir turizm anlayışına dayalı bir yaklaşım benimsemenin yanı sıra, yapay zeka ve dijital teknolojileri en üst düzeyde kullanarak dünya turizm gelirlerinde ilk üç ülke arasında yer almayı hedeflemektedir (md. 278; md. 301). Bu hedef doğrultusunda, Türkiye'nin sağlık turizmi başkenti olma yolunda ilerlemesi, spor turizmi ve yenilikçi hizmet sunumlarıyla uluslararası bir marka haline gelmesi amaçlanmaktadır (md. 230; md. 278; md. 301).

Ayrıca, plan, turizmin çeşitlendirilmesi ve hizmet kalitesinin artırılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, alternatif turizm ürünlerinin tanıtımı, sektördeki personelin niteliklerinin yükseltilmesi ve sağlık turizmi alanında kapasite geliştirilmesi hedeflenmektedir (md. 278; md. 364.2; md. 364.3). Diğer taraftan, turizmin 12 aya yayılması, üst gelir grubuna yönelik nitelikli turizm faaliyetlerinin artırılması ve çevre dostu ekolojik turizm alanlarının desteklenmesi gibi stratejilerle sektördeki kazanımların daha ileri seviyelere taşınması amaçlanmaktadır (md. 364.1; md. 501.8). Son olarak, turizmin hizmet kalitesinin artırılması için sektördeki istihdamın nitelikli hale getirilmesi, mesleki eğitimlerin güçlendirilmesi ve sağlık turizmi kapasitesinin artırılması gerektiği vurgulanmaktadır (md. 364.2; md. 364.3). Bu adımların, Türkiye'yi uluslararası turizm pazarında güçlü bir marka haline getirmesi beklenmektedir.

On İkinci Kalkınma Planı'nın turizm sektörüyle ilgili stratejik yaklaşımı, sektörü daha sürdürülebilir, dijitalleşmiş ve yüksek kaliteli bir hale getirmeye odaklanmaktadır. Bu doğrultuda, sektördeki dönüşümü sağlamak için önemli politikalar ve tedbirler öngörülmektedir. Değişen tüketici eğilimlerine paralel olarak, turizmin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi, On İkinci Kalkınma Planı'nın temel amaçlarından biridir. Bu amaç doğrultusunda, sezon süresinin uzatılması, hizmet kalitesinin yükseltilmesi ve ziyaretçi başına turizm gelirinin artırılması hedeflenmektedir. Hem çevresel hem de teknolojik gelişmeleri kapsayan yeşil ve dijital dönüşüm, sektördeki rekabetçiliği artırmak ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için kritik bir unsur olarak planda vurgulanmaktadır. Plan ayrıca, koruma-kullanma dengesine dikkat edilerek, ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkı sağlanması gerektiğine işaret etmektedir.

ON BİRİNCİ VE ON İKİNCİ KALKINMA PLANLARININ TURİZM POLİTİKALARI KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRMASI

On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları, turizm sektörünü geliştirmeye yönelik benzer hedefler taşırken, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlere dayalı farklı stratejiler önermektedir. İlk olarak, On Birinci Kalkınma Planı, 2016'daki darbe girişimi ve küresel ticaret savaşları gibi olumsuz gelişmelere rağmen turizm sektöründeki toparlanmayı vurgulamaktadır. 2014-2018 yılları arasında yaşanan dalgalanmalara rağmen, 2017 yılı itibariyle toparlanma süreci başlamıştır. On İkinci Kalkınma Planı ise Covid-19 pandemisinin sektörde yarattığı belirsizlikleri ve ekonomik zorlukları daha belirgin şekilde ele almaktadır. Salgının ardından yaşanan toparlanma, artan ulaşım ve konaklama maliyetlerinin etkisiyle, tüketici tercihlerinde değişikliklere yol açmıştır. Ayrıca, yaşlanan nüfus ve yeni neslin beklentileri doğrultusunda bireysel ve küçük grup turizminin artan bir eğilim gösterdiği ifade edilmiştir. On Birinci Kalkınma Planı, turizm sektörünün çeşitlendirilmesi ve niteliğinin artırılması hedefiyle sektördeki rekabet gücünü artıracak stratejiler önermiştir. On İkinci Kalkınma Planı ise, turizmin çeşitlendirilmesine yönelik daha kapsamlı stratejiler sunmakta ve alternatif turizm ürünlerinin tanıtımı, nitelikli turizm faaliyetleri ve çevre dostu ekoturizm gibi alanlara daha fazla vurgu yapmaktadır. Ayrıca, sektördeki personelin niteliklerinin yükseltilmesi ve mesleki eğitimlerin güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Sürdürülebilirlik açısından, On Birinci Kalkınma Planı sürdürülebilir turizm ve doğal kaynakların korunması üzerinde dururken, yeşil altyapıya ilişkin doğrudan bir vurgu yapmamaktadır. Buna karşın, On İkinci Kalkınma Planı, sürdürülebilirlik ilkesini ön planda tutarak yeşil altyapı ve çevre dostu yaklaşımları benimsemiştir. Ayrıca, ekoturizm alanlarının artırılması ve çevre dostu turizm faaliyetlerinin desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Teknoloji ve dijitalleşme ile ilgili olarak, On Birinci Kalkınma Planı'nda dijital dönüşümle ilgili herhangi bir detaylı vurgu yapılmamış; ancak turizmin ekonomik katkısını artırmak amacıyla sektördeki genel iyileştirmelere yönelik stratejiler belirlenmiştir. On İkinci Kalkınma Planı ise dijital teknolojilerin, yapay zekâ ve gelişmiş dijital altyapıların turizm sektöründe en üst düzeyde kullanılması gerektiğine dair güçlü bir vurgu yapmaktadır. Özellikle, dijitalleşme ile Türkiye'nin turizm gelirlerinde dünya çapında ilk üç ülke arasında yer alması hedeflenmektedir. Sağlık ve spor turizmi alanında, On Birinci Kalkınma Planı sağlık turizmini büyümesi beklenen bir sektör olarak ele almakta ve turizm sektörüne katkı sağlama potansiyeline değinmektedir. Ancak planda spor turizmine dair özel bir vurgu yapılmamıştır. On İkinci Kalkınma Planı ise sağlık turizmini Türkiye'nin 2053 vizyonunda önemli bir alan olarak tanımlamakta ve ileri ağ teknolojileriyle robotik sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını hedeflemektedir. On İkinci Planda spor turizmi, büyük organizasyonlara ev sahipliği yaparak Türkiye'nin uluslararası arenada lider bir konum elde etmesini sağlayacak bir sektör olarak belirtilmiştir.

Uluslararası pazarlarda Türkiye'nin rekabet gücünü artırmaya yönelik stratejiler, On Birinci Kalkınma Planı'nda geliştirilmiş, ancak daha geniş kapsamlı uluslararası hedefler belirlenmemiştir. Buna karşın, On İkinci Kalkınma Planı, Türkiye'nin uluslararası bir turizm markası olma yolunda stratejiler geliştirmeyi amaçlamakta ve özellikle gelişen pazarlara ve üst gelir grubuna yönelik turizm faaliyetlerine odaklanmaktadır. Bu, turizm gelirlerinin artırılmasına yönelik daha somut hedefler ortaya koymaktadır. Cari işlemler dengesi ve ekonomik katkı bağlamında, On Birinci Kalkınma Planı, turizm sektöründeki gelişmelerin cari işlemler dengesine olumlu katkı sağladığını belirtmekte ve turizm gelirlerinin artışının cari işlemler açığını azaltmada rol oynayacağı öngörülmektedir. On İkinci Kalkınma Planı da, turizm gelirlerinin artmasının cari işlemler açığını daha da azaltacağı ve 2053 vizyonu doğrultusunda Türkiye'nin turizmde dünya çapında güçlü bir konumda olacağı beklentisini içermektedir.

Sonuç olarak, On Birinci Kalkınma Planı, turizmin büyüme ve gelişimine yönelik genel bir çerçeve sunarken, On İkinci Kalkınma Planı daha kapsamlı bir şekilde sürdürülebilirlik, dijitalleşme, sağlık ve spor turizmi gibi alanlara daha fazla odaklanmaktadır. Ayrıca, On İkinci Kalkınma Planı, Türkiye'yi uluslararası alanda güçlü bir turizm markası yapmayı hedefleyen daha somut stratejiler ve geleceğe yönelik hedefler sunmaktadır. On Birinci Kalkınma Planı, turizm sektörünü daha genel hedeflerle ele alırken, On İkinci Kalkınma Planı çok daha spesifik ve derinlemesine stratejiler sunmaktadır. Dijital dönüşüm, yeşil dönüşüm ve sosyal kalkınma gibi unsurlar, On İkinci Kalkınma Planı'nda daha belirgin şekilde yer almakta; On Birinci Kalkınma Planı ise bu süreçleri daha genel hedeflerle ifade etmektedir. Sürdürülebilirlik ve yerel ekonomiye katkı gibi konular her iki planda da önemli yer tutmakta, ancak On İkinci Kalkınma

Planı özellikle dijitalleşme ve yeşil dönüşüm konularına daha fazla vurgu yaparak rekabetçi bir turizm sektörü yaratmayı hedeflemektedir. Özetle, On Birinci Kalkınma Planı daha çok sürdürülebilirlik, hizmet kalitesi ve turizm çeşitliliğine odaklanırken, On İkinci Kalkınma Planı, dijital dönüşüm, yeşil dönüşüm ve yerel ekonomilerin güçlendirilmesi gibi konuları kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca, On İkinci Kalkınma Planı'nda veri altyapısı ve ekonomik etkilerin ölçülmesi gibi daha teknik analizlere yer verilmiştir.

ON BİRİNCİ KALKINMA PLANI HEDEFLERİNİN GERÇEKLEŞME DURUMU VE ON İKİNCİ KALKINMA PLANI HEDEFLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

On Birinci Kalkınma Planı'nda, Türkiye'nin turizm sektörüne dair belirlenen hedeflerin büyük kısmı, sektördeki potansiyelin arttırılması ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması yönünde belirgin bir yol haritası sunmaktadır. Ancak, küresel ve yerel dinamiklerin etkisiyle, hedeflere ulaşma konusunda bazı zorluklarla karşılaşılmıştır. Özellikle, Covid-19 pandemisi gibi beklenmeyen küresel krizler ve artan ekonomik ve jeopolitik belirsizlikler, sektördeki büyüme beklentilerinin gerisinde kalınmasına neden olmuştur. Tablo 1'de 2018 verileri, 2023 hedefi, 2023 yılı gerçekleşen verileri ve 2028 hedef verilerine dayalı olarak turizm sektörünün performansı listelenmiştir. Bu tablo, On Birinci Kalkınma Planında belirlenen turizm hedeflerinin ne kadarına ulaşıldığını ve On İkinci Kalkınma Planında yer alan 2028 hedeflerinin gerçekleştirilme olasılığını analiz etmek için önemli bir içerik sağlamaktadır.

Tablo 1. On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarında Turizm Hedefleri

	2018 Gerçekleşen*	2023 Hedefi*	2023 Gerçekleşen**	2023 Hedefinin Gerçekleşme Oranı (%)	2028 Hedefi***
Turizm Geliri (Milyar $)	29,5	65,0	54,3	83,54	100
Ziyaretçi Sayısı (Milyon)	46,1	75,0	56,7	75,6	82,3
Ziyaretçi Başına Ortalama Harcama ($)	647	867	952	109,80	1.215
Ortalama Konaklama Süresi (Gece)	9,8	10,0	9,8	98	9,4
Ziyaretçi Başına Gecelik Gelir ($)	66	86,7	99	114,19	129

** Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019*
*** Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024*
**** Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023*

Turizm Geliri: On Birinci Kalkınma Planı'nda 2018'de 29,5 milyar dolar olan turizm gelirinin, 2023 yılı için 65 milyar dolara ulaşması

hedeflenmiştir. Ancak, 2023 yılı itibariyle gerçekleşen turizm geliri 54,3 milyar dolar olmuştur. Bu, 2023 hedefinin %83,54 oranında gerçekleştiğini göstermektedir. Gelirin önemli ölçüde artış gösterdiği ancak hedefin tam olarak yakalanamadığı söylenebilir. 2023 turizm geliri hedefine tam olarak ulaşılamamasının en büyük nedenlerinden biri, COVID-19 pandemisinin turizm sektörünü olumsuz etkilemesidir. Pandemi nedeniyle küresel seyahat kısıtlamaları ve turistik faaliyetlerde yaşanan kesintiler, 2020 ve 2021 yıllarında turizm gelirlerinde büyük düşüşlere yol açmıştır. Buna karşın, 2022 ve 2023 yıllarında sektörün toparlanmaya başlaması ve artan turist sayısı, hedefin kısmi olarak gerçekleşmesini sağlamıştır. Pandemi gibi dışsal faktörler, bu hedefe ulaşılmasını engellemiş olsa da, sektördeki büyüme devam etmiştir. On İkinci Kalkınma Planı'nda 2028 yılı için belirlenen turizm geliri hedefi ise 100 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Bu hedef, sektördeki dijitalleşme süreci ve yeşil dönüşümle birlikte, Türkiye'nin daha yüksek gelirli turistleri çekme stratejisini yansıtmaktadır. Ayrıca, turizmdeki altyapı yatırımları, rekabetçi fiyat stratejileri ve yüksek kaliteli hizmet anlayışı, gelirin artmasına katkı sağlayabilecek diğer unsurlardır.

Ziyaretçi Sayısı: On Birinci Kalkınma Planı'nda 2023 yılı için belirlenen ziyaretçi sayısı hedefi 75 milyon olarak belirlenmişken, 2023 yılında 56,7 milyon ziyaretçi sayısına ulaşılmıştır. Bu, hedefin %75,6 oranında gerçekleşmesini ifade etmektedir. 2018'de 46,1 milyon olan ziyaretçi sayısındaki artış olumlu olmakla birlikte, 2023 hedefine ulaşılamamıştır. Pandemi sonrasında yabancı ziyaretçi sayısında önemli bir artış gözlemlenmiş, ancak geleneksel pazarlar ve uçuş hatlarındaki aksaklıklar hedefin tutmamasına neden olmuştur. Ayrıca, pandemi sonrası güvenlik endişeleri ve seyahat kısıtlamaları da ziyaretçi sayısı hedefine ulaşılamamasında etkili olmuştur. On İkinci Kalkınma Planı'nda ise 2028 yılı için 82,3 milyon ziyaretçi hedeflenmiştir. Türkiye'nin mevcut potansiyelinin dikkate alındığı bu hedef, büyük ölçüde pandemi sonrası toparlanmanın yanı sıra yeni pazarların oluşturulmasıyla da desteklenecektir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi, pazarlama stratejilerinin etkinliği ve uçuş bağlantılarının artmasıyla daha mümkün olacaktır.

Ziyaretçi Başına Ortalama Harcama: Ziyaretçi başına ortalama harcama, On Birinci Kalkınma Planı'nda 2023 yılı için hedeflenen 867 dolardan daha yüksek bir seviyeye çıkarak 952 dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu, hedefin %109,8 oranında başarıyla aşıldığını göstermektedir. Bu artış, ziyaretçilerin harcama eğilimindeki değişimi ve Türkiye'nin daha yüksek gelirli turistleri hedeflemesiyle açıklanabilir. Otel ve restoran yatırımları, kültür ve sağlık turizmi gibi niş alanların gelişmesi, ziyaretçi harcamalarının artmasında etkili olmuştur. On İkinci Kalkınma Planı'nda ise 2028 yılı için ziyaretçi başına ortalama harcama hedefi 1.215 dolar olarak belirlenmiştir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi, özellikle sağlık, gastronomi ve kültür turizmi gibi yüksek gelirli segmentlere yönelik yatırımların artırılmasıyla mümkün

olacaktır. Ayrıca dijitalleşme ve kişiselleştirilmiş seyahat çözümleri de bu hedefin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynayabilir.

Ortalama Konaklama Süresi: 2023 yılı için belirlenen ortalama konaklama süresi hedefi 10 gece olarak belirlenmişken, gerçekleşen değer 9,8 gece olmuştur. Bu, hedefin %98 oranında gerçekleştiğini göstermektedir. Konaklama sürelerindeki küçük azalma, bazı turistik bölgelerdeki yoğun sezon değişimleri, kısa süreli tatil trendlerinin artması ve turizm çeşitliliğinin etkisiyle açıklanabilir. Ayrıca, yabancı turistlerin payının artması, ortalama kalış süresinde hafif bir azalmaya yol açmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024). On İkinci Kalkınma Planı'nda ise 2028 yılı için ortalama konaklama süresi hedefi 9,4 gece olarak belirlenmiştir. Bu hedefin düşürülmesinin, yabancı turistin payını artırmaya yönelik bir strateji olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

Ziyaretçi Başına Gecelik Gelir: 2018 yılında ziyaretçi başına gecelik gelir 66 dolar olarak kaydedilmişken, 2023 yılı için belirlenen hedef 86,7 dolar olmuştur. Ancak, 2023 yılında gerçekleşen değer, bu hedefin oldukça üzerinde, 99 dolar olarak kaydedilmiştir. Bu, %114,19'luk bir gerçekleşme oranına işaret etmektedir. 2023 yılı itibarıyla Türkiye'deki ziyaretçi başına gecelik gelirin yüksek olmasının sebepleri arasında pandemi sonrası toparlanma süreci ve Türk Lirası'nın döviz karşısındaki değer kaybı yer almaktadır. Dövizle harcama yapan turistlerin daha yüksek bir harcama düzeyine ulaşması, gecelik geliri artıran unsurlar arasında yer almıştır. On İkinci Kalkınma Planı'nda 2028 yılı için belirlenen hedef ise 129 dolar ile 2023 yılına göre belirgin bir artış öngörmektedir. Bu hedefin, özellikle yüksek gelirli turistlerin sayısının artırılması ve turistlerin harcama potansiyelinin yükseltilmesi amacına dayandığı söylenebilir.

On Birinci Kalkınma Planı, turizm gelirlerinin ve ziyaretçi sayılarının hedeflenen seviyelere ulaşması adına önemli bir gelişim kaydetmiş olsa da, küresel sağlık krizleri gibi dışsal faktörler bu hedeflerin tam olarak gerçekleştirilmesinde engel olmuştur. Ancak, 2023 yılı itibarıyla sağlanan gelişmeler ve büyüme, On İkinci Kalkınma Planı'ndaki hedeflerin gerçekleştirilmesi için olumlu bir temel sunmaktadır. Özellikle dijitalleşme, yeşil dönüşüm, yüksek gelirli turist hedeflemeleri ve sürdürülebilir turizm anlayışı, Türkiye'nin 2028 hedeflerine ulaşma konusunda güçlü bir vizyon sunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları'nda yer alan turizm hedefleri, Türkiye'nin turizm sektöründeki büyük potansiyelini ve karşılaşılan zorlukları yansıtmaktadır. On Birinci Kalkınma Planı, sektördeki büyümeyi ve sürdürülebilirliği teşvik etmeyi amaçlamışken, belirli hedeflere ulaşmada bazı zorluklar yaşanmıştır. Pandemi dönemi gibi küresel sağlık krizleri, küresel seyahat kısıtlamaları ve yerel faktörler, sektördeki hedeflerin bir kısmının tam anlamıyla gerçekleştirilmesine engel olmuştur. Ancak, pandemi sonrası dönemde toparlanma, sektörün hızla eski seviyelerine dönmesine olanak tanımış ve bazı hedeflerde önemli ilerlemeler sağlanmıştır.

On Birinci Kalkınma Planı'nda belirlenen hedefler, büyük ölçüde ekonomik ve küresel faktörlerin etkisiyle ulaşılabilirken, özellikle 2020-2021 yıllarındaki COVID-19 pandemisi, küresel seyahat kısıtlamaları ve sektörün duraklaması gibi dışsal faktörler nedeniyle hedeflere ulaşmak zorlaşmıştır. 2023 yılı itibarıyla hedeflenen turizm gelirleri ve ziyaretçi sayısına büyük oranda ulaşılmış olsa da, bazı hedefler bu dönemde gerçekleşmemiştir. Bu dönemde, sektörün gelirlerinde önemli bir azalma yaşanmış, ancak ziyaretçi başına ortalama harcama artışı ve hizmet kalitesindeki iyileştirmeler sektöre olan güveni artırmıştır. Yeşil dönüşüm ve sürdürülebilir turizm konularına yapılan vurgu, sektördeki dönüşüm süreçlerine zemin hazırlamıştır. Dijitalleşme ve teknolojik altyapı ile ilgili yapılan çalışmalar da önemli bir gelişim göstermiştir. Ancak, bu hedeflerin çoğu, pandeminin ve diğer dışsal faktörlerin etkisiyle kısmi olarak gerçekleşmiştir.

On İkinci Kalkınma Planı'nda belirlenen hedefler ise daha iddialı ve uzun vadeli bir büyüme stratejisini benimsemektedir. Planda dijitalleşme, sürdürülebilirlik ve yeşil dönüşüm gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Türkiye'nin turizm sektöründe daha fazla gelir elde etmesi için yüksek harcama yapan turistleri çekmesi gerekmektedir. Bu noktada, sürdürülebilir turizm çeşitliliği ve kültür, sağlık, gastronomi gibi yeni alanlara odaklanmak önemlidir. Dijitalleşme ile birlikte sektördeki tüm paydaşların daha etkin bir şekilde işbirliği yapması ve kullanıcı deneyiminin iyileştirilmesi de kritik bir faktördür. Ayrıca, yeşil dönüşüm ve sürdürülebilirlik, sadece çevresel etkiyi azaltmakla kalmayıp, yerel ekonomilerle uyumlu ve daha kapsayıcı bir turizm modelinin oluşturulmasına da katkı sağlayacaktır.

Bu değerlendirmeler ışığında, On İkinci Kalkınma Planı, Türkiye'nin turizm sektörünün global düzeyde daha rekabetçi ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını hedeflemektedir. Sektörde dijital altyapıların güçlendirilmesi, sürdürülebilir turizm modellerinin teşvik edilmesi ve yüksek gelirli turistlerin hedeflenmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, turizm çeşitliliğinin artırılması, yerel ekonomilerin desteklenmesi ve yeşil dönüşüm süreçlerine entegrasyon, gelecekteki hedeflere ulaşılması için önemli odak

alanlarıdır. Dijital dönüşüm ve teknolojik altyapılar da sektördeki rekabetçiliği artıracak unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

On Birinci Kalkınma Planı hedeflerinin büyük bir kısmı büyük ölçüde gerçekleşmiş olsa da, pandeminin ve diğer dışsal faktörlerin etkisiyle bazı hedefler tam olarak karşılanamamıştır. On İkinci Kalkınma Planı ise daha iddialı ve uzun vadeli hedeflere odaklanmakta, dijitalleşme, yeşil dönüşüm ve sürdürülebilirlik gibi stratejilerin etkili bir şekilde uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Türkiye'nin turizm sektöründeki rekabetçiliği artırmak ve sürdürülebilir bir büyüme sağlamak için güçlü bir işbirliği ve koordinasyon gerekmektedir. Türkiye'nin 2028 turizm hedeflerine ulaşabilmesi için içsel ve dışsal faktörler dikkate alınarak kapsamlı stratejiler geliştirilmesi önemlidir.

REFERANSLAR

Batuhan, T. (2020a). On Birinci Kalkınma Planında Turizm Politikaları. Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(2), 77-84.

Batuhan, T., & Kodaz, İ. (2020b). On Birinci Kalkınma Planında Kentleşme ve Çevre Politikaları. Şehir ve Medeniyet Dergisi, 6(12), 75-94.

Büyükşalvarcı, A; Şapcılar, M. C.; Bayrakcı, S. (2016). Kalkınma planları kapsamında turizm endüstrisinin değerlendirilmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, 11: 186-201.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1963). Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1972). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1984). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1995). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2000). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). On İkinci Kalkınma Planı 2024-2028.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2024). 2023 Turizmde Rekor Yılı Oldu. https://basin.ktb.gov.tr/TR-365098/2023-turizmde-rekor-yili-oldu.html adresinden 1 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

Ekonomik Eşitsizliğin Demokrasiye ve Siyasal Sistemi Desteklemeye Etkisi

Abdullah ELMAS[1]
Muzaffer KARAKAŞ[2]

1- Öğr. Gör.; Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, Yerel Yönetimler Bölümü abdullahelmas@siirt.edu.tr ORCID No: 0000-0003- 3704-3429.
2- Dr. Öğretim Üyesi.; Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, muzafferkarakas21@hotmail.com ORCID No: 0000-0003- 2892-7863

ÖZET

Farklı kıtalarda demokrasilerin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, eşitsizliğin kalıcı hale gelmesi veya artmasıdır. Ekonomik ve siyasi performans düzeylerinin farklılık gösterdiği ülkelerde vaka çeşitliliği, eşitsizlik ve demokrasi arasındaki ilişkinin karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır. Gelir eşitsizliği, son otuz yılda küresel ölçekte artış göstererek demokrasinin temel ilkeleriyle çelişen bir sorun haline gelmiştir. Üst gelir gruplarının gelirleri artarken, alt gelir gruplarında reel gelir kayıpları yaşanmıştır. Bu durum, adil ve özgür bir toplumu esas alan demokratik ideolojiyi zayıflatmakta ve vatandaşların siyasal sisteme olan desteğini azaltmaktadır. Siyasal ekonomi teorileri, demokratikleşmenin gelir eşitsizliğini hafiflettiğini öne sürerken, bu ilişkinin ampirik kanıtları belirsiz kalmaktadır. Bu çalışmada ekonomik eşitsizliğin demokrasiye ve siyasal sistemlere etkisi analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ise eşitsizlikte dini faktörlerin etkili olduğu ve Yahudi-Hristiyan toplumlarında artan demokratikleşme, gelir eşitsizliğini azaltma eğiliminde olurken, Müslüman ve Konfüçyüs toplumlarında bu etkinin istatistiksel olarak önemsiz olduğu tespit edilmiştir. Eşitsizlik, zayıf demokrasilerle yalnızca gevşek bir ilişkiye sahip iken, gelişmiş demokrasilerde negatif yönlü ve kuvvetli bir ilişkiye sahiptir. Demokrasi endeksinde bir baz puanlık artış, Gini endeksinde 0.487 baz puanlık bir azalışa karşılık gelmekte, yani gelir eşitsizliği azalmaktadır. Bulgular, güçlü demokrasinin, özellikle yeniden dağıtım sonuçlarını etkileyen yerel siyasi kurumlar aracılığıyla gelir eşitsizliğini iyileştirmede kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Ekonomik eşitsizliğin siyasi sisteme desteği azalttığı hipotezi ile ilgili daha önceki araştırmalarda anlamlı bir sonuç çıkarken son araştırmalar bu analizlerin dayandığı varsayımı sorgulamakta ve vatandaşların ulusal düzeydeki eşitsizlik hakkında genellikle bilgi sahibi olmadıkları dolayısıyla ekonomik eşitsizliğin siyasi sisteme desteğe etkisini azalttığı kanıtlanamamıştır.

Anahtar Kelimeler –Eşitsizlik, Demokrasi, Gini Endeksi, Siyasi Sistem Desteği, Gelir Dağılımı, Politik Ekonomi.

GİRİŞ

Gelir eşitsizliği son otuz yılda önemli ölçüde artmış ve küresel bir sorun haline gelmiştir. Gelir dağılımının üst kısmında yer alan grupların gelirleri artarken, alt kesimde yer alan gruplar reel gelir düşüşleri yaşamışlardır. Bu durum, özerk, adil ve özgür bir toplumu esas alan demokratik ideolojiyle çelişmektedir. Siyasal ekonomi teorilerine göre, demokrasi gelir eşitsizliğini etkileyen önemli bir faktördür. Dolayısıyla ekonomide gelir dağılımı üzerinde siyasi faktörlerin etkisi geniş çapta kabul

görmektedir. Standart siyasi ekonomi teorileri, demokratikleşmenin gelir eşitsizliği üzerinde hafifletici bir etkisi olduğunu öne sürmektedir. Ancak ampirik literatür, bu ilişkinin sağlam bir kanıtını ortaya koymakta zorlanmıştır. Önemli bir hipoteze göre, politik demokrasi yoluyla siyasi hakların daha adil bir şekilde dağıtılması, gelir dağılımında daha hakkaniyetli bir yapının oluşmasını sağlamaktadır. Bu hipotez, sosyal bilimler alanında Lipset (1959) ve Meltzer & Richard (1981) gibi akademisyenler tarafından kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

Bu konu siyaset bilimcilerin, ekonomistlerin ve sosyologların ilgisini çekmiş ampirik araştırmalar ile titizlikle incelenmiş ve geçerliliği hakkında tartışmalar sürdürülmüştür. Ancak, ülkeler arası regresyon analizlerinden elde edilen bulgular, demokrasi ile gelir eşitsizliği arasında güçlü bir ilişkiyi kesin olarak doğrulamamaktadır. Çeşitli çalışmalar farklı sonuçlar ortaya koymaktadır: Bollen & Jackman (1985) böyle bir ilişki tespit edemezken, Li, Squire & Zou (1998) demokrasi ve eşitsizlik arasında sınırlı bir negatif ilişkiye dair kanıtlar bulmuştur. Rodrik (1999) ise demokrasiyi, GSYİH'deki ücret payının artışı ile ilişkilendirerek eşitsizliğin azalmasına yol açtığına dair kanıtlar sunmaktadır.

Ayrıca, Nikoloski (2015), demokrasinin ölçümünün daha rafine hale getirilmesinin, onun gelir eşitsizliği ile ilişkisine dair daha anlamlı içgörüler sağlayacağını vurgulamaktadır. Öte yandan, Lee (2016), demokrasi, kamu sektörü ve gelir eşitsizliği arasında güçlü bir korelasyon tespit etmektedir. Huang & Ho (2018) ise iyi yönetişimin geliştirilmesinin, özellikle gelişmekte olan piyasalar ve ülkelerde gelir eşitsizliğini hafifletebileceğini öne sürmektedir. Park (2019) ise hükümet partizanlığı ve parti rekabeti gibi yerel siyasi faktörlerin, ekonomik eşitsizliği azaltma çabalarında hayati bir rol oynadığını savunmaktadır.

GELİR EŞİTSİZLİĞİNİN DEMOKRASİYE ETKİSİ

De Tocqueville'den Robert Dahl ve Seymour Martin Lipset'e kadar sosyal bilimlerdeki önemli isimler, ekonomik faaliyetin ürettiği eşitsizliğin demokratik sistemlerin temellerini tehdit etme potansiyeline sahip olduğunu teorileştirmişlerdir. Ekonomik eşitsizlik son on yıllarda birçok gelişmiş demokraside artış göstermiştir. Dolayısıyla eşitsizliğin vatandaşların demokratik yönelimlerini zayıflatıp zayıflatamayacağı sorusu bir kez daha siyaset biliminde merkezi bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Artık gelir eşitsizliği ile demokrasiden memnuniyet veya siyasi güven gibi demokratik destek göstergeleri arasındaki bağlantı, çok çeşitli bağlamlarda deneysel olarak belgelenmiştir. Ve yine de disiplin henüz bu ilişkinin ardındaki mekanizmaları açıkça tanımlamamıştır.

Dolasıyla demokrasi ve ekonomik eşitsizlik arasındaki ilişki geniş çapta incelenmiş olup, çeşitli teorik tahminler ve farklı ampirik bulgular

ortaya konulmuştur. Ancak, farklı kilit değişkenler kullanılarak yapılan çalışmaların çoğu, özellikle demokrasi ve gelir eşitsizliği arasında önemli bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Örneğin, Muller (1988), 55 ülkeyi kapsayan bir çalışmasında demokrasi ve gelir eşitsizliği arasındaki bağlantıyı incelemiş ve demokrasinin gelir eşitsizliği üzerinde önemli ölçüde olumsuz bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Özellikle, 33 demokrasi için gelir eşitsizliği ile rejim istikrarı arasında ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, gelir eşitsizliği kontrol edildikten sonra ekonomik gelişmenin demokratik istikrar üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

Benzer şekilde, Gradstein, Milanovic ve Ying (2001), demokratikleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini yeniden ele alarak egemen ideolojinin, eşitsizliğin önemli bir belirleyicisi olabileceğini ve demokratikleşme etkisinin "ideoloji aracılığıyla" işlediğini savunmaktadır. 126 ülkeyi kapsayan ve 1960-1998 yılları arasını içeren ülkeler arası ampirik analizleri, bu hipotezi desteklemektedir. Bulgular, bir ülkenin egemen dini aracılığıyla temsil edilen ideolojinin, gelir eşitsizliği ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle, Yahudi-Hristiyan toplumlarında artan demokratikleşme, gelir eşitsizliğini azaltma eğiliminde olurken, Müslüman ve Konfüçyüs toplumlarında bu etkinin istatistiksel olarak önemsiz olduğu tespit edilmiştir. Yazarlar, Müslüman ve Konfüçyüs toplumlarının, istenilen eşitlik seviyesine ulaşmak için ailevi ve toplumsal destek gibi gayri resmi transfer mekanizmalarını kullandığını öne sürmektedir. Buna karşılık, Yahudi-Hristiyan toplumlarında, aile bağlarının daha zayıf olması nedeniyle, politik eylemler yeniden dağıtım yoluyla eşitsizliği azaltmak için bir mekanizma olarak kullanılmaktadır. Eşitliğin yüksek değer gördüğü toplumlarda, gelir grupları arasındaki bölüşüm çatışması daha az olduğu için demokratikleşme etkisi önemsiz kalabilir. Ancak eşitliğin daha az değer gördüğü toplumlarda, demokratikleşme, yoksul kesimlerin zengin kesimlere karşı daha fazla oy kullanabilmesi sayesinde yeniden dağıtım yoluyla eşitsizliği azaltmaktadır.

Öte yandan, Reuveny (2003), ulusal gelir eşitsizliğini ölçmek için Gini katsayısı verilerini kullanmaktadır. Ekonomik açıklık; ticaret akışları, doğrudan yabancı yatırım (DYY) girişleri ve finansal sermaye akışları ile temsil edilmektedir. Çalışma, 1960-1996 dönemini kapsamakta olup analiz birimi ülkelerin 10 yıllık dönemleridir ve örneklemde 69 ülke yer almaktadır. Bulgular, demokrasinin ve ticaretin gelir eşitsizliğini azalttığını, doğrudan yabancı yatırımların ise eşitsizliği artırdığını, finansal sermaye girişlerinin ise gelir eşitsizliği üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Benzer şekilde, Shen & Yao (2008), köy seçimleri ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi 1986-2002 yılları arasında sekiz Çin bölgesindeki 48 köyden elde edilen anket verilerini kullanarak incelemiştir. Köy içi Gini katsayısı, sabit etkili panel veri modeli uygulanarak hesaplanmıştır. Sonuçlar, seçimlerin Gini katsayısını 0.04 oranında düşürdüğünü, bu oranın örneklem ortalamasının %14,3'üne karşılık geldiğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca seçimlerin, nüfusun yoksul kesimlerinin gelir payını artırma eğiliminde olduğu da gösterilmiştir.

Ayrıca, Nikoloski (2015), demokrasi ile gelir eşitsizliği arasındaki uzun vadeli ve kısa/orta vadeli etkileşimleri araştırmıştır. 1962-2006 yıllarına ait ortalama ve panel verilerini kullanarak, demokrasinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında servetin daha eşit dağılımı ile ilişkili olduğuna dair bir kanıt bulamamıştır. Çalışmasında, çeşitli aktarım mekanizmalarının yanı sıra demokrasi değişkenlerinin (Polity IV ve Freedom House endeksleri gibi) tanımı ve niteliğinin elde edilen sonuçları etkilediğini öne sürmektedir. Ayrıca, demokrasinin ölçümünün iyileştirilmesinin, demokrasi ve eşitsizlik arasındaki ilişkiyi aydınlatabileceğini belirtmektedir. Benzer şekilde, Lee (2016), 64 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeye ait, 1970-1994 dönemini kapsayan 341 gözlemden oluşan panel veriyi kullanarak kamu sektörü büyüklüğünün ve demokrasinin gelir eşitsizliğine etkisini incelemiştir. Sonuçlar, demokrasi, kamu sektörü büyüklüğü ve gelir eşitsizliği arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak sınırlı demokrasilerde, kamu sektörünün genişlemesi gelir dağılımının daha da kötüleşmesine yol açmaktadır.

Öte yandan, tam demokrasilerde daha büyük kamu sektörü, gelir dağılımında daha iyi sonuçlar doğurmaktadır. Bunun nedeni, demokratik siyasi mekanizmaların devlet kurumlarının düşük gelirli kesimlerin taleplerine daha duyarlı olmasını ve gelir eşitliğini sağlamaya yönelik daha kararlı hareket etmesini mümkün kılmasıdır. Ayrıca, Huang & Ho (2018), 1996-2015 dönemini kapsayan panel veri analizi kullanarak, "ileri ekonomiler" ve "gelişmekte olan pazarlar ve gelişen ekonomiler" olarak sınıflandırılan on Asya ülkesinde yönetişim kalitesinin (demokratik kalite ve teknik kalite dahil) gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Ampirik bulgular, "gelişmekte olan pazarlar ve gelişmekte olan ekonomiler"de demokratik kalite ve teknik kalitenin gelir eşitsizliği üzerinde önemli ölçüde olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir. Ancak "ileri ekonomiler"de, demokratik kalite ve teknik kalitenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri pozitif olsa da istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuçlar, yönetişim kalitesinin iyileştirilmesinin "gelişmekte olan pazarlar ve gelişmekte olan ekonomiler"de gelir eşitsizliğini azaltmaya yardımcı olduğunu, ancak bu etkinin "ileri ekonomiler" için belirgin bir fayda sağlamadığını göstermektedir.

Ayrıca, Park (2019), demokrasi, küreselleşme ve bu iki faktörün etkileşiminin gelişmekte olan ülkelerde ekonomik eşitsizliği nasıl etkilediğini incelemektedir. Çalışma, ülkeler arası zaman serisi analizlerini gerçekleştirmiş ve Güney Kore üzerine bir vaka çalışması yapmıştır. Nicel bulgular, demokrasinin gelir eşitsizliği ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığını, demokrasinin ikili (binary) veya sürekli bir değişken olarak ölçülmesinden bağımsız olarak ortaya koymaktadır. Ancak Güney Kore örneği, hükümet partizanlığı ve parti rekabeti gibi yerel siyasi faktörlerin, ekonomik

eşitsizliği azaltmaya yönelik hükümet çabalarını etkilediğini göstermektedir. Bu bulgu, demokrasi veya demokratikleşmenin her zaman daha adil bir topluma yol açmayabileceğini, ancak ülkedeki siyasi dinamiklerin gelir dağılımı sonuçlarını önemli ölçüde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan Al-Majali (2023) tarafından 2010–2021 döneminde 114 ülkeyi kapsayan statik panel veri analizi kullanılarak yapılan çalışmada, gelir eşitsizliği Gini endeksi ile, demokrasi ise Global State of Democracy Endeksleri (DOM) ile temsil edilmiştir. Çalışmada gerçekleştirilen Birim Kök Testleri, tüm değişkenlerin seviye düzeyinde durağan olduğunu doğrulamıştır. CD testi kesitsel bağımlılığın olmadığını ortaya koymuş, Hausman Testi ise sabit etkiler modelinin kullanılmasını desteklemiştir. Sonuçlar, Gini endeksi ile Demokrasi endeksi arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre, Demokrasi endeksinde (DOM) bir baz puanlık artış, Gini endeksinde 0.487 baz puanlık bir azalışa karşılık gelmekte, yani gelir eşitsizliği azalmaktadır. Bulgular, güçlü demokrasinin, özellikle yeniden dağıtım sonuçlarını etkileyen yerel siyasi kurumlar aracılığıyla gelir eşitsizliğini iyileştirmede kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

EKONOMİK EŞİTSİZLİĞİN SİYASİ SİSTEME DESTEĞE ETKİSİ

Siyaset biliminde uzun süredir öne sürülen bir iddia, gelir eşitsizliğinin demokrasiden duyulan memnuniyetsizliğe ve buna bağlı olarak siyasetçilere ve devlete duyulan güvensizliğe yol açtığıdır (Anderson & Singer, 2008). Bu durum, genel anlamda "siyasi sisteme destek" olarak adlandırılır. Temel argüman, yüksek ekonomik eşitsizliğin, demokratik sistemin kaynakların eşit dağılımını sağlayamadığının bir göstergesi olduğudur. Bu durum, toplumun geniş kesimleri arasında hükümetin—ve daha geniş anlamda siyasi sistemin—kendi çıkarlarını temsil etmediği algısını güçlendirir (Anderson & Singer, 2008; Bartels, 2017; Solt, 2008). Buna tepki olarak, vatandaşlar demokrasiyi bir yönetim biçimi olarak daha az desteklemeye ve merkezi kurumlarına ve temsilcilerine daha az güven duymaya başlarlar. Bu mantığı genişleterek, eşitsizlikten en fazla dezavantaj görenlerin—yani gelir dağılımının alt kısmında yer alan bireylerin—eşitsizlikle karşılaştıklarında sistemi ve onu yönetenleri daha fazla eleştirmesi gerektiği ileri sürülebilir. Buna karşılık, gelir dağılımının üst kısmında yer alan ve çıkarları uygulanan politikalarla daha fazla örtüşen bireylerin (Bartels, 2017; Gilens, 2005) ise sistemi ve karar alıcılarını daha fazla onaylaması beklenir.

Bu teorik varsayımla tutarlı olarak, ampirik araştırmalar ekonomik eşitsizlik ile vatandaşların siyasi sisteme desteği arasında çeşitli göstergeler üzerinden negatif bir ilişki ortaya koymuştur. Bu göstergeler arasında demokrasiden memnuniyet (Anderson & Singer, 2008; Andersen, 2012;

Krieckhaus ve diğerleri, 2014), kurumsal güven (Lipps & Schraff, 2021), siyasi güven (Zmerli & Castillo, 2015; Rahn, 2005; Bienstman ve diğerleri, 2024) ve dış siyasi etkililik (Norris, 2015; Bienstman ve diğerleri, 2024) yer almaktadır.

Bununla birlikte, eşitsizlik ile siyasi sisteme destek arasındaki negatif ilişkinin ekonomik açıdan dezavantajlı gruplarda daha güçlü olduğuna dair sınırlı kanıt mevcuttur. Bazı çalışmalar, bu ilişkinin aslında yoksul gruplarda daha zayıf olduğunu göstermektedir (Krieckhaus ve diğerleri, 2014). Öte yandan, Solt (2008), siyasi katılım açısından bu bulguyu doğrulayan kanıtlar sunmaktadır. Mevcut kanıtlar karışık bir tablo çizmektedir; Andersen (2012) ve Goubin & Hooghe (2020), ekonomik olarak dezavantajlı grupların eşitsizlikten daha fazla etkilendiği fikrine sınırlı destek sunmaktadır.

Bununla birlikte, önceki çalışmaların tamamında ortak olan bir sınırlama, eşitsizliğe ulusal düzeyde veya ABD eyaletleri gibi büyük bölgesel birimler üzerinden odaklanmalarıdır. Bu yaklaşım, eşitsizliğin geniş kapsamlı etkilerine ilişkin sıkça atıf yapılan bir çalışmanın şu alıntısında özetlendiği üzere sorunludur:

"Bu tür argümanların çoğu, sıradan insanların eşitsizliğin ne kadar yüksek olduğunu, nasıl değiştiğini ve gelir dağılımında nerede yer aldıklarını bildikleri varsayımına dayanır. […] Ancak son yıllarda, sıradan insanların bu konularda çok az bilgiye sahip olduğunu gösteriyoruz. Bildiklerini sandıkları şeyler sıklıkla yanlıştır. Veri kaynağı, operasyonelleştirme ve ölçüm yöntemi ne olursa olsun, yaygın cehalet ve yanlış algılar tutarlı bir şekilde ortaya çıkmaktadır." (Gimpelson & Treisman, 2018, s. 27).

Dolayısıyla, insanların ulusal düzeyde ya da yüksek derecede toplulaştırılmış bölgesel düzeylerdeki eşitsizliği doğru bir şekilde kavradıklarına dair çok az kanıt vardır. Bu durum, eşitsizliğin olumsuz etkilerine dair iddiaları sorgulamaktadır. Ulusal düzeydeki eşitsizlik ile bireylerin eşitsizlik algısı arasındaki uyumsuzluk, büyük ölçüde gelir temelli ayrışma nedeniyle (Reardon & Bischoff, 2011) toplulaştırılmış bağlamsal ölçütlerin, insanların günlük deneyimlerini yansıtmada yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşın, yerel düzeydeki ölçümler, günlük yaşamda somut olarak hissedilen eşitsizlik deneyimlerini daha iyi yansıtır. İlgili araştırmalar, bireylerin geniş ekonomik koşullara ilişkin çıkarımlar yaparken (Bisgaard ve diğerleri., 2016) ve yeniden dağıtım (Christensen ve diğerleri, 2024; Sands & de Kadt, 2020) ile dış gruplar hakkındaki tutumlarını oluştururken (Enos, 2017) bu tür yerel deneyimleri bir sezgisel araç olarak kullandıklarını göstermektedir. Buna bağlı olarak, bireylerin siyasi sisteme olan desteğinin, kısmen yerel ekonomik eşitsizlik deneyimleri tarafından şekillendiğini öngörmekteyiz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ekonomik eşitsizlik, diğer eşitsizlik türleriyle yakından ilişkilidir ve bu durum demokrasiyi zayıflatabilmektedir. Örneğin, yoksul bireyler oy kullanma haklarını tam anlamıyla kullanamayarak endişelerini dile getiremeyebilirken, varlıklı bireyler servetlerini ve siyasi bağlantılarını politika sonuçlarını etkilemek için kullanabilirler. Bu nedenle uygulayıcıların, bir eşitsizlik türünün diğer türlerle nasıl etkileşim içinde olduğunu dikkate alarak hareket etmeleri gerekmektedir. Majali (2023) tarafından yapılan çalışmanın bulgularına göre Demokrasi endeksinde (DOM) bir baz puanlık artış, Gini endeksinde 0.487 baz puanlık bir azalışa karşılık gelmekte, yani gelir eşitsizliği azalmaktadır. Bulgular, güçlü demokrasinin, özellikle yeniden dağıtım sonuçlarını etkileyen yerel siyasi kurumlar aracılığıyla gelir eşitsizliğini iyileştirmede kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte yapılan çalışmaların sonucunda artan demokratikleşmenin Yahudi-Hristiyan toplumlarında eşitsizliği azalttığını, ancak Müslüman ve Konfüçyüs kültürlerinde kayda değer bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Gradstein, Milanovic & Ying, (2001) bu farklılığın eşitsizliği azaltmak için kullanılan mekanizmalardan kaynaklandığını öne sürmektedir. Müslüman ve Konfüçyüs kültürlerinde, eşitsizliği azaltmak için gayri resmi transferler—aile ve topluluk desteği gibi—kullanılırken, Yahudi-Hristiyan toplumlarında, aile bağlarının daha zayıf olması nedeniyle siyasi faaliyetler eşitsizliği azaltmak için daha fazla kullanılmaktadır.

Ekonomik eşitsizliğin siyasi sisteme desteği azalttığı daha önceki araştırmalarda ekonomik eşitsizlik ile siyasi sisteme destek arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar tarafından olumlu bir şekilde yanıtlanmıştır. Bu çalışmalar, ülkeler düzeyinde çeşitli göstergeleri ele almıştır. Ancak, son araştırmalar bu analizlerin dayandığı varsayımı sorgulamakta ve vatandaşların ulusal düzeydeki eşitsizlik hakkında genellikle bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir. Bağlamsal etkilere ilişkin ilgili çalışmalar ise, ekonomik ve sosyal olguların, siyasi tutumlar üzerinde özellikle günlük yaşamda somut olarak deneyimlendiklerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan bu çalışmanın bulguları, siyasi sisteme desteğin diğer belirleyicilerine ilişkin araştırmalarla (Rothstein, 2012 gibi) birlikte ele alındığında, yolsuzlukla mücadele, vatandaşlara eşit muamelenin sağlanması ve etkili bir bürokrasinin oluşturulması—kısacası iyi yönetişim—vatandaşların siyasi sisteme olan desteğini artırmak için ekonomik eşitsizlikle mücadeleden daha etkili bir yol olabilir (Wagner ve diğerleri, 2009; Chong ve diğerleri, 2015).

Eşitsizlik, zayıf demokrasilerle yalnızca gevşek bir ilişkiye sahiptir. Farklı ülkeler karşılaştırıldığında, eşitsizlik ile siyasi özgürlüklerin azalması (Freedom House endeksi skorlarıyla ölçüldüğü şekliyle) arasında zayıf bir korelasyon tespit edilebilmektedir. Ancak, demokratik olmayan ülkelerin,

düşük ekonomik eşitsizliğe (düşük Gini katsayıları) rağmen sınırlı siyasi özgürlüklere sahip olması, eşitsizlik ile demokrasi arasında doğrudan veya doğrusal bir ilişki olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, yalnızca eşitsizliği hedeflemek, mutlaka demokratik kalitenin iyileştirilmesine yol açmayacaktır. Yolsuzluk veya ırkçılık gibi diğer değişkenler de hem eşitsizlik hem de demokrasi ile ilişkilidir ve demokratik sonuçları iyileştirme çabalarında dikkate alınmalıdır.

Eşitsizlik ve demokratik gerileme sorunları, derin tarihsel miraslar ve geçmişten gelen kalıplara bağlı süreçlerle yakından ilişkilidir. Örneğin, siyasi aile hanedanlarının baskınlığı, siyasi eşitsizliği artırmakta ve yolsuzluğu teşvik etmektedir. Benzer şekilde, belirli etnik grupları destekleyen köklü ekonomik politikalar veya belirli demografik grupları hedef alan programlar, diğer grupların dışlanmasına ve toplumsal damgalanmasına yol açarak eşitsizliği daha da şiddetlendirmektedir. Bu nedenle, politikalar yalnızca eşitsizlikle mücadele etmeyi değil, aynı zamanda toplumun sosyal refah politikalarına yönelik tutumlarını kademeli olarak değiştirmeyi hedeflemelidir. Kamu hizmetlerine erişimi normalleştiren evrensellik ilkelerinin benimsenmesi, bu hedeflere ulaşmada önemli bir rol oynayabilir; çünkü bu ilkeler daha fazla eşitlik ve kapsayıcılığı teşvik etmektedir.

Yerelleşme hem ekonomik hem de siyasi eşitsizliği ele almak için etkili bir yaklaşım sunmaktadır. Yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu, siyasi ve ekonomik süreçlerin ulusal düzeyden bölgesel ve yerel düzeylere devredilmesini savunmaktadır. Yerelleşmenin gerekçesi ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilse de genellikle servet ve kaynakların yeniden dağıtılmasına, yerel siyasi katılımın artırılmasına ve dışlanmış bölgeler ile nüfusların güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Karar alma süreçlerini halkın daha yakın olduğu bir düzeye taşımak, daha kapsayıcı bir yönetişimi teşvik edecek ve bölgeler ile topluluklar arasındaki eşitsizlikleri azaltacaktır.

Gelişmiş veri analizi ve artan veri şeffaflığı, politika yapıcıların eşitsizlik ve demokrasiyle ilgili sorunları daha iyi anlamalarına ve ele almalarına olanak sağlayabilir. Bu tür veri ayrıştırmaları, "kategorileri ve hedefleri hassaslaştırarak politika faydalarının özellikle savunmasız kesimlere ulaşmasını" sağlayabilir. Ayrıca, ülkeler arasında kolayca karşılaştırılabilir yüksek kaliteli uluslararası verilerin sistematik olarak toplanması ve bağımsız araştırmacılar için veri erişiminin artırılması, yeni içgörüler sunabilir ve hükümet politikalarının daha sıkı bir şekilde incelenmesine katkıda bulunabilir.

REFERANSLAR

Al-Majali, A. A. (2023). The Effect of Democracy and Income Inequality (Gini Index). Jordanian Journal of Law & Political Science, 15(4).

Andersen, R. (2012). Support for democracy in cross-national perspective: The detrimental effect of economic inequality. Research in Social Stratification and Mobility, 30(4), 389–402.

Anderson, C. J., & Singer, M. M. (2008). The sensitive left and the impervious right: Multilevel models and the politics of inequality, ideology, and legitimacy in Europe. Comparative Political Studies, 41(4–5), 564–599.

Bartels, L. M. (2017). Unequal democracy: The political economy of the New Gilded Age (2nd ed.). Princeton University Press.

Bienstman, S., Hense, S., & Gangl, M. (2024). Explaining the 'democratic malaise' in unequal societies: Inequality, external efficacy and political trust. European Journal of Political Research, 63(1), 172–191.

Bisgaard, M., Dinesen, P. T., & Sønderskov, K. M. (2016). Reconsidering the neighborhood effect: Does exposure to residential unemployment influence voters' perceptions of the national economy? The Journal of Politics, 78(3), 719–732.

Bollen, K., & Jackman, R. (1985). Political democracy and the size distribution of. American Sociological Review, 50, 43 8-457.

Chong, A., De La O, A. L., Karlan, D., & Wantchekon, L. (2015). Does corruption information inspire the fight or quash the hope? A field experiment in Mexico on voter turnout, choice, and party identification. The Journal of Politics, 77(1), 55–71.

Christensen, M. E., Dinesen, P. T., & Sønderskov, K. M. (2024). Unequal and unsupportive: Exposure to poor people weakens support for redistribution among the rich. British Journal of Political Science, 1–11.

Enos, R. D. (2017). The space between us: Social geography and politics. Cambridge University Press.

Gilens, M. (2005). Inequality and democratic responsiveness. Public Opinion Quarterly, 69(5), 778–796.

Gimpelson, V., & Treisman, D. (2018). Misperceiving inequality. Economics & Politics, 30(1), 27–54.

Goubin, S., & Hooghe, M. (2020). The effect of inequality on the relation between socioeconomic stratification and political trust in Europe. Social Justice Research, 33(2), 219–247.

Gradstein, M., Milanovic, B., & Ying, Y. (2001). Democracy and Income Inequality: An Empirical Analysis. Policy Research Working Paper; No. 2561. Washington, DC: world bank. doi: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/19685 Licen

Huang, C.-J., & Ho, Y.-H. (2018). The Impact of Governance on Income Inequality in Ten Asian Countries. Journal of Reviews on Global Economics, 7(1), 217-224.

Krieckhaus, J., Son, B., Bellinger, N. M., & Wells, J. M. (2014). Economic inequality and democratic support. The Journal of Politics, 76(1), 139–151.

Lee, C. (2016). Income Inequality, Democracy, and Public Sector Size. American Sociological Review, 70(1), 158–181. doi: https://doi.org/10.1177/000312240507000

Li, H., Squire, L., & Zou, H. (1998). Explaining intemational and intertemporal variations in income inequality. The Economic Journal, 108, 26-43.

Lipps, J., & Schraff, D. (2021). Regional inequality and institutional trust in Europe. European Journal of Political Research, 60(4), 892–913.

Lipset, S. (1959). Some social requisites of democracy: Economic development and. American Political Science Review, 53, 69-105.

Meltzer, A., & Richard, S. (1981). A rational theory of the size of government. Journal, 89, 914-927.

Muller, E. N. (1988). Democracy, Economic Development, and Income Inequality. American Sociological Review, 53(1), 50–68. doi: https://doi.org/10.2307/2095732

Nikoloski, Z. (2015). Democracy and income inequality: revisiting the long and short-term relationship. Review of Economics and Institutions, 6(2), 1-24. doi:DOI: http://dx.doi.org/10.5202/rei.v6i2.138

Norris, M. (2015). The economic roots of external efficacy: Assessing the relationship between external political efficacy and income inequality. Canadian Journal of Political Science/Revue Canadienne de Science Politique, 48(4), 791–813.

Park, S. W. (2019). Democracy, domestic institutions, and inequality: evidence from emerging countries and South Korea. University of British Columbia. Retrieved from https://open.library.ubc.ca/collections/ubctheses/24/items/1.0387346.

Rahn, W. M. (2005). A tale of political trust in American cities. Public Opinion Quarterly, 69(4), 530–560.

Reardon, S. F., & Bischoff, K. (2011). Income inequality and income segregation. American Journal of Sociology, 116(4), 1092–1153.

Rodrik, D. (1999). Democracies pay higher wages. Quarterly Journal of Economics, 114, 707-738.

Rothstein, B. (2012). Good governance. In David Levi-Faur (Ed.). The Oxford handbook of governance. Oxford University Press.

Sands, M. L., & de Kadt, D. (2020). Local exposure to inequality raises support of people of low wealth for taxing the wealthy. Nature, 586(7828), 257–261.

Shen, Y., & Yao, Y. (2008). Does grassroots democracy reduce income inequality in China? Journal of Public Economics, 92(10-11), 2182-2198. doi: https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2008.04.002

Solt, F. (2008). Economic inequality and democratic political engagement. American Journal of Political Science, 52(1), 48–60.

Wagner, A. F., Schneider, F., & Halla, M. (2009). The quality of institutions and satisfaction with democracy in Western Europe: A panel analysis. European Journal of Political Economy, 25(1), 30–41.

Zmerli, S., & Castillo, J. C. (2015). Income inequality, distributive fairness and political trust in Latin America. Social Science Research, 52, 179–192.

Kanalların Dinamik Doğası ve Pazarlamaya Etkileri

Dilek İPEK[1]

1- Dr. Öğr. Gör. Dilek İPEK; Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yeniçağa Yaşar Çelik Meslek Yüsekokulu Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü. dilek.ipek@ibu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-6140-6897

* Bu çalışma Prof. Dr. Yusuf Volkan TOPUZ danışmanlığında 10/06/2024 tarihinde tamamladığım "Omni Kanal Uygulamasının Tüketici Temelli Marka Değerine Etkisi: Perakendecilik Sektörü Üzerine Bir Araştırma" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye, 2024)

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, dağıtım kanalının günümüz pazarlama anlayışındaki yeri ve rolüne dikkat çekmek, perakendecilikte çevrim içi ve çevrim dışı kanal tercihini karşılaştırmak ve omni kanal yaklaşımının temel tetikleyicilerini kavramsal olarak ortaya koymaktır. Perakendecilikte müşteri iletişim noktası ya da firmayla müşterinin etkileşime geçtiği araç ya da ortamlar olan kanallar; ürün teknolojisi ve beraberinde ortaya çıkan müşteri ihtiyaç ve tercih farklılıkları neticesinde değişkenlik ve çeşitlilik göstermektedir. Perakendecilikte giderek yaygınlaşan üç temel kanal seçimi söz konusudur: fiziksel mağaza (tüketiciler çevrim içi kanalı yok sayıyor), çevrim içi kanal (tüketiciler fiziksel mağazayı yok sayıyor) ve hibrit (melez) kanal (tüketiciler bazı hizmetleri çevrim içi, bazılarını da çevrim dışı olarak ediniyor). Müşteri alışveriş yolculuğu da doğrusal ilerleyen bir süreçten ziyade, birçok farklı kanaldan beslenen, çoklu ve çapraz kanal yapıları ile devam eden, farklı kanalların birbirlerinin tamamlayıcısı olduğu, tüketicinin marka ile iletişime geçtiği, sadece kanalın değil bütünüyle marka kimliğinin tüketiciye yansıtıldığı, markanın müşteri ihtiyaç ve alışkanlıklarına göre bir kullanıcı deneyimi sunduğu omni kanal bir yapıya dönüşmüştür. Omni kanal, işletmelerin tüm dağıtım kanallarını (fiziksel mağaza, mobil araçlar, web sitesi, sosyal medya, TV, katalog vb.) birlikte ve kesintiye uğramadan kullanılmasıyla müşterilerin herhangi bir yer ve zamanda alışveriş yapmalarını sağlayan bir pazarlama dağıtım stratejisidir. Omni kanal; perakendecilikte önemli bir yaklaşım olup, müşteriler için her temas noktasında tutarlı bir kullanıcı deneyimi tasarlamaya, müşterilerin marka ekosisteminde hareket etmesine ve daha fazla satış ve etkileşim için her bir kanalın uyum içinde çalışmasına odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Dağıtım Kanalı, Çevrim İçi Kanal, Çevrim Dışı Kanal, Kanal Tercihi, Omni Kanal.

GİRİŞ

Ürünlerin müşterilere istenilen zaman ve istenilen yerde sunulabilmesi, müşterinin ürünle temasa geçme şekli, önemli ve vazgeçilmez bir pazarlama işlevidir. Bir pazarlama aracı olarak *fiziksel dağıtım*; ürünleri nihai tüketicilere yaklaştırma görevine sahip lojistik faaliyetleri ve süreçleri kapsarken *ticari işlem* kanalı; ürünlerin üreticilerden tüketicilere sunulmasına ilişkin fiziksel olmayan faaliyetleri ifade etmektedir (Andelkovic, Barac ve Radosavljevic, 2017: 505). Alıcı ve satıcılar arasındaki bilgi alışverişi için de *iletişim kanalı* olarak adlandırdığınız aracılar devreye girmektedir (Peterson, Balasubramanian ve Bronnenberg, 1997:334). Kanallar ve fiziksel dağıtım olmaksızın doğru fiyatlanmış iyi bir

ürün ve ürüne ilişkin etkili iletişim çok az bir değer ifade etmektedir. Küreselleşme, rekabetin artması, basının büyüyüp uzmanlaşması, teknolojik gelişmeler ve sanal dünyanın gelişmesiyle birlikte pazarlamada geleneksel kanallar yerini mağazasız perakendecilik, e-ticaret ve internet üzerinden pazarlama gibi uygulamalara bırakmıştır. Dağıtım kanallarının artan gücü ve bağımsızlığı; genellikle bilgi teknolojisindeki ilerlemelerin ve yatırımcıların gelir, kâr ve nakit akışlarında daha öngörülebilir bir büyüme yaratma ve düşük maliyetlerden yararlanma konusunda yaptığı baskının bir sonucudur. İnternet ve mobil platformların kullanım kolaylığı ve sürekli penetrasyonu (kullanım yaygınlığı); dikey (farklı düzey) kanal üyelerinin müşterilerine büyük ölçüde doğrudan satış yapabilmesine imkân tanımıştır. Pazar erişimini artırması, satış maliyetlerini düşürmesi ve daha yüksek kârlılık vadetmesi gibi faydalar; e-ticaret teknolojilerinin kullanım alanını giderek genişletmiştir. Yeni aracı çeşitlerinin ortaya çıkması ve yeni kanal ilişkilerinin oluşumu; mevcut firmaların hizmet biçimlerini gözden geçirmelerine neden olmuştur. Firmaların reklam, satış promosyonları (kuponlar), halkla ilişkiler, katalog kullanımı şeklindeki pasif doğrudan pazarlama şekillerine mobil pazarlama, çevrim içi pazarlama (web sitesi, bloglar, sosyal medya) gibi çevrim içi ve etkileşimli iletişim araçları eklenmiş böylelikle çevrim içi ve çevrim dışı kombinasyonlar şeklinde görülen müşteri iletişim yolları ortaya çıkmıştır. Dijital pazar yerlerinin yükselişiyle birlikte müşteri ve marka ilişkileri, geleneksel kanallara nazaran dijital kanallarda daha çok genişlemiş, bu dönüşümü başarıyla gerçekleştirmiş küçük ve çevik firmaların elde ettiği başarılar da rekabetin şeklini değiştirmiştir (Levy ve Weitz, 2012: 406; Accenture Interactive, 2019; Shocker, Srivastava ve Rukert, 1994:150; Keegan ve Green, 2005: 402; Kotler, Wong, Saunders ve Armstrong, 2005:870-898; Yarımoğlu, 2016:244; Stošić-Mihajlović ve Trajković, 2020:22; Watson, Worm, Palmatier ve Ganesan, 2015: 563). İletişim teknolojilerinin gelişimi; fiziki altyapı ve varlık ihtiyacının kaçınılmaz olduğu klasik değer zincirindeki doğrusal bir dizi faaliyeti içeren (tedarikçiden gelen aramalını tamamlanmış ürüne dönüştürmek ya da stoklayıp satmak gibi) iş hattı modelinden, tedarikçilerin ürünlerini doğrudan firmanın son müşterilerine gösterebileceği, satabileceği ve teslim edebileceği bir pazar yeri sunan çok taraflı platform (MSP) modeline dönüşümü tetiklemiştir. Platform modeli; Uber, Alibaba, Airbnb, App Store gibi örneklerde görüldüğü gibi üretici, tüketici, uygulama geliştirici ve platform sahiplerini bir araya getirmektedir. Kaynak temelli rekabet görüşünün aksine firmanın taklit edilemez maddi veya maddi olmayan kaynakları yerine, üretici ve tüketici arasında platformdan kaynaklı oluşan ağ en temel varlık olarak değerlendirilir. Firma içi kaynakların optimizasyonu yerine dış üreticiler ve tüketiciler arasındaki etkileşim kolaylaştırılarak ve platformdaki üyeler ikna edilerek bir değer yaratır. Müşterilerinin yaşam boyu değeri yerine genişleyen bir ekosistemin toplam değeri en üst düzeye çıkarılmaya çalışılır (Van Alstyne, Parker ve

Choudary, 2016). Platform ekonomileri ve aracısız ticaret; toptancı, perakendeci ve imalatçı rollerini tek çatı altında birleştirmiş, e-ticaretin gelişmesi hem çevrim içi hem de fiziksel mağaza ihtiyacından kaynaklı olarak çok kanallı pazarlama stratejilerinin gelişmesini tetiklemiş ve daha ileri çözüm ve deneyimlerin tüketiciyle buluşmasını sağlayan bütüncül uygulamalara geçilmiştir (SBB [T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı], 2023: 10). Bu bağlamda, çeşitli sektörlerden (bankacılık, yayıncılık ve perakendecilik gibi) birçok firma, geleneksel çevrim dışı iş modellerinin (BM) yanısıra bir de çevrim içi iş modeli oluşturmuş ve bu durum perakendecilikte yeni bir olgunluk seviyesi olan omni kanala dönüşmüştür (Schöni, 2017: 21; Wiener, Hoßbach ve Saunders, 2018: 15).

Çevrim içi ve çevrim dışı kanallar; bilgi dağıtımı ve üretimin gerçekleştirilmesi konusunda farklı yeterliliklere sahiptir. Çevrim içi alışveriş; mağazayı ziyaret etmek, mağazayı telefonla aramak, satış personeliyle konuşmak gibi geleneksel perakendecilik eylemlerine gerek kalmaksızın müşterilere daha düşük araştırma maliyetleri, daha düşük fiyatlı ürünler, gezinme kolaylığı, marka seçimi ve çeşitliliği, istenilen zamanda alışveriş yapma imkânı gibi kolaylıklar sağlamaktadır (Brynjolfsson ve Smith, 2000:568; Kacen, Hess ve Chiang, 2013: 13; Kaya ve Özen, 2012:13). Çevrim içi tüketiciler; bir ticari web sitesiyle etkileşime girerek geleneksel tüketicilerin yaptığı tüm işlemleri gerçekleştirebilmektedirler. Fiziksel mağazalar da bilgi teknolojileri vasıtasıyla sanal mağazalara dönüştürülmüştür (Koufaris, 2002: 205). Geleneksel çağrı merkezleri veya yüz yüze ziyaretlere nazaran web üzerinden müşteri ile iletişim kurulmasının teşvik edilmesiyle fiziki şubelerde yapıldığında kâr getirmeyen rutin işlerin yükü hafiflemekte, fiziki satış noktalarının bakım ve işçilik maliyetleri azalmakta ve buradan elde edilen tasarruflarla daha önce hizmet götürülemeyen yerlere küçük mağazalar açılabilme fırsatı da yakalanabilmektedir (Steinfield, Bouwman ve Adelaar, 2002:108). Bunun yanında; firmaların karmaşık hizmetleri yönetememesi, müşterilerin ürün kalitesinden emin olma ve güvenilir teslimat isteği, satın alınmadan önce ayrıntılı inceleme veya deneme gerektiren ürün tipleri, bazı ürünlerin ağırlık, hassaslık gibi özelliklerinden dolayı yüksek nakliye, dağıtım ve elleçleme maliyetlerine sahip olması, mağazasız kanalların tercihinde isteksizlik yaratabilmektedir (Quelch ve Takeuchi, 1981: 78; Liang ve Huang, 1998: 37). Örneğin; bazı moda markaları, yüksek nakliye ve iade maliyetleri ve çevrim içi kanalların mağaza içi satışları etkileyeceği endişesiyle e-ticarete geçmekte yavaş kalmıştır. Yine benzer sıkıntılardan dolayı, genel alışveriş deneyiminde yalnızca marjinal iyileştirmeler sağlayan geçici kanal yatırımlarını tercih eden firmalara da rastlanmaktadır (Briedis, Gregg, Heidenreich ve Liu, 2021).

Perakende sektörünün geldiği son noktada; e-ticaret ve dijital kanalların etkisiyle pazara giriş engelleri azalırken pazardaki küçük ölçekli oyuncuların sayısı ve ürün portföyündeki çeşitlilik gittikçe artmış, tüketiciler

de tüm olası kanallardaki alternatifleri kapsamlı bir şekilde değerlendirerek alışveriş deneyimlerini optimize edebilecek seviyede gelişim göstermişlerdir. Bu değişim; neredeyse her endüstriyi istikrarsızlaştıran dijital patlamayla ilişkilidir. Alıcıların sayısız web sitesi ve uygulamayla dijital olarak donanmış olması, perakendecilikte dönüşüm baskısına yol açmaktadır. Müşteri; güncel ürün bilgisine erişim kolaylığı sayesinde ürünler arası karşılaştırma yaparak anlık marka geçişi yoluna başvurabilmektedir. Bazı müşteriler kolay erişim ve kolay alışverişi önemserken, bazıları ürünü satın almadan önce denemeyi tercih etmektedir. Yine müşteriler; zengin ürün bilgisi ve seçimi, tüketici yorum ve ipuçlarına ulaşma gibi dijital faydalar yanında kişiye özel hizmet, ürüne dokunma, alışveriş deneyimi yaşama, daha üst düzey bir eğlence ve sosyal etkileşim ortamında bulunma gibi fiziksel mağazaya özgü seçeneklerden de faydalanmak istemektedirler. Ürünlerden ziyade deneyimlerin satın alındığı bu evrede; farklılaşmak isteyen perakendeciler, artık müşteriye özel kişiselleştirilmiş stratejiler geliştirmektedirler. Bu bağlamda; perakendeciler için optimum hedef, müşterinin marka etkileşiminde kullandığı teknolojiden bağımsız olarak tekil bir marka deneyimi elde etmesini sağlamaktır. Kanalların birbirinden bağımsız çalışmaları, parçalanmış tedarik zincirleri ile sonuçlanmakta ve firmaların tutarlı ve güvenilir bir tüketici deneyimi sağlamasını engellemektedir. Yukarıda bahsi geçen bu bariyerlerin oluşumuna mâni olunmadığı takdirde firmanın yeteneklerinden tam olarak istifade etmesi için gerekli bilgi akışı gerçekleşmemekte, fazladan uğraş, tutarsızlık ve verimsizlikten kaynaklı yüksek maliyetlerle karşılaşılmaktadır. Bu durum; eski kanal tabanlı sistemlerin, iş süreçlerinin ve kurumsal siloların iyileştirilmeye devam edilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Özetlemek gerekirse; çevrim içi ve çevrim dışı ticaretin birleşmesi, mal ve hizmet alanında iyi bir deneyim sunma yaklaşımının giderek yaygınlaşması, kanallar arası iletişim deneyiminin son derece önem kazanması, müşterinin basitlik ve sadelik arayışını karşılayabilmek için veri işlemenin kaçınılmazlığı gibi itici güçlerin varlığı göstermektedir ki perakendeciler ayakta kalmak ve pazar payını korumak için fiziksel mağazanın avantajları ile zengin çevrim içi alışveriş deneyimini birleştiren *omni (bütüncül) kanal* stratejisini takip etmelidirler (Andelkovic, Barac ve Radosavljevic, 2017: 502; Çimen, 2014; Gao ve Su, 2017:1; Göl, Canlı ve Özyavaş, 2018: 22; Niessing, 2014; Rigby, 2011: 1; Serrat, 2010: 1-2; Saghiri, Wilding, Mena ve Bourlakis, 2017: 53; Venkat, 2018).

Omni kanal; perakende ticaret için önemli bir yaklaşım olup, müşteriler için her temas noktasında tutarlı bir kullanıcı deneyimi tasarlamaya odaklanmakta; müşterilerin marka ekosisteminde hareket etmesini ve daha fazla satış ve etkileşim için her bir kanalın uyum içinde çalışmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Omni kanal uygulaması ile tüketiciler; tüketim çevriminin farklı aşamalarını farklı platformlarda gerçekleştirerek deneyim zenginleştirme ve de çeşitlilik arayışı beklentilerini

karşılamaktadırlar (Göl, Canlı ve Özyavaş, 2018; Wallace, 2018; Yolcu, Ekici, Altunışık ve Özkaynar, 2017:1028). Omni kanal dünyasında müşteri, kanaldan ziyade bütünüyle bir marka kimliği ile karşı karşıya gelmektedir. Marka da kullanıcısını stratejik ve operasyonel açıdan tek bir müşteri gibi görüp onun ihtiyaç ve alışkanlıkları doğrultusunda bir alışveriş deneyimi sunmaktadır (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği [TÜSİAD], 2017: 24). Geleneksel ortamlardaki maruziyeti artıracak şekilde tüketicinin dikkatini üzerinde toplayan dijital pazar yerleri; marka teşhirinin ve deneyiminin merkezi haline gelmektedir (Accenture Interactive, 2019). Tüketicinin satın alacağı ürüne yönelik arama, araştırma, sıralama, düzenleme gibi fonksiyonlara tüm kanallarda kolaylıkla erişim, ürün bulunabilirliği, çoklu araç ve platformlardaki bütünleşik kullanıcı deneyimi, dağıtım, iade ve müşteri hizmeti uygulamaları; tatmin edici bir marka deneyimi sağlamaktadır (NRF [National Retail Federation] ve Fit For Commerce, 2015: 12).

OMNİ KANAL UYGULAMASININ GELİŞİM AŞAMALARI

Müşteri yolculuğu ve müşteri yaşam döngüsü; müşterinin satın alma süreci veya daha geniş bir müşteri deneyimi sırasında yakaladığı çevrim içi ve çevrim dışı temas noktaları dizisi olarak özetlenebilir (Chaffey ve Ellis-Chadwick, 2019: 11). Temas noktası da marka ile doğrudan veya dolaylı gerçekleşen iletişim parçasıdır (Baxendale, Macdonald, Wilson, 2015: 236). Temas noktaları; bütünleşik pazarlama iletişiminin bir parçası, müşterinin bir markayı nasıl deneyimlediğini açıklayan merkezi bir bileşen veya bir hizmet etkileşimi olarak da değerlendirilebilmektedir (Barann, Herman, Heuchert ve Becker, 2022:1). Tüketicilerin ve marka personelinin yüz yüze veya dijital olarak doğrudan temas kurduğu noktalar (mağaza içi çalışan, saha satış elemanları, telefon, canlı dijital sohbet, ticari fuarlar gibi) kişisel marka temas noktalarını oluştururken tüketicilerin temas anında kişisel bir karşılaşma olmadan markayla etkileşime girdiği ticari reklam, doğrudan posta, mağaza içi tezgahtarsız hizmet, e-posta, katalog, web sitesi, sosyal medya, ücretli veya organik arama sorguları, sadakat programları gibi temas noktaları da bulunmaktadır (Manser, Peltier ve Barger, 2017:187).

İşletmeler; müşterilerine çeşitli ortam, atmosfer ve tasarım gibi uyaranlar yoluyla deneyimleyebilecekleri özel etaplar inşa ederler. Deneyimleme sonunda da farklı müşteri algıları ve tepkileri ortaya çıkar (Yuan ve Wu, 2008: 388). Temel marka farklılaştırıcıları arasındaki müşteri deneyimi; ürün ve fiyat değişkenlerinin önüne geçme eğilimindedir (Hedge, 2020). *Müşteri deneyimi;* tüm temas anlarında, müşteri beklentilerine göre sezgisel olarak ölçülen, zevk veya hoşnutsuzluk yaratan, fiziksel firma performansı, uyarılmış algılar ve uyandırılan hisler karışımıdır (Chatzopoulos ve Weber, 2018: 117). Müşteri deneyimi süreci; satın alma

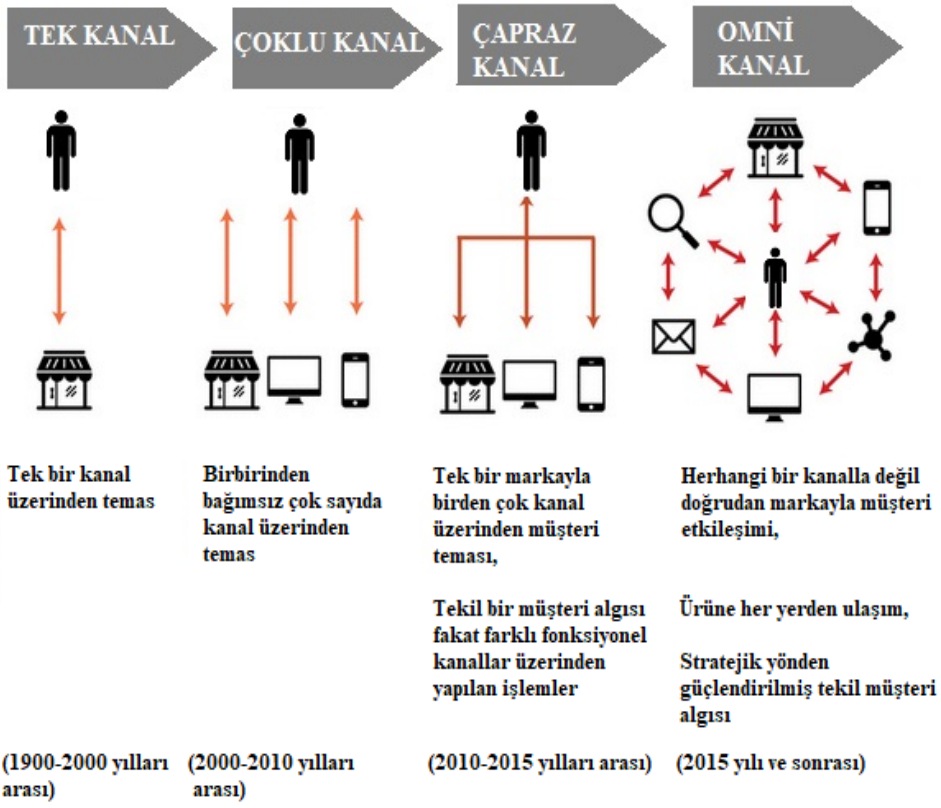
öncesinden (araştırma) başlayarak sırasıyla satın alma ve satın alma sonrası evrelere doğru yinelemeli ve dinamik bir akışa sahiptir. Her aşamada müşteriler, yalnızca bir kısmı firmanın kontrolünde olan temas noktalarını (markaya ait reklam, web siteleri, sadakat programları ortamları ve diğer pazarlama karması elemanları) deneyimler. Geçmiş deneyimler (daha önceki satın almalar gibi) ve dinamik dış çevre değişkenleri (ekonomik durgunluk veya genişleme, hava koşulları, siyasi olaylar gibi) de müşteri deneyim sürecini etkileyen diğer koşullar olarak karşımıza çıkmaktadır (Lemon ve Verhoef, 2016: 74-77). Wolny ve Charoensuksai (2014:321); müşteri yolculuğunu *dürtüsel, dengeli* ve *üzerinde düşünülmüş yolculuklar* olmak üzere üç grupta sınıflandırmıştır. Dürtüsel yolculuklarda; bilgi arama sürecine az zaman ayırmayı tercih eden, büyük miktarda veri maruziyetinde çabuk bıkkınlık gösteren, satın alma niyeti ruh halinden çabuk etkilenen müşteri tipleri, hızlı satın alma kararı verebilmek için önceki deneyimlerine, arkadaşlarının fikirlerine ve ürün denemelerine başvururlar. Dengeli yolculuklar; arkadaşlar, blog yazarları, ünlüler gibi referans grupların etkisiyle dürtüsel olarak başlayan satın alma niyetinin, *webrooming* (çevrim içi ürün araştırması yapmak ancak ürünü mağazadan satın almak) ve *showrooming* (fiziksel mağazayı ürünleri denemek ve ürünlere dokunmak için kullanmak ancak çevrim içi satın almak) eşliğinde gerçekleşen bilişsel bir değerlendirme süreciyle devam etmesini temsil eder. Üzerinde düşünülmüş yolculuklar ise müşterinin haberler, ürün inceleme blogları, arkadaşlar gibi çeşitli kaynaklardan daha önce edindiği ve zihninde depoladığı bilgileri gelecekte bir ihtiyaç ve istek ortaya çıkması durumunda hatırlaması ve bu bilgilerden gerekli olanları seçimleri değerlendirmek için kullanmasıdır.

Geleneksel perakendecilikte; tüketici ürüne dokunma, ürünü hissetme ve anında tatmin seçeneklerine sahipken internetin gelişiyle beraber; tüketiciler artık ihtiyaçlarını karşılamak için sadece yerel işletmelere bel bağlamamakta, geniş ürün seçimi, ürünlere ilişkin gözden geçirme, araştırma, ürün derecelendirme ve değerlendirme bilgilerine ulaşma ve düşük fiyatlı satın alma gibi olanaklara da erişebilir hale gelmiştir (Brynjolfsson, Hu ve Rahman, 2013; Frankenberry, 2016; Janaćković, Milovanović ve Milovanović, 2016: 66; KMD[Kategori Mağazacılığı Derneği], 2018; Lancester ve Reynolds, 2011: 212; NRF, 2011; Pophal, 2015: 16). Fiziksel mağaza; müşteri alışveriş yolculuğunun başlangıcında yer alan farkındalık yaratma, ilham verme ve araştırma yapma adımları sırasında gerçekleşen marka hikayesinin anlatılması ve müşteri ile güçlü bir şekilde ilişkilendirilmesi sürecindeki önemini halen sürdürmektedir (Göl, Canlı ve Özyavaş, 2018:24). Alışverişin fayda dışında eğlence, huzur ve katılımla ilgili bir tarafının da bulunması nedeniyle mağazalar; tam donanımlı alışveriş deneyimi sağlayan yerler olduğu kadar yüksek teknolojili, her boyutta ve bağlantılı ekranlara sahip, yerel ekonomilerle de iş birliği yapan dağıtım ve fulfillment (sipariş karşılama) merkezleri haline

dönüşmektedirler (McKinsey, 2014). Fiziksel alanlar ve fiziki mağazalar; eğlence, eğitim ve kişiye özel hizmet için tasarlanarak, satış hunisinin son adımı olmaktan çıkarak deneyim merkezi olma yolunda ilerlemektedir (Standish, Rau, Little, Garg ve Jensen, 2021).

Fiziksel mağazanın sağladığı yararlar arasında; bir etkinlik ve deneyim aracı olarak alışveriş yapmaya zemin hazırlama, ürünlere anında erişim, işlem sırasında satış temsilcileriyle yüz yüze konuşabilme/kişisel yardım alabilme, ürünleri test etme, deneme veya deneyimleme olanağı, tüm duyuların anında tatmin edilmesi, satın alma öncesi ürünle temas sayesinde ürün iade riskinin azaltılması, perakendecinin fiziksel varlığının satın alma konusundaki belirsizliği azaltması, satın alma zamanına dair tüketiciye tavsiye alma fırsatı sunması, ilk kurulum veya devam eden onarımlarla ilgili yardım hizmeti sağlama gibi unsurlar sıralanabilir. Öte yandan, alışveriş zamanı ve yeri; mağaza çalışma saatleri ve konumu ile sınırlı kalmaktadır (Rigby, 2011: 6; Avery, Steenburgh, Deighton ve Caravella, 2012:99). Web sitesindeki ürüne mağazadan da ulaşabilme esnekliği, bazı ürünlerin müşteri tarafından denenmek istenmesi gibi nedenlerden dolayı *click to brick* (önce e-ticaretle başlayıp daha sonra fiziksel mağazacılığa geçiş) modelini tercih eden markalar da (Amazon, M. Gemi, Everlane, Bonobos, ebebek vb.) mağazanın internet sitesi yerine internet sitesinin mağazaları bakış açısıyla yapılan internet yatırımlarının fiziksel mağazacılıktaki potansiyel büyümeyi tetiklediğine inanmaktadırlar (Aydin, 2018). Fiziki satış mağazası açan perakendeciler; tüketicileri ürünleri mağazada incelemeye, aynı ya da benzer ürünleri çevrim içi mağazadan satın almaya teşvik etme eğilimindedir (Zhang, Li, Cheng ve Shum, 2019: 3). Çevrim içi perakendecilerin fiziksel mağaza açması; genel ve çevrim içi talebin artması, hizmet maliyeti yüksek, en dokunsal müşterileri cezbederek diğer kanallara operasyonel yayılma imkânı yaratılması, aşırı numunelendirmeyi önleyerek ve ürün iadelerini azaltarak operasyonel verimliliğin artırılması, şiddetle ihtiyaç duyulan ürünlerde iadelerin önemli düzeyde düşürülmesi, kanal ve marka farkındalığına katkı sağlanması gibi faydaları beraberinde getirmektedir (Bell, Gallino ve Moreno, 2016:1)

1.1. Çoklu kanal (multichannel) stratejisi: Çevrim içi satışların ortaya çıkması ve büyümesi, çevrim içi perakendecilere sağlanan esnekliğin yarattığı fiyat baskısı; mağazalı perakendecilerin dağıtım kanalı karmalarına çevrim içi satış kanallarını ekleyerek *çoklu kanal* stratejisini başlatmalarına ön ayak olmuştur (Şekil 1) (Palmatier, Sivadas, Stern ve El-Ansary, 2019: 13; Watson vd., 2015: 563).

Kaynak: Data & Marketing Association [DMA], 2016; Eser, 2017:5; Frankenberry, 2016).

Şekil 1: Omni kanal uygulamasının gelişim süreci

Çoklu kanal perakendeciliği; tüketicilerin fiziksel mağaza (brick and mortar), katalog, web sitesi, kiosk (teknolojik kabin), web sitesine bağlanabilen cep bilgisayarları gibi bir dizi yolla alışveriş yapabilmelerine imkân sağlar. Tüketici; *kanalın nitelikleri* (algılanan fiyat, algılanan kanal riski, algılanan kanal kolaylığı, algılanan kanal kalitesi), kanal kullanımımızın bir dahaki sefer de aynı kanalı kullanma ihtimalini artırması olarak ifade edilen *kanal deneyimi* ve satın alma sürecinin özellikle birbirini takip eden aşamalarında aynı kanalı seçme durumumuzu açıklayan *yayılma etkisi* doğrultusunda kanal tercihini yapmaktadır (Gensler, Verhoef ve Böhm, 2012: 987). Özellikle satın alma öncesi ve satın alma sonrası aşamalarda, daha tatminkâr bir internet deneyimine sahip olunduğunda çevrim içi kanal kullanım niyeti daha yüksek gözlenmektedir (Frambach, Roest ve Krishan, 2007: 26). Ayrıca; satın alma öncesinde, satın alma kanalı

dışındaki kanallar aracılığıyla bilgi arama eğiliminde olan *araştırmacı alışverişçilerin*, tek kanaldan alışveriş yapanlara kıyasla daha fazla satın alma değerine sahip olduğu da görülmüştür. Yine bir tüketicinin satın alma sürecine dair durumsal ilginliği ve finansal risk algısı artınca birden fazla kanalda araştırma yapma yönünde seçim yanlılığı (eğilimi) da artmaktadır (Pallant, Sands, Ferraro ve Pallant, 2020:858). Satın alma sürecinin herhangi bir aşamasında bir kanalın kullanım tercihi; *ekonomik amaçlar* (düşük bilgi arama maliyeti, indirimlerden yararlanma, en iyi fiyatı elde etme gibi), *kendini onaylama arayışı* (akıllı ve tutumlu alışveriş algısı yaratan kuponlar ve indirim günlerinin varlığı, tutumluluk ve alışverişteki uzmanlığı kanıtlayarak müşteriyi motive eden kanal özellikleri), *sembolik anlam* (alışverişteki harcanan zaman ya da satın alma çabasına farklı anlamlar yüklemeyi sağlayan kanal özellikleri), *sosyal ve deneyimsel etki* (alışverişte sosyalleşme, fikir alma, keyif alma, uyarılma ihtiyaçlarını karşılayan kanal özellikleri) ve *alışveriş şemaları ve senaryolar* (alışveriş sürecindeki düzenlilik ve aşinalık sağlamak gibi rutinlerin varlığı) olarak sınıflara ayrılmış bir dizi fayda unsuruna göre de verilebilir. Ürün değeri konusunda güvensizlik ve stok mevcudiyeti konusundaki belirsizliği ortadan kaldıracak bilgi mekanizmaları da satın almalarda çevrim içi ya da çevrim dışı kanal tercihini etkileyen bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Gao ve Su, 2017: 84).

Çoklu kanal hizmet sağlayıcının temel amacı, müşterileri memnun etmek ve kârı en üst düzeye çıkarmak için kaynakların kanal karması boyunca dağıtımını sağlamaktır (Montoya-Weiss, Voss ve Grewal, 2003: 448). Çoklu kanal; yeni müşterilere ulaşarak pazar payını artırmak, belirli müşterilere yönelik satış maliyetlerini azaltmak, daha özelleştirilmiş bir hizmet sağlamak gibi avantajları da beraberinde sunmaktadır. Örneğin; firma bir grup müşterisine telefonla ve aracı olmadan satış yapabilirken, satış sonrası servis ve teknik tavsiye talep eden diğer müşterileri için bir bayi ağı kullanmaktadır (Lancester ve Reynolds, 2011: 212). Genel olarak baktığımızda çoklu kanal perakendeciliği; farklı tüketici ihtiyaçlarını gideren farklı kanalların avantajlarından istifade ederek farklı tüketici segmentlerine ulaşmayı hedefler (Yang, Zhou, Yao ve Chen, 2019: 1568). Artan etkileşimle beraber marka bilinirliğinin artırılması veya mevcut durumun korunması, her yeni kanalın satın alım fırsatlarını artırması, kanal/temas noktaları sayesinde müşteri iç görüsü sağlamak gibi nedenler de bu alanda firmaların yatırım yapmalarını teşvik etmektedir. Tüketicilerin alışveriş ihtiyacını karşılamaya yönelik daha fazla seçeneğe sahip olması; pazarlamacının hedef pazarıyla bağlantı ve etkileşim kurması için daha fazla fırsat anlamına gelmekle beraber, etkileşimleri birden çok kanalda tutarlı kılmak ve tüketiciler için sorunsuz bir deneyim sağlamak konusunda karmaşıklık ve zorluklara da yol açmaktadır (Pophal, 2015:16-20).

Bir perakendeci çoklu kanallara erişim sunsa bile; genellikle bir *silo* mantığı vardır: Çevrim içi ve geleneksel kanallar ayrı olarak ele alınır ve

genellikle tam olarak iş birliği yapmayan farklı kişiler ve departmanlar tarafından yönetilir. Silolar; bir örgütte uzmanlığı ve odaklanmayı sağlama, hesap verilebilirlik ve sorumluluk duygusunu teşvik etmek gibi faydaları bir kenara bırakıldığında, uçtan uca müşteri deneyimini iyileştirmede önümüze çıkan en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. (Poyser, 2014; Euromessage, 2019; Piotrowicz ve Cuthbertson, 2014:8-9). Hasat sonrası buğday gibi malları depolamak için kullanılan uzun, müstakil, silindirik yapılar olan silolar; örgütsel performans yazınında metaforik olarak, kurum dışı ilişkilere yeterince önem vermeyen, içe dönük örgütsel birimleri tanımlamada yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yapısal bariyerler; ilgili birim üyeleri ile diğer paydaşlar arasında iletişim, iş birliği ve koordinasyonda aksaklık ve kopuk davranışların gözlenmesi gibi olumsuz durumları da bünyesinde taşımaktadır (Fenwick, Seville ve Brunsdon, 2009: 3; Serrat, 2010: 1).

Çoklu kanal yaklaşımında; her bir kanal (mağaza, şube, e-ticaret) genelde birbirine rakiptir ve her birinin ayrı iletişim, fiyatlama stratejileri ve bütçeleri bulunmaktadır. Her kanal farklı ürün ve/veya markalar satabilir. Her kanalın ayrı bir müşterisi, stok veri tabanı ve tedarik zinciri vardır. Yatırım getirilerinin maksimizasyonu açısından hangi kanal ve mesajların daha nitelikli olduğunu modellemek riskli konular arasındadır. Her bir kanal; müşteri temasının ilk kendisiyle başladığını düşündüğünden, "Bu konuyu mağazamızla görüşmelisiniz/ Biz sadece mağazadan yapılan işlemlerle ilgileniriz, internetten satışlarla biz ilgilenmiyoruz / Şikayetlerinizi çağrı merkezine bildireceksiniz, mağazadan sadece satış yapılıyor" gibi söylemlerle karşılaşılabilmektedir (Berman ve Thelen, 2018: 599; KMD, 2018). Yukarıdaki olumsuz örneklerde görüldüğü üzere çoklu kanal; dağıtım merkezlerinde, özel sipariş karşılama merkezlerinde ve perakende mağazalarında entegre stok ile birim stokların ayrı değerlendirilmesi, kanallar arasında birden fazla teslimat seçeneği kombinasyonundan nasıl yararlanılacağı, tedarikçi ilişkilerinin nasıl değişip geliştirileceği konularında iyileştirmelere muhtaçtır (Murfied, Boone, Rutner ve Thomas, 2017: 267).

Çoklu kanal sistemin olumsuzlukları ve geliştirmeye açık noktaları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Aslantaş, 2015; Boulay, 2015; Beck ve Rygl, 2015: 173, KMD, 2018; Lancester ve Reynolds, 2011: 212; Lehrer ve Trenz, 2022:691; Picot-Coupey, Hure ve Piveteau, 2015: 342; Saghiri vd., 2017: 53):

• Aynı müşteri bir fiziksel mağazayı ziyaret edebilir, çağrı merkezini arayabilir veya çevrim içi satın alım gerçekleştirebilir ancak firma bu durumda müşteriyi üç ayrı müşteri olarak görmektedir. Markanın değil, kanalın müşterisi kavramı (X mağazamızın müşterisi, e-ticaret sitemizin müşterisi…) ön plana çıkmaktadır.

• Çevrim içi mağazadan satın alınan mal fiziksel mağazaya gidilip alınamaz ya da iade edilemez.

• Kuponlar kanallar arasında ödeme için kullanılamaz.

• Müşteri, fiyat ve ürün bilgisi kanallar arasında paylaşılamaz. Her kanal için ayrı bilgi iletişim sistemi kullanılır. Her bir kanal rekabet halinde olduğundan odak noktası müşteriden ziyade, ciro hedefleri ve stok durumudur (Positive, 2016).

• Kanallar arasında mal ve hizmet tutarsızlığı söz konusudur (birbirinden bağımsız ve rekabet halinde birçok kanalın birarada bulunması).

• İşlemlerin müşteri tarafından tamamlanması, firmanın izin verdiği ölçüde gerçekleşir.

• Kanalların bağımsız faaliyetleri nedeniyle veri uyuşmazlığı, ürün/sipariş bilgileri tutarsızlığı ve düşük envanter verimliliği büyük olasılıkla gerçekleşir. Satışlarda kanal yamyamlığına rastlanır.

• Sözleşmeden doğan hakların ihlal edildiği durumlarda (markanın bayi ve internet satış fiyatının aynı belirlenmesi gibi), farklı kanal üyeleri arasında çatışma doğabilir.

• Asimetrik entegrasyondan kaynaklı kanallardan birinde (örneğin çevrim içi mağazada) daha fazla ürün çeşitliliği (rakip markalar) olsa da müşterilerin çeşit seçeneklerindeki fiili artışa ilişkin algısı taraflı olabilir (Emrich, Paul ve Rudolph, 2015:13).

1.2. Çapraz kanal (cross-channel) stratejisi

Birden fazla dağıtım kanalı bulunan perakendeciler; iletilen imaj, fiyat ve ürün yelpazesi gibi pazarlama değişkenlerinin kanallar arasında uyumlu hale getirilmesi üzerine düşünmek durumundadırlar (Van Baal, 2014: 1038). Bir firmanın sinerji yaratması ve tüketicilerine özel fayda sağlaması için kendi kanalının hedeflerini, tasarımını ve dağıtımını koordine etme derecesini gösteren *çapraz kanal bütünleşmesi* bu noktada devreye girmektedir (Cao ve Li, 2015: 200). Tüketici için veri toplamayı ve karar vermeyi kolaylaştırmaya çalışan, böylece farklı kanallardan tek tip bilgi alan bu sistemler; perakendeciler ve üreticiler için çapraz satışı ve esnekliği kolaylaştırır (Saghiri vd., 2017: 53).

Çapraz kanal uygulamasında; müşteri stratejinin merkezinde olmaya başlamıştır. Firma müşteriyi daha iyi anlamaya başlar. Aynı müşterinin firmaya farklı kanallardan bağlanıp bağlanmadığının bilgisi fark edilmeye başlanır ve müşteriyle daha iyi bir iletişim kurabilmek için bu kanallar bütünleşik bir yolla kullanılmaya başlanır (Boulay, 2015). Örneğin; birden fazla kanalı aynı anda kullanma isteği olan tüketiciler, cep telefonlarını mağazalarda fiyatları, markaları veya ürünleri kontrol etmek ve karşılaştırmak için kullanırlar; ayrıca çevrim içi ürün incelemelerine bakabilir ve sosyal medyadaki arkadaşlarından tavsiye isteyebilirler. En yaygın çapraz kanal alışveriş davranışından biri; tüketicilerin ürünleri çevrim dışı olarak satın almadan önce çevrim içi ürün araştırması yapmasıdır (Palmatier vd., 2019: 14-15). Bir kanalın bilgi toplamak, diğerinin satın almak için kullanılması açısından çapraz kanal kullanımı, farklılaştırılmış bir çoklu kanal kullanımıdır (Schramm-Klein, Wagner, Steinmann ve Morschett, 2011: 507).

Sistemin olumsuzlukları ve geliştirmeye açık noktaları ise aşağıdaki gibi özetlenebilir (Saghiri vd., 2017: 54):

- Bilginin toplanması konusunda müşteriye muhtaçtır.
- Bu sistemlerdeki tedarik zinciri; tüm kanalları senkronize etmek için merkezi bir ürün bilgi tabanından faydalanmaz.

1.3. Omni kanal stratejisi

Omni kelimesi Latince kökenli olup *bütün, tüm, tam, entegre, kapsamlı, genel* anlamlarına gelen ve iş dünyasından pazarlama yazınına kazandırılan bir terimdir. Kanalların ve temas noktalarının sinerjik kullanımından hareketle ortaya çıkan tüketici davranışlarındaki bu önemli açılım literatürde ilk kez Rigby (2011) tarafından gündeme getirilmiştir. Türkçe çalışmalarda terimin *bütüncül* veya *omni* şeklinde kullanımına rastlanmaktadır. Ayrıca perakendecilik terimi olarak *brick and click* (omni kanal mağazacılık) şeklinde bir kullanım da söz konusudur (Lazaris ve Vrechopoulos, 2014; TÜSİAD, 2017: 24; Yarımoğlu, 2016:248; Yolcu vd., 2017:1028; Kazançoğlu, Ventura ve Aktepe, 2017:221; Yumurtacı Hüseyinoğlu, 2017:121).

Omni kanal stratejisi; gerçek etkileşimi mümkün kılarak, kanallar arasındaki engelleri ortadan kaldıran bir perakendecilik türüdür. Müşterilerin artan beklentilerinin karşılanması, daha güçlü ve bütüncül bir alışveriş deneyiminin sağlanması için e-ticaret ve fiziksel mağaza arasındaki sınırlar ortadan kalkıp omni kanal inisiyatifleri devreye girmekte ve omni kanal perakendeci; her iki alandaki farklı müşteri tercihlerine cevap verebilmektedir. Perakendede yükselen bir trend olan omni kanal; tedarik ve satış kanalları genelinde süreçleri ve teknolojileri koordine etmeyi hedeflemektedir. Fiziksel mağaza, internet, katalog gibi çok kanallı perakendecilik türlerinin tüketicilere aynı deneyimi yaşatması temeline dayanan bu yaklaşım; müşterilerin herhangi bir yer ve zamanda alışveriş yapmalarını sağlayarak onlara benzersiz, eksiksiz ve kesintisiz bir alışveriş deneyimi yaşatmaktadır (Burke, 1997: 353; Bell, Gallino ve Moreno, 2016:1; Yarımoğlu, 2016: 248; Juaneda-Ayensa, Mosquera ve Sierra Murillo, 2016: 1, Rigby, 2011:1; Saghiri vd., 2017: 53).

Omni kanal uygulaması, çoklu kanal perakendeciliğin bir sonraki aşaması ve doğru bir şekilde uygulanması olarak algılanabilir. Satın alma döngüsünün farklı noktalarındaki dijital ve geleneksel kanalların kombinasyonu ile desteklenen müşteri iletişimi ve ürün dağıtımı faaliyetleri; mobil ve nesnelerin interneti temas noktalarının da katılımı sayesinde çoklu kanaldan omni kanala dönüşmüştür (Chaffey ve Ellis-Chadwick, 2019: 10). Mobil teknolojiler, sosyal ağlar ve mağaza içi teknolojilerin ortaya çıkması; çevrim içi ve fiziksel kanallar arasındaki çizgiyi bulanıklaştırmış ve bu kanallardaki entegresyona olan ihtiyaç da çoklu kanal yaklaşımının yetersiz kalmasına neden olmuştur. Mobil ortam ve sosyal medya; müşterilerin yalnızca kanallar arasında hızlı geçiş yapmasını değil, aynı zamanda kanalları eşzamanlı olarak kullanmasını da sağlamaktadır. Örneğin; müşteri,

fiziksel mağaza rafındaki bir ürünü değerlendirirken cep telefonunda ürün incelemelerine göz atabilmektedir. Bu durum omni kanal stratejilerinin temelini oluşturmuştur. Kıyaslayacak olursak; çoklu kanal, satışa ve ürünlerin dağıtımına, omni kanal perakendecilik ise kanalları entegre etmeye ve tüm kanallar aracılığıyla bilgi ve müşteri deneyimini birleştirmeye odaklanmaktadır. Çoklu kanalda daha çok işletmeden müşteriye (içten dışa) doğru bir akış söz konusu iken, omni kanalda müşteri deneyimini yine müşterinin gözünden değerlendiren dıştan içe doğru bir yönelim söz konusudur. Çoklu kanal yaklaşımı; mevcut kanalları sadece tüketicilerle bağlantı kurmak için kullanılacak daha fazla seçenek olarak görme eğilimindeyken, omni kanal, müşteri alışveriş deneyimi boyunca müşterinin nerede çok çaba sarf ettiğini bulma ve bu çabayı ortadan kaldırmaya yönelik veri kullanımı ile de ilgilenmektedir. Omni kanal ortamda firmalar; stratejik ve müşteri özelindeki önceliklere yakından bakarak omni kanal perspektifinden kim olmak istediklerine karar verirler (Abdulkader, Gajpal ve ElMekkawy, 2018: 44; Briedis, Brian Heidenreich ve Liu, 2021; Frankenberry, 2016, Kazançoğlu, Ventura ve Aktepe, 2017: 220; Palmatier vd., 2019; Pophal, 2015:15-20).

Markaların, platformlar ve cihazlar arasında kolayca geçiş yapan tüketicileri takip edebilmesi için gerekli olan unsur; markanın kanallarının gerçek zamanlı olarak birbirine bağlanabildiği bütünleşik bir ticaret stratejisi oluşturmaktır. Kimlik yönetimi, bütünleşik bir ticaret stratejisi oluşturmanın anahtar bileşenidir. Tercihlerinden, kullanıcı giriş geçmişlerine ve profil kullanımıyla zenginleştirilebilen diğer birçok ayrıntıya kadar müşterileriniz sizinle ne kadar farklı yolla etkileşim kurarlarsa kursunlar, merkezi bir sistemde tek bir kişi haline gelmektedirler (Gontovnikas, 2017).

Müşteri etkileşimi kavramı omni kanal yaklaşımının merkezindedir. Sosyal medya, e-posta, web bağlantıları, mobil platformlar, mağaza ziyaretleri, tanıtım çabaları gibi araçlar kullanılarak müşteri deneyimi ve etkileşimin sağlanması amaçlanmaktadır (Palmatier vd., 2019). Örneğin; sosyal medya izleme araçlarının üst düzey kullanımıyla markalar müşterinin kendileri hakkında söylediklerini pasif olarak dinleme boyutundan proaktif dijital sohbet boyutuna geçebilmekte ve bu durum tüketiciye değer yaratılması, anlamlı ve zamanlaması yerinde eylemlerle karşılık verilebilmesi için zemin oluşturmaktadır (Niessing, 2015). Yine; tüketici tercihlerini tahmin edebilen ve e-ticarette hassas pazarlamaya ulaşmak için geçmiş verilere dayalı öneriler sunabilen yapay zekâ; tüketici pazarlama analizinde giderek daha kritik bir rol oynamaya başlamıştır (Chiu ve Chuang, 2021: 7594). Teknoloji meraklısı ve alışveriş odaklı tüketiciler; deneyimli bir Baby Boomer (Bebek Patlaması) Kuşağı ya da hızlı bir Y kuşağı üyesi olsalar da çoğu zaman aynı şeyi aramaktadırlar: kendilerine ilk olarak kayda değer bir satın alma işlemi gerçekleştirdiklerini ve ikinci olarak değerli bir perakendeciden alışveriş yaptıklarını düşündüren ve en rahat şekilde alışveriş yapmalarını sağlayan bir deneyim (Advantage2Retail,

2015). Omni kanal müşteriler; istedikleri deneyimi sunan bir perakendeci bulduklarında, genel deneyimin korunması şartıyla çok sadık ve kârlı hale gelirler (Cook, 2014: 266). Markaların kendilerini hedef kitlelerinin kullanması muhtemel herhangi bir kanaldan erişilebilir kılması; markaya karşı aşinalığını artırmakta ve deneyim rahatlığı sağlamaktadır (Related Digital, 2018). Dijital platformları marka farkındalığını yaratmak ve etkileşimi teşvik etmek için kullanan firmalardan biri olan Wells Fargo Bank'ı örneğinde; Linden Research firması adı geçen bankaya Second Life isimli internet tabanlı sanal dünyada oyun içi bir dijital ortam hizmeti sunmuştur. Stagecoach Island olarak bilinen bu pilot projede; gençlerin finansal sorumluluğu eğlenceli bir şekilde öğrenmelerine yardımcı olmayı amaçlayan, bir dizi finansal mesaj veren sanal bir ortam tasarlanmıştır. Yalnızca bankadan davetiye almış olan üyelerin erişebildiği bu alan; tamamen Wells Fargo ortamı olarak markalanmıştır (Terdiman, 2005; Niessing, 2014).

Çoklu kanal; fiziksel ve çevrim içi mağaza arasında bir bölümü ifade ederken, omni kanalda müşteriler işlemlerini serbestçe çevrim içi olarak (bilgisayar kullanımı), mobil araçlarla ve fiziksel mağazada tek bir süreç içerisinde gerçekleştirir. Mobil ve sosyal medya kanalları, hatta bahis sistemi de geleneksel çevrim içi ve fiziksel mağaza kanallarına eklenmiştir. Bütün kanallar birlikte yönetilir ve algılanan etkileşim kanal ile değil markayladır (Piotrowicz ve Cuthbertson, 2014: 6). Çoklu kanal uygulaması; genelde perakende kanallarını dikkate alırken, omni kanal ortamda kanal ve markalar arasındaki etkileşim önem kazanmaktadır. Verhoef, Kannan, ve Inman (2015: 3) bu durumu açıklamak için omni kanal yönetimini; "*kanallar arası müşteri deneyimini ve bütün kanal verimliliğini en iyi hale getirilecek şekilde, çok sayıda mevcut kanalın ve müşteri temas noktasının işbirlikçi yönetimi*" şeklinde tanımlamışlardır. Çoklu kanal modelinde her bir kanalın performansının yönetilip optimize edilmesi hedeflenirken, omni kanal modelde müşterinin alışveriş yapma şekliyle örtüşen kanalların entegrasyonu amaçlanmaktadır (Yang vd., 2019: 1566) (Tablo 1).

Tablo 1. Çoklu Kanal ve Omni Kanal Yönetiminin Karşılaştırılması

	Çoklu Kanal Yönetimi	Omni Kanal Yönetimi
Temel anlayış	Kanallar arasında ayrım (Silo yaklaşımı)	Bütün kanallar arasında yaygın bütünleşme
Bütünleşme derecesi	Kısmen	Eksiksiz
Kanalın kapsamı	Mağaza, web sitesi ve mobil kanal	Mağaza, web sitesi ve mobil kanal, sosyal medya, müşteri temas noktaları
Müşteri ilişkilerinde odak: marka ya da kanal	Kanal odaklı	Marka odaklı

Tablo 1 (devamı). Çoklu Kanal ve Omni Kanal Yönetiminin Karşılaştırılması

	Çoklu Kanal Yönetimi	Omni Kanal Yönetimi
Hedef	Kanal odaklı hedefler (kanalların birbirinden bağımsız satış ve deneyimi) Daha az karşılıklı dayanışma ve bağlılık.	Bütün kanallar ortak bir müşteri deneyimi sunmak için birlikte çalışırlar. Artan koordinasyon ve ekip çalışması.
Kanal yönetimi	Bağımsız kanallar. Algılanan etkileşim kanalladır. Daha az işlevsel çatışma ve bilgi paylaşımı.	Çapraz, işbirlikçi kanallar. Algılanan etkileşim markayladır. Daha fazla işlevsel ve üretken çatışma.
Müşteriler	Etkileşimi başlatma imkânı yok. Kanalları paralel kullanır.	Tüm etkileşimi başlatabilir. Kanalları eş zamanlı kullanır.
Kanallar ve cihazlar arasında mesaj tutarlılığı	Tüm temas noktalarında tutarlı bir mesaj yoktur.	Müşteri; kanallar ve cihazlar arasında tek tip bir mesaj alır.
Müşteri yolculuğu	Farkındalık, arama, satın alma ve satın alma sonrası davranış (geleneksel bir satış hunisi)	Birden çok kanal ve temas noktasında aynı anda deneyim (doğrusal olmayan bir müşteri yolculuğu)
Perakendeciler	Bütün kanallardaki bütünleşmeyi kontrol imkânı yok.	Bütün kanallardaki bütünleşmenin tamamını kontrol edebilir.

Kaynak: Rigby, 2011; Piotrowicz ve Cuthbertson, 2014; Beck ve Rygl, 2015; Verhoef vd., 2015; Juaneda-Ayensa vd., 2016; Berman ve Thelen, 2018; Palmatier vd., 2019

Omni kanal uygulamasında; bir müşteri sizinle bir kanalda etkileşim kurduğunda (örneğin, bir alışveriş sepetine bir ürün koyup daha sonra bu kanalı bırakarak), önceki tüm veriler ve giriş bilgilerinde bir bozukluk

olmadan başka bir temas noktasından alışveriş etkinliğini devam ettirebilmelidir (Frankenberry, 2016). Etkileşim, kullanıcının çabasını etkilemesi açısından kanal erişilebilirliğinin de bir başka yönünü oluşturmaktadır. Etkileşimli bir kanalda kullanıcı, isteğine gerçek zamanlı olarak ilgili bir yanıt alabilir (Li, Kuo ve Russel, 1999). Bir firmanın birden fazla kanalda müşterileriyle olan iletişiminin ve etkileşimlerinin entegre yönetimi; başarılı müşteri ilişkileri yönetimi için önemli bir itici güçtür (Kees, Oberländer, Röglinger ve Rosemann, 2015: 5). *Çoklu kanal entegrasyon kalitesi*, çoklu kanal müşterisinin genel memnuniyetini de olumlu etkilemektedir (Seck ve Philippe, 2013:565). Omni kanal müşteri memnuniyetinin artırılması için kilit bir diğer kavram olan *tutarlılık* ise bir müşterinin çevrim dışı müşteri deneyimi algısının çevrim içi müşteri deneyimi algısıyla eşdeğer kalitede olmasıyken müşterinin çevrim dışı müşteri deneyimini çevrim içi müşteri deneyiminden daha kötü veya daha iyi algılaması durumunda *tutarsızlık* gerçekleşmektedir (Gao ve Fan, 2021: 1999). Kanallar arasındaki bütünleşik etkileşim olarak da adlandırılan tutarlılık; *içerik tutarlılığı* (kanallar arasında paylaşılan fiyat içerikleri, ürün özellikleri ve garanti hizmetleri gibi bilgilerin aynılığı) ve *süreç tutarlılığı* (hizmetin uyandırdığı his, imaj, teslim hızı gibi hizmetlerin tasarımının kanallar arası aynılığı) şeklinde ortaya çıkmakta ve tutarlık, *kanal-entegrasyon yapılandırması* (farklı kanallarda aynı hizmeti benzer ve tutarlı kalite seviyelerinde gerçekleştirebilme yeteneği) ile birleştiğinde *kanal entegrasyon kalitesi* ortaya çıkmaktadır. Kanal entegrasyon yapılandırması, *kanal seçimi genişliğini* (belirli hizmetler için özgürce alternatif kanal seçebilme/kullanabilme derecesi) ve *yapılandırma şeffaflığını* (alternatif kanalların varlığı ve farklılıklarına yönelik müşteri farkındalık derecesi) içermektedir. (Sousa ve Voss, 2006: 367; Banerjee, 2014; Lee, Chan, Chong ve Thadani, 2019). Kanallar arası entegrasyon; ürün/marka farkındalığını, algılanan güveni ve algılanan müşteri kontrolünü artırma, algılanan riski azaltma, müşteriye verilen desteğin tamamlayıcı hizmet gibi yollarla geliştirilmesi, bütüncül bir kişiselleştirme sağlama gibi müşteriye yönelik faydalar içermekte ve bu durum perakendeci için müşteri kazanımının iyileştirilmesi, müşteri genişletme ve müşteriyi elde tutma avantajı yaratmaktadır (Goersch, 2002: 754; Herhausen, Binder, Schoegel ve Herrmann, 2015). Firmaların farklı kanallar arasındaki entegrasyon eksikliği; müşterileri farklı kanallarda aynı bilgiyi tekrarlamak zorunda bıraktığından bağlantısız kanallar önemli bir şikâyet kaynağı olabilmektedir (Eser, 2017: 4). Omni kanalda; alışveriş deneyiminin müşteri gözüyle değerlendirilip, tüm kanallarda yönetilmesi esastır (Aslantaş, 2015). Müşteri deneyimini geliştirmek ve kolaylaştırmak için kanallar arasında verinin paylaşımı söz konusudur (Chiu ve Chuang, 2021:7594). Örneğin; bankacılık işlemlerinde web müşteri sorgularının takibinin merkezileştirilmesi müşterinin çevrim içi ve çevrimdışı kanallar arasında işlem geçişini kolaylaştırmakta ve gelişmiş bir sipariş oluşturma deneyimi yaşatmaktadır (Steinfield, Bouwman ve

Adelaar, 2002:106). Farklı hedef kitlelere etkili erişim için optimal temas noktalarının dengeli bir karışımı yoluyla farklılaştırılmış etkileşim teşvik edilmektedir (Kalra, 2016). Ayrıca; omni kanal, yeniden hedeflemenin yapıldığı kanalları çeşitlendirerek müşterinin mağazayı tekrar ziyarete ikna edilmesindeki etkinliği de artırmaktadır. 2010 yılında Zappos'un web sitesinde ayakkabıları inceleyen insanlar; web'de farklı sitelerde gezinirken aynı ayakkabı modellerine ait reklamlarla karşılaşınca yeni bir hedefli reklamcılık türü olan yeniden hedeflemeyle tanışmışlardır. Bu yaklaşım; trafiği artırmak ve yeni ürün seçenekleri sunmaktan öte ziyaretçilerin gerçek müşterilere dönüştürülmesine yöneliktir. Uygulamanın omni kanaldaki kullanım şeklini örneklendirecek olursak; potansiyel bir müşteri, sosyal medyada keşfettiği bir ürünün doğruluğunu markanın web sitesinden kontrol edebilir. Tüketici, bu ziyaret esnasında siteye yerleştirilmiş bir izleme pikselini de indirmektedir. Bu piksel etiketi; tarayıcınıza bir çerez (cookie) bırakır ve her ziyaretinizin bilgisi tarayıcı geçmişine kaydedilir. Böylece ziyaretçiler etiketlenip listeye konur ve çeşitli parametrelere göre izlenir. Piksel dışında e-postalara, sosyal medya paylaşımlarına, elektronik dokümanlara tıklanmak üzere yerleştirilmiş linkler, kimlik eşleştirme, CRM (Müşteri İlişkileri Yönetimi) yazılımları da bu amaç için kullanılabilecek araçlar arasındadır. Tüketici başka sayfalarda gezinirken sizin daha önce incelediğiniz bu markanın vizyonunu yansıtan görsel ve videolara rastlayabilir. Pinterest gibi uygulamaları kullanırken karşılaştığı benzer görsel koleksiyonları, müşteriyi yine ilk baktığı ürüne yönlendirebilir. Aynı reklamı Facebook'ta tekrar tekrar göstermek yerine müşteriye en yakın mağazayı ziyaret ettiğinde kullanabileceği bir kupon teklifi gönderilebilir. Yine; satın alma işlemi sonrasında mağaza, satın alınan ürünün yanında kullanabilecek diğer ürün seçeneklerini içeren bir e-posta göndererek çapraz satış da yapabilir (Fishman, 2020; Neeva, 2021; Related Digital, 2018; Vivolo, 2018).

Tüketiciler; hala mağazadayken akıllı cihazlarıyla çevrim içi bilgi arayabilir hem showrooming hem de webrooming işlemleri yapabilmektedir (Palmatier vd., 2019: 13). Ayrıca; tüketicinin aynı ürünü bir perakendecinin farklı kanallarından inceleyip satın aldığını gösteren "ürün içi showrooming" (intra-SR) ve tüketicinin fiziksel mağazada bir ürünü incelediğini ancak aynı perakendecinin çevrim içi mağazasından farklı veya benzer bir ürün satın aldığını gösteren "ürünler arası showrooming" (inter-SR) olarak da bir ayrım yapılabilmektedir (Zhang vd., 2019: 3). Webrooming davranışı sergileyen kullanıcılar; ürün/ürün özellikleri hakkında temel bilgileri edinmek, kıyaslama yapmak, diğer tüketicilerin değerlendirmelerini analiz etmek için çevrim içi ortamı kullanıp daha fazla ürün bilgisine ulaşabileceği fiziki mağazada da ürünü satın almayı tercih eden, ilgili alışveriş maliyetlerini en aza indirmenin ve potansiyel faydalarını en üst düzeye çıkarmanın bir yolu olarak çevrim içi ve çevrim dışı kanalları birleştiren yani bilişsel olarak uyarılan bir kesimdir. Bu tarz kullanıcılar için perakendecilerin web

sitelerinde ürün boyutu, renk ve malzeme bilgisi gibi temel özelliklere, kişiselleştirilmiş tavsiye, öneri ve uzman görüşü gibi alanlara ait kaliteli bilgilerin bulundurulması önem taşımaktadır (Aw, Basha, Ng ve Ho, 2021; Herrero-Crespo, Fernández, Agudo ve Pérez, 2022).

Mobil geniş bant ve Wi-Fi hizmetleri; alışveriş yaparken diğer kanallara erişimleri olduğu için (örneğin, ürün yelpazesindeki ürünler hakkında daha fazla bilgi aramak için cep telefonu kullanımı) fiziksel mağaza ortamındaki tüketicileri de etkilemektedir (Blom, Lange ve Hess, 2017: 286). Akıllı telefon ve tabletlerdeki uygulamalar (mobil ödeme, e-cüzdan, e-kupon, dijital broşür, konum tabanlı hizmetler), yine maliyetleri düşüren, teknolojiye erişimi, kişiselleştirme ve fiyat optimizasyonunu sağlayan big data (büyük veri), bulut bilişim gibi uygulamalar, ayrıca mağaza içindeki sanal ekranlar, sanal koridorlar, sanal aynalar-deneme kabinleri, QR(karekod) gibi teknolojiler ile müşteri cephesinden bakıldığında artan sosyal medya kullanımı aracılığıyla bilgiye her yerden, her zaman ulaşılabilmekte ve istenilen ürün, her zaman ve her yerden satın alınabilmektedir. Bu da kanallar arasındaki engelleri ortadan kaldırmak isteyen perakendeciler tarafından; *tıkla ve al* (click and collect), *kapıda ödeme ve tıkla gel, mağazada sipariş ver, evde teslim al*, *internetten sipariş ver, mağazaya uğra, internetten al, evde teslim, ürünü ayır ve mağazada satın al, internetten al, mağazaya iade et, tek tıkla ödeme, tek sepet, satışı sakla, galeriler* gibi çevrim içi ve çevrim dışı kanallar arası geçişi sağlayan, internetten sipariş edilen ürünlerin mağazada teslimine, değişimine, denenmesine imkan sağlayan, güvenli, ödeme sistemleriyle entegre olmuş, zaman ve teslimat maliyetlerinden tasarruf sağlayan, indirimli ve kolay alışveriş deneyimi sunan uygulamaların geliştirilmesiyle sonuçlanmaktadır (Campaign Türkiye, 2016; Berman ve Thelen, 2018; Franchise Market Türkiye, 2018). Böylece omni kanal; çevrim içi ve çevrim dışı etkileşimlerin herhangi bir kombinasyonuyla ürün satın alma ve iade etme şansı vermektedir (Cotarelo, Calderon ve Fayos, 2021: 1133).

Omni kanallı bir sistem; müşterilerin çevrim içi, mobil, sosyal ve çevrim dışı fiziksel kanallar üzerinden arama ve alışveriş yapmalarını, iletişim kurmalarını, etkileşime girmelerini ve markayı tüketmelerini sağlayan işlevleri uyumlu bir şekilde bütünleştirir (Piotrowicz ve Cuthbertson, 2014: 6; Palmatier vd., 2019). Gerçek zamanlı içeriksel kişiselleştirme; birden çok demografik özellik, konum, gün / saat, hava durumu, satın alma modelleri vb. değişkenler üzerinden müşteri deneyiminin farklılaşmasını sağladığı için perakendeciler için büyük fırsatlar sunmaktadır. Firma içinden ve dışından kanal ekosistemine deneme girişleri yapma, test için dokunmatik kiosk deneme arayüzleri kullanmak, deneme siparişleri geçme suretiyle müşterinin araştırma, iletişim, satın alma gibi adımlarındaki deneyim performansının ve omni kanal senaryolarının sürekli test edilmesi büyük önem arz etmektedir. Ayrıca müşterilerden çevrim içi ve

çevrim dışı ortamda elde edilen her türlü veri ölçülerek yine müşteriye uygun mesaj ve tekliflerin hazırlanmasında kullanılmalıdır (Aslantaş, 2015; Positive, 2016). Örneğin; fitness yapan bir müşterinin akıllı saatinden toplanan veriler, yakın zamanda diyetin bir parçası olarak müşterinin yaptığı aktivitelere sabah koşusunu dahil ettiği izlenimini verebilir. Satın alma geçmişiyle bağlantılı olarak müşteriye ait bu küçük veriye ulaşan bir perakendeci, koşu ayakkabısından sağlıklı içeceklere kadar durumla ilişkili her şeyin reklamını yapabilir, tavsiyede bulunabilir ve çapraz satışa başvurabilir (HCLTech, 2016). Yine; AI (yapay zekâ) ile geliştirilen konuşma tanıma sistemi sayesinde sağlık kuruluşları, kalp krizinin meydana gelebileceğini gösteren kelime veya sinyalleri izleyebilmektedirler. Etkileşimli sesli yanıt sistemi ile temsilciler veya çağrı merkezi personeli telefon eden müşterinin neden aradığının istihbaratına önceden ulaşıp iletişimi kişiselleştirebilmekte ve yönetebilmektedir. Hesap bakiyesini kontrol etmek için düzenli olarak haftanın belirli bir günü arayan müşteri karşısında banka, yapay zekâyı kullanarak, müşterinin uzun ve kişisel bir telefon görüşmesi yapmasına gerek kalmadan ona hesap bakiyesini içeren e-posta, kısa mesaj veya otomatik bir sesli mesaj gönderecek seviyeye ulaşabilmektedir (Brown, 2015). Google akıllı gözlüğü ve giyilebilir bilgisayarları gibi çeşitli araçlar vasıtasıyla fiziksel ortamdaki dokunma ve hissetme ihtiyacını sanal ortamdaki çevrim içi içeriklerle birleştiren Artırılmış gerçeklik (AR) uygulamaları da ürün kişiselleştirilmesinde başvurulan yöntemlerden biridir. 2020 yılında Amazon'un mobil uygulama üzerinden kişiye özel t-shirt tasarımına imkân sağlayan Made For You hizmeti bu duruma örnek olarak verilebilir. Müşteriler boy ve kilo bilgilerini ve de iki adet boydan fotoğraflarını mobil uygulamaya yüklediklerinde, firma sanal bir vücut oluşturuyor. Fotoğraflar sanal vücut oluşturulduktan sonra otomatik olarak siliniyor. Daha sonra müşteri kumaş, renk, uzunluk, kalıp, yaka ve kol uzunluğuna göre ürünü özelleştirebiliyor, 360 derece döndürme, yakınlaştırma ve uzaklaştırma özellikleri sayesinde ürünün sanal bedenlerinde nasıl durduğunun ön izlemesini yapabiliyor. Platform daha önce de 2019 yılında sanal kozmetik deneyimi için ModiFace adında bir artırılmış gerçeklik uygulaması başlatmış, müşteriler cep telefonu kameraları üzerinden çektikleri öz çekim ve canlı videolar üzerinden farklı ruj tonlarını dijtital olarak deneyimleyebilmişlerdi (Berthiaume, 2022; Brynjolfsson, Hu ve Rahman, 2013).

Perakendeciler; doğru teknolojileri kullanarak kişisel veri izni, etkileşimli ticaret ve müşteri alışveriş yolculuğu süreçleri boyunca sürekli ve tutarlı etkileşimler oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda omni kanalda uygulanan gerçek zamanlı içeriksel müşteri deneyimi çarkının temel dişlileri aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir (Crush Brands, 2013; Herhausen vd., 2015: 309; Positive, 2016; Urso, 2020; Venkat, 2018):

- Ortam: Yazılım ve hizmet sağlayıcıları gibi önemli paydaşlarla, B2B ve B2C işletmeleri ve üyeleriyle ortaklık; perakendecilerin müşteri odaklı veri üretimi sürecini yönetirken yeni müşteri kitlelerine erişmesini sağlar.

- Müşteri izni/rızası: Perakendecilerin çerez politikalarının, müşterilerin veri gizliliği ve düzenlemelerine uygun olmasıdır. Veri kullanımına ilişkin müşteri onayı; verinin toplanmasında ve kalitenin geliştirilmesinde önem arz etmektedir.

- Etkileşimler: Sohbet/rehber robotları, görseller ve sesli yardımcılar; müşterinin marka ve/veya perakendeciyle her zaman, her yerde bağlantı kurabileceği arayüzlerdir. Yapay zekâ; perakendecilerin içerik pazarlaması, reklam ve müşteri sadakat programları ile ilgili tüm bilgileri entegre etmesini ve işlemesini mümkün kılmaktadır. Birçok perakende zinciri, bu *dijitale öncelik* çağında müşterileri çekmek için oyun geliştirme, dijital ödeme, sohbet botları ve çevrim dışı artırılmış gerçeklik kabinleri, mağazalara sanal vitrin ve shoppable (alışveriş yapılabilen) pencereler kurmak gibi yöntemlere başvurmaktadırlar.

- Bağlantılı Mağazalar: Otomatik ödeme, otomatik geçişli sipariş toplama, yapay zekâ, VR (sanal gerçeklik), çevrim içi ve çevrim dışını birleştiren bilgisayar görüşü, kesintisiz ve otomatik mobil müşteri yolculuğu, mağaza içi satış ekranları (in-store ordering), fiziksel mağazadaki çevrim içi terminaller/kiosklar, fiziksel mağaza yer tespit hizmeti gibi teknolojilerin uygulanması ile mağazalar hizmet ve deneyim aktarma merkezlerine dönüşmektedir.

- Müşteri Alışveriş Yolculuğu: Müşteriler; satın alma sonrasında dahi (iade, müşteri hizmetleri, istek/şikâyet vb.) farklı arayüzler kullanarak, birden çok etkileşim noktasından markalar ile kolayca bağlantı kurabilirler. Şeffaflık, sürdürülebilirlik ve kişiselleştirme; destek süreçlerden (tedarik zinciri izlenebilirliği, geri dönüşümlü ambalajlama, ürünün menşei ve gerçeğe uygunluğu vb.) satın alma sonrasına kadar müşteri yolculuğunun bir özelliği olmalıdır.

- Sağlam Güven İlişkisi: Perakendecilerin giderek daha şeffaf ve sürdürülebilir bir tedarik zinciri kurabilmeleri; müşteri sadakatinin ve marka ile tüketici arasında karşılıklı güven ilişkisinin gelişmesine imkân tanır.

SONUÇ

Çok fazla temas noktasında hedef kitlenin demografik, davranış ve konum özelliklerine ve de kanal tercihine uygun, doğru ve anlamlı mesajların iletimi yerine getirilmesi zor bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır. Tercih edilen ve doğru platformları seçmek, veriyi merkezileştirmek, müşteriye senkronize ve otomatik kampanyalar sunmak, çözümlenmesi gereken sorunlar arasında yer almaktadır (Poyser, 2014; Euromessage, 2019; Piotrowicz ve Cuthbertson, 2014).

Müşteri deneyimini yaratmakta kilit nokta olan ve alışveriş/işlem adımlarının sorunsuz ilerlemesi için gerekli veriyi pazarlamacılara sağlayan müşteri yolculuğu, haritalandırıldığında müşterilere daha iyi çözümler sunulabilmektedir (Huseynli, 2021: 283).

Omni kanalda; baskıcı olmadan tüketicilerin çevresinde yer alan marka, hedef kitlelerinin çeşitli kanalları nasıl kullandığını tahmin edip onlara markayı doğal bir şekilde keşfettiklerini hissettiren bir deneyim sunmaktadır ve bu durumdan kazançlı çıkmaktadır (Related Digital, 2018).

Marka hikayelerinin pekiştirilmesi, keşfetme, sergileme, gösterim, işlem ve satış sonrası hizmetlerin sağladığı deneyimler aracılığıyla izlenimler oluşturulması ve bunların pazarlama hedeflerine dönüşümünün sağlanması için bir fırsat olan fiziksel mağazaları dijital ortamlarla birlikte ele alıp çok kanallı müşteri yolculuğunu haritalamak, tasarlamak ve ardından ölçümlemek günümüz perakendeciliğin geldiği son noktadır (Yıldız, 2023).

Omni kanal kullanımıyla gerçekleşen müşteri etkileşimi; müşteri deneyiminin artırılması, iş zekâsının geliştirilmesi, temas noktaları ve kanalların tümünde operatör etkinliğinin artırılması, teknoloji ve çalışan maliyetlerinin azaltılması, rekabet avantajı gibi faydaları beraberinde getirmektedir (Eser, 2017).

REFERANSLAR

Abdulkader, M. M., Gajpal, Y. ve ElMekkawy, T. Y. (2018). Vehicle routing problem in omni-channel retailing distribution systems. International Journal of Production Economics, 196, 43-55. doi.org/10.1016/j.ijpe.2017.11.011

Accenture Interactive (2019). Unleash Your Marketplace Superpower. https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-136/Accenture-Unleash-Your-Marketplace-Superpower.pdf adresinden 10 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Advantage2Retail (2015). Omni-Channel: Commercial Omnipresence. https://a2r.ca/omni-channel-commercial-omnipresence/ adresinden 1 Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.

Andelkovic, A., Barac, N. ve Radosavljevic, M. (2017). Analysis of Distribution Channels' Successfulness –The Case of the Retail Chains in the Republic of

Serbia. *Economic Themes*. 55*(4)*, 501-519. doi:10.1515/ethemes-2017-0028.

Aslantaş, A. (2015). Omni-Channel Marketing Nedir? https://www.linkedin.com/pulse/omni-channel-marketing-nedir-aykut-aslanta%C5%9F adresinden 27 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.

Avery, J., Steenburgh, T. J., Deighton, J. ve Caravella, M. (2012). Adding bricks to clicks: Predicting the patterns of cross-channel elasticities over time. *Journal of marketing*, *76*(3), 96-111.

Aw, E.C.-X., Kamal Basha, N., Ng, S. I. ve Ho, J. A. (2021). Searching online and buying offline: Understanding the role of channel-,consumer-, and product-related factors in determining webrooming intention. *Journal of Retailing & Consumer Services*, 58, doi: 10.1016/j.jretconser.2020.102328

Aydin, A. R. (2018, 26 Ocak). Yola online çıkan ebebek bu yıl 133 mağazaya ulaşacak. https://www.dunya.com/sirketler/yola-online-cikan-ebebek-bu-yil-133-magazaya-ulasacak-haberi-400364 adresinden 27 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Banerjee, M. (2014). Misalignment and Its Influence on Integration Quality in Multichannel Services. *Journal of Service Research*, *17*(4), 460-474. doi: 10.1177/1094670514539395

Barann, B., Hermann, A., Heuchert, M. ve Becker, J. (2022). Can't Touch This? Conceptualizing the Customer Touchpoint in the Context of Omni-Channel Retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services.* doi:10.1016/j.jretconser.2020.102269

Baxendale, S., Macdonald, E. K. ve Wilson, H. N. (2015). The impact of different touchpoints on brand consideration. *Journal of retailing*, *91*(2), 235-253. doi:10.1016/j.jretai.2014.12.008

Beck, N. ve Rygl, D. (2015). Categorization of multiple channel retailing in Multi-Cross-,and Omni-Channel Retailing for retailers and retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services. 27,* 170–178. doi: 10.1016/j.jretconser.2015.08.001

Bell, D., Gallino, S. ve Moreno, A. (2016). Offline showrooms in omni-channel retail: demand and operational benefits, *Social Science Research Network (SSRN)*.1-43. doi:10.2139/ssrn. 2370535

Berman, B. ve Thelen, S. (2004). A guide to developing and managing a well-integrated multi-channel retail strategy. *International Journal of Retail & Distribution Management. 32*(3), 147-156. doi:10.1108/09590550410524939

Berthiaume, D. (2022). *Amazon expands virtual try-on to shoes Dan Berthiaume*. https://chainstoreage.com/amazon-expands-virtual-try-shoes adresinden 13 Haziran 2022 tarinde alınmıştır.

Blom, A., Lange, F. ve Hess, R. L. (2021). Omnichannel promotions and their effect on customer satisfaction. *European Journal of Marketing*. *55*(13), 177-201. doi: 10.1108/EJM-12-2018-0866

Boulay, G. (2015). *A LatAm perspective: the road to omnichannel marketing.* https://blog.mailup.com/2015/11/a-latam-perspective-the-road-to-omnichannel-marketing/ adresinden 25 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

Briedis, H., Gregg, B., Heidenreich, K. ve Liu, W. W. (2021). Omnichannel: The path to value. https://www.mckinsey.com/business-functions/growth-

marketing-and-sales/our-insights/the-survival-guide-to-omnichannel-and-the-path-to-value adresinden 5 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Brown, D. (2015, 6 Kasım,) How AI is improving consumer engagement and customer experience. https://www.networkworld.com/article/945112/how-ai-is-improving-consumer-engagement-and-customer-experience.html adresinden 2 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır.

Brynjolfsson, E., Hu, Y. ve Rahman, M. (2013). Competing in the Age of Omnichannel Retailing. *MIT Sloan Management Review. 54*(4), 23-29.

Brynjolfsson, E. ve Smith, M. D. (2000). Frictionless commerce? A comparison of Internet and conventional retailers. *Management science*, *46*(4), 563-585

Burke, R. R. (1997). Do you see what I see? The future of virtual shopping. *Journal of the Academy of marketing Science*, *25*(4), 352-360.

Campaing Türkiye (2016). DeFacto'dan omni-channel satış deneyimi. https://www.campaigntr.com/defactodan-omni-channel-satis-deneyimi/ adresinden 23 Nisan 2018 tarihinde alınmıştır.

Cao, L. ve Li, L. (2015). "The impact of cross-channel integration on retailers' sales growth". *Journal of Retailing*, *91*(2), 198-216. doi: 10.1016/j.jretai.2014.12.005

Chaffey, D. ve Ellis-Chadwick, F. (2019). *Digital marketing: strategy, implementation & practice*. Pearson UK.

Chatzopoulos, Christos G. ve Weber, M. (2018). Challenges of Total Customer Experience (TCX): Measurement beyond Touchpoints. *International Journal of Industrial Engineering and Management. 9*(4). 187-196. doi:10.24867/IJIEM-2018-4-187

Chiu, Ming-Chuan ve Chuang, Kai-Hsiang (2021) Applying transfer learning to achieve precision marketing in an omni-channel system – a case study of a sharing kitchen platform. *International Journal of Production Research,* 59:24, 7594-7609, doi:10.1080/00207543. 2020.1868595

Cook, G.R. (2014). Customer experience in the omni-channel world and the challenges and opportunities this presents. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, *15*, 262-266. doi:10.1057/dddmp.2014.16.

Cotarelo, M., Calderón, H. ve Fayos, T. (2021). A further approach in omnichannel LSQ, satisfaction and customer loyalty. *International Journal of Retail & Distribution Management, 49*(8), 1133-1153. doi:10.1108/IJRDM-01-2020-0013

Crush Brands (2013). *Shoppable Windows: The Future for the Ultimate Shopping Experience.* https://crushbrands.wordpress.com/2013/07/10/shoppable-windows-the-future-for-the-ultimate-shopping-experience/ adresinden 5 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.

Çimen, V. (2014, 18 Ekim). *Perakende Sektöründe Omni-Channel ile Gelen Dijitalleşme Süreci.* http://brandtalks.org/2014/11/perakende-sektorunde-omni-channel-ile-gelen-dijitallesme-sureci/ adresinden 26 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

Data & Marketing Association (2016). *What is the difference between multichannel and omnichannel?* https://thedma.org/blog/marketing-education/whats-the-difference-betweenmultichannel-and-omnichannel/ adresinden 26 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

Emrich, O., Paul, M. ve Rudolph, T. (2015). Shopping Benefits of Multichannel Assortment Integration and the Moderating Role of Retailer Type. *Journal of Retailing.* doi: 10.1016/j.jretai.2014.12.003

Eser, E. (2017). *Omnichannel Müşteri Etkileşimi ile Değer Oluşturmak.* https://genbin.genesys.com/old/resources/local_site/tr/resources/IDC_ Raporu_Omnichannel_ile_Deger_Olusturmak.pdf adresinden 21 Mayıs 2020 tarihinde alınmıştır.

Euromessage (2019). Multichannel-Çok Kanallı Pazarlama Nedir? https://blog.euromsg.com/rehber-multichannel-cok-kanalli-pazarlama nedir/ adresinden 28 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.

Fishman, J. (2020). *What Is Retargeting And Why Is It Important?* https://www.forbes.com/sites/forbesagencycouncil/2020/05/20/what-is-retargeting-and-why-is-it-important/?sh=3ccfa28f7212 adresinden 12 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Fenwick, T., Seville, E. ve Brunsdon, D. (2009, Mart). Resilient Organisations Research Report – 2009/01. https://ir.canterbury.ac.nz/bitstream/handle/ 10092/9468/12619818_silos.pdf adresinden 24 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

Frambach, Ruud. T., Roest, Henk C. A. ve Krishnan, Trichy V. (2007). The impact of consumer internet experience on channel preference and usage intentions across the different stages of the buying process. Journal of Interactive Marketing, 21(2), 26-41. doi:10.1002/dir. 20079

Franchise Market Türkiye (2018). *Morhipo.com, Türkiye'de e-ticaret pazarında bir ilki gerçekleştirdi.* http://www.franchisemarketturkiye.com/ haberler/detay/20/morhipo.com-turkiye-de-e-ticaret-pazarinda-bir-ilki-gerceklestirdi adresinden 4 Eylül 2020 tarihinde alınmıştır.

Frankenberry, A. (2016). Omni-Channel Marketing, Where the Focus is on the Customer. https://www.blueskyeto.com/omni-channel-marketing-focus-customer/ adresinden 31 Mart 2017 tarihinde alınmıştır.

Gao, W. ve Fan, H. (2021). Omni-Channel Customer Experience (In)Consistency and Service Success: A Study Based on Polynomial Regression Analysis *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research, 16*(6), 1997-2013. doi:10.3390/jtaer16060112

Gao, F. ve Su, X. (2017). Online and Offline Information for Omnichannel Retailing. *Manufacturing & Service Operations Management,19*(1), 84-98. doi: 10.1287/msom.2016.0593

Gensler, S., Verhoef, Peter C. ve Böhm, M. (2012). Understanding consumers' multichannel choices across the different stages of the buying process. *Marketing Letters, 23*(4), 987-1003. doi:10.1007/s11002-012-9199-9

Goersch, D. (2002). Multi-channel Integration And Its Implications For Retail Web Sites. *Proceedings of the 10th European Conference on Information Systems (pp. 748-758).*

Gontovnikas, M. (2017). How To Keep Up With Hyper-Connected Consumers. https://auth0.com/blog/how-to-keep-up-with-hyperconnected-consumers/ adresinden 5 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır.

Göl, H., Canlı, B. ve Özyavaş, A. (2018). Yeni nesil perakendecilik. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/the-deloitte-

times/haziran-2018_yeni_nesil_perakendecilik.pdf adresinden 23 Ağustos 2020 tarihinde alınmıştır.

HCLTech (2016). *Mastering Omni Channel Retail Digitally Powering Operation.* https://www.hcltech.com/blogs/mastering-omni-channel-retail-digitally-powering-operations adresinden 11 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Hedge, A. (2020). *NFC for in store engagement.* https://blog.beaconstac.com/2020/01/nfc-for-in-store-customer-engagement/ adresinden 17 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.

Herhausen, D., Binder, J., Schoegel, M. ve Herrmann, A. (2015). Integrating Bricks with Clicks: Retailer-Level and Channel-Level Outcomes of Online–Offline Channel Integration. *Journal of Retailing. 91*, 2, 309–325. doi: 10.1016/j.jretai.2014.12.009

Herrero-Crespo, A., Viejo-Fernández, N., Collado-Agudo, J. ve Sanzo Pérez, M.J. (2022), Webrooming or showrooming, that is the question: explaining omnichannel behavioural intention through the technology acceptance model and exploratory behaviour, *Journal of Fashion Marketing and Management*, *26*(3),401-419. doi:10.1108/JFMM-05-2020-0091

Huseynli, B. (2021). *Müşteri Deneyiminin Oluşturulması ve Yönetimi.* https://www.researchgate.net/publication/357577496 adresinden 5 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Janaćković, T., Milovanović, S. ve Milovanović, G. (2016). The transformation of business models and markets in the era of internet and electronic business. *Economics and Organization. 13*(1), 59-72.

Juaneda-Ayensa, E., Mosquera, A. ve Sierra Murillo, Y. (2016). Omnichannel customer behavior: key drivers of technology acceptance and use and their effects on purchase intention. *Frontiers in Psychology*. *7,* 1-11. doi: 10.3389/fpsyg.2016.01117

Kacen, Jacqueline J., Hess, James D. ve Chiang, Wei-Yu K. (2013). Bricks or Clicks? Consumer Attitudes Toward Traditional Stores and Online Stores. *Global Economics and Management Review, 18*, 12-21. doi:10.1016/S2340-1540(13)70003-3

Kalra, A. (2016). *Paradigm Shift: Omni-channel to select-channel retailing for higher ROI and customer satisfaction.* https://www.hcltech.com/blogs/paradigm-shift-omni-channel-select-channel-retailing adresinden 11 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Kaya, İ. ve Özen, H. (2012). Geleneksel mağazalar ile internetten alışverişte değer algısı ve satın alma niyeti: Bir karşılaştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 41*(1), 13-30.

Kazançoğlu, İ., Ventura, K. ve Aktepe, Ç. (2017). Perakendecilikte Omni-Kanal uygulamaları: lojistik faaliyetlere ilişkin zorluklar ve engeller. *16. Ulusal İşletmecilik Kongresi,* 219-236, doi:10.18092/ulikidince.327181

Keegan, W.J. ve Green, M.C. (2005). *Global marketing (4th edn).* U.S.: Pearson Prentice Hall.

Kees, A., Oberländer, A., Roeglinger, M. ve Rosemann, M. (2015). Understandingthe Internet of Things: A Conceptualisation of Business-to-Thing (B2T) Interactions. *Proceedings of the 23rd European Conference on Information Systems (ECIS 2015)*, Münster.

KMD (2018). Omnichannel Raporu, 2018. http://kategorimagazaciligi.org/files/20181001081609-omnichannelraporu-2018.pdf adresinden 31 Temmuz 2019 tarihinde alınmıştır.

Kotler, P., Wong, V., Saunders, J. ve Armstrong, G. (2005). *Principles of Marketing*, New Jersey: Pearson.

Koufaris M. (2002). Applying the Technology Acceptance Model and Flow Theory to Online Consumer Behavior. *Information Systems Research,13*(2), 205-223.

Lancaster, G. ve Massingham, L. (2010). *Essentials of marketing management*. Routledge.

Lazaris, C. ve Vrechopoulos, A. (2014). From multi-channel to "omnichannel" retailing: review of the literature and calls for research. *In 2nd International Conference on Contemporary Marketing Issues, (ICCMI, Haziran 2014), Greece*. doi: 10.13140/2.1.1802.4967

Lee, Z.W., Chan, T.K., Chong, A.Y. ve Thadani, D.R. (2019). Customer engagement through omnichannel retailing: The effects of channel integration quality. *Industrial Marketing Managemen, 77*, 90-101, doi: 10.1016/J.INDMARMAN.2018.12.004

Lehrer, C. ve Trenz, M. (2022). Omnichannel Business. *Electronic Markets, 32*(2), 687-699. doi:10.1007/s12525-021-00511-1

Lemon, Katherine N. ve Verhoef, Peter C. (2016). Understanding Customer Experience Throughout the Customer Journey. *Journal of Marketing: AMA/MSI* Special Issue, 80 (Kasım, 2016), 69–96, doi: 10.1509/jm.15.0420

Levy, M. ve Weitz, Barton A. (2012). *Retailing management*, 8th Edition, McGraw-Hill Inc., US, (ISE Editions).

Li, H., Kuo, C. ve Russell, Martha G. (1999). The impact of perceived channel utilities, shopping orientations, and demographics on the consumer's online buying behavior. *Journal of Computer-Mediated Communication, 5*(2), doi:10.1111/j.1083-6101. 1999.tb00336.x

Liang, Ting-Peng ve Huang, Jin-Shiang (1998). An empirical study on consumer acceptance of products in electronic markets: a transaction cost model. *Decision Support Systems, 24*, 29–43 doi:10.1016/S0167-9236(98)00061-X

McKinsey (2014, 1 Temmuz). How digital is transforming retail: The view from eBay. https://www.mckinsey.com/industries/retail/our-insights/how-digital-is-transforming-retail-the-view-from-ebay adresinden 5 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.

Manser Payne, E., Peltier, J.W. ve Barger, V.A. (2017), "Omni-channel marketing, integrated marketing communications and consumer engagement: A research agenda", *Journal of Research in Interactive Marketing, 11*(2),185-197. doi:10.1108/JRIM-08-2016-0091

Montoya-Weiss, M. M., Voss, G. B. ve Grewal, D. (2003). Determinants of online channel use and overall satisfaction with a relational, multichannel service provider. *Journal of the academy of marketing Science, 31*(4), 448-458.

Neeva (2021). Retargeting Ads: How They Work and Their Consequences for Users. https://neeva.com/learn/retargeting-ads-how-they-work-and-their-consequences-for-users adresinden 12 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Niessing, J. (2014). *The 'Omni-Channel Approach' – Digital Banking for Generation Y.* https://knowledge.insead.edu/entrepreneurship/omni-

channel-approach-digital-banking-generation-y adresinden 29 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

Niessing, J. (2015). Five Steps to Great Digital Customer Experiences. https://knowledge.insead.edu/blog/insead-blog/five-steps-to-great-digital-customer-experiences-4123 adresinde 29 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

NRF (2011). Mobile retailing blue print- National Association of College Stores. Versiyon 2.0. http://www.nacs.org/portals/NACS/Uploaded_ Documents/PDF/ToolsResources/BS/Mobile_Retailing_Blueprint.pdf adresinden 25 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

NRF- Fit For Commerce (2015). *The 2015 Omnichannel Retail Index*. https://nrf.com/system/tdf/Documents/retail%20library/NRF-FFC-Omnichannel-Re-tail-Index-2015-10.pdf?file=1&title=Omnichannel%20Retail%20Index%202015 adresinden 3 Kasım 2015 tarihinde alınmıştır.

Pallant, J.I., Sands, S.J., Ferraro, C.R. ve Pallant, J.L. (2020), "Self-selection and purchase value of research shoppers", International Journal of Retail & Distribution Management, 48(8), 845-863. doi:10.1108/IJRDM-12-2019-0387

Palmatier, R.W., Sivadas, E., Stern, L.W. ve El-Ansary, A.I. (2019). *Marketing Channel Strategy: An Omni-Channel Approach* (9th ed.). Routledge. doi:10.4324/9780429291999

Peterson, R.A., Balasubramanian, S. ve Bronnenberg, B.J. (1997). Exploring the implications of the internet for consumer marketing. *J. of the Acad. Mark. Sci. 25*, 329–346 doi: 10.1177/ 0092070397254005

Picot-Coupey, K., Huré, E., ve Piveteau, L. (2016). Channel design to enrich customers' shopping experiences: synchronizing clicks with bricks in an omni-channel perspective-the Direct Optic case. International Journal of Retail & Distribution Management, *44*(3), 336-368. doi:10.1108/IJRDM-04-2015-0056

Piotrowicz, W. ve Cuthbertson, R. (2014). Introduction to the special issue information technology in retail: toward Omnichannel Retailing. *International Journal of Electronic Commerce. 18*(4), 5–15. doi:10.2753/JEC1086-4415180400

Pophal, L. (2015). Multichannel vs. Omnichannel Marketing: Is There a Difference, and What Does It Mean to You? EContent, *38*(2), 15-20. https://www.thetilt.com/content/multichannel-vs-omnichannel-marketing adresinden 26 Ağustos 2020 tarihinde alınmıştır.

Positive (2016). *Perakendenin Omni Channel Çağı.* https://medium.com/positive-a-digital-approach/perakendenin-omni-channel-%C3%A7a%C4%9F%C4%B1-a0828c2f6a8d adresinden 5 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.

Poyser, S. (2014). *Why silos damage customer experiences.* (23 Şubat 2022): https://ashtonmedia.com.au/silos-damage-customer-experiences/ adresinden 23 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

Quelch, J. A. ve Takeuchi, H. (1981). Non-store marketing-fast track or slow. *Harvard Business Review, 59*(4), 75-84.

Related Digital (2018). *The Biggest Benefits of Omnichannel Marketing for Retailers.* https://www.relateddigital.com/en/blog/the-biggest-benefits-of-

omnichannel-marketing-for-retailers/ adresinden 5 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.

Rigby, D. (2011). The future of shopping. *Harvard Business Review. 89*, 65–76. http://hbr.org/2011/12/the-future-of-shopping/ar/pr adresinden 11 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.

Saghiri, S., Wilding, R., Mena, C., ve Bourlakis, M. (2017). Toward a three-dimensional framework for omni-channel. *Journal of Business Research, 77*, 53-67. doi: 10.1016/j.jbusres.2017.03.025

SBB (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028).* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf adresinden 16 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.

Schramm-Klein, H., Wagner, G., Steinmann, S. ve Morschett, D. (2011). Cross-channel integration – is it valued by customers? The International Review of Retail. *Distribution and Consumer Research*, *5*, 501-511. doi: 10.1080/09593969.2011.618886.

Shocker, A., Srivastava, R. K. ve Ruekert, R. W. (1994). Challenges and Opportunities Facing Brand Management: An Introduction to the Special Issue. (1994). *Journal of Marketing Research*. 31, (2), 149-158.

Schöni, P. (2017, 24 Mayıs). *Digital Marketing in Retail.* https://digitalcollection.zhaw.ch/bitstream/11475/1391/1/Sch%C3%B6ni_Pascal_W.BA.IM.pdf adresinden 18 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.

Seck, M. ve Philippe, J. (2013). Service encounter in multi-channel distribution context: virtual and face-to-face interactions and consumer satisfaction. *Service Industries Journal*, *33*(6), 565-579, doi: 10.1080/02642069.2011.622370

Serrat, O. (2010). Bridging Organizational Silos. https://ecommons.cornell.edu/server/api/core/bitstreams/635552ee-a26d-489c-a39c-f7dcc2ed3a7c/content adresinden 24 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

Sousa, R., ve Voss, C. A. (2006). Service Quality in Multichannel Services Employing Virtual Channels. *Journal of Service Research*, *8*(4), 356-371. doi:10.1177/1094670506286324

Standish, J., Rau, K., Little, P., Garg, A. ve Jensen, I. (2021) *The Retail Experience Reimagined.* https://www.accenture.com/content/dam/accenture/final/a-com-migration/custom/_acnmedia/pdf-158/Accenture-POV-06-Full-Report-Retail-Experience-Reimagined.pdf#zoom=40 adresinden 24 Haziran 2022 tarihinde erişildi.

Steinfield, C., Bouwman, H., ve Adelaar, T. (2002). The Dynamics of Click-and-Mortar Electronic Commerce: Opportunities and Management Strategies. *International Journal of Electronic Commerce*, *7*(1), 93–119. doi:10.1080/10864415.2002.11044254

Stošić-Mihajlović, L. ve Trajković, S. (2020). The importance of marketing instruments for market approach and operation of export companies. Journal of Process Management. New Technologies. 8(1), 18-23. doi:10.5937/jouproman8-24859.

Terdiman, D. (2005) Wells Fargo launches game inside 'Second Life'. https://www.zdnet.com/article/wells-fargo-launches-game-inside-second-life/ adresinden 30 Ekim 2021tarihinde alınmıştır.

TÜSİAD (2017). *Dijitalleşen dünyada ekonominin itici gücü: e-ticaret.* http://www.eticaretraporu.org/wp-content/uploads/2017/04/TUSIAD_E-Ticaret_Raporu_2017.pdf adresinden 24 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

Urso, O. (2020). *IDC Retail Insights in Europe*. https://blog-idcuk.com/real-time-customer-experience-opportunities-in-retail/ adresinden 30 Ağustos 2020 tarihinde alınmıştır.

Wallace, T. (2018). *The Complete Omni-Channel Retail Report: What Brands Need to Know About Modern Consumer Shopping Habits in 2018.* https://www.bigcommerce.com/blog/omni-channel-retail/#what-is-omni-channel-retail adresinden 26 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

Watson, George W., Worm, S., Palmatier, Robert W. ve Ganesan, S. (2015). The Evolution of Marketing Channels: Trends and Research Directions. *Journal of Retailing, 91*(4), 546-568. doi:10.1016/j.jretai.2015.04.002

Wiener, M., Hoßbach, N. ve Saunders, C.S. (2018). Omnichannel businesses in the publishing and retailing industries: Synergies and tensions between coexisting online and offline business models *Decision Support Systems, 109*, 15-26. doi:10.1016/j.dss.2018.01.008

Wolny, J. ve Charoensuksai, N. (2014). Mapping customer journeys in multichannel decision-making. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice, 15*, 317–326. doi:10.1057/dddmp.2014.24

Van Alstyne, M. W., Parker, G. G. ve Choudary, S. P. (2016, Nisan). Pipelines, platforms, and the new rules of strategy. Harvard Business Review, *94*(4), 54–62.

Van Baal, S. (2014). Should retailers harmonize marketing variable sacross their distribution channels? An investigation of cross-channel effects in multi-channel retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services, 21*(6), 1038-1046. doi: 10.1016/j.jretconser.2014.04.012

Venkat, A. (2018). Moving to omnichannel for survival. https://www.cio.com/article/3450240/moving-to-omnichannel-for-survival.html adresinden 6 Eylül 2020 tarihinde alınmştır.

Verhoef, P.C., Kannan, P.K. ve Inman, J.J. (2015). From multi-channel retailing to omni-channel retailing introduction to the special issue on multi-channel retailing. *Journal of Retailing, 9(2),* 174-181. doi:10.1016/j.jretai.2015.02.005

Vivolo, J. (2018). *7 ways to make retargeting more effective.* https://komarketing.com/blog/7-ways-to-make-retargeting-more-effective/ adresinden 12 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Yang, Zhou, Yao ve Chen, Wei (2019). Consumer behavior in the omni-channel supply chain under social networking services. *Industrial Management & Data Systems.* doi: 10.1108/IMDS-10-2018-0450

Yarımoğlu, Emel K. (2016). Perakendecilikte İnovatif Uygulamalar**.** *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 22, 242-254.

Yolcu, T., Ekici, S. G., Altunışık, R. ve Özkaynar, K. (2017). Online mı? Offline mı? Tüketici tercihlerini etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* 1027-1033.

Yuan, Y.-H. Erin ve Wu, C. Kenny. (2008). Relationships Among Experiential Marketing, Experiential Value, and Customer Satisfaction. *Journal of*

Hospitality & Tourism Research, 32(3), 387-410. doi:10.1177/1096348008317392

Yumurtacı Hüseyinoğlu, I. Ö. (2017). Bütüncül Kanal (Omni-Channel) Stratejisinin İncelenmesi: Gıda Perakendecisinden Bulgular. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 119-133.

Yıldız, B. (2023). *Dijital Çağda Fiziksel Alışverişin Evrimi.* https://www.ipsos.com/tr-tr/dijital-cagda-fiziksel-alisverisin-evrimi adresinden 11 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.

Zhang, T., Li, G., Cheng, T. C. E. ve Shum, S. (2019). Consumer Inter-Product Showrooming and Information Service Provision in an Omni-Channel Supply Chain, *Decision Sciences, 51*(2). doi:10.1111/deci.12415

Çalışan Annelerin Evden Çalışma Durumlarına Göre Ebeveynlik Stresi, İş-Aile Yaşam Dengesi, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi

Emine Sevinç SEVİ TOK[1]
Narin Çağla ÖZCAN[2]

1- Doç. Dr.; İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Psikoloji Bölümü. eminesevinc.tok@ikcu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-8546-1281
2- Uzm. Psk.;Verde Psikoloji. caglaaozcann@gmail.com ORCID No: 0009-0006-6596-2835

ÖZET

Teknolojinin hızla ilerlemesinin bir sonucu olarak yenilikçi çözümlerin günden güne artmasıyla iş yaşamı da pek çok yönden değişime uğramıştır. Bu değişimin en somut göstergelerinden biri evden çalışma modelinin ortaya çıkması olmuştur. İnsanlar artık tüm işlerini internet ve bilgisayar programları üzerinden gerçekleştirmeye, sosyal medya platformları üzerinden toplantılarını yapmaya, elektronik postalar ve elektronik imzalar üzerinden yazışmalarını sürdürmeye başlamışlardır. Her ne kadar evden çalışma şekli son on yıllık dilimde bazı şirketler tarafından en azından belli sektörler için benimsenmeye başlansa da, Covid-19 pandemisi bu konuda bir dönüm noktası olmuştur. Bu noktada, mevcut çalışmanın temel amacı, pandemi sürecinde çalışan annelerin ebeveynlik stresi seviyeleri, iş-aile yaşam dengeleri, aile-çocuk ilişkileri ve yaşam doyumlarının birbirleriyle olan ilişkilerini sorgulayarak, diğer değişkenlerin ebeveynlik stresini ne derece yordadığının incelenmesidir. Çalışmanın ikincil amacı ise, pandemi sürecinde çalışma hayatının tamamını ya da büyük oranını evden geçiren anneler ile tamamını ya da büyük oranda işyerinde geçiren anneleri çalışmanın değişkenleri açısından karşılaştırmaktır. Çalışmaya 0-14 yaş aralığında çocuğu olan ve çalışan 131 gönüllü kadın katılmıştır. Katılımcılara, kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılmış ve verilerin toplanması aşamasında Anne-Baba Stres Ölçeği, İş-Aile Yaşam Dengesi Ölçeği, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, iş-aile yaşam dengesi, ebeveyn-çocuk ilişkisi ve yaşam doyumu puanlarının birlikte oluşturduğu regresyon modelinin ebeveynlik stresi toplam puanını istatistiksel olarak anlamlı seviyede yordadığı ve modelin ebeveynlik stresi toplam puanının varyansının %51'ini açıklayabildiği bulunmuştur. Pandemi süresince hep/çoğunlukla evden çalışan annelerin, hep/çoğunlukla işyerinden çalışan annelere göre işin aileye olumsuz etkisi puanları, ebeveynlik stresi toplam puanları ve ebeveyn-çocuk olumsuz ilişki puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı seviyede daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler – Evden Çalışma, Ebeveyn Stresi, İş Aile Yaşam Dengesi, Ebeveyn Çocuk İlişkisi, Yaşam Doyumu.

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki çığır açan gelişmeler yaşamın tüm alanlarını derinden etkilemekte, bununla paralel olarak çalışma yaşamı da bu değişimi en çok yaşayan alanların başında gelmektedir. Dijital dönüşümle beraber özellikle vasıflı işgücünün teknolojik olanakları kullanarak evden yürüttüğü çalışma biçimini ifade eden "evden çalışma" kavramı özellikle son on yıllık dilimde bazı sektörlerde kademeli olarak uygulanmaya başlanmıştır

(Kavi ve Koçak, 2010). Bu bağlamda evden çalışmanın iş hayatına ve bireye yansımaları da alanyazında araştırılmaya başlanmıştır (Akca ve Tepe Küçükoğlu, 2020). İşverenler, esnek çalışma saatlerini beraberinde getirdiği, işyerindeki olası masrafları azaltmaya yardımcı olduğu ve daha kaliteli hizmete ulaşmayı kolaylaştırdığı için evden çalışmayı sıklıkla tercih etmeye yönelmiştir (Kıcır, 2019). Bu konuda dönüm noktası olabilecek en önemli gelişme ise, Covid-19 hastalığına ilişkin vaka sayıları ve yaşanan kayıplar sonucunda, tüm dünyada pandemi ilan etmesi olmuştur. Pandemi süreci ile birlikte birçok hayat pratiği değişmiş, hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla kapsamlı kısıtlamalar uygulanmıştır. Alınan sosyal mesafe, karantina, seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasağı gibi önlemler; uzaktan eğitim, evden çalışma, çalışma saatlerinde esneklik gibi değişiklikleri beraberinde doğurmuştur (Mustajab vd., 2020). Covid-19 pandemisinin en gözlemlenebilir sonuçlarından biri olan evden/uzaktan çalışma politikasını birçok kuruluş benimsemiş ve çalışanlar bu yeni çalışma sistemine uyum sağlamaya başlamıştır (Kramer ve Kramer, 2020; Irawanto, Novianti ve Roz, 2021; Sandoval-Reyes, Idrovo-Carlier ve Duque-Oliva, 2021).

Alınan önlemler ve getirilen kısıtlamalar, çocukları ve ebeveynlerini evde çok fazla vakit geçirmek durumunda bırakmış ve ailelerin çalışma kalıpları, yaşam rutinleri, dolayısıyla aile dinamikleri de zorunlu olarak değişmiştir. Bireylerin günlük yaşamlarındaki meydana gelen büyük değişimler bir anlamda sosyal ve psikolojik sorunlara zemin hazırlamıştır (Çelik ve Çak, 2021; Koçak ve Harmancı, 2020; Irawanto, Novianti ve Roz, 2021; Uzun, Karaca ve Metin, 2021). Pandemi sürecinde depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu gibi ruhsal sorunlar sıklıkla bildirilmiştir (Qiu vd., 2020; Campbell, 2020).

Pandemi sürecinde, gerek Türkiye'de gerekse de dünya genelinde okullarda yüz yüze eğitime ara verilmiş ve evde eğitim süreci başlamıştır. Okulların kapanması, çocukların sürekli evde aileleriyle olmaları ve eğitim sürecinin evde devam etmesi anlamına gelmiştir (Zhang, 2020). Evde eğitim sürecinin başlaması ile aileler de öğrencilerin eğitim süreçlerine dahil olmak durumunda kalmıştır. Bu durum öğrenciler için olduğu kadar, ebeveynler için de önemli ölçüde değişiklik (Kırmızıgül, 2020) ve stres (Ones, 2020) anlamına gelmektedir. Bu süreçte çocuklarını daha iyi tanıdıklarını, beraber vakit geçirerek çocuklarıyla ilişkilerinin olumlu yönde geliştiğini söyleyen ebeveynler bulunmakla birlikte; çocuklarına kural koymakta zorlandığını, çocuklarıyla sık sık çatışma yaşadığını, çocuklarının taleplerinden bunaldığını söyleyen ebeveynler de mevcuttur (Özyürek ve Çetinkaya, 2021). Endonezya'da yapılan bir çalışmada, öğrenciler için evde eğitimin başlamasıyla birlikte, velilerin okulun pek çok görevini üstlendiği ve bu nedenle baskı altında hissettikleri ortaya konmuştur (Tiwery, Patty ve Nanlohy, 2021). Benzer şekilde Kanada'da yapılan bir çalışma, ailelerin izolasyondan kaynaklanan aile stresi seviyelerinin yükseldiği ve kendilerini endişeli hissettikleri raporlanmıştır (Prime, Wade ve Browne, 2020).

Pandeminin neden olduğu günlük hayat rutinlerindeki değişikliklerin ebeveyn stresini ve aile içindeki gerilimi tetikleyebileceği, bunun da aile içi şiddet gibi istenmeyen sonuçlara yol açabileceği bildirilmiştir (Calvano ve vd., 2021).

Evden çalışma sistemiyle birlikte iş ortamının eve taşınmasının, özel yaşam ve iş yaşamının iç içe geçmesi anlamına gelmesi ve dolayısıyla çocuklu ebeveynlerin hayatlarında rol karmaşalarına sebep olabileceği gözlenmiştir. Özel yaşam ve iş yaşamı arasındaki dengenin kurulamaması beraberinde stresi de getirmektedir (El Akmal vd., 2021). İş-yaşam dengesi; bir çalışanın kişisel zamanının, ev bakımının ve iş hayatındaki rol karmaşasının minimum düzeyde karışmasına ilişkin algısı olarak kavramsallaştırılmaktadır (Clark, 2000; Ungerson ve Yeandle, 2005). Diğer bir deyişle, çalışan bireylerin aile veya özel yaşamları ile iş yaşamları arasında denge sağlanması olarak tanımlanabilmektedir (Jyothi Sree ve Jyothi, 2012; Lakshmi ve Prasanth, 2018). İş ve özel yaşam arasındaki dengesizlik, genel olarak düşük performans ile ilişkilendirilmektedir (Cohen ve Liani, 2009; Konrad ve Mangel, 2000). Ayrıca bireyler, hem iş hem de aile rollerini yerine getirmek için gerekli kaynaklara sahip olmadığında stres yaşamaktadır (Irawanto, Novianti ve Roz, 2021). Aile içinde evden çalışanın daha fazla ev sorumluluğu üstlenmesinin beklenmesi, uzaktan çalışanlar için bir dezavantaj olabilmektedir (Hammer vd., 2005). Buradan hareketle, iş hayatında var olsa da kadınların hala kabul gören "bakıcı" rollerinden dolayı (Lakshmi ve Prasanth, 2018), bahsi geçen durum genel olarak erkeklerden çok kadınları etkilemektedir (Sandoval-Reyes, Idrovo-Carlier ve Duque-Oliva, 2021).

Birçok çalışma, evden/uzaktan çalışmanın iş-yaşam dengesini olumsuz etkilediğini ortaya koyarken (Irawanto, Novianti ve Roz, 2021; Novianti ve Roz, 2020; Wessels vd., 2019), diğer birçoğu ise olumlu destekleyebileceğini (Fedáková ve Ištoňová, 2017; Othman, Yusef ve Osman, 2009; Fisher, Bulger ve Smith, 2009) ortaya koymuştur. Çalışmaların birçoğunda evden/uzaktan çalışmak, daha yüksek stres düzeyiyle ilişkilendirilmiştir (Gálvez, Tirado ve Alcaraz, 2020; Contreras, Baykal ve Abid, 2020; Fonner ve Roloff, 2010; Gajendran ve Harrison, 2007). Latin Amerika'da yapılan bir çalışma, uzaktan çalışmanın iş-yaşam çatışmasını arttırdığını, iş-yaşam dengesini etkileyerek daha yüksek stres düzeyleriyle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Russell, O'Connell ve McGinnity, 2009; Song ve Gao, 2020). Araştırmalar, uzaktan çalışma ile birlikte fazla çalışmanın sık görülen bir davranış olduğunu, bu durumun (Mellner, Aronsson ve Kecklund, 2014) ve uzaktan çalışmadaki deneyimsizliğin (Gajendran ve Harrison, 2007) daha kötü iş-yaşam dengesine yol açtığını göstermektedir. Ancak yine de bu konudaki bulguların çelişkili sonuçlar vermesi, mevcut çalışmada iş-aile yaşam dengesinin değişken olarak seçilmesi fikrini doğurmuştur.

Covid-19 pandemi sürecinde gelen kısıtlamalarla birlikte ebeveynlik, özellikle çalışan kesimdeki anne babalara normalden farklı pek çok sorumluluğu ve zaman yönetimi gerekliliğini beraberinde getirmiş, onları hem iş yaşamının hem çocuk bakımının hem ev düzeninin hem de eğitim alanının

çeşitli talepleri ile yüzleştirmiştir (Cluver vd., 2020; Clemens vd., 2020; Bruining vd., 2021). Ebeveynlerin stresine ilişkin yapılan çalışmalarda, strese sebep olabilecek pek çok faktör ortaya konmuştur. Bunlardan ilki pandemi sürecindeki ekonomik çalkantılar, finansal stres, iş kaybı gibi maddi konularla ilgili faktörlerdir (Schneider, Waldfogel ve Brooks-Gunn, 2017). Ek olarak, kişilerin kendilerinin veya sevdiklerinin sağlıklarına yönelik kaygıları, sosyal desteğin azalması, iş hayatındaki rollerde veya rutinlerde değişiklikler, sosyal mesafe sebebiyle hissedilen yalnızlık, okulların kapanması sonucu eğitim desteğinin ve bakım vermenin evde sürekli bir hal alması ebeveyn stresine sebep olan faktörler arasında yer almaktadır (Prime, Wade ve Browne, 2020; Calvano vd., 2021)

Almanya'da yapılan bir çalışmada, ebeveynlerin yarısından fazlası pandemi döneminde stresli olduklarını bildirmiş, stres faktörleri olarak en çok, arkadaşlarından uzaklaşmalarına sebep olan sosyal mesafe önlemleri ile okulların ve çocuk bakım merkezlerinin kapatılması sonucunda evde çocuk bakımının tamamen üstlenilmesini göstermişlerdir (Calvano vd., 2021). Benzer şekilde Amerika Birleşik Devletlerinde yapılan bir çalışma, çocuklara bakım veren kişilerin orta düzeyde bakıcı stresi, hafif düzeyde kaygı ve orta düzeyde depresyona sahip olduklarını ortaya koymuştur (Russell vd., 2020). Stresin beraberinde getirdiği şiddet ve istismar gibi olaylarda da artış olduğu ortaya konmuştur (Calvano vd., 2021).

Bahsedilen değişiklikler ve zorlukların, ebeveyn stresini arttırarak aile işlevini olumsuz yönde etkilemesi söz konusu olup, bu da ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkinin bozulmasına zemin hazırlamaktadır (Park vd., 2020; James Riegler vd., 2020). Pandemi sürecinde sosyal destek azaldığından ve okullar kapandığı için çocuklar sürekli olarak evde olduğundan, ebeveynlik görevlerinin önemli ölçüde arttığı söylenebilir. Ayrıca değişen yapılar ve rutinlerle birlikte, ebeveynlerin esnek bir şekilde yeni rutinler, kurallar, sınırlar geliştirme zorunluluğu doğmuştur (Prime, Wade ve Browne, 2020).

Pandemi sürecinin getirdiği değişimlerle birlikte aile işlevselliğindeki değişkenleri incelemenin gerekliliği ortadadır. Alanyazın incelendiğinde, ebeveynlik ve çalışma yaşamı ilişkisi, temel bakım verenin genellikle anne olması sebebiyle ağırlıklı olarak kadınlarla yürütülen çalışmalardan oluşmaktadır (El Akmal vd., 2021; Delina ve Raya, 2013). Yapılan çalışmalar, pandemi döneminde de, psikolojik sıkıntıyı kadınların erkeklerden daha yüksek seviyelerde deneyimlediğini ortaya koymaktadır (Stanton vd., 2020; Gausman ve Langer, 2020; Usher vd., 2021). Yüksek seviyelerdeki stresin sebepleri; bakım rolleri, sorumluluklar, evde eğitim sürecinin gerektirdiği çaba, işi kaybetme korkusu, finansal yük, işe ilişkin sorumluluklar ve ev içi şiddet olarak ortaya konmuştur (Regenold ve Vindrola-Padros, 2021; Usher vd., 2021). Bu noktadan hareketle mevcut çalışmada, çocuğu olan ve pandemi sürecinde farklı çalışma koşulları olan kadınlara odaklanılmıştır.

Alan yazında pandemi sürecinde aile odağında yapılan çalışmalar ebeveyn-çocuk ilişkilerini incelemiş, sonucunda pek çok değişkene göre

ailenin hem olumlu hem olumsuz etkilendiği ortaya konmuştur (Özyürek ve Çetinkaya, 2021; Uzun, Karaca ve Metin, 2021; Chung, Lanier ve Wong, 2022; Öngören, 2021). Pandemi sürecinin yaşamda yarattığı değişikliklerden etkilenen anne babaların bu süreçte ebeveynlik stresi seviyesinin arttığı ve bu durumun aile içinde olumsuz etkileri olduğu bildirilmiştir (Chung vd., 2022; Calvano vd., 2021). Evden çalışmaya geçilmesinin ise pandemiden bağımsız olarak iş-özel yaşam dengesini etkilediğine dair çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların pandemi sürecindeki değişkenlerle birlikte değerlendirildiği ve aile üzerindeki etkilerine bakıldığı yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Palumbo, 2020; Kıcır, 2019; El Akmal vd., 2021; Crosbie ve Moore, 2004; Bellmann ve Hübler, 2020). Bu çalışmanın temel amacı, pandemi sürecinde çalışan annelerin ebeveynlik stres düzeyleri, iş-aile yaşam dengeleri, çocuklarıyla ilişkileri ve yaşam doyumlarının birbirleriyle olan ilişkilerinin sorgulanması ile diğer değişkenlerin ebeveynlik stresi düzeyini yordayıcı güçlerinin araştırılmasıdır. Çalışmanın ikinci amacı ise, pandemi sürecinde çalışma hayatının tamamını ya da büyük oranını evden geçiren anneler ile tamamını ya da büyük oranda işyerinde geçiren anneleri, çocuklarıyla ilişkileri, iş-aile yaşam dengeleri, ebeveynlik stres düzeyleri ve yaşam doyumları açısından karşılaştırmaktır. Sonuç olarak evden çalışma modelinin sadece pandemi dönemi ile sınırlı kalmadığı, pandeminin sona ermesiyle birlikte pek çok iş yerinin çalışanlarına kısmi ya da tamamen evden çalışma seçenekleri sunduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışma modeline ilişkin bulguların alanyazına önemli katkılar sağlayacağı umut edilmektedir.

YÖNTEM

Örneklem

Çalışmada, kolayda örnekleme yöntemiyle çevrimiçi olarak 131 katılımcıya ulaşılmıştır. Örneklemi, araştırmaya katılmaya gönüllü, herhangi bir tam zamanlı işte çalışan ve 0-14 yaş grubunda çocuğu olan kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 37,09'dur. Katılımcıların çoğunluğunu (%63.35) lisans ya da önlisans mezunları, kalanını lisansüstü (%6.11), lise (%29) ve ortaokul (%1.53) mezunları oluşturmaktadır. Mevsimlik işçi olan ya da yarı zamanlı işlerde çalışan kişiler çalışmaya dahil edilmemiştir. Benzer şekilde, evli olmayan katılımcılar da çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu kriterler dışında herhangi bir dahil etme ya da dışlama kriteri bulunmamaktadır. Evden çalışma durumları da katılımcı bilgi formunda sorgulanmış ve cevaplama sistemi şu şekilde oluşturulmuştur: (1) hep evden çalışıyorum, (2) çoğunlukla [haftada 3 gün ya da daha fazla] evden çalışıyorum, (3) çoğunlukla iş yerinde/ofiste [haftada 3 gün ya da daha fazla]

çalışıyorum, (4) hep iş yerinde/ofiste çalışıyorum. Verilen cevaplar iki gruba toplanmış ve hep ya da çoğunlukla evden çalışanlar örneklemin %62.59'unu oluşturmuş, geri kalan yüzde ise hep ya da çoğunlukla işyerinde/ofiste çalışan grubu temsil etmiştir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada verilerin toplanması aşamasında Anne-Baba Stres Ölçeği, İş-Aile Yaşam Dengesi Ölçeği, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeği olmak üzere dört adet öz-bildirim ölçeğine başvurulmuştur. Veriler 2021 ve 2022 yıllarında toplanmıştır.

Anne-Baba Stres Ölçeği (ABSÖ), ebeveynlerin çocukları ile ilişkilerinde deneyimledikleri stresi değerlendirmek için bir araç olarak geliştirilmiştir. Dörtlü likert tipi cevaplanan ölçek, 16 maddeden oluşmaktadır ve tek boyutludur. Bu ölçekten alınabilecek puanlar 16-64 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan puanın yüksek olması, ebeveynlik stresinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. ABSÖ'nün Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .85 olarak saptanırken, iki yarı test güvenirliği .82 olarak hesaplanmıştır (Özmen ve Özmen, 2012).

İş-Aile Yaşam Dengesi Ölçeği (İAYD), Apaydın (2011) tarafından geliştirilmiştir. Beşli likert tipi ile derecelendirilen ve 11 maddeden oluşan ölçek toplam 3 faktörlü yapıdadır. İşin aileye olumsuz etkisi, iş aile uyumu ve ailenin işe olumsuz etkisi alt ölçek puanları bulunmaktadır. Ölçeğin güvenirlik analizleri sonucunda, ölçeğin toplam puan için iç tutarlılık değeri .84 olarak tespit edilmiş, üç alt boyuta ilişkin güvenirlik katsayıları sırasıyla .89, .83 ve .59 olarak hesaplanmıştır.

Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Ölçeği (EÇİÖ), 1992 senesinde Hetherington ve Clingempeel tarafından geliştirilmiştir. Ebeveynler ve çocukları arasındaki ilişkinin olumlu ve olumsuz boyutlarını ele alan ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmaları Aytaç, Çen ve Yüceol tarafından (2018) yapılmıştır. Ölçek 15 maddeden oluşmaktadır ve iki faktörlüdür. Beşli likert tipte cevaplanmaktadır. Ölçeğin güvenirlik değerleri olumlu ebeveyn çocuk ilişkisi için .81 iken, olumsuz ebeveyn çocuk ilişkisi için .80 olarak bulgulanmıştır (Aytaç, Çen ve Yüceol, 2018).

Son olarak, Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ) Diener, Emmons, Larsen ve Griffin tarafından 1985 yılında geliştirilmiştir. Türkçeye uyarlama çalışmaları Dağlı ve Baysal (2016) tarafından yapılmıştır. Ölçek toplam beş maddeden oluşmaktadır ve tek boyutlu yapıdadır. Beşli likert tipte puanlanmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık kat sayısı .88 ve test-tekrar test güvenilirliği ise .97 olarak hesaplanmıştır (Dağlı ve Baysal, 2016).

İşlem

Veri toplanmaya başlanmadan önce İzmir Katip Çelebi Üniversitesi bünyesindeki Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu'na başvuruda bulunulmuş ve gerekli etik izinler alınmıştır. Ardından, araştırmada başvurulacak olan öz-bildirime dayalı ölçekler, bilgilendirilmiş onam formu ve demografik bilgi formu çevrimiçi ortamda Google Forms üzerinden uygulanmıştır. Bilgilendirilmiş Onam Formunu okuyan ve gönüllülük ilkesine göre çalışmaya katılmayı kabul eden, çalışmanın dahil etme kriterlerine uygun olan 0-14 yaş arası çocuğu bulunan ve çalışan anneler katılımcı olarak çevrimiçi ortamda ölçekleri doldurmuşlardır.

İstatistiksel Analizler

Çalışmanın amacına uygun olarak verilerin analizleri SPSS 24 paket programı kullanılarak uygulanmıştır. Değişkenler arası ilişkilerin sorgulanması için korelasyon analizine başvurulmuş, ardından bağımsız değişkenlerin annelerin ebeveynlik stresi seviyesini ne derece yordadığının sorgulanması için Çoklu Regresyon Analizi uygulanmıştır. Ek olarak, çalışma durumu/koşullarına göre değişkenlerin farklılaşıp farklılaşmadığının test edilebilmesi için Tek Yönlü Varyans Analizine (ANOVA) başvurulmuştur.

BULGULAR

Korelasyon Analizi Sonuçları

Çalışmanın değişkenlerinin birbirleriyle ilişkilerinin sorgulanması için Pearson Korelasyon Analizine başvurulmuştur ve sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur. Analizlere katılımcıların yaşları da bir değişken olarak eklenmiş, yaşın diğer değişkenlerle ilişkisine de bakılmıştır.

Tablo 1: Korelasyon Analizi Sonuçları

	ABST	IAOL	AİOL	İAUY	EÇOS	EÇOL	YDO	YAŞ
ABST	1							
IAOL	.381**	1						
AİOL	.513**	.423**	1					
İAUY	-.083	-.301**	-.203**	1				
EÇOS	.382**	.125	.105	-.015	1			
EÇOL	-.378**	.035	-.223**	.228**	-.198*	1		
YDO	-.333**	-.122	-.285**	.139	-.224**	.296**	1	
YAŞ	-.263**	-.271**	-.197*	-.044	.271**	.012	.003	1

*p<.05, **p<.01, Kısaltmalar: ABST=Anne Baba Stresi Ölçeği Toplam Puanı; IAOL=İşin Aileye Olumsuz Etkisi; AİOL=Ailenin İşe Olumsuz Etkisi;

İAUY=İş Aile Uyumu; EÇOL=Ebeveyn çocuk olumlu ilişki; EÇOS=Ebeveyn Çocuk Olumsuz İlişki; YDO=Yaşam Doyumu Toplam Puanı

Yapılan analizler sonucunda, annelerin ebeveynlik stresi seviyeleri ile işin aileye olumsuz etkisi (r=.381, p<.01), ailenin işe olumsuz etkisi (r=.513, p<.01) ve ebeveyn çocuk olumsuz ilişki düzeyi (r=.382, p<.01) arasında pozitif yönlü ve anlamlı korelasyon katsayılarına ulaşılmıştır. Ek olarak, annelerin ebeveynlik stresi seviyeleri arttıkça, ebeveyn çocuk olumlu ilişki düzeyi (r=-.378, p<.01) ile yaşam doyumu puanları (r=-.333, p<.01) anlamlı seviyede düşmektedir. Benzer bir negatif yönlü ilişki ebeveynlik stresi ile yaş arasında da söz konusudur (r=-.263, p<.01).

İşin aileye olumsuz etkisi alt boyutunun, ailenin işe olumsuz etkisiyle pozitif (r=.423, p<.01), iş aile uyumuyla negatif anlamlı ilişkisi olduğu bulunmuştur (r=-.301, p<.01). Ayrıca, annenin yaşıyla (r=-.271, p<.01) negatif yönlü anlamlı bir ilişkisinin olduğu da bulgulanmıştır. Ailenin işe olumsuz etkisi alt boyutu incelendiğinde, ebeveyn-çocuk olumlu ilişki alt boyutu (r=-.223, p<.01), yaşam doyumu (r=-.285, p<.01) ve yaş (r=-.197, p<.05) değişkenleriyle istatistiksel açıdan anlamlı negatif yönlü ilişki gösterdiği saptanmıştır. İş-Aile Yaşam Dengesi Ölçeğinin son alt ölçeği olan iş aile uyumunun, ebeveyn-çocuk olumlu ilişkisi (r=.228, p<.01) ile pozitif yönlü anlamlı ilişki gösterdiği gözlenmiştir.

Ebeveyn-çocuk olumlu ilişkisi arttıkça yaşam doyumunun arttığı (r=.296, p<.01), aksine ebeveyn-çocuk olumsuz ilişkisi arttıkça yaşam doyumu puanında anlamlı düşüş gözlendiği (r=-.224, p<.01) bulunmuştur. Ayrıca, ebeveyn-çocuk olumsuz ilişki düzeyinin annenin yaşıyla pozitif yönlü (r=.271, p<.01) ilişki gösterdiği saptanmıştır.

Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Araştırmada iş-aile yaşam dengesi, ebeveyn-çocuk ilişkisi ve yaşam doyumunun ebeveynlik stres düzeyini yordayıcılığının test edilmesi için çoklu regresyon analizine başvurulmuştur. Sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Yordanan Değişken	Yordayıcı Değişken	t	p	β	R	R^2	F
ABST					.701	.508	12.532**
	IAOL	2.913	.006	.272			
	AIOL	3.173	.002	.302			
	IAUY	-1.714	.089	-.155			
	EÇOS	3.185	.002	.296			
	EÇOL	-3.519	.001	-.287			
	YDO	-.855	.438	-.068			

**p<.001, Kısaltmalar: ABST=Anne Baba Stresi Ölçeği Toplam Puanı; IAOL=İşin Aileye Olumsuz Etkisi; AİOL=Ailenin İşe Olumsuz Etkisi; İAUY=İş Aile Uyumu; EÇOL=Ebeveyn çocuk olumlu ilişki; EÇOS=Ebeveyn Çocuk Olumsuz İlişki; YDO=Yaşam Doyumu Toplam Puanı

Analiz sonucunda, iş-aile yaşam dengesinin 3 alt ölçek puanı, ebeveyn-çocuk ilişkisi ölçeğinin 2 alt ölçek puanı ve yaşam doyumu toplam puanının birlikte oluşturduğu regresyon modelinin ebeveynlik stresi toplam puanını anlamlı seviyede yordadığı bulunmuştur [$F(6,131)=12.532$, $p<.001$]. Ayrıntılı incelendiğinde, işin aileye olumsuz etkisi ile ailenin işe olumsuz etkisinin modele anlamlı katkı sağladığı [$t(131)=2.913$, $p=.006$; $t(131)=3.173$, $p=.002$], benzer şekilde ebeveyn-çocuk ilişkisi ölçeğinin olumlu ilişki ve olumsuz ilişki alt ölçeklerinin de modelde anlamlı pay sahibi olduğu görülmüştür [$t(131)=-3.519$, $p=.001$; $t(131)=3.185$, $p=.001$]. İş-yaşam dengesi ölçeğinin iş-aile uyumu alt ölçeğinin ve yaşam doyumu toplam puanının ise etkilerinin anlamsız olduğu saptanmıştır ($p>.05$). Sonuç olarak, modelin ebeveynlik stresi toplam puanının varyansının %51'ini açıklayabildiği bulunmuştur.

Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Araştırmanın amacına uygun olarak, çalışan annelerin pandemi döneminde ağırlıklı olarak evden ya da işyerinde çalışmalarının değişkenler açısından anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmayacağı bir dizi Tek Yönlü Varyans Analizi ile hesaplanmıştır. İki grup oluşturulurken, katılımcıların demografik bilgi formunda vermiş oldukları yanıtlardan faydalanılmış ve tamamen/çoğunlukla evden çalışma ya da tamamen/çoğunlukla işyerinde çalışma şıklarını işaretleyenler gruplara atanmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, iş-aile yaşam dengesi ölçeği odağında sadece "işin aileye olan olumsuz etkisi" alt ölçeği açısından iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma olduğu bulunmuştur [$F(1,131)=5.225$, $p=.001$]. Ortalamalara bakıldığında, pandemi süresince hep/çoğunlukla evden çalışan annelerin, hep/çoğunlukla işyerinde çalışan annelere göre "işin aileye olumsuz etkisi" puanlarının anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Ek olarak, iki grup arasında ebeveynlik stresini ölçen ABSÖ toplam puanı da anlamlı biçimde farklılaşmıştır [$F(1,131)=3.115$, $p=.012$]. Farklılaşmanın kaynağı araştırıldığında, hep/çoğunlukla evden çalışan grubun ebeveyn stresi seviyelerinin diğer gruptan anlamlı seviyede yüksek seyrettiği gözlenmiştir. Ebeveyn-çocuk ilişkisi odağında irdelendiğinde ise, hep/çoğunlukla evden çalışan annelerin, hep/çoğunlukla işyerinde çalışan annelere göre ebeveyn-çocuk olumsuz ilişkisi puanının anlamlı düzeyde daha yüksek bulunduğu [$F(1,131)=2.35$, $p=.024$], ancak ebeveyn-çocuk olumlu ilişkisi puanının iki grup arasında farklılaşmadığı bulunmuştur ($p>.05$). Benzer şekilde yaşam doyumu toplam puanı da iki grup arasında anlamlı seviyede farklılaşmamıştır ($p>.05$).

Ek bir bulgu olarak, işyerinde idari görevi olan ya da olmayan annelerin İş-Aile Yaşam Dengesi Ölçeği puanları açısından karşılaştırılması için bir dizi Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarında, iş-aile yaşam dengesi ölçeğindeki "işin aileye olan olumsuz etkisi" ve "iş-aile uyumu" alt ölçekleri açısından iki grup arasında anlamlı farklılaşma saptanmıştır

[sırasıyla, F(1,131)=4.342, p=.021; F(1,131)=4.215, p=.026]. Ortalamalar incelendiğinde, idari görev olanlarda olmayanlara göre çalışmanın ailelerini daha fazla olumsuz etkilediği, ayrıca iş-aile uyumu alt ölçek puanlarının daha düşük seyrettiği gözlenmiştir.

TARTIŞMA

Teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesi ve çevrimiçi yenilikçi çözümlerin günden güne artması sonucunda iş yaşamı da bu süreçten pek çok yönde etkilenmiş, bunun bireyler açısından en somut çıktılarından biri ise evden çalışma modellerinin gündeme gelmesi olmuştur. Özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte çalışma hayatında evden çalışma modelleri zorunluluk sebebiyle uygulanmış, sonrasında ise gönüllü olarak işverenlerin tercihi haline gelmiştir. Bu çalışmada, pandemi sürecinde evde ya da işyerinde çalışan annelerde ebeveyn stresi, ebeveyn-çocuk ilişkisi, iş-aile yaşam dengesi ve yaşam doyumu arasındaki olası ilişkiler incelenmiştir. Bunun yanında ebeveyn-çocuk ilişkisi, iş-aile yaşam dengesi ve yaşam doyumunun ebeveynlik stresini ne düzeyde yordadığı araştırılmış, son olarak katılımcılar evden ya da işten çalışma durumlarına göre bahsi geçen değişkenler açısından karşılaştırılmışlardır.

Çalışmada, ebeveyn stresi arttıkça ebeveyn-çocuk arasındaki olumlu ilişki düzeyinin ve yaşam doyumunun azaldığı, ebeveyn çocuk arasındaki olumsuz ilişki düzeyinin ise arttığı ortaya konmuştur. Ek olarak, çalışmanın çarpıcı bulgularından biri ise üç bağımsız değişkenin birlikte analize sokulduğu regresyon modelinin çalışan annelerin ebeveynlik stresinin varyansının %51'ni açıklamasıdır. Literatür incelendiğinde, ebeveynlerin yüksek düzeyde stresle karşı karşıya kalmaları durumunda zihinsel ve duygusal kaynaklarının tükenerek sağlıklı bir model olmalarının zorlaştığı (Prime, Wade ve Browne, 2020), hafif ve orta düzeyde kaygı ve depresyon gösterdikleri (Russell, Hutchison, Tambling, Tomkunas ve Horton, 2020) ortaya konmaktadır. Ebeveyn stresine yönelik yapılan çalışmalarda, ebeveyn-çocuk yakınlığının belirleyici olduğu bildirilmekle beraber (Spinelli, Lionetti, Pastore ve Fasolo, 2020; Chung ve ark., 2022), ebeveynlerin ruhsal kaynakları tükendiğinde çocukların davranışlarına verdikleri sağlıksız tepkilerin çocukla ebeveyni arasındaki çatışmaları arttırdığı, dolayısıyla olumsuz davranış örüntülerinin ortaya çıktığı ve ebeveyn-çocuk etkileşimindeki kalitenin azaldığı da bulgulanmıştır (Prime, Wade ve Browne, 2020).

Literatür incelendiğinde, pandemi sürecinde ebeveynlik stresi ile ilişkili olabilecek faktörler arasında ekonomik ve işle ilgili faktörler de belirleyici olarak sıralanmıştır (Schneider, Waldfogel ve Brooks-Gunn, 2017). Mevcut çalışmanın bulguları incelendiğinde ise, işin aileye ve ailenin işe olumsuz etkisi arttıkça annelerin ebeveyn stresi düzeylerinin arttığı görülmektedir. Bu bulgu alanyazındaki bilgiyi destekler niteliktedir. İş-aile yaşamı dengesi

açısından alanyazın incelediğinde, uzaktan çalışmanın yaşam doyumu, bireylerin refahı ve ruhsal sağlıkları gibi alanlarda hem olumlu hem olumsuz etkilerinin olduğuna dair veriler raporlayan farklı araştırma bulgularına rastlanmaktadır (Schieman ve Glavin, 2017; Kim vd., 2020; Irawanto, Novianti ve Roz, 2021; Novianti ve Roz, 2020; Wessels vd., 2019; Fedáková ve Ištoňová, 2017; Othman, Yusef ve Osman, 2009; Fisher vd., 2009). Mevcut çalışmada ise pandemi sürecinde tamamen/çoğunlukla evden çalışan annelerde, işin aileye olumsuz etkisinin tamamen/çoğunlukla işyerinden çalışan annelere göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu noktada, evden çalışan annelerin pandemi sürecinin getirdiği kısıtlamalar ile birleştiğinde, çocuk bakımı, ev işleri, eğitim sorunları gibi ebeveynlik rolleri ile bir çalışan olarak rollerinin birbirine karıştığı söylenebilir. Bunun dışında, evden çalışma modelinin, mesai dışında da işle ilgilenmeyi gerektirebildiği, dolayısıyla dikkatin, içsel gücün ve zihinsel kapasitenin bölünebildiği söylenmektedir. Ek olarak, çalışan annenin işyerinde idari bir görevinin olması da hem işin aileye olan olumsuz etkisini arttırmakta, hem de iş-aile uyumunu olumsuz yönde etkilemektedir.

Mevcut çalışmanın analiz sonuçlarına göre, ailenin işe olumsuz etkisinin artması ise ebeveyn-çocuk ilişkisinin olumsuz etkilenmesini ve yaşam doyumunun azalmasını beraberinde getirmektedir. Literatür incelendiğinde; ruh sağlığı, bakıcı yükü ve çocukların stres algıları arasında önemli ilişkiler olduğu ve bunların ebeveyn-çocuk arasındaki yakınlık ve çatışma yoğunluğuyla bağlantılı olduğu saptanmıştır (Russell vd., 2020). Yapılan çalışmada da, ebeveyn-çocuk olumlu ilişkisi arttıkça, yaşam doyumunun arttığı ve ebeveyn-çocuk olumsuz ilişkisi arttıkça, yaşam doyumunun azaldığı ortaya konmuştur.

Alan yazın, algılanan sosyal destek ve yaşam doyumunun, dayanıklılığı anlamlı düzeyde yordadığını (Baltacı ve Karataş, 2015); mutluluk ve yaşam doyumu için iş-yaşam dengesine sahip olmanın gerekliliğini (Lakshmi ve Prasanth, 2018) ortaya koymuştur. Mevcut çalışmada ulaşılan bulgular da, evden çalışma sisteminin özellikle çocukların evde olduğu durumlarda iş-aile yaşam dengesini bozduğunu ve ebeveyn stresini yükselttiğini göstermektedir.

SONUÇ

Pandemi tüm dünyayı derinden etkilemiş ve bu etkiler pandemi bittikten sonra da devam etmiştir. Özellikle teknolojik gelişmelerin, pandemideki zorunluluklarla birleşerek uzaktan çalışma modelini yaygınlaştırması, yaşanılan bu küresel sürecin önemli çıktılarından biri olmuştur. Dolayısıyla günümüzde değişen iş yaşamı ve ebeveynlik rolleri üzerine yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan mevcut çalışmanın alanyazına katkı sağlaması ümit edilmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları düşünüldüğünde, kısıtlı sürede ulaşılan katılımcı sayısının hedeflenenden az olması ilk sınır alanı olarak gözükmektedir. Verilerin yalnızca öz-bildirim ölçekleriyle ve çevrimiçi şekilde toplanması bir diğer sınırlılık olarak kabul edilebilir. Ancak sınırlılıklarının yanı sıra, güncel bir konusunun olması, çalışan annelerdeki yaşam doyumunu yordayıcı mevcut değişkenlerin bir arada analize sokulduğu başka bir çalışmanın alanyazında bulunmaması ve evden çalışma modeline ilişkin bilgiler sağlaması çalışmanın güçlü yönlerini oluşturmaktadır.

REFERANSLAR

Akca, M., ve Küçükoğlu, M. T. (2020). Covid-19 ve iş yaşamına etkileri: Evden çalişma. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, *8*(1), 71-81.

Apaydın, Ç. (2011). *Öğretim üyelerinin işe bağımlılık düzeyi ile iş-yaşam dengesi ve işaile yaşam dengesi arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Aytaç, B., Çen, S., ve Yüceol, G. P. (2018). Ebeveyn-çocuk ilişkisi ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, *25*(3), 209-221.

Bellmann, L., ve Hübler, O. (2020). Working from home, job satisfaction and work–life balance–robust or heterogeneous links?. *International Journal of Manpower*, *45*(10), 424-441.

Bruining, H., Bartels, M., Polderman, T. J., ve Popma, A. (2021). Covid-19 and child and adolescent psychiatry: An unexpected blessing for part of our population?. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *30*(7), 1139-1140.

Calvano, C., Engelke, L., Di Bella, J., Kindermann, J., Renneberg, B., ve Winter, S. M. (2021). Families in the Covid-19 pandemic: Parental stress, parent mental health and the occurrence of adverse childhood experiences results of a representative survey in Germany. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *31*(7), 1-13.

Campbell, A. M. (2020). An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives. *Forensic Science International: Reports*, *2*, 1-3.

Çelik, Ş., ve Çak, E. (2021). Covid-19 pandemi sürecinin aile üzerine etkisi. *Gevher Nesibe Journal of Medical & Health Sciences*, *6*(11), 43-49.

Chung, G., Lanier, P., ve Wong, P. Y. J. (2020). Mediating effects of parental stress on harsh parenting and parent-child relationship during coronavirus (Covid-19) pandemic in Singapore. *Journal of Family Violence*, *37*(5), 801-812.

Clark, S. C. (2000). Work/family border theory: A new theory of work/family balance. *Human relations*, *53*(6), 747-770.

Clemens, V., Deschamps, P., Fegert, J. M., Anagnostopoulos, D., Bailey, S., Doyle, M., ve Visnapuu-Bernadt, P. (2020). Potential effects of "social" distancing measures and school lockdown on child and adolescent mental health. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *29*(6), 739-742.

Cluver, L., Lachman, J. M., Sherr, L., Wessels, I., Krug, E., Rakotomalala, S., ve McDonald, K. (2020). Parenting in a time of Covid-19. *Lancet, 395*, 64.

Cohen, A., ve Liani, E. (2009). Work-family conflict among female employees in Israeli hospitals. *Personnel Review*, *38*(2), 124-141.

Contreras, F., Baykal, E., ve Abid, G. (2020). E-leadership and teleworking in times of Covid-19 and beyond: What we know and where do we go. *Frontiers in Psychology*, *11*, 1-11.

Crosbie, T., ve Moore, J. (2004). Work–life balance and working from home. *Social Policy and Society*, 3(3), 223-233.

Dağlı, A., ve Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *15*(59), 1250-1262.

Delina, G., ve Raya, R. P. (2013). A study on work-life balance in working women. *International Journal of Commerce, Business and Management*, *2*(5), 274-282.

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment, 49* (1), 71-75.

El Akmal, M., Marpaung, W., Manurung, Y. S., ve Mirza, R. (2021). Work from home during the pandemic & work-life balance: Married working woman perspective. *International Research Journal of Advanced Engineering and Science*, *6*(2), 1-5.

Fedáková, D., ve Ištoňová, L. (2017). Slovak IT-employees and new ways of working: Impact on work-family borders and work-family balance. *Ceskoslovenska Psychologie*, *61*(1), 68-83.

Fisher, G. G., Bulger, C. A., ve Smith, C. S. (2009). Beyond work and family: A measure of work/nonwork interference and enhancement. *Journal of Occupational Health Psychology*, *14*(4), 441-458.

Fonner, K. L., ve Roloff, M. E. (2010). Why teleworkers are more satisfied with their jobs than are office-based workers: When less contact is beneficial. *Journal of Applied Communication Research*, *38*(4), 336-361.

Gajendran, R. S., ve Harrison, D. A. (2007). The good, the bad, and the unknown about telecommuting: meta-analysis of psychological mediators and individual consequences. *Journal of Applied Psychology*, *92*(6), 1524-1541.

Gálvez, A., Tirado, F., ve Alcaraz, J. M. (2020). "Oh! Teleworking!" Regimes of engagement and the lived experience of female Spanish teleworkers. *Business Ethics: A European Review*, *29*(1), 180-192.

Gausman, J., ve Langer, A. (2020). Sex and gender disparities in the Covid-19 pandemic. *Journal of Women's Health*, *29*(4), 465-466.

Hammer, L. B., Neal, M. B., Newsom, J. T., Brockwood, K. J., ve Colton, C. L. (2005). A longitudinal study of the effects of dual-earner couples' utilization of family-friendly workplace supports on work and family outcomes. *Journal of Applied Psychology*, *90*(4), 799-813.

Hetherington, E. M., ve Clingempeel, W. G. (1992). Coping with marital transitions: A family systems perspective. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 57*, 1–207.

Irawanto, D. W., Novianti, K. R., ve Roz, K. (2021). Work from home: Measuring satisfaction between work–life balance and work stress during the Covid-19 pandemic in Indonesia. *Economies*, *9*(3), 96-109.

James Riegler, L., Raj, S. P., Moscato, E. L., Narad, M. E., Kincaid, A., ve Wade, S. L. (2020). Pilot trial of a telepsychotherapy parenting skills intervention for veteran families: Implications for managing parenting stress during Covid-19. *Journal of Psychotherapy Integration*, *30*(2), 290-305.

Jyothi Sree, V., ve Jyothi, P. (2012). Assessing work-life balance: From emotional intelligence and role efficacy of career women. *Advances in Management*, *5*(6), 35-43.

Kavi, E., & Koçak, O. (2010). Bilgi toplumunda evden çalışmanın etik boyutu. *Sosyal Siyaset Konferansları, 59*, 69-88.

Kıcır, B. (2019). Evden çalışma: Özgürlük mü esaret mi?, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21*(1), 173-196.

Kırmızıgül, H. G. (2020). Covid-19 salgını ve beraberinde getirdiği eğitim süreci. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *7*(5), 283-289.

Koçak, Z., ve Harmancı, H. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde ailede ruh sağlığı. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5,* 183-207.

Konrad, A. M., ve Mangel, R. (2000). The impact of work-life programs on firm productivity. *Strategic Management Journal*, *21*(12), 1225-1237.

Kramer, A., ve Kramer, K. Z. (2020). The potential impact of the Covid-19 pandemic on occupational status, work from home, and occupational mobility. *Journal of Vocational Behavior*, *119*, 1-4.

Lakshmi, N., ve Prasanth, V. S. (2018). A study on work-life balance in working women. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Scientific Research, 1*, 76-88.

Mellner, C., Aronsson, G., ve Kecklund, G. (2014). Boundary management preferences, boundary control, and work-life balance among full-time employed professionals in knowledge-intensive, flexible work. *Nordic Journal of Working Life Studies*, *4*(4), 7-23.

Mustajab, D., Bauw, A., Rasyid, A., Irawan, A., Akbar, M. A., ve Hamid, M. A. (2020). Working from home phenomenon as an effortto prevent Covid-19 attacksand its impacts on work wroductivity. *The International Journal of Applied Business, 4*(1), 13-21.

Novianti, K. R., ve Roz, K. (2020). Teleworking and workload balance on job satisfaction: Indonesian public sector workers during Covid-19 pandemic. *Asia Pacific Management and Business Application*, *9*(1), 1-10.

Ones, L. (2020). The Covid-19 pandemic: A family affair. *Journal of Family Nursing, 26*(2), 87-89.

Öngören, S. (2021). The pandemic period and the parent-child relationship. *International Journal of Contemporary Educational Research*, *8*(1), 94-110.

Othman, N., Yusef, S. A. M., ve Osman, W. R. S. (2009). A conflict between professional vs. domestic life? Understanding the use of ICT in teleworking for balance in work and family units. *Computer and Information Science, 2*, 3–15.

Özmen S. K., ve Özmen A. (2012). Anne baba stres ölçeğinin geliştirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, *42*(196), 20- 35.

Özyürek, A., ve Çetinkaya, A. (2021). Covid-19 pandemi döneminde aile ve ebeveyn-çocuk ilişkilerinin incelenmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *18*(1), 96-106.

Palumbo, R. (2020). Let me go to the office! An investigation into the side effects of working from home on work-life balance. *International Journal of Public Sector Management*, *33*(6), 771-790.

Park, C. L., Russell, B. S., Fendrich, M., Finkelstein-Fox, L., Hutchison, M., ve Becker, J. (2020). Americans' Covid-19 stress, coping, and adherence to CDC guidelines. *Journal of General Internal Medicine*, *35*(8), 2296-2303.

Prime, H., Wade, M., ve Browne, D. T. (2020). Risk and resilience in family well-being during the Covid-19 pandemic. *American Psychologist*, *75*(5), 631-649.

Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xie, B., ve Xu, Y. (2020). A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the Covid-19 epidemic: Implications and policy recommendations. *General psychiatry*, *33*(2), 1-3.

Regenold, N., ve Vindrola-Padros, C. (2021). Gender matters: A gender analysis of healthcare workers' experiences during the first Covid-19 pandemic peak in England. *Social Sciences*, *10*(2), 43-62.

Russell, B. S., Hutchison, M., Tambling, R., Tomkunas, A. J., ve Horton, A. L. (2020). Initial challenges of caregiving during Covid-19: Caregiver burden, mental health, and the parent–child relationship. *Child Psychiatry & Human Development*, *51*(5), 671-682.

Russell, H., O'Connell, P. J., ve McGinnity, F. (2009). The impact of flexible working arrangements on work–life conflict and work pressure in Ireland. *Gender, Work & Organization*, *16*(1), 73-97.

Sandoval-Reyes, J., Idrovo-Carlier, S., ve Duque-Oliva, E. J. (2021). Remote work, work stress, and work–life during pandemic times: A Latin America situation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *18*(13), 1-12.

Schneider, W., Waldfogel, J., ve Brooks-Gunn, J. (2017). The Great Recession and risk for child abuse and neglect. *Children and Youth Services Review*, *72*, 71-81.

Song, Y., ve Gao, J. (2020). Does telework stress employees out? A study on working at home and subjective well-being for wage/salary workers. *Journal of Happiness Studies*, *21*(7), 2649-2668.

Stanton, R., To, Q. G., Khalesi, S., Williams, S. L., Alley, S. J., Thwaite, T. L., ve Vandelanotte, C. (2020). Depression, anxiety and stress during Covid-19: Associations with changes in physical activity, sleep, tobacco and alcohol use in Australian adults. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(11), 1-13.

Tiwery, W. Y., Patty, F. N., ve Nanlohy, D. F. (2021). Role of family for children's education during a pandemic in eastern indonesia. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, *12*(7), 1522-1527.

Ungerson, C., ve Yeandle, S. (2005). Care workers and work—life balance: The example of domiciliary careworkers. Editör D. M., *Work-life balance in the 21st Century (pp. 246-262)*. Palgrave Macmillan, London.

Usher, K., Bradbury Jones, C., Bhullar, N., Durkin, D. J., Gyamfi, N., Fatema, S. R., ve Jackson, D. (2021). Covid-19 and family violence: Is this a perfect storm?. *International Journal of Mental Health Nursing*, *30*(4), 1022-1032.

Uzun, H., Karaca, N. H., ve Metin, Ş. (2021). Assesment of parent-child relationship in Covid-19 pandemic. *Children and Youth Services Review*, *120*, 1-11.

Wessels, C., Schippers, M. C., Stegmann, S., Bakker, A. B., van Baalen, P. J., ve Proper, K. I. (2019). Fostering flexibility in the new world of work: a model of time-spatial job crafting. *Frontiers in Psychology*, *10*, 505-519.

Zhang, H. (2020). The influence of the ongoing Covid-19 pandemic on family violence in China. *Journal of Family Violence, 37*, 733-743.

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremlerinin Nüfusa Etkisi: Hatay İli Örneği

Eren ŞENOL[1]

1- Doç. Dr.; Giresun Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. eren.senol@giresun.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2510-8491

ÖZET

Nüfus, Türk Dil Kurumu (TDK) güncel sözlükte dar anlamı ile "kişi" ve devamında biraz daha kapsamlı olacak şekilde "bir ülkede, bir bölgede, bir evde belirli bir anda yaşayanların oluşturduğu toplam sayı olarak tanımlanmıştır. Mekânın sahiplenilmesi, korunması, potansiyelinin değerlendirilmesi açısından nüfusun büyük önemi vardır. Bu nedenle devletler, nüfus özelliklerinin tespiti için yoğun emek ve çaba harcarlar; yüksek maliyetli sayımlar yaparlar.

Nüfusun anlık durumunun bilinmesi kadar değişim yönünün takibi de büyük önem taşır. Sayımlarla derlenen veriler, öncesi ile birlikte değerlendirilmekte, geleceğe dönük tahminler yapılmakta, demografiden ekonomiye, kültürel yaşamdan siyasete kadar sosyal alanların hemen hemen hepsi ile ilgili politikalar üretilmektedir. Ekstrem olaylar hazırlanan nüfus tahminlerinde sapmayı artırmakta, bu tahminlere göre üretilen politikalarda, hazırlanan plan ve projelerde revizyona yol açmaktadır.

Savaşlar, iç karışıklıklar, afetler, salgınlar nüfusta büyük değişimlere yol açabilmektedir. 6 Şubat 2023'te yaşanan Kahramanmaraş depremleri sonrasında özellikle Malatya, Hatay, Kahramanmaraş ve Adıyaman illerinin nüfuslarında önemli değişimler yaşanmıştır.

Eldeki çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) veri setleri kullanılarak depremin Hatay nüfusuna etkisi araştırılmıştır. Sonuçta, nüfus miktarında azalmaya yol açtığı, bazı yaş gruplarında azalmanın daha belirgin olduğu, nüfus hareketliliğini artırdığı tespit edilmiştir. Hatay, ülke için özel illerden biridir. Nüfustaki negatif yönde değişimi tersine çevirecek, mevcut nüfusu yerinde tutacak teşviklere ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Deprem, Nüfus, Göç, Hatay İli, Türkiye.

GİRİŞ

Nüfus, Türk Dil Kurumu (TDK) güncel sözlükte dar anlamı ile "kişi" ve devamında biraz daha kapsamlı olacak şekilde "bir ülkede, bir bölgede, bir evde belirli bir anda yaşayanların oluşturduğu toplam sayı olarak tanımlanmaktadır (URL 1). Mekânın sahiplenilmesi, korunması, potansiyelinin değerlendirilmesi açısından nüfusun büyük önemi vardır. Bu nedenle devletler, nüfus özelliklerinin tespiti için yoğun emek ve çaba harcarlar; yüksek maliyetli sayımlar yaparlar.

Nüfusun anlık durumunun bilinmesi kadar değişim yönünün takibi de büyük önem taşır. Sayımlarla derlenen veriler öncesi ile birlikte değerlendirilmekte, geleceğe dönük tahminler yapılmakta, demografiden ekonomiye, kültürel yaşamdan siyasete kadar sosyal alanların hemen hemen hepsi ile ilgili politikalar üretilmektedir. Ekstrem olaylar hazırlanan nüfus

tahminlerinde sapmayı artırmakta, bu tahminlere göre üretilen politikalarda, hazırlanan plan ve projelerde revizyona yol açmaktadır.

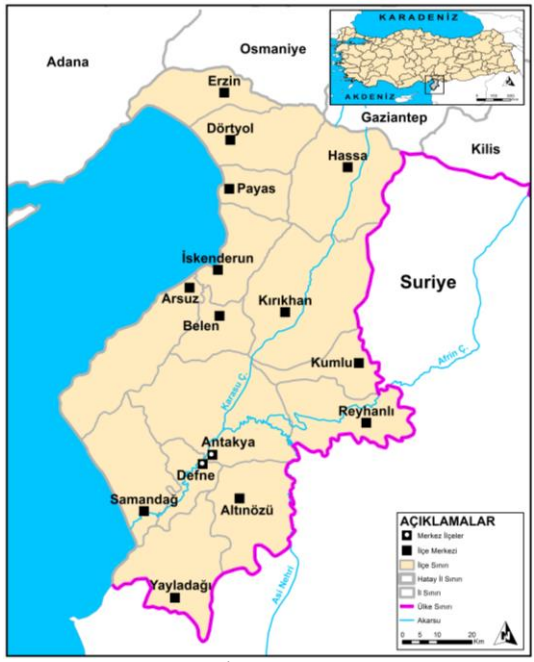
Savaşlar, iç karışıklıklar, afetler, salgınlar nüfusta büyük değişimlere yol açabilmektedir (Kaştan, 2000: 65; Koçlar ve Bozkurt, 2021: 127-129; Temurçin, 2009: 177; Turna, 2011: 12; Südaş, 2004: 76-79). 2000'li yılların başında Endonezya'da yaşanan tsunami, Kuzey Afrika'da başlayan Arap Baharı, sonrasında Covid 19 salgını bu kapsamda akla gelen ilk örneklerdir. Komsu ülke Suriye'de yaşanan iç karışıklık ile kuzeyde Ukrayna-Rusya arasındaki savaş Türkiye'yi uluslararası göç alan ülke konumuna getirmiştir (Sönmez ve Ayik, 2020: 66-70; Başçılar vd., 2022: 797-798). Ama ülkemiz Türkiye için en elim olanı, en taze olanı 6 Şubat 2023'te yaşanan Kahramanmaraş depremleridir ve depremler sonrasında nüfus dağılışında dikkat çeken değişimler meydana gelmiştir (Ayhan ve Çapan, 2023: 11).

6 Şubat 2023 sabahında ve devamında Kahramanmaraş merkezli, aletsel büyüklüğü 7'nin üzerinde iki büyük deprem meydana gelmiş, çok sayıda bina yıkılıp, büyük mal kaybı yaşanırken, 50.000'in üzerinde vatandaşımız da hayatını kaybetmiştir (URL 2). Artçı sarsıntıların tetiklediği korku, iş ve barınma alanı kaybı, tedarik zincirinde bozulma, temel ihtiyaçları karşılamada yaşanan problemler, çocuk nüfusu koruma isteği, üniversitelerin uzaktan eğitime geçmesi ile birlikte depremden etkilenen illerde, nüfusun bir kısmı ikamet ettiği ili göçle terk etmiş, terkedilen ve gidilen yerde nüfusta değişim yaşanmıştır. Bu çalışmada göçle en fazla nüfus kaybeden Hatay iline odaklanılmıştır.

Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları, Genel Özellikleri

Çalışma alanı Hatay; Türkiye'nin güneyinde, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü sınırları içerisinde yer alır. Kuzeybatısında Adana, kuzeyinde Osmaniye, kuzeydoğusunda Gaziantep illeri bulunur (Şekil 1). Doğu ve güneyden Suriye, batıdan Akdeniz ile çevrelenmiş olan ilin yüzölçümü 5.524 km^2'dir (URL 3).

Hatay ili 15 ilçeden oluşmaktadır. Kuzey – güney yönünde uzanan ilin batı yarısında Akdeniz'e kıyısı bulunan ilçeler (Kuzeyden güneye doğru sırasıyla Erzin, Dörtyol, Payas, İskenderun, Arsuz, Samandağ, ve Yayladağı); doğu yarısında ise (Güneyden kuzeye doğru bunlar Altınözü, Antakya, Reyhanlı, Kumlu, Kırıkhan, ve Hassa ilçeleri) Suriye ile komsu olan ilçeler yer alır. İlin batısı ile doğusu arasında geçişin sağlandığı kesimde Belen ilçesi vardır. Büyükşehir Belediyesinin ana metropoliten alanlarını oluşturan Defne ile kadim Antakya şehri ilin merkezi kısmında yer alır. Doğu Afrika Fay Hattı, Türkiye sınırları içindeki adı ile Doğu Anadolu Fayı, Hatay ili sınırlarından geçer Özşahin, 2020: 6). Bu nedenle il tarihi süreçte çok sayıda depreme sahne olmuştur (Kaya ve Kıyılı, 2009: 404).

Harita 1: Hatay İlinin Lokasyon Haritası

Amaç, Malzeme ve Yöntem

Bu çalışmada depremin Hatay ili nüfusuna etkisini analiz etmek amaçlanmıştır. Araştırmanın ana materyalini TÜİK tarafından derlenen ve açık erişim ile sunulan veri setleri oluşturmaktadır. Ülkede nüfusa ilişkin veriler 2000 ve öncesinde De Facto, 2007 ve sonrasında ise De Jure sayım yöntemine göre derlenmiştir. Bu çalışmada depremin yerleşik nüfus üzerindeki etkisine odaklanıldığı için 2007 sonrası veriler üzerinden değerlendirmeler yapılmış; yıl aralığı 2007 - 2023 olarak sınırlandırılmıştır. 2007-2022 yılları arasındaki veriler üzerinden ilin nüfus özelliklerinin deprem öncesi ivmesi belirlenmiştir. Bu ivme deprem sonrası 2023 verileri ile kıyaslanarak, depremin nüfus üzerindeki etkisini tespit etme yöntemi tercih edilmiştir.

BULGULAR

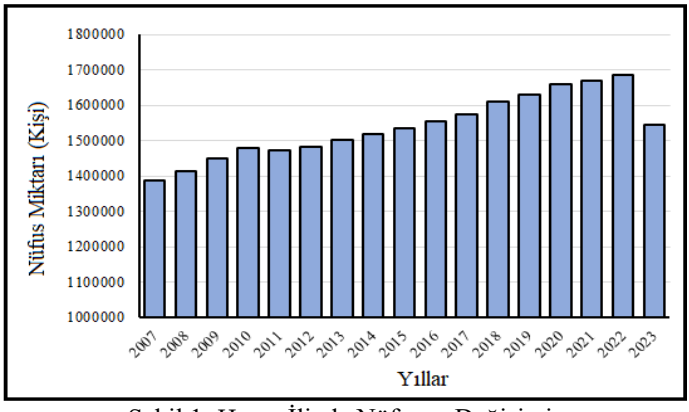
Depremden Sonra Hatay İlinin Nüfus Miktarı

Hatay ilinde nüfus miktarı 2007-2022 yılları arasında, 2011 yılındaki kısmi düşüş haricinde sürekli olarak artmıştır. 15 yıllık bu dönemde mevcut nüfusa yaklaşık olarak 300.000 kişi eklenmiş, il nüfusu 1.386.224'den 1.686.043'e yükselmiştir (Tablo 1, Şekil 1). Hatay, deprem öncesinde nüfuslanan bir il konumundadır.

Tablo 1: Hatay İlinde Nüfus Miktarı ve Artış Hızının Değişimi

Yıllar	Nüfus Miktarı (kişi)	Dönem	Değişim Miktarı	Artış Hızı (%)
2007	1386224	-	-	-
2008	1413287	2007-2008	27063	1,9
2009	1448418	2008-2009	35131	2,5
2010	1480571	2009-2010	32153	2,2
2011	1474223	2010-2011	-6348	-0,4
2012	1483674	2011-2012	9451	0,6
2013	1503066	2012-2013	19392	1,3
2014	1519836	2013-2014	16770	1,1
2015	1533507	2014-2015	13671	0,9
2016	1555165	2015-2016	21658	1,4
2017	1575226	2016-2017	20061	1,3
2018	1609856	2017-2018	34630	2,2
2019	1628894	2018-2019	19038	1,2
2020	1659320	2019-20120	30426	1,9
2021	1670712	2020-2021	11392	0,7
2022	1686043	2021-2022	15331	0,9
2023	1544640	2022-2023	-141403	-8,8

Kaynak: TÜİK, ADNKS verileri (2007 – 2023).

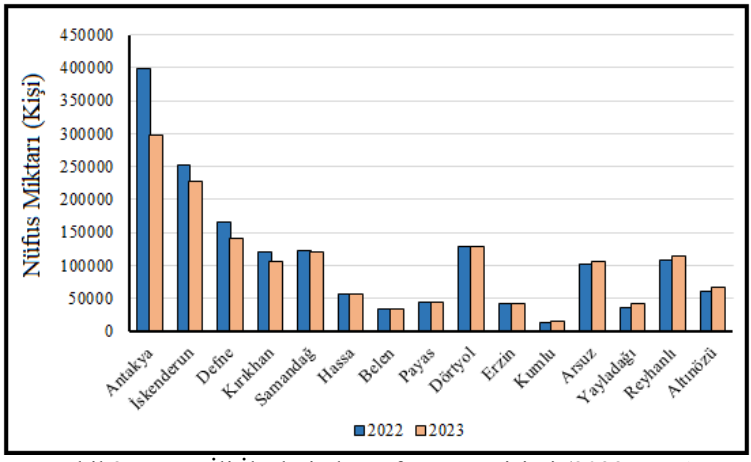
Şekil 1: Hatay İlinde Nüfusun Değişimi.

Hatay ilinin nüfusu, deprem sonrasında 141.403 kişi azalmıştır. 2007-2022 yılları arasında nüfus artış hızı %1,3 olarak gerçekleşen; bu oranla sıralamada 81 il içerisinde 20. sırada kendine yer bulan Hatay ilinin 2023 yılında nüfus artış hızı % -8,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçla 81 il içerisinde 80. sıraya (son sırada %-9 ile Malatya ili) gerilemiştir. Ancak burada şunu vurgulamak gerekir: Azalma il geneline yayılmamıştır. Başta Antakya, İskenderun, Defne ve Kırıkhan olmak üzere Samandağ, Hassa ve Belen ilçelerinde gerçekleşmiştir (Tablo 2, Şekil 2).

Tablo 2: Hatay İli İlçelerinde Nüfusun Değişimi (2022-2023)

İlçeler	2022	2023	Değişim Miktarı
Antakya	399045	298620	-100425
İskenderun	251682	227498	-24184
Defne	165494	142146	-23348
Kırıkhan	121028	106975	-14053
Samandağ	123447	120600	-2847
Hassa	56675	55604	-1071
Belen	34449	34430	-19
Payas	43919	44131	212
Dörtyol	128941	129276	335
Erzin	41558	42425	867
Kumlu	13333	14971	1638
Arsuz	101233	106118	4885
Yayladağı	36803	41698	4895
Reyhanlı	108092	113615	5523
Altınözü	60344	66533	6189
Toplam	1686043	1544640	-141403

Kaynak: TÜİK, ADNKS verileri (2022 – 2023).

Şekil 2: Hatay İli İlçelerinde Nüfusun Değişimi (2022-2023).

Deprem sonrasında ili oluşturan 15 ilçeden 8'inde nüfus artmış; 7'sinde ise azalmıştır. Azalma, nüfusu fazla olan ilçelerde daha belirgin olmuştur. Buralarda yıkımın fazla olması, alt ve üst yapıdaki hasar nedeni ile tedarik zincirinin bozulması, iş ve barınma yeri kaybı, üniversitenin eğitime ara vermesi vb. etkili olmuştur.

Depremden Sonra Hatay İli ve Göçler

Sınırları değişmeyen bir alanda doğum ve alınan göç nüfusu artırıcı; ölümler ile verilen göç ise azaltıcı etki yapar (Yılmaz, 2024: 78). Hatay

ilinde 2023 yılında 27.574 ölüme karşılık 20.056 doğum gerçekleşmiştir. Bu kapsamda azalmanın 7.518'i doğumlara oranla ölümlerin fazla olmasından; geriye kalan 133.885'i ise alınana kıyasla çok daha yüksek göç verilmesinden kaynaklanmıştır. Deprem, il dışına göçü tetiklemiştir. Deprem sonrasında ili terk eden nüfus daha çok büyük şehirlere göç etmiştir. Bunlar içinde güneydeki illerin ilk sıralarda olması dikkat çekmektedir. İş imkânlarının, kültürel ve coğrafi yakınlığın, hısım-akraba-tanıdık varlığının (sosyal ağların), göçe katılan kişi tarafından biliniyor-tanınıyor olmanın göçte yer tercihinde etkili olduğu görülmektedir. Deprem sonrası ülkenin güneyindeki turistik otellerin depremzedelere açılması, konaklama imkânı sağlanması da bu görünümün ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Tablo 3: Hatay'ın Verdiği Göçün İllere Göre Dağılımı (2023)

İller	Verdiği Göç
Ankara	18356
Mersin	14855
İstanbul	13882
Antalya	12660
Adana	7604
Konya	7337
Gaziantep	7094
İzmir	6935
Muğla	4327
Bursa	3885
Osmaniye	3875
Eskişehir	3205
Kocaeli	2741
Mardin	2500
Diğer İller	54991
Toplam	164247

Kaynak: TÜİK, ADNKS verileri (2023).

Deprem sonrası Hatay, az sayıda göç de almıştır. Memur atamaları, depreme bağlı olarak beliren iş imkânları (hafriyat, inşaat başta olmak üzere) bu gelişlerin ana sebebi olarak belirmektedir. Yine büyük şehirlerden ve çevre illerden geliş söz konusudur. Bu kapsamda coğrafi yakınlığın yer tercihinde etkili olduğu görülmektedir. Burada şunu özellikle belirtmek gerekir: Deprem sonrası Hatay, bazıları için göçle terk edilecek; bazıları için de göç edilecek yere dönüşmüştür. Deprem nedeni ile şimdilik terk edenlerin sayısı fazladır. Yakın zamanda bu ekstrem doğa olayının izlerinin silinmesi ile birlikte dönülecek yere dönüşmesi umut edilmektedir.

Tablo 4: Hatay'ın Aldığı Göçün İllere Göre Dağılımı (2023)

İller	Aldığı Göç
İstanbul	5806
Adana	2378
Ankara	2153
Antalya	1946
Gaziantep	1919
Osmaniye	1861
Mersin	1783
İzmir	1411
Kahramanmaraş	1253
Diğer İller	16558
Toplam	37068

Kaynak: TÜİK, ADNKS verileri (2007 – 2023).

Deprem sonrasında Hatay'da; hem Hatay nüfus kütüğüne kayıtlı olanların hem de diğer illerin nüfus kütüğüne kayıtlı olanların sayısında azalma olmuştur. Sayı olarak Hatay kütüğüne kayıtlılarda azalmanın daha fazla olduğu görülse de oransal değerlendirme yapıldığında diğer illere kayıtlılarda Hatay ili dışına çıkışın daha fazla olduğu tespit edilmektedir. Bunun sonucunda deprem öncesi ildeki Hataylıların oranı %84,8 iken deprem sonrasında %85,8'e yükselmiştir. Bu veriler kapsamında deprem sonrasında il ile bağı zayıf olanların, ili terk konusunda daha istekli oldukları söylenebilir. Aile büyükleri, arazisi velhasıl bağı olanların Hatay'da kaldığını ama buna karşın terk edenlerin de olduğu görülmektedir. Şartlar düzeldikçe ikinci grupta dönüşün olacağı umut edilmektedir.

Tablo 5: Deprem Öncesi ve Sonrasında Hatay Nüfusunun, Nüfusa Kayıtlı Olduğu Yere Göre Dağılımı

	2022	Oran	2023	Oran	Değişim
Hatay İli Nüfus Kütüğüne Kayıtlı Olanlar	1430167	84,8	1325296	85,8	+1,0
Diğer İllerin Nüfus Kütüğüne Kayıtlı Olanlar	259646	14,9	214376	13,9	-1,0
Yurt Dışı Nüfus Kütüğüne Kayıtlı Olanlar	5250	0,3	4968	0,3	0
Toplam	1686043	100	1544640	100	0

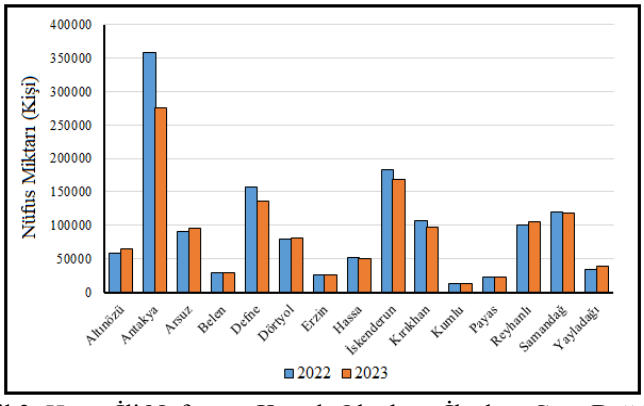
Nüfus kütüğüne kayıtlı olma durumu ilçe düzeyinde analiz edildiğinde il içi nüfus hareketliliğinin yönü hakkında çıkarımlar yapılabilmektedir. Deprem öncesine göre Hatay ili nüfus kütüğüne kayıtlı olanların sayısı Altınözü (6253 kişi), Arsuz (5186 kişi), Belen (536 kişi), Dörtyol (905 kişi), Erzin (624 kişi), Kumlu (1062 kişi), Payas (450 kişi), Reyhanlı (5032 kişi) ve Yayladağı (5414 kişi) ilçelerinde artmış; Antakya

(81480 kişi), Defne 21211 kişi), İskenderun (13901 kişi), Kırıkhan (10476 kişi) ve Samandağ (2612 kişi) ilçelerinde ise azalmıştır. Bu veriler kapsamında deprem sonrasında özellikle Altınözü, Arsuz, Reyhanlı ve Yayladağı'nın il içinde göç alan yerlere dönüştüğü söylenebilir.

Tablo 6: Hatay İli Nüfusuna Kayıtlı Olanların İlçelere Göre Dağılımı

İlçeler	2022	2023	Değişim
Altınözü	58876	65129	6253
Antakya	357362	275882	-81480
Arsuz	90823	96009	5186
Belen	29260	29796	536
Defne	157860	136649	-21211
Dörtyol	79539	80444	905
Erzin	25276	25900	624
Hassa	51212	50557	-655
İskenderun	182538	168637	-13901
Kırıkhan	107375	96899	-10476
Kumlu	12691	13753	1062
Payas	22434	22884	450
Reyhanlı	100668	105700	5032
Samandağ	120665	118053	-2612
Yayladağı	33588	39004	5416
Toplam	1430167	1325296	-104871

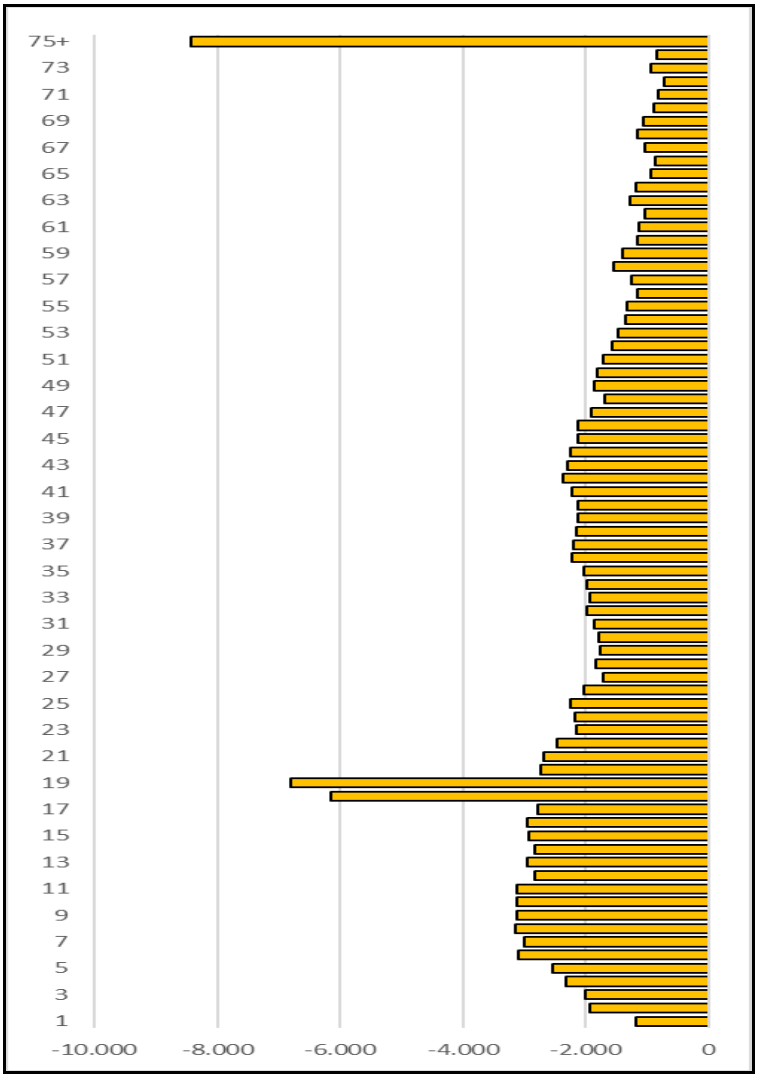
Kaynak: TÜİK, ADNKS verileri (2023).

Şekil 3: Hatay İli Nüfusuna Kayıtlı Olanların İlçelere Göre Dağılımı

Depremden Sonra Hatay İli Nüfusunun Yaş ve Cinsiyet Yapısı

Salgın hastalıklar ya da savaşlar yaş grubu seçebilmektedir. Depremin Hatay nüfusunun yaş yapısı üzerindeki etkisini değerlendirmek için önce TÜİK'ten hem 2022 hem de 2023 yılı nüfusu, birer yaş aralıklı olarak talep edilmiş ve devamında temin edilmiştir. 2022 yılında "0" yaş grubunda olanların sayısı, 2023 yılı sonuna kadar bir yaş aldıklarından, 2023 nüfusunun "1" yaş grubundakiler ile kıyaslanmıştır. Aynı yöntem diğer yaşlar için de uygulanmıştır. Bu işlem sonucunda her yaşta azalma olduğu, alt yaş gruplarında azalmanın daha fazla olduğu; 18 ve 19 ile 75 yaş üstünde ise dikkat çekecek düzeyde belirgin olduğu tespit edilmiştir. (Şekil 4).

Şekil 4: Deprem Sonrasında Nüfusun Yaş Yapısında Değişim (2022-2023).

2022 verilerine göre Hatay ilinde özellikle 18 ve 19 yaşta belirgin bir azalma olmuştur. Bu yüksek oranlı azalma üzerinde, esas itibari ile yükseköğrenim amacı ile başka illerden Mustafa Kemal Üniversitesi'ne gelen öğrencilerin, deprem sonrası uzaktan eğitime geçilmesi ile birlikte ilden ayrılması etkili olmuştur. Ayrıca liseyi bitirip sınava girenlerin de Hatay dışını tercih etmek durumunda kalması, bu azalmanın bir diğer sebebi olarak belirmektedir. Bunlar haricinde başta ekonomik gerekçeler olmak üzere değişik sebeplerle için il dışına çıkışın da rolü vardır. Genç nüfustaki bu azalmanın etkisi ile ilin medyan yaşı 2022'de 30,6 iken bir yıl içinde 31,4'e yükselmiştir.

75 ve üzeri yaştaki azalma ise yaşa bağlı ölümlerin eseridir. Grafikte abartılı görülmesi ise TÜİK'in veri sunma sistemi ile ilgilidir[1].

2023 yılında il nüfusuna dâhil olan bebek nüfus miktarı 18.939'dur. 2022 yılı için bu rakam 23.217'dir. Bir yıl içinde görülen 4.278 kişilik azalma (%18,4) oldukça dikkat çekicidir. Depremle birlikte yaşanan ve ilerleyen yıllarda nüfus piramitlerinde daralmayı gözle görülür hale getirecek olan keskin azalma, bebekli nüfusun ili terk etmesi, deprem sonrası bebek isteğinin ertelenmesi, deprem sonrası yaşanan düşük vakaları vb. gibi faktörlerle açıklanabilir. Ancak bunları doğrulamak için daha detaylı çalışmalarına ihtiyaç vardır.

Deprem öncesinde Hatay ili nüfusunda cinsiyet oranı bakımından genel anlamda denge hali söz konusudur. Deprem sonrasında nüfus azalmış, ancak bu azalma genel olarak cinsiyet dengesinde değişime yol açmamıştır. Konu ilçeler düzeyinde incelendiğinde Yayladağı ve Antakya ilçeleri özelinde değişim olduğu görülmektedir (Tablo 7). Yayladağı'nda deprem öncesinde %55'olan erkek oranının %52'ye düştüğü görülmektedir. Antakya ilçesinde de erkek oranında %1'lik artış meydana gelmiş, %50'den, %51,1'e yükselmiştir. Deprem sonrası enkazın kaldırılması ve artan inşaat faaliyetlerine bağlı olarak erkek işgücüne duyulan ihtiyaç, bu değişimlerin sebebi olarak belirmektedir. Bu veriler kapsamında deprem sonrası nüfus değişimi ile cinsiyet arasında Antakya ve Yayladağı ilçeleri dışında kalan ilçelerde anlamlı bir ilişki olduğunu söylemek güçtür.

[1] Grafikte 75 yaş ve üzeri nüfusta azalma oldukça yüksek görünmektedir. Şekilde her bir satır "1" yaş aralığını göstermektedir. TÜİK yaşa göre dağılımda 75 ve üzeri yaştakileri toplu olarak sunmaktadır. Grafikte de 75 ve üzeri tek bir yaşı değil, 75 ve üstündeki tüm nüfusu ifade ettiğinden, böyle bir görünüm ortaya çıkmıştır. Örneğin 75 ve 85 arasında 10; 75 ile 90 arasında 15 yaş vardır. 75 ve üzeri yaştaki azalma 10'a ya da 15'e bölünse muhtemelen yaşa göre azalma öncekiler ile uyumlu bir görünümde olacak; 75 ve üzeri yaştaki değişim ekstrem bir durum olarak algılanmayacaktı.

Tablo 7: Hatay İli ve İlçelerinde Deprem Öncesi ve Sonrasında Nüfusun Cinsiyet Yapısı

İlçeler	2022				2023			
	Erkek	Kadın	Toplam	%	Erkek	Kadın	Toplam	%
Altınözü	30832	29512	60344	51,1	33883	32650	66533	50,9
Antakya	199633	199412	399045	50,0	152567	146053	298620	51,1
Arsuz	51795	49438	101233	51,2	53706	52412	106118	50,6
Belen	17378	17071	34449	50,4	17399	17031	34430	50,5
Defne	81462	84032	165494	49,2	71494	70652	142146	50,3
Dörtyol	64763	64178	128941	50,2	65088	64188	129276	50,3
Erzin	20907	20651	41558	50,3	21384	21041	42425	50,4
Hassa	28961	27714	56675	51,1	28482	27122	55604	51,2
İskenderun	126156	125526	251682	50,1	114880	112618	227498	50,5
Kırıkhan	60953	60075	121028	50,4	54147	52828	106975	50,6
Kumlu	6897	6436	13333	51,7	7950	7021	14971	53,1
Payas	22135	21784	43919	50,4	22284	21847	44131	50,5
Reyhanlı	54512	53580	108092	50,4	57425	56190	113615	50,5
Samandağ	60519	62928	123447	49,0	59840	60760	120600	49,6
Yayladağı	20225	16578	36803	55,0	21774	19924	41698	52,2
Toplam	847128	838915	1686043	50,2	782303	762337	1544640	50,6

Kaynak: TÜİK, ADNKS verileri (2007 – 2023).

Depremden Sonra Eğitim Durumuna Göre Hatay İli Nüfusu

Deprem sonrasında her eğitim seviyesindeki nüfus grubunda azalma meydana gelmiştir (Tablo 8).

Tablo 8: Deprem Sonrasında Nüfusun Eğitim Seviyesine Göre Değişimi

Eğitim Düzeyi	2022	2023	Değişim Miktarı	Değişim Oranı (%)
Bilinmeyen	29901	13520	-16381	-54,8
Okuma Yazma Bilmeyen	23619	22360	-1259	-5,3
Okuma yazma Bilen Ancak Bir Okul Bitirmeyen	65336	59953	-5383	-8,2
İlkokul	251496	239252	-12244	-4,9
Ortaokul ve Dengi Okul	361524	343772	-17752	-4,9
Lise ve Dengi Okul	290027	268447	-21580	-7,4
Yüksekokul ve Fakülte	192306	177558	-14748	-7,7
Yüksek Lisans	19083	17615	-1468	-7,7
Doktora	2227	1791	-436	-19,6
Toplam	1235519	1144268	-91251	-7,4

Kaynak: TÜİK, ADNKS verileri (2007 – 2023).

Deprem öncesi ve sonrasında nüfusun eğitim düzeyine göre oransal dağılımı incelendiğinde eğitim düzeyi bilinmeyenler ile ilkokul ve ortaokul mezunlarının oranında artış olduğu ancak bunların büyük boyutlu değişimler

olmadığı görülmektedir (Tablo 9). Deprem sonrasında özellikle üniversitede eğitime ara verilmesi ile birlikte lise ve üzeri eğitim düzeyine sahip olanlarda azalma beklentisi söz konusu olabilir. Ancak mevcut veriler kapsamında eğitim seviyesine göre bir ayrışma olduğunu söylemek güçtür.

Tablo 9: Deprem Sonrasında Nüfusun Eğitim Seviyesine Göre Değişimi

Eğitim Düzeyi	2022		2023	
	Kişi	Oran(%)	Kişi	Oran (%)
Bilinmeyen	29901	2,4	13520	1,2
Okuma Yazma Bilmeyen	23619	1,9	22360	2,0
Okuma yazma Bilen Ancak Bir Okul Bitirmeyen	65336	5,3	59953	5,2
İlkokul	251496	20,4	239252	20,9
Ortaokul ve Dengi Okul	361524	29,3	343772	30,0
Lise ve Dengi Okul	290027	23,5	268447	23,5
Yüksekokul ve Fakülte	192306	15,6	177558	15,5
Yüksek Lisans	19083	1,5	17615	1,5
Doktora	2227	0,2	1791	0,2
Toplam	1235519	100,0	1144268	100,0

Kaynak: TÜİK, ADNKS verileri (2007 – 2023).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Deprem doğa olayıdır. Risk ve kriz yönetimindeki eksiklikler bu doğa olayını afete dönüştürmekte, bunun da demografik, sosyolojik ve ekonomik alanda önemli sonuçları olmaktadır.

Deprem sonrasında Hatay ilinde nüfus azalmış, ancak azalma üzerinde deprem anındaki kayıplardan ziyade deprem sonrası göç daha etkili olmuştur. Deprem alt ve üst yapıyı yıkmakta iş-yaşam konforunu etkilemekte kaygıları artırmakta göçü tetiklemektedir.

Deprem sonrası nüfusun reaksiyon göstermesi anlaşılır bir durumdur. Acılar tazedir. Göç edenlerin bir kısmı geri dönecektir. Dönüşü hızlandırma adına bu özel kent için özel gayret gösterilmelidir. Yaralar sarılmalı, mevcut nüfusu yerinde tutma adına da pozitif ayrımcılık yapılmalıdır. Zira Hatay'ın tenhalaşması ile birlikte buralarda kolayca yuvalanacak gruplar, ulusal güvenliği tehlikeye sokacaktır. Buna fırsat verilmemelidir.

Anadolu karasında deprem beklenen çok yer vardır. Özellikle yoğun nüfuslu yerlerde yaşanması muhtemel depremlerde daha çok can ve mal kayıpları üzerine odaklanılmıştır. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri, deprem sonrasında ciddi nüfus hareketleri olduğunu göstermiştir. Dolayısı ile başta İstanbul için olmak üzere, beklenen depremlere hazırlık kapsamında ortaya çıkacak yoğun göç-nüfus hareketliliği de göz önünde bulundurulmalı, risk yönetimi kapsamında tedbirler alınmalı, projeler üretilmelidir.

REFERANSLAR

Ayhan, G., & Çapan, Y. (2024). 6 Şubat Depremlerinin Nüfus ve Yerleşme Üzerinde Oluşturduğu Mekansal Değişimler: Kahramanmaraş Şehri Örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, *29*(51), 1-12.

Başcıllar, M., Karataş, M., & Güre, M. D. P. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı, zorunlu göç ve insani koridorlar: sosyal hizmet bağlamında bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *11*(2), 794-805.

Kaştan, Y. (2006). Cumhuriyet döneminde nüfus hareketlerinin fonksiyonu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *7*(1), 65-76.

Kaya, S. ve Kıyılı, R. (2009). Antakya'da Ortaçağ'da meydana gelen doğal afet ve salgın hastalıklara bir bakış. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 6 (12), 403–419.

Koçlar, B., & Bozkurt, U. (2021). I. ve II. Dünya Savaşı Arası (1914-1945) Van'da Nüfus Hareketleri ve Demografik Yapı. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Van Özel Sayısı), 99-132.

Özşahin, E. (2010). Antakya'da Hatay yer seçiminin jeomorfolojik özellikler ve doğal risk açısından değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *13*(23), 1-16.

Sönmez, M. E., & Ayik, U. (2020). Sınır İllerindeki (Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa) Suriyeli Sığınmacıların Sosyal, Ekonomik ve Nüfus Yapıları. *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, *3*(2), 64-75.

Südaş, İ. (2004). 17 Ağustos 1999 Marmara depreminin nüfus ve yerleşme üzerindeki etkileri: Gölcük (Kocaeli) örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, *13*(1-2).

Temurçin, K. (2009). Dinar Şehri'nde Kuruluş, Gelişme, Nüfus ve Fonksiyonel Özellikler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (19), 169-194.

Turna, N. (2011). İstanbul'un veba ile imtihanı: 1811-1812 veba salgını bağlamında toplum ve ekonomi. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, *1*(1), 1-36.

TÜİK ADNKS verileri (2007-2023)

URL 1. https://www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 23.04.2021).

URL 2. https://www.icisleri.gov.tr/turkiyenin-birlik-ve-dayanisma-gucu-depremle-sinandi-asrin-felaketi-asrin-dayanismasina-donustu8 (Erişim Tarihi: 15. 07. 2024).

URL 3. https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri (Erişim Tarihi: 07. 12. 2024).

Yılmaz, M. (2024). TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde 2007-2023 Yılları Arasında Nüfusun Gelişimi ve Bu Gelişimi Etkileyen Faktörlerin Değişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, *29*(51), 78-89.

Çeltik Tarlasından Organize Sanayi Bölgesine: Pazarsuyu Deresi Deltası'nda Arazi Kullanımı[1]

Eren ŞENOL[2]

[1] Bu çalışma yazar tarafından 26-28 Ekim 2023 tarihlerinde Giresun Üniversitesi evsahipliğinde düzenlenen II. Uluslararası Çevre, Enerji ve Ekonomi Kongrasi'nde bildiri olarak sunulmuştur. Sadece özeti bildiri kitabında yayınlanmıştır.

[2] Doç. Dr.; Giresun Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. eren.senol@giresun.edu.tr ORCID No: 0000-0003-2510-8491

ÖZET

Akarsuların taşıdığı materyali deniz-göl kıyısında biriktirebilmesi sonucu oluşan deltalar, ekolojik ve ekonomik açıdan önem taşıyan alanlardır. Bu hassas alanların oluşum süreçleri, morfolojik özellikleri, yararlanma şekilleri ve sorunları başta coğrafyacılar olmak üzere, bilim insanları tarafından araştırılmaktadır. Kullanıma açılmaları ile birlikte doğal süreç içerisinde oluşması beklenmeyen ya da daha yavaş seyretmesi beklenen bazı problemler ile karşı karşıya kalıyor olmaları, deltalarla ilgili çalışmalarda artışa neden olmaktadır.

Pazarsuyu Deresi, kaynağını Ordu ili Mesudiye ilçesinin yüksek kesimlerinden alır. Yaklaşık olarak 770 km^2'lik alanın suyunu toplar. 65 km. kadar yol kat ettikten sonra, yaklaşık 2 km^2'lik bir delta oluşturarak Karadeniz'e ulaşır. Bu çalışmada Pazarsuyu Deresi delta arazisinin kullanımı üzerinde durulmuştur.

İki bölümden oluşan çalışmanın birinci kısmında literatürden, hava fotoğraflarından, uydu görüntülerinden yararlanılarak delta arazi kullanımında yaşanan değişim özetlenmiştir. İkinci kısımda ise sahanın OSB için tahsisi; çevre özellikleri, OSB'lerin kuruluş gerekçeleri ve sürdürülebilirlik ilkesi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda. arazide gözlemler yapılmış, yöre sakinlerinin bilgilerine başvurulmuştur.

Yerleşme içindeki sanayi tesislerinin yerleşme dışına taşınması için yoğun çaba harcandığı günümüzde, OSB'nin verilmli tarım alanı ve şehrin gelişim yönü üzerine kurulması yer seçimini tartışmaya açık hale getirmiştir. Yine yer seçiminin su ve hava kirliliği ile sel ve taşkın açısından riskli olduğu belirtilmiştir. Sonuçta tehlike ve tehditlere dikkat çekilmiş, öneriler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Delta, Organize Sanayi Bölgesi, Arazi Kullanımı, Pazarsuyu, Giresun.

GİRİŞ

İnsan, bilgi birikimini kullanarak doğal koşulları kontrol etmeye, doğa üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmaktadır. Bu süreçte kararlarını rasyonel almaya çalışsa da bazen pragmatik davranıp ekonomik faydayı önemsediği ekolojik koşulların üzerinde tutmaktadır. Aynı insan, ekonomik kazancın önem kaybettiği ya da doğanın kayıplarını afetlere yol açarak telafi ettiği durumlarda kullanım hatalarını görmekte, ancak çoğu zaman geriye dönüş mümkün olmamaktadır. Bu tecrübeler arazi kullanımı üzerine yapılan araştırmaların önemini artırmaktadır.

Deltalar, bitki üretimine elverişli toprak ve su şartları nedeni ile tarımsal potansiyeli yüksek alanlardır. Üç tarafı denizle çevrili Türkiye'de

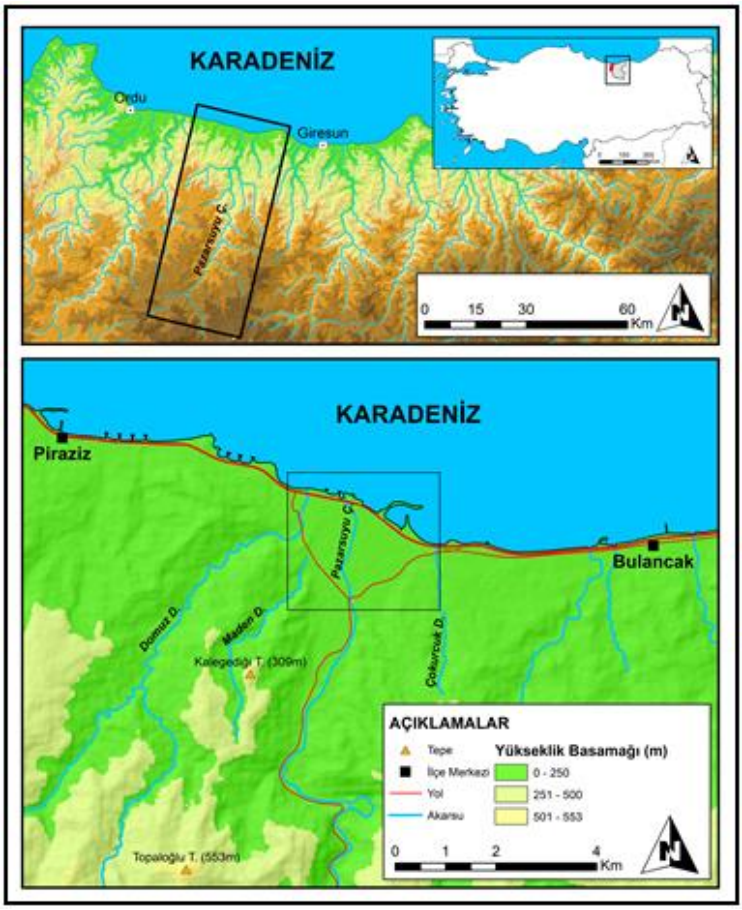
irili ufaklı çok sayıda delta ovası bulunmaktadır. Ne yazık ki bunların önemli bir kısmının amaç dışı kullanıma sahne olduğu, tarım dışı kulanıma açıldığı tespit edilmektedir (Sütgibi, 2009; Yılmaz, 2009; Meriç ve Aral Kavruk, 2007; Karabulut vd., 2012; Özşahin ve Ekinci, 2012; Uzun, 2014; Kurt ve Duman, 2015).

Doğu Karadeniz Bölümü'nde kıyıdan itibaren yükselti artmakta, kıyıya paralel uzanan dağlar ana morfolojik birimi oluşturmaktadır. Bu dağların zirvelerinden kaynağını alan akarsular, tüm yıla yayılan yağışların ve yüksek eğim değerlerinin etkisi ile yataklarını kazmakta, denize kavuştukları yerlerde taşıdıkları materyalleri biriktirerek küçük deltalar meydana getirmektedirler. Sık sık taşkınlar yaşandığı, yatak değiştiği, göllenmeler olduğu ve sıtma olasılığı arttığı için yöre insanı buralardan uzak durmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında sıtma ile yapılan yoğun mücadele ve yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren derelerin ıslah edilerek kontrol altına alınması, deltaların kullanıma açılmasını sağlamıştır. Doğu Karadeniz'de kıyı boyunca tesbih tanesi gibi sıralanan ve başlangıçta uzak durulan bu deltalar, önce tarım alanı olarak değerlendirilmişlerdir. Günümüzde ise konutların ve kamu tesislerinin yoğunlaştığı yerleşim alanı; küçük, orta ve büyük ölçekli imalathanelerin kümelendiği sanayi alanları olarak kullanıldıkları görülmektedir (Ardel, 1963, Şenol, 2018; Vural, 2019).

Yukarıda özetlenen durumun uç örneklerinden biri Pazarsuyu Deresi'nin oluşturduğu küçük deltada yaşanmaktadır. Bu delta sahası 2012 yılında Organize Sanayi Bölgesi için tahsis edilmiş; sahada kurulan fabrikalarda 2015'ten itibaren üretim başlamıştır (URL 1). Bu çalışmada önce delta arazisinin kullanımında yaşanan değişime, sonrasında ise OSB olarak tahsis edilmesi ile birlikte yaşanan son değişimin muhtemel etkilerine, olası tehlikelere ve alınması gereken tedbirlere odaklanılmıştır.

Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları ve Genel Özellikleri

Pazarsuyu Deresi Deltası, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde, Giresun ilinin Bulancak ve Piraziz ilçe merkezleri arasında yer alır (Şekil 1). Uzunluğu doğu-batı yönünde 3000 m, kuzey-güney yönünde 1500 m civarında olup; alanı 2 km^2 kadardır. Bu küçük deltayı oluşturan Pazarsuyu Deresi, kaynağını Karagöl Dağlarının kuzey eteklerinden, Göndeliç (2736 m), Yanık (2378 m), Karagöl (3107 m), Kızıldağ (2665 m), Pekdemir (2431 m) ve Yürücek (2376 m) tepelerinin çevresindeki pınarlardan alır. Yaklaşık olarak 770 km^2'lik bir alanın suyunu akaçlayarak 70 kilometrelik bir yol izledikten sonra Karadeniz'e kavuşur (Tablo 1, Foto 1).

Şekil 1: Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

Tablo 1: Pazarsuyu Deresi ve Havzasının Başlıca Özellikleri

Başlıca Özellikler	Metrik Değer
Akarsu Uzunluğu (km)	64,6
Havza Alanı (Km^2)	769,5
Havza Çevresi (km)	167,1
Kuşuçuşu Havza Uzunluğu (km)	47
Delta Alanı (km^2)	2

Kaynak: Yazar tarafından ArcGIS.10.2 yazılımı ile hesaplanmıştır.

Veri ve Yöntem

Arazi Kullanımı (Land Use), farklı bilim dalına mensup araştırmacılar tarafından ele alınan bir çalışma alanıdır. Bu çalışmalar genelde üç aşamadan oluşur: Birinci aşamada geçmiş de dikkate alınarak mevcut kullanım üzerinde durulur; ikinci aşamada arazi sınıflandırılır; üçüncü aşamada ise

arazinin kaabiliyetine uygun kullanım durumu değerlendirilir (Gözenç, 1977: 169-170).

Bu çalışmada Pazarsuyu Deresi Deltası'nın arazi kullanımı, coğrafi bakış açısıyla (çevre – insan karşılıklı etkileşimi) değerlendirilmiştir. İki bölümden oluşan çalışmanın birinci kısmında literatürden, hava fotoğraflarından, uydu görüntülerinden yararlanılarak delta arazi kullanımında yaşanan değişim özetlenmiştir. İkinci kısımda ise sahanın OSB için tahsisi; çevre özellikleri, OSB'lerin kuruluş gerekçeleri ve sürdürülebilirlik ilkesi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda. arazide gözlemler yapılmış, yöre sakinlerinin bilgilerine başvurulmuştur. Döküman incelemesi ve saha çalışmaları ile derlenen veriler betimsel analiz ile raporlaştırılmıştır.

BULGULAR

Pazarsuyu Deresi Deltası'nda Arazi Kullanımı

Tarihi süreçte Pazarsuyu Deresi Deltası'nın batı kısmındaki düzlük alanın pazar yeri olarak kullanıldığına dair rivayetler vardır (Yılmaz 1981: 11, Emecen, 2005: 31, 35, 37). Delta sahası ve çevresinde 1900'lü yıllara kadar çeltik tarımı yapıldığı ise tarihi kayıtlarda belirtilir (Yediyıldız, 1985: 236; Sarısaman, 1999: 185; Korkmaz, 2005: 383; Bekdemir, 2005:32; Emecen, 2005: 43, 150, 151; Baş, 2012: 204; Fatsa, 2018: 17). Sıtmayı önleme girişimleri, bataklıkların kurutulması ve çeltik tarımının yasaklanması (Yılmaz, 1981: 13, Trabzon Salnamesi, 1903: 141'den aktaran Karaman, 1999: 149) ile birlikte sahada fındık tarımı yaygınlaşmaya başlamıştır (Sarısaman 1999: 150; Kaynar, 2017: 48). 1950'li yıllara doğru delta güneyinden geçen karayolu çevresinde yerleşme nüveleri belirmiştir (Fotoğraf 1a).

1980 sonrasında Bulancak şehrinin nüfuslanması, sebze ve sütü pazarlanabilir ürün haline getirmiş; deltada sebze üretimi ve mandıracılık gelişme göstermeye başlamıştır (Bekdemir, 2004: 132). Hemen hemen aynı yıllarda ilk kamu binaları (TMO, Okul) yapılmış, ilk sanayi tesisleri de (Gümüştaş Hazır Beton vb.) inşa edilmiştir (Fotoğraf 1b). İzleyen yıllarda deltanın doğu yarısı, Bulancak küçük sanayiye bağlı olarak yerleşim ve sanayi alanı olarak kullanıma açılmıştır (Fotoğraf 1c). 2010 sonrasında da deltanın batı yarısı OSB'nin kurulması ile birlikte tarım dışı kalmıştır Fotoğraf 1d).

	a-1956'da Pazarsuyu Deresi Deltası Bu dönemde delta sahası tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Irmak yatağı taşkın karakterli olduğundan delta sahasında ulaşım kıyıdan değilde, delta güneyinden sağlanmaktadır.
	b- 1975'de Pazarsuyu Deresi Deltası Bu yıllarda delta sahası tarım alanı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Kıyı boyunca uzanan yeni yol ulaşıma açılmış, deltayı güneyden kuşatan eski yolun doğu tarafında yerleşme belirginleşmiştir.
	c- 2012'de Pazarsuyu Deresi Deltası Pazarsuyu Deresi yatağı ıslah edilmiş, küçük sanayi sitesinin kurulması ile Bulancak Şehri deltanın doğu ucuna dayanmıştır. Deltanın batı sahilinde de imalathane binaları yükselmeye başlamıştır.
	d- 2024'de Pazarsuyu Deresi Deltası Pazarsuyu Deresi Deltası'nın doğu yarısı Bulancak Şehri'nin büyümesi ile yerleşim; batı yarısı ise OSB'nin kurulması ile sanayi alanına dönüşmüştür.

Fotoğraf 1: Pazarsuyu Deresi Deltası'nda Arazi Kullanımı (1956-2024)
(Kaynak:1a ve 1b:Harita Genel Müdürlüğü, 1c ve 1d:Google Earth)

OSB'ler ve Bulancak OSB (Giresun İkinci OSB)

Sanayileşme, toplumsal yapıda kent(li)leşmeyi, ekonomik alanda ise büyüme ve devamında kalkınmayı beraberinde getirmektedir. Ancak yoğun hammadde kullanımı ile atıkların katı sıvı ve gaz olarak doğal ortama bırakılması; hava, su ve toprak kalitesinde bozulmaya, biyoçeşitlilikte azalmaya da yol açmaktadır. OSB'ler; ağır sanayi ve entegre tesisler dışında kalan, çeşitli sektörel üretimleri uyumlu ve birbiriyle tamamlayıcı bir nitelikte olan küçük ve/veya orta ölçek ve boyutundaki imalat ünitelerinin, kapsamlı bir biçimde sınırları tayin edilmiş bir alanda, yerleşimi, altyapısı, gerekli sosyal ve teknik hizmetleri ve ortak yapıları ile organize edilmiş bölgelerdir (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012: 1). 12.04.2000 tarih ve 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) kanununda OSB'ler, "sanayinin uygun görülen alanlarda yapılanmasını sağlamak, çarpık sanayileşme ve çevre sorunlarını önlemek, kentleşmeyi yönlendirmek, kaynakları rasyonel kullanmak, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, sanayi türlerinin belirli bir plan dâhilinde yerleştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla, sınırları tasdik edilmiş arazi parçalarının imar planlarındaki oranlar dâhilinde gerekli ortak kullanım alanları, hizmet ve destek alanları ve teknoloji geliştirme bölgeleri ile donatılıp planlı bir şekilde ve belirli sistemler dâhilinde sanayi için tahsis edilmesiyle oluşturulan ve ilgili kanun hükümlerine göre kurulan, planlanan ve işletilen, kaynak kullanımında verimliliği hedefleyen mal ve hizmet üretim bölgeler" olarak tanımlanmıştır (Resmi Gazate, 2000).

Dünya üzerinde ilk OSB 1896'da İngiltere'de, Manchester'da kurulmuştur (Eyuboğlu, 2005: 53). Türkiye'de ise planlı kalkınma dönemiyle birlikte OSB girişimleri başlamıştır (Cansız, Kurnaz ve Çağlar, 2019: 6). Ülkede ilk OSB 1961 yılında Bursa'da faaliyete geçmiştir (Sağlık, 2020: 78). Bunu yenileri izlemiş OSB sayısı, 2024 yılı itibari ile 287'si faaliyette olmak üzere 405'e ulaşmıştır (URL 2).

1970'li yıllarda Giresun'da OSB için yer arayışına başlanmıştır. O yıllarda Pazarsuyu Deresi Deltası önerilen yerlerden biri olmakla birlikte ilin ilk OSB'si 1976'da il merkezinin doğusuna, Boğacık Deresi vadisine, kıyıdan 2 km kadar içeriye kurulmuştur. Bu girişimlerin etkisi ile olsa gerek Pazarsuyu Deresi Deltası, Bulancak Belediyesi imar planlarında sanayi alanı olarak gösterilmiştir.

Mevcut mevzuata göre bir ilde yeni bir organize sanayi bölgesi kurulması, ilk sanayi bölgesinde belli bir doluluk oranına ulaşılması ile mümkün olmaktadır. Boğacık Deresi vadisine kurulan ilk OSB, creep şeklinde heyelanların yaşandığı riskli bölge olmasına, hatta bazı tesislerin bu doğa olayından zarar görmesine karşın, kısa sürede gerekli doluluk oranına ulaşmış, ilde ikinci OSB kurulmasının yolu açılmıştır. Kuşkusuz bu hızlı adımlarda ilde ekonominin tarıma dayanması, sanayinin yok denecek kadar az olması mevcut sanayiciyi ilde tutma, yenilerinin ile gelmesini sağlama, bölgede göçü önleme isteklerinin de etkisi vardır. İlin teşvik siteminde beşinci bölgede yer alması, OSB yatırımlarına bir üst dereceden, altıncı

dereceden), dolayısı ile ülke genelinde uygulanan mevcut teşvik sitemine göre en üst dereceden teşvik alınacak olmasının da rolü bulunmaktadır.

Bulancak Organize Sanayi Bölgesi 2012 yılında kurulmuştur. 48,5 ha'lık alan 47 parsele ayrılmıştır. Bu parsellerden 46'sının tahsis işlemleri tamamlanmıştır (URL 2). Bunlardan 21'inde üretim başlamıştır. 16'sının inşa faaliyetleri devam etmektedir (Tablo 2). Tüm parsellerde üretim başladığında sahada yaklaşık 5000 kişinin istihdam edileceği öngörüsü vardır. İstihdamı artıracağı, ilçe ve il ekonomisine fayda sağlayacağı, yeni teknolojinin gelmesine, sermaye birikimine katkı sunacağı için deltada tarım alanından sanayi alanına doğru evrilen bu kullanım şekli övünç kaynağı olarak görülmekte, il için büyük ve önemli bir yatırım olarak tanımlanmaktadır (URL 3). İlin ülke sanayisindeki yeri düşünüldüğünde, istihdam alanlarının kısıtlı olması dikkate alındığında ortaya çıkan yatırım oldukça önemlidir. Ancak bazı sorunları, tehdit ve tehlikeleri de içermektedir.

Tablo 2: Bulancak OSB'nin (Giresun II. OSB) Halihazırdaki Durumu

Genel Özellikler	Değer
Alanı	48,5 ha*
Parsel Sayısı	47*
Tahsis Edilen Parsel Sayısı	46*
Üretim Yapan Parsel Sayısı	21*
İnşsaatı Devam Eden Parsel Sayısı	16*
Mevcut İstihdam (Kişi)	2500**
Beklenen İstihdam (Kişi)	5000**

Kaynak: *URL 2, **URL 3.

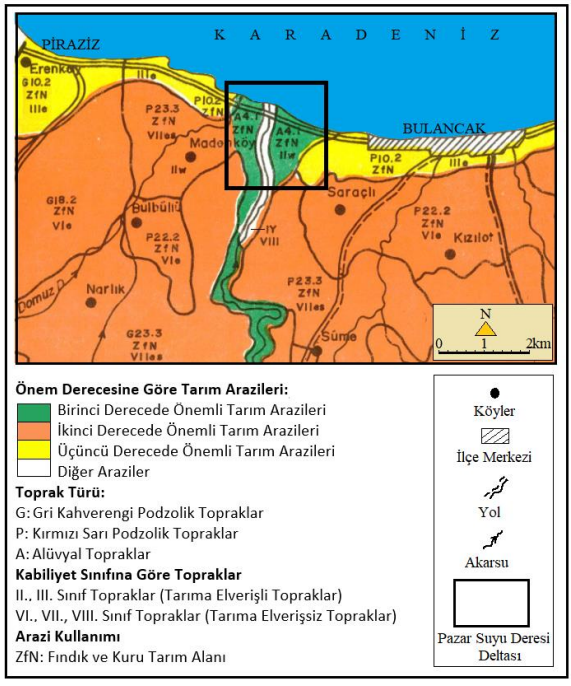
Fotoğraf 2: Bulancak OSB'de, faaliyete geçen ve inşaatı devam eden tesislerden görünümler.

TARTIŞMA

Pazarsuyu Deresi Deltası'nın OSB Alanı Olarak Tahsisinin "Kaynakların Rasyonel Kullanımı" Kapsamında Değerlendirilmesi

4562 sayılı OSB Kanununda "Kaynakların Rasyonel Kullanımını sağlamak" bu bölgelerin kurulma gerekçeleri arasında gösterilmiştir (Resmi Gazete, 2000). Pazarsuyu Deresi Deltası'nın bulunduğu alan Köy Hizmetleri bünyesinde yapılan envanterde "II. Sınıf Toprak" ve "Birinci Derecede Önemli Tarım Alanı: Mutlaka Korunması Gereken Tarım Alanı" olarak tanımlanmıştır (Köy Hizmetleri, 1987). Sahanın OSB'ye tahsisi sürecinde, sahanın verimli tarım alanı olması nedeni ile konu mahkemeye taşınmış, kamu yararı gözetilerek gerekli yasal izinler alınmış, OSB kurulma kararı onanmıştır (Anonim 2012).

"Bulancak şehri batı yönünde gelişme göstermektedir. Pazarsuyu Deresi Deltası sanayi alanı olarak kullanılmasa dahi yakın gelecekte yerleşim alanına dönüşmesi kuvvetle muhtemeldi" düşüncesi ile arazinin mevcut kullanımını destekleyen görüşler de ileri sürülebilir. Hem bu olası yaklaşım hem tahsis edilen alanın görece küçüklüğü hem de yörede eğimli alanların tarım amaçlı kullanılıyor olması nedeni ile tercihin yanında duranlar olabilir. Ancak kullanım, sürdürülebilirlik felsefesi ile değerlendirildiğinde tartışmaya açıktır.

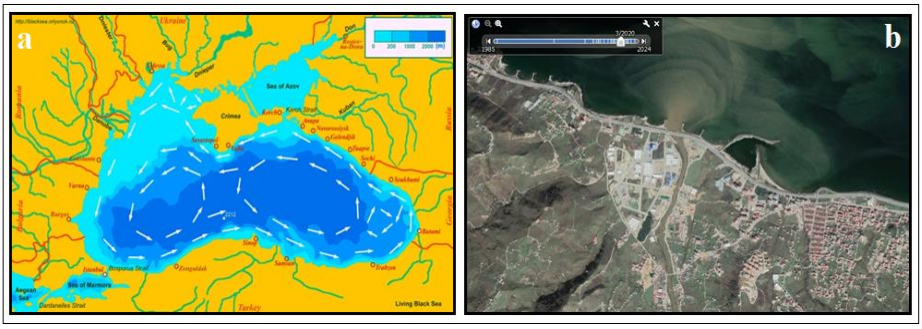

Şekil 2. Önem Derecesi, Türü ve Kabiliyet Sınıfına Göre Pazarsuyu Deresi Deltası'nın Toprakları (Köy Hizmetleri, 1987)

Pazarsuyu Deresi Deltası'nın OSB Alanı Olarak Tahsisinin "Çarpık Sanayileşme ve Çevre Sorunlarını Önleme" Kapsamında Değerlendirilmesi

4562 sayılı OSB Kanunu'nda "çarpık sanayileşme ve çevre sorunlarını önleme" bu bölgelerin kurulma gerekçeleri arasında gösterilmiştir (Resmi Gazete, 2000). Karadeniz'de akıntı yönü Sinop'tan itibaren batıdan doğuya doğrudur (Şekil 3). Burada kurulan-kurulacak olan sanayi tesislerinin katı ve sıvı atıklarının Pazarsuyu Deresi'ne bırakılması durumunda akıntı yönüne bağlı olarak kirleticiler ve kirlenmiş su, Bulancak şehri sahiline ulaşacaktır. OSB alanına bitişik halk plajı ile burayı kullananlar için risk artacaktır. Kıyı balıkçığı yapanlar ve avlanan balıkları tüketenler için de aynı durum söz konusu olacaktır.

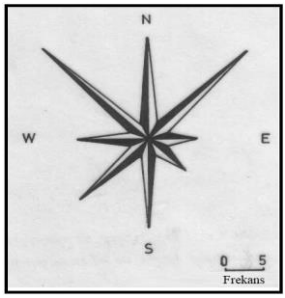
OSB bünyesinde katı ve sıvı atıkların toplanması ve bertafı için ek düzenlemelere yer verilmiştir. Atık su terfi istasyonu kurulup, buradan atıkların Bulancak Su ve Kanalizasyon (BULASKİ) sistemine aktarılarak bertarafı için çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca OSB sahasına başvurularda, atık türlerine dikkat edilerek tahsis gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda, boya, peynir vb. fabrikalarınanın başvuruları reddedilmiştir. Halihazırda risk konusunda farkındalık vardır. Bu farkındalık ile tahsis işlemleri sürdürülmeli, atık miktarı kontrol edilmeli, olası sızıntılara karşı dikkatli olunmalı, terfi tesisi taşkın ihtimaline karşı zarar görmeyecek kotta yapılmalıdır. Çünkü Pazarsuyu Deresi Havzası fındık tarımına bağlı tarım ilacı kullanımı nedeni ile kirlenmektedir. Ayrıca orta çığırda yer alan Aydındere ve Kovanlık belediyeleri ile köy yerleşmelerinin evsel atıksularının baskısı altındadır. Havzada oluşan tüm atıksular arıtılmamakta, doğrudan ya da dolaylı olarak Pazarsuyu'na deşarj edilmektedir (Ustaoğlu, 2017. 30). OSB sonrası atıklar konusunda yaşanacak ihmaller sorun boyutunu artıracaktır.

Şekil 3: a-Karadeniz'in güney kıyılarında Sinop- Kemalpaşa (Artvin) arasında akıntı yönü batıdan doğuya doğrudur. b-Bu nedenle akarsuların denize kavuştuğu noktada taşıdığı malzeme Google Earth Mart 2020 görüntüsünde olduğu gibi kıyı boyunca doğuya doğru sürüklenmektedir.

Hava kirliliği, önemli çevre sorunudur. Sebeplerinden biri de sanayi tesislerinden bırakılan kirleticilerdir. Sanayi tesisinden çıkan kirleticilerin yerleşim alanı üzerine rüzgarla taşınmasını önlemek adına, tesisin hakim rüzgar yönünün aksi istikametinde kurulması önerilir. Aydın kenti bu kapsamda kötü örneklerden biridir: Burada hakim rüzgar yönü doğu iken, sanayi alanını da Aydın doğusuna kurulmuş, bu durum şehirde zaman zaman hava kirliliğine yol açmıştır (Uğur ve Aliağaoğlu, 2024: 163).

Pazarsuyu Deresi Deltası'na kurulan OSB, Bulancak şehri ile bitişiktir. Burada sanayi tesislerinden atmosfere bırakılacak patikül ve gazların batı ve kuzeybatı yönlü rüzgarlarla Bulancak şehrine doğru sürüklenmesi olasılığı vardır. Delta sahasında hakim ve şiddetli rüzgarlar kuzey sektörlüdür (Bekdemir, 2004: 17-18). Bu verilere göre yer seçimi risklidir. Ayrıca Doğu Karadeniz'de kuzeybatı yönlü Karayel'in şiddetli fırtınalara sebep olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla risk yönetimi kapsamında OSB alanında parsel tahsisi yapılırken duman, gaz ve partiküler madde salınımı yüksek olan tesislere kurulum izni verilmemelidir. Mevcut tesislere filtre zorunluğu getirilmeli, bunlar periyodik olarak denetlenmelidir. Meteorolojik veriler dikkatle izlenmeli, karayelin etkili olduğu dönemlerde de atmosfere bırakılacak gaz ve partiküler madde miktarını azaltacak uyarılar yapılmalı, tedbir alınmalıdır.

Şekil 4: Bulancak Kentinin Yıllık Ortalama Rüzgar Frekans Gülü
(Bekdemir, 2004: 18)

Pazarsuyu Deresi Deltası'nın OSB Alanı Olarak Tahsisinin "Kentleşmeyi Yönlendirme" Kapsamında Değerlendirilmesi

4562 sayılı OSB Kanunu'nda "kentleşmeyi yönlendirme" bu bölgelerin kurulma gerekçeleri arasında gösterilmiştir (Resmi Gazete, 2000). Sanayi tesislerin yerleşme içinde kalması gürültü ve trafik başta olmak üzere birtakım sorunları beraberinde getirmektedir. Bu gerekçelerle şehir içinde olan tesislerin şehir dışına doğru yer değiştirdiği, suburbanizasyon olarak tanımanan durumunun gerçekleştiği gözlenmektedir. Hatta OSB'lern oluşturulma gerekçelerinden biri de budur. Durum böyle iken OSB, Bulancak şehrinin bitişiğine kurulmuştur. OSB'nin varlığına bağlı olarak şehrin büyümesi beklenmektedir. Batıdaki Piraziz'in de doğuya doğru

gelişme eğilimi vardır. Bu gelişmeler yakın gelecekte kuruluş-oluşturulma gerekçeleri ile örtüşmeyecek bir biçimde OSB'nin yerleşme içinde kalmasına sebep olacaktır. OSB çevresi yerleşime kapatılmalıdır. Bunun kamuaştırma bedeli oldukça yüksek olacak ve muhtemelen bu yola başvurulmayacaktır. Sonuç olarak trafik ve gürültü kirliliği kapsamında yer tahsisinin tartışmaya açık olduğu söylenebilir.

Fotoğraf 3: Bulancak Şehri batı, Piraziz Şehri doğu yönünde gelişim göstermektedir. OSB iki ilçe merkezi arasında yeralmaktadır.

Pazarsuyu Deresi Deltası'nın OSB Alanı Olarak Tahsisinin "Sel ve Taşkın Riski" Kapsamında Değerlendirilmesi

Pazarsuyu Deresi taşkın karakterlidir. Yakın tarihte bir çok kez sel ve taşkına sebep olmuştur (Bekdemir, 2004: 20; Avcı ve Sunkar, 2018: 28). OSB'nin kuruluşu esnasında sahanın sel riski ile karşı karşıya olduğu öngörülmüştür. Bu kapsamda bazı tedbirler alınmıştır (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4: OSB'yi koruma adına alınan tedbirlere örnekler:
a- Pazarsuyu Deresi kıyıları yükseltilmiştir. b- Domuz Deresi istinat duvarları ile çevrelenmiştir. c- Maden Deresi kanal içerisine alınmıştır.
d- OSB çevresi 1,5 m. yüksekliğinde beton duvarlarla kuşatılmıştır.

Alınan bu tedbirlere rağmen, Temmuz 2023'te aşırı yağışlar sonrasında OSB içindeki bazı tesisler ile çevredeki yollar, evler ve tarım alanları su altında kalmıştır (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5: OSB, 1,5 metre yüksekliğindeki beton duvarlarla çevrelenmiş, ancak su tahliyesini sağlayacak mazgallara yer verilmediği için Temmuz 2023'teki aşırı yağışlar sonrasında OSB korunmuş ama çevre ev ve tarım alanları su altında kalmıştır. Duvarlarda gedikler açılarak biriken suyun tahliyesi sağlanabilmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Sanayileşmeye bağlı sorunları çözmek adına OSB'ler pozitif çözüm yöntemlerinden biri olarak görülmektedir. Ayrıca bulunduğu yerleşmeye / idari birime nüfus, istihdam, katma değer ve imaj açısından olumlu katkı sunmaktadır. Giresun İkinci OSB'nin yeri, girişimci açısından oldukça caziptir. Düz bir alanda, şehirlerarası karayolu bitişiğinde, Ordu-Giresun havaalanına 10, Giresun Limanı'na 15 km uzaklıkta yer almakta, ulaşım bakımından çok avantajlı bir konumda bulunmaktadır. Ancak hem kıyıya hem de şehre bitişik olması çevre açısından riskleri oldukça artırmıştır. Mevcut yatırımdan geri dönülemeyeceğine göre risk, çok iyi yönetilmelidir. Denetimden taviz verilmemeli, OSB akarsuyun ağız kısmında yer aldığı için denetim alanı, OSB sahasının dışını, havza genelini de kapsamalıdır.

Giresun İkinci OSB'nin yeri, sıralanan durumlar nedeni ile riskli yatırımdır. Mevcut yönetim risklerin farkındadır. Önlemler alınmaktadır. Ancak bunun devamlılığı da önemlidir. Riskler, gelecek yönetimlere mutlaka aktarılmalıdır.

Pazarsuyu Deresi Deltası'nın OSB alanı olarak tercihi, arazi kullanımı kapsamında çoğunlukla yanlışları içeren kötü bir örnektir. Yer tahsisisnde mümkün olduğu kadar çevre ve tarım alanlarını koruma yönünde taraf olunmalıdır.

Delta üzerindeki OSB, sel ve taşkın riski ile karşı karşıyadır. Yaşanması muhtemel sel ve taşkınların afete dönüşmesini engellemek amacıyla;

a- Akarsu yatakları (Pazarsuyu Deresi, Domuz Deresi ve Maden Deresi) ve kanal temizliği hususunda azami özen gösterilmelidir. Bu sadece akarsuların ağız kısmı için değil, tüm havza geneli için yapılmalıdır.

b- Sel esnasında akarsu yataklarında birikecek bitki parçaları, oluşacak heyelan vb. durumlar suyun akarsu yatağı dışına yönelmesine sebep olabilir. Bu olasılığa karşı, tesislerin zarar görmesini engellemek / taşkının afete dönüşmesini önlemek adına, OSB güneyine sel-taşkın kapanları yapılmalıdır.

c- Akarsuların orta ve yukarı çığırına yapılacak düzenlemeler, OSB'nin bulunduğu ağız kısmını etkileyecektir. Bu nedenle havzaya yapılacak müdahalelerde OSB yönetimine bilgi verilmeli, karar sürecine OSB yönetimi de dâhil edilmelidir.

d- Muhtemel sel-taşkında, atıkların suya karışacak olması su kalitesini etkileyecek, yukarıda ifade edildiği şekilde bu atıklar Bulancak sahiline ulaşacak afetin boyutunu artıracaktır. Bu konuda da tedbirli olunmalıdır.

İlde OSB'ler birbirine oldukça yakındır. İlin doğusu ve güneyinin ekonomik açıdan dezavantajlı konuma düşmelerini engellemek için bu alanlarda da OSB için uygun alanlar belirlenebilir. İhtisas OSB'leri kurulabilir. Özendirilebilir. Bu kapsamda Şebinkarahisar'da OSB kurma girişimleri destekelenmelidir.

Doğu Karadeniz Bölümü, özellikle de kıyı kuşağı doğal çevre özelliklerinin korunduğu, doğa insan etkileşiminde halihazırda doğanın daha ağır bastığı yerlerden biri olarak günümüze taşınmıştır. Sahaya yapılacak her yatırımda (Yol, liman, sanayi tesisi, turizm tesisi, hes vb.) doğal çevrenin tahribi gündeme gelmektedir. Bu yatırımlarda ekoloji ve ekonomi dengesi gözetilmeli, "Doğu Karadeniz Kıyı Kuşağı"- çok dar alanlı olması – ülke için biricik olma özelliği dikkate alınarak çevreden taraf olunmalıdır. Eldeki çalışmada konu bu perspektiften değerlendirilmiştir. OSB'nin hem doğaya hem de insana verebileceği zararlar nedeni ile yer seçimi eleştirilmiş; telafisi güç sorunlar yasanmaması için risk yönetimi kapsamında azami dikkatli olunması gerektiği vurgulanmıştır.

REFERANSLAR

Anonim (2012). *Giresun-Bulancak 2. OSB revizyon uygulama imar planı, bilgi paftası.*

Ardel, A. (1963). Samsun - Hopa arasındaki kıyı bölgesinde coğrafî müşahedeler, İstanbul Üniversitesi, *Coğrafya Enstitüsü Dergisi,*7 (13), 36-49.

Avcı, V. ve Sunkar, M. (2018). Bulancak'ta (Giresun) sel ve taşkın olaylarına neden olan Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak derelerinin morfometrik analizleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 28(2), 15-41.

Baş, M. (2012). *Ordu Yöresi tarihi*, Ordu: Ordu Belediyesi Yayınları, Ordu Olay Gazetecilik Matbaası Tic. Ltd. Şti.

Bekdemir, Ü. (2004). *Kuruluşu, gelişmesi ve fonksiyonel özellikleri yönünden Bulancak Kenti.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Bayülken, Y. ve Kütükçüoğlu, C. (2012). *Organize sanayi bölgeleri, küçük sanayi siteleri teknoparklar.* TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayın No: MMO/584. İstanbul: MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Tic. Ltd. Şti.

Cansız, M., Kurnaz, Z. ve Çağlar, E. (2019). *2023'e doğru türkiye'de organize sanayi bölgeleri'nin dönüşümü.* UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı).

Eyuboğlu, D. (2005). 2000'li yıllarda organize sanayi bölgelerimiz, *Verimlilik Dergisi*, 2(3), 49-81.

Emecen, M. F. (2005). *Doğu Karadeniz'de iki kıyı kasabasının tarihi: Bulancak-Piraziz.* İstanbul: Bayrak Matbaası, Kitabevi Yayınları.

Fatsa, M. (2018). *İlçe oluşunun 85. yılında Bulancak.* İstanbul: Step Ajans Reklam Matbaacılık Ltd. Şti.

Gözenç, S. (1977). Arazinin kullanılması ve değerlendirilmesinin coğrafi yönden tetkiki, *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi,* (20-21), 169-170.

Karabulut, M., Gürbüz, M., Kızılelma, Y., Ceylan, E. ve Topuz, M.(2012). Göksu Deltasında amaç dışı arazi kullanımının uzaktan algılama teknikleriyle belirlenmesi, 4-6.10 2012 Mustafa Kemal Üniversitesi, *III. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* 759-767.

Karaman, O. (1999). *Giresun Kazası (1850-1900),* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Kaynar, S. İ. (2017). Fındıkçılığın tarihsel gelişimi (1850 – 1950), *Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 1(2), 43-53.

Korkmaz, M. A. (2005). Eski Türk tarihi ve coğrafyasının sürekliliğinde Giresun Yöresi ve Bostanlı Köyü'nde yer-su kutsalları, *Hacı Bektaş Veli Dergisi,* (34), 383-408.

Köy Hizmetleri (1987). *Giresun İli Arazi Varlığı,* T.C. Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, Köy Hizmetleri Genel müdürlüğü Yayınları, Rapor No:28, Ankara.

Kurt, S. ve Duman E. (2015). Sakarya Nehri Deltası'nda *Kıyı Alan Kullanımı Değişiminin Coğrafi Analizi, Coğrafyacılar Derneği Uluslar Arası Kongresi, 21-25 Mayıs 2015 Bildiriler Kitabı,* 710-721.

Meriç, S. ve Aral Kavruk S. (2007). Göksu Deltası kıyı yönetiminin dünü ve bugünü, *25-28 Ekim 2007 VI. Ulusal Kıyı Mühendisliği Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* 197-202.

Özşahin, E. ve Ekinci, D. (2012). Marmara Denizi Deltaları ve insan, *12-17 Kasım 2012 Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları Kongresi, Bildiriler Kitabı,* Cilt 1,b325-333.

Resmi Gazete (2000). *Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu,* Resmi Gazete No:24021.

Sağlık, M. (2020). *Kent içinde kalmış endüstri alanlarının kentsel gelişme bağlamında yeniden değerlendirilmesi: Bursa Organize Sanayi Bölgesi örneği,* Uudağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Sarısaman, S. (1999). *Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1930) Giresun (Sosyal ve Ekonomik Hayat).* Giresun Belediyesi Kültür Yayınları No:4,

Sütgibi, S. (2009). Küçük Menderes Nehri Delta Ovası ve degradasyonal etkiler, *Ege Coğrafya Dergisi,* 18(1-2), 59-72.

Uğur, A. ve Aliağaoğlu, A. (2024). *Şehir coğrafyası.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

URL 1: https://www.g2osb.org.tr/hakkimizda (Erişim Tarihi: 12.11.2024)

URL 2: https://osbuk.org/view/sayilarlaosb/osbliste.php (Erişim Tarihi: 17.11.2024)

URL 3: https://analizgazetesi.com.tr/haber/giresun-2-osbde-istihdam-edilenlerin-sayisi-2-bin-500e-ulasti-3298/ (Erişim Tarihi: 23.10.2023)

Ustaoğlu, F. (2017). Pazarsuyu Deresi (Bulancak-Giresun) su ve sediment kalitesinin belirlenmesi, Giresun Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Uzun, M. (2014). Hersek Deltası'ndaki kıyı alanı kullanımı değişiminin coğrafi analizi, *Turkish Studies*, 9 (5), 2033-2052.

Yediyıldız, B. (1985). *Ordu Kazası sosyal tarihi.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yılmaz, L. (1981). *Tarihi, coğrafi, ekonomik ve sosyal yönleriyle Bulancak.* Giresun: Yeşil Giresun Matbaası.

Yılmaz O. (2009). *Gediz Havzası Bütününde Gediz Deltası'nın Uzaktan Algılama Teknikleri Uygulanarak Alan Kullanım Kararları ve Ekosistem Bozunumu İlişkileri Üzerine Araştırmalar,* Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Avcı, V. ve Sunkar, M. (2018). Bulancak'ta (Giresun) Sel ve Taşkın Olaylarına Neden Olan Pazarsuyu, İncüvez, Kara ve Bulancak Derelerinin Morfometrik Analizleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28(2), 15-41.

Toplumsal Adalet Bağlamında Algoritmik Ayrımcılık ve Düzenleyici Çerçeveler

Gökçe YOĞURTÇU[1]
Barış MUTLU[2]

1- Doç. Dr.; Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü. gokce.yogurtcu@manas.edu.kg, ORCID No: 0000-0002-2404-3908.
2- Doç. Dr.; Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü. baris.mutlu@manas.edu.kg, ORCID No: 0000-0001-6807-6448

ÖZET

Günümüzde algoritmik sistemler, kurumsal karar alma süreçlerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu sistemler, büyük miktarda veriyi hızlı bir şekilde işleyebilme kapasiteleri sayesinde karmaşık sorunlara çözüm üretmekte ve karar alma süreçlerini daha verimli hale getirmektedir. Algoritmaların karar alma süreçlerinde sağladığı faydalara karşın, önemli olumsuz sonuçlara yol açabildiği de görülmektedir.

Algoritmik ayrımcılık, algoritmik adaletsizlik ve önyargılar bu çerçevede en yaygın tartışılan sorun alanlarıdır. Algoritmalar, kullanılan veri setlerindeki önyargılar, eksik temsil veya tasarım hataları nedeniyle yanlı kararlar verebilmekte ve toplumsal eşitsizlikleri pekiştirebilmektedir. Özellikle eğitim, istihdam, sağlık, hukuk ve finans gibi kritik alanlarda algoritmaların ayrımcı sonuçlar üretmesi, bireysel hak ihlalleri ve toplumsal adaletsizliklere yol açabilmektedir.

Algoritmik ayrımcılık durumlarında bireylerin hukuki haklarını arayabilmesi mümkün olsa da algoritmik süreçlerin şeffaf olmaması, ayrımcılığın genellikle dolaylı veri bağlantılarıyla gerçekleşmesi nedeniyle bu tür ayrımcılıkların tespit edilmesi ve düzeltilmesi kolay değildir.

Bu zorluklara yanıt olarak, yapay zekâ ve algoritmik karar alma sistemlerinin etik kullanımını teşvik eden uluslararası düzenleme çerçeveleri geliştirilmiştir. Adalet, eşitlik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve veri önyargılarının önlenmesi ilkelerine odaklanan bu düzenlemeler, bireylerin haklarını savunmalarını sağlayarak toplumsal adaleti ve insan haklarını desteklemeyi hedeflemektedir.

Bu çalışmada, algoritmik karar alma süreçlerinde ortaya çıkan ayrımcılıklar, bunların nedenleri ve toplumsal, etik ve hukuki boyutları incelenmektedir. Çalışma, güncel literatürün sistematik taraması kapsamında ilgili vaka örneklerinden ve algoritmik ayrımcılığın araştırma bulgularından elde edilen ikincil verilere dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Algoritmik Ayrımcılık, Büyük Veri, Yapay Zekâ, Toplumsal Adalet, Düzenleyici Çerçeveler.

GİRİŞ

Büyük veri analitiği ve yapay zekâ teknolojilerinin hızla gelişmesi, günümüzde bilgi işleme ve karar alma süreçlerini kökten değiştirmiştir. Makine öğrenimi tabanlı algoritmik sistemler, insan kapasitesini aşan miktarda veriyi analiz ederek insanlardan daha hızlı, verimli ve kapsamlı karar önerileri sunabilmektedir. Bu sistemlerin insan kararlarındaki öznelliği ve önyargıları azaltarak tarafsızlık sağlaması beklenirken, bu alandaki vaka incelemeleri, algoritmaların ayrımcı kararlar verebildiğini ortaya

koymaktadır. Özellikle veri setlerinde yer alan önyargılar ve temsil eksiklikleri, algoritmik süreçlerin mevcut toplumsal eşitsizlikleri pekiştirdiğine dikkat çekmektedir.

Algoritmik ayrımcılığın (algoritmic discrimination) nedenleri oldukça çeşitli ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu konuda geniş bir literatür hem yapısal hem de teknik sebeplerden kaynaklanan doğrudan ve dolaylı ayrımcılığın farklı boyutlarını incelemektedir. Algoritmik ayrımcılığın temel sebepleri, genellikle veriyle ilişkili sorunlara dayanarak algoritma tasarımı sırasında ortaya çıkan önyargılardan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda kültürel ve tarihsel önyargılar barındıran veri setlerinin kullanımı ile belirli grupların yetersiz temsil edilmesi önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, özellikle işe alım, eğitim, sağlık ve hukuk gibi alanlardaki algoritmik süreçlerde, mevcut toplumsal ve tarihsel eşitsizliklerin bir yansıması olarak kendini göstermektedir.

Bu bağlamda, algoritmik karar alma sistemlerinin etik bir şekilde kullanılmasını hedefleyen uluslararası düzenlemeler ve yasal çerçeveler geliştirilmiştir. Algoritmik ayrımcılığı ele alan bu düzenlemeler, esasen adalet ve eşitlik; şeffaflık ve açıklanabilirlik, hesap verebilirlik ve veri önyargılarının önlenmesi gibi ilkeleri sağlamayı amaçlarken, aynı zamanda algoritmik karar verme sistemlerinin faydaları ve riskleri arasında bir denge kurmayı hedeflemektedir. Algoritmik ayrımcılık bağlamında geliştirilen bu yasal çerçeveler, yalnızca algoritmik ayrımcılık riskini en aza indirmekle kalmaz, aynı zamanda etkilenen bireylerin haklarını savunmaları için de bir mekanizma sunmaktadır.

Bu çalışmada, büyük veri ve makine öğrenimi temelli algoritmik sistemlerin karar alma süreçlerinde ortaya çıkabilen ayrımcılık riskleri ve bunların toplumsal, etik ve hukuki boyutları tartışılmaktadır. Bu bağlamda vaka örnekleri üzerinden algoritmik ayrımcılığın nedenleri ve etkileri üzerinde durulmakta; uluslararası düzenleyici çerçevelerin bu sorunu etik ve hukuki eksende çözme potansiyeli incelenmektedir. Ayrıca, algoritmik adaleti sağlama sürecinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve adalet ilkelerinin yanı sıra bireylerin adalet algılarını güçlendirecek katılımcı mekanizmaların geliştirilmesinin ve çok paydaşlı yaklaşımların önemi vurgulanmaktadır.

Algoritmik Ayrımcılık

Günümüzde, büyük veri temelli teknolojiler ve makine öğrenimi (ML), insanlar tarafından gerçekleştirilen birçok görev ve kararı, daha hızlı ve daha az hata ile yerine getirme kapasitesine sahiptir (Bigman vd., 2023:5). Pek çok alanda, insan müdahalesi olmaksızın, makine öğrenimi algoritmalarının ürettiği çıktılara dayanarak kararlar alınmaktadır. Bu tür kararlara ‘algoritmik kararlar’, (algorithmic decisions) makine öğrenimi algoritmalarına dayalı olarak karar veren sistemlere ise ‘algoritmik karar vericiler’ (algorithmic decision-maker) denilmektedir (Holm, 2023: 3). Günümüzde birçok alanda, karar alma süreçlerinde algoritmik sistemler

tercih edilmektedir. Özellikle eğitim, istihdam, hukuk, tıp ve askeri uygulamalar gibi alanlarda algoritmik karar verme sistemleri yaygınlaşmaktadır (Wang vd., 2024:1; Bigman vd., 2023: 4).

Algoritmik kararlar, kurumsal ve toplumsal pek çok alanda önemli iyileşmeler sağlamaktadır (Bigman vd., 2023: 5). Bu sistemler, insan karar verme süreçlerinde görülen öznel ve önyargılı yaklaşımları önleme potansiyeliyle dikkat çekmekte ve nesnel karar verme süreçlerini destekleyerek verimliliği arttırmaları nedeniyle tercih edilmektedir. Algoritmalar tarafından alınan kararların, genellikle veri temelli olmaları ve en azından doğrudan insanın bilinçaltındaki önyargılardan etkilenmemeleri nedeniyle insan kararlarına kıyasla daha nesnel ve tarafsız olduğu varsayılmaktadır. Yapay zeka sistemleri, insan karar vericilerden daha verimli ve tutarlı kararlar alacak şekilde donatılmıştır (Pfeiffer ve Gutschow, 2023). Algoritmaların hem karar verme süreçlerinin doğruluğunu ve verimliliğini arttırdığına hem de insanlar tarafından yapılan ayrımcılığa göre daha adil olma vaadi taşıdığına yönelik bulgular ve öngörüler bulunmaktadır (Bigman vd., 2023: 65). Özellikle tıp alanındaki uygulamalar, algoritmaların verimliliği artırma ve kaynakların etkin kullanımını sağlama konusundaki potansiyelini ortaya koymaktadır. Örneğin FDA tarafından onaylanan ilk tıbbi yapay zekâ cihazı olan 'IDx-DR', insan uzmanlardan daha yüksek oranda doğru teşhis koyarak, iyileşme süreçlerini hızlandırmakta ve sağlık kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlamaktadır (Holm, 2023: 2). Ancak, algoritmaların tarafsız fakat duygudan yoksun doğası, insan yaşamına ilişkin kritik karar süreçlerinde hem avantajlar hem de riskler açısından tartışılmaktadır (Bigman, vd., 2023: 6).

Algoritmaların, insan karar vericilere kıyasla daha tarafsız ve önyargısız olarak algılanması, bazı durumlarda bireylerin algoritmaları tercih etmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte, bazı karar süreçlerinde bireyler, algoritmaların karar verici rolünde yer almasına karşı endişe ve isteksizlik göstermektedir. Bu isteksizliğin temelinde, algoritmaların empati ve insani duygular gerektiren karar süreçlerinde yetersiz olduğu algısı yatmaktadır. Özellikle, karar süreçlerinde empatiye duyulan gereksinim, algoritmaların insan doğasına özgü niteliklerden yoksun olarak görülmesine ve bu nedenle eleştirilmesine yol açmaktadır (Bigman vd., 2023: 60-61).

Bununla birlikte algoritmaların tarafsız karar alma vaadi henüz tam anlamıyla gerçekleşmiş değildir. Çünkü veri odaklı kararlar, kendi başına kapalı süreçler olmaktan ziyade, farklı aktörler ve hedefler içeren daha geniş bir bağlamın parçalarıdır. Algoritmik karar verme, başlangıçta yalnızca verilere dayanması nedeniyle insan kararlarından daha verimli ve nesnel olarak algılanmış olsa da artık verilerin çeşitli kaynaklardan gelen önyargılar içerdiği tespit edilmektedir (Haas, 2023). Son dönem araştırmalar, algoritmaların ayrımcı kararlar verebildiğini ve toplumsal önyargıları ve ayrımcılığı sürdürme ve hatta pekiştirme riski taşıdığını göstermektedir (Wang vd., 2024: 1; Bigman vd., 2023: 4). Çeşitli vaka incelemeleri,

algoritmaların farklı uygulama alanlarında önyargıları pekiştirebileceğini ortaya koymaktadır. Örneğin, işe alım algoritmalarının toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sürdürdüğü, ceza adaleti sisteminde kullanılan algoritmaların etnik önyargıları pekiştirdiği ve banka kredisi değerlendirme algoritmalarının düşük gelir gruplarını sistematik olarak dışladığı gözlemlenmiştir (Wang vd., 2024: 3).

Örneğin istihdam alanında, bazı şirketlerin, adayların özgeçmişlerini ve yeteneklerini değerlendirmek için kullandıkları algoritmalar, cinsiyet, etnik köken, inanç veya yaş gibi hassas bilgilere dayalı ayrımcı işe alım kararlarına yol açabilmektedir. Bu durum, kadınlar ve farklı etnik gruplar gibi dezavantajlı kesimlere yönelik mevcut önyargıları daha da pekiştirme potansiyeli taşımaktadır (Kim, 2022: 25). Ayrıca, algoritmaların geniş kapsamlı süreçleri yönetmekte kullanılması, bu süreçlerden çok sayıda insanın etkilenmesine neden olmaktadır. Örneğin, bir yöneticinin işe alım sürecinde yüzlerce adaya ayrımcılık yapma potansiyeli bulunurken, bir algoritma bu tür ayrımcılığı binlerce adaya kadar yayabilmektedir (Wang vd., 2024: 5; Bigman vd., 2023: 8). İşe alım ve seçim prosedürüne ilişkin adalet algısı, yalnızca bireylerin işe alım sürecine yönelik hukuki hakları değil, aynı zamanda bir kuruluşun genel itibarı üzerinde de doğrudan etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra, adil olmayan seçim süreçlerinin sonucunda işe alınan adaylar ise genellikle daha düşük düzeyde örgütsel aidiyet sergilemektedir (Bigman vd., 2023: 62).

İstihdam süreçlerinde karşılaşılan önyargılara benzer şekilde, suç risklerini ve ceza kararlarını değerlendirme algoritmalarında da ayrımcı eğilimler tespit edilmiştir. Örneğin, bir suç risk değerlendirme algoritması, siyah bir sanığın gelecekte suç işleme olasılığını beyaz bir sanığa kıyasla hatalı bir şekilde daha yüksek tahmin etmiş ve bu durum, cezaevinden salıverilecek kişilerle ilgili ayrımcı kararlara neden olmuştur (Kim, 2022: 25). Örneğin 2016 yılında ProPublica adlı bir araştırmacı gazetecilik grubu, ABD ceza adalet sisteminde kullanılan ve makine öğrenimi tabanlı bir recidivizm (yeniden suç işleme) tahmin algoritması olan COMPAS'ı (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions) analiz etmiş ve algoritmanın siyah sanıkları yanlış bir şekilde yüksek riskli beyaz sanıkları ise yanlış bir şekilde düşük riskli olarak değerlendirmiştir (Pfeiffer ve Gutschow, 2023). Benzer şekilde, geçmiş suç verilerine dayalı tahmin algoritmaları, orantısız tutuklamalara maruz kalan etnik topluluklara yönelik önyargıları pekiştirme riski taşımaktadır (Richardson vd., 2019'dan akt. Wang vd., 2024: 4). Bu alandaki yanlış kararlar erken tahliye, denetimli serbestlik koşulları veya kefalet miktarı gibi konular üzerinde etkili olmakta ve sanıkların hayatları üzerinde önemli ve uzun vadeli etkiler yaratmaktadır (Pfeiffer ve Gutschow, 2023). Konut sektöründe kullanılan algoritmalar da benzer şekilde ayrımcı etkilere neden olabilmektedir. Kiralama fiyatlarını belirleme veya konut tahsisi süreçlerinde, algoritmaların kararlarını etnik köken, cinsiyet veya diğer yasal olarak korunan özelliklere dayandırması

ayrımcı sonuçlara yol açabilmektedir (Wang vd., 2024: 5). Bu tür uygulamalar eşit fırsat politikalarını ihlal ederek sosyo-ekonomik eşitsizlikleri artırma potansiyeline sahiptir (Pfeiffer ve Gutschow, 2023).

Sağlık hizmetlerinde de algoritmik ayrımcılık önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, bir hastane kaynak tahsis algoritmasının, aynı tıbbi ihtiyaca sahip siyah hastalar yerine beyaz hastaları tercih etmesi, sağlık hizmetlerinin eşitsiz dağılımına yol açmaktadır (Kim, 2022: 25). Finansal kurumlarda ise kredi başvurularını değerlendiren makine öğrenimi algoritmaları, genellikle geçmiş kararları temel alan veri setlerine dayandığından, cinsiyet, etnik köken ve cinsel yönelim gibi özelliklerle ilişkilendirilen gruplara yönelik mevcut önyargıları pekiştirebilmektedir (Garcia, Garcia ve Rigobon, 2024: 2059). Benzer şekilde, eğitim sisteminde kullanılan algoritmalar da üniversite giriş sınavlarında standart test puanlarına yüksek ağırlık vererek, test hazırlık kaynaklarına daha az erişimi olan dezavantajlı geçmişe sahip öğrencilere karşı ayrımcılık yapabilmektedir (Wang vd., 2024: 4). Yine bazı eğitim risk algoritmalarının, cinsiyet, engellilik, etnik köken, sosyoekonomik durum gibi özellikler açısından önyargılı kararlar verdiği tespit edilmiştir (Andalibi vd., 2023).

Tüm bu vaka bulguları, yeni etik ve toplumsal kaygıları gündeme getirmektedir (Bigman vd., 2023: 65). Bu bağlamda, algoritmik ayrımcılığın temel nedenlerinin ele alınması ve buradan hareketle algoritmik adaleti tesis etmeye yönelik etik ve hukuki düzenlemelerin tartışılması gerekmektedir.

Algoritmik Ayrımcılığın Nedenleri

Algoritmik ayrımcılığın nedenleri, oldukça çeşitli ve karmaşık bir yapı sergilemektedir. Bu konuda kapsamlı bir literatür hem yapısal hem de teknik nedenlerden kaynaklanan doğrudan ve dolaylı ayrımcılığın farklı boyutlarını ele almaktadır. Bu bağlamda, eğitim verilerindeki önyargılar, sosyal ve tarihsel gerçeklikler, vekil ayrımcılığı (proxy discrimination), kendini doğrulayan geri besleme döngüleri gibi yapısal nedenlerin yanı sıra; örnekleme yanlılığı (sampling bias), tahmin doğruluğunun yetersizliği, doğası gereği ayrımcı kriterler ve özelliklerin yanlış tanımlanması gibi teknik nedenler ele alınmaktadır (Adams-Prassl vd., 2023: 145). Bu kapsamda, sistem düzeyindeki hatalardan kaynaklanan teknik nedenler "algoritmik önyargı" (algorithmic bias) çerçevesinde ele alınırken, karar ve öneri düzeyinde ortaya çıkan ve genellikle ayrımcı sonuçlar doğuran durumlar "algoritmik adaletsizlik" (algorithmic injustice) kavramı altında incelenmektedir (Ghasemaghaei ve Kordzadeh, 2024: 3).

Algoritmik ayrımcılığın yapısal nedenleri, büyük ölçüde veri kaynaklı sorunlara bağlı olarak algoritma tasarımında ortaya çıkan önyargılara dayanmaktadır. Veri toplama süreçleri, genellikle büyük veri setlerinin türetildiği ve içgörüler elde etmek amacıyla birleştirildiği veri madenciliği tekniklerini içermektedir (Andalibi vd., 2023). Veri kaynaklı sorunlar bağlamında, kültürel ve tarihsel önyargılar içeren veri setlerinin kullanımı ile

belirli grupların yetersiz temsil edilmesi dikkat çekici bir sorun teşkil etmektedir. Bir algoritma, sosyo-demografik gruplara yönelik ayrımcılık içeren veri setleriyle eğitildiğinde, bu ayrımcı kararları sürdürme ve geleceğe taşıma eğilimi göstermektedir (Ghasemaghaei ve Kordzadeh, 2024: 3). Bireysel özelliklerin verilere indirgenerek bağlamsal unsurlardan yoksun şekilde tanımlanması, ciddi hatalara yol açabilmektedir. Bağlamsal faktörlerin göz ardı edilmesi, birçok kategorik farklılığı homojenleştirerek ayrımcı kararların alınma ihtimalini artırmaktadır (Andalibi vd., 2023). Bu durum, özellikle işe alım, eğitim, sağlık ve hukuk gibi alanlardaki algoritmik süreçlerde, mevcut toplumsal ve tarihsel eşitsizliklerin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin, bir işe alım algoritması, kadınlara veya belirli etnik gruplara daha düşük puan verecek şekilde kasıtlı olarak tasarlandığında ya da mevcut insan kararlarını taklit etmek amacıyla eğitildiğinde, insan karar vericilerde görülen aynı önyargılı tutumları sergilemektedir (Wang vd., 2024: 3; Adams-Prassl vd., 2023: 152). Princeton Üniversitesi'nde gerçekleştirilen bir araştırma, makine öğrenimi dil modellerinin insan beynindeki örtük önyargılarla benzer şekilde çalıştığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda yapay zekâ, insan karar vericilerin sonuçlarını çoğaltarak mevcut önyargı kalıplarını sürdürme eğilimi göstermektedir (Chen, 2023: 6).

Dolayısıyla makine öğrenimi kullanan algoritmik karar alma sistemleri, çoğunlukla geçmiş verilere dayandıkları için insan kararlarıyla aynı önyargıları içerebilmekte; girdi verilerinin önyargılı olması durumunda, algoritmik karar alma sisteminin ürettiği kararların da önyargılı olması ve araçsal aklın bir uzantısı olması kaçınılmaz hale gelmektedir (Pfeiffer ve Gutschow, 2023; Gill, 2018). Bu durum, algoritmaların mevcut verilerle eğitilmesi sırasında önyargıların sisteme sızması veya bulaşması ile ilişkilendirilmektedir ve literatürde "önyargı girer, önyargı çıkar" (bias in, bias out) olgusu olarak tanımlanmaktadır (Chen, 2023: 6).

Bu algoritmik sistemler, girdilerin nasıl toplandığı ve kullanıldığı konusundaki şeffaflık eksikliği nedeniyle "kara kutu" olarak adlandırılmakta ve eleştirilere konu olmaktadır. Örneğin, etiketleme süreçleri genellikle kullanıcılar ve kamu için şeffaf değildir. Bu durum, kullanıcıların bu etiketlerin neler olduğunu, nasıl belirlendiğini ve algoritmik olarak nasıl uygulandığını anlamalarını oldukça sınırlamaktadır (Andalibi vd., 2023).

Ayrımcı etki, yalnızca önyargılı veriler ve hatalı özellik seçimlerinden değil, aynı zamanda farklı alanlardaki birden fazla algoritmanın etkileşiminden de kaynaklanabilmektedir. Örneğin, mevcut yüksek performanslı çalışanlara benzer adayları seçmek üzere tasarlanmış bir işe alım algoritması, mevcut iş gücü büyük ölçüde erkek veya beyaz bireylerden oluşuyorsa, kadınları veya siyahileri dışlama eğilimi gösterebilir (Wang vd., 2024: 4). Bu bağlamda, bir karar sürecinde kullanılan veriler, belirli grupların yeterince temsil edilmediği veya gözlemlerin insan karar süreçlerinden kaynaklandığı, belirli sonuçlar ile değişkenlerin

gözlemlenmediği bir seçici etiket önyargısına sahip olabilir (Kleinberg vd., 2017'den akt. Haas, 2023). Örneğin, bir işe alım algoritması, kadın adayları daha yüksek işten ayrılma oranları nedeniyle cezalandırabilir; ancak bu yüksek işten ayrılma oranları, kadınlar için var olan cinsiyetçi bir iş ortamından kaynaklanmış olabilir (Bigman vd., 2023: 6-7). Algoritmaların bu şekilde sistemik önyargıları pekiştirmesi, kendini doğrulayan geri besleme döngülerinin oluşmasına yol açmaktadır.

Üstelik algoritmalar, kararlarını doğrudan korunan bir özelliğe (örneğin, cinsiyet veya etnik köken) dayandırmaktan kaçınmak amacıyla dolaylı göstergeleri de kullanabilir. Örneğin, Amazon'un işe alım algoritması, geçmiş başvuru verilerini analiz ettiği süreçte, başarılı yazılım mühendisliği başvurularının çoğunlukla erkeklerden geldiğini öğrenmiş ve bu nedenle kadın adayları cezalandırmayı "öğrenmiştir" (Adams-Prassl vd., 2023: 155; Chen, 2023: 6). Benzer şekilde gerek işe alım süreçlerinde gerekse kredi değerlendirmelerinde kullanılan algoritmalar, etnik köken veya cinsiyet gibi özellikleri doğrudan dikkate almasa bile, 'iş yerine uzaklık,' 'iş geçmişindeki boşluklar' ya da posta kodu gibi dolaylı değişkenler aracılığıyla ayrımcılığa yol açabilmektedir. Algoritmaların, eksik veya yeterince temsili olmayan veri setlerine dayanması, bu tür önyargılı aracı değişkenlerin (proxy variables) ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Wang vd., 2024: 3-4). Aynı zamanda etnik köken veya cinsiyetin bir vekili olarak kullanılan dolaylı göstergelere dayalı ayrımcılığa (Proxy Discrimination) yol açabilmektedir. Algoritmalarda, bu şekilde sıklıkla korunan özelliklerin yerine geçen vekil değişkenler veya maskelenmiş özellikler kullanılabilmektedir. Bu durum, algoritmaların dışarıdan tarafsız ve nesnel görünmesine rağmen, örtük ayrımcılık üretme potansiyeline işaret etmektedir (Wang vd., 2024: 4). Bu bulgular ve vaka incelemelerinden hareketle, algoritmik ayrımcılık, algoritmaların karar verme süreçlerinde önyargılı sonuçlar üretmesi ve bu yolla mevcut toplumsal eşitsizlikleri pekiştirmesi (Wang vd., 2024: 3) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Geçmişte alınan insan kararlarına dayalı olarak eğitilmiş bir algoritmanın, bu örneklerde olduğu gibi adaletsiz, ayrımcı veya yanlış kararlar verebileceği açık olmakla birlikte, veri setlerinin objektif bir süreçle elde edildiği durumlarda bile ayrımcı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle, algoritmik karar verme süreçlerinin adil olup olmadığını değerlendirmek için, yalnızca algoritmaların çıktıları değil, aynı zamanda bu süreçlerin işleyişindeki yapısal ve teknik detaylar da dikkatlice ele alınmalıdır (Maspfuhl, 2023). Bu modellerin temel işleyişi pratikte, 'Genelleştirilmiş Doğrusal Modeller' (GLM) gibi geleneksel yaklaşımlara dayanmaktadır. Modellerin temel amacı, bilinen girdiler ile bilinmeyen çıktılar arasında doğru bir eşleştirme sağlamaktır. Bu eşleştirme, serbest parametrelere sahip genel matematiksel yapıların, bilinen giriş ve çıkış eşleşmelerine uyarlanmasıyla gerçekleştirilir. Bu süreç, yeni girdiler için yapılan tahminlerin doğruluk olasılığını en üst düzeye çıkarmayı hedefler,

ancak bu eşleştirme, girdilerle doğrudan bir nedensel bağlantı içermez (Maspfuhl, 2023). Algoritmalar deterministik bir sonuç üretse de, bu sonuçların doğruluğu, modelin tahminlerine bağlı olarak değişkenlik gösterebilir ve bu nedenle doğruluk, rastlantısal bir niteliğe sahiptir.

Özetle yukarıda ele alınan yapısal ve teknik nedenler göz önünde bulundurulduğunda, bir makine öğrenimi algoritması, aldığı eğitim doğrultusunda gelecekteki çok sayıda vaka için sistematik ayrımcılık üretmeye devam edebilir (Pfeiffer ve Gutschow, 2023). Dahası, ayrımcı sonuçların kendini pekiştirme olasılığı bulunmaktadır; bu, geçmişte dezavantajlı olan bireylerin günümüzde ve hatta gelecekte daha ağır bir şekilde dezavantajlı hale gelme riskini artırmaktadır. Uzun vadede, bu durum, günümüz sosyal politikalarının en temel vaatlerinden biri olan "eşit fırsat ilkesi" ile çelişen ayrımcılık zincirlerinin oluşmasına yol açabilir (Alpsancar, 2023). Bu nedenle, gerekli etik ve hukuki düzenlemelerin yapılması büyük önem taşımaktadır.

Algoritmik Ayrımcılık Bağlamında Düzenleyici Çerçeveler

Algoritmik ayrımcılık durumlarında bireylerin hukuki haklarını arama yolları bulunmakla birlikte, bu tür ayrımcılıkları tespit etmek ve düzeltmek her zaman kolay değildir. Bunun temel nedenlerinden biri yukarıda bahsedilen vaka örneklerinde görüldüğü üzere algoritmik karar alma süreçlerinin karmaşık olması, şeffaf olmaması ve ayrımcılığın her zaman açık önyargı veya kasıtlı ayrımcılık içermemesi, genellikle dolaylı veri bağlantıları yoluyla gerçekleşebilmesidir.

Bu zorlukların fark edilmesiyle birlikte, algoritmik ayrımcılığı ele almak için yapay zekâ ve algoritmik karar alma sistemlerinin etik kullanımını hedefleyen uluslararası düzenlemeler ve düzenleyici çerçeveler geliştirilmiştir. Bu çerçevelerin en etkin ve kapsamlı olanları; Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (European Union General Data Protection Regulation), UNESCO Yapay Zekâ Etiği Tavsiye Kararı (UNESCO Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence), Kanada Algoritmik Etki Değerlendirme Aracı (Algorithmic Impact Assessment), ABD Algoritmik Hesap Verebilirlik Yasası Teklifi (Algorithmic Accountability Act), Birleşmiş Milletler Dijital Çağda Gizlilik Hakkı Raporu (UN The Right to Privacy in the Digital Age Report) ve OECD Yapay Zekâ İlkeleri (OECD Principles on Artificial Intelligence) ve ABD Kamu Politikası Konseyi (ACM-US Public Policy Council)'dir. Algoritmik ayrımcılığı ele alan bu düzenleyici çerçeveler, temelde adalet ve eşitlik; şeffaflık ve açıklanabilirlik, hesap verebilirlik ve veri önyargılarının önlenmesi ilkelerini sağlamayı hedeflerken, aynı zamanda algoritmik karar verme sistemlerinin faydalarını ve risklerini dengeleme amacı taşımaktadır (Wang vd., 2024: 2).

Bu doğrultuda bilgisayar bilimleri ve bilgi teknolojileri alanında oldukça eski ve büyük bir organizasyon olan "Bilgi İşlem Derneği"

(Association for Computing Machinery) ABD Kamu Politikası Konseyi (ACM-US Public Policy Council, 2017) tarafından algoritmik ayrımcılığın olumsuz etkilerini en aza indirmek amacıyla algoritmik şeffaflık ve denetlenebilirlik için yedi temel ilke önerilmiştir. Bu ilkeler: 1- Farkındalık: Tüm paydaşlar, tasarım, uygulama ve kullanım süreçlerindeki olası önyargıların farkında olmalı ve zararları anlamalıdır. 2- Erişim ve Düzeltme: Olumsuz etkilenen bireylerin kararları sorgulama ve düzeltme talep etme hakkı olmalıdır. 3- Hesap Verebilirlik: Kurumlar, algoritmaların aldığı kararlar için sorumlu tutulmalıdır. 4- Açıklama: Algoritmik karar süreçleri ve sonuçları kamuoyuna açıklanmalıdır. 5- Veri Kökeni: Veri toplama süreçleri şeffaf olmalı ve olası önyargılara karşı analiz edilmelidir. 6- Denetlenebilirlik: Algoritmaların ve verilerin kaydedilmesi ve gerektiğinde denetim yapılabilmesi sağlanmalıdır. 7-Doğrulama ve Test: Modeller düzenli olarak test edilmeli ve sonuçlar kamuya açık olmalıdır (Kim, 2017:23'den akt. Wang vd., 2024: 6). Bu ilkeler, algoritma tasarımında daha adil, şeffaf ve hesap verebilir süreçler oluşturmayı hedeflemektedir.

Avrupa Birliği'nin "Genel Veri Koruma Tüzüğü" (General Data Protection Regulation) de algoritmik ayrımcılık için, veri koruma, şeffaflık, hesap verebilirlik ve adalet konularında temel ilkeler ve kurallar içermektedir. Bu tüzük, veri işlemede etik uygulamaların benimsenmesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede şeffaflık ilkesi, veri işleme süreçlerinin bireyler tarafından anlaşılabilir ve erişilebilir olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu ilke bireylerin adil bir şekilde muamele görmesini ve kişisel verileri işleyen algoritmaların haksız ve opak sonuçlar üretmemesini sağlar. Tüzükte "açıklama hakkı" bu gerekliliği hukuki bir zemine oturtmuştur (Holm, 2023: 7-8). Bu doğrultuda, veri sahiplerinin, kendileriyle ilgili toplanan verilerin nasıl kullanıldığını ve bu verilerle hangi kararların alındığını bilme hakkı vardır. Dolayısıyla algoritmik sistemlerin işleyişi, bu sistemlerle alınan kararların dayandığı mantık ve kararların sonuçları açıklanmalıdır. Nitekim bir karardan birini sorumlu tutmak, bu kişinin kararın nasıl alındığını anlaması anlamına gelir. Bu doğrultuda, şeffaflık veya açıklanabilirlik, hesap verebilirliği sağlamak ve potansiyel olarak etkilenenlerin adaletsiz bir karar verme sürecine maruz kalıp kalmadıklarını belirleyebilmeleri için genellikle zorunlu görülmektedir (Alpsancar, 2023).

Bu şeffaflık yükümlülükleri, Avrupa Komisyonu (2021) tarafından yapay zekâ uygulamalarını düzenlemek amacıyla önerilen taslakta, risk tabanlı bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun 2021 yılında yayımladığı Yapay Zekâ Yasasında, yapay zekâ sistemleri dört risk çerçevesinde sınıflandırılmıştır: Minimal, orta, yüksek ve kabul edilemez risk (Möslein, 2023: 5). Bu bağlamda taslakta, düşük riskli olarak sınıflandırılan yapay zekâ sistemlerinin yalnızca küçük çaplı şeffaflık yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiği belirtilmektedir (Pfeiffer ve Gutschow, 2023). Bu bağlamda algoritmaların yüksek riskli veri işleme sistemlerinde, bir diğer düzenleme aracı olarak etki değerlendirmelerinin

yapılması zorunluluğudur. Avrupa Birliği'nin "Genel Veri Koruma Tüzüğü"nün hesap verebilirlik ilkesi doğrultusunda, özellikle yüksek riskli veri işlemede etki değerlendirmesi, algoritmik ayrımcılığın önlenmesi için zorunludur. Etki değerlendirmeleri, kuruluşların algoritmik sistemlerinin olası ayrımcı etkilerini proaktif olarak değerlendirmelerini ve tespit edilen riskleri azaltmak için önlemler almalarını gerektirmektedir. Bu süreç, algoritmik denetimlerin yanı sıra etkilenen topluluklarla etkileşim kurarak onların endişelerini ve bakış açılarını anlamayı içermektedir.

Kanada hükümetinin "Algoritmik Etki Değerlendirme" aracı, bu yaklaşımın standartlaştırılmış bir çerçevesini sunmaktadır. Bu düzenleme çerçevesi, algoritmaların bireyler ve toplum üzerindeki potansiyel etkilerini değerlendirmek ve bu sistemlerin etik ve ayrımcılıktan uzak kullanımını sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Bu doğrultuda algoritmik sistemlerin performansı, kullanıma alındıktan sonra düzenli olarak izlenmekte, kamuoyu ve ilgili paydaşların geri bildirimleri sürece dahil edilmektedir. Böylelikle yüksek riskli algoritmik sistemler için ek denetim mekanizmaları önerilmektedir (Wang vd., 2024: 7).

Avrupa Birliği "Genel Veri Koruma Tüzüğü"nde etnik köken, inanç gibi "Hassas Veri Kategorilerinin İşlenmesi" de açıkça yasaklanmıştır. İşe alım algoritmalarının bu hassas veri kategorilerini kullanarak işe almamaları veya işten çıkarmaları yasal değildir (Kim, 2022: 25). Bir işverenin bu şekilde korunan bir özelliğe dayalı olarak bir adayı işe almaması kasıtlı ayrımcılık kapsamına girmektedir. Bu doğrultuda önerilen bir yaklaşım; adalet özelliklerini sonradan (a posteriori) değerlendirmek ve güvence altına almaktır. Bu yöntem, hangi özelliklerin hassas olarak işaretlenmesi gerektiğini tanımlamaktadır. Örneğin, kredi fiyatlandırmasında erkekler ve kadınlar arasında fark yaratılmaması gerektiği durumlarda, model çıktıları hassas özelliklere göre ortalanarak adil bir sonuç sağlanabilmektedir. Ancak bu, yalnızca modelin hassas özellikleri bildiği durumlarda mümkündür. Aksi takdirde, ayrımcılık tespiti imkânsız hale gelmektedir (Maspfuhl, 2023: 47).

Bu bağlamda Örneğin Avrupa Birliği düzeyinde, insanlar arasında etnik köken, inanç, engellilik, yaş, cinsiyet veya cinsel yönelim temelli ayrımcılığı önlemek amacıyla çeşitli eşit muamele direktifleri kabul edilmiştir (Möslein, 2023). Bu direktifler, özellikle işgücü piyasası, eğitim, sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik gibi alanlarda sosyal ve ekonomik fırsat eşitlik sağlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda Avrupa Birliği ülkeleri, bu direktifleri yasal çerçevelerine entegre etmek ve uygulamakla yükümlüdür. Ulusal ayrımcılıkla mücadele kurumları, bu yasal düzenlemelerin ihlallerini takip etmekte ve mağdurlara destek sağlamaktadır.

Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler de, algoritmik ayrımcılığı, insan haklarının korunması bağlamında ele almaktadır. 2021 yılında BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından yayımlanan "Dijital Çağda Gizlilik Hakkı Raporu" (The Right to Privacy in the Digital Age) başlıklı rapor, algoritmik sistemlerin ayrımcı uygulamalara yol açma potansiyelini

vurgulamıştır. Raporda, algoritmaların yanlış veriler veya önyargılı modeller nedeniyle bireyleri ve grupları hedef alabileceği, bu durumun özellikle marjinalleşmiş topluluklar üzerinde orantısız bir etkisi olabileceği belirtilmiştir (OHCHR, 2021).

Diğer taraftan ayrımcılıktan kaçınmak yalnızca bu korunan özellikleri algoritmaların girdilerinden çıkarılması ile mümkün değildir. Örneğin, bir eğitim veri seti kadın çalışanlar hakkında az sayıda gözlem içeriyorsa, doğrudan ayrımcılık olmaksızın algoritma kadın adayları sistematik olarak dışlayabilir. Bu tür durumlarda, işverenin bu algoritmayı kullanmaya devam etmesi durumunda, yasal denetime tabi tutulması önerilmektedir (Kim, 2022: 26).

Algoritmik sistemlerin etik kullanımı çerçevesinde UNESCO (2021) da, "Yapay Zeka Etiği Tavsiye Kararı"nda (Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, 2021), yapay zeka sistemlerinin uygulanmasında insan hakları, ayrımcılık yapmama, eşitlik ve kapsayıcılık ilkelerine bağlı kalınmasını önermektedir. Tavsiye kararında, algoritmik sistemlerin etik kullanımı için algoritmik modellerin eğitildiği veri setlerindeki temsil eksikliklerine ve önyargılara dikkat çekilmekte, yapay zekâ sistemlerinin etkilerinin açıkça izlenmesi ve açıklanması gerektiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda UNESCO, özellikle azınlık grupların, marjinal toplulukların ve dezavantajlı bireylerin algoritmik ayrımcılıktan korunması için kapsayıcı politika çerçeveleri geliştirilmesini önermektedir.

Algoritmik ayrımcılık bağlamında geliştirilen bu düzenleyici çerçeveler, yalnızca algoritmik ayrımcılık riskini azaltmakla kalmaz, aynı zamanda etkilenen bireylerin haklarını savunmaları için de bir yol sunmaktadır. Bu düzenleme çerçevelerinin algoritmalarda ve veri işleme süreçlerinde uygulanması, küresel düzeyde sosyal adaleti ve insan haklarını desteklemek açısından kritik bir öneme sahiptir.

Diğer taraftan bu çerçeveler, hukukun nesnel kriterlere dayalı yapısını vurgulayarak, nesnel adalet ile algılanan adalet arasındaki potansiyel uyumsuzlukları tamamen ele almakta sınırlı kalabilmektedir. Bir yapay zekâ sisteminin kararları, nesnel adalet kriterlerine uygun olsa bile, etkilenen birey kendini ayrımcılığa uğramış hissedebilir. Bu durumda, bireyin hissiyatını basitçe reddetmek veya göz ardı etmek yerine, bu algının nasıl ele alınabileceği önemli bir sorudur (Pfeiffer ve Gutschow, 2023). Ayrımcılık yapmama kuralları somut belirli kriterlere bağlı olduğunda, yalnızca bu kriterlere dayalı bir ayrımcılık sonucunda ortaya çıkan adaletsizliği engelleyebilmektedir. Daha genel bir düzeyde ise, hukuk, öznel olarak adaletsiz hissedilebilecek herhangi bir davranışı yasaklamaz: Öznel adalet algıları büyük ölçüde farklılık gösterirken, yasal düzenlemeler etkili bir ölçüt sağlamak için mümkün olduğunca nesnel ve ve spesifik standartlar gerektirir. Bu nedenle, hukuki anlamda adalet, "kişinin algısına bağlı" bir kavram değildir (Möslein, 2023). Örneğin, bir algoritma, eşitlik ilkesine uygun olarak benzer durumdaki bireylere aynı sonucu uygularken, farklı

sosyo-ekonomik veya kültürel bağlamlardaki bireyler bu durumu ayrımcılık olarak algılayabilir. Bu durum, düzenleyici çerçevelerin yalnızca algoritmik şeffaflık ve hesap verebilirliğe değil, aynı zamanda bireylerin bu süreçlere dair algılarını ve tepkilerini ele alacak mekanizmalara da ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda, şeffaflık ve açıklanabilirlik ilkeleri, bireylerin algoritmik kararların altında yatan mantığı anlamalarını sağlama amacını taşısa da bireylerin adalet algılarını doğrudan değiştirebilmek için 'kapsayıcı katılımcı mekanizmalar' ve 'etkilenen bireylerin geri bildirimlerini' içeren süreçlere ihtiyaç vardır. Örneğin, bireylerin hissiyatlarının sistematik olarak toplanması ve bu verilerin algoritmik sistemlerin tasarımında kullanılmasını teşvik eden düzenleyici çerçeveler, bireylerin adalet algısını dikkate alarak daha etkili sonuçlar üretebilir. Bu doğrultuda düzenleyici mekanizmaların yalnızca nesnel ayrımcılığı önlemekle sınırlı kalmadığı çok paydaşlı yaklaşımlar ile bireylerin adalet algılarını güçlendirecek daha geniş bir katılım ve açıklanabilirlik çerçevesi sunması, algoritmik ayrımcılıkla mücadelede daha etkili bir strateji sağlayabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, algoritmik karar alma süreçlerinde ortaya çıkan ayrımcılıklara, bunların nedenlerine ve toplumsal, etik, hukuki boyutlarına yönelik bir bakış sunulmuştur. Bu bağlamda sistematik bir literatür taraması ve örnek vaka incelemelerinden yararlanarak, algoritmik karar verme süreçlerinde adalet ve hesap verebilirliğin sağlanmasına yönelik düzenleme çerçevelerinin önemi üzerinde durulmuştur.

Yapılan araştırmalar, algoritmik sistemlerin toplumsal eşitsizlikleri pekiştirerek ayrımcılık zincirlerine yol açabileceğini ve geçmişte dezavantajlı konumda olan bireylerin gelecekte daha derin ayrımcılıklarla karşılaşma olasılığının artabileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, eşit fırsat ilkesi ile toplumsal adaletin korunmasını ciddi şekilde tehdit etmekte ve algoritmaların işleyişine ilişkin etik ve hukuki düzenlemelerin hayati önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Algoritmik ayrımcılığın, doğrudan ya da dolaylı, kasıtlı veya istemsiz pek çok farklı biçimde ortaya çıkabildiği görülmektedir. Bu ayrımcılık türlerinin her biri, tespit edilmesi ve düzeltilmesi süreçlerinde farklı düzenleyici çerçevelere ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu düzenlemelerin, şeffaflık, hesap verebilirlik ve adalet ilkeleri doğrultusunda titizlikle tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, algoritmaların yalnızca ayrımcılığı önlemekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda mevcut adaletsizlikleri tespit etme ve bunları azaltma aracı olarak değerlendirilmesi de önemli bir hedef olarak idealize edilmektedir.

Bu bağlamda, algoritmaların doğru ve adil kararlar üretebilmesi için veri toplama süreçlerinde kapsayıcı ve sistematik yaklaşımların benimsenmesi önem arz etmektedir. Özellikle dolaylı önyargıların tespit edilmesi ve giderilmesi amacıyla daha şeffaf veri işleme mekanizmalarının geliştirilmesi önerilmektedir. Algoritmik sistemlerin karar alma süreçlerinde kullanılan veri ve modellerin açıklanabilirliğinin artırılması, bu süreçlerin kamuoyu ve bağımsız denetim mekanizmaları tarafından izlenebilmesi kritik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Özellikle yüksek riskli algoritmalarda, çok paydaşlı geri bildirim süreçlerinin iyileştirici etkisi olduğu bilinmektedir. Ayrıca, toplumun algoritmaların karar alma süreçleri üzerindeki etkilerini kavrayabilmesi ve bireylerin hak arama süreçlerini etkin bir şekilde kullanabilmesi için algoritmik okuryazarlığın artırılmasına yönelik eğitim programlarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, algoritmik sistemler, doğru tasarım ve uygulamalarla toplumsal adaletin tesisinde önemli bir araç olarak değerlendirilebilir. Algoritmik adaletin sağlanması, yalnızca teknik bir gereklilik değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik ve insan haklarının korunması açısından da temel bir zorunluluktur. Bu bağlamda, algoritmik ayrımcılığın etkilerini daha derinlemesine anlamak amacıyla ampirik çalışmaların artırılması, algoritmik sistemlerin değerlendirilmesine yönelik çerçevelerin geliştirilmesi ve algoritmik yönetişim süreçlerinde katılımcı ve topluluk odaklı yaklaşımların benimsenmesi gerekmektedir. Bu kapsamlı hedeflerin hayata geçirilebilmesi için disiplinler arası araştırmaların teşvik edilmesi kritik bir öneme sahiptir. Söz konusu araştırmalar, algoritmik ayrımcılıkların tespit edilmesi ve ölçülmesine yönelik yenilikçi yöntemler geliştirilmesine katkı sağlarken, aynı zamanda düzenleyici çerçevelerin etkinliğini değerlendirmeye ve iyileştirmeye odaklanmalıdır. Böylece, algoritmik sistemlerin toplum üzerindeki potansiyel olumsuz etkilerini en aza indiren, adalet ve eşitlik ilkelerine dayalı bir yönetişim modeli oluşturulabilir.

REFERANSLAR

Adams-Prassl, J., Binns, R. ve Kelly-Lyth, A. (2023). Directly Discriminatory Algorithms. *Modern Law Review*. 86 (1) MLR, s.144–175. https://doi.org/10.1111/1468-2230.12759

Alpsancar, S. (2023). Algorithmic Fairness in AI. 6 Insights from Philosophy and Ethics. *Bus Inf Syst Eng* 65, 209–222. https://doi.org/10.1007/s12599-023-00787-x

Andalibi, N., Pyle, C., Barta, K., Xian, L., Jacobs, A.Z., Ackerman, M.S. (2023). Conceptualizing Algorithmic Stigmatization. In Proceedings of the 2023 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI '23). https://doi.org/10.1145/3544548.3580970

Association for Computing Machinery (ACM). (2017). Statement on Algorithmic Transparency and Accountability.

https://www.acm.org/binaries/content/assets/public-policy/2017_usacm_statement_algorithms.pdf adresinden 12 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

Bigman, Y. E., Wilson, D., Arnestad, M. N., Waytz, A., ve Gray, K. (2023). Algorithmic discrimination causes less moral outrage than human discrimination. *Journal of Experimental Psychology: General, 152*(1), 4–27. https://doi.org/10.1037/xge0001250

Chen, Z. (2023). Ethics and discrimination in artificial intelligence-enabled recruitment practices. *Humanities and Social Sciences Communication*. 10, 567. https://doi.org/10.1057/s41599-023-02079-x

Garcia, A.C.B., Garcia, M.G.P., ve Rigobon, R., (2024). Algorithmic discrimination in the credit domain: what do we know about it? AI & SOCIETY. 39:2059–2098. https://doi.org/10.1007/s00146-023-01676-3

Ghasemaghaei, M. ve Kordzadeh, N. (2024). Understanding how algorithmic injustice leads to making discriminatory decisions: An obedience to authority perspective. Information & Management. 61 (2). https://doi.org/10.1016/j.im.2024.103921

Gill, K.S. (2018). Data to Decision and Judgment Making – a Question of Wisdom. IFAC PapersOnline. 51 (30): 733-738. https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2018.11.205

Haas, C., (2023). Algorithmic Fairness in AI. 2 Insights from Information Systems Research. *Bus Inf Syst Eng* 65, 209–222. https://doi.org/10.1007/s12599-023-00787-x

Holm, S., (2023). Algorithmic legitimacy in clinical decision-making. *Ethics and Information Technology* (2023) 25 (35):2-10. https://doi.org/10.1007/s10676-023-09709-7

Kim, P.T., (2022). Addressing algorithmic discrimination. *Communications of the ACM*. 65(1):25-27. https://doi.org/10.1145/3498660

Maspfuhl, O. (2023). Algorithmic Fairness in AI. 4 Insights from the Banking Industry. *Bus Inf Syst Eng* 65, 209–222. https://doi.org/10.1007/s12599-023-00787-x

Möslein, F. (2023). Algorithmic Fairness in AI. 3 Legal and Normative Aspects. *Bus Inf Syst Eng* 65, 209–222. https://doi.org/10.1007/s12599-023-00787-x

OHCHR. (2021). The Right to Privacy in the Digital Age. United Nations. https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/2021/right-privacy-digital-age-report-2021 adresinden 12 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

Pfeiffer, J., Gutschow, J. (2023). Algorithmic Fairness in AI. 1 Motivation. *Bus Inf Syst Eng* 65, 209–222. https://doi.org/10.1007/s12599-023-00787-x

UNESCO. (2021). Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137 adresinden 12 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

United Nations. (2020). Roadmap for Digital Cooperation: Implementation of the Recommendations of the High-Level Panel on Digital Cooperation. https://www.un.org/en/content/digital-cooperation-roadmap/ adresinden 12 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

Wang, X., Wu, YC., Ji, X., ve Fu, H. (2024) Algorithmic discrimination: examining its types and regulatory measures with emphasis on US legal practices. *Front. Artif. Intell.* 7:1320277. https://doi.org/10.3389/frai.2024.1320277.

Döviz Hareketliliğinin Enflasyon Sepeti Üzerindeki Etkilerinin Ayrıntılı Analizi[1]

Süleyman Arif YILDIRIM[2]
Hakan ERYÜZLÜ[3]

[1] Bu çalışma 2209 TÜBİTAK projesi kapsamında yapılmıştır.
[2] Lisans Öğrencisi; İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi Bölümü ORCID No: 0009-0006-6794-3742
[3] Doç. Dr.; İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi Bölümü hakan.eryuzlu@iste.edu.tr ORCID No: 0000-0003-3715-0021

ÖZET

Fiyatların genel düzeyindeki sürekli artış anlamına gelen enflasyon, bir ülke ekonomisinin işleyişinde önemli bir yere sahip olup, belirli bir düzeyde tutulması gereken kritik bir makroekonomik göstergedir. Bununla birlikte, enflasyonun istenilen seviyenin üzerine çıkması durumunda, ciddi makroekonomik sorunların ortaya çıkma riski artar. Modern ekonomilerde, Merkez Bankalarının temel görevlerinden biri, enflasyonu kontrol altında tutarak istikrarlı bir düzeyde seyretmesini sağlamaktır. Gelişmekte olan ekonomilerde enflasyonla birlikte büyük önem taşıyan bir diğer faktör ise döviz kurlarıdır. Döviz kurları, ülkelerin dış ticaret dengelerini ve ekonomik ilişkilerini doğrudan etkiler. Özellikle döviz kurlarındaki ani yükselişler, ithalat ağırlıklı üretimde maliyet kaynaklı fiyat artışlarına yol açarak maliyet enflasyonunu hızlandırabilir. Bu nedenle birçok gelişmekte olan ülkede, enflasyon kontrolüne ek olarak, döviz kuru dalgalanmalarını yönetmek de sıkça başvurulan bir politika aracı haline gelmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'de döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisi, TÜFE'nin 12 ana alt grubu baz alınarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Araştırma kapsamında, döviz kurunun en çok hangi mal gruplarını etkilediği ortaya konulmaya çalışılmış ve bu analiz sonuçları doğrultusunda çeşitli politika önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Döviz, Enflasyon, Nedensellik.

GİRİŞ

Enflasyon, ekonomide fiyatlar genel düzeyindeki sürekli ve belirgin artışı ifade etmektedir. Bu bağlamda, yalnızca belirli bir veya birkaç malın fiyatında görülen artış ya da tüm fiyatlarda meydana gelen tek seferlik bir yükseliş, enflasyon kategorisine dahil edilmemektedir. Makroekonomik bir perspektiften değerlendirildiğinde, enflasyon kritik bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Enflasyon oranındaki artış ya da yüksek seyir, üretim üzerinde olumsuz etkiler yaratma potansiyeline sahip olmakla birlikte (özellikle harcama davranışlarını olumsuz etkileyebilir), bazı durumlarda ise olumlu etkiler sağlayabilmektedir. Bu noktada para politikasını yönlendiren otoriteler için temel mesele, enflasyon oranının hangi düzeyde olması gerektiğine karar vermektir. Belirlenen bu oranın başarılı bir şekilde sağlanabilmesi için yanıtlanması gereken çeşitli sorular bulunmaktadır. Örneğin, bir mal veya hizmetin fiyatı neden artar ya da azalır? Daha genel bir ifadeyle, fiyatlar genel düzeyi hangi dinamikler doğrultusunda düşer veya yükselir? Bu tür sorulara sağlıklı yanıtlar verebilmek adına enflasyonun türlerini ve kaynaklarını ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekmektedir.

- Maliyet Enflasyonu: üretimde kullanılan üretim faktörlerinde görülen fiyat artışları sebebiyle maliyetlerin artması ve firmanın karını koruyabilmek için satış fiyatların yükselmesidir.
- Talep Enflasyonu: talep artışları sonucu üretiminde talebi karşılayamaması sebebiyle fiyatların artmasıdır.
- Yapısal Enflasyon: yaşanan fiyat artışlarının maliyet ya da talep kaynaklı olmaması ve satış yapan firmalarca istedikleri gibi belirlenmesi durumudur.

Mal ve hizmet fiyatlarında meydana gelen artışlar, özellikle tüketiciler açısından olumsuz bir olgu olarak görülse de, ekonominin sürdürülebilirliği ve uzun vadeli dengesi açısından enflasyonun belirli bir düzeyde varlığı gereklilik arz etmektedir. Burada karar verilmesi gereken nokta, enflasyonun tamamen ortadan kaldırılması değil, hangi seviyede tutulmasının ekonomik istikrarın sağlanması için uygun olacağıdır. Örneğin, çift haneli bir enflasyon oranının, örneğin %30 seviyelerinde olduğu bir ekonomik senaryoda, tüketicilerin satın alma güçlerinin korunabilmesi için gelirlerinde de en az enflasyon oranında bir artış yaşanması gerekmektedir. Ancak, reel ücret artışlarının genellikle bu yüksek enflasyon oranlarını takip edemediği bilindiğinden, tüketicilerin alım gücü düşmekte ve bu durum toplam talepte azalmaya neden olmaktadır.

Talepte yaşanan bu azalma, üretim hacimlerinin daralmasına yol açmakta ve üretim süreçlerinde kullanılan iş gücüne olan ihtiyaç da azalmaktadır. Söz konusu azalma, istihdam düzeylerinde düşüşe yol açarak işsizliği artırmaktadır. İşsiz kalan ya da gelir kaybına uğrayan bireyler, zorunlu harcamalarının ötesinde harcama yapamayacak duruma geldiklerinden, tüketimdeki düşüş devam etmekte ve bu döngü ekonomik resesyona neden olmaktadır. Dolayısıyla, enflasyon seviyesi, tüketicilerin satın alma güçlerini koruyabilecek ve hatta tüketimi teşvik edecek; aynı zamanda üreticiler açısından da kârlılığı artırarak üretim faaliyetlerini genişletmeye yöneltecek bir düzeyde tutulmalıdır.

Bu tür bir ekonomik yapı oluştuğunda, arz-talep dengesi yeniden güçlü bir şekilde tesis edilmekte, üretim artışı istihdamı artırmakta ve buna bağlı olarak tüketim de büyümekte; sonuç olarak ekonomi genelinde bir büyüme trendi gözlemlenebilmektedir. Bu bağlamda ideal enflasyon oranının %1 ila %4 aralığında olduğu düşünülmekte; %5'in üzerine çıkan değerler ise ekonomik riskler doğurabilecek düzeyler olarak değerlendirilmektedir.

Enflasyon hesaplamasında, resmi kurumlar genellikle benzer yöntemler kullanmakla birlikte, her ülkenin enflasyon hesaplamasına dahil edilen ürün ve hizmetlerde farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, enflasyon ölçümünde kullanılan ve genel olarak "enflasyon sepeti" olarak adlandırılan ürün ve hizmetler, zaman içerisinde güncellenmekte ve yenilenmektedir. Türkiye'de enflasyon hesaplama görevini Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) üstlenmektedir. TÜİK, enflasyonu iki temel endeks üzerinden ölçmektedir: Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ve Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE). Bu iki göstergeden TÜFE, özellikle "enflasyon oranı nedir?" ya da "enflasyon ne kadardır?" sorusunun yanıtı olarak en yaygın şekilde kullanılan değerlendirme aracıdır. TÜFE, tüketicilerin satın aldığı nihai mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimlerin izlenmesi sonucu hesaplanan bir enflasyon göstergesidir. TÜFE hesaplamasında 2003 yılı baz yılı olarak alınmış ve fiyat takibi 12 ana grup altında sınıflandırılan, 43 alt grupta toplanmış toplam 415 ürün ve hizmet üzerinden yapılmaktadır.

Döviz, yabancı para birimleri anlamına gelir. Bir yabancı paranının yerel para birimi karşısındaki değeri ise döviz kuru olarak tanımlanır. Döviz kuru, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler için önemli bir makroekonomik gösterge olarak kabul edilir. Bunun nedeni, döviz dalgalanmalarının kısa vadede ihracat ve ithalat üzerinde önemli etkiler yaratabilmesidir. Ayrıca, ithal girdilere dayalı ürünlerin üretim süreçlerinde döviz kurundaki artış, maliyet enflasyonu yoluyla enflasyonist baskıların oluşmasına neden olabilir. Enflasyon hedefleme rejimini benimsemiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de döviz kurundaki artış, para politikalarını uygulayan otoritelerin hedeflerine ulaşmasında zorluk yaratabilir. Ekonomik literatürde de Türkiye için döviz kurunun kritik bir değişken olduğu geniş bir kabul görmektedir.

Türkiye'de dövizin enflasyon üzerindeki etkisi, ekonomik literatürde sıklıkla tartışılan bir konu olmuştur. Bu etki, döviz kurlarındaki dalgalanmaların, özellikle ithalata dayalı üretim sistemine sahip olan Türkiye gibi ülkelerde, iç fiyatlar üzerinde yarattığı baskılarla doğrudan ilişkilidir. Türkiye'nin döviz kuru ve enflasyon ilişkisini anlamak için, çeşitli ekonomik modeller ve ampirik analizler yapılmıştır.

Döviz kurlarının enflasyon üzerindeki etkisi, özellikle 2018 yılında yaşanan döviz krizi sonrasında daha fazla önem kazanmıştır. Bu dönemde, döviz kurlarındaki artışların enflasyon üzerinde belirgin bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin, Eşmen ve arkadaşları (2022) tarafından yapılan

çalışmada, döviz kurlarındaki dalgalanmaların, ithalata dayalı üretim yapan sektörlerde maliyet artışına neden olduğu ve bu durumun iç fiyatları yükselterek enflasyonist bir sürecin yaşanmasına yol açtığı belirtilmiştir. Bu bulgu, döviz kurlarının enflasyon üzerindeki etkisinin, maliyet kanalı aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

Ayrıca, Türkiye'de döviz kuru geçiş etkisinin enflasyon üzerindeki rolü de önemli bir araştırma konusudur. Yalçınkaya ve Tunalı (2016) tarafından yapılan bir çalışmada, enflasyon değişimlerinin reel döviz kuru değişimleri ile kısa ve uzun dönemde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu durum, döviz kurlarındaki artışların, enflasyon üzerinde doğrudan bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Türkiye'de döviz kuru ve enflasyon arasındaki bu ilişki, özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde daha belirgin hale gelmektedir.

Döviz kurlarının enflasyon üzerindeki etkisini inceleyen bir diğer önemli çalışma ise Demirel ve Karaoğlu (2021) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, döviz kurunun enflasyon üzerindeki asimetrik etkileri incelenmiştir. Araştırma, döviz kuru artışlarının fiyatlara yansıdığını, ancak döviz kuru düşüşlerinin enflasyon üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Bu bulgu, döviz kurlarındaki artışların enflasyon üzerindeki etkisinin, düşüşlerden çok daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'de döviz kurlarının enflasyon üzerindeki etkisini anlamak için, döviz kurlarındaki dalgalanmaların yanı sıra, para politikalarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Özcan ve Turna (2021) tarafından yapılan bir çalışmada, döviz kuru ve faiz oranlarının enflasyon üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma, döviz kuru ve faiz oranlarının, kısa ve uzun dönemde enflasyona neden olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, Türkiye'de para politikalarının etkinliğini sorgulayan bir bulgudur ve döviz kurlarının enflasyon üzerindeki etkisinin, para politikaları ile nasıl etkileşimde bulunduğunu göstermektedir.

Ayrıca, Türkiye'de döviz kurlarının enflasyon üzerindeki etkisi, dış ticaret dengesi ile de ilişkilidir. Yavuz (2002) tarafından yapılan bir çalışmada, döviz kurlarının, tüketici fiyatları (TÜFE) üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma, döviz kurunun fiyatlara geçişinin oldukça güçlü olduğunu ve Türkiye ekonomisinin yüksek oranda ithal ara ve sermaye malı kullanımı özelliği nedeniyle döviz kurunun fiyat düzeyi denklemi parametrelerine göre "zayıf dışsal" bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgu,

döviz kurlarının enflasyon üzerindeki etkisinin, dış ticaret ve ithalat bağımlılığı ile nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de döviz kurlarının enflasyon üzerindeki etkisi, çok boyutlu bir olgudur. Döviz kurlarındaki dalgalanmalar, maliyet kanalları aracılığıyla enflasyonu etkilerken, para politikaları ve dış ticaret dengesi gibi faktörler de bu etkileşimi şekillendirmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ekonomik yapısının ve döviz kurlarının enflasyon üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılması, etkili ekonomik politikaların geliştirilmesi açısından kritik öneme sahiptir.

Bu bağlamda, döviz kurunun Türkiye'deki enflasyon üzerindeki etkisi tartışmaya açılmıştır. Literatürde bu etkiyi destekleyen birçok çalışma mevcuttur. Ancak bu çalışmanın farkı, döviz kuru ile Türkiye'nin enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi, TÜIK tarafından belirlenen TÜFE hesaplamasındaki 12 ana alt grup temelinde ele alacak olmasıdır. Araştırma, "Döviz kuru, TÜİK'in enflasyon sepetindeki hangi alt grup ya da gruplar üzerinde daha fazla etkili olmaktadır?" sorusuna cevap aramaktadır. Bu şekilde döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisi, Türkiye özelinde ve TÜFE'nin ana alt grupları çerçevesinde detaylı bir şekilde incelenmiştir.

YÖNTEM VE BULGULAR

Öncelikli olarak serilerin durağanlık durumları analiz edilmiştir. Durağan olmayan serilerle oluşturulan modellerin sahte regresyona yol açabileceği göz önünde bulundurularak, serilerin durağanlığı titizlikle test edilmiştir. Durağanlık tespiti için farklı yöntemler mevcut olsa da, bu çalışmada değişkenlere ilişkin verilerin durağanlığı Phillps-Perron birim kök testi (PP) ile değerlendirilmiştir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemek amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Bu doğrultuda toplamda 12 farklı nedensellik testi gerçekleştirilmiştir. Bunlar şu şekildedir:

- “Gıda ve alkolsüz içecekler(GAI)” “Reel efektif döviz kuru” nedensellik ilişkisi
- “Alkollü içecekler ve tütün(AIT)” “Reel efektif döviz kuru” nedensellik ilişkisi
- “Giyim ve ayakkabı(GIA)” “Reel efektif döviz kuru” nedensellik ilişkisi
- “konut(KON)” “Reel efektif döviz kuru” nedensellik ilişkisi
- “ev eşyası(MOB)” “Reel efektif döviz kuru” nedensellik ilişkisi

- “sağlık(SAG)” “Reel efektif döviz kuru” nedensellik ilişkisi
- “ulaştırma(ULA)” “Reel efektif döviz kuru” nedensellik ilişkisi
- “haberleşme(HAB)” “Reel efektif döviz kuru” nedensellik ilişkisi
- “Eğlence ve kültür(EGL)” “Reel efektif döviz kuru” nedensellik ilişkisi
- “eğitim(EGT)” “Reel efektif döviz kuru” nedensellik ilişkisi
- “Lokanta ve oteller(LOK)” “Reel efektif döviz kuru” nedensellik ilişkisi
- “Çeşitli mal ve hizmetler(CES)” “Reel efektif döviz kuru” nedensellik ilişkisi.

Ampirik Sonuçlar

Yapılan durağanlık analizi sonuçlarına göre, toplamda 13 serinin tamamı 1. farkında, trendli ve sabitli olarak durağan çıkmıştır. Analiz sonuçlarına ait Eviews 12 programında gerçekleştirilen PP testi bulguları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Durağanlık Testleri Sonuçları

Değişken Kısa Adı	**Fark Derecesi**	**T-İstatistiği**	**Anlamlılık**
AIT	1.	-11.96851	0.0000
CES	1.	-6.477715	0.0000
EGL	1.	-8.93742	0.0000
EGT	1.	-10.05444	0.0000
GAI	1.	-7.814970	0.0000
GIA	1.	-9.990229	0.0000
HAB	1.	-10.65333	0.0000
KON	1.	-12.71162	0.0000
LOK	1.	-3.487393	0.0433
MOB	1.	-5.686052	0.0000
REK	1.	-11.06589	0.0000
SAG	1.	-7.190392	0.0000
ULA	1.	-9.344519	0.0000

Serilerin durağanlık koşulunu sağladığı tespit edildikten sonra, döviz kuru ile enflasyon sepetinde yer alan 12 alt kalem arasında Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Söz konusu nedensellik analizleri Eviews 12 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 2: Nedensellik Testleri Sonuçları

Nedensellik İlişkisi	F-İstatistik	Anlamlılık
REK-AIT	1.34216	0.2635
REK-CES	2.70606	0.0692
REK-EGL	6.75509	0.0014
REK-EGT	0.07736	0.9256
REK-GAI	4.12153	0.0176
REK-GIA	1.22735	0.2951
REK-HAB	2.52030	0.0829
REK-KON	4.57271	0.0114
REK-LOK	3.41092	0.0349
REK-MOB	7.04199	0.0011
REK-SAG	0.09546	0.9090
REK-ULA	5.58271	0.0043

Nedensellik analizi sonuçlarına göre aşağıdaki nedensellikler tespit edilmiştir;

- Döviz kurundan, gıda ve alkolsüz içeceklere nedensellik tespit edilmiştir,
- Döviz kurundan, konuta nedensellik tespit edilmiştir,
- Döviz kurundan, ev eşyasına nedensellik tespit edilmiştir,
- Döviz kurundan, ulaştırmaya nedensellik tespit edilmiştir,
- Döviz kurundan, haberleşmeye nedensellik tespit edilmiştir,
- Döviz kurundan, lokanta ve otellere nedensellik tespit edilmiştir,
- Döviz kurundan, çeşitli mal ve hizmetlere nedensellik tespit edilmiştir

SONUÇ

Döviz kuru, Türkiye gibi dışa bağımlılığı yüksek olan ülkelerde enflasyon üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Döviz fiyatlarındaki artış, ithalat maliyetlerini artırarak özellikle maliyet enflasyonunu tetiklemektedir. Türkiye'de enerji, ara malı ve hammadde ithalatına olan yüksek bağımlılık, döviz kurundaki dalgalanmaların enflasyon üzerindeki etkisini daha da belirgin hale getirmektedir (Yüksel & Zengin, 2021).

Döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisi, "pass-through" (geçişkenlik) mekanizması ile açıklanabilir. Döviz kurundaki artış, ithal edilen ürünlerin maliyetlerini yükseltmekte ve bu durum tüketici fiyatlarına yansımaktadır. Türkiye'de yapılan çeşitli ampirik çalışmalar, döviz kuru geçişkenliğinin özellikle kısa vadede yüksek olduğunu ve bu durumun enflasyon hedeflemesini zorlaştırdığını ortaya koymaktadır (Kara & Öğünç, 2012).

Son yıllarda Türk Lirası'nın değer kaybı, gıda, enerji ve sanayi ürünleri fiyatlarını artırmış, bu da enflasyon oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Özellikle 2018 ve 2021 yıllarında yaşanan kur şokları, enflasyonist baskıları ciddi şekilde artırmıştır. Bu durum, Merkez Bankası'nın para politikalarını daha karmaşık hale getirmiştir (Eğilmez, 2022).

Elde edilen sonuçlar, Türkiye'deki döviz dalgalanmalarının en fazla gıda ve içecek, ev eşyası, ulaşım, haberleşme, lokanta ve oteller ile çeşitli mal ve hizmet gruplarının fiyatları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, döviz kurlarındaki değişimlerin alkollü içecekler, giyim, sağlık ve eğitim fiyatlarına doğrudan bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

REFERANSLAR

Devrim Yavuz, . (2002). Exchange Ratesadministered And İnflation İn Turkey.Doı:Https://Tez.Yok.Gov.Tr/Ulusaltezmerkezi/Tezdetay.Jsp?İd=H21ıjrjrbr1l pvzh3vjwtq&No=İubl_Fgvakoacq5klkmizw

Eğilmez, M. (2022). Türkiye Ekonomisi Üzerine Yazılar. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eşmen Sami, Yasar Turna, Başak Turna, . (2022). Türkiye' De Döviz Kurunun Enflasyon Etkisi Ve Fiyat Yapışkanlıkları: Nardl Yaklaşımı. İzmir İktisat Dergisi. Doı: Https://Doi.Org/10.24988/İje.932967

Kara, H., & Öğünç, F. (2012). Döviz Kuru Geçişkenliği: Türkiye Örneği. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliğleri.

Karaoğlu, N., & Demirel, B. (2021). Asymmetric exchange rate pass-through into inflation in Turkey: A NARDL approach. *Fiscaoeconomia*, *5*(3), 845-861.

Turna, Y., & Özcan, A. (2021). The relationship between foreign exchange rate, interest rate and inflation in Turkey: ARDL approach. *Journal of Ekonomi*, *3*(1), 19-23.

Tunalı, H., & Yalçınkaya, Y. (2016). ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN INFLATION AND EXCHANGE RATE IN THE APPLICATION OF UNCONVENTİONAL MONETARY POLICY. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, *66*(2), 61-112.

Yüksel, S., & Zengin, S. (2021). Döviz Kuru-Enflasyon İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz. Uluslararası Ekonomi Ve Politika Araştırmaları Dergisi, 5(3), 45-60.

Vardiya Çizelgeleme ve Turizm Sektöründe Bir Uygulama*

Hüseyin YİĞİT[1]
Harun SULAK[2]

1 Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, hhyigit32@gmail.com, Isparta, Türkiye. ORCID No: 0009-0000-4917-8617
2 Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, harunsulak@sdu.edu.tr, Isparta, Türkiye. ORCID No: 0000-0001-8286-1813
Sorumlu yazar: harunsulak@sdu.edu.tr

* Bu çalışma 9-11 Mayıs 2023 tarihlerinde yapılan İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi 9. Bilim Günleri Kongresi Bildirinde sunulan ve Özet Kitabında basılan çalışmanın genişletilmiş halidir.

ÖZET

Günümüz dünyasında vardiya çizelgeleme hem özel hem de kamu sektöründe oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Etkin bir vardiya planlaması, personelin yorgunluk, uyku bozukluğu, ailevi sorunları ve sağlık sorunlarının önlenmesine yardımcı olmakta aynı zamanda personelin motivasyonunu ve iş memnuniyetini de artırmaktadır. İşletmenin ihtiyacı olan personel sayısının belirlenmesinde ve gereksiz fazla çalışma ile işgücü maliyetlerinin azaltılmasında vardiya planlamasının rolü oldukça fazladır. Bu çalışmanın turizm sektöründe faaliyet gösteren bir otel işletmesinin restoran bölümünde çalışan garsonlar için haftalık çalışma çizelgesi oluşturulmaktadır. Bu amaçla üç vardiya esasına göre çalışan işletmenin 22 personeli için haftalık çalışma çizelgesi hazırlanmıştır. Çizelgenin hazırlanmasında işletmenin belirlediği kurallar ve çalışanların özel istekleri dikkate alınmıştır. Bölüm müdürü ve çalışanlarla görüşülerek elde edilen veriler kullanılarak elde edilen modelin çözümü yöneylem araştırması modellerinin çözümünde sıklıkla kullanılan GAMS paket programı ile elde edilmiştir. Çözüm sonrasında oluşturulan çizelge ile önceden el ile hazırlanan çizelge karşılaştırıldığında işletme yönetimi ve personelin isteklerinin karşılandığı bir vardiya planı elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vardiya Çizelgeleme, Personel Çizelgeleme, Turizm Sektörü, Doğrusal Programlama, 0-1 Tam Sayılı Programlama.

GİRİŞ

Personel veya vardiya çizelgeleme; vardiya esası üzere çalışan pek çok kamu ve özel sektör kurum ve kuruluşlarında kullanılmaktadır. Bu sektörlerdeki kurumların geneli 7 gün 24 saat hizmet sağlamaktadır ve personellerinin çalışma çizelgelemelerini de 24 saat esasına göre yapmaktadır. Personel çizelgelemenin temel amacı kısıtlı kaynaklardan en verimli şekilde yararlanmak, adaletli iş dağılımı yapmak ve çalışan personelin isteklerine cevap vermektir (Ünal ve Eren, 2016:28). Çalışanların istekleri, yetenekleri ve vasıfları gibi ölçütler doğrultusunda en uygun personel çizelgesinin hazırlanması; personellerin verimliliğinde bir artış, müşteri taleplerinin hızla karşılanması ve müşterilerin memnuniyetlerinin artmasında önemli bir rol oynamaktadır (Seval vd., 2019:70). Çizelgeler günlük, haftalık ve aylık gibi süreleri kapsayacak şekilde hazırlanabilmektedir (Ünal ve Eren, 2016:28).

Personel çizelgelemesinin özel bir hali olan vardiya çizelgeleme; 7 gün 24 saat faaliyet halinde olan sağlık, eğlence, güvenlik ve hizmet sektörlerinde sıklıkla kullanılmaktadır (Katrancı ve Organ, 2021:132).

Vardiya çizelgelemesi ile çalışan işletmelerde üretim kapasitesi, hazırlanan vardiya modeline ve vardiya sürelerine bağlı olarak değişmektedir.

Ancak vardiya modelinin oluşturulmasında sosyal ve yasal kısıtlar yanında vardiya sayısı, vardiya süresi ve başlangıç zamanlarının da belirlenmesi önem arz etmektedir. İyi bir vardiya çizelgelemesi, iş gücünü ve maliyetleri minimize ederek maksimum faydayı sağlamayı amaçlamaktadır (Bayraktar, 2019:16).

İyi hazırlanmış bir vardiya çizelgelemesinden, personeller üzerinde oluşacak mental yorgunluğu en aza indirmesi ve performans açısından en iyi seviyede fayda sağlaması beklenir. Bu yüzden iyi bir vardiya planı hazırlanırken çalışanların yetenekleri, vasıfları ve tercihleri göz önünde bulundurulmalıdır (Seval, vd., 2019:70).

Vardiyalı çalışma sistemiyle çalışmayı gerektiren pek çok neden vardır. Vardiyalı çalışma sisteminin en önemli sebebi olan ekonomik nedenler, işletmenin ürettiği birim ürün maliyetini minimum seviyede tutmak, işletmenin piyasadaki rekabette etkin bir biçimde kalmasını sağlamak, yatırım ve üretilen ürün miktarını çoğaltması gibi nedenlerdir. Sosyal nedenler ise, güvenlik hizmetleri, itfaiye, fırınlar, hastaneler, matbaalar ve bazı eğlence mekanları gibi toplumun 24 saat boyunca ihtiyaç duyabileceği hizmetleri kesintisiz karşılayabilmek için gece vardiya sistemi ile çalışmaktadırlar. Vardiyalı çalışma sistemi ile üretimin devamlılığını sağlamak aynı zamanda daha fazla işgücünün çalıştırılması ile fazladan istihdam ortamı oluşturulması amaçlanmaktadır (Katrancı ve Organ, 2021:133).

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde vardiya ve personel çizelgelemesi üzerine yapılan çalışmalar özetlenmektedir.

Kağnıcıoğlu ve Yıldız (2006) yaptıkları çalışmada sınav görevlilerinin ataması problemini 0-1 tam sayılı bulanık hedef programlama ile çözmüşlerdir. Oluşturulan bulanık model gerçek veriler kullanılarak Max-Min yaklaşımı ve toplamsal model yaklaşımı ile çözülmüştür. Sonuçta modelin farklı veri kümeleri için çalıştığı görülmüş ve çözümlerde kullanılan iki yaklaşım sayesinde birbirleri arasında üstünlük ve zayıflık durumları da karşılaştırılmıştır.

Öztürkoğlu ve Çalışkan (2014) yaptıkları çalışmada bir hastanedeki hemşirelerin vardiya problemi için matematiksel bir model hazırlamışlardır. Hazırlanan modelde hemşirelerin işe başlama saatleri esnek tutulmuş ve modelde hemşirelerin tercihlerine göre haftalık çizelge hazırlanması amaçlanmıştır. Modelin çözümünde hemşirelerin özel isteklerinin %99,6 oranında sağlandığı gözlemlenmiştir.

Karaöz (2014) tam sayılı programlama yöntemi ile bir maden işletmesinde maden üretim planlama ve çizelgeleme problemini ele almışlardır. Maden ocağı 10x10x10 m^3 boyutlarında 20503 bloğa ayırılmış ve her blok için var olan kalori değerine göre ekonomik değer belirlenmiştir.

Modelin amacı ocağın 5 yıl işletilmesiyle her bir bloktan edilecek kârın maksimize edilmesidir. Rezerv, eğim, üretim kapasitesi ve işleme kapasitesi kısıtlarının da ele alındığı model Python ve Gurobi optimizasyon programları yardımıyla çözülmüştür. Maden firmasının modelin çözümünden çıkan üretim plan ve çizelgesini uyguladığı takdirde 19.805.396,5 TL daha fazla kâr elde edeceği saptanmıştır.

Süre (2015) yaptığı çalışmada, bir orta okulun ders programı çizelgeleme problemini, 0-1 tam sayılı programlama yöntemi ile ele almıştır. Model GAMS paket programında kodlanmış ve çözücü olarak da CPLEX çözücüsü kullanılmıştır. Çözüm için 8411 iterasyon gerçekleşmiştir. Çıkan sonuçların toplamında 756 tam sayılı değişkenden oluştuğu saptanmıştır. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde ders çizelgelemenin %100 başarıyla gerçekleştiği anlaşılmıştır.

Ünal ve Eren (2016) yaptıkları çalışmada bir devlet kurumunda çalışan personelin çizelgeleme problemini ele almışlardır. 10 personelin çalıştığı kurumda çizelgeleme için hazırlanan model hedef programlama yöntemi ile GAMS 22.5 paket programı ile çözülmüştür. Elde edilen sonuçlar elle hazırlanan çizelgelerle kıyaslandığında daha kısa sürelerde daha etkili çizelgelerin hazırlandığı görülmüştür. Personelin zorunlu olarak tutacağı nöbetlerin kendi belirttiği günlere atanması, bu kişiler üzerinde olumlu etki oluşturmuştur.

Yağcıoğlu vd. (2016) bir üniversitenin Kredi Yurtlar Kurumu güvenlik personelinin vardiya planlamasını yapmışlardır. Elde ettikleri optimum çözüm planı ile mevcut plana göre daha az güvenlik görevlisi ihtiyacı, bundan dolayı daha az işgücü gideri ortaya çıkmıştır. Önerilen model sonucunda toplam güvenlik personeli sayısı 165'ten 151'e düşerek personel maliyetlerinde yıllık 168.000 TL tasarruf sağlanmıştır.

Varlı vd. (2017) bir hastanede çalışan hemşirelerin aylık çalışma planını iyileştirmeye çalışmışlardır. Model oluşturulurken özel kısıtlar kullanılmıştır. İyileştirmeler sonucunda hizmet kalitesi ve memnuniyetinin artırılması, performanslarının artırılması ve sürekli çalışmalar azaltılarak yorgunluk, halsizlik gibi durumların iyileştirilmesi öngörülmüştür. Model kurulurken hemşirelerin istekleri ve hastanenin kuralları dikkate alınmıştır. Çalışma hedef programlama ile çözümlenmiş ve optimal çözüme ulaşılmıştır.

Özçelik ve Saraç (2017), işlerin işçilere atanma problemini ele almışlardır. 0-1 karma tam sayılı ve öncelikli hedef programlama yöntemi kullanılarak oluşturulan model Cplex çözücü ile GAMS paket programında çözülmüştür. Sonuçta kurulan modelin gerçek hayatta da kullanabileceği gözlenmiştir.

Özder vd. (2017) bir hastanedeki 70 temizlik görevlisinin bir aylık çalışma çizelgeleme problemi üzerinde durmuştur. Mevcut durumda bu işlemin manuel olarak yapılması iş dağılımda eşitsizliklere neden olmaktadır. Kullanılan matematiksel model sonucunda adaletli çizelgeler hazırlanıp, hazırlanma süreci kısaltılmıştır. Gerçekleştirilmesi gereken hedefler ve

personelin isteklerini en az yanılma ile yapmak için hedef programlama yöntemi kullanılmıştır.

Ciritcioğlu vd. (2017) bir devlet üniversitesinde çalışan kadrolu ve sözleşmeli güvenlik personellerinin aylık çalışma çizelgelemesi oluşturulmuştur. Modelde erkek, kadın, kadrolu ve sözleşmeli personellerin farklı iş koşullarını değerlendirmek ve çözümde yapılacak iyileştirmeler ile personellerin verimliliklerini arttırmak hedeflemiştir.

Yelek vd. (2018) çalışmalarında, bir kütüphanede yarı zamanlı çalışan personelin vardiyalara atanması sorunu ele alınmıştır. Sabah ve öğlen şeklinde iki vardiyada çalışan 42 personelin bir aylık çizelgelemesi için matematiksel model oluşturulmuş, sorunun çözümü için hedef programlama yöntemi kullanılmıştır. Modeli ILOG Cplex Optimizasyon programı ile modellenerek çözülmüş ve istenilen hedeflere ulaşıldığı görülmüştür.

Demirel vd. (2018) ele aldıkları personel çizelgelemesi probleminde bir şehrin duraklarında üç vardiya olarak çalışan güvenlik görevlilerinin aylık çalışma çizelgelemesini hazırlamışlardır. Problem vardiya kısıtları, tatil kısıtları, cinsiyet kısıtları kullanılarak hedef programlama modeliyle çözülmüştür.

Ayrım ve Can (2018) işçi atama modeli üzerinde çalışmışlardır. Kurulan modelin amacı üretim miktarını maksimum ve ergonomik koşulların maliyetini de minimum yapmaktır. Hazırlanan model, işçilerin ergonomik risk faktörlerini minimuma indirerek uygun görevlere atanması sağlayan bir yaklaşımdır. Üretim verimliliğinin azalmaması için işçilerin ergonomik açıdan uygun olmayan işlere atanmaması sonucuna varılmıştır.

Koçtepe vd. (2019) bir organizasyon şirketinin personel çizelgeleme problemi üzerinde çalışmışlardır. Hazırlanan modelin hedefi müşterilerin maksimum seviyede hizmet alması ve memnuniyetlerinin artmasıdır. Hizmet kalitesinin etkileneceği pozisyonlar üzerinden matematiksel modele kısıtlar eklenmiştir. Çalışanların yetkinlik durumuna göre ihtiyaç gerektiren personel sayısı belirlenmiş ve model 0-1 tam sayılı programlama yöntemi ile çözülmüştür. Sonuçta ataması gerçekleştirilen personelin verimliliğine olumlu bir etki gözlemlenmiştir.

Bayraktar (2019) bir hastanede görev yapan hemşirelerin 3 aylık vardiya çizelgesinin çözümü için tam sayılı hedef programlama modeli önermiştir. Önerilen model ile yasal kısıtlar, hizmet sürekliliğinin sağlanması, fazla mesai nedeniyle ortaya çıkacak maliyetlerin azaltılması, vardiyalar arası adaletli bir dağılımın yapılması amaçlanmıştır. Oluşturulan model, GAMS paket programı kullanılarak çözülmüştür.

Bulut (2019) bir otomotiv yan sanayi işletmesinde işe gelmeyen personelin yerine joker konumunda bulunan personelin atanması için bir model hazırlamıştır. Modelin hedefi joker elemanın yeterli olduğu durumda, joker elemanın yaptığı işe göre atama gerçekleştirmektedir. Joker elemanın yeterli olmadığı durumda ise, yeterli diğer personellerin ataması yapılıp, kalan iş yükü diğer bölümlere dağıtılmaktadır.

Seval vd. (2019) büyük bir marketin, sahada çalışan personelleri için vardiya çalışma çizelgesi hazırlamıştır. Bu çalışmada toplamda 30 personel için çizelge oluşturulurken çalışan sayısı ve çalıştıkları bölümler birlikte değerlendirilmiştir. Çözüm yöntemi olarak 0-1 tam sayılı doğrusal programlama seçilmiştir. Çözüm sonrası çıkan sonuçla beraber hazırlanan çizelgenin, el ile yapılan çizelgeye göre %16,6 oranında bir iyileştirme sağladığı gözlenmiştir.

Özder (2020) Türkiye'deki elektrik üretiminin ciddi bir kısmının karşılandığı, büyük bir santrale ait personel çizelgeleme uygulaması yapmıştır. Oluşturulan model hedef programlama ile çözülmüş ve personelin motivasyonu iş dağıtımında adil olmaı hedeflenmiştir. Çözüm sonucunda istenilen hedeflere ulaşıldığı gözlenmiştir.

Küçük vd. (2020) bir sınav çizelgeleme problemini ele alınmıştır. Modelin çözümü için seçilen iki aşamalı hedef programlama modeli çözülerek, problemin boyutunun ve çözüm sürecinin azalması amaçlanmıştır. Çalışmaya gözetmenlerin istekleri dahil edilmiştir. Çıkan sonuçta sınav sürelerinin de dikkate alınmasıyla, oluşturulan çizelgede gözetmenler için uygun ve iş yükünün dengelenmesi yönünde bir iyileşme sağlandığı görülmüştür.

Cürebal vd. (2020) bir organizasyonda görevli personelin çalışma çizelgesi üzerine çalışmışlardır. 84 personelin 6 farklı görev için 15 günlük etkinlik için görevler öncelik sırasına ve ağırlığına göre modelde gösterilmiştir. 15 gün için oluşturulan çizelge ile kısıtlara ve istenilen amaçlara verimli bir şekilde cevap verilmiştir.

Eren vd. (2021) yaptıkları çalışmada, bir akaryakıt şirketinin 40 personeli için 2 vardiya ile 10 farklı istasyondaki çalışma çizelgeleri oluşturulmuştur. Şirkette çalışanlar sabah ve akşam vardiyası şeklinde iki vardiya usulü çalışmaktadır. Çalışanların talepleri ve adaletli vardiya dağılımı hedef kısıtı olarak modele dahil edilmiştir. Çözüm sonucunda dengeli vardiya oluşturulmuş, personel verimliliği de arttırılmıştır.

Katrancı ve Organ (2021) vardiya çalışma sistemiyle ilgili yapılan çalışmalarda en çok kullanılan yöntemleri ele almışlardır. Haftanın yedi günü ve günün yirmi dört saati çalışan itfaiye erlerinin aylık çalışma planının hazırlanmasın için kurulan model GAMS paket programı ile çözülmüştür. Oluşturulan modelle 42 itfaiye erinin bir aylık çalışma programı hazırlanmış ve bütün itfaiye erlerinin istekleri karşılanmıştır.

Ceylan vd. (2021) hafif raylı sistemde çalışan makinistlerin çizelgeleme problemini ele almışlardır. Çalışmada bütün operasyonel ve yasal kısıtlar göz önünde bulundurularak makinistler için daha dengeli bir çalışma çizelgesinin hazırlanması hedeflenmiştir. Model, GAMS paket programına kodlanmış ve Cplex çözücü ile çözülmüştür. Sonuçta manuel olarak hazırlanan çizelge ile yeni hazırlanan çizelge karşılaştırılmış, makinistlerin çalışma performansı ve memnuniyetlerinin artmasına yönelik bir iyileşme sağlandığı gözlemlenmiştir.

Arslan ve Özcan (2022) bir filyasyon ekibinde çalışan hemşirelerin vardiya çizelgeleme problemi üzerinde durmuşlardır. Matematiksel model gerekli kısıtlar eklendikten sonra hedef programlama yöntemi ile oluşturulmuştur. Kurulan model GAMS paket programında, CPLEX çözücü ile çözülmüştür. Böylece hemşireler arasında nöbetler adil bir şekilde dağıtılıp dengeli bir iş yükü oluşturulmuştur.

Yapılan literatür taramasında vardiya planlama ve personel çizelgelemenin pek çok faktörde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Vardiya sistemi ile çalışan otel işletmelerinde de personelin vardiyalara atanması problemi personel çizelgeleme problemlerinin bir türü olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada literatürde nadiren ele alınan turizm sektöründe vardiya planlaması ve bir uygulama ele alınacaktır.

YÖNTEM VE UYGULAMA

Bu çalışmada 2002 yılından itibaren Antalya Belek bölgesinde faaliyette bulunan beş yıldızlı bir otelin restoran bölümünde çalışan garsonlar için vardiya planlaması problemi ele alınmaktadır. Uygulamanın yapıldığı otel işletmesi misafirlerine iki çeşit tatil imkânı sunmaktadır. Birincisi, misafir sayısının aylık 1000-1500 arasında değişkenlik gösterdiği Haziran-Eylül ayları arası her şey dahil klasik tatil türü, ikincisi ise çoğunluğunu yabancıların oluşturduğu misafir sayısının 500-750 arasında değişkenlik gösterdiği Ekim-Mayıs ayları arası golf üzerine gerçekleştirilen tatil türüdür. Bu çalışmada ele alınan uygulama ile golf sezonunu kapsayan mart, nisan ve mayıs ayları için haftalık vardiya planlaması yapılmıştır. Uygulamada ele alınan model 0-1 tam sayılı programlama yöntemi ile oluşturulacak ve GAMS paket programı kullanılarak çözülecektir.

0-1 Tamsayılı Programlama

Bu çalışmada ele alınan vardiya planlaması problemi Doğrusal Programlamanın özel bir türü olan 0-1 Tam Sayılı Programlama yöntemi kullanılarak çözülecektir. Doğrusal Programlama, yöneylem araştırması problemlerinde en çok tercih edilen çözüm metodudur. Bu programlama türü, elde var olan sınırlı kaynakların rekabet koşulları altında en iyi biçimde dağıtılarak optimum sonucun elde edilmesini sağlayan matematiksel bir optimizasyon yöntemidir (Bayraktar, 2019:14). Diğer bir ifade ile doğrusal programlama, sunulan optimallik kriterine göre eldeki kıt kaynakların en iyi biçimde dağıtımını içeren deterministik matematiksel bir karar verme yöntemidir (Tuş, 2006:42).

Doğrusal programlama ile çözülen fakat sonucun tam sayılı istenildiği matematiksel problemlerde uygulanan yönteme tam sayılı programlama denilmektedir. Gerçek hayattaki problemlerin, karar değişkenleri genellikle

tam sayılı olduğunda anlamlıdır. Bir problemin çözüm değerlerinin tam sayılı olması istendiğinde, bu problem tam sayılı programlamaya dönüşür. (Öztürk, 2007:345).

Bir problemin tüm değişkenlerinin 0 ve 1 değerini aldığı bir model, tamamen tam sayılı programlama olarak isimlendirilir (Taş, vd., 2018:168). Uygulamada pek çok karar değişkeninin iki sonuçlu olmasının sonucu olarak 0 veya 1 değerleri alması gerçek hayat problemlerinin çözümünde 0-1 Tam Sayılı Programlama türünün yaygın olarak kullanılmasına neden olmuştur. (Karaöz, 2014:33-34).

Bu çalışmada ele alınan vardiya planlaması probleminde karar değişkenlerinin tamamı 0-1 değerlerini alacağından problemin çözümünde 0-1 Tam Sayılı Programlama yöntemi kullanılacaktır.

Model ve Çözümü

Otelin restoran bölümünün personelinin vardiyalara atanması, restoran müdürü tarafından elle hazırlanmaktadır. Çalışmada geliştirilen modelin amacı, belirlenen kısıtlar altında restoranda vardiyalara atanan garson sayısının en küçüklenmesi olarak belirlenmiştir. Çözüm yöntemi olarak 0-1 Tam Sayılı Doğrusal Programlama kullanılmıştır. Optimal bir çalışma planının hazırlanması amacıyla, ilgili bölüm müdürünün ve planlamaya dahil olan garsonların görüş ve istekleri doğrultusunda model oluşturulmuştur. Modelin çözümü ile restoran bölümünde çalışan 22 garson için haftalık vardiya çalışma çizelgesi oluşturulmuştur.

Otelcilik sektöründe, vardiya sistemi genellikle 24 saatlik zaman diliminde 8'er saat olmak üzere 3 vardiya şeklinde düzenlenmektedir. Uygulamada ele alınan otel için vardiya ve saatleri aşağıdaki gibidir:

Sabah vardiyası (1. vardiya): 08:00 – 16:00

Akşam vardiyası (2. vardiya): 16:00 – 24:00

Gece vardiyası (3. vardiya): 24:00 – 08:00

Bu saatler dışında, ihtiyaç durumunda ara vardiyalar da bulunmaktadır. Belirlenen ana saatler dışında bazı birimlerde fazladan mesai uygulaması yapılmaktadır. Otel personeli bayram, yılbaşı gibi yoğun olunan günler dışında, haftada bir gün izin kullanmakta yıllık izinlerini ise otelin doluluk oranının düşük olduğu dönemde kullanabilmektedir.

İlgili bölüm müdürü ve planlamaya dahil olan garsonların görüş ve isteklerinin dahil edildiği model, optimizasyon ve matematiksel programlama problemlerinin çözümü için kullanılan GAMS paket programında modellenmiş ve çözücü olarak CPLEX çözücü kullanılmıştır.

Vardiyalar İçin Belirlenen Kurallar

- Her bir vardiya için gerekli olan garson sayısının karşılanması gerekmektedir.
- Garsonların haftada 1 gün izin yapması gerekmektedir.

- Sabah vardiyasında çalışacak garson sayısının en az 8 olması gerekmektedir.
- Akşam vardiyasında çalışacak garson sayısının en az 9 olması gerekmektedir.
- Gece vardiyasında ilk 6 gün çalışacak garson sayısının 2 olması gerekmektedir. Bu vardiyada, 7. gün 1 garsonun çalışması gerekmektedir.
- Gece vardiyasında çalışacak garsonların, ertesi gün sabah ve akşam vardiyasında çalışmaması gerekmektedir.

Çalışanların Özel İstekleri

- 2, 4, 6, 12, 14, 15, 19 ve 22 numaralı garsonlar gece vardiyasında (3. vardiyada) çalışmak istememektedir.
- 22 ve 15 numaralı garsonlar hafta içi (1, 2, 3, 4 ve 5. günler) gündüz vardiyasında (1. Vardiyada) çalışmak istememektedir.
- 21 numaralı garson haftanın 1. günü (Pazartesi günü) çalışmak istememektedir.
- 9 numaralı garson haftanın 6. günü (Cumartesi günü) çalışmak istememektedir.

Vardiyalar için belirlenen kurallar ve çalışanların istekleri dikkate alınarak hazırlanan 0-1 tam sayılı model ve çözümü aşağıdaki gibidir.

Karar Değişkenleri

Matematiksel modelde kullanılan indisler;

İ: Garson Kümesi = {1, 2, 3, …, 22} "i"

J: Çalışma Günleri = {1:Pazartesi, 2:Salı, 3:Çarşamba, 4:Perşembe, 5:Cuma, 6:Cumartesi, 7:Pazar} "j"

K: Vardiya = {1; sabah, 2; akşam, 3; gece} "k"

$$X_{ijk} = \begin{cases} 1, \ i.garson\ haftanın\ j.günü\ k\ vardiyasında\ çalışıyorsa \\ 0, aksi\ halde \end{cases}$$

$$Y_{ij} = \begin{cases} 1, \ i.garson\ haftanın\ j.günü\ izinli\ ise \\ 0, aksi\ halde \end{cases}$$

Amaç Fonksiyonu

Vardiyalara atanan garson sayısının en küçüklenmesi amaçlanmaktadır.

$$\boldsymbol{min\ Z = \sum_{k=1}^{3} \sum_{j=1}^{7} \sum_{i=1}^{22} x_{ijk}}$$

Kısıtlar

1. Sabah vardiyasında en az 8 garson bulunmalıdır.

$$\sum_{i=1}^{22} X_{ij1} \geq 8$$

2. Akşam vardiyasında en az 9 garson bulunmalıdır.

$$\sum_{i=1}^{22} X_{ij2} \geq 9$$

3. Gece vardiyasında haftanın ilk altı günü 2, Pazar günü ise 1 garson çalışmalıdır.

$\sum_{i=1}^{22} X_{i13} = 2$
$\sum_{i=1}^{22} X_{i23} = 2$
$\sum_{i=1}^{22} X_{i33} = 2$
$\sum_{i=1}^{22} X_{i43} = 2$
$\sum_{i=1}^{22} X_{i53} = 2$
$\sum_{i=1}^{22} X_{i63} = 2$
$\sum_{i=1}^{22} X_{i73} = 1$

4. Her garson günde en fazla bir vardiyaya atanmalıdır.

$\sum_{k=1}^{3} X_{ijk} \leq 1$

5. Her garson haftada bir gün izin kullanmalıdır.

$\sum_{j=1}^{7} Y_{ij} = 1$

6. İzinli olan garson izinli olduğu gün herhangi bir vardiyaya atanmamalıdır.

$\sum_{k=1}^{3} X_{ijk} \leq 1 - Y_{ij}$

7. Gece vardiyasında çalışan garson bir sonraki gün sabah ve akşam vardiyasında çalışmamalıdır.

$X_{ij3} + X_{i(j+1)1} + X_{i(j+1)2} \leq 1$

8. 2, 4, 6, 12, 14, 15, 19 ve 22 numaralı garsonlar gece vardiyasında çalışmak istememektedir.

$X_{2j3} + X_{4j3} + X_{6j3} + X_{12j3} + X_{14j3} + X_{15j3} + X_{19j3} + X_{22j3} = 0$

9. 15 ve 22 numaralı garsonlar haftanın ilk beş günü (hafta içi) sabah vardiyasında çalışmak istememektedir.

$\sum_{j=1}^{5} X_{15j1} = 0$
$\sum_{j=1}^{5} X_{22j1} = 0$

10. 9 numaralı garson haftanın altıncı günü (Cumartesi) izinli olmak istemektedir.

$\sum_{k=1}^{3} X_{96k} = 0$

11. 21 numaralı garson haftanın ilk günü (Pazartesi) izinli olmak istemektedir.

$\sum_{k=1}^{3} X_{211k} = 0$

12. Karar değişkenleri 0-1 tamsayı değer almaktadır.

$X_{ijk} = 0$ veya 1
$Y_{ij} = 0$ veya 1

Hazırlanan matematiksel model GAMS paket programı ile çözülmüş ve garsonların 7 günlük çalışma çizelgesi Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Garsonların Vardiya Çizelgesi

	Pazartesi			Salı			Çarşamba			Perşembe			Cuma			Cumartesi			Pazar		
1			3			3			3			3			3			3	İZİNLİ		
2		2			2		İZİNLİ				2			2			2			2	
3			3			3			3			3			3			3	İZİNLİ		
4	1				2			2		1				2			2		İZİNLİ		
5	1				2		İZİNLİ			1			1				2		1		
6	İZİNLİ				2		1				2			2			2		1		
7	İZİNLİ			1			1				2		1				2			2	
8	1				2		İZİNLİ				2		1			1				2	
9	1			1				2		1			1			İZİNLİ			1		
10		2			2			2			2			2		İZİNLİ			1		
11		2		1			1			1			1			İZİNLİ				2	
12		2		1			1				2		İZİNLİ				2			2	
13		2			2		1			1			İZİNLİ			1				2	
14	1			İZİNLİ				2		1				2		1				2	
15		2		İZİNLİ				2			2			2			2			2	
16		2			2		1			İZİNLİ			1				2		1		
17	1			İZİNLİ				2			2			2		1			1		
18	1			1				2		İZİNLİ			1			1			1		
19	1			1			1			1			İZİNLİ			1				2	
20		2		1			1				2		1			1			İZİNLİ		
21	İZİNLİ			1				2		1				2		1					3
22		2			2			2		İZİNLİ				2			2		1		

1: Sabah Vardiyası, 2: Akşam Vardiyası, 3: Gece vardiyası

Modelin çözümü ile restoran bölümünde çalışan garsonların bir haftalık vardiya planlaması oluşturulmuştur. Elde edilen çizelge, hem ilgili bölüm müdürünün belirlediği kuralları hem de garsonların özel isteklerini dikkate almaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada; turizm sektöründe faaliyet gösteren bir otel işletmesinin restoran bölümünde çalışan garsonlar için haftalık çalışma planı oluşturulmuştur. Modelin oluşturulmasında ilgili bölüm müdürünün belirlediği genel kurallar yanında garsonların da özel istekleri dikkate alınmıştır. Elde edilen veriler; 0-1 tam sayılı programlama ile modellenmiş, GAMS'de kodlanmış ve çözücü olarak CPLEX çözücü kullanılmıştır. Oluşturulan çizelge ile restoran müdürünün el ile hazırladığı çizelge karşılaştırıldığında, restoran müdürünün ve garsonların isteklerinin karşılanması sonucu çalışan memnuniyetlerinin ve verimliliklerinin artığı görülmüştür.

Sonraki çalışmalarda ilgili restoranda çalışan komiler, karşılama görevlileri ve şefler de modele dahil edilerek çok daha geniş çaplı bir personel çizelgeleme yapılabilir. Ayrıca vardiyalar arası dengeli bir dağılımın sağlanabilmesi için hedef programlama kullanılarak daha adil bir çizelgeleme oluşturulabilir.

REFERANSLAR

Aka S. (2015). *Yer seçimi problemlerine bulanık hedef programlama yaklaşımı: atık kutularının yerleşimi üzerine bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Arslan M. ve Özcan B. (2022). Hemşire çizelgeleme problemi ve bir sağlık kuruluşunda uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 335-348.

Ayrım Y. ve Can G. F. (2018). İş yükü minimizasyonunu hedefleyen ergonomik bir işçi atama modeli önerisi. *Başkent Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 6, 148-158.

Bayraktar E. (2019). *Tam sayılı hedef programlama ve hemşire çizelgeleme problemi için bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Bulut A. (2019). *Personel devamsızlığında atama ve dengeleme problemi için karar destek sistemi önerisi: Bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.

Ceylan Z., Arslan M. ve Arslan T. (2021). Bir hafif raylı ulaşım sisteminde makinist çizelgeleme problemi. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 1027-1039.

Ciritcioğlu C., Akgün S., Varlı E. ve Eren T. (2017). Kırıkkale Üniversitesi güvenlik görevlileri için vardiya çizelgeleme problemine bir çözüm önerisi. *Kırıkkale Üniversitesi Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 9(2), 1-24.

Cürebal A., Koçtepe S. ve Eren T. (2020). Tanıtım festivalinde personel çizelgeleme problemi: Bir uygulama. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 6(3), 217-229.

Çalışkan E., Acar H. H. ve Akay A. E. (2009). Odun hammaddesi taşımacılığında meta-sezgisel yöntemlerin kullanımı. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 10(1), 19-28.

Çopur A., Aslan B., Gür Ş. ve Eren T. (2016). Eczane çizelgeleme problemi: Bir örnek uygulama. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 309-322.

Demirel B., Yelek A., Alakaş H. ve Eren T. (2018). ANKARAY güvenlik personelinin vardiya çizelgeleme probleminin hedef programlama yöntemi ile çözümü. *Kırıkkale Üniversitesi Demiryolu Mühendisliği Dergisi*, 8(1), 1-17.

Eren T., Koçtepe S. ve Cürebal A. (2022). Hedef programlama yöntemi ile akaryakıt istasyonları tanıtımı için personel çizelgeleme problemi. *Politeknik Dergisi*, 25(3), 921-932.

Gültekin N. ve Eren T. (2014). Demiryolu çizelgeleme probleminin modellenmesi ve çözümü. *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 29(2), 235-242.

Kağnıcıoğlu C. H. ve Yıldız A. (2006). 0-1 Tam sayılı bulanık hedef programlama yaklaşımı ile sınav görevi atama probleminin çözümü. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(2), 413-429.

Karaöz B. (2014). *Maden üretim planlaması ve çizelgelemesi üzerine bir tam sayılı programlama önerisi: Kar maden örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Katrancı A. ve Organ A. (2021). İtfaiye erlerinin vardiya çizelgeleme sorununun çözümünde tam sayılı programlama yaklaşımı. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 131-149.

Koçtepe S., Alakaş H. M., Gür Ş. ve Eren T. (2019). Basketbol karşılaşmasında görevli organizasyon personellerinin 0-1 tam sayılı programlama yöntemi ile çizelgelenmesi. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 44-53.

Köse M., Tellioğlu B. ve Çavdur F. (2020). Sınav çizelgeleme probleminde sınıf ve gözetmen atamaları için iki aşamalı bir çözüm yaklaşımı. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 25(2), 789-812.

Özçelik F. ve Saraç T. (2017). Farklı yeteneklere sahip ajanların ve aynı ajana atanması gereken işlerin olduğu çok kaynaklı genelleştirilmiş atama problemi için bir hedef programlama modeli. *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 37(1), 193-206.

Özder E. H., Varlı E. ve Eren T. (2017). Hedef programlama yaklaşımı ile temizlik personeli çizelgeleme problemi için bir model önerisi. *Giresun Üniversitesi Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi*, 7(2), 114-127.

Özder E. H. (2020). *Doğal gaz kombine çevrim santrallarında personel çizelgeleme problemi için karar destek modeli önerisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Kırıkkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kırıkkale.

Öztürk A. (2007). *Yöneylem araştırması*. Ankara: Ekin Kitapevi.

Öztürkoğlu Y. ve Çalışkan F. (2014). Hemşire çizelgelemesinde esnek vardiya planlaması ve hastane uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 115-133.

Seval T., Alp H., Çelik A., Aişeoğlu S. ve Miman M. (2019). 0-1 Tam sayılı programlama ile bir hiper süpermarkette vardiya problemine çözüm önerisi. *Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 1(2), 70-80.

Süre E. (2015). *Ders programı çizelgeleme problemine 0-1 tam sayılı programlama uygulaması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Taş C., Bedir N. ve Eren T. (2018). 0-1 Tam sayılı programlama ile ders programı çizelgeleme probleminin çözümü: Bir yüksek öğretim kurumunda uygulama. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 3(3), 166-175.

Tuş A. (2006). *Bulanık doğrusal programlama ve bir üretim planlamasında uygulama örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Ünal M. ve Eren T. (2016). Hedef programlama ile nöbet çizelgeleme probleminin çözümü. *Akademik Platform Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 4(1), 28-37.

Varlı E., Ergişi B. ve Eren T. (2017). Özel kısıtlı hemşire çizelgeleme problemi: hedef programlama yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49, 189-206.

Yağcıoğlu Ş., Çetin H. ve Güngör İ. (2016). Kredi ve Yurtlar Kurumu yöneticileri için vardiya planlamasında bir model önerisi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 284-306.

Yelek A., Demirel B., Alağaş M. ve Eren T. (2018). Kısmi zamanlı çalışan personellerin çizelgelenmesi: Kırıkkale Üniversitesi merkez kütüphanesi örneği. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 313-330.

Yücel M. ve Ulutaş A. (2010). Dinamik programlamanın işçilik maliyetlerinin minimizasyonunda uygulanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 271-290.

Küresel Tedarik Zincirindeki Aksaklıkların Enflasyonist Etkileri: Para Politikası Çerçevesinden Bir Değerlendirme

Mehmet BÖLÜKBAŞ[1]

1- Doç. Dr.; Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü. mbolukbas@adu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9770-069X

ÖZET

Covid-19 salgın dönemi ile birlikte küresel tedarik zincirinde görülen aksaklıkların makroekonomik değişkenler üzerindeki olumsuz etkileri daha da belirginleşmiştir. Küresel düzeydeki tedarik zincirindeki aksaklıklardan en çok etkilenen makroekonomik değişkenlerden birisi enflasyondur. Tedarik zincirinde aksaklıklar ya da kesintiler oluştuğunda hammadde temininde sorunlar yaşanmakta ve bu durum hem üretim maliyetlerini artırarak arz eksikliğine sebep olmakta, hem de tüketici taleplerinin tam anlamıyla karşılanamaması sonucu talep miktarında artışlara yol açmaktadır. Arz ve talep şokları olarak da değerlendirilen bu tür durumların sonucunda da piyasada enflasyonist etkilerin oluşması kaçınılmaz olmaktadır.

Bu kapsamda çalışmada küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların enflasyonist etkileri para politikası çerçevesinde ele alınarak bu değişkenlerin arasındaki bağlantı literatürde konuya ilişkin yapılan çalışma bulguları doğrultusunda değerlendirilmiştir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde küresel tedarik zinciri, enflasyon ve para politikası konuları ve birbirleriyle bağlantıları incelenerek güncel göstergeler ile değerlendirmeler yapılmakta, ikinci bölümde konuya ilişkin yapılan çalışmalar literatür taraması olarak sunulmakta, üçüncü bölümde ise genel bir değerlendirmeye yer verilerek çalışma sonlandırılmaktadır.

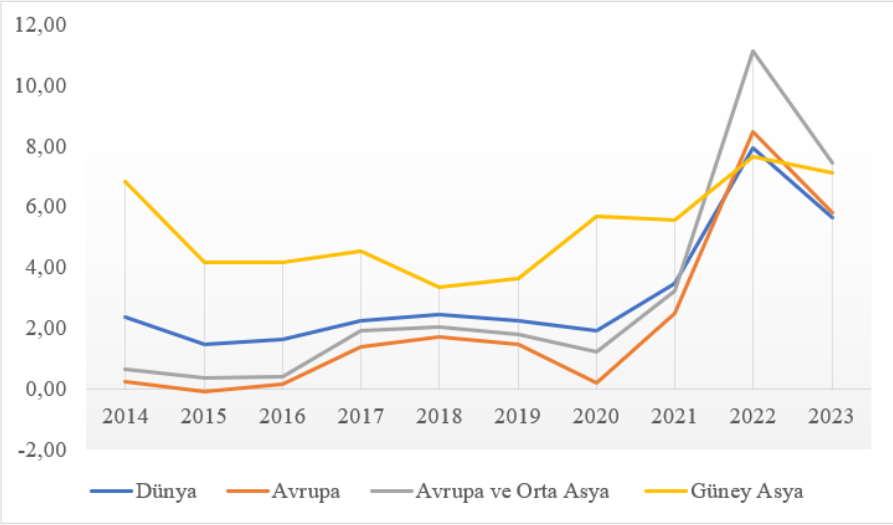
Anahtar Kelimeler: Küresel Tedarik Zinciri, Enflasyon, Para Politikası.

GİRİŞ

Küresel ekonomik ve siyasi gelişmelerin dünya genelinde enflasyon dinamikleri üzerinde belirleyici olduğu bilinmektedir. Nitekim önceki yıllarda yaşanan enerji talebindeki artışların ve petrol krizlerinin, ekonomik belirsizliklerin, küresel finansal krizlerin ve salgınların küresel enflasyon düzeyini yükseltmesi bunu kanıtlar niteliktedir. 2019 yılının son aylarında Çin'de ortaya çıkan ve dünyanın geneline hızlı bir şekilde yayılan Covid-19 salgını da küresel enflasyonu ciddi şekilde etkilemiştir. Salgın döneminin başlarında yaşanan üretim ve tüketim kayıplarına bağlı olarak ortaya çıkan arz ve talep şokları, enerji talebindeki ve fiyatlarındaki yükseliş, tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklar, salgının ilerleyen dönemlerinde tüketimdeki hızlı artış, merkez bankalarının salgınla mücadele kapsamındaki uyguladıkları genişletici para politikaları salgın sonrası dönemde enflasyonun artışına yol açan temel faktörler olarak sıralanmaktadır.

Salgının yoğun bir şekilde yaşandığı 2020 yılında karantina ve sosyal mesafe önemleri neticesinde ilk etapta üretimin ve tüketimin azalması dünya ekonomisinde durgunluğa yol açmış, tüketici talebindeki azalmaya bağlı olarak da enflasyonda düşüşler görülmüştür. Ancak 2021 yılından itibaren

ekonomik toparlanma ve buna bağlı olarak tüketim harcamasındaki artışlar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun arkasındaki itici güç olarak değerlendirilmiştir. Salgınla birlikte değişen küresel enflasyonun durumu aşağıda yer alan şekilde sunulmuştur.

Şekil 1: Küresel Enflasyon[1] Gelişmeleri (%)

Kaynak: Dünya Bankası (2024) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Salgın öncesi ve salgın sonrası enflasyon oranlarına bakıldığında tüm dünyadaki göreli artış dikkat çekmektedir. Salgının yoğun yaşandığı 2020 yılında dünya genelindeki enflasyon oranı %1,91 iken, 2021 yılında %3,48, 2022 yılında ise %7,93 seviyesine kadar yükselmiştir. Avrupa bölgesinde de durum farklı değildir. Avrupa bölgesi enflasyon oranı 2020 yılında %0,19 düzeyinde iken, 2021 yılında %2,49'a 2022 yılında %8,47'ye kadar yükselmiştir. En yüksek artış ise Avrupa ve Orta Asya bölgesinde gerçekleşmiş 2020 yılında %1,20 olan bu bölgedeki enflasyon oranı 2022 yılında %11,11'e kadar yükselmiştir.

Covid-19 salgınının ardından küresel enflasyon oranının %8'e kadar yükselmesi bir yandan merkez bankalarını salgın sonrası dönemde enflasyonu düşürme hedefi doğrultusunda daraltıcı para politikası uygulamalarına yönlendirirken bir yandan da salgın sonrası yüksek enflasyonun sebeplerini araştıran çalışmaların literatürde çoğalmasını sağlamıştır. Enflasyondaki yükselişin belirleyicileri konusunda çalışmalarda bir fikir birliğine varılmamış olsa da enerji fiyatlarının yükselmesi ve bu durumun üretim maliyetlerini artırması, toplam talepte görülen hızlı artışlar, merkez bankasının salgınla mücadele döneminde uyguladığı genişletici para

[1] Enflasyon için tüketici fiyatlarındaki yıllık yüzde büyüme verisi kullanılmıştır.

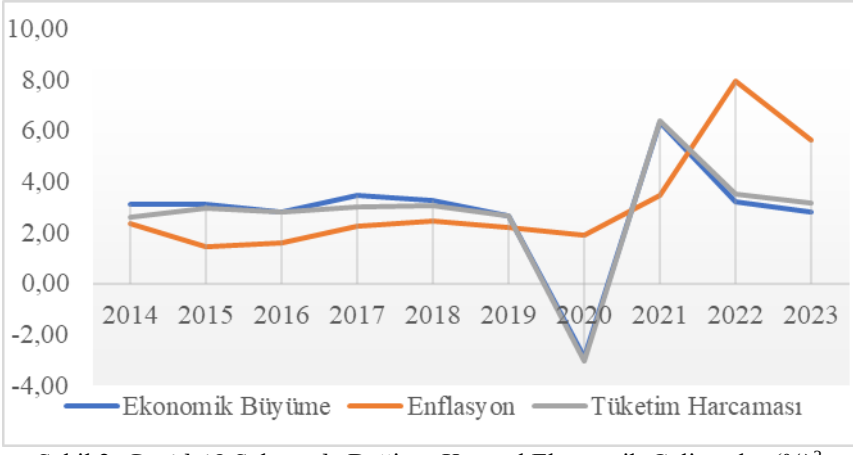
politikaları küresel ve ulusal enflasyon gelişmelerinin temel belirleyici olarak ifade edilmektedir. Bu faktörler dışında Covid-19 salgınının tedarik zincirlerinde aksaklıklara yol açması, büyük ölçekli fabrikaların üretimlerine ara vermek zorunda kalması, uluslararası ticaretin ve taşımacılığın durma noktasına gelmesi ve tüm bu gelişmelerin fiyatlar üzerinde yarattığı baskı da enflasyonun yükselmesindeki diğer önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda çalışmada küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların enflasyonist etkileri para politikası çerçevesinde ele alınarak bu değişkenlerin arasındaki bağlantı literatürde konuya ilişkin yapılan çalışma bulguları doğrultusunda değerlendirilmiştir. Çalışmanın bundan sonrası üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde küresel tedarik zinciri, enflasyon ve para politikası konuları ve birbirleriyle bağlantıları ele alınarak güncel göstergeler ile değerlendirmeler yapılmakta, ikinci bölümde konuya ilişkin yapılan çalışmalar literatür taraması olarak sunulmakta, üçüncü bölümde ise genel bir değerlendirmeye yer verilerek çalışma sonlandırılmaktadır.

KÜRESEL TEDARİK ZİNCİRİ, ENFLASYON VE PARA POLİTİKASI

Bir mal ya da hizmetin üreticiden tüketiciye ulaştırılması noktasında geçirdiği süreç ve bu süreçteki üretim, dağıtım, depolama, lojistik ve perakende gibi unsurlar tedarik zinciri kapsamında değerlendirilmektedir. Tedarik zincirinin birçok farklı ülkedeki ve bölgelerdeki üretimi içermesi ve uluslararası lojistik ve satış faaliyetlerini kapsaması ise küresel tedarik zincirini ifade etmektedir. Küresel tedarik zincirinin sorunsuz işlemesi üretim ve tüketim sürecinin iyi yönetilmesini ve küresel pazarlarda verimliliğin artmasını sağladığı gibi uluslararası ticaretin gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Ancak iklim değişikliklerine bağlı olarak ortaya çıkan kuraklık ya da aşırı yağışlar gibi hava anomalileri, doğal afetler, ekonomik ve siyasi belirsizlikler, hastalıklar ve salgınlar gibi unsurlar ise küresel tedarik zincirinde aksaklıklara yol açabilmektedir.

Küresel tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklardan en çok etkilenen makroekonomik değişkenlerden birisi enflasyondur. Küresel tedarik zincirinde aksaklıklar ya da kesintiler oluştuğunda hammadde temininde sorunlar yaşanmakta ve bu durum hem üretim maliyetlerini artırmakta hem de üretim kayıplarına sebep olarak piyasada arz eksikliğini doğurmaktadır. Bununla birlikte küresel tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklar tüketici taleplerinin tam anlamıyla karşılanamaması ya da geç karşılanması, dolayısıyla mevcut talep miktarında artışın görülmesine de yol açmaktadır. Bu gelişmeler dışında üretim süreçlerinde enerjiye olan talebin artması, belirsizlik dönemlerinde arz ve talep şoklarının mevcut olması gibi unsurlar da ekonomide genel fiyat düzeyinde hızlı değişimleri beraberinde getirmekte ve enflasyon sorununu gündeme taşımaktadır.

Merkez bankalarının temel amacının fiyat istikrarını sağlamak ve sürdürmek olduğu bilinmektedir. Merkez bankaları bu amaca ulaşmak için uygulayacağı para politikaları ile enflasyonla mücadele etmekte ve bu amaç doğrultusunda çeşitli ara hedefleri ile parasal gelişmeleri kontrol altında tutmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların ve enflasyonist etkilerinin para politikası çerçevesinden değerlendirilmesinin yararlı olabileceği kanaati oluşmaktadır. Özellikle küresel enflasyonun salgın sonrası dönemde artış göstermesi para politikaları uygulamaları konusunda merkez bankalarının tutumlarını önemli hale getirmiştir. Covid-19 salgın döneminde tüketim harcamasındaki değişim ve buna bağlı olarak ekonomik büyüme ve enflasyondaki gelişmelerin izlenmesi açısından aşağıda yer alan şekil 2 hazırlanmıştır.

Şekil 2: Covid-19 Salgınıyla Değişen Küresel Ekonomik Gelişmeler (%)[2]

Kaynak: Dünya Bankası (2024) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekilden izlenebileceği gibi Covid-19 salgın döneminde tüketim harcamasındaki azalışa paralel olarak ekonomik büyümede de gerilemeler yaşanmıştır. Salgın öncesi dönemde (2019'da) dünyadaki tüketim harcamasındaki yıllık artış oranı %2,68 iken 2020 yılında hızlı bir şekilde gerileyerek %-3,03 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan 2019'da %2,68 olarak gerçekleşen dünya ekonomik büyüme oranı oldukça azalarak 2020 yılında %-2,88 olarak gerçekleşmiştir. Küresel enflasyon oranı ise 2020 yılında 2019 yılına kıyasla azalmış ancak 2021 ve 2022 yılında hızla artış trendine geçmiş ve yukarıda da değinildiği gibi 2022 yılında %7,93'e kadar yükselmiştir.

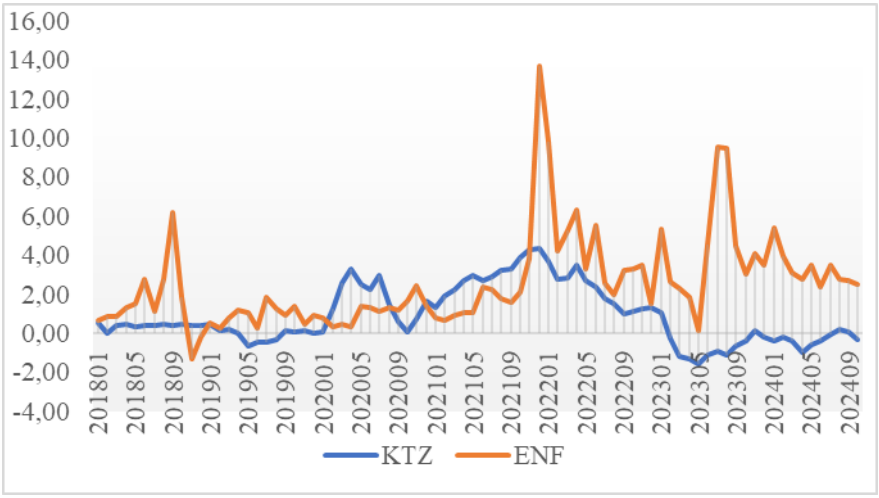
[2] Ekonomik büyüme için GDP yıllık yüzde büyüme, enflasyon için tüketici fiyatlarındaki yıllık yüzde büyüme, tüketim harcaması için ise nihai tüketim harcamaları yıllık yüzde büyüme verileri kullanılmıştır.

Küresel enflasyonun son yıllarda artmasında Covid-19 salgınının etkileri belirleyici olmakla birlikte salgın dışında Rusya-Ukrayna savaşının da etkili olduğu bilinmektedir. Nitekim Ari ve diğerlerinin (2022) çalışmalarında belirtildiği gibi özellikle AB bölgesinde ve İngiltere'de doğal gaz, ham petrol ve kömür ithalatı toplamı üç katına kadar artarken, doğal gaz fiyatları 2021 yılına oranla cari yılda beş kattan fazla artmıştır. Diğer yandan petrol, kömür ve doğalgaz fiyatlarındaki artışın 2026'ya kadar farklı oranlarda artacağı öngörülmektedir. Salgın sonrası dönemde küresel talebin toparlandığı düşünülmekte ve küresel fosil yakıt fiyatları artmaya devam etmekte, Rusya-Ukrayna savaşının da etkisi ile doğalgaz fiyatları tarihi olarak yüksek seviyelere ulaşmaktadır. Aynı zamanda savaş nedeniyle gıda fiyatlarındaki artışın özellikle AB bölgesinde enflasyonun çift hanelere ulaşmasına sebep olduğu bilinmektedir.

Küresel enflasyonun artışındaki en önemli sebeplerden birinin küresel tedarik zincirindeki aksaklıklar olduğu bilinmektedir. Benigno ve diğerleri (2022) tarafından yapılan çalışmada özellikle Covid-19 salgını ile tedarik zincirinde önemli kesintiler ortaya çıktığı belirtilmiş, özellikle Asya bölgesindeki fabrikaların kapatılması, karantinaların pek çok bölgede yaygınlaşması, hareketliliklere kısıtlamalar getirilmesi, lojistik ağlarda kesintiler yaşanması ve nakliye maliyetlerinin artması gibi aksaklıklar talep düzeyini ve dolayısıyla fiyat gelişmelerini etkilemiştir.

Küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların yakın zamanda tüm dünyada etkisini gösteren Covid-19 salgınından sonra daha önemli bir hale geldiği başka çalışmalarda da vurgulanmaktadır. Örneğin Diaz vd. (2024) salgınla birlikte özellikle Almanya, ABD ve İngiltere gibi ülkelerde küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların enflasyonun temel belirleyicilerinden birisi olduğunu ifade etmekte, özellikle küresel arz şoklarından etkilenen enflasyonun giderek yükselmesinin para politikası uygulamalarında değişikliklere yol açtığı söylenmektedir. Çalışmada aynı zamanda enflasyonu dengelemek için uygulanan para politikalarının talep odaklı olması gerektiği vurgulanarak bu durumun para piyasasında endişelere sebep olacağı öngörülmektedir.

Küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların ve enflasyonist etkilerinin son yıllarda yoğun bir şekilde yaşandığı Çevik ve Gwon (2024) tarafından da belirtmektedir. Yazarlar dünya ekonomisinde son üç yılda benzeri görülmemiş şoklar yaşandığını ve bu durumun küresel tedarik zincirlerinde aksaklıklara yol açtığını ifade ederken, bu gelişmelerin küresel enflasyonu yükselttiğini de vurgulamaktadırlar. Küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların enflasyonist etkilerinin özellikle son yıllarda çift haneli enflasyon oranları ile dikkat çeken Türkiye ekonomisi için de kritik olduğu düşünülmektedir. Aşağıda yer alan şekil 3 küresel tedarik zincirindeki baskılar ile Türkiye'deki enflasyon gelişmelerinin seyrinin izlenmesi için oluşturulmuştur.

Şekil 3: Küresel Tedarik Zinciri Baskısı ve Türkiye'de Enflasyon Gelişmeleri[3] (%)
Kaynak: FED (2024) ve TUİK (2024) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Küresel tedarik zincirindeki potansiyel aksaklıkların kapsamlı bir özeti olarak ifade edilen küresel tedarik zinciri baskısı küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların anlaşılması açısından önemli bir endekstir. Şekil 3'den izlendiği üzere, Covid-19 salgın döneminde bu baskı endeksinde bir hareketlilik mevcuttur. Özellikle 2020 yılının Nisan ayında artış gösteren bu endeks salgın sonrası dönemde azalış eğilimi sergilemiştir. Küresel tedarik zinciri baskısındaki bu aşağı yönlü eğilime benzer şekilde Türkiye'deki enflasyon gelişmeleri salgın sonrası dönemde bir miktar azalmış olsa da bir süre sonra yeniden artmaya devam etmiş ve uzun dönemden beri izlenmeyen enflasyon oranları görülmüştür. Türkiye'deki yüksek enflasyonun sebepleri konusunda elbette pek çok unsurun rolü mevcuttur ancak küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların da ulusal enflasyona etkisi olabileceği düşünülmektedir. Covid-19 salgınının ardından küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların enflasyonist etkilerinin daha belirgin bir biçimde hissedildiği söylenebilmektedir. Bu durum merkez bankalarının para politikası tercihlerinde değişikliğini gerekli kılmakta iken, diğer yandan da konuya ilişkin çalışmaların literatürde artmasına yol açmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki aşamasında konuya ilişkin literatür taramasına yer verilmiştir.

[3] Bu şekilde yer alan KTZ, küresel tedarik zinciri baskı endeksindeki aylık değişini ifade etmektedir ve bu veri seri FED'den (2024) alınmıştır. Şekildeki ENF ise, mevsim etkisinden arındırılmış genel TÜFE'deki bir önceki aya göre değişimi göstermektedir ve bu veri seti TUİK'ten (2024) alınmıştır.

KONUYA İLİŞKİN LİTERATÜR TARAMASI

Küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların enflasyon ile ilişkisine yönelik yapılan çalışmaların özellikle son yıllarda literatürde yer almaya başladığı söylenebilir. Bu çalışmaların pek çoğunda küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların enflasyona etkisi üzerinde durulurken, bazılarında ise küresel tedarik zincirlerindeki aksaklıkların hem enflasyon hem de diğer makroekonomik faktörler açısından önemine odaklanılmaktadır. Literatürde yer alan bu çalışmalardan rastgele seçilenlerden bazılarına ve bulgularına bu bölümde yer verilmiştir.

Finck ve Tillmann (2022) tarafından yapılan çalışmada ise Avro bölgesi için küresel tedarik zinciri şoklarının makroekonomik etkileri incelenmiş ve önemli bulgulara ulaşılmıştır. Ampirik analizden elde edilen bulgular, 2011'deki Tohoku depremi, 2021'deki Süveyş Kanalı krizi ve 2022'deki Şangay karantinası kaynaklı tedarik zinciri aksaklıklarının Avro bölgesinin ekonomik aktivitesinde düşüşe yol açtığını ve tüketici fiyatlarında artışa yol açtığını göstermektedir. Çalışmada aynı zamanda enflasyon dinamiklerinin yaklaşık %30'unun küresel tedarik zinciri şokları tarafından açıklandığı, Çin kaynaklı küresel tedarik zinciri aksaklıkların endüstriyel üretim üzerinde, Çin dışından kaynaklanan küresel tedarik zinciri aksaklıklarının ise tüketici fiyatları üzerinde belirleyici olduğu tespit edilmiştir.

Küresel tedarik zincirinin işleyişini ölçmek ve küresel tedarik zinciri baskı endeksi oluşturmak amacıyla alanda yapılan en önemli çalışma Benigno ve diğerlerine (2022) aittir. Hem yurt içinde hem de uluslararası alanda küresel tedarik zincirine baskı yapan faktörleri tespit etmek ve bir endeks oluşturmak amacıyla söz konusu çalışmada Baltık kuru yük endeksi (Baltic Dry Index), Harpex endeksi ve ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu tarafından sunulan hava kargo maliyet endeksini kullanılarak önce sınır ötesi ulaşım maliyetlerine odaklanılmış, ardından ülke düzeyindeki üretim verileri ve alt bileşenleri (teslimat süresi, birikmiş işler ve satın alınan stoklar gibi) dikkate alınmıştır. Yazarlar tarafından oluşturulan Küresel Tedarik Zinciri Baskı Endeksi ile aynı zamanda potansiyel tedarik zinciri aksaklıklarının kapsamlı bir özetinin sağlanması amaçlanmıştır.

Tedarik zinciri aksaklıklarının enflasyon üzerindeki etkilerine odaklanan bir diğer çalışma da Gordon ve Clark (2023) tarafından yapılmıştır. Söz konusu çalışmada yazarlar pandemi ve doğal afetler gibi sebeplerle oluşan küresel tedarik zinciri aksaklıklarının yüksek enflasyonu önemli ölçüde belirlediğini tespit etmişlerdir. Küresel tedarik zinciri ve enflasyon ilişkisini iklim değişikliği unsurunu göz önünde bulundurarak ele alan Çevik ve Gwon (2024) ise hava durumu anomalilerinin küresel tedarik zincirlerini ve enflasyon dinamiklerini nasıl etkilediğine odaklanmış ve ilginç sonuçlara ulaşmışlardır. Çalışmada Çin, Euro bölgesi, Japonya, Güney Kore, Birleşik Krallık ve ABD için 1997-2001 dönemi verileri kullanılarak

hava durumunda yaşanan anomalilerin tedarik zincirlerini bozabileceği ve bu durumun da enflasyonist baskılara yol açabileceği kanıtlanmıştır. Çalışmada aynı zamanda merkez bankalarının enflasyon beklentileri ile ilgili faaliyetlerinde bu durumun göz önünde bulundurulması gerektiği ve hükümetlerin tedarik zinciri aksaklıklarını en aza indirmek için iklim değişikliği ile uyumlu yatırım harcamalarına daha fazla yönelebileceği de vurgulanmıştır.

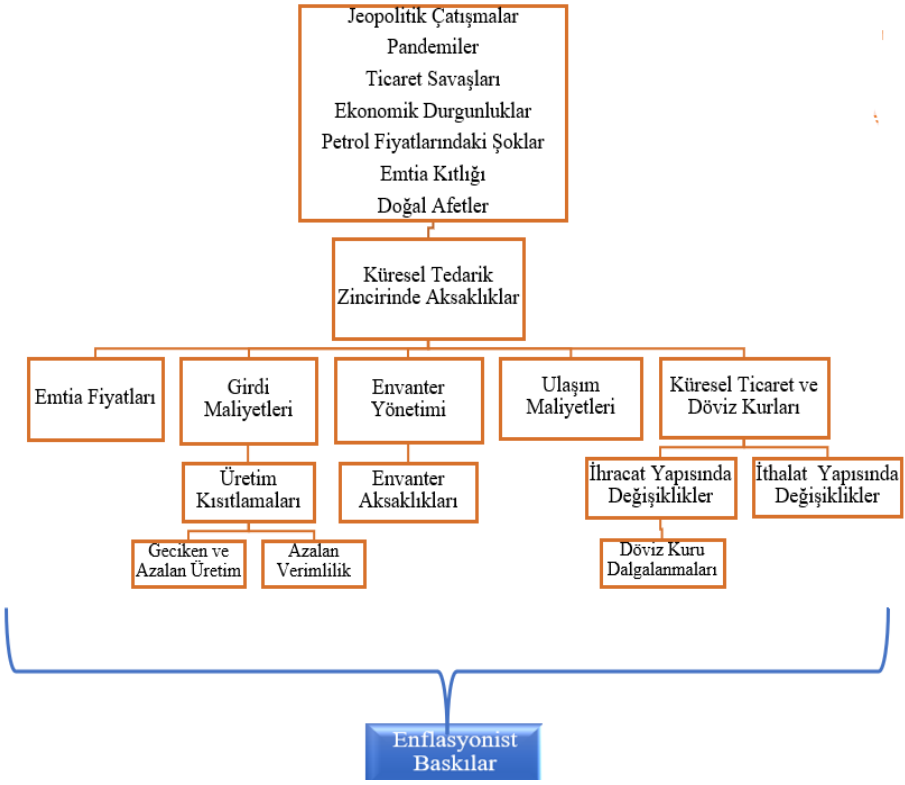
Küresel tedarik zinciri ve enflasyon ilişkisine odaklanan çalışmaların 2024 yılında yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Diaz vd. (2024) tarafından yapılan çalışmada küresel enflasyonun itici güçleri olarak tedarik zinciri aksaklıklarının ve emtia fiyat şoklarının etkisine odaklanılmıştır. Çalışmada söz konusu değişkenlerin 1998 yılından 2022'ye kadar Almanya, Japonya, İngiltere ve ABD'deki enflasyon oranları üzerindeki etkisi analiz edilmiş ve hem ülkelere göre hem de dönemlere göre sonuçların farklılaştığı tespit edilmiştir. Çalışma bulguları 2010 yılından günümüze kadar enflasyon üzerinde arz şoklarının belirgin olduğunu, küresel finansal krizden sonra emtia fiyat şoklarının özellikle Almanya, İngiltere ve ABD'deki enflasyonu önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Bununla birlikte çalışmada küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların enflasyon üzerindeki etkisinin özellikle ABD, Almanya ve İngiltere'de Covid-19 salgınından sonra etkili ve kalıcı olduğu da ifade edilmektedir. Diğer yandan jeopolitik riskler, küresel tedarik zinciri ve küresel enflasyon üzerine yaptıkları çalışmada Asadollah ve diğerleri (2024) küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların uzun vadede küresel enflasyonun ana itici gücü olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmada aynı zamanda pozitif tedarik zinciri baskısı ve petrol fiyatı şoklarının beş yıl sonra dahi enflasyonu artırabileceğini ifade etmişlerdir. Covid-19 salgının küresel tedarik zinciri aksaklıklarında artışa yol açtığını ve bu durumun özellikle Avro bölgesi çekirdek enflasyonunu yükselttiğini belirten Ascari vd. (2024) ise küresel arz şokları kaynaklı enflasyona yönelik verilen para politikası tepkilerinin de bu kapsamda değiştiğini belirtmişlerdir.

Laumer ve Li (2024) tarafından yapılan başka bir çalışmada küresel tedarik zinciri kesintilerinin tüketici fiyatları üzerindeki etkisinin ülkelere göre ve zamana göre nasıl değiştiği incelenmiştir. Çalışma bulguları küresel bir tedarik zinciri şokunun ABD, Avro bölgesi, İngiltere ve Kanada'da enflasyonu önemli ölçüde artırdığını göstermektedir. Küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların tüketici fiyat artışlarına önemli etkisi olduğunu ileri süren bir diğer çalışma Mrabet vd. (2024) tarafından yapılmıştır. ABD ve AB verileri kullanılarak 2000-2021 dönemine odaklanılan çalışmada zamanla değişen nedensellik testlerinden yararlanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları küresel tedarik zincirlerinin özellikle 2008 küresel finansal krizi ve Covid-19 salgını gibi ekonomik krizler sırasında tüketici fiyatlarıyla önemli bir dinamik ilişkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Son olarak Santis'in (2024) çalışmasında ise olumsuz tedarik zinciri kesintisi şoklarının hem enflasyon beklentilerini hem

de tüketici fiyatlarını güçlü bir şekilde etkilediği ve enflasyon üzerinde kalıcı etkiler oluşturduğu belirtilmektedir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Ülkeler arasındaki dış ticaretin yaygınlaşması uluslararası ticaret için küresel tedarik zincirini daha önemli hale getirmiştir. Herhangi bir ürün ya da hizmetin bir ülkede üretildikten sonra diğer ülkelere taşınması ve nihai kullanıcıya ulaştırma sürecini içeren küresel tedarik zinciri günümüzde teknolojik gelişme ve dijitalleşme çabaları ile verimliliği öncelemekte ve ulaşılabilirliği kolaylaştırmaktadır. Ne var ki küresel düzeyde yaşanan ekonomik ve siyasi belirsizlikler, doğal afetler, iklim anomalileri, pandemiler gibi sebepler küresel tedarik zincirinde aksaklıklara yol açmakta ve küresel tedarik zincirindeki aksaklıklar sonucunda çeşitli makroekonomik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Küresel tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklar ile ortaya çıkan en önemli makroekonomik sorunlardan birisi enflasyondur. Aşağıda yer alan şekil bu durumu özetlemektedir.

Şekil 4: Küresel Tedarik Zincirindeki Aksaklıklar ve Enflasyonist Baskılar
Kaynak: Mrabet vd. (2024).

Şekilden de izlendiği üzere, jeopolitik çatışmalar, pandemiler, ticaret savaşları, ekonomik durgunluklar, petrol fiyatlarındaki şoklar, emtia kıtlığı ve doğal afetler gibi unsurlar küresel tedarik zincirinde aksaklıklara yol açmaktadır. Küresel tedarik zincirinde görülen bu aksaklıklar ile de emtia fiyatlarında, girdi maliyetlerinde ve ulaşım maliyetlerinde artışlar yaşanabilmekte, envanter yönetiminde sorunlar, küresel ticaret ve döviz kurlarında değişiklikler oluşabilmektedir. Yaşanan bu tür durumlar üretim ve dış ticaret yapısında bozulmaları beraberinde getirerek enflasyonist baskılara yol açmaktadır. Enflasyonist baskıların sonucunda fiyatlar genel düzeyindeki artışlar da enflasyonist etkileri yaratmaktadır. Dolayısıyla küresel tedarik zincirindeki aksaklıklar ile gelişen enflasyonist baskıların piyasada enflasyonist etkiler oluşturması kaçınılmaz olmaktadır.

Özellikle yakın zamanda yaşanan Covid-19 salgını ile birlikte küresel tedarik zincirinde önemli aksaklıklar yaşanmış, pek çok işyeri kapanmış, tüketim ve üretim yapısında değişiklikler yaşanmış, lojistik ağlar üzerinde baskılar artmış, taşımalara sınırlamalar getirilmiş ve tüm bu gelişmeler küresel enflasyon düzeyinin yükselmesine yol açmıştır. Son yıllarda kuraklıkların artması ve aşırı yağışlar gibi iklim değişikliği de küresel tedarik zincirindeki aksaklıkların bir diğer önemli sebebi olarak bilinmektedir. İklim değişikli temelli yaşanan bu gelişmeler ulaşım alt yapısını etkilediği gibi küresel arz şoklarını da ortaya çıkararak tedarik zinciri aksaklıklarına yol açmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi küresel tedarik zincirindeki aksaklıklar ve bunların enflasyon üzerindeki etkileri merkez bankalarının para politikalarına yönelik tutumlarında da değişikliği zorunlu kılmaktadır. Günümüzde merkez bankaları fiyat istikrarını sağlama amacı kapsamında bir yandan enflasyonu kontrol altına almaya çalışırken, diğer yandan da ekonominin genel istikrarına katkı sunmak için genel dengeyi iyileştirecek yaklaşımları öncelemektedir. Sonuç olarak küresel tedarik zincirindeki aksaklıklar ve bu aksaklıklar ile piyasada oluşan enflasyonist etkilerle mücadele kapsamında merkez bankalarının para politikasına yönelik kararları oldukça önemlidir. Merkez bankalarının para politikası stratejilerini oluştururken küresel tedarik zinciri-enflasyon ilişkisini göz önünde bulundurarak hareket etmeleri ve para politikası kontrol araçlarını seçerken bu çerçevede tercihlerde bulunmaları enflasyonist etkilerin en aza indirilmesi için gerekli görünmektedir. Aynı zamanda özellikle iklim değişikliği temelli küresel tedarik zinciri aksaklıklarının enflasyona etkisine yönelik çalışmalar noktasında son yıllarda hızla gelişen yeşil merkez bankacılığı faaliyetlerinin takip edilmesinin de yararlı olacağı düşünülmektedir.

REFERANSLAR

Ari, A., Arregui, N., Black, S., Celasun, O., Iakova, D. M., Mineshima, A., Mylonas, V., Parry, I. W. H., Teodoru, I. & Zhunussova, K. (2022). Surging energy prices in Europe in the aftermath of the war: How to support the vulnerable and speed up the transition away from fossil fuels. International Monetary Fund.

Asadollah, O., Carmy, L. S., Hoque, M. R., Yılmazkuday, H. (2024). Geopolitical risk, supply chains, and global inflation. Department of Economics Florida International University Working Paper 2406, June 2024.

Ascari, G., Bonam, D. & Smadu, A. (2024) Global supply chain pressures, inflation, and implications for monetary policy. Journal of International Money and Finance, 142, 103029, https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2024.103029

Benigno, G., Giovanni, J. D., Groen, J. J. J. & Noble, A. I. (2022). The GSCPI: A new barometer of global supply chain pressures, Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, No. 1017.

Beningno, G., Giovanni, J. D., Groen, J. J. & Noble, A. I. (2022) The GSCPI: A new barometer of global supply chain pressures, Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, No. 1017.

Çevik, S. & Gwon, G. (2024). This is going to hurt: Weather anomalies, supply chain pressures and inflation, international economics, 180-100560, https://doi.org/10.1016/j.inteco.2024.100560

Diaz, E. M., Cunado, J. & Gracia, F. P. D. (2024). Global drivers of inflation: The role of supply chain distruptions and commodity price shocks, Economic Modelling, 140-106860, https://doi.org/10.1016/j.econmod.2024.106860

Dünya Bankası (2024) World Bank Open Data. https://data.worldbank.org/ adresinden 30 Kasım 2024 tarihinde alınmıştır.

FED (2024). Global Supply Chain Pressure Index (GSCPI). https://www.newyorkfed.org/research/policy/gscpi#/overview adresinden 3 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

Finck, D. & Tillmann, P. (2022). The macroeconomic effects of global supply chain disruptions BOFIT Discussion Paper No. 14/2022, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=4349825

Gordon, M. V. & Clark, T. E. (2023). The impacts of supply chain disruptions on inflation, Economic Commentary, 2023-08, ddoi: 10.26509/frbc-ec-202308

Laumer, S. & Li, H. (2024) Inflationary supply chain disruptions: Time-varying and cross-country evidence, SSRN, https://ssrn.com/abstract=4465511

Mrabet, Z., Alsamara, M., Mimouni, K. & Awwad, A. (2024). Do supply chain pressures affect consumer prices in major economies? New evidence from time-varying causality analysis. Economic Modelling, 142, 106914

Santis, R. A. D. (2024). The role of supply chain disruption shocks and energy shocks on GDP, core consumer price and expected inflation, The European Money and Finance Forum SUERF Policy Brief, No: 863.

TUİK (2024). TUİK Enflasyon ve Fiyat İstatistikleri. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=T%C3%BCketici-Fiyat-Endeksi-Kas%C4%B1m-2024-53620&dil=1 adresinden 3 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

Türkiye'de Hazırlanan Giyilebilir Teknoloji Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili

Mehmet Selim DİKİCİ[1]

1- Dr. Öğr. Üyesi; Balıkesir Üniversitesi Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü. msdikici@balikesir.edu.tr ORCID No: 0000-0001-7937-7772

ÖZET

Bu çalışmada, 2015-2024 yılları arasında Türkiye'de giyilebilir teknoloji konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin çeşitli bibliyometrik göstergeler dikkate alınarak incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın verileri Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden (YÖKTEZ) elde edilmiştir. Bu doğrultuda, ilgili veri tabanında "giyilebilir teknoloji" anahtar kelimesi kullanılarak yapılan arama sonucunda toplam 36 lisansüstü tez çalışmasına ulaşılmıştır. Yapılan bu çalışma ile tezlerin lisansüstü düzeyleri, tamamlandığı yıllar, tez danışmanlarının unvanları, sayfa sayıları, hazırlandıkları üniversiteler, ele alınan konular ve hazırlandıkları enstitüler hakkında bulgular elde edilmiştir. Araştırma sonucunda 2015-2024 yılları arasında en çok tezin yayınlandığı yıl "2022" yılıdır. Giyilebilir teknolojiyle ilgili yazılan lisansüstü tezlerde "İstanbul Teknik Üniversitesi" ve "Marmara Üniversitesi" ön plana çıkarken; yayınlanan tez danışmanlarının önemli bir kısmının (%36,11) profesör ve doktor öğretim üyesi unvanına sahip olduğu, hazırlanan tezlerin sayfa sayısının genellikle 1 ile 99 sayfa arasında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, giyilebilir teknoloji konusu en fazla "işletme" ile ilişkilendirilmekte ve tezlerin hazırlandığı enstitüler arasında Lisansüstü Eğitim Enstitüsü" nün ön plana çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Giyilebilir Teknoloji, Lisansüstü Tezler, Bibliyometrik Profil.

GİRİŞ

Giyilebilir teknoloji, teknolojinin insan hayatına entegrasyonunu artıran, vücut üzerinde taşınabilen cihazları ifade eder. Bu cihazlar, günlük yaşantıyı kolaylaştırmaktan sağlık hizmetlerini geliştirmeye kadar geniş bir yelpazede kullanılmaktadır (Ching & Singh, 2020). Giyilebilir cihazların popülaritesindeki artış, kullanıcıların yaşam kalitesini artırma potansiyeli ile ilişkilidir.

Giyilebilir teknolojinin temelleri, 1970'lerde geliştirilen ilk hesap makineli saatlere kadar uzanmaktadır (Jones, 2015). Ancak bu alandaki esas atılım, 21. yüzyılın başlarında, akıllı saatler ve fitness takip cihazlarının piyasaya sürülmesiyle gerçekleşmiştir. Bu cihazlar, sağlık takibi ve iletişimde devrim yaratmıştır.

Giyilebilir teknoloji, sağlık sektöründe önemli bir yer edinmiştir. Özellikle kalp atış hızı monitörleri, kan oksijen seviyesi ölçüm cihazları ve uyku takip cihazları gibi ürünler, bireylerin kendi sağlıklarını takip etmesine olanak tanır (Smith et al., 2021). Örneğin, bir çalışmada, giyilebilir cihazların diyabet yönetiminde bireylerin kan şekerini daha etkin bir şekilde izlemelerine yardımcı olduğu gösterilmiştir (Brown & Taylor, 2019).

Bununla birlikte, giyilebilir cihazlar sadece bireylerin sağlığını izlemekle kalmaz, aynı zamanda sağlık profesyonellerine de fayda sağlar. Örneğin, giyilebilir EKG cihazları, doktorların uzaktan hasta izlemelerini mümkün kılar (Ching & Singh, 2020).

Spor ve fitness, giyilebilir teknolojinin en popüler kullanım alanlarından biridir. Akıllı saatler ve fitness takip cihazları, kullanıcıların günlük adım sayısını, kalori tüketimini ve egzersiz süresini takip etmelerine olanak tanır (Jones, 2015). Ayrıca, profesyonel sporcular, performanslarını artırmak için bu teknolojiyi kullanmaktadır. Örneğin, GPS özellikli giyilebilir cihazlar, sporcuların koşu mesafelerini ve hızlarını ölçer (Smith et al., 2021).

Giyilebilir teknolojinin geleceği, artırılmış gerçeklik (AR) ve yapay zeka (AI) entegrasyonu ile daha da parlak görünmektedir. Örneğin, akıllı gözlükler, kullanıcıların gerçek zamanlı bilgiye erişmesini sağlar (Brown & Taylor, 2019). Ayrıca, bu cihazların sağlık alanındaki uygulamalarının, kronik hastalıkların yönetimi ve erken teşhis konularında önemli ilerlemeler sağlayacağı öngörülmektedir (Ching & Singh, 2020). Ancak, giyilebilir teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte veri güvenliği ve mahremiyet gibi konular da önem kazanmıştır. Kullanıcı verilerinin korunması ve etik kullanım, bu alandaki en büyük zorluklardan biridir (Smith et al., 2021).

Giyilebilir teknoloji, sağlık, spor ve günlük yaşam gibi birçok alanda büyük yenilikler sunmaktadır. Geçmişten günümüze hızla gelişen bu teknoloji, gelecekte yapay zeka ve artırılmış gerçeklik entegrasyonlarıyla daha da ileri bir noktaya taşınacaktır. Ancak, bu süreçte kullanıcı verilerinin güvenliği ve mahremiyeti gibi konuların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, giyilebilir teknoloji konusunda Türkiye'de hazırlanan lisansüstü tezlerin incelenmesinin önemli olacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, 2015 ile 2024 yılları arasında Türkiye'de giyilebilir teknoloji ile ilgili yazılmış lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler kapsamında bibliyometrik profillerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bibliyometrik analiz, bilimsel bir disiplini kısmen veya tamamen incelemek için nesnel bir yöntem olarak birtakım yazılı belgelerin (örneğin, akademik makaleler, tezler ve kitaplar) nicel bir araştırma kapsamında incelenmesidir (Ergan, 2022: 169). Bu doğrultuda, araştırmada veri toplama tekniği olarak nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan doküman incelemesinden faydalanılmıştır (Kümbetoğlu, 2015). Bu bağlamda, gelecek yıllarda bu konudaki çalışmalara ve giyilebilir teknoloji konusuna ilişkin literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu kapsamda, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) web sayfasından tez adı kriterine göre "Giyilebilir

teknoloji" anahtar kelimesiyle yapılan tarama sonucunda 39 adet lisansüstü tez çalışmasına ulaşılmıştır. Ulaşılan bu tezlerden 2 (iki) tanesi erişim iznine kapalı olduğundan ve 1 (bir) tanesi sanatta yeterlik tezi olduğundan dolayı kapsam dışında tutulmuştur. Araştırma kapsamında aşağıdaki sorular cevaplanmaya çalışılmıştır:

1. Konuya ilişkin yazılan tezlerin lisansüstü düzeyi nedir?
2. Konuya ilişkin yazılan tezlerin yayınlandıkları yıllara göre dağılımı nedir?
3. Konuya ilişkin yazılan tezlerdeki tez danışmanlarının akademik unvanlarının dağılımları nedir?
4. Konuya ilişkin yazılan tezlerin sayfa sayıları dağılımları nedir?
5. Araştırma konusunda yazılan tezlerin hangi üniversite bünyesinde hazırlandıklarına ilişkin dağılımları nedir?
6. Tezlerde giyilebilir teknoloji konusu ile ilişkilendirilen konular hangileridir?
7. Konuya ilişkin yazılan lisansüstü tezler hangi enstitüler bünyesinde hazırlanmıştır?

Yapılan bu araştırmanın, gelecekte bu konuda araştırma yapacak olan lisansüstü öğrencilere ve akademisyenlere yol göstereceği ve konu hakkında farklı yeni fikirler üretilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

BULGULAR

Bu kısımda, tezlerin lisansüstü düzeyleri, hazırlandıkları yıllar, danışman unvanları, sayfa sayıları, hangi üniversitede hazırlandıkları, giyilebilir teknoloji ile ilişkilendirilen konular ve hangi enstitü bünyesinde hazırlandıklarına dair bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1: Araştırma konularında hazırlanan tezlerin lisansüstü düzeyleri

Lisansüstü Düzeyi	**n**	**%**
Yüksek Lisans	30	83,33
Doktora	6	16,67
Toplam	**36**	**100**

Giyilebilir teknoloji konusunda hazırlanan tezlerin lisansüstü düzeyleri Tablo 1' de yer almaktadır. Buna göre araştıma konularında hazırlanan tezlerin %83,3'ü yüksek lisans, %16,67'si ise doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

Tezlerin hazırlandıkları yıllara göre dağılımı Tablo 2'deki gibidir. Buna göre, tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde 2022 yılı dikkat çekmektedir. 5 adet yüksek lisans tezi olmak üzere giyilebilir teknoloji konusunda yazılan tezlerin %19,44'ü bu yılda hazırlanmıştır. Ayrıca, bu konuda hazırlanan ilk tez, 2015 yılındaki yüksek lisans çalışmasıdır. Konuya ilişkin doktora tezinin ilki ise 2019 yılında hazırlanmıştır. 2017 yılında konuya ilişkin yüksek lisans ve doktora düzeyinde tez çalışmasına rastlanmamıştır.

Tablo 2: Araştırma konularında hazırlanan tezlerin hazırlandıkları yıllara göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	***Yüksek Lisans***		***Doktora***		***Toplam***	
Yıllar	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
2015	1	3,33	-	-	1	2,78
2016	1	3,33	-	-	1	2,78
2017	-	-	-	-	-	
2018	2	6,66	-	-	2	5,55
2019	5	16,67	1	16,67	6	16,67
2020	2	6,66	1	16,67	3	8,33
2021	4	13,34	-	-	4	11,11
2022	5	16,67	2	33,32	7	19,44
2023	5	16,67	1	16,67	6	16,67
2024	5	16,67	1	16,67	6	16,67
Toplam	**30**		**6**		**36**	**100**

Tablo 3: Hazırlanan lisansüstü tezlerin danışmanlarının unvanlarına göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	**Yüksek Lisans**		**Doktora**		**Toplam**	
Akademik Unvan	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
Profesör	10	33,33	3	50,00	13	36,11
Doçent	8	26,67	2	33,33	10	27,78
Doktor Öğretim Üyesi	12	40,00	1	16,67	13	36,11
Toplam	**30**		**6**		**36**	**100**

Tezlerin hangi unvana sahip danışmanlar gözetiminde yazıldığına dair bilgiler Tablo 3'de verilmektedir. Buna göre; çalışmalarının önemli bir bölümünün (%36,11) profesör ve doktor öğretim üyesi unvanına sahip olan danışmanlar gözetiminde hazırlandığı görülmektedir.

Tablo 4: Tezlerin sayfa sayılarına göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	**Yüksek Lisans**		**Doktora**		**Toplam**	
Sayfa Sayısı	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
1-99	22	73,34	-	-	22	61,11
100-199	7	23,33	4	66,67	11	30,56
200 ve üzeri	1	3,33	2	33,33	3	8,33
Toplam	**30**		**6**		**36**	**100**

Giyilebilir teknoloji konusunda hazırlanan tezlerin sayfa sayılarına ilişkin dağılımı Tablo 4'de incelenmektedir. Buna göre; tezlerin önemli bir bölümünün %61,11'inin (22 adet) 1 ile 99 sayfa arasında yazıldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca, 100 sayfanın altında doktora tezinin bulunmadığı da görülmektedir.

Tezlerin hangi üniversite bünyesinde hazırlandığına dair bulgular Tablo 5'te ele alınmıştır. Buradan hareketle, giyilebilir teknoloji konusunda 4'er adet tezin İstanbul Teknik Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi bünyesinde hazırlandığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 5: Hazırlanan lisansüstü tezlerin hazırlandıkları üniversitelere göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Hazırlanan Üniversite	n	n	n
Gazi Üniversitesi	1	-	1
İstanbul Teknik Üniversitesi	1	3	4
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	1	-	1
Marmara Üniversitesi	3	1	4
Kocaeli Üniversitesi	1	-	1
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	1	-	1
Süleyman Demirel Üniversitesi	1	-	1
Boğaziçi Üniversitesi	1	-	1
Üsküdar Üniversitesi	2	-	2
İnönü Üniversitesi	-	1	1
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	1	-	1
Sakarya Üniversitesi	1	-	1
Koç Üniversitesi	1	-	1
Gaziantep Üniversitesi	3	-	3
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	1	-	1
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	1	-	1
Harran Üniversitesi	1	-	1
Uşak Üniversitesi	1	-	1
İstanbul Ticaret Üniversitesi	2	-	2
Ege Üniversitesi	1	-	1
European University of Lisbon	-	1	1
Fırat Üniversitesi	1	-	1
Eskişehir Teknik Üniversitesi	1	-	1
İstanbul Gedik Üniversitesi	2	-	2
İstanbul Kültür Üniversitesi	1	-	1
Toplam	**30**	**6**	**36**

Giyilebilir teknoloji ile ilişkilendirilen konular Tablo 6'da ele alınmaktadır. Tabloya göre; giyilebilir teknoloji konusunda hazırlanan yüksek lisans tezleri 45; doktora tezleri ise 9 farklı konu ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, konunun 7 kez İşletme konusu, 6 kez ise Bilim ve

Teknoloji konusu ile ilişkilendirildiği göze çarpmaktadır. Giyilebilir teknoloji konusunda hazırlanan doktora tezlerinde ise 3 kez Endüstri Ürünleri Tasarımı konusu ile ilişkilendirildiği dikkati çekmektedir.

Tablo 6: Lisansüstü tezlerin giyilebilir teknoloji ile ilişkilendirilen konulara göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	**Yüksek Lisans**	**Doktora**	**Toplam**
İlişkilendirilen Konular	**n**	**n**	**n**
İşletme	7	-	7
Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri	3	-	3
Bilgisayar ve Kontrol	3	-	3
Mimarlık	2	-	2
Elektrik Elektronik Mühendisliği	3	1	4
Fizyoterapi ve Rehabilitasyon	-	1	1
Endüstri Ürünleri Tasarımı	1	3	4
Giyim Endüstrisi	3	1	4
Hemşirelik	-	1	1
İç Hastalıkları	-	1	1
Tekstil ve Tekstil Mühendisliği	3	1	4
Bilim ve Teknoloji	6	-	6
İletişim Bilimleri	1	-	1
Mekatronik Mühendisliği	1	-	1
Spor	5	-	5
Güzel Sanatlar	2	-	2
Eğitim ve Öğretim	1	-	1
Adli Tıp	1	-	1
Sağlık Kurumları Yönetimi	1	-	1
Sağlık Yönetimi	1	-	1
Yönetim Bilişim Sistemleri	1	-	1
Toplam Konu Sayısı	**45**	**9**	**54**

Tezlerin hangi enstitü bünyesinde hazırlandığına dair bulgular Tablo 7'de verilmektedir. Buna göre; giyilebilir teknoloji konusundaki tezlerin %36,11'inin lisansüstü eğitim enstitüsü bünyesinde hazırlandığı görülmektedir.

Tablo 7: Lisansüstü bünyesinde hazırlandıkları enstitülere göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	**Yüksek Lisans**	**Doktora**	**Toplam**	
Hazırlanan Enstitü	**n**	**n**	**n**	**%**
Sosyal Bilimler Enstitüsü	6	-	6	16,67
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	11	2	13	36,11
Fen Bilimleri Enstitüsü	6	1	7	19,44
Sağlık Bilimleri Enstitüdü	3	2	5	13,89
Güzel Sanatlar Enstitüsü	1	-	1	2,78
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	2	-	2	5,55
Bağımlılık ve Adli Bilimler Ens.	1	-	1	2,78
Yurtdışı Enstitü	-	1	1	2,78
Toplam	**30**	**6**	**36**	**100**

SONUÇ

Bu araştırmada, Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) web sitesi üzerinden elde edilen giyilebilir teknoloji konulu lisansüstü tezlerin; lisansüstü düzeyleri, yayınlandıkları yıllar, danışman unvanları, sayfa sayıları, hangi üniversite bünyesinde hazırlandıkları, ilişkilendirildiği konular ve hangi enstitü bünyesinde hazırlandıkları gibi farklı ölçütler kullanılarak bibliyometrik profilleri ortaya çıkarılmıştır. Araştırma sonucunda, ilgili konularda hazırlanan lisansüstü tezlerin çoğunlukla yüksek lisans tezleri olduğu (%83,33) ve doktora düzeyinde yapılan çalışmaların ise sınırlı (%16,67) kaldığı görülmektedir.

Çalışmada, başlangıç yılı olarak 2015'in alınma nedeni ise; konuya ilişkin ilk tezin bu yıl tamamlanmış olmasıdır. 2015-2024 yılları arasında en fazla tezin yayınlandığı yıl "2022" yılı olarak karşımıza çıkmakta ve bu yılda yazılan lisansüstü tezlerin tamamına yakınının yüksek lisans düzeyinde olduğu görülmektedir. 2022 yılına kadar lisansüstü tezlerde bu sayıya ulaşılamamış olmasının nedeni, giyilebilir teknoloji konusuna olan ilginin son yıllarda arttığı şeklinde yorumlanabilir. Yayınlanan tez danışmanlarının önemli bir kısmı (%36,11) profesör ve doktor öğretim üyesi unvanına sahiptir. Giyilebilir teknoloji konulu tezlerin sayfa sayılarının genellikle (%61,11) 1 ile 99 sayfa aralığında olduğu ve lisansüstü tezlerin yayınlandığı üniversitelerde ise "İstanbul Teknik Üniversitesi" ve "Marmara Üniversitesi" 'nin diğer üniversitelere göre daha ön plandadır. İncelenen tezlerde giyilebilir teknoloji konusu en çok "işletme" ile ilişkilendirilmiştir. Tezlerin hazırlandıkları enstitülere bakıldığında ise "Lisansüstü Eğitim Enstitüsü" ön plana çıkmaktadır.

Çalışma sonucunda, araştırmacılara yönelik olarak, giyilebilir teknoloji konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin farklı kriterlere ilaveler yapılarak ilerleyen yıllardaki gelişimini izlemek amacıyla tekrarlanabilir. Ayrıca, bunun yanında bu konudaki farklı atıf indekslerinde taranan dergilerde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analiz yöntemi ile ele alınması önerilebilir.

REFERANSLAR

Brown, P., & Taylor, J. (2019). *Wearable Technology in Healthcare: Advances and Challenges*. Journal of Medical Devices, 12(3), 45-53.

Ching, T. W., & Singh, R. (2020). *Emerging Trends in Wearable Technology*. Technology and Innovation Journal, 15(2), 120-135.

Ergan, S. (2022). E-Hizmet Kalitesi ile İlgili Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. Kalite Ve Strateji Yönetimi Dergisi, 2(2), 163-191.

Jones, L. (2015). *A Brief History of Wearable Technology*. TechWorld, 8(4), 10-15.

Kümbetoğlu, B. (2015). Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. İstanbul: Bağlam.

Smith, A., Johnson, K., & Lee, R. (2021). *Fitness and Health Monitoring Through Wearable Devices*. Sports Science Quarterly, 29(1), 67-82.

İşletmelerde Kapsayıcılık ve Çeşitlilik Yönetimine Dair Bir Literatür Araştırması

Mustafa Tahir DEMİRSEL[1]

[1] Doç. Dr.; Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü mtdemirsel@selcuk.edu.tr ORCID No: 0000-0001-8341-3182.

ÖZET

Kapsayıcılık, işletmelerin farklı demografik, kültürel ve sosyoekonomik gruplardan bireyleri bünyesinde etkin bir şekilde barındırması ve bu bireylerin eşit fırsatlara sahip olmalarını sağlama çabasıdır. Modern iş dünyasında kapsayıcılık sadece etik bir gereklilik değil, aynı zamanda örgütsel başarı için stratejik bir öncelik haline gelmiştir. Çeşitlilik yönetimi, çalışanların farklılıklarını tanıma ve bu farklılıkları örgütsel hedeflere katkı sağlayacak şekilde yönlendirme sürecini ifade eder. Buna karşılık, kapsayıcılık, yalnızca çeşitliliği kabul etmekle yetinmeyip, bireylerin eşit şekilde katkıda bulunabileceği bir ortam yaratmayı hedefler. Araştırmalar, kapsayıcı bir iş kültürünün, çalışan bağlılığını artırarak inovasyonu desteklediğini ve karar alma süreçlerini iyileştirdiğini ortaya koymaktadır. Çeşitliliği yönetmenin ötesine geçerek, bireylerin kendilerini değerli hissettikleri bir ortam yaratmak, yenilikçiliği artırır ve çalışan bağlılığını güçlendirir. Bugünün küresel iş dünyasında, işletmelerin rekabet avantajı elde edebilmeleri ve başarılı olabilmeleri adına çeşitlilik ve kapsayıcılığı etkin bir şekilde yönetmeleri oldukça önemlidir. Bu kapsamda çalışmada, literatürde yer alan araştırmalar bağlamında kapsayıcılık ve çeşitliliğin iş dünyasındaki rolü ele alınarak, farklılıkların işletmeye etkileri irdelenmeye çalışılmıştır. Kapsayıcılığın ve çeşitliliğin işletme performansı üzerine etkileri, avantaj ve dezavantajları açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma, işletmelere rekabet ortamında daha etkin strateji ve politikalar geliştirmeleri adına teorik bir çerçeve sunmakta ve literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kapsayıcılık, Çeşitlilik, İşgücü Çeşitliliği, Çeşitlilik Yönetimi, Literatür Taraması.

GİRİŞ

Küreselleşen iş dünyasında, örgütlerin çeşitliliği ve kapsayıcılığı benimsemeleri artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Çeşitlilik, bir işletme içindeki farklı birey türlerini veya farklı özelliklere sahip insanları ifade ederken, kapsayıcılık ise çeşitliliğin nasıl yönetildiği ve değerlendirildiği ile ilgilidir. Başka bir deyişle, çeşitlilik, farklı dış özelliklere, kültürel geçmişlere ve inançlara sahip bir grup insanı ifade ederken, kapsayıcılık işletmenin bu çeşitliliğe nasıl yaklaştığını ifade eder. Kapsayıcılık, tüm çalışanların saygı gördüğü, değer verildiği ve şirketin başarısına tam olarak katkıda bulunabildiği bir ortam yaratmayı amaçlar (Royall vd., 2022). Başka bir deyişle, herkesin kendini ait hissettiği, değerli ve saygı duyulan bir çalışma ortamı oluşturmayı hedefler (Chandhana, 2023; Fitriana, 2023).

Günümüzde işletmeler, çalışanların, müşterilerin ve paydaşların çok çeşitli geçmişlerden, kültürlerden ve deneyimlerden geldiği, giderek

çeşitlenen ve küreselleşen bir ortamda faaliyet göstermektedir. Bu çeşitlilik, modern iş dünyasında rekabetçi ve başarılı kalmaya çalışan işletmeler için hem zorluklar hem de fırsatlar sunmaktadır. Kapsayıcılığın benimsenmesi ve etkin bir çeşitlilik yönetimi, çok sayıda bakış açısı, fikir ve sorun çözme yaklaşımını beraberinde getirerek inovasyonu teşvik edebilir ve karar alma süreçlerini iyileştirebilir. Çeşitlilik aynı zamanda işgücünün ve müşteri tabanının değişen demografik özelliklerini yansıtarak işletmelerin farklı pazarlarını daha iyi anlamalarını ve onlara hizmet etmelerini sağlar (Gephardt vd., 2016). Bu bilgiler ışığında bu bölümde, kapsayıcılık ve çeşitlilik yönetiminin öneminden bahsedilecek ve konu hakkındaki literatür özetlenmeye çalışılacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Kapsayıcılık ve Çeşitlilik

Çeşitlilik farklılıkları ifade eden bir kavramdır. Bu farklılıklar, bireylerin fiziksel özellikleri, ırk, din, cinsiyet, tutum ve davranışlar, eğitim, deneyim gibi faktörleri ifade etmektedir (Kamaşak & Yücelen, 2007). Çeşitli yaş gruplarından bireyler, farklı dönemlerde kültürel, sosyo-ekonomik deneyimler yaşamış olabilirler. Bu deneyimler, planlama, strateji belirleme, araştırma ve geliştirme, mal ve hizmet geliştirme alanlarında işletmelere avantaj sağlayacaktır.

Kapsayıcılık ve çeşitlilik yönetimi, işletmelerin çeşitliliği yönetme ve kapsayıcı bir işyeri kültürü yaratma çabalarını ifade eder (Cho vd., 2017; Groenewald, 2024). Çeşitlilik yönetimi uygulamaları, işe alım süreçleri ve işe alma uygulamalarında çeşitliliği ve kapsayıcılığı benimsemeyi, tüm çalışanları desteklemek için eğitim ve kaynaklar sağlamayı, esnek çalışma düzenlemeleri sunmayı ve aile ve kişisel ihtiyaçlar için ücretli izin verme gibi uygulamaları içerir (Jamil ve Hyder, 2024). Ancak çeşitlilik yönetimi tek başına yeterli değildir. Bunun yerine, çalışanların görüşlerini dikkate alan ve öz saygıyı artıran şekillerde çalışanların daha fazla katılımını teşvik eden bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Üretken işyerleri, çalışanların görüşlerini ifade etmeleri için teşvik edildiğinde ve önemli örgütsel kararlar alınmadan önce onların görüşleri alındığında ortaya çıkar. Bu durum, destekleyici liderlik ve çalışanları işleri hakkında inisiyatif almalarına yardımcı olacak bilgi ve kaynaklarla güçlendirmeyi gerektirir (Sabharwal, 2014).

İşletmelerde kapsayıcılık ve çeşitlilik hem etik hem de stratejik açıdan kritik öneme sahiptir. Kapsayıcılık ve çeşitliliği başarıyla yönetmek, yenilikçiliği artırabilir, çalışan memnuniyetini ve performansını iyileştirebilir, daha iyi karar vermeyi sağlayabilir ve örgütsel performansı artırabilir. Kapsayıcılık, etik ve ahlaki öneminin yanı sıra stratejik çıkarımlar da taşımaktadır. Kapsayıcı işyerlerinin, çeşitli yetenek havuzlarını çekme ve elde tutma olasılığı daha yüksektir ve bu da iş performansını geliştirecek ve rekabet

avantajı sağlayacaktır (Makupa vd., 2023). Araştırmalar, işyerinde kapsayıcılık ve çeşitliliğin, çalışan memnuniyeti ve performansı, sektörün finansal getirileri ve bir şirketin küresel ekonomide hayatta kalma ve gelişme yeteneği için temel olduğunu göstermiştir (Royall vd., 2022).

2. Kapsayıcılık ve Çeşitlilik Yönetimi

Çeşitlilik yönetimi, farklı cinsiyet, yaş, etnik köken, cinsel yönelim, din, yetenek ve engellilik gibi özelliklere sahip bireylerin işe alınması, geliştirilmesi ve elde tutulması için bir dizi politika ve uygulamayı içerir. Kapsayıcı bir işyeri kültürü oluşturmak, çeşitlilik yönetiminin temel hedeflerinden biridir. Kapsayıcılık, her çalışanın kendini değerli hissettiği, saygı gördüğü ve potansiyeline ulaşma fırsatına sahip olduğu bir ortam yaratmayı ifade eder (Acar Erdur, 2020).

Çeşitlilik yönetimi, günümüz iş dünyasında giderek daha önemli hale gelen bir kavramdır. Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve demografik değişimler, işletmelerin daha çeşitli işgüçlerine sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Çeşitliliğin etkili bir şekilde yönetilmesi, işletmelere rekabet avantajı sağlayabilirken, yönetilememesi ise çatışmalara, düşük morale ve verimsizliklere yol açabilir. Çeşitlilik yönetimi ile ilgili araştırmalar, çeşitliliğin performans üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bazı araştırmalar, çeşitliliğin inovasyonu, yaratıcılığı ve problem çözme yeteneğini artırdığını göstermiştir (Cho vd., 2017; Guillaume vd., 2014). Diğer araştırmalar ise çeşitliliğin iletişim sorunlarına, çatışmalara ve ayrımcılığa yol açabileceğini ortaya koymuştur (Olsen ve Martins, 2012). Çeşitliliğin performans üzerindeki etkilerinin olumlu veya olumsuz olması, çeşitliliğin nasıl yönetildiğine bağlıdır. Etkili bir çeşitlilik yönetimi programı, çeşitliliğin potansiyel faydalarını maksimize ederken, potansiyel risklerini en aza indirmeyi amaçlar.

3. Çeşitlilik Yönetimi Yaklaşımları

Çeşitlilik ve kapsayıcılık, örgütsel gelişim içinde birbirini destekleyen ve etkileyen kavramlardır. Çeşitlilik yönetimi, daha kapsayıcı bir ortam yaratmak için işletmeler tarafından benimsenebilecek bir stratejidir (Chikwe vd., 2024); bu da çalışanların duygusal bağlılığını ve örgütsel vatandaşlık davranışını artırır ve örgütsel hedeflere ulaşılmasına katkıda bulunabilir. Duygusal bağlılık, çalışanın örgütüne karşı duygusal bir bağ hissetme derecesini ifade eder. Örgütsel vatandaşlık davranışı ise çalışanın iş tanımının ötesine geçen ve örgütün genel başarısına katkıda bulunan gönüllü davranışlarda bulunma derecesini ifade eder. Kapsayıcı bir işyeri kültürü oluşturmak için işletmeler çeşitlilik ve kapsayıcılık fikirlerini günlük operasyonlarına ve politikalarına entegre etmelidir (Groenewald, 2024).

Çeşitliliğin faydalarını maksimize etmek ve risklerini en aza indirmek için işletmelerin çeşitliliği stratejik bir varlık olarak ele alması ve çeşitlilik yönetimini örgütsel kültürlerine ve uygulamalarına entegre etmesi

gerekir. Olsen ve Martins (2012), çeşitlilik yönetimine yönelik dört farklı yaklaşım tanımlamıştır: enstrümental asimilasyon, enstrümental entegrasyon, çift değerli asimilasyon ve çift değerli entegrasyon. Bu yaklaşımlar aşağıda kısaca açıklanmaktadır:

- **Enstrümental asimilasyon:** Çeşitlilik, birincil olarak iş hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımda, çeşitli gruplardan gelen bireyler, hâkim kültüre uyum sağlamaları için teşvik edilir.
- **Enstrümental entegrasyon:** Çeşitlilik, hem iş hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak hem de kendi başına bir kurum değeri olarak ele alınır. Bu yaklaşımda, çeşitli gruplardan gelen bireyler, kendi benzersiz kimliklerini ve bakış açılarını korurken, aynı zamanda örgütün hedeflerine katkıda bulunmaları için teşvik edilir.
- **Çift değerli asimilasyon:** Çeşitlilik, hem iş hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak hem de önemli bir kurumsal değer olarak düşünülür. Bu yaklaşımda, çeşitliliğin hem işletmeye hem de topluma fayda sağladığına inanılır.
- **Çift değerli entegrasyon:** Çeşitlilik, iş hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak görülürken aynı anda hem örgüt hem de toplum için önemli bir değer olarak ele alınır. Bu yaklaşım, çeşitliliğin en kapsamlı ve ideal şekli olarak kabul edilir.

Bu yaklaşımlar, çeşitliliğe verilen değere ve uyum stratejilerine göre farklılık gösterir. Çift değerli entegrasyon yaklaşımı, çeşitliliği hem örgütsel hedeflere ulaşmak için bir araç olarak hem de gerek işletme gerekse toplum için önemli bir değer olarak kabul ettiği için en kapsamlı ve etkili yaklaşım olarak kabul edilir. İşletmeler, çeşitlilik yönetimi yaklaşımlarını uygularken kimi zorluklarla karşılaşabilirler. Olası zorluklar aşağıda sıralanmaktadır:

- **Kültürel ve yapısal engeller:** Örgütsel kültür, liderlik stilleri ve örgütsel yapılar, kapsayıcılık ve çeşitliliği teşvik etme çabalarını engelleyebilir. Örneğin, hiyerarşik ve katı örgütsel yapılar, çeşitliliğin ve kapsayıcılığın gelişmesini zorlaştırabilir (Chikwe vd., 2024; Makupa vd., 2023).
- **Direniş:** Bazı çalışanlar çeşitlilik girişimlerine direnebilir ve değişime karşı çıkabilir. Bu direnç, çeşitlilik eğitimine, kapsayıcı politikalara ve uygulamalara ve örgütsel değişim çabalarına karşı çıkma şeklinde kendini gösterebilir (Royall vd., 2022).
- **Eğitim programlarının etkinliği:** Çeşitlilik eğitimi programları her zaman etkili olmayabilir ve beklenen sonuçları vermeyebilir. Eğitimin etkili olabilmesi için örgütsel kültürle uyumlu olması, çalışanların katılımını teşvik etmesi ve uzun vadeli bir stratejinin parçası olması gerekir (Royall vd., 2022).

Yukarıda sıralanan zorluklar aşılamadığında işletmede bir dışlama kültürü gelişebilir. Kapsayıcılık, tüm çalışanların kendini ait hissettiği ve eşit fırsatlara sahip olduğu bir ortam yaratmayı amaçlarken; dışlama, belirli bireylerin veya grupların marjinalleştirilmesi veya fırsatlardan sistematik olarak mahrum bırakılması anlamına gelir (Tzovara vd., 2021). Dışlama, bilinçli ayrımcılığın bir sonucu olabileceği gibi, örgütsel kültür ve uygulamalardaki bilinçsiz önyargılardan da kaynaklanabilir. Görüldüğü gibi dışlama, bilinçli veya bilinçsiz olarak gerçekleşebilir ve çeşitlilik yönetimi çabalarını baltalayabilir. (Cho vd., 2017). Dışlamanın etkileri, düşük moral, azalan verimlilik ve artan işgören devir hızı dahil olmak üzere bireyler ve işletmeler için yıkıcı sonuçlar doğurabilir.

LİTERATÜR TARAMASI

Çeşitlilik yönetimi, son otuz yılda örgütsel davranış ve insan kaynakları yönetimi alanında önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir (Yadav ve Lenka, 2020). Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve artan göç gibi faktörler nedeniyle işgücü giderek daha çeşitli hale gelmekte ve bu da işletmeleri çeşitlilik yönetimi uygulamalarına daha fazla odaklanmaya zorlamaktadır (Nishii ve Özbilgin, 2007). Literatürde, çeşitlilik yönetimi, örgütsel hedeflere ulaşmak için farklı cinsiyet, yaş, etnik köken, cinsel yönelim, din, yetenek ve engelliliğe sahip kişilerin işe alınması, geliştirilmesi ve elde tutulması için tasarlanmış bir dizi politika ve uygulama olarak tanımlanmaktadır (Guillaume vd., 2014).

Kapsayıcılık ve çeşitlilik yönetimi literatürü, daha çok kapsayıcı politikalar ve çeşitliliğin örgütsel performans üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Bazı çalışmalar, çeşitliliğin inovasyonu, yaratıcılığı ve problem çözmeyi artırdığını tespit etmiştir (Olsen ve Martins, 2012). Örneğin, Pelled (1996) tarafından yapılan bir çalışma, çeşitliliğin ekipler içinde daha geniş bir bilgi ve beceri yelpazesi sağlayarak daha iyi karar verme ve problem çözmeye yol açabileceğini tespit etmiştir. Benzer şekilde, Cox ve Blake (1991), çeşitliliğin işletmelerin değişen pazar koşullarına ve müşteri ihtiyaçlarına daha iyi uyum sağlamasına yardımcı olabileceğini savunmuştur. Ancak, kimi bazı çalışmalar, çeşitliliğin iletişim sorunlarına, çatışmalara ve ayrımcılığa yol açabileceğini de tespit etmiştir (Williams ve O'Reilly, 1998). Örneğin, Tsui vd. (1992) tarafından yapılan bir çalışma, demografik olarak çeşitli ekiplerin homojen ekiplere kıyasla daha fazla çatışma ve daha düşük grup uyumu yaşadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu olumsuz sonuçlar, farklı geçmişlere, tercihlere ve deneyimlere sahip kişiler arasındaki farklılıkların, etkili iş birliğini ve iletişimi zorlaştırabilecek yanlış anlamalara ve çatışmalara yol açabileceği gerçeğine atfedilebilir.

Kapsayıcılık ve çeşitliliğin performans üzerindeki etkisinin olumlu veya olumsuz olmasının, çeşitliliğin nasıl yönetildiğine bağlı olduğu yaygın

olarak kabul edilmektedir (Milliken ve Martins, 1996). Etkili çeşitlilik yönetimi, yalnızca çeşitli bireyleri işe almayı değil, aynı zamanda kapsayıcı bir işyeri kültürü yaratmayı ve tüm çalışanlar için eşit fırsatlar sağlamayı gerektirir. Bunun için, eğitim programları, mentorluk girişimleri ve ayrımcılığı önleme politikaları oluşturup uygulamak gerekmektedir (Groenewald, 2024).

Son yıllarda, kapsayıcılık kavramı, çeşitlilik yönetimi literatüründe giderek daha önemli hale gelmiştir. Kapsayıcılık, tüm çalışanların kendini ait hissettiği, değer verdiği ve saygı duyduğu bir ortam yaratmayı ifade eder (Jha vd., 2024). Kapsayıcı işyerleri, çalışanların benzersiz yeteneklerini ve bakış açılarını paylaşmaya teşvik edildiği ve karar alma süreçlerine katıldıkları çalışma ortamlarıdır. Araştırmalar, kapsayıcılığın çalışan memnuniyetini, bağlılığını ve performansını artırdığını göstermektedir (Sabharwal, 2014).

Çeşitlilik yönetimi programlarının etkinliği, çalışanların tutumları, davranışları ve performansı dahil olmak üzere çeşitli çıktılar üzerindeki etkisine bakılarak değerlendirilebilir. Araştırmalar, etkili çeşitlilik yönetiminin çalışan memnuniyetini, bağlılığını ve performansını artırabileceğini, ayrıca çatışmayı ve ayrımcılığı azaltabileceğini göstermiştir (Royall vd., 2021). Örneğin, Madera vd. (2018), çeşitlilik yönetimine yatırım yapan işletmelerin, daha yüksek müşteri memnuniyeti ve çalışan bağlılığı bildirdiği sonucuna ulaşmıştır. Ancak, çeşitlilik yönetimi girişimlerinin başarısı, işletmenin özel bağlamına, uygulanan belirli politikalara ve programlara ve örgütsel kültürün genel destekleyici niteliğine bağlıdır (Makupa vd., 2023). Çeşitlilik yönetimi programları, tutarlı ve etkili bir şekilde uygulanmadığında, istenmeyen sonuçlara ve hatta çeşitlilik çabalarına karşı bir tepkiye yol açabilir. Bu nedenle, işletmelerin çeşitlilik yönetimine yönelik kapsamlı ve çok yönlü bir yaklaşım benimsemeleri ve sürekli izleme ve değerlendirme yoluyla zaman içinde programlarını değişimlere adapte etmeleri esastır.

Kapsayıcılık ve çeşitlilik yönetiminde yukarıda bahsedilen araştırmaların dışında pek çok farklı araştırma bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası literatürde yer alan araştırmalar arasından seçilen bazı çalışmalar, özet halinde Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: Kapsayıcılık ve Çeşitlilik Yönetimi Literatürü

Yazar/Yazarlar	Bulgular
(Vincere, 1995)	Bu çalışmada, en etkili organizasyonların tek bir kültüre sahip olma eğiliminde olmayan ve bulundukları ülkenin kültürünü dikkate alan bir tutuma sahip oldukları belirlenmiştir.
(Esty vd., 1995)	Bulgular, çalışmada farklılığın temel boyutlarını on başlık altında topladıklarını göstermektedir. Bu boyutlar; Etnik köken, sınıf, cinsel yönelim, yaş, ırk, hiyerarşi, cinsiyet, din, engellilik, aile durumundan oluşmaktadır. Ayrıca bu çeşitliliğe sahip çalışanlardan oluşan şirketler, farklılıkların harmanlanmasıyla uyumlu bir şekilde çalışılabilmesi adına, etkili ve stratejik bir yönetimi gerekli kılmaktadır.
(Gorman, 2000)	Bu çalışmada, farklılıkların yönetiminin, çalışanların güçlendirilmesi için de gerekli olan yönetsel bir uygulama olduğu görülmüştür. Ayrıca bulgular, farklılıkların yönetiminde farklılıkların benzerliklerle bir arada ele alarak değerlendirilmesinin gerekli olduğu sonucunu göstermektedir.
(Yeşil, 2009)	Bugünün küresel dünyasında, farklı kültüre sahip insanların etkileşimleri giderek artmaktadır. Yapılan araştırmalar incelendiğinde, küresel pazarlarda bulunan işletmelerin karşılaştığı en büyük sorunlardan birinin kültürel farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, bu araştırmanın genel amacı kültürel farklılıklar yönetimi kavramının açıklanmasıdır. İlaveten kültürel farklılıkların yönetiminde kullanılabilecek yeni bir kavram olan kültürel zekâ incelenmiştir.
(Tozkoparan ve Vatansever, 2011)	Çalışmada, farklılıkların yönetiminin insan kaynakları yöneticilerinin farklılık algısı üzerine bir odak grup çalışması gerçekleştirilmiş olup bulgular, insan kaynakları yöneticilerinin farklılık algılarının; çalışıyor oldukları işletmenin faaliyette bulunduğu sektör, örgüt yapısı ve kültürü, işletmenin faaliyet alanı, örgütün ihtiyaçları ve çalışan yapısıyla çeşitliliğine bağlı olarak farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.
(Kayalar ve Aytar, 2012)	Toplumların kültürlerine ait özellikler, o toplumun kültürünü tanımlayabilmek adına belirleyici bir faktördür. Bulgular, Türk toplumunun pozitif olan kültürel zenginliklerini iş yaşamına yansıtması durumunda kendine has bir çalışma modeli oluşturulabileceği sonucuna varılmıştır.
(Ferdman ve Deane, 2014)	Bulgular, örgüt içerisinde kapsayıcılığın deneyimlenebilmesi adına; iş gruplarına dahil olunması, değerli hissetme ve saygı görülmesi, güvende hissedilmesi, karar alma süreçlerinde bulunabilmesi, şeffaf bir şekilde kendini ortaya koyma yani görünürlük, çeşitliliğin tanımlanarak ödüllendirilmesi ve gelişmesi olmak üzere altı temel unsurdan bahsedilmesi gerektiğini göstermektedir.

(Yoğun ve Polat, 2015)	Bu çalışmanın amacı, çalışanların çeşitlilik algısının mavi yakalıların fazla olduğu sektörlerde incelenmesidir. Araştırma sorularının cevaplanabilmesi adına, 294 mavi yakalı çalışan seçilmiş ve anket yolu ile onlara ulaşılmıştır. Verilerin analizi sonucunda; iyi eğitimli olmanın çalışanlar tarafından en önemli çeşitlilik olarak algılandığı ve katılımcıların cinsel yönelimi farklı olan kişilerle birlikte çalışmak istemedikleri bulunmuştur.
(Otluoğlu vd., 2016)	Bu araştırma, Borsa İstanbul'da işlem gören firmaların yönetim kurullarının cinsiyet çeşitliliği ile firma performansı arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Çalışma örneklemi olarak 2010-2015 yılları arasında BİST 100 endeksinde bulunan firmalar seçilmiş olup, bu firmaların yönetim kurullarındaki cinsiyet çeşitliliği ile firmaların muhasebe, piyasa ve nakit temelli performans ölçütleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Veri analizi sonucunda; yönetim kurulunda kadın üye bulunmasının, firmaların özsermaye karlılığına, yönetim kurulundaki kadın üye oranının aktif karlılık ve nakit akışına etki ettiği görülmüştür.
(Mert, 2020)	Bu çalışmada, uluslararası işletmelerdeki etnik köken ve kültürel çeşitlilikleri kuşaklar bağlamında incelemiş olup bulgular, farklılıkların yönetimi X ve Y kuşağına, bununla beraber etnik kökene göre farklılık göstermektedir. Araştırmada, demografik faktörlerin etnik ve kültürel farklılıkları kuşaklar üzerinden ele alınarak farklılıkları incelendiğinde, bazı demografik etkenlerin farklılık gösterdiği de görülmüştür.
(Acar Erdur, 2020)	Bu araştırmada, çeşitlilik, kapsayıcılık, dışlayıcılık kavramlarının Türkiye'deki insan kaynakları yöneticileri nezdinde nasıl anlamlandırıldığı incelenmiş olup bulgular, toplumsal, kültürel ve siyasi yüklerin çeşitlilik ile alakalı kavramları şekillendirdiğini, kapsayıcı ve dışlayıcı yaptırımlara çerçeve çizdiği sonucuna varılmıştır.
(Kulualp & Demir, 2020)	Bu araştırmada, çeşitlilik yönetimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin kimya endüstrisinde incelenmiş olup iki işletmede görev yapan 148 beyaz ve mavi yakalı çalışana anket uygulanmıştır. Bulgular, çeşitlilik yönetiminin örgütsel bağlılığı pozitif ve anlamlı bir biçimde etkilediğini göstermektedir. Çeşitlilik yönetiminin alt boyutları olan yönetim uygulamalarıyla örgütsel ortamın, örgütsel bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu saptanmıştır. Fakat, tutumlar ve davranışlar alt boyutunun, örgütsel bağlılık üzerinde pozitif veya anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür.
	Bu araştırmada, çalışanların farklılıklarının yönetimi ve örgütsel özdeşleşme ilişkisi incelenmiştir. Bu bağlamda, bir kamu üniversitesinde görev yapmakta olan akademik ve idari

(Ersöz ve Çiftçi, 2022)	personelinin farklılıkların yönetimine ilişkin algılarının örgütsel özdeşleşmelerine olan etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çevrimiçi anket tekniği kullanılmış ve 387 veri analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, çalışan farklılıklarının yönetiminin tüm boyutlarına ilişkin algılamalarıyla örgütsel özdeşleşmeleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak, kapsayıcılık ve çeşitlilik yönetimi literatürü, çeşitliliğin karmaşık ve çok yönlü bir olgu olduğunu ve örgütsel performans üzerindeki etkisinin bir dizi faktöre bağlı olduğunu göstermektedir. Çeşitliliğin faydalarını maksimize etmek ve risklerini en aza indirmek için işletmelerin çeşitliliği stratejik bir varlık olarak ele alması, kapsayıcı bir işyeri kültürü yaratması ve çeşitlilik yönetimini örgütsel kültürlerine ve uygulamalarına entegre etmesi gerekmektedir.

TARTIŞMA

Bu kısım, kapsayıcılık ve çeşitlilik yönetimi kavramlarının literatürde nasıl kavramsallaştırıldığının anlaşılmasını sağlamaya çalışacaktır. Literatür taraması bulguları genel olarak, çeşitliliğin nasıl yönetildiğinin ve kapsayıcı bir kültür yaratmanın önemini vurgulamaktadır (Acar Erdur, 2020; Ashikali ve Groeneveld, 2015; Cao vd., 2003).

Araştırmalar işletmelerin çeşitliliği büyük ölçüde örgütsel hedeflere ulaşmak için bir araç olarak algıladığını göstermektedir. Bu bulgu, literatürde çeşitlilik yönetimine yönelik yaygın olan enstrümantal yaklaşıma paralellik göstermektedir. Bu yaklaşımda, çeşitlilik, örgütsel performans, inovasyon ve rekabet avantajı gibi istenen sonuçları elde etmek için bir araç olarak görülür (Cao vd., 2003; Olsen ve Martins, 2012; Cho vd., 2017). Örneğin, ABD'de çeşitlilik yönetiminin doğuşunun, değişen demografik koşullara ve ekonomik rekabet baskısına bir yanıt olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Benzer şekilde, Türkiye'de de özellikle büyük ve yabancı sermayeli işletmelerde, çeşitliliğe pragmatik bir etkinlik arayışıyla yaklaşılmaktadır. Ancak, enstrümantal yaklaşımın, çeşitliliği yalnızca bir araç olarak ele alarak, çeşitliliğin getirdiği etik ve sosyal sorumluluk boyutunu göz ardı etme riski taşıdığı da belirtilmelidir (Nishii ve Özbilgin, 2007).

Araştırmaların genel olarak en önemli bulgularından biri, katılımcıların çoğunun kapsayıcılık ve dışlayıcılık kavramlarını tam olarak anlamadığını göstermesidir. Bu durum, çeşitlilik yönetiminde kapsayıcılığın öneminin artmasına rağmen, bu kavramın henüz Türkiye'deki insan kaynakları uygulamalarına tam olarak entegre edilmediğini göstermektedir (Acar Erdur, 2020). Kapsayıcılık, tüm çalışanların değer verdiği, saygı duyduğu ve kendilerine yer açıldığı bir ortam yaratmayı ifade ederken, dışlama, belirli bireylerin veya grupların marjinalleştirilmesi veya sistematik

olarak fırsatlardan dışlanması anlamına gelir (Ashikali ve Groeneveld, 2015; Igboanugo vd., 2022; Jha vd., 2024). Katılımcıların dışlayıcılığı "yok sayma" ve "ötekileştirme" gibi bireysel davranışlar ve İK kararlarında ayrımcılık olarak tanımlamaları, bu kavramın daha çok bireysel düzeyde algılandığını göstermektedir. Kapsayıcılığı teşvik etmek ve dışlamayı önlemek için, insan kaynakları yöneticilerinin bu kavramları derinlemesine anlamaları, kapsayıcı liderlik davranışları sergilemeleri ve bu konuda bilinçlendirme çalışmaları yürütmeleri gerekmektedir (Groenewald, 2024; Igboanugo vd., 2022; Makupa vd., 2023).

Araştırmalar aynı zamanda, katılımcıların çeşitlilik yönetimi uygulamalarını çoğunlukla yasal zorunluluklar çerçevesinde ele aldığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, Türkiye'deki çeşitlilik yönetiminin henüz olgunlaşmamış bir aşamada olduğunu ve büyük ölçüde yasal uyumluluk odaklı olduğunu göstermektedir (Acar Erdur, 2020; Şenyücel, 2024). Oysa etkili çeşitlilik yönetimi, sadece yasal gereklilikleri karşılamanın ötesine geçmeyi, çeşitliliği örgütsel kültürün ve değerlerin ayrılmaz bir parçası haline getirmeyi gerektirir (Makupa vd., 2023; Nishii ve Özbilgin, 2007). Örneğin, Avrupa'da çeşitlilik yönetiminin daha çok insan hakları ve evrensel çalışma hakları temelinde ele alındığı görülmektedir.

Araştırmalardan elde edilen bulgular ışığında, dünyada ve Türkiye'de çeşitlilik ve kapsayıcılık yönetimi konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu açıktır. Özellikle, çeşitlilik yönetimi uygulamalarının etkinliğini, kapsayıcılık ve dışlama deneyimlerini ve çeşitlilik yönetimi programlarının örgütsel performans üzerindeki etkisini inceleyen daha fazla ampirik çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu çalışmalar, insan kaynakları yöneticilerinin daha bilinçli ve etkili çeşitlilik yönetimi politikaları ve uygulamaları geliştirmelerine yardımcı olabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kapsayıcılık ve çeşitliliğin etkin yönetimi, günümüzün küreselleşmiş ve dinamik ortamında faaliyet gösteren işletmeler için çok önemli bir önceliktir. İşletmeler çeşitliliği benimseyerek ve faydalarından yararlanmak için kapsamlı stratejiler uygulayarak rekabet avantajı elde edebilir, çalışan bağlılığını ve verimliliğini artırabilir ve farklı müşteri gruplarına daha iyi hizmet verebilir. İleriye dönük olarak, işletmeler kapsayıcı işe alım ve eğitim programları, mentorluk programları ve çalışan kaynak grupları gibi çeşitlilik odaklı girişimlere yatırım yapmaya devam etmelidir. Ayrıca, farklılıklara değer veren ve saygı duyan bir kurum kültürünün teşvik edilmesi, çeşitliliğe sahip bir işgücünün tam potansiyelinin ortaya çıkarılması ve uzun vadeli başarının sağlanması için elzem olacaktır. Çeşitlilik yönetimine yönelik bütüncül ve çok yönlü bir yaklaşım sayesinde işletmeler, giderek

karmaşıklaşan ve küreselleşen iş ortamında kendilerini büyüme, yenilik ve adaptasyon için doğru konumlandırabileceklerdir.

Genel olarak, kapsayıcılık ve çeşitlilik yönetimine yönelik bütüncül ve çok yönlü bir yaklaşım esastır. Esty, Griffin ve Hirsch'in de belirttiği gibi, nasıl sürekli aynı ürünü yetiştirmek toprağın biyolojik çeşitliliğini yok ediyorsa, monotip bir işgücü de benzer şekilde işletmelerdeki çeşitliliği ve yeni fikirleri yok edecek ve ataleti artıracaktır. İşletmeler, bir dizi çeşitlilik odaklı insan kaynakları yönetimi uygulamasını hayata geçirerek, farklı çalışanların kendilerini değerli hissettikleri ve işletmenin başarısına katkıda bulunma konusunda güçlendirildikleri kapsayıcı bir ortam yaratabilirler. Bu kapsayıcı ortamda işgücü çeşitliliği, işletmelerin kendilerine rekabet üstünlüğü sağlayacak olan inovasyon, problem çözme ve uyum sağlama becerilerini geliştirebilir. Ayrıca, kapsayıcılığı ve çeşitliliği aktif bir şekilde teşvik ederek işletmeler, işgüçlerinin ve müşteri tabanlarının değişen demografik özelliklerini daha iyi yansıtabilir ve farklı pazarları anlama ve onlara hizmet etme becerilerini güçlendirebilirler. Bu bağlamda, literatür araştırmasının bulguları ele alındığında iş dünyasının paydaşlarına aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- **İnsan kaynakları yöneticilerinin çeşitlilik, kapsayıcılık ve dışlayıcılık konularında eğitilmesi:** İnsan kaynakları yöneticilerine, çeşitliliğin faydaları, kapsayıcılık ve dışlama kavramları ve kapsayıcı bir işyeri kültürü yaratma stratejileri hakkında eğitimler verilmelidir. Bu eğitimler, yöneticilerin çeşitlilik yönetimine ilişkin bilgi ve becerilerini geliştirmelerine ve daha bilinçli kararlar almalarına yardımcı olacaktır (Ashikali ve Groeneveld, 2015; Cho vd., 2017).
- **Kapsayıcılık ve çeşitliliği teşvik eden politikalar ve uygulamaların geliştirilmesi:** İşletmeler, çeşitlilik ve kapsayıcılığı destekleyen açık ve net politikalara sahip olmalıdır. Bu politikalar, işe alım, terfi, performans değerlendirme, eğitim ve geliştirme gibi tüm insan kaynakları süreçlerine entegre edilmelidir (Chikwe vd., 2024; Fitriana, 2023; Guillaume vd., 2014).
- **Kapsayıcı bir işyeri kültürü oluşturulması:** İşletmeler, tüm çalışanların kendilerini değerli, saygın ve dahil hissettikleri bir kültür yaratmak için çaba göstermelidir. Bunun için, çalışanların farklılıklarını kutlayan, farklı bakış açılarını değerlendiren ve herkese eşit fırsatlar sunan bir ortam yaratmak gerekmektedir (Chandhana, 2023; Fitriana, 2023; Jha vd., 2024).
- **Liderlerin rolünün güçlendirilmesi:** Liderler, kapsayıcılık ve çeşitlilik çabalarında önemli bir rol oynarlar. Liderlerin, kapsayıcı bir işyeri kültürü yaratmak için gerekli vizyonu, stratejiyi ve kaynakları sağlamaları gerekir. Ayrıca, liderlerin, kapsayıcılık ve çeşitliliği destekleyen davranışlar sergilemeleri ve çalışanlara bu konuda sorumluluk vermeleri önemlidir (Cao vd., 2003; Fitriana, 2023; Jha vd., 2024).

- **Kapsayıcılık ve çeşitliliği ölçmek ve izlemek:** İşletmeler, kapsayıcılık ve çeşitlilik çabalarının etkisini ölçmek ve izlemek için sistemler geliştirmelidir. Bu tür sistemler, hangi politikaların ve uygulamaların etkili olduğunu ve hangi alanlarda iyileştirme yapılması gerektiğini belirlemeye yardımcı olacaktır (Ashikali ve Groeneveld, 2015; Igboanugo vd., 2022; Makupa vd., 2023).

Bu önerilerin uygulanması, işletmelerin daha çeşitli, kapsayıcı ve adil işyerleri yaratmalarına yardımcı olabilir. Bu durum ise örgütsel performansı, çalışan bağlılığını ve inovasyonu artırabilir. Sonuç olarak, kapsayıcılık ve çeşitlilik yönetimi stratejisi işletmelere sadece ahlaki ve sosyal açıdan bir sorumluluk yüklemekle kalmamakta, aynı zamanda uzun vadeli başarı ve sürdürülebilirlik arayan işletmeler için stratejik bir zorunluluk haline gelmektedir.

KAYNAKLAR

Acar Erdur, D. (2020). İnsan kaynakları yöneticilerinin gözünden çeşitlilik, kapsayıcılık ve dışlayıcılık. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *34*(1), 207-225.

Ashikali, T. ve Groeneveld, S. (2015). Diversity management for all? An empirical analysis of diversity management outcomes across groups. Public Relations Review, 44(5), 757-765.

Cao, G., Clarke, S., ve Lehaney, B. (2003). Diversity management in organizational change: towards a systemic framework. Systems Research and Behavioral Science: The Official Journal of the International Federation for Systems Research, 20(3), 231-242. Chandhana, P. (2023). A review on the significance of inclusivity in the organisation-a 360 degree approach. International Journal of Social Science and Entrepreneurship, 4(1), 115-123.

Chikwe, C., Dagunduro, A., Olanrewaju, O. A., ve Ajayi, O. (2024). Organizational development and gender inclusivity: A framework for sustainable change. International Journal of Engineering Inventions, 13(9), 289-300.

Cho, S., Kim, A. ve Mor Barak, M. E. (2017). Does diversity matter? Exploring workforce diversity, diversity management, and organizational performance in social enterprises. Asian Social Work and Policy Review, 11, 193-204.

Cox, T. H., ve Blake, S. (1991). Managing cultural diversity: Implications for organizational competitiveness. Academy of Management Perspectives, 5(3), 45-56.

Ersöz, S. ve Çiftçi, G. E. (2022). Çalışanlarda Farklılıkların Yönetimi ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisi. Hitit Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2), 297-317.

Esty, K., Griffin, R. ve Hirsch, M. (1995). Workplace Diversity: A Manager' Guide to Solving Problems and Turning Diversity into a Competetive Advantage. Holbrook, MA: Adams.

Ferdman, B. M. ve Deane, B. (2014). Diversity At Work: The Practice Of Inclusion. San Francisco: Jossey-Bass.

Fitriana, R. (2023). Cultivating inclusivity: A comprehensive study of diversity, inclusion initiatives and employee satisfaction. International Journal of Business and Management Invention, 9(3), 146-162.

Gephardt, Z. O., Grassi, V. G., McCormick, A. V., ve Shelton, O. (2016). Creating a culture of diversity. Chemical Engineering Progress, 112(10).

Gorman, F. (2000). Multinational Logistics-Managing Diversity. Air Force Journal of Logistics, 24(3), 8.

Groenewald, E. S. (2024). Inclusive workplaces: The key strategies for sustainable diversity practices. IMJRISE: International Multidisciplinary Journal of Research for Innovation, Sustainability, and Excellence, 1(1), 156-162.

Guillaume, Y. R. F., Dawson, J. F., Priola, V., Sacramento, C. A., Woods, S. A., Higson, H. E., ... ve West, M. A. (2014). Managing diversity in organizations: An integrative model and agenda for future research. European Journal of Work and Organizational Psychology, 23(5), 783-802.

Igboanugo, S., Yang, J. ve Bigelow, P. (2022). Building a framework for an inclusive workplace culture. The International Journal of Information, Diversity, and Inclusion (IJIDI), 6(3), 52-67.

Jamil, S., ve Hyder, M. (2024). Bridging Differences: The Role of Socialization and Inclusivity in Fostering Employee Performance in Healthcare Sector. International Journal of Social Science & Entrepreneurship, 4(1), 285-312.

Jha, I. N., Pal, D., ve Sarkar, S. (2024). Unlocking the secret to happiness at work: the power of inclusive leadership, organizational justice and workplace inclusion. Journal of Management Development, 43(2), 200-221.

Kamaşak, R. ve Yücelen, M. (2007). Farklılıkların Etkin Yönetimi: Çalışanların Farklılık Algısı ve Ampirik Bir Araştırma. Beliz Dereli (Ed.), İşgücündeki Farklılıkların Yönetimi Dahilinde, 31-57.

Kayalar, M. ve Aytar, O. (2012). Küresel İş Dünyasında Kültürel Farklılıkların Yönetimi: Türk Girişimciliği. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 4(7), 47-64.

Kulualp, H. G. ve Demir, A. (2020). Çeşitlilik Yönetimi ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Kimya Endüstrisinde İncelenmesi. Journal of Humanities and Tourism Research, 10(4), 1010-1026.

Madera, J. M., Dawson, M., ve Neal, J. A. (2018). Why investing in diversity management matters: Organizational attraction and person–organization fit. Journal of Hospitality & Tourism Research, 42(6), 931-959.

Makupa, S. A. K., Cristofaro, M., ve Giardino, P. (2023). Workplace inclusivity from a strategy-as-practice perspective: A systematic literature review. Symphonya. Emerging Issues in Management, (2), 61-79.

Mert, G. (2020). Uluslararası İşletmelerde Etnik Köken ve Kültürel Çeşitliliklerin Kuşaklar Bağlamında İncelenmesi. Yonetim Bilimleri Dergisi, 18(36), 339-371.

Milliken, F. J., ve Martins, L. L. (1996). Searching for common threads: Understanding the multiple effects of diversity in organizational groups. Academy of management review, 21(2), 402-433.

Nishii, L. H., ve Özbilgin, M. F. (2007). Global diversity management: towards a conceptual framework. The International Journal of Human Resource Management, 18(11), 1883-1894.

Olsen, J. E., ve Martins, L. L. (2012). Understanding organizational diversity management programs: A theoretical framework and directions for future research. Journal of Organizational behavior, 33(8), 1168-1187.

Otluoğlu, E., Sarı, E. ve Çakmak, K. O. (2016). Yönetim Kurulu Çeşitliliğinin Finansal Performansa Etkisi: Bist 100 Üzerine Bir Araştirma, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (9)46, 749-758.

Pelled, L. H. (1996). Demographic diversity, conflict, and work group outcomes: An intervening process theory. Organization science, 7(6), 615-631.

Royall, S., McCarthy, V. ve Miller, G. J. (2022). Creating an Inclusive Workplace: The Effectiveness of Diversity Training. Journal of Global Economy, Trade and International Business, 2(1), 39-55.

Sabharwal, M. (2014). Is diversity management sufficient? Organizational inclusion to further performance. Public Personnel Management, 43(2), 197–217.

Şenyücel, M. (2024). Bloomberg Cinsiyet Eşitliği Endeksinde Yer Almış Türk İşletmelerinin Çeşitlilik ve Kapsayıcılık Yönetimi Uygulamalarıyla İlgili Açıklamalarına Bir Bakış. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 11-34.

Tozkoparan, G. ve Vatansever, Ç. (2011). Farklılıkların Yönetimi: İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Farklılık Algısı Üzerine Bir Odak Grup Çalışması. Akdeniz İİBF Dergisi, 11(21), 89-109.

Tsui, A. S., Egan, T. D., ve O'Reilly III, C. A. (1992). Being different: Relational demography and organizational attachment. Administrative science quarterly, 549-579.

Tzovara, A., Amarreh, I., Borghesani, V., Chakravarty, M. M., DuPre, E., Grefkes, C., ... ve Newman, S. D. (2021). Embracing diversity and inclusivity in an academic setting: Insights from the Organization for Human Brain Mapping. NeuroImage, 229, 117742.

Vincere, A. A. (1995). The Cycles of Global Leadership. American Journal of Management, 1(3), 227-243.

Williams, K. Y., ve O'Reilly III, C. A. (1998). Demography and Diversity in Organizations: A Review of 40 Years of Research. Research in organizational behavior, 20, 77-140.

Yadav, S. ve Lenka, U. (2020). Diversity management: a systematic review. Employee Relations: The International Journal, 42(8), 903-923.

Yeşil, S. (2009). Kültürel Farklılıkların Yönetimi ve Alternatif Bir Strateji: Kültürel Zeka. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1, 100-131.

Yoğun, A. E. ve Polat, B. (2015). İşgörenlerin Çeşitlilik ve Çeşitliliklerin Yönetimi Algısına İlişkin Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi(52), 361-377.

Sessiz İşe Alım: Yetenek Yönetiminde Avantaj mı Tehdit mi?

Nurdanur TAVLAN SOYDAN[1]

1- Dr. Öğr. Üyesi: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Bozdoğan MYO, ORCID: 0000-0002-4320-2257

ÖZET

Sessiz işe alım [quiet hiring], geleneksel işe alım süreçlerinden farklı olarak, görünür bir ilan ya da açık bir süreç olmaksızın, mevcut çalışanların yeteneklerinin yeniden değerlendirilmesi veya belirli adayların doğrudan hedeflenmesiyle hayata geçirilen bir stratejidir. Bu süreç, iç yetenek hareketliliği, dışarıdan sözleşmeli çalışanların geçici olarak dahil edilmesi ya da yetenek geliştirme programları aracılığıyla uygulanmaktadır. Sessiz işe alım, işletmelere maliyet tasarrufu, esneklik ve hız kazandırırken, şeffaflık ve destekleyici motivasyon araçlarının eksik olduğu durumlarda çalışanlar üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Bu etkiler arasında motivasyon kaybı, artan iş yükü ve kariyer belirsizlikleri öne çıkmaktadır.

Bu çalışma, sessiz işe alım stratejisinin işletmeler ve çalışanlar üzerindeki sonuçlarını, literatürdeki tartışmaları dikkate alarak kapsamlı bir şekilde değerlendirmiştir. Sessiz işe alımın işletmelerde etkin bir şekilde uygulanabilmesi için şeffaf iletişim kanallarının oluşturulması, çalışanların süreçlere dahil edilerek desteklenmesi ve uzun vadeli stratejik bir planlama yapılması kritik öneme sahiptir. Böylelikle, sessiz işe alımın, hem işletmelerin dinamik piyasa koşullarına uyum sağlamasına hem de çalışanların kariyer gelişimini desteklemesine katkıda bulunabileceği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Sessiz Işe Alım, Sessiz Istifa, Beşerî Sermaye, Kaynakların Korunması Teorisi, Quiet Hiring, Quiet Quitting.

GİRİŞ

Fırtına öncesi sessizlik…, bu sessizlik hayra alâmet değil…gibi sözler sessizliğin, genellikle sakinlik ve huzurla ilişkilendirilmesine rağmen bazen bir alarmın, yaklaşan bir değişimin veya çözülmemiş bir sorunun habercisi olabileceğini vurgulamaktadır. Sessizliğin ardında, konuşulmayan sorunlar, belirsiz beklentiler ya da gözle görülmeyen bir boşluk olabilir. Bu nedenle sessizliğin iyi dinlenmesi ve anlaşılması gerekmektedir.

İşletmelerin başarıya ulaşmasında ve değer yaratmasında sahip oldukları kaynakların etkin bir şekilde anlaşılması ve kullanılması gerekmektedir. Geçmişte arazi, makine gibi fiziksel kaynaklara odaklanan işletmeler, günümüzde entelektüel sermayeye de ağırlık vermeye başlamıştır. Entelektüel sermaye; beşerî sermaye, yapısal sermaye ve ilişki sermayesi olarak üç unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlardan beşerî sermaye, çalışanların sahip olduğu yetenekler, beceriler, tutumlar ve motivasyonları içeren ve başka bir işletmeye transfer edilebilecek bir değer olarak tanımlanmaktadır (Galeitzke vd., 2015: 6). Bu bağlamda beşerî sermayenin işletmeyi fiziksel kaynaklardan farklı olarak terk etme potansiyeline sahip

olması nedeniyle, bu kaynaktan sürdürülebilir bir avantaj elde edebilmek için etkin bir yönetim yaklaşımının benimsenmesi gerekmektedir (Coff, 1997).

İşletmelerin işe yeni çalışan almak yerine mevcut çalışanlarına ek görevler yüklemeye öncelik vermesi veya açık bir pozisyonu doldururken mevcut çalışanların yeteneklerini ve işletmeye katkılarını göz önünde bulundurması şeklinde ifade edilen sessiz işe alım kavramı, dış kaynaklara odaklanmadan iç kaynakların yeteneklerinden faydalanılmasıdır. İlk bakışta mevcut çalışana tanınan bir öncelik gibi görünse de fazladan yüklenilen sorumlulukların karşılığında çalışana unvan değişikliği, terfi, ek ücret ya da ücret artışı gibi kazançlar sunulmaması sessiz işe alımı uzun vadede çalışanı ve işletmeyi olumsuz etkileyebilecek bir strateji haline getirmektedir.

Bu çalışmada sessiz işe alım kavramının teorik altyapısı, uygulama yöntemleri ele alınarak çalışanlar ve işletmeler açısından sonuçlarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada sessiz işe alımın, işletmelerin esneklik ve maliyet etkinliği hedeflerini gerçekleştirmesine olanak sağlarken, çalışanların refahı ve motivasyonu açısından uzun vadeli riskler taşıyan bir yaklaşım olması sebebiyle iş dünyasında dikkatle uygulanması gereken bir strateji olduğuna ilişkin çıkarımlarda bulunulmaktadır.

SESSİZ İŞE ALIM

İşletmelerin kaynakları etkin kullanabilmek amacıyla izledikleri bir strateji olan sessiz işe alım, iş gücü ihtiyacının karşılanmasında dışarıdan alım yapmak yerine yüksek performans gösteren çalışanların iş rollerinin genişletilmesiyle yapılan işe alımlar olarak ifade edilmektedir. Sessiz işe alımın en belirgin özelliği bu işe alımda çalışanın terfi, ücret artışı, ünvan değiştirme, ödüllendirme gibi motivasyon araçlarıyla desteklenmemesidir. Aslında çalışanın iş yükü ve sorumluluğu artmasına rağmen yaptığı işe ilişkin rolü resmî olarak tanınmamaktadır.

Sessiz işe alım kavramı literatürde henüz kısıtlı bir kavram olmakla birlikte sessiz istifa [quiet quitting] kavramı ile birlikte anılmaktadır. Bazı araştırmacılar sessiz istifa davranışının önlenmesi için sessiz işe alımı bir çözüm (Adams, 2023; Marone, 2023; Turner, 2023; Yıkılmaz, 2022) olarak sunmaktadır.

Sessiz istifa, çalışanın işine karşı psikolojik olarak ilgisini kaybetmesi durumudur. Yani, çalışan fiziksel olarak işte bulunur, her gün işe gelir ve bilgisayarının başında oturur, fakat yalnızca işin gerekliliklerini yerine getirir, fazladan çaba harcamaz. Ayrıca, çalışma arkadaşları ve yöneticileriyle de duygusal bağları zayıftır ve işine karşı bağlılığı azalmıştır. Bu durum, çalışanın işini artık sadece zorunluluk olarak yapmaya başlaması anlamına gelmektedir (Morrison-Beedy, 2022).

Pandemi sonrasında, sessiz istifayı tetikleyen temel unsurlardan biri, kapanma döneminde çalışanların sürekli meşguliyet ve koşuşturma

kültüründen uzaklaşması olmuştur (Constantz, 2022). Bir diğer önemli etken ise çalışanların, zamanlarını gerçekten verimli bir şekilde kullanıp kullanmadıklarını sorgulamalarıdır. Bu süreçte, iş hayatının iş-yaşam dengesini bozduğu algısına kapılan çalışanlar, kendilerine ve sevdiklerine yeterince zaman ayırmadıklarını fark ederek, bu dengeyi yaşam tarafına doğru kaydırmayı tercih etmektedir. İşin tek başına hayatın anlamını oluşturmadığı düşüncesiyle, işlerine olan bağlılıklarını yeniden tanımlayıp, onları daha çok memnun eden ve tatmin eden şeylere yönelmektedirler (Zenger ve Folkman, 2022; King, 2022).

2009 yılında ekonomist Mark Boldger tarafından ortaya atılan sessiz istifa kavramı, 2022'de TikTok'ta zaidleppelin kullanıcı adlı bir hesap tarafından on quiet quitting #workreform[1] etiketiyle paylaşılan bir video ile geniş kitlelere ulaşmış ve viral hale gelmiştir. Sessiz istifa, çalışanların işlerini tamamen bırakmadan, işlerinde daha fazlasını yapma fikrini terk ettikleri bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, özellikle Y ve Z kuşağı gençleri arasında yaygın bir davranış biçimi olarak vurgulanmaktadır. Leppelin (2022), yaptığı paylaşımda şunları söylemektedir:

Yakın zamanda "sessiz istifa" olarak adlandırılan bir kavramla tanıştım. Bu kavram, işinizi tamamen terk etmeden, iş için ekstra çaba harcama fikrini geride bırakmayı ifade ediyor. Görevlerinizi yerine getirmeye devam ediyorsunuz, ancak artık işinizle ilgili aşırı bağlılık ya da adanmışlık kültürüne uyum sağlama gerekliliği hissetmiyorsunuz. Aslında, işiniz hayatınızın merkezi değil ve kişisel değeriniz yalnızca yaptığınız işle ölçülemez.

Videoda ifade edilen düşünce, çalışanların görevlerini yerine getirmeye devam ederken işlerine aşırı bağlılık gösterme veya işlerini hayatlarının merkezi haline getirme anlayışından uzaklaştıklarını belirtmektedir. Ayrıca, işin kişinin hayatının merkezi olmadığını ve bireyin değerinin sadece emeğiyle tanımlanamayacağını vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, çalışan açısından iş-yaşam dengesi ve kişisel refahın önemini öne çıkarmaktadır.

Yıkılmaz (2022), sessiz işe alımı, mevcut çalışanlara ek görevler atamaya öncelik verme veya açık bir pozisyonun doldurulmasında, mevcut çalışanların yeteneklerini ve organizasyona olan katkılarını göz önünde bulundurarak onlara öncelik verme yaklaşımı olarak tanımlamaktadır. Marone (2024) ise personel eksikliğini gidermek için çalışan sayısını

[1] Bağlantıya tıklayarak ya da karekodu okutarak video içeriğine erişebilirsiniz.
https://www.tiktok.com/@zaidleppelin/video/7124414185282391342

artırmadan mevcut personelin yetkinlik ve becerilerinden yararlanıldığı bir işgücü eğilimi olarak nitelendirmektedir.

Örneğin bir otelde toplantı ve etkinlik organizasyonlarından sorumlu çalışanın ayrılması sebebiyle resepsiyon görevlisi olarak iş tanımı yapılan bir çalışanın aynı zamanda etkinliklerin planlanması görevini de üstlenmesi başlangıçta çok yönlü bir deneyim fırsatı olarak sunulsa da bu yeni sorumluluklar iş yükünü önemli derecede artırıp zamanla çalışan üzerinde olumsuz etkiler oluşmasına neden olabilecektir. Elbette kısa vadede iş gücü eksikliğinin giderilmesi için uygun bir çözüm olsa da iki işi birden başarıyla yürüten çalışanda bu sorumluluğun uzun vadeli olarak ve bir motivasyon ile desteklenmeyerek devam etmesi bireysel ve organizasyonel etkileri bakımında tartışmalı bir konu haline gelmektedir.

Sessiz işe alımda üç temel strateji uygulanmaktadır. (McRae, vd., 2023). Bu stratejiler: İç yetenek hareketliliğini teşvik etmek, Hedefe yönelik beceri geliştirme programları sunmak ve Alternatif çalışan modellerinden yararlanmaktır.

İç yetenek hareketliliğini teşvik etmek: İşletmelerin iç yetenek yani iç kaynak hareketliliğini teşvik etmelerinin nedeni hali hazırda yetkinliklerini bildikleri çalışanları en çok ihtiyaç duyulan alanlara yönlendirip kritik pozisyonları doldurarak açıkları kapatabilmektedir. Pazarlama departmanında fazla çalışan olup satış departmanında iş gücü eksikliği söz konusu olduğunda pazarlama departmanından yönlendirilen çalışanın yeni görevler üstlenmesi sağlanmaktadır. İşletmelerin bu yolu tercih ederken dikkat etmesi gereken husus ise ikramiye, ücret artışı, ek izinler vb. teşviklerle çalışanın yeni rolüne uyum sağlaması ve motivasyonunun artırılması gerektiğidir.

Hedefe yönelik beceri geliştirme programları sunmak: İşletmeler çalışanların katkılarını genişletmeleri için eğitimler ve gelişim fırsatları sunmaktadır. Yeniden beceri kazandırma ve beceri geliştirme yoluyla çalışanlar işletmenin değişen ihtiyaçlarına uygun hale getirilebilmektedir.

Alternatif çalışan modellerinden yararlanmak: Belirli projeler veya yüksek öncelikli görevler için işletmeler tam zamanlı çalışan sayısını artırma yoluna gitmeden özel yeteneklere sahip kişilere kısa süreli ihtiyaç duyabilmektedir. Örneğin işletmenin eski çalışanları geçici olarak yeniden iş gücüne dahil edilebilmekte ya da gig sisteminden faydalanarak bağımsız çalışanlardan destek alınabilmektedir.

Görüldüğü gibi işletmeler yetenek açıklarını kapatabilmek ve daha esnek hareket edebilmek amacıyla iç kaynaklara dayalı ve maliyet etkin yollar aramaktadır. Sessiz işe alımın en belirgin özellikleri ise işletmelerin iş beklentilerini sürekli aşan yetenekli çalışanlara odaklanılması ve dış kaynaklara ihtiyaç duymadan iç kaynaklarla açık olan pozisyonların doldurulmasıdır.

İŞLETMENİN PENCERESİNDEN SESSİZ İŞE ALIM

Sessiz işe alım konusunun çalışanlar ve işletmeler tarafından aynı şekilde görülmediği gerek sosyal medyada çalışanların paylaştıkları içeriklerde gerekse yapılan akademik çalışmalarda kendini göstermektedir.

İşletme açısından sessiz işe alım, çalışanın avantaj sağlamasına imkân tanıyan bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu sayede çalışanlar kariyerlerini geliştirecek, yeni beceriler kazanacak ve değerlerini artıracak sorumluluklarla donatılacaktır. İşletme maliyetleri ve değişen koşullara hızlı uyum sağlama yönüyle değerlendirildiğindeyse yeni bir kişinin boş pozisyon için işe alınması işletmeler açısından önemli bir maliyet olarak değerlendirilmektedir. İşe alım sürecinde işletmenin yüklendiği maliyetler ilk olarak uygun adaya ulaşılabilmesinde iş ilanının kariyer.net vb. dijital platformlarda yayımlanması için yapılan harcamalar ile adayların değerlendirilmesi aşamasında hem insan kaynakları departmanının harcadığı zaman ve enerji hem de adaylara uygulanan test ve uygulamaların maliyetleri gösterilebilmektedir. Uygun adayın işe alımından sonra işe yönelik eğitim ve uyum sürecine yönelik maliyetler, yeni çalışanın kullanması için gerekli olan araç-gereçler ise işe alım sonrasında işletmenin yüklendiği maliyetlerdir. Bunun yanında hatalı personel seçimi riski ile karşı karşıya kalınarak o güne kadar yapılan tüm harcamaların boşa gitmesi ve yeniden işe alım sürecine başlanması da işletmenin uzun vadede katlanacağı maliyetler olarak değerlendirilebilir. İşe alım maliyetlerini düşürmek amacıyla çalışma performansının gözlemlendiği mevcut çalışanların sorumluluklarının artırılması, işletmelerin iç kaynaklardan yararlanma sebebi olarak görülmektedir.

İşletmeler sessiz işe alım stratejisini uygulamayı tercih etme nedenlerini yetenek piyasasındaki zorluklar, mevcut çalışanları değerlendirmenin avantajları, çalışan bağlılığı ve iletişimini artırmak, düşük geçiş maliyeti, çalışanların yeniden eğitilmesi ve yeteneklerin geliştirilmesi şeklinde sıralandırmaktadır (Lindzon, 2023). İşletmeler iş gücü piyasasının daraldığı, doğru becerilere sahip yeni çalışan bulmanın zorlaştığını dile getirmektedir. Bu nedenle mevcut çalışanları değerlendirerek yetenek açığını kapatmanın daha verimli bir seçenek olduğunu düşünmektedirler. Bunun zaman ve kaynak açısından da daha hızlı ve etkili bir çözüm olduğu ifade edilmektedir. İşletmenin mevcut kaynaklarında yer alan bir çalışanın farklı bir pozisyona geçmesi ile yalnızca iş gücü ihtiyacının karşılanmadığı aynı zamanda çalışanın bağlılığının da artırıldığı iddia edilmektedir. Çünkü çalışan en az riskle yeni fırsatları değerlendirmekte ve işletmeye katkıda bulunarak iç iletişimi güçlendirmektedir. Bunun yanında Rusch (2024), iç yetenek gelişimi ve hareketliliğinin, nitelikli çalışanları çekmek ve elde tutmakta zorluk çeken işletmeler için bir avantaj olduğunu dile getirmektedir.

Konovalova (2023: 25), sessiz işe alımın işletmelere sağlayacağı avantajları iş esnekliğinin artırılması, risklerin ve maliyetlerin azaltılması ve çalışanların morallerinin iyileştirilmesi şeklinde sınıflandırmaktadır. Nitelikli çalışanları öncelikli pozisyonlara kaydırarak veya daha fazla sözleşmeli çalışan işe alarak işletmelerin ürün ve hizmetlerini kesintisiz bir şekilde sunulabileceği ifade edilmektedir. Dış kaynak kullanımı ile bir yeteneğin işe alınması ve uyum süreçleri zaman ve maliyet gerektirirken işletmenin iç kaynağı olan birini işe yönlendirmek gereken rolleri doldurmak için nispeten daha düşük riskli ve uygun maliyetli bir yöntem olarak görülmektedir. Bunun yanında bağımsız çalışanlardan faydalanılarak yapılan işe alımlarda tam zamanlı çalışanlara sağlanan sosyal haklar ve avantajların sunulması gerekmediği için işletmeye ek tasarruf getirmektedir. Bazı işletmeler sessiz işe alımın sessiz istifanın önüne geçilmesinde bir çözüm olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle sessiz işe alımı yeni beceriler kazanma ve kariyerinde ilerleme fırsatı olarak değerlendirebilecek çalışan için moral durumunu iyileştirici bir etkisi olduğu iddia edilmektedir.

Yıkılmaz (2022: 574) sessiz işe alımın hem çalışan hem de yönetici için önemli avantajlar sunduğunu ifade etmektedir. Bu politikayı benimseyen kuruluşların, çalışanlarına başarılarının ödüllendirileceğine dair örtülü bir güvence sunduklarını, yeni pozisyonlara iç kaynakları yerleştirmenin, çalışanlara profesyonel hayatları üzerinde karar alma inisiyatifi tanıdığı belirtilmektedir. Bu durumun, çalışanda değerli olma ve işinde anlam bulma duygusunu pekiştireceği savunulmaktadır. Ayrıca, sessiz işe alım ile yöneticiye kaynakları etkili kullanma olanağı tanınmaktadır. Yeni bir iş pozisyonu için aday seçimi, eğitim ve organizasyon kültürü ile takımlara entegrasyon süreçleri hem zaman hem de mali yük getirirken, sessiz işe alımın bu yükleri ortadan kaldırmasının ve mevcut organizasyon değerlerine ve kültürüne aşina birinin atanmasının işletmeler için avantajlı olduğu dile getirilmektedir.

Bazı çalışmalarda sessiz işe alım uygulamalarında çalışan kaybının yaşanmaması için ek tazminat, tek seferlik primler, ekstra izin günleri, esnek çalışma saatleri ve çalışma koşulları gibi teşvikler sunulması gerektiğini dile getirilmektedir (Turner, 2024).

ÇALIŞANIN PENCERESİNDEN SESSİZ İŞE ALIM

Entelektüel sermayenin bir unsuru olan beşerî sermaye, çalışanların bilgi birikimleri, yaratıcılıkları, işletmede kazandıkları deneyimleriyle işletme başarısına önemli katkılar sağlamaktadır. Fox (2010: 92), iyi yetişmiş çalışanların güçlü bir rekabet unsuru olduğunu belirtmektedir. İşletmelerde en yetkin kişilerin yetiştirilmesinin başarıyla doğrudan bağlantılı olduğunu ifade eden Fox, kaliteli eğitim sağlama ve öğretici bir yönetim sistemi uygulamanın çalışanları geliştirmede etkili yöntemler arasında yer aldığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla işletmelerin uzun vadede

yerine konması kolay olmayan bu değerli kaynaklarının memnuniyetsizlik, motivasyon ve refah kaybı ya da tükenmişlik gibi nedenlerle kaybedilmesi telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilmektedir. Çünkü nitelikli çalışanın sorumluluklarının artırılması şeklinde yapılan sessiz işe alımlarda bu nitelikli personelin kaybedilmesi riski bulunmaktadır.

Hobfoll'un (1989) geliştirdiği kaynakların korunması teorisi, bireylerin yaşamları için değerli gördükleri kaynakları elde etme, elde tutma, geliştirme ve korumaya odaklı olduğunu savunmaktadır. Bu teori, bireylerin maddi varlıklar (örneğin ev ve araba), kişisel nitelikler (örneğin iyimserlik), sosyal bağlar (örneğin evlilik ya da iş sahibi olmak) ve bilgi gibi enerji kaynaklarına sahip olduğunu belirtmektedir. Teoriye göre bireyler, bu kaynakları elde etmek ve korumak için güçlü bir motivasyona sahip olan bireyler herhangi bir kayıp ya da tükenme durumunu tehdit olarak algılamaktadır. Dolayısıyla kaynakların korunma teorisi sessiz işe alımın çalışanlar üzerindeki potansiyel etkilerini anlamakta önemli bir çerçeve sunmaktadır. Sessiz işe alım sırasında çalışanlardan ek görevler üstlenmeleri veya yeni roller benimsemeleri istendiğinde, bu durum onların mevcut kaynaklarını (örneğin zaman, enerji ve iş-yaşam dengesi) kaybetme korkusuna yol açabilecektir. Eğer bu süreçte çalışanlar yeterli destek, ödül veya tanınma görmezse, kaynak kaybı hissi stres, tükenmişlik ve motivasyon kaybına neden olabilir. Bu nedenle, organizasyonların sessiz işe alımı dikkatli bir şekilde yönetmesi, çalışanların kaynaklarını desteklemesi ve bu tür tehditlerin önüne geçmesi gerekmektedir.

İşletmelerin iş ilanı vermeden ya da geleneksel işe alım süreçlerini uygulamadan içeride çalışanlara ek görevler üstlenilmesi konusunda baskı yapıldığı yönündeki bir algı bu görevlerin açık bir takdir veya kazanç ile desteklenmediği durumda çalışanda tatminsizlik yaratabilmektedir (Konovalova, 2023). Ayrıca Rusch (2024) danışmanlık şirketleri bünyesinde yaptıkları Cornerstone Yetenek Hareketliliği araştırmasının sonuçlarına dayanarak bazı çalışanların sessiz işe alım kapsamında yapılan yeni görev dağılımlarını olumlu karşılamadıklarını, özellikle fazla mesainin onları zorladığını, çalışanlara farklı görev ve sorumluluklar yüklenmesinin nedenleri hakkında yeterince bilgi verilmediği bunun yanlış anlaşılmalara sebep olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla tükenmişlik ve işten ayrılma riski artarak çalışanların elde tutulmasını tehlikeye atan bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Gallup'un (2023) gerçekleştirdiği araştırmada katılımcılara, "Mevcut işinizi çalışmak için harika bir yer haline getirebilecek bir değişiklik yapabilseydiniz, bu ne olurdu?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar, sessiz istifanın önüne geçebilmek adına çalışanların beklentilerini açıkça ortaya koymaktadır. Araştırmaya göre yanıtların %85'i üç ana başlıkta toplanmaktadır: Katılım veya şirket kültürü (%41), ücret (%28) ve refah (%16). Katılım ve şirket kültürüne dair beklentiler arasında; yöneticilerle daha yakın ilişkiler kurulması, yaratıcılığı teşvik edecek

özerklik, saygı görme, adil terfi imkanları ve daha net hedeflerin belirlenmesi yer almaktadır. Ücretle ilgili beklentiler arasında ise zamanında ödeme yapılması, ulaşım masraflarının karşılanması, liyakate dayalı ücretlendirme, herkese açık dinlenme alanlarının sağlanması, çocuk bakım desteği ve ödül mekanizmalarının işletilmesi bulunmaktadır. Refah konusundaki talepler ise daha az fazla mesai, evden çalışma imkanlarının artırılması, uzun molalar verilmesi ve çalışanların sağlıklarının ciddiye alınması gibi unsurları içermektedir.

Gallup'un araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, sessiz istifayı azaltmak için sessiz işe alım stratejileri etkili bir çözüm olmayabileceği düşünülmektedir. Çünkü çalışanların sessiz istifaya yönelmesinin temel nedenleri arasında ücret tatminsizliği, katılım eksikliği ve refah beklentilerinin karşılanmaması yer almaktadır. Sessiz işe alım, bu sorunları çözmek yerine daha fazla olumsuzluk yaratma potansiyeline sahiptir.

Sessiz işe alım, mevcut çalışanların üzerine fazladan sorumluluklar eklenmesine neden olabilmektedir. Bu durum, çalışanların iş yüklerini artırarak tükenmişlik riskini yükseltebilir. Araştırmada çalışanların daha az fazla mesai ve sağlıklarının ciddiye alınmasını istediği açıkça belirtilmektedir. Dolayısıyla fazladan görevler bu beklentilere ters düşebilecektir. Çalışanların bir diğer beklentisi ücret beklentilerinin karşılanmasını ve refah odaklı önlemler alınmasıdır. Sessiz işe alım, bu temel beklentileri karşılamadan yalnızca yeni roller veya görevler sunarsa, çalışanların motivasyonu azalabilecektir. Ücret ve refah sorunları çözülmeden yeni sorumluluklar yüklemek, sessiz istifayı azaltmak yerine artırabilir. Sessiz işe alım süreçlerinde fırsatların adil dağıtılmadığı algısı oluşabilmektedir. Çalışanlar arasında eşitsizlik duygusu, özellikle de belirli çalışanların sürekli tercih edildiği durumlarda, şirket kültürüne zarar verebilir. Sessiz işe alımda, temel sorunların ele alınması yerine geçici çözümler sunulmaktadır. Çalışanların işten soğumasının ardındaki nedenleri (örneğin adalet, yönetici-çalışan ilişkileri ve kariyer gelişimi) ele almadan yalnızca iç kaynakları kullanmanın, uzun vadede daha büyük sorunlara yol açabileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak, sessiz işe alım, çalışanların temel ihtiyaç ve beklentilerine duyarsız bir şekilde uygulanırsa, sessiz istifayı azaltmak bir yana, daha da yaygınlaşmasına neden olabilecektir. Bu nedenle, çalışan memnuniyetini artıracak daha bütünsel ve uzun vadeli stratejilere odaklanmak daha etkili bir yaklaşım olacaktır.

Rusch (2024), çalışanların, kendilerine sunulan yeni pozisyonlarla ilgili karar verirken, bu pozisyonun geçici mi yoksa kalıcı mı olduğunu ve şirket içerisindeki geleceği açısından ne anlama geldiğini açıkça sormaları gerektiğini önermektedir. Yeni bir rolü kabul etmeden önce, bu pozisyonda kazanılacak deneyimlerin ve alınacak eğitimlerin uzun vadeli kariyer planlarına nasıl katkıda bulunacağını değerlendirmenin çalışanlar açısından önemine vurgu yapan Rusch, özellikle, bu alanda devam eden bir eğitim veya gelişim sürecinin gelecekte kişisel olarak ne tür fırsatlar

yaratabileceğini anlamak, çalışanların kariyerlerini bilinçli şekilde yönlendirmelerine yardımcı olacağını ifade etmektedir. Bu yaklaşım, sadece mevcut görevlerde başarılı olmayı değil, aynı zamanda uzun vadede profesyonel olarak daha iyi konumlara gelmeyi hedefleyen bir stratejinin parçası olarak kabul edilmektedir.

SONUÇ, ÖNERİLER ve DEĞERLENDİRME

Sessiz işe alım işletmeler açısından değerlendirildiğinde maliyetleri azaltmak, iç yetenekleri değerlendirmek ve iş gücü esnekliğini yükseltmek gibi önemli kazanımlar sunarken çalışanlar açısından çeşitli riskleri beraberinde getirmektedir. Bu işe alım stratejisinde çalışanların mevcut rollerinin yanında yeni sorumluluklar yüklenmesi beklendiği için iş yükünün artışıyla tükenmişlik riskinin de kendini göstermesi muhtemel bir sonuç olarak düşünülmektedir. Bunun yanında yeni görevlere ilişkin net bir tanımlama yapılmaması ya da ek sorumlulukların uygun şekilde ödüllendirilmemesi çalışanda memnuniyetsizliğe ve motivasyonun azalmasına yol açabilecektir. Sürecin şeffaf bir şekilde yönetilememesi riski ise fırsatlardan yararlanamadığı algısına kapılan çalışanlarda kendini değersiz hissetme sonucunu doğurabilecektir. Sonuç olarak işletmelerin bu sistemi uygularken çalışanın refahına öncelik verip, adil ödüllendirme politikalarını gözetmesi iki taraf için de kazan kazan durumunun sağlanmasında önem arz etmektedir.

Sessiz işe alımın mevcut çalışanları değerlendirme ve onları terfi ettirme sürecine dayanması sebebiyle işletmenin dışarıdan personel alımını azalmasıyla yeni istihdam olanaklarının da azalmasına yol açabilmektedir. Özellikle, genç işgücü veya kariyerine yeni başlayan bireyler için dış işe alım fırsatlarının azalmasına, bazı yetenekli bireylerin işsiz kalmasına neden olabilecektir. Ayrıca sessiz işe alım işletmelerin çalışanlarını sürekli izlemesi ve değerlendirmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla bu durum bazı çalışanlar üzerinde baskı oluşturabilecektir.

İşletmeleri sessiz işe alıma yönlendiren haklı sebepleri olabilmekle birlikte bu stratejiyi uygularken bazı hususlara dikkat edilmemesi astarı yüzünden pahalı olabilecek durumlarla karşılaşılmasına neden olabilecektir. Bu bağlamda işletmeler bu tür işe alımlarda şeffaf bir iletişim biçiminden faydalanmalıdır. Çalışanlara net bir şekilde kariyer fırsatlarından, terfi beklentilerinden ve yeteneklerini geliştirme fırsatlarında söz edilmelidir. Böylece çalışanların kendini değerli hissetmesi sağlanabilecektir. İş gücü açığını kapatırken iç kaynaklardan yararlanarak gerçekleştirilen işe alımlar, dış alımlar ile dengede tutulmalıdır. Kritik pozisyonlar için iş gücü iç kaynaklardan sağlanıyorsa bazı pozisyonlar için dış alımlara da öncelik verilebilmelidir. Yetenek geliştirme programlarının yalnızca mevcut çalışanlar için değil iş gücü piyasasındaki bireylere de fırsat tanıyacak

şekilde geliştirilmesi uzun vadene iş gücü havuzunu da zenginleştirebilecektir. Elbette sessiz işe alım stratejilerinin çalışanı memnun edecek motivasyon araçlarından faydalanarak yapılmasının olumsuz etkilerin azaltılmasında öncelik sırası olan bir unsur olduğu dikkate alınmalıdır.

Bu çalışmanın çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle, sessiz işe alım stratejileri üzerine yapılan akademik literatür henüz gelişim aşamasındadır ve mevcut çalışmaların sınırlılığı, bu çalışmanın genellenmesini kısıtlamaktadır. Ayrıca, farklı sektörler ve işletme büyüklükleri arasındaki sessiz işe alım uygulamalarının etkileri hakkında daha ayrıntılı verilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Gelecekte yapılacak araştırmalar, sessiz işe alımın uzun vadede işletmeler ve çalışanlar üzerindeki etkilerini anlamak için boylamsal çalışmalar içermelidir. Farklı sektörlerdeki ve işletme kültürlerindeki uygulamaların karşılaştırılması, bu stratejinin hangi koşullarda daha etkili olduğunu belirlemek açısından önem taşımaktadır. Sessiz işe alımın etik boyutlarını ve çalışanlar üzerindeki psikolojik etkilerini inceleyen kapsamlı araştırmalar da literatüre önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca, teknolojik yeniliklerin ve yapay zekâ tabanlı çözümlerin sessiz işe alım süreçlerindeki rolünü inceleyen çalışmaların, bu stratejinin gelecekteki uygulamalarını anlamada katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Adams, S. (2024). Quiet hiring: what it is and how it impacts your workplace. https://wizehire.com/blog/quiet-hiring adresinden 5 Eylül 2024 tarihinde alındı.

Coff, R. W. (1997). Human assets and management dilemmas: Coping with hazards on the road to resource-based theory. *Academy of management review*, 22(2). 374-402.

Constantz, J. (2022), Quiet quitters' make up half of the US workforce, Gallup finds, www.bloomberg.com/news/articles/2022-09-06/-quiet-quitters-make-up-half-of-theus-workforce-gallup-finds#xj4y7vzk adresinden 10 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

Fox, J. (2010). *Nasıl sert rekabetçi olunur?* Pegasus Yayınları.

Galeitzke, M., Steinhöfel, E., Orth, R., & Kohl, H. (2015). Strategic intellectual capital management as a driver of organisational innovation. *International Journal of Knowledge and Learning*, 10(2), 164-181.

Gallup, (2023). State of the Global Workplace 2023 Report: The Voice of the World's Employees.

Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new at-tempt at conceptualizing stress. American Psychologist, 44(3), 513.

Konovalova. V. (2023). «Quiet» trends in hr management: new terms or new problems?. Management of the personnel and intellectual resources in Russia, doi: 10.12737/2305-7807-2023-12-4-21-26

Leppelin, Z. (2022, July 27). On quiet quitting #workreform [video]. Tiktok.
Lindzon, J. (2023, August 15). What is quiet hiring and how can it benefit your organization? Companies experiencing a tight labour market have increasingly been looking to existing talent to fill skills gaps. Globe & Mail [Toronto, Canada], B8. https://link.gale.com/apps/doc/A760880041/AONE?u=anon~adb06af&sid=googleScholar&xid=859d043a
King, J. (2022), What is Quiet Quitting?: Keep Your Job, Change Your Mindset (Great Investing Book
43), Amazon Digital Services LLC–Kdp
Marone, M., (2023). The real way to quiet hire. Harvard Business Publishing. https://www.harvardbusiness.org/the-real-way-to-quiet-hire/#:~:text=The%20real%20way%20to%20quiet%20hire%20starts%20with%20your%20frontline,volatility%20of%20the%20labor%20market. Adresinden 9 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.
McRae, E,. R., Aykens, P., Lowmaster, K and Shepp, J. (2023). 9 trends that will shape work in 2023 and beyond. https://hbr.org/2023/01/9-trends-that-will-shape-work-in-2023-and-beyond adresinden 2 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.
Morrison-Beedy, D. (2022). Are We Addressing "Quiet Quitting" in Faculty, Staff, and Students in Academic Settings?. Building Healthy Academic Communities Journal, 6(2), 7-8.
Rusch, T. (2024) Quiet hiring hilft gegen fachkräftemangel. *Lebensmittel-Zeitung*, 76(15). 40. doi.org/10.51202/0947-7527-2024-15-040
Turner, J. (2024). Why quiet hiring is a win-win for employers and employees. https://www.gartner.com/en/articles/why-quiet-hiring-is-a-win-win-for-employers-and-employees adresinden 12 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.
Yıkılmaz, İ. (2022). Is ouiet hiring a cure for quiet quitting and quiet firing? Quiet hiring (sessiz işe alma), quiet quitting (sessiz istifa) ve quiet firing (sessiz işten çikarma) için bir çare mi?. Anadolu 11th International Conference on Social Sciences. December 29-30. 568-576.
Zenger, J. and Folkman, J. (2022), Quiet quitting is about bad bosses, not bad employees, Harvard Business Review, available at: www.hbr.org/2022/08/quiet-quitting-is-about-bad-bosses-not-bademployees

Yapay Zekâ ve Kariyer Gelişimi Alanına Potansiyel Etkileri

Ömer Faruk ALADAĞ[1]

1- Doç. Dr.; İnönü Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü. omer.aladag@inonu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-5176-679X

ÖZET

Bu makale, yapay zekâ teknolojilerinin kariyer gelişimi ve iş dünyası üzerindeki çok boyutlu etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Araştırma, yapay zekânın iş gücü piyasasında yarattığı dönüşümü hem fırsatlar hem de zorluklar perspektifinden ele almaktadır. Bir yandan rutin işlerin otomasyonu bazı meslekleri tehdit ederken, diğer yandan YZ sistemlerinin geliştirilmesi ve yönetilmesi gibi yeni kariyer alanları ortaya çıkmaktadır. Makale, insan-YZ iş birliğinin önemine dikkat çekmekte ve her iki tarafın güçlü yönlerinin optimal kombinasyonunun gerekliliğini vurgulamaktadır. YZ sistemleri veri analizi ve hesaplama gücüyle öne çıkarken, insanlar yaratıcılık, duygusal zekâ ve karmaşık problem çözme yetenekleriyle tamamlayıcı rol oynamaktadır. Çalışma, kariyer gelişiminde yeni paradigmaların ortaya çıktığını göstermektedir. Doğrusal kariyer yolları yerini daha esnek ve çok yönlü gelişim modellerine bırakmakta, yaşam boyu öğrenme ve sürekli adaptasyon kritik önem kazanmaktadır. Kurumsal düzeyde, organizasyonların YZ entegrasyonu sürecinde kapsamlı bir dönüşüm geçirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu dönüşüm, teknolojik altyapının güncellenmesinin yanı sıra, kültürel değişimi ve çalışanların gelişimini de içermelidir. Sonuç olarak makale, YZ çağında başarılı bir kariyer için teknik becerilerin yanı sıra insani yeteneklerin geliştirilmesinin, sürekli öğrenmenin ve adaptasyon yeteneğinin kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreçte tüm paydaşların iş birliği ve etkin politika geliştirme çabaları büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Kariyer Gelişimi, Dijitalleşme, İşgücü Dönüşümü, Sürekli Öğrenme.

GİRİŞ

Yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin hızlı gelişimi ve yaygınlaşması, toplumsal ve ekonomik yapıları köklü bir şekilde dönüştürmektedir. Bu dönüşüm süreci, özellikle iş dünyası ve kariyer gelişimi alanlarında paradigma değişimlerine yol açmakta, geleneksel çalışma modellerini ve mesleki gelişim yaklaşımlarını yeniden tanımlamaktadır. Yapay zekanın artan kapasitesi ve giderek daha sofistike hale gelen uygulamaları, sadece iş yapma biçimlerini değil, aynı zamanda kariyer planlaması ve profesyonel gelişim stratejilerini de derinden etkilemektedir.

İçinde bulunduğumuz dönem, tarihsel perspektiften bakıldığında, Endüstri 4.0 olarak adlandırılan ve dijital teknolojilerin fiziksel dünya ile bütünleştiği yeni bir sanayi devriminin parçasıdır (Lasi vd., 2014). Bu devrim sürecinde, yapay zekâ teknolojileri merkezi bir rol oynamaktadır. Makine

öğrenmesi, derin öğrenme, doğal dil işleme ve bilişsel bilişim gibi alt alanların gelişimi, yapay zekanın uygulama alanlarını ve potansiyel etkilerini sürekli genişletmektedir (Haleem vd., 2022; Vaishya vd., 2020). Bu gelişmeler, iş gücü piyasasının dinamik yapısını daha da karmaşık hale getirmekte ve yeni uyum stratejilerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Colombo vd., 2019).

İş gücü piyasasındaki dönüşüm, çift yönlü bir etki yaratmaktadır. Bir taraftan, rutin ve tekrar eden görevlerin otomasyonu sonucunda bazı geleneksel meslekler ve iş rolleri ortadan kalkmakta veya önemli ölçüde değişime uğramaktadır (Foster-McGregor vd., 2021; Vermeulen vd., 2018). Diğer taraftan, yapay zekâ teknolojilerinin gelişimi ve uygulanması sürecinde yeni meslekler ve kariyer fırsatları ortaya çıkmaktadır (Huang, 2024; Huo vd., 2024). Bu dönüşüm sürecinde, insan ve yapay zekâ arasındaki iş birliğinin niteliği, geleceğin çalışma ortamlarını şekillendiren temel faktörlerden biri haline gelmiştir.

Yapay zekanın iş dünyasındaki rolü, zaman içinde evrim geçirmiştir. Başlangıçta basit otomasyon araçları olarak kullanılan YZ sistemleri, günümüzde karar destek mekanizmalarından yaratıcı süreçlere kadar pek çok alanda stratejik bir iş birliği partneri konumuna gelmiştir (Anantrasirichai & Bull, 2022; Gupta vd., 2022). Bu evrim, çalışanların sahip olması gereken becerileri ve yetkinlikleri yeniden tanımlamaktadır. Teknik beceriler ile sosyal-duygusal yeteneklerin optimal kombinasyonu, YZ çağında başarılı bir kariyer için önemli bir husus haline gelmiştir (Chuang, 2024).

Örgütsel düzeyde, yapay zekâ teknolojilerinin entegrasyonu, kurumsal yapıların ve iş süreçlerinin yeniden tasarlanmasını gerektirmektedir (Trunk vd., 2020). Bu dönüşüm süreci, liderlik yaklaşımlarından performans yönetimi sistemlerine, eğitim programlarından kariyer gelişim modellerine kadar pek çok alanı etkilemektedir (Li vd., 2023). İnsan-YZ iş birliğinin potansiyeli, her iki tarafın güçlü yönlerini optimal şekilde birleştirerek, inovasyon ve verimlilik açısından yeni fırsatlar sunmaktadır (Sun vd., 2024).

Bu çalışma, yapay zekâ teknolojilerinin kariyer gelişimi üzerindeki çok boyutlu etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle, insan-YZ iş birliğinin mevcut durumu, gelişim dinamikleri ve gelecekteki potansiyel etkileri üzerine odaklanılacaktır. Bu analiz çerçevesinde hem bireysel kariyer gelişimi stratejileri hem de kurumsal adaptasyon süreçleri ele alınacaktır. Ayrıca bu dönüşümün getirdiği zorluklar ve fırsatlar, farklı sektörlerden örnekler ile incelenecektir.

Bölümün yapısı, konuyu sistematik bir şekilde ele alacak şekilde tasarlanmıştır. İlk olarak, yapay zekâ teknolojilerinin iş gücü piyasası üzerindeki mevcut ve potansiyel etkileri analiz edilecektir. Ardından, insan-YZ iş birliğinin farklı modelleri ve uygulama alanları incelenecektir. Üçüncü bölümde, kariyer gelişiminde yeni paradigmalar ve adaptasyon stratejileri ele alınacaktır. Dördüncü bölüm, kurumsal dönüşüm süreçlerine ve liderlik yaklaşımlarına odaklanacaktır. Son olarak, karşılaşılan zorluklar ve gelecek fırsatları değerlendirilecektir.

YAPAY ZEKÂ VE İŞ GÜCÜ DÖNÜŞÜMÜ

Yapay zekâ teknolojilerinin iş dünyasına entegrasyonu, iş gücü piyasasında kritik dönüşüm sürecini tetiklemektedir. Bu dönüşüm hem mevcut mesleklerin doğasını değiştirmekte hem de yeni iş rollerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu bölümde, söz konusu dönüşümün çeşitli boyutları ve etkileri detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

İş gücü piyasasının mevcut durumu, yapay zekâ teknolojilerinin yarattığı ikili etki ile şekillenmektedir. Bir yandan otomasyon ve dijitalleşme süreçleri bazı meslekleri tehdit ederken, diğer yandan yeni fırsatlar ve iş rolleri ortaya çıkmaktadır (Arntz vd., 2017; Bessen, 2019). Tahminlere göre, önümüzdeki on yıl içinde mevcut işler önemli ölçüde değişime uğrayacaktır (Autor, 2015; Foster-MacGregor vd., 2021).

Yapay zekâ tabanlı otomasyon, özellikle rutin ve tekrar eden görevlerin yoğun olduğu sektörlerde önemli değişimlere yol açmaktadır. Finans sektöründe veri analizi ve risk değerlendirmesi (Arsic, 2021), üretim sektöründe kalite kontrol ve süreç optimizasyonu (Nimmagadda, 2024), müşteri hizmetleri (Ledro, 2022) gibi alanlarda YZ sistemleri giderek daha fazla rol almaktadır. Bankacılık sektöründe, geleneksel işlemlerin büyük bir kısmı dijital platformlara taşınmış durumdadır. Yapay zekâ destekli sistemler, kredi değerlendirmelerinden yatırım tavsiyelerine kadar pek çok alanda kullanılmaktadır (Boz vd., 2018). Bu dönüşüm muhtemelen banka şubelerindeki çalışan profilinin ve sayısının önemli ölçüde değişmesine neden olacaktır. İmalat sanayisinde, akıllı fabrika sistemleri ve robotik süreçler, üretim hatlarındaki insan gücüne olan ihtiyacı azaltırken, bu sistemlerin tasarımı, kurulumu ve bakımı için yeni uzmanlık alanları ortaya çıkarmaktadır (Shi vd., 2020). Endüstri 4.0 çerçevesinde, nesnelerin interneti (IoT) ve yapay zekâ teknolojilerinin entegrasyonu, üretim süreçlerini tamamen dönüştürmektedir (Saravanan vd., 2022).

Yapay zekâ teknolojilerinin gelişimi ve yaygınlaşması, daha önce var olmayan yeni iş rollerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu roller genellikle YZ sistemlerinin geliştirilmesi, uygulanması, yönetilmesi ve denetlenmesi ile ilgilidir. Makine öğrenmesi mühendisliği, YZ etik danışmanlığı, robot-insan etkileşimi tasarımcılığı, YZ sistem denetçiliği gibi roller, son yıllarda ortaya çıkan ve giderek önem kazanan pozisyonlardır (Verma vd., 2022). Bu rollerin yanı sıra, mevcut mesleklerin YZ odaklı versiyonları da gelişmektedir. Örneğin, YZ destekli öğretmenlik, YZ entegrasyonu uzmanı hukukçuluk gibi.

İş gücü piyasasındaki yapısal değişimler, sadece belirli mesleklerin dönüşümü ile sınırlı kalmamakta, çalışma biçimlerini ve istihdam modellerini de etkilemektedir. Uzaktan çalışma, esnek çalışma saatleri, proje bazlı istihdam gibi modeller, YZ teknolojilerinin sağladığı imkanlarla daha yaygın hale gelmektedir (Leonardi, 2020). Gig ekonomisi olarak adlandırılan, kısa süreli ve proje bazlı çalışma modellerinin yaygınlaşması, geleneksel tam

zamanlı istihdam modellerini zorlamaktadır. Yapay zekâ platformları, freelance çalışanlar ile işverenleri bir araya getirmekte ve iş eşleştirme süreçlerini optimize etmektedir (Hui vd., 2024).

İş gücü piyasasındaki yapısal değişimler, çalışanların sahip olması gereken becerilerin de dönüşümünü gerektirmektedir. YZ çağında başarılı olmak için, teknik ve sosyal becerilerin optimal kombinasyonuna ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin YZ sistemlerinin ürettiği verileri yorumlama ve kompleks problemlere çözüm üretme yeteneği kritik hale gelmiştir (Spector vd., 2019). Çalışanların, YZ araçlarını etkin bir şekilde kullanarak veri temelli kararlar alabilmesi beklenmektedir. Temel programlama bilgisi, veri analizi araçlarının kullanımı, YZ sistemleri ile etkileşim gibi konularda yetkinlik, neredeyse tüm sektörlerde bir gereklilik haline gelmiştir (Alekseeva vd., 2021). YZ sistemlerinin rutin görevleri üstlenmesi, insanların yaratıcı düşünme ve inovasyon kapasitelerini ön plana çıkaracaktır. Yeni fikirlerin geliştirilmesi ve problemlere özgün çözümler üretilmesi giderek daha değerli hale gelecektir. İnsan etkileşiminin kritik olduğu rollerde, duygusal zekâ ve etkili iletişim becerileri önemini korumaktadır. YZ sistemlerinin henüz tam olarak kopyalayamadığı bu yetenekler, insanları değerli kılmaya devam etmektedir.

Teknolojinin hızlı gelişimi ve iş dünyasındaki sürekli değişim, yaşam boyu öğrenmeyi bir zorunluluk haline getirmektedir (Drewery vd., 2020). Çalışanlar, kariyerleri boyunca kendilerini sürekli güncellemek ve yeni beceriler kazanmak durumundadır. Mikro öğrenme ve modüler eğitim programları, çalışanların iş yaşamları sırasında kendilerini geliştirmelerine olanak sağlamaktadır (Siby vd., 2023). Online platformlar ve YZ destekli öğrenme sistemleri, kişiselleştirilmiş eğitim deneyimleri sunmakta ve sürekli öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır.

Kurumlar, çalışanlarının beceri dönüşümünü desteklemek için kapsamlı eğitim ve gelişim programları uygulamalıdır. YZ teknolojilerinin etkin kullanımı için gerekli olan teknik ve sosyal becerilerin geliştirilmesi, kurumsal başarı için kritik öneme sahiptir (Chuang, 2024). İç eğitim programları, mentorluk sistemleri, rotasyon programları gibi geleneksel gelişim araçlarının yanı sıra, YZ destekli öğrenme platformları ve sanal gerçeklik tabanlı eğitim programları da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Alhusban vd., 2024; Seufert & Spirgi, 2024).

İş gücü piyasasındaki dönüşüm hem bireyler hem de kurumlar için önemli fırsatlar ve zorluklar sunmaktadır. Bu dönüşüm sürecinin başarılı bir şekilde yönetilmesi, teknik ve sosyal becerilerin dengeli gelişimi ile mümkün olacaktır. Yaşam boyu öğrenme ve sürekli adaptasyon, YZ çağında başarılı bir kariyer için temel gereklilikler haline gelmiştir.

İNSAN-YZ İŞ BİRLİĞİ MODELLERİ

İnsan ve yapay zekâ sistemleri arasındaki iş birliği, günümüz iş dünyasının en dikkat çekici gelişmelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Sowa vd., 2021). Bu iş birliğinin temelinde, iki tarafın birbirini tamamlayan yetenekleri ve potansiyelleri yatmaktadır (Siaw & Ali, 2024). Yapay zekâ sistemleri, üstün hesaplama gücü ve veri işleme kapasitesiyle öne çıkarken, insanlar yaratıcılık, duygusal zekâ ve karmaşık karar verme yetenekleriyle bu iş birliğini zenginleştirmektedir.

Yapay zekâ sistemlerinin güçlü yönleri, özellikle büyük veri setlerinin analizi ve işlenmesi konusunda belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır (Zhuang vd., 2017). Bu sistemler, karmaşık örüntüleri tespit etme, istatistiksel analizleri yüksek doğrulukla gerçekleştirme ve sürekli öğrenme konularında üstün performans sergilemektedir (Witte vd., 2023). Bununla birlikte, YZ sistemlerinin önemli sınırlamaları da bulunmaktadır. Bağlamsal anlama, yaratıcı düşünme ve etik değerlendirme gibi alanlarda henüz insan seviyesinde bir kapasite gösterememektedirler (Hua vd., 2024).

İnsanların benzersiz yetenekleri, YZ sistemlerinin sınırlamalarını tamamlayıcı niteliktedir. Yaratıcı düşünme ve inovasyon kapasitesi, insanların en belirgin güçlü yönlerinden biridir. Özgün fikirler üretme, sezgisel problem çözme ve disiplinler arası bağlantılar kurma konularında insanlar hala rakipsiz durumdadır. Ayrıca, duygusal zekâ ve sosyal beceriler konusunda da insanlar, YZ sistemlerinin henüz ulaşamadığı bir seviyede bulunmaktadır.

Sağlık sektöründe insan-YZ iş birliğinin etkileri özellikle dikkat çekicidir. Teşhis süreçlerinde, yapay zeka sistemleri görüntü analizi ve biyometrik veri değerlendirmesi konularında değerli katkılar sağlamaktadır (Pushadapu, 2022). Görüntüleme sonuçlarının analizi, hasta geçmişinin değerlendirilmesi ve risk faktörlerinin belirlenmesi gibi alanlarda YZ sistemleri, hekimlerin karar verme süreçlerini önemli ölçüde iyileştirmektedir (Ting vd., 2018). Ancak nihai teşhis ve tedavi kararları, hekimlerin klinik tecrübesi ve profesyonel değerlendirmesiyle şekillenmektedir.

Finansal hizmetler sektöründe, insan-YZ iş birliği risk analizi ve yatırım kararlarında kritik bir rol oynamaktadır (Kureljusic & Karger, 2023). YZ sistemleri, piyasa verilerini analiz ederek trend tahminleri yapmakta ve risk değerlendirmelerinde kullanılmaktadır (Cohen, 2022). Kredi risk değerlendirmesi, piyasa riski analizi ve dolandırıcılık tespiti gibi alanlarda YZ sistemleri, finansal analistlere değerli içgörüler sağlamaktadır (Bin Sulaiman vd., 2022). Portföy yöneticileri, bu sistemlerin sunduğu verileri kendi tecrübeleri ve piyasa anlayışlarıyla birleştirerek stratejik kararlar alabilmektedir.

Yaratıcı endüstrilerde YZ destekli tasarım süreçleri, yeni olanaklar sunmaktadır (Lee, 2022). Generatif tasarım araçları, sanatçılara ve tasarımcılara ilham kaynağı olmakta ve yaratıcı süreçleri zenginleştirmektedir (Kärnä-Behm, 2022). YZ sistemleri, stil transferi, prototip oluşturma ve

varyasyon üretimi gibi alanlarda tasarımcılara destek sağlamaktadır (Magni vd., 2024). Ancak sanatsal vizyon ve yaratıcı yön belirleme konularında insanlar hala başrol oynamaktadır.

İnsan-YZ iş birliğinin geleceği, teknolojik gelişmeler ve toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenecektir. Doğal dil işleme kapasitesinin artması, duygu analizi ve sosyal anlama yeteneklerinin gelişmesi, bu iş birliğini daha da derinleştirebilir (Sharma vd., 2023). Öğrenebilir ve adapte olabilir sistemlerin yaygınlaşması, insan-makine etkileşimini yeni boyutlara taşıyacaktır (Bozkurt vd., 2021).

Bu gelişmelerin iş gücü piyasası üzerindeki etkileri de dikkatle değerlendirilmelidir. Eğitim sistemlerinin yeni gereksinimlere adapte edilmesi, etik çerçevelerin oluşturulması ve yasal düzenlemelerin geliştirilmesi, sürecin sağlıklı yönetilmesi açısından kritik öneme sahiptir (Holmes & Tuomi, 2022; Zhai vd., 2021).

İnsan-YZ iş birliğinin başarısı, her iki tarafın güçlü yönlerinin optimal şekilde birleştirilmesine ve sınırlamaların doğru yönetilmesine bağlıdır. Gelecekte bu iş birliği modellerinin daha da gelişeceği ve yeni uygulama alanlarının ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Bu süreçte, insan faktörünün merkezi rolünün korunması ve YZ sistemlerinin tamamlayıcı niteliğinin vurgulanması önem taşımaktadır.

KARİYER GELİŞİMİNDE YENİ PARADİGMALAR

Yapay zekâ teknolojilerinin iş dünyasını dönüştürmesiyle birlikte, kariyer gelişimi kavramı da köklü bir değişim geçirmektedir. Geleneksel kariyer yolları yerini daha dinamik ve esnek modellere bırakırken, profesyonel gelişim stratejileri de bu yeni gerçekliğe uyum sağlamak durumunda kalmaktadır (Soga vd., 2022; Spurk & Straub, 2020). Bu dönüşüm süreci hem bireyler hem de örgütler için yeni fırsatlar ve zorluklar yaratmaktadır.

Adaptif kariyer planlaması, günümüz iş dünyasının en belirgin özelliklerinden biri haline gelmiştir (Chen vd., 2020; Klehe vd., 2021). Doğrusal kariyer yolları artık geçerliliğini yitirirken, profesyoneller kariyerlerini daha esnek ve çok yönlü bir yaklaşımla şekillendirmek durumunda kalmaktadır (De Vos vd., 2021; Duggan vd., 2022). Bu yeni paradigma, bireylerin farklı roller arasında geçiş yapabilme, yeni beceriler edinme ve değişen koşullara hızla adapte olma yeteneklerini ön plana çıkarmaktadır.

Çapraz beceri geliştirme, adaptif kariyer planlamasının temel unsurlarından birini oluşturmaktadır (Huang vd., 2021). Profesyoneller artık tek bir uzmanlık alanıyla sınırlı kalmak yerine, farklı disiplinlerden beceriler edinmeye yönelmektedir. Örneğin, bir yazılım geliştiricinin proje yönetimi ve iş analizi becerilerini geliştirmesi, ya da bir pazarlama uzmanının veri analizi

ve yapay zekâ uygulamaları konusunda yetkinlik kazanması giderek daha yaygın hale gelmektedir.

Sürekli öğrenme ve gelişim, yeni kariyer paradigmasının vazgeçilmez bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır (Mlambo vd., 2021). Teknolojinin hızlı gelişimi ve iş dünyasındaki sürekli değişim, profesyonelleri düzenli olarak yeni beceriler edinmeye ve mevcut yeteneklerini güncellemeye zorlamaktadır (Lim vd., 2024). Bu süreçte, geleneksel eğitim yöntemlerinin yanı sıra, dijital platformlar ve yapay zekâ destekli öğrenme sistemleri de önemli roller üstlenmektedir (Poquet & De Laat, 2021).

Kariyer dayanıklılığı geliştirme, yeni paradigmanın kritik bileşenlerinden bir diğeridir (Borg vd., 2021). Profesyoneller, değişen piyasa koşullarına ve teknolojik gelişmelere karşı dirençli bir kariyer profili oluşturmak durumundadır. Bu dayanıklılık, teknik becerilerin yanı sıra, adaptasyon yeteneği, esneklik ve değişime açıklık gibi yumuşak becerilerin de geliştirilmesini gerektirmektedir (Tokbaeva & Achtenhagen, 2023).

Yapay zekâ okuryazarlığı, modern kariyer gelişiminin temel gereksinimlerinden biri haline gelmiştir (Bankins vd., 2024). Profesyoneller, YZ sistemlerinin temel prensiplerini anlama, bu sistemlerle etkili şekilde çalışabilme ve YZ destekli araçları kendi alanlarında kullanabilme yeteneklerini geliştirmek durumundadır. Bu okuryazarlık, sadece teknik rollerde değil, yönetim, pazarlama, insan kaynakları gibi farklı alanlarda da giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Mentorluk ve koçluk ilişkileri, yeni kariyer paradigmasında farklı bir boyut kazanmıştır. Geleneksel mentorluk modellerinin yanı sıra, tersine mentorluk, dijital mentorluk ve YZ destekli kariyer danışmanlığı gibi yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır (Chaudhuri vd., 2024; Le Hoanh Su vd., 2020; Neumann vd., 2021). Bu ilişkiler, profesyonellerin kariyer yolculuklarında önemli bir destek mekanizması oluşturmaktadır.

Yeni kariyer paradigması, iş-yaşam entegrasyonuna da farklı bir bakış açısı getirmektedir. Uzaktan çalışma, esnek saatler ve proje bazlı çalışma gibi modeller, profesyonellerin kariyerlerini kişisel yaşamlarıyla daha iyi dengelemelerine olanak sağlamaktadır (Duan vd., 2023). Bu entegrasyon, kariyer gelişiminin sürdürülebilirliği açısından kritik önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, kariyer gelişimindeki yeni paradigmalar, profesyonellerin sürekli öğrenme, adaptasyon ve esneklik yeteneklerini geliştirmelerini gerektirmektedir. Bu dönüşüm süreci, zorluklar barındırmakla birlikte hem bireysel hem de organizasyonel düzeyde önemli fırsatlar da sunmaktadır. Başarılı bir kariyer yolculuğu için, bu yeni paradigmaların doğru anlaşılması ve etkin şekilde yönetilmesi kritik önem taşımaktadır.

KURUMSAL DÖNÜŞÜM VE LİDERLİK

Yapay zekâ teknolojilerinin iş dünyasına entegrasyonu, kurumlar için kapsamlı bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmektedir. Bu dönüşüm, organizasyonel yapılardan iş süreçlerine, liderlik yaklaşımlarından kurum kültürüne kadar pek çok alanı etkilemektedir (Rajagopal vd., 2022). Söz konusu değişim sürecinin başarılı bir şekilde yönetilmesi, kurumların rekabet gücünü ve sürdürülebilirliğini doğrudan etkilemektedir.

Organizasyonel adaptasyon süreci, yapay zekâ entegrasyonunun en kritik boyutlarından birini oluşturmaktadır (Lemos vd., 2022). Kurumlar, mevcut yapılarını ve süreçlerini yeniden değerlendirmek, YZ teknolojilerinin sunduğu fırsatlardan optimum düzeyde yararlanabilmek için gerekli değişiklikleri gerçekleştirmek durumundadır. Bu adaptasyon süreci, teknik altyapının güncellenmesinin ötesinde, organizasyonel düşünce yapısının ve çalışma biçimlerinin de dönüşümünü gerektirmektedir (Weber vd., 2023).

Değişim yönetimi, kurumsal dönüşüm sürecinin başarısında kilit rol oynamaktadır. YZ teknolojilerinin entegrasyonu, çalışanlar arasında belirsizlik ve endişe yaratabilmektedir (Liu vd., 2024). Bu durumda, değişimin gerekliliğinin ve potansiyel faydalarının açık bir şekilde iletilmesi, çalışanların sürece dahil edilmesi ve desteklenmesi büyük önem taşımaktadır (uren & Edwards, 2023). Etkili bir değişim yönetimi stratejisi, direnç noktalarının öngörülmesini ve proaktif çözümlerin geliştirilmesini içermelidir.

Çalışan eğitimi ve geliştirme programları, kurumsal dönüşümün vazgeçilmez unsurlarından biridir. Organizasyonlar, çalışanlarının YZ teknolojileriyle etkili bir şekilde çalışabilmeleri için gerekli becerileri kazanmalarını sağlamalıdır (Chuang, 2024). Bu eğitim programları, teknik yeteneklerin yanı sıra, analitik düşünme, problem çözme ve yaratıcılık gibi tamamlayıcı becerilerin geliştirilmesini de kapsamalıdır.

Etik sorumluluk ve şeffaflık, YZ entegrasyonunda kritik öneme sahiptir (Kazim & Koshiyama, 2021). Liderler, yapay zekâ kullanımının etik boyutlarını göz önünde bulundurmalı, veri güvenliği ve gizlilik konularına gereken özeni göstermelidir (Aldoseri vd., 2023). Ayrıca, YZ sistemlerinin karar alma süreçlerindeki rolü konusunda şeffaf bir yaklaşım benimsenmeli, çalışanların ve paydaşların endişeleri dikkate alınmalıdır (Pillai, 2024).

İnovasyon ve deneysellik kültürü, kurumsal dönüşümün sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır (Appio vd., 2021). Organizasyonlar, yeni teknolojileri ve yaklaşımları deneme konusunda cesur olmalı, başarısızlıkları öğrenme fırsatı olarak değerlendirmelidir. Bu kültür, çalışanların yenilikçi fikirler geliştirmesini ve risk almaktan çekinmemesini teşvik etmelidir.

Yetenek yönetimi stratejileri, YZ çağında yeni bir boyut kazanmaktadır. Organizasyonlar, hem YZ teknolojileriyle çalışabilecek yetenekleri çekmek hem de mevcut çalışanlarının becerilerini geliştirmek için

kapsamlı stratejiler geliştirmelidir (Faqihi & Miah, 2023. Bu stratejiler, sürekli öğrenme fırsatları, kariyer gelişim yolları ve esnek çalışma modelleri gibi unsurları içermelidir.

Sonuç olarak, kurumsal dönüşüm ve liderlik, yapay zekâ çağında organizasyonların başarısı için kritik öneme sahiptir. Bu sürecin etkin yönetimi, teknik, kültürel ve insani boyutların dengeli bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Başarılı bir dönüşüm için, liderlik ekibinin kararlılığı, çalışanların katılımı ve sürekli öğrenme kültürünün yerleştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

ZORLUKLAR VE FIRSATLAR

Yapay zekâ teknolojilerinin iş dünyasına entegrasyonu, beraberinde hem önemli zorluklar hem de fırsatlar getirmektedir. Bu dönüşüm sürecinin etkilerini tam olarak anlayabilmek ve yönetebilmek için, söz konusu zorlukların ve fırsatların derinlemesine analiz edilmesi gerekmektedir.

Teknolojik işsizlik, yapay zekâ entegrasyonunun en çok tartışılan etkilerinden biridir (Mutascu, 2021). Otomasyon ve YZ sistemlerinin yaygınlaşması, bazı mesleklerin ve iş rollerinin dönüşümüne veya ortadan kalkmasına neden olabilir (Nguyen & Vo, 2022). Bu durum, özellikle rutin ve tekrar eden görevleri içeren pozisyonlarda çalışanlar için önemli bir endişe kaynağı oluşturmaktadır. Ancak tarihsel perspektiften bakıldığında, teknolojik gelişmelerin yeni iş alanları ve fırsatlar yarattığı da görülmektedir.

Beceri uyumsuzluğu, iş gücü piyasasının karşılaştığı önemli zorluklardan bir diğeridir (Alekseeva vd., 2021). YZ teknolojilerinin hızlı gelişimi, iş dünyasının talep ettiği beceriler ile mevcut iş gücünün sahip olduğu yetenekler arasında bir uçurum yaratmaktadır (Carlisle vd., 2023). Bu uyumsuzluğun giderilmesi hem eğitim sistemlerinin yeniden yapılandırılmasını hem de mevcut çalışanların kapsamlı bir beceri dönüşümü sürecinden geçmesini gerektirmektedir.

Etik kaygılar, yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte daha da önem kazanmaktadır. YZ sistemlerinin karar alma süreçlerindeki rolü, veri gizliliği, algoritmik önyargılar ve şeffaflık konuları, dikkatle ele alınması gereken etik sorunlar arasında yer almaktadır (Marabelli vd., 2021). Bu kaygıların giderilmesi hem teknolojik çözümlerin geliştirilmesini hem de uygun yasal ve etik çerçevelerin oluşturulmasını gerektirmektedir.

Organizasyonel dirençle başa çıkma, kurumsal dönüşüm sürecinin önemli zorluklarından biridir. Çalışanlar ve yöneticiler arasında YZ teknolojilerine karşı oluşabilen şüphe ve direnç, dönüşüm sürecini yavaşlatabilmekte veya engelleyebilmektedir (Booyse & Scheepers, 2024). Bu direncin aşılması, etkili iletişim stratejileri, katılımcı yaklaşımlar ve somut faydaların gösterilmesi gibi çabaları gerektirmektedir (Campion vd., 2022).

İnovasyon potansiyeli, yapay zekâ teknolojilerinin sunduğu en önemli fırsatlardan biridir. YZ sistemleri, araştırma ve geliştirme süreçlerini hızlandırmakta, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesini kolaylaştırmaktadır (Haefner vd., 2021). Bu potansiyel farklı sektörlerde önemli atılımların gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır.

Verimlilik artışı, YZ entegrasyonunun somut faydalarından birini oluşturmaktadır (Czarnitski vd., 2023). Rutin görevlerin otomasyonu, karar alma süreçlerinin optimizasyonu ve kaynak kullanımının iyileştirilmesi gibi alanlarda önemli verimlilik kazanımları elde edilmektedir (Damioli vd., 2021). Bu kazanımlar, organizasyonların rekabet gücünü artırırken, çalışanların daha katma değerli görevlere odaklanmasına olanak sağlamaktadır.

Kişiselleştirilmiş hizmetler ve müşteri deneyimi, YZ teknolojilerinin sunduğu önemli fırsatlar arasında yer almaktadır (Bharadiya, 2023). Veri analizi ve makine öğrenmesi teknolojileri, müşteri ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılmasını ve kişiselleştirilmiş çözümlerin geliştirilmesini mümkün kılmaktadır (Chandra vd., 2022). Bu durum hem müşteri memnuniyetini artırmakta hem de yeni gelir fırsatları yaratmaktadır.

Sürdürülebilirlik ve çevresel etki, YZ teknolojilerinin potansiyel katkı alanlarından bir diğeridir. Enerji tüketiminin optimizasyonu, atık yönetimi, kaynak kullanımının iyileştirilmesi gibi alanlarda YZ sistemleri önemli çözümler sunmaktadır (Farghali vd., 2023; Teng vd., 2021)). Bu katkılar, organizasyonların sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında kritik rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, yapay zekâ çağının getirdiği zorluklar ve fırsatlar, dikkatli bir şekilde değerlendirilmeli ve yönetilmelidir. Başarılı bir dönüşüm için, zorlukların proaktif bir şekilde ele alınması ve fırsatların etkin bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte, tüm paydaşların iş birliği ve koordinasyonu büyük önem taşımaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapay zekâ teknolojilerinin kariyer gelişimi ve iş dünyası üzerindeki etkileri, tarihsel bir dönüşüm sürecinin işaretlerini taşımaktadır. Bu çalışma boyunca incelenen bulgular, söz konusu dönüşümün çok boyutlu doğasını ve kapsamlı etkilerini ortaya koymaktadır. İnsan-YZ iş birliğinin geleceği hem büyük fırsatlar hem de önemli zorluklar barındırmaktadır.

İş gücü piyasasının dönüşümü, yapay zekâ çağının en belirgin etkilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel mesleklerin ve iş rollerinin değişimi, yeni kariyer alanlarının ortaya çıkışı ve beceri gereksinimlerinin evrilmesi, bu dönüşümün temel göstergeleri arasında yer almaktadır. Özellikle rutin ve tekrar eden görevlerin otomasyonu, çalışanları daha yaratıcı ve stratejik roller üstlenmeye yönlendirmektedir.

İnsan-YZ iş birliği modelleri, geleceğin çalışma ortamlarını şekillendiren temel dinamiklerden biri haline gelmektedir. Bu iş birliğinin başarısı, her iki tarafın güçlü yönlerinin optimal şekilde bir araya getirilmesine bağlıdır. İnsan yaratıcılığı, duygusal zekâ ve karmaşık problem çözme yetenekleri, YZ sistemlerinin analitik gücü ve veri işleme kapasitesiyle birleştiğinde, benzersiz bir sinerji ortaya çıkmaktadır.

Kariyer gelişiminde yeni paradigmalar, profesyonellerin sürekli öğrenme ve adaptasyon yeteneklerini ön plana çıkarmaktadır. Doğrusal kariyer yolları yerini daha esnek ve çok yönlü gelişim modellerine bırakırken, yaşam boyu öğrenme bir zorunluluk haline gelmektedir. Çapraz beceri geliştirme, YZ okuryazarlığı ve değişime hazır olma, bu yeni paradigmanın temel unsurları arasında yer almaktadır.

Kurumsal dönüşüm ve liderlik yaklaşımları, yapay zeka çağının gereksinimlerine uyum sağlamak durumundadır. Organizasyonlar, teknolojik altyapılarını güncellerken, kültürel dönüşümü de gerçekleştirmeli ve çalışanlarının gelişimini desteklemelidir. Yeni nesil liderler, teknolojik yetkinliklerle insani becerileri dengeli bir şekilde bir araya getiren bir yaklaşım benimsemelidir.

Geleceğe yönelik öngörüler, yapay zekâ teknolojilerinin iş dünyasını dönüştürmeye devam edeceğini göstermektedir. Bu dönüşüm sürecinin başarılı bir şekilde yönetilmesi, tüm paydaşların aktif katılımını ve iş birliğini gerektirmektedir. Eğitim sistemlerinin adaptasyonu, yasal çerçevelerin güncellenmesi ve etik standartların geliştirilmesi, sürecin sağlıklı ilerlemesi için kritik önem taşımaktadır.

İncelenen bulgular ışığında, bazı temel politika önerileri öne çıkmaktadır. Eğitim politikaları, YZ çağının gereksinimlerine uygun beceri setlerinin geliştirilmesine odaklanmalıdır. Teknik yeteneklerin yanı sıra, eleştirel düşünme, yaratıcılık ve duygusal zekâ gibi insani becerilerin geliştirilmesi de önceliklendirilmelidir. Örgütsel politikalar, çalışanların sürekli gelişimini destekleyen, esnek çalışma modellerini benimseyen ve insan-YZ iş birliğini optimize eden bir çerçeve sunmalıdır. İnovasyon kültürünün yerleştirilmesi ve değişime açık bir organizasyonel yapının oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Düzenleyici politikalar, YZ teknolojilerinin etik ve güvenli kullanımını garanti altına almalı, veri gizliliğini korumalı ve adil rekabet koşullarını sağlamalıdır. Bu politikalar, inovasyonu teşvik ederken, toplumsal çıkarları da gözetmelidir.

Son olarak gelecek araştırmalar için önemli alanlar belirlenmiştir. İnsan-YZ iş birliğinin uzun vadeli etkileri, yeni ortaya çıkan mesleklerin gereksinimleri, organizasyonel adaptasyon süreçlerinin başarı faktörleri ve etik çerçevelerin geliştirilmesi, derinlemesine incelenmesi gereken konular arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, yapay zekâ teknolojilerinin kariyer gelişimi üzerindeki etkileri, kapsamlı ve çok boyutlu bir dönüşüm sürecini işaret etmektedir. Bu sürecin başarılı bir şekilde yönetilmesi, tüm paydaşların aktif katılımını ve iş

birliğini gerektirmektedir. Geleceğin iş dünyasında başarılı olmak, teknolojik gelişmeleri yakından takip etmeyi, sürekli öğrenmeyi ve adaptasyon yeteneğini geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aldoseri, A., Al-Khalifa, K. N., & Hamouda, A. M. (2023). Re-thinking data strategy and integration for artificial intelligence: concepts, opportunities, and challenges. Applied Sciences, 13(12), 7082.

Alekseeva, L., Azar, J., Giné, M., Samila, S., & Taska, B. (2021). The demand for AI skills in the labor market. Labour economics, 71, 102002.

Alekseeva, L., Azar, J., Giné, M., Samila, S., & Taska, B. (2021). The demand for AI skills in the labor market. Labour economics, 71, 102002.

Alhusban, M. I., Alshurafat, H., & Khatatbeh, I. N. (2024). Exploring professional perspectives on integrating generative artificial intelligence into corporate learning and development: an organizational change perspective. Development and Learning in Organizations: An International Journal.

Anantrasirichai, N., & Bull, D. (2022). Artificial intelligence in the creative industries: A review. Artificial intelligence review, 55(1), 589-656.

Appio, F. P., Frattini, F., Petruzzelli, A. M., & Neirotti, P. (2021). Digital transformation and innovation management: A synthesis of existing research and an agenda for future studies. Journal of Product Innovation Management, 38(1), 4-20.

Arntz, M., Gregory, T., & Zierahn, U. (2017). Revisiting the risk of automation. Economics Letters, 159, 157-160.

Arsic, V. B. (2021). Challenges of financial risk management: AI applications. Management: Journal of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies, 26(3), 27-34.

Autor, D. H. (2015). Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation. Journal of Economic Perspectives, 29(3), 3-30.

Bankins, S., Jooss, S., Restubog, S. L. D., Marrone, M., Ocampo, A. C., & Shoss, M. (2024). Navigating career stages in the age of artificial intelligence: A systematic interdisciplinary review and agenda for future research. Journal of Vocational Behavior, 104011.

Bessen, J. (2019). Automation and jobs: When technology boosts employment. Economic Policy, 34(100), 589-626.

Bharadiya, J. P. (2023). Machine learning and AI in business intelligence: Trends and opportunities. International Journal of Computer (IJC), 48(1), 123-134.

Bin Sulaiman, R., Schetinin, V., & Sant, P. (2022). Review of machine learning approach on credit card fraud detection. Human-Centric Intelligent Systems, 2(1), 55-68.

Booyse, D., & Scheepers, C. B. (2024). Barriers to adopting automated organisational decision-making through the use of artificial intelligence. Management Research Review, 47(1), 64-85.

Borg, J., Borg, N., Scott-Young, C. M., & Naderpajouh, N. (2021). The work readiness–career resilience linkage: implications for project talent management. International journal of managing projects in business, 14(4), 917-935.

Boz, Z., Gunnec, D., Birbil, S. I., & Öztürk, M. K. (2018). Reassessment and monitoring of loan applications with machine learning. Applied Artificial Intelligence, 32(9-10), 939-955.

Bozkurt, A., Karadeniz, A., Baneres, D., Guerrero-Roldán, A. E., & Rodríguez, M. E. (2021). Artificial intelligence and reflections from educational landscape: A review of AI Studies in half a century. Sustainability, 13(2), 800.

Campion, A., Gasco-Hernandez, M., Jankin Mikhaylov, S., & Esteve, M. (2022). Overcoming the challenges of collaboratively adopting artificial intelligence in the public sector. Social Science Computer Review, 40(2), 462-477.

Carlisle, S., Ivanov, S., & Dijkmans, C. (2023). The digital skills divide: evidence from the European tourism industry. Journal of tourism futures, 9(2), 240-266.

Chandra, S., Verma, S., Lim, W. M., Kumar, S., & Donthu, N. (2022). Personalization in personalized marketing: Trends and ways forward. Psychology & Marketing, 39(8), 1529-1562.

Chaudhuri, S., Park, S., & Johnson, K. R. (2022). Engagement, inclusion, knowledge sharing, and talent development: is reverse mentoring a panacea to all? Findings from literature review. European Journal of Training and Development, 46(5/6), 468-483.

Chen, H., Fang, T., Liu, F., Pang, L., Wen, Y., Chen, S., & Gu, X. (2020). Career adaptability research: A literature review with scientific knowledge mapping in web of science. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(16), 5986.

Chuang, S. (2024). Indispensable skills for human employees in the age of robots and AI. European Journal of Training and Development, 48(1/2), 179-195.

Cohen, G. (2022). Algorithmic trading and financial forecasting using advanced artificial intelligence methodologies. Mathematics, 10(18), 3302.

Colombo, E., Mercorio, F., & Mezzanzanica, M. (2019). AI meets labor market: Exploring the link between automation and skills. Information Economics and Policy, 47, 27-37.

Czarnitzki, D., Fernández, G. P., & Rammer, C. (2023). Artificial intelligence and firm-level productivity. Journal of Economic Behavior & Organization, 211, 188-205.

Damioli, G., Van Roy, V., & Vertesy, D. (2021). The impact of artificial intelligence on labor productivity. Eurasian Business Review, 11, 1-25.

De Vos, A., Jacobs, S., & Verbruggen, M. (2021). Career transitions and employability. Journal of Vocational Behavior, 126, 103475.

Drewery, D. W., Sproule, R., & Pretti, T. J. (2020). Lifelong learning mindset and career success: evidence from the field of accounting and finance. Higher Education, Skills and Work-Based Learning, 10(3), 567-580.

Duan, S. X., Deng, H., & Wibowo, S. (2023). Exploring the impact of digital work on work–life balance and job performance: a technology affordance perspective. Information Technology & People, 36(5), 2009-2029.

Duggan, J., Sherman, U., Carbery, R., & McDonnell, A. (2022). Boundaryless careers and algorithmic constraints in the gig economy. The International Journal of Human Resource Management, 33(22), 4468-4498.

Faqihi, A., & Miah, S. J. (2023). Artificial intelligence-driven talent management system: Exploring the risks and options for constructing a theoretical foundation. Journal of Risk and Financial Management, 16(1), 31.

Farghali, M., Osman, A. I., Mohamed, I. M., Chen, Z., Chen, L., Ihara, I., ... & Rooney, D. W. (2023). Strategies to save energy in the context of the energy crisis: a review. Environmental Chemistry Letters, 21(4), 2003-2039.

Foster-McGregor, N., Nomaler, Ö., & Verspagen, B. (2021). Job automation risk, economic structure and trade: a European perspective. Research Policy, 50(7), 104269.

Gupta, S., Modgil, S., Bhattacharyya, S., & Bose, I. (2022). Artificial intelligence for decision support systems in the field of operations research: review and future scope of research. Annals of Operations Research, 308(1), 215-274.

Haefner, N., Wincent, J., Parida, V., & Gassmann, O. (2021). Artificial intelligence and innovation management: A review, framework, and research agenda☆. Technological Forecasting and Social Change, 162, 120392.

Haleem, A., Javaid, M., Qadri, M. A., Singh, R. P., & Suman, R. (2022). Artificial intelligence (AI) applications for marketing: A literature-based study. International Journal of Intelligent Networks, 3, 119-132.

Holmes, W., & Tuomi, I. (2022). State of the art and practice in AI in education. European Journal of Education, 57(4), 542-570.

Hua, S., Jin, S., & Jiang, S. (2024). The limitations and ethical considerations of chatgpt. Data intelligence, 6(1), 201-239.

Huang, A. Y., Fisher, T., Ding, H., & Guo, Z. (2021). A network analysis of cross-occupational skill transferability for the hospitality industry. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 33(12), 4215-4236.

Huang, Y. (2024). Digital transformation of enterprises: Job creation or job destruction?. Technological Forecasting and Social Change, 208, 123733.

Hui, X., Reshef, O., & Zhou, L. (2024). The short-term effects of generative artificial intelligence on employment: Evidence from an online labor market. Organization Science, 35(6), 1977-1989.

Huo, Q., Ruan, J., & Cui, Y. (2024). “Machine replacement” or “job creation”: How does artificial intelligence impact employment patterns in China's manufacturing industry?. Frontiers in Artificial Intelligence, 7, 1337264.

Kärnä-Behm, J. (2022). Learning generative design methods: Higher education students developing toolkits. International Journal of Art & Design Education, 41(4), 577-588.

Kazim, E., & Koshiyama, A. S. (2021). A high-level overview of AI ethics. Patterns, 2(9).

Klehe, U. C., Fasbender, U., & van der Horst, A. (2021). Going full circle: Integrating research on career adaptation and proactivity. Journal of Vocational Behavior, 126, 103526.

Kureljusic, M., & Karger, E. (2023). Forecasting in financial accounting with artificial intelligence–A systematic literature review and future research agenda. Journal of Applied Accounting Research, (ahead-of-print).

Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H. G., Feld, T., & Hoffmann, M. (2014). Industry 4.0. Business & Information Systems Engineering, 6, 239-242.

Le Hoanh Su, T. D. H., Thi-Yen-Linh, T., Thi-Duyen-Ngoc, N., Bao-Tuyen, L., & Ha-Phuong-Truc, N. (2020). Development of an AI Chatbot to support admissions and career guidance for universities. International Journal of Emerging Multidisciplinary Research, 4(2), 11-17.

Ledro, C., Nosella, A., & Vinelli, A. (2022). Artificial intelligence in customer relationship management: literature review and future research directions. Journal of Business & Industrial Marketing, 37(13), 48-63.

Lee, H. K. (2022). Rethinking creativity: creative industries, AI and everyday creativity. Media, Culture & Society, 44(3), 601-612.

Lemos, S. I., Ferreira, F. A., Zopounidis, C., Galariotis, E., & Ferreira, N. C. (2022). Artificial intelligence and change management in small and medium-sized enterprises: an analysis of dynamics within adaptation initiatives. Annals of Operations Research, 1-27.

Leonardi, P. M. (2020). COVID-19 and the new technologies of organizing: digital exhaust, digital footprints, and artificial intelligence in the wake of remote work. Journal of Management Studies, 58(1), 249.

Li, C., Zhang, Y., Niu, X., Chen, F., & Zhou, H. (2023). Does artificial intelligence promote or inhibit on-the-job learning? Human reactions to AI at work. Systems, 11(3), 114.

Lim, Z. Y., Yap, J. H., Lai, J. W., Mokhtar, I. A., Yeo, D. J., & Cheong, K. H. (2024). Advancing Lifelong Learning in the Digital Age: A Narrative Review of Singapore’s SkillsFuture Programme. Social Sciences, 13(2), 73.

Liu, Y., Li, Y., Song, K., & Chu, F. (2024). The two faces of Artificial Intelligence (AI): Analyzing how AI usage shapes employee behaviors in the hospitality industry. International Journal of Hospitality Management, 122, 103875.

Magni, F., Park, J., & Chao, M. M. (2024). Humans as creativity gatekeepers: Are we biased against AI creativity?. Journal of Business and Psychology, 39(3), 643-656.

Marabelli, M., Newell, S., & Handunge, V. (2021). The lifecycle of algorithmic decision-making systems: Organizational choices and ethical challenges. The Journal of Strategic Information Systems, 30(3), 101683.

Mlambo, M., Silén, C., & McGrath, C. (2021). Lifelong learning and nurses' continuing professional development, a metasynthesis of the literature. BMC nursing, 20, 1-13.

Mutascu, M. (2021). Artificial intelligence and unemployment: New insights. Economic Analysis and Policy, 69, 653-667.

Neumann, A. T., Arndt, T., Köbis, L., Meissner, R., Martin, A., de Lange, P., ... & Wollersheim, H. W. (2021). Chatbots as a tool to scale mentoring processes: Individually supporting self-study in higher education. Frontiers in artificial intelligence, 4, 668220.

Nguyen, Q. P., & Vo, D. H. (2022). Artificial intelligence and unemployment: An international evidence. Structural Change and Economic Dynamics, 63, 40-55.

Nimmagadda, V. S. P. (2024). AI in pharmaceutical manufacturing: Optimizing production processes and ensuring quality control. Journal of AI-Assisted Scientific Discovery, 4(1), 338-379.

Pillai, V. (2024). Enhancing transparency and understanding in ai decision-making processes. Iconic Research and Engineering Journals, 8(1), 168-172.

Poquet, O., & De Laat, M. (2021). Developing capabilities: Lifelong learning in the age of AI. British Journal of Educational Technology, 52(4), 1695-1708.

Pushadapu, N. (2022). AI-Enhanced Techniques for Pattern Recognition in Radiology Imaging: Applications, Models, and Case Studies. Journal of Bioinformatics and Artificial Intelligence, 2(1), 153-190.

Rajagopal, N. K., Qureshi, N. I., Durga, S., Ramirez Asis, E. H., Huerta Soto, R. M., Gupta, S. K., & Deepak, S. (2022). Future of Business Culture: An Artificial Intelligence-Driven Digital Framework for Organization Decision-Making Process. Complexity, 2022(1), 7796507.

Saravanan, G., Parkhe, S. S., Thakar, C. M., Kulkarni, V. V., Mishra, H. G., & Gulothungan, G. (2022). Implementation of IoT in production and manufacturing: An Industry 4.0 approach. Materials Today: Proceedings, 51, 2427-2430.

Seufert, S., & Spirgi, J. (2024). Navigating AI Transformation: Human Resource Development Strategies for Corporate Learning. International Journal of Advanced Corporate Learning, 17(4).

Sharma, A., Lin, I. W., Miner, A. S., Atkins, D. C., & Althoff, T. (2023). Human–AI collaboration enables more empathic conversations in text-based peer-to-peer mental health support. Nature Machine Intelligence, 5(1), 46-57.

Shi, Z., Xie, Y., Xue, W., Chen, Y., Fu, L., & Xu, X. (2020). Smart factory in Industry 4.0. Systems Research and Behavioral Science, 37(4), 607-617.

Siaw, C. A., & Ali, W. (2024). Substitution and complementarity between human and artificial intelligence: a dynamic capabilities view. Journal of Managerial Psychology.

Siby, T., Martin, J. L., Burns, J. M., Beauchamp, D. M., Patil, P., Pollock, H., ... & Monk, J. M. (2023). Effects of Online Career Training Modules on Undergraduate STEM Students' Career Readiness Perceptions. American Journal of Educational Research, 11(4), 214-224.

Soga, L. R., Bolade-Ogunfodun, Y., Mariani, M., Nasr, R., & Laker, B. (2022). Unmasking the other face of flexible working practices: A systematic literature review. Journal of Business Research, 142, 648-662.

Sowa, K., Przegalinska, A., & Ciechanowski, L. (2021). Cobots in knowledge work: Human–AI collaboration in managerial professions. Journal of Business Research, 125, 135-142.

Spector, J. M., & Ma, S. (2019). Inquiry and critical thinking skills for the next generation: from artificial intelligence back to human intelligence. Smart Learning Environments, 6(1), 1-11.

Spurk, D., & Straub, C. (2020). Flexible employment relationships and careers in times of the COVID-19 pandemic. Journal of vocational behavior, 119, 103435.

Sun, X., Yang, Y., & Song, Y. (2024). Unlocking the Synergy: Increasing productivity through Human-AI collaboration in the industry 5.0 Era. Computers & Industrial Engineering, 110657.

Teng, S. Y., Touš, M., Leong, W. D., How, B. S., Lam, H. L., & Máša, V. (2021). Recent advances on industrial data-driven energy savings: Digital twins and infrastructures. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 135, 110208.

Ting, D. S., Liu, Y., Burlina, P., Xu, X., Bressler, N. M., & Wong, T. Y. (2018). AI for medical imaging goes deep. Nature medicine, 24(5), 539-540.

Tokbaeva, D., & Achtenhagen, L. (2023). Career resilience of female professionals in the male-dominated IT industry in Sweden: Toward a process perspective. Gender, Work & Organization, 30(1), 223-262.

Trunk, A., Birkel, H., & Hartmann, E. (2020). On the current state of combining human and artificial intelligence for strategic organizational decision making. Business Research, 13(3), 875-919.

Uren, V., & Edwards, J. S. (2023). Technology readiness and the organizational journey towards AI adoption: An empirical study. International Journal of Information Management, 68, 102588.

Vaishya, R., Javaid, M., Khan, I. H., & Haleem, A. (2020). Artificial Intelligence (AI) applications for COVID-19 pandemic. Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews, 14(4), 337-339.

Verma, A., Lamsal, K., & Verma, P. (2022). An investigation of skill requirements in artificial intelligence and machine learning job advertisements. Industry and Higher Education, 36(1), 63-73.

Vermeulen, B., Kesselhut, J., Pyka, A., & Saviotti, P. P. (2018). The impact of automation on employment: Just the usual structural change?. Sustainability, 10(5), 1661.

Weber, M., Engert, M., Schaffer, N., Weking, J., & Krcmar, H. (2023). Organizational capabilities for ai implementation—coping with inscrutability and data dependency in ai. Information Systems Frontiers, 25(4), 1549-1569.

Witte, H., Blatter, T. U., Nagabhushana, P., Schär, D., Ackermann, J., Cadamuro, J., & Leichtle, A. B. (2023). Statistical learning and big data applications. Journal of Laboratory Medicine, 47(4), 181-186.

Zhai, X., Chu, X., Chai, C. S., Jong, M. S. Y., Istenic, A., Spector, M., ... & Li, Y. (2021). A Review of Artificial Intelligence (AI) in Education from 2010 to 2020. Complexity, 2021(1), 8812542.

Zhuang, Y. T., Wu, F., Chen, C., & Pan, Y. H. (2017). Challenges and opportunities: from big data to knowledge in AI 2.0. Frontiers of Information Technology & Electronic Engineering, 18, 3-14.

Kırsal Turizm Girişimciliği: Mevcut Durum ve Gelecek Potansiyeli

Ömer Faruk ALADAĞ[1]

1- Doç. Dr.; İnönü Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü. omer.aladag@inonu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-5176-679X

ÖZET

Kırsal turizm, sürdürülebilir kalkınma için önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Kırsal alanlarda girişimcilik faaliyetleri, yerel ekonomiyi canlandırma, istihdam yaratma ve kültürel mirası koruma potansiyeline sahiptir. Bu makale, kırsal turizm girişimciliğinin özelliklerini, faydalarını, fırsatlarını ve zorluklarını incelemekte, başarı faktörlerini ve destekleyici politikaları tartışmaktadır. Çalışma, kapsamlı bir literatür taraması ve ikincil veri analizine dayanmaktadır. Bulgular, kırsal turizm girişimciliğinin yerel kaynakların sürdürülebilir kullanımına, özgün turizm deneyimleri sunmaya ve toplumsal faydaları artırmaya odaklandığını göstermektedir. Kırsal alanların doğal ve kültürel zenginliği, yeni iş fırsatları ve yerel ekonominin çeşitlendirilmesi için önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Ancak, altyapı yetersizlikleri, finansman zorlukları, nitelikli işgücü eksikliği ve mevsimsellik gibi engeller, kırsal turizm girişimciliğinin gelişimini kısıtlayabilmektedir. Kırsal turizm girişimciliğinin başarısı için yerel toplumun katılımı, iş birliği, etkili pazarlama stratejileri, hizmet kalitesi ve sürdürülebilirlik ilkelerinin benimsenmesi kritik önem taşımaktadır. Ayrıca, devlet destekleri, uluslararası iş birlikleri ve sivil toplum kuruluşlarının katkıları, kırsal turizmi teşvik eden politika araçları olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, kırsal turizm girişimciliği, kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu potansiyelin gerçekleştirilmesi için paydaşlar arası iş birliği, bütüncül politikalar ve yenilikçi iş modellerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Gelecekte, kırsal turizm girişimciliğinin daha da yaygınlaşması ve kırsal toplulukların refahına katkıda bulunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Turizm, Girişimcilik, Sürdürülebilir Kalkınma, Kırsal Kalkınma, Turizm Politikaları.

GİRİŞ

Kırsal turizm, son yıllarda giderek daha fazla ilgi gören ve önem kazanan bir turizm türüdür. Kırsal alanların doğal, kültürel ve tarihsel değerlerini koruyarak, yerel ekonomiyi canlandırmayı ve sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen bu turizm anlayışı, geleneksel kitle turizminden farklı olarak, ziyaretçilere otantik ve benzersiz deneyimler sunmaktadır (Lane, 1994; Sharpley & Sharpley, 1997). Kırsal turizm, tarımsal faaliyetler, el sanatları, gastronomi, doğa sporları ve kültürel miras gibi unsurları içeren geniş bir yelpazeye sahiptir (Soykan, 2003; Cawley & Gillmor, 2008).

Küresel ölçekte, kırsal turizm, özellikle gelişmiş ülkelerde 1970'lerden itibaren önemli bir gelişme göstermiştir (OECD, 1994). Avrupa Birliği'nin

kırsal kalkınma politikaları ve Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) sürdürülebilir turizm ilkeleri, kırsal turizmin gelişiminde önemli rol oynamıştır (European Commission, 2000; UNWTO, 2004). Günümüzde, pek çok ülkede kırsal turizm, bölgesel kalkınmanın ve kırsal ekonominin çeşitlendirilmesinin önemli bir aracı olarak kabul edilmektedir (Gannon, 1994; Fleischer & Felsenstein, 2000).

Kırsal turizmin gelişiminde, girişimcilik kritik bir role sahiptir. Kırsal turizm girişimciliği, kırsal alanlardaki doğal, kültürel ve insan kaynaklarını kullanarak, yenilikçi ve sürdürülebilir turizm ürünleri ve hizmetleri geliştirmeyi amaçlayan girişimcilik faaliyetlerini ifade eder (Lordkipanidze et al., 2005; Jaafar et al., 2011). Kırsal turizm girişimcileri, yerel halkın yaşam kalitesini artırırken, kırsal mirasın korunmasına ve tanıtılmasına da katkıda bulunurlar (Wilson et al., 2001; Roberts & Hall, 2001).

Bu makalede, kırsal turizm girişimciliğinin kavramsal çerçevesi, özellikleri ve faydaları incelenecektir. Ayrıca, kırsal turizm girişimciliğindeki fırsatlar ve zorluklar, başarı faktörleri ve destekleyici politikalar tartışılacaktır. Çalışmanın amacı, kırsal turizm girişimciliğinin mevcut durumunu ve gelecekteki potansiyelini değerlendirmek, politika yapıcılara ve girişimcilere yol gösterici öneriler sunmaktır. Makale, kapsamlı bir literatür taraması ve ikincil veri analizine dayanmaktadır.

KIRSAL TURİZM GİRİŞİMCİLİĞİ

Kırsal turizm girişimciliği, kırsal alanlarda turizm faaliyetleri yürüten, yenilikçi ve sürdürülebilir iş modelleri geliştiren girişimcilik türüdür. Kırsal turizm girişimcileri, doğal ve kültürel kaynakları değerlendirerek, yerel ekonomiyi canlandırmayı ve yerel halkın yaşam kalitesini artırmayı hedeflerler (Hjalager, 1996; McKercher, 1999). Kırsal turizm girişimciliği, geleneksel tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yanı sıra, konaklama, yiyecek-içecek, eğlence, rehberlik ve ulaşım gibi hizmetleri de kapsar (Sharpley, 2002; Komppula, 2004).

Kırsal turizm girişimciliğinin en belirgin özelliklerinden biri, yerel kaynakların ve yeteneklerin etkin bir şekilde kullanılmasıdır (Getz & Carlsen, 2000). Kırsal turizm girişimcileri, bölgenin doğal güzelliklerini, kültürel mirasını, geleneksel yaşam tarzını ve yerel ürünlerini turistik değerlere dönüştürürler (Dolnicar & Huybers, 2006; Gössling & Mattsson, 2002). Bu bağlamda, kırsal turizm girişimciliği, sürdürülebilirlik ilkelerine dayanan, çevreye duyarlı ve toplumsal sorumluluk sahibi bir girişimcilik anlayışını yansıtır (Lordkipanidze et al., 2005; Jafaar et al., 2011).

Kırsal turizm girişimciliğinin bir diğer önemli özelliği, yenilikçi ve yaratıcı yaklaşımların benimsenmesidir. Kırsal turizm girişimcileri, farklılaşmış ve özgün turizm deneyimleri sunmak için yeni ürün ve hizmet konseptleri geliştirirler (Hjalager, 2010; Phelan & Sharpley, 2011). Örneğin, çiftlik

turizmi, eko-turizm, agro-turizm, gastronomi turizmi ve macera turizmi gibi niş pazarlara yönelik girişimler, kırsal turizm girişimciliğinin yenilikçi yönünü ortaya koymaktadır (Phillip et al., 2010; Sims, 2009).
Kırsal turizm girişimciliğinin faydaları, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda ele alınabilir. Ekonomik açıdan, kırsal turizm girişimciliği, yerel ekonominin çeşitlendirilmesine ve canlandırılmasına katkıda bulunur (Fleischer & Felsenstein, 2000; Sharpley, 2002). Turizm faaliyetleri, yerel halk için yeni istihdam ve gelir olanakları yaratır, tarımsal ürünlerin ve el sanatlarının değerlendirilmesini sağlar (Oppermann, 1996; Soykan, 2003). Sosyal açıdan, kırsal turizm girişimciliği, yerel halkın yaşam kalitesini artırır, kültürel mirasın korunmasına ve tanıtılmasına yardımcı olur (MacDonald & Jolliffe, 2003; Cawley & Gillmor, 2008). Çevresel açıdan ise, kırsal turizm girişimciliği, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik eder, çevre bilincinin gelişmesine ve ekolojik dengenin korunmasına katkıda bulunur (Lane, 1994; Bramwell, 1994).
Sonuç olarak, kırsal turizm girişimciliği, kırsal alanların ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğine hizmet eden, yenilikçi ve sorumlu bir girişimcilik anlayışını temsil etmektedir. Kırsal turizm girişimcilerinin yerel kaynakları etkin bir şekilde kullanması, özgün turizm deneyimleri sunması ve toplumsal faydaları gözetmesi, bu girişimcilik türünün başarısı için kritik önem taşımaktadır.

KIRSAL TURİZM GİRİŞİMCİLİĞİNDEKİ FIRSATLAR

Kırsal turizm girişimciliği, değerlendirilmeyi bekleyen pek çok fırsat sunmaktadır. Bu fırsatlar, kırsal alanların sahip olduğu doğal, kültürel ve insan kaynaklarından kaynaklanmaktadır. Kırsal turizm girişimcileri, bu kaynakları etkin bir şekilde kullanarak, sürdürülebilir ve yenilikçi iş modelleri geliştirebilirler (Phelan & Sharpley, 2012; Saxena et al., 2007).

İlk olarak, kırsal alanların zengin doğal ve kültürel mirası, turizm açısından büyük bir potansiyel taşımaktadır. Bozulmamış doğal güzellikler, tarihi ve arkeolojik sitler, geleneksel mimari, el sanatları ve yerel etkinlikler, kırsal turizm girişimciliği için değerli kaynaklar olarak öne çıkmaktadır (Lane, 2009; MacDonald & Jolliffe, 2003). Bu kaynakların sürdürülebilir bir şekilde turizme kazandırılması, kırsal ekonominin canlanmasına ve kültürel mirasın korunmasına yardımcı olabilir (Garrod et al., 2006; Cawley & Gillmor, 2008).
İkinci olarak, kırsal turizm girişimciliği, yerel halk için yeni istihdam olanakları yaratma potansiyeline sahiptir. Turizm faaliyetleri, doğrudan ve dolaylı olarak birçok iş imkânı sunar (Sharpley, 2002; Fleischer & Felsenstein, 2000). Konaklama, yiyecek-içecek, rehberlik, ulaşım ve eğlence gibi sektörlerde istihdam artışı sağlanırken, tarım ve el sanatları gibi geleneksel ekonomik faaliyetler de canlanabilir (Oppermann, 1996; Iorio & Corsale,

2010). Özellikle, kadınlar ve gençler için alternatif gelir kaynakları oluşturulması, kırsal alanlardaki işsizlik sorununa çözüm getirebilir (Anthopoulou, 2010; Koutsou et al., 2009).

Üçüncü olarak, kırsal turizm girişimciliği, yerel ekonominin çeşitlendirilmesi ve canlandırılması açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Turizm, tarım dışı ekonomik faaliyetlerin gelişmesini teşvik ederek, kırsal alanlardaki ekonomik yapıyı güçlendirir (Sharpley & Vass, 2006; Phillip et al., 2010). Yerel ürünlerin ve hizmetlerin turizm aracılığıyla pazarlanması, üreticilerin gelirlerini artırır ve bölgesel kalkınmayı destekler (Sims, 2009; Sidali et al., 2015). Ayrıca, turizm gelirleri, altyapı yatırımlarının ve sosyal hizmetlerin finansmanına katkıda bulunabilir (Fleischer & Felsenstein, 2000; Iorio & Corsale, 2010).

Son olarak, kırsal turizm girişimciliği, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynayabilir. Sorumlu turizm uygulamaları, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği sağlarken, ekonomik faydaları da beraberinde getirir (Bramwell, 1994; Cawley & Gillmor, 2008). Eko-turizm, agro-turizm ve toplum temelli turizm gibi sürdürülebilir turizm türleri, kırsal alanlardaki doğal kaynakların korunmasına, biyolojik çeşitliliğin sürdürülmesine ve yerel toplulukların güçlendirilmesine katkıda bulunabilir (Dolnicar & Huybers, 2006; Phelan & Sharpley, 2012).

Özetle, kırsal turizm girişimciliği, kırsal alanların sahip olduğu doğal, kültürel ve insan kaynaklarını değerlendirerek, yerel ekonomiyi canlandırma, istihdam yaratma ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlama potansiyeline sahiptir. Bu fırsatların etkin bir şekilde kullanılması, kırsal toplulukların refahını artırırken, kültürel ve çevresel değerlerin de korunmasına yardımcı olacaktır.

KIRSAL TURİZM GİRİŞİMCİLİĞİNDEKİ ZORLUKLAR

Kırsal turizm girişimciliği, sunduğu fırsatların yanı sıra, birçok zorluk ve engelle de karşı karşıyadır. Bu zorlukların üstesinden gelmek, kırsal turizmin başarılı ve sürdürülebilir bir şekilde gelişmesi için kritik önem taşımaktadır (Sharpley, 2002; Hjalager, 2010). Kırsal turizm girişimcilerinin karşılaştığı başlıca zorluklar; altyapı ve erişilebilirlik sorunları, finansman ve yatırım eksikliği, nitelikli işgücü yetersizliği ve mevsimsellik olarak sıralanabilir.

Altyapı ve erişilebilirlik, kırsal turizmin gelişmesinin önündeki en önemli engellerden biridir. Kırsal alanların coğrafi konumu ve dağınık yerleşim yapısı, ulaşım ve iletişim altyapısının yetersiz olmasına neden olabilir (Sharpley & Vass, 2006; Iorio & Corsale, 2010). Yolların, köprülerin ve toplu taşıma sistemlerinin eksikliği, turistlerin kırsal bölgelere erişimini zorlaştırır (Albacete-Sáez et al., 2007; Jaafar et al., 2015). Ayrıca, internet ve mobil iletişim ağlarının zayıf olması, turizm işletmelerinin pazarlama ve rezervasyon faaliyetlerini kısıtlar (Sidali et al., 2015; Cawley & Gillmor, 2008).

Finansman ve yatırım zorlukları, kırsal turizm girişimcilerinin sıklıkla karşılaştığı bir diğer sorundur. Kırsal alanlardaki turizm yatırımları, genellikle küçük ölçekli ve mevsimsel olduğundan, geleneksel finansman kaynaklarına erişim sınırlıdır (Fleischer & Felsenstein, 2000; Sharpley, 2002). Bankalar ve diğer finans kuruluşları, kırsal turizm projelerini yüksek riskli olarak algılayabilir ve kredi sağlamada isteksiz davranabilir (Loureiro, 2014; Iorio & Corsale, 2010). Öz sermaye yetersizliği ve devlet desteklerinin eksikliği, kırsal turizm girişimcilerinin yatırım yapma ve büyüme kapasitelerini sınırlandırır (Cawley & Gillmor, 2008; Komppula, 2014).

Nitelikli işgücü eksikliği, kırsal turizm girişimciliğinin önündeki bir başka engeldir. Kırsal alanlarda eğitim ve öğretim olanaklarının sınırlı olması, turizm sektörü için gerekli becerilere sahip insan kaynağının yetersiz kalmasına neden olur (Liu, 2006; Aref & Gill, 2009). Turizm eğitimi almış ve deneyimli personel bulmak, kırsal işletmeler için zorlu bir süreçtir (Hjalager, 2010; Phelan & Sharpley, 2012). Bu durum, sunulan hizmetlerin kalitesini ve müşteri memnuniyetini olumsuz yönde etkileyebilir (Loureiro, 2014; Haven-Tang & Jones, 2012).

Mevsimsellik, kırsal turizm girişimciliğinin karşılaştığı en önemli zorluklardan biridir. Kırsal turizm faaliyetleri, genellikle belirli sezonlarda yoğunlaşmakta ve yıl boyunca düzensiz bir talep yapısı sergilemektedir (Sharpley, 2002; Goulding et al., 2005). Bu durum, turizm işletmelerinin gelirlerinde dalgalanmalara yol açar ve finansal sürdürülebilirliği tehdit eder (Kastenholz & Almeida, 2008; Cucculelli & Goffi, 2016). Mevsimsel istihdam, çalışanların iş güvencesi ve geçim sorunları yaşamasına neden olurken, yerel ekonominin de istikrarsızlaşmasına yol açabilir (Andriotis, 2005; Jaafar et al., 2015).

Sonuç olarak, kırsal turizm girişimciliği, altyapı ve erişilebilirlik sorunları, finansman ve yatırım zorlukları, nitelikli işgücü eksikliği ve mevsimsellik gibi birçok engelle karşı karşıyadır. Bu zorlukların aşılması, kamu ve özel sektör iş birliğini, eğitim ve öğretim olanaklarının geliştirilmesini, finansal destek mekanizmalarının oluşturulmasını ve bölgesel planlama stratejilerinin benimsenmesini gerektirmektedir. Kırsal turizm girişimcilerinin, bu zorluklara yaratıcı ve yenilikçi çözümler geliştirmesi, sektörün geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

KIRSAL TURİZM GİRİŞİMCİLİĞİNDE BAŞARI FAKTÖRLERİ

Kırsal turizm girişimciliğinin başarısı, bir dizi faktörün etkileşimine bağlıdır. Bu faktörler, girişimcilerin kişisel özelliklerinden, işletme stratejilerine ve dış çevre koşullarına kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsar (Komppula, 2014; Phelan & Sharpley, 2012). Kırsal turizm girişimciliğinde başarıyı belirleyen

temel unsurlar; yerel toplumun katılımı ve iş birliği, pazarlama ve tanıtım stratejileri, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ile sürdürülebilirlik ve çevre duyarlılığı olarak sıralanabilir.

Yerel toplumun katılımı ve iş birliği, kırsal turizm girişimciliğinin başarısında kilit rol oynar. Kırsal turizm, yerel halkın desteği ve aktif katılımı olmadan gelişemez (Wilson et al., 2001; Tosun, 2006). Yerel toplulukların turizm planlama ve karar alma süreçlerine dahil edilmesi, girişimlerin meşruiyetini ve sürdürülebilirliğini artırır (Jamal & Getz, 1995; Iorio & Corsale, 2014). Ayrıca, yerel paydaşlar arasındaki iş birliği ve ağ oluşturma, kaynakların etkin kullanımını, bilgi paylaşımını ve ortak problem çözmeyi kolaylaştırır (Cawley & Gillmor, 2008; Hjalager, 2010).

Pazarlama ve tanıtım stratejileri, kırsal turizm girişimcilerinin başarısında belirleyici bir faktördür. Etkin pazarlama, hedef kitlelere ulaşmayı, destinasyon imajını güçlendirmeyi ve rekabet avantajı sağlamayı amaçlar (Sharpley, 2002; Frochot, 2005). Kırsal turizm girişimcileri, ürün ve hizmetlerini farklılaştıran, yerel kültürü ve doğal güzellikleri ön plana çıkaran pazarlama stratejileri geliştirmelidir (Sidali et al., 2015; Haven-Tang & Jones, 2012). İnternet tabanlı pazarlama araçları ve sosyal medya platformları, kırsal turizm işletmelerinin görünürlüğünü artırma ve doğrudan satış yapma imkânı sunar (Loureiro, 2014; Phelan & Sharpley, 2012).

Hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti, kırsal turizm girişimciliğinin başarısını belirleyen bir diğer önemli faktördür. Turistlerin beklentilerini karşılayan ve aşan hizmetler sunmak, tekrar ziyaretleri ve olumlu ağızdan ağıza iletişimi teşvik eder (Albacete-Sáez et al., 2007; Loureiro, 2014). Kırsal turizm girişimcilerinin, müşteri odaklı bir hizmet anlayışı benimsemesi, personelini eğitmesi ve hizmet standartlarını yükseltmesi gerekmektedir (Komppula, 2014; Polo-Peña et al., 2012). Ayrıca, yerel kültürü ve gelenekleri yansıtan otantik deneyimler sunmak, müşteri memnuniyetini ve sadakatini artıran önemli bir unsurdur (Sims, 2009; Sidali et al., 2015).

Sürdürülebilirlik ve çevre duyarlılığı, kırsal turizm girişimciliğinin başarısı için giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Kırsal alanların doğal ve kültürel kaynaklarını korumak, turizmin uzun vadeli geleceği açısından kritiktir (Lane, 1994; Saarinen, 2006). Kırsal turizm girişimcilerinin, çevreye duyarlı uygulamaları benimsemesi, enerji ve su tasarrufu sağlaması, atık yönetimini etkinleştirmesi ve biyolojik çeşitliliği koruması gerekmektedir (Carlsen et al., 2001; Prud'homme & Raymond, 2013). Sürdürülebilir turizm ilkelerinin benimsenmesi, kırsal destinasyonların rekabet gücünü artırırken, yerel toplumun yaşam kalitesini de yükseltir (Cawley & Gillmor, 2008; Saxena et al., 2007).

Sonuç olarak, kırsal turizm girişimciliğinin başarısı, yerel toplumun katılımı ve iş birliği, pazarlama ve tanıtım stratejileri, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ile sürdürülebilirlik ve çevre duyarlılığı gibi faktörlerin bir bileşimidir. Kırsal turizm girişimcilerinin, bu faktörleri dikkate alan bütüncül bir yaklaşım benimsemeleri, rekabet avantajı elde etmelerini ve uzun vadeli

başarıya ulaşmalarını sağlayacaktır. Aynı zamanda, kamu politikalarının ve destek mekanizmalarının, kırsal turizm girişimciliğini teşvik eden ve kolaylaştıran bir çerçeve sunması da büyük önem taşımaktadır.

KIRSAL TURİZM GİRİŞİMCİLİĞİNİ DESTEKLEYEN POLİTİKALAR

Kırsal turizm girişimciliğinin gelişmesi ve başarılı olması, uygun politika ve destek mekanizmalarının varlığına bağlıdır. Hükümetler, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları, kırsal turizmin sürdürülebilir kalkınmaya katkısını artırmak için çeşitli politika araçlarını devreye sokabilir (Sharpley, 2002; Fleischer & Felsenstein, 2000). Kırsal turizm girişimciliğini destekleyen başlıca politika alanları; devlet destekleri ve teşvikler, uluslararası iş birlikleri ve projeler ile sivil toplum kuruluşlarının rolü olarak sıralanabilir.

Devlet destekleri ve teşvikler, kırsal turizm girişimciliğinin önündeki engelleri aşmada kritik bir rol oynar. Kırsal alanlardaki altyapı yatırımları, ulaşım ve iletişim ağlarının geliştirilmesi için kamu kaynaklarının tahsis edilmesi gerekmektedir (Cawley & Gillmor, 2008; Iorio & Corsale, 2010). Ayrıca, kırsal turizm girişimcilerine yönelik finansal destek programları, hibe ve düşük faizli kredi imkanları sunulmalıdır (Hjalager, 2010; Loureiro, 2014). Vergi indirimleri, danışmanlık hizmetleri ve eğitim destekleri de kırsal turizm işletmelerinin rekabet gücünü artıran önemli teşvik mekanizmalarıdır (Fleischer & Felsenstein, 2000; Jaafar et al., 2015).

Uluslararası iş birlikleri ve projeler, kırsal turizm girişimciliğinin gelişmesine katkıda bulunabilir. Bölgesel ve küresel ölçekteki turizm örgütleri, kırsal destinasyonların tanıtımını ve pazarlanmasını destekleyebilir (Sharpley, 2002; Haven-Tang & Jones, 2012). Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların kırsal kalkınma programları, kırsal turizm altyapısının iyileştirilmesine ve girişimcilerin eğitilmesine yönelik finansal kaynaklar sağlar (Cawley & Gillmor, 2008; Sidali et al., 2015). Ayrıca, uluslararası iş birlikleri, iyi uygulama örneklerinin paylaşılmasını, bilgi ve deneyim aktarımını kolaylaştırır (Saarinen, 2006; Phelan & Sharpley, 2012).

Sivil toplum kuruluşları, kırsal turizm girişimciliğini desteklemede önemli bir rol üstlenir. Yerel turizm dernekleri, kalkınma kooperatifleri ve meslek örgütleri, kırsal girişimcilerin organize olmasını, ortak hareket etmesini ve çıkarlarını savunmasını sağlar (Cawley & Gillmor, 2008; Iorio & Corsale, 2014). Sivil toplum kuruluşları, kırsal turizm politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında paydaşlar arası diyaloğu ve işbirliğini teşvik eder (Saxena et al., 2007; Tosun, 2006). Ayrıca, sürdürülebilir turizm ilkelerinin benimsenmesi, çevre bilincinin artırılması ve kültürel mirasın korunması gibi konularda farkındalık yaratır ve projeler geliştirir (Saarinen, 2006; Carlsen et al., 2001).

Sonuç olarak, kırsal turizm girişimciliğini destekleyen politikalar, devlet destekleri ve teşvikler, uluslararası işbirlikleri ve projeler ile sivil toplum kuruluşlarının katkılarını içeren çok boyutlu bir çerçeveyi gerektirir. Bu politikaların etkin bir şekilde uygulanması, kırsal turizmin yerel ekonomilere ve toplumsal refaha katkısını artırırken, doğal ve kültürel kaynakların sürdürülebilir kullanımını da sağlayacaktır. Kırsal turizm girişimcilerinin, politika yapım süreçlerine aktif katılımı ve işbirlikçi bir yaklaşım benimsemeleri, sektörün geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kırsal turizm girişimciliği, kırsal alanların ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Yerel kaynakların değerlendirilmesi, istihdam olanaklarının yaratılması ve kültürel mirasın korunması, kırsal turizmin temel faydaları arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, kırsal turizm girişimciliği, altyapı yetersizlikleri, finansman zorlukları, nitelikli işgücü eksikliği ve mevsimsellik gibi bir dizi engelle de karşı karşıyadır.

Bu çalışmanın bulguları, kırsal turizm girişimciliğinin başarısında yerel toplumun katılımı ve iş birliği, pazarlama ve tanıtım stratejileri, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ile sürdürülebilirlik ve çevre duyarlılığının kilit rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, devlet destekleri ve teşvikler, uluslararası iş birlikleri ve projeler ile sivil toplum kuruluşlarının katkıları, kırsal turizmin gelişmesini destekleyen önemli politika araçları olarak öne çıkmaktadır.

Kırsal turizm girişimciliğinin geleceği, sektörün karşı karşıya olduğu zorlukların etkin bir şekilde ele alınmasına ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin benimsenmesine bağlıdır. Kırsal alanlardaki altyapı yatırımlarının artırılması, finansal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi ve girişimcilik eğitimlerinin yaygınlaştırılması, kırsal turizmin rekabet gücünü artıracak öncelikli adımlar arasında yer almalıdır. Ayrıca, yerel toplulukların turizm planlama ve karar alma süreçlerine aktif katılımının sağlanması, paydaşlar arası iş birliğinin teşvik edilmesi ve çevresel ve kültürel değerlerin korunmasına yönelik duyarlılığın artırılması gerekmektedir.

Politika yapıcılara ve kırsal turizm girişimcilerine yönelik öneriler şu şekilde sıralanabilir:

1. Kırsal turizm altyapısının geliştirilmesi için kamu yatırımlarının artırılması ve özel sektör iş birliklerinin teşvik edilmesi.
2. Kırsal turizm girişimcilerine yönelik finansal destek programlarının çeşitlendirilmesi ve erişilebilirliğinin artırılması.
3. Kırsal turizm işletmeleri için pazarlama ve tanıtım desteğinin sağlanması, dijital platformların etkin kullanımının teşvik edilmesi.

4. Kırsal turizm girişimciliği konusunda eğitim ve öğretim programlarının geliştirilmesi, girişimcilik becerilerinin ve yenilikçiliğin desteklenmesi.
5. Yerel toplulukların turizm planlama ve yönetim süreçlerine dahil edilmesi, kırsal turizm gelirlerinin adil dağılımının sağlanması.
6. Sürdürülebilir turizm uygulamalarının benimsenmesi, çevresel ve kültürel değerlerin korunmasına yönelik duyarlılığın artırılması.
7. Uluslararası iş birliklerinin geliştirilmesi, iyi uygulama örneklerinin paylaşılması ve ortak projelerin hayata geçirilmesi.

Sonuç olarak, kırsal turizm girişimciliği, kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasında önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Bu potansiyelin gerçekleştirilmesi, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliğini, bütüncül ve uzun vadeli politikaların benimsenmesini gerektirmektedir. Kırsal turizm girişimcilerinin yenilikçi, sürdürülebilir ve toplum odaklı bir yaklaşım benimsemeleri, sektörün geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Albacete-Sáez, C. A., Fuentes-Fuentes, M. M., & Lloréns-Montes, F. J. (2007). Service quality measurement in rural accommodation. *Annals of Tourism Research*, *34*(1), 45-65.

Andriotis, K. (2005). Seasonality in Crete: Problem or a way of life? *Tourism Economics*, *11*(2), 207-224.

Anthopoulou, T. (2010). Rural women in local agrofood production: Between entrepreneurial initiatives and family strategies. A case study in Greece. *Journal of Rural Studies*, *26*(4), 394-403.

Aref, F., & Gill, S. S. (2009). Rural tourism development through rural cooperatives. *Nature and Science*, *7*(10), 68-73.

Bramwell, B. (1994). Rural tourism and sustainable rural tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, *2*(1-2), 1-6.

Carlsen, J., Getz, D., & Ali-Knight, J. (2001). The environmental attitudes and practices of family businesses in the rural tourism and hospitality sectors. *Journal of Sustainable Tourism*, *9*(4), 281-297.

Cawley, M., & Gillmor, D. A. (2008). Integrated rural tourism: Concepts and practice. *Annals of Tourism Research*, *35*(2), 316-337.

Cucculelli, M., & Goffi, G. (2016). Does sustainability enhance tourism destination competitiveness? Evidence from Italian destinations of excellence. *Journal of Cleaner Production*, *111*, 370-382.

Dolnicar, S., & Huybers, T. (2006). Identifying Tourists with Smaller Environmental Footprints. *Journal of Sustainable Tourism*, *14*(6), 483-498.

European Commission. (2000). *Towards quality rural tourism: Integrated quality management (IQM) of rural tourist destinations*. Brussels: Enterprise Directorate-General, Tourism Unit.

Fleischer, A., & Felsenstein, D. (2000). Support for rural tourism: Does it make a difference? *Annals of Tourism Research, 27*(4), 1007-1024. https://doi.org/10.1016/S0160-7383(99)00126-7

Frochot, I. (2005). A benefit segmentation of tourists in rural areas: A Scottish perspective. *Tourism Management, 26*(3), 335-346.

Gannon, A. (1994). Rural tourism as a factor in rural community economic development for economies in transition. *Journal of Sustainable Tourism, 2*(1-2), 51-60.

Garrod, B., Wornell, R., & Youell, R. (2006). Re-conceptualising rural resources as countryside capital: The case of rural tourism. *Journal of Rural Studies, 22*(1), 117-128.

Getz, D., & Carlsen, J. (2000). Characteristics and goals of family and owner-operated businesses in the rural tourism and hospitality sectors. *Tourism Management, 21*(6), 547-560.

Gössling, S., & Mattsson, S. (2002). Farm tourism in Sweden: Structure, growth and characteristics. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 2*(1), 17-30.

Goulding, P. J., Baum, T. G., & Morrison, A. J. (2005). Seasonal trading and lifestyle motivation: Experiences of small tourism businesses in Scotland. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 5(2-4), 209-238. https://doi.org/10.1300/J162v05n02_11

Haven-Tang, C., & Jones, E. (2012). Local leadership for rural tourism development: A case study of Adventa, Monmouthshire, UK. *Tourism Management Perspectives, 4*, 28-35.

Hjalager, A. M. (1996). Agricultural diversification into tourism: Evidence of a European community development programme. *Tourism Management, 17*(2), 103-111.

Hjalager, A. M. (2010). A review of innovation research in tourism. *Tourism Management, 31*(1), 1-12.

Iorio, M., & Corsale, A. (2010). Rural tourism and livelihood strategies in Romania. *Journal of Rural Studies, 26*(2), 152-162.

Iorio, M., & Corsale, A. (2014). Community-based tourism and networking: Viscri, Romania. *Journal of Sustainable Tourism, 22*(2), 234-255.

Jaafar, M., Abdul-Aziz, A. R., Maideen, S. A., & Mohd, S. Z. (2011). Entrepreneurship in the tourism industry: Issues in developing countries. *International Journal of Hospitality Management, 30*(4), 827-835.

Jaafar, M., Noor, S. M., & Rasoolimanesh, S. M. (2015). Perception of young local residents toward sustainable conservation programmes: A case study of the Lenggong world cultural heritage site. *Tourism Management, 48*, 154-163.

Jamal, T. B., & Getz, D. (1995). Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of Tourism Research, 22*(1), 186-204.

Kastenholz, E., & Almeida, A. L. (2008). Seasonality in rural tourism–the case of North Portugal. *Tourism Review, 63*(2), 5-15.

Komppula, R. (2004). Success and growth in rural tourism micro-businesses in Finland: financial or life-style objectives?. In R. Thomas (Ed.), *Small Firms in Tourism* (pp. 115-138). Elsevier.

Komppula, R. (2014). The role of individual entrepreneurs in the development of competitiveness for a rural tourism destination–A case study. *Tourism Management, 40*, 361-371.

Koutsou, S., Notta, O., Samathrakis, V., & Partalidou, M. (2009). Women's entrepreneurship and rural tourism in Greece: Private enterprises and cooperatives. *South European Society and Politics, 14*(2), 191-209.

Lane, B. (1994). What is rural tourism?. *Journal of Sustainable Tourism, 2*(1-2), 7-21.

Lane, B. (2009). Rural tourism: An overview. In T. Jamal & M. Robinson (Eds.), *The SAGE Handbook of Tourism Studies* (pp. 354-370). SAGE Publications.

Liu, A. (2006). Tourism in rural areas: Kedah, Malaysia. *Tourism Management, 27*(5), 878-889.

Lordkipanidze, M., Brezet, H., & Backman, M. (2005). The entrepreneurship factor in sustainable tourism development. *Journal of Cleaner Production, 13*(8), 787-798.

Loureiro, S. M. C. (2014). The role of the rural tourism experience economy in place attachment and behavioral intentions. *International Journal of Hospitality Management, 40*, 1-9.

MacDonald, R., & Jolliffe, L. (2003). Cultural rural tourism: Evidence from Canada. *Annals of Tourism Research, 30*(2), 307-322.

McKercher, B. (1999). A chaos approach to tourism. *Tourism Management, 20*(4), 425-434.

OECD. (1994). *Tourism strategies and rural development*. Paris: OECD.

Oppermann, M. (1996). Rural tourism in southern Germany. *Annals of Tourism Research, 23*(1), 86-102.

Phillip, S., Hunter, C., & Blackstock, K. (2010). A typology for defining agritourism. *Tourism Management, 31*(6), 754-758.

Phelan, C., & Sharpley, R. (2012). Exploring entrepreneurial skills and competencies in farm tourism. *Local Economy, 27*(2), 103-118.

Polo-Peña, A. I., Frías-Jamilena, D. M., & Rodríguez-Molina, M. Á. (2012). Marketing practices in the Spanish rural tourism sector and their contribution to business outcomes. *Entrepreneurship & Regional Development, 24*(7-8), 503-521.

Prud'homme, B., & Raymond, L. (2013). Sustainable development practices in the hospitality industry: An empirical study of their impact on customer satisfaction and intentions. *International Journal of Hospitality Management, 34*, 116-126.

Roberts, L., & Hall, D. (2001). *Rural tourism and recreation: Principles to practice.* CAB International.

Saarinen, J. (2006). Traditions of sustainability in tourism studies. Annals of *Tourism Research, 33*(4), 1121-1140.

Saxena, G., Clark, G., Oliver, T., & Ilbery, B. (2007). Conceptualizing integrated rural tourism. *Tourism Geographies, 9*(4), 347-370.

Sharpley, R. (2002). Rural tourism and the challenge of tourism diversification: the case of Cyprus. *Tourism Management, 23*(3), 233-

Sharpley, R., & Sharpley, J. (1997). *Rural tourism. An introduction.* International Thomson Business Press.

Sharpley, R., & Vass, A. (2006). Tourism, farming and diversification: An attitudinal study. *Tourism Management, 27*(5), 1040-1052.

Sidali, K. L., Kastenholz, E., & Bianchi, R. (2015). Food tourism, niche markets and products in rural tourism: Combining the intimacy model and the experience economy as a rural development strategy. *Journal of Sustainable Tourism, 23*(8-9), 1179-1197.

Sims, R. (2009). Food, place and authenticity: local food and the sustainable tourism experience. *Journal of Sustainable Tourism, 17*(3), 321-336.

Soykan, F. (2003). Kırsal turizm ve Türkiye turizmi için önemi. *Ege Coğrafya Dergisi, 12*(1), 1-11.

Tosun, C. (2006). Expected nature of community participation in tourism development. *Tourism Management, 27*(3), 493-504.

UNWTO. (2004). *Rural tourism in Europe: Experiences, development and perspectives*. Madrid: World Tourism Organization.

Wilson, S., Fesenmaier, D. R., Fesenmaier, J., & Van Es, J. C. (2001). Factors for success in rural tourism development. *Journal of Travel Research, 40*(2), 132-138.

7524 Sayılı Kanun Değişiklikleri Sonrası Özel Usulsüzlük Cezaları

Arş. Gör. Zeynep Sena ÖZAYDIN [*]
Prof. Dr. Ümit Süleyman ÜSTÜN [**]

[*] Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mali Hukuk Anabilim Dalı. E-posta: zeynep.acar@selcuk.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-3029-3062.
[**] Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mali Hukuk Anabilim Dalı. E-posta: sustun@selcuk.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-0710-3312.

ÖZET

2.8.2024 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanan 7524 sayılı Kanun ile birçok vergi kanununda değişiklik yapılmıştır. Vergi Usul Kanununda yapılan değişikliklerin bir kısmı ise özel usulsüzlüklerle ilgilidir. Yapılan düzenlemelerle özel usulsüzlük cezalarının kapsamını genişletmiş ve cezaların uygulanmasında daha sıkı düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler, vergi kaybını önlemeyi, vergiye uyumu artırmayı ve vergi sisteminin etkinliğini sağlamayı amaçlamaktadır.

Özellikle özel usulsüzlük cezaları, belge düzenleme yükümlülükleri ve elektronik belge düzenlemesi gibi konular, bu değişikliklerin temel odak noktalarını oluşturmuştur. 7524 sayılı Kanun ile, fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu gibi belgelerin düzenlenmemesi veya yanlış düzenlenmesi durumunda uygulanan cezalar artırılmıştır. Bu düzenlemeler, vergi kaybına yol açabilecek davranışları caydırmak amacıyla yapılmıştır.

Yapılan değişiklikle, elektronik belge, sistem gibi konularda da yeni düzenlemeler yapılmış, bu yükümlülüğe uymayan mükelleflere yönelik cezalar daha da ağırlaştırılmıştır. Elektronik ortamda düzenlenmesi gereken belgelerin fiziki ortamda düzenlenmesi veya düzenlenmemesi durumunda, mükelleflere ciddi cezalar uygulanacaktır. Ayrıca, vergi mükelleflerinin belge düzenlememeleri durumunda, bu durumun beş iş günü içinde vergi idaresine bildirilmesi halinde, cezanın artırılacağı da düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler, vergi sisteminin şeffaflığını artırmayı ve vergi kayıplarını en aza indirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özel Usulsüzlük, Vergi Cezaları, Vergi Usul Kanunu, Vergi Ödevi.

GİRİŞ

Vergi Hukuku, devlet ve bireyler arasında kamu hukukuna dayanan bir ilişki kurmaktadır. Vergi ilişkisinin bir tarafını vergi ödevlerini ve söz konusu ödevlere uyulmadığı takdirde uygulanacak yaptırımları belirleyen devlet oluştururken, diğer tarafı bu ilişkide pasif bir rol üstlenen, vergi ödevlerinin yükümlüsü gerçek ve tüzel kişiler oluşturur (Karakoç, 2020: 387). Söz konusu ilişkinin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için bireylerin vergi ödevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi gerekir (Kaneti, Ekmekci, Güneş, Kaşıkçı, 2022: 331). Aksi takdirde devlet, vergi ödevlerine aykırılık

dolayısıyla yaptırım uygulayacaktır. (Kaneti, Ekmekci, Güneş, Kaşıkçı, 2022: 331; Karakoç, 2020: 387).

Vergi kanunlarının ihlali sonucunda yaptırım öngörülen fiiller vergi suçları ve vergi kabahatleri şeklinde gerçekleşebilir. Vergi hukukunda hukuka aykırılığı tespit edilen fiil ve eylemler için genellikle iki farklı yaptırım sistemi öngörülmüştür. (Bozdağ, 2009: 46; Acar, 2020: 31).

Vergi suçları ve kabahatleri vergi mükellefleri veya vergilendirme işlerinde görevli olan kişilerin vergi kanunları çerçevesinde belirlenen maddi ve biçimsel yükümlülüklere uymaması sonucu ortaya çıkar (Kırbaş, 2018: 171). Bu ihlaller, vergi kaybına neden olabilir, kamu hizmetlerinin finansmanında eksikliklere yol açabilir ve kamu düzenini bozabilir (Acar, 2020: 31). Vergi suçları ve kabahatlerinden kaynaklanan yaptırımların amacı, vergi kanunlarının etkin bir şekilde uygulanabilmesi ve vergiye uyumun sağlanabilmesi için gerekli ortamı oluşturmaktır (Candan, 2004: 21).

Vergi kanunlarına aykırı hareketlerin cezalandırılması genellikle iki şekilde gerçekleşir. Bunlardan biri, idarî yaptırımlara tabi tutulmaktır. Bu şekildeki idarî yaptırımlar, vergi mevzuatının sağladığı bir disiplin mekanizması olarak görülür ve vergi ödevlerine uyumun sağlanması için önemli bir araç olarak kullanılır. (DİBK. 12.6.1980, E.1977/1, K.1980/2). İkinci durumda vergi kanunlarına aykırı hareketlerin sadece idarî yaptırımlarla yetinilmeksizin cezaî yaptırımlara tabi tutulduğu görülmektedir. Bu durumda vergi kanunlarına aykırı hareket eden mükellef veya sorumlu hürriyeti bağlayıcı cezalar ile karşı karşıya kalacaktır. (Kocahanoğlu, 1977: 161).

Vergi mükellefleri, vergilendirme sürecinde vergi kanunlarının belirttiği usul ve şekil kurallarına uygun davranmakla yükümlüdür. Bu kurallar beyanname verme, belge düzenleme, bildirimde bulunma, kayıt tutma gibi vergi işlemlerini düzenler. Usulsüzlük, vergi mevzuatında yer alan vergi ödevlerinin yerine getirilmesine ilişkin şekil ve usul hükümlerine aykırı hareket edilmesi ile ortaya çıkar (Çomaklı, Ak, 2014: 179). Bu fiillerin yaptırıma tabi tutularak vergi mevzuatında yer alan şekli yükümlülüklerin yerine getirilmesi ile vergiye doğuran olaya ve gerçeğe uygun bir biçimde vergi tarh etmesi sağlanır (Erdem, 2010: 234).

Vergi hukukunda usulsüzlükler, genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma, usulsüzlüklerin getirdiği zararın önemi ve büyüklüğüne göre yapılmıştır. Genel usulsüzlükler, vergi mevzuatına uyumda daha hafif olarak değerlendirilirken, özel usulsüzlükler ise daha ciddi ve büyük zararlara yol açan usulsüzlükler olarak kabul edilir (Karakoç, 2020: 400; Taşdelen, 2010: 15-16).

Vergi ceza hukukunda düzenlenen özel usulsüzlükler, “fatura ve benzeri belgelerin verilmemesi ve alınmaması ile diğer şekil ve usul hükümlerine uyulmaması” (VUK m. 353); “damga verginde (VUK m. 355) ve bilgi vermekten çekinenler ile 256, 257 ve mükerrer 257. madde hükmüne uymayanlara ceza” (VUK mükerrer m. 355) başlığıyla düzenlenmektedir.

Vergi Usul Kanunu'ndaki usulsüzlükler ve bunlara uygulanacak cezalar, mükelleflerin vergi yükümlülüklerine uyum sağlamalarını ve vergi sisteminin düzgün işlemesini temin etmek amacıyla büyük bir öneme sahiptir.

7524 sayılı Kanunla (Resmî Gazete, 2.8.2024, S. 32620) usulsüzlük cezalarına ilişkin önemli düzenlemeler getirmiştir. 7524 sayılı Kanun ile getirilen düzenlemelerle birlikte, özel usulsüzlük cezalarının miktarları ve uygulanma şartları daha net bir şekilde tanımlanmış ve mükellef gruplarına göre farklı seviyelerde cezalar öngörülmüştür. Özellikle, belgesel düzenlemeler, elektronik ortamda beyanname verilmesi, ödeme kaydedici cihazların kullanımı ve vergi güvenliğinin sağlanmasına yönelik yükümlülükler gibi konularda yapılan değişiklikler, vergi mükelleflerinin yükümlülüklerini daha dikkatli bir şekilde yerine getirmelerini teşvik etmeyi hedeflemektedir.

Bu kanun değişikliği, sadece mükelleflerin vergi yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda vergi kaybını engellemeyi, vergi sistemini daha şeffaf ve düzenli hale getirmeyi ve vergi suçlarının önlenmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda yapılan düzenlemeler, özellikle vergi kaybına yol açabilecek fiillerin caydırıcı cezalarla engellenmesi amacıyla önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışma, 7524 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikler kapsamında özel usulsüzlük cezalarındaki düzenlemelerin genel yapısını, içerdiği maddeleri ve bu düzenlemelerin vergi hukuku açısından taşıdığı önemi detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır.

ÖZEL USULSÜZLÜK CEZALARI

Özel usulsüzlükler, genel usulsüzlüklere göre daha ağır ihlalleri ve dolayısıyla daha ağır yaptırımları içeren fiilleri ifade eder. Bu tür fiiller, vergi mevzuatına daha ciddi şekilde aykırı hareketler olarak kabul edilir.

Vergi ceza hukukunda düzenlenen özel usulsüzlükler, “fatura ve benzeri belgelerin verilmemesi ve alınmaması ile diğer şekil ve usul hükümlerine uyulmaması” (VUK md. 353); “damga verginde (VUK md.355)

ve bilgi vermekten çekinenler ile 256, 257 ve mükerrer 257. madde hükmüne uymayanlara ceza" (VUK. Mük. Md. 355) başlığıyla düzenlenmektedir.

Özel usulsüzlük cezaları, genel usulsüzlük cezalarına kıyasla daha ağırdır ve bunlar, vergi yükümlüleri ve sorumlularının vergi kanunlarında belirtilen belge ve defterleri düzenleme, muhafaza etme, sunma veya alma yükümlülüklerine uymadıkları durumlar için öngörülmüştür. (Edizdoğan, Taş, Çelikkaya, 2007: 125). Özel usulsüzlükler vergilendirme sürecini etkileyerek doğrudan vergi güvenliğini ve sağlıklı yürütülmesini engeller. (Bayraklı, 2015: 215).

Özel usulsüzlük kabahatleri genellikle genel usulsüzlüklerden daha fazla kamu düzenini ihlal etme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle doktrinde "yakın tehlike kabahati" olarak nitelendirilmektedir. Çünkü özel usulsüzlük kabahatinin işlenmesi, vergi ziyaının oluşması için uygun bir zemin hazırlar. Ancak vergi ziyaının gerçekleşmemesi durumunda, bu kabahatten dolayı, olası bir zararın ortaya çıkma ihtimali yaptırıma tabi tutulmaktadır (Öncel, Çağan, Kumrulu, Göker: 2022: 212). Bu nedenle özel usulsüzlük fiili sırf hareket suçunu oluşturmaktadır. (Karş. Mutluer, Dayanç Kuzeyli, 2019: 176). Dolayısıyla özel usulsüzlük cezaları farklı vergi cezalarının uygulanmasına engel teşkil etmez. (Akdoğan, 2021: 131)

Özel usulsüzlükler genellikle belge ve kayıt düzenine, muhasebe standartlarına ve tek düzen muhasebe sistemine uymama eylemlerini ifade eder. Bu usulsüzlükler, vergi sisteminin doğruluğu, şeffaflığı ve sağlıklı işlemesi açısından önemlidir. Kayıtların ve belgelerin usulüne uygun olması, vergi beyanının doğru yapılmasını ve vergilendirmenin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlar. (Oktar, 2013: 351).

Usulsüzlük kabahatleri, bazen doğrudan vergi kaybına yol açmasa da vergi mükelleflerinin usul ve prosedürlere uymaması durumunda vergi kaybına neden olabilir. Bu kabahatler, vergi sisteminin işleyişini ve güvenilirliğini etkileyebilir. Dolayısıyla vergi mevzuatına uyum sağlanmaması, sadece mali anlamda değil aynı zamanda toplum düzenini ve vergi sisteminin bütünlüğünü de etkileyebilir (Budak, Benk, Püren, 2015: 101).

Vergi mükelleflerinin belge verme, defter düzeni gibi yükümlülüklerine uygun hareket etmeleri, vergi ziyaını önceden önlemeye yönelik bir tedbirdir. Bu cezalar, kabahat gerçekleşmeden önce, vergi hukukuna uygunluğu teşvik etmeye ve vergi kaybını engellemeye yönelik bir amaca hizmet eder.

Vergi Usul Kanunu (VUK) mükerrer madde 414/son maddesine göre, *"…ceza miktarları, her yıl bir önceki yıla ilişkin olarak bu Kanun uyarınca belirlenen yeniden değerleme oranında artırılmak suretiyle uygulanır. Bu*

şekilde hesaplanan maktu had ve miktarların yüzde beşini aşmayan kesirler dikkate alınmaz. Cumhurbaşkanı, bu suretle tespit edilen had ve miktarları yarısına kadar artırmaya veya indirmeye, nispi hadleri ise iki katına kadar artırmaya veya yarısına kadar indirmeye veya tekrar kanuni seviyesine getirmeye yetkilidir" hükmü yer almıştır. Bu husus kanunilik ilkesine aykırılık teşkil etmekte ve doktrin tarafından eleştirilmektedir. (Şenyüz, 2022: 178; Üstün, 2009, 179-180).

VUK'ta düzenlenen özel usulsüzlük cezaları şu başlıklar altında incelenebilir:

A. Fatura ve Benzeri Belgelerin Verilmemesi ve Alınmaması ile Diğer Şekil ve Usul Hükümlerine Uyulmaması (VUK m. 353)

Belge düzenine ilişkin Vergi Usul Kanunu'nda belirtilen şekil şartlarına uyulmaması durumunda, mükelleflere karşı uygulanacak yaptırım özel usulsüzlük cezalarıdır. Vergi Usul Kanununda belirtilen hallerin özel usulsüzlük yaptırımı ile karşılaşacağını tahdidi bir şekilde sıralamaktadır. Madde gerekçesine göre düzenlemenin amacı, vergi mükelleflerinin mevcut işlemlerindeki belge düzenine uygunluğunu sağlamak ve ileride oluşabilecek vergi kaybını önlemektir. (Öztaş, 2019: 30; Doğusoy, 2015: 58)

Türk Vergi Sisteminde belge tutma ödevi, teknolojinin hızlı gelişimiyle beraber bazı belgelerin elektronik olarak düzenlenmesinin zorunlu kılınmasına neden olmuştur. Dolayısıyla elektronik ortamda düzenlenmesi gereken belgelerin fiziki olarak düzenlenmesi de yaptırıma tabi tutulmuştur. (Erdem, 2010: 255). Düzenlenmesi zorunlu olan belgelerin, içerikleri ve düzenlenme şartları Vergi Usul Kanunu ve diğer özel kanunlarla yetki ışığında Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından belirlenmektedir. (Öztaş, 2019: 31).

Vergi Hukukunda yer alan özel usulsüzlük hallerinden ilki, **(VUK m. 353)** "Fatura ve Benzeri Belgelerin Verilmemesi ve Alınmaması ile Diğer Şekil ve Usul Hükümlerine Uyulmaması" başlığı altında düzenleme bulmuştur.

> *(1). Elektronik belge olarak düzenlenmesi gerekenler de dâhil olmak üzere, verilmesi ve alınması icabeden fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu ile serbest meslek makbuzlarının verilmemesi, alınmaması, düzenlenen bu belgelerde gerçek meblağdan farklı meblağlara yer verilmesi, bu belgelerin elektronik belge olarak düzenlenmesi gerekirken Maliye Bakanlığınca belirlenen zorunlu haller hariç olmak üzere kâğıt olarak düzenlenmesi ya da bu Kanunun 227, 231 ve 234 üncü maddelerine göre hiç düzenlenmemiş sayılması halinde; bu belgeleri düzenlemek ve almak zorunda olanların her birine, her bir belge için bir takvim yılı içinde ilk tespitte 10.000 Türk lirasından,*

sonraki tespitlerde Kanuna bağlı 2 sayılı cetvelde yer alan tutarlardan aşağı olmamak üzere bu belgelere yazılması gereken meblağın veya meblağ farkının %10'u nispetinde özel usulsüzlük cezası kesilir. ***(Ek cümleler:28/7/2024-7524/11 md.)*** *Tek tespitte aynı neviden birden fazla belgenin düzenlenmediğinin tespit edilmesi durumunda her bir belge için ayrı ayrı ceza kesilir ancak bu tespit, bu bent uyarınca kesilecek ceza uygulamasında, Kanuna bağlı 2 sayılı cetvelde yer alan tespit sayısının belirlenmesinde bir adet tespit olarak değerlendirilir. Şu kadar ki, bu bentte yer alan özel usulsüzlük cezasına tabi fiillerin, belgeleri almak zorunda olanlar tarafından, idarenin bilgisine girmeden önce belgenin düzenlenmesi gereken süreyi takip eden beş iş günü içerisinde idareye bildirilmesi durumunda, alıcı adına özel usulsüzlük cezası kesilmez. Bu bent kapsamındaki belgelerin düzenlenmediğinin belgeyi almak zorunda olanlar tarafından, idarenin bilgisine girmeden önce belgenin düzenlenmesi gereken süreyi takip eden beş iş günü içerisinde idareye bildirildiği durumlarda, belgeleri düzenlemek zorunda olanlar adına bu bentte yer alan özel usulsüzlük cezası üç kat olarak uygulanır. Bu bent kapsamındaki belgeler yerine bu Kanun kapsamında olmayan belgelerin düzenlenmesi halinde, belgeleri düzenlemek zorunda olanlar adına bu bentte yer alan özel usulsüzlük cezası iki kat olarak uygulanır. Bu bent kapsamındaki belgelerin yerine bu Kanun kapsamında olmayan belgelerin düzenlendiğinin belgeyi almak zorunda olanlar tarafından beş iş günü içerisinde idareye bildirildiği durumlarda, söz konusu belgeleri düzenleyenler adına bu bentte yer alan cezalar altı kat olarak uygulanır. Bir takvim yılı içinde her bir belge nevine ilişkin olarak tespit olunan yukarıda yazılı özel usulsüzlükler için kesilecek cezanın toplamı 10 milyon Türk lirasını geçemez.*

Bu bent uyarınca elektronik belge olarak düzenlemesi gereken fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu ile serbest meslek makbuzunun verilmemesi, alınmaması, belgede gerçek meblağlara yer verilmemesi, elektronik ortamda düzenlenmesi gereken belgelerin kâğıt olarak düzenlenmesi ve belgenin hiç düzenlenmemiş sayılması özel usulsüzlük fiili olarak sayılmıştır. Belge alınması ve verilmesi zorunluluğuna uymayanlar tespit edildiğinde artık diğerinin tespiti beklenmeksizin her ikisi için de ayrı ayrı özel usulsüzlük cezası kesilecektir (Kaşıkçı, Rençber, 2023: 670; Batı, 2023: 306). Bu fıkra uyarınca özel usulsüzlük cezası kesilebilmesi için belge almayan kişinin mükellef olması veya bu fiili kasten işlemiş olması aranmamaktadır. Belge istenmesine karşı belgenin düzenlenmediğini iddia eden taraf ispatlar. (Batı, 2023: 306)

Danıştay içtihatlarına göre birinci fıkrada yer alan fiil uyarınca özel usulsüzlük cezası kesilebilmesi için belgenin verilmediği alınmadığına ilişkin

somut bilgiler içeren tespitler yapılmalı (Danıştay 3. Daire, 20.01.2021, E. 2019/6121, K. 2021/152) ve fiil, vergi inceleme ve yoklama araç ile teknikleri ile hiçbir tereddüde yer vermeyecek şekilde somut olarak ortaya konulmalıdır. (Danıştay 4. Daire, 20.10.2020, E. 2016/10510, K. 2020/4023).

Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu'nun kararına konu olan bir olayda elektronik ortamda düzenlemesi gereken faturanın fiziki olarak düzenlendiği gerekçesiyle VUK m. 353/1 uyarınca özel usulsüzlük cezası kesilmesini, kâğıt ortamında dahi düzenlenmiş bir fatura bulunduğundan ve maddenin düzenleme amacının kayıt dışı ekonomiyi önlemek olduğundan, kanunda belirtilen fiil gerçekleşmediği yönünde görüş bildirmiştir. Ayrıca vergi ve cezaların kanuniliği ilkesi gereği, kıyas veya varsayımla ceza kesilemeyeceğini ifade eder. (Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, 7.10.202, E. 2019/1422, K. 2020/1004). Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu vergilendirme dönemi kapandıktan sonra bu bende dayanılarak özel usulsüzlük cezası kesilemeyeceği yönünde içtihat geliştirmiştir. Vergi Usul Kanununun 353. maddesinde düzenlenen özel usulsüzlük cezası, yıl içinde fatura ve benzeri belgelerin düzenlenmemesi veya alınmaması gibi şekle ve usule aykırı davranışları derhâl cezalandırarak, vergi kaybının önlenmesini amaçlamaktadır. Vergi dönemi kapandıktan sonra yapılan incelemelerle saptanan vergi kayıpları nedeniyle geriye dönük özel usulsüzlük cezası kesilmesi, bu amaca uygun değildir. Bu nedenle, vergi dönemi sonrasında tespit edilen usulsüz işlemler için özel usulsüzlük cezası uygulanması hukuka uygun bulunmamıştır. (Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, 3.07.2009, E. 2008/530, K. 2009/404); Ancak daha sonra Danıştay bu içtihadından dönmüştür ve tarh zamanaşımı süresince vergilendirme dönemi kapansa dahi özel usulsüzlük cezası kesilebileceğini öngörmüştür: "*Kanunda aranan tek kıstas ise belge düzenine uymamak nedeniyle cezayı gerektiren fiilin, bütün unsurları ile tamam olması ve bu fiilin yine vergi inceleme ve yoklama araç ve teknikleri ile hiçbir tereddüte yer vermeyecek şekilde somut olarak ortaya konulması gerekliliğidir. Bu unsurların tamamen olması halinde ceza kesilmesine engel bir hukuki durum da kalmamaktadır. Cezayı gerektiren fiilin bütün unsurları ile tamam olduğunun vergilendirme döneminden sonra yapılacak tespit ile ortaya konulmasının da bu cezanın kesilmesine bir etkisi bulunmamaktadır. Yine yukarıda değinilen ceza zaman aşımı süresi içinde bu tespitin yapılmış olması ve tespitinde ceza kesilmesi için yeterli görülmesi halinde, bu fiili işleyen mükellefler adına vergilendirme döneminden sonra da olsa ceza zaman aşımı süresi içinde ceza kesilmesi yasa gereğidir*" (Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, 21.10.2020, E. 2019/1104, K. 2020/1047).

Anayasa Mahkemesi, kanunun düzenlediği elektronik belge zorunluluğunun kamu yararına yönelik meşru bir amaca hizmet ettiğini, cezanın bu amaca ulaşma bakımından elverişli, gerekli ve orantılı olduğunu saptamıştır. Bu nedenle, ilgili düzenlemenin Anayasa'ya aykırı olmadığına ve

iptaline gerek bulunmadığına karar verilmiştir. (Anayasa Mahkemesi, 10.12.2023, E. 2020/21, K. 2020/73, R.G. 09.02.2021, S. 31390).

Maddenin devamı şu şekildedir:

(2). Elektronik belge olarak düzenlenmesi gerekenler de dâhil olmak üzere, perakende satış fişi, ödeme kaydedici cihazla verilen fiş, giriş ve yolcu taşıma bileti, sevk irsaliyesi, taşıma irsaliyesi, yolcu listesi, günlük müşteri listesi ile Maliye Bakanlığınca düzenlenme zorunluluğu getirilen belgelerin; düzenlenmediğinin, kullanılmadığının, bulundurulmadığının, düzenlenen belgelerin aslı ile örneğinde farklı meblağlara yer verildiğinin, gerçeğe aykırı olarak düzenlendiğinin veya elektronik belge olarak düzenlenmesi gerekirken Maliye Bakanlığınca belirlenen zorunlu haller hariç olmak üzere kâğıt olarak düzenlendiğinin tespiti ya da bu belgelerin bu Kanunun 227 nci maddesine göre hiç düzenlenmemiş sayılması halinde, her bir belge için bir takvim yılında ilk tespitte 10.000 Türk lirası, sonraki tespitlerde Kanuna bağlı 2 sayılı cetvelde yer alan tutarlarda özel usulsüzlük cezası kesilir. ***(Ek cümleler:28/7/2024-7524/11 md.)*** *Tek tespitte aynı neviden birden fazla belgenin düzenlenmediğinin tespit edilmesi durumunda her bir belge için ayrı ayrı ceza kesilir ancak bu tespit, bu bent uyarınca kesilecek ceza uygulamasında, Kanuna bağlı 2 sayılı cetvelde yer alan tespit sayısının belirlenmesinde bir adet tespit olarak değerlendirilir.*

Bu bent kapsamındaki belgelerin düzenlenmediğinin belge muhteviyatı işlemin muhatapları tarafından, idarenin bilgisine girmeden önce belgenin düzenlenmesi gereken süreyi takip eden beş iş günü içerisinde idareye bildirilmesi durumunda, belgeleri düzenlemek zorunda olanlar adına bu bentte yer alan özel usulsüzlük cezası ***üç kat*** *olarak uygulanır. Bu bent kapsamındaki belgeler yerine bu Kanun kapsamında olmayan belgelerin düzenlenmesi halinde, belgeleri düzenlemek zorunda olanlar adına bu bentte yer alan özel usulsüzlük cezası iki kat olarak uygulanır.*

Bu bent kapsamındaki belgelerin yerine bu Kanun kapsamında olmayan belgelerin düzenlendiğinin belge muhteviyatı işlemin muhatapları tarafından beş iş günü içerisinde idareye bildirildiği durumlarda, söz konusu belgeleri düzenleyenler adına bu bentte yer alan cezalar altı kat olarak uygulanır. Ancak, her bir belge nevine ilişkin olarak kesilecek özel usulsüzlük cezasının toplamı her bir tespit için 1 milyon Türk lirasını, bir takvim yılı içinde ise 10 milyon Türk lirasını geçemez.

Bentte geçen perakende satış fişi, ödeme kaydedici cihazla verilen fiş, giriş ve yolcu taşıma bileti, sevk irsaliyesi, taşıma irsaliyesi, yolcu listesi,

günlük müşteri listesi dışında "Maliye Bakanlığı tarafından düzenleme zorunluluğu getirilen belgeler" cümlesi ile adisyon, ambar tesellüm fişi, döviz alış satış belgesi, banka dekontu, sigorta poliçesi ve sigorta komisyon gider belgesi, işlem sonuç formu, ödünç sözleşmesi ve uygunluk belgesi kastedilmektedir. (Şenyüz, 2022: 178; Batı, 2023: 308; Erdem, 2010: 255).

Kabahatin hareket unsuru, düzenlememe, kullanmama, bulundurmama, düzenlenen belgelerin aslı ve örneğinde farklı meblağlara yer verme, gerçeğe aykırı olarak düzenleme, elektronik ortamda düzenlenmesi gereken belgeleri kâğıt olarak düzenleme, belgelerin hiç düzenlenmemiş sayılmasıdır. Bu bent uyarınca da özel usulsüzlük cezası kesilebilmesi için vergi incelemesine dayanan somut tespitlerin varlığı aranır. (Kaşıkçı, Rençber, 2023: 698).

Kabahatin hareket unsurlarını düzenleme yetkisi Hazine ve Maliye Bakanlığına bırakılmıştır. Doktrinde bu durumun Anayasa'nın 38. maddesine aykırılık teşkil ettiği ileri sürülmektedir. (Üstün, 2011: 34, 46-47; Kaşıkçı, Rençber, 2023: 203).

> *(3).* ***(Değişik:28/7/2024-7524/11 md.)*** *232 nci maddenin birinci fıkrasının 1 ila 5 numaralı bentlerinde sayılanlar dışında kalan kişilerin fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu, serbest meslek makbuzu, perakende satış fişi, ödeme kaydedici cihaz fişi ve giriş ve yolcu taşıma biletlerini almadıklarının tespit edilmesi halinde bunlara her bir belge için 5.000 Türk lirası özel usulsüzlük cezası kesilir. Ancak, bu bent uyarınca kesilecek özel usulsüzlük cezasının toplamı bir takvim yılı için 50.000 Türk lirasını geçemez.*
>
> *Şu kadar ki, bu bent kapsamındaki kişiler tarafından, idarenin bilgisine girmeden önce belgenin düzenlenmesi gereken tarihi takip eden beş iş günü içerisinde belgenin düzenlenmediğinin idareye bildirilmesi durumunda, bunlar adına özel usulsüzlük cezası kesilmez.*

Bentte yer alan "*232'nci maddenin birinci fıkrasının 1 ila 5 numaralı bentlerinde sayılanlar dışında kalan kişiler*" ile kastedilen, nihai tüketiciler, gerçek usulde vergiye tabi olmayan çiftçiler, vergiden muaf serbest meslek erbabıdır. Bu belge uyarınca özel usulsüzlük cezası kesilmesi için vergi ceza ihbarnamesi düzenlenmesi gerekmez. Ancak cezanın vergi incelemesine yetkili görevliler tarafından kesilmelidir (Batı, 2023: 308). Doktrinde bu hükmün nihai tüketiciye uygulanabilir olmadığı ifade edilir. Nihai tüketicinin fiş/fatura alma zorunluluğu kanunen düzenlenmemiş olup, yalnızca VUK'un 236. maddesi gereği serbest meslek makbuzu için açıkça belirlenmiştir; bu nedenle, fiş/fatura almadığı gerekçesiyle nihai tüketiciye ceza kesilmesi hukuki dayanak bulunmaması nedeniyle tartışmalıdır. Ayrıca mükellef olmayan nihai tüketici hakkında vergi incelemesine bağlı somut tespitler

yapılması da imkansızdır. (Doğrusöz, 2024; Batı, 2024; Kaşıkçı, Rençber, 2023: 700).

7524 sayılı kanun ile yapılan önemli değişikliklerden biri de özel usulsüzlük cezalarının artırılmasıdır. Örneğin, fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu ve serbest meslek makbuzlarının verilmemesi veya alınmaması halinde kesilecek ceza, her bir belge için ilk tespitte 10.000 TL, sonraki tespitlerde ise Kanuna bağlı 2 sayılı cetvelde yer alan tutarlardan aşağı olmamak üzere belgenin %10'u olarak belirlenmiştir.

Ayrıca, 7524 sayılı kanun ile elektronik belge düzenlemesine ilişkin hükümler de güncellenmiştir. Elektronik belge olarak düzenlenmesi gereken belgelerin fiziki olarak düzenlenmesi, özel usulsüzlük cezasına tabi tutulmuştur. Ayrıca, elektronik belge olarak düzenlenmesi gereken bir belgenin verilmemesi veya alınmaması da özel usulsüzlük cezasını gerektirmektedir.

VUK'a 7524 sayılı Kanunla eklenen **2 sayılı cetvel** şu şekildedir:

Tablo 1: VUK. Özel Usulsüzlüklerle İlgili 2 Sayılı Cetvel

	353 üncü Maddenin Birinci Fıkrasının (1) Numaralı Bendi **Ceza Miktarı (Asgari-TL)**	**353 üncü Maddenin Birinci Fıkrasının (2) Numaralı Bendi** **Ceza Miktarı (TL)**
2. Tespit	20.000	20.000
3. Tespit	30.000	30.000
4. Tespit	40.000	40.000
5. Tespit	50.000	50.000
6. ve Sonraki Tespitler	100.000	100.000

Fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu, serbest meslek makbuzu: Elektronik belge olarak düzenlenmesi gereken bu belgelerin düzenlenmediğinin, alıcı tarafından idarenin bilgisine girmeden önce beş iş günü içerisinde idareye bildirilmesi durumunda, belgeyi düzenlemekle yükümlü olan kişiye üç kat özel usulsüzlük cezası uygulanır.

Perakende satış fişi, ödeme kaydedici cihazla verilen fiş, giriş ve yolcu taşıma bileti, sevk irsaliyesi, taşıma irsaliyesi, yolcu listesi, günlük müşteri listesi ve maliye bakanlığınca düzenlenme zorunluluğu getirilen belgelerin düzenlenmediğinin belge muhteviyatı işlemin muhatapları tarafından, idarenin bilgisine girmeden önce beş iş günü içerisinde idareye bildirilmesi durumunda, belgeleri düzenlemekle yükümlü olan kişiye üç kat özel usulsüzlük cezası uygulanır.

232. Maddenin Birinci Fıkrasının 1 ila 5 Numaralı Bentlerinde Sayılanlar Dışında Kalan Kişiler (Nihai Tüketiciler, Gerçek Usulde Vergiye Tabi Olmayan Çiftçiler, Vergiden Muaf Serbest Meslek Erbabı): Bu kişilerin fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu, serbest meslek makbuzu, perakende satış fişi, ödeme kaydedici cihaz fişi ve giriş ve yolcu taşıma biletlerini almadıkları durumlarda, beş iş günü içerisinde idareye bildirimde bulunmaları halinde kendilerine ceza kesilmez.

> *(4). Günlük kasa defteri, günlük perakende satış ve hasılat defteri ile Maliye Bakanlığınca tutulma ve günü gününe kayıt edilme mecburiyeti getirilen defterlerin; işyerinde bulundurulmaması, bu defterlere yazılması gereken işlemlerin günü gününe deftere kayıt edilmemesi veya yoklama ve incelemeye yetkili olanlara istendiğinde ibraz edilmemesi halleri ile vergi kanunlarının uygulanması bakımından levha bulundurma veya asma zorunluluğu bulunan mükelleflerin bu zorunluluğa uymamaları halinde her tespit için 1.700 TL lira özel usulsüzlük cezası kesilir.*

Bentte sayılan defterlerin yoklama sırasında işyerinde bulundurulmadığı tespit edilmesi, yoklamayı gerçekleştiren görevliye ibraz edilmemesi veya bu defterlerin günü gününe tutulmadığı tespit edilmesi özel usulsüzlük cezasına tabi tutulmuştur. Ancak günlük kasa defteri ile günlük perakende satış ve hasılat defterini tasdik edilmesi ve tutulması zorunluluğu ilga edildiğinden bu maddenin söz konusu defterler için uygulama alanı kalmamıştır.

Günlük kasa, günlük, perakende satış ve hasılat defterleri ile serbest meslek kazanç defterine muameleler günü gününe kaydedilir. (VUK m. 219/c). Serbest meslek kazanç defteri günü gününe tutulmasına karşın VUK m. 353/4'te ayrıca ifade edilmediği için, doktrinde suçta ve cezada kanunilik ilkesi gereği özel usulsüzlük cezasına tabi olmaması gerektiği ifade edilir. (Özyer, 2014: 925). Maliye Bakanlığınca tutulma ve günü gününe kaydedilme mecburiyeti getirilen defterlerin bu bent kapsamına alınması da doktrinde kanunilik ilkesine aykırı olarak değerlendirilmektedir. (Kaşıkçı, Rençber, 2023: 701).

Levha bulundurmaya ilişkin düzenleme bulunmaktadır. Levha ile anlaşılması gereken vergi levhası, ödeme kaydedici cihaz levhası vb levhalardır. (Bkz. Şenyüz, 2022: 218; Batı, 2023: 308;: Kaşıkçı, Rençber, 2023: 701).

(6). Bu Kanuna göre belirlenen muhasebe standartlarına, tek düzen hesap planına ve mali tablolara ilişkin usul ve esaslar ile muhasebeye yönelik bilgisayar programlarının üretilmesine ve kullanılmasına ilişkin kural ve standartlara uymayanlara 65.000 Türk lirası özel usulsüzlük cezası kesilir.

7. Bu Kanunun 8 inci maddesinin son fıkrası uyarınca getirilen mecburiyete uymaksızın işlem yapanlara her bir işlem için 2.000 TL lira özel usulsüzlük cezası kesilir.

VUK'un 175. maddesine göre mükellefler, bu bölümde belirlenen amaç ve ilkelere uymak koşuluyla, defter ve muhasebelerini işlerinin yapısına göre istedikleri şekilde düzenleyebilirler. Bu hüküm gereğince mükellefe özel usulsüzlük cezası kesilebilmesi için mükellefin mali tablolarla ilgili usul ve esaslara uymadığı hukuken geçerli bir tespitle sabit olmalı, beyanname eki tabloların hangi yönden standarda uygun olmadığı açık bir şekilde ortaya konmalıdır. (Özyer, 2014: 927).

Vergi kimlik numarası kullanma mecburiyeti getirilen mükelleflerin bu yükümlülüğe uymaması usulsüzlük yaptırımına tabiidir. Kanunilik ilkesi gereği vergi kimlik numarası kullanma mecburiyetine aykırı bir şekilde işlem yapanlara özel usulsüzlük cezası kesilir. (Erdem, 2010: 290).

(8). (Değişik birinci cümle:14/10/2021-7338/40 md.) Belge basımı ile ilgili bildirim görevini belirlenen sürede yerine getirmeyen ya da bildirimi eksik veya hatalı yapan matbaa işletmecilerine 6.600 Türk lirası özel usulsüzlük cezası kesilir. Bildirim görevinin belirlenen sürede yerine getirilmemesi durumu ile bildirimin eksik veya hatalı yapılması durumunda kesilmesi gereken özel usulsüzlük cezası, bildirimin belirlenen sürenin sonundan başlayarak 30 gün içinde yapılması ya da eksik veya hatalı yapılan bildirimin aynı süre içerisinde tamamlanması veya düzeltilmesi durumunda 1/2 oranında uygulanır. Ancak, bu bent uyarınca kesilecek özel usulsüzlük cezasının toplamı bir takvim yılı içinde 1.300.000 TL'yi aşamaz.

Bent uyarınca Hazine ve Maliye Bakanlığı ile anlaşmalı olan matbaalar bildirim yükümlülüklerini zamanında yerine getirmezlerse özel usulsüzlük cezasına tabi olurlar. (Batı, 2023: 312). Yalnızca Hazine ve Maliye Bakanlığı ile anlaşmalı olan matbaalar VUK kapsamında olan belgeleri basabilir veya bu belgelerin noterden onaylatılması gerekmektedir. Madde kapsamında özgü

fail düzenlemesi ihtiva etmektedir. Buna göre yalnızca Hazine ve Maliye Bakanlığınca yetkilendirilen matbaalar bu fiili işleyebilir. Kabahat teşkil eden fiiller ise bildirim ödevinin yerine getirilmemesi veya eksik ya da hatalı yerine getirilmesidir (Kaşıkçı, Rençber, 2023: 707).

> *9. 4358 sayılı Kanun uyarınca işlemlerinde vergi kimlik numarası kullanma zorunluluğu getirilen kurum ve kuruluşlardan yaptıkları işlemlere ilişkin bildirimleri Maliye Bakanlığının belirleyeceği standartlarda, araçlarla (yazı, manyetik ortam, disket, mikrofilm, mikro fiş gibi) ve zamanlarda yerine getirmeyenler hakkında 8.700 Türk lirası özel usulsüzlük cezası kesilir. Ceza kesilenler, ödedikleri ceza için fiilleri ile ceza kesilmesine neden olan kişilere rücu edebilirler.*

4358 sayılı Kanunun 2. maddesi uyarınca, kamu idare ve müessesleri ile diğer gerçek ve tüzel kişiler Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından belirlenecek diğer işlemlerin yapılması sırasında bu işlemlere muhatap ve taraf olan kişilerin vergi kimlik numarasını tespit etmek ve bu işlemlere ilişkin belge, hesap ve kayıtlarda muhatabın vergi kimlik numarasına yer vermek zorundadır. Bu yükümlülüğe tabi kurum ve kişilerden yazı, manyetik ortam, disket, mikrofilm, mikro fiş gibi araçlarla bilgi istendiğinde ise bilgi vermekle yükümlüdür. Bu yükümlülüğe uymayanlar için özel usulsüzlük cezası öngörülmüştür. (Batı, 2023: 312).

> *(10). Bu Kanununun 127 nci maddesinin (d) bendi uyarınca Maliye Bakanlığının özel işaretli görevlisinin ikazına rağmen durmayan aracın sahibi adına 6.600 Türk lirası özel usulsüzlük cezası kesilir.*

VUK madde 127/1 uyarınca yoklama memurları, Bakanlıkça belirlenen özel işaretle nakil vasıtalarını durdurabilir, araçta bulundurulması gereken belgeleri (taşıt pulu, yolcu listesi, fatura, sevk irsaliyesi, yolcu bileti, taşıma irsaliyesi) inceleyebilir ve taşınan yolcu ile malların miktar ve niteliklerini ölçerek, tartarak veya sayarak tespit edebilirler. (Kaşıkçı, Rençber, 2023: 708). Hazine ve Maliye Bakanlığının özel işaretli görevlisinin ikazına rağmen aracın durmaması halinde araç sahibi özel usulsüzlük cezasına tabiidir. Özel usulsüzlük cezası kesilebilmesi için dur ihtarı yapan görevlinin özel işaretli olması ve dur ikazının muhatabı tarafından görülmesi ve algılanması gerekir. Aracın sahibi ödediği usulsüzlük cezasını sürücüye rücu edebilir. Bu bent uyarınca özel usulsüzlük cezası kesilmesi vergi zıyaı cezası kesilmesine engel değildir. (Batı, 2023: 314).

> *11. (Ek:14/10/2021-7338/40 md.) Bu Kanunun mükerrer 227 nci maddesi uyarınca tasdik kapsamına alınan konularda yeminli mali müşavir tasdik raporunun aynı maddenin üçüncü fıkrasının birinci cümlesinde belirtilen sürede ibraz edilmemesi durumunda, tasdik raporu ibraz şartı getirilen mükellef adına 230.000 Türk lirasından az*

ve 2.300.000 Türk lirasından fazla olmamak üzere, yararlanılması tasdik raporunun ibrazı şartına bağlanan tutarın %5'i nispetinde özel usulsüzlük cezası kesilir.

B. Damga Vergisinde Özel Usulsüzlük Cezası (VUK m. 355)

Vergi Usul Kanunu'nun 355. maddesi, damga vergisi ile ilgili özel usulsüzlük cezalarını düzenler. Bu maddeye göre, damga vergisi ödenmemiş veya eksik ödenmiş belgeleri tasdik eden veya örneklerini veren noterler, vergi ve cezası tahsil edilmeden bu işlemi gerçekleştirdikleri takdirde özel bir usulsüzlük cezasına tabii olurlar. Bu durumda, noterler her bir kâğıt için tahsil edilmemiş damga vergisine ilişkin olarak özel bir usulsüzlük cezasıyla cezalandırılırlar. Maktu vergilerde bu ceza oranı %50, nispi vergilerde ise %10'dur. Yani noter, her bir belgenin damga vergisi ödemesini kontrol etmek ve bu vergiyi tahsil etmekle yükümlüdür. Tasdik işlemi öncesinde, ilgili belgenin damga vergisine tabi olup olmadığını ve bu verginin ödenip ödenmediğini kontrol etmek noterin sorumluluğundadır. (Üstün, 2017: 110-112; Karakoç, 2020: 430)

C. Elektronik Ortamda Bildirim ve Form Verilmemesi Mecburiyetine Uyulmaması Halinde Özel Usulsüzlük Cezası (VUK mük. m. 355)

Özel usulsüzlük düzenlemesi, vergi süreçlerinin etkin ve sorunsuz işleyebilmesi için belirli şartlara uymaya teşvik etmek amacıyla getirilmiştir. Vergi dairesi, vergi mükelleflerini izler ve vergilendirme sürecinin doğru işlemesi için gereken adımları atar. Bu süreçte mükelleflerin de vergi kanunları tarafından belirlenen şekil şartlarına uymaları beklenir.

Mükellefler, vergi kanunlarının öngördüğü belge düzenleme, kayıt tutma ve beyanda bulunma gibi yükümlülüklere uymakla yükümlüdür. Vergi dairesinin yürüttüğü vergi incelemesi, yoklama, arama ve bilgi talep edilmesi süreçlerine paralel olarak, mükellefler de kendi işlemlerini doğru, eksiksiz ve kanuna uygun bir şekilde düzenlemelidir. Bu şekilde, vergilendirme sürecinin daha şeffaf, düzenli ve sorunsuz işlemesi sağlanabilir. Dolayısıyla, vergi dairesinin re'sen inceleme ve denetimlerinin yanı sıra mükelleflerin de işlemlerini kanuni şartlara uygun şekilde yapmaları, vergi süreçlerinin sağlıklı işlemesine katkıda bulunur. Bu da vergi sisteminin güvenilirliğini ve adil bir şekilde işlemesini temin eder. Bu beklenti doğrultusunda birtakım belgelerin ibrazı zorunlu kılınmıştır. (Taşdelen, 2010: 192; Bkz. Başaran Yavaşlar, 2006: 160).

VUK Mükerrer 355. Madde: *Bu Kanunun 86,148,149,150, mükerrer 242, 256 ve 257 nci maddelerinde yer alan zorunluluklar ile mükerrer 257 nci maddesi ve Gelir Vergisi Kanununun 98/A maddesi uyarınca*

getirilen zorunluluklara uymayan (Kamu idare ve müesseselerinde bilgi verme görevini yerine getirmeyen yöneticiler dahil);

1. Birinci sınıf tüccarlar ile serbest meslek erbabı hakkında 20.000 Türk Lirası, 2. İkinci sınıf tüccarlar, defter tutan çiftçiler ile kazancı basit usulde tespit edilenler hakkında 10.000 Türk lirası,

3. Yukarıdaki bentlerde yazılı bulunanlar dışında kalanlar hakkında 5.000 TL Türk lirası, Özel usulsüzlük cezası kesilir.

VUK m. 107/A maddesi uyarınca elektronik ortamda tebliğ hükümlerine uymayanlar için ise

1-) Birinci sınıf tüccarlar ile serbest meslek erbabı hakkında 6.900 Türk lirası,

2-) İkinci sınıf tüccarlar, defter tutan çiftçiler ile kazancı basit usulde tespit edilenler hakkında 3.400 Türk lirası,

3-) Yukarıdaki bentlerde yazılı bulunanlar dışında kalanlar hakkında 1.800 Türk lirası özel usulsüzlük cezası kesilir.

Mükerrer 355. maddede yer alan zorunluluklara uymayanlar hakkında özel usulsüzlük cezası kesilebilmesi için, bilgi ve ibraz ödevinin yerine getirilmesi ile ilgili olarak yapılan tebliğlerde bilgi ve ibraz ödevini gerçekleştirmeye elverişli süre tayin edilmiş olmalı, tayin edilen sürede bilgi ve ibraz ödevleri yerine getirilmemiş olmalı ve ilgili tebligatta bilgi ve ibraz yükümlülüğü yerine getirilmediği takdirde özel usulsüzlük cezası kesileceği muhataba bildirilmelidir. Ancak bilgi ve ibraz ödevine ilişkin usul ve esasların Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından düzenlendiği durumlarda ilgililere düzenleyici işlemler ile duyurulduğu takdirde özel usulsüzlük cezası kesilebilmesi için ayrıca tebligat yapılmasına gerek yoktur.

Özel usulsüzlük cezası kesildikten sonra, yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere yeniden bir süre verilerek bu yükümlülüklerin tamamlanması tebliğ edilir. Ancak, bu ek süre içinde de yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda, daha önce kesilmiş olan özel usulsüzlük cezaları **bir kat artırılarak** uygulanır.

(*Ek cümle:1/7/2022-7417/28 md.*) ***(Değişik cümle:28/7/2024-7524/13 md.)*** *Mükerrer 257 nci maddenin birinci fıkrasının (7) numaralı bendi ile getirilen zorunluluklara uymayanlar ile aynı bent kapsamında bildirilmesi gereken alım, satım, kiralama, ilan ve reklama ilişkin bilgileri bildirmeyen, eksik veya yanıltıcı bildirimde bulunanlara, bildirilmeyen, eksik veya yanıltıcı bildirilen her bir alım, satım, kiralama, ilan ve reklama konu mal ve hizmete ilişkin bilgi ve diğer*

yükümlülükler için (1), (2) ve (3) numaralı bentler uyarınca özel usulsüzlük cezası kesilir, bu şekilde kesilen özel usulsüzlük cezası her bir bildirim için 10 milyon Türk lirasından fazla olamaz.

Elektronik ticaret ve dijital ortamda gerçekleştirilen alım, satım, kiralama, ilan ve reklam gibi ticari faaliyetlerde vergi güvenliğinin sağlanması amacıyla, gerçek ve tüzel kişi hizmet sağlayıcılar, elektronik ticaret hizmet sağlayıcılar, aracı hizmet sağlayıcılar, erişim sağlayıcılar, içerik sağlayıcılar, yer sağlayıcılar ve sosyal ağ sağlayıcılara bildirim verme yükümlülüğü getirilmiştir. Gelir İdaresi Başkanlığı, bu bildirimlerin içerik, format, standart, verilme süresi ve yöntemlerini belirleme yetkisine sahiptir. Ayrıca, bildirimin kapsamını iş hacmi, sektör, mükellef grupları, alış-satış tutarı gibi kriterler üzerinden düzenleyebilir. Başkalarına ait ticari faaliyetlere ilişkin bilgilerin aracı hizmet sağlayıcılar ve diğer sağlayıcılar tarafından alınmasını ve muhafaza edilmesini zorunlu kılabilir. Bildirim yükümlülüklerini yerine getirmeyen, eksik ya da yanıltıcı bildirimde bulunanlara, her bir alım, satım, kiralama, ilan ve reklama konu işlem için özel usulsüzlük cezası uygulanır. Ancak, bir bildirim için kesilebilecek toplam ceza 10 milyon TL'yi aşamaz. Bu düzenleme, elektronik ortamda ticari işlemlerin denetimini güçlendirmeyi ve vergi güvenliğini artırmayı amaçlamaktadır.

Mükerrer 257 nci maddenin birinci fıkrasının (8) ve (10) numaralı bentleri uyarınca getirilen zorunluluklara uymayanlara, (1) numaralı bentte yer alan tutarın 10 katından az ve 10 milyon Türk lirasından fazla olmamak üzere, bir önceki hesap dönemine ait brüt satışlar toplamının binde 3'ü tutarında özel usulsüzlük cezası kesilir.

5015 sayılı Petrol Piyasası Kanunu, 5307 sayılı Sıvılaştırılmış Petrol Gazları Kanunu ve Elektrik Piyasası Kanunu kapsamında lisansa tabi faaliyetlerde bulunanlar ile bandrol, pul, barkod gibi özel etiket ve işaret kullanma zorunluluğu olan ürünleri imal veya ithal edenlere teminat şartı getirilmektedir. Yeni başlayan mükellefler için 44 milyon TL'ye kadar, faaliyeti devam eden mükellefler için 440 milyon TL'ye kadar veya brüt satış toplamının %1'ine kadar teminat alınabilir. Ayrıca, bandrol ve benzeri etiketlerin verilmesinden önce, bu ürünlerden doğacak ÖTV ve KDV toplamı kadar teminat talep edilebilir.

Gelir İdaresi Başkanlığı, teminat miktarını, verilme zamanını ve iadesini mükelleflerin faaliyet alanı, iş hacmi, öz sermaye büyüklüğü, çalışan sayısı gibi kriterlere göre belirleyebilir. Ayrıca, bu tutarları sıfıra indirebilir veya iki katına çıkarabilir.

Motorlu araç ticareti yapan mükelleflerden de Özel Tüketim Vergisi Kanunu kapsamında doğacak vergilerin tahsil güvenliğini sağlamak amacıyla 30 milyon 100 milyon TL'ye kadar teminat alınabilir. Bu teminatlar da

mükellefin durumu ve özelliklerine göre farklılaştırılabilir veya artırılıp azaltılabilir.

Mükerrer 257. madde kapsamında getirilen zorunluluklara uymayanlara, kesilecek özel usulsüzlük cezası bir önceki hesap dönemine ait brüt satışların binde 3'ü kadar olup, bu ceza (1. bentteki cezanın) 10 katından az ve 10 milyon TL'den fazla olamaz.

152/A maddesi veya mükerrer 257 nci maddenin birinci fıkrasının (9) numaralı bendi ile getirilen zorunluluklara uymayanlara (1) numaralı bentte yer alan özel usulsüzlük cezasının 3 katı uygulanır.

Tüzel kişiler ve tüzel kişiliği olmayan teşekküllerin gerçek faydalanıcılarının (nihai sahiplerinin) tespit edilmesi amacıyla, Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı'na geniş yetkiler verilmiştir. Gerçek faydalanıcı kapsamını belirlemek, bu kişilerin bildirilmesini zorunlu kılmak ve bu bildirimin içerik, format, standart, verilme süresi ve yöntemlerini düzenlemek gibi yetkiler bu kapsamda bulunmaktadır. Ayrıca, bu bilgilere ilişkin elektronik ortamda muhafaza ve ibraz yükümlülüğü getirilebilir.

Maliye Bakanlığı ve vergi inceleme yetkilileri, uluslararası anlaşmalardaki bilgi değişimi hükümleri çerçevesinde, yalnızca Türkiye'deki mükellefiyet durumlarıyla sınırlı kalmaksızın bilgi toplayabilir. Bu düzenlemelere (152/A maddesi veya Mükerrer 257'nin birinci fıkrasının 9. bendi) uymayanlara, kesilecek özel usulsüzlük cezası, belirlenen standart cezanın 3 katı olarak uygulanır.

1. Tahsilat ve Ödemelerin Banka veya Benzeri Finans Kuruluşlarca Yapmayanlara Özel Usulsüzlük Cezaları

VUK mükerrer madde 257'ye göre Hazine ve Maliye Bakanlığı "Mükelleflere ve mükellef olmayanlara, muameleleri ile ilgili tahsilat ve ödemelerini banka, benzeri finans kurumları veya posta idarelerince düzenlenen belgelerle tevsik etmeleri zorunluluğunu getirmeye ve bu zorunluluğun kapsamını ve uygulamaya ilişkin usul ve esaslarını belirlemeye" yetkili kılınmıştır. Hazine ve Maliye Bakanlığı bu yetkisini kullanmış ve 30.000 Türk lirasını aşan tahsilat ve ödemelerin banka, benzeri finans kurumları veya posta idarelerince düzenlenen belgelerle tevsik etme zorunluluğu öngörmüştür. (Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No: 459)'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (Sıra No: 575), R.G. 30.11.2024, S. 32738).

"Tahsilat ve ödemelerini banka, benzeri finans kurumları veya posta idarelerince düzenlenen belgelerle tevsik etme zorunluluğuna uymayanların her birine, her bir işlem için bu maddeye göre uygulanan cezalardan az

olmamak üzere işleme konu tutarın % 10'u nispetinde özel usulsüzlük cezası kesilir. Bu şekilde ceza kesilenler hakkında üçüncü fıkra hükmü uygulanmaz. Ancak, bu fıkra uyarınca bir takvim yılı içinde kesilecek özel usulsüzlük cezasının toplamı 20 milyon Türk lirasını geçemez. (Ek cümle:28/7/2024-7524/13 md.) Tevsik zorunluluğuna aykırı bir şekilde ödeme yapanların, durumu ödemeyi takip eden beş iş günü içerisinde kendiliğinden idareye bildirmesi halinde, ödemede bulunan adına bu fıkra uyarınca özel usulsüzlük cezası kesilmez".

2. Elektronik Ortamda Beyanname Verilmemesi Durumunda Özel Usulsüzlük Cezaları

VUK m. 257 uyarınca elektronik ortamda beyanname verilmesi zorunluluğu öngörülen hallerde bu zorunluluğun gereklerinin yerine getirilmemesi özel usulsüzlük cezasına tabiidir. (Batı, 2023: 317).

Elektronik ortamda beyanname verilmesi zorunluluğu öngörülen beyannameler ise şu şekilde sıralanabilir: Gelir Vergisi Beyannamesi, Kurumlar Vergisi Beyannamesi, Geçici Gelir Vergisi Beyannamesi, Muhtasar Beyanname, Özel Tüketim Vergisi Beyannamesi, Özel İletişim Vergisi Beyannamesi, Şans Oyunları Vergisi Beyannamesi ve İstanbul Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığına bağlı mükelleflerin tüm beyannameleridir (Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No: 367), R.G. 01.02.2007, S. 26421).

Elektronik ortamda verilmesi gereken bir beyanname, kanuni süresinde verilmezse özel usulsüzlük cezası uygulanır. Ancak, beyannamenin yasal süresinin bitiminden sonraki 30 gün içinde elektronik ortamda verilmesi durumunda ceza, normal tutarın 1/10'u oranında uygulanır. Bu 30 günlük sürenin dolmasından itibaren takip eden 30 gün içinde verilmesi halinde ise ceza, normal tutarın 1/5'i oranında uygulanır (VUK mükerrer m. 355/9).

3. Gerçek Faydalanıcı Bildirimine İlişkin Özel Usulsüzlük Cezaları

VUK'un mükerrer 257/1. maddesinin 9. bendinde "*Tüzel kişiler ve tüzel kişiliği olmayan teşekküllerin gerçek faydalanıcı bilgisinin güncel, tam ve doğru bir şekilde tespit edilebilmesi için gerçek faydalanıcının kapsamını belirlemeye, ...*" Hazine ve Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır. Suç Gelirlerinin Aklanmasının ve Terörün Finansmanının Önlenmesine Dair Tedbirler Hakkında Yönetmelikte (Bakanlar Kurulu Kararı, No. 2007/13012, T. 10.12.2007, R.G. 09.01.2008, S. 26751) ve 529 sayılı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliğinde "gerçek faydalanıcı" kavramı tanımlanmıştır.

SGATFÖDY m. 3: Gerçek *faydalanıcı: Yükümlü nezdinde işlem gerçekleştiren gerçek kişileri, adına işlem yapılan gerçek kişi, tüzel kişi veya*

tüzel kişiliği olmayan teşekkülleri nihai olarak kontrolünde bulunduran ya da bunlar üzerinde nihai nüfuz sahibi olan gerçek kişi veya kişileri…ifade eder.

VUK Genel Tebliğ m. 2/1-a*: Gerçek faydalanıcı: Tüzel kişi veya tüzel kişiliği olmayan teşekkülleri nihai olarak kontrolünde bulunduran ya da bunlar üzerinde nihai nüfuz sahibi olan gerçek kişi veya kişileri…ifade eder.*

Gerçek faydalanıcı, hukuki düzenlemelerde bir işlemin ya da teşebbüsün arkasında yer alan ve bu işlem veya teşebbüsten nihai olarak fayda sağlayan gerçek kişi olarak tanımlanmıştır. Bu kavram, özellikle tüzel kişiler ve tüzel kişiliği olmayan teşekküller açısından önem taşır. Gerçek faydalanıcı, tüzel kişiyi veya tüzel kişiliği olmayan teşekkülleri nihai olarak kontrol eden, karar alma yetkisini elinde bulunduran ya da üzerinde son nüfuz sahibi olan kişiyi ifade eder. Ayrıca, işlem sırasında adına hareket edilen kişi de gerçek faydalanıcı kapsamında değerlendirilebilir. Suç gelirlerinin aklanmasının önlenmesi ve finansal şeffaflığın sağlanması amacıyla kullanılan bu kavram, tüzel kişiliklerin veya görünürdeki sahiplerin arkasında yer alan ve gerçek faydayı sağlayan kişilerin tespit edilmesi için hayati bir role sahiptir. Örneğin, bir şirketin görünürdeki sahiplerinden farklı olarak, nihai karar alma yetkisine sahip hissedarlar ya da yöneticiler gerçek faydalanıcı olarak kabul edilir.

Gerçek faydalanıcı kavramı kapsamına giren kimseler, kurumlar vergisi mükellefleri, kollektif şirkette temsile yetkili kişi veya ortak, adi ortaklıkta en yüksek paya sahip olan kimse, bankalar, finans kuruluşları, ödeme ve elektronik para kuruluşları, sigorta şirketleri, sermaye piyasası kurumları, kıymetli maden ve taş ticareti yapanlar, taşınmaz ve araç alım satımıyla uğraşanlar, bağımsız denetim kuruluşları, kripto varlık hizmet sağlayıcılar ve tasarruf finansman şirketleri gibi Suç Gelirlerinin Aklanmasının ve Terörün Finansmanının Önlenmesine Dair Tedbirler Hakkında Yönetmelikte yükümlü sayılanlardan oluşmaktadır.

Gerçek faydalanıcı bilgisi bildirimine ilişkin olarak, kurumlar vergisi mükellefleri, geçici vergi ve yıllık kurumlar vergisi beyannameleri ekinde gerçek faydalanıcı bilgilerini elektronik ortamda bildirmek zorundadır. Diğer mükellefler ve kişiler ise her yıl Ağustos ayı sonuna kadar "Gerçek Faydalanıcıya İlişkin Bildirim Formu"nu İnternet Vergi Dairesi üzerinden doldurarak göndermekle yükümlüdür. Yeni mükellefiyet tesis edilmesi veya daha önce bildirilen bilgilerde değişiklik olması durumunda, bu değişikliklerin gerçekleşmesini takip eden bir ay içinde bildirim yapılması gerekmektedir. Bildirimler yalnızca elektronik ortamda yapılabilir, kâğıt ortamda gönderimler kabul edilmez ve bildirimin geçerli sayılması için sistem üzerinden onaylanması şarttır. Gerçek faydalanıcı bilgileri arasında, ad, soyad, vatandaşlık, kimlik numarası, adres, varsa telefon, e-posta bilgileri ve faydalanıcılık sebebi yer almalıdır. Eksik ya da hatalı bildirimin düzeltilmesi de elektronik ortamda yapılmalıdır. Bildirimi yapmayan, eksik veya yanıltıcı

bildirimde bulunanlar hakkında Vergi Usul Kanunu'nun ceza hükümleri uygulanır. Ayrıca, bildirilen bilgilerin 5 yıl süreyle muhafazası zorunludur. (529 sıra No.lu Genel Tebliğ m. 6,7,8).

VUK mükerrer madde 257/1-9 uyarınca öngörülen yükümlülükleri yerine getirmeyenler hakkında VUK mükerrer madde 355/1 uyarınca kesilecek maktu cezalar üç kat olarak uygulanır.

4. Kendi Mükellefiyeti Adına Kayıtlı Olmayan Ödeme Sistemleri veya Cihazların Kullanılması Durumunda Özel Usulsüzlük Cezaları

7254 Sayılı Kanunun 13-c maddesiyle, mal teslimi ve hizmet ifalarına ilişkin tahsilat ve ödemelere yönelik Vergi Usul Kanunu'nun mükerrer 355. maddesindeki özel usulsüzlük cezalarını düzenleyen hükümlere, 4. fıkradan sonra gelmek üzere aşağıdaki fıkralar eklenmiştir:

5. Mal teslimi veya hizmet ifalarına ilişkin tahsilatların, banka ve benzeri finans kurumları, ödeme kuruluşları veya Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketi aracılığıyla başkalarının adı ve/veya hesabı kullanılarak yapılması durumunda, her bir işlem için bu maddeye göre uygulanan cezalardan az olmamak üzere işleme konu tutarın % 10'u nispetinde, mal teslimi veya hizmet ifasını yapanlar ile adına ve/veya hesabına ödeme yapılanlara ayrı ayrı özel usulsüzlük cezası kesilir. Bu şekilde ceza kesilen mükellefler hakkında üçüncü fıkra hükmü uygulanmaz. Ancak, bu fıkra uyarınca bir takvim yılı içinde kesilecek özel usulsüzlük cezasının toplamı 20 milyon Türk lirasını geçemez.

6. 23/2/2006 tarihli ve 5464 sayılı Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunu uyarınca izin verilen durumlar hariç olmak üzere kredi kartı, banka kartı, ön ödemeli kart, karekod, elektronik cüzdan ve benzeri ödeme araçları kullanılmak suretiyle gerçekleştirilen tahsilatların, kendi mükellefiyeti adına kayıtlı olmayan ödeme sistemleri veya cihazları aracılığıyla yapılması durumunda, tahsilatı yapan mükelleflere ve kendi adına kayıtlı olan bu sistemleri veya cihazları kullandıranlara ayrı ayrı her bir işlem için bu maddeye göre tatbik olunan özel usulsüzlük cezasının üç katı uygulanır. Şu kadar ki, bu fıkra uyarınca bir takvim yılı içinde kesilecek özel usulsüzlük cezasının toplamı 20 milyon Türk lirasını geçemez."

Vergi Usul Kanunu'nun mükerrer 355. maddesine eklenen yeni düzenlemeler, mal teslimi ve hizmet ifalarına ilişkin tahsilat ve ödemelerdeki usulsüzlüklerin önlenmesi ve ödeme işlemlerinin daha şeffaf hale getirilmesi amacı taşımaktadır. Buna göre, başkalarının adına veya hesabına yapılan tahsilatlar, banka, finans kurumu, ödeme kuruluşu veya PTT gibi aracılar

kullanılarak gerçekleştirilirse, işleme konu tutarın %10'u oranında özel usulsüzlük cezası uygulanacaktır. Bu ceza hem tahsilatı yapanlara hem de adına tahsilat yapılanlara ayrı ayrı kesilecektir. Ancak bu fıkra kapsamında bir takvim yılı içinde kesilecek toplam ceza tutarı 20 milyon TL'yi geçemeyecektir. Ayrıca, bu tür işlemlerde üçüncü fıkradaki ceza hükümleri uygulanmayacaktır.

Düzenlemenin bir diğer maddesi, kredi kartı, banka kartı, ön ödemeli kart, elektronik cüzdan, karekod gibi ödeme araçlarıyla yapılan tahsilatların mükellefin kendi adına kayıtlı olmayan ödeme sistemleri veya cihazları üzerinden yapılmasını kapsamaktadır. Bu durumda, tahsilatı gerçekleştiren mükellef ile kendi adına kayıtlı olmayan sistem veya cihazı kullandıranlara ayrı ayrı özel usulsüzlük cezasının üç katı uygulanacaktır. Yine bu fıkra kapsamında da bir takvim yılında kesilecek toplam ceza tutarı 20 milyon TL ile sınırlandırılmıştır.

Bu düzenleme, özellikle kayıt dışı veya başkasının adına yapılan ödeme işlemlerini engellemeyi, vergi kaybını önlemeyi ve mükelleflerin ödeme sistemlerindeki yasal yükümlülüklere uyumunu artırmayı hedeflemektedir.

5. VUK madde 153/A uyarınca Teminat Yükümlülüğünün Gereklerinin Yerine Getirilmemesi Halinde Özel Usulsüzlük Cezası

7524 sayılı Kanunla getirilen değişikliklerden biri de Vergi Usul Kanunu'nun 153/A maddesine göre süresi içinde verilmesi veya tamamlanması gereken teminatın verilmemesi ya da eksik bırakılması durumunda, eksik veya verilmemiş teminat tutarı kadar özel usulsüzlük cezası kesilmesidir.

Vergi sisteminde güvenilirlik ve şeffaflık, ekonomik düzenin temel taşlarıdır. Ancak, sahte belge düzenleme gibi hileli faaliyetler, vergi sisteminin bütünlüğünü zedeleyen önemli sorunlardan biridir. Bu tür faaliyetlerle mücadele etmek amacıyla, vergi mevzuatında, sahte belge düzenleyen mükelleflerin tespit edilmesi, sorumlu tutulması ve yeniden mükellefiyet tesis edebilmeleri için sıkı düzenlemeler getirilmiştir. Teminat mekanizması, caydırıcı etkisiyle sahte belge düzenleme fiillerini azaltmayı amaçlarken, sorumluluk kapsamının genişliği, bu tür faaliyetlerin dolaylı yoldan desteklenmesini de önlemektedir. Ayrıca, meslek mensuplarına yönelik yaptırımlar ve şeffaflık politikaları, vergi sistemine olan güveni artırmayı hedefler. Bu düzenlemeler, ekonomik adaleti sağlamak ve haksız rekabeti önlemek için kritik bir öneme sahiptir.

Vergi incelemeleri sonucunda, ticari, zirai ya da mesleki başka bir faaliyeti olmadığı halde yalnızca sahte belge düzenlemek amacıyla

mükellefiyet tesis ettirdiği tespit edilen kişiler, işi bırakmış kabul edilerek mükellefiyet kayıtları terkin edilir. Bu kişilerin vergi sistemine geri dönmeleri, belirli koşulları yerine getirmelerine bağlıdır. Bu koşullar arasında işe başlama bildirimi yapılması, tüm geçmiş vergi borçlarının ödenmesi ve düzenlenmiş sahte belgelerdeki toplam tutarın %10'u kadar teminat gösterilmesi bulunmaktadır. Bu teminat, asgari ve azami limitler arasında olmalıdır (2024 itibarıyla asgari 690.000 TL, azami 10 milyon TL).

359. maddede tanımlanan sahte belge düzenleme fiilini işlediği, vergi inceleme raporuyla tespit edilen ve bu durumu kesinleşen kişilerden istenen teminat ise 2024 itibarıyla asgari 440.000 TL, azami 10 milyon TL'dir.

Tablo 2: Teminat İstenmesi

Kriter	**Mükellefiyetin Tekrar Tesisinde Talep Edilen Teminat**	**Vergi İnceleme Sonucunda Talep Edilen Teminat**
Talep Edilme Sebebi	Mükellefiyet tesis etmek için güvence sağlamak	Sahte belge düzenleme fiilinden doğan riskleri güvenceye almak
Talep Edildiği Kişiler	Mükellefiyet kaydı terkin edilen kişiler	Sahte belge düzenlediği vergi incelemesiyle tespit edilen kişiler
Başlama Süreci	Tekrar mükellefiyet tesis etmek için başvuru yapılması	Vergi inceleme raporunun kesinleşmesi ve yazılı bildirim yapılması
Süre	Başvuru sırasında koşul olarak	Bildirimden itibaren 60 gün
Asgari Teminat	690.000 TL	440.000 TL
Azami Teminat	10 milyon TL	10 milyon TL

Sahte belge düzenleyen kişilere ek olarak, bu tür faaliyetlere dolaylı veya doğrudan katılım gösteren kişiler de sorumluluk kapsamına alınmıştır. Sorumluluk kapsamı şu şekilde genişletilmiştir: Şahıs İşletmeleri, Adi Ortaklıklar, Ticaret Şirketleri, Ticaret Şirketlerinin; Kanuni temsilcileri, Yönetim kurulu üyeleri, Şirket sermayesinin en az %10'una sahip olan gerçek veya tüzel kişiler doğrudan sorumlu tutulur. Ayrıca bu kişiler, diğer %10 ortak oldukları veya yöneticilik yaptıkları başka teşebbüslerde de sorumluluk altındadır.

Vergi dairesi, yeniden mükellefiyet tesis etmek isteyen kişilere, talep edilen teminatı sağlamak veya sahte belge düzenleme fiiline karışan kişilerle

ilişkilerini sona erdirmek için 60 günlük bir süre tanır. Bu süre içinde yükümlülüklerini yerine getirmeyen kişiler, tahakkuk etmiş tüm vergi borçlarından müşterek ve müteselsil olarak sorumlu tutulur. Ancak, bu süre içinde sahte belge düzenleme faaliyetiyle bağlarını sona erdirmek için yasal girişimlerde bulunan ve bunu geçerli belgelerle kanıtlayan mükellefler, geçici olarak sorumluluktan muaf tutulabilir.

Teminat mekanizması, sahte belge düzenleme faaliyetlerini caydırmayı amaçlayan mali bir güvence niteliğindedir. Teminat, vergi otoritelerinin sahte belge düzenleme fiilinden kaynaklanan borçları tahsil etmesini garanti altına alır ve bu tür faaliyetlerin tekrarlanmasını önler. Bunun yanı sıra teminat, yalnızca bir cezalandırma aracı değil, aynı zamanda bir teşvik mekanizmasıdır. Teminatın iadesi, belirli şartlara bağlıdır. Eğer mükellef, teminat alınmasını takip eden **3 ila 5 yıl içinde** sahte belge düzenleme fiiline karışmaz ve başka vergi borcu oluşmazsa, alınan teminat mükellefe iade edilir. Ancak bu süre içinde benzer fiiller işlenirse, teminat borçlara mahsup edilir ve ek teminat talep edilir. Bu uygulama, uyumlu davranışları ödüllendirirken, kurallara uymayanlara yönelik caydırıcı bir önlem olarak işlev görür.

Vergi sisteminin önemli bir parçası olan mali müşavirler, yeminli mali müşavirler ve diğer meslek mensupları, sahte belge düzenleme fiiline karışmaları halinde ciddi yaptırımlarla karşı karşıya kalırlar. 3568 sayılı Kanun kapsamında, sahte belge düzenleme fiiline karıştığı tespit edilen meslek mensuplarına 3 yıl süreyle meslekten çıkarma cezası uygulanır. Bu süre sonunda mesleğe dönmek isteyenlerden ise düzenlenmiş sahte belgelerdeki toplam tutarın %10'u kadar teminat göstermeleri istenir. Bu düzenlemeler, yalnızca mükellefler için değil, sahte belge düzenlenmesine dolaylı olarak katkıda bulunan meslek profesyonelleri için de caydırıcılığı artırmayı hedefler.

Sahte belge düzenleyen kişiler ve kurumlar, Maliye Bakanlığı tarafından kamuoyuna duyurulur. Bu duyurular, vergi mahremiyeti ilkesine aykırılık olarak değerlendirilmez. Şeffaflık politikası, sahte belge düzenleme fiillerine karşı toplumsal farkındalığı artırmayı ve kamuoyu üzerinde caydırıcı bir etki yaratmayı hedefler. Böylece, yalnızca cezai yaptırımlarla değil, toplumsal baskı yoluyla da sahte belge düzenleme fiillerinin önlenmesi amaçlanır.

Anayasa Mahkemesi'nin 22 Mart 2023 tarihli ve 2023/55 sayılı iptal kararı (Anayasa Mahkemesi, 22.03.2023, E. 2022/108, K. 2023/55, RG, 20.07.2023, S. 32254) neticesinde 7524 sayılı Kanunla VUK 153/A maddesi yeniden düzenlenmiştir.

213 sayılı Kanun'un 153/A maddesinin dördüncü fıkrasının ikinci cümlesinde yer alan düzenleme Anayasa Mahkemesinin kararı ile iptal

edilmiştir. Bu cümle, sahte belge düzenleme fiili nedeniyle mükellefiyet kaydı terkin edilen kişilerin, mükellefiyeti bulunan şirketlerde belirli statülerde yer almaları halinde, vergi dairesinin bildiriminden itibaren 30 gün içinde teminat göstermelerini öngörüyordu. Teminat gösterilmemesi durumunda ise teminat tutarının mükellef adına teminat alacağı olarak tahakkuk ettirileceği hükmünü içeriyordu.

İptal edilen bir diğer hüküm ise VUK 153/A maddesinin dördüncü fıkrasının üçüncü cümlesinde yer alan "*Tahakkuk ettirilen teminat alacağı, gecikme zammı tatbik edilerek mükelleften,...*" ve "*...6183 sayılı Kanun uyarınca takip ve tahsil edilir*" ibareleri: Bu ibareler, tahakkuk ettirilen teminat alacağının gecikme zammıyla birlikte 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'a göre takip ve tahsil edileceğini düzenliyordu.

VUK 153/A maddesinin dördüncü fıkrasının üçüncü ve dördüncü cümleleri, mükellefin mevcut faaliyetinin yanı sıra sahte belge düzenleme faaliyetinde de bulunan mükelleflerin teminat gösterme yükümlülüğünü düzenliyordu. Teminatın süresinde gösterilmemesi durumunda teminat alacağı olarak tahakkuk ettirileceği ve gecikme zammıyla birlikte takip ve tahsil edileceği hükümlerini içeriyordu.

Anayasa Mahkemesi, vergi dairesinin isteyebileceği teminat tutarının üst sınırının belirlenmemiş olmasını ve bu konuda objektif bir ölçüt öngörülmemesini hukuki belirlilik ilkesine aykırı bulmuştur. Vergi dairesine tanınan bu geniş yetkinin keyfi uygulamalara yol açabileceği ve mükellefler açısından öngörülebilirliği zedelediği ifade edilmiştir. 7524 sayılı Kanun ile bu iptal kararının gerekçesine uygun olarak teminat yükümlülüğüne ilişkin üst sınır öngörülmüştür. Ayrıca Mahkeme, teminat gösterme yükümlülüğünün mükelleflere aşırı bir külfet yüklediği ve mülkiyet hakkına ölçüsüz bir sınırlama getirdiği sonucuna varmıştır. Mükellefiyetine son verilse dahi mükelleflerin teminat ödeme yükümlülüğünden kurtulacağına dair bir güvencenin olmayışının da bir eksiklik olduğu belirtilmiştir.

Sahte belge düzenleme fiili tespit edilen kişilerin statülerinin sona erdirilmesi için öngörülen 30 günlük sürenin makul ve yeterli bir süre olmaması ve bu süre içinde statülerinin sona erdirilmesi için girişimde bulunan mükelleflerden alınan teminatın iade edilmesine ilişkin yasal bir düzenlemenin bulunmaması da iptal gerekçelerinden biri olmuştur. Bunun sonucu olarak ise teminat için öngörülen 60 güne çıkarılmıştır.

Teminatın iade edilmesi için öngörülen 3 yıllık süreçte mükellefin teminat tutarının tasarrufundan yoksun kalması nedeniyle oluşan değer kaybının giderilmesi için herhangi bir güvencenin öngörülmemesi de Anayasa Mahkemesi tarafından eksiklik olarak nitelendirilmiştir. Teminat tutarının

ödenmemesi durumunda gecikme zammı uygulanmasının mükelleflere aşırı bir külfet getirmekte olduğu belirtilmiştir. Anayasa Mahkemesi, bu gerekçelerle iptal edilen düzenlemelerin Anayasa'nın 13. ve 35. maddelerine aykırı olduğuna karar vermiştir.

Vergi Usul Kanunu'nun 153/A maddesi, sahte belge düzenleme fiilleriyle mücadele ve vergi güvenliğinin sağlanması amacıyla düzenlenmiştir. 2024 yılında yapılan değişikliklerle, maddeye ilişkin bazı hükümlerin kapsamı genişletilmiş, uygulama usulleri detaylandırılmış ve Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararları doğrultusunda değişiklikler yapılmıştır.

Tablo 3: Teminat Düzenlemeleri

Değişiklik Başlığı	Önceki Düzenleme	2024 Düzenlemesi	Açıklama
Teminat Tutarlarının Belirlenmesi	Düzenlenmiş sahte belgelerde yer alan toplam tutarın %10'undan az olmayacak şekilde belirleniyordu.	Teminat, sahte belgelerdeki toplam tutarın %10'u olmak üzere, asgari 75.000 TL (2024 için 690.000 TL) ile azami 10 milyon TL arasında belirlendi.	Alt ve üst sınır getirilerek, uygulamanın öngörülebilirliği artırılmış ve keyfi uygulamaların önüne geçilmiştir.
Teminat Gösterme Süresi	Teminat gösterme süresi 30 gün ile sınırlıydı.	Süre 60 gün olarak uzatıldı.	Mükelleflere teminat gösterme ve işlemlerini tamamlamak için daha fazla zaman tanındı.
Anayasa Mahkemesi'nin Kararları	Teminat tutarının üst sınırı belirtilmemiş ve tahsil yöntemlerinde keyfilik riski bulunuyordu.	Anayasa Mahkemesi'nin iptali sonrası düzenlemeler, üst sınır belirlenmesi ve objektif kriterlerin tanımlanmasıyla yeniden düzenlendi.	Mahkeme, hukuki belirlilik ve mülkiyet hakkı gibi anayasal ilkelerle uyumlu olmayan hükümleri iptal etti; yeni düzenlemeler bu eksikleri giderdi.
Özel Usulsüzlük Cezası	Teminat yükümlülüğünü yerine getirmeyenlere yönelik doğrudan bir ceza bulunmuyordu.	Süresinde teminat göstermeyen veya tamamlamayanlara, eksik kalan tutar kadar özel usulsüzlük cezası uygulanacağı hükmü getirildi.	Vergi idaresi, alacaklarını güvence altına almak ve teminat yükümlülüğüne uyumu artırmak için caydırıcı bir düzenleme getirdi.
Gecikme Zammı ve Tahsil Usulü	Teminat ödenmediğinde gecikme zammı uygulanıyor ve 6183 sayılı Kanuna göre tahsil ediliyordu.	Bu hüküm iptal edildi, gecikme zammı uygulaması kaldırıldı.	Gecikme zammı, mükellefe aşırı yük oluşturduğu gerekçesiyle iptal edildi ve alternatif tahsil usulleri getirildi.
Teminatın İadesi	İade süreci belirsizdi ve 3 yıl boyunca teminat tutarına erişim yoktu.	Teminat, alınmasını takip eden 3-5 yıl içinde, sahte belge düzenleme fiilinin tekrarlanmaması ve başka borcun bulunmaması şartıyla iade edilecek.	İade süreci daha net hale getirildi; mükelleflerin hak kaybı yaşamaması için objektif kurallar oluşturuldu.

6. Elektronik Cihaz, Sistem ve Yazılım Sağlayıcılarının, Hazine ve Maliye Bakanlığı Tarafından Belirlenen Usul ve Esaslara Aykırı Hareket Ederek Vergi Güvenliğini İhlal Etmeleri Durumunda Özel Usulsüzlük Cezası

Vergi güvenliğini sağlamak amacıyla, Vergi Usul Kanunu'nun 149. maddesi, Mükerrer 242. maddesi ve Mükerrer 257. maddesi kapsamında belirli yükümlülükler tanımlanmıştır. Hazine ve Maliye Bakanlığı, vergi güvenliğini sağlamak amacıyla teknolojik sistemlerin kullanımına yönelik önemli düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemeler, ödeme kaydedici cihazlar ve bu cihazlarla bağlantılı sistemlerden elektronik defter ve belge süreçlerine kadar geniş bir kapsamda, yükümlülüklerini yerine getirmeyen kişi ve kuruluşlara ciddi yaptırımlar öngörmektedir. Elektronik cihaz ve sistemlerin, belirlenen standartlara uygun şekilde kullanılmaması durumunda, özel usulsüzlük cezası uygulanmaktadır.

Vergi güvenliğini artırmaya yönelik bu düzenleme, Vergi Usul Kanunu'nun 149. maddesi, Mükerrer 242. maddesi ve Mükerrer 257. maddesi çerçevesinde düzenlenmiştir. Düzenleme, geniş bir yelpazede, çeşitli kişi ve kuruluşları kapsamaktadır: Ödeme kaydedici cihaz üreticileri ve ithalatçıları, Cihazlarla ilgili hizmet veren güvenli servis sağlayıcılar, Bankalar, elektronik para kuruluşları ve ödeme kuruluşları, Şarj ağı işletme lisansı sahipleri, Sipariş, satış, muhasebe ve stok takip gibi yazılımları kullandıran, teslim eden veya satan mükellefler, Elektronik defter, belge ve kayıtların oluşturulması, imzalanması, iletilmesi ve saklanması konusunda yetkilendirilenlerdir.

Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından belirlenmiş niteliklere ve standartlara uygun cihaz ve sistemlerin kullanılması zorunludur. Bakanlık tarafından onaylanmamış veya kullanılması yasak olan cihaz ve sistemlerin mükelleflere kullandırılması, teslim edilmesi ya da satılması yasaktır.

Elektrikli, elektronik ve manyetik cihazların ya da sistemlerin, belirlenen diğer cihaz ve yazılımlarla uyumlu şekilde çalışması gerekir. Bu uyumluluk, gerekli entegrasyon ve bağlantıların yapılmasını gerektirir. Aksi takdirde veri güvenliği ve sistemin işlerliği tehlikeye girmektedir.

Elektronik cihaz ve sistemler aracılığıyla kamu kurumlarına aktarılması gereken belge, bilgi ve verilerin doğru şekilde iletilmesi zorunludur. Yanlış, eksik veya gerçeğe aykırı veri aktarımına neden olunmamalıdır. Bu tür ihlaller, vergi sisteminin güvenilirliğini ciddi şekilde tehdit eder. Elektronik defter, belge ve kayıtların oluşturulması, imzalanması, iletilmesi ve saklanması süreçlerinde, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından belirlenen usul ve esaslara tam uyulması gerekmektedir. Yazılım gereksinimleri ve süreçlerle ilgili uyumsuzluklar, cezai yaptırımları beraberinde getirir. Bu

ihlallerde, Vergi Usul Kanunu'nun özel usulsüzlük cezasının on katı oranında ceza uygulanır. Her bir tespit için ayrı ayrı ceza kesilir.

7. Diğer Özel Usulsüzlük Cezaları

VUK mükerrer 257/7 maddesiyle elektronik ticarette ve dijital platformlarda alım, satım, kiralama, ilan, reklam gibi ekonomik faaliyetlerde bulunan hizmet sağlayıcılar, aracı hizmet sağlayıcılar ve sosyal ağ sağlayıcılara, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından belirlenen usul ve esaslara uygun şekilde faaliyetlerine ilişkin bildirim yapma, bu bilgileri elektronik ortamda muhafaza etme ve gerektiğinde ibraz etme yükümlülüğü getirilmiştir.

Vergi güvenliğini sağlamak amacıyla, elektronik ticaret ve dijital ortamda yapılan ekonomik faaliyetlere yönelik geniş kapsamlı düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemeler, elektronik ortamda alım-satım, kiralama, ilan ve reklam gibi iktisadi ve ticari faaliyetlerde bulunan gerçek ve tüzel kişileri kapsamaktadır. Elektronik ticaret hizmet sağlayıcıları, başkalarına ait ekonomik faaliyetlere ortam sağlayan aracı hizmet sağlayıcılar, erişim sağlayıcılar, içerik sağlayıcılar, yer sağlayıcılar ve sosyal ağ sağlayıcılar bu kapsamda yükümlülük altına alınmıştır. Bu düzenlemelerle birlikte, elektronik ortamda ticari faaliyetlerde bulunan kişi ve kuruluşlara bildirim verme yükümlülüğü getirilmiştir. Bu bildirimler, iktisadi ve ticari faaliyetlere ilişkin alım, satım, kiralama, ilan ve reklama konu işlemlerle ilgili bilgilerden oluşmaktadır. Bildirimin içeriği, formatı, standartları ve verilme süresi Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından belirlenmektedir. Ayrıca, iş hacmi, sektör, mükellef grupları ve yapılan işlemlerin niteliği gibi kriterler dikkate alınarak bildirim verme yükümlülüğüne ilişkin ayrıntılar da düzenlenmiştir.

Düzenlemeler kapsamında, başkalarına ait iktisadi ve ticari faaliyetlere ilişkin bilgilerin aracı hizmet sağlayıcılar, sosyal ağ sağlayıcılar ve erişim sağlayıcılar tarafından toplanması ve raporlanması zorunludur. Bu bilgiler, içerik sağlayıcılar tarafından üretilen veya sunulan ticari verileri de içerebilmektedir. Bakanlık, gerekli görmesi halinde bu bilgilerin elektronik ortamda muhafaza edilmesini ve talep edildiğinde ibraz edilmesini şart koşmaktadır. Böylece, dijital platformlar üzerinden yürütülen ticari faaliyetlerin izlenebilirliği ve şeffaflığı artırılmaktadır. Bu yükümlülüklere uymayanlara VUK mükerrer madde 355/1-2'de yer alan özel usulsüzlük cezaları 5 kat olarak uygulanacaktır.

VUK mükerrer madde 257/8'e göre 5015 sayılı Petrol Piyasası Kanunu, 5307 sayılı LPG Piyasası Kanunu ve Elektrik Piyasası Kanunu kapsamında lisanslı faaliyetlerde bulunanlar ile özel etiket ve işaret kullanma zorunluluğu getirilen ürünleri imal veya ithal edenlerden, vergi güvenliği sağlamak amacıyla brüt satış tutarı ve vergisel yükümlülükler dikkate alınarak teminat

talep edilebilir. Hazine ve Maliye Bakanlığı, teminat tutarını ve uygulanma usulünü belirleme yetkisine sahiptir.

Teminat yükümlülükleri, yeni işe başlayanlar ve faaliyeti devam eden mükellefler için farklı şekilde düzenlenmiştir. Yeni işe başlayan mükelleflerden, vergi güvenliğini sağlamak amacıyla 44 milyon TL teminat talep edilebilirken, faaliyeti devam eden mükellefler için bu tutar, bir önceki hesap dönemine ait brüt satış toplamının %1'i ile sınırlı olmak üzere 440 milyon TL artırılabilir. Ayrıca, özel etiket ve işaretlerin verilmesinden önce, bu ürünlere ilişkin hesaplanan Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ve Katma Değer Vergisi (KDV) tutarının toplamına kadar teminat istenebilir. Bu düzenleme, özellikle yüksek gelirli sektörlerde vergi kaybını önlemeyi ve kayıt dışılıkla mücadeleyi hedeflemektedir.

Düzenleme, Hazine ve Maliye Bakanlığı'na teminat yükümlülükleriyle ilgili geniş yetkiler tanımaktadır. Bakanlık, mükelleflerin faaliyet alanı, hukuki statüsü, mükellefiyet süresi, aktif veya öz sermaye büyüklüğü, çalışan sayısı gibi kriterleri dikkate alarak teminatın tutarını, türünü ve uygulanma usullerini belirleyebilir. Aynı zamanda, sahte veya yanıltıcı belge düzenleme ya da kullanma gibi olumsuz tespitler bulunan mükellefler için daha yüksek tutarda teminat uygulanabilir. Teminat tutarları, Bakanlık yetkisiyle sıfıra kadar indirilebilir veya iki katına kadar artırılabilir. Lisans türleri itibarıyla teminat farklılaştırılabilir ve belirli durumlarda teminat gerekliliğinden muafiyet tanınabilir.

Teminat düzenlemelerinin temel amacı, kamu alacaklarının güvence altına alınmasını sağlamaktır. Lisanslı faaliyetlerde bulunan mükellefler ve bandrol, pul, hologram gibi özel işaretlere tabi ürünlerin üreticileri için getirilen bu yükümlülükler, sahtecilik ve yanıltıcı belge kullanımı gibi vergi kaybına yol açan uygulamaların önüne geçmeyi hedeflemektedir. Özellikle yüksek hacimli sektörlerde, bu düzenlemeler vergisel uyumun artırılması ve haksız rekabetin önlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

7524 SAYILI KANUN İLE GETİRİLEN DEĞİŞİKLİKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

7524 sayılı kanun, Türk vergi hukukunda önemli değişiklikler getirerek vergi sisteminin çeşitli yönlerini etkilemiştir. Bu değişiklikler, vergi gelirlerinin artırılması, vergi uyumunun sağlanması ve vergi sisteminin etkinliğinin artırılması amaçlarını taşımaktadır.

7524 sayılı Kanun, vergi hukukunun önemli bir bileşeni olan özel usulsüzlük cezalarında bir dizi değişiklik getirmiştir. Bu değişikliklerin amacı,

belge düzenini güçlendirmek, vergi kaybını önlemek ve vergi sisteminin daha adil ve etkili bir şekilde işlemesini sağlamaktır.

7524 sayılı Kanun ile özel usulsüzlük cezalarında yapılan önemli düzenlemeler şöyle belirtilebilir:

7524 sayılı Kanun ile özel usulsüzlük cezalarının miktarlarında önemli artışlar yapılmıştır. Bu artışlar, mükellefleri belge düzenine uymaya teşvik etmek ve vergi kaybını önlemek amacıyla yapılmıştır. Örneğin, fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu ve serbest meslek makbuzlarının verilmemesi veya alınmaması halinde kesilecek ceza, her bir belge için ilk tespitte 10.000 TL'den, sonraki tespitlerde ise Kanuna bağlı 2 sayılı cetvelde yer alan tutarlardan aşağı olmamak üzere belgenin %10'u olarak belirlenmiştir. Örneğin, 7524 sayılı Kanun öncesinde 3.400 TL olan fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu, serbest meslek makbuzu verilmemesi, alınmaması cezası, 7524 sayılı Kanun ile ilk tespitte 10.000 TL'ye çıkarılmış ve sonraki tespitlerde artarak devam etmiştir. Bu ceza miktarları, her yıl bir önceki yıla ilişkin olarak Vergi Usul Kanunu uyarınca belirlenen yeniden değerleme oranında artırılarak uygulanmaktadır.

Her bir belge nevine ilişkin olarak bir takvim yılı içinde kesilecek azami ceza tutarı da 1.700.000 TL'den 10.000.000 TL'ye yükseltilmiştir.

Fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu, serbest meslek makbuzu gibi belgeler, mevcut düzenlemeler çerçevesinde elektronik ortamda oluşturulmak, iletilmek ve saklanmak zorundadır. Bu belge türlerinde, düzenleyici konumunda olan satıcı veya hizmet sağlayıcı mükellef; belgeyi zamanında, doğru biçimde ve elektronik olarak hazırlamakla yükümlüdür. Eğer bu yükümlülük yerine getirilmezse, yani söz konusu belgeler hiç düzenlenmez veya gerçeği yansıtmayan şekilde geç düzenlenirse, belirli şartların oluşması halinde önemli cezalar gündeme gelmektedir.

Mevzuat, alıcıya da bu konuda belirli bir rol vermektedir. Eğer alıcı, düzenlenmesi zorunlu olan elektronik belgenin kendisine verilmediğini, idarenin haberdar olmasından önce fark ederse, bu durumu öğrendiği tarihten itibaren beş iş günü içerisinde vergi idaresine bildirme hakkına sahiptir. Bildirim, Gelir İdaresi Başkanlığı'nın belirlediği usuller çerçevesinde elektronik ortamda veya resmi başvuru kanalları aracılığıyla yapılır. Alıcının bildirimde bulunmasıyla birlikte, belgeyi düzenleme yükümlülüğünü yerine getirmeyen mükellef hakkında üç kat özel usulsüzlük cezası kesilmesi söz konusu olur.

Burada önemli bir detay, alıcının idareye bildirim yapabilmesi için idarenin henüz belgenin düzenlenmediğine dair bilgi sahibi olmaması koşuludur. Bu kuralın amacı, alıcıyı proaktif bir şekilde sürece dâhil ederek,

vergi idaresinin belge düzenine ilişkin denetim gücünü genişletmek ve düzenlemeyen mükellefin tespitini hızlandırmaktır. İdare, olası ihlalleri sadece kendi tespiti ile değil, işlem muhatapları vasıtasıyla da hızlıca öğrenebilmekte; böylelikle vergi güvenliği, daha geniş bir paydaş kitlesinin katılımıyla güçlendirilmektedir.

Benzer bir yaptırım düzenlemesi, perakende satış fişleri, ödeme kaydedici cihaz fişleri, giriş ve yolcu taşıma biletleri, sevk irsaliyeleri, taşıma irsaliyeleri, yolcu listeleri, günlük müşteri listeleri ve Maliye Bakanlığı tarafından düzenleme zorunluluğu getirilen diğer belgeler için de geçerlidir. Burada belge muhteviyatı işlemin muhatapları (örneğin, nakliye hizmeti alanlar, perakende müşteriler, seyahat hizmeti alan yolcular, otel müşterileri vb.) aynı şekilde, söz konusu belgenin düzenlenmediğini beş iş günü içinde idareye bildirirlerse, belge düzenleme sorumluluğunu yerine getirmeyen kişiye yine üç kat özel usulsüzlük cezası uygulanır. Bu sistemin temel amacı, belge düzenleme yükümlülüğünü ihmal eden veya kasıtlı olarak yerine getirmeyen mükellefleri caydırmaktır. İlgili taraflar, yani alıcılar veya işlem muhatapları, pasif durumdan çıkarılarak denetimin birer parçası haline getirilmektedir. Bu sayede, sadece vergi idaresinin kendi denetimleriyle değil, işlem taraflarının da ihlalleri bildirmesi yoluyla kayıt dışılık daha hızlı tespit edilebilir hale gelmektedir.

Sonuç olarak, düzenlenmesi zorunlu elektronik belgelerin hazırlanmaması veya verilmemesi durumunda, alıcının veya muhatabın beş iş günlük süre zarfında idareye yaptığı bildirim; belge düzenleme yükümlülüğünü ihlal eden kişiyi üç kat özel usulsüzlük cezasıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu mekanizma, taraflar arası denetim iş birliğini artırmakta, elektronik belgenin yaygınlaşmasını hızlandırmakta ve vergi kayıplarının önlenmesine katkı sağlamaktadır.

Vergi Usul Kanunu'nun 232. maddesinin birinci fıkrasının 1 ila 5 numaralı bentlerinde sayılanlar dışında kalan kişiler, yani nihai tüketiciler, gerçek usulde vergilendirilmeyen çiftçiler ve vergiden muaf serbest meslek erbabı, belge almaları gereken durumlarda bu belgeleri almadıklarında, kendilerine bir ceza uygulanmaksızın beş iş günü içerisinde vergi idaresine bildirimde bulunma hakkına sahiptirler. Bu kişiler fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu, serbest meslek makbuzu, perakende satış fişi, ödeme kaydedici cihaz fişi veya giriş ve yolcu taşıma biletleri gibi belgeleri teslim almadıklarında, bildirimde bulunmak suretiyle sorumluluktan kurtulabilmektedirler. Böylece belge düzenleme yükümlülüğünü yerine getirmeyen satıcı veya hizmet sunucusu denetim mekanizmasına takılırken, nihai tüketici veya vergi muafiyetinden yararlanan kişi herhangi bir cezai yaptırımla karşılaşmamaktadır. Bu uygulama, vergi düzenini güçlendirmek, kayıt dışı işlemleri tespit etmek, vergi idaresinin belge düzenine yönelik

etkinliğini artırmak ve haksız cezalandırmaların önüne geçmek amacıyla getirilen önemli bir düzenleme olmasına karşın nihai tüketici çoğunlukla vergi mükellefi olmadığı için ve dolayısıyla hakkında gerçekleştirilecek vergi incelemesi ile somut bilgiler elde edilmesi mümkün olmadığı için uygulanabilirliği bulunmayan bir maddedir.

Vergi Usul Kanunu'nun 153/A maddesi, sahte belge düzenleme fiillerinin engellenmesi ve vergi güvenliğinin artırılması amacıyla getirilmiş önemli bir düzenlemedir. Ancak Anayasa Mahkemesi tarafından verilen iptal kararları, söz konusu hükümlerin hazırlık ve uygulama süreçlerinde hukuki belirlilik, ölçülülük, mülkiyet hakkının korunması ve mükellef haklarına saygı gibi temel ilkelerin yeterince gözetilmediğini ortaya koymuştur. Mahkeme, vergi dairesine tanınan sınırsız veya netleştirilmemiş teminat belirleme yetkisinin mükellefler açısından öngörülemezlik yarattığını, teminatın iade edilmemesine ya da iade sürecinin makul olmamasına dair eksikliklerin ise aşırı külfet ve hak kaybına neden olduğunu tespit etmiştir.

7524 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikler, Anayasa Mahkemesi'nin işaret ettiği sorunları gidermeye yönelik bir iyileştirme niteliğindedir. Bu kapsamda teminat tutarlarına üst sınır getirilmesi, teminatın iade süre ve şartlarının netleştirilmesi, mükellefiyet sona erdirme süresinin daha makul bir çerçevede düzenlenmesi ve gecikme zammı gibi uygulamalarda mükellefler lehine esneklik sağlanması, mükellef haklarını koruyan ve vergi idaresinin keyfi uygulamalarını sınırlayan bir çerçeve sunmaktadır. Böylece hem sahte belge düzenleyerek vergi kaybına yol açan mükelleflerle mücadele sürdürülmekte hem de bu süreçte hak ihlallerini asgari seviyeye indirecek, öngörülebilir ve adil bir hukuki ortam yaratılmaktadır.

7524 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikler, vergi uygulamalarında daha etkin bir denetim sistemi oluşturma, kayıt dışılığı azaltma ve belge düzenini iyileştirerek vergi gelirlerini güvence altına alma hedeflerini ön plana çıkarmaktadır. Vergi usul kanunlarına uyumu güçlendirmeye yönelik bu adımlar, özellikle elektronik belgelendirme süreçlerinin yaygınlaştırılması, mükelleflerin düzenleyici çerçeveye sıkı sıkıya bağlı kalmalarını teşvik etmekte ve son kullanıcıları da bildirim mekanizmalarına dahil ederek süreci toplumsallaştırmaktadır. Bu sayede, vergi idaresi yalnızca kendi denetimleriyle değil, işlem muhataplarının proaktif bildirimleriyle de belge düzeni ihlallerini tespit edebilmekte, böylelikle vergi kaybı önlenmekte ve sistemin adil ve etkili işlemesi sağlanmaktadır.

SONUÇ

7524 sayılı Kanun ile Vergi Usul Kanununda yapılan düzenlemeler, özel usulsüzlük cezalarının niteliğini, kapsamını ve uygulanma yöntemlerini derinlemesine etkilemiştir. Değişiklikler sayesinde, belge düzenine ilişkin yükümlülüklerin elektronik ortama taşınması, teminat müessesesinin ayrıntılı kurallara bağlanması, cezaların caydırıcılık düzeyinin artırılması ve raporlama ile bildirim sistemlerinin daha etkin hâle getirilmesi amaçlanmıştır.

Belge düzenine ilişkin kurallarda önemli değişiklikler yapılmıştır. Fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu, serbest meslek makbuzu ve benzeri belgelerin elektronik ortamda düzenlenmesi konusundaki zorunluluklar genişletilmiş, bu belgelerin hiç düzenlenmemesi, geç veya gerçeğe aykırı düzenlenmesi durumunda öngörülen özel usulsüzlük cezaları önemli ölçüde artırılmıştır. Ceza miktarlarının yükseltilmesinin yanında bir takvim yılı içinde kesilebilecek azami tutarların da artırılması, caydırıcılık sağlayacak niteliktedir. Ayrıca, belgelerin zamanında düzenlenmediğinin işlem muhatapları tarafından beş iş günü içinde idareye bildirilmesi hâlinde cezaların katlanması yoluna gidilmesi de vergi güvenliğine yönelik mahiyettedir.

Özellikle yeniden mükellefiyet tesisinde ve sahte belge düzenleme fiillerinde teminat gösterme zorunluluğu, 7524 sayılı Kanun sonrasında daha net kurallara bağlanmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin bazı hükümlerin iptaline ilişkin kararları doğrultusunda, teminat tutarları için alt ve üst sınırların belirlenmesi, gecikme zammı uygulanmasından vazgeçilmesi ve teminatın iadesine ilişkin süre ve şartların netleştirilmesi gibi adımlar atılmıştır. Böylece mükellef haklarının korunması, hukuki belirlilik, ölçülülük ve öngörülebilirlik ilkeleri gözetilerek, vergi idaresinin keyfi uygulamalarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Teminat uygulamasına yönelik eleştiriler, kanun değişikliğiyle kısmen karşılanmış; bu sayede mükelleflerin aşırı külfet altına girmemesi, ölçüsüz uygulamaların bertaraf edilmesi ve teminatın bir cezalandırma aracı olmaktan çok bir güvence mekanizması olarak işlemesi amaçlanmıştır.

Ödeme sistemleri, elektronik ticaret, aracı hizmet sağlayıcılar ve dijital platformlara ilişkin zorunluluklar da düzenlenmiş, bilgi verme ve bildirim ödevlerinin kapsamı genişletilmiştir. Böylece vergi güvenliğinin sağlanması için dijital alanlar da etkin biçimde denetlenebilir hâle getirilmiş, bu da kayıt dışı ekonominin önemli oranda gerilemesine katkı sunacak bir adım olarak değerlendirilmiştir.

Kamu idaresi ile mükellefler arasındaki ilişki, 7524 sayılı Kanun düzenlemeleriyle daha disiplinli, şeffaf ve öngörülebilir bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte, sadece idarenin tek taraflı denetimi

değil, mükelleflerin de bildirim mekanizmalarına etkin katılımı sağlanarak vergi güvenliği sistemi güçlendirilmiştir. Ancak uygulamada ortaya çıkabilecek sorunlar, altyapı eksiklikleri ve mükelleflerin yeni kurallara uyum sağlama sürecinde yaşayabileceği güçlükler, hâlen üzerinde durulması gereken konular olarak önemini korumaktadır.

Sonuç olarak, 7524 sayılı Kanun değişiklikleriyle özel usulsüzlük cezalarının kapsamı genişletilmiş, miktarları artırılmış, uygulama usulleri netleştirilmiş ve elektronik sistemler ile teminat mekanizması daha işlevsel hâle getirilmiştir. Bu düzenlemeler, vergi uyumunu güçlendirmeyi, kayıt dışılığı asgari seviyeye çekmeyi ve vergide şeffaflığı artırmayı amaçlayan bir niteliktedir. Bununla birlikte, yapılan değişiklikler doktrinde ve uygulamada bazı eleştirilere de neden olmuştur. Özellikle, mükellefleri ağır yaptırımlarla karşı karşıya bırakabilecek katı yaptırım rejiminin ölçülülüğü, alt ve üst sınırların yeterince esnek olmaması, dijital platformlarda uygulamanın pratik zorlukları ve teminat yükümlülüğünün mülkiyet hakkını ne ölçüde sınırladığı gibi tartışmalar devam etmektedir. Bütün bu hususlar, kanunun uygulanma sürecinde dikkatle izlenmeli, gerektiğinde yeniden düzenleme yoluna gidilerek, vergi adaletinin korunmasına katkı sunulmalıdır. Ancak sık düzenleme yapılmasının da vergi ceza sisteminde karmaşaya yol açtığı da aşikârdır. Bu nedenle temelde yapılması gereken vergi cezalarına ilişkin hükümlerin birbiriyle uyum içinde olacak şekilde gözden geçirilip bir bütünlük içinde yeniden düzenlenmesidir.

KAYNAKLAR

Kitaplar, Kitap Bölümleri ve Makaleler

Acar, Z. S. (2020). “Non Bis in İdem İlkesi ve Bu İlkenin Vergi Ceza Hukukuna Yansıması (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek 7 Protokol Hükümlerine Göre)”, *Vergi Ceza Hukuku Çalışmaları*, Editör: İ. Özgenç. Ankara.

Akdoğan, A. (2021). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi.* Ankara.

Bayraklı, H. H. (2015). *Vergi Ceza Hukuku.* Trabzon.

Batı, M. (2023). *Vergi Hukuku (Genel Hükümler).* Ankara.

Batı, M. (2024). “Fiş/Fatura Alınmadı Diye 5 Bin Lira Cezanın Kesil(eme)mesi Sorunsalı.” *T24.* (ET. 13.12.2024). https://t24.com.tr/yazarlar/murat-bati/fis-fatura-alinmadi-diye-5-bin-lira-cezanin-kesil-eme-mesi-sorunsali,46435

Başaran Yavaşlar, F. (2006). “İdari Nitelikli Vergi Suç ve Cezaları”. *Vergi Dünyası Dergisi,* 299, 116-147.

Bozdağ, A. (2009). *Türk Ceza Hukukunda ve Vergi Ceza Hukukunda Tekerrür.* Ankara.

Budak, T., Benk, S., Püren, S. (2015). "Perception Of Tax Evasion As A Crime In Turkey". *Journal of Money Laundering Control,* 18(1), 99-111.

Candan, T. (2004). *Vergi Suçları ve Cezaları.* Ankara.

Çomaklı, Ş. E., Ak, A. (2014). *Vergi Ceza Hukukunda Suç ve Kabahatler.* Erzurum.

Doğrusöz, B. (2024). "10 Liralık Alışverişe 5 Bin Lira Ceza Geliyor." *Ekonomim.* (ET. 13.12.2024). https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/10-liralik-alis-verise-5-bin-lira-ceza-geliyor/755219

Doğusoy, B. (2015). *Danıştay Kararları Işığında Özel Usulsüzlük Cezası.* Ankara.

Edizdoğan, N., Taş, M., Çelikkaya, A. (2007). *Vergi Ceza ve Yargılama Hukuku.* Bursa.

Erdem, T. (2010). *Vergisel Kabahatler.* İstanbul.

Kaneti, S., Ekmekci, E., Güneş, G. ve Kaşıkçı, M. (2022). *Vergi Hukuku.* İstanbul.

Karakoç, Y. (2020). *Genel Vergi Hukuku.* Ankara.

Kaşıkçı, M., Rençber, A. (2023). *Vergi Ceza Hukuku.* İstanbul.

Kırbaş, S. (2018). *Vergi Hukuku.* Ankara.

Kocahanoğlu, O. S. (1977). *Türk Vergilendirme Hukukunda Vergi Suçları Vergi Cezaları ve İhtilaflar Sistemi.* İstanbul.

Mutluer, K., Dayanç Kuzeyli, N. (2019). *Vergi Ceza Hukuku.* İstanbul.

Oktar, S. A. (2013). *Vergi Hukuku.* İstanbul.

Öncel, M., Çağan, N., Kumrulu, A., Göker, C. (2022). *Vergi Hukuku.* Ankara.

Öztaş, E. (2019). *Türk Vergi Hukukunda Özel Usulsüzlük Cezaları ve Yargı Yolu.* İstanbul.

Özyer, M. A. (2014). *Açıklamalı ve Örneklerle Vergi Usul Kanunu Uygulaması.* İstanbul.

Şenyüz, D. (2022). *Vergi Ceza Hukuku*. Bursa.

Taşdelen, A. (2010). *Vergi Usul Kanunu Yönünden Vergi Kabahatleri.* Ankara.

Üstün, Ü. S. (2009). "Vergi Ceza Miktarlarının Yeniden Değerleme Oranında Artırılması", *Vergi Sorunları Dergisi*, Mart 2009, 246, 175-182.

Üstün, Ü. S. (2011). “Maliye Bakanlığının Vergi Kabahatlerini Belirleme Yetkisi”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV(1-2), 25-57.

Üstün, Ü. S. (2017). “Damga Vergisinde Noterlerin Sorumluluğu”, *6. Genç Vergi Hukukçuları Sempozyumu, Çankaya Üniversitesi, 16 Nisan 2016, Bildiri Kitabı*, Ankara. 106-124.

Mahkeme Kararları ve Mevzuat

Anayasa Mahkemesi, 10.12.2023, E. 2020/21, K. 2020/73, R.G. 09.02.2021, S. 31390.

Anayasa Mahkemesi, 22.03.2023, E. 2022/108, K. 2023/55, RG, 20.07.2023, S. 32254.

Bakanlar Kurulu Kararı, No. 2007/13012, T. 10.12.2007, R.G. 09.01.2008, S. 26751.

Danıştay İçtihadı Birleştirme Kurulu, 12.06.1980, E.1977/1, K.1980/2, *Danıştay Dergisi*, Yıl 11, S.40–41, s. 69.

Danıştay 3. Daire, 20.01.2021, E.2019/6121, K.2021/152.

Danıştay 4. Daire, 20.10.2020, E.2016/10510, K.2020/4023.

Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, 3.07.2009, E.2008/530, K.2009/404.

Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, 7.10.2020, E.2019/1422, K.2020/1004.

Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, 21.10.2020, E.2019/1104, K.2020/1047.

Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No: 367), R.G. 01.02.2007, S. 26421.

Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No: 459)’nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (Sıra No: 575), R.G. 30.11.2024, S. 32738.

Çevik Liderlik Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi: İçerik Analizi

Yonca BİR[1]

1- Dr. Öğr. Üyesi; Çağ Üniversitesi Meslek Yüksekokulu. yoncabir@cag.edu.tr ORCID No: 0000-0002-4977-4010

ÖZET

Bu çalışmanın amacı çevik liderlik ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin doküman analiziyle incelenerek tezlerin çeşitli değişkenler açısından eğilimini belirlemektir. Bu kapsamda 2020-2024 yılları arasında Ulusal Tez Merkezi'nde yayımlanan tezler taranmış; tezin türü, yayın yılı, konusu, araştırma yöntemi, veri toplama araçları, veri analiz teknikleri gibi metodolojik yapılarına ilişkin değişkenleri kapsayacak şekilde incelenmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Değişkenlere ilişkin veriler kategorileştirilerek kodlama yapılmış; SPSS 25.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler yüzde ve frekansa dayalı bir şekilde yorumlanmış; tablo ve grafiklerle verilerin gösterimine yer verilmiştir. Elde edilen bulgulara dayalı olarak, çevik liderlik üzerine yapılan lisansüstü çalışmalar ile ilgili en fazla tezin 2022 ve 2024 yılında yapıldığı, en çok çalışılan tez türü yüksek lisans tezi; en yoğun çalışılan Enstitü Eğitim Bilimleri Enstitüsü, en fazla çalışılan il ise İstanbul olarak tespit edilmiştir. Çalışmaların büyük çoğunluğunun Türkçe dilinde yazıldığı; eğitim sektöründe yapıldığı; nicel araştırma yöntemine sahip olduğu; veri toplamada anket yöntemini tercih ettiği; sırasıyla korelasyon, Anova, t testi, regresyon, yapısal eşitlik ve içerik analizi olmak üzere istatistiksel analizleri kullandığı gözlemlenmiştir. Örneklem sayısı dağılımına bakıldığında ise, daha çok 401-500 ve 501-1000 aralığında örneklem ile çalışıldığı görülmektedir. Örneklem türü açısından değerlendirme sonuçlarına göre ise, en fazla öğretmen ve çalışan grubu üzerinde araştırmaların yürütüldüğü gözlenmektedir. Çevik liderlik ile ilişkisi incelenen konular incelendiğinde; VUCA, kriz yönetimi ve demografik değişkenlere yoğunlaşıldığı görülmekle birlikte, diğer çalışılan konular örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti, performans düzeyi, okul etkililiği, iş tatmini, kararlara katılım, okul kültürü olmuştur.

Anahtar Kelimeler – Çevik Liderlik, Lisansüstü, Tez, İçerik Analizi, Ulusal Tez Merkezi.

GİRİŞ

Çevik liderlik üzerine yüksek lisans ve doktora programlarında yazılan, Ulusal Tez Merkezi'nde yayınlanan tezlerdeki akademik profil ve yaklaşımın ortaya konulması bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda, 2020 ve 2024 yılları arasında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezleri taranmış, analiz edilmiş, belirli başlıklar altında toplanarak genel bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Yayımlanan tezlerin ne tür bir eğilim gösterdiği, alan yazına konu ve metodolojik yapılarda hangi verileri sağladığının görülmesi gerektiği düşüncesinden

hareketle, bu türde bir çalışmaya ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bu kapsamda belirlenen araştırma soruları;

- Ulusal Tez Merkezi'nde 2020 ve 2024 yılları arasında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin yayın yılı ve konusu nedir?
- Tezler hangi üniversitelerde, ağırlıklı olarak hangi Enstitü türünde gerçekleştirilmiştir?
- Hangi metodolojik yapılar kullanılmıştır? Nasıl bir araştırma yöntemine sahiptir? Veri toplama aracı, örneklem türü ve sayısı, çalışıldığı sektörler, yürütüldüğü şehirler nelerdir? Verilerin analizinde hangi teknikler kullanılmıştır?

Çevik Liderlik

Çevik liderliğin kompleks ve hızlı değişimlerin yaşandığı günümüz iş dünyası için başarının anahtarı olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür. Liderlerin, bu yaklaşımı benimseyerek ekiplerini daha esnek, yenilikçi ve uyumlu hale getirmeleri, bireysel ve örgütsel düzeyde önemli avantajlar sağlayabilir. Çevik liderlik çağdaş bir yönetim felsefesidir. Çevik liderlik, liderlerin ekiplerini daha etkin yönetmesini ve değişen koşullara aynı hızla uyum sağlamalarını destekleyen bir liderlik modelidir.

Çevik liderler, beklenmeyen değişimlere hızlı şekilde tepki verebilir ve ekiplerini bu yeni duruma adapte edebilir (Joiner ve Josephs, 2007). Geleneksel hiyerarşik yapılardan uzaklaşarak, şeffaf ve etkili bir iletişim ortamı yaratırlar (Rigby, Sutherland, ve Takeuchi, 2016). Kendilerinin ve ekiplerinin bilgi ve becerilerini güncel tutmaya önem verirler. Bu yaklaşım, inovasyonu destekler (De Smet, Lurie, ve Stückelberger, 2020). Planların uygulanmasında esnek bir duruş sergilerken, belirlenen hedeflere ulaşılmasını sağlarlar (Denning, 2018).

Çağdaş iş yaşamında çevik liderlik yaklaşımını benimseyen işletmeler, inovasyonu teşvik ederek rakiplerinden ayrılabilir. Spotify, Amazon ve Google gibi teknoloji devleri, çevik liderlik anlayışlarıyla çalışan memnuniyetini artırmakla birlikte, pazarın değişen dinamiklerine hızlı bir şekilde uyum sağlamaktadır (Kniberg ve Ivarsson, 2012). Çevik liderler ekip içindeki bireylerin potansiyellerini açığa çıkarmak için koçluk ve mentorluk rollerini üstlenirler. Bu yaklaşım, çalışanların bireysel ve ekip düzeyinde daha verimli çalışmasını sağlar (Whitmore, 2017).

Alan yazında çevik liderlik üzerine yapılan çalışmalara rastlanmaktadır. Bu araştırmanın kapsamı Ulusal Tez Merkezi'nde yayınlanmış lisansüstü tez çalışmalarıdır. Özdemir (2020) doktora tez çalışmasında, öğretmen algısına göre okul yöneticilerinin çevik liderlik

davranışları Türkiye ve İngiltere'de karşılaştırmalı örnekler düzeyinde incelemiştir. Türkiye ve İngiltere'de çalışma kapsamına alınan okullarda görev yapan öğretmenlerin algılarına göre, okul yöneticilerinin çevik liderlik davranışları sergiledikleri yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca, okul yöneticilerinin çevik liderlik davranış düzeylerinin öğretmenlerin bağlılık hislerine etkileri değerlendirilmiş, her iki ülke için çevik liderliğin örgütsel bağlılığı etkilediği sonucu ortaya konulmuştur. Turan (2021) yüksek lisans tez çalışmasında, Antalya ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerindeki çalışanların yöneticilerinde algıladıkları çevik liderlik davranışı, iş performansı ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Otel işletmesi çalışanlarının yöneticilerini çevik lider olarak algıladığı, çevik liderlik davranışının iş performansı üzerinde pozitif etkisi, işten ayrılma niyeti üzerinde ise negatif etkisi olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Yüksekbaş (2021) akademik ve idari kadroda görev yapan personel üzerinde VUCA ve çevik liderlik algısı arasındaki ilişkiyi incelemiş, çalışanların VUCA algısı bileşenlerinden bilişsel esneklik algısı ile çevik liderlik bileşenlerinden hızlılığa yönelik algıları arasında olumlu ilişki ortaya koyulmuştur. Çalışkan (2021) öğretmenlerin algılarına göre okul yöneticilerinin çevik liderlik stillerinin okul etkililiğinde etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bir (2022) doktora tez çalışmasında, çevik liderlik becerisi algısını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirilmiştir. VUCA bileşenlerinden değişkenlik algısının çevik liderlik becerisi algısı üzerinde pozitif etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Özgünay (2022) banka çalışanlarının çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini ve kararlara katılımda olumlu etkisi olduğunu tespit etmiştir. Çakır (2022) öğretmenlerin algılarına göre okul müdürlerinin çevik liderlik özelliklerinin destek kültürü, başarı kültürü ve görev kültürünü etkilediğini gözlemlemiştir. Akdemir (2022) eğitimcilerin çevik liderlik becerisi algısının yüksek düzeyde olduğunu; pozisyona göre yöneltmede çevik liderlik becerisi algısının farklılık gösterdiğini tespit etmiştir.

Yaldız (2023) spor yöneticilerinin çevik liderlik özelliklerinin kriz yönetimi üzerinde etkili olduğu sonucu ortaya koymuştur. Çelik (2024) öğretmen algılarına göre ilkokul müdürlerinin çevik liderliğin kriz yönetimi becerilerini yordadığını tespit etmiştir. Nurdağ'ın (2023) çalışmasında çevik liderliğin çalışan girişimciliğini doğrudan etkileyen bir liderlik davranışı olduğu ortaya çıkmıştır. Boynukısa (2024) çevik liderlik becerisi algısının işten ayrılma niyetini iş tatmini üzerinden etkilediğini gözlemlemiştir. Kirtiş (2024) çevik liderlerin sonuç odaklılık tutumlarının, kişisel gelişimini ve iş verimliliğini; takım odaklılık tutumlarının, kariyer gelişimini ve iş verimliliğini; yetkinliklerinin, kişisel gelişimi ve kariyer gelişimini; esnekliklerinin, kariyer gelişimi, kişisel gelişimi ve iş verimliliğini;

hızlılıklarının, kariyer gelişimini ve iş verimliliğini; değişim odaklı tutumlarının, iş verimliliğini etkilediği sonuçlarına varmıştır. Özaydın (2024) öğretmenler tarafından algılanan çevik liderlik davranışlarının öğretmenlerin mesleki profesyonelliği üzerinde etkisi olduğunu bulmuştur.

YÖNTEM

Çevik liderlik üzerine yüksek lisans ve doktora programlarında 2020-2025 yılları arasında Ulusal Tez Merkezi'nde yayımlanan tezlerin çeşitli değişkenler açısından analiz edilerek açıklanmasının amaçlandığı bu çalışmada, 10 adet yüksek lisans 4 adet doktora tezine erişilmiş, erişimi yazar tarafından kısıtlanmış çalışmaya rastlanılmamıştır. İçerik analizi yöntemi kullanılarak araştırmacı tarafından analizi yapılan tezler; türü, yayın yılı ve konusu, yöntemi, veri toplama araçları, örneklemi ve veri analiz teknikleri konularında analiz edilmiştir. Tezin türü, yayın yılı ve konusu ilişkin bilgiler veri olarak girilmiş; çalışmaların metodolojilerine ilişkin detaylı incelemeler yapılmış; metodolojiye ilişkin değişkenler araştırmacı tarafından kategorileştirilerek kodlama yapılmıştır. Çalışmalara ait bilgiler toplandıktan sonra bu veriler SPSS 25.0 istatistik paket programı aracılığıyla analiz edilerek tablolaştırılmış; yüzde ve frekanslara dayalı yorumlanmış, ve Excel programı aracılığıyla grafiklerle verilerin gösterimine yer verilmiştir. İçerik analizi, yazılı bir dökümanın belirli özelliklerinin sayısallaştırarak incelenmesi amacıyla uygulanır (Karasar, 2013).

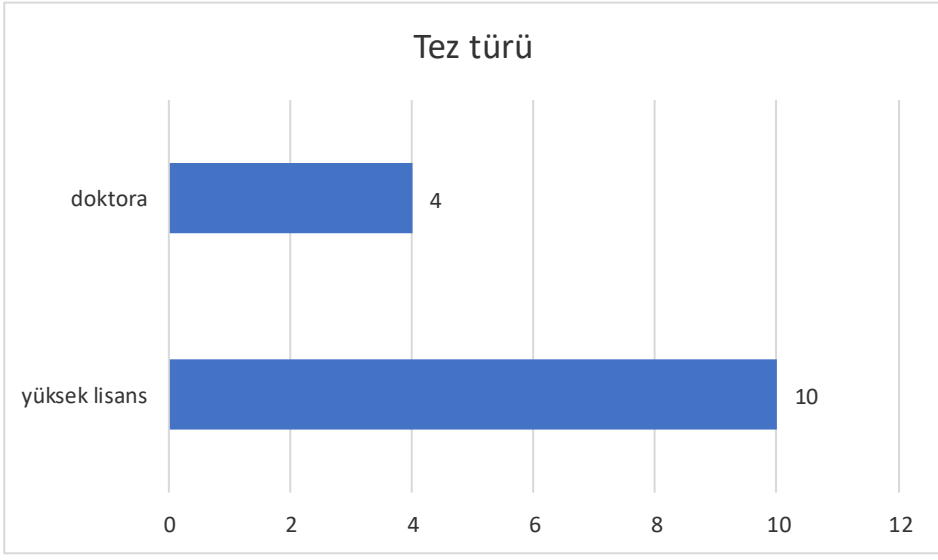
BULGULAR

Çevik liderlik üzerine yüksek lisans ve doktora programlarında 2020-2024 yılları arasında yayınlanan tezlerden elde edilen tanımlayıcı bilgilere bakıldığında; tezin yazıldığı Üniversite dağılımında lisansüstü tez çalışmalarında Çağ Üniversitesi'nin ön plana çıktığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Üniversite Dağılımına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

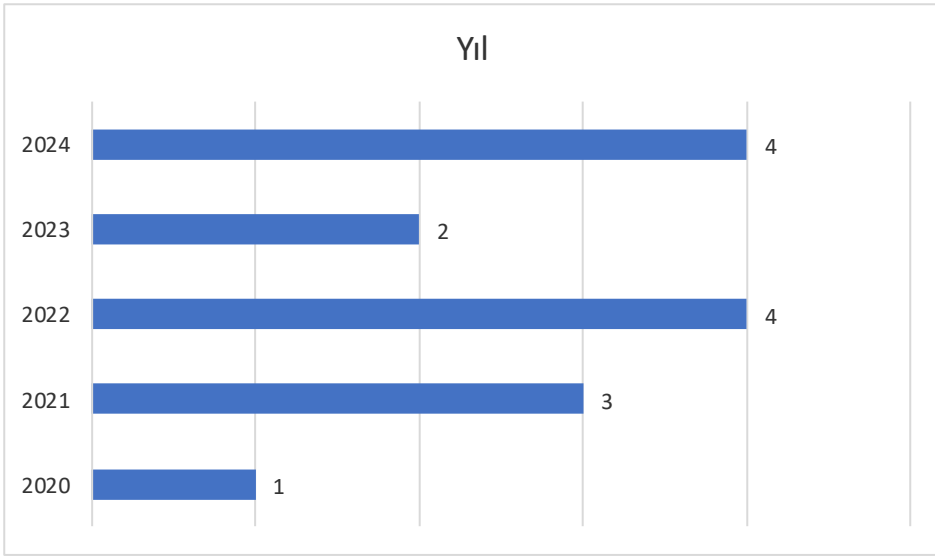
Üniversiteler	f	%
Marmara Üniversitesi	1	7
İskenderun Teknik Üniversitesi	1	7
Çağ Üniversitesi	4	29
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	2	15
İstanbul Gelişim Üniversitesi	1	7
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	1	7
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1	7
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	1	7
Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi	1	7
Yeditepe Üniversitesi	1	7

Araştırma kapsamında incelenen 14 adet tez çalışmasının Şekil 1'de sunulduğu üzere, çoğunluğunun "yüksek lisans" türünde olduğu görülmektedir (Şekil 1).

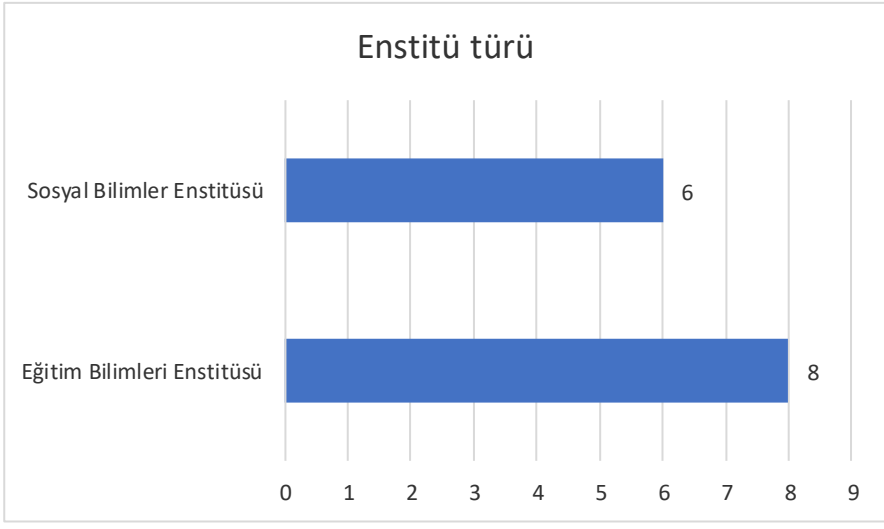
Şekil 1: Tez Türüne Göre Dağılım

Şekil 2'de sunulduğu üzere, çevik liderlikle ilgili yapılan lisansüstü çalışmaların en fazla "2022" ve "2024" yıllarında olduğu görülmektedir.

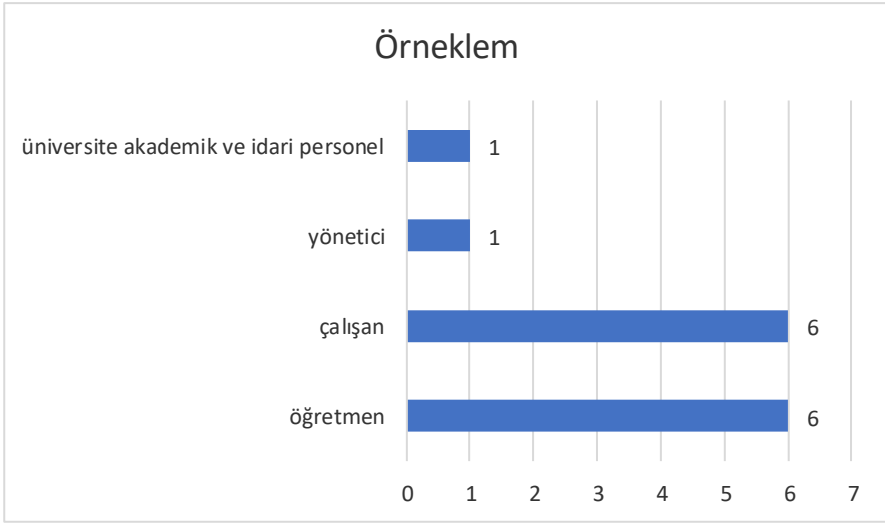
Şekil 2: Yayın Yılına Göre Dağılım

Şekil 3'de sunulduğu üzere, Enstitü türü dağılımında çevik liderlikle ilgili yapılan lisansüstü çalışmalarında "Eğitim Bilimleri Enstitüsü"nün ön plana çıktığı görülmektedir.

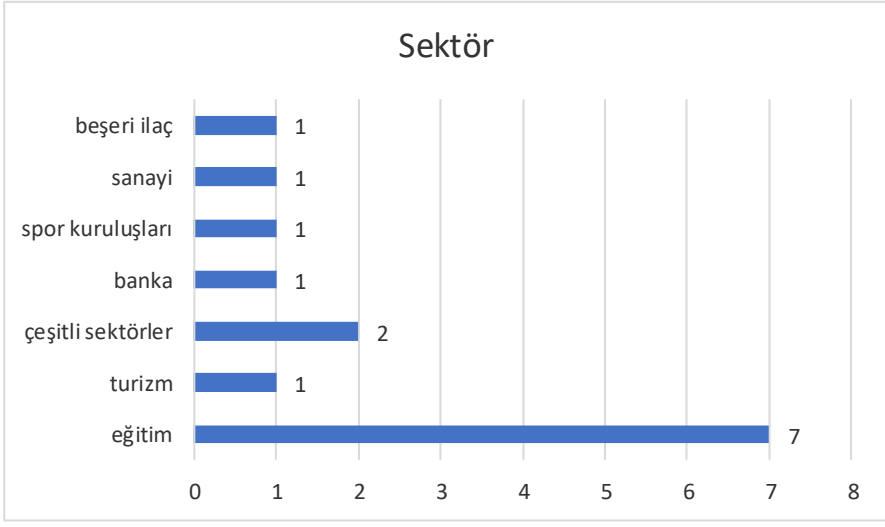
Şekil 3: Enstitü Türüne Göre Dağılım

Şekil 4'de sunulduğu üzere, çevik liderlikle ilgili yapılan lisansüstü çalışmaların örneklem dağılımında "çalışan" ve "öğretmen"lerin ön plana çıktığı görülmektedir.

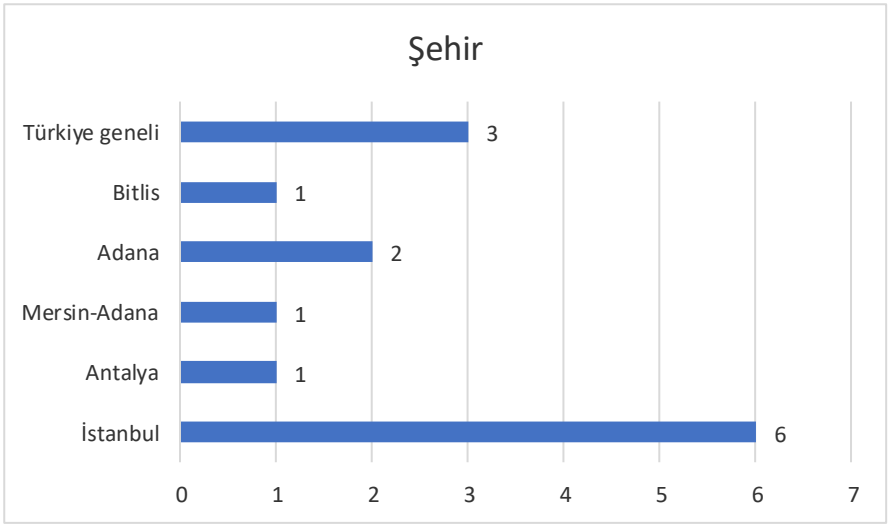
Şekil 4: Örneklem Türüne Göre Dağılım

Şekil 5'de sunulduğu üzere, çevik liderlikle ilgili yapılan lisansüstü çalışmaların sektör dağılımında "Eğitim"in ön plana çıktığı görülmektedir.

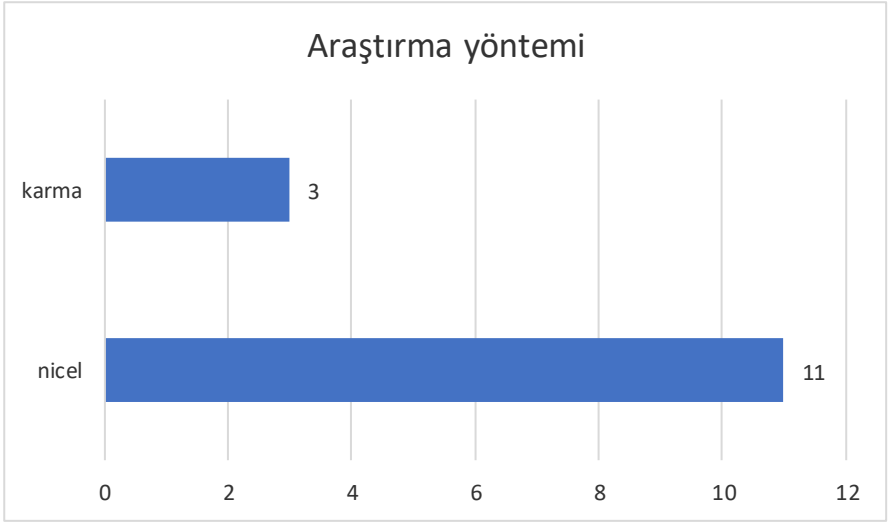
Şekil 5: Sektör Türüne Göre Dağılım

Şekil 6'da sunulduğu üzere, çevik liderlikle ilgili yapılan lisansüstü çalışmaların yürütüldüğü şehir dağılımında "İstanbul" ilinin ön plana çıktığı görülmektedir.

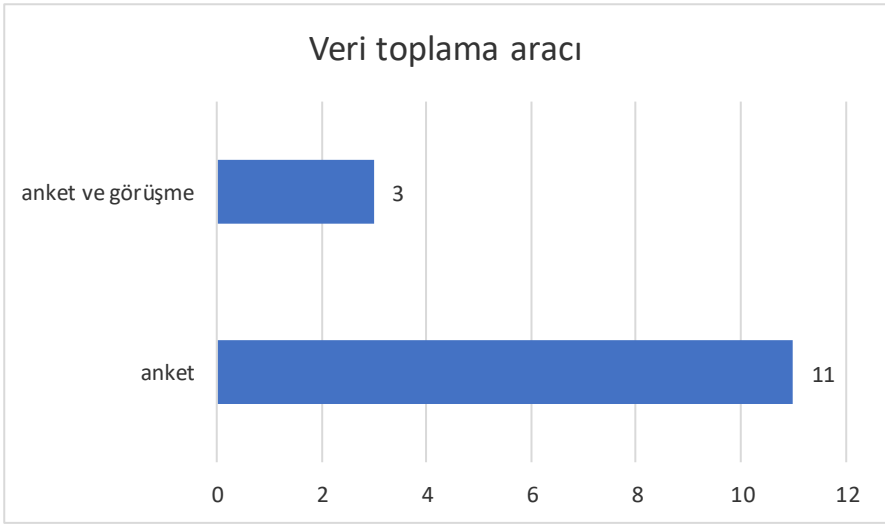
Şekil 6: Yürütülen Şehire Göre Dağılım

Şekil 7'de sunulduğu üzere, çevik liderlikle ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında "nicel" araştırma yönteminin ön plana çıktığı görülmektedir.

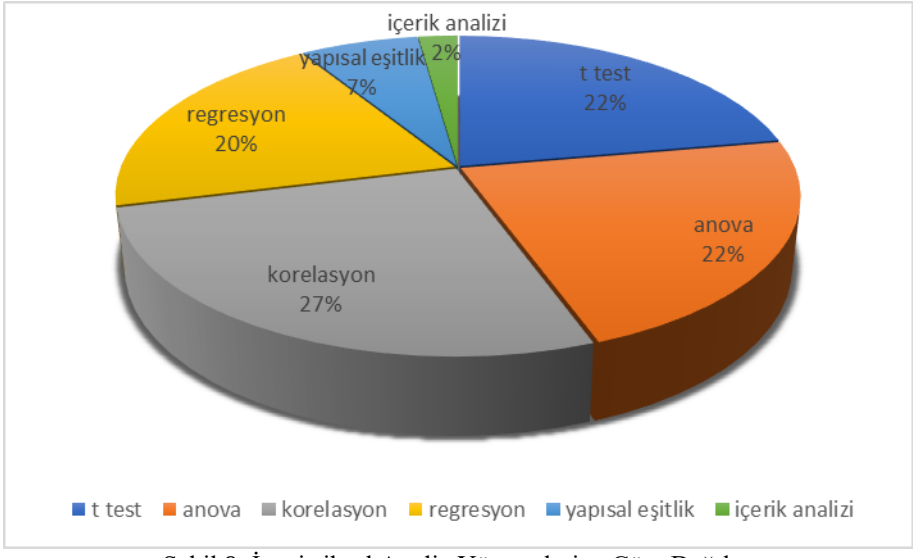
Şekil 7: Araştırma Yöntemine Göre Dağılım

Şekil 8'de sunulduğu üzere, çevik liderlikle ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında veri toplama aracı olarak "anket" yönteminin ön plana çıktığı görülmektedir.

Şekil 8: Veri Toplama Aracına Göre Dağılım

Şekil 9'da sunulduğu üzere, çevik liderlikle ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında veri analiz testi olarak "korelasyon" yöntemini ön plana çıkmaktadır.

Şekil 9: İstatistiksel Analiz Yöntemlerine Göre Dağılım

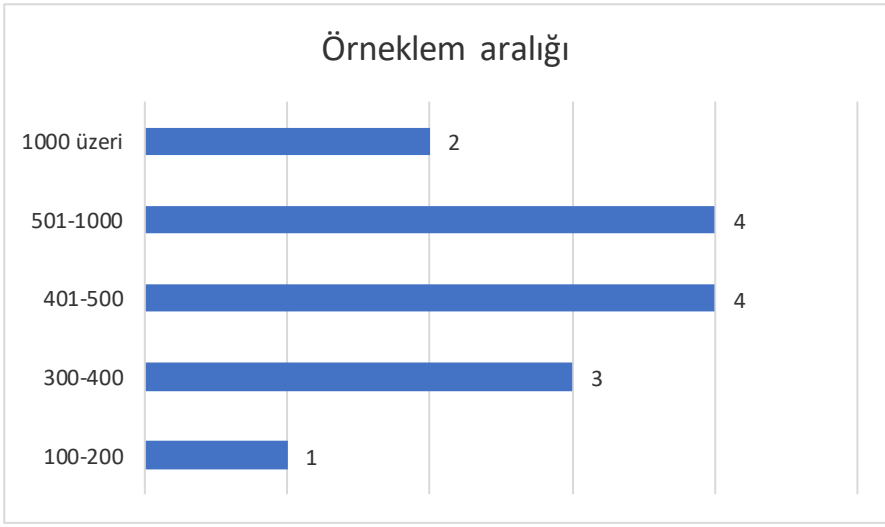
Tablo 2'de görüldüğü üzere lisansüstü tez çalışmalarında çevik liderlik ile ilişkisi incelenen değişkenler olarak "VUCA", "Kriz Yönetimi" ve "demografik değişkenler" ön plana çıkmaktadır. Çevik liderlik ile ilişkisi

incelenen diğer konular sırasıyla şu şekildedir; Örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti, performans düzeyi, okul etkililiği, iş tatmini, kararlara katılım, okul kültürü şeklinde konu dağılımlarının olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Konu/Tema Dağılımına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	f	%
Örgütsel bağlılık ve demografik değişkenler	1	10
Işten ayrılma niyeti ve performans düzeyi	1	10
VUCA algısı ve demografik değişkenler	2	20
Okul etkiliği ve demografik değişkenler	1	10
Iş tatmini, kararlara katılım ve demografik değişkenler	1	10
Okul kültürü ve demografik değişkenler	1	10
Demografik değişkenler	1	10
Kriz yönetimi davranış/becerileri ve demografik değişkenler	2	20

Şekil 10'da görüldüğü üzere çevik liderlik ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında örneklem sayısının en fazla "401-500", "501-1000" aralığında olduğu görülmektedir.

Şekil 10: Örneklem Sayısına Göre Dağılım

SONUÇ

Çevik liderlik ile ilgili yüksek lisans ve doktora programlarında yazılan tezlerdeki akademik profil ve yaklaşım ortaya konulması amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada 2020-20204 yılları arasından yayımlanan 10 adet yüksek lisans, 4 adet doktora olmak üzere toplamda 14 adet tez incelenmiştir. Araştırma soruları doğrultusunda, belgesel tarama (doküman analizi) yöntemi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Verilerin içerik analizi sonucunda elde edilen bulgulara bakıldığında; 2020-2024 yılları arasında en çok yüksek lisans tezi düzeyinde yayınlar bulunmaktadır. Doktora çalışmalarının kısıtlı olduğu söylenebilir. İncelenen çalışmaların büyük çoğunluğunun yayın dili Türkçedir. İngilizce dilinde yayınlanan çalışma oldukça 1 adet bulunmuştur.

Çevik liderlikle ilgili yapılan tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı en fazla 2022 yılında 4 tez ve 2024 yılında 4 tez, 2021 yılında 3 tez, 2023 yılında 2 tez, 2020 yılında ise 1 tez çalışması yapılmıştır. Tez türüne göre, bu tezlerin 4 tanesi doktora, 10 tanesi ise yüksek lisans tezidir. Enstitü türüne göre, Eğitim Bilimleri Enstitüsünde 8 tez, Sosyal Bilimler Enstitüsünde 6 tez yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çevik liderlik üzerine yapılan tez çalışmalarının yürütüldüğü şehirlere göre dağılımına bakıldığında, 6 tezle en fazla çalışmanın İstanbul ilinde yürütüldüğü gözlemlenmiştir. Örneklem içinde ağırlıklı öğretmenler ve çalışanlar olmak üzere, yöneticiler, üniversite akademik ve idari personeli bulunmaktadır. Örneklem aralığı ise çoğunlukla 401-500 ve 501-1000 arasındadır. Sektör açısından değerlendirilme yapıldığında; ağırlıklı Eğitim olmak üzere turizm,

banka, beşeri ilaç, spor kuruluşlarını kapsayan hizmet sektörleri ve sanayi sektöründe çalışmaların gerçekleştirildiği sonuçlarına varılmıştır.

İncelenen çalışmaların metodolojik yapılarına ilişkin yapılan içerik analizi sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde, 11 tezle en fazla nicel araştırma yönteminin, ikinci sırada 3 tezle karma yöntemin tercih edildiği görülmektedir. Veri toplama aracı olarak ise, 11 tezin anket, 3 tezin anket ve görüşme yöntemini birlikte kullandığı belirlenmiştir. Tez çalışmalarının, çevik liderlikle ilişkisini araştırdığı diğer değişkenlere göre dağılımı incelendiğinde toplam 10 farklı değişken görülmüş ve en fazla çalışan VUCA, kriz yönetimi, demografik değişkenler üzerinde durulduğu belirlenmiştir.

Yapılan içerik analizinde, çalışmalarda kullanılan veri analiz teknikleri değerlendirilmiştir. Kullanılan veri analiz tekniklerine bakıldığında, en fazla korelasyon analizi, ikinci sırada t testi ve Anova analizleri olmak üzere, regresyon, yapısal eşitlik ve içerik analizi tekniklerinin kullanıldığı görülmüştür. Yapılan tez çalışmalarında çevik liderliğin algısal, özellik ve davranış açısından incelendiği sonucuna ulaşılmaktadır.

REFERANSLAR

Akdemir, Z. (2022). *Okul eğitimcilerinin çevik liderlik becerisi algısı üzerine bir araştırma.* Yüksek lisans tezi, Çağ Üniversitesi.

Bir, Y. (2022). *VUCA ortamında çalışanların çevik liderlik becerilerine yönelik algıları: Bir saha araştırması ve ölçek geliştirme çalışması.* Doktora tezi, Çağ Üniversitesi.

Boynukısa, M. (2024). *Çevik liderlik becerisi algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde iş tatmininin aracılık rolü.* Yüksek lisans tezi, Çağ Üniversitesi

Çakır, B. (2022). *Okul müdürlerinin çevik liderlik özelliklerinin okul kültürüne etkisi.* Yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Çalışkan Yılmaz, F. (2021). *Okul müdürlerinin çevik liderlik özellikleri ile okul etkililiği arasındaki ilişki.* Yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Çelik, F. (2024). *İlkokul müdürlerinin çevik liderlik özellikleri ile kriz yönetimi becerileri arasındaki ilişki.* Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

De Smet, A., Lurie, M., & Stückelberger, D. (2020). *Developing tomorrow's leaders in today's organizations*. McKinsey & Company.

Denning, S. (2018). The age of agile: How smart companies are transforming the way work gets done. *Amacom.*

Joiner, B., ve Josephs, S. (2007). *Leadership agility: Five levels of mastery for anticipating and ınitiating.* Change. Wiley.

Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kirtiş, Ç.S. (2024). *Dijital dönüşümlerin çevik liderlik davranışlarına etkilerinin analizi: İstanbul organize örneği.* Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Kniberg, H., ve Ivarsson, A. (2012). Scaling agile @ Spotify. Spotify White Paper.

Nurdağ, V.K. (2023). *The mediating role of psychological capital in the relationship between agile leadership and employee intrapreneurship: An empirical study in Turkey*. Doktora tezi, Yeditepe Üniversitesi.

Özaydın, M.F. (2024). *Okul yöneticilerinin çevik liderlik davranışlarının öğretmenlerin mesleki profesyonelliğine etkisi.* Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

Özdemir, A.N. (2020). *Okul yöneticilerinin çevik liderlik özelliklerinin örgütsel bağlılığa etkisi: İngiltere ve Türkiye okullarında karşılaştırmalı bir analiz.* Doktora tezi, Marmara Üniversitesi

Özgünay, P. (2022). *Çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisinde kararlara katılımın aracılık rolüne ilişkin bir araştırma.* Doktora tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Rigby, D., Sutherland, J., ve Takeuchi, H. (2016). Embracing agile. *Harvard Business Review*

Turan, H.Y. (2021). *Algılanan çevik liderlik davranışının çalışanların performans düzeylerine ve işten ayrılma niyetlerine etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma.* Yüksek lisans tezi, İskenderun Teknik Üniversitesi.

Whitmore, J. (2017). *Coaching for performance: The principles and practice of coaching and leadership.* Nicholas Brealey Publishing.

Yaldız, İ. (2023). *Spor yöneticilerinin çevik liderlik ve kriz yönetimi davranışı*. Yüksek lisans tezi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi.

Yüksekbaş, B. (2021). *VUCA dünyasında çalışanların çevik liderlik algısı: Bir devlet üniversitesinde araştırma*. Yüksek lisans tezi, Çağ Üniversitesi.

Bozkırın Altın Parıltısı: Ahal Teke Atlarının Tarihi ve Soykırımı Üzerine Bir İnceleme

Abdullah ELMAS[1]
Ömer SEVEN[2]

1- Öğr. Gör.; Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, Yerel Yönetimler Bölümü abdullahelmas@siirt.edu.tr ORCID No: 0000-0003- 3704-3429.
2- Uzman; MEB, Siirt Evliya Çelebi MTAL, seven-omer-@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6110-6138.

ÖZET

Tarih öncesi zamanların sislerinden, Orta Asya'da Ahal-Teke isimli bir at ırkı ortaya çıkmış ve günümüze kadar yapı ve saflığını korumuştur. Ahal-Teke atları; zarif, uzun çizgili, sade ve cesur, büyük bir zekâ ve dayanıklılıkla donatılmış, sadık ve insana yönelik bir karaktere sahiptir. Eski Çinliler onları batı uygarlığının yükselişinden çok önce göksel atlar olarak tanımlamıştı. Yunan tarihçileri onların savaşta sarsılmaz olduklarını biliyordu ve Büyük İskender'in en sevdiği at olan bucephalos'un soyunu en azından kısmen Orta Asya bozkırlarına dayandırıyordu. Ahal Teke, Türkmenistan'ın ulusal simgesi olan kadim bir at ırkıdır. Ahal-Teke atları, tarih boyunca farklı isimlerle anılmış, ancak 19. yüzyıldan itibaren Türkmenlerin Teke kabilesi ve Kopet Dağları'ndaki Ahal vahasından dolayı bu isimle tanınmıştır. Türkmenistan ve Kuzey İran'ın bozkırlarında yetişen bu atlar, coğrafi izolasyon sayesinde saflıklarını korumuştur. Dayanıklılığı, hızı ve süvari atı özellikleriyle tanınan Ahal-Tekeler, Türkmen göçebelerinin paralı askerlik yapmasıyla Orta Doğu, Türkiye ve Avrupa'ya yayılmıştır. İngiliz Safkan atının üç kurucu aygırından bazıları Ahal-Teke kökenlidir ve bu atlar Arap atlarıyla aynı gen havuzunu paylaşmaktadır. Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği döneminde, Türkmenlerin geleneksel yaşam tarzı ve Ahal-Teke'nin varlığı tehdit altına girmiş ve baskınlar ile birçok at katledilmiş ve göçebe yaşam tarzı yasaklanmıştır. Bu atlar kolektif çiftliklerde üretilmiştir. Ancak bireysel çabalarla Ahal-Teke'nin özellikleri korunarak 1912'den itibaren bilimsel araştırmalarla desteklenen bir soy kitabı oluşturulmuştur. Bu süreç, cinsin saflığını ve performans standartlarını günümüze kadar taşımayı başarmıştır. Türkmenistan'da atçılıkla ilgili faaliyetler, "Türkmen Atları Devlet Birliği" (Türkmen Atlary) tarafından yürütülmektedir. Bu kurum, halk arasında "At Bakanlığı" olarak da anılmaktadır. Bu çalışmada Ahal-Teke atlarının tarihi, özellikleri ve Stalin dönemindeki soykırımına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Ahal-Teke Atları, Ahal-Teke Soykırımı, Türkmenistan Atları, Stalin.

GİRİŞ

Atlar, insanlık tarihinde büyük bir rol oynayan en önemli evcil hayvanlardan biridir. Evcilleştirilmelerinin diğer evcil hayvanlardan çok daha sonra başlamasına rağmen, ırklarının çeşitliliği dikkat çekicidir (Fu & Li, 2022). Bu farklılıklar, atların insan yaşamında yoğun olarak kullanıldığı farklı amaçlardan kaynaklanmaktadır. Belirli özellikler için sıkı seçici yetiştirme sonucunda, çeşitli at türleri oluşturulmuştur. Geleneksel olarak, üç kategoriye ayrılırlar. Birincisi, öncelikle binicilik için kullanılan atları,

ikincisi koşum için kullanılan atları (Capomaccio, Ablondi, Colombi, Sartori, Giontella, Cappelli, Mancin, Asti, Mantovani, Sabbioni & Silvestrelli, 2023) ve üçüncüsü, süt veya et için kullanılan atları içerir. Bazı yerli ırklar hem süt hem de et üretimi için kullanılmıştır (Petrov, Makhutova, & Gladyshev, 2020; Langlois, 2011). At ırklarının gelişimi, özellikle insanların dünya çapında yaygın bir şekilde yerleşmesinden ve atların farklı iklimlere ve kullanım koşullarına uyum sağlama yeteneğinden etkilenmiştir (Librado ve diğerleri, 2021). Atlar, imalatta, uluslar arasında bir ulaşım ve iletişim aracı olarak, savaşlarda ve hatta bir zenginlik sembolü olarak kullanılmıştır. Bu at türlerinin en önemlilerinden birisi ise birçok nesil boyunca minimum etkili popülasyon büyüklüğünü koruyan Ahal Teke'dir. Ahal-Teke atı, dünyadaki en eski at ırklarından biridir. Sportif özellikleri nedeniyle binicilik atı kategorisine aittir. Ahal-Teke atı ayrıca sert iklim koşullarına iyi uyum sağlar ve güzel görünümü ve parlak kürk rengiyle ünlüdür.

Ahal-Teke ırkının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bu ırka ilgi duyanların, 2-3 bin yıl öncesine, büyük kadim kültürlerin sınırlarına ve uçsuz bucaksız bozkırlara, İpek Yolu'nun o günlerin büyük imparatorluklarına doğru çatallandığı yerlere gitmeleri gerekmektedir Bazı araştırmacılar Ahal Teke'nin dünyadaki en eski at ırkların birisi olduğunu iddia etmektedir. Cinsin adı, Türkmenistan'ın güney kesiminde, günümüz Aşkabat şehri yakınlarında bulunan Ahal Vahası'ndan gelmektedir. Yüzyıllar boyunca Ahal-Teke, olağanüstü dayanıklılığı ve Orta Asya'nın sert çöl ortamında gelişme yeteneği nedeniyle göçebe kabileler tarafından ödüllendirildi. Cinsin ataları, binicilikleri ve atlarla olan derin ilişkileri ile tanınan eski Türkmen kabileleriyle bağlantılıdır. Tarihsel kayıtlar, bu atların Pers İmparatorluğu tarafından kullanıldığını ve soylarının Türkmen halkı tarafından nesiller boyunca korunduğunu göstermektedir. İpek Yolu boyunca ulaşım, savaş ve ticarette önemli bir rol oynadılar ve Orta Asya halkının göçebe yaşam tarzlarını sürdürmelerine yardımcı oldular. (Milyayev, Charyyev & Atabayev, 2024: 101-103). Bu uzun boylu, zarif hayvanların, az suyla çölde uzun mesafeler kat edebilme yetenekleri nedeniyle Marco Polo ve Büyük İskender gibi ilk kaşiflerin dikkatini çektiği söylenmektedir. Rusların elinde katledilmelerinin üzerinden neredeyse bir buçuk asır geçtikten ve Sovyet politikalarının dengesiz sonuçlarının yarım yüzyıldan fazla sürmesinin ardından, övülen Ahal-Tekelerin geleceğinin, atalarının yurdu olan Türkmenistan'da değil, Rusya'da belirleneceği anlaşılmaktadır.

Ancak Ahal-Tekeler mücadele etmeden varlıklarını sürdürememişlerdir. Türkmenistan'ın güneyindeki izole bir vahada yaşayan göçebe bir halk olan Teke kabilesi, atın melezlenmesine izin vermeyerek yüzyıllar boyunca onu korumuştur. Ancak atın koruyucuları olan Tekeler 19. yüzyılda kuşatma altına girince atlar da kuşatma altına alınmıştır. 1870'lerde Teke kabilesi, Rus imparatorluk ordusunun ilerleyişine karşı başarılı bir

şekilde direnmiştir bu başarılı direnmenin bir nedeni de hızlı atlara sahip olmalarıydı.

Rus kaynaklarına göre; Ahal-Teke atı, Ahal-Teke kabilesi tarafından yetiştirilmiştir. 1927'den önce sadece kendi doğal bölgesinde bulunan Ahal teke atları 1927-1931 yılları arasında önemli sayıda (özellikle de damızlık aygırlar) SSCB'nin diğer bölgelerine ihraç edilmiştir. Cins, Orta Asya'nın eski atlarının soyundan geldiği için güney yarış atlarının en saf temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Ahal-Teke atları, saf çöl tipindedir, nispeten büyüktür (ortalama yükseklik 154,48 cm.), zayıf bir kafası, uzun ince boynu, uzun gövdesi (153,84 cm.), dar göğsü (göğüs çevresi 166,0 cm.) ve güçlü kaslı uzuvları vardır. Yaygın renkler gri, açık kahverengi ve kestane, ayrıca çarpıcı bir altın tonudur (Scekin & Gorelov, 1939). Bu çalışmada Ahal-Teke atlarının tarihi, özellikleri ve soykırımına yer verilmiştir.

TÜRKMENİSTAN'IN ALTIN ATLARI

Tarihteki her dönemin, halkın ruhunu ve toplumun zamanını, başarılarını ve kazanımlarını en açık şekilde yansıtan bir sembolü vardır. Atlar uzun zamandır Türkmen halkının en iyi özlemlerini ve yüksek ideallerini temsil eden bir imge olmuştur. Antik kronikler ve çok sayıda doktrinel kaynak, antik ve dünyaca ünlü at yetiştirme merkezinin bugünkü Türkmenistan topraklarında bulunduğuna tanıklık etmektedir. Türkmen atlarının sadece olağanüstü yeteneklere, çarpıcı ve kusursuz güzelliğe, çevikliğe ve dayanıklılığa sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda binici ile tam bir anlayışa ulaşabilmektedir. Bunun başlıca nedeni bu atların evcilleştirilmemesidir. Ahal-Teke at yetiştiriciliğinin bir diğer benzersiz özelliği de beş bin yıldır mükemmelleştirilen cinsin seçkinlerinin saflığının titizlikle korunmasıdır (Turkmenistan Golden Age, 2018).

Modern Türkmenistan'ın yaklaşık beş milyonluk nüfusu atları sevmekte ve insanlar özellikle Ahal Teke cinsini çok sevmektedirler. Türkmenistan, Orta Asya'da at eti yemenin kesinlikle yasak olduğu tek eski Sovyet devletidir. Merhum lider Saparmurat Niyazov, 2004 yılında atlar için yüzme havuzu, klima ve tıbbi merkezle birlikte 20 milyon dolarlık bir eğlence merkezi açmıştır. Tutkulu bir binici olan mevcut Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguly Berdimuhamedov, 2008 yılında Türkmen at cinsleri hakkında bir kitap yazmıştır. Türkmenistan aynı zamanda dünyada At Bakanlığı olan Tek ülkedir.

Modern Türkmenistan, büyük ölçüde pamuk ve doğal gaz üzerine kurulu ekonomisiyle, bir zamanlar Sovyetler Birliği'ne bağlı bir cumhuriyetti. Daha eski metinlerde ise Türkmenistan, Türkmence "Türkmenya" adıyla geçmektedir. 1879'daki Rus işgalinden binlerce yıl önce, bölge Amu Derya Vadisi'nde ve Türkmenistan'ı Afganistan ve

İran'dan ayıran Kopet Dağları eteklerinde sürülerini otlatmak için mücadele eden göçebe kabileler ve pastoral topluluklarla doluydu.

Ahal Teke'nin gelişimi, bu sert ve zorlu toprakların tarihiyle yakından bağlantılıdır. MÖ 10.000 civarında, Orta Asya iklimi kurumaya başladı. Bozkır çayırlarının tıknaz atları değişen koşullara uyum sağlayarak zarif bir yapıya, daha az gıda ve su ihtiyacına, açık düzlüklerde avcıları daha uzaktan görebilmek için daha uzun boyunlara ve parlak sarı peyzaja uyum sağlayan bir renklenmeye sahip oldular. Yağmurlar azaldıkça bozkırları sulayan nehirler küçüldü, iç denizler daraldı ve bozkır giderek daha kurak hale geldi. Yerleşik tarım toplulukları genellikle atlı savaşçılar olarak göçebeliğe zorlandı.

Üçüncü ve ikinci binyıllardan kalma betimlemeler ve oymalara bakıldığında, bu göçebelerin altın renkli, ince yapılı ve büyük dayanıklılığa sahip bir at sürdükleri görülür. Büyük İskender MÖ dördüncü yüzyılda Margiana'ya, bugünkü Türkmenistan'ın güneyindeki Merv civarına ulaştığında, sert bir direnişle karşılaştı. Ahal Teke türü, bu zorlu mücadelede kullanılan bir savaş aracıydı.

İskender'den önce, MÖ 5. yüzyılda, Herodot bu bölgedeki göçebe güçlerden biri olan İskitlerden söz etmektedir. Herodot, İskitler için "ülkeleri bir atın sırtıdır" diyordu. İlk göçebeler, zorunluluktan dolayı at yetiştiriciliği konusundaki bilgilerini geliştirdiler. Rus arkeologlar, Altay Dağları'ndaki donmuş kurgan mezarlarında neredeyse mükemmel şekilde korunmuş İskit savaş atları buldular. Bu atlar, MÖ 500 kadar erken bir tarihte, göçebelerin uzun boylu, "kuru" ve hızlı atlar seçtiklerini gösteriyor. Bu atlar, Ahal Teke'ye tüm yönleriyle benzeyen hayvanlardı.

Orta Asya'nın bu savaş atları, antik dünyada büyük ün kazandı ve zaman ve mekâna bağlı olarak Median, Baktriyan, Soğdiyan, Hirkaniyan, Harizmiyan veya Part atları olarak bilindiler. MÖ 2. yüzyılda bir Çin imparatoru, Orta Asya'ya "cennet atları" ya da "bin li" atları olarak adlandırılan (yaklaşık 500 kilometre mesafeyi yorulmadan koşabilen) atları getirmek için bir heyet gönderdi. Çin kaynaklarına göre, bu atlar kan terliyordu.

Bundan bir bin yıl kadar sonra, büyük ihtimalle Cengiz Han ve Moğollarla savaşmak için, bugün modern Özbekistan sınırları içinde kalan Hive ve Harzem İslam hanlıkları, batıya yönelerek paralı Oğuz süvarilerini kiraladılar. Oğuzlar, Türkçe konuşan ve atçılıkta usta bir halktı. Marco Polo, modern Türkmenistan üzerinden İpek Yolu'nda Katay'a giderken, ünlü seyahatnamesinin ilk sayfasında "Türkmenler"den bahsetmiştir. Onları "barbar bir dil konuşan ilkel insanlar" olarak tanımlasa da halılarını ve "iyi Türkmen atlarını" övgüyle anmıştır.

19. yüzyılda göçebe Türkmenler, Rus İmparatorluğu'na dâhil edilen son etnik gruplardan biriydi. 1917 Rus Devrimi'nden önce, neredeyse her Türkmen ailesi bir ya da iki ata sahipti. Çoğunlukla çöl savaşçılarının ve onların sert çevrelerinde hayatta kalan soyundan gelen Türkmenler, ulaşım,

savaş ve zaman zaman yoldaşlık için atlarına güveniyordu. Türkmenler, değerli atlarını çadırlarına bağlar, tüylerinin parlak kalması için ekmeklerini kuzu yağına batırıp elle besler ve onları neredeyse sürekli kullanırlardı.

Yaz-kış demeden Türkmenler atlarını keçe battaniyelerle örtüp kışın dondurucu rüzgârlardan, yazın ise sineklerin sokmalarından korurlardı. Üzerine sert bir eyer, bir yastık ve bir ipek örtü koyarlar, ardından atlarını turkuaz ve kırmızı değerli taşlarla süslenmiş kolyelerle donatırlardı. Bu taşların, geniş Kara Kum Çölü'nde hayal edilebilecek pek çok kötü ruhtan biniciyi koruduğuna inanılırdı.

Rusların Türkmenistan'ı işgali sonrası, Hazar ötesi bölgesini işgal eden Kazaklar, Türkmen atlarının özel niteliklerini fark ettiler. En iyi atları, Aşkabat yakınlarındaki Ahal vahasında yaşayan en büyük Türkmen grubu olan Teke kabilesi arasında buldular. Ruslar, 1897'de burada ilk harayı kurdular ve o zaman Ahal Teke ırkını kayıtlara geçirdiler.

Sovyet dönemi, hanlar ve kabile savaş ağaları arasındaki iç çatışmaları sona erdirmiş olsa da Türkmen atlarına büyük zarar verdi. 1918'deki hayvanların kolektifleştirilmesi sürecinde, bir milyon Türkmen, koyunlarını ve atlarını ellerinde tutmak için İran ve Afganistan'a göç etti. Devlet tarafından işletilen hara çiftlikleri, Ahal Teke yetiştiriciliğini bilimsel bir uygulama haline getirirken, bireysel Türkmenler, atlarını kolektifleştirme tehdidi altında çölde serbest bırakmayı tercih etti.

1935 yazında bir grup Türkmen, atlarının yeteneklerini Stalin'e göstermek için Ahal Teke atlarıyla Aşkabat'tan Moskova'ya kadar cesur bir yolculuk yaptı. Yaklaşık 3000 kilometre (1860 mil) kat ederek hem bu ırkın dayanıklılığını hem de bu atlara duydukları gururu dramatik bir şekilde ortaya koydular. II. Dünya Savaşı'nın sonunda, Sovyet Mareşali Georgy Jukov, Moskova zafer geçit töreninde beyaz bir Ahal Teke aygırına bindi. 1960'ta Roma Olimpiyatları'nda Sovyet binicilik müsabakalarının en ünlü atı, Ahal Teke ırkından Absent'ti ve bu at orada, birçok Olimpiyat altın madalyasından ilkini kazanarak binicilikteki başarısını gösterdi (Rottermann, 2009).

Sovyet liderleri Ahal Teke atlarını diplomatik hediyeler olarak sunarken, bu atlar Moskova'daki at müzayedelerinde uluslararası alıcılara on binlerce dolara satıldı. Ancak, Ahal Teke ırkının toplam nüfusu sürekli azalmaya devam etti. 1950'lerde, Sovyetler tarım traktörlerini yücelttiği ve pek çok yük hayvanını et için mezbahaya gönderdiği bir dönemde, Ahal Teke ırkı neredeyse yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. İskender'in zamanında Partlar her yıl Pers İmparatorluğu'na 20.000 at haraç gönderirken, Part sürüleri en az 50.000, belki de 100.000 kadar at içeriyordu. Ancak Sovyet döneminin sonlarında, Türkmenistan'da soy kütüğü kayıtlı Ahal Teke atlarının sayısı 1000'in altına düşmüştü.

Türkmenistan'ın 1991'de bağımsızlığını kazanmasından bu yana, bu at ırkının sayısını artırmak resmi bir devlet politikası haline geldi. Atlaree (Türkmen Devlet Atçılık Şirketi) başkan yardımcısı Bazarbay Meredov'a

göre, şu anda 3100 Ahal Teke bulunmaktadır ve bunların 110'u kayıtlı aygır, 300'ü ise bir yaşında taylardır. Ayrıca, her biri 20 ile 80 Ahal Teke'ye sahip 15 yeni özel hara çiftliği kurulmuştur. Meredov, daha fazla Türkmen'in tekrar bir ya da iki at sahibi olmaya başladığını da ekliyor.

Meredov, ayrıca ırkın geleceğini güvence altına almak için uygulanan ihracat kısıtlamalarından da bahsetmektedir. "Şu an itibarıyla yalnızca iki ile on yaş arasındaki aygırların ülke dışına çıkmasına izin verilmektedir," diyor. "Türkmenistan'da bir Ahal Teke satın almak isteyen yabancılar, bir temsilci gönderip Atlaree aracılığıyla iş yapmalıdır."

Bu yolculuğu yapanlar, Aşkabat hipodromunda ya da bir yetiştiricinin ahırında gözlemlerken, Orta Asya atlarıyla ilgili genel zihinsel imajı tamamen değiştiren bir türle karşılaşacaklardır. Çoğu insanın aklındaki bu imaj, Moğolların Filistin'e kadar uzanan fetihleri sırasında kullandıkları kalın, tüylü midillilere dayanmaktadır.

Ancak Ahal Teke atları, bu görüntüden tamamen farklıdır. Uzun bacakları, ince yapısı ve parlak tüyleriyle bu atların çoğu 15 ila 16 karış yüksekliğindedir. Kuru kas yapısı, seyrek yelesi ve ince, şeffaf tüylerinin altındaki belirgin damarları ile Ahal Teke, erken İngiliz safkanlarının ilk nesillerine çok benzer. Bu da bir tesadüf değildir. İngiliz safkanlarının temelini oluşturan üç orijinal aygırdan ikisi Türkmen atıydı: Byerly Turk ve Darley Arabian. Darley Arabian, 1717'de Suriye'nin Halep kentinden satın alınmıştı, ancak İran platosunda Türkmen göçebeleri tarafından yetiştirilmişti. İngiliz safkanlarının doğuşuna katkı sağlayan Charles II'nin kraliyet ahırındaki kısraklardan bazıları da Türkmen kökenliydi.

Binici açısından bakıldığında, Ahal Teke'nin benzersizliği daha da belirgin hale gelir. Uzun boynu ve yüksek bacakları, sanki eyeriniz ikinci katta gibi hissettirir. Ahal Teke'nin "gevşek" omuz yapısı, yüksek adımlarla uzun bir adımın birleşimini sağlayan karakteristik bir yumuşak trota sahip olmasını sağlar. Ahal Teke başını boynuna çekip tam hıza ulaştığında, saatlerce dört bacaklı bir lokomotif gibi koşabilir. Bunu yaparken, çöl yaratımındaki eşsiz yerinin farkında olduğuna dair bir izlenim verir.

AHAL TEKE ATLARININ ÖZELLİKLERİ

Ahal-Teke atlarının kendi doğal ortamındaki en ayrıntılı tariflerinden biri, St. Petersburg'da yaşayan İsviçreli Henri Moser'in 1882 tarihli anılarında yer almaktadır. Kendisi birkaç kez Orta Asya'yı ziyaret etmiş ve orada gördüğü atlardan oldukça etkilenmiş ve şöyle yazmıştır: Türkmen atları, Orta Asya'nın sınırlarının ötesinde bile en yüksek itibara sahiptir. Zaten Büyük İskender zamanında Soğdiana atları ünlüydü. Marco Polo, onların tırnaklarının o kadar sert olduğunu ki nallara ihtiyaç duymadıklarını söylemiştir. Gerçekten de Ahal-Teke atları günümüzde nadiren nallanır.

Yüzyıllar boyunca, zaman zaman kanları dışarıdan yenilenmiştir; örneğin Timur, bu kanı iyileştirmek için Türkmenlere 5000 Arap kısrağı dağıtmıştır. Yine de Teke, İngiliz safkanına Arap atından daha çok benzer; uzun boylu, ince yapılı, zarif bacaklı, dar göğüslü, uzun ince bir boyna, oldukça belirgin bir omuza ve büyük, bazen orantısız şekilde ağır bir kafaya sahiptir. Arka kısımları nispeten hafif olan Teke atlarında Arap atlarına özgü yüksek kuyruk taşıma özelliği tamamen eksiktir; Teke'nin eğimli arka kısımları nedeniyle kuyruk zarifçe düşmez. Öte yandan gözleri son derece büyüktür.

Teke'lerin arasında at yetiştiriciliği çiftlikleri yoktur; at, çadırların ya da evlerin arasında büyütülür ve yalnızca kısraklar çobanların sürülerine eşlik ederek otlaklara gider; çok az binerler, genellikle sadece kısa mesafelerde binici taşımak için kullanılırlar. İnsan yerleşimlerinin arasında büyüyen aygır, binicisine karşı nazik ve son derece zekidir.

Bir Türkmen atasözü "Bir tayı ata çevirmek için sahibi köpek olur" der [yani, sahibi fedakârlık yapar]. Ancak fırça ve tarak bilinmez; burada tımar en temel ifadeye indirgenmiştir. Türkmen, bıçağıyla atın tüylerini tüylerin yönüne doğru, önden arkaya kazır ve ardından cüppesinin koluyla ya da bir keçe parçasıyla cilalar. Tay, gece gündüz keçelerle örtülür; yaşlandıkça bu keçelerin sayısı artırılır. Genelde sırtı eski yaraların izleriyle dolu olan yetişkin atların omuzlarını kaplayan iki ya da üç keçeden oluşan bu örtüler büyük bir özenle kaldırılır; Teke, havanın ve ışığın bu hassas omurga kısmına zararlı olduğunu savunur.

Bu keçelerin üzerine, tahtadan ve boynuzdan yapılmış, panelleri olmayan ve oldukça uzun bir ön tepeye sahip bir eyer yerleştirilir. İlk keçe, ipek ve pamuktan karışık çok renkli bir örtü olup, boynun dibinden kuyruk kısmına kadar uzanır, eyerin üzerine yerleşir ve göğüste çaprazlanır; ikinci, daha büyük bir keçe örtü, kulaklardan kuyruğun dibine kadar atı kaplar ve sonunda üçüncü, genellikle beyaz ve zengin işlemeli bir örtü donanımı tamamlar. Tüm bu örtülerde eyerin ön tepesi, üzengi kayışları ve eyer kayışının geçtiği yerler için beş açıklık vardır ve yalnızca önemli yarışlar için çıkarılır; bunun dışında, yaz kış, gece gündüz, çöl koşucusu sıcak örtülerinin altında kalır. Teke'ler "Atlarımızın yağı erimeli" der. Gerçekten de sadece kaslara sahiptirler. Tüm bu örtüler sayesinde deri ve tüy diğer tüm atlardan daha incedir. Parlak postu, güneş ışığında inanılmaz bir etki yaratan metalik bronz ve eski altın renklerindedir. Teke'ler at terbiyesi konusunda çok iyidir; hayvanın hareketini geliştirirken yiyeceklerini ve özellikle suyu inanılmaz derecede azaltmayı başarırlar; kurutulmuş yonca [korunga] doğranmış samanla, bizim yulafımız ise kuyruk yağı ile karıştırılmış arpa unu ile değiştirilir.

Atın eyeri çıkarıldığında, keçeler, bedenin etrafından dört kez dolanan bir kayışla yerinde tutulur: İlki atın eyerlendiği yerde, ikincisi ise böbreklerin altındaki karnın altından geçer. Bu şekilde giydirilen at, sahibinin evinin girişine yakın bir yerde uzun bir ip ya da zincirle bağlanır. Keçelerin boyna

sürekli sürtünmesi nedeniyle yele seyrek çıkar ya da hiç çıkmaz ve çıktığı yerlerde makasla kesilir. Teke yalnızca alnındaki perçemi doğal olarak uzatmasına izin verir; kuyruğu uzun ama çok gür değildir. Manda gemi bilinmez; ince bir kırma gem kullanılır ve süvarinin bindiği battaniyeler nedeniyle mahmuz ya da kırbaç gereksizdir. Yanında taşıdığı küçük kamçı sadece bir oyuncaktır.

Atını serbest bırakarak, dizginleri gevşek tutarak biner; doğal zarif baş taşıma şekliyle at, engebeli dağ geçitlerinde olağanüstü bir içgüdüyle yolunu seçer. Eyere yüksekten oturan binici, battaniyeler nedeniyle bacaklarını geniş ve düz tutar, ayaklarını üzengilere iter. Dörtnalda binici üzengiler üzerinde ayağa kalkar ve vücudunu öne eğilir. Teke atının yalnızca iki yürüyüş şekli vardır: dörtnal ve bir tür tek ayaklı yürüyüş. Türkmenler, sekiz gün süren, günde yaklaşık 200 verst (yaklaşık 200 kilometre veya 120 mil) yol kat ettikleri uzun yolculuklarını bu yürüyüşle yaparlar ve bu sürenin 24 saatinin 20'sini eyer üzerinde geçirirler.

Dayak yemedikleri için bu hayvan insanlara karşı son derece naziktir, ancak kendi türüne karşı vahşidir; bir aygır kaçmayı başarırsa, çevredeki herkes için son derece tehlikeli olan korkunç kavgalar çıkarır. Sahibi orada değilse, onları ayırmaya çalışmak anlamsızdır; ancak sahibi, basit bir "Dour, dour" ("yavaş, yavaş") ile genellikle atını sakinleştirmeyi başarır; oysa bir yabancı boynunu kırabilir. Bir kadın evlendiğinde, yaptığı ve işlediği bir dizi keçe battaniye çeyiz olarak getirir. Bunların arasında kocasının atının eyeri için çok ince bir örtü bulunmalıdır.

Ahal-Teke aygırının tek sahibi olan bir at olduğuna inanıldığı için Türkmenistan'da at vermek, satmak veya takas etmek adet değildir. Binici ve atı ayrılmaz bir takımdır ve sadece ölümde ayrılırlar. Bu kadar sadık atları yetiştirmek için titiz ahır bakımı ve bakımı gerekir. Geleneksel olarak Ahal-Teke atları uzun ömürlüdür ve genellikle efendilerine son yolculuğunda eşlik ederdi.

2.1. Ahal-Teke Atlarının Karakteri

Ahal-Teke atlarının karakteri ateşli ve tutkuludur. Bu atlar, yaşam tarzlarının bir sonucu olarak insanlar tarafından evlere yakın ve bireysel olarak bakıldığından, sahiplerine karşı güçlü bir bağlılık geliştirmişlerdir. Bu özellik, atların bir avantajı olarak görülebilir, ancak sahip değişikliği durumunda yeni sahibin atla iletişim kurması ciddi zorluklar yaratabilir.

Ahal-Teke ile etkili bir şekilde etkileşim kurmak için özel bir psikolojik yaklaşım bulmak gerekir, çünkü bu atlar olağanüstü zekâya ve sezgilere sahiptir. Ayrıca, kendilerini bağımsız bir birey olarak konumlandırırlar, bu yüzden doğru bir iletişim kurulmazsa yetiştiricilerle olan ilişkilerinde ciddi sorunlar yaşanabilir.

Bu atların, özellikle aygır ve kısraklarının, güneyli bir mizaca sahip olduğu bilinir. Hızlı bir şekilde heyecanlanabilirler, ancak bu durum insanlara karşı agresif bir davranış içermez. İlgi eksikliğine tahammülleri düşük olsa da duygularını nadiren gösterirler. Yetiştiricinin fiziksel güç kullanması asla olumlu sonuç vermez, çünkü bu atlar doğuştan gelen bir onur duygusuna sahiptir. Bu tür bir atı komutlara alıştırmak, yalnızca yetiştiricinin büyük bir sabır ve saygı göstermesi durumunda mümkün olur.

2.2. Renk Çeşitleri

Ahal-Teke atları çeşitli renk tonlarında bulunur.

Doruk: Gövdesi çikolata rengindedir. Bacaklar daha koyu, yele ve kuyruk siyahtır. Bu renk, Ahal-Teke atlarının %40'ını oluşturur.

Kara: Kuyruk ve yele dahil tamamen siyahtır. Nadirdir, bu renkteki atlar toplamın sadece %12'sini oluşturur.
Kızıl: Açık kızıldan kırmızımsı tonlara kadar değişebilir. Kızıl renkteki atlar, toplamın yaklaşık %11'ini oluşturur.
Kır: Rengin yoğunluğu değişebilir; bacaklar, kuyruk ve yele daha koyu tondadır. Kır renkteki atlar toplamın yalnızca %8'ini oluşturur.
Sarı: Sarımsı kahverengi tonundadır. Bacaklar, yele ve kuyruk gövdeye göre daha açık renklidir. Nadir görülen bir renktir; bu renkteki atlar toplamın %5'inden azdır.
Doru: Altın sarısı ya da sarımsı kahverengi olabilir. Renk yoğunluğu değişebilir. Kuyruk ve yele siyahtır. Bu renk, toplam nüfusun yaklaşık %20'sini oluşturur.
İzabella: En dikkat çekici, olağanüstü ve aynı zamanda en nadir renktir. Her 1000 at içinde sadece 25 İzabella bulunur. İnci renkli tüyleri, sarımsı, pembe veya süt beyazı tonlarla sedefimsi bir parlaklık taşır. Kuyruk ve yele, gövdeye göre biraz daha koyu renklidir.
Genel Özellikler: Bacaklarda ve yüz bölgesinde beyaz işaretler olabilir. Tüm renkler için parlak altın veya gümüş yansımalı bir tüy yapısı tipiktir.

STALİN'İN AHAL TEKE SOYKIRIMI

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Stalin'in ulusal kahraman olarak sahip olduğu imaj baskındı; ancak Batı ile artan gerginlikler, özellikle dini ve kültürel alanlarda özgürlüklerin hızla aşınmasına yol açtı. 1946'dan itibaren "Jdanovizm," yetkililerin entelektüel ve sanatsal yaşam üzerindeki kontrolü yeniden ele geçirme çabalarını yansıttı. Çarlık sömürgeciliğine direnişin geleneksel destanları ve kahramanları, bir zamanlar övgüye değer görülürken, artık eleştirilmeye başlandı. Türkmenistan'da araştırmacı Baimuhammed Karryev, Dede Korkut destanı üzerine bir analiz yayımladığı için "burjuva milliyetçiliği" ile suçlandı. Bilimler Akademisi, tarih anlatımlarını zamanın ideolojisiyle uyumlu hale getirmek ve Rus "ağabey" anlatısını merkezine almak zorunda bırakıldı. Yetkililer ayrıca Türkmen göçebe geleneğinin sembolü olarak görülen Ahal Teke atlarını ortadan kaldırmaya çalıştı (Peyrouse, 2015: 38).

Stalin, Ahal-Teke atlarını neredeyse tamamen yok etti (bu ve diğer soylu at ırkları burjuvazinin bir sembolü olarak görülüyordu ve iddiaya göre ordu için de uygun değildi). Binbaşı Budyonni (Stalin'in emriyle mi yoksa kendi düşüncesiyle mi olduğu bilinmemekle birlikte), Ahal-Teke atlarını Don atlarıyla melezledi.

Stalin, Türkmenleri bastırmak için Sovyet rejimi özel at yetiştiriciliğini yasakladı ve çiftçilerin atlarını et için kesmesini zorunlu kıldı. Bir noktada, tüm Sovyetler Birliği'nde yalnızca 1.250 Ahal Teke atı

kalmıştı. Bu nedenle, 1935 yılında, bir grup binici, bu cinsin benzersiz kalitesini yetkililere göstermek amacıyla Aşkabat'tan Moskova'ya kadar dört binden fazla kilometrelik bir yolculuğa çıktı. Seksen dört gün boyunca gece gündüz yol aldılar ve bu rekor, kısa süre sonra Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tarihinin bir parçası haline geldi. Türkmenler, katliamı durdurma talepleri için yavaş yavaş destek kazandılar. 1960'ta Roma'daki Olimpiyat Oyunları sırasında, bir Ahal Teke atı, dresajda altın madalya kazandı ve bu, Türkmen cinsi için daha parlak zamanların habercisi oldu. Bugün, bu cins, Türkmen ulus inşa projesinde önemli bir rol oynamaktadır. Her kasaba yeni bir hipodromla övünmekte ve Türkmenistan, dünyada muhtemelen atlardan sorumlu özel bir bakana sahip tek ülkedir (Fatland, 2019).

Göçebelerin atlarına duyduğu aşırı bağlılık, onları simgeleştiren bir özellik olarak görülüyordu. Stalin'in bu atları soykırım yapmasının bir diğer nedeni de Stalin'in, muhteşem Ahal-Teke atlarının Türkmenlerin geri kalmışlığının bir simgesi olduğunu düşünmesi ve bu atların sucuk fabrikalarına gönderilmesini emretmesidir. Stalin, Türkmenlere traktörler verdi ve onları modernize etmek amacıyla apartman dairelerine yerleştirdi. Ancak göçebeler apartmanlardan nefret etti. Atlarını yok etmek yerine, Türkmenler sevdikleri Ahal-Teke atlarını, onları geri alabilecekleri ve nesli yeniden canlandırabilecekleri asıl yaşam alanları olan çöle serbest bıraktılar. Stalin'in ölümünden sonra, Sovyetler Birliği tarih sahnesinden çekildi, Orta Asya cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandı ve Türkmenler bu cinsi yeniden canlandırdı. Eski göçebe gelenekleri, SSCB'den daha dayanıklı olduğunu kanıtladı (Wolff, 2010: 138). II. Dünya Savaşı sırasında, Türkmenlerin direnişini bastırmak amacıyla Stalin'in emriyle yaklaşık 80 bin Ahal Teke atının yok edildiği iddia edilmektedir. Öte yandan Rus birlikleri yaklaşık 1880 yılında Türkmenistan'ı fethettiğinde Rus General Grodekoff, Ahal Teke atları ile ilgili söylediği şu sözler manidardır: "*Teke'den sadece en iyi aygırları ve kısrakları alabilsek, bir anda bize artık tehlike oluşturmazlar"* (Hutmacher, 2024). Stalin genellikle en acımasız Sovyet suçlarıyla ilişkilendirilir, ancak Türkmenistan'da insanları ürperten isim Kruşçev'in hatırasıdır. Bu kumla kaplı Orta Asya cumhuriyetinde, Kruşçev, binlerce yıldır çöl göçebeleri tarafından kullanılan Ahal-Teke atlarının katledilmesini emreden Komünist Parti lideri olarak kötü bir şöhrete sahiptir.

SONUÇ

Ahal-Teke atı, özellikle Türkmenistan olmak üzere Orta Asya çöllerinden köken alan, dünyanın en eski ve en prestijli at ırklarından biridir. Çarpıcı altın rengi tüyleri ve olağanüstü dayanıklılığıyla tanınan Ahal-Teke, 3.000 yıldan fazla bir süredir bölge kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ahal-Teke atının 3.000 yıldan fazla bir süre önce Orta Asya bölgesinde, şu anda Türkmenistan'da ortaya çıktığına inanılmaktadır. Cinsin adı, Türkmenistan'ın güney kesiminde, günümüz Aşkabat şehri yakınlarında bulunan Ahal Vahası'ndan gelmektedir. Yüzyıllar boyunca Ahal-Teke, olağanüstü dayanıklılığı ve Orta Asya'nın sert çöl ortamında gelişme yeteneği nedeniyle göçebe kabileler tarafından ödüllendirilmiştir.

Cinsin ataları, binicilikleri ve atlarla olan derin ilişkileri ile tanınan eski Türkmen kabileleriyle bağlantılıdır. Tarihsel kayıtlar, bu atların Pers İmparatorluğu tarafından kullanıldığını ve soylarının Türkmen halkı tarafından nesiller boyunca korunduğunu göstermektedir. İpek Yolu boyunca ulaşım, savaş ve ticarette önemli bir rol oynamışlar ve Orta Asya halkının göçebe yaşam tarzlarını sürdürmelerine yardımcı olmuşlardır.

Antik çağlarda insanlar Ahal-Teke atlarına “kan terleyen atlar”, “altın atlar” veya “cennet atları” diyorlardı. “Kan terinin” bu atların içtiği suda yaşayan parazitlerden geldiği varsayılmaktadır. Farklı bir teoriye göre kanlı görünüm, aşırı yorgunluk nedeniyle ince derinin altında patlayan küçük damarlardan kaynaklanmaktadır. Ahal-Teke atı, kendisine birçok uygun lakap kazandıran metalik parlaklığa sahip muhteşem, kısa tüyleri ve ipeksi yumuşak yelesi ve kuyruğa sahip cesur, son derece dayanıklı ve güzel hareket eden bir hayvandır. Bu özellikler, Ahal-Teke atlarına altın ve cennet atı lakabını kazandırmıştır. Yıllar boyunca bu cins, Türkmenistan'ın bir sembolü ve ulusal bir mal haline gelmiştir. Bu at ulusal amblemde ve banknotlarda yer almaktadır. Yetiştiricilerin yoğun çabalarına rağmen, genetik çeşitliliğin eksikliğinden kaynaklanan genetik hastalıklar nedeniyle Ahal-Teke atlarının geleceği bilinmemektedir.

Ahal-Teke atları, altın rengi ve hafif kestaneye kadar değişebilen parıldayan kürkleri nedeniyle genellikle "altın" olarak tanımlanan zarif, şık görünümleriyle ünlüdür. Paltoları ışığı öyle bir şekilde yansıtır ki, parlıyor gibi görünürler, bu da mistikliklerine ve güzelliklerine katkıda bulunan benzersiz bir özelliktir. Fiziksel özellikleri sadece doğal seçilimin bir sonucu değil, aynı zamanda atları dayanıklılıkları, hızları ve zekaları için seçen Türkmen halkının yüzyıllarca süren dikkatli yetiştiriciliğinin bir sonucudur. Ahal-Teke atları ayrıca çöl yaşamına son derece adapte olduğu için aşırı sıcaklıklarda ve seyrek yiyecek ve su kaynaklarında hayatta kalabilmekte bu da onları özellikle esnek kılmaktadır.

Ahal-Teke atı zekası, bağımsızlığı ve duyarlılığı ile bilinmektedir. Bu atlar tipik olarak sakindir ve bakıcılarıyla çalışmaya isteklidir, ancak aynı zamanda güçlü iradeli olabilirler ve deneyimli bir biniciye ihtiyaç

duyabilirler. Mizaçları onları yarıştan dayanıklılık etkinliklerine ve hatta terbiyeye kadar çeşitli disiplinler için ideal kılmaktadır. Ahal-Teke atlarını eğitmek, bireysel kişiliklerine sabır ve saygı gerektirir. Son derece eğitilebilir olmalarına rağmen, biraz çekingen olabilirler ve nazik, tutarlı bir yaklaşıma ihtiyaç duyabilirler. Sahiplerine olan duyarlılıkları ve bağları, onları binicilik dünyasında bu kadar değerli yoldaşlar yapan şeyin bir parçasıdır.

REFERANSLAR

Capomaccio S, Ablondi M, Colombi D, Sartori C, Giontella A, Cappelli K, Mancin E, Asti V, Mantovani R, Sabbioni A and Silvestrelli M (2023), Exploring the Italian equine gene pool via highthroughput genotyping. Front. Genet. 14:1099896. doi: 10.3389/fgene.2023.1099896.

Fatland, E. (2019). Sovietistan: A Journey Through Turkmenistan, Kazakhstan, Tajikistan, Kyrgyzstan and Uzbekistan. MacLehose Press.

Fu, M., & Li, Y. (2022). The origin and domestication history of domestic horses and the domestication characteristics of breeds. Yi Chuan= Hereditas, 44(3), 216-229.

Hutmacher, H. (2024). Auf den Spuren des Achal-Tekkiners. Erişim Linki: http://www.karabagh.info/achal_tekkiner.htm Erişim Tarihi: 17/12/2024.

Langlois, B. B. (2011). The history, ethnology and social importance of mare's milk consumption in Central Asia. *Journal of Life Sciences*, *5*(10), 863-872.

Librado, P., Khan, N., Fages, A., Kusliy, M. A., Suchan, T., Tonasso-Calvière, L., ... & Hansen, S. (2021). The origins and spread of domestic horses from the Western Eurasian steppes. *Nature*, *598*(7882), 634-640.

Milyayev, I., Charyyev, M., & Atabayev, M. (2024). Ahal-Teke Horses: The Majestıc Breed Of Turkmenıstan. НАУЧНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ «АКАДЕМИЧЕСКАЯ ПУБЛИЦИСТИКА», 101.

Petrov, K. A., Makhutova, O. N., & Gladyshev, M. I. (2020, May). Fatty Acid Composition of Yakut Horse Tissues. In *Doklady Biochemistry and Biophysics* (Vol. 492, pp. 105-107). Pleiades Publishing.

Peyrouse, S. (2015). Turkmenistan: Strategies of power, dilemmas of development: Strategies of power, dilemmas of development. Routledge.

Rottermann, S. (2009). "Absent: An Akhal Teke on the Olympic Stage," EuroDressage, (October 10, 2009), Erişim Linki: http://www.eurodressage.com/equestrian/2009/10/11/absent-akhal-teke-olympic-stage Erişim Tarihi: 12/12/2024.

Scekin, V.A. & Gorelov, K.I. (1939). The Ahal-Teke horse. Moscow: Lenin Academy of Agricultural Sciences.

Turkmenistan Golden Age, (2018). History of Turkmens Indissociable from Ahalteke Race Horses Erişim Linki: https://turkmenistan.gov.tm/en/post/11340/history-of-turkmens-indissociable-from-ahalteke-race-horses Erişim Tarihi: 10/12/2024.

Wolff, D. (2010). Tibet Unconquered: The Epic Struggle for Independence. Macmillan+ ORM.

Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM) Sisteminde Kurumsal Kaynak Planlamasının (ERP) Önemi

Fatih AY

(Öğr. Gör.), Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Isparta/Türkiye,
E-mail: fatihay@isparta.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1706-0750

ÖZET

Günümüzde işletmeler hayatta kalabilme ve varlıklarını devam ettirebilmeleri için maliyet hesaplamaları büyük bir öneme sahiptir. Teknolojinin gelişmesiyle üretimde kurumsal kaynak planlaması programlama gereksinimleri ortaya çıkmaktadır. İşletmede üretilen mal veya hizmetlerde genel üretim giderlerinin yüksek olması sonucu, üretimde detaylı maliyetleme olan faaliyet tabanlı maliyetlemenin önemini arttırmıştır. Bu çalışmada faaliyet tabanlı maliyet sisteminde kurumsal kaynak planlamasının önemi açıklanmakta ve incelenmektedir. Tekstil sektöründe faaliyet gösteren ve gömlek üretimi yapan bir işletme uygulanması ile elde edilen bulgular açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Maliyet Muhasebesi, Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP), Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM)

GİRİŞ

Günümüzde üretilen mal veya hizmetlerde genel üretim giderlerinin yüksek olması üretim maliyetlemede detaylı maliyetlemenin önemini arttırmıştır. Bu durum üretilen mamul maliyetlerinin hesaplanmasında yeni teknikleri ortaya çıkarmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyetlemede ve kurumsal kaynak planlaması bu tekniklerden birkaçı olarak kabul edilmektedir.

Küreselleşme ile birlikte işletmeler hayatta kalabilmeleri ve varlıklarını devam ettirebilmeleri için, mal veya hizmet üretiminde kaliteli üretim, müşteri beklentilerinde kısa sürede çözüm, işletme maliyetlerinde anlamlı düşüş, karar almada hızlı ve planlı hareket sağlamak için yeni yöntem ve teknikler uygulamak ve geliştirmek durumunda kalmışlardır.

Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi (FTM) 1980'lerin ortasında ortaya çıkmıştır. Bu yöntemin amacı işletme yönetici ve müşterilerine üretilen ürünleri, yapılan işlemleri ve sunulan hizmetlerin maliyet ve işletme kârlılık durumları hakkında doğru, güvenilir ve kaliteli bilgi sağlayan teknik bir sistemdir (Kaplan ve Argyris, 1994: 83). Ayrıca faaliyet tabanlı maliyet yöntemi, genel üretim giderlerini faaliyet alanlarına ayırarak, işletme yöneticilerinin, üretim süreci ve rekabet stratejilerine ilişkin doğru ve güvenilir karar vermelerine katkı sağlamaktadır (Cooper, 1988: 46).

Globalleşme ile birlikte farklı coğrafi bölgelerde kurumsal kaynak planlama sistemi gelişmiştir. Kurumsal kaynak planlama sistemi bir yazılım

sistemidir. Kurumsal kaynak planlanma sistemi bilgisayar temeline dayalı üretim yönetimi sistemidir (Nickels, McHuh, McHugh, 1996: 282).

FTM sistemi ve ERP programlaması üretimde kullanılmaktadır. FTM maliyetleri detaylı bir şekilde faaliyetlere ayırarak maliyetler hakkında geniş bir bilgi sunmaktadır. Maliyet kalemlerinin daha belirgin hesaplanmasına yardımcı olmaktadır. ERP ise üretimde kullanılan programlar ile işletme kaynaklarını etkili bir şekilde planlayarak üretimin kalitesini arttırmaktadır. İşletmede FTM sisteminde ERP önemi, üretimde iyi bir maliyetleme sistemi ile kaliteli ürünler üretilmesidir.

KURUMSAL KAYNAK PLANLAMASI (ERP) YAKLAŞIMI

Kurumsal kaynak planlama sistemi işletmelerin temel ve yardımcı fonksiyonlarını içine alan bir sistemdir. Kurumsal kaynak planlama sistemin en iyi yönü firmaların fonksiyonları arasında uyum sağlamaktır. ERP sistemi incelendiğinde üretime destek olmak için, Malzeme İhtiyaç Planlaması (Materials Requeriment Planning- MRP) şeklinde ortaya çıkmıştır. Malzeme İhtiyaç Planlamasından sonra ise, üretim kaynaklarını planlamak amacıyla İmalat Kaynakları Planlaması (Manufacturing Resources Planning-MRPII) şeklinde gelişmiştir (Yılmaz, 2009: 477).

Kurumsal kaynak planlama sistemi, iş yönetim sürecini kısaltarak, iş hacimlerini geliştirerek ve çalışanların sisteme girişine katkı sağlayarak firmaların yüksek kârlar elde etmesine yardımcı olan bir araçtır (Jones, Price, 2004: 21). Kurumsal kaynak planlama sistemi maliyetlerin azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Kurumsal kaynak planlama sistemi, 1990'ların başlarında işletmelerin muhasebe, satış ve pazarlama alanlarına katkı sağlamıştır. Kurumsal kaynak planlama sistemi iş akışını basitleştirerek, işletmelerin gereksiz faaliyetlerini minimize etmektedir. İşletme de verileri kontrol ederek, İşletme yönetici ve firma sahiplerinin alacakları kararlarda yardımcı olmaktadır (Sweat: 42-43).

Kurumsal kaynak planlama sistemi ile alakalı çok çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır (Davenport, 1998), (Bingi ve diğ., 1999), (Klaus ve diğ., 2000), (Markus ve Tanis, 2000), (Grant, 2000), (Abdinnour- Helm ve diğ., 2003). Kurumsal Kaynak Planlama sistemi, bir işletme, kurum, kuruluş veya organizasyonun büyüklüğü ne olursa olsun, farklı departmanlardaki iş akış süreçlerini (işletmelerin temel ve yardımcı fonksiyonlarını) bilgi sunarak bütün departmanların doğru bilgi ve verileri sağlayan bir bilgi sistemidir. Kurumsal kaynak planlama sistemini kullanan işletmeler, bütün bilgileri hızlı ve kolay şekilde ulaşarak iş hayatını kolaylaştırmaktadır.

Kurumsal kaynak planlama sistemi ile APICS (Amerikan Production and Inventory Control Society – Amerikan Üretim ve Stok Kontrol Topluluğunun) yaptığı tanıma göre tanımlamaya göre ise, Kurumsal Kaynak Planlaması sistemi, en etkin bir plan ve mevcut işletme kaynaklarının kontrolü ile müşteri istek ve ihtiyaçlarının yerine getirilerek mal teslimi ve hizmet ifaları için gerekli hesaplama ve rapor içeren bir yöntem sunmaktadır. Sonuçta kurumsal kaynak planlama sistemi, firmaların farklı şehir ve ülkelerde bulunan şubelerinin dağıtım merkezlerinin uyumlu bir şekilde hareket etmesinin planlamasıdır. Müşterilere ait siparişlerin, hangi dağıtım merkezinden karşılanacağı ve hangi fabrikada üretileceği, işletmelerin hammadde ve stok ihtiyaçlarının tespit edilmesini sağlamaktadır. Ayrıca fabrikalarda bulunan makine ve teçhizat, hammadde, işçilik, endirekt madde, malzeme ve işçiliğin bir araya gelmesi sonucu oluşan üretimin kaynaklarının nasıl birlikte uyumlu bir şekilde çalışabileceğini planlamaktadır (Yılmaz, 2009: 477).

Kurumsal kaynak planlama sisteminin gelişlimi, bilgisayar sistemlerinin büyük çapta gelişimini ile birlikte ortaya çıkmıştır. Kurumsal kaynak planlama sisteminin gelişimi incelendiğinde, 1960'lı yıllarda başlamaktadır. 1960'lı yıllarda işletmelerde bilgisayarların yeni üretilmesinden dolayı bilgisayar kullanımı yaygınlaşmamıştır. Stok sayımı fiziksel olarak insan gücü ile sayılmaktaydı. Bu yöntem yapılan hesaplamalarda birçok sorunlara sebep olduğu gibi depolardaki stoklar hakkında güvenilir bilgiler açısından sağlıklı bir yöntem olamamıştır. Daha sonraki yıllarda stokların listelenmesine yönelik yeni sistemler geliştirilmiştir. Fakat üretimin planlanması sonucunda işletme gereksinimlerine yönelik ürün planlanması olan, Malzeme ihtiyaç planlama (MRP) sistemleri 1970 dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Malzeme ihtiyaç planlama (MRP) sistemlerinden sonra 1980 dönemlerinde ise, üretim ihtiyaçlarına yönelik malzeme ihtiyaçlarının belirlenmesi yöntemi, üretimin en iyi şekilde yapılmasını sağlayan ve yeni bir yöntem olarak kabul edilen, Üretim Kaynak Planlaması (MRP II) ortaya çıkmıştır. Üretim Kaynak Planlaması (MRP II) finans, insan kaynakları, taşımacılık yönetimi, plan ve proje yönetimi gibi konuları içine alan bir sistemdir. Böylelikle kurumsal kaynak planlama sistemi, işletmelerde geçmiş yıllarda ayrı ayrı ele alınarak üretim planlanmasına yönelik işletmelerin amaç ve hedeflerine ulaşmak için üretimi bölümlere ayırarak ele almaktadır. İşletmelerdeki her türlü kaynağın, Hammadde malzeme, işçilik, endirekt malzeme, makine ve teçhizat vb. verimliliğin en yüksek düzeye ulaştırmayı amaçlamaktadır. Kurumsal kaynak planlama sistemi kurumlarda ortak bir alana kaydedilen verilerin işlenmesi sonucu elde edilen bilgilerin doğru ve güvenilir bir şekilde, ilgili kişilere iletilmesini sağlamaktadır (Yılmaz, 2009: 478-479).

Kurumsal Kaynak Planlamasının (ERP) Uygulama Modülleri

Kurumsal kaynak planlama sisteminin en önemli özelliklerinden birisi, belirli bir tasarıma sahip olması ve kurumların ihtiyacına göre kendilerine uyan modülleri bünyelerine monte etmeleridir (Ağayev, 2007: 37).

Kurumsal kaynak planlama sistemi, işletmelere özellikle üretim konusunda önemli katkılar sağlayan bir sistem oluşturmaktadır. Bu sistem; iş akış yöntemi belirlemek, işletme içersinde bilgi akışı sağlamak, işletmeyi müşteri ve tedarikçiler ile uyumla hareket etmek amacıyla, işletmenin yararına yönelik adımlar atmaktır. Kurumsal kaynak planlama sistemi, birbiri ile ilişkili departmanları birbirine bağlayarak, işletme çalışanlarının ihtiyaç duydukları bilgiye hızlı ve güvenilir bir şekilde ulaşmalarını sağlamaktadır (Balcıoğlu, 1998).

Birçok mevcut kurumsal kaynak planlama sistemine yönelik yazılım çalışmaları yapan kuruluşlar birbirinde farklı bir şekilde yazılım paketi sunmaktadırlar. Yazılım paketlerinin birbirilerinden farklılığını, kullanılan modül kombinasyonları belirlemektedir. İşletmenin kullanacağı modüller, işletmenin yaptığı iş, işletme büyüklüğü ve işletme özelliklerine göre değişmektir. Böylelikle, kurumlar kendileri için uygun ve gerekli olan yazılımlarla çalışarak ileride gerektiğinde yeni yazılımlara da geçme olanağı sağlamaktadır. Yeni yazılımlar ihtiyaç duyulan en iyi uygulamaları takip edebilmek üzere yapılmaktadır. Bu yazılımlar belirli periyotlarla güncellenmektedir. Güncelleme konuları ise; iş akış uygulamaları, teknoloji ve müşterileri gereksinimleri dikkate alınarak planlanmaktadır. Günümüzde firmalar tarafından en yaygın şekilde kullanılmakta olan bazı sistemler aşağıda verilmektedir (Ağayev, 2007: 39).

Üretim Takip Sistemi: Üretimde planlama yapılması, üretimde kullanılan verilerin saklanması ve işletmenin sürekliliğine yönelik hızlı, güvenilir ve kaliteli sonuçlara ulaştıran bir sistemdir. Özellikle, üretim sistemine ana verilerin işlenmesi ve üretim yöntemlerinin seçilmesiyle, ortaya çıkan sonuçların karşılaştırılmasıdır. Kurumsal kaynak planlama sistemi, uygulamasıyla, istediğimiz verileri istediğimiz şekilde ve istediğimiz kriterine göre raporlama imkanı vermektedir. Ayriyeten hesaplamalardaki insan hatalarını ortadan kaldırmaktadır (Kartum, 2014: 24).

Finans Sistemi: İşletmelerin nakit ihtiyaçlarının sağlanması, finansal alt yapılarının oluşturulması, finansal verilerin tamamının takip edilmesi, finansal bilgilerin kaydedilmesi anlık olarak tutulması, işletmede, kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli nakit ihtiyaçlarında çok önemli katkı sağlayarak ciddi kazançlar vermektedir (Köstence, 2009: 14).

Satın Alma Sistemi: Satın alma ile ilgili tüm veriler, bu bölümde raporlanır. Ürün özellikleri, ürün teklifleri ürün siparişleri, ürün sözleşmeleri, satın alma bilgileri, satın alma şartnameleri, verilen teklif ve siparişler vb. tüm satın alma faaliyetleri, bu sistem sayesinde otomatik, hızlı ve güvenilir bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Ayrıca hammadde tedarik zincirine ait bilgiler, bu sistem ile takip edilmektedir (Kartum, 2014: 25).

İnsan Kaynakları **Sistemi*:*** İşletme çalışanlarına ait eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi, eğitim planları oluşturulması, eğitim bilgilerinin saklanması, işe alım kriterlerinin belirlenmesi, işe alım aşamasında yapılan mülakatların ve personel CV'lerin saklanmasında kullanılan bir sistemdir. Bu sistem insan kaynaklarının sürekli geliştirilmesine, İşletmede çalışan personelin yetki ve sorumlulukların belirlenmesinde ve işletmede çalışanlarla ilgili verilerin kayıt altında olmasında, büyük bir kolaylık sunmaktadır (Köstence, 2009: 15).

Malzeme Yönetimi Sistemi: Malzeme veri gruplarının oluşturulması, satın alma sürecindeki miktarların belirlenmesinde, depolama, saymak, ölçmek ve tartmak gibi envanter kayıtlarının saklanmasında ve işletme envanterinin takip edilmesinde çok önemli avantajlar sağlamaktadır (Kartum, 2014: 25).

Satış Dağıtım Yönetim Sistemi: Satışların dağıtım faliyetlerindeki siparişlerin takip edilmesi, ürünlerin sevk edilmesi, ürün satış ve dağıtım kanallarının izlenmesi, satışların doğru zamanında ve eksiksiz bir şekilde gerçekleştirilmesi ve ürün iadelerinin izlenmesi faaliyetlerinde çok büyük kazançlar sağlamaktadır. Satılan ürünlerin, takip edilmesi ve bütün satış verilerine istenildiği zaman ve yerde otomatik olarak erişebilinmeside büyük önem ve katkılar sağlamaktadır (Kartum, 2014: 26).

Genel Muhasebe **Sistemi*:*** Muhasebe ile ilgili yevmiye kayıtlarının kaydedilmesi, büyük defter kayıtlarının sınıflandırılması, bilanço ve gelir tablolarının raporlanması, analiz ve yorumu, müşteri bilgilerinin oluşturulması, ödeme planlarının, oluşturulması, personel işlemleri (bordro, maaş ödeme, işe giriş, işden çıkış vb.) ve diğer genel muhasebe uygulamaları ve kayıtları bu sistem sayesinde sağlanmaktadır (Köstence, 2009: 15).

Kalite Kontrol Sistemi: Üretilen ürünlerde, belirlenen kalite standartlarıaa ulaşıp ulaşmadığının kontrol edildiği, tüm kalite kontrol verilerinin sakladığı ve kalite kontrol verileri ile ulaşılan sonuçların bulunduğu sistemdir. Her şeyden önce mal veya hizmetin üretilmesine yönelik ortaya konan kalite kontrol verilerinin kaydedilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Geçmiş bilgi ve verilere ulaşılmasında çok ciddi kolaylıklar ve avantajlar sağlamaktadır (Kartum, 2014: 26).

Kurumsal Kaynak Planlamasının (ERP) Uygulanmasının Faydaları

ERP sistemi uygulanmaya başlandığında işletme içeresinde tam ve zamanında bilgi sağlayarak karar vermeyi kolaylaştırmaktadır. Bu ise, işletmenin performansını geliştirmeye katkıda bulunmaktadır. ERP sisteminin uygulanması ile birlikte genel ve yönetim giderlerinde azalma olmakta ve gider kontrolü kolaylaşmaktadır. İşletmelerin ERP'yi uygulamaları bunun sağladığı fonksiyonelliğin sonucu olarak ürünlerin maliyetlerinde azalmadan satış gelirlerindeki artışa kadar işletme performansının gelişmesine değişik yönlerden katkı sağlamaktadır. Bunlara ilave olarak da ERP sisteminin uygulamaya konulması zamanla çalışan işçi oranında da bir azalmaya neden olmaktadır. Bu tür olumlu gelişmelerin olabilmesi işin ERP'nin genellikle 3 yıldan az olmayan belirli bir sürenin geçmesi gerekmektedir (Poston, 2001: 271).

Kurumsal kaynak planlama sistemi iyi bir şekilde uygulanırsa, işletmelerin satışları artmakta, maliyetlerini düşürmekte ve sonuç olarak kârlarını maksimum seviyeye ulaştırmaktadır, Ayrıca mevcut tüketicilere daha iyi hizmet verilmesine katkı sunmaktadır. İşletmede oluşabilecek hatalar minimize edilerek alınacak kararların daha doğru olmasını sağlamaktadır. Son olarak işletmenin kalite ve performansı arttırarak daha etkin kaynak ve stok kullanımını oluşturmaktadır. ERP sisteminin avantajları şunlardır (Gupta, 2000: 115-116).

- Y2K uyumu,
- Kullanımının kolay olması,
- Tüm alt sistemlerin, işlemlerin ve bilgi girişlerinin entegre edilmesini sağlaması,
- Satıcı ve müşterilerle online iletişime imkan sağlaması,
- Tüketicinin kendi isteklerine uygun mal siparişi verebilmesi,
- Zamanlı ve istenen bilgiyi sağlayarak daha iyi ve doğru karar verilmesini sağlaması,
- Üretim sürecinin hızını artırması,
- İşlemler üzerinde yönetimin kolay kontrol sağlaması,
- Internetle interaktif iletişim imkanları sunması,
- Planlama hatalarını azaltmasıdır.
-

Ayrıca yatırımcılarda güven oluşturarak küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin hisse senetleri değerinin ERP uygulayacaklarını ilan ettikten sonra arttığı görülmüştür. Çünkü ERP uygulaması sonunda işletmeler maliyetlerinde tasarruf sağlamakta, daha geniş kitlelere müşteri tatmini sağlayarak satışlarını artırmakta ve yatırımcılar işletmenin gerçek finansal durumunu ve faaliyet sonuçlarını yansıtacak bilgilerine kolaylıkla sahip olacağı için işletmenin hisse senetlerine daha fazla yatırım yapmaktadır (Hayes, Hunton ve Reck, 2001: 3-18).

ERP sistemleri gerçekte çok büyük ve karmaşıktır. Bu nedenle uygulanması çok iyi bir planlama ve uzmanlık gerektirmektedir. Bu konulardaki yetersizlik, işletmeye piyasada rekabetçi üstünlük sağlamak yerine sorun da oluşturabilmektedir. Kurumsal kaynak planlama sistem uygulamalarının başarısında en önemli etmen üst yönetim ve patronların desteğidir. Diğer önemli nedenler ise çalışma şekillerinin yeniden yapılandırılması sonucu yazılım programlarının işletmeye uyumlaştırılmasıdır.

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME YAKLAŞIMI

Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi isimden de anlaşılacağı üzere genel üretim giderlerinde, faaliyetler üzerinde durmaktadır. Bu yöntemle mal veya hizmetin maliyeti, direkt ilk madde ve malzeme maliyeti, direkt işçilik maliyeti ile mamul ya da hizmeti üretmek için gerekli olan genel üretim maliyetlerini faaliyetlere ayırıp detaylı göstererek 3 adet maliyet kalemi toplamından oluşmaktadır (Büyükşalvarcı, 2006:160).

Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi kurumlara hem müşteri memnuniyeti ilgili hem de işletme kârlılığıyla ilgili çeşitli fırsatlar sağlamasına rağmen, günümüzde birçok üretim tarafından uygulanmamaktadır. Bu durumun başlıca sebepleri aşağıda belirtilmiştir (Kaplan ve Anderson, 2007: 8).

1-) Üretim aşamasında karşılıklı görüşme ve araştırmaların çok zaman kaybına ve ürün maliyetinin artışına neden olması,

2-) Faaliyet tabanlı maliyet yönteminde, veri ve bilgilerin öznel olması ve geçerliliğin olmaması,

3-) Veri ve bilgilerin kaydedilmesi ve belirli işlemlere tabi tutularak raporlanmasının maliyetli olması,

4-) Güncelleme işlemlerinin zor olması,

5-) Üretim sürecinde kullanılmayan kapasitelerin hesaplanmaması sonucu FTM yönteminin hatalı olması şeklinde açıklanmaktadır.

Faaliyet tabanlı maliyet yönteminde işletmenin genel üretim maliyetlerini faaliyetlere ayırarak üretilen ürün maliyetlerinin ve işletme performansının ölçülmesi hakkında detaylı bilgi sunmaktadır. Bu yöntem yıllar içerisinde kullanım amaçlarına uygun olarak literatürde çeşitli şekillerde açıklanmaktadır.

Cooper ve Kaplan çalışmalarında FTM'yi biçimsel bir muhasebe sisteminden ziyade, stratejik amaçlı bir araç olarak açıklamaktadırlar. Bu nedenle FTM işletmelerde doğru maliyet hesaplanmasının yanı sıra, işletme yönetimine işletme faaliyetleri hakkında detaylı ve geniş bir bilgi sunan sistem olarak tanımlamaktadır (Eker, 2002: 239.)

Barfield, Raiborn ve Kinney FTM'yi bir üretim işletmesinde gerçekleşen üretim ile çeşitli faaliyetler üzerinde çalışan ve bu faaliyetlerin maliyetlerini hesaplayan bir maliyet muhasebe sistemi olarak açıklamaktadır (Raiborn, Barfield ve Kinney, 1994: 183).

Horngren, Bhiamani, Foster ve Datar ise; FTM'yi ürünlerin maliyetlerinin tespit edilmesinde ilk olarak faaliyetlere odaklanan ve maliyet sistemini faaliyetlerle özellikli hale getiren çok özel bir maliyet sistemi olarak açıklamaktadır (Horngren, Bhiamani, Foster ve Datar, 2002: 347).

Bu tanımlamaların her biri FTM'nin değişik yönlerini açıklarken, gerçekte FTM'nin çok yönlü kullanıma olanak sağlayan, stratejik özelliğe sahip olan, maliyet muhasebesi sistemlerinden olduğu sonucu anlaşılmaktadır. Böylece, FTM, farklı üretim yerlerinin ve günümüzde uygulanan çağdaş üretim sistemlerinin bir sonucu olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Dar anlamda FTM, genel üretim giderleri kısmında yer alan endirekt üretim maliyetleri üzerinde duran, endirekt maliyetler ile üretilen ürünler arasında anlamlı bir ilişki kurmaya çalışan, bunun için üretim faaliyetlerini kullanan bir maliyetleme sistemidir. Fakat FTM sistem sonuçları, üretilen ürünlerin maliyetlemesinin ötesinde önemli bir maliyet yönetim sistemi olduğunu göstermektedir. Bu yüzden FTM, işletmelerde doğru bir ürün maliyet bilgisi sunmak için tasarlanarak kurumsal yönetim için gerekli veri ve bilgileri sağlayan ve işletme yönetiminin daha doğru kararlar almasına katkı sunan stratejik bir muhasebe maliyet yöntemidir (Doğan, 1996: 210).

FTM'nin Amaçları

FTM doğru bir şekilde maliyetleme bilgilerini işletmelere sağlamak için izlediği amaçlar aşağıda sıralanmaktadır (Doğan, 1996: 210-211):

• Doğru maliyet bilgilerine ulaşmak için direkt üretim ve endirekt maliyetler ile ürün maliyetlerinin planlamasının yapılması,

• Maliyet birimlerinin daha iyi tespit edilmesi için endirekt maliyetlere neden olan etkenlerin bilinmesi ve endirekt maliyet ile ürün arasında ilişkilerin faaliyetler bazında incelenmesi,

• Ürün maliyetleri ile birlikte faaliyet maliyetinin de belirlenmesi ve tasnif edilmesi,

• Faaliyet maliyetlerinin analiz edilmesi ve faaliyet maliyetlerinin tespit edilmesi ile devamlı iyileştirilmesi ve geliştirilmesidir.

FTM'nin Aşamaları

FTM sisteminin kurulmasında öncelikle faaliyetler belirlenir. Ardından faaliyet düzeyleri tespit edilir. Daha sonra faaliyet maliyet etkenlerinin seçimi yapılır. Son olarak maliyet havuzları oluşturularak faaliyet maliyetleri çıktılara (ürünlere/müşterilere) yüklenir

Faaliyete tabanlı maliyetleme yöntemi beş kısımdan oluşmaktadır. 1-) Süreç Değerleme Analizi, 2-) Faaliyet Merkezleri Belirleme, 3-) Maliyetleri Faaliyet Merkezlerine Dağıtma, 4-) Maliyet Etkenleri Seçimi, 5-) Faaliyet Maliyetlerini Mamullere Yüklemedir (Atmaca ve Terzi, 2007: 369).

1-) Süreç Değerleme Analizi: İyi bir şekilde planlanan faaliyet tabanlı maliyet sistemi, süreç değerleme analiziyle başlamaktadır. Süreç değerleme analizi, bir mal veya hizmet üretebilmek için ihtiyaç duyulan faaliyetlerin sistematik bir şekilde analize tabi tutulmasıdır (Garrison ve Noreen, 1997: 183). Faaliyet tabanlı maliyet sisteminde faaliyet kavramı bir görevi yapabilmek için yapılan bütün işlemler olarak tanımlanmaktadır. İşlemler kavramı ise bir amaç olmaksızın bağımsız bir şekilde ortaya konan detaylı çalışma olarak açıklanmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyet sistemi, üretimde birimlerin yerine iş faaliyeti üzerine odaklanan ve üretim maliyetlerini mal ve hizmet maliyetlerini faaliyetlere göre hesaplamaktadır. Birimleri dikkate alarak dağıtım yöntemlerince kullanılan sorumluluk merkezi yerine işleri belli bir plan doğrultusunda uygun sonuca ulaşacak biçimde düzenlenmesidir (Dumanoğlu, 2005: 4). Çok iyi planlanmış faaliyet tabanlı maliyet sistemi süreç değerleme analizi ile başlamaktadır. Süreç

analizi, bir mal veya hizmeti üretmek için gerekli olan faaliyetlerin kapsamlı olarak analiz etmektir. Bu yöntemde maliyetlendirme işlemi üretilen ürün veya üretim bölümü yönünde değil, süreç değerleme analizi bazında yapılmaktadır (İlter, 2001: 214). Süreç değerleme analizi, bir ürün veya hizmetin üretimiyle ilgili kaynak kullanan tüm faaliyetleri belirlemekte ve bu faaliyetleri durumlarına göre sınıflandırmaktadır (Garrison ve Noreen, 1997: 184).

2-) Faaliyet Merkezleri Belirleme: Süreç değerleme analizi yapıldıktan sonra mal veya hizmet üretimi için ihtiyaç duyulan faaliyetlerin merkezleri üretim akış sürecinde açıkça belirtilmektedir. Belirtilen bu faaliyet merkezlerinin kaç tanesinin ayrı bir faaliyet merkezi olarak dikkate alınacağının bilinmesi ve tespit edilmesi gerekmektedir (Garrison ve Noreen, 1997: 185). Maliyet havuzu, faaliyete tabanlı maliyet yönetiminde tek bir faaliyette bağlı bulunan maliyetlerin toplandığı merkezdir. Faaliyetler için kullanılan kaynakların toplam miktarının faaliyetler yönünden tespit edilmesi yöntemine "maliyet havuzu" denilmektedir. Faaliyetler belirlendikten sonra faaliyetler maliyetlendirilmektedir. Maliyetler bazen yapılan faaliyetlerle ilişkileri kolaylıkla sağlanabilirken, bazen de faaliyetlerle maliyet ilişkisinin kurulması son derece zor olmaktadır. Örneğin birden fazla faaliyete bulunan çalışanların her bir faaliyetlerin maliyetlerinin hesaplanması zor olmaktadır (Arzova, 2002: 26). Maliyet havuz sayısının belirlenmesi ve havuz seçimi, uygulamalarda farklılık gösterebilmektedir. Maliyet havuzunda çok fazla maliyet etkeni bulunursa maliyet havuzu kendi içinde bölümlendirme yapılması gerekmektedir. Maliyet havuzunun doğru bir şekilde oluşturulabilmesi için önemli olan üretim işletmelerinin faaliyet ve kaynaklarının çok iyi bir şekilde saptanmalıdır.

3-) Maliyetleri Faaliyet Merkezlerine Dağıtma: Faaliyet merkezleri belirlendikten sonra faaliyet merkezlerinde meydana gelen faaliyet maliyetleri hesaplanmaktadır (Atmaca ve Terzi, 2007: 369). İşletmelerde maliyet unsuru olarak bir ürün seçilmişse, faaliyete dayalı maliyet sisteminde ürün maliyetleri; faaliyet düzeylerine göre maliyetleme hesaplamaları yapılmaktadır. Üretim sürecinde gerçekleştirilen faaliyetler aşağıda açıklanmaktadır (Dumanoğlu, 2005: 4).

Mamül birim düzeyinde faaliyet,

Mamül parti düzeyinde faaliyet,

Mamül düzeyinde faaliyet,

Üretim yeri düzeyinde faaliyet.

4-) Maliyet Etkenleri Seçimi: Maliyetler faaliyet merkezlerine dağıtıldıktan sonra maliyet etkenleri seçilmektedir. Maliyet etkeni, bir mal veya hizmetin maliyetlerinin ortaya çıkmasına neden olan faktördür. Yani üretim faaliyetlerinde biriken maliyetlerin üretilen ürünlere aktarılması için kullanılan etkendir. Maliyet etken seçimi, faaliyetlerin maliyetinin hesaplanmasında değişmeye neden olan faktör olarak açıklanmaktadır (Bengü, 2005: 186). Faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminde önemli olan faaliyetlerdir. Geleneksel maliyetleme yaklaşımında yükleme anahtarı olarak, direkt işçilik saati, makine saati ve direkt madde ve malzeme tutarı kullanılmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminde ise, makine çalışma saati, montaj parça sayısı ve kalite kontrol kontrol adedi gibi çeşitli yükleme anahtarları kullanılmaktadır (Şakrak, 1997: 185). FTM'de maliyet, faaliyet maliyetlerinin elde edilmesinde kullanılan, belli bir faaliyete özgü ölçü birimidir. FTM'de iki aşamalı dağıtım süreci kullanılmaktadır. İlk önce maliyetler faaliyet merkezlerine dağıtılmaktadır (Erdem, 2004: 187). İkinci aşamada ise kullanılan maliyet etkeninin seçiminde iki özellik dikkate alınmaktadır. 1-) Ölçme maliyeti, 2-) Korelasyon derecesi, 3-) Davranışsal etki (Dumanoğlu, 2005, 5).

5-) Faaliyet Maliyetlerini Mamullere Yükleme: Maliyet etkenleri seçildikten sonra faaliyet maliyetleri mamullere yüklenmektedir. Böylece maliyetler yapılan faaliyetlere göre sınıflanmaktadır. Faaliyet merkezleri için gerekli olan maliyet kalemleri belirlendikten sonra, üretilen mal ve hizmet için ortaya çıkan maliyet miktarına göre faaliyetlerde toplanmış maliyetler ürünlere aktarılmaktadır. Toplam maliyet hesaplaması ise, her bir ürün veya hizmet için bir faaliyetin maliyeti önce maliyet kalemleri toplamına bölünerek yükleme oranları bulunmaktadır. Böylece yükleme oranı, bir maliyet havuzunun toplam maliyetinin, ortalama maliyet miktarına bölünmesi sonucu bulunmaktadır. Son olarak maliyet miktarı yükleme oranına çarpılarak mal veya hizmetlere yüklenecek faaliyet maliyetleri tespit edilmektedir (Dumanoğlu, 2005: 5).

Faaliyet Tabanlı Maliyet Sisteminin Geleneksel Maliyet Sisteminden Farklılıkları

Geleneksel maliyet sistemi ile faaliyet tabanlı maliyet sistemi arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir(Alkan, 2005, 42).

Tablo 1. Geleneksel ve Faaliyete Dayalı Maliyet Sistemlerinin Karşılaştırılması

Maliyet Yükleme Ölçüsü	**Geleneksel Maliyet Sistemi**	**Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi**
1-Kaynak Kullanımı	Üretim hacmine göre	Üretim sipariş sayısına göre
2-Maliyet Havuzu	Bir adet	Birden çok
3-Maliyet Dağıtım Anahtar Sayısı	Bir adet	Birden çok
4-Ürün Maliyetleme	Maliyet anahtar kullanımı	Maliyet anahtarlarının üretim hacminne göre maliyet havuzunda kullanımı

Geleneksel maliyetleme sistemine göre üretimde kullanılan kaynakları etkileyen en önemli husus üretim hacmidir. Ne kadar fazla ürün üretilirse o kadar fazla üretim maliyeti ortaya çıkmaktadır Faaliyet tabanlı

maliyet sisteminde ise kaynak kullanımının çok sayıdaki üretim sipariş miktarına göre üretim hacmi olduğunu savunmaktadır. Geleneksel maliyetleme yöntemi, genel üretim giderlerinde tek maliyet havuzu kullanırken, faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminde birden çok sayıda maliyet havuzları kullanmaktadır. Geleneksel maliyetlemede üretim hacmine bağlı olarak bir adet maliyet dağıtım anahtarı kullanılmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyetlemede ise her maliyet havuzu için bir adet maliyet dağıtım anahtarı kullanarak ortak maliyet dağıtım anahtarı (işçi sayısı, makine değeri ve kw saat) şeklindedir. Son olarak, geleneksel maliyetleme yöntemi yalnızca bir adet maliyet dağıtım anahtarı ile ürünlerin maliyetlerini hesaplarken, faaliyet tabanlı maliyet sistemi ise birden çok maliyet havuzları için birden çok maliyet dağıtım anahtarı kullanarak üretilen ürünlerin maliyetlerini hesaplamaktadır (Karcıoğlu, 2000: 156). Kısaca geleneksel maliyet sistemi ürün-kaynak durumunu dikkate alırken, faaliyet tabanlı maliyet sistemi ise ürün-faaliyet-kaynak ilişkisini dikkate almaktadır. Geleneksel maliyetleme sistemi ile faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminin farkları aşağıda gösterilmektedir (Horngren, Sundem ve Strattan, 2005: 136).

GELENEKSEL MALİYET SİSTEMİ

1)Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri
2) Direkt İşcilik Giderleri
3) Genel Üretim Giderleri

FAALİYET TABANLI MALİYET SİSTEMİ

1)Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri (DEĞİŞMEZ)
2) Direkt İşçilik Giderleri (DEĞİŞMEZ)
3) Genel Üretim Giderleri
   a) Kesim: (işçi sayısı, makina değeri, kw saat)
   b) Dikim (işçi sayısı, makina değeri, kw saat)
   c) Ütü Paket (işçi sayısı, makina değeri, kw saat)
   Şeklinde Genel üretim giderleri bölünmektedir.

Faaliyet tabanlı maliyetleme ile geleneksel maliyetleme yaklaşımı arasındaki en temel fark, geleneksel maliyetlemede üretim yapılırken kaynakları, ürünlerin tamamımın tüketdiğini var sayarken Faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminde ise kaynakları, ürünlerin değil faaliyetlerin tükettiğini ve sonunda tüm ürünlerin faaliyetleri tükettiğini var saymaktadır (Karcıoğlu, 2000: 156). Geleneksel maliyetleme sisteminde genel üretim giderlerinde mal veya hizmetlere birim olarak yükleme yaparak önceden tespit edilen bir katsayı yardımıyla belirlemektedir. İşletmede üretilen mal veya hizmet hacimleri ile işletme giderleri arasında pozitif bir ilişki olduğu savunulmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminde ise genel üretim giderleri maliyet havuzlarında toplanmakta ve üretimde süreklilik sağlanması için faaliyet merkezleri dikkate alınarak faaliyet maliyetleri hesaplanmaktadır (Öker, 2003: 32).

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİNDE ERP'NİN UYGULANMASININ AVANTAJLARI

Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi ürün iyileştirme, geliştirme ve tasarımı gibi amaçlara yönelik olarak kullanılmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi işletmelerde ayrıca faaliyet analizleri, bütçe analizleri, bütçe sapma analizleri ve müşteri kârlılık analizleri gibi işletme yönetimine gerekli analizler için de kullanılmaktadır. (Tanış, 1999: 156). Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi ile işletme yönetiminin kurum faaliyetlerini daha iyi bilmelerini sağlamaktadır. Üretim faaliyetlerinden oluşan maliyetleri tespit ederek işletmelerin faaliyetlerini etkili bir şekilde kullanmaktadır. İşletmelerin kârlılığını ve rekabet gücünü arttırmalarına katkı sağlamaktadır. Faaliyet tabanlı maliyet yönetimi en çok ürün ve müşteri karlılığında, bütçe-maliyet-hacim-kâr analizlerinde, ürün tasarım ve geliştirme kararlarında kullanılmaktadır (Doğan, Çakıcı, 2016: 25).

Kurumsal kaynak planlama sistemi, teknoloji gerektiren uzun ve zorlu bir çalışma ile sistemin kurulması sonucu işletmeye çok fazla katkı sağlayacağı düşünülmektedir. ERP sistemi işletmenin temel ve yardımcı fonksiyonlarına entegre bir şekilde tek bir merkezden işletmeyi yöneten bir yazılım olarak işletmedeki üretimin planlanması, hammadde alımı, satış, pazarlama ve müşteri hizmet birimleri arasında bağlantı kurarak işletmeyi geliştirmektedir (Düzakın, Sevinç, 2002: 209).

Kurumsal kaynak planlama sistemi işletmelerin temel ve yardımcı fonksiyonlarının işletme bölümleri ile entegre olmasına katkı sağlamaktadır. ERP sistemi, işletmeleri yeniden yapılandırması sonucu etkin çalışma yöntemi ile gerekli unsurları bir araya getirerek işletme fonksiyonlarına bilgi sağlamaktadır. İşletmede karar alma süreleri kısalır ve işletme müşteri taleplerini karşılamada daha güçlü hale gelmektedir (Uçar, 2004; 16).

ERP sistemi işletmenin yurtiçi ve yurtdışında birden fazla il ve ülkelerde bulunan şubelerinin tüm varlık ve kaynaklarını etkili ve verimli bir şekilde planlayarak işletme faaliyetlerinin yürütebilmesine yardımcı olmaktadır. ERP müşteri siparişinin en kısa zamanda, istenilen kalite, miktar ve maliyette karşılanabilmesine katkı sağlamaktadır. Bölge bazında ve bölgeler arası uyum ve birliktelik kurarak bilgi akışını sağlamaktadır (Bayraktar, Efe, 2006).

ERP'nin işletmelere sağladığı faydalar; (Talu, 2004)

- Rekabet ve fırsatlara yardımcı olma,

- Stoğu minimize etme,
- Strateji değerlendirme,
- İsletme uyum,performans ve üretimde artış,
- Işletmenin hedeflere uygun yönetimi,
- Kaynakların etkin ve verimli kullanımı,
- Direkt ilk madde malzeme, direkt işcilik, genel üretim giderlerinin verimli kullanımını sağlanma,
- Ürün ile müşteri arasında yakın işbirliği ve bilgi iletisim ortamının sağlanması,
- Müsteri memnuniyet artışı,
- Bilgi uyum ve bileşimi ile tek bir noktadan bilgilere ulaşma,
- Bilginin kesintisiz biçimde paylasşlması,
- Kullanılan bilginin kalitesinin geliştirilmesi,
- Direkt islem maliyetlerini düşürme,
- Ürün teslimatının zamaninda gerçekleşmesi,
- Veri girişlerini tek seferde yapma,
- Daha az kaynak kullanımı sağlama.

FTM sisteminde müşteri siparişinden hammadde tedarikine ve üretim yönetimine kadar olan süreçlerinin bütünleşik olarak takip edilebilmesiyle. makine faaliyeti, montaj faaliyeti kalite kontrol faaliyeti gibi faaliyet süreçlerini içermektedir. Projenin en büyük özelliği, bu karışık ve esnek işleyişi prosedürel olarak takip edebilecek yapıyı kurmada başarılı olmaktadır. Bununla birlikte örgütün yapısı da başarılı ERP oluşturulabilmesi için önemlidir. Örgüt ile ilgili özellikler araştırıldığında örgütün yapısının değişimlere uyum sağlayabilmesi tepe yönetiminin desteği bireyselleştirilmiş eylem planlarının uygulanması iş akış süreçlerinin yeniden düzenlenmesine olanak sağlayan örgütsel yapının oluşturulması, alınan kararların sürdürülebilirliğinin sağlandığı örgütsel yapının olması, emirlerin örgüt içindeki uygulanma durumu süreçlerin değerlendirilmesi ile ilgili aşamaların yeterince net olup olmaması, öngörülemeyen maliyetlerin tolere edilebildiği bir bütçeleme anlayışının hâkim olması, yeterince danışmanlık faaliyetlerinden yararlanma sistemin anlık durumunun görüntülenebildiği provizyonların alınıp alınmadığı ve son olarak da sürekli olarak müşteri memnuniyetinin ölçülmesi ERP'nin uygulanmasında karşımıza çıkmaktadır (Selim, 2016: 44).

UYGULAMA ÖRNEĞİ

FAY Ltd. Şti. tekstil alanda faaliyet göstermektedir. Ana faaliyet konusu, gömlek üretim işi yapmaktadır. İşletme üretimde FTM yöntemini uygulamaktadır. Yazılım olarak üretimde X marka ERP programı kullanılmaktadır. 2024 yılı Kasım dönemi aylık verileri dikkate alınarak hesaplamalar yapılmıştır. Üretimde 100.000 m^2 kumaş kullanılmış ve 2 m^2 kumaştan 1 adet gömlek üretilmektedir. Kumaşın 1 m^2 fiyatı 100 TL'dir. İşyerinde asgari ücret üzerinden ücret ödemesi yapılmaktadır. 2024 yılı aylık net asgari ücret 17.002,12 TL, aylık brüt asgari ücret ise 20.002,50 TL ve aylık bir asgari ücretlinin toplam işveren maliyeti 23.502,94 TL'dir. Brüt ücret ile net ücret arasındaki fark (brüt %15) sosyal güvenlik kurumu işçi payıdır. Brüt ücret ile işveren maliyeti arasındaki fark (brüt %17,50 ve 5510 sayılı kanun %5 indirimli) sosyal güvenlik kurumu işveren payıdır. Asgari ücrette gelir ve damga vergisi kaldırılmıştır. Üretimde direkt çalışan 90 işçi ve endirekt çalışan 10 işçi olmak üzere toplam 100 işçi bulunmaktadır. Endirekt malzeme gideri: 3.200.000 TL olarak gerçekleşmiştir. Aylık elektrik gideri 10.000 kw ve 1 kw=4 TL'den 40.000 TL gerçekleşmiştir. Aylık sigorta gideri: 320.000 TL ödenmiştir. İşletmede 8.000.000 TL değerinde makine ve teçhizat bulunmakta ve amortisman %20 oranında uygulanmaktadır. Son olarak 240.000 TL bakım onarım gideri gerçekleşmiştir. Genel üretim giderleri FTM yöntemine göre hesaplanmıştır. Aylık üretim giderleri aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 2: Ürün Maliyetleri

	Toplam
Kumaş Miktarı	100.000,00 m^2
Üretilecek Gömlek Miktarı	50.000,00 Adet
Direkt İlk Madde ve Malzeme Gideri	10.000.000,00 TL
Direkt İşçilik Gideri	2.115.264,38 TL
Genel Üretim Gideri	5.635,029,40 TL
Toplam	17.750.293,78 TL

İşletme Kasım ayında 100.000 m^2 kumaştan 50.000 adet gömlek üretmiştir. Üretimde en çok Direkt İlk Madde ve Malzeme Gideri 10.000.000 TL olurken, daha sonra Genel Üretim Gideri 5.635,029,40 TL olarak gerçekleşmiştir En az gider ise Direkt İşçilik Gideri 2.115.264,38 TL olarak gerçekleşmiştir. Kasım ayı toplam üretim maliyeti ise 17.750.293,78 TL olurken, bir adet gömlek maliyeti 17.750.293,78/50.000,00= 355,01 TL şeklinde gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Genel Üretim Giderleri (Birim Miktar)

Faaliyet Merkezler	Endirekt İşçi Sayısı	Makine Saati	Enerji KwSaati
Kesim	1	2.500	1.000
Dikim	8	10.000	6.000
Ütü Paket	1	3.500	3.000
TOPLAM	10	16.000	10.000

Maliyet etkenleri kullanımı sonucu genel üretim giderleri faaliyetlere ayrılmıştır. Üretimde kesim, dikim ve ütü paket olmak üzere 3 adet faaliyet merkezi bulunurken, üretimde endirekt işçi sayısı, makine saati ve elektrik enerji kw saati olmak üzere 3 adet maliyet etkeni kullanılmıştır. Endirekt işçi sayısı kesimde 1, dikimde 8 ve ütü pakette 1 olmak üzere toplam 10 kişidir. Makina saati kesimde 2.500, dikimde 10.000 ve ütü pakette 3.500 olmak üzere toplam 16.000 saattir. Elektrik enerji kw saati ise kesimde 1.000 kw, dikimde 6.000 kw ve ütü pakette 3.000 kw olmak üzere toplam 10.000 kw elektrik enerjisi kullanılmıştır.

Tablo 4: Genel Üretim Giderlerinin Faliyetlere Dağıtımı (TL)

GİDERLER / FAALİYET MERKEZLERİ	Endirekt İşçilik Gideri	Endirekt Malzeme Gideri	Elektrik Gideri	Sigorta Gideri	Amortisman Gideri	Bakım Onarım Gideri	Toplam Faaliyetlerin Maliyeti
Kesim	23.502,94	500.000,00	4.000,00	50.000,00	250.000,00	37,500,00	865.002,94
Dikim	188.023,52	2.000.000,00	24.000,00	200.000,00	1.000.000,00	150.000,00	3.562.023,52
Ütü Paket	23.502,94	700.000,00	12.000,00	70.000,00	350.000,00	52,500,00	1.208.002,94
TOPLAM	235.029,40	3.200,000,00	40.000,00	320.000,00	1.600.000,00	240.000,00	5.635.029,40

Genel üretim giderlerinde kesim faaliyet merkezinde endirekt işçilik gideri 23.502,94 TL, endirekt malzeme gideri 500.000 TL, elektrik gideri 4.000 TL, sigorta gideri 50.000 TL, amortisman gideri 250.000 TL ve bakım onarım gideri 37.500 TL olarak gerçekleşmiştir. En düşük maliyet kesim faaliyetinde toplam 865.202,94 TL olarak hesaplanmıştır. Dikim faaliyet merkezinde endirekt işçilik gideri 188.023,52 TL, endirekt malzeme gideri 2.000.000 TL, elektrik gideri 24.000 TL, sigorta gideri 200.000 TL, amortisman gideri 1.000.000 TL ve bakım onarım gideri 150.000 TL olarak gerçekleşmiştir. En yüksek maliyet dikim faaliyetinde toplam 3.562.023,52 TL gerçekleşmiştir. Son olarak ütü paket faaliyet merkezinde endirekt işçilik gideri 23.502,94 TL, endirekt malzeme gideri 700.000 TL, elektrik gideri 12.000 TL, sigorta gideri 70.000 TL, amortisman gideri 350.000 TL ve bakım onarım gideri 52.500 TL olarak gerçekleşmiştir. Ütü paket faaliyetinin toplam maliyeti ise 1.208.002,94 TL hesaplanmıştır. Faaliyet tabanlı maliyet sisteminin uygulanması sonucu, genel üretim giderlerinde toplam 5.635.029,40 TL maliyet tespit edilmiştir.

İşletmede X marka ERP programı kullanılmaktadır. Bu programda üretim tek merkezden yönetilebilmektedir. İnternet tabanlı program olması programın her yerden kolayca ulaşılabilmesini sağlamaktadır. ERP programında Yapılandırılmış Sorgu Dili (SQL) sisteminin olması, üretimde istenilen her türlü rapor çok rahat hazırlanabilmektedir. Ayrıca veriler internet ortamında saklandığından güvenli bir şekilde muhafaza edilmektedir. ERP programı ile üretim süreci esnek, kaliteli ve güvenli bir şekilde sorunlara hızlı çözümler üreterek gerçekleşmektedir.

İşletmede FTM ve ERP üretimde maliyetleri etkilememektedir. FTM maliyetleri faaliyetlere ayırarak maliyetler hakkında detaylı bilgi sunmaktadır. Maliyet kalemlerinin daha belirgin hesaplanmasına katkı sağlamaktadır. ERP ise üretimde kullanılan programlar ile işletme kaynaklarını etkin ve verimli planlayan, üretim süreçlerini otomatize eden, üretim esnasında oluşan bir probleme anında çözüm üretebilen, üretim planlarını haftalık, aylık ve yıllık olarak etkili şekilde takip eden, stok durumunu anlık olarak takip eden, stoklardaki mamul, yarı mamul ve ham maddeleri adet ve maliyet bazlı takip edebilen, üretim planlama modülü ve SQL ile üretimde istenilen ve ihtiyaç duyulan bütün raporları hazırlayabilen, iş süreçlerinin tamamını efektif şekilde yönetebilen, satın alma işlemlerini hatasız yönetebilen bir sistemdir. Son olarak Kurumsal Kaynak Planlama (ERP programı) ile işletmelerdeki iş birim ve süreçlerin entegre olmasını ve her noktada kontrol edilebilmesini ve yönetilmesini sağlamaktadır. İnsan kaynaklı hatalar ortadan kalkmaktadır, İnternetin olduğu her yerden kullanılabilen ERP yazılımı, verilerin çalınması, silinmesi, kaybolması vb. sorunları ortadan kaldırarak güven vermektedir.

SONUÇ

Günümüzde işletmeler kârlarını yüksek tutmayı amaçlamaktadır. Ancak birçok yönetim muhasebe sistemi tüketicilerden ziyade üretilen ürünlere, işletme departmanlarına veya ürünün üretildiği coğrafik bölgelere odaklanmaktadır. Çok az işletmede kurumsal kaynak planlaması tabanlı bir yönetim muhasebesi sistemi bulunmaktadır. İşletmelerin müşteri kârlılığına önem vermesi, yönetim muhasebesinin gelecekte önemli bir özelliğini ortaya çıkarmaktadır (Foster ve diğ., 1996: 5). Ancak müşteri memnuniyeti ve yüksek kâr etkileşiminin nasıl maksimize edileceğine yönelik kullanılan sistemler henüz başlangıç düzeyindedir. ERP sistemine yönelik birçok teori ortaya konulmasına rağmen yeteri kadar uygulanmamıştır. Bu nedenle işletmeler, ERP sisteminin farkında olmamakta ve farkında olmamaya da devam etmektedir (Kugel, 2005: 24).

FTM ve ERP sistemlerinin gelişmiş özellikleri sayesinde, işletme içinde üretim alanında tam entegrasyon kurulması üretimde kaliteyi arttırmaktadır. Bu da pek çok manuel ve tekrarlı bilgi girişini ortadan kaldırmaktadır. Böylece, sistemde olası hatalar indirgenerek daha verimli bir çalışma ortamı oluşmaktadır. İşletmelerin FTM sisteminde ERP uygulamaları sayesinde işletmede meydana gelen aksaklıkların nelere yol açabileceğini kestirmek güç değildir. FTM'de ERP sistemi, bu hassas konuda bize büyük bir güven aşılamaktadır. Sağlam ve duyarlı bir sinir sistemine sahip olmak suretiyle, kurum olarak yerinde ve zamanında tepkiler verilebilmesini sağlamaktadır. FTM'de ERP'nin uygulanması ile bir yandan lokasyon bazında özgür çalışma, bir yandan da güçlü bir merkezi kontrol sağlanmış olmaktadır.

İşletmeler müşterilerin artan beklentileri karşısında daha verimli çalışmaları kaçınılmaz olmaktadır. İşletmelerde ortaya konan üretim tekniği, pazarlama yönetimi ve işletme karar aşamaları önemli hale gelmektedir. Muhasebe alanındaki çalışmalar bu süreçte gelişerek değişen koşullara uyum sağlamaktadır. Zaman içinde ihtiyaçları giderecek yeni muhasebe sistem ve politikaları ortaya çıkmaktadır. Kurumsal kaynak planlama sistemi (ERP) ve Faaliyet tabanlı maliyetleme (FTM) bunlara örnek olarak belirtilmektedir.

FTM sistemi, genellikle üretim maliyetleri arasında düşünülürken, aslında bir mal veya hizmet üretiminin çok daha ötesinde üretimde karar almayı kolaylaştıran maliyet verileri oluşturmaktır. FTM sisteminin anlaşılması ve karar almayı nasıl kolaylaştırdığı bir işletme yöneticisi için iki nedenle önemlidir. İlki, bir FTM sistemine yönelik değişim, daha bilgili karar almak için muhasebe departmanına maliyet verilerinin oluşumuna katkı sağlamaktır. İkinci olarak, muhasebe sistemlerinde değişime yönelik yapılan çalışmalar, kullanıcılar tarafından geliştirilmektedir. Bir FTM sisteminin faydalarının değerlendirilmesi,

işletme yöneticisi açısından ihtiyaçların karşılanmasına yönelik önerilerde bulunabilmesidir (Dickinson ve Lere, 2003: 301).

ERP sistemi sayesinde müşteri ihtiyaçlarının hızlı, doğru ve güvenilir bir şekilde bilinmesi işletmelerin müşteri kârlılıklarını maksimum seviyeye getirmesine olanak sağlamaktadır. Böylece müşteri tatmini ve sadakati sağlanarak ERP sisteminin uygulanması sonucu müşteri ilişkileri daha iyi seviyeye ulaşmaktadır. ERP sisteminin yaygın bir şekilde kullanılması, özellikle şiddetli rekabetin yaşandığı günümüzde müşteri tatmini açısından gerekli kılmaktadır. Eğer işletme ERP sistemini kurduğu halde uygulamadan klasik muhasebe yöntemlere göre hareket ederse, bunun sonucu boşa harcanan çaba, zaman, para olacak ve işletme yöneticileri olumsuz yönde etkilenecektir.

Faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminde, ERP'nin kullanılması sonucu, işletme faaliyetleri geliştirilerek üretim performansı artmaktadır. FTM ve ERP üretilen mal yada hizmetin kalitesine etkisi olmayan, ürünlerin maliyetini arttıran tüm unsurları ortadan kaldıran bir sistemdir. Sonuç olarak FTM'de ERP'nin kullanımı ile ürün ya da hizmetlerin değerini, kalitesini, işlevselliğini, müşteri kârlılığını ve tatmin düzeyini arttıran ve maliyetleri düşürmeye yardımcı olan bir yöntemdir.

KAYNAKÇA

Abdinnour-Helm, S., Lengnick-Hall, M. L., & Lengnick-Hall, C. A. (2003). Pre-İmplementation Attitudes and Organizational Readiness for İmplementing an Enterprise Resource Planning System. *European Journal of Operational Research*, *146*(2), 258-273.

Alkan, A. T. (2005). Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemive Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 39-56.

Ağayev, S. (2007). Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) Sisteminin Seçimi, Kurulumu ve ERP Kullanıcı Firmaların Sistemden Beklentilerinin Analizi. *Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.

Arzova, S. B. (2002). Faaliyet Tabanli Maliyet Yonetimi. *Istanbul: Turkmen Kitapevi*.

Atmaca, M., & Terzi, S. (2007). Zaman Etkenli Faaliyet Tabanli Maliyetleme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *2007*(2), 367-384.

Balcıoğlu, A. (1998). *İşletme Problemlerine Bir Çözüm Yöntemi: MRP/ERP* (Doctoral Dissertation, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

Bayraktar, E., & Efe, M. (2006). Kurumsal Kaynak Planlaması ERP ve Yazılım Seçim Süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 689-709.

Bingi, P., Sharma, M. K., & Godla, J. K. (1999). Critical İssues Affecting an ERP İmplementation. *Inf. Syst. Manag.*, *16*(3), 7-14.

Büyükşalvarcı, A. (2006). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Bankalarda Bir Uygulama. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *2006*(1), 160-180.

Cooper, R. (1988). The Rise of Activity-Based Costing-Part Tow: When Do I Need on Activity-Based Cost System?. *Journal of Cost Management*, 41-48.

Davenport, T. H. (1998). Putting The Enterprise İnto The Enterprise System. *Harvard Business Review*, *76*(4), 121-131.

Dickinson, V., & Lere, J. C. (2003). Problems Evaluating Sales Representative Performance?: Try Activity-Based Costing. *Industrial Marketing Management*, *32*(4), 301-307.

Düzakın, E., Sevinç, S. (2002). Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP). *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 1, 189-218

Doğan, A. (1996). Faaliyete Dayalı Maliyet Sistemi: Yapısı, Farklılıkları ve Maliyetleme Süreci. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6*(1), 207-229.

Doğan, S., & Çakıcı, C. (2016). Faaliyet Tabanlı Yönetim. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 13-32.

Dumanoğlu, S. (2005). Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi: Bir Dijital Baskı İşletmesinde Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (27), 105-116.

Eker, M. Ç. (2002). Genel Üretim Giderlerinin Faaliyete Dayalı Maliyet Yöntemine Göre Dağıtımı ve Muhasebeleştirilmesinde 8 Nolu Ana Hesap Grubunun Kullanımı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *21*(1), 237-256.

Erdem, Selman Aziz (2004) Stratejik Maliyet Yönetimi, İstanbul: Türkmen Kitapevi.

Eren, A. S. (2016). ERP Sistemlerinin Uygulanmasında Kritik Başarı Faktörlerinin Belirlenmesi: Türk Tekstil Sektöründe Bir Alan Çalışması. *International Journal of Academic Values Studies*, (2), 41-52.

Öker, F. (2003). *Faaliyet Tabanlı Maliyetleme: Üretim ve Hizmet İşletmelerinde Uygulamalar*. Literatür.

Foster, G., Gupta, M., & Sjoblom, L. (1996). Customer Profitability Analysis: Challenges and New Directions. *Journal of Cost Management*, *10*, 5-17.

Grant, N. (2000) E-Business and ERP: Transforming the Enterprise, Wiley Inc., New York, ABD.

Bengü, H. (2005). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sisteminde Faaliyet Seviyelerinde Maliyet Uygulaması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (25), 186-194.

Hayes, D. C., Hunton, J. E., & Reck, J. L. (2001). Market Reaction to ERP İmplementation Announcements. *Journal of Information Systems*, *15*(1), 3-18.

Horngren, C. T., Sundem, G. L., Stratton, W. O., Burgstahler, D., & Schatzberg, J. (2005). *Introduction to Management Accounting*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.

Horngren, C. T., Bhimani, A., Datar, S. M., & Foster, G. (2002). *Management and Cost Accounting*. Harlow: Financial Times/Prentice Hall.

Gupta, A. (2000). Enterprise Resource Planning: The Emerging Organizational Value Systems. *Industrial Management & Data Systems*, *100*(3), 114-118.

İlter, M. (2001). Kobiler'de Maliyet Analizleri ve Firma Çapında Maliyet Düşürme Uygulamaları, İTO Yayın No: 2003-5, 2. *Baskı, Mart*.

Jones, M. C., & Price, R. L. (2004). Organizational Knowledge Sharing in ERP İmplementation: Lessons From İndustry. *Journal of Organizational and End User Computing (JOEUC)*, *16*(1), 21-40.

Kartum, G. (2014). *Kurumsal Kaynak Yönetiminde, Veri Madenciliği, Müşteri İlişkileri Yönetimi ve Birebir Pazarlama Stratejisi Durum Analizi; Netsis Yazılım Memnuniyet Araştırması* (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Argyris, C., & Kaplan, R. S. (1994). Implementing New Knowledge: The Case of activity-based costing. *Accounting horizons*, *8*(3).

Kaplan, S. R., & Anderson, R. S. (2007). The Innuvatıon of Tıme-Drıven Actıvıty-Based Costıng.

Karcıoğlu, R. (2000). *Stratejik Maliyet Yönetimi: Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar*. Aktif Yayınevi.

Klaus, H., Rosemann, M., & Gable, G. G. (2000). What is ERP?. *Information Systems Frontiers*, *2*, 141-162.

Köstence, N. T. (2009). Kurumsal Kaynak Planlama Yazılım Paketleri ve Kuruma Özel Yazılımların Seçim Aşamasında Karşılaştırılması.

Kugel, Robert (2005), “Seven Mistakes in Managing Customer Profitability”, Customer Relationship Management, 9:2, 24.

Markus, M. L., & Tanis, C. (2000). The Enterprise Systems Experience-From Adoption to Success. *Framing the Domains of IT Research: Glimpsing The Future Through the Past*, *173*(2000), 207-173.

Poston, R., & Grabski, S. (2001). Financial İmpacts of enterprise Resource Planning İmplementations. *International Journal of Accounting Information Systems*, *2*(4), 271-294.

Raiborn, C. A., Barfield, J. T. ve Kinney, M. R. (1994). *Managerial Accounting*, Sout-Western College Publishing, Third Edition.

R.H. Garrison ve E.W. Noreen, Managerial Accounting, Eighth Edition, USA:Irwin McGraw-Hill, 1997, s.183.

Sweat J.,”Enterprise application Suites are Become a Focal Point of Business and Tecnology

Planning”, Information Week, V:704.

Şakrak, M., Yönetimi–Maliyet, M., & Yaklaşımlar, Y. M. Y. (1997). Yasa Yayınları. *İstanbul, Haziran*.

Tanış, V. N. (1999). Faaliyete Dayalı Maliyet Yönetiminin Anlamı, Önemi ve Faydaları. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *17*(2), 147-158.

Uçar, Şerife K. (2004). Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) Ve Bir Üretim İşletmesinde Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupına Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

William G.Nickels, James M. McHuh, Susan M. McHugh, Understand Business, 4 th, Irwın, Chicago, 1996.

Yılmaz, B. (2009). İşletmelerde Kurumsal Kaynak Planlaması Uygulamalarında Kritik Başarı Faktörleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *8*(16), 475-489.

Âşık Sümmânî'nin ve Türkmen Bahşılarının Mesleğe Giriş Şekilleri Üzerine Bir Değerlendirme

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN[1]

[1]Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. hsahin@balikesir.edu.tr ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3914-4779.

ÖZET

Türkmen bahşılık ve Anadolu âşıklık gelenekleri arasında eğitim, repertuar, icra ve icra ortamları açısından önemli benzerliklerin olduğu bilinmektedir. Özellikle mesleğe giriş sürecinde âşıkların ve bahşıların karşılaştıkları durumlardaki ortaklıklar bu iki gelenek arasında sıkı bağların bulunduğunu göstermektedir. Örneğin âşıklık geleneğinde bulunan eğitim yoluyla ve rüyada âşıklığa giriş, bahşılık geleneğinde de bulunmaktadır. Bu ilişkiden hareketle bu çalışmada genel anlamda âşıkların, özelde Âşık Sümmânî'nin mesleğe giriş şekliyle Türkmen bahşılarının bahşılığa geçiş yolları mukayeseli bir şekilde incelenmiştir. Bu mukayesenin neticesinde âşıklık ve bahşılık geleneklerindeki mesleğe giriş süreci üzerine tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan incelemenin sonucunda Türkmen bahşılık geleneğindeki icracıların Türkiye sahasında olduğu gibi sözlü gelenek içerisinde müzikle birlikte şiirler icra ettikleri ve hikâyeler anlattıkları görülmüştür. Sümmânî örneğinde görüleceği üzere hem Türkmenistan'daki hem de Türkiye'deki bahşı ve âşıklar, benzer bir yolu takip ederek sanatlarına başlamaktadırlar. Coğrafi mesafe ve farklı kültürlerle temaslar neticesinde bu iki bölgedeki icracıların repertuarlarında ve söyleyiş tarzlarında bazı farklılıklar olmakla birlikte bu gelenekler benzer bir kökenden ortaya çıkmış ve kendi şartları içerisinde gelişme göstermiş durumdadır. Ortaklıklarıyla ön plana çıktıkları gibi kendilerine has orijinal boyutlarıyla da farklılık gösterirler. Her iki gelenekte de dikkat çeken en önemli husus, mesleğe geçişteki eğitim sürecidir. Türkmen bahşıları da Türkiye'deki âşıklar da uzun bir geleneksel eğitimin neticesinde mesleğe başlamaktadırlar. Bunun yanı sıra rüya yoluyla mesleğe geçiş durumu her iki gelenekte de mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Âşık Sümmânî, Âşıklık Geleneği, Türkmenistan, Bahşılık Geleneği.

GİRİŞ

Bir müzik aletiyle şiir söyleme ve hikâye / destan anlatma esasına dayalı olan geleneğe Anadolu'da "âşıklık", Türkmenistan'da ise "bahşılık" adı verilmektedir. Adlandırma açısından farklı olmalarına rağmen köken açısından ozanlık geleneğine dayalı olan bu iki gelenek arasında önemli benzerlik ve ortaklıklar bulunmaktadır. Âşıkların ve bahşıların repertuar ve icra tarzlarının yansı sıra mesleğe giriş şekilleri açısından da ortak bir kültür dairesinden beslendikleri görülür. Diğer bir ifadeyle Oğuz Türklerinin yaşadıkları bölgelerde hâkim olan bu iki gelenek arasında sıkı bağlar vardır.

Bu bakımdan bu gelenekler arasında yapılan mukayeseli çalışmalar, âşıklık geleneğinin pek çok problemi için oldukça önemlidir. Özellikle âşıklığın oluşumu ve dönüşümü noktasında bahşılık geleneği, araştırmacılara yol gösterici veriler sunabilmektedir. Yine ozanlık geleneğini ve dönüşümünü ele alan araştırmalar için de bahşılık geleneği temel başvuru kaynakları arasındadır. Kısacası Türk dünyasındaki, bilhassa da Türkiye'deki bir müzik aletiyle geleneksel kurallara bağlı olarak şiir icra eden ya da hikâye / destan anlatan tiplerle ve onların mensubu oldukları geleneklerle ilgili sağlıklı bilgilerin ortaya çıkabilmesi için Türk boylarındaki ilgili gelenekler arasında mukayeseli çalışmalara ihtiyaç vardır. Çünkü Türk boyları günümüzde medeni seviye açısından aynı düzeyde değildir. Bazı Türk boylarında değişim ve dönüşüm daha yavaş iken bazılarında ise özellikle yabancı tesirlerin de etkisiyle bu süreç hızlanmıştır. Bu durum gelenekler üzerinde de etkisini göstermektedir. Batı Türkleri arasında terk edilmiş bir geleneğe ya da unutulmuş bir bilgiye ya da inanışa Doğu Türkleri arasında rastlamak mümkündür.

Bu düşünceden hareketle bu çalışmada Anadolu âşıklık geleneğiyle önemli ortaklıklar taşıyan Türkmen bahşılık geleneğindeki mesleğe giriş şekilleriyle Sümmânî'nin âşık olma ya da âşıklığa geçişi mukayeseli bir şekilde irdelenmiştir. Bir nevi Sümmânî örneğinde Anadolu âşıklık geleneğiyle Türkmen bahşılık geleneklerinin mesleğe başlama süreçleri üzerinde yoğunlaşan bu çalışmanın hedefi, bu iki geleneğe mensup kişilerin hangi aşamaları takip ederek bu mesleği icra etmeye başladıklarını tespit edebilmektir. Ayrıca mesleğe giriş sürencinde adaylara uygulanan eğitim sürecinin ayrıntıları, meslekle ilgili olağanüstü karakterli inanış ve anlatıların anlamları üzerine yapılan değerlendirmeler de çalışmanın kapsamı dâhilindedir.

ANADOLU SAHASINDA ÂŞIKLIĞA GİRİŞ ŞEKİLLERİ VE SÜMMÂNÎ'NİN BU GELENEKTEKİ YERİ ÜZERİNE

Erzurum'un Narman ilçesinde dünyaya gelen Sümmânî, Erzurum'un yanı sıra Anadolu sahası âşıklık geleneğinin önde gelen temsilcilerindendir (Özarslan, 2001: 365-366, Sakaoğlu ve Alptekin, 2008: 160). Onun âşıklığa geçiş şekli, Anadolu sahasındaki diğer âşıklardan farklı değildir. Anadolu'daki âşıkların bu mesleğe giriş yollarına bakıldığında temelde iki yolun olduğu görülür. Bunlardan ilki eğitim, diğeri ise rüyadır. Geçmişten günümüze Anadolu âşıklarının pek çoğu ciddi bir eğitim sürecinin sonucunda âşıklığa geçiş yapabilmişlerdir. Diğer bir ifadeyle âşıklar, usta-çırak ilişkisi içinde, geleneksel bir ortamda âşıklık özelliklerine sahip olmuşlardır. Ancak "geleneksel" olarak nitelendirebileceğimiz bu eğitim,

gözleme, tembihe ve tavsiyeye bağlı bir eğitimdir. Aslında bu durum, geleneksel pek çok meslek için geçerlidir (Özarslan, 2001: 107-108). Meslek sahibi olmak isteyen aday, bu konuda "usta" sıfatını taşıyan bir kişinin yanında mesleği öğrenmeye başlar. Ancak bu süreçte adayın yeteneği ve tutumu oldukça önemlidir. "Çırak" olarak nitelendirilen adayın yeteneği ve karakter özellikleri seçmiş olduğu mesleğe ne kadar uygunsa ustalık yolunda o kadar hızlı ilerleyecektir. Eğitim, diğer bir ifadeyle çıraklık sürecini ustanın istediği şekilde tamamlayan aday, mesleğe girişle, yani "usta" unvanıyla ödüllendirilir.

Âşıklık geleneğinde de durum pek farklı değildir. Profesyonel bir etkinlik olan âşıklık geleneği, özellikle müzik boyutuyla eğitimi neredeyse zorunlu kılmaktadır. Şiirlerin belirli ezgilerle söylenmesi, icraya mutlaka bir müzik aletinin eşlik ediyor olması, eğitimin bu gelenekteki önemini ortaya koymaktadır. Kendi isteği veya usta bir âşığın teşvikiyle âşıklık eğitimine başlayan bir adaydan beklentiler çoğunlukla ortaktır. Müzik ve şiir konusunda yetenekli olmak, âşıklığa heves etmek, söylenenleri harfiyen yerine getirmek, bunlardan bazılarıdır. Geleneksel eğitimde âşık adayına teorik olmaktan daha ziyade uygulamalı bir eğitim verilir (Özarslan, 2001: 108). Uzun uzun izahların yerine aday, hangi ezginin nasıl çalınacağını, şiirlerin ölçüye göre nasıl düzenlendiğini, icra esnasında nasıl bir tavır takınılacağını ustasını ya da diğer âşıkları izleyerek öğrenir. Müzikle şiiri bir araya getirmeyi ya da geleneği yavaş yavaş öğrenmeye başlayan çırak, küçük toplulukların huzurunda tecrübe kazanmaya başlar. Tam anlamıyla hazır olan âşık adayına ustasının "tamam artık sen yetiştin, oldun" veya "kendi başına söz söyleyebilirsin" demesiyle aday, icazet alır ve kendi başına âşıklık yapma hakkı kazanır (Özarslan, 2001: 109).

Sümmânî'nin nasıl bir âşıklık eğitimi aldığı hususunda yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte onun âşık olabilmek için usta âşıklardan eğitim aldığına dair, hayatı etrafında teşekkül etmiş hikâyelerde ve âşıkla ilgili olarak sözlü kaynakların verdikleri bilgilerde bazı ipuçlarına rastlamaktayız. Nesib Yağmurdereli, Sümmânî'nin çağdaşı olan Zihni, Emrah, Celâlî, Erbâbî ve İrşâdî gibi âşıklardan istifade ettiğini belirterek dikkatleri onun eğitimiyle ilgili önemli noktaya çevirir (Yağmurdereli, 1939: 29). Konuyla ilgili kaynakların verdiği bilgilere göre Sümmânî'yi âşıklarla tanıştıran ve bu konuda eğitim almaya teşvik eden babası Hasan'dır. Babasının isteğiyle âşıkların şiirlerini okuyan, yazılı kaynaklardan mevlit ve menkıbeleri takip eden Sümmânî, hem sözlü hem de yazılı kültürden beslenmiştir. Ayrıca babasının Sümmânî'yi Erzurum'da tekkeleri ve dergâhları gezdirerek tarikat çevreleriyle de tanıştırdığını yine kaynaklarda yer almaktadır. (Rayman, 1997: 39). Yağmurdereli, konuyla ilgili şu tespitleri yapmıştır:

"Hasan dayı ehlidil bir adamdı. İslâm dininin bütün inceliklerine vâkıf olmak ister, bunu iptizale uğratan bilgisi kıt hocalara içerlerdi. Bu yüzden hiç olmazsa ramazan ayında olsun tam gönlünün istediği şekilde ibadet etmek için Erzurum'a giderdi. Erzurum'da teravih namazından sonra âşıkların türkü söyledikleri, karşılaştıkları kahvelere götürürdü. Âşıkların her sözünün üzerine oğlunun nazarı dikkatini celp etmeye uğraşır, hoşuna gittiği mısraları köşesinden vecde gelerek tekrarlardı." (Yağmurdereli, 1939: 27).

Âşıkları ve âşık fasıllarını babasının sayesinde tanıyan Sümmânî'nin, kaynaklar, Erbâbî'ye çıraklık yaptığı ve saz çalıp şiir söylemeyi ondan öğrendiğini öne sürmektedir. (Rayman, 1997: 39-40). Sümmânî'nin âşıklık eğitimiyle ilgili olarak bu isim hem sözlü kaynakların verdiği bilgiler arasında hem de Sümmânî'nin hikâyelerinde karşımıza çıkmaktadır. Sümmânî ile Gülperi hikâyesinde Sümmânî, rüyada âşık olup irticalen şiir söyleme yeteneği kazanmıştır, ancak daha saz çalmasını bilmemektedir. Hatta rüyasında Gülperi, sürekli Sümmânî'den saz çalmasını da öğrenmesini ister. Sümmânî, Erzurum'daki kahvelerde bulduğu âşıklardan saz çalmayı öğrenir. Onun saz hocası Âşık Erbâbî'dir. Kahvelerde onunla atışarak kendini yetiştirir (Erkal, 2007, 107). Meddah Mahir'in anlattığı Âşık Şenlik ile Sümmânî hikâyesinde ise Sümmânî, Erbâbî Baba'ya yedi yıl çıraklık yapmak durumunda kalır, çünkü baba, Sümmânî için"ne kadar bade içmiş ise içsin, görgüsü yok, bilgisi yok" der. Yedi yılın sonunda Sümmânî'nin ustası Erbâbî Baba, "Haydi oğul, kendi başını, kendin bağlarsın bundan sonra, artık. Artık bana ihtiyacın kalmadı" diyerek çıraklık dönemini bitirir (Sakaoğlu vd., 1999, 263).

Anadolu sahası âşıklık geleneğinde âşıklığın eğitimin yanı sıra rüyada da elde edilebileceğine inanılmıştır. Olağanüstü güçleri rüyasında gören âşıklar, onların elinden içtikleri badeyle âşık olduklarını ve şiir söyleme yeteneğine kavuşmuş olarak uyandıklarını dile getirmektedirler. Halk hikâyelerinin önemli motiflerinden birisi olan rüyada bade içme, pek çok âşığın dilinden de kayıtlara alınmıştır. Âşık Şenlik, Âşık Nihânî, Âşık Müdâmî, Âşık Celâlî, Âşık Şeref Taşlıova, Âşık Murat Çobanoğlu, Âşık Feymânî, Âşık Reyhânî vb. badeli âşıklardan bazılarıdır. Bu âşıkların rüyasına pir, ruh, Hızır, derviş, eren, ulu zat gibi adlarla anılan tipler girip âşıklara bir dolu veya bade sunarak onlara sevgililerini ve mahlaslarını verirler (Günay, 1993: 108-148). Çalışma konumuz olan Sümmânî de badeli âşıklar arasında yer almaktadır. Umay Günay'ın âşıkların rüyalarını incelerken kullandığı şablon doğrultusunda Sümmânî'nin rüyasıyla ilgili bilgileri değerlendirdiğimizde aşağıdaki sonuçları elde etmek mümkündür:

I. Hazırlık Safhası: Kaynaklarda Sümmânî'nin rüya öncesinde babasının telkiniyle dini kaynaklarla tanıştığı, âşıkların bulunduğu ortamlara

girerek âşıklık geleneğine ilgi duymaya başladığı söylenir (Yağmurdereli, 1939: 26-27).

Sümmânî ile Gülperi hikâyesinde asıl adı Hüseyin olan Sümmânî, babasıyla birlikte köyün yakınındaki mezarlığa gider. "Ablak Taşı" denilen büyükçe bir taşın bulunduğu bu mezarlıkta her yanı otların kapladığını gören Sümmânî'nin babası, "Eyvah oğul, buralara ne olmuş! Burada yatanlar erenler ve şehitlerdir. Bu mezarların otlarını temizle ecrini görürsün." der. Sümmânî, babasının bu tavsiyesine uyarak mezraları güzelce temizler ve yorgunluktan mezarlıkta uyuya kalır (Erkal, 2007: 103-104). Rüyasında bir derviş görünüp ona bir dua öğreterek bunu kırk gün boyunca tekrar etmesini ister. Kırk gün, dervişin öğrettiği duayı okuyan Sümmânî, yine mezarlıktaki "Ablak Taşı" veya "Aylak Taşı"nın yanında uykuya dalar (Okay, 1975: 9).

Meddah Behçet Mahir'in anlattığı Âşık Şenlik ile Sümmânî hikâyesinde Sümmânî koyun çobanıdır. Kuzularını otlattığı civarda bulduğu bir ziyaret yerini hayvanlar pisletmesin diye taşlarla çevirir (Sakaoğlu vd., 1999, 257-259).

II. Rüya: Sümmânî'nin rüyasına giren olağanüstü varlıkların adları ve özellikleri hususunda farklı rivayetler vardır. Gülperi hikâyesinde rüyasında üç dervişi ve kırk yeşil kanatlı güvercinin silkinerek insana dönüştüğünü görür. Bu kişiler, Sümmânî'nin çevresine oturup yeşil yaprak üzerine yazılı olan "G, P, İ" harflerini göstererek ondan okumasını isterler. Ancak Sümmânî okuyamaz. İki rekât namaz kıldıktan sonra harfleri okumayı öğrenen Sümmânî, bu harflerin "Gülperi" isminin içinde geçen harfler olduğunu öğrenir. Burada bir derviş bir kadeh sunarak "Al oğul, buna bade derler. Sevdiğin kız aşkınadır. Vilayeti Çin-i Maçin, şehri Bedahşân, babası Abbas Han, kendi adı Gülperi'dir." der. Âşık Sümmânî badeyi içtiğinde yanmaya ve titremeye başlar. O esnada dervişler, Sümmânî'ye Gülperi'yi gösterip *"Gördüğün kız sevdiğin Gülperi'dir. Hayatın boyunca onun aşkı sende kalacak, o da senin aşkına bade içecek ve sana âşık olacak, ömrü boyunca senin sevdanı çekecektir. Yalnız iyice bak. Gözünü kırpma, yoksa hasreti kıyamete kadar sürer."* demelerine rağmen Sümmânî, sevgilisinin ışıltısına dayanamayıp gözünü kırpar. Bu yüzden de ömür boyu aşk acısı çekmekle cezalandırılır (Erkal, 2007: 103-105).

Âşık Şenlik ile Sümmânî hikâyesinde ziyaret yerine gösterdiği hürmetin mükafatını Sümmânî'ye, asıl adıyla Hüseyin'e vermek isteyen üçler, beşler, yediler, kırklar, on dört yaşındaki çobanın etrafını çevirirler. Yatırın etrafını çevirerek ona hürmet gösterdiği için kendisine üç bade sunarlar. Pirler, Hüseyin'in adını Sümmânî olarak değiştirdikleri gibi, onu Bedişhan Şahı'nın kızı Gülperi'ye âşık ederler. Aynı şekilde pirler, Gülperi'ye de bade içirerek onu da Sümmânî'ye âşık ederler (Sakaoğlu vd., 1999, 257-263).

Diğer bir rivayette Sümmânî'nin, asıl adıyla Hüseyin'in rüyasına Hızır girer. Kendisinden ekmek isteyen Hızır'a ekmek vererek sınavda başarılı olan Hüseyin, kendisini duvarları resimli bir mağarada üç derviş ve Hızır'la birlikte görür. Dervişlerin başı etrafında uçan kırk yeşil güvercin insana dönüşür. Bu mecliste Hüseyin'e bade içilir ve Gülperi sevgili olarak verilir. İkinci rüyada Hızır, Hüseyin'e Sümmânî mahlasını verir (Günay, 1993: 131-132).

III. Uyanış: Bu konuda da birden fazla rivayet bulunmaktadır. Gülperi hikayesinde dervişler son kez Gülperi'yi Bedahşan'da gösterince Sümmânî uykusundan uyanır. "Sümmânî" mahlasını ise eve dönüş yolunda karşılaştığı ak saçlı bir ihtiyardan alır (Erkal, 2007: 103-105). Âşık Şenlik ile Sümmânî hikâyesinde Sümmânî rüyadan hemen uyanamaz. Onu aramaya gelen babası, Sümmânî'yi mezarın başında baygın halde bulur (Sakaoğlu vd., 1999, 257-262). Başka bir rivayette Sümmânî kendini camide bulur (Günay, 1993: 132).

IV. İlk Deyiş: Gülperi hikâyesinde rüya sonrasında âşık olan ve "Sümmânî" adını alan âşık, ilk şiirini üç ay sonra söyler. Âşıkların genellikle rüyadan uyanınca söylediği şiirlerden olan "tek tek" ayaklı bu şiirde Sümmânî, dervişleri, içtiği badeyi ve gördüğü sevgilisini anlatır (Erkal, 2007, 106-107). Âşık Şenlik ile Sümmânî hikâyesinde ise kırk gün konuşamayan Sümmânî, kırk birinci günde başından geçenleri sazla ve şiirle söyler (Sakaoğlu vd., 1999, 257-263). Bütün rivayetlerde Sümmânî'nin rüya sonrasında söylediği ilk şiir olarak geçen "tek tek" ayaklı şiirde rüyanın nasıl gerçekleştiği bütün ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Buna göre rüyada üç derviş gelip abdest alıp namaz kılmış ve Sümmânî'ye yeşil yapraktan üç harf okutmuşlardır. Sonrasında elden ele dolaşan badeyi içen Sümmânî, babasının adı Abbas Bey olan ve Bedahşan'da yaşayan bir kıza âşık olmuştur (Rayman, 1997: 153-154).

Sümmânî'nin gördüğü rüyanın içeriğiyle ilgili birden fazla rivayet olmasına rağmen bu çeşitlilik, Anadolu sahasındaki diğer âşıkların rüyalarından farklı bir durum arz etmemektedir. Rüya öncesindeki ruh hali, rüyada görülen sıra dışı ve kutsal şahıs, hediye edilen unsurlar, uyanma şekli ve ilk deyişte Sümmânî, Anadolu âşıklık geleneğinin karakteristik özelliklerine tabidir. Sümmânî'nin rüyasında dikkati çeken diğer bir husus ise şiir söyleme yeteneğinin rüyada verilmesine rağmen saz çalma becerisinin verilmemesidir. Sümmânî bu eksikliği eğitim yoluyla gidermiştir.

TÜRKMEN BAHŞILIK GELENEĞİNDE MESLEĞE GİRİŞ ŞEKİLLERİ

Türkmenistan'da dutarla şiir söyleyip destan anlatmak isteyen adayları ciddi bir eğitim beklemektedir. Diğer bir ifadeyle bahşı olmak isteyen bir kişi, uzun bir eğitim dönemini kabul etmek zorundadır. Çünkü bu gelenek âşıklık geleneğinde olduğu gibi icra esnasında belli ezgileri kullanmayı, geleneğin tayin ettiği düzende şiir söylemeyi, hikâye anlatmayı dikte etmektedir. Bir bahşının dutarla geleneksel ezgileri, şiirleri, hikâyeleri veya destanları öğrenebilmesi için usta, Türkmenistan'daki adıyla "halıpa" bir bahşının yanında geleneksel bir eğitime tabi tutulması gerekmektedir (Gılıcov 1995a: 21; Şahin, 2011: 170-182). Eğitimi başarılı bir şekilde sonuçlandırabilenler, ustalarının, yani halıpalarının "pata"sını alırlar. "Pata almak" Türkmen bahşıları için ustadan icazet almak anlamına gelir ve çoğunlukla bir törenle gerçekleştirilir (Kurbanova 2000: 116).

Bahşıların eğitimindeki bazı ayrıntılara bakıldığında bunların çoğunlukla küçük yaşlardan itibaren bahşılığa heves ettikleri görülür. Yedili sekizli yaşlardan itibaren dutar çalmayı öğrenmeye ve bahşıların meclislerinde bulunmaya başlayan çıraklar, hem bilgilerini hem de görgülerini arttırırlar. Aile ortamı pek çok Türkmen bahşısının ilk olarak eğitime başladığı alanlardan birisidir. Bu konuda örnek olabilecek iki aile, Türkmenistan'ın Daşoğuz bölgesinde bulunmaktadır. Pälvan Bagşı'nın babası, Ata Bagşı; Ata Bagşı'nın babası Atanazar Bagşı ve onun babası da Goç Bagşı'dır. Bu bahşılar, babadan oğula bahşılık geleneğini devam ettirmişler ve ilk eğitimlerini babalarından almışlardır. Yine bu bölgenin önde gelen bagşılarından İlaman Bagşı'nın babası Annamämmet ve dedesi Annagurban da bagşılık mesleğine mensupturlar (Mıradov 1992: 32). Türkmen bagşıları bu durumu ifade edebilmek için *"Ata kesbi ogla halal"* (Baba mesleği oğla helal) sözünü kullanmaktadırlar (Gılıcov 1995b: 23).

Bahşıların bir kısmı aileden meslekle tanışık olsa da bazı bahşılar, usta bahşıların kendilerini mesleğe davet etmeleriyle eğitime başlamışlar, bazıları da ustalarını kendileri bulmuşlardır. Aman Bagşı'yı ustası Agacan Arık, çobanlık yaparken söylediği şiir üzerine çıraklığa davet eder ve onu bahşı olarak yetiştirir (Aşırov 1992: 134-135). Daşoğuz'un ünlü bagşılarından İlaman Bagşı, ustasını kendisi bulmuştur. İlaman, Magtımgulı Garlıyev'e çırak olmak istediğinde usta bahşı ona: *"Ben ne edersem kabul edeceksin. Döverim, azarlarım."* der. İlaman, ustanın bu isteğini kabul etmeyerek geri döner. Dönüş esnasında Magtımgulı Garlıyev'in çıraklarından birine rastlar. Olan biteni ona anlattığında o kişi:: *"Magtımgulı çok yumuşak huyludur. Dövmek, sövmek şöyle dursun ağzından kötü söz bile çıkmaz. Siz ustayı anlamamışsınız. O, sizinin zoru görünce kaçıp kaçmayacağınızı anlamak istemiş. Siz de bu sınavdan geçememişsiniz."* der.

İlaman, yaptığı hatayı anlayıp hemen geri döner ve ustasına çıraklık yapmaya başlar (Mıradov 1992: 25).

Geleneksel eğitimde bahşı adayı genellikle ustasının / halıpasının evinde kalır. Dutar çalma ve şiir söyleme konusundaki çalışmalarını sürdürürken bir yandan da ustasının günlük işlerine yardımcı olur (Gullıyev 1985: 15). Diğer zamanlarda ise ustasından dutar çalmayı, şiir söyleyip destan anlatmayı öğrenir. B. Şamuradov'un ifadeleriyle *"Bahşının ilk başta iyi bir çalgıcı olmasının önemli olduğu bahşılar tarafından kabul edilir. Bundan dolayı usta bahşı öğrencisine ilk başta dutar kullanma ve çalma tekniklerini öğretir. Bahşıların icra ettikleri ünlü eserlerin ezgilerini ezberletir ve her bir ezberlenmiş eseri dikkatle dinlemesini önerir. Eksik tarfların üzerinde durur, doğru olması gereken şekle gelene kadar tekrarlatır. Şagirt, halifesinin, yani ustasının gözetiminde icra tekniğini geliştirir. Bazen 5-10 yıl içinde repertuarını genişleterek dinleyici çevresinde bağımsız icra etmek için ustasından izin ister. Buna bahşılar "pata vermek" demektedirler. Bahşı bütün sınavlardan geçtikten sonra ona dinleyenlerin önünde müstakil olarak icra etme hakkını verir."* (Şamuradov, 2000: 145-146).

Geleneksel eğitimin önemli yanlarından birisi de usta bahşıların çıraklarına yaptıkları açıklamalar ve verdikleri öğütlerdir. Bu öğütler bahşıların toplum nazarında iyi bir yer edinebilmeleri için oldukça önemlidir. Ersarı Usta Batır Oğlu, çırağı Anagulı Sarıyev'e eğitim sırasında "*1. Asla insanları aşağılama.2. Ne olursa olsun verilen hediyeler için teşekkür et."* diye öğütlerde bulunmuştur (Kominek 1997: 52). Magtımgulı Garlıyev'in çıraklarına verdiği öğütler, bahşıların sahip olması gereken özellikleri sıralamaktadır: *"Bagşı olmak için çok şeye ihtiyaç yok. Para ile bagşı olmak mümkün değildir. Bu yola giren insana zekâ, ses ve yetenek gereklidir. Bu üç şey yoksa bagşılığın kapısından giremezsin. Halkın gönlünde yer edinip onların kulağının pasını ve gönlündeki kederini alamazsın. İnatçılık, kibir, gurur ve akılsızlık hiç kimseye uygun olmadığı gibi bagşı için de uygun değildir. Bagşı, mülayim bir saz gibi yumuşak kalpli olmalı ve aynı zamanda su gibi dalgalanmalıdır. Bagşı için büyük, küçük, kadın, erkek aynıdır. O, insanlara hizmet etmelidir, bildiğini saklamamalı, öğrencilerine öğretmeli, onların iyi taraflarını almalıdır. Bunlar olmazsa meslek de olmaz."* (Mıradov 1992: 20).

Bahşı adayı, ustasının verdiği ödevleri dosdoğru yaparak bahşılık yeteneğini geliştirdikten, geleneksel ezgileri ve şiirleri öğrendikten ve eğer ustası destancı bahşı ise destan anlatmaya başladıktan sonra yavaş yavaş dinleyici huzuruna çıkmaya başlar. İlk tecrübeler, genellikle "tirme" adı verilen ve icrası kolay şiirlerle yaşanır. Toy gibi kalabalık önünde şiir söylerken veya destan anlatırken usta, icrayı bir yerde kesip çırağından

devam etmesini ya da eksik bıraktığı bir hikâyeyi tamamlamasını isteyebilir. Toylarda bu şekilde icranın ne olduğunu kavrayan ve geleneksel sınırlar içinde bahşılığı özümseyen aday, son olarak ustasının tayin ettiği bir topluluğun huzurunda sınava tabi tutulur. Bu tören bahşılığa geçiş, gelenekteki adıyla "pata verme" törenidir (Putilov 1997: 45). Usta bahşı, çırağı için düzenlediği mecliste başka usta bahşılara da yer verir. Çırağın burada yapacağı icra onun sınavıdır. Eğer dinleyiciler arasında bulunan tecrübeli bahşılar, çırağın dutar çalışını ve şiir söyleme tarzını beğenirse ve bahşılığı tam anlamıyla öğrendiğine kanaat getirirse ustası çırağına bu topluluk huzurunda "pata" verir. Bir nevi dua anlamına gelen "pata", icazetin ya da diplomanın yerini tutmaktadır. Hayır dua şeklinde verilen "pata", çırağın ustalığa geçtiğini, kendi başına icra yapabileceğini ifade ettiği gibi, meslek hayatına da kutsiyet ve saygınlık da kazandırmaktadır.

Türkmen bahşılık geleneğinde Şükür Bagşı'nın, çırağı Durdımırat Bagşı'ya yaptığı dua, bir patada nelerin bulunabileceğini iyi bir şekilde göstermektedir: *"Bismillahirrahmenirrahim,iyi bir insan olursun inşallah, dört halife seni korur inşallah, gönlün temiz, Allah seninle olur inşallah, Allah sana uzun ömür verir ve soyunu hayırlı kılar inşallah, Senin öğrencilerinin de Baba Gambar yanında olur inşallah, iyi ruhlar, ustalığını kutsar inşallah, kıskanç insanlar senden uzak olur inşallah, kötü istekleri asla gerçekleşmez inşallah, sanatının ustası olursun inşallah, mesleğinde yüce ve erdemli olursun inşallah"* (Kominek 1997: 53). Ustasından pata almayı başaran bahşı artık toylara kendi başına katılabilecek ve icrada bulunabilecektir.

Türkmen bahşılık geleneğinde eğitimle birlikte rüyada bahşı olma olgusu da bulunmaktadır. Bir bakıma yeteneğin ilahi güçlerden alınması anlamına gelen rüyayı, genellikle bahşı adayları, bu geleneğin piri olarak kabul edilen tiplerin mezarları başında görürler. Bu yüzden bahşı adayları bir yandan dutar çalmayı ve şiir söylemeyi öğrenirken bir yandan da pirlerin mezarlarını düzenli olarak ziyaret etmelidirler. Hatta burada kurban kesip karanlık çökünceye ve uykuya dalıncaya kadar dutar çalmalıdır. Ancak bu sayede mezardaki pir, bahşı adayının rüyasına girer ve ona içmesi için su veya şarap verir (Kominek, 1997: 51). Pirin rüyasına girdiği bahşılar, diğer bahşılara göre daha farklı hale geldikleri gibi, "Haktan içen bahşı" unvanını da alırlar.

Türkmen bahşıları rüyalarında geleneğin piri olarak kabul gören iki tipi görürler. Bunlardan ilki, Türkmenistan'da dutarın mucidi olarak bilinen Baba Kambar'dır. Hz. Ali'nin atı Düldül'e bakan bir seyis olduğu söylenen Baba Kambar'ın dutarı icat eden ve ilk kez çalan kişi olduğuna inanılmaktadır. Kazak, Kırgız, Uygur ve Sibirya bölgesi Türk toplulukları arasında su iyesi ve yılkı iyesi olarak da bilinen Baba Kambar'la ilgili

Türkmen bahşıları arasında onun dutarı nasıl icat ettiğini anlatan bir efsane bulunmaktadır (Ergun, 2011). Bu efsaneyi Türkmen bahşılık geleneği üzerine ciddi çalışmaları bulunan V. Uspenskiy, Şükür Bahşı'dan derlemiştir:

"Hz. Muhammet'in dostu Hz. Ali'nin Düldül adı verilen çok güzel bir atı varmış. Bu atın seyisliğini Baba Kambar yaparmış. Bu seyis, dutarı icat etmiş ve çok güzel çalarmış. At da bu ince ezgileri dinledikçe üzülmüş ve zayıflamaya başlamış. Hz. Ali, atın keyifsiz, zayıf ve az yem yediğini fark etmiş ve endişelenmeye başlamış. Bir gün Hz. Ali, ansızın atın ahırına girdiğinde Baba Kambar'ın dutar çaldığını görmüş. Kambar, korkusundan dutarı kırmak istemiş, ancak Hz. Ali ona izin vermemiş ve ona icat ettiği bu aletin ne olduğunu sormuş. Baba Kambar, dutarı gizlice icat ettiğini, şeytanın yardımı ile de aletin ses vermeye başladığını söylemiş." (Uspenskiy 1928: 89).

Baba Kambar'ın dutarın icadında Şeytan'dan nasıl yardım aldığını daha ayrıntılı anlatan efsaneler de bulunmaktadır. Bunların birinde Baba Kambar dutarı yapmasına rağmen ondan ezgi çıkarmayı başaramaz. Bu durumdan haberdar olan Şeytan, Baba Kambar'a gelip dutardan ezgi çıkarmayı sadece kendisinin bildiğini, dutarın kendisiyle ortak icat edildiğini kabul etmesi halinde Baba Kambar'a öğretebileceğini söyler. Baba Kambar, Şeytan'ın bu teklifini kabul eder ve dutardan ezgi çıkarmayı öğrenir. Hatta dutarın bir perdesine de "şeytan perdesi" adını verir (Gasımlı 1996: 41). Dutarın mucidi olarak gelenekte pir olma seviyesine yükselen Baba Kambar, rüyasına girdiği kişilere dutar çalmasını ve şiir söylemesini öğretmektedir. Rüyada ondan bir hediye alan veya dutarını akort ettiren bahşılar, icradaki başarıları ile diğer bahşılardan ayrılmaktadırlar.

Türkmen bahşılarının bir kısmı, bahşılık yeteneklerini rüyada gördükleri Âşık Aydın'dan aldıklarını söylemişlerdir. Âşık Aydın, Türkmen bahşılarına rüyada yetenek veren tiplerden birisidir. Bu tip, bahşıların "halıpa"sı ve piri olarak kabul edilir. Bahşı olmak isteyen ve bu konuda yeteneği bulunan gençler, onun mezarını ziyaret edip bir müddet orada konaklarlar. Eğer Âşık Aydın, birisinin rüyasına girip ona bahşılık yeteneği verirse bunu kimseye söylememekle yükümlüdür. Aksi takdirde aklını yitireceğine inanılmaktadır (Şamuradov, 2000: 144-145). Âşık Aydın'la ilgili çalışmalar, onun bir Yesevî dervişi olduğunu ileri sürmektedir. Türkmenistan'da ozanlıktan bahşılığa geçiş yaşanmakla birlikte "âşık" unvanlı tipler de özelikle Harezm bölgesinde ortaya çıkmıştır (Garlı, 2002).

Âşık Aydın'ın pir olarak bahşılar üzerindeki tesirini iyi bir şekilde yansıtan kaynaklardan birisi Necep Oğlan hikâyesidir. Bu hikâye, Necep adlı bir bahşı adayının Âşık Aydın'a çıraklık yaparak bahşılığa geçişini anlatır. Bahşılık öğrenmek isteyen Necep, ününü duyduğu Âşık Aydın'ı arayıp bulur

ve ona çırak / şegirt olmak istediğini söyler. Bunun üzerine Âşık Aydın, "Bahşı olmak istiyorsan mutfaktaki oğlanlar ne yapıyorsa sen de onları yap." diyerek Necep'i çıraklığa kabul etmiş olur. Yedi yıl ustasına çıraklık yapan Necep bir gün Âşık Aydın'ın evine odun taşırken yolda uykuya dalar. Rüyasında kırk erenler Necep'in etrafını alıp otururlar. Bunlar arasında ustası Âşık Aydın da vardır. Kırkların sunduğu kasedeki şarabı içen Necep, ustasından evine dönmek için izin ister. Bunun üzerine Âşık Aydın, yedi yıl kendisine çıraklık yapan Necep'e sorular sorar ve cevap vermesini ister. Atışma şeklindeki bu sınavdan başarılı bir şekilde çıkan Necep'e Âşık Aydın, "Sen bahşı olmuşsun" diyerek gökten inen kara bir dutar hediye eder ve "ak pata"sını da verir (Şahin, 2007: 213-214). Bu hikâye bahşılık geleneğindeki bir kişinin bahşı olabilmesi için geçirmesi gereken süreçleri yansıtmaktadır. Başka bir ifadeyle gelenek, behşılık eğitimi ve rüya konusundaki bilgileri ve inanışları bu hikâye ile aktarmıştır. Bu yönüyle bir anlatının ötesinde bahşılık geleneğindeki usta-çırak ilişkisi, bahşıların icra ortamı, rüyada pir elinden bade içip pirin patasını alma gibi geleneğin eksenindeki hususları hem dinleyicilere hem de bahşı adaylarına aktarma gibi bir misyonu da üstlenmiştir.

SONUÇ

Sümmânî'nin ve Türkmen bahşılarının mesleğe giriş şekillerini mukayese ettiğimizde şu sonuçlarla karşılaşmaktayız:

1. Ayrıntılı bilgiler olmasa da kaynaklar, Sümmânî'nin âşıklık eğitimi aldığını belirtmektedir. Bu yönüyle Anadolu sahası âşıklık geleneğiyle Türkmen bahşılık geleneği arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Anadolu'da âşık adayları usta âşıklara çıraklık yaparken Türkmenlerde bahşı adayları "ussa" ya da "halıpa" adı verilen usta bahşılara "şegirt"lik yapmaktadırlar. Her iki gelenekte de bu eğitim sözel bir ortamda ve geleneksel prensipler çevresinde yapılmaktadır. Saz veya dutar adı verilen bir müzik aleti çalmayı öğrenme, gelenekteki ezgileri icra edebilme, mevcut şiirleri öğrenerek bunlara yenilerini ekleyebilme yeteneğini geliştirme, eğitimin temel hedefleri arasındadır. Türkmen bahşıları eğitimi tamamladıklarında ustalarının "pata"larını, yani hayır dualarını alarak bahşılığa giriş yapabilmektedirler. Anadolu'daki âşıklar arasında belki böyle bir terim yoktur, ancak çırakların ustalarının rızasını, diğer bir ifadeyle icazetini almaları oldukça önemlidir. Eğitim sonunda yapılan sınavlarda, başarıyı ezgiye ve söze olan hakimiyetin yanı sıra adayın karakter özellikleri de belirlemektedir. Kısacası hem âşıklardan hem de bahşılardan hünerli olmaları asıl beklentiler arasındadır, ancak mesleğe giriş için adayların erdemli olmaları da istenmiştir.

2. Sümmânî'nin mensubu olduğu Anadolu âşıklık geleneğiyle Türkmen bahşılık geleneğindeki rüyada mesleğe giriş olgusu da bu gelenekler arasındaki yakın ilişkinin göstergesi konumundadır. Sümmânî'de karşımıza çıkan rüyada kırkların elinden bade içerek âşık olma motifini bazı farklılıklarla Türkmen bahşılık geleneğinde de bulabiliyoruz. Anadolu âşıkları rüyalarında pir, eren, derviş gibi adlar verilen olağanüstü tiplerden şiir söyleme yeteneği alıp bir sevgiliye âşık olurken Türkmen bahşıları ise adları sanları belli pirleri görmektedirler. Dutarın mucidi Baba Kambar ve bahşılıkta sıra dışı bir yeteneğe sahip Âşık Aydın, Türkmen bahşı adaylarının rüyalarına girerek onlara dutar çalma ve şiir söyleme yeteneği vermektedir. Türkmen bahşılık geleneğinin Anadolu'dan ayrılan yönlerinin başında rüyada sadece bahşılıkta pir kabul edilen kişilerin görülmesi gelmektedir. Ayrıca Türkmen bahşılarının pirlerinden Baba Kambar'ın, bahşı adaylarını âşık etme, onlara bir sevgili tayin etme gibi bir misyonunun olmadığını belirtmek gerekir. Âşık Aydın'da ise Anadolu sahasıyla benzer bir durum vardır. Âşık Aydın bazı bahşılara sevgililerini de göstermiştir. Âşık Aydın'ın bu özelliği, Türkmenistan'daki bazı bahşıların aslında Anadolu'daki âşıklara yaklaştığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle Türkmenistan'da "âşık" kelimesi yaygın olmayabilir, ancak âşıkların özelliklerini taşıyan bahşılar ve bahşılık yolları bulunmaktadır.

Rüyaların görüldüğü yerler açısından da iki gelenek arasında önemli bir yakınlaşma söz konusudur. Sümmânî, rüyayı mezarın başında görmüştür. Rivayetlerde bu mezarın bir evliya mezarı ya da ziyaret yeri olduğu belirtilmektedir. Türkmen bahşıları da aynı şekilde âşık Aydın'ın ve Baba Kambar'ın mezarlarının başında rüya görmektedirler. Âşıkların rüya sonrasındaki halleriyle bahşıların durumları da benzerdir. Genellikle konuşamama, yalnız tenha yerlerde gezme, hiç kimsenin beklemediği bir ortamda beklenmedik şekilde şiir söyleyebilme bu ortaklıklardan bazılarıdır. Ayrıca Sümmânî'nin ilk deyişinde olduğu üzere Türkmen bahşıları da rüyalarını genellikle şiirle dile getirmektedirler.

3. Yukarıdaki tespitlerden de anlaşılacağı gibi âşıklık ve bahşılık gelenekleri eğitim ve mesleğe giriş şekilleri açısından sıkı bağlara sahiptir. Bu durum kültürel etkileşimin ötesinde bu geleneklerin oluşum ve gelişimleriyle yakından ilintilidir. Ozanlık geleneğinden beslenen bu iki gelenek, şekil açısından değişim ve dönüşüme uğramış olabilir, ancak tip açısından özünde ortak ve tek bir kaynaktan beslenmektedir. Kamlık ve ozanlık geleneğinde yer alan mesleğin olağanüstü güçlerden alınma düşüncesi İslamiyet'in ve tasavvufun etkisi altında kısmen değişse de bu geleneklerde hep canlı tutulmuştur. Diğer bir ifadeyle Dede Korkut modeli, Türkmenistan ve Türkiye sahalarında bahşı ve âşık gibi tiplere dönüşerek etkisini asırlardan beri devam ettirmektedir. Özellikle anlatıcı veya söyleyici tipindeki bu tarz ilişkileri, değişim ve dönüşümleri ortaya koyabilmek için

mukayeseli çalışmalara ihtiyaç vardır. Ancak bu sayede Türk dünyasının farklı coğrafyalarında çeşitli adlarla anılan geleneklerin arkasındaki bütüncül yapı ortaya çıkarılabilir.

KAYNAKLAR

Aşırov, A. (1992). *Köne güzer*. Aşgabat: Türkmenistan DNÇB.

Ergun, P. (2011) *Atlarla suların hami ruhu yılkıcılarla bagşıların piri Kambar Ata / Baba Gammar*. Konya: Kömen Yayınları.

Erkal, A. (2007). *Âşık Sümmânî*. Erzurum: Fenomen Yayınları.

Garlı, A. (2002). *Tanısañ Aşık Aydıñdır*. Aşgabat: Ilım.

Gasımlı, M. (1996). *Aşıg seneti*. Bakı: Ozan Neşriyyatı.

Gılıcov, A. (1995a). *Aydım-saz terminleri*. Çärcev: Miras Önümçilik Kärhanası.

Gılıcov, A. (1995b). *Saz hakda pähimler*. Çärcev: Miras Önümçilik Kärhanası.

Gullıyev, Ş. (1985). *İskusstvo Turkmenskih bahşi (osnovı muzıkalno-poetiçeskogo stroeniya)*. Aşgabat: Ilım.

Günay, U. (1993). *Türkiye'de âşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kurbanova, D. (2000). The singing tradition of Turkmen epic poetry, Editör Karl Reichl, *The oral epic: performance and music* (115-128). Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung,.

Mıradov, A. (1992). *İlaman bagşı hem de onuñ edebi folklor mirası*. Aşgabat: Magarıf.

Okay, H. N. (1975). *Âşık Sümmanî hayatı ve şiirleri*. İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi.

Putilov, B. N. (1997). *Epiçeskoye skazitelstvo: tipologiya i etniçeskaya spetsifika*, Moskova: İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN.

Rayman, H. (1997). *Âşık Sümmânî hayatı, edebi şahsiyeti, şiirleri ve şiirlerinin tahlili*. Ankara: Kariyer Matbaacılık Ltd. Şti.

Özarslan, M. (2001). *Erzurum âşıklık geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Sakaoğlu, S., Alptekin, A. B., Sakaoğlu, Y. ve Şimşek, E. (1999). *Meddah Behçet Mahir'in bütün hikâyeleri II*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Sakaoğlu, S. ve Alptekin, A. B. (2008). *Türk saz şiiri antolojisi (14-21. yüzyıllar)*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Şahin, H. İ. (2007). Necep Oglan destanı'nda Türkmen bahşılarının eğitimleri ve icra ortamları, Millî Folklor, 76, Kış, 210-217.

Şahin, H. İ. (2011). *Türkmen destanları ve destancılık geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.

Şamuradov, B. (2000). Âşık ve bahşı gelenekleri üzerine mukayeseli bir inceleme, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Uspenskiy V.-Belyayev, V. (1928), *Turkmenskaya muzıka*. Moskova: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Muzıkalnıy Sektor.

Yağmurdereli, N. (1939). *Sümmanî hayatı ve şiirleri*, İstanbul: Ülkü Basımevi.

Kültür ve Spor İlişkisi*

Burhan BAŞOĞLU*
Okşan BAŞOĞLU*

*Bu çalışma, "Başoğlu, B., Kültür ve Spor (Social Sciences Studies Journal 3:6)" adlı makalemden üretilmiştir.
*Doç. Dr. Burhan Başoğlu, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ün. Spor Bilimleri Fak. Rekreasyon Bölümü.
*Prof. Dr. Okşan Başoğlu, Ankara Hacı Bayram Veli Ün. Edebiyat Fak. Antropoloji Bölümü.

ÖZET

Bir insan topluluğunun devamlılığı ve istikrarı kültür sayesinde gerçekleştirir. İnsan türü, çevresel baskılara kendi yarattığı bir araçla, kültürle uyarlanma yolunu seçerek ayakta kalmış ve türünün devamını sağlamıştır. Kültür insanın yarattığı maddi, manevi her şeyi kapsar. Spor, temel kültürel değerleri kapsadığından, bu değerleri katılımcılara aktarma potansiyeline sahip, kültürel bir olgudur. Kültürel yapıyı oluşturan öğelerden biridir. Kültür ve spor birbirinden ayrılmayan bir bütünün parçaları halindedir. Her toplumda spor, kültürel özellikleri yansıtması açısından önemlidir. Mantıklı, kurallı, eğlendirici, sosyal ve kültürel aktiviteler olan sportif faaliyetler, kültürün bir parçası olarak, toplumun kültürel yapısı ile karşılıklı bir etkileşim içerisindedirler. Bu araştırmada, kültür ve spor kavramları ele alınmıştır. Kültür ve spor arasındaki ilişki irdelenmiştir. Spor üzerindeki kültürel etkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Literatür taramasına dayalı araştırmada, spor faaliyetlerinin kültürel algısını ve kültürel etkilerini ortaya koymak amacıyla bazı başlıklar üzerinde durulmuştur. Bunlar Kültür kavramı, toplum ve kültürel yapı, spor ve fonksiyonları, kültür ve spor ilişkisidir. Sonuç olarak, günümüzde, gelişmişliğin göstergesi olarak görülen spor, içinde bulunduğu toplumun kültürel yapısından etkilenmekte ve bu yapıyı etkilemektedir. Toplumsal değişme sürecinde, değişmenin içeriğine bağlı olarak spor da değişiklik göstermiştir. Spor insanlık tarihinin her döneminde yapılmış olan bir faaliyettir. Toplum kültürünü yansıtması ve bu kültürü gelecek kuşaklara aktarabilmesi açısından önemli kültürel görevler üstlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Spor, Kültürel Yapı, Sosyal Yapı.

GİRİŞ

Spor, yarışma ve rekabet üzerine kurulmuş, savaşçı güçleri olgunlaştıran disiplinli bir kolektif oyun tarzıdır (Erkal, 1998). İnsanların toplumlar halinde yaşamaya başlamaları ile karşımıza çıkmaktadır. Modern toplumlarda spor önemli bir sosyal kurumdur. Ait olduğumuz ve içinde yaşadığımız sosyokültürel yapının bir öğesi olarak spor, toplumun kültürel yapısını etkileyen ve bu yapıdan etkilenen bir toplumsal olgudur.

Spor, kültüre odaklı, adaptif olan ye hayatta kalma değerine sahip kültürel davranışın önemli bir öğesidir ve kültürel yaklaşımın temalarıyla iç içedir. Spor evlilik, din, akrabalık sistemleri gibi kültürün ayırıcı bir bileşenidir ve diğer kültür kurumlarıyla bütünleşmiştir. Son yıllarda sporun evrensellik ve kültürle çakıştığının anlaşılması sonucu, spor ve kültür arasındaki ilişkiyi

ortaya koymaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Sevim, 2009).

Spor günümüzde kültürel ve refah düzeylerinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır ve sosyal hayatın tüm yönlerini etkileyen önemli bir olgudur (İmamoglu,1992). Spor, hızla kurumlaşarak eğitime, ekonomiye, sosyal yapıya ve uluslararası diplomasiye nüfuz ederek ve etki alanı büyük boyutlara ulaşmıştır (Loy, 1981).

Sportif faaliyetler, toplumdaki kültürel kaynaşmayı teşvik etmesi, davranış ve ilişkileri istenen düzeye getirmesi, insanların boş zamanlarını değerlendirmesi, sporun geniş kitlelere yaygınlaştırılması, medeni, ruhi ve fiziki anlamda sağlıklı nesillerin yetiştirilmesinin bir aracı olarak kullanılmaktadır (Ramazanoğlu ve diğ., 2004). Spor, toplumların yapılarında manevi yönden etkilemeler yaptığı kadar ticaret, sanayi ve turizm açısından da önemli bir yer tutar. Ülkelerin kendi kültür ve miraslarını diğer toplumlara tanıtmalarında, farklı kültürleri tanımada etkili bir unsur haline gelmiştir.

Bu kadar önemli bir olgu olan sporun yaygınlaşması, kültürler tarafından kabul görmesi, desteklenmesi kültür-spor ilişkisi analizleriyle mümkün olacaktır. Çünkü bir kültürün ürünü olan bizlerin tercihleri, içinde yaşadığımız toplumsal ve kültürel ortamın etkisiyle biçimlenir (Koca, 2012). Örneğin, her kültüre göre konuştuğumuz dil, beslenme alışkanlıklarımız farklılık gösterir. Her sistem üyelerini şekillendirir. Aynı şekilde hangi sporu tercih ettiği de kültürel sistemin yönlendirmesi ve kabul etmesiyle olacaktır. Günümüzde gelişmişliğin ve ulusal saygınlığın göstergesi sayılan spor, kültürel yapı içinde önemli fonksiyonlara sahiptir. Kültür ve sporun karşılıklı etkileşimle bütünleşmesi ve uyumlu olması kültürel yapının, dolayısıyla o toplumun devamını ve istikrarını sağlamaktadır.

KÜLTÜR KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Bütün canlıların temel amacı hayatta kalmaktır. Milyonlarca yıl süren biyolojik evrim süreci, bugün yaşayan pek çok canlının değişen koşullara uyarlanarak ve buna göre değişim geçirerek bugüne kadar hayatta kaldığını ve türünü devam ettirdiğini göstermektedir. Ne var ki evrim süreci, canlıların hayatta kalmasında temel mekanizmanın biyolojik uyarlanma yeteneği olduğunu işaret etmektedir. Oysa insanın biyolojik evrim süreci boyunca geçirdiği değişim, onun uyarlanmasını tam olarak açıklamak bakımından yetersizdir. Zira insan türü, çevresel baskılara kendi yarattığı bir araçla, kültürle uyarlanma yolunu seçerek ayakta kalmış ve türünün devamını sağlamıştır. Kültür insanın yarattığı maddi, manevi her şeyi kapsar.

Kültürün geniş kapsamlı ve karmaşık bir kavram olmasından dolayı bilim adamları kültürün çok sayıda tanımını yapmışlardır. Bazı bilim adamları, bilimsel bir kavramın bu kadar çok tanımı varsa, onun tanımlanamayacağını kabul etmek gerektiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Kültür, çağımızın çokça kullanılan ama az anlaşılan yüklü kavramlarından biridir (Güvenç, 1999; Kaplan ve Akkaya, 2014).

*İnsanlar benzer, çünkü kültürleri benzer,
*İnsanlar farklıdır, çünkü kültürleri farklıdır,
*İnsanlar değişir, çünkü kültürleri değişir.

Çünkü insan, kültürünün ürünüdür (Güvenç, 1999; Kaplan ve Akkaya, 2014).

Kavramın geniş kabul görmüş tanımını 1871 yılında Amerikalı antropolog Edward Tylor yapmıştır. Tylor'a göre "kültür ya da uygarlık; bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (edindiği) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür" (Aydın, 2013). Bu tanımlamada üç önemli nokta öne çıkmaktadır. Birincisi bir toplumun üyesi olarak insanın toplumsallığıdır. İkincisi öğrenmeye yapılan vurgudur. Üçüncüsü ise kültürün karmaşık bir bütün olarak nitelendirilmesidir. Toplumsallık, kültürün var olması için gereklidir. Toplumsal bir hayat yoksa kültür de ortaya çıkmaz. Öğrenmek yine kültürün bir zorunluluğudur. Zira yeni ortaya çıkan her insan yeni bir kültür icat etmez, edemez. Önceki kuşaklar, kişinin içine doğduğu kültürü ona aktaracak, bu aktarım süreci kuşaktan kuşağa devam edecektir. Kültür, kişinin genetik olarak getirdiği doğal bir şey değildir (Aydın, 2013).

Bir kişinin içine doğduğu kültür onu kendine göre yetiştirir ve kendi kültürüne uygun bir birey haline getirir. Ait olunan kültüre göre bir dil konuşulur ve geçerli kültürel norm, değer ve kurallarına göre yaşanılır. Örneğin, her kültürel sistem üyelerini besler; fakat, kimlerin nerelerde, ne zamanlarda, neleri, nasıl yiyeceklerini yine kültür belirler. Aynı şekilde hangi sporu tercih ettiği de kültürel sistemin yönlendirmesi ve kabul etmesiyle olacaktır. Kültür öyle belirleyicidir ki insan kendi yarattığı kültürün tutsağıdır (Hall, 1976).

Bir başka tanımda kültür, "belirli bir topluluğun, sosyal etkileşim yoluyla sürdürdüğü ve bireylere kazandırdığı maddi-manevi yaşam tarzı ve dünya görüşü bileşimi, onların bir bütünleşmesi olup, varlık nedeni ve sonucu ise çevreye uyarlanma, giderek çevreyi kendi kuramsal amaçları doğrultusunda değiştirme dinamiğidir" şeklinde yer almıştır (İzbul 1983).

Tüm tanımların zemininde o topluluğun içinde yaşadığı çevreye uyarlanma zorunluluğu yatar ve bu uyarlanma süreklilik gösterir. Bu süreklilik kültürün dinamizmini, yani kültürel değişmeyi ortaya çıkarır. Bunun yanı sıra kültür,

bir bütün olarak çeşitli işlevleri gerçekleştirir. Bu işlevlerin başlıcaları şöyle sıralanabilir:

*Kültür, toplum değerlerini bir bütün haline getirir ve bunları gelecek kuşaklara aktarır.
*Kültür, toplumsal dayanışmayı ve beraberliği sağlar.
*Kültür bütünleştiricidir.
*Kültür ihtiyaç gidericidir.
*Kültür bir uyarlanma aracıdır.
*Kültür, toplumsal kişiliğin oluşmasını sağlar.
*Kültür, kökleşmiş içerikleri yardımıyla kuşaklar boyu sürer ve toplumun devamlılığını sağlar.

TOPLUM VE KÜLTÜREL (SOSYAL) YAPI

Toplum genel olarak, ihtiyaçlarını karşılamak için etkileşen, belli bir coğrafi mekanda yaşayan ve ortak bir kültürü paylaşan pek çok sayıdaki insanın oluşturduğu birlikteliktir. Toplum aslında binlerce yıl süren bir hayatın hikayesidir ve toplumlar halinde yaşayan en karakteristik canlı insandır (Dönmezer, 1982; Evliyaoğlu, 1971). Toplumlar, uzun bir tarihsel evrim sonunda ortaya çıkmış örgütlenmelerdir. Toplumlar, insanların fiziksel çevrelerine uyma çabalarının ürünüdürler. Toplumsal örgütlenme, insanın varlığını sürdürme ve çoğalma imkanını arttırdığı için onun, zaman içinde geliştirdiği bir uyum biçimidir. Toplumsal hayat sayesinde, insan kendini diğer canlı türlerinden ayıran niteliklerini ortaya çıkarmış, sosyalleşmiş, geliştirmiş ve kültürünü yaratmıştır (Yetim, 2000).

"Kültürel yapı", yani kültür kavramını kullanmayan İngiliz antropolojisine göre "sosyal yapı" ise toplumu oluşturan temel sosyal grupların ve kurumların meydana getirdiği kompleks olarak tanımlanabilir (Güvenç, 1999). Sosyal yapı bir sosyokültürel sistem olarak ele alınmaktadır. Sosyal sistemin parçaları arasındaki bütünlüğü ifade eden bu bakış açısında, sosyal etkileşmelerden başlamak üzere, sosyal münasebetler, rol ve statüler, sosyal süreçler vasıtasıyla yaratılan olgular ve kurumlar, kültür normları ve değer sistemleri fonksiyonel olarak bir bütün oluşturmaktadır. Böylece bir sosyal yapıda sürekli yenilenen bir süreç söz konusudur. Sürekli bir hareket içerisinde bulunan, sürekli olarak yenilenen, değişen toplumsal yapıyı oluşturan kurum ve değişkenler mevcuttur. Bu değişkenler; doğal çevre, tarih ve kaynaklar, aile-akrabalık, sağlık ve beslenme, eğitim, yerleşme, ekonomi ve teknoloji, din ve devler, bilim ve sanat, kişilik ve dil sistemleri olarak sıralanabilir. Sosyokültürel sistemi oluşturan kurum ve değişkenler, sistemin varlığına ve devamına katkıda bulunmaktadır. Sosyal kurumlar sosyal yapının en önemli unsurlarıdır. Sosyal yapı, kültüre bağlı olarak her toplumda farklı

biçimlerde yer alırken, mutlaka var olması gereken bir yapıdır (Güvenç, 1999). Spor da bir sosyal kurum olarak günümüzün popüler ve yaygın bir faaliyet sahası ve kalkınma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Yazıcı, 2014). Fakat tercih edilen branşlar, kabul ve onay görme, yaygınlık kültüre göre değişiklik göstermektedir.

SPOR NEDİR?

Spor, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın temel unsuru olan insanın beden ve ruh sağlığını geliştirmek, kişiliğin oluşumunu, karakter özelliklerinin gelişimini sağlamak, bilgi, beceri ve yetenek kazandırarak çevreye uyumu kolaylaştırmak, kişiler, toplumlar ve uluslar arası dayanışma, kaynaşma ve barışı sağlamak, kişinin mücadele gücünü arttırmak yanında belli kurallara göre rekabet ölçüleri içerisinde mücadele etme, heyecan duyma, yarışma ve yarışmada üstün gelme amacıyla yapılan faaliyetlerdir. Spor, bireyin tabii çevresini beşeri çevre haline getirirken elde ettiği yetenekleri geliştiren, belirli kurallar altında araçlı veya araçsız, bireysel ya da toplu olarak boş zaman faaliyeti kapsamı içinde veya profesyonelce meslekleştirerek yaptığı, sosyalleştirici, toplumla bütünleştirici, ruh ve fiziği geliştiren rekabetçi, dayanışmacı ve kültürel bir olgudur (Erkal, 1998; Yetim, 2000).

Spor, karşılıklı etki içerisinde oynanan, mantıklı, kurallı, eğlendirici, sosyal ve kültürel aktivitelerdir. Sportif faaliyetler kültürün bir parçası olarak, toplumun kültürel yapısı ile karşılıklı bir etkileşim içerisindedirler. Spor, sosyal bir olgu olarak, içinde bulunduğu sosyokültürel sistemin bir yansımasıdır. Spor, içinde bulunduğu toplumun özelliklerini taşıdığı için kültürün bir parçası ve tamamlayıcısıdır (Yetim, 2016; Turkay ve Çeviker, 2016).

Kültürel ve toplumsal değişimle birlikte bu değişime bağlı olarak spor da değişiklik göstermiştir. Çünkü spor, insanlık tarihi boyunca var olmuş bir faaliyettir. Tarihteki ilk sporların, o zamanki yaşamlarına bağlı olarak savunma ve saldırı kökenli sporlar olduğu görülmektedir. Paleolitik Dönem'de, doğaya karşı verdiği yaşam savaşında beslenme, korunma, barınma, giyinme amaçlı hareketlerini bilinçli spor etkinlikleri saymak mümkün değildir. Ancak Neolitik Dönem'de yerleşik hayata geçip doğaya hakim olan, hayvanları evcilleştiren ve yeni av teknikleri geliştiren böylece kendine boş zaman oluşturan insan, sportif etkinliklerini daha bilinçli yapmaya başlamıştır (Erbaş, 2016).Okçuluk, eskrim, güreş gibi sporlar Tunç çağının sporları arasında sayılabilir. Demir çağında ise daha çok taşıma ve ulaştırma kökenli olan binicilik, yelken, kürek, kayak, kızak gibi sporlar karşımıza çıkmaktadır. Köleci toplumlarda, köle sahiplerinin hiç üretim

yapmadan ve zaman harcamadan gelir elde etmeleriyle birlikte, sınıfsal serbest zaman olanağının ortaya çıkmıştır. Bu durum bireysel sporların yanı sıra takım sporlarının gelişmesine imkan vermiştir (Bayraktar, 2003). Beden eğitimi ve spor hareketlerini belli bir program ile uygulamaya başlayan ve bunu genel eğitim sisteminin bir parçası sayan ilk ulus Eski Yunanlılardır. Yeni çağlarda beden eğitimi ve sporu sistemli bir hale getiren ülke ise Almanya olmuştur (Erbaş, 2016). Görüldüğü üzere kültürel ve toplumsal yapının değişimine, gelişimine bağlı olarak spor da çeşitlenip, şekillenmiştir. Önceleri savaşa hazırlık olarak görülen ve çeşitli alet, araç ve gereçlerle yapılan spor, yerini, günümüzde toplu ve topsuz, ferdi ve kolektif spor faaliyetlerine bırakmıştır. Artık genel niteliği ile spor faaliyetleri savaşa hazırlık olmaktan çıkmış, milletlerin kültürel temas kurmalarını sağlayan, uluslararası ilişkileri geliştiren, ulusları birbirine yaklaştıran bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Erkal, 1998). Sosyokültürel bir kurum olan spor, günümüzün en ilgi gören, yaygın bir alan olmasının yanı sıra bir kalkınma aracı olarak da görülmektedir.

SPORUN AMACI VE FONKSİYONLARI

Sporun temel amacı, bireylerin hareket kabiliyetlerinin artırılması yoluyla zihinsel ve fiziksel yönden sağlıklı bireyler yetiştirilmesine yardımcı olmaktır. Spordaki temel felsefe, zihin ve beden gelişimini bütünlük içinde gerçekleştirmektir. Kişilik gelişimi açısından, insanlar arası ilişkiler, bağlılık, grup etkileşiminin geliştirilmesi sporun amaçlarındandır. Her yaş ve her kesimden insanların beden ve ruh sağlığını korunması, insanların serbest zamanlarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Spor, insanın salt bedenini değil, bütünlüğünü eğitmek için gerekli bir araç ve eylemdir. İnsanın sosyal ilişkiler kurmasında ve bu ilişkileri geliştirmesinde büyük rol oynar. Bunların yanı sıra sporun belli kurallar içinde yapılması insanın kurallara uyma, toplum hayatına uyum sağlama gibi hususlarda olumlu davranış kazanmasını sağlar (Yetim, 2000). Sporun; eylem yetkisi, kendine güveni sağlama, sorumluluk alma, yaratıcı olma, performans, oyun, macera, sağlık ve zindelik ile toplumsal özellikleri geliştirme amacıyla yapıldığı söylenmektedir (Grössing, 1991; Yazıcı, 2014).

Çeşitli araştırıcılara göre spor, insanın doğasında bulunan saldırganlığa barışçı boşalma olanakları sağlamakta, saldırganlık güdüsünün denetim altına alınması için uygun bir yarışma ortamı yaratmaktır. Bireyin topluma uyumunu sağlamakta, kişilerin ruh ve beden sağlıklarını güvence altına almaktadır (Yazıcı 2014). Böylelikle ait olduğu kültüre göre şekillenerek o kültürün uyumlu bir bireyi haline gelecektir. Bundan dolayı psikolojik ve fiziksel olarak sağlıklı bireylerden oluşan bir toplum oluşacaktır.

Spor fiziksel, ruhsal ve toplumsal gelişimde de önemli bir olgudur. Sporun sosyo-ekonomik ve kültürel kalkınmanın ana unsuru olan insan gücünün sağlıklı bir şekilde geliştirilip güçlendirilmesi için etkili bir amaç olarak kullanılması gerekir. Özellikle, gelişmiş toplumlarda yirminci yüzyıl boyunca spora ilginin ve spor varlığının hızla arttığı görülmektedir. Spor, günümüzde hızla kurumlaşarak eğitime, ekonomiye, sosyal yapıya ve uluslar arası diplomasiye nüfuz eder hale gelmiş ve etki alanı büyük boyutlara ulaşmıştır.

Günümüzde modern toplumun en yaygın sosyal etkinliklerinden biri spor olarak görülmektedir. Öyle ki sanat, edebiyat, kültür vb. entelektüel uğraşlarla kıyaslanamayacak kadar yaygın bir etkinlik alanı göstermektedir (Ramazanoğlu ve diğ., 2005; Yetim, 2000). Bu özelliklerinden dolayı spor, önemli sosyal fonksiyonlara sahiptir:

1. Bireysel olarak, kişinin beden ve ruh sağlığı, zihinsel gelişimi, ahlaki gelişimi, kişilik gelişimi, özgüveni, sosyalleşmesi, statü elde etmesi üzerine son derece olumlu katkıları görülmektedir.

2. Toplumsal olarak, toplumsal kişiliğin, etiğin, sosyalleşmenin, paylaşmanın, yardımlaşmanın, dayanışmanın, kültürel gelişimin, sosyal eşitliğin, birlik ve beraberliğin gelişmesi ve gerçekleşmesidir. Ayrıca spor uygun bir sosyal ortam meydana getirmektedir.
3. Spor sayesinde toplumlar kendi örf, adet, gelenek ve görenekleri gibi kendilerini ayakta tutan kültürel değerlerinin tanıtımını yapmakta, kültürel miraslarını diğer toplumlara aktarabilmektedirler. Farklı toplumlarla kültürel etkileşime girebilmektedirler.

4. Spor, toplumların yapılarına manevi yönden yaptığı katkıların yanı sıra ticaret, sanayi ve turizm açısından da önemli katkıları olmaktadır. Spor, spor eğitimi ve bilim dalları, spor eğitim kurumları, spor yönetimi, spor kulüpleri, spor turizmi, spor taşımacılığı, spor teknolojisi, spor mimarisi, spor giyimi, spor sağlığı, spor beslenmesi, spor güvenliği, sporcu ihracatı gibi kurumlarıyla bir kalkınma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok sayıda insana iş sağlayan bir ekonomik güce ve yapıya ulaşmaktadır.

KÜLTÜREL YAPI VE SPOR İLİŞKİSİ

Bir insan topluluğunun devamlılığı ve istikrarı bu çevresel etkenlere uyum yeteneğine bağlıdır. Bunu da kültür sayesinde gerçekleştirir. Kültürün istikrarlı ve başarılı olması tüm öğelerinin uyum içinde olması ile sağlanır. Spor da bu kültürel öğelerden birisidir. Spor, temel kültürel değerleri kapsadığından, bu değerleri aktarma ve yaşatma potansiyeline sahip bir sosyokültürel kurumdur. Bütün sosyokültürel kurumlar gibi diğer

sosyokültürel kurumlarla karşılıklı etkileşim halindedir. Her birey bir toplumun üyesidir. Kültür ve toplum üyelerini eğitme hakkına sahiptir. Birey de bu üyeliğin karşılığı olarak kendi toplumunun değerlerini öğrenmek, uygulamak ve yaşatmak sorumluluğunu taşımaktadır. Bundan dolayı birey ile ait olduğu kültürel yapı karşılıklı bir etkileşim içindedirler. Bu yüzden spor, önem verilen birçok sosyal değerin oluşmasına ve sürekli hale gelmesine yardımcı olmaktadır.

Spor, sosyalleşme ve sosyal değişim aracı olarak hizmet veren olağanüstü bir kültürel öğedir. İnsan topluluklarını millet yapan kültür unsurlarından biri de spordur. Spor içinde bulunduğu sosyal ve kültürel şartlardan etkilenmektedir. Spor kültürel yapıyı etkileyip ilerlemesine yardımcı olduğu gibi kültür de spor olgusunun gelişimine katkıda bulunmuştur. Kültür ve spor birbirinden ayrılmayan bir bütünün parçaları halindedir. Her toplumda spor, kültürel özellikleri yansıtması açısından önem kazanmaktadır.

Kültür yapısındaki değişime ve bu değişimin içeriğine bağlı olarak spor da değişiklik göstermiştir. Toplumların sahip oldukları kültürel yapı çağlar boyu bazen spor gelişiminde olumlu etkiler gösterirken, bazen de olumsuz etkiler göstermiştir. Örneğin, kültürel yapının en etkili unsurlarından biri dindir. Her toplumda dine göre spor çeşitleri teşvik edilmiş, bazı spor dalları kabul görmemiştir. Ancak günümüzde, kültürel temas ve etkileşimler sonucunda hiçbir insan topluluğu tek bir kültür örüntüsünün bütünlüğü içerisinde kalamamıştır. Bu da tüm dünyada sporun evrensel bir özellik kazanmasını sağlamıştır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Spor toplumsallaşmaya katkı sağlaması, toplum kültürünü özgün bir biçimde yansıtması, ve bu kültürü gelecek kuşaklara aktarabilmesi açısından önemli kültürel görevler üstlenmektedir. Sportif faaliyetler kültürün bir parçası olarak, toplumun kültürel yapısından etkilenmekte ve dolayısıyla bu yapıyı da etkileyebilmektedir. Kültürel yapının içindeki kurumlar ve örgütler arasındaki tipik örneklerden birisidir.

Spor günümüzde yan faaliyet alanları ve yardımcı kuruluşları ile tam bir sektör kimliğini kazanmıştır. Bir çok insan bu sektörden geçimini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, ülkelerin kalkınmışlığının en önemli kriterlerinden birisi kabul edilmektedir. Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin ilerleyebilmeleri, gelişmiş ülkeler ile entegrasyona girebilmeleri için önemli fırsatlar sunabilmektedir. Özellikle belli bir süre devam eden turnuvalar, dünya şampiyonaları, olimpiyat oyunları değişik kültürlerin tanınmasını ve kültürel etkileşimi gerçekleştiren organizasyonlar içinde yer

almaktadır. Sağlıklı ve dünya ile bütünleşmiş bir toplum olmakta sporun yeri ve önemi büyüktür. Toplumsal boyutta birlik bütünleşme duygusu ile sağlıklı bireylerden oluşan topluluklar ortaya çıkmaktadır. Ortak değerler etrafında toplanan bireyler ve gruplar bu faaliyetler kapsamında bir araya gelerek sosyalleşme ve toplumsal kaynaşma ortamı oluşturmaktadırlar.

Günümüzde kalkınmışlığın belirleyici unsurlarından sayılan ve bir sektör olan spor, kültürel yapı içinde de önemli fonksiyonlara sahiptir. Kültür ve sporun karşılıklı etkileşimle bütünleşmesi ve uyumlu olması kültürel yapının daha sağlam ve bütünleşmiş olmasına yardımcı olmaktadır. Bu da kültürel yapının, dolayısıyla o toplumun devamını ve istikrarını sağlamaktadır. Kültür, bir toplumun hayatta kalma yoludur. İnsan tıpkı diğer canlılar gibi içinde bulunduğu çevrenin baskısı altındadır. İklim, yağış miktarı, toprak gibi fiziksel çevre etkenleri ile yaşadıkları yere özgü bitki ve hayvan varlığı gibi yaşamsal çevre etkenleri onların yaşam biçimlerini belirler. Bu etkenlere bir de kendi yarattıkları mekansal çevrenin etkisi eklenir. Bir yaşam biçiminin oluşmasında bu çevresel etkenlerin baskısı birincil derecede rol oynar. Bir insan topluluğunun devamlılığı ve istikrarı bu çevresel etkenlere uyum yeteneğine bağlıdır. Bunu da kültür sayesinde gerçekleştirir. Kültürün istikrarlı ve başarılı olması, kültürü oluşturan öğelerin uyum içinde olması ile sağlanır. Spor da bu öğelerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok amaçlı fonksiyonu olan spor, içinde bulunduğu toplumun kültüründen etkilenmekte ve gelişme ya da değişme süreci buna göre şekillenmektedir.

KAYNAKÇA

Alpman, C. (1972). Eğitim Bütünlüğü İçinde Beden Eğitim ve Çağlar Boyu Gelişimi. Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

Aydın, S. (2013). Kültür Kavramı. Handan Üstündağ (ed), Antropoloji içinde (23-46). Anadolu Üniversitesi Yayını, Eşkişehir.

Bayraktar, C. (2003). Sosyal Yapı Özelliklerinin Spora Etkisi. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, XVII, 1: 19-35.

Celkan, H. Y. (1989). Eğitim Sosyolojisi. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Demirhan, G. (2003). Kültür Eğitim Felsefe ve Spor Eğitimi İlişkisi. Spor Bilimleri Dergisi, 14, 2: 92-103.

Doğan, M. (1990). Tarih ve Toplum. Rehber Yayınları, Ankara.

Dönmezer, S. (1982). Sosyoloji. Savaş Yayınları, Ankara.

Erbaş, M. K., (2016). Spor Tarihi. https://www.slideshare.net/shaker68/spor-tarihi-sport-history. Erişim Tarihi: 04.11.2017.

Erdemli, A. (1990). Hümanizma Olarak Spor. Spor Bilimleri I. Ulusal Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 11-22.
Ergil, D. (1984). Toplum ve İnsan. Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

Erkal, M., Güven, Ö., Ayan, D. (1998). Sosyolojik Açıdan Spor. Der Yayınları, İstanbul
.
Evliyaoğlu, G. (1971). Nerede Duruyoruz? Hareket Yayınları, İstanbul.

Fişek, K. (1983). Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Spor Yönetimi. AÜ SBF Yayınları, Ankara.

Francis, M. (1969). Society and Culture. Prentice Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey.

Grössing, S. (1991). Beden-Spor-Hareket. 1. Eğitim Kurumlarında Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu (19-21 Aralık, İzmir) Bildiri Kitabı. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Okul İçi Beden Eğitimi Spor ve İzcilik Dairesi Başkanlığı, 47-54.

Güvenç, B. (1985). Kültür Konusu ve Sorunlarımız. Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Güvenç, B. (1999) İnsan ve Kültür. Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Hall, E.T. (1976). Kültürler Niçin Çatışıyor?. (Çev. Y. İzbul). Physhology Today.

Harris, M. (1991). Cultural Anthropology. Harper Collins Publishers, New York.

İmamoğlu, A.F. (1992). İkibinli Yıllara Doğru Türk Sporu Üzerine Bazı-Gözlemler. G.Ü.Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8, 1.

İzbul, Y. (1983). Kültür ve Kültürel Süreçler Üstüne. Çağdaş Eleştiri Dergisi, 2/6.

Kaplan, Y., Akkaya, C. (2014). Spor Kültürü ve Türkiye'de Spor. International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS), 2: 144-119.

Knapp, C. and Leonhard, P. H. (1968). Teaching Physical Education in Secondary School. A Textbook on Instructional Methods. Mc Graw-Hill Book Company, New York.

Koca, C. (2012). Sporda Sosyokültürel Boyutlar. Hayri Ertan (Ed.). Spor Bilimlerine Giriş içinde. Açık Öğretim Fakültesi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eşkişehir.

Kottak, P.C. (2002). Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış. (Çev. Serpil N. Altuntek, Balkı Aydın-Şafak, Dilek Erdal, Yılmaz S. Erdal , Serpil Eroğlu, Erhan G.

Ersoy, Süreyya Özbek, Sibel Özbudun, Şebnem Pala, Gülfem Uysal, Ütopya yayınları, Ankara.

Kurtkan, A. (1976). Sosyoloji. İ. Ü. Yayınları, İstanbul.

Kuter, M., Kuter, Öztürk, F. (2003). Sporun Toplumsal Boyutu- Spor Kültürü. http:/ / www. Spor bilim.com.

Kuter, M., Kuter, Öztürk, F. (2012). Toplumsallaşma ve Spor. http:/ / www. Spor bilim.com.

Küçük, V. ve Koç, H. (2004). Psiko-Sosyal Gelişim Süreci İçerisinde İnsan ve Spor İlişkisi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10: 131-141.
Loy, S., W. (1981). Sport Culture and Society, Second Edition, Philadelphia.

Ozankaya, Ö. (1984). Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü. Savaş Yayınları, Ankara.

Özbek, M. (2007). Dünden Bugüne İnsan. İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.

Öztürk, F. (1998). Toplumsal Boyutlarıyla Spor. Bağırgan Yayınevi, Ankara.

Ramazanoğlu, F., Altungül, O., Özer, A. (2004). Sportif Açıdan Rekreasyon Etkinliklerinin Değerlendirilmesi. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2004, 176-179.

Ramazanoğlu, F., Karahüseyinoğlu, M. F., Demirel E. T., Ramazanoğlu, M. O., Altıngül, O. (2005). Sporun Toplumsal Boyutlarının Değerlendirilmesi. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları 2005, 153-157.

Sevim, A., Şener, T. (2009). Spor Antropolojisi, Adli Bilimler Dergisi, 8, 2: 41-48.

Turkay, H., Çeviker, A. (2016). Spotif Rekreasyon Kavramına Sosyolojik Bir Bakış. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 18, 4: 99-108.

Williams, R. (1993). Kültür. (Çev. S. Aydın). İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Yazıcı, A. G. 2014. Toplumsal Dinamizm ve Spor, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 3, 1: 394-405.

Yetim, A. (2016). Sporda Etkili İletişim. A.Azmi Yetim ve Recep Cengiz (ed.). Spor Yayınevi ve Kitabevi, Ankara.

Yetim, A. (2011). Sosyoloji ve Spor. Berikan Yayınevi, Ankara.

Yetim, A. (2000). Sporun Sosyal Görünümü. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi (Gazi BESBD), V (2000), 1 :63-72.

Yıldıran İ., Gültekin T. (2012). Anadolu Uygarlıklarında Spor. Spor Yayınevi Kitabevi, Ankara.

http://www.nedir.com/beden-eğitimi-ve-sporun-özel-amaçları.

http://www.sosyolojisi.com/sosyal-yapi/324.html/4.

Doğal ve Kültürel Mirasımıza bir örnek: Sofular Kazıları*

Okşan BAŞOĞLU*

*Bu çalışma, "**Başoğlu, O.,**"Kapadokya Bölgesi Omurgalı Fosil Yatakları" adlı kitabımdan, "Nevşehir'de En Erken Yaşam İzleri, Sofular Höyük" ve "Kızılırmak Nehri Kenarında Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimi" adlı makalerimden türetilmiştir.

*Prof. Dr., AHBV Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, ANKARA.

oksanbasoglu@gmail.com

oksan.basoglu@hbv.edu.tr

ÖZET

Nevşehir bölgesi hem arkeolojik hem de paleontolojik buluntuların zenginliği açısından önem arz etmektedir. Bir doğal miras örneği olan Ürgüp/Sofular Fosil Lokaliteleri Türkiye doğa tarihinin ve omurgalı faunasının daha iyi bilinmesini sağlamaktadır. Bu noktada Sofular lokalitesi coğrafi konumu, jeolojik özellikleri ve barındırdığı ender doğal miras örnekleri ile Anadolu'nun stratejik önemini ortaya çıkarma konusunda belirleyici olacak ve Anadolu'nun paleocoğrafik evrimine ışık tutacaktır. Bunun yanı sıra kazı alanı içerisinde keşfedilen ve bir Neolitik Çağ yerleşimi olan "Sofular Höyük" Nevşehir İli'nin en eski yerleşimi olarak kayda geçmiştir. Böylelikle insanlık tarihinin Nevşehir Bölgesi'nde tarımsal evreye geçiş aşamasında bir zaman diliminin aydınlatılması mümkün olacaktır. Hem doğal hem de kültürel miraslarımıza ait ender örnekleri bir arada barındırması açısından da Kapadokya bölgesinin kültür turizmine önemli katkıları olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Paleontoloji, Doğa Tarihi, Doğal Miras, Kültür Turizmi, Sofular.

GİRİŞ

Jeolojik, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait, jeoloji, antropoloji, prehistorya, arkeoloji ve sanat tarihi açılarından belge değeri taşıyan ve ait oldukları dönemin sosyal, kültürel, teknik ve ilmi özellikleri ile seviyesini yansıtan her türlü kültür ve tabiat varlıklarıdır.
Her çeşit hayvan ve bitki fosilleri, insan iskeletleri, çakmak taşları, volkan camlarını (obsidiyen) doğal miraslarımız olarak sayabiliriz(https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/6887/mod_resource/content/2/Konu%201.pdf). Türkiye toprakları zengin bir kültürel mirasa sahiptir ve binlerce yıllık çeşitli uygarlıklara ev sahipliğini yapmıştır. Ülkemizi zengin kültürel mirasına sahip çıkmak büyük bir birikim ve sorumluluk gerektirmektedir. Bununla birlikte, koruma bilincinin toplumsal tabana yayılarak "koruma kültürü" oluşturma noktasında önemli eksikliklerin olduğu görülmektedir. Bu açıdan oldukça ilgi gören fosil kazıları doğal mirasları tanıtma ve koruma bilincini oluşturma aşamasında etkili olacaktır.

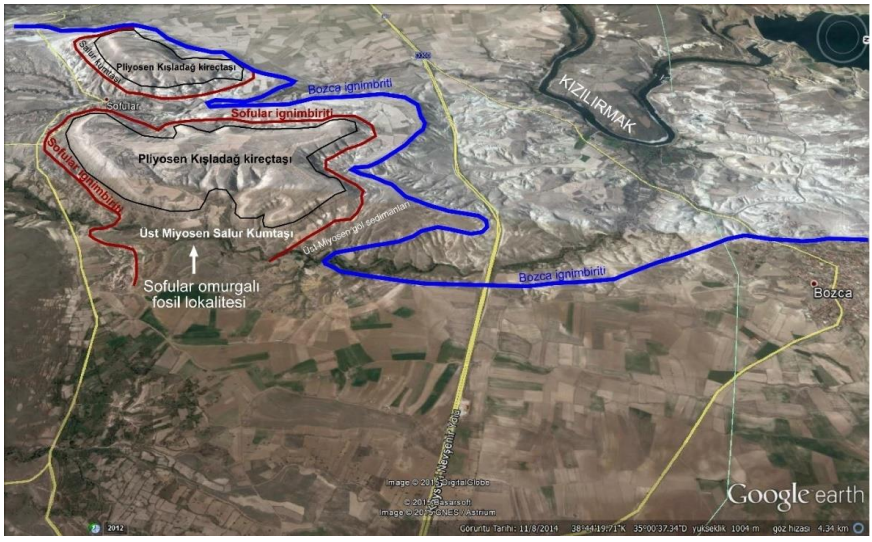

Şekil 1: Sofular Fosil Lokaliteleri Kazısı Alanları.

Doğal miraslarımıza çok güzel bir örnek teşkil eden Sofular Fosil Yatakları; Ürgüp İlçesi, Sofular Köyü Eski Kışla Mevkii'inde, Sofular Köyü'nün yaklaşık 3 km kuzeydoğusunda Kızılırmak Nehri Vadisi'ne açılan Kışlacık Deresi doğu yamaçlarında yer almaktadır. 2011 yılında "Nevşehir İli Miyosen Dönem Fosil Yatakları Yüzey Araştırmaları" çalışmaları sırasında Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU tarafından keşfedilmiştir. Dere yatağı boyunca yaklaşık 634 dönüm'lük oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Bunun yanı sıra yapılan jeomorfolojik araştırmalar sonucunda tabakanın çok daha geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. Yerleşim yerine yakın olması, az yükseltili ve kolay ulaşılabilir olması kazı çalışması için avantaj teşkil etmektedir. Kazı yapılan alan çalışılan süre zarfında beklenilenin üstünde bir fauna zenginliği vermiştir.

Deniz seviyesinden yüksekliği 930 metredir. Fosillerin Geç Miyosen flüvyal sedimanlar içerisinde yer aldığı ve fazla taşınmamış olduğu görülmüştür. Bu da akıntının güçlü olmadığını, hayvanların öldükten sonra kalıntılarının güçlü olmayan bir akıntı içerisinde kısa mesafe taşındıklarını göstermektedir. Fosil bulunduran sedimanların dikeyde az kalınlıklı sediman içinde, yatayda ise çok geniş bir alana yayıldığı saptanmıştır. Fosil yatağının yayılım yüzeyi yaklaşık 6 km^2'yi bulmaktadır. Bu zenginlikte kazı alanı içinde 6 ayrı fosil yatağının varlığı tespit edilmiştir (Şekil 1). Yapılan jeomorfoloji ve sedimantoloji çalışmaları sonucu üsteki az kalınlıklı sedimanın altında fosil bulgulara göre yaşı Geç Miyosen olan 3.5-4 metre kalınlıkta iki flüvyal sediman daha olduğu belirlenmiştir (Başoğlu 2016, 2017).

Faunal yaş, ilk belirlemelere göre 10-6.5 milyon yıl arasını işaret etmektedir. Stratigrafik olarak baktığımızda, Sofular fosil yatağının Ürgüp Formasyonu içinde Sofular İgnimbiriti ile Topuzdağ Lavı arasındaki flüvyal sedimanlar içinde yer aldığı görülmektedir. Bu da bize 8 milyon gibi bir yaş vermektedir. Sofular lokalitesi C4An ve C3An.2n kronlarına en uygundur. Bu da 6 ila 7 milyon yıllık bir zaman dilimine işaret etmektedir. Ancak magnetostratigrafik sonuçların biyostratigrafik ve diğer yaşlandırma yöntemleri ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu yüzden kendi araştırmalarımız bünyesinde ignimbiritlerin Ar/Ar yöntemiyle yaş tayini çalışmaları başlatılmış ve sonuçlar 2025 yılında yayımlanacaktır. Bu açıdan Sofular Kazısı doğal miras açısından dikkat çeken bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Çıkan sonuca göre Ürgüp Formasyonu'nun stratigrafisinde ve ignimbirit adlandırmalarında değişiklik olması beklenmektedir. Oldukça zengin olan Sofular fosil yatağında Bakanlar Kurulu kararıyla 2014 yılından bu yana fosil kazıları sürdürülmektedir. Lokalitenin paleocoğrafya ve jeoloji çalışmaları da devam etmektedir (Başoğlu 2016, 2017).

Şekil 2: Sofular Fosil Lokaliteleri ve Bölgedeki Ürgüp Formasyonu Üyeleri.

Faunanın oldukça zengin olduğu görülmüştür. *Chilotherium* veya *Acerorhinus* cinslerine ait Rhinoceratid (gergedan), Proboscid (hortumlular), Bovid (boynuzlugiller), Giraffid (zürafa), *Hipparion* (üç parmaklı at) ve Hominid örnekleri ele geçmiştir. Bovid ailesine ait **en az beş farklı tür** yer almaktadır. **Bu türler içinde bir yeni tür olduğu belirlenmiştir**. Bovidler, çalılık ve nispeten de ağaçlık, ormanlık olan bir ortamda yaşamışlardır. Günümüz Afrikası'na benzer tropikal ya da yarı tropikal bir iklim sergilendiği

düşünülmektedir. Paleocoğrafya çalışmaları sonucu fosillerin bulunduğu bölgenin sığ bir göl kenarı, geride açık karasal alanların yer aldığı bir bölge olduğu belirlenmiştir. Bu durum su kenarı, hafif bataklık ve nemli bir ortamı yansıtmaktadır (Başoğlu 2016).

Sofular Höyük

Sofular Höyük, Geç Miyosen döneme tarihlendirilen fosil yatakları üzerinde konumlanmaktadır. İlk olarak 2011 yılında Prof. Dr. Okşan Başoğlu tarafından Sofular Fosil Lokaliteleri yüzey araştırmaları kapsamında tespit edilmiştir. Sofular Höyük İç Anadolu'nun güneydoğusunda, Volkanik Kapadokya Bölgesi içerisinde, Nevşehir İli'nin Ürgüp İlçesi'ne bağlı Sofular Köyü'nün 3 km kuzeydoğusunda Sofular Fosil Lokaliteleri üzerinde yer almaktadır.

Höyük üzerinde ve çevresinde tespit edilen ağırlıklı olarak obsidiyen malzemeden yontmataş aletler ve sürtmetaş buluntular, bölgede arkeolojik dolgunun varlığını göstermekte olup höyük üzerindeki kaçak kazı çukurları nedeni ile zarar görmesinin engellenmesi ve fosil lokalitesinin yayılım alanını belirlemek amacıyla araştırılmasına karar verilmiştir. Yüzey araştırması aşamasında tespit edilen yontmataş ve sürtmetaş buluntuların ön değerlendirmeleri neticesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakalarının var olduğunu kanıtlar niteliktedir. 2016-2019 yılları arasında yapılan 4 sezonluk kazı çalışmalarında elde edilen veriler Kapadokya Bölgesi'nin Neolitik Dönem'i hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Karbon analizleri ve elde edilen buluntuların değerlendirmeleri paralel sonuçlar vermiştir. Karbon tarihleri MÖ 9000 yıl sonları ile MÖ 7000 yılın ilk yarısı arasındaki tarihleri vermektedir. Kazılarda tespit edilen 3 ayrı kerpiç duvar kalıntısı ve ocak yapılarını işaret eden ısı görmüş kil parçalarına ek olarak karbon tarihlemeleriyle birlikte incelendiğinde İç Anadolu da Nevşehir İl sınırları içinde bulunan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem mimarisinin erken örneklerini oluşturması açısından önem taşımaktadır.

Kazı Buluntuları

Paleontolojik Buluntular

2019 yılı dahil olmak üzere toplamda 635 etütlük fosil buluntuya sahip olan Sofular Fosil Lokaliteleri'nde tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

Takım: Artiodactyla (Çift Toynaklılar)

- Bovidae (Antilop, Koyun, Keçi vb.)
- Giraffidae (Zürafa)
- Suidae (Domuz)

Takım: Perissodactyla (Tek Toynaklılar)

- Equidae (at)
  - *Hipparion sp.*
- Rhinocerotidae (Gergedan)
  - *Chilotherium sp.*
  - *Acerorhinus sp.*

Takım: Proboscidea (Hortumlular)

- Gomphotheriidae (fil)

Takım: Carnivora (Etoburlar)

- Hyaenidae (Sırtlan)
- Mustelidae (Gelincik)

Takım: Testudines (Sürüngenler-Kaplumbağa)

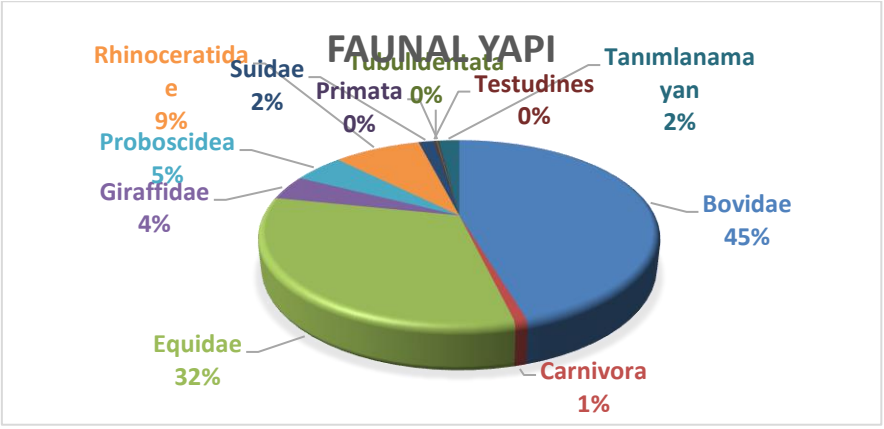
Takım: Tubulidentata

- Orycteropodidae (Yer Domuzu)

Takım: Primata

- Hominidae

Listede görüldüğü üzere tanımlanabilen fosil buluntular; Equidae, Bovidae, Hyaeenidae, Mustelidae, Rhinocerotidae, Soricidae, Castroridae, Gomphotheriidae, Cervidae, Giraffidae, Suidae ve Hominoidae ailelerine ait örnekler olarak tespit edilmiştir. Ayrıca bu faunanın hominoid barındırması Anadolu' da yeni bir hominoid lokalitesinin keşfini ortaya koymuştur. Bu Anadolu doğa tarihinin belirlenmesinde çok önemli bir noktadır. Üzerinde çalışılmış fosil kayıtlar geç orta miyosenden pliyosene kadar varabilen bir kronolojiyi kapsamaktadır. Sofular Fosil Lokalitesi örneklerinin faunal dağılımına bakıldığında, faunanın ağırlıklı olarak Bovid (%45) ve Equid (%32) ailelerinden oluştuğu görülmektedir. Bunları %9 gibi bir oranla Rhinocerotidae, Proboscidea %5 ve Giraffidae %4'lük oranla izlemektedir. Suidae (%2), Testudine, Tubulidentata ve Primata takımı ise faunal açıdan en az görülmektedir (Grafik 1).

Grafik 1: Sofular Fosil Lokaliteleri Faunal Yapısı

Resim 5: Bovidae Maxilla, Mandibula, Metapodium, Calcaneus, Astragalus ve Phalanx.

Resim 7: Bovidae Mandibulae.

Resim 8: 1- Rhinoceratidae/Cranium 2-*Hipparion*/Tibia, Calcaneus, Astragalus, Metapodium, Phalanx 3-*Hipparion*/Cranium 4-Bovidae/Horn-Corn 5-Proboscidea/Scapula 6-Rhinoceratidae/Tibia 7-Bovidae/Horn-Corn

Resim 9: *Hipparion* Cranium.

Resim 10: Rhinoceratidae Cranium.

Resim 11: Bovidae Mandibula.

1. Arkeolojik Buluntular

Sofular Höyük buluntu topluluğu 6 alt başlıkta incelenmiştir.

a) Yontmataş Buluntular
b) Sürtmetaş Buluntular
c) Kemik Alet Buluntular
d) Süs Objeleri
e) Hayvan Kemikleri ve Botanik Veriler
f) Mezarlar ve İnsan İskeletleri

a) <u>Yontmataş Buluntular</u>

Kenar Kazıyıcılar
Ön Kazıyıcılar
Düzeltili Yongalar
Dilgi ve Dilgi Kısımları
Yarımaylar
Mikrolitler

İç Anadolu Bölgesi'nin çağdaşı diğer Neolitik Çağ yerleşimleri ile benzer olarak, Sofular Höyük Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yontmataş alet endüstrisinde baskın hammadde obsidiyendir. Tespit edilen yontmataş endüstrisi içerisinde baskın alet gurubunu kazıyıcılar oluşturmaktadır. Obsidiyen hammaddenin yontmataş alet endüstrisi içindeki baskınlığı ve tipolojik özellikler göz önünde bulundurulduğunda karşılaştırılacak en yakın örnekler Aşıklı Höyük yerleşimi olarak değerlendirilebilir (Başoğlu vd. 2018).

b) <u>Sürtmetaş Buluntular</u>

Öğütme Taşları
Havan Elleri
Yassı Baltalar
Ezgi Taşları

Sofular Höyük kazı çalışmalarında şimdiye kadar tespit edilen sürtmetaş alet örneklerinin büyük bölümü yüzeyden elde edilmiştir. Sürtmetaş buluntular tipolojik ve biçimsel özellikleri bakımından Kapadokya Bölgesi sınırlarındaki Aşıklı Höyük buluntuları ile benzerlikler göstermektedir.

c) Kemik Alet Buluntular
Kemik Bızlar
Kemik İğneler
Kemik Uçlar

Sofular Höyük kemik alet endüstrisi içinde ağırlıklı gurubu bızlar oluşturmaktadır. Kemik iğneler hem boyutsal hem de tipolojik olarak farklılıklar göstermektedir. Sofular Höyük kemik alet endüstrisinde ağırlıklı olarak elde edilen bız aletler özellikle tipolojik açıdan Aşıklı Höyük yerleşimiyle benzerlik göstermektedir (Başoğlu vd. 2018).

d) Süs Objeleri
Taş Boncuklar
Pendant Uçlar (Kolye Uçları)

Sofular Höyük Çanak Çömleksiz Dönem buluntu toplulukları içinde değerlendirilen süs objelerinin çoğunluğunu çeşitli taş hammaddeden yapıldığı görülmektedir. Höyük yüzey toprağı ve tabakalardan elde edilen boncuklar ve pendant buluntular Kapadokya Bölgesi için karakteristik özellikler göstermektedir. Yerleşime yakın konumda bulunan Kışlacık Deresi kaynaklı taş hammaddenin özellikle süs objelerinin üretimi için yoğun biçimde kullanıldığı görülmektedir. Süs objeleri içinde yassı, konik ve disk biçimli örneklerin yanında damla biçimli pendant buluntular Sofular Höyük boncuk tipolojisinin ana karakterini oluşturmaktadır. Tipolojik değerlendirmeleri yapıldığında Aksaray sınırları içerisindeki ‚Aşıklı Höyük'e benzemekte, disk biçimli boncuklar da Neolitik Dönem yerleşimlerinden Boncuklu Höyük'ten bilinmektedir (Başoğlu vd. 2018)

e) Hayvan Kemikleri ve Botanik Veriler

Yoğun biçimde hayvan kemiklerine ait parçalar ele geçmiştir. Yapılan ön değerlendirme sonucunda koyun/keçi (Ovis/Capra), öküz (Bos taurus), domuz (Sus scrafa) ve at (Equus) gibi çeşitli hayvanlara ait olduğu anlaşılmıştır. Küllü toprak ve ocak alanı olduğu düşünülen kısımlardan tespit edilen kemiklerin çoğunluğunun yanmış biçimde olması yeme içme faaliyetleri ile ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Sofular Höyük, yerleşiminde gündelik yaşamın işaretleri olarak değerlendirilen hayvan kemikleri ve botanik

verilerin yanında üretim için de kullanılan bir merkez olduğunu düşündürmektedir (Başoğlu vd. 2018).

f) Mezarlar ve İnsan İskeletleri

Yüzeyden tespit edilen yontmataş ve sürtmetaş buluntularla birlikte değerlendirildiğinde ilk etapta tespit edilen geç dönem mezarları höyüğün mezarlık alanı olarak kullanıldığı göstermektedir. Yapılan kazı çalışmaları neticesinde özellikle de Neolitik Dönem tabakaların Geç Dönem (Orta Çağ) mezarları yüzünden kısmen zarar gördüğü görülmektedir. Sonraki yıllarda toplam 15 mezar açığa çıkartılmıştır. Basit toprak mezar biçimindeki mezarların tamamında iskeletler dorsal pozisyonda olup doğu-batı doğrultusunda başlar güneye dönük biçimde gömülmüşlerdir. Yetişkin, çocuk ve bebek gibi farklı yaş gruplarına ve farklı cinsiyetlere ait bireylerden oluşan mezarlardan ölü hediyesi gibi buluntular ele geçmemiştir. Geç döneme ait olduğu anlaşılan mezarlardan 8 numaralı iskeletten alınan kemik örneği radyokarbon tarihlemesi için analize gönderilmiştir. Radyokarbon analizi neticesinde MS kal. 1484-1644 tarihleri arasına konumlandırılmıştır. (Başoğlu vd. 2018).

Fosil Kazılarının Önemi

Anadolu, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kavşak konumunda bir ülke olma özelliğinden dolayı canlıların göç yolları üzerinde yer almış ve kıtalar arası göçlerin büyük çoğunluğu Anadolu üzerinden gerçekleşmiştir. Anadolu'nun bu biyolojik ve ekolojik çeşitlilik özellikleri onun jeolojik tarihiyle yakından alakalıdır. Türkiye doğa tarihi ve doğal miras açısından ender coğrafyalardan birisidir ve çok zengin omurgalı fosil yataklarına sahip bir ülkedir. Bu fosil yatakları üç kıtaya ait omurgalı faunanın birlikte evrilmesi sonucu ortaya çıkan kendine has örneklerini barındırmaktadır.

Türkiye'nin çeşitli yerlerinde ve bölgelerinde bulunan fosil yatakları arasında Kapadokya Bölgesi ve Kızılırmak Havzası önemli bir yer tutmaktadır. Bu bölgede yer alan Nevşehir İli bulunduğu coğrafik pozisyon ve sahip olduğu jeolojik özelliklerden dolayı insanlık tarihi boyunca sürekli iskân edilmiş bir ildir. Zengin ve bereketli toprakları, yaşanabilir iklimi bu bölgenin her zaman insanlar tarafından kullanılmasına neden olmuştur. İnsan ve onun izlerinin araştırılmasına dayalı kaynaklar bizi Paleolitik döneme kadar götürmektedir. İl olarak Nevşehir birçok arkeolojik zenginliğinin yanı sıra çok önemli doğal ve kültürel miras örneklerine sahiptir. Özellikle de Ürgüp Formasyonu bir doğal miras olan çok zengin ve çeşitli fosil tabakalarını barındırmaktadır. 2010 yılından itibaren bizim yapmış olduğumuz yüzey araştırmaları sonucu Ürgüp/Sofular, Gülşehir/Yaylacık ve Ürgüp/Taşkınpaşa gibi çok önemli fosil yatakları tespit edilmiştir. Ürgüp/Sofular'da bakanlar kurulu kararı ile kazı çalışmaları, Gülşehir/Yaylacık'da ise kurtarma kazısı başlatılmıştır. Kısa

sürede bile çok önemli buluntular ele geçmiştir. Sahip olduğu zengin miyosen dönem faunası, dünya literatüründe yer alan çok önemli bir doğal miras olan hominoid örneklerinin bulunduğu Çorakyerler, ve Sinap ile hem çağdaş hem de aynı faunal gruptur. Kuzeyde Çankırı/Çorakyerler'den sonra güneyde Kırşehir/ Kurutlu Köyü'nde yapılan kazılarda hominoid örnekleri ele geçmiştir. Ürgüp/Sofular Mevkii'ne çok yakın mesafede ve aynı döneme ait bu örneklerin ele geçmesi bu lokalite için de aynı beklentide olmamızı gerektirmiş ve 2016 kazı çalışmaları esnasında hominoid buluntuları ele geçmiştir. Bu durum doğal miraslar açısından lokalitenin önemini iyice ortaya koymaktadır. Sofular yeni bir hominoid lokalitesi olarak dünya doğal miras litaratüründe yerini alacaktır.

Ne yazık ki dünyada miyosen döneme ait fosil buluntu yerleri son derece azdır ve Anadolu örnekleri bu açıdan çok önemli bir konumdadır. Bunun yanı sıra Anadolu'da daha önce bulunmuş ve bundan sonra bulunacak fosil yatakları, Anadolu doğa tarihi ve doğal miras kayıtlarına ait stratigrafik ve paleobiyostratigrafik çalışmaları şekillendirecektir. Ürgüp/Sofular Fosil Lokaliteleri, bu yöndeki çalışmalarda önemli bir boşluğu doldurmaktadır (Başoğlu 2017).

Sofular Fosil Lokaliteleri;

Anadolu'da yeni bir hominid lokalitesi, Yeni bir bovid türü içeren fauna, Şu anki verilere göre Anadolu'da hominid buluntusu veren en genç lokalite, Anadolu'da en geniş yayılım alanına sahip lokalite olarak doğal miraslarımız açısında oldukça önemli bir konuma sahiptir.

Sofular Höyük

Volkanik Kapadokya Bölgesi'nin obsidiyen kaynakları açısından oldukça zengindir. Bu durum bölgede bilinen Neolitik Çağ yerleşimlerinin varlıklarını açıklar niteliktedir. Sofular Höyük keşfine kadar Nevşehir ilinin Neolitik Çağ'ı ile ilgili bilgilerimiz yapılan yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen kısıtlı veriler ile sınırlı kalmıştır. Sofular Höyük, Nevşehir ili sınırları içerisinde kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği bilinen ilk Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşimi ve Nevşehir'in en eski iskan yeri olarak karşıma çıkmakta ve kültürel miraslarımıza güzel bir örnek teşkil etmektedir.
Bütün bu verilerin ışığında doğal ve kültürel miraslarımıza güzel bir örnek teşkil eden Sofular Kazıları oldukça önem arz etmektedir.

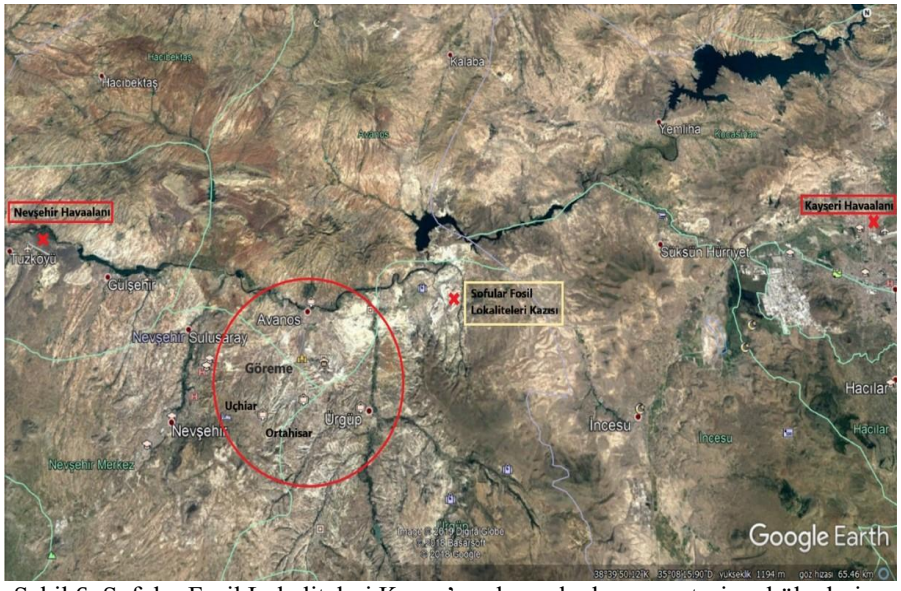
Sofular Kazılarının Turizme Katkısı

Kapadokya bölgesi, doğa ve tarihin dünyada en güzel bütünleştiği yerdir. Coğrafik olaylar Peribacaları'nı oluştururken, tarihi süreçte, insanlar da, bu peribacalarının içlerine ev, kilise oymuş, bunları fresklerle süsleyerek,

binlerce yıllık medeniyetlerin izlerini günümüze taşımıştır. Bölge günümüzde **turizm** açısından büyük bir öneme sahiptir. Avanos, Ürgüp, Göreme, Akvadi, Uçhisar ve Ortahisar Kaleleri, El Nazar Kilisesi, Aynalı Kilise, Güvercinlik Vadisi, Derinkuyu, Kaymaklı, Özkonak Yeraltı Şehirleri, Ihlara Vadisi, Selime Köyü, Çavuşin, Güllüdere Vadisi, Paşabağ-Zelve Anapınar Köyü belli başlı görülmesi gereken yerlerdir. Kayalara oyulmuş geleneksel Kapadokya evleri ve güvercinlikler yörenin özgünlüğüne güzel örneklerdir. Tüm bunların yanı sıra bölgede gerçekleştirilen doğal miras tespit, açığa çıkarma ve tanıtım çalışmaları da bölgenin özgünlüğüne katkıda bulunmaktadır. Özelikle de fosil kazıları bu çalışmaların başında yer almaktadır.

Doğal miras araştırmalarına güzel bir örnek teşkil eden Sofular Fosil Kazıları bu turizm destinasyonlarına yakınlığı ile dikkat çekmektedir (Resim 7). Turizm faaliyetlerinin yoğun olduğu yerlerde bulunması sebebiyle aynı zamanda turizmle ilgili olarak dolaylı bir katkı sağlayıcı konumdadır. Tüm bunların Ürgüp içinde birbirine çok yakın ve ulaşılabilir olması bölge turizmi açısından önem arz etmektedir. Son iki senedir rehberler odasına kazı çalışmaları ile ilgili brifing verilmektedir. Özellikle fosil kazısı olmasından dolayı hem turizmcilerin hem de turistlerin ilgisini daha çok çekmektedir. Sofular Kazısı, her yıl düzenli olarak Belçika'dan turist gruplarını ağırlamaktadır. Turist grupları arkeolojik kazıların her yerde olduğunu, fosil kazılarının çok nadir olduğunu, böyle bir kazı görmediklerini ifade etmişlerdir. Turistler açısından fosil kazısının bu kadar dikkat çekmesi ve ilginç bulunmasının bölge turizmine katkı sağlayacağı açıktır. Bölgenin kültür-doğa-spor faaliyetlerini içeren bir gezi rotası haline getirilmesiyle Kapadokya Bölgesi örnek bir turizm faaliyet alanı olabilecektir.

Kapadokya coğrafi konumu ve sahip olduğu jeolojik özelliklerden dolayı insanlık tarihi boyunca sürekli iskân edilmiş bir bölgedir. Zengin ve bereketli toprakları, Kızılırmak Nehri ve yaşanabilir iklimi bu bölgenin her zaman insanlar tarafından kullanılmasına neden olmuştur. Her sene 2 milyon turiste ev sahipliği yapan Kapadokya Bölgesi, Türkiye'nin en fazla turist ağırlayan destinasyonlarının başında gelmektedir. Yıl boyunca süren ve bazı aylarda yoğunluğu pik yapan bu turizm cennetine gelen misafirlerin jeolojik mirasların yanında Anadolu'da az örneği bulunan fosilleri görmek için de nedenleri olacaktır. Bilimsel sonuçları ile Anadolu doğa tarihine önemli katkılarda bulunacak Ürgüp/Sofular kazılarında açığa çıkarılacak buluntular restore edilerek sergilenmek suretiyle bölge turizmine de katkı sağlayacaktır.

Şekil 6: Sofular Fosil Lokaliteleri Kazısı'nın havaalanlarına ve turizm bölgelerine yakınlığı.

Nevşehir-Kapodokya Hava Limanı'nın yılda 700 bin yolcu kapasitesi olmasına rağmen Kapadokya bölgesinin havadan giriş kapısı 2 milyon ziyaretçi ile Kayseri'dir. Erkilet Havaalanı, uluslararası havaalanı statüsünde olup, yılda 3 milyonu aşan yolcu taşıma kapasitesine ulaşmakta ve yeni projelerle bu sayının arttırılmasının hedeflenmesi Sofular Fosil Lokalitelerinin turizm açısından iki bölgeye de yakın olması iki şehrinde turizmine katkıda bulunacaktır. Kapodokya'daki doğal zenginlikleri görebilmek için Kayseri'den hareket eden turist grupları Nevşehir'e geçerken, Sofular ara konumda ve yol güzergahinda olması nedeniyle günübirlik lokaliteyi ziyaret edebilme olanağı vardır.

Kayseri şehir merkezine 25 km uzaklıkta bulunan Erciyes Dağı kış sporları ve turizm açısından dünyanın sayılı kayak merkezlerinden birisidir. Havaalanına olan yakınlığı sebebiyle hem yerli hem de yabancı turistler için oldukça rağbet görmektedir. Kış tatilinin yanı sıra doğal ve kültürel miraslar arasında yer alan Koramaz Vadisi'nin turizme olan katkıları göz önünde bulundurulduğunda hem Kayseri hem de Nevşehir bölgesinde yer alan önemli turizm merkezlerine yakınlığı ve tam ortasında yer alması nedeniyle Sofular Fosil Lokaliteleri'nin bölgeye turist çekme potansiyelini arttıracağı kaçınılmazdır.

Türkiye'de turizm açısından örneği az olan bir konumda bulunun Sofular Fosil Lokaliteleri beş sezondur yapılan yüzey araştırmaları, 2014, 2015, 2016, 2017, ve 2018 yılı kazı çalışmaları "Doğal Sit-Nitelikli Doğal Koruma Alanı" olarak tescil edilecek olması durumu net olarak ortaya koymuştur. Bir bütün

olarak değerlendirildiğinde söz konusu alan hem kültürel hem de doğal sit alanı olması sebebiyle turizm faaliyetlerinde kesintisiz bir şekilde kullanılabilmesi mümkündür. 634 dönümlük geniş bir alana yayılan kazı bölgesi, Ürgüp-Göreme-Taşkın Paşa arasında gerçekleştirilecek jeopark ve doğal miras açık hava müzesi şeklinde tasarlandığında çok özgün ve ilgi çekici bir alan olacak ve bölge turizmine hatta ülke turizmine önemli katkılar sağlayacaktır. Bunlara ek olarak ilde oluşturulacak doğa tarihi müzesi, botanik bahçesi, doğal yaşam parkı vb. gibi mekânlar doğal alanların ve doğal mirasın korunması bilincinin oluşturulmasında büyük rol oynayabilecektir.

Dünya Turizm Örgütü verilerine göre, kültür turizmi en fazla gelişme gösteren turizm türleri arasında yer almakta ve hızla gelişmektedir. Alternatif turizm türü olan kültür turizminin geliştirilmesi ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan önem taşımaktadır. Kültür turizmi, geliştiği yerlerde ekonomik kazanç sağlamasının yanı sıra doğal ve kültürel mirasının korunması konusunda etkili bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan eşsiz bir doğal miras örneği olan fosil yatakların araştırılmasını amaçlayan paleontolojik kazıların artması ve daha çok desteklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Akgün, F., Kaya, T., Forsten, A., Atalay, Z., (2000). "Biostratigrafic Data (Mammalia and Palynology) From the Upper Miocene İncesu Formation at Düzyayla (Hafik-Sivas, Central Anatolia)", *Turkish Journal of Earth Sciences*, Vol. 9, pp. 57-67.

Alan, N., (1997). *MTA Tabiat Tarihi Müzesi Tersiyer Dönem Karasal Fosil Memeli Kataloğu Oluşturulması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Ankara.

Aydar, E., Çubukçu, H. E., Şen, E., Akın, L. (2013). "Central Anatolian Plateau, Turkey: incisionand paleoaltimetry recorded from volcanic rocks", *Turkish Journal of Earth Sciences*, No: 22, pp. 739-746.

Aydar, E., Schmitt, A.K., Çubukçu, H.E., Akın, L., Ersoy, O., Şen, E., Duncan, R.A. & Atıcı, G., (2012). "Correlation of ignimbrites in the central Anatolian volcanic province using zircon and plagioclase ages and zircon compositions", *Journal of Volcanology and Geothermal Research,* Vol. 213–214, s.83–97.

Başoğlu, O., Sevgin, M., (2019)."Kuzey Mezopotamya'da Younger Dryas Dönem'in İnsan Yaşamına Etkileri", *SSSJourna*l, 35: 2739-2748, 2019.

Başoğlu, O., Güngördü, F.V., (2018). "Nevşehir'de En Erken Yaşam İzleri, Sofular Höyük", Colloquium Anatolicum, Cilt 1, Sayı 18:19-32.

Başoğlu, O., (2018). **“**Miyosende Anadolu ve Omurgalı Fosil Yatakları”, *SSS Journal*, Vol 4, No: 22:4272-4279.

Başoğlu, O., (2017). *Vertebrate Fossil Beds in the Cappadocia Region Fossil Localities and a New Hominid Site: Sofular,* Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

Başoğlu, O., **(**2016). *Kapadokya Bölgesi Omurgalı Fosil Yatakları,* Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ISBN 978-6059636-06-3.

Doğan, U., (2021), *Kapadokya Zamanda Yolculuk*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, ISBN 9786257799256.

Doğan, U., (2010). Fluvial response to climate change during and after the Last Glacial

Maximum in Central Anatolia, Turkey, *Quaternary International*, 222, pp. 221-229.

Doğan, U., (2008). Kızılırmak'ın Pleistosen teraslarının oluşumu, Gülşehir. Ar-Ar tarihlendirmesi sonuçlarına göre tektonik ve iklim değişimleri açısından bir değerlendirme. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu (20-23 Ekim 2008), Bildiriler Kitabı s. 20, Çanakkale.

DOğan, U., (2011). “Climate-controlled river terrace formation in the Kızılırmak Valley, Cappadocia section, Turkey: Inferred from Ar–Ar dating of Quaternary basalts and terraces stratigraphy”, *Geomorphology*, 126, pp.66–81.

Çiner, A., Aydar, E., Sarıkaya, M.A. (2012). “Volcanism and evolution of the landscapes in Cappadocia”, Dominuque Beyer, Olivier Henry et Aksel Tibet (Eds.) *LA CAPPADOCE MÉRIDIONALE de la préhistoire à la période byzantine*, 3èmes Rencontres d'Archéologıe de L'ıféa, pp. 1-17, 8-9 Novembre, 2012, İstanbul.

Güngördü, F. V.**,** Başoğlu O,,“Kızılırmak Nehri Kenarında Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimi: Sofular Höyük”, *Olba*,27: 41-60, 2019.

Kaya, T., Mayda, S., (2011). “35 Milyon Yıldan Günümüze Batı Anadolu”, Aktüel *Arkeoloji Dergisi*, Sayı 19, s.110.

Pasquare, G., (1968).” Geologoy of Cenozoik volcanic area of Central Anatolia”, *Memorie Atti Accad Naz Lincei, Roma*, 9, pp.55-204.

Pehlevan, C., (2006). *Çorakyerler (Çankırı) Rhinocerotidae (Mammalia) Buluntularının Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Piper, J. D. A., Koçbulut, F., Gürsoy, H., Tatar, O., Vıereck, L., Lepetıt, P., Roberts, A. P., Akpınar, Z., (2013). “Palaeomagnetism of Cappodocian Volcanic Succession, Central Turkey: Major ignimbrite emplacement during twosShort (Miocene) episodes and Noejene tectonics of the Antolian collage”, *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, 262, pp. 47-67.

Türkecan, A., Kuzucuoğlu, C., Mouralis, D., Pastre, J. F., Atıcı, Y., Guillou, H., Fontugne, M. (2004). *Upper Pleistocene volcanism and Palaeogeograhy in CappadociaTurkey,* MTA Rapor No: 10652.

Vıereck-Goette, L., Lepetıt, P., GüreL, A., Ganskow, G., Çopuroğlu, İ., Abratıs, M. (2010). "Revised volcanostratigraphy of the Upper Miocene to Lower Pliocene Ürgüp Formation, Central Anatolian volcanic province, Turkey", *Geological Society of America Special Paper*s, 464, pp. 85–112.

Yılmaz, N. D. (2005). Anadolu'nun Geç Miyosen Zürafaları (Mammalia, Giraffidae), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Ankara.

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/6887/mod_resource/content/2/Konu%201.pdf

İnsan Kaynaklari Yönetiminde Etik Konu Olarak Ayrimcilik

Olcay POYRAZ[1]

[1] Arş. Gör., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, opoyraz@bandirma.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-8513-0848

ÖZET

İş etiği kavramı, işletmelerin üzerinde durdukları önemli bir konu haline gelmiştir. Etik ilkelere göre hareket etmek bir yandan örgüte olumlu bir imaj sağlayarak itibar kazandırırken, bir yandan da çevreleri ile güvenilir ve sürdürülebilir ilişkiler kurmasına yardımcı olacaktır. Etik uygulamaların önemli kısmı işletmelerde insan kaynakları faaliyetleri ile yakından ilişkilidir ve hatta iç içe geçmiştir. Bir örgütte yer alan insanların davranışlarının hangilerinin doğru-yanlış veya etik-etik dışı olduğu bir takım kurallara göre belirlenmektedir. Örgüt için oluşturulan etik kodların tüm çalışanlar tarafından benimsenmesi oldukça önemlidir. Adalet, eşitlik, liyakat gibi en temel ilkeler, insan kaynakları fonksiyonları yerine getirilirken uyulması gereken konulardır. En üstten en alta kadar işletmede çalışan herkesin belirlenen iş etiği kurallarına uygun hareket etmeleri gerekmektedir. İşgören davranışlarının etik uygunluğu denetimini yapmak insan kaynakları biriminin sorumluluğundadır. İş yerinde etik olmayan ayrımcı uygulamalar, hem bireyler üzerinde hem toplum üzerinde bazı olumsuz etkilere neden olmaktadır. İşgücünün sahip olduğu niteliklerden daha aşağıdaki işlerde çalışmak durumunda kalmaları, motivasyonun ve verimliliğin azalması, kişisel huzursuzluğun topluma yayılması bu olumsuz etkilere örnektir. İnsan kaynakları yönetimi (İKY) ile iş etiği arasındaki ilişkinin genel hatlarıyla ele alındığı bu çalışmada, çalışma yaşamında önemli bir etik konu olan ayrımcılık kavramına da değinilmiştir. İKY'de özellikle işe alım aşamasında sık karşılaşılan ayrımcı uygulamalar örnek olaylar üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler – İnsan Kaynakları Yönetimi, İş Etiği, İnsan Kaynaklarında Etik, Ayrımcılık, Dezavantajlı Gruplar.

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkileri başta olmak üzere diğer bir çok faktörün etkisiyle iş etiği kavramı, son yıllarda neredeyse tüm örgütlerin üzerinde durduğu bir kavram haline gelmiştir. Pek çok örgüt, etik kodların oluşturulması gibi yöntemlerle iş etiğine yaklaşımları hakkında insanları bilgilendirme yollarına başvurmaktadır. Örgütleri bu tür bir çabaya iten çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlardan birisi, etik ilkelere uygun faaliyet gösteren işletmelerin uzun vadede daha başarılı olacakları yönündeki düşüncedir. Diğer yandan, günümüzde teknolojinin sağladığı etkileşimci ortamda işletmeler, etik kurallara aykırı davranmanın bedelinin ağır olacağının da farkındadırlar. Bu nedenle itibar kazanmak ve olumlu bir imaj oluşturmak için çevreleri ile güvenilir ilişkiler kurmak durumundadırlar. Bu

ilişkiler sayesinde örgütler itibarlarını arttıracakları gibi piyasa değerlerine de önemli katkılar sağlayacaklardır.

Çalışma hayatında etik uygulamaların önemli bir kısmı insan kaynakları biriminin yürüttüğü faaliyetlerle ilişkilidir. Bu nedenle insan kaynakları yönetimi ve etik ilişkisi işletmelerde önemli bir rol oynamaktadır. İş yerindeki insanların hangi davranışlarının doğru veya yanlış, etik veya etik olmadığı bazı kurallar çerçevesinde belirlenmektedir. Bu durum iş ortamının sağlıklı şekilde işlemesi ve örgütün paydaşlarıyla da güvene dayalı ilişkiler kurması bakımından önemlidir. Örgütün çalışanlarına karşı sorumluluğu, kurumsal sosyal sorumluluğunun bir parçasıdır. İnsan kaynakları (İK) fonksiyonları yerine getirilirken adalet, liyakat, fırsat eşitliği, mahremiyet gibi konular söz konusu olmaktadır. İş görenlerin de örgüte karşı iş etiğine uygun şekilde hareket etmeleri gerekmektedir. Çalışan davranışlarının iş etiğine uygunluğunun denetimi ise İK birimlerince yapılmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak iş etiğinin insan kaynakları yönetimi (İKY) ile ilişkisi ele alınarak, İKY fonksiyonlarında iş etiği konusuna değinilmiştir. Ardından İKY'de önemli bir etik konu olan ayrımcılık kavramına yer verilmiş ve İKY'de günlük etik konular örnek olaylar üzerinden tartışılmıştır.

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ VE İŞ ETİĞİ İLİŞKİSİ

İş etiği kavramı, çalışma yaşamında neyin doğru veya yanlış, ya da neyin iyi veya kötü olduğu konusunda bir takım standartlar belirleyen, kişi ya da grupların davranışlarına yol gösteren bir dizi ilkeler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kişilerin etik ve değerlerinin yanı sıra kitle iletişim, çıkar grupları ve iş örgütlerini de kapsayan toplum, bir davranışın doğru veya yanlış, etik veya etik olmayan şeklinde tanımlanmasında rol oynamaktadır (Tonus ve Oruç, 2012: 149). Dünyanın her yerinde aynı meslekte çalışan kişilerin belirlenen davranış kurallarına uygun şeklide davranmalarını gerektirmesi iş etiğinin en önemli özelliğidir (Arı P. ve Çavuş, 2014: 544). İş yerinde ve dışında adaletli davranmak, dürüst, saygılı ve duyarlı olmak ancak iş etiğine dayalı geliştirilen bir çalışma ortamında mümkün olabilmektedir. İşletmeler için iş etiği, iş görenlerin hangi durumlarda doğru veya yanlış davranışlarda bulunacaklarının tanımlanması açısından önemlidir. Ayrıca, çeşitli grupları etkileyen değer ve kararların nasıl tanımlanacağı, yöneticilerin de bu değerler ve kararlara bağlı olarak belirlenmiş olan kuralları nasıl uygulayacakları iş etiği tanımları çerçevesinde açıklanmaktadır (Tonus ve Oruç, 2012: 150).

İş etiği açısından örgütlerde bazı davranışlar olumlu, bazıları ise olumsuz olarak görülmektedir. Örneğin adalet, dürüstlük, doğruluk, eşitlik, sorumluluk, iyi niyet, terbiye, tutarlılık, sağduyu, hoşgörü, disiplinli olma gibi davranışlar olumlu davranış kabul edilmektedir. Hile, haksızlık,

ayrımcılık, kayırma, kıskançlık, taciz, çıkarcılık, görevi kötüye kullanma gibi davranışlar ise olumsuz davranış olarak görülmektedir (Altunoğlu ve Keskin, 2018: 211-212).

İnsan kaynakları etiği, *"etik ilkelerin insan kaynakları ilişkileri ve faaliyetlerine uygulanması"* şeklinde tanımlanmaktadır (Mondy ve Mondy, 2017: 30). İnsan kaynakları alanında çalışanlar bir İK etiği oluşturmada sorumluluk sahibidirler ve İK fonksiyonlarıyla ilgili etik standartlar geliştirmek durumundadırlar. İşe alımlarda her türlü baskılara göğüs gererek nüfuzlu adayları ayıklamak, iş görüşmelerinde özlük hakları ve nesnel kriterlere özen göstermek, performans değerlendirmelerinde nesnel ölçütlerin kullanılmasını sağlamak, eğitim planlamasında ödenek veya saat hesabı yerine ihtiyaç ve yetkinliklere odaklanmak, her türlü seçimlerde profesyonel ölçütleri göz önünde bulundurmak bunlardan bazılarıdır. Diğer yandan örgütte etik uygulamaları yönetiminde eşgüdümü sağlamak, uygulamaları takip etmek ve eğitim programlarını planlamak da İK fonksiyonları arasındadır (Baltaş, 2003). Oluşturulan etik standartların etik kodlara dönüştürülmesi için gerekli çalışmaların yapılması da İK personelinin bir görevidir. Bunun için çalışmalar düzenlemek, etik eğitimlerini organize ederek etik kodların tüm çalışanlar tarafından benimsenmesini sağlamak İK birimlerinin görevidir (Baltaş, 2013: 116).

İK yetkililerinin etik kültürün teşvik edilmesinde verecekleri destek, belirlenen etik kodların yazılı bir şekilde çalışanlara duyurulmasından fazlasını içermektedir. Temel işi insanlarla uğraşmak olan İK uzmanları, etik uygulamaların örgüt kültürüne yerleşmesi için çaba göstermelidirler. Etik değerler, çalışanların işe alım aşamalarında başlayıp, ilerleyen her aşamada ve gerçekleştirilen her etkinlikte hatırlatılarak çalışanlara açık şekilde iletilmelidir. İK yetkililerinin yanı sıra örgütteki tüm çalışanların da etik bir çalışma ortamının yaratılması için yardımcı olması gerekmektedir (Mondy ve Mondy, 2017: 31).

Günümüz örgütlerinin amaçlarına ulaşabilmelerinde başarının anahtarı olarak insan unsuru ön plandadır. Çalışanlardan sorumlu olan İK departmanlarının kurumda etik değer, kural ve ilkelerin belirlenip uygulanmasında önemli bir işlevi bulunmaktadır. Çünkü çalışanların hem işletmeye hem de yaptıkları işe ilişkin tutum ve davranışları, belirlenen değer, kural ve davranışlardan etkilenmektedir (Aktaş, 2015: 270). Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren yönetim alanında görülen yolsuzluk, rüşvet, yozlaşma vb. skandal niteliğindeki etik dışı davranışlar gözler önüne serilmiştir. Böylece etiğin kendisi, kişilerde etik anlayışının gelişimi, etik karar verme gibi yönetimde etiğin değişik boyutları üzerinde daha fazla durulan konular haline gelmiştir (Can Y, 2020: 225).

İKY ile iş etiği ilişkisini günümüzde popüler hale getiren birtakım faktörler vardır. Küresel rekabet, örgütlerin büyümesi ve güçlerinin artması, devletin çalışma hayatına müdahalesinin azalması, değişen değerler, çalışan haklarını düzenleyen yasalardaki değişiklikler, üretimin parçalanarak az

gelişmiş ülkelere kayması sonucu bu ülkelerde istihdamın artması, sanayileşmiş ülkelerde sendikalaşma düzeyinin azalması bu faktörlerin başlıcalarıdır (Greenwood ve De Cieri, 2005: 2).

İK yöneticilerinin çokça şikayet edildikleri konulardan biri adam kayırma olarak da adlandırılan nepotizmdir. Yöneticiler bu durumda bazı nedenlerle bazı çalışanlarını diğerlerine tercih etmektedirler. Diğer yandan nepotizmin tersi olarak düşünülebilecek başka bir etik problem ise ayrımcılıktır. Dil, cinsiyet, etnik köken, din, dış görünüş gibi farklılıklar sebebiyle bazı çalışanlara onları değersiz hissettirecek şekilde davranılabilmektedir (Özdemir, 2018: 155). Örneğin, hala bazı işyerlerinde cinsiyet eşitsizlikleri devam etmekte ve kadınlara yönelik ayrımcılık kendini göstermektedir. Cinsiyetler arası eşitlik konusunda günümüzde de bir takım sorunlar varlığını sürdürmektedir. John Rawls'ın cehalet örtüsü kavramı bu noktada hatırlanabilir: "Eğer cinsiyetler arasında temel eşitliğe inanıp toplumsal yapılar ve politikaları kadın ya da erkek olmaktan bağımsız olarak kurarsak, kadın ve erkeklere eşit fırsatlar veren bir dünya tasarlayabiliriz" (Gibson, 2017: 141; Price, 2011: 137).

Bazı durumlarda işlerin yetişmesi için fazla çalışma yapılması gerekebilmektedir. Çalışanlar doğal olarak fazla mesai ücretlerini tam ve zamanında alma beklentisi içerisinde olmaktadır. Fakat bazı yöneticiler fazla mesai ücretlerini ödeme konusunda isteksiz davranabilmektedirler. Etik problemin yaşandığı bir diğer durum 'eşit işe eşit ücret' ilkesinin ihlalidir. Yine yöneticilerin sorumlulukları arasında yer alan 'çalışma haklarının gözetilmesi' konularında da etik dışı uygulamalara rastlanılmaktadır. Örneğin, kayıt dışı olarak işçi çalıştırıp sigorta masraflarından kaçınmaya çalışan işletmeler hala varlıklarını sürdürmektedir. İşten çıkarma durumu söz konusu olduğunda da tazminatların ödenmek istenmemesi de benzer durumları ortaya çıkarmaktadır (Özdemir, 2018: 154-155).

Son yıllarda teknolojideki hızlı gelişmeler de İKY açısından, özellikle İK fonksiyonlarının yürütülmesinde birçok kolaylık sağlamaktadır. Ancak işverenler tarafından gerçekleştirilen elektronik denetimler, çalışanların mahremiyet haklarında bazı olumsuzluklara yol açabilmekte ve etik sorunlar ortaya çıkabilmektedir (DeCenzo, Robbins ve Verhulst, 2017: 5).

İş etiğine ilişkin kuralları benimsemiş olan ve bu kuralları her kademede uygulayan işletmeler (Bingöl, 2016: 36):

- Örgütteki her süreçte tüm çalışanları ve paydaşlarıyla birlikte hareket eden,
- Çalışanların düşüncelerine değer veren,
- Eşitlik, adalet, doğruluk gibi değerleri temel değerleri arasında gören,
- Sorumluluklar yerine getirilirken örgütsel çıkarları göz önünde bulunduran,
- Dış çevresi ile uyumlu amaçlara sahip işletmelerdir.

İnsan Kaynakları Yönetiminde Etik Olarak Hareket Etme İlkeleri

Örgütün diğer bir çok yönetim alanlarında olduğu gibi İK birimleri de, çalışanların işten çıkarılması gibi bazı hoş olmayan sonuçlara neden olan eylemleri seçmek zorunda bırakılmaktadır. Kurumda etik olarak hareket etme becerileri geliştirmek için göz önünde bulundurulabilecek bazı ilkeler şu şekilde sıralanabilmektedir (DeCenzo, Robbins ve Verhulst, 2017: 19):

- Örgütün etik politikasından haberdar olunmalıdır,
- Etik politikası anlaşılmalıdır,
- Düşünmeden hareket edilmemelidir,
- Bir şeyin neden yapılacağı düşünülürken bazı olasılık içerikli sorular sorulmalıdır,
- Örgütteki tüm bireylerin fikirleri alınmalıdır,
- Yapılacaklar belirlenirken gerçekten doğru olduğuna inanılan şeyler yapılmalıdır.

İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları ve İş Etiği

Örgütlerde İK birimleri işe alım, eğitim ve geliştirme, terfi, işten çıkarma, emeklilik gibi bir çok önemli kararda görev almaktadır. İşletmelerin kendi çalışanlarının yanı sıra tüm paydaşlarıyla sağlıklı ilişkiler kurabilmeleri için etik davranışlar oluşturmaya ve bu davranışların geliştirilmesini ve değerlendirilmesini gerektiren bir sürece ihtiyaçları vardır. Günümüzde İKY'nin iş güvenliği, işyerinde taciz, ayrımcılık gibi konularda da işlevleri ön plana çıkmaktadır (Tonus ve Oruç, 2012: 156). Personel seçimi ve işe alım, eğitim ve geliştirme, performans ve ücret yönetimi gibi fonksiyonlar İKY'nin temel fonksiyonlarını oluşturmaktadır.

Çalışan ile işletmenin ilk iletişim kurdukları zaman işe başvuru ve işe alım sürecidir. Bu aşamada başvuru yapan adayın vermiş olduğu bilgilerin doğru ve etik olması son derece önemlidir. İK departmanı da işe alım materyallerini uyumlaştırarak şirketin etik konusundaki duyarlılığını vurgulamak durumundadır (Tonus ve Oruç, 2012: 156). Diğer taraftan, işe alımda mülakat sürecini yönetecek olan görüşmeci doğru bilgiye ulaşmak veya doğru adayı seçmek gibi amaçları, nesnel davranarak gerçekleştirmek zorundadır. Bu süreçte sorulan soruların iş temelli olmasına dikkat edilmeli, özel hayatın sınırları ihlal edilmemelidir. Mülakat sürecinde etik konusu, birçok ülkede bir takım yasal düzenlemelerle güvence altına alınmıştır. Örneğin hangi soruların sorulup sorulamayacağı bu düzenlemelere konu olabilmekte, yaş, cinsiyet, ırk, inanç gibi bilgilerin sorgulanması ayrımcılık olarak görülmektedir (Çetin ve Arslan 2019: 156-158).

Eğitim ve geliştirme fonksiyonunun yürütülmesinin ilk aşamasında iş görenlerin eğitim ihtiyaçlarının analizi ve ihtiyacın niteliğinin ortaya konulması yer almaktadır. Bu fonksiyonun yürütülmesinde benimsenmesi gereken temel ilkeler, fırsat eşitliği, adalet, doğruluk ve dürüstlüktür. Eğitim

ve geliştirme programlarına kadın ve erkeklerin eşit fırsatlarla katılımlarının sağlanması oldukça önemlidir. Benzer şekilde, işe yeni başlayanlara da bu programlara katılma fırsatı sağlanmalıdır (Bayraktaroğlu ve Ersoy, 2012: 11).

Performans değerlendirme ile ilgili literatürde çok sık vurgulanan önemli bir problem, çalışanların objektif bir şekilde değerlendirilmemeleridir. Bu durum, yöneticiler tarafından performans değerlendirmenin formalite olarak görülmesi ve değerlendirme süreçlerinde hata yapılması gibi nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Çalışanlar performanslarının objektif biçimde değerlendirmelerini istemektedirler (Aydınlı K, 2020: 119). Performans değerlendirme sürecinde de ilk aşamada, hangi kriterlere göre değerlendirme yapılacağı kararının verilmesinde çeşitli etik konular gündeme gelmektedir. Bu fonksiyonun yerine getirilmesinde de özellikle ayrımcı uygulamalardan uzak durulması gerektiği konusu ön plana çıkmaktadır. Ücret yönetiminde de benzer etik kurallara riayet edilmesi de bir zorunluluktur. Ücret yönetimi fonksiyonunun uygulamasında önemli bir ilke de 'eşit işe eşit ücret' ilkesidir. Ücret sistemi oluşturulurken çalışanların kuruma kattıkları değeri yansıtan objektif kriterler kullanılmalıdır (Bayraktaroğlu ve Ersoy, 2012: 13-17).

Günümüzde her alanda meydana gelen değişimler, işletmelerin insana yönelik ihtiyaçlarında da değişime neden olmakta ve İK'ya yeni fonksiyonlar eklenmektedir. Bütüncül bir yaklaşımla bakıldığında etik ve İKY çağdaş organizasyonlarda bir arada görülmektedir. Bu durumda çeşitli tartışmalar da gündeme gelmektedir. Etik bazlı bakış açısıyla değerlendirildiğinde İK biriminin sorumlulukları daha da büyüyor mu? Etik, İK'nın içinde veya yanında yeni bir departman mı olmalı? İK birimleri ve etik kurullar nasıl bir iş birliği yapmalı? Etik değerlerin tanımlanmasında ve etik kodların oluşturulmasında hangi seviyede görev üstlenmeli? Etik geri bildirim sisteminin sağlıklı biçimde işlemesi için görevlendirilen personel İK birimine bağlı olarak mı çalışmalı? Görüldüğü gibi bunlar ve benzeri sorulabilecek bir çok soru, etik ve İK'nın yakınlaştığını göstermektedir. Bu yakınlaşmanın etkisiyle İK birimlerinde yeni pozisyonların ortaya çıkacağı tahmin edilmektedir (Berenbeim, 2010: 18; Ferendeci Özgödek, www.tice.org.tr).

İnsan Kaynakları Yönetiminde Günlük Etik Konular

İş yerinde meydana gelen etik olmayan davranışların çoğu, yöneticilerin etik politikalarını anlamadıkları ya da göz ardı ettikleri durumlardır (DeCenzo, Robbins ve Verhulst, 2017: 21). Çalışma yaşamında bir çok iş yerinde görülen bu durumlara aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

- İş ve görev tanımları yapılmadığından gereken nitelikleri taşımayan eş, dost, akraba gibi tanıdıklar işe alınabilmektedir.

- İş başvurusu yapan bireylerin sosyal medya hesaplarını kontrol edilerek ve yaşlı olan veya çekici bulunmayan adaylar mülakata alınmayabilmektedir.
- İş yerinde personele özel bilgiler üst yöneticiler tarafından dedikodu vs yollarla diğer personellere iletilebilmektedir.
- İş yeri kurallarına uymayan bazı çalışanlara gereken ikazlar yapılmayabilmektedir ya da yapılsa bile işten çıkarılmayabilmektedir. Böyle bir durum diğer personelleri de olumsuz etkileyebilmektedir.
- Çalışanlar iş arkadaşlarının ve müşterilerin önünde sert şekilde uyarılabilmekte ve bu durum küçük düşmelerine neden olarak işi bırakmayı düşünebilmektedirler.

Bu örnekler iş yerinde karşılaşılan etik dışı davranışlara sadece birkaç örnektir. Bu davranışlar adaletsizlikten ayrımcılığa, motivasyondan işten ayrılmaya/çıkarılmaya kadar bir çok konu üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır.

AYRIMCILIK KAVRAMI

Ayrımcılık kavramı için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Farklı tanımlamalardan yola çıkarak ayrımcılık genel olarak "*kişinin cinsiyet, ırk, renk, din, etnik köken, politik veya felsefi görüş, bir ulusal azınlığa mensup olma gibi bir gruba mensubiyet veya analık durumu, genetik özellik, yaşlılık, özürlülük veya cinsel yönelim gibi bir özelliği nedeniyle benzer durumda olan diğer bir kimse veya gruba göre onur kırıcı, aşağılayıcı veya hak mahrum edici bir muamele görmesi"* şeklinde tanımlanabilir (Kaya, 2017: 554). Bir başka tanımla ayrımcılık kavramı "*birey veya grupların, kendilerine ait farklı özelliklerinden dolayı, toplumun diğer bireylerinden veya gruplarından farklı algılanarak, toplumsal yaşam içinde siyası, ekonomik ve sosyal faaliyetlerde dezavantajlı konuma itilmeleri, ikincilleştirilmeleri, ötekileştirilmeleri, güçsüzleştirilmeleri, değişime zorlanmaları, itibarsızlaştırılmaları, damgalanmaları ve hatta insan olarak algılanmamak sonuçlarına kadar varabilecek, farklı veya eşit olmayan davranışlara maruz kalmaları*" şeklinde ifade edilmektedir (Yıldırım, 2017: 302).

ILO'nun 111 sayılı Ayrımcılık Sözleşmesi'nde ayırım tabiri "*ırk, renk, cinsiyet, din, siyasal inanç, ulusal veya sosyal menşe bakımından yapılan iş veya meslek edinmede veya edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edici veya bozucu etkisi olan her türlü ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutma"* olarak ifade edilmiştir (ILO, 1958).

Ayrımcılıkla ilgili genel kabul gören bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Literaürde genel olarak ortaya çıkış biçimlerine göre ve

nedenlerine göre ayrımcılık türlerinden bahsedilmektedir. Bu sınıflandırmalara göre doğrudan ve dolaylı ayrımcılık, pozitif ayrımcılık, sistematik ayrımcılık, ters yönlü ayrımcılık, taciz, cinsiyet ayrımcılığı, yaş ayrımcılığı, engelli ayrımcılığı, etnik köken, ırk, din, siyasi görüşe dayalı ayrımcılık gibi ayrımcılık türleri söz konusudur.

Bunlar arasında en bilinen ayrımcılık türleri doğrudan ayrımcılık ve dolaylı ayrımcılıktır. Açık ayrımcılık olarak da adlandırılan doğrudan ayrımcılık, "bir kişi ya da grubun, dil, etnik köken, cinsiyet, engellilik vb nedenlerden birine dayalı olarak hak ve özgürlüklerin kullanılmasında toplumdaki aynı ya da benzer konumda bulunan diğer kişilerle eşit şekilde yararlanmasını, bunları kullanmasını engelleyen veya zorlaştıran her türlü fark, sınırlama, dışlanma veya tercih" olarak ifade edilmektedir. Örtülü ayrımcılık olarak da adlandırılan dolaylı ayrımcılık ise, "tarafsız görünen bir hükmün, kriterin veya uygulamanın belli bir din, ırk, etnik köken, cinsiyet ve yaşta olan kişiler için diğer kişilerle karşılaştırıldığında daha dezavantajlı konum yaratması" şeklinde tanımlanmaktadır (Tokol, 2018: 32).

Teknolojideki değişimler iş yapış biçimlerinde de değişime neden olurken, işletmedeki çalışanların da sürekli olarak kendilerini geliştirmelerini gerektirmektedir. Bunun için eğitim ve geliştirme programları oldukça önemlidir. Fakat, kadınların çocuk sahibi olabilecekleri, yaşlıların her an emekli olabilecekleri, engellilerin eğitim maliyetlerinin daha yüksek olacağı gibi varsayımlar, bazı çalışanların insan kaynakları eğitimlerine katılım konusunda ayrımcı davranışlara maruz kalmalarına neden olabilmektedir (Özkan ve Benligiray, 2021: 118). Çalışma yaşamında ayrımcılığa maruz kalan bireyler genellikle kadınlar, yaşlılar, göçmenler, engelliler gibi toplumda dezavantajlı olarak konumlandırılan bireyler olmaktadır.

İK fonksiyonlarından işe almada ayrımcılık sık karşılaşılan bir durum olup iş etiğine aykırı bir davranıştır. Çeşitli ülkelerde işe alım süreçlerinde ayrımcı uygulamaları önlemek için yasalar çıkarılmaktadır. Batı ülkelerinde etnik azınlıklara yönelik ayrımcılığa karşı yürürlüğe konulan düzenlemeler, ülkemizde belli büyüklükte işletmelerde eski hükümlü ve engelli çalıştırma yükümlülüğü örnek olarak verilebilir (Arslan, 2012: 250).

Çalışma hayatında yaş ayrımcılığı ile sık karşılaşılmaktadır ve iş ilanlarının bazılarında "30 yaşını aşmamış", "50 yaşın altında" gibi ifadelere rastlanmaktadır. Ancak, işin niteliği gerektirmediği sürece bu tür ilanlar ayrımcılık olarak kabul edilmelidir (Çayır, 2018; 9). Yaşlı çalışanlara yönelik ayrımcılığın nedenleri ile ilgili yapılan farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazılarına göre yaşlı işçiler değişime direnç gösteren, katı kuralları olan, yaratıcılıkları ve fiziksel yetenekleri düşük, risk üstlenme konusunda isteksiz ve yeni şeyler öğrenmeye kapalı bireylerdir. Bazılarına göre ise, yaşlı çalışanların yaptıkları işler daha planlı ve hatasız olmakla birlikte genç çalışanlar kadar öğrenmeye açık bireylerdir (Avcı, 2021: 7).

İş yerinde ayrımcılık, personelin işe alınmasından işten çıkarılmasına kadar geçen her süreçte devam edebilmektedir. Ayrımcı davranışların azaltılması ve ortadan kaldırılabilmesi için eşitlikçi insan kaynakları politikalarının benimsenmesi gerekmektedir. Böylece tüm çalışanlar adil bir iş yeri ortamında çalışma imkanı bulabileceklerdir (Ergeneli, Semerci ve Shabsough, 2020: 394).

ÖRNEK OLAYLAR

İKY ve etik iç içe geçmiş konulardır. İKY'nin tüm fonksiyonlarında iş etiğine uygun davranılması artık tüm örgütler için önem arz etmektedir. Burada, çalışma hayatında yaşanabilen bazı ayrımcı uygulamalarla ilgili örnek olaylar insan kaynaklarında iş etiği açısından tartışılmıştır.

Örnek Olay 1:

Selen iyi bir üniversitenin işletme bölümünden derece ile mezun olmuştur. İyi derecede ingilizce bilmesinin yanında, birçok eğitime katılmış ve stajlar yaparak kendini geliştirmiştir. Üst düzey yönetici pozisyonunda kariyer hedefi olan Selen'e gittiği iş görüşmelerinde sahip olduğu yetkinliklerden daha düşük pozisyonlarda görevler teklif edilmiştir. Bazı firmalarda girdiği mülakatlarda kendisine ileride annelik durumu söz konusu olabileceği için üst düzey yöneticiliklere erkekleri tercih ettikleri söylenmiştir. Uzun süre aradığı pozisyonda iş bulamayan Selen, orta ölçekli bir firmada orta kademe yönetici olarak çalışmaya başlamıştır.

Örnek olay 1'de kadınların işe alım süreçlerinde sık karşılaştıkları bir durum söz konusudur. Özellikle kadınların üst düzey pozisyonlara gelmelerinin önünde önemli bir engel olan ve 'cam tavan' kavramıyla açıklanan durumu Selen yaşamaktadır. Sahip olduğu niteliklerin daha altında bir işte çalışması eksik istihdam durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu tür iş etiğine uymayan uygulamaların çok sayıda olması da ekonominin genelinde verimliliği olumsuz etkilemektedir.

Örnek Olay 2:

Üniversitenin Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programından mezun olan Alpay, bu alanda eğitiminin yanı sıra birçok mesleki kursa da katılarak kendini geliştirmiştir. Erkekler için iş hayatına girişte genellikle önemli bir engel olan askerlik hizmetini de yerine getirdikten sonra iş aramaya başlamıştır. Çalışmak istediği alanda pek çok iş ilanı bulunmakla birlikte, ilanların en az yarısında kadın personel arandığı belirtilmektedir. Şartlarını taşıdığı tüm ilanlara başvuru yapan Alpay'a firmalardan çok az dönüş yapılmaktadır. Başvurduğu 22 ilandan yalnızca ikisi mülakata davet

etmiştir. Mülakata gittiği firmalardan birinde görüşme yapan insan kaynakları personeli bu tür pozisyonlar için 'genellikle' kadın çalışan tercih ettiklerini belirtmiştir. Nitekim Alpay, sonradan iki firmada da kadın adayların işe alındığını öğrenmiştir. Bir yıla yakın bir süre, eğitimini aldığı ve çalışmak istediği alanda iş bulma ümidini yitirerek başka alanlarda iş arama çabasına girmiştir. Harcadığı zaman ve eğitim için katlandığı maliyeti düşününce çalışmak için motivasyonu iyice düşen Alpay, artık para kazanıp hayatını idame ettirmek için bir markette reyon görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Ailesinin ve çevresinin gözünde boşuna okumuş gibi görülmesi nedeniyle de cinsiyet temelli uğradığı ayrımcılığın artık psikolojik maliyetine de katlanmaktadır.

Alpay'ın içinde bulunduğu durum, çalışma hayatında sıkça görülen cinsiyete dayalı ayrımcılığa bir örnektir. Cinsiyet ayrımcılığı çoğunlukla kadınlara yönelik olsa da, bazı işler arasındaki mevcut kadın işi-erkek işi ayrımı gibi nedenlerle erkeklere yönelik de olabilmektedir. Alpay eğitimini alarak kendini yetiştirdiği ve yapmak istediği meslekte iş bulamadığı için başka bir iş aramak zorunda kalmıştır. Ancak yeni süreçte, sahip olduğu eğitim ve becerilerin geçerli olmadığı farklı meslekler için niteliksiz bir işgücüne dönüşmüştür. Yaşadığı hayal kırıklığı ve motivasyon eksikliği de sağlayacağı katkının azalmasına yol açmıştır.

Örnek Olay 3:

55 yaşındaki İlyas bir ayakkabı üretim fabrikasında taban presçisi olarak çalışmaktayken firmanın kapanmasından dolayı işsiz kalmıştır. Yaklaşık 35 yıldır bu mesleği yaptığı için aynı alanda iş aramaya başlamıştır. İş ilanlarının çoğunda yaşla ilgili kriterler bulunduğundan ya büyük şehirlere göç edip oralarda iş bulacaktır ya da şu an yaşadığı yerde yıllardır usta olduğu meslekten farklı bir işte çalışacaktır. Eşi çalışmayan ve üniversitede ve lisede öğrenim gören iki çocuğu olan İlyas bulunduğu yerde daha düşük ücretle bekçilik işi yapmaya başlamıştır.

İşgücü piyasasında karşılaşılan ayrımcılık türlerinden biri de yaşa dayalı ayrımcılıktır. Yıllarını bu işe adayan İlyas, işsiz kaldıktan sonra yeniden aynı meslekte iş aramak durumunda kaldığında bu tür bir ayrımcı uygulamaya maruz kalmıştır. Farklı bir alanda mesleki bilgisi olmadığından niteliksiz bir işte daha düşük ücretle çalışmaya başlamak zorunda kalmıştır. Evin tek geçiminin erkek tarafından sağlandığı bir ortamda ekonomik olarak zor bir durum içerisine girebilir ve bu da aile içinde huzursuzluğa yol açabilir.

Örnek Olay 4:

Taner, bir firmanın pazarlama ve müşteri ilişkileri departmanında çalışmaktadır. Alanında on yıllık tecrübesi ile firmanın başarısına önemli

katkı sağlamaktadır. Beş yıldır bu firmada çalışan Taner bekar olduğu için yıllık izinlerde evli olanlara öncelik verilip kalan boşluklarda ona izin verilmektedir. Bu yüzden istediği zamanlarda planlayıp tatil yapamamaktadır. Fazla mesai yapılması gerektiğinde ona yaptırılmakta, başka şehirlerdeki işlere de o gönderilmektedir. Diğer personel eş ve çocuklarını ileri sürerek bazı görevlerden imtina etmekte, onların yapmadığı işler Taner'e kalmaktadır. Bu durumdan oldukça şikayetçi olan Taner, diğer çalışanlarla konuştuğunda sürekli "Sen bekarsın, iş dışında başka sorumlulukların yok, biz çok yoruluyoruz, mesaiye kalamayız, başka şehirlere giderken yolda harcayacağım vakti çocuklarımla geçiririm" gibi sözlerle karşılaşmıştır. Durumu insan kaynakları birimine birkaç kez bildirmiş ancak sonuç alamamıştır. Bunun üzerine işyerinden istifa etmiş ve aynı işkolunda faaliyet gösteren başka bir firmada çalışmaya başlamıştır. Eski işyerinde onun yerine alınan personel Taner kadar tecrübeli olmadığından, firma büyük iş kayıpları yaşayarak zarar etmeye başlamıştır. Yeni personelinden verim alamayan firma aynı pozisyon için başka birini işe almıştır. Firma, işleri yetiştirmek için de farklı pozisyonlara yeni personeller de almış, onların işe alımdan eğitimlerine ve ücretlerine kadar ekstra maliyetlere katlanmak durumunda kalmıştır.

Bazı çalışanlar medeni durumları dolayısıyla da ayrımcılıkla karşılaşabilmektedirler. Genellikle evil kadınların çocuk sahibi olma beklentisi nedeniyle karşılaştıkları ayrımcı uygulamalar, bu örnekte olduğu gibi bekar çalışanlara da yöneltilebilmektedir. Çalıştığı firmaya önemli katkıları olan Taner'in durumunu defalarca İK birimine iletmesine ragmen bir sonuç alamaması onu işi bırakmaya itmiştir. Firma ise kendisi için kilit öneme sahip bir çalışanını kaybetmiş, onun yerine işe aldığı yeni personellerin fazladan maliyetlerine de katlanmıştır. Piyasada zor durumda kalmamak için de işletmelerin etik konulara dikkat etmeleri oldukça önemlidir.

Örnek Olay 5:

Üniversite eğitimi için başka bir ülkeye giden Tuğrul okul sonrası orada çalışmaya karar vermiştir. Öğrenim gördüğü mühendislik alanında iş başvuruları yapmaya başlamıştır. Ancak başvurduğu firmalardan dönüş alamamıştır. İhtiyaçlarını karşılamak için geçici işlerde çalışma durumunda kalan Tuğrul, yabancı uyruklu olduğu için alanıyla ilgili bir işe alınmadığını düşünmeye başlamıştır. Bir tanıdığı vasıtasıyla bir firmaya görüşmeye gittiğinde kendi vatandaşlarını tercih ettikleri açıkça söylenmiştir. Geçici işlerin bazılarında da kayıtsız çalışmak durumunda kalmış ve ücretini alamamıştır. Bunun üzerine ülkesine geri dönen Tuğrul, tüm platformlarda o ülke ve firmalar için olumsuz düşünceler paylaşmaya başlamıştır.

Etnik kökene dayalı ayrımcılık birçok ülkede görülmektedir. Önyargı başta olmak üzere bunun pek çok sebebi olabilmektedir. Göçmenlerin çoğu

gittikleri ülkelerde niteliklerinin altında işlerde çalışmaktadır. Ayrımcı uygulamaları nedeniyle işe almadıkları Tuğrul, belki firmaları için oldukça yararlı bir personel olabilirdi. Ayrıca, bu şekilde davranmaları o ülke ve firmalar açısından uluslararası ölçekte olumsuz imaj yaratabilmektedir.

Yukarıdaki örnek olaylar İK'da işe alım süreçlerinde karşılaşılan ayrımcı uygulamalara sadece birkaç örnektir. Çalışma yaşamında sıkça rastlanılan ve basit gibi görünen bu olaylar, bireyden topluma ve hatta ülke boyutunda olumsuzluklara neden olmaktadır. Mikro ölçekte kişilerin, makro ölçekte devletin eğitim için harcadığı para ve zamanın boşa gitmesine yol açmaktadır. Ayrımcı uygulamaların bireyler üzerinde yarattığı sosyal ve psikolojik baskılar beyin göçüne ve hatta intihar olaylarına kadar gidebilmektedir.

SONUÇ

İKY ve iş etiği, aralarında güçlü bir ilişki bulunan iki kavramdır ve birçok noktada birleşmektedir. İKY'nin fonksiyonları, insan kaynağının ve işletmenin etkinliğinin arttırılması için gerçekleştirilen faaliyetlerin bütünüdür. İK uygulamalarının etkisi, çalışanların ve işletme başarısının üzerinde önemli boyutlarda görülmektedir. Bu uygulamaların etkin şekilde kullanılabilmesi, personelin işten duydukları memnuniyeti arttırarak işletme başarısının üst seviyelere ulaşmasına yardımcı olacaktır. İş etiği, günümüz çalışma yaşamında en çok konuşulan konulardan biridir. Örgütlerde işe alımdan eğitim ve geliştirmeye, performans değerlendirmeden terfi ve ödüllendirmeye İKY'nin tüm fonksiyonlarının uygulanmasında etik değerler önemli bir yer tutmaktadır.

İKY'de etik dışı uygulamaların başında ayrımcılık gelmektedir. Çalışmada yer alan örnek olaylar değerlendirildiğinde, ayrımcı uygulamaların yalnızca bireyler açısından değil toplumun geneli açısından olumsuz etkileri olduğu görülmektedir. Ayrımcılık çalışanları psikolojik ve ekonomik açılardan etkilerken, işletmelerin zarar etmelerine, imajlarının zedelenmesine ve piyasada değer kaybetmelerine neden olabilmektedir. Çalışma yaşamında müşteriler, çalışanlar ve ortaklar ile güvenli ilişkiler kurmak durumunda olan örgütler, İKY'nin tüm işlevlerinde de etik konusunu dikkate almalı ve iş etiğine uygun davranışlar sergilemelidir. Etik davranışlar sergileyen örgütlerin toplum içindeki imajları da olumlu olacak ve marka değerleri artacaktır. Diğer yandan, etik davranış uygulamaları çalışanların motivasyonuna ve işe bağlılıklarına da olumlu katkılar sağlayacaktır. Böylece iş yaşamındaki huzur ve refah ortamı toplumun geneline de yansıyacaktır.

REFERANSLAR

Aktaş, Y. (2015). *İnsan kaynakları yönetimi*. Bursa: Dora Yayınları.

Altunoğlu, A. ve Keskin, U. (2018). *Profesyonel yaşamda imaj ve itibar yönetimi*. Editör K. Büyük. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Arı P, N. Ü. ve Çavuş, M. F. (2014). İnsan kaynakları yönetiminde etik. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/1, 542-548.

Arslan, M. (2012). *İş ve meslek ahlakı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Avcı, N. (2021). *Organizasyonlarda insan kaynakları problemlerinin çözümü*. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Aydınlı K., F. (2020). *İnsan kaynakları yönetiminde etik*. İstanbul: Beta Yayınları.

Baltaş, A. (2003). İnsan kaynakları etiği. https://www.acarbaltas.com/insan-kaynaklari-etigi/ adresinden 22 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.

Baltaş, A. (2013). *İnsana ve işe değer katan yeni İK*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bayraktaroğlu, S. ve Ersoy Y, S. (2012). İş etiği ve insan kaynakları yönetimi ilişkisi: İnsan kaynakları yönetimi fonksiyonları bazında bir tartışma. Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 16/1, 1-23.

Berenbeim, R. E. (2010). "Utilizing HR and ethics and compliance collaboration to promote an ethical culture", https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/ert.20281 adresinden 28 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.

Bingöl, D. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınları.

Can Yalçın, R. (2020). Etik düşünme. Editör R. D. Koçak. *Yönetimde Düşünme Becerileri* (pp. 203-230). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Çayır, K. (2018). Yaşçılık/yaşa dayalı ayrımcılık. Editör K. Çayır ve M. Ayan. *Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar* (pp. 1-13). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çetin, C. ve Arslan. M. L. (2019). *Mülakat*. İstanbul: Beta Basım Yayım.

DeCenzo, D. A., Robbins, S. P. ve Verhulst, S. L. (2016). *İnsan kaynakları yönetiminin temelleri*. Çeviren C. Çetin ve M. L. Arslan. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Dessler, G. (2017). *Human resource management*. Essex: Pearson Education.

Ergeneli, A., Boz Semerci, A. ve Shabsough, T. (2020). Kariyer yönetiminde güncel sorunlar, Editör A. Günay vd. *Tüm Yönleriyle Kariyer Yönetimi* (pp. 381-438). Ankara: Nobel Akademik Yayınları.

Ferendeci Özgödek, H. M. İnsan kaynakları yönetimi ve etik. https://www.tice.org.tr/insan-kaynaklari-yonetimi-etik/ adresinden 22 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.

Gibson, K. (2017). *Etik ve iş dünyasına giriş*. Çev. D. Dalgakıran, İstanbul: Kalem Kültür Yayınları.

Greenwood, M. ve De Cieri, H. (2005). Stakeholder theory and the ethics of human resource management. https://www.researchgate.net/publication/265103536_Stakeholder_theory_and_the_ethics_of_human_resource_management adresinden 28 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.

ILO. (1958). 111 Sayılı Ayrımcılık (İstihdam ve Meslek) Sözleşmesi.

Kaya, P. A. (2017). *Uluslararası sosyal politika*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Mondy, R. W. ve Mondy, J. B. (2017). *İnsan kaynakları yönetimi*. Çeviren G. Tozkoparan ve M. Çolak. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Price, A. (2011). *Human resource management.* Hampshire: Cengage Learning.

Tokol, A. (2018). Ayrımcılık ve sosyal dışlanma. Editör A. İ. Oral ve Y. Şişman. *Sosyal politika II* (pp. 30-53). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Tonus, H. Z. ve Oruç, İ. (2012). İnsan kaynakları yönetiminde etik dışı davranışlar ve yönetimi: Bir işletmenin personel yönetmeliği içerik analizi. İş Ahlakı Dergisi, 5/10. 149-181.

Özdemir, Ş. (2018). İşletme fonksiyonlarına yönelik iş ahlakı konuları. Editör Ö. Torlak ve F. Dalyan. *İşletmelerde sosyal sorumluluk ve etik* (pp. 142-161). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Özkan, H. ve Benligiray, S. (2021). İnsan kaynakları uygulamalarında yapılan ayrımcılıkların doğallaştırılmasına eleştirel bir bakış. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 42. 115-142.

Yıldırım, Z. M. (2017). Ayrımcılık. Editör A. Tokol ve Y. Alper. *Sosyal politika* (pp. 301-320). Bursa: Dora Yayınları.

Beden Eğitimi ve Spor Dersinde Örtük Program Etkili Midir?

Mehtap YILDIZ[1]
Özer YILDIZ[2]

1- Doç. Dr.; Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor Bölümü. yildizmehtap77@gmail.com ORCID No: 0000-0001-8553-7154
2- Prof. Dr.; Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor Bölümü, oyildiz77@gmail.com ORCID No: 0000-0002-2470-5457

GİRİŞ

Devletler eğitim-öğretim programları aracılığıyla bireyleri toplumun ve dönemin ihtiyaçlarına uygun şekilde geliştirebilmeyi amaçlamaktadır. Örtük program topluma uyumlu bireyler yetiştirerek kültürü nesiller boyu aktarabilmek açısından yazılı programdan daha etkili bir program olduğundan eğitimde anahtar bir rol üstlenmektedir (Demirel, 2019). Örtük programı kavramı ilk olarak sosyolog Phillip Jackson (1968) tarafından ifade edilmiş, okullarda örtük programın sessiz olmayı öğrenmek, dakik ve düzenli olmak, verilen görevi tamamlamak, birlikte çalışmak gibi ilkeleri kazandırmayı hedeflediği belirtilmiştir.

Örtük program kavramına tarihsel olarak çalışılmamış müfredat, gizli ve örtülü müfredat, okulun akademik olmayan sonuçları, okulun kalıntıları ve okulun yan ürünleri gibi bir dizi isimler kullanılarak atıfta bulunulmuştur. Örtük program okullarda sistematik ama dolaylı olarak gerçekleşen ve 'okullaşmanın akademik olmayan ama eğitimsel açıdan önemli sonuçları' olan bir olgu olarak açıklanabilir (Vallance, 1974).

Örtük program, resmi öğretimin bir parçası olmayan veya belgelendirilemeyen ancak öğrencilerin sınıfta maruz kaldığı değerler, normlar ve inançlardır (Uleanya, 2022). Giroux (2001) örtük programı okulda neyin öğretildiği ve nasıl öğrenildiği olarak tanımlamaktadır. Ayrıca okulların yalnızca öğretim sağlamadığını, aynı zamanda öğrencilerin eğitim hayatları boyunca deneyimledikleri normlar ve ilkeler gibi daha fazlasını sağladığını belirtmektedir.

Beden eğitimi ve spor dersi bireylere disiplin, kurallara uyma, sorumluluk, yardımlaşma, paylaşma, birlik ve beraberlik, erdemli olma, hoşgörü, saygı, sevgi gibi değerleri örtük bir şekilde öğreten eğitimin önemli bir parçasıdır. Bu araştırma ile beden eğitimi ve spor dersinde örtük programın etkililiği irdelenecektir.

Örtük Program

Apple ve King (1977) örtük programın zayıf ve güçlü kavramları arasında ayrım yapmış, zayıf terimini öğrenci sosyalleşmesi ve profesyonelleşmesi (dakiklik, düzenlilik, itaat vb.) toplumun uyumuna faydalar sağlayabilecek özellikleri ifade etmek için, güçlü terimini ise toplumun mevcut toplumsal ayrıcalıklarını, çıkarlarını ve bilgisini daha az güçlü grupların pahasına korumayı sağlayan sosyal ve kültürel yeniden üretim süreçlerini tanımlamak için kullanmıştır.

Örtük program kuralları, gelenekleri, modaları veya eğilimleri içerir, zamanla değişebilir ve gelişebilir ancak her zaman örtük ve ifade edilmemiştir (Myles, Trautman ve Schelvan, 2013). Örtük program, onaylanmış müfredatta açıkça belirtilmemiş olsa da, öğrenme bağlamlarını, öğrenci ve öğretmen eylemlerini ve öğrenmeyi etkileyen diğer konuları kapsayan yerleşik bir kavram olması nedeniyle diğer müfredat türleri kadar önemlidir (Bray ve ark., 2018). Çünkü örtük program öğrencilerin sonraki sosyal tercihleri üzerinde önemli bir etki yaratır. Özellikle, öğrenci katılımını

ve iş birliğini önemseyen eğitim, olumlu sosyal tercihlerle ilişkilidir. Katılımcı/iş birlikçi öğrenme uygulamaları deneyimleyenlerin fedakar, başkalarıyla iş birlikçi, karşılıklı ve milliyetleriyle gurur duyan olma olasılıkları daha yüksektir (Ito, Kubota, ve Ohtake, 2015).

Skelton (1997) örtük programın disiplinsel bir uygulama olarak görülebileceğini, herkesi nesneleştirdiğini ve karşılığında öğrencilerin kendilerini itaatkar, egemen olunan varlıklar olarak kurumsal bir şekilde tanımlamayı kabul ettiğini ileri sürmektedir. Margolis (2001) örtük programın okul ve sınıf yaşamının, okulun baskın işlevini ve aynı zamanda devletin gücünü korumasını sağlayan okul eğitiminin önemli bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Ballantine ve Hammack (2012)'a göre örtük program okulun informal sistemi olarak tanımlanmaktadır.

Örtük program eleştirel pedagojiyi ortaya çıkaran öğretmen ve öğrenciler arasındaki beklenmedik, kasıtsız etkileşimler ve çevrenin değerlendirilmesi yoluyla ortaya çıkabilir (Kentli, 2009). Örtük program okullarda olumlu yönde gelişebileceği gibi olumsuz yönden de gelişim gösterebilir. Myles (2011)'a göre öğrenciler örtük programın amacı ve kuralları hakkında bilgi sahibi olmadıkları için sınıf arkadaşları ile dezavantajlı durumlara düşebilirler. Örneğin, bir öğretmen bir öğrenciyi konuşmaması için cezalandırdığında o öğrencinin bir daha arkadaşları ile derse ilişkin olsa dahi konuşması veya öğretmene soru sorması zorlaşacaktır. Jerald (2006) öğretmenlerin örtük programın öneminin ve etkisinin farkında olduklarında, sınıftaki öğrencileriyle kişisel tutumlarını her zaman gözden geçireceklerini belirtmiştir.

Örtük program öğrencilere değerler, tutumlar ve ilkeler hakkında gizli mesajlar iletmeye yaramaktadır. Ayrıca, okullarda ve sınıf ortamlarında öğrencilere belirli davranış kalıpları ile sosyal ve kültürel inançların teşvik edilerek öğretilmeye çalışıldığı bir süreçtir. Muhafazakar bir bölgede bulunan bir okulda çalışan bir öğretmen örtük bir şekilde dini söylemlerde bulunurken, sosyo-ekonomik açıdan yüksek gelir düzeyine sahip bir bölgede bulunan bir okulda çalışan bir öğretmen ise örtük bir şekilde laiklikten, dini ve vicdani özgürlükten yana söylemlerde bulunabilirler.

Sadker ve Sadker (2010) eğitimde çok önemli bir görevi yürüten öğretmenlerin eğitim üzerinde hiçbir söz haklarının olmadığını, sınıf mevcudu, ders saati, öğretim programları, kağıt, kalem, fotokopi gibi imkanların bile bir otorite tarafından hazırlanarak dayatıldığını ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak örtük program, örgütsel yapı ve kültürde gizli, güçlü, içsel ve bazen çelişkili bir mesajdır. Öğrenme ortamında yapısal ve insani faktörler tarafından örtük ve dolaylı olarak iletilir, içeriği kültürel alışkanlıkları, gelenekleri, normları, değerleri, inanç sistemlerini, tutumları, becerileri, arzuları, davranışsal ve sosyal beklentileri içerir. Olumlu veya olumsuz bir etkiye sahip olabileceği gibi, planlanmadan da gerçekleşebilir.

Dolayısıyla ne planlayıcılar ne öğretmenler ne de öğrenciler bunun farkında değildir.

Beden Eğitimi ve Spor Dersinde Örtük Program

Örtük program yoluyla okul yönetimine, öğretmenlere, öğrencilere, velilere ve dolaylı olarak topluma önemli mesajlar verilmektedir. Eğer okullarda sportif etkinliklere önem verilmiyorsa öğrencilerin fiziksel aktiviteden uzak kalmasının yanı sıra öğrencilere ve velilere sportif etkinliklerin o okulda önemli görülmediği ve değer verilmediği mesajı örtük program yoluyla verilecektir.

Örtük program beden eğitimi ve spor programı içerisindeki katlanılan, fark edilmeyen, kasıtlı veya kasıtsız eylemler yoluyla pekiştirilen tüm deneyimleri içermektedir. Bu öğretme ve öğrenme deneyimleri olumlu da olumsuz da olabilmektedir (Huber, 2003).

Beden eğitimi ve spor derslerinde de öğretmenler bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde öğrencilerine bazı yaptırımlarda bulunurlar. Her dersin başında öğrencilerini tek sıra halinde karşılarına alarak derse bir giriş yapar ve yoklama alırlar. Bu esnada öğrencilere asker kökenli bir milletten gelişin vurgusu ile birlikte disiplin, düzen, saygı gibi değerler işlenir. Çoğu öğrencinin derse uygun bir kıyafet ile geldiği, az sayıda öğrencinin uygun kıyafet ile gelmeyerek ders öncesi veya ders sırasında öğretmene mazeretlerini ilettiği gözlenir. Derse uygun kıyafetle gelmeyen öğrencilerin kıyafetlerini getirmeyi unuttukları ya da hasta oldukları gibi mazeretler ürettiği sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Derse kıyafetleri ile gelmek öğrenciler açısından sorumluluk bilincinin geliştiğinin göstergesidir. Bazı öğrencilerin hasta olmadığı halde sıklıkla hasta olduğunu bahane ederek derse katılmak istememesi ise derse, öğretmene ya da ders sırasında maruz kaldığı ortama yönelik tepki olarak yorumlanmalıdır. Yani bu tip öğrencilerin derste hoşnut olmadığı bir durum söz konusudur. Beden eğitimi ve spor öğretmeni hem derse kıyafetlerini getirmeyi unutan hem de çeşitli mazeretler ile derse katılmak isteyen öğrenciler ile uygun iletişim yollarını kullanarak bu problemleri çözmeli ve bu öğrencilerin derse aktif katılımını sağlamalıdır. Bu sayede toplumun önemli değerlerinden sorumluluk, disiplin, tertip ve düzen, saygı gibi kavramlar örtük program yoluyla öğretilmiş olacaktır.

Beden eğitimi ve spor dersinde öğretmenlerin öğrencileri kategorilere ayırarak farklı oyunlar oynattığı da gözlenir. Örneğin, erkeklerin bir kısmını futbol, kızların bir kısmını voleybol, diğer kalan öğrencileri ise farklı bir branşta ya da yakan top, istop gibi oyunlar oynamaları için sınıflandırırlar. Bu süreç beden eğitimi ve spor dersinde sık karşılaşılan bir durumdur. Bu tarz bir derste kontrol öğretmendedir çünkü öğretmen etkinliklerin seçimini, sırasını, öğrencileri sınıflandırmayı, öğrencilerin hangi gruplarla nasıl hareket edeceğini, öğrencilerin performanslarını değerlendirmeyi düzenler. Aslında öğrenciler öğretmenin öğrenim dönemi süresince yaptığı bu düzenlemelerle farkında olmadan beden eğitimi ve spor

dersinin atletik özellikleri olanlar ile erkek öğrencileri ön plana çıkardığını öğrenirler. Ancak oluşan bu olumsuz düşünceler öğretmenlerin davranış değişikliği ile çözümlenebilir. Eğer beden eğitimi ve spor öğretmeni dersi erkeklerin ve yetenekli öğrencilerin ön planda olduğu formattan çıkarır ve herkesin katılım göstereceği bir formata dönüştürürse dersin niteliği toplum tarafından kabul edilebilir bir boyuta ulaşır. Aslında beden eğitimi ve spor dersinin de amacı toplumun her ferdinin fiziksel etkinliklere ve spora katılımına destek olarak bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimlerine katkı sağlamaktır. Bireylerin hayatları boyunca kendi yetenekleri doğrultusunda sportif etkinliklere katılarak fiziksel ve ruhsal sağlıklarını korumak hedeflenmelidir. Buna rağmen Türkiye'de beden eğitimi ve spor dersini sadece yetenekli öğrencilerin yapabileceği algısı bulunmaktadır. Örtük program yoluyla yerleşen bu algının değişimine öncülük etmek dersin öğretmenlerinin öncelikli hedefinde olmalıdır.

Beden eğitimi ve spor dersinin bahçede veya spor salonunda yapılmasından dolayı diğer derslere göre daha eğlenceli bir ders olduğu kanaati ise hemen hemen tüm öğrencilerin görüşüdür. Çünkü dört duvar arasında yapılan diğer derslere göre öğrencilere daha fazla bir özgürlük alanı sunması nedeniyle beden eğitimi ve spor dersine yönelik olumlu bir algı mevcuttur. Hatta ilkokullarda sınıf öğretmenlerinin yürüttüğü beden eğitimi ve oyun dersi öğrencilere uslu durmaları, diğer derslerdeki görevlerini tamamlamaları gibi nedenlerle ödül olarak sunulur. Bu bağlamda yapısı gereği genel olarak öğrencilerin sevdiği beden eğitimi ve spor dersini öğretmenlerin daha verimli bir hale getirmek ve bu dersi öğrencilerin gelişimleri için en önemli derslerden biri olarak görülmesini sağlamak başlıca sorumlulukları arasındadır.

Günümüzde beden eğitimi ve spor dersi açısından en önemli sorunların başında öğretmenlerin dersi geleneksel yaklaşımlar ile işlemesi ve dersin etkisiz bir hale dönüştürülmesi gelmektedir. Geleneksel yaklaşımları kullanan öğretmenler öğrencilerin derste sıkıldıklarını bahane ederek dersi topu at oynasınlar formatına sokmayı tercih etmektedirler. Şöyle ki beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin öğrencilere istedikleri bir branşta top vererek dersi oyun oynayarak geçirmelerine izin vermesi, dersin etkisini ve verimini düşürmektedir. Bu nedenle öğrenciler açısından ders mahalle arasında oynanan bir oyun formatında görülmektedir. Bu durum öğrencilerin kafasında dersin hedefleri ve yaptırımları olmayan bir maç ya da oyun dersi olarak düşünülmesine yol açmaktadır. Böyle işlenen dersler öğrencilerin örtük olarak olumsuz davranışlar kazanmalarına neden olmaktadır. Öğretmenlerin dersin işlenişini bu şekle dönüştürmelerinin sebebi olarak denetimin olmaması gösterilebilir. Oysa beden eğitimi ve spor dersleri gerçek kimliğinde uygulanırsa öğrencilerin gelişimine çok olumlu dönütler sağlayabilecek bir derstir.

Öğrencilere ortaokul yıllarından liseyi bitirene kadar tekdüze ve sürekli benzer programlar sunulması da öğrencilerin derse karşı ilgisini

kaybetmesine ve sıkılmalarına neden olmaktadır. Örneğin ortaokul beşinci sınıfta basketbolda top sürme, turnike, şut gibi teknikleri öğrenen bir öğrenci, lise on ikinci sınıfa geldiğinde de basketbolda aynı teknikleri benzer yollarla öğrenmeye devam ettiğinden öğrenci açısından dersin çekiciliği ve cazibesi kaybolmaktadır. Bu nedenle beden eğitimi ve spor öğretmenleri güncel öğretim yöntemleri ile dersi çeşitlendirmeli ve her geçen yıl öğrenci için ilgi çekici bir hale getirmelidir. Bu sayede öğrenciler dersten soğuyarak uzaklaşmayacak ve dersten örtük bir şekilde elde edecekleri kazanımlar üst seviyelere ulaşacaktır.

Beden eğitimi ve spor derslerindeki önemli problemlerden birisi de oyunlarda ve maçlarda rekabet duygusunun çok fazla ön plana çıkarılmasıdır. Böyle durumlarda yetenekli öğrenciler oyuna yön verecek, daha az yetenekliler ise oyunda pasif bir rol üstleneceklerdir. Kazanma ve kaybetmeyi hazmedemeyen öğrencilerin davranışları olumsuz örnekler oluşturacaktır. Kazanan takımdaki öğrenciler aşırı övgüye maruz kalırken, kaybeden takımdaki öğrenciler ya görmezden gelinecek ya da hakaret edilecektir. Bu durum beden eğitimi ve sporun amacı olan birlik ve beraberlik duygusunun kaybolmasına ve öğrenciler arasında yetenekliler, yeteneksizler, kazananlar, kaybedenler gibi gruplaşmalara sebep olacaktır. Rekabet duygusu öğrenmeyi olumsuz yönde etkilediğinden beden eğitimi ve spor dersleri açısından tercih edilmemesi gereken bir durumdur.

Beden eğitimi ve spor dersi fiziksel temasın yanı sıra sosyal iletişimin diğer derslere göre daha fazla olduğu bir derstir. Dolayısıyla beden eğitimi ve spor öğretmeni tarafından akran etkileşimi ve ilişkileri doğru planlanarak yönlendirilmelidir. Örneğin, farklı öğrencilerin birbirleri ile kaynaşmalarına fırsat tanınmalıdır. Uzun boylu ile kısa boylu, zayıf ile kilolu, erkek ile kız, yetenekli ile yeteneği az olan öğrencilerin birbirleri ile etkileşimleri akran ilişkileri açısından önemlidir. Bu ilişki esnasında öğrenciler hoşgörü, saygı, iş birliği, uyum, alay etmeme, alçakgönüllü olma, empati, önyargısız bakma gibi değerleri öğrenirler.

Beden eğitimi ve spor dersinde öğrencilere bir bakış açısı kazandırmak da önemlidir. Öğrencilere derse veya etkinliklere ilişkin görüşleri sorularak fikirlerini paylaşmalarına müsaade edilmelidir. Sınıf ortamında görüşlerini öğretmeni ve arkadaşları ile görüşlerini paylaşan bir öğrencinin sosyal kaygı düzeyinin azaldığı ve öz güven düzeyinin ise arttığı görülecektir.

SONUÇ

Sonuç olarak beden eğitimi ve spor dersi açısından da örtük program çok büyük bir öneme sahiptir. Bireyin karakter gelişiminde önemli bir yer tutan bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim alanlarının etkin olduğu tek branş olan beden eğitimi ve spor dersi yoluyla bireylerin toplumsal uyumuna önemli katkılar sunulabilir. Bu katkıyı sunabilmenin yolu sadece beden eğitimi ve spor dersinden geçmez. Dersi yürütecek beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin de donanımlı bir şekilde okullardaki yerlerini almaları önemli görülmektedir. Bu bağlamda nitelikli beden eğitimi ve spor öğretmenleri yetiştirilmek isteniyorsa resmî programın yanı sıra örtük program bileşenlerinin de belirlenmesi ve daha iyi organize edilmesi gerekmektedir.

Beden eğitimi ve spor dersi örtük program yoluyla öğrencilerin değerlerini, normlarını ve tutumlarını şekillendirmesinin yanında dersi yürüten beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin de mevcut değerlerini, normlarını ve tutumlarını korumalarına yardımcı olmaktadır. Beden eğitimi ve spor dersinde bilerek ya da bilmeden uygulanan örtük program, öğretmenlere sınıflardaki tüm sorunları ve eşitsizlikleri belirleme ve çözümleri öğretim sırasında daha fazla uygulama fırsatları sunacaktır. Ayrıca örtük programın ne kadar etkili olabileceğinin ortaya çıkarılması, beden eğitimi ve spor öğretmenleri ile öğretmen adaylarının dersteki etkinliğinin artmasına, beden eğitimi ve spor öğretmen eğitimi programlarında ise örtük programın da hedeflere dahil edilmesini sağlamasına ve revizyonun yapılmasına katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

Apple, M. W., & King, N. P. (1977). *What do schools teach?* In R. H. Weller (Ed.), Humanistic education (pp. 29-63). Berkley, CA: McCutchan.

Ballantine, J. H., & Hammack, F. M. (2009). *The sociology of education: A systematic analysis.* New Jersey: Pearson.

Bray, M., Kobakhidze, M. N., Zhang, W., & Liu, J. (2018). The hidden curriculum in a hidden marketplace: relationships and values in Cambodia's shadow education system. *Journal of Curriculum Studies, 50*(4), 435-455. https://doi.org/10.1080/00220272.2018.1461932

Cushion, C. J., & Jones, R. L. (2014). A Bourdieusian analysis of cultural reproduction: socialisation and the 'hidden curriculum' in professional football. *Sport, Education and Society, 19*(3), 276-298.

Giroux, H. A. (2001). *Theory and resistance in education.* London: Bergin&Garvey.

Ito, T., Kubota, K., & Ohtake, F. (2015). *The hidden curriculum and social preferences.* ISER Discussion Paper, No. 954, Osaka University, Institute of Social and Economic Research, Osaka.

Jackson, P. W. (1968). *Life in classrooms.* New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Jerald, C.D. (2006). School Culture: The Hidden Curriculum. Washington, DC: The Center for Comprehensive School Reform and Improvement. www.centerforcsri.org

Kentli, F. D. (2009). Comparison of hidden curriculum theories. *European Journal of Educational Studies, 1*(2), 83-88.

Margolis, E. (2001). *The hidden curriculum in higher education.* New York & London: Routledge.

Myles, B.S., Trautman, M. L., & Schelvan, R. L. (2013). *The hidden curriculum for understanding unstated rules in social situations for adolescents and young adults.* Kansas: AAPC.

Myles, B. (2011). *The hidden curriculum-unwritten rules that students with disabilities of ten miss.* http://cec.sped.org/AM/Template.cfm?Section=Home&TEMPLATE=/CM/ContentDisplay.cfm&CONTE NTID=9643

Sadker, M., & Sadker, D. (1994). *Failing at fairness: How our schools cheat girls.* New York: Scribner's.

Sadker, M., & Sadker, D. (2010). *Failing at fairness: How America's schools cheat girls.* New York: Simon and Schuster.

Uleanya, C. (2022). Hidden curriculum versus transition from onsite to online: A review following COVID-19 pandemic outbreak. *Cogent Education, 9*(1), 1-10. https:// doi.org/10.1080/2331186X.2022.2090102

Vallance, E. (1974). Hiding the hidden curriculum: An interpretation of the language of justification in nineteenth-century educational reform. *Curriculum Theory Network, 4*(1), 5-22.

Mutluluk ve Tüketim Arasındaki İlişki

Sercan CENGİZ[1]
Halil İbrahim KELEŞ[2]

[1] Öğr. Gör. Dr.; Harran Üniversitesi/ Şanlıurfa Sosyal Meslek Yüksekokulu/ İşletme Yönetimi Programı, sercancengiz@harran.edu.tr, ORCİD No: 0000-0002-5906-1778
[2] Öğr. Gör.; Siirt Üniversitesi/ Teknik Bilimler Sosyal Meslek Yüksekokulu /Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Programı, halilibrahimkeles@siirt.edu.tr, ORCİD No: 0000-0003-0226-8054

ÖZET

İnsanlık tarihiyle başlayan ve kaynağında ihtiyaçların tatmin edilmesi olan tüketim olgusu zaman içerisinde mal ve hizmetlerin çoğalmasının beraberinde getirdiği isteklerin de tüketime dahil olmasıyla daha sofistike bir kavrama dönüşmüştür. Süreç içerisinde tüketim, yalnızca vücudun gereksinimlerini gideren basit bir fizyolojik süreç olmaktan çıkıp kafada çözülmesi gereken zihinsel ve beyinsel bir olgu haline gelmiştir. Diğer yandan mutluluk kavramı insan tarihi kadar eski olmasına rağmen tanımlanması zor olup, kavramın üzerinde düşünülmüş, mutluluk kavramı irdelenmiştir. Bireyin içinde yer aldığı coğrafya, taşıdığı genetik miras ve aldığı eğitim mutluluk anlayışını etkileyen faktörlerin başında gelirken, yine fiziksel, sosyal, demografik, ekonomik çevre, sosyo-ekonomik yapı ve eğitim gibi değişkenler de bireylerin ve toplumların mutluluk anlayışını etkilediği için ülkelerde ve kültürlerde, hatta ülke ve kültürlerin alt birimlerinde mutluluk, farklı anlamlarda tanımlanmaktadır. Bu çalışmada da amaç çok sayıda teorik ve ampirik çalışmada yer alan mutluluk ve tüketimle ilgili tanımlamalar ve sorulara açıklık getirmek ve aralarında nasıl bir ilişki olduğuna dair bulgular sunmaktır. Son yıllarda mutluluk ve tüketim arasındaki ilişkiyi inceleyen Türkiye özelinde yapılmış analiz ve çalışmalar giderek artmaktadır. Fakat bulgular, mutluluk ve tüketim arasındaki ilişkiye dair net olmasa da ortalama bir kanıya varmak için bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler:

GİRİŞ

Mutluluk da tıpkı tüketim gibi belki de insan hayatındaki en önemli öğelerden biridir. Kendimiz, ailemiz, arkadaşlarımız veya benimsediğimiz herkes için istediğimiz önemli bir olgudur. Literatür incelendiğinde gerek tüketim kavramının gerekse mutluluk kavramının birçok disiplinin çalışma konusu olduğu anlaşılmaktadır. Hal böyle olunca her iki kavramı konu edinen disiplinlerde bu kavramlara farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu bağlamda tüketim ve mutluluk kavramını konu edinen disiplinlerin bu kavramlara ne tür anlamlar yükledikleri geniş bir literatür taramasıyla incelenmiştir. Diğer yandan mutluluk üzerine yapılmış çalışmalar ve çelişkilerine değinilmiş. Son olarak pazarlama disiplininde son zamanlarda yoğun bir şekilde ilgi odağı olan mutluluk kavramı ve tüketim arasında nasıl bir ilişki olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

TÜKETİM KAVRAMI

Tüketim kavramı sözlük anlamı olarak irdelendiğinde ilk olarak "bitirmek, tahrip etmek, israf etmek ve harcamak" gibi anlamlarla karşımıza çıkmaktadır (Williams, 1976:78). İktisadi anlamda ise tüketim; ihtiyaçların giderilmesi olarak özetlenebilmektedir (Varol, 2023:3; Okan ve Çakır, 2024). Zaten iktisadi uğraşların nihai amacı da ihtiyaçların karşılanmasıdır (Bernard ve Colli, 1975). İhtiyaç kavramı demişken literatürde sıkça beraber kullanılan istek kavramıyla karıştırmamak gerekir. Zira bu ihtiyaç ve istek kavramları bazen beraber bazen de eş anlamlı kavramlarmış gibi kullanılsa da aralarında bazı farklar vardır. İhtiyaç Türk Dil Kurumunca gereksinim kavramıyla eş görülmüş olup iktisat terimleri sözlüğünde *"Karşılandığında haz, karşılanmadığında acı ve hüzün veren; karşılandıkça şiddetini kaybeden, zaman içinde kendini tekrarlayan; alışkanlık haline gelebilen, sınırsız ve öznel olan duygu"* (dogrulus.com) olarak tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu tarafından istek kavramı ise *"bir şeye duyulan eğilim, arzu, şevk"* olarak tanımlanmıştır.

Tanımlar yorumlandığında ihtiyaçta zarurilik, istekte ise arzulama olduğu anlaşılmaktadır. Zarurilikte ise herkes için bir geçerlilikten yani nesnellikten ancak arzu ve eğilimlerde ise öznellikten bahsedilebilir. Bireyin içinde bulunduğu koşullar istek ve ihtiyaç kavramları arasındaki farklılığı açıklamaktadır. Örneğin, kendisine bir mont almak isteyen birisi bu durumu "kendime bir mont almak istiyorum" şeklinde ifade ettiğinde burada istekten mi yoksa ihtiyaçtan mı bahsedildiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Bahsi geçen kişi, soğuk bir bölgeye giderken soğuktan korunmak amacıyla yeni bir mont almak istiyorsa bu durum ihtiyaç kapsamına girmektedir. Ancak bu kişi montu varken o montun başka bir modelini alma gayesinde ise burada bir istek durumundan bahsedilebilir (Bakırtaş ve Demirhan2015:789.

İnsanlık tarihiyle başlayan ve kaynağında ihtiyaçların tatmin edilmesi olan tüketim olgusu zaman içerisinde mal ve hizmetlerin çoğalmasının beraberinde getirdiği isteklerin de tüketime dahil olmasıyla daha sofistike bir kavrama dönüşmüştür (Azizağaoğlu ve Altunışık, 2012:35). Müteşebbisler tüketici istek ve arzularını dikkate alarak çeşitli ürün ve hizmetler meydana getirmektedir (Okan, 2024). Ürün ve hizmet çeşitliliğinin artması bir yandan alternatifler arasında tercih yapma imkânı verirken diğer yandan ise karışıklık ve tatminsizlik gibi durumları beraberinde getirmiştir. İşin nesnesi konumundaki tüketiciler üretimdeki çeşitliliğin devam etmesi için bir yandan haz duyguları körüklenerek şımartılırken diğer yandan da endüstri için birer köle haline getirilmişlerdir.

Kapitalist endüstrinin amacı istediği tüketici profilini oluşturarak varlığını devam ettirmektir (Dal, 2017:2). Zira Galbraith'ın da dile getirdiği gibi haz duygularına hitap edilecek şekilde birtakım reklamlara maruz kalan birey, adeta karar alma yetisi elinden alınarak endüstrinin esiri haline gelmektedir (Galbraith 1979). Alternatiflerin çok olması karşısında tüketici eleştiren, yargılayan ve seçimi yapanın kendisi olduğunu düşünmektedir. Fakat kabul edilmesi zor olsa da bunun bir aldatmaca olduğu ve gerçek olanın ise tüketici, teşhir edilen ürünlerden herhangi birine meyletmeyi reddetse bile reddedemeyeceği tek şeyin teşhir edilen ürünlerden birini seçmesi olduğudur. Tabi buna da seçim denirse! (Bauman, 2012: 88). Üretimini artırma ihtiyacında olan bir endüstri bu ihtiyacını gidermek için tüketicinin istek ve ihtiyaçlarına güvenmez. Bu ihtiyacı gidermek için de reklam ve moda başta olmak üzere birçok alanı birer araç olarak kullanıp tüketicinin karar verme özgürlüğüne saldırmaktadır (Fromm, 1995: 5).

Miller (2012) tüketimin bireyler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılmasının sorumlusu olarak temel iki aktöre vurgu yapmaktadır. Bu aktörlerden birisi tüketimi doğal bir süreç olarak gören "Yanlış" Muhafazakâr Model'in kurucuları olan ekonomistler, pazarlamacılar ve liberallerlerdir. Diğeri ise tüketimi kültürel baskının bir sonucu olarak gören "Yanlış" Radikal Model savunucularıdır. Bu iki aktörün ve tüketici edilgenliğinin etkisiyle olacak ki tüketim, yalnızca vücudun gereksinimlerini gideren fizyolojik basit bir süreç olmaktan çıkıp kafada çözülmesi gereken zihinsel ve beyinsel bir olgu haline gelmiştir Bocock (2005:58). Literatür incelendiğinde ise hazcı (hedonik), sorumlu, faydacı, gösterişçi, sembolik, plansız, kompulsif tüketim gibi farklı kalıplarla karşımıza çıkmaktadır. Tüketim adeta bir evrim geçirmiştir.

MUTLULUK KAVRAMI

Mutluluk belki de insan hayatındaki en önemli öğelerden biridir. Kendimiz, ailemiz, arkadaşlarımız veya benimsediğimiz herkes için istediğimiz önemli bir olgudur. Mutlu olmak cevabı, çok para kazanmak cevabından daha fazla karşımıza çıkmaya başlamaktadır. Mutlu olma beklentisi, insanlar başka hedeflere sahip olmasına rağmen bir öncelik olarak insan hayatında yer almaktadır. Mutluluğun temel kaynağı olarak kabul edilen maddi refah fikri, son zamanlarda mutluluk üzerinde bir değeri olmadığı ve mutluluk kavramının insanların kendi içinden gelen bir durum olarak algılandığı için sorgulanmaktadır. Çünkü, mutluluk kavramını ele alırken sadece maddi refah olarak ele alınması hata olarak kabul edildiği gibi, ürün veya mal ve hizmetlerin tüketilmesinin mutluluk temsil etmesinde kullanılan tek öğe olarak ele alınması savunulmamaktadır (Frey, 2018).

Mutluluk kavramı insan tarihi kadar eski olmasına rağmen tanımlanması zor olup, kavramın üzerinde düşünülmüş, mutluluk kavramı irdelenmiştir. Mutluluk sorunu Antik Çağ'dan bu yana hem filozofların hem de sıradan insanların ilgisini çekmiş, ancak bu ilgi tarih boyunca bazen azalmış bazen de çoğalmıştır. Bireyin içinde yer aldığı coğrafya, taşıdığı genetik miras ve aldığı eğitim mutluluk anlayışını etkileyen faktörlerin başında gelirken, yine fiziksel, demografik, ekonomik çevre ile ekonomik ve sosyal yapı gibi değişkenlerde bireylerin ve toplumların mutluluk anlayışını etkilediği için, Ülkelerde ve kültürlerde, hatta ülke ve kültürlerin alt birimlerinde mutluluk, farklı anlamlarda tanımlanmaktadır (Arıcı, 2020: 218). Bu yüzden mutluluk kavramı, felsefeden sosyolojiye, psikolojiden tıp ve iktisada kadar pek çok alanın uğraştığı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyologlara göre mutluluk, ülkeden ülkeye ve nüfus arasında değişen ve genel olarak toplum ve toplum yaşamının çeşitli yönleri ile ilişkisi olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, önemli endüstriyel gelişmelerin bireyleri tüketimi, mutlulukla eşleştirmeye yönelttiği gayet olasıdır (Schmidt, 2016; Lustig, 2017). Zira ekonomik gelişmişlik ile mutluluk arasındaki ilişkinin anlamlılığı da da saptanmıştır (Diener ve Biswas-Diener 2002; Putnam 2000; Stevenson ve Wolfers, 2008). Ancak Easterlin (1974) bu durumun aksini saptamıştır.

Psikolojiye göre ise mutluluk, gözlenebilir olan ve nasıl öğrendiğimize dair kesin olarak tanımlanamayan sınırlı psiko-biyolojik bir durum olarak tanımlanmaktadır (Jacobsen,2007:40). Psikologlara göre mutluluk kavramı farklı anlamlar barındırmaktadır. Freud, aşırı derecede birikmiş ihtiyaçlarımızın ani bir şekilde tatmin edilmesi ve bunun sonucunda kısa süreli tatmin olan olgu olarak tanımlamaktadır. Yine mutluluğun öznel bir olgu olduğunu, böylelikle bünyemizde sınırlandırdığımızı da söylemektedir. Freud'a göre haz ilkesi ve gerçeklik ilkesi arasındaki çatışma insan yaşamının doğal bir parça olup, mutluluğu sınırlandıran en büyük etkenlerdendir. (Freud, 1930:15-16). Freud'un öğrencisi olan ve belirli alanlarda birbirinden ayrılan Carl Gustov Jung'a göre mutluluk, derin bir içsel denge içeren ve yaşamın anlamıyla bağlantılı olan, sadece dışsal başarılar veya hazlarla değil, bireyin kendi özüne ve bilinçdışı yönlerine olan yolculuktur. Jung'a göre mutluluk, Bireyleşme Süreci, Anlam Arayışı, zıtlıkların uyumu ve bağlantılar gibi unsurları içermektedir (Jung, 1976). Bir diğer önemli psikolog olan Alfred Adler'e göre mutluluk, başkalarıyla uyum içinde sürdürülen bir hayat ve bireyin topluma olan katkısı olarak tanımlanmaktadır. Yine Adler, kendini tanımayı mutluluğun bir yasası olarak dile getirmektedir. Adler'e göre mutluluk, toplumsal duygu, bireylerarası ilişkiler, katkı ve sorumluluk, amaçlı yaşam ve aşağılık kompleksinin üstesinden gelmek gibi unsurları barındırmaktadır (Adler, 1927). Başka bir tanımlamada ise kişinin olumlu

bir ruh haline olması mutluluk olarak ifade edilmiştir (Camfield ve Skevington, 2008: 768). Psikoloji bilimi olumlu mutluluk için zihinsel ve ruhsal süreçleri önceliklemekte iken tıp bilimi ise mutluluk için insan fizyolojisini önceliklemektedir. Yani fizyolojik olarak iyi olmanın mutluluk hali olduğu söylenebilir. Nitekim yapılan literatür taraması özetle noradrenalin, endorfin, serotonin, dopamin gibi insan vücudunda salgılanan hormonların insanları mutlu ettiğini ortaya koymaktadır (Baysal ve Aka, 2013; Lustig, 2017).

Felsefe de ise mutluluk kavramının üzerinde uzlaşabilecek bir tanım söz konusu değilken, özellikle Platon ve Aristo mutluluk kavramını, hayatımızın her şeyini kuşatan ve uğruna yaptığımız her şey olarak tanımlamışlardır (Besser, 2021: 4). Epiküros'a göre ise, aşırı haz içermeyen, sade bir yaşam ve içsel huzurdan oluşan acıdan uzak anlamına gelmektedir. Epiküros'a göre mutluluğa ulaşmak için gereken 4 basit doğru kabul etmek gerekmektedir. Bunlar: Tanrı'dan korkmamak, ölümden korkmamak, iyi olanın elde edilmesi ve en kötü olana katlanılması (Bergsma vd.,, 2007). İmmanuel Kant mutluluğu, ahlaki yaşam sürmek olarak tanımlamış, kendisine verilen görevleri veya sahip olduğu görevlerini gerçekleştirirken erdemli bir yaşam sürmesiyle mutluluğu elde edilebileceğinden bahsetmiştir. Kant, mutluluğu bir hedef olarak görmemekle beraber, erdemin yan ürünü olarak kabul etmektedir (Kant,1788). Nietzsche ise mutluluğu, acı ve mücadele içeren, haz peşinde olmayan, kendi değerlerini yaratan, insanın kendi gücünü gerçekleştirme kapasitesi olarak ifade etmiştir. Albert Camus ise, yaşamı kucaklarken hayatın anlamsızlığını kabul etmek, bütün bu anlamsızlara rağmen dolu bir şekilde yaşamayı seçmekle ilgili olarak ifade etmektedir. Bununla beraber mutluluk kavramının felsefe akımlarına göre çeşitli tanımları Tablo:1 de gösterilmiştir (Rojas, 2007; Çirkin ve Göksel, 2016):

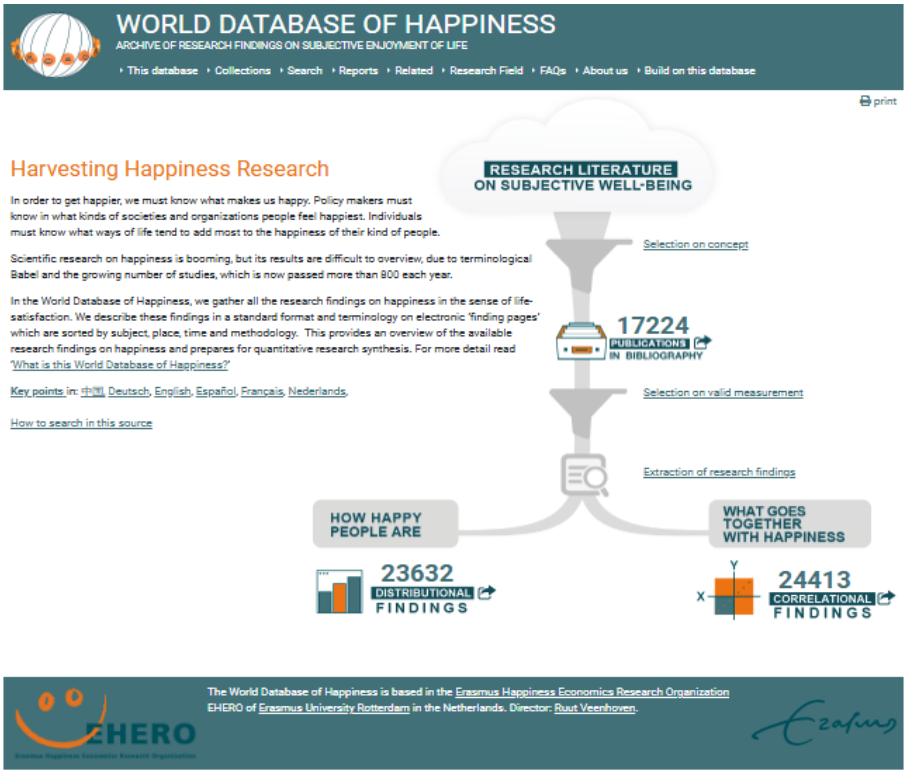
Tablo 1 : Mutluluk ile İlgili Bazı Kavramsal Referanslar.

Stoacı Yaklaşım (Stoicism)	Stoacı yaklaşımda mutluluk, her şeyi olduğu gibi kabul etmektir.
Erdem Yaklaşımı (Virtue)	Erdem yaklaşımında mutluluk, kendimizle ve başka bireylerle olan ilişkilerimizde doğru davranma hissidir.
Eğlence, Zevk Yaklaşımı (Enjoyment)	Bu yaklaşıma göre mutluluk, bireyin yaşamından elde etiği şeylerden zevk almasıdır.
Anı Yakalama Yaklaşımı (Carpe diem)	Anı yakalama yaklaşımında (Carpe diem) mutluluk, bireyin yaşadığı her anından zevk almasıdır.
Memnuniyet, Tatminlik Yaklaşımı (Satisfaction)	Bu yaklaşıma göre mutluluk, bireyin kendisinden, yaşamından ve sahip olduğu her şeyden keyif almasıdır.
Ütopyacı Yaklaşım (Utopian)	Ütopyacı yaklaşımda mutluluk, bireyin erişemeyeceği ve ancak yaklaşabileceği bir durum olarak tanımlanmaktadır.
Huzur, Sakinlik Yaklaşımı (Tranquility)	Bu yaklaşıma göre mutluluk, bireyin sakin ve huzurlu bir yaşam sürmesi ve ulaşamayacağı şeylerden vazgeçmesidir.
Yerine Getirme, Gerçekleştirme Yaklaşımı (Fulfilment)	Gerçekleştirme yaklaşımına göre mutluluk, bireyin yeteneklerini tam olarak kullanabilmesidir.

Kaynak: Rojas, 2007; Çirkin & Göksel, 2016 akt: aktaş vd., 2020

MUTLULUK ÇALIŞMALARI VE ÇELİŞKİLER

Mutlulukla ilgili tanımlamalar ve sorular çok sayıda teorik ve ampirik çalışmada yer almıştır. Mutluluk kavramı başlığında da incelendiği gibi geçmişten günümüze mutluluk, birçok bilim dalının inceleme konusu olmuştur. Özellikle 2000'li yılların başında "mutluluk ekonomisi" ve "pozitif psikoloji" nin ortaya çıkmasından bu yana, mutlulukla ilgili araştırma bulgularının yıllık çıktısı artmaya devam etmektedir.. Mutluluğa yönelik artan ilgi, ilk sayısı 2000 yılında çıkan Journal of Happiness Studies (mutluluk araştırmaları dergisi) gibi özel bilimsel dergilerin kurulmasına da yansımıştır. Hatta mutluluk üzerine yapılmış çalışmaları derleyen olan "Dünya Mutluluk Veritabanı (World Database of Happiness)" veritabanı bile oluşturulmuştur. 2024 yılı Aralık ayı itibariyle mutluluk üzerine 17.224 adet çalışmanın yapıldığı görülmektedir.

Şekil 1: Arşiv Yapısını Gösteren Dünya Mutluluk Veritabanı'nın Başlangıç Sayfası
Kaynak: World Database of Happiness | Archive of research findings on subjective enjoyment of life.

Mutluluk ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde (Veenhoven, 2020);

- Mutsuzluk istisnai bir durum olduğu ve insanların çoğunluğu hayattan zevk alıyor gibi görünüyor. Ancak bu durum, sosyal bilimlerdeki yaygın sefalet sayımlarıyla çelişmektedir (Diener & Diener 1996).
- Ortalama mutluluk modern toplumlarda yüksektir ve daha da yükselme eğilimindedir. Ancak bu bulgu da modernleşme konusunda uzun süredir devam eden kötümserlikle çelişmektedir (Cummins 2000; Veenhoven ve Hagerty 2005; Inglehart vd.,2008).
- Modern batı ülkelerinde mutluluk, zengin ve fakir ya da kadın ve erkek gibi sosyal kategoriler arasında çok az farklılık göstermektedir. Fark daha ziyade psikolojik yeterliliktedir (Headey ve Wearing 1992). Bu sonuç, sosyolojide yaygın olan

mutluluğun öncelikle kişinin sosyal konumuna bağlı olduğu düşüncesiyle çelişmektedir (Veenhoven, 2020)

- Uluslar arasındaki mutluluk farklılıkları (standart sapmalarla ölçüldüğü üzere) azalma eğilimindedir. Bu durum, modern toplumda artan eşitsizlik iddialarıyla çelişmektedir (Veenhoven 2002).
- Bireyci toplumlarda insanlar daha mutlu yaşarlar. Kolektivist toplumlar (Veenhoven 1999; Verne 2009). Bu modern toplumun sosyal uyum konusunda yetersiz kaldığı görüşüyle çelişmektedir (Putman 2000).
- İnsanlar refah devletlerinde mutlu yaşamamaktadır. Mutluluk eşitsizliği de refah devletlerinde daha az görünmemektedir. Ancak bu bulgu da siyasal sol düşünceyle çelişmektedir (DeLeire ve Kalil, 2010).
- Mutluluk sadece başkasından daha iyi durumda olma meselesi değildir; sosyal karşılaştırma bir rol oynasa da hikâyenin tamamı değildir. Bu bulgu da bilişsel mutluluk teorilerine meydan okumakta ve duygusal açıklamaları desteklemektedir (Veenhoven 1991, 1995, 2008).

TÜKETİM VE MUTLULUK İLİŞKİSİ

Tüketim konusu ile mutluluk arasında ilişki geçmişten günümüze sıkça ele alınan bir konu olagelmiştir. Markaların pazarlama stratejilerinde mutluluk kavramı sıkça yer almaktadır. Günümüzde neredeyse bütün pazarlama karması öğelerinde mutluluk duygusu öncelik haline gelmiştir. Pazarlama disiplininde mutluluk kavramı farklı şekillerde ifade edilmektedir. Kotler ve Keller (2016), mutluluğu, bir ürün veya hizmetten müşterilerin/ tüketicilerin beklentilerinin karşılanması ve kullanılan ürün veya hizmetten aldıkları memnuniyet olarak tanımlanmışlardır. Schmitt (1999), sadece bir ürünün elde edilmesi değil, aynı zamanda bir ürünün kullanım sürecinde hissedilen olumlu tecrübe olarak ifade etmektedir. Ayrıca deneyimsel pazarlama amacının kullanılan üründe tüketicinin bütün duyularına hitap ederek mutluluğu artırma eylemi içerdiğini söylemektedir.

Aaker (1997), mutluluk kavramını, insanların kendisini ifade eden ve değerleriyle uyumlu olan bir ürün veya hizmeti veren markayla güçlü duygusal bağlar kurmak olarak tanımlayıp, bu tarz markaların tüketicisine mutluluk verdiğini belirtmektedir. Belk (1988) ise tüketicilerin kullandığı ürün veya hizmetlerin ödüllendirme, sosyal statülerine katkı sağlama veya kendilerini anlatma amacını taşıdığını ve bunun da mutluluk olarak ifade edilebileceğini öne sürmektedir. Kullanılan ürünlerin ve yapılan

alışverişlerin mutluk getirdiğine dair tıp bilimi de bazı kanıtlar ortaya koymaktadır. Alışveriş beyindeki mutluluk hormonu olarak da bilinen serotonin hormonunun artmasını sağlamaktadır. Zira alışverişi sevdiren de budur (Bitiren, 2021). Ancak burada aslolan bu mutluluğun anlık mı yoksa sürekli mi olduğudur.

Tüketim ve mutluluk arasındaki ilişki hakkında temelde iki önemli husus öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi artan mal tüketiminin maddi zorlukları azaltarak veya hayatı kolaylaştırarak refahı artırabilir ve böylece mutluluğu geliştirebilir olduğudur. Bu fikir, örneğin, çamaşır veya bulaşık makinesi gibi dayanıklı malların satın alınması ile mutluluk arasında pozitif bir ilişki olarak yansıtılabilir (DeLeire ve Kalil, 2010). İkincisi ise dikkat çeken veya gösterişli malların tüketimi, statüyü yükselterek mutluluğu artırabilir (Veblen 2015; Charles vd. 2009). Giyim, mücevher ve lüks otomobiller "statü" malları veya "gösteriş" malları olarak nitelendirilmiştir ve bu malların tüketiminin mutlulukla ilişkili olabilir. Dünya Mutluluk Veritabanı incelendiğinde geçmişten günümüze mutluluk üzerine yapılmış birçok çalışmaya ve bulgularına ulaşılabilir. Ancak Türkiye özelinde mutluluk ve tüketim ilişkisine dair daha somut verilere ulaşmak için Türkiye özelinde yapılmış çalışmalar "Google akademik-schoolar" aracılığıyla "tüketim ve mutluluk arasındaki ilişki" temasıyla incelenmiş ve tablo halinde sunulmuştur. Tabloya dair yorumlar da bu çalışmalar esas alınarak yapılmıştır.

Türkiye özelinde "tüketim ve mutluluk" arasındaki ilişkiyi inceleyen ve ULAKBİM TR Dizin' de taranan çalışmalar dört boyutlu bir bakış açısıyla nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Çalışma başlığında, özetinde, bulgularında veya sonuç kısmında tüketim ve mutluluk arasındaki ilişkiyi inceleyen ve buna dair bulgular sunan çalışmalar dikkate alınmıştır. Psikolojik iyi oluş, öznel iyi oluş gibi mutlulukla benzer anlamlara gelen kavramlara bakılmamıştır.
Araştırma boyutları; araştırma yöntemlerine yönelik dağılım, çalışmaların örneklem hacmine göre dağılımı, çalışmaların veri toplama tekniklerine göre dağılımı, çalışmaların veri analizi tekniklerine yönelik dağılımı olarak belirlenmiş ve bu başlıklar esas alınarak irdelenmiştir.

Bu araştırma ile şu araştırma sorularına yanıt bulmak amaçlanmıştır;

- Tüketim ve mutluluk arasındaki ilişki üzerine yapılan ve TR Dizinde taranan makalelerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Tüketim ve mutluluk arasındaki ilişki üzerine ulusal yazında yapılan makalelerin araştırma yöntemi (nitel/nicel), örneklem hacmi, veri toplama yöntemi ve kullanılan veri analizi tekniğine göre nasıl dağılmaktadır?
- Tüketim ve mutluluk arasındaki ilişki üzerine yapılmış çalışmalarda nasıl bir ilişki (pozitif/negatif) bulgulanmıştır?

BULGULAR

Araştırma kapsamına alınan çalışmalar (makale olacak şekilde) ilk olarak yıllara göre daha sonrasında ise; çalışmanın başlığı, araştırma yöntemi, örneklem hacmi, veri toplama yöntemi, veri analiz tekniği ve bulgulanan ilişkiye göre incelenmiş ve sonuçları tablo olarak sunulmuştur.

Tablo 2: Tüketim Ve Mutluluk İlişkini İnceleyen Çalışmalar ve Bulgulanan sonuç (pozitif/negatif)

Yazar (yıl)	Çalışmanın başlığı	Araştırma yöntemi	Örneklem hacmi	Veri toplama yöntemi	Veri analiz tekniği	İlişki
Kükrer (2011)	*"Üniversite Öğrencilerinde Hedonik Tüketimin Cinsiyete Göre Farklılaşması"*	Nicel	Akdeniz Üniversitesi 'nden 197 öğrenci	Anket	T testi	Pozitif
Doğan vd., 2014	*"Hedonik Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Etkili Faktörlerin Değerlendirilmesi (Tokat İli Örneği)"*	Nicel	Tokat ilinden 289 kişi	Anket	ANOVA	Pozitif
Dumlu dağ vd., (2017)	*"Gelir, harcama ve tasarruf ve mutluluk ilişkisi: Türkiye Örneği"*	Nicel	(TÜİK düzey 2) 3008 kişi	Anket	Regresyon analizi	**Negatif** (sonuçların ortalaması)
Özer ve Kutbay (2018)	*"Kişisel Finansal Faktörler, Kompulsif Satın Alma Ve Finansal İyi Olma Hali*	Nicel	226 kişi	Anket	Yapısal eşitlik modeli	Pozitif

	Arasındaki İlişkiler"					
Tokgöz (2018)	*"Materyalist Değerler Statü Tüketimi Ve Dürtüsel Satın Alma Arasındaki İlişki"*	Nicel	589 öğrenci	Anket	Yapısal eşitlik modeli	İlişki yok
Yılmaztürk vd., 2019	*"Materyalist değerler ile hedonik ve faydacı alışveriş arasındaki ilişkinin yaşam doyumuna etkisi"*	Nicel	Kırklareli, Namık Kemal ve Trakya Üniversitelerinde görev yapan 517 akademisyen	Anket	Yapısal eşitlik modeli	Pozitif
Gürbüz vd., (2020)	*"Mutluluk ve Tüketim Arasındaki İlişki: Mersin Üniversitesi İİ BF Öğrencileri Örneği"*	Nicel	Mersin Üniversitesinden 286 öğrenci	Anket	Probit yöntemi	**İlişki yok**
Aktaş vd., (2020)	*"Tüketimin mutluluk üzerindeki etkisi: Çukurova bölgesi örneği"*	Nicel	Çukurova Bölgesinden 847 kişi	Anket	Probit ve sıralı logit yöntemi	**Negatif**
Deniz ve tosun, 2021	*"Mutluluk Temalı Reklamların Tüketicinin Satın Alma Niyeti Üzerindeki Rolü"*	Nicel	404 kişi	Anket	Regresyon analizi ve t testi	Pozitif
Gürbüz ve	*"Tüketim Toplumunda Tüketim*	Nicel	Burdur, Isparta ve Antalya	Anket	Regresyon analizi	Pozitif

Bozkurt (2022)	*Türlerinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisine İlişkin Bir Araştırma"*		illerinden 1042 kişi			
Aksu (2023)	*"Alışveriş Bağımlılığı ve Hedonik Tüketim İlişkisi"*	Nicel	406 kişi	Anket	T testi ve ANOVA analizi	Pozitif
Kurnaz (2023)	*"Impact Of Voluntary Simple Lifestyle And Conspicuous Consumption On Happiness"*	Nicel	764 kişi	Anket	Yapısal eşitlik modeli	**Negatif**
Külekçi (2024)	*"Pursuit of Happiness in Consumer Society: A Study on OECD Countries and Türkiye"*	Nicel	2018-2021 arası OECD verileri	OECD verileri	Regresyon analizi	**Negatif**

Tablo 2 incelendiğinde "Mutluluk ve tüketim arasındaki ilişki" temasına dair bulgu sunan çalışmaların çok eskiye dönük bir geçmişinin olmadığı ve çalışmaların büyük bir kısmının yakın geçmişte yapıldığı görülmektedir. Çalışmaların tamamına yakını nicel yöntemle ve anket tekniği kullanılarak yapılmıştır. Son olarak incelenen çalışmaların dört tanesinde negatif ilişki, yedi tanesinde pozitif ilişki ve iki tanesinde de ilişkinin olmadığı bulgulanmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Tüketim alanında çok sayıda eserleri olan alanın özgün düşünürlerden birisi olarak kabul edilen Jean Baudrillard (1929-2007), üretim toplumu olan dünyanın 20.yüzyılda tüketim toplumuna geçiş yaptığını, bunun da etkisiyle olacak ki israf ederek (tüketimde aşırıya giderek) insanların mutlu olabilecekleri anlayışının yaygın olduğunu belirtmektedir. Ancak tüketimde mutluluğu aramak gibi bu yaygın ama yanlış anlayışın bireylere yalnızca sahte bir mutluluk sunduğunu öne sürmektedir. Tüketimi yaşamlarının merkezine almayan bireylerin mutluluğa ulaşabilecekleri dile getirilmektedir. Benzer görüşleri Fromm da (2003) dile getirmektedir. Baudrillard ve diğer birçok düşünüre göre insan hayatının giderek tüketim nesneleriyle kuşatıldığını ve bunun da onların özgürlüklerine kendi elleriyle veya zorla müdahale ederek onları köleleştirilmekte olduğunu ifade etmektedirler. Böylelikle özgürlüklerinden mahrum bırakılan ve anlık mutlulukların peşine düşen bu insanlar gerçek mutluluktan da gittikçe uzaklaşmaktadırlar.

Türkiye'de de Dünya geneline benzer şekilde mutluluk ekonomisi giderek yükselen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle son zamanlarda mutluluk ve tüketim arasındaki ilişkiyi inceleyen Türkiye'ye özelinde yapılmış analiz ve çalışmalardaki sayı giderek artmaktadır. Ancak mutluluk ve tüketim arasındaki ilişkiye dair net olmasa da ortalama bir kanıya varmak için bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Ayrıca çelişkilerin giderilmesi açısından da bu husus önemlidir. Diğer yandan tüketim ve mutluluk ilişkisini inceleyecek araştırmaların sayısının artması hem ortalama bir kanıya varılması hem de toplumun bilgilenmesi açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Aaker,J. (1997). Dimensions Of Brand Personality, *Journal Of Marketing Research*, Vol. 34, No. 3, Pp. 347-356

Adler, A. (1927). *İnsan Tabiatını Tanıma*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Aksu, S. (2023). Alışveriş Bağımlılığı ve Hedonik Tüketim İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *11*(1), 773-802.

Aktaş, E., Nas, Ş., ve Gürbüz, E. C. (2020). Tüketimin Mutluluk Üzerindeki Etkisi: Çukurova Bölgesi Örneği. *Bulletin Of Economic Theory And Analysis*, *5*(1), 21-40.

Arıcı, H. (2020). '*Mutluluk Tarihi'*, Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 9, 217-243.

Azizağaoğlu, A., & Altunışık, R. (2012). Postmodernizm, Sembolik Tüketim Ve Marka. *Tüketici Ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, *4*(2), 33-50.

Bakırtaş, D., & Demirhan, H. (2015). İhtiyaç Ve İstek Paradoksu: İktisadi Ve Metafizik Bir Yaklaşım. *Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *3*(3), 71-87.

Baudrillard, J. (2017). *Tüketim Toplumu: Söylenceler/Yapılar*, Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. ISBN978-975-539-141-0

Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baysal, S., ve Aka, İ.Ç. (2013), Bir Pazarlama Stratejisi Olarak Mutluluk Temasının Markalar Tarafından Kullanılması: Mutluluk Temelli Pazarlama Üzerine Bir Araştırma, *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 5, No 1, ISSN: 1309-8012 (Online), 84-93.

Belk, R. W., (1988). Possessions And The Extended Self. *Journal Of Consumer Research*, 15(2), 139-168.

Bergsma A., Poot G., Liefbroer A.C. (2007). 'Happiness İn The Garden Of Epicurus', *Journal Of Happiness Studies*, Research Paper, Springer Science+Business Media

Bernard, Y., & Colli, J. C. (1975). *Dictionnaire Économique Et Financier*. Paris (Ed. Du Seuil), 3. Ed.

Besser,L. (2021). '*The Philosophy Of Hapiness'*, Routladge, Taylor&Francis Group.

Bitiren, G. (2013). "Alışveriş Hastalığı: Belirtilerinden Tedavisine Kadar Her Yönüyle Onimonia Nedir?" Https://Listelist.Com/Alisveris-Hastaligi-Onimonia/ Erişim Tar. 10. 11. 2024.

Bocock, R. (2005), *Tüketim*, Çev., İrem Kutluk, 2. Baskı, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

Camfield, L., S.M. Skevington (2008), "On Subjective Well-Being And Quality Of Life", *Journal Of Health Psychology*, 13 (6), 764-775.

Charles K, Hurst E, Roussanov N (2009) *Conspicuous Consumption And Race*. Quart J Econ 124(2): 425–467

Cummins, R.A. (Ed.) (2000) Happiness And Progress, *Journal Of Happiness Studies*, 1 (3) (Special İssue)

Çirkin, Z. ve Göksel, T. (2016). '*Mutluluk ve Gelir'*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 71(2). 375-400.

Dal, N. E. (2017). Tüketim Toplumu Ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartişma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *9*(19), 1-21.

DeLeire, T., & Kalil, A. (2010). Does consumption buy happiness? Evidence from the United States. *International Review of Economics,* 57, 163-176.

Diener E, & Biswas-Diener R (2002) Will Money İncrease Subjective Well-Being? A Literature Review And Guide To Needed Research. Soc Indic Res 57:119–169

Diener, E. & Diener, C. (1996) *Most People Are Happy,* Psychological Science, 7: 181 -185

Diker, E. ve Ünal, A.(2018). 'Postmodern Dönemdeki Reklamlarda Mutluluk Kavramının Kullanılması ve Tüketim İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme.', *Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar*, ISBN: 978-605-288-227-6,Pp.91-120

Doğan, H. G., Gürler, A. Z., ve Ağcadağ, D. (2014). Hedonik Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Etkili Faktörlerin Değerlendirilmesi (Tokat İli Örneği). *Journal Of International Social Research*, *7*(30).

Dumludağ, D., Gökdemir, Ö., ve Veenhoven, R. (2017). Gelir, Harcama Ve Tasarruf Ve Mutluluk İlişkisi: Türkiye Örneği. *Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi. Available Online At: Https://Bit. Ly/2Uj4Tr7*. Https://Dumludag.Files.Wordpress.Com/2017/07/Tuketim_Gelir_Tasarruf_Mutlul Uk_Raporu.Pdf Erişim Tarihi (14.011.2024).

Easterlin R. (1974), *Does Economic Growth Improve The Human Lot*? İn Paul A. David And Melvin W. Reder, Eds., Nations And Households İn Economic Growth: Essays İn Honor Of Moses Abramovitz, New York: Academic Press, Inc., Pp.89¬ 125

Freud, S. (1930). '*Uygarlığın Huzursuzluğu'*, Metis Yayıncılık Ltd., Şubat, İstanbul.

Frey, Bruno .S. (2018). *Economics Of Happiness (Springerbriefs İn Economics*), Springer Publisher,1. St Edition, March

Fromm, E. (1995). *Umut Devrimi*. (Ş. Yeğin, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.

Fromm, E. (2003). *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, Çev. *Aydın Arıtan. İstanbul: Arıtan Yayınevi*, *6*.

Galbraith J.K. (1979). *Le Nouvel Etat Indistriel*, Paris (Ed. Gallimard), 3e Ed.

Gürbüz, C. ve Çetinkaya Bozkurt, Ö. (2022). Tüketim Toplumunda Tüketim Türlerinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisine İlişkin Bir Araştırma, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 357-391

Gürbüz, E. C., Nas, Ş. ve Aktaş, E.(2020). Mutluluk ve Tüketim Arasındaki İlişki: Mersin Üniversitesi İİBF Öğrencileri Örneği, *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2020 1 ISSN: 2717-6665, Pp. 44-65

Headey, B, & Wearing, A. (1992) *Understanding Happiness, A Theory Of Subjective Wellbeing Longman Cheshire,* Melbourne, Australia

Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C., & Welzel, C. (2008). Development, freedom, and rising happiness: A global perspective (1981–2007). *Perspectives on psychological science*, *3*(4), 264-285.

Jacobsen, Bo (2007). 'What İs Happines?', Existential Analysis: *Journal Of The Society For Existential Analysis*, Vol. 18 Issue 1, P39-50. 12p.

Jung, C.G. (1976). '*Dört Arketip'*, Metis Yayıncılık Ltd., İstanbul.

Kant, İ. (1788). '*Pratik Aklın Eleştirisi'*. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları,Ankara

Kotler, P., & Keller, K. (2014). '*Marketing Managment'*, Global Edition', ISBN-10 : 0133856461, Pearson; 15th Edition, December

Kurnaz, A. (2023). Impact Of Voluntary Simple Lifestyle And Conspicuous Consumption On Happiness. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *12*(3), 2210-2234.

Kükrer, A. G. Ö. (2011). Üniversite Öğrencilerinde Hedonik Tüketimin Cinsiyete Göre Farklılaşması. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 68-87.

Külekçi, İ. (2024). Pursuit Of Happiness İn Consumer Society: A Study On OECD Countries And Türkiye. *BDDK Bankacılık Ve Finansal Piyasalar Dergisi*, *18*(1), 60-71.

Lustig, R. (2017). *The Hacking Of The American Mind*. New York, NY: Avery.

Miller, G. (2012). *Tüketimin Evrimi: Cinsiyet, Statü Ve Tüketim*. Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Noll, H., & Weick, S.(2015). 'Consumption Expenditures And Subjective Well-Being: Empirical Evidence From Germany', Int Rev Econ (2015) 62:101–119 DOI 10.1007/S12232-014-0219-3

Okan, Y. T., ve Çakır, A. (2024). Gençlerin girişimciliğe bakış açıları ve girişimci olma arzuları üzerine nitel bir araştırma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 79-97. https://doi.org/10.54831/vanyyuiibfd.1456129

Okan, Y. T. (2024). Spiritual Entrepreneurship Orientation Scale: Psychometric Evaluation and Validity-Reliability Analyses. *J Relig Health.* https://doi.org/10.1007/s10943-024-02209-y

Özer, G., & Kutbay, A. Y. (2018). Kişisel Finansal Faktörler, Kompulsif Satın Alma Ve Finansal İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *9*(17), 73-99.

Putman, R.D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse And Revival Of American Community* New York, Simon And Schuster

Rojas, M. (2007). Heterogeneity İn The Relationship Between İncome And Happiness: A Conceptualreferent-Theory Explanation. *Journal Of Economic Psychology*, 28(1). 1–14. Doi: 10.1016/J.Joep.2005.10.002

Schmidt, L. A. (2016). "*What Are Addictive Substances And Behaviours And How Far Do They Extend*?," İn Impact Of Addictive Substances And Behaviours On Individual And Societal Well-Being, Eds P. Anderson, J. Rehm, And R. Room, (London: Oxford Unversity Press).

Schmitt, B.(1999). *Experiential Marketing: A New Framework For Design And Communications*. DMI: Review, 40th Anniversary Issue (Vol.25 No.4)

Stevenson B, Wolfers J (2008). '*Economic Growth And Subjective Well-Being: Reassessing The Easterlin Paradox. In: Brookings Papers On Economic Activity'*, Economic Studies Program, The Brookings Institution, Vol 39(1), Pp 1–102. NBER Working Paper No. 14282

TDK'NİN GEREĞİ – 2 Https://Www.Dogrulus.Com/Yazi/2121/TDK%E2%80%99NIN-GEREGI-%E2%80%93-2.Html Erişim Tarihi: 17.12.2024

Tokgöz, E. (2018). 'Materyalist Değerler Statü Tüketimi Ve Dürtüsel Satın Alma Arasındaki İlişki', *Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, Cilt/Volume: 16 Sayı/Issue: Özel Sayı / Special Issue Eylül/September 2018 Ss./Pp. 1-19, Doi: Http://Dx.Doi.Org/10.11611/Yead.441781

Türk Dil Kurumu (TDK), Hacet, İhtiyaç, İstek Https://Sozluk.Gov.Tr/

Varol, E. (2023). 'Bir Tüketim Nesnesi Olarak Mutluluk: Mutluluğun Reklamlarda Kullanılması Üzerine Bir Araştırma', Halkla İlişkiler Anabilim Dalı Reklamcılık Ve Tanıtım Bilim Dalı, Doktora Tezi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Marmara Üniversitesi*, İstanbul.

Veblen, T. B. (2015). *Aylak Sınıfın Teorisi: Kurumların İktisadi İncelemesi*. E. Kırmızıaltın ve H. Bilir Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.

Veenhoven, R. & Hagerty, M. (2005) *Rising Happiness İn Nations 1946 - 2004: A Reply To Easterlin* Social Indicators Research, 79: 421 – 436

Veenhoven, R. (1999). Quality-of-life in individualistic society. *Social indicators research*, *48*, 159-188.

Veenhoven, R. (2002). Return of inequality in moderns society? Trends in dispersion of life-satisfaction in EU-nations 1973–1996. *Socialer Wandel*

und Gesellschaftliche Dauerbeobachtung. Festschrift für Wolfgang Zapf, 273-294.

Veenhoven, R. (2020) In: Welsch, H., Maddison, D. & Rehdanz, K. (Eds) Handbook Of Wellbeing, Happiness And The Environment. Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK, Chapter 2, Pp. 25-45, ISBN: 978 1 78811 933 7 (Cased), 978 1 78811 934 4 (Ebook) DOI: (Book) 10.4337/9781788119344

Verme, P. (2009). Happiness, freedom and control. *Journal of Economic Behavior & Organization*, *71*(2), 146-161.

Williams, R. (1976). *Keywords: Avocabulary Of Culture And Society*. Oxford University Press.

Yılmaztürk, Y., Akdoğan, Ç., & Kayapınar, Ö. (2019). Materyalist Değerler ile Hedonik ve Faydacı Alışveriş Arasındaki İlişkinin Yaşam Doyumuna Etkisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21(2), 715-735.

Sağlık ve Eğitim Alanında Regresyon Analizi ve Uygulamaları: Bir Alan Yazın Taraması

Bülent ORDU[1]
Süleyman ŞAHİN[2]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, bulentordu@ibu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3103-9325
[2] Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, suleymansahin@ibu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9621-430X

ÖZET

Bu derleme, regresyon ve ilgili istatistiksel metotların eğitim ve sağlık sektöründe 2002-2024 yılları arasında yapılmış akademik literatürü incelemektedir. Araştırmada, obezite gibi sağlık sorunlarının belirlenmesinde ve matematik başarısı, akademik performans gibi eğitimle ilgili çeşitli öğelerin öngörülmesinde regresyon analizlerinin etkili bir yöntem olduğu ortaya konulmuştur. Veri madenciliği ve makine öğrenimi teknikleri ile desteklenen regresyon modelleri, çeşitli veri türlerini anlamlandırma ve geleceğe yönelik tahminler yapma konusunda önemli katkılar sağlamaktadır. Alan yazın taramasında ele alınan çalışmalar, farklı alanlarda regresyon analizinin çok yönlülüğünü ve potansiyelini gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Regresyon, Sağlık, Eğitim, Veri mdenciliği

GİRİŞ

Regresyon analizi; en az iki değişkenden birinin değişim gösterdiğinde diğer değişkene nasıl bir etki yaratacağının göstergesidir. Değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisini belirlemek için yapılmaktadır. Basit regresyon ve çoklu regresyon çeşitleri bulunmaktadır. Basit regresyon kurulan modelde iki değişkenin olması durumudur. Çoklu regresyon ise ikiden fazla değişkenin kurulan model içerisinde bulunması durumunda yapılmaktadır. Bağımlı değişken ve bağımsız değişken söz konusudur. Bağımlı değişken regresyon modelinde tahmin edilen değişken olarak nitelendirilmektedir. Bağımsız değişken ise bağımlı değişkenin tahmin edilmesinde kullanılan değişken olarak ifade edilmektedir. Regresyon modelleri; doğrusal regresyon, doğrusal olmayan regresyon, kanonik regresyon, lojistik regresyon ve cox's regresyon modelleridir. Regresyon analizi birçok alanda kullanılmaktadır. Bu alanlardan birkaç tanesi şöyledir; sağlık, eğitim, turizm, imalat. Regresyon analizi sağlık ve eğitim alanında fazlasıyla kullanılmaktadır. Çalışmada regresyon analizinin sağlık ve eğitim alanlarında kullanılması incelenmiştir. Örneğin sağlık alanında; kanser riskinin etkili olduğu faktörlerinin araştırılmasında lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. Operasyon sonrası sağ kalma olasılığının üzerindeki faktörlerin araştırılmasında ise cox's regresyon analizi kullanılır.

Regresyon analizi, çoklu değişkenli veri setlerinde neden-sonuç ilişkilerini ve öngörü modellerini belirlemek amacıyla geliştirilmiş etkili bir istatistiksel yöntemdir. Özellikle sağlık ve eğitim gibi çoklu değişkenli sistemlerin analizinde, regresyon teknikleri önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma, regresyon yöntemlerinin sağlık ve eğitim uygulamalarındaki kullanımlarını incelemekte ve bu yöntemlerin farklı veri setleri üzerindeki etkinliğini değerlendirmektedir. Ele alınan konular, obezite gibi sağlık

sorunlarının analizinden öğrenci performansını etkileyen faktörlere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Araştırmalar, regresyon analizlerinin bireylerin yaşam kalitesini iyileştirmeye ve eğitim sistemlerinin etkinliğini arttırmaya yönelik politikalar geliştirilmesine nasıl katkı sağladığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, regresyon yöntemlerinin doğrusal olmayan modellerle karşılaştırıldığında bile çoğu durumda etkili olduğu ortaya konulmuştur. Gerek akademik başarının ölçülmesi gerekse sağlık risklerinin belirlenmesi gibi çeşitli alanlarda öne çıkan bu yöntem, literatürdeki mevcut çalışmalar ışığında detaylı olarak ele alınmıştır.

Çoklu doğrusal regresyon, farklı bilimsel alanlarda, özellikle tıbbi araştırmalarda, geniş bir uygulama alanına sahip güçlü bir analiz yöntemidir. Bu teknik, bir bağımlı değişken ile birden fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve büyüklüğünü analiz etmek için kullanılır. Araştırmalarda neden-sonuç ilişkilerini, korelasyonel yapıları veya deneysel sonuçları incelemek amacıyla sıklıkla uygulanmaktadır. Ayrıca hem sürekli hem de kategorik veri türlerini değerlendirme kapasitesine sahiptir. Çoklu regresyon, değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiksel önemini ve büyüklüğünü belirlemede etkili bir araç sunmaktadır. Çoklu regresyon analizi, tıp ve uygulamalı bilimlerde sıklıkla tercih edilen ve önemli bir yere sahip istatistiksel yöntemlerden biridir. Bu yöntem, bir sonuç değişkeni ile birden fazla bağımsız değişkenin birlikte ele alınarak aralarındaki ilişkinin değerlendirilmesini sağlar. Özellikle tıp alanında, obezite, hipertansiyon ve yüksek kolesterol düzeylerinin kardiyovasküler hastalıklar açısından temel risk faktörleri olduğu yaygın bir şekilde kabul görmektedir (Shakil vd., 2023).

ALAN YAZIN TARAMASI

Shakil vd., temel amacı, tıp ve uygulamalı bilimlerde çoklu doğrusal regresyonun kullanımına dair bilgi birikimine katkıda bulunmayı hedefledikleri bu çalışmada özellikle, yetişkin bireylerde kardiyovasküler sağlık problemlerini etkileyen belirli risk faktörlerinin belirlenmesine yönelik bir yaklaşım sunulmakta ve yetişkin bireylerin yaş, boy, ağırlık, bel çevresi, diyastolik ve sistolik kan basıncı, nabız, kolesterol ve VKİ değerlerinden oluşan bir veri seti kullanılarak, obezite analizine odaklanılmaktadır. Vücut kitle indeksi (VKİ), bireyin vücut boyutunu ölçmek için kullanılan bir göstergedir ve kişinin ağırlığını boyu ile ilişkilendirir. VKİ ölçüm sonuçları, bireyin aşırı kilolu olup olmadığını belirleyebilir ve bu durum, obezite, yüksek tansiyon ve yüksek kolesterol üzerinde belirgin bir etkiye sahip olabilir. Bu üç durumun tamamı, kardiyovasküler hastalıklar için önemli risk faktörleridir. Vücut kitle indeksi (VKİ), bireyin boyu ve ağırlığı kullanılarak hesaplanan bir ölçü birimi olup, obezite, kan basıncı, kolesterol seviyeleri ve tip 2 diyabet gibi sağlık göstergelerini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada yetişkin bireylerin yaşı, boyu, ağırlığı, bel çevresi, diyastolik ve

sistolik kan basıncı, nabız, kolesterol ve VKİ değerleri dikkate alınarak, obeziteyi analiz etmeye yönelik bir çoklu doğrusal regresyon modeli oluşturulmuştur. Bulgular, bireyin yaşı, ağırlığı, bel çevresi, diyastolik ve sistolik kan basıncı, nabız ve kolesterol seviyeleri sabit tutulduğunda, boy uzunluğunun VKİ üzerinde etkili bir belirleyici olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, yaş, boy uzunluğu, bel çevresi, diyastolik ve sistolik kan basıncı, nabız ve kolesterol sabit tutulduğunda, ağırlığın da VKİ'nin güçlü bir tahmincisi olduğu ortaya konulmuştur (Shakil vd., 2023).

Maulud ve Abdulazeez (2020), çalışmalarında, doğrusal regresyonun veri işleme, istatistiksel analiz ve makine öğrenimi alanlarında son beş yılda yapılan araştırmalardaki en önemli yaklaşımları kapsamlı bir şekilde incelemişler ve çalışmalarda kullanılan yöntemler, veri tabanları, doğruluk oranları ve performans gibi konuları detaylı bir şekilde özetlemişlerdir. Sağlık ve eğitim alanında incelediği bazı çalışmalar şunlardır: Makine öğrenimi, geleneksel bilgisayar yöntemleriyle kolayca çözülemeyen karmaşık sorunları çözmek amacıyla çeşitli alanlarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu bağlamda doğrusal regresyon en temel ve yaygın kullanılan makine öğrenimi yöntemlerinden biridir. Doğrusal regresyon, tahmin analizlerini gerçekleştirmek için kullanılan matematiksel bir tekniktir. Bu yöntem, sürekli veya gerçek sayı değerlerine sahip değişkenlerin tahmin edilmesini sağlayan, değişkenler arasındaki ilişkileri değerlendirmek ve ölçmek için kullanılan bir araçtır. Tek değişkenli analiz teknikleri (örneğin, Ki-kare testi, Fisher'ın kesin testi, t-testi ve varyans analizi) diğer değişkenlerin etkilerini değerlendirmekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, kısmi korelasyon ve regresyon analizleri, iki değişken arasındaki ilişkiyi incelemek ve bu ilişkiye etki eden faktörlerin etkisini anlamak için tercih edilmektedir. Doğrusal regresyon, birden fazla giriş değişkeninin etkilerini analiz ederek, tahmin edilen sonuçları ölçme ve modelleme olanağı sunan matematiksel bir yöntemdir. Bu yöntem, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında doğrusal bir ilişki kurarak verilerin değerlendirilmesini sağlar (Maulud ve Abdulazeez, 2020).

Jackson vd., (2018), görev tabanlı fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (FMRI) için doğrusal regresyon ve genetik programlama ile sembolik regresyonunu karşılaştırdıkları çalışmanın sonuçları doğrusal ve doğrusal olmayan modellerin her ikisinin de birbirine göre üstün olmadığını göstermektedir (Jackson vd., 2018, akt: Maulud ve Abdulazeez, 2020).

Harimurti vd., (2018), çalışmalarında öğrencilerin psikomotor alanını tahmin etmek için eğitim verilerinin işlenmesine odaklanarak doğrusal regresyon yöntemi kullanılmışlardır. Çalışmalarında düzenlemenin olmadığı, ridge regresyonu, lasso regresyonu ve elastik ağ regresyonunun kullanıldığı dört farklı düzenleme yöntemi, değerlendirme aracı olarak ise çapraz doğrulama örneklemesi ve rastgele örnekleme gibi iki örnekleme yöntemi kullanmışlardır. Deneysel sonuç, elastik ağ regresyonunun, çapraz doğrulama ve rastgele örnekleme için en iyi düzenleme olduğunu ve bu düzenlemenin en

düşük tahmin hatasını verdiğini göstermektedir (Harimurti vd., 2018, akt: Maulud ve Abdulazeez, 2020)

Roopa ve Asha (2019), amacını, diyabet verisi matematiksel modeli geliştirerek değerlendirme doğruluğunun arttırılması olarak belirledikleri araştırmalarında Pima Hint Diyabeti'nin özellik çıkarımı ve matematiksel modellemesini incelemişlerdir. Diyabet verisinin çıkarılan özellikleri, anahtar bileşen analizine göre geliştirilmiş ve ardından doğrusal regresyon yaklaşımı kullanılarak bu yeni geliştirilmiş özellikler üzerinde modelleme yapılmıştır. Bu yaklaşım ile diyabet tahmininde doğruluk %82,1'e ulaşmış ve diğer mevcut sınıflandırma sistemlerine göre iyileşme sağlanmıştır (Roopa ve Asha 2019, akt: Maulud ve Abdulazeez, 2020).

Regresyonlar ve meta-regresyonlar, farklı alanlarda desenlerin ve etki büyüklüklerinin belirlenmesinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak, biyoloji ve tıp gibi alanlarda yapılan analizler genellikle düşük örneklem büyüklüklerine (N) sahiptir ve bu durum tekrarlanabilirlik konusunda endişelere yol açmaktadır. Peki, regresyonlarla en olası veri desenini belirlemek için gerekli olan minimum N nedir? Bu soruya yanıt aramak için genelde istatistiksel güç analizi yapılır, ancak bu analiz kendi içinde bazı eksiklikler barındırır ve mantıken önce model seçimi yapılarak en uygun modelin belirlenmesi gerekir (Jenkins ve Quintana-Ascencio, 2020, akt: Maulud ve Abdulazeez, 2020).

Jenkins ve Quintana-Ascencio (2020) çalışmalarında, farklı varyans ve etki büyüklüklerine sahip boş (null), doğrusal ve ikinci dereceden (kuadratik) veri setleri oluşturmuş, bu veri setlerinden örnekler alarak, bilgi teorisine dayalı model seçimi yöntemiyle regresyon modelleri için minimum örneklem büyüklüğünü (N) değerlendirmişlerdir. Ayrıca belirleme katsayısı (R^2) ve düzeltilmiş R^2'nin bu süreçteki etkinliğini analiz ettikleri çalışmanın sonuçları çok düşük varyans durumunda $N < 8$ olduğunda yanlış pozitif ve yanlış negatif sonuçların ortaya çıktığını, ancak $N \geq 8$ olduğunda veri deseninin net bir şekilde ayırt edilebildiğini göstermiştir. Yüksek varyans söz konusu olduğunda ise doğru çıkarımların yapılabilmesi için $N \geq 25$ gerektiğinin görüldüğü çalışmanın sonuçları, farklı etki büyüklüklerinde de tutarlı olduğunu belirtmişlerdir. Öte yandan, Akaike Bilgi Kriteri ağırlıkları (AICc wi) veri desenlerini belirlemede kritik bir öneme sahipken, R^2 veya düzeltilmiş R^2'nin bu süreçte faydalı olmadığı da belirlenmiştir (Jenkins ve Quintana-Ascencio, 2020, akt: Maulud ve Abdulazeez, 2020).

Ruan (2023), çoklu doğrusal regresyon modelini kullanarak üniversite öğrencilerinin ruh sağlığı okuryazarlığını etkileyen faktörler üzerine bir araştırma yapmıştır. Araştırmada, 2010 yılında A Üniversitesi'nin Ruh Sağlığı Rehberlik Merkezi'nden 5806 öğrenciye ait ruh sağlığı verileri toplanmış ve bu verilerle ruh sağlığını etkileyen etmenler incelenmiştir. Çoklu doğrusal regresyon modeli kurularak, çeşitli faktörlerin ruh sağlığı üzerindeki etkileri ortaya konulmuş, modelin istatistiksel verileri ve hesaplama sonuçları, bu etkilerin daha doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamış ve bu sayede daha

etkili ruh sağlığı eğitimine yönelik stratejiler geliştirilmiştir. Çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, cinsiyet, ailedeki ruhsal hastalık geçmişi, öz değerlendirme ve toplumsal değerlendirmenin, üniversite öğrencilerinin ruh sağlığı okuryazarlığını etkileyen önemli faktörler olduğu belirlenmiştir. Üniversite öğrencilerinin ruh sağlığı okuryazarlığı ortalama seviyede olup, birden fazla faktörden etkilenmektedir, bu nedenle, bu faktörlere göre özel önlemler alınarak öğrencilerin ruh sağlığı iyileştirilebileceği belirtilmiştir (Ruan, 2023).

Hbid vd. (2020), Huber'ın sağlam istatistikler yaklaşımından ilham alarak, regresyon problemi için optimal bir düzenleyici önerdiği çalışmada bu yöntemin sonuçlarını, kovaryans matrisinin yüksek koşul sayısı ve yüksek hata genliği gibi zorlu koşullar altında, ridge, lasso, adaptif-lasso ve elastic-net gibi diğer ceza yöntemleriyle karşılaştırmışlardır. Önerilen yaklaşım, karışık regresyon modellerine de uygulanabilmekte ve ters problem çerçevesi ve sağlam istatistik metodolojisi, istatistiksel regresyon ve öğrenme alanında yeni bakış açıları sunmaktadır. Bu, model uyumu ve öğrenmesi için yeni bir araştırma alanı geliştirilmesine olanak tanımakta ve regresyon modellemesi, biyomedikal ve klinik araştırmalarda yaygın olarak kullanılan etkili bir istatistiksel araç olarak ön plana çıkmaktadır. Bu araç, modelin tahmin ettiği veriler ile hedeflenen sonucun arasındaki farkı ölçen bir ters problem olarak tanımlanabilir (Hbid vd., 2020).

Son yıllarda yükseköğretim sektörü hızlı bir büyüme süreci yaşamış ve hem özel hem de kamu düzeyinde birçok üniversite ve eğitim kurumu kurulmuştur. Bu kurumların temel hedefi, öğrencilerinin bilgi düzeyini artırmak için öğretim üyelerinin niteliklerini geliştirmek ve en etkili eğitim-öğretim yöntemlerini uygulamaktır. Ancak, birçok öğrenci hala düşük akademik başarı nedeniyle işsizlik riski ile karşı karşıyadır. Bu bağlamda, veri madenciliği (DM) teknikleri, büyük miktardaki veriyi analiz ederek değerli bilgiler elde etmek ve akademik performansı öngörmek için karar destek mekanizmaları geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Eğitim verilerinin incelenmesiyle bu verilerden anlamlı desenler çıkarılmış ve bu süreç "eğitimsel veri madenciliği" olarak adlandırılmıştır. Saxena ve Gupta (20223) çalışmalarında, öğrencilerin akademik başarılarını tahmin etmek için kullanılabilecek çeşitli regresyon tekniklerini ele almaktadır. Özellikle Bayesian ağları ve karar ağaçları gibi yöntemler, özel kolejlerden alınan lisans öğrencilerine ait veriler üzerinde uygulanmıştır. Bu uygulamalarla, öğrencilerin dönem sonu sınav performansları ve bir sonraki akademik yıla geçip geçemeyecekleri öngörülmüştür. Bulgular, Doğrusal Regresyon yönteminin Rastgele Orman, Lasso Regresyon ve Karar Ağacı algoritmalarına kıyasla daha doğru sonuçlar verdiğini göstermiştir. Ayrıca R^2 skoru, MSE ve RMSE gibi ölçütler açısından da Doğrusal Regresyon'un diğer yöntemlere üstün olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle, öğrencilerin akademik başarılarını etkili bir şekilde tahmin etmede Doğrusal Regresyon'un en iyi yöntem olduğu sonucuna varılmıştır (Saxena ve Gupta, 2023).

Gözlemlenebilir değerlere bir doğrusal denklem uydurarak, doğrusal regresyon iki değişken arasındaki ilişkiyi belirler. Piol vd., (2021), Filipinler'deki Batangas Okul Bölgesi'nden elde edilen verileri doğrusal regresyonun uygulamalarını gözlemlemek amacıyla temizlenmiş ve analiz etmişlerdir. Derin Öğrenme, Karar Ağacı, Rastgele Orman, Gradyan Artırımlı Ağaç, Destek Vektör Makineleri ve Doğrusal Regresyon gibi yöntemler tahmin yapmak için kullanılmış ve doğrusal regresyon, %84,81'lik bir başarı oranı ve 14.465 mutlak hata değeri ile öne çıkmıştır (Piol vd., 2021).

Chen (2024), ilkeler, algoritmalar ve farklı doğrusal regresyon modellerini sıralayarak bu çalışmaya en uygun çoklu doğrusal regresyon modelini belirlemeye çalıştığı uygulamada, farklı regresyon türlerini elastik ağ algoritmasıyla birleştirmiştir. Çoklu doğrusal regresyon modeline dayalı olarak, dil, matematik ve İngilizce derslerindeki öğrencilerin performansı, akademik performans adına bağımlı değişken Y olarak kullanılmış ve fiziksel eğitim ve hijyen gibi beş spor dalı bağımsız değişken X olarak kullanılarak 3.800 öğrenci üzerinde ampirik bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmadan, dil başarısını etkileyen katkı oranlarının sırasıyla spor tutumu, çevre ve hijyen olduğu, katsayılarının sırasıyla 0.548, 0.312 ve-0.266 olduğu sonucuna varılmıştır. Buna karşılık, egzersiz alışkanlığı [B=-0.032, t=-1.574, P=0.116] ve spor bilgisi [B=0.027, t=1.561, P=0.119] anlamlı bulunmamıştır. Matematik başarısını etkileyen katkılar ise spor çevresi ve tutumu sırasıyla 0.402 ve 0.327 katsayılarıyla pozitif bir ilişki göstermektedir. İngilizce başarısını etkileyen katkılar ise sırasıyla spor hijyeni, spor tutumu ve egzersiz alışkanlığı olup, katsayıları sırasıyla 0.398, 0.295 ve 0.124 olup, hepsi İngilizce başarısıyla pozitif ilişkilidir (Chen, 2024).

Dufera (2023), ikili yanıtlarla ilişkili regresyon modelleri önererek, orta büyüklükteki örneklem boyutları için Tip-I hata kontrolü ve güç performansı açısından yüksek başarı elde edildiğini rapor etmiştir. Bu yöntem, psikolojik ve sosyolojik çalışmalar gibi ikili veri biçimlerinin kullanıldığı alanlarda yenilikçi bir çözüm sunmaktadır. Olasılık tabanlı çıkarım ve bootstrap yaklaşımları kullanılarak, kovaryantların anlamlılığı ölçülmüştür. İkili yanıt durumu için önerilen yöntem, literatürde yenidir ve sonuçların ikili biçimde gözlemlendiği (örneğin evet veya hayır gibi) birçok psikolojik ve sosyolojik çalışmada veri analizi için faydalı olduğu belirtilmiştir (Dufera vd., 2023). (Dufera vd., 2023).

Wallisch vd. (2022), tıbbi araştırmalarda yaygın olarak kullanılan regresyon tekniklerini değerlendiren bir çalışma yürütmüş ve çoklu değişkenli regresyon, lojistik regresyon, Cox regresyonu gibi yöntemlerin tıbbi yayınlarda en sık ele alınan teknikler olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, model varsayımları ve doğrusal olmayan etkilerle ilgili eksikliklerin daha fazla ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Wallish vd.'lerine göre "Regresyon modelleri, tıbbi araştırma projelerinin analizinde merkezi bir rol oynamasına rağmen, modellemenin çeşitli yönleriyle ilgili hala birçok yanlış anlama bulunmaktadır ve bu da hatalı analizlere yol açmaktadır. Gerçekten de

hızla gelişen istatistiksel metodoloji ve regresyon modellemesindeki son ilerlemeler, birçok tıbbi yayında yeterince yansıtılmamaktadır. İstatistiksel araştırmaların uygulamalara bilgi aktarımındaki bu sorun, bazı tıbbi dergiler tarafından tespit edilmiştir ve bunlar, genellikle tıbbi araştırmacılara yönelik olarak makaleler yayımlamıştır. Wallisch vd. (2022), çalışmalarının amacını bu tür istatistiksel makalelerde yer alan regresyon modelleme ile ilgili mevcut bilgi seviyesini değerlendirmek olarak belirlemişlerdir. Bu bağlamda 57 farklı konuya ilişkin makale içeren 23 seriyi belirledikleri ve her bir makale içerisinde, iki bağımsız değerlendirici, regresyon modellemesiyle ilgili 44 adet önceden belirlenmiş yönünü inceledikleri ve içerikleri analiz ettikleri çalışmalarında çoğu serinin (21/23), en az bir makale içeren çok değişkenli regresyonu kapsadığı görülmüştür. Lojistik regresyon en sık açıklanan regresyon tipi (19/23) iken, onu lineer regresyon (18/23), Cox regresyonu ve Sağkalım modelleri (12/23) ve Poisson regresyonunun (3/23) izlediği tespit edilmiştir. Regresyon modellemesiyle ilgili genel yönler, örneğin model varsayımları, regresyon sonuçlarının raporlanması ve yorumlanmasının ele alındığı kısımda sürekli tahmincilerin, doğrusal olmayan etkileri, model spesifikasyonu ve değişken seçimi ile ilgili özellikle önemli boşluklar tespit edilmiştir. İstatistiksel rehberliğin, doğrusal olmayan etkiler, model spesifikasyonu ve değişken seçimi konularında geliştirilmesinin gerekliliğinin vurgulandığı çalışmanın sonucunda, bu sayede regresyon analizleri yapan ya da yorumlayan tıbbi araştırmacılara daha iyi destek sağlanacağı vurgulanmıştır (Wallisch vd., 2022).

Smirnov vd. (2024), büyük ölçekli sağlık ve davranış anketlerinde kullanılan verilerin analizine yönelik yeni metodolojik çerçeveler önermiş ve fonksiyonel veri analizi yaklaşımlarını karmaşık anket tasarımlarına entegre etmiştir. Bu analizler, sağlık sonuçlarını öngörmek amacıyla fonksiyonel regresyon modellerini kapsamış ve başarılı çıkarımlar yapıldığını ortaya koymuştur. Smirnov'a göre, artan bir şekilde, çok aşamalı katmanlı örnekleme şeması altında yapılan, büyük, ulusal düzeyde temsil edici sağlık anketleri ve davranışsal anketler, bazı alanlarda korelasyon yapılarıyla yüksek boyutlu veriler toplamaktadır (örneğin, sürekli ölçülen ve zamanla korelasyona sahip giyilebilir sensör verileri, uzaysal ve zamansal korelasyona sahip görüntüleme verileri). Yapılan bu anketler, toplanan verilerin sağlık sonuçlarıyla ilişkisini belirlemek amacı gütmektedir. Smirnov vd. (2024), bu tür bir analizin anket istatistikleri ile fonksiyonel veri analizi arasındaki kesişim noktasında yenilikçi metodolojik çalışmalara ihtiyaç duyduğunu belirtikleri çalışmalarında literatürdeki önemli boşluğu ele alarak, karmaşık bir anket tasarımı altında toplanan verilere yönelik genellenebilir skalar-fonksiyon regresyon modelleri için bir tahmin ve çıkarım çerçevesi önermektedirler. Araştırmacılar ağırlıklı skoru denklemleri kullanarak fonksiyonel regresyon katsayılarını tahmin etmek ve çok aşamalı anket tasarımları için yeni fonksiyonel dengelenmiş tekrarlanan replikasyon ve anket ağırlıklı bootstrap kullanarak çıkarım yapmak amacıyla bu karmaşık anket çalışmaları

bağlamında skalar-fonksiyon regresyon modellerinin tahminini tartışan ve yeniden örnekleme yöntemlerine dayalı çıkarım tekniklerinin geçerliliğini kapsamlı bir simülasyon çalışmasıyla değerlendirmişler ve yöntemlerini, 2003-2006 yılları arasında yapılan Ulusal Sağlık ve Beslenme İnceleme Anketi verileri kullanarak, giyilebilir ivmeölçerlerle ölçülen günlük aktivite profillerini kullanarak ölüm oranlarını tahmin etmek için kullanmışlardır (Smirnov vd., 2024).

"Son birkaç on yılda, istatistiksel metodoloji hızla gelişmiş, özellikle regresyon modelleme alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Çok değişkenli regresyon modelleri, neredeyse tüm tıbbi araştırma projelerinde uygulanmaktadır. Bu nedenle, bu alandaki istatistiksel yanlış anlamaların potansiyel etkisi çok büyük olabilir. Gerçekten de mevcut teorik istatistiksel bilgi, tıbbi istatistik uygulamalarına her zaman yeterince düzgün bir şekilde aktarılmamaktadır. Bazı tıbbi dergiler bu sorunu tespit etmiş ve izole edilmiş istatistiksel makaleler ve hatta bu makalelerden oluşan tam seriler yayımlamıştır. Bu sistematik derlemenin amacı, tıbbi araştırmacılara, tıbbi dergilerde yayımlanan istatistiksel makaleler serileri aracılığıyla sağlanan regresyon modelleme eğitiminin mevcut seviyesini değerlendirmektir. Bach vd. (2020), tıbbi dergilerde yayımlanan ve sınırlı istatistiksel bilgiye sahip uygulamalı tıbbi araştırmacılara eğitim vermeyi ve rehberlik sağlamayı amaçlayan ve istatistiksel makale serilerinin regresyon modellemesiyle ilgili hangi yönleri kapsadığını değerlendirmeyi amaçlayan bir sistematik derleme çalışmalarında, istatistiksel makale serilerini, STRATOS Girişimi'ne (Gözlemsel Çalışmalar için Analitik Düşünmeyi Güçlendirme) katılan veya bu girişimle ilişkili istatistiksel uzmanlara sistematik bir talep göndererek tanımlamışlardır. Her bir tanımlanan makale içinde, iki değerlendirici, regresyon modellemesiyle ilgili önceden belirlenmiş anahtar yönler listesine göre makalelerin içeriğini bağımsız olarak kontrol etmiş, konu ile ilgili makalelerin içerik analizi, içeriği mümkün olduğunca objektif bir şekilde değerlendirmek için önceden belirlenmiş bir rapor formu kullanılarak yapılmıştır. Özet analizler, tıbbi araştırmalardaki analizlerin kalitesini önemli ölçüde etkileyebilecek potansiyel metodolojik boşlukları ve yanlış anlamaları belirleyecek olan çalışmanın regresyon alanındaki gelecekteki rehberlik makaleleri ve dersler için bir temel sağlayacağı belirtilmiştir (Bach vd., 2020).

İstatistiksel herhangi bir niceliksel yöntem, kendi mantığını oluşturan belirli kurallar veya varsayımlar tarafından şekillendirilir. Bu varsayımların, kanıtların inşa edilmesine izin veren koşul ve sınırlamaları belirlemesi tesadüfi olamaz. Assis vd. (2022), çalışmalarında, Regresyon Ağacı Yöntemi'nin mantığının, karmaşık eğitimsel veri setlerini analiz etmek için Niteliksel Doğrusal Model'den daha uygun olduğunu savunmakteadırlar. 2011 yılı Ulusal Ortaöğretim Sınavı (ENEM; N = 3.670.089) okuma sonuçları üzerine 53 tahmincinin kullanıldığı bir modelde, Regresyon Ağacı Yöntemi'nin CART algoritmasını ve Çoklu Doğrusal Regresyon'u uygulamışlardır. Bu ampirik karşılaştırma, Regresyon Ağacı Yöntemi'nin,

doğrusal olmayan ilişkiler hakkında daha iyi kanıtlar sağlamak için ve çok kategorili nominal değişkenler ve ordinal değişkenlerle başa çıkmak için Niteliksel Doğrusal Model'den daha uygun olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak, Regresyon Ağacı Yöntemi, karmaşık veri setlerinde prediktörler ve sonuç arasındaki ilişkiler hakkında daha iyi kanıtlar sunduğu belirtilmektedir (Assis vd., 2022).

Cui (2024), beden eğitimi öğretiminde doğrusal regresyon modellerinin entegrasyonu yoluyla öğrenci başarısını öngörmeyi ve öğretim stratejilerini optimize etmeyi amaçlamıştır. ILLR-ABC modeli ile %90 doğruluk oranı elde edilmiş ve öğretmenlerin bireysel öğrenci ihtiyaçlarına göre uyarlanabilen etkili stratejiler geliştirildiği görülmüştür. Bu çalışma, istatistiksel modelleme tekniklerinin eğitim uygulamalarını iyileştirmede önemli bir potansiyel sunduğunu vurgulamaktadır. Yükseköğretim kurumlarında beden eğitimi öğretiminde doğrusal regresyon denklemlerinin uygulanmasını incelendiği ve Entegre Doğrusal Lojistik Regresyon Ada Boost Sınıflayıcı (ILLR-ABC) modelin kullanıldığı çalışmada, araştırmanın amacı, istatistiksel modelleme tekniklerinin entegrasyonu yoluyla beden eğitimi öğretim yöntemlerini ve performans değerlendirmesini geliştirmek olarak belirlemiş ve simülasyon deneyleri ve ampirik doğrulamalar yoluyla, ILLR-ABC modelinin öğrenci performansını tahmin etme ve öğretimsel müdahaleleri yönlendirme konusundaki etkinliğini değerlendirmiştir. Sonuçlar, geleneksel öğretim yöntemlerine kıyasla doğruluk ve hassasiyet açısından önemli iyileşmeler göstermektedir. Örneğin, ILLR-ABC modeli, öğrenci başarı düzeylerini tahmin etmede %90'lık bir ortalama doğruluk oranı elde ederek, öğretmenlerin öğretim stratejilerini bireysel öğrenci ihtiyaçlarına göre etkin bir şekilde uyarlamalarını sağlamıştır. Ayrıca, model öğrenci performansını etkileyen faktörlere dair değerli bilgiler sunmakta, hedefe yönelik müdahaleleri ve müfredat düzenlemelerini kolaylaştırmaktadır. Bu bulgular, ILLR-ABC gibi istatistiksel modelleme tekniklerinin beden eğitimi öğretim uygulamalarını optimize etmek ve öğrenci öğrenme sonuçlarını iyileştirmek için entegrasyonunun potansiyelini vurgulamaktadır (Cui, 2024).

Eğitimin eşitsizlik üzerindeki etkilerini mevcut ampirik literatürün kapsamlı bir Meta-Regresyon Analizi yoluyla yeniden incelemek için yapılan bu çalışma sonucunda, eğitimin gelir dağılımının iki kuyruğunu etkilediği; eğitimin en çok kazananların gelir payını azalttığı ve en az kazananların gelir payını artırdığı tespit edilmiştir. Eğitimin, Afrika'daki eşitsizliği azaltmada özellikle etkili olduğu; ortaöğretimin ilköğretimden daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu gösterdiği, ancak bu bulgunun her zaman sağlam olmadığı ifade edilmiştir. Yapılan tahminlerdeki heterojenliğin, büyük ölçüde ekonometrik modelin belirlenmesindeki farklılıklar, eşitsizlik ve eğitimin ölçülmesiyle açıklanabileceği ifade edilmişitr (Abdullah , Doucouliagos ve, Manning, 2013).

Bu çalışmada öğrencilerin yerleştirildikleri programlara kayıt yaptırma veya kayıt yaptırmama motivasyonlarının belirlenmesi ve öğrencilerin bu

değişkenlere göre kategorilere ayrılması amaçlanmıştır. Kayıt yapma kararları etkileyen değişkenler olarak; cinsiyet, eğitim yıldızı, üniversite giriş sınavına başlama planları, sınava kaç kez girdiği, medeni durumu, istihdam durumu, geliri, ebeveyn seviyesi, yaşı ve eğitim seçilmiştir. Üniversiteyi kazanan öğrencilerin iki gruba ayırmasına yardımcı olacak bir model geliştirmek için bahsedilen değişkenler kullanılmıştır. Bağımlı değişkenin kayıt yaptırma veya yaptırmama şeklinde iki değerlendirme düzeyinden oluşması nedeniyle durumu analiz etmek için Lojistik Regresyon uygun bir yöntem olarak belirlenmiştir. Araştırma öğrenci seçme yerleştirme merkezi (ÖSYM) tarafından 2015-2016 yılında Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesine 1,117 kayıt yaptıran 712 kayıt yaptırmayan toplam 1829 katılımcı adaylar üzerinde yapılmıştır. İkili Regresyon Analizi katılımcıları sınıflandırmak için kullanılmıştır. Sonuç olarak yaş, istihdam durumu, sınava birçok kez girilmiş olması, sınava tekrar girme planları, eğitim ve medeni statüler kayıt kararını etkilemiştir (Öztürk, 2019).

Bu araştırma, hemşirelerin örgütsel davranışları ile eğitime tutumları arasındaki ilişkiyi ölçmek için beş hastanede çalışan 337 hemşire üzerinde yapılmıştır. Çalışma sonucunda, örgütsel bağlılık ile algılanan eğitime erişim, eğitim için sosyal desteğin, öğrenme motivasyonunun ve eğitimin algılanan faydaları arasındaki ilişkinin olumlu olduğu, üç örgütsel bağlılık bileşenleri modelleri kullanılarak güçlü ilişkinin duygusal bağlılık olduğu görülmüştür. İş tatmini tarafından yönetilen örgütsel bağlılığın duygusal biçimi olduğu, fakat işin katılımı tarafından yönetilmeyeceği belirlenmiştir (Kenneth. Bartlett, 2002).

Çalışmanın amacı; düşük ağırlıklı doğuma neden olan faktörlerin belirlenmesi, doğum sırasında ve sonrasında alınacak tedbirlere yön verilmesidir. Bebeklerin sağlıklı bir gelişime sahip olmaları bakımından *yaş, daha önce doğum yapıp yapmaması, son adet dönemi, vücut ağırlığı annenin sigara içme durumu, cinsiyeti hemoglobin düzeyi, toplam gebelik sayısı, akrabalık durumu ve hipertansiyon* gibi faktörler ele alınmıştır. Lojistik Regresyon Analizi sonucunda; 1. annenin yaş, son adet dönemi, sigara kullanma durumu, toplam gebelik, cinsiyet ve hipertansiyonun düşük ağırlıklı doğum için etkili olduğu, 2. daha önce doğum yapıp yapmaması, akrabalık ve hemoglobin düzeyi faktörlerinin düşük ağırlıklı doğum için önemsiz olduğu, 3. sigara içme, yaş ve son adet dönemi faktörlerinin önemli olduğu tespit edilmiştir (Efe ve Şahin, 2018).

Araştırma, öğretmenlerin mesleklerinden haz alıp almadıklarına neden olan değişkenlerin incelenmesi amacıyla Giresun'da yapılmıştır. Veriler ikili durumda olduğu için Lojistik Regresyon Analizi kullanılmış ve şu sonuçlar

elde edilmiştir; öğretmenlerin mesleklerinden haz almamaların sebebinin kendini sürekli yenileme isteği olduğu, öğretmenleri meslekten soğutacağı düşünülen değişkenlerin aslında öğretmenler için önemli bir etkisinin olmadığı ortaya çıkarılmıştır (Özkan, 2013).

Potekhina (2016) çalışması, Rusya'da yükseköğrenim gören çalışanların üzerindeki belirli değişkenlerin etkisinin incelenmesi için yapılmıştır. Çalışanların üzerinde etki eden değişkenler olarak; *gayri safi yurt içi hasıla dinamiği, duran varlık dinamiği, işgücü verimliliği dinamiği, ücret düzeyi dinamiği ve sabit kıymet yatırımların dinamiği* kullanılmıştır. Çalışma için uygun olduğu düşünülen Regresyon ve korelasyon analizi sonuçlarında; sabit varlık dinamiklerinin yüksek öğrenim gören çalışanlar üzerinde etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Gelecekteki yıllar hakkında tahminler de üretilebildi (Potekhina, 2016).

Araştırmada obeziteyle ilişkili sağlık risklerini değerlendiren çalışmada, bir üniversite yurdunda kalan kız öğrencilerin antropometrik ölçümleri için yapılan analiz sonucuna göre; "yaş ortalaması 20,5 ± 1,4 yıl olan öğrencilerin %14,5'i sigara kullandığını, %79,9'u öğün atladığını, %28'1'i bedenlerinden hoşnut olmadıklarını, %1,2'si diyet yaptığını ve %74,2'si inaktif olduğunu" ifade etmiştir. Sonuçlar, fiziksel inaktivite ve öğün atlama durumlarının Vücut Kütle İndeksi (VKİ) ile anlamlı bir ilişki göstermediğini ortaya koymuştur (Kadıoğlu ve Soylar, 2019).

Öngörücü korelasyonel desen kullanılarak yapılan araştırmada 2012 Türkiye PISA verileri kullanılmış, matematik okuryazarlığı; ebeveyn eğitimi, matematiğe ilgi ve azim gibi değişkenler üzerinden "lojistik regresyon" analiziyle yapılan çalışma sonucunda; "matematik ile ilgili okuma yapıp-yapmama ve matematik ilgisi düzeyinin matematik okuryazarlığı üzerinde anlamlı etkiye sahip olmadığı" belirlenmiştir. Elde edilen model, %85,2 doğrulukla öğrencilerin matematik başarısını sınıflandırmış; matematik okuryazarlığında başarılı öğrenciler %94,9 oranında, başarılı olmayan öğrenciler ise %54,9 oranında doğru olarak öngörülebilmiştir (Mutluer ve Büyükkıdık, 2017).

Karoğlu ve Atasoy (2018) çalışmalarında, "üniversite öğrencilerinde serbest zaman tatmini ile sosyal medya kullanımı arasındaki ilişki" incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre; "serbest zaman tatmin durumunun cinsiyete ve sınıf seviyesine göre farklılaşmadığı" belirlenmiş, "serbest zaman tatmin durumu ile aylık gelir arasında bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca "akademik başarı, sosyal medya kullanım süresi ve şekli ile serbest zaman tatmini üzerinde etkili olduğu" belirlenmiştir (Karoğlu ve Atasoy, 2018).

Karataş ve Çelikkaleli (2018) araştırmalarında, "Eğitim Fakültelerinde öğrenim gören %63,4'ü kadın ve %36,6'sı erkek toplam 235 üniversite öğrencisi arasında intihar olasılığının stresle baş etme ve öfke ile ilişkili olup

olmadığı konusu ele alınmış; *"intihar olasılığının stresle baş etme becerileri ve öfke tarafından ne derece yordanıp yordanmadığının belirlenmesi ve intihar olasılığının cinsiyet açısından farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi"* amacıyla yapılmıştır. Çalışmada "ilişkisel tarama modeli" esas alınarak "İntihar Olasılığı Ölçeği ve Öfke İfade Tarzı Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizinde, "Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı, Çoklu Regresyon Analizi ve Bağımsız Gruplar t-Testi" kullanılmıştır. Sonuçta; "intihar olasılığının stresle baş etme becerileri ve öfke düzeyleri ile ilişkili olduğu", "stresle baş etme alt ölçeklerinden problem çözme, kaçınma ve öfke alt ölçeklerinden öfke içe ve öfke dışa boyutları tarafından anlamlı olarak yordandığı", "intihar olasılığının stresle baş etme alt boyutu olan sosyal destek arama ve öfke alt boyutu olan öfke kontrolü tarafından anlamlı olarak yordanmadığı" ve "intihar olasılığı puanlarının cinsiyet açısından anlamlı olarak farklılaşmadığı" belirlenmiştir (Karataş ve Çelikkaleli, 2018).

Çalışma, Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi polikliniklerine başvuran 1349 hasta üzerinde yapılmış; *"hastanenin tekrar tercih edilmesi üzerinde etkili olduğu düşünülen demografik değişkenler ile birlikte, memnuniyet faktörleri olarak belirlenmiş olan hekim, fiziki olanak ve çalışan personelin etkisinin lojistik regresyon analizi ile açıklamayı"* amaçlamıştır. Hastaların demografik özellikleri ve memnuniyet faktörlerinin hastane tercihlerine etkisi lojistik regresyon analiziyle incelenmiştir. Sonuçlar, cinsiyet, yaş ve eğitimin yanı sıra fiziki olanaklar ve hekim memnuniyetinin önemli etkiler taşıdığını göstermiştir (Yorubulut ve Erdugan, 2018).

Bu araştırma, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü'nden 2012-2017 yılları arasında mezun olmuş 578 öğrencinin "cinsiyet, medeni durum, kayıt yaşı ve birinci sınıf güz dönemi vize sınav puanları" verisi kullanılarak *"mezuniyet notlarını tahmin etmek"* amacıyla yapılmıştır. Oluşturulan "Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi" ve "Yapay Sinir Ağları" modellerinin çapraz değerlendirmesi yapılmış, "Ortalama mutlak hata yüzdesi" değerlerini esas alınarak "başarı oranları" için ulaşılan sonuçlar; "regresyon analizi modeli" için %94,30, "yapay sinir ağları modeli" için %94,43 olmuştur (Altun, Kayıkçı ve Irmak, 2019).

Adana'nın Çukurova ve Seyhan ilçelerinde 6., 7. ve 8. sınıfa devam eden, %50,3'ü kız ve %49,7'si erkek toplam 558 öğrenci üzerinde yapılan araştırmada, "İnternet Bağımlılık Ölçeği" ve "Matson Çocuklarda Sosyal Beceri Değerlendirme Ölçeği" kullanılmış, veriler "lojistik regresyon analiziyle" incelenmiştir. Sonuçta öğrencilerin sosyal beceri, cinsiyetin ve sınıf düzeylerinin internet bağımlılığı düzeyi ile ilişkili olduğu bulunmuş; cinsiyet ve sınıf düzeyi anlamlı yordayıcılar olarak tespit edilmiştir (Hanımoğlu, 2019).

Çalışmada, İstanbul Avcılar ve Bakırköy ilçelerindeki 198 öğretmenin" iş *doyum düzeyleri"* ve *"örgütsel güven algıları"* arasındaki "*ilişki cinsiyet, yaş, branş* ve *kıdem"* değişkenleri açısından incelenmiştir. Yöntem olarak "Minnesota İş Doyumu Ölçeği" ile "Örgütsel Güven Ölçeği" kullanılmıştır.

Yapılan "Pearson Korelasyon", "Basit Regresyon" ve "Çoklu Regresyon" analizlerine göre elde edilen sonuçlar şunlardır: 1. Dahili ve harici iş tatmini faktörlerinin öğretmenlerin örgütsel güvenini anlamlı şekilde yordamaktadır. 2. "Cinsiyet, yaş ve branş değişkenleri" iş doyumu puanlarını tahminde anlamsızdır. 3. "Cinsiyet, yaş, branş ve kıdem" değişkenleri örgütsel güven puanlarını tahminde anlamlıdır. 4. Öğretmenlerin "iş doyumu" ile "örgütsel güveni" arasında güçlü pozitif anlamlı bir ilişki vardır (Çelebi ve Tatık, 2019).

Bu araştırmada "Tek Örneklem Son Test Desen" yöntemiyle Fen Bilgisi Eğitimi A.D.'ki 60 öğrencinin "renk kodları" kullanarak "direnç okumanın öğretiminde simülasyon kullanımının öğrenme üzerindeki etkisi" incelenmiş ve analiz sonucunda; bunun öğrenme üzerinde etkili olduğu, simülasyon kullanımının avantajları için öğrenci görüşlerinin "*akılda kalıcılık, pratik yapma, görsel, eğlenceli, kolay ve anlamlı öğrenme, hızlı öğrenme, zamandan tasarruf sağlama, pratik kullanım, direnç okumada kolaylık sağlama"* olduğu; dezavantajları için "*kafa karıştırması"* olduğu belirlenmiştir. Öğrenciler, yöntemi pratik ve anlamlı öğrenme açısından olumlu değerlendirmiştir (Harman ve Yenikalaycı, 2019).

Çalışma İstanbul'da okul öncesi eğitimindeki 60-72 aylık 204 çocuk üzerinde sosyal problem çözme becerileri ile ilkokula hazır olma düzeyleri arasındaki ilişkinin ve ilkokula hazır olma ile sosyal problem çözme becerilerinin "cinsiyet, anne-baba öğrenim durumu, sosyo-ekonomik düzey, kardeş sayısı, okul öncesi eğitime devam süresi" değişkenlerine göre incelmek için yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak "Sosyal Problem Çözme Becerileri Ölçeği" ve "Marmara İlköğretime Hazır Oluş Ölçeği" kullanılmıştır. Okul öncesi öğrencilerinin "sosyal problem çözme becerileri" ile "ilkokula hazır olma düzeyleri" arasında pozitif bir ilişki bulunmuş; çeşitli demografik değişkenlere göre farklılıklar tespit edilmiştir (Polat ve Yağbasan, 2019).

Ordu ili Altınordu ilçesindeki 605 ortaokul öğrenci ile yapılan araştırmada, "*fen bilimleri dersine ayrılan zaman, fen bilimleri dersinden destekleme kursu alma, fen bilimleri dersine ek seçmeli ders alma, fen bilimleri dersini sevme, fen bilimleri öğretmenini sevme, fen bilimleri proje ödevi alma"* durumlarının 2015-2016 TEOG Fen Bilimleri sınavı başarısına etkisi incelemek için "bağımsız örneklem t testi", "tek yönlü ANOVA testi" ve "Scheffe testi" kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; "fen bilimlerine ayrılan zamanın, fen bilimleri destekleme kursu almanın, fen bilimlerine ek olarak fen bilimleri ile ilgili seçmeli ders almanın, fen bilimleri dersini sevmenin" öğrencilerin TEOG fen bilimleri başarısına etkisinin anlamlı olduğu, "fen bilimleri öğretmenini sevmenin ve fen bilimleri dersinden proje ödevi almanın" etkisinin anlamlı olmadığı, öğrencilerin "5. 6. ve 7. sınıftaki yılsonu fen bilimleri puan ortalamaları ile TEOG fen bilimleri ortalamaları" arasında yüksek bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir (Daşdemir ve Okutan, 2019).

"*Klimakterik dönemdeki kadınlara verilen planlı sağlık eğitiminin menopozal yakınma, tutum ve sağlık davranışlarına etkisini saptamak*"

amacıyla, Erzurum Abdurrahman Gazi Sağlık Ocağı bölgesinde, Ocak 2002-Şubat 2003 tarihleri arasında 40-60 yaş grubunda 2761 kadın ile yapılan çalışmada, eğitim sonrasında klimakterik dönemdeki kadınlarda yaygın görülen "*sıcak basması gece terlemesinin % 76.7'den %30.2'ye, uykusuzluk yorgunluğun %76.7'den %4.7'ye, baş ağrısı baş dönmesinin % 83.7'den %23.3'e ve eklem kas ağrılarının % 79.1'den %37.2'ye doğru bir azalma gösterdiği*" belirlenmiş; son test menopoza ilişkin tutum puan ortalamalarında anlamlı bir artış gözlenmiş; menopoza yönelik olumlu bir davranış içine girdikleri belirlenmiştir. Ayrıca kadınların son test toplam sağlıklı yaşam biçimi davranışları puan ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş, deney grubundaki kadınların sağlıklı yaşam biçimi davranışları puan ortalamaları daha yüksek olarak belirlenmiştir. Planlı eğitim programı bu dönemdeki kadınların menopoazal yakınmalarını azaltmış, menopoza yönelik olumlu tutum geliştirmiş ve sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını olanaklar ölçüsünde üst düzeye çıkmasını sağladığı, menopoz dönemi kadınlarına yönelik eğitim programları, menopozal belirtileri ve olumsuz tutumları azaltmada etkili olduğu bulunmuştur (Tortumluoğlu ve Erci, 2004).

Bu araştırmada "*Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Programme for International Student Assessment-PISA) sonuçlarına göre okul ortamına ilişkin bazı değişkenlerin fen okuryazarlık puanlarının varyansını ne ölçüde açıkladığını incelemek*" için 2015 PISA uygulamasına katılan 5895 öğrenci ve 187 okul yöneticisi üzerinde çalışılmıştır. "Hiyerarşik Lineer Regresyon analizi" ile yapılan çalışma sonucuna göre; fen okuryazarlık puanları varyansının %48'i "okullar arası farkla", %52 si "öğrenciler arasındaki farkla" açıklandığı tespit edilmiştir (Berberoğlu, Çalışkan ve Karslı, 2019).

Bir eğitim ve araştırma hastanesinin *"çocuk ve erişkin ruh sağlığı ve hastalıkları polikliniğine gelecek yıllarda oluşabilecek talebin belirlenmesi"* amacıyla "Gri Tahmin Modeli GM (1,1), Basit Üstel Düzeltme Modeli, Üstel Modelleme ve Doğrusal Regresyon Modeli" kullanılarak yapılan araştırmada, 2012-2018 yılları arasındaki talepler ele alınmıştır. Tahmin için "cinsiyet ve yaş değişkenleri aracılığı ile ayrıştırılmış tahminler" yapılmıştır. Modellerin tahmin performansı "ortalama mutlak hata-MAPE ve kök ortalama kare hata-RMSE" ile ölçülmüştür. Karşılaştırma analizleri sonucunda; gelecek tahmini için diğerlerine göre daha iyi performans gösteren GM (1,1) modeli kullanılmıştır. Sonuç olarak; 2012-2018 yılları arasında polikliniğe olan talebin "cinsiyet bakımından" hem kadın hem erkek, "yaş bakımından" hem 18 yaş altı hem de 18 yaş ve üstü, "toplam hasta sayısı bakımından" da her yıl artacağı öngörülmüştür (Şahin, 2019).

Araştırmada, Doğan Yıldız'ın *Bir Rüya Bir Osmanlı* serisinde yer alan 10 kitap Osmanlıyı nasıl anlatmaktadır? Bu kitaplar Osmanlıyı ne kadar yansıtmaktadır? Bu kitaplar sıkıcı bir üslupla mı yoksa çocuğun düzeyinde ve eğlenceli bir üslupla mı öğretmektedir? sorularına cevaplar aranarak

incelenmiş, elde edilen sonuçlar doğrultusunda önerilerde bulunulmuştur. Kurgu ile estetik unsurların öğretici bir dil oluşturmadaki rolü vurgulanmıştır (Erdal, 2018).

Çalışma, 2018-2019 döneminde İstanbul Küçükçekmece'deki 18 okul öncesi öğretmeni ile yapılmıştır. Elde edilen verilere göre, eğitimin kendisinden beklenen etkiyi yaratması için gerekli ön koşullardan "*sınıf mevcudu* ve *öğrenciye ayrılabilen alan"* üzerinde durulmuş ve *"sınıf mevcudunun okul öncesi eğitim etkinliklerine etkisi"* incelenmiştir. Sonuçta; sınıf mevcudu ve fiziksel alanın, okul öncesi eğitim etkinliklerinin niteliğine etkisi değerlendirilmiş; eğitim etkinliklerinin niteliğini düşüren ve sınıf yönetiminde problemlere yol açanın "kalabalık sınıflar" olduğu tespit edilmiştir (Toprak ve Güneş, 2019).

Bu araştırmada, Ankara-Mamak Bilim ve Sanat Merkezi'ndeki 25 lise öğrencisi ile yapılan çalışmada, özel yetenekli öğrencilerin internet kullanımları analiz edilmiştir. Sonuç olarak; araştırma amaçlı interneti kullanması beklenen özel yetenekli bu öğrencilerin çoğunun sosyal medyayı tercih ettikleri gözlemlenmiş, bir kısmının "arama motoru ve tarayıcılar" arasındaki farkı bilmedikleri, yine çoğunun "kıyaslama ve doğruluk kontrolü" yapmadan internetteki bilgilere güvenmedikleri belirlenmiştir (Bozdağ ve Ağaoğlu, 2019).

Araştırma, *"Toplam Kolesterol, LDL, Trigliserit, HDL seviyelerinin farklı regresyon modelleriyle tahmini ve yaşa göre değişiminin belirlenmesi"* amacıyla Malatya İnönü Üniversitesi Turgut Özal Tıp Merkezi Kardiyoloji bölümüne müracaat eden %52,4'si erkek ve %47,6'si kadın olmak üzere 1278 hiperlipidemili hasta ile yapılan yapılmıştır. Çalışmada, büyüme eğrilerinin uyumu konusunda "açıklayıcılık katsayısı (R2), Hata Kareler Ortalaması (HKO), Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)" hesapları dikkate alınmış ve kadın hastalarda; kolesterol değerleri için en iyi büyüme modeli "Kuadratik model, LDL için Gompertz model, Trigliserit için Lojistik model, HDL için Ustel model" olduğu belirlenmiştir. Erkek hastalarda ise; kolesterol değerleri için en iyi büyüme modeli "Gompertz model, LDL için Doğrusal model, Trigliserit için Üstel model, HDL için Doğrusal model" olduğu belirlenmiştir. Yapılan analizler neticesinde; "doğrusal olmayan hiperlipidemik değerlerin tahmininde" değişik modellerin farklı performans gösterdiği belirlenmiş, bu modellerden elde edilen büyüme eğrilerinin kullanılması ile "Kolesterol, LDL, HDL ve Trigliserit" değerlerinin tahmininde ve normal değerlerden sapmaların tespitide faydalı olacağı ifade edilmiştir (Dirican, Çolak ve Akkuş, 2017).

9 kız, 7 erkek bireye ait 306 kanaldan kaydedilen MEG verileri ile yapılan çalışmada, MEG sinyallerini sınıflandırmak için "Genelleştirilmiş Regresyon Sinir Ağı (GRSA)" kullanılmış, "Riemannian yaklaşımı" ile sinyallerin öznitelikleri çıkarılmış ve "10 katlı çapraz doğrulama" tekniği ile GRSA'nın doğruluğu hesaplanmıştır. Bireylere yaklaşık 588 uyaran gösterilmesine bağlı olarak 9414 uyarandan oluşan veri seti; "*ortalama*

spesifite, ortalama duyarlılık ve ortalama sınıflandırma" doğruluğu sırasıyla %75,43, %82,57 ve %79 bulunmuştur. Aynı MEG veri setini kullanan diğer çalışmalar tarafından elde edilen sınıflandırma doğrulukları karşılaştırmış ve neticede; MEG sinyallerinin sınıflandırılmasında uygulanan metotlar ile kıyaslandığı zaman GRSA'nın başarılı bir alternatif olabildiği ifade edilmiştir (Çetin ve Temurtaş, 2019).

Ortaokul öğrencilerinin matematik başarılarının, matematik tutumu, algılanan okul kültürü ve bazı demografik değişkenlerle ilişkisi incelemek için 2014-2015 Eğitim öğretim yılında Gaziantep ilinde dört farklı ortaokuldaki 600 öğrenci (%53 kız ve %47 erkek) ele alınmıştır. Araştırmada veri toplama araçları olarak; *Matematik tutum ölçeği Thurstone formu* ve *Okul Kültürü Ölçeği,* verilerin analizi için; "korelasyon, bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve çoklu lineer regresyon analizi" kullanılmıştır. Sonuçta; matematik başarısı ile matematik tutumu, okul kültürü, sınıf düzeyi, anne-baba ile yaşama, okul öncesi eğitim alma, bir önceki seneki not ortalamaları, kendine ait çalışma odası olması arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu, matematik başarısı ile cinsiyet, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, okuldan sonra herhangi bir işte çalışma, okula yardımcı hazırlık kursu alıp almaması ve de matematik öğrenmek amaçlı bilgisayar programları veya internetten yararlanma durumuna göre anlamlı bir ilişki bulunmadığı belirtilmiştir. (Akhan ve Bindak, 2017).

Bu çalışmada, "bilgisayar destekli öğretimin, okul öncesi eğitime devam eden altı yaş grubu çocuklarına zaman ve mekân kavramlarını kazandırmaya yönelik etkisini araştırmak" amacıyla Sakarya'daki anasınıflarında okuyan 6 yaş grubu 60 çocuk ele alınmıştır. Araştırmada "ön test–son test kontrol gruplu deneme modeli", veri toplama için "Zaman ve Mekân Kavramları Başarı Testi (ZMKBT)" kullanılmıştır. Veriler için "aritmetik ortalama, standart sapma" hesaplamaları yapılarak 0,05 anlamlılık düzeyinde "bağımsız ve bağımlı t-testi" ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak; *"bilgisayar destekli öğretimin çocukların zaman ve mekân kavramlarının kazanımına"* anlamlı katkı sağladığı gösterilmiştir (Çeliköz ve Kol, 2016).

Araştırma sağlıkla ilgili olan öğrencilerin mevcut sağlık davranışlarını ve etkileyebilecek bazı bireysel özelliklerini belirlemek amacıyla, 09-19 Haziran 2003'te Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu (320 kişi) öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği ile toplanan veriler yüzdelik, ortalama, t-testi, korelasyon ve varyans analizi ile değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, öğrencilerin genel olarak Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları puanı orta düzeyde bulunmuştur. Kız öğrencilerin puanını erkek öğrencilere göre daha yüksek ve cinsiyet ile Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları puanı arasındaki fark oldukça önemli bulunmuştur. Öğrencilerin gelir durumlarını Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları puanını etkilediği, yaşamının büyük bölümünün geçtiği yer büyüdükçe daha çok olumlu sağlık davranışı sergiledikleri, Beden Kitle İndeksi normalin altında olan öğrencilerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları puanının diğerlerinden

önemli ölçüde yüksek olduğu saptanmıştır (Özbaşaran, Çetinkaya ve Güngör, 2004).

Fen bilgisi dersini etkileyebilecek değişkenlerin çok düzenli regresyon analizi ile incelenmesi amacıyla 1049 öğrenci ve 41 öğretmen ile yapılan araştırmada, değişkenler olarak; *öğrenci tutumları, güven düzeyi, değerler, sosyoekonomik durumlar, bilime katkı, okul türleri, okul bölgesi ve öğretmen deneyimleri* ele alınmıştır. Öğrencilerin okuldaki fen bilgisi başarı puanları arasındaki farklılık olup olmadığına yönelik analiz sonuçlarında; öğrencilerin başarısı öğrenim gördükleri okullar arasında farklılık gösterdiği, bu farklılığın yüzde 16,3'ünün öğrenim görülen okullardan, yüzde 83,6'sının ise öğrencilerin arasındaki farklılıklardan meydana geldiği ifade edilmiştir. Fen bilgisi başarısının farklı olmasının öğrenci özellikleri ile ilişkisi olup olmadığına yönelik analiz sonuçlarında ise; sekizinci sınıf öğrencilerinin tutum ve güven düzeyi ile sosyoekonomik düzeyi arasında anlamlı ilişki olduğu, sosyoekonomik ve güven düzeyi değişkenlerinin başarı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ve tutum değişkeninin başarı üzerinde negatif etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir. Sonuçta okul özelliğinin istatistiksel olarak başarı üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Ulutan, 2019).

Bu çalışma. *"ÖSYM'nin özel yetenek gerektiren öğretmenlik programlarına öğrenci yerleştirmede kullandığı hesaplama yönteminin gerçek uygulamada beklenen yönde işleyip işlemediğini belirlemek"* amacıyla yapılmış, resim-iş öğretmenliği özel yetenek sınavlarına katılan 305 kişiye ait veriler ele alınmıştır, Kullanılan Lojistik regresyon ve ayırma yöntemler sırası ile *uyum iyilikleri, doğru sınıflama yüzdelikleri ve alt puanların yerleştirme puanı* üzerine katkıları bakımından karşılaştırılmış, verileri modellemek bakımından önerilen metodun daha iyi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ÖSYM'nin belirlemiş olduğu katsayılar ile alt puan türlerinin yerleştirme puanına etkileri arasında daha yüksek bir uyum olduğu belirtilmiştir (Atar, 2012).

Makedonya'daki Güneydoğu Avrupa Üniversitesindeki (GDAÜ) öğrencilerin öğrenme üzerindeki algılarını olumlu etki yapan memnuniyet faktörlerinin belirlenmesi için yapılan çalışmada, memnuniyet faktörüdür değişkenleri olarak 20 değişkenden meydana gelen model kullanılmış, memnuniyet faktörlerinin öğrencilerin öğrenme algısına etkisi analiz edilmiştir. Öğrenim uygulaması ile dersin memnuniyet ve/veya memnuniyetsizliği arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelinmiş, eğitim kalitesini artırıcı unsurlar vurgulanmıştır (Alija, Snopce ve Aliu, 2016).

Çalışma, ABD eyaletlerinde bulunan gelir eşitsizliği ile ölüm oranı arasındaki ilişkinin farklı resmi eğitim seviyelerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını test etmek amacıyla, 1989-1990 yıllarında yaşayan 51 katılımcı ile yapılmıştır. Ana sonuç ölçüsü olarak; bir bağımlı değişken (tüm nedenlere bağlı yaşa göre ayarlanmış ölüm oranı) ve üç bağımsız değişken (Gini katsayısı, kişi başına düşen gelir ve lise diploması olmayan >/=18 yaş grubundaki kişilerin yüzdesi) kullanılmıştır. Veriler ABD nüfus sayımı

istatistikleri ve 1989 ve 1990 yıllarına ait hayati istatistiklerden alınmıştır. Analiz sonucunda, çoklu regresyon modeline *lise diploması sahibi olmayanların* eklenmesi gelir eşitsizliği etkisini ortadan kaldırdığı, *eğitim* eklendiğinde ise regresyonun uyumunun iyileştiği gözlemlenmiştir. İlişkinin nedeni için *mutlak yoksunluk, göreceli yoksunluk* ve *toplama refah* faktörleri ortaya konulmuştur. Sonuçta, lise eğitimi eksikliğinin gelir eşitsizliği etkisini açıkladığı ve ABD eyaletleri arasındaki ölüm oranı varyasyonunun güçlü bir tahmincisi olduğu belirlenmiştir (Muller, 2002).

Eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin literatürde incelemek için yapılan bu araştırmada, 898 tahmin yapılmış ve bu tahminlerin 57 sine *Meta Regresyon Analizi* uygulanmıştır. Analiz sonucunda; eğitimin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaptığı, eğitimin gerçek büyüme etkisinin yapılan çalışmalar arasında homojen olmadığı, fakat eğitim ölçümü ve çalışma karakteristiklerindeki farklılıklara, esas olarak model spesifikasyonuna ve kullanılan verilerin türüne ve çalışmaların yayınlandığı araştırma merkezlerinin kalitesi gibi birçok faktöre göre değişebildiği ifade edilmiştir (Benos ve Zotou, 2014).

SONUÇ

Regresyon analizlerinin, sebep-sonuç ilişkisi bulunduğu düşünülen bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birbirine yaptığı etkiyi neden sonuç çerçevesinde incelemek için yapılmaktadır. Neden sonuç ilişkisi hemen hemen her durumda gözlemlenebilir ve verilere yansıtılabilir nicel incelemelerdir.

Bu araştırma sağlık ve eğitim sektörlerinde yapılmış olan regresyon analizleri çalışmalarını inceleyerek, regresyon yöntemlerinin hem sağlık hem de eğitim alanındaki çok yönlülüğünü ve etkinliğini vurgulamaktadır. Sağlık alanında, obezite ve kardiyovasküler hastalıklar gibi kritik sağlık sorunlarının temel nedenlerini anlamak ve bu alanlarda iyileştirici önlemler almak için regresyon analizleri kullanılmıştır. Eğitim alanında ise öğrenci başarısını etkileyen faktörlerin belirlenmesinde bu yöntemler çok sayıda faydalı öngörüler sunmuştur.

Araştırma, regresyonun doğrusal olmayan modellerle karşılaştırıldığında bile çeşitli öngörü ve tahmin analizlerinde önemli bir aracı olduğunu ortaya koymuştur. Çeşitli çalışmaların gösterdiği gibi, regresyon yöntemlerinin sağlık ve eğitim politikalarını şekillendirmede geleceğe dönük etkileri büyüktür. Bu bağlamda, geliştirilecek yeni modeller ve çalışmalarla bu yöntemin potansiyelinin daha da artacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Abdullah A. A. , Doucouliagos H. , Manning E. (2013) Does Education Reduce Income Inequality? A Meta-Regression Analysis, Journal of Economic Surveys, Wiley Blackwell, vol. 29(2), 301-316, April.

Akhan, Ş., Bindak, R. (2017). Bazı Kişisel Değişkenlerin Ortaokul Öğrencilerinin Matematik Başarısı Üzerindeki Etkisi: Bir Regresyon Modeli. Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi , 5-17.

Alkan, Ö., Demir, A. (2019), Tütün Kullanımını Bırakma Başarısını Etkileyen Faktörlerin Lojistik Regresyon İle Analizi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Ekim 2019, Cilt: 33, Sayı: 4

Alıja, S., Snopce, H. ve Alıu, A. (2016), Logistic Regression For Determining Factors Influencing Students Perception Of Caurse Experlence, The Eurasia Proceedings of Educational Social Sciences (EPESS), V. 5, P:99-106.

Altun, M., Kayıkçı, K., IRMAK, S. (2019). Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Mezuniyet Notlarının Regresyon Analizi ve Yapay Sinir Ağları Yöntemleriyle Tahmini. E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi , 29-43.

Atar, H. Y. (2012). A Study on the Classification Accuracy of the Special Aptitude Exams Administered in the Faculties of Education. Education and Science .

Benos N. and Zotou S. (2014), Education and Economic Growth: A Meta-Regression Analysis, World Development, Volume 64, December 2014, Pages 669-689

Berberoğlu, G., Çalışkan, M., Karslı, N. (2019). Türkiye'de PISA Fen Okuryazarlık Puanlarını Yordayan Değişkenler. Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi , 38-49.

Bozdağ, F., Ağaoğlu, O. (2019). Özel Yetenekli Lise Öğrencilerinde Bilgiye Ulaşmada İnternet Kullanım Düzeylerinin İncelenmesi. BİLİM ARMONİSİ , 5-13.

Çelebi, N., Tatık, R. (2019). Öğretmenlerin İş Doyum Düzeylerinin Örgütsel Güven Algılarını Yordaması: Regresyon Analizi Çalışması. Kastamonu Eğitim Dergisi , 2013-2114.

Çeliköz, N., Kol, S. (2016). Bilgisayar Destekli Öğretimin (BDÖ) Altı Yaş Çocuklarına Zaman ve Mekân Kavramlarını Kazandırmaya Etkisi. Kastamonu Eğitim Dergisi , 1803-1820.

Çetin, O., Temurtaş, F. (2019). Görsel Uyaranlara İlişkin Manyetoensefalografi Sinyallerinin Genelleştirilmiş Regresyon Sinir Ağı ile Sınıflandırılması. Dicle Tıp Dergisi , 19-25.

Daşdemir, İ., Okutan, S. (2019). Fen Bilimleri Dersiyle İlgili Özel Durumların Ortaokul Öğrencilerinin TEOG Fen Bilimleri Dersi Başarılarına Etkisi. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi , 307-317.

Dirican, E., Çolak, C., Akkuş, Z. (2017). Toplam Kolesterol, Ldl, Hdl ve Trigliserit Seviyelerinin Yaşa Göre Değişiminin Farklı Regresyon Modelleriyle İncelenmesi. Dicle Tıp Dergisi , 81-89.

Erdal, K. (2018). Günümüz Çocuklarına Osmanlıyı Öğretmek:Bir Rüya Bir Osmanlı Serisi. Academy Journal of Educational Sciences , 42-52.

Hanımoğlu, E. (2019). Lojistik Regresyon Analizi ile İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ve Sosyal Beceri Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi . Kastamonu Eğitim Dergisi , 467-474.

Harman, G., Yenikalaycı, N. (2019). Renk Kodları ile Direnç Okumanın Öğretiminde Simülasyon Kullanımının Öğrenme Üzerindeki Etkisi ve Öğrencilerin Görüşleri. Trakya Eğitim Dergisi , 415-436.

Kenneth, F., Yıldız, D. (2006). Multilevel Modeling for Analyzing Education System In Ytu., Journal of Engineering and Natural Sciences , V.1, 34-45.

Kocaman Karoğlu, A., Atasoy, B. (2018). Sosyal Medya Kullanımı ile Serbest Zaman Tatmini Arasındaki İlişki. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , 826-839.

Karataş, Z., Çelikkaleli, Ö. (2018). Beliren Yetişkinlikte İntihar Olasılığı: Stresle Başetme, Öfke ve Cinsiyet Açısından Bir İnceleme. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , 450-462.

Lovell, C. K., Walters.L. C., Wood L L. (1994),, Data Envelopment Analysis: Theory, Methodology, and Applications Stratified Models of Education Production Using Modified DEA and Regression Analysis, (pp 329-351),

Muller, A., (2002), Education, income inequality and mortality: a multiple regression analysis, Department of Health Services Administration, University of Arkansas at LittleRock, 207 RossHall, 2801 South University Ave, LittleRock, AR 72204, USA

Mutluer, C., Büyükkıdık, S. (2017). PISA 2012 verilerine göre matematik okuryazarlığının lojistik regresyon ile kestirilmesi. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi , 97-112.

Özbaşaran, F., Çetinkaya, A., Güngör, N. (2004). Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Sağlık Davranışları. Atatürk Üniv. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi , 43-55.

Özkan, M. (2013): Lojistik Regresyon Analizi İle Öğretmenler Üzerinde Bir Uygulama, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 7, 43-48,

Öztürk, Ö. (2019) A Logistic Regression Analysis Of Factors Affecting Enrollment Decisions Of Prospective Students Of Distance Education Programs In Anadolu Unıversity, Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE January 2019 İSSN 1302-6488 Volume: 20 Number: 1 Article 9

Polat, Ö., Yağbasan, Ş. (2019). 60-72 Aylık Çocukların Sosyal Problem Çözme Becerileri ile İlkokula Hazır Bulunuşluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi . Trakya Eğitim Dergisi , 369-391.

Potekhina, N., Shulinina, Y., Kuzmina, N., Potalisina, L., vd. (2016), Correlational-regression Analysis Application forthe Forecast of the Specialists with Higher Education Requirement in Russian Economy, International Journal of Economics and Financial Issues, 2016, 6(2), 617-620

Şahin, T. (2019). Ruh Sağlığı Ve Hastalıkları Polikliniğine Olan Talebin Zaman Serileri Modelleri İle Tahmini. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi , 749-764.

Şahin, M., ve Efe, E. (2018). Lojistik Regresyon Yöntemi İle Doğum Ağılığına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi. Black Sea Journal of Health Science, 1(2), 22-27.

Toprak, Z., Güneş, C. (2019). Okul Öncesi Eğitimde Sınıf Mevcudunun Etkinliklere Etkisi Üzerine Nitel Bir Çalışma. Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , 274-286.

Tortumluoğlu, G., Erci, B. (2004). Klimakterik Dönemdeki Kadınlara Verilen Planlı Sağlık Eğitiminin Menopozal Yakınma, Tutum Ve Sağlık Davranışlarına Etkisi. Atatürk Üniv. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi , 48-58.

Ulaş Kadıoğlu, B., Soylar, P. (2019). Üniversite Yurdunda Kalan Kız Öğrencilerin Bazı Antropometrik Ölçümlerinin Obezite İle İlişkili Sağlık Riskleri Açısından Değerlendirilmesi. Bandırma Onyedi Eylül Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi , Cilt1, Sayı2,80-90.

Ulutan, E. (2019) Investigation of the Variables Affecting the Students' Science Achievement with Multilevel Regression Model, Eğitim ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi (10/4:365-377)

Yurttaş, A., Yetkin, A. (2003), Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Empatik Becerileri İle Problem Çözme Becerilerinin Karşılaştırılması, Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1

Assis, C. M., Lemos, G. C., & Jelihovschi, E. G. (2022). The reasons why the regression tree method is more suitable than the general linear model to analyze complex educational datasets. Revista Portuguesa de Educação, 34(2), 42-63. https://doi.org/10.21814/rpe.18044

Bach, P., Wallisch, C., Klein, N., Hafermann, L., Sauerbrei, W., Steyerberg, E. W., Heinze, G., & Rauch, G. (2020). Systematic review of education and practical guidance on regression modeling for medical researchers who lack a strong statistical background: Study protocol. PLOS ONE.

Chen, J. (2024). Linear regression analysis of the correlation between students' physical education performance and academic achievement in the context of smart physical education in colleges and universities. Applied Mathematics and Nonlinear Sciences, 9(1), 1-17. https://doi.org/10.2478/amns-2024-0641

Cui, J. (2024). The use of linear regression equation in physical education teaching in higher education institutions. J. Electrical Systems, 20(3s), 1843-1852.

Dufera, A. G., Liu, T., & Xu, J. (2023). Regression models of Pearson correlation coefficient. Statistical Theory and Related Fields, 7(2), 97-106. https://doi.org/10.1080/24754269.2023.2164970

Harimurti, R., Yamasari, Y., & Asto, B. (2018). Predicting student's psychomotor domain on the vocational senior high school using linear regression. In 2018 International Conference on Information and Communications Technology (ICOIACT), 448-453.

Hbid, Y., Khaladi, M., Wolfe, C. D. A., & Douiri, A. (2020). Inverse problem approach to regularized regression models with application to predicting recovery after stroke. Biometrical Journal, 62(4), 989–1004. https://doi.org/10.1002/bimj.201900283

Jackson, E. C., Hughes, J. A., & Daley, M. (2018). On the generalizability of linear and non-linear region of interest-based multivariate regression models for fMRI data. In 2018 IEEE Conference on Computational Intelligence in Bioinformatics and Computational Biology (CIBCB) (pp. 1-8). IEEE. https://doi.org/10.1109/CIBCB.2018.8626478

Jenkins, D. G., & Quintana-Ascencio, P. F. (2020). A solution to minimum sample size for regressions. PLoS ONE, 15(2), e0229345. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0229345

Maulud, D. H., & Abdulazeez, A. M. (2020). A review on linear regression comprehensive in machine learning. Journal of Applied Science and Technology Trends, 1(2), 140–147. https://doi.org/10.38094/jastt1457

Piol, E. L., Lacatan, L. L., & Pulumbarit, J. P. (2021). Predictive analysis of the enrolment of elementary schools using regression algorithms. International

Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering, 11(11), 184. https://doi.org/10.46338/ijetae1121_21

Roopa, H., & Asha, T. (2019). A linear model based on principal component analysis for disease prediction. IEEE Access, 7, 105314-105318. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2931324

Ruan, L. (2023). Analysis of the influencing factors of college students' mental health literacy based on multiple linear regression model. Applied Mathematics and Nonlinear Sciences, 8(2) (2023) 2993-3000

Saxena, M., & Gupta, S. (2023). Comparison of regression algorithms for predicting students' academic performance. International Journal on Recent and Innovation Trends in Computing and Communication, 11(9), 4289. https://www.ijritcc.org

Shakil, M., Ahsanullah, M., Kibria, B. M. G., Singh, J. N., Jabeen, R., Khadim, A., & Sirajo, M. (2023). A multiple regression model for identifying some risk factors affecting the cardiovascular health issues in adults. Jñānābha, 53(2), 113–125. https://doi.org/10.58250/jnanabha.2023.53214

Smirnova, E., Cui, E., Tabacu, L., & Leroux, A. (2024). Scalar-on-function regression: Estimation and inference under complex survey designs. Statistics in Medicine, 43(4), 1-15. https://doi.org/10.1002/sim.10194

Wallisch, C., Bach, P., Hafermann, L., Klein, N., Sauerbrei, W., Steyerberg, E. W., Heinze, G., & Rauch, G. (2022). Review of guidance papers on regression modeling in statistical series of medical journals. PLOS ONE, 17(1), e0262918. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0262918

Covid 19 Salgınının Otomotiv Sektörüne Etkisi

Şükrü CİCİOĞLU[1]

1. Doç. Dr. Sakkarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü.
cicioglu@sakarya.edu.tr ORCID No. 0000-0002-2629-3134

ÖZET

Otomotiv sektörü akaryakıt, yedek parça, servis, ulaşım, sigorta gibi sektörlerle bağlantılı olan lokomotif sanayi dalıdır. İleri ve geri sektörel bağlantıları ile otomotiv sektörü ülkemizin sanayi üretim ve ihracatında önemli bir yer tutmaktadır.

2019 yılının sonunda Çin'de ortaya çıkan Covid-19 hızla tüm dünyaya yayılmış, iş yapılma şekillerinin baştan aşağıya değişmesine neden olmuştur. Salgın ile birlikte uygulanan kısıtlamalar ülkemizde üretimin yavaşlamasına, iş gücü arzının azalmasına, ara mal ve hammaddelerin tedarikinde gecikmelere, mevcut teslimatların aksamasına, lojistik maliyetlerin artmasına ve hammadde temininde güçlük çeken birçok fabrikanın üretime ara vermesine neden olmuştur.

Covid-19 salgını ile birlikte otomotiv, elektronik, sağlık sektörleri başta olmak üzere tedarik zincirlerinde girdi temini ve son tüketiciye ulaşım aşamasında önemli krizler yaşanmıştır. Üretim ve tedarik zincirlerinin daha grift ve karmaşık olduğu otomotiv sektöründe bu darboğazlar daha şiddetli hissedilmiştir.

Bu çalışmada pandeminin otomotiv sektörüne etkisini yorumlanmıştır. Pandeminin toparlanma döneminde ortaya çıkan ve küresel kriz haline dönüşen çip krizine ve Rusya- Ukrayna savaşının olası etkilerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Covid-19, Pandemi, Otomotiv Sektörü, İhracat, Çip Krizi.

GİRİŞ

2019 yılının sonunda Çin'de ortaya çıkan Covid-19 hızla tüm dünyaya yayılmış, iş yapış şekillerinin baştan aşağıya değişmesine neden olmuştur. Covid 19 salgının başlamasıyla birlikte dünyada yaşam büyük ölçüde değişmeye başladı. İnsanlar eve kapandı, Çin, Almanya gibi dev üretim merkezleri üretime ara vermek zorunda kaldı. İnsanlar ihtiyaçlarını çevrimiçi internet kanallarından karşılamaya yöneldi. Elektronik ortamda satış yapmayan firmalar elektronik satış kanallarını devreye sokarken, kargo taşımacılığı yoğun ticaret hacmi ile karşılaştı. Firmalar sürecin oluşturacağı ekonomik durgunluğu hesaba katarak özellikle gıda dışında kalan sanayi ürünlerinde siparişi azalttılar.

Salgın Ülkemizde sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel birçok alanda önemli etki ve sonuçlara neden olacak kararların alınmasına sebep oldu. Okullar, dershaneler, oteller, kafeler, alışveriş merkezleri, eğlence mekânları geçici süreliğine kapatıldı. Hava yolu şirketleri yurtiçi ve yurtdışı uçuşları, spor müsabakaları bir sonraki açıklamaya kadar iptal edildi. Toplu alanlarda maske

kullanımı zorunlu hale getirilirken, 65 yaş üstüne sokağa çıkma yasağı başlatıldı ve 20 yaş altını kapsayacak şekilde genişletildi. Ekonominin nefes alabilmesi için destek paketleri açıklandı. Özel ve kamu sektöründe asgari personelle esnek çalışmaya geçildi. Kamuda mesai saatlerinde düzenlenmeye gidildi. İşverenlere üç ay süreyle işten çıkarma yasaklandı, vergi indirimine gidildi. Salgın ekonomik sonuçları itibari ile II. Dünya savaşından sonraki en büyük kriz olarak nitelendirildi.

Salgın ile birlikte uygulanan kısıtlamalar ülkemizde üretimin yavaşlamasına, iş gücü arzının azalmasına, ara mal ve hammaddelerin tedariğinde gecikmelere ve lojistik maliyetlerin artmasına neden olmuştur. Covid 19 bir sağlık krizi olarak başlamışsa da ülkeler açısından kalkınma krizine evrilmiştir.

Bu çalışmada pandeminin otomotiv sektörüne etkisini yorumlanmıştır. Pandemi ile birlikte baş gösteren çip krizi otomotiv sektörünü çıkmaza sokmuştur. Aşıların bulunması ve uygulanması ile hayat normal akışına dönmeye başlasa da otomotiv sektöründe çip krizinin etkileri 2023 yılına kadar devam edeceği ön görülmektedir. 2022 Mart ayında başlayan Rusya Ukrayna savaşı küresel dengeleri değiştireceğinden, dolaylı olarak ülke otomotiv sektörümüz etkilenecektir. Otomotiv sektöründe kritik bir tedarikçi olan Rusya'nın yasal yaptırımlara ambargo ile cevap vermesi durumunda ve savaşın süresinin, alanının genişlemesi durumunda ise 2022 yılının zorluklarla geçeceği aşikârdır.

Çalışmanın birinci bölümünde otomotiv sektörünün önemine değinilmiştir. Ülkemizde otomotiv sektörünün gelişimi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Covid-19 salgınından önceki dönemde sektörün genel yapısı incelenirken, üçüncü bölümde salgının sektöre etkisi ve salgından sonra yaşananlar, makro etkiler de dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

BÖLÜM 1: OTOMOTİV SEKTÖRÜNÜN GENEL YAPISI

1.1.Otomotiv Sektörünün Önemi

Otomotiv sektörü akaryakıt, yedek parça, servis, ulaşım, sigorta gibi sektörlerle bağlantılı olan lokomotif sanayi dalıdır. Gelişmekte olan ülkeler için kilit bir sektör olarak tanımlanabilir. Dünya'da otomotiv sektörü, her dönemde gerek talep gerekse arz kaynaklı değişimler olsa da öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir. Sektörde fiyat stratejileri , şirket birleşmeleri, üretimin çeşitli alanlarında yapılan işbirlikleri bu alan ilişkin araştırmaların sürekliliğinin temel sebebidir. Bu sektörde firmalar arası rekabet hızlanmakta ve buna bağlı olarak artan verimlilik seviyeleri, etkin kaynak kullanımı, idari ve teknik örgütlenme biçimleri gibi unsurlar önem kazanmaktadır.(Otomotiv sektörü raporu, 2020)

Otomotiv sanayi demir çelik, metal, petro kimya, lastik ve plastik gibi temel sanayi dallarının başlıca ürün alıcısıdır. Otomotiv sektöründe oluşan teknolojik gelişmeler bu sektörlere de itici güç olmaktadır. Otomotiv sektörü, aynı zamanda, sigorta, akaryakıt, finans ve sektörleriyle de yakından alakalı olup savunma sanayinin gelişiminde de önemli rol oynamaktadır. ("Otomotiv Sanayii Sektörü", 2002)

Ülkemizde otomotiv sektörü 60 yıllık bir geçmişe sahiptir. 1954'te Tuzla Jeep fabrika kurulması ve askeri cip ile kamyonetlerin üretilmesi ile ilk adım atılmıştır. Sonraki yıllarda ticari kamyon üretimine başlanmış,1955 yılında kurulan Federal Türk Kamyonları A.Ş. ile kamyon montajı ve imalatına başlanmıştır. Ford ve Koç Grubu girişimiyle Otosan kurulmuş ve 1960 yılında günde 12 araç üretimine başlanmıştır. 1961 yılında ise çok kısıtlı imkânlarla tasarlanıp geliştirilen ve yapımı 135 gün süren Devrim arabasının üretimi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Fakat sadece 4 adet üretilmiş ve seri üretime geçilmemiştir.1966 yılında Anadol markası 12 yıl sürecek olan seri üretime başlamıştır. 1968 yılında Türk Otomobil Fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikayla beraber Murat 124 modeli araçlar üretilmeye başlanmıştır. Üretimin sonuçlarının olumlu olması ile ivme kazanan sektöre diğer fabrikalarda giriş yapmıştır. Bu aynı zamanda yedek parça üretimini arttırmıştır. 2000'li yıllara geldiğimizdeyse sürekli değişen küresel ekonomi, sosyal şartlar gibi konularla birlikte otomotiv sanayi, gerek yenilik ve farklılık gerekse model, marka olarak gelişmesini hızla sürdürmüştür. (*Türk Otomotiv Sektörü*, 2024.)

Ülkemizde otomotiv sanayinin güçlü yönlerine baktığımızda ,sağlam sermaye yapısı, yabancı ortaklıklar, güçlü yan sanayinin varlığı, nitelikli işgücü, coğrafi konum, esnek üretim yapabilme yeteneği rekabet açısından ön plana çıkarken; yüksek üretim maliyeti, hammadde fiyatlarındaki hızlı yükselişler, dış pazarlarda yaşanan sorunlar, 2020 yılında başlayan ve etkisi kısmen hala süren pandemi nedeniyle tedarik zincirinde aksamalar, ana - yan

sanayi ilişkilerinin yetersizliği gibi unsurlar sektörün zayıf yönlerini oluşturmaktadır. (Otomotiv sektörü raporu, 2020)

Türkiye'de yer alan otomotiv sanayi firmaları 2021 yılı itibari ile Otomotiv Sanayii Derneği istatistik bülteni verilerine göre aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Otomotiv Sanayii Firmaları

Firmalar	Üretim Yeri	Üretime Başlama Tarihi
A.I.O.S.(Anadolu Isuzu Otomotiv San.)	Kocaeli	1966
Ford Otosan	Eskişehir/Gölcük/ Yeniköy	1983/2001/2014
Hattat Traktör	Tekirdağ	2002
Honda Türkiye	Kocaeli	1997
Hyundaı Assan	Kocaeli	1997
Karsan	Bursa	1966
M.A.N. Türkiye	Ankara	1966
M.Benz Türk	İstanbul/Aksaray	1968/1985
Otokar	Sakarya	1963
O.Renault	Bursa	1971
Temsa	Adana	1987
Tofaş	Bursa	1971
Toyota	Sakarya	1994
T.Traktör	Ankara/Sakarya	1954/2014

Kaynak: Otomotiv Sanayii Genel ve İstatistik Bülteni, 2021

1.2. Küresel Otomotiv Sektörünün Durumu

Aşağıda tablo 2'de bölgelerin üretim miktarları tablo 3'de ise üretim payları verilmiştir. Tablolar incelendiğinde bahsedildiği üzere Asya-Okyanusya bölgesinin sektördeki payı 2015 yılı içerisinde yüzde 53 iken 2016 ve 2017 yılları içerisinde yüzde 55'tir. 2018 ve 2019 yıllarında payı düşüş yaşamış ve yüzde 54 oranına gerilemiştir. Kuzey Amerika bölgesinin 2015 yılındaki yüzde 20lik payı diğer yıllarda düşüş göstermiştir. Diğer Avrupa (Sırbistan, Rusya, Ukrayna, Kazakistan, Türkiye, Özbekistan, Belarus, Azerbaycan ülkeleri) stabil oranda devam ederken 2018 ve 2019 yıllarında artış göstermiştir. 2017 yılından itibaren toplam üretim düzeyinin düşüşte olduğu görülmektedir. 2020 yılına gelindiğinde ise covid 19 un etkisi ile Asya Okyanusya bölgesinin payı artarken Avrupa Birliği, Kuzey Amerika, Güney Amerika bölgelerinin payları azalmıştır.

Tablo 2: Bölgelerin Otomotiv Üretim Miktarları

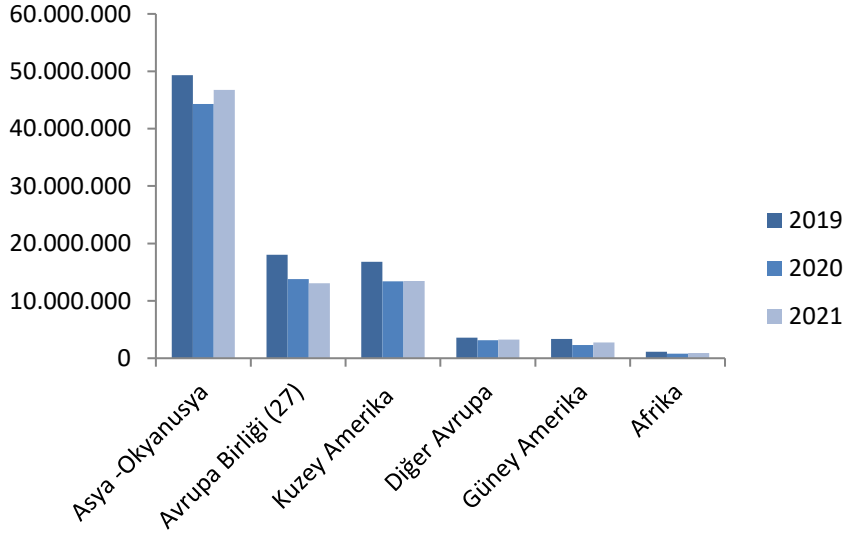
	2015	*2016*	*2017*	*2018*	*2019*	*2020*	*2021*
Asya -Okyanusya	47.989.273	51.846.421	53.540.607	52.656.826	49.333.841	44.276.549	46.732.785
Avrupa Birliği (27)	18.254.326	18.595.985	18.768.153	18.604.079	18.002.188	13.797.533	13.092.506
Kuzey Amerika	17.954.513	18.151.322	17.458.189	17.424.475	16.822.606	13.374.404	13.427.869
Diğer Avrupa	2.912.691	2.890.285	3.392.954	3.658.461	3.572.930	3.144.715	3.238.003
Güney Amerika	3.007.626	2.670.348	3.211.348	3.423.143	3.337.795	2.318.523	2.723.770
Afrika	836.421	903.568	931.283	1.102.036	1.113.651	800.001	931.056
Toplam	**90.954.850**	**95.057.929**	**97.302.534**	**96.869.020**	**92.183.011**	**77.711.725**	**80.145.988**

Kaynak: https://www.oica.net/category/production-statistics/ yıllar bazında karşılaştırma

Tablo 3: Bölgelerin Üretim Payları (%)

	2015	*2016*	*2017*	*2018*	*2019*	*2020*	*2021*
Asya -Okyanusya	53	55	55	54	54	57	58
Avrupa Birliği (27)	20	20	19	19	20	17	16
Kuzey Amerika	20	19	18	18	18	17	16
Diğer Avrupa	3	3	3	4	4	4	4
Güney Amerika	3	3	3	4	4	2	3
Afrika	1	1	1	1	1	1	1
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Aşağıda şekil 1'de 2019-2021 yıllar arası bölgesel otomotiv üretim karşılaştırılması gösterilmiştir. Şekil incelendiğinde her üç yılda da Asya-Okyanusya bölgesinin üstünlüğü görülmektedir.

Şekil 1: 2019-2020-2021 Yılı Bölgesel Otomotiv Payları

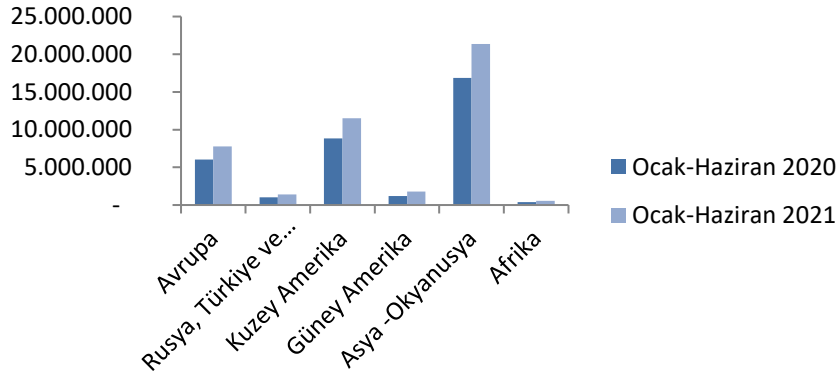
2021 yılının son çeyrek satış verileri açıklanmadığından ilk iki çeyrek verileri bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında Bölgeler arası satışta Asya-

Okyanusya bölgesi üretimde olduğu gibi satışta da gene lider konumdayken payı bir önceki yıla göre 49,17'den 48,13'e gerilemiştir.

Tablo 4: Taşıtların Bölgesel Satışı

Taşıtların Bölgesel Satışı		
	Ocak-Haziran 2020	**Ocak-Haziran 2021**
Avrupa	6.016.238	7.769.807
Rusya, Türkiye ve Diğer Avrupa	1.022.148	1.409.124
Kuzey Amerika	8.827.242	11.521.877
Güney Amerika	1.209.843	1.772.866
Asya -Okyanusya	16.876.658	21.372.188
Afrika	369.571	555.988

Kaynak: OICA, https://www.oica.net/global-sales-q1-q2-in-2020-2021/

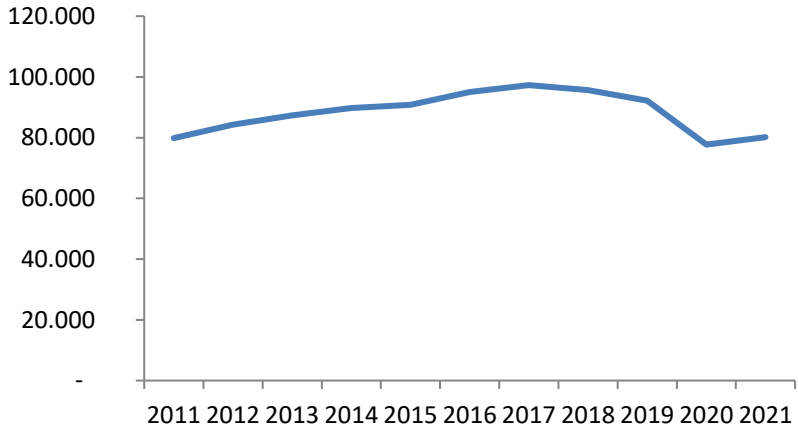
Şekil 2: Taşıtların Bölgesel Satışları

OICA(Uluslararası Motorlu Araç İmalatçıları Örgütü) verilerine göre küresel üretim 2017 yılında bir önceki yıla göre yüzde 2 artarak 97 milyon 302 bin adede ulaşmıştır. 2018 yılında ise toplam üretim yüzde 1,71 azalarak 96 milyon 869 bin adete gerilemiştir.2019 yılında 92 milyon olan toplam otomotiv üretim rakamı 2020 yılında küresel salgının ve çip krizinin etkisi ile yüzde 16 düşüşle 77 milyona gerilemiştir. 2021 yılında yaşanan toparlanmalar ile toplam otomotiv üretimi 80 milyona ulaşmıştır.

Tablo 5: Dünya Otomotiv Üretimi(bin adet)

2011	79.881
2012	84.236
2013	87.311
2014	89.776
2015	90.954
2016	95.058
2017	97.302
2018	96.869
2019	92.183
2020	77.711
2021	80.146

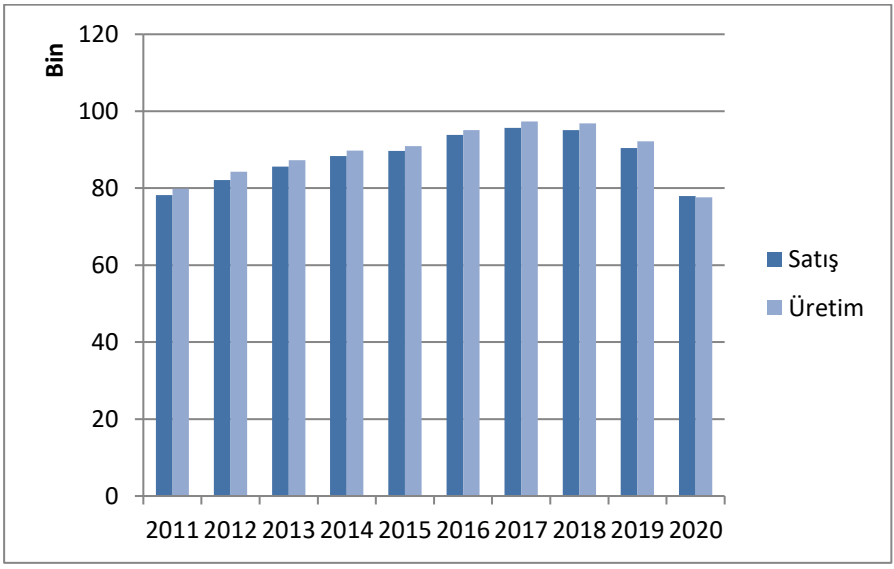
Kaynak: OICA, https://www.oica.net/category/production-statistics

Şekil 3: 2011-2021 Yılları Arası Dünya Otomotiv Üretimi

Tablo 6: Dünya Otomotiv Sektörü Üretim ve Satışlar (bin adet)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Satış	78.170	82.129	85.606	88.338	89.685	93.856	95.661	95.056	90.424	77.971
Üretim	79.881	84.236	87.311	89.776	90.954	95.058	97.302	96.869	92.183	77.711

Şekil 4: Dünya Otomotiv Üretim ve Satışları

Dünyada her yıl 80 milyon adet civarında otomobil(binek araç ve hafif ticari araç) satılmaktadır. 2020 yılında, otomobil satışlarının en yüksek olduğu ülke ise Çin olurken onu sırasıyla ABD, Japonya ve Almanya izlemiştir Türkiye ise 18. sıradadır. 2020 yılında; dünyada en çok otomobil satan marka, bir önceki yıla göre yüzde 11 oranında düşüş yaşamasına rağmen, 9.53 milyon adetle Toyota'dır. Bu sayı, aynı zamanda dünyadaki tüm otomobil satışlarının yüzde 12'sini oluşturmaktadır. Toyota'yı satışları bir önceki yıla kıyasla yüzde 15 oranında düşen Volkswagen takip etmektedir..(*Dünya Otomotiv Sektörü*, 2022)

BÖLÜM 2: TÜRKİYE OTOMOTİV SEKTÖRÜ :COVİD-19 ÖNCESİ VE SONRASI

Salgın sınırlı bir yerde bir grup insanda normalden daha fazla vaka görülmesi olarak tanımlanabilir. Epidemi, bir coğrafyada meydana gelen ve nüfusun yüksek bir oranını etkileyen salgın hastalıktır. Pandemi ise bir kıta veya dünya yüzeyinde çok geniş bir alana yayılan, etkisini büyük ölçüde hissettiren salgın hastalıktır. (Tekin , 2021)

Türkiye Otomotiv Sektörü Üretim ve Dış Ticaret yapısı

Ülkemizdeki ilk koronavirüs vakası 11 Mart 2020 tarihinde açıklanmıştır. Covid-19 pandemi süreci dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hem ekonomik hem de sosyal yönden etki yaratmıştır. Dünya Sağlık Örgütünce koronavirüsün pandemi ilan edilmesi dünya ekonomisinde kriz ortamı yaratmıştır.

Ülkelerin salgına karşı tedbir amaçlı uyguladığı karantinalar, ülke sınırlarının kapatılması, ticari faaliyetlerde ihracat- ithalat yasakları ve seyahat yasakları kriz ortamını körüklemiştir. Birçok ürünün tedarik zincirinde aksaklıklar yaşanmış, mevcut teslimatlar aksamış ve hammaddeleri tükenmiş olan birçok fabrika da üretime ara vermek zorunda kalmıştır.

Otomotiv sektörü tüm sanayileşmiş ülkelerde sadece sanayinin değil tüm ekonominin lokomotifi olarak değerlendirilmektedir. Motorlu taşıt aracı üreten bir sanayi olan otomotiv sektöründeki değişimler ekonominin bütününü etkilemektedir. Bir motorlu taşıt aracı malzeme yapısı, prosesi, teknolojisi ve üretim yeri farklı olan 5.000 dolayında parçanın bir araya getirilmesi ile meydana gelmektedir.

2021 yılında Türkiye'nin ihracatında ilk beşte yer alan sektörler otomotiv endüstrisi, kimyevi maddeler ve mamulleri, çelik, hazır giyim ve konfeksiyon ve elektrik elektronik sektörleri olmuştur. Ana ve yan sanayi ile etkiledikleri dikkate alındığında sektör 500 bin kişiye istihdam sağlayan otomotiv sektörü Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörü konumunda olup ülke ihracatında en büyük paya sahiptir. (Şeker vd., 2021, s. 34)

Tablo 7: Türkiye Otomotiv Sektörü İhracat Rakamları

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
İhracat	801.112	745.354	843.467	902.194	1.007.267	1.155.033	1.345.917	1.333.992	1.268.677	930.033	954.043
Üretim	1.234.637	1.115.233	1.166.043	1.218.848	1.410.034	1.536.673	1.749.572	1.587.946	1.485.143	1.335.981	1.331.643
İhracat/Üretim	64,9	66,8	72,3	74,0	71,4	75,2	76,9	84,0	85,4	69,6	71,6

Kaynak: (OSD Raporu,2021)

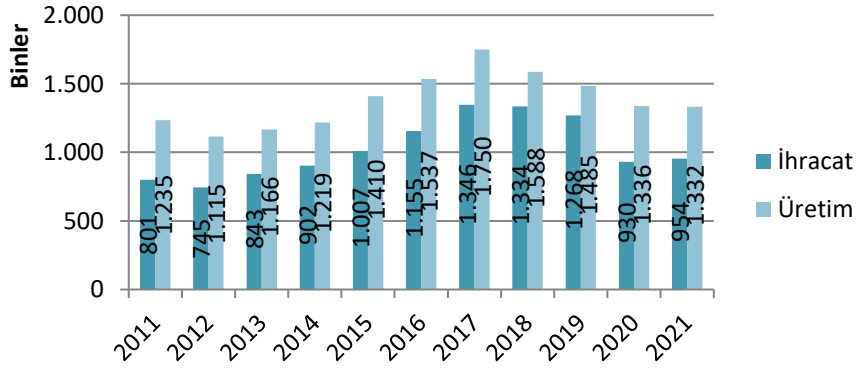
Toplam motorlu araç üretimini veren tabloyu analiz edecek olursak öncellikle belirtmek gerekir ki toplam üretim rakamları taşıt araçları ve traktör üretimlerinden oluşmaktadır. Taşıt araçları ise ticari araçlar ve otomobil olarak ayrılmaktadır. Ticari araçların ayrımı ise; B. Kamyon, K. kamyon, kamyonet, otobüs, minibüs, midibüs'tür.

2011-2017 döneminde ülke ekonomisinden daha hızlı büyüyen otomotiv sektörü üretimi, **2018** yılında küresel talepteki yavaşlama ve yurtiçi talepteki daralma ile yüzde 9,2 küçülmüştür. Bu durum otomobil üretiminde çok daha gözlenmiş olup 2018 yılındaki daralma yüzde 10,2'yi bulmuştur. 2018 genelinde yaşanan kur ve faizlerdeki hızlı yükselişler, yurtiçi yerleşiklerin dövizle yaptıkları kiralama sözleşmelerine getirilen kısıtlama ile toplam otomotiv satışları yüzde 32,7 daralmıştır. İhracatta ise sektör 2018'i yüzde 1'lik daralma ile kapatmıştır. (2019 *KPMG Perspektifinden Otomotiv Sektörüne Bakış*, 2021)

2019 yılında pazardaki daralmanın etkisini tolere edemeyen üreticilerin, vardiya sayılarını azaltmaları, yıl içinde üretime ara verilen gün sayılarını arttırmaları ile üretimde düşüş devam etmiştir. 2019 yılı üretimi 2018 yılına göre yüzde 6,47 küçülmüştür.2019 yılında otomotiv sektörüne yönelik ÖTV indirimi ve hurda indirimi birlikte uygulanmasına rağmen satışlarda yüzde 50 seviyelerinde düşüş yaşanmıştır. Haziran 2019 tarihinde ÖTV indirimine son verilmesiyle temmuz ve ağustos aylarında satışlar en düşük seviyelerine inmiştir. Ekim ayı sonunda yerli üretim araçlara yönelik kamu bankalarının düşük faiz desteği gelmesiyle satışlar yükselişe geçmiştir. Makro iktisadi

gelişmelerle birlikte hızlanan kredi faizlerindeki indirim, ertelenmiş talebin de tekrar canlanmasıyla 2019'un son çeyreğinde kredi talebinin ivmelenmesini sağlamıştır. 2019 yılının ilk 9 ayına bakarak, yılsonu için düşük tahminler yapan otomotiv sektörü, son üç ayda talebe yetişememiştir. Ellerinde stok kalmayan, yeni sipariş açmak için de yeterli zamanı olmayan otomotiv distribütörleri taleplere yetişememiştir. (2020 *KPMG Perspektifinden Otomotiv Sektörüne Bakış*, 2021)

2020 yılında küresel ekonominin %4'ünü tek başına oluşturan otomotiv sanayii, çip yokluğu, hammadde fiyatlarındaki hızlı yükselişler, küresel üretimde %16'lara varan daralma, emisyon kriterlerinin sıkıştırmasıyla dizel araçların yok oluşu gibi tehdit ve değişim ortamında 2019 yılına göre yüzde 10,04 daralmıştır. Yerel pazarda elektrikli ve hibrit araç satışları olumlu olmasına rağmen dizel araç satışlarının hızla azalmıştır. Ağustos ayında ÖTV'ye konu vergi matrahları güncellenmesi ve otomobil üzerindeki vergi oranlarının arttırılması otomobil fiyatlarını arttırmıştır. Türkiye otomotiv sektörü, 2020 yılını 1.336.000 adet toplam üretim, 796.000 adetlik iç satışlar ve toplam ederi 26 milyar doları aşan 930.000 adet ihracat ile tamamlamıştır. 2020'de satışlar %62 artarken, üretim %11 ve ihracat %27 azalmıştır. 2021, çip krizi ve üretim aksamalarıyla başlamış olmasına rağmen otomobil talebi ve satışları artışa geçmiştir. (2021 *KPMG Perspektifinden Otomotiv Sektörüne Bakış*, 2021)

Şekil 5: Türkiye Otomotiv Üretim Miktarı 2010-2021 (Traktör Dahil)

Türkiye otomotiv üretim miktarları tablo 6'da detaylandırılmıştır. Türk otomotiv sektörü 2017 yılında toplam üretim, ihracat adedi, ihracat tutarı ve otomobil üretimi bakımından dört rekora imza atmıştır. Otomotiv ihracatı 26 milyar doları aşarak tüm zamanların en yüksek noktasına ulaşırken, üretim ise bir önceki yıla göre %24 artışla 1,5 milyon adedin üzerine çıkmıştır. (*Doğuş Otomotiv 2017 Faaliyet Raporu*, 2017) . 2017 yılında en yüksek üretim

seviyesine ulaşan otomotiv rakamı, 2017 yılından itibaren döviz kurunda yaşanan istikrarsızlıklar, ÖTV oranlarının yükseltilmesi nedeniyle düşüş seyrine girmiştir. Düşüş trendine giren üretim rakamları 2019 yılının son aylarında yaşanan küresel krizin etkileri ile 2020 yılını etkilemiş toplam üretim 1.335.981 adede gerilemiştir. Salgının etkisinin devam etmesi ve yaşanan çip krizi, 2021 yılında da üretimin düşmesine neden olmuştur. Salgının ve çip krizi küresel ölçekte değerlendirildiğinde Türkiye Otomotiv sektörünün iyi durumda olduğu söylenebilir. (E. Ali Bilaloğlu, 2020)

Tablo 8: Yıllar itibari ile üretim adetleri analizi

Yıllar İtibari İle Üretim Adetleri												
		20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
1	Otomobil	639.7	577.2	633.6	733.4	791.0	950.8	1.142.	1.026.	982.6	855.0	782.8
2	Ticari Araç	549.3	495.6	491.9	437.0	567.7	535.0	552.8	523.6	478.6	442.8	493.3
	B.Kamyon	32.63	26.27	25.58	29.16	30.96	14.82	19.38	22.88	17.60	21.16	34.65
	K.Kamyon	4.761	2.858	4.495	3.432	4.870	2.548	4.116	2.654	1.399	2.081	3.922
	Kamyonet	479.1	426.6	410.5	357.2	468.9	461.8	462.3	429.3	386.2	358.1	400.0
	Otobüs	6.	6.	8.	6.	8.	8.	8.	8.	9.	7.	5.
	Minibüs	22	29	37	35	47	44	55	56	61	51	46
	Midibüs	3.	4.	5.	5.	7.	3.	3.	3.	2.	2.	2.
	Taşıt Araçları(1+2)	1.189.	1.072.	1.125.	1.170.	1.358.	1.485.	1.695.	1.550.	1.461.	1.297.	1.276.
3	Traktör	45	42	40	48	51	50	53	37	23	38	55
	Genel (1+2+3)	1.234.	1.115.	1.166.	1.218.	1.410.	1.536.	1.749.	1.587.	1.485.	1.335.	1.331.

Kaynak: Otomotiv Sanayii Genel ve İstatistik Bülteni,2021

2021 yılında toplam üretim 2020 yılına göre yüzde 2 azalarak 1 milyon 276 bin 140 adet, otomobil üretimi ise yüzde 8 azalarak 782 bin 835 adet olmuştur. Traktör üretimiyle birlikte toplam üretim ise 1 milyon 331 bin 643 adede ulaşmıştır.

Aşağıda tablo 9 da Türkiye ihracatında en büyük paya sahip beş sektör gösterilmiştir. Tablo 9 incelendiğinde Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörü olan ve ihracatta 2021 yılını da lider olarak kapatan otomotiv endüstrisinin 2021 yılını 29,3 milyar dolar ihracat tutarı ile kapattığı görülmektedir. Ülke bazında Almanya, 2021 yılında ihracatın en büyük pazarı konumundadır. Almanya'ya 2021 yılında ihracat 2020 senesine göre yüzde 17 artışla 4 milyar 168 milyon dolara yükselmiştir 2021 yılında diğer büyük pazarlardan Fransa'ya yüzde 14, Birleşik Krallık'a yüzde 39, İtalya ve İspanya'ya yüzde 15'er, Polonya'ya yüzde 21, ABD'ye yüzde 29, Rusya'ya yüzde 51, Mısır'a yüzde 22 ve Fas'a yüzde 19 ihracat artışı yaşanmıştır. (Cem Şan, 2022)

Tablo 8: Türkiye İhracatında En Büyük Paya Sahip İlk 5 Sektör

Sektör	2018	2019	2020	2021	Değişim(20-21)
Otomotiv Endüstrisi	31.568.469	31.230.103	25.945.492	29.878.587	%15
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	17.372.117	20.570.444	18.263.488	25.348.548	%39
Hazır Giyim ve Konfeksiyon	17.642.157	17.700.869	17.143.441	20.250.438	%18
Çelik	15.554.861	13.857.739	12.675.179	22.351.413	%76
Elektrik Elektronik	11.309.459	11.242.645	11.055.082	14.176.022	%28

Kaynak: (Osd Raporu, 2021,1000 **$**)

Tablo 9: Özet Değerlendirme

		2019	2020	2021
Üretim	Toplam	1.485.143	1.335.981	1.331.643
	Otomobil	982.642	855.043	782.835
Pazar	Toplam	491.947	796.200	772.722
	Otomobil	387.256	610.109	561.853
İhracat	Toplam	1.268.677	930.033	954.043
	Otomobil	828.972	596.616	565.365
İhracat($)	Toplam	31.230.103.337	25.945.492.196	29.878.587.097
	Otomobil	11.864.815.316	9.312.088.334	9.272.092.055

Kaynak: OSD Raporu(2021)

Yukarıda yer alan tablo 10'da 2019 yılı, covid salgını sonrasında 2020 ve 2021 yılları Türkiye özet verileri yer almaktadır. 2021 yılında otomotiv ihracatı 2020 senesine göre göre adet bazında yüzde 2 artarak 937 bin 5 adet, otomobil ihracatı da yüzde 5 oranında azalarak 565 bin 361 adet olmuştur. Traktör ihracatı ise 2020 yılına göre yüzde 26 artarak 17 bin 38 adet olarak gerçekleştirilmiştir.

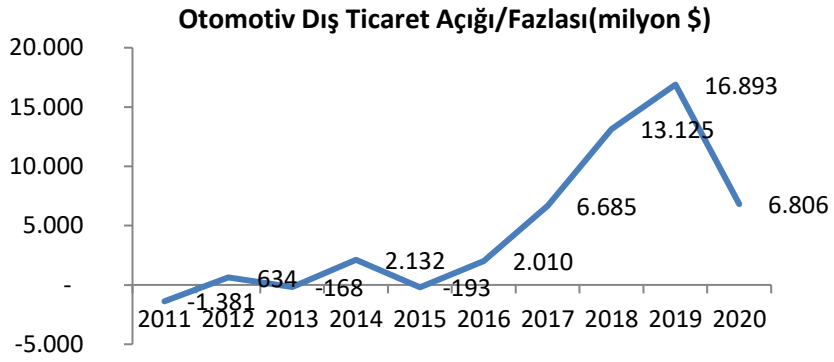
2021 yılında 2020 senesine göre, toplam otomotiv ihracatı dolar bazında yüzde 15 oranında artmıştır. 2021 yılında, toplam otomotiv ihracatı 29,9 milyar dolar olarak gerçekleşirken, otomobil ihracatı yüzde 0,4 oranında azalarak 9,3 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, dolar bazında ana sanayi ihracatı yüzde 10 oranında, tedarik sanayi ihracatı da yüzde 25 oranında artmıştır. (Barış Cankı, 2022)

Otomotiv sektörü toplam pazarı, 2021 yılında bir önceki yıla göre %2,9 daralarak

772.722 adet, üretim %2 azalarak 1.331.643 adet ve ihracat %2,5 artarak 954.043 adet olmuştur. İhracat değeri ise %15,2 oranında artarak 29 milyar 879 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.

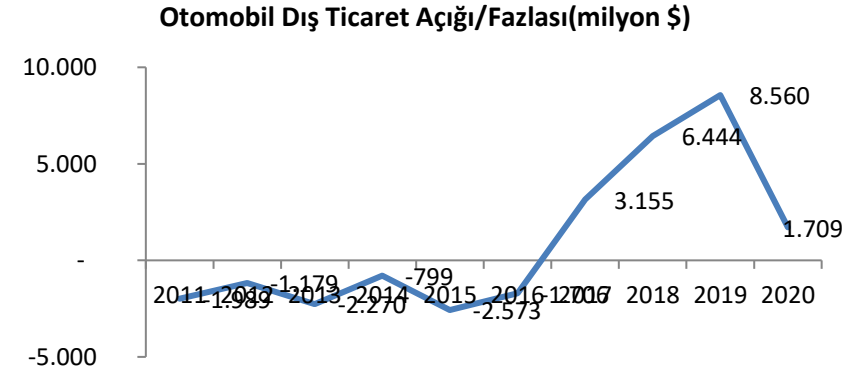
Otomotiv sanayii derneği Otomotiv sanayi dış ticaret raporu verilerine göre şekil 6 da otomotiv sektöründeki dış ticaret dengesi gösterilmiştir. 2020 yılı dış ticaret dengesinin aylık gelişimine göre otomotiv sektörü; yıllık 6,8 Milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

Şekil 7 de ise otomobil dış ticaret dengesi gösterilmiştir. 2020 yılında otomobil ihracatı yüzde 20 azalırken, ithalatı yüzde 124 artmıştır. Otomobil dış ticaret fazlası 2020 yılında 2019 yılına göre yüzde 680 azalarak 1,7 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. (Otomotiv Sanayii Dış Ticaret Raporu., 2020)

Şekil 6: Otomotiv Dış Ticaret Dengesi

Kaynak: OSD, Dış Ticaret Raporları, 3

Şekil 7: Otomobil Dış Ticaret Dengesi

Kaynak: OSD, Dış Ticaret Raporları, 3

BÖLÜM 3: COVİD-19 SALGINININ OTOMOTİV SEKTÖRÜNE ETKİSİ

Covid salgını ilk olarak uzak Asya ülkelerine başlamıştır ve ilk toparlanmalar da gene o bölgede oluştu. Çin ikinci covid dalgasına kadar birçok alanda ayağa kalktı diyebiliriz. 2020 yılında Çin otomotiv pazarı sadece %6 küçülme ile kapanmıştır. 2019 yılında 21,7 milyon olan satışlar, 2020 yılında 19,8 milyon adede geriledi. 2021 yılında ise 26,28 milyon adede ulaşmıştır. Salgından dolayı tedarik zincirinde yaşanan kopukluklar ve talepte yaşanan düşüşler nedeniyle Avrupa ve Kuzey Amerika'da bulunan otomotiv fabrikalarının %95'ten fazlası kapanmıştır. Fabrikaların kapanması dünya genelinde 2020'nin ilk çeyreğinde hızlı bir üretim düşüşüne neden olmuştur. (Koç Digital, 2020)

Dünya çapında üretim miktarlarına bakmadan önce Covid19 salgın ve sonrası üretim sürecini sekteye uğratan sıkıntılara değinecek olursak;

Krizin otomotiv sektöründe şiddetli hissedilmesinin en önemli nedeni sektördeki tedarik zincirinin yaklaşık olarak %80'inin ve en geniş yeni araç satış pazarının Çin'de yer alıyor olmasıdır. (Leaseplan, 2020) Otomotiv sektörü bu şekilde küresel bazda küçülmeye giderken Türkiye iç pazar bazında Avrupa'dan ayrışmıştır. Pandemiden üretim ve ihracat etkilenerek gerilemiştir. Covid sonrası 2020 yılı için otomotiv sektörü beklenmedik tüketici talebi, sıfır araç kuyrukları, yükselen ikinci el otomobil fiyatları, düşük üretim, talebi karşılayamayan arz gibi faktörler ile gündeme gelmiştir. (*KPMG Perspektifinden Otomotiv Sektörüne Bakış*, 2021)

Pandemi ile birlikte insanların özellikle evde kullandıkları bilgisayar, oyun konsolu, kamera ve mikrofon gibi elektronik ürünlere talebi arttı. Toplu taşıma kullanmaya çekinenler otomobile yönelmiştir.

Yarı iletken silikon (mikroçip), bilgisayarlardan, küçük ev aletlerinden otomobile günümüz modern cihazlarının en önemli ve en pahalı bileşenine dönüşürken, salgın sırasında akıllı telefonlar ve elektronik ürünlere yönelik talebin beklenmedik şekilde artmasıyla küresel kıtlığı tetikleyen kısa vadeli bir arz şokuna neden oldu. Pandemi döneminde çip satışları 2019 yılına oranla yüzde 6,5 artarak 439 milyar dolara ulaşmıştır. (Bahattin Gönültaş vd., 2021)

İnsanlığın geliştirdiği en karmaşık ürünlerden olan Mikroçipleri üretebilen ülkelerin sayısı çok azdır. Yarı iletken fabrikalarını açmak ve işletmek milyarlarca lira yatırım, uzun süreç ve bilgi birikimi gerektirmektedir. Dünya mikroçip endüstrisinde ABD, Tayvan, Güney Kore, Japonya, Hollanda ve Çin firmaları anahtar oyuncular konumundadır. Son teknoloji mikroçipleri TMSC, Intel ve Samsung üretebilmektedir. Az sayıda çip üreticisinin salgın sürecinde talebin arttığı akıllı telefon ve elektronik ürünlere öncelik vermesi, otomotiv sektörünü etkilemiş ve üretim bantlarını teker teker durdurmaya neden olmuştur.

Dünyanın en büyük silisyum üreticisi olan Çin'de pandeminin yanı sıra çeşitli doğa olayları da mikroçip üretimini etkilemiştir. Bir çip fabrikası günde ortalama 20.000 ton su tüketirken Tayvan'da yaşanan su kıtlığı ve hidroelektrik santrallerdeki enerji üretiminin düşmesi, çip üretimini asgari düzeye çekilmesine neden olmuştur. HES'ler Çin'deki silisyum madenlerinin ana enerji kaynağı olduğu için bu alanda da zincirleme kayıplar yaşanmıştır. Yine aynı dönemde Teksas'da kar fırtınası nedeniyle Samsung mikroçip fabrikası üretimi durdurmak zorunda kalmış ve tam kapasite ile çalışmaya başlaması uzun zaman gerekmiştir. 2021 yılı şubat ayında dünyanın ikinci büyük çip üretim tesisinin bulunduğu Japonya'da yaşanan deprem nedeniyle tesis üretimi bırakmak zorunda kalması ve yine Japonya'nın ikinci büyük çip tesisinde çıkan yangın nedeniyle tesisin uzun süre çalışamaması çip krizinin büyümesine neden olmuştur. Pandeminin ilk şoku atlatıldığında, otomotiv sektörü iş başı yaptığında ise tüm bu ve buna bağlı nedenlerden dolayı sektör çip temininde zorluk yaşamıştır. ("Mikroçip Kıtlığı", 2021)

ABD başta olmak üzere bazı ülkelerin Çinli firmalara uyguladığı yaptırım çip kıtlığı sıkıntısını daha da körüklemiştir. Yaşanan sorun zincirleme olarak daha sonra diğer elektronik ürünlere sıçramıştır. Pandemide insanların panik halinde marketlerden evlerine yiyecek, ihtiyaç malzemesi depolaması gibi, ürünlerinde yarı iletken kullanan büyük firmaların çip stoğu yapması sorunu küresel ve etkisi uzun sürecek bir kriz haline getirmiştir. (Kerem Congar, 2021)

Dünya otomotiv üretimi 2019 yılında 92 milyondan, 2020 yılına pandemi etkisiyle yaklaşık yüzde 15 azalarak 77 milyona inmiştir. Avrupa'da 2019 yılında 18,4 milyon olan üretim, 2020 sonunda 17 milyona gerilemiştir. ABD pazarı da 2019 yılındaki 17 milyon adetlerden %15 küçülerek 2020 yılında 14,4 milyon âdete küçülmüştür. (*KPMG Perspektifinden Otomotiv Sektörüne Bakış*, 2021)

OICA verilerine bakıldığında 2021 yılı otomotiv üretimi 80 milyon 145 bin olarak gerçekleşmiştir. Küresel otomotiv üretimi 2020 yılına göre 2021 yılında yüzde 3,13 büyümüştür. (*Overview | www.oica.net*, t.y.)

Tablo 10: Dünya Otomotiv Sektörü Bölgesel Üretim

Toplam Üretim	*2018*	*2019*	*2020*	*2021*	*Değişim(19/20)*
Asya -Okyanusya	52.656.826	49.333.841	44.276.549	46.732.785	-10%
Avrupa Birliği (27)	18.604.079	18.002.188	13.797.533	13.092.506	-24%
Kuzey Amerika	17.424.475	16.822.606	13.374.404	13.427.869	-20%
Diğer Avrupa	3.658.461	3.577.276	3.144.715	3.328.003	-12%
Güney Amerika	3.423.143	3.337.795	2.318.523	2.723.770	-30%
Afrika	1.102.036	1.113.651	800.001	931.056	-35%
Toplam	**96.869.020**	**92.183.011**	**77.711.725**	**80.145.988**	**-16%**

Sektör genelinde firmaların büyük bir çoğunluğunun artan operasyonel maliyetler(lojistik,insan kaynağı vb.) ve ciro kayıpları sebepleri ile ortaya çıkan likidite sorunlarını devletin sağlamış olduğu finansal ve mali destek paketlerinden yararlanarak (kısa çalışma ödeneği, nefes kredileri, kredi/vergi borcu yapılandırmaları vb.) çözümledikleri gözlenmiştir. Otomotiv sektöründe yer alan firmalar salgının etkilerinin azalması ve salgın öncesi döneme dönmek için uğraşırken aynı zamanda teknolojik ve organizasyonel alanlarda dönüşüm faaliyetleri artmıştır. Özellikle ABD ve AB'de yer alan

gelişmiş ülkelerin çevre ve iklim alanlarında yapmayı planladıkları gelişimleri desteklemek amacıyla elektrikli araçlar; otonom sürüş ve bağlantılı araç teknolojilerinin, ileri malzeme teknolojilerinin geliştirilmesi sektöre hareketlilik kazandırmıştır. (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Otomotiv sektörü analiz raporu)

Otomotiv üreticilerinin üretimleri durdurmak zorunda kalmaları ve tedarik zincirlerindeki aksaklıklardan 2020 yılının mart nisan mayıs döneminde Avrupa'daki satışlarda büyük kayıplar yaşanmıştır. Salgının Avrupa'ya kıyasla Türkiye'de daha geç görülmesi, alınan önlemler otomotiv satışlarında Türkiye'nin daha dayanıklı kalmasını sağlamıştır.

SONUÇ

Covid 19 küresel salgın etkisi ile dünya otomotiv üretimi 2020 yılında 2019 yılına göre yüzde 15,69 küçülmüştür. Türkiye otomotiv sektörü üretimi ise salgının etkisinin ülkemizde geç görülmesi ve alınan tedbirler neticesinde yüzde 10,04 oranında küçülmüştür.

Avrupa Otomobil Üreticileri Birliği (ACEA) tarafından 2022 yılında Avrupa genelinde otomobil satışlarının %7,9 oranında artması ve satılacak otomobil sayısının 10,5 milyona yakın olacağı beklentisi açıklanmıştır. Yarı iletken yonga(çip) tedarikinde yaşanan problemlerin azalmasının ve bu durumun da sektöre olumlu yansıyacağı açıklanmıştır.

Yakın gelecekte çip krizinin ortadan kalkması beklenmemekle birlikte elektronik parçaların dünyadaki en büyük üreticisi TSMC (Taiwan Semiconductor Manufacturing Company) yaptığı açıklamada tüm endüstrilerdeki talebi karşılamak için tam kapasiteyi yeniden kazandığını açıklamıştır. Ancak iklim değişiklikleri, küresel ısınma karşısında su kıtlığı önlenemezse ve ya su depolama sorunları çözülemezse uzun vadede çip krizinin tekrar ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Ülkemizde otomotiv sektörü yoğun bir ara mal ithalatı gerçekleştirdiği için kur hareketliliği maliyet anlamında belirsizliği ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca vergi oranlarındaki ani güncellemeler ve yüksek ÖTV oranları sektörün önemli yerel sorunlarındandır. Ülkemizde yüksek vergi oranları ve otomobil satın almak için kredi maliyetlerinin yüksek olması sektörün yükselmesinin önünde engel teşkil etmektedir.

2022 yılının Şubat ayının sonunda Rusya'nın işgali ile başlayan Rusya Ukrayna savaşından endüstri yara alacaktır. Savaşın şu an için ekonomik sarsıntısını yaşayan Ülkemizde ilk olarak döviz kuru hareketlendi. Kurun yükselmesi araçlardan alınan ÖTV nin yükselmesi anlamına gelmektedir. Bu da araç fiyatlarının artmasına yol açacaktır. Ocak ve şubat aylarında ülkemizde otomobil ve hafif ticari araç satış bir önceki yıla göre %14,1

düşüşle 87.783 olmuştur. Savaşın etkilerinin yansımasının artacağı düşülürse otomobil pazarının daha da küçüleceği gözlemlenmektedir.

Otomobil sektörünün ihtiyacı olan ana metallerin bir kısmı Rusya'dan gelmektedir. Otomobil üretiminde kullanılan paladyum ve nikel yatakları en fazla Rusya'da bulunmaktadır. Rusya, paladyumun %40'ını dünyaya sağlarken, elektrikli otomobillerde kullanılan lityum-iyon pillerdeki nikelin dünyadaki üçüncü büyük tedarikçisi konumundadır.(Yiğitan Yıldız, 2022) Bunların yanında ülke önemli bir otomotiv üretim üssü konumundadır. Ülkelerin Rusya'ya karşı açıkladıkları ekonomik yaptırımlara karşı cevap verilmesi ambargoların uygulanması otomotivde yeni hammadde krizine yol açacaktır. Ukrayna ve Rusya, Türkiye'nin doğrudan ihracatı açısından çok güçlü pazarlar değillerdir. Rusya, Türkiye'nin otomotiv ihracatında 9. sırada yer almaktadır. Savaşın şu durumda Türkiye otomotiv sektörüne direk etkisi olmasa da Avrupa ekonomisinin etkilenmesi maliyetlerin artmasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

Bahattin Gönültaş, Dilara Zengin, & Tolga Yanık. (2021, Mart 3). *Otomotivde büyüyen çip krizi diğer sektörlere de yayılıyor*. Anadolu Ajansı. https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/otomotivde-buyuyen-cip-krizi-diger-sektorlere-de-yayiliyor/2193704

Barış Cankı. (2022, Aralık 18). *2021'de Türkiye'nin otomotiv üretimi azaldı, ihracat arttı | DonanımHaber*. Donanım haber. https://www.donanimhaber.com/2021-de-turkiye-nin-otomotiv-uretimi-azaldi-ihracat-artti--144042

Bedir, A. (2002), B. D. P. T. (2008). Türkiye'de Otomotiv Sanayii Gelişme Perspektifi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi , 7*(26), 306-319.

Cem Şan. (2022, Ocak 5). *Türkiye otomotiv sektörünün 2021 ihracatı 29,3 milyar dolara çıktı*. https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-otomotiv-sektorunun-2021-ihracati-29-3-milyar-dolara-cikti/2465849

Doğuş Otomotiv 2017 Faaliyet Raporu. (2017). Doğuş Otomotiv. https://www.dogusotomotiv.com.tr/faaliyet-raporu-2017/otomotivsektoru.html

Dünya Otomotiv Sektörü. (t.y.). Halkbankası. Geliş tarihi 07 Mart 2022, gönderen https://www.halkbank.com.tr/content/halkbank/tr/blog/teknoloji/dunya-otomotiv-sektoru.html#:~:text=D%C3%BCnyada%20her%20y%C4%B1l%2080%20milyon,84.4%20milyon%20adede%20ula%C5%9Fmas%C4%B1%20beklenmektedir.

E. Ali Bilaloğlu. (2020). *Otomotiv sektörünün paydaş derneklerinin değerlendirmeleri*. Otomotiv Distribütörleri ve Mobilite Derneği. https://www.odmd.org.tr/web_2837_1/entitialfocus.aspx?primary_id=2848&type=32&target=categorial1&detail=single&sp_table=&sp_primary=&sp_table_extra=

Görener, A. G. Ö. (2008). TÜRK OTOMOTİV SEKTÖRÜNÜN ÜLKE EKONOMİSİNE KATKILARI VE GELECEĞE YÖNELİK SEKTÖREL BEKLENTİLER. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, *3*(10), 1213-1232. https://doi.org/10.19168/jyu.48069

Kerem Congar. (2021, Kasım 6). *Dünyada yaşanan "çip kıtlığı" ne zaman bitecek? Elektronik ve otomotiv sektörleri alarm veriyor | Euronews*. euronews. https://tr.euronews.com/2021/11/06/dunyada-yasanan-cip-k-tl-g-ne-zaman-bitecek-elekronik-ve-otomotiv-sektorleri-alarm-veriyor

Koç Digital. (2020). *Covid 19 Pandemi Krizinin Otomotiv Sektörüne Etkileri ve Digital Dönüşüm ile Bağışıklık Kazanımı*. Koç Digital. https://www.kocdigital.com/blog-listeleme/covid-19-pandemi-krizinin-otomotiv-sektorundeki-etkileri

KPMG Perspektifinden Otomotiv Sektörüne Bakış. (2021). https://kpmg.com/tr/tr/home/industries/otomotiv.html

Leaseplan. (2020). *Coronavirus/Covid-19 otomotiv sektörünü nasıl etkiliyor?* . https://www.leaseplan.com/tr-tr/blog/filo-kiralama/coronavirusun-otomotive-etkisi/

Mikroçip Kıtlığı. (2021). *Bilim ve Teknik Dergisi*, *55*(649), 24-35.

Otomotiv Sanayii Dış Ticaret Raporu. (2020). https://www.osd.org.tr/osd-yayinlari/dis-ticaret-raporlari

Otomotiv Sanayii Genel ve İstatistik Bülteni. (2021). https://www.osd.org.tr/osd-yayinlari/istatistikler/

Otomotiv Sanayii Sektörü. (2002). *İstanbul Sanayi Odası*.

Otomotiv sektörü analiz raporu. (2021).

Otomotiv sektörü raporu. (2020). https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/OtomotivSektorRaporu2020.pdf

Overview | www.oica.net. (t.y.). Geliş tarihi 25 Aralık 2024, gönderen https://www.oica.net/production-statistics/

Şeker, B., Tümenbatur, A., & Tanyaş, M. (2021). Pandemi sürecinde otomotiv değer zinciri için risk yönetimi modeli önerisi. *Business, Economics and Management Research Journal, 4*(1), 33-46. https://dergipark.org.tr/bemarej

Tekin A. (2021). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Ekonomik Sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 40*, 330-355.

Türk Otomotiv Sektörü. (t.y.). Geliş tarihi 25 Aralık 2024, gönderen https://www.endustri40.com/turk-otomotiv-sektoru/

Yiğitan Yıldız. (2022). Rusya-Ukrayna savaşı otomotivde yeni kriz çıkardı. *Habertürk*. https://www.haberturk.com/rusya-ukrayna-savasi-otomotivde-yeni-kriz-cikardi-3378911-ekonomi

Yilmaz Sinan, Taştan Kürşat, Nurgül Ecek, & Ertuğrul Çınar. (2017). Otomotiv Sektörünün Dünyadaki ve Türkiye'deki Değişimi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *7*(3), 685-695. http://dergipark.gov.tr/odusobiad

Reklam İletilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Aktarılma Şekline İlişkin Bir İnceleme

Mustafa C. SADAKAOĞLU[1]

Tuncay TÜRKYILMAZ[2]

[1] Doç.Dr, Haliç Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dijital Oyun Tasarımı Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta:mustafasadakoglu@halic.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4359-4828.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Haliç Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dijital Oyun Tasarımı Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta:tuncayturkyilmaz@halic.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4021-2879.

ÖZET

Feminizm on dokuzuncu yüzyıldan itibaren kadınların, erkeklerden farklı bir toplumsal grup olarak ayırdedildikleri, ötekileştirildikleri, ezildikleri ve eşit olmayan bir konuma hapsedildikleri düşüncesinden hareketle gelişim göstermiştir. Bu sebeple kadının eşit haklarına kavuşması için verdiği mücadeleyi tanımlayan feminizmin temel amacı; kültür, sanat, medya, iktisadi ve siyasi alanlarda toplumsal yapının kadın hakkındaki önyargı, söylem ve eylemlerini değiştirmeye yönelik çalışmalar yaparak hayatın tümünde karşılaşılan erkek egemen kültüre karşı mücadele etmektir. Bu çalışmanın amacı, toplumsal cinsiyet rollerine karşı duruş sergilediğini öne süren reklam içeriklerinde dahi kadının bir pazarlama nesnesi haline dönüştürülebileceğini ortaya koymaktır. İncelenen örnek reklam içeriğinde toplumsal cinsiyet rollerine karşı duruşu, başarılı, güzel, zayıf ve fit, genç kadın figürleri üzerinden aktarma gereksinimi duyulduğu tespit edilmiştir. Bu durum markanın genç kadınlara yeni bir toplumsal cinsiyetçi rol biçme yaklaşımında bulunarak hedef kitlesini belirgin hatlarla çerçevelediğini göstermektedir. Bu içeriklere sahip olan reklam iletilerinde dahi kadının her yere çekilebilen bir malzemeymiş gibi birçok anlamın kendisine yüklenebileceği, her durumda istismara ve kullanıma açık bir meta simgesi olarak, pazarlanan malın ve yapılan hizmetin nesnesi durumuna indirgendiği söylenebilir. Çalışmada, Mulvey'in erkek bakışı teorisinin kuramsal temellerinden hareketle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren reklam iletilerinin tezahürleri incelenmekte, bu iletilerde toplumsal cinsiyet rollerinin aktarılma şekillerine ilişkin örnekler ortaya koyulmakta ve son bölümde feminist kuramdan beslenerek kadınlığın temsiline örnek reklam tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Toplumsal Cinsiyet Rolleri, Görsel Haz, Reklamlarda Kadın, Feminizm.

GİRİŞ

Reklam tarihine bakıldığında genç kadın figürlerinin içeriklerde sıkça kullanıldığı söylenebilir. Bu figürler üzerinde toplumsal cinsiyet rollerinin yoğun etkileri görülmekle beraber; kadının neyi giymesi, nasıl davranması, ne zaman evlenmesi hatta mutlu bir aile için hangi görevleri yerine getirmesi gerektiğine kadar bir dizi yönlendirmeyle işlemektedir. Bu maksatla on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren reklam görsellerindeki kadın imgelerinin daima erkeğin gerisinde, çocukları ya da ev işleriyle hemhal olarak, dahası eşini mutlu etme göreviyle hareket eder şekilde gösterildiği söylenebilir. Diğer yandan geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinden itibaren toplumsal cinsiyet rollerine yönelik söylemlere karşı duruşuyla öne çıkan kimi reklam iletilerinde ürün aracılığıyla genç kadınlara yeni bir hayat vaat

edilmekte ve bu maksatla hedef kitle keskin hatlarla çerçevelenmektedir. Dolayısıyla genç kadınlara vaat edilen yeni hayat, ürün üzerinden koşula bağlanmaktadır. Benzer şekilde bahse konu reklam iletilerinde toplumsal cinsiyet rollerine karşı duruş sergileme ya da karşı çıkmanın başarılı, zayıf, fit ve güzel kadın figürleri üzerinden mümkün olabileceği aktarılmakta ve kadınlara buna göre bir dizi rol ya da roller önerilmektedir.

Çalışma on dokuzuncu yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan ve kadınların, erkeklerden farklı bir toplumsal grup olarak ezildikleri ya da eşit olmayan bir konuma mahkûm edildiklerinden bahisle mücadele etmeleri gerektiği fikrinden doğan feminizmi, gündelik hayatın işleyişinde sıradanlaşan erkek egemen kültüre karşı verdiği mücadele çerçevesinde reklam iletileri üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu maksatla çalışmanın kuramsal temelleri, Laura Mulvey'in erkek bakışı teorisinin sunduğu bağlamdan ve feminist kuramdan beslenmekte, toplumsal cinsiyet rolleriyle alakalı reklam imgelerince sunulan iletiler örnekler üzerinden incelenmektedir. Böylece örneklem olarak belirlenen reklam görsellerindeki kadın temsilleri ile bunların reklam içeriklerindeki inşa süreçlerine ilişkin nasıl bir bakış açısı ortaya koyulduğu tartışılmaktadır.

Bir Kavram Olarak Toplumsal Cinsiyet

Laura Mulvey'in "Görsel Haz ve Anlatı Sineması-Visual Pleasure and Narrative Cinema (Mulvey, 1975: 18-24)" başlıklı makalesinde, anaakım sinemada kadınları birer arzu nesnesi olarak erkek tahayyülüne hapseden bakış açısı kıyasıya eleştirilmiştir. Diğer yandan bu tutum sosyal bilimlerin birçok alanında feminist çalışmalar tarafından ortaya konan yaklaşıma dikkat çekilmesine neden olmuştur. Zaman içerisinde öteki disiplinlerin de feminizme ait gündemden etkilenmesiyle medyanın hemen her mecrasında erkek egemen söylemin eleştirilmesiyle özellikle toplumsal meselelere yönelik feminist bakış açısı önem kazanmıştır. Bu doğrultuda feminist bakış açısıyla alakalı çalışmalar alana hatırı sayılır zenginlik kazandırmış ve toplumsal cinsiyet rolleri ile iktidar ilişkilerinin derinlemesine analiz edilebilmesi için ihtiyaç duyulan eşitsizliklerin siyasal, iktisadi ve kültürel düzlemde nasıl yapılandırıldığına yönelik sorunların çözümüne katkıda bulunmuştur.

Laura Mulvey (Mulvey, 1975: 24) sinemasal anlatıda üç bakıştan söz etmektedir. İlk ikisi izleyicinin filme olan bakışı ile kameranın kaydeden bakışıdır. Üçüncüsü ise karakterlerin birbirlerine olan bakışıdır. Anlatısal film yapısı gereği ilk ikisini yalanlar ve seyirciyi üçüncüsüne bağımlı kılar. Böylelikle araya giren kamera ve izleyicinin eleştirel bakışı tasfiye edilmiş,

izleyicideki uzaklaştırıcı farkındalık önlenmiş olur. Diegesis'in[3] tamamını tehlikeye atan etken burada hadım edilme tehdidi olarak dişi imgedir. Böylece o tek boyutlu, statik ve müdaheleci bir fetiş olarak bu illizyon dünyasında kendini gösterir. Kamera insan gözüne çok yakın özellikleriyle sürekli özne etrafında dolaşan bir temsil etme ideolojisidir. Film dünyasının daha inandırıcı olması ve oyuncuların (izleyici vekili) kendi rollerini gerçekmiş gibi göstermesi için kameranın kendi bakışı dışlanmış olur. Böylelikle izleyicinin kendi bakışı gerçek gücünden mahrum bırakılmış olur. Yanılsamanın bozulmasını tehdit eden şey dişi imgenin fetişistik temsilidir. Böylece arabulucu olmaksızın erotik imge doğrudan izleyiciye ulaşır. Fetişleştirme unsuru izleyiciyi sabitleştirip, bakışını dondurur ve onu karşısındaki imgeye bağımlı kılar.

Mulvey, sinemada arzulayan bakışın aktif ve pasif yönlerinin cinsiyetler arasında taksim edildiğini ve genellikle erkek karakterlerin bu bakış açısını yönettiği için güçlü olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre anaakım sinema filmlerinde kamera, erkek karakterlerin gözünden kadınlara bakmakta ya da erkek karakterlerin gözünden kadınları filme almaktadır. Diğer yandan izleme deneyimi esnasında kadın ya da erkek fark etmeksizin izleyiciden erkek pozisyonu alması beklenmektedir. Dolayısıyla erkek bakışı olarak kastedilen esasında erkek karakter, izleyici ve kameradan oluşan üçlü bakışı birleştiren sinematik bir yapıya benzetilmektedir. Bu yönüyle erkek bakışı, kadın bedenini nesneleştiren ve onu bir tür sinemasal gösteriye dönüştüren röntgenci bir bakış haline gelir. Dahası filmlerde yer alan güçlü kuvvetli kahramanlar izleyicinin narsistik bir şekilde özdeşleşebileceği ideal birer ayna imgeleridir.

Diğer yandan feminist çalışmalarda toplumsal cinsiyet olgusunun modernizmin düalist (ikili) mantığına dayanan bir kurgu olduğu ve aydınlanma geleneğinin öznesi olarak erkeğin görüldüğüne ilişkin vurgu yapılmaktadır. Buna göre cinsiyet rolleri, toplumun yapısal ve kültürel özelliklerini yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda biçimlendirmektedir (Kaypakoğlu, 2004: 21-23). Doğuştan gelen biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumsal cinsiyet aile, okul, sosyal çevre, arkadaş grupları ve medya aracılığıyla biçimlendirilmektedir. Dolayısıyla koşullanma, öğretim, model alma ve özdeşleşme gibi modeller bu süreçte işlemekte ve birey tarafından içselleştirilmektedir.[4] Toplumsal cinsiyetin, toplumsal cinsiyet rolleri ile

[3] Diegesis kavramı sanatsal yapıtların gerçekle olan ilintisi bağlamında kullanılmaktadır. Bir yapıtta gösterilen, gerçeğe yakınlığı ne olursa olsun yine de kurmaca bir dünyadır. Diegesis bu kurmaca dünyayı adlandırmada kullanılmaktadır.

[4] Performatif cinsiyet yaklaşımına (Henderson, 2015) göre, cinsiyet biyolojik bir doğum kazası olarak ifade etmektedir; bu görüş aynı zamanda toplumsal cinsiyetin erkeklik, kadınlık ve androjenlik kültürel söylemleri aracılığıyla üretildiğini ve sürdürüldüğünü savunmaktadır. Genel tanımlara göre biyolojik cinsiyet, bir canlıda

antropoloji ve diğer birçok bilim dalında birlikte değerlendirilmesi 1980 sonrası ile başlamaktadır. Judith Butler (2008: 229); biyolojik cinsiyeti hayali bir kurgu olarak bedenlerin benzetilme çabalarıyla tanımlarken, toplumsal cinsiyeti kültürel bir kurgu şeklinde yaradılışını sürekli ve düzenli olarak gizleyen inşa süreciyle açıklamaktadır. Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklar sebebiyle ortaya çıkan "doğal ya da normal" algısı ile bedene yüklenen anlam doğal olana yönelik sembolik gödermeleri de içermektedir (Kümbetoğlu, 2005: 266). Doğal olana ilişkin farklılıklardan, kadının toplumsal konumunu belirleyici en önemli etkenler olarak kadın ve erkek beyninin işlevsel farklılığı ya da kas gücündeki eşitsizlik gösterilmektedir. Bu sebeple kadın toplum içinde güçsüz veya eksik varsayılmaktadır. Diğer yandan bu algı Francis Bacon'un "doğa dişil, bilim erildir" ifadesinde olduğu gibi kadının sosyal yaşamda geri planda bırakılmasıyla ya da bir dizi anatomik farklılıklarla açıklanmaktadır. Oysa cinsiyet ayrımcılığı ya da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ya da bu konuda yaratılan kabullerin temeli hormonal dengelerden ziyade politik, ideolojik, ekonomik ve kültürel kurumlara dayanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet, toplumsal kurumların dayatmış olduğu sosyal ve kültürel normlar üzerinden beklentileri karşılayan erkeklik ve kadınlıkla ilişkilendirilmiş bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Böylece sosyal bağlamdan ve sosyalleşme süreçlerinden çıkarılan kavramın toplumdaki karşılığı kadına ve erkeğe atfedilen rollerden ve toplumsal yapıda kodlanan davranışların toplamından oluşmaktadır (Cheng, 1997: 296). Bu bağlamda, toplumdan topluma farklılıklar gösteren kadın ve erkek rolleri, giyim kuşam kodları ve kendini sunum şekillerine ilişkin bir dizi kalıptan oluşan davranışlara tekabül etmektedir (Yüksel, 1999: 70). Bu yönüyle kültürel farklılıklarla beraber bireyin iç dünyasını ifade etmesi ve rolünü irdelemekle kalmayarak aynı zamanda toplumsal bakımdan kadınlık ile erkeklik arasındaki eşitsizliğe de gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla kadınlar ile erkekler arasında toplumsal düzlemde kurulu farklılıklara dikkat çekmektedir. Bu bağlamda geniş kitlelere iletilen mesajlar kadına ve erkeğe yüklenen rolleri nitelemekte ve toplumsal cinsiyete ilişkin davranış kalıplarını oluşturmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerinin inşa süreçlerine psikanalitik bir perspektiften bakmak gerekirse Sigmund Freud'un psikoseksüel gelişim kuramında vurguladığı oral, anal, fallik, latent ve genital dönemde toplumsal cinsiyet rollerinin kazanılması bakımından üç aşama öne çıkmaktadır. Bunlar, henüz cinsiyetler arasındaki farklılıkların farkında olunmadığı dönem, farklılıkların idrak edilmeye başlandığı dönem ve ebeveynlerle çatışmaların yaşandığı dönemdir. Bu dönemlerde bir dizi sosyal kod ve kodların inşasına yönelik mesajlara maruz kalan bireyde toplumsal cinsiyet

---

doğuştan gelen, genetik yolla belirlenen ve cinsel üreme organının farklılığı ortaya koyduğu bir tür biyolojik özelliktir.

rolleri şekillenmektedir (Dökmen, 2004: 54-55). Dolayısıyla sosyal öğrenme sürecinin önemli bir bölümünü oluşturan gözleme dayalı öğrenme aracılığıyla birey çevresindeki davranış kalıplarını taklit ederek öğrenmektedir. Burada ebeveynler, arkadaşlar, öğretmenler ve kitle iletişim araçları üzerinden alınan mesajların bir tür model oluşturduğu söylenebilir. Böylece birey gözlemlediği davranışı öğrenmekte ve yaptığı pekiştirmeler sayesinde öğrendiği davranışı içselleştirmektedir (Yıldız, 2007: 117). Toplumsal cinsiyet, kültürel bir olgu olarak ele alındığında kadın ile erkek arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ifadesi kültüre bağlı olarak sosyal yapı içerisinde öğrenilen kadına ve erkeğe ilişkin tutum ve davranışlarla açıklanmaktadır. Dolayısıyla kültürel bağlamda değerlendirildiğinde sözgelimi kız çocuklarına küpe, erkek çocuklarına spor kulüplerinin şapkası takılarak cinsiyet inşasına başlandığı söylenebilir.

Görmenin söylemin ötesine geçerek farklı anlamlar uyandıracağı fikrini savunan John Berger "Görme Biçimleri" isimli çalışmasında bir kadın olarak doğmanın erkekler tarafından sınırları çizilmiş, mülkiyeti erkeklerde bulunan özel bir yerde doğmak anlamına geldiğini söyler. Dolayısıyla kadınlar toplumsal rollerini kendilerine sunulan sınırlı ve koşullandırılmış dar bir alanda yerine getirmektedirler. Bu durum kadını, özvarlığının ikiye bölünmesine, kendi imgesiyle birlikte dolaşan ve kendini seyreden bir duruma hapsetmektedir. Zira çocukluğundan itibaren kadına kendini gözetlemesi gerektiği öğretilmiş ve özbenliğinin bileşenlerini birbirinden ayrı "gözleyen ve gözlenen" şeklinde iki farklı unsur olarak görmesine neden olmuştur. Berger bahse konu iki öğeyi cinsiyetleri üzerinden ayırarak son derece net bir tarif yapar; gözlemci olan erkek, gözlenen ise kadındır (Berger, 1999: 46-47).

Reklam İletilerindeki Toplumsal Cinsiyet Rolleri

Heteronormal, toplumsal cinsiyet (gender) ve biyolojik cinselliğin (sexuality) hiyerarşik olarak düzenlenmiş hangi kategoriler üzerinden, hangi yolla tartışılacağına ilişkin tür (gender) ve cinsiyet (sex) terimleri günlük dilde biraz kafa karıştırıcı şekilde birbirlerinin yerlerine kullanılabilmektedir. 1970 feminist hareketinden önce bir insanın kadın ya da erkek olduğunu öğrenmenin en olağan yolu; *"cinsiyetiniz nedir-what's your sex?"* şeklinde basitçe sormaktı. Günümüzdeyse aynı anlama gelen: *"cinsiyetiniz nedir-what's your gender?"* ifadesiyle çok daha farklı şekilde aynı soru sorulmaktadır.

Her iki terimin de kullanımdan kaynaklanan kayda değer seviyede tutarsızlığa rağmen *"gender"* terimi Amerikan gündelik hayatında *"sex"* aleyhine kullanım tercihlerini değiştirebilmiştir. Yazın hayatındaysa genel olarak, çok daha kesin bir eğilimle konuyla *ilgili "sexuality"* terimleri

kullanılmaktadır[5]. Bu kesinliğin oluşmasına öncelikle belirli konularda tutarlı referanslara ihtiyaç duyulan cinsiyet araştırmalarının artmış olması neden olmuştur. Buna göre cinsiyetin kabul edilen bilimsel kullanım biçimleri şöyle sıralanabilir. *Biyolojik cinsiyet* (sex), insanlarda var olan temel biyolojik farklılıkları (kadın ya da erkek olmak gibi) ifade eder. *Toplumsal cinsiyet* (gender) ise kadın ve erkekler arasında tanımlanmış sosyal farklılıklar ve bu farklılıklara ilişkin bir dizi toplumsal beklentileri ifade eder. Bu beklentiler, toplumdan topluma farklılık gösterebileceği gibi kültürden kültüre de değişim gösterebilir.

Ve reklamlar, elbette tüm bu konularla yakından ilgilidir. Bireye toplumsal cinsiyet roller daha çocuk yaşlarından itibaren dayatılmaktadır. Reklamlar kitle iletişim araçları üzerinden tüketiciye toplumsal cinsiyetle ilgili birçok davranış kodu iletmektedir. Birey, kendi kimliğini inşa sürecinde reklam iletilerinden gelen her türlü bilgiden etkilenmekte, televizyon ve sosyal medya gibi etkili kitle iletişim araçlarından davranış biçimlerini öğrenmekte ve onları pekiştirmeye başlamaktadır. Filmler, diziler, programlar ve özellikle de reklamlar bireyin davranış modelleri üzerinde çok etkilidir. Reklamlar tekrar edilmeleri ve kalıp yargılardan oluşan yapılarından dolayı bireydeki davranışların pekiştirilmesinde büyük bir rol üstlenmektedir.

Özgür tarafından yapılan 'reklam filmlerinde görünen kadınların işlevsel rolleri' adlı araştırmada, incelenen reklam filmlerinin % 17,5'inde ev kadını karakterinin görüldüğü, eve bakmanın, çocuk doğurmanın ve yetiştirmenin kadının asli görevleri olduğu ima edilmektedir. Bu reklam filmlerinin % 20'sinde kadının cinsel bir meta olarak kullanıldığı görülmektedir (Özgür, 1996: 237). Türkiye'de durum çok farklı değildir. Araştırmacı, 'Medyada Kadın'ı konu edindiği yazısında, margarin reklamlarında kadının özenli anne, banka reklamlarında güler yüzlü memure, deterjan reklamlarında titiz ev kadını, ev gereçlerinde işi bilen çağdaş kadın, motor yağı reklamlarında ateşli bir malzeme, araba reklamlarında arabanın erkeksi cazibesine kapılmış bir dişi olarak gösterildiğini ifade etmektedir. Özetle araştırmada incelenen reklam görsellerinde kadın her durumda kullanıma hazır bir simge olarak, türlü anlamın kendisine yüklenebileceği esnek yapıda bir malzemeymiş gibi, kendisi üzerinde kurgulanan özellikleriyle markanın, pazarlanan ürünün ve yapılan hizmetin nesnesi durumuna indirgenmiştir. (Tekeli, 1993: 226, 227). Bu araştırmaların sonuçları toplumda kadına ve erkeğe atfedilen rollerin reklamlar aracılığı ile pekiştirildiğini göstermektedir.

Alabay'ın yapmış olduğu araştırmada ise, bebek bezi reklam içeriklerindeki cinsiyetçilik ele alınmıştır. Araştırmanın son aşamasına

[5]Bir kelimenin dilde kullanım tercihinin şu ya da bu şekilde olması gerçekten önemlidir. Zira dil, tıpkı din gibi belki daha fazla gelenek kaynağı, çerçevesi ve taşıyıcısıdır. Bir dile yabancı bir sözcük girdiği ya da bir durumu tanımlarken kullanılan sözcük değiştiği zaman geleneğin en güçlü çerçevesi değişiyor demektir.

gelindiğinde reklamlarda rol alan kadınların fiziksel görünümleri incelenmiştir. Bu reklamların yüzde 27'sinde kadınların saçlarının uzun olduğu, yüzde 25'indeki kadınların yüzük, kolye veya küpe gibi takılar taktıkları ve yüzde 18'inde ise ruj, oje sürmüş ve saçlarını yapmış bakımlı kadınlar oldukları tespit edilmiştir. Kadınların takı kullandıkları görsellerde, evliliği temsil eden alyansın parmaklarında takılı olduğu görülmektedir. Bu durumun, ataerkil toplumlarda yer alan çocuk sahibi olma ile evli olmanın eşdeğer statüde olması gerektiği fikrinin yansıması olduğu ifade edilebilir. İncelenen reklamlardaki kadın karakterlerin kıyafetlerinde kullanılan renklerin pembe ve beyaz olduğu sonucuna da ulaşılmaktadır (Alabay, 244: 2023).

Reklamlar, topluma üzerinde egemen olan düşünce yapıları, bakış açıları ve moda olanı yansıtmaktadır (Berger, 1999: 131). Çalışmanın devamında, kadın ve erkeğe cinsiyet üzerinden bakma eğiliminin köklerini tespit edebilmek için on dokuzuncu yüzyıla kadar giderek bu sorunsalın reklam içeriklerindeki somut karşılıkları incelenecektir.

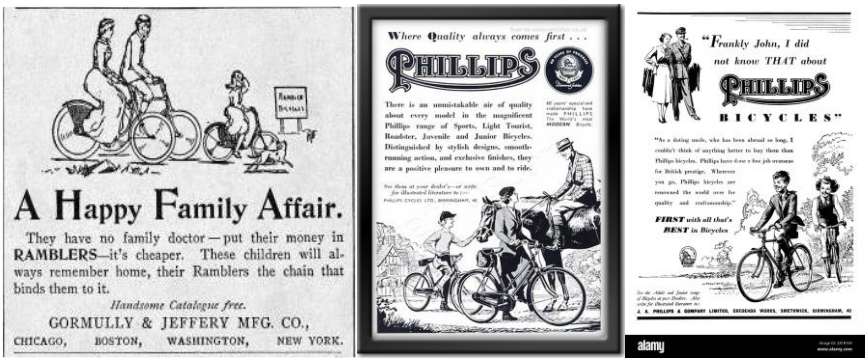
Erken dönem reklam iletilerinde bir kadının asıl yerinin ev, erkeğinse iş olduğu çocuklu, mutlu aile üzerinden bir tür mutluluk reçetesi olarak sunulmaktaydı. Dolayısıyla reklam, tüketiciye idealize edilmiş bir dünya sunmaktaydı. Biraz da bu nedenle on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden günümüze değin reklamlar (her on yılda bir) neyin tasvir edildiğini gösterirken, toplum için neyin norm olup olmadığına yönelik ipuçları vermektedir. Erkeğin bir nevi cenneti olarak tasvir edilen alttaki reklam görselinde erkeğin hizmetine sunulmuş beyaz kıyafetli kadın figürü yer almaktadır.

Şekil 1. On Dokuzuncu Yüzyıl Sonlarından Bir Tütün Kasası Etiketi (URL-1)

Reklam içeriklerinde toplumsal cinsiyetçiliğin en belirgin özelliklerinden olan kadının erkeğe göre pasif durumda gösterilmesi oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Alttaki reklam görsellerinde kullanılan pasif kadın figürü üzerinden reklamın çıktığı dönemin sosyal yapısı ve kadına bakış açısı hakkında ipuçları elde edilebilir. Görsellerde, 'mutlu bir aile için kadın erkeğin daima arkasındadır, başka bir tabirle hayattaki öncelik erkektedir', mesajı verilmektedir. İkinci görselde, erkeğin kadına olan üstünlüğü ve gücü, attaki erkeğin kendisinden daha alçakta bulunan kadına

daha yüksekten bakışı üzerinden aktarılmaktadır. Üçüncü görselde ise, bisikletli iki çocuktan erkek çocuk olan daha ileride, kız çocuk ise daha geride yer almakta, böylece cinsiyet ayrımcılığı çocuklar üzerinden de aktarılmaktadır.

Şekil 2: Yirminci Yüzyıl Başına Ait Bisiklet Reklamı Görselleri (URL-2-3-4)

İlk dönem reklam görsellerinde kadına biçilen güzellik, bakımlılık ve asalet gibi toplumsal cinsiyet rollerinin parçası olan dayatmalar üzerinden neyi giyip neyi giyemeyeceği de aşılanmaya çalışılmıştır. Öyle ki kadınlar, moda diye addedilen, denemesi bile çok zor olan bu giyim tarzlarını hayatının bir parçası haline getirirken, kendilerine vadedilen rolleri de bu giysilerle birlikte üzerlerine giymişlerdir. Yirminci yüzyılın başlarında Hobble etekler, kadınlar için tam bir işkence olan korseden hemen sonra moda olmuş kıyafetlerdir. Öte yandan bu etekler, etek boyu ayak bileğini hafifçe geçtiği için yürümeyi biraz daha rahat hale getirmiştir. Tasarımcı Paul Poiret tarafından bulunan bir stil olan ayak bileği boyunca dar ve bazen diz altından bantlanan, ayak bileklerinden kuşaklarla bağlı olan Hobble etekler o denli dardır ki, hareketi neredeyse imkansız hale getirirerek bazen yaralanmalara yol açmaktadır (URL-5). Şekil-3'de gösterildiği üzere o dönem küçük kız çocuklarına da benzer kıyafetler giydirilerek erken yaşlardan itibaren bir kadının neler giyeceği, nasıl duracağı ve nasıl davranması gerektiği güzellik, incelik ve zerafet vaadiyle aşılanmaktaydı.

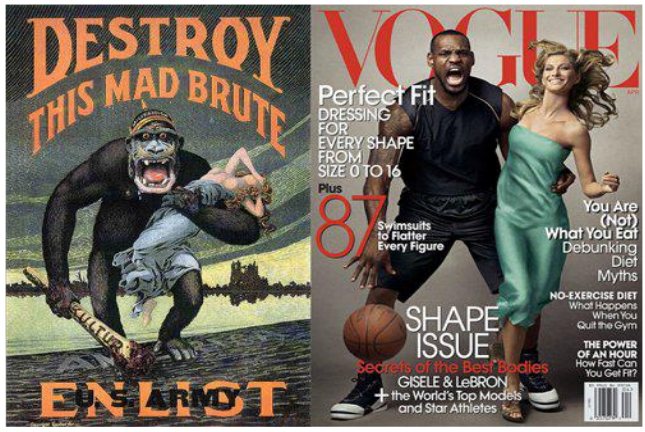

Şekil 3. Yirminci Yüzyıl Başında "Hobble" Etek Modası (URL-5)

Temel olarak reklamcılığın ağırlıklı olarak "cinsellik" üzerine odaklanıyor oluşu, diğer toplumsal ayrımcılık biçimlerini görmezden gelme eğilimi ile içi boş bir dikkat çekme yöntemi olarak kabul edilebilir. Buna göre, reklamcılıkta kullanılan cinsellik, ırk ve etnik köken gibi unsurlar derin bir şekilde birbirine karışmış olduğu diğer sosyal kategorilerden bağımsız olarak ele alınabilmektedir. Kadının edilgen temsilleri reklam görsellerinde cinsellik, ırk ve etnik köken ile iç içe geçmiş bir dizi temsil içinde birlikte yer almaktadır. Bu katmanlı yapılarda kadın şekil 4'te görüldüğü üzere genellikle erkeğe bağımlı ve onun bir parçası gibi gösterilmektedir. Kölelikten mutlu olan hatta bundan haz alan erkek ve kadın kölelerin ima edildiği figürlerin birlikte kullanıldığı reklam iletisi; eski bir hikayeyle birleştirilen ırkçı yaklaşımda somutlaşmaktadır. Reklam aynı zamanda günümüz Afrika kökenli bir erkeği ilkel dürtüleriyle hareket eden bir goril gibi yansıtmaktadır. Sonuçta reklam görselinde kölelik yanlısı (proslavery)[6] kadınlar ile Afrika kökenli insanların aynı sistem tarafından modern köle[7] olarak görüldüğüne dair işaretler bulunmaktadır.

[6] Proslavery tanımı kölelik yanlısı tutumu açıklamaktadır (URL-6)

[7] Modern kölelik Anti-Slavery International'da bir bireyin kişisel yahut ticari kazanç için başkaları tarafından sömürülmesi olarak tanımlanmaktadır (URL-7)

Şekil 4. Irkçı Mitleri Güçlendiren Bir Reklam İmgesi (URL-8)

Ürün-imaj formatı olarak da adlandırılan (Leiss ve Kline ile Jhally, 1990: 50) II. Dönem reklamcılığında ise, ürün sembollerinin kullanıldığı görülmektedir. Reklam metinleri ürün ve kullanım merkezli olmaktan uzak ve irrasyoneldir. Ürünü satma çabası, mutlu aile, endişelerin giderilmesi, statü gibi durumları ortaya koyan imajlar ve onları tanımlayan metinler üzerinden sunulur. Bu dönemin en belirgin özelliği reklamın toplumsal bağlamı ile güçlü marka imajını ön plana çıkarmasıdır. Dönemi yansıtan alttaki reklam görsellerinden ilkinde, mutlu aile profili içerisinde elinde bisküvi tabağı tutan kadının eve bağımlı, yemek pişiren, karın doyuran, fedakar anne olarak gösterildiği görülmektedir. Erkek ise, ilk görselde olduğu gibi ikinci görselde de yine takım elbiseli, çalışan, üreten ve dominant bir karakter olarak gösterilmektedir. İkinci görselin, aile babasının erkek çocuğun, annesinin ise kız çocuğun elinden tutmak suretiyle dolaylı bir şekilde cinsiyet ayrımcılığına çanak tuttuğu söylenebilir. Reklamın sloganı ise, yuvanın mutluluğunun para ile satın alamayacağına vurgu yapmaktadır. Bu slogana göre reklam içeriğinde, yuvada herkesin görevi bellidir, ya da yuvada herkes kendisine verilen görevleri -biçilen rolleri- yerine getirdiği takdirde mutlu bir aile ortamı kurulmuş olur ve o ailenin mutluluğunu para bile satın alamaz iması bulunmaktadır.

Şekil 5. Oreo ve Western Demiryolu Reklam Görselleri, Yirminci Yüzyıl Ortaları (URL-9-10)

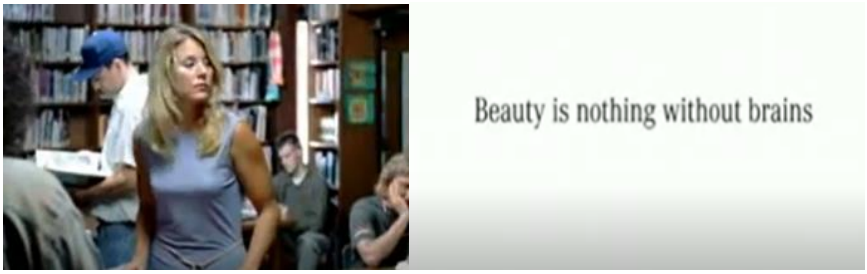
Courtney ve Lockerez tarafından toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili yapılan ilk ciddi çalışmada, yirminci yüzyılın son çeyreğine girerken Amerikan reklam içeriklerinin kadını tamamıyle erkeğe bağımlı, önemli kararlar verebilme yeteneği olmayan, sadece evinde çalışan bir roll-model olarak betimlediği belirtilmektedir. Takip eden yirmi yıldaki reklam içeriklerinde kadın çalışma ve aile hayatındaki rolleriyle betimlenmiştir. İş hayatı içerisinde profesyonel olarak hatta yönetici göreviyle yer alan kadın oranının artmış olmasına rağmen kadın stereotipler yirminci yüzyılın sonlarına kadar üretilen reklam görsellerinde yer almaya devam etmiştir (Cheng, 1997: 301). Tarihsel süreç incelendiğinde bu stereotiplerin, ev hanımı, erkeğin yardımcısı, dekoratif bir kenar süsü ya da cinsel bir obje olarak yansıtıldığı görülmektedir (Artz ve Munger ile Purdy, 1999: 1).

Şekil 6. Campbell Soup Reklam Görseli, Yirminci Yüzyıl Son Çeyrek (URL-11).

On dokuzuncu yüzyılda bilim insanlarının kadın ve erkeğin eşit miktarda beyin hücresine sahip olduğu gerçeğini atlamış ve yapısal olarak, erkek beyninin kadın beyninden yüzde dokuz oranında büyük olmasını, kadının düşük zihinsel kapasitesiyle bağdaştırmışlardır (Brizendine, 2008: 21). Kadın beyni dilsel ve duygulanım yetisi daha güçlü ve her iki hemisferini daha iyi kullanabilen bir beyin gibi görünürken, erkek beyni duygusal olarak hissetmeden ziyade ifade etmede eksiklik göstermektedir. Elbette bu farklılıkları, cinsiyetler arasında bir üstünlük olarak algılamak on dokuzuncu yüzyıl biliminsanlarının düştüğü yanılgıya düşmeyi kaçınılmaz kılar (Güzel, 2014: 188). Yakın dönemlerde yapılan reklamlarda geçmiş dönemin bu konuya bakışının uzantılarının devam ettiği görülmektedir.

Konuyla ilgili bir örnek vermek gerekirse, Mercedes Benz'in bir reklamında sarışın bir kadın görevliye bir hamburger ve bir milkshake'i yüksek sesle sipariş eder. Görevli bulundukları yerin bir kütüphane olduğunu söyleyince kadın bu kez aynı siparişi sesini kısarak verir. Zeka seviyesi düşüklüğü bu reklam içeriğinde sarışın bir kadına yüklenmiştir. Kütüphane ise mekansal olarak kadını dışlayan bilginin imgesi haline dönüştürülmüştür. Kütüphane sorumlusu haricinde fonda kitap okuyanların tamamının erkek olması için oldukça dikkat çekicidir.

Şekil 7. Mercedes Benz Reklamında Kütüphanenin Ne Olduğunu Bilmeyen Sarışın Tiplemesi (URL- 12)

Reklam içeriklerinde çarpıtılmış sarışın imajı kullanımının tesadüf olmadığını gösteren bir başka reklam ise CEP markasının reklamıdır. Sahne yine kütüphanede geçmektedir. Sarışın kadın kütüphaneye gelir ve görevli ondan sessiz olmasını istedikçe kadın sakarlık yapmaya ve ses çıkarmaya devam eder. Adamın çok sinirlendiğini gören kadın dışarı çıkar, son model ve hiç ses çıkarmayan bir arabayla kütüphaneye girer. Şaşkınlıktan üzerine kahveyi döken ve bardağı yere düşüren görevliye sessiz ol işareti yaparak kitabını alır ve aynı arabayla geri geri giderek kadrajdan çıkar.

Şekil 8. CEP Reklamında Patavatsız Sakar Sarışın Tiplemesi (URL-13)

Reklam içeriklerinde kadının en çok istismara uğradığı konu bir ürün ya da marka imajının cinsellik üzerinden aktarılmaya çalışılmasıdır. Bu tarz yaklaşımlarda hedef kitlenin ilgi ve merakını kestirme yoldan cezbetme hedefi bulunmaktadır. Bu içeriklerde ayrıca kadın ile beraber o hedef kitlenin tahrik yoluyla istismarı da söz konusudur. Arabaların üzerine yatırılarak fotoğrafı çekilen çıplak kadınlar, çikolatayı vahşi mimikler ve tahrik edici bakışlarla ısıran genç kızlar, haberin bile önüne geçecek kadar seksapalitesi öne çıkarılan haber sunucuları, kliplerde göbeğinden zeytin yenen kızlar… Reklamlar yoluyla kadın istismarının en açık örnekleridir.

Şekil 9. Nintendo Gameboy-1997: Dikkat dağıtan bir nesne olarak tasvir edilen kadın. (URL-14)

Bazı reklamlar ise, genç kızları masumiyet üzerinden tanımlayarak gözlenen bir nesne tasviriyle sunmaktadır. Öyle ki; adeta kapı deliğinden dikizleyen bir gözün hizmetine sunulan o bakış, tebessüm ve giyim kuşam

tarzları çocukluk dönemine ait oyuncak ayıcık gibi nesnelerle birlikte pedofili ve parafili eğilimleri beslemektedir. Çocuk, ergen, genç kadınları teşhir ürünüymüş gibi sunan bu reklamlar masumiyeti bile bir cinsel imge haline getirmiştir. Şekil 10'daki reklam görselinde olgun yaşlarda kullanılan saç ve makyaj tarzı uygulanmış bir kız çocuğu, saf ve derin bakışlarla çıplak olarak, kucağında çocukluk ve masumiyeti çağrıştıran oyuncak beyaz ayıcık ile poz vermektedir. Reklamın sloganı ise, tüm bu imge ve mesajların birleştiği bir cümlede toplanmaktadır: Love's Baby Soft Şampuan, "Masumluk düşündüğünüzden daha seksidir".

Şekil 10. Love C.-1975; "Masumiyet"
Kaynak: Love's Baby Soft Şampuan-1975: Masumluk düşündüğünüzden daha seksidir (URL -15)

Genç kızları pedofililerin kurbanı seksi masum olarak gösteren bazı reklamlar içeriklerinde aptal, saf, sakar sarışın kadın figürünü de kullanmaktadır. Şekil 11'deki reklam görselinde olgun yaştaki kadınların dış görünüşüne sahip, çocuksu bir mimik göndermesi ile alt dudağını ısıran safça ve suç işlemişcesine bakan genç bir kız, 'basit kullanım için otomatik vitesli' sloganıyla birlikte sunulmaktadır. Reklamda, kadınların sadece kolay işler başarabileceğine dair yapılan vurgu, otomatik vitesli arabaların kolay kullanılabileceği algısıyla eşleştirilmiştir. Reklam içeriğinde, görseldeki genç kızın seksi masum imajıyla birleştirilmesi sonucu, aptal, saf, masum ama seksi bir kadın algısı yaratılmıştır. Bu içeriğe göre, kolay şeyleri becerebilen ancak kadındır ve bu kadın tipi sadece seksi görünmeyi başarabilir. 1971, Mini reklamı "Basit kullanım için otomatik vitesli" sloganıyla ve görseliyle kadının bakışından da anlaşılabileceği gibi reklam yine kadının zekasına (!) vurgu yapmıştır.

Şekil 11. “Kadınlar Ay’ı yaşanacak bir yer yapacaklar” Mini-1971; “Basit kullanım için otomatik vitesli” (URL-16)

Yine şekil 12’deki reklam görselinde kadının ait olduğu yeri ayakkabının bastığı yerle bir tutan bir yaklaşım bulunmaktadır. Bu reklamdaki çıplaklık ayaklar altına alınmış seksi bir genç kadın imajıyla pedofili eğilimlilere bir anahtar deliğinden röntgencilik yapma fırsatı doğurmaktadır.

Şekil 12. Weyenberg-1974;“Ait olduğu yerde tut” (URL – 17)

Diğer yandan konunun ele alınması gereken diğer yönü kadının iş alanındaki faaliyetlerinin artmasıyla toplumsal cinsiyet rollerinin bir takım yer değiştirmelere sebep olması meselesidir.

Postmodern kültür kapitalizm ve kadın

Postmodern kültürle birlikte erkek ve kadın arasındaki iş bölümünde ortaya çıkan farklılıkların toplumsal cinsiyet rollerinde değişiklikler yaşanmasına yol açtığı söylenebilir. Toplumsal hayatta yaşanan birçok değişim ile birlikte kadın iş hayatında daha da etkin bir şekilde yer almıştır. Böylece erkek o zamana kadar kadının daha çok üstlendiği ev işlerini üstlenmeye başlamıştır. Böylece erkeklerin hegomonik olarak etkili olduğu alanlarda değişiklikler yaşanmış, bu durum kadınların seçimlerini onaylayan erkeklerin kadın otoritesini de kabul etmek zorunda kalmasına sebep olmuştur. Kadın erkek arasındaki otorite ve iş bölümü değişiklikleri bu şekilde başlamıştır (Gökpınar, 2015: 105). Kapitalist sistemdeki gelişmeler ve değişim ile birlikte erkeğe kurumları üzerinde kontrol gücü kazandırmış; erkeğin kendi hayatında kendini güçsüz görmesi ile toplumun erkeği güçlü görmesi durumlarının arasındaki çelişki sonucu erkeğin rolleri birbirine girmiştir (Öztürk, 2020: 81).

Görmenin söylemin çok ötesine geçerek farklı anlamlar uyandıracağı fikrini savunan John Berger, çok farklı tartışmalara kapı aralayacak ve belki de kapitalist sistemin sosyal medya üzerinden yarattığı fırsatları kullanan bazı kadınların bu kez kendi kendilerini cinsel meta olarak ortaya koyma biçimlerine açıklık getirebilecek olan 'Görme Biçimleri' isimli çalışmasının bir bölümünde (Berger, 1999: 46, 47) bir kadın olarak doğmanın erkekler tarafından sınırları çizilmiş, mülkiyeti erkeklerde olan, özel bir yerde doğmak anlamına geldiğini söylemektedir. Dolayısıyla kadınlar toplumsal kişiliklerini bu sınırlı ve koşullandırılmış yerde ustaca geliştirirler. Bu durum yazara göre kadın özvarlığının ikiye bölünmesini beraberinde getirmektedir. Kadın kendisi imgesiyle birlikte dolaşan, hiç durmadan kendisini seyreden bir durumdadır. Çünkü çocukluğundan bu yana kadına kendisini gözetlemesinin mecburi ve gerekli olduğu öğretilmiştir. Böylece kadın onun kimliğinin bileşenleri olan ama gözleyen ve gözlenen kişilikleri iki ayrı unsur olarak görmeye başlar. Berger bu iki öğeyi cinsiyetlerine ayırarak sade bir tarif yoluna gider. Yani özetle Berger, kadının içindeki gözlemci olanı erkek, gözleneni ise kadın olarak tanımlar. Bu sebeple kadın görsel bir nesneye yani seyirlik bir nesneye dönüşmüş olur.

Reklam İçeriklerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine Karşı Koyuş Biçimi

Toplumları bir arada tutan unsurlar arasında ortak kültür ve dil birliği bulunmaktadır. Toplumun üyeleri ve söylemleri arasında bir ağız birliği oluşması, toplumda, bireylerin birbiri ile iletişim kurabilmelerini sağlamaktadır. Refere birliğinin sağlanmış olmasını söylenen bir kelimenin bireylerin zihninde ortak imajlar oluşturması durumundan çıkarabiliriz. İnsanların zihnindeki 'kadın' imajı üzerinden toplumdaki kadın tanımını anlaşılabilir. Toplumdaki kadınlık tanımının ne olduğuna ve bu tanımın kadınlara nasıl mal edildiğine (Coward, 1993: 8) bakıldığında toplumda kadın olmanın nasıl bir şey olduğu anlaşılabilir.

Ötekileştirme, şiddet, nefret, önyargı ve homofobi gibi düşüncelerin ya da eylemlerin kaynağı yaygın olan söylenti haberleri, dedikodular ve somut bir gerçeğe dayanmayan kanaatlerdir. Türk toplumunda geçmişten bu yana klişeleşmiş önyargılar yumağı olan; kadınlar için söylenen *saçı uzun, aklı kısa* sözü, *elinin hamuruyla erkek işine karışma* gibi kanaatler aşağılayıcı, ayırımcı, ötekileştirici yaklaşımlardır (Önder, 2021: 88). Her şeye rağmen modern Türk kadını zaman içindeki rol değişimleriyle bugün sadece bir anne, yuvasını yapan kadın değil, aynı zamanda yaşadığı eve ekonomik olarak katkı yapan, kendi yaşam formunu ekonomik olarak düzenleyebilen, haklarla donanmış ve sürekli bir gelişme halinde olan modern kadındır. İletişim araçlarının hızla gelişmesi de Türk kadınının bu gelişiminin arkasında durmuş ve süreci hızlandırmıştır (Pösteki, 2005: 19).

Türkiye'de üretilen özellikle son dönem reklam içeriklerinde toplumsal cinsiyet rollerine karşı koyuş biçimleri dikkat çekmektedir. Yakın zamanda yapılan bir araştırmada reklamların tematik olarak çözülmesi sonucu altı ana temaya ulaşılmıştır. İncelenen reklam filmlerinden 3'ü kadına yönelik önyargıları, olumsuz davranışları ve şiddeti eleştirel bir perspektiften işlemekte, 8'i iş yaşamında kadını destekler bir tavır sergilemektedir. Bu reklamlardan 7 tanesi toplumsal cinsiyet rollerine karşı duruş sergilemekte, 1 tanesi ise kadınlar günü ile sosyal yardım kampanyasını ortak temada kullanmaktadır. Reklamların 5'i kadının önemine ve ona verilen değere, 6'sı kadınların güçlülüğüne, 1'i çocuk gelinler konusunu işleyerek çocuk istismarına vurgu yapmaktadır (Ük, 2019: 7).

Bu bölümde feminist kadın hareketlerince dillendirilen taleplerin günümüzde reklam içeriklerinde popülerleşme olgusu bağlamında kullanılması sebebiyle kadınların tüketim sürecindeki yeri ile kadınların taleplerine katkısı tartışmaya açılacaktır. Bu bağlamda femvertising kavramından bahsetmek yerinde olacaktır.

Femvertising son dönemlerde reklamcılık sektöründe bir feminist pazarlama uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Reklam içeriklerinde feminist ve stereotipleştirilmemiş içeriklerin oluşturulmasını talep eden bu yaklaşım kadınların yararına ve güç katacak etkiler ortaya çıkacağını öngörmektedir. Bu anlayış, reklam iletilerinde kadın nesneleşmesine bir son vermeyi, kadınların değerinin fiziksel görünümleriyle ilgili olmadığını ifade etmeyi ve kadınların günlük hayattan ne istediklerini, sorunlarını, neler yapabileceklerini ve kimlik bağlamında kim olduklarını göstermeyi amaçlamaktadır. Yine de Varghese ve Kumar, tüketicilerin reklam içeriklerinde feminist temaların kurumsal bir çıkar elde etmek için sömürülmesini, diğer bir deyimle gerçek ve sahte feminizmin birbirinden ayırt edilip edemeyecekleri sorusunun hala havada kaldığını ifade etmektedir (Varghase ve Kumar, 2022: 442).

Türkiye'de yayınlanan Nike reklamı içeriğinde, toplumsal cinsiyet rollerine karşı çıkan, kadınlara yönelik önyargıları eleştiren, iş yaşamında

kadına destek veren, kadınların gücüne inanan yaklaşımıyla toplumsal bakış açısının getirdiği dayatmaları kırmak adına bir farkındalık yaratmayı amaçlar görünmektedir. Toplumsal hafızadaki toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili sosyo-kültürel bakış açılarının ne olması ve ne olmaması gerektiğini ifade eden bu reklam videosu içeriği genç kadınların sesi olma iddiasıyla *"Bizi Böyle Bilin"* sloganını vurgulamaktadır.

Nike'ın Türkiye için hazırlamış olduğu ve özellikle genç kızları hedef kitle olarak aldığı reklamdaki söylemlere bakıldığında toplumdaki ortak söylemler üzerinden reklamın ileti altyapısının oluşturulduğu söylenebilir. Reklamın ilk sahnesi *bizi bilirsiniz* söylemiyle başlayıp *güzeliz biz* söylemiyle devam etmektedir. Bunu söylerken görüntüde fotoğraf çektiren klasik giyimli bir aileyi mutlu mesut bir şekilde görürüz. Ailenin genç kızı ise hafif memnuniyetsiz ifadesini bozarak bir anda toplumun bir genç kızı görmeyi arzuladığı güzel görünme algısını alaya alarak sırıtır ve takma yeşil dişlikleriyle çirkin bir izlenim yaratır. Ardından üzerindeki kıyafetler bir anda Nike kıyafetlerine dönüşerek yürür ve mekan değiştirerek boks yapmaya başlar. Marksist feminist perspektiften bakıldığında sahnede aile kurumundan uzaklaşan bir kadın ele alınmaktadır. Bu bakış açısına göre, aile korunduğu sürece özel mülkiyetin ve onun uzantısı olan değerlerin aşılması da mümkün olmadığından kadın kendi klasik kıyafetlerini çıkararak Nike logolu modern spor kıyafetleriyle çekirdek aileyi temsil eden klasik kıyafetler giymiş aile fertlerinden uzaklaşmaktadır. Sahnenin bu bağlamda verdiği mesaj kadının yeni ve modern bir hayat tarzı için aile kurumunu terk etmesi gerektiğidir. Kadının bunu yaparken Nike kıyafetlerini giymesi ise kuramın Marksist yönüyle çelişmektedir.

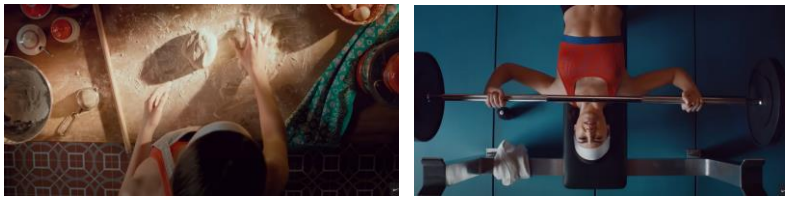
Kadının erkeklere özgü görülen alanda etkinlik göstermesi liberal feminist kurama göre uyumluluk gösterirken patriyerkal düzenin erkeği güçlü göstermesi kadını edilgen göstermesi tabularına da karşı koymaktadır. Fakat feministlerin sıkça karşı çıktıkları, reklam içeriklerinde kadınının güzel, fit, ince gösterilmesi bu sahnede olduğu gibi filmin diğer sahnelerindeki kadın figürlerde de bulunmaktadır. Bu sahne toplumsal cinsiyet rollerine karşı çıkar bir şekilde toplumun güzel kadın söylemiyle alay eder gibi görünse de sonuçta güzel bir kadın gösterdiği aşikardır. Ayrıca bu sahnede ve diğer sahnelerde oldukça fit kadınlar kullanılmıştır. Reklam içeriğinde genel olarak fiziki anlamda farklı bir kadın kullanıldığı görülmemektedir. Bu anlamda reklam içeriğinin belli bir kadın grubu üzerinde durduğu diğerlerini ise ayrıştırdığı kabul edilebilir.

Şekil 13-14-15. Nike kıyafetiyle boks yapan kız. (URL – 18)

İkinci sahnede ise, *ellerimiz böyle ince ve narindir* dışsesine eşlik eden hamur yoğuran genç kız görseliyle *'elinin hamuruyla erkek işine karışma'* şeklindeki toplumsal cinsiyet rolleri söylemine gönderme yapmaktadır. Aynı kız bir anda Nike kıyafetleriyle bir T sehpaya yatarak halter kaldırmaya başlar. Bununla birlikte içerik, aslında toplumun sadece erkeğin yapabildiğini iddia ettiği bir işi genç bir kadının da başarabileceği mesajını iletmektedir. İçerik sahnesinde kadının kimliği yansıtılmaya çalışılırken bir güç gösterisi ile gösterilmesi feminist bir tartışma konusu olarak ele alınabilir.

İmge sadece görünmeyeni görünür kılmakla kalmayıp görünmeyeni aynı zamanda gizleyerek onu başkasının bulmasını istemektedir. Bakışın iktidarı bakanın elinde değil, seyirlik olan nesnenin tasarrufundadır. Dolanımdaki her güçlü nesneye bakışın iktidarı hakimdir. Bu sebeple imgeler kendilerine bakana neyi, ne şekilde aktardıklarını bilmeseler bile dışavurum göstergesi olarak varlıklarını sürdürürler (Dumanlı, 2011: 134). Feminist açıdan bakıldığında bu reklamın bazı sahnelerinde olduğu gibi kadınlar, güzel, çekici, fit olarak yer almaktadır. Işıltılı bir dünya içerisinde sunulan içerikte ancak ürünün satın alınması ile özgür, yeni ve modern tarzda bir hayata kapılar açılabileceği iletilmektedir.

Şekil 16-17. Hamur yoğurmaktan ağırlık çalışmaya dönen sahne

Üçüncü sahne ise (Şekil 18-19) toplumun *altın takmayı seven kadın* düşüncesinden hareketle ortaya koyulmuştur. Bir kuyumcu vitrininin dışından gördüğümüz genç bir kadın (vitrinde kızın önüne geçmiş altın takılar) altın takılar denemektedir. Ve bu takılar ataerkili temsil eden bir erkek tarafından ona verilmektedir. Genç kadın bir anda vitrini açarak

kameraya yaklaşır ve arkadaki kuyumcu vitrini kadının aldığı ödüllerden oluşan bir rafa dönüşür. Genç kadın bu kez Nike kıyafetiyle reklam içeriğinin metası olarak başarılı kadın imgesine dönüşür. Aynı zamanda pasif bir karakterden aktif bir karaktere, başarılı bir sporcuya dönüşmüş olur.

Şekil 18-19. Altını seven kadın algısından altın madalya kazanan kadına dönüşüm

Kadının oynadığı bakıp besleyen rolüne karşı genç kadınlar açık ve net bir şekildeki terimlerle tıpkı reklam içeriğindeki gibi geleneksele ve toplumsal söylemlere karşı durarak bu dünyada anneleri gibi olmayacaklarını, mesela yemek pişirmeyeceklerini ve ailenin dayattığı biyolojik gereksinimlerine kulak asmayacaklarını söylemektedirler. Bütün bunlara dayanarak Seidenberg (Seidenberg ve DeCrow, 1989: 107), sinirsel iştah yitiminin yalnızca bir açlık grevi olmadığını söyler. Reklam filminde, genç kadınların toplumun otoriter tutumuna, gelenekçi söylemine karşı durma eylemine örnek gösterilebilecek sahnesi ise dördüncü sahnedir (Şekil 20-21). Toplumun *'bir kenarda sessiz sakin kendi halinde otur'* söylemine gönderme yapan bu sahnede genç bir kadın otoriter geleneği temsil eden bir başka kadından sessiz, sakin bir şekilde öğüt, tavsiye, akıl alırken bir anda sahne değişir ve genç kadını Nike kıyafeti giymiş, tenis maçı yöneten aktif bir karaktere bürünmüş olarak görürüz. Ardından yine Nike kıyafetli kadın tenisçiler tenis oynamaktadırlar. Yani genç kız yönetilenden yöneten bir karaktere geçiş yapmış olur. Aynı zamanda yaşlı kadın ile aynı hizadayken sonrasında hakem koltuğuna oturarak ondan daha yüksek bir konuma konuşlanmıştır. Feminist kuramdaki otoriter erkek temsilinin yerine bu sahnede yaş almış kadın geçmiştir. Sahnede yaş almış kadın nasıl bir öğüt verdiğine bakılmaksızın diğer kadınlardan ayrıştırılmış ve feminist bir eleştiri konusu olabilecek biçimde bir kadın olarak patriyerkal düzenin temsilcisi şeklinde gösterilmiştir.

Şekil 20-21. Gelenekten nasihat almaktan bireyselliğe ve yöneticiliğe

Nike reklamının ilk sahnesi gibi neredeyse tüm sahnelerinde güzel, ince, fit genç kadınlar oynamaktadır. Timisi' ye göre (Timisi, 1997: 40), reklamlardaki çeşitli söylemlerle de kadın bedeni denetim altına tutulmaya çalışılmaktadır. Güzel ve bakımlı bir bedene sahip olan kadın, aynı zamanda iyi bir anne ve eş de olabilir düşüncesiyle kadının bedeni bireysel kimliği ile özdeş tutulmaktadır. Güzel, zayıf ve atletik bir kadın toplumsal bir ideal olarak servis edilirken, bu fiziğe sahip olmak için kullanılan ürünler üzerinden oluşturulan her yaşta genç kadın imajı bireysel anlamda bir başarıyı da ifade etmektedir. Zayıflık bu anlamda reklamlarda bir hedef olarak kadın için mutlaka ulaşılması gereken bir ideal şeklinde lanse edilmektedir. Zayıflama hedefine ulaşan, bunu başaran kadın aynı zamanda tuttuğunu koparan, rekabetçi bir yapıya sahiptir. Reklamlar evden kamusal alana açılan kadın üzerinde kurguladığı güzellik miti ile de yeni bir toplumsal baskı şekli oluşturmaktadır.

Sözkonusu Nike reklamının içeriğini incelerken bir yandan da reklamda hedef kitle olarak belirlenmiş kuşakların genel özelliklerini incelemek yerinde olacaktır. *Y Kuşağı (Generation Y / Echo Boom):* 1980-2000 yılları arasında doğmuş bir nesildir (Saracel, Taşseven ve Kaynak, 2016: 52-53). Bu kuşak; Millennials (Milenyum Kuşağı), Generation, Digital Generation (Dijital Kuşak), Echo Boomers (Eko Patlaması) ve Nexters (Bir Sonrakiler) Next (Gelecek Kuşak) gibi farklı isimlerle de anılmaktadır. (Adıgüzel, Batur ve Ekşili, 2014: 173). Özgürlük ve teknoloji bu kuşağın en belirgin özelliklerindendir. Onlar bilgiye kolay ulaşabilir, teknolojiyi çok hakimdir ama yalnızlık da bu özellikler arasındadır. Kendine güven bu kuşağın net ve belirgin bir özelliğidir (URL – 19).

Reklamda yine bir toplumsal bakış açısı olan genç kadının görevinin *etrafı çekip çevirmek* olduğu söylemine gönderme yaparken, Y kuşağının temsilcisi oyuncu kütüphanede kitapları incelemektedir. Bir anda kıyafetleri Nike'a dönüşen oyuncu kütüphaneye tırmanarak diğer sahnede asıl profesyonel hayatına geçer ve basketbol oynar. Oyuncu şimdi geleneksel söylemin tam tersine işinde (takımında) oyunu çekip çeviren bir oyuncu olarak görev almaktadır. Genç kadının kuşağının özelliklerini yansıtan, bilgiye kolay ulaşabilir ve ancak markanın ürününü giyerek özgürleşebilir ve

yalnız başına bir takım yönetebilir mesajı reklamın bu sahnesinde verilmektedir.

Şekil 22-23. Etrafı çekip çeviren kadından oyun kuruculuğa

Z Kuşağı ise, 2001-2012 yılları arasında doğan bir kuşak olarak Türkiye'de 'Kristal Nesil' diye de adlandırılmaktadır. Uzmanların 'derin duygusal' olarak nitelendirdiği, Türkiye'nin %17'sini oluşturan kuşağın sayısının ise dönem aralığı henüz tamamlanmadığı için, nüfus artış oranına göre değişiklik göstermesi beklenmektedir. Kuşak en karakteristik özellikleri internet teknolojisine hakimiyeti, sosyal medya kullanımının yüksek olması, mobilite ve dokunmatiklik üzerine gelişmiş olmaları şeklinde aktarılmaktadır (Sarıoğlu ve Özgen, 2018: 1068). Toplumun *bir genç kız herkesin içinde kahkaha atmaz* söylemine gönderme yapan sahnede (Şekil 24-25), Z kuşağı temsilcisi genç kadınlar klasik giyimli bir arkadaş grubuyla çekildikleri fotoğrafı indirdikten sonra birden Nike giyimli modern dans eden kadınlara dönüşmektedirler. Bu sahnede genç kızların sosyal medyada popüler olan dans salonlarında topluca dans etmeleri üzerinden özgürce sosyal medya kullanma (fotoğrafın yerine sosyal medya) özelliğine sahip oldukları iletilmektedir. Sahnenin ana iletisi ise, genç kadınların sonunda kahkaha atmalarıyla geleneksel söyleme karşı gelişleri üzerinden aktarılmaktadır.

Şekil 24-25. Ortalık yerde gülünmez algısına karşı koyuş

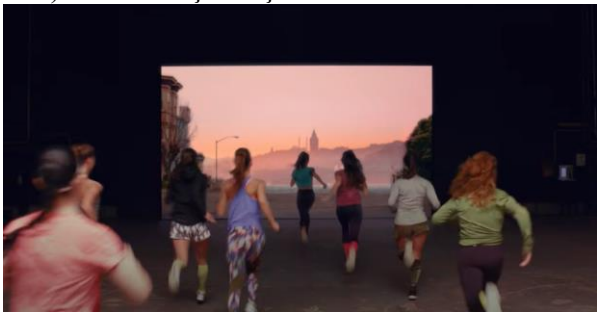
Marka, reklam içeriğinin genelinde olduğu gibi alttaki sahnede de (Şekil 26-27) Türkiye'de bir genç kadının, Nike ayakkabı giymiş ayağıyla pembelerle donatılmış evinin üstüne basıp parçalamasını göstererek

toplumun toplumsal cinsiyetçilik üzerine olan geleneksel söylemlerini yıkmayı amaçladığını ima etmektedir. Bunu yaparken yine marka logosunu feminist bakış açısıyla özdeşleştirme eğilimi göstermektedir. Bu sahnede yine güzel ve bakımlı ama asi genç kadın figürü göze çarpmaktadır. Tarihsel bir sembol olan Galata kulesi evin penceresinden ve kapıdan olmak üzere iki ayrı sahnede fallik sembol olarak gösterilmektedir. Fallik sembol kadının bu karşı koyuşuna tanık olmakta ve son sahnede genç kadınlar fallik sembolün içinde bulunduğu şehre doğru koşmaktadır. Mulvey'e göre (Mulvey, 1975: 18), kadının arzusu, fallusun işaret ettiği yoksunluğun giderilmesidir. Kadının patriyarkal bilinçdışının şekillenmesinde hadım tehdidini simgeleyen bir durum olarak penisinin gerçekten olmayışı ve çocuğunu simgesel büyütmesi olarak iki işlevi bulunmaktadır. Buna göre kadın ya babanın yani ataerkilin sözüne teslim olmalı ya da çocuğunu imgelemsel olanın önünde boynu eğik tutmalıdır. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, sahne Fallus düzenine, ataerkile, geleneksele topyekün bir başkaldırıyı katmanlı imgeler şeklinde tartışmaya açmaktadır.

Şekil 26-27. Toplumsal bakış açısını Nike ayakkabıyla yıkmak

Son sahnede ise, üzerine Nike kıyafetleri giymiş olan genç kadınlar ideallerindeki modern genç kadını bir hayal dünyasını temsil eden film setinden İstanbul'u temsil eden Galata kulesi silüetine doğru Türkiye'ye (Türk toplumuna) anlatmak için koşmaktadırlar.

Şekil 28. Yeni hayat formunu gelenekselin içinde yaşamaya ve anlatmaya koşan genç kadın hedef kitle

Reklam içeriğinde *'Bizi Böyle Bilin'* sloganı toplumundaki cinsiyetçi ve gelenekçi söyleme karşı bizi yaptıklarımızla böyle bilin, kafanızdaki gibi değil iletisini aktarmaktadır. Reklamın iletisi, radikal feministlerin bakış açısına sahip ataerkille mücadeleyi esas almasına rağmen, bu görüşün kapitalizmin sosyolojik ideoloji içerisindeki yeri ile mücadelesi fikriyle çelişmektedir.

Şekil 30. Nike reklamının slogan

Nike reklam içeriğindeki packshot'da pembeli genç kız odasını göstererek *'Bizimle Başla'* sloganıyla tabuları, Türkiye'de genç kızlar üzerindeki geleneksel söylemi, toplumsal cinsiyet rollerine bakış açısını yıkmak için yeni bir hayat formu vadederken, aynı zamanda ürünlerini satmak üzere hedeflediği kitleyi keskin hatlarla çerçevelemektedir.

Reklamda bir yandan Türkiye'deki eskiyi yıkıp yeni bir yaşam şeklini vadeden Nike diğer yandan tüm sahnelerinde sanki bunu genç kızların sadece Nike giyerek başarabileceğini iletmektedir. Ayrıca reklamda toplumsal cinsiyet rollerine karşı çıkmayı zayıf, fit, güzel, başarılı genç kız figürleri üzerinden aktarma gereksinimi Nike'ın kendi hedef kitlesine göre kadına yeni bir toplumsal cinsiyetçi rol biçme yaklaşımında bulunduğunu göstermektedir.

Şekil 31. Pembe renklerle donatılmış genç kız odası: Toplumsal bakış açısı

SONUÇ

Toplumsal cinsiyet, toplum tarafından dayatılan sosyal ve kültürel normlar üzerinden, erkeklik ve kadınlıkla ilişkilendirilmiş olan ve bu manada toplumun beklentilerini karşılayan bir unsurdur. Kadına ve erkeğe atfedilen roller, sosyalleşmeden ve sosyal bağlamdan çıkarılan bu kavramın toplumdaki karşılığı olarak ifade edilebilir. Toplumlarda kodlanan davranışların toplamını bu roller oluşturmaktadır. Kadın ve erkeğin rolleri, giyim kuşam tarzları, konuşma ve davranış kalıpları, kendini ortaya koyma biçimleri, kalıp ve kodlamalar toplumdan topluma farklılıklar gösteren normlar arasında bulunmaktadır.

Kültürel, politik, ideolojik ve ekonomik etkenler, cinsiyet ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınlar ve erkekler arasında yaratılan farklı ya da üstün olma algısının temelini oluşturmaktadır.

Birey televizyon gibi kitle iletişim araçları üzerinden davranış biçimlerini öğrenmekte ve onları davranış şekline dönüştürerek pekiştirmektedir. Film, dizi ve programların yanı sıra reklamlar bireyin davranış modelleri üzerinde bir etki mekanizmasına dönüştürülmüştür. Reklamların tekrar edilme ve kalıp yargılardan oluşma gibi en önemli özellikleri bireydeki davranış modellerinin de pekiştirilmesinde büyük bir rol oynamaktadır.

Toplum üzerinde egemen olan düşünce yapıları, bakış açıları ve moda olanı sunma eylemi reklamlar tarafından yansıtılmaktadır. Reklamcılıkta kadın ve erkeğe cinsiyet üzerinden bakma eğilimi on dokuzuncu yüzyıldan itibaren somut örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kadının asıl yerinin yuvası, evi, erkeğinse işi olması gerektiği bu erken dönem reklamlarında çocuklu, mutlu aile görselleri üzerinden aktarılmıştır.

Reklamlar tüketiciye idealize edilmiş bir dünyayı sunarak bir yandan neyin tasvir edildiğini gösterirken, diğer yandan toplum için neyin norm olduğuna ilişkin iletileri sunmaktadır. Tüketiciye toplumsal cinsiyetle ilgili birçok davranış kodu ileten reklamlar, bireyin kimlik oluşumu ve düşünce biçimlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Reklamlarda kullanılan kadın ve erkek karakterler üzerinden toplumun kadın ve erkeğe yüklediği kimlikler aşılanarak toplumsal cinsiyete ilişkin derin mesajlar iletilmekte ve spesifik cinsiyetin mesajın bel kemiğini oluşturduğu görülmektedir.

Reklamlarda kadının erkeğe göre pasif durumda gösterilmesi yaygın bir şekilde kullanılmakla birlikte edilgen kadın figürü reklamın çıktığı dönemde toplumsal bakış açısına da ışık tutmaktadır.

Edilgen kadın temsillerinin bulunduğu reklam iletilerinde ırk, etnik köken ve cinsellik birlikte yer alabilmektedir. Buna göre, kadın erkeğin bir parçasıymış gibi, ona bağımlı, olarak gösterilmektedir. Sözkonusu reklam görsellerinde kadınlığın doğasında kölelik ve esaret sanki mevcut olan bir olguymuş gibi işlenmektedir.

On dokuzuncu yüzyıl biliminsanlarının, erkek beyninin kadın beyninden yapısal olarak yüzde dokuz oranında büyük olduğu düşüncesinin uzantısı günümüzde zincirleme bir reaksiyonla devam etmiş ve benzer zihniyetler kadını reklamlarda aptal sarışın, sakar, düşünmekten yoksun, yetersiz bir noktaya konumlandırma çabası gütmüştür.

II. Dönem reklamcılığı döneminde ürünü satma çabası, mutlu aile, statü gibi konuların görselleri ve metinleri üzerinden sunulmuştur. Reklamın toplumsal bağlamı ile güçlü marka imajı bu dönemdeki reklamlarda ön plana çıkmıştır. İlgili reklam görsellerinde fedakar anne olarak gösterilen kadın mutlu aile profili içerisinde eve bağımlı, pişiren, doyuran bir figure olarak yansıtılmıştır.

1970'lerin sonu itibariyle Afrika kökenli çift imajı da dahil olmak üzere beyaz çift ve karı-koca heteroseksüel imgeleri ekranlarda görünmeye başlamıştır. Amerikan toplumunun çok kültürlü dokusunu yansıtma çabasında olan bu eğilimdeki reklamların son yıllardaki örneklerinde artış bulunmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerinin parçası olarak kadına biçilen; güzellik, estetik, asalet gibi dayatmalar üzerinden kılık kıyafet anlayışı da dikte edilmeye çalışılmıştır. Öyle ki, kadınlar moda kavramı üzerinden denemesi bile çok zor olan giyim tarzlarını hayatının bir parçası haline getirirken kendilerine vadedilen rolleri de bu giysilerle birlikte üzerlerine giymişlerdir. Diğer yandan günümüzde üretilen reklamlarda da kadınların bu kez; zayıflığı, fitliği ve güzelliği yansıttığı düşünülen ve başarılı kadın imajıyla bağdaşlaştırılan kıyafetlerle şablonlaştırılmaya çalışıldığı saptanmıştır.

Örnek reklamlarda genç kızlar masumiyet üzerinden tanımlanarak dikizlenen bir nesne tasviriyle sunulmaktadır. Kapı deliğinden röntgen yapan bir gözün hizmetine sunulan bakış, tebessüm ve giyim kuşam tarzları çocukluk dönemine ait oyuncaklarla birlikte pedofili ve parafili eğilimlere de çanak tutmaktadır. Çocuk, ergen ve genç kızları teşhir malıymış gibi sunan bu reklamlar masumiyeti dahi bir cinsel imge haline getirme çabasındadır.

Postmodern kültür ve feminist çalışmalarla birlikte erkek ve kadın arasındaki iş bölümünde ortaya çıkan farklılıkların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bakış açılarında değişiklikler yaşanmasına yol açtığı söylenebilir. Toplumsal hayatta yaşanan birçok değişimle birlikte iş hayatında daha etkin yer aldığını gördüğümüz kadın böylelikle o güne kadar onun göreviymiş gibi addedilen rolleri de sanki erkeğe devretmiş gibidir. Böylece erkeklerin eril üstünlük sağladığı düşünülen alanlarda değişiklikler yaşanmış, bu durum erkeklerin kadın otoritesini kabul etmek durumunda kalmalarına sebep olmuştur.

Toplumsal cinsiyet rollerinin dayatılması sorunsalına karşı bir duruş sergilediği fikriyle oluşturulan örnek markanın reklam içeriklerinde, genç kadınlar üzerindeki geleneksel baskı, söylem ve toplumsal cinsiyet rollerine bakış açısını yıkmak için onlara yeni bir hayat formu vadederken aynı

zamanda ürünlerini satmak üzere hedeflediği kitleyi belirgin hatlarla çerçevelediği görülmektedir.

Örnek reklam içeriğinde bir yandan Türkiye'de geleneksele yahut eskiye ait olanı yıkıp, yerine yeni bir yaşam şeklini vadeden markanın reklam görselleri, diğer yandan sanki bunu genç kadınların sadece söz konusu markayı giyerek başarabileceğini iletmektedir. Ayrıca reklam içeriğinde toplumsal cinsiyet rollerine karşı çıkmayı gerçek, gündelik hayattan doğal olarak seçilmiş figürlerle değil de, başarılı, güzel, zayıf, fit, genç kadın figürleri üzerinden aktarma gereksinimi duymuştur. Bu durum markanın kendi hedef kitlesine genç kadınlara yeni bir toplumsal cinsiyetçi rol biçme yaklaşımında bulunduğunu göstermektedir.

Özetle, kadının ister toplumsal cinsiyet rollerinin dayatıldığı, isterse toplumsal cinsiyet rollerine karşı çıkan reklam iletilerinde, esnek yapıda bir malzemeymiş gibi her türlü anlamın kendisine yüklenebileceği, her durumda kullanıma ve istismara açık bir meta simgesi olarak, pazarlanan malın ve yapılan hizmetin nesnesi durumuna indirgendiği söylenebilir.

REFERANSLAR

Artz, N. ve Munger, J. ile Purdy, W. (1999). Gender issues in advertising language, women &language, Academic Search Premier, 22 (2), 20-27.

Berger, J. (1999). *Görme biçimleri*. Çev. Yurdanur Salman. İstanbul: Metis Yayınları.

Brizendine, L. (2007). *Kadın beyni*. İstanbul: Say Yayınları.

Butler, J. (2008). *Cinsiyet belası*. İstanbul: Metis Yayınları.

Coward, R. (1993). *Kadınlık arzular.* Çev. Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı yayınları

Dökmen, Z. Y. (2004). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Sistem yayıncılık.

Güzel, E. (2014). Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ve medyanın rolü, Global Media Journal: TR Edition, 4 (8), 185-200.

Cheng, H. (1997) Holding up half of the sky? A sociocultural comparison of gender-role portrayals in Chinese and US advertising, International Journal of Advertising, 16 (4), 295-319.

Dumanlı, D. (2011) Reklamlarda toplumsal cinsiyet kavramı ve kadın imgesinin kullanımı; bir içerik analizi, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (1), 132-149.

Kaypakoğlu, S. (2004). *Medyada cinsiyet stereotipleri: Toplumsal cinsiyet ve iletişim*. İstanbul: Naos Yayıncılık.

Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Leiss, W. ve Kline, S. ile Jhally, S. (1990). *Social communication in advertising persons, producta and images of well-being*. London: Roudledge.

Mulvey, L. (1975). Görsel haz ve anlatı sineması, Visual pleasure and narrative cinema. Çev. Nilgün Abisel, 3 (16). 6-18.

Pösteki, N. (2005). *1990 sonrası Türk sineması (1990-2005), Türk sineması-1*, İstanbul: Es Yayınları.

Önder, B. A. (2021). *Z kuşağı: Eşitlik ve reklam tasarımları (Dijital yerliler).* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Özgür, A. Z. (1996). Reklam filmlerinde görünen kadınların işlevsel rolleri, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Kurgu Dergisi, 14 (14), 233-240.

Öztürk, G. (2020). Türkiye`deki kuşakların reklamda "toplumsal cinsiyet" konusuna yönelik bakış açıları. Ijshs, 4 (1), 71-94.

Sarıoğlu, E.B. ve Özgen, E. (2018). Z kuşağının sosyal medya kullanım alışkanlıkları üzerine bir çalışma, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 60 (11), 1307-9581.

Seidenberg, R. ve DeCrow, K. (1989). *Agorafobi eviyle evli kadınlar.* İstanbul: Afa.

Timisi, N. (1997). *Medyada cinsiyetçilik.* Ankara: T. C. Başbakanlık Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.

Ük, Z. Ç. (2019). Toplumsal cinsiyet stereotiplerinin kadınlar günü reklamları üzerinden değerlendirilmesi, UİİİD IJEAS, 2019 (24), 1307-9832.

Varghese, N. ve Kumar N. (2022). Feminism in advertising: Irony or revelation? A critical review of femvertising, Feminist Media Studies, 22 (2), 441-459.

Yıldız, S.A. (2007). Sosyal öğrenme teorisi açısından medya ve çocuk suçluluğu. *4. Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi: Vol. I. (pp.117-126).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Yüksel, N. A. (1999) Toplumsal cinsiyet olgusu ve türkiye'deki toplumsal cinsiyet kalıplarının televizyon dizilerindeki yansımaları. Kurgu Dergisi, 16 (1). 65-79.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

URL-1: https://www.folkartisans.com/pages/people2.html#ctoa-all (Erişim Tarihi: 21.10.2024).

URL2:https://www.google.com/imgres?q=A%20happy%20family%20affair%20ramblers%20advertising&imgurl=https%3A%2F%2Fwww.vintagepaperads.com%2Fassets%2Fimages%2FTT152.jpg&imgrefurl=https%3A%2F%2Fwww.vintagepaperads.com%2F1954-Phillips-Tricycles-and-Bicycles-Ad--Every-boy-girl-would-be-thrilled_p_159659.html&docid=sG_Dq_V2ImGl0M&tbnid=pw3SprlvhSxI6M&vet=12ahUKEwjHxq6pr7iKAxUIcfEDHeiyCMYQM3oECBEQAA..i&w=600&h=800

&hcb=2&itg=1&ved=2ahUKEwjHxq6pr7iKAxUIcfEDHeiyCMYQM3oECBEQAA (Erişim Tarihi: 24.10.2024).

URL3:https://www.google.com/imgres?q=1954%20Phillips%20trycles&imgurl=http%3A%2F%2Fbuyvintage1.files.wordpress.com%2F2008%2F05%2Fphillipscycle2.jpg&imgrefurl=https%3A%2F%2Foldbike.wordpress.com%2F1954-phillips-gents-cyclemaster%2F&docid=i79vTr9WuCXigM&tbnid=rsyTSwHV_jfDZM&vet=12ahUKEwiLlqf5r7iKAxVsSvEDHeHkAgYQM3oECEIQAA..i&w=480&h=632&hcb=2&ved=2ahUKEwiLlqf5r7iKAxVsSvEDHeHkAgYQM3oECEIQAA (Erişim Tarihi: 24.10.2024).

URL4:https://www.google.com/imgres?q=1954%20Phillips%20tryclesr%20ve%20Bisikletler%20Reklam%C4%B1&imgurl=https%3A%2F%2Fc8.alamy.com%2Fcomp%2F2A1R169%2Fadvert-for-phillips-cycles-1951-the-illustration-shows-children-riding-their-bikes-with-adults-looking-on-phillips-cycles-ltd-was-a-british-bicycle-manufacturer-based-in-smethwick-near-birmingham-england-it-began-making-bicycles-early-in-the-20th-century-and-for-a-number-of-years-the-company-was-the-second-largest-bicycle-producer-in-britain-after-raleigh-2A1R169.jpg&imgrefurl=https%3A%2F%2Fwww.alamy.com%2Fstock-photo%2F1950s-advert-bike.html&docid=P_mUw7TyTThT8M&tbnid=GEWdy_Eblt7jSM&vet=12ahUKEwjv1IDjr7iKAxWwSfEDHfQeC7IQM3oECEMQAA..i&w=930&h=1390&hcb=2&ved=2ahUKEwjv1IDjr7iKAxWwSfEDHfQeC7IQM3oECEMQAA (Erişim Tarihi: 25.10.2024).

URL-5: https://www.begonya.com/100-yillik-moda-akimlari/

(Erişim Tarihi: 05.12.2024).

URL-6-7:https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/k%C3%B6lelik%20yanl%C4%B1s%C4%B1

URL-8: https://bella2bellewordpresscom.wordpress.com/2016/01/25/week-one-part-two/ (Erişim Tarihi: 05.11.2024).

URL-9: https://oreofunandfacts.weebly.com/history-of-oreos.html (Erişim Tarihi: 22.12.2023).

URL-10: https://images.app.goo.gl/x1Hc3P4XZwZBw7mn7

URL-11: https://images.app.goo.gl/x1Hc3P4XZwZBw7mn7

URL-12: https://www.youtube.com/watch?v=mkw6BmVHOjk

URL-13: https://www.youtube.com/watch?v=13bG9xnoMSQ

URL-14:https://www.google.com/imgres?imgurl=x-raw-image:///a1d1cf72e3aac01de6e4e672fce9437d2f22575e08fcbbe6a135500159a7f697&tbnid=HcCq43LP0aEVTM&vet=1&imgrefurl=https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3018078&docid=2vZ1oehUaaAvoM&w=500&h=674&hl=tr-TR&source=sh/x/im/m1/4&kgs=12329d055ea6ff3a

URL-15: https://images.app.goo.gl/cHHQDp1uPJnK9LpN6

URL-16: https://images.app.goo.gl/o9p88tUsqTP7ewgv7

URL-17: https://gaiadergi.com/reklamlarda-metalasmis-kadin-imgesi-ve-kullanim-sekilleri/

URL-18: https://www.youtube.com/watch?v=tYh9aCW_DyI

URL-19:https://www.guvenliweb.org.tr/blog-detay/kusak-farki-ve-sifir-kusagi-tehlikesi

Başlık Badmintonda Basit Hata Analizi

Behçet KOÇOĞLU[1]

1- Doktora Öğr.; Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor ABDS. behcets_1907@hotmail.com, ORCID No: 0000-0002-0924-4306

ÖZET

Bu çalışmada, badminton müsabakalarında yapılan basit hataların oyunun sonucuna etkisini kapsamlı bir şekilde incelemek hedeflenmiştir. Araştırmada, farklı yaş gruplarındaki Türk ve yabancı sporcuların basit hata oranları karşılaştırılmış, hata türleri (aut, file) ve kort bölgelerine göre dağılımı analiz edilmiştir. Bulgular, özellikle elit düzeydeki sporcuların daha az basit hata yaparak maç kazanma şansını artırdığını ortaya koymaktadır. U19 kategorisinde, orta kort hatalarının belirleyici bir faktör olduğu, U17 kategorisinde ise toplam basit hata oranlarının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Türk sporcuların ön kort, yabancı sporcuların ise orta kort bölgesinde daha fazla hata yaptığı saptanmıştır. Ayrıca, fiziksel performansın basit hataları azaltmadaki önemi vurgulanmış, alt ekstremite gücünün artmasının ön kort hatalarını azalttığı, aşırı vücut ağırlığının ise arka kort hatalarını artırdığı belirlenmiştir. Çalışma, sporcuların basit hata oranlarını azaltmaya yönelik teknik, fiziksel ve mental antrenman programlarının geliştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Sonuçlar, antrenörler ve sporcular için stratejik öneriler sunarak, performans iyileştirme ve maç başarısını artırma süreçlerine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler – Basit hata, kort bölgesi, file, aut, analiz

GİRİŞ

Badminton, ortasında 1.55 metre yüksekliğinde bir file bulunan, 6.10 metre genişliğinde ve 13.40 metre uzunluğundaki bir kortta raketle kaz tüyünden yapılmış tüy topun rakip sahaya düşürülerek sayı kazanmaya yönelik oynanan bir spor dalıdır. Sporcular, tek erkekler, tek kadınlar, çift erkekler, çift kadınlar ve karışık çiftler olmak üzere 5 farklı kategoride mücadele ederler. Maçlar, 21 sayılık 2 set üzerinden oynanır ve setlerde eşitlik durumunda 3. set ile galip belirlenir (Cümşütoğlu Memedov & Kale, 1994; BWF, 2011). 1992 Barselona'da Olimpik branşlar arasında yer almasıyla birlikte popülerliği artan badminton, Dünya'nın en hızlı raket sporu olarak kabul edilmektedir; maç esnasında oyuncuların gerçekleştirdiği vuruşlarda tüytopun hızı 400 km/s'nin üzerine çıkmaktadır ((Phomsoupha & Laffaye, 2015; Abian-Vicen et al., 2013). Bir badminton maçında oyuncular genellikle 500-800 arasında vuruş yaparken (Coşan & Demir, 2016), vuruş teknikleri kortun farklı bölgelerine göre çeşitlilik gösterir. Ön kortta lob, net drop ve net kill; orta kortta drive ve savunma; arka kortta ise clear, drop ve smaç gibi teknikler uygulanır (Cümşütoğlu Memedov & Kale, 1994; BWF,

2011). Bu tekniklerin başarılı bir şekilde uygulanması, oyuncuların fiziksel performanslarının yanı sıra taktiksel zeka, mental dayanıklılık, hız, çeviklik ve güç gibi becerilerinin üst düzeyde olmasını gerektirir (Andersen et al., 2007; Ming et al., 2008). Badmintoncular, yüksek tempolu maçlara uyum sağlayabilmek ve galibiyet elde edebilmek için hız, çeviklik, esneklik, dayanıklılık ve güç sınırlarında performans sergilemek zorundadır. Aynı zamanda, rakibe karşı teknik, taktik ve mental dengesini koruyarak hata oranını en aza indirmek büyük önem taşır (Özgür ve Hotaman, 2020a; Özgür, 2020b).

Badmintonda ralliler, genellikle direkt sayılar, zorunlu hatalar ve basit hatalar ile sona erer. Direkt sayılar, oyuncunun yaptığı bir vuruşun rakip oyuncu tarafından karşılanamaması veya topa temas edilememesi durumunda gerçekleşir. Zorunlu hatalar, rakibin baskısı altında zor bir pozisyonda yapılan vuruşun fileye takılması veya oyun alanı dışına çıkması ile oluşur. Basit hatalar ise oyuncunun rahat bir pozisyonda olmasına rağmen topu fileye takması veya auta atması ile meydana gelen hatalardır (Phomsoupha ve Laffaye, 2015; Abian-Vicen ve ark., 2013).

Araştırmalar, badminton maçlarında kazanan sporcuların kaybedenlere göre daha az basit hata yaptığını ortaya koymaktadır. Olimpiyat Oyunları'nda yapılan bir çalışmada, erkek sporcuların basit hatalardan dolayı kaybettikleri sayıların oranı % 41.0±9.4, kadın sporcuların ise %48.6±9.0 olduğu belirlenmiştir (Abian-Vicen ve erk., 2013). Ayrıca, 2008 Pekin Oyunları'nda bu oran % 41.0±9.46 iken, 2012 Londra Oyunları'nda % 42.6±8.89 olarak tespit edilmiştir (Abian ve ark., 2014). Başka bir araştırmada, Tayvan'daki ulusal düzeydeki oyuncuların basit hata oranının % 65 olduğu tespit edilmiştir (Chen ve Chen, 2008). Bu hataların oluşumunda dikkat dağınıklığı, konsantrasyon yetersizliği ve teknik veya taktik eksiklikler etkili olmaktadır (Yadav ve Shukla, 2011).

Bu çalışmanın amacı, basit hataların oyuna etkisini kapsamlı bir şekilde inceleyerek, farklı yaş kategorilerindeki sporcuların, Türk ve yabancı oyuncuların ve kazanan ile kaybeden sporcuların basit hata oranlarını karşılaştırarak detaylı bir analiz sunmaktadır. Dahası, kort bölgelerine ve set durumlarına göre yapılan hataların oyun kazanma stratejilerine olan etkisini ele alarak, hem teorik hem de pratik öneriler sunarak antrenörler ve sporculara katkı sağlamaktır.

FİZİKSEL PERFORMANS VE BASİT HATA İLİŞKİSİ

Badminton branşında, oyuncuların fiziksel performans seviyesi ile müsabaka sırasında yaptıkları basit hatalar arasındaki ilişkiyi inceleyen çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Hotaman, ve ark (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, 17 yaş grubu milli badmintoncuların müsabaka sırasında yaptıkları basit hatalar ile fiziksel performans seviyeleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada, alt ekstremite patlayıcı kuvvet değerlerindeki artışın toplamda ve ön korta yapılan basit hataların anlamlı olarak azalmasıyla ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca, vücut ağırlığındaki artışın arka korta yapılan hataların artmasıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Dahası, yapılan araştırmada, Türkiye Genç Milli Badminton oyuncularının fiziksel performansının müsabakalarda yapılan basit hatalar üzerinde önemli bir rol oynadığı bulunmuştur. Sunulan çalışmanın sonuçları, alt ekstremite gücünün, hızın ve esnekliğin geliştirilmesinin yanı sıra aşırı vücut ağırlığı ve vücut kitle indeksinden kaçınılmasının, genç badminton oyuncularında basit hata sayısının azaltılmasına katkı sağlayabileceğini vurgulamaktadır (Hotaman ve ark., 2018).

.

Tablo 1: Badmintoncularda fiziksel performans ve basit hata ilişkisi (Hotaman et al., 2018).

Parametreler	Toplam Hata	Kaybedilen Toplam Sayı	Basit Hata Yüzdesi	Ön Kort Hataları	Orta Kort Hataları	Arka Kort Hataları
Boy Uzunluğu	0.200	0.500	-0.200	0.300	-0.700	0.500
Vücut Ağırlığı	0.872	0.308	0.718	0.462	0.308	**0.975**
20 m Sürat	0.700	0.000	0.800	0.300	0.800	0.500
T-Test	-0.400	-0.500	-0.100	-0.600	-0.100	0.000
D. Uzun Atlama	**-0.900***	-0.800	-0.400	**-0.900***	0.000	-0.700
Dikey Sıçrama	-0.700	0.000	-0.800	-0.300	-0.800	-0.500
Esneklik	-0.800	-0.800	0.200	-0.800	0.400	-0.800
Sırt Kuvveti	-0.410	-0.718	-0.051	-0.821	0.308	-0.051
Bacak Kuvveti	0.000	0.200	-0.100	0.100	-0.600	0.300

Tabloda görüldüğü gibi, durarak uzun atlama ile toplam basit hatalar (T.H) ve ön kort hataları (H.Ö.K) arasında anlamlı negatif bir ilişki bulunmuş, bu da patlayıcı kuvvet artışının basit hataların azaltılmasına katkı sağlayabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, vücut ağırlığı ile arka kort bölgesinde yapılan basit hatalar (H.A.K) arasında anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir, bu da aşırı vücut ağırlığının oyuncuların hareket kabiliyetini sınırlandırarak hataları artırdığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, fiziksel performansın iyileştirilmesinin badmintoncuların basit hata oranlarını azaltmada önemli olduğunu göstermektedir (Hotaman ve ark., 2018; Özgür, 2020).

YAŞ KATEGORİLERİNE GÖRE BASİT HATA ANALİZİ

Badminton müsabakalarında oyuncuların yaş kategorilerine göre yaptıkları basit hataların analizi, sporcuların teknik, taktik ve fiziksel gelişimini anlamak ve gelişimine katkı sağlamak için kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, 17 ve 19 yaş altı sporcular üzerinde yapılan çalışmalar, farklı hata türlerinin oyun performansı üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır ([15], [16]. Bu bölümde, 17 ve 19 yaş altı kadın ve erkek milli badminton sporcularının müsabaka sırasında yaptıkları basit hatalara yönelik bulgular, literatürdeki diğer çalışmalar ışığında ele alınmıştır.

Tablo 2: 17 ve 19 yaş kadın milli badmintoncuların basit hata değerleri (Özgür, 2019).

Parametreler	**U17**	**U19**	**p**
Kaybedilen Toplam Sayı	35.7 ± 8.74	33.3 ± 8.44	0.415
Basit Hata Yüzdesi (%)	45.76 ± 17.18	47.5 ± 16.0	0.423
Toplam Basit Hata	16.05 ± 6.18	16.4 ± 8.03	0.850
Toplam Aut Hatası	8.80 ± 5.09	10.0 ± 4.35	0.538
Toplam File Hatası	7.25 ± 3.50	6.11 ± 5.08	0.285
Ön Kort Hataları	6.80 ± 3.41	6.88 ± 5.84	0.704
Orta Kort Hataları	3.35 ± 2.90	2.77 ± 2.22	0.756
Arka Kort Hataları	5.85 ± 3.26	6.33 ± 2.73	0.602
Aut Hataları - Ön Kort	4.10 ± 3.17	4.33 ± 4.89	0.739
Aut Hataları - Orta Kort	1.20 ± 1.76	1.67 ± 1.32	0.191
Aut Hataları - Arka Kort	3.55 ± 1.57	4.11 ± 1.90	0.456
File Hataları - Ön Kort	2.70 ± 1.52	2.56 ± 2.78	0.427
File Hataları - Orta Kort	2.15 ± 2.00	1.11 ± 1.36	0.182
File Hataları - Arka Kort	2.30 ± 2.29	2.22 ± 2.04	0.904

Tablo 3: 17 ve 19 yaş erkek milli badmintoncuların basit hata değerleri (Özgür, 2018).

Parametreler	**U17**	**U19**	**p**
Kaybedilen Toplam Sayı	36.4 ± 8.65	33.7 ± 7.93	0.111
Basit Hata Yüzdesi (%)	44.6 ± 16.0	47.4 ± 15.8	0.481
Toplam Basit Hata	15.6 ± 5.65	15.6 ± 5.34	0.991
Toplam Aut Hatası	7.84 ± 3.64	8.06 ± 3.51	0.806
Toplam File Hatası	7.74 ± 4.23	7.83 ± 3.69	0.698
Ön Kort Hataları	7.48 ± 4.00	7.57 ± 3.44	0.591
Orta Kort Hataları	2.61 ± 2.17	3.25 ± 2.51	0.260
Arka Kort Hataları	5.38 ± 2.94	5.02 ± 2.74	0.698
Aut Hataları - Ön Kort	3.74 ± 2.90	3.94 ± 2.42	0.460

Aut Hataları - Orta Kort	1.03 ± 1.87	1.26 ± 1.50	0.385
Aut Hataları - Arka Kort	3.10 ± 1.51	2.86 ± 1.70	0.406
File Hataları - Ön Kort	3.74 ± 2.55	3.63 ± 2.40	0.995
File Hataları - Orta Kort	1.58 ± 1.20	2.00 ± 1.60	0.409
File Hataları - Arka Kort	2.29 ± 2.20	2.17 ± 1.96	0.979

Tablo 2 ve 3'teki analizlere göre, U17 ve U19 kadın milli badmintoncuların müsabaka sırasında yaptıkları basit hata oranları sırasıyla %45 ve %47 olarak tespit edilmiştir. Her iki grubun basit hata değerleri arasında anlamlı bir fark bulunmazken, bu veriler 2008 Pekin Olimpiyat Oyunları'nda mücadele eden kadın sporcuların basit hata oranları (% 48.6±9.0) ile benzerlik göstermiştir (Abian-Vicen et al., 2013). Öte yandan, U17 ve U19 erkek milli badmintoncular için yapılan analizde, basit hata oranlarının U17 yaş grubunda % 44, U19 yaş grubunda % 47 olduğu saptanmıştır. Erkek sporcuların basit hata oranları, 2008 Pekin (% 41.0±9.46) ve 2012 Londra (% 42.6±8.89) Olimpiyat Oyunları'nda yer alan erkek sporcuların değerlerinden daha yüksektir (Abian et al., 2014). Bu fark, Olimpiyat katılan sporcuların teknik, taktik ve psikolojik açıdan daha üst düzeyde olmalarına bağlanmıştır. Basit hataların genellikle dikkat eksikliği, konsantrasyon düşüklüğü ve teknik ya da taktiksel yetersizlikler gibi faktörlerden kaynaklanabileceği raporlanmıştır (Yadav & Shukla, 2011).

TÜRK VE YABANCI SPORCULARA GÖRE BASİT HATA ANALİZİ

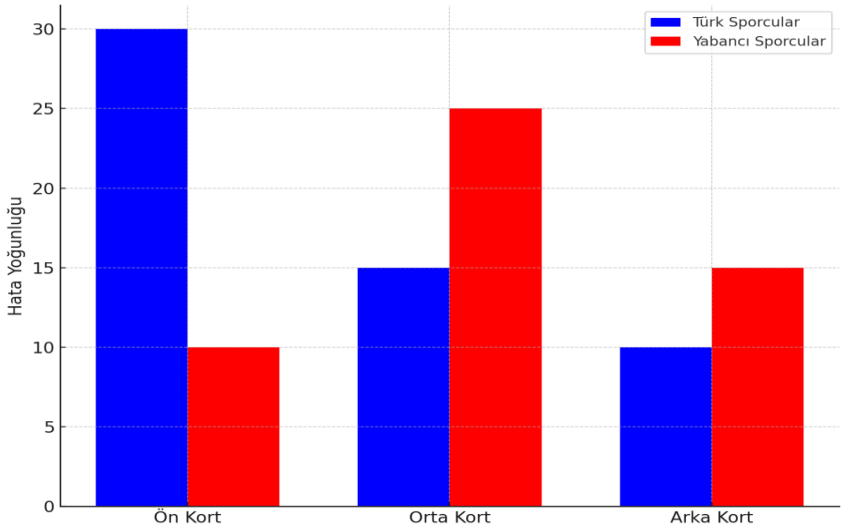
Tablo 4: Türk ve yabancı erkek badmintoncuların basit hata değerleri (Özgür, 2019).

Parametreler	**Türk**	**Yabancı**	**p**
Kaybedilen Toplam Sayı	32,55±7,57	29,92±9,70	0,35
Basit Hata Yüzdesi (%)	47,44±17,06	51,22±19,91	0,69
Toplam Basit Hata	15,05±5,21	14,73±5,80	0,74
Toplam Aut Hatası	7,41±2,97	6,81±3,45	0,41
Toplam File Hatası	8,05±3,76	7,92±3,27	0,96
Ön Kort Hataları	7,36±3,68	5,03±2,66	**0,03***
Orta Kort Hataları	2,95±2,31	4,26±2,08	**0,02***
Arka Kort Hataları	5,13±3,07	5,42±3,27	0,71
Aut Hataları - Ön Kort	3,55±2,22	2,12±1,68	**0,02***
Aut Hataları - Orta Kort	1,09±1,44	1,81±1,49	**0,05***
Aut Hataları - Arka Kort	2,77±1,68	2,88±2,23	0,93
File Hataları - Ön Kort	3,82±2,21	2,92±1,93	0,18
File Hataları - Orta Kort	1,86±1,52	2,46±1,60	0,18
File Hataları - Arka Kort	2,36±2,17	2,54±1,86	0,58

Tablo 5: Türk ve yabancı kadın badmintoncuların basit hata değerleri (Özgür, 2020).

Değişkenler	Türk	Yabancı	p
Kaybedilen Toplam Sayı	35,07±8,71	31,88±10,42	0,27
Basit Hata Yüzdesi (%)	46,96±16,50	45,29±17,44	0,74
Toplam Basit Hata	16,43±6,64	13,65±5,65	0,15
Toplam Aut Hatası	9,39±4,77	7,41±3,06	0,13
Toplam File Hatası	6,93±4,07	6,24±4,36	0,59
Ön Kort Hataları	6,96±4,21	5,52±3,64	0,25
Orta Kort Hataları	3,17±2,73	3,35±2,69	0,83
Arka Kort Hataları	6,10±3,07	4,94±3,15	0,22
Aut Hataları - Ön Kort	4,29±3,72	3,00±2,00	0,19
Aut Hataları - Orta Kort	1,39±1,64	1,18±1,46	0,70
Aut Hataları - Arka Kort	3,79±1,66	3,29±2,54	0,43
File Hataları - Ön Kort	2,68±1,98	2,53±2,78	0,27
File Hataları - Orta Kort	1,79±1,89	2,18±2,00	0,49
File Hataları - Arka Kort	2,32±2,21	1,65±1,69	0,30

Tablo 4 ve 5'teki verilere göre, Türk ve yabancı kadın milli badmintoncuların müsabaka ortamında yaptıkları basit hata değerleri incelendiğinde, genel olarak 1. set, 2. set ve maç genelindeki hata değerlerinin benzer olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, 2. set ve maç genelindeki basit hata değerlerinin kort bölgelerine göre farklılık gösterdiği görülmüştür. İkinci sette, Türk sporcuların ön kort bölgesinde daha fazla aut hatası (HÖK, HAÖK), yabancı sporcuların ise orta kort bölgesinde daha fazla aut hatası (HAOK) yaptıkları tespit edilmiştir. Maç genelinde ise Türk sporcuların ön kort bölgesinde, yabancı sporcular ise orta kort bölgesinde daha fazla aut hatası yaptıkları raporlanmıştır. Bu durum, sporcuların ilk setlerde taktiksel bir oyun anlayışı sergileyerek rakiplerinin eksik yönlerini tespit etmeye çalıştıkları, ikinci setten itibaren ise oyun stratejilerinde değişikliğe gittikleri şeklinde yorumlanmıştır (Özgür, 2019).Yabancı sporcuların genellikle rakiplerinin ön kort bölgesine, Türk sporcuların ise orta kort bölgesine oynamayı tercih etmeleri, bu oyuncuların ilgili bölgelerde daha başarılı olduklarına inanmalarının bir sonucu olabilir. Rio Olimpiyat Oyunları'nda yapılan bir çalışmada, en fazla vuruş tekniğinin ön kort bölgesinde gerçekleştirildiği ve en sık kullanılan tekniklerin net drop (259.9) ve lob (193.1) olduğu belirtilmiştir (Chiminazzo et al., 2018). Net drop, rakibi ön korta çekerek hücum pozisyonuna geçmeyi sağlarken, lob, topun yüksekten vurularak merkeze dönmek için zaman kazanmayı veya rakibi arka kortta zor bir pozisyona sokmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, iyi bir adımlama performansının önemi vurgulanmış ve badmintoncuların en fazla adımlama (185 lunge) tekniğini ön kort bölgesinde gerçekleştirdiği rapor edilmiştir (Nadzalan et al., 2018). Bu bulgular, sporcuların kendi güçlü yanlarını ve rakiplerinin zayıf yönlerini analiz ederek, özellikle ön ve orta kort bölgelerinde stratejik oyun planları geliştirdiklerini ve bu bölgelerde üstünlük sağlamayı hedeflediklerini göstermektedir

Grafik 1: Türk ve yabancı sporcuların bölgelere göre basit hata verileri (Özgür, 2019).

KAZANAN VE KAYBEDEN OYUNCULARA GÖRE BASİT HATA ANALİZİ

Badminton müsabakalarında yapılan analizler, basit hataların maç sonuçları üzerindeki belirgin etkisini ortaya koymaktadır. Yadav ve Shukla (2011) tarafından yapılan çalışmada kazanan oyuncuların, kaybedenlere kıyasla müsabakaları daha az basit hata ile tamamladıkları belirtilmiştir (Özgür, 2019). Cabello-Manrique ve González-Badillo (2003) tarafından yapılan bir başka çalışmada, daha az basit hata yapan sporcuların %73'ünün galibiyetle sonuçlanan müsabakalar sergilediği gözlemlenmiştir (Cabello Manrique & González Badillo, 2003). Bununla birlikte, Dobson (2001), elit-altı oyuncuların elit oyunculara göre daha yüksek basit hata yüzdelerine sahip olduğunu rapor ederken, Har (2007), kazanan ve kaybeden oyuncular arasında basit hata oranları açısından anlamlı bir fark olmadığını bildirmiştir ([23]). U17 ve U19 sporcuları üzerinde yapılan analizlerde, özellikle daha az aut hatası yapan oyuncuların maç kazanma olasılıklarının önemli ölçüde arttığı görülmüştür. Buna karşılık, U17 grubunda kazanan ve kazanamayan oyuncuların basit hata oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgular, basit hataların yaş grubu, oyun seviyesi ve oyuncuların bireysel becerilerine bağlı olarak değişen bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Özgür (2018) tarafından U17 ve U19 erkek milli badmintoncular üzerinde yürütülen bir çalışmada, U19 grubunda daha az aut hatası yapan oyuncuların

maç kazanma olasılıklarının önemli ölçüde arttığı raporlanmıştır. Bununla birlikte, aynı çalışmada U17 grubunda kazanan ve kazanamayan oyuncuların basit hata oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı rapor edilmiştir. Bu bulgular, basit hataların özellikle üst yaş grupları ve elit seviyedeki badmintoncuların maç sonuçlarını daha fazla etkilediğini göstermektedir. Bu durum, yaş ve oyun seviyesinin basit hataların maç sonuçlarına etkisinde kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özellikle U19 grubundaki sporcuların daha az aut hatası yapmanın maçlarda belirleyici bir avantaj sağladığı görülmüştür. Bu sonuçlar, fiziksel ve teknik hazırlığın yanı sıra, basit hataların azaltılmasına yönelik stratejilerin üst yaş grupları ve elit sporcular için daha önemli olduğunu vurgulamaktadır (Özgür, 2018). Özgür (2020) tarafından yapılan başka bir çalışmada, Türk ve yabancı sporcuların maç kazanma ve kaybetme durumuna göre basit hataları incelenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, mağlup olan yabancı sporcuların basit hata oranları, galip gelen Türk ve yabancı sporcuların basit hata oranlarından anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur (Özgür, 2020).

Tablo 6: Türk ve yabancı badmintoncuların kazanma ve kaybetme durumuna göre basit hata değerleri (Özgür, 2020).

Değişkenler	Galip Türk	Galip Yabancı	Mağlup Türk	Mağlup Yabancı	p
Kaybedilen Toplam Sayı	26,83±7,05^{CD}	28,33±10,14^{CD}	41,25±2,26^{AB}	40,40±4,77^{AB}	**0,000****
Basit Hata Yüzdesi (%)	49,51±21,68^{D}	52,90±14,47^{D}	45,04±11,66	27,02±7,16^{AB}	**0,015***
Toplam Basit Hata	13,42±7,31	14,83±6,20	18,69±5,23	10,80±2,77	**0,025***
Toplam Aut Hatası	8,33±5,58	7,75±3,46	10,19±4,07	6,60±1,81	0,167
Toplam File Hatası	4,83±2,36	7,08±4,71	8,50±4,42	4,20±2,77	0,071
Ön Kort Hataları	6,00±4,22	6,16±4,04	7,68±4,19	4,00±2,00	0,342
Orta Kort Hataları	2,08±2,15	3,91±2,81	4,00±2,89	2,00±2,00	0,149
Arka Kort Hataları	5,00±2,59	4,91±2,90	6,93±3,21	5,00±4,06	0,326
Aut Hataları - Ön Kort	3,83±3,68	3,25±2,13	4,63±3,82	2,40±1,67	0,602
Aut Hataları - Orta Kort	1,08±1,56	1,50±1,62	1,62±1,70	0,40±0,54	0,371
Aut Hataları - Arka Kort	3,50±1,67	3,08±2,39	4,00±1,67	3,80±3,11	0,597
File Hataları - Ön Kort	2,17±1,69	2,92±3,17	3,06±2,14	1,60±1,34	0,381
File Hataları - Orta Kort	1,00±1,04	2,42±2,19	2,38±2,18	1,60±1,51	0,299
File Hataları - Arka Kort	1,50±1,24	1,83±1,85	2,94±2,59	1,20±1,30	0,331

**p<0.001, *p<0.05, ^{A}Galip Türk ile anlamlı fark, ^{B}Galip yabancı ile anlamlı fark, ^{C}Mağlup Türk ile anlamlı fark, ^{D}Mağlup yabancı ile anlamlı fark

MÜSABAKADA OYNANAN TUR DURUMUNA GÖRE BASİT HATA ANLİZİ

Özgür (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, oynanan turlara göre sporcuların basit hata dağılımları değerlendirilmiştir. Bulgular, birinci turda Türk sporcuların toplam aut hatası (TAH) ve ön kort bölgesinde yaptıkları basit hataların (HÖK, HAÖK) anlamlı derecede daha yüksek olduğunu göstermiştir. Buna karşılık, yabancı sporcuların orta kort bölgesinde daha fazla hata yaptıkları tespit edilmiştir. İkinci turda, yabancı sporcuların orta kort bölgesinde anlamlı olarak daha fazla hata yaptığı belirlenmiştir. Ancak, üçüncü ve dördüncü turlarda sporcuların yaptığı basit hata değerleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgular, Türk sporcuların birinci turda, yabancı sporcuların ise ikinci turdan itibaren hata yaptıkları bölgelerde performanslarını geliştirdiklerine işaret etmektedir (Özgür, 2020).

Tablo 7: Oynanan tur durumuna göre basit hata verileri (Özgür, 2019).

		1.Tur	2.Tur	3.Tur	4.Tur
Kaybedilen Toplam Sayı	Türk	32,55±7,25	24,80±2,16	37,50±5,19	42,00±0,00
	Yabancı	28,44±11,42	27,71±8,65	32,67±10,93	33,00±6,48
Basit Hata Yüzdesi (%)	Türk	48,64±9,41	46,63±28,68	54,00±14,61	29,76±21,88
	Yabancı	50,02±16,73	58,92±29,09	49,69±18,64	42,76±6,61
Toplam Basit Hata	Türk	15,55±3,56	11,20±6,05	19,75±3,40	12,50±9,19
	Yabancı	13,44±5,70	16,29±7,34	15,33±6,28	14,00±2,82
Toplam Aut Hatası	Türk	**7,55±1,91***	4,80±2,16	11,50±1,73	5,00±2,82
	Yabancı	5,33±3,35	7,71±3,09	8,67±4,27	5,75±1,70
Toplam File Hatası	Türk	8,00±3,31	8,20±5,07	8,25±3,77	7,50±6,36
	Yabancı	8,11±2,57	8,57±4,92	6,67±3,20	8,25±1,25
Ön Kort Hataları	Türk	**8,36±4,00***	5,60±2,60	7,00±3,55	7,00±5,65
	Yabancı	3,88±1,96	4,85±2,54	6,00±3,89	6,50±1,29
Orta Kort Hataları	Türk	2,36±2,01	2,00±1,41	6,25±1,70	2,00±1,41
	Yabancı	**4,00±1,73***	3,71±2,62	5,50±1,87	4,00±2,16
Arka Kort Hataları	Türk	4,81±2,99	5,40±4,39	6,50±2,08	3,50±2,12
	Yabancı	5,55±3,00	7,71±3,90	3,83±2,31	3,50±1,91
Aut Hataları - Ön Kort	Türk	**4,18±2,27****	2,60±1,94	3,75±2,63	2,00±1,41
	Yabancı	1,22±1,09	1,71±1,11	3,17±2,48	3,25±0,95
Aut Hataları - Orta Kort	Türk	0,82±0,98	0,20±0,44	3,25±1,70	0,50±0,70
	Yabancı	1,33±1,41	**1,71±1,25***	3,33±1,36	0,75±,50
Aut Hataları - Arka Kort	Türk	2,55±1,63	2,00±1,41	4,50±1,73	2,50±0,70
	Yabancı	2,78±2,22	4,29±2,28	2,17±2,13	1,75±1,70

File Hataları - Ön Kort	Türk	4,18±2,63	3,00±1,00	3,25±0,95	5,00±4,24
	Yabancı	2,67±1,41	3,14±2,54	2,83±2,71	3,25±0,50
File Hataları - Orta Kort	Türk	1,55±1,36	1,80±1,48	3,00±2,16	1,50±0,70
	Yabancı	**2,67±1,32***	2,00±1,63	2,17±1,94	3,25±1,89
File Hataları - Arka Kort	Türk	2,27±1,73	3,40±3,50	2,00±1,63	1,00±1,41
	Yabancı	2,78±1,30	3,43±2,76	1,67±1,50	1,75±0,95

p<0.05*, p<0.01, T:** Türk, **Y:** Yabancı

SONUÇ VE ÖNERİLER

U19 kategorisindeki badmintonculara yönelik özellikle orta kort bölgesinde ve toplam aut hata oranlarını azaltmalarını hedefleyen, stratejik ve yoğunlaştırılmış antrenman programları geliştirilmelidir. Bu süreçte, sporcuların teknik ve taktik becerilerini geliştirmek amacıyla gerçek maç koşullarına yönelik oluşturulan çalışmalarına öncelik verilmelidir

U17 sporcular için ise toplam hata (TH), orta kort (HOK), ve toplam file hatası (TFH) oranlarını düşürmeye yönelik kapsamlı teknik, fiziksel ve mental antrenmanlar uygulanmalıdır. Antrenmanlarda ön ve arka kort bölgesi devre dışı bırakılarak, orta kort odaklı maç antrenmanları ve strateji geliştirme çalışmaları yapılabilir. Bu tür uygulamalar, sporcuların maç içinde hata yapma eğilimlerini azaltırken karar verme yeteneklerinin gelişimine katkı sağlayabilir

Orta kort bölgesinde yapılan hataların azaltılması için çok toplu besleme çalışmaları artırılmalı, sporcuların hızlı reaksiyon, pozisyon alma ve doğru vuruş tekniklerini geliştirmelerine odaklanılmalıdır. Teknik vuruşlara göre basit hata analizlerinin yapılması, sporcuların bireysel zayıflıklarını anlamalarına ve hedefe yönelik düzeltici çalışmalar yapılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca, zorunlu hatalar ve direkt sayılar ile kaybedilen sayılara yönelik daha kapsamlı analizler de yapılmalıdır. Bu analizler, sporcuların müsabaka sırasında kaybettikleri sayıların nedenlerini daha iyi anlamalarını ve performanslarını bu doğrultuda optimize etmelerini sağlayacaktır. Teknik çalışmaların yanı sıra, fiziksel performans ve müsabaka stresi altında psikolojik destek programları da antrenman planlamalarına dahil edilebilir (Özgür, 2023).

Antrenörler, maç sonrası düzenli olarak basit hata analizleri yapmalı ve sporcuların hata yaptığı bölgeleri (ön, orta, arka kort) ve hata türlerini (aut, file) detaylı bir şekilde değerlendirmelidir; sporcular için bireyselleştirilmiş ve bölgesel odaklı antrenman programları hazırlanmalıdır.

Bilimsel çalışmalar, sadece basit hata analizleriyle sınırlı kalmamalı; zorunlu hatalar, direkt sayılar ve hata baskısı altındaki performans gibi unsurları da kapsamalıdır. Bu çalışmaların sonuçları, antrenörlerin stratejilerini belirlemesine rehberlik ederken sporcuların saha içindeki performans durumunun artışına katkı sağlayabilir.

KAYNAKLAR

[1] Cümşütoğlu Memedov, R., & Kale, R. (1994). Uçan tüytop badminton. İstanbul: Başak Ofset.

[2] BWF. (2011). BWF Coaches' Manual Level 1 (L. Wright, Ed.). Kuala Lumpur, Malaysia: Badminton World Federation.

[3] Phomsoupha, M., & Laffaye, G. (2015). The science of badminton: Game characteristics, anthropometry, physiology, visual fitness, and biomechanics. Sports Medicine, 45(4), 473–495.

[4] Abian-Vicen, J., Castanedo, A., Abian, P., & Sampetro, J. (2013). Badminton performance analysis during the Olympic Games. Journal of Sports Sciences, 31(10), 1073–1079.

[5] Coşan, F., & Demir, G. (2016). Sporda atletik hazırlığın denetimi ve değerlendirilmesinde yenilikçi yaklaşımlar. Razgrat, Bulgaria: Razgrat-polygraph Ltd.

[6] Andersen, L. L., Larsson, B., Overgaard, H., & Aagaard, P. (2007). Torque-velocity characteristics and contractile rate of force development in elite badminton players. European Journal of Sport Science, 7(3), 127–134.

[7] S. M. (2016). Relative importance of anthropometric biomotor and skill performance to playing ability of college badminton players. International Journal of Physical Education, Sports and Health, 3(2), 156–158.

[8] Özgür, B., & Hotaman, F. (2020a). Relationship between some motoric and technical performance characteristics of U17 Turkish national badminton players. Journal of Physical Education and Sport, 20, 2205–2212.

[9] Özgür, B., & Hotaman, F. (2020b). Relationship between physical performance and unforced error during the competition in national Turkish junior badminton players. International Journal of Applied Exercise Physiology, 9(7), 144–151.

[10] Özgür, B. (2020a). Comparison of selected physical performance characteristics of elite young Turkish and Indonesian badminton players. International Journal of Applied Exercise Physiology, 9(7), 160–165.

[14] Özgür, B. (2020b). 10-14 yaş Türk badminton oyuncularının bazı antropometrik ve motorik performans özellikleri. Spor Hekimliği Dergisi, 55(3), 222–230.

[15] Özgür, B. (2018). U17 ve U19 erkek milli badmintoncuların müsabaka ortamında yaptıkları basit hataların karşılaştırılması. Ulusal Spor Bilimleri Dergisi, 2(2), 138–145.

[16] Özgür, B. (2019). 17 ve 19 yaş altı kadın milli badminton oyuncularının müsabaka sırasında yaptıkları basit hataların karşılaştırılması. Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi, 10(2), 123–130.

[18] Özgür, B. (2019). Elit genç Türk ve yabancı milli badminton oyuncularının müsabaka sırasında yaptıkları basit hataların analizi. Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 17(3), 145–152.

[19] Özgür, B. (2020c). Gençler kategorisindeki Türk ve yabancı kadın badmintoncuların müsabaka sırasında yaptıkları basit hataların karşılaştırılması. International Journal of Sport Exercise and Training Sciences, 6(1), 31–36.

[24] Özgür, B. (2020d). U11, U13 ve U15 kategorilerindeki Türk badmintoncuların fiziksel ve motorik performans özelliklerinin karşılaştırılması. Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences, 12(2).

[25] Özgür, B. (2023a). Badmintonda teknik performans testleri. In İ. Karakulak & M. Sarıkabak (Eds.), Farklı boyutlarıyla sporda güncel araştırmalar (pp. 52–63). Moldova: Lambert Academic Publishing.

[26] Özgür, B. (2023b). Badmintonda yetenek seçimi. In İ. Karakulak & M. Sarıkabak (Eds.), Farklı boyutlarıyla sporda güncel araştırmalar (pp. 64–83). Moldova: Lambert Academic Publishing.

[11] Abian, P., Castanedo, A., Feng, X., & Abian-Vicen, J. (2014). Differences in badminton game statistics between men and women in Olympic Games. International Journal of Performance Analysis in Sport, 14(3), 701–713.

[12] Chen, H. L., & Chen, T. C. (2008). Temporal structure comparison of the new and conventional scoring systems for men's badminton singles in Taiwan. Journal of Exercise Science and Fitness, 6(1), 34–43.

[13] Hotaman, F., Özgür, B., & Coşan, F. (2018). 17 Yaş Grubu Milli Badmintoncuların Müsabaka Sırasında Yaptıkları Basit Hatalar ile Fiziksel Performansları Arasındaki İlişki. Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 3(1), 73–84.

[17] Yadav, S. K., & Shukla, Y. M. (2011). Analysis of unforced errors in relation to performance in singles in badminton. International Journal of Physical Education, 4(2), 117–119.

[20] Chiminazzo, J. G. C., Barreira, J., Luz, L. S. M., Saraiva, W. C., & Cayres, J. T. (2018). Technical and timing characteristics of badminton men's single: comparison between groups and play-offs stages in 2016 Rio Olympic Games. International Journal of Performance Analysis in Sport, 18(2), 245–254.

[21] Nadzalan, A. M., Abdullah, M. F., Janep, M., Azzfar, M. S., Karim, Z. A., & Japilus, S. J. M. (2018). Jump and lunge frequencies analysis during men's single

badminton matches: Implications on physical conditioning training. International Journal of Engineering & Technology, 7(2.15), 165–167.

[22] Cabello Manrique, D., & Gonzalez Badillo, J. J. (2003). Analysis of the characteristics of competitive badminton. British Journal of Sports Medicine, 37(1), 62–66.

[23] Ming, C. L., Keong, C. C., & Ghosh, A. K. (2008). Time motion and notational analysis of 21-point and 15-point badminton match play. International Journal of Sports Science and Engineering, 2(4), 216–222.

Çalışma Hayatında İş Etiğinin Önemi

Ceyhun SERÇEMELİ[1]

1- Dr. Öğr. Üyesi.; Atatür Üniversitesi İİBF, ÇEEİ, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku ABD. avceyhunsercemeli@gmail.com ORCID No: 0000-0001-6013-5239.

ÖZET

Etik kavramı, tarih boyunca üzerinde düşünülen ve toplumsal hayatın hemen her alanında dikkate alınması gereken bir husus olarak dikkat çekmektedir. Etik kavramına ilişkin birçok tanımlama yapılmış olmakla birlikte özellikle ahlak kavramı ile benzer anlamda kullanımının yaygın olduğu dikkat çekmektedir.

İş etiği kavramı da etiğin önemli alanları içinde yer almaktadır. İş etiği kavramı da tarihsel süreçte ön plana çıkmış bir kavram olmakla birlikte değişim ve dönüşümün hız kazandığı günümüz toplumsal hayatında daha fazla üzerinde konuşulan bir husus olarak ön plana çıkmaktadır. Öyle ki iş etiği kavramı üzerine günümüzde yoğun araştırmalar yapılmakta ve çeşitli kavramlarla ilişkisi üzerinde durulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı iş etiği kavramının araştırılması ve öneminin vurgulanmasıdır. Çalışma kapsamında öncelikle etik kavramı incelenecek ardından iş etiği kavramının güncel meseleleri üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler – Etik, İş Etiği, Ahlak, Çalışma Hayatı

GİRİŞ

Etik kavramı, ahlak kavramıyla benzer olmakla birlikte önemli farklılıklarının bulunduğuna bilinmektedir. Bu bağlamda ahlak, bireyin toplum içerisinde öğrendiği alışkanlıklardan oluşan davranışlar olup müzakere edilmemiş davranışlar olduğu vurgulanmaktadır. Etik kavramının ise belirli davranışları müzakere edip açıklamayı gerektirdiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda etiğin insanların davranışlarının iyi veya kötü olması, doğru veya yanlış olması açısından nitelendirilebilmesi için kılavuz niteliğinde olduğuna yer verilmektedir. Bu noktada etik kavramına ilişkin teorilere değinildiğinde örneğin faydacılık teorisine göre "bir eylem en çok sayıda insana en büyük oranda mutluluk sağlayabildiği oranda mutluluk sağlayabildiği oranda doğrudur" ifadesi ile eylemlerin temelinde mutluluk kavramına yer verildiği görülmektedir (Aydın, 2016).

İş etiği kavramı da tarihsel süreçte ön plana çıkmış bir kavram olmakla birlikte değişim ve dönüşümün hız kazandığı günümüz toplumsal hayatında daha fazla üzerinde konuşulan bir husus olarak ön plana çıkmaktadır. Öyle ki iş etiği kavramı üzerine günümüzde yoğun araştırmalar yapılmakta ve çeşitli kavramlarla ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Bunlar arasında iş etiği ile örgütsel performans arasındaki ilişki, iş değerleri ile iş etiği arasındaki ilişki, iş etiği ile insan kaynakları yönetimi ilişkisi gibi araştırmalar bulunmakta olup, uluslararası ve ulusal alan yazında pek çok farklı araştırmanın bulunduğu gözlemlenmektedir (Bayraktaroğlu ve Yılmaz, 2012; Bozkurt ve Doğan, 2013; Aktaş, 2014; Demirboğa, 2018; Çotul, 2019;

Almaz, 2021: Demirel ve Coşar, 2022; Avcı ve Karataş, 2022; Battal ve Seyrek, 2022).

Bu çalışmanın amacı iş etiği kavramının ve öneminin vurgulanmasıdır. Çalışma kapsamında öncelikle etik kavramı incelenecek ardından iş etiği kavramının güncel meseleleri üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır.

ETİK KAVRAMI

Etik kavramının geniş kapsamlı bir konu içermesi tanımlanması açısından da zorluk oluşturmaktadır. Etiğin konusu, bilim, araştırma, eğitim, bilirkişilik, danışmanlık ve ticari faaliyetler gibi pek çok farklı alanla iç içedir. Etiğin ahlak kavramıyla benzer olmakla birlikte önemli farklılıkları bulunmaktadır. Bu bağlamda ahlak, bireyin toplum içerisinde öğrendiği alışkanlıklardan oluşan davranışlar olup müzakere edilmemiş davranışlar olduğu vurgulanmaktadır. Etik kavramının ise belirli davranışları müzakere edip açıklamayı gerektirdiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda etiğin insanların davranışlarının iyi veya kötü olması, doğru veya yanlış olması açısından nitelendirilebilmesi için kılavuz niteliğinde olduğuna yer verilmektedir. Kantçı etik teoride eylemlerin doğruluk yanlışlığının ölçüsü ödeve uygunluğudur. Bu kapsamda davranışlarda ödev duygusunun önemine değinilmektedir. Feminist etik kapsamında ise, kadın ve erkeklere ilişkin farklılıklardan kaynaklanan hususlara değinilmiş olup, iki cinsiyet açısından aynı etik değerlerin geçerli olması gerektiği vurgulanmaktadır. Etik kavramının en genel ifadeyle bireylerin hangi durumlarda nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin bir kavram olduğu ifade edilebilir. Buna ilişkin ilkeler konusuna göre farklılaşmakta olup örneğin akademik etik ilkeleri bir çiftliği kuşatan çite benzetilmektedir. Söz konusu çitin korunması gerektiğine, yıkılması durumunda akademik dürüstlüğün kaybolacağına değinilmektedir (Aydın, 2016; 1-10).

Etik kavramı, ahlaki eylemler ve kuralların dayanak noktası olan temeller ve bunlara yönelik değerleri konusu içerisine almaktadır. Başka bir deyişle etik kavramı, toplumsal hayatta başkaları ile bir arada yaşamanın nasıl daha iyi şekilde sağlanabileceği hususundaki kişisel düşünmeden meydana gelmektedir. Etik kavramı ile bu anlamda iyi/kötü ayırımı yapılmaktadır. Etik kavramı, davranışlar üzerinde felsefi bakış açısı ile anlam kazandırılması, doğru-yanlış, iyi-kötü, ödev-sorumluluk gibi hususları sorgulamaktadır. En genel ifadeyle etik, ahlak kavramıyla ilişkili bir kavram olup davranışların iyi ve kötü yönleri üzerinde sistematik şekilde düşünceler olarak nitelendirilebilir (Usta, 2011; 40-42).

İŞ ETİĞİ KAVRAMI

İş etiği kavramı da iş ahlakıyla benzer nitelikte bir kavram olup, sıklıkla birbirlerinin yerine de kullanılabildikleri gözlemlenmektedir. İş etiği (work ethics) kavramı en genel ifadeyle insanların birbirleriyle ilişkilerinde yol gösterici nitelikte davranış kurallarına dayalı bir sistem olarak nitelendirilmektedir. İş etiği kavramı, hukuk, felsefe ve düşünmeye dayalı davranış ilkelerini içermektedir. İş ahlakı (work morality) ise, çoğunlukla dinsel inançların parçası olan kurallardan hareket eden, dinsel inançlara göre uyulması gereken kurallar bütünü olarak nitelendirilebilmektedir. Söz konusu özellikleri ile iş etiği ve iş ahlakı arasındaki farklılıkları aşağıdaki tabloda kısaca özetlemek mümkündür (Gök, 2008: 8):

Tablo 1 İş Etiği ile İş Ahlakı Kavramlarının Karşılaştırması

Boyutlar	**İş Etiği**	**İş Ahlakı**
Çıkış Noktası	Düşünme ve felsefe	Dini inançlar
İçerik	Evrensel Normlar	Gelenekler
Referans	Hukuk felsefesi	Ahlak felsefesi
Nitelik	Genel geçer	Topluma göre değişen
Kapsam	Kurallar bütünüdür	Davranışsal ilkeler

Kaynak: Gök, 2008: 9.

İş etiği kavramının daha çok yönetim bilimleri alanında ön plana çıkmakta olduğu söz konusu alanda iş etiğinin özellikle 1970-80'li yıllarda önem kazandığı bilinmektedir. İş etiği kavramına ilişkin ilgili dönemden bu yana çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Daha önceki tanımlardan hareketle iş etiğinin, örgütlerde, işe ilişkin amaçlara ulaşmak için gerçekleştirilen faaliyet, görev ve sorumluluklar ile paydaşların tutum ve davranışlarını araştıran; bunları da iyi, kötü, yanlış ve doğru şeklinde nitelendiren ve anlaşılmalarını sağlayan sistematik düşünce topluluğu olarak ifade edilmesi mümkündür (Bolat ve Seymen, 2003: 69).

Çalışma hayatında etik konusunda özellikle üzerinde yoğunlaşılan konuların özetle aşağıdaki hususlardan meydana geldiği belirtilmektedir (Keiser, 1989'dan Akt. Yılmazer ve Çevik, 2011: 165):

-Yanlış yönlendirici reklamlar,
-Ürün güvenliği,
-Tekelci fiyat uygulamaları,
-Sınırsız kar elde etme çabaları,
-Çalışanların sosyal güvenlik haklarının göz ardı edilmesi,
-Ekonomik ve çevresel kirlenme,
-Rüşvet, ayırımcı kiralama politikaları, koşulları ve gelişme politikaları,
-Özel mülkiyet sınırlarına müdahale gibi.

Bütün bu hususların etik açıdan işletmelerin faaliyet alanlarına göre değişiklik gösteren konular olduğu, bazı maddelerin ise tüm iş alanlarında ön plana çıkabildiği düşünülmektedir (Yılmazer ve Çevik, 2011: 165).

ÇALIŞMA HAYATINDA İŞ ETİĞİNİN ÖNEMİ

İş etiği kavramı, çalışma hayatındaki ilişkilerin kırılganlığı üzerinde etkili olan unsurları barındırmaktadır. Çalışma hayatındaki ilişkilerin zamana ve kültürel özelliklere göre değişiklik gösterebildiği bilinmektedir. Öyle ki teknolojide yaşanan gelişmeler dahi geçmişte herhangi bir şekilde gündeme gelmesi mümkün olmayan yeni kavramların etik boyutlarıyla ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Karataş ve Avcı, 2017; Kazancı, 2023). Castel (2019), 14. yüzyılda başladığının ifade edilebileceği ücretli emek macerasının özellikle sanayileşmenin etkisiyle son iki yüzyıllık süre içinde arzulanabilir bir geleceğin taşıyıcısı olduğunu, içerisinde bulunulan ve gelecek dönem içinse sosyal sorunların merkezinde yer alabilen çalışma, topluma entegre olma ve toplumsal kimlik arasındaki ilişkilere dikkat çekmekte tüm bu durumların altın çağı getirebileceğini vurgulamaktadır. 1980 sonrası dönemde dünya genelinde ortaya çıkan değişim ve dönüşüm daha önce üzerinde durulmayan birçok durumu gündeme getirmiştir. İktisadi krizler, doğal kaynakların yok olması, çevre kirlilliği gibi hususlarla birlikte özellikle sosyal ikilemlerin iktisadi araçlarla çözülmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir (Tepeler ve Akan, 2023: 65). Günümüz sosyal meselelerinin çözümünde etiğin önemi yadsınamaz. Çalışma hayatı açısından değişim ve dönüşüme bağlı olarak farklılaşan ilişkilerdeki stratejik davranışlar üzerinde etkili olan iş etiği yaklaşımları da değişebilmektedir. Bu bağlamda iş etiğinin işletmelerin stratejik hamlelerinde ve uygulamalarında kilit rol üstlenebildiği düşünülmektedir. Bir başka ifadeyle iş etiğinin işletmelerin süreklilikleri üzerindeki riskleri en aza indiren önemli bir araç konumunda olduğu vurgulanmaktadır (Bektaş ve Köseoğlu, 2008: 145; Karcıoğlu ve Serçemeli, 2018: 965-966).

Küreselleşen dünyamızın artan rekabet koşulları altında kar oranlarını en süt seviyeye çıkarmak isteyen işletmeler oldukça zorlanmaktadırlar. Bu zorluklar altında bazı işletmelerin ve çalışanların etik dışı davranışlarda bulunma vasıtasıyla belki kendileri açısından zarar

oluşturabilecek durumları kara dönüştürme isteğinde olabileceklerine literatürdeki çalışmalarda dikkat çekilmektedir (Serçemeli, 2018: 112). Bu bağlamda işçiler açısından konu ele alınacak olursa iş ilişkileri ile ilgili olarak iş güvencesizliğini hisseden çalışanların karşılaştıkları çeşitli olumsuzluklar karşısında sendikalara ihtiyaç duydukları, işverene karşı en büyük destek olarak görebildikleri bir gerçektir (Karcıoğlu ve Balkaya, 2018). Kâr maksimizasyonunu önceleyen işletmeler günümüzde yatırım yaparken sendikalı işçilerin bulunduğu bir işletmeye yatırım yapmak yerine sendikalı olmayanların bulunduğu bir alan yatırım yapmayı tercih edebilmektedirler. Bu durum dahi günümüzün önemli etik problemleri arasında ifade edilebilir (Maç ve Çalış, 2021: 129).

Etik kodları ilkeleri bulunan işletmelerin, öncelikle çalışanlarının, müşterilerinin ve nihayetinde toplum nezdinde güven kazanacakları açıktır. Bu durum işletmelerin çalışanlarını ve müşterilerini motive etmekle birlikte çalışanların böylesine bir ortamda performanslarının artacağını ifade etmek Kabul edilebilir bir durumdur. Çalışanlarım performanslarını artıran durum özellikle iş etiğinin tüm boyutlarıyla kurumsal yapı içerisinde kabullenilmesi ve istikrarlı hale getirilmesiyle mümkündür. İş etiğinin kurumsallaşabilmesi için işletmelerde etik kodların benimsenmesi, etik ilkelerin oluşturulması ve nihayetinde ortaya çıkan söz konusu bu yapının tüm çalışanlarca kabullenilip benimsetilmesi gerektiği açıktır (Çotul, 2019).

Günümüz toplumsal hayatında işletmelerin ayakta kalabilmeleri ve sürdürülebilirlikleri açısından ön koşullardan birisinin, etik değerlere dayanan davranış biçimlerinin benimsenmesinden geçtiği bir çok araştırma kapsamında vurgulanmaktadır. İşletmelerin rekabet içerisinde bulundukları uluslararası arenada iş standartlarına uyum sağlayabilmeleri açısından da bir yandan yenilikçi olmaları, diğer yandan ise toplumsal açıdan sosyal sorumluluk üstlenmeleri ve iş etiğine ilişkin kodları oluşturarak benimsemeleri bir zorunluluktur. Uluslararası düzeyde rekabetçi olunabilmesi açısından uluslararası düzeyde iş etiği standartlarının oluşturulması ve bunun işletmeler düzeyinde her çalışan açısından benimstilmesi gerekmektedir (Gök, 2008: 553).

Toplumsal hayatta karşılaşılan etik kurallar, çalışma hayatında çeşitli boyutlarıyla incelenirken meslekler açısından da konunu öneminin bulunduğuna dikkat çekilmektedir. Bu duruma ilişkin birçok örnek verilmesi mümkündür. Örneğin birçok meslek grubu açısından olduğu gibi muhasebe meslek mensuplarını ilgilendiren bir takım etik kurallar bulunmaktadır. Etik kurallarla kastedilen, doğru ve yanlışın ne olduğuna işaret etmek; kişiler, gruplar ve toplumlara bu bağlamda yol gösterilmesidir. Her toplumda uygulanabilecek standart etik kuralların bulunduğunu ifade etmek ise mümkün olmayabilir. Şöyle ki, etik kuralların toplumdan topluma farklılık gösterebileceği, toplum içinde dahi pek çok durumda farklılıklar yaşanabileceği ifade edilmektedir. Ancak, meslek etiği açısından durum incelendiğinde tandart değerler oluşturmanın amaçlanabileceği ve bu

değerlerin evrensel niteliğe taşınabileceği unutulmamalıdır. Nitekim böylece mesleklere özgü ortaya çıkan durumla, çalışma hayatında güven ortamı sağlanabilecek uzun vadede de sağlam ilişkiler ve etik ortam tesis edilebilecektir Sadece muhasebe meslek mensupları açısından bir örnekle konu ele alınacak olursa finansal verilerin hazırlanması, kayıtların tutulması, tarafsızlığa yer verilmesi, denetim standartlarının üzerinde durulması, gibi birçok konu önem arz etmektedir. Bu gibi konularda meydana gelebilecek ihmaller neticesinde ortaya etik dışı uygulamalar çıkabilecek ve bu durum hem işletmeler hem toplum açısından çok büyük zararlara neden olabilecektir (Akbaş vd., 2009: 175).

Dünyanın adeta küçük bir köy haline geldiği günümüz toplumsal hayatında iş etiği kavramının iktisadi boyutlarıyla da işletmeler açısından vazgeçilmez bir gereklilik haline geldiği düşünülmektedir. İşletmelerin iş etiğine uygun kültürel değerlere sahip olmasının, uzun dönemde işletmelerin başarılarına katkıda bulunacağı, aksi yöndeki iş etiği ortamının ise olumsuz yönde etkilere neden olabileceği ifade edilmektedir. Bu çıkarımın, Amerika ve Avrupa'da yaşanan çeşitli işletme skandallarıyla açığa çıkan etik çöküşler sonucunda ortaya konulduğu değerlendirilmektedir. İş dünyasında da, iş etiğinin gerekliliği ve önemi hususunda söz konusu etik çöküşlerden önemli dersler çıkarıldığı gözlemlenmektedir. Bu durumlar da dikkate alındığında çalışma hayatında iş etiğinin işletmelerin ve kurumların sürdürülebilirlikleri üzerinde doğrudan etkili olan son derece önemli bir kavram olduğu anlaşılmaktadır (Doğan, 2009: 179).

SONUÇ

İş etiği kavramı tarihsel süreçte ön plana çıkmış bir kavram olmakla birlikte değişim ve dönüşümün hız kazandığı günümüz toplumsal hayatında daha fazla üzerinde konuşulan bir husus olarak önem arz etmektedir.. İş etiği kavramının daha çok yönetim bilimleri alanında ön plana çıkmakta olduğu söz konusu alanda iş etiğinin özellikle 1970-80'li yıllarda önem kazandığı bilinmektedir.

İş etiği kavramı üzerine günümüzde yoğun araştırmalar yapılmakta ve çeşitli kavramlarla ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Bunlar arasında iş etiği ile örgütsel performans arasındaki ilişki, iş değerleri ile iş etiği arasındaki ilişki, iş etiği ile insan kaynakları yönetimi ilişkisi gibi araştırmalar bulunmakta olup, uluslararası ve ulusal alan yazında pek çok farklı araştırmanın bulunduğu gözlemlenmektedir. Örneğin iş etiğine yeterince önem vermeyen işletmelerde çalışanların işletmelerine ve yöneticilerine duydukları güvenin azalacağı bu duruma bağlı olarak performanslarında önemli bir düşüşün yaşanabileceği bir gerçektir. Bu bağlamda işletmelerin kar maksimizasyonu amacıyla bir takım etik ihlalde bulunmaları kar getirmeyeceği gibi çalışanların performansında meydana gelecek düşüş açısından da büyük zararlar ortaya çıkabilecektir. Bu nedenle işletmelerin

etik standartlar, etik kodlar oluşturmaları, bunların çalışanlar ve işletme düzeyinde benimsenmesi günümüz çalışma hayatında son derece büyük önem arz etmektedir.

Küreselleşen dünyada iş etiği kavramının işletmeler açısından dikkate alınması gereken en önemli hususlar arasında yer aldığı ve vazgeçilmez bir gereklilik haline geldiği düşünülmektedir. İşletmelerin iş etiğine uygun kültürel değerlere sahip olmasının, uzun dönemde işletmelerin başarılarına katkıda bulunacağı, aksi yöndeki iş etiği ortamının ise olumsuz yönde etkilere neden olabileceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda işletmelerin sürdürülebilirlikleri açısından iş etiğinin son derece önemli bir faktör olduğu, iş etiğine ilişkin tedbirler alınmayan işletmelerin çöküş yaşayabildikleri anlaşılmakta olup, çalışma hayatında iş etiğinin son derece önemli bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.

REFERANSLAR

Akbaş, H. E., Çalışkan, A. Ö., & Özarslan, E. (2009). Muhasebe Mesleğinde Etik Algısı Ve Etik Dışı Davranışlarla İlişkisi: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme. *Öneri Dergisi*, 8(32), 175-184.

Aktaş, K. (2014). Etik-ahlâk ilişkisi ve etiğin gelişim süreci. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 22-32.

Almaz, F. (2021). Türkiye'de iş ahlakı ve iş etiği üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin analizi: Sistematik derlemeye dayalı nitel bir araştırma. *İş Ahlakı Dergisi,* 14(2), 329-363.

Avcı, S. & Karataş, A. (2022). Yükseköğretim kurumlarında kurumsal sosyal sorumluluk ve örgütsel adalet algısının örgütsel bağlılığa etkisinde kamu hizmetleri motivasyonunun aracı rolü üzerine bir araştırma. *Journal of Economy Culture and Society*, (66), 29-54.

Aydın, İ. (2016). *Akademik Etik.* Pegem Akademi Yayıncılık: Ankara.

Battal, F., & Seyrek, E. (2022). Sosyal Baltalama ve İş Stresi Arasındaki İlişki: Profesyonel Etik Standartlarının Aracılık, Cinsiyetin Düzenleyici Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi,* 14(4), 3220-3237.

Bayraktaroğlu, S., & Yılmaz, S. E. (2012). İnsan kaynakları yönetiminde iş etiği uygulamaları ile örgütsel performans arasındaki ilişki: Fortune Türkiye en büyük 500 şirket örneği. *İş Ahlakı Dergisi,* 10, 117-148.

Bektaş, Ç., & Köseoğlu, M. A. (2008). İş etiği ve iş etiğinin yayılım süreci. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 145-158.

Bolat, T., & Seymen, O. A. (2003). Örgütlerde iş etiğinin yerleştirilmesinde"dönüşümcü liderlik tarzı"nın etkileri üzerine bir değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 6(9), 59-85.

Bozkurt, S., & Doğan, A. (2013). İş değerleri ile iş etiği arasındaki ilişkinin incelenmesi: Kamu ve özel sektör çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Business and Economics Research Journal,* 4(4), 71-86.

Catel, Robert (2019). Ücretli Çalışmanın Tarihçesi Sosyal Sorunun Dönüşümü (Çev. Işık Ergüden), İletişim Yayınevi, İstanbul.

Çotul, A. (2019). İş etiğinin kurumsallaşmasının işletmeler açısından önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 6(3), 81-88.

Demirboğa, D. A. (2018). Dürüstlük kuralının iş etiğine etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* 17, 25-33.

Demirel, E. S., & Coşar, Ç. (2022). Halkla ilişkiler ve etik: 1990-2021 yılları arasında yayımlanan akademik çalışmalar üzerine bir değerlendirme. *Global Media Journal,* 12(24), 248-262.

Doğan, N. (2009). İş etiği ve işletmelerde etik çöküş. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 8(16), 179-200.

Gök, S. (2008). İş etiği ile iş ahlakı arasındaki ilişki ve çalışma yaşamında iş etiğini etkileyen faktörler. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi [Bağlantıda]. 5:1. Erişim: http://www.insanbilimleri.com.

Karataş, A., & Avcı, S. (2017). Kamu kurumlarinda sanal kaytarma olgusunun değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), 2321-2346.

Karcıoğlu, F. & Balkaya, E.. (2018). Sendika Üyeliği, Sendikal Memnuniyet ve İş Güvencesizliği İlişkisi: Araştırma Görevlileri Üzerinde Bir Uygulama. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (75), 307-326.

Karcıoğlu, F. & Serçemeli, C. (2018). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından İş Hukukunun Önemi. *Journal of International Social Research* 11, 60.

Kazancı, O. (2023). Omniptikon Döneminde İş Etiğinin İşletme Stratejilerine Entegrasyonunun Önemi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 381-399.

Maç, S. D., & Çalış, Ş. (2012). Etik ve insan kaynakları yönetimi tartışmalarında sosyal sorumluluğun yeri: Küresel ilkeler sözleşmesi ve SA8000 sosyal sorumluluk standardı üzerine bir değerlendirme. *İş Ahlakı Dergisi*, 5(2), 21-53.

Serçemeli, M. (2018). Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin İş Etiğine Bakış Açılarına İlişkin Giresun Üniversitesi'nde Vaka Araştırması. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14, 99-114.

Tepeler, M. İ., & Akan, Y. (2023). Davranışsal İktisadın Gelişimine Tarihsel Bir Bakış. *Anasay*, (26), 64-77.

Usta, A. (2011). Kuramdan uygulamaya kamu yönetiminde etik ve ahlak. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 39-50.

Yılmazer, A., Çevik, H. (2011). Yöneticilerin iş etiği yaklaşımlarının incelenmesi: Bir organize sanayi bölgesi'nde uygulama. *Yönetim Bilimleri Dergisi,* 9(2), 161-190.

Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Bir Araç: Örgütsel Çeviklik

Doç. Dr. Fulya ALMAZ[1]

[1] Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye, fulyaalmaz@akdeniz.edu.tr

ÖZET

Sürekli değişen, dinamik bir ortamda örgütler faaliyetlerini kesintiye uğramadan devam ettirmelidirler. Bu nedenle günümüz iş dünyasında ana itici gücün değişim olduğu ve bu dinamiğin pazar, rekabet, müşteri ihtiyaçları, teknoloji ve sosyal bileşenlerde vücut bulduğu düşünülürse örgütlerin kaynaklarını, en iyi uygulamalar ile bütünleştirerek hız, esneklik, yenilikçilik, kârlılık ve kalite gibi rekabet bileşenlerini başarılı bir şekilde uyarlamaları gerekmektedir. Günümüzde örgütlerin çevresel koşulların sunduğu fırsatları yakalama ve değerlendirmede geride kalmamaları hatta rekabet avantajı elde etmeleri için çevik olmaları neredeyse bir zorunluluktur. Önde gelen çalışmalar örgütsel çevikliği, bir örgütün kaynaklarıyla çevresel değişiklikleri öngörme ve çevreye yanıt verme yeteneği olarak tanımlamaktadır (Teece, vd., 2016; Zitkiene ve Deksnys, 2018). Yapılan son çalışmalar örgütsel çevikliğin, hayatta kalma stratejileri geliştirme (Rahman, vd., 2022), krizlere hazırlıklı olma becerisini (El Idrissi, vd., 2023) ve örgütsel sürdürülebilirliği (Tufan ve Mert, 2023) noktalarında örgütleri desteklediğini göstermektedir. Bu çalışmada 1990'lı yıllardan beri hem akademi hem de uygulama dünyası tarafından ilgi duyulan örgütsel çevikliğin nasıl teşvik edildiğini ve örgütlerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerinde nasıl önemli bir araç olduğunu tartışmaya açmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak örgütsel çeviklik kavramı kapsamlı bir biçimde ele alınmış daha sonra sürdürülebilir rekabet avantajı ile nasıl bir bütünlük içerisinde olduğu anlatılmıştır. Örgütsel çevikliğin, esneklik, hız, cevap verebilme ve uyum sağlama boyutları üzerinden kavramsal olarak ele alındığı bu çalışmanın ilgili alanyazına katkı sunması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel çeviklik, rekabet avantajı, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir rekabet avantajı.

1. GİRİŞ

1990'lı yıllarda alanyazında yer bulmaya başlayan ve yıllar içerisinde pek çok araştırmaya konu olan çeviklik bir sistemin dış uyaranlar karşısında hızla değişen ihtiyaçları, kaliteden ödün vermeden uygun maliyetle karşılama yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Ganguly, vd., 2009). Temelleri esnek üretim sistemlerine dayanan (Harraf, vd., 2015) örgütsel çeviklik ise örgütün çevresindeki beklenmedik değişimleri öngörmesi ve iç kaynaklarını kullanarak kendini yeniden yapılandırarak çevreye hızlı ve verimli bir şekilde yanıt verebilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Zitkiene ve Deksnys, 2018). Cevap verebilirlik, esneklik, hız, değişim kültürü, uyum, kişiselleştirilmiş ürün, temel yetkinlikleri harekete geçirebilme gibi temel özelliklere sahiptir (Sherehiy, vd., 2007). Örgütlere müşteriler ile bağ kurma, örgütsel iletişimi ve etkileşimi güçlendirme, etkin karar verebilme, değişimi

yakalama tüm örgütsel çalışanlarla işbirliği içinde olma, hızlı üretim sağlama gibi avantajlar kazandırmaktadır.

Rekabet avantajı, bir örgütün sahip olduğu kaynaklar ve bu kaynakları etkin kullanması sonucu rakipleri karşısında kabul edilebilir iyi bir konum elde etmesi olarak tanımlanmaktadır (Hofer ve Schendel, 1978). Sürdürülebilir rekabet avantajı ise bir örgütün sahip olduğu ve kullandığı kaynakların rakipleri tarafından kolayca taklit edilememesi böylece o kaynakların örgüt için değer yaratmaya devam etmesi olarak tanımlanmıştır (Barney, 1991; Williams, 1992). Örgütsel çeviklik, örgütlerin dinamik çevresel koşullar altında rekabet avantajı elde etmelerini ve bu avantajı sürdürebilmelerini desteklemektedir. Bu noktada çevresel değişimlere hızla yanıt verebilme ve çevreye uyum sağlama, hatta çevreyi değiştirebilme, yenilikçi ve esnek olabilme yeteneklerini geliştirirler.

Yapılan son çalışmalar örgütsel çevikliğin, hayatta kalma stratejileri geliştirme (Rahman, vd., 2022), krizlere hazırlıklı olma becerisini (El Idrissi, vd., 2023) ve örgütsel sürdürülebilirliği (Tufan ve Mert, 2023) sağlama noktalarında örgütleri desteklediğini göstermektedir. Bu çalışma kapsamında örgütsel çevikliğin ne olduğu, örgütsel çevikliğin örgütlere sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerinde nasıl yarar sağladığı tartışılmaktadır. Bu bağlamda öncelikli olarak örgütsel çeviklik kavramı kapsamlı bir biçimde ele alınmış daha sonra sürdürülebilir rekabet avantajı ile nasıl bir bütünlük içerisinde olduğu anlatılmıştır.

2. ÖRGÜTSEL ÇEVİKLİK KAVRAMI

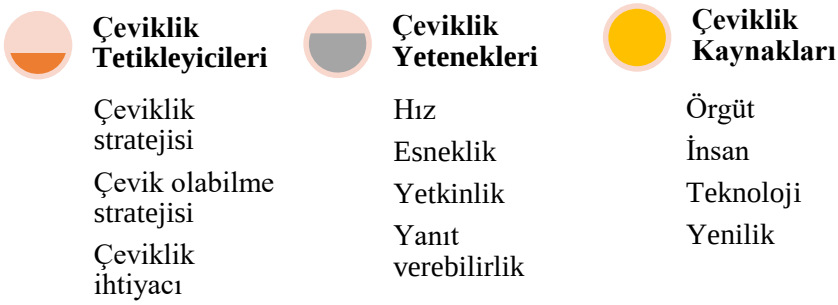
Örgütsel çeviklik kavramı 1991 yılında ABD Lehigh Üniversitesi, Lacocca Enstitüsü'nde çalışan bir grup araştırmacı tarafından hazırlanmış olan 21. yy İmalat İşletmesi Stratejisi Raporu ile akademik yazında yer bulmuştur (Sharp, vd., 1999). Söz konusu raporda çevik üretim kavramı üzerinden değişimin itkileyici doğasının yeni bir rekabet ortamı oluşturduğuna, bu ortamda rekabet avantajı sağlamak amacında olan örgütlerin kişiselleştirilmiş ve yüksek kaliteli ürün taleplerine hızlı yanıt vermeleri gerektiğine, böylece müşteri memnuniyetini kazanabileceklerine ve örgütlerin gereken çevikliği yakalayabilmeleri için teknolojik esneklik karşısında yetkin, bilgili, işbirlikçi ve yüksek motivasyon sahibi çalışanlar ile yol almaları gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Söz konusu rapor ile ilgili alanyazında konuşulmaya başlanılan örgütsel çeviklik özünde örgütlerin dinamik pazar ortamına ve teknolojideki ilerlemelere etkili ve hızlı yanıt verebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Sharifi ve Zhang, 1999). Bu yetenek örgütlerin beklenmedik olaylar karşısında hazırlıklı olmalarını, yenilikçi ürün ve hizmet üretmelerini ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerine katkı sunarak onların uzun vadeli başarılarını desteklemektedir (Lu ve Ramamurthy, 2011; Overby, vd., 2006).

Örgütsel çeviklik ile ilgili alanyazın incelendiğinde pek çok araştırmacı tarafından kapsamlı tanımlamalarının yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Conboy (2009) örgütsel çevikliği beklenmedik durumlara ve değişen koşullara hızlı ve etkili yanıt verebilme yeteneği; Yusuf ve arkadaşları (1999), müşteri taleplerinin hızlı bir şekilde algılanması ve talepleri karşılayacak hizmet ve ürünlerin üretilmesi; Gunasekaran (1998) müşterilerce tasarlanan hizmet ve ürünlerin yönlendirdiği pazarlarda hızlı yanıt verebilme yeteneğine sahip olarak hayatta kalabilme; Sharifi ve Zhang (1999) iş ortamındaki değişiklikleri öngörme ve bunlara yanıt verebilme; bilgiyi verimli ve etkili bir şekilde yönetebilme yeteneği (Dove, 2002), Bir örgütün değişen koşullara ustalıkla uyum sağlama yeteneği (Kassim ve Zain, 2004) olarak tanımlamışlardır. Sanchez ve Nagi (2001) örgütsel çevikliği sinerji ve işbirliği ile karakterize etmiş ve stratejik bir vizyonla müşteriye önem verilmesi, duyarlı ve yüksek kaliteli ürünler üretilmesi, değişim karşısında gelişen, yetkin, bilgili bir işgücünü bütünleşik bir sistemde birbirine entegre eden bir bilgi altyapısı ağı olarak tanımlamıştır. Qumer ve Henderson-Sellers (2008) örgütsel çevikliğin insan, iletişim, hız, esneklik, yalınlık, duyarlılık ve öğrenme odaklı doğasına dikkat çekmiştir.

Tüm bu tanımlar işaret etmektedir ki örgütsel çeviklik değişime hızlı yanıt verme yeteneğinin yanı sıra sürekli bir gelişimi ve öğrenmeği kapsamaktadır. Dinamik bir çevrede ayakta kalabilmek için proaktif, sürekli iyileştirme odaklı, esnek ve hızlı olmayı zorunlu kılmaktadır (Conboy, 2009). Örgütsel çeviklik yalnızca mevcut duruma uyum sağlamayı değil aynı zamanda olası değişim durumlarını öngörerek gerekli önlemleri alabilmeyi kapsamaktadır (Sambamurthy, vd., 2003). Bu yönüyle örgütsel çeviklik stratejik düşünme ile ilintili bir kavramdır (Harraf, vd., 2015; Sambamurthy, vd., 2003). Öte yandan örgütsel çeviklik sadece örgütlerin içsel süreçleri ile ilgili değil aynı zamanda dışsal koşullara karşı duyarlılığı ile de ilgili bir kavramdır (Sharifi ve Zhang, 1999).

Sharifi ve Zhang (1999) yılında yapmış oldukları bir çalışmalarında örgütsel çevikliğin 3 boyutlu bir modelini geliştirmişlerdir. Yazarlarca geliştirilen modelde örgütsel çeviklik, çeviklik tetikleyicileri, çeviklik kaynakları ve çeviklik yetenekleri boyutlarından oluşmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Örgütsel Çeviklik Boyutları: Çeviklik Tetikleyicileri, Çeviklik Kaynakları ve Çeviklik Yetenekleri, (Sharifi ve Zhang, 1999).

Modelde örgütleri, içinde bulundukları çevrede değişikliklere zorunlu kılan baskılar *çeviklik tetikleyicileri* olarak açıklanmaktadır. Söz konusu tetikleyiciler örgüt stratejisinin, örgütsel çevikliği kapsayarak örgütü değişim çevresinde konumlandıran öncüllerdir. Örgütlerin içinde bulundukları pazarda değişime esneklikleriyle, etkili ve hızlı yanıt verebilme yetenekleri örgütlerin *çeviklik yeteneklerini* oluşturmaktadır. Örgütlerin çeviklik yetenekleri ile donatılması için örgüt bünyesinde gerekli araç, gereç, teknoloji, beşeri unsurların bulunması gerekmektedir. Bu unsurlar *çeviklik sağlayıcılarını* oluşturmaktadır.

Bu model örgütlerin çeviklik düzeylerini belirlemek veya çevik hale getirmek için bazı ortak yeteneklere ve özelliklere işaret etse de çeviklik sektörler arasında farklılık gösterecektir. Örneğin, teknoloji, yazılım sektörü doğası gereği çevik olmak zorundadır. Çeviklik tetikleyicileri ile çeviklik sağlayıcılarını çeviklik yetenekleri ile birleştirerek süreci etkin yönetmelidirler.

a. Örgütsel Çevikliğin Boyutları

İlgili alanyazın incelendiğinde örgütsel çevikliğin araştırmacılarca farklı boyutlar üzerinden araştırmalara konu edildiği görülmektedir. Örneğin, Maskel (2001) örgütsel çevikliği, çevik üretim kavramı üzerinden değerlendirmeye almış ve bilgi, insanlar, müşteri memnuniyeti, örgüt içi ve örgütlerarası işbirliği ve örgütsel değişimin örgütsel çevikliğin önemli unsurları olduğunu belirtmiştir. Jackson ve Johansson (2003) çalışmalarında bilgi, insanlar ve yaratıcılık, iç ve dış çevre arasındaki işbirliği, ürün ve faaliyetlerle ilgili değişim yetkinliği olmak üzere dört farklı boyut belirlemiştir. Bu çalışmada da vurgulanacak haliyle Sharifi ve Zhang (1999) örgütsel çevikliği cevap verebilirlik, yetkinlik, hız ve esneklik boyutları üzerinden tartışmıştır.

i. Örgütsel Çevikliğin Cevap Verebilirlik Boyutu,

Örgütlerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerinde kritik öneme sahip olan cevap verebilirlik boyutu örgütün faaliyette bulunduğu çevresel ortamda oluşan değişime, müşteri isteklerine, yeniliklere hızlı ve etkili yanıt verebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Sharifi ve Zhang, 1999). Örgütlerin cevap verebilirliği teknolojik yapı, yapısal esneklik, karar verme süreçleri, iş süreçleri, etkin bilgi akışı gibi faktörlerle desteklenmelidir. Bu noktada pazar verilerinin eş zamanlı olarak toplanması ve analiz edilmesi gerekmektedir. Cevap verebilirliği etkin kılmak için hem içsel hem de dışsal çevrenin öngörülmesi dolayısıyla içsel olarak tüm süreçlerde iyileştirme, öğrenme ve gelişime odaklanılması gerekmektedir (Sharifi ve Zhang, 1999; Teece, vd., 1997).

İlgili alanyazın incelendiğinde hızlı karar alma ve alınan kararları uygulama biçiminin örgütsel performans ve cevap verebilirlik üzerinde olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir (Eisenhardt ve Martin, 2000). Bununla birlikte örgütsel cevap verebilirliğin etkili bilgi akış yönetimi (Castaneda ve Cuellar (2020), örgütün adaptasyon yeteneği (Eisenhardt ve Martin, 2000), örgütün karar alma süreçlerinin etkinliği (Eisenhardt, 1989) ve müşteri geri bildirimlerini yönetme (Gruber, 2018) bileşenleri üzerinden incelenerek araştırmalara konu edildiği görülmektedir. Chan ve arkadaşları (2016) yapmış oldukları çalışmalarında örgütlerin cevap verme yeteneğinin tüm sektörler için kritik olduğuna işaret etmişlerdir. Dolayısıyla tüm sektörler için değişimi öngörme, algılama, hazırlıklı olma, değişime anında tepki verme ve değişime bir fırsat olarak yaklaşmak önemlidir (Sharifi ve Zhang, 1999).

ii. Örgütsel Çevikliğin Yetkinlik Boyutu,

Örgütlerin, örgütsel karmaşıklığı analiz ederek sorunlara etkin çözümler üretebilme becerisi ile doğrudan ilintili olan yetkinlik kavramı öğütlerin stratejilerini değişen çevresel koşullara göre yeniden yapılandırması olarak tanımlanmaktadır (Sharifi ve Zhang, 1999; Teece, vd., 1997). Yetkinlik örgütlerin olası ve mevcut ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli uzmanlık, beceri ve bilgi birikimine odaklanmalarını gerektirmektedir (Sharifi ve Zhang, 1999). Dolayısıyla örgütlerin yetkinliklerini sağlama noktasında çalışanlarının gelişimlerine yatırım yapması gerekmektedir (Noe, vd., 2006).

Yetkinlik, hız, cevap verme, esneklik boyutlarını doğrudan etkileyerek bu faktörleri örgütlerin yetkinliğinin birer parçası haline dönüşmesini sağlar (Seo ve La Paz, 2008). Yetkinlik örgütlerin değişen çevresel durumlara kolayca uyum sağlamalarına yardımcı olurken örgütlerin sürekli öğrenme ve gelişme yeteneklerini de destekler (Teece, vd., 1997).

Değişim yönetimi, işbirliği, uzman çalışanlar, yalınlık, maliyet yönetimi, piyasaya yeni ürün ve hizmet sunma sıklığı, teknolojik altyapı, ürün ve hizmet kalitesi ve stratejik vizyon gibi hususlar örgütsel çeviklik kapsamında örgütlerin yetkinlik yeteneklerini oluşturmaktadır (Sharifi ve Zhang, 1999).

iii. Örgütsel Çevikliğin Hız Boyutu,

Örgütsel çevikliğin hız boyutu en genel haliyle örgütlerin tüm faaliyetlerini mümkün olan en kısa sürede tamamlamaları olarak tanımlanmaktadır (Sharifi ve Zhang, 1999). Hız boyutu örgütlerin, yeni ürün ve hizmetler sunma, bunları zamanında teslim edebilme, müşteri gereksinimlerine hızla yanıt verebilme, hızlı karar alma süreçleri kısa sürede değişiklik yapabilme gibi gerekli olan tüm faaliyetleri zamanında, gecikmeden yerine getirebilme yetenekleri ile yakından ilgilidir (Eisenhardt ve Martin, 2000; Sharifi ve Zhang, 1999).

Trinh-Phuong ve arkadaşları (2012) yürüttükleri bir çalışmalarında hız ile zaman arasındaki ilişkiye dikkat çekerek dış çevrenin sunduğu tehdit ve fırsatları öngörebilmek ve bunlara karşı aksiyon alabilmek için zamanın önemli olduğuna işaret etmişlerdir. Yazarlara göre örgütlerin çevreyi algılama, olup biteni yorumlama ve değerlendirme, alternatif yanıtlar belirleme ve bunlar arasından seçim yapabilme, karar verme ve uygulama süresi ve sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamalarında zaman önemli bir parametredir ve hızı ile bağlantılıdır.

Çevik üretimin önemle üzerinde durduğu hız örgütsel çeviklik kapsamında stratejik temel bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Yusuf, vd., 1999). Nafei (2016) çalışmasında örgütlerin hızlı aksiyon alabilme yeteneklerinin gelişmesi için proaktif yaklaşım, yenilikçi olma, esnek üretim süreçleri geliştirme, değişen pazar koşullarına uyum sağlayabilme gibi yeteneklerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İlaveten hızın rekabet avantajı elde etmede örgütlerin ihtiyacı olan yenilik ve uyum kapasitelerinin bir göstergesi olduğuna işaret etmiştir. Dolayısıyla tüketici beklentilerinin her geçen gün artış gösterdiği, yeniliğin durdurulamaz olduğu, rakiplerin hızla hareket ettiği bir ortamda pazar fırsatlarını yakalamak için hız önemli bir niteliktir (Fridman, 2015).

iv. Örgütsel Çevikliğin Esneklik Boyutu,

Örgütlerin çevresel değişimlere uyumlanmaları ve çevresel değişimleri yakalama yeteneklerini avantaja çevirmelerini sağlayan stratejik öneme sahip bir kavram olan esneklik örgütlerin değişen çevresel koşullar ve müşteri talepleri karşısında örgütsel süreçlerini, kaynaklarını ve yapılarını uyumlama ve yeniden yapılandırma yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Sharifi ve Zhang, 1999; Volberda, 1996). Esneklik boyutu örgütlerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerini, teknolojik uyumlarını, etkinliklerini, örgütlerin kontrol becerilerini, hızlı karar alma becerilerini ve süreç yenilemelerini desteklemektedir (Wendler, 2014; Sharifi ve Zhang, 1999; Voldebara ve Rutges, 1999; Volberda, 1996). Öngörülemezlik, işgücü çeşitliliği, kişiselleştirilmiş ürünlere olan talebin artması, kitle pazarların doygunluğu ve gelişkin örgütsel kapasite ihtiyacı örgütlerin esnek olmalarını gerektirmektedir (Reed ve Blunsdon, 1998).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Tüm bu anlatılanlar ve günümüz iş yaşamının genel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda örgütler için örgütsel çevikliğin ne denli önemli olduğu açıkça görülebilmektedir. Rekabetin bu denli yoğun olduğu bir ortamda hem içsel hem de dışsal değişimler karşısında uyumlu olabilen, hızla yanıt verebilen, aynı hızda gerek ürün ve hizmet sunmada gerek süreç yenilemede yenilikçi olabilen örgütler rekabet avantajı yakalayabilmektedirler. Örgütsel çeviklik bağlamında sürdürülebilir rekabet avantajı elde etme, örgütlerin esnek olma, etkin bilgi paylaşım süreçlerini geliştirme, hızlı karar alabilme, yenilikçi olma, müşteri odaklı olma ve proaktif olma yetenekleri ile yakından ilişkilidir.

Örgütsel çevikliği tanımlamada merkezi bir öneme sahip olan esneklik yeteneği ile örgütler müşteri taleplerine, değişen çevresel koşullara etkin ve hızlı yanıtlar verebilmektedir (Sharifi ve Zhang, 1999). Bu yeteneği geliştirmiş olan örgütler değişimler karşısında dirençli olabilmektedirler (Volberda, 1996). Öte yandan etkin kaynak dağılımı sağlayabilme, hızlı karar verebilme, hızla süreçlerini yenileyebilme, esnek görev dağılımı sağlama, katı yapılar yerine dinamik, ağ tabanlı yapılara sahip olma ve dolayısıyla yapılarını hızla değişimlere uyarlayabilme, dinamik olma gibi özelliklere sahiptirler (Donaldson, 2006; Philips ve Wright, 2009). Tüm bu özellikler onların sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamalarında etkilidir.

Öte yandan etkin bilgi paylaşım süreçleri örgütlerin sorun çözme, hızla karar alabilme, yenilikçi eylemler belirleme kapasitelerini arttırarak örgütsel çalışanlar arasında işbirlikçi yaklaşımın içselleştirilmesine katkı sunarak örgütlerin rekabet avantajı elde etmelerini destekler (Dove, 2002; Maskel, 2001; Jackson ve Johansson, 2003).

Örgütlerin dinamik çevresel koşullar karşısında dirençli olabilmeleri için çevresel koşulları tanımlayacak bilgileri edinme, onları değerlendirme, analiz etme, alternatifler belirleme ve alternatifler içerisinde etkili seçimler yaparak stratejik karar verebilme yeteneklerini geliştirmelidirler (Eisenhardt, 1989). Böylece örgütler sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebileceklerdir.

Örgütlerin çevresel değişikliklere yaratıcı ve yenilikçi yanıtlar vermesi ve bu yönde çözümler üretmesi onların rekabetçi davranışlarını geliştirerek çevrenin sunduğu fırsatlardan yararlanmalarını ve tehditler karşısında dayanıklı olmalarını sağlar (Nafei, 2016). Yenilikçilik, yeni ürünlerin piyasa sunulmasını hızlandırmakla beraber, örgütsel çalışanların yaratıcı ve proaktif düşünme yeteneklerini de geliştirerek örgütlerin fark yaratmasını sağlar (Ravichandran, 2018).

Örgütsel çevikliği benimsemiş örgütler sürekli değişen müşteri taleplerine hızla yanıt verebilme, onlardan gelen geri bildirimleri dikkate alma, onları anlamaya çalışma, müşteri memnuniyetini öncelikleme

yeteneklerini geliştirerek bu doğrultuda stratejik kararlar alıp sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabilmektedirler (Rigby, vd., 2016; Tallon, 2007; Yusuf, vd., 1999; Gunasekaran, 1998). Değişen çevresel koşullar altında müşteri taleplerine hızla yanıt vermek müşterilere daha iyi bir deneyim sunmakla birlikte bunu benimsemiş örgütlerin pazarda daha güçlü bir yer edinmelerini sağlar (Sull, vd., 2015).

Proaktif olma yeteneği, örgütlerin faaliyette bulundukları çevresel ortamın onlara sunduğu fırsatları ve tehditleri öngörebilme ve bu durumlara karşı aksiyon alabilme kapasitesidir (Bateman ve Crant, 1993). Proaktifliği benimsemiş örgütler çevresel değişimlere uyum sağlamakla kalmayıp aynı zamanda çevreyi değiştirebilme yeteneğine sahip olabilmektedirler. Bu örgütler çevrelerine yönelik güçlü farkındalıklara sahip, çalışanlarının yetenek, bilgi ve becerilerini geliştirmelerine olanak tanıyan, öğrenme ve gelişme süreçlerini destekleyen, vizyon sahibi örgütlerdir.

Bu çalışmada örgütsel çeviklik kavramı kapsamlı bir biçimde ele alınmış daha sonra sürdürülebilir rekabet avantajı ile nasıl bir bütünlük içerisinde olduğu anlatılmıştır. Örgütsel çeviklik, dinamik ortamlarda faaliyette bulunan örgütlere çevik olma yeteneği kazandıran popüler araçlardan biridir ve ortaya atıldığı günden beri hem akademik dünyaca hem de uygulama dünyasınca ilgi görmeye devam etmektedir (Lee ve Xia, 2010). Görülmektedir ki, örgütsel çeviklik, tüm operasyonel süreçlerde gerekli olmayan adımların ayıklanarak süreçlerin verimli olmasını sağlamakta, böylece maliyetlerin düşerek ve örgütlerin kar paylarının yükselmesine ve onların sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerine imkân tanımaktadır (Ashrafi, vd., 2019).

KAYNAKÇA

Ashrafi, A., Ravasan, A. Z., Trkman, P., Afshari, S. (2019). The Role of Business Analytics Capabilities in Bolstering Firms' Agility and Performance, International Journal of Information Management, 47, 1-15.

Barney, J. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. Journal of Management, 17(1), 99-120.

Bateman, T. S., Crant, J. M. (1993). The Proactive Component of Organizational Behavior: A Measure and Correlates, Journal of Organizational Behavior, 14(2), 103-118.

Castaneda, D. I., Cuellar, S. (2020). Knowledge Sharing and Innovation: A Systematic Review, Knowledge and Process Management, 27(3), 159-173.

Conboy, K. (2009). Agility from First Principles: Reconstructing the Concept of Agility in Information Systems Development, Information Systems Research, 20(3), 329-354.

Donaldson, L. (2006). The contingency Theory of Organizational Design: Challenges and Opportunities, Organization Design: The Evolving State-of-the-Art, 19-40.

El İdrissi, M., El Manzani, Y., Ahl Maatalah, W., ve Lissaneddine, Z. (2023). Organizational Crisis Preparedness During the Covid-19 Pandemic: An İnvestigation of Dynamic Capabilities and Organizational Agility Roles. International Journal of Organizational Analysis, 31(1), 27–49.

Eisenhardt, K. M., Martın, J. A. (2000). Dynamic Capabilities: What are They?, Strategic Management Journal, 21(10-11), 1105-1121.

Eisenhardt, K. M. (1989). Making Fast Strategic Decisions in High-Velocity Environments, Academy of Management Journal, 32(3), 543-576.

Fridman, A. (2015). 4 Reasons Speed Is Everything in Business (Çevrimiçi) https://www.inc.com/adam-fridman/4-reasons-speed-is-everything-in-business.html

Ganguly, A., Nilchiani, R., Farr, J.V. (2009). Evaluating Agility in Corporate Enterprises, International Journal of Production Economics, 410-423.

Gunasekaran, A. (1998). Agile Manufacturing: Enablers and an Implementation Framework, International Journal of Production Research, 1998, pp.123.

Harraf, A., Wanasika, I., Tate, K., ve Talbott, K. (2015). Organizational Agility, Journal of Applied Business Research (JABR), 31(2), 675-686.

Hofer, C. W., ve Schendel, D. (1980). Strategy Formulation: Analytical Concepts. West Publ.

Jackson, M. Ve Johansson, C. (2003). An Agility Analysis from a Production System Perspective, Integrated Manufacturing Systems, 482-488.

Kassim, N. M. ve Zain, M. (2004). Assessing the Measurement of Organizational Agility. Journal of American Academy of Business, Cambridge, 4(1/2), 174-177.

Lee, G. ve Xia W. (2010). Toward Agile: An Integrated Analysis of Quantitative and Qualitative Field Data on Software Development Agility. MIS Quarterly 34(1): 87–114.

Lu, Y., ve Ramamurthy, K. (2011). Understanding the Link Between Information Technology Capability and Organizational Agility: An Empirical Examination, MIS quarterly, 931-954.

Maskell, B. (2001). The Age of Agile Manufacturing, Supply Chain Management: An International Journal, 6(1), 5-11.

Nafei, W. (2016). Organizational Agility: The Key to Improve Organizational Performance, International Business Research, 2016, pp. 97.

Noe, R., Hollenbeck, J., Gerhart, B., Wrıght, P. (2006). Human Resources Management: Gaining a Competitive Advantage, Tenth Global Edition. New York, MA: McGraw-Hill Education.

Overby, E., Bharadwaj, A.,ve Sambamurthy, V. (2006). Enterprise Agility and the Enabling Role of Information Technology, European Journal of Information Systems, 15, 120-131.

Phillips, P. A., ve Wright, C. (2009). E-Business's Impact on Organizational Flexibility, Journal of Business Research, 62(11), 1071-1080.

Rahman, M. S., Abdelfattah, F. A., Bag, S., ve Gani, M. O. (2022). Survival Strategies of Smes Amidst the Covid-19 Pandemic: Application of Sem and Fsqca. Journal of Business and Industrial Marketing, 37(10), 1990–2009.

Ravichandran, T. (2017). Exploring the Relationships Between it Competence, Innovation Capacity and Organizational Agility. Journal Strategies Information Systems, 27, 22-42.

Reed, K., ve Blunsdon, B. (1998). Organizational Flexibility in Australia..International Journal of Human Resource Management, 1998, 457-477.

Rigby, D. K., Sutherland, J. ve Noble, A. (2018). Çevik Çalışmayı Ölçeklendirmek. Harvard Business Review Türkiye. Mayıs.

Sambamurthy, V., Bharadwaj, ve A., Grover, V. (2003). Shaping Agility Through Digital Options: Reconceptualizing the Role of İnformation Technology in Contemporary Firms, MIS Quarterly, 237-263.

Sanchez, L., ve Nagi, R. (2001). A Review of Agile Manufacturing Systems, International Journal of Production Research, 2001, 3561-3600.

Seo, D., ve La Paz, A. (2008). Exploring the Dark Side of IS in Achieving Organizational Agility," Communication, 2008, 136-139.

Sharp, J. M., Irani, Z. ve Desai, S. (1999). Working Towards Agile Manufacturing in the UK İndustry. International Journal of Production Economics, 62(1-2), 155-169.

Sharifi, H., ve Zhang, Z. (1999). A Methodology for Achieving Agility in Manufacturing Organizations: An Introduction, International Journal of Production Economics, 7-22.

Sherehiy, B., Karwowski, W. ve Layer, J. K. (2007). A Review of Enterprise Agility: Concepts, Frameworks, and Attributes. International Journal of Industrial Ergonomics, 37(5), 445-460.

Sull, D., Homkes, R., ve Sull, C. (2015). Why Strategy Execution Unravels—and What to Do about it, Harvard Business Review, 93(3), 57-66.

Tallon, P.P., ve Pinsonneault, A. (2011). Competing Perspectives on the Link Between Strategic Information Technology Alignment and Organizational Agility: Insights from a Mediation Model, MIS Quarterly, 2011, 463-486.

Teece, D., Peteraf, M., ve Leih, S. (2016). Dynamic Capabilities and Organizational Agility: Risk, Uncertainty, and Strategy in the Innovation Economy. Calif Manag Rev 58:13–35.

Trinh-Phuong, T., Molla, A., ve Peszynski, K. (2012). Enterprise System-enabled Organizational Agility Capability: A Construct and Measurement Instrument.

Tufan, C., ve Mert, İ.S. (2023). The Sequential Effect of Absorptive Capacity, Strategic Agility, and Sustainable Competitive Advantage on Sustainable Business Performance of sMes. Environmental Science and Pollution Research International, 30(19), 55958–55973.

Qumer, A., ve Henderson-Sellers, B. (2008)An Evaluation of the Degree of Agility in Six Agile Methods and Its Applicability for Method Engineering," Formation and Software Technology, 280-295.

Volberda, H.W., Foss, N.J., ve Lyles, M.A. (2010). Perspective—Absorbing the Concept of Absorptive Capacity: How to Realize its Potential in the Organization Field, Organization Science, 21(4), 931-951.

Volberda, H.W. (1996). Toward the flexible form: How to Remain Vital in Hypercompetitive Environments, Organization Science, 7(4), 359-374.

Wendler, R. (2014). Development of the Organizational Agility Maturity Model, Proceedings of the 2014 Federated Conference on Computer Science and Information Systems, 1197–1206.

Williams, J.R. (1992). How Sustainable is Your Competitive Advantage. California Management Review, 34, 29-51.

Yusuf, Y.Y., Sarhadi, M. ve Gunasekaran, A. (1999). Agile Manufacturing: The Drivers, Concepts and Attributes. International Journal of Production Economics, 62(1), 33-43.

Zitkiene, R., ve Deksnys, M. (2018). Organizational Agility Conceptual Model. Monte J Econ 14(2):115–129.

Bir Yerel Danişma Ve Tavsiye Kuruluşu Olarak Kent Konseylerinin Sosyal Politikaya Etkileri

Melahat DEMİRBİLEK[1]

1- Prof. Dr.; Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü. demirbilek@ankara.edu.tr ORCID No: 0000-0003-1281-2367.

ÖZET

Bu çalışmada yerel yönetimlerin tavsiye ve danışma kurulu olan kent konseylerinin sosyal politikaya etkileri ele alınmıştır. En temelde sosyal politika sosyal bir sorunun çözümü veya toplumsal bir ihtiyacın karşılanması için alınan tedbirler bütünüdür. Sosyal politika kararları kamu yönetimi aracılığı ile alınmakta ve uygulanmaktadır. Son yıllarda tüm dünyada liberalleşme eğiliminin artması ile birlikte merkezi yönetimlerin hizmet sınırlarında bir daralma olduğu görülmektedir. Buna karşılık yerel yönetimler sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde özellikle özel ihtiyaç grupları odağında sosyal politikaların konusuna giren hizmet sunumlarını giderek daha güçlü bir şekilde genişletmektedirler. 2005 tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 76. Maddesine istinaden çalışmalarını gerçekleştiren kent konseyleri belediyelere "tavsiye ve danışma" hizmeti veren kuruluşlardır. Kent konseyleri çalışmalarını vatandaşların gönüllü katılımlarına dayalı olarak çalışma grupları ve çalışma meclisleri aracılığı ile gerçekleştirmektedirler. Bu çalışma meclisi ve çalışma grupları arasında kadın, çocuk, engelli vb. sosyal politikanın doğrudan hizmet alanına giren özel ihtiyaç grupları de yer almaktadır. Bu şekilde gönüllü katılımla bir araya gelen özel gruplar aracılığı ile ihtiyaçlar ve sorunlar yerel yönetim organı olan Belediyelerin Meclislerine iletilmektedir. Burada alınan kararlar doğrultusunda bu gruplara yerel düzeyde sosyal politika hizmetleri sunulmaktadır. Sonuç olarak bir yerel tavsiye ve danışmanlık kuruluşu olan kent konseyleri belirlenen sosyal sorunları ve ihtiyaç duyulan hizmet önerilerini belediyeler aktarmak suretiyle sosyal politikaların belirlenmesinde, ve uygulanmasında önemli rol üstlenmektedirler.

Anahtar Kelimeler – Belediyeler, kent konseyleri, sosyal politika, yerel yönetimler.

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olarak birlikte yaşayan insanlar için ortak ihtiyaçların karşılanması ve sorunların çözülmesi gündeme gelmektedir. Bu noktada toplumlar bu ortak ihtiyaç ve sorunları her biri farklı alanlara hitap eden politikalarla ele alma yoluna gitmektedirler. Bu politikalardan biri de sosyal politikalardır.

Sosyal politika kavramı ilk olarak 19. Yüzyılın ikinci yarısında kullanılmış olup, 1926-1927 yıllarında Ziya Gökalp'in başında bulunduğu "Yeni Mecmua"da yer almıştır. Ancak kavramın terminolojiye girişi 1933-1924 yılında gerçekleştirilen Üniversite reformuyla Türkiye'ye gelen Alman Profesör Gerhard Kessler sayesinde olmuştur. Kıta Avrupasında 'sosyal politika'kavramı, Kuzey Amerika literatüründe ise 'sosyal refah politikası' kavramı aynı anlamlarda kullanılmakta ve Kıta Avrupası'nda sosyal politika

uygulayan devletlere "sosyal devlet", Kuzey Amerika'da "refah devleti" denilmektedir (Demirbilek, 2009, s. 65). Aslında kavramın ortaya çıkışı ve farklı anlamlar taşımasından dolayı sosyal politika zaman içinde "sosyal devlet", "refah devleti", "sosyal refah devleti", "sosyal siyaset", "sosyal ekonomi", "toplumsal politika", "çalışma ekonomisi", "endüstri ilişkileri", "refah politikası" birbirlerinden farklı kavramlar olmayıp, birbirleri yerine kullanılmaktadır. Benzer şekilde "sosyal politika", "refah politikası" veya "sosyal refah politikası" kavramları da aynı olguyu ifade etmektedir. Genelde toplumsal refah kavramı çağdaş batı toplumlarının bir ürünü olan ve garanti altına alınan adalet, eşitlik, özgürlük, haklar gibi kavramlarla bir arada ele alınmaktadır. Refah rejimi kavramı ülkelerin sosyal politika ve istihdam alanındaki yapıları ile bu yapıların hem nedeni hem sonucu olan refah kurumsallaşmasını ifade etmektedir (Can, 2013, s.5; Tiyek, 2012, s.55). Politika çeşitli dillerde farklı anlamlar taşımakla birlikte genel olarak bir toplumda belli bir amaca yönelik önlemler bütününü ifade etmektedir. Buradan hareketle sosyal politika kavramından toplumun sosyal amaca yönelik önlemlerin bütünü anlaşılmaktadır (Demirbilek, 2009, s. 65). Dar anlamda sosyal politika işçi sınıfına ve onların temel sorunlarına yönelik dar kapsamlı, sınırlı bir politika iken geniş anlamda sosyal politika temelde sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklere dayalı bir politika haline gelmiş, bu hakları herkes için hayata geçirmek üzere kapsamı genişlemiştir (Koray, 2012, s.27-29). Başka bir ifade ile geniş anlamda korunma ihtiyacı olan bütün sosyal grupları ve sorunlarını da kapsamaktadır. Bu nedenle konut politikası, eğitim ve sağlık politikası, tarım politikası, toprak reformu, yoksullukla mücadele, esnaf ve sanatkârların korunması gibi konular da politikanın ilgi alanlarını oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle sosyal politika geniş anlamda ele alındığında toplumdaki bütün grupları ve çeşitli konu ve sorunları ele alan bir disiplin niteliğindedir (Demirbilek, 2009, s. 67; Tiyek, 2012, s.56).

Sosyal politika, toplumsal yaşamda ortaya çıkan ve bu bilim dalının kapsamına giren tüm problemlerle ilgilenir. Bu kapsamda sosyal politikanın özellikle ayrı bir bakıma ve korunmaya ihtiyacı olanlar için, koruyucu, güçlendirici, sosyal adaleti ve eşitliği sağlayıcı bir işlevi olduğu ifade edilebilir (Tiyek, 2012, s. 56).

Sosyal politika genel olarak iyilik haline ulaşma amacını gerçekleştirirken sosyal bilimlerin kullandığı yöntemlerden ve anlayıştan

yararlanır. Bu çerçevede çözülmesi gereken sorunlarla ilgili amaç, araç ve eylemler politikanın unsurları arasında bulunmaktadır (Başer, 2020, s.1-5). Buradan hareketle sosyal politika, öncelikli olarak kamunun sosyal, ekonomik, merkezi ve yerel ihtiyaçların karşılanmasının ana hatları ile belirlendiği bir politika olarak ifade edilebilir. Yönetsel yapıları, görevleri, yetkileri, organları merkezi yönetim tarafından belirlenen yerel yönetimlerin sosyal politikaların yerel düzeyde belirlenmesi açısından işlevsellikleri giderek artmaktadır (Çelik, 2013, s.1). Sosyal politika ile yerel yönetim ve yerel yönetimlerin danışma ve tavsiye kuruluşu kent konseyleri arasındaki etkileşime daha detaylı bakmak için yerel yönetimler ve kent konseylerine aşağıda ayrıntılı yer verilmektedir.

Yerel Yönetimler ve Kent Konseyleri

Yerel yönetimler, bir yerleşim yerinde yaşayanların ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş ve karar organları orada yaşayanlar tarafından seçilen yönetim birimleridir. Başka bir tanımla yerel yönetimler, "yetkileri belirli bir coğrafi alan ve hizmetle sınırlı olarak kamusal faaliyet gösteren belediye, il özel idaresi ile bunlara bağlı veya il özel idareleri tarafından kurulan veya üye oldukları birlik ve idareler" olarak tanımlanabilir. Yerel yönetimler, kamu tüzel kişiliğine sahip kuruluşlar olarak, merkezi yönetimin hiyerarşisi dışında kalan ve ona karşı belirli ölçülerde bağımsız birimlerdir (Çelik, 2013, s.3). Kamu hizmetlerinin 'yer yönünden yerinden yönetim esasına' uygun olarak yürütülmesi amacıyla oluşturulan yerel yönetimler; bu kamu hizmetlerinin devletin merkezi örgütlenmesi ve hiyerarşisi dışındaki bir takım organlar tarafından yerine getirilmesi anlamına gelmektedir. Yerinden yönetim, ülkenin değişik coğrafya alanlarında farklılık gösteren yerel ortak istemlerin karşılanması, hizmetlerin sunulması ve sorunların çözülmesi için yerel özerkliğe sahip, karar organları seçimle oluşan, halkın yerel kararların oluşumuna katılımının ve denetiminin öngörüldüğü ve herkesin birbirlerini tanımalarına fırsat tanıyan yakın ilişkilerin olduğu bir yerel örgütsel yapıyı içeren yönetim anlayışını ifade etmektedir (Tiyek, 2012, s. 60-61). Bir diğer ifade ile yerinden yönetim, kamu hizmetlerinin sunumunda merkezi yönetimin dışında oluşan birimler tarafından bu hizmetlerin yerine getirilmesi anlayışını ifade etmektedir.

Kent Konseyleri

Kent Konseyleri, demokratikleşme anlayışında önemli bir kurumsal yapı (Pala, 2014, s.6) olup, Yerel yönetimler, kent konseyleri aracılığıyla halkın karar süreçlerine doğrudan katılımına imkân tanıyan kuruluşlardır (Kutluca, 2022, s.109). Yeni bir katılım mekanizması olarak kent konseyleri, Birleşmiş Milletler (BM)'in1992 Rio Yeryüzü Zirvesi'nde gündeme gelip, uygulanmaya geçilen Yerel Gündem-21 (YG-21) yapılanmasının parçası kapsamında oluşturulmuştur. Dünyadaki ve Türkiye'deki YG -21 uygulamaları, önceden belirlenmiş bir yapı yerine, her kentin somut koşullarına, değerlerine ve ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. YG-21 kapsamında kent konseyleri, Türkiye'ye özgü bir yapılanmayla, merkezi yönetim, yerel yönetim ve sivil toplumu bir araya getiren yönetişim mekanizması olarak yer alır (Güler ve Mutlu, 2015, s.166; Önder ve Güler, 2016,s.886).

Kent konseyleri, sürdürülebilir kalkınma, hemşehrilik hukuku, kentli hakları ve yönetişim kavramları etrafında kurumsallaşmıştır. Basitçe kentlerin ortak akılla yönetilebilmesi adına o kentin bileşenlerinden ve paydaşlarından oluşan katılımcı bir danışma kurumudur. Kent konseyleri Türkiye'de ilk defa 2005 tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 76. maddesinde hukuki hale gelmiştir. Kuruluş hükmünü 5393 sayılı Kanun'dan alan kent konseyleri, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanmış ''Kent Konseyi Yönetmeliği'' uyarınca kurulur ve çalışırlar. Daha önce İçişleri Bakanlığı tarafından 2006 yılında çıkarılan ve 2009 yılında değiştirilen yönetmelik hükümlerine göre faaliyet gösterirler. Kent konseyleri kanunun öngördüğü şekliyle yerel yönetimler düzeyinde kurulurlar. Türkiye'de kent konseyleri büyükşehir, il ve ilçe belediyeleri düzeyinde kurulabilmektedir. Bunun yanı sıra kent konseyleri arasında eşit ortaklık, dayanışma temelinde sürekli iletişim ve bilgi paylaşımını hedefleyen, Türkiye Kent Konseyleri Birliği ve Türkiye Kent Konseyi Platformu olarak iki resmi olmayan üst birlik bulunmaktadır. Tanım ve yasal çerçeve gereği kent konseyleri belediyelerin organı, şubesi ya da faaliyet birimi değildir. Kent konseyleri kuruldukları belediye düzeyinde ‘*’danışma ve tavsiye’’* kuruluşlarıdır. İçerisinde barındırdığı kent unsurlarının çeşitliliği bakımından belediyenin sunduğu hizmetlere ilişkin yol gösterici ve iyileştirici nitelikte çalışmalar yürütürler. (Ankara Kent Konseyi, 06.10.2024).

Belediyeler kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, varsa üniversitelerin, ilgili sivil toplum örgütlerinin, siyasî partilerin, kamu kurum ve kuruluşlarının ve mahalle muhtarlarının temsilcileri ile diğer ilgililerin katılımıyla oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi konusunda yardım ve destek sağlar. Kent konseyinde oluşturulan görüşler belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınarak değerlendirilir (Önder ve Güler, 2016, s.887)

Yapısı, sorumlulukları ve işlevleri gibi niteliklerine bakıldığında Kent Konseyleri, vatandaşlardan görüş alınmasını sağlamaktadır. Ayrıca vatandaşları ilgilendiren konularda onlarla istişare edilerek kararlar alınmasıyla vatandaş ve yönetim arasında "köprü vazifesi" üstlenerek "katılım alanı" oluşturmaktadır. Ancak Kent Konseylerine doğrudan katılımın gerçekleşmesi kentsel alanlarda giderek artan nüfus nedeniyle kolay olmamaktadır. Dolayısıyla Sivil Toplum Örgütleri gibi örgütlü kesimlerce katılımın sağlanmasına yönelik olarak yönetmelikte hükümler yer almaktadır. Çalışma Gruplarının temsilcilerinin Genel Kurulda üye olması da yeterli düzeyde olmasa da (temsilciyle sınırlandırılmış) vatandaşların doğrudan katılım sağladığını göstermektedir (KKY, md: 8). (Kutluca, 2022, s. 108-109).

Kent Konseyi Yönetmeliği'ne (2006) göre; "Kent Konseylerinin sosyal politika odaklı görevleri arasında Kent kaynaklarının etkili, verimli ve adil kullanımına katkıda bulunmak (m.6/e), Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentin yaşam kalitesini geliştiren, çevreye duyarlı ve *yoksulluğu giderici* programları desteklemek (m.6/f), Çocukların, gençlerin, kadınların ve engellilerin toplumsal yaşamdaki etkinliklerini arttırmak ve yerel karar alma mekanizmalarında aktif rol almalarını sağlamak" (m. 6/ğ) yer almaktadır.

Kent Konseyleri Yönetmeliği'ne (2006) göre Kent Konseylerinin önemli görevleri arasında; "kadınların, gençlerin, engellilerin ve çocukların toplumsal yaşamdaki etkinliklerini arttırmak ve yerel karar alma mekanizmalarında aktif rol almalarını sağlamak" yer almaktadır. Bu grupların katılımlarının sağlanması için Meclisler ve Çalışma Grupları oluşturulmaktadır (M.4). Bu gruplar kent konseyinin görev alanlarında, yönetişim anlayışına dayalı ve sürdürülebilir kalkınma içinde çeşitli toplum kesimlerinin kent yönetimine katkıda bulunmalarını, kaliteli ve yaşanabilir

bir kentin yönetiminde aktif rol almalarını hedefleyen ve gönüllülük esasında oluşmuş ortak yapıları ifade etmektedir.

Kadın Meclislerinin temel amacı dil, din, ırk ve sınıf gibi farklıları gözetmeksizin kadınların karar alma süreçlerine aktif olarak katılmalarını ve sorunlarının bu meclislerde çözüm aranmasını sağlamaktır. Kadınların sorunlarını ve taleplerini iletebilmesi, toplumsal eşitliğin sağlanması, kadınlarla dayanışmanın artırılması için kadınların aktif olarak meclislere katılması gerekmektedir. Meclislerde kent ve kadın hakları ile ilgili kadınların bilinçlenmesi desteklenmektedir. *Gençlik* Meclisleri ile yönetsel karar alma sürecine gençliğin ihtiyaçları ve istekleri yansıtılmaktadır. Kent Konseyleri, gençliğin katılımı ile ilgili tüm kesimlerin bilinç düzeylerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Gençlik Meclisleri ile amaçlanan ayrımcılığa karşı olunması, haklarının korunması, cinsiyet eşitliği, gönüllülük esasıyla katılımlarının gerçekleşmesi ve yeni katılımların benimsenmesidir. Kent Konseyleri Yönetmeliği'nde, konseylerin çalışma şekli, kararlarını bağlı bulundukları belediyelere bildirmek şeklinde belirtilmiştir. *Çocuk* Meclislerinin amacı çocukların yönetsel süreçlerde rollerinin güçlendirilmesi, fikir üretmeleri ve görüş bildirmelerinin sağlanması ayrıca yönetime aktif katılmalarıdır. *Engelliler* Meclisi, engellilerin "yaşam kalitesini artırmak" ve "yönetimde alınan kararlara aktif katılımlarının" sağlanması amacıyla görevleri bulunan bir yapıdır (KKY, md: 6). Engelliler Meclisi, engellilerin taleplerini ve ihtiyaçlarını kendilerinin bilmesi ve yönetime katılarak yaşadıkları zorluklara çözümler üretmelerine ve yaşamsal kalitelerini artırmalarına yardımcı olmaktadır (Kutluca, 2022, s.112-113).

Görüldüğü gibi Kent Konseylerinin sosyal politikalarla ilgili amaçları arasında; politika geliştirme, halkın karar alma süreçlerine katılımını sağlamak, kadınlar, gençler, engelliler gibi farklı toplumsal grupların temsil edilmesini sağlamak, toplumda sosyal sorunlara dikkat çekmek ve sorunların çözümüne yönelik farkındalık geliştirmek yer almaktadır (Kent Konseyi Yönetmeliğine, 2006).

SONUÇ YERİNE
Yerel Yönetimler ve Kent Konseylerinin Sosyal Politika Uygulamalarındaki Etkileri

Yerel yönetimlerden özellikle belediyeler misyonları gereği, sosyal politika konusunda diğer yerel yönetim organlarına göre daha çok ön plana çıkmaktadırlar. Belediyeler, başta dezavantajlı gruplar (engelliler, çocuklar, yaşlılar, kadınlar vb.) olmak üzere bünyesindeki halkın sosyal sorunlarına yönelik sosyal politika ve sosyal hizmet faaliyetleri sunması, bu faaliyetlerin oluşturulmasına katkı vermesi 'sosyal belediyecilik' olarak adlandırılmaktadır (Genç, Çavuşoğlu, Çöpoğlu, 2020, s. 239).

Yerel yönetimler sosyal politikaları ve uygulamaları şekillendirmekle birlikte neoliberal ve özelleştirme politikalarının dünyada yaygınlaşmasıyla birlikte merkezi yönetimlerin kamusal hizmetlerin sunumundaki rollerinde önemli bir daralma olduğu görülmektedir. Devletin ekonomik ve sosyal yaşam içindeki rolünün liberal ekonomi politikalarının etkisi ile daralması, yerel yönetimlerin uyguladıkları sosyal politikalara ayrı bir önem kazandırmaktadır. Yerel sosyal politikalar; yerel ölçekte sosyal sorunlar ve bunlara yönelik mikro politika uygulamalarından meydana gelmektedir. Bu kurumlar sosyal politikanın sağlanmasına temelde kamu hizmeti çerçevesinde merkezi idarenin bölgesel düzeydeki temsilcisi rolünü üstlenerek katılmaktadırlar. Yerel yönetimler merkezi yönetimle birlikte kamu hizmetini yerine getiren kuruluşlar olarak daha çok geniş anlamda sosyal politikanın konusuna giren hizmetlerin yerine getirilmesinde görev almaktadırlar (Çelik, 2013, s.43; Tiyek, 2012).

Sosyal politikaların uygulama esaslarını ya da sosyal politikada belirlenen amaçların hizmet araçlarının hukuki çerçevesini merkezi yönetim belirlemektedir. Günümüzde yerel yönetimlerin giderek güçlendiği görülmektedir (Çelik, 2013, s.43).

Kent Konseyleri vatandaşların taleplerini ve ihtiyaçlarını konseylerde görüşerek, kararlar almaktadır. Halkın yerelde yönetim sürecine katılmasını ve seçilmiş karar organlarının çalışmalarının denetlenmesini hedefleyen kent konseyleri, kent yönetimindeki her türlü etkinliği izleyebilen, hazırladığı raporları kamuoyuna sunarak yerel halkı bilgilendirebilen ve tartışmaya açtığı projeler ile yerel sorunların çözümüne yönelik katkı sağlayabilen demokratik platformlardır. Vatandaşlar sosyal ve yönetsel yaşama Kent

Konseyleri aracılığıyla doğrudan ve aktif katılmaktadır (Kutluca, 2022, s.109).

Bir yerleşim biriminde yaşayanları karar alma sürecine dâhil edebilmek için oluşturulmuş yapılardan biri de kent konseyleridir. Kent konseyleri katılımcılığa ve ortak akla dayanan uzlaşmayı esas alarak sorunlara çözüm üretebilen, yerel yönetimleri denetleyebilen, yerel birimlerin karar alma süreçlerine aktif olarak katılabilen birimlerdir (Çiçek 2022, s.208). Yerel yönetimler, kent konseyleri aracılığıyla halkın karar süreçlerine doğrudan katılımına imkân tanıyan kuruluşlardır. Halkın yerelde yönetim sürecine katılmasını ve seçilmiş karar organlarının çalışmalarının denetlenmesini hedefleyen kent konseyleri, kent yönetimindeki her türlü etkinliği izleyebilen, hazırladığı raporları kamuoyuna sunarak yerel halkı bilgilendirebilen ve tartışmaya açtığı projeler ile yerel sorunların çözümüne yönelik katkı sağlayabilen demokratik platformlardır (Bozkurt, 2014, s.229).

Yerel yönetimlerin tavsiye ve danışma kurulu olan kent konseyleri, gönüllü katılımlar ve çalışma meclisleri aracılığı ile sosyal politikanın konusu olan sosyal sorunlar ve ihtiyaç duyulan hizmetlerle ilgili olarak sosyal politika karar alıcıları ve uygulayıcıları ile ihtiyaç grupları arasında köprü görevi görerek sosyal politikaların uygulanmasında önemli roller üstelenmektedirler.

REFERANSLAR

Ankara Kent Konseyi (06.10.2024). Kent Konseyi Nedir? https://ankarakentkonseyi.org.tr/ankara-kent-konseyi/ (Erişim: 06.10.2024).

Başer D. (2020). Sosyal Hizmet Bağlamında Sosyal Politika. (Ed. Doğa Başer). *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet* içinde (ss.1-28). 1. Basım, Nobel yayınları.

Belediye Kanunu (13.07.2005) https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf (Erişim: 06.10.2024).

Bozkurt Y. (2014). Yerel Demokrasi Aracı Olarak Türkiye'de Kent Konseyleri: Yapı, İşleyiş ve Sorunlar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 40: 229-240.

Can M. (2013). Günümüz Refah Politikaları Bağlamında Sosyal Hizmetlerin Farklı Modelleri. 1. Baskı. Nobel yayıncılık.

Çelik, E.G. (2013). Yerel Yönetimlerin Sosyal Politikalara Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi e Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Programı.

Çiçek Ş.E. (2022) Kentsel Sosyal Hizmetler. (Ed. Eray Aktepe) *Kentsel Kamusal Hizmetler* içinde (ss.203-220) 1. Baskı. Efeakademi Yayınları.

Demirbilek S. (2009). *Sosyal Politika Bağlamında Sosyal Hizmet*. 1. Baskı. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Genç Y.; Çavuşoğlu O.; Çöpoğlu M. (2020). Sosyal Politika Geliştirmede ve Sosyal Hizmet Uygulamalarında Yerelleşme: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Sosyal Gelişim Merkezi Örneği. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 20(446):2148-9424.

Güler E.; Mutlu A. (2015). Belediye Başkanları ve Meclis Üyelerinin Kent Konseyi Algısı. *II. Ulusal Kent Konseyleri Sempozyumu, Bursa, Türkiye, 10 - 11 Nisan 2015, ss.162-179, sunulmuş bildiri.*

Kent Konseyi Yönetmeliği (08.10. 2006). 08.10.2006 tarih ve 26313 sayılı Resmi gazete. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10687&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5 (Erişim: 03.10.2024).

Koray M. (2012). *Sosyal Politika*. 4. Baskı. İmge Kitabevi.

Kutluca B. (2022). Türkiye'de Katılım Ve Bir Katılım Aracı Olarak Kent Konseyleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Önder Ö; Güler E. (2016). Türkiye'de Yerel Demokrasi Açısından Kent Konseyleri Üzerine Bir Araştırma: Kütahya Kent Konseyi Örneği. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1): 881-902.

Pala M.S. (2014) *Kent Konseyleri El Kitabı*. Bursa Kent Konseyleri Yayınları, 1. Baskı.

Taşcı F. (2010). Yerel Yönetimlerde Sosyal Politika Ve Sosyal Hizmetler: Londra Barnet Belediyesi Örneği. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 58, 217 – 251

Tiyek R. (2012). Yerel Yönetimlerin Sosyal Politika Uygulamalarındaki Rolü: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sosyal Yardım Birimi Örneği. Yerel Politikalar, 2: 53-84.

Zamanın Tutuklu Kaldığı Mekânlar: "Edebi Hüzün Turizmi" Bağlamında Hapishane Müzeleri

Samet ÇEVİK[1]

[1] Doç. Dr.; Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Erdek Meslek Yüksekokulu Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı. scevik@bandirma.edu.tr ORCID No: 0000-0003-0859-6673

ÖZET

Bu çalışma, edebi hüzün turizmi kapsamında hapishane müzelerini inceleyerek bu mekânların toplumsal bellek ve kültürel miras açısından önemini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Edebiyat ve hüzün turizminin kesişiminde yer alan bu alanlar, geçmişte yaşanan travmatik olayların izlerini barındırırken ziyaretçilere tarihsel gerçeklerle yüzleşme ve duygusal bağ kurma imkânı sunmaktadır. Bu çerçevede özellikle edebi şahsiyetlerin eserleri ve yaşam öyküleriyle ilişkilendirilen hapishane müzeleri, toplumsal hafızanın korunması ve aktarılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Çalışmada, Türkiye'deki Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi ve Ulucanlar Cezaevi Müzesi örnekleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu mekânları araştırma alanı olarak seçen makaleler, tezler ve bildiriler analiz edilmiştir. Söz konusu iki önemli hüzün turizmi destinasyonu, yalnızca fiziksel yapılarıyla değil aynı zamanda sergilenen objeler, edebi eserler ve mahkûmların hikayeleriyle de ziyaretçiler üzerinde derin bir etki bırakmaktadır. Bu mekânların geçmişteki cezaevi işlevleri ile edebiyat ve sanat arasında nasıl bir bağ kurduğunu ve tarihsel olayların bireysel yaşamlar üzerinden toplumsal belleğe nasıl katkı sağladığını gösteren çalışmada hapishane müzelerinin, edebi hüzün turizmi kapsamında yalnızca birer turistik mekân olmanın ötesinde geçmişle yüzleşme, empati geliştirme ve toplumsal hafızayı canlı tutma gibi işlevleri de barındırdığı görülmüştür. Bu mekânlar, geçmişin travmalarını hatırlatarak toplumsal farkındalık oluşturmanın yanı sıra kültürel mirasın korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına da katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Edebiyat Turizmi; Hüzün Turizmi; Edebi Hüzün Turizmi; Hapishane Turizmi; Hapishane Müzeleri

GİRİŞ

Edebiyat turizmi; edebi eserlerde tasvir edilen yerleri veya yazarların evleri, mezarları, kaldıkları oteller ya da ziyaret ettikleri kafeler gibi edebi açıdan önem taşıyan mekânları kapsamakta ve bu yerlerin turistik çekiciliklere dönüştürülebileceği alanlarla ilişkili olan bir niş turizm türü olarak ön plana çıkmaktadır (Squire, 1996:119; Quinteiro, 2022:73). Edebiyat turizmi, insanlara sadece favori kitapları veya yazarları hakkında değil aynı zamanda kültürel olarak inşa edilmiş çeşitli tutumlar ve değerler hakkında da belirli hayalleri yaşama imkânı sunan bir araçtır (Squire, 1994:116). Edebiyat turizmi, turistlerin yazarlarla duygusal bir bağ kurma ve onları saygıyla anma deneyimlerine de imkân vermektedir (Brown, 2016). Özellikle yazarların yaşadığı evler, mezarları, hayatlarının bir bölümünün geçtiği yerler gibi yazarla bağlantılı gerçek mekânlarda edebiyat turistleri, kendi edebi farkındalıklarına göre farklı deneyimler yaşayabilmektedir. Yazarların tutuklu kaldıkları hapishaneler de bu mekânların bir başka örneğidir.

Hüzün turizmi, Foley ve Lennon (1996:198) tarafından *"ölüm ve felaket bölgelerinin hem gerçek hem de metalaştırılmış halleriyle sunulmasını ve ziyaretçiler tarafından deneyimlenmesini içeren bir turizm türü"* şeklinde tanımlanmıştır. Bu niş turizm türü; savaş alanları, hapishaneler, mezarlıklar, soykırım alanları, afetlerin ve felaketlerin yaşandığı alanlar ya da yoksul bölgeler gibi ölümle ve acıyla ilişkilendirilen yerleri kapsamaktadır. Hüzün turizmi mekânları, ölüm ve acının sahnelendiği yerler olarak politik etkiler ve ideolojilerin şekillendirdiği; tarihsel, eğitici, anma niteliği taşıyan ve otantik özellikler barındıran alanlardır (Stone, 2006).

Edebi hüzün turizmi, niş turizm türlerinden edebiyat turizmi ve hüzün turizminin kesişiminde yer almaktadır (Çevik, 2023). Bu çalışmada, edebi hüzün turizmi deneyimlerinden biri olarak hapishanelere odaklanılmış ve Türk edebiyatının önemli isimlerinin bir dönem tutuklu kaldığı Türkiye'deki iki hapishane müzesi, Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi ile Ulucanlar Cezaevi Müzesi üzerinden edebi hüzün turizmine ilişkin bir anlayış geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Edebi Hüzün Turizmi

Edebi hüzün turizmi, edebi eserler ve yazarların yaşam öyküleri üzerinden ölüm, acı ve korkutucu olaylarla ilişkili mekânlara yapılan ziyaretleri içermektedir (Baleiro, 2023a). Edebi hüzün turizminin önemli ürünlerinden biri yazarların mezarlarıdır ve bu mezarlar MacLeod vd.'nin (2009) de belirttiği gibi edebiyat turizmi kapsamında destinasyonlarda oluşturulan rotalarda önemli bir deneyim olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle Avrupa'da mezarlık turizmi kapsamında dünyaca ünlü yazar ve şairlerin mezarlarının bulunduğu çok sayıda mezarlık rotaları oluşturulmuştur. Bazı edebiyat turistleri, yazarların mezarlarını güçlü bir edebiyat tutkusu ile ziyaret ederek hayranı oldukları yazarla bir bağlantı ve yakınlık kurma, yazarların hayatları üzerindeki etkilerini anlama, onlara saygı gösterme ve mezarlarına bir hediye bırakma gibi motivasyonlarla hareket ederken; diğerleri ise çok güçlü bir edebi motivasyona sahip olmaksızın, gezileri sırasında tesadüfen mezarlığı keşfeden turistler olabilmektedir (Brown, 2016).

Gotik, suç, korku ve soykırım edebiyatına dayanan kurgusal eserlerden ilham alarak gerçekleştirilen seyahatler, edebi hüzün turizminin bir diğer önemli ürünüdür. Busby'nin (2022) belirttiği gibi bu türlerden özellikle soykırım edebiyatı, edebi hüzün turizminin en karanlık yönünde yer alan bir deneyim olarak öne çıkmaktadır. Edebi hüzün turizminin daha hafif yönünde yer alan tür, gotik anlatı ile ilişkili imgeler, söylemler ve geleneklerle yakından bağlantılı olan gotik turizmdir (Light vd., 2021; McEvoy, 2016). Gotik eserler arasında başlı başına bir turizm türü meydana getiren *Drakula* eseri ve eserle bağlantılı seyahat deneyimleri de bir diğer önemli edebi hüzün turizmi ürünüdür. Light (2017), Drakula turizmine katılım motivasyonlarını üç ana başlıkta belirlemiştir: eserin kendisi, Drakula filmleri ve Drakula

fenomeninin doğaüstü yönlerine duyulan ilgi. Edebi eserlerden kaynaklı edebi hüzün turizmi ürünlerine bir diğer örnek de suç-polisiye kurgusudur. Oldukça popüler bir edebi tür olan suç-polisiye kurgusu kapsamında birçok destinasyonda edebiyat turizmi rotaları oluşturulmakta ve edebi turlar düzenlenmektedir.

Edebi hüzün turizmi çerçevesinde ele alınması gereken bir diğer unsur da yazarları anma etkinlikleri ve edebiyat festivalleridir. Yazarları anma törenleri gerek Türkiye'de gerekse dünyanın birçok şehrinde yazarların doğum ya da ölüm yıldönümlerinde veya çeşitli edebiyat festivalleri kapsamında yaygın bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Bazı edebiyat festivalleri de sahip oldukları temaları gereği edebi hüzün turizminin bir unsurunu oluşturmaktadır. Özellikle suç-polisiye kurgusuna yönelik düzenlenen edebiyat festivallerinde, bu türde eserler veren ünlü yazarlar bir araya gelmekte, eserleri ve suç-polisiye kurgusuna yönelik söyleşiler düzenlemekte ve okuyucularıyla bir başka deyişle edebiyat turistleri ile buluşmaktadır.

Edebi hüzün turizminin temel ürünlerinden biri de bu çalışmanın konusunu oluşturan hapishane müzeleridir. Bir sonraki bölümde hapishane turizmi ve hapishane müzeleri hakkında bilgi verildikten sonra Türkiye'deki iki hapishane müzesi detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Hapishane Turizmi ve Hapishane Müzeleri

Yazarların hayatlarının bir bölümünde tutuklu kaldıkları, buralarda edebi eserler ürettikleri ya da bu anılardan eserler kaleme aldıkları ve bugün müze olarak faaliyet gösteren hapishaneler, edebi hüzün turizminin temel ürünlerindendir. Bu müzelere düzenlenen edebiyat odaklı turlar; yazarların eserlerinden alıntılar, kişisel eşyaları, belgeler ve çeşitli video sunumları aracılığıyla ziyaretçilere, yazarların eserlerine, hayatlarına ve yaşadıkları zorluklara dair derin bir kavrayış kazandırdığı gibi ayrıca geçmişle günümüzü karşılaştırma yeteneği geliştirmekte ve insanlığın durumuna ilişkin düşünmeye yönlendirmektedir (Baleiro, 2023a; Baleiro ve Coelho-Florent, 2023).

Kullanım dışı kalan cezaevlerinin müze ve kültürel miras alanlarına dönüştürülmesi, geçmişteki ceza ve hapsetme yöntemleriyle bağlantılı olarak ilgi çeken bir turistik faaliyet halini almıştır (Strange ve Kempa, 2003). Bu alanlar, genellikle tarihi, sosyal ve kültürel açıdan önemli olan mimari yapılar ve eserlerin korunup sergilenmesiyle ilgili oldukları için sıkça hapishane müzeleri olarak adlandırılmaktadır ve bu nedenle standart müzelerin birçok özelliğini paylaşmaktadır. Standart müzelerle ve hatta diğer hüzün turizmi alanlarıyla olduğu gibi yapıların veya nesnelerin korunmasının amacı; estetik, eğitim ve koruma gibi nedenlerden eğlenceye ve ticari kâr elde etmeye kadar değişebilmektedir (Barton ve Brown, 2015).

Kamuya açık olarak faaliyet gösteren cezaevlerinin turları mümkün olmasa da hapishane müzeleri bir cezaevinin nasıl bir yer olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu tür müzeler genellikle faaliyette olan veya faaliyetini durdurmuş cezaevlerinin içinde veya yakınında bulunmaktadır. Özgün ya da restore edilmiş hücreler ile hücre blokları, katlar ve kanatların yanı sıra bu müzelerde genellikle hapishane hatıraları ve malzemeleri, mahkûmların ve cezaevi yaşamının arşiv fotoğrafları, hapishane donanımları, ele geçirilen silahlar ve yasak eşyalar, çeşitli aletler, ölüm cezası uygulamasıyla bağlantılı odalar, mahkûmların yaptığı el sanatları sergilenmektedir. Bazı müzelerin kitaplar, video/CD'ler, tişörtler, anahtarlıklar, cüzdanlar, şapkalar, rozetler, tokalar, shot bardakları, kahve kupaları ve bazen mahkûmlar tarafından yapılan el sanatları satan hediyelik eşya dükkânları da bulunmaktadır. Bu tür ürünler, genellikle kar amacı gütmeyen bu işletmelere ek gelir sağlamaktadır (Ross, 2012).

Hapishane müzeleri, içinde bulunduğu binanın grileşmiş, çökmekte olan ve baskıcı duvarlarında kendini gösteren ve bu duvarlardan doğan bir tarihi hatırlatmaktadır. Bununla birlikte hapishane müzeleri, ziyaretçiler için hem mekânsal hem de zamansal olarak yerinden edilmiş bir geçmişi temsil etmektedir. Bu müzeler yalnızca ziyaretçiyi hapishane tarihinin farklı anlarında yolculuğa çıkarmakla kalmaz aynı zamanda onları "normal" günlük hayatlarında muhtemelen hiç ziyaret etmeyecekleri bir yere, hapishaneye götürmektedir (Turner ve Peters, 2015). Bunun yanı sıra Walby ve Piché (2011), hapishane turizminin yalnızca geçmişi yorumlamakla ilgili değil aynı zamanda ceza alanlarına dair çağdaş anlayışları şekillendiren anlamların üretilmesiyle ilgili olduğunu da savunmuşlardır.

Günümüzde neredeyse tüm hapishane müzeleri kendilerini turistik çekicilik merkezleri olarak pazarlamakta, çekici broşürler ve web siteleri oluşturmaktadır. Bu müzeler, ziyaretçilerin deneyimleri açısından farklılık gösterebilmektedir. Bazı hapishane müzeleri ziyaretçilerin sergilenen unsurlarla yüksek düzeyde etkileşimde bulunmalarına izin verirken, diğerleri ziyaretçilerin yalnızca minimum işaret ve bilgilendirme ile mekânı gezmelerine olanak tanıyabilmektedir. Ayrıca bu müzeler, eğitim ve eğlenceye ne ölçüde odaklandıkları açısından da farklılık gösterebilmektedir (Ross, 2012).

Hapishane turizmi ve hapishane müzeleri ile ilgili olarak çok sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Çalışmaların çoğu hapishane müzelerindeki yorumlama ve sergileme kararları üzerinedir. Örneğin bir çalışmada Levy (2000), Alcatraz hapishane müzesinde sesli rehberlik ile yapılan tur üzerinden bir çalışma gerçekleştirmiştir. Shearing ve Kempa (2004), Robben Adası Müzesi'ndeki yorumlama kararlarını ve teknolojinin bir yorumlama aracı olarak nasıl kullanıldığını "umut duygusu oluşturma" çerçevesinde incelemişlerdir. Turner ve Peters (2015), Eastern State Penitentiary ve İngiltere'deki The Galleries of Justice özelinde hapishane müzelerinde yorumlama ve sergileme kararları ile geçmişi yeniden anlatmanın temel bir

bileşeni olarak cezai atmosferin nasıl oluşturulduğuna dair bir araştırma yürütmüşlerdir. Walby ve Piché (2011), Kanada'nın Ontario eyaletindeki ceza müzelerinin, hapis ve cezalandırma ile ilgili anlamı nasıl yarattığını ve ilettiğini sorgulayan bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Knackmuhs vd. (2021), Philadelphia'daki Eastern State Penitentiary (ESP) de gerçekleştirdikleri çalışmalarında hapishane müzelerinin eğitim işlevi üzerinde durmuşlar ve müzedeki sergileme ve yorumlama kararlarının çağdaş ceza adaleti konuları üzerindeki ziyaretçilerin farkındalığına etkisini araştırmışlardır. Phaswana-Mafuya ve Haydam (2005) ise Robben Adası Müzesi'ni ziyaret eden turistlerin beklenti ve algılarını araştıran bir çalışma yürütmüşler ve müzenin turistlerin bekledikleri birçok hizmet ve olanakları sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Baleiro ve Coelho-Florent'in (2023) yürüttükleri çalışma ise edebi hüzün turizmi çerçevesinde hapishane turizmini inceleyen bir çalışmadır. Chão Bom Toplama Kampı'nı edebi hüzün turizmi özelinde inceledikleri çalışmada yazarlar, Estado Novo Rejimi'ne karşı protestocular olarak edebi şahsiyetlerin burada tutuklu kalmaları, tutukluluk süresince burada eserler meydana getirmeleri, yazarların eserlerinde kampın tasvirlerinin yapılması gibi sebeplerle bu tarihi mekânın bir edebi hüzün turizmi destinasyonu örneği olduğunu ifade etmişlerdir.

Ülkemizde ise Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerinin hayatlarının bir bölümünde tutuklu kaldıkları, tutukluluk süresince hapishane koşullarını da tasvir eden eserler ürettikleri ya da farklı edebi eserlere konu olmuş olan iki önemli edebi hüzün turizmi mekânı bulunmaktadır. Bu mekânlar; Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi ve Ulucanlar Cezaevi Müzesi'dir.

Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi

"Dışarıda deli dalgalar
Gelip duvarları yalar
Seni bu sesler oyalar
Aldırma gönül aldırma"
(Sabahattin Ali – *Hapishane Şarkısı V* şiirinden)

Tarihi Sinop Kapalı Cezaevi, Sinop Kalesi'nin iç kısmında, eski tersane alanında inşa edilmiştir. Kale, yaklaşık dört bin yıl önce Gaskalılar tarafından yapıldığı kabul edilen bir yapıdır ve zamanla Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi farklı uygarlıklar tarafından geliştirilmiştir. Selçuklu Sultanı I. İzzettin Keykavus kaleyi güçlendirmiş, Osmanlı döneminde ise burası önemli bir tersane olmuştur. Evliya Çelebi Seyahatname adlı eserinde kalenin fiziki durumuyla ilgili olarak düz bir arazide, iki taraftan dalgalarla çevrili, dikdörtgen biçimli bir yapı olarak tanımlamış ve iç kalenin, 22 metre yüksekliğinde 11 burçla desteklendiğini ve 18 metre yüksekliğindeki, 3 metre kalınlığındaki surların muhafızlar için devriye yolu işlevi gördüğünü belirtmiştir (Daşçıoğlu, 2008; Ünal, 2014).

1887 yılında, kale resmi olarak hapishane olarak kullanılmaya başlanmış ve Sinop Mutasarrıfı Veysel Paşa tarafından mevcut bina, "U" planlı, iki katlı ve kesme taştan inşa ettirilmiştir (Ünal, 2014). Güneydeki bodrum katıyla üç katlı bir yapı olan bu bölümün bodrum katında disiplin hücreleri bulunmakta olup doğuya bakan cephesinin önünde bir avlu yer almaktadır. Cezaevi; hamam, kadınlara özel bölüm, 1939'da eklenen çocuk ıslah evi, müşahede koğuşları, işlikler ve idari bölümlerden oluşmaktadır. 1951-1954 yıllarında kapsamlı bir onarımdan geçen cezaevinin ana binasında, 1979'da mahkûmların çıkardığı yangın sonrası betonarme çatı yapılmıştır (Tırıl, 2017).

Sinop Cezaevi, bulunduğu stratejik konum ve coğrafi özellikleri sayesinde "Anadolu'nun Alcatraz'ı" olarak anılmış, kaçılması imkânsız bir yer olarak ün kazanmıştır. Sinop Kalesi, Boztepe yarımadasını anakaraya bağlayan en dar noktada yer almaktadır. İç Kale'deki cezaevinden kaçan bir mahkûm, önce Dış Kale'yi aşmalı, ardından anakaraya geçmelidir. Ancak, cezaevi ile anakara arasındaki 300 metrelik dar kıstak güvenlik güçlerince kolayca kontrol edilebildiğinden kaçış oldukça zordur. Kaçmayı başarabilen bir mahkûm ise Sinop'un dağlık, engebeli ve ormanlık yapısıyla karşılaşmakta; seyrek yerleşim ve geniş ormanlık alanlar, yiyecek teminini ve uzun süre fark edilmeden uzaklaşmayı engellemektedir. Deniz yoluyla kaçış ise ancak şehirden alınacak tekne desteğiyle mümkündür. Ancak Sinop halkı ve köylüler tarih boyunca devlete bağlılık göstermiş ve bu tür girişimlere hiçbir zaman destek vermemiştir (Yılmaz, 2009). Bu coğrafi ve sosyal koşullar nedeniyle Sinop Cezaevi'nden kaçış neredeyse imkânsızdır. Evliya Çelebi yine Seyahatname eserinde hapishanenin bu koşullarını şu sözlerle anlatmaktadır (Daşçıoğlu, 2008:61).

> *"...Sinop Mahpushane-i kübrası azim bir kale-yi kahhardır. Üç yüz demir kapısı, devler misali zalim gardiyanları, kollarını demir parmaklıklara dolamış her birinin bıyığına on adam asılır nice azılı mahkûmları vardır. Kulelerinde nöbetçiler ejder misali dolaşır, ne'uzü-billâh mahkûm kaçırmak değil kuş bile uçurtmazlar."*

Bu zor şartlara rağmen cezaevinden firar etme teşebbüsleri yaşanmıştır. Sinop Cezaevi'nde gardiyanlık yapan "Pala" lakaplı Akif Şahin'e göre cezaevinden yakın tarihte üç mahkûm kaçmayı denemiştir. İlk mahkûm, ayakkabısında sakladığı küçük testereyle parmaklıkları kesip duvarı aşarak denize kaçmıştır. Ancak üç gün sonra Ayancık'ta bir polis memurunun evine rastlayarak yakalanmış ve geri getirilmiştir. İkinci mahkûm, lağıma girip denize yüzerek firar etmiştir. Üçüncü mahkûm ise aynı yöntemle kaçmaya çalışmış, ancak önceki firardan sonra eklenen parmaklıklar nedeniyle ilerleyememiş, geri dönmeyi de başaramayıp boğulmuştur (Ünal, 2014).

1996 yılında mahkûmların Sinop dışında inşa edilen E tipi cezaevine nakledilmesiyle eski cezaevi kapatılmış ve 1999'da Kültür Bakanlığı

tarafından "tarihi sit alanı" olarak tescil edilmiştir (Ersoy, 1997'den akt. Nahya, 2014:62). Müze 2000 yılında ziyarete açılmıştır. Sinop Cezaevi'nin dönüşüm süreci kapsamında Adalet Müzesi, Denizcilik Müzesi ve Ortak Bellek Müzesi projeleri üzerinde çalışmalar devam etmektedir (Sezen Doğancili ve Civelek Oruç, 2016).

Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi, hapishane olarak kullanıldığı dönemdeki yapısını büyük ölçüde koruyarak çok az değişiklik ve restorasyonla günümüze ulaşmış bir cezaevi müzesidir. Cezaevinin çok müdahale edilmemiş duvar yüzeyleri, fiziki ortamdaki rutubet ve sessizlik gibi unsurlar müzenin hapishane olarak kullanıldığı dönemi yansıtıyor olması açısından önemlidir. Müzede koğuşların çoğu donatısız olup donatılı olan koğuşlarda iki ve üç katlı ranzalar bulunmaktadır. Sergileme elemanlarının yer aldığı bu koğuş film seti koğuşu olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2022). Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi'nde *Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz*, *Pardon*, *Firar* ve *Bizim Hikâye* filmleri ile *Parmaklıklar Ardında*, *Köpek*, *Esir Şehrin Gözyaşları* ve *Tatar Ramazan* dizileri çekilmiştir (Şener, 2023). Müzenin diğer spesifik mekânları arasında atölye, çocuk ıslah evi, disiplin hücreleri, kütüphane, film seti koğuşu, zindan, görüş alanları, avlu ve Sabahattin Ali Koğuşu yer almaktadır (Öztürk, 2022).

Sinop Cezaevi'ne gönderilen siyasi mahkûmlar arasında Türk Edebiyatı'nın önemli isimleri de yer almaktadır. Cezaevinde mahkûm olan edebiyatçılar arasında birçok kaynakta Sabahattin Ali'nin yanı sıra Burhan Felek, Refik Halit Karay, Refi Cevat Ulunay, Ahmet Bedevi Kuran ve Kerim Korcan gibi isimler yer alsa da bu yazarların bazıları cezaevinde kalmamış, Sinop'a sürgün olarak gönderilmişlerdir. Hatta bazı kaynaklarda burada kaldıklarına dair hiçbir belge ya da bilgi olmamasına rağmen Nazım Hikmet Ran ile Necip Fazıl Kısakürek'in adı da bu mahkûmlar arasında geçmektedir. Kerim Korcan, Sabahattin Ali gibi siyasi bir mahkûm olarak 1938-1948 yılları arasında Sinop Cezaevi'nde bulunmuştur. Cezaevi deneyimleri; *Linç*, *İdamlıklar* ve *Tatar Ramazan* gibi eserlerine yansımıştır. Sinop Cezaevi'nde farklı dönemlerde tutuklu kalan ve şiir, roman ya da anılarında burayı konu alan mahkûmlar arasında ihtilalci Yarbay Osman Deniz ve siyasi mahkûm Sezai Sarıoğlu da bulunmaktadır (Tırıl, 2017).

1932 yılında Konya'da öğretmenlik yapan Sabahattin Ali, bir arkadaş toplantısında okuduğu bir şiir nedeniyle Atatürk'e hakaret iddiasıyla 14 ay ceza almış; önce Konya Hapishanesi'nde tutuklu kalmış, ardından 1933 yılı mayıs ayında Sinop Cezaevi'ne nakledilmiştir. Sabahattin Ali, Cumhuriyetin 10. yılı dolayısıyla çıkarılan aftan yararlanarak 23 Ekim 1933'te serbest bırakılmıştır. Sabahattin Ali, mahkûmiyeti sırasında eserler üretmeye devam etmiştir. Bu eserler arasında en tanınanları, popüler adıyla *Aldırma Gönül* olarak da bilinen *Hapishane Şarkısı V* ve *Duvar* adlı öyküsüdür. (Çevik, 2023; Ünal, 2014).

Sabahattin Ali'nin cezaevinin üçüncü kısmında bulunan 20 numaralı koğuşu müzenin ziyaretçiler tarafından en çok ilgi gören bölümlerinden

biridir. Bu sergi alanı, cezaevi müzesini bir edebi hüzün turizmi destinasyonu yapan özel bir bölümdür. 20 numaralı koğuşta; masa, komodin, bavul, yatak ve saz gibi objeler sergilenmektedir. Tırıl (2017) bu sergileme alanının tarihsel gerçeklikle uyuşmadığını, sanki yazarın bu koğuşta tek başına kaldığına dair bir algıya neden olduğunu belirtmiştir. Bu objelerin yanı sıra yazarın fotoğrafı ve burada mahkûmken yazdığı *Hapishane Şarkısı V*, diğer bir adıyla *Aldırma Gönül* şiiri de duvarda sergilenmektedir. Koğuş içinde, Sabahattin Ali'nin yaşamı ve edebi eserleri hakkında kapsamlı bilgiler sunan panolar bulunmaktadır. Bu panolarda, yazarın eserlerinden örnekler, özellikle şiirleri sergilenmektedir. Bunun yanı sıra yazarın şiirlerinden bestelenmiş olan şarkıların fonda çaldığı, şiirleri ve fotoğraflarından oluşan bir slayt gösterisi de hazırlanmıştır (Çevik, 2023).

> *"Uzun zamanlar deniz kenarında ve surlar içindeki bir hapishanede kaldım. Kalın duvarlara vuran suların sesi taş odalarda çınlar ve uzak yolculuklara çağırırdı. Tüylerinden sular damlayarak surların arkasından yükseliveren deniz kuşları demir parmaklıklara hayretle gözlerini kırparak bakarlar ve hemen uzaklaşırlardı."* (Sabahattin Ali – *Duvar* adlı öyküsünden)

Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi ile ilgili olarak çok sayıda araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar Tablo 1'de gösterilmektedir. Çalışmaların çoğunda Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi bir hüzün turizmi destinasyonu olarak ele alınmıştır (Belli ve Günören Özdemir, 2018; Kanbur, 2021; Kırıcı Tekeli vd., 2020; Öztürk, 2016; Sezen Doğancili ve Civelek Oruç, 2016; Şener, 2023; Tırıl, 2017; Türkoğlu ve Bardakoğlu, 2017b). Bazı çalışmalarda cezaevinin tarihi ve müzeye dönüşüm sürecine odaklanılırken (Daşçıoğlu, 2008; Nahya, 2014; Sezen Doğancili ve Civelek Oruç, 2016; Tırıl, 2017; Ünal, 2014; Yılmaz, 2009); çoğu çalışmada ise müze ziyaretçilerinin motivasyonları, beklentileri ve deneyimleri araştırma konusu olarak seçilmiştir (Belli ve Günören Özdemir, 2018; Kanbur, 2021; Kırıcı Tekeli vd., 2020; Öztürk, 2016; Öztürk, 2022; Şener, 2023; Türkoğlu ve Bardakoğlu, 2017a, 2017b). Sabahattin Ali Koğuşu'nun, ziyaretçilerin motivasyonlarına ve nihai deneyimlerine olumlu şekilde yön verdiği ilgili çalışmaların bulgularından anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra cezaevinde çekilen dizi ve filmler ile zindanlar, hücreler ve koğuşlar da ziyaretçiler üzerinde olumlu izlenimler bırakan diğer unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ancak, cezaevinin bakımsız durumu ve bilgilendirmede konusundaki eksiklikler olumsuz unsurlar arasında yer almaktadır.

Tablo 1: Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi ile İlgili Yürütülen Araştırmalar

1.	*"Cezaevlerinin Müzeye Dönüşüm Süreci: Sinop Cezaevi Örneği"*	Sezen Doğancili ve Civelek Oruç (2016)	*"Yalova Sosyal Bilimler Dergisi"*	Hüzün turizmi bağlamında cezaevinin müzeye dönüşümünde paydaşların rolünü belirlemeyi amaçlayan çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle Sinop İl Kültür ve Turizm Müdürü ile görüşme gerçekleştirilmiştir.
2.	*"Sözlü Anlatının Hafızasından: Sinop Cezaevinin Kahramanları ve Kahramanlaştırma"*	Nahya (2014)	*"Milli Folklor"*	Sinop Cezaevi'nde yatan bazı mahkûmlara dair anlatılar üzerinden kahraman ve kahramanlaştırma kavramlarını ele alan çalışmada farklı sınıflardan ve meslek gruplarından kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.
3.	*"Medya Unsurlarının Destinasyon Tanıtımına Etkisi: Sinop Tarihi Cezaevi Örneği"*	Şener (2023)	*"Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi"*	Çalışmada Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi örneği üzerinden filmler, diziler, ünlü şahsiyetler ve edebi eserlerin turistlerin bir destinasyonu ziyaret tercihlerini ne derecede etkilediği değerlendirilmiştir. Tripadvisor'daki 424 yorumun analiz edildiği çalışmada bu unsurların cezaevinin tanıtımında etkili olduğu ve yorumlarda en çok *Parmaklıklar Ardında* dizisi, *Aldırma Gönül* eseri ve Sabahattin Ali'nin adının geçtiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle çalışma aslında cezaevinin edebiyat turizmi potansiyelini işaret ediyor olsa da çalışmada edebiyat turizmi türüne hiç değinilmemiş, ancak hüzün turizmi potansiyeli barındırdığı dile getirilmiştir.
4.	*"Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi"*	Yılmaz (2009)	*"Doğu Coğrafya Dergisi"*	Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi'nin coğrafi bakış açısıyla değerlendirildiği çalışmada Sinop Kalesi'nin tarihi, cezaevinin özellikleri ve meşhur olmasını sağlayan sebepler, cezaevinde kalan ünlüler ve cezaevinin turistik önemine dair bilgiler sunulmuştur.

5.	*"Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesi'nin Durumu"*	Daşçıoğlu (2008)	*"Erdem"*	Çalışmada Sinop Cezaevi'nin tarihi, cezaevinde kalan mahkûmlar ve suç türleri, cezaevinin asayiş ve güvenliği, sağlık şartları ve hapishane görevlileri gibi özellikler, belgeler yardımıyla aydınlatılmıştır.
6.	*"Koğuşların Sağır ve Dilsiz Şimdi Sinop Cezaevi"*	Ünal (2014)	*"Hukuk Gündemi"*	Çalışmada Sinop Cezaevi'nin tarihi, yapının özellikleri, cezaevinde tutuklu olan ünlüler ve çekilen filmler ve diziler konularında bilgiler sunulmuştur.
7.	*"Hüzün Turizmi Katılımcılarının Kişilik Özellikleri, Motivasyonları ve Memnuniyetleri Arasındaki İlişki"*	Öztürk (2016)	*"Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi"*	Çalışmada hüzün turizmi katılımcılarının kişilik yapıları, motivasyonları ve memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi örneğinde incelenmiştir. Beş farklı kişilik yapısının tespit edildiği araştırmada, sorumlu kişilik yapısının anlama ve merak ile vicdan motivasyonu, nevrotik kişilik yapısının etkilenme motivasyonu, dışa dönük kişilik yapısının sorumluluk duyma motivasyonu, deneyime açık kişilik yapısının anlama ve merak, özel olma ve vicdan motivasyonu ile uyumlu kişilik yapısının anlama ve merak motivasyonlarıyla ilişkili olduğu saptanmıştır.
8.	*"A ve B Kişilik Tiplerinin Hüzün Turizmi Deneyimlerine Etkisi: Tarihi Sinop Cezaevi Müzesi"*	Kanbur (2021)	*"Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi"*	Hüzün turizmi katılımcılarının ziyaret motivasyonlarının konu edildiği çalışmada Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi ziyaretçilerinin kişilik tiplerine göre algılarının ne yönde şekillendiğini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Anket tekniğiyle 412 katılımcıdan veri toplanan çalışmada en önemli ziyaret motivasyonları olarak bilgi edinme, otantiklik ve ölüme duyulan ilgi belirmiştir. Çalışmada ayrıca katılımcıların çoğunluğunun A kişilik tipine sahip olduğu ve bu katılımcıların daha çok

				bilgi edinmek amacıyla seyahat ettikleri; hücreler, koğuşlar ve özellikle zindanlardan etkilendikleri ortaya çıkarılmıştır.
9.	*"Mekân-Duyu-Duygu Düzleminde Hafıza Mekânları: Sinop Cezaevi Müzesi ve Ankara Ulucanlar Cezaevi Müzesi Örnekleri"*	Öztürk (2022)	*"Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı"*	Çalışmada Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi ile Ulucanlar Cezaevi Müzesi'nde mekân düzenlemeleri ve sergilenen objelerin ziyaretçilerin duygu durumlarına ve psikolojilerine etkisi karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. 12 katılımcı ile görüşme gerçekleştirilen çalışmada müzelerin iç ve dış mekânı ile spesifik mekânlarında vurgulanan öğeler ve sergilenen materyallerin ziyaretçilerin empati yapma, kişisel hafıza ile ilişki kurma, verdikleri duygusal tepkiler gibi hususlar aracılığıyla duygu durumlarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi'nin özgün halinin daha iyi korunmuş olmasının ziyaretçilerin daha çok görme ve dokunma duyuları üzerinde etkili olduğu ve üzüntü, korku, umut, kısıtlanmışlık, haksızlık, mutluluk, suçluluk, sinirlilik gibi duyguları ön plana çıkardığı sonucuna ulaşılmıştır.
10.	*"Kültürel Mirasın Sürekliliği Bağlamında "Misafir Sanatçı Programı" Olgusunun Mekânsal Pratiklerinin İncelenmesi; Tarihi Sinop Cezaevi Önerisi"*	Yıldız (2021)	*"Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi"*	Misafir sanatçı programı olgusunun temel araştırma konusu olarak seçildiği çalışmada Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi'nin misafir sanatçı programı yeniden işlevlendirme projesi irdelenmiştir. Proje hem tasarım süreci hem de çıktıları açısından değerlendirilmiş ve sürece katılan tasarımcılar ile potansiyel kullanıcılar olan sanatçılar tarafından ele alınmıştır.
11.	*"Sinop Cezaevi'nin Hüzün Turizmi Çerçevesinde İncelenmesi:*	Belli ve Güneren Özdemir (2018)	*"1. Uluslararası Turizmde Yeni Jenerasyonlar*	Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi ziyaretçilerinin deneyimlerini ortaya çıkarmaya amaçlayan bu nitel çalışmada ziyaretçilerin TripAdvisor

	TripAdvisor Örneği"		*Ve Yeni Trendler Kongresi"*, 1-3 Kasım 2018, Sakarya	platformundaki yorumları analiz edilmiştir. 87 yorumun dâhil edildiği çalışmada en çok yinelenen olumlu yorumlar arasında müzenin kesinlikle görülmesi gereken bir yer olduğu ve çekilen acıların hissedilebildiği başta gelirken Sabahattin Ali koğuşu ile ilgili olumlu yorumlar da üst sıralarda yer almaktadır. Çalışmada ortaya çıkan bir diğer bulgu da binanın eski ve bakımsız olması ile müzedeki bilgilendirme panolarının yetersiz olmasının ziyaretçilerinin deneyimlerini olumsuz yönde etkiliyor olmasıdır.
12.	*"Hüzün Turizmi Kapsamında Tarihi Sinop Cezaevi'nin Ziyaretçi Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Nitel Bir Araştırma"*	Kırıcı Tekeli vd. (2020)	*"International West Asia Congress of Tourism (Iwact'20)"*, 15-17 Ekim 2020, Çanakkale	Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi'nin ziyaretçiler tarafından değerlendirilmesini amaçlayan çalışmada 11 katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ziyaret nedenleri olarak tavsiye, merak, coğrafi yakınlık, sosyal medya, kitle iletişim araçları, kitap ve dergiler ile tur programları belirirken zindanlar, koğuşlar, yüksek duvarlar gibi fiziksel unsurların hüzün, keder, korku gibi duyguları uyandırdığı ortaya çıkarılmıştır.
13.	*"Hüzün Turizmi Bağlamında Sinop Tarihi Cezaevi"*	Tırıl (2017)	*"Uluslararası Turizm ve Kültürel Miras Kongresi"*, 4-8 Ekim, Marmaris	Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi'ni hüzün turizmi çerçevesinde inceleyen çalışmada cezaevinin tarihi, müze dönemi ve Sinop turizmine katkıları gibi konular ele alınırken aynı zamanda cezaevinin edebi bağlamda da geniş bir değerlendirmesi yapılmıştır.
14.	*"Sinop Tarihi Cezaevini Ziyaret Eden Turistlerin Beklentileri Doğrultusunda Paydaş Analizi"*	Türkoğlu ve Bardakoğlu (2017a)	*"IV. IMCOFE International Multidisciplinary Congress of Eurasia"*, 27-30 Nisan, Barcelona.	Cezaevini ziyaret eden turistlerin ziyaret öncesi performans beklentileri ile ziyaret sonrası algıladıkları performans durumlarının karşılaştırılmasının amaçlandığı çalışmada görüşme tekniği ile 21

				ziyaretçiden ve il turizm yetkilisi, sektör temsilcisi ve bir öğretim üyesinden veri toplanmıştır. Tarihi doku ve acıyı hissetme açısından ziyaretçilerin beklentilerinin karşılandığı görülürken; cezaevinin kirli olması ve sesli-görsel anlamda bilgilendirme eksiklikleri ziyaretçilerin beklentilerinin karşılanmadığı unsurlar olarak belirmiştir.
15.	*"Turistin Hüzün Turizmini Tercih Nedenleri: Sinop Tarihi Cezaevi Örneği"*	Türkoğlu ve Bardakoğlu (2017b)	*"IV. IMCOFE International Multidisciplinary Congress of Eurasia"*, 27–30 Nisan, Barcelona.	Hüzün turizmi kapsamında seyahate çıkan turistlerin Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi'ni ziyaret etme nedenlerini ortaya çıkarmak amacıyla yürütülen çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle 21 kişiden veri toplanmıştır. Ziyaret nedenleri arasında cezaevinde çekilen film ve diziler ön plana çıkarken; en önemli ziyaret motivasyonu olarak mahkûmların acılarını hissedebilme isteği ortaya çıkmıştır.

Ulucanlar Cezaevi Müzesi

"Bugün pazar
Bugün beni ilk defa güneşe çıkardılar
ve ben ömrümde ilk defa gökyüzünün
bu kadar benden uzak
bu kadar mavi
bu kadar geniş olduğuna şaşarak
kımıldamadan durdum"
(Nazım Hikmet Ran – *Bugün Pazar* şiirinden)

Cebeci Tevkifhanesi adıyla İçişleri Bakanlığı tarafından 1925 yılında umumi hapishane amaçlı inşa ettirilen Ulucanlar Cezaevi Müzesi 2006 yılına kadar hapishane olarak kullanılmıştır. Türk siyasi ve edebî hayatının pek çok önemli isminin mahkûm edildiği bu cezaevinde kalan edebiyatçılar arasında Ahmet Arif, Hasan Hüseyin Korkmazgil, İpek Çalışlar, Metin Toker, Fakir Baykurt, Nazım Hikmet, Feride Çiçekoğlu, Necip Fazıl Kısakürek, Oral Çalışlar, Adnan Cemgil, Beyhan Cenkçi ve Cüneyt Arcayürek gibi isimler bulunmaktadır (Çevik, 2023). Cezaevi, Ankara'nın tarihi merkezine yakın bir konumda, Ulus semtinin eteklerinde yer almakta olup Carl Christopher

Lörcher'in hazırladığı şehir planına dayanarak inşa edilmiştir. Cezaevinin tasarımında suçluların tarım gibi üretken faaliyetlerle rehabilite edilmesi amaçlanmıştır. Ancak, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, Ulucanlar Cezaevi devlete karşı tehdit olarak görülen kişilerin idamlarının gerçekleştirildiği bir yer olmuştur. Başlangıçta rehabilitasyon amaçlı olarak planlansa da zamanla devletin düşmanlarını ortadan kaldırmak için kullanılan bir mekân haline gelmiştir (Aysu, 2015).

Ulucanlar Merkez Kapalı Cezaevi, 2006 yılında boşaltıldıktan sonra yerine alışveriş merkezi yapılması planlanmış, ancak bu durum, cezaevinin kültürel miras olarak korunması için bir süreci başlatmıştır. Mimarlar Odası ve diğer kurumlar, cezaevinin tescillenmesi ve korunması için çalışmalar yaparak 2007'de cezaevini kültürel miras olarak tescilletmiştir. 2007 yılında düzenlenen yarışma ve etkinlikler ile cezaevi halkla buluşturulmuş, 2008 yılında Altındağ Belediyesi, cezaevinin restorasyonunu üstlenerek müze ve kültür merkezi olarak kullanılmasını sağlamıştır. Restorasyonun tamamlanmasıyla birlikte Ulucanlar Cezaevi, Haziran 2011'de müze ve kültür sanat merkezi olarak ziyarete açılmıştır (Özal, 2017).

Ulucanlar Cezaevi Müzesi'nin iç mekânları; kadınlar koğuşu, erkekler koğuşları, Hilton koğuşu, sübyan koğuşu, zindanlar (disiplin hücreleri), müşahede odaları (tecritler), berber, hamam, çamaşırhane, revir, görüşme odası ve mescittir (Özal, 2017). Müzeyi gezerken ilk karşılaşılan mekân Hilton koğuşudur. İki kattan oluşan bu koğuş, müşahede ve disiplin hücrelerinin bulunduğu arka kısımda yer almaktadır. "Adnan Menderes Caddesi" tabelasına sahip bu koridordaki koğuşlar, karşılıklı iki odadan oluşmakta ve üst kısmına demir dönel merdivenle çıkılmaktadır. Cezaevinin güney cephesinde yer alması, Ankara manzarasına hâkim konumu ve Bülent Ecevit, Osman Bölükbaşı, Necip Fazıl Kısakürek, Zekeriya Sertel, Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı) ve Nazım Hikmet gibi önemli kişilerin burada kalması gibi nedenlerle koğuş, mahkûmlar tarafından Hilton koğuşu olarak adlandırılmıştır. Koğuşun girişine yakın bir alanda, burada kalan kişilerin biyografileri sergilenmektedir. Bu koğuşun yanında yer alan ve ilk zamanlar "müteferrika" adı verilen tek kişilik hücreler, mahkûmiyet kararı kesinleşmemiş olan tutuklular ve hapishanede disiplin suçu işleyen ya da dışarıdaki suçları nedeniyle ayrılması gereken kişiler için kullanılmıştır. Dar koridorlar, loş ışıklar ve karanlık hücreler, cezaevi koşullarının zorluklarını gözler önüne sermektedir (Aysu, 2015; Akyurt Kurnaz vd., 2017; Özal, 2017).

Cezaevinin müzeye dönüşüm sürecinde bir restorasyon çalışması gerçekleştirilmiş ve bu kapsamda bazı değişiklikler ve yenilemeler yapılmıştır. Örneğin; Sabiha Sertel, Behice Boran, İpek Çalışlar gibi isimlerin kaldığı kadınlar koğuşu, restorasyon sonrasında günümüzde restoran olarak kullanılmaktadır. Koğuşun bir kısmı yıkılmış ve girişi müzeden bağımsız hale getirilmiştir. Koğuşlardan biri, restorasyon çalışmaları sonrasında belgesel ve film izleme odası olarak kullanılmaktayken sübyan koğuşu da müze kapsamında kütüphane ve kantin olarak kullanılmaya başlanmıştır (Özal,

2017). Kütüphane; kitaplar, farklı dönemlere ait önemli yayınlar, dönemin önde gelen kişilerine ait mahkeme kayıtları, mahkûmiyetle ilgili belgeler ve günümüzde bulması oldukça güç olan yayınların ilk baskılarıyla tarihsel bir arşiv işlevi görmektedir (Akyurt Kurnaz vd., 2017).

Erkek koğuşları, koğuş hayatının nasıl olduğunu ziyaretçilere gösterebilmek amacıyla demir ranzalar ve balmumu heykellerle donatılmış olup mahkûmlara ait bilgi, belge ve eşyaların bulunduğu koğuşlar şeklinde düzenlenmiştir. Örneğin, tavanı tabut şeklinde olan 4 numaralı koğuşta mahkûmlar tarafından yapılmış olan duvar resimleri ile kapı çerçevesini süsleyen yazı ve resimler hala görülebilmektedir. 6 numaralı koğuşun yatakhane kısmı bir sergi alanı olarak kullanılmakta ve ranzaların üzerinde mahkûmların fotoğraflarıyla birlikte hayat hikayeleri sergilenmektedir. Diğer tarafta ise mahkûmlara ait kişisel eşyalar cam bölmelerde açıklamalarıyla birlikte sergilenmektedir. Yılmaz Güney'in kravatı; Bülent Ecevit'in şapkası ve kravatı; Mehmet Pehlivanoğlu'nun kardeşine yazdığı mektubu, ayakkabıları ve takım elbiseleri; Deniz Gezmiş'in hırkası, kendi el yazısıyla tuttuğu "Roma Hukuku" ders notları, kibriti, sigarası ve üzerinde bulunan madeni paralar; Hüseyin İnan'ın idamından sonra üzerinden kesilen fanilası; Yusuf Aslan'ın kaşkolu; Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazdığı yazı nedeniyle hapse girmesine neden olan kalemi, 110 yıllık altın zincirli saati, gözlükleri; Ahmed Arif'in ayakkabıları, kalemi ve mendili; ve Muhsin Yazıcıoğlu'nun namaz takkesi, seccadesi ve süveteri bunlardan sadece bazılarıdır (Aysu, 2015; Özal, 2017).

Ulucanlar Cezaevi'nde, idamların yapıldığı darağacı da sergilenmektedir. Toplamda 18 kişinin infazının gerçekleştirildiği bu darağacı, "Ulu Kavak" adı verilen ağacın arkasına yerleştirilmiş ve idam cezasının 2004 yılında kaldırıldığına dikkat çekmek amacıyla bir yazı eklenmiştir. İdamların yapıldığı kavak ağacının yakınında bir "anı ağacı" da yer almakta olup bu ağaç, ünlü kişilerin fotoğraf ve isimlerinin yazılı olduğu levhalarla düzenlenmiştir (Akyurt Kurnaz vd., 2017).

Yazar Feride Çiçekoğlu, 1980 darbesi sonrası dört yıl boyunca Ulucanlar Cezaevi'nde tutuklu kalmış ve buradaki anılardan yola çıkarak *Uçurtmayı Vurmasınlar* adlı eserini kaleme almıştır. Eser aynı adla Tunç Başaran tarafından sinemaya uyarlanmış ve film Ulucanlar Cezaevi'nde çekilmiştir. Cezaevi aynı zamanda Yılmaz Güney'in *Duvar* adlı sinema filmine ilham kaynağı olmuş, Nazım Hikmet *Bugün Pazar* isimli ünlü şiirini burada tutuklu kaldığı dönemde yazmıştır. Müzenin dış mekânında bir binanın duvarına Nazım Hikmet'in *Bugün Pazar* şiiri, başka bir duvara da Necip Fazıl Kısakürek'in *Zindan'dan Mehmed'e Mektup* şiiri yazılmıştır (Ay, 2019).

Ulucanlar Cezaevi Müzesi'ni araştırma alanı olarak çalışmalara Tablo 2'de yer verilmiştir. Müzeyi bir hüzün turizmi destinasyonu olarak ele alan çalışmaların sayısı fazladır (Akyurt Kurnaz vd., 2017; Aylan ve Kaya, 2020; Bayraktar vd., 2021; Bayram vd., 2021; Çetinsöz, 2017; Gürleyen, 2019; Kaleli vd., 2024). Bazı çalışmalarda müzenin cezaevine dönüşüm süreci analiz

edilmiş (Ay, 2019; Aysu, 2015; Karataş, 2014; Kutlu, 2021; Özal, 2017); bazı çalışmalarda ise müze ziyaretçilerinin motivasyonları ve deneyimleri üzerine odaklanılmıştır (Aylan ve Kaya, 2020; Bayraktar vd., 2021; Bayram vd., 2021; Çetinsöz, 2017; Gürleyen, 2019; Kaleli vd., 2024; Öztürk, 2022). Tablo 2'den de detaylı bir şekilde görülebileceği gibi Ulucanlar Cezaevi'nin müzeye dönüşüm sürecinde yapılan çalışmaların cezaevinin ruhunu tam olarak yansıtamadığı bulguları yoğunluktadır. Restorasyonda yapılan bu çalışmaların ziyaretçilerin deneyimlerini de olumsuz yönde etkilediğine dair bulgular da mevcuttur. Bununla birlikte donatılı koğuşlar, canlandırmalar, seslendirmeler ve mahkûmlara ait kişisel eşyaların sergilenmesi ziyaretçilerin deneyimlerini olumlu yönde etkileyen unsurlardır. Cezaevinde tutuklu olan şairler, yazarlar ve siyasiler de cezaevinin önemli ziyaret motivasyonlarından biri olarak belirmiştir.

Tablo 2: Ulucanlar Cezaevi Müzesi ile İlgili Yürütülen Araştırmalar

1.	*"Bir Hüzün Turizmi Destinasyonu Olarak Ulucanlar Cezaevi Müzesi Ziyaretçilerinin Elektronik Yorumlarının İçerik Analizi"*	Aylan ve Kaya (2020)	*"Türk Turizm Araştırmaları Dergisi"*	Ulucanlar Cezaevi Müzesi ziyaretçilerinin duygularını, memnuniyet düzeylerini ve tavsiyelerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada TripAdvisor platformunda yer alan 317 yorum analiz edilmiştir. Çalışmada ziyaretçilerin çoğunluğunun müze deneyiminden memnun kaldığı ve müzenin mutlaka görülmesi gereken bir yer olarak tanımladığı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca ziyaretçilerin hissettikleri duygular arasında etkileyici, hüzün ve korku ağırlıklı duyguların ön plana çıktığı görülmüştür.
2.	*"Hüzün Turizmi Ziyaretçilerinin Deneyimlerine Yönelik Stratejik Deneyimsel Modül Fenomeni Bağlamında Bir Değerlendirme: Ulucanlar Cezaevi Müzesi Örneği"*	Bayraktar vd. (2021)	*"International Smart Journal"*	Hüzün turizmi ziyaretçilerinin deneyimlerini stratejik deneyimsel modüller bağlamında değerlenmek amacıyla yürütülen çalışmada TripAdvisor ve müze ziyaretçi defterinde yer alan 478 yorum analiz edilmiştir. Betimsel analiz tekniğiyle incelenen veriler; duyusal deneyim, duygusal deneyim, düşünsel deneyim, davranışsal deneyim ve ilişkisel deneyim olarak sınıflandırılmıştır. Analiz sonucunda, ziyaretçilerin en çok duygusal deneyim

				yaşadıkları, bunun yanı sıra duyusal deneyim ve düşünsel deneyimlerin de belirgin bir şekilde yer aldığı anlaşılmıştır.
3.	*"Hüzün Turizmi Kapsamında Seyahat Eden Bireylerin Motivasyon Düzeylerinin İncelenmesi: Ulucanlar Cezaevi Müzesi Örneği"*	Bayram vd. (2021)	*"International Social Sciences Studies Journal"*	Müzeyi ziyaret eden yerli turistlerin motivasyon düzeylerini ölçme amacını taşıyan çalışmada 400 yerli turistten anket tekniğiyle veri toplanmıştır. Çalışmada müze ziyaretçilerinin yüksek motivasyon düzeylerine sahip oldukları ve kadın turistlerin erkek turistlere göre anlama ve merak duyguları ile sorumluluk duyma bilinçlerinin ve motivasyon düzeylerinin daha yüksek düzeyde olduğu ortaya çıkarılmıştır.
4.	*"Miraslaştırma ve Anma Biçimlerinin Karanlık Yüzü: Kolektif Belleğin Bağlamından Koparılması"*	Gürleyen (2019)	*"Universal Journal of History and Culture"*	Çalışma karanlık mirasın üretici ve tüketici güdülerine ve deneyimlerine odaklanmıştır. Ulucanlar Cezaevi Müzesi, Çanakkale Şehitlik Abidesi ve Madımak Oteli'ni araştırma alanı olarak seçen çalışmada, yarı yapılandırılmış görüşmeler üzerinden karanlık miras tüketiminin etik boyutu tartışılmıştır. Çalışmada Ulucanlar Cezaevi Müzesi'nde üretici ekseninde nostalji ve merak duygusu; tüketici ekseninde sosyal aktivite ve ürünlerin pazarlanması söylemleri ön plana çıkmıştır.
5.	*"Ziyaretçilerin Kara Turizm Destinasyonlarını Ziyaret Etme Motivasyonları Üzerine Ampirik Bir Çalışma: Ulucanlar Cezaevi Müzesi Örneği"*	Kaleli vd. (2024)	*"Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi"*	Ulucanlar Cezaevi Müzesi ziyaretçilerinin motivasyonları ile tutumları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yürütülen çalışmada 366 katılımcıdan anket tekniğiyle veri toplanmıştır. Planlı Davranış Teorisi'nin tutum yapısı ile iç karartıcı deneyim, ilgi çekici eğlence, benzersiz öğrenme deneyimi, geçici ilgi ve duygusal rekreasyon olmak üzere beş boyut arasındaki nedensel ilişkiler ortaya konduğu

				çalışmada tutum ile benzersiz öğrenme deneyimi ve duygusal rekreasyon arasındaki ilişki desteklenmiştir.
6.	*"Mekân-Duyu-Duygu Düzleminde Hafıza Mekânları: Sinop Cezaevi Müzesi ve Ankara Ulucanlar Cezaevi Müzesi Örnekleri"*	Öztürk (2022)	*"Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı"*	Çalışmada Sinop Cezaevi Müzesi ile Ulucanlar Cezaevi Müzesi'nde mekân düzenlemeleri ve sergilenen objelerin ziyaretçilerin duygu durumlarına ve psikolojilerine etkisi karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. 12 katılımcı ile görüşme gerçekleştirilen çalışmada müzelerin iç ve dış mekânı ile spesifik mekânlarında vurgulanan öğeler ve sergilenen materyallerin ziyaretçilerin empati yapma, kişisel hafıza ile ilişki kurma, verdikleri duygusal tepkiler gibi hususlar aracılığıyla duygu durumlarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Ulucanlar Cezaevi Müzesi restorasyonun fazla müdahaleci olduğu ve bu durumun ziyaretçilerin duygulanmalarına engel bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte donatıların, balmumu heykellerin, seslendirmelerin, sergileme elemanlarının ve özellikle mahkûmlara ait kişisel objelerin ziyaretçilerin duygu yoğunluğunu artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Alan araştırmasından edinilen bir diğer bulgu da müzenin hüzün, tedirginlik, daralma, güvensizlik, dehşet, hapsolma gibi duyguları ön plana çıkarmasıdır.
7.	*"Ulucanlar Kapalı Cezaevi ve Müzeye Dönüşüm Sürecinin Analiz Edilmesi"*	Özal (2017)	*"Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi"*	Çalışma kapsamında Ulucanlar Cezaevi Müzesi'nin restorasyon çalışmaları incelenerek mekânın müzeye dönüşümünde orijinal haline ne derece sadık kalındığı araştırılmıştır. Gözlem ve görüşme tekniklerinin kullanıldığı çalışmanın

				bulguları, mekândaki geçmişten gelen birçok izin restorasyon çalışmaları sırasında yok edildiğini, bazı uygulamaların ise mevzuata ve restorasyon ilkelerine uygun şekilde gerçekleştirilmediğini ortaya koymuştur.
8.	*"Turning Ulucanlar Prison to Ulucanlar Prison Museum: The Politics of Creating a Memory Place"*	Aysu (2015)	*"Istanbul Bilgi University Department of Cultural Studies, Yüksek Lisans Tezi"*	Çalışmada cezaevinin müzeye dönüştürülme süreci ve bu süreçteki hafıza politikaları incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada eski mahkûmlar, ziyaretçiler, mimarlar ve müze yetkilisinden oluşan toplamda 22 kişi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Farklı grupların bakış açılarıyla cezaevinin müzeye dönüşümü sürecinde yapılan restorasyon çalışmaları değerlendirilmiştir.
9.	*"The Intangible Within Tangible: Conservation of Architectural Heritage as a Locus of Memory: The Case of Ankara Ulucanlar Prison"*	Kutlu (2021)	*"Middle East Technical University, The Graduate School of Natural and Applied Sciences, The Program of Conservation of Cultural Heritage in Architecture, Yüksek Lisans Tezi"*	Hafıza mekânlarının korunmasında hafızanın sürekliliğini sağlamak ve korumak için bir çerçeve önermek amacıyla Ulucanlar Cezaevi Müzesi'ni araştırma alanı olarak seçen çalışmada hafıza analizleri için 28 eski mahkûm ile yapılan görüşmelerden yararlanılmıştır. Çalışma bulgularından, müze sergileri için ayrılan alanın cezaevinin hafızalardaki imajını oluşturan cezaevi kompleksinin doğru bölgesi olduğu ancak sergiye dâhil edilmeyen bazı alanların da müze rotasının bir parçası olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bir diğer önemli bulgu da cezaevinin sembolik içeriğinin fiziksel yapısından üstün görülmesidir. Fakat katılımcılar perspektifinden, cezaevinin müzeye dönüşüm sürecinde anlamından arındırıldığı, önemli kavramları ve sembolleri yeterince yansıtamadığı düşünülmektedir.

10.	*"Remembering Without Confronting. Memorializatıon as a Reparation Without Coming to Terms With The Past: Case Study: Ulucanlar Prison Museum"*	Ay (2019)	*"Global Campus of Human Rights, The European Master's Programme in Human Rights and Democratisation, Yüksek Lisans Tezi"*	Bir anma müzesi türü örneği olarak Ulucanlar Cezaevi Müzesi'ni değerlendirmek amacıyla yürütülen çalışmada eski mahkûmlar ve müze ziyaretçileriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, cezaevinin müzeye dönüşüm sürecinde toplumda iz bırakan bazı olaylar ve siyasi figürlerin ihmal edilmesine dayalı seçici ve dışlayıcı stratejilerin rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Cezaevinin restorasyon sürecinde müzenin politikasına bağlı olarak alınan kararlarla geçmişteki izlerin silinmek istendiği ve cezaevinin özgün hafızası bağlamından koparıldığı da ulaşılan bulgular arasındadır.
11.	*"Hüzün Turizmi Destinasyonlarına Bir Örnek: Ulucanlar Cezaevi"*	Akyurt Kurnaz vd. (2017)	*"Uluslararası Turizm ve Kültürel Miras Kongresi"*, 4-8 Ekim, Marmaris	Örnek olay yöntemiyle Ulucanlar Cezaevi Müzesi'nin hüzün turizmi açısından değerlendirildiği bu çalışmada doküman analizi ve gözlem yönteminin yanı sıra müze sorumlusu ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmede müzenin işleyişi, özellikleri, ziyaretçi bilgileri gibi konularda veri toplanmıştır.
12.	*"Karanlık (Dark) Alanları Ziyaret Eden Yerli Turistleri Motive Eden Etmenler: Ankara Ulucanlar Cezaevi Müzesine Yönelik Bir İçerik Analizi"*	Çetinsöz (2017)	*"Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu"*, 18-20 Mayıs, Alanya.	Ulucanlar Cezaevi Müzesi ziyaretçilerinin motivasyonlarının konu edildiği çalışmada içerik analizi aracılığıyla TripAdvisor platformundaki 127 ziyaretçi yorumu analiz edilmiştir. Çalışmada ziyaretçi motivasyonları arasında ulaşım kolaylığı, uygun fiyat, yakın tarihe tanıklık gibi etmenler belirirken bir edebi hüzün turizmi motivasyonu olarak da ünlü yazarlar ve şairlerin mahkûm olması ortaya çıkmıştır. Çalışmanın önemli bir diğer bulgusu da müzenin tarihten ders çıkarma, empati kurma,

				öğretici olması gibi deneyimlere imkân veriyor olmasıdır.
13.	*"Siyasal Belleğin Kuruluşunda Bellek ve Mekân İlişkisi: Ulucanlar Cezaevi Müzesi Örneği"*	Karataş (2014)	*"Uluslararası Kültürel Mirasın ve Kültürel Bellek Kurumlarının Yönetimi Kongresi"*, 17-20 Eylül, İstanbul	Kolektif siyasal belleğin oluşumunda mekânın yerini analiz etmek ve bu mekân öğelerinin bellekle olan ilişkisini ortaya koymak amacıyla yürütülen çalışmada sözlü tarih yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmanın bulguları cezaevinin müzeye dönüşüm sürecinde yapılan restorasyon çalışmalarının ve alınan kararların cezaevini orijinalinden uzak yapay bir mekâna dönüştürdüğü ve siyasi bir hafıza yitimine yol açtığını göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, edebi hüzün turizmi kapsamında hapishane müzelerini ele alarak bu mekânların toplumsal bellek ve kültürel miras açısından taşıdığı önemi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi ve Ulucanlar Cezaevi Müzesi örnekleri üzerinden yapılan incelemelerde; bu mekânların geçmişte yaşanan travmatik olayların izlerini taşıdığı, aynı zamanda ziyaretçilere tarihsel ve kültürel bir farkındalık kazandırdığı görülmüştür.

Edebiyat ve hüzün turizminin kesişiminde yer alan bu mekânlar; yazarların yaşam öyküleri ve eserleri aracılığıyla geçmişle bağ kurmayı, acı ve adaletsizlikle yüzleşmeyi mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte bu müzelerin restorasyon süreçlerinin orijinalliğe sadık kalma düzeyi ve sergileme yöntemleri, ziyaretçi deneyimlerini doğrudan etkilemektedir. Özellikle yazarlarla ilişkilendirilen objeler, panolar ve sergiler, ziyaretçilerin duygusal bağ kurmalarını sağlamada önemli bir rol oynamaktadır.

Edebi hüzün turizmi deneyimleri duygusal ve düşündürücü olduğu kadar aynı zamanda geçmiş dönemler ve insanlık hakkında farkındalık kazandıran eğitici deneyimler olmaktadır (Xerri, 2018). Bu bağlamda Baleiro (2023b) edebi hüzün turizminin hatırlatma eğitimi boyutuna işaret etmiştir. Edebi hüzün turizmi aracılığıyla geçmiş dönemleri gözler önüne seren hapishane müzeleri gibi mekânlar; eleştirel düşünmeyi teşvik etmekte, yaşanan acıların anlaşılmasını sağlamakta, hem geçmişteki çeşitli olayların ve

olguların anlaşılmasını kolaylaştırırken hem de geçmişle günümüz arasında bir karşılaştırma fırsatı sunmaktadır. Çalışmada incelenen hapishane müzeleri ile ilgili çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür (Bayraktar vd., 2021; Bayram vd., 2021; Belli ve Günören Özdemir, 2018; Çetinsöz, 2017; Kaleli vd., 2024; Kanbur, 2021; Öztürk, 2022; Türkoğlu ve Bardakoğlu, 2017b).

Elde edilen bulgular, hapishane müzelerinin sadece birer turistik destinasyon değil, aynı zamanda geçmişin kolektif hafızasını diri tutan kültürel miras alanları olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, edebi hüzün turizmi, bireylerin insanlık tarihine dair daha derin bir anlayış geliştirmesine katkıda bulunurken aynı zamanda toplumsal hafızanın korunması ve aktarılmasına hizmet etmektedir.

REFERANSLAR

Akyurt Kurnaz, H., Kurnaz, A., ve Tatlıoğlu, C. (2017). Hüzün turizmi destinasyonlarına bir örnek: Ulucanlar Cezaevi. *Avrasya Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı: UTKM, 193-200.

Ay, E. (2019). *Remembering without confronting: memorialization as a reparation without coming to terms with the past. Case study: Ulucanlar Prison Museum* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Global Campus of Human Rights.

Aylan, S., ve Kaya, İ. (2020). Bir hüzün turizmi destinasyonu olarak Ulucanlar Cezaevi Müzesi ziyaretçilerinin elektronik yorumlarının içerik analizi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, *4*(1), 488-504.

Aysu, T. (2015). *Turning Ulucanlar Prison to Ulucanlar Prison Museum: The politics of creating a memory place* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Baleiro, R. (2023a). Dark literary tourism. Editörler R. Baleiro, G. Capecchi, ve J. Arcos-Pumarola, *E-dictionary of literary tourism*. Perugia Yabancılar Üniversitesi.

Baleiro, R. (2023b). (Dark) literary tourism and "remembrance education". Editörler R. Baleiro, G. Capecchi ve J. Arcos-Pumarola, *E-dictionary of literary tourism*. Perugia Yabancılar Üniversitesi.

Baleiro, R., ve Coelho-Florent, A. (2023). Dark literary tourism in difficult heritage: Exploring the potential of the Chão Bom Resistance Museum. Editörler S. C. Pascoal, L. Tallone, ve M. Furtado, *Dark heritage tourism in the Iberian Peninsula: Memories of tragedy and death* (pp. 32-56). Cambridge Scholars Yayınevi.

Barton, A., ve Brown, A. (2015). Show me the prison! The development of prison tourism in the UK. *Crime, Media, Culture*, *11*(3), 237-258.

Bayraktar, Y., Bayram, İ., ve Oral, S. (2021). Hüzün turizmi ziyaretçilerinin deneyimlerine yönelik stratejik deneyimsel modül fenomeni bağlamında bir değerlendirme: Ulucanlar Cezaevi Müzesi örneği, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, *7*(45), 1074-1088.

Bayram, İ., Oral S., Erdoğan, T., ve Bayraktar, Y. (2021). Hüzün turizmi kapsamında seyahat eden bireylerin motivasyon düzeylerinin incelenmesi: Ulucanlar

Cezaevi Müzesi örneği, *International Social Sciences Studies Journal*, *7*(80), 1144-1155.

Belli, S., ve Günören Özdemir, E. (2018). Sinop Cezaevi'nin hüzün turizmi çerçevesinde incelenmesi: TripAdvisor örneği. *1st International Congress of New Generation and New Trends in Tourism* (pp.117-127), 1-3 Kasım, Sapanca.

Brown, L. (2016). Tourism and pilgrimage: Paying homage to literary heroes. *International Journal of Tourism Research, 18*(2), 167–175.

Busby, G. (2022). Dark literary tourism. Editörler S. Quinteiro, ve M. J. Marques, *Working definitions in literature and tourism: A research guide* (pp. 33-34). Lit&Tour.

Çevik, S. (2023). Yeni bir alt niş olarak "edebî hüzün turizmi" üzerine kavramsal bir inceleme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, 26*(2), 267-302.

Çetinsöz, B. C. (2017). Karanlık (dark) alanları ziyaret eden yerli turistleri motive eden etmenler: Ankara Ulucanlar Cezaevi Müzesine yönelik bir içerik analizi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 18-20 Mayıs, Alanya.

Daşcıoğlu, K. (2008). Osmanlı arşivlerine göre Sinop hapishanesi'nin durumu. *Erdem*, *51*, 53-76.

Foley, M., ve Lennon, J. J. (1996). JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies, 2*(4), 198-211.

Gürleyen, T. (2019). Miraslaştırma ve anma biçimlerinin karanlık yüzü: Kolektif belleğin bağlamından koparılması. *Universal Journal of History and Culture, 1*(2), 79-99.

Kaleli, C., Özlü, T., ve Zorlu, K. (2024). Ziyaretçilerin kara turizm destinasyonlarını ziyaret etme motivasyonları üzerine ampirik bir çalışma: Ulucanlar Cezaevi Müzesi örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 87-107.

Kanbur, E. (2021). *A ve B kişilik tiplerinin hüzün turizmi deneyimlerine etkisi: Tarihi Sinop Cezaevi Müzesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi.

Karataş, G. E. (2014). Siyasal belleğin kuruluşunda bellek ve mekân ilişkisi: Ulucanlar Cezaevi Müzesi örneği. *Uluslararası Kültürel Mirasın ve Kültürel Bellek Kurumlarının Yönetimi Kongresi* (pp.419-427), 17-20 Eylül, İstanbul.

Kırıcı Tekeli, E., Tekeli, M., ve Bozkurt, İ. (2020). Hüzün turizmi kapsamında Tarihi Sinop Cezaevi'nin ziyaretçi bakış açısıyla değerlendirilmesi: Nitel bir araştırma. *International West Asia Congress of Tourism* (pp.261-282), 15-17 Ekim, Çanakkale.

Knackmuhs, E., Farmer, J., ve Knapp, D. (2020). Addressing contemporary criminal justice issues as interpretive outcomes at a prison museum. *Visitor Studies*, *24*(1), 1-16.

Kutlu, Z. (2021). The Intangible Within Tangible: Conservation of Architectural Heritage as a Locus of Memory: The Case of Ankara Ulucanlar Prison (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Levy, J. B. (2000). Escape to Alcatraz: What self-guided museum tours can show us about teaching legal research. *NYL Rev.*, *44*, 387.

Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management, 61*, 275-301.

Light, D., Richards, S., ve Ivanova, P. (2021). Exploring "gothic tourism": A new form of urban tourism? *International Journal of Tourism Cities, 7*(1), 224-236.

MacLeod, N., Hayes, D., ve Slater, A. (2009). Reading the landscape: The development of a typology of literary trails that incorporate an experiential design perspective. *Journal of Hospitality Marketing & Management, 18*(2-3), 154-172.

McEvoy, E. (2016). *Gothic tourism*. Basingstoke: Palgrave.

Nahya, Z. N. (2014). Sözlü anlatının hafızasından: Sinop Cezaevinin kahramanları ve kahramanlaştırma. *Milli Folklor, 26*(104), 60-74.

Özal, G. (2017). *Ulucanlar Kapalı Cezaevi ve müzeye dönüşüm sürecinin analiz edilmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi.

Öztürk, A. (2016). *Hüzün turizmi katılımcılarının kişilik özellikleri, motivasyonları ve memnuniyetleri arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi.

Öztürk, A. (2022). *Mekân – duyu – duygu düzleminde hafıza mekânları: Sinop Cezaevi Müzesi ve Ankara Ulucanlar Cezaevi Müzesi örnekleri* (Yayınlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Phaswana-Mafuya, N., ve Haydam, N. (2005). Tourists' expectations and perceptions of the Robben Island Museum—a world heritage site. *Museum Management and Curatorship, 20*(2), 149-169.

Quinteiro, S. (2022). Literary tourism and writers' houses. Editör D. Buhalis, *Encyclopedia of tourism management and marketing* (pp. 73–75). Edward Elgar Publishing.

Ross, J. I. (2012). Touring imprisonment: A descriptive statistical analysis of prison museums. *Tourism Management Perspectives, 4*, 113-118.

Sezen Doğancili, O., ve Civelek Oruç, M. (2016). Cezaevlerinin müzeye dönüşüm süreci: Sinop Cezaevi örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(12), 268-284.

Shearing, C., ve Kempa, M. (2004). A museum of hope: A story of Robben Island. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 592*(1), 62-78.

Squire, S. J. (1994). The cultural values of literary tourism. *Annals of Tourism Research, 21*(1), 103–120.

Squire, S. J. (1996). Literary tourism and sustainable tourism: Promoting 'Anne of Green Gables' in Prince Edward Island. *Journal of Sustainable Tourism, 4*(3), 119–134.

Stone, P. R. (2006). A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal, 54*(2), 145-160.

Strange, C., ve Kempa, M. (2003). Shades of dark tourism: Alcatraz and Robben Island. *Annals of Tourism Research, 30*(2), 386-405.

Şener, B. (2023). Medya unsurlarının destinasyon tanıtımına etkisi: Sinop Tarihi Cezaevi örneği. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, 9*(20), 514-532.

Tırıl, A. (2017). Hüzün turizmi bağlamında Sinop Tarihi Cezaevi. *Avrasya Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı: UTKM, 21-41.

Turner, J., ve Peters, K. (2015). Unlocking carceral atmospheres: Designing visual/material encounters at the prison museum. *Visual Communication, 14*(3), 309-330.

Türkoğlu, N., ve Bardakoğlu, Ö. (2017a). Sinop Tarihi Cezaevini ziyaret eden turistlerin beklentileri doğrultusunda paydaş analizi araştırması. *IV. IMCOFE*

International Multidisciplinary Congress of Eurasia (pp.241-247), 27-30 Nisan, Barcelona.

Türkoğlu, N., ve Bardakoğlu, Ö. (2017b). Turistin hüzün turizmini tercih nedenleri: Sinop Tarihi Cezaevi örneği. *IV. IMCOFE International Multidisciplinary Congress of Eurasia* (pp. 744-749), 27-30 Nisan, Barcelona.

Ünal, D. (2014). Koğuşların sağır ve dilsiz şimdi Sinop Cezaevi. *Hukuk Gündemi, 2*, 92-96.

Walby, K., ve Piché, J. (2011). The polysemy of punishment memorialization: Dark tourism and Ontario's penal history museums. *Punishment & Society*, *13*(4), 451-472.

Xerri, D. (2018). Dark and literary: A tour to the Isle of the Dead. *Journal of Language and Cultural Education, 6*(2), 126-143.

Yıldız, E. S. (2021). *Kültürel mirasın sürekliliği bağlamında "misafir sanatçı programı" olgusunun mekânsal pratiklerinin incelenmesi; Tarihi Sinop Cezaevi önerisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi.

Yılmaz, C. (2009). Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi. *Doğu Coğrafya Dergisi, 14*(22), 1-15.

Şehir Üniversite İlişkisi Bağlamında Hakkari Üniversitesine Yerleşen Öğrencilerin Mekânsal Dağılımları

Öğr. Gör. Dr. Süleyman YILMAZ[1]

[1] Öğr. Gör. Dr.; Hakkari Üniversitesi, Çölemerik Meslek Yüksekokulu, suleymanyilmaz@hakkari.edu.tr-ORCID ID: 0000-0002-2518-960X

ÖZET

Üniversitelerin gerek gelişiminde gerekse öğrencilerin yüksek öğretimdeki tercihlerinde şehirlerin önemli bir etkisi vardır. Toplumsal hayatta eğitime verilen önemin artmasıyla birlikte her yıl binlerce öğrenci ikamet ettikleri yerleşmelerin dışındaki üniversiteleri farklı gerekçelere bağlı olarak tercih ederek göç etmektedirler. Bu eğitim amaçlı göçlerde şehirlerin sosyoekonomik olanakları ve coğrafi koşullarının yanı sıra üniversitelerin eğitim kaliteleri, barınma ile ulaşım imkanlarının da önemli etkisi olmaktadır.

Hakkari ili gerek beşeri gerekse doğal faktörlerin itici etkilerinden dolayı yaşanabilirlik seviyesi düşük olan bir yerdir. Bu durum üniversitenin bulunduğu şehrin de öğrenci dostu bir şehir olmasını bu bağlamda etkileyen faktörlerden birini oluşturmuştur. Hakkari Üniversitesine 2023-2024 döneminde yerleşen öğrencilerin mekânsal dağılımına bakıldığında insanların hayat koşullarını etkileyen olumsuz koşulların ilde fazla olması nedeniyle Hakkari Üniversitesi genel olarak Türkiye'nin her ilinde öğrenci alamamıştır. Söz konusu üniversiteye yerleşen öğrencilerin önemli bir kısmı da Hakkari ili ve bölgedeki yakın illerden gelen öğrencilerden oluşmuştur.

Bu çalışmanın amacı Hakkari Üniversitesine yerleşen öğrencilerin geldikleri il ve bölgelere göre mekânsal dağılımları ile bazı demografik özellikleri araştırılarak üniversitenin kurulduğu şehir ile birlikte öğrenci çekme potansiyelini ortaya çıkarmaktır. Çalışmada YÖK ATLAS'tan alınan istatistiksel verilere bağlı olarak öğrencilerin hangi il ve bölgelerden geldikleriyle ilgili mekânsal dağılıma yönelik haritalar coğrafi bilgi sistemleri programlarından biri olan Arcgis 10.8 programından, tablo ve şekillerde Microsoft Excel programından faydalanılarak yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şehir, Üniversite, Öğrenci, Eğitim, Göç

GİRİŞ

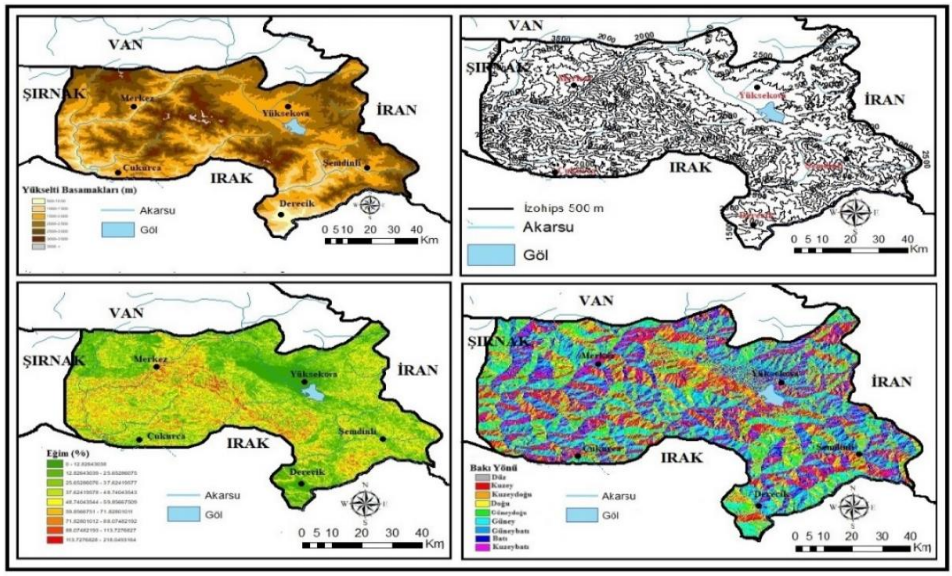
Şehir küçük bir sahada, büyük bir nüfus kütlelerinin birlikte bulunduğu, geçimini temin ettiği yerleşmelerdir (Göney, 1995:1). Birçok farklı fonksiyonlara sahip olan şehirler kırsal yerleşmelere göre daha çok gelişen ve insan hareketliliğinin daha fazla olduğu yerleşmeler olarak görülmektedir. Şehirler özellikle tarım, sanayi, turizm, maden, ulaşım, askeri, eğitim ve dini fonksiyonları bakımından ön plana çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle şehirler aralarında idari, dini, ticari, sanayi, toptancılık ve perakendecilik, ulaşım ve iletişim, eğlence, eğitim ve koruma hizmetleri de olan çok çeşitli hizmetler sunarlar (Tümertekin ve Özgüç, 2004:325).

Eğitim hizmetleri şehirlerin gelişip büyümesinde önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim küçük şehirler genellikle temel eğitim kurumlarına sahipken, şehir büyüyüp geliştikçe uzmanlığa yönelik eğitim hizmeti veren okulların sayısı artmaktadır (Akova, 63). Bu bağlamda şehirlerin büyümesine bağlı olarak eğitim kurumlarının sayısının zaman içerisinde artması; öte yandan günümüzde her ilde şehirlerin küçüklük ve büyüklüklerine bakılmayarak üniversitelerin açılması şehirlerin gelişip büyümelerine önemli katkılar sunmuştur. Üniversite-şehir ilişkisi; üniversite ve şehirlerin karşılıklı olarak birbirlerine yaptıkları olumlu ve güçlendirici sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi yöndeki bilgi aktarımını ve iş birliğini içermektedir (Ünal, Tarhan ve Köksal, 2021: 16). Günümüz bilgi çağında üniversiteler, insanoğlunun faydasını artıracak biçimde bilimsel araştırmalar gerçekleştirerek kamuoyunu aydınlatmakta ve faaliyet gösterdikleri bölgelere önemli ölçüde ekonomik katkılar sağlamaktadırlar (Selçuk, 2012:317). Dolayısıyla ülkemizde üniversitelerin kurulduğu bölgenin ekonomik kalkınmasında önemli bir kaldıraç rolü üstlenmesi gerektiği farklı çevrelerce vurgulanmaktadır (Arap, 2014:113-114).

Üniversiteler kentsel gelişimde artan ve öncü bir rol oynamaktadır (Liu, 2019:121). Türkiye'nin kentleşme deneyimi ve toplumsal yapısında meydana gelen değişimler açısından bakıldığında, üniversiteler kentsel kalkınma ve gelişmenin anahtar kurumlarıdır (Yılmaz, 2011:236). Nitekim üniversitelerin kuruldukları kentin ilk olarak demografik yapısına, zamanla ekonomisine, mekânsal yapılanmasına, sosyal ve kültürel yapısına, toplumsal ve mesleki gelişimine, spor ve fiziksel aktivite alanlarına, sanayisine doğrudan ve dolaylı etkileri olmaktadır (Yavuzçehre, 2016:236). Farklı bir ifadeyle şehirlerin gelişiminde önemli bir rolü olan üniversiteler gerek öğrenci gerekse akademik ve idari personelleriyle şehirlerin nüfus gelişimlerini, sosyoekonomik, kültürel ve mekânsal yapılarını etkilemektedir. Söz konusu üniversitelerin, bulundukları kentlerin nüfus yapısına olan etkileri, öncelikle kentlerin ve üniversitenin büyüklüğü ile doğrudan ilişkilidir (Işık, 2009:128).

Günümüzde insanların önemli bir kısmı şehirlerde ikamet etmektedir. Şehirlerde insan yaşamını kolaylaştıran çekici faktörlerin fazla olmasından dolayı insanlar çok farklı gerekçelerle şehirlere göç etmektedirler. Şehirlerin nüfusu çekme potansiyellerinin fazla olmasında eğitim hizmetlerinin önemli bir etkisi vardır. Nitekim şehirler, eğitim ve öğretim hizmetlerinin yoğunlaştığı yerleşmelerdir (Taş vd, 2017:27). Eğitim ve öğretim hizmetlerinin yoğunlaştığı şehirlere üniversite şehir ilişkisi bağlamında bakıldığında her yıl binlerce öğrenci ikamet ettikleri yerleri terk ederek farklı şehirlere yüksek öğretim amaçlı göç etmektedirler. Öğrencilerin yüksek öğretim amaçlı yaptıkları göçlerde şehirlerin özellikle eğitim, sağlık, barınma, ulaşım, sosyal ve kültürel olanakları şehirlerin veya üniversitelerin aldığı göçleri etkilemektedir. Bu bağlamda özellikle ekonomik ve sosyokültürel yönden gelişmiş olan İstanbul, Ankara ve İzmir gibi şehirlerde yer alan üniversiteler Türkiye'nin her ilinden öğrenci alırken; sosyoekonomik bakımdan geri kalmış şehirlerdeki üniversitelerde genel olarak her ilden öğrenci alamamaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesinin güneydoğu sınırında yer alan Hakkari ili ekonomik, sosyal siyasal ve fiziki faktörlerin olumsuz etkilerine bağlı olarak gelişmemiştir. Hakkari ilinin şehirsel gelişimini etkileyen önemli faktörlerden biri ilde dağlık, engebeli ve eğimli yerlerin fazla yer kaplamasıdır. İlde ortalama yükseltinin fazla, dağlık ve engebeli alanların geniş alan kaplaması, topoğrafyanın da etkisine bağlı olarak kış mevsiminin soğuk ve kar yağışlı geçmesi; öte yandan ilde görülen heyelan, çığ ve sel gibi doğal afetler ilin şehirsel gelişimini itici yönde etkilemiştir (Harita 1).

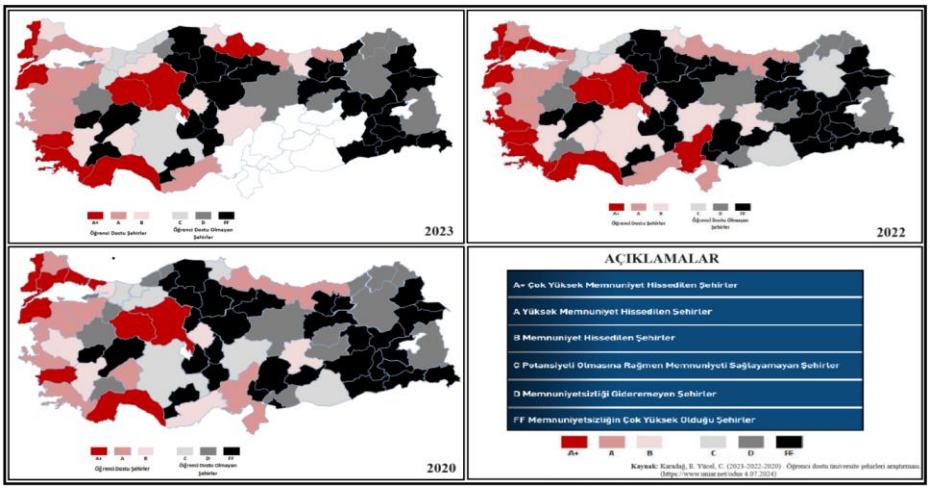
Harita 1: Hakkari İlinin Yeryüzü Şekilleri

Hakkari ili sosyoekonomik gelişmişlik bakımından Türkiye'de en geri kalmış illerden biridir. Nitekim 2017 yılında illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında Hakkari ili 81 il içerisinde 78.sırada ve gelişmişlik kademesi de 6'dır; öte yandan 2022 yılında ilçeler bazında sosyoekonomik gelişmişliğe bakıldığında ise 973 ilçe arasında Merkez ilçe 366.sırada (gelişmişlik kademesi 3), Çukurca 542.sırada (gelişmişlik kademesi 4), Yüksekova 613.sırada (gelişmişlik kademesi 4), Şemdinli 746.sırada (gelişmişlik kademesi 5) ve Derecik ilçesi 946.sırada (gelişmişlik sıralaması 6)'dır (SEGE 2019:35; SEGE 2022:102). Dolayısıyla Hakkari'nin

Türkiye'nin gelişmemiş illerinden biri olması, ilde eğitim ve sağlık hizmetlerinin gelişmemesi, işsizlik, ulaşım ve konut problemi gibi itici faktörler şehir üniversite ilişkisini de olumsuz yönde etkilemiştir.

2008 yılında kurulmuş olan Hakkari Üniversitesi 7 fakülte, 1 yüksekokul ve 3 meslek yüksekokulu ile 1 enstitüden oluşmaktadır (https://hakkari.edu.tr/sayfa/detay/33/tarihce 13.09.2024). Yüksekova meslek yüksekokulu hariç Hakkari Üniversitesinin eğitim birimleri merkez ilçede yer almaktadır. Hakkari Üniversitesi kurulduğu günden bu yana gelişme eğilimi içerisinde olmakla birlikte şehrin gelişimini de özellikle sosyoekonomik ve kültürel yönden etkilemiştir.

Ülkemizde birçok üniversite öğrencisi öğrenim gördükleri şehirlerden memnun olma düzeyleri çok düşüktür. Nitekim öğrenci dostu üniversite şehirleri araştırmasında 2023 yılında 06 Şubat depreminden etkileyen 11 ilimiz dışındaki 70 ilimizdeki üniversitelerde öğrenim gören öğrenciler öğrenim gördükleri 27 şehirden, 2022 yılında 31 ve 2020 yılında ise 27 şehirden memnuniyet hissetmekteyken diğer şehirlerde okuyan öğrenciler ise memnuniyet hissetmemektedir (https://www.uniar.net/odus 04.07.2024). Gençlerin yaşamlarının önemli bir bölümünü eğitim mekânlarında geçirmeleri nedeniyle eğitim mekânlarında insan ve yer arasındaki ilişkinin dikkate alınması gerekmektedir (Hosseininasab, 2021:227). Dolayısıyla ülkemizde de ekonomik ve sosyal yönden gelişmiş ve sanayileşmiş; öte yandan doğal ve kültürel çekiciliklerin fazla olduğu şehirlerde yer alan üniversiteler öğrencilerin daha çok tercih ettikleri yerlerdir. Söz konusu harita 2'ye bakıldığında öğrencilerin en yüksek memnuniyet duyduğu şehirler Ankara, Antalya, Çanakkale, İstanbul, İzmir, Eskişehir, Aydın, Muğla, Edirne, Samsun ve Tekirdağ; öte yandan en yüksek memnuniyetsizliğin yaşandığı şehirler ise genel olarak Yozgat, Bayburt, Ağrı, Bitlis, Kars, Iğdır, Şırnak, Muş, Bingöl ve Hakkari'dir (Harita 2).

Harita 2: Öğrenci Memnuniyet Düzeyleri Şehir Haritası (https://www.uniar.net/odus 04.07.2024)

Üniversite şehir ilişkisi bakımından Hakkari ili de istenilen bir durumda değildir. Farklı bir deyişle ile üniversite şehir ilişkisi bağlamında Hakkari şehri üniversite şehri olma açısından istenilen seviyenin gerisindedir. Nitekim öğrenci dostu üniversite şehirleri sıralamasında Hakkari ili 2020, 2022 ve 2023 yıllarında son sıralardadır (Tablo 1, Harita 2). Hakkari ilinde okuyan öğrencilerin Hakkari şehrine yönelik memnuniyet düzeylerinin düşük olmasında ilde insan hayatını etkileyen itici faktörlerin fazla olmasına bağlı olarak ilin yaşanabilirlik düzeyinin düşük olması etkilidir.

Tablo 1: Öğrenci Dostu Üniversite Şehirleri Sıralaması

Sıra	Şehir	2023 Memnuniyeti		2022 Memnuniyeti			2020 Memnuniyeti		
		Ortalama	Düzey	Sıra	Ortalama	Düzey	Sıra	Ortalama	Düzey
Memnuniyet Düzeyi En Yüksek 10 Şehir									
1	Eskişehir	91	A+	1	93	A+	1	90	A+
2	Ankara	89	A+	2	90	A+	2	89	A+
3	Çanakkale	88	A+	4	89	A+	4	87	A+
4	Aydın	87	A+	7	88	A+	7	85	A+
5	Muğla	86	A+	5	89	A+	10	84	A
6	Antalya	85	A+	3	89	A+	3	88	A+
7	Edirne	85	A+	8	87	A+	6	86	A+
8	Samsun	85	A+	16	84	A	19	81	A
9	İstanbul-Asya	84	A	6	88	A+	5	86	A+
10	Manisa	84	A	19	82	A	24	78	B
Memnuniyet Düzeyi En Düşük 10 Şehir									
61	Tokat	41	FF	65	45	FF	65	48	FF
62	Uşak	41	FF	73	42	FF	66	48	FF
63	Çankırı	40	FF	69	43	FF	68	46	FF
64	Karaman	40	FF	68	44	FF	67	47	FF
65	Iğdır	39	FF	75	38	FF	74	43	FF
66	Yozgat	37	FF	76	35	FF	76	40	FF
67	Şırnak	33	FF	77	35	FF	81	33	FF
68	Bayburt	32	FF	78	34	FF	77	38	FF
69	Muş	30	FF	79	34	FF	78	38	FF
70	Bingöl	27	FF	81	32	FF	80	36	FF
71	Hakkari	25	FF	82	29	FF	82	32	FF

Kaynak: Karadağ, E, Yücel, C. (2022). Öğrenci dostu üniversite şehirleri araştırması: 2022. Üniar Yayınları. **(**https://www.uniar.net/odus 04.07.2024).

Hakkari Üniversitesi Lisans ve Ön lisans Bölümlerinin Toplam Kontenjanı, Yerleşme Durumları ile Cinsiyet Dağılımı

Eğitime verilen önemin artmasıyla birlikte öğrenciler iyi bir üniversitede okumak için tercih yapmaktadırlar. Üniversite sınavını başarıyla tamamlayan öğrencilerin tercihleri sonucu yerleştikleri üniversiteler ve üniversitelerin yer aldığı şehirler öğrencileri bazen memnun etmemektedir. Nitekim öğrenci memnuniyeti düşük şehirlerde yer alan üniversitelerin zaman içerisinde gerek öğrenci sayıları gerekse her ilden öğrenci çekme potansiyelleri bu duruma bağlı olarak azalabilmektedir.

Günümüzde eğitimin toplum hayatında giderek önem kazanması ve farklı gerekçelere de bağlı olarak son dönemlerde her ilde üniversitelerin açılması üniversitelerdeki bölümlerin sayısını arttırdığı gibi üniversitelere yerleşen öğrencilerin toplam kontenjanlarını da arttırmıştır. Hakkari Üniversitesi de sürekli gelişim eğilimi içerisinde olarak gerek ülkenin gerekse ilin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yıllar itibariyle farklı bölümler açmıştır.

Hakkari Üniversitesinin 2023-2024 yılında toplam kontenjanı 1.460'tır. 2023-2024 yılında Hakkari Üniversitesine yerleşen öğrenci sayısı 1.419, kesin kayıt yaptıran öğrenci sayısı 1.216, kazanıp kayıt yaptırmayan öğrenci sayısı 203, programa ek yerleştirmeyle yerleşen öğrenci sayısı da 194'tür. Diğer bir ifadeyle Hakkari Üniversitesine yerleşme oranı %97,19, kesin kayıt yaptıranların oranı %83,29, kazanıp kayıt yaptırmayanların oranı %13,90, programa ek yerleştirmeyle yerleşenlerin oranı da %13,29'dur. Birim bazında Hakkari Üniversitesinin lisans düzeyinde toplam kontenjanı 660, yerleşen öğrenci sayısı 619, kesin kayıt yaptıran öğrenci sayısı 564, kazanıp kayıt yaptırmayan ile programa ek yerleştirmeyle yerleşenlerin sayısı da 55'tir. Ön lisans düzeyinde bakıldığında ise toplam kontenjan ile yerleşen öğrenci sayısı 800, kesin kayıt yaptıran öğrenci sayısı 652, kazanıp kayıt yaptırmayan öğrenci sayısı 148, programa ek yerleştirmeyle yerleşen öğrenci sayısı da 139 kişidir. Ön lisans düzeyinde Çölemerik, Sağlık Hizmetleri ve Yüksekova Meslek Yüksekokuluna yerleşenlerin oranı %100 iken kesin kayıt yaptıranların oranı da Çölemerik Meslek Yüksekokulunda %75,42, Sağlık Meslek Hizmetlerinde %87,5, Yüksekova Meslek Yüksekolunda ise %77,23'tür (Tablo 2).

Tablo 2: Hakkari Üniversitesi Lisans ve Ön lisans Bölümleri Toplam Kontenjan ve Yerleşme Durumları (2023)

	Toplam Kontenjan*	Yerleşen	Yerleşme Oranı %	Kesin Kayıt Yaptıran	Kazanıp Kayıt Yaptırmayan	Programa Ek Yerleştirmeyle Yerleşen
LİSANS						
Eğitim Fakültesi						
Almanca Öğretmenliği	31	31	100	27	4	4
Fen Bilgisi Öğretmenliği	21	1	4,8	1	0	1
İlköğretim Matematik Öğretmenliği	52	52	100	51	1	1
İngilizce Öğretmenliği	62	62	100	61	1	1
Özel Eğitim Öğretmenliği	31	31	100	29	2	1
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	52	52	100	50	2	2
Sınıf Öğretmenliği	41	41	100	41	0	0
Türkçe Öğretmenliği	52	52	100	47	5	5
Toplam	342	322	94,1	307	15	15
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi						
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	32	32	100	26	6	6
İktisat	32	32	100	23	9	9
Maliye	32	32	100	26	6	6
Toplam	96	96	100	75	21	21
İlahiyat Fakültesi						
İlahiyat	143	143	100	125	18	18
İlahiyat (M.T.O.K)	16	16	100	16	0	0
Toplam	159	159	100	141	18	18
Sağlık Bilimler Fakültesi						
Hemşirelik	42	42	100	41	1	1
Toplam	42	42	100	41	1	1
Mühendislik Fakültesi						
İnşaat Mühendisliği	21	0	0	0	0	0
Toplam	21	0	0	0	0	0
Lisans Genel Toplam	660	619	93,79	564	55	55
ÖNLİSANS						
Çölemerik Meslek Yüksekokulu						
Bankacılık ve Sigortacılık	32	32	100	21	11	9
Bilgisayar Programcılığı	42	42	100	32	10	10
Bitki Koruma	32	32	100	22	10	9
Elektrik	32	32	100	27	5	5
Harita ve Kadastro	32	32	100	24	8	7
İnşaat Teknolojisi	32	32	100	23	9	9
Laborant ve Veteriner Sağlık	32	32	100	26	6	6
Radyo ve Televizyon Programcılığı	32	32	100	22	10	10
Turizm ve Otel İşletmeciliği	27	27	100	24	3	3
Toplam	293	293	100	221	72	68
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu						
Çevre Sağlığı	42	42	100	37	5	4
Çocuk Gelişimi	54	54	100	40	14	10
Diyaliz	42	42	100	37	5	5
İlk ve Acil Yardım	54	54	100	51	3	3
Sağlık Kurumları İşletmeciliği	42	42	100	33	9	9
Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	54	54	100	49	5	5
Tıbbı Görüntüleme Teknikleri	42	42	100	38	4	4
Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	54	54	100	51	3	3
Toplam	384	384	100	336	48	43
Yüksekova Meslek Yüksekokulu						
Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	22	22	100	19	3	3
Doğalgaz ve Tesisatı Teknolojisi	32	32	100	23	9	9
Lojistik	32	32	100	27	5	5
Posta Hizmetleri	37	37	100	26	11	11
Toplam	123	123	100	95	28	28
Önlisans Genel Toplam	800	800	100	652	148	139
GENEL TOPLAM	**1.460**	**1.419**	**97,19**	**1.216**	**203**	**194**

Kaynak: https://yokatlas.yok.gov.tr 12.06.2024

***** Toplam kontenjan; Genel, Okul Birincisi, Şehit-Gazi Yakını, 34 Yaş Üstü Kadın, Depremzede Aday kontenjanları toplamından oluşmaktadır.

Öğrencilerin cinsiyet yapılarının bilinmesi üniversitelerin demografik yapıları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hakkari Üniversitesine yerleşen öğrencilerin cinsiyet dağılımı incelendiğinde üniversiteye yerleşen kız öğrencilerin oranının (%52,15), erkek öğrencilerin oranından (%47,85)

fazla olduğu görülmektedir. Söz konusu Hakkari Üniversitesine yerleşen öğrencilerin cinsiyet dağılımına birim bazında bakıldığında; Eğitim Fakültesinin %66,77'si kız, %33,23'ü erkek, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin %48,96'sı kız, %51,04'ü erkek, İlahiyat Fakültesinin %40,25'i kız, %59,75'i erkek, Sağlık Bilimler Fakültesinin %54,76'sı kız, %45,24'ü erkek, Çölemerik Meslek Yüksekokulunun %38,86'sı kız, %63,14'ü erkek, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunun %59,64'ü kız, %40,36'sı erkek, Yüksekova Meslek Yüksekokulunun %43,90'nı kız, %56,10 ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3: Hakkari Üniversitesine Yerleşenlerin Cinsiyet Dağılımları (2023)

	Kız	%	Erkek	%
Eğitim Fakültesi				
Almanca Öğretmenliği	24	77,40	7	22,60
Fen Bilgisi Öğretmenliği	0	0	1	100
İlköğretim Matematik Öğretmenliği	32	61,50	20	38,50
İngilizce Öğretmenliği	42	67,70	20	32,30
Özel Eğitim Öğretmenliği	17	54,80	14	45,20
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	31	59,60	21	40,40
Sınıf Öğretmenliği	24	58,50	17	41,50
Türkçe Öğretmenliği	45	86,50	7	13,50
Toplam	215	66,77	107	33,23
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi				
İktisat	13	40,60	19	59,40
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	16	50,0	16	50,0
Maliye	18	56,30	14	43,80
Toplam	47	48,96	49	51,04
İlahiyat Fakültesi				
İlahiyat	61	42,70	82	57,30
İlahiyat (M.T.O.K)	3	18,75	13	81,25
Toplam	64	40,25	95	59,75
Sağlık Bilimleri Fakültesi				
Hemşirelik	23	54,76	19	45,24
Toplam	23	54,76	19	45,24
Mühendislik Fakültesi				
İnşaat Mühendisliği	0	0	0	0
Toplam	0	0	0	0
Çölemerik Meslek Yüksekokulu				
Bankacılık ve Sigortacılık	17	53,10	15	46,90
Bilgisayar Programcılığı	15	35,70	27	64,30
Bitki Koruma	7	21,90	25	78,10
Elektrik	6	18,75	26	81,25
Harita ve Kadastro	15	46,90	17	53,10
İnşaat Teknolojisi	8	25,0	24	75,0
Laborant ve Veteriner Sağlık	12	37,50	20	62,50
Radyo ve Televizyon Programcılığı	13	40,60	19	59,40
Turizm ve Otel İşletmeciliği	15	55,60	12	44,40
Toplam	108	38,86	185	63,14
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu				
Çevre Sağlığı	21	50,0	21	50,0
Çocuk Gelişimi	29	53,70	25	46,30
Diyaliz	29	69,05	13	30,95
İlk ve Acil Yardım	33	61,10	21	38,90
Sağlık Kurumları İşletmeciliği	25	59,50	17	40,50
Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	31	57,40	23	42,60
Tıbbi Görüntüleme Teknikleri	19	45,20	23	54,80
Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	42	77,80	12	22,20
Toplam	229	59,64	155	40,36
Yüksekova Meslek Yüksekokulu				
Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	14	63,60	8	36,40
Doğalgaz ve Tesisatı Teknolojisi	10	31,25	22	68,75
Lojistik	15	46,90	17	53,10
Posta Hizmetleri	15	40,50	22	59,50
Toplam	54	43,90	69	56,10
Genel Toplam	**740**	**52,15**	**679**	**47,85**

Kaynak: https://yokatlas.yok.gov.tr 12.06.2024

Hakkari Üniversitesine Yerleşen Öğrencilerin Mekânsal Dağılımları

Göç hareketlerinin önemli nedenlerinden biri olan eğitimin toplumsal hayatta giderek önem kazanması ve her ilde üniversitelerin de açılmasına bağlı olarak eğitim amaçlı göç hareketlerine katılan öğrencilerin sayısı da bu bağlamda artmıştır. Nitekim 1995-2000 döneminde iller arası göç edenlerin nedenlerine bakıldığında göç edenlerin yaklaşık %11,56'sı eğitim amaçlı gerçekleşmiş ve bu oran 2023 yılında %14,83'e yükselmiştir; öte yandan 2023 yılında **e**n fazla göç hareketliliğinin olduğu 20-24 yaş grubunda en önemli göç nedeni eğitim olmuştur (Kocaman, 2005; https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2023-53676 01.09.2024). Ülkemizde eğitim amaçlı göçlerin tüm göçler içindeki önemi, üniversitelerin ve bu üniversitelerde okuyan öğrenci sayısının artışına bağlı olarak artmıştır (Işık, 2009:30). Dolayısıyla yükseköğretime geçişte öğrenci hareketliliği raporuna göre üniversiteye yerleşenlerin %39,1'i ikamet ettiği ile yerleşirken, %60,9'u ise ikamet ettiği ilin dışındaki bir programa yerleşmiştir (YÖK, 2022:15). Söz konusu 2021 yılı verilerine göre hazırlanan bu raporda ikamet ettiği ilin dışındaki bir programa yerleşenlerin oranın (%60,9) daha fazla olması ülkemizde üniversite okumak için önemli iç göç hareketliliğinin yaşandığını göstermektedir.

Ülkemizde eğitim amaçlı göçlerin artmasına bağlı olarak Hakkari Üniversitesi de Türkiye'nin farklı illerinden birçok öğrencinin tercih ettiği bir üniversite olmuştur. Söz konusu Hakkari Üniversitesine yerleşen öğrencilerin mekânsal dağılımına bakıldığında üniversiteye yerleşen öğrencilerin %40,52'si aynı şehirden, %59,48'i ise Türkiye'nin diğer illerinde yaşayan öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Hakkari Üniversitesine yerleşen öğrencilerin mekânsal dağılımında farklı şehirlerden ya da illerden gelen öğrenciler incelendiğinde özellikle ataması yüksek olan lisans ve ön lisans düzeyindeki bölümlere yerleşen öğrencilerin önemli bir kısmını farklı şehirlerden gelen öğrencilerden oluşmaktadır. Diğer taraftan atama oranı

düşük olan ön lisans düzeyindeki bölümlerde ise aynı şehirden gelen öğrencilerin sayısı daha fazladır. Birim bazında Hakkari Üniversitesine yerleşen öğrencilerin mekânsal dağılımına bakıldığında Eğitim Fakültesine yerleşen öğrencilerin %86,02'si, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin %70,83'ü, İlahiyat Fakültesinin %53,46'sı, Sağlık Bilimler Fakültesinin %69,05'i, Çölemerik MYO'nun %40,27'si, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunun %58,33'ü, Yüksekova Meslek Yüksekokulunun ise %34,96'sı farklı şehirlerden gelenler öğrencilerden meydana gelmiştir (Tablo 4, Şekil 1).

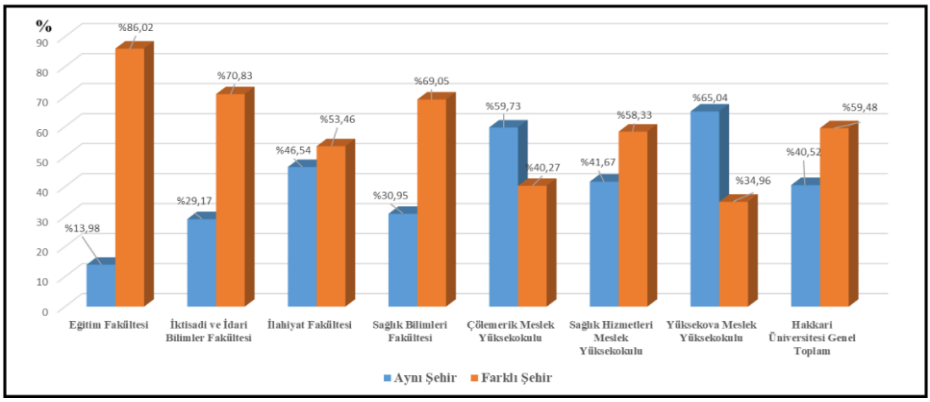
Tablo 4: Hakkari Üniversitesine Yerleşen Öğrencilerin Geldikleri Şehirler (2023)

	Aynı Şehir	%	Farklı Şehir	%
Eğitim Fakültesi				
Almanca Öğretmenliği	3	9,70	28	90,30
Fen Bilgisi Öğretmenliği	1	100	0	0
İlköğretim Matematik Öğretmenliği	3	5,80	49	94,20
İngilizce Öğretmenliği	7	11,30	55	88,70
Özel Eğitim Öğretmenliği	12	38,70	19	61,30
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	3	5,80	49	94,20
Sınıf Öğretmenliği	5	12,20	36	87,80
Türkçe Öğretmenliği	11	21,20	41	78,90
Toplam	45	13,98	277	86,02
Iktisadi ve Idari Bilimler Fakültesi				
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	15	46,9	17	53,1
İktisat	8	25,0	24	75,0
Maliye	5	15,60	27	84,40
Toplam	28	29,17	68	70,83
Ilahiyat Fakültesi				
İlahiyat (M.T.O.K)	14	87,50	2	12,50
İlahiyat	60	41,96	83	58,04
Toplam	74	46,54	85	53,46
Sağlık Bilimleri Fakültesi				
Hemşirelik	13	30,95	29	69,05
Toplam	13	30,95	29	69,05
Mühendislik Fakültesi				
İnşaat Mühendisliği	0	0	0	0
Toplam	0	0	0	0
Çölemerik Meslek Yüksekokulu				
Bankacılık ve Sigortacılık	18	56,25	14	43,75
Bilgisayar Programcılığı	21	50,0	21	50,0
Bitki Koruma	12	37,50	20	62,50
Elektrik	23	71,90	9	28,10
Harita ve Kadastro	26	81,25	6	18,75
İnşaat Teknolojisi	18	56,25	14	43,75
Laborant ve Veteriner Sağlık	26	81,25	6	18,75
Radyo ve Televizyon Programcılığı	16	50,0	16	50,0
Turizm ve Otel İşletmeciliği	15	55,60	12	44,40
Toplam	175	59,73	118	40,27
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu				
Çevre Sağlığı	22	52,40	20	47,60
Çocuk Gelişimi	35	64,80	19	35,20
Diyaliz	13	30,95	29	69,05
İlk ve Acil Yardım	18	33,30	36	66,70
Sağlık Kurumları İşletmeciliği	28	66,70	14	33,30
Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	25	46,30	29	53,70
Tıbbi Görüntüleme Teknikleri	7	16,70	35	88,30
Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	12	22,20	42	77,80
Toplam	160	41,67	224	58,33
Yüksekova Meslek Yüksekokulu				
Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	17	77,30	5	22,70
Doğalgaz ve Tesisatı Teknolojisi	27	88,40	5	15,60
Lojistik	17	53,10	15	46,90
Posta Hizmetleri	19	51,40	18	48,60
Toplam	80	65,04	43	34,96
Genel Toplam	**575**	**40,52**	**844**	**59,48**

Kaynak: https://yokatlas.yok.gov.tr 12.06.2024

Eğitim birimleri bazında Hakkari Üniversitesine yerleşen öğrencilerin geldikleri şehirler incelendiğinde farklı şehirlerden gelen öğrencilerin en fazla olduğu eğitim birimi Eğitim Fakültesi (%86,02), en az olduğu birim ise

Yüksekova Meslek Yüksekokulu (%34,96) dur. Farklı bir ifade ile üniversitedeki eğitim birimleri arasında yerelden yani aynı şehirden ya da ilden Eğitim Fakültesi (%13,98) en az öğrenci alan birimken, Yüksekova Meslek Yüksekokulu (%65,04) ise en yüksek öğrenci alan eğitim birimidir (Tablo 4, Şekil 1).

Şekil 1: Hakkari Üniversitesine Yerleşen Öğrencilerin Geldikleri Şehirler (2023)

Hakkari Üniversitesine yerleşen öğrencilerin geldikleri illerin mekânsal dağılımına bakıldığında Hakkari üniversitesinin Türkiye'nin her ilinden öğrenci alamadığı görülmektedir. Söz konusu Hakkari Üniversitesi Türkiye'nin 81 ilinin 61'inden öğrenci almıştır. Hakkari Üniversitesinin 2023-2024 döneminde öğrenci almadığı iller Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin, Bayburt, Bilecik, Bolu, Eskişehir, Gümüşhane, Karaman, Kastamonu, Kütahya, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir, Sinop, Sivas, Tokat, Yalova ve Zonguldak'tır (Tablo 5, Harita 3).

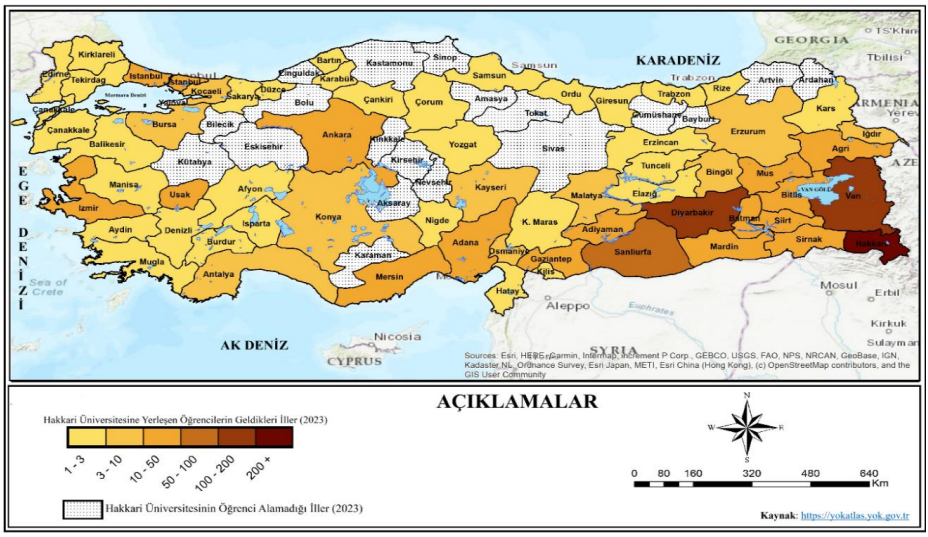
Tablo 5: Hakkari Üniversitesine Yerleşen Öğrencilerin Geldikleri İller (2023)

İller	Lisans					Önlisans			TOPLAM
	Eğitim Fakültesi	Sağlık Bilimleri Fakültesi	İlahiyat Fakültesi	Mühendislik Fakültesi	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	ÇMYO	SHMYO	Yüksekova MYO	
Adana	5	0	1	0	1	4	2	1	14
Adıyaman	5	1	0	0	1	2	4	0	13
Afyon	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Aksaray	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Amasya	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ankara	1	1	1	0	3	6	2	0	14
Antalya	2	1	0	0	1	0	3	0	7
Ardahan	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Artvin	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Aydın	2	0	0	0	0	0	0	0	2
Ağrı	9	0	1	0	1	2	5	0	18
Balıkesir	1	0	0	0	0	0	0	1	2
Bartın	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Batman	14	1	2	0	1	2	7	3	30
Bayburt	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bilecik	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bingöl	2	0	1	0	0	0	2	0	5
Bitlis	2	1	2	0	0	2	6	0	13
Bolu	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Burdur	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Bursa	2	0	1	0	0	1	0	1	5
Denizli	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Diyarbakır	55	5	19	0	10	12	47	4	152
Düzce	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Edirne	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Elazığ	0	0	1	0	0	1	0	1	3
Erzincan	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Erzurum	3	0	1	0	1	2	0	0	7
Eskişehir	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gaziantep	6	0	2	0	9	3	4	3	27
Giresun	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Gümüşhane	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hakkari	45	13	74	0	28	175	160	80	575
Hatay	2	0	0	0	0	0	0	1	3
Isparta	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Iğdır	4	0	0	0	0	1	1	0	6
K. Maraş	0	0	1	0	1	0	0	1	3
Karabük	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Karaman	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kars	2	0	0	0	0	1	0	0	3
Kastamonu	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kayseri	4	0	0	0	1	1	0	0	6
Kilis	0	0	1	0	0	1	0	0	2
Kocaeli	1	0	0	0	1	0	2	1	5
Konya	1	0	0	0	3	0	1	0	5
Kütahya	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kırklareli	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Kırıkkale	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kırşehir	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Malatya	2	0	1	0	1	1	1	1	7
Manisa	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Mardin	20	4	2	0	3	5	13	0	47
Mersin	3	0	1	0	1	3	4	1	13
Muğla	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Muş	9	0	2	0	0	3	5	0	19
Nevşehir	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Niğde	0	0	0	0	0	0	1	1	2
Ordu	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Osmaniye	2	0	2	0	0	0	1	0	5
Rize	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Sakarya	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Samsun	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Siirt	10	0	0	0	0	0	4	0	14
Sinop	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sivas	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tekirdağ	0	0	0	0	0	2	0	0	2
Tokat	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Trabzon	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Tunceli	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Uşak	0	0	0	0	0	0	13	0	13
Van	53	5	26	0	4	28	57	8	181
Yalova	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yozgat	0	0	1	0	0	1	0	0	2
Zonguldak	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çanakkale	0	0	0	0	0	1	1	0	2
Çankırı	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Çorum	1	0	0	0	1	0	0	0	2
İstanbul	5	1	3	0	11	9	5	9	43
İzmir	1	1	0	0	5	1	2	2	12
Şanlıurfa	32	3	9	0	4	12	8	2	70
Şırnak	9	5	4	0	0	6	20	1	45
TOPLAM	**322**	**42**	**159**	**0**	**96**	**293**	**384**	**123**	**1.419**

Kaynak: https://yokatlas.yok.gov.tr 12.06.2024

Lisans ve ön lisans düzeyinde Hakkari Üniversitesine yerleşen öğrencilerin mekânsal dağılımında Eğitim Fakültesi 40, Sağlık Bilimleri Fakültesi 13, İlahiyat Fakültesi 24, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26, ÇMYO 33, SHMYO 31 ve Yüksekova MYO ise 20 ilden öğrenci almıştır.

Hakkari Üniversitesinin en fazla öğrenci aldığı iller ise Hakkari, Van ve Diyarbakır illeridir (Tablo 5, Harita 3).

Harita 3: Hakkari Üniversitesini Yerleşen Öğrencilerin Geldikleri İller (2023)

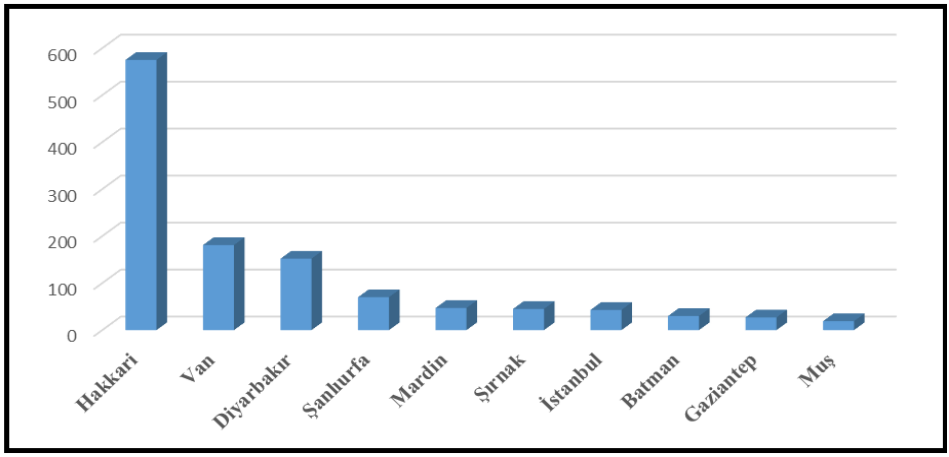
Hakkari Üniversitesine 2023 yılında toplamda 1.419 öğrenci yerleşmiştir. Hakkari Üniversitenin en çok öğrenci aldığı 10 ilin toplamı (1.189 öğrenci) üniversitenin toplamda aldığı öğrencilerin %83,78'ini oluşturmaktadır. Diğer illerden aldığı öğrencilerin oranı da %16,22'dir (Tablo 6).

Tablo 6: Hakkari Üniversitesini En çok Öğrenci Aldığı İller (2023)

Sıra	İller	Miktar	Oran (%)
1	Hakkari	575	40,52
2	Van	181	12,76
3	Diyarbakır	152	10,71
4	Şanlıurfa	70	4,93
5	Mardin	47	3,31
6	Şirnak	45	3,17
7	İstanbul	43	3,03
8	Batman	30	2,11
9	Gaziantep	27	1,90
10	Muş	19	1,34
	En çok Öğrenci Aldığı İller Toplamı	1.189	83,78
	Diğer iller	230	16,22
	Genel Toplam	1.419	100

Kaynak: https://yokatlas.yok.gov.tr 12.06.2024

Hakkari Üniversitesinin en çok öğrenci aldığı illerin mekânsal dağılımı incelendiğinde üniversitenin aldığı öğrencilerin önemli bir kısmını yerelden yani aynı şehirden aldığı görülmektedir. Nitekim Hakkari Üniversitesinin toplamda aldığı 1.419 öğrencinin %40,52'sini (575 öğrenci) yerelden diğer bir ifade ile Hakkari ilinde ikamet eden öğrencilerden almıştır. Hakkari Üniversitesinin en çok öğrenci aldığı illere bakıldığında sırasıyla Hakkari (575 öğrenci, %40,52), Van (181 öğrenci, %12,76), Diyarbakır (152 öğrenci, %10,71), Şanlıurfa (70 öğrenci, %4,93), Mardin (47 öğrenci, %3,31), Şırnak (45 öğrenci, %3,17), İstanbul (43 öğrenci, %3,03), Batman (30 öğrenci, %2,11), Gaziantep (27 öğrenci, %1,90) ve Muş (19 öğrenci, %1,34) illeri olduğu görülür (Tablo 6, Şekil 2).

Şekil 2: Hakkari Üniversitesini En çok Öğrenci Aldığı İller (2023)

Hakkari Üniversitesine yerleşen öğrencilerin geldikleri bölgelere bakıldığında Hakkari Üniversitesinin en çok öğrenci aldığı bölgenin Doğu Anadolu Bölgesi olduğu görülmektedir. Hakkari Üniversitenin en fazla öğrenciyi Doğu Anadolu Bölgesinden almasında üniversitenin bu bölgede yer alması ve gelen öğrencilerin önemli bir kısmını Hakkari ili ve yakın çevresindeki illerden almasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Hakkari Üniversitesine yerleşen toplam 1.419 öğrencinin önemli bir kısmını Doğu Anadolu Bölgesi illerinden olan Hakkari (575 öğrenci, %40,52), Van (181

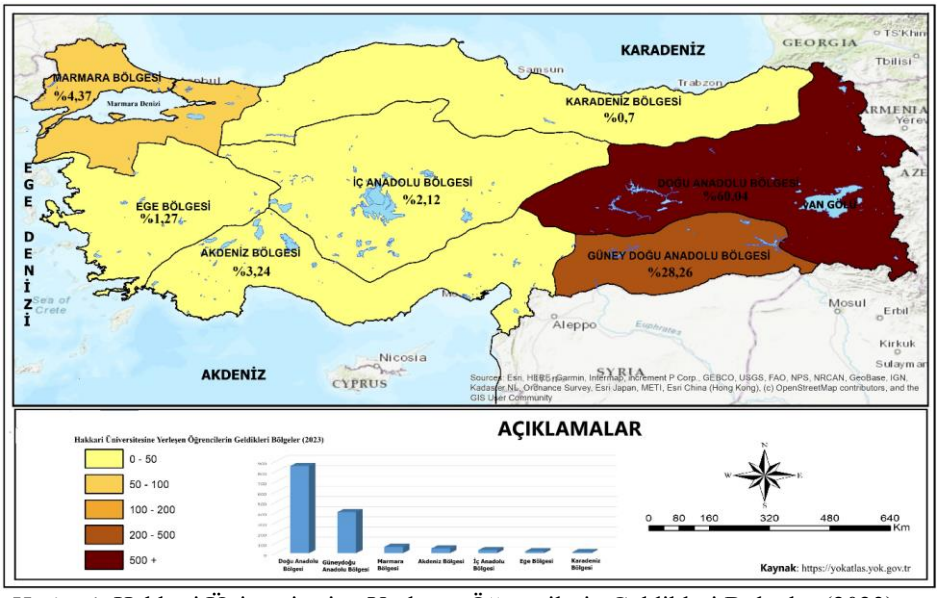
öğrenci, %12,76) ve Muş (19 öğrenci, %1,34) illerinden gelen öğrenciler oluşturmaktadır (Tablo 7).

Tablo 7: Hakkari Üniversitesine Yerleşen Öğrencilerin Geldikleri Bölgeler (2023

	Akdeniz Bölgesi	%	Ege Bölgesi	%	Doğu Anadolu Bölgesi	%	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	%	İç Anadolu Bölgesi	%	Karadeniz Bölgesi	%	Marmara Bölgesi	%
Eğitim Fakültesi														
Almanca Öğretmenliği	1	3,2	0	0	13	41,9	16	51,6	0	0	0	0	1	3,2
Fen Bilgisi Öğretmenliği	0	0	0	0	1	100	0	0	0	0	0	0	0	0
İlköğretim Matematik Öğretmenliği	5	9,6	1	1,9	11	21,2	32	61,5	1	1,9	0	0	2	3,9
İngilizce Öğretmenliği	5	8,1	1	1,6	21	33,9	32	51,6	0	0	1	1,6	2	3,2
Özel Eğitim Öğretmenliği	0	0	0	0	23	74,2	7	22,6	0	0	1	3,2	0	0
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	3	5,8	1	1,9	23	44,2	20	38,5	2	3,9	0	0	3	5,8
Sınıf Öğretmenliği	1	2,4	1	2,4	16	39	21	51,2	1	2,4	0	0	1	2,4
Türkçe Öğretmenliği	0	0	0	0	25	48,1	23	44,2	2	3,9	2	3,9	0	0
Toplam	15	4,66	4	1,24	133	41,3	151	46,9	6	1,86	4	1,24	9	2,8
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi														
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	1	3,1	3	9,4	18	56,3	3	9,4	2	6,3	0	0	5	15,6
İktisat	2	6,3	2	6,3	10	31,3	8	25	4	12,5	2	6,3	4	12,5
Maliye	2	6,3	0	0	7	21,6	17	53,1	1	3,1	1	3,1	4	12,5
Toplam	5	5,21	5	5,21	35	36,46	28	29,17	7	7,29	3	3,12	13	13,54
İlahiyat Fakültesi														
İlahiyat	5	3,5	0	0	94	65,7	39	27,3	2	1,4	0	0	3	2,1
İlahiyat (M.T.O.K)	0	0	0	0	15	93,8	0	0	0	0	0	0	1	6,3
Toplam	5	3,14	0	0	109	68,55	39	24,53	2	1,26	0	0	4	2,52
Sağlık Bilimleri Fakültesi														
Hemşirelik	1	2,4	1	2,4	19	45,2	19	45,2	1	2,4	0	0	1	2,4
Toplam	1	2,4	1	2,4	19	45,2	19	45,2	1	2,4	0	0	1	2,4
Mühendislik Fakültesi														
İnşaat Mühendisliği	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çölemerik Meslek Yüksekokulu														
Bankacılık ve Sigortacılık	1	3,1	0	0	23	71,9	6	18,8	1	3,1	0	0	1	3,1
Bilgisayar Programcılığı	2	4,8	0	0	32	76,2	4	9,5	0	0	0	0	4	9,5
Bitki Koruma	1	3,1	1	3,1	14	43,8	13	40,06	1	3,1	0	0	2	6,3
Elektrik	1	3,1	0	0	26	81,3	4	12,5	0	0	0	0	1	3,1
Harita ve Kadastro	0	0	0	0	28	87,5	3	9,4	1	3,1	0	0	0	0
İnşaat Teknolojisi	0	0	1	3,1	23	71,9	5	15,6	1	3,1	1	3,1	1	3,1
Laborant ve Veteriner Sağlık	0	0	0	0	28	87,5	3	9,4	0	0	0	0	1	3,1
Radyo ve Televizyon Programcılığı	0	0	2	6,3	24	75	2	6,3	2	6,3	0	0	2	6,3
Turizm ve Otel İşletmeciliği	1	3,7	0	0	18	66,7	4	14,8	2	7,4	1	3,7	1	3,7
Toplam	6	2,05	4	1,36	216	73,72	44	15,02	8	2,73	2	0,68	13	4,44
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu														
Çevre Sağlığı	2	4,8	0	0	27	64,3	12	28,6	0	0	0	0	1	2,4
Çocuk Gelişimi	1	1,9	0	0	46	85,2	6	11,1	1	1,9	0	0	0	0
Diyaliz	0	0	0	0	26	61,9	14	33,3	0	0	0	0	2	4,8
İlk ve Acil Yardım	0	0	0	0	35	64,8	17	31,5	0	0	0	0	2	3,7
Sağlık Kurumları İşletmeciliği	1	2,4	0	0	32	76,2	6	14,3	1	2,4	0	0	2	4,8
Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	0	0	0	0	38	70,4	14	25,9	2	3,7	0	0	0	0
Tıbbi Görüntüleme Teknikleri	3	7,1	1	2,4	22	52,4	14	33,3	1	2,4	0	0	1	2,4
Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	3	5,6	1	1,9	24	44,4	24	44,4	0	0	0	0	2	3,7
Toplam	10	2,6	2	0,52	250	65,11	107	27,87	5	1,3	0	0	10	2,6
Yüksekova Meslek Yüksekokulu														
Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	0	0	0	0	20	90,9	2	9,1	0	0	0	0	0	0
Doğalgaz ve Tesisatı Teknolojisi	0	0	0	0	28	87,5	1	3,1	1	3,1	0	0	2	6,3
Lojistik	2	6,3	1	3,1	18	56,3	7	21,9	0	0	1	3,1	3	9,4
Posta Hizmetleri	2	5,4	1	2,7	24	64,9	3	8,1	0	0	0	0	7	18,9
Toplam	4	3,25	2	1,63	90	73,17	13	10,57	1	0,81	1	0,81	12	9,76
Genel Toplam	**46**	**3,24**	**18**	**1,27**	**852**	**60,04**	**401**	**28,26**	**30**	**2,12**	**10**	**0,7**	**62**	**4,37**

Kaynak: https://yokatlas.yok.gov.tr 12.06.2024

Doğu Anadolu Bölgesinden sonra Hakkari Üniversitesinin en fazla öğrenci aldığı bölgeler sırasıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi (401 öğrenci, %28,26), Marmara Bölgesi (62 öğrenci, %4,37), Akdeniz Bölgesi (46 öğrenci, %3,24), İç Anadolu Bölgesi (30 öğrenci, %2,12), Ege Bölgesi (18 öğrenci, %1,27) ve Karadeniz Bölgesi (10 öğrenci, %0,7)'dir (Tablo 7, Harita 4).

Harita 4: Hakkari Üniversitesine Yerleşen Öğrencilerin Geldikleri Bölgeler (2023)

SONUÇ

Şehirler ile üniversiteler arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Şehirlerin özellikle sosyoekonomik, kültürel ve coğrafi koşulları insanların yaşam standartlarını etkilemesinden dolayı öğrenciler üniversite tercihlerinde üniversitelerin yanı sıra şehirlerinde bu tür koşullarını göz önünde bulundururlar. Nitekim yapılan çalışmalarda da üniversite öğrencilerin en mutlu olduğu şehirler genellikle ülkenin batısında sosyoekonomik bakımdan gelişmiş ve sanayileşmiş şehirler; en mutsuz olduğu şehirlerde sosyoekonomik bakımdan geri kalmış ve sanayileşmemiş şehirler olduğu görülmektedir.

Hakkari ili fiziki, beşeri ve ekonomik faktörlerin itici etkilerinden dolayı gelişmemiş ve yaşam standartları düşük bir ildir. İlde itici faktörlerin fazla olması ilin şehirsel gelişimini de olumsuz yönde etkilemiştir. İlin şehirsel gelişimini etkileyen bu faktörler aynı zamanda üniversitenin gelişimini ve öğrencilerin memnuniyet düzeyini de bu bağlam da olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Kurulduğu günden bu yana gelişim eğilimi içerisinde olan Hakkari Üniversitesi genel olarak ilin şehirsel gelişimini, göç hareketlerini ve ekonomisini doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkilemiştir.

Günümüzde eğitimin toplum hayatında öneminin giderek artmasıyla beraber her yıl binlerce öğrenci doğduğu ya da ikamet ettiği yerleri terk ederek göç etmektedirler. TUİK'in de son dönemlerde vermiş olduğu istatistiksel verilerde 20-24 arası yaş gurubunda göç edenlerin önemli bir kısmının özellikle eğitim amaçlı göç etmesi eğitimin göç nedenleri arasındaki önemini göstermektedir. Hakkari Üniversitesi farklı illerden veya il içerisinden her yıl yüzlerce öğrenci almaktadır. 2023 yılında Hakkari Üniversitesine ilk tercihte yerleşen öğrencilerin sayısı 1.419'dur. Üniversiteye yerleşen öğrencilerin cinsiyet yapılarına bakıldığında kız öğrencilerin oranı (%52,15), erkek öğrencilerin oranından (%47,85) fazladır. Üniversiteye yerleşen öğrencilerin mekânsal dağılımı incelendiğinde ataması yüksek olan bölümlerde öğrencilerin önemli bir kısmını il dışından; ataması düşük olan bölümlerde ise il içerisinden almaktadır. Hakkari Üniversitesinin en fazla öğrenci aldığı iller sırasıyla Hakkari, Van ve Diyarbakır illeridir. Öte yandan üniversiteye bu dönemde yerleşen öğrencilerin yarıdan fazlasını Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinden gelen öğrencilerden oluşmaktadır. Hakkari Üniversitesinin Doğu ve Güneydoğu Bölgesi illeri dışındaki diğer bölgelerden çok az öğrenci almasının temel nedenlerine bakıldığında ilin diğer bölge illerine coğrafi uzaklığın diğer bir ifade ile erişilebilirliğin zayıf olması, ildeki ekonomik, sosyal siyasal ve fiziki faktörlerin itici etkilerinin insan yaşamını olumsuz yönden etkilemesinden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

Arap, S. K. 2014. "Üniversite-Kent Etkileşiminden Beklentiler", Toplum ve Demokrasi, Yıl 8, Sayı 17-18, s. 105-119.

Akova, İ. Şehir Coğrafyası. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Coğrafya Lisans Programı Ders Kitabı. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/cografya_lisans_ao/sehir_cografyasi.pdf 21.12.2024.

Göney, S. (1995). *Şehir Coğrafyası* I, Yerleşme Coğrafyası Cilt I, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yay. No 3908, İstanbul.

Hosseininasab, S. 2021. The Interaction of University and The City; A Socio-Spatial Bond. Journal of the Punjab University Historical Society Volume: 34, No. 01.

Işık, Ş. 2009. Türkiye'de Eğitim Amaçlı Göçler, Coğrafi Bilimler Dergisi 7 (1), 27-37.

Işık, Ş. 2009. Türkiye'de Üniversitelerin Kentleşme Üzerine Etkileri, V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu 2008 (16-17 Ekim 2008). Ankara.

Karadağ, E. Yücel, C. (2023-2022-2020). Öğrenci dostu üniversite şehirleri araştırması. (https://www.uniar.net/odus 04.07.2024)

Kocaman, T. 2008. Türkiye'de İç Göç ve Göç Edenlerin Nitelikleri 1965-2000, DPT Teşkilatı Yayını, Ankara.

Liu, C. 2019. The Tensions of University–City Relations in the Knowledge Society. Education and Urban Society, 51(1), 120-143. https://doi.org/10.1177/0013124517727582.(https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0013124517727582 13.07.2024).

Selçuk, NG. 2012. Atatürk Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Analizi ve Erzurum Ekonomisine Katkısı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (3), s. 317-330.

Taş, B, Türkan, O, Çolak, M. (2017). Şehir ve Üniversite Tercihleri Üzerine Bir Araştırma: Çankırı Karatekin Üniversitesi, The Journal of Academic Social Science, 5 (60), s. 27-40.

T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2022. İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını Sayı: 35, Ankara.

T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2019. İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını Sayı: 3, Ankara.

Tümertekin, E, Özgüç, N. (2004). *Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekan*. Çantay Kitabevi, İstanbul.

Ünal F., Tarhan S. Çürükvelioğlu Köksal E. (2021). Şehir-üniversite ilişkisi: Bartın üniversitesi'ne ilişkin algı ve beklentiler şehir-üniversite ilişkisi.

Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science, 11(1), 14-24. https://doi.org/10.5961/jhes.2021.424

Yavuzçehre, Ş. 2016. Üniversitelerin Kentlerine Etkileri: Denizli Pamukkale Üniversitesi Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.21, S.1, s.235-250.

Yılmaz, C. 2011. Anadolu Kentlerinin Öğrencileşmesi: Başka Bir Kentleşme Deneyimi, Sosyoloji Dergisi, Sayı: 25, S.1-17.

YÖK. 2022. Yükseköğretime Geçişte Öğrenci Hareketliliği, Ankara (https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2022/yuksekogretime-geciste-ogrenci-hareketliligi.pdf 13.09.2024).

https://hakkari.edu.tr/sayfa/detay/33/tarihce 13.09.2024

https://yokatlas.yok.gov.tr 12.06.2024

https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans.php?y=104950087 12.06.2024

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2023-53676 01.09.2024

https://www.uniar.net/odus 04.07.2024

Türkiye'de Yük ve Yolcu Taşımacılığı Sektörlerinin Finansal Başarı Durumlarının Değerlendirilmesi

İncilay SAVAŞ[1]

Ahmet Eren YILDIRIM[2]

1- Doç.Dr.; Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, incilay.savas@usak.edu.tr , ORCID No: 0000-0002-7763-3397
2- Doç.Dr.; Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü, ahmet.yildirim@usak.edu.tr, ORCID No:0000-0002-2405-3081

ÖZET

Küreselleşme ve teknolojik gelişmenin hızla ilerlemesine paralel olarak, lojistik alanında faaliyet gösteren firmaların finansal performanslarının rekabet edebilirlik kapasiteleri üzerindeki etkileri önemli hale gelmiştir. Firmaların kâr maksimizasyonunu sağlamaya yönelik girişimlerinin başarılı olabilmesi gerek kamusal teşviklerin gerek operasyonel yapılarının kaynak dağılımını optimal düzeyde tutabilmelerine bağlıdır. Lojistik alanında faaliyet gösteren firmaların finansal performansları faaliyet gösterdikleri ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ilişkilidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmenin en önemli unsurlarından biri özel sektör girişimciliğinde doğru kaynak kullanımı planlamasıdır. Lojistik alanında faaliyet gösteren işletmelerin finansal başarılarının izlenmesi ile kaynakların verimli kullanılıp kullanılması tespit edilebilmektedir.

Bu çalışma Türkiye'de 2014-2023 yılları arasında yük ve yolcu taşımacılığı sektörlerinde faaliyet gösteren lojistik işletmelerinin finansal başarı durumlarını incelemektedir. Çalışma, ilgili sektörlere ilişkin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) sektör bilançolarından elde edilen finansal verilerini, TOPSIS yöntemini kullanarak analiz etmektedir. Çalışmanın bulguları, denizyolu yük taşımacılığı sektöründe finansal performansın karayolu yük taşımacılığı sektöründeki finansal performansa göre 2017 yılı dışında daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, yolcu taşımacılığı sektörlerinde 2014-2017 yılları arasında havayolu ile yolcu taşımacılığı sektörünün, sonraki yıllarda ise son yıl dışında karayolu ile yolcu taşımacılığı sektörünün finansal performansının diğer sektörlere göre daha iyi durumdadır.

Anahtar Kelimeler – Finansal Performans, Yük Taşımacılığı Sektörü, Yolcu Taşımacılığı Sektörü, TOPSİS Yöntemi, TCMB Sektör Bilançoları.

GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal refah düzeyinin gelişmesi, ulusal ve uluslararası ölçekte lokomotif sektörlerin faaliyetlerinin etkinliği ile mümkün olmaktadır. Günümüzde ülkelerin ekonomik kalkınmalarına katkı sağlayan en önemli sektörlerden biri, 1980'lerin sonları ve 1990'lı yılların başlarında tasarım, tedarik, üretim, dağıtım ve satış gibi tedarik zinciri faaliyetlerinin entegre edilmesini sağlayan lojistik sektörüdür (Erdoğan, 2016:189).

Türkiye'nin gerek coğrafi koşullarının uygunluğu gerekse resmi otoritelerin sektöre yapmış oldukları yatırımlar, sağlanan teşvikler ve yardımlar ile lojistik sektörünün Dünya ticaretinden almış olduğu pay her geçen gün artmaktadır. 2023 yılında Ticaret Bakanlığı tarafından lojistik

sektörüne 395 milyon Türk Lirası destek sağlanmış, bu destek ve teşvikler ile lojistik sektörünün 2024 yılı itibariyle 100 milyar dolar büyüklüğe ulaşarak küresel lojistik pazarından yüzde 2,5 oranında pay aldığı ve Dünya sıralamasında 11. sırada yer aldığı resmi otoritelerce açıklanmıştır. Ayrıca sektörün söz konusu yılda 40 milyar dolarlık ihracatla ülke ekonomisinin sürdürülebilir büyümesine önemli değer kattığı vurgulanmıştır (Anadolu Ajans, agis).

Lojistik sektörüne ilişkin açıklanan bu veriler, sektörde faaliyet gösteren işletmelerin finansal ve operasyonel performanslarının belirlenmesinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Başdeğirmen ve Işıldak, 2018:575). Sektörün finansal performansının değerlendirilmesi, sektörde faaliyet gösteren işletmelerin ve resmi otoritelerin yapmış oldukları yatırımlarının yarattığı katma değerin belirlenmesine, bu sektörlere yatırım yapacak girişimcilerin alacakları pozisyonları planlanmalarına, sektördeki işletmelerin performanslarını diğer lojistik sektöründeki işletmeler ile karşılaştırmalarına olanak tanımaktadır.

Literatürde lojistik sektörünün finansal performansının tespit edilmesine yönelik çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı TCMB sektör bilançoları üzerinden sektör düzeyinde gerçekleştirilirken, bir kısmı da Borsa İstanbul şirketleri ve Fortune 500 gibi Dünya tarafından kabul edilen sıralamalarda yer alan şirketler üzerinden işletme düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Yürük (2022), TCMB sektör bilançolarından ulaştırma ve depolama sektörlerini kapsayan çalışmasında, TOPSIS yöntemini kullanmış ve sektörleri kıyaslamıştır. Kurtlar (2021) ise, 2014-2016 yılları arası TCMB ulaştırma sektör bilançolarını oran analizi yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Analiz sonucuna göre büyük ölçekli işletmelerin likitide ve finansal yapısının küçük ve orta ölçekli işletmelere göre daha güçlü olduğu ancak karlılık düzeylerinin önceki yıllara göre azaldığı tespit edilmiştir. Küçük ölçekli işletmelerin büyük ölçekli ulaştırma işletmelerinde olduğu gibi karlılıklarının zamanla azaldığı, orta ölçekli ulaştırma işletmelerinin ise ilgili yıllarda zarar ettiği ortaya konmuştur.

Elmas ve Özkan (2021), 2015-2019 yılları arasında BİST ulaştırma ve depolama sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin finansal oranlarını SWARA-OCRA yöntemiyle analiz etmiştir. Analiz sonucunda Beyaz A.Ş.'nin analiz dönemindeki yılların tamamında finansal performansı en iyi olan işletme olduğu tespit edilmiştir. Alnıpak ve Kale (2021), BIST Ulaştırma sektöründe yer alan işletmelerin finansal performanslarını ve Covid 19'un finansal performansa olan etkilerini, OCRA yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Çalışma sonucunda Covid 19 döneminde işletmelerin finansal performanslarının önemli ölçüde olumsuz etkilendiği, özellikle 2020 yılında karlılık oranlarında önemli azalışlar meydana geldiği ortaya konmuştur.

Sakarya ve Aksu (2020), BIST ulaşım sektöründe faaliyet gösteren Beyaz Filo Oto Kiralama A.Ş., Çelebi Hava Servisi A. Ş., Pegasus Hava

Taşımacılığı A. Ş., Reysaş Taşımacılık ve Lojistik A. Ş. ve Türk Hava Yolları A. O. işletmelerinin 2013-2017 yılları finansal performanslarını Entropi temelli TOPSIS tekniği kullanarak analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçları analizde kullanılan değişkenlere göre işletmelerin ilgili yıllarda değişen oranlarda finansal performanslarının iyi durumda olduğunu ortaya koymuştur. Özbek ve Demirkol (2018), Fortune 500 listesinde yer alan Ekol, Netlog, Mars, Omsan, Horoz, Reysaş, Alişan, Işık gibi lojistik işletmelerinin finansal performansını Gri İlişkisel Analiz ve SWARA tekniklerini kullanarak analiz etmiş ve finansal performansı en yüksek olan işletmelerin sırasıyla Netlog, Ekol, Mars, Omsan, Reysaş, Işık, Horoz ve Alişan işletmeleri olduğunu tespit etmiştir. Çakır ve Perçin (2018), işletmelerin 2011 yılına ilişkin verilerini CRITIC, SAW, Borda Sayım, TOPSIS ve VIKOR yöntemlerini kullanarak analiz etmiş ve karşılaştırmıştır. Analiz sonucunda finansal performansı en iyi olan lojistik işletmelerin Borusan ile Omsan ve Reysaş işletmeleri olduğu ortaya çıkmıştır.

Avcı ve Çınaroğlu (2018), Avrupa'nın beş büyük havayolu işletmesi olan Türk Hava Yolları, Lufthansa Havayolları, Ryanair, Air France-KLM Havayolları ve Easy Jet Havayollarının 2011-2016 yılları arası finansal performanslarını analiz etmiş ve karşılaştırmıştır. Analitik hiyerarşi süreci ve TOPSİS yöntemleri kullanılarak yapılan analizler sonucunda Ryanair en yüksek finansal performansa sahip havayolu işletmesi olarak tespit edilmiş, bu havayolu işletmesini Easy Jet, Türk Hava Yolları, Air France-KLM Havayolları ve Lufthansa Havayolları'nın takip ettiği belirlenmiştir. Havayolu taşımacılığı sektöründen farklı olarak Deran ve Erduru (2018), karayolu ve denizyolu yük taşımacılığı sektörlerinin finansal performanslarını analiz etmiş ve denizyolu yük taşımacılığı sektörünün likitide ve mali yapısının, karayolu yük taşımacılığı sektörüne göre daha güçlü olduğunu ortaya koymuştur.

Özbek ve Erol (2017), BIST'de işlem gören bir lojistik işletmesinin 2009-2016 yılları arası finansal performansını gri ilişkisel analiz tekniği ile incelemiş ve analiz kapsamındaki yıllarda işletmenin finansal performansının en güçlü olduğu yılın 2013 yılı olduğunu, son yıllarda ise işletmenin finansal performansının azalış trendinde olduğunu ortaya koymuştur. Ayaydın vd. (2017), Fortune 500 kapsamında bulunan 10 lojistik işletmesinin finansal performansını analiz etmiş ve finansal perfomansı en güçlü olan işletmelerin sırasıyla Reysaş, Omsan ve Borusan olduğunu belirlemiştir. Ömürbek ve Kınay (2013), Borsa İstanbul ve Frankfurt Menkul Kıymetler Borsası'nda faaliyet gösteren iki havayolu işletmesinin finansal performanslarını TOPSİS yöntemi kullanarak karşılaştırmıştır. Çalışma sonucunda, Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren havayolu işletmesinin finansal performansının daha güçlü olduğu belirlenmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların genellikle havayolu işletmeleri gibi belirli bir sektörde yoğunlaştığı yada bir bütün olarak lojistik işletmelerinin incelendiği görülmüştür. Yük ve yolcu

taşımacılığı olarak çeşitli taşımacılık türleri olan karayolu, denizyolu ve havayollarını ayrı ayrı sektörel düzeyde karşılaştıran çok az çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda çalışmada, Türkiye'de yük ve yolcu taşımacılığı sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin 2014-2023 yılları arası on yıllık finansal performansları TOPSİS yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Lojistik sektöründe farklı taşımacılık türleri ile yük ve yolcu taşımacılığı gerçekleştiren işletmelerin finansal performanslarının bir bütün olarak sektörel düzeyde değerlendirilmesi, karşılaştırılması ve son on yıllık finansal değerlendirmenin yapılması anlamında çalışma önem taşımaktadır.

ÇALIŞMANIN AMACI, KAPSAMI VE VERİ SETİ

Çalışma, Türkiye'de yük ve yolcu taşımacılığı sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin 2014-2023 yılları arası finansal durumlarının değerlendirilmesini ve sektörlerin başarı sıralamasının belirlenmesini amaçlamaktadır. Türkiye'de yük ve yolcu taşımacılığı sektörleri ve bu sektörlere ilişkin finansal veriler, TCMB sektör bilançolarından[1] elde edilmiştir (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, agis). Merkez Bankası on dokuz ana sektöre ilişkin finansal verileri düzenli aralıklarla yayımlamaktadır. Bu sektörlerden; H-Ulaştırma ve Depolama ana sektörü altında H-49- Kara Taşımacılığı ve Boru Hattı Taşımacılığı, H-50-Su Yolu Taşımacılığı, H-51- Hava Yolu Taşımacılığı, H-52-Taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler ile H-53-Posta ve Kurye Faaliyetleri alt sektörleri bulunmaktadır. Bu çalışmada, H-493-Kara taşımacılığı ile yapılan diğer yolcu taşımacılığı, H- 494-Kara yolu ile yük taşımacılığı ve taşımacılık hizmetleri, H-501-Deniz ve kıyı sularında yolcu taşımacılığı, H-502-Deniz ve kıyı sularında yük taşımacılığı, H-511-Havayolu ile yolcu taşımacılığı sektörlerinin 2014-2023 yılları arası oran analizleri kullanılmıştır. Havayolu yük taşımacılığı, demiryolu yük/ yolcu taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı sektörlerine ilişkin finansal oranlar yayımlanmadığı için ilgili sektörler çalışmada kapsam dışı bırakılmıştır.

Çalışmada yer alan sektörlerin finansal başarı durumlarının değerlendirilmesinde likidite, finansal yapı, faaliyet ve kârlılık oranlarından yararlanılmıştır. Tablo 1 bu oranların hesaplanmasında kullanılan formülleri göstermektedir.

[1] TCMB, Türkiye'de faaliyet gösteren reel sektör firmalarına ilişkin sektör ve ölçek seviyesinde gelişmeleri izleyebilmek için sektörlerin kimliği, finansal tabloları, yapısal analiz ve oran analizi sonuçlarını yayımlamaktadır.

Tablo 1: Oranlar ve Hesaplama Yöntemleri

Oran Grubu	Kullanılan Oranlar	Hesaplama Yöntemi
Likitide Oranları	Cari Oran	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
	Nakit Oranı	Hazır Değerler / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
Finansal Yapı Oranları	Finansal Kaldıraç Oranı	Toplam Borç / Toplam Varlık
	Borç/Özsermaye Oranı	Toplam Borç/Özsermaye
	Duran Varlıklar / Yabancı Kaynaklar	Maddi Duran Varlık / Yabancı Kaynaklar
Faaliyet Oranları	Aktif Devir Hızı	Net Satış / Aktifler (ortalama)
	Alacak Devir Hızı	Net Satış / Kredili Alacaklar
	Stok Devir Hızı	Net Satış /Ortalama Stoklar
	Maddi Duran Varlık Devir Hızı	Net Satış / Maddi Duran Varlıklar
Karlılık Oranları	Aktif Karlılık Oranı	Net Dönem Karı (Zararı) / Toplam Aktifler
	Satış Karlılık Oranı	Net Dönem Karı (Zararı) / Net Satışlar
	Esas Faaliyet Kar Marjı	Esas Faaliyet Kar (Zararı) / Net Satışlar
	Faiz Giderleri Karşılama Oranı	Net Kar (Zarar) ve Faiz Giderleri / Faiz GiderleriOranı

Kaynak: (Sakarya ve Aksu, 2020: 25).

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Yük ve yolcu taşımacılığı sektörlerinin 2014-2023 yılları arası finansal başarı durumlarının karşılaştırmalı analizinde TOPSİS yöntemi kullanılmıştır. TOPSİS yöntemi, farklı alternatiflerin belirli ölçütlere göre değerlendirilmesini sağlayan çok kriterli karar verme tekniklerinden biridir. Bu teknikte seçeneklerin birbirlerine göre kıyaslanmasını sağlayan kriterler belirlenmekte ve bu kriterlerin en yüksek ve en düşük düzeyleri arasındaki en iyi duruma göre alternatifler kendi aralarında sıralanmaktadır (Demireli, 2010: 104). TOPSİS yöntemi kullanılarak alternatifler arasında karşılaştırma yapılabilmesi altı ayrı aşamanın gerçekleştirilmesi ile mümkün olmaktadır (Demireli, 2010: 105-106).

ÇALIŞMANIN BULGULARI

Bu bölüm, lojistik alanında yük ve yolcu taşımacılığı sektörlerinin 2014-2023 yılları arası finansal başarı durumlarının TOPSİS yöntemi kullanılarak yapılan analizinin tartışmasını içermektedir. Çalışmada sektörlerin 2014-2023 yılları arası son on yıla ilişkin finansal başarı durumları ayrı ayrı hesaplanmış ancak sayfa kısıtı nedeniyle sadece 2023 yılının verileri kullanılarak gerçekleştirilen hesaplama ayrıntılı gösterilmiştir.

Sektörlerin diğer yıllardaki finansal başarı durumları ve karşılaştırılması, çalışmanın sonunda tablo ve grafik olarak verilmiştir.

Tablo 2 çalışmada yük ve yolcu taşımacılığı sektörlerinin finansal başarı durumlarının analiz edilmesinde alternatifler olan sektörler ile karar kriterleri olan finansal oranların bir araya getirilmesi ile oluşturulan 5x13 standart karar matrisini sunmaktadır.

Tablo 2: Standart Karar Matrisi

Karar Kriterleri / Alternatifler	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Hazır Değerler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar	Özsermaye / Yabancı Kaynaklar	Duran Varlıklar / Yabancı Kaynaklar	Net Satış /Ortalama Stoklar	Net Satış / Kredili Alacaklar	Net Satış / Maddi Duran Varlıklar	Net Satış / Toplam Aktifler	Net Dönem Karı (Zararı) / Toplam Aktifler	Esas Faaliyet Kar (Zararı) / Net Satışlar	Net Dönem Karı (Zararı) / Net Satışlar	Net Kar (Zarar) ve Faiz Giderleri / Faiz Giderleri Oranı
Karayolu ile Yolcu Taşımacılığı	1,446	0,207	0,728	0,613	0,704	48,469	7,840	6,201	1,383	0,040	0,058	0,034	3,040
Karayolu ile Yük Taşımacılığı	1,360	0,189	0,732	0,515	0,629	86,310	6,477	7,855	1,656	0,035	0,039	0,021	3,775
Denizyolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,603	0,199	0,956	0,342	1,122	20,083	14,980	4,828	0,629	-0,159	-0,212	-0,396	12,911
Denizyolu ile Yük Taşımacılığı	1,731	0,368	0,692	1,106	0,167	34,512	11,844	12,562	1,102	0,086	0,167	0,187	16,867
Havayolu ile Yolcu Taşımacılığı	1,065	0,752	1,064	-0,017	-2,690	82,736	18,477	10,045	0,982	-0,005	0,083	-0,017	1,155

Tablo 2'de gösterilen karar matrisinde değerlendirme kriteri olarak yer alan finansal oranlardan Finansal Kaldıraç Oranı maliyet kriteri, diğer oranlar fayda kriteri olarak belirlenmiştir. Finansal kaldıraç oranı varlıkların yabancı kaynak ile finanse edilmesi sonucu borçlanma maliyetini yükselterek işletmelerin finansal risk eşiğini yükselttiği için bu oranın belirli bir seviyede düşük olması beklenmektedir. Bu nedenle kaldıraç oranı için minimum, karar matrisinde yer alan diğer finansal oranlar için maksimum değerler çözüm noktaları arasındaki uzaklığın belirlenmesinde kullanılmıştır.

Yük ve yolcu taşımacılığı sektörlerinin 2023 yılı karar matrisi oluşturulduktan sonra, ilgili sektörlerin oran değerlerinin normalize edilmesi gerçekleştirilmektedir. Tablo 3 normalize karar matrisini göstermektedir.

Tablo 3: Normalize Karar Matrisi

Karar Kriterleri / Alternatifler	Likitide Oranları		Bilanço Yapısı			Faaliyet Oranları				Karlılık Oranları			
	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar	Özsermaye / Yabancı Kaynaklar	Duran Varlıklar / Yabancı Kaynaklar	Net Satış /Ortalama Stoklar	Net Satış / Kredili Alacaklar	Net Satış / Maddi Duran Varlıklar	Net Satış / Toplam Aktifler	Net Dönem Karı (Zararı) / Toplam Aktifler	Esas Faaliyet Kar (Zararı) / Net Satışlar	Net Dönem Karı (Zararı) / Net Satışlar	Net Kar (Zarar) ve Faiz Giderleri / Faiz Giderleri Oranı
Karayolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,50	0,23	0,38	0,44	0,23	0,36	0,28	0,32	0,51	0,21	0,20	0,08	0,14
Karayolu ile Yük Taşımacılığı	0,47	0,21	0,39	0,37	0,20	0,64	0,23	0,40	0,62	0,18	0,13	0,05	0,17
Denizyolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,21	0,22	0,50	0,24	0,37	0,15	0,53	0,25	0,23	-0,84	-0,73	-0,90	0,59
Denizyolu ile Yük Taşımacılığı	0,60	0,41	0,37	0,79	0,05	0,26	0,42	0,64	0,41	0,45	0,57	0,42	0,77
Havayolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,37	0,83	0,56	-0,01	-0,88	0,61	0,65	0,51	0,37	-0,03	0,29	-0,04	0,05

Tablo 4 normalize karar matrisinin ağırlıklandırılmış normalize halini göstermektedir. Buna göre her bir taşımacılık sektörünün normalize oran değeri ile ağırlıklandırma vektörü[2] çarpılmaktadır.

Tablo 4: Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Karar Kriterleri / Alternatifler	Likitide Oranları		Bilanço Yapısı			Faaliyet Oranları				Karlılık Oranları			
	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar	Özsermaye / Yabancı Kaynaklar	Duran Varlıklar / Yabancı Kaynaklar	Net Satış /Ortalama Stoklar	Net Satış / Kredili Alacaklar	Net Satış / Maddi Duran Varlıklar	Net Satış / Toplam Aktifler	Net Dönem Karı (Zararı) / Toplam Aktifler	Esas Faaliyet Kar (Zararı) / Net Satışlar	Net Dönem Karı (Zararı) / Net Satışlar	Net Kar (Zarar) ve Faiz Giderleri / Faiz Giderleri Oranı
Karayolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,0383	0,0176	0,0296	0,0335	0,0177	0,3589	0,0212	0,0244	0,0396	0,0162	0,0152	0,0060	0,0107
Karayolu ile Yük Taşımacılığı	0,0360	0,0161	0,0297	0,0282	0,0158	0,6391	0,0175	0,0309	0,0474	0,0142	0,0102	0,0037	0,0133
Denizyolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,0160	0,0169	0,0388	0,0187	0,0281	0,1487	0,0405	0,0190	0,0180	-0,0650	-0,0561	-0,0692	0,0455
Denizyolu ile Yük Taşımacılığı	0,0459	0,0313	0,0281	0,0604	0,0042	0,2556	0,0320	0,0494	0,0315	0,0350	0,0442	0,0327	0,0595
Havayolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,0282	0,0639	0,0432	-0,0009	-0,0674	0,6126	0,0500	0,0395	0,0281	-0,0020	0,0220	-0,0030	0,0041

Sektörlerin ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edildikten sonra, karar matrisinde yer alan her bir değer ile çözüm noktaları arasındaki uzaklıkların hesaplanması gerekmektedir. Sektörlerin ideal ve negatif ideal çözüm noktalarına olan uzaklıkların hesaplanabilmesi için her bir finansal oranın fayda ve maliyet etkisi gözetilerek değerinin maksimum veya minimum olmasına karar verilmelidir. Çalışmada sadece finansal kaldıraç oranı olan Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar değeri minimum, diğer oranların maksimum olması, finansal başarı anlamında beklenilen durumdur. Finansal oranlara ilişkin maksimum ve minimum değerler belirlendikten sonra sektörlerin en iyi ve negatif en iyi çözüm noktaları hesaplanmaktadır. Tablo 5 ve Tablo 6 ideal ve negatif ideal çözüm noktalarını sunmaktadır.

[2]Finansal performans kriterlerine eşit ağırlık verilerek ağırlıklandırma vektörü hesaplanabilmektedir. Toplam 14 finansal oran olduğu için her bir kriterin ağırlığı 1/14= 0,0714 şeklinde hesaplanmıştır.

Tablo 5: Sektörlerin İdeal Çözüm Noktaları

Karar Kriterleri / Alternatifler	Likitide Oranları		Bilanço Yapısı			Faaliyet Oranları				Karlılık Oranları				İdeal Uzaklık
	maksimum	maksimum	minimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	
	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar	Özsermaye / Yabancı Kaynaklar	Duran Varlıklar / Yabancı Kaynaklar	Net Satış /Ortalama Stoklar	Net Satış / Kredili Alacaklar	Net Satış / Maddi Duran Varlıklar	Net Satış / Toplam Aktifler	Net Dönem Karı (Zararı) / Toplam Aktifler	Esas Faaliyet Kar (Zararı) / Net Satışlar	Net Dönem Karı (Zararı) / Net Satışlar	Net Kar (Zarar) ve Faiz Giderleri / Faiz Giderleri Oranı	
Karayolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,0001	0,0021	0,0000	0,0007	0,0001	0,0785	0,0008	0,0006	0,0001	0,0004	0,0008	0,0007	0,0024	0,2955
Karayolu ile Yük Taşımacılığı	0,0001	0,0023	0,0000	0,0010	0,0002	0,0000	0,0011	0,0003	0,0000	0,0004	0,0012	0,0008	0,0021	0,0976
Denizyolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,0009	0,0022	0,0001	0,0017	0,0000	0,2405	0,0001	0,0009	0,0009	0,0100	0,0101	0,0104	0,0002	0,5272
Denizyolu ile Yük Taşımacılığı	0,0000	0,0011	0,0000	0,0000	0,0006	0,1471	0,0003	0,0000	0,0003	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,3864
Havayolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,0003	0,0000	0,0002	0,0038	0,0091	0,0007	0,0000	0,0001	0,0004	0,0014	0,0005	0,0013	0,0031	0,1443

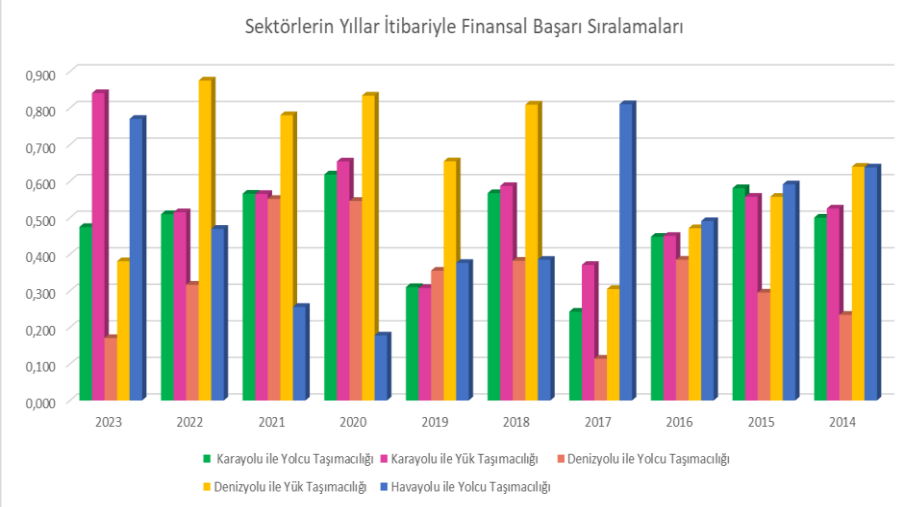
Tablo 6: Sektörlerin Negatif İdeal Çözüm Noktaları

Karar Kriterleri / Alternatifler	Likitide Oranları		Bilanço Yapısı			Faaliyet Oranları				Karlılık Oranları				Negatif İdeal Uzaklık
	maksimum	maksimum	minimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	maksimum	
	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar	Özsermaye / Yabancı Kaynaklar	Duran Varlıklar / Yabancı Kaynaklar	Net Satış /Ortalama Stoklar	Net Satış / Kredili Alacaklar	Net Satış / Maddi Duran Varlıklar	Net Satış / Toplam Aktifler	Net Dönem Karı (Zararı) / Toplam Aktifler	Esas Faaliyet Kar (Zararı) / Net Satışlar	Net Dönem Karı (Zararı) / Net Satışlar	Net Kar (Zarar) ve Faiz Giderleri / Faiz Giderleri Oranı	
Karayolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,0005	0,0000	0,0002	0,0012	0,0072	0,0442	0,0000	0,0000	0,0005	0,0066	0,0051	0,0057	0,0000	0,2668
Karayolu ile Yük Taşımacılığı	0,0004	0,0000	0,0002	0,0008	0,0069	0,2405	0,0000	0,0001	0,0009	0,0063	0,0044	0,0053	0,0001	0,5157
Denizyolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,0000	0,0000	0,0000	0,0004	0,0091	0,0000	0,0005	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0017	0,1085
Denizyolu ile Yük Taşımacılığı	0,0009	0,0002	0,0002	0,0038	0,0051	0,0114	0,0002	0,0009	0,0002	0,0100	0,0101	0,0104	0,0031	0,2377
Havayolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,0001	0,0023	0,0000	0,0000	0,0000	0,2152	0,0011	0,0004	0,0001	0,0040	0,0061	0,0044	0,0000	0,4834

En iyi ve negatif en iyi çözüm noktaları belirlendikten sonra her sektörün ideal ve negatif ideal çözüm noktalarına göre uzaklığı hesaplanmıştır. Sektörlerin ideal çözüme olan göreli yakınlığı belirlenerek en yüksek den başlayarak sıralama yapılır. Bu kapsamda yük ve yolcu taşımacılığı sektörlerinin 2014-2023 yıllarına ilişkin son on yıllık finansal başarı durumları hesaplanmış ve Tablo 7 ile Grafik 1'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Sektörlerin Yıllar İtibariyle Finansal Başarı Sıralamaları

Sektörler/Başarı Sıralaması	2023		2022		2021		2020		2019	
	Sonuçlar	Sıralama	Sonuçlar	Sıralama	Sonuçlar	Sıralama	Sonuçlar	Sıralama	Sonuçlar	Sıralama
Karayolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,4744	3	0,5096	3	0,5656	2	0,6181	3	0,3102	4
Karayolu ile Yük Taşımacılığı	0,8408	1	0,5148	2	0,5649	3	0,6538	2	0,3075	5
Denizyolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,1707	5	0,3165	5	0,5513	4	0,5458	4	0,3550	3
Denizyolu ile Yük Taşımacılığı	0,3808	4	0,8752	1	0,7803	1	0,8340	1	0,6542	1
Havayolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,7702	2	0,4694	4	0,2559	5	0,1778	5	0,3761	2
Sektörler/Başarı Sıralaması	**2018**		**2017**		**2016**		**2015**		**2014**	
	Sonuçlar	Sıralama	Sonuçlar	Sıralama	Sonuçlar	Sıralama	Sonuçlar	Sıralama	Sonuçlar	Sıralama
Karayolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,5672	3	0,2428	4	0,4478	4	0,5809	2	0,5001	4
Karayolu ile Yük Taşımacılığı	0,5867	2	0,3707	2	0,4502	3	0,5574	3	0,5251	3
Denizyolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,3822	5	0,1142	5	0,3851	5	0,2951	5	0,2343	5
Denizyolu ile Yük Taşımacılığı	0,8093	1	0,3049	3	0,4712	2	0,5571	4	0,6394	1
Havayolu ile Yolcu Taşımacılığı	0,3848	4	0,8105	1	0,4907	1	0,5912	1	0,6375	2

Şekil 1: Sektörlerin Yıllar İtibariyle Finansal Başarı Sıralamaları

Sektörlerin 2023 yılı sıralamaları incelendiğinde, karayolu ile yük taşımacılığı sektörünün finansal başarı durumunun en iyi, denizyolu ile yolcu taşımacılığı sektörünün finansal başarı durumunun ise en son sırada yer aldığı görülmektedir. Karayolu ile yük taşımacılığı sektörü, 2023 yılında en başarılı sektör olmasına rağmen 2014-2022 yılları arasında (2017 yılı hariç) denizyolu ile yük taşımacılığı sektörünün gerisinde kalmıştır. 2023 yılında karayolu yük taşımacılığı sektöründen sonra finansal performansı en iyi olan bir diğer sektör, havayolu ile yolcu taşımacılığı sektörüdür. Bu sektörün finansal performansı diğer yolcu taşımacılığı sektörleri ile kıyaslandığında, 2014-2017 yılları arası ve 2019 ile 2023 yıllarında havayolu yolcu taşımacılığı sektörünün finansal performansının karayolu ve denizyolu ile yolcu taşımacılığı sektörlerinden daha iyi olduğu tespit edilmiştir.

2018, 2021 ve 2022 yıllarında ise karayolu ile yolcu taşımacılığı sektörlerinin finansal performansının havayolu ve denizyolu ile yolcu taşımacılığı sektörlerine göre daha iyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Havayolu ile yolcu taşımacılığı sektörünün 2020 ve 2021 yıllarındaki finansal performansı, analiz kapsamında değerlendirilen diğer yıllar ile kıyaslandığında en düşük finansal başarının gerçekleştiği dönemdir. 2019 yıllarının sonlarında başlayan ve 2020-2021 yıllarında etkisi devam eden Covid-19 salgının özellikle kıtalar arası yayılımının durdurulabilmesi için ülkeler zorunlu olarak havayolu uçuşlarını askıya almış veya iptal etmiştir. Bu dönemde askıya alınan yada iptal edilen uçuşlarda yolcuların haklarının korunabilmesi amacıyla Resmi Gazete'de yönetmelik[3] yayımlanmıştır. 2022 ve 2023 yıllarında ülkelerin kademeli olarak diğer ülkelere uçuş izinlerini vermesi ve yayımlanan yönetmelik ile korunan yolcu haklarının kullanılması ile havayolu yolcu taşımacılığı sektörünün finansal performansı tekrar artış trendine girmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'de yük ve yolcu taşımacılığı sektörlerinde faaliyet gösteren lojistik işletmelerinin 2014-2023 yılları arasındaki son on yıllık finansal başarı durumları TOPSİS yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde havayolu, karayolu ve denizyolu yolcu taşımacılığı sektörleri ile karayolu ile denizyolu yük taşımacılığı sektörlerine ilişkin TCMB sektör bilançolarından elde edilen oranlar kullanılmıştır.

Çalışmanın analizden elde edilen bulgular, 2017 yılı dışında denizyolu yük taşımacılığının finansal performansının, karayolu yük taşımacılığına göre daha iyi olduğunu göstermektedir. Analiz dönemi boyunca 2014-2017 yılları arasında havayolu yolcu taşımacılığının en iyi durumda olduğu karayolu ve denizyolu yolcu taşımacılığının da bu sektörü izlediği gözlenmektedir. 2018 yılından itibaren ise 2019 ve 2023 yılları hariç olmak üzere, karayolu yolcu taşımacılığı sektörünün finansal performansının, denizyolu yolcu taşımacılığı sektörüne göre daha iyi durumda olduğu tespit edilmiştir. Covid 19 döneminde, pandemiden en fazla etkilenen yolcu taşımacılığı sektörünün havayolu, yük taşımacılığı sektörünün ise beklentiler ile aynı yönde karayolu sektörü olduğu ortaya konmuştur.

Bu çalışma, sektörlerin finansal performanslarının karşılaştırılması ile sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler, yatırım yapacak olan tasarruf sahipleri, resmi otoriteler tarafından yapılacak yasal düzenlemeler, teşvikler, yardımlar noktasında önem taşımaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda söz konusu sektörlerin yıllar itibariyle finansal performanslarının değişim

[3] 3/12/2011 tarihli ve 28131 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Havayolu ile Seyahat Eden Yolcuların Haklarına Dair Yönetmelik (SHY-YOLCU)'de değişiklik yapılmış. COVID-19 salgını nedeniyle 5/2/2020 tarihinden itibaren uçuşun iptal edilmesi durumunda yolcunun ve uçuş taahhüdünde bulunan kişilerin haklarında yapılan değişiklik söz konusu yönetmeliğe eklenerek Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

trendine neden olan faktörler, çalışmada yer alan değerlendirme kriterleri baz alınarak açıklanabilir.

REFERANSLAR

Anadolu Ajansı, *Lojistik ve taşımacılık sektörü Pazar büyüklüğüyle Dünya sıralamasında 11. oldu.* https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/lojistik-ve-tasimacilik-sektoru-pazar-buyukluguyle-dunya-siralamasinda-11-oldu/3189739 adresinden 12 Kasım 2024 tarihinde alınmıştır.

Avcı, T. ve Çınaroğlu, E. (2018). AHP temelli TOPSIS yaklaşımı ile havayolu işletmelerinin finansal performans değerlemesi. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 19(1), 316-335.

Ayaydın, H., Durmuş, S. ve Pala, F. (2017). Gri İlişkisel analiz yöntemiyle Türk lojistik firmalarında performans ölçümü. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 8(21), 76-94.

Başdeğirmen, A. ve Işıldak, B. (2018). Ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin performanslarının gri ilişkisel analiz ile değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 563-577.

Çakır, S. ve Perçin, S. (2918). Çok kriterli karar verme teknikleriyle lojistik firmalarında performans ölçümü. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 449-459.

Demireli, E. (2010). TOPSIS çok kriterli karar verme sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,* 5 (1), 101-112.

Deran, A. ve Erduru, İ. (2018). Karayolu ve denizyolu yük taşımacılığı sektörlerinin finansal performans analizi: Türkiye Cumhriyet Merkez Bankası sektör bilançoları üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(3), 479-503.

Elmas, B. ve Özkan, T. (2021). Ulaştırma ve depolama sektörü işletmelerinin finansal performanslarının SWARA-OCRA modeli ile değerlendirilmesi. *İşletme Akademisi Dergisi*, 2(3), 240-253.

Erdoğan, H. T. (2016). Ulaşım hizmetlerinin ekonomik kalkınma üzerine etkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 3(1), 187-215.

Kurtlar, M. (2021). Ulaştırma-depolama sektörünün oran analizi: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası sektör bilançoları üzerine bir araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 18(1), 21-30.

Ömürbek, V. ve Kınay, B. (2013). Havayolu taşımacılığı sektöründe TOPSIS yöntemiyle finansal performans değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 18(3), 343-363.

Özbek, A. ve Demirkol, İ. (2018). Lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin SWARA ve GİA yöntemleri ile analizi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 71-86.

Özbek, A. ve Erol, E. (2017). BİST'te işlem gören lojistik firmasının GİA ile finansal analizi. *The International New Issues in Social Sciences,* 5, 295-310.

Sakarya, Ş. ve Aksu, M. (2020). Ulaşım sektöründeki işletmelerin finansal performanslarının geliştirilmiş entropi temelli TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 21-40.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 28131 Sayılı Havayolu ile Seyahat Eden Yolcuların Haklarına Dair Yönetmelik (Shy-Yolcu), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111203-8.htm adresinden 8 Kasım 2024 tarihinde alışnmıştır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Sektör Bilançoları, https://www3.tcmb.gov.tr/sektor/dosyalar/menu/metadata_tr.pdf adresinden Kasım 2024 tarihinde alınmıştır.

Yürük, M.F. (2022). Sektörel bazda finansal performansların TOPSİS yöntemi ile analizi. *2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar ve Yenilikçi Çalışmalar Sempozumuda Sunulmuş Bildiri*.

Yapay Zekâ Kullanımının Gelir ve Maliyetler Üzerindeki Etkileri: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Bir Değerlendirme

Ahmet Eren YILDIRIM[1]

İncilay SAVAŞ[2]

1- Doç.Dr.; Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü, ahmet.yildirim@usak.edu.tr, ORCID No:0000-0002-2405-3081
2- Doç.Dr.; Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, incilay.savas@usak.edu.tr , ORCID No: 0000-0002-7763-3397

ÖZET

Teknolojik gelişme üretimde kullanılan girdilerin verimliliğini artırarak birim zamanda daha fazla çıktı elde edilmesini sağlayabilmektedir. İşletmeler teknolojik gelişmeden yararlanarak üretimde verimlilik artışı gerçekleştirebilmekte, böylece birim başına üretim maliyetlerini düşürerek kâr düzeylerini artırabilmektedir. Teknolojik gelişmenin son yıllardaki ilerleyişi, işletmeler yoluyla özel kesimin üretiminde ve kamu kesiminin yatırımlarında verimlilik artışını hızlandırmış, üretim süreçlerinin genelinde işgücünün payını azaltmaya başlamıştır. Bu çalışma teknolojik gelişmenin son dönem çıktılarından biri olan yapay zekânın iş ortamlarında kullanımının artması sonucunda gelir düzeylerinin ve maliyetlerin ne şekilde etkilendiğini araştırmaktadır.

Çalışma farklı gelişmişlik düzeylerinde seçilmiş ülkelerde yapay zekâ kullanımları, işgücü maliyetleri ve gelirler arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışma, ilgili ülkelere ilişkin 2013-2023 yılları verilerin betimsel analizini gerçekleştirmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular yapay zekâ kullanımının yaygın hale geldiği ülkelerde işgücü maliyetlerinin giderek azaldığını ve istihdamdaki azalmaya bağlı olarak gelir eşitsizliğinin yükseldiğini göstermektedir. Çalışmanın ülke bazlı analiz sonuçları, Finlandiya, ABD ve İngiltere gibi spesifik ülke örneklerinin yapay zekâ kullanımına yönelik daha detaylı araştırmalar yapılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler – Yapay Zekâ, Teknoloji, Gelir Eşitsizliği, Maliyetler, Verimlilik

GİRİŞ

Yapay zekâ insan zihninin işleyişini taklit eden bir teknoloji olarak ortaya çıkmıştır. Teknolojik bir gelişme olarak yapay zekâ teknolojisi, on sekizinci yüzyılda meydana gelen sanayi devrimi sonrasında toplumsal yaşamı üretimi sistemleri üzerinden etkileyebilecek en güncel teknolojik devrim olarak görülebilmektedir. Yapay zekâ teknolojisi bilimsel olarak bilgisayar biliminin gelişim sürecinden etkilenmiş ve onunla evrimleşerek yapay bir zekâ inşa etme çalışması olarak yaygınlaşmıştır (Markey Towler, 2018). Bu yönüyle, yapay zekânın ortaya çıkışı ve gelişimi bakımından bilimde bir paradigma kaymasını temsil ettiği öne sürülür. Önceki paradigmalarının neredeyse tamamı insan temeline dayalı olarak gelişme gösterirken, yapay zekâ insan-makine temeline dayalı yeni bir uygarlık yarattığı savunulmaktadır (van de Gevel ve Noussair, 2013). Yapay zekâ teknolojisinin toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini farklı boyutlarıyla ele alarak incelemek mümkündür. Öyle ki yapay zekâ, içinde bulunduğumuz dijital çağda güçlü ve dönüştürücü bir güç olarak ortaya çıkmış, endüstride devrim yaratmış, verimlilik artışını sağlamış ve farklı sektörlerde yeni

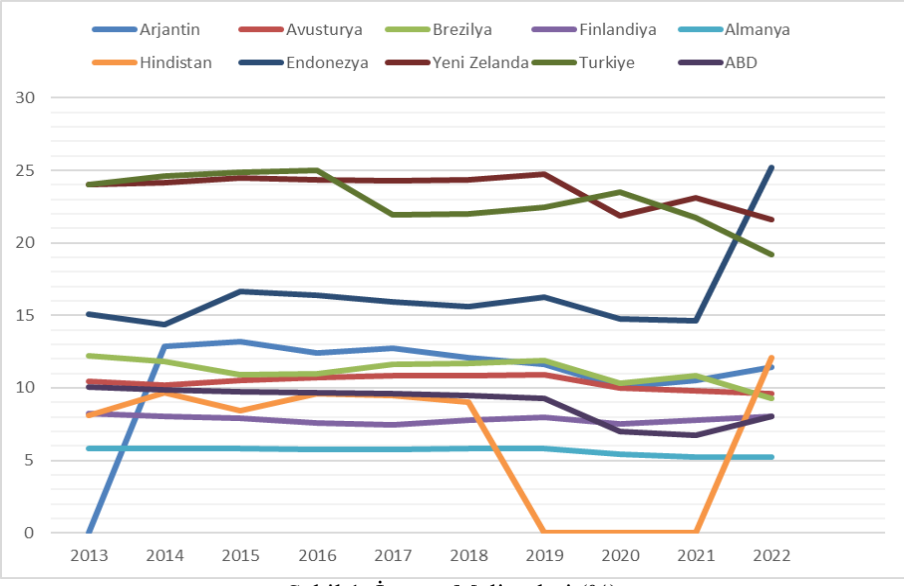
fırsatların oluşmasına temel oluşturmuştur (Farahani ve Ghasemi, 2024). Ancak günümüzde dördüncü sanayi devriminin (Endüstri 4.0) başlamasıyla dijital uçurum, toplumsal dışlanma, sınıf farklılaşması gibi daha birçok alanda da yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal sorunlara yol açabilecek etkileri gözlenmektedir (Yue, 2023).

Yapay zekâ teknolojisinin toplumsal yaşam üzerindeki en önemli etkilerinden biri üretim tekniklerinde görülebilmektedir. Üretimde verimliliği artırarak daha yüksek kâr elde edilmesini sağlamak amacıyla üretim sistemlerinde daha fazla yapay zekâ teknolojileri kullanılmaya başlaması, emeğin üretimdeki öneminin azalmasına neden olmaktadır. Son yıllarda sermaye sahipleri ve imalat sanayi üreticileri yapay zekâ teknolojisine farklı şekillerde ilgi göstermeye başladıkları gözlenmektedir. Özellikle aralarında Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği Ülkeleri, Çin ve Hindistan gibi yeni yüzyılın bilgisayar teknolojilerinde egemen ülkeleri yapay zekâ teknolojilerini benimseyecek politikaları üretmeye başlamıştır (Goyal ve Aneja, 2020).

Verimlilikte, etkinlikte, esneklikte, üretim artışlarında ve özellikle de kâr düzeylerinde oluşturduğu etki nedeniyle yapay zekâ teknolojilerine yönelik küresel ölçekte giderek artan oranda bir ilgi gözlenirken, üretimde ve kâr düzeylerinde gerçekleşen önemli büyüme oranlarının toplumsal gelişmenin ve kalkınmanın temel göstergelerinden olan istihdamda gerçekleşmediği görülmektedir (Arntz, vd., 2016; Lu ve Zhou, 2019). Dünya nüfusu ve buna bağlı olarak işgücüne katılımda gerçekleşen artış oranlarının istihdama yansımaması, yapay zekâ teknolojilerinin işsizlik ve gelir dağılımı üzerinde etkiler yarattığını düşündürmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra, üretimde yapay zekâ kullanımının işletmeler üzerinde istihdam ve gelirler kapsamında iki yönlü etkisi ortaya çıkmaktadır. Bu etkilerden ilki, işletmelerin üretim verimlilik artışını sağlamaları sonucunda üretimin artması, üretimin artmasıyla toplam maliyet kalemlerinde artışların ortaya çıkmasıdır. Bu durum firmaların sabit maliyet kalemleri arasında gösterilebilen işgücü maliyetlerini de içermektedir.

Şekil 1 çalışmada kullanılan seçilmiş ülkelere ilişkin işgücü maliyetlerinin yıllara göre değişimini sergilemektedir. Şekle göre, işgücü maliyetleri toplam maliyetler içerisindeki yüzdeler şeklindedir. Türkiye ve Yeni Zelanda da işgücü maliyetlerinin diğer ülkelere göre oldukça yüksek seyrettiği görülmektedir. Ayrıca, ABD'de son birkaç yıl içinde ciddi bir artış gözlenirken, Almanya'da işgücü maliyetlerinin oranı diğer ülkelere göre en düşük düzeydedir. Yapay zekâ kullanımı ülkeler bazında özellikle işletmelerin işçilik maliyetlerini ve yatırım maliyetlerini etkilemektedir. İşgücü maliyetleri kapsamında işçilerin brüt ücretleri, sigorta ödemelerine ilişkin sigorta maliyetleri, devlete ödenen vergiler (ücretten kesilen gelir ve damga vergisi), yemek-yol giderleri, sosyal haklara ilişkin giderler ve kıdem tazminatı giderleri gibi maliyetlerin azalmasına yol açar. Yatırım maliyetleri kapsamında ise yazılımın satın alınması veya geliştirilmesine yönelik

giderler, yazılımın güncelleme maliyetleri, yapay zekâya ilişkin amortisman maliyetleri, bakım-onarım maliyetleri, elektrik giderleri, yapay zekâ kullanımına yönelik eğitim maliyetlerinin artmasına yol açar.

Şekil 1: İşgücü Maliyetleri (%)
Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı
Not: İşgücü maliyetlerinin yüzde hesabı genel maliyetlere oran olarak yansımaktadır.

Bu çalışma yapay zekâ teknolojisinin üretimde giderek artan kullanımının hem ülkeler arasında hem de bireysel anlamda ülkelerde toplumun farklı kesimlerinin gelir düzeylerini ve işletmeler özelinde işgücü maliyetlerini nasıl etkilediğini betimsel olarak araştırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca sermaye-yoğun veya emek-yoğun üretim yapılarının çalışmada ele alınan ülkelerde yapay zekâ teknolojisinin üretimdeki ağırlığının artması sonucunda gelir eşitsizliğini etkileyip etkilemediği de analiz edilmektedir. Bu amaçla, bu çalışmada şu sorulara yanıtlar aranmaktadır: 1) Seçilmiş ülkelerde yapay zekâ teknolojisinin kullanımın artması bu ülkelerde işgücü maliyetlerini ve gelir eşitsizliğini ne yönde etkilemiş olabilir? 2) Seçilen ülkelerin sermaye-yoğun ya da emek-yoğun üretim tekniğinde olmaları yapay zekâ kullanımının işgücü maliyetlerini ve gelir eşitsizliğine etkisini etkiyebilir mi? Çalışmanın araştırma motivasyonunu ise yapay zekâ teknolojilerinin emek faktörünü üretimde dışlayıcı etkisinin oluşması durumunda işgücü maliyetlerini ve gelir eşitsizliğini negatif yönde etkilediğinin tespit edilmesi oluşturmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölüm, yapay zekâ teknolojilerinin kullanımının gelir eşitsizliği ile ilişkisinin analizine yönelik yapılan çalışmaları tartışmaktadır. Yapay zekânın gelir eşitsizliği üzerindeki

olası etkilerinin seçilmiş ülkeler bazında incelenmesi ve betimsel analizi üçüncü bölümde açıklanırken, son bölümde çalışmada ulaşılan sonuçlara ve yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal gelişme ve ekonomik kalkınmayı artırarak toplumsal refahın toplumun tüm kesimleriyle yükseltilmesini sağlamaya yönelik olası politika önerilerine yer verilmektedir.

LİTERATÜR

Yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı ile gelir eşitsizliği ilişkisini analiz etmeye yönelik özellikle son yıllarda ortaya çıkan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir kısmı yapay zekâyı üretimde makineleşme olarak ele almış ve otomasyon sistemleri, yani üretimde robotların kullanımına yönelik verilerle gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi betimsel analizlerle ortaya koymuştur. Bilindiği kadarıyla yapay zekâ kullanımına yönelik henüz istatistiksel olarak anlamlı düzeyde veri bulunmamaktadır. Betimsel analizin yanı sıra yapay zekâ teknolojilerinin iş ortamlarında kullanımının çok yeni olmasından dolayı bu konuda yapılan bazı araştırmaların ise konuyu sosyal analiz olarak ele aldığı gözlenebilmektedir. Sholler ve MacInnes (2024) yapay zekâ ve gelir eşitsizliği ilişkisini ABD'deki emek piyasasında kutuplaşmaya yönelik mevcut eğilimlerin daha da kötüleşme olasılıkları üzerinden ele almıştır. Çalışmada özellikle yapay zekâ teknolojilerinin iş yerlerinde kullanımının gelir spektrumunun en düşük ücretli ucundaki çalışanların çalışma koşullarını kötüleştirdiğine yönelik tespitler ortaya koyulmuştur. Çalışmanın sonuçları göstermektedir ki, yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı özellikle düşük ücretli çalışanlara olan talebin bazı sektörlerde ve belli dönemlerde azalabilmektedir.

Farahami ve Ghasemi (2024) yapay zekâ teknolojilerinin eşitsizlikler üzerindeki potansiyel etkilerini inceledikleri çalışmada, yapay zekâ kullanımının emek piyasası, eğitim, sağlık ve hizmetlere ulaşım eşitsizlikleri üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Çalışma yapay zekâ teknolojilerinin eşitliğe, sosyal adalete ve insan refahına öncelik verecek şekilde dönüştürülmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Goyal ve Aneja (2020) yapay zekâ teknolojisinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini otomasyon sistemleri ile Gini katsayısı kullanarak analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları, otomasyon sistemleri ile temsil edilen yapay zekâ ile gelir eşitsizliği arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu ve buna bağlı olarak, otomasyon sistemi kullanımının artışının düşük ve orta yetenekte işgücü sayısını azalttığı, işsizliği artırdığı, orta ve üst yetenekteki işgücü ile olan gelir farkının arttığını göstermektedir.

Stevenson (2019) yapay zekânın gelir düzeyleri ve istihdam üzerindeki potansiyel etkilerini incelediği çalışmasında yapay zekânın gelişiminin emek talebi ve gelirler üzerinde pozitif ve negatif etkisinin olabileceği iki farklı şekilde algılandığı durumu analiz etmiş ve kurumların

yapay zekâ teknolojisine uyumlanma biçimlerinin bu ilişkiyi önemli oranda etkileyeceği sonucuna ulaşmıştır. Korinek ve Stiglitz (2017) yapay zekânın gelir dağılımı ve istihdam üzerindeki etkilerini ele almıştır. Çalışmada, yapay zekânın ve emeğin yerini alan diğer teknolojik değişme biçimlerinin yaygınlaşmasının bireylerin yeniliklerin olumsuz etkilerine karşı tam olarak sigortalı olduğu gelişmiş bir ekonomide olumlu etkileri olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalar, yapay zekânın gelişiminin günümüzde emek piyasaları ve gelirler üzerinde henüz çok yeni etkileri olduğu ve gelecekte yapay zekâ ve diğer teknolojik yeniliklerin birtakım önlemler alınarak istihdam ve eşitsizlikler üzerindeki negatif etkilerinin azaltılabileceğine yönelik sonuçlar ortaya koymaktadır.

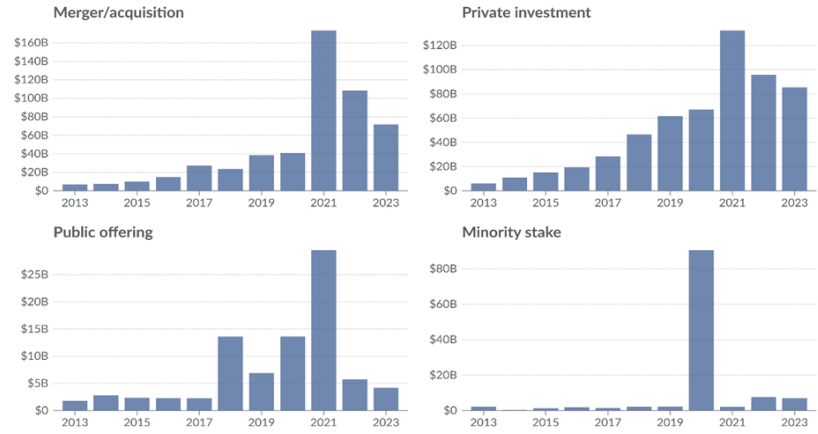
SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMI VE GELİRLER[1]

Bu bölüm seçilmiş ülkelerde yapay zekâ kullanımı ile gelir eşitsizliği ilişkisinin yapay zekâ kullanımının sektörel ve demografik niteliklerine göre farklılaşan betimsel analizini tartışmaktadır. Çalışmanın betimsel analizi ülkeler arası ve ülke içinde yapay zekâ kullanımının zamana bağlı gelişimi ile gelir eşitsizliği arasındaki ayrı ayrı etkileşimlerinin analizinden oluşmaktadır. Betimsel analizin örneklemini oluşturan seçilmiş ülkeler ABD, Almanya, Arjantin, Avusturya, Brezilya, Çin, Endonezya, Finlandiya, Güney Kore, Hindistan, Yeni Zelanda ve Türkiye'dir. Yapay zekâ kullanımı son yıllarda yaygın hale gelmesinden dolayı ülkelere ilişkin veriler yaklaşık son on yılı kapsamaktadır.

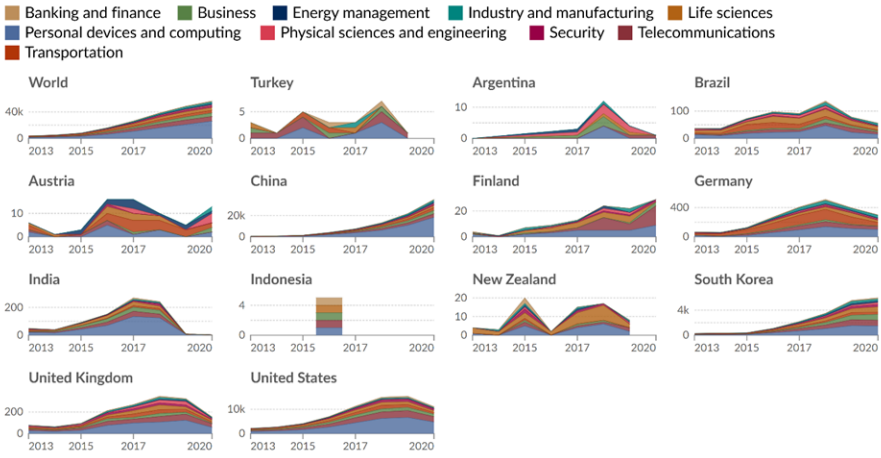
Ülkeler Arası Betimsel Analiz

Ülkeler arası betimsel analizde seçilmiş ülkelerin bir kısmı sermaye-yoğun üretim yapısıyla sanayileşmiş ülkeleri temsil etmekte, bir kısmı ise emek-yoğun üretim yapısıyla gelişmekte olan ülkeleri temsil etmektedir. Şekil 2 ve Şekil 3 yapay zekâ kullanımının farklı alanlara göre ve farklı sanayilere göre seçilmiş ülkelerde zamana göre değişimini sunmaktadır. Kurumsal yatırım düzeyinin yer aldığı Şekil 2'ye göre, 2021 yılındaki artış düzeyi dikkat çekmektedir. Birleşme/devralma, özel yatırım, halka arz ve azınlık hissesi alanlarında kurumsal yatırımların yer aldığı şekle göre, özel yatırımlar ile birleşme/devralmalarla sağlanan yapay zekâ yatırımlarının son yıllarda 100 milyar dolar düzeylerine yükseldiği görülmektedir. 2021 yılından itibaren yapay zekâya yönelik kurumsal yatırım düzeyleri azalmaktadır.

[1] Bu bölümün hazırlanmasında büyük oranda Giattino, vd. (2023) çalışmasından yararlanılmıştır.

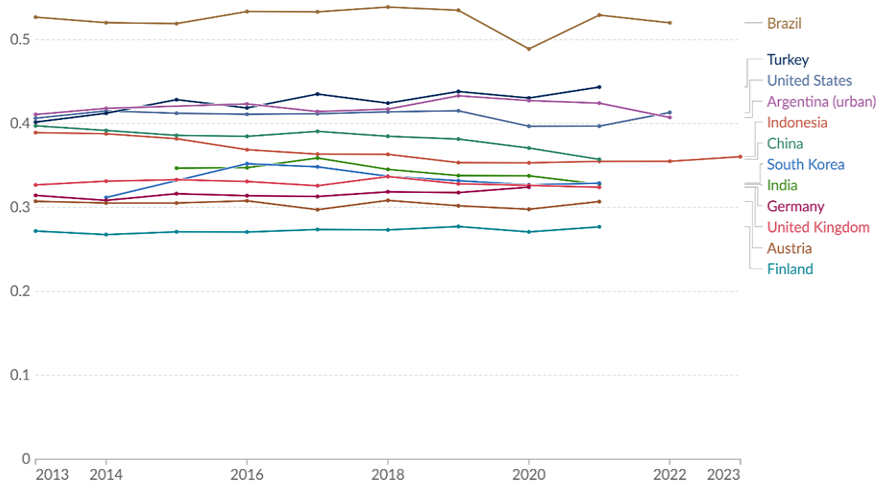
Şekil 2: Yapay zekâya yönelik yıllık küresel kurumsal yatırım, türe göre (Enflasyona göre uyarlanmış, ABD doları)
Kaynak: AI Endeksi, Quid (2024); ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu (2024)

Şekil 3: Yapay zekâ ile ilgili yıllık verilen patentler, sanayi türüne göre
Kaynak: Güvenlik ve Ortaya Çıkan Teknoloji Merkezi (2024)

Yapay zekâ ile ilgili yıllık verilen patent sayılarının ülkeler bazında ve sektörlere göre farklılaşan değişimini sunan Şekil 3'te en dikkat çekici veriler Çin ve ABD ülkelerindedir. Grafiklere göre, dünya çapında yapay zekâ teknolojilerindeki yeniliklere yönelik verilen patentlerin son birkaç yıl boyunca yaklaşık %75'ini Çin ve ABD'de verilenlerin oluşturduğu görülmektedir. Bu oran biri sermaye-yoğun biri emek-yoğun iki ülkedeki yapay zekâ kullanımıyla gelir eşitsizliği ilişkisinin önemini ortaya koymaktadır. Gelir eşitsizliği verilerine göre sermaye-yoğun ABD'de gelir eşitsizliği emek-yoğun Çin'den daha yüksektir (Şekil 4). Dünya çapında yapay zekâ teknolojilerindeki yeniliklere verilen patent sayılarında en alt düzeyde olan Türkiye, Arjantin ve Endonezya gibi ülkelerde ise gelir

eşitsizliğinin seçilmiş ülkeler içerisinde en yüksek olduğu gözlenmektedir. Son yıllardaki verilere göre, yapay zekâ kullanımına yönelik patent sayılarındaki artışın gelir eşitsizliği üzerinde önemli bir etkisi bulunmamaktadır. En güçlü etki, verilen patent sayısı ve gini katsayısı dikkate alındığında ABD'de görülebilmektedir.

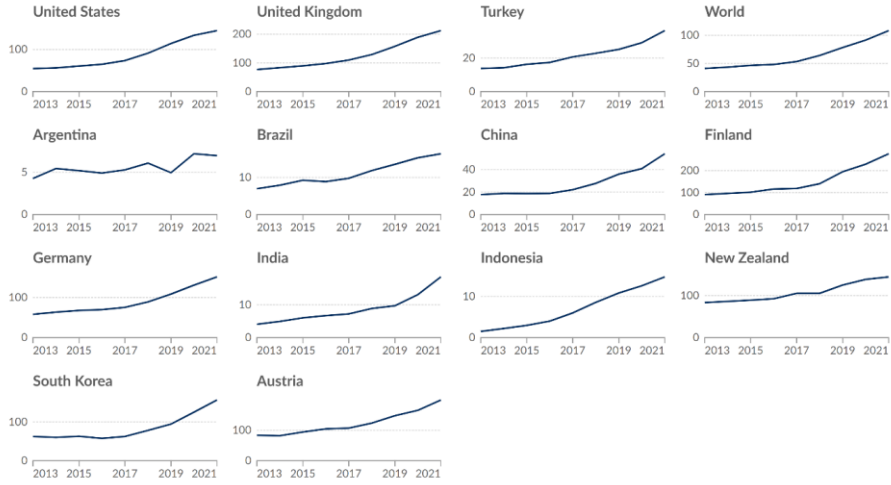
Şekil 4: Gelir Eşitsizliği, Gini Katsayısı
Kaynak: Dünya Bankası Yoksulluk ve Eşitsizlik Platformu (2024)

Şekil 5 ve Şekil 6 yapay zekâ teknolojilerine yönelik özel yatırımları ve akademik yayın sayısını sunmaktadır. Yapay zekâya yapılan yıllık özel yatırımlar son yıllarda en fazla ABD, Çin ve İngiltere'dedir. Bu ülkelerde yapılan özel yatırımlar dünya genelinin yaklaşık %60'ını oluşturmaktadır. ABD'de yapılan özel yatırımların toplamı 2021 yılında 100 milyar dolar düzeyini aştığı gözlenirken, aynı dönemde Çin'de yapay zekâya yönelik özel yatırımlar 20 milyar doların üzerinde, İngiltere'de ise yaklaşık 8 milyar dolardır. Seçilmiş ülkeler içerisinde yıllık en düşük özel yatırımlar Türkiye, Arjantin ve Avusturya'da gerçekleştiği görülmektedir. Avusturya ve Türkiye'de son yıllarda yapay zekâ teknolojilerinin kullanımına yönelik özel yatırımların arttığı gözlenirken, Arjantin'de ise özellikle pandemi döneminden sonra özel yatırımlar azalmaktadır. Dünya çapında yapay zekâya yapılan yıllık özel yatırım düzeyi 2021 yılında 200 milyar doları aşmıştır.

Şekil 5: Yapay zekâya yapılan yıllık özel yatırımlar (Enflasyona göre uyarlanmış, ABD doları)
Kaynak: Güvenlik ve Ortaya Çıkan Teknoloji Merkezi (2024)

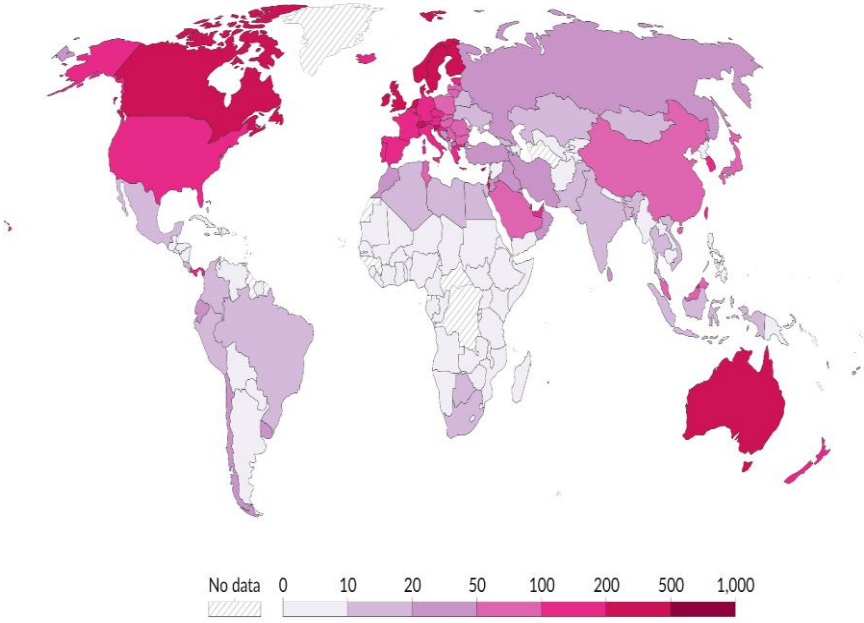
Yapay zekâ üzerine yapılan akademik yayın sayısı ele alınan dönemde Arjantin dışında seçilmiş ülkelerin tamamında ve dünya çapında artış eğilimi sergilemektedir. Bu ülkeler içerisinde en yüksek artışın yazılım ülkeleri olarak bilinen Hindistan, Güney Kore ve Endonezya'da gerçekleştiği gözlenmektedir.

Şekil 6: Milyon kişi başına yapay zekâ üzerine akademik yayın sayısı
Kaynak: Güvenlik ve Ortaya Çıkan Teknoloji Merkezi (2024)

Yapay zekâya yapılan yıllık özel yatırımlar ve akademik yayın sayısı dikkate alındığında, en yüksek verilerin elde edildiği ülkeler ABD, Çin ve

İngiltere olurken, bu ülkelerden gelir eşitsizliği en düşük olan ülke İngiltere olarak dikkat çekmektedir. Bu veriler son yıllarda ABD ve Çin'de artan yapay zekâ kullanımının gelir eşitsizliğine önemli bir etkisinin olabileceğini göstermektedir. Seçilmiş ülkeler içerisinde en fazla akademik yayın üreten ülkeler Finlandiya ve İngiltere olarak gözlenmektedir. İlginçtir ki, en fazla akademik yayın üretilen Finlandiya'da yapay zekâya yönelik yıllık özel yatırımların son birkaç yıldır giderek azalmaktadır. Ayrıca Finlandiya seçilmiş ülkeler içerisinde gelir dağılımının en adil olduğu ülke konumundadır.

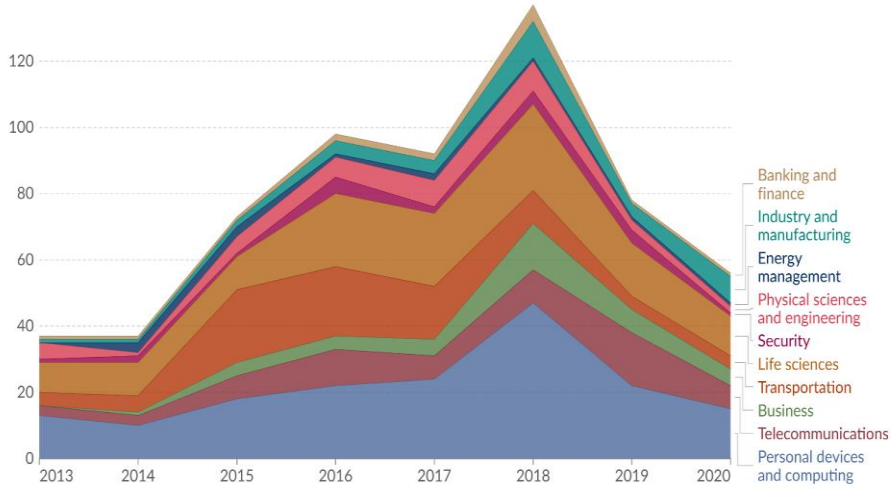

Şekil 7: Milyon kişi başına yapay zekâ üzerine akademik yayın sayısı, 2021 yılı
Kaynak: Güvenlik ve Ortaya Çıkan Teknoloji Merkezi (2024)

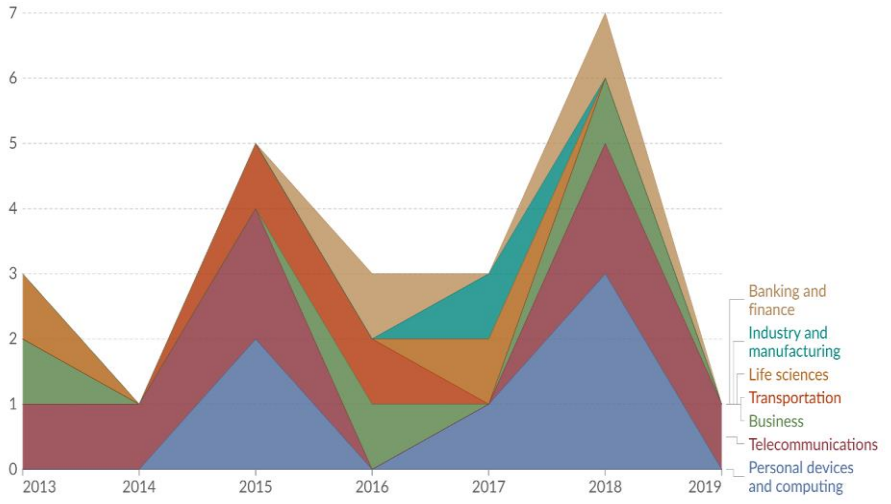
Bazı Ülkelerde Betimsel Analiz

Bu kısımda yer alan grafikler seçilmiş ülkelerin bireysel olarak yapay zekâ kullanımları ile gelir eşitsizlikleri arasındaki etkileşimin betimsel analizini sunmaktadır. Ülkeler bazında betimsel analiz sektörel dağılımların detaylarını sunması nedeniyle, sermaye-yoğun ülkeler ile emek-yoğun ülkelerde yapay zekâ teknolojilerine yönelik verilerle gelir eşitsizliğinin karşılaştırmalı analizini daha kapsamlı tartışma olanağı sağlamaktadır. İzleyen grafiklerde seçilmiş ülkeler içerisinde gelir eşitsizliği en iyi ve en kötü durumda olan ülkelere ilişkin betimsel analiz yer almaktadır. Gelir eşitsizliği en kötü durumda olan Brezilya ve Türkiye'de yapay zekâya yönelik yıllık verilen patent sayısı en fazla kişisel araçlar ve hesaplama

sektörlerindedir. Türkiye'den farklı olarak Brezilya'da enerji yönetimi, fizik bilimi ve mühendislik ve güvenlik sektörlerinde yapay zekâ ile ilgili patent verildiği gözlenmektedir.

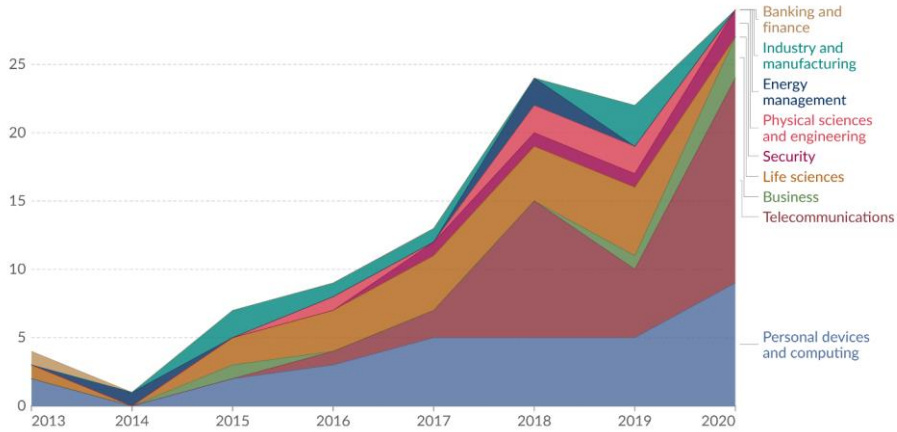
Şekil 8: Yapay zekâ ile ilgili yıllık verilen patentler, sektöre göre, Brezilya
Kaynak: Güvenlik ve Ortaya Çıkan Teknoloji Merkezi (2024)

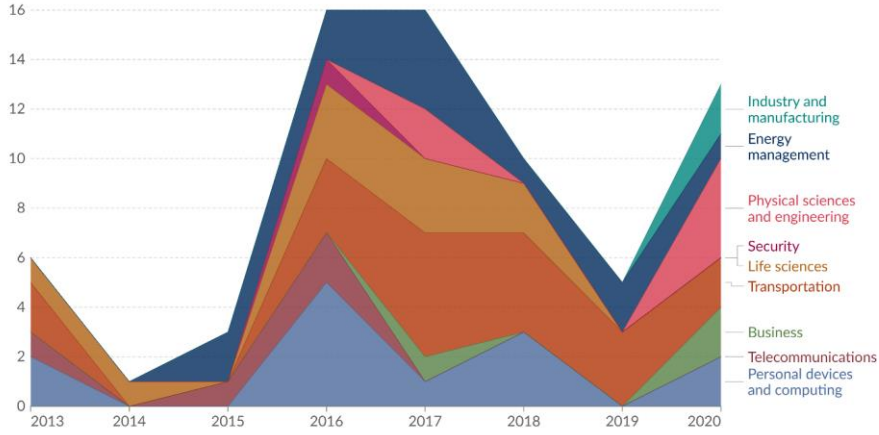
Şekil 9: Yapay zekâ ile ilgili yıllık verilen patentler, sektöre göre, Türkiye
Kaynak: Güvenlik ve Ortaya Çıkan Teknoloji Merkezi (2024)

Türkiye'de ise Brezilya'ya göre telekomünikasyon sektöründe son yıllarda yapay zekâ ile ilgili yıllık olarak daha fazla patent verildiği görülmektedir. Brezilya'da ele alınan dönemin tamamında endüstri ve imalat sanayinde patent verildiği ancak Türkiye'de yalnızca 2016 ile 2018 yılları

arasında bu sektörlerde patent verildiği gözlenmektedir. Ayrıca, ulaşım sektöründe de Brezilya'da tüm dönem boyunca yapay zekâ ile ilgili patent verilirken, Türkiye'de 2014 ile 2017 yılları arasında ulaşım sektörüne yönelik patentler verildiği tespit edilmektedir. Şekil 10 ve Şekil 11 seçilmiş ülkeler içerisinde gelir eşitsizliğinin en düşük olduğu Finlandiya ve Avusturya'da yapay zekâ ile ilgili yıllık verilen patentleri göstermektedir.

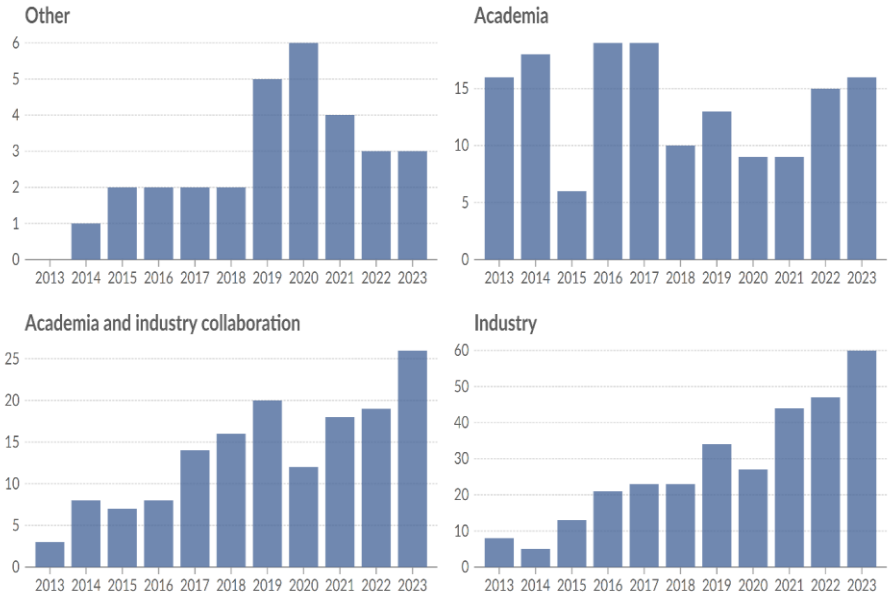
Şekil 10: Yapay zekâ ile ilgili yıllık verilen patentler, sektöre göre, Finlandiya
Kaynak: Güvenlik ve Ortaya Çıkan Teknoloji Merkezi (2024)

Şekil 11: Yapay zekâ ile ilgili yıllık verilen patentler, sektöre göre, Avusturya
Kaynak: Güvenlik ve Ortaya Çıkan Teknoloji Merkezi (2024)

Finlandiya ve Avusturya'da gelir eşitsizliği iyi durumda olmasına rağmen, her iki ülkede de yapay zekâ ile ilgili yıllık verilen patent sayısı Brezilya'dan daha az gerçekleşmiştir. Finlandiya'da 2014 yılından itibaren verilen patent sayısında ciddi şekilde artış gözlenirken, tüm dönem boyunca en fazla patentin kişisel araçlar ve hesaplama ile telekomünikasyon

sektörlerinde verildiği ortaya çıkmaktadır. Avusturya'da ise yapay zekâ ile ilgili verilen patentlerin sayısında dönem boyunca istikrar bir eğilim gözlenmektedir. Yapay zekâ ile ilgili patentlerin sayısı, özel yatırımlar ve milyon kişi başına düşen akademik yayın sayısı arasındaki etkileşim dikkate alındığında, seçilmiş ülkelerin bazılarında yüksek düzeyde olan akademik yayın sayısına rağmen alınan patentlerin sayısı ve özel yatırımların düşük olduğu görülmektedir. Bu ilişkinin daha açık tartışabilmesi amacıyla yapay zekâ sistemlerini oluşturan araştırma ekiplerinin kurumsal bağlılıklarına yönelik Şekil-12'de akademi, akademi ve sanayi iş birliği ve sanayi olmak üzere bağlılıkların son yaklaşık on yıldaki özeti yer almaktadır.

Şekil 12: Önemli yapay zekâ sistemleri oluşturan araştırma ekiplerinin bağlılıkları, Yayın yılına göre
Kaynak: Epoch (2024)

Şekle göre, yapay zekâ sistemlerini oluşturan araştırma ekiplerinin büyük oranda sanayi ya da akademi sanayi iş birliği bağlılıkları yoluyla yapay zekâ araştırmalarının gerçekleştirildiği görülmektedir. Yapay zekâ araştırmalarının iş ortamlarında daha yaygın olarak yapılması doğrudan emek piyasası unsurlarını etkileyeceği düşünüldüğünde yapay zekâ kullanımının gelir eşitsizliği üzerinde önemli etkileri olabileceği gözlenebilmektedir.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Yapay zekâ ile işgücü maliyetleri ve gelir eşitsizliği ilişkisinin seçilmiş ülkeler için betimsel analizinden ulaşılan en önemli sonuç, seçilmiş ülkelerde yapay zekâ teknolojilerinin kullanımında özellikle son birkaç yılda gözle görülür bir artış meydana geldiği, bunun da ele alınan ülkelerdeki işgücü maliyetleri ve gelir eşitsizlikleri üzerinde etkisi olabileceğidir. Yapay zekâ üzerine yapılan akademik yayınların en fazla olduğu Finlandiya'nın, yapay zekâ ile ilgili özel yatırımların en düşük olduğu ülkelerden biri konumunda olması, bu ülkede yapay zekâya olan ilginin ağırlıklı olarak kamu girişimciliği aracılığıyla olabileceğini göstermesi bu çalışmanın önemli sonuçlarından biridir. Bunun yanı sıra, Finlandiya'da yapay zekâ teknolojilerinin kullanımının son yıllarda artan oranına rağmen gelir eşitsizliğinin seçilmiş ülkeler arasında en düşük düzeyde kalmasında, bu ülkede yapay zekâ kullanımının özel kesim yerine kamu girişimciliği yoluyla yapılmasının rolü olduğu düşünülebilmektedir.

Yapay zekâ kullanımı, işgücü maliyetleri ve gelir eşitsizliği ilişkisi ülkelerin üretim sistemlerinin sermaye-yoğun ya da emek-yoğun olup olmadıklarına göre de değişebilmektedir. Çalışmanın betimsel analizine göre, ABD ve İngiltere gibi sermaye-yoğun ülkelerde yapay zekâ teknolojilerine yönelik ilginin seçilmiş ülkeler içerisinde en yüksek olduğu, bu ülkelerde gelir eşitsizliğinin de ortalamaya göre yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, emek-yoğun ülkeler olan Türkiye ve Endonezya gibi ülkelerde yapay zekâ kullanımına yönelik yıllık verilerde artış eğilimi olduğu ve bu artış eğilimiyle birlikte gelir eşitsizliğinin de bu ülkelerde oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Yapay zekâ kullanımına yönelik verilen patentler içerisinde en düşük paya sahip ülkeler Türkiye ve Yeni Zelanda olmasına karşın, bu ülkelerde işgücü maliyetlerinin oldukça yüksek oranda olduğu gözlenmektedir. Bu durum yapay zekâ kullanımının nitelikli işgücü istihdamının yoğunlaşmasını gerektirmesi nedeniyle nitelikli işgücünün maliyetlerinin yükselmesi ile işgücü maliyetlerinde artışa neden olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, küresel düzeyde emeğin üretimdeki payının ve emek gelirinin toplam gelirdeki payının önemli ölçüde azalma eğiliminde olduğu son yıllarda, aynı anda gerek üretimde otomasyon sistemlerinin gerekse bilişim sistemlerinin hızla gelişerek yaygın hale gelmesi ile yapay zekânın gelir eşitsizliği üzerindeki olası etkilerinin araştırılmasını önemli hale geldiğini ortaya koymaktadır. Üretimde teknolojik gelişme kullanımının yaygınlaşmasının istihdam düzeyleri ve toplumsal refah üzerindeki potansiyel negatif etkilerinin en aza indirilmesi için etkin kamu politikaları uygulanması gerekmektedir. Bu çalışma bu alanda ileride yapılabilecek ampirik çalışmalara verimli bir altyapı sunması bakımının önem arz etmektedir.

REFERANSLAR

Arntz, M., Gregory, T. ve Zierahn, U. vd. (2016). The risk of automation for jobs in OECD Countries: a comparative analysis, *OECD publishing, Paris, OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 189. doi: https://doi.org/10.1787/5jlz9h56dvq7-en

Artificial Intelligence Index Report (2024)

ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu (2024)

Dünya Bankası Yoksulluk ve Eşitsizlik Platformu (2024)

Farahani, M. S. ve Ghasemi, G. (2024). Artificial Intelligence and Inequality: Challenges and Opportunities, *Qeios*. doi: https://doi.org/10.32388/7HWUZ2

Giattino, C., Mathieu, E., Samborska, V. ve Roser, M. (2023). Artificial Intelligence Our World in Data çevrimiçi makale.

Goyal, A. ve Aneja, R. (2020). Artificial intelligence and income inequality: Do technological changes and worker's position matter?, *Journal of Public Affairs*, cilt: 20, sayı: 4, e2326. doi: https://doi.org/10.1002/pa.2326

Güvenlik ve Ortaya Çıkan Teknoloji Merkezi (2024).

Korinek, A. ve Stiglitz, J. E. (2017). Artificial Intelligence and Its Implications for Income Distribution and Unemployment. National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper No. 24174(24174). https://doi.org/10.3386/w24174

Lu, Y. ve Zhou, Y. (2019). A short review on the economics of artificial intelligence, *SSRN Electronic Journal*, CAMA Working Paper 54/2019 Auguest 2019. https://doi.org/10.2139/ssrn.3433527

Markey-Towler, B. (2018). The Economics of Artificial Intelligence, *SSRN*. doi: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2907974

Sholler, D. ve MacInnes, I. (2022). The economic impact of AI on employment and income disparities", *31st European Conference of the International Telecommunications Society (ITS): "Reining in Digital Platforms? Challenging monopolies, promoting competition and developing regulatory regimes*, Gothenburg, İsveç, 20-21 Haziran 2022, International Telecommunications Society (ITS), Calgary.

Stevenson, B. (2019). *Artificial Intelligence, Income, Employment, and Meaning*, The Economics of Artifical Intelligence: An Agenda, (1. Baskı) içinde (189-195), University of Chicago Press, ABD.

van de gevel, Ad. J. W. ve Noussair, C. N. (2013). The Nexus Between Artificial Intelligence and Economics, *SpringerNature*. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-642-33648-5

Yue, Q. (2023). Study on the Impact of Artificial Intelligence on Employment and Income Inequality, Based on Technological Determinisim Theory, *Proceedings of the 8th International Conference on Financial Innovation and Economic Development (ICFIED 2023)*, ss. 329-338. doi: https://doi.org/10.2991/978-94-6463-142-5_37

Örgütlerde İşyeri Arkadaşlığı[1]

Gökçe Yasemin ERSÖZ[2]

1- Bu kitap bölümü tezden üretilmiştir.

2- Dr. Öğr. Üyesi; Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü. gokce.kozan@ibu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-4599-7014

GİRİŞ

Çağdaş toplumda, bireyler zamanlarının önemli bir kısmını mesleklerine ayırmaktadırlar. Zamanlarının büyük kısmını işyerlerinde harcayan bireyler, doğal olarak sosyal taleplerini de çoğu zaman iş ortamında yerine getirmek durumunda kalmaktadır. Bu sebeple, işyerinde çalışanlar arasında arkadaşlıklar yaygındır ve önemi yakın zamanda kabul edilen bu fikir de örgüt araştırmalarının odak noktası haline gelmiştir.

Arkadaşlık kavramı doğası gereği karmaşıktır ve işyeri arkadaşlığı da çeşitli sosyal, kültürel, demografik ve psikolojik faktörlerden etkilendiği için benzer şekilde karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu sebeple, işyeri arkadaşlığının evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımı yoktur; ancak alan araştırmacıları çok sayıda benzer kavram belirlemiştir. Belirlenen farklı tanımların ortak noktası; işyeri arkadaşlıklarının diğer profesyonel ilişkilerden farklı olarak duygusal bir bağın kurulmasını içermesi, bir tercih olması ve kişilerarası etkileşime bütünsel bir yaklaşım gerektirmesidir. Bu tanımın üç bileşenini açıklamak gerekirse, profesyonel arkadaşlıklar salt aşinalık ve cana yakınlığın ötesine uzanmakta; bireyler arasında paylaşılan idealleri, güveni ve sevgiyi gerektirmektedir. Dahası, arkadaşlıklar zorla birine dayatılamaz; gönüllü olarak oluşturulmaları amaçlanmaktadır. Üçüncüsü, bireyler birbirlerini yalnızca mesleki kriterlere göre değerlendirmezler, aynı zamanda birbirlerini eksiksiz sosyal varlıklar olarak algılamaktadırlar.

Çalışmalar, mesleki arkadaşlıkların işletmelere olumsuz bazı etkilerde bulunduğunu gösterse de, çok sayıda iyi katkı sağladığı için olumlu etkilerinin daha fazla olduğunu belirtmektedir. İşyeri arkadaşlıkları, birey-örgüt uyumunu, performansı, üretkenliği, iş mutluluğunu, örgütsel bağlılığı ve çeşitli diğer örgütsel bağlamları geliştirmektedir (Berman vd., 2002; Riordan ve Griffeth, 1995; Morrison, 2009; Alparslan vd., 2015). Ayrıca bireylerin mesleki başarılarını ve sosyal yaşamlarını da geliştirmektedirler (Kram ve Isabella, 1985; Sias ve Cahill, 1998).

1. İşyeri Arkadaşlığı Kavramı ve Tanımı

İşyerinde yaşanan arkadaşlık kavramını tartışmadan önce, temel arkadaşlık kavramını açıklamanın gerekli olduğu düşünülmektedir. Arkadaşlık kavramı, çok eski zamanlardan itibaren günümüze kadar kapsamlı şekilde incelenmiş olan bir konudur. Araştırmacılar birden fazla tanım önermesine rağmen, alanyazında bu olguyu yeterince tanımlayabilen evrensel olarak kabul görmüş tek bir açıklama yoktur (Wright, 1978). Bunun temel nedeni, arkadaşlığın sosyal, kültürel, psikolojik ve demografik faktörlerden etkilenmesidir (Ömüriş, 2014).

Wright (1984) arkadaşlık kavramını aşağıdaki gibi tanımlamıştır:

"Arkadaşlık, gönüllü veya zorunluluk hissedilmeyen etkileşimden ibaret bir ilişkidir."

Hays (1988) ise bu terimi şu şekilde açıklamıştır:

"*Arkadaşlık sosyal ve duygusal gereksinimleri karşılaması amacıyla, farklı tür ve seviyelerdeki beraberlik, samimiyet, sevgi ve yardımlaşmanın içinde barındırıldığı iki kişi arasındaki gönüllü dayanışmadır."*

Oxford Sosyoloji Sözlüğü de arkadaşlık kavramını ele almıştır. Burada bulunan tanıma bakıldığında, arkadaşlığın, bağlamın şekline ve kapsamına göre değişmekle birlikte, akraba olmayan bireyler arasındaki karşılıklılık ve zorunluluk içeren bir ilişki sistemi olduğu nitelendirilmektedir (Marshall 1999).

Arkadaşlık "*başka bir kişiyi tanıyıp, sevip, güvenildiği; açık ve özgür bir biçimde iletişim kurulabilen; kısıtlamanın olmadığı; bir arada bulunulduğunda rahat hissedilen; kişiler arasında sağlanan daha yakın ilişki*" olarak tanımlanmaktadır. Arkadaşlık birlikte gülmeyi, şakalaşmayı ve paylaşılan keyfi kapsamaktadır (Jehn ve Shah, 1997).

İşyeri arkadaşlığı çalışanlar arasında karşılıklı güven ve bağlılığı mümkün kılar, öyle ki bir kadın veya erkek çalışan kendi ilgi alanlarını ve değerlerini diğer çalışanlarla işyeri arkadaşlığı aracılığı ile paylaşabilmektedir (Lin vd., 2008).

Arkadaşlığı tanımlamadaki zorluklar, işyeri arkadaşlığının tanımının yapılmasını da etkilemektedir. İşyeri arkadaşlığı, çeşitli çalışmalarda muğlâk, belirsiz ve çok taraflı olarak ifade edilmiştir (Wright, 1978). İşyeri arkadaşlığı, özel bir arkadaşlık kategorisi olarak, profesyonel bir ortamda oluşan ilişkileri vurgulaması nedeniyle genel arkadaşlık türlerinden farklıdır (Song, 1995). Bu farklılığın bir diğer nedeni de meslektaşların profesyonel deneyimleri ve eylemleriyle ilgili farklı bilgiler paylaşmaları ve bu sayede iş ile ilgili konularda derin ve etkili bir iletişim kurabilmeleridir (Sias vd., 2004). İşyeri arkadaşlıkları, çalışanlar arasında karşılıklı güven ve bağlılığı teşvik ederek, bireylerin ilgi alanlarını ve ideallerini birbirleriyle paylaşmalarına olanak tanımaktadır (Lin vd., 2008).

Arkadaşlık, bireyler arasındaki eşitsizlikleri azaltan bir dengeleyici olarak kabul edilmektedir. Özünde, arkadaş olarak kabul edilen bireyler, cinsiyet, yaş veya mesleki statü gibi farklı kişisel özelliklere rağmen, birbirlerini eşit olarak algılamaktadırlar. Bu eşitleyici etki, hiyerarşik ve konumsal eşitsizliklerin işleyiş için gerekli olduğu örgütler içinde incelendiğinde, arkadaşlığı özellikle ilgi çekici bir yapı haline getirmektedir (Hamilton, 2008). Arkadaşlık, belirgin bir mesleki ilişki oluşturmaktadır. Bu, iki temel yöntemle gerçekleştirilmektedir: 1- arkadaşlıklar gönüllüdür ve bireylerin iş yerindeki arkadaşlarını seçmelerine olanak tanır ve 2- arkadaşlıklar bütünsel bir yaklaşımı vurgular. Bireyler birbirlerini yalnızca

meslektaş olarak değil, aynı zamanda bütünsel sosyal varlıklar olarak algılamaktadırlar (Sias ve Cahill, 1998; Sias vd., 2004). Rawlins (1992), bu tür ilişkilerin zorunlu tutulamayacağını ve doğası gereği gönüllü olduğunu iddia ederek, iş yeri arkadaşlıklarındaki gönüllülük kavramını dile getirmektedir. Zorlamanın olmaması nedeniyle, yalnızca bireysel kararlar söz konusudur (Rawlins, 1992). Arkadaşlık dayatılamaz ve hiyerarşik işyeri ilişkilerinin aksine zorunlu değildir. Bu çerçeve, işyerinde kurulan arkadaşlıkları diğer profesyonel ilişkilerden (örneğin, yönetici-çalışan, profesör-asistan) ayırmaktadır (Çalışkan, 2011).

İşyeri ilişkisi, sosyal ve kişisel yaşam arasındaki sınırların belirsiz olduğu belirgin bir alanı temsil etmektedir. "İş arkadaşı" kavramı, bir seçim, kurumsal olmayan ilişkinin daha istemsiz, resmi bir işbirlikçi işlevle bütünleşmesini ifade etmektedir; dolayısıyla, işyeri arkadaşlığı bir rol ikiliğini bünyesinde barındırmaktadır. Bu sorumlulukların bir araya gelmesi, yalnızca arkadaşlık veya iş birliğinden daha karmaşık bir ilişki doğurmaktadır (Hamilton, 2008).

İşyeri bağlantıları genellikle farklı yaş, statü ve cinsiyetteki bireyleri kapsamakta, bu nedenle geleneksel arkadaşlığın sınırlarını aşmaktadır. Yöneticiler ve astlar arasındaki arkadaşlıklar sıklıkla genç ve kıdemli çalışanlar arasındaki etkileşimler olarak nitelendirilmekte ve akıl hocası-çırak dinamiklerini kapsamaktadır (Berman, 2002). İşyeri arkadaşlıkları genç personelden üst düzey yönetime kadar tüm organizasyon seviyelerinde ortaya çıkmaktadır (Bridge ve Baxter, 1992). Ayrıca çalışanlar iş saatleri dışında arkadaşlarıyla sosyalleşmeye karar verme özerkliğine sahip olduklarından, işyeri arkadaşlıkları önemli bir sosyal ve duygusal destek kaynağı ve profesyonel ortamda eğlence oluşturmaktadır (Sias vd., 2004).

Arkadaşlıklar, organizasyonun işleyişi için hayati önem taşımakta ve önemli olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Arkadaşlıklar bazen bu tür ilişkilere dahil olan kişiler ve organizasyonlar için önemli bir tür "sermaye" kaynağı olarak kabul edilmektedir (Sias, 2009).

2. İşyeri Arkadaşlığının İşlevleri

İşyeri arkadaşlıkları hem kişisel hem de kurumsal amaçlara hizmet etmektedir. Çeşitli araştırmalar bu işlevleri açıklamaya çalışmıştır. İşyerinde algılanan yoldaşlık, bir organizasyon içindeki insan ilişkileri çerçevesinin önemli bir unsurudur. İşyerinin hem içinde hem de dışında gündelik sosyal bağlantılar, katılan bireyler için çok sayıda önemli avantaj sağlamaktadır. İşyerinde, çalışanlar arasındaki arkadaşlıklar bağlantıyı, iletişimi, güveni, saygıyı, işbirliğini, büyümeyi, gelişmeyi, desteği, enerjiyi ve güvenliği artırabilmekte; ayrıca, iş ile ilgili tutumları ve davranışları etkileyebilmektedir (Riodan ve Griffeth, 1995).

2.1. İletişim ve Bilgi Kaynağı

Çağdaş kurumsal ortam hızla ve durmaksızın evrilmektedir; bu nedenle, iletişim sisteminin etkinliği firmalar için hayati önem taşımaktadır (Çalışkan, 2011). Kurum içi iletişimin temel amacı, öncelikle sosyal ilişkileri yapılandırmak, ardından bilgi yaymak, işyeri tutumlarını şirket hedefleriyle uyumlu hale getirmek ve çalışanların çabalarını ve faaliyetlerini düzenlemektir. Ardından, kişilerarası ilişkiler gelişmekte, güven iklimi oluşmakta ve kurum içi iletişim nedeniyle çalışan davranışları iyileşmektedir (Kömürcüoğlu ve Uslu, 2009). Bu iletişim, örgütsel çerçeve tarafından kapsanmayan resmi kanallar veya gayri resmi kişisel ilişkiler aracılığıyla kurulan önceden tanımlanmış bir yapı ve sistem içinde gerçekleşmektedir (Erol ve Akyüz, 2015).

İşyeri arkadaşlığı, firmaların hem resmi hem de gayri resmi, dikey ve yatay etkileşimleri önceliklendiren, açık iletişim ve uyarlanabilir görev yapılarıyla karakterize edilen "sosyal" sistem modelleri kurmasını sağlamaktadır (Berman vd., 2002). Resmi iletişim öncelikle hiyerarşi tarafından belirlenmiş noktalarda gerçekleşmektedir. İşle ilgili bilgilerin yayılması hiyerarşik çerçeveye göre yapılandırılmaktadır. Resmi iletişim herhangi bir bireyle başlatılabilmektedir. İşyeri arkadaşlığı ise, resmi olmayan iletişim kanallarının kullanımını kolaylaştırmaktadır. Bu tür resmi olmayan iletişim, iletişim sorunlarını azaltarak, çatışmaları önleyerek, koordinasyonu artırarak ve bilgi alışverişini kolaylaştırarak örgütün hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmaktadır (Erol ve Akyüz, 2015). Bilgi paylaşımı, diğer profesyonel etkileşimlerde olduğu gibi, işyeri arkadaşlıklarının da temel bir işlevini oluşturmaktadır (Ömüriş, 2014).

İşyeri arkadaşlıkları içindeki iletişim, bireylerin terfiler veya iş değişiklikleri hakkında bilgi edinmeleri, karar alma süreçlerine katılmaları, şirket politikalarındaki mevcut veya gelecekteki değişikliklerden haberdar olmaları ve resmi olmayan iletişim kanallarını kullanmaları için çok önemlidir. Bu arkadaşlıklar, sıradanlığın ötesine geçerek işyeri atmosferini iyileştirmekte, çalışanların firmaya bağlılığını artıran ve yaratıcılıklarını geliştiren yoğun bilgi alışverişini teşvik etmektedir (Çalışkan, 2011). İşyerindeki arkadaşlık güçlü bir paylaşım eğilimi ile karakterize edilen dinamik bir iletişim kanalı oluşturmaktadır.

İşyeri arkadaşları arasındaki çeşitli bilgi alışverişi biçimleri arasında dedikodu da öne çıkanlardan bir tanesidir (Ömüriş, 2014). Dedikodu, bir değerlendirme sonrasında üçüncü kişilerin yokluğuna ilişkin bilginin yayılması olarak nitelendirilir. Bir kurum içindeki bu hızlı iletişim biçimi, kurumu oluşturan bireylere yardımcı olur ve onların tatmini için elzemdir. Ayrıca, yerleşik ilişkilerin profesyonel arkadaşlıktan kişisel arkadaşlığa dönüşmesini kolaylaştırır, güncel bilginin yayılmasını artırır, kurumun değer yargılarını iletir, kurum içinde aidiyet duygusunu teşvik eder ve iletişim boşluklarını azaltır (Erol ve Akyüz, 2015). Sonuç olarak, ofiste bağlantılar

geliştirmek elde edilen bilgi miktarını artırmakta ve bireylerin işyerindeki gelişmelerden haberdar olmasını garanti etmektedir (Ömüriş, 2014).

2.2. Sosyal Destek

Yaşamın zorluklarıyla karşı karşıya kalan bireyler, engelleri aşmak için gerekli sosyal desteği sağlamada önemli bir rol oynayan, sosyal ağ olarak adlandırılan yakın arkadaşlarından, akrabalarından ve eşlerinden yardım istemektedirler. Sıkça karşılaşılan ve talep edilen bu sosyal destek, kısaca bir bireyin yakın çevresi tarafından sağlanan fiziksel, manevi ve sosyal yardımı ifade etmektedir (Turgut, 2014).

İşyerindeki bireyler, kişisel ve profesyonel yaşamlarında karşılaştıkları belirsizliği azaltmak için sözlü veya yazılı iletişim kurarlar. Bu olguya sosyal destek denir (Sias, 2009). Kapsamlı bir bakış açısından sosyal destek, ağları tarafından bireylere verilen ilgi, sevgi, saygı, takdir, maddi ve manevi yardım, onay ve güven duygusu olarak ortaya çıkabilmektedir (Traş ve Arslan, 2011).

Sosyal destek, ekip üyeleri için güçlü bir duygusal destek yapısı sunmaktadır. Bu gönüllü dayanışma, bireylerin karar alma ve etki dağılımına yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak, arkadaşlık, grup içindeki bireyler için hayati bir destek kaynağı ve içsel bir ödül görevi görmektedir (Sias ve Cahill, 1998). Bu duygusal ve pratik desteğin beslediği akran ilişkisinin önemi vurgulanmaktadır. Bu durum, geleneksel akıl hocalığından farklı bir olgudur. Tersine, akran bağları bireyleri mesleki stresten koruyabilmekte ve iş kaynaklı hoşnutsuzluğu azaltabilmektedir (Kram ve Isabella, 1985). Destek sistemleri olarak hizmet eden bu arkadaşlıklarda, bireyler, evlilik ve ebeveyn zorlukları, sağlık ve emeklilik endişeleri ve ortak egzersiz yoluyla fiziksel refahı artırma gibi kişisel ve ev içi yaşamlarıyla ilgili konularda birbirlerine karşılıklı olarak yardımcı olmaktadırlar (Berman vd., 2002). Samimi bir ilişki kurmak, başlangıçta kariyer ilerlemesini kolaylaştırabilmekte ve bireylerin belirli kişisel etkileşimleri önlemesine olanak tanıyabilmektedir; ayrıca daha derin dostluklar duygusal destek, bağlılık, öz-onaylama ve şefkati teşvik etmektedir (Sias ve Cahill, 1998). Meslektaşlar bilgi alışverişinde bulunarak ve görevlerde işbirliği yaparak somut yardım sunmaktadırlar. Sadece bu somut desteği sunmakla kalmaz, ayrıca gerektiğinde bir "ağlanacak omuz" görevi görmekte, endişeleri paylaşmakta ve empati göstertmektedirler, böylece dostluğun duygusal destek mekanizması devreye girmektedir (Ömüriş, 2014). Yakın işyeri dostluklarının kişisel ve profesyonel yaşamda karşılaşılan zorlukların (boşanma, hastalık, üst yönetim sorunları, vb.) ele alınmasında sunduğu destek sisteminin önemi vurgulanmaktadır (Sias ve Cahill, 1998).

Sosyal desteğin bir diğer önemi ise bireylerin yaşam kalitesini korumadaki rolüdür. Meslektaşların en çok meşgul olduğu ilk endişe mesleki strestir. Bu yardımı işyerinde sunmak hem kişiye hem de organizasyona

fayda sağlamaktadır. İşyerinde sosyal desteğin devam etmesi, organizasyona bağlılığı ve performansı artırmakta, dolayısıyla iş tatminini, motivasyonu ve iş-aile dengesini kolaylaştırmaktadır. Bu destek, işyeri ve aile arasındaki sorunları azaltmaktadır. Dahası, sosyal destek işyerinin ötesinde yaşamın diğer yönlerini de iyileştirmekte ve bireysel mutluluğu yükseltmektedir (Turgut, 2014).

2.3. Güç ve Etki

Güç üzerine yaptığı kapsamlı araştırmalarla tanınan Jeffrey Pfeffer, gücü, davranışları ve olayların ilerleyişini etkileme, direnci azaltma ve bireyleri normalde reddedecekleri eylemleri yapmaya ikna etme kapasitesi olarak tanımlamaktadır. Güç, kısaca, bireyleri etkileme becerisidir (Erdoğan, 1997). Sonuç olarak, gerçeğe benzer şekilde, şirketler içinde güç kullanmanın önemi büyüktür.

Arkadaşlık, bilgi akışı ve sosyal rütbeden kaynaklanan etki yoluyla güçle bağlantılıdır. Yaygın bir bakış açısı, daha yüksek rütbeli bir arkadaşa sahip olmanın önemli olduğudur. İş yeri arkadaşlıklarında güç ve etkiye sahip olmak, yönetici pozisyonunda yakın bir arkadaşa sahip olmayı gerektirmektedir (Sias, 2009). Daha yüksek sosyal tabakalardan gelen arkadaşlıklar, bireyin kariyer ilerlemesini hızlandırabilmekte ve artırabilmektedir (Ömüriş, 2014). Ayrıca, üst düzey pozisyonlarda çalışan tanıdıklardan değerli bilgiler edinilebilmektedir (Sias, 2009).

Bilginin mevcut olduğu her yerde, güç doğal olarak vardır. İşyeri arkadaşlıkları, karar alma ve hedeflerine doğru ilerlemeleri için gerekli olan temel bilgileri sağlayarak çalışanları güçlendirebilmektedir (Sias ve Cahill, 1998). Arkadaşlıklar gibi sosyal ağların parçası olmayan kişiler, yetersiz bilgi akışı nedeniyle şirketler içinde en az etkili kişiler olma eğilimindedir (Ömüriş, 2014).

2.4. Örgütsel Değişim Süreci

İşyerindeki arkadaşlık ve sosyal dinamikler, hem yönetimi hem de alt personeli kapsayan, örgütün bütünlüğüne olan güveni ve bağlılığı teşvik etmektedir. Birbirleriyle dostane ilişkiler geliştiren bireyler, bu bağlantıdan kaynaklanan güvenlik, rahatlık ve destek duygusu da dahil olmak üzere özgürlükler de kazanmaktadır (Kram ve Isabella, 1985). İşyerindeki arkadaşlık, paylaşılan bir kimliği teşvik etmekte ve güveni beslemektedir. Bu durum, örgütte öngörülen değişikliklerden kaynaklanan kaygının dönüşümünü kolaylaştırmakta ve değişim süreci boyunca çalışanların iş birliğini ve fedakarlıklarını teşvik etmektedir (McGrath ve Krackhardt, 2003).

3. İşyeri Arkadaşlığının Gelişimi

Bireylerin bir arkadaşlık kurması için iki temel ön koşul vardır. Bu bireyler önce bir araya gelmelidir. Bu buluşmanın ardından, arkadaşlık kurulması ve etkileşimlerinin uzun ömürlü olmasını garanti edecek ortak bir çekim alanı gerekmektedir (Hruschka, 2010). "Çekim alanı" terimi, bireylerin mevcut olmaya zorlandığı bir yeri ifade eder. Bu, eğitim kurumları, üniversiteler, işyerleri veya kısa tatil yerleri gibi bireyleri sürekli olarak bir araya getiren bir mekandır.

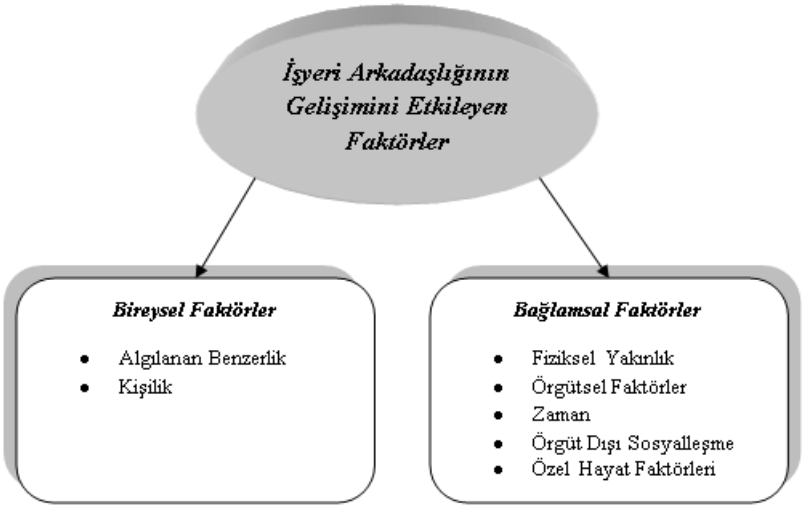
Kişilerarası ilişkileri gerektiren koşullar arkadaşlık için fırsatlar sunabilmektedir, fakat iki birey arasında böyle bir bağın oluşacağına dair bir garanti sağlamaz. Uzun vadeli kişilerarası etkileşimleri kolaylaştıran faktörlere sahip olmak esastır. Olumlu bir üne, yüksek statüye, etnik köken gibi sosyal sınıf ortaklıklarına ve bireysel tutum ve davranışlara sahip olmak bu faktörler arasındadır. Hatta bir başkasının kendisine olan sevgisinin farkında olmak da, kişinin o bireye olan düşkünlük duygularını artırabilmektedir (Hruschka, 2010). Bu değişkenlerin bir çekim yönü oluşturduğu, bireylerin birbirlerine çekilmesine ve bir bağ kurma arzusuna yol açtığı kabul edilmektedir.

Çekici bir alanın varlığı ve karşılıklı çekim, bir arkadaşlığın oluşumu için temel ön koşullardır. Ortam, yakınlaşmanın hazırlanmasını ve devam etmesini kolaylaştırırken, karşılıklı çekim bireyleri etkileşim arzusuna motive etmektedir. Bireyler başlangıçta çekici bir ortam olan iş yerinde birbirleriyle karşılaşırlar ve daha sonra zorunluluktan dolayı günlük olarak bir araya gelirler. Bu şekilde etkileşimde bulunan çalışanlar birbirlerinin çekiciliğinden etkilenir ve arkadaşlıklarını geliştirirler. Zamanla, bu karşılıklı çekim çalışanların daha sağlam bir arkadaşlık geliştirmesini sağlamaktadır (Hruschka, 2010).

Bununla birlikte, bu iki faktör tek başına bir bağlılık için yeterli değildir. Tipik arkadaşlar birlikte geçirdikleri zamandan zevk alırken, birbirlerinden asgari fedakarlık beklemektedirler. Karşılıklı çekim, bireylere tekrar tekrar etkileşim kurma, güven oluşturma ve birbirlerinin ihtiyaçlarını ve ilişkilerini daha sağlam bir bağlılığa dönüştürme fırsatı sağlamaktadır. Dahası, karşılıklı çekim, bireylerin gelecekteki etkileşimlere gireceklerine dair bir kesinlik derecesi sunar ve aralarında güven, yardım ve iş birliği beklentisi vardır (Hruschka, 2010).

İş yerinde arkadaşlık genellikle akranlar arasında bağların kurulmasıyla başlamaktadır (Günlü vd., 2010). Bir meslektaşla kurulan bu bağlantı genellikle iş ile ilgili konuların ve etkileşimlerin tartışılmasıyla gelişir ve gelişimini etkileyen birçok unsur nedeniyle zamanla olgunlaşır (Sias ve Cahill, 1998). Arkadaşlıklar tutarlılık, karşılıklı saygı ve zorunluluk yoluyla gelişmektedir. Bir bireyin bir gruptaki diğerleriyle olan ilişkilerinin doğası ve kalitesi hem dahil olan bireyleri hem de genel olarak

organizasyonu önemli ölçüde etkilemektedir (Sias, 2009). Kurulmuş yakın arkadaşlıklar hem kişisel hem de bağlamsal faktörlerden etkilenebilmektedir (Sias ve Cahill, 1998). Kişisel değişkenler arkadaşlık içindeki üyelerin karakter özelliklerine ilişkindir, oysa bağlamsal unsurlar bu karakter özelliklerinden bağımsız olan dışsal, çevresel ve örgütsel güçlere atıfta bulunmaktadır.

Şekil 1: İşyeri Arkadaşlığının Gelişimini Etkileyen Faktörler

3.1. İşyeri Arkadaşlığının Gelişimini Etkileyen Bireysel Faktörler

İşyeri arkadaşlıklarının gelişmesine etki eden bireysel unsurlar "algılanan benzerlik" ve "kişilik"tir (Sias ve Cahill, 1998; Sias, 2009).

Allport (1937) ve Bandura (1973), bireylerin kendi özelliklerine uyan çevreleri takip ettiğini ve böylece davranışsal uyum elde ettiğini ileri sürmektedir.

Benzerlik, kişilerarası çekim üzerine yapılan çalışmalardan ortaya çıkan temel bir ilkedir (Brehm, 1985). Bireyler arasındaki çekim, arkadaşlık paradigmalarının kurulması için bir ön şarttır; bu senaryo, benzerliğin arkadaşlık üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Hem arkadaşlıklarda hem de evliliklerde, bireyler benzer özellikleri paylaşan kişilerle bir bağ hissetmeyi tercih etmektedirler ve bu da eğilimlerini etkilemektedir. Bu bakış açısı toplum tarafından da geçerli olarak kabul edilir. Benzerliğin etkisi, ortak kültürel ve demografik özellikleri, tutumları, inançları, ilgi alanlarını ve kökenleri paylaşan bireyler arasında daha belirgindir (Ömüriş, 2014).

Şirket içindeki grup üyeleri, statü seviyelerine göre ortak özellikler sergilemektedirler. Karşılaştırılabilir roller içinde benzer mesleklerde bulunmaktadırlar. Böylece, organizasyonun tüm üyeleri, bağlantılarını

meslek ve otoritede belirgin bir benzerlikle başlatmaktadır. Sonuç olarak, arkadaş olan grup üyeleri, demografik faktörler de dahil olmak üzere çeşitli algılanan benzerlik biçimleri tarafından etkilenen eylemlerde, değerlerde ve ilgi alanlarında algılanan benzerliklere sahiptir (Sias ve Cahill, 1998).

Ayrıca araştırmalar, bireylerin işyerinde arkadaşlık kurarken aynı cinsiyetten meslektaşlarını tercih etme eğiliminde olduklarını ve bunun karşı cinsten olanlara kıyasla daha hızlı ve daha sağlam bağlantılar kurmalarıyla sonuçlandığını göstermektedir (Markiewicz vd., 1999).

Kişilik, bireyleri fikir, duygu ve davranışlar açısından farklılaştıran benzersiz, istikrarlı ve tutarlı özelliklerinin tamamını kapsamaktadır (Taymur ve Türkçapar, 2012). Profesyonel arkadaşlıklarda kişiliklerin bir araya gelmesi, bu ilişkilerin kurulmasında önemli bir faktördür (Ömüriş, 2014). Burada örtüşen kişilikler kavramı özellikle kullanılmıştır, çünkü benzer özellikler her zaman arkadaşlığı beslemez (tıpkı baskın özelliklere sahip iki bireyin sürekli olarak güçlü arkadaşlıklar geliştirememesi gibi). Sonuç olarak, bu bağlamda benzerlikten ziyade tamamlayıcılık önemlidir (Ömüriş, 2014).

3.1.1. İşyeri Arkadaşlığının Gelişimini Etkileyen Bağlamsal Faktörler

İşyeri arkadaşlıklarının oluşumunu etkileyen bağlamsal unsurlar arasında "fiziksel yakınlık", "örgütsel faktörler", "zaman", "örgüt dışındaki sosyalleşme" ve "özel hayat faktörleri" yer almaktadır. Sias'ın (2009) bağlamsal faktörler olarak kategorize ettiği örgütsel iklim, örgüt kültürü, paylaşılan görevler ve sorumluluklar ve iş ile ilgili konular olarak adlandırılan unsurların örgütle içsel olarak bağlantılı olduğu göz önüne alındığında, bunlar "örgütsel faktörler" tanımı altında sınıflandırılmıştır (Sias, 2009).

Birbirleriyle etkileşim kuranlar arasında kaçınılmaz olarak bir bağ gelişmektedir. *Fiziksel yakınlık*, tartışmasız bir şekilde etkileşimlerin kurulmasını etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Festinger, Schachter ve Back (1950), arkadaşlık oluşumunu araştırırken yakınlığın etkisine dikkat çekmiştir. İki katlı bir apartman binasındaki sakinlerin arkadaşlıklarını araştıran araştırmacılar, bireylerin sıklıkla yakınlardaki komşularıyla daha yakın bağlar kurduğunu belirtmişlerdir. Araştırma ayrıca işlevsel mesafenin sosyal bağlantıları beslediğini keşfetmiştir. Merdivenlere yakın birinci kat dairelerde oturanların, merdivenlerden daha uzakta bulunan birinci kattakilere göre üst katlarda oturanlarla arkadaş olma olasılıklarının daha yüksek olduğu gösterilmiştir. Festinger ve meslektaşları, arkadaşlıkların sıklıkla, genellikle daha yakın fiziksel veya işlevsel yakınlıktaki bireyler arasında gerçekleşen pasif etkileşimlerden kaynaklandığını göstermiştir (Akt Cherulnik, 1993).

İşyeri arkadaşlıklarını etkileyen *örgütsel faktörler* de bu tür ilişkileri beslemede oldukça etkilidir. Örgütsel değişkenler, örgütsel ortamda bireyler arasında arkadaşlıkların oluşumunu kolaylaştıran unsurları ifade etmektedir. İşyeri arkadaşlığı ile örgütsel iklim arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar, işyeri arkadaşlıklarının geliştirilmesinin, bütünleşik ve birbirine bağımlı bir örgütsel iklimin karakterize ettiği ortamlarda oldukça faydalı olduğunu göstermektedir (Kram ve Isebella, 1995; Odden ve Sias, 1997).

Arkadaşlıklar, bireylerin önemli ölçüde katılım gösterdiği ve katkıda bulunduğu işyerlerinde daha kolay kurulmaktadır. Bu tür pozisyonlarda, çalışanların katılımları örgüt tarafından öngörülmekte ve desteklenmektedir (Ömüriş, 2014). Arkadaşlıkların oluşumunu önemli ölçüde etkileyen bir diğer örgütsel yön ise iş ile ilgili konulardır. Bireyler işyerindeki zorluklarını birbirlerine açıkladıklarında, paylaşılan bir bağlantı kurulmakta ve bu da arkadaşlığın gelişimini teşvik etmektedir. Araştırmalar, işyerindeki zorlukların, bir arkadaşlığın daha derin bir bağa dönüşmesine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu göstermektedir (Sias ve Cahill, 1998).

Üst pozisyonda çalışanların ve yönetim departmanının davranışları, işyeri arkadaşlıklarının gelişmesinde çok önemlidir. Çalışanlar yöneticilerinden haksız muamele, güven eksikliği, yetersiz yardım ve kabul edilmeyen başarılar gördüklerinde, patronlarıyla daha gerçek iş bağlantıları ve arkadaşlıklar geliştirmek sorunları hafifletebilir (Kram ve Isabella, 1985). Yöneticilerin değerlendirilmesi, grup üyeleri arasındaki benzersiz ilişkilerle ters orantılıdır. Yöneticilerin çalışanlara karşı eşitsiz tutumları, meslektaşlar arasında bağlantı ve uyumu teşvik etmektedir (Odden ve Sias, 1997). Bu senaryo, çalışanların duygusuz bir yönetimin ortaya koyduğu zorluklarla başa çıkmak için geliştirdiği bir stratejidir ve dolayısıyla personel arasındaki kişilerarası ilişkileri geliştirmektedir (Ömüriş, 2014).

Zaman faktörü, iş yerinde oluşan arkadaşlıklar için önemli bir belirleyicidir. Çalışan etkileşimlerinin süresi ile arkadaşlıkların geliştirilmesi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Sias ve Cahill (1998), daha önce tanışmamış bireylerin birlikte zaman geçirdikçe ilişkilerini derinleştirmeye ve yakınlık kurmaya çalıştıklarını ileri sürmektedir (Sias ve Cahill, 1998).

İşyeri arkadaşlıkları kuruluşla sınırlı değildir; çalışanlar kuruluşun dışında da bir araya gelebilirler. Bu *örgüt dışı sosyalleşme* aynı zamanda arkadaşlıkların oluşumunu da teşvik etmektedir. Zaman faktörüyle yakından bağlantılı olan sosyalleşme faktörü, bireylerin kuruluş bağlamlarının dışında çeşitli faaliyetlere birlikte katılmalarını sağlayarak paylaşılan deneyimleri artırmakta ve bağlantılarını olumlu şekilde güçlendirmektedir. Bir çalışmada, katılımcıların yüzde ellisi, grup üyeleri arasındaki arkadaşlıkların geliştirilmesinin iş dışında meslektaşlarıyla sosyalleşerek artırıldığına inanmıştır. Sonuç olarak, birçok kişi için bir iş arkadaşı yalnızca bir işyeri arkadaşı olmaktan ziyade profesyonel bir ortağa dönüşmektedir (Sias ve Cahill, 1998).

Özel hayat faktörleri iş arkadaşlıklarının oluşumunu etkileyebilmektedir. Çalışanlar hayatlarını yalnızca işle sınırlamadıklarından, meslektaşlarıyla olan temasları iş sınırlarının ötesine uzanmaktadır. Çalışanların kişisel ve profesyonel yaşamlarının, farklılıkları ne olursa olsun, doğası gereği birbirine bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Bireylerin evlilik veya sağlık sorunları gibi kişisel yaşamlarındaki olumlu ve olumsuz olayları profesyonel bağlantılarına yansıtmaları kaçınılmazdır (Ömüriş, 2014). Bu nedenle, özel yaşamları hakkında birbirleriyle paylaşımda bulunan, sorunları hakkında tavsiye alan ve sıkıntılarını paylaşan çalışanların etkileşimi artmakta ve işyeri arkadaşlıkları bu oranda ilerlemektedir. Kişisel deneyimlerin paylaşılması daha yakın profesyonel ilişkileri ve potansiyel olarak arkadaşlıkları teşvik etmektedir (Sias ve Cahill, 1998).

4. İşyeri Arkadaşlığının Örgütsel Sonuçları

İşyerindeki arkadaşlıklar hem birey hem de şirket için birçok potansiyel avantaja sahiptir. Akademisyenler tarafından yapılan bir araştırmaya göre, üst düzey yöneticilerin büyük çoğunluğu işyerindeki arkadaşlıklar, özellikle dikey bağlar konusunda olumlu görüşe sahiptir. Çoğu kuruluş işyerindeki arkadaşlıkların iletişimi geliştirdiğini ve görevlerin tamamlanmasını kolaylaştırdığını düşünmektedir (Berman vd., 2002). Alanyazına göre işyerindeki arkadaşlıklar, çalışanların motivasyonu, iş tatmini ve şirkete olan sadakati üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Jehn ve Shah, 1997; Riordian ve Griffeth, 1995; Sias ve arkadaşları, 2004). Ayrıca çalışanların tutumlarını iyileştirdiği için kurumsal üretkenliği de artırırlar (Berman vd., 2002; Nielsen vd., 2000; Günlü vd., 2010). Arkadaşlık ayrıca belirgin şekilde daha düşük bir işten ayrılma eğilimiyle bağlantılıdır. İşten ayrılma eğiliminin gerçek işten ayrılma oranıyla güçlü bir şekilde ilişkili olduğu göz önüne alındığında, bu eğilimdeki belirgin düşüş özellikle dikkat çekicidir (Riordian ve Griffeth, 1995).

İşyeri arkadaşlıkları, bilgi paylaşımını ve desteği artırmak, çalışanlara yetki vermek, stres seviyelerini düşürmek, şirkete olan güveni ve sadakati artırmak ve işyerinde moral yükseltmek gibi çeşitli amaçlara hizmet ettiği için çalışanların işlerini daha verimli ve daha kaliteli bir şekilde yapmalarına yardımcı olmaktadır. Karşılığında, işletmeler çıktıyı artıran yaratıcı ve teşvik edici ortamlardan kazanç sağlamaktadır (Berman vd., 2002). Sundukları yapıcı destekle işyeri arkadaşlıklarını teşvik ederek, daha gerçek arkadaşlıklar kurmayı ummaktadırlar. Bu çabaların bir sonucu olarak üretkenlik artmakta, iş stresi düşmekte ve devamsızlık azalmaktadır (Berman vd., 2002).

İş arkadaşlıklarının sayısız faydası olmasına rağmen, beraberinde belirli riskler de getirmektedir. Bazı yöneticiler işyerindeki arkadaşlıklara şiddetle karşı çıkmaktadır çünkü bunların çalışanların şirkete olan bağlılığını zayıflatacağına, kişisel görüşlerine baskı yapacağına, çıkar çatışmalarına yol

açacağına ve ayrımcılığı teşvik edeceğine inanmaktadırlar. Bir diğer yargıya göre, arkadaşlık zaman zaman safça olarak görülebilmektedir. Arkadaşlar onlara karşı kullanılabilecek bilgileri emanet ettikleri için, bu politik açıdan savunmasızlığa yol açabilmektedir. Başka bir yargıya göre ise, işyerindeki arkadaşlıklar iş yükünde artışa yol açabilmekte, çünkü işe harcanması gereken zaman miktarı azalmakta ve iş arkadaşları arasındaki anlaşmazlıklar çalışanları hızla etkileyebilmektedir; bu nedenle işyerinde bir ilişkiden ziyade dostça bir çalışma ortamı sağlamak daha faydalıdır çünkü ilki kuruluşun performansını teşvik etmektedir ve duygusal bağ kurmayı gerektirmez (Morrison ve Nolan, 2007).

İşyeri arkadaşlıkları ve birey-kurum uyumuna bakan bir çalışmada, iki değişkenin önemli ölçüde ilişkili olduğu gösterilmiştir. Çalışan ile şirket arasındaki uyum, işyerindeki iyi arkadaşlıklardan etkilenir (Alparslan vd., 2015). Romantizm ve işyeri dedikoduları konusunda bazı endişeler olsa da bunlar kurallar, yönetmelikler veya farklı eğitimler gibi güvenlik önlemlerinin uygulanmasıyla kontrol altına alınabilecek tehlikeler olarak görülmektedir (Berman vd., 2002). Genel bir bakış açısından, işyerinde kurulan arkadaşlıklar faydalar ve dezavantajlar içermektedir; bunlar bazen risk, bazen de ödül olabilmektedir (Berman vd., 2002). Aşağıdaki başlıklar işyerinde arkadaşlıkların en temel ve en önemli örgütsel avantajları açıklanmaktadır.

4.1. İşyeri Arkadaşlığı ile Örgütsel bağlılık

Çalışanların kurduğu arkadaşlıklar ve sosyal çevrelerle örgütün bütününe, çalışanlara ve yöneticilere karşı güven gelişmektedir. İşyeri arkadaşlıkları, çalışma alanını basmakalıp bir durumdan, eğlenceli paylaşımın yüksek olduğu, çalışanların yaratıcılıklarını ve örgüte bağlılıklarını geliştirdikleri sosyal alanlara dönüştürmektedir (Çalışkan, 2011). Daha önce bahsedilen işyeri arkadaşlıklarının işlevleri düşünüldüğünde, bu işlevlerin aynı zamanda örgütsel bağlılığa da yol açtığı görülmektedir. Çalışanlar arasındaki iletişim ve etkileşim, paylaşım olgusu, çalışanlarda güven ve aidiyet duygusunu aşılamaktadır. Aidiyet duygusu, örgüte bağlılığı ve sadakati artırmaktadır. Benzer şekilde güç ve sosyal destek işlevleri de bağlılık üzerinde etkilidir. Çünkü insanlar psikolojik olarak güç sahibi oldukları ve bu gücü kullanmak istedikleri bir yerde olmak isterler. Yine sosyal olarak desteklendikleri bir yerde olmak, insanların sevilme ve onaylanma beklentilerini karşılar.

Örgüte bağlılık ile çalışanların kurdukları informal iletişim arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada, çalışanların iş yerinde birbirleriyle sohbet etmelerinin, birbirlerine ve örgüte olan bağlılıklarını artıracağı belirlenmiştir (Anderson ve Martin, 2014). Benzer şekilde bir başka çalışmada da örgüte bağlılık, çalışmanın en önemli sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Morrison, 2008). Lider-üye etkileşim teorisine dayalı olarak yapılan bazı çalışmalarda,

lider-üye etkileşim düzeyi ile örgüte olan genel bağlılık arasında anlamlı bir bağlantı olduğu kanıtlanmıştır. Başka bir deyişle, yöneticiler ile çalışanlar arasındaki işyeri arkadaşlıkları olumlu yönde arttıkça, çalışanların örgütsel bağlılıkları da artmaktadır (Sherony ve Green, 2002). Ayrıca alt ve üst kademeler arasında kurulan dostluklar üzerine yapılan bir çalışmada, bu ilişkinin düzeyi ve kalitesinin, çalışanın örgüte olan saygısını ve aidiyet ve güven duygusunu beslediği belirtilmiştir (Tse vd., 2008).

4.2. İşyeri Arkadaşlığı ile Performans ve Verimlilik

Hem çalışanlar hem de organizasyon için çok sayıda performans sonucu işyeri arkadaşlıklarıyla ilişkilidir. Bunlara bilgi edinme ve öğrenme, yaratıcılık, karar alma, görevleri tamamlama ve kariyerinde ilerleme dahildir (Sias, 2009). İşyerindeki arkadaşlıklar öğrenme, paylaşma ve bilgi edinme için temel sağlamaktadır. Bunlar da doğrudan performansa ve profesyonel başarıya bağlanmaktadır. Arkadaşlığın sosyal sermaye kavramı, bu alandaki çalışmaların büyük bir kısmının temelini oluşturmaktadır. İnsanların statülerini iyileştirmek için kullanabilecekleri sosyal kaynaklara (bağlantılar ve organizasyonel bağlılıklar) sosyal sermaye denir. Daha yüksek tazminat, daha iyi görev performansı ve daha fazla profesyonel başarı, arkadaşlık ve merkeziyet ağından elde edilen sosyal sermayeye dahil olma ile ilişkilidir (Sias, 2009).

İşyerinde kurulan arkadaşlıkların gücünün iş performansı üzerinde bir etkisi olduğu yadsınamaz. İnsanlar işte daha yüksek pozisyonlardaki kişilerle arkadaşlık kurduklarında kişisel meseleler hakkında konuşmakta ve iş dışında sosyal faaliyetlere katılmaktadırlar. Üstlerine olan sevgileri ve bağlılıkları da bunun sonucunda artmaktadır, ancak bu aynı zamanda bir çeşit mahcubiyete de neden olabilmektedir. Bu nedenle, daha fazla performans verme ihtiyacı görüldüğü düşünülmektedir. Sonucunda, bu mahcubiyet iş performansını iyileştirir (Günlü vd., 2010). Ayrıca, işte arkadaşlıklarla gelen tüm faydalar, çalışanların oradaki düşünceleri ve duyguları üzerinde iyi bir etkiye sahiptir. Doğal olarak, olumlu tutum ve algılara sahip, sakin bir ortamda, yüksek moral ve stres olmadan çalışan bir birey, şirket için daha üretken ve performans açısından daha etkilidir.

4.3. İşyeri Arkadaşlığı ile İş Tatmini

İş arkadaşlarıyla daha iyi ilişkiler kuran kişiler işlerinden daha fazla zevk alma eğilimindedir (Ömüriş, 2014). Çok sayıda araştırma, iş yerinde kurulan gerçek arkadaşlıkların iş tatminine yol açabileceğini göstermiştir (Morrison, 2004; Riordan ve Griffeth, 1995; Nielsen vd., 2000). İşyerini bir sadece sıkıcı bir oda olarak görmenin aksine, sosyal paylaşımlara katılmak çalışanların temel arzularından biridir. İş arkadaşları arasındaki sosyal bağlar, işyerindeki mutluluk üzerinde doğrudan etkilidir. Arkadaşlığı

olmayan bireylerle karşılaştırıldığında, birbirlerine gönüllü olarak bağlı olan ve yüksek düzeyde karşılıklı ilgi duyan çalışanlar, her iki tarafın deneyimlediği iş tatmini miktarında önemli farklılıklar göstermektedir (Winstead vd., 1995). Yakın ilişkiler içindeki çalışma gruplarındaki meslektaşlar destek, teselli, yönlendirme ve dayanışma sunarlar.

Olumlu bir ekibin parçası olan çalışanlar işlerinden daha memnundurlar; ancak iş arkadaşlarından memnun olmayanların iş tatminleri zarar görmektedir (Şengül, 2008). Çalışan, birlikte çalışmaktan keyif alacağı iş arkadaşlarını bulamazsa sonunda işine olan ilgisini kaybedecektir. İnsanlar iş yerindeki sosyal izolasyon sonucunda işlerinden memnuniyetsiz olmaktadır. İletişimde zorluk çeken çalışanlar sosyal izolasyon, iş tatmininde azalma ve en sonunda işten ayrılma yaşayabilmektedir (Erdil vd., 2004).

5. İşyeri Arkadaşlıklarının Bireysel Sonuçları

İşyeri arkadaşlıkları, organizasyonun yanı sıra bireylerin kişisel yaşamları üzerinde de olumlu etkilere sahiptir. İşyerindeki arkadaşlıklar sosyal ağlara yol açmaktadır. Çalışma hayatı, finansal faydanın yanı sıra çalışanlara başkalarıyla sosyalleşme, arkadaşlıklar kurma ve sosyal ağlarını genişletme şansı sunmaktadır. İş hayatı sona eriğinde, bu yaşamın temelinde yatan sosyal arkadaşlıklar da azalmaktadır.

Çalışma ortamları, istihdam yerlerinin yanı sıra sosyal alanlardır (Sias vd., 2011). Birçok insan aileleriyle olduğundan daha fazla zamanı iş arkadaşlarıyla geçirdiğinden, kurdukları sosyal bağlantılar çok önemlidir. Çalışanların hayatında büyük rol oynayan bu arkadaşlıklar, sosyal etkileşim taleplerini karşılamada büyük bir etkiye sahiptir. Başka bir deyişle, çalışanların keyfini ve yaşam kalitesini etkilemektedir (Alparslan vd., 2015). Festinger'in (1954) sosyal karşılaştırma teorisine göre, insanlar inançlarını ve duygularını paylaşan insanlarla çevrili olduklarında kendilerini daha rahat hissederler, çünkü bu şekilde kişinin kendi düşünce ve duygularının doğrulanması daha kolaydır (Festinger, 1954). Bu kavrama dayanarak, çalışanlar kendilerini kendilerine benzeyen başkalarıyla karşılaştırarak ve onlarla arkadaşlık kurarak kendileri hakkında daha iyi hissetmeye çalışmaktadırlar. Örgütler zaten kuruluş aşamasında belirlenen standartlara ve özelliklere göre benzer insanları bünyesinde çalıştırmak için seçerler. Çalışanlar da bunları değerlendirir ve kişisel özellikleri, inançları ve görüşleri ile uyumlu olan şirketleri tercih ederler. Başka bir deyişle, her bir çalışan şirketle ve dolayısıyla tüm diğer çalışanlarla uyumludur. Yani, işyerleri insanların kendilerine benzeyen arkadaşlar edinmesi için en olası yerler olabilir. Bu durumda, işyerleri ve orada kurduğumuz arkadaşlıklar, Festinger'in teorisini uygulamamız için temel oluşturan yerler arasında en önemlileri olabilir.

İşyeri arkadaşlıkları, sosyal destek duygusunu beslemekte ve iş arkadaşlarına ve organizasyona güven aşılamaktadır. Araştırmalar, bir

kişinin motivasyonunun ve sosyal yaşamındaki memnuniyet düzeyinin iş arkadaşlarından etkilendiğini göstermektedir. Dahası, bu ilişkiler onlara bir güvenlik duygusu vermekte ve sosyal kimlik teorisine göre (Sias ve Cahill, 1998) kendi başlarına elde edemeyecekleri bilgilere erişmelerini sağlamaktadır.

Sosyal destek, bir bireyin aldığı bilgi, sevgi, saygı, onay, güven ve ilgi dahil olmak üzere her türlü finansal, psikolojik ve sosyal desteği kapsamaktadır. Sevgi, şefkat, aidiyet ve öz duygusu gibi ihtiyaçları karşılayan sosyal destek bir kişinin fiziksel ve ruhsal sağlığı üzerinde bir etkiye sahiptir (Traş ve Arslan, 2011). Ayrıca, sosyal destek alan kişiler, almayanlara göre daha az streslidir, çünkü araştırmalar güvensizliğin çalışanlar için bir stres kaynağı olduğunu göstermektedir (Tutar, 2000).

İş ve aile hayatını yönetme yeteneği, profesyonel bağlantıların bir diğer kişisel avantajıdır. Bu dengeyi bulmak, insanların daha sakin ve stressiz kişiler olmalarına yardımcı olmaktadır. Yöneticiler ve personel arasındaki arkadaşlıkların iş-aile dengesine katkıda bulunduğu tartışılmazdır. Araştırmalar, üstler ve astlar arasındaki etkileşimin iş-aile çatışmasını çözmede çok önemli olduğunu göstermektedir. Özellikle destekleyici yöneticiler, personelinin stres ve iş-aile çatışmasıyla başa çıkmasına yardımcı olmaktadır (Warren ve Johnson, 1995).

Son yıllarda çalışmaların odak noktasının bireysel tutum ve davranışlardan, bireylerin başkalarıyla kurduğu ilişkilere kaydığı görülmektedir. Bu kayma, sosyal sermaye kavramını ön plana çıkarmıştır. Sosyal sermayenin kapsadığı ilişkiler, bilgi edinme, güven oluşturma ve destek sağlama açısından hayati öneme sahiptir (Başak, 2008). Birçok araştırmacı, sosyal sermayenin profesyonel ortamlarda başarıya ulaşmak için temel olduğunu ileri sürmektedir (Timberlake, 2005). Sonuç olarak, sosyal sermaye kişisel başarı için bir araç görevi gördükçe, işyeri arkadaşlıklarının avantajlarının giderek daha önemli hale geldiği söylenilebilir (Başak, 2010).

6. İşyeri Arkadaşlığının Bozulması

İnsan ilişkileri gibi, işyerindeki arkadaşlıklar da dinamiktir. İlişkiler çeşitli nedenlerle güçlenebilmekte veya bozulabilmektedir. İşyerindeki arkadaşlıklar, bu engellerin yarattığı atmosferde zayıflayabilmekte ve hızla bozulabilmektedir (Ömüriş, 2014). Kişilik sorunları, arkadaşlık ihanetleri, bir çalışanın diğerinden daha fazla iş üstlenmesi ve diğer arkadaşlardan önce terfi alması ilişkilerin bozulmasına yol açabilecek nedenlerden bazılarıdır (Sias ve Perry, 2004).

İşyerinde arkadaşlık kurmanın hem örgütsel hem de kişisel açıdan birçok faydası olmasına rağmen, bu arkadaşlık karmaşık ve sürdürülmesi zor bir olgudur. Bu yapı hem iş arkadaşlıklarını hem de yakın arkadaşlıkları kapsadığı için karmaşıktır. Çatışma, sıkı iş ilişkileri ve arkadaşlıkların yarattığı karmaşık rollerden kaynaklanmaktadır (Ömüriş, 2014). Eğer dahil

olan bireyler bu rekabet eden rol beklentilerinin neden olduğu gerilimi çözemezlerse ilişki zarar görmekte veya belki de sona ermektedir (Bridge ve Baxter, 1992). Çünkü, bir örgütteki insanlar en başından itibaren kendi hedeflerini ve çıkarlarını çalışma grubunun hedefleriyle ve çıkarlarıyla uyumlu hale getirmeye çalışmakta, bu ikilem esnasında yaşanan her türlü sıkıntı çatışmaya neden olmaktadır. Bu hedefler ve çıkarlar çatışırsa, süreç iyi yönetilmezse ortaya çıkan gerilimler ilişkiyi zorlayabilmekte ve hatta mahvedebilmektedir (Sias, 2009).

Bridge ve Baxter (1992) iş arkadaşlarının karşılaştığı beş diyalektik gerilimi tanımlamıştır: Yargılama-onaylama, özerklik-bağlantı, açıklık-kapalılık, tarafsızlık-kayırmacılık ve eşitlik-eşitsizlik. Bu fikirlerin öne sürdüğü şey, insanların arkadaşlık beklentileri ve aynı şirkette birlikte çalışmanın getirdiği çıkar odaklı beklentilerin birbirleriyle çatışması nedeniyle gerginleştikleridir. *Eşitlik-eşitsizlik gerilimi*, bir bireyin arkadaşlığın gerektirdiği adalet ve eşitlik ile işyeri normları ve kısıtlamalarından kaynaklanan eşitsizlik arasında kaldığında ortaya çıkan çatışmadır. Örneğin, örgütsel sınırlamalar aynı pozisyonda çalışan ve terfiyi hak eden iki arkadaştan yalnızca birinin terfi almasını engellediğinde, çalışanlar arkadaşlıkları ile kişisel çıkarları arasında seçim yapmaya zorlanmaktadırlar. *Tarafsızlık-kayırmacılık gerilimi*, arkadaşlıkların sağlaması gereken yardımın, çalışanların nesnel ve tarafsız olmasını gerektiren örgütsel politikalarla çatıştığı durumları açıklamaktadır. Üst, karar alma veya değerlendirme aşamasında nesnelliğini koruma ve yakın bir arkadaşının yanında durma konusunda çatışma hissedecektir çünkü çalışan üstten destek bekleyecektir. *Açıklık-kapalılık gerilimi,* bir organizasyonun bilgi paylaşımının gizlilik ve arkadaşlıkların sağlaması gereken dürüstlük konusunda endişeler uyandırması durumunda ortaya çıkan çatışmadır. Bu gerilim ayrıca çalışanın pozisyonu nedeniyle şirkete açıklaması gereken bir durumu, bunu yapmanın arkadaşlarının çıkarlarına zarar vereceği için gizleme isteğiyle de ifade edilmektedir. Arkadaşlığa dayalı bağlar ile bir bireyin yalnız kalmak isteyebileceği zamanlar arasındaki çatışmaya *özerklik-bağlantı gerilimi* denmektedir. İnsanlar, arkadaşlık temelli ilişkileri özerkliklerini tehlikeye atacak bir düzeyde olduğunda gerginlik yaşamaktadır. Organizasyonel gerekliliklerden kaynaklanan eleştirel değerlendirme ile arkadaşlığın getirdiği kabul beklentisi arasındaki çatışmaya *yargılama-onaylama gerilimi* denmektedir. Örgütsel sorumlulukları nedeniyle arkadaşlar birbirlerini eleştirel bir şekilde değerlendirmek zorunda kalabilmekte ve bu da sürtüşmeye neden olmaktadır. Arkadaşlar birbirleri tarafından kabul edilmeyi ve onaylanmayı ister ve beklerler. Bu çatışmaları çözemezlerse çalışan arkadaşlıkları kötüleşecek ve muhtemelen sona erecektir (Bridge ve Baxter, 1992).

İşyerindeki arkadaşlıkların istikrarı, kişilerarası çatışmalar nedeniyle zarar görebilmektedir. Kişilik çatışmaları, ihanet, iş yükü dengesizliği ve kariyer ilerlemesi bu zorluklardan bazılarıdır. Sias ve meslektaşlarına (2004)

göre, arkadaşlıklar beş ana nedenden dolayı bozulabilmektedir. Bunlar; ihanet, terfi, dikkat dağıtan özel hayat faktörleri, sorunlu kişilikler ve beklenti çatışmaları dahildir. Yukarıda da anlatıldığı üzere bunlardan ikisi, aynı zamanda iş arkadaşlığının gelişimini etkileyen unsurlar olarak nitelendirilmektedir; kişilik ve özel hayat faktörleri. Yani, arkadaşlıklar ilk başta onları birleştiren aynı kişilik özellikleri ve özel hayat faktörleri nedeniyle bozulabilmektedir (Sias vd., 2004).

Sias ve meslektaşlarına (2004) göre bozulan arkadaşlıklar zihinsel strese, çalışanların daha fazla işten ayrılmasına ve daha kötü iş performansına yol açmaktadır. İş yerindeki yakın arkadaşlıklar sona erdiğinde veya bozulduğunda, birçok insan yalnızlık, hayal kırıklığı ve mutsuzluk gibi duygusal yaralar almaktadır. Bu arkadaşlıklar bozulduğunda, bazı çalışanlar üretkenliklerini olumsuz etkileyebileceği için pozisyonlarından istifa edebilirler. İnsanların sık sık iletişim kurması ve bir anlaşmaya varmak için mücadele etmesi gereken profesyonel bir ortamda arkadaşlıklar şüphesiz zarar görecektir. Ego ve yetersiz organizasyon yapısı gibi özelliklerle, iş yerindeki arkadaşlıklar sağlıklı ilişkileri bile tam tersine dönüştürme gücüne sahiptir (Morrison ve Nolan, 2007).

SONUÇ

Kişiler arasında gelişen tüm ilişki tiplerinde olduğu üzere sosyal biçimde gelişen iş yeri arkadaşlıkları, bireyler arasında iletişimin artması, bahsi geçen konuların genişlemesi, samimi ilişkilerin ilerlemesi ve tedbirli davranışların seyrekleşmesi belirli bir süreç dahilinde gerçekleşmektedir. İşyeri arkadaşlıklarının işlevlerinde de bahsedildiği üzere, arkadaşlık ilişkilerinin bireylere ve dolayısıyla da örgütlere birçok katkısı bulunmaktadır. İşyeri arkadaşlıklarının iletişim, sosyal destek, güç gibi işlevlerini düşününce, arkadaşlığını kaybeden çalışanların bu işlevlerin bir kısmından ya da tamamından mahrum kalacağı da anlaşılmaktadır. Bu nedenle, işyeri arkadaşlıklarının getirdiği işlevler ve yarattığı sonuçlar göz önünde bulundurulunca, arkadaşlıkların bozulması durumu örgütlerin işlerliği açısından önem arz etmektedir.

REFERANSLAR

Allport, G. W. (1937). Personality: A psychological interpretation.

Alparslan, A.M., Çiçek, H., Soydemir, S. (2015). Birey-Örgüt Uyumunu Güçlendiren Öncül: İşyeri Arkadaşlığı. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.* (32): 175-194.

Anderson C.M. ve Martin, M.M. (1995). Why Employees Speak to Coworkers and Bosses: Motives Gender and Organizationl Satisfaction. *The Journal Of Business Communication.* 32 (3): 249-265.

Bandura, A. (1977). Social learning theory. *Englewood Cliffs*.

Başak, S. (2008). Beşeri Sermaye ve Sosyal Sermaye Kuramlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği. *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (Seçme Yazılar II)* (ss. 1-20). Ankara: Alter Yayınları.

Başak, S. (2010). Farklı Sınıflardan Çalışan Kadınların Arkadaşlık Ağbağları Esasında Dayanışmacı ve Aracı Sosyal Sermayeleri. *IMWC, 21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar Değişim ve Güçlenme.* 4: 512-524.

Berman, E.M., West, J.P. ve Richter, M.N. (2002). Workplace Relations: Friendship Patterns and Consequences (According to Managers). *Public Administration Review*. 62(2), 217-230.

Brehm, S. S. (1985). *Intimate relationships.* New York: McGraw Hill.

Bridge, K., ve Baxter, L.A. (1992). Blended Relationships: Friends as Work Associates. *Western Journal of Communication*. 56: 200–225.

Cherulnik, P.D. (1993). *Applications of Environment – Behavior Research: Case Studies and Analysis.* USA: Cambridge University Press.

Çalışkan, S.C. (2011). Çalışanların Psikolojik Güçlendirilme Algıları Üzerinde İşyeri Arkadaşlıkları ve Örgütsel İletişimin Etkisi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 20(3): 77-92.

Çalışkan, Z. (2005). İş Tatmini: Malatya'da Sağlık Kuruluşları Üzerine Bir Uygulama. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları.* 4(1): 9-18.

Erdil, O., Keskin, H., İmamoğlu, S.Z. ve Erat, S. (2004). Yönetim Tarzı Ve Çalışma Koşulları, Arkadaşlık Ortamı ve Takdir Edilme Duygusu İle İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi.* 5 (1): 17-26.

Erol, Y. ve Akyüz, M. (2015). Dünyanın En Eski Medyası: Dedikodunun Örgüt Düzeyindeki İşlevleri ve Algılanışı: Sağlık Örgütlerinde Bir Alan Araştırması. *Journal of World of Turks*. 7(2).

Festinger, L. (1954). A Theory of Social Comparison Processes. *Human Relations.* 7: 117-140.

Günlü, E., Dönmez, B., Miral, C., Ömüriş, E. (2010) Üstleri İle Yaşadıkları İşyeri Arkadaşlıklarının Seyahat Acentası Çalışanlarının Performansına Etkisi. *V. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi Bildiri Kitabı* (ss. 131-151), Düzenleyen Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi ve Anatolia Turizm Araştırmaları Derneği. Nevşehir. 27-30 Mayıs 2010.

Hays, R.B. (1988). Friendships. In S.W.Duck (Ed.), *Handbook of Personal Relationships: Theory, Research and Interversions*. (pp. 391-408). Chichester: Wiley.

Hruschka, D. J. (2010). *Friendship: Development, Ecology, and Evolution of a Relationship.* Berkeley, US: University of California Press.

Jehn, K.A. ve Shah, P.P. (1997). Interpersonal Relationships and Task Performance: An Examination of Mediating Processes in Friendship and Acquaintance Groups. *Journal of Personality and Social Psychology*. 72(4), 775–790.

Kömürcüoğlu, N.O. ve Uslu, T. (2009). İletişim, Güven ve Örgüte Bağlılık Üzerine Bir Araştırma. 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı (ss. 578-584), Düzenleyen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü. Eskişehir. 21-23 Mayıs 2009.

Kram, K. ve Isabella, L. (1985). Mentoring Alternatives: The Role of Peer Relationships in Career Development. *Academy of Management Journal*. 28(1): 110-132.

Lin, C.H., Hsieh, A.T. ve Lu, C.L. (2008). A Study of the Relationship between Job Attribute and Employee Workplace Friendship: Taiwan and Mainland China. *PICMET 2008 Proceedings* (pp.1773-1780), Düzenleyen PICMET. Cape Town, South Africa. 27-31 Temmuz 2008.

Markiewicz, D., Devine, I. ve Kausilas, D. (1999). Friendships of Woman and Men at Work: Job Satisfaction and Resource Implications. *Journal of Managerial Psychology*. 15(2): 161-84.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü.* Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

McGrath, C. ve Krackhardt, D. (2003). Network Conditions for Organizational Change. *Journal of Applied Behavioral Science.* 39(3): 324-336.

Morrison, R.L. (2009). Are women Tending and Befriending in the Workplace? Gender Differences in the Relationship Between Workplace Friendships and Organizational Outcomes. *Sex Roles*. 60: 1-13.

Morrison, R.L. ve Nolan, T. (2007). Negative Relationships in the Workplace: A Qualitative Study. *Qualitative Research in Accounting & Management*. 4(3), 203-221.

Odden, C.M. ve Sias, P.M. (1997). Peer Communication Relationships and Psychological Climate. *Communication Quarterly*. 45(3), 153-166.

Ömüriş, E. (2014). İşyerinde arkadaşlık ilişkilerinin temel belirleyicileri ve örgütsel sonuçlar üzerine etkisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Rawlins, W. K. (1992). *Friendship Matters: Communication, Dialectics, and the Life Course*. New York: Aldine DeGruyter.

Riordan, C.M. ve Griffeth, R.W. (1995). The Opportunity for Friendship in the Workplace: An Underexplored Construct. *Journal of Business and Psychology*. 10(2): 141-154.

Sherony, K. M. ve Green, S. G. (2002). Coworker Exchange: Relationships between Coworkers, Leader-Member Exchange, and Work Attitudes. *Journal of Applied Psychology.* 87: 542-548.

Sıas, P. M., Gallagher, E. B., Kopaneva, I., Pedersen, H. (2011). Maintaining Workplace Friendships: Perceived Politeness and Predictors of Maintenance Tactic Choice. *Communication Research*. 39(2): 1-30.

Sias, P.M. (2009). *Organizing Relationships: Traditional and Emerging Perspectives on Workplace Relationships.* USA: SAGE Publications, Inc.

Sias, P.M. ve Cahill, D.J. (1998). From Coworkers to Friends: The Development of Peer Friendships in the Workplace. *Western Journal of Communication*. 62(3): 273-299.

Sias, P.M. ve Perry, T. (2004). Disengaging from Workplace Relationships A Research Note. *Human Communication Research*. 30(4): 589-602.

Sias, P.M., Heath, R.G., Perry, T., Silva, D. ve Fix, B. (2004). Narratives of Workplace Friendship Deterioration. *Journal of Social and Personal Psychology*. 21(3): 321-340.

Song, S.H. (2005). *Workplace Friendship and Its Impact On Employees' Positive Work Attitudes-A Comparative Study of Seoul City and New Jersey State Government Public Officials.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). United States: The State University of New Jersey.

feTaymut, İ. ve Türkçapar, M.H. (2012). Kişilik: Tanımı, Sınıflaması ve Değerlendirmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 4(2): 154-177.

Timberlake, S. (2005). Social Capital and Gender in The Workplace. *Journal of Management Development*. 24(1): 34-44.

Traş, Z. ve Arslan, E. (2013). Ergenlerde Sosyal Yetkinliğin, Algılanan Sosyal Destek Açısından İncelenmesi. *İlköğretim Online.* 12(4): 1133-1140.

Tse, H., Dasborough, M. ve Ashkanasy, N. N. (2008). A Multilevel Analysis of Team Climate and Interpersonal Exchange Relationships at Work. *The Leadership Quarterly*. 19: 195–211.

Turgut, G. (2014). *Algılanan Sosyal Destek Ve Duygusal Zeka Düzeyinin İş Tatminine Etkisinin Devlette Çalışan Üç Farklı Meslek Grubunda Karşılaştırılması: Mühendis, Doktor Ve Öğretmen.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tutar, H. (2000). *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim.* İstanbul: Hayat Yayınları.

Warren, J. A. ve Johnson, P. J. (1995). The impact of workplace support on work–family role strain. *Family Relations.* 44(2): 163–169.

Winstead, B.A., Derlega, V.J. ve Pilkington, C. (1995). The Quality of Friendship at Work and Job Satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships*. 12(2): 199-215.

Wright, P. H. (1978). Toward o Theory of Friendship Based on a Conception of Self. *Human Communication Research.* 4(3): 196-207.

Wright, P. H. (1984). Self-referent Motivation and Intrinsic Quality of Friendships. *Journal of Social and Personal Relationships*. 1: 115-130.

Adam Smith'ten Günümüze Statü Arayışı - Sermaye Edinimi İlişkisi: İktisat Konuya Nasıl Bakıyor?

Görkem BAHTİYAR[1]

Hasan BAKIR[2]

Zafer BEYİZ[3]

1. Doç. Dr.; Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü. gorkbaht@uludag.edu.tr ORCID No: 0000-0002-5092-6819
2. Doç. Dr.; Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Programı hasanbakir@uludag.edu.tr ORCID No: 0000-0002-8248-6643
3. Doktora öğrencisi; Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Doktora Programı zaferbeyiz@uludag.edu.tr ORCID No: 0000-0002-1529-7332

ÖZET

İktisadi aktörlerin statü arayışları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki iktisadın Klasik döneminden beri inceleme konusu olmuştur. Toplumsal statülerin en belirgin olduğu dönem feodal dönem akıllara gelmektedir. Ancak ilginç biçimde feodal ilişkilerin eski etkisini kaybettiği iddia edilen modern dönemde bile statünün hala insanlar için önemini koruduğu söylenebilir. Günümüzde sermaye sahipliğindeki farklılıklar, statü farklarına dönüşmektedir. Statü farkları ise yine kendilerini bireyler arasında fark edilen tüketim uçurumlarıyla göstermektedir. Klasik ekolden sonra Tarihçi Okul da konuya ilgisiz kalmamış, Werner Sombart, lüks ile kapitalizmi bağlayarak daha geniş bir analiz yapmıştır. Orijinal Kurumsal İktisadın konuya katkısı ise bambaşka bir alandan olmuştur. Statü amaçlı gösteriş tüketimi ile literatüre Veblen malları dâhil olmuştur. Ancak ilginç olan nokta konu ile ilgili çalışmaların bir kesinti dönemi yaşıyor olmasıdır. Kesinti 1990lara kadar sürmüş ve ardından statü-sermaye ilişkisi tekrar incelemeye konu olmuştur. Sözü edilen bu kesintinin sebebi 1950-1980 arasında orta sınıfın güçlenmesi, 1980 sonrası ise gelir dağılımında adaletin gittikçe bozulması olabilir. Yöntem bilimsel açıdan bakıldığında, statü-sermaye ilişkisine bakışta kullanılan analiz aletlerinin de çok çeşitli olduğu görülmektedir. Klasik ekonomi politik sosyoekonomik yasalar ararken, Orijinal Kurumsalcılık evrimciliğe kayar. Son dönem çalışmalar da Ana Akımın etkisinde istatistik ve matematik modellemecidir. Bu çalışmada iktisadın geçirdiği dönüşümle birlikte statü arayışı-sermaye edinimi ilişkisine iktisadın bakış açısı incelenmekte ve tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler – Statü, sermaye birikimi, tasarruf, tüketim, tercih

GİRİŞ

Statü sağlama amacıyla servet edinme ve sermaye biriktirme, iktisadın klasik zamanlarından beri üzerine düşünülen bir konudur. Adam Smith, örneğin, The Theory of Moral Sentiments adlı eserinde hayranlık duyma ve toplumdan dışlanma gibi telafi edici sosyal mekanizmaların ekonomik davranışların motivasyonunda önemli bir role sahip olduğunun altını çizmiştir. Adam Smith bu faktörlerin, yaşam koşullarını iyileştirme ihtiyacının ötesinde bireylerin zenginlik biriktirmeleri için güçlü teşvikler yarattığını da ifade etmiştir. Bu bağlamda Adam Smith görünmez el olarak sosyal statü arayışını bireylerin istemeden de olsa toplumun tümünün büyüme beklentilerine cevap vereceği şekilde tanımlamıştır. Diğer bir ifadeyle bu sosyal normun sonucu olarak tasarruflar ve sermaye birikiminin artacağı vurgulanmıştır (Corneo ve Jeanne, 1996: 87).

Adam Smith, servet birikiminin sosyal statü kazandırdığını ve bu statünün bireylerin refahları için önemli olduğunu The Theory of Moral

Sentiments adlı eserinde ifade etmiştir (Pham, 2005: 408). Veblen, The Theory of the Leisure Class adlı eserinde gösterişe yönelik tüketimin sosyal statünün işareti olduğunu belirtmiştir (Pham, 2005: 408). Hirsch, The Social Limits to Growth adlı eserinde tüketimin sosyal yönüne vurgu yapmıştır (Pham, 2005: 408). Bireylerin davranışlarını motive etmeye yönelik bu sosyal ödüller ekonomik büyüme modellerinin içerisine dâhil edilmektedir. Sosyal statü tercihleri dikkate alındığında, ekonomistler, ekonomik büyümenin belirleyicileri olarak bireysel tercihler tarafından karar verilen talep tarafına vurgu yapmaktadır. Bu sayede sosyal statüye yönelik çabaların uzun dönemli içsel büyüme ortaya çıkaracağını ifade etmişlerdir (Pham, 2005: 408).

Weiss ve Fershtman (1998)'a göre toplum içindeki bireysel eylemler, karmaşık bir ödül ve ceza sistemi tarafından düzenlenir. İktisatçılar daha çok piyasa sistemi vasıtasıyla değiş - tokuş edilen parasal ödüllere odaklanırken sosyologlar sosyal statüyü de içeren daha geniş bir ödül kümesini kritik bir bileşen olarak ele alırlar. Bu bağlamda statünün kazanıldığı süreç, üzerinde düşünülmesi gereken bir husus olarak ortaya çıkar ve bireysel özellikleri temel alan sosyal statü ile bireysel eylemler veya grup birlikteliği yoluyla kazanılan statü arasında farklar olması beklenir. İlaveten statüden sağlanan faydaların tespiti de önemlidir. Öyle ki bu ayrımlar, zenginlik gibi kişisel özelliklerin statü talebini nasıl etkilediğine dair ipuçlarını barındırır (Weiss ve Fershtman, 1998). Literatürde tasarruf ve birikim güdüsünün kökleriyle ilgili tartışmalar halen sıcaktır ve bu tartışmaların belirgin bir galibi yoktur.

İlk Kıvılcımlar: Veblen'den Sombart'a

Adam Smith'in konu ile ilgili görüşlerine yukarıda değinilmişti. Gösterişe yönelik tüketim, sosyal statü ve kapitalizmin ruhu gibi kavramların modern ekonominin belirleyicisi oldukları düşünülmektedir. İlk olarak Veblen (1899), Aylak Sınıfın Teorisi adlı eserinde sosyal statü ve gösterişe yönelik tüketimin ekonomik sonuçlarını kapsamlı bir şekilde analiz etmiştir. Veblen'e göre, insanlar gösterişçi bir tüketim yapmakla ilgileniyorlardı. Çünkü bu gösterişçi tüketim onların sosyal statülerini göstermekteydi (Zhang, 2017: 53). Duesenberry'ye (1949) göre de insanlar sosyal ve sınıfsal olarak kendilerinden yüksek standartlara sahip olan kişilerin tüketimlerini taklit ederek kendi standartlarını yükselttiklerini düşündükleri düşünüyorlardı (Zhang, 2017: 53). Bu sayede sosyal statünün ekonomik gelişme süreçlerini nasıl açıkladığı anlaşılabilmektedir (Zhang, 2017: 54).

Veblen (2005), itibarın temeli olarak sahip olunan malı/mülkü işaret etmiştir. Eğe topluluk içerisinde saygın bir yer edinilmek isteniyorsa kişinin mal/mülk sahibi olması gerektiğinin altını çizmiştir. Dolayısıyla birikim yapmanın ve mal/mülk edinmenin kişinin toplum içindeki itibarı açısından kaçınılmaz olduğu ifade edilmiştir. Başlangıçta verimliliğin bir göstergesi olan mal sahipliliği zamanla topluluk tarafından da methedilen bir olgu halini almıştır (Veblen, 2005: 35). Veblen (2005) "…….Malların üretim dışı tüketimi öncelikle bir yiğitlik işareti ve insanlık şerefinin bir getirisi olarak

itibar görür, ikincil olarak özellikle çok arzu edilir şeyleri tüketmenin kendisi esasen itibarlıdır." demiştir. Veblen (1922), modern Batı toplumlarında bireylerin zenginleşmeye yönelik çabalamalarının onların sosyal statüleri için gerekli olan ihtiyaçlarını tatmin etmek için gerekli olduğunun altını çizmiştir (Corneo ve Jeanne, 2001: 283-284).

Weber'in klasik Protestan Ahlak tezi kapitalist değerler ve statü kazanımı arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu adlı eseri bir değerler kümesi ve çalışma, biriktirme, yatırım ve servet edinimi hakkının inanç temelini ortaya koymuştur. Nitekim Protestanlığın, Avrupa ülkelerinde yükselmesi, bu ülkelere ekonomik kalkınmaların gerçekleşmesinin kolaylaştırılmasında ilk hareket eden avantajı sağlamıştır.

Weber' e (1958) göre de servet biriktirme arzusu, sermayeye dayalı büyüme modelinde, ekonomik büyümenin motoru olan sermaye birikimini kolaylaştırmaktadır. Ancak Weber'in tezini savunanlar ve karşı çıkanlar öncelikle çağdaş endüstriyel kapitalizmin yükselişinin arkasındaki anahtar motivasyon gücü olarak Protestan Ahlakın dini temellerine odaklandılar (Dorius ve Baker, 2012: 3). Nitekim Sombart (1967), lüks tüketim arzusunun Schumpeteryen Büyüme Modeli'nde ekonomik büyümenin motoru olan yeni ürünlerinin ve daha iyi ürünlerin (better products) geliştirilmesine yol açacağının altı çizilmiştir (Chu vd.., 2020: 276). Werner Sombart [1912], bu fenomene çok temel bir rol yüklemektedir. Adı geçen fenomenin adı: Lüks'tür. Bu öyle bir fenomendir ki lüksün özelliklerini belirleyen istekler neticesinde üretim ve ticaret de etkilenmektedir (Sombart, [1912] 2013: 9).

Werner Sombart'ın klasik eseri Aşk, Lüks ve Kapitalizm'de, bireylerin statü arayış davranışlarının, kapitalizmin gelişmesi ve erken sanayileşmeyi kolaylaştırabileceğinin altını çizmektedir. Nitekim kültürel tercihlerin ekonomilerin sanayi öncesi durgunluktan modern ekonomik büyümeye geçişi etkilediği ifade edilmektedir. Statü arayışındaki güçlü tercihler ekonomik büyümede artışa yol açmaktadır. Dolayısıyla Sombart, lüks mallara yönelik artan talebin yeni pazarların oluşmasına yani ekonominin büyümesine yol açacağını ifade etmiştir. Diğer bir ifadeyle lükse olan arzu arttıkça, piyasalar da buna uyum sağlayacak şekilde büyümüştür (Chu vd.., 2020: 275).Sombart'a göre bireylerin statü arama davranışları kapitalizmin gelişmesine ve erken endüstrileşmenin yükselmesine yol açmaktadır. Bu noktada statü arayışları yeni ürünlerin ortaya çıkmasına yani yeni firmaların piyasaya girişi ile ekonominin büyümesine yol açmaktadır. Ancak bu durum kısa dönem için geçerlidir. Uzun dönemde piyasaya yeni firma girişlerinin devam etmesi pazar paylarının küçülmesine dolayısıyla statü arayışlarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yaratmasına yol açmaktadır (Chu vd.., 2020: 276).

Teorik ve Ampirik Çalışmalar

Yakın geçmişteki ekonomik büyüme literatüründe, bireysel davranışın bir nedeni olarak sosyal statü, eşitsizlik ve tasarruf arasındaki

pozitif bağlantıyı destekliyor gibi görünmektedir. Servetin statüyü yansıttığı durumda Cole, Mailath ve Postlewaite (1992) bireysel faydanın sadece mutlak servete değil aynı zamanda gelir dağılımındaki göreli konuma da bağlı olduğunu ve zaman içinde artan eşitsizliğin gelecekteki tüketim artışından kaynaklanan birikim için güçlü bir teşvik sağladığını bulmuştur (Cole vd.., 1992).

Zou (1995)'e göre servet, sadece gelecek tüketim ya da sonraki nesiller için biriktirilmez. Servet aynı zamanda sadece servet sahibi olmak için de biriktirilir. Burada "kapitalist ruh", temsili bireyin fayda fonksiyonuna giren bir katsayısı şeklinde düşünülmektedir (Zou, 1995:133). Bu katsayı ne kadar büyükse toplumdaki tasarruf oranı da o kadar yüksek olacaktır. Zou (1995) bu önermesinin ampirik olarak da kanıtlandığını ifade eder. Zou (1995), kapitalizmin ruhundan bahsetse de bunu statü arayışı ile ilişkilendirmez. O daha ziyade terimi Weberyen anlamda almaktadır. Chu vd.. (2020)'ye göre ise, statü kovalama kısa vadede ekonomik büyümeyi hızlandırmakta ancak uzun dönemli etkisi negatiftir. Bu durum uzun dönem denge büyüme hızının daha düşük bir seviyede belirlenmesine neden olmaktadır.

Sosyal statünün ve kapitalizmin ruhunun tasarruflar ve büyüme üzerindeki etkisi konu ile ilgili yapılan diğer çalışmalarda da gözlenmiştir. Zou'nun (1998) bu çalışması da enflasyonun sermaye birikimi ve büyüme üzerindeki etkisini analiz ederek alana katkı sağlamıştır. (Zou, 1998: 219) Zou (1998), uzun dönemde enflasyonun sermaye birikimini arttırdığını ve içsel büyüme oranını yükselttiğini ifade etmektedir (Zou, 1998: 229). Yine ilgili çalışmada sosyal statü arzusu ve kapitalizmin ruhunun modelden düşürüldüğünde, dengeli büyüme oranının parasal genişlemeden bağımsız olacağı ifade edilmiştir.

Diğer bir ifadeyle Zou modeline Parasal yaklaşımı dahil etmiştir. Önermeleri: 1.Yüksek parasal genişlemenin uzun dönemde sermaye birikimini arttıracağını ifade etmiştir. 2. Yine sosyal statü ve kapitalist ruha yönelik güçlü arzu ne kadar yüksek olursa sermaye stoku düzeyinin de o kadar yüksek olacağını ifade etmiştir. 3. Parasal büyüme ne kadar yüksek olursa içsel büyüme oranının da o kadar yüksek olacağı ifade edilmiştir. 4. Yine sosyal statüye yönelik arzu ne kadar yüksek olursa denge büyüme oranının o kadar yüksek olacağını belirtmiştir.

Corneo ve Jeanne (1997)'in modelinde, bireyler toplumdaki statülerine önem vermektedirler. Toplumsal statü ise bireyin serveti ile doğru orantılıdır. Böyle bir ortamda, ekonomik büyüme, statüler üzerinden işleyen servetin artan bir fonksiyonudur. Kişiler statülerini yükseltmek için servet edinmeye çalışmakta, servet edinme çabası da sermaye birikimini hızlandırmaktadır. Cole vd.(1992)'nin modellerinde kişilerin statüleri bir piyasa dışı sektör gibi düşünülmektedir. Burada statüler servete göre dağılmakta, bu nedenle toplumda daha yüksek statü sahibi olmak isteyen bireyler servet biriktirmeye yönelmektedir.

Futagami ve Shibata (1998)'ya göre zengin olmak ya da fakir olmak, insanoğlu için en önemli konulardan biridir. Eğer zenginseniz, insanlar size sıradan bir insandan farklı davranır. Dolayısıyla, faydanız zengin olup olmamanıza bağlıdır, yani faydanız tüketiminizin yanı sıra servet varlığınıza da bağlı olacaktır. Dolayısıyla iktisadi bir birimin faydası, kendi servetinin mutlak seviyesinden ziyade toplumdaki göreceli konumuna da bağlıdır. Servet tercihinin varlığı David Hume, Adam Smith, J. S. Mill, Karl Marx ve diğerleri tarafından da vurgulanmıştır. Futagami ve Shibata (1998), statünün fayda fonksiyonunun bir bileşeni olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayım iktisadi birimlerin statü tercihlerinin dinamik sonuçlarını analiz etmek için yapılmıştır. Çalışmalarında sosyal statüyü finansal varlıkların göreli seviyesinin bir fonksiyonu olarak tanımlamışlardır. Çalışmanın bulgularına göre iktisadi birimlere has iskonto oranları kendi aralarında farklılık gösterse bile, her bir birimin dünya servetinin pozitif bir payına sahip olduğu benzersiz bir istikrarlı büyüme yolu vardır. Eğer her bireyin statü tercihinin gücü farklıysa; en miyop birim, yani en büyük öznel iskonto oranına sahip birim, daha sabırlı birimlere göre daha büyük bir servet payına sahip olabilir. Son olarak bir birimin statü tercihi güçlendiğinde, uzun dönem büyüme oranı düşebilir. Bu makalenin modelinde her bir birimin mükemmel bir öngörüye sahip olmasına ve bireylerin servet biriktirmeyi güçlü bir şekilde arzu etmesine rağmen, uzun dönem büyüme oranı bireylerin arzularının aksine azalmaktadır (Futagami ve Shibata, 2016).

Dioikitopoulos vd. (2020), çalışmalarında bireylerin tüketim ve tasarruf davranışları çerçevesinde sosyal mukayeseler ve statü gibi kaygılarla hareket ettiklerini ifade etmiş ve bu konuyu incelemişlerdir. Hipotezlerine göre bireylerin bu kaygılara sahip olma derecesi toplumun ortalama refah seviyesini temsil eden "kalkınma aşaması" tarafından belirlenmektedir. Özellikle tüketim açısından sosyal mukayeseler kalkınmanın erken aşamalarında sonraki aşamalardan daha önemli görünmektedir. Aşamalardan oluşan bu süreci ele almak için statü kaygısının derecesini ortalama ulusal servetle ilişkilendirmişler ve zamanla bir ülke kalkındıkça kaygı derecesinin azaldığını öne sürmüşlerdir. Bu mekanizmayı "içsel dinamik statü tercihleri" olarak adlandırmışlardır. En temel bulguları dinamik statü tercihlerinin ana akım neoklasik büyüme modelinin sonuçlarında önemli değişikliklere yol açmasıdır. Tasarladıkları ilişki modelinin yenilikçi tarafı, statü kaygılarının sadece ekonomik kalkınma düzeyini etkilemekle kalmayıp aynı zamanda tersinin de geçerli olması, yani kalkınma düzeyinin iktisadi birimlerin statü kaygılarının gelişimini geri beslediği fikridir. Yani bu çalışmada yazarlar neoklasik büyüme ve kalkınma teorisinde yer alan teknolojik dışsallığın şoklarına odaklanmak yerine, dinamik bir davranışsal etken (statü kaygısı) ortaya koyarak alandaki ilgili çalışmaları tamamlamışlardır. Yazarlara göre statü tercihlerinin (kaygılarının) yoğunluğu, toplumun ortalama zenginliğine negatif olarak bağlıdır (Dioikitopoulos vd.., 2020: 351-358). Dioikitopoulos vd. (2020)'nin çalışmasından çıkaracağımız diğer bir sonuç da ülke

kalkındıkça gelir eşitsizliğinin azalacağıdır. Gelir eşitliği refahla, o da kalkınmayla ilgili olduğuna göre bu makul bir çıkarımdır.

Zenginlik sadece potansiyel bir statü kaynağı olmakla kalmaz, aynı zamanda statü talebini de etkileyebilir. Bu durum iki şekilde ortaya çıkabilir. Yüksek statünün elde edilmesi ve sürdürülmesi harcamaları gerektirdiği ölçüde, zenginlerin bunu karşılama kapasitesi daha yüksek olacaktır. Ayrıca zenginlik, eğitim, alışkanlık oluşumu ve grup etkileşimi yoluyla statü tercihlerini güçlendirebilir. (Weiss ve Fershtman, 1998).

Ampirik çalışmalar, ekonomik aktivitelerdeki artışın, statü ve saygınlık gibi sosyal ödüllerin motivasyonuyla gerçekleştiği ifade edilmektedir. Corneo ve Jeanne, (2001), bireylerin zenginleşmeye yönelik çabalamaları ve onların sosyal statüleri arasındaki ilişkinin altını çizmiştir (Corneo ve Jeanne, 2001: 283-284). Yüksek zenginlik sıralaması bu bağlamda bireyler için statülerini geliştirme anlamında yardımcı olmaktadır. Burada basitçe varsayılan, bireylerin sosyal statülerinin servet dağılımındaki sıralaması ile yükseldiğidir (Corneo ve Jeanne, 2001: 284). Yine, Stark (2006) servet eşitsizliğinin servet birikimini teşvik edecek daha güçlü statü arayışını destekleyeceğinin altını çizmiştir (Stark, 2006).

Pham (2005) statü arayışı davranışının uzun dönemde servet dağılımında önemli bir role sahip olduğunu ifade etmiştir (Pham, 2005: 408). Standart ekonomik büyüme teorisi, büyüme ve eşitsizlik arasındaki ilişkinin negatif olduğunu tespit eder. Ancak statü arayışı davranışının büyüme modellerine dâhil edilmesi ile birlikte servet dağılımı ve büyüme arasındaki ilişkinin standart modelin ifade ettiği gibi olmadığının altı çizilir. Bu bağlamda Pham da gelir farklılıklarının servet biriktirme isteklerindeki bireysel farklılıklardan kaynaklandığını dolayısıyla ortaya çıkan büyük eşitsizliklerin daha fazla büyüme anlamına geldiğini ifade etmiştir (Pham, 2005: 408). Sonuç olarak bireylerin onların göreceli zenginliklerinin artan fonksiyonu olan sosyal statülerini önemsediklerinin altı çizilmektedir. Dolayısıyla statü arayışı, uzun dönemli ekonomik büyümeyi desteklemektedir (Corneo ve Jeanne, 1996: 87).

Dorius ve Baker (2012) çalışmalarında kapitalist değerler, kapitalist davranışlar ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Değerler ve ekonomik kalkınma arasında ülke içerisindeki ilişkiyi göstermek için sabit etkiler regresyon modeli kullanılmıştır. Daha sonra ise yapısal eşitlik modeli değerlerin ekonomik kalkınma üzerindeki dolaylı etkisini test etmek için kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar kapitalist değerlerin endüstrileşmenin yayılmasında ve ulusal zenginliğin birikiminde önemli bir faktör olduğunu göstermiştir (Dorius ve Baker, 2012) .

Başka bir çalışmada, makro karşılaştırmalı bir yapı kullanarak, kapitalist değerler, kapitalist davranışlar ve endüstriyel kapitalizmin ölçülmesinde ülkeler arasındaki farklılıklar araştırılmıştır. Bu defa ekonomik, sosyal, demografik ve teknolojik alanlarda kapitalist değerler ile sanayileşme arasındaki sağlam ve çağdaş ilişkiyi göstermek için sabit etkiler ve yapısal

eşitlik modelleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar kapitalist değerlerin ve inanışları endüstriyel kapitalizmin küresel gelişiminde motive edici bir güç olduğu gösterilmiştir. Dahası, aynı değerlerin sanayileşme ölçümleri üzerinde şartlı ve dolaylı etkilerinin olduğunun da altı çizilmiştir (Dorius ve Baker, 2015: 7). Sıkı çalışmaya ve tasarrufa yüksek değer veren toplumların daha yenilikçi, daha eğitimli, daha yüksek tasarruf oranlarına sahip, daha düşük tüketim ve doğurganlık oranlarına sahip ve daha sanayileşmiş olduklarını bulmuşlardır. Bu analiz değerler ve tasarruflar ve tüketim oranları, yenilik, demografik davranışlar, eğitim, sanayileşme ve ulusal refah arasındaki ilişkiye teorik destek sağlamıştır (Dorius ve Baker, 2015: 29). Çalışmadaki temel amaçlardan biri ekonomik kalkınma ve gelir adaletsizliği ile ilgili ülkelerarası çalışmalarda değerlerin önemine dikkat çekmektir. Nitekim Weber'in değerler ve sanayileşme arasından ilişki ile ilgili temel argümanını destekler nitelikteki sonuçlara bu çalışmada ulaşılmıştır.

Weiss ve Fershtman (1998) sosyal statü tercihlerinin ekonomik performansı birkaç farklı şekilde etkileyebileceğini göstermektedir. Ancak, modern toplumlarda bu tür değerlendirmelerin önemini belirlemek zordur. İlk olarak, bir statü sıralamasının varlığını ortaya koymak ve bunun hatlarını belirlemek gerekmektedir. Yüksek hareketlilik ve kitle iletişim araçlarına dayanan anlık şöhretin uygulanabilirliği, bireylerin sosyal statüyü hızla kazanıp kaybedebileceğini göstermektedir. Statü kazanmanın bireysel getirisi çok yüksek olabilir ancak sadece kısa bir süre devam edebilir. Meslekler gibi gruplara verilen statüler ve bu gruplar içindeki bireylerin statüleri muhtemelen daha istikrarlıdır, ancak bu tür ayrımlardan elde edilen ekonomik kazançların ampirik olarak belirlenmesi gerekmektedir. Son olarak, bireylerin sosyal konumlarını önemsedikleri sezgisel olarak makul görünse de, parasal getirilere kıyasla bu tür değerlendirmelere verilen önemin ampirik olarak gösterilmesi gerekmektedir. Bu alandaki ilerlemenin ancak ekonomi, sosyoloji, sosyal biyoloji ve sosyal psikolojiyi içeren disiplinler arası çabalarla sağlanabileceği oldukça açıktır (Weiss ve Fershtman, 1998).

SONUÇ

İnsanlardaki statü kaygısının ekonomik sonuçları, Klasik dönemden beri iktisatçıları meşgul eden konular arasındadır. Örneğin Adam Smith, statü ve refah arasındaki ilişkiye değinmektedir. İngiliz Klasik ekolünden sonra Alman Tarihçi Okuldan Werner Sombart, lüks ile kapitalizmi bağlayarak daha geniş bir analiz yapmaktadır. Daha sonra Orijinal Kurumsal İktisatçılardan Thorstein Veblen, statü amaçlı tüketim teorisi ile konuyu bir adım daha ileri taşımıştır. Bir dönem kesintiye uğrayan konu, 1990'ların sonlarında tekrar iktisatçıların ilgisini çekmiştir. Bu defa konu modeller ve ampirik testler ile incelenmeye başlanmıştır. Kanaatimizce aradaki bu kesintinin sebebi 1950-1980 arasında orta sınıfın güçlenmesi, 1980 sonrası ise gelir dağılımında adaletin gittikçe bozulması ile ilgilidir. Gelir eşitsizliğinde artış, tüketim

eşitsizliğini de ortaya koymuştur. Bu da kapitalist sistem içinde statü farklarını daha görünür hale getirmiştir. Statüye dayalı olan feodal dönemden çıkıldığı halde, statü farklarının kapitalist sistemde de çok belirgin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İçinde bulunduğumuz ekonomik sistemi iyi anlamak açısından önemli olan, statü-sermaye ilişkisi, bütüncül-çok disiplinli bir yaklaşımla analiz edilmesi gereken bir konudur.

REFERANSLAR

Chu, C. Angus, Fan, Haichao, ve Wang, Xilin (2020) "Status-seeking culture vedevelopment of capitalism", *Journal of Economic Behavior veOrganiation*, 180, 275-290. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2020.10.010

Cole, H. L., Mailath, G. J., ve Postlewaite, A. (1992). "Social Norms, Savings Behavior, veGrowth". *Journal of Political Economy*, 100(6), 1092–1125. https://doi.org/10.1086/261855

Corneo, G. veJeanne, O. (1997). "On relative wealth effects vethe optimality of growth." *Economic Letters*, 54: 87-92. https://doi.org/10.1016/S0165-1765(96)00940-8

Corneo, Giacomo ve Olivier Jeanne (2001) "Status, the Distribution of Wealth, veGrowth" *Scand. J. Of Economics*, 103(2), 283-293. https://doi.org/10.1111/1467-9442.00245

Dioikitopoulos, E. V., Turnovsky, S. J., ve Wendner, R. (2020). "Dynamic Status Effects, Savings, veIncome Ineuqality". *International Economic Review*, 61(1), 351–382. https://doi.org/10.1111/iere.12426

Dorius, Shawn F. ve Wayne Baker (2012) "The Spirit of Capitalism, Industrialization, veNational Income" https://www.researchgate.net/publication/282648747_The_Contemporary_Global_Distribution_of_the_Spirit_of_Capitalism

Futagami, K., ve Shibata, A. (1998). "Keeping one step ahead of the Joneses: Status, the distribution of wealth velong run growth". *Journal of Economic Behavior ve Organization*, 36(1), 109-126. https://doi.org/10.1016/S0167-2681(98)00072-9

Pham, Thi Kim Cuong (2005) "Economic Growth vestatus-seeking through personal wealth" *European Journal of Political Economy*, 21, 407-427. https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2004.10.001

Sombart, Werner [1912] (2013) *Aşk, Lüks ve Kapitalizm: Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzerine*, Necati Açа (çev.), Pharmakon: Ankara.

Stark, Oded (2006) "Status Aspirations, Wealth Inequality, veEconomic Growth", *Review of Development Economics*, 10(1), 171-176. 10.22004/ag.econ.276258

Thaler, Richard (1980) "Toward a Positive Theory of Consumer Choice" *Journal of Economic Behavior veOrganization*, 1, 39-60. https://doi.org/10.1016/0167-2681(80)90051-7

Veblen, Torstein (2005) *Aylak Sınıfın Teorisi*, (çev. Zeynep Gültekin- Cumhur Atay), Babil: İstanbul.

Weiss, Y., ve Fershtman, C. (1998). "Social status veeconomic performance: A Survey" *European Economic Review*, 42(3–5), 801–820. https://doi.org/10.1016/S0014-2921(97)00137-2

Zhang, Wei-Bin (2017) “Global Social Status, National Spirits of Capitalism, veEconomic Development”, *Economics*, 21 (2), pp. 53-75

Zou., H. (1995). “The spirit of capitalism vesavings behavior”. J*ournal of Economic Behavior veOrganization*. 28: 131-143. https://doi.org/10.1016/0167-2681(95)00024-2

Zou, Heng-fu (1998) “The Spirit of Capitalism, Social Status, Mone, veAccumulation” *Journal of Economics*, 68, pp. 219-233. https://doi.org/10.1007/BF01237193

Sosyal Kontrol-Sosyal Hizmet İlişkisi

Melahat DEMİRBİLEK[1]

1- Prof. Dr.; Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü.
demirbilek@ankara.edu.tr ORCID No: 0000-0003-1281-2367.

ÖZET

Sosyal kontrol bir arada yaşayan insanların oluşturduğu toplumsal yapıda insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek, sosyal düzeni ve insanların uyumunu sağlamak üzere oluşturulan kurallar bütünü olarak ifade edilebilir. Sosyal kontrol sağlamak için toplumlar kendi yapılarına uygun mekanizmalar geliştirmektedirler. Bu sosyal kontrol mekanizmaları ve araçları toplumdan topluma ve zamandan zamana değişiklik gösterebilmektedir. Bu mekanizmalar ve araçlar doğrudan, dolaylı, olumlu, olumsuz, formel (resmi), informel (resmi olmayan) gibi kategoriler altında ele alınmaktadır. Sosyal kontrol araçları arasında değerlendirilen faktörlerden biri de mesleklerdir. Bu mesleklerden biri de sosyal hizmettir. Sosyal hizmet mesleği bireylerin ve grupların refah ve iyilik düzeylerini geliştirmeyi hedefleyen bir insana yardım mesleğidir. Sosyal hizmet mesleğinin uygulayıcıları olan sosyal hizmet uzmanlarının mesleki uygulamalarını, formel sosyal kontrol araçlarından olan hizmet sundukları kurumun politikaları, hizmet alanlarıyla ilgili kamusal politikalar ve politikaların uygulamaya yansımalarını belirleyen yasal düzenlemeler belirlemekte ve sınırlandırmaktadır. Bu politika ve yasal düzenlemeler bireylerin informel (toplumsal-resmi olmayan) ve formel (yasal-resmi) normlara uyum sağlamalarını hedeflediğinden sosyal hizmet mesleği, mesleğin uygulayıcıları olan sosyal hizmet uzmanları aracılığı ile sosyal kontrol aracı olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler – Sosyal control, sosyal hizmet, sosyal control sosyal hizmet ilişkisi

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olarak insanlar birarada yaşamaktadırlar. Ancak birlikte yaşamın bir düzen içinde yürümesi için toplumlar belli mekanizmalar geliştirmişlerdir. Bu mekanizmalardan biri de "sosyal kontrol"dur. Toplumsal kontrol olarak ta isimlendirilmektedir.

Kontrol sağlanmadığı takdirde düzensizlik, kaos, kuralların ve örgütlenmenin olmaması toplumsal kontrolün gevşemesiyle bütünlüğün bozulması yaşanır. Bu durumda bireyler birbirini yok sayarak uzlaşmayı reddedebilirler. Böylece bireylerin eylemleri kontrol edilemez, örgütleri hiçe sayarak önemsenmeden her bir birey kendi kendini kontrol etmeye çalışırken uzlaşma yok olur. Bu nedenle toplumsal düzenin olması ancak kontrolle mümkün olup, hem bireyler hem de toplum, toplumsal kontrolle varlıklarını sürdürebilirler. Aşırı sosyal kontrol da bireylerin yaşamını güçleştirdiği gibi sistemi de tehlikeye sokabilir. Kontrolün ne kadar olacağı ciddi bir sorun olup, sosyal yapı ve değer sisteminin kontrol için en gerekli olgu olduğu bilinmek konumundadır (Oktik, 2022,s.225).

Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramında insanların ortak ihtiyaçlarını beş aşamalı hiyerarşik bir sırada olduğunu belirtmiştir. Bunlar; fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyaçları, sevgi, ait olma ihtiyaçları, saygı ihtiyacı ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı olarak sıralanmıştır (Aydın, 2022, s.234). Sosyal kontrol, insanların toplumda "güvenli yaşama" ihtiyacını karşılamaya dönük uygulamalar arasında yer almakta ve bu nedenle bireyler toplumda güvenli yaşama duygusu nedeniyle sosyal kontrolle birbirine bağlı durumdadırlar (Henderson ve Vercseg, 2010, s.97).

Sosyolojik anlamda kontrol teorisinin ilk Durkheim'ın (1951) anomi teorisinde açıklandığı öne sürülmektedir (Karakuş, 2013, s.1). Sosyal kontrol konusunda birbirinden farklı tanımlar mevcuttur, bunlardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir. Toplumsal düzenin sürdürülebilmesi ve korunması için toplumun bireyler üzerinde oluşturduğu etkiye toplumsal kontrol adı verilir. Toplumsal kontrol, bir bireyin veya grubun davranışının düzenlendiği sosyal süreçleri, teknikleri ve stratejileri ifade eder (Oktik, 2022, s. 224). Sosyal (toplumsal) kontrol grup ve toplumun bireyin davranışını sınırlaması ve bu sınırlama yoluyla toplumsal değerleri benimsemesinin sağlanmasıdır. Başka bir ifade ile bireyin toplumsal kurumlar ve birimler tarafından ortak değer ve eylemlere uygun davranışlarda bulunmaya zorlanmasıdır (İçli,2002, s.102). Başka bir ifade ile sosyal kontrol toplum içinde yaşayan birey ve grupların davranışlarının belirli değerler, kurallar, ve yaptırımlarla düzenlenmesidir (Henderson ve Vercseg, 2010, s.97). Sosyal kontrol, bireyin davranışlarını sınırlayıp yönlendirerek, toplumun norm ve değerlerine uyumunu sağlayan bir süreçtir (Yaşar, 20023). Sosyal kontrol, toplumsal yaşamda ilişkileri düzenleyen normlardan sapmayı çeşitli ödüllendirme ve cezalandırma süreçleri ile önleyen ve bu yolla toplumda düzeni sağlayan bir mekanizmadır (Günşen İçli ve Burcu, 1993, s.44). Sosyal kontrol kavramı, sosyal düzenin sağlanması ve buna bağlı olarak ilerlemenin sağlanması amacıyla, tüm istenilmeyen davranışların önlenmesi için geliştirilen sosyal (ve teknik) düzenlemeler, mekanizmalar, inanç sistemleri, olumlu ve olumsuz yaptırımlar olarak ta tanımlanabilmektedir (Balamir Bektaş ve Gelgeç Bakacak, 2009, s.37).

Tanımlardan anlaşıldığı üzere sosyal kontrolün toplumsal sistem içinde yaşayan insanların davranışlarının belirli araçlarla düzenlemesi suretiyle düzenin tesis edilmesi ve belirlenen kurallara uyum sağlamaları amacı taşıdığı görülmektedir. Sosyal kontrolü toplumlar farklı modeller çerçevesinde uygulamaktadırlar. Bu modellere aşağıda yer verilmiştir.

Sosyal Kontrol Modelleri

Toplumlar düzenin sürdürülebilmesi ve bütünlüğün bozulmaması için farklı boyutta sosyal kontrol araçları geliştirmektedir. İlkel toplumlarda kontrol için inançlar ve hurafeler yeterli olurken, kırsal alanlarda normlar, inançlar, gelenekler ve görenekler sosyal kontrol aracı olarak

kullanılabilmektedir. Modern toplumlarda polis, ordu, iletişim araçları vb. resmi kurumlar araç olarak kullanılmaktadır (Oktik, 2022, s.225).

Sosyal kontrol, bireyin davranışlarını sınırlayıp yönlendirerek, toplumun norm ve değerlerine uyumunu sağlayan bir süreçtir. Sosyal yapı içerisindeki karşılıklı etkileşimlerinden dolayı, kültür, hukuk, bilimsel bilgi ve yaşanan toplumsal değişmelerle, sosyal kontrolün değişen yapısı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu süreçte, toplumsal yapının devamında hayati bir rol oynayan sosyal kontrol, gelişen yeni teknikleri ile farklı kurumların konusunu oluşturmaktadır. Toplumun norm ve değerleri, sapmanın tanımı kadar, bu tür davranışlara yapılan müdahalelerin niteliğini ve etkinliğini de belirlediğinden, sosyal kontrol süreci; toplumun, norm ve değerlerindeki, kültürel yapısındaki değişmelere paralel olarak değişmektedir (Yaşar, 2003).

Toplumlar sosyal kontrolü sağlamak üzere farklı modeller uygulamaktadırlar. Bu modelleri Oktik (2022, s. 225) şu şekilde belirtmektedir.

Doğrudan ve dolaylı kontrol: Doğrudan kontrol, bir bireyin davranışını öven veya kınayan aile, akran grupları gibi birincil gruplar tarafından uygulanan kontroldür. Dolaylı kontrol, gelenekler, görenekler, kurumlar gibi ikincil gruplar tarafından gerçekleştirilir.

Güç ve sembol yoluyla sosyal kontrol: Semboller aracılığıyla bireylere uygulanması ve grupların övgü, ödüller, eleştiri ve propaganda aracılığıyla yapılması da sosyal kontrol türlerindendir.

Bilinçli ve bilinçsiz kontrol: Bilinçli sosyal kontrol, gerçek anlamda hukuk aracılığıyla bilinçsiz kontrol de bireylerin bilinçsiz olarak etkileşim süreçlerinde hukuk kuralları yerine gelenek ve görenekleri benimsemesidir. *Yapıcı ve istismarcı araçlarla kontrol*: Bireyleri ya da grupları tehdit, sindirme ve sansür yoluyla kontrol etmek istismarcı kontrole girerken yapıcı kontrol eğitim ve sosyal reformlarla gerçekleşir.

Gerçek ve yapay kontrol: Gerçek kontrol, toplum tarafından bireyler üzerinde uygulanır. Yapay kontrol ceza korkusu nedeniyle bireylerin kurallara uymak zorunda olmasıdır. Yapay sosyal kontrol, birey tarafından kendisine uyguladığı kontroldür. Yapay kontrole otokontrol da denebilir.

Cohen, sosyal kontrolle ilgili politik, antropoljik, suç ve sapma olmak üzere üç farklı gelenek olduğunu belirtmektedir. “Politi”k boyutta sosyal kontrol düzen, otorite ve yasallaştırmayla ilişkilidir. Sosyal düzenin sağlanması, ancak yasalar oluşturmakla ve otoriteyi en iyi şekilde kullanmakla açıklanır. “Antropolojik” boyutta sosyal kontrol, sosyalizasyon, uyum, normların içselleştirilmesi ve değerler hakkında bir uzlaşımı içerir. “Sapma ve suç” boyutunda daha çok sapma ve suçun doğası, suç ve sapma

davranışına verilen tepkiler, uygulanan cezai yaptırımlar ve bu konuda geliştirilen politika ve stratejiler öne çıkmaktadır (Akt. Balamir Bektaş ve Gelgeç Bakacak, 2009, s.37).

Sosyal Kontrol Türleri

Literatürde sosyal kontrol türleri olumlu ve olumsuz; formel (resmi) ve İnformel (resmi olmayan) ve grup kontrolu olarak gruplandırılmaktadır;

a) *Olumlu ve Olumsuz Sosyal Kontrol:* Toplumum bireyleri normlara uymaya alıştırması ve motive etmesi olumlu bir denetimdir. Bunun için ödüller, ikna, eğitim gibi araçlar kullanılır. Kişilerin normlara uymaya zorlanması, tehdit edilmesi ise olumsuz denetimdir. Eleştirme, küçük görme, kovma gibi araçlardan yararlanılır (İçli, 2002, s.103).

b) *Formel (Resmi) ve İnformel (Resmi olmayan) Sosyal Kontrol:* Her toplum ve grup sosyal uyumluluğu sağlamak için resmi olarak tasarlanmış belirli ölçüler kurumlaştırır. Bunlar siyasal otorite tarafından kurulmuş kamu anlaşmaları, düzenlemeler ve yasalardır. Resmi olarak adlandırılmalarının sebebi dikkatlice planlanmış olmaları, açıkça ve resmen ilan edilmiş olmaları ve yasa koyucuların otoritesini kabul eden herkes için zorunlu olmalarıdır. Resmi kontrol için ayrıca bir dizi zorlayıcı prosedür de vardır (Fitcher, 2002, s.184). Resmi ve sistematik sosyal kontrol. Bu işlem hukuk kuralları ve devlet tarafından sürdürülür. (Oktik, 2022, s.224). Başka bir ifade ile hangi davranışların ihlali durumunda hangi makamlarca ne gibi cezaların verileceği davranış gerçekleşmeden önce belirlenmişse formel (resmi) kontrol söz konusudur. Bunun tersi olarak yaptırımlar açık ve yazılı olarak belirlenmemişse, resmi olmayan bir şekilde işlemekteyse informel kontrolden söz edilir. İnformel sosyal kontrol eylemleri olmadan, formel sosyal kontrol ise olduktan sonra denetler (İçli, 2002, s.103).

c) *İnformel toplumsal kontrol*, toplumun normlarına ve değerlerine uyum sağlamaya yönelik dolaylı ve resmi olmayan baskıları ifade eder. Küçük gruplarda informel toplumsal kontrol yaygındır; buna karşın, daha kalabalık ikincil gruplarda ve karmaşık toplumlarda "sapkın davranışı önlemek ya da düzeltmek için kanun haline getirilmiş, kurumlaşmış kamu mekanizmaları" şeklinde tanımlanan formel toplumsal kontrol mekanizmaları görülür (Bulut, t.y., s.313-314). Resmi olmayan sosyal kontrol aile, akran grubu, mahalle gibi sosyal ağların etkisini içerir (Abulhul, 2021, s.250).

Kontrol sadece resmi sistem tarafından üyeler üzerinde uygulanmaz, aynı zamanda bireylerin birbirleri üzerinde uyguladıkları baskılardan da kaynaklanır. Bir üyeyi popüler ya da popüler olmayan yapan davranışlara ilişkin bu normlar gayri resmi

kontrolün temelini oluşturur. Gayri resmi olmayan kontrol her zaman önemlidir ancak gücü, yaptırım uyguladığı faaliyetlerin çeşitliliği ve çeşitli hedefleri pekiştirme derecesi bakımından büyük farklılıklar gösterir. Bazı kurumlarda gayri resmi kontroller katı bir şekilde uygulanmakta ve iş performansı, ilişkiler, tutumlar ve kendini ifade etme biçimleri gibi pek çok davranış türünü kapsamaktadır. Gayri resmi kontroller kurum üyeleri tarafından resmi rollerine yardımcı olmak için de kullanılabilir (Millham, Bullock, Cherrett, 1972, s.413). İnformal sosyal kontrol küçük yerleşim yerlerinde daha etkiliyken büyük şehirlerde etkisi sınırlıdır. Bu nedenle, sosyal düzeni korumak için formal kontrolun desteğine ihtiyacı vardır. Formal normlar insanların davranışlarını kontrol etmek için yasalar, ödül-ceza gibi yaptırımları kullanır (Abulhul, 2021, s.250).

d) Grupsal Kontrol ve Kurumsal Kontrol: Grup denetiminde kişi doğrudan grup ya da grup organları aracılığıyla kontrol edilir. Kurumsal denetim ise bireyin grup üyesi olarak yetişirken ve eğitilirken kendi vicdanından gelen kontroldür.. Bireyler sosyal kurumları öylesine benimserler ki grup normlarının dışına çıkmayı kendileri istemezler. Bu nedenle kurumsal kontrol en etkili ve en kalıcı kontrol birimidir. Grup denetiminde ise birey grup denetiminden uzaklaşınca kendini serbest hisseder. Dolayısıyla sosyal kontrolün her türlüsü düzeni korumayı amaç edindiğinden değişmeye karşıdır (İçli, 2022).

Toplumsal yapıdaki kimi meslekler bir sosyal kontrol aracı olarak değerlendirilmektedir. Onlardan biri de sosyal hizmet mesleğidir.

SOSYAL HİZMET ve SOSYAL KONTROL

Sosyal hizmet; sosyal değişimi ve gelişimi, sosyal bütünleşmeyi, insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmelerini destekleyen uygulama temelli bir meslek ve akademik disiplindir. Sosyal adalet, insan hakları, kolektif sorumluluk ve farklılıklara saygı ilkeleri sosyal hizmetin merkezinde yer alır (ifsw, 2014). Sosyal hizmet, sosyal işlevselliği artırmak, kapasiteyi güçlendirmek ve beklenen toplunmsal koşulları oluşturmak üzere bireylere, gruplara, ailelere ve topluluklara yardımı içerem mesleki bir çalışmadır. (Zastrow, 2014, s.6). “Sosyal hizmet mesleğinin temelinde bireylerin, ailelerin ve toplumun sorunlarını çözmelerine yardım ve destek vardır. Sosyal hizmet mesleği, sosyal bilim alanında bilgi ve beceriye sahip, mesleki değerleri koruyan ve geliştiren; ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda sosyal politikaları etkilemeyi ve biçimlendirmeyi hedefleyen sosyal hizmet uzmanları aracılığıyla etkili olmayı öngören bir meslek ve akademik bir disiplindir” (Yolcuoğlu, 2914, s.13). Sosyal Hizmet, insanların içinde yer aldığı toplumların, toplumsal ilişkilerin ve ilişkilerle birlikte gelişen

kurumların işlerliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç insanlar arası dayanışmayı geliştirmeyle ilgilidir. Bundan dolayı sosyal hizmetin amacı sosyal yaşamı geliştirmek, insanlar arasındaki dayanışmayı artırmak ve toplumdaki dayanışmayı yükseltmek olarak ta ifade edilebilir (Adams, Dominelli, Payne, 2015, s.33). Sosyal hizzmet bir dayanışma ve yardım etme mesleğidir. Sosyal hizmetin işlevi vesosyal hizmet uzmanlarının toplum içinde gerçekleştirdiği roller ve sorumluluklar toplumsal değişimlerden etkilenmektedir (Duyan, 2012, s.1).

Sosyal hizmet mesleği, mesleki uygulamarında teorik bilgilerin yanı sıra politikalar, kanunlar, yasal düzenlemeler ve kurum politiklarını da dikkate almak durumundadırlar (Duyan, 2012). Başka bir ifade ile sosyal hizmet uzmanlarının mesleki uygulamaları bir formel sosyal kontrol aracı olan yasal yükümlülükler çerçevesinde uyumu sağlama amacıyla gerçekleşmekte ve bu yolla sosyal hizmet mesleğinin uygulamaları uyumu baz alan psikiyatri (Yaşar, 2003) alanı gibi bir sosyal kontrol aracı olarak değerlendirilmektedir.

Sosyal hizmetin temel amaçlarından biri toplumsal refahı artırmaktır. Tarihsel olarak, sosyal refahın bir sosyal kontrol aracı olarak sosyal hizmet üzerindeki etkisi üç işleve dayanmaktadır: Birincisi, sosyo ekonomik açıdan ihtiyacı olan insanlara yardım etmek. İkincisi, sosyal düzeni koruma ve işgücü piyasasını düzenleme politikası çerçevesinde hükümetlere destek olmak. Üçüncüsü, sosyal hizmet uzmanlarnın sosyal reformu başarmak ve hükümetleri sosyal değişikliklere yanıt vermeye yönünde çabaları ve insanların zayıf sosyoekonomik durumlarının üstesinden gelmelerine yardımcı olmak. Ayrıca, sosyal hizmet uzmanlarının sosyal reform hareketlerine katılımı sosyal hizmetin bir sosyal kontrol aracı olarak görülmesine yol açmıştır . Başka bir ifade ile sosyal kontrol, birey ve gruplar arasındaki uyumsuz davranışları dengelemek için sosyal hizmeti bir araç olarak kullanır (Abulhul, 2021, s.255).

Sosyal hizmet uzmanları kendine özgü yasal görevlere sahiptir. Bu görevleri nedeniyle sosyal hizmet uzmanları eylemleri ve eylemsizlikleri açısından kanunlara karşı sorumlulukları olan meslek elemanlarıdır. Sosyal hizmet açısından sosyal kontrole ilişkin önemli ögeler bulunmaktadır. Çünkü sosyal hizmet disiplini gerilimlere neden olan ikili bir sorumlulukla sadece bireyin değil aynı zamanda geniş bir topluluğun refahını korumayı ve geliştirmeyi içerir. Sosyal hizmet uzmanları için kontrol mesleğin merkezinde yer almaktadır. Örneğin çocukların korunması, denetimli serbestlik, istismar durumlarında veya bireyin zihinsel/ruhsal durumu nedeniyle izni olmadan hastaneye yatışının sağlanması gibi (Zastrow, 2103, s.22). Sosyal hizmet uzmanları mesleki ilke ve değerlerle uyumlu olmasa da hizmet sundukları kuruluşlarda sosyal kontrol aracı olan politikaları ve politikaların yansımaları olana yasal düzenlemeleri dikkate almak

durumundadırlar. Ayrıca sosyal hizmet, kamu politikalarına dayalı olarak ihtiyacı olan kişilere ücretsiz hizmet sunan kamu kurumlarında bir sosyal kontrol aracı olarak işlev görür (Abulhul, 2021, s.250-251).

SONUÇ

Sosyal kontrolün amacı, insanların yaşamlarını sosyal çevreleriyle sosyal etkileşimleri içinde düzenlemektir. Bu nedenle, sosyal hizmetin insanlara yardım etmedeki rolünün önemi çerçevesinde sosyal hizmet formel (resmi) ve informel (resmi olmayan) sosyal kontrol aracı olarak kullanılmaktadır (Abulhul, 2021, s.250-251).

Sosyal kontrol, toplumlardaki düzeni sağlamak, uyumsuz davranışları kontrol altına almak üzere farklı araçlar ve mekanizmalar kullanmaktadır. Bu mekanizmalar toplumlara ya da zamana göre farklılık göstermektedir. Bu mekanizmalar sosyal yaşama dönük olan informel (resmi olmayan), bunlar arasında gelenek-görenek, sosyal normlar vb. bulunmaktadır; ve resmi yaşama dönük formel mekanizmalar (bunlar arasında hukuki yaptırımlar vb.) yer almaktadır. Bunlar arasında toplumsal normlara uyum sağlamayı önceleyen meslekler de yer almaktadır. Sosyal hizmet mesleği de hem informel hem de formel kontrol mekanizması olarak değerlendirilmektedir. Çalıştığı birey, aile, grup ya da toplulukların hem sosyal yapıya hem de formel kontrol aracı olan politika ve yasal düzenlemelere uyum sağlamaları çerçevesinde hizmet sunmaktadır. Sosyal hizmetin mesleki sınırlarını ve bilgisini oluşturan faktörlerden biri de formel kontrol aracı olan politikalar, yasal düzenlenmeler ve kurum politikalarıdır. Sosyal hizmet uzmanlarının mesleki uygulamalarında formel kontrol aracı olan yasalara karşı sorumluluklarının bulunması da mesleğin sosyal kontrol aracı olarak değerlendirilmesinde rol oynamaktadır.

REFERANSLAR

Abulhul, Z. (2021). Social Work (Social Policy) Used as a Tool of Social Control. *Open Journal of Social Sciences*, 2021, 9, 249-262.

Adams, R.; Dominelli, L.; Payne, M. (2015). *Sosyal Hizmet: temel Alanlar ve Eleştirel Tartışmalar*. 1. Baskı, Nika Yay.

Aydın, A.M. (2022). Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Açisindan Günümüz Öğrenci İhtiyaçlarinin İncelenmesi. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama* (International Journal of Leadership Studies: Theory and Practice) 5(3), 234-251.

Balamir Bektaş, Rahşan; Gelgeç Bakacak, Ayça (2009). *Modernitenin Sosyal Kontrol Söyleminin Değişen Görünümleri* (Differing Faces of Discourse on Social Control in Modernity*). Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters* EFD/JFL. 26(1): 33-48.

Bulut, Y. (t.y.). *Sosyolojiye Giriş II.* İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.

Duyan, v. (2012). *Sosyal Hizmet: Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri*. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.

Fichter, Joseph (2002). *Sosyoloji Nedir.* (Çev. Nilgün Çelebi). Yenilenmiş ve Değiştirilmiş Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.

Günşen İçli, Tülin.;Burcu, Esra. (1993). İnformal Sosyal Kontrolün sağlanmasında Ailelelrin Gelir ve Eğitim Düzeyinin Önemi: Ankara'da Uygulamalı Bir Çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*: 10(1):43-56.

Henderson, Paul; Vercseg, Ilona (2010) Social Control. *Community Development And Civil Society* içinde. Bristol University Press: Policy Press.

İçli, Gönül (2002). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.

İfsw/International Federation of Socail Workers (2014). Global Definition of Socail Work. https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/ (Erişim: 28.12.2024).

Karakuş, Ö. (2013). Suç Korkusunun Sosyolojik Belirleyenleri: Sosyal sermaye mi? Sosyal Kontrol mü?. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Haziran 2013, 14(1), 1-19.

Millham, Spencer; Bullock, Roger; Cherrett, Paul Francis (1972). Social Control in Organizations. *The British Journal of Sociaology.*23(4).406-421.

Oktik, N. (2022). Toplumsal Değer, Norm, Kontrol, Sapma ve Güç. (Ed.Mehmet Ufuk Özcan). *Sosyolojiye Giriş* içinde (217-240). Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi.

Thompson, N. (2013). *Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak*. 2. Baskı, Dipnot yay.

Yaşar, M. Ruhat (2003). Dinden Psikiyatriye: Değişen Sosyal Kontrol Sürecinin Doğası. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(3).

Yolcuoğlu, İ.G. (2014). *Bireylerle, Ailelerle, Gruplarla ve Toplumla Sosyal Hizmet*. 8. Baskı, Nar yayınları.

Zastrow, C. (2014). *Sosyal Hizmete Giriş*. 2. Baskı, Nika.

Örgütlerin İzledikleri Rekabet Stratejilerine Göre Uyguladıkları İnsan Kaynakları Politikaları

Doç. Dr. Fulya ALMAZ[1]

[1] Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye, fulyaalmaz@akdeniz.edu.tr

ÖZET

Stratejik insan kaynakları yönetiminin, örgütün stratejisi ile uyumlu olması ve örgütün izlediği rekabet stratejisine göre insan kaynakları uygulamalarının tasarlanması gerekmektedir. Bu çalışmada araştırmacılar tarafından yaygın bir şekilde kullanılan Porter'ın ve Miles ve Snow'un rekabet stratejileri tiplojileri kapsamında örgütlerce izlenen rekabet stratejilerine göre insan kaynakları uygulamalarının neler olduğu ve söz konusu uygulamaların özelliklerini tartışmaya amaç amaçlanmaktadır.

İlgili alan yazında yapılan çalışmaların, izlenen rekabet stratejilerinin kendine özgü insan kaynakları politikalarının oluşturulması ve uygulanması gerektiğine vurgu yaptığı görülmektedir. Ayrıca bu çalışmalar, sektörlerin rekabet stratejileri ile insan kaynakları uygulamaları arasında ilişkilendirme yaparak, insan kaynaklarından daha verimli bir şekilde yararlanabileceklerini savunmaktadırlar.

Anahtar sözcükler: stratejik insan kaynakları yönetimi, rekabet stratejileri, insan kaynakları uygulamaları, bankacılık sektörü.

1. GİRİŞ

İlgili yazın incelendiğinde örgütlerce uygulanan rekabet stratejisi ile insan kaynakları uygulamaları arasında sıkı bir uyum olduğuna (Galbraith ve Nathanson, 1978; Chandler, 1962; Baird ve Meshoulam, 1988) ve her bir örgütün uyguladığı rekabet stratejisine özgü insan kaynakları stratejisi oluşturulduğuna (Truss ve Gratton, 1994) yönelik bulgulara rastlanmaktadır. Söz konusu araştırmalara göre örgüt stratejisi, örgütün insan kaynakları uygulamalarını yönlendirmektedir. Yine ilgili yazın incelendiğinde, örgütün insan kaynaklarının, örgütlerin stratejisinin geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir faktör olduğu ve özellikle insan kaynaklarının, örgütlerin rekabet stratejisi ile uyumlaştırıldığında rekabet avantajı yaratabileceği üzerinde durulduğu görülmektedir (Huselid, 1995).

Stratejik insan kaynakları yazını incelendiğinde, rekabet stratejileri ile insan kaynakları uygulamaları arasındaki ilişkiye odaklanarak, söz konusu ilişkiyi açıklamak konusunda önemli katkılar sağlayan bazı araştırmacıların (Schular ve Jackson, 1987; Jackson vd, 1989; Arthur, 1992), Porter'ın (1980; 1985) çalışmalarını temel alarak birtakım tipolojiler geliştirildiği görülmektedir. Örneğin, Schular ve Jackson (1987) ve Jackson ve arkadaşları (1989) yapmış oldukları çalışmalarında örgütlerin kendilerini rakiplerinden farklılaştırmasının yolunun yenilik yapmak olduğunu savunmuşlar, Porter'ın (1980; 1985) rekabet stratejilerinden olan maliyet liderliği stratejilerini, maliyet azaltıcı stratejiler ve farklılaştırma stratejilerini, yenilikçi stratejiler olarak ele almış ve rekabet stratejilerini maliyet azaltıcı, yenilikçi ve kalite arttırıcı stratejiler olarak sınıflandırma yoluna gitmişlerdir. Benzer şekilde Arthur (1992) çalışmasında insan kaynakları sistemlerini, kontrole yönelik ve bağlılığa yönelik insan

kaynakları sistemleri olarak iki gruba ayırmış, Porter'ın (1980; 1985) maliyet liderliği stratejisini uygulayan örgütlerin kontrole yönelik insan kaynakları sistemlerine ve yine Porter'ın (1980; 1985) farklılaştırma stratejilerini izleyen örgütlerin bağlılığa yönelik insan kaynakları sistemlerine sahip olduklarını savunmuştur.

Bu ön saptamalar ışığında, söz konusu çalışmada öncelikle, stratejik insan kaynakları ile rekabet stratejileri arasındaki ilişkiye yönelik açıklamalar yapılacak ve ardından ilgili alanyazınında yaygın olarak başvurulan ve örgütlerin çevreye adaptasyonunu sağlayacak nitelikte tanımlanmış olan, Porter'ın (1980; 1985) maliyet liderliği, farklılaştırma ve odaklanma stratejileri ile Miles ve Snow'un (1984; 1978) savunmacı, fırsatçı, analizci ve tepkici rekabet stratejisi tipolojileri temel alınarak örgütlerin izlemekte oldukları söz konusu rekabet stratejilerine göre uyguladıkları insan kaynakları politikalarına değinilecektir.

Söz konusu çalışma, örgütlerin izledikleri rekabet stratejilerine göre tasarladıkları insan kaynakları uygulamalarının neler olduğunun belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca strateji ve insan kaynakları gibi iki disiplinin birleştirilerek ele alınması çalışmaya ayrı bir değer katmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin İzlenen Rekabet Stratejisi ile İlişkisi

İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının, örgüt stratejisi ile uyumlu hale getirilmesi stratejik insan kaynakları yönetiminin temelini oluşturmaktadır. Öyle ki, stratejik insan kaynakları yönetimi alanındaki önemli konulardan biri örgüt stratejisi ile insan kaynakları arasındaki ilişkidir. İlgili alanyazın incelendiğinde strateji ile insan kaynakları arasındaki ilişkinin sıkı bir uyuma dayandığına (Galbraith ve Nathanson, 1978; Chandler, 1962; Baird ve Meshoulam, 1988) ve her bir örgüt stratejisine özel bir insan kaynakları stratejisinin olduğuna (Truss ve Gratton, 1994, s.670) yönelik bulguların erişilen araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Söz konusu araştırmalara göre örgüt stratejisi, insan kaynakları yönetimini yönlendirmektedir. Yine ilgili yazın incelendiğinde, örgütün insan kaynaklarının, örgüt stratejisinin geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir faktör olduğu ve özellikle insan kaynaklarının, örgütün rekabet stratejisi ile uyumlaştırıldığında rekabet avantajı yaratabileceği üzerinde durulduğu görülmektedir (Huselid, 1995, s.636).

Wright ve McMahan (1992) stratejik insan kaynakları yönetimini örgütün hedeflerine erişimi için planlanmış insan kaynakları faaliyetleri olarak tanımlamaktadır. Stratejik yönetimde etkin yaklaşım örgütün tüm seviyelerindeki insanların sürece dâhil edilmesidir. Bu nedenle, insan kaynakları örgüt stratejisinin bölünmez bir parçası olmaktadır. Dolayısıyla

bir örgüt rekabetçi avantaj yakalamak için, örgüt stratejileriyle insan kaynakları yönetim süreçlerine bütüncül olarak yaklaşması gerekmektedir (Keçecioğlu, 2003).

Porter (1980; 1985) stratejiyi, bir örgütün belirli bir değeri elde etmek için onu diğer örgütlerden ayıran ve örgütün başarısını doğrudan etkileyebilecek eylemler bütünü olarak değerlendirmektedir. En genel tanımı ile rekabet, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak örgütün faaliyette bulunduğu pazarlara mal veya hizmet sunma çabalarının bütünüdür (Akyıldız, 2001). Rekabet stratejileri ise örgütün başarıya erişmesi için önceden belirlenen faaliyet alanında örgütsel kaynakların çevresel değişikliklere uyumu için geliştirilen normatif stratejiler olarak tanımlanmaktadır (Porter, 1980). Yani rekabet stratejileri, örgütlerin faaliyet alanları dâhilinde değer yaratan ve sahip olunan temel yetenekler aracılığıyla rekabet avantajı sağlamaya yönelik karar ve davranışların bütünüdür (Ülgen ve Mirze, 2004). Rekabet stratejileri örgütlerin faaliyette bulunduğu çevrede etkin olan güçlerin davranışları ve kararları karşısında nasıl aksiyon alması gerektiği ile ilgili konulara odaklanmaktadır. Burada önceliklenen hedef, örgütün faaliyette bulunduğu çevrede var olan rekabete karşı koyması ve sahip olduğu yetenek ve varlıkları güçlendirerek sürdürülebilir rekabet avantajı yakalayabilmesidir.

Rekabet stratejilerine ilişkin alan yazın incelendiğinde, rekabet stratejilerinin, örgütte ele alınış düzeyine (Bourgeois, 1980; Thompson ve Strickland, 2001), dâhil olunan stratejik yönetim alanına veya hedefine (Chaffee, 1985), önerildiği okula (Mintzberg, vd., 1998) bağlı olarak farklı şekillerde sınıflandırılmış olduğu görülmektedir. İlgili alan yazınında yaygın olarak başvurulan stratejilerin türü, ele alınış amacına göre değişkenlik göstermektedir (Kim ve Lim, 1988). Çünkü örgütlerin stratejik davranışlarının çeşitli ve dağınık olması, örgütlerin bütüncül olarak ele alınmasını sağlayacak yetenekte bir tipolojinin varlığını engellemektedir (Miles ve Snow, 1978).

2.2. Rekabet Stratejisi Tiplojileri

Bu araştırmada strateji yazınında yaygın olarak başvurulan ve örgütlerin çevreye uyumunu sağlayacak nitelikte tanımlanmış olan, Porter (1980) ve Miles ve Snow (1978) tarafından önerilen rekabet stratejisi tipolojileri kapsamında bir değerlendirme yapılmaktadır.

Rekabet avantajının yapısı ve pazara ölçeğine odaklanan Porter (1980; 1985) rekabet stratejilerini, maliyet liderliği, odaklanma ve farklılaştırma stratejileri olmak üzere üç grupta ele alarak incelemektedir.

Maliyet liderliği stratejisi, örgütün rakiplere göre düşük maliyetlerle konumunu güçlendirerek rekabet avantajı sağlaması olarak açıklanmaktadır

(Porter, 1985). Söz konusu rekabet avantajı, ar-ge, servis, satış ve pazarlama, reklam gibi alanlarda maliyetlerin düşürülmesi ile elde edilebilmektedir.

Farklılaştırma stratejisi, örgütün ürünlerinin rakiplerinin ürünlerinden ayırt edilebilecek farklılıklara sahip olması ve müşterilerin ürünlere rakip ürünlerden daha fazla değer vermesi olarak tanımlanmaktadır (Porter, 1985). Farklılaştırma stratejisi, kalite, servis, ürün imajı ve dağıtım kanalları gibi alanlarda gerçekleştirilerek ürünlere ek değerler sunulması ile de açıklanabilmektedir (Porter, 1980).

Odaklanma stratejisi, örgütün faaliyette bulunduğu dar bir pazar alanında, az sayıda müşteriye daha etkili ve hızlı sunum yapması olarak ifade edilmektedir (Porter, 1985). Söz konusu stratejinin önemi, pazara odaklanma sayesinde örgütün müşterilerinin gereksinimlerine daha iyi cevap verebilecek olması nedeniyle farklılaştırma sağlayabilmesi ve dar bir pazar alanına hitap etmesi sonucunda maliyetlerini düşürmesi veya her ikisini de aynı anda gerçekleştirmesi olarak açıklanabilmektedir (Porter, 1980).

Maliyet liderliği ve farklılaştırma stratejileri, rekabet avantajını endüstri genelinde aramaktadır (Porter, 1985). Buna karşın odaklanma stratejileri, farklılaştırma veya maliyet odağını daha küçük segmentte aramaktadır. Farklılaştırma stratejisi, müşteri tarafından özel olarak algılanan ürün veya hizmet sunmaya odaklanırken, maliyet liderliği stratejisinde düşük maliyetle ürün veya hizmet sunumuna odaklanılmaktadır. Şu hususa değinmek gerekmektedir ki, tüm bu temel stratejilerinin uygulanması sektörel farklılıklar karşısında değişkenlik göstermektedir.

Miles ve Snow (1984; 1978) insan kaynakları yönetiminin, örgüt stratejisiyle bütünleşmesinin zorunlu olduğunu belirttikleri ve örgütlerin davranışlarının izledikleri özel stratejiye dayalı olduğunu savundukları çalışmalarında, savunmacı (defender), fırsatçı (prospector), tepkici (reactor) ve analizci (analyzer) stratejiler olmak üzere dört strateji tipi tanımlamışlardır. Yazarlara göre örgütler stratejik eğilimlerine göre savunmacılar, fırsatçılar, analizciler ve tepkiciler olarak adlandırılabilmektedirler.

Savunmacılar, hali hazırda yürüttükleri eylemlere odaklanmakta ve verimliliği arttırmak amacıyla var olan dengeyi sürdürerek pazarlarını korumaya çalışmaktadırlar. Savunmacı duruş geliştiren örgütler sınırlı sayıda ürün veya hizmetle dar bir pazara odaklanmakta ve saldırgan bir şekilde fiyat veya farklılaştırma stratejileri uygulayarak pazar bölümünü savunmaya çalışmaktadırlar. Bu örgütler sınırlı bir alanda faaliyette bulunduklarından dolayı örgüt yapıları, sahip oldukları teknolojik kaynak ve yetenekleri ve faaliyetlerini yürütme gibi konularda çok az değişiklik yapmaktadırlar. Sermaye yoğun teknolojiler, sınırlı ürün çeşitliliği, maliyet kontrol sistemlerinin varlığı ve daha fonksiyonel yapıda olma gibi temel özelliklere

sahiptirler. Bu örgütlerin üst kademe yöneticileri örgütün faaliyet alanı için geçerli olan sınırlı uzmanlık alanına sahiptirler.

Fırsatçılar, saldırgan pazar ve ürün geliştirmeye önem verdikleri için belirsizlik ortamında gelişen yeni şartlara daha çabuk uyum sağlamaktadırlar. Yenilikçidirler ve yeni ürün geliştirmek, var olan ürün yelpazelerine yenilerini eklemek, yeni pazarlara girmek, çeşitlendirme yapmak ve fırsatları yakalamak için çaba göstermektedirler.

Analizciler, bir taraftan mevcut alanlardaki mevcut faaliyetlerine devam ederlerken öte taraftan yeni pazar ve ürün fırsatlarını yakalamak için çalışmaktadırlar. Rakiplerini özenle izlemekte ve rakipleri tarafından gerçekleştirilmiş olan başarılı stratejileri benimsemektedirler. Yeni hizmet ve ürün alanlarında faaliyetlerde bulunmak için sürekli araştırma yapmaları nedeni ile pazar payları geniştir ve söz konusu pay sürekli değişkenlik göstermektedir. Mevcut alanlarında etkinlik, değişken alanlarda ise yeniliğe odaklandıkları için savunmacı ve fırsatçı stratejilerin bir kombinasyonunu geliştirmektedirler.

Tepkiciler, tutarlı bir stratejileri yoktur ve çevresel değişimlere uyum sağlama konusunda başarısız olmaktadırlar. Başarılı rakipleri takip etikleri için hem kurumsal hem de kültürel olarak kendi stratejik eylemlerini kurgulayacak gerekli yetenek ve işgücüne sahip değildirler.

Savunmacılar, analizci ve atılgan stratejileri benimseyen örgütler proaktif olduklarından, faaliyette bulundukları kendi çevreye proaktif bir biçimde karşılık verebilmektedirler. Savunmacılar hâlihazırda yürüttükleri operasyonlarında verimlilik artışı sağlamak için çeşitli manevralarda bulunurken, fırsatçılar her alanda yeni fırsatlar yakalamak için çevresel değişiklikleri yakından takip etmektedirler. Savunmacılar verimliliğe odaklanarak rekabet ettikleri için sundukları dar hizmet veya üretim alanında uzmandırlar. Analizciler ve fırsatçılar daha geniş hizmet ve ürün alanına sahip olduklarından, çevresel değişimlere daha kolay bir şekilde yanıt verebilmektedirler.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Yukarıda ayrıntılandırıldığı gibi stratejik insan kaynakları yazını incelendiğinde, örgütlerin benimsedikleri rekabet stratejileriyle insan kaynakları uygulamaları arasındaki ilişkiye odaklanarak, söz konusu ilişkiyi açıklamak konusunda önemli katkılar sağlayan bazı araştırmacıların (Schular ve Jackson, 1987; Jackson, vd., 1989; Arthur, 1992), Porter'ın (1980; 1985) çalışmalarını temel alarak birtakım tipolojiler geliştirildiği görülmektedir. Örneğin, Schular ve Jackson (1987) ve Jackson ve arkadaşları (1989) yapmış oldukları çalışmalarında örgütlerin kendilerini rakiplerinden farklılaştırmasının yolunun yenilik yapmak olduğunu savunmuşlar, Porter'ın (1980; 1985) rekabet stratejilerinden olan maliyet liderliği stratejilerini,

maliyet azaltıcı stratejiler ve farklılaştırma stratejilerini, yenilikçi stratejiler olarak ele almış ve rekabet stratejilerini maliyet azaltıcı, yenilikçi ve kalite arttırıcı stratejiler olarak sınıflandırma yoluna gitmişlerdir. Benzer şekilde Arthur (1992) çalışmasında insan kaynakları sistemlerini, kontrole yönelik ve bağlılığa yönelik insan kaynakları sistemleri olarak iki gruba ayırmış, Porter'ın (1980; 1985) maliyet liderliği stratejisini uygulayan örgütlerin kontrole yönelik insan kaynakları sistemlerine ve yine Porter'ın (1980; 1985) farklılaştırma stratejilerini izleyen örgütlerin bağlılığa yönelik insan kaynakları sistemlerine sahip olduklarını savunmuştur. Görüldüğü üzere, stratejik insan kaynakları yönetiminin, örgüt stratejisiyle uyumlu olması ve örgütün izlediği rekabet stratejisine göre insan kaynakları uygulamalarının tasarlanması gerekmektedir.

Maliyet azaltıcı/ liderliği stratejisinde, üretim süreçleri dar olup, bu süreçler iyi uzmanlaşmış görevlere bölünmektedir (Arthur, 1992). Söz konusu görevlerin yerine getirilmesi için gerekli olan çalışan becerilerinin düşük bir seviyeye indirilmiş olması nedeni ile ücret düzeyleri düşüktür. İlaveten, söz konusu görevlerin yerine getirilmesi için gerekli işgücü eğitim maliyetleri de düşüktür. Düşük eğitim yatırımı ve düşük beceri gerekliliği, bu tür örgütlerin işgücü devir maliyetlerini de azaltmaktadır. Çünkü bu özelliklerdeki çalışanlar kolay ikame edilebilir görülmektedir. Maliyet azaltıcı/ liderliği insan kaynakları sistemleri, yönetsel kararlar üzerinde çalışanların etkisinin çok az olduğu, görevlerin net olarak tanımlandığı, biçimsel şikâyet sistemlerinin olmadığı, iletişim ve sosyalleşme çabalarının düşük olduğu, düşük nitelikli çalışanların istihdam edildiği, eğitim olanaklarının kısıtlı olduğu, denetim ve kontrol odaklı olunduğu, sosyal yardımların düşük olduğu, özendirici ücret sisteminin benimsendiği, nispeten düşük ücretlerin ödendiği sistemler olarak tanımlanmaktadır (Arthur, 1992).

Maliyet azaltıcı/ liderliği stratejisini uygulayan örgütler, maliyet odaklı hareket ettikleri için örgütlerinde az sayıda işgücü istihdam etmektedirler. Bu örgütler maliyet endişeleri nedeniyle genelde dış kaynaklardan yararlanmakta, kısa vadeli, bireysel, esnek çalışma uygulamalarını benimsemekte, eğitim noktasında ağırlıklı olarak teknik eğitimlere yönelmektedirler (Jackson, vd., 1989). Dolayısıyla maliyet azaltıcı/ liderliği stratejilerini izleyen örgütler, kısa vadeli ve sonuç odaklı performans değerlendirmesi, piyasa ücret araştırmalarına dayalı ücretlendirme sistemi, net/ kesin biçimde hazırlanmış görev tanımları, eğitsel faaliyetleri minimum düzeyde tutma ve uzmanlaşmayı çok da desteklemeyen insan kaynakları politikalarını uygulamaktadırlar (Schular ve Jackson, 1987).

Farklılaştırma stratejisini benimseyen örgütler, pazara özellikli, ayrıcalıklı ve kaliteli ürün sunmaya önem vermeleri, uzun vade odaklı olmaları ve güçlü pazarlama becerilerine sahip olmaları nedeni ile yüksek nitelikli çalışanları istihdam etmekle beraber, çalışanların yönetsel kararlara yüksek düzeyde katılımına olanak sağlandığı, çalışanların risk almalarına

imkân verildiği, takım çalışmasının cesaretlendirildiği ve takımlara yönelik eğitimlerin verildiği (Jackson, vd., 1989), esnek iş tanımlarının olduğu, formel problem çözme süreçlerinin uygulanabildiği, örgüte ilişkin ve ekonomik bilgilerin çalışanlarla paylaşıldığı, çalışanların kapsamlı becerilere yönelik eğitimler almalarının sağlandığı, gelişmiş sosyal yardımların olduğu, yüksek ücretlerin ödendiği, hisse senedi ve maaş ile ödemelerin yapıldığı iş güvencesi garantisinin verildiği insan kaynakları politikalarını uygulamaktadırlar (Arthur, 1992).

Odaklanma stratejisini benimseyen örgütlerin insan kaynakları uygulamaları, maliyet azaltıcı/ liderliği ve farklılaştırma stratejileri izleyen örgütlerin insan kaynakları uygulamalarının kombinasyonundan oluşmaktadır.

Savunmacı stratejiyi benimseyen örgütler, çalışanların örgüt için sahip oldukları özel bilgi ve becerilerle değerlendirildiği için eğitim ve geliştirmenin beceri yaratmaya yönelik olduğu, örgüte uzun dönem bağlılığın teşvik edildiği ve çalışanların yer değiştirmesi ve onların sahip olduğu bilgi, beceri ve yeteneklerle ilgili maliyetlerin düşürüldüğü, işgücü devrini sınırlandırmak için, insan kaynaklarına yüksek düzeyde iş güvencesi ve ifade fırsatının verildiği, performans değerlemenin süreç yönelimli olduğu ve ücretin örgütsel hiyerarşiye dayalı olduğu insan kaynakları politikalarını uygulamaktadırlar (Delery ve Doty, 1996; Miles ve Snow, 1984).

Fırsatçı stratejiyi benimseyen örgütler, sürekli olarak yeni ürünlere ve pazarlara yöneldikleri ve kârlı buldukları bir alanda oluşan küçücük bir fırsatı dahi yakalayabilmek için hızlı bir şekilde hareket ettiklerinden çalışanların örgüte uzun dönem bağlılıklarına çok az önem vermektedirler (Delery ve Doty, 1996; Miles ve Snow, 1984). Söz konusu örgütlerde, seçici işe alma sürecinin uygulandığı, eğitim ve geliştirme programlarının beceri saptama ve kazanmaya yönelik olduğu, çalışanların performans değerlemelerinin sonuçlara yönelik ve ücretlerin performansa dayalı olduğu insan kaynakları politikalarını uygulamaktadırlar.

Analizciler, eğitim ve geliştirmenin nitelik oluşturmaya ve kazanmaya yönelik olduğu, çalışanların performans değerlemelerinin çoğunlukla gelişmeye yönelik olduğu ve ücretin çoğunlukla örgütsel hiyerarşiye, bazı durumlarda ise performansa dayalı olduğu insan kaynakları politikalarını uygulamaktadırlar (Miles ve Snow, 1984).

Porter (1980; 1985) ve Miles ve Snow (1978) tarafından önerilen rekabet stratejisi tipolojileri birlikte değerlendirildiğinde söz konusu alternatif stratejileri birbirinden farklılaştıran değişkenlerin yenilikçilik (Delery ve Doty, 1996, s.807) ve maliyet liderliği değişkenleri olduğu görülmektedir. Jackson ve arkadaşları (1989) tarafından gerçekleştirilen ve çeşitli organizasyonel özellikler açısından insan kaynakları

uygulamalarındaki farklılıkların belirlenmeye çalışıldığı araştırmaya göre, teknoloji şirketleri gibi yenilikçi rekabet stratejisi izleyen örgütlerin tek ve özel üretici olması gerektiği ve yenilik yapmaya odaklandıkları için söz konusu örgütlerin insan kaynakları uygulamaları yaratıcılığı ve yeniliği destekleyici şekilde tasarlanmalıdır. Yenilikçi rekabet stratejisini benimseyen örgütlerde, iş tanımlarının esnek olduğu, yüksek beceriye sahip bireylerin işe alımının sağlandığı, çalışanlara daha fazla inisiyatifin verildiği, hataların tolere edildiği ve sürdürülebilirlik için performans değerlemesinin yapıldığı, mavi yakalılara istihdam güvencesinin verildiği ancak özendirici ücretin daha az desteklendiği, ücret skalalarının iç eşitlik temeline dayandığı, daha fazla eğitim olanaklarının sağlandığı, yetiştirmeye ve kariyer geliştirmeye önem verildiği, çalışanlar arası etkileşimin cesaretlendirildiği ve performans değerlendirmenin uzun vadeli ve ekip çalışmasına dayalı olduğu insan kaynakları politikalarını uygulanmaktadırlar (Jackson, vd., 1989; Huang, 2001).

Yenilikçi rekabet stratejisini izleyen örgütler için gerekli çalışan rol davranışları, uzun dönemli odaklanma, yüksek düzeyde yaratıcı davranış ve işbirliği ve birbirine bağımlı davranışlardır (Schuler ve Jackson, 1987). Ayrıca çalışanların, yüksek düzeyde risk alma, sonuç ve süreçlere eşit önem verme, belirsizliğe yüksek tolerans gibi özellikler taşımaları gerekmektedir. Huang (2001) çalışmasında, yenilikçi rekabet stratejisini benimseyen örgütlerde çalışanların, risk alabilen, yaratıcı, işbirlikçi, uzun vadeli hedefleri olan, belirsizlikle başa çıkabilen nitelikte olmaları gerektiğine işaret etmiştir. Yenilikçi rekabet stratejisini izleyen örgütlerde, minimum çalışan kontrolünün hakim olduğu, insan kaynaklarına daha fazla yatırımın yapıldığı ve ar-ge çalışmalarına için daha fazla kaynak ayrıldığı için insan kaynakları yönetiminin etkinliği önemlidir (Jackson, vd., 1989).

Bu çalışma, örgütlerin izledikleri rekabet stratejilerine göre tasarladıkları insan kaynakları uygulamalarının neler olduğunun belirlenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların, izlenen rekabet stratejilerinin kendine özgü insan kaynakları politikalarının oluşturulması ve uygulanması gerektiğine vurgu yaptığı görülmektedir. Söz konusu araştırmalara göre örgüt stratejisi, insan kaynakları yönetimini yönlendirmektedir. Yine ilgili yazın incelendiğinde, örgütün insan kaynaklarının, örgüt stratejisinin geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir faktör olduğu ve özellikle insan kaynaklarının, örgütün rekabet stratejisiyle uyumlaştırıldığında örgüt için rekabet avantajı sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca bu çalışmalar, sektörlerin rekabet stratejileri ile insan kaynakları uygulamaları arasında ilişkilendirme yaparak, insan kaynaklarından daha verimli bir şekilde yararlanabileceklerini savunmaktadırlar.

KAYNAKÇA

Akyıldız, S. İşletmelerde Satınalma Yönetimi ve Rekabet Yaratmada Satınalma Politikalarının Yeri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi, İstanbul, 2001.

Arthur, J. (1992). The Link Between Business Strategy and Industrial Relations Systems in American Steel Minimills, Industrial & Labor Relations Review, Vol. 45, No. 3.

Baird, L. ve Meshoulam,I. (1988). Managing Two Fits of Strategic Human Resource Management", Academy of Management Review, Vol. XIII, No.1, ss. 116-128.

Bourgeois L.J. (1980). Strategy and environment: A conceptual integration, Academy of Management Review, Vol.5, ss.25-39.

Chaffee, E. E. (1985), Three models of strategy, Academy of Management Review, Vol.10, ss.89-98.

Chandler, A.D. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise, Cambridge, MA: MIT Press, 1962.

Delery ve Doty, (1996). Modes of Theorizing in Strategic Human Resource Management: Tests of Universalistic, Contingency and Configurational Performance Predictions, Academy of Management Journal, Vol. XXXIX, No.4, ss. 802-835.

Galbraith, J. R. (1978). Strategy implementation: The role of structure and process.

Huang, T. C. (2001), The Effects of Linkage Between Business and Human Resource Management Strategies, Personel Review, Vol.30, No.2.

Huselid, M. (1995). The Impact of Human Resource Management Practices on Turnover, Productivity, and Corporate Financial Performance, Academy of Management Journal, Vol. XXXVIII, No. 3, ss. 635-672.

Jackson, S., Schuler, R. S., Rivero, J. C., (1989). Organizational Characteristics as Predictors of Personnel Practices, Personnel Psychology, Vol. XLII, 1989, ss. 727-786.

Porter M. E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors, New York: Free Press, 1980.

Porter, M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance, The Free Press: New York, 1985.

Schular, R. S. ve Jackson, S. (1987). Linking Competitive Strategies With Human Resource Management Practices, The Academy of Management, Vol. I, No. 3, 1987, ss. 207-219.

Keçecioglu, T. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, Sistem Yayıncılık, İstanbul,2003.

Kim Y. ve Lim K. (1988), "Environment, generic strategies, and performance in a rapidly developing country: A taxonomic approach," Academy of Management Journal, Vol.31, No.4, s.802-827.

Miles, R.E., ve Snow, C.C. (1978). Designing Strategic Human Resources Systems, Organizational Dynamics, Vol. XIII, No.1, 1984, ss.36-52.

Miles, R.E., ve Snow, C.C. (1984). Designing strategic human resources systems. *Organizational dynamics*, *13*(1), 36-52.

Mintzberg H., Ahlstrand B. ve Lampel J. Strategy Safari: A Guided Tour Through the Wilds of Strategic Management, Hemel, Hempstead: Prentice-Hall, 1998.

Thompson A.A. ve Strickland A.J. Strategic Management (11.th Ed.), Plano, TX: McGraw-Hill, 2001.

Truss, C. Gratton, L. (1994). Strategic Human Resource Management: A Conceptual Approach, The International Journal of Human Resource Management, Vol. 5, No. 3, ss.663-686.

Ülgen, H. ve Mirze, K. İsletmelerde Stratejik Yönetim, Birinci Baskı, Literatür Yayınevi, İstanbul, 2004.

Wright ve McMahan (1992) Theoretical Perspectives for Strategic Human Resource Management", Journal of Management, Vol: XVIII, No:2, 1992, ss. 295-320.

Erken Çocukluk Döneminde Dijital Teknoloji Kullanımı: Youtube Platformu

Zeynep DEMİRCİOĞLU BİRİCİK[1]

Büşra ÖZCAN[2]

[1] Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo Sinema ve Televizyon Bölümü, zeynepd@atauni.edu.tr
[2] Yüksek Lisans öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo Sinema ve Televizyon Bölümü

ÖZET

Erken çocukluk dönemi, çocuğun yaşamının temelini oluşturan, fiziksel, psikolojik, zihinsel ve sosyal açıdan ömür boyu devam edecek olan özelliklerin inşa edildiği bir dönemdir. Bu dönemde çocuklarda öğrenme en üst düzeydedir. Bu nedenle kavrama, anlama ve diğer becerilerin geliştirilebileceği kritik dönemdir. Erken çocukluk döneminde çocuğun yaşayacağı deneyimler ve öğrenme ortamı yetişkinlikte de sahip olacağı kişiliği şekillendirecektir. Ancak günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin hızla gelişip dönüşmesiyle, her yaştan kullanıcının kullanabileceği ortamlara dönüşmesi çocuklar için hem avantajlı hem de dezavantajlı olabilmektedir. Bu çalışmada, erken çocukluk döneminde dijital teknoloji kullanımının faydaları ve zararları üzerinde durulurken, Youtube platformu özelinde dikkat edilmesi ve kaçınılması gereken unsurlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erken Çocukluk, Dijital Teknoloji, Youtube, Ebeveyn Denetimi, Medya

GİRİŞ

Erken çocukluk dönemi, kişinin hayatının temel yapı taşlarının yerleştiği önemli bir dönemdir. Bu dönem, kişinin fiziksel, duygusal, zihinsel ve sosyal gelişiminin temellerinin oluştuğu ve ömür boyu devam eden öğrenme ve davranış şekillerinin meydana geldiği bir zaman aralığıdır (Aydın, 2015). Jean Piaget'in zihinsel gelişim teorisine göre, erken çocukluk dönemi, çocuğun dünyayı anlamaya başladığı, temel kavramlarını ve konuşma becerilerini geliştirdiği bir dönemdir (1971). Erken çocukluk döneminde çocuğun yaşadığı deneyimler, gelecekteki okul başarısını, akran ilişkilerini ve genel yaşam kalitesini etkileyebilir. Bu nedenle, erken çocukluk döneminde zenginleştirici ve destekleyici ortamın sağlanması çocuğun kişisel gelişimi için oldukça önemlidir.
Bu tür ortamlar, çocuğun kendine güvenini artırır, sorun çözme becerilerini geliştirir ve empati gibi sosyal becerileri öğrenmesine fırsat tanır (Büyüköztürk, 2010).

Çocuklar büyüdükçe, kendilerini geliştirmek için daha yavaş ilerlerler ve kritik dönem sonrasında, gereken gelişimi tamamlamak daha zordur. Bu dönemde, annenin çocukla olan duygusal bağı çok güçlüdür. Ayrıca, çocuk bu dönemde çevresinden çok etkilenir. Erken çocukluk dönemi, bir kişinin hayatındaki en temel gelişim dönemlerinden biridir ve bu dönemde çocuklar hızlı bir şekilde dünyayla etkileşime girerken, temel becerilerini öğrenir ve kişiliği oluşur. Günümüzde, dijital teknolojiler erken çocukluk döneminde büyük bir etkiye sahiptir.

Türkiye'de yapılan araştırmalar, erken çocukluk dönemindeki çocukların

teknolojiyle olan etkileşimlerinin hem iyi hem de potansiyel tehlikeler içerdiğini gösteriyor. Örneğin, etkileşimli eğitim uygulamaları ve oyunlar, çocukların zekâ gelişimlerini destekleyebilir ve öğrenme süreçlerini zenginleştirebilir (Altun, 2018). Ancak, uzun süreli ekran izlemeleri, çocukların fiziksel aktivitelerini azaltabilir ve sosyal etkileşimlerini sınırlayabilir (Duman ve Çakır, 2019). Türkiye'de, ebeveynler ve öğretmenler artık çocukların erken yaşlarda teknolojiyi nasıl kontrol edip doğru şekilde kullandığı konusunda daha fazla bilinçlendirilmektedir. Bu süreçte, teknolojinin eğitimde nasıl etkili bir araç olarak kullanılabileceği ve çocukların gelişimine nasıl yardımcı olabileceği üzerine çalışmalar yapılmaktadır (Başaran, 2020).

Çocukluk dönemi ve teknoloji arasındaki ilişki, eğitim ve sosyal gelişim açısından önemli bir konudur ve dengeli ve bilinçli bir şekilde yönetilmesi gerekir. Erken çocukluk dönemi, bireyin yaşamında en hızlı ve temel gelişim süreçlerinden biridir. Bu dönemde, çocuklar temel becerilerini öğrenirken, dil gelişimi hızla ilerler ve sosyal ilişkiler oluşur. Günümüzde dijital medya platformları, özellikle YouTube gibi video paylaşım siteleri, erken çocukluk dönemi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. YouTube, çocuklar için eğitici ve eğlenceli bir kaynak olarak, geniş bir içerik yelpazesi sunar. Özellikle çocuklar için hazırlanmış eğitici videolar, renkli animasyonlar ve interaktif içerikler, çocukların öğrenme süreçlerine katkı sağlayabilir (Karaçam ve diğ., 2017). Ancak, YouTube'un erken çocukluk dönemine etkileri üzerine yapılan araştırmalar, aynı zamanda endişe verici bulgular da ortaya koymaktadır. Örneğin, denetimsiz ve uzun süreli ekran süreleri, çocukların sosyal etkileşimlerini azaltabilir ve dikkat süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilir (Yurdugül ve Baykal, 2020).

Türkiye'deki ebeveynler ve eğitimciler arasında, çocukların YouTube ve benzeri platformlara maruziyeti konusunda artan bir farkındalık bulunmaktadır. Bu bağlamda, ebeveynlerin ve eğitimcilerin, çocukların medya içeriği tüketimini denetleyerek, sağlıklı dijital alışkanlıklar geliştirmeleri önem arz etmektedir (Altınkurt ve Kılınç, 2019). Bu dönemde çevresel etkiyle dijital teknoloji ile tanışan çocuk döneme ayak uydurur. Kuşkusuz dijital teknoloji erken çocukluk dönemi ilişkisi kişisel gelişim açısından oldukça önemlidir. Günümüzde çocuklar modern teknolojiyle iç içe büyümektedir. Bu dünyada teknoloji, oynama, keşfetme, öğrenme gibi birçok fırsatla karşımıza çıkar. Dijital teknoloji kullanımının artmasıyla çocukların günlük yaşamlarında vazgeçilmez bir hale gelmesi değerlendirilmelidir. Bu bölümde erken çocukluğun gelişim özellikleri ve bununla bağlantılı olarak dijital teknolojinin öznel çocuk üzerindeki etkileri ele alınarak erken çocukluk dönemi ve YouTube etkisi üzerine yapılan araştırmaları göz önünde bulundurarak, konunun hem olumlu hem de olumsuz yönlerini tartışmayı amaçlamaktadır.

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNİN ÖNEMİ VE GELİŞİM SÜRECİ

Erken çocukluk dönemi, bireyin yaşamındaki en kritik ve hızlı gelişim süreçlerinden biridir. Genellikle doğumdan 6 yaşına kadar süren bu dönem, çocuğun fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal yeteneklerini temel düzeyde geliştirdiği zaman dilimidir. Fiziksel gelişim açısından, bebeklikten başlayarak çocuğun büyüme hızı dikkate değerdir. Kaslarının güçlenmesi, motor becerilerinin kazanılması ve nörolojik bağlantıların oluşumu, bu dönemin temel unsurları arasındadır (Sivrikaya, 2018). Bilişsel gelişim ise erken çocukluk dönemindeki en hızlı ilerleyen alanlardan biridir. Jean Piaget'in teorilerine dayanarak, çocukların bu dönemde dünya hakkında temel kavramları anlamaya başladığı ve dil gelişimlerinin hızla ilerlediği görülmektedir. Çocuklar, çevrelerindeki dünyayı keşfetmek için meraklı bir şekilde deneyimler yaşarlar ve bu süreçte önemli bilişsel beceriler kazanırlar (Masten ve diğ., 2018).

Duygusal gelişim, erken çocukluk döneminde çocuğun kişisel ve sosyal dünyasını oluşturan önemli bir alandır. Aileleri ve bakıcıları ile kurdukları güvenli bağlar, duygusal zekâ ve sosyal becerilerin temelini oluşturur. Bu dönemde kazanılan sağlam duygusal temeller, çocuğun ileriki yaşamında sağlıklı ilişkiler kurmasını ve duygusal olarak dengeli olmasını sağlar (Belsky ve Nezworski, 2016). Sosyal gelişim ise erken çocukluk döneminde başlayan ve yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Oyun oynamak, iş birliği yapmak, başkalarıyla etkileşimde bulunmak gibi aktiviteler, çocukların sosyal becerilerini geliştirmelerini sağlar. Bu süreç, çocukların empati yeteneklerini geliştirmelerine, başkalarının duygularını anlamalarına ve grup içinde uyum sağlamalarına yardımcı olur (Guralnick, 2015).

Erken çocukluk dönemi, bireyin yaşamındaki temel taşları oluşturan kritik bir evredir. Bu dönemde edinilen beceriler ve deneyimler, çocuğun ileriki yaşamındaki başarısını, sağlığını ve mutluluğunu doğrudan etkiler. Bu nedenle, erken çocukluk dönemi üzerine yapılan bilimsel çalışmalar hem ebeveynlerin hem de eğitimcilerin çocukların en iyi şekilde desteklenmesi ve yönlendirilmesi konusunda rehberlik eder. Erken çocukluk dönemi, bireyin yaşamındaki en hızlı gelişim sürecidir ve bu dönemde çocuklar, çevreleriyle etkileşime geçerek temel yetileri kazanırlar. Son yıllarda, dijital teknolojilerin çocukların hayatında giderek artan bir yer kapladığı gözlemlenmektedir. Özellikle mobil cihazlar, tabletler ve dijital oyunlar gibi teknolojik araçlar, erken yaşlardaki çocuklar arasında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Erken Çocukluk Döneminde Teknoloji Kullanımı: Avantajları ve Riskleri

Dijital Teknolojinin Etkileri:

Yeni iletişim teknolojilerinin değiştirdiği ve dönüşüme uğrattığı unsurlardan en önemlilerinden birisi de çocuk ve çocukluk kültürüdür. Toplumda var olan bütün oluşumlar gibi çocuklukta dijitalleşmenin etkisinden kurtulamamış ve çocukluk geleneksel yapısından zaman içerisinde koparak dijital çocukluğa dönüşmüştür (Biricik, 2022: 121). Erken çocukluk döneminde dahi çocukların dijital çocuk dönemine geçiş yaptıkları görülmektedir.

Dijital teknolojilerin çocukların gelişimi üzerindeki etkileri, farklı açılardan incelenebilir. Özellikle erken yaşlardaki çocuklar, teknolojiye maruz kalmanın getirdiği değişiklikleri yaşamın erken dönemlerinde deneyimlerler. Bu etkiler şu şekilde özetlenebilir:

1. **Bilişsel Gelişim:** Dijital oyunlar ve interaktif eğitim uygulamaları, çocukların bilişsel yeteneklerini geliştirmede potansiyel bir araç olarak öne çıkmaktadır. Özellikle matematik, dil ve fen bilimleri gibi alanlarda interaktif içerikler, çocukların öğrenme süreçlerini destekleyebilir ve motivasyonlarını artırabilir (Gözütok, 2017).
2. **Duygusal Gelişim:** Ancak, dijital medya kullanımının duygusal gelişim üzerindeki etkileri tartışmalıdır. Aşırı ekran süresi, çocukların duygusal zekalarını olumsuz yönde etkileyebilir ve empati yeteneklerini azaltabilir (Çok, 2019). Özellikle sanal ortamlarda kurulan ilişkilerin, gerçek dünya etkileşimlerinin yerini alması, çocukların sosyal becerilerinin doğal yollarla gelişmesini engelleyebilir.
3. **Sosyal Etkileşim:** Dijital teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte, çocukların sosyal etkileşim biçimleri de değişmiştir. Çocuklar artık daha fazla zamanlarını dijital platformlarda geçirirken, yüz yüze iletişimin ve fiziksel etkileşimin azaldığı gözlemlenmektedir (Çağıltay ve Çağıltay, 2018). Bu durum, çocukların sosyal becerilerini geliştirmelerini olumsuz etkileyebilir ve gerçek dünya ilişkilerini kurma yeteneklerini zayıflatabilir.

Türkiye'de dijital teknoloji kullanımının çocuklar üzerindeki etkilerine dair araştırmalar, ülkenin kültürel ve sosyo-ekonomik dinamiklerini dikkate alarak yürütülmektedir. Özellikle Türk ailelerinin teknolojiye yaklaşımı ve çocukların dijital medya içeriklerine maruz kalma düzeyleri, yerel araştırmacılar tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir (Öztürk ve Yıldırım, 2020). Türkiye'de yapılan çalışmalar, çocukların teknoloji kullanımının yönetilmesi gerektiğini ve bu sürecin ebeveynler ve eğitimciler

için önemli bir sorumluluk olduğunu vurgulamaktadır.

Uluslararası literatürde, dijital teknolojinin çocuklar üzerindeki etkilerine dair geniş bir çalışma yelpazesi bulunmaktadır. Özellikle Avrupa ve Amerika'da yapılan araştırmalar, teknolojinin çocukların eğitim, dil gelişimi ve zihinsel sağlık üzerindeki etkilerini farklı bağlamlarda değerlendirmektedir (Rideout, 2017). Bu çalışmalar, dijital teknolojinin potansiyel faydalarını ve risklerini anlamak için küresel bir bakış açısı sağlamaktadır.

Erken çocukluk döneminde dijital teknoloji kullanımı, günümüzde giderek yaygınlaşan bir olgudur ve bu durum, çocukların gelişim süreçlerini derinden etkileyebilir. Dijital cihazlar, çocukların bilişsel, dilsel ve sosyal becerilerini geliştirme potansiyeline sahiptir. Örneğin, tabletler ve akıllı telefonlar üzerinden sunulan eğitici uygulamalar ve interaktif oyunlar, çocukların erken yaşlarda okuma, yazma, sayma ve problem çözme gibi temel becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayabilir. Bu tür dijital araçlar, çocukların dünyayı keşfetmelerini, farklı kültürler hakkında bilgi edinmelerini ve yaratıcılıklarını ortaya koymalarını destekleyebilir. Ayrıca, dijital teknoloji, çocukların çeşitli konulara olan ilgilerini artırabilir ve öğrenme süreçlerine olan katılımlarını güçlendirebilir.

Bununla birlikte, dijital teknoloji kullanımının erken çocukluk döneminde aşırıya kaçması, bazı olumsuz sonuçlara yol açabilir. Uzun süreli ekran kullanımı, çocukların fiziksel sağlıkları üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Örneğin, ekran karşısında geçirilen süre arttıkça, çocukların fiziksel aktivite seviyeleri düşebilir ve bu da obezite gibi sağlık sorunlarına zemin hazırlayabilir. Aynı zamanda, ekran süresinin artması, çocukların göz sağlığını olumsuz yönde etkileyebilir, miyop gibi göz problemlerinin ortaya çıkmasına neden olabilir. Ayrıca, dijital cihazların aşırı kullanımı, çocukların sosyal etkileşimlerini sınırlayabilir. Özellikle yüz yüze oyunlar ve sosyal aktivitelerden uzak kalan çocuklar, sosyal becerilerini yeterince geliştiremeyebilirler ve bu durum ilerleyen yaşlarda sosyal kaygıya yol açabilir.

Erken çocukluk döneminde dijital teknoloji kullanımının diğer bir dezavantajı da dikkat dağınıklığına ve uyku problemlerine yol açabilmesidir. Çocuklar, dijital cihazlarda hızlı tempolu ve sürekli uyarıcılarla dolu içeriklerle karşı karşıya kaldıklarında, dikkat süreleri kısalabilir ve konsantrasyon becerileri zayıflayabilir. Ayrıca, özellikle uyku saatine yakın dijital cihaz kullanımı, uyku düzenini bozabilir ve çocukların yeterli ve kaliteli uyku almasını engelleyebilir.

Avantajlar:

1. Erişebilirlik ve Bilgiye Erişim: Dijital teknolojiler, bilgiye ulaşımı büyük ölçüde kolaylaştırmış ve her yaştan birey için öğrenme fırsatlarını artırmıştır.

İnternet ve dijital kaynaklar sayesinde eğitim materyallerine erişim, çeşitli konularda daha hızlı ve verimli bir şekilde yapılabilmektedir. Örneğin, çevrimiçi eğitim ve e-kitaplar sayesinde öğrenciler, öğretmenler ve araştırmacılar geniş bir bilgiye hızla ulaşabilmektedir (Bayraktar, 2020).

2. Verimlilik: Dijital teknolojiler, iş süreçlerini hızlandırarak verimliliği artırmış, iş gücü verimliliğini önemli ölçüde geliştirmiştir. Otomasyon sistemleri, yapay zekâ ve dijital iş yönetim araçları, özellikle üretim ve hizmet sektörlerinde büyük verimlilik artışı sağlamaktadır (Altun, 2018).
3. Sosyal Bağlar ve İletişim: Dijital teknolojiler, iletişimi daha hızlı ve daha etkili hale getirmiştir. Sosyal medya, e-posta ve anlık mesajlaşma uygulamaları, bireylerin dünya genelindeki diğer insanlarla kolayca bağlantı kurmalarını sağlamaktadır. Bu sayede hem kişisel hem de profesyonel ilişkiler daha hızlı ve geniş bir alanda sürdürülebilmektedir (Burgess & Green, 2018).

Dezavantajlar:

1. Bağımlılık ve Psikolojik Etkiler: Dijital teknolojilerin aşırı kullanımı, bireylerde teknoloji bağımlılığına yol açabilmektedir. Özellikle çocuklar ve gençler üzerinde dijital medya ve oyunlar, bağımlılık yaratıcı etkiler gösterebilmektedir. Bu durum, sosyal izolasyon, depresyon ve anksiyete gibi psikolojik sorunlara yol açabilmektedir (Çelik & Kahraman, 2020). Ayrıca, sosyal medyada geçirilen uzun sürelerin, bireylerin yüz yüze ilişkilerde daha az aktif olmalarına neden olduğu da gözlemlenmektedir (Erdoğan, 2019).
2. Mahremiyet ve Verilerin Güvenliği: İnternette paylaşılan kişisel bilgiler, siber saldırılara, kimlik hırsızlıklarına veya izinsiz izlemelere maruz kalabilmektedir. Bu tür ihlaller, bireylerin ve kurumların güvenliğini ciddi şekilde tehdit edebilir (Kabali et al., 2015; Bayraktar, 2020).
3. Dijital Uçurum: Dijital teknolojilere erişimdeki eşitsizlik, toplumsal uçurumların daha da derinleşmesine yol açabilmektedir. Özellikle düşük gelirli aileler ve kırsal alanlarda yaşayan bireyler, dijital teknolojilere erişimde zorluklar yaşamaktadır. Bu durum, eğitimde ve iş olanaklarında eşitsizliklere neden olabilir (Livingstone & Helsper, 2008).

Günümüzde dijital teknolojilerin hızla yayılması, özellikle erken çocukluk dönemindeki çocukların yaşam biçimlerini derinden etkilemektedir. Mobil cihazlar, tabletler, akıllı telefonlar ve internete erişim gibi dijital araçlar, çocukların günlük rutinlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu durum, çocukların fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimleri üzerinde çeşitli etkiler doğurabilir. Bu bölümde, dijital teknolojinin çocuklar üzerindeki etkilerini,

avantajlarını ve risklerini ele alacağız.

YouTube, 2005 yılında kurulan ve video paylaşımı üzerine odaklanmış olan Google tarafından satın alınan bir platformdur. Kurulduğu günden bu yana, YouTube dünya çapında milyonlarca kullanıcıya ulaşarak video içerikleri paylaşma, izleme ve etkileşim imkânı sunmuştur. Başlangıçta kişisel videoların paylaşıldığı bir platform olarak ortaya çıksa da zamanla profesyonel içerik üreticileri ve markalar tarafından da yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Dijital teknoloji kullanımının çocuklar üzerindeki etkilerini yönetmek ve dengelemek için aileler ve eğitimciler için bazı stratejiler önerilmektedir:

- **Ebeveyn Denetimi ve Rehberlik:** Ebeveynlerin çocukların teknoloji kullanımını denetlemesi ve uygun içeriklere erişimlerini sağlaması önemlidir. Ayrıca, çocuklarla teknoloji kullanımı konusunda açık iletişim kurarak, dijital dünyanın doğru ve güvenli kullanımı konusunda rehberlik etmek önemlidir (Livingstone ve diğ., 2017).

- **Eğitici ve Nitelikli İçerik Seçimi:** Çocukların kullanacağı dijital içeriklerin seçiminde eğitici ve yararlı içeriklere öncelik vermek önemlidir. Oyunlar ve uygulamaların öğretici ve yaratıcı becerileri desteklemesi, çocukların gelişimine olumlu katkıda bulunabilir (Gözütok, 2017).

- **Ekran Zamanı Yönetimi:** Çocukların günlük ekran sürelerini sınırlamak ve fiziksel aktivitelere, açık havada oyunlara ve kitap okumaya zaman ayırmalarını teşvik etmek önemlidir. Bu, çocukların sağlıklı bir yaşam tarzı geliştirmelerine yardımcı olabilir (American Academy of Pediatrics, 2016).

Dijital teknoloji ile büyüyen çocuklar üzerine yapılan araştırmalar, teknolojinin çocukların gelişimi üzerindeki potansiyel etkilerini ve bu sürecin yönetilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, ebeveynlerin ve eğitimcilerin bilinçli bir şekilde teknoloji kullanımını denetlemesi ve çocukların sağlıklı gelişimlerini desteklemesi kritik bir öneme sahiptir.

Şöhret kültürü, medyanın ve dijital platformların etkisiyle günümüzde çocukların hayatlarında önemli bir yer tutmaktadır. Çocuklar, televizyon programları, filmler, müzik endüstrisi ve sosyal medya aracılığıyla ünlü kişiliklerle sık sık karşılaşmakta ve onların yaşamlarını takip etmektedirler. Bu durum çocukların kimlik gelişimini etkileyebilir ve değer algılarını şekillendirebilir.

Şöhret kültürü, çocuklarda benlik saygısı ve değer algısının oluşumunda etkili olabilir. Özellikle genç yaşlarda, popüler kültürün dayattığı güzellik

standartları, başarı kriterleri ve tüketim alışkanlıkları çocukların zihinlerinde yer edinebilir. Medya tarafından yüceltilen ünlülerin hayat tarzları ve sahip oldukları imajlar, çocukların kendi hayatlarını ve başarılarını değerlendirme şekillerini etkileyebilir.

Ayrıca, şöhret kültürü çocukların sosyal ilişkilerini de etkileyebilir. Popüler kültürdeki ünlülerin taklit edilmesi veya onlara benzeme çabası, çocukların arkadaş grupları içindeki yerlerini belirlemede ve kabul görmelerinde bir faktör olabilir.

Şöhret kültürü ve çocuklar arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalar, genellikle şu temel noktalara odaklanmaktadır:

1. **Medyanın Etkisi:** Çocuklar, televizyon, internet, sosyal medya ve diğer medya araçları aracılığıyla sürekli olarak ünlü kişiliklerle karşılaşmakta ve onların yaşamlarını takip etmektedir. Bu durum çocukların değer algılarını, benlik saygısını ve sosyal ilişkilerini etkileyebilir.
2. **Kimlik Gelişimi:** Şöhret kültürü, çocukların kimlik gelişimini etkileyebilir. Özellikle genç yaşlarda, popüler kültürdeki ünlülerin sahip oldukları özellikler, başarıları ve yaşam tarzları, çocukların kendi değerlerini ve hedeflerini belirlemelerinde etkili olabilir.
3. **Tüketim Kültürü:** Şöhret kültürü, çocukları tüketime yönlendirebilir. Ünlüler tarafından tanıtılan ürünler, çocukların tüketim alışkanlıklarını ve marka tercihlerini şekillendirebilir.
4. **Sosyal Etkileşimler:** Çocuklar, popüler kültürdeki ünlülerin taklit edilmesi veya onlara benzeme çabasıyla sosyal çevrelerindeki kabul görmeyi hedefleyebilirler.

Çocuğu YouTube'da Yalnız Bırakmanın Etkileri ve Yönetimi

Dijital medya ve özellikle YouTube gibi video paylaşım platformları, günümüzde çocukların yaşamlarında önemli bir yer edinmiştir. Bu platformlar, geniş bir içerik yelpazesi sunarak çocukların eğitimden eğlenceye, oyunlardan müziklere kadar çeşitli alanlarda içerik tüketmelerine olanak tanımaktadır. Ancak çocukları bu tür dijital platformlarda yalnız bırakmanın bazı potansiyel riskleri vardır ve bu risklerin yönetilmesi önem arz etmektedir.

YouTube Kullanımının Yaygınlığı ve İçeriği

YouTube, her yaştan kullanıcıya hitap eden ve milyonlarca video içeriği barındıran bir platformdur. Özellikle çocuklar için çizgi filmler, eğitici videolar, oyun içerikleri ve popüler müzik klipleri gibi geniş bir içerik yelpazesi bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, çocukların ilgisini çekmekte ve eğlenirken öğrenmelerine olanak tanımaktadır.

Potansiyel Riskler ve Tehlikeler

1. **İçerik Kalitesi ve Uygunluk:** YouTube'da her türlü içeriğin bulunması, çocukların maruz kalabileceği potansiyel tehlikeleri de beraberinde getirebilir. Yetişkin içerikler, şiddet içeren görüntüler veya yanıltıcı reklamlar gibi unsurlar, çocukların ruhsal ve sosyal gelişimini olumsuz etkileyebilir (Çobanoğlu, 2017).
2. **Reklamlar ve Tüketim Kültürü:** YouTube videolarında sıkça karşılaşılan reklamlar, çocukların tüketim alışkanlıklarını etkileyebilir ve belirli markaları veya ürünleri özendirerek aile bütçesine zarar verebilir.
3. **Gizlilik ve Güvenlik Sorunları:** YouTube'un yorum bölümleri veya canlı yayın gibi interaktif özellikleri, çocukların kişisel bilgilerini ifşa etmelerine veya bilinçsizce yabancılarla iletişime geçmelerine neden olabilir. Bu durum, çocukların güvenliği açısından ciddi riskler taşır (American Academy of Pediatrics, 2016).
4. **Ekran Zamanı ve Sağlık Etkileri:** Aşırı ekran süresi, çocukların fiziksel sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yapabilir. Uzun süreler boyunca ekran karşısında kalmak, obezite riskini artırabilir, uyku düzenini bozabilir ve sosyal etkileşimleri azaltabilir (WHO, 2019).

Yönetim Stratejileri

Çocuğu YouTube'da yalnız bırakmanın risklerini yönetmek için ebeveynlere bazı öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- **Ebeveyn Denetimi ve Rehberlik:** Ebeveynler, çocukların YouTube kullanımını aktif olarak yönetmeli ve yaşlarına uygun içerikleri seçmelerine yardımcı olmalıdır. YouTube'un sağladığı içerik filtreleme ve güvenli arama ayarları kullanılmalıdır.
- **Eğitici İçeriklerin Tercih Edilmesi:** Çocuklar için eğitici ve öğretici içerikler seçilmeli ve bu tür içeriklerin izlenmesi teşvik edilmelidir. Özellikle pedagojik değeri yüksek olan videolar, çocukların gelişimine olumlu katkıda bulunabilir (Bayraktar, 2020).
- **Sınırlı Ekran Süresi Belirleme:** Çocukların günlük olarak harcayabileceği maksimum ekran süresi belirlenmeli ve bu süre sıkı bir şekilde kontrol edilmelidir. Bu, çocukların dengeli bir yaşam tarzı geliştirmelerine yardımcı olabilir (Gentile et al., 2017).
- **Açık ve Düzenli İletişim:** Ebeveynler ile çocuklar arasında YouTube kullanımıyla ilgili açık ve samimi bir iletişim ortamı oluşturulmalıdır. Çocukların izledikleri videolar hakkında düşüncelerini paylaşmaları teşvik edilmeli ve içerikler hakkında bilgi

alışverişi yapılmalıdır.

Ebeveynler için Öneriler

Çocukları YouTube'da aktif olarak içerik üreten veya bu tür içerikleri izleyen ebeveynler için bazı öneriler:

- **İçerik Denetimi:** Ebeveynler, çocukların izlediği içerikleri düzenli olarak kontrol etmeli ve yaşlarına uygun olup olmadığını değerlendirmelidir.
- **Güvenlik Önlemleri:** Çocukların kişisel bilgilerini paylaşmamaları konusunda eğitilmeleri ve güvenlik önlemlerinin alınması gereklidir.
- **Eğitici İçeriklerin Tercih Edilmesi:** Çocuklara, eğitici ve öğretici içeriklerin önemini anlatarak bu tür videoların izlenmesini teşvik etmek faydalı olabilir.
- **Dengeli Ekran Zamanı:** Çocukların YouTube ve diğer dijital medya platformlarında geçirdikleri zamanı sınırlamak ve bu süreyi diğer etkinliklerle dengede tutmak önemlidir (Gentile et al., 2017).

Çocuk YouTuber'lar, yeni medya çağında önemli bir fenomen haline gelmiştir ve hem olumlu hem de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Ebeveynlerin ve dijital platformların, çocukların güvenliği ve sağlıklı gelişimi açısından sorumluluk sahibi davranması gerekmektedir. Doğru yönetildiğinde, YouTube gibi platformlar çocukların yaratıcılığını ve öğrenme yetilerini geliştirebilirken, aksi takdirde potansiyel riskleri de beraberinde getirebilir.

1. **YouTube Kids Uygulamasını Kullanın:** YouTube'un resmi olarak geliştirdiği YouTube Kids uygulaması, çocukların güvenli bir ortamda video izlemelerini sağlar. Bu uygulama, çocuk dostu içerikleri filtreleyerek sunar ve ebeveynlerin içerik kontrollerini sağlamalarına olanak tanır.

2. **Arama ve Filtreleme Ayarları**: YouTube ana sitesinde, arama sonuçlarını ve videoları filtrelemek için güvenlik ve aile ayarlarını kullanabilirsiniz. Bu ayarlar, ebeveynlerin çocukların erişebileceği içeriği kontrol etmelerine yardımcı olur.

3. **İçerik Sınıflandırmalarını Anlayın**: YouTube'un içerik sınıflandırma sistemini anlamak önemlidir. Örneğin, "YouTube Kids için uygun" etiketi olan videolar, bu uygulamada gösterilmek üzere belirlenmiş çocuk dostu içerikleri işaretler.

4. **Ebeveyn Denetimleri Kullanın**: YouTube'un ebeveyn denetimleri, çocukların hangi tür videoları izleyebileceğini ve hesap ayarlarını

yönetmenizi sağlar. Bu denetimler, çocuğunuzun izleme alışkanlıklarını izlemenize ve sınırlamalar koymamanıza yardımcı olabilir.

5. **Eğitimci ve Uzman Kaynaklarından Faydalanın**: Çocuklar için güvenli internet kullanımı konusunda eğitimci ve uzmanların önerilerini takip etmek önemlidir. Bu kaynaklar genellikle çocukların dijital ortamda güvenli kalmasına yardımcı olacak ipuçları sunar.

6. **Düzenli İletişim Kurun**: Çocuklarınızla düzenli olarak internet kullanımı ve çevrimiçi güvenlik konusunda iletişim kurmak önemlidir. Onlara güvenli bir şekilde içerik tüketme alışkanlıkları kazandırmak için açık iletişim kanalları açık tutun.

SONUÇ

Erken çocukluk dönemi, bireyin temel becerilerinin ve alışkanlıklarının şekillendiği, gelişim açısından kritik bir dönemdir. Günümüzde dijital teknolojiler, bu dönemdeki çocukların günlük yaşamlarına erken yaşlardan itibaren entegre olmaktadır. YouTube gibi video paylaşım platformları, bu teknolojik dönüşümün önemli bir parçası olarak öne çıkmakta ve çocukların eğlence, öğrenme ve sosyalleşme süreçlerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Çelik ve Kahraman, 2020).

Dijital platformların erken çocukluk dönemindeki kullanımı, ebeveyn rehberliği ile desteklendiğinde olumlu sonuçlar doğurabilir. YouTube gibi platformlarda ebeveyn kontrolü, çocukların yalnızca gelişimlerine uygun içeriklerle etkileşimde bulunmasını sağlar. Örneğin, interaktif ve eğitici videoların izlenmesi, çocukların problem çözme, kavramsal düşünme ve yaratıcı becerilerini geliştirebilir (Yılmaz ve Demir, 2022). Ancak, bu kullanımın süre ve içerik açısından dengelenmesi kritik öneme sahiptir. Dünya Sağlık Örgütü'nün önerileri doğrultusunda, 2 yaş altı çocuklarda ekran kullanımından kaçınılması, 2-5 yaş aralığındaki çocuklarda ise günlük ekran süresinin bir saat ile sınırlandırılması gereklidir (WHO, 2019).
Dijital teknolojilerin yaşamın her alanına nüfuz ettiği günümüzde, erken çocukluk dönemi bireyleri de bu dönüşümün bir parçası haline gelmiştir. Araştırmalar, bu yaş grubunda dijital medya araçlarının kullanımının hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabileceğini göstermektedir (Altun, 2018; Kabali ve ark., 2015). Bu bağlamda, dijital medyanın, özellikle de YouTube gibi platformların erken çocukluk dönemindeki etkileri üzerine yapılacak değerlendirmeler, çocukların bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimlerine olan katkılar ve risklerin anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir.

Dijital medya araçlarının bilinçli ve eğitim amaçlı kullanımı, çocukların öğrenme kapasitelerini destekleyebilir. Örneğin, etkileşimli içerikler, çocukların dil gelişimine katkı sağlarken (Plowman ve Stephen, 2017), kaliteli dijital oyunlar problem çözme ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirebilir (Altun, 2018). Ayrıca, dijital teknolojiler aracılığıyla sağlanan öğrenme materyalleri, özellikle pandemiler gibi yüz yüze eğitimin sekteye uğradığı durumlarda çocukların eğitim süreçlerinin devamlılığını sağlamada önemli bir araç olmuştur (Çelik ve Kahraman, 2020).

Bununla birlikte, dijital teknolojilerin sınırsız ve denetimsiz kullanımı, çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Özellikle erken çocukluk döneminde aşırı ekran süresi, dikkat dağınıklığı, uyku problemleri ve sosyal izolasyon gibi sorunlara yol açabilmektedir (Duman ve Çakır, 2019; Yurdugül ve Baykal, 2020). Dijital medyanın çocukların fiziksel aktivite sürelerini azaltarak sedanter bir yaşam tarzını teşvik ettiği de bilinmektedir (WHO, 2019).

YouTube gibi köklü platformlar hem avantajlı hem de dezavantajlı olabilir. Platform, eğitici içerikler aracılığıyla çocukların bilişsel gelişimlerini destekleyebilirken, aynı zamanda olumsuz içeriklere erişim riskini de taşımaktadır (Erdoğan, 2019). Özellikle YouTube algoritmalarının, çocukların yaşlarına uygun olmayan içeriklere yönlendirme olasılığı, ebeveyn kontrolü ve platform güvenlik önlemlerinin önemini artırmaktadır (Livingstone ve Haddon, 2009). Ayrıca, platformun sunduğu bazı içeriklerin, çocukların tüketim odaklı davranışlar geliştirmesine ve reklamların etkisi altında kalmalarına neden olduğu görülmektedir (Twenge, 2017).

Ebeveynlerin ve eğitimcilerin bu süreçte bilinçli bir şekilde rol alması büyük önem taşımaktadır. Çocukların dijital medya kullanımını sınırlandıran, yönlendiren ve denetleyen ebeveyn yaklaşımları, çocukların bu araçları daha sağlıklı bir şekilde kullanmalarını sağlayabilir (American Academy of Pediatrics, 2016). Parental kontrol uygulamalarının yanı sıra ebeveynlerin çocuklarla birlikte dijital medya içeriklerini izlemesi, çocukların bu deneyimden daha fazla fayda sağlamalarına ve olumsuz etkilerden korunmalarına yardımcı olabilir (Livingstone ve Helsper, 2008).

Bu çerçevede, dijital medya araçlarının çocuk gelişimi üzerindeki etkilerinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Araştırmalar, erken çocukluk döneminde dijital teknolojilerin pedagojik ve etik çerçeveler dahilinde kullanılması durumunda, bu araçların çocukların bilişsel ve sosyal gelişimlerini destekleyebileceğini vurgulamaktadır (Belsky ve Nezworski, 2016). Fakat bu bağlamda eğitimci ve ebeveynlerin dijital okuryazarlık konusunda kendilerini geliştirmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, dijital teknolojilerin ve Youtube gibi dijital platformların erken çocukluk dönemindeki etkileri çok boyutlu bir araştırma gerektirmektedir. Ebeveynlerin ve eğitimcilerin dijital okuryazarlık düzeylerini artırmaları gerekmektedir. Erken çocukluk döneminde dijital teknolojilerle kurulan ilişki, çocukların duygusal ve bilişsel gelişimlerini etkileyen en temel faktörlerdendir. Bu nedenle, dijital ortamları güvenli bir hale getirmek, nitelik bakımından zengin içerik üretimini teşvik etmek ve medya okuryazarlık düzeyini artırmak gelecekte sağlıklı nesiller yetiştirmek açısından oldukça önem taşımaktadır.

Youtube gibi platformlar, çocuklar için üretilen içeriklerin daha eğitici ve nitelikli bir şekilde revize edilmesi, platformların algoritmik yapılarında çocuk dostu bir yapının oluşması gerekmektedir. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak çalışmalar dijital medyanın erken çocukluk dönemi üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde incelemesi ve alandaki bilgi eksiklerini tamamlaması önem taşımaktadır.

REFERANSLAR

Altınkurt, Y., & Kılınç, H. E. (2019). Ebeveyn Algılarına Göre 0-6 Yaş Arası Çocukların Dijital Medya Kullanımı. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19(4), 1877-1899.

Altun, F. (2018). Erken Çocukluk Döneminde Dijital Oyunların Bilişsel Gelişime Etkisi: Bir Derleme. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(59), 109-123.

American Academy of Pediatrics. (2016). Media and young minds. Pediatrics, 138(5), e20162591.

Başaran, İ. E. (2020). Erken Çocukluk Döneminde Dijital Teknoloji Kullanımı ve Eğitim. Eğitim ve Bilim, 45(204), 257-274.

Bayraktar, F. (2020). Çocuklarda dijital medya kullanımı ve eğitim: Türkiye örneği. Pegem Akademi.

Belsky, J., & Nezworski, T. (2016). Clinical implications of attachment. Routledge.

Biricik, Z. (2022). Yeni iletişim teknolojileri ile değişen çocukluk kültürü: Dijital çocukluk. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 12(Dijitalleşme), 108-124.

Bornstein, M. H., & diğerleri. (2016). Developmental science: An advanced textbook. Psychology Press.

Burgess, J., & Green, J. (2018). YouTube: Online video and participatory culture. John Wiley & Sons.

Büyüköztürk, Ş. (2010). Veri Analizi El Kitabı: SPSS Uygulamalı. Pegem Akademi.

Çelik, M., & Kahraman, S. (2020). Erken Çocukluk Döneminde Dijital Medya Kullanımı. Eğitim ve Teknoloji Dergisi, 3(1), 45-58.

Çobanoğlu, Ö. (2017). Çocuklar için dijital güvenlik: Riskler ve çözümler. Nobel Akademik Yayıncılık.

Duman, B., & Çakır, R. (2019). Erken Çocukluk Döneminde Ekran Süresi ve Fiziksel Aktivitelerin İlişkisi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34(4), 932-949.

Erdoğan, Z. (2019). YouTube ve Çocuk: İçeriklerin Çocuk Gelişimine Etkisi. Medya ve Çocuk Araştırmaları Dergisi, 2(2), 89-105.

Gentile, D. A., diğerleri. (2017). Parenting in the age of digital technology: A national survey. Pediatrics, 140(2), e20163458.

Güven, N., Temel, F., & Haktanır, G. (2005). Erken Çocukluk Dönemi. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, Anne Çocuk Eğitim Vakfı.

Karaca, H. (2021). Dijital Çocukluk: Teknolojinin Gölgesinde Büyümek. İstanbul: Eğitim Yayınları.

Kabali, H. K., diğerleri. (2015). Exposure and use of mobile media devices by young children. Pediatrics, 136(6), 1044-1050.

Karaman, G., & Güleç, S. (2021). Erken Çocuklukta Dijital Medya ve Eğitimsel Etkileri.

Kagitcibasi, C. (2013). Family, self, and human development across cultures: Theory and applications. Routledge
.
Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020). Türkiye'de Dijital Oyun, Oyun Kültürü ve Dijital Medya Sektörü Raporu. Erişim Adresi: https://www.ktb.gov.tr/EN-116201/turkiyede-dijital-oyun-oyun-kulturu-ve-dijital-medya-sektoru-raporu.html.
Livingstone, S., & Haddon, L. (2009). Kids online: Opportunities and risks for children.

Livingstone, S., & Helsper, E. (2008). Parental mediation of children's internet use. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 52(4), 581-599.

Masten, A. S., diğerleri. (2018). Resilience in children: Developmental perspectives. Guilford Press.

Piaget, J. (1971). Genetic Epistemology. Columbia University Press.

Plowman, L., & Stephen, C. (2017). Digital play: A new classification. Early Years, 37(2), 116-129.

Radesky, J. S., & Christakis, D. A. (2016). Media and young minds. Pediatrics, 138(5), e20162591.

Rideout, V. (2016). The Common Sense Census: Plugged-in Parents of Tweens and Teens.

Şahin, F. (2018). Erken Çocukluk Dönemi Eğitiminde Yerel Kültürel Etkiler. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 16(2), 217-230.

Sivrikaya, N. (2018). Early childhood development and education: New perspective. Pegem Akademi.

Twenge, J. M. (2017). iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy--and completely unprepared for adulthood. Simon and Schuster.

WHO (2019). Guidelines on physical activity, sedentary behaviour and sleep for children under 5 years of age.

YouTube Yardım Sayfası. (2024). Ebeveynler için YouTube Kids hakkında önemli bilgiler. Erişim Adresi: https://support.google.com/youtubekids/answer/6130561?hl=tr

Yılmaz, A., & Demir, T. (2022). Dijital Platformların Eğitimde Kullanımı ve Çocuk Üzerindeki Etkileri. Eğitim Araştırmaları ve Yöntem Bilimleri, 6(3), 123-140.

Yurdugül, H., & Baykal, H. (2020). Erken Çocukluk Döneminde Ekran Süreleri ve Dikkat. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 40(3), 697-717.

Vergi Hukukunda Hata Düzeltme

Ümit Süleyman ÜSTÜN [*]

[*] Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Malî Hukuk Anabilim Dalı. E-posta: sustun@selcuk.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0710-3312.

ÖZET

Hata düzeltme, Vergi Usul Kanununda düzenlenen, vergi uyuşmazlıklarının idari çözüm yollarından birisidir. Vergiye ilişkin bir hatanın varlığı halinde, vergi yargısına gitmeden uyuşmazlığın idareye başvurularak kısa sürede çözülmesine imkân verilmektedir.

Hatanın idare tarafından fark edilerek düzeltilmesi de mümkündür. Bu durumda aleyhine düzeltme yapılan mükelleflerin haklı saklıdır.

Mükellefler hata düzeltme yoluna gitmek yerine doğrudan dava açmayı da tercih edebilirler. Ancak hata düzeltme imkânının tanınması, uyuşmazlığın hızlı bir şekilde çözülmesine katkı sağlayacaktır. Barışçı bir çözüm yolu olarak kabul edilir. Hatta dava açma süresi geçtikten sonra fark edilen hatalar da bu yol sayesinde düzeltilebilmekte ve uyuşmazlıklar ortadan kaldırılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi hatası, hata düzeltme, şikâyet, vergi yargısı.

GİRİŞ

Mükellefler ile devlet arasında doğal bir çıkar çatışması bulunmaktadır. Çünkü, devlet vergiyi tam ve eksiksiz toplamak isterken, mükellefler ise mümkün olduğunca verginin dışında kalmak veya az vergi ödemek isterler. Bu bakımdan vergi uyuşmazlıkları (ihtilafları), mükellefle vergi idaresi arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, görüş ayrılıkları olarak tanımlanabilir. (Şenyüz, Yüce, Gerçek, 2020: 281; Kumrulu: 243, Üstün, 2013: 1, 6). Bu çıkar çatışmasının menfaatler dengesine uygun olarak çözülmesi gerekmektedir. Hatta vergi hukukunun temel fonksiyonunun devletle mükellefler arasındaki menfaat dengesinin sağlanması olduğu söylenebilir. (Üstün, 2013: 1 vd.).

Uygulamada vergi uyuşmazlıklarının çoğunlukla, denetimler ve vergi incelemeleri sonucunda bulunan matrah ve matrah farkları konusunda meydana geldiği olduğu söylenebilir. (Bilici, 2018: 151). Ancak vergi hatalarının bunlar dışında mükellefin kendiliğinden fark etmesi sonucu ortaya çıkabildiğini de ifade etmek lâzımdır.

Vergi Usul Kanunu kapsamında, vergi uyuşmazlıkları temel olarak iki çözüm yoluna tabidir: İdarî çözüm yolu ve yargısal çözüm yolu. İdarî çözüm yolunda, adı üzerinde uyuşmazlığın çözümü için idareye başvurulmaktadır. Yargı yoluna gitmeden (uyuşmazlık nizalı bir şekilde çözümlenmeye çalışılmadan), idarî aşamada sorun çözülmeye çalışıldığından bu yola barışçı çözüm yolu da denilmektedir. İdarî çözüm yolunun en önemli özelliği, buna başvurulmasının isteğe bağlı (ihtiyarî) olmasıdır (Üstün, 2020: 164). Yani, mükellefler uyuşmazlık ortaya çıktığında isterlerse idareye başvurabilecekler, isterlerse de doğrudan dava açabileceklerdir.

Vergi uyuşmazlığı idarî aşamada çözüme kavuşturulduğunda, artık o konuyla ilgili olarak vergi davası açılamayacak, uyuşmazlığın çözüme kavuşturulamaması halinde ise kanunda belirtilen süreler dâhilinde dava açabilecektir.

İdarî çözüm yolları, kural olarak vergi aslı ve vergi cezaları için geçerlidir. Vergi uyuşmazlıklarının idarî çözüm yolları kural olarak vergilendirme sürecindeki tüm aşamalar (tarh, tebliğ, tahakkuk, tahsil) bakımından geçerlidir. (Üstün, 2020: 164-165). Birçok idarî çözüm yolu bulunmaktadır. Uzlaşma, üst makama başvuru, cezadan indirim, pişmanlık ve ıslah, izaha davet, kanun yolundan vazgeçme gibi. İşte, çalışma konusu itibariyle hata düzeltme yolu da vergi uyuşmazlıklarının çözümünde gidilen bir idarî başvuru yoludur.

I. VERGİ HATALARINI DÜZELTME YOLU

A. Genel Olarak

Vergi Usul Kanununda (VUK) düzenlenen (VUK madde 116-126) hata düzeltme yolu, vergilendirme işlemlerindeki bir kısım hukukî sakatlıkların giderilmesi amacıyla getirilmiş bir idarî çözüm yoludur. Ayrıca İdarî Yargılama Usulü Kanununda da (İYUK madde 11) konuyla ilgili hüküm bulunmaktadır. Dava açma süresi içinde yapılan hata düzeltme başvurusunda İYUK'un 11. maddesi esas alınsa da o maddede düzenlenen üst makama başvuru yolu daha genel nitelikte bir başvurudur (Üstün, 2024: 170).

Hata düzeltme, şeklî vergi hukuku bakımından, vergi uyuşmazlıklarının idarî çözüm yollarından birini teşkil eder. Maddî vergi hukuku bakımından ise, hatanın varlığı ve hatanın düzeltilmesi sonucuna bağlı olarak vergi borcunu sona erdiren sebeplerden kabul edilir. Düzeltmenin yapılması idare hukuku bağlamında ise, idarî işlemin geri alınmasının bir örneğini teşkil etmektedir. (Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker: 196). Vergi hatalarını düzeltme yoluna genel düzenleyici işlemler bakımından gidilemez. Sadece bireysel vergi işlemleri için işletilebilin bir yoldur. Bu bakımdan vergilerin kanunîliği ilkesinin sübjektif idarî işlemler bakımından gerçekleşmesini sağladığı da ifade edilmektedir. (Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker: 197). Hataların düzeltilmesi vergi yargısına başvurma gereğini de ortadan kaldıracaktır. (Oktar, 2018: 423).

B. Vergi Hataları ve Türleri

VUK'un 116. maddesinde vergi hatası, "*vergiye müteallik hesaplarda veya vergilendirmede yapılan hatalar yüzünden haksız yere fazla veya eksik vergi istenmesi veya alınması*" olarak tanımlanmaktadır.

Bu tanıma göre vergi hatası, haksız (hukuka aykırı) olarak yapılan yanlışlıkları ifade etmektedir. Haksız olma unsuru, hukuka veya kanuna aykırılık olarak anlaşılmalıdır. (Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker: 198). Hata yüzünden verginin fazla veya eksik istenmesi yahut alınmış olması gündeme

gelir. Dolayısıyla hata, mükellefin veya vergi idaresinin lehine veya aleyhine olabilmektedir. Hata vergi dairesince yapılabildiği gibi, mükellef tarafından da yapılabilir. (Üstün, 2020: 170).

Hata, vergi aslında olduğu gibi vergi cezalarında da olabilir. Bu husus, VUK'un 375. maddesinde şöyle ifade edilmektedir: "*Vergi cezalarında yapılan hatalar, bu kanunda vergi hataları için belli edilen usul ve şartlara göre düzeltilir*". Bu itibarla vergi cezalarında yapılan hatalar da VUK'un 116-126. maddesinde düzenlenen esaslara tabidir.

Kanundaki tanımdan vergi hatalarının, hesap hataları (vergiye müteallik hesaplarda yapılan hatalar) (VUK madde 117) ve vergilendirme hataları (VUK madde 118) olarak ikiye ayrıldığı anlaşılmaktadır. Kanunda sayılan sebepler dışındaki fazla veya eksik vergi istenmesi ya da alınması halleri, vergi hatası olarak kabul edilmemektedir (Şenyüz, Yüce, Gerçek, 2023: 341). Vergi hataları nispeten kolay görülebilen, üzerinde tartışmaya pek gerek olmayan açık yahut oldukça basit yanlışlıklardan oluşmaktadır. Bu yüzden vergi hatası kavramı dışında kalan yorum konusu olabilecek uyuşmazlıklar için hata düzeltme yoluna gidilemez. Bunlara hukuki uyuşmazlıklar (yorum uyuşmazlıkları veya içtihada mütehammil hususlar da) denilmektedir. Hukuki uyuşmazlıklar vergi hatasından farklı olarak vergilendirme işleminin özüne ilişkindir. Vergi alacaklısı ile vergi borçlusu arasında hukuken tartışma konusu yapılabilecek hususlarda ortaya çıkar. Özellikle somut olaya uygulanacak kanun hükmünün yeterince açık olmadığı, yorum yapılmasının zorunlu olduğu durumlarda hukuki bir tartışmanın söz konusu olduğu ifade edilebilir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker: 197-198). İşte hukukî uyuşmazlıklar, hata düzeltme yolunun kapsamı dışında kalmaktadır. Yoruma yönelik bir tartışmanın, hukukî bir uyuşmazlığı bulunduğu bu gibi durumlarda ancak yargı yoluna gidilebilecektir.

Vergi hataları, hesap hataları (VUK madde 117) ve vergilendirme hataları (VUK madde 118) olarak iki başlık altında incelenebilir: (bkz. Üstün, 2020: 170-171; Bkz. Batı, 2021: 437-441).

1. Hesap Hataları

Hesap hataları, oldukça basit yanlışlıkları ifade etmektedir. Yapılan hesap işlemleri ile ilgili hataları (toplama, çarpma, çıkarma gibi) ifade etmektedir.

VUK'un 117. maddesinde düzenlenmiştir. 3 başlıkta ele alınabilir:

1) Matrah hataları: "*Vergilendirme ile ilgili beyanname, tahakkuk fişi, ihbarname, tekâlif cetveli ve kararlarda matraha ait rakamların veya indirimlerin eksik veya fazla gösterilmiş veya hesaplanmış olmasıdır*". Örneğin, matrahtan indirilecek bir indirimin yapılmaması veya yanlışlıkla olması gerekenden daha fazla indirilmesi gibi. "*Belli bir vergilendirme döneminde indirilmesi gereken vergi tutarının, beyanname üzerinde yanlış*

gösterilmiş olması dolayısıyla indirimin yapılmamış olması, vergi hatalar kapsamındadır". (Maliye Bakanlığı, 27.6.1986 tarihli mukteza, Uluatam, Methibay, 1999: 225). Hata kapsamı dışında kalan hususlar mesela örtülü sermaye, örtülü kazanç dağıtımı, takdir komisyonunca yapılan değerlendirmeler hukuki uyuşmazlık kapsamında olup dava konusu edilmelidir. (Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker: 201).

2) Vergi miktarında hatalar: "*Vergi nispet ve tarifelerinin yanlış uygulanması, mahsupların yapılmamış veya yanlış yapılmış olması, birinci bentte yazılı vesikalarda verginin eksik veya fazla hesaplanmış veya gösterilmiş olmasıdır*". Örneğin vergi oranının yanlış uygulanması, çarpım işleminin yanlış yapılması, tevkif suretiyle alınmış verginin daha sonra mahsup edilmemesi gibi. Dilim usulü tarifede bunun dikkate alınmaması da örnek gösterilebilir. (Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker: 201; Şenyüz, Yüce, Gerçek, 2023: 342).

3) Verginin mükerrer olması: "*Aynı vergi kanununun uygulanmasında belli bir vergilendirme dönemi için aynı matrah üzerinden bir defadan fazla vergi istenmesi veya alınmasıdır*". Örneğin vekilinin ödediği bir verginin, mükellefin kendisi tarafından da tekrar ödenmesi gibi. "*Davacının bilançosunun aktifinde yer alan alacaklara dönem sonunda yapılan toplu faiz tahakkuku ile kayıtlarda oluşan mükerrerlik sonucu, yapılan hesaplamanın 213 sayılı VUK'nun 281. maddesine aykırı olduğunun açık ve net olması karşısında, davacının katma değer vergisi iadesi talebini içeren düzeltme - şikayet başvurusunun vergilendirme hatası kapsamında değerlendirmesi gerek*"ir. (Danıştay 9. D, E. 2019/3474, K. 2020/2690, *Danıştay Kararları Dergisi,* S. 4, s. 420).

2. Vergilendirme Hataları

VUK'un 118. maddesinde düzenlenmiştir. Dört durum sayılmaktadır. Bunlar, hesap hatalarına göre hukukî uyuşmazlık olarak değerlendirilmeye daha müsait bir mahiyet arz etmektedir. Vergilendirme işleminin esasına yöneliktir.

1) Mükellefin şahsında hata: "*Bir verginin asıl borçlusu yerine başka bir kişiden istenmesi veya alınmasıdır*". Örneğin, emlâk vergisinin gayrimenkulün maliki yerine, mükellef sıfatı bulunmayan kiracıdan istenmesi veya alınması yahut isim benzerliği sebebiyle verginin alâkasız birinden istenmesi gibi. Bu tür hatada verginin istendiği kişinin vergiyi doğuran olayla alâkası bulunmaz. (Şenyüz, Yüce, Gerçek, 2023: 342).

2) Mükellefiyette hata: "*Açık olarak vergiye tabi olmayan veya vergiden muaf bulunan kimselerden vergi istenmesi veya alınmasıdır*". Örneğin Gelir Vergisi Kanunu'nun kapsamında açıkça vergiden muaf tutulan bir kişiden vergi istenmesi veya alınması gibi.

3) Mevzuda (konuda) hata: "*Açık olarak vergi mevzuuna girmeyen veya vergiden müstesna bulunan gelir, servet, madde, kıymet, evrak ve işlemler üzerinden vergi istenmesi veya alınmasıdır*". Örneğin, Gelir Vergisi Kanunu'nun 21. maddesinde kira gelirlerine yönelik olarak, belli şartlarda elde edilen hasılatın 47.000 lirası (2025 yılı için) istisna tutulmuştur. Hesaplama yapılırken bu açık hükme rağmen istisna haddinin uygulanmaması, mevzuda hatadır. "*Kanunî süresinde ödenen verginin tahakkukunun geç yapıldığından bahisle ceza kesilmesi, mevzuda hata oluşturur*". (Danıştay 4.D, 20.04.1993, E. 1991/4613, 1993/1722, *Danıştay Dergisi*, S. 88, s. 210).

4) Vergilendirme veya muafiyet döneminde hata: "*Aranan verginin ilgili bulunduğu vergilendirme döneminin yanlış gösterilmiş veya süre itibariyle eksik veya fazla hesaplanmış olmasıdır*". Gelirin yanlış yılda vergilendirilmesi örnek olarak gösterilebilir.

Hukukî uyuşmazlıklar, hata düzeltme yolunun kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak vergilendirme hataları, hesap hatalarına nazaran hukukî uyuşmazlık teşkil etmeye daha yakın niteliktedir. Bu yüzden aşağıda ele alınacağı üzere, düzeltme ve şikâyet süreçleri işletilerek dava konusu yapılmış bir vergilendirme işleminde, vergi hatasının olup olmadığının tespiti de maddî olayların değerlendirilmesini ve kanun hükümlerinin yorumlanmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle "konuda" ve "mükellefiyette" hata türlerinde yorum tekniklerine başvurulmadan vergi hatası ve hukuki uyuşmazlık ayrımının yapılması pek kolay görünmemektedir. (Aşçı Akıncı, 2023: 65). Ancak kolaylıkla hata olduğu görülen uyuşmazlıklarda da yorum tekniklerine başvurulmadan hatanın tespitinin yapılması da önem arz etmektedir: "*Davacının, fiilen işçi çalıştırılmadığı iddiasının, Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığınca düzenlenen denetim raporuna istinaden tüm bildirimlerin, iptal edilmesi karşısında,* ***yorum tekniklerine başvurulmadan ilk bakışta gerçeğe dayalı olduğu anlaşılabileceğinden dolayısıyla ortada bir vergi hatası bulunduğundan*** *düzeltme ve şikayet yoluyla yapılan başvurunun reddi yolundaki işlemde hukuka uygunluk görülmediği…*". (Danıştay 3. D, E. 2019/6080, K. 2020/3470, *Danıştay Kararları Dergisi,* S. 5, s. 398).

II. HATALARIN MEYDANA ÇIKARILMASI VE DÜZELTİLMESİ

A. Hatanın Meydana Çıkarılması

Hataların meydana çıkarılması durumları VUK'un 119. maddesinde beş bent halinde belirtilmiştir. Buna göre; "*Vergi hataları şu yollarla meydana çıkarılabilir: 1. İlgili memurun hatayı bulması veya görmesi ile; 2. Üst memurların yaptıkları incelemeler neticesinde hatanın görülmesi ile; 3. Hatanın teftiş sırasında meydana çıkarılması ile; 4. Hatanın vergi incelenmesi sırasında meydana çıkarılması ile; 5. Mükellefin müracaatı ile*".

Yukarıda sayılan ilk dört durumda hata idare tarafından tespit edilmektedir. İdarece tereddüt edilmeyen vergi hataları re'sen düzeltilir. Bu re'sen düzeltmeler, mükellefin lehine de aleyhine de gerçekleşebilir. Aleyhlerine düzeltme yapılan mükellefler, bu işleme karşı vergi mahkemesinde dava açabilirler. (VUK madde 121). Tebliğden itibaren otuz gün içinde dava açılabilecektir. (Üstün, 2020: 171).

"*Vergi hatalarının düzeltilmesine, ilgili vergi dairesi müdürü karar verir. Bu hatalar düzeltme fişine dayanılarak düzeltilir. Hatanın mükellef aleyhine yapılmış olması halinde, fazla vergi aynı fişe dayanılarak terkin ve tahsil olunmuş ise mükellefe reddolunur. Düzeltme fişinin bir nüshası, reddedilecek miktarla müracaat edeceği muhasebe ve müracaat süresi zikredilmek suretiyle mükellefe tebliğ edilir. Mükellef tebliğ tarihinden başlayarak bir yıl içinde parasını geri almak üzere müracaat etmediği takdirde hakkı sakıt olur*". (VUK madde 120). Bu yüzden hata düzeltme neticesinde mükellefin iadeye hak kazandığı miktarı almak için bir yıl içinde müracaat etmesi şarttır.

Hata, ister idarece, isterse de mükelleflerin müracaatları neticesinde ortaya çıkarılmış olsun, düzeltmenin yapılmasına ilgili vergi dairesi müdürü karar verir. (VUK madde 120). "*Bu Kanunun 4 üncü maddesinde yazılı vergi dairesinin görev ve yetkilerini haiz olarak faaliyete geçen vergi dairesi başkanlıklarında düzeltme yetkisi vergi dairesi başkanına ait olup, başkan bu yetkisini ilgili grup müdürlerine ve/veya müdürlere devredebilir*". (VUK madde 120/3). Ancak 3 Temmuz 2024 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 161 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Bakanlığın taşra teşkilatı olan defterdarlıklar kapatılmıştır. 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 243-244. maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Vergi Dairesi Başkanlıkları da Defterdarlıklara (artık Gelir İdaresi Başkanlığı'na bağlı olan defterdarlıklara) dönüştürülmüştür. Dolayısıyla yeni düzenleme neticesinde düzeltme yetkisi duruma göre vergi dairesi müdüründe veya defterdarlık kurulun yerlerde ise defterdara ait olacaktır. (Karş. Şenyüz, Yüce, Gerçek, 2023: 343; Batı, 2021: 442)

B. Hata Düzeltme Kapsamı Dışında Kalan Hususlar

Düzeltme kapsamı dışında kalan hususlar da bulunmaktadır. VUK'un 125. maddesine göre, "*vergi mahkemesi, bölge idare mahkemesi ve Danıştay'dan geçmiş olan muamelelerde vergi hataları bulunduğu takdirde, bu hatalar, yargı kararları kesinleşmiş olsa bile, evvelki maddelerde yazılı usul dairesinde düzeltilebilir. Şu kadar ki; düzeltmenin yapılabilmesi için hatalar hakkında anılan yargı mercileri tarafından bir karar verilmemiş olması şarttır*". Dolayısıyla hakkında yargı organlarınca karar verilmiş hatalar varsa, artık bu hataların düzeltilmesi için vergi idaresine başvurulamaz. Aksi halde yargı kararlarının idare tarafından değiştirilmesi gibi bir durum söz konusu olur. Bu da hukuk devletinde kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırılık

oluşturur. Ancak yargı organları da hatanın farkına varmamışlarsa, ancak o hatalar hakkında düzeltme yoluna gidilmesi mümkün olabilecektir. (Üstün, 2020: 171).

Hukukî uyuşmazlıklar, düzeltmenin kapsamı dışında kalmaktadır. Hata kapsamı aşıldığı ve yorum konusuna girildiği için, düzeltme yoluna gidilemeyecektir. Hukukî uyuşmazlıklar, vergilendirme işleminin özüne ilişkin olarak taraflar arasında hukuken tartışma konusu yapılabilecek hususları ifade eder. (Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, 2022: 199; Kaneti, Ekmekçi, Güneş, Kaşıkçı, 2019: 229-230; Karakoç, 2019: 577, 592). Hukukî uyuşmazlıklar için ancak yargı yoluna gidilebilir.

C. Düzeltme Yoluna Başvuru

VUK'un 119. maddesine göre vergi hatalarının ortaya çıkarılmasına ilişkin beş yol bulunmaktadır. Bunların dördü idare tarafından hatanın bulunup ortaya çıkarılmasıdır. Bu durumlarda mükellefin inisiyatif bulunmamaktadır. Bu durumda idarece re'sen düzeltme yapılmaktadır: "*İdarece tereddüt edilmeyen açık ve mutlak vergi hataları re'sen düzeltilir. Kendi aleyhlerine düzeltme yapılan kimselerin düzeltmeye karşı vergi mahkemesinde dava açma hakları mahfuzdur*". (VUK. m. 121).

Bu beş yoldan sonuncusunu mükelleflerin başvurusu oluşturmaktadır. İdarenin re'sen düzeltmesinin yanı sıra mükellefler de hatayı fark ederek idareye müracaat edebilir.

"*Mükellefler, vergi işlemlerindeki hataların düzeltilmesini vergi dairesinden yazı ile isteyebilirler. Bunların posta ile taahhütlü olarak gönderilmesi caizdir*". (VUK m. 122).

"*Vergi dairesinin ilgili servisi düzeltme talebini kendi mütalaasını da ilave ederek, düzeltme merciine gönderir. Düzeltme mercii talebi yerinde gördüğü takdirde, düzeltmenin yapılmasını emreder; yerinde görmediği takdirde, keyfiyet düzeltmeyi isteyene yazı ile tebliğ olunur*". (VUK m. 123).

Mükelleflerin hata düzeltme başvuruları, başvurusunun süresine göre "dava açma süresi içinde başvuru" ve "dava açma süresi geçtikten sonra zamanaşımı süresi içinde başvuru" olmak üzere ikiye ayrılarak ele alınabilir:

1. Dava Açma Süresi İçinde Başvuru

Mükelleflerin icraî nitelikteki bir vergi işleminin kendilerine tebliğinden itibaren kural olarak otuz gün içinde dava açma hakkı vardır. Mükellefler bu otuz günlük dava açma süresi içinde, isterlerse dava açmak yerine, hata düzeltme başvurusunda da bulunabilir. Düzeltme talebinde bulunacak kişinin bundan bir yarar sağlaması gerekir. Başvuruyu yapacak olan mükelleftir. Ancak belli durumlar da sorumlular da başvurabilecektir. (Bkz. Pehlivan, 2018: 140).

Başvuru VUK'un 122. maddesi hüküm gereğince, vergi dairesine yapılacaktır. Dolayısıyla bu başvuru, idarî denetim türlerinden isti'taf (aynı mercie başvuru) yoluna tekabül etmektedir. (Yüce, 2014: 69; Karakoç, 2019: 600, 611; Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, 2022: 205).

Dava açma süresi içinde yapılan başvurularda genel itibariyle İYUK'un 11. maddesi hükmü uygulanır. (Bkz. Balcı, 2022: 209-211). Bu bakımdan, İYUK'un 11. maddesi gereğince söz konusu başvuru, işlemeye başlamış olan idarî dava açma süresini durdurur: "*1. İlgililer tarafından idari dava açılmadan önce, idari işlemin kaldırılması, geri alınması, değiştirilmesi veya yeni bir işlem yapılması üst makamdan, üst makam yoksa işlemi yapmış olan makamdan, idari dava açma süresi içinde istenebilir. Bu başvurma, işlemeye başlamış olan idari dava açma süresini durdurur. 2. Otuz gün içinde bir cevap verilmezse istek reddedilmiş sayılır. 3. İsteğin reddedilmesi veya reddedilmiş sayılması halinde dava açma süresi yeniden işlemeye başlar ve başvurma tarihine kadar geçmiş süre de hesaba katılır*". (İYUK m. 11).

Mükellefin dava açma süresi içinde yaptığı bu düzeltme başvurusunun reddi halinde, reddin tebliğinden itibaren dava açma süresi yeniden kaldığı yerden işlemeye başlar. Mükellef bu durumda, kalan süre içinde vergi mahkemesinde dava açmalıdır. Bu durumda açılacak davada, dava konusu işlem, hatalı olduğu ileri sürülen vergilendirme işlemi olacaktır (Karakoç, 2019: 583).

2. Dava Açma Süresi Geçtikten Sonra Zamanaşımı Süresi İçinde Başvuru

Hatalar, dava açma süresi olan otuz gün geçtikten sonra fark edilebilir. Dava açma süresi geçtiği için artık doğrudan dava açılamayacak olan bu durumda, mükelleflerin önünde tek bir yol bulunmaktadır. O da vergi idaresine başvurarak hatanın düzeltilmesini sağlamak. Ancak bu yolun sadece hatanın varlığına bağlı olduğunu vurgulamak gerekir. Aksi takdirde hata düzeltme talebinin reddi halinde açılacak dava da usulden reddedilecektir.

Dava açma süresi geçtikten sonra vergi dairesine yapılan başvuru üzerine düzeltme talebi reddedilirse, doğrudan dava açılamaz. Bu durumda araya şikâyet yolu olarak adlandırılan bir müracaat aşaması daha girmektedir. Nitekim VUK'un "şikâyet yolu ile müracaat" başlıklı 124. Maddesi hükmü şu şekildedir: "*Vergi mahkemesinde dava açma süresi geçtikten sonra yaptıkları düzeltme talepleri reddolunanlar şikâyet yolu ile Maliye Bakanlığına müracaat edebilirler. Bu madde gereğince il özel idare vergileri hakkında valiliğe ve belediye vergileri hakkında belediye başkanlığına müracaat edilir*". Hazine ve Maliye Bakanlığınca şikâyetin reddi (yahut zımnî red) halinde mükellef dava açabilir. (Ayrıca bkz. Balcı, 2022: 225).

Dava açma süresi geçtikten sonra fark edilen hatalarda önce vergi dairesine hata düzeltme için başvurmak, bu başvurunun reddi halinde de dava

açabilmek için Hazine ve Maliye Bakanlığına şikâyet yoluna gitmek gerekmektedir. Uygulamada şikâyet yoluyla başvurular Gelir İdaresi Başkanlığına yapılmaktadır. Ancak kanun hükmü gereği bu şikâyet başvurularının Hazine ve Maliye Bakanlığına yapılması gerektiği ileri sürülmektedir. (Bkz. Balcı, 2022: 228; Batı, 2021: 448).

"*Yargı yoluna başvurma süresinin geçmesinden sonra vergi dairesine başvurarak düzeltme talebinde bulunanların, bu başvurularının red olunması halinde şikâyet yoluyla önce Maliye Bakanlığına başvurmaları gerekir*". (Danıştay 9. D, 09.11.1984, E. 1984/2116, K. 1984/3130). "*Belediye gelirleri hakkında Belediye Hesap İşleri Müdürlüğünce yapılan düzeltme talebinin reddi üzerine Maliye Bakanlığına değil, ilgili belediye başkanlığına müracaat edilmesi gerekir*". (Danıştay 9. D, 24.09.1987, E. 1987/2901, K. 1987/2581).

Şikâyet başvurusunun reddi üzerine açılacak davanın konusunu, bu aşamada artık hatalı olduğu iddia edilen vergilendirme işlemi değil; şikâyet başvurusunun reddine ilişkin işlem oluşturmaktadır. (Karakoç, 2019: 591). Yani bu davada, sadece vergi hatası bulunup bulunmadığı incelenecektir. Dolayısıyla vergi mahkemesi, işlemde bir vergi hatası bulunduğu takdirde davayı kabul edecek; vergi hatası yoksa hukukî bir uyuşmazlık söz konusu ise davayı usûlden (süre aşımından) reddedecektir. Çünkü, dava açma süresi hak düşürücü bir süredir.

Şikâyet müessesesi esas itibariyle dava açma süresi geçirilmiş olan vergi hatalarının düzeltilmesi imkânı tanımak suretiyle, ortaya çıkması muhtemel ağır sonuçları kaldırma amacı taşımaktadır (Türkay, 2022). Bu husus Danıştayın bir kararında şöyle vurgulanmıştır: "*Düzeltme ve şikâyet yoluna süresi içerisinde dava açılmamış olması halinde bile gidilebiliyor olması, yasa koyucunun mahkeme önüne gelmemiş alacakların dahi hukuka uygunluğunun, işlemi tesis eden idarelerce bir kez daha denetlenmesini amaçladığını göstermektedir*" (Danıştay 4. D., E. 2015/9869 K. 2016/3705, 2016).

Dava açma süresi geçtikten sonra yapılacak düzeltme talepleri için bir süre sınırı getirilmiştir. Buna göre tarh zamanaşımı süresi dolduktan sonra meydana çıkarılan vergi hataları düzeltilemez. Yani vergi hatalarının, vergi alacağının doğduğu takvim yılını takip eden takvim yılı başından başlayarak beş yıl içinde ortaya çıkarılması gerekir. Bu tarihten sonra ortaya çıkarılan hatalar, zamanaşımına uğradıkları için düzeltilemez. Fakat bu süreye üç özel durum bakımından ek süre eklenmiştir. Hata düzeltme yoluna gidilebilecek süreler, hata düzeltme zamanaşımı olarak ifade edilebilir: VUK madde 126: "*114 üncü maddede yazılı zamanaşımı süresi dolduktan sonra meydana çıkarılan vergi hataları düzeltilemez. Şu kadar ki, düzeltme zamanaşımı süresi: a)Zamanaşımı süresinin son yılı içinde tarh ve tebliğ edilen vergilerde hatanın yapıldığı; b)İlan yolu ile tebliğ edilip vergi mahkemesinde dava konusu yapılmaksızın tahakkuk eden vergilerde mükellefe ödeme emrinin*

tebliğ edildiği; c)İhbarname ve ödeme emri ilan yoluyla tebliğ edilen vergilerde 6183 sayılı Kanuna göre haczin yapıldığı tarihten başlayarak bir yıldan aşağı olamaz".

III. HATA DÜZELTME YOLUNUN ÜST MAKAMA BAŞVURMA YOLU İLE KARŞILAŞTIRILMASI

İYUK'un 11. maddesinde "üst makamlara başvurma" yolu düzenlenmiştir: "*İlgililer tarafından idari dava açılmadan önce, idari işlemin kaldırılması, geri alınması, değiştirilmesi veya yeni bir işlem yapılması üst makamdan, üst makam yoksa işlemi yapmış olan makamdan, idari dava açma süresi içinde istenebilir. Bu başvurma, işlemeye başlamış olan idari dava açma süresini durdurur*". Bu yol genel bir idarî başvuru yoludur. Ancak aynı zamanda yukarıda da ele alındığı üzere, dava açma süresi içinde yapılan hata düzeltme başvurularında da izlenen bir usulü ifade etmektedir. Dava açma süresinde yapılan hata düzeltme başvuruları esas itibariyle VUK'un 122 ve 123. maddelerine ilave alarak İYUK'un 11. maddesine göre gerçekleştirilmektedir.

İYUK'un 11. maddesinde düzenlenen üst makamlara başvuru yolu tüm idarî işlemler bakımından genel bir idarî başvuru yoludur. Geniş bir uygulama alanına sahiptir. Vergi hataları bağlamında VUK'un 116-126. maddelerinde düzenlenen hata düzeltme-şikâyet yolu ise özel niteliktedir ve daha dar bir kapsamdadır. Sadece vergi hatalarına yönelik olup özel bir idarî başvuru mahiyetindedir. (Sarıaslan, 2015: 133, 138, 140, 146; Üstün, 2024: 170).

Mükellefler dava açmadan önce dava açma süresi içinde, bu yollara başvurma imkânına sahiptir. Her iki başvuru da İYUK'un 11. maddesindeki düzenleme gereği, dava açma süresini durduracaktır. Her iki başvuru için de önceden tesis edilmiş bir idari işlemin varlığı şarttır (Sarıaslan, 2015: 143). Ancak vergi hatalarını düzeltme yolu, sadece VUK'un 117 ve 118. maddelerinde tanımlanan hesap ve vergilendirme hataları için öngörülmüş olan kısıtlı bir başvuru yolu iken, üst makamlara başvuru yolu, vergi hatası kapsamında olmayan bütün vergilendirme ve ceza kesme işlemleri için geçerli genel bir başvuru yoludur (Saraçoğlu, Pürsünlerli Çakar, Ömercioğlu, 2022: 295; Sarıaslan, 2015: 133; Üstün, 2024: 170).

Üst makama başvuru ve hata düzeltme yollarında mükellefin başvurusu gerekir. Ancak hata düzeltmeye ilişkin hükümler incelendiğinde mükellefin başvuru olmaksızın re'sen düzeltme yapılabileceği de anlaşılmaktadır (Sarıaslan, 2015, s. 145). Bu da iki müessese arasındaki farklardandır. Ayrıca vergi hatasının düzeltilmesi için işlemi yapan aynı mercie başvurulurken; üst makamlara başvuru, adından da anlaşıldığı üzere, bir hiyerarşik başvuru niteliğindedir. Bu yüzden hata düzeltmedeki başvuru, idarî denetim türlerinden aynı mercie başvuru (istitaf) yoluna tekabül etmektedir (Öncel, Kumrulu, Çağan, Göker, 2022: 205). Elbette ki dava açma süresi geçtikten sonra yapılacak hata düzeltme taleplerinin reddi halinde yapılacak şikâyet ise

üst makama yapılacağından hiyerarşik başvuru niteliğinde olup süre bakımından tarh zamanaşımı esas alınmıştır (Sarıaslan, 2015: 143, 145) Bu itibarla mükellefler İYUK'un 11. maddesi gereğince yapacakları üst makama başvuruda, vergi dairesinin işlemlerine karşı defterdarlıklara başvurabilirler (Şenyüz, Yüce, Gerçek, 2022: 309).

Bu açıklamalar doğrultusunda her iki müessesenin benzer ve farklı yönleri şu şekilde belirtilebilir:

ÜST İDARÎ MAKAMA BAŞVURMA	**HATA DÜZELTME**
İYUK madde 11 kapsamında yapılır.	İYUK madde 11'in yanı sıra VUK hükümleri kapsamında yapılır
Önceden tesis edilmiş bireysel bir idarî işlem şarttır.	Önceden tesis edilmiş bireysel bir idarî işlem şarttır.
Genel bir idarî başvuru yoludur.	Vergi hatalarına yönelik özel bir başvuru yoludur. Sadece VUK madde 117 ve 118 kapsamındaki hatalar için gidilir.
İsteğe bağlıdır.	İsteğe bağlıdır.
Dava açma süresi içinde gidilir. Dava açma süresini durdurur.	Dava açma süresi ya da bu süre geçtikten sonra da gidilebilir. Dava açma süresi içinde gidilince dava açma süresini durdurur.
Dava açma süresi geçtikten sonra aynı işlem için gidilemez.	Dava açma süresi geçtikten sonra da tarh zamanaşımı süresi içinde (bazı durumlarda bu süre de uzayabilmektedir) gidilebilir.
İlginin başvurusu gerekir.	Mükellefin başvurusu olmaksızın da re'sen düzeltme de mümkündür.
Üst makama başvuru yapılır.	İşlemi yapan aynı mercie başvurulur. (VUK m. 122). Dava açma süresi geçtikten sonra yapılan başvurunun reddi halinde kanunda belirtilen üst makamlara şikâyet yoluna gidilir.

SONUÇ

Vergi Usul Kanununda düzenlenen hata düzeltme yolu, nispeten basit, kolay fark edilebilen hatalara ilişkin başvuru yolunu ifade eder. Dava açma süresi içinde gerçekleştirilen düzeltme başvurusu, işlemekte olan dava açma süresini durdurur. İdarenin düzeltme başvurusunu reddetmesi halinde, duran dava açma süresi yeniden işlemeye başlar. Bu takdirde kalan süre içinde dava açılabilir.

Vergi mahkemesinde dava açma süresi geçtikten sonra fark edilen hatalar için de tarh zamanaşımı süresi içinde idareye başvuru yapılabilir. Başvurunun idare tarafından reddedilmesi durumunda, genel bütçeye giren vergi, resim ve harçlar bakımından Hazine ve Maliye Bakanlığına şikâyet yoluyla müracaat edilir. Şikâyet başvurusunun da ilgili üst merci tarafından reddi halinde ancak dava açılabilir. Fakat bu aşamada açılan dava şikâyetin reddine yönelik olarak vergi hatalarının varlığına münhasır olarak ele alınacaktır. Aksi takdirde dava usulden reddedilecektir.

Hata ve hukuki uyuşmazlık sınırı da net çizgilerle belirlemek gerekir. Böyle bir anlayış uygulamada sorunları azaltacaktır. Üst makama başvurma yolunu daha aktif kullanılır hale getirmek şarttır. Bu bağlamda idarenin inisiyatif kullanabilmesine yönelik yeni düzenlemeler yapılmalıdır. (Bkz. Üstün, 2024: 171 vd). Bu takdirde yargının iş yükü azalacak ve vergi uyuşmazlıkları daha etkili ve kısa sürede çözümlenebilecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Aşçı Akıncı, N., "Yeniden Vergi Hatası vs. Hukuki Uyuşmazlık Çıkmazı: Noter Vekili Ücretinin Vergilendirilmesi Sorunu", *Prof. Dr. Doğan Şenyüz'e Armağan (Hukuk)*, Editör: Halit Aker, Zeynel T. Kangal, Bursa.

Balcı, M. (2022), *Vergi Hataları ile Düzeltme –Şikayet Konusunda Uygulamada Yaşanan Hukukî Sorunlar ve Çözüm Öneriler*, İstanbul.

Batı, M., (2021), *Vergi Hukuku*, Ankara.

Bilici, N. (2018), Vergi Hukuku, Ankara.

Kaneti, S., Ekmekçi, E., Güneş, G., Kaşıkçı, M. (2019), *Vergi Hukuku*, İstanbul.

Karakoç, Y. (2019), *Genel Vergi Hukuku*, Ankara.

Oktar, S. A., (2018), *Vergi Hukuku*, İstanbul.

Öncel, M., Kumrulu, A., Çağan, N., Cenker, G. (2022), *Vergi Hukuku*, Ankara.

Pehlivan, O. (2018), *Vergi Hukuku*, Trabzon.

Saraçoğlu F., Pürsünlerli Çakar, E., Ömercioğlu A. (2022), *Vergi Hukuku*, Ankara.

Sarıaslan, O. (2015), "Düzeltme (ve Şikâyet) Başvurusu ile İYUK 11. Madde Başvurusunun Karşılıklı İncelenmesi", *Vergi Yargısında Güncel Hukuk Problemleri, Tebliğler, Prof. Dr. Adnan Tezel Vergi Hukuku Toplantıları,* Hakan Üzeltürk, s. 128-151, İstanbul.

Şenyüz, D., Yüce, M., Gerçek, A. (2023), *Vergi Hukuku (Genel Hükümler)*, 14. Baskı, Bursa.

Türkay, İ. (2022). “Mükelleflerin Vergi Uyuşmazlıklarında İdari Başvuru (Çözüm) Yolları?” https://nazaligundem.com/tr/yayinlar/mukelleflerin-vergi-uyusmazliklarinda-idari-basvuru-cozumyollari?onlyTm=&tm=

Uluatam Ö., Methibay, Y., *Vergi Hukuku*, Ankara.

Üstün, Ü. S. (2020). “Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Çözüm Yolları”, *Vergi Usul Hukuku*, Editörler: M. E. Üyümez, C. Hacıköylü, s. 170-197. Eskişehir.

Üstün, Ü. S. (2024). “Vergi Uyuşmazlıklarının Çözümünde Üst İdarî Makama Başvurma”, *2nd International Congress of Finance and Tax, Konya, 08-10 Kasım 2024, Proceedings Book*, Editörler: Doç. Dr. Mustafa Göktuğ KAYA, Prof. Dr. Savaş ÇEVİK, s. 164-173. Konya.

Üstün, Ü.S. (2013), *Nasıl Bir vergi Denetimi ve Vergi Yargısı?*, İstanbul.

Yüce, M. (2014), *Mali Yargılama Hukuku*, Bursa.

El-Makrîzî'nin El-Hıtat Adlı Eserinde Mısır'ın Coğrâfî Konumu

Esra ÇIPLAK[1]

[1] Muş Alparslan Üniversitesi FEF Tarih Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Esra Çıplak e.ciplak@alparslan.edu.tr
ORCID:0000-0003-4577-3026

ÖZET

İslâm tarihinin mühim alimlerinden olan Takiyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed el-Makrîzî (1364-1442), 15. yüzyıl tarih yazıcılığının en geniş repertuvarına sahip tarihçisidir. Özellikle onun *el-Mevâʿiẓ ve'l-iʿtibâr bi-(fî) ẕikri'l-ḫıṭaṭ ve'l-âṯâr adlı* eseri, tarihin insicamı yoluyla genel bir tarihsel söylem sunmayı başaran eşsiz bir başarıdır. el-Makrîzî, *el-Hıtat'ta* uygarlık döngüsünün temeli olan şehrin mimari tarihini ve meselelerin ardındaki nedenleri analitik olarak ele almıştır. Memlûk Devleti'nin başkenti Kahire üzerinde somutlaştırdığı; topografya, tarihî coğrafya, ekonomik ve kültürel durum gibi pek çok bilginin bulunduğu bu eser müellifinin kendi şehri ve ülkesine olan tutkusuna bağlı olmalıdır. Bir Memlûk dönemi tarihçisi olan Makrîzî'nin Mısır'ın topografyası ve tarihi hakkında malumat verdiği bu eser *Hıtat* türü kitap çalışmalarının en meşhurudur ve kendisinden sonra bu alanda yapılacak çalışmalara örnek teşkil etmektedir. Eser H.280-840 (1417-1431) yıllarında telif edilmiştir. Eserin telifinde el-Makrîzî, dağınık bir şekilde olan bilgileri bir araya toplamak, Mısır halkının hallerini anlatmak, mevcut kültürel-sosyal ve en bariz konu olan Mısır'ın ve çevresinin inşası ve temeli olmak üzere yedi (7) bölüm halinde ele almıştır. Eserin birinci bölümü Mısır'ın coğrafyası, Nil Nehri, Mısır'ın dağları ve vergi sistemini, ikinci bölüm bazı şehirlerin tasviri ve buralarda yaşayan halkları, üçüncü bölüm Fustat'ın tarihi ve burada valilik yapanları, dördüncü bölüm Kahire'nin tarihi, halifeler ve yaptıkları eserleri, beşinci bölüm müellifin zamanındaki Kahire ve çevresinin tasvirini, altıncı bölümde Kal'atu'l-cebel ve etrafını, yedinci bölümde ise Mısır'ın harap olmasından bahsetmektedir. Ayrıca şehrin civarı, kapıları, semtleri, mahalleleri, sokakları, geçitleri, çarşı, köprüleri, pazarları, cami, medrese, hamam, köşk, saray, hazine, hapishane, gibi özel ve resmi binaları müstakil başlıklar halinde vermiştir. Eserin yazımında el-Makrîzî, kendi müşahede ve tespitlerinin yanı sıra yazılı ve şifahi olmak üzere iki tarih yazımı metodundan da istifade etmiştir. Bu çalışma *iklim nazariyesi* ile medeniyetin/ümranın kurulmasında coğrafi ve iklimsel şartların oynadığı rolü 15. yüzyılın kaleminden okumayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Coğrafyacıları, Topografya, Memlûk Devleti, Makrîzî, Hıtat, Mısır, Kahire.

GİRİŞ

Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrîzî (1364/1365-1442), Memlûkler döneminde yaşamış önemli bir tarihçi ve âlim olarak öne çıkmaktadır. Kahire'nin Burcuvân semtinde dünyaya gelen Makrîzî, aslen bugünkü Lübnan'da bulunan Ba'lebek şehrinin Makārize semtinden Mısır'a göç eden bir aileye mensuptur (Kütübâ, 2011, s. 45). Bu sebeple Makrîzî nisbesiyle tanınır. İlimle uğraşan bir aileden gelmesi, onun çok yönlü bir âlim olmasında etkili olmuştur. Makrîzî, sadece siyaset tarihiyle sınırlı kalmamış, iktisat tarihi, sosyal ve kültürel tarih alanlarında da çalışmalar yapmıştır (Barkı, 2017, s. 112).

Makrîzî'nin en meşhur eseri "Hıtatu'l-Makrîzî"dir. Bu eser, Kahire ve Mısır'ın topografyası, mahalleleri, binaları ve tarihsel gelişimini ele alan ansiklopedik bir çalışmaya işaret etmektedir (Ahmed, 2009, s. 76). Bunun yanı sıra "Kitâbu's-Sülûk" ve "İğâsetü'l-Ümme bi-Keşfi'l-Ğumme" gibi eserleri de büyük ilgi görmüştür. "Kitâbu's-Sülûk", Memlûk Devleti'nin kronolojisini içerirken, "İğâsetü'l-Ümme" ise Mısır'ın sosyo-ekonomik sorunlarını ve halkın yaşadığı zorlukları anlatmaktadır (Hassan, 2015, s. 129). Bu eserler, yalnızca tarihsel olayları değil, toplumsal yapı ve ekonomik meseleleri de derinlemesine incelemesiyle dikkat çeker.

Makrîzî, çalışmalarında kaynaklara dayanmayı ön planda tutmuş, kendi gözlemlerini ve eleştirilerini de eserlerine katmıştır. Bu yönüyle Ortaçağ İslâm dünyasının en büyük tarihçilerinden biri olarak kabul edilmektedir (Ibn Hallikân, 2003, s. 91). Eserlerinde hicri takvimi kullanarak olayların yıllarını, aylarını ve günlerini titizlikle kaydetmiştir (Kılıç, 2013, s. 67). Onun bu hassasiyeti, tarih yazımında önemli bir kaynak olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.

Makrîzî'nin tarih anlayışı, sadece bilgi toplamakla sınırlı değil, bu bilgileri analiz ederek bilimsel bir metotla ele almak üzerinedir (Sehâvî, 2008, s. 358). Eserlerinde eski çalışmalarına atıfta bulunarak, bir bilgi zinciri kurar ve kaynaklar arasında bağlantılar kurarak tarihsel verileri zenginleştirir (Ibn Hacer, 2010, s. 22). Bu yöntemi, bazı şarkiyatçılar tarafından bilgi toplayıcı bir tarihçi olarak görülmesine neden olmuşsa da Makrîzî'nin eserleri bilimsel bir plan dâhilinde ve metodolojik bir çerçevede şekillenmiştir (Sahin, 2019, s. 54).

Makrîzî'nin eserleri, Nuh tufanından başlayarak Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfüdýdîn Barsbay (1438) dönemine kadar Mısır'ın genel tarihini kapsamaktadır (Ahmed, 2009, s. 84). Bu eserler, Mısır'ın kültürel ve tarihsel dokusunu anlamak için vazgeçilmez birer kaynak niteliği taşımaktadır.

Eseri Yazma Amacı

Müellif, "Mısır hakkında dağılmış tüm haberleri ve halkının durumlarını karışık ve dağınık halde olan eserler içerisinde toplayıp tek bir eserde

anlatmak bu bilgilere ihtiyacı olan insanlar için kolaylık sağlayacaktır" (Makrîzî, 1998: 1/9) diyerek eserin sebeb-i telifini açıklar.

Eserin İçeriği:

1. Kısım: Mısır topraklarının ve dışındaki bölgelerin haberleri
2. Kısım: Mısır'ın birçok şehri ve halkının menşei
3. Kısım: Fustat'ın haberleri
4. Kısım: Kahire'nin haberleri
5. Kısım: Kahire'de meydana gelen olaylar
6. Kısım: Kala'tü'l-cebel ve hükümdarları
7. Mısır'ın harabiyetine neden olan sebepler (Makrîzî, 1998: 1/9-10)

Hıtat'ın Kaynakları:

Makrîzî eserine almış olduğu kaynakları şöyle belirtir: "*Farklı ilimlerde yazılmış olan kitaplardan nakletmek suretiyle eserime özet bir şekilde aktardım."* (Makrîzî, 1998: 1/10)

Makrîzî eserinde alimlerin sözlerine kıymet vermiş, çoğunlukla isnadı ve bazen de haberi aldığı kişilerin adını anmıştır.

*"Karşılaştığım ve kendisini dinlediğim üstatların adlarını çoğu zaman zikrettim. Adını anmayı gerek duymadığım veya ismini unuttuklarım ise nadir olarak eserde yer almaktad*ır." (Makrîzî, 1998: 1/10)

Makrîzî bizatihi müşahede ettiği haber ve olayları aktarma hususunda da geri kalmaz ve eserinin sadece nakilden ibaret bir çalışma olmadığına şöyle değinir:

"*Kendi tanık olduklarım ise Allah'a hamdolsun ki bir şüphe veya herhangi bir itham barındırmaz*" (Makrîzî, 1998: 1/10)

Makrîzî'nin Yaygın ve Nadir Olayları Aktarması:

Makrîzî anlatımına hilkatten başlar ve sonra Mısır ve çevresinin tanıtımına şöyle giriş yapar:

"*Bil ki, Mısır; yeryüzünden bir parça ve konumu yer üstünde belli olunca feleklerden birkaçı hakkında bilgi vermem gerekir. Sonra yerin şekillerinden ve iklimlerin özelliklerinden bahsetmem icap eder. Ardından Mısır'ın bu özelliklerden hangi iklim ve konumda olduğuna, sınırı, başlangıç yerini, faziletini, acayipliklerini, hazinelerini, halkının ahlakını, Nil ve körfezini, kasabasını ve haracının ne kadar olduğunu zikredeyim. Mısır ve Kahire'nin topografik bilgilerinden önce tüm bunlardan bahsetmiş olayım*." (Makrîzî, 1998: 1/10)

Kâinatın tarifiyle başlar ve sonra yeryüzünün kainattaki yerine değinir. Yeryüzünün şekillerini ve içindeki Yedi İklimle (Ağarı, 2006: 195 vd.) beraber Mısır'ın hangi iklimde bulunduğu üzerine yoğunlaşır. Ardından Mısır ve Kahire'nin sosyal-iktisadi ve coğrafi tarihine ilişkin olay ve bilgileri aktarır.

Kâinatın ve yerin yaratılışından sonra ilklerin ilki, en eski ve meşhuru diye andığı, beşerin yaratılma konusuna girer. Bu konuda Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerin görüşlerini aktararak İslami bilginin dışındakilerini uydurma ve asılsız bilgiler olduklarını söyler.

Geçmişte yaşamış milletler hakkındaki düşüncesini belirtir ve bu konuda sadece Allah'ın indirmiş olduğu bilgiye itimat edilmesine veya güvenilir kişilerin nakillerine dayanmanın gerekliliğini savunur. Tarih ilminden örnek getirerek geçmiş ümmetler arasında bilgiler hususunda çok fazla ihtilafın olduğunu da belirtir. (Makrîzî, 1998: 2/3)

Makrîzî, bazı filozofların dünyanın ebediliği hususunda Dehrîleri (Altıntaş, 1998: 107-109) **(*Âlemin ezelî olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist felsefe akımı)* işaret ederek *binlerce yıl sonra dünyanın tekrar kurulup tesis olacağı*** görüşlerine eleştirilerde bulunarak bu düşünceyi sapkınlık ve inançsızlık olarak niteler. (Kuran ve hadisi delil göstererek)

Metot:

Makrîzî, eserinde bu çalışmaya benzer olanlardan kendisini ayıran ilmi yeni metotlar uygulamıştır:

a) Sözlük ve terim anlamları.

Söze Mısır'ın şehirlerini sayarak başlar. Sonra şehrin adının sözlük ve ıstılah anlamını verir.

Örneğin: ibn Seydih'ten örnek getirerek bir yere yerleştirmenin (meddene bi'l-Mekan): ikame anlamına, Medine'nin ise yeryüzüne inşa edilmiş yapı olduğuna, çoğulunun ise "Mudun / Medain" olarak geldiğini ifade eder. (Makrîzî, 1998: 2/4-10)

b) Mısır şehirlerinin esasında çok olduğu, bazılarının yok olup ismen ve cismen kaybolduğu, bazılarının isminin bilinip şeklinin kaldığını ve nihayetinde mamur olanların bulunduğunu belirtir. (Makrîzî, 1998: 2/4-10)

c) Mısır'ın uzun tarihini özetle vermeye çalışır. Mısır'da bilinen ilk şehrin Emsur şehri olduğunu, Nuh Tufanından sonra şehrin görüntüsünün harap olduğunu ve bu şehirle ilgili haberleri olduğunu söyler. Emsur'da tufan öncesi kralların bulunduğunu, tufandan sonra Mısır'ın yeni şehrinin Menf olduğunu söyler. Bu şehirde Kıptiler ve Firavunlar yaşar. Babil Kralı Buhtunnasr (II. Nebukadnezzar) (MÖ 605-562) (Harman, 1992: 380-381) burayı harap edene kadar varlıklarını sürdürdüklerini, Makedonyalı İskender'in burada İskenderiye şehrini kurması ve sonra Amr b. As önderliğindeki Müslüman ordusunun Mısır'ı fethetmesine kadar burası Mısır'ın başkenti olmuştur.

d) Mısır'ın fethiyle Fustat şehrinin temeli atılmıştır. Cevher el-Kaid komutasında (Şeşen, 1993: 446-457) el-Mui'z-li-dinillah'ın askerleriyle Mısır'a gelmesine kadar Mısır'ın yerleşim merkeziydi. el-Kaid, Kahire'nin temelini attı ve Mısır'ın yeni yurdu olmuş oldu. Selahaddin Eyyûbî tarafından Fâtımî devleti yıkılınca Selahaddin Kalatu'l-Cebeli inşa ettirdi. Kahire ilk kurulduğundan günümüze dek Mısır'ın yerleşim merkezidir. (Makrîzî, 1998: 1/241)

Mısır'ın Bazı Şehirleri Hakkında:

Kâinat, dünya, iklim ve ülke olarak konu pergelini daraltan Makrîzî genel bilgilerden sonra özet şeklinde Mısır'ın tüm şehirlerini saymaktadır.

Bunlar;

el-Feyum, Dalas, el-Behensa, el-Kays, Talha, el-Eşmunin, Ensena, Kus, Suyut, Fav, Ahmim, el-Beleyna, Huvvi, Kana, Dendere, Kıft, el-Aksar, Esna, Ermenet, Edfu, Esvan sınırı ve Edreknah bu şehirler güney kısımda olarak şehirler olarak sıralanır. (Makrîzî, 1998: 1/241-242)

Tüm şehirleri saydıktan sonra

- Mısır yerleşim bölgesini ikiye ayırarak ülkenin yüksek (es-Said) kesiminde yaşayanlara Kıpti,
- Bu bölgenin altında kalan yere ise el-Bemba denildiğini belirtir. (Makrîzî, 1998: 1/242)

Mısır coğrafyasının bir yüzünü *Bahri* (denize bakan taraf) diğer yüzünü ise *Berri* diye ikiye ayırır.

Ardından Bahri tarafında olan şehirleri sıralar: Aynu şems, Etrib, Tenva ve buna bağlı Zenklun, Nemiyy, Tel-Bista, Kerbit, el-Betnun, Menuf, Turra, Seha, el-Evse (Demiyre), Tiyde, el-Efrahun ve buna bağlı Neşa, Bankira, Bena, Şebrasat, Semnud, Nusa, Sebti, en-Nucüm (bu şehrin çoğunluğu çöl ve bataklıktır.)

Bugün o bölgede bilinen şehirlerden biri de Reşid ve İskenderiye arasında kalan deniz kıyısındaki Edku, ayrıca Tenis, Dimyat, el-Ferma, el-Ariş, Sa', Bernut, Kırtesa, Ehnu, Reşid, Meryu, Lubiye, Merakiye (Lubiye ve Merakiye şehirlerinden sonra sadece Antablis şehri gelmekte ve karasal bölgeye düşmektedir.) Güney yönüne düşen kasabalardan Faran, Kalzum, Rayeh, Eyleh, Medin şehirlerini sayarak bu şehirlerin birçoğunun harap olduğunu belirtmektedir. (Makrîzî, 1998: 1/242)

Bu sıralamadan sonra Makrîzî, kendi dönemiyle ilgili Mısır coğrafyasından Güney ve Bahri olmak üzere iki cihetin olduğunu bunların tümünün ise on beş vilayette toplandığını belirtir.

- Güney yönü ülkenin en büyük kısmını oluşturmaktadır ve dokuz idari bölgedir.

Bunlar: Kus; en büyükleridir ve Esvan şehri ile Batı Kemuleh buraya bağlıdır. (Esvan Kus'un Güney sınırındadır.) Ahmim, Suyut, Menfelut, Esmunin (buna bağlı olan et-Tahaviye), el-Behesna, el-Feyum, el-Fiyh, ve Ada (Cezire) bölgesi.

- Mısır'ın Bahri/Deniz yönü ise altı bölgedir: Ada (Cezire) bölgesi (bu yer İskenderiye toprağına ve Birkiye'ye bitişiktir.

Ğarbiye bölgesi (burası küçük bir adadır.) Kalyub bölgesi, eş-Şarkiyye bölgesi, Eşmum Tanah bölgesi (buna bağlı ed-Dekhaliye ve el-Murtahiliye ile yine burada yer alan sınır bölgelerinden el-Berlis, Reşid ve el-Mensure sınır bölgeleri yer almaktadır.) İskenderiye ve Dimyat zaten iki büyük şehir oldukları için bu sıralamada yer almazlar. (Makrîzî, 1998: 1/242)

Bazı Şehirlerin Tarihi Hakkında:

Makrîzî eski Mısır hakkında bilgi verirken buranın **Emsus** diye anıldığından bahseder. (Makrîzî, 1998: 1/243) Mısır topraklarına ilk hükmeden kişi zalim **Nekravuş b. Mesrayim'**dir. (Evliya Çelebi, 1938: 6)[2] Nekravuş'un manası ise halkının hükümdarı anlamına gelmektedir. Hz. Adem'in Kabil soyundan gelenler zamanla birbirleriyle savaşarak düzeni bozmuş ve fitneci gruptan kaçmak isteyenler Nil nehrine kadar dünyayı dolaşıp durmuşlardır. Buranın geniş ve güzel olması onların hoşlarına gidince sağlam binalar kurmuşlardır. Nekravuş Mısır'ı inşa edendir. Buraya babasının adı Mesrayim'den ilhamla Mısır demiş bir zaman sonra burayı bırakıp Emsus adlı şehrin imarı için emir vermiştir. (Makrîzî, 1998: 1/243)

İskenderiye şehrinin ise Makedonyalı İskender'in burayı imar etmeden öncesine dayanan bir tarihi olduğuna değinen Makrîzî, buranın kendi dönemi için dünyanın en büyük ve geniş şehirlerinden biri olduğunu ve birçok defa şehrin yeniden kurulduğunu belirtir. Tufandan sonra ilk kez **Mesrayim b. Bayser b. Nuh** tarafından imar edilmiştir. Ondan sonra şehir Yunanlılar, Buhtunnasr'ın bölgeyi tahrip etmesinden sonra Sasaniler 120 yıl Menf şehrinde hükmettiler. Büyük İskender'den sonra başkent Menf'ten İskenderiye'ye taşındı ve İslamiyet'in buraya gelmesine kadar böyle devam eti. İslami fetihle beraber merkezi nokta İskenderiye'den Fustat'a taşındı ve Fustat İskenderiye'den sonra Mısır'ın ikinci yerleşim yeri oldu. (Makrîzî, 1998: 1/269)

Mısır Piramitleri Hakkında:

Makrîzî, piramitler hakkında diğer tarihçilerin sunmadığı geniş bilgiler vermektedir. Kendisi şöyle diyor*: "Bil ki, Piramitler Mısır topraklarında oldukça çoktur. Bunlardan Busir nahiyesinde çokça bulunup bazıları büyük, bazıları is küçüktür. Yine bunların bazısı topraktan, bazısı kerpiçten ve çoğu ise taştan yapılmadır. Bu piramitlerin bazısı kademeli bir yapıdayken çoğu ise düze kaçan konik bir şekildedir. Mısır'ın merkezinde bunlardan oldukça küçük yapıda olanları vardı. Selahaddin Eyyübi zamanında Karakuş tarafından yıkılıp taşlarıyla Kala'tu'l-Cebel'i ve Kahire'yi kuşatan suru ile şehrin merkezinde yer alan kemerli köprüleri inşa etti."* (Makrîzî, 1998: 1/210)

Makrîzî, piramitlerin yapım sürecinin Mısır Kıptileri bunu her ne kadar reddetseler de Ad kavmine kadar dayandığını söyler. (Makrîzî, 1998: 1/210) Makrîzî piramitleri şöyle betimler: "Piramitler dört üçgen ve dörgengen şeklinde sıralanır. Her bir üçgenin gövdesi birbirine eşittir. Her gövdede toplamda beşyüz altmış zira etmektedir. Dört üçgen piramidin başı tek bir noktada birleşir." (Makrîzî, 1998: 1/214-215)

---

[2] *Melikler dahi Ehram dağlarında medfundurlar. Badehu Şit Nebi evlâdından evlâdından Melik Nekravuşül (kâhin minel-kehhan kehene-i asır) idi. Eski Mısır olan yerde bir şehri azîm bina idüb ismini şehr-i Emsus (Emsus, yenişehir demektir) Kıbtîler bu şehre Fustat didiler. Badettufan bu şehri tamir ve termim idi Mısrayim didiler.*

Ardından Fustat sınırında olan piramitlere geçen Makrîzî, Fustat'ın sınırında Nil'in batısında büyük ve çok sayıda, yüksek yerlerde piramitlerin olduğunu belirtir. Fustat'tan iki fersah ötede her birinin yüksekliği 400 zira', genişliği de uzunluğu gibi, yumuşak taştan yapılmış, etrafı Yunanca yazılarla dolu piramitlerin varlığından bahseder. (Makrîzî, 1998: 1/215)

Mısır'ın Bölge ve İmarları Hakkında Geniş Bilgiler:

Makrîzî, eserini yazarken kendisinden önce Mısır topografyası hakkında bilgiler sunan yazarların kitaplarından yararlanmıştır. Bu konuya şöyle değinir:

"Mısır topografyası hakkında gördüğüm son kitap Kadı er-Reis Tacüddin Muhammed b. Abdulvehhab b. el-Mütevvie ez-Zübeyri'nin (ö.730/1329) İkazu'ul-Müteğafil ile İttiazu'l-Müteemmil adlı kitaplarıdır. Yazar bu eserini h. 725 (1324) yılında bitirmiştir. Eserde Mısır'ın meşhur tüm yapılarının bilgisi kendi zamanına göre 52 yapı olarak kaydedilmiştir. Bunlar; 12 mahalle, meşhur 16 tane sokak, meşhur 50 tane patika yol, meşhur 25 tane geniş yol, meşhur 19 tane çarşı, meşhur ed-Dur denilen yerde bulunan 13 tane yapı, meşhur 10 meydan, meşhur 11 tane dağ yolu, 6 tane depo olarak kullanılan yer, 5 tane gölet, 65 tane çardak/sundurma, 7 tane büyük çarşı, 66 tane fırın, 6 tane cadde, 66 tane güvenlik kulübesi, Mısır'da Cuma namazının kılındığı, etrafında mezarlığı bulunduğu ve dışarıda ki adalarla beraber 14 cami, 480 tane mescit, 18 medrese, 8 zaviye Mısır ve mezarlıkta bulunan yaklaşık 40 tane kervansaray ve çok sayıda vakıf, 70'e yakın hamam, Hristiyanların manastır ve kiliselerinden 30'a yakın kilise ve manastır yapıtı. Şüphesiz zikrettiği bu yapıtların birçoğu yok olup gitmiştir. (Makrîzî, 1998: 2/170) Ayrıca Makrîzî, Kahire ve Mısr'da 14 tane zindandan bahsetmektedir**.** (Makrîzî, 1998: 3/329)

Kendinden önceki yazarların bilgilerini aktardıktan sonra kendi gözlemlerine de yer veren Makrîzî: "Derim ki Mısır yurdu, şu an dört sınırla kuşatılmıştır. Bugün onun doğu sınırı Kalatu'l-Cebel'den başlar. Sen bu yerde olsan büyük mezarlığa doğru ilerlersin ve Habeş göletinin başlangıcı olan gözlem yerine varıncaya kadar sağına tüm Mısır yapıtlarını alırsın. Bu dediklerim Mısır'ın Doğu boyunca olan uzunluğudur. Aynı zamanda buraya yukarı bölge de denilmektedir." (Makrîzî, 1998: 2/170-171)

Mısır'ın Batı sınır ise Kahire'nin dışında olan yedigen şekilli köprüyle, Nil'in kıyısına kadar uzar. Bu aynı zamanda batı yönü tarafından uzaklığıdır. Güney sınırı ise Nil kıyısından gözetim yerinin altında kalan Habeş göletine kadar uzanmaktadır. Deniz sınırı ise yedi köşeli kemerli köprüden Kalatu'l-Cebel'e kadar devam etmektedir. İşte bu bahri denilen Mısır'ın Kuzey sınırıdır ve bu bölgeler içindeki yere şu an Mısır denilmektedir. (Makrîzî, 1998: 2/171)

Kitabın Muhteviyatı

Makrîzî, eserine tarihin ne gibi manalara tekabül ettiğinden bahsederek eserine başlangıç yapar. Ayrıca eserini ne gibi zor şartlar dâhilinde yazdığına

değinen müellif kitabına verdiği başlığın eser boyunca sunduğu bilgiyle bağlantılı olarak değerlendirilmesi gerektiğine değinir. (Makrîzî, 1998: 1/7)

Kitabın Kaynakları: Makrîzî el-Hıtat'ı yazarken tarih, biyografi, siyer, ensab, lugat, edebiyat, tefsir, hadis, astronomi, coğrafya, idari, iktisadi ve tıbbi kitaplardan istifade ettiği görülmektedir.

Öte yandan Makrîzî karışık birçok olayın meydana geldiği bir zamanda yaşamıştır. Sadece Mısır'ın coğrafi ve mimari haritasını sunmakla kalmaz aynı zamanda coğrafyaların insan üzerinde olan etkisine de temas etmektedir. Bu bağlamda meydana gelen olayları akli ve dini yorumlarla siyasi, iktisadi ve coğrafi temellerine değinir.

Eserinde aynı zamanda Mısır'ın kültürel yaşantısından da örnekler getiren Makrîzî yer yer gelenek haline gelmiş kutlamaların aşırıya kaçmasını eleştirmektedir. Nitekim kendisi Nevruz gününde insanların artık haya ve mürüvveti ortadan kaldıracak, kişiyi günaha sokacak şekilde oyun ve eğlenceye daldıklarını belirtmektedir. (Makrîzî, 1998: 1/746)

Siyasete dair eleştirilerde bulunan Makrîzî, Sultan Berkuk ve yönetimini es-Said bölgesi olmak üzere birçok yerin bozulma nedeni olarak göstermektedir. Kendisi bu durumu şöyle değerlendirir: "en-*Nasır Muhammed Kalavun ve ondan sonrakilerin zamanında es-Said'in imarı o dereceye varmıştı ki, adamın biri Kahire'den Asvan'a yürürken herhangi bir nafakaya ihtiyaç duymazdı. Fakat şimdi es-Said'in durumu o hadde vardı ki, kişi Asvan ve Kahire arasında maddi imkanın yetersizliğinden dolayı kendisini misafir edecek birini bulamaz*" diyerek başta valilerin zulmü olmak üzere Berkuk yönetimine eleştiride bulunur. (Makrîzî, 1998: 1/534)

Bunun ardından devleti kuşatan Mali krize de değinen Makrîzî, durumun Mısır'ın sosyal hayatını felce uğrattığını belirtir. "Nasır Ferec zamanında tüm şehirlerden çokça mal getirilir fakat kesinlikle harcanmazdı. Aksine sultana ulaştırılıp bunlardan çoğu destekçilere verilir, şehir halkı ise köprü yapımında çalıştırılırdı. Böylelikle karmaşıklık ve bozgun ortaya çıkardı. (Makrîzî, 1998: 1/290)

Ayrıca Nasır Ferec'in paraların ayarıyla oynamasını boş bir uğraş olarak değerlendiren Makrîzî, "Nasır, altının ayarıyla oynayarak en sonunda düşük ayarlı dinarlar bastırdı. Kahire ve İskenderiye'de basımını yaygınlaştırdı. Böyle olunca dirhemler Mısır'da işlevsiz kaldılar ve günümüze kadar Mısır halkı bakır parayla muamele eder oldu. (Makrîzî, 1998: 1/315)

Makrîzî, eserinde Timur'un Şam'a yaptığı kuşatmadan dolayı yöneticilerin halka uyguladıkları zulüm, fesat ve düşman karşısında zayıflığını, güçsüz halka zor kullanarak Mısır'a etki eden felaketlere de değinir. Bu konuda markizi oldukça ağır eleştiride bulunur.

"Bu istila hükümdarların adiliğine ve halkın kötü duruma düşmesine neden oldu. Öyle ki insanlar mesken bulmada ve ihtiyaçlarını gidermede yetersiz kaldılar. Devlet eliyle halka birçok zulüm yapıldı. Halkın elindeki mallara türlü yollarla zorla el konuldu. Ülkeye getirilen mallara en yüksek fiyatla vergiler konuldu ve buna benzer kimsenin zapt etmeye gücünün yetmeyeceği,

tahribatın çokluğundan dolayı kâğıda sığmayacak olaylar yaşandı." (Makrîzî, 1998: 2/62)

Nasır Ferec döneminde ortaya çıkan ve Makrîzî'nin neden sonucunu tahlil ederek eleştirdiği yeniliklerden biri de giysiler konusundadır. Çerkez külahı denilen üst kısmı dairesel koni biçiminde olup 3/2 zira ölçüsünde bezi bulunan astardan yapılma süslü bir giysidir.

Makrîzî, bu giysinin yaşadığı günlere kadar geldiğini belirttikten sonra şöyle der: "kuşkusuz bu en iğrenç adetlerinden biridir. Erkekler bu giysiyi giymekle iki sebepten ötürü kadınlara benzemiş olurlar. Birincisi: devlet erkanı arasında erkek seviciliğinin yaygınlaşması bundan dolayı kadınların devlet adamlarını dikkatini celp edip kalplerinde yer edinmek amacıyla şehrin genelinde kadınlar bu adete uydu. İkincisi: Mısır halkının giriftar olduğu maddi sıkıntılar ve fakirlik kadınların giyinmede kullandıkları altın, gümüş, mücevher, ipek tarzı süslemeleri terk edip bu Çerkes külahı adlı giysiyi giymeye mecbur oldular. Mevcut durumu iyice düşünen biri insanların adet, ahlak ve mezheplerinde nasıl işlerin döndüğünü bilir." Diyerek tüm bunlardan Memlûk yönetimini sorumlu tutar. (Makrîzî, 1998: 2/603)

Devletin en üstündekilerini eleştirdikten sonra devletin kurumlarına yönelik itirazlara da eserinde yer veren Makrîzî, Hâciblik (Taneri, 1996: 508-511) görevinin ulaştığı durumu şöyle eleştirir: *"Günümüzde Haciplik sadece bir addan ibaret olup, insanlar arasında amirlik taslarlar. Bununla beraber hiçbir faydaları olmamakla birlikte bunlar bir iki kişi olmayıp ikta'larda herhangi bir otoriteleri olmamasına rağmen insanların rızıklarını zulmen yerler."* (Makrîzî, 1998: 3/81)

Makrîzî, Mısır'da var olan şiddetli duruma karşı Memlûk sultanlığına ağır eleştirilerine eser boyunca devam ederek şöyle demektedir: *"Memlûk Sultanlığı insanların en rezil ve aşağılık, itibarca en alçak, kişilik olarak en yağcı, dünya işlerini bilmede en cahil ve dinden en fazla uzak duran sultanlıktır. İçlerinde kimse yoktur ki maymundan daha zinakar, fareden daha hırsız, kurttan daha ifsatçı olmasın. Özellikle Mısır ve Biladü'ş-Şam'ın Nil nehrinin Fırat nhrinin döküldüğü yere kadar yerle bir olursa bu, eyalet hâkimlerinin kötü yönetimlerinden ve emir sahiblerinin kötü tasarruflarındandır. Öyle ki hiçbir ay yoktur ki, umumi bir kaos ülkede yaşanmasın."* Diye ülkedeki vahim durumu bildirir. (Makrîzî, 1998: 3/67)

Makrîzî, Memlûk devletinde meydana gelen yozlaşmaya askeri yapıyı da ekleyerek ordunun özellikle Nakibu'l-Ceyş rütbesinin askeri işlevinden ziyade Allah'ın kullarını korkutarak mallarını haksız yere alma görevlisine indirgendiğini belirtir. (Makrîzî, 1998: 3/89)

Dini gruplara da ağır eleştirilerde bulunan Makrîzî, tasavvufi çevrenin varmış olduğu abartıdan, yanlış ve bozuk davranışlardan şöyle bahsetmektedir: "Bunlar yünden bir elbise giyinir ve kendilerini safi birer kişilik olarak gördüklerini iddia eden hakikatte ise safilik namına bir şey taşımayan çılgınlardır. Kendilerinin safi olduklarını iddia ederler fakat kibir

ve yanlışlıklar onlardan ayrılmaz. Böyle davranarak her şeyi mubah gören grubun yolundan giderler ve gönüllerinin sadece Allah'a has kılındığını söyleyerek asıl zaferden kastedilenin bu olduğunu, şeriatın manasının bu olduğunu söyleyen avam topluluğu, kıt anlayışlı, dinsizlik, zındıklık ve hak dinden uzaklaşmaktır. Şu an ise sufilik yok olup çer çöp vaziyeti alarak kendini ne bir ilme veya dine nispet edemez." (Makrîzî, 1998: 3/658-569)

Makrîzî, mısır piramitlerinin yapılış sürecini ve niçin yapıldığı hakkında birçok görüş ve rivayeti aktararak bu görüşlerin birçoğunun doğru olmadığını belirttikten sonra doğru olduğunu benimsediği görüşü aktarır. (Makrîzî, 1998: 1/319)

Fâtımî Devleti'nin nesebi hakkında da Fâtımîlerin Hz. Hüseyin'in soyuna dayandığını belirten rivayetleri ve bunu reddeden rivayetleri değerlendirmeye tabi tutar ve ardından delilleri serdederek kendi görüşünü belirterek neseplerinin Hz. Hüseyin'e dayandığı görüşünü savunur.

"*Fâtımîlerin Hz. Hüseyin'in soyundan gelmediği yaygarası insaflı olmak gerekirse sana uydurma geleceği aşikardır. Zira Hz. Ali (r.a.) oğulları bu zamanda saygıları çok, kıymetleri de Şialar yanında oldukça büyüktü. İddia edildiği gibiyse Abbasilerden yüz çevirmeleri ve bir Mecusi ya da bir Yahudi ardından gidip davalarını savunmalarına sebep olan nedir? Bu sözü cehalet ve ahmaklıkta son zirveyi bulmuş, kişi bile söylemez. Bu iddia Abbasi halifelerinin Fâtımî mekânlarına geldiğinde zayıf kaldıkları için ortaya konmuştur. Abbasi askerleri Fâtımîler ile mücadelede zayıf kalmış, dolayısıyla halkın onlara karşı görüşlerini değiştirmek için soyları hakkında kusurlu ithamları yaymışlardır."* (Makrîzî, 1998: 2/27)

Mısır halkının birçok Mescidin kıblesi hakkında yaptıkları tartışmalara astronomik ve coğrafik değerlendirmelerle delil olacak açıklamalar getirir. Ardından şöyle der:

"Bu hissin kavrayabileceği bir iştir ve doğruluğunu apaçık emare şahit olur." (Makrîzî, 1998: 3/185) Müslümanların dini olarak bu meselede hassas olmalarını bilerek eserini okuyandan hüküm vermede acele etmeden ve başkalarını da taklit etmeden davranmasını salık verir: "nefsini farkındalığa boyun eğdir, bakış açını derin düşünceye yönelt, hayvanların güdüldüğü gibi nefsini güt. Bu konuda yol sana açılır, akıllar sana boyun eğer ve yakınlaşır. Sanki sen ülkeleri müşahede eder gibi olursun. Nerede kaldı ki kıblenin yeri olan Mekke'yi mi göremeyeceksin?" (Makrîzî, 1998: 3/86)

Makrîzî eserinin mukaddimesinde haberlere karşı orta yollu bir tavır takınacağını ve bu bilgilerin kitabın asıl gaye ve üslubunu değiştirmeyeceğini, konu dışı olayları aktarmayacağını uzatmadan çoğaltmadan gayeyi bozacak derecede de özet ve kısaltmadan uzak duracağına, her ikisi arasında bir yol tutacağına dair söz vermektedir. (Makrîzî, 1998: 1/6)

Makrîzî, el-Hıtat'ında kişileri müspet veya menfi yönde yorumlamıştır. Eleştirdiği kişiler ister olumsuz manada insanları o kişiliğin kötü hal ve davranışlarından sakındırmak için olsun, ister övgü dizdiği ve nasihat verme

amaçlı olsun fark etmemektedir. Örneğin övdüğü biri için *"Büyük bir önder, öncü bir emir, hükümdarlar yanında saygınlığı geniş, yüce bir himmet sahibi, ihsanı bol ve cesur biriydi"* (Makrîzî, 1998: 1/867) ifadelerini kullanırken, yerdiği biri için "*Onun zamanında işler tersine gidip bozuldu. Kötü bir yaşam sürerek hayat tecrübesi hep kan akıtmak ve mal telef etmek oldu."* (Makrîzî, 1998: 2/48) ifadelerini kullanır.

Makrîzî eserini ibret ve övgü üzere tarihi tavsiyelerde bulunmaya adamıştır. Tarih için en büyük kıymetin insanların hali hazırdaki durumda kendisinden etmeleridir. Yazar eser boyunca ahlaki değerleri yüceltmeyi ve etik olmayan hususları kınamayı tercih etmiştir. Kitabın adından da "el-Mevaiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Asar" ile bahsettiğimiz hedeflere işaret etmektedir. (Makrîzî, 1998: 1/5)

(Yazar mukaddimesinde tarih ilminin bu övgü ve uyarı mahiyeti taşıdığını değinmişti)

Tıpkı haberlerin ve olayların ve dolayısıyla değişimlerin düşünen biri için büyük bir aydınlanmaya sebebiyet vererek bununla ahlakını süsler, iyiliği sever ve onu yapar. Kötülükten nefret eder. Ve ondan sakınır. Dünyanın fenalığını bilir ve ondan uzaklaşmakla haz alır. (Makrîzî, 1998: 1/9)

766 yılında Mısır'ı yakıp geçen ve büyük tahribata sebep olan veba ve belalar hakkında *"Mısır'ın birçok mamur yeri yıkıldı ve 790 yılına kadar yıkılmaya devam ederek büyük bir tahribata neden oldu. İnsanlar da Mısır'ın duvarlarını yıkmaya ve enkazlarını satmaya başladırlar."* (Makrîzî, 1998: 1/935) Makrîzî, Mısır'ın ve halkının giriftar olduğu bu afetlerin anlatımını şu ayetle sonlandırır: "*İşte şu ülkeler; zulmettikleri zaman onları helak ettik. Onları helak etmek içinde belli bir zayin etmiştik*." (Kur'ân, 18: 59)

Eserinin farklı pasajlarında bu durumu açıkça belirten Makrîzî, ilahi azab olarak hak, hayır ve adalet yolundan sapanlara uğradığını şöyle değinir: "*Günahların ortalıkta kol ezip diş gösterdiği, haya ve haşmetin insanlardan gittiği öyle ki isteyenin istediğini yapabildiği 806 senesinde yasaklar çiğnenip zulüm ile hükmedilince hidayet nuru da kendini gizledi. Böylece insanların üzerine Allah'tan Mısır halkı bir azap olarak işledikleri suçlara karşılık yaptıklarının bazılarını tatsınlar ki belki davranışlarından geri dönerler.*" (Makrîzî, 1998: 3/86)

Makrîzî, akılcı tenkitlerine rağmen bazen aklın kavramaktan zorlanacağı hurafe ve zorlamaları kabul etmekten kendini tutamadığı görülür. Hatta bazen bu olayları kabul etmekle de iktifa etmez ve bu olayların doğruluğunu savunmaya gider. Bunlardan biri de Mısır'ın asırlar öncesine dayanan eski tarihiyle ilgili olanlarıdır. Zira getirdiği tarihi örneğe, içerdiği abartıdan dolayı itimat etmek mümkün değildir. İslami fetih öncesi anlattığı Mısır hakkında oyun oynama meydanına bir milyon kişinin sığdığı ve her birinin yanındaki kişinin yüzüne dönük olup onu gördüğü içlerinden birinin kitap okuduğunda ise hepsinin onu işittiğini en sondan bile bu kişinin görüldüğü, (Makrîzî, 1998: 1/101) kesilmek ile tehdit edilen bir ağacın solduğu, ağaca

seni affettik ve bıraktık denilince yeniden yeşerdiği (Makrîzî, 1998: 1/103) kanatlı bir heykelin zina yapanları ifşa ettiği (Makrîzî, 1998: 1/107) ateşsiz olarak yemek ve kızartma yaptıran tandırdan (Makrîzî, 1998: 1/117) salih bir kişinin kabri başında duanın hemen kabul olduğu (Makrîzî, 1998: 3/40) ayrıca kıymetli bir kadının kabrinin duanın kabul olduğu yerlerden biri olması, kadına ait hasta iyileştirme kerameti, kıtlık zamanında Nil nehrinin artmasına sebep olması (Makrîzî, 1998: 3/64) gibi acaib olayları sadece anlatmakla iktifa etmeyip bazen akıl dışı haberleri savunma yolunu tutar ve doğruluğunun ispatına çalışır. Bunlardan biri kaynağını belirtmede tereddüt ettiği kocaman büyük yedi sütunun Asvan'dan İskenderiye'ye taşınması olayıdır. Bu sütunlardan birini el-Betun b. Merre el-Adi koltuğunun altına koyarak taşımış, diğer bir sütunu ise Cehder b. Sinan es-Semudi almış ve diğer adamları da sütunlardan birer birer almışlar. (Makrîzî, 1998: 1/449) Makrîzî bu olayı şöyle savunur:

"*Sanki ben, ilminin azlığından dolayı bu konuyu bana karşı inkâr edenle beraberim. Bu durumu imkânsız görmekte ve yalan olduğuna kesin hükmetmektedir. Anlatacağım seni ürkütmesin Allah'ın Hud kavmine olan şu sözünü işit: Düşünün ki o sizi Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan üstün kıldı. Yani uzun ve büyük beden. Vehb b. münebbih dedi ki, onlardan her birinin aşı büyük bir kubbe gibiydi, onlardan birinin göz veya burun deliğine yırtıcı hayvan yuvası sığardı. Abdullah b. Lüheya'dan rivayetle Hz. Musa'nın a.s. kaminden yetmiş adam Amalika kavminden bir adamın kafatasında gölgelendiler. Abdullah b. Abbas (r.a) dedi ki; e uzunları yüz zira', en kısarı altmış zira'ydı. Allah Teâlâ der ki, Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Ad kavmine, sütunları olan ülkelerde benzeri yaratılmamış İrem şehrine"* (Kur'ân, 10: 6-8; Makrîzî, 1998: 1/450)

Makrîzî, garipliğiyle beraber bu olayların savunmasına devam eder ve der ki;

"*Bilmiş ol ki, Adem oğlunun görüşü dardır. Onarın bedenleri küçük bir yerde gelişmeye başlamıştır. İnsanların akıllarını aşacak veya bedenlerinden büyük bir şey anlatılacak olunursa kıyaslanacak bir şey olmadığı için sadece tanık ve alışık oldukları şeylerden dolayı anlatılan şey hususunda şüphe ederler. Yalnız ilmi anlayışı olan ise ona ulaşan bu bilgiyi araştırır ve bunun doğruluğu veya yanlışlığına dair bir delil bulur.*" (Makrîzî, 1998: 1/451)

Görüldüğü gibi yazar hurafe /İsrailiyat rivayet olmasına rağmen sırf tefsir, lügat, hadis ve tarihçi alimlere istinat edildiği için onların anlayışlarında bu haberlere dair bir şüphe duymadığı için doğruluğuna delil kabul etmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak; müelliflerin eserin sebeb-i telifini açıklayan ifadeleri birçok klasik manzum ve mensur eserde sıkça görülür. Müellifin devlet anlayışı, dünyaya bakışı, içinde bulunduğu ilim ya da toplumun durumu, dönemin ilmi yapısı, sosyal, siyasal, ekonomik ve psikolojik pek çok unsur, eserin satır aralarında gizli veya açık şekilde kendini gösterebilir. Makrîzî de

eserinin mukaddimesinde verdiği söze sadık kalarak anlatmaya çalışıp konulardan saptıracak meselelere girmeyerek konuyu kestirip bitirmektedir. Örneğin; Rum Denizi'nin uzunluğunu anlatırken Beş bin mil, altı bin mil olduğu; genişliği ise yedi bin milden sekiz bin ile kadar uzadığını söyledikten sonra bu ada da yüz yetmiş adanın yapıtlı/ mamur olarak mevcut olduğunu ve birçok milletten insanın burada yaşadığı bilinmektedir dedikten sonra artık *bundan sonrası bu kitabın konusu değildir* diyerek sözü keser. Yine es-Sakalibe denizi hakkında *onun birçok acaib olayları anlatılmaktadır* der ve fakat bu kitap onun yeri değildir diyerek konunun tafsilatına girmez. (Makrîzî, 1998: 1/54)

REFERANSLAR

Ağarı. M. (2006). İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 47(2), 195-214. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000055.

Ahmed, M. (2009). *Mısır Tarihinde Makrîzî ve Eserleri*. Kahire: Darü'l-Fikr.

Altıntaş, H. (1994). *Dehriyye*, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.9, İstanbul. 107-109.

Barkı, A. (2017). *İslam Tarihinde Topografya Yazımı: Makrîzî Örneği*. İstanbul: İSAM Yayınları.

el-Makrîzî, Takiyüddin Ahmet b. Ali. (1998). *el-Mevaiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Asar*, Thk. Muhammed Zihynem, Mediha eş-Şerkavi, Kahire: Mektebetu Medbuli.

Evliya Çelebi. (1938). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Mısır-Sudan-Habeş 1672-1680 Yılları)*, c.10, Devlet Basımevi.

Harman. Ö.F. (1992). *Buhtunnasr*, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.6, İstanbul. 380-381.

Hassan, Y. (2015). *Memlûkler Dönemi ve Sosyal Tarih Yazıcılığı*. Beyrut: Dârü'l-Kitâb.

ibn Hacer el-Askalânî. (2010). *ed-Durarü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mie'ti's-Sâmine*. Kahire: Dârü'l-Maarif.

ibn Hallikân. (2003). *Vefeyâtü'l-A'yân ve Ebnâü'z-Zamân*. Beyrut: Dârü's-Sâdır.

Kılıç, M. (2013). *Ortaçağ İslam Tarihinde Kronoloji ve Takvim Kullanımı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Kütübâ, A. (2011). *Mısır Tarihinde Makrîzî'nin Rolü*. Kahire: Dârü'l-Arab.

Kur'an-ı Kerim

Sahin, H. (2019). *İslam Medeniyetinde Tarih ve Toplum*. İstanbul: Küre Yayınları.

Sehâvî, M. (2008). *eḍ-Ḍav'ü'l-lâmiʿ li-Ehlü'l-Karni't-Tâsiʿ*. Kahire: Mektebetü'l-Hanefi.

Şeşen. R. (1993). *Cevher es-Sikillî,* TDV İslâm Ansiklopedisi, c.7. İstanbul. 456-457.

Taneri. A. (1996). *Hâcib* TDV İslâm Ansiklopedisi, c.14. İstanbul. 508-511.

Nedenleri ve Sonuçları İtibariyle Çocuk İşçiliği

Doç. Dr. Fatma FİDAN

Sakarya Üniversitesi, SBF, Çalışma Ekonomisi veEndüstri İlişkileri Bölümü ffidan@sakarya.edu.tr 0000-0002-1182-3382

GİRİŞ

Çocuk; bedensel, düşünsel ve duygusal olarak gelişimini tamamlamamış, kendine özgü biyolojik ve psikolojik gereksinimleri olan yetişkin olmayan bireydir. Çocukluk döneminin temel faaliyetleri eğitim ve gelişime yönelik alanlardır. Ancak tüm dünyada çocuklar farklı nedenlerle yetişkin sorumluluğu ve faaliyeti olan çalışma faaliyetinde bulunmaktadırlar. Çocuklar çalışma hayatına farklı sebeplerden dolayı katılmak zorunda kalmaktadırlar. Bunların başında ailenin ekonomik imkanının düşük olması, çocuğun eğitim sürecinin dışında kalması, ailede geçim sağlayacak bireyin olmaması veya yetersizliği gibi daha çok aileye bağlı nedenler ön plana çıkmaktadır.

Çocuk işçiliği, dünya genelinde önemli bir sosyal ve ekonomik sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, çocukların eğitim, sağlık ve genel refahını olumsuz etkileyen çeşitli faktörlerle ilişkilidir.

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Türkiye'nin de onayladığı Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. Maddesinde 18 yaşından küçük herkes "çocuk" olarak tanımlanmaktadır (Kolk ve Tulder, 2002:293). ILO'ya göre çocuk işçiliği, çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksilten, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar verici işlerde istihdam edilmesi olarak ifade edilmektedir (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774760.pdf). Bununla beraber, BM Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), çocuk işçiliğini "çocuğun yaşına ve işin türüne bağlı olarak, minimum çalışma saatini aşan ve çocuğa zararlı olan iş" olarak tanımlamıştır (https://www.unicef.org/turkey). Çalışan çocuk" kavramı farklı sosyal yapılarda değişik anlamlandırılmıştır. Genel yaklaşım, hayatını kazanmak veya aile bütçesine katkı ağlamak amacıyla çalışma hayatında yer alan 18 yaşın altındaki bireylerin "çalışan çocuk" yada "çocuk işçi" olarak ifade edilmesi yönündedir (Fidan, 2004:31) .

Çocuk işçiliği, çocukların yapmak için fazla küçük olduğu ve/veya mahiyeti veya barındırdığı koşullar gereği çocukların sağlığına, güvenliğine veya ahlakına zarar verebilecek işlerden oluşmaktadır (ILO, 2021:18). Çocuk işçiliği" çoğu kez çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksilten, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından zararlı işler olarak tanımlanır (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm).

- Çocuklar için zihinsel, bedensel, toplumsal ya da ahlaki açılardan tehlikeli ve zararlı işler,
- Okula düzenli devam etmelerini engelleyerek, eğitimden mahrum bırakan işler,
- Okullarından erken ayrılmalarına neden olan işler,
- Çocukların eğitimle birlikte sürdürmek zorunda kaldığı çalışma süresi uzun ve ağır işler olarak sıralanmaktadır.

Çocuk işçiliğinin kötü beslenme, enfeksiyon hastalıkları, sistemik hastalıklar, davranışsal ve duygusal bozukluklar gibi sağlık sorunlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Çocuk işçiliği, çocukların eğitimine de zarar vermektedir. Çalışma, eğitim sürelerini azaltmakta ve okuldan ayrılma oranları artmaktadır.

Çocukların çalışmasının nedenleri genellikle ekonomik zorluklar ve ailevi ihtiyaçlarla ilişkilidir. Çocuklar, ailelerine maddi destek sağlamak, kişisel ihtiyaçlarını karşılamak ve bazen de boş zamanlarını değerlendirmek amacıyla çalışmaktadırlar (Arnold, T. Et. all. 2022). Çocukların çalışma nedenleri şöyledir;

1. **Ekonomik Nedenler**

- Aile Geliri ve Eğitim Durumu: Aile gelirinin yetersizliği ve ebeveynlerin eğitim seviyesinin düşük olması, çocukların çalışmaya yönelmesinde önemli bir etkendir.
- Aile Üyelerinin Sayısı: Büyük ailelerde, daha fazla aile üyesinin geçimini sağlamak için çocukların çalışması gerekebilir (Arnold, T. Et. all. 2022).

2. **Sosyal ve Kültürel Faktörler**

- Kültürel Beklentiler: Bazı kültürlerde, çocukların çalışması iyi bir çocuk yetiştirme pratiği olarak görülmekte ve çocukların erken yaşta iş hayatına katılması teşvik edilmektedir.
- Psikolojik Faktörler: ailenin veya çocuğun çalışmaya yüklediği anlam ve değer de çocukların çalışmaya yönelmesinde rol oynayabilir.

3. **Eğitim ve Altyapı Eksiklikleri**

- Eğitim Olanaklarının Yetersizliği: Daha çok kırsal alanlarda eğitim olanaklarının yetersiz olması, çocukların okula gitmek yerine çalışmayı tercih etmelerine neden olabilir.

Çocuk işçiliğinin önlenmesinde tüm aktörleri mücadeleye dahil eden sosyal diyalog vasıtasıyla, temel araç olarak eğitim kullanılacak ve mevzuatın uygulanması, sosyal korumanın yaygınlaştırılması yoluyla çocuk işçiliğinin öncelikle en kötü biçimleri olmak üzere çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi için ulusal çabalar başlatılmış ve sürdürülmektedir (ÇSGB, 2017). Çocukların çalışmasının temel nedenleri arasında ekonomik zorunluluklar, sosyal ve kültürel faktörler ile eğitim imkanlarının yetersizliği bulunmaktadır. Çalışma, çocukların hem ailelerine ekonomik katkı sağlamalarına hem de sosyal becerilerini geliştirmelerine olanak tanırken, eğitimlerine ve fiziksel ve zihinsel gelişimlerine olumsuz etki. yapmaktadır. Çocuk işçiliğini azaltmak için ekonomik koşulların iyileştirilmesi, eğitim altyapısının güçlendirilmesi ve ailelerin bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Çocuk işçiliğiyle mücadele etmek için uluslararası toplum çeşitli yasal düzenlemeler ve programlar geliştirmiştir. Çocukların eğitimine erişimi artırmak, ailelere ekonomik destek sağlamak, işyerlerinde denetimleri güçlendirmek ve çocuk işçiliğini önleyici politikaları uygulamak gibi adımlar, çocuk işçiliğiyle mücadelede önemli bir rol oynar.

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı

Çocukların çalışmaya yönelik algıları, karşılaştığı sorunlar ve mücadele biçimleri araştırılmıştır. Araştırmada, çalışan çocukların; çalıştığı işlerin özelikleri, çalışmaya yönelik tutumu ve çalışmanın çocuk açısından sosyo-psikolojik sonuçları araştırılmıştır. Araştırmada. Şu varsayımlar sorgulanmıştır;

- Çocuklar ekonomik güçlük nedeniyle çalışmaktadırlar
- Çocuklar aileye destek vermek amacıyla çalışmaktadırlar
- Çocuklar ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmaktadırlar
- Çalışmak çocukların gelişimini olumsuz etkilemektedir

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden "derinlemesine mülakat", veri toplama aracı olarak da yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Alan yazın, nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik yerine kullanılması gereken başka kavramlar olması gerektiğine işaret etmektedir (Creswell, 2013). Bu doğrultuda nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirliği sağlamak üzere dört stratejiden bahsedilmektedir. Bu stratejiler inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlık ve teyit edilebilirliktir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Mülakat formunun hazırlanmasında sayılan dört stratejinin varlığı sağlanmıştır. Bu doğrultuda 10 çalışan çocuk ile pilot çalışma yapılmış ve mülakat formunun revize edilmesinde iki uzman görüşü alınmıştır. Katılımcılarla ön görüşmeler yapılmış araştırmanın amacı ve araştırma süreci

açıklanmıştır. Katılımcılarla 30-50 dakika süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, çocuk işçilerin çalışma koşulları, deneyimleri ve ihtiyaçlarına ilişkin bili derlenmiştir.

Veriler, NVIVO 10 nitel analiz programı ile analiz edilmiştir. Nitel araştırmaların değerlendirilmesinde daha çok NVIVO gibi bilgisayar programları kullanılmaktadır. NVIVO verilerin sistematik ve kategorik bir şekilde sınıflandırılması, kodlanması, temaların oluşturulması ve elde edilen sonuçların bir model biçiminde sunulması ile ilgili avantajlar sağlamaktadır. Bu araştırmanın analiz sürecinde öncelikle veriler kodlanmıştır ve kelime sıklığı analizi yapılmıştır.

Araştırma Örneklemi

Araştırma Sakarya'da çalışan çocuklar ile gerçekleştirilmiştir. Örneklem tesadüfi örnekleme metodu kullanılmıştır. 7-17 arası yaş rubundan 52 çalışan çocuk örnekleme dahil edilmiştir.

Araştırma kapsamında öncelikle çocuk işçilerin bulunduğu iş yerleri ve faaliyet alanları alanlar ziyaret edilerek çocuk işçilerle ön görüşme yapılmış, araştırmanın amacına ilişkin bilgi verilmiştir. Araştırmayı kabul eden çalışan çocuklarla belirlenen zamanda mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Bulguları ve Analizi

Yüz yüze görüşme yoluyla elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

Demografik Bilgiler

Aşağıdaki tabloda katılımcıların bilileri ilişkin yüzde (%) değerleri verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Demografik Özellik	Demografik Özellik Kategorisi	%
Cinsiyet	Erkek	90
	Kız	10
Yaş	7-10	10
	11-13	41
	14-17	49
Yaşam yeri	Sokakta yaşıyor	7
	Ailesi ile yaşıyor	78
	Yakınları ile yaşıyor	15
Eğitim durumu	Okula gitmemiş	3
	Okulu yarıda bırakmış	8
	Okur -yazar	2
	İlköğretim	40
	Orta öğrenim	40
	Meslek lisesi öğrencisi	7
Çalışma Saati (Haftalık)	0 – 15	10
	16 - 30	65
	31- 45	25
Çalışma alanı	Sanayi de	20
	Tarımda	12
	Atık toplama	11
	Sokakta	23
	Bakkal, berber, çay ocağı	44

Araştırmaya katılan 52 çalışan çocuk işçinin demografik bilgilerine analiz edildiğinde, katılımcıların 7-17 yaş grubunda olduğu ve çoğunluğunun erkek olduğu görülmektedir. Araştırmada, çocukların yaş gruplarına göre dağılımı değerlendirildiğinde çocukların erken yaşlarda çalışma sürecine çocukların dâhil olduğu ve en çok çocuk işçinin 11-17 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan çocukların en küçüğü 7 yaşındadır. 7-8 yaşında çocukların mendil ve su sattığı dikkat çekmektedir.

Kızların % 2'i, erkeklerin % 9'u hiç okula gitmemiş, kızların % 13'ü, erkeklerin % 17'si okulu bırakmış ve kızların % 89'i, erkeklerin %73'ü eğitimine devam etmektedir.

Çalışma sürecine dâhil olan çocuk eğitim sürecinden yoksun kalabilmektedir. Eğitim toplumda yaşayan her bireyin hayatı boyunca süregelen bir süreçtir. Bireylerin kişisel, sosyal ve entelektüel gelişimlerine katkıda bulunur. Dolayısıyla eğitime katılamama sadece çocukluk dönemi değil, tüm yaşamını olumsuz etkilemektedir.

Çocukların haftalık çalışma süresi incelendiğinde 16-30 saat arasında değişmektedir. Çalışma süresinin kısa olmadığı dikkat çekmektedir. Günlük çalışma açısından incelendiğinde ise ortalama 5,5 saat olduğu örülmektedir. Sanayi çalışma dışında çocukların çalışma koşulları açısından bir standart uygulamanın olmadığı görülmektedir. İşveren açısından çocuk *"esnek, değişken, boşluk dolduran"* çalışan olarak örülmektedir. Bu da istikrarsız iş ve çalışma düzenini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 2: Anne ve Babanın Eğitimi

	Anne	**Baba**
Okur-yazar değil	17	15
İlkokul	14	9
Ortaokul	21	26
Lise	-	2
Üniversite	-	-

Ailenin eğitim seviyesi incelendiğinde hem annenin hem de babanın eğitim seviyelerinin çok düşük olduğu görülmektedir. Ailenin eğitim seviyesinin düşük olması, çocuğun geleceğine ilişkin rasyonel plan ve hedef belirleyememe, çocuğu yönlendirememe ve düşük eğitime bağlı yetersiz gelirin neden olduğu yetersizliklere bağlı olarak çocuğun çalışmaya yönlendirmesine neden olmaktadır. Çocuğu çalışma hayatına yönlendiren temel sebeplerden biri, çocuğun ailesinin ekonomik olarak yetersiz olmasıdır. Araştırma neticesinde ailenin düşük gelir grubuna sahip olmasının, çocuğun çalışma sürecine katılmasına neden olduğunu gözlemlemiştir.

"Ailem benim okumama destek vermedi. Okutma imkanımız yok. Çalış, iş öğren paranı kazan. İlerde yaşıtların iş bulmaya çalışırken sen elir sahibi olacaksın" (Ç1, 15, ilk öğretim mezunu, sanayi çalışanı)

Eğitim seviyesi yüksek olan aileler çocuklarını eğitime teşvik etmekteyken, eğitim seviyesi düşük olan aileler çocuklarını iş hayatına yönlendirdiği görülmektedir.

Çocuk çalışanların büyük bir kısmımın erkek olduğu görülmektedir. İşverenler, erkek çocuk çalıştırmayı tercih etmekte, aileler ise çok zorlayıcı koşullar olmadan kız çocuğunu çalıştırmama eğilimi sergilemekte veya kız çocuklarını uygun koşullarda çalıştırmayı tercih etmektedir. Kız çocukları

genellikle kuaför, tekstil, market gibi alanlarda çalışırken, erkekler sanayi, sokak ve tarım gibi alanlarda çalışmaktadır. Kız çocuklarında okula devam etme eğilimi ve isteği daha fazladır. Kız çocuklarında çalışma isteğinin belirleyici nedeni kendi ihtiyaçlarını karşılamaktır. Aile sorumluluğu nedeniyle çalışma isteği düşüktür.

"Daha çok hafta sonu çalışıyorum. Hem eğitimime devam ediyorum hem de kendi gelirimi kazanıyorum. Ailemin bana harçlık verme durumu olmadığı için harçlığımı çıkarıyorum" (Ç3, K, 15, Kuaför çırağı)

Erkek çocuklarda okula devam etmek yerine çalışma sürecine dâhil olma eğilimi yüksektir. Erkek çocuklarda sadece kendi ihtiyaçları değil, ailenin ihtiyaçları da çalışma motivasyonu açısından belirleyicidir.

"*Okumak hayatımızı devam ettirmeye engeldi. Para kazanmamız gerekiyordu karnımızı doyurabilmek için. Kalabalık bir aileydik ve babamla işe gitmek zorunda kaldım"* (Ç4. E. 15, sanayi).

Görüldüğü gibi çocuğun eğitimin dışında kalmasının temel nedeninin, ekonomik güçlükler olduğu saptanmıştır. Ailenin ekonomik yapısı çocuğun eğitim sürecini etkilemektedir. Araştırmaya katılan çocuklar arasında ekonomik koşulları elverişli koşulları olan aileye sahip bir çocuk yoktur. Çocuk işçiliği sorunu sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, aynı zamanda gelişmiş ülkelerde de bir sorundur. Özellikle tarım, tekstil, inşaat ve ev hizmetleri gibi sektörlerde çocuk işçiliği sıklıkla görülmektedir. Bu durum, çocukların güvencesiz işlerde çalıştırılmasıyla sonuçlanır ve bu çocuklar ailelerinin geçimini sağlamak zorunda oldukları için okulu bırakmak zorunda kalmaktadırlar.

Tablo 3: Çocuk İşçilerin Çalışmaya Yönelik Tutumları

	Katılıyorum	**Kararsızım**	**Katılmıyorum**
Ailem eğitimime devam etmemi istiyor	34	22	44
Kendimi çocuk işçi olarak tanımlıyorum	92	-	8
Çalışma hayatıma ilişkin haklarımı biliyorum	35	52	52
Çalışmanın gelişimime zarar verdiğini düşünüyorum	94	-	6
Çalışmaktan memnunum	9	16	75
Maddi durumumuz iyi olsaydı çalışmazdım	84	2	14
Aileme destek olmak için çalışıyorum	47	32	21
Ailem beni çalışmaya teşvik etmektedir	12	4	84
Göç çocuğun iş hayatına katılmasına neden oluyor.	89	4	7
Çalışmam gerektiği için eğitimimi bıraktım.	84	12	4
Eğitimi bıraktığım için çalışma hayatına devam ediyorum.	68	2	30
Çalışırken çok yoruluyorum	82	2	16
Çalıştığım için sık sık hastalanıyorum.	92	6	2
Çalışmanın yaşıma uygun olmadığını düşünüyorum	70	16	14
Günlük dinlenme süresinin yetersiz olduğunu düşünüyorum.	100	-	-
Arkadaşlarımla vakit geçiremiyorum	74	20	6
Çalışırken çarpma, yaralanma gibi durumlar yaşayabiliyorum	84	15	1

Çalıştığım için gelecekte iyi bir hayatım olacağını düşünmüyorum.	35	45	20
Çalıştığım için hayatımın düzenli olduğunu düşünüyorum	90	7	3
Hakkım olan ücreti aldığımı düşünmüyorum.	98	2	-
Çalışırken insanlar /işveren kötü davranıyor.	84	14	2
Çalıştığım için kendimi değerli hissediyorum.	75	23	2
Aileme katkı sağladığım için çok mutlu oluyorum.	94	6	-
Kimseye muhtaç olmadığım için mutlu oluyorum.	90	8	2
Çalışırken devletten denetlemeyle karşılaştım.	65	10	25
Benim gibi çalışan çok arkadaşım var ve daha çok onlarla görüşüyorum.	88	10	2
Okuldaki arkadaşlarımla görüşemiyorum	73	20	7
Türkiye'de çalışan çocukların korunmadığını düşünüyorum.	83	15	2
Çocuk işçiliğinin aileden kaynaklandığını düşünüyorum.	44	25	31
Devlet çocuk işçiliğini önlemek için gerekli tedbirleri alıyor.	45	26	29
Başka bir hayatta dünyaya gelmek isterdim ve çocukluğumu çocuk	100	-	-

olarak yaşamak isterdim.			
Eğitime devam etmek isterim	30	25	45
Erken büyüdüğümü düşünüyorum	45	40	15
Çocuk gibi çocukluk yaşamak isterdim	98	-	2

Araştırmada, "Ailem eğitimime devam etmemi istiyor" ifadesine çocukların % 44'ünün olumlu cevap vermediği görülmektedir. % 34'ünün eğitime devam etmesi konusunda teşvik edildiği görülmektedir. Aile için çocuğun çalışması öncelik olurken, çocuğun kendisinin de eğitim yerine çalışmayı tercih ettiği görülmektedir. Ancak bazı ailelerin çocuklarının hem okula gitmesini hem de çalışmasını istemekte olduğu ifade edilmiştir.

"*Ben okumak isterdim, belki ailemde okumamı isterdi daha yüksek yerlerde olmamı isterdi ama karnımızı doyuramıyoruz ki"* (Ç2, E 12, sanayi çalışanı).

Araştırmaya katılan çocukların % 92'si kendini "çocuk işçi olarak tanımlamaktadır". Çocuklar çalışma eylemi ile çocuk olma arasında zayıf bağın bilincindedir.

"Babalar işe, çocuklar okula gider aslında ama ne yapayım mecburiyet" (Ç6, E, 17, sanayi)

Çocuk işçilerin çalışma hayatına ilişkin haklarını yeterince bilmemektedir. Dolayısıyla çalışma ve işe ilişkin koşullarını belirleyebilme becerisinden yoksundur. Bazı çocuklar için çalışma koşullarının belirlenmesinde ebeveynler söz sahibi olmakta, onlar koşulların oluşumda taraf olabilmektedir. Çocuk, işyerinde her işi yaptırılabilen, sadece işverenin değil diğer çalışanlarında yardımcısı konumundadır. Yetişkin işi yapmakta ve yetişken haklarından yararlanamamaktadır.

"Babam beni işyerime getirdi. Ne kadar ücret alacağıma, ne yapacağıma onlar karar verdi. Babam bana yapmam gerekenleri ve söz dinlememi söyledi". (Ç32, E. 16, sanayi)

Çocuk işçilerin % 94'ü "çalışmanın gelişimime zarar verdiğini düşünüyorum" ifadesine katılmaktadır. Çalışmanın eğitimi sürdürmeye engel olması niteliksel gelişmeye engel olmakta, çalışma ortamı ve işin. fiziksel ve zihinsel özelliklere göre uygun olmaması biyolojik gelişimini engellemektedir. Çocuk dönemi etkinliklere katılamamak, çocukluk dönemi ihtiyaçların karşılanmaması (korunma, düşük sorumluluk. v.b.) da düşünsel ve duygusal gelişimini engellemektedir. Yaş dönemi ile uygun olmayan sorumluluk,

faaliyet ve iletişim süreçleri çocuk gelişimi açısından sorunlar ortaya çıkarabilmektedir.

"*Televizyonun karşına geçip çizgi film izlemek istiyorum en çok. Sabahtan akşama kadar. Dışarı çıkmak istemiyorum hiç"* (Ç21, E. 9, sokakta çalışan).

Araştırmaya katılan çocukların % 75'i çalışmaktan memnun değilim cevabını vermiştir. Bu da gösteriyor ki çocukların çalışması zorunluluktan kaynaklanmakta ve zorlayıcı koşullar çalışmaya yöneltmektedir.

"İşe gitmek çok zor geliyor. İstediğim zaman kalkmak, istediğimi yapmak. Başka çare yok. Çalış, para kazan, para getir" (Ç17, E. 11, tarım).

Yapılan araştırmada katılımcıların % 84'ü "maddi durumumuz iyi olsaydı çalışmazdım" cevabını vermiştir. Çocukların çalışması ailenin maddi koşullarının bir sonucudur. Elverişli koşulların olduğu ailelerde çocukların çalışması daha az rastlanan bir durumdur. Bu ailelerde çocuğun meslek öğrenmesi ve istenmeyen ortamlara girişini önlemek amacıyla çocuğu meşgul etmek gibi nedenler belirleyici olmaktadır.

Çocuk işçilerin "aileme destek olmak için çalışıyorum" katılım oranı % 44'tür. Çocuklar, aileye ekonomik destek için ve kendi kazancını sağlayarak aileye yük olmamak için çalışmaktadırlar.

"Çalışmak zorundayım. Aileye destek için çalışıyorum. Yoksa okumak meslek sahibi olmak çok isterdim" (Ç11, E. 15, sanayi).

Yapılan araştırmada katılımcıların % 84'ü "ailem beni çalışmaya teşvik etmektedir" ifadesine katıldığını belirtmiştir. Aileler özelikle kendi ihtiyaçlarını karşılaması için çocukları çalışmaya yöneltmektedir. Ailenin ekonomik yönden yetersiz olması çocuğun çalışmasını teşvik etme nedenidir.

"Okulu çok seviyordum derslerimde de çok başarılıydım. Ailem masraflarımı karşılayamadı ve okulu bırakıp çalışmamı istedi. Beni yakınımızdaki tekstil işine verdiler. 2 yıldır orada çalışıyorum". (Ç52, K, 15, tekstil)

"Göç çocuğun iş hayatına katılmasına neden oluyor" ifadesi % 89 oranında kabul görmektedir. Göçün neden olduğu yaşam koşullarının değişmesi ve zorlaşması çocuğun çalışmasını gerektirmektedir. Ailenin ekonomik yetersizliği tüm aile üyelerinin çalışmasını zorunluk haline getirmektedir.

"Suriye'den geldiğimiz dönemde çok fazla maddi sıkıntı çektik. Çalışmamam zaten mümkün değildi. Karnımızı doyurmamız gerekiyordu" (Ç50, E, 12, Kağıt toplayıcı).

"Çalışmam gerektiği için eğitimimi bıraktım" ifadesine katılım oranı ise % 84'tür. Ailenin ekonomik yetersizliği veya ailede gelir getiren bireyin yokluğu çocukların eğitim sürecinin dışlında kalmasına neden olmaktadır.

"Eğitimi bıraktığım için çalışma hayatına devam ediyoru " ifadesine katılım ise % 30 oranındadır. Çocuklar daha çok çalışma nedeniyle eğitme devam edememektedir. Okulu bıraktıkları için çalışan çocukların işe ve çalışmaya ilişkin memnuniyet düzeyi daha yüksektir. Çalışma zorunluluk yerine bir tercih olarak kabul görmektedir.

"Çalışırken çok yoruluyorum" ifadesi % 82 oranında kabul görmüştür. Çocukların zihinsel ve fiziksel özelliklerine uygun olmayan iş ve koşullarda çalıştığı için yorucu bir süreç içinde yer almaktadırlar.

"*Çalışırken çok yoruluyorum, erkenden uyuyorum hatta yolda bile uyukluyorum. Başka hiçbir şey yapamıyorum".* (Ç34, E. 13, sanayi).

Çocukların % 92'si "çalıştığım için sık sık hastalanıyorum" ifadesini kabul etmektedir. Elverişli olmayan koşullarda çalışması, psikolojik ve fiziksel özelliklerine uygun olmayan iş, iş ortamından kaynaklanan ve yaşının gerektirdiği beslenme ve bakım imkanının yetersiz olması hastalanmanın nedenidir. Çocuklar, çocuk işçiliğinin kötü beslenme, enfeksiyonlar, eğitimde olumsuz etkiler ve duygusal bozukluklar gibi sağlık ve eğitim üzerinde olumsuz etkileri söz konusudur (Kuimi, 2018). Çocuğun çalışma ortamının kirliliği, soğuk veya sıcak olması hastalanmasına yol açmaktadır. Sık hastalanması bazı hastalıkların yetişkinlik döneminde daha da ağırlaşarak devam etmesine yol açabilecektir.

"Çalışmanın yaşıma uygun olmadığını düşünüyorum" düşüncesi % 70 oranında benimsenmiştir. Yetişkinlerle birlikte ve yetişkin işinin yapıldığı durumlarda kabul etme oranı yüksektir. Mendil, su v.b. satma, yardımcı işler, geçici işlerde kabul düzeyi azalmaktadır. Yaş ile çalışma arasında ilişkinin kurulması yapılan iş ile değerlendirilmektedir. İşin doğası ve özellikleri belirleyici olmaktadır.

"Günlük dinlenme süresinin yetersiz olduğunu düşünüyorum" ifadesine çocuk işçilerin tamamı olumlu yanıt vermiştir. Araştırmaya katılan çocuk işçilerin çalışma durumlarına bir düzen olmadığı için sistemli bir dinlenme araları söz konusu olmamaktadır. Sanayide veya çalışmanın kuralların olduğu süreçlerde ise dinlenme süreleri yetişkinlere göre düzenlendiği için çocuklara yetersiz gelmektedir. Günlük dinleme süresi 1,5 saat olarak belirtilmiştir. Bu süre çocuk için yeterli olmamaktadır.

Çalışan Çocukların % 70'si "Arkadaşlarımla vakit geçiremiyorum" ifadesini kabul etmektedir. Bunun gerekçesi ise arkadaşlarının eğitimine devam ettiği ve görüşemediklerini ifade etmiştir. Çocukların kendi akranları ile çocukluk

dönemini paylaşması zorlaşmaktadır. İşyerinde arkadaşlıklar kurduklarını ifade etmektedirler.

"Çalışırken çarpma, yaralanma, düşme gibi durumlar yaşayabiliyorum ifadesi % 84 oranında kabul görmüştür. Yaşadığı kaza durumlarını kendi kusurlarına sonucu olduğunu ifade etmekte ve genellikle işyerinde tedavisinin yapıldığı belirtilmiştir.

"Taşıdığım tekerleği ayağıma düşürdüm, ayağım ezildi ve şişdi. Üzerine basamadım. İşyerindekiler baktılar geçer geçer dediler. Çok istedim eve gidebilmeyi" (Ç22, E. 14, sanayi).

"Çalıştığım için gelecekte iyi bir hayatım olacağını düşünmüyorum" düşüncesi % 45 düzeyinde kararsızlık olarak karşılık bulmaktadır. % 35'i ise bu düşünceyi kabul etmiştir. Eğitimi olmadığı için iyi bir meslek edinemeyeceğini ve yüksek gelir sahibi olamayacağını düşünmektedir. Gelecek yaşamlarının daha iyi olması için çaba göstererek çalıştıklarını ancak ümitlerinin az olduğunu ifade diyorlar.

*"Şuan paraya ihtiyacım var bu işte çalışıyorum. Daha iyi işler bulabileceğimi sanmıyorum. Hep böyle işler hep böyle hayat olacak gibi.."(*Ç30, E. 11, sanayi).

"Çalıştığım için hayatımın düzenli olduğunu düşünüyorum" ifadesi % 90 oranında kabul görmüştür. Erken kalkmak ve gün içinde belirli işleri yapmak temel neden olarak belirtilmiştir.

"Hakkım olan ücreti aldığımı düşünmüyorum" ifadesine çocuk işçilerin çoğu katılımcıların % 98'si katılıyorum yanıtını vermektedir. Çocuk işçiler, çok fazla çalıştıklarını ama hak ettikleri ücretleri almadıklarını düşünmektedirler. Bunun nedeni olarak çocuk oldukları için düşük ücret verildiği görülmektedir.

"Çalışırken insanlar /işveren kötü davranıyor" ifadesine çocuk işçiler % 84 oranında kabul görmektedir. İşi aksattığında, hata yaptığında olumsuz tavırlarla karşılaştığını ifade etmektedirler.

"Çalıştığım için kendimi değerli hissediyorum" ifadesine % 75 oranında olumlu cevap verilmiştir. İşe yaramak, özelikle aileye destek olmak, kimseye muhtaç olmamak değerli hissetmenin nedeni olarak düşünülmektedir.

Aileme katkı sağladığım için çok mutlu oluyorum." ifadesine çocukların % 94'ü mutlu olduğunu ifade etmiştir. Bu düşünce erkeklerde daha belirgindir. Çocuğun ailesinin ihtiyacını karşılaması veya sorunların çözümüne yardımcı olması önemli mutluluk kaynağıdır.

"Eve yiyecek alarak gidiyorum, annem elimdekileri görünce gülmeye başlıyor. Ne pişireceğim derdi olmayacak. Herşeye değiyor" (Ç19, E. 17, garson).

“Çalışırken devletten işyerine denetlemeye geldi” ifadesi % 65 oranında kabul görmektedir. Çocukların denetleme ile ilgili olarak daha iyi koşulların olacağı düşüncesi olduğu gibi, işverenin ceza almasından veya işten çıkarılmasından endişe ettiği de görülmektedir.

“Benim gibi çalışan çok arkadaşım var ve daha çok onlarla görüşüyorum” ifadesi % 88 oranında kabul görmektedir. Çalışan çocukların yaşadıkları çevrede daha çok benzer gelir düzeyine sahip aileler olduğu için çocukların çalışması da yaygın bir durumdur. Ayrıca işyerinde çalışan diğer çocuklarla arkadaşlık yapmaktadırlar. Çalışmak ve üretmekle birlikte insanlar, ekonomik ihtiyaçlarının yanı sıra sosyal ihtiyaçlarının da karşılanmasını istemektedir (Tiyek, 2014). Dolayısıyla çalışma çocuk için sosyalleşme aracı olarak da kabul görmektedir.

“Okuldaki arkadaşlarımla görüşemiyorum” ifadesine % 73 oranında olumlu cevap verilmiştir. Görüşememe nedeni ise zamanlarının uymaması olarak açıklanmıştır. Eğitime devam eden çocuk işçilerin arkadaşları ile görüştüğü tespit edilmiştir.

“Türkiye’de çalışan çocukların korunmadığını düşünüyorum” ifadesini çocuk işçilerin % 83’ü kabul etmektedir. Çocuklarının haklarını bilmediklerini veya haklarını kullanamadıklarını ifade etmişlerdir. Çalışmaya mecbur oldukları ve aileye karşı gelemedikleri için korunmadığını düşünüyorlar.

“Çocuk işçiliğinin aileden kaynaklandığını düşünüyorum” ifadesini katılımcıların % 44’ü kabul etmiş, % 31’, kabul etmemiştir. Ailenin ekonomik koşullarının yetersizliği çocuğun çalışmasının nedeni olarak görülmekte, doğrudan ailenin kendisi çalışmasının nedeni olarak değerlendirilmemektedir.

“Devlet çocuk işçiliğini önlemek için gerekli tedbirleri alıyor” ifadesine çocuk işçiler % 45 oranında olumlu cevap vermiştir. Çocukların çalışmanın önlenmesinden ziyade daha iyi çalışma iyi fırsatları sunması gerektiğini ifade etmektedirler.

“Başka bir hayatta dünyaya gelmek isterdim ve çocukluğumu çocuk olarak yaşamak isterdim” ifadesini katılımcıların tamamı kabul etmiştir. Çocukların yaşam memnuniyetlerinin çok düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedeni sadece çalışıyor olması değil, çalışma nedeniyle hayatın eksik kalan alanları da memnuniyetsizliğin nedenidir.

“İsterim tabi farklı hayatım olsun. Okula gideyim, hayal kurayım, istediğimi yapayım, istediğimi alayım, çok güzel evim, eksiğim olmasın. Başka bir hayat isterim” (Ç37, K, 17, kuaför)

“Eğitime devam etmek isterdim” ifadesi % 45 oranında kabul edilmemiş, % 30 oranında kabul edilmiştir. Çocukların eğitime devam etme arzularının düşük olduğu görülmektedir.

"Erken büyüdüğümü düşünüyorum" ifadesi % 45 oranında benimsenmiş ve % 40 oranında bir düşünce belirtilmemiştir.

"Büyümedim ben ancak büyümüş gibi yaşamak zorunda kaldım" (Ç41, E. 10, sanayi).

"Çocuk gibi çocukluk yaşamak isterdim" ifadesine % 98 oranında olumlu cevap verilmiştir. Çocukluk dönemini yetişkin sorumlulukları ile geçiren çocukların zihinsel ve duygusal gelişimi de olumsuz etkilenmektedir.

Çocuk İşçiliği Sorununa Yönelik Önerileri

Araştırmaya katılan çocukların, çocukların çalışmasının yasaklanması değil, koşullarının iyileşmesini tercih ettikleri görülmektedir. Çocuk işçiliği ile ilgili neler yapılması gerektiği konusunda üç temel alanda önerilerinin varlığı dikkat çekmektedir.

- Ailelere ekonomik destek sağlanmalıdır.
- Eğitim fırsatları arttırılmalıdır.
- Yasal düzenlemeler güçlendirilmelidir.

Çocukların çalışmasının birincil nedeni olarak ailedeki ekonomik yetersizlik görülmektedir. Bu bağlamda tüm katılımcıların çocuk işçiliğinin önlenmesinde "ailelere ekonomik destek sağlanmalıdır" görüşü ön plana çıkmaktadır. Ailenin ekonomik imkanlarının iyileştirilerek çocuk işçiliği önlenebilir düşüncesi hakimdir. Çocuk işçiliğinin önlenmesi için devletin daha çok ailelere ekonomik olarak yardım sağlayarak var olan sorunun azaltılacağı görüşü hakimdir. Devletin ailelere ekonomik destek sunmasın en önemli araç olarak görülmektedir.

Çocuk işçiliğinin önlenmesi için % 69'u aileye ekonomik destek verilmeli, %20'si eğitim fırsatlarının arttırılması, % 9'u yasal düzenlemeler, % 20 'si ise, çocuğun yönlendirilmesi, ailenin yönlendirilmesi gibi olarak ön plana çıkmıştır. Ailenin çocuğun eğitimi için imkanı yoksa çocuk zorunlu olarak çalışmaya yönelmektedir. Çocuklar ekonomik destek ve eğitim imkanının sunulması ile çocuk işçiliğinin önleneceğini düşünmektedirler.

Tablo 4: Kelime Sıklığı

Kelime	***Sıklık***	**Kelime**	***Sıklık***
Para	*120*	Çalışmak	*45*
Gelir	*100*	Kazanmak	*40*
Geçim	*87*	İhtiyaç	*40*
Mecburen	*55*	Gelecek	*38*
Zorunluluk	*50*	Meslek	*35*
Aileye destek	*50*	İş	*30*
Zor	*45*	Hayat	*25*

Araştırmada çocukların, kendilerini, hayatlarını ve gelecek hedeflerini anlatmaları istenmiş ve en çok kullandıkları kelimler tespit edilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi en çok kullanılan kelimeler, "para", ""gelir ve "kazanç" olmaktadır. Bu da çocukların çalışmasının maddi koşulların belirleyici olduğunu göstermektedir. Diğer yandan zorunluluk ve olumsuzluk içeren kelimeler ön plana çıkmaktadır. Çocukların şimdiki hayatları ile ilgili memnuniyetsizlik olduğu gibi, gelecek hayatlarında da bir iyileşme olacağını düşünmemektedirler. Bu da yaşamına, hayatının çocukluk evresine ve kendisine yabancılaşmasına yol açmaktadır. Kendine yabancılaşma ise, yabancılaşmanın son boyutunu oluşturmaktadır (Demir ve diğr.,2018:237)

SONUÇ

Doğumdan ergenlik döneminin sonuna kadar olan bireyler **çocuk** olarak kabul edilir. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye göre, 18 yaşına kadar her insan çocuk olarak kabul edilir. Çocukluk, fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal becerilerini kazandığı ve geliştirdiği önemli bir dönemi oluşturmaktadır. Çocuğun yaşadığı toplum ve ailenin elverişli koşullara sahip olmaması nedeniyle gelişimini olumsuz etkileyebilecek çalışma faaliyetini yerini getirmek zorunda kalabilmektedir. Bu bağlamda çalışan çocuk, çeşitli nedenlerle ailesine ekonomik destek sağlamak veya kendi geçimini temin etmek amacıyla çocuk yaşta çalışmak zorunda kalan bireylerdir. Bu durum, çocuk işçiliği olarak da adlandırılır ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak görülmektedir. Çocuk işçiliği, dünya genelinde ciddi bir insan hakları ihlali ve sosyal adaletsizlik sorunu olarak görülmektedir. Çocukların fiziksel veya zihinsel gelişimlerini tehlikeye atacak şekilde, genellikle düşük ücretle çalıştırılmaları sonucunu doğurmaktadır. Çocukların eğitim haklarından mahrum bırakıldığı, sağlıklarının riske atıldığı ve genellikle kötü çalışma koşullarına maruz kaldığı bilinmektedir. Çocuk işçiliği, birçok farklı faktörün sonucudur. Bunlar arasında yoksulluk, eğitim fırsatlarının eksikliği, ailelerin gelir elde etme ihtiyacı, işsizlik ve çocukların korunmasız olmaları gibi nedenler bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve ülkemizde görülen bu faktörler çocuk işçiliğinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Çalışan çocuğun karşılaştığı sorunlar;

- Eğitim hakkından mahrum kalma
- Fiziksel, psikolojik ve zihinsel gelişimin engellenmesi
- Sosyal gelişimin yetersizliği
- İstismar (fiziksel, duygusal, cinsel istismara açık duruma gelmesi)

Çocuk işçiliğinin nedenleri ve sonuçlarını ortaya koyabilmek amacıyla yapılan araştırmada çocukların çalışmasının temel nedeni "ailenin ekonomik yetersizliği ve aileye destek vermektir." Çalışan çocuklar zorunluluk

nedeniyle çalışmakta ve çalışmanın kendisi için yorucu ve gelişmesini kısıtlayıcı olduğunu düşünmektedir. Araştırmaya katılan çocuklar, çalışmak zorunda kalmanın neden olduğu yaşam biçiminden mutlu olmasa da değişeceği veya değiştirebileceği inancını taşımamaktadır. Güçlü bir kabul ediş olduğu gibi, yaşamının gelecekte de aynı olacağı inancını taşımaktadır. Çünkü çocuğun yaşamını şekillendiren ailesidir. Çocuk arzu ettiği yaşamı kurma da aileden destek alamadığı gibi, ailenin sorumluluğu bu konudaki arzusunu ve çabasını engellemektedir. Çocuk işçiliği ile mücadele de devletin politika ve uygulamalarının gerekli olduğuna vurgu yapmaktadır. Çocukların çalışmak zorunda kalması ve çocukluk döneminin gerektirdiği yaşam biçiminden mahrum kalmasında aileyi suçlayıcı bir tavır içinde olmadığı görülmektedir. Çocuk işçilerin çoğunlukla sosyo-ekonomik bakımdan toplumun en alt tabakasında yer alan dezavantajlı ailelere ve sosyal gruplara mensup olduğunu dikkate alındığında, çocuk işçiliğinin eşitsiz yapıların geleceğe taşınmasındaki fonksiyonu daha iyi görülecektir

Çocuk işçiliği küresel bir sorundur ve insan haklarına saygıyı, sosyal adaleti ve eğitim haklarını korumak için ortak bir çaba gerektirir. Bu sorunla mücadele etmek, gelecek nesillerin daha adil ve güvenli bir dünyada yaşamalarını sağlama konusunda kritik bir adımdır. Geçmiş yıllardan başlayan dünyada ve ülkemizde görülen çocuk işçiliğine, aileler çocuklarının çalışmaları konusunda bir tepki gösterememiş veya bu durumu desteklemişlerdir. Bu durum ise çocuk işçiliğinin daha çok yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir. Yasalar ve mevzuatlarla her zaman bu konu üzerinde durulup düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen bir noktada yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Çocuk işçiliği çok yönlü ve yapısal bir sorundur. Geleneksel biçimde tarımda çalışan çocukların yanı sıra bugün medya, iletişim ve internet alanlarında da çocukların kullanılması söz konusudur.

Ülkemizde çocuk işçiliği sorunun ortadan kaldırılması ve mücadele politikalarının benimsenmiş olmasına rağmen bunlara daha farklı çözüm stratejilerinin eklenmesi doğrultusunda görüşler alınmıştır. Çocuk işçiliğinin önlenmesi için sosyal koruma önlemleri, ücretsiz ve kaliteli eğitim imkanı, yoksullukla mücadele ve ailelerin ekonomik güçlenmesi, sağlık sigortası gibi ekonomik destekler, sosyal normların değiştirilmesi, yasal düzenleme ve denetim, topluluk katılımı ve farkındalık çalışmaları ve eğitim programları gibi stratejiler etkili olabilecektir.

KAYNAKÇA

ARNOLD, T. Et. all. (2022). Latinx Child Farmworkers' Reasons for Working: A Mixed Methods Approach, Journal of Adolescent Research, 3.

CRESWELL J.W. (2013) Nitel.Araştırma yöntemleri-beş yaklaşıma göre nitel araştırma vE araştırma deseni, Bütün M. ve Demir S.B.,Edi. Siyasal Kitabevi, Ankara.
ÇSGB. (2017). Çocuk işçiliği ile mücadele ulusal programı https://www.csgb.gov.tr/media/1322/cocukisciligimucadele_2017_2023_tr.pdf.

DEMİR, M. S. AYAS, B. YILDIZ. (2018), Örgütsel Sinizm Ve İşe Yabancılaşma İlişkisi: Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi, Vol. 16, Iss. 32,_ 231.
FİDAN, F. (2004). Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-psikolojik Bakış: Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 30-491.

ILO (2021) ILO'nun Türkiye'de Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Programı (2021-2025), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774760.pdf

ILO. (2021). Çocuk İşçiliği: 2020 Küresel Tahminler, Eğilimler Ve Önümüzdeki YOLhttps://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@ilo-ankara/documents/publication/wcms_836901.pdf

KOLK, Ans, Rob Van TULDER, (2002), "Child Labor and Multinational Conduct: A Comparison of Interrnational Business and Stakeholder Codes", Journal of Business Ethics, Vol. 361, I.3, Mar. Dordrecht. p.291-301.

KUIMI, B. L. B.et al.(2018), Child labour and health: a systematic review, International Journal of Public Health, 28.

TİYEK, R. (2014). Yerel sosyal politika bağlamında "İş'te Engel Yok Projesi". Sosyal Siyaset Konferansları, 66-67, 101–126.

YILDIRIM, A. VE ŞİMŞEK, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (6.bs.). Ankara: Seçkin Yayınları.

UNICEF. https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fi https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fi

Türkiye'nin Uluslararası Kamu Politikaları ve Bu Politikaların Afrika'daki Yeri ve Önemi: Federico Donelli'nin Kamu Diplomasisi Analizine Eleştirel Bir Bakış

Levent ODABAŞI[1]

1- Arş. Gör. Dr.; Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Levent.odabasi@adu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-7323-2481.

ÖZET

Bilindiği gibi Türkiye'nin dış politikasında kamu diplomasisine özellikle de son yıllarda oldukça büyük bir önem verilmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin başlıca çalışma alanlarını eğitim faaliyetlerinin, kültürel faaliyetlerin, insani yardım çalışmalarının, ekonomik faaliyetlere ilişkin girişimlerin oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu çalışma sahalarının küresel düzeyde oldukça geniş bir bölgeye yayıldığı da göze çarpmaktadır. Kuşkusuz ki bu bölgelerden biri de Afrika kıtası olarak öne çıkmış bulunmaktadır. Nitekim Türkiye'nin Afrika'daki kamu diplomasisi faaliyetleri yakın bir zamandan bu yana üzerinde önemle durulan bir stratejik öncelik haline gelmiştir. Buna karşın bir uluslararası kamu politikası aracı olarak Türkiye'nin kamu diplomasisinin Afrika'da bulduğu karşılığın (özellikle bu faaliyetlerin Afrika'da sahip olduğu yer ve önemi) bir bütün halinde ele alınarak geçmişten günümüze kadar gelen süreçteki kırılmaları ve süreklilikleri de gösterecek şekilde yeterince ele alınmadığı düşünülmektedir. Oysa Türkiye'nin Afrika kıtasındaki kültürel, politik ve iktisadi nüfuzunu artırmayı, milletler arasında ilişkiler geliştirmeyi ve uzun vadeli işbirliği anlaşmaları yapmayı amaçlayan uluslararası kamu politikaları ancak böylesi bir girişim sayesinde, yani tarihsel süreci göz önünde bulundurarak daha net anlaşılabilecektir. Bu çalışmada dikkat çekildiği üzere Federico Donelli'nin "*Turkey in Afrika: Turkey's Strategic Involvement in Sub-Saharan Africa*" isimli eseri özellikle Sahra Altı Afrika olarak nitelendirilen bölgede Türkiye'nin dış politika stratejilerini ve bu bölgelere Türkiye'nin dahlini kamu diplomasisi perspektifinden de değerlendiren oldukça önemli bir çalışma olma özelliği taşır. Yine de Donelli'nin kitabı örneğin çalışmanın yöntemi, kamu diplomasisinin uzun vadedeki sonuçları ve başarısızlık ihtimalleri gibi meseleler üzerinden ele alındığında bazı sınırlılıklara da sahiptir. Dolayısıyla bu çalışma Donelli'nin "Afrika'daki Türkiye"ye dair kitaptaki görüşlerinden hareketle bu konuya ilişkin bakışı genişletme/eleştirme girişimidir.

Anahtar Kelimeler – Türkiye, Afrika, Uluslararası Kamu Politikası, Kamu Diplomasisi, Stratejik Katılım

GİRİŞ

Federico Donelli'nin 2021 yılında Bloomsbury Publishing tarafından yayımlanan "*Turkey in Afrika: Turkey's Strategic Involvement in Sub-Saharan Africa*" başlıklı kitabı Türkiye'nin Afrika politikasında önemli bir tartışma konusu olan kamu diplomasisinin rolü meselesine hatırı sayılır bir yer verir. Donelli kitabında Sahra Altı Afrika'da kendisini kilit bir aktör şeklinde konumlandırmak için Türkiye'nin kamu diplomasisinin ne şekilde devreye konulduğunun kapsayıcı bir açıklamasını yapar. Örneğin Türkiye 1992 yılında

kurulan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Türkiye Maarif Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumları bölgedeki nüfuzunu artırmak için kullanmak kaydıyla Türkiye, "yumuşak gücü (*soft power*)" ekonomik ve kültürel inisiyatiflerle bir araya getirmektedir. Bu noktadan hareketle elimizdeki bu çalışma tüm bu stratejilerin –özellikle de sürdürülebilirlik, kapsayıcılık ve jeopolitik içerimler açısından– bir değerlendirmesini, bir bakıma eleştirisini de yapmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmanın bir sonraki bölümünde ilk olarak Donelli'nin kitabında tartıştığı konuların kısa bir özeti yapılacak; bunun hemen ardından ise kitaba dair sınırlılıklara/eleştirilere/bakış açısını genişletme çabalarına yer verilecektir

TÜRKİYE'NİN SAHRA ALTI AFRİKA'DAKİ STRATEJİK YERİ: YENİ HEDEFLER, İNİSİYATİFLER VE İMKÂNLAR

Öncelikle Türkiye'nin Sahra Altı Afrika'daki dış politikasında kamu diplomasisi son yıllarda oldukça kilit bir mesele haline gelmiş bulunmaktadır. Nitekim Donelli'nin "Turkey in Africa" kitabı da Türkiye'nin bütün bir kıtada karşılıklı ilişkileri geliştirmek ve nüfuzunu artırmak için yumuşak gücü nitelendiren araçlardan ne şekilde faydalandığına vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşım kuşkusuz ki Türkiye'nin kendisini kişisel bir güç ve kalkınma ortaklığı (*development partnership*) için bir model olarak sunabilmesi yolunda onun çabasını da yansıtır. Donelli de Türkiye'nin kamu diplomasisi inisiyatiflerini ele alarak bunların başarılarını, bunlara yönelik meydan okumaları gün yüzüne çıkarmayı hedefler. Elbette ki tüm bu gelişmeler bir dönüşümü de simgelemektedir. Dolayısıyla kitabında Donelli bu dönüşüm/evrim sürecini dikkate alarak bir sürecin de izlerini sürer.

Türkiye'nin Afrika'da kamu diplomasisi faaliyetlerini etkin bir biçimde kullanması açık bir biçimde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dış politikasıyla yakından bağlantılıdır. Donelli de bu doğrultuda Türkiye'nin kendi küresel ortaklıklarını çeşitlendirmeyi amaçlaması ve yine kendisini "Afrika'da emperyalist olmayan bir güç" olarak konumlandırmayı istemesi nedeniyle son yıllarda kamu diplomasisinin resmî bir araç haline geldiğini belirtir. Bu strateji açık bir biçimde insani yardıma, eğitime ve kültürel etkileşime odaklı çeşitli örgütler aracılığıyla kurumsallaşmıştır.

Öte yandan 2011 yılından sonra belirlenen yeni dış politika stratejisi kamu diplomasisi çabalarını Türkiye'nin genişleyen jeopolitik hedeflerine bağlayarak bir dönüm noktası teşkil edebilmiştir. İşte Donelli "Turkey in Africa" kitabında kamu diplomasisinin Türkiye'nin geleneksel diplomatik çabalarını tümleyecek şekilde yerel bağlantılar yaratan elçilikler ve konsolosluklar ağına nasıl olup da entegre olduğunun altını çizmektedir. Elbette ki bunu sağlayacak olan da net bir biçimde bazı kurumlar ve inisiyatiflerdir.

Donelli bu doğrultuda kitabında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı

Başkanlığı'nın Türkiye'nin Afrika'ya ilişkin kamu diplomasisi girişimlerinde merkezî bir aktör olma rolüne sahip olduğunu ileri sürer. Buradan hareketle de Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın altyapıyı geliştirme faaliyetleri, eğitim ve sağlık projeleri üzerinde önemle durur. Tüm bunlar bir yandan Türkiye'nin kalkınmaya ilişkin konulardaki kapasitesini gözler önüne sererken bir diğer yandan da yerel topluluklara fayda sağlamak için tasarlanmış okullara, hastanelere, mesleki eğitim merkezlerine kadar genişler. Bunların yanı sıra Donelli kitabında dil kurslarının, kültürel buluşmaların ve Afrika üniversiteleri ile yapılan işbirliklerinin halklar arasındaki bağları nasıl geliştirdiğini tartışır. Diğer bir yandan Türkiye Maarif Vakfı geçmişte Afrika'da faaliyet yürüten yasa dışı örgütlenmelerin etkisini ortadan kaldırmada ve eğitim konusunda önemli adımlar atılmasında ikili bir rol üstlenmiş olması nedeniyle bir diğer kamu diplomasisi inisiyatifi olma özelliği taşımaktadır. Donelli'ye göre Türkiye Maarif Vakfı kıtanın bütününde ilk olarak Türkiye'nin stratejik çıkarlarını ilerletirken ikinci olarak nitelikli eğitim sunan çok sayıda okulun yönetimini devralmıştır.

Son olarak Diyanet İşleri Başkanlığı da Donelli'nin kitanında Türkiye'nin Afrika'daki kamu diplomasisi faaliyetlerini sürdürmesinde etkin olarak çalışan bir diğer önemli kurum olarak öne çıkarılır. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı özellikle de Müslüman çoğunluğa sahip Afrika ülkelerinde dinsel diplomaside oldukça önemli bir araç olmuştur. Donelli başta cami inşa etme olmak üzere dinî eğitim verme ve Afrikalı Müslüman liderlerle sıkı bağlar geliştirme çabalarının altını özenle çizer.

"Turkey in Africa" kitabında Donelli Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Türkiye Maarif Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumların Türkiye'nin Afrika'daki nüfuzunu genişletmede üstlendikleri rolü gösterdikten sonra genel stratejilere ve uygulamalara bakar. Yazar Türkiye'nin kamu diplomasisi stratejisini yumuşak gücün ve stratejik ortaklığın bir karışımı olarak tanımlamaktadır. Kamu diplomasisine ilişkin bu çabalar ise genellikle paylaşılan değerlere ve ortak yararlara vurgu yapmak suretiyle en başta yerel toplulukları hedefler. Örneğin Afrikalı öğrenciler için verilmiş olan burslar Türk kültürü ve kurumları ile sıkı bağlar kuran bir jenerasyon yaratacak şekilde bunlardan binlercesine Türkiye'de eğitim görme imkânı sunacaktır. Buna ilaveten insani yardımlar da zaman içerisinde Türkiye'nin kamu diplomasisinin anahtar bir bileşeni haline gelmiştir. Bu doğrultuda Donelli Türkiye'nin örneğin Somali'deki açlık sorunu gibi insani krizlere verdiği yanıtın, onun bölgede güvenilir bir aktör olarak nitelendirilmesine oldukça büyük bir katkı verdiğini söyler.

Durum böyleyken Donelli bazı projelerin uzun dönemli etki bırakmaktan ziyade kısa vadeli sonuçlara odaklanmış olması nedeniyle Türkiye'nin kamu diplomasisinin sürdürülebilirliğini eleştirir de. Örneğin Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı tarafından inşa edilen okullar ve hastaneler henüz inşaat süreci başladıktan sonra fonlama ve personel sıkıntısı ile baş etmek durumunda kalmaktadır. Öte yandan

Türkiye'nin kamu diplomasisi girişimlerinin bölgede iyi karşılandığı söylenebilse de Donelli, bunların ne kadar kapsayıcı olduğu konusunda bazı kaygıların da oluştuğunun altını çizecektir. Öyle ki bazı yereel topluluklar bu inisiyatifleri Müslüman olmayan nüfusu dışarıda bırakacak şekilde Müslüman çoğunluğun yoğunlukla yerleşik olduğu bölgelere odaklı olarak algılamışlardır. Bunların yanı sıra Türkiye'nin Afrika'daki artan görünürlüğü Türkiye'yi bir rakip olarak gören ve aralarında Fransa ve Çin gibi ülkelerin de olduğu küresel güçler arasında kaygı yaratmıştır. Tam da bu noktada Donelli, bu dinamiklerin Türkiye'nin kendi imajını "tarafsız" ve "hayırsever" bir aktör olarak inşa etme noktasında işini epey zorlaştırdığını ileri sürmektedir.

"Turkey in Africa" kitabının geri kalanında Donelli Türkiye'nin askerî ve güvenlik politikalarının stratejik önemine vurgu yapmak suretiyle bu politikaların Afrika'daki izlerini sürmeye başlar. Bu doğrultuda Türkiye'nin Somali'deki varlığı çift amaçlı bir inisiyatif olarak gösterilir. Bunlardan ilki bölgesel istikrara katkı olarak öne çıkarken ikincisi Somali yarımadasında Türkiye'nin gücünü yansıtmaktadır. Türkiye'nin Mogadishu'daki askerî üssü sadece askerî eğitim merkezi olarak hizmet etmemekte; bunun yanı sıra Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu artırmak için stratejik bir dayanak sağlamaktadır.

Donelli ayrıca Türkiye'nin tüm Afrika'da barışın sağlanmasına dönük katkılarını da kitabında araştırma konusu yapar. Her ne kadar bu çabalar Türkiye'nin uluslararası toplumda saygın bir konum elde etmesine olanak sağlasa da bunlar ayrıca bölgesel ve küresel güçler arasındaki rekabeti de kızıştırmaktadır. Örneğin Fransa ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Türkiye'nin Afrika'daki genişleyen askerî varlığını kendi çıkarları açısından bir tehdit olarak görmelerine neden olur. Elbette sadece bu değil, jeopolitik açıdan elde edilen sonuçlar da Donelli'nin üzerinde durduğu bir diğer önemli konudur. Nitekim Donelli Körfez'in bölgesel aktörleri de dâhil olmak üzere örneğin Çin, Rusya ve Fransa gibi büyük güçlerin Türkiye'nin eylemlerini yakından izlemekte olduklarını ve bu eylemleri karşı stratejilerle dengelemeye çalıştıklarını söyler.

Bunların yanı sıra Donelli Türkiye'nin uluslararasrası kamu politikaları aracılığıyla oluşan Afrika'daki önem ve yerinin bölge tarafından nasıl algılandığını da kitabında konu edinir. Öyle ki her ne kadar Afrika elitleri Türkiye'yi geleneksel güçler karşısında alternatif bir model olarak görseler de, bu elitlerin dışında kalan bazı gruplar Türkiye'nin birtakım inisiyatiflerini "yeni emperyalist" eğilimleri yansıtıyor olmakla itham etmişlerdir. Bu meseleye çalışmanın sonunda bir kez daha değinileceğini bildirelim.

Kitabın final bölümünde Donelli odağını Türkiye'nin kamu diplomasisinin sürdürülebilirliği meselesine doğru kaydırır. Kamu diplomasisi faaliyetlerinin açık başarısına yaptığı vurguya rağmen yazar, bu çabaların uzun dönemli stratejilerce desteklenmesi gerektiğine ihtiyaç duyulduğunun altını çizer. Öyle ki eğitim, kültür ve insani yardım projeleri sıklıkla gerek genel ihtiyaçlarla uyumlu hale gelme ve gerekse de özensizlik

ve dikkatsizlikten azade olma noktasında zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu doğrultuda Donelli Türkiye'nin yütücülüğünü yaptığı projelerin finansal ve yönetsel sürdürülebilirliğini eleştirir. Örneğin Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı ve Türkiye Maarif Vakfı gibi kurumlar her ne kadar yeni girişimler yaratmada oldukça etkili olsalar da, uzun dönemde bu projelere gereken kaynağı sağlamada beklenen karşılığı genellikle verememektedirler.

Tüm bu noktalardan hareketle yazar, bölgesel ortaklığın, kapsayıcılığın ve sürdürülebilirliğin önemini vurgular şekilde Türkiye'nin Afrika'daki kamu diplomasisi faaliyetlerinin gelecekteki görünümlerinin nasıl olabileceğine dair bir projeksiyon gerçekleştirir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Afrika'daki başarısının onun yerel topluluklarla ilişkilerini derinleştirmedeki ve inisiyatitflerini de yine bu toplulukların ihtiyaçları ile uyumlu hale getirebilmekteki becerisine bağlı olduğunu söyler. Nitekim Donelli Afrika'daki başarılarını pekiştirebilmek adına Türkiye'nin daha kapsayıcı ve uzun erimli bir yaklaşımı benimsemesi gerektiğini bildirir. Kuşkusuz ki bu, bölgesel aktörlerle olan ortaklıkları güçlendirmeyi, toplumsal ve kültürel çeşitliliğe saygı duymayı ve yürütülmekte olan projelerin sürdürülebilirliğini garanti edebilmeyi kapsamaktadır.

Sonuç olarak yazar Türkiye'nin Afrika'daki başarılarının ve mevcut projelerine dönük meydan okumaların dengeli bir analizini yapar. Donelli'nin çalışması açıktır ki, Türkiye'nin Afrika'daki büyüyen rolünü (yeri ve önemini) anlamak isteyen akademisyenler, kanun yapıcılar ve stratejistler için oldukça değerli bir kaynaktır. Kamu diplomasisinin detaylı bir incelemesini tam da onun sınırları üzerinden eleştirel bir perspektifle yapmak yoluyla yazar, Türkiye'nin Afrika'daki stratejik mevcudiyetine/dahline/katılımına kapsayıcı bir açıklama sunar.

SINIRLILIKLAR VE EKSİKLİKLER: YENİ BİR BAKIŞ AÇISININ PEŞİNDE

Türkiye'nin uluslararası kamu politikalarının en etkili araçlarından biri olarak kabul edilen kamu diplomasisinin Afrika özelindeki görünümlerini etkileyici bir şekilde sunabilse de, "Turkey in Africa" bazı açılardan eleştirilmeye de oldukça müsaittir. En başta söylenmesi gerekmektedir ki Donelli'nin kitabının Türkiye'nin Afrika'daki kamu diplomasisinin ve stratejik projelerinin uzun dönemli etkisini yeterince analiz ettiği söylenemez. Öyle ki Donelli her ne kadar Türkiye'nin mevcut eylemlerinin/faaliyetlerinin güçlü bir açıklamasını yapsa da, bu inisiyatiflerin sürdürülebilir kalkınmaya yol açıp açamayacağı ya da bağımlılık (buna sömürgecilik de denilebilir) dinamikleri yaratıp yaratmayacağına ilişkin derinlemesine bir incelemeyi yapmaz.

Buna ilaveten kitabın orantısız bir biçimde örneğin Afrika Boynuzu ve Somali gibi belirli bölgelere odaklandığını; daha detaylı söylemek gerekirse Türkiye'nin Sahra Altı Afrika'nın farklı bölgelerindeki faaliyetlerini yeterli

düzeyde incelemediğini söylemek de mümkündür. Her ne kadar yazarın kitapta asıl olarak odaklandığı bölgeler stratejik açıdan önem taşımakta olsa da Türkiye'nin kıtanın bütünündeki faaliyetlerinin daha geniş bir analizi daha dengeli bir perspektifin ortaya çıkmasını sağlayabilirdi. Bunların yanı sıra "Turkey in Africa" kitabında birtakım yöntemsel sınırlıklıların da varlığından söz edilebilir. Bu konuda örneğin daha fazla saha çalışması yapılarak, yerel paydaşlarla görüşmeler gerçekleştirerek ve Afrika ülkeleri arasında birinci elden açıklamalara yer vererek bu çalışma daha fazla zenginleştirilebilirdi. Dolayısıyla yerelleştirilmiş perspektifin sınırlılığı Türkiye'nin Afrika'daki bağlantılarının/katılımının yukarıdan aşağıya (*top-down*) bir tasvirini beraberinde getirmiştir.

Bir başka eleştiriyi de başarı öykülerin verilen aşırı önem noktasında dile getirmek mümkündür. Çünkü kitap Türkiye'nin Afrika'daki başarılarını, başarısızlıklarını ve kendisine yönelen meydan okumaları eşit derecede ele almadan okuyucuya sunmuş gözükmektedir. Bu konuda Donelli örneğin Fransa ve Çin ile jeopolitik rekabetin artması gibi Türkiye'nin bölgedeki güçlenen varlığının niyetlenilmeyen/arzu da edilmeyen sonuçlarına olduğu kadar Türkiye'nin inisiyatiflerine yerel karşı koyuşlara/direnişlere ya da tepkilere de yer verebilirdi.

Bu eleştirilerin kapsamının elbette ki daha da genişletilebileceği açık olmakla birlikte Federico Donelli'nin kitabına dönük olarak sınıfsal bir bakış açısıyla bazı eleştirilerin yapılabileceğini de belirtmek gerekmekte. Aslında buradaki çıkış noktasının "yeni emperyalizm" meselesin tam da kendisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim Federico Donelli'nin "yeni emperyalizm" meselesini biraz eksik, belki de fazlaca yüzeysel tartıştığı açıktır. Örneğin bu tartışmayı biraz daha genişletip Türkiye'nin insani yardım ve kalkınma gibi temalar üzerinden kıta halklarının gerçek ihtiyaçlarını değil de sermaye birikimini ve Pazar arayışını artırma isteği içeresinde olduğu şeklindeki eleştirilere biraz daha yer verebilirdi. Bu, küresel kapitalizmin yeni çehresi olarak sunulan kamu diplomasisi faaliyetinin bir başka boyutunu da tartışmaya açması bakımından çalışmayı zenginleştirici bir etki bırakabilirdi. Belki de başkaca çalışmalara ilham vermesi açısından bu tartışma tarafımızca oldukça kritik görülmektedir.

Diğer bir yandan yerel sınıf çelişkilerinin daha köklü hale gelmesi gibi olumsuz sonuçlara varabilecek denli riski girişimler olmaları itibariyle kamu diplomasisinin bu kitapta yeterince tartışılmadığı da görülmektedir. Dolayısıyla Donelli'nin burada sorması gereken asıl soruyu net bir biçimde sormadığı iddia olunabilir: tüm bu yatırımlar, projeler, inisiyastifler Afrika toplumlarının hangi kesimlerine daha fazla imkân sunmaktadır? Afrika'daki mevcut sınıfsal çelişkileri derinleştirmede bu politikalar olumlu mu yoksa olumsuz sonuçlar mı getirmektedir? İşte bu sorular gelecekte Türkiye'nin izleyeceği Afrika politikasının yönünü de gösterebilmesi ya da bir politika değişikliğine de sebebiyet verip vermeyeceği tahmininin yapılabilmesi adına yine oldukça önemeli bir nokta olma özelliği taşımaktadır. Yine "Yumuşak

Güç" söyleminin sahip olduğu ideoelojik işlevin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir ki, buna dönük olarak da Donelli'nin ilgisinin yeterli olmadığı görülmektedir. Öyle ki içinde "insani yardım" gibi söylemleri de barındırdığı iddia olunabilecek "yumuşak güç" söyleminin hem küresel kapitalizm-Afrika ilişkisini anlamak bakımından hem de Türkiye'nin bölgede rekabet halinde olduğu küresel güçlerin sınıfsal yaklaşımlarını analiz edebilmek bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

Federico Donelli'nin "*Turkey in Africa: Turkey's Strategic Involvement in Sub-Saharan Africa"* başlıklı kitabı Türkiye-Afrika ilişkilerini kamu diplomasisi perspektifinden yorumlama noktasında temel başvuru kaynaklarından biri olma özelliği taşımaktadır. Kitabın kısmen kapsayıcı analizi, kuramsal çerçevesi ve yeni sayılabilecek verileri kullanmış olması Türk dış politikası ve Afrika'nın jeopolitik manzarası hakkında çalışanlar için onu kuşkusuz ki önemli bir referans kaynağı yapmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin bölgedeki kamu diplomasisi faaliyetlerine ilişkin devreye konulan inisiyatiflerinin ne derece etkin ve amaca dönük çalıştığı konusunda daha çok veriye ihtiyaç duyulduğu da açıktır. Afrika'da sadece Türkiye'nin değil başkaca küresel güçlerin varlığının "yeni emperyalizm" veya "sömürgecilik" tezleri üzerinden eleştirilmesinin ne derece doğru ya da yanlış olduğunu ispatlamak bakımından da bu çalışmalar oldukça kritiktir. Dolayısıyla Donelli'nin çalışmasını ve çalışmanın içindeki sınırlılıkları göz ardı etmeden kıtanın bütününde Türkiye'nin kamu diplomasisinin yarattığı etkiyi ve sonuçları inceleyecek yeni çalışmalara kuvvetle ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Donelli, F. (2021). *Turkey in Africa: Turkey's Strategic Involvement in Sub-Saharan Africa*. London: Bloomsbury Publishing.

Edebiyat Sosyolojisi ve "Oluşumsal Yapısalcı" Kuram Açısından İntibah Romanına Bir Bakış

Afet DOĞAN[1]

1- Dr.: Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ardahan /Türkiye, doganafet@outlook.com, ORCID No: 0000-0002-9885-4690

ÖZET

19. yy. 'da temelleri atılıp 20. yy. 'da büyük bir ilerleme kaydetmiş olan Edebiyat Sosyolojisi, edebi eserlerin sadece yapısal anlamda değil, etkilendiği toplum, yazar, eser ve okuyucu ekseninde çözümleme yapmayı amaçlayan sanat sosyolojisi dallarından biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla Batı'nın etkisine girmeye başlayan Tanzimat edebiyatı eserlerinin de bu bağlamda ele alınması, dönemin toplumsal, siyasal dinamikleriyle çözümlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, Tanzimat dönemi yazarlarından Namık Kemal'in ilk edebi roman kabul edilen *İntibah*'ının bu anlayışa göre incelemesi yapılmıştır. Edebiyat-sosyoloji ilişkisi ve Tanzimat romanıyla ilgili kısa bilgiler verildikten sonra İntibah romanı, Lucien Goldmann'ın "Oluşumsal Yapısalcı" kuramıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Sosyolojisi, Roman, Lucian Goldmann, Oluşumsal Yapısalcılık, Namık Kemal, İntibah

GİRİŞ

Edebiyat Sosyolojisi Nedir?

Edebiyat sosyolojisinin temel hareket noktası, eserin sadece tema-metin içeriğiyle değil, edebiyatın tüm açılımlarını, toplumdan, yazardan ve okuyucudan hareketle ortaya koymaktır. Edebiyat ve sosyoloji alanları uzun süredir gelişme kaydetmesine rağmen edebiyat sosyolojisi yeni bir kavramdır. 19.yy. 'daki kuramcılar ilk sinyalleri vermesine karşın, asıl gelişimi 2. Dünya Savaşı'nın sonlarına rastlar. Kuramcıları iki kola ayırmak mümkündür. "*Birinci kolun başında bulunan Mme de Stael, Sosyal Kurumlarla İlişkisi Bakımından Edebiyat adlı kitabında; din, töre, adet, kanun gibi toplumsal kurumlarla edebiyat arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceler*." (Kösemihal, 2014, s. 2). İkinci kolu ise Marx ve Engels oluşturur. Sonrasında Rus kuramcılar kendi edebiyatlarının eserlerini edebiyat sosyolojisi açısından incelemeye çalışmışlardır; fakat asıl ilerlemeyi Marxçı kanat başarmıştır. Nurettin Şazi Kösemihal şöyle der: "*Edebiyat olgusunu toplumla ilişkisi bakımından ele alanların başında kuşku yok Marxçılar gelir. Marx'a göre edebiyat yapıtının başlıca ölçütü toplumsal gerçekliğe olan sadıklığıdır*." (Kösemihal, 2014, s. 11)

Marxist sosyolojinin ve toplumsal eleştirinin en büyük temsilcilerinden biri de, Georg Lukacs'tan etkilenen Lucien Goldmann'dır. "*Oluşumsal Yapısalcılık diye adlandırdığı toplumbilimsel yöntemi, bir yapıtı, içinde barındırdığı anlamlı bütünlüklerden hareketle, toplum gerçeklikleri göz önünde bulundurularak çözümlemeyi amaçlar.*" (Atalay, 2016, s. 387). Bu kuramda eser içkin çözümleme(anlama aşaması) ve aşkın çözümleme(açıklama aşaması) ye göre değerlendirilir. "*Metne dönük olarak*

gerçekleşen anlama aşamasında, metnin iç tutarlılığı ortaya çıkarılır. Açıklama aşamasında ise; bu tutarlı yapıları metin dışı toplumsal, siyasal ve ekonomik bağlamlara yerleştirerek döneme ilişkin tutarlı ve bütüncül bir dünya görüşüne ulaşmak amaçlanır." (Tiken, 2009, s. 46)

Önemli kuramcılardan yola çıkılarak denilebilir ki genel olarak edebiyat sosyolojisini meydana getiren dört ana unsur vardır. Bunlar yazar, yapıt, yayımcı ve okuyucular. Her bir bölüm iyice analiz edilip anlaşılmadığı takdirde, edebi eserin gerçek niteliği de tam anlamıyla ortaya çıkmamaktadır. "*Edebiyat sosyolojisinde eser aracılığıyla, aslında yazanların ve okuyanların dünyası çözümlenmeye çalışılır.*" (Çelik, 2013, s. 59)Yazarın içinde bulunduğu edebi, sosyal, siyasi ortam, hatta doğduğu yer, mesleği ve aile ilişkileri dahi eserlerini biçimlendirecek, verilen mesajları etkileyecektir. Bu küçük açılımdan bile anlaşılmaktadır ki edebiyat yapıtları ile yazar ve toplum arasında derin ilişkiler vardır. Hatta eserlerin üslubu, karakterlerin oluşumuyla dahi içinde bulunduğu toplumu ve yazarı analiz etmek mümkün olabilir. Bunu ters bir biçimde de ilişkilendirebiliriz: Edebi eser toplumdan etkilendiği gibi, toplum da pekâlâ edebi eserlerle şekillenebilir. Özellikle Tanzimat dönemi romanları bu iki eksende değerlendirilmelidir.

Edebiyat Sosyolojisi Açısından Tanzimat Dönemi Romanları

Tanzimat dönemi, klasikleşmiş edebiyat formlarından sıyrılmaya çalışıldığı, Avrupa edebiyatının etkileriyle yeni türlerin ortaya koyulduğu önemli dönüm noktalarındandır. Tanzimat Fermanı'yla değişiklik sadece siyasette olmamış, toplum hayatında, eğitimde ve dolayısıyla edebiyatta da büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Romanın ilk örnekleri de bu dönemde karşımıza çıkmış, "*Türk romanı, Türk toplumunun dönüşümünde bir ayna işlevi üstlenmiş*" (Alver, 2011, s. 68) ve büyük ölçüde Batı kültürüne karşıtlık ele alınmıştır. Her ne kadar ilk dönem romanında Batı karşıtlığı göze çarpsa da Batılı bir tür olarak romanın tercih edilmesi bile Batılı edebiyatın tam da ortasına düşülmüş olduğunun göstergesidir.

Roman sadece bir edebi eser olarak değil, toplumu eğitme ve şekillendirmede de bir araç vazifesi görmüştür. Bu dönem yazarlarından özellikle Ahmet Mithat Efendi, Recaizade Mahmut Ekrem ve Namık Kemal'de bu etkileri görmek mümkündür. "*İlk dönem Türk romanı, bir öğreticilik misyonu üstlenmiş, bir tür akıl hocalığı vazifesi görmüştür. Evlenmeden kadına, cariyelik kurumundan züppeliğe, çalışma ahlakından okuma anlayışına kadar pek çok toplumsal sorunun adeta dili olduğu gibi çözüm alanı olmaya da heves etmiştir.*" (Alver, 2011, s. 67) Bu dönem romanlarının tümünde yazarlar, okuyucuyu kendi düşüncelerine göre yönlendirmeye çalışmıştır. Bu fikirlerin en belirginleri Avrupa'nın şehevi heveslerine kapılmama, kültürünü ve geçmişini unutmama üzerinedir. Öyle ki romanın ilk sayfalarından itibaren kötüler ve iyiler bellidir, yazarın tutumu ise hep iyiden (dolayısıyla Doğu'dan) yanadır. Bu dönem yapıtlarında Batı, her

daim sinsi bir düşmandır; kahramanların çıkmazlarının, şehvete kapılmalarının, züppeleşmelerinin tek sorumlusu Avrupa ve oradan gelen ahlaksızlıklar olarak görülmüştür. Bu nedenle yazarlar aşırı bir tedirginliğe kapılmış, okuyucuya Doğu eksenli yeni bir dünya görüşü yansıtmaya çalışmışlardır. "*Bu dünya görüşünün bekçisi toplum düzeyinde padişah, aile düzeyinde baba, edebiyat düzeyinde yazardır.*" (Parla, 2018, s. 19)

Namık Kemal ve İntibah

Yenileşmenin önemli temsilcilerinden olan Namık Kemal, Türk edebiyatına vatan, eşitlik, hürriyet kavramlarını getirmiş; hem bir gazeteci hem de bir siyaset adamıdır. Birçok türde eser kaleme alan Namık Kemal; sanatlı, geniş tasvirlerle bezediği, Türk edebiyatının ilk edebi romanı kabul edilen *İntibah*'ı 1873-1876 yılları arasında Magosa'daki sürgün dönemlerinde yazmıştır. Romanda genel olarak babasını kaybetmiş, eğitimli ve mahcup Ali Bey'in, Mehpeyker adlı hafif bir kadına kapılması, cariyesi Dilaşup'u haksız yere yargılaması ve sonunda Mehpeyker'in intikam planlarıyla hayatının trajediye dönmesi anlatılır. Romanın "Oluşumsal Yapısalcılık" kuramıyla daha iyi anlaşılacağına ve saklı kalmış sosyal hayatı, toplumu ve kaygıları açığa çıkaracağına inanıyorum.

Anlama Aşaması (İçkin Çözümleme)

Anlatıcının Bakış Açısı

Romanların olay örgüsü, hatta mekân ve zamanın daha iyi anlaşılması için bakış açısının önemi büyüktür. Özellikle Tanzimat dönemi romanlarında en önemli yapı ögesi anlatıcıdır; çünkü anlatıcı-yazar adeta bir öğretmen edasıyla olayları kaleme almıştır. *İntibah*'ta da böyle bir kullanım söz konusudur. İlk iki bölüm "ben" diliyle yazılmış olmasına rağmen romanda genel itibariyle "Tanrısal Bakış Açısı" hâkimdir. Üçüncü tekil şahıs, dışarıdan olayları anlatır, kurguya hâkimdir. Namık Kemal, romanda ilahi bakış açısına "*Ali Bey zengin bir aileden, yirmi bir yirmi iki yaşında bir delikanlıydı*." (Namık Kemal, 2004, s. 21) cümlesiyle başlar. İlerleyen sayfalarda yazarın, kahramanlar üzerinden fikirlerini açıkça belirttiğini görürüz. Ali Bey için kurduğu, "*O kadar deneyimsiz bir çocuk, iffetli bir kadının öyle işaretlerinden haberdar olmayacağını tabii ki nereden bilsin?*" (Namık Kemal, 2004, s. 28) gibi cümleleriyle şahısları, okuyucuya istediği ve düşündüğü gibi vermiştir. Olaylar geliştikçe ve Mehpeyker ortaya çıkınca yazar, okuyucunun düşüncelerine adeta ipotek koyar. Hatta "*Namık Kemal'in Mehpeyker yargılarında müdahil yazarlığı da aşan, neredeyse 'muhbir yazar' heyecanı vardır.*" (Parla, 2018, s. 92) Romanın birçok yerinde Mehpeyker için "alçak kadın, rezil kadın"; Ali Beyin annesi ve Dilaşup için ise "zavallı kadın, zavallı kız" gibi ifadelerini kullanarak safını belirlemiştir. Mehpeyker'in ölümünü anlatırken*"…bıçağı hemen fahişenin beynine sapladı, canını cehenneme gönderdi.*" (Namık Kemal, 2004, s. 176) ifadesiyle müdahil yazar olmakta çıtayı oldukça yükseltmiştir.

Tasvir (Betimleme)

Edebi eserlerdeki en önemli anlatım tekniklerinden biri de betimlemedir. Betimleme hem kişi hem mekân üzerinden verilmiş olabilir. *İntibah* 'ta her ikisi de mevcuttur. Roman, Çamlıca'nın ve bahar mevsiminin sanatsal tasviriyle başlar. Sonrasında kişiler üzerinden betimlemeler yapılır ki en ilginç betimlemeler Mehpeyker'in anlatımında görülür. Romanın başından sonuna kadar okuyucuya aykırı ve kötü bir tip olarak sunulan Mehpeyker, tasvirlerde oldukça güzel, gerçekçi bir kadın figürü olarak karşımıza çıkar. "*Üstat elinden çıkma heykellerden daha orantılı, siyaha çalan samuri saçlı, incecik düz kaşlı, noktalı yeşil gözlü, hafif sarı üzerine dalgalı, koyu al yanaklı, irice çekme burunlu, ufak ağızlı, ateş kırmızısı kanlıca dudaklı…*" (Namık Kemal, 2004, s. 38) betimlemesi iyi bir örnektir. Ayrıca " *…ayın eksilmeye başlamış olan gözle görülen oylumu, dağınık saçlarının gölgesi yüzüne yansımış beyaz yüzlü bir güzele benziyordu. Denize yansıyan ışığıysa o küçük dalgalar üzerinde çırpındıkça, aydınlık bir yüzün sevgi hevesiyle heyecan halinde olan saf bir kalbe düşen hayalinin yansımasını andırıyordu. Dağlardaki çimenlerin, ormanların koyu yeşil yaprakları içinde aydınlık o kadar hafif görünüyordu ki bitkiler sanki üzerlerine yığılan aydınlığın birçoğunu yutup sarhoş oluyor ve birazını teşekkür payı olarak yaratılanların bakışlarını neşeyle dolaştığı yerlere sunuyordu.*" (Namık Kemal, 2004, s. 79) ifadelerinde ise doğa ile Mehpeyker'in betimlemeleri kaynaştırılarak verilmiş, etki gücü artırılmıştır. Yine Mehpeyker, Ali Bey'le ilk kez ilişki yaşayacağı gecede coşkulu ve gerçekçi bir şekilde kaleme alınmıştır. "*Çünkü bu sevişme betimlemesinde, Mehpeyker'in aşkının aşağılayıcılığını bir süre için unutturacak bir estetik erotizm gizlidir.*" (Parla, 2018, s. 89) Mehpeyker'in baskın bir rol oynadığı ilişki, detaylı bir şekilde tasvir edilmiş, öpüşmedeki etki, dudaklardaki sinirlere bağlanarak eski üsluba dönüş yapılmıştır. Jale Parla bunu Tanzimat yazarlarının onaylamadıkları ruh hallerini betimlerken teknik dili kullanmalarına bağlar. (Parla, 2018, s. 91) Dilaşup'un da ayrıntılı betimleri yapılmış, Namık Kemal'in müdahil üslubu bu anlatımlara yansımıştır: "*Dilaşup'un saçları sırma gibi parlak sarı, alnı vicdanın yansıdığı bir ayna denilebilecek şekilde duru ve beyaz…*" (Namık Kemal, 2004, s. 93) örneğinde bunu görmek mümkündür. Romanda kötülerin safında yer alan Abdullah Efendi ise karakteriyle bağlantılı olarak çok çirkin bir şekilde betimlenmiştir.

Romanda az da olsa iç mekân tasviri göze çarpar. Özelikle Mehpeyker'in evi, cinsel ilişkinin yaşandığı gecede anlatılan tüm olaylar kadar ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir.

Mektup Tekniği

İntibah'ta bu teknik fazla kullanılmamış, yalnız Mehpeyker'in Ali Bey'den özür dileyip tekrar görüşme isteğini kaleme aldığı mektuplardan bahsedilmiş; fakat romanda bu mektup metinlerine yer verilmemiştir. Sadece Ali Bey'in yazdığı cevap metni söz konusudur. "*Ben gönlümü emanet edecek bir namus sığınağı buldum.*" (Namık Kemal, 2004, s. 121) cümlesiyle Mehpeyker

intikam almaya karar verir. Olay örgüsü ve final açısından önemli olduğu için Namık Kemal, bilinçli bir şekilde Ali Bey'in mektubunun tam metnine romanında yer vermiştir.

Montaj Tekniği

Anlatıcının başka bir yazara veya halk kültürüne ait unsurları eserine yerleştirdiği tekniğe montaj adı verilmektedir. (Adıgüzel, 2011, s. 87) Namık Kemal de romanında her bölümün başına Divan edebiyatı formunda beyitler yerleştirmiştir. Halk kültürüne ait bir inanış olan " *Ay bir yaratıktır, bazı büyücü karılar yere indirirler ve sütünü sağarlar…*" (Namık Kemal, 2004, s. 16) ifadesi de tekniğe uygun olarak romanda yerini almıştır. Ayrıca eser, "son pişmanlık fayda etmez" atasözü ile son bulur.

Leitmotiv Tekniği

Bir eserde sık tekrarlanan anlatım kalıplarına denir. *İntibah*'ta cümle bazında olmasa dahi, kelime ve kelime grubu tekrarlamamalarına sıkça rastlamak mümkündür. Yazarın okuyucu yönlendirmede kullandığı "zavallı kadın, zavallı çocuk, rezil kadın, ne yazık" gibi ifadeler romanda oldukça sık kullanılan kelime gruplarıdır.

Diyalog

Diyalog, romanlarda en çok kullanılan tekniktir. Yazarın da romanda zaman zaman sözü kahramanlarına bıraktığını görürüz. Annesi ve Dilaşup'la sınırlı bir diyalog kuran Ali Bey'in, özellikle Mehpeyker'le olan diyalogları ön plandadır. Mehpeyker'in dönem kadınlarının aksine sözünü sakınmayan hatta yer yer Ali Bey'le dalga geçen bir üslubunun olduğunu görmekteyiz. Mehpeyker'in Ali Bey'in evlilik teklifini reddetmesi üzerine Bey'in "*Bendenizi görüşmekten yoksun bırakmayınız da o kadar cömertliğinize bile razıyım.*" sözü üzerine Mehpeyker: " *Çok şey istediniz fakat ne çare uymaktan başka elimden ne gelir? ...İnşallah uzun uzadıya kardeş gibi görüşürüz, eğleniriz.*" (Namık Kemal, 2004, s. 51) cevabını vermiş, eleştirel-mizahi bir diyalog örneği sunmuştur.

İç Çözümleme

Şahısların iç dünyasının anlatıcı tarafından aktarılması tekniğine iç çözümleme denir. Romanda bu teknik fazlaca kullanılmış, özellikle Ali Bey ve Dilaşup'un iç dünyaları uzun uzadıya anlatılmıştır. Mehpeyker'in de düşünceleri ele alınmış; fakat neredeyse hiç konuşmayan Dilaşup'un aksine, fikirleri daha çok diyaloglarla verilmiştir.

Sevgilisinin hafif bir kadın olduğunu öğrenen Ali Bey'in düşünceleri romanda şu şekilde ifade edilir: "*İşte bu iki üstün güce bir de yalnızlığın vahşeti katılınca, çocuğun bedenine bir ağırlık, kanına bir durgunluk, kalbine bir kasvet, nefesine bir darlık, kendini toplamak için içinde bulunduğu sürekli çabaya bir olanaksızlık çöktü. Sanki karanlık, evrenin sonsuzluğunun her yanını kâbuslarla kaplamış da sürekli üzerine saldırıp duruyordu.*

Mehpeykerin hayaliyse melek kılığına girmiş bir şeytan gibi vicdanına musallat olmaktan bir süre geri kalmadı." (Namık Kemal, 2004, s. 66) İç çözümlemenin bir örneğini de Dilaşup üzerinden vermek yerinde olacaktır: *"...gençliğini ve kaçırdığı mutluluk fırsatının geri dönme imkânını düşünmeyecek kadar hayatından bıkmış ve hele gözünde, gördüğü vefasızlıklarla beraber yine bir kılını dünya ve öteki dünyadan değerli bildiği can dostu yoluna, özellikle onun varlığını korumak uğruna feda olması kendisi için kaçınılmayacak kadar yüce bir mutluluk görmüş olması nedeniyle beyi pencereden indirinceye kadar böyle gönlünün en fazla arzu ettiği bir nedenle harcanmış fedakârlıkla dünyanın sıkıntılarından kurtulmak üzere bulunduğunu düşündükçe çıldıracak, bayılacak kadar neşeleniyor ve yalnız dünyada geçirdiği şu zevk halinin rüya olabilmesinden başka hiçbir düşünceyle üzülemiyordu.*" (Namık Kemal, 2004, s. 166). Bu iki örnekten de anlaşılacağı gibi Namık Kemal, diyalogları kullanmadığı bölümlerde kişilerinin iç dünyasını bu yöntemle ifade etmiş, "çocuk, zavallı" gibi ifadelerle şahsi düşüncelerini yansıtmıştır.

İç Monolog

En basit tabirle, eserlerde şahısların kendi kendisiyle konuşması tekniğidir. Daha çok psikolojik tahlillerin yoğun olduğu romanlarda kullanılsa da *İntibah* 'ta da yer yer görmekteyiz. Ali Bey'in zihninde kurgulayıp söylediği "*Eğer kız durumunu inkâr ederse yalancılığından, kabul ederse edepsizliğinden, gönlümde doğacak nefret doğal olarak ilgimi kesmeye yeterlidir.*" (Namık Kemal, 2004, s. 68) ifadesi bu tekniğin örneklerindendir. Mehpeyker'in Ali Bey'i öldürmek istemesi ve Dilaşup'un Ali Bey'in kendisini adeta ölüme terk edip gitmesi durumları da kişilerin kendileriyle konuşmalarında verilmiştir.

Zaman

Edebi eserlerin en önemli ögelerinden biri de "zaman"dır. Namık Kemal, romanında zamanı tam olarak belirtmemiş, "*Nihayet bir Çarşamba günü ki mayıs başlarına rastlıyordu*" (Namık Kemal, 2004, s. 24) gibi belirgin olmayan ifadeler kullanmıştır. Roman, bahar mevsiminin tasviriyle başlar. Ali Bey'in babasının ölümünden sonraki olaylar kronolojik bir sıraya göre verilmiş, babanın ölümünden önceki dönemlerin, çocukluktaki davranışların ve yetişme tarzına dair bilgilerin verilmesi için zamanda küçük bir sıçrama yapılmıştır; fakat ayrıntılı bir geçmişe dönüş söz konusu değildir.

Mekân

Roman ve hikâyelerde mekân, sadece olay örgüsü içinde yer alan bir yapı ögesi değildir, aynı zamanda şahısların duygularını yansıtmada da önemli bir rol üstlenir. Daha çok Servet-i Fünun döneminde karşımıza çıkan algısal mekânlar, *İntibah* 'ta pek fazla görülmez. Romanın en önemli mekânı Çamlıca'dır. Ali Bey'in evinden çıkıp dış dünyaya açıldığı ilk yer olması açısından önemlidir. Kapalı mekânların başlıcaları ise Ali Bey'in evi, Mehpeyker'in yalısı ve Üsküdar'daki bağ köşküdür. Bu mekânlar arasında en

çok anlatılan, tasvir edilen yer Mehpeyker'in Kuzguncuk'taki yalısıdır; çünkü önceleri huzur ve neşe veren bu yer, sevgilisinin gerçek yüzünü görünce boğucu bir şekilde anlatılmıştır. "*önceleri ruhani bir cennet sandığı köşk gözünde bayağı, uğursuz bir zindan…*" (Namık Kemal, 2004, s. 104) gibi görünmeye başlamış, algısal mekânın örneği verilmiştir.

Kişiler

Ali Bey: Romanın başkişisidir. Yirmili yaşların başında, "*güzel yaratılışla donatılmış olan kadınlarca şiddetli sevdalar kışkırtacak kadar yakışıklı bir delikanlı*" (Namık Kemal, 2004, s. 40) dır. Anne, baba sevgisini tatmış, iyi eğitim verilmiş, birkaç dil bilen, hassas yapılı bir gençtir. Babasının ölümüyle hassasiyeti daha da artmış, içine kapanmış, dış çevreyi annesinin ve arkadaşlarının ısrarıyla tanıyabilme şansını elde etmiştir. Deneyimsiz genç, bu gezmelerden birinde bir kadının işaretini görür ve tüm hayatı değişir. Karakter o kadar hızlı değişir ki zaman zaman gerçeklik algısı yok olur. Ali Bey, "*bir iki gün içinde karı arkasında gezmek, yalan söylemek*" (Namık Kemal, 2004, s. 33) gibi huylar edinir. Yine arkadaşlarının gerçeği söylemesi üzerine "*Mehpeyker'in iffetsizliğine bir iki dakika içinde*" (Namık Kemal, 2004, s. 63) inanır. Hayatında içki içmemiş olan Ali Bey, bir gecede içkinin müptelası olur. Bir anda Mehpeyker'den vazgeçer, bir anda Dilaşup'a âşık olur, tanımadığı insanların sözleri üzerine karısının iffetsizliğinden emin olur, annesini bir anda terk eder ve aynı süratle geri döner. Dilaşup'un ölümü üzerine cariyesinin masumiyetine bir anda inanır ve yaptıklarından pişman olur. Pişman olur da kendini ölümden kurtaran Dilaşup'u bağ köşkünden çıkarmak aklına gelmez, arkasına bakmadan kaçar. Ali Bey düşünce ve fikir açısından idealize edilmiş bir tip olmasına rağmen, yukarıda da anlatıldığı gibi dengeli bir karaktere sahip değildir, aldığı iyi eğitimlerin gerçek hayatta hiç işe yaramaması, her defasında aldanması okuyucuda inandırıcılığı neredeyse yok eder.

Fatma Hanım: Romanda ilk olarak şu ifadelerle tanıtılır: "*Beyin annesi, bilgiden payını almış milletlerin kadınları gibi eğitimli biri değilse de zaten zekâsının üstünlüğünden başka yirmi beş sene kadar beyinin eğitimi altında kalarak, gördüğü, duyduğu olaylardan onun bilgece aydınlatmasıyla pek çok gerçekten, sonuç çıkarmış bir kadındı.*" (Namık Kemal, 2004, s. 23-24). Erkek egemen bir toplumda kadın algısını ortaya koyan bir tanıtımdır ve kadın, himaye edilmeye muhtaç bir figür gibi anlatılmıştır. Oğlu için tüm fedakârlıkları yapmaya ve her hatasını affetmeye hazır bir annedir. Romanda oğulun yaptığı kötülüklerin etkisini artırmaktan başka önemli bir fonksiyonu yoktur. Ali Bey üzerinde önemli izler babası tarafından bırakılmış, baba ölünce anne de etkisini yitirmiştir. Bu nedenledir ki annesinin adının Fatma olduğu romanın sonlarına doğru ortaya konmuştur. Mide rahatsızlığı ve kalp krizinden dolayı oğlunu göremeden vefat etmiştir.

Mehpeyker: Ali Bey'i etkisi altına alan ve hayatını trajediye çeviren kadındır. Namık Kemal, fiziksel özelliklerini çok güzel bir şekilde anlatmıştır ki betimleme kısmında örneği mevcuttur. Karakteri ise şu şekilde ifade edilmiştir: "*Hanımefendi ki ismi Mehpeyker'dir, ahlak ve terbiyece tamamen Ali Beyin zıttına, oldukça namussuz, oldukça alçak bir ailede yetişmiş ve reşitlik çağına ulaşır ulaşmaz rezilliğin her türünde öğretmenlerine usta olmuştu.*" (Namık Kemal, 2004, s. 39) Yazar neredeyse tüm Mehpeyker ifadelerinde taraf tutmuş, "rezil kadın, alçak kadın" gibi tabirleri oldukça fazla kullanarak okuyucuya en baştan kötü bir karakter olduğunu defalarca hatırlatmıştır. Oysa Mehpeyker başından beri isteklerinde sabittir, asla ruhani bir ilişki istememiş, hatta Ali Bey'in evlilik teklifini reddetmiş, tensel bir birliktelikten yana olmuştur. Romandaki en net ve istikrarlı karakter belki de Mehpeyker'dir. Daha canlı ve gerçekçi bir tip olmasının yanı sıra, karakteri de her an değişmez. İntikam da, Mehpeyker'e aykırı bir davranış şekli değildir, davranışlarında tutarlıdır. "*Önceleri fahişe olan Mehpeyker'in ilk defa âşık olduğunun ve bu aşka sadık kalmaya kararlı bulunduğunun tersini kanıtlayacak hiçbir şey yoktur. Dostu Abdullah'ı terk ederek bunu kanıtlar da.*" (Parla, 2018, s. 65) Ayrıca romandaki diğer kadınlara oranla kendisini daha iyi ifade eder, keskin zekâya ve alaycı bir üsluba da sahiptir.

Dilaşup: Romanda Ali Bey'in annesinin, oğlunu içine düştüğü çıkmazdan kurtarmak için satın aldığı cariyedir. Oldukça güzel tasvir edilmiş, "zavallı, biçare" gibi ifadelerle yazar safını belirlemiştir. Annesi Dilaşup'un yeteneklerini şu şekilde ifade eder: "*Terbiyesi yüzüne üstün; yeteri kadar okuma yazma biliyor, güzel sesi var, güzel piyano çalıyor. İğne işlerinin hepsinde Avrupa kızları kadar usta. Hele yaratılışı melek gibi*." (Namık Kemal, 2004, s. 97). Her bakımdan idealize edilmiş bir kadın tipidir; fakat okuyucu, romanda karakterin sanki yaşamadığı izlenimine kapılır. Özel istekleri, şikâyetleri, nazlanmaları, kırılmaları yoktur. Jale Parla bu kadın tipleri için "*yemeyen, içmeyen, üşümeyen Dilaşuplar…*" (Parla, 2018, s. 88) ifadesini kullanmayı uygun görmüştür. Romanda Dilaşup'un üşümesi belki de yaşadığının tek ispatıdır. "*Ama bu üşüme Dilaşup gibi mükemmel bir kahramana yakışmayacağı için, Namık Kemal tam iki sayfa tutan bir savunma ile kızcağıza üşüme duygusu veren nedenleri anlatır.*" (Parla, 2018, s. 113) Birkaç diyalog dışında konuştuğuna da rastlanmaz. Teslimiyetçi bir kadındır. Ali Bey'in haksız yere şiddet uygulamasına dahi ses çıkarmamış; hatta Bey'i daha da üzmekten çekinmiştir. Yaraları iyileşmeden kocasına hizmet etmeye devam etmiş, satıldığını anladığında kaderine razı olmuştur. Kendi düşüncelerini açıkça ortaya koyduğu tek diyalog Mehpeyker'in Ali Bey'i öldüreceğini söylediği ve Dilaşup'un cesurca itiraz ettiği konuşmalardır.

Abdullah Bey: Romanda kurnaz, ahlaksız, "*eğlencesi ve zevki uğruna adam öldürmeyi de eğlence için ava çıkmak sayacak kadar duygu gücüne sahip*" (Namık Kemal, 2004, s. 155)ve servet sahibi, yaşlı bir Arap tüccardır. Karakterinin kötülüğüne istinaden yazar tarafından oldukça çirkin bir şekilde

tasvir edilmiştir. "*yüzü fazlasıyla çiçek bozuğu, rengi melez sayılacak kadar esmer, ağzı oldukça geniş…*" gibi ifadelerle durum pekiştirilmiştir. Mehpeyker'in tüm masraflarını karşılayan dostudur. Ali Bey Mehpeyker'i terk ettiğinde onu teskin eden, "*pezvenklikten dahi çekinmeyen*" (Namık Kemal, 2004, s. 149) intikam alması için ona yardım eden kişidir. Romanın sonunda kalp hastalığı neticesinde felç geçirir.

Atıf Bey: Ali Bey'in son derece ahlaklı olan kalemden arkadaşıdır. Romanda, aile dışında sadece onunla irtibat kurduğu, sohbet ettiği, gezintilere çıktığı görülür. Atıf Bey, arkadaşını Mehpeykerle olan ilişkisinden vazgeçirmek için çok uğraşmış; fakat başarılı olamamıştır. Ali Bey tüm servetini kaybedince maddi destek vermekten de çekinmez.

Mesut Bey: Atıf Bey'in dayısı olan Mesut Bey, "*yaklaşık kırk yaşında görünen ve yüzünden zeki olduğu anlaşılan esmerce bir adam*" (Namık Kemal, 2004, s. 56) dır. Roman boyunca ahlaklı ve vicdanlı olduğu vurgulanmış, Ali Bey'i polislere karşı savunmuştur. Ayrıca, Dilaşup'u Fatma Hanım'ın yanına defnederek insanlığını bir kez daha kanıtlamıştır.

Hırvat: Ali Bey'i öldürmek için, Abdullah Efendi tarafından görevlendirilen bir katildir. Kaçmaya çalışmış; fakat başaramamış ve gözaltındayken ölmüştür.

Pertev Ağa: Dilaşup'a iftira atmak için Abdullah Efendi ile beraber hareket eden kişidir.

Ekonomik Düzey

İntibah'ın yazıldığı 1876 tarihinde Tanzimat Fermanı'yla sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan değişimin olduğu; fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla ıslahatların da etkili olmadığı bir süreç yaşanmaktadır. İmparatorluk, ekonomik açıdan zayıf düşmeye başlamış, eski gücünü kaybetmiştir; fakat bu dönem romanlarının genelinde, içinde bulunulan ekonomik duruma yer verilmemiştir. *İntibah* 'ta da durum böyledir. Romanda ekonomiye dair pek fazla bilgi bulunmasa da şahıslara dair bilgilere rastlamak mümkündür. Ali Bey ve annesi, babadan kalma mirasa sahiptirler ve ayrıca Ali Bey kalemde memur olarak çalışmaktadır. Memur olmak sadece mevkide yükselebilme anlamı taşıyordur, evin genel ihtiyaçları, kalan yüklü mirasla karşılanır. Kitaptaki "*fakir bir memur*" (Namık Kemal, 2004, s. 125) ibaresi bunun kanıtıdır. Bey'in tüm servetini bitirip annesinin ise mücevherlerini satmaya başlaması, yanlış yolda olduğunun etkisini artırmak için özellikle verilmiştir. Tanzimat dönemi romanlarında kahramanların çoğu mirasyedidir, zengin ailelerin çocuklarıdır. Namık Kemal de eğitimli, zengin bir figürü ele almış; halk tabakalarına ve ekonomik yapılarına değinmeyi düşünmemiştir. Bunda yazarın aile yapısı ve yaşam tarzı etkili olmuştur.

Dinsel Düzey

Halifelik makamının ve şeriatın hâkim olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda ve bu devre gözlerini açmış Tanzimat dönemi yazarlarında dini etki ön plandadır. Özellikle Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi ve Ziya Paşa'da bu etkileri görmek mümkündür. İslam düşüncesinden uzaklaşan şahısların içine düştüğü açmazlar, eserlerin odak noktasıdır denilebilir. Nitekim İslamiyet toplum hayatını, yaşayışını, aile kurumunu da düzenleyen bir olgu olarak kabul edilmiştir. Ali Bey içki içerek, zina yaparak, İslamiyet'te çok önemli görülen anneyi arka plana atarak hayatını alt üst etmiştir. Din kavramına ibadetler açısından değinilmemiş; toplum hayatını düzenleyici bir müessese gözüyle bakılmıştır. İslamiyet'e dair namus, ahiret inancı, dua ve ruh kavramlarına ise yer verilmiştir. Ali Bey'in yaptıklarına pişman olup kurduğu cümle önemlidir: "*Yarabbi! Yarabbi! Suçum ne kadar büyük olsa acıman yine ondan yüz bin kat daha büyüktür. Ahirette her cezaya razıyım.*" (Namık Kemal, 2004, s. 171) Bu cümleler aynı zamanda Ali Bey'in tekrar doğru yola girdiğinin de bir kanıtı olarak sunulmuştur. Dilaşup'un ölürken Fatma Hanım'ın ruhunu görmesi, melek-ruh kavramına inanışın göstergesidir. Fatma Hanım için kurulan "*kurban kesmek, sadaka dağıtmak gibi kocasından gördüğü şeriatın izin verdiği hayırlı işler ve akla uygun sevapları eksik bırakmamıştı.*" (Namık Kemal, 2004, s. 143) cümleleriyle İslamiyet'e dair gereklerini yerine getirdiği ifade edilmiştir.

Siyasal Düzey

Sultan Abdülaziz ve 2. Abdülhamid dönemlerine tanıklık etmiş Namık Kemal, hayatı boyunca birçok baskıya maruz kalmıştır. 1867'de Paris'e gitmek zorunda kalmış, Gelibolu mutasarrıflığıyla İstanbul'dan uzaklaşmaya zorlanmış, Magosa'ya ve Midilli'ye sürgün edilmiştir. Kişinin hak ve hürriyetine, özgürlüğüne düşkün olan, hayatı boyunca bunun mücadelesini veren Namık Kemal için, sürgünler ve haksızlıklar fikir dünyasına büyük tesir eder. Bu nedenle eserlerinin çoğunda tema, özgürlük ve adalettir. Siyasi fikirlerden kopuk, edebi bir roman olmasına rağmen *İntibah* 'ta az da olsa bunun etkilerini görmek mümkündür. Romanın daha ikinci sayfasında, Çamlıca betimlemesinde bülbülü anlatırken şöyle der: "*O sevgi de varsa kendi özgürlüğünedir ki tutulup kafese hapsedilince güzel güzel ötmesi şöyle dursun çoğunlukla yaşaması bile mümkün olamıyor.*" (Namık Kemal, 2004, s. 14). Namık Kemal esareti ölümle eş tutmuş, Dilaşup'un üç yaşındayken annesinin kucağından zorla koparılışını ve yaşadıklarını anlatırken " *esaret gibi belaların en kötüsü*" (Namık Kemal, 2004, s. 167) ifadesini özellikle kullanmıştır.

Kültürel-Toplumsal Yapı ve İlişkiler

İntibah 'ta toplumsal yapıyı genel olarak üç başlıkta toplamak mümkündür: Aile, evlilik-ilişkiler ve cariyelik. Ali Bey, babasının eğitimiyle yetişmiş, neredeyse tüm ilimlere vakıf olmuş; fakat babasının ölümüyle anne kontrolüne geçerek doğru yoldan sapmıştır. Tanzimat döneminde neredeyse

tüm romanlarda, baba kontrolünden çıkan çocukların çıkmaza girmeleri ve hayatlarının trajediye dönüşmesi anlatılır. Bu dönemde aile kurumunun sadece babanın himayesinde olduğu vurgulanmış, *İntibah* 'ta da görüldüğü gibi annenin dahi evin erkeğinin şekillendirmesiyle karakter kazandığı anlatılmıştır.

Babanın donanımlı eğitimiyle hayata atılan Ali Bey, dış dünyadan bihaber, fazlasıyla kapalı bir gençtir. İlk gezintilerinden birinde kendisiyle konuşmak isteyen bir kadına âşık oluverir. Kızı görmeden hayallere dalar, buluştuğunda yüzünü dahi kaldırıp doya doya bakamaz. İlk görüşmede Mehpeyker'den etkilenir ve onunla evlenmek istediğini söyler. Burada iki husus önemlidir. Evlilik kararının sadece kadının güzelliğiyle alınması, Namık Kemal'in bize anlatmaya çalıştığı ruh-madde kavramlarına ters düşer. Mehpeyker maddeyi, Ali Bey ise ruhu temsil etmesine rağmen; kahramanımızın ruhani duygulara değil de maddeye önem verdiğini açıkça görürüz. Nitekim Dilaşup da karakteriyle ön plana çıkarılmasına, idealize edilmesine rağmen dış görünüşüyle Ali Bey'i etkilemiş, tanınmaya fırsat bulamadan evlilik gerçekleşmiştir. Görülüyor ki Ali Bey'in hayatındaki iki kadın da ilk başlarda dış görünüşleriyle varlık kazanabilmişlerdir. İkinci husus Ali Bey'in saflığı da aşan bilinçsizliğidir. Evlilik fikirleri üzerine Mesut Bey'in "*Geveze hiç insan içine çıkmamış mı? Bu kadının durumunu hiç kimseden sormamış mı? Nasıl birdenbire almaya kalkışmış?*" (Namık Kemal, 2004, s. 61) cümleleri durumu açıklar niteliktedir. Anlaşılmaktadır ki çocukluk ve gençlikte alınan ilmi bilgiler, gerçek hayatta işe yaramamaktadır. Aynı zamanda şunu da belirtmek gerekir, dönemin evlilik anlayışı bundan daha fazlasını ihtiva etmez. Yazar, görücü usul evliliğin yanlışını Fatma Hanım'a söylettiği şu cümlelerle ortaya koyar: "*Şimdi sana bir kibar kızı bulsam almadan göremeyeceksin, aldıktan sonra eğer hoşlanmazsan hayat boyu azap içinde kalırsın…*" (Namık Kemal, 2004, s. 97)

Bir diğer önemli konu cariyeliktir. Tanzimat dönemi yazarlarının çoğunu etkilemiş, eserlerinin en önemli temaları arasına girmiştir. Namık Kemal de cariyeliği irdelemiş; fakat Ahmet Mithat Efendi veya Sami Paşazade Sezai gibi derinlemesine ele almamış, eğitim konusuna değinmemiştir. Dilaşup'un satın alınmasındaki tek amaç, Ali Bey'i dış dünyanın tuzaklarından kurtarmasıdır. Fatma Hanım oğluna: "*Bu cariyendir, beğenirsen koynuna alacaksın, istediğin gibi eğiteceksin.*" (Namık Kemal, 2004, s. 97) diyerek cariyenin adeta bir meta olduğu fikrini vurgulamıştır. Cariye, Ali Bey'in karısı olunca dünyanın en mutlu kadını olur, köleliğini bile unutur; ama sahipleri unutmaz. Ali Bey'in buhran geçirmesi üzerine tekrar bir mal gibi satılır. Ayrıca romanın sonlarına doğru Dilaşup'un küçüklüğünü hatırlaması, ailesinden zorla koparılarak esir bir hayata mahkûm edilmesinin vurgulanışı, yazarın da bu durumdan rahatsız olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Açıklama Aşaması(Aşkın Çözümleme)

Yazarın Yaşamı ve Dönemi

Namık Kemal 1840'ta Tekirdağ'da doğmuştur. Annesini küçük yaşta kaybedince, dedesi yakinen ilgilenmiş, Arapça ve Farsça dersleri aldırarak ilimi anlamda gelişmesini sağlamıştır. Daha o yaşlarda şiirle ilgilenmiş ve gazeller kaleme almıştır. On sekiz yaşında babasının yanına İstanbul'a dönerek kâtip olarak çalışmaya başlamıştır. Yeni Osmanlılar Cemiyetine katılıp, Tasvir-i Efkâr 'da yazılar yazmaya başlaması hayatının önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Daha sonraları Muhbir ve Hürriyet gibi gazetelerde de yazılar yazmış, Avrupa'daki fikir hareketlerini ve edebi akımları yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Önceleri Divan edebiyatı formlarında eser veren sanatçı, Şinasi ile tanıştıktan sonra yenileşme fikrini savunarak, içerik açısından özgün ve yeni eserler kaleme almıştır. Batılı türlerden olan roman, tiyatro ve makale örnekleri vermiş, eserlerin ön özlerinde edebi fikirlerini açıklamıştır. Yazar, " *Mukaddime-i Celal'de roman anlayışını açıklarken 'romandan maksat, güzeran etmemişse bile güzeranı imkân dâhilinde olan vakayı, ahlak, adat ve hissiyat ve ihtimalata müteallik her türlü tavsilatıyla beraber tasvir etmektir' diyerek yeni anlayışı yerleştirmeye çalışır.*" (Korkmaz, 2006, s. 62) İntibah Mukaddimesi'nde ise tanımı bir adım ileri taşımıştır. Tanpınar, Namık Kemal için, "*edebiyatta bir esas gibi gördüğü eğlendirmek ve faydalandırmak gayretlerini bırakmamakla beraber psikolojik dikkati bu sanatın esası olarak alır.*" der. (Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 1982, s. 400). *İntibah* romanı bu dikkatlerle yazılmış bir eserdir. Tiyatro için ise şu cümleleri kurmuştur: "*Tiyatro eğlencelidir, fakat fikr-i beşerin icad ettiği eğlencelerin cümlesine müreccah ve cümlesinden faidelidir.*" (Korkmaz, 2006, s. 67). Çeşitli edebi türlerde birçok eser yazmasına karşın "*Namık Kemal öncelikle bir dava adamı, bir özgürlük savaşçısıdır.*" (Gürbilek, 2020, s. 57) Vatan, hürriyet, eşitlik, özgürlük ve adalet gibi kavramlar, Namık Kemal ile edebiyatımıza girmiştir. Bu kaygılarla yazılmış olan *Vatan yahut Silistre* oyununun sahnelenmesinin ardından Magosa'ya sürgüne gönderilmiştir. Yazar, bu olumsuz durumu tersine çevirmiş, edebi açıdan en verimli dönemini geçirmiştir. Sonrasında da Midilli'ye sürülmüş, son görev yeri olan Sakız'da 1888 yılında vefat etmiştir.

Namık Kemal çok çalkantılı ve hareketli bir devre gözlerini açmıştır. Tanzimat dönemi, Doğu- Batı arasına sıkışmış bir neslin devridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaya başlamasına karşın Batı'nın karşı koyulamaz yükselişi karşısında sanatçılar, Avrupa'nın fikir hareketlerinden ve yenilikçi yönünden etkilenmiş; fakat kültürlerini kaybetme kaygısıyla ahlaki ders veren eserler kaleme almayı tercih etmişlerdir. Namık Kemal de İslam felsefesinin önemli savunucularından biridir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Namık Kemal için: "*O Müslümandır ve 18. Asır feylesoflarının fikri hareketinin getirdiği şeyleri, İslam dininde, şeriatta ve fıkıhta arayacak kadar Müslümandır.*" (Tanpınar, 1942, s. 9) ifadelerini kullanmıştır. Ahmet Mithat Efendi ile aynı düşünceyi savunmuş, Batı'dan etkilenmenin her daim kötü

sonuçlara yol açacağı ve ahlaki-dini yapıyı bozacağından endişelenmiştir. Gerçekçi tasvirler ve psikolojik tahlillerle ilk edebi roman olarak kabul edilen *İntibah* da bu kaygıların ürünüdür denilebilir. Dönemin siyasal yapısını yansıtmamış olsa da toplumsal yozlaşmayı ele almış, aile, kültür ve İslami düşünceden uzaklaşan gençlerin başına gelebilecek olumsuzlukları anlatmıştır.

Anlatının Kaynağı

İntibah, tarihsel bir roman olmasa da eserde anlatılanların, kaynağı ve sosyolojik bir dayanağı vardır. Dönem yazarlarının en büyük sorunu (yukarıda da belirtildiği gibi) Doğu- Batı arasında sıkışıp kalma ve kültürünü koruyabilme endişesidir. Batılı türlerde ilk eserleri yazmalarına ve geleneksel edebiyatı sonlandırmalarına rağmen; zihniyetleri aynı kalmış, yapıtlarını Osmanlıcılık, Ümmetçilik gibi fikirler etrafında şekillendirmişlerdir. Batı'nın öğrenilmesi gereken bir dili, bir edebiyatı vardır; fakat bunların hayatımıza girmesiyle kültürün de etkili olması kaçınılmaz olacaktır. Sanatçılar işte bu handikabı çözememiş, Batı kültürünün getirdiğini iddia ettikleri ahlaksızlığı, şehevi duyguları ve maddeye dayanan düşüncelerini ise sonuna kadar reddetmişlerdir. "*Batı medeniyetinden alınacakları yalnızca usulle, teknikle, şekille sınırlayan, tüm dikkatini ruhu ya da harsı etkilemenin dışında tutmaya yöneltmiş, kapılmaya karşı koymayı temel ilke edinmiş bir edebiyatta 'etkilenme' daima 'kötü etkilenme' anlamını içinde taşır.*" (Gürbilek, 2020, s. 35) Yazarların birçoğu, eserlerinin odak noktasını bu eksende belirlemiştir. Kahramanlarının neredeyse hepsi züppe, mirasyedi ve kişiliksizdir. Jale Parla bunu babasız kalmalarına ve yazarın baba misyonunu üstlenmesine (Parla, 2018); Nurdan Gürbilek ise erilliğini kaybedip feminen özellikler edinebilecek olmasının endişesi içinde olduklarına bağlamıştır. (Gürbilek, 2020)

İntibah da bu endişeleri barındıran, zıt karakterle iyi- kötü algısını güçlendiren, kültüründen kopan bir gencin başına gelen talihsizlikleri anlatan bir romandır. "*İntibah 'ta aşkın ulviyetini Ali Bey, felaket getiren aşağılık arzusuysa şeytani bir zekâya sahip şehvet düşkünü kadın; Ali Bey'i kalbiyle değil, vücudu ile seven Mehpeyker temsil eder. İlk romancılar oğulun kapıldığı arzuyu Avrupa'nın yozlaştırıcı etkisine bağlamakla kalmamış, tenselliği de yetim oğulu ayartacak dişil bir tehlike olarak temsil etmişlerdi."* (Gürbilek, 2020, s. 84). Tensel tehlike ve şehvete düşkünlük, sadece Batı'dan gelebilecek bir sorun olarak görüldüğü için Namık Kemal, diğer Tanzimat yazarları gibi halkı uyarmak istemiş; Doğu'nun ruhu ve ahlakı, Batı'nın ise maddeyi ve arzuyu temsil ettiği gerçeğini roman karakterleri ile pekiştirmiştir.

Simgesel Çözümleme

Romanda ön plana çıkarılan iki kadının arasındaki farklar incelendiğinde Dilaşup'un idealize edilmiş, Mehpeyker'in ise değerlere aykırı davranışlarıyla olumsuz bir kadın figürü olduğunu görürüz. Biri iyiyi-Doğu'yu, diğeri

kötüyü-Batı'yı simgeler. Ali Bey de idealize edilmiş bir karakterdir; fakat yaptığı yanlışlardan ders alınması için ters bir ilişkilendirme söz konusudur.

Diğer bir simgesel anlatım, yazarın sayfalarca yazdığı doğa betimlemeleridir. "*İntibah'ın başındaki Çamlıca betimlemesi, doğanın uyanışına koşutlukla cinsel uyanış imgelerini çağrıştıracak biçimde yazılmıştır.*" (Parla, 2018, s. 83) "İntibah"ın anlamının "uyanış" olduğu bilgisi de bu çıkarımı doğrular niteliktedir. Ayrıca bu tasvirlerde yer alan bülbülün kafese hapsedilmesinin, ölümle eşdeğer olduğunu vurgulamasıyla, hürriyet fikrini vurgulamak istemiştir. Aynı şekilde Dilaşup'un cariyeliği için söylediği "esaret belası" gibi ifadeler de özgürlük düşüncesini açıklamak için ortaya koyulmuştur.

SONUÇ

Namık Kemal'in, ilk edebi roman kabul edilen *İntibah* adlı eseri Lucien Goldmann'ın Oluşumsal Yapısalcı tekniğiyle açıklanmış, yazarın dünya görüşü ve toplumsal özellikler dikkate alınarak roman, tüm yönleriyle analiz edilmeye çalışılmıştır. Metnin anlama ve açıklama aşamaları alt başlıklarıyla beraber ele alınarak hem yapısal hem fikri özellikleriyle çözümlenmeye gayret edilmiştir. Marxçı görüşe göre şekillenen Oluşumsal Yapısalcılıkla, daha çok toplumsal gerçekçi romanlar ele alınmış olmasına rağmen; Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık gibi fikri hareketlerin esas olduğu romanlar için de uygun bir teknik olduğu açıktır.

REFERANSLAR

Adıgüzel, S. (2011). *Elçin: Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları* (1 b.). Ankara: Bengü Yayıncılık.

Alver, K. (2011). Berna Moran ve Edebiyat Sosyolojisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26*, 63-72.

Atalay, İ. (2016). Yapıt Çözümlemesinde Toplumeleştiri, Yazın Toplumbilimi Yöntemleri ve Lucien Goldmann'ın Oluşumsal Yapısalcılığı. *Humanitas, 4*(8), 387-412.

Çelik, E. (2013). Edebiyat Eseri Toplumun Aynasıdır: Edebiyat ve Sosyoloji İlişkisi Üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 104*, 59-64.

Gürbilek, N. (2020). *Kör Ayna, Kayıp Şark / Edebiyat ve Endişe* (6 b.). İstanbul: Metis Yayınları.

Korkmaz, R. (2006). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000* (3 b.). (R. Korkmaz, Dü.) Ankara: Grafiker Yayıncılık.

Kösemihal, N. Ş. (2014). Edebiyat Sosyolojisine Giriş. *İstanbul University Journal of Sociology, 2*(19-20), 1-37.

Namık Kemal. (2004). *İntibah* (2 b.). İzmir: İlya Yayınevi.

Parla, J. (2018). *Babalar ve Oğullar-Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri:* (13 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tanpınar, A. H. (1942). *Namık Kemal Antolojisi.* İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi.

Tanpınar, A. H. (1982). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi.* İstanbul: Çağlayan kitabevi.

Tiken, S. (2009). Fakir Baykurt'un Yılanların Öcü Adlı Romanına Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13*(1), 43-56.

Bir Meslek Örgütü Olarak Ahilik Sakarya'da Bir Araştırma

Doç. Dr. Fatma FİDAN
Feyzullah AKGÜN

Sakarya Üniversitesi, SBF, Çalışma Ekonomisi veEndüstri İlişkileri Bölümü, ffidan@sakarya.edu.tr, 0000-0002-1182-3382
Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, feyzullah.akgun@ogr.sakarya.edu.tr

GİRİŞ

Ahilik, 13. yüzyılda Anadolu'da teşekkül eden ve Türk-İslam kültürünü temel alan bir esnaf teşkilatıdır. Ahilik, hem bir meslek örgütü hem de sosyal dayanışma ve ahlaki değerleri esas alan bir yaşam biçimidir. Kelime anlamı olarak "kardeşlik" ve "cömertlik" gibi değerleri ön plana çıkarır. Esnaf ile zanaatkârlar arasında yardımlaşma, dayanışma ve ahlaki değerleri esas alan bir teşkilat sistemini ifade eder. Kurucusu olarak kabul edilen Ahi Evran, esnaf ve zanaatkârların mesleki eğitimini, ahlaki gelişimini ve dayanışmasını sağlamıştır. Ahilik Anadolu'nun ekonomik, sosyal ve kültürel yapısının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ahilik teşkilatı

- Mesleki eğitim vermek ve usta-çırak ilişkisini geliştirmek.
- Üretimde kaliteyi ve dürüstlüğü sağlamak.
- Esnaf ve sanatkârlar arasında birlik ve dayanışmayı artırmak.
- Toplumda ahlaki ve kültürel değerleri korumak gibi temel hedeflere sahiptir.

Ahilik Haftası, günümüzde bu kültürün yaşatılması amacıyla her yıl Eylül ayında kutlanmaktadır. Ahilik bilincinin yaygınlaştırılması ve temel değerlerinin sosyo-ekonomik yaşama yerleştirilebilmesi amacı ile etkinlikler gerçekleştirilmektedir.

AHİLİK KAVRAMI

Ahilik kavramının kökenine ilişkin

- Kökeninin "cömert/eli açık" anlamına gelen Türkçe "akı "kelimesinden olduğu,
- Kökeninin "kardeş" anlamındaki Arapça "eh/ah" kelimesi

olduğuna dair iki temel görüş vardır. Bu kelimenin Ahi şeklinde ilk olarak bir İranlı prens olan Unsuru'l Maali Keykavus'un Kabus-nâme'sinde de adına rastlanan Fütüvvet erbabı bir şeyh olan Ahi Ebu'l-Ferec ez-Zencânî'nin ünvanında görülmektedir (Gökyay, 1944; 385).

"Ahi". kelimesinin "akı"dan geldiği yönündeki fikri ilk ileri süren Fransız Türkoloğu J. Deny'dır (Karasoy, 2003; 14) ve özgün bir Türk kurumu olan Ahilik Teşkilatının da isminin Türk kökenli olması gerektiği görüşündedir. Diğer bir bakış açısına göre kelimenin kaynağı, Arapça "kardeşim" anlamına gelen "ahî" kelimesidir (Çakmak, 2014; 145). Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğünde "Ahi" kelimesinin ilk anlamı Türkçe kökenli olarak "Cömert", ikinci anlamı olarak Arapça kökenli "Kardeş" şeklinde açıklanmış olup "Ahilik" kelimesi "Cömert" olarak açıklanmıştır. Sonuç olarak; ahilik, dönemin şartlarında bakıldığında kelime anlamı olarak Arapça, kurum olarak ise Türk kurumu ve Türkler tarafından gerçekleştirilmiş orjinal bir sentez olduğu düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Türkçe akı'dan gelmiş olması da, bir

çok esasının islam dininden, daha ziyade İslam tasavvufundan ve fütüvvet geleneğinden aldığı gerçeğini ortadan kaldırmaz (Uçma, 2011; 30-31).

AHİLİK TEŞKİLATI VE ESASLARI

Ahilik Teşkilatının kökeni Fütüvvet geleneğinden geldiğini dair çok ayıda çalışma vardır. Fütüvvet, Arap toplumunda göçebe aşiret dönemlerine ait Arap kültürünün -asil insan- idealinin karakterleri olan konukseverlik, cömertlik ve yiğitlik gibi değerlerin yeni yapıdaki yansımaları olarak düşünülen toplum biçimidir (Akça ve Demirpolat, 2004; 356).

Fütüvvet kültürünün esasları İslamın prensipleriyle son derece uyumlu olması ve Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinin nedenlerinden birinin, İslamın ahlak anlayışının Türklerin töreleriyle benzerlik taşıması olduğu düşünüldüğünde, Fütüvvet kültürünün Türkler arasında kabul görmesi olağandır.

Anadolu'da kurulan ahilik, İslâm dünyasının fütüvvet anlayışı ile benzer ahlakî kuralları olsa da farklılıklar da söz konusudur. Ahi Evren ve Evhadüddin-i Kirmanî çalışmayı tavsiye etmiş ve Selçuklu Sultanlarının siyasetleri sonucunda oluşan huzur ortamı ve yapılan ticaret anlaşmaları sayesinde ahiler, ticarette başarılı olmuşlardır. Böylece 8. Yüzyılda Anadolu'da zengin ahi esnaf ve tâcir gibi bir kesimin oluşmasına imkan sağlamıştır (Hacıgökmen, 2012; 287). Ahiliğin teşekkülünde fütüvvetnameler manevi biçiminin oluşumunda etkili olsa da, Anadolu kültürünün etkisiyle Ahilik Türklere ait bir kuruluş haline gelmiştir. Bu bağlamda, ahilik, örgütlenme modeli ve temel esasları itibariyle Türk kültürüne özgü bir yapılanma haline gelimiştir (Mahiroğulları, 2008; 140).

13. yüzyılda Moğol İstilası neticesinde Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmişlerdir. Daha sonraki yıllarda Moğol baskısının devam etmesi, Türkleri kendi aralarında hem sosyal hem de ekonomik anlamda dayanışma içerisine sevk etmekle beraber dönemin zorlu şartları Türkleri güvenlik anlamında savaşa hazır olma gereksinimini de doğurmuştur. Bu durumun ahiliğin yayılması noktasında zemin hazırlamıştır. Anadolu'da ahilik teşkilatının kurucusu 1205 yılında Anadolu'ya gelip Kayseri'ye yerleşen ve Ahi Evran[1] olarak bilinen Nimetullah lakaplı (Gülvahaboğlu, 1991; 9) Şeyh Nasruddin Ebu'l Hakayık bin Ahmet (Şimşek, 2002; 22) olup; asıl adı Mahmut'tur (Çağatay, 1997;213).

Halife Nasır, önce Gıyaseddin Keyhüsrev daha sonraki yıllarda da I. İzzettin Keykavus ve I. Alaaddin Keykubat gibi Selçuklu sultanlarıyla irtibat kurmuştur (Gündüz ve diğ.;2012). Ahi teşkilatının ilk defa 1205'te Kayseri'de Ahi Evren tarafından kurulduğu, daha sonra Konya'ya giderek Ahileri teşkilatlandırdığı görüşü hakimdir (Bayram, 2012; 84).

[1] Evran kelimesi ejderha anlamına gelmektedir.

1171 yılında Güney Azerbaycan'ın Hoy şehrinde dünyaya gelen Ahi Evran'ın asıl adı Nasiruddun Mahmud Bin Ahmed el-Hayi Ahi Evran'dır. Çocukluğu ve ilk öğrenimine memleketi olan Azerbaycan'da devam eden Ahi Evran, gençliğinde Horasan ve Maveraünnehir bölgesine giderek eğitim almış, Eş'arî kelâmcısı Fahreddin Râzî gibi önemli alim ve düşünürlerinin yanında yetişmiştir (Yıldız, 2012; 194). Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, felsefe ve tıp gibi ilimlerde eğitim alan Ahi Evran, hayatının ileriki safhalarında önemli bir düşünür olarak fikri akımların içerisinde önemli faaliyetlerde bulunmuştur. 13. yüzyılda Moğol istilası nedeniyle Bağdat'a giden Ahi Evran, fütüvvet teşkilatının ileri gelenleriyle tanışmıştır. Daha sonra Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un elçisi Mecduddin İshah'ın daveti üzerine Anadolu'ya geçmiştir. Dönemin Selçuklu Sultanı Aladdin Keykubat'ın destekleriyle hocası Evhadüddin Kirmani ile beraber Anadolu'yu dolaşan Ahi Evran, Ahilik teşkilatının oluşmasına zemin hazırlamakla kalmamış, Anadolu'da yayılmasında etkili olmuştur. Ahi Evran'ın bu doğrultuda göstermiş olduğu çabalar ve bu çabaların neticesinde Türk kültürüne özgün bir esnaf teşkilatlanmasının ortaya çıkması, Ahilik Teşkilatının piri olarak anılmasını sağlamıştır.

Bu gelişmeler doğrultusunda gelişen Ahilik Teşkilatı, kuruma giriş süreçlerinden başlayarak ahilerin meslek hayatları boyunca bütünüyle etrafını saran kaidelerin oluşturduğu felsefe ile topluma değer kazandırmak gibi işlevleri sayesinde kendine has bir esnaf teşkilatı olma özelliğine sahiptir.

Ahi Teşkilatı köklü kültür farklılaşmalarının olduğu bir dönemde grupları uzlaştırmak, yerleşik hayat biçimine uygun değerler oluşturmak, Bizanslılara karşı Müslüman-Türk esnaf-sanatkarlarının çıkarını korumak ve toplumsal huzurun tesisi amacıyla teşekkül etmiştir. (Ekinci, 2001; 63). Benzer dönemde batıda ise, devlet tarafından kurulan ve kontrol edilen loncalar örgütlenmiştir. Ahilik temel esasları itibariyle loncalardan farklılaşmaktadır. Bunlar, ahiliğin devlet otoritesinin haricinde teşekkül etmiş olması, doğrudan bir devlet denetimine tabi olmaması, herhangi bir mesleğe sahip olmak şartıyla üyeliğin herkese (sanatçı ve hükümdarlar dâhil) açık oluşu sınıflı toplum yapısına izin vermeme ahilik kurallarına uyulması gibi bir takım özelliklerdir (Durak, 2016;110-111).

Ahiliğin temel hedefi, insanları aç ve açıkta bırakmamak ve onlara Allah'ın bir emaneti gözü ile bakarak korumaktır. Ahilikte halka hizmet Hakk'a hizmet olarak görülür. Ahilik insana manevi, ahlaki ve sosyal bayatın bütünlüğünü telkin eder. Bu manada ahilik kurumunda bütüncül bir anlayış vardır. Ahilik kurumu dini, manevi, ahlaki, insani değerlerin yanında maddi, ekonomik ve ticari süreçleri birbirinden ayırmadan ve aralarında çatışmalar, çekişmeler meydana getirtmeden hepsini aynı çatı altında değerlendirmektedir (Kaya, 2013; 44).

Çalışma, dürüstlük ve ibadeti bütüncül yaklaşımla ele alan Ahilik, ahlakı merkeze alarak esnaf ve sanatkârlığı. destekleyen bir sistemdir. Ahilik, ahlâk sahibi olmayan bir esnafın başarılı olamayacağı veya başarısını devam ettiremeyeceği düşüncesine sahiptir. Ahiliğe göre ahlakın olduğu yerde kardeşlik, eşitlik, özgürlük, sevgi ve adalet gibi özellikler ile dirlik ve düzenlikten söz edilebilir (Sancaklı, 2010; 7).

Ahilik teşkilatı, sadece bir esnaf ve sanatkarlar örgütü değil, çalışmaya ilişkin anlayışı Türk kültürünün derin unsurları ile harmanlayıp ortaya adalete, ahlaka, birlik ve beraberliğe para kazanmaktan daha fazla önem veren yapıyı oluşturmuştur. Fatih Sultan Mehmet Han'ın tedbil -i kıyafet uygulaması esnasında çarşıda alışveriş sırasında almak istediği ikinci ürünü istemesi üzerine esnafın yan dükkandaki esnafın siftah açmadığını belirterek alışveriş için oraya yönlendirmesi Ahilik Teşkilatının esasının en güzel örneklerinden biridir.

Ahi Evran bir meslek mensuplarının belirli bir yerde toplanmalarını ve orada faaliyetlerine devam etmelerini öğütlemektedir. Bu konuda şöyle demektedir: "*Toplum çeşitli sanat kollarını yürüten insanlara muhtaç olduğuna göre bu sanatların her birini yürüten çok sayıda insanların belli bir yerde toplanmaları ve sanatkârların her birinin kendi sanatlarıyla meşgul olmaları sağlanmalıdır ki toplumun bütün ihtiyaçları görülebilsin*" (Bayram, 2001; 10). Toplumun ihtiyaçlarını karşılama prensibini de içinde barındıran Ahilik Teşkilatı bu misyonu yerine getirmek için de faaliyet göstermiştir.

Üretilen malların standartlarına uygunluğunu, kalitesini, esnafın hile yapıp yapmadığını kısaca Ahilik Teşkilatının kural ve kaidelerine uyulup uyulmadığı bizzat Ahilik kurumu tarafından denetlenirdi. Bu bağlamda, Ahilik Teşkilatının kendine özgü bir kurum olarak karşımıza çıkmasının temel nedenlerinden birinin, tüketiciyi bizzat üreticilerin koruması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahilik teşkilatının ayrım yapmaksızın herkesi kabul etmesine rağmen, kötü huy sahibi, toplumun huzuruna zarar veren ve Ahilik Teşkilatının kaidelerini taşımayan kişiler kabul edilmezdi. Kural ve kaidelerini ihlal eden de cezalandırılır ve gerekirse teşkilattan uzaklaştırılırdı.
Esnafların kendi aralarında ve müşteri ile esnaf arasında yaşanan ihtilafların şikayet mercisi de yine Ahi teşkilatının yöneticileri idi. Ahiliğin temel ilkeleri şöyledir;

- Doğruluk ve Dürüstlük: Ticarette ve sosyal hayatta dürüst olmak.
- Adalet: Hak ve hukuka saygı göstermek.
- Cömertlik ve Yardımlaşma: İhtiyaç sahiplerine destek olmak.
- Hoşgörü ve Saygı: İnsanlara değer vermek ve onları dinlemek.
- Çalışkanlık: emeği ile helal kazanç sağlamak.

- Mesleki Ustalık: Sanatta ve zanaatta yetkinlik kazanmak.

AHİLİĞİN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

Ahilik, 13. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan ve esnaf teşkilatı olarak bilinen bir organizasyondur. Hem ekonomik hem de toplumsal hayatı düzenleyen bu sistemin sosyo-ekonomik etkileri oldukça derindir. Başlıca ekonomik etkileri:

- **Üretim ve Ticaretin Gelişimi:** Ahilik, kaliteli üretimi ve ticareti teşvik ederek Anadolu'da ekonomik kalkınmaya öncülük etmiştir. Üretim standartları ve fiyat politikalarıyla piyasa düzenlenmiştir.
- **Esnaf ve Zanaatkarların Eğitimi:** Usta-çırak ilişkisi ile mesleki bilgi ve beceriler nesilden nesile aktarılmıştır. Bu durum iş gücünün kalitesini artırmıştır.
- **Rekabet ve Fiyat Düzeni:** Ahi teşkilatları, haksız rekabeti önlemek için fiyat belirleme ve kalite kontrolü mekanizmaları kurmuştur. Böylece ekonomik istikrar sağlanmıştır.
- **Ortaklık ve Destekleme:** Ortak sermaye havuzları oluşturularak esnaflar desteklenmiş ve iş kurma olanakları artırılmıştır.

Ahiliğin sosyal fonksiyonunun prensipleri gereğince ne birey topluma ne de toplum ezdirilmiştir. Ahilik, sosyal dayanışmacı anlayışı sayesinde devlete ihtiyaç duymadan esnaf ve bölge halkı kendini kendini yönetmekte ve geleneğe uymayan davranışlar meydana gelmemektedir. Ahiler kendilerini kontrol ederek toplum düzeninin korunmasına yardımcı olmuşlardır (Koçak ve Gürün, 2015; 133). Ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan önemli bir yer tutan Ahilik teşkilatının sosyal etkileri şunlardır:

1. Toplumsal Dayanışma ve Yardımlaşma:
- Ahilik, yardımlaşma ve dayanışmayı esas alarak bireyler arasında güven duygusu oluşturmuştur.
- Yoksul ve ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi teşvik edilmiştir.

2. Eşitlik ve Adalet:
- Teşkilat, zengin-fakir, güçlü-zayıf ayrımı yapmaksızın herkese eşit davranmayı amaçlamıştır.
- Esnaf ve sanatkârlar arasında adil bir rekabet ortamı sağlanmıştır.

3. Ahlaki Değerlerin Korunması:
- Ahilikte dürüstlük, saygı, hoşgörü ve ahlaklı olma gibi değerlere büyük önem verilmiştir.
- Ticarette hile yapmanın yasaklanması, sosyal ilişkilerde güvenin artmasını sağlamıştır.

4. Eğitim ve Öğretim Sistemi:
- Ahilik, mesleki eğitim ile ahlaki eğitimi bir arada sunarak bireylerin topluma faydalı bireyler olmasını desteklemiştir.

- Çıraklık, kalfalık ve ustalık aşamalarıyla mesleki gelişim sağlanmıştır.

5. Kadınların Sosyal Hayata Katılımı:

- Kadınlar da "Bacıyan-ı Rum" (Anadolu Kadınlar Birliği) adı altında teşkilatlanarak sosyal ve ekonomik hayata katılmışlardır.

6. Sosyal Güvenlik ve Refah:

- Ahilik teşkilatı, üyelerinin zor zamanlarında destek olmak amacıyla bir tür sosyal güvenlik sistemi görevi görmüştür.
- İşsiz kalanlara ve hasta olanlara yardım edilmiştir.

7. Toplumsal Barış ve Düzen:

- Ahilik, toplumda düzeni sağlamış ve huzurlu bir ortamın oluşmasına katkıda bulunmuştur.
- Toplumda huzur ve güveni korumak için disiplinli bir yapı kurulmuştur.

Ahilik, sadece ekonomik değil, sosyal ve kültürel alanlarda da önemli bir rol oynamış ve günümüzde kooperatifçilik gibi örgütlenmelerin temelini oluşturmuştur.
Ahilikte, bilginin aktarılması da oldukça büyük önem arz etmektedir. Bu aktarma işlemi, ahiliğin önemli unsuru olan sosyalleşme sürecinde gelişimine de katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla, bilgi aktarımı sadece işyerinde ve işte değil, iş dışındaki sosyal ortamlarda da gerçekleştirilmelidir (Kavi, 2015; 111).

Ahilik, meslek insanlarının yetiştirilmesine önem vermiştir. Uzun süreli istihdam, etkin değerlendirme, terfi ve uzmanlaşmaya dayalı iş bölümü temeldir. Ahiler, zaviyelerde bir araya gelir, yemekten yenir ve sonrasında ahlaki ve bilgilendirici okumalar yapılır ve hoşça vakit geçirilirdi. Ahi Birliklerinde kalfanın birbirileri ve çırakları, ustaların da birbirileri, kalfa ve çıraklar üzerinde örtülü denetim anlayışı vardır. Denetim sadece çalışma hayatı ve ortamında değil, hayatın tüm alanlarında söz konusudur. Ahilikte çalışan bir bütün olarak teşkilatının kontrolü ve koruması altındadır. Dolayısıyla usta-çırak ilişkisi sosyal bir dayanışma ve koruma anlayışı içinde var olmuştur. Ahilik teşkilatında ustaların yetiştirecekleri çırak sayısı da standartlara bağlanmıştır. Çünkü çırakların sayısı çok olursa eğitim istenilen etkinlikte gerçekleşmeyecek ve kontrol güçleşecektir. Zaviyelerde meslek eğitimi yanında fen bilimleri, sosyal bilimler, güzel sanatlar gibi farklı alanlarda eğitim verilmesi, çalışma ve sosyal hayatın bütünleştirilmesinin yüzyıllar önce Ahilik sisteminde olduğunu göstermektedir (Durak ve Yücel, 2010;157).

Ahilik, Osmanlılarda birey ve toplum için mutlu ve huzurlu bir sosyal hayatı gerçekleştirmek amacını taşımaktadır. Ahi birliklerinde gençler, dinî ve ahlaki değerler yardımıyla eğitilerek işinde mahir, dinî ve milli geleneklerine

bağlı, toplumla uyumlu ve başıbozukluktan uzak, bilinçli kişiler olarak yetiştirilmeye çalışılmıştır (Kızıler, 2015; 415).

AHİLİK HAFTASI

Ahilik Haftası Kutlamaları, 02.07.1988 tarih ve 19860 sayılı Resmi Gazetede Yayınlan Ahilik Haftası Kutlamaları Yönetmeliği ile 1988 – 2008 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı sorumluluğunda, Kırşehir Valiliği, Sivil Toplum Kuruluşlarının katılımı ile kutlanırken 2008 yılında yapılan değişiklikle kutlamaların sorumluluğuna Sanayi ve Ticaret Bakanlığı getirilmiştir. 2013 yılındaki değişiklikler ile Ahilik Haftası Kutlamaları Yönetmeliği, 3/6/2011 tarihli ve 640 sayılı Gümrük ve Ticaret Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 12'nci maddesi ile 34 üncü maddesine dayandırılmıştır (www.esnaf.gtb.gov.tr).

Merkezi otoriteye önem veren Osmanlı Devleti, zamanla Ahi birliklerinin yöneticilerini atamaya başlamıştır. Ahilik Teşkilatının doğal yapısına aykırı olan bu durum, yöneticilerin atanarak gelmesi dolayısı ile esnaflar arasında, birlik yöneticilerine olan itibarı zedelemiştir. Bu da zamanla Ahilik Teşkilatının kurumsal yapısından kaynaklanan esnaflar üzerindeki otoriteyi zayıflatmıştır. Zayıflayan otorite Ahilik Teşkilatının çözülme nedenlerinden biri haline gelmiştir. Kısaca tabandan oluşan bir kurum olan Ahilik Teşkilatına, tavandan gelen müdahale çözülmesine neden olan etkenlerden biri olmuştur. Yaklaşık dört yüzyıl sonra Ahilik Teşkilatının sistemi olmasa da değerlerini topluma tekrar hatırlatıp yaşatma maksadıyla, bu sefer tavandan gelen bir düşünce ile yani kamu kurumları vasıtasıyla Ahilik Haftası Kutlamaları düzenlenmektedir.

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı

Araştırma, esnafın ahilik teşkilatının esaslarına ilişkin tutumu ve Ahilik Haftası Kutlamaları ile ilgili farkındalığını ölçmek amacıyla yapılmıştır. Farklı meslek mensuplarının ahilikle ilgili bilgi düzeyi ve ahilik anlayışını benimseme isteği araştırılmıştır. Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

- Esnaflar ahilik hakkında bilgiye sahip mi?
- Esnaflar ahiliğin temel değerlerini taşımakta mıdır?
- Esnaflar ahiliğin canlandırılmasına yönelik çalışmaları desteklemekte midir?

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma deseni olarak durum çalışma kullanılmıştır. Durum çalışması, herhangi bir durumu (olay veya vaka) belirli bir zaman diliminde ya da zaman içerisinde bir noktada gözlemlenen olgu olarak tanımlamaktadır (Gerrring

2007). Durum çalışması ise, araştırmacının zaman içerisinde sınırlandırılmış veri toplama araçları (gözlemler, görüşmeler, görsel-işitseller, dokümanlar, raporlar) ile derinlemesine ele alındığı, durumların ve duruma bağlı temaların tanımlandığı nitel bir araştırma yöntemidir (Creswell (2007). Araştırma verileri yapılandırılmış mülakat formu aracılığıyla toplanmıştır. Katılımcılarla yüzyüze görüşme yoluyla mülakatlar gerçekeleştirilmiştir. Işyerlerine yapılan ziyaretlerle görüşmeler gerçekeleştirilmiş, her bir katılımcı ile. 30-60 dk. görüşme yapılmıştır. Toplanan nitel veriler, MAXQDA Nitel Analiz programı ile görselleştirilmiştir.

Araştırmanın Örneklemi

Araştırma Sakarya'da faaliyet gösteren 149 esnaf üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde kolayda örnekleme metodu kullanılmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden esnaf örnekleme dahil edilmiştir.

Bulgular

Demografik Bilgiler

Aşağıdaki tabloda katılımcıların bilgilerine ilişkin yüzde (%) değerleri verilmiştir

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Cinsiyet	**(%)**
Kadın	7
Erkek	93
Yaş	**(%)**
20-30	10
31-40	25
41-50	31
51-60	40
60-+	4
Çalışma yılı	**(%)**
İlk ve orta okul	57, 0
Lise	28, 2
Lisans	4,0
Ön lisans	9,4
Yüksek lisans	1,3

Araştırmaya katılanların % 7'si kadın, % 93'ü erkektir. Esnafın cinsiyet itibariyle görünümü incelendiğinde kadın oranı düşüktür. Bunun nedeni. olarak, işyeri açma ve sürdürmenin kadın açısından taşıdığı güçlükler önem taşırken, aile işini sürdürme de erkeğin önceliğinin olması da belirleyicidir.

Araştırmaya katılanların yaş itibari ile dağılımı incelendiğinde, % 40'ı (51-60) yaş grubundandır. İleri yaş grubu ağırlık taşımaktadır ve 31-60 yaş grubu yaş dağılımında ön plana çıkmaktadır.

Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu (%57) ilkokul ve dengi okuldan mezundur. Katılımcıların eğitim seviyesi düşüktür. Daha genç yaşta olan esnafın eğitim seviyesinin yüksek olduğu görülmektedir. Temel eğitimden sonra mesleği öğrenme süreci bir işyerinde veya aile yerinde gerçekleşmiş eğitime devam etme ihtiyacı duyulmamış veya fırsatı olmamıştır.

Tablo 2: Çalışma Yılı ve Faaliyet Alanı

Çalışma yılı	**%**	**Faaliyet alanı**	**%**
1-5 yıl	12,8	Tekstil-kumaş-giyim-ayakkabı	24,0
6-10 yıl	20,8	Yeme-içme-kafeterya	20,0
11-15 yıl	14,1	Bakkal -manav	17, 0
16-20 yıl	10,1	Kırtasiye	15,4
21-25 yıl	10,1	Züccaciye	8, 2
26-30 yıl	10,1	Berber-kuaför	8,1
31-35 yıl	9,4	Mefruşat-ev tekstili	1,4
36-40 yıl	7,4	Nalburiye-hırdavat-boya	3,3
41-45 yıl	1,3	Terzi -dikim evi	2
46-50 yıl	0,7	Çiçek-süs eşyası	1,6
51-+ yıl	3,4		

Araştırmaya katılanların %20,8'i 6-10 yıl arası esnaf olduğunu görülmekte ve 1-30 yıl arasından esnaf olanların oranı %77,9'dur. Katılımcıların daha önce farklı işlerde veya farklı bir esnafın yanında çalıştıktan sonra kendi işinde çalıştığı için çalışma yılı göreli düşüktür. Halihazırda çalıştığı işte yer alam süresi verilmiştir.

Katılımcıların faaliyet alanı itibariyle farklı meslek grupları söz konusudur. Tekstil-kumaş-giyim-ayakkabı % 24.0 oranındadır. İkinci sırada % 20.0 oranında yeme-içme- kafeterya yer almaktadır. Esnafın % 43'ün faaliyet alanını değiştirdiği de tespit edilmiştir. Faaliyet alanını değiştirmeyi düşünenlerin oranı ise% 42'dir. Değiştirme isteğinin nedeni ise, gelirin düşmesi, rekabetin artması, yeni iş alanlarının ortaya çıkması ve işi yapmanın zorlaşmasıdır.

Tablo 3: Mesleği Öğrenme Süreci

	%
Aile	39,6
Usta-çırak ilişkisi	38,9
Kendi kendime-bireysel çaba ve merak	16,1
Okul	4,7
Kurs ve çıraklık eğitimi	0,7

Araştırmaya katılanların %39,6'sı mesleğini aileden, 38,9'u usta -çırak ilişkisi sonucunda öğrendiğini ifade etmiştir. Okul veya kurs yoluyla mesleği öğrenme oranı düşüktür. Aile işinde çalıştığı veya ailesinin erken yaşta çıkarak olarak çalışmaya yönlendirdiği için eğitim seviyesi düşüktür.

Tablo 4: İşini Seçme Nedeni

	%
İşi sevmek ve yetenek	26,8
Diğer	24,2
Aile işi	23,5
Geçimimi sağlamak	10,7
Zorunluluk	8,7
Kazanç	4
Kendi işini yapmayı tercih etmesi	2

Mesleği neden tercih ettiniz sorusunda, katılımcıların %26,8'i işi sevdikleri için tercih ettiklerini belirtirken, %23,5'i ise ailenin işini devam ettirme gayesiyle tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Kendi işini yapmayı tercih edenler ile kazancında dolayı yaptıkları mesleği tercih ettiğini ifade edenler girişimcilik motivasyonu ile hareket ettikleri gözlemlenmiştir. Katılımcıların işe geliştirme veya büyütme arzuları düşüktür. Bunun nedeni olarak imkanlarının olmaması veya büyümeyi gerektirecek bir pazar payının olmamasıdır. Mevcut işi sürdürme ve koruma hedefi temel amaç olarak ifade edilmiştir.

Tablo 5: Çalışma Yaşamına Yönelik Değerlendirmeler

	Evet (%)	**Hayır (%)**
Meslek kuruluşunu üyeyim	53	47
Çırak yetiştiriyorum	45	55
Mesleki gelişim için eğitim gibi faaliyetlere katılıyorum	21	79
Aynı mesleği yapanlarla birlikte iş yapıyorum	25	75
Bir sorun olduğunda meslek odasına danışıyorum	40	60
Meslek mensupları olarak dayanışma içindeyiz	32	68
Mesleğimin geleceğinin olmadığı düşüncesindeyim	69	31

Araştırmaya katılanların %53'ü meslek kuruluşuna üye olduğunu belirtirken, %47'si ise üye olmadığını belirtmiştir. Üye olmayanların olmama nedeni incelendiğinde meslek kuruluşu hakkında bilgi sahibi olmama veya önemi olmadığını düşünmedir.

Araştırmamıza katılan esnafların % 45'i çırak yetiştirdiğini belirtirken, % 55'i ise çırak yetiştirmediklerini beyan etmişlerdir. Çıkar yetiştirmeme nedeni ise, çırak bulamama veya çıkarak olarak başlayanların da devem etme isteğinin olmamasıdır. Bu kapsamda bir esnafın, ahilik teşkilatının temel unsurlarından birisinin çırak yetiştirmek olduğunu ancak çırak bulmakta güçlük çektiklerini ve dolasıyla çırak yetiştiremediklerini belirterek, esnafların çırak yetiştirme konusundaki sorunlarını ahilik teşkilatıyla ilişkilendirerek çırak yetiştirme üzerine çalışmaların yapılmasını önermiştir. Çırak yetiştirme konusunda öneride bulunan diğer esnaflar ise esnaflığın özendirilebileceğini, ailelerin bu konuda bilgilendirilebileceğini, yasal düzenlemelerle çırak yetiştirmenin cazip hale getirilebileceği ve yine yasal düzenlemelerle gönlü olan aileler için, devletin belirlediği işyerlerinde erken yaşta meslek eğitiminin teşvik edilmesi gerektiği gibi önerilerde bulunmuşlardır.

Araştırmaya katılanların mesleki gelişim için eğitim gibi faaliyetlere katılım oranı % 21'dir. Eğitime katılmama nedeni incelendiğinde, ihtiyaç duyulmaması ve zamanının olmamasıdır. Bireyler eğitim yoluyla nitelikli hale gelebilmektedir (Tiyek ve Balcı, 2023, 827). Dolayısıyla her meslek grubunun eğitim standartlarının belirlenmesi önem taşımaktadır.

Aynı mesleği yapanlarla birlikte iş yapıyorum ifadesine katılım oranı %25'tir. % 75'nin aynı meslek mensupları ile birlikte çalışmadığını ifade etmiştir. Bu da meslekler içerisinde işbirliği ve dayanışmanın yetersizliğini ortaya koymaktadır.

Araştırmaya katılanların, bir sorun olduğunda meslek odasına danışıyorum ifadesine katılım. oranı da düşüktür. Katılımcıların % 40'nın meslek odası ile istişare içinde olduğunu göstermektedir. Katılımcı esnafın örgütlenme düzeyi düşük ve örgütlere olan aidiyeti yetersizdir.

Meslek mensupları olarak dayanışma içerisindeyiz görüşü de düşük kabul görmektedir. Katılımcıların % 32'si dayanışma içinde olduğunu ifade etmiştir. Dayanışmanın en yüksek olduğu meslek grubu bakkallar ve berber-kuaförlerdir. Esnaflar arasında birlik ve beraberlik eksikliğine değinen bazı esnaflar, bu doğrultuda çalışmaların yapılabileceğini, belirli aralıklarla esnafların bir araya gelebileceği organizasyonların düzenlenebileceğini önermişlerdir.

Mesleğimin geleceğinin olmadığı düşüncesindeyim düşüncesi % 69 oranında kabul görmektedir. Üretime dayalı faaliyet alanlarında daha düşük iken, satış ve ticaret faaliyet alanlarında daha yüksektir.

Tablo 6: Ahiliğin Temel Esesları

Ahilik esasları	**%**
Meslek bilinci ve meslek bilgisi	30
Çalışkanlık	20
Dürüstlük	19
Dayanışma	17
Yardımlaşma	11
Ahlak	13
Hoşgörü-saygı	5
Yardımlaşma	5

Katılımcıların Ahilik kurumunun temel değerlerine ilişkin farkındalığı incelendiğinde % 30'u meslek bilinci ve meslek bilgisini önem verdiği dikkat çekmektedir. % 20'i çalışkanlık ve %19'u dürüstlük, % 17'si ise dayanışmayı ön plana çıkarmaktadır. Ahilik kurumunun temel değerleri daha çok meslek ve çalışma yaşamı bağlamında kabul görmektedir. Kurumsal kültürlerin değişim hızının, hayattan çalışma hayatına, düşünce dünyasından boş zamanlara kadar alışkanlıklar ve algıların topyekûn değişimi yeni bir dünyanın kurulması olarak da zihinlerde kendisine yer bulabiliyor (Düzenli ve Demir, 2022), 398). Dolayısıyla değerlerin anlamlandırılışı dönemler itibariyle değişiklik gösterebilmektedir.

Tablo 7: Ahilik Haftası Etkinliklerine İlişkin Tutumlar

	Katılıyorum	**Kararsızım**	**Katılmıyorum**
Ahilik haftası kutlamalarına katılmadım	83,9	-	16,1
Ahilik haftası kutlamaları hakkında bilgim var	70,5	22,8	6,7
Ahilik haftası kutlamaları bilinç oluşturmada yetersiz kalmaktadır	57,7	35,6	6,7
Ahilik Kutlamalarına bütün esnafı katılması gerekir	85,9	10,1	4
Eğitici ve bilgilendirici düzeyde olmalıdır	89,3	2,7	8,1
Her meslek grubu ekinlik yapmalıdır	74,5	14,8	10,7
İlin Ahisi seçimi ile ilgili bilgim yok	50,3	34,2	15,5
Her meslek için ahi seçilmelidir	69,1	22,8	8,1
Ahilik kutlamaları esnaf üzerinde farkındalık yaratmaktadır	42,3	43	14,8
Ahilik haftası formal biçimde kutlanmaktadır	27,5	47,7	24,8
Esnafların Ahilik değerlerine sahip olmadığını düşünüyorum	73,2	20,8	6
Ahilik değerlerine göre faaliyet gösteriyorum	52,3	36,1	10,7

Ahilik kurumunun yerleştirilmesinin zor olduğu	43	41,6	15,4

Araştırmaya katılanların, her yıl gerçekleştirilen Ahilik Haftası Kutlamalarına, % 83,9'u katılmadığını beyan ederken, %16,1'i kutlamalara katıldıklarını belirtmişlerdir. Katılmama nedeni olarak bilgisi olmadığı veya zamanının olmadığını belirtilmiştir.

Araştırmaya katılan esnafların %70,5'i Ahilik Haftası Kutlamalarının düzenlenmesini doğru ve yeterli bulduğunu belirtirken, %6,7'i katılmadığını, %22,8'i ise kararsız olduklarını beyan etmişlerdir.

Katılımcıların %57,7'si Ahilik Haftası Kutlamalarının farkındalık oluşturma konusunda yetersiz kaldığını belirtirken, % 6,7'si yetersiz kalmadığını, % 35,6'sı ise kararsız olduklarını belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılanların %85,9'u Ahilik Haftası Kutlamalarına bütün esnafın katılması gerektiğini düşünürken, %4'ü katılmadığını, %10,1'i ise kararsız olduklarını belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan esnafların %89,3'ü Ahilik Haftası Kutlamalarının daha bilgilendirici düzeyde olması gerektiğini belirtirken, %2,7'si katılmadıklarını, %8,1'i ise kararsız olduklarını belirtmiştir. Ahilik kurumunun esaslarının esnaflar üzerinde farkındalığının arttırılması maksadıyla öneride bulunan esnaflar eğitimin önemine vurgu yapmıştır. Bunun için konferansların düzenlenebileceği, etkinlik kapsamında esnaflara kitapçık veya broşür dağıtılabileceğini önermişlerdir.

Araştırmaya katılanların%74,5'i Ahilik Haftası Kutlamalarının her meslek grubu için farklı etkinliklerin düzenlenmesine katıldıklarını belirtirken, %10,7'si katılmadıklarını, %14,8'i ise kararsız olduklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların %50,3'ü Ahilik Haftası Kutlamaları Kapsamında seçilen İlin Ahisi, İlin Kalfası ve İlin Çırağının seçilmesi konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıklarını belirtirken, %15,5'i yeterince bilgi sahibi olduğunu beyan etmiştir. Kararsız olduklarını beyan edenlerin oranı ise %34,2'dir.

Katılımcıların % 69,1'i Ahilik Haftası Kutlamaları Kapsamında seçilen İlin Ahisi, İlin Kalfası ve İlin Çırağının her meslek dalı için ayrı ayrı seçilmesine katıldıklarını belirtirken, % 8,1'i katılmadıklarını, % 22,8'i ise kararsız olduklarını beyan etmişlerdir.

Katılımcıların %42,3'ü Ahilik Haftası Kutlamaları, ahilik esasları konusunda esnaflar üzerinde farkındalık yarattığına katıldıklarını beyan ederken, % 14,8'i katılmadıklarını, %43'ü ise kararsız olduklarını belirtmiştir.

Araştırmaya katılanların % 27,5'i Ahilik Haftası Kutlamalarının formal oluğunu kabul ederken, 24,8'i ise formal olmadığı görüşüne sahiptir. Kararsız olduklarını belirtenlerin oranı ise %47,7'dir. Formal kutlama olarak kabul edilmesinin nedeni ise devlet kurumları tarafından organize edilmesi ve yürütülmesidir. Ahilik Haftası Kutlamalarının duyurulması konusundaki çalışmaları yetersiz gören esnaflar, Ahilik Haftası Kutlamaları programının bağlı oldukları birlik tarafından SMS yolu ile bilgilendirilebileceğini önermişlerdir.

Araştırmaya katılanların %73,2'si esnafın ahilik değerlerine sahip olmadığını düşünüyorum yargısına katılırken, %6'sı katılmadıklarını, %20,8'si kararsız olduklarını belirtmiştir.

Araştırmaya katılanların %52,3'ü mesleğini icra ederken ahilik esaslarını gözetmeye dikkat ettiklerini belirtirken, %10,7'si katılmadıklarını, %36,9'u ise kararsız olduklarını beyan etmişlerdir.

Araştırmaya katılan esnafların %43'ü günümüzde ahilik kurumunun yerleştirilmesinin zor olduğu ifadesine katılırken, uygulanabilir olarak kabul edenlerin oranı ise %15,4'tür. Kararsız olduklarını beyan edenlerin oranı %41,6'dır. Koşulların birbirleriyle rekabete zorladığını bu düzen içerisinde esnafların kar yapma amacıyla hareket ettikleri için Ahilik Esaslarının uygulanmasının zor olduğu. İfade edilmiştir.

SONUÇ

Yapılan araştırmada ahilik kurumu ve temel değerlerinin farkındalığının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Önemi ve değeri ile ilgili yüksek bir kabulün olmasına rağmen uygulanma ve benimsenmesinde yetersizlikler dikkat çekmektedir. Bunun nedeni olarak ise,

- Bilgi düzeyinin yetersiz olması
- Günümüz değerleri ile ahilik kurumu değerlerinin her zaman uyumlu olmaması
- Tüm esnafın uygulama arzusunun olmaması
- Ahiliğin uygulanabilmesi için yönetsel ve prosedüre dair eksikler belirtilmiştir.

Ahilik Haftası Kutlamalarına yönelik katılımcıların tutumu incelendiğinde,

- Etkinliklerin değerli bulunduğu ancak katılım düşük olduğu,

- Devlete ait bir etkinlik olarak görülmekte ve esnaf tarafından sahiplenilmesinin düşük olduğu,
- Etkinliklerin daha bazla eğitim ve bilgilendirmeye yönelik olmasının istendiği görülmektedir.

Ahilik kurumunu tanıtıcı ve benimsetici kapsamlı faaliyetlere ihtiyaç vardır. Özellikle genç kuşağının dahil olmasını sağlayacak programlar gerçekleştirilmelidir. Bu bağlamda,

- Mesleğe giriş sürecinde ahilik konusunda eğitme katılma zorunluluğu uygulanmalı
- Ahilik kurumu ve özellikle temel esaslarını anlatan kitap, broşür, kitapçık dağıtımı yapılmalı
- Her meslek grubunun Ahilik kurumu temelinde örgütlenmesi teşvik edilmeli ve uygulanması ile ilgili yaptırımlar gerçekleştirilmeli
- Ahilik haftası kutlamalarında esnafın kendi organizasyon ve programlarını yapması teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

BAYRAM, M. (2001), Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğusuna Etkisi, Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:10

BAYRAM, S. (2012), Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 21.

CRESWELL, J. W. (2007). Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches (2. Baskı). USA: SAGE Publications.

ÇAĞATAY, N. (1997), *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk tarih Kurumu Yayını, Ankara.

ÇAKMAK, M. (2014), Ahiliğin Tasavvufi Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi, Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt:7, Sayı: 13.

DEMİRPOLAT, A.; AKÇA, G. (2004), Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 15, Konya.

DÜZENLİ, F., & DEMİR, M. (2022). Türkiye'de Sendika Algısının Kuşaklar Üzerinden Ölçülmesi. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi(83), 393-421.

DURAK, İ. (2016), Sosyal Girişimcilik ve Ahilik Teşkilatı: Teorik Çerçeve, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:47.

DURAK, İ.; YÜCEL A. (2010), Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2.

EKİNCİ, Y. (2001), Ahilik, Talat Matbaası, İstanbul

GERRING, J. (2007). Case study research: Principles and practices. New York: Cambridge University Press.

GÖKYAY, O. Ş. (1944), Unsuru'l-Maalî Keykavus, Kabus-nâme, (trc.Mercimek AHMED), İstanbul

GUNDUZ, A. Y., M: KAYA, C. AYDEMİR, (2012), Ahili Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerinde Bir Değerlendirme, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 2.

GÜLVAHABOĞLU, A. (1991), *Sosyal Güvenlik Öncüsü Ahi Evran Veli ve Ahilik*, Memleket Yayınları, Ankara.

HACIGÖKMEN, M. A.(2012), Anadolu'da Ahiliğin Esnaf Teşkilatı Hâline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları (Ankara Örneği), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 32, Konya.

http://esnaf.gtb.gov.tr/faaliyetler/ahilik/ahilik-haftasi-kutlamalari (erişim tarihi: 16.12.2017, 17:18).

KARASOY, Y. (2003), Ahilik Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 14, Konya.

KAVİ, E. (2015), Ahilik Kurumu ve Günümüz Çalışma Yaşamındaki Psikolojik Sorunlara Yönelik Çözümler, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt:4, Yıl:4, Sayı:8.

KAYA, U. (2013), Değerler Eğitiminde Bir Meslek Teşkilatı: Ahilik, Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt: 11, No: 26.

KIZILER, H. (2015), Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:2.

KOÇAK, O., F. GÜRÜN. (2015), HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt: 4, Yıl: 4, Sayı: 8.

MAHİROĞULLARI, A. (2008), Selçuklu/Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik İşlevleri, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 54.

SANCAKLI, S. (2010), Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1.

ŞİMŞEK, M. (2002), *Ahilik: TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması*, Hayat Yayıncılık, İstanbul.

TİYEK, R. VE BALCI, B. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı"na üye ülkelerde endüstri ilişkileri. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(2), 818-833.

UÇMA, İ. (2017), Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik, İşaret Yayınları.

YILDIZ, H. (2012), Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran İlişkisi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı, 61

Örgütlerin İzledikleri Rekabet Stratejilerine Göre Uyguladıkları İnsan Kaynakları Politikaları

Doç. Dr. Fulya Almaz[1]

[1] Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye, fulyaalmaz@akdeniz.edu.tr

ÖZET

Stratejik insan kaynakları yönetiminin, örgütün stratejisi ile uyumlu olması ve örgütün izlediği rekabet stratejisine göre insan kaynakları uygulamalarının tasarlanması gerekmektedir. Bu çalışmada araştırmacılar tarafından yaygın bir şekilde kullanılan Porter'ın ve Miles ve Snow'un rekabet stratejileri tiplojileri kapsamında örgütlerce izlenen rekabet stratejilerine göre insan kaynakları uygulamalarının neler olduğu ve söz konusu uygulamaların özelliklerini tartışmaya amaç amaçlanmaktadır.

İlgili alan yazında yapılan çalışmaların, izlenen rekabet stratejilerinin kendine özgü insan kaynakları politikalarının oluşturulması ve uygulanması gerektiğine vurgu yaptığı görülmektedir. Ayrıca bu çalışmalar, sektörlerin rekabet stratejileri ile insan kaynakları uygulamaları arasında ilişkilendirme yaparak, insan kaynaklarından daha verimli bir şekilde yararlanabileceklerini savunmaktadırlar.

Anahtar sözcükler: stratejik insan kaynakları yönetimi, rekabet stratejileri, insan kaynakları uygulamaları, bankacılık sektörü.

GİRİŞ

İlgili yazın incelendiğinde örgütlerce uygulanan rekabet stratejisi ile insan kaynakları uygulamaları arasında sıkı bir uyum olduğuna (Galbraith ve Nathanson, 1978; Chandler, 1962; Baird ve Meshoulam, 1988) ve her bir örgütün uyguladığı rekabet stratejisine özgü insan kaynakları stratejisi oluşturulduğuna (Truss ve Gratton, 1994) yönelik bulgulara rastlanmaktadır. Söz konusu araştırmalara göre örgüt stratejisi, örgütün insan kaynakları uygulamalarını yönlendirmektedir. Yine ilgili yazın incelendiğinde, örgütün insan kaynaklarının, örgütlerin stratejisinin geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir faktör olduğu ve özellikle insan kaynaklarının, örgütlerin rekabet stratejisi ile uyumlaştırıldığında rekabet avantajı yaratabileceği üzerinde durulduğu görülmektedir (Huselid, 1995).

Stratejik insan kaynakları yazını incelendiğinde, rekabet stratejileri ile insan kaynakları uygulamaları arasındaki ilişkiye odaklanarak, söz konusu ilişkiyi açıklamak konusunda önemli katkılar sağlayan bazı araştırmacıların (Schular ve Jackson, 1987; Jackson vd, 1989; Arthur, 1992), Porter'ın (1980; 1985) çalışmalarını

temel alarak birtakım tipolojiler geliştirildiği görülmektedir. Örneğin, Schular ve Jackson (1987) ve Jackson ve arkadaşları (1989) yapmış oldukları çalışmalarında örgütlerin kendilerini rakiplerinden farklılaştırmasının yolunun yenilik yapmak olduğunu savunmuşlar, Porter'ın (1980; 1985) rekabet stratejilerinden olan maliyet liderliği stratejilerini, maliyet azaltıcı stratejiler ve farklılaştırma stratejilerini, yenilikçi stratejiler olarak ele almış ve rekabet stratejilerini maliyet azaltıcı, yenilikçi ve kalite arttırıcı stratejiler olarak sınıflandırma yoluna gitmişlerdir. Benzer şekilde Arthur (1992) çalışmasında insan kaynakları sistemlerini, kontrole yönelik ve bağlılığa yönelik insan kaynakları sistemleri olarak iki gruba ayırmış, Porter'ın (1980; 1985) maliyet liderliği stratejisini uygulayan örgütlerin kontrole yönelik insan kaynakları sistemlerine ve yine Porter'ın (1980; 1985) farklılaştırma stratejilerini izleyen örgütlerin bağlılığa yönelik insan kaynakları sistemlerine sahip olduklarını savunmuştur.

Bu ön saptamalar ışığında, söz konusu çalışmada öncelikle, stratejik insan kaynakları ile rekabet stratejileri arasındaki ilişkiye yönelik açıklamalar yapılacak ve ardından ilgili alanyazınında yaygın olarak başvurulan ve örgütlerin çevreye adaptasyonunu sağlayacak nitelikte tanımlanmış olan, Porter'ın (1980; 1985) maliyet liderliği, farklılaştırma ve odaklanma stratejileri ile Miles ve Snow'un (1984; 1978) savunmacı, fırsatçı, analizci ve tepkici rekabet stratejisi tipolojileri temel alınarak örgütlerin izlemekte oldukları söz konusu rekabet stratejilerine göre uyguladıkları insan kaynakları politikalarına değinilecektir.

Söz konusu çalışma, örgütlerin izledikleri rekabet stratejilerine göre tasarladıkları insan kaynakları uygulamalarının neler olduğunun belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca strateji ve insan kaynakları gibi iki disiplinin birleştirilerek ele alınması çalışmaya ayrı bir değer katmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin İzlenen Rekabet Stratejisi ile İlişkisi

İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının, örgüt stratejisi ile uyumlu hale getirilmesi stratejik insan kaynakları yönetiminin temelini oluşturmaktadır. Öyle ki, stratejik insan kaynakları yönetimi alanındaki önemli konulardan biri örgüt stratejisi ile insan kaynakları arasındaki ilişkidir. İlgili alanyazın incelendiğinde strateji ile insan

kaynakları arasındaki ilişkinin sıkı bir uyuma dayandığına (Galbraith ve Nathanson, 1978; Chandler, 1962; Baird ve Meshoulam, 1988) ve her bir örgüt stratejisine özel bir insan kaynakları stratejisinin olduğuna (Truss ve Gratton, 1994, s.670) yönelik bulguların erişilen araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Söz konusu araştırmalara göre örgüt stratejisi, insan kaynakları yönetimini yönlendirmektedir. Yine ilgili yazın incelendiğinde, örgütün insan kaynaklarının, örgüt stratejisinin geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir faktör olduğu ve özellikle insan kaynaklarının, örgütün rekabet stratejisi ile uyumlaştırıldığında rekabet avantajı yaratabileceği üzerinde durulduğu görülmektedir (Huselid, 1995, s.636).

Wright ve McMahan (1992) stratejik insan kaynakları yönetimini örgütün hedeflerine erişimi için planlanmış insan kaynakları faaliyetleri olarak tanımlamaktadır. Stratejik yönetimde etkin yaklaşım örgütün tüm seviyelerindeki insanların sürece dâhil edilmesidir. Bu nedenle, insan kaynakları örgüt stratejisinin bölünmez bir parçası olmaktadır. Dolayısıyla bir örgüt rekabetçi avantaj yakalamak için, örgüt stratejileriyle insan kaynakları yönetim süreçlerine bütüncül olarak yaklaşması gerekmektedir (Keçecioğlu, 2003).

Porter (1980; 1985) stratejiyi, bir örgütün belirli bir değeri elde etmek için onu diğer örgütlerden ayıran ve örgütün başarısını doğrudan etkileyebilecek eylemler bütünü olarak değerlendirmektedir. En genel tanımı ile rekabet, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak örgütün faaliyette bulunduğu pazarlara mal veya hizmet sunma çabalarının bütünüdür (Akyıldız, 2001). Rekabet stratejileri ise örgütün başarıya erişmesi için önceden belirlenen faaliyet alanında örgütsel kaynakların çevresel değişikliklere uyumu için geliştirilen normatif stratejiler olarak tanımlanmaktadır (Porter, 1980). Yani rekabet stratejileri, örgütlerin faaliyet alanları dâhilinde değer yaratan ve sahip olunan temel yetenekler aracılığıyla rekabet avantajı sağlamaya yönelik karar ve davranışların bütünüdür (Ülgen ve Mirze, 2004). Rekabet stratejileri örgütlerin faaliyette bulunduğu çevrede etkin olan güçlerin davranışları ve kararları karşısında nasıl aksiyon alması gerektiği ile ilgili konulara odaklanmaktadır. Burada önceliklenen hedef, örgütün faaliyette bulunduğu çevrede var olan rekabete karşı koyması ve sahip olduğu yetenek ve varlıkları güçlendirerek sürdürülebilir rekabet avantajı yakalayabilmesidir.

Rekabet stratejilerine ilişkin alan yazın incelendiğinde, rekabet stratejilerinin, örgütte ele alınış düzeyine (Bourgeois, 1980; Thompson ve Strickland, 2001), dâhil olunan stratejik yönetim alanına veya hedefine (Chaffee, 1985), önerildiği okula (Mintzberg, vd., 1998) bağlı olarak farklı şekillerde sınıflandırılmış olduğu görülmektedir. İlgili alan yazınında yaygın olarak başvurulan stratejilerin türü, ele alınış amacına göre değişkenlik göstermektedir (Kim ve Lim, 1988). Çünkü örgütlerin stratejik davranışlarının çeşitli ve dağınık olması, örgütlerin bütüncül olarak ele alınmasını sağlayacak yetenekte bir tipolojinin varlığını engellemektedir (Miles ve Snow, 1978).

Rekabet Stratejisi Tiplojileri

Bu araştırmada strateji yazınında yaygın olarak başvurulan ve örgütlerin çevreye uyumunu sağlayacak nitelikte tanımlanmış olan, Porter (1980) ve Miles ve Snow (1978) tarafından önerilen rekabet stratejisi tipolojileri kapsamında bir değerlendirme yapılmaktadır.

Rekabet avantajının yapısı ve pazara ölçeğine odaklanan Porter (1980; 1985) rekabet stratejilerini, maliyet liderliği, odaklanma ve farklılaştırma stratejileri olmak üzere üç grupta ele alarak incelemektedir.

Maliyet liderliği stratejisi, örgütün rakiplere göre düşük maliyetlerle konumunu güçlendirerek rekabet avantajı sağlaması olarak açıklanmaktadır (Porter, 1985). Söz konusu rekabet avantajı, ar-ge, servis, satış ve pazarlama, reklam gibi alanlarda maliyetlerin düşürülmesi ile elde edilebilmektedir.

Farklılaştırma stratejisi, örgütün ürünlerinin rakiplerinin ürünlerinden ayırt edilebilecek farklılıklara sahip olması ve müşterilerin ürünlere rakip ürünlerden daha fazla değer vermesi olarak tanımlanmaktadır (Porter, 1985). Farklılaştırma stratejisi, kalite, servis, ürün imajı ve dağıtım kanalları gibi alanlarda gerçekleştirilerek ürünlere ek değerler sunulması ile de açıklanabilmektedir (Porter, 1980).

Odaklanma stratejisi, örgütün faaliyette bulunduğu dar bir pazar alanında, az sayıda müşteriye daha etkili ve hızlı sunum yapması olarak ifade edilmektedir (Porter, 1985). Söz konusu stratejinin önemi, pazara odaklanma sayesinde örgütün müşterilerinin gereksinimlerine daha iyi cevap verebilecek olması nedeniyle farklılaştırma sağlayabilmesi ve dar bir pazar alanına hitap etmesi sonucunda

maliyetlerini düşürmesi veya her ikisini de aynı anda gerçekleştirmesi olarak açıklanabilmektedir (Porter, 1980).

Maliyet liderliği ve farklılaştırma stratejileri, rekabet avantajını endüstri genelinde aramaktadır (Porter, 1985). Buna karşın odaklanma stratejileri, farklılaştırma veya maliyet odağını daha küçük segmentte aramaktadır. Farklılaştırma stratejisi, müşteri tarafından özel olarak algılanan ürün veya hizmet sunmaya odaklanırken, maliyet liderliği stratejisinde düşük maliyetle ürün veya hizmet sunumuna odaklanılmaktadır. Şu hususa değinmek gerekmektedir ki, tüm bu temel stratejilerinin uygulanması sektörel farklılıklar karşısında değişkenlik göstermektedir.

Miles ve Snow (1984; 1978) insan kaynakları yönetiminin, örgüt stratejisiyle bütünleşmesinin zorunlu olduğunu belirttikleri ve örgütlerin davranışlarının izledikleri özel stratejiye dayalı olduğunu savundukları çalışmalarında, savunmacı (defender), fırsatçı (prospector), tepkici (reactor) ve analizci (analyzer) stratejiler olmak üzere dört strateji tipi tanımlamışlardır. Yazarlara göre örgütler stratejik eğilimlerine göre savunmacılar, fırsatçılar, analizciler ve tepkiciler olarak adlandırılabilmektedirler.

Savunmacılar, hali hazırda yürüttükleri eylemlere odaklanmakta ve verimliliği arttırmak amacıyla var olan dengeyi sürdürerek pazarlarını korumaya çalışmaktadırlar. Savunmacı duruş geliştiren örgütler sınırlı sayıda ürün veya hizmetle dar bir pazara odaklanmakta ve saldırgan bir şekilde fiyat veya farklılaştırma stratejileri uygulayarak pazar bölümünü savunmaya çalışmaktadırlar. Bu örgütler sınırlı bir alanda faaliyette bulunduklarından dolayı örgüt yapıları, sahip oldukları teknolojik kaynak ve yetenekleri ve faaliyetlerini yürütme gibi konularda çok az değişiklik yapmaktadırlar. Sermaye yoğun teknolojiler, sınırlı ürün çeşitliliği, maliyet kontrol sistemlerinin varlığı ve daha fonksiyonel yapıda olma gibi temel özelliklere sahiptirler. Bu örgütlerin üst kademe yöneticileri örgütün faaliyet alanı için geçerli olan sınırlı uzmanlık alanına sahiptirler.

Fırsatçılar, saldırgan pazar ve ürün geliştirmeye önem verdikleri için belirsizlik ortamında gelişen yeni şartlara daha çabuk uyum sağlamaktadırlar. Yenilikçidirler ve yeni ürün geliştirmek, var olan ürün yelpazelerine yenilerini eklemek, yeni pazarlara girmek, çeşitlendirme yapmak ve fırsatları yakalamak için çaba göstermektedirler.

Analizciler, bir taraftan mevcut alanlardaki mevcut faaliyetlerine devam ederlerken öte taraftan yeni pazar ve ürün fırsatlarını yakalamak için çalışmaktadırlar. Rakiplerini özenle izlemekte ve rakipleri tarafından gerçekleştirilmiş olan başarılı stratejileri benimsemektedirler. Yeni hizmet ve ürün alanlarında faaliyetlerde bulunmak için sürekli araştırma yapmaları nedeni ile pazar payları geniştir ve söz konusu pay sürekli değişkenlik göstermektedir. Mevcut alanlarında etkinlik, değişken alanlarda ise yeniliğe odaklandıkları için savunmacı ve fırsatçı stratejilerin bir kombinasyonunu geliştirmektedirler.

Tepkiciler, tutarlı bir stratejileri yoktur ve çevresel değişimlere uyum sağlama konusunda başarısız olmaktadırlar. Başarılı rakipleri takip etikleri için hem kurumsal hem de kültürel olarak kendi stratejik eylemlerini kurgulayacak gerekli yetenek ve işgücüne sahip değildirler.

Savunmacılar, analizci ve atılgan stratejileri benimseyen örgütler proaktif olduklarından, faaliyette bulundukları kendi çevreye proaktif bir biçimde karşılık verebilmektedirler. Savunmacılar hâlihazırda yürüttükleri operasyonlarında verimlilik artışı sağlamak için çeşitli manevralarda bulunurken, fırsatçılar her alanda yeni fırsatlar yakalamak için çevresel değişiklikleri yakından takip etmektedirler. Savunmacılar verimliliğe odaklanarak rekabet ettikleri için sundukları dar hizmet veya üretim alanında uzmandırlar. Analizciler ve fırsatçılar daha geniş hizmet ve ürün alanına sahip olduklarından, çevresel değişimlere daha kolay bir şekilde yanıt verebilmektedirler.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yukarıda ayrıntılandırıldığı gibi stratejik insan kaynakları yazını incelendiğinde, örgütlerin benimsedikleri rekabet stratejileriyle insan kaynakları uygulamaları arasındaki ilişkiye odaklanarak, söz konusu ilişkiyi açıklamak konusunda önemli katkılar sağlayan bazı araştırmacıların (Schular ve Jackson, 1987; Jackson, vd., 1989; Arthur, 1992), Porter'ın (1980; 1985) çalışmalarını temel alarak birtakım tipolojiler geliştirildiği görülmektedir. Örneğin, Schular ve Jackson (1987) ve Jackson ve arkadaşları (1989) yapmış oldukları çalışmalarında örgütlerin kendilerini rakiplerinden farklılaştırmasının yolunun yenilik yapmak olduğunu savunmuşlar, Porter'ın (1980; 1985) rekabet stratejilerinden olan maliyet liderliği stratejilerini, maliyet azaltıcı stratejiler ve farklılaştırma stratejilerini, yenilikçi

stratejiler olarak ele almış ve rekabet stratejilerini maliyet azaltıcı, yenilikçi ve kalite arttırıcı stratejiler olarak sınıflandırma yoluna gitmişlerdir. Benzer şekilde Arthur (1992) çalışmasında insan kaynakları sistemlerini, kontrole yönelik ve bağlılığa yönelik insan kaynakları sistemleri olarak iki gruba ayırmış, Porter'ın (1980; 1985) maliyet liderliği stratejisini uygulayan örgütlerin kontrole yönelik insan kaynakları sistemlerine ve yine Porter'ın (1980; 1985) farklılaştırma stratejilerini izleyen örgütlerin bağlılığa yönelik insan kaynakları sistemlerine sahip olduklarını savunmuştur. Görüldüğü üzere, stratejik insan kaynakları yönetiminin, örgüt stratejisiyle uyumlu olması ve örgütün izlediği rekabet stratejisine göre insan kaynakları uygulamalarının tasarlanması gerekmektedir.

Maliyet azaltıcı/ liderliği stratejisinde, üretim süreçleri dar olup, bu süreçler iyi uzmanlaşmış görevlere bölünmektedir (Arthur, 1992). Söz konusu görevlerin yerine getirilmesi için gerekli olan çalışan becerilerinin düşük bir seviyeye indirilmiş olması nedeni ile ücret düzeyleri düşüktür. İlaveten, söz konusu görevlerin yerine getirilmesi için gerekli işgücü eğitim maliyetleri de düşüktür. Düşük eğitim yatırımı ve düşük beceri gerekliliği, bu tür örgütlerin işgücü devir maliyetlerini de azaltmaktadır. Çünkü bu özelliklerdeki çalışanlar kolay ikame edilebilir görülmektedir. Maliyet azaltıcı/ liderliği insan kaynakları sistemleri, yönetsel kararlar üzerinde çalışanların etkisinin çok az olduğu, görevlerin net olarak tanımlandığı, biçimsel şikâyet sistemlerinin olmadığı, iletişim ve sosyalleşme çabalarının düşük olduğu, düşük nitelikli çalışanların istihdam edildiği, eğitim olanaklarının kısıtlı olduğu, denetim ve kontrol odaklı olunduğu, sosyal yardımların düşük olduğu, özendirici ücret sisteminin benimsendiği, nispeten düşük ücretlerin ödendiği sistemler olarak tanımlanmaktadır (Arthur, 1992).

Maliyet azaltıcı/ liderliği stratejisini uygulayan örgütler, maliyet odaklı hareket ettikleri için örgütlerinde az sayıda işgücü istihdam etmektedirler. Bu örgütler maliyet endişeleri nedeniyle genelde dış kaynaklardan yararlanmakta, kısa vadeli, bireysel, esnek çalışma uygulamalarını benimsemekte, eğitim noktasında ağırlıklı olarak teknik eğitimlere yönelmektedirler (Jackson, vd., 1989). Dolayısıyla maliyet azaltıcı/ liderliği stratejilerini izleyen örgütler, kısa vadeli ve sonuç odaklı performans değerlendirmesi, piyasa ücret araştırmalarına dayalı ücretlendirme sistemi, net/ kesin biçimde hazırlanmış görev tanımları, eğitsel faaliyetleri minimum düzeyde tutma ve

uzmanlaşmayı çok da desteklemeyen insan kaynakları politikalarını uygulamaktadırlar (Schular ve Jackson, 1987).

Farklılaştırma stratejisini benimseyen örgütler, pazara özellikli, ayrıcalıklı ve kaliteli ürün sunmaya önem vermeleri, uzun vade odaklı olmaları ve güçlü pazarlama becerilerine sahip olmaları nedeni ile yüksek nitelikli çalışanları istihdam etmekle beraber, çalışanların yönetsel kararlara yüksek düzeyde katılımına olanak sağlandığı, çalışanların risk almalarına imkân verildiği, takım çalışmasının cesaretlendirildiği ve takımlara yönelik eğitimlerin verildiği (Jackson, vd., 1989), esnek iş tanımlarının olduğu, formel problem çözme süreçlerinin uygulanabildiği, örgüte ilişkin ve ekonomik bilgilerin çalışanlarla paylaşıldığı, çalışanların kapsamlı becerilere yönelik eğitimler almalarının sağlandığı, gelişmiş sosyal yardımların olduğu, yüksek ücretlerin ödendiği, hisse senedi ve maaş ile ödemelerin yapıldığı iş güvencesi garantisinin verildiği insan kaynakları politikalarını uygulamaktadırlar (Arthur, 1992).

Odaklanma stratejisini benimseyen örgütlerin insan kaynakları uygulamaları, maliyet azaltıcı/ liderliği ve farklılaştırma stratejileri izleyen örgütlerin insan kaynakları uygulamalarının kombinasyonundan oluşmaktadır.

Savunmacı stratejiyi benimseyen örgütler, çalışanların örgüt için sahip oldukları özel bilgi ve becerilerle değerlendirildiği için eğitim ve geliştirmenin beceri yaratmaya yönelik olduğu, örgüte uzun dönem bağlılığın teşvik edildiği ve çalışanların yer değiştirmesi ve onların sahip olduğu bilgi, beceri ve yeteneklerle ilgili maliyetlerin düşürüldüğü, işgücü devrini sınırlandırmak için, insan kaynaklarına yüksek düzeyde iş güvencesi ve ifade fırsatının verildiği, performans değerlemenin süreç yönelimli olduğu ve ücretin örgütsel hiyerarşiye dayalı olduğu insan kaynakları politikalarını uygulamaktadırlar (Delery ve Doty, 1996; Miles ve Snow, 1984).

Fırsatçı stratejiyi benimseyen örgütler, sürekli olarak yeni ürünlere ve pazarlara yöneldikleri ve kârlı buldukları bir alanda oluşan küçücük bir fırsatı dahi yakalayabilmek için hızlı bir şekilde hareket ettiklerinden çalışanların örgüte uzun dönem bağlılıklarına çok az önem vermektedirler (Delery ve Doty, 1996; Miles ve Snow, 1984). Söz konusu örgütlerde, seçici işe alma sürecinin uygulandığı, eğitim ve geliştirme programlarının beceri saptama ve kazanmaya yönelik olduğu, çalışanların performans değerlemelerinin sonuçlara yönelik ve

ücretlerin performansa dayalı olduğu insan kaynakları politikalarını uygulamaktadırlar.

Analizciler, eğitim ve geliştirmenin nitelik oluşturmaya ve kazanmaya yönelik olduğu, çalışanların performans değerlemelerinin çoğunlukla gelişmeye yönelik olduğu ve ücretin çoğunlukla örgütsel hiyerarşiye, bazı durumlarda ise performansa dayalı olduğu insan kaynakları politikalarını uygulamaktadırlar (Miles ve Snow, 1984).

Porter (1980; 1985) ve Miles ve Snow (1978) tarafından önerilen rekabet stratejisi tipolojileri birlikte değerlendirildiğinde söz konusu alternatif stratejileri birbirinden farklılaştıran değişkenlerin yenilikçilik (Delery ve Doty, 1996, s.807) ve maliyet liderliği değişkenleri olduğu görülmektedir. Jackson ve arkadaşları (1989) tarafından gerçekleştirilen ve çeşitli organizasyonel özellikler açısından insan kaynakları uygulamalarındaki farklılıkların belirlenmeye çalışıldığı araştırmaya göre, teknoloji şirketleri gibi yenilikçi rekabet stratejisi izleyen örgütlerin tek ve özel üretici olması gerektiği ve yenilik yapmaya odaklandıkları için söz konusu örgütlerin insan kaynakları uygulamaları yaratıcılığı ve yeniliği destekleyici şekilde tasarlanmalıdır. Yenilikçi rekabet stratejisini benimseyen örgütlerde, iş tanımlarının esnek olduğu, yüksek beceriye sahip bireylerin işe alımının sağlandığı, çalışanlara daha fazla inisiyatifin verildiği, hataların tolere edildiği ve sürdürülebilirlik için performans değerlemesinin yapıldığı, mavi yakalılara istihdam güvencesinin verildiği ancak özendirici ücretin daha az desteklendiği, ücret skalalarının iç eşitlik temeline dayandığı, daha fazla eğitim olanaklarının sağlandığı, yetiştirmeye ve kariyer geliştirmeye önem verildiği, çalışanlar arası etkileşimin cesaretlendirildiği ve performans değerlendirmenin uzun vadeli ve ekip çalışmasına dayalı olduğu insan kaynakları politikalarını uygulanmaktadırlar (Jackson, vd., 1989; Huang, 2001).

Yenilikçi rekabet stratejisini izleyen örgütler için gerekli çalışan rol davranışları, uzun dönemli odaklanma, yüksek düzeyde yaratıcı davranış ve işbirliği ve birbirine bağımlı davranışlardır (Schuler ve Jackson, 1987). Ayrıca çalışanların, yüksek düzeyde risk alma, sonuç ve süreçlere eşit önem verme, belirsizliğe yüksek tolerans gibi özellikler taşımaları gerekmektedir. Huang (2001) çalışmasında, yenilikçi rekabet stratejisini benimseyen örgütlerde çalışanların, risk alabilen, yaratıcı, işbirlikçi, uzun vadeli hedefleri olan, belirsizlikle başa çıkabilen nitelikte olmaları gerektiğine işaret etmiştir. Yenilikçi

rekabet stratejisini izleyen örgütlerde, minimum çalışan kontrolünün hakim olduğu, insan kaynaklarına daha fazla yatırımın yapıldığı ve ar-ge çalışmalarına için daha fazla kaynak ayrıldığı için insan kaynakları yönetiminin etkinliği önemlidir (Jackson, vd., 1989).

Bu çalışma, örgütlerin izledikleri rekabet stratejilerine göre tasarladıkları insan kaynakları uygulamalarının neler olduğunun belirlenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların, izlenen rekabet stratejilerinin kendine özgü insan kaynakları politikalarının oluşturulması ve uygulanması gerektiğine vurgu yaptığı görülmektedir. Söz konusu araştırmalara göre örgüt stratejisi, insan kaynakları yönetimini yönlendirmektedir. Yine ilgili yazın incelendiğinde, örgütün insan kaynaklarının, örgüt stratejisinin geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir faktör olduğu ve özellikle insan kaynaklarının, örgütün rekabet stratejisiyle uyumlaştırıldığında örgüt için rekabet avantajı sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca bu çalışmalar, sektörlerin rekabet stratejileri ile insan kaynakları uygulamaları arasında ilişkilendirme yaparak, insan kaynaklarından daha verimli bir şekilde yararlanabileceklerini savunmaktadırlar.

KAYNAKÇA

Akyıldız, S. İşletmelerde Satınalma Yönetimi ve Rekabet Yaratmada Satınalma Politikalarının Yeri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi, İstanbul, 2001.

Arthur, J. (1992). The Link Between Business Strategy and Industrial Relations Systems in American Steel Minimills, Industrial & Labor Relations Review, Vol. 45, No. 3.

Baird, L. ve Meshoulam,I. (1988). Managing Two Fits of Strategic Human Resource Management", Academy of Management Review, Vol. XIII, No.1, ss. 116-128.

Bourgeois L.J. (1980). Strategy and environment: A conceptual integration, Academy of Management Review, Vol.5, ss.25-39.

Chaffee, E. E. (1985), Three models of strategy, Academy of Management Review, Vol.10, ss.89-98.

Chandler, A.D. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise, Cambridge, MA: MIT Press, 1962.

Delery ve Doty, (1996). Modes of Theorizing in Strategic Human Resource Management: Tests of Universalistic, Contingency and Configurational Performance Predictions, Academy of Management Journal, Vol. XXXIX, No.4, ss. 802-835.

Galbraith, J. R. (1978). Strategy implementation: The role of structure and process.

Huang, T. C. (2001), The Effects of Linkage Between Business and Human Resource Management Strategies, Personel Review, Vol.30, No.2.

Huselid, M. (1995). The Impact of Human Resource Management Practices on Turnover, Productivity, and Corporate Financial Performance, Academy of Management Journal, Vol. XXXVIII, No. 3, ss. 635-672.

Jackson, S., Schuler, R. S., Rivero, J. C., (1989). Organizational Characteristics as Predictors of Personnel Practices, Personnel Psychology, Vol. XLII, 1989, ss. 727-786.

Porter M. E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors, New York: Free Press, 1980.

Porter, M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance, The Free Press: New York, 1985.

Schular, R. S. ve Jackson, S. (1987). Linking Competitive Strategies With Human Resource Management Practices, The Academy of Management, Vol. I, No. 3, 1987, ss. 207-219.

Keçecioglu, T. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, Sistem Yayıncılık, İstanbul,2003.

Kim Y. ve Lim K. (1988), "Environment, generic strategies, and performance in a rapidly developing country: A taxonomic approach," Academy of Management Journal, Vol.31, No.4, s.802-827.

Miles, R.E., ve Snow, C.C. (1978). Designing Strategic Human Resources Systems, Organizational Dynamics, Vol. XIII, No.1, 1984, ss.36-52.

Miles, R.E., ve Snow, C.C. (1984). Designing strategic human resources systems. Organizational dynamics, 13(1), 36-52.

Mintzberg H., Ahlstrand B. ve Lampel J. Strategy Safari: A Guided Tour Through the Wilds of Strategic Management, Hemel, Hempstead: Prentice-Hall, 1998.

Thompson A.A. ve Strickland A.J. Strategic Management (11.th Ed.), Plano, TX: McGraw-Hill, 2001.

Truss, C. Gratton, L. (1994). Strategic Human Resource Management: A Conceptual Approach, The International Journal of Human Resource Management, Vol. 5, No. 3, ss.663-686.

Ülgen, H. ve Mirze, K. İsletmelerde Stratejik Yönetim, Birinci Baskı, Literatür Yayınevi, İstanbul, 2004.

Wright ve McMahan (1992) Theoretical Perspectives for Strategic Human Resource Management", Journal of Management, Vol: XVIII, No:2, 1992, ss. 295-320.